

GVILIELMI
ESTII
S. THEOLOGIÆ DOCTORIS
ET IN ACADEMIA DVACENSI
PRIMARII PROFESSORIS,
Eiusdem Vniuersitatis Cancellarij, Regiique bonorum Pastorum Seminarij Præsidis;

ANNOTATIONES
IN PRÆCIPVA AC DIFFICILIORA
SACRÆ SCRIPTVRÆ LOCA.

QVARTA EDITIO, EX IPSIVS AVTHORIS scriptis plurimum aucta; in qua quid præstitum sit, præfatio ad Lectorem docebit.

LVTETIÆ PARISIORVM,
Apud FREDERICVM LEONARD, viâ Iacobæâ, sub Scuto Veneto.

M. DC. LXIII.
CVM APPROBATIONE DOCTORVM.

ILLVSTRISSIMO VIRO
HIERONYMO BIGNON
COMITI CONSISTORIANO,
IN SVPREMO GALLIARVM SENATV ADVOCATO CATHOLICO,
ET REGIÆ BIBLIOTHECÆ PRÆFECTO.

RATIAM apud Te muneri nostro dotes conciliabunt duæ, VIR ILLVSTRISSIME, *Religio, & Eruditio: quæ cùm in Te admirabiliter conjun-*

ctæ appareant, tùm emicant eædem hoc in libro tam insigniter, vt sanctior-ne dicendus sit, an doctior, meritò dubitetur. Nihil certè profanum ei decebat offerri, cujus omnis vita perenne quoddam sacrum est, cujus in moribus sanctitas, in verbis religio, in ædibus ipsis sacrarij quoddam instar est: nihil non excellenter eruditum ei, quo neminem habuerunt litteræ, vel addictiorem clientem, vel Patronum digniorem. Legum custodi, diuinæ legis arcana consecro. Hæc tibi lex, VIR ILLVSTRISSIME, *legum cæterarum norma est; ad hanc & Regum edicta, & Senatus decreta, & populi vota, & omnium officia, & Tua ipse oracula exigis. Quæ dum edis quotidie plurima, dum Regias causas eâ fide agis, quæ populo suspecta nunquam fuit; dum populi commodis eâ libertate studes, quæ Principi nunquam inuisa: quis reuixisse non putet Illustrissimum Parentem tuum, Sacerdotem illum Romani Gallicique iuris castissimum, illum fautorem publicæ salutis, Maiestatis assertorem, Re-*

ligionis vindicem, eruditionum omnium parentem, omnium virtutum exemplum. Cujus Tu cùm non muneri tantùm, ſed etiam prudentiæ in conſilijs, æquitati in iudicijs, eloquentiæ in Foro, autoritati in Curia, gratiæ in Aula, ornamentis denique omnibus ſucceſſeris, doctrinæ, humanitatis, candoris, innocentiæ, religionis: hoc quoque gloriari poſſe videor, ſucceſſiſſe Te ſingulari beneuolentiæ, quâ me Vir tantus complexus eſt; neque amiſſum à me Patronum, ſed eundem in te ſupereſſe. Supererunt quoque mihi, VIR ILLVSTRISSIME, *grati erga vtrumque animi ſenſus: & hoc vnum eius monumentum, vel ſi cætera perierint, immortalium in me meritorum æternâ profeſſione defungetur. Vale. Lutetiæ Pariſ.* VII. Eid. Sextil. an. CIↃ. IↃ. C. LXIII.

Tibi æternùm deuotiſsimus,

FRIDERICVS LEONARD.

CANDIDO LECTORI
GASPAR NEMIVS.

SOLEBAT Author quo tempore Regio Duacenſi Seminario præſideret, ex lectis de more ad menſam Scripturæ ſacræ capitibus, vnam, alteramve ſententiam inſigniorem, ad fidei vel morum doctrinam pertinentem, alicui è Seminarij alumnis, quà quærendo, quà obijciendo proponere, eandémque poſteà, quatenus opus erat, pleniùs explicare. Ne verò quidquam non præmeditatum in medium adferret; mirum dictu quanta cura ac diligentia dicenda annotare, & in aduerſaria referre ſit ſolitus. Neque primis dumtaxat annis eam curam adhibuit; ſed & poſterioribus ab hac conſuetudine non receſsit. Atque hinc factum eſt, vt ſuccedentibus temporibus ad vnum eundémque Scripturæ locum, non rarò, plures, interdum etiam (ſecundis curis, quæ ſapientiores vulgo dicuntur, priores emendantibus) in ſpeciem contrariæ occurrerent annotationes. Ex his ante annos circiter ſeptem delectæ fuerunt, & in lucem emiſſæ, quæ prælo digniores videbantur, prætermiſsis non paucis, quæ vel manus ſcribentis effugerant, vel certè minus elaboratæ cenſebantur. Quin & Vir quidam egregiè doctus, ex illis ipſis annotationibus, quæ tum impreſſæ ſunt, quædam hinc inde tanquam minus neceſſaria reſecauit: & non pauca quæ Author fuſiùs, ſiue vno, ſiue pluribus locis propoſuit, in compendium redegit: idque ſtudens breuitati & Lectoris commodo, nec ſine magno labore.

Verùm, vt non omnium eadem eſt ſententia, hi eius labores non placuerunt viris quibuſdam grauibus, & illis inprimis, quorum conſilio & authoritate, tàm prior iſta, quàm hæc po-

sterior editio, fuit suscepta: præcipuè quòd illa sic contracta, obscuriora, & à stylo ac consueta Authoris claritate aliena viderentur. Vnde & statim, etiam ante absolutam priorem operis impressionem, fortiter ab ipsis actum est, vt pleraque quæ prætermissa fuerant, quoquo modo reliquis adijcerentur. Cessi & acquieui tantorum Virorum consilio; eorúmque voluntati satisfeci, quâ parte res adhuc integra erat: nimirùm in edendis annotationibus in nouum Testamentum, quæ dum hæc agerentur, nondum erant impressæ, imò nec omninò collectæ aut concinnatæ. Ac præterea pollicitus sum, me quoque ipsis quoad reliqua facturum satis in secunda editione, quam quandóque futuram, non leuis suspicio erat, aut vana spes.

Quod ergo tùm promisi, modò præsto, meámque fidem libero nouâ hâc editione; in qua quid præstitum sit ex iam dictis vtcumque intelligi potest. Nempe nulla, aut certè perexigua facta est additio ad notas in nouum Testamentum: adeóque omnis accessio & innouatio contigit circa Testamentum vetus. Nam in recent hac nouaque impressione, ex Authoris scriptis schedísque adctæ sunt plurimæ annotationes in idem vetus Testamentum, quæ prætermissæ fuerant in prima editione Duacensi: atque etiam in Coloniensi an. 1622. Deinde verò annotationibus tum impressis ex iisdem Authoris scriptis non pauca subinde sunt inserta, & addita. Quin & frequenter indicata sunt loca, vbi Authorem eadem in alijs suis operibus plenius pertractat.

Denique totum opus sic actum, & nouæ huic editioni preparatum, relegit & recensuit R. D. M. N. Barth. Petrus, atque annotationibus quibusdam illustrauit, additâ vbique hâc notâ, *Additio B. P. Censoris*: quæ vbi legitur, referenda est, non ad omnia quæ pro explicatione loci illius dicuntur, sed ad ea pauca quæ immediatè præcedunt.

Quòd si verò, etiam post nouos hos labores, in his, alijsque, quæ exstant eiusdem Authoris lucubrationibus, aliqua fortè inueniantur inter se nōn omnino consona, sicut natum est fieri in ijs operibus, quæ vltima Authoris manum desiderant: ea censeantur ex mente Authoris esse, quæ posteriora; hoc ordine, vt quæ continentur commentarijs in Epistolas Apostolicas, quibus immortuus est, præferantur scri-

ptis in Magiſtrum Sententiarum; hæ verò Annotationes medium locum teneant. Earum enim non paucæ priores ſunt Commentarijs in Magiſtrum, quædam etiam poſteriores; Pleræque verò temporis ſunt intermedii. Porrò de Authore, viro nunquam ſatis laudato, plura qui volet, legat Cl. V. Andreæ Hoij elogium Commentariis in Epiſtolas præfixum.

APPROBATIO.

HAs Eximij M. N. GVILIELMI ESTII laudatiſſ. mem. in ſacra Biblia veteris ac noui Teſtamenti (exceptis Epiſtolis Apoſtolicis, in quas extat eiuſdem iuſtus ac perpetuus Commentarius) Annotationes, quibus locos difficiliores paſsim explicuit, diligenter perlegi: & à prioris impreſsionis erroribus, qui plerique operum erat, ſedulò repurgatas, ac plurimis eiuſdem Authoris, & quibuſdam noſtris additionibus inſtructas; hiſque modis hac editioni præparatas: magno Lectorum fructu, nullâ fidei vel bonorum morum noxâ, iterum excudendas cenſui. Duaci, 4. Nouemb. Ann. 1627.

BARTHOLOMÆVS PETRVS *S. Theol. Doct. & in Vniuerſ. Duac. Regius Profeſſor, Librorum Cenſor.*

D. N. GVILIELMI

D. N.
GVILIELMI ESTII
ANNOTATIONES IN GENESIM.

IN *principio creauit Deus cælum & terram.* August. lib.11.de ciuit.Dei cap.6. Literæ sacræ, inquit, ita dicunt, in principio Deum fecisse cælum & terram, vt nihil ante fecisse intelligatur, quia hoc potius in principio fecisse diceretur, si quid fecisset ante cetera cuncta, quæ fecit. Hæc ille. Est ergo sensus, *In principio*, id est, omnium primo. Vide nostra in 2. dist. 1. & 12. Atque adeo & istud Ioan. 1. *In principio erat verbum;* hunc sensum habet: Verbum erat, & ante verbum nihil aliud fuit. Tantùm obserua discrimen, quòd de Verbo dicitur *(erat)* & de cælo & terra *(creauit.)* Etenim Verbum est æternum; vt pote ante quod nihil aliud fuit (nam Deus est & erat Verbum): At verò ante cælum aliquid quidem fuit, ipse Deus creator: nihil tamen aliud fuit ante illud, creatum. *Neque potest esse* sensus literalis *(in principio)* id est, in filio, quia sic etiam stellæ & herbæ & bestiæ, ceteráque omnia possent dici creata in principio: sed scilicet Scriptura voluit ordinem rerum creatarum exprimere. Alij exponunt *in principio temporis*; quod diffitendum non est; si intelligamus mundum creatum in ipso temporis initio, id est, in, & simul cum primo instanti, à quo tempus vniuersum fluere cœpit.

Creauit. Græcè est ἐποίησεν, id est, fecit. Nec facienda vis est in verbo *(creauit)* quasi significet aliquid ex nihilo facere; nam in Hebr. idem vocabulum etiam est infra, vbi dicitur, *Creauitque cete grandia:* quæ sine dubio facta sunt ex præexistente materia. Nihilominus, cælum & terram ex nihilo facta esse, conuincitur manifestè ex illo verbo *(in principio)*. quia scilicet nihil antè illa factum est; Itaque nec præexistens materia.

Cælum & terram. Nomine cæli & terræ, intellige simul omnia quæ in eis sunt. Sic enim hoc exponitur Exodi 20. v. 11. Itaque & Angeli simul cum visibili isto mundo creati intelliguntur. Vnde & Psal. 148. ipsi omnium primi numerantur inter ea quæ laudant Dominum de, vel in cælis: sed Moses scilicet angelorum non meminit, vt notat (S. Aug. l. 12. confess. c. 17. & alij) quia scribebat rudibus Iudæis, illius secretioris doctrinæ angelorum parum capacibus. Et quidem multi Patres Græci, tradunt angelos aliquamdiu creatos ante mundum corporeum; sed tandem Concilium magnum Lateranense sub Innocentio 3. cap. 1. definiuit, Omnipotenti Dei virtute mundum & Angelos simul ab initio temporis de nihilo esse condita. Vide nostra in 2. dist. 2. *At verò* quomodo potuerit cadere Diabolus, qui in tanta perfectione erat creatus: explicabitur simul cum lapsu primi hominis, infra cap. 3. v. 5.

v. 2. *Terra autem erat inanis & vacua.* In Hebræo est, *solitudo, & inanitas.* Per quod significatur terram incul-

A tam, & plantis & animalibus vacuam fuisse. Secundùm Septuaginta interpretes *(inuisibilis erat & incomposita)* nempe inuisibilis propter tenebras, & aquam, quâ vndique tegebatur; incomposita verò, quia inculta, vt modò dictum est. Non verò quasi cælum & terra generalem tantùm aliquam, & communem formam haberent, quod fingunt Gentiles; & nominatim Ouidius, de suo chao. Nam distinctè hîc, vt videmus, cælum, vocatur cælum; & terra, vocatur terra: vtique à distinctis suis formis substantialibus. Vide nostra in 2. dist. 12.

Et tenebræ erant super faciem abyssi. Abyssus intelligitur vel immensa profunditas aquarum, vel potiùs im- B mensa ac profundissima illa moles, ex terra simul & aqua constans; cuius superficiem (quia lux nulla adhuc creata erat) tegebant densissimæ tenebræ: videlicet aërem vniuersum occupantes. Et rectè Aug lib. 1. de Gen. contra Manichæos c. 4. notat tenebras nominari, non vt creaturam aliquam; (non enim dictum est, *Fiant tenebræ*) sed vt priuationem eius perfectionis, qua corpus creatum carebat, quæque paulò pòst producenda erat. Eatenus tamen dici potest *Deum creasse tenebras*, quia fecit diaphanum corpus, id est, capax luminis, sed tamen sine lumine. Et hac ratione dicitur in Cantico trium puerorum: *Benedicite lux & tenebræ Domino*, & Psal. 73. *Tuus est dies, & tua est nox*, & Isaiæ 45. in perso- C na Dei: *Ego formans lucem, & creans tenebras.* Vide nostra in 2. dist. 12.

Spiritus Domini ferebatur super aquas. Quæritur quis spiritus intelligatur? an Spiritus sanctus? an verò spiritus seu flatus aliquis corporeus? Hebræorum quidam de flatu corporeo intelligunt, id est de vento à Deo excitato; qualis intelligitur in Psal. 147. *Flabit spiritus eius & fluent aquæ.* Alij per spiritum Dei ventum magnum intelligunt, phrasi hebraica, sicut mons Dei pro monte magno, & cedri Dei pro cedris magnis & altis. Cùm enim Hebræi magnitudinem alicuius rei significare volunt, adijciunt hoc nomen *Deus.* Iuxta hanc expositionem, quâ spiritus intelligitur ventus, iam non modò terram & aquam, verùm etiam tertium ele- D mentum; quod est aër, initio Genesis expressum habemus. Quid enim aliud est ventus quàm aër motus? Nam ventulum etiam flabello excitamus: sed qui fit ab occultis causis, & magna spatia pertransit, ventus vocatur, vt benè docet Aug. lib de quantitate animæ cap 4. Ceterùm Ecclesiasticis scriptoribus ferè placet, vt intelligatur de Spiritu sancto tertia in Trinitate persona, sed tamen cum allusione quadam ad flatum corporeum, vt hic sit sensus: spiritus diuinus agitabat sese super aquas (Hebraicè sonat *incubabat aquis*) id est, fouebat substantiam illam aqueam simul & terream; (Aqua enim vniuersam terram operiebat) fouebat au-

tem ad litteram, ad futuram rerum germinationem, quæ tertio die facta est, & quæ fit ex permistione humorum cum materia terrestri. Item superferebatur sicut voluntas artificis fertur super materiam quam formare atque exornare decreuit. Ita S. Aug. l. 1. de Genes. contra Manich. cap. 5. & 7. Item superferebatur secundùm eumdem Aug. cit. cap. 7. non loco, sed omnia superante ac præcellente potentia. Mysticè autem intelligitur gratia Spiritus sancti effusa super aquas baptismi. Vnde & Ecclesia eo tempore quo catechumeni ad baptismum accedunt, hoc est pridie Paschæ & Pentecostes, hanc scripturam canit in officio diuino.

v. 3. *Fiat lux, & facta est lux.* Probabilissimum videtur, per illam lucem intelligi, vel corpus aliquod lucidum, vel potiùs ipsam qualitatem lucis, magna cæli parte diffusam; Quæ quidem lucida cæli pars, deinde fuerit instar materiæ, ex quâ postea in partes distributâ, ac veluti in igneos globos condensatâ, sol, luna, ceteræque stellæ factæ fuerunt. Huic sententiæ congruentia leguntur apud Dionys. de diuin. nominibus parte 1. c. 4 Vide nostra in 2. dist. 13.

v. 5. *Factumque est vespere & mane, dies vnus. Quæres,* quomodo fuit dies & nox primo triduo, cùm Sol factus sit primum quarto die? *Respondet* S. Aug. lib. 11. de ciuit. c. 7 remotum id esse à sensibus nostris: nec ita, vt est intelligi à nobis posse. Basilius verò homil. 2. Hexameron existimat lucis diffusione factum fuisse diem, eiusque contractione noctem. Quod & Damasc. sentit, lib. 2. de orth. fide cap. 7. Verùm quia istiusmodi contractio lucis præter naturam esse videtur, ideòque primæ institutioni naturæ minus congruens: hinc alij probabiliùs censent, lucem illam primordialem orbiculari suo motu, quo simul cum cælo ferebatur, diem effecisse, præsentiâ suâ: noctem verò, absentiâ: scilicet eo modo, quo posteà Sol ex illa luce procreatus, diem noctemque distinxit. Vide S. Thomam 1. p. q. 67. art 4. ad 3.

v. 5. *Vespere & mane.* Omninò hinc colligi videtur, vesperam seu *noctem præcessisse* ipsum mane. Sanè Sabbata, aliaque festa in veteri lege, celebranda fuisse à vespera in vesperam, manifestissimum est, tum alibi tum Leuit. 23. Accedit, quod manifestè testatur Scriptura Exodi 20 & 31. *Sex diebus Deum fecisse cælum & terram, & omnia quæ in eis sunt*; & quidem primò omnium cælum & terram: itaque & ante ipsam lucem: vt ex supradictis patet. Non ergo lux fuit initium primi diei, sed tenebræ: *quæ & erant* (vt Scriptura loquitur) *super faciem abyssi*, antequam scilicet lux crearetur. Vide nostra in 2 dist. 13.

v. 6. *Fiat firmamentum in medio aquarum.* Intelligunt nonnulli veras aquas esse supra cælum sydereum: Alij cælum quod vacant crystallinum volunt designari. Sic Beda initio l. 2. de element. Philosoph. Viues in comment. lib. 11. Aug. de ciuit. c. 34. & alij. Suntque huc spectantia etiam quædam in apocrypho, 4. Esdræ 4. *Sed cùm assignari* commodè posse non videatur, talium aquarum, eo loco vsus, aut ratio non improbabiliter redditur hic verborum sensus: *Fiat firmamentum in medio aquarum, & diuidat aquas ab aquis.* id est, abyssus illa terræ, & aquæ; maximè tamen aquæ, vtpote liquidæ, firmo limite constringatur. Est autem hic limes, firmamentumque, aër ille medius inter humidam & aquosam superioris regionis molem, & aquas marium & fluminum. Nec mirum, firmamentum hoc dici: nam Hebraicè firmamentum *ab expansione* dictum est: aër autem maximè expandi aptus est: Deinde, aër dicitur etiam cælum: conformiter alijs scripturis. Nam Psal. 103. postquam dixisset Psalmista, *Extendens cælum sicut pellem; qui tegis aquis superiora eius*; continuò subiungit: *qui ponis nubes ascensum tuum*: Nempe ad significandum per aquas cælo superiores intelligi nubes supra hunc aërem suspensas. *Nec obstat*, quòd quarto die legantur, sol, luna & stellæ posita in firmamento cæli, nequaquam in

A aëre, sed altioribus planè locis: Nam *cælum multiplex est in Scripturis.* Nempe sic Sancti dicuntur esse in cælo, sc. empyreo: sol & stellæ in cælo sydereo; & nihilominùs quoque plurimis locis aues vocantur volucres cæli. Ita mox hoc ipso c. v. 30 3. Reg. 21. Iere. 7. Osee 2. Matth. 8. & 13. & alibi. Et hunc sensum sequitur Pererius, & ante eum Faber Stapulensis super 2. Petri 3. Nec tamen prior sententia omninò reijcienda videtur, vtpote, quam nec D. Thomas reijciat 1. p. q. 67. Vide nostra in 2. dist. 14.

v. 8. *Et factum est vespere & mane, dies secundus*, Communiter hîc ponitur finis operis secundi diei: Nempe, vt tertio deinde die, primum separatio aquæ & terræ facta sit, deinde etiam terra germinârit herbas & plantas. *Sed* incommodum habet ea distinctio, eò quòd sic

B bis dicatur de tertio die, illud: (*Et vidit Deus, quòd esset bonum*) & de secundo die, ne semel quidem quod tamen operibus singulorum dierum alioqui adscribitur. *Itaque alij non improbabiliter* existimant, vno continuo motu locali factum fuisse, vt & separarentur aquæ crassiores à subtilioribus, quæ sursum ferrentur: & eædem crassiores ad loca decliuiora defluerent, id est, ad cauernas terræ, & valles tunc factas: sicque terræ superficiem tegerent, & aquarum congregationes Maria nuncuparentur: Ac proinde, non debere huiusmodi separationem diuidi in duos dies. *Attamen*, si quis secundùm communem sententiam, assignare velit priorem separationem secundo diei. & posteriorem tertio diei, licet: *dummodo* commodam rationem reddat, cur bis

C ad opus tertij diei posita sit illa adseueratio (*& vidit Deus, quod esset bonum*) & ad opus secundi diei, ne semel quidem.

v. 11. *Et ait: Germinet terra herbam virentem.* His verbis, terræ indita est vis proferendi omnia ea, quæ terræ nascentia dicuntur: idque cum effectu huiusmodi productionis, de quo subditur: *Et protulit terra herbam virentem, & facientem semen iuxta genus suum. Vbi notandum* est, signanter semel atque iterum hîc de semine repeti: quod tamen postea non dicitur de animalibus, quamuis etiam ipsa habeant sua semina: Nempe, quia herbæ, arbores, aliæque plantæ non egent diuerso sexu ad producendum sibi simile: sicut egent animalia: sed ad eam rem sufficit eis semen suum, terræ, tamquam matris gremio, concreditum.

D v. 14. *Fiant luminaria in firmamento cæli, & diuidant diem ac noctem, & sint in signa & tempora & dies & annos.* Ostendit in quem vsum facta sint luminaria cæli. Notissimus enim eorum vsus est, vt diuidant diem ac noctem, menses & annos: dicuntur autem facta in signa & tempora & dies & annos, primùm quia eorum motus varias facit temporum diuisiones ac differentias velut dies, menses, annos, ver, æstatem, autumnum & hyemem. Deinde quia tempora plantandi, serendi, metendi, nauigandi, aliarumque similium actionum ex illorum ortu & occasu sumuntur. Ac demum quia serenitas, tempestas, gelu, pluuiæ, venti, aliæque similes cæli mutationes ex astris aut certis eorum affectionibus prænuntiari possunt. Atque hæc signa sunt de quibus loquitur Christus Matth. 16. v. 2. & Lucæ 12. v. 58. De his item signis sic S. Aug. lib. 2. de Gen. ad litt. c. 14.

E Non illa dicit Scriptura signa, quæ obseruare vanitatis est: sed vtique vtilia, & huius vitæ vsibus necessaria, quæ vel nautæ obseruant in gubernando, vel omnes homines, ad præuidendas aëris qualitates per æstatem, hyemem, & autumnalem, vernalemque temperiem Hæc ille. Et similia habent Basil. hom. 6. Hexameron, Ambros. item Hexameron lib. 4. c. 7. Et Chrysostom. hoc loco.

At verò diuinationes Genethliacorum nullo modo hîc permitti, tum Scriptura sacra, tum Patres ferè vniuersi passim docent. Sic Ieremiæ 10. *Iuxta viam gentium nolite discere, & à signis cæli nolite metuere: quia leges po-*

pulorum vanæ sunt. Et Isaias Genethliacos irridens cap. 41. *Annunciate*, inquit, *quæ ventura sunt in futurum: & sciemus, quia dij estis vos.* Loca patrum contra hanc vanitatem insigniota sunt, August. lib 2. de Gen. ad litt. c. 17. vbi dicit Genethliacorum signa nostræ fidei sanitate respuenda, lib. 2. de doct. Christ. c. 12. & aliquot seq. conf l. 7. c. 6. in epistola ad Ianuarium & hæres. 70. quæ est Priscillianistarum. Ambr. lib. 4. Hexamer. c. 6. Chrys. item hîc. Gregorij hom. 10. super Euang. Quò pertinet etiam quod Epiph. refert de mens. & pond. Aquilam Ponticum veteris Testamenti ex Hebræo interpretem, ob eam maximè causam Ecclesiâ pulsum fuisse, quòd natiuitatum obseruationibus, (*Nota*) ac cæteris diuinationibus Astrologicis studiosè vacaret. Vide nostra in 2. dist. 14. §. 7.

v. 16. *Fecitque Deus duo luminaria magna.* Notandum, solem & lunam à Mose vocari luminaria magna, non quod quantitate sint ambo ceteris stellis maiora: Nam etsi de sole id verum sit, tamen de luna Astrologi id negant. At neque propterea maiora vocantur, quòd nobis ea intuentibus maiora appareant; hoc enim pacto verum non esset, quod hîc Luna vocatur luminare minus; *sed scilicet propter maiorem* luminis super terram effusi abundantiam. Hac enim in re, sicut Sol Lunam, ita Luna superat alias stellas.

v. 17. *Et posuit eas in firmamento cæli.* Non priùs fecit, & posteà posuit, quasi alibi factas, sed faciendo eas, fecit seu creauit in ipso cæli firmamento.

v 20. *Producant aquæ reptile animæ viuentis, & volatile super terram.* Disputatur, An aues ergo etiam de aqua factæ sint? Et videtur quòd non. Nam sic legitur cap. seq. v. 19. *Formatis igitur Dominus Deus de humo cunctis animantibus terræ, & vniuersis volatilibus cæli, adduxit ea ad Adam.* Itaque de humo, seu terra facta sunt volatilia, seu aues: non ex aquis. *In contrarium* tamen facere videntur ista verba hoc c. 1. vbi Moyses scribit Deum dixisse; *Producant aquæ reptile animæ viuentis, & volatile super terram.* Sed sciendum est in Hebræo, etiam in Biblijs Regijs pleniùs hoc pacto legi: *Repullulent, (seu reperere faciant) aquæ reptile animæ viuentis; & volatile volitet super terram secundum faciem firmamenti cælorum.* Cui lectioni & nostra potest conformari, si illud (*volatile*) sit nominatiui casus, quasi dicatur (*& sit volatile super terram.*) Nempe, vt diuisim hæc accipiantur, (*producant aquæ reptile animæ viuentis,*) nempe, pisces qui repere dicuntur, quia pedes non habent, & tamen progrediuntur (& præterea: *sit volatile super terram*) id est, prodeant & volatilia seu aues formatæ tamen (vt cap. sequenti pleniùs explicatur) de humo seu terra. Vide, si placet, hæc pluribus in 2 d. 15.

v. 22. *Crescite & multiplicamini* Obserua id, quod hîc dicitur seorsum bestijs, & paulò pòst seorsim hominibus, idem c. 8. coniunctim dicitur vtrisque, & hominibus & bestijs. Itaque tantùm benedictio est, quâ ijs confertur fœcunditas, & naturalis propensio ad opus generationis; nullo autem modo præceptum (quidquid hæretici nonnulli ausi sint dicere.) Nam bestijs nullo modo dantur præcepta. Sic & cap. seq. *Ex omni ligno paradisi comede;* non est præcipientis, sed potestatem concedentis: quomodo etiam Moyses dicit Deut. 14. *Omnes aues mundas comedite,* id est, potestis comedere. Dicitur quidem illud (*crescite*) sonare præceptum, in l. 1. de mirab. sacræ scripturæ, adscripto D. Aug. sed, vt omnes docti norunt, non est eius liber. Vide nost. in 4. d. 26.

v. 26 *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram.* Nota has voces plurales (*faciamus*, & *nostram*) in Deo indicare pluralitatem personarum, sicut & illæ singulares (*imaginem* & *similitudinem*) naturæ vnitatem. Sanè hunc locum ad Trinitatis mysterium retulerunt Patres, Hilar. l. 3. & 4. de Trinit. Aug. l. 12 de Trinit. c. 6. & l. 14 c. vlt. Fulgentius de fide ad Petrum c. 1. & alij. Quò & illud pertinet Genes. 3. v. 22. *Ecce Adam*

A *quasi vnus ex nobis factus est,* & inprimis illud c. 11. v. 7. *Venite descendamus.* Nempe quia numquam ad vnum dicitur, venite, sed ad plures. Si ergo vnus loquitur ad plures, tres vt minimum sint, necesse est. Et nihil est, quod Iudæi quidam somniarunt, Deum loqui ad Angelos: nam illud nullo modo huic præsenti loco aptari potest: nam sic etiam Angeli essent hominis ipsius creatores.

v. 26. *Ad imaginem & similitudinem nostram.* Puta, humo ad imaginem Dei creatus est, quatenus (ait S. Aug. l. 24. contra Faustum c. 2.) habet *mentem rationalem,* quâ cognoscat Deum, & omnibus irrationabilibus eâdem rationis excellentiâ præponatur. August. sequitur Prosper l. 2. de vita contempl. c. 18. *Alij* imaginem referunt

B ad liberum arbitrium, vt Basil. hom. 9. Hexameron, Ambros. lib. 6. Hexameron. c. 8 Hieron. in epist. de filio prodigo. *Alij* verò eam constituunt in dominio, quod homo super alias creaturas accepit: vt Chrysost. hom. 8. & 9. in Genes. & homil. 7. ad pop. Antiochen. Verùm hæ declarationes facilè conciliantur. Nam & libertas arbitrij ab intellectu, velut radice dependet: & dominium effectus quidam est eiusdem intellectus, ac voluntatis & velut propria passio ex ijs fluens. Vide nostra in 2. dist. 16.

v. 28. *Crescite & multiplicamini.* Vide explicatum supra hoc eodem cap. v. 22.

v. 28. *Et dominamini piscibus maris.* Hoc quidem dominium per peccatum fuit imminutum, nempe, vt bestiæ quædam sint homini rebelles: tamen vi aut indu-

C striâ, omnes penè adhuc cogi possunt. Vnde pòst peccatum infra c. 9. sic homini adhuc dicitur: *Omnes pisces maris manui vestræ traditi sunt. Nota verò* non similiter homini dari dominium in cælum & stellas (non enim vtitur illis pro sua voluntate) idcirco scilicet, vt semper meminisset, aliquè supra se maiorem esse, vt illum reuereretur. Reliqua ad hoc caput pertinentia explicata reperies in citato sæpiùs nostro comm. in 2. sent.

CAP. II.

v. 2. *Compleuitque Deus die septimo opus suum.* Apud Septuaginta legitur (*die sexto*) Nihilominùs Hebræi, & noster etiam rectè dicunt, illum die septimo opus suum complesse: puta, tunc illum finiuisse, & incepisse cessare, nec quidquam noui adiecisse. Vide nostra in 2. dist. 15.

D v. 3. *Et benedixit diei septimo, & sanctificauit illum* *Quæritur* quando facta sit hæc septimi diei sanctificatio? Nonnulli *Respondent* eam factam ipso hoc die: adeòque Deum iam tum legem statuisse de seruando Sabbato, vtpote vt eo die, etiam in statu innocentiæ, homines vacarent specialiter externis sacrificijs. *Sed contrà, alij obijciunt* inter alia, si ad primæuam institutionem pertineret lex Sabbati, non fuisset à Christo abroganda: tum & Môses ad maiorem Sabbati reuerentiam in Exodo fecisset mentionem. *Itaque* videtur cum illis sentiendum, qui dicunt, id quod hoc loco Moyses commemorat dictum esse per anticipationem, & referendum ad tempus, quo Moyses ista scripsit, scilicet post datum Decalogum: vt sit sensus idem,

E qui est similium verborum Exodi 20. *Sex diebus fecit Dominus cælum & terram, & requieuit in die septimo; idcircò benedixit & sanctificauit illum;* Scilicet, tunc, cùm illa Moses Exodi 20. capite loqueretur.

Ita Tertull. & Cyprianus contra Iudæos, Iustinus contra Tryphonem, & post eos quoque Beda in Hexamero, *Si quis tamen* contendat illud potiùs significari, quod iam inde ab initio septimum diem Deus sanctificauerit: poterit id dici hoc sensu, quia tunc præcessit ratio propter quam posteà dies septimus præ ceteris diuino cultui applicaretur. Vide nostra in 2. d. 15.

v. 5. *Et omne virgultum agri antequam oriretur.* Sed quomodo creatum virgultum, & non oriebatur? *Resp.* Aug. l. 5. de Gen. ad litt. c. 4. & 5. quia creatum illo primo

die potentialiter, sed non actualiter. At non arbitror hoc Moysem apud rudes Iudæos voluisse. Simplex sensus est: Deum fecisse virgulta & herbas, cùm antea non essent.

v.7. *Formauit Deus hominem de limo terræ, & inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ.* Homo duabus constat partibus, corpore & anima: & tali anima quæ non educitur de potentia materiæ. Proinde non sufficiebat dicere, vnde corpus procreatum esset, sicut in alijs rebus, ex aqua, vel terra; sed peculiariter addere oportuit ipsius animæ creationem. Igitur seorsim vtriusque partis creatio hac scripturâ insinuatur. Nam secundùm corpus *factus est homo de limo terræ*, sicut pisces & aues, de aqua, quadrupedia de terra. De anima autem dictum est: *inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ. Inspirauit*, non quòd faucibus sufflauerit, vel quòd animam hominis de sua substantia creauerit, sicut olim docuerunt Manichæi: sed inspirasse dicitur spiraculum vitæ, quia spiraculum vitæ, id est animam fecit. Nam spiritus seu flatus iste, quem Deus spirasse dicitur, est ipsa anima hominis. Fecit autem animam hominis non ex præexistente materia, sicut fecit corpus hominis de limo: sed creauit eam ex nihilo, & creando simul corpori eam infudit. Sed quare in faciem dicitur eam inspirasse? quia operationes animæ in nulla hominis parte magis apparent quàm in facie. In ea enim omnium sensuum sedes reperiuntur cùm in reliquis partibus solus sit tactus. Pars igitur principalis pro toto corpore posita est. Vide nostra in 2. dist. 17.

v.8. *Plantauerat autem Dominus Deus paradisum.* Paradisum, locum certum corporalem intelligunt omnes Patres, (præter Origenem, vti alibi, sic & hic allegorizantem.) Atque id circumstantiæ fluminum v. 11. descriptorum, aliaque plura prorsus requirunt. Sed variè disputatum fuit, *vbi sit, vel fuerit ille* paradisus? Veteres, *alij* in altissimo monte, vsque ad supremum aëris, illum constituunt; *alij* in regione ignota iuxta Zonam torridam; *alij* alibi. Sed verisimillima opinio videtur à posterioribus aliquot tradita (quam & sequuntur Hesselius in 2 sent. d. 18. & Peretius hîc) *Paradisum fuisse in finibus Mesopotamiæ, vbi Tigris & Euphrates in* vnum alueum confluunt, & iterum, facto aquarum diuortio (est non longè à Babylone) abeunt in alueos peculiares; à quibus deinde alia duo flumina *Phison, & Gehon* deriuantur. Alterum enim Armeniam permeans, Phison vocatur, cuius & meminit Eccles. c. 24. Quod nomen etsi apud profanos scriptores ita expressum non reperiatur, exstare tamen apud illos videtur nonnihil immutatum. Nam Q. Curtius l.5. testatur Euphratem & Tigrim quodam loco ab accolis vocari Phasin; & Plinius l.6. c. 21. tradit Tigrim findi in duos alueos; atque vbi remeauêre, Pasitigrim appellari.

Porrò quæ sit *terra Heuilath*, quam circuire dicitur Phison, colligi potest ex Genes. 25. & 1. Reg. 15. Certè Strabo geographus eam regionem collocat in confinibus Arabiæ & Mesopotamiæ. *Ceterum alter fluuius* Arabiam desertam petit, & Gehon vocatur; cuius item meminit Eccles. dicto c. 24. Dicitur autem is *circumire omnem terram Æthiopiæ*, non illius Africanæ, quam longissimis spatijs perluit Nilus, sed Asiaticæ, quæ vicina est Arabiæ & Mesopotamiæ. Esse enim Æthiopiam quandam *Palestinæ* vicinam, facile est ex sacris litteris ostendere. Madianitæ enim vocantur Æthiopes, Num. 12. Vnde & illud in Cantico Abacuc; *Vidi tentoria Æthiopiæ, turbabuntur pelles terræ Madian.* Quibus adde loca 2. Paralip. 14. & 21. & Psal. 71 & 86.

At obijcitur contra dictam sententiam de paradiso. Nam hinc sequeretur, inquiunt, paradisum illum iam non existere, loca enim illa & olim, atque etiamnum commercijs frequentantur, & nullum apparet ibi paradisi, aut Cherubim ante illum positi, vestigium. Porrò paradisum illum debere adhuc exstare, videtur docere

A Eccl. cap 44 vbi dicit, *Enoch translatum in Paradisum.* Atque idem de Elia similiter testantur multi Patres. Iustinus ad Orthodoxos qu. 75. 76. & 85. Iren l. 5. aduersus hæreses & Tertull. in Apolog. contra Gentes. *Respondeo*, quod ad Scripturam Eccl. 44. attinet in Græco codice non nominatur paradisus; imò nec additur locus aliquis in quem fuerit translatus. Vnde & S. Thom. de hac re agês, non simpliciter affirmat Enoch & Eliam degere in illo paradiso; sed ferè addit; (vt dicitur) vel, (vt creditur.) Ad Iustini, Irenæi & Tertulliani sententias, *Respondeo*, eos quædam alia iisdem locis adiungere, quæ ecclesia non recipit; vt quod in illum terrestrem paradisum ductus sit latro; quodque in eo demorentur omnes iustorum animæ vsque ad diem iudicij: proB inde non temerè nos facere, si etiam in hoc, quòd volunt paradisum adhuc existere, ab ijs recedamus. Asserunt quidem, vel potiùs referunt & alij Patres hanc sententiam, sicut & Scholastici plerique, sed nullo modo tanquam de fide. Vide nostra in 2. d 17.

v.9. *Lignum etiam vitæ &c.* Quare lignum vitæ dictum sit, patet c. seq. vbi dicit Deus de Adam; *Nunc autem ne fortè mittat manum suam, & sumat etiam de ligno vitæ, & comedat, & viuat in æternum. Nempe quòd* immortalitas hominis de ligno vitæ extitisset, & non de conditione naturæ. Ita Aug. lib. de Genes. ad litt cap. 25. & alibi. Iren. lib. 3. contra Hæreses cap. 37. Hilarius in Psal. 68. & alij. *Non quòd* semel sumptum immortalitatem præstaret (nam dicit illo Adamum fuisse vsum ante peccatum August. lib. 2. de peccat. merit. c. 21.) sed quod daC turum fuisset stabilitatem contra vetustatem, vt idem August. loquitur l. 8. de Genes. ad litt. c. 5. Non igitur vnicâ eius sumptione stabilem seu perpetuam viuacitatem homo consecuturus erat; sed ad vigorem plenæ ætatis conseruandum, subinde ac sæpiùs ei opus fuisset esu ligni vitæ, & sic immortalitatem seu vitam stabilem esus ligni illius præstitisset, si homo non peccasset: inde scilicet dictum Lignum vitæ. Vide nostra in 2. sententiarum dist. 19.

v. 16. *Ex omni ligno paradisi comede.* Verba sunt non iubentis vt quidam intellexerunt, sed dantis potestatem. Quomodo etiam Moyses loquitur ad filios Israel Deut. 14. *Omnes aues mundas comedite*, id est, potestis comedere. Et Dominus in lege Exod. 20. *Sex diebus operaberis, & facies omnia opera tua.*

D v.17. *De ligno autem scientiæ boni & mali ne comedas. Quæritur* quare hæc arbor (quæcumque tandem illa fuerit, de quo c. seq.) dicta sit arbor scientiæ boni & mali? *Respondendum* ad eum modum quo cap. seq. serpens dixit; *Eritis sicut Dij, scientes bonum & malum:* Nempe quòd ex suggestione serpentis, per comestionem ex hac arbore, primi homines voluerint esse sicut Dij, scientes bonum & malum; id est, quod Dei quandam similitudinem homini inconcessam, per superbiam appetierint: ita nimirum, vt sicut Deus omnium habet scientiam, nec indiget rectore, nec cuiusquam subditus est potestati: sic & ipsi omnia scirent, nec ab vllo regerentur, nec cuiquam alteri subditi essent: sed independenter suo iure atque arbitrio viuerent. Ita ferè August. serm 25. de tempore c. 3. tract. 17. in Ioannem & in E Psal. 68. Vide Commentarium nostrum in 2. sent. 19. & 22. §. 3.

v. 17. *In quacumque die comederis, morte morieris.* Agitur de morte corporis, vt patet cap. seq. vbi dicitur: *donec reuertaris in terram.* Fiebant quidem primi parentes per peccatum quoque rei mortis spiritualis & æternæ; sicut dicit Apostolus Rom. 6. *Stipendium peccati mors* (scilicet mors æterna: sicut mox subiungitur de vita æterna) sed hîc exprimendum erat ad maiorem terrorem, etiam de morte corporali. *Deinde*, aliquid leuius de morte æterna spirituali imaginari potuissent Adam & Eua. Legitur quidem Gregorius lib. 5. Epist. 14. hanc sententiam exposuisse de morte animæ: idcircò quod

non eo ipso die, quo peccârant primi parentes, mortui sint corporaliter. Sed ea expositio ab alijs non probatur; & fauere nonnihil videtur Pelagianis, qui non mortem corporis, sed animæ dicebant ex peccato processisse. Sensus igitur est; *In quacumque die comederis, morte morieris;* scilicet ex tunc necessitati moriendi eris addictus. Vide nostra cit. dist. 19.

v. 19. *Adduxit ea ad Adam.* Hoc primum loco interpres posuit Hebræum nomen *Adam*, cùm in Hebr. iam ante positum fuerit vbicumque in latina versione legitur *homo*. 70. verò nomen *Adam* in superiori sententia primum posuerunt, vbi dicitur: *Et præcepit Dominus Deus Adam dicens.* Itaque notandum quod primus homo Adam præter nomen speciei non habuit nomen proprium, sed appellatus est nomine speciei tanquam proprio: quia primus fuit & solus creatus Sic igitur appellatus est Adam, id est, homo, quomodo primus equus vel canis dictus fuit equus vel canis; non imposito proprio nomine ad singularem hominem designandum. Vnde hoc loco adhuc verti poterat: & adduxit ea ad hominem, sicut vertit Pagninus, qui in sua versione non nominat Adam ante illum locum in cap. 4. vbi dicitur: *& cognouit adhuc Adam vxorem suam;* Quod autem c. 5. dicitur: *& vocauit nomen eorum Adam*, rursum manifestè significat hoc nomen Adam impositum fuisse lingua Hebraica toti speciei humanæ.

v. 21. *Cumque obdormisset, tulit vnam de costis eius.* Chrys. hic; *Tametsi*, inquit, *modum, quo hæc facta sunt, nesciamus; credere tamen debemus, quod voluntati Dei omnia paruerint.* Et similia habet Aug. lib. 9. de Genesi ad lit. cap. 13. & Hieron. in epist. ad Philemonem. *Mysterium hoc magnum est*, ad Ephes. 5. *Ego autem dico*, ait Apostolus, *in Christo & Ecclesia.* De quo & Aug. dicto loco; Nempè Adam correptus sopore significat Christum in Cruce obdormientem; Eua vero Ecclesiam ex latere Christi manantem: sicut & postea de costa dicitur, eam, non factam, sed ædificatam in mulierem. Atque adeò hunc soporem Adam septuaginta vocant *extasim*, & rectè: puta, ex quo expergefactus Adam, Propheticum illud eructauit. *Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro de carne mea. Est & aliud hic mysterium*: scilicet societatis indiuiduæ & amicabilis coniugum inter se: sed & hæc referenda est ad mysterium supradictum, vt patet ex dicto loco ad Ephes. 5.

Si curiosè *insistas, quomodò* ex costa vna fabricata sit integra mulier? *Respondeo*, id factum non improbabiliter dici, eo modo quo aucti sunt quinque panes Euangelici ad saturanda quinque millia hominum: quos panes scilicet, dicit Aug. tract. 24. in Ioannem, fuisse *quasi semina, non quidem terræ mandata sed ab eo, qui terram fecit, multiplicata.* Porrò quòd Deus dicitur *tulisse costam de Adam, & repleſſe carnem pro ea*: non sic accipiendum est, quasi monstrosus tunc relictus sit Adam, aut costa illius prius superflua fuerit, sed quod locum ablatæ costæ, non solùm carne, (vt textus videtur sonare) sed alia costa carne vestita suppleuit. Qui sensus ex eo confirmatur, quod posteà dicit Adam: *Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro de carne mea.* Sicut enim hinc constat, costam, ex qua fabricata est Eua, non fuisse nudam costam, sed carne vestitam: ita quoque omnino verisimile est, carnem eius loco suppletam, non fuisse nudam carnem, sed carnem costa suffultam. Indicat hanc solutionem dudum Hugo Victorinus in quæst. super Genes. Vide nostra in 2. dist. 18.

v. 24. *Et erunt duo in carne vna.* Apud Hebræos non est illud (*duo*) tamen ex contextu sermonis satis intelligitur. Nam sequitur. *Et adhærebit vxori suæ.* Ecce (*vxori*) & non vxoribus, sicut & prius dicitur, *Masculum & fœminam creauit eos*: scilicet *non fœminas*: quamuis tamen aliqui postea habuerint plures vxores, vt Abrahã, Iacob & alij, sed singulari Dei dispensatione. Sanè Christus hanc primæuam vnius cum vna societatem,

A (Græci monogamiam vocant) indicat, & confirmat his verbis Matth. 16. & Marci 10. *Et erunt duo in carne vna.* Paulus item 1. Cor. 6. & ad Ephes. 5. Intelligitur autem de carnali commixtione à variis Pontificibus: vt patet apud Gratianum 27. q. 2. c. *Lex*, & cap. *Sicut*, item cap. *Verum*, de conuers. coniugatorum & alibi.

CAP. III.

v. 1. *Sed & serpens*, &c. Historia huius capitis verisimiliter contigit adhuc ipso die quo creati sunt Adam & Heua. Idque habet cõmunis opinio, quòd eodem die, sc. sexto Genesis mundi, quo creati sunt, transgressi sunt præceptum Dei, & eiecti è paradiso. Dices vno eodemque die non potuerunt tam multa fieri, sc. creari omnes bestiæ terræ, primus homo & vxor eius è costa ipsius, & adduci omnes bestiæ terræ & volatilia
B cæli ad eum vt omnibus imponeret nomina, quod erat prolixi negotij. Denique tentatio & transgressio, & maledictio & eiectio è paradiso. Respondemus opera creationis non exigunt moram temporis, & animalia non tam procul aberãt, vt non possent intra breue tempus adduci, saltem iussu diuino, quia Deus dicitur ea adduxisse. Nec Adam ad imponendum singulis nomina opus habebat deliberatione, quia per sciẽtiam infusam naturas omnium nouerat, sciens quod nomen singulis conueniret. Cetera quoque breui tempore perfici potuerũt. Si tamen quis dicat non ipso die suæ creationis, sed post vnũ aut plures dies eos peccasse, atque interim vsos fuisse fructibus arborum concessarum; non video qua certa ratione posset refelli.

Dixit ad mulierem. Serpens dixisse dicitur, quia Diabolus per eum dixit, verbis in ore serpentis formatis:
C quomodo Num. 22. asina Balaam locuta legitur, Domino os eius aperiente: & quomodo, secundum quosdam, Apocal. 13. locutura dicitur imago bestiæ.

Qualis porrò fuerit serpens, de quo agitur hoc capite, & quomodo per eum locutus fuerit diabolus, & quo sensu dicatur callidior cunctis animãtibus, & quomodo eum loquentem non horruerit Eua, ac denique quis sit sensus interrogationis eius, fusè exposuimus in 2. sent. dist. 21. §. 1. & seq.

v. 5. *Eritis sicut dij, scientes bonum & malum.* Constructio videtur esse. Eritis scientes bonum & malum, sicut Deus. Nam *Elohim*, etsi plurale, passim pro singulari ponitur, & vni vero Deo attribuitur. Neque verisimile quod diabolus statim voluerit ingerere mẽtionem plu-
D rium deorum. Item hic sensus apparet ex illis verbis Domini Dei exprobrantis: *Ecce Adam quasi vnus ex nobis factus est, sciens bonum & malum*, de quibus paulò pòst. Cæterum de hoc S. Aug. l. 14. de ciuit. c. 13. *Peruersa celsitudo est, deserto eo cui debet animus inhærere principio, sibi quodammodo fieri atque esse principium. Hoc autem fit, cùm sibi nimis placet.* Et infrà: *Delectauit, quod dictum est; Eritis sicut dij.* Hæc S. Aug. *At quæritur*, quomodo illud homo appetierit, quod sciebat sibi esse impossibile? vtpotè nullo adhuc errore affectus? *Respondetur* idem hîc suo modo accidisse, quod contigit in lapsu Dæmonum: de quo ista D. Thom. 1. parte, q. 63. art. 1. ad 4. *Et huiusmodi*, inquit, *peccatum* (scilicet superbiæ) *non præexigit ignorantiam, sed absentiam solùm considerationis eorum quæ considerari debent. Et hoc modo Angelus peccauit, conuer-
E tendo se per liberum arbitrium ad proprium bonum, absque ordine ad regulam diuinæ voluntatis.* Hæc D. Thom. Vide etiam c. præc. v. 17. & nostra in 2. dist. 21.

v. 6. *Vidit igitur mulier quòd bonum esset lignum ad vescendum, & pulchrũ oculis, aspectuq; delectabile & tulit de fructu eius.* Viderat etiam antea, sed post tentationem serpentis vidit ad concupiscendũ. Itaque videndo peccauit. Processit autem hoc peccatum primò quidem ex appetitu diuinitatis, quia dictum erat ei à serpente: *Eritis sicut dij.* Deinde etiam processit peccatum ex concupiscentia gulæ, quia dicitur, *quòd viderit lignum quòd esset bonum ad vescendum*, &c. Iam enim intus con-

rupta erat insurgente motu sensitiui appetitus, non expectato rationis imperio.

Deditque viro suo, qui comedit. Dedit viro suo, sed narratis ei prius verbis serpentis, qui ex illo cibo promiserat diuinitatem dicens: *Eritis sicut dij, scientes* &c. Quamuis enim id hoc loco non exprimatur, satis tamen apertè significatur illis verbis Domini ad Adam: *Ecce Adam quasi vnus ex nobis factus est, sciens bonum & malum.* Item quia peccauit per superbiam; ergo verba serpentis per superbiam tentantis ad eum peruenerũt, vtique per relationem vxoris. An verò Adam verbis serpentis crediderit, & quodnam fuerit primum Adæ peccatum, itemque quo sensu dixerit Apostol. 1. ad Tim. 2. *Adam non fuisse seductum*, diximus in 2. sent. dist. 22. & comm. ad dictum Apostoli locum.

Quæritur quæ arbor, & quis fructus fuerit? Quidam putant fuisse ficum, propter illud quod sequitur, *Consuerunt folia ficus*, &c. At id non conuincit, quia non dicitur, quod de eadem arbore folia huiusmodi acceperint, magisque verisimile est eos ab arbore de cuius fructu comederant, propter transgressionis conscientiam statim refugisse. Adde quòd ficus non sint pulchri fructus. Hîc autem dicitur mulier vidisse *quod pulchrum esset oculis, aspectuque delectabile.* Quidam cerasum fuisse putant. At verisimile magis est malum fuisse. Nam in genere malorum quædam pulcherrima sunt & esui gratissima. Vnde canit Ecclesia: *Quando pomi noxialis morte morsu corruit.* & Cant. 8. dicitur: *Sub arbore malo suscitaui te, ibi corrupta est mater tua.* S. Thom. 3. p. q. 4. art. 2. ad 1. vocat pomum. Item Nicolaus I. ad consulta Bulgarorum c. 4. Vide & Pererium.

v. 8. *Et cùm audissent vocem Domini Dei deambulantis.* Verisimile est angelico ministerio formatum corpus deambulantis huius, vocemque loquentis; quomodo & alibi à Deo facta leguntur, quæ per Angelos facta sunt aut dicta; vt lucta Angeli cum Iacob, legislatio in monte Sina; & alia.

v. 11. *Quis enim indicauit tibi quòd nudus esses?* Notandum, sicut occultum peccatum appetitæ diuinitatis mox vindicatum fuit occultâ pœnâ, id est, iustitiæ ac donorum spiritualium subtractione; ita & manifestum peccatum, quod erat in esu fructus vetiti, punitum fuit manifestâ pœnâ, id est, pudendo motu membrorũ genitaliũ. Neque enim ignorabat ante peccatum Adam, se nullam habere vestem, nudumque esse; sed non experiebatur id quod nuditatem facit pudendam. Vide nostra in 2. dist. 25. de iustitia originali.

v. 14. *Et ait Dominus Deus ad serpentem. Quia fecisti hoc, maledictus es*, &c. Sensus litteralis secundùm D. Augustinum lib. 2. de Gen. contra Manichæos cap 17. est: Quia fuisti instrumentum decipiendæ mulieris; ideò in toto genere animantium terrestrium eris maximè contemptus & vilis, ipsique homini quàm maximè exosus, & execrabilis. Plura vide in nostro com. lib. 2. sent. dist. 21. §. 14. & 15. vbi ostendimus in quem serpentem prolata sit ista maledictio, & quis sit illius sensus.

Mysticè. Diabolus super pectus ac ventrem graditur, (exponente eodem Augustino ibidem) quia duabus viis tentat homines seducere; scilicet per superbiam, quam significat pectus, & per libidinem, quæ ventre significatur. Vel secundùm Gregorium lib. 21. Moral. c. 2. per ventrem significatur executio operis luxuriæ, per pectus verò eiusdem desiderium.

v. 15. *Inimicitias ponam inter te & mulierem, & semen tuum & semen illius: ipsa conteret caput tuum, & tu insidiaberis calcaneo illius.* Magna Dei misericordia, qui statim post lapsum hominis, dignatus est ei prouidere de remedio, & promittere semen, per quod redimeretur è captiuitate diaboli, seruitute peccati, & dominio mortis; quæ tria peccando incurrerat. Hæc

A promissio continetur his verbis: *Inimicitias ponam*, &c. Vbi notandum pro eo quod habemus, *Ipsa conteret caput tuum*, quædam exemplaria habere masculino genere, *Ipse conteret*, quomodo etiam vertunt LXX. & quædam neutro, *Ipsum.* Quocumque genere vertatur, idem ferè significatur, & sensus eodem recidit. Si genere masculino, tum refertur ad Christum qui contriuit caput serpentis passione sua, quâ diabolo abstulit potestatem quam habebat & exercebat in genus humanum: si neutro genere, refertur ad semen, *semen* autem illud *est Christus*, inquit Apost. ad Galat. 3. Si genere fœminino refertur ad mulierem. Ea autem vel Eua intelligi potest, vel B. Virgo Maria. Vtrouis modo intelligatur, sensus erit, futurum aliquando vt Eua

B per semen suum, id est Christum ex ea nasciturum, conterat caput serpentis, vel B. V. Maria per filium suum hoc idem faciat.

v. 22. *Nunc ergo ne fortè mittat manum suam & sumat etiam de ligno vitæ, & comedat & viuat in æternum. Et emisit eum Dominus* &c. Quæritur an homo post peccatum, si de ligno vitæ comedisset, vixisset in æternum, sicut hæc verba sonare videntur? Rectè homo per peccatum incurrerat pœnam præcepto Dei appositam, quo dictum erat: *Quocumque die comederis ex eo morte morieris.* Quod intelligitur non de actuali morte. Non enim eo die mortui sunt quo peccauerunt, sed de mortis necessitate. Vnde sequitur, quod siue postea comedissent de ligno vitæ, siue non, tandem corruptionis necessitate mortui fuissent. Nam immortalitas

C primi hominis dependebat ex duobus, ex interna bona qualitate corporis, quam homo perdidit peccando, & ex ligno vitæ tanquam cibo externo: sicut nunc homo ad tempus viuit ex duobus, nempè bona temperatura corporis, & ex cibo. Sensus autem huius loci est ironicus. Perseuerat enim Dominus ironicè loqui. Dixerat enim ante per ironiam: *Ecce Adam factus est sicut vnus ex nobis, sciens bonum & malum.* Deinde addit eodem schemate sermonis. *Nunc ergo ne fortè mittat*, &c. Quasi dicat, ne sibi videatur stulta sua persuasione victurus in æternum, auferamus ei hanc persuasionem, eiiciendo eum, & arcendo à ligno vitæ.

CAP. IV.

v. 4. **A***bel quoque obtulit de primogenitis, & de adipibus eorum.* Ambros. quidem de Incarnat.

D Sacramento c. 1. sic: Nihil inuenio quod in specie munerum reprehenditur. Sunt tamen qui rectè arbitrentur, quia alius quæ offerret elegerat, alius quæ viliora habuit offerebat. De quo & illud carmen in Abel: *Sacrum pingue dabo, non macrum sacrificabo*: quod retrogradum conueniat in Cain. Certè non sine causa videtur dici de Abel, (*& de adipibus eorum.*

v. 4. *Et respexit Dominus ad Abel* Quomodò respexerit non explicatur. Alij dicunt Dominum cælitus misisse ignem in sacrificium Abel, non autem in oblationem Cain. Alij fumum sacrificij Abel sursum ascendisse, Cain verò descendisse deorsum. Quod signum animo vtriusque designando benè congruebat. Nam Abel spectabat cælestia, Cain terrena. Hieron. in

E trad. Hebr. refert Theodotionem vertisse: *Et inflammauit Dominus super Abel, & munera eius; super Cain autem, & munera eius, non inflammauit.* Per quod significatur cælitus incensum fuisse sacrificium Abel, non Cain. *Idque accipit* probabilitatem ex aliis locis, quibus legitur Deus sacrificia igne cælesti combussisse, vt de Salomone, Elia &c. *Ad quæstionem quæ hinc mouetur*; An ergo ante diluuium licuit vesci carnibus, scilicet vna parte sacrificij? *Respond.* id ex hoc loco non sequi, cùm sit holocaustum, id est, totum absumptum. Quod ad rem ipsam, negat id licuisse Hieron. lib. 2. cont. Iouin. c. 10. Item D. Thomas de hoc dicit; *Videtur*, 1. 2. quæst 102. art. 6. ad 2. Vide etiam eius commentarium ad Roman. 14. Contrà verò Dominicus à

Soto lib. 5. de iustit. & iure, q. 1. art. 1. bonis argumentis probat statim à lapsu fuisse hominibus in vsu cibum carnium, & soluit argumenta in contrarium. Vide etiam Pererium, si placet.

v. 7. *Sed sub te erit appetitus tuus, & tu dominaberis illius.* Apertè hîc homini, etiam post lapsum tribuitur dominium & potestas respectu suarum actionum. Nam clarè dicitur ad Cain: *Sub te erit appetitus eius, & tu dominaberis illius*, scilicet peccati; nam illud immediatè præcedit, & nihil aliud ad quod possit referri. Et hoc ipsum est quod etiam dicit Apostolus 1. Corinth. 7. *Non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis.* Vnde manifestè conuincitur error Nouatorum, qui persuadere volunt homini remansisse post lapsum voluntatem quidem ad bonum, sed non liberam voluntatem, sed quæ à Deo necessariò impellitur; cùm hoc loco Geneseos apertè dominium in suas actiones homini tribuatur, & apertissimè Apostolus necessitatem opponat potestati suæ voluntatis. Vide nostra in 2. distinct. 24.

v. 8. *Et interfecit eum.* Scilicet Abel, fuit autem Abel verè & propriè martyr, quia propter iustitiam & innocentiam suam à fratre occisus est. *Nam propter quid occidit eum*, quærit B. Ioan. Apost. 1. Epist. c. 3. & respondet: *quoniam opera eius maligna erant, fratris autem eius iusta.* Vide nostrum comm. in dictum locum.

Quæritur 1. an Abel vxorem duxerit? Scriptura non dicit, nec memini me apud quemquam authorem probatum legisse. Fortè ita adolescens erat quando occisus est, vt nondum satis esset maturus coniugio. Fortè & propter mysterij alicuius significationem ordinatum fuit à Deo, vt priusquam vxorem duceret tolleretur ex hac vita. Gessit enim typum illorum qui spiritualem ducunt vitam. Item scriptura filiorum eius & posteritatis non meminit.

Quæritur 2. an verum sit quod quidam dicunt, Cain occidisse quartam partem mundi, significare volentes tantùm quatuor homines tunc in mũdo fuisse, Adam, Heuam, Cain & Abel? Non videtur verum. Iam enim adulti erant & viri, saltem iuuenes, Cain & Abel. Nec verisimile est post eos nullos filios ex Adam & Heua genitos fuisse, cùm primi essent humani generis progenitores. Certè filias iam genuerant quas ducerent vxores filij dudum nati. Quod enim postea dicitur Cain accepisse vxorem, recapitulando dictum videtur id quod ante contigit, vt sæpè fit in scriptura. Fortè & liberos Cain iam habebat. Nec quia postea dicitur natus Seth, ideò putandum nullos antea filios præter Cain & Abel natos fuisse. Seth enim pro Abel datus, & in eo futura erat perpetua successio vsque ad Noë, Abraham, Dauid, ipsum Christum. Vnde quod postea dicitur de Adam: *Et genuit filios & filias*, non necesse est sic intelligi, vt omnes illi post Seth nati sint, sicut nec in sequentibus generationibus, in quibus singulis eadem verba repetuntur. Nominatur enim ille in quo processura est successio, siue primogenitus sit, siue non.

v. 13. *Maior est iniquitas mea, quam vt veniam merear.* Septuaginta habent; *Maior est causa mea.* Et sic legit Ambros. lib. 1. de Abel & Cain. & Hiero. q. 8. ad Algasiam. Quod autem adiungit Cain, *Maior est quàm vt veniam merear*; verum quidem est propriè loquendo; quòd iniquitas non veniam mereatur, sed pœnam; tamen non ideò absolutè verum est, quod ipse dixit. Nam Hebr. pro illis verbis, sic legitur: *Maior est iniquitas mea, quàm parcere*; Aut, vt Pagninus vertit: *Maior est punitio mea, quàm vt feram*, id est, quàm vt ferre possim. Et poterat Cain scire peccatum suum esse remissibile, & non esse sibi desperandum; quandoquidem sciebat & patrem suum grauissimè peccasse, nec tamen illum desperasse; de quo vide Sap. 10.

v. 15. *Sed omnis qui occiderit Cain septuplum punietur.*

A Poterat Adam tanquam princeps humani generis occidere Cain homicidam; sed non decebat, quia non decet vt pater filium occidat, naturâ abhorrente. Neque expediebat, quia genus humanum multiplicandum erat. Vnde describitur in sequentibus multiplicatio generis humani per Cain. Alij verò ius publicum occidendi Cain non habebant, ideoque illis si occiderint, pœna imponitur, quia erant futuri homicidæ. Et tamen hoc etiam dicitur in pœnam Cain, quia erat ei pœna tamdiu viuere cum tormento malæ conscientiæ.

Posuitq; Dominus in Cain signum. Signum illud quidam intelligunt tantum Dei decretum, & voluntatem, nolentis eum occidi; vt vagus, & profugus existés in terra, diu lueret peccati supplicium; perpetuò agitante
B eum & perturbante propriæ conscientiæ tormento.

Alij dicunt signum hoc fuisse simul tremorem corporis & mentis, ac vultus consternationem. Nempè quia illud quod præcedit: *Vagus & profugus eris*, 70. verterunt (*gemens & tremens.*)

v. 16. *Habitauit Cain profugus in terra ad orient. pl. Eden.* Hebr. *Et sedit in terra Nod ante Eden.* Ex aduerso eius regionis, in qua plantauerat Deus paradisum.

v. 23. *Quoniam occidi virum in vulnus meum, & adolescent. De Lamech verò septuagies septies.* Ambr. in Luc. 27. *Septuagies*, inquit, *& septies Lamech cõdemnatur, quia grauius deliquit, qui scelus dum punit admittit.* Videtur innuere Ambrosius, quòd Lamech punierit scelus Cain, & quòd eum occidendo deliquerit, scil. ob interdictũ
C Dei. Sed non est verisimile. Cain enim erat abauus Lamech. Certè non potest per adolescẽtulum intelligi homo tam senex. Quòd autem à Lamech iuuenis quidam occisus traditur, nec tamen nomen refertur occisi; futuro mysterio fuisse prætermissum à prudentibus æstimatur, inquit Sulpitius in initio hist. sac.

v. 26. *Iste cœpit inuocare nomen Domini.* Hebr. *Tunc cœptum est inuocari in nomine Domini*, quamuis nostra lectio consonet Septuaginta, qui sic vertunt *Hic sperauit inuocare nomen Domini Dei.* Caponon contendit Hieronymum vertisse per aduerbium. *Hî:* (id est, eo tempore) cœpit inuocari nomen Domini, (passiuè.) Et inde scilicet factum esse pronomen (*hic*) & posteà (*iste*) simulque substitutum verbum actiuum.

CAP. V.

D
v. 5. *Et factum est omne tempus Adam, ann. nongenti triginta.* De ætate hominum primi temporis vide Pamelium in lib. Cypri. ad Demet. vbi citat Aug. & Iosephum. Nugati sunt quidam, annos vel Ægyptios singulorum mẽsium, vel Arabicos sex mensium, intelligi. Sed reclamat ipsa Scriptura sacra in narratione Diluuij; tum etiam Moyses in Exodo, & alibi. Quin etiam Copernicus lib. 3. c. 6. ostendit annum Mathematicum apud Ægyptios item fuisse 365. dierum & 6 horarum, vt est apud nos.

Longæuitatis verò illius duæ sunt rationes, vna ex parte causæ efficientis: quia natura in primis hominibus adhuc erat viuax & vegeta, nec adeò corrupta & debilitata vt posteà. Altera ex parte causæ finalis, quia
E primi homines pauci debebant genus humanum multiplicare, & posteris suis artes tradere.

v. 23. & 24. *Facti sunt omnes dies Henoch trecenti sexaginta quinque anni. Ambulauitq; cum Deo & non apparuit, quia tulit eum Deus.* Vixit ergo tot annis quot vnius anni sunt dies, ad significandam ipsius vitæ perfectam iustitiam. Annus enim quo sol cursum suum absoluit, perfectissima differentia temporis est. *Ambulauitque cum Deo.* Ambulare cum Deo phrasi scripturæ est viuere secundùm Deum, seu secundùm legem Dei, id est sanctè & iustè conuersari. Ita etiam seq. cap. De Noë dicitur: *Noë vir iustus atq; perfectus fuit in generationibus suis, cum Deo ambulauit.* Pro eo quod sequitur: *& non apparuit.* Hebraicè est: *& non ipse*, id est, non am-

pliis comparuit inter homines, *quia tulit eum Deus.* Quomodo autem tulerit eũ Dominus, alibi significat Scriptura sacra. Eccles.44. sic habemus. *Henoch placuit Deo, & trãslatus est in paradisum, vt det gentibus pœnitentiam.* Et Apostolus Hebr.11. *Fide Enoch translatus est ne videret mortem; & non inueniebatur, quia trãstulit eũ Deus: ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo.* Vterque tam Apostolus quàm Ecclesiasticus, ambulare cum Deo, exponit vt sit placere Deo. Deinde falsus ostenditur cõmentarius Iudęorum qui eum à Deo sublatum dicunt per mortem; ne videlicet homo iustus cõsortio impiorum inficeretur, & ad eorum impietatem pertraheretur, dicit enim Apostolus, *ne videret mortem.* Postremò ex verbis Ecclesiastici confirmatur Ecclesiastica opinio de Enoch, quod in vita reseruetur donec simul cum Helia mittatur ad prædicãdum contra perfidiam Antichristi, & ad reducendum gentes per Antichristum seductas, ad pœnitẽtiam: dicit enim: *translatus est in paradisum vt det gentibus pœnitentiam.* Sed vtrum in paradisum ex quo eiecti sunt primi parentes, incertum est, teste August. de peccato Originali c. 23.

Quæritur 1. an Enoch, & Elias confirmati sint in bono? 2. an sint viatores & in statu merendi? 3. an alantur cibo corporali? 4. an possint inuocari à nobis? Ad 1. valdè probabile est quòd confirmati sint in gratia, saltem per Dei protectionem & conseruationem, de qua certi sunt, sciunt enim ad quid electi sint, & ad quod officium mittendi, & quis eorum exitus sit futurus, quoniam id etiam reuelatum est in scriptura, Apocal. 11. Ad 2. non videntur esse viatores, nec in statu merendi; non quia confirmati in bono (id enim non obstat) sed quia extra hominum cõuersationem rapti, tanquam hanc vitam, non amplius agentes. Vnde nec sacramentis Ecclesiæ reficiuntur, & generatim ad hanc rem sunt tanquam mortui, nondum beati, sicut qui sunt in purgatorio, aut potiùs sicut erant Patres in limbo. Redituri tamen sunt in fine sæculi ad statum merendi & iterum futuri viatores: velut si quis à Purgatorio vel limbo fuisset ad vitam resuscitatus, factus fuisset iterum viator. Item si essent in statu merendi cùm sint in continua contemplatione rerum diuinarum, nec peccent, sequeretur in eis gratiam quasi continuò augeri per tot millia annorum, & ita sanctitate & gloria superarent omnes alios sanctos; quod non est cõcedendum. Ad 3. cùm viuant adhuc vita animali, videtur dicendum, quod alantur cibo corporali, sicut Adam fuisset alitus in Paradiso. Et fortè habent lignum vitæ, saltem idem specie. & à Deo sic conseruantur vt non deficiant; sed sicut secundum spiritum ita & secundum corpus, sunt in statu, nec proficientes, nec deficientes. Ad 4. videtur quod sic, quia Carmelitę inuocant sanctũ Eliam, & agunt de eo festum approbatum à summo Pontifice, & in litaniis defunctorũ inuocatur Henoch. Sed fortè hæc inuocatio nõ est tam propria quàm sanctorũ qui beati sunt; non enim videtur dicẽdum quod preces nostras in particulari cognoscant, sed oratur vt Deus propter eorum merita & preces nobis beneficia præstet; fuit Enoch etiam Propheta, & pars Prophetiæ eius citatur à Iuda Apostolo in sua epistola. Nec dubium videtur, quin scripto reliquerit quod prophetauit: alioqui difficulter in tot sæcula conseruandum. Fuerunt ergo literæ ante diluuium. An autem Enoch primus eas inuenerit non liquet. Mihi certè verisimile est, rei tam necessariæ inuentum, fuisse ipsius primi hominis. De hac eadem Prophetia vide nostrũ Commentarium in epistolam B. Iudæ v. 14.

v. 27. *Et facti sunt omnes dies Mathusalem nongenti sexaginta nouem anni.* Mathusalem ex omnibus quos scriptura commemorat diutissimè vixisse legitur, ipsumque Adamum primum hominem superauit triginta nouem annis.

Quæret aliquis, cur non Adam immediatè à Deo
A formatus diutissimè omnium vixerit cum opera à Deo proximè profecta soleant esse perfectissima? Responderi posset vel tristitiam vel luctum perpetuũ in causa fuisse ob amissam paradisi fœlicitatem & damnatam eius culpâ vniuersam hominum propaginem, vel corpus eius propter grauissimum præuaricationis eius peccatum mortalitatis miseriâ plus cæteris affectum fuisse. Sed tamen & aliud occurrit quod respondeatur; nimirùm Adamum reuera cæteris omnibus quos scriptura commemorat magis vitalem fuisse, & quodammodo diutiùs vixisse. Non enim tempus vitæ eius cum toto tẽpore vitæ aliorum conferendũ est; neque enim Adam infans, aut puer, aut adolescens fuit, sed plena virili ætate factus est à Deo. Quare si tempus vitæ eius,
B quòd cœpit ab ætate virili atque perfecta, cõferas cum tempore vitæ aliorum, facto supputationis initio ab eadem ætate; inuenies profectò Adamum cæteris diutiùs in viuis fuisse. Neque verò virilem ætatem accipere debemus ab anno tricesimo vel tricesimoquinto, vt hodie accipimus, quando vita hominum vix extenditur vltra annos 70. sed ad annum centesimum aut etiam vltra. Non enim multo ante generare incipiebant prisci illi ac longęui homines, vt ex hoc capite satis liquet. Si ergo annis Mathusalem centum subducas, qui plenam eius ætatem antecesserunt, videbis quantò fuerit ipso longæuior Adamus, videlicet sexaginta ferè annis. Nec te moueat quòd Adamus Seth filium genuisse legatur cùm esset centum triginta annorum, quasi & ipse non statim ab initio creationis suæ vim
C habuerit gignendi. Nam multò ante, imò vt est valde probabile, statim postquã paradiso eiectus fuit, genuit Cain, ac deinde Abel & alios ac saltem eam filiam, quâ Cain in vxorem ductâ recessit à patre in terram Orientalem. Vide dicta superiùs ad c. 4. v. 8.

v. 29. *Vocauitque nomen eius Noë, dicens* &c. Chrysost. homil. 39. in Genes. contendit Lamech hunc infidelem fuisse, diuinitus tamen factum, vt occulto impetu tale nomen filio imponeret. Sed improbabile id de hoc Lamech (nempe est & alius ex posteris impij Cain, de quo suprà) quandoquidem per hanc lineam fides, seu religio vera, propagata est ad posteros. Vnde & capite proximo, *filij Dei*, id est, vnius Dei cultores, omninò sunt filij Seth.

D
CAP. VI.

v. 2. *Videntes filij Dei filias hominum.* Quidam per filios Dei Angelos intellexerunt, decepti versione Septuaginta interpretum; prout olim ferebatur in quibusdam exemplaribus, quæ pro filiis Dei habebant Angelos, vti refert Aug. lib. 5. de ciu. c. 15. In hac sententia manifestè est Lactantius lib. 2. c. 15. vbi somniat Angelos quos Deus in custodiam hominum delegauerat, illectos pulchritudine fœminarum cum illis commixtos fuisse. Sed hanc sententiam tanquam fœlicitati sanctorum Angelorum contrariam, meritò repudiat Ecclesia; imò ipse Christus Matth. 22. vbi dicit; *Neque nubent, neque nubentur, sed erunt sicut Angeli Dei.* *Alij* Angelos malos, id est, dęmones incubos intelligũt.
E Sed hos nusquam Scriptura vocat filios Dei; neque illi pulchritudine corporum alliciuntur, sed inuidiâ stimulantur, vt noceant hominibus. Tertij intelligunt filios principum. Nam Hebr. plurale est *elohim*, id est, deorum, quod & ad principes aliquando accommodatur; nempe quod illi filias hominum, id est, plebeiorum vxores duxerint. Sed non fuisset hoc tantum peccatum, vt propterea diluuium induceretur. *Proinde restat vt secundum* receptam magis opinionem, *per filios Dei* intelligamus posteros Seth, in quibus cultus Dei vigebat; per filias hominum, illas quæ ex Cain impio descendebant: qui quidem magna ex parte verum Dei cultum & iustitiam deseruerant. Ceterùm filij, id est posteri Seth procedente tempore accipientes

sibi vxores de posteritate Cain, & hoc pacto cum impiis & infidelibus iugum ducentes, à prima institutione & innocentia recesserunt. Vnde & factum est, vt peccatis impiorum inuoluti communem inundationis pœnam promeruerint.

v.4 *Gigantes ante erant--postquam enim ingressi.* Hebr. *Et etiam postquam ingressi.* Obijciunt quidam hæc verba contra id quod dictum est per filios Dei non intelligi Angelos. Nam extraordinariam fuisse hanc commixtionem omnino volunt, vtpotè causam cur nascerentur gigantes. *Sed resp.* scripturam non assignare causam naturalem talis generationis, sed demeritoriam; ex qua factum sit, vt Deus sic puniret humanum genus, vt nascerentur gigantes, oppressores hominum; hoc enim sonat Hebr. (*Nephilim*) q.d.cadere alios facientes.

Ceterum huius loci occasione, simul & eius quod multò quàm nos diutius vixerint primi illi homines, Quæri potest, vtrum sicut successu sæculorum breuior facta est hominum vita, ita & statura? Quod ita esse multis argumentis doceri videtur. Nam refert S. Aug. lib.15. de ciuit cap.9.se vidisse dentem hominis vt videbatur iam olim mortui, ex quo facilè centum nostri dentes fieri possent. Atque hæc videtur antiqua persuasio, homines anteriorum sæculorum multò proceriores nobis fuisse, vnde post Homerum Virgilius: *Qualia nunc hominum producit corpora tellus.* Sed & hodie reperiuntur ossa corporum mortuorum permagna: quanta si nos haberemus essemus staturâ planè giganteâ. Refert Hector Boëtius in historia Scotorum Danos qui Angliam aliquando inuaserunt homines fuisse miræ proceritatis, quales illius gentis homines hodie non sunt, idque ex ossibus mortuorum quæ per Angliam certis locis (vbi strages illorum ingens aliquando facta fuit) reperiuntur adhuc hodie, planè comprobari.

Verùm & in alteram partem argumenta non desunt, si enim statura humana paulatim progressu temporum minuitur, tandem futurum vt redigatur ad breuitatem vnius pollicis: quod etsi à quodam assertum, tamen absurdum videtur. Item sicut videmus interdum filios staturam suam assecutos esse patribus suis minorem: ita non rarò contrà videmus, eos excedere parentum staturam. Qua de re vt exemplum domesticum proferam, nos quinque fratres vnius patris & matris filij fuimus, omnes tamen statura patre maiores, vt contrà, ille nobis omnibus viuacior. Ex ossibus autem mortuorum quæ pro reliquiis seruantur in Ecclesiis, videtur vtrimque argumentum sumi. Quædam enim ossa eorum qui ante multa sæcula vixerunt, nostris paria sunt, quædam maiora. Mirum autem tam magnos dentes, quantum vidit Aug. non plures etiam ab alijs inuentos & visos fuisse, cùm dentes & numero multò plures sint in vno homine quàm ossa brachiorum & crutum, & duriores: eoque minùs citò corrumpantur. Itaque quamuis Augustino oculato testi fides nullo modo sit deroganda, potiùs tamen dicendum fortè erit, vel fuisse gigantem enormi prorsus statura præ hominibus sui sæculi & loci, cuius fuerit dens ille: vel potiùs non hominis sed belluæ cuiuspiam marinæ dentem fuisse. Quod eo probabilius suspicari liceat, quia in littore maris eum repertum fuisse scribit.

Quod si staturæ decrementum in hominibus ponitur, pari ratione & in bestiis agnoscendum erit, & in plantis cuiuscumque generis. At de his nulla proferuntur experientiæ documenta. Denique si ita est, idque rerum natura ita poscente, quòd omnia tandem in deterius declinent: iam ratione naturali poterit concludi mundum hunc inferiorem, qua parte mixta continet, tandem finem habiturum: nempè postquam delapsu & diminutione quantitatis cuiusque corporis peruentum fuerit vsque ad minimum quod vocant quantita-
A tis rei. Tunc enim necesse erit terminari rerum mixtarum generationes. Neque enim dici poterit quòd res in minima quantitate deinceps tunc consistent nullum vlterius accepturæ decrementum: quia si consistere possint in minimo, multò magis consistere poterunt & debebunt in mediocri: cùm statura mediocris cuiusque rei sit multò magis apta naturaliter ad rei conseruationem, quàm si sit immodicè magna vel parua. Et si necesse est rerum quantitates semper minui, etiam quando sunt in statu mediocri: multò magis interire res oportebit postquam ad staturæ minimum peruenerint, quia quo amplius decrescant non habebunt. Rursum pro hac sententia facit quod post Dauidem ætas hominum non est imminuta, vt ex Psalm.89. patet, quare nec statura, par enim vtriusque est ratio, scilicet
B naturæ debilitatio & tendentia ad senectutem atque interitum.

At verò rursum in partem contrarium expressa est sententia quæ legitur 4. Esdr.5. vbi ex comparatione mulieris, fortiores, grandiores, & viuaciores parientis in ætate iuuenili, quàm postea, docet idem esse de genere humano, sic inquiens: Considera ergo & tu quoniam minori statura estis præ his qui ante vos & qui post vos minori quàm vos: quasi iam senescentes creaturæ & fortitudinem iuuentutis prætereuntes. Sed illius libri non est magna authoritas. Illud magis vrget quod S.Ambr. refert de reliquiis (ni fallor) SS. Geruasij & Protasij, quod nimirum ossa eorum longè superauerint magnitudinem ossium humanorum sui sæculi. Quod certò satis mirum, cùm inter illos marty-
C res & Ambrosium fluxerint non minus quàm anni 250. vt quidam; vel 120. vt alij volunt, de quo vide Baron. 19. Iunij.

v.6. *Pœnituit eum quod hominem fecisset.* Septuaginta vertunt ἐνεθυμήθη, id est, *recogitauit.* Symmachus, ἀντεστάθη, id est, *aduersatus est.* Pœnituit ergo Deum, id est, Deus iustè irascens, & indignans peccatis hominum, decreuit maiorem partem hominum diluuio è medio tollere, quasi opus suum auersans. Porrò *tria mysteria nobis* allegoricè commendantur in diluuio & arca. *Primum* est salutare lauacrum baptismi, de quo 1. Petri 3. *Secundum* est, Ecclesia per arcam significata; Quia sicut extra arcam non erat salus, sic nec nunc extra Ecclesiam. Ac rursum, sicut in arca erant animalia munda
D simul & immunda, sic & in Ecclesia sunt boni & mali. Quod mysterium Patres multis locis inculcant. *Tertium* quia sicut solis illis qui ad arcam confugiebant, quæ ex lignis fabricata erat, salus erat; ita & nobis non est salus, nisi per lignum Crucis Christi, id est, per merita passionis eius. Insinuatur nobis hoc mysterium eleganter Sap. 10. & 14.

v.15. *Trecentorum cubitorum erit longitudo Arcæ.* Aug. q. 113. in Exodum dicit quod staturæ hominis altitudo est ferè trium cubitorum.

CAP. VII.

v.2. *Ex omnibus animantibus mundis tolles septena & septena, masculum & fœminam, de animantibus verò immundis duo & duo, masculum & fœminam.* Quæritur quomodo præcipiat de mundis & immundis introdu-
E cendis, cùm mundorum ab immundis nondum esset facta distinctio; ea enim postea facta legitur, ex præcepto Domini per Moysen. Leui.11. Quidam respondent munda & immunda hoc loco dici per anticipationem, id est, ea quæ postea per legem velut munda vel immunda distinguenda essent. Sed id non rectè dicitur. Noë enim hæc distinguere non potuisset, nisi tunc horum distinctio facta fuisset. Proinde rectiùs dicitur etiam ante legem fuisse mundorum atque immundorum animalium discrimen, maximè quoad sacrificia, sicut fuit & aliorum quorundam legalium obseruatio ante legem, vt circumcisionis & abstinentiæ ab esu sanguinis, quæ per legem legalia facta sunt, ante legem ta-

men obseruata. Sed quomodo ante legem immunda quædam sunt habita si non naturâ suâ talia erant? Respondeo id fieri potuisse positiua Dei ordinatione circa sacrificia tantùm, idque certæ significationis causâ, sicut postea generaliter quoad vsum & cibum id factum est per legem Moysi.

Obijcies, nulla lex data erat hominibus à Deo ante Moysen. Resp. Constat legem circumcisionis datam fuisse Abrahamo eiusque posteris infra cap. 17. itemque cap. 9. legem de non comedendo sanguinem, sic etiam potuit dari lex aliqua posteritati Seth de offerendis in sacrificium: Lex autem in vniuersum de moribus & sacrificijs data non erat. Potest etiam dici quod propter conuenientiam aliquam obseruabatur à pijs hominibus, vt tantùm ea quæ munda sunt, quoad vsum hominum, offerrentur, quia talia reputantur meliora; atqui meliora Deo offerenda sunt, ita vt irreuerenter faceret qui Deo pediculos, lumbricos, & vermiculos vellet offerre, stando etiam in lege naturæ; quia hæc quoad vsum hominum immunda & reiectanea sunt, quæ quisque mauult non habere quàm habere. Ex his etiam apparet quòd ante diluuium carnes pecudum comedebantur, quia sacrificantes participabant de sacrificijs, & quia quædam munda erant quoad vsum hominum, id est esum; sed de ea re vide annot. sup. c. 4 v. 4.

v. 11. *Rupti sunt omnes fontes abyssi magnæ, & cataractæ apertæ.* Abyssum magnam videtur intelligere mare. Quomodo autem fontes eius rupti dicantur, obscurum est. De cataractis vide Annot. 4. Reg. 7. & Hieron. in Malach. 3. sic illud interpretatur; *Si non aperuero vobis cataractas*, id est, si non tantas pluuias effudero, vt cataractæ cæli apertæ esse crederentur. Et sic etiam tam in fontibus abyssi, quàm cataractis figuratè intelligit Caietanus.

v. 19. *Opertique sunt omnes montes excelsi sub vniuerso cælo.* De diluuio quædam etiam ab Ethnicis Scriptoribus referuntur, licet fabulis permixta, nominatim de diluuio Deucalionis apud Ouidium in Metamorphosi, & alios. Legitur quoque lib. 6. histor. Indicæ cap. 5. quòd Rex quidam Nicaragua quærebat ex Christianis, num haberent notitiam aliquam diluuij, quo inundata fuit tota terra, & submersi homines & bestiæ, & an expectandum esset adhuc aliud. Quin Lactantius lib. 2. cap. 10. de Ethnicis antiquis Scriptoribus agens, ait: Factum esse diluuium ad perdendam, tollendamque ex orbe malitiam, inter omnes constat. Sic Lactantius.

Quidam generalem hanc elluuionem in astra referunt, sicut & vltimam orbis conflagrationem. Sed audiendi non sunt. Nam cùm tota natura corporea sit facta propter hominem, non est putandum vim eius valere ad perdendum genus humanum, cuius gratiâ condita est, nisi accedente causa supernaturali.

v. 23. *Et deleuit omnem substantiam quæ erat super terram ab homine vsque ad pecus.* *Quæritur* an omnes illi homines qui tunc diluuio perierunt, etiam perierint æternaliter? *Respondeo* 1. Petri 3. sic legimus. (de Christo agit Apostolus) *In quo & his qui in carcere erant spiritibus veniens prædicauit: qui increduli fuerant aliquando expectabant Dei patientiam in diebus Noë.* De quo loco sic Hilarius in Psal. 118. ad illa verba. *Quando consolaberis me?* vel vt ille legit, *Quando exhortaberis me?* Scit, inquit, Propheta, hanc exhortationem sanctos quiescentes in inferno desiderare. Scit, testante Petro, descendente in inferna Domino, etiam his qui in carcere erant, & increduli quondam fuerant, in diebus Noë, exhortationem prædicatam fuisse. Hæc Hilarius. Sanè omnino ex his apparet, spiritus seu animas quasdam, à Christo descendente ad inferos fuisse ex limbo liberatas, etiam eorum, qui tempore diluuij, eousque increduli, tandem ipsius rei (quam credere noluerant) experientiâ, & præsenti periculo commoniti, Deo inuocato, ad

A pœnitentiam conuersi sunt. Si *quæratur*, quare Petrus eorum pœnitentium specialiter meminerit? *Respondeo* primò, quia nunquam tanta hominum multitudo simul perijt; deinde, quia hoc pacto Apostolus sibi viam facere voluit ad digressionem, quam mox instituit de Mysterio Arcæ & diluuij: nempè de baptismo ibi præsignato. Vide Comment. nostrum 1. Petri 3.

CAP. VIII.

v. 3. *Reuersæque sunt aquæ de terra euntes & redeuntes.* Hieron. in trad. *Nota*, inquit, *secundùm Ecclesiasten, quòd omnes aquæ atque torrentes per occultas venas ad matricem abyssum reuertantur.* Abyssum intelligit mare. Sic enim Ecclesiastes loquitur cap. 1. *Omnia flumina intrant in mare.* Verùm cùm & ipsum mare exundauerit (alioqui aqua super terram tam alta non constitisset) B forte significatur tantum, aquas paulatim imminutas, sicut & nunc aquas quæ pratum aliquod inundarunt, abire dicimus, non abcessu in aliquâ fossam, sed sæpè etiã sola desiccatione, quæ fit à calore solis & aëris.

v. 4. *Requieuitque arca super montes Armeniæ.* Hebraicum est *Ararath*, quod nomen habetur & Isaiæ 37. vbi dicuntur filij Sennacherib, occiso patre, fugisse in terram *Ararath*. Item Ieremiæ 51. His enim locis interpres noster retinuit vocem Hebræam. Sed 4. Reg. 19. vbi eadem quæ apud Isaiam historia narratur; vertit, in terram Armeniorum. Alioqui videri posset Armeniam potiùs significari voce Hebræa, *Aram*, quam interpretes nostri ferè intelligunt & interpretantur *Mesopotamiam*. Interim Armenia Mesopotamiæ confinis est.

C v. 7. *Dimisit coruum, qui egrediebatur, & non reuert.* Non rediit (ait Sulpitius lib. 1. sacræ historiæ) cadaueribus intentus, vt ego conijcio. Et Prudentius in Enchir. Coruus enim ingluuie per fœda cadauera captus, hæserat. Sciendum tamen in Hebræis, quæ nunc extant, non esse negationem, sed legi hoc modo; *qui egrediebatur exiens, & reuertebatur, donec siccarentur aquæ.* Quo modo etiam habent quædam Latina manuscripta teste Lirano. Et sic legit Hieron. in libr. quæst. Hebr. Id autem exponunt sic; *Egrediebatur exiens & reuertens*, id est, egressus vltro citroque volitabat circum arcam. Septuaginta tamen habent negationem, vt nos. Hier. quoque in Dialog. cont. Lucif. addit negationem, si codex non est mendosus. Vide de hoc prolixe F. Lucam in D notationibus.

v. 17. *Crescite & multiplicamini.* Hoc communiter hic dicitur hominibus & bestiis. Quod quorsum annotemus, vide suprà ad cap. 1. v. 22.

v. 21. *Odoratusque est Dominus odorem suauitatis.* Scriptura ἀνθρωποπαθῶς de Deo loquitur. Et sensus est, gratum & acceptum fuit Deo sacrificium Noë, erat autem hoc sacrificium ex animalibus mundis, quale fuit & sacrificium Abel iusti. Et quamuis ista sacrificia non per se fuerint grata, sed propter pietatem offerentium; tamen hinc satis constat sacrificia quæ fiebant ex animalibus occisis non fuisse inuenta Dæmonum aut idololatrarum; sed vel inuenta piorum hominum, vel à Deo instituta, ac piis hominibus ad placandum Deum præscripta. Nam & Abel ipse huiusmodi sacrificium obtulit, ante quem sanè non fuit idololatria; imò sunt qui E putent, nec ante diluuium idololatriam extitisse.

CAP. IX.

v. 2. *Et terror vester ac tremor sit super cuncta animalia terræ.* Sicut verba superiora, *crescite & multiplicamini*, continent benedictionem fœcunditatis; ita ista dominium quod homini competit super cætera animantia. Ideo autem hic non dicitur, dominamini, *sed terror* &c. quia post peccatum homo non habet tam plenum ac perfectum dominium super animalia sicut ante: quia sicut ipse rebellauerat Deo, ita iustum erat vt quæ illi naturaliter erant subiecta, rebellarent ei, tametsi per hoc non tolleretur dominium, sicut per hominis rebellionem non fuit sublatũ Dei dominium in

hominem. Itaque dominium secundùm se non fuit
A imminutum, sed secundùm vsum. Terror & tremor est supra subditos non libenter & spontè obedientes: sic hominis in bestias refugas & repugnantes, imò & sæuientes & impetentes erat dominium cum terrore ac tremore. Verumtamen dominium mansisse hominis in bestias post peccatum patet, quia primum dominium non est reuocatum, deinde quia homo adhuc dominium illud exercet: denique quia sicut cap. 1. dictum est; *dominamini piscibus maris*, ita hîc dicitur: *omnes pisces maris manui vestræ traditi sunt.*

v. 4. *Excepto quod carnem cum sanguine non comedetis.* Sensus videtur esse, prohibeo vobis ne comedatis carnem cuiuscumque animalis cum sanguine, id est, ne non contenti carne, quam vobis ad edendum concedo,
B etiam sanguinem comedere velitis. Id autem prohibeo, quia volo vos esse quammaximè alienos à fundendo sanguine humano: quem sanguinem effusum requiram, id est, vindicabo etiam in bestijs, multò magis in hominibus. Vnde sequitur,

v. 5. *Sanguinem enim animarum vestrarum requiram de manu cunctarum bestiarum.* Requirit autem Deus sanguinem hominis effusum etiam de manu bestiarum, hac generali lege lata, quæ sequitur,

v. 6. *Quicumque fuderit humanum sanguinem, fundetur sanguis illius:* hoc enim Deus etiam ad bestias pertinere voluit. Vnde in lege Exod. 21. iubetur occidi bos cornupeta: non quòd bestia peccet, sed vt eo exemplo magis absterreantur homines ab homicidio, & vident illud etiam in bestijs vindicari, quæ naturaliter
C non sunt peccati, ac proinde nec supplicij capaces. Quod vero sequitur,

Ad imaginem quippe Dei factus est homo, hunc habet sensum, homo est creatura inter omnia animantia præstantissima, vtpotè sola ad imaginem Dei facta. Ratio autem talis est: homo est creatura tam præstans, vt sit imago Dei, ergo si quis hominem occiderit punietur tanquam violator imaginis Dei: si, inquam, occiderit absque Dei authoritate. Nam iudices ministri Dei sunt. Rom. 13.

Sed si prohibetur efusus sanguinis, cùm sit lex illa diuina, eaque non Mosaica, quæ per Christum abolita est, sed ante legem Moysi, tempore legis naturæ data, idque omnibus hominibus, quia Noë & filij eius, atque in ijs toti posteritati, id est vniuerso generi hu-
D mano: quæritur cur non etiam hodie omnes obliget, præsertim cùm videatur confirmata per Apostolos Act. 15. An dicendum quod intentio legislatoris fuerit solùm ad tempus homines illos à diluuio primos hac lege constringere, quo per hoc essent magis alieni ab humano sanguine fundendo? Id quod postea legibus per omnes gentes constitutis, non ita fuit opus. Apostoli autem ideo ad tempus eam legem statuerunt, vt Iudæi qui ex instituto propriæ legis à sanguine & suffocato abstinebant, minùs abhorrerent à consuetudine gentilium, si & isti idem illud seruarent. Vide annotat. ad dictum cap. Act.

v. 13. *Arcum meum ponam in nubibus cœli, & erit signum fœderis inter me & inter terram.* Quæritur, quomodo iris
E est signum fœderis inter Deum & Noë ac eius posteritatem, cùm proueniat ex causa naturali, ac proinde etiam ante diluuium ex eadem causa apparere potuerit? Quidam respondent nubes ante diluuium nunquam fuisse in tali dispositione, vt in ijs aduerso sole colores iridis apparerent. Alij dicunt, idque probabilius; apparuisse quidem ante diluuium ex ijsdem causis propter quas nunc apparet: sed post diluuium datum fuisse in signum fœderis inter Deum & hominem de non delendo humano genere per aquas diluuij, quale signum non fuerat ante diluuium. Datum est autem in signum non naturale: neque enim iris naturaliter significat diluuium non futurum, alioquin & ante di-

A luuium idem significasset: quæ enim naturaliter significant semper & eodem modò significant: sed ex ordinatione diuina, quia Deus voluit iridem esse signum diluuij non ampliùs futuri. Propterea dicit, *Videbo illum, & recordabor fœderis sempiterni.* Sic in rebus humanis aliquando fit vt lapis aut truncus in agro fixus multo tempore nullius rei fuerit signum, postea autem hominum arbitrio assumatur, vt vel viam, vel distinctionem seu disterminationem agrorum significet. Sic luna noua significabat certa Iudæorum festa.

v. 21. *Et plantauit vineam, bibensque vinum inebriatus est.* Ex hoc loco quidam conantur ostendere non fuisse repertum vsum vini ante Noë, nec ante diluuium: non enim Noë, qui sexcentorum erat annorum, & proin-
B de tantam habebat rerum experientiam, ignarus fuisset virtutis vini; nec, si cognitam eius virtutem habuisset vir sanctus, vsque ad pudendam ebrietatem se ingurgitasset. *Nihilominus* cùm Ecclesiasticus dicat cap. 31. *Vinum ab initio ad iucunditatem, non ad ebrietatem creatum*, cum Iansenio in illum locum, omninò videtur, vitem creatam ab initio cum cæteris arboribus. Itaque Noë plantasse vineam, non alio sensu, quàm quo dicitur, cœpisse exercere terram; rursum scilicet replantans, quæ erant disiecta per diluuium: neque obstare illa quæ allata sunt de pudenda eius ebrietate: potuit enim sic nudus inueniri inter dormiendum, etsi non omnino potu obrutus: quomodo etiam pro largiuri qualibet potatione, aliquando ebrietas nominatur, vt infra cap. 43. & alibi.

C Cæterùm Noë inebriatus & denudatus, & à filio Cham ludibrio habitus, mysticè Christum significat amore generis humani ebrium ac verè φιλανθρώπων: quia, quasi ebrius, rem iudicio huius mundi stultissimam fecit, mortalitatem ac miseriam nostram assumens & crucis patibulum ascendens; in quo nudus pendens, à Iudæis (quibus à Propheta dictum est Ezech. 16. *radix tua & generatio tua de terra Chanaan, pater tuus Amorrhæus & mater tua Cethæa*) derisus & multis opprobrijs impetitus fuit, etiam Psalmista attestante qui ait Psal. 21. *Omnes videntes me deriserunt me.* ac rursum: *Ipsi verò considerauerunt & inspexerunt me*, scil. nudum in cruce pendentem; sed & Cham nuditatem patris indicauit fratribus suis foras, quando Iudæi Christum multis gentibus contemptibilem face-
D re studuerunt, vt à fide quæ in ipsum est, eas auerterent, sicut apertissimè docet historia Actorum Apostolicorum.

v. 24. *Quæ fecerat ei filius suus minor.* Septuaginta legunt νεώτερος. Primum, nota hæc non contigisse, nisi diu satis post diluuium. Nam in arca non fuerunt nisi octo animæ, teste Apostolo. Itaque oportuit prius nasci Chanaam filium Cham, qui hîc maledicitur. Addunt etiam nonnulli ipsum Chanaan puerum patri Cham indicasse nudatum iacere auum Noë, simulque irrisisse. Non enim vllam fingi posse aliam causam, cur Cham specialiter hic exprimatur pater Chanaan; cùm Cham plures, & quidem maiores natu habuerit filios, vt patet cap seq. Itaque quod hîc dicitur (*filius suus mi-*
E *nor*,) non de Cham intelligendum esse, qui semper medius in Scriptura numeratur (imò à Hieron. his vocatur maior, in Psalm 8. & cont. Lucif.) sed Chanaan; qui filius minor dicatur. *quia filius filij*, sicut & Iudicum 1. Othoniel dicitur frater Caleb minor, scilicet quia filius fratris.

v. 25. *Maledictus Chanaan, seruus seruorum erit fratribus suis. Quæritur*, cùm Cham plures habuerit filios (quatuor, n. c. seq. nominantur) cur specialiter Chanaan maledicatur? *Respondet* August. Noë hac imprecatione prophetasse, filios Israël qui venirent de semine Sem, occupaturos terram Chanaan eiectis inde ac debellatis Chananæis. Aliam etiam solutionem proximè dicimus.

v.27. *Dilatet Deus Iaphet, & habitet in tabernaculis Sem.* Quidam intelligunt (*& habitet Deus*) sed melius (*habitet ipse Iaphet.*) Etenim in Sem intelligitur populus Iudaicus; in Cham gentiles reprobi, in Iaphet gentiles electi; ex quibus Ecclesia colligenda erat, & qui habitaturi erant in tabernaculis Sem, id est, possessuri salutem per Christum (reprobatis Iudæis) ex quibus tamen tandem fiat vnum ouile.

CAP. X.

v.5. AB *his diuisæ sunt gentes in terra post diluuium.* Repugnant hæc ijs qui iuxta pseudo-Berosum ponunt adhuc alios filios Noë, quos genuisset post diluuium, inter quos & Nauclerus Gener. 11 qui ponit à Tuiscone filio Noë Germanos oriundos. Sed cùm ab enumeratis tantùm dicat scriptura, gentes esse diuisas: non temerè alij fingendi sunt, tum maximè quod Noë tempore diluuij totis centum annis cessauerat à gignendis liberis. Nam, vt patet cap. 5. genuit Sem, Cham & Iaphet cùm esset quingentorum annorum, & diluuium venit cum esset sexcentorum annorum, cap.7. Atque ita credibile non est, eum tunc iterum ad gignendos liberos se conuertisse. Quod verò pro se illi adferunt, cap.9. tam Noë quàm filijs dictum esse, *Crescite & multiplicamini*; sensus est, quòd pater etiam censeatur crescere & multiplicari, cùm filij eius alios filios generant.

v.9. De Nemrod, *Ipse cœpit esse potens in terra & erat robustus venator coram Domino.* Nemrod, authore Iosepho in Antiq. post diluuium primus regni cupiditate tyrannidem arripuit, & cœpit dominari in gente sua; quem etiam putant authorem fuisse ædificandæ turris Babylonicæ, ita vt per anticipationem hîc dicatur (*fuit autem principium regni eius Babylon.*) Porrò vocatur *robustus venator coram Domino*, hoc est potentissimus hominum oppressor, inter omnes qui sub cælo erant. Sicut enim venator feras persequitur, compellit, mactat; sic & tyrannus homines. Vel *coram Domino*, id est, etiam nihil reueritus Dominum.

v.15 *Chanaan autem genuit Sidonem primogenitum suum, Hethæum & Iebusæum -- Aracæum, Aradium.* Ex eo quod Sidon primogenitus fuerit Chanaan, fortè Sidonij specialiter intelliguntur infrà c. 15. & deinceps sæpissimè, quando absolutè est mentio Chananæorum: vel certè illi inprimis ea acceptione comprehendendi videntur. Ad hoc *quæri* potest, quare hîc nulla mentio fiat Pherezæorum, quos tamen satis constat ex genere Chanaan fuisse, & ex septem populis terræ Chananæorum posteà exterminandis, de quibus dicitur cap.13. *Eo autem tempore Chananæus & Pherezæus habitabant in terra illa.* An scilicet hîc alij intelligantur Chananæi, & alij Pherezæi? An potiùs ijdem sint cum alijs populis hîc nominatis, videlicet cum Aracæis? Causa hoc suspicandi est, quia subiungitur hoc loco: *Post hæc disseminati sunt populi Chananæorum.* Certè constat ex varijs scripturæ locis, Pherezæos inter Chananæos fuisse computatos. Quare cum deinceps non fiat mentio Aracæi, nisi 1. Paralip. 1. vbi Aracæus iterum inter filios Chanaan numeratur (sed tunc rursum reticetur Pherezæus) omninò suspicari licet, eum qui hoc loco, & 1. Paralip. 1. vocatur Aracæus, fuisse principem primum illius populi, qui postea vocatus est Pherezæus: fortè quia Pherezæus vocatus fuerit præcipuus Aracæi filius.

v.21. *De Sem quoque nati sunt -- fratre Iaphet maiore.* Ex Hebræo verti potest, *frater Iaphet maior.* Arias tamen & Septuaginta adstipulantur nostræ versioni. Incertum enim est quis ordo natiuitatis fuerit filiorum Noë, eò quòd confusè de omnibus tribus dicatur cap. 5. *Noë verò cùm quingentorum esset annorum, genuit Sem, Cham & Iaphet.* Non quòd omnes simul generarit (quod pugnaret cum isto quod hîc dicitur, *fratre Iaphet maiore*) sed quod circa istam ætatem, vnus prius, deinde

A alius fuerit generatus. Si *quæras*, quo ordine? *Respond.* (quamdiu certius aliquid fortè eruetur ex scriptura) verisimiliter illo ordine, quo semel atque iterum numerantur, primo Sem, deinde Cham, & postremò Iapher. Quò etiam spectare videtur quod specialiter dicitur de Sem, *quod genuit Arphaxad biennio post diluuium.* At verò cùm filij Noë in ipso diluuio fuerint circiter annorum centum (nam nati sunt anno Noë quingentesimo, & venit diluuium anno eiusdem sexcentesimo) an posteà prius gignere cœperint? an verò filij eorum impij simul diluuio perierint? Scriptura non exprimit. Quidam suspicantur hactenus steriles fuisse, aut ipsorum vxores: ideoque non suffecisse, cap. 8. dixisse, *Crescite & multiplicamini*; sed quod pro hac sterilitate
B tollenda, Deus iterum cap. 9. dixerit, *Crescite & multiplicamini.* Sed in huiusmodi quæstiunculis, qui velint, singuli in suo sensu abundent.

v.24. *At verò Arphaxad genuit Sale.* Septuaginta interpretes hîc interponunt Cainan. De quo vide Annotat. 1. Paralip. 1. & Lucæ 3.

CAP. XI.

v.4. CIuitatem *& turrim, cuius culmen pertingat ad cælum.* Hîc si propriè cælum intelligatur, facinus stultum & insaniæ plenum fuit. Sed satis certum est hyperbolycè significatum, voluisse eos ædificare ciuitatem & turrim, cuius cacumen in immensam altitudinem erigeretur. *Causam huius conatus* reddunt quidam, vt veniente rursus diluuio haberent, quò confugerent. Sed obstat, quod pauci in cacumine possint
C seruari; tum maximè quod ipsi subdunt, *antequam diuidamur in vniuersas terras*: scilicet parum profuisset talis turris longè posita. Causam certam & indubitatam ipsi exprimunt, cùm dicunt (*& celebremus nomen nostrum*) causa igitur erat superbia & gloriæ appetitus. Atque id etiam optimè conuenit cum ea re quæ mysticè significatur: causa enim omnium hæreseon, & confusionis spiritualis Babylonis, præcipua est superbia: ac tandem quoque hæreticos sequitur vt nec sibiipsis, nec veritati consona loquantur. Neque iuuat sententiam primam, neque etiam aliam adhuc stultiorem, quasi voluissent Deum cælo deturbare: id quod subiungitur (*nec desistent à cogitationibus suis,*) *Venite igitur, confundamus ibi linguam eorum*: Nam nihil aliud significatur ijs verbis, quàm Deum odisse superbiam.

D v 7. *Venite descendamus.* Non malè hinc statuitur pluralitas, imò Trinitas personarum: Vnus enim loquitur, & vt minimum pluraliter (*venite,*) duos alloquitur. *At dices*, Deum loqui ad Angelos. *Resp.* nusquam reperitur sic ad Angelos locutus Deus, vt dicat: Faciamus hoc aut illud: sed præcipit illis vt faciant. Et de personis Trinitatis hæc accipienda esse, conuincit etiam illud Genes. 1. *Faciamus hominem*, &c. quòd sanè nullo modo potest de Angelis intelligi. Descendere autem dicitur Dominus, quia peculiare quoddam operaturus erat in terra, nempe linguarum confusionem. Vide nostra in 1. sentent. distinct. 8.

v.7. *Confundamus ibi linguam eorum.* Hanc linguarum confusionem ita factam apparet, vt qui diuersa à prima & originali lingua loqueretur, primæ illius linguæ
E repentè obliuisceretur. Nam alioqui nihil obstante diuersitate linguarum potuissent omnes & loqui prima lingua, & ea vtentes ac loquentes intelligere, atque ita cœptum opus perficere. Et videtur illud miraculum non in omnibus fuisse, quia quidam (vt putatur, illi ex quibus postea Hebræi, & alij fortasse adhuc nonnulli) originalem linguam retinuerunt, nec aliam repentè edocti sunt. In cæteris autem omnibus miraculum factum est duplex, nam & momento deleta est ex eorum memoria prioris linguæ cognitio, & simul reddita est cognitio alterius. Neque fuit hoc propriè donum linguarum, sicut in Apostolis in die Pentecostes incipientibus ædificare Ecclesiam Christi: quæ

locutura

locutura erat omnium gentium linguis per ipsorum prædicationem: sed potiùs pœna & maledictio quædam irrogata eorum superbiæ, qui turrim illam Babel exstruere moliebantur, atque in ijs etiam totius mundi & posterorum maledictio fuit, magnum enim malum est humani generis quod homines eiusdem naturæ & generis sese mutuo loquentes non intelligant.

Quæret aliquis quomodo hîc describatur origo varietatis linguarum in mundo, cùm superiori capite referantur ex posteris filiorum Noë, gentes fuisse diuisas secundum linguas suas? Hoc argumento motus Philastrius putat linguarum diuersitatem iam ante exortam fuisse, & quendam authorem id negantem arguit hæreseos, valdè temerè: Neque aduertit consuetudinem scripturæ, quæ sæpè quædam narrat per anticipationem, quale est hoc de linguis. Nam diuisio gentium secundum linguas, cuius meminit superiore capite, facta demum est post ædificationem turris Babel. Simile est quod eodem cap. dicitur *nomen vni Phaleg, eò quòd in diebus eius diuisa sit terra.* Ea enim diuisio hoc cap. describitur.

Origen. in Glossa Ordin. super Num 18. Putandum est (inquit) quod diuersi angeli diuersas in hominibus linguas & loquelas operati sunt: verbi gratiâ, vnus vni homini linguam impressit Babylonicam, alius Ægyptiam, alius Græcam. Et sic fortasse diuersarum gentium ipsi principes fuerunt qui linguæ & loquelæ videbantur auctores. Manserat autem lingua per Adam primitus data, scil. Hebræa, in ea parte hominum quæ non Angeli vel hominum, sed Dei portio est. Sic ille.

v. 14. *Et genuit Heber.* Malè quidam putant, ab isto Heber, Abraham & posteros eius fuisse vocatos Hebræos. Vide infra Annot. c 14. & 1 Paralip. 1. & in nostro comm. argumentum Epistolæ ab Hebr. vbi de hac re pleniùs egimus.

v. 26. *Vixitque Thare 70. annis, & genuit Abraham & Nachor & Aran.* Etsi ex hoc ordine consequens non sit Abraham fuisse maiorem natu omnium (nam & Moyses semper Aaroni præponitur, etsi maiori natu) tamen mysterium dignitatis significari, dubium non est: Et quidem Aran fuisse maximum natu, satis ex hoc ipso capite, de filiabus eius, & filio Loth indicatur, nisi fortè quis dicat de diuersis Aran, hoc eodem capite agi: quod tamen verisimile non est.

v. 31. *Et eduxit eos de Vr Chaldæorum.* August. q. 25. in Genes. dicit Abraham in ignem à Chaldæis missum, (quod eum colere nollet) inde liberatum esse. Hieronymo tamen magis videtur nomen loci significari, ex quo egressus sit Abraham, Thare, & reliqui. Neque tamen hæc pugnant: locus enim ab igne dictus videtur, videlicet, quòd ignis à Chaldæis solemniùs coleretur. Ex v. 28. & isto 31. clarum est locum significari.

Veneruntque vsque Haran & habitauerunt ibi. Haran eum esse locum volunt Saraceni vbi nunc Mecha est, in qua est templum celeberrimum ad quod ex omni loco religionis causâ confluunt Mahometani, de quo fabulatur Mohometes in Alcorano Azoara 32. Abrahæ iniunctum fuisse à Deo vt illud fundaret, consecraret, & emundaret propter aduenientes & inibi morantes. Sed mera fabula est, cùm nec Abraham, nec quisquam alius ante Salomonem, scriptura teste, Deo templum ædificauerit. Ac sanè si id Abraham fecisset nec scriptura tacuisset, nec ignorarent Iudæi, Iosephus, Philo & alij. Imò & publicè hoc notum fuisset, si Abraham vt vult Mahometes, publicè peregrinationem ad eum locum instituisset. Sed huiusmodi manifestè vanis mendaciis passim refertus est Alcoranus.

CAPVT XII.

v. 1. EGredere de terra tua. Iam ante cum patre exierat de terra sua, id est, regione Chaldæorum; sed sensus est; penitus exi, ita vt ad eam nunquam sit A animus redeundi.

v. 3. *In te benedicentur vniuersæ cognationes terræ.* Hebræi sic intelligunt: *benedicent sibi inuicem,* dicendo, Benedicat nobis Deus, sicut benedixit Abrahæ. Sed, interpretante Paulo, sine dubio significatur, quòd in semine Abrahæ. quod est Christus, benedictionem salutis & iustitiæ accipient omnes gentes. Si ergo actiuè legatur cum Hebræis: sensus est, de hoc se benedicent, sibique gratulabuntur. Interim Chald. quoque habent passiuè: *Benedicentur propter te.*

v. 5. *Et animas quas fecerant in Haran.* Abutebantur hac scripturâ inter alias, qui animam rationalem à parentibus trahi sentiebant. Sed anima synecdochicè passim in scriptura, pro homine toto ponitur. Sic B August. quæst. 150. super Genesim. Dicitur autem homo hominem generare seu facere, non quia per virtutem generatiuam forma essentialis, scilicet anima rationalis, introducitur in materiam, quasi educta è potentia materiæ: sed quia causa est vnionis partium essentialiũ, in quantum dispositionem eam, quæ fit in materiâ virtute generantis, infallibiliter, ex primæua Dei institutione sequitur vnio animæ & corporis. *Potest tamen* hic locus generaliter etiam intelligi, tam de pecoribus, quam de hominibus, quæ vnà cum Abraham egressa sunt de Haran. *Animam* autem rationalem, non virtute generantis produci, sed extrinsecus aduenire, etiam Aristoteles vidit l. 2. de generat. animalium cap. 3. motus eo argumento, quòd cernebat in anima intellectiua operationem quandam, quæ non esset alicuius cor- C poris actus. Cæterùm quomodo nihilominùs trahatur peccatum originale à parẽtibus: Vide comm. nostrum ad Rom. 5. & in lib. 2. sent. dist. 17.

v. 7. *Semini tuo dabo terram hanc.* Epiphanius sub finem Ancorati, dicit Chananæos quondam terram illam occupasse per vim, eiectis posteris Sem; ideòque hæc Deum dicere: sequutique sunt olim etiam alij hãc sententiam: & nunc quoque Bannes in 2. 2. quæst. 10. art. 10. *Sed nobis* ea traditio Iudaica magis videtur, quàm Ecclesiastica, imò satis *repugnare Scripturæ.* Nam non dicitur (*restituam*) sed *dabo.* Deinde Abraham, Isaac & Iacob nunquam sibi ius in illam terram vendicauerunt, sed fatebantur se peregrinos. 3. Nec Iepthe in controuersiâ quam habebat cum hostibus, aliud D allegauit, quàm terram illam suo populo à Deo suo datam esse. Adde quod Dominus Deuter. 9. & alibi, suæ promissionis, & Chananæorum exterminationis causas non alias reddit, quàm suum amorem erga patres Israëlitici populi, & peccata illarum nationum. De quo & infrà cap. 15. *Necdum enim completæ sunt iniquitates Amorrhæorum &c.*

v. 12. *Et interficient me, & te reseruabunt — & viuat anima mea ob gratiam tui.* Quomodo consistat hic metus amittendæ vitæ cum fide promissionis diuinæ, quâ dictum ei erat hoc eodem cap. *Faciam te in gentem magnam:* vide Annot. infrà cap. 32. Iud. 20. Actor. 27. Poterat enim cogitare Deum impleturum sine dubio promissiones suas, non tamen sine opera, sollicitudine & metu humano de seruanda vita. Sicut enim Deus ope- E rari vult per causas secundas, ita & promissiones suas per causas secundas, & humanas actiones, industriam ac studium, implere, & interdum etiam per actiones quæ sunt peccata. Nam Petro martyrium prædictum & promissum est, non tamen sine peccato iniustè occidentium, præstandum.

v. 13. *Dic ergo, obsecro, quòd soror mea sis, vt bene sit mihi propter te, & viuat anima mea ob gratiam tui.* Abraham non fuisse mentitum quando dixit: *dic* &c. ipsa scriptura ostendit cap. 20. vbi Abraham apud regem Geraræ simili casu ita se excusat; *Verè soror mea est, filia patris mei, & non filia matris meæ.* Neque enim mentitur qui ita vnum dicit quod verum est, vt aliud quod item verum est, celet. Aliud enim est celare veritatem, quod

interdum expedit; aliud veritatem negare, aut eam falsum dicendo peruertere, quòd nunquam licet & semper peccatum est. Quomodo vero Sara fuerit soror Abrahæ, vide nostra in 4. dist. 41 & Bellarm. de matrimonio. c. 28.

v. 15. *Et sublata est mulier in domum Pharaonis.* Dubitant quidam num Pharao eam cognouerit Sed cùm narratio altera, cap. 20. de Abimelech, à quo tacta non est, sit huic similis; præsumendum, quòd vno loco exprimitur, in altero quoque intelligendum. Quin & Pharaonem eam non tetigisse, ex eo quoque colligitur, quòd Reges non statim tales ad se admitterent, sed priùs purgatas & præparatas, vt patet in libro Esther. Itaque plagas à Deo immissas intereà ardorem eius repressisse; demumque verisimiliter Deum eum admonuisse vt ibi c. 20. Abimelech. Vix enim alioqui cohæret quod sequitur, *Vocauitque Pharao Abraham, &c.*

CAPVT XIII.

v. 2. E*Rat autem diues valdè in possessione auri & argenti.* Hebr. pleniùs. *Erat autem grauis valdè pecore, argento & auro.* Et mirum, Hieronymum in vertendo omisisse (si tamen omisit, & non culpà librarij intercidit) id quod præcipuum erat, scilicet (*pecoris,*) quod nec à Septuaginta neglectum est. Constat enim præcipuas opes antiquorum fuisse pecora, atqoe oues imprimis. Vnde etiamnum ouium custos, non ouilio, sed opilio, tanquam opum conseruator scilicet, dici videtur. Dicitur autem Hebr grauis pecore, id est, onustus. De quo & mysticè Hieron. Licet videantur esse diuitiæ pecoris, auri & argenti: tamen si Ægyptię sunt, viro sancto graues sunt. Sic & Isaiæ 1. populo graui iniquitate, scilicet pondere iniquitatum prægrauato.

v. 8. *Ne quæso sit iurgium inter me & te.* Notanda hîc insignis modestia tanti viri, & patrui erga nepotem, & contrà parum gratus animos Loth, quo non ipse patruo potiùs optionem reliquerit. *Vnde* & pro cupiditate hac melioris portionis, verisimiliter Loth punitus fuit temporaliter: scil cap. seq. in captiuitatem ductus, multaque in Sodomis videre indigna coactus.

v. 11. *Elegitque sibi Loth regionem circa Iordanem, &c.* Non videtur Loth omnino inculpabilis, quòd propter terræ fertilitatem elegerit eam regionem, cuius habitatores erant pessimi Inter quos proinde ipsius innocentia, & præsertim familia eius, grauiter esset periclitatura: nisi dicamus Loth excusabiliter ignorasse, quòd essent eius regionis incolæ tam mali. Fuerit igitur fortasse aliqua culpà, nisi fortè etiam tum noudum fuerint tam mali.

CAPVT XIV.

v. 2. V*T inirent bellum contra Bara regem Sodomorum.* Seuerus Sulpit. lib. 1. sacræ historiæ putat hoc primum fuisse bellum inter mortales. Cui ego non facilè assenserim Nam si Cain fratrem occidit; quis putet in eius posteritate ante diluuium, in tanta vitiorum licentia, non fuisse bella?

v. 10. *Terga verterunt; cecideruntque ibi.* At paulò pòst v. 17. dicitur; *Egressus est autem rex Sodomorum in occursum eius postquam reuersus est.* Quomodo ergo iam anteà ceciderant? *Respondeo,* ceciderunt, non ipsi Reges Sodomæ & Gomorrhæ, sed eorum milites. Nempe hoc modo est oratio construenda; *Itaque rex Sodomorum & Gomorrhæ terga verterunt: cecideruntque ibi;* (scilicet hi de quorum sociis subiungitur) *& qui remanserant fugerunt ad montem.* Et similis locus est 2. Mach. 1. v. 16. de Antiocho & eius militibus.

v 13. *Nunciauit Abraham Hebræo.* Quidam dicunt vocatum Hebræum ab Heber, de quo cap. 5. sed falluntur. Gloss. Ord. huius loci exponit Hebræo, id est, transfluuiali; & adducit locum Iosue vlt. Item Græcè

A est περάτης; quod Chrysostomi interpres vertit transitorem, vel transfluuialem. Vide etiam 1. Paralip. 1. & argumentum Epist. ad Hebr.

v. 14. *Numerauit expeditos vernaculos trecentos decem & octo.* *Quæritur* quare bellum hoc ex parte Abrahæ non fuerit iniustum, cùm reges illi iure alios inuasisse videantur: sic enim scriptura dicit. *Duodecim annis seruierant Chodorlahomor, & tertio decimo anno recesserunt ab eo.* Sed *respondetur,* quod non erat iusta seruitus, sed per tyrannidem imposita. Alij *respondent* eum vindicasse iniuriam nepotis Loth, maximè quod ipse tantùm aduena esset in Sodomis, vt patet c. 19. Sed non satisfaciunt, nam Abraham non solùm Loth, eiusque familiam liberauit, sed omnem omnino prædam reduxit, tanquam totius belli socius. Itaque tenenda
B *prima desponsio.* De hoc numero vernaculorum 318. eiusque mysterio, vide Paschas. diac. l. 1. de Spiritu sancto c. 1.

v. 18. *At verò Melchisedech Rex Salem.* Hebræi & alij quidam, inter quos etiam hodie Genebrardus, putant Melchisedech eundem fuisse cum Sem filio Noë. Et quidem certum est ex annorum supputatione, quos ei scriptura tribuit, Sem tunc adhuc in viuis fuisse quando Abraham hac potitus est victorià. Sed eum fuisse hunc Melchisedech, primò absque vlla scripturæ auctoritate & probabili ratione dicitur. Deinde & scripturæ repugnat, nam Hebr. 7. Melchisedech nobis describitur *sine patre, sine matre, sine genealogia, neque finem vitæ habens;* quorum nihil in Sem competit. Nam & patrem & matrem & posteritatem habuisse eum scriptura me-
C morat, & quando natus & quandiu vixerit & quando mortuus scriptura exponit. Porrò Sem fuisse regem Salem in terra Chanaan nullo modo fit verisimile, cùm Sem vnus & præcipuus ex tribus patriarchis ex quibus post Noë totus mundus est propagatus; neque vna ciuitate in qua regnaret debuerit esse contentus; neque regnum in medio terræ Chanaan posteritatis Cham accipere, vel commode potuerit vel etiam debuerit, sed potiùs inter suos apud quos vt patriarcha & princeps authoritatem obtinuit. Et sanè si quidquam de genere Melchisedech dicere licet, apparet ex loco regni eum fuisse ex posteris Chanaan: Sed hoc scriptura certi mysterij causà reticere voluit: Alij Melchisedech diaeront esse Spiritum sanctum, quòd est longè absurdius & Catholicæ fidei contrarium. Nam Melchise-
D dech summi Dei sacerdos fuit, ideòque Deo inferior, sicut & Christus in quantum homo, hac enim sola ratione sacerdos est; atqui Spiritus sanctus humanam naturam non assumpsit. Quare qui eum sacerdotem faciunt, detrahunt ei diuinitatem, Deique ministrum statuunt, vt olim Macedoniani. In hoc errore est quoque auctor q. veteris & noui testamenti apud Aug. Sed & narrationi scripturæ id neutiquam est consentaneum, quia describitur rex cuiusdā ciuitatis inter homines fuisse. Vide Hier. in Epist. 126 ad Euagrium, vbi pro nostra sententia citat Hipolytum, Irenæum, Eusebium Cæsariensem, Emisenum. Apollinarem, Eustathium, qui Melchisedech dicunt hominem fuisse Chananæum. Hier. vult hominem fuisse, non tamen abhorret ab Hebræorum sententia qui dicunt fuisse
E Sem filium Noë. Vide nostrum comm. in Epist. ad Hebr. c. 7.

Proferens panem & vinum, erat enim sacerdos Dei altissimi, benedixit ei &c. Et dedit ei decimas ex omnibus. Iudæi conantes deprauare scripturas ad Christi & Ecclesiæ mysteria pertinentes, quos hodie sequuntur hæretici, non ideo dicunt Melchisedech protulisse panem & vinum vt sacrificaret, sed vt cibo & potu recrearet exercitum à victoria redeuntem Sed hoc eorum commentum ex ipso textu conuincitur falsitatis, suprà enim dictum est de quatuor regibus: *Tulerunt omnem substantiam Sodomorum & Gomorrhæ & vniuersa quæ ad*

cibum pertinent; & abierunt. Atqui vniuersam hanc prædam excussit eis Abraham, igitur & ea quæ ad cibum pertinent, secum adferebat. Deinde quia sequitur, Abraham non voluisse quicquam *de præda sumere exceptis ijs quæ iuuenes comederant.* Vnde patet ea quæ ad cibum pertinent ab hostibus fuisse recepta. Præterea causa cur protulerit panem & vinum, subditur: *quia erat sacerdos Dei altissimi.* Per quod significatur eum protulisse ad sacrificandum, non ad pascendum exercitum. Nam tametsi in Hebr. sit coniunctio, *&*, non, *quia*, manifestum tamen est apud eos frequentissimè coniunctionem, *&*, pro causali vsurpari, vt Gen. 22. *Nunc cognoui quod timeas Dominum &*, id est, *quia, non pepercisti* &c. Psal. 117. *Fortitudo mea & laus mea Dominus, &* (quia) *factus est mihi in salutem.* Psal. 124. *Non auertas faciem tuam à me, (&* quia alioqui) *similis ero descendentibus in lacum.* Isaiæ. 64. *Ecce iratus es, &* (quia) *peccauimus.* Ps. 59. & 107. *quia vana salus hominis*, vbi in Hebræo est, *& vana. Benedicta tu in mulieribus, &* (quia) *benedictus fructus ventris tui.* Quod autem dicunt Melchisedech benedixisse Deo & non Abrahæ, vanum ostenditur ex verbis sequentibus, quibus dicitur. *Benedictus Abraham Deo excelso.* Quod denique intelligunt, non Abraham dedisse decimas ipsi Mechisedech, sed contrà, quia videlicet Melchisedech sit a receperat opera ipsius Abrahæ, vanum est: Nam Abraham de omnibus recuperatis negat se accepturum vsque ad filum subtegminis. Denique contra vtramque expositionem Iudaicam, sufficit nobis authoritas Apostoli ad Hebr. 7. dicentis, *Melchisedech benedixisse ipsi Abrahæ, & Abraham ei dedisse decimas de omnibus*, ac per hoc etiam *ipsum Leui & Aaron in lumbis Abrahæ fuisse decimatum.* Et hoc argumento contra illam de decimis Iudaicam expositionem, vtitur Hier. in Epist. 126. Portò de Melchisedech eiusque sacrificio & sacerdotio, Vide plura in nostro comm. ad cap. 7. Epist. ad Hebr.

CAPVT XIV.

v. 1. E*Go protector tuus sum, & merces tua magna nimis.* Quæritur, an hæc coniunctim an diuisim sint accipienda; Versio Septuaginta apertè sic habet. *Et merces tua magna erit valdè.* Et ex sequentibus satis apparet, hoc modo, id est, disiunctim, ista accipienda: subdit enim mox Abraham: *Domine Deus, quid dabis mihi?* q. d. promittis magnam fore mercedem meam: quid ergo dabis mihi pro mercede; Deindè desiderium suum exponit sequentibus verbis, quibus declarat suam ἀτεκνίαν dicens: *Ego vadam absque liberis, &c.* quæ querimonia nullum haberet locum si tantùm Deus intelligeretur merces. Deus quidem debet haberi præcipua merces, vnde & illud (*Ego merces tua magna nimis:*) sed & aliud quid, in ordine ad Deum tamen potest præterea expectari; vt videmus hîc expectasse patrem omnium credentium.

v. 5. *Numera stellas si potes.* Aug. l. 16. de ciuit. cap. 23. hunc locum doctè exponit, *Sic erit semen tuum.* Vidè annotat. Deut 1.

v. 6. *Credidit Abraham Deo, & reputatum est ei ad iustitiam.* Abutuntur hoc loco Nouatores, quasi iustificatio sit in sola fide. Nempe non significatur hîc Abraham tunc primùm accepisse iustitiam vel peccatorum veniam, quando credidit Deo promittenti sibi semen (siquidem iam ante per fidem & obedientiam, quâ relictâ patriâ exiuit in terram alienam, Deo placebat. Hebr 11.) sed eam fidem illi valuisse ad incrementum iustitiæ, quatenus opus erat singulariter Deo gratum, *Apostolus verò* ad Rom. 4. idem illud accommodat primæ nostræ iustificationi; quam docet esse ex fide, tanquam fundamento totius renouationis, ac reparationis nostræ per Christum; & quia *fides*, vt ait

Estij annotat. in Script.

A Aug. Epist. 105. *prima datur per quam cætera impetrentur,* non quòd sola fides sufficiat.

Illud tamen adhuc *quæri* potest, quomodo ea Pauli collectione, saltem non sit consequens fidem peccatoris credentis in eum qui iustificat impium, esse simpliciter iustitiam, si simpliciter iustitia fuit fides Abrahæ Deo credentis; in qua, sicut dictum est, forma quædam fuit nostræ iustificationis? *Respondeo*, similitudinem constare salua proprietate vtriusque iustificationis, secundæ videlicet & primæ. Nam fides, quâ iustificatur is, qui iam iustus erat, vt Abraham, à Spiritu sancto procedit inhabitante, ideoque simpliciter est iustitia. Quod non perinde dici potest de fide peccatoris, credentis in eum qui iustificat impium. Non enim B proficiscitur ea fides ab inhabitante Spiritu, sed tantùm mouente, donec ille sic credens ipsa fide eum promouente, gratiam adoptionis assecutus fuerit. Vide pleniùs nost. ad Rom. 4. & in d. 4. 1.

v. 8. *Vnde scire possum?* Excusatur hæc interrogatio, sicut illa B. Virginis Luc. 1. *Quomodo fiet istud?* naturale est enim intellectui nostro, audito nuncio rei magnæ & quasi impossibilis, statim quærere rei illius modum. Vide August. lib. 16. de ciuit. Dei cap. 24. & annotat. Luc 1.

v. 9. *Sume mihi vaccam triennem.* Ex hoc loco probat S. Thomas *Abraham fuisse sacerdotem* 3. p. q. 31. art. 2. Et idem ostendit Canon Missæ, nominans Sacrificium Patriarchæ Abraham.

v. 13. *Scito prænoscens quòd peregrinum futurum sit semen tuum in terrâ non sua, & subiicient eos seruituti & affli*C*gent quadringentis annis.* Non est putandum filios Israël totis quadringētis annis seruiuisse in Ægypto; id enim rationi temporum & supputationi annorum prorsus repugnat. Id ostenditur hoc modo: Iacob in Ægyptum descendit cum Leui filio suo, & Caath filio filij sui, vt habemus Genes. 46. Atqui Caath genuit Amrā, Amrā vero Moysen. Vixit autem Caath annis centum triginta septem, vt est Exodi. 9. Moyses autem erat octoginta annorum in exitu de Ægypto; qui anni conficiunt numerum trecentorum quinquaginta. His detrahendi sunt anni, quos habuit Caath antequam Ægyptum ingrederetur, & postquam genuit Amram, & rursum anni Amram post natiuitatem Moysi, ac denique anni filiorum Israël in Ægypto, antequam in seruitutem compellerentur. Nam toD to tempore quo vixit Ioseph, liberaliter habiti sunt, & nullam oppressionem passi. Proinde verisimilis est illorum sententia qui dicunt eos tantùm ducentis viginti annis in Ægypto fuisse, quibus tamen non totis seruierunt, vti diximus.

Quid ergo ad præsentem locum aliaque similia, vt Actorum 7. & Exodi 12.; *Respondeo*, sensum esse: affligent eos quadringentis annis, id est, vsque ad finem quadringentorum annorum. nimirùm ab eo tempore supputando, quo Deus hoc loquebatur ad Abraham. Nam à tempore huius promissionis ad Abraham factæ, vsque ad exitum filiorum Israël ex Ægypto, intercedunt paulò ampliùs quam anni quadringenti; à natiuitate autem Isaac præcisè quadringenti. Confirmatur hæc expositio testimonio Apostoli Pauli ad Galat. 3. *Quæ*, inquit, *post quadringentos & triginta annos facta est* E *lex, non irritum facit testamentum confirmatum à Deo, ad euacuandam promissionem.* Intelligit autem tot annos post promissionem Abrahæ factam. & pactum cum eo initum: & Actor 13. *Quasi post quadringentos quinquaginta annos*, scilicet à promissione

Vidè Melchiorem Canum Driedonem, & Caietanū in Genes 15. & Exodi 12. Vbi clarè probat nostram sententiā, & ostendit quomodo hic locus sit accipiendus, nempè quia ab initio peregrinationis Abrahæ vsque ad egressum ex Ægypto, fluxerunt quadringenti anni; Denique nobis suffragatur Martyrologium Vsuardi

& Romanum, quod à natiuitate Abrahæ vsque ad egressum ad octauum calendas Ianuarij populi ex Ægypto, numerat annos quadringentos nonaginta quinque. Genebrardus in sua Chronographia sequitur diuersam sententiam, sed nulla probabilitate; Vide Rabanum qui nobiscum sentit, & Liraouin. Huc etiam facit quod paulò pòst dicitur: *Generatione quarta reuertentur huc.* Id quod patet computando à filijs Iacob qui in Ægyptum ingressi sunt. Vide etiam si placet comment. ad citatum locum. Galat. 3.

v. 16. *Necdum enim completæ sunt iniquitates Amorrhæorum.* Sensus est; mensura peccatorum, pro qua constitui punire Amorrhæos exterminatione & internecione, nondum est impleta.

CAPVT. XVI.

v. 2. *CVmque ille acquiesceret deprecanti.* Scilicet diuina ad hoc inspiratione motus, vt testatur Innocent. III. Nam polygamia contra ius naturæ erat, tametsi Augustinus videatur factum excusare per consuetudinem gentium: inter quas Abraham viuebat. Sed hoc non suffecisset ad violandum ius naturæ, de quo dictum est suprà cap. 2. *Et adhærebit vxori suæ*, non vxoribus.

v. 6. *Ecce ancilla tua in manu tua est; vtere eâ vt lubet.* Non excusatetur Abraham a peccato, permittendo vxori quiduis in ancillam, maximè grauidam; sed intelligendum est, *vt lubet*, tamen intra limites rationis. Tum maximè etiam excusatur, quia fortè ei Deus iam dixerat quod dixit cap. 21. *Omnia quæ dixerit tibi Sara, audi vocem eius.*

v. 13. *Profectò hic vidi posteriora videntis me.* Moysi promittitur etiam tale quid Exod. 2. 33. Vide ibi.

CAPVT XVII.

v. 5. *NEc vocabitur vltra nomen tuum Abram, &c.* Sed cur viro nomen est auctum, & mulieri diminutum? nempe pro Abram, Abraham: & pro Sarai, Sara? *Resp.* certè mystica ratio est, quia per virum vis rationis, per mulierem autem sensualitas intelligitur. Debet igitur semper in nobis pars superior, i. ratio, crescere, & sensualitas decrescere. Vnde & Abrahæ paulò ante dicitur: *Ambula coram me, & esto perfectus:* Sara autem paulò pòst increpatur & reprimitur à risu, qui est actus sensualitatis, quod etiam secundam Dei assertionem quasi ridiculam habuerit: risit enim & Abraham hoc capite, nec reprehensus est; de quo risu sic Ambros. lib 1. de Abraham cap. 4. quod autem, inquit, promisso ex Sara filio risit Abraham, non incredulitatis, sed exultationis indicium fuit. Sic & Apostolus de eo: *Nec infirmatus est fide, nec considerauit corpus suum emortuum* Rom. 4.

v. 6. *Quia patrem multarum gentium constitui te.* Hoc quidem ad litteram de carnali posteritate dictum est. Nam & Ismaelitæ, Madianitæ, & Idumæi ex posteris Abrahæ fuerunt, aliique qui enumerantur Genes. 25. Minimè tamen dubium ab Apostolo Rom. 4. pertinere hæc promissa ad semen spiritale: ita tamen vt promissio hæc Abrahæ facta non fuerit præstanda, nisi interueniente generatione carnali, quâ Christus (*in quo benedicenda erant omnes gentes*) ex eo secundùm carnem prius nasceretur. Vide, si placet comment. nostrum ad Rom. 4.

v. 7. *Vt sim Deus tuus & seminis tui post te.* Colligit hinc Caluinus, eo ipso quo quis est semen Abrahæ, ad eum pertinere promissionem Abrahæ factam. Sed *responsio* manifesta est, promissionem illam de benedictione spirituali intellectam, non ad carnale semen Abrahæ pertinere, sed ad spirituale: quemadmodum eam ipse Apostolus interpretatus est Rom. 4. &. 9. Si enim carnale semen intelligas: iam ad neminem ex gentibus illa promissio pertinebit, sed ad solos ex Abraham & Isaac secundùm carnem genitos. Si autem de spirituali semine intelligatur (sicut verè intelligendum est:) nihil hæc ratio facit pro paruulis non baptizatis: non enim, nisi per baptismum, Abrahæ filij efficiuntur. Vide nostra in 2. sent. distinct. 31.

v. 14. *Masculus cuius præputij caro circumcisa non fuerit, delebitur anima illa de populo suo.* Habetur huius rei illustre exemplum Exod. 4. Vide ibi.

Delebitur anima illa de populo suo. Alibi dicitur: *Peribit anima illa de populo suo.* August. multis locis vocat æternam & secundam mortem. l. 13. de ciuit. c. 1. & l. 21. c. 16. & 21 Item l. 1. de peccat. merit. c. 28. & alibi. Prosper quoque æternam miseriam vocat, lib. 2 de vocat. gent cap 22. & 24.

Delebitur anima illa de populo suo, quia pactum meum irritum fecit. Ad literam hoc videtur ita intelligendum, vt peritura dicatur anima masculi non circumcisi, quia circa eum non fuerit obseruatum pactum circumcisionis, quâ solâ posset perditionem euadere; sicut hodie perire dicitur infans, quia non est baptisatus, id est, eò quòd institutio Baptismi, quo solo saluari potuit, circa eum non fuerit obseruata. Quamquam subinde Patres illud intelligant de pacto seu præcepto Dei à primo parente violato, quo dictum erat: *Quocumque die comederis, &c.* quod pactum irritum fecisse dicitur infans eo sensu, quo dicit Apostolus Rom. 5. *In Adam omnes peccasse.* Hoc modo interpretatur August. l. 16. de ciuit. c. 27. vbi tamen etiam priorem intellectum adijcit. Quæ sanè videtur magis germana esse illius sententiæ expositio. Vide nost. in 4. sent. dist. 1.

v. 17. *Putasne centenario nascetur filius?* quomodo hæc verba non sint diffidentiæ aut infirmitatis in fide diximus in commen. Epist. ad Rom. c. 4. v. 18.

v. 25. *Ismael tredecim annos impleuerat tempore circumcisionis suæ.* Hinc scilicet Ismaelitæ siue Agareni, qui se Saracenos vocant, & Mahometicam sequuntur religionem, etiamnum multi decimo tertio ætatis anno circumciduntur. Non tamen omnes Mahumetani seruant hunc morem, sed quidam citiùs, quidam tardiùs circumciduntur, vt fit, quando relicta lege Dei quisque sibi vult legem fingere.

CAPVT. XVIII.

v. 2. & 3. *APparuerunt tres —— Et dixit, Domine.* August. lib. 3. contra Maxim. cap. 26. vult Abraham in his tribus agnouisse Trinitatem: & dicit illud: *Tres vidit & vnum adorauit*, quod canit ecclesia. Non quod nō homines, aut Angelos humana specie esse putârit (Nam eis & pedes lauare, & cibos apponere voluit, imò apposuit, ipsique vt videbatur, comederunt) sed, quod interea, instinctu diuino, tres recipiendo, & vnum tantùm alloquendo, hoc mysterium indicârit.

v. 10. *Reuertens veniam tempore isto, & habebit filium Sara.* Verba sunt Angeli in persona Dei loquentis ad Abraham. Hebræa paulò obscuriora sunt, eundem tamen sensum volunt: istum videlicet. Hoc eodem tempore post annum reuolutum, quando reuersus veniam ad te, Sara coniux tua, quamquam sterilis & vetula, filium habebit. Citat Apostolus pro commendandâ fide, ad Rom. 9. Vide nostra ibidem.

v. 12. & 13. *Quæ risit occultè. Dixit autem Dominus: Quare risit?* Reprehensa est Sara ridens, quia ex incredulitate quadam risit. sciens verisimiliter etiam antea cap. præcedenti virum suum hac de re diuinitus fuisse edoctum. Quæ incredulitatis species, etiam ex eo apparet, quod dixit: *Non risi.* Alioqui & Abraham eadem de causa cap. præcedenti risit, nec tamen reprehensus est.

v. 19. *Vt adducat Dominus propter Abraham omnia quæ locutus est ad eum.* Hoc & seq. cap. multipliciter nobis testatur scriptura, per merita & intercessiones piorum, alios, qui peccatores sunt & minoris meriti, saluari posse. Primum scriptura meritis Abrahæ tribuit benedictionem seminis eius & effectum promissorum verbis allatis. Id enim significatum est per hoc quod cap. 15. legitur Abraham abegisse volucres, quæ descendebant super sacrificia. Quia, inquit Hieron. lib. quæst in Genesim illius merito sæpe de angustijs liberatus est Israël. Deinde intercedit Abraham pro Sodomitis: & quamuis non ita exauditus sit vt ciuitates liberauerit: eius tamen meritis & precibus redditum est, vt Loth cum sua familia fuerit ereptus. Testatur hoc scriptura cap. seq. vbi dicitur; *Et recordatus est Deus Abrahæ, & liberauit Loth de subuersione vrbium in quibus habitauerat.* Tertiò interpellatus Dominus ab Abraham cũ dicit. *Si inuenero Sodomis quinquaginta iustos in medio ciuitatis, dimittam omni loco propter eos.* Et iterum ac sepiùs interpellatus descendit vsque ad decem, dicens: *Non delebo propter decem.* Igitur merito decem iustorum pepercisset Deus toti illi regioni. Quartò, propter merita vnius Loth iusti, Deus offert salutem ac liberationem omnibus ijs qui affinitate eum contingebant. *Habes* (inquit) *hic quempiam tuorum, generum, aut filios aut filias? omnes qui tui sunt, educ de vrbe hac.* Quòd autem liberati non fuerint, ipsi in causa fuerunt, quibus Loth *visus est, quasi ludens loqui.* Postremò Loth intercedit pro salute vrbis Segor, & impetrat, dicente Domino: *Ecce etiam in hoc suscepi preces tuas: & non subuertam vrbem pro qua locutus es.*

v. 21. *Et videbo vtrùm clamorem, &c.* vt *sciam.* In Hebræo non additur (vt) tamen significatur Deum vt iustissimum iudicem non punire, nisi causâ optimè cognitâ. In qua figura sermonis monentur omnes iudices, ne ad peccata punienda procedant, nisi re bene examinata & cognita.

v. 25. *Nequaquã facies iudicium hoc.* Hebræa sic habẽt ad verbum: *Nunquid iudex omnis terræ non faciet iudicium?* interrogatiuè: Et Chaldaica ad eundem modum: Græci quidam affirmanter, quidam interrogatiuè interpretantur: Sed de toto sensu huius loci, An aliquando possit iustus puniri cum impio: Vide c. 21. Ezech,

v. 32. *Non delebo propter decem. Abijtque Dominus, &c.* Nihilominus Abrahamum specialiter adhuc exorasse pro Loth & familia eius; satis docent illa verba câpitis sequentis, vbi dicitur, quòd recordatus Dominus Abrahæ, liberauit Loth.

CAPVT. XIX.

v. 3. *Compulit illos vt diuerterent ad eum.* Sic & capite præcedenti Abraham occurrit. obsecrat que hospites vt ad se diuertant Et ad hæc duo exempla respexit Apostolus Hebr. c. 13. cùm dicit: *Hospitalitatis nolite obliuisci. per hanc enim quidam latuerunt, Angelis hospitio receptis.* id est, latenter Angelos receperunt, quos existimabant homines. Sic enim legendum est iuxta Sixtina biblia ex original. non autem (*placuerunt*) Sic & de discipulis in Emaus: *Et coegerunt eum* Vide nostrum comment. dicto loco Hebr. 13.

v. 8. *Habeo duas filias quæ necdum cognouerunt virum, educam eas ad vos & abutimini eis sicut vobis placuerit, dummodo viris istis nihil mali faciatis: quia ingressi sunt sub vmbra culminis mei.* Hæc verba satis declarant quanta fuerit cura veteribus illis iustis conseruãdi iuris hospitalis: ne videlicet hospiti sub tectum admisso vlla vis aut iniuria adferretur. Quæstio est, vtrum licitè fieri potuerit quod hic Loth fecisse legitur, vt videlicet filias suas offerret libidini ciuium, vt hospites ab eorum violentia & libidine conseruaret? Respond. si ista fuisset nuda permissio minoris mali ad euitandum maius grauius; peccatum non esset. Ita enim io lege per- A missus est libellus repudij ad euitandum mala quæ ex odijs coniugum consequuntur. Ita in ciuitatibus permittuntur lupanaria ad præcauendum promiscua stupra. Sed quia non sola fuit permissio, sed cooperatio quædam peccati minoris, per hoc quod dixit: *Educam eas ad vos, & abutimini eis sicut vobis placuerit:* Hinc probabilius videtur, non posse omnino Loth à peccato excusari, quamuis & perturbatio & studium defendendi iuris hospitalis eius peccatum magna ex parte extenuent. Vnde & August. huiusmodi flagitiorum vel quorumcũque peccatorum compensationem nullo modo dicit imitandam, quæst 42. in Genes. Caietanus quidem super S. Thom. 2 2 q. 78. art. 4, conatur excusare. Sed vide Domin. Soto de iustit. & iure, lib. 6. q. 1. art. 5. tractantem de hac re ex professo. Certè B filiabus nullo modo licuit consentire in factum paternum, nec licuit eis pati stuprum: quomodo aliquis voluntariè patitur mortem, aut vulnera, aut alapas, sed debebant repugnare, quantùm possent; ergo nec patri licuit eas ad huiusmodi actum patiendum educere, vnde nec videtur defendi posse eo titulo, quia licet consulere minus malum ad euitandum maius; quia educere filias ad stupratores, plus est quàm minus malum consulere.

v. 12. *Habes hic quemquam tuorum? generum, aut filios, &c.* De generis quomodo recipiendum sit, mox explicatur, dum scriptura commemorat Loth egressum fuisse, & locutum ad generos suos. qui accepturi erant filias eius. Sed quid agimus de filijs? an Angeli ignorabant Loth non habere filios? *Resp.* Angelos C locutos vt peregrinos ac ignaros, etsi Dei nuntios. Non enim necesse est Dei internũtios omnia omnino scire.

v. 22. *Non potero facere quicquam, donec ingrediaris illuc.* Sensus est, quod stante illo promisso, quo Deus promiserat se seruaturum Loth in Segor, non poterat Deus subuertere Sodomam, priusquam Loth in Segor venisset. Ex his patet non inconuenienter dici, quòd Deus per sua promissa, nobis debitor fiat. Atque ita de Deo loquuntur interdum PP. vt Aug. serm. 16 de verbis Apostoli, & in enarratione secunda Psal. 13. item Gregorius homilia 37. super Euang. Vide nost. in 1. sent. dist. 43.

v. 24. *Igitur Dominus pluit super Sodomam à Domino* Prudent. contra Vnionitas de hoc sic *in Apoth.* A Domino Dominus flammas pluit in Sodomitas. Et cla- D riùs se explicãs subiungit Quis Dominus? de quo Domino? Si solus ab arce syderea spectat Pater, &c. innuens Patrem per Filium pluisse. Alij tamen volunt hanc geminationem tantùm more Hebræo factam.

v. 31. *Et nullus virorum remansit in terra.* Dubium vtrum putarint in tota terra, an tantùm in terra vicina? Si priori modo; excusabilius fuisset puellarum factum: sed quo quomodo; debuissent prius inquirere, an superessent viri. Vide seq.

v. 32. *Veni, inebriemus eum vino, dormiamúsque cum eo.* Aug. lib. 22. contra Faustum cap. 44. disputat de facto Loth, vtrum & quatenus excusari possit. Chrysost. in hunc locum non modò ebrietatem Loth, verùm etiam factum filiarum excusare videtur. Sed certè, E saluâ Chrysostomi reuerentiâ, non rectè, etsi propter honestum finem minus peccatum fuerit. An verò Loth ab ebrietate excusari possit, quasi vim vini ignorârit: nec hoc videtur. Nam mirum si pater; vir diues & hospitalis, vim vini non sciret, quam (vt videmus) bene norant filiæ. Itaque nec Loth ab omni peccato excusari posse videtur.

v. 33. *At ille non sensit, nec quando accubuit, nec quando surrexit.* Non quasi concubitum cõmiserit dormiẽs, aut nihil sentiẽs: sed quod ita fuit vino cõsopita eius ratio, vt more brutorum nihil cogitans cum qua misceretur; ad coitum moueretur præsente fœmina, de vxoris morte, vel omninò de vxore nihil cogitans vlmò

nec postridie sciens se cum muliere concubuisse; quomodo aliqui qui homicidium committunt ex ebrietate, postridie nesciunt se id fecisse. Sic Bonauent. in 2. dist. 22 in fine. Non sensit, id est, non discreuit.

v. 26. *Versa est in statuam salis.* De ea Sap. 10. sic: *Incredibilis animæ memoria stans figmentum salis.* Lyranus refert statuam hanc non minui, quantumcumque animalibus eam lambentibus. Sed fabula videtur. Nihilominus petram hanc figuræ mulieris, similitudinem salis aliquam habuisse, (sicut Christus dicit sal terræ, & Gregorius & Hilarius meminerunt petræ salis) arguit mysterium significatum: de quo sic inter alios August. de cantico nouo c. 4. In statuam salis conuersa est, vt fatuos suo exemplo condiret, vt discant non retrospicere.

CAPVT XX.

v. 3. **D**Ixit Deus nocte ad Abimelech per somnium: en morieris propter mulierem quam tulisti: habet enim virum. Verba ista non sunt prædicentis quid euenturum sit, sed admonentis ne tangat mulierem, & comminantis pœnam mortis, si eam tangeret. Sensus enim est: morieris nisi reddideris, &, si tetigeris eam. Sed quæritur quomodo Abimelech se innocentem dicat dum ait: *In simplicitate cordis mei, & munditia manuum mearum, feci hoc.* Cuius verbis & Deus adstipulatur dicens: *& ego scio quod simplici corde feceris: & ideò custodiui te, ne peccares in me, & non dimisi vt tangeres eam*: verbis autem sequentibus, significet eum peccasse, cùm ait: *nunc ergo redde viro suo vxorem, & orabit pro te, quia propheta est: & viues.* Et ipse Abimelech peccatū videtur agnoscere, dum dicit ad Abraham. *Quid peccauimus in te, quia induxisti super me, & super regnum meum peccatum grande?* His verbis peccatum agnoscit, qui superiùs à peccato se excusat.

Respond. secundùm aliquid innocens erat Abimelech, & secundùm aliquid culpabilis. Innocens ab adulterio & adulterii voluntate, neque enim voluisset Saram ad se accipere, si cognouisset eam esse coniunctam marito. Atque eò pertinet excusatio eius & approbatio Dei. Culpabilis autem erat, tum quia velut iure regio mulierem apud se peregrinantem sibi vẽdicauit, tum quia non satis inquirebat sicut debuit vtrū maritum haberet. Illud tamen quod ait: *Induxisti super me & super regnum meum peccatum grande,* non significat eum peccasse, sed in periculo peccandi fuisse, & sensus est: ex facto tuo accidit, vt parum abfuerit quin adulterium committerem, propter quod & ego, & regnum meum grauiter à Deo puniretur.

v. 7. *Quia Propheta est, & orabit pro te.* Propheta id est, homo Deo familiaris, quasi dicat: Itaque habet & fiduciam impetrandi.

v. 12. *Verè soror mea est, filia patris mei, & non filia matris meæ.* Nempe Sara filia erat Aran fratris Abrahæ, sed qui duo, scil. Abraham & Aran, ex eodem patre Thare, sed non item ex eadẽ matre nati essent. Needū enim, inquit Hieronymus in tradition. Hebr. super Genesim, inter patruos & fratrum filias nuptiæ fuerant lege prohibitæ: quæ in primis hominibus etiam inter fratres & sorores initæ sunt. Fuit igitur Sara soror Abrahæ, scilicet quia neptis ex fratre: quomodo etia Tobias iunior cap. octauo dicit se accipere sororẽ suam in coniugem. *Sed Abraham* hac formâ verborum propterea maximè vsus est, ne putaretur vxor: quia nefas erat etiam eo tempore sororem propriè dictam habere coniugem. Vide nostra in 4. dist. 40.

v. 16. *Hoc erit tibi in velamen oculorum ad omnes.* In Hebræo sic: *Ecce ipsum tibi operimentum oculorum omnibus qui tecum, & cum omnibus, & corripuit se.* Septuaginta sic legunt: *Hæc erunt tibi in honorem* (vel pretium, Græcè τιμὴ) *faciei tuæ, & omnibus quæ* (fœminini generis) *tecum sunt: & omnia verifica,* id est, vera loquere.

Et videtur significari, hæc data Saræ & mulieribus quæ cum ea erant, vt Sara magis ornata, ac proinde potentior, appareret in oculis hominum, ideòque liberè posset eloqui se coniugatam, nec quisquam auderet viro potenti vxorem eripere. Sequitur: *Et correpta est.* Sensus est phrasi Hebraica, & correpta est: scilicet à suo ipsius animo, iam edocta quàm periculosum esset se dicere sororem sui mariti esse.

An autem consuetudo fuerit vt mulier coniugata vel sponsa gereret signum aliquod in facie vel capite quo significaretur, eam vni iam viro addictam, nullius alterius amorem admittere, quomodo dicit B. Agnes de sponso suo Christo: *posuit signum in faciem meam, vt nullum præter eum amatorem admittam,* & hoc significatum sit iis verbis: *hoc erit tibi in velamen oculorū ad omnes,* inquirat studiosus. Vide huius loci aliam expositionem apud Pererium super Isaiæ cap. 27. num. 9. eamque, vt ille arbitratur, maximè probabilem.

CAPVT XXI.

v. 6. **F**Ilium Agar ludentem cum Isaac filio suo. Ex Hebræo variè vertunt Interpretes. Alii *ludentem,* alii *idololatriam exercentem,* alii *lasciuientem*: alii denique *cædem machinantem.* Apostolus ad Galatas capite quarto ad hunc locum respiciens dicit: *Quomodo tunc is qui secundum carnem, persequebatur eum qui natus fuerat secundum spiritum, ita & nunc.* Ex quo loco manifestum est, debere in hoc lusu intelligi persecutionem aliquam. Persecutio autem duplex est, alia corporalis, alia spiritualis. De corporali persecutione intelligunt, qui dicunt hic significari quòd Ismael ludendo mortem fuerit machinatus Isaac, vt hæreditatem adipisceretur. Et hoc indicare videntur illa verba: *Non enim erit hæres filius ancillæ cum filio meo Isaac.* Alii tamen conformius putant Apostolo, quod Ismael quasi per ludum voluerit Isaac ad idololatriam inuitare sicut Iudæi ad suum Iudaismum, Christianos: & postea etiam gentiles, ad suam idololatriam. Sic & Exodi 32. *Et surrexerunt ludere,* de his qui vitulum adorārunt. Nec tergiuersandum est, eò quòd in Hebræo non additur illud (*cum Isaac filio suo*) nam cōtextus hoc addi debere docet: & Apostolus ad Galatas cap. 4. addit, & ipsi etiam Interpretes Septuaginta. Vide nostrum comment. citato cap. 4. ad Galat. & 1. Cor. 10. v. 7.

v. 10. *Eiice ancillam & filium eius.* Testatur Apostolus ad Galatas cap. 4. hæc per Allegoriam esse dicta, & explicat. Nempe sicut Sarâ postulante, & Deo postulatum eius approbante, eiecta est è domo Abrahæ Agar ancilla cum filio suo Ismaelo: sic Ecclesiâ Christi per Spiritum sanctum vrgente, eiici oportuit è familia & populo Dei, eos qui legem veterem necessariò obseruandam volebant. Atque hoc præcipuum est, quod Apostolus ex hac historia Genesis per Allegoriam expositâ docere voluit. Vide nostra eo loco.

v. 12. *Omnia quæ dixerit tibi Sara, audi vocem eius.* Ex hoc loco Abrahamum, similiter prius petente Sara, ancillam diuina dispensatione accepisse in vxorem, nō malè colligitur: Et in vniuersum de his qui in lege veteri duas simul habuerunt vxores, sic Innocētius III. cap. *Gaudemus*: Nec vlli, inquit, vnquam licuit simul plures vxores habere, nisi cui fuit diuina reuelatione concessum: per quam, sicut Iacob à mendacio, Israelitæ à furto, & Samson ab homicidio: sic & Patriarchæ & alii viri iusti, qui plures leguntur habuisse vxores, ab adulterio excusantur. Hæc ille. quam responsionem indicat etiam Ambrosius libro 1. de Abraham capite quarto, & Chrysostomus homilia quinquagesima sexta in Genesim. Neque obstat quod Polygamia lege diuina esset prohibita, Genesis cap. 2. Nam ideò tantùm fuit prohibita, & est mala, quia ordinariè repugnat pacificæ educationi prolium, propter innatam mulieribus zelotypiam, Itaque cùm Deus possit huic

incommodo prouidere, potest etiam in lege monogamiæ, id est, vnius cum vnicâ dispensare. Vide si placet, plura de his in quartum distinct. 33. A

CAPVT. XXII.

v. 1. T*Entauit Deus Abraham.* Non propriè tentauit, sed figuratè; quia id fecit, quod tentantes, & per experientiam aliquid scire volentes, solent. Hoc autem fecit Deus, non vt ipse sciret, sed vt hominibus, atque ipsi etiam Abrahæ manifestum fieret, quod antea latebat; scilicet quantum timeret Deum, vt ad eius iussum etiam filium vnigenitum occidere paratus esset. Vide quæ de hac phrasi diximus in comment. Epist ad Hebr. 11. v. 17. & Iac. 1. v. 13.

v. 2. *Tolle filium tuum vnigenitum quem diligis Isaac, & vade in terram visionis: atque ibi offeres eum in holocaustum, &c.* B Commendat nobis scriptura hoc capite admirabilem obedientiam Abrahæ, qui iussus immolare filium suum in quo habebat promissiones, sine mora obtemperauit: Processit autem hæc eius obedientia ex fide quâ certissimè credebat veracem esse Deum, & ei nihil esse impossibile. Vnde certò intellexit promissionem sibi in Isaac factam minimè pugnare cum morte Isaac, & antequam ille sobolem suscitasset. Quid autem Abraham cogitauerit, aut quomodo diuinam promissionem cum præmatura morte filij sui conciliauerit, ostendit Apostolus Hebr. 11. *Fide obtulit Abraham Isaac cùm tentaretur, & vnigenitum offerebat qui susceperat repromissiones, ad quem dictum est quia in Isaac vocabitur tibi semen, arbitrans quia & à mortuis suscitare potens est Deus* C Ad hanc Abrahæ fidem etiam illud pertinet quod hic legimus eum dixisse ad pueros suos: *expectate hic; ego autem & puer illuc vsque properantes, postquam adorauerimus, reuertemur ad vos.* Neque enim putandum est Abraham mentitum fuisse, vt se cum filio reuersurum diceret, quem reuersurum non putaret; sed fiducia ex Dei promissis concepta sperabat vel Deum post immolationem puerum suscitaturum, vel se ab immolatione pueri prohibiturum, quod & factum est.

v. 7. *Vbi est victima holocausti?* Et mox, *Deus prouidebit sibi victimam holocausti.* Hebr. est, *agnus seu pecus in holocaustum?* Sanè etiam Deus postea arietem in holocaustum suppeditauit, tametsi Abraham sic præcisè D non intellexit, sed in genere commiserit Deo rationem huius sacrificij, vt suprà dictum est.

v. 12. *Non extendas manum tuam super puerum.* Prohibetur Abraham perficere quod iussus fuerat, quia satis erat obedientiam eius, & deuotam erga Deum voluntatem probasse in aggressu operis.

v. 12. *Nunc cognoui, quod timeas Dominum.* Sensus est, cognoscere te feci. Ita hunc locum intelligunt, & per eum alias quasdam eius generis scripturas explicant, Augustinus libro 1. de Trinitate capite duodecimo, & libro octoginta trium quæstionum quæstione sexagesima, Ambrosius libro quinto de fide ad Gratianum capite septimo & octauo, Hilarius libro nono de Trinitate & alij. Vide nostra in 3. sent. dist. 15.

E

CAPVT XXIII.

v. 4. D*Ate mihi ius sepulchri*, Hebr. *possessionem sepulchri*, id est, locum in quo sepeliantur mortui meæ familiæ. Petit autem dari non gratis, sed vt mox patet, venditione.

v. 6. *Princeps Dei es apud nos.* Hebr. *princeps Dei tu in medio nostri.* Id est princeps magnus & egregius es tu inter nos, ideòque iustum est, tibi etiam sponte à nobis eum honorem deferri, vt *in electis*, id est, in aliquo in melioribus atque honoratioribus sepulchris mortuum tuum sepelias.

v. 7. *Et adorauit Abraham populum terræ*, id est, indigenas eius loci. Non enim populus terræ plebeculam, id est, vulgus inhonoratum significat in scripturis, vt quidam suspicati sunt, sed vniuersum populum. Non ergo Abraham adorauit, id est, honorauit infimam plebem, sed qui in populo primas tenebant. Cum illis enim agendum ei erat, vt sepulturæ locum impetraret pro Sara vxore sua. Sic Leuit. capite vigesimo populus terræ iubetur lapidare blasphemum, id est, homines istius loci; maiores quidem iudicando, minores verò exequendo. Ceterùm docet hic locus, *nomen adorationis* non semper eodem modo sumi; & sicut Abraham non peccauit hîc contra illud præceptum: *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies:* ita nec peccare Catholicos, cùm suo modo honorant genu-flexionibus Sanctos, eorumque imagines.

v. 16. *Appendit pecuniam Abraham quam Ephron postulauerat.* Nempe maluit emere, quàm dono accipere, ne fortè agrum donatum posteri donatoris aliquando vellent reuendicare, causantes, vel suam inopiam, vel donationem temerariam, aut non legitimam fuisse defraudatis hæredibus. Sic & Dauid aream Ornan pro ædificatione altaris pretio voluit comparato, etsi & ille gratis eam offerret. Quomodo autem Abraham hîc non inciderit in peccatum simoniæ, diximus in 4. sent. dist. 25. § 17.

CAPVT. XXIV.

v. 6. C*Aue ne quãdo reducas filium meum illuc.* Nempe, sciebat Abraham sibi suisque posteris promissam terram Chanaan, idcircò quòd exisset de terra sua. Neque tamen contra hoc fecit Iacob, commorando ibi annis multis. Nam id fecit, & fugiens iram fratris Esau, & acceptis inde vxoribus ex cognatione sua, animo in patriam reuertendi: quòd & fecit, cùm primùm potuit.

v. 14. *Igitur puella cui ego dixero.* Signum hoc quod sibi ipsi statuisse seruus Abrahæ videtur, sortis quandam rationẽ habuit: sed ideò in eo non peccauit quia non nisi deuotâ ad Deum oratione illam reuerenter sibi statuit, & alia ratio dirigendorum suorum consiliorum non occurrebat. Vide Francon, lib. 3. de gratia Dei. Hinc & illud v. 50. *A Domino egressus est homo.*

v. 16. *Virgo pulcherrima & incognita viro.* Hebr. *Virgo, & vir non cognouerat eam.* Quod ergo additur, & incognita viro, non sic dictum est quasi sint quædam virgines viris cognitæ: sed posterius continet explicationem prioris. Vnde sic & Vatab. versio: *Et virgo, quippe quam vir nullus cognouerat.*

v. 50. *A Domino egressus est sermo: non possumus, &c.* Non significatur quòd Dei præscientia, præordinatio, aut voluntas imponat hominibus necessitatem, sed sensus est; Quoniam satis apparet sermonem egressum esse à Domino: non licet nobis repugnare. Ita loquitur & Balaam Num. 22. 23. & 24.

v. 57. *Vocemus puellam, & quæramus ipsius voluntatem.* Non vtrum nubere Isaac vellet: Nam adstans pridiò consenserat patri dicenti: *En Rebecca coram te est, & sit vxor filij Domini tui*, ipsaque munera idcircò acceperat, conuiuiumque simul celebrârat: sed respicit hic Scriptura ad verba quæ immediatè præcedunt, prolata postridiè, cùm seruus Abrahæ mox voluit proficisci, & è contra fratres Rebeccæ dixerunt: *Maneat puella saltem decem dies.* Super hoc ergo quærunt Rebeccæ voluntatem, vtrum iam statim velit proficisci. Atque hoc modo etiam intelligit hunc locum Ambros. lib. 1. de Abraham cap. vlt.

v. 63. *Et egressus fuerat ad meditandum in agro inclinatâ iam die.* Quidam meditationem hanc intelligunt contemplationem syderum, quia nimirum (vti tradunt Hebræi) edoctus erat Isaac scientiam astrorum à patre, quem è Chaldeâ dicunt scientiam illam attulisse in Ægyptum, eamque Ægyptios docuisse. Sed vtcumque

D. Hieronymus intelligit Isaac, vt alijs in rebus, ita A in hac Christi typum gessisse, qui exijt solus in montem orare. Nam & vsque in hodiernum diem consuetudo est Iudæis orare circa tempus vespertinum.

v. 67. *Et in tantum dilexit eam, vt dolorem qui ex morte matris eius acciderat, temperaret.* Et hic Isaac typum Christi gessit, vtpote qui sponsam suam Ecclesiam in tantum dilexerit, vt dolorem quem in sua humanitate patiebatur, ex morte matris suæ, id est, abiectione populi Iudaici (ex quo secundùm carnem progenitus erat) amore sponsæ suæ temperaret.

Et rectè Rebecca nobis typum exhibet Ecclesiæ, quia sicut vnica fuit viro suo (neque enim Isaac, vt pater eius & filius Polygamus fuit) ita Ecclesia vnica est Christi sponsa, iuxta illud Canticorum: *Vna est columba mea.* Et sicut Rebecca prius sterilis postea fœ- B cundata est, ita Ecclesia quondam sterilis in vno populo Iudaico, tandem post Christi aduentum, fœcunda facta est in gentibus. Vnde post Prophetam Apostolus. *Lætare sterilis quæ non paris: quia multi filij desertæ magis quàm eius quæ habet virum.* Isa. 54. Galat. 4. Vide Hieron. l. 1. contra Iouin. hanc allegoriam explicantem. Quin & in eo quod Isaac dilexerit Esau, Rebecca Iacob; Christi & Ecclesiæ typus fuit. Nam per Esau populus Iudaicus, per Iacob populus gentium ad fidem vocatus intelligitur, quorum posterior prioris abstulit primogenita, dum impletur quod dicit Dominus Matth. 8. *Venient ab Oriente & Occidente & recumbent cum Abraham Isaac, & Iacob in regno Dei; filij autem regni eijcientur foras.* Christus autem dilexit Esau, quia non ex gentibus, sed ex Iudæis voluit C carnem assumere, quia nec Angelos apprehendit, sed semen Abrahæ apprehendit. Idem non præputij sed circumsionis fuit minister. Rom. 15. Et dicit Matth. 15. *Non sum missus nisi ad oues quæ perierunt domus Israel.* Et Iudæos quidem vocat filios, gentiles autem canibus comparat, Math. 15. virtutes & signa non apud gentiles fecit, sed apud Iudæos. Denique sic loquitur de illo populo Isaiæ 5. *Cantabo dilecto meo canticum patruelis mei vineæ suæ, &c.* At Rebecca diligit Iacob, quia Ecclesia etsi aliquos susceperit filios ex Iudaico populo, multò tamen plures ex gentibus; quam proinde in partem, eius amor magis inclinatur.

CAPVT XXV. D

v. 1. **A***Braham verò aliam duxit vxorem nomine Ceturam.* Errant qui existimant hanc Ceturam eandem esse cum Agar: nam illam prius, longè antè duxit; & mox sequitur in plurali; *Filijs autem concubinarum dedit munera*; vbi significatur plures fuisse. Simul nota, easdem concubinas & vxores nominari. Nempe in Scriptura passim concubinæ vocantur vxores, quæ sine solemnibus ceremonijs iungebantur, ideòque proles earum non succedebant in paternam hæreditatem. Vide Genes. capite 18. *Si obijciatur filios* tamen duarum ancillarum Iacob, cum alijs eius filijs accepisse possessionem: *Respondebitur*, primò quod hic specialiter dictum erat; *In Isaac vocabitur tibi semen.* Deinde Sara expressè recla- E marat, dicens; *Non erit hæres filius ancillæ cum filio meo Isaac*; hoc autem vxores Iacob non leguntur fecisse. Denique etsi non deberetur talibus hereditas, tamen poterat dari.

Ceterùm quomodo Abraham post mortem Saræ aliam duxerit vxorem, & ex ea filios genuerit, cùm iam ante, viuente adhuc Sara, habuerit corpus emortuum, teste Apost. ad Rom. 4. diximus in com. eiusdem loci, vbi & alia quædam eodem pertinentia excussa reperies.

v. 23. *Maior seruiet minori.* Completum est hoc ad literam non in ipsorum personis, sed, vt etiam oraculi verba declarant, in populis qui ex illis orti sunt. Completum, inquam, tempore Dauidis, qui Idumæos id est, populum ex Esau genitum, sibi ac populo Israelitico fecit tributarios; secundi Regum cap. 8. *Spiritualiter* autem impletur in electis ac reprobis, quia quicquid à reprobis, aut circa reprobos agitur, id totum seruit ac proficit saluti & felicitati electorum. *Omnia enim propter electos*, vt ait Apostolus, 2. ad Timoth. cap. 2. Vide si placet comm. nost. ad Rom 9. v. 13.

v. 31. *Vende mihi primogenita tua. Quæritur*, An hic nō fuerit commissa Simonia? probabilior *Responsio* videtur, si dicamus ius primogenituræ respectu iuris sacerdotij, illo tempore fuisse ex genere eorum, quæ antecedenter se habent ad spiritualia; non autem consequenter. Nam sicut calix prior est consecratione; ita ius primogenituræ prius erat sacerdotio, & sine eo consistere poterat; quemadmodum reipsa consistebat tempore legis Moysi, & nunc consistit tempore gratiæ Christi. *Imò* coniunctio illa Sacerdotij cum primogenitura, *non videtur* probari posse ex sacris litteris; sed magis contrarium apparet, ex eo quod statim post initium humani generis non solùm Cain, qui erat primo-genitus, verùm etiam Abel secundo-genitus leguntur obtulisse sacrificia. Vide nostra in 4. dist. 25. §. 17. & in Epist. ad Hebr. cap. 12. v. 16.

v. 32. *En morior, quid mihi proderunt primogenita? Non est* sensus; Morior fame; quia nullo modo existimandum est, ei omnem cibum defuisse in domo paterna opulentissima: *sed* sensus est; Vita mea breuis est, paulò pòst morior, præsertim cùm exerceam artem periculosam, scilicet venatoriam, in qua facilè contingeret me inuadi, & lacerari à ferâ quâpiam: Quid tunc mihi proderunt primogenita? *Et verba* sunt hominis parui æstimantis primogenita, præ ea re, quam vehementer ac gulosè desiderabat: quod & Apostolus ad Hebreos capite duodecimo notat. *Dubium tamen* est an venditio hæc fuerit valida; Sanè pater Isaac eam non agnouit: cùm etiam moriturus, adhuc Esau habeat pro primogenito capite vigesimo septimo. Tamen quia matris consilio, (& vt putatur) Deo suggerente, Iacob ei benedictionem præripuit: alij existimant venditionem hanc fuisse validam. Vide ibi plenius. Porrò *ius primogenituræ* erat in priuilegio aliquo aut honoritatis ciuilis, sed non sacerdotalis: de quo vide Annotationes cap. 27. & 49. & 1. Paralip. cap. 5.

CAPVT XXVI.

v. 5. **M***Andata mea, & ceremonias legesque seruauerit.* Quas ceremonias? cùm lex ceremonialis nondum esset lata? *Resp.* Iam Deus instituerat circumcisionem? fortè & alia nonnulla, vel certè est Enallage numeri pluralis pro singulari.

v. 7. *Soror mea est.* Potest hoc eodem modo excusari à mendacio, quo simile factum Abrahæ; quia pater Abrahæ & auus Rebeccæ erant fratres. Et quamuis Regi dicenti, *cur mentitus es eam sororem tuam esse?* non legatur Isaac respondisse sicut responderat Abraham: *Verè soror mea est*, sed dixerit: *Timui ne morerer propter eam*: potest tamen intelligi quod & illud dixerit, memor excusationis paternæ, etsi scriptum non sit: interim maximè ad rem ipsam responderit. *Sed Quæritur* quomodo sperabat Isaac posse latere, cùm (vt capite præcedenti patet) iam habuerit liberos: *Respondeo*, fortè hæc narrantur per hysterosin, vt acciderint ante natos filios. Vel potest etiam dici, quòd in tam magnâ familiâ Isaac, vbi erant seruorum ancillarumque filij, facilè potuerint latere filij Isaac indicto seuerè, ne quis eos proderet esse filios Dominorum.

v. 12. *Et inuenit in ipso anno centuplū.* Non est hoc incredibile: nam & Christus dicit Matth. 13. aliud centesimū, &c. Quin etiam historiæ Indicæ l. 3. cap. 39. narratur, quod qui primi seminârunt frumentum in His-

paniola insula Indiæ Occidentalis, inuenerint in illo A anno octies centuplum.

v. 34. *Esau verò quadragenarius duxit vxores &c.* Esau duxisse dicitur duas vxores de gente Sethæorum ex terrà Chanaan, *quæ ambæ* (inquit scriptura) *offenderant animum Isaac & Rebeccæ.* Hebraicè: *& fuerunt amaritudo spiritus ipsi Isaac & Rebeccæ*; vbi obliquè notatur Esau, quòd præter voluntatem parentum acceperit vxores, idque ex ea gente de quâ vetitum fuerat Abrahæ ne filio suo vxorem acciperet. Hinc duo documēta colligere licet; alterum morale, nempè sine parentum consilio & consensu non esse ducendam vxorem; Alterum dogmaticum, coniugium sine parentum consilio contractum, etsi laudandum non sit, rarum tamen & firmum permanere.

CAPVT XXVII.

v. 1. *Erat ero lenis.* Sic legendum per (n) consonantem, & non (u) vocalem: & vox ea significat qualitatem asperitati corporis contrariam; sicut & vox Græca.

v. 12. *Et inducam super me maledictionem pro benedictione.* Sic in prima personâ legunt etiam Heb. Græc. Chald.

v. 14. *Parauit illa cibos, sicut velle nouerat patrem eius.* Non hoc gulæ erat, sed appetebatur, & parabatur, quod & qualiter senili corpori conueniebat.

v. 15. *Et vestibus Esau valdè bonis.* Hebræorum traditio est olim ad primogenitos pertinuisse ius sacerdotij; vt testatur Hieronymus in tradit. Hebr. super Genesim, & in epist. 126. ad Euagrium, fuisseque has vestes Esau velut sacerdotales. *Sed eam traditionem vanam esse*, vide 1. Paralip. 5. & in 4. dist. 25. vbi de Simonia agitur. Item Exodi 19. & 24. Primogeniti erant familiarum principes. *Ergo* non est verisimile quod erant sacerdotes, quia etsi interdum idem esset rex & sacerdos, vt Melchisedech, id tamen perrarum erat, eò quòd officia sint valdè diuersa, nec in eandem personam, vt ferè sunt mores, ingenia & occupationes hominum, facilè conueniant. Vnde nullo modo verisimile est in lege naturæ id fuisse communiter receptum. Item si primogenito ius sacerdotij debebatur: Scriptura alicubi meminisset: sæpè enim de primogenitis loquitur cum significatione dignitatis præ aliis fratribus, nec tamen sacerdotij meminit.

v. 19. *Ego sum primogenitus tuus Esau. Quæstio* vetus est, an Iacob hæc verba loquens mentitus sit. Origenes simpliciter mendacium agnoscit, lib. 6. Stromaton, dicens Iacob patriarchiam benedictionem patris artificioso impetrasse mendacio. At Augustinus ita patrocinium eius suscipit, vt omninò à mendacio excusandum putet. Vnde de hoc facto Iacob disserens cap. 10. lib contra mendacium ait: Iacob quod matre fecit authore, vt patrem fallere videretur, si diligenter & fideliter attendatur, non est mendacium, sed mysterium. Quæ si mendacia dixerimus; omnes etiam parabolæ ac figuræ significandarum quarumcumque rerum, quæ non ad proprietatem accipiendæ sunt, sed in eis aliud ex alio est intelligendum; dicentur esse mendacia. Augustinum sequitur Magister sententiarum lib. 3. & Thomas in 2. 2. vbi de mendacio disputat. *Sed huic* excusationi obstat, quod mysterium in historia latens non tollit sensum historicum; sicut in historia Saræ & Agar. Et proinde, aut inueniendum est, quomodo secundùm historiam Iacob non fuerit mentitus, id quod multi ostendere conantur, quia Iacob, etsi non natiuitate, iure tamen emptionis erat primogenitus; aut si id per singula eius dicta inueniri non potest, non videtur omnino à mendacio posse excusari.

v. 33. *Benedixi ei, & erit benedictus* Istud est quod Apostolus ad Hebr. 12. dicit Esau reprobatum, hoc est, repulsam passum à patre, nolente ei benedictionem impertiri, quam vt primogenitus expectabat. Hanc enim pœnam merebatur homo profanus, hoc est carnalis & ventri deditus, quòd primogenita sua tam vili vendidisset. Noluit autem pater datam alteri benedictionem reuocare, quamuis ignorans & deceptus eam dedisset; sed potiùs eam confirmauit: Quia cognito eo quod Iacob fecerat, cum paululum obstupuisset, statim tanquam Propheta animaduertit rem à Deo geri, volente per hunc modum ostendere, ratum se habere responsum, quod olim Rebeccæ vxori ipsius se consulenti reddiderat de præeminentia filij minoris. Ita D. Thomas & alij. Vide de his etiam plura, si placet, in comment. nostro ad Hebr. 12.

B v. 37. *Dominum tuum illum constitui.* Non hoc in ipso Esau impletum est, sed vix tandem in eius posteris; subiugatis Idumæis à Rege Dauid. 2. Reg. 8. qui tamen paulò pòst sub rege Ioram iterum iugum excusserunt: de quo similiter hic prophetat Isaac, dicens: *Veniet tempus cùm excutias iugum eius.*

v. 43. *Nunc ergo fili mi, audi vocem meam.* Hinc disce quod certitudini finis consequendæ non repugnat sollicita prouisio mediorum, & euitatio contrariorum. Certa erat sancta mulier de diuino oraculo (*maior seruiet minori*) & tamen eum monet vt fugiat iram fratris, ipsum volentis occidere. Itaque & diuina prædestinatio non tollit quoque, sed magis statuit studium bonorum operum, vtpotè quæ Scriptura docet esse media necessaria ad finem prædestinationis, scilicet

C ad salutem.

CAPVT XXVIII.

v. 12. *Vidit in somnis scalam.* Mysterium huius visionis breuiter explicabimus ex August. lib. 12. contra Faustum cap. 26. & in Psal. 119. *quo posteriori loco etiam* reijcit aliam expositionem quæ legitur in comment. adscripto. Hieron. in eundem Psalmum, quasi ascendentes intelligerentur proficientes, descendentes verò deficientes. *Per scalam* itaque Christus intelligitur, qui in Euangelio seipsum vocat viam, quâ nimirum è terra ascenditur in Cœlum. *Per Angelos* significati sunt prædicatores Euangelii, qui ascendunt, dum diuinæ in Christo naturæ sublimitatem annunciant: descēdunt, cùm humanę naturę humilita-

D tè prædicant. Vel, ascendunt per contemplationem, descendunt per actionem *Dominus autem scalæ innixus* loquitur ad Iacob, terram ei promittens, & semen benedicendum, quia omnes Dei promissiones quæ ad statum reparationis humanæ pertinent, Christo innituntur, & non nisi per eum adimplentur. Vnde quicquid à Deo patre petimus, hac clausula concludimus. *Per Christum Dominum nostrum.* Ita ferè Augustinus, itēque Gregor. 1. parte Pastoral. & S. Thom. 2. 2. q. 81.

v. 18. *Tulit lapidem quem supposuerat capiti suo, & erexit in titulum.* Quod Hieronymus hic vertit (*titulum*) Hebræis significat (*statuam.*) Idem quoque Hieron. Oseæ. 3. vertit (*Altare*) quomodo & hic verti potuit. Sequitur enim: *Fundens oleum desuper.* Quod de altari conuenientius dicitur, quàm de statua. Si omninò

E contenderis statuā intelligi tam hic, quàm in Oseæ; 3. sensus nequaquam incommodus reddi poterit huiusmodi: *Erexit in titulum*, id est, erexit in altum, instar statuæ, & ad eum modum quo gētiles erigere solent statuas; quòd ipsum tamen Iacob non fecit, vt lapidem veneraretur, sed pro titulo & monimento. Vide etiam Num. 33. & Deuter. 7. vbi duo sunt affinia vocabula, quorum alterum Hieronymus vertit (*aras*) alterum (*statuas.*) Sacrum etiam ritum esse oleum superfundere, ex eo prætereà intelligitur, quod & dæmon simius Dei, illud ad sua sacra traxerit. De quo sic Apuleius Apolog. 1. vt accusatorem suum impietatis arguat: Negant, inquit, vidisse se qui fuere, vnum saltem in

finibus eius aut lapidem vnctum, aut ramum coronatũ.

v. 19. Vouit etiam votum, dicens. Exemplum hoc sancti Patriarchæ vouentis Deo votum pro prospera profectione ac reditu, & pro euitandis periculis; opponendum est hæreticorum nostri temporis profanæ nouitati, dicentium æquè valere, aut etiam plus, opus liberè sine voto factum, quàm id quod fit ex voti obligatione, quasi non sit homo gratior Deo, qui totum se mancipat Deo per spontaneam obligationem quàm ille qui aliquid propriæ voluntatis sibi reseruat.

Sed *quæritur*, quomodo vouerat Iacob se Dominum habiturum pro Deo, cùm ad hoc obligatus esset iam ab initio, diuina & naturali lege? *Respondeo* ijs verbis: (*Erit mihi Dominus in Deum,*) non internum cultum significat, sed externum quem videlicet designat verbis sequentibus, quibus dicit: *Et lapis iste quem erexi, vocabitur domus Dei, &c.* Vouet igitur se in eo loco vbi lapidem in titulum erexerat, sacrificaturum Deo, & omnium facultatum suarum decimas allaturum. Id impletum est partim in Iacob postquam redijt, partim in posteritate eius. Nam in hoc loco postea ædificatum est templum Domino, vbi sacrificia & decimæ à populo Israëlitico offerebantur Deo. Sic Sulpitius in hist. lib. 1 hunc locum intellexit, ita scribens: Vouitque (Iacob) si rebus prosperis reuertisset, eum lapidem titulum sibi domus Domini futurum, decimasque omnium quæ acquisita sibi forent, Domino daturũ.

CAPVT. XXIX.

v. 9. *Nam gregem ipsa pascebat.* Scilicet Rachel, ad significandum quòd Ecclesia, cuius figuram gerebat, per suos pastores, pascit gregem Christi. Et nota vocabulum (*ipsa*) quia non per mercenarios, sed per seipsam pascit, id est, per veros pastores, qui sunt præcipua Ecclesiæ membra.

v. 12. *Et indicauit ei, quod frater esset patris sui, & filius Rebeccæ.* Pars posterior expositio est prioris. Hoc enim sensu dicit se esse fratrem Laban patris Rebeccæ, quia filius erat Rebeccæ, sororis Laban. Fratris igitur nomen ad filium sororis extenditur, sicut & quum Loth frater Abrahæ vocatur, filius fratris Abrahæ intelligitur. Sic quoque infrà v. 15. *Num quia frater meus es? &c.*

v. 17. *Sed Lia lippis erat oculis.* Nempe Synagoga veniente Christo, excæcata fuit. Erat enim velamen positum super oculos Iudæorum.

v. 23. *Et vespere Liam filiam suam introduxit.* Laban hac in parte maximè fuit culpabilis, qui author fuit rei; Iacob prorsus inculpabilis, qui laborauit ignorantiâ facti, eâque inuincibili. Lia ex parte excusanda, scilicet quod laboraret quâdam ignorantia iuris, existimans id sibi faciendum, quod pater iuberet, nec adulterij crimen esse, si spe coniugij, ac fortasse etiam affectu coniugali accederet ad Iacob; tamen & ex parte accusanda, quòd accederet ad Iacob ignorantem, & proinde in eam non consentientem.

v. 24. *Ad quam cùm ex more Iacob fuisset ingressus,* Verbis illis (*Ex more*) innuitur quomodo Iacob non agnouerit esse Liam, nisi facto mane. Nempè quia solerêt olim sponsę obuelatâ facie traduci ad thorũ maritalem, pudoris causa. Vnde & nuptiæ à nubendo, id est, velando, apud Latinos dictæ sunt. Ita re, per se honesta & laudabili, ad fallendum generum suum abusus est Laban pater Liæ. Ipsam quoque Liam nihil necesse est à peccato excusari, esto fuerit typus spiritualis, quod Liâ supposita fuerit pro Rachele, (quem typum explicat Augustinus. l. 22. contra Faustum cap. 51. & seq.) sed & Caiphas impiè Christum condemnans prophetauit. Vide nostra in 4. d. 30. §. 2.

v. 27. *Imple hebdomadam dierum huius copulæ.* Quidam hunc locum non satis intelligentes, putant Iacob primo septennio completo, quo ei per fraudem

A substituta est Lia, seruijsse septem annis alijs quibus completis tandem acceperit Rachelem vxorem. Verùm non dicit Scriptura eum post alios annos septem accepisse Rachel, sed post hebdomadam dierum, id est, post septem dies. Nuptiæ enim priores cum Liâ agebantur diebus septem; quibus completis, etiam Rachelem accepit, ea tamen conditione, vt pro ea seruiret septem annis alijs. Accepit ergo eam non in fine, sed initio secundi septennij. Annotant hoc Hier. & August. in quæst.

Et hanc quoque dabo tibi pro opere quo seruieris. Nota, pro mercede laboris sui accepisse dicitur Iacob duas filias Laban, nam & suprà v. 15. *merces* vocantur. Non tamen propriè mercedem accepit ipsas personas (non enim illas tanquam rem sui solius iuris accepit) sed

B ipsarum coniugium; non quatenus sacrum quiddam erat, sed quatenus contractus erat humanus, præsupponens dotem & similia.

v. 30. *Amorem sequentis priori prætulit.* Nec immeritò aut indecenter. Tum quia Rachelem prius duxerat pactis nuptialibus, tum ob pulchritudinem, quæ honesta est amoris causa; & vt videtur, quia moribus quoque erat integrior. Nam passa fuerat Lia sibi à patre persuaderi ex parte adulterium, quando supposita fuit pro Rachel. Taceat itaque Caluinus, qui amorem hunc vt carnalem notat in Iacob.

CAPVT XXX.

v. 1. *Cernens autem Rachel, quòd infœcunda esset.* Quòd Iacob legitur habuisse quatuor vxores,

C nempe duas sorores, & earum ancillas; calumniati sunt olim Manichæi, velut incontinentiæ & propensæ libidinis signum; calumniatus est & hoc nostro sæculo Caluinus, detrahens laudibus Patriarcharum, quas apud Aug. aliosque patres, imò in ipsa scriptura de ijs legimus. Quibus *respondetur*, polygamiam hanc Iacob si scripturam diligenter inspiciamus, nullo modo eius intemperantiæ asscribi posse, cùm è contrà potiùs eius continentia multis indicijs commendetur. Nam Iacob non aliam vxorem petijsse legitur præter vnam Rachel; Lia verò per fraudem ei supposita est, ignoranti & nolenti; quamquam postea, vt eam retineret, consensit, quadam necessitate inductus. Ancillas autem earum accepit, non sua sponte, sed rogatus ab eis,

D idque non impulsu libidinis, sed prolis amore. Semper enim præ oculis habebat sanctus Patriarcha diuinam promissionem de semine eius in immensum multiplicando.

Item ostendi potest ex collatione variorum locorum scripturæ Geneseos Iacob fuisse annorum 84. quando primo septennio expleto duxit Liam & Rachel. Ex quo satis patet non ex intemperantia hunc sibi copulasse vxores, qui antea tamdiu cælebs & castus vixisset. Vt interim nihil dicam de mysterio quod per duas liberas, & per duas ancillas significatum est, quod ab Aug. doctissimè explicatur.

v. 14. *Da mihi partem de mandragoris.* Cyprianus in præfat, de operibus cardinal. Rachel, inquit, ad odorem, non ad esum, Liæ mandragoras concupiscit. Hæc Cyprianus.

E v. 16. *Mercede conduxi te pro mandragoris filij mei.* Vide quæ diximus in 4. sent. dist. 32. §. 1.

v. 33. *Respondebitque mihi cras iustitia mea, cùm placiti tempus aduenerit.* Sensus est, iustitia mea cras, id est, postero tempore testabitur de me, coram te, id est, in conspectu tuo, te vidente, & agnoscente, quando placiti tempus aduenerit. Vel, vt in Heb. ad verbum. *Cùm veneris super mercedem meam*: quod Hieron. sic intellexit, cùm venerit tempus pactæ mercedis. Potest etiam sic intelligi; cum iustitia mea venerit super mercedem meam, id est, cum ob iustitiam meam merces mea fuerit aucta, & benedicta à Deo.

Furti me arguent. Ita rectè Sixtina in tertia plurali

Nam & Hebræa & Græca sic sonant: *Et omne quod non fuerit varium . furatum erit apud me*: id est, imputabitur mihi pro re furtiua; scilicet si fuerit deprehensum.

v. 37. *Tollens ergo Iacob virgas populeas virides.* *Quæritur* quomodo Iacob excusetur à fraude? vtpotè qui tali arte vsus est ad habendum gregem numerosiorem & meliorem. *Respondeo*, quòd vti arte licita ad consequendum id quod sibi iure debetur, non fraus est, sed prudentia. Atqui pro labore 14. annorum, quibus Iacob seruierat Laban, merces ei ampla debebatur; igitur eam arte consequi licuit. At *dices* laborauit pro Rachel. *Respondeo*, primo quidem septennio, ex pacto, pro ea seruiuit; sed secundo septennio, non ex animo pactus est, vtique fraude Laban circumuentus. Deinde, iure naturæ cum vxoribus simul ei dos iusta & honesta à patre vxorum debebatur, nec dabatur.

CAPVT XXXI.

v. 7. S*Ed & pater vester circumuenit me.* Significat Iacob se fraude circumuentum à Laban, quantum in illo erat; alioqui Deum prohibuisse, quominus fraus illius effectum haberet. Fraudem autem intelligit, de qua dicit, *Mutauit mercedem meam decem vicibus.* Vbi quidam putant numerum certum positum pro incerto. Sed rectiùs Hieron. & post eum August. certum ac definitum numerum intelligunt, vt sensus sit, Laban *decem vicibus*, nempe per denos ouium partus, pactam cum Iacob conditionem mutasse. Cùm enim post primam conuentionem, videret varium nasci pecus: post fœtum dicebat; Volo, vt mihi deinceps varia nascantur, tibi vnicoloria. Quo audito Iacob virgas decorticatas in canalibus non ponebat. Cùm ergo nascerentur vnius coloris: mutata conditione, Laban, quæ vnius essent coloris, sibi nasci volebat, varia Iacob. Atque hoc pacto vsque ad decem vices à Laban mutata conditio est: quamquam frustrà: cùm Iacob ad fœturam seu variam, seu vnicolorem, virgas aut poneret, aut non poneret. Ne cui autem in sex annis decem pariendi vices incredibiles videantur, dicit Hieron. oues Mesopotamiæ bis in anno parere, sicut & Italiæ, de quibus Virgilius: *Bis grauidæ pecudes.*

v. 30. *Cur furatus es Deos meos?* Putant quidam non fuisse propriè furtum, quod Rachel commisit, auferendo patris sui idola (nam sic vocantur supra v. 19) Non enim ad colendum, sed ad tollendam à patre occasionem idololatriæ, id ab ea factum esse. Verùm bona intentio furti peccatum excusare non potest, sicut nec à furto excusatur, qui subducit diuiti, vt det pauperi. *Non enim sunt facienda mala, vt eueniant bona.* Sed iustior excusatio erit, si dicatur occultè abstulisse Deos aureos seu argenteos, velut quorum valor seu pretium iure filiabus debebatur pro dote. Sicut enim Laban fraudauerat mercedem Iacob decem vicibus, ita & filias fraudauerat iusta dote. Vnde Rachel & Lia v. 15. quoque dicunt. *Nonne quasi alienas* (pater noster) *reputauit nos, & vendidit?*

v. 32. *Quod autem furti &c. necetur coram fratribus suis.* Hinc colligi videtur, iustè etiam simplex furtum puniri supplicio capitis. Neque enim Iacob, præiudicio suo aliquem suorum in discrimen mortis vocasset; nisi rigore iustitiæ tale supplicium debitum fuisset. Quæ iustitiæ seueritas, etiam apud gentiles, maximè in seruos, seruata est. Vnde illud Horat. Non furtum feci; non pascam in cruce coruos. Quod notandum propter quosdam iurisperitos (quos etiam Liranus sequitur) qui negant iustum esse secundùm iustitiam ciuilem, vt pro simplici furto quis capitis animaduersione puniatur. An ergo iustè potuisset Rachel necari, dato quòd verum furtum commisisset & fuisset deprehensa? Videtur negatiuè respondendum, neque Iacob intendisse loqui, nisi de seruis siue vernaculis qui ferè furaces sunt, & ob furtum necari solent, neque viden-

A tur leges ciuiles quæ fures suspendio damnant, pertinere ad vxores respectu virorum, aut ad filios respectu parentum; vnde vulgò dicitur quòd vxores non furantur maritis, neque filij parentibus; videlicet quoad pœnas legum: cuius ratio est, quia bona viri communia sunt vxori, licet dispensatio ad virum pertineat; & bona parentum quodammodo debentur filijs, quia filij sunt hæredes; quare nec si aliquis filiorum Iacob fuisset deprehensus, potuisset necari; quia Laban erat eorum auus.

v. 34. *Illa festinans abscondit idola.* Hebr. est (*theraphim*) sicut & suprà v. 19. quod tantùm propriè significat (*imaginem.*) Neque hinc consequens esset, ea propriè esse idola, aut à Laban pro dijs culta; nisi ipse Laban v. 30. vocaret illos Deos suos. Hebr. (*elohim.*) Et-

B enim (*theraphim*) etiam aliquando in bonam partem accipi, patet 1. Reg. 19. vbi Michol dicitur accepisse statuam, & posuisse in lecto Dauidis, vt hoc pacto eum à morte eriperet. Alij tamen volunt (*theraphim*) semper in malam partem accipi: de quo vide Annotata 1. Reg. 19. Osee 3. & Iudicum 17.

v. 40. *Die noctuque æstu vrebar & gelu.* Ita & 70. *συγκαιόμενος*. Quædam tamen exemplaria habent (*vrgebar*) id est, premebar, sed correctiora legunt (*vrebar.*) Vide Hebr. Et simile est illud Psalm. 120. *Per diem Sol non vret te, neque Luna per noctem.* Sic Ouidius libr 3. Tristium eleg. 2. *Vstus ab assiduo frigore pontus erat.*

v. 42. *Nisi Deus patris mei Abraham, & timor Isaac &c.* Per timorem Isaac, verisimiliter intelligitur re-

C uerentia, quam vel Laban gerebat erga Isaac adhuc viuentem, nolens cum grauiùs offendere in Iacob; vel quam Isaac ipse gerebat erga patrem suum Abraham; Vel denique reuerentia Isaac, quâ quisque eum meritò reueteretur, vt virum sanctum, & Dei amicum. Nam timor sæpè pro reuerentia sumitur.

v. 50 *Si introduxeris alias vxores super filias.* *Quæritur* an saluo hoc fœdere non potuisset Iacob alias adhuc vxores ducere ad multiplicandum genus? *Videtur dicendum*, quòd in hæc verba Laban Iacob non consenserit, nisi quatenus in huiusmodi facto esset aliqua iniuria priorum vxorum. Nam Iacob respondens, & fœdus approbans, nihil dicit de vxoribus, sed tantùm dicit? *Si aut ego transiero illum* (tumulum scilicet) *pergens*

D *ad te, aut tu præterieris, malum mihi cogitans.* Et hæc etiam videtur tantùm fuisse intentio Laban? Nam immediatè præcedit; *si afflixeris filias meas, &c.*

CAPVT. XXXII.

v. 4. S*Ic loquimini Domino meo Esau.* *Quæritur*, quomodo hoc non contrarietur benedictioni paternæ, quâ Isaac ad Iacob dixerat; *Esto Dominus fratrum tuorum?* imò & ad ipsum Esau: *Dominum tuum illum constitui?* *Respondeo*; hæc prædicta sunt ab Isaac, non tam in personis Iacob & Esau, quàm in vtriusq; posteris. *Adde* quòd Iacob non agnoscat Esau Dominum; tanquã illi subditus sit vt seruus, sed tãtùm ciuili more eum ita vocat, vt animum eius sibi insensum leniat.

v. 7. *Iacob audito quod Esau in occursum suum properaret cum viris, timuit valdè & perterritus diuisit populum suum*

E *qui secum erat.* Hic quæri potest quomodo Iacob fidem habuerit promissis Dei, qui dixerat ei: *Ero custos tuus quocumque perrexeris, & educam te in terram tuam*: qui etiam promiserat semen eius multiplicandum sicut arenam maris, cùm hic tãtopere legatur perterritus ex occursu fratris? Quidam respondent Iacob fuisse suspicatum promissiones illas non absolutas fuisse, sed cum condicione intelligendas, si videlicet ipse in iustitia & pietate erga Deum permaneret; ideoque metuisse ne ex diuturna consuetudine cum Laban idololatra offensam aliquam contraxisset, propter quam à Dei promissione excideret. Sed hoc minus rectè dicitur: sicut enim Abraham & Isaac promissiones sibi

diuinitus factas intellexerunt absolutas esse (vnde & laudatur fides Abrahæ parantis mactare filium suum, & nihilominus Dei promissis immobiliter credentis) ita putandum est & Iacob intellexisse: maximè cùm à Deo admonitus in terram suam, relictâ Mesopotamiâ, reuerteretur. Rectiùs proinde Augustinus, qui dicit fieri potuisse vt Esau euerteret castra eius, & tamen post illam afflictionem Deus illi adesset, in terram suam reduceret, & quæ promisit adimpleret. Neque enim Deus promiserat ei non habiturum eum afflictiones, quas etiam postea grauissimas habuit: sed omnes eas ipsius auxilio superaturum. Docet idem August. admoneri nos hoc exemplo, vt quamuis credamus in Deum, & fiduciam in illo collocemus; faciamus tamen quæ humanitus fieri possunt in præsidium salutis, ne humana præsidia repellentes, Deum tentare videamur. Sic Dauid, licèt diuinam haberet promissionem, non tamen sine suo labore & industria ad regnum peruenit. Sic Ecclesia Christi, licet promissionem habeat spiritus veritatis secum permansuri, non tamen ea præsidia negligit humani laboris & diligentiæ, quibus sanam fidem apud se retineat & peruersam excludat.

v. 10. *Minor sum cunctis miserationibus tuis.* Non est sensus: Indignus sum miserationibus tuis, quasi significet se malè meritum. Sed hic sensus videtur esse; meritis non assequor, non æquo miserationes, seu beneficia tua. Est enim id, quod solemus benefactori alicui dicere: plus beneficiorum mihi præstas, quàm promereri queam.

v. 25. *Qui cùm videret, quod eum superare non posset:* Quæritur an Iacobo auctæ fuerint vires, an Angelo diminutæ? *Respondetur*, neutrum, sed Angelus assumpsit corpus, in quo Deus posuit motiuam virtutem inferiorem ea, quæ erat in Iacob: non quod in eo corpore fuerit vera animæ potentia, sed virtus quædam similis. Aut certè dicendum esset Angelum (qui vtique potuisset illo corpore assumpto sic vti vt Iacobum luctando superaret) victum fuisse volentem, id est, vsum fuisse per illud corpus virtute motiua remissiùs, sed prior sententia verior est: nam sequitur: *Qui cùm videret, quòd eum superare non posset.* Ergo verè non poterat eum superare.

v. 25. *Tetigit neruum femoris eius.* Hoc quid præfigurauerit, vide apud Rupertum in fine lib. 1. in Matthæum, pulchrè. Neruus autem femoris, non debet intelligi genitale membrum: tum quia propter hoc Iacob non claudicasset pede: tum quia postea genuit Beniamin: tum quia omninò diuersus est ille neruus femoris, à cuius esu abstinent Iudæi vsque in præsentem diem.

v. 28. *Nequaquam Iacob appellabitur nomen tuum, sed Israël.* Constat ex totâ historia sequenti, eum adhuc Iacob fuisse appellatum, & quidem frequentiùs quàm Israël. Sensus igitur est. Post hac non solùm vocaberis Iacob, sed etiam altero nomine augeberis, vt dicaris Israël: q. d. quia non solùm supplantasti fratrem hominem (id sonat Iacob:) sed etiam quod multò maius est, in lucta superasti Deum: id est, Angelum vices gerentem Dei: non solùm posthac vocaberis *Iacob*: id est, supplantator, sed etiam, vocaberis *Israel*, id est, fortis contra Deum. Arbitror & sic posse intelligi: In posteris tuis non appellaberis nomine Iacob, sed Israël, puta posteri eius non Iacobitæ, sed Israelitæ nomine patronymico dicti sunt.

Quoniam si contra Deum fortis fuisti, quantò magis contra homines prævalebis? Contra Deum dicitur fortis fuisse, quia contra Angelum qui Dei personam repræsentabat, ita fortis fuerat, vt ab eo luctando superari non potuerit. Quod intelligendum est non de fortitudine Angeli in se, sed assumpti corporis, quo vtebatur. Sed quæres, quomodo id rectè sequatur, cum Deus seu potiùs Angelus in assumpto corpore sponte se superari permiserit: Respondeo esse argumentum ex voluntate & fauore Dei, quod sic poterit explicari. Si Deus in Angelo personam Dei repræsentāte voluerit à te quasi fortiore superari, quod est magni fauoris & amicitiæ indicium: quantò magis ille idem tibi præstabit hoc fauoris & beneficij, vt contra homines prævaleas?

v. 29. *Cur quæris nomen meum?* Vide ad similem locum Iudicum 13.

v. 30. *Vidi Deum facie ad faciem, & salua facta est anima mea.* q. d. nec tamen mortuus sum: licet ea sit vis gloriosi adspectus Dei, vt mortalis homo eum sustinere non possit. Nec tamen intelligitur de Dei visione beatifica, sed qua videtur in illustri & gloriosa admodum specie, in qua decet Deum repræsentari. Vide Exodi 24. & 33. Num. 12. & alibi. *Vel fortè* probabiliùs, quod receptum erat opinione hominum, moriturum quempiam si Deum videret, eò quòd homo mortalis & peccator planè indignus reputabatur qui Deum oculis aspiceret. Vnde & Manue pater Sampsonis, Iudic. 14. dicebat: *Moriemur, quia vidimus Dominum:* & Petrus ad Iesum: *Exi à me, quia homo peccator sum.*

CAPVT XXXIII.

v. 3. *Adorauit pronus in terram septies.* Non hoc adulationis erat, sed honoris pro more gentis.

v. 10. *Sic vidi faciem tuam quasi vultum Dei.* Non est existimandum sanctum Patriarcham Iacobum præ timore, tam fuisse perturbato animo, vt in eam adulationem prorumperet, quâ fratrem suum Esau, Dei appellatione honorare vellet. Verùm sciendum est, rectè ac verè tribui hominibus eas proprietates per participationem, quæ per excellentiam soli Deo competunt, vt bonitatem, clementiam, iustitiam, sapientiam. Quin, & quod in proprietatibus frequentissimè accidit, id aliquando etiam inipso vocabulo *Deus* vsu venit. Ita apud Latinos prouerbium est, *Homo homini Deus*: quod dicitur propter beneficentiam quam homo homini exhibet, cùm Deo maximè proprium sit benefacere. Ita & ad Moysen dicit Dominus: *Ego te constitui Deum Pharaonis*: quod dictū est propter potentiam, quam aduersus eum per prodigia exercebat. Ita quoque Iudices propter iustitiæ administrationem aliquoties in Scripturâ *Dij* vocantur.

Ad hunc ergo modum Iacob dicit se vidisse faciem fratris, quasi vultum Dei; quia videlicet ab eo tam benignè ac placido vultu suscipiebatur. Potest etiam ita verti: *quasi viderim vultum Angeli.* Nam vox Hebr. *Heloim*, interdum pro Angelis ponitur; vt in Psal. 8. *Minuisti eum paulo minùs ab Angelis.* Ita sensus erit: Vultus tuus tam serenus & gratiosus mihi apparuit, quàm vultus Angeli.

v. 14. *Donec veniam ad Dominum meum in Seir. Quæritur*, quomodo Iacob à mendacio excusetur, qui fratri promiserit se ad eum venturum in Seir, quo tamen venisse non legitur? *Respondet* Aug. in quæst. non esse mendacium, si aliquid promittatur, quod posteà ob causam iustam, mutato consilio, non præstetur. Dici etiam potest, nihil obstare, quin etiam fortè venerit illuc ad fratrem, licet scriptura non commemoret.

CAPVT XXXIV.

v. 1. *Egressa est autem Dina, vt videret mulieres.* Dicit Iosephus lib. 1. Antiq. cap 27. fuisse in ciuitate illa Sichimorum solemnitatem quandam, ad quam Dina curiositate ducta, accurrebat, vt mulieres eius ciuitatis videret, quia in diebus solemnibus solent ornatiore cultu procedere. Locus hic moralis est, & aptissimus ad exhortandas virgines, vt non facilè prodeant in publicum, & virorum conspectui se objiciant vagantes, & curiosè agentes. Quod & Apostolus Paulus damnat in iunioribus viduis 1. Tim. 5. *Simul autem,* inquit,

inquit, *& ociosæ discunt circumire domos, non solùm ociosæ, sed & verbosæ & curiosæ, loquentes quæ non oportet.* Et in primis nusquam magis periclitatur pudor virginum quàm in encœnijs, atque alijs huiusmodi solemnitatibus, & cœtibus. Vnde ab eorum frequentatione virgines diligenter auocandæ sunt.

v. 14. *Nec dare sororem nostram homini incircumciso: quod illicitum & nefarium est apud nos.* *Quæritur*, quomodo hoc non sit mendacium, quandoquidem & Iacob ipse accepit filias Laban hominis incircumcisi: Et cui potuissent alioqui dare nuptui Dinam sororẽ suam, nisi incircumciso? *Dici potest*, alicui ex filij Esau. At Abraham ipse, si filiam habuisset, cui dedisset nisi incircumciso? Non enim poterat quemquam non generis sui, cogere ad circumcisionem. Nec vlla Scriptura significat id fuisse necessarium illo tempore. Interim quorumdam opinio est, Dinam posteà traditam fuisse sancto Iob in matrimonium; addentes quòd esset circumcisus, & ex filijs Esau. Vide Pererũ & Caietanum.

v. 25. *Duo filij Iacob, Simeon & Leui arreptis gladijs ingressi sunt vrbem, interfectisque omnibus masculis, &c.* *Quæritur* 1. an factum horum fratrum commendari debeat, vel certè excusari possit; *Quidam enim* non excusant tantùm, verùm & commendant, eò quòd Iudith dicat in oratione sua cap. 9. Deum dedisse Simeoni patri suo gladium &c. *Respondeo* factum illud potiùs reprehendendum; maximè cùm illud reprehendat ipse Iacob Patriarcha, tenuiter quidem hoc capite, grauissimè autem in lectulo mortis, quando pro benedictione, duobus his fratribus, propter hoc factum, reliquit maledictionem, Genes. 49. Deinde, ratio reprehensionis multiplex est. Primò, quia fraude & mendacio circumciderunt habitatores Sichem; tum, quia sacramento suæ religionis, id est, circumcisione ad hoc abusi sunt, vt eos interimerent: quasi si quis baptizare se simulans inimicum suum, submergat eum: ac tertiò, quia defuit legitima authoritas. Ea enim erat penes Iacob, tanquam principem familiæ; quem constat non consensisse. Denique quia innoxios cum nocentibus peremerunt. Neque enim vllo modo verisimile est, totam ciuitatem in flagitium vnius hominis consensisse. Ad illud quod obiectum est contrà, ex lib. Iudith, cap 9. respondebitur eo loco, sicut & Gen. 48 ad illud quod ex eo loco obijcitur.

Quæritur 2. quomodo duo viri sic potuerint præualere toti ciuitati, vt omnes viros quotquot in ea essent occiderent; Primò scire oportet non solos eos id fecisse, sed nominatos, quia principes erant seruorum & vernaculorum quos secum ducebant: erat enim familia Iacob adeo numerosa, etiam tum quando reuertebatur ex Mesopotamia, vt eam in bina castra diuideret, atque ex eo tempore multum fuerat aucta. Deinde imbecillitatem ciuium faciebat ex circumcisione natus dolor, qui tertio die (quo impetiti sunt à filijs Iacob) erat grauissimus. Postremò oppida illa non est verisimile adhuc valdè populosa fuisse. Quòd satis indicat Hemor; dicens *terram speciosam & latam cultoribus indigere.*

v. 30. *Illi congregati percutient me* *Quæritur* quomodo hic metus consistat cum fide promissionum ipsi & patribus eius factarum; *Responderi potest*, non esse verba metuentis, nec diffidentis; sed obiurgantis filios suos, vt qui temeritate sua, quantum in ipsis erat, frustrarent diuinas promissiones, cùm potiùs debuissent ea facere quæ ad illas implendas tenderent: scientes ea quæ Deus promittit, per ordinaria media (nisi Deus aliter ostendat) esse expectanda. Veluti si quis absolutam accepisset à Deo promissionem æternæ salutis, deberet tamen ille voluntate sua nihilominus media necessaria ad salutem suscipere.

Potest etiam dici quod cum metu hoc sui & familiæ interitus, potuit consistere fiducia veritatis promissionis

A diuinæ, nempe eodem modo sicut Abraham paratus fuit filium vnicum, in quo promissiones acceperat, immolare: vt potè vt est Hebr. 11 v. 19. arbitrans, *quia & à mortuis suscitare potens est Deus.*

CAPVT XXXV.

v. 2. *ABijcite Deos alienos, qui in medio vestri sunt.* *Sed quid?* An putandum est sanctum Patriarcham Iacob permisisse, vt in sua familia colerentur dij alieni? *Nullo modo.* Vnde ergo habebant Deos alienos? Supradictum est, Rachel furatam fuisse idola patris sui. Deinde aduehebant secum prædam vrbis Sichimorum, in qua verisimile est, eos idola complura reperisse, quæ propter pretium auri & argenti, ex
B quibus facta erant, simul asportauerant. Proinde Iacob metuens, ne illorum aspectu, pulchritudine, ac præsentia inducerentur ad colendum ea, voluit eadem ab eorum conspectu remoueri, imò penitus tolli. Quod & fecit, infodiens ea tanquam anathemata, & res detestabiles subter terebinthum, ita vt ne quidem aurum, & argentum in suos vsus voluerit conuertere. *Qua in re commendatur* nobis magna perfectio, & zelus Iacob pro religione veri Dei: Quamquam tamen neque vxores Iacob, neque filij facilè fuerint participes criminis idololatriæ, sed tantùm serui, & ancillæ ex gentibus idolorum cultoribus. Iacob enim habuisse numerosissimam familiam patet tum cap. 32. v. 7 vbi dicitur *populum suum* (vos multitudinis est) *distribuisse in duas turmas*: tum quod ausi sint Simeon & Leui, ra-
C ptim aliquibus ex familia paterna (etiam ipso inscio) collectis Sichem inuadere cap. 34. Nec mirum, nam & auus eius Abraham, iam tunc subitò potuit colligere exercitum 318. armatorum Genes. 14

v. 16. *Venit verno tempore ad terram quæ ducit Ephratam.* Similiter cap. 48. *Eratque vernum tempus & ingrediebatur Ephratam.* Nihilominus Hebræa hoc loco sic habent: *Et profecti sunt de Bethel, & erat adhuc quasi miliare terræ ad veniendum in Ephrata.* Sic Pagninus. Pro (*miliari*) Arias (*tractum*) posuit, Vatablus (*iugerum*) eademque diuersitas interpretum est similiter c. 48. Et sanè causa nominãdi verni tẽporis adhuc nulla apparet.

v. 18. *Rachel vocauit filium suum Ben-oni.* Expositiones illæ *Ben-oni*, id est filius doloris mei, & *Beniamin*, id est, filius dextræ, non sunt in Hebræo; (neque enim
D idem seipsum interpretatur) tamen consulto Hieronymus vtriusque nominis interpretationem adiecit, ad excludendum errorem eorum, qui perperam nomen Beniamin interpretantur (*tanquam filium dierum.*) Et similem errorem annotauit Hieron. in vocabulo (*Israel*) quod in libro nominum interpretatum esse dicit (*vir videns Deum*) quam etiam interpretationem dicit omnium penè sermone tritam, & reperiri apud magnæ authoritatis scriptores; cùm vera interpretatio nominis (*Israel*) sit, quæ suprà c. 32. v. 28 apertè indicatur (*fortis contra Deum*) vel (*princeps cum Deo.*) Et videãt hinc studiosi, quàm acutè Hebræa sint excutiẽda.

v. 21 *Fixit tabernaculum trans Turrem gregis.* De turre gregis vide S. Hieron. super Michææ 4

v 22. *Et dormiuit cum concubina patris sui.* Crimen hoc
E grande Ruben primogeniti sui, etsi Iacob ad tempus dissimularit, metuens maiora mala (nam vt vidimus cap. præced. Ruben ferox erat) *tamen* moriens, illud egregiè puniuit, Genes. 49. quando dixit ad illum: *Non crescas, quia ascendisti cubile patris tui. Item*, quando ab eo abstulit ius primogenituræ quoad duplicem portionem, quam dedit Ioseph; qui propterea etiam contrario vocabulo vocatur (*filius accrescens*) eodem cap. 49. de quo & 1. Paralip. 5. *Item* ablatum est ab eo ius primogenituræ, quoad principatum, qui translatus est ad tribum Iuda, his verbis: *Non auferetur sceptrum de Iuda*, ijsdem locis citatis. Denique, iuxta multos, Deus quoque ob hoc scelus abstulit à Ruben ius primogenituræ

quoad sacerdotium, quando postea tribum Leui deputauit, eamque solam, ad ministerium tabernaculi. A

v. 29. *Et appositus est* (scilicet Isaac) *populo suo.* 70. habent (*& appositus est ad genus suum.*) Ex qua versione Ambros. lib. 1. de Abel & Cain cap. 2. quærit mysterium, cur Scriptura nunc dicat (*ad genus suum*) nunc (*ad populum suum.*) Sed citra Hebræam veritatem; quæ tantùm habet (*& collectus est ad populos suos.*)

CAPVT XXXVI.

v. 2. ET *Oolibama filiam Anæ, filiæ Sebeon.* Intricata est hic lectio. Nam pro (*Anæ filiæ Sebeon*) quasi Ana fœmina fuisset, reposuerunt nonnulli masculinum (*Anæ filii Sebeon.*) Et omninò constat Anam virum fuisse, patremque Oolibama & filium Sebeon B hoc ipso cap. v. 24. *Nihilominus* in Hebræo est fœmininum; sed quod verti potest, vel per genitiuum, vel per accusatiuum. Certè veritas historiæ requirit, vt hoc v. 2. in accusatiuo legatur (filiam Anæ, filiam Sebeon:) Paulò post verò v. 14. (vti legitur) vtrumque in genitiuo; sed vtrumque hoc sensu; nempe, vt Oolibama vxor Esau, dicatur & filia Anæ, & filia Sebeon, non quasi habuerit duos patres, sed quod Sebeon fuerit eius auus; sicque hic filia pro nepte ponitur: Quod mirum non est; nam & Abraham Loth nepotem suum vocat fratrem, Genes. 13. v 8. Vide Notationes eruditas in hunc locum F. Lucæ.

v. 8. *Habitauit que Esau in monte Seir, ipse est Edom.* Videndum quomodo hic locus non repugnet ei qui est c. 32. vbi dicitur Iacob rediens ex Mesopotamia C misisse nuncios ad fratrem suum in terram Seir, in regionem Edom: quin quod 33. cap. dicit Iacob se secuturum vestigia Esau donec veniat in Seir, imò & Esau, reuersus dicitur illo die, itinere quo venerat in Seir. Ex quo liquet Esau iam eo tempore in Seir habitasse, quando Iacob reuertebatur de Mesopotamia. *Quomodo igitur* hic tandem dicitur à fratre suo Iacob recessisse, & habitationi suæ delegisse montem Seir? *Respondet* August. & rectè; Esau, post fratris Iacob in Mesopotamiam discessum, noluisse habitare cum parentibus suis, partim quod indignè ferret se benedictione fraudatum, partim quod vxores suas videret parentibus suis exosas esse; vt suprà dictum est; ac tum cœpisse habitare in monte Seir. Cæterùm post reditum fratris sui, reparata cum eo amicitia, reuersum D esse ad parentes in terram Chanaan; vbi cùm patrem Isaac mortuum simul sepelijssent (vt dicitur cap. præced. in fine) quia eos iam ditatos, illa terra (sicut hic dicitur) capere non poterat, rursum abscessisse in Seir; atque ibi gentem Idumæorum ab Edom seu Esau sic dictam, propagasse.

v. 15. *Hi duces filiorum Esau.* Et rursum in fine v. 40. *Hæc ergo nomina ducum Esau in cognationibus, & locis & vocabulis suis.* Confer diligenter quæ sunt 1. Paralip. 1.

v. 24. *Iste est Ana qui inuenit aquas calidas in solitudine.* Pro (*aquas* quidam (*equas*) legendum suspicantur. Vide Oleastrum hic.

v. 33. *Et regnauit pro eo Iobab.* Quidam, vt Græci, putant hunc esse Iob, cuius patientiæ exemplum Scri- E ptura integro libro proponit. Hieron. repugnat in lib. traditionum Hebraicarum in Genes. Sed posteà de hoc plenius, cùm ad illum librum ventum erit.

CAPVT XXXVII.

v. 2. A*Ccusauit que fratres suos crimine pessimo.* Quod fuerit illud crimen, præstat ignorare, quàm curiosè scrutari, cùm Spiritus sanctus illud exprimere noluerit. Nec debemus esse nimiùm malè suspicaces de peccatis aliorum occultis. Sed cur Ioseph non prius corripuit fratres, quàm eos apud patrem accusaret; an quia videbat id sine fructu futurum? nempe quod iunior esset, & solus; fratres autem multi & natu maiores. Hebræa sic habent: *Et retulit Ioseph infamiam eorum malam ad patrem eorum.* Septuaginta habent velut contrarium sensum: *Et attulerunt contra Ioseph vituperium malum ad Israël patrem suum.* Et hoc magis conuenit in eam rem, cuius typum Ioseph gerebat. Nam Iudæi Christum accusabant blasphemiæ, ipse autem Christus negat se accusaturum Iudæos apud patrem. Nihilominus cùm versio Latina ex Septuaginta habeat conformiter Hebræo; *Attulit autem Ioseph vituperium malum ad Israel:* propter dictum typum: lectio nostra & Hebrea non sunt mutandæ.

v. 3. *Israel autem diligebat Ioseph.* Sed quare non potius diligebat Beniamin? vtpote minimum natu; Ad hoc responderi potest, Ioseph, tantum comparari cum filijs grandioribus, quorum mentio præcessit: Beniamin verò adhuc admodum puer erat. Alij attendentes, quod in Hebræo ad verbum legitur (*eò quòd filius senectutis esset ipse*) hoc modo exponunt: Israël præ cæteris diligebat Ioseph, eò quòd filius sapiens esset, quodque in eo senilis quædam grauitas morum & sapientia reluceret. Quam expositionem habet etiam interpres Chaldæus

v. 3. *Fecitque ei tunicam polymitam.* Videat qui velit de hac tunica prolixè Liranum, Burgensem, & Replicatorem. *Polymiton*, Græcè id est, *multis filis contextum*: quasi multifilum.

v. 5 *Accidit quoque vt visum somnium referret.* Somnia hæc sua Ioseph non legitur interpretatus, sicut posteà interpretatus est somnium Pharaonis. Nempe non videtur ei Deus suorum somniorum adhuc intelligentiam eo tempore reuelasse, ne fortè efferretur in superbiam: tum etiam quia satis porcliue erat patri & fratribus ex ingenij sagacitate coniectare, quid ea somnia sibi vellent. Vnde & notanter de Patre legitur, quod rem tacitus considerabat.

v. 7. & 9. *Vestrosque manipulos &c.* ac deinde: *Aliud quoque somnium, quasi solem & lunam & stellas vndecim adorare me.* Priori in somnio nihil significatur de patre & matre, sed tantum in posteriori. Quæ diuersitas duorum somniorum ipso etiam euentu comprobata est: Nam primum quidem soli fratres ob escas emendas missi in Ægyptum, Ioseph vt Principem terræ adorauerunt, vt habetur infrà cap. 42. & 43. Postmodum verò cum patre, totaque familia ijdem fratres in Ægyptum commigrantes, simul quoque vniuersi eum adorauerunt. *Nec* mouere debet, quod mater eius Rachel, iam dudum antea mortem obierat: Nã sanè Bala, quam Rachel sibi substituerat, eratque patris eius vxor, ac proinde nouerca, adhuc tunc cum ingrederentur Ægyptum viuere potuit. Quòd si dicas, non legi, nec etiam patrem ipsum adorasse Ioseph: imo contrarium videri: nempe quod Ioseph ipsi patri honorificè occurrerit, cap. 46. *Respondeo*, somnium in hoc saltem impletum, quia Iacob antequam sciret Ioseph esse principem Ægypti, cap. 43. per filios mittit ad eum munera, quæ non solent offerri sine adoratione, & quidem totius familiæ suæ nomine; itaque etiam nomine vxoris vel vxorum: quæcumque tunc superfuerint. Hinc & toties filij Iacob ad Ioseph cap. 44. *Cùm ergo ascendissemus ad famulum tuum patrem nostrum*, & rursum, *si intrauero ad seruum tuum patrem nostrum.* Vide nostrum comment. ad illa verba Epist. ad Hebr. cap. 11. *Adorauit fastigium virgæ eius.*

v. 16. *Fratres meos quæro.* Figuram Christi nota in his verbis. Nempe Christi fratres erant Iudæi, de quibus dicit. *Non sum missus, nisi ad oues quæ perierunt domus Israel.*

v. 28. *Et prætereuntibus Madianitis vendiderunt eum Ismaelitis.* Pro eo quod priori loco est (*Madianitis*) quædam exemplaria habent (*Ismaelitis*,) sed malè. Nam (*Madianitis*) legunt cõstanter omnia MSS. suffragãtur

etiam Hæbrea, Chaldæa & Græca quomodo etiam infra legitur, omnibus exemplaribus consentientibus; *Madianitæ vendiderunt Ioseph in Ægypto.* Sed quomodo ergo iidem modò Ismaelitæ vocantur, modò Madianitæ? cùm constet Ismaelem, & Madian diuersos fuisse filios Abrahæ? & Madianitarum gentem diuersam fuisse ab Ismaelitis seu Agarenis? Ad hoc *respondet* Augnst. in q. Agar & Ceturam forte fuisse eandem fœminam; sic & nationes has fuisse permixtas. Forte etiam hanc solutionem firmant, quæ sunt Iudicum 7. & c. 8. de Madian & Amalech.

v. 28. *Vendiderunt eum viginti argenteis.* Septuaginta habent (*aureis*) χρυσῶν Forte magnis viginti argenteis, valentibus paruos aureos. Sanè argenteis legendum esse, non aureis, testatur quoque S. Hieron. in 26. Matthæi.

v. 35. *Noluit consolationem accipere:* tum ob magnitudinem doloris; tum quia non immeritò poterat ipsos consolatores habere suspectos quod ab ipsis interfectus aut sublatus esset: primum quia non ignorabat Ioseph ab illis odio habitum, deinde, quia inter sanguinem hœdi quo tinxerant tunicam eius & sanguinem hominis posset humana industria distinguere: Ac denique quia si Ioseph fuisset a fera deuoratus, tunica fuisset lacera, & corporis quædam membra vt ossa, fuissent reperta cum tunica: quòd cùm non esset factum, facilè poterat Iacob, aliud quiddam de filio suspicari. Neque omninò cõsolationem nullam admisisse eum scriptura dicit, sed consolantibus eum filijs, non admisit, postcà tamen credibile est dolorem fuisse lenitum. Dicit enim scriptura quod luxerit eum multo tempore: vnde significatur quod post multum tempus consolationem acceperit

Descendam ad filium meum lugens in infernum. Vel infernus lymbum patrum significat, vel generaliter per infernum significatur status mortuorum. Porrò verba sunt significantia magnitudinem doloris, q. d. Morior præ dolore; *Tristis est anima mea vsque ad mortem.* Nequaquam verò potest de sepulchro accipi; nullo enim modo sperabat Iacob commune sepulchrum cum Ioseph, vtpote quem existimabat à fera deuoratum. An verò alibi aliquando nomine inferni sepulchrum significetur, Vide Iob 17. Vide etiam quæ diximus in 4. sent dist. 45. §. 1.

CAPVT. XXXVIII.

v. 7. F*Vit quoque Her nequam in conspectu Domini.* De nequitia Her, quædam fabulantur Iudæi, præter ea, quæ hic Scriptura sacra commemorat. Sed non sunt illa temere credenda. Qui vult, videat apud Liranum.

v. 9. *Ille sciens non nasci sibi filios.* Nempè debebat fratri suo suscitare semen. Deut. 25.

v. 14. *Quæ depositis viduitatis vestibus.* Notandum hoc loco, cum D. Augustino, etiam temporibus Patriarcharum certa, & sua quædam fuisse vestimenta viduarum, quibus à coniugatis atque virginibus discernerentur. Ita legitur quoque de Iudith, quod egressura Bethuliâ ad castra Assyriorũ, exuerit se vestimentis viduitatis suæ. Quòd si viduæ a reliquis fœminis certo vestimenti genere distinguebantur, idque publicæ honestatis causa: multò magis putandum est, virgines tum à coniugatis, tum à viduis, certo ac proprio cultu etiam tum distingui solere: eò quòd multò magis virginum quàm viduarum pudori consulere oporteat. Sanè, si hodie vestium discrimina quæ magnis de causis instituta sunt, exactiùs seruarentur, meliùs consuleretur tũ dignitati, tũ integritati personarum. Vnde & secundùm Iurisperitos, qui Clericũ indutum laico habitu pulsauerit, non tenetur canone constituto aduersus inuasores Clericorum, propterea quòd Clericus suæ personæ discrimen habitu non prætulerit.

Estij annotat. in Script.

v. 24. *Producite eam vt comburatur.* Iudas hoc loco exhibet nobis personam hypocritarum, qui propria peccata dissimulantes, in aliena grauiter animaduertunt. Ipse enim erat, qui etsi eam ignorans, Thamar abusus fuerat. *Sed* quæritur, qua iustitiæ specie Iudas eam velit comburi, cùm simplex fornicatio nunquam tam grauiter punita fuerit? Dicunt Hebræi quidam, Thamar fuisse filiam Melchisedech sacerdotis summi, legem autem præcipere Leuit. 21. Sacerdotis filiam fornicationis conuictam debere comburi. Sed primò incertum est, & improbabile, fuisse eam filiam Melchisedech (nam Apostolus de Melchisedech dicit, *sine genealogia.*) Deinde lex illa aduersus filiam sacerdotis fornicantem nondum lata erat. Ac proinde rectiùs respondetur, Thamar non simplicis fornicationis, sed adulterij ream fuisse habitam. non quòd propriè iam coniugata esset, sed quia obligata erat secundùm legem (quæ etiam tum seruabatur, vt patet in secundo filio Iudæ) vt nuberet propinquiori. qui erat Sela: quem & Iudas ei promiserat, sed differebat In eo ergo, quod per fornicationem se alteri coniunxisset, species saltem erat adulterij.

v. 30. *Postea egressus est frater eius.* Seuerus in historia hunc dicit postero die editum; quod vnde habeat nescio.

CAPVT. XXXIX.

v. 4. G*Vbernabat sibi creditam domum. Quæritur*, vnde Ioseph tam citò perdiscere potuerit linguam Ægyptiacam, vt gubernandæ domui posset esse idoneus? Nam linguam Ægyptiacam diuersam fuisse ab Hebræa, patet, quia paulò pòst Ioseph fratribus per interpretem loquebatur. Vnde & in Psal 80 de populo Israël apud Ægyptum peregrinante, dicitur; *Linguam, quam non nouerat, audiuit.* Itaque *respondeo*, Ioseph. qua erat celeritate ingenii simul adhibita cura, ac studio; statim assecutum esse gentis linguam, primò, vt imperfectè, deinde vt perfectè eam sonaret, præsertim cùm adhuc adolescens esset, quæ ætas linguis discendis aptissima est.

v. 6 *Nec quidquam aliud nouerat nisi panem.* Non de Iosepho dicitur, quasi hoc ad eius integritatem & simplicitatem pertineret, sed de hero ipsius. Est enim sensus: Herus omnia fideli ministro committebat, de nulla re alia sollicitus, quàm de edendo & bibendo. Qui quidem sensus, & ex circumstantiis manifestus est, & ex fine capitis, vbi similia dicuntur de præfecto carceris; tum etiam ea verbis Ioseph ad vxorem Domini sui sollicitantem eum ad stuprum.

v. 9. *Et peccare in Deum meum?* Quidam codices pridem habebant (*Dominum meum*) sed rectè repositum est (*Deum meum*) nam ita pleraque MSS. habent, tum imprimis quoque Hebræa, Chaldæa & Græca. Vnde patet Ioseph in hac recusatione stupri non tantùm spectasse, ne Domino suo temporali infidelis esset (quod tamen apud impudentem fœminam meritò prætexebat) sed præcipuè, ne in Dominum Deum peccaret; quod est perfectæ virtutis.

v. 14. *Et introduxit virum Hebræum.* Et inferiùs rursus; *ingressus est ad me seruus Hebræus.* Nota, Ioseph nec iure, nec proinde reuera seruus erat, quia iniustè venditus: Itaque proprietas rei sic venditæ non transierat ad emptorem. Seruus igitur erat putatitius; quomodo Ioseph noui testamenti, pater putatiuus Christi. Cæterùm quod bis Hebræum vocat, cum contemptu facit; erant enim Hebræi contemptibiles Ægyptijs, vide infra c. 43.

CAPVT. XL.

v. 8. S*Omnium vidimus. Quæri* solet, sitne licita somniorum obseruatio, & eorum interpretationem quærere aut dare? Nam dicit Dominus Deut. 18. *Non*

Inuenietur in te qui obseruet somnia. Et alibi sæpiùs somniorum obseruationes prohibentur. Et contrà producuntur Ioseph & Daniel interpretantes somnia. Itaque *Respondeo* Somnia vel diuinitus immittuntur, vel ex naturalibus tantùm causis eueniunt. Si ea causis tantùm naturalibus accidunt; nullam habent significationem euentuum futurorum, sed tantùm præsentis corporis constitutionis, aut etiam futuræ, quantum ex præsenti constitutione de futura iudicari potest. Atque huiusmodi somniorum significatio ad Medicos pertinet. Quod si diuinitus immittuntur, id sanè fit ad aliquid significandum, quod ab homine humanâ sagacitate sciri aut præuideri non potest. Itaque huiusmodi somnia neque discerni ab alijs somnijs, neque exponi possunt, nisi ab ijs, qui dono ad hoc diuinitus collato instructi sunt; cuiusmodi fuerunt Ioseph & Daniel. Et hoc est quod Ioseph hîc dicit: *Nunquid non Dei est interpretatio?* & posteà ad Pharaonem: *Absque me Deus respondebit prospera Pharaoni.* q. d. non ego, sed Deus. Vnde in proposito magis fuerunt Prophetæ Ioseph & Daniel, qui huiusmodi somnia discernere & interpretari potuerunt, quam Eunuchi Pharaonis; vel ipse Pharao & Nabuchodonosor, quibus visio imaginaria accidit per somnium, sed eius intelligentiam non habuerunt. Damnat autem scriptura obseruatores quorumcumque somniorum, quasi per ea aliquid futurum significetur quod ad liberas hominum actiones pertineat; quod naturaliter per ea significari nō potest.

v. 22. *Vt coniectoris veritas probaretur.* (*Vt*) non finem significat (nihil enim Pharao de hac interpretatione somnij audierat, cùm pincernam in locum suum restituit) sed denotat euentum. Sensus enim est. Atque ita factum est, vt veritas coniectoris fuerit declarata. Et sic quoque intelligitur quod aliquoties in Euangelio dicitur: *Vt impleretur quod scriptum est*, ac si dicatur; atque ita impleta est prophetia talis, aut talis. Quamquam in Hebræo non est, *vt veritas probaretur:* sed, *quemadmodum coniecerat eis Ioseph.*

CAPVT XLI.

v. 16. *ABsque me Deus respondebit prospera Pharaoni.* Hoc Symmachus clariùs ita vertit; *Non ego, sed Deus respondebit pacem Pharaoni.* Verba sont humilitatis, quibus interpretandi facultatem, quâ pollebat; refundit in Deum authorem. Sic & Paulus 1. Cor. 15. *Non ego, sed gratia Dei mecum.* Et rursum. *Tametsi nihil sum.* Vide Hebræa.

v. 38. *Num inuenire poterimus talem virum, qui spiritu Dei plenus sit?* Et mox iterum; *Quia ostendit tibi Deus omnia quæ locutus es.* Deus vtrobique in Hebræo non *Iehoua*, sed *Elohim* dicitur. Itaque etiam verti poterat numero plurali: *deorum & dij.* Nam Pharao non vnius Dei, sed deorū cultor erat. Quomodo in Daniele quoque legitur dictū à regina Babylonis ad regē, Dan. 5. *Est vir regno tuo, qui spiritum deorum sanctorum habet in se.*

v. 43. *Fecitque eum ascendere super currum suum secundum.* Pro (*secundum*) multa M S S. habent (*secum*) Hebræa sic ad verbum: *Et equitare fecit eum in curru secundo, qui sibi erat.* Vnde satis apparet melius esse, quod nos legimus (*secundum*). Nam illud (*qui sibi,*) redditur per (*suum*) Non ergo cum Pharaone ducebatur Ioseph, vt dici posset (*secum:*) sed solus in curru secundo: quomodo & Mardochæus legitur honoris causâ circumductus cum voce præconis.

v. 42. *Vt omnes coram eo genu flecterent.* Hebr. est: *& clamabant ante eum, Abrech.* id est, *pater tenet:* vel *flecte genua.*

v. 43. *Lingua Ægyptiacâ Saluatorem mundi.* Septuaginta vocem Ægyptiacam retinuerunt, & reddiderunt his Græcis characteribus ψονθομφανήχ. Hebraicè est, *Saphnath Pahaneach*, quod Benedictus Arias vertit, *Absconditi reuelatorem.*

v. 45. *Deditque illi vxorem Aseneth filiam sacerdotis.* Vtique sacerdotis idolorum, quæ in Ægypto colebantur. Nec tamen peccauit Ioseph filiam eius accipiendo vxorem: ita enim conueniebat exaltari. Nam valde honorabile erat filiam sacerdotis, & quidem summi, qualis hic fuisse videtur, vxorem ducere. Verisimile est autem Ioseph, de quo in Psal. 104. canitur, *vt erudiret principes eius, sicut semetipsum & senes eius prudentiam doceret*, vxorem suam, fortè & vxoris patrem, familiam paternam, instituisse in vera religione.

v. 45. *Sacerdotis Heliopoleos.* Hebraicè. (*sacerdotis On*) quæ ciuitas multò pòst fuit vocata Heliopolis. Itaque hîc in Latina interpretatione, Prolepsis est, seu anticipatio, sicut & Ezechielis 30. in vocabulo Alexandria.

CAPVT XLII.

v. 6. *CVmque adorassent eum fratres sui* &c. impletur somnium Ioseph, de quo supra c. 37. itemque, cùm paulò pòst rursum se seruos Ioseph vocant.

v. 9. *Exploratores estis; vt videatis infirmiora terræ venistis.* Quæstio est quomodo Ioseph non fuit mentitus, imò calumniatus fratres suos, imponens eis falsum crimen, quòd exploratores essent? Varij variè respondent. Quidam vt Iosephum excusent, dicunt eos in Ægyptum proficiscētes explorasse viam meliorem ad tutiorem: eoque rectè ac verè exploratores dictos. Sed Sophistica est hæc elusio nec proposito congruens. Posteà enim dicit: *imminuta terræ huius considerare venistis*, significantes quales intelligat exploratores.

Alij dicunt eos obambulasse per vicos & plateas, omnia considerantes, & vt quidam dicunt, quærentes fratrem suum Ioseph, quem verisimiliter sciebant in Ægyptum venditum fuisse ab Ismaelitis: ita vt meritò suspicionem dare potuerint quòd exploratores essent: atque ita sensum esse: *exploratores estis*. circumspicitis omnia loca ciuitatis exploratorum more. Alij mendacium veniale agnoscunt in Ioseph, sed ab eo calumniam propulsant, quia non ad hoc obiecit eis, vt exploratorum supplicio afficerentur, sed per hoc cognosceret affectum eorum erga fratrem Beniamin, & pœnitentiā venditionis suæ. Potest & hoc modo respondeti: *exploratores estis*, id est, nisi vos legitimâ ratione purgaueritis, habeo vos pro exploratoribus: sicut pater sine mēdacio dicit filio. Tu hoc aut illud fecisti, non fuisti in tēplo, aut non fuisti in scholis, id est hoc de te existimabo, nisi mihi aliud ostendas. Talia à parentibus, magistris, inquisitoribus, sæpè dicuntur, non assertiuè, sed inquisitiuè & oppositè, vt alter respondeat, & quod obijcitur doceat non esse verum, sicut & argumentantes facere solent. Et hunc intellectum confirmat, quod postea repetit dicens: *Alioquin*, id est, nisi deprehendero vos vera dicere, *exploratores estis*, &c. Item potest esse sensus: externi estis, ita vt suspicari quis de vobis possit quod exploratores sitis. Sic Dominus ad mulierem Syrophænissam: *Non est bonum sumere panem filiorum & mittere canibus*: quod dixit quasi ex persona Iudæorum, qui potuissent hoc mulieri obijcere, quæ alioquin iam canis non erat, quia magna erat fides eius plusquam Iudæorum.

Quæritur etiam quomodo non peierauerit dicens *Per salutem Pharaonis non egrediemini hinc, donec veniat frater vester minimus?* Respondeo, verum dixit, non enim significat se omnes detenturum, alioqui nemo proficisci potuisset ad ducendum Beniamin sed se non omnes dimissurum, & saltem vnum retenturum donec Beniamin veniret; quod & factum est, Simeon enim vsque ad aduentum Beniamin detentus fuit. Possunt etiam intelligi esse verba comminantis, & facere proponentis, nisi iustiora ratione dimoueatur à proposito.

v. 28. *Quidnam est hoc quod fecit nobis Deus?* Sic itidem cap. seq. v. 23. Dispensator domus Ioseph. *Deus vester, & Deus patris vestri, dedit vobis thesauros in saccis vestris.* Vbi nota primò, morem Scripturæ, iuxta quem, omnia bona merita, in Deum authorem referantur. Porro quòd dispensator domus Ioseph homo Ægyptius sic sit locutus, intelligitur id fecisse ita instructum à Ioseph, iuxta illud Psal. 104. *Vt erudiret principes sicut semetipsum, & senes eius prudentiam doceret.*

v. 36. *In me hæc omnia mala reciderunt.* Quare non peccauit Ioseph immeritò affligendo animum patris? *Respond.* fecit id tantum per accidens. Etenim dum per se hoc agit, vt fratres, sicut erant meriti, pœnas aliquas luerent odij & crudelitatis in se fratrem; simul ex accidenti euenit, vt pater dolore afficeretur: velut si iudice filius sceleratus supplicio afficiatur, fit vt etiam patris eius tametsi innocentissimi animus dolore crucietur. Sed *cur* non p[ecc]a[u]it cu[pid]itate vindictæ in fratres? *Respondeo,* quia ho[c] licet etia[m] inter amicos; vt etiam Philosophus docet in Ethicis, quando lenis est vindicta: & ad correctionem proximi ex amore exhibetur.

v. 37. *Duos filios meos interfice.* Sed quid solatij aut solaminis fuisset Iacob occidi filios filij sui? *Respondeo* nihil, quin magis dolor. Sed dicit hoc Ruben hominum consueto more, cùm in re maximi momenti res carissimas oppignorant, & periculo exponunt.

CAPVT. XLIII.

v. 3. DEnunciauit nobis vir ille Nota, non hoc expr[e]ssè denunciasse legitur. Verùm cùm cap. præced. v. 15. dixerit; *Per salutem Pharaonis non egrediemini hinc, donec veniat frater vester minimus;* credibile est e[u]m ad dimissos postea iterasse hoc, vel simili modo: Per salutem Pharaonis, non videbitis faciem m[eam, nisi] veniat frater vester minimus.

v. 6. *In me[um] hoc fecistis miseriam.* Id est, factum vestrum in meam [cessit] miseriam. Non enim dicere vult pius Patriarcha [filios] suos paternam miseriam intendisse, sed ita euenisse ipsorum imprudentia. Sic & quod Hebr. legitur, *Et quid male fecistis mihi?* non expostulantis est, aut improperantis, sed suam miseriam deplorantis.

v. 9. *Ego suscipio puerum.* Nota non dixit hic Iudas spondes pro Beniamin, vt dixerat Rubē cap. superiori: *Filios meos interfice,* nēpe iam duo filij eius Her & Onan, interfecti erant à Domino, & verisimiliter metuebat, ne quid simile alijs filijs suis contingeret. Tum etiam à tali sermone abstinebat, ne memoriam eius quod duobus prioribus filijs suis acciderat, renouaret.

v. 14. *Et remittat vobis [eu]m fratrem quem tenet.* Loquitur Iacob de Simeone qui tenebatur in vinculis, & de Beniamin. In Septuaginta sic habetur: *& remittat fratrem vestrum vinum, & Beniamin.* Vbi cum vere intelligatur Simeon captiuus, tamen fortasse nonnulli aliquando acceperunt de Ioseph Certè in officio Ecclesiastico, Dom. 3. Quadragesimæ, in responsorio nono sic legitur: Lamentabatur Iacob de duobus fi[li]s suis: He[u] me, dolens sum de Ioseph perdito, & tristis nimis de Beniamin, ducto pro alimonijs: Precor cælestem regem, vt me dolentem nimium faciat eos cernere. Quæ verba indicant saltem Iacob non omnem omnino spem abiecisse videndi Ioseph, etsi hoc non videantur eius verba indicare cap. 37. v. 35. Forsitan enim in corde suo suspicabatur, id quod res erat, Ioseph venditum, non deuoratum à bestiâ, quod nulla ossa ostenderentur, sed [s]ic loquebatur vt est ibi cap. [ ]. ne feroc[e]s filios magis exacerbaret.

v. 1[6]. *Occide victima, & instrue conuiuiū.* Hæ victimæ, [an] immolabantur Deo verò, an falso? Si sacrificium intelligitur, haud dubiū Deo vero. Neque enim vir sanctus præcepisset immolari victimas Deo falso; neque Ioseph, qui tanta authoritate pollebat apud Ægyptios, prohibitus fuisset, vt apparet, offerre sacrificium Deo suo. S[ed] [f]o[rte] non loquitur Scriptura de sacrificio, sed de sola mactatione pecorum ad vsum conuiuii. Vnde & Hebræa tantum habent; *Macta* ia. Vatablus quidem subaudit, victimam: sed quare non simpliciter, pecus, vitulum, bouem, vel quid simile?

v. 32. *Illicitum est enim Ægyptijs comedere cum Hebræis.* Hebræorum nomen tunc dudum innotuisse, patet, tum quod hera Ioseph Genes. 39. ipsum bis contemptim vocet Hebræum: tum quod & pincerna regis dicat cap. 41 *Erat ibi puer Hebræus.* Quin ipsi Abraham & Loth Genes. 14. Hebræi vocantur, sic dicti a Chananæis, quasi transfluuiales: quod ex Mesopotamia illuc venissent, iamque plurimi populi ab illis propagati erant, vt Ismaelitæ, Madianitæ, Moabitæ, Ammonitæ, vt non necesse sit hic nomine Hebræorum, tanquam ignotorum, generatim omnes Chananæos accipere. Cæterum quare profanum censerent Ægyptij comedere cum Hebræis, imò abominationē putarēt, (nam ita sonant Hebræa:) patebit Exodi 8. v. 26.

v. 34. *Maiorque pars venit Beniamin.* Ita iusserat Ioseph, tum quia Beniamin frater erat vterinus Ioseph, tum etiam quod solus Beniamin immunis fuisset: & innocens à crimine in Ioseph à fratribus cæteris commisso Quomodo singulis singulæ partes in huiusmodi conuiuiis distribuerentur, vide etiam 1. Regum 6.

v. 34 *Biberuntque & inebriati sunt cum eo.* Solet, inquit August. ebriosi hinc sibi adhibere patrocinium, non tantum propter filios Iacob reliquos, sed etiam propter Ioseph, qui valdè sapiens commendatur. Sed respondet August. & ante cum Hieron. verbum *ebrietatis* pro satietate tantùm solere in Scripturis poni. Vnde est illud Psal. 64. *Visitasti terram, & inebriasti eam.* Vbi nullo modo inebriari potest accipi, vt ebriosi accipiunt. Nam nec ipsi terræ vtilis est huiusmodi ebrietas, cum nimio humore semina corrumpantur. Cōmentarius quoque in Psalm. 80. D. Hieronymo adscriptus, negat, ad literam, Ioseph virum sanctum inebriatum: etsi id fateatur de Loth.

CAPVT XLIV.

v. 5. SCyphus — ipse est in quo augurari solet Dominus meus Cum dicat Scriptura sacra Deut 18. *Non inuenietur inte qui obseruet somnia, atque auguria,* nullo modo putandum est Ioseph auguriis deditum fuisse, quem spiritu diuino constat futura atque arcana prædixisse, iuxta quod ipse ad Pharaonem dicebat; *Absque me, Deus respondebit prospera Pharaoni.* Quæstio proinde relinquitur, quomodo Ioseph per seruum suum hic nominet scyphum suum in quo augurari solet; quod & ipse, posteà v. 15. similibus verbis repetit, dicens ad fratres: *An ignoratis quod non sit similis mei in augurandi scientia?*

Augustinus *respondet* hæc nō seriò, sed ioco dicta esse, & proinde non habenda mendacia. Augustini sententiæ subscribit Thomas in 2. 2. quæst 95. art. 7. addens Iosephum fortè ad hoc retulisse, quod vulgus de eo opinabatur. Tum sensus erit: An ignoratis, id est, an non vel ex publica fama de me cognoscere potuistis, non esse mihi similem in augurandi scientia? Ita quoque Dan. 4. Nabuchodonosor Danielem nominat principem Ariolorū & c. 5. regina eum dicit constitutum principem magorum, incantatorum, Chaldæorum & aruspicum. Et hæc posterior sententia magis placet. Author quidam id quod alii ex Hebræo vertunt (*augurando augurabitur*) ipse vertit (*experiendo experiens discet*) & dicit eos, qui de augurio interpretantur, sine causa Ioseph magno crimine grauare, imò (*addit*) & vocibus vim inferre. Nihilominus Bened. Arias Montanus reddidit, *augurando augurabitur.*

v. 16. *Dixit Iudas; Deus inuenit iniquitatem seruorum*

Esij annotat. in Script.

suorum. Non agnoscit Iudas furtum sibi obiectum: Eam enim accusationem strenuè a se repulerunt fratres superioribus verbis; sed iniquitatem intelligit, peccata anteà ab ipsis commissa: maximè illud, quò ex inuidia fratrem suum Ioseph vendiderant. Vt sit sensus: Deus peccata nostra quæ nos occulta esse putauimus inuenit, hoc est, ostendit sibi esse manifesta per hanc aduersitatem quam nunc nobis immittit. Vnde & supra loquebantur ad inuicem: c. 42. v. 21 *Merito hæc patimur, quia peccauimus in fratrem nostrum: idcircò venit super nos tribulatio.* Et Ruben dicebat v. 22. *En sanguis eius exquiritur.*

CAPVT XLV.

v. 2. E*Leuauitque vocem — quam audierunt Ægyptij omnisque domus.* Quomodo potuit omnis domus regia vocem vnius Ioseph flentis audire, cùm ampla esse solent Regum palatia? At sensus est, rumorem fletus eius statim totam regiam peruasisse.

v. 5. *Nolite pauere, neque vobis durum videatur.* Non extenuat Ioseph peccatum fratrum in se commissum, quod sanè grauissimum erat; sed prohibet iram & rixas. & exprobrationes, quibus læditur fraterna charitas. Nam Heb. est: *Et ne sit ira in oculis vestris, quod vendideritis me huc*: ac si dicat, ne alter in alterum culpam huius rei cõferre conetur. Sic & infrà prohibet, dicens: *Ne irascamini in via.* Versio Vatabli sic: *Neque commoueamini intra vos.* Et Scholion, ne indignemini vos, aut ne fleatis. Ita sensus est idem vtriusque membri, ne doleatis nec contristemini. Non prohibet autem, aut minuit pœnitentiam; sed dolorem animi mitigat verbis consolatorijs, commemoratione boni, quod occasione facti eorum secutum est, nempè quod subditur.

Commendatur hic nobis mira Iosephi clementia & mansuetudo erga fratres, quos adeo sibi inimicos senserat, quibus ille ne verbo quidem exprobrat quod aduersus se commiserant. Insuper & prohibet ne ipsi inter se corrixentur de ea re, sed vt pacificè ad patrem reuertantur.

v. 8. *Non vestro consilio, sed Dei voluntate huc missus sum.* Nota, non hic Ioseph peccatum fratrum suorum refert in Deum, sed transitum suum in Ægyptum; nempè quatenus ex eo magnum bonum, Deo prouidente, consecutum est.

Qui fecit me quasi patrem Pharaonis. Hebr. *& posuit me in patrem Pharaoni*, id est, instructorem & rectorem familiæ & negotiorum eius. Vide etiam 2. Paralip. 2. v. 13.

v. 18. *Venite ad me, ego dabo vobis omnia bona Ægypti, vt comedatis medullam terræ.* Et rursum: *Properate quantociùs venientes — quia omnes opes Ægypti vestræ erunt:* Aut hyperbolica locutio est, quâ significatur eos in Ægypto habituros omnium rerum abundantiam; aut sensus est: dabo vobis omnia bona Ægypti, id est, ex omnibus bonis Ægypti dabo quantum vobis sufficiet. Censetur enim totum habere qui ex toto aliquo accipit sufficientia ad vsum suum. Videtur autem sub his verbis latere occultum quoddam vaticinium futurorum, quamuis illud à Pharaone, qui hæc iubebat dici filijs Israël, non fuerit intellectum. Significatum est enim his verbis futurum aliquando vt filij Israël de Ægypto egredientes asportarent secum opes Ægypti, & sicut scriptura loquitur Ægyptios spoliarent. Quæ Ægypti deprædatio rursus altioris mysterij signum fuit, nempe futurũ vt omnis apparatus sæcularis doctrinæ ab huius sæculi Philosophis & oratoribus tanquam iniustis possessoribus vendicatus, transferatur in vsum doctrinæ Christianæ. Similis locus est 4. Reg. 8. vbi dicitur *Azael iuisse in occursum Elizei ferentem munera & omnia bona Damasci, onera 40. camelorum*: id est, ex omnibus bonis.

v. 26. *Quo audito Iacob, quasi de somno graui.* Hinc videtur Iacob omnem spem vitæ filij sui Ioseph dudum abiecisse Sed quid possit quoque in contrarium adferri, vide c. 45 ad Versum 14.

CAPVT XLVI.

v. 15. H*I filij Liæ: omnes animæ triginta tres.* In hoc numero comprehenduntur Her & Onan filij Iudæ, licet mortui ante ingressum Iacob in Ægyptum, ipsumque hic apertè exprimitur, ne scilicet quis, aut fallatur, aut falli putet Scripturam. *Sed quomodo* dicitur; *Omnes animæ filiorum eius & filiarum, triginta tres*, cùm in hoc numero nulla filia, ne Dina quidem, quæ hic nominata est, comprehendatur, Nam sine illa constat numerus. *Ad* hoc Liranus nihil respondet. *An* fortè adiectitium est illud (*& filiarum?*) *Sed* omnes codices habent, etiam Hebræi. Mirum autem Dinam ab hoc numero excludi, cùm paulò pòst filijs Zelphæ connumeretur *Sara filia Aser*, atque impleat numerum sexdecim animarum. *Nisi id factum* dicas, quia Dina erat extra numerum duodecim tribuum, vt potè ipsa soror duodecim Patriarcharum: Sara verò filia vnius ex illis. Dinam tamen ingressam fuisse Ægyptum existimat Liranus: Vnde & ipse eam comprehendit in numero septuaginta animarum, quas in Ægyptum ingressas Scriptura testatur.

Vtrum autem & cui nupta fuerit, scriptura nusquam dicit. Ac fortè mansit innupta, vel quod viriata esset, vel quod in Ægypto extra domum patris sui, viro cuiquam tradi non debuit. Quòd autem putant nonnulli eam fuisse vxorem Iob, nescio qua ratione vel auctoritate probent: nec probari potest, si verum est quod alij opinantur, Iob eo tempore nondum natum fuisse, sed fuisse Moysi σύγχρονον, de quare vide annot. Iob. 1. Nec tamen ad hoc refellendum quod dicitur de coniugio Dinæ cum Iob satis valere puto argumentum quod Iob fuerit incircumcisus, cùm fratres Dinæ dixerint, apud ipsos *illicitum & nefarium esse tradere sororem suam, homini incircumciso.* Hoc enim in dolo dictũ ab illis fuit patre nequaquam conscio, vt patet Genesis 34. & 49. Plus habet probabilitatis ad illud refellendum si dicamus filiam Iacob non tam malè moratam, aut institutam fuisse, vt virum suum à Deo percussum, ad maledicendum Deo prouocaret, eique suam innocentiam velut inutilem exprobraret, quod vxorem Iob fecisse legimus.

Quæres cur solius Aser filia in hoc numero ponatur, cùm non sit verisimile, à cæteris filijs Iacob nullam fuisse filiam progenitam sed solos filios? An filiæ in hoc numero omissæ, quòd non soleant mulieres censeri in genealogijs apud Hebræos? vnius tamen Saræ filiæ Aser mentionem factam, vel quia Prophetissa esset, vel aliâ quapiam re excelluerit?

v. 26. *Cunctæ animæ — quæ egressæ sunt de femore.* Quidam hoc testimonio confirmare conati sunt à parentibus animas vnà cum corporibus propagari. Sed *respondeo*, secundùm Augustinum animas pro hominibus accipi hoc loco, quod & alibi in Scripturâ sacrâ frequentissimum est, locutione synecdochicâ. Nec solùm in ijs quæ homini secundùm animam conueniunt, sed etiam quæ tantùm secundùm corpus. Sic dicitur 1. Machab. 9. *Et peremerunt animas hominum multas*, cùm tamen corpus tantùm perimatur seu occidatur. Porrò quod animæ non trahantur ex parentibus, Vide suprà cap. 12. v. 5.

CAPVT XLVII.

v. 2. E*Xtremos quoque fratrum suorum quinque viros.* Hebr. *Et de extremitate fratrum suorum cepit quinque viros.* Versio Vatablina, *Accipiés autẽ quosdam è fratribus suis, nempè quinque viros.* Pagninus: *de extremis fratribus suis cepit quinque viros.* Extremos quidam intelligũt, qui videbantur abiectiores, minusque præstãtes:

Quod Ioseph fecisse tradunt, ne si robustiores adduxisset, militiæ eos Pharao applicuisset. Alij aliter. Vide Liranum.

v. 7. *Qui benedicens illi, & interrogatus ab eo.* Iacob scilicet benedicens regi. Nam & mox sequitur v. 10. *Et benedicto Rege egressus est foras.* Porrò benedixit Iacob regi, quia salutem & felicitatem ei precatus est à Deo, (Nam & nuda salutatio quodammodo est benedictio seu bona precatio.) Non autem quasi ex *authoritate & officio*; quomodo sacerdotes benedicunt; & in epist. ad Hebr. 7. dicitur. *Quod minus est à maiore benedicitur.* sed vulgari modo bene precando, quomodo etiam æquales æqualibus, & minores maioribus benedicunt.

v. 9. *Dies peregrinationis meæ parui & mali.* Id est, pauci, & miseri. Parui videlicet numero, non extensione. Sic Iob 17. *Dies mei breuiabuntur.* Mali autem dicuntur propter labores plurimos, quos subijt; & afflictiones plurimas, quas sustinuit Iacob in vita sua. Sic Dominus in Euangelio Matth. 6. *Sufficit diei malitia sua.* Et Apostolus ad Ephes. 5. *Redimentes tempus, quoniam dies mali sunt.*

v. 19. *Cur ergo moriemur, te vidente? Emit igitur Ioseph omnem terram, subiecitque eam regi.* Nec fuit tamen hæc crudelitas aut inhumanitas Ioseph; non enim poterat gratis dare, eò quod ipse tantùm dispensator esset regis. Sed neque cooperatus est cupiditati regiæ; sed quæ fecit ad vtilitatem regis, redundarunt etiam ipsius prudenti consilio in vtilitatem regni & populi: quod declarat prudentissima simul & humanissima eius propositio ad populum, quâ dicit: *En, vt cernitis & vos & terram vestram Pharao possidet. Accipite semina, & serite agros, vt fruges habere possitis quintam partem regi dabitis, quatuor reliquas permitto vobis in sementem, & in cibum familijs & liberis vestris. Et factum est,* inquit Scriptura, *quasi in legem*: sine dubio vtilem ad continendum populum in obedientia regis.

v. 22. *Præter terram sacerdotum.* Hebræa sic: *Tantùm terram sacerdotum non emit, quia statutum* (seu demensum & portio) *sacerdotibus erat à Pharaone, & comedebant statutum suum, quod dedit eis Pharao: idcircò non vendiderunt terram suam.* Igitur non significatur hic quòd terram suam necessariò sacerdotes habuerint à rege, sed quòd terram suam, ex qua viuere soliti erant (quæ tamen verisimiliter fuerat eis data è publico, tanquam ministris publicis, accedente simul authoritate regia) non sunt compulsi vendere, ob defectum alimoniæ, si quidem Rex eos aleret ex horreis publicis, tanquam publicos ministros. Debebantur autem sacerdotibus Ægyptijs cibaria ex publico; non simpliciter, (erant enim sacerdotes non veri Dei, sed falsorum deorum & dæmonum) sed ex conscientia errona, quia putabantur esse ministri veræ religionis.

Cæterùm ostendit hic locus quantum, etiam ethnici reges, dignitatem sacerdotalem honorauerint. Quod si verò reges illi sacerdotes suorum Deorum, qui nihil aliud quàm dæmones erant, tali prærogatiua honorauerint, quantò magis conuenit ministros Ecclesiæ Christi apud Christianos principes similibus beneficijs ac priuilegijs gaudere?

v. 30. *Sed dormiam cum patribus meis* Nota, nusquam Scriptura dicit bestias dormire cum moriuntur, sed tantùm homines, vtpote quod homines resurrectionem certò expectent, Quin nec soli boni, sed etiam mali dicuntur dormiuisse cum patribus suis, vt impij Reges Ieroboam, Amri, Achab, & alij: quod notandum est, contra Iudæos, qui stolidè docent malos non resurrecturos.

v. 31. *Quo iurante adorauit Israel Deum, conuersus ad lectuli caput.* Septuaginta legunt. *Adorauit Israel ad summitatem virgæ eius.* Quæ versio innuit Iacob adorasse summitatem sceptri Ioseph, exteriùs quidem potes-

A tatem eius honorans, sed spiritualiter simul (vt apparet) Christi regiam potestatem in typo Ioseph adorans. Sanè versionem hanc, etsi eam Hieron. non videatur probare, nobis quoque recipiendam cogit authoritas Apostoli ad Hebr. 11. vbi claré dicit; *Fide Iacob moriens singulos filiorum Ioseph benedixit, & adorauit fastigium virgæ eius.* Et nihil prohibet, quin Iacob & Deum adorauerit (vt habet nostra versio) atque etiam honorarit seu adorarit summitatem virgæ Ioseph, quod vult versio 70. & Apostolus dicto loco. Vide ibidem nostrum comment.

CAPVT XLVIII.

v. 5 *Ephraim & Manasses, vt Ruben & Simeon reputabuntur mihi.* Quæritur, quid magnum reputari sicut Ruben & Simeon, cum seq. cap. hi duo pro benedictione magis videantur reportare maledictionem? Respondeo non in benedictione fieri comparationem, sed in iure filiorum. Sensus enim est; duos filios tuos Ephraim & Manassem, ego mihi adopto in filios; ita vt singuli suas accipiant portiones in terra promissionis, & ipsi perinde atque si ex me essent geniti, duarum tribuum capita constituant, sicut Ruben & Simeon. Nominat autem Ruben & Simeon, quòd hi natu maximi essent, vt intelligeretur tantò magis etiã cæteris Ephraim & Manassem in eo iure æquari.

v. 6. *Reliquos autem quos genueris, tui erunt.* Nulla Scriptura refert Ioseph alios filios genuisse. Quare quod hic dicitur, conditionaliter accipiendum est. Et sanè

C Vatabli versio sic habet: *Si qui post hos tibi nascentur.* Atque ad illum proinde sensum explicanda quoque videntur Hebræa (*& generatio tua, quam genuisti post illos*) etsi duriusculum sit.

v. 7. *Eratque vernum tempus.* Vide cap. 35. v 16.

v. 16. *Angelus qui eruit me, benedicat pueris istis, & inuocetur super eos nomen meum &c.* Quidam, vt Oleaster hinc statuunt inuocationem sanctorum. Sed non est necessum huc recurrere; Nam vbicumque per totam Scripturam inuocatur Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob, aut pro eorum respectu pij homines exaudiri à Deo petunt, ibi & ipsi suo modo inuocantur. At verò quod hic dicitur (*inuocetur super eos nomen meum, nomina quoque patrum meorum*) secundùm

D phrasim Hebraicam sensus est, vt Ephraim & Manasses tanquam ex Iacob geniti, nomine eius gaudeant, æquè atque alij filij. Ita dictum est Ierem. 14. *Nomen sanctum tuum inuocatũ est super nos,* id est, vocamur populus tuus.

v. 22. *Do tibi partem vnam extra fratres tuos.* Septuaginta habent; *Do tibi Sichimam præcipuam super fratres suos.* Hebr. est vocabulum (*Sichem*) quod sonat humerum vel partem; Vnde & noster generatim habet (*partem vnam.*) Veruntamen Sichem quoque, aut certè bonam eius partem fuisse datam Ioseph satis patet Iosue vlt. vbi sic legitur: *Ossa quoque Ioseph, quæ tulerant de Ægypto, sepelierunt in Sichem* (nota in Sichem) *in parte agri, quem emerat Iacob à filijs Hemor — & fuit in possessionem filiorum Ioseph.* Sic ibi. Sed *quæres*, quid est hoc, quod hic addit Iacob; *partem*

E *vnam quam tuli de manu Amorrhæi in gladio & arcu meo?* *Respondent* nonnulli quòd Iacob censeatur Sichimam sibi armis vindicasse, quia filij eius Ruben & Simeon, eam armis subiugarunt (vt est suprà cap 34.) Sed id non rectè, nam factum est id Iacob inuito, & omninò iniustè, vt ibi plurimis ostendimus. Itaque alij verisimiliùs dicunt, quod cum occasione huius crudelitatis Ruben & Simeon, vicini Amorthæi etiam expellere vellent Iacobum possessione agri, quem ille emerat, (vt est cap. 33.) ille iure belli, & agrum illum, & vicina simul loca armis sibi asseruerit.

CAPVT XLIX.

v. 4. *Effusus es, non crescas.* *Non crescas.* Hebr. *Non excellas.* Quare hac voce illum priuatum non-

nulli dicunt iure primogeniturę; quasi dixisset Iacob: Nolo consequaris prærogatiuam dignitatis. *Certè* constat primogenituram datam filijs Ioseph 1. Paralip. 5. Et benedictio quæ hoc loco Ioseph data est, non obscurè etiam innuit plus Ioseph omnibus cæteris fratribus esse tributum, speciatim cùm Iacob in ipsum se transfundere dicat benedictionem à patribus acceptamque; quale nihil est in benedictionibus aliorum. *Itaque* sensus est: *Effusus es sicut aqua*: hoc est, euanuisti, ad nihilum redactus es, contemptibilis factus es, propter flagitium tuum: quod sequitur. Et similis locutio est Psal. 21. *Sicut aqua effusus sum.*

Quia ascendisti cubile patris tui. Vide de hoc eius scelere, id est, de concubitu cum vxore patris sui cap. 35.

v. 5. *Simeon & Leui vasa iniquitatis bellantia.* Vide dicta suprà ad cap. Genes. 34. Porrò quid sibi velit, quod patet in eos dicit v. 7. *Diuidam eos in Iacob, & dispergam eos in Israel*, vide Iosue 19. & 21.

v. 10. *Non auferetur sceptrum de Iuda, donec veniat.* Manifesta est de Christo prophetia: Nam & Hebræorum plerique de Christo hoc testimonium accipiunt, & Chaldæus Paraphrastes, illud, *donec veniat qui mittendus est*, expressè ita reddidit, *donec veniat Messias.* In captiuitate quidem Babylonis finem habuit series Regum Iuda: sed tamen tunc adhuc fuerunt Iudices populi ex hac ipsa tribu, vt significatur Danielis 13. ac deinceps continuati sunt huiusmodi Iudices seu Duces, vt constat ex libris Esdræ, Machabæorum, & Iosepho, vsque dum Herodes alienigena, primùm quidem illud regnum inuasit; sed ita tamen, vt, teste Iosepho, etiam consentientibus Iudæis, tandem in eo confirmatus sit. Significatur ergo quod tunc tempus erat expectandi Messiam hic promissum. *Respondent* Iudæi, quod tunc non venerit Iesus Nazarenus, sed aliquot annis post, atque ita ipse non sit Messias. Sed *sciant*, id quod modicum est pro nihilo reputari: Aut si pertinaciter dicant in Herode non fuisse omninò sceptrum de Iuda sublatum, eò quòd tunc adhuc esset concilium supremum Sanedrim, ex hac ipsa quoque potissimùm tribu collectum; sciant illud ipsum quoque, Christo iam-iam nascituro, sublatum: teste Iosepho. *Sensus itaque est*: Non auferetur potestas regia à Iuda, nisi illi surrogetur (vtpotè ex eadem tribu) excellentius regnum Messiæ in omnes gentes. Nempè pro eo quod hic dicitur: *Et ipse erit expectatio gentium*, Aggæi 2. dicitur: *Veniet desideratus cunctibus gentibus.*

v. 17. *Fiat Dan coluber in via.* Septuaginta habent ἐγενήθη τῷ Δὰν ὄφις ἐφ᾽ ὁδοῦ, id est, *factus est ipsi Dan serpens in via*: vt non ipse Dan comparetur serpenti, sed potiùs pati dicatur serpentem. Sasbout in 14. Isaiæ sic intelligit, vt significetur fortitudo ipsius Dan contra hostes, quam per colubrum putat significari. Hinc impletum hoc multi volunt in Samsone, qui suis hostibus Philistæis fuit velut coluber in via, & cerastes in semita. Plerique tamen ad Antichristum referunt, & fauere videtur Apocalypsis c. 7. vbi tribus Dan, inter electas tribus prætermittitur: quæ res ratione non caret. Ambros. lib. de benedict. Patriarcharum cap. 7. Non, inquit, Samsonem hæc prophetia, significat, sed Antichristum, qui futurus est ex tribu Dan.

v. 27. *Beniamin lupus rapax.* Ad literam prædicitur bellicositas illius tribus, & victoriæ de hostibus: idque patet ex consequentibus, quæ sunt comedere prædam, & diuidere spolia. *Rectè* reijcit Liranus expositionem Hebræorum de altari sacrificiorum, quod fuit in tribu Beniamin, deque sacrificio matutino & vespertino. Quomodo enim hac contemplatione de tribu illa dicitur, *quod sit lupus rapax? quodque prædam diuidat & comedat?* Aptiùs sanè de tribu Leuitica, cui cedebant hostiarum partes, id diceretur. Cæterum mysticus sensus est de Saulo, posteà Paulo dicto, Beniaminicæ tribus: primùm quidem *lupo rapace* vel persecutore: deinde verò *spolia diuidente*, id est, deo diuini eximio prædicatore.

v. 28. *Benedixitque singulis benedictionibus proprijs.* *Quomodo* singulis seu vnicuique proprijs, cum Simeon & Leui fuerint coniuncti? & quomodo benedictionibus, cum ijdem, atque etiam Ruben loco benedictionis reportarint maledictionē? *Respondeo*, idem est singuli, quod penè singuli. Nam exceptio tantum est in vno pari: quamuis ex consequēti quoque singuli eorum aliquid peculiare habuerint, vt mox patebit. Porrò sub benedictionibus etiam maledictiones Scriptura comprehendit, quasi dicat; singulis dedit suas imprecationes, quæ in plerisque erant benedictiones, non tamen in omnibus: tametsi quod de Simeone & Leui dicetur: (*Diuidam eos in Iacob, & dispergam eos in Israel*) quamuis maledictio sit, si sola spectetur felicitas temporalis; Deus tamen vertit in benedictionem, nempe quando tribus Leuitica fuit euecta ad ministerium sacrum, & sacerdotale, cuius ratione debebat per vniuersam illam gentem dispergi. Ex tribu autem Simeon fuerunt homines docti & periti legis, qui doctrinâ suâ populum instruxerunt: ideoque & ipsi dispersi.

CAPVT L.

v. 4. *Locutus est Ioseph ad familiam Pharaonis.* Quare Ioseph interpellat proceres & familiam Pharaonis, vt pro se ad Pharaonem loquantur, vt liceat sibi sepelire patrem in terra Chanaan, cum ipse esset secundus in regno? *An hoc* modestiæ ascribendum est? simulque ne præsumptione nimiæ authoritatis paternam cognationem ibi odiosam redderet? An fortè, paulatim succedente tempore, & cessante administratione cibariorum, quam tempore famis habuerat, decreuit ei potestas apud regem & proceres, tanquam homini externo, cuius fratres essent ouium pastores, Ægyptijs contemptibiles?

v. 10. *Vbi celebrantes exequias, impleuerunt septem dies.* Suprà dicitur: *fleuit eum Ægyptus septuaginta diebus.* Tametsi numeri si in se considerentur, nihil virtutis habeant ad effectum aliquem vel corporalem, vel spiritualem consequendum: certos tamen numeros scriptura nobis commendat propter significationem, vt ternarium propter sacrosanctæ Trinitatis mysterium, denarium propter decalogi præcepta, atque ita in alijs. Hac igitur ratione Ecclesia Christi, certum dierum numerum obseruat in exequijs mortuorum, videlicet septenarium & tricenarium, sequens in hoc exempla nobis commēdanda in scriptura sacra. Nam hoc loco, exequiarum Iacob septem dies impleti leguntur. Sic & 1 Reg. vlt. habitatores Iabes Galaad super Saül & filio eius exequias cum ieiunio celebrarunt diebus septem, ipso Dauid quoque eorum pietatem approbante. Et generaliter dictum est Eccl. 22. *Luctus mortui septem dies.* Sed & de luctu triginta dierum tria reperiuntur testimonia. Nempè primum Num. 20. Aaron à populo lugetur triginta diebus. Secundò totidem diebus lugetur Moses Deut. vlt. Ac denique quod hoc cap. v. 3. dicitur, de quadraginta diebus quibus Ægyptij condierant aromatibus corpus Iacob, ac immediatè subnectitur (*fleuitque eum Ægyptus septuaginta diebus*) sic separatim accipiendum est, vt sicuti Hebræi se accommodarant mori Ægyptiorum in quadraginta diebus corpori condiendo deputatis: ita vicissim Ægyptij secuti sint morem Hebræorum, vt defunctum triginta diebus lugerent; qui simul efficiunt dies septuaginta.

Porrò si significatio vtriusque numeri apud Hebræos venerabilis (septenarij, scilicet & tricenarij) requiratur: *septenarius* requiem significat mortuorum, quam illis viuentes apprecantur: requieuit enim Deus die

septimo. *Tricenarius* autem, qui est denarius ter ductus meritum quietis significat; videlicet obseruationem Decalogi per fidem Trinitatis. Cæterùm alios numeros ab ijs qui exemplis sanctorum aut Ecclesiasticâ traditione approbati sunt, in exequiis mortuorum obseruare, non caret periculo superstitionis.

v. 16. *Num Dei possumus resistere voluntati?* Nequaquam hîc peccatum venditi Ioseph in Deum refertur, quod cap. 45. v. 5. ad similem phrasim annotauimus. Quin apud Hebræos sic ad verbum legitur: *Num pro Deo ego sum?* Et apud Septuaginta. *Num Dei sum ego?* Et eadem verba sunt in Hebræo cap. 30. vbi Iacob Rachel dicenti. *Da mihi liberos, alioqui moriar,* respondet: *Num pro Deo ego sum?* Et conuenit etiam ibi sensus quem interpres hoc loco expressit: *Num Dei possumus resistere voluntati?* Nam sequitur, *qui priuauit te fructu*

A *ventri.* Sensus ergo genuinus hoc capite esse videtur: Nolite timere, ne ego vindicem iniuriam: vestrum fuit malum, sed Deus vertit illud in bonum: Itaque ego quoque pascam vos, & paruulos vestros.

v. 23. *Deus visitabit vos, asportate ossa mea.* Rationem huius præcepti vide apud Lyranum: tametsi quod ille addit Ioseph sperasse se resurrecturum cum illis, qui tempore resurrectionis Christi à morte suscitādi erant (id quod etiam suprà de Iacob dixerat) vanum arbitror. *Alia etiam ratio dari potest*, vt filij Israël secum haberent ossa Ioseph, cum præcepto ea transferendi; quia Deus visitaturus esset eos: semper illius promissionis memores essent, atque eiusdem promissionis veluti pignus haberent illa ossa: vt mirum non sit semper ossa Sanctorum Ecclesiam honorasse.

FINIS GENESIS.

ANNOTATIONES
IN EXODVM.

CAPVT PRIMVM.

v. 10.
Enite sapienter opprimamus eum, Sapienter, id est, secundùm hominem, callidoque consilio. Potest autem duobus modis intelligi, vel, vt consilium tendat in finem oppressionis, sitque sensus: Ineamus consilium quo possimus hunc populum opprimere: vel rectiùs, vt consilium tendat ad impediendam populi multiplicationem; quasi dicat; opprimamus aliquo labore ac seruitute populum ne multiplicetur, ac multiplicatus potentior nobis euadat. Sequitur enim; *Ne fortè multiplicetur, & si ingruerit contra nos bellum, addatur inimicis nostris.*

v. 17. *Timuerunt obstetrices Deum &c* Pro *Deum* in Hebr. est *Elohim*, non *Iehoua*; nec ideò tamen de falsis dijs, aut falso quopiam Deo, id dictum putes. Non enim falsus Deus ædificauit eis domos, sed verus Deus, de quo etiam sub nomine Elohim, dicitur.

v. 20. *Bene ergo fecit Deus obstetricibus.* Quæritur, quare benefecerit? Et videtur prima fronte huius beneficij diuini meritum fuisse pium seu officiosum mendacium, quo maluerunt fallere Regem, quàm innocentes perdere. Sed quæstionem hanc clarè dissoluunt verba sequentia: *Et quia timuerunt obstetrices Deum, ædificauit eis domos.* Non ergo propter mendacium, sed propter pietatem, misericordiam, & timorem Dei acceperunt obstetrices remunerationem à Deo. Vnde August lib. contra mendacium cap. 15. Quod scriptum est, inquit, bene Deum fecisse Ægypti obstetricibus, non ideo factum est, quia mentitæ sunt, sed quia in homines Dei misericordes fuerunt. Non est itaque in ijs remunerata fallacia, sed beneuolentia; benignitas mentis, nōn iniquitas mentientis. Sic ille. Et similia habet Gregor. lib, 18. Moral. cap. 4.

Sed quæret aliquis, an hæ mulieres verum Deum timentes non fuerint iustificatæ: quemadmodum Raab meretrix, vt de ea testatur Iacobus Apostolus cap. 2. non obstante mendacio quo & ipsa vsa fuit, vt periculo eriperet exploratores populi Dei? Primum dico scripturam non negare iustificatas fuisse obstetrices,

A & si quis ita sentiat non facilè poterit refelli; præsertim cùm id ex eo fiat probabile, quia scriptura passim in Psalmis & alibi beatos pronunciat eos qui timent Dominum, & timor Domini pro vera pietate plerumque sumitur in scripturis. Nec dubium quin Dominum cognouerint aliquo modo, quem timebant; licèt dubitari potest an cognouerint sufficienter ad iustificationem. Certè Hieron. super Psal. 65. dicit eis ædificasse domos id est, mansiones apud patrem; vnde intelligit in eis meritum regni cœlestis. Sed, quia alij aliter sentiunt; secundo loco causa diuersitatis assignari potest, quòd Raab non timuerit tantùm Deum Israëlitarum, verùm etiam glorificauit eum propter opera quæ ab eo in populo eius facta audierat, adeò

B vt fidem suam declararet hoc Elogio Iosue 2. *Dominus Deus vester ipse est Deus in cælo sursum & in terra deorsum*, id est, ipse solus est Deus, omnium Dominus: quo verbo protestata est se relinquere omnem idololatriam, & vnius veri Israëlitarum Dei cultum ex animo amplecti, & ab eo salutem expectare. At de obstetricibus nihil tale legitur, ac fortè ita Deum Hebræorum timebant, vt tamen Ægyptiorum cultum non relinquerent; vnde temporalem tantùm remunerationem pro humanitatis officio Scriptura memorauit.

Nec obstat argumentum quòd timuerint Deum, & ideo beatæ fuerint iuxta illud Psal. 127. *Beati omnes qui timent Dominum*: quia de filiali timore id dictum est; alioqui; & dæmones tremunt & contremiscunt. Certè

C Gregor. affirmas eas mentiendo excidisse à mercede æterna, eò quòd mentitæ sint pro vita sua temporali quam perdere metuebant, si confessæ fuissent factum suum apud Regem. Sed hoc non constat. Vide nostra in 3. dist. 38. in fine, itemque comm. ad Hebr. 11. Iac. 2. & annot. Ios. 2.

v. 21. *Ædificauit eis domos* Non est hoc accipiendum de materiali extructione ædificiorum, sed phrasi Scripturæ per domos familiæ intelliguntur. Sic domus Aaron, familia Aaron; domus Iuda, familia Iuda; domus Dauid, familia Dauid. Sensus ergo est: Deus fecit familias earum, prole numerosas, easdemque locupletes & honorabiles: hæc enim ad felicitatem fa-

miliarum pertinere putantur. Et similis phrasis est Genes. 30. vbi dicit Iacob ad Laban: *Iustum est igitur, vt aliquando prouideam domui meæ*: vbi Septuaginta reddentes ad verbum quod est in Hebræo, sic habent: *Nunc igitur, quando faciam & ego mihi ipsi domum?* quasi dicat, quando studebo prouehendæ familiæ meæ? Hieron. super Isaiæ 65 dicit quòd Deus ædificauit obstetricibus domos, idest, mansiones in cœlo. Sed è contra Gregor. affirmat eas mentiendo excidisse à mercede æterna, eò quòd mentitæ sint pro vitâ suâ temporali. Sed problematicè hæc disputantur. Nam & Raab meretrix mentita est, Iosue 2. & tamen laudatur, Iacobi 2. Vide in 3. sentent dist. 38.

CAPVT II.

v. 1. EGressus est post hæc vir de domo Leui. *& accepit vxorem. Quæritur*, si post edictum illud pater Mosis primùm acceperit vxorem; quomodo non æquè difficile fuerit, seruare fratrem eius Aaron atque ipsum Mosem; *Respondeo* illud (*posthæc*) neque esse in Hebræo, neque apud Septuaginta. Secundum nostram autem versionem, significare potest ordinem narrationis, non rei gestæ.

Et accepit vxorem stirpis suæ Hebr. *filiam Leui*. Hæc erat Iochabed, de qua dicitur cap. 6. v. 20. *Accepit autem Amram vxorem Iochabed patruelem suam, quæ peperit ei Aaron & Moysen*. Ex quo constituunt multi Iochabed non immediatè genitam ex Leui, sed eius fuisse neptem. Nihilominus Num. 26. dicitur Amram habuisse vxorem Iochabed, *filiam Leui, quæ nata est ei in AEgypto*: quâ adiectione (*quòd nata sit ei in AEgypto*) volunt alii eam fuisse immediatè filiam Leui, ac proinde amitam mariti sui Amram. De quibus prolixè disputant Liranus, Burgensis, & Replicator: illos qui vult adeat. Interim seruit hæc res *ad quæstionem illam An dispensari possit æquè in* matrimonio *amitæ cum nepote*, sicut dispensatur in matrimonio *patrui cum nepte*. De quo vide Scholasticos in 4. sent. itemque alios tractantes de impedimentis matrimonii.

v. 9 *Adultumque tradidit filiæ Pharaonis*. Hinc manifestum est, Moysem non ignorasse se esse Hebræum & non Ægyptium: educatus est enim à matre sua vsque ad adultam ætatem, ac tum demum redditus filiæ Pharaonis, quæ eum accepit vt filium suum adoptiuum. Adoptauerat enim sibi eum singulari beneficio tollens ex aqua, in qua erat alioquin moriturus. At nullo modo existimandum quòd illa se gesserit pro matre naturali Moysi, dicens illum ex se genitum esse, tum quia constat eam non peperisse hunc puerum, tum quia se ipsam hoc pacto magnâ infamiâ affecisset, quod filium vel extra matrimonium, vel ex alio, quàm marito suscepisset. Vnde & Scriptura dicit quòd *eum adoptauerit*. Hinc etiam refellitur figmentum Hebræorum de Moyse infante, qui coram Pharaone carbonem in os suum iniecerit; vnde lingua ei facta fuerit blæsa & impedita. Quomodo enim hoc ei infanti apud Pharaonem accidit qui statim de aqua redditus matri & ab ea nutritus est vsque ad adultam ætatem? Conferendus est autem hic locus cum loco ad Hebr. 11. vbi dicitur, quòd Moyses grandis factus, negauit se esse filium filiæ Pharaonis. Non enim sensus est, quòd Dei reuelatione cognouerit se non esse filium filiæ Pharaonis (hoc enim sine dubio à matre didicisse videtur) sed quòd contempserit adoptionem illam, malens publicè haberi Hebræus & contemptibilis, quàm filius reginæ, aut filiæ regis. Nam non obstante tam præclara adoptione, se publicè profitebatur Hebræum esse, licet inde sciret periculum fore ne cum reliquo populo in duram seruitutem luti & lateris redigeretur. Verùm quomodo intelligendum sit quod ibidem Apostolus Hebr. 11. addit, *Non timens animositatem Regis*, Vide ibid. & infrà v. 14. ad illa verba velut contraria: *Timuit Moyses, &c.*

v. 12. *Percussum AEgyptium abscondit sabulo*. De hoc facto quærit Augustin. vtrum indoles tantùm in eo laudabilis fuerit, quâ hoc homicidium Moyses commisit, an omninò ipsum factum à iusta reprehensione quoque vindicari possit? Versans hanc quæstionem Augustinus lib. 22. contra Faustum cap. 70. dicit: Consultâ illa æternâ lege, reperio non debuisse hominem, ab illo qui nullam ordinatam potestatem gerebat, quamuis iniuriosum & improbum occidi. Verumtamen, inquit, animæ virtutum capaces ac fertiles præmittunt sæpè vitia, quibus hoc ipsum indicent, cui virtuti sint potissimùm accommodatæ, si fuerint præceptis excultæ. Laudat igitur ibi August. indolem, volentis defendere proximum & ab eo arcere iniuriam: sed factum ipsum velut inordinatum non laudat. Idem *tamen* Aug. in quæst. in Exodum, indicat quomodo etiam factum ipsum defendi posset. Putabat enim Moyses, sicut Stephanus Act. 7. v. 25. dicit, intelligere fratres suos, quòd per eum Deus daret illis salutem. Quo testimonio significatum videtur Moysem iam ante fuisse diuinitus admonitum de suscipienda præfectura ac defensione filiorum Israël. *An* dici potest, Moysem hoc fecisse propter necessariam defensionem fratris Hebræi, vt qui Ægyptium volentem interficere Hebræū innocētem, aliter repellere non potuerit? Nō est necesse eò confugere. Vide annot. Act. 7.

v. 14 *Timuit Moyses, & ait*. *Quæritur*, quomodo hoc consistat cum eo quod de eodem Moyse dicitur Hebr. 11. *Non timens animositatem Regis*? Liran. super cap. 4. Exodi declarare conatur ex quadam fabula Iudaica. *Sed idem* Liranus super Hebr. 11. aliter conciliat. Dicit enim Apostolum non loqui de fuga eius ex Ægypto, postquam occiderat hunc Ægyptium; sed de discessu eius cum toto populo in desertum. Theophyl. Oecumenius, & alij Græci hoc modo exponunt: *Non veritus animositatem Regis*, scil. quo minus posteà in Ægyptum rediret: & quo minus, etiam cùm fugam iniret, in vicinia morari auderet. Gagnæus vtrumque refert sensum præferens quod dicit Liranus. Vide nostrum comment. ad Hebr. 11.

v. 16 *Erant autem sacerdoti Madian septem filiæ* Vtrum idolorum sacerdos hic fuerit, an veri Dei, cuius certè notitiam à maioribus suis accepisse poterat (nam Madian Abrahæ filius fuit ex Cetura coniuge.) Vide annotat. infrà cap. 18. Vide etiam latè disserentem de hac re F. Moncæum de Apparitione in Rubo c. 2. vbi bonis argumentis contendit veri Dei sacerdotem fuisse.

v. 22 *Eliezer, dicens; Deus enim patris mei, &c.* Illa postrema verba in Hebræo & Chaldæo, & nonnullis MS S. Latinis hoc loco non habentur, translata autem huc videntur ex c. 18. v. 4.

CAPVT III.

APparuitque ei Dominus in flāma ignis de medio Rubi. Totum hoc factum est *Angeli* ministerio, qui & voces formauit, quas hic Dominus cum Moyse locutus fuisse legitur. Disertè dicit hoc S. Stephanus Actor. 7. scil. Angelum Moysi in igne flammæ rubi apparuisse, & eundem Angelum Moysi ducem fuisse in liberatione populi ex Ægypto. *Et similiter* censendum est de alijs apparitionibus Domini, quas factas legimus sanctis Patriarchis & Prophetis: quod & expressè in Genesi habemus de Abraham, & Iacob, quòd Angeli eis apparentes, in persona Dei eos fuerint allocuti. *Eusebius quidem* Cæsariensis in procemio Histor. Eccles. & alibi, alijque Græci dicunt Christum Moysi, alijsque patribus apparuisse, id est, filium Dei in specie humana, scil. eâ quam erat aliquando assumpturus non quidem negantes Angelico ministerio totum hoc factum, sed existimantes Angelum humano schemate assumpto repræsentasse non totam Trinitatem, sed solùm personam filij Dei. Quod quidem non est im-

probabile. Vide annotat Dan. 5. & nost. comment. 1. A
Corinth. 1. v9.

Et videbat quod rubus arderet, & non combureretur. Rubus ardens, nec combustus, quid mysticè significet, Ecclesia nos docet, dum ita Virginem Deiparam cantando alloquitur: Rubum quem viderat Moyses incombustum, conseruatam agnouimus tuam laudabilem Virginitatem. Arsit enim & non est combusta, quando de Spiritu sancto sine libidine carnis, & sine corruptione integritatis, Deum concepit.

v. 5. *Ne appropies huc, solue calceamentum.* Ratio sequitur. *Locus enim in quo stas, terra sancta est.* Ideò *sancta, quia per hanc* apparitionem præsentiam meam hic exhibeo. Sic Arca sancta & propitiatorium, quia illic præsentiam suam Deus singulari modo exhibebat, dans ex eo loco responsa, nec non preces votaque sa- B
cerdotis illuc ingredientis exaudiens. Iubetur itaque soluere calceamentum de pedibus suis, ob venerationē loci. Nam calcei, quibus assiduè terra calcatur, sordidi esse solent, ideoque ad venerationē terræ sanctæ pertinet, exutis calceis, nudisque pedibus eam calcare.

Sed dupliciter accipi potest, quod dicitur: *Ne appropies huc, solue calceamentum. Primò* vt sit sensus: Ne appropies huc priusquam solueris calceamentum de pedibus tuis. Altero modo; Ne omninò propiùs accederet, sed à longè audiret Dominum loquentem: & nihilominus, vt eo loco vbi stabat solueret de pedibus calceamenta. *Sed prior sensus magis* congruit: quia non apparet totum illud Moysis cum Deo colloquium à longè habitum fuisse. Et magis consenta- C
neum est, vt iussus fuerit exuere calceos propter locum, ad quem ibat, quàm in quo calceatus iam stabat: quamuis & ille suo modo ob præsentiam Domini sanctus erat. Similia verba sunt Iosue 5. Cæterùm aliter res se habet in manibus quàm pedibus. Nam quia res omnes promiscuè solemus manibus contrectare, ideò eas quasi immundas abstinere solent homines, præsertim Laici, à contrectatione rerum sacrarum, vt reliquiarum, calicis, & sindonis in quibus consecrantur sanguis & corpus Domini: & si quid horum fortè contingendum est, linteo aut sudario interposito id faciunt; rectè arbitrantes huiusmodi obseruantiam ad illarum rerum venerationem pertinere.

v. 14. *Ego sum qui sum.* In Hebræo hic habetur ver- D
bum futuri temporis: rectè tamen tam 70. Interpretes quàm Hieronymus reddiderunt tempus præsens. Est enim Hebræis familiare futurum tempus velut commune, pro alijs, & maximè pro præsenti vsurpare. Significatius quoque id à Septuaginta redditum est, qui participio præsenti articulum præfixerunt ὁ ὤν, quasi dicat, *ille ens. Atque* ex hoc Scripturæ loco probat Damasc. lib. 1 Orthod. fidei cap. 12 omnium nominum, quæ de Deo dicuntur, principalissimum hoc esse, quod iam diximus. *Idipsum* Christus in Euangelio significauit, quando Iudæis suam diuinitatem volens insinuare, præsenti tempore eiusdem verbi vsus est, cùm de præterito, secundùm nostrum intelligendi modum loqueretur; dicens, Ioan. 8. *Antequam Abraham fieret, ego sum. Adde* quòd Iob semel & iterum soli Deo tribuit *esse*, vt cap. 14. *Nonne tu qui solus es?* & E
cap. 23. *Ipse enim solus est. Dei ergo primarium* nomen est, *Ego sum qui sum*: inprimis quia nulli creaturæ potest vllus essendi modus tribui, quantumuis imperfectus, nisi Deo dante & conseruante: *tum* etiam modus essendi Dei tam perfectus est, & per omnia immutabilis, vt reliqua omnia, vtpotè mutationi alicui semper subiecta, eius respectu quasi non sint, & nihil reputentur. Isaiæ 40. Dan. 4. & alibi. *Dicitur* tamen & (*Bonum*) primarium nomen Dei, iuxta eundem Damascenum & Dionysium: sed quatenus se diffundit extrà, præbetque se participandum creaturis. Vide etiam plura, si placet, in 1. sent. dist. 8.

CAPVT. IV.

v. 3. *PRoiecit* (scilicet virgam) *& versa est in colubrum.* Vide Annot. infrà cap 7

v. 6. *Quam cùm misisset in sinum, protulit leprosam.* Allegoricè significatur, quod multi qui sibi mundi videntur, si manum in sinum mittant, id est, si diligenter animæ suæ latebras scrutentur: instar niuis retrahent illam leprosam, id est, inuenient magnam immundiciem; maximè, si operum suorum scrutentur intentionem. Iterum autem, si manum suam in sinum mittant, id est, si iterum atque iterum hoc pacto suam scrutentur conscientiam: tandem proferent eam mundam & similem carni reliquæ: id est, scrutando mundabunt conscientiam seu animam suam, vt similis sit animabus sanctis, quæ sunt in corpore Christi, quod est Ecclesia, Deoque seruient in rectitudine & sinceritate cordis. vt impleatur illud Psal. 118 *Cogitaui vias meas & conuerti pedes meos in testimonia tua:* & illud Psalm. 76. *Meditatus sum nocte cum corde meo; & exercitabar, & scopebam spiritum meum.*

v 10. *Obsecro Domine, non sum eloquens ab heri & nudiustertius, & ex quo locutus es.* In eo quod ait, (*ab heri & nudiustertius*) non significat sibi recenter accidisse tarditatem & impedimentum linguæ, sed phrasi Hebraica indicatur eum à prima ætate non fuisse eloquentem. *Ac præterea*, quòd additur (*Et ex quo locutus es ad seruum tuum impeditioris & tardioris linguæ sum*) quidam sic exponunt: postquam apparuisti mihi & locutus es mecum, etiam multò magis impeditæ linguæ esse cœpi; idque idcircò quòd homo ex præsentia diuinæ Maiestatis debilior reddatur, sicut Dan. dicit cap. 5 *Domine in visione tua dissolutæ sunt compages meæ, & nihil in me remansit virium.* Alij quoque sic interpretantur; Ex quo locutus es mecum etiam ipse intelligere potuisti me minimè esse eloquentem.

Sed *quæritur*, verè, an falsò hæc prætexuerit Moyses? Quod falsò, significare videtur Stephanus Act. 7. v. 22. vbi dicit: *Et eruditus est Moyses omni sapientiâ Ægyptiorum, & erat potens in verbis & in operibus suis* Sed *Respond.* id dici à Stephano, quia erat homo magnæ authoritatis, cuius verba magni faciebat rex, & qui in opere prudenter & laudabiliter se gerebat, vt qui à filia regis fuisset adoptatus, instructusque in omni sapientia Ægyptiorum. Nihilominus impeditæ eum fuisse linguæ satis ex eo patet, quod cù Moyses c. 6. iterum atque iterum v. 12. & 30. diceret se incircumcisum esse labijs, Dominus capite sequenti v. 1. & 2. sic responderit Moysi: *Aaron frater tuus erit Propheta tuus: tu loqueris ei omnia quæ mandabo tibi, & ille loquetur ad Pharaonem.* Et similia habentur hoc cap. 4. v. 16.

v. 14. *Iratus Dominus in Moysen. Quæritur* quomodo iratus, cum nec punierit, nec etiam legatur quicquam comminatus ei fuisse; *Respondeo*, iram Deo attributam significare aliquid, quod in homine solet esse iræ effectus, cuiusmodi non tantum est vindicta, punitio, comminatio, verum etiam sermo durior, cuiusmodi esse solet hominis irascentis. Itaque intelligendum verba Dei quæ sequuntur durius prolata fuisse, tanquam ab irato, propter obstinatam Moysis tergiuersationem *Est & circa* hunc locum & præcedentem notandum, rectè quidem Moysem deprecari arduam legationem ad quam vocabatur. (Id enim humilitatis est.) In ea autem deprecatione cum pertinacia persistere, non rectè eum facere. Vnde & iram Dei aduersum se prouocauit. Quo exemplo monentur omnes, quotquot ad pastoralem functionem vocantur (quam Apostolus legationem vocat Dei nomine susceptam) ne cum pertinacia resistant huiusmodi vocationi, ne quidem prætextu defectus eloquentiæ, aut scientiæ. Quâ in re acquiescere potius debent iudicio eorum à quibus legitimè vocantur, quàm proprio.

quoad sacerdotium, quando posteà tribum Leui deputauit, eamque solam, ad ministerium tabernaculi.

v. 29. *Et appositus est* (scilicet Isaac) *populo suo.* 70. habent (*& appositus est ad genus suum.*) Ex qua versione Ambros. lib. 1. de Abel & Cain cap. 2. quærit mysterium, cur Scriptura nunc dicat (*ad genus suum*) nunc (*ad populum suum.*) Sed citra Hebræam veritatem; quæ tantùm habet (*& collectus est ad populos suos.*)

CAPVT XXXVI.

v. 2. ET *Oolibama filiam Anæ, filiæ Sebeon.* Intricata est hìc lectio. Nam pro (*Anæ filiæ Sebeon*) quasi Ana fœmina fuisset, reposuerunt nonnulli masculinum (*Anæ filii Sebeon.*) Et omninò constat Anam virum fuisse, patremque Oolibama & filium Sebeon hoc ipso cap. v. 24. *Nihilominus* in Hebræo est fœmininum; sed quod verti potest, vel per genitiuum, vel per accusatiuum. Certè veritas historiæ requirit, vt hoc v. 2. in accusatiuo legatur (filiam Anæ, filiam Sebeon:) Paulò post verò v. 14. (vti legitur) vtrumque in genitiuo; sed vtrumque hoc sensu; nempe, vt Oolibama vxor Esau, dicatur & filia Anæ, & filia Sebeon, non quasi habuerit duos patres, sed quod Sebeon fuerit eius auus; sicque hic filia pro nepte ponitur: Quod mirum non est; nam & Abraham Loth nepotem suum vocat fratrem, Genes. 13. v 8. Vide Notationes eruditas in hunc locum F. Lucæ.

v. 8. *Habitauit que Esau in monte Seir, ipse est Edom.* Videndum quomodo hic locus non repugnet ei qui est c. 32. vbi dicitur Iacob rediens ex Mesopotamia misisse nuncios ad fratrem suum in terram Seir, in regionem Edom: quin quod 33. cap. dicit Iacob se secuturum vestigia Esau donec veniat in Seir, imò & Esau, reuersus dicitur illo die, itinere quo venerat in Seir. Ex quo liquet Esau iam eo tempore in Seir habitasse, quando Iacob reuertebatur de Mesopotamia. *Quomodo igitur* hic tandem dicitur à fratre suo Iacob recessisse, & habitationi suæ delegisse montem Seir? *Respondet* August. & rectè; Esau, post fratris Iacob in Mesopotamiam discessum, noluisse habirare cum parentibus suis, partim quod indignè ferret se benedictione fraudatum, partim quod vxores suas videret parentibus suis exosas esse; vt suprà dictum est; ac tum cœpisse habitare in monte Seir. Cæterùm post reditum fratris sui, reparata cum eo amicitia, reuersum esse ad parentes in terram Chanaan; vbi cùm patrem Isaac mortuum simul sepelijssent (vt dicitur cap. præced. in fine) quia eos iam ditatos, illa terra (sicut hic dicitur) capere non poterat, rursum abscessisse in Seir; atque ibi gentem Idumæorum ab Edom seu Esau sic dictam, propagasse.

v. 15. *Hi duces filiorum Esau.* Et rursum in fine v. 40. *Hæc ergo nomina ducum Esau in cognationibus, & locis & vocabulis suis.* Confer diligenter quæ sunt 1. Paralip. 1.

v. 24. *Iste est Ana qui inuenit aquas calidas in solitudine.* Pro (*aquas* quidam (*equas*) legendum suspicantur. Vide Oleastrum hic.

v. 33. *Et regnauit pro eo Iohab.* Quidam, vt Græci, putant hunc esse Iob, cuius patientiæ exemplum Scriptura integro libro proponit. Hieron. repugnat in lib. traditionum Hebraicarum in Genes. Sed posteà de hoc plenius, cùm ad illum librum ventum erit.

CAPVT XXXVII.

v. 2. ACcusauit que *fratres suos crimine pessimo.* Quod fuerit illud crimen, præstat ignorare, quàm curiosè scrutari, cùm Spiritus sanctus illud exprimere noluerit. Nec debemus esse nimiùm malè suspicaces de peccatis aliorum occultis. Sed cur Ioseph non prius corripuit fratres, quàm eos apud patrem accusaret; an quia videbat id sine fructu futurum? nempe quod iunior esset, & solus; fratres autem multi & natu maiores. Hebræa sic habent: *Et retulit Ioseph infamiam eorum malam ad patrem eorum.* Septuaginta habent velut contrarium sensum: *Et attulerunt contra Ioseph vituperium malum ad Israël patrem suum.* Et hoc magis conuenit in eam rem, cuius typum Ioseph gerebat. Nam Iudæi Christum accusabant blasphemiæ, ipse autem Christus negat se accusaturum Iudæos apud patrem. Nihilominus cùm versio Latina ex Septuaginta habeat conformiter Hebræo; *Attulit autem Ioseph vituperium malum ad Israel:* propter dictum typum: lectio nostra & Hebrea non sunt mutandæ.

v. 3. *Israel autem diligebat Ioseph.* Sed quare non potius diligebat Beniamin? vtpote minimum natu; Ad hoc responderi potest, Ioseph, tantum comparari cum filijs grandioribus, quorum mentio præcessit: Beniamin verò adhuc admodum puer erat. Alij attendentes, quod in Hebræo ad verbum legitur (*eò quòd filius senectutis esset ipse*) hoc modo exponunt: Israël præ cæteris diligebat Ioseph, eò quòd filius sapiens esset, quodque in eo senilis quædam grauitas morum & sapientia reluceret. Quam expositionem habet etiam interpres Chaldæus

v. 3. *Fecitque ei tunicam polymitam.* Videat qui velit de hac tunica prolixè Liranum, Burgensem, & Replicatorem. *Polymiton,* Græcè id est, *multis filis contextum:* quasi multifilum.

v. 5 *Accidit quoque vt visum somnium referret.* Somnia hæc sua Ioseph non legitur interpretatus, sicut posteà interpretatus est somnium Pharaonis. Nempe non videtur ei Deus suorum somniorum adhuc intelligentiam eo tempore reuelasse, ne fortè efferretur in superbiam: tum etiam quia satis procliue erat patri & fratribus ex ingenij sagacitate coniectare, quid ea somnia sibi vellent. Vnde & notanter de Patre legitur, quod rem tacitus considerabat.

v. 7. & 9. *Vestrosque manipulos &c.* ac deinde: *Aliud quoque somnium, quasi solem & lunam & stellas vndecim adorare me.* Priori in somnio nihil significatur de patre & matre, sed tantum in posteriori. Quæ diuersitas duorum somniorum ipso etiam euentu comprobata est: Nam primum quidem soli fratres ob escas emendas missi in Ægyptum, Ioseph vt Principem terræ adorauerunt, vt habetur infrà cap. 42. & 43. Postmodum verò cum patre, totaque familia ijdem fratres in Ægyptum commigrantes, simul quoque vniuersi eum adorauerunt. *Nec* mouere debet, quod mater eius Rachel, iam dudum antea mortem obierat: Nã sanè Bala, quam Rachel sibi substituerat, eratque patris eius vxor, ac proinde nouerca, adhuc tunc cum ingrederentur Ægyptum viuere potuit. Quòd si dicas, non legi, nec etiam patrem ipsum adorasse Ioseph: imo contrarium videri: nempe quod Ioseph ipsi patri honorificè occurrerit, cap. 46. *Respondeo,* somnium in hoc saltem impletum, quia Iacob antequam sciret Ioseph esse principem Ægypti, cap. 43. per filios mittit ad eum munera, quæ non solent offerri sine adoratione, & quidem totius familiæ suæ nomine; itaque etiam nomine vxoris vel vxorum: quæcumque tunc superfuerint. Hinc & toties filij Iacob ad Ioseph cap. 44. *Cùm ergo ascendissemus ad famulum tuum patrem nostrum,* & rursum, *si intrauero ad seruum tuum patrem nostrum.* Vide nostrum comment. ad illa verba Epist. ad Hebr. cap. 11. *Adorauit fastigium virgæ eius.*

v. 16. *Fratres meos quæro.* Figuram Christi nota in his verbis. Nempe Christi fratres erant Iudæi, de quibus dicit. *Non sum missus, nisi ad oues quæ perierunt domus Israel.*

v. 28. *Et prætereuntibus Madianitis vendiderunt eum Ismaelitis.* Pro eo quod priori loco est (*Madianitis*) quædam exemplatia habent (*Ismaelitis,*) sed malè. Nam (*Madianitis*) legunt cõstanter omnia MSS. suffragãtur

etiam Hæbrea, Chaldæa & Græca quomodo etiam infra legitur, omnibus exemplaribus consentientibus; *Madianitæ vendiderunt Ioseph in Ægypto.* Sed quomodo ergo ijdem modò Ismaelitæ vocantur, modò Madianitæ? cùm constet Ismaelem, & Madian diuersos fuisse filios Abrahæ? & Madianitarum gentem diuersam fuisse ab Ismaelitis seu Agarenis? Ad hoc *respondet* August. in q. Agar & Ceturam forte fuisse eandem fœminam; sic & nationes has fuisse permixtas. Fortè etiam hanc solutionem firmant, quæ sunt Iudicum 7. & c. 8. de Madian & Amalech. A

v. 28. *Vendiderunt eum viginti argenteis.* Septuaginta habent (*aureis*) χρυσῶν Fortè magnis viginti argenteis, valentibus paruos aureos. Sanè argenteis legendum esse, non aureis, testatur quoque S. Hieron. in 26. Matthæi. B

v. 35. *Noluit consolationem accipere*: tum ob magnitudinem doloris; tum quia non immeritò poterat ipsos consolatores habere suspectos quod ab ipsis interfectus aut sublatus esset: primum quia non ignorabat Ioseph ab illis odio habitum, deinde, quia inter sanguinem hœdi quo tinxerant tunicam eius & sanguinem hominis posset humana industria distinguere: Ac denique quia si Ioseph fuisset a fera deuoratus, tunica fuisset lacera, & corporis quædam membra vt ossa, fuissent reperta cum tunica: quòd cùm non esset factum, facilè poterat Iacob, aliud quiddam de filio suspicari. Neque omninò cōsolationem nullam admisisse eum scriptura dicit, sed consolantibus eum filijs, non admisit, posteà tamen credibile est dolorem fuisse lenitum. Dicit enim scriptura quod luxerit eum multo tempore: vnde significatur quod post multum tempus consolationem acceperit. C

Descendam ad filium meum lugens in infernum. Vel infernos lymbum patrum significat, vel generaliter per infernum significatur status mortuorum. Porrò verba sunt significantia magnitudinem doloris q. d. Morior præ dolore; *Tristis est anima mea vsque ad mortem.* Nequaquam verò potest de sepulchro accipi; nullo enim modo sperabat Iacob commune sepulchrum cum Ioseph, vtpotè quem existimabat à ferâ deuoratum. An verò alibi aliquando nomine inferni sepulchrum significetur, Vide Iob 17. Vide etiam quæ diximus in 4. sent dist. 45. §. 1.

CAPVT. XXXVIII.

v. 7. **F**Vit quoque Her nequam in conspectu Domini. De nequitia Her, quædam fabulantur Iudæi, præter ea, quæ hic Scriptura sacra commemorat. Sed non sunt illa temere credenda. Qui vult, videat apud Liranum. D

v. 9. *Ille sciens non nasci sibi filios.* Nempè debebat fratri suo suscitare semen. Deut. 25.

v. 14. *Quæ depositis viduitatis vestibus.* Notandum hoc loco, cum D. Augustino, etiam temporibus Patriarcharum certa, & sua quædam fuisse vestimenta viduarum, quibus à coniugatis atque virginibus discernerentur. Ita legitur quoque de Iudith, quod egressura Bethuliâ ad castra Assyriorū, exuerit se vestimentis viduitatis suæ. Quòd si viduæ à reliquis fœminis certo vestimenti genere distinguebantur, idque publicæ honestatis causa: multò magis putandum est, virgines tum à coniugatis, tum à viduis, certo ac proprio cultu etiam tum distingui solere: eò quòd multò magis virginum quàm viduarum pudori consulere oporteat. Sanè, si hodie vestium discrimina quæ magnis de causis instituta sunt, exactiùs seruarentur, melius consuleretur tū dignitati, tū integritati personarum. Vnde & secundùm Iurisperitos, qui Clericū indutum laico habitu pulsauerit, non tenetur canone constituto aduersus inuasores Clericorum, propterea quòd Clericus suæ personæ discrimen habitu non prætulerit. E

Estij annotat. in Script.

v. 24. *Producite eam vt comburatur.* Iudas hoc loco exhibet nobis personam hypocritarum, qui propria peccata dissimulantes, in aliena grauiter animaduertunt. Ipse enim erat, qui etsi eam ignorans, Thamar abusus fuerat. *Sed* quæritur, qua iustitiæ specie Iudas eam velit comburi, cùm simplex fornicatio nunquam tam grauiter punita fuerit? Dicunt Hebræi quidam, Thamar fuisse filiam Melchisedech sacerdotis summi, legem autem præcipere Leuit. 21. Sacerdotis filiam fornicationis conuictam debere comburi. Sed primò incertum est, & improbabile, fuisse eam filiam Melchisedech (nam Apostolus de Melchisedech dicit, *sine genealogia.*) Deinde lex illa aduersus filiam sacerdotis fornicantem nondum lata erat. Ac proinde rectiùs respondetur, Thamar non simplicis fornicationis, sed adulterij ream fuisse habitam, non quòd propriè iam coniugata esset, sed quia obligata erat secundùm legem (quæ etiam tum seruabatur, vt patet in secundo filio Iudæ) vt nuberet propinquiori, qui erat Sela: quem & Iudas ei promiserat, sed differebat In eo ergo, quod per fornicationem se alteri coniunxisset, species saltem erat adulterij.

v. 30. *Postea egressus est frater eius.* Seuerus in historia hunc dicit postero die editum; quod vnde habeat nescio.

CAPVT. XXXIX.

v. 4. **G**Vbernabat sibi creditam domum. *Quæritur*, vnde Ioseph tam citò perdiscere potuerit linguam Ægyptiacam, vt gubernandæ domui posset esse idoneus? Nam linguam Ægyptiacam diuersam fuisse ab Hebræa, patet, quia paulò pòst Ioseph fratribus per interpretem loquebatur. Vnde & in Psal. 80. de populo Israël apud Ægyptum peregrinante, dicitur; *Linguam, quam non nouerat, audiuit.* Itaque *respondeo*, Ioseph, qua erat celeritate ingenii simul adhibita cura, ac studio; statim assecutum esse gentis linguam, primò, vt imperfectè, deinde vt perfectè eam sonaret, præsertim cùm adhuc adolescens esset, quæ ætas linguis discendis aptissima est.

v. 6. *Nec quidquam aliud nouerat nisi panem.* Non de Iosepho dicitur, quasi hoc ad eius integritatem & simplicitatem pertineret, sed de hero ipsius. Est enim sensus: Herus omnia fideli ministro committebat, de nulla re alia sollicitus, quàm de edendo & bibendo. Qui quidem sensus, & ex circumstantiis manifestus est, & ex fine capitis, vbi similia dicuntur de præfecto carceris; tum etiam ex verbis Ioseph ad vxorem Domini sui sollicitantem eum ad stuprum.

v. 9. *Et peccare in Deum meum?* Quidam codices pridem habebant (*Dominum meum*) sed rectè repositum est (*Deum meum*) nam ita pleraque MSS. habent, tum imprimis quoque Hebræa, Chaldæa & Græca. Vnde patet Ioseph in hac recusatione stupri non tantùm spectasse, ne Domino suo temporali infidelis esset (quod tamen apud impudentem fœminam meritò prætexebat) sed præcipuè, ne in Dominum Deum peccaret; quod est perfectæ virtutis.

v. 14. *Et introduxit virum Hebræum.* Et inferiùs rursus; *ingressus est ad me seruus Hebræus.* Nota, Ioseph nec iure, nec proinde reuera seruus erat, quia iniustè venditus: Itaque proprietas rei sic venditæ non transierat ad emptorem. Seruus igitur erat putatitius; quomodo Ioseph noui testamenti, pater putatitius Christi. Cæterùm quod bis Hebræum vocat, cum contemptu facit; erant enim Hebræi contemptibiles Ægyptijs, vide infra c. 43.

CAPVT. XL.

v. 8. **S**Omnium vidimus. *Quæri* solet, sitne licita somniorum obseruatio, & eorum interpretationem quærere aut dare? Nam dicit Dominus Deut. 18. *Non*

inuenietur in te qui obseruet somnia. Et alibi sæpiùs somniorum obseruationes prohibentur. Et contrà producuntur Ioseph & Daniel interpretantes somnia. Itaque *Respondeo*: Somnia vel diuinitus immittuntur, vel ex naturalibus tantùm causis eueniunt. Si ex causis tantùm naturalibus accidunt; nullam habent significationem euentuum futurorum, sed tantùm præsentis corporis constitutionis, aut etiam futuræ, quantum ex præsenti constitutione de futura iudicari potest. Atque huiusmodi somniorum significatio ad Medicos pertinet. Quod si diuinitus immittuntur, id sanè fit ad aliquid significandum, quod ab homine humanâ sagacitate sciri aut præuideri non potest. Itaque huiusmodi somnia neque discerni ab alijs somnijs, neque exponi possunt, nisi ab ijs, qui dono ad hoc diuinitus collato instructi sunt; cuiusmodi fuerunt Ioseph & Daniel. Et hoc est quod Ioseph hîc dicit: *Nunquid non Dei est interpretatio?* & posteà ad Pharaonem: *Absque me Deus respondebit prospera Pharaoni.* q. d. non ego, sed Deus. Vnde in proposito magis fuerunt Prophetæ Ioseph & Daniel, qui huiusmodi somnia discernere & interpretari potuerunt, quam Eunuchi Pharaonis; vel ipse Pharao & Nabuchodonosor, quibus visio imaginaria accidit per somnium, sed eius intelligentiam non habuerunt. Damnat autem scriptura obseruatores quorumcumque somniorum, quasi per ea aliquid futurum significetur quod ad liberas hominum actiones pertineat: quod naturaliter per ea significari nō potest.

v. 22. *Vt coniectoris veritas probaretur.* (*Vt*) non finem significat (nihil enim Pharao de hac interpretatione somnij audierat, cùm pincernam in locum suum restituit) sed denotat euentum. Sensus enim est. Atque ita factum est, vt veritas coniectoris fuerit declarata. Et sic quoque intelligitur quod aliquoties in Euangelio dicitur: *Vt impleretur quod scriptum est; ac si dicatur*; atque ita impleta est prophetia talis, aut talis. Quamquam in Hebræo non est, *vt veritas probaretur*: sed, *quemadmodum coniecerat eis Ioseph.*

CAPVT XLI.

v. 16. *Absque me Deus respondebit prospera Pharaoni.* Hoc Symmachus clariùs ita vertit; *Non ego, sed Deus respondebit pacem Pharaoni.* Verba sunt humilitatis, quibus interpretandi facultatem, quâ pollebat, refundit in Deum authorem. Sic & Paulus 1. Cor. 15. *Non ego, sed gratia Dei mecum.* Et rursum. *Tametsi nihil sum.* Vide Hebræa.

v. 38. *Num inuenire poterimus talem virum, qui spiritu Dei plenus sit?* Et mox iterum; *Quia ostendit tibi Deus omnia quæ locutus es.* Deus vtrobique in Hebræo non *Iehoua*, sed *Elohim* dicitur. Itaque etiam verti poterat numero plurali: *deorum & dij.* Nam Pharao non vnius Dei, sed deorū cultor erat. Quomodo in Daniele quoque legitur dictū à regina Babylonis ad regē, Dan. 5. *Est vir regno tuo, qui spiritum deorum sanctorum habet in se.*

v. 43. *Fecitque eum ascendere super currum suum secundum.* Pro (*secundum*) multa M S S. habent (*secum*) Hebræa sic ad verbum: *Et equitare fecit eum in curru secundo, qui sibi erat.* Vnde satis apparet melius esse, quod nos legimus (*secundum*). Nam illud (*qui sibi*) redditur per (*suum*) Non ergo cum Pharaone ducebatur Ioseph, vt dici posset (*secum*:) sed solus in curru secundo: quomodo & Mardochæus legitur honoris causâ circumductus cum voce præconis.

v. 41. *Vt omnes coram eo genu flecterent.* Hebr. est: *& clamabant ante eum, Abrech.* id est, *pater tenes*: vel *flecte genua.*

v. 43. *Lingua Ægyptiacâ Saluatorem mundi.* Septuaginta vocem Ægyptiacam retinuerunt, & reddiderunt his Græcis characteribus ψονθομφανήχ Hebraicè est, *Saphnath Pahaneach*; quod Benedictus Arias vertit, *Absconditi reuelatorem.*

v. 45. *Deditque illi vxorem Aseneth filiam sacerdotis.* Vtique sacerdotis idolorum, quæ in Ægypto colebantur. Nec tamen peccauit Ioseph filiam eius accipiendo vxorem: ita enim conueniebat exaltari. Nam valdè honorabile erat filiam sacerdotis, & quidem summi, qualis hic fuisse videtur, vxorem ducere. Verisimile est autem Ioseph, de quo in Psal. 104. canitur, *vt erudiret principes eius, sicut semetipsum & senes eius prudentiam doceret*, vxorem suam, fortè & vxoris patrem, familiam paternam, instituisse in vera religione.

v. 45. *Sacerdotis Heliopoleos.* Hebraicè, (*sacerdotis On*) quæ ciuitas multò pòst fuit vocata Heliopolis. Itaque hîc in Latina interpretatione, Prolepsis est, seu anticipatio, sicut & Ezechielis 30. in vocabulo Alexandria.

CAPVT XLII.

v. 6. *Cumque adorassent eum fratres sui* Ecce, impletur somnium Ioseph, de quo suprà c. 37. itemque, cùm paulò pòst rursum se seruos Ioseph vocant.

v. 9. *Exploratores estis; vt videatis infirmiora terræ venistis.* Quæstio est quomodo Ioseph non fuit mentitus, imò calumniatus fratres suos, imponens eis falsum crimen, quòd exploratores essent? Varij variè respondent. Quidam vt Iosephum excusent, dicunt eos in Ægyptum proficiscētes explorasse viam meliorem ac tutiorem: eoque tectè ac verè exploratores dictos. Sed Sophistica est hæc elusio nec proposito congruens. Postea enim dicit: *imminuta terra huius considerare venistis*, significantes quales intelligat exploratores.

Alij dicunt eos obambulasse per vicos & plateas, omnia considerantes, & vt quidam dicunt, quærentes fratrem suum Ioseph, quem verisimiliter sciebant in Ægyptum venditum fuisse ab Ismaelitis: ita vt meritò suspicionem dare potuerint quòd exploratores essent: atque ita sensum esse: *exploratores estis* circumspicitis omnia loca ciuitatis exploratorum more. Alij mendacium veniale agnoscunt in Ioseph, sed ab eo calumniam propulsant, quia non ad hoc obiecit eis, vt exploratorum supplicio afficerentur, sed per hoc cognosceret affectum eorum erga fratrem Beniamin, & pœnitentiā venditionis suæ. Potest & hoc modo responderi: *exploratores estis*, id est, nisi vos legitimâ ratione purgaueritis, habeo vos pro exploratoribus: sicut pater sine mēdacio dicit filio: Tu hoc aut illud fecisti, non fuisti in tēplo, aut non fuisti in scholis, id est hoc de te existimabo, nisi mihi aliud ostendas. Talia à parentibus, magistris, inquisitoribus, sæpè dicuntur, non assertiuè, sed inquisitiuè & opposité, vt alter respondeat, & quod objicitur doceat non esse verum, sicut & argumentantes facere solent. Et hunc intellectum confirmat, quod postea repetit dicens: *Alioquin*, id est, nisi deprehendero vos vera dicere, *exploratores estis*, &c. Item potest esse sensus: externi estis, ita vt suspicari quis de vobis possit quod exploratores sitis. Sic Dominus ad mulierem Syrophænissam: *Non est bonum sumere panem filiorum & mittere canibus*: quod dixit quasi ex persona Iudæorum, qui potuissent hoc mulieri obiicere, quæ alioquin iam canis non erat, quia magna erat fides eius plusquam Iudæorum.

Quæritur etiam quomodo non peierauerit dicens: *Per salutem Pharaonis non egrediemini hinc, donec veniat frater vester minimus?* Respondeo, verum dixit, non enim significat se omnes detenturum, alioqui nemo proficisci potuisset ad ducendum Beniamin. sed se non omnes dimissurum, & saltem vnum retenturum donec Beniamin veniret; quod & factum est, Simeon enim vsque ad aduentum Beniamin detentus fuit. Possunt etiam intelligi esse verba comminantis, & facere proponentis, nisi iustiore ratione dimoueatur à proposito.

v. 28 *Quidnam est hoc quod fecit nobis Deus?* Sic Itidem cap. seq. v. 23. Dispensator domus Ioseph, *Deus vester, & Deus patris vestri, dedit vobis thesauros in saccis vestris.* Vbi nota primò, morem Scripturæ, iuxta quem, omnia bona merita, in Deum authorem referantur. Porro quòd dispensator domus Ioseph homo Ægyptius sic sit locutus; intelligitur id fecisse ita instructus à Ioseph, iuxta illud Psal. 104. *Vt erudiret principes sicut semetipsum, & senes eius prudentiam doceret.*

v. 36. *In me hæc omnia mala reciderunt.* Quare non peccauit Ioseph immeritò affligendo animum patris? *Respond.* fecit id tantum per accidens. Etenim dum per se hoc agit, vt fratres, sicut erant meriti, pœnas aliquas luerent odij & crudelitatis in se fratrem; simul ex accidenti euenit, vt pater dolore afficeretur: velut si à iudice filius sceleratus suplicio afficiatur, fit vt etiam patris eius tametsi innocentissimi animus dolore crucietur. Sed *cur* non peccauit cupiditate vindictæ in fratres. *Respondeo*, quia hoc licet etiam inter amicos; vt etiam Philosophus docet in Ethicis, quando leuis est vindicta: & ad correctionem proximi ex amore exhibetur.

v. 37. *Duos filios meos interfice.* Sed quid solatii aut solaminis fuisset Iacob occidi filios filii sui? *Respondeo* nihil, quin magis dolor. Sed dicit hoc Ruben hominum consueto more, cùm in re maximi momenti res carissimas oppignorant, & periculo exponunt.

CAPVT XLIII.

v. 3. D*Enunciauit nobis vir ille.* Nota, non hoc expresse denunciasse legitur: Verùm cùm cap. præced. v. 15. dixerit; *Per salutem Pharaonis non egrediemini hinc, donec veniat frater vester minimus*, credibile est eum ad dimissos postea iterasse hoc, vel simili modo: Per salutem Pharaonis, non videbitis faciem meam, donec veniat frater vester minimus.

v. 6. *In meam hoc fecistis miseriam.* Id est, factum vestrum in meam cessit miseriam. Non enim dicere vult pius Patriarcha filios suos patoriam miseriam intendisse, sed ita euenisse ipsorum imprudentia. Sic & quod Hebr. legitur; *Vt quid malè fecistis mihi?* non expostulantis est, aut improperantis, sed suam miseriam deplorantis.

v. 9. *Ego suscipio puerum.* Nota non dixit hic Iudas spondes pro Beniamin, vt dixerat Rubē cap. superiori: *Filios meos interfice*; nēpe iam duo filii eius Her & Onan interfecti erant à Domino; & verisimiliter metuebat, ne quid simile aliis filiis suis contingeret. Tum etiam à tali sermone abstinebat, ne memoriam eius quòd duobus prioribus filiis suis acciderat, renouaret.

v. 14. *Et remittat vobiscum fratrem quem tenet.* Loquitur Iacob de Simeone qui tenebatur in vinculis, & de Beniamin. In Septuaginta sic habetur: *& remittat fratrem vestrum vnum, & Beniamin.* Vbi cùm verè intelligatur Simeon captiuus, tamen fortasse nonnulli aliquando acceperunt de Ioseph. Certè in officio Ecclesiastico, Dom. 5. Quadragesimæ, in responsorio nono sic legitur: Lamentabatur Iacob de duobus filiis suis: Heu me, dolens sum de Ioseph perdito, & tristis nimis de Beniamin, ducto pro alimoniis: Precor cælestem regem, vt me dolentem nimium faciat eos cernere. Quæ verba indicant saltem Iacob non omnem omnino spem abiecisse videndi Ioseph, etsi hoc non videantur eius verba indicare cap. 37. v. 35. Forsitan enim in corde suo suspicabatur, id quod res erat, Ioseph venditum, non deuoratum à bestia, quod nulla ossa ostenderentur, sed sic loquebatur vt est ibi cap. 37. ne feroces filios magis exacerbaret.

v. 16. *Occide victimas, & instrue conuiuiū.* Hæ victimæ, cui immolabantur, Deo verò, an falso? Si sacrificium intelligitur, haud dubiū Deo vero. Neque enim vir sanctus præcepisset immolari victimas Deo falso; neque Ioseph, qui tanta authoritate pollebat apud Ægyptios, prohibitus fuisset, vt apparet, offerre sacrificium Deo suo. *Sed forte* non loquitur Scriptura de sacrificio, sed de sola mactatione pecorum ad vsum conuiuii. Vnde & Hebræa tantum habent; *Macta tu.* Vatablus quidem subaudit, victimam: sed quare non simpliciter, pecus, vitulum, bouem, vel quid simile?

v. 32. *Illicitum est enim Ægyptiis comedere cum Hebræis.* Hebræorum nomen tunc dudum innotuisse, patet; tum quod hera Ioseph Genes. 39. ipsum bis contemptim vocet Hebræum: tum quod & pincerna regis dicat cap. 41. *Erat ibi puer Hebræus.* Quin ipsi Abraham & Loth Genes. 14. Hebræi vocantur, sic dicti à Chananæis, quasi transfluuiales: quod ex Mesopotamia illuc venissent, iamque plurimi populi ab illis propagati erant, vt Ismaelitæ, Madianitæ, Moabitæ, Ammonitæ, vt non necesse sit hic nomine Hebræorum, tanquam ignotorum, generatim omnes Chananæos accipere. Cæterum quare profanum censerent Ægyptii comedere cum Hebræis, imò abominationē putarēt, (nam ita sonant Hebræa:) patebit Exodi 8. v. 26.

v. 34. *Maiorque pars venit Beniamin.* Ita iusserat Ioseph, tum quia Beniamin frater erat vterinus Ioseph, tum etiam quod solus Beniamin immunis fuisset; & innocens à crimine in Ioseph à fratribus cæteris commisso. Quomodo singulis singulæ partes in huiusmodi conuiuiis distribuerentur, vide etiam 1. Regum 6.

v. 34 *Biberuntque & inebriati sunt cum eo.* Solet, inquit August. ebriosi hinc sibi adhibere patrocinium, non tantum propter filios Iacob reliquos, sed etiam propter Ioseph, qui valdè sapiens commendatur. Sed respondet August. & ante eum Hieron. verbum *ebrietatis* pro satietate tantùm solere in Scripturis poni. Vnde est illud Psal. 64. *Visitasti terram, & inebriasti eam.* Vbi nullo modo inebriari potest accipi, vt ebriosi accipiunt. Nam nec ipsi terræ vtilis est huiusmodi ebrietas, cùm nimio humore semina corrumpantur. Cōmentarius quoque in Psalm. 80. D. Hieronymo adscriptus, negat, ad literam, Ioseph virum sanctum inebriatum: etsi id fateatur de Loth.

CAPVT XLIV.

v. 5. S*Cyphus — ipse est in quo augurari solet Dominus meus.* Cùm dicat Scriptura sacra Deut. 18. *Non inueniatur in te qui obseruet somnia, atque auguria*, nullo modo putandum est Ioseph auguriis deditum fuisse; quem spiritu diuino constat futura atque arcana prædixisse, iuxta quod ipse ad Pharaonem dicebat; *Absque me, Deus respondebit prospera Pharaoni. Quæstio* proinde relinquitur, quomodo Ioseph per seruum suum hic nominet scyphum suum in quo augurari solet; quod & ipse, posteà v. 15. similibus verbis repetit, dicens ad fratres: *An ignoratis quod non sit similis mei in augurandi scientia?*

Augustinus *respondet* hæc nō seriò, sed ioco dicta esse, & proinde non habenda mendacia. Augustini sententiæ subscribit Thomas in 2. 2. quæst 95. art. 7. addens Iosephum fortè ad hoc retulisse, quod vulgus de eo opinabatur. Tum sensus erit: An ignoratis, id est, an non vel ex publica fama de me cognoscere potuistis, non esse mihi similem in augurandi scientia? Ita quoque Dan. 4. Nabuchodonosor Danielem nominat, principem Ariolorū & c. 5. regina eum dicit constitutum principem magorum, incantatorum, Chaldæorum & aruspicum. Et hæc posterior sententia magis placet. Author quidam id quod alii ex Hebræo vertunt (*augurando augurabitur*) ipse vertit (*experiendo experiens discet*) & dicit eos, qui de augurio interpretantur, sine causa Ioseph magno crimine grauare, imò (addit) & vocibus vim inferre. Nihilominus Bened. Arias Montanus reddidit, *augurando augurabitur*.

v. 16. *Dixit Iudas; Deus inuenit iniquitatem seruorum*

Estij annotat. in Script. C iij

suorum. Non agnoscit Iudas furtum sibi obiectum: A
Eram enim accusationem strenuè à se repulerunt fratres superioribus verbis; sed iniquitatem intelligit, peccata anteà ab ipsis commissa: maximè illud, quò ex inuidia fratrem suum Ioseph vendiderant. Vt sit sensus: Deus peccata nostra quæ nos occulta esse putauimus inuenit, hoc est, ostendit sibi esse manifesta per hanc aduersitatem quam nunc nobis immittit. Vnde & supra loquebantur ad inuicem: c. 42. v. 21 *Merito hæc patimur, quia peccauimus in fratrem nostrum: ideircò venit super nos tribulatio.* Et Ruben dicebat v. 22. *En sanguis eius exquiritur.*

CAPVT XLV.

v. 2. E*Leuauitque vocem — quam audierunt Ægyptij* B
omnisque domus. Quomodo potuit omnis domus regia vocem vnius Ioseph flentis audire, cùm ampla esse solent Regum palatia? At sensus est, rumorem fletus eius statim totam regiam peruasisse.

v. 5. *Nolite pauere, neque vobis durum videatur.* Non extenuat Ioseph peccatum fratrum in se commissum, quod sanè grauissimum erat; sed prohibet iram & rixas & exprobrationes, quibus læditur fraterna charitas. Nam Heb. est: *Et ne sit ira in oculis vestris, quod vendideritis me huc*: ac si dicat, ne alter in alterum culpam huius rei cõferre conetur. Sic & infrà prohibet, dicens: *Ne irascamini in via.* Versio Vatabli sic: *Neque commoueamini intra vos.* Et Scholion, ne indignemini vos, aut ne fleatis. Ita sensus est idem vtriusque membri, ne doleatis nec contristemini. Non prohibet autem, aut mi- C
nuit pœnitentiam; sed dolorem animi mitigat verbis consolatorijs, commemoratione boni, quod occasione facti eorum secutum est, nempè quod subditur.

Commendatur hic nobis mira Iosephi clementia & mansuetudo erga fratres, quos adeo sibi inimicos senserat, quibus ille ne verbo quidem exprobrat quod aduersus se commiserant. Insuper & prohibet ne ipsi inter se corrixentur de ea re, sed vt pacificè ad patrem reuertantur.

v. 8. *Non vestro consilio, sed Dei voluntate huc missus sum.* Nota, non hic Ioseph peccatum fratrum suorum refert in Deum, sed transitum suum in Ægyptum; nempè quatenus ex eo magnum bonum, Deo prouidente, consecutum est.

Qui fecit me quasi patrem Pharaonis. Hebr. *& posuit* D
me in patrem Pharaoni, id est, instructorem & rectorem familiæ & negotiorum eius. Vide etiam 2. Paralip. 2. v. 13.

v. 18. *Venite ad me, ego dabo vobis omnia bona Ægypti, vt comedatis medullam terræ.* Et rursum: *Properate quantociùs venientes — quia omnes opes Ægypti vestræ erunt*: Aut hyperbolica locutio est, quâ significatur eos in Ægypto habituros omnium rerum abundantiam; aut sensus est: dabo vobis omnia bona Ægypti, id est, ex omnibus bonis Ægypti dabo quantum vobis sufficiet. Censetur enim totum habere qui ex toto aliquo accipit sufficientia ad vsum suum. Videtur autem sub his verbis latere occultum quoddam vaticinium futurorum, quamuis illud à Pharaone, qui hæc iubebat dici filijs Israël, non fuerit intellectum. Significatum E
est enim his verbis futurum aliquando vt filij Israël de Ægypto egredientes asportarent secum opes Ægypti, & sicut scriptura loquitur Ægyptios spoliarent. Quæ Ægypti deprædatio rursus altioris mysterij signum fuit, nempè futurũ vt omnis apparatus sæcularis doctrinæ ab huius sæculi Philosophis & oratoribus tanquam iniustis possessoribus vendicatus, transferatur in vsum doctrinæ Christianæ. Similis locus est 4. Reg. 8. vbi dicitur *Azael misse in occursum Elizei ferentem munera & omnia bona Damasci, onera 40. camelorum*: id est, ex omnibus bonis.

v. 26. *Quo audito Iacob quasi de somno graui.* Hinc videtur Iacob omnem spem vitæ filij sui Ioseph dudum abiecisse Sed quid possit quoque in contrarium adferri, vide c. 45 ad Versum 14.

CAPVT XLVI.

v. 15. H*I filij Liæ: omnes animæ triginta tres* In hoc numero comprehenduntur Her & Onan filij Iudæ, licet mortui ante ingressum Iacob in Ægyptum, ipsumque hic apertè exprimitur, ne scilicet quis aut fallatur, aut falli putet Scripturam. *Sed quomodo* dicitur; *Omnes animæ filiorum eius & filiarum, triginta tres*, cùm in hoc numero nulla filia, ne Dina quidem, quæ hic nominata est, comprehendatur, Nam sine illa constat numerus. *Ad* hoc Liranus nihil respondet. *An* fortè adiectitium est illud (*& filiarum?*) *Sed* omnes codices habent, etiam Hebræi. Mirum autem Dinam ab hoc numero excludi, cùm paulò pòst filijs Zelphæ connumeretur *Sara filia Aser*, atque impleat numerum sexdecim animarum. *Nisi id factum* dicas, quia Dina erat extra numerum duodecim tribuum, vt pote ipsa soror duodecim Patriarcharum: Sara verò filia vnius ex illis. Dinam tamen ingressam fuisse Ægyptum existimat Liranus: Vnde & ipse eam comprehendit in numero septuaginta animarum, quas in Ægyptum ingressas Scriptura testatur.

Vtrum autem & cui nupta fuerit, scriptura nusquam dicit. Ac fortè mansit innupta, vel quod vitiata esset, vel quod in Ægypto extra domum patris sui, viro cuiquam tradi non debuit. Quòd autem putant nonnulli eam fuisse vxorem Iob, nescio qua ratione vel auctoritate probent: nec probari potest, si verum est quod alij opinantur, Iob eo tempore nondum natum fuisse, sed fuisse Moysi σύγχρονον, de quare vide annot. Iob 42. Nec tamen ad hoc refellendum quod dicitur de coniugio Dinæ cum Iob satis valere puto argumentum quod Iob fuerit incircumcisus, cùm fratres Dinæ dixerint, apud ipsos *illicitum & nefarium esse tradere sororem suam, homini incircumciso.* Hoc enim in dolo dictũ ab illis fuit patre nequaquam conscio, vt patet Genesis 34. & 49. Plus habet probabilitatis ad illud refellendum si dicamus filiam Iacob non tam malè moratam, aut institutam fuisse, vt virum suum à Deo percussum, ad maledicendum Deo prouocaret, eique suam innocentiam velut inutilem exprobraret, quod vxorem Iob fecisse legimus.

Quæres cur solius Aser filia in hoc numero ponatur, cùm non sit verisimile, à cæteris filijs Iacob nullam fuisse filiam progenitam sed solos filios? An filiæ in hoc numero omissæ, quòd non soleant mulieres censeri in genealogijs apud Hebræos? vnius tamen Saræ filiæ Aser mentionem factam, vel quia Prophetissa esset, vel aliâ quapiam re excelluerit?

v. 26. *Cunctæ animæ — quæ egressæ sunt de femore.* Quidam hoc testimonio confirmare conati sunt à parentibus animas vnà cum corporibus propagari. Sed *respondeo*, secundùm Augustinum animas pro hominibus accipi hoc loco, quod & alibi in Scripturà sacrâ frequentissimum est, locutione synecdochica. Nec solùm in ijs quæ homini secundùm animam conueniunt, sed etiam quæ tantùm secundùm corpus. Sic dicitur 1. Machab. 9. *Et peremerunt animas hominum multas*, cùm tamen corpus tantùm perimatur seu occidatur. Porrò quod animæ non trahantur ex parentibus, Vide suprà cap. 12. v. 5.

CAPVT XLVII.

v. 2. E*Xtremos quoque fratrum suorum quinque viros.* Hebr. *Et de extremitate fratrum suorum cepit quinque viros.* Versio Vatablina: *Accipiẽs autẽ quosdam è fratribus suis, nempè quinque viros.* Pagninus: *de extremis fratribus suis cepit quinque viros. Extremos* quidam intelligũt, qui videbantur abiectiores, minusque præstãtes.

Quod [illegible] h fecisse traditur, ne si robustiores addu-xisset, [illegible] ie eos Pharao applicuisset. Alij aliter. Vide Lu[illegible].

v. 7. *Q[illegible] benedicens [illegible]. & interrogatus ab eo.* Iacob scilicet benedicens regi. Nam & mox sequitur v. 10. *Et [illegible] R[illegible] egressus est foras.* Porrò benedixit Iacob regi, quia salutem & felicitatem ei precatus est à Deo. Nam & nuda salutatio quodammodo est benedictio seu bona precatio.) Non autem quasi ex authoritate [illegible] offic[illegible], quomodo sacerdotes benedicunt; & in epist. ad Hebr. [illegible] dicitur *Quod minus est à maiore b[illegible]d[illegible]tur* sed vulgari modo bene precando, quomodo etiam æquales æqualibus, & minores maioribus benedicunt.

v. 9. *Dies peregrinationis meæ parui & mali.* Id est, pauci, & miseri. Parui videlicet numero, non extensione. Sic Iob 17. *Dies mei breuiabuntur.* Mali autem dicuntur propter labores [illegible]os, quos subijt; & afflictiones plurimas, qu[illegible] [illegible]it Iacob in vita sua. Sic Dominus in Euangelio Matth. 6. *Sufficit diei malitia [illegible].* Et Apostolus ad Ephes. 5. *Redimentes tempus, quoniam dies mali sunt.*

v. 19. *Cur ergo moriemur, te vidente? Emit igitur Ioseph omnem terram, subiecitque eam regi.* Nec fuit tamen hæc crudelitas aut inhumanitas Ioseph; non enim poterat gratis dare, eò quòd ipse tantùm dispensator esset regis. Sed neque cooperatus est cupiditati regiæ; sed quæ fecit ad vtilitatem regis, redundarunt etiam ipsius prudenti consilio in vtilitatem regni & populi quod declarat prudentissima simul & humanissima eius propositio ad populum, quâ dicit: *En, vt cernitis & vos & terram vestram Pharao possidet. Accipite semina, & serite agros vt fruges habere possitis quintam partem regi dabitis, [illegible]atuor reliquas permitto vobis in sementem, & [illegible] [illegible]is & liberis vestris. Et factum est,* inquit Script[illegible] *quasi in legem*: sine dubio vtilem ad continendum populum in obedientia regis.

v. 22. *Præter terram sacerdotum* Hebræa sic: *Tantùm terram [illegible] dotum non emit, quia statutum* (seu demensum & portio) *sacerdotibus erat à Pharaone, & comedebant [illegible]tum suum, quod dedit eis Pharao: idcircò non vendiderunt terram suam.* Igitur non significatur hic quòd terram suam necessariò sacerdotes habuerint à rege, sed quòd terram suam, ex qua viuere soliti erant (quæ tamen verisimiliter fuerat eis data è publico, tanquam ministris publicis, accedente simul authoritate regis) non fuit compulsi vendere, ob defectum alimoniæ, si quidem Rex eos aleret ex horreis publicis, tanquam publicos ministros. Debebantur autem sacerdotibus Ægyptijs cibaria ex publico; non simpliciter, (erant enim sacerdotes non veri Dei, sed falsorum deorum & dæmonum) sed ex conscientia errona, quia putabantur esse ministri veræ religionis.

Cæterùm ostendit hic locus quantum, etiam ethnici reges, dignitatem sacerdotalem honorauerint. Quod si verò reges illi sacerdotes suorum Deorum, qui nihil aliud quàm dæmones erant, tali prærogatiua honorauerint, quantò magis conuenit ministros Ecclesiæ Christi apud Christianos principes similibus beneficijs ac priuilegijs gaudere?

v. 30. *[illegible]d dormiam cum patribus meis* Nota, nuspiam Scriptura dicit bestias dormire cum moriuntur, sed tantùm homines, vtpote quod homines resurrectionem certò expectent, Quo nec soli boni, sed etiam mali dicuntur dormisse cum patribus suis, vt impij Reges Ieroboam, Amri, Achab, & alij: quod notandum est, contra Iudæos, qui stolidè docent malos non resurrecturos.

v. 31. *Quo iuran[illegible] adorauit Israel Deum, conuersus ad [illegible] [illegible]apnt.* Septuaginta legunt. *Adorauit Israel ad [illegible]tatem v[illegible] [illegible]ei.* Quæ versio innuit Iacob adorasse [illegible]tatem sceptri Ioseph, externis quidem potestatem eius honorans, sed spiritualiter simul (vt apparet) Christi regiam potestatem in typo Ioseph adorans. Sanè versionem hanc, etsi eam Hieron. non videatur probare, nobis quoque recipiendam cogit authoritas Apostoli ad Hebr. 11. vbi clarè dicit; *Fide Iacob moriens singulos filiorum Ioseph benedixit, & adorauit fastigium virgæ eius.* Et nihil prohibet, quin Iacob & Deum adorauerit (vt habet nostra versio) atque etiam honorarit seu adorarit summitatem virgæ Ioseph, quod vult versio 70. & Apostolus dicto loco. Vide ibidem nostrum comment.

CAPVT XLVIII.

v. 5 E*Phraim & Manasses, vt Ruben & Simeon reputabuntur mihi.* Quæritur, quid magnum reputari sicut Ruben & Simeon, cum seq. cap hi duo pro benedictione magis videantur reportare maledictionem? Respondeo non in benedictione fieri comparationem, sed in iure filiorum. Sensus enim est; duos filios tuos Ephraim & Manassem, ego mihi adopto in filios, ita vt singuli suas accipiant portiones in terra promissionis, & ipsi perinde atque si ex me essent geniti, duarum tribuum capita constituant, sicut Ruben & Simeon. Nominat autem Ruben & Simeon, quòd hi natu maximi essent, vt intelligeretur tantò magis etiá cæteris Ephraim & Manassem in eo iure æquari.

v. 6. *Reliquos autem quos genueris, tui erunt.* Nulla Scriptura refert Ioseph alios filios genuisse. Quare quod hic dicitur, conditionaliter accipiendum est. Et sanè Vatabli versio sic habet: *Si qui post hos tibi nascentur.* Atque ad illum proinde sensum explicanda quoque videntur Hebræa (*& generatio tua, quam genuisti post illos*) etsi duriusculum sit.

v. 7. *Eratque vernum tempus.* Vide cap. 35. v 16.

v. 16 *Angelus qui eruit me, benedicat pueris istis, & inuocetur super eos nomen meum & c.* Quidam, vt Oleaster hinc statuunt inuocationem sanctorum. Sed non est necessum huc recurrere; Nam vbicumque per totam Scripturam inuocatur Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob, aut pro eorum respectu pij homines exaudiri à Deo petunt, ibi & ipsi suo modo inuocantur. At verò quod hic dicitur (*inuocetur super eos nomen meum, nomina quoque patrum meorum*) secundùm phrasim Hebraicam sensus est, vt Ephraim & Manasses tanquam ex Iacob geniti, nomine eius gaudeant, æquè atque alij filij. Ita dictum est Ierem. 14. *Nomen sanctum tuum inuocatū est super nos,* id est, vocamur populus tuus.

v 22. *Do tibi partem vnam extra fratres tuos.* Septuaginta habent; *Do tibi Sichimam præcipuam super fratres tuos,* Hebr. est vocabulum (*Sichem*) quod sonat humerum vel partem; Vnde & noster generatim habet (*partem vnam.*) Verumtamen Sichem quoque, aut certè bonam eius partem fuisse datam Ioseph satis patet Iosue vlt. vbi sic legitur: *Ossa quoque Ioseph, quæ tulerant de Ægypto, sepelierunt in Sichem* (nota in Sichem) *in parte agri, quem emerat Iacob à filijs Hemor [illegible] & fuit in possessionem filiorum Ioseph.* Sic ibi. Sed *quæres*, quid est hoc, quod hic addit Iacob; *partem vnam quam tuli de manu Amorrhæi in gladio & arcu meo? Respondent* nonnulli quod Iacob censeatur Sichimam sibi armis vindicasse, quia filij eius Ruben & Simeon, eam armis subiugarunt (vt est suprà cap 34.) Sed id non rectè, nam factum est id Iacob inuito, & omninò iniustè, vt ibi plurimis ostendimus. Itaque alij verisimilius dicunt, quod cum occasione huius crudelitatis Ruben & Simeon, vicini Amorrhæi etiam expellere vellent Iacobum possessione agri, quem ille emerat, (vt est cap. 33.) ille iure belli, & agrum illum, & vicina simul loca armis sibi asseruerit.

CAPVT XLIX.

v. 4. E*Ffusus es, non crescas. Non crescas.* Hebr. *Non [illegible]* [illegible] *excellas.* Quæ hac voce illum primatum non-

nulli dicunt iure primogenituræ; quasi dixisset Iacob: Nolo consequaris prærogatiuam dignitatis. *Certè* constat primogenituram datam filijs Ioseph 1. Paralip. 5. Et benedictio quæ hoc loco Ioseph data est, non obscurè etiam innuit plus Ioseph omnibus cæteris fratribus esse tributum, speciatim cùm Iacob in ipsum se transfundere dicat benedictionem à patribus acceptam; qualc nihil est in benedictionibus aliorum. *Itaque* sensus est: *Effusus es sicut aqua*: hoc est, euanuisti, ad nihilum redactus es, contemptibilis factus es, propter flagitium tuum: quod sequitur. Et similis locutio est Psal 21. *Sicut aqua effusus sum.*

Quia ascendisti cubile patris tui. Vide de hoc eius scelere, id est, de concubitu cum vxore patris sui cap. 35.

v. 5. *Simeon & Leui vasa iniquitatis bellantia.* Vide dicta suprà ad cap. Genes. 34. Porrò quid sibi velit, quod pater in eos dicit v. 7. *Diuidam eos in Iacob, & dispergam eos in Israel*, vide Iosue 19. & 21.

v. 10. *Non auferetur sceptrum de Iuda, donec veniat.* Manifesta est de Christo prophetia: Nam & Hebræorum plerique de Christo hoc testimonium accipiunt, & Chaldæus Paraphrastes, illud, *donec veniat qui mittendus est*, expressè ita reddidit, *donec veniat Messias.* In captiuitate quidem Babylonis finem habuit series Regum Iuda: sed tamen tunc adhuc fuerunt Iudices populi ex hac ipsa tribu, vt significatur Danielis 13. ac deinceps continuati sunt huiusmodi Iudices seu Duces, vt constat ex libris Esdræ, Machabæorum, & Iosepho, vsque dum Herodes alienigena, primùm quidem illud regnum inuasit, sed ita tamen, vt, teste Iosepho, etiam consentientibus Iudæis, tandem in eo confirmatus sit. Significatur ergo quod tunc tempus erat expectandi Messiam hic promissum. *Respondent* Iudæi, quod tunc non venerit Iesus Nazarenus, sed aliquot annis post, atque ita ipse non sit Messias. Sed *sciant*, id quod modicum est pro nihilo reputari: Aut si pertinaciter dicant in Herode non fuisse omninò sceptrum de Iuda sublatum, eò quod tunc adhuc esset concilium supremum Sanedrim, ex hac ipsa quoque potissimùm tribu collectum; sciant illud ipsum quoque, Christo iam-iam nasciturô, sublatum: teste Iosepho *Sensus itaque est*: Non auferetur potestas regia à Iuda, nisi illi surrogetur (vtpotè ex eadem tribu) excellentius regnum Messiæ in omnes gentes. Nempè pro eo quod hic dicitur: *Et ipse erit expectatio gentium*, Aggæi 2. dicitur: *Veniet desideratus cunctibus gentibus.*

v. 17. *Fiat Dan coluber in via.* Septuaginta habent γενηθήτω Δὰν ὄφις ἐφ' ὁδοῦ, id est, *factus est ipsi Dan serpens in via*: vt non ipse Dan comparetur serpenti, sed potiùs pati dicatur serpentem. Sasbout in 14. Isaiæ sic intelligit, vt significetur fortitudo ipsius Dan contra hostes, quam per colubrum putat significari. Hinc impletum hoc multi volunt in Samsone, qui suis hostibus Philistæis fuit velut coluber in via, & cerastes in semita. Plerique tamen ad Antichristum referunt, & fauere videtur Apocalypsis c. 7. vbi tribus Dan, inter electas tribus prætermittitur: quæ res ratione non caret. Ambros. lib. de benedict. Patriarcharum cap. 7. Non, inquit, Samsonem hæc prophetia, significat, sed Antichristum, qui futurus est ex tribu Dan.

v. 27. *Beniamin lupus rapax.* Ad literam prædicitur bellicositas illius tribus, & victoriæ de hostibus: idque patet ex consequentibus, quæ sunt comedere prædam, & diuidere spolia. *Rectè* reijcit Liranus expositionem Hebræorum de altari sacrificiorum, quod fuit in tribu Beniamin, deque sacrificio matutino & vespertino. Quomodo enim hac contemplatione de tribu illa dicitur, *quod sit lupus rapax? quodque prædam diuidat & comedat?* Aptiùs sanè de tribu Leuitica, cui cedebant hostiarum partes, id diceretur. Cæterum mysticus sensus est de Saulo, posteà Paulo dicto, A Beniaminicæ tribus: primò quidem *lupo rapace* vel persecutore: deinde verò *spolia diuidente*, id est, diuino eximio prædicatore.

v. 28. *Benedixitque singulis benedictionibus proprijs.* *Quomodo* singulis seu vnicuique proprijs, cum Simeon & Leui fuerint coniuncti? & quomodo benedictionibus, cum ijdem, atque etiam Ruben loco benedictionis reportarint maledictionē? *Respondeo*, idem est singuli, quod penè singuli. Nam exceptio tantum est in vno pari: quamuis ex consequēti quoque singuli eorum aliquid peculiare habuerint, vt mox patebit. Porrò sub benedictionibus etiam maledictiones Scriptura comprehendit, quasi dicat; singulis dedit suas imprecationes, quæ in plerisque erant benedictiones, B non tamen in omnibus: tametsi quod de Simeone & Leui dicetur: (*Diuidam eos in Iacob, & dispergam eos in Israel*) quamuis maledictio sit, si sola spectetur felicitas temporalis; Deus tamen vertit in benedictionem, nempe quando tribus Leuitica fuit euecta ad ministerium sacrum, & sacerdotale, cuius ratione debebat per vniuersam illam gentem dispergi. Ex tribu autem Simeon fuerunt homines docti & periti legis, qui doctrinâ suâ populum instruxerunt: ideoque & ipsi dispersi.

CAPVT L.

v. 4. **L**Ocutus est Ioseph ad familiam Pharaonis. *Quare* Ioseph interpellat proceres & familiam Pharaonis, vt pro se ad Pharaonem loquantur, vt liceat sibi sepelire patrem in terra Chanaan, cum ipse C esset secundus in regno? *An hoc* modestiæ asscribendum est? simulque ne præsumptione nimiæ authoritatis paternam cognationem ibi odiosam redderet? An fortè, paulatim succedente tempore, & cessante administratione cibariorum, quam tempore famis habuerat, decreuit ei potestas apud regem & proceres, tanquam homini externo, cuius fratres essent ouium pastores, Ægyptijs contemptibiles?

v. 10. *Vbi celebrantes exequias, impleuerunt septem dies.* Suprà dicitur: *fleuit eum Ægyptus septuaginta diebus.* Tametsi numeri si in se considerentur, nihil virtutis habeant ad effectum aliquem vel corporalem, vel spiritualem consequendum: certos tamen numeros scriptura nobis commendat propter significationem, D vt ternarium propter sacrosanctæ Trinitatis mysterium, denarium propter decalogi præcepta; atque ita in alijs. Hac igitur ratione Ecclesia Christi, certum dierum numerum obseruat in exequijs mortuorum, videlicet septenarium & tricenarium, sequens in hoc exempla nobis commēdanda in scriptura sacra. Nam hoc loco, exequiarum Iacob septem dies impleti leguntur. *Sic* & 1 Reg. vlt. habitatores Iabes Galaad super Saül & filio eius exequias cum ieiunio celebrarunt diebus septem, ipso Dauid quoque eorum pietatem approbante. Et generaliter dictum est Eccl. 22. *Luctus mortui septem dies.* Sed & de luctu triginta dierum tria reperiuntur testimonia. Nempè primum Num. 20. Aaron à populo lugetur triginta E diebus. Secundò totidem diebus lugetur Moses Deut. vlt. Ac denique quod hoc cap. v. 3. dicitur, de quadraginta diebus quibus Ægyptij condierant aromatibus corpus Iacob, ac immediatè subnectitur (*fleuitque eum Ægyptus septuaginta diebus*) sic separatim accipiendum est, vt sicuti Hebræi se accommodarant mori Ægyptiorum in quadraginta diebus corpori condiendo deputatis: ita vicissim Ægyptij secuti sint morem Hebræorum, vt defunctum triginta diebus lugerent; qui simul efficiunt dies septuaginta.

Porrò si significatio vtriusque numeri apud Hebræos venerabilis (septenarij, scilicet & tricenarij) requiratur: *septenarius* requiem significat mortuorum, quam illis viuentes apprecantur; requieuit enim Deus die

septimo. *Triennarius* autem, qui est denarius ter ductus meritum quietis significat; videlicet obseruationem Decalogi per fidem Trinitatis. Cæterùm alios numeros ab ijs qui exemplis sanctorum aut Ecclesiasticâ traditione approbati sunt, in exequiis mortuorum obseruare, non caret periculo superstitionis.

v. 16. *Num Dei possumus resistere voluntati?* Nequaquam hîc peccatum venditi Ioseph in Deum refertur, quod cap. 45 v. 5. ad similem phrasim annotauimus. Quin apud Hebræos sic ad verbum legitur: *Num pro Deo ego sum?* Et apud Septuaginta. *Num Dei sum ego?* Et eadem verba sunt in Hebræo cap. 30. vbi Iacob Rachel dicenti, *Da mihi liberos, alioqui moriar*, respondet: *Num pro Deo ego sum?* Et conuenit etiam ibi sensus quem interpres hoc loco expressit: *Num Dei possumus resistere voluntati?* Nam sequitur, *qui priuauit te fructu*

A *ventris.* Sensus ergo genuinus hoc capite esse videtur: Nolite timere, ne ego vindicem iniuriam: vestrum fuit malum, sed Deus vertit illud in bonum: Itaque ego quoque pascam vos, & paruulos vestros.

v. 23. *Deus visitabit vos, asportate ossa mea.* Rationem huius præcepti vide apud Lyranum: tametsi quod ille addit Ioseph sperasse se, resurrecturum cum illis, qui tempore resurrectionis Christi à morte suscitādi erant (id quod etiam suprà de Iacob dixerat) vanum arbitror. *Alia etiam ratio dari potest*, vt filij Israël secum habentes ossa Ioseph, cum præcepto ea transferendi; quia Deus visitaturus esset eos: semper illius promissionis memores essent, atque eiusdem promissionis veluti pignus haberent illa ossa: vt mirum non sit semper ossa Sanctorum Ecclesiam honorasse.

FINIS GENESIS.

ANNOTATIONES
IN EXODVM.

CAPVT PRIMVM

v. 10. *Enite sapienter opprimamus eum. Sapienter*, id est, secundùm hominem, callidoque consilio. Potest autem duobus modis intelligi, vel, vt consilium tendat in finem oppressionis, sitque sensus: Ineamus consilium quo possimus hunc populum opprimere: vel rectiùs, vt consilium tendat ad impediendam populi multiplicationem; quasi dicat, opprimamus aliquo labore ac seruitute populum ne multiplicetur, ac multiplicatus potentior nobis euadat. Sequitur enim; *Ne fortè multiplicetur, & si ingruerit contra nos bellum, addatur inimicis nostris.*

v. 17. *Timuerunt obstetrices Deum &c* Pro *Deum* in Hebr. est *Elohim*, non *Iehoua*; nec ideò tamen de falsis dijs, aut falso quopiam Deo, id dictum putes. Non enim falsus Deus ædificauit eis domos, sed verus Deus, de quo etiam sub nomine Elohim, dicitur.

v. 20. *Bene ergo fecit Deus obstetricibus. Quæritur*, quare benefecerit? Et videtur prima fronte huius beneficij diuini meritum fuisse pium seu officiosum mendacium, quo maluerunt fallere Regem, quàm innocentes perdere. Sed quæstionem hanc clarè dissoluunt verba sequentia: *Et quia timuerunt obstetrices Deum, ædificauit eis domos.* Non ergo propter mendacium, sed propter pietatem, misericordiam, & timorem Dei acceperunt obstetrices remunerationem à Deo. Vnde August. lib. contra mendacium cap. 15. Quod scriptum est, inquit, bene Deum fecisse Ægypti obstetricibus, non ideo factum est, quia mentitæ sunt, sed quia in homines Dei misericordes fuerunt. Non est itaque in ijs remunerata fallacia, sed beneuolentia; benignitas mentis, non iniquitas mentientis. Sic ille. Et similia habet Gregor. lib. 18. Moral. cap. 4.

Sed quæret aliquis, an hæ mulieres verum Deum timentes non fuerint iustificatæ: quemadmodum Raab meretrix, vt de ea testatur Iacobus Apostolus cap. 2. non obstante mendacio quo & ipsa vsa fuit, vt periculo eriperet exploratores populi Dei? Primum dico Scripturam non negare iustificatas fuisse obstetrices,

A & si quis ita sentiat non facilè poterit refelli; præsertim cum id ex eo fiat probabile, quia Scriptura passim in Psalmis & alibi beatos pronunciat eos qui timent Dominum, & timor Domini pro vera pietate plerumque sumitur in Scripturis. Nec dubium quin Dominum cognouerint aliquo modo, quem timebant; licèt dubitari potest an cognouerint sufficienter ad iustificationem. Certè Hieron. super Psal. 65. dicit eis ædificasse domos id est, mansiones apud patrem; vnde intelligit in eis meritum regni cœlestis. Sed, quia alij aliter sentiunt; secundo loco causa diuersitatis assignari potest, quòd Raab non timuerit tantùm Deum Israëlitarum, verùm etiam glorificarit eum propter opera quæ ab eo in populo eius facta audiuerat, adeò

B vt fidem suam declararet hoc Elogio Iosue 2. *Dominus Deus vester ipse est Deus in cælo sursum & in terra deorsum*, id est, ipse solus est Deus, omnium Dominus: quo verbo protestata est se relinquere omnem idololatriam, & vnius veri Israëlitarum Dei cultum ex animo amplecti, & ab eo salutem expectare. At de obstetricibus nihil tale legitur, ac fortè ita Deum Hebræorum timebant, vt tamen Ægyptiorum cultum non relinquerent; vnde temporalem tantùm remunerationem pro humanitatis officio Scriptura memorauit.

Nec obstat argumentum quòd timuerint Deum, & ideo beatæ fuerint iuxta illud Psal. 127. *Beati omnes qui timent Dominum*: quia de filiali timore id dictum est; alioqui; & dæmones tremunt & contremiscunt.

C Certè Gregor. affirmat eas mentiendo excidisse à mercede æterna, eò quòd mentitæ sint pro vita sua temporali quam perdere metuebant, si confessæ fuissent factum suum apud Regem. Sed hoc non constat. Vide nostra in 3. dist. 38. in fine, itemque comm. ad Hebr. 11. Iac. 2. & annot. Ios. 2.

v. 21. *Ædificauit eis domos* Non est hoc accipiendum de materiali extructione ædificiorum, sed phrasi Scripturæ per domos familiæ intelliguntur. Sic domus Aaron, familia Aaron; domus Iuda, familia Iuda; domus Dauid, familia Dauid. Sensus ergo est: Deus fecit familias earum, prole numerosas, easdemque locupletes & honorabiles: hæc enim ad fœlicitatem fa-

probabile. Videannotat Dan. 5. & nost. comment. 1. A
Corinth. 1. v9.

Et videbat quod rubus arderet, & non combureretur. Rubus ardens, nec combustus, quid mysticè significet, Ecclesia nos docet, dum ita Virginem Deiparam cantando alloquitur: Rubum quem viderat Moyses incombustum, conseruatam agnouimus tuam laudabilem Virginitatem. Arsit enim & non est combusta, quando da Spiritu sancto sine libidine carnis, & sine corruptione integritatia, Deum concepit.

v. 5. *Ne appropies huc, solue calceamentum.* Ratio seqoitur. *Locus enim in quo stas, terra sancta est.* Ideò *sancta, quia per hanc* apparitionem præsentiam meam bic exhibeo. *Sic* Arca sancta & propitiatorium, quia illic præsentiam suam Deus singulari modo exhibebat, dans ex eo loco responsa, nec non preces votaque sa- B cerdotis illuc ingredientis exaudiens. Iubetur itaque soluere calceamentum de pedibus suis, ob veneratione loci. Nam calcei, quibus assiduè terra calcatur, sordidi esse solent, ideoque ad veneratione terræ sanctæ pertinet, exutis calceis, nudisque pedibus eam calcare.

Sed dupliciter accipi potest, quod dicitur: *Ne appropies huc, solue calce amentum. Primò* vt sit sensus: Ne appropies huc priusquam solueris calceamentum de pedibus tuis. Altero modo; Ne omninò propiùs accederet, sed à longè audiret Dominum loquentem: & nihilominns, vt eo loco vbi stabat solueret de pedibus calceamenta. *Sed prior sensus magis* congruit: quia non apparet totum illud Moysis cum Deo colloquium à longè habitum fuisse. Et magis consenta- C neum est, vt iussus fuerit exuere calceos propter locum, ad quem ibat, quàm in quo calceatus iam stabat: quamuis & ille suo modo ob præsentiam Domini sanctus erat. Similia verba sont Iosue 5. Cæterùm aliter res se habet in manibus quàm pedibus. Nam quia res omnes promiscuè solemus manibus contrectare, ideò eas quasi immundas abstinere solent homines, præsertim Laici, à contrectatione rerum sacrarum, vt reliquiarum, calicis, & sidonis in quibus consecrantur sanguis & corpus Domini: & si quid horum fortè contingendum est, linteo ant sudario interposito id faciunt; rectè arbitrantes huiusmodi obseruantiam ad illarum rerum venerationem pertinere.

v. 14. *Ego sum qui sum.* In Hebræo hic babetur ver- D bum futuri temporis: rectè tamen tam 70. Interpretes quàm Hieronymus reddiderunt tempus præsens. Est enim Hebræis familiare futurum tempus velut commune, pro alijs, & maximè pro præsenti vsurpare. Significatius quoque id à Septuaginta redditum est, qui participio præsenti articulum præfixerunt ὁ ὤν, quasi dicat, *ille ens. Atque* ex hoc Scripturæ loco probat Damasc. lib. 1 Orthod. fidei cap. 12 omnium nominum, quæ de Deo dicuntur, principalissimom hoc esse, quod iam diximus. *Idipsum* Christus in Euangelio significauit, quando Iudæis suam diuioitatem volens insinuare, præsenti tempore eiusdem verbi vsus est, cùm de præterito, secundùm nostrum intelligendi modum loqueretur; dicens, Ioan. 8. *Antequam Abraham fieret, ego sum.* Adde quòd Iob semel & iterum soli Deo tribuit *esse*, vt cap. 14. *Nonne tu qui solus es?* & E cap. 23. *Ipse enim solus est. Dei ergo primarium* nomen est, *Ego sum qui sum*: inprimis quia nulli creaturæ potest vllus essendi modus tribui, quantumuis imperfectus, nisi Deo dante & conseruante: *tum* etiam modus essendi Dei tam perfectus est, & per omnia immutabilis, vt reliqua omnia, vtpotè mutationi alicui semper subiecta, eius respectu quasi non sint, & nihil reputentur. Isaiæ 40. Dan. 4. & alibi. *Dicitur* tamen & (*Bonum*) primarium nomen Dei, iuxta eundem Damascenum & Dionysium: sed quatenus se diffundit extra, præbetque se participandum creaturis. Vide etiam plura, si placet, in 2. sent. dist. 8.

CAPVT. IV.

v. 3. P*Roiecit* (scilicet virgam) *& versa est in colubrum* Vide Annot. infrà cap. 7

v. 6. *Quam cùm misisset in sinum, protulit leprosam.* Allegoricè significatur, quod multi qui sibi mundi videntur; si manum in sinum mittant, id est, si diligenter animæ suæ latebras scrutentur: instar niuis retrahent illam leprosam, id est, inuenient magnam immundiciem; maximè, si operum suorum scrutentur intentionem. Iterum autem, si manum suam in sinum mittant, id est, si iterum atque iterum hoc pacto suam scrutentur conscientiam: tandem proferent eam mundam & similem carni reliquæ: id est, scrutando muundabunt conscientiam seuanimam suam, B vt similis sit animabus sanctis, quæ sunt in corpore Christi, quod est Ecclesia, Deoque seruient in rectitudine & sinceritate cordis, vt impleatur illud Psal. 118 *Cogitaui vias meas & conuerti pedes meos in testimonia tua:* & illud Psalm. 76. *Meditatus sum nocte cum corde meo; & exercitabar, & scopebam spiritum meum.*

v. 10. *Obsecro Domine, non sum eloquens ab heri & nudiustertius, & ex quo locutus es.* In eo quod ait, (*ab heri & nudiustertius*) non significat sibi recenter accidisso tarditatem & impedimentum linguæ, sed phrasi Hebraica indicatur eum à prima ætate non fuisse eloquentem. *Ac præterea*, quòd additur (*Et ex quo locutus es ad seruum tuum impedinoris & tardioris linguæ sum*) quidam sic exponunt: postquam apparuisti mihi & locutus es C mecum, etiam multò magis impeditæ linguæ esse cœpi; idque idcircò quòd homo ex præsentia diuinæ Maiestatis debilior reddatur, sicut Dan. dicit cap. 5 *Domine in visione tua dissolutæ sunt compages meæ, & nihil in me remansit virium.* Alij quoque sic interpretantur; Ex quo locutus es mecum etiam ipse intelligere potuisti me minimè esse eloquentem.

Sed *quæritur*, verè, an falsò hæc prætexuerit Moyses? Quod falsò, significare videtur Stephanus Act. 7. v. 22. vbi dicit: *Et eruditus est Moyses omni sapientiâ Ægyptiorum, & erat potens in verbis & in operibus suis* Sed *Respond.* id dici à Stephano, quia erat homo magnæ authoritatis, cuius verba magni faciebat rex. & qui in opere prudenter & laudabiliter se gerebat, vt qui à D filia regis fuisset adoptatus, instructusque in omni sapientia Ægyptiorum. Nihilominus impeditæ eum fuisse linguæ satis ex eo patet, quod cū Moyses c. 6. iterum atque iterum v. 12. & 30. diceret se incircumcisum esse labijs, Dominus capite sequenti v. 1. & 2. sic responderit Moysi: *Aaron frater tuus erit Propheta tuus: tu loqueris ei omnia quæ mandabo tibi, & ille loquetur ad Pharaonem.* Et similia habentur hoc cap. 4. v. 16.

v. 14. *Iratus Dominus in Moysen. Quæritur* quomodo iratus, cum nec punierit, nec etiam legatur quicquam comminatus ei fuisse; *Respondeo*, iram Deo attributam significare aliquid, quod in homine solet esse iræ effectus, cuiusmodi non tantum est vindicta, punitio, comminatio, verum etiam sermo durior, cuiusmodi esse solet hominis irascentis. Itaque intelligendum verba Dei quæ sequuntur durius prolata fuisse, E tanquam ab irato, propter obstinatam Moysis tergiuersationem *Est & circa* hunc locum & præcedentem notandum, rectè quidem Moysem deprecari arduam legationem ad quam vocabatur. (Id enim humilitatis est.) In ea autem deprecatione cum pertinacia persistere, non rectè eum facere. Vnde & iram Dei aduersum se prouocauit. Quo exemplo moueantur omnes, quotquot ad pastoralem functionem vocantur (quam Apostolus legationem vocat Dei nomine susceptam) ne cum pertinacia resistant huiusmodi vocationi, ne quidem prætextu defectus eloquentiæ, aut scientiæ. Quâ in re acquiescere potius debent iudicio eorum à quibus legitimè vocantur, quàm proprio.

v. 16. *Mortui sunt enim omnes qui quærebant animam tuam* Notandum est quòd omnes superiores excusationes Moysis procedebant ex humilitate: eo enim spectabant vt declararetur eius ineptitudo ad illam legationem. Neque enim allegabat oneris & laboris magnitudinem, neque etiam periculum suum, vt qui propter occisum Ægyptium fuisset à Rege quæsitus ad necem. Hæc enim mala facilè ex charitate posthabuit saluti populi, tantumque verebatur, ne parum aptus esset ad rem tantam quam Dominus ei volebat imponere, quod erat humilitatis. Quoniam ergo ipse per se nullam sui periculi fecerat mentionem, Dominus consolari & animare eum volens, sponte eum certiorem facit de morte eorum qui ipsum ad mortem quæsierant; nempè vt sic timorem omnem, qui adhuc residere in animo eius poterat, abstergeret.

v. 22. *Filius meus primogenitus Israel. Dimitte filium meum, vt seruiat mihi.* Huc alludit Dominus Oseæ 11. *Ex Ægypto vocaui filium meum*, & sublimiori sensu etiam Matth. 2.

v. 24. *Occurrit ei Dominus, & volebat occidere eum.* Eum, non infantem, vt apparet (nam nihil de infante præcessit) sed *Moysem*, ob non circumcisum infantem. *Volebat* autem voluntate signi, quæ est præparationis, dum fit aliquid quod solet esse præuium ad aliud quod velle dicimur. Quidam dicunt subitò in itinere correptum fuisse grauissimo morbo, ex quo videretur statim moriturus: *sed* simplicius est, vt intelligatur Angelus Dei visibili atque terribili specie apparuisse, designatoq; non circumciso puero, mortem Moysi fuisse minatum.

v. 25. *Et circumcidit præputium filij sui, tetigitque pedes eius, & ait: Sponsus sanguinum, &c.* Hebr. est; (*& tangere fecit pedes eius*,) id est proiecit præputium ante pedes eius, fortè præ indignatione, quòd mariti causa cogeretur filiolum suum tam durè tractare. Non intelliguntur ergo pedes pueri, nec ille vocatur sponsus sanguinum, quasi qui ex vulnere circumcisionis mortuus fuerit, nam vterque filius Moysis adhuc viuit, cap. 18. v. 3. sed intelliguntur pedes Moysis, & illum vocat sponsum sanguinum: quòd vt illum à morte redimeret, tenerum filiulum Eliezer circumcidere subitò coacta esset; nempe Gersam maiore iam antea in terra Madian circumciso.

v. 26. *Et dimisit eum postquam dixerat.* Dimisit scilicet Sephora Moysem, reuertens ad suos; non tamen sine voluntate Moysis. Nam infrà cap. 18. v. 2. dicitur Moyses eam remisisse. Intelligebat enim vxorem cum filijs sibi fore impedimento ad opus grauissimæ suæ legationis, ac negotij difficillimi, tum apud Pharaonem, tum apud populum Israël. Remisit autem ad tempus tantummodo, vt patet ex cap. 18. ne quis hic repudium suspicetur.

CAPVT V.

v. 3. *VT eamus viam trium dierum in solitudinem.* Hinc apparet quòd mons Sina tantùm distabat ab Ægypto itinere trium dierum, licet longiore via per mare rubrum eò ductus fuerit populus, infrà cap. 13.

Vt sacrificemus, —— ne fortè accidat nobis pestis aut gladius. Nota, si vetera sacrificia valebant ad debellanda mala huiusmodi: multò magis ad hoc valebit Sacrificium Altaris in nouo testamento.

v. 19. *Videbantque se præpositi filiorum Israel in malo.* Rectè (*in malo*) in ablatiuo casu, non (vt alij legunt) in accusatiuo. Nam suffragantur Hebræa, Græca & Rabanus. Sensus est: Videbant se in malo, id est, in angustijs constitutos, ex quibus se exitum inuenire posse diffidebant. Quasi enim impossibile videbatur, implere consuetum numerū laterum, paleis more consueto non subministratis. Vnde cogebatur operas rigidissimè exigere, & crudeles esse in suos; quòd ni facerent, flagellabantur ipsi ab exactoribus Pharaonis.

CAPVT VI.

v. 3. *ET nomen meum* ADONAI *non indicaui eis.* In Hebræo sic legitur: *Ego Iehoua, Et apparui Abraham, Isaac, & Iacob in Deo Sadai, & nomine meo Iehoua non fui notus illis.* Est igitur loco (ADONAI) nomen tettagrammaton (IEHOVA) Sed quia illud ob reuerentiam ineffabile habebatur apud Iudæos; ideò & hic quoque substitutum est ab interprete nomen Adonai, quod ipsum & Iudæi faciunt, quotiescumque inter legendum occurrit nomen tetragrammaton.

Sed *Quæritur* quomodo in hoc nomine Deus non fuerit notus Abrahæ, Isaac, & Iacob; cùm Genes. 15. vbi Deus legitur dixisse ad Abraham; *Ego sum Dominus qui eduxi te de Vr Chaldæorum*, in Hebræo sit, *Ego sum Iehoua*? *Respondent* quidam, nomen quidem illud fuisse priscis patribus reuelatum, quantum ad sonum vocis, non autem vim & significatum eius. Sed improbabiliter hoc dicitur. Inutile enim videtur nomen reuelare, cuius significatio non intelligatur. *Alij* proinde rectiùs, quod hic dicitur, referunt, non ad vocabulorum significationem, sed ad declarationem rerum significatarum. Nam (*Saddai*) significat *Omnipotentem*, vel sufficientem: (*Iehoua*) autem eum *qui Est*, & esse facit. Illud potentiam solam significat; hoc autem actum & effectum potentiæ importat. *Sensus igitur est*: Apparui priscis patribus in Deo omnipotente, id est, satis declaraui illis me esse omnipotentem, & omnium rerum Dominum, qui possem eis omnia quæ vellem abundè largiri; At in nomine meo (*Iehoua*) non fui notus illis, id est, nondum illis exhibui effectum meæ potentiæ. Respicit autem ad promissionem terræ Chanaan: illam enim patribus promiserat, sed nunc tandem per Moysem præstiturus erat: quò spectat illud quod additur: *Pepigique fœdus cum eis, vt darem eis terram Chanaan. Alij* referunt ad mirabilia Dei opera, quæ per Moysem Deus fecit, partim in Ægypto, partim in deserto, qualia vix vlla fecerat tempore Patriarcharum qui tamen nihilominus eum credebant omnipotentem Vide etiam infrà cap. 28. v. 30. & nostra in 1. sent. distinct. 8.

v. 20 *Accepit autem Amram vxorem Iochabed patruelem suam.* Vide suprà c. 2. v. 1.

v. 23. *Accepit autem Aaron vxorem Elisabeth.* Aaron de tribu Leui erat, Elisabeth de tribu Iuda, vtpoté soror Naasson, vt hic additur: Neque in ea re peccauit Aaron, quod de aliena tribu acceperit vxorem: tum quod nondum lex esset data, quæ præcipit, vt de sua quisque tribu vxorem acciperet, tum quod hæ duæ tribus Leuitica & Iuda, iam inde ab initio speciali priuilegio miscebantur, vt intelligeretur Christus, qui inde nasciturus erat, & Rex futurus & Sacerdos: Altera enim sacerdotalis erat, altera regalis. Vide Num. 36.

CAPVT VII.

v. 1. *ECce constitui te Deum Pharaonis.* Nempè sicut Deus est dominus vitæ & mortis, & sicut in manu eius est salus & perditio hominum: ita Moysi datum est vt posset occidere & viuificare Pharaonem, & populum eius, id est, plagas inferre & auferre. Sic Isaiæ 41. Dei proprietas significatur, cum dicitur: *Bene quoque aut malè, si potestis, facite: & sciemus, quia Dij estis vos.*

v. 10. *Tulitque Aaron virgam coram Pharaone. Quæritur*, quando virga conuersa est in serpentem, & iterum serpens in virgam, vt habetur capite 4. ac tertio (quod hic narratur) rursum virga in serpentem, & serpens in virgam: An redierit eadem numero virga, & idem numero serpens; *Respondeo, de serpente* non admodum referre vtrum dicatur; neque enim Scriptura vsquam

insinuat

insinuat eundem numero serpentem fuisse. *At de vi- A* *ga* illud testatur, tum hoc capite vbi dicitur v. 15. ad Moysem: *Virgam quæ conuersa est in draconem, tolles in manu tua*, tum cap. 4. v. 17. vbi definitè de vna virga dicit Dominus ad Moysem: *Virgam quoque hanc sume in manu tua, in qua facturus es signa.* Vnde liquet quod ea quam e Madian attulit, posteà in Ægypto versa sit in serpentem, & eadem numerò ex serpente restituta est virga, vt per eam reliqua quoque signa fierent, quæ adhuc narrantur hoc cap. & seqq. *Atque ex his* ostenditur *Deum posse eandem rem numero corruptam reproducere.*

v. 12. *Proiecerunt que singuli virgas suas, quæ conuersæ sunt in dracones, sed deuorauit virga Aaron virgas eorum.* Quod Moyses & Aaron vere fecerunt per miraculum, B hoc Magi Pharaonis *apparenter tantum* fecerunt per incantationem. Non est enim putandum, quemadmodum dicit S. August. lib. 13 de Trinitate, istis transgressoribus Angelis ad nutum seruire hanc visibilium rerum materiam, sed soli Deo. Non igitur putandi sunt Magi virtute diabolica subitò virgas in serpentes commutasse (neque enim extendenda est sine causa permissio illa, quam aliquando Deus dæmonibus facit:) *sed* existimamus, dæmones virgas à Magis proiectas, fascinatis astantium oculis, subitò abstulisse, & in earum locum serpentes aliundè acceptos substituisse. *Ne tamen* per huiusmodi incantationem fraus fieret vero miraculo, quod per seruos suos Dominus operabatur; *duobus modis* declarare C Dominus voluit, verum esse quod per Moysem & Aaron agebatur, falsum & illusorium quod per Magos, primò, quia virga Aaron deuorauit virgas Magorum, deinde, quia in tertio signo impedita est operatio dæmonis, ne simile quid facere posset. Addi potest *tertia ratio*, quia quod factum fuerat à viris Dei, destruere & abolere non potuerunt Magi, sed ad hoc impetrandum, Pharao implorabat opem Dei per viros Dei. Imò cap. 9. dicitur ipsos Magos stare non potuisse coram Pharaone propter vlcera. Dicitur autem *virga* Aaron deuorasse virgas Magorum, quia serpens in quem virga Aaron conuersa fuerat, deuorauit serpentes eorum: ex quâ locutione ostenditur contra hæreticos sectarios rectè post consecrationem corpus Christi panem vocari, etiamsi natura panis iam transmutata sit in aliud; maximè cùm exterior panis species remaneat, quòd in hac conuersione non fuit, cumque etiam virtus & operatio panis perseueret.

D. Thomas quidem 1. p. q. 114. art. 4. dicit Magos Pharaonis per virtutem dæmonum veros serpentes & ranas fecisse, & idem habet 2. 2. q. 178. art. 1. ad 2. itemque alij ipsum secuti. Sed nôn est credibile, tum ob iam dicta, tum ob rationes sequentes. Si enim naturaliter arte dæmonum huiusmodi generatio serpentum ex virgis fieri posset: multò magis id dæmones facere possent ex serpentibus mortuis, quia dispositiones ibi sunt propinquiores, accedente etiam membrorum omnium compositione, & ita serpentes mortuos viuificare. Etenim quis non iudicet facilius esse, vt serpens mortuus fiat serpens viuus, quàm vt lignum aridum in viuum serpentem conuertatur? Item si dæmones possunt ita repentè lignum aridum mutare in serpentem; poterunt etiam facere vt lignum aridum floreat, quod tamen pro magno miraculo factum est in virga Aaron, licet non fuerit factum in instanti. Item lignum non est aliquid seminale respectu serpentis, nec in eo est ratio seminalis ad serpentem, sed benè ad vermes, qui ex ligno putrefacto nascuntur, quod tamen non potest fieri repentè, sed iusta successione temporis. Et quidem semina à dæmonibus adhibita possent verti in serpentes, licet non ita subitò, sed vt semina adhibita faciant lignum verti in serpentes, ratio naturalis non patitur. Item si dæmones ex ligno arido possunt facere serpentes ita subitò; poterunt ex quocumque alio corpore corruptibili, vt ex lapide, ex libro, ex cultro &c. Sed hæc sunt absurda. Item dæmones non possunt equum mortuum viuificare, multò minùs aridum lignum vertere in viuum serpentem.

Non potest etiam dici, quòd Magi tantùm illuserint sensibus, ita vt serpentes apparerent qui non erant: quia serpens serpentes deuorauit, non autem virgas seu baculos, sicut pisces magni deuorant paruos. Nam baculos à serpente deuorari, quamuis Deo sit possibile; naturaliter tamen fieri nequit; vt autem draco magnus deuoret minores, fit naturaliter; non sunt autem multiplicanda miracula sine necessitate. Item non est putandum quod magi vel dæmones fuerint permissi illudere sensibus Moysi & Aaronis: vt pro baculis viderent serpentes: nam si dicas eos non aliud quàm baculos vidisse, debuissent indicare adstantibus imposturam illusionis. Porrò interpretatio qua virgæ dicuntur versæ, id est, commutatæ suppositione vnius pro alio, non est aliena à loquendi consuetudine scripturæ. Sic enim dicitur Iob 30. *Conuersa est in luctum cithara mea*, quia videlicet gaudio luctus successerat. Sic 2. Reg. 19. *versa est victoria in luctum* Ioan. 16. *tristitia vestra vertetur in gaudium*; & Thren. 5. *versus est in luctum chorus noster*. Nec propterea quis rectè dixerit, quod suprà dictum est, virgam Aaronis versam fuisse in colubrum, similiter posse intelligi. Nam scriptura aperte monstrat dissimilitudinem, cùm dicit illos magos per incantationes & arcana quædam fecisse similiter.

Sed deuorauit virga Aaron virgas eorum. Scilicet Magorum. Per hoc mysticè significatur exponente D. Bernardo serm. 3. de Ascensione Domini, quòd Christus per serpentem in deserto exaltatum significatus, absorbet & consumit omnes carnales affectiones & delectationes nostras, & serpentinas suggestiones.

v. 20. & 22. *Quæ versa est in sanguinem — feceruntque similiter malefici Ægyptiorum incantationibus suis*, hoc intelligendum sicut alterum superius, quia poterant dæmones aliundè assumere sanguinem animalium occisorum, & ponere in aqua vel loco aquæ, quæ erat coram Pharaone. Nam verum sanguinem qui naturaliter non fit nisi in corpore animalis, quomodo D dæmones ex aqua repentè facere potuissent? Sed Deus sicut veram pituitam aut choleram, ita verum sanguinem ex aqua producere potest: potest enim nutu voluntatis suæ quiduis in quoduis conuertere. Nota etiam quod cùm hic & superiùs dicitur, *incantationibus suis*, significatur aliqua mora temporis in faciendo, quia incantationes magicæ moram habent.

CAPVT VIII.

v. 12. *Et clamauit Moyses ad Dominum pro sponsione ranarum, quam condixerat.* Hinc disce quòd certitudo de effectu non repugnat orationi, quâ quid à Deo petitur. Nam Moyses certus erat, vt patet ex his verbis & præcedentibus. Et nisi certus fuisset, stultè promisisset, & cum periculo gloriæ Dei, quia dixerat v. 10. *Iuxta verbum tuum faciam, vt scias quoniam* E *non est sicut Dominus Deus noster.*

v. 16. *Et sint sciniphes in vniuersa terra Ægypti.* Græcè *σκνῖπες* Hebraicè *chinim*. Vide scholion Vatabli, qui adfert tres expositiones huius vocabuli. Tertia est veterum Hebræorum, qui dicunt significari pediculos. Et ita habet versio apud Vatablum. Ita quoque Pagninus vertit; approbante Aria Montano.

Et sint sciniphes in vniuersa terra. *Quæritur* quare ante hanc plagam sciniphum non fuerit præmonitus Pharao, vt ante cæteras, tam sequentes plures quàm præcedentes? *Respond.* ante plagam tenebrarum non legitur etiam Pharao præmonitus: vt nec ante plagam interfectionis primogenitorum. Et causam reddunt

nonnulli, quòd indignus esset toties commoneri. Sed illud sonat, quasi prius fuerit dignus; cùm tamen Scriptura vbique dicat eum habuisse cor induratum. *Itaque* potiùs dicendum videtur, Pharaonem ante hanc quoque sciniphum plagam fuisse monitum; quod etsi non apertè dicat Scriptura, subiudicat tamen; quia ex contextu colligitur, hoc signum factum fuisse coram Pharaone adstantibus maleficis, vt & tria præcedentia. Nam magi statim imitari volentes, quod à Moyse factum fuerat, cùm non possent, dixerunt: *Digitus Dei est hic.* Plaga quoque tenebrarum, quamuis id Scriptura taceat, dici potest, monito prius Pharaone, immissa fuisse, maximè, quia post eam dixisse legitur Pharao ad Moysem: *Recede à me &c. caue ne vltra videas faciem meam: quocumque die apparueris mihi, morieris.* Hinc enim apparet Pharaonem à Moyse fuisse coram admonitum de præcedentibus omnibus, ac nominatim de proximâ, quæ erat tenebrarum plaga. Et è contra ex iisdem verbis clarum est, quare de postrema, quæ fuit interfectionis primogenitorum, non fuerit Pharao præmonitus, videlicet, quia cum interminatione mortis vetuerat Moysem vltra ad se venire.

v. 19. *Et dixerunt malefici, Digitus Dei est hic.* Liranus per digitum Dei mauult hic intelligere virtutem alicuius dæmonis superioris, qui operationem inferioris impediat; vtpote quòd Magorum hæc sint verba. Sed rectiùs alij omnes Catholici Doctores, Hebræi, virtutem Dei intelligunt; quod & fatetur Liranus; quem proinde non immeritò reprehendit Burgensis. Vide etiam Iansen. ad illud Lucæ 11. v. 20. *Si ego in digito Dei eiicio dæmonia, &c.*

v. 26. *Abominationes enim Ægyptiorum immolabimus Domino Deo nostro?* Sensus est; Non possumus in Ægypto immolare Deo nostro: quia ex eius præcepto immolabimus ea animalia quæ ab Ægyptiis pro numinibus coluntur; videlicet arietem, quem sub nomine Iouis colebant, & bouem, quem sub nomine Serapidis. Vnde & addit Moyses: *Quòd si immolauerimus ea quæ colunt Ægyptii coram eis, lapidibus nos obruent.* Vbi pro eo quod est, *ea quæ colunt Ægyptii*, repetitum est in Hebræo (*abominationes Ægyptiorum*) quo nomine idola designantur, meritò scilicet abominanda. Hunc sensum etiam exprimit Chaldæus Paraphrastes, & requirit Augustinus. Confirmatur etiam hic sensus ex illis Hieron. verbis lib. 2. contra Iouinianum c. 6. Singulæ penè in Ægypto ciuitates singulas bestias & monstra venerantur: & quodcumque coluerint; hoc inuiolabile & sacrum putant. Vide etiam Annot. Gen. 43.

CAPVT. IX.

v. 6 *MOrtuaque sunt omnia animantia Ægyptiorum.* Scilicet suprà v. 3. enumerata, equi, asini, cameli, oues & boues. *Sed quæritur*, quomodo istis non repugnat, quod paulò pòst v. 19. ante plagam grandinis Moyses Pharaonem monet his verbis: *Mitte ergo iam nunc, & congrega iumenta tua, &c.* Necnon & illud, quod infrà cap. 14. Scriptura narrat, Pharaonem cum equitatu, cumque ingenti numero curruum, qui vtique ab equis trahebantur, persecutum fuisse filios Israël. *Soluit hanc* quæstionem August. super Exod. Pro qua solutione notandum, loco eius, quod hic superiùs v. 3. dicitur, *Ecce manus mea erit super agros tuos, & super equos & asinos, &c.* in Hebræo sic legi: *Ecce manus Domini est in pecudibus tuis, quæ sunt in agro, in equis, in asinis, &c.* Ex quibus verbis perspicuum est hanc plagam, sicut & illam grandinis de qua v. 19. & 25. ad ea tantùm animalia peruenisse, quæ tempore sæuientis plagæ in agris fuerunt deprehensa. Quod ergo dicitur: *Mortuaque sunt omnia animantia Ægyptiorum*, iuxta eandem comminationem versus 3. prout is iam expositus est ex Hebræo, intelligendum est de iis dumtaxat animalibus quæ erant in agris.

v. 12. *Indurauitque Dominus cor Pharaonis, & non audiuit eos.* Hæc sententia de Pharaone aliquoties repetita in hoc libro, pravè à Luthero, Caluino, aliisque in iniuriam Dei detorquetur, contra libertatem arbitrij seu voluntatis humanæ; quasi non sit in hominis potestate situm, vias suas bonas facere aut malas, sed in hanc vel illam partem necessitate quadam impellatur à Deo: cùm tamen capite præcedenti versu decimo quinto etiam ipsa Scriptura se explicet dicens: quòd *ipse Pharao ingrauauit cor suum.* Ex quo satis intelligi potest libero eum peccasse arbitrio, quando populum Dei dimittere noluit. *Videndum ergo quo Catholico sensu* Deus quoque cor Pharaonis indurasse dicatur: Initium indurationis est in gratiæ substractione seu denegatione. *Verùm id non sufficit.* Non enim quilibet, qui peccare permittitur, induratur: sed propriè tunc à Deo cor hominis induratur, quando ei diuinâ gratiâ priuato atque ad peccandum parato, suggeruntur occasiones, quibus etiam deterior, & in scelere obstinatior reddatur. Nam hæ causæ seu occasiones non sunt in hominis potestate, sed submittuntur à Deo: propter quas Deo adscribitur consequens animi obduratio, cuius tamen propria causa est in prauâ hominis voluntate, occasionalis dumtaxat in Deo. Hæc D. Augustini doctrina, tum in quæst. tum contra Iulianum & alibi.

Et notandum quod Pharao obduratus fuit occasione eorum quæ ei obiecta sunt, & ante oculos posita: per quæ quidem debuisset conuerti ad agnitionem veri Dei, & ad faciendum quod ille iubebat: sed tamen illorum occasione obduratus est & deterior factus, quasi per antiperistasim; quomodo frigus subterraneum intenditur à calore terræ superfuso: & quomodo videmus quosdam lapides magis indurescere in aquis. Idem accidit Iudæorum Pontificibus, Scribis, & Pharisæis, qui tot Christi miraculis conspectis, excæcati sunt, magisque obduruerunt. Tale quid enim contingit, vel ex odio atque inuidia, vel ex superbia & pertinacia animi. Prius contigit Iudæis, posterius Pharaoni. Quanquam & auaritia Pharaonem obdurauit, vt patet ex cap. 14. v. 5.

CAPVT. X.

v. 7. *VSquequo patiemur hoc scandalum?* Hebr. *Vsquequo erit iste nobis in scandalum?* Pagninus; *laqueum?* Sensus est, Quare tamdiu patimur nobis ab isto homine Moyse tot mala inferri? cur non potiùs dimittimus eum cum populo suo, priusquam tota Ægyptus pereat? Res enim noxia recenta, sit homini scandalum seu laqueus, id est, implicamentum quoddam quo trahatur in periculum.

v. 16. *Peccaui in Dominum Deum vestrum, & in vos.* Quamuis hæc veniæ petitio, ac pœnitentia ex solo timore pœnæ fuerit profecta, id tamen quod petebat impetrauit, scilicet pœnæ temporalis ablationem; quomodo etiam Achab per similem pœnitentiam atque humilitatem obtinuit à Deo, vt malum quod sibi Dominus comminatus fuerat, à suis temporibus in tempora filij transferretur. 3. Reg. 21.

v. 21. *Extende manum tuam in cælum, & sint tenebræ tam densæ vt palpari queant.* Cùm tenebræ nullæ sint tactu perceptibiles, sed visu discernamus inter lucem & tenebras: *Quæritur* quomodo hic tenebræ dicantur tam densæ, vt palpari queant? Sunt qui intelligant (Glossa quoque interlinealis) hoc dictum esse hyperbolicè, vt per tenebras palpabiles intelligantur densissimæ tenebræ, in quibus nihil omninò videri possit. Vnde statim additur: *Et factæ sunt tenebræ horribiles*; vel vt alij vertunt ex Hebræo, *tenebræ caliginis* in vniuersa terra Ægypti; vt obscurissimas dicat, quas antea dixerat palpabiles. Alij dicunt per has tenebras ita condensatum fuisse aërem humidis & crassis vapo-

ribus, vt etiam manibus palpari potuerint; & hac ratione tenebras ipsas dici palpabiles. Et huic intelligentiæ consonare videtur, quod mox additur: *Tribus diebus nemo vidit fratrem suum, nec mouit se de loco, in quo erat*, nimirùm propter densitatem tenebrosi aëris: quamquam alij illud referunt ad horrorem tenebrarum, propter quem non fuerint ausi se mouere loco; de qua re videndum est caput decimumseptimum Sap. vbi pulcherrimè horror & magnitudo describitur harum tenebrarum. An fortè ita possit intelligi quod dicitur, neminem se mouisse de loco, sicut inferiùs dicitur capite decimosexto, de die Sabbathi; *Maneat vnusquisque apud semetipsum: nullus egrediatur de loco suo die septimo*, id est, ne longiùs abeat, non eat ad negotia, Ita hic nemo mouerit se de loco suo, vt longiùs abiret negotia curaturus; non quin cibum illo triduo sumpserit. Nam & hæc tridui fames insignis quoque fuisset plaga, quam vtique Moyses, vt videtur, non tacuisset.

v. 24. *Vocauitque Pharao Moysem & Aaron.* Quæritur, quomodo in illis tenebris potuerit Pharao ad se vocare Moysem & Aaron; Liranus dicit, non durantibus tenebris, sed post tertium diem reddita luce, Pharaonem grauiora metuentem, vocasse ad se Moisem & Aaron. Quod probabile est, quia huic plagæ determinatum erat tempus tridni. Item quia Pharao non petit tolli tenebras: Cessauerant ergo. Ita pleríque alij, dicentes istud factum post triduanas tenebras.

CAPVT XI.

v. 2. *VT postulet vir ab amico suo, & mulier à vicina sua vasa argentea & aurea.* Exemplum hoc Isiaëlitarum, qui iubente Domino spoliarunt Ægyptios. (Nam & hoc ipsum verbum *spoliârunt*, ponitur capite sequenti, versu trigesimo sexto) non est trahendum in excusationem furti, aut cuiuscumque defraudationis proximi. Quod enim ab Israëlitis factum est; eo iubente factum est, qui nouerat, quid quemque pati oporteret; quique rerum omnium Dominus est, nec opes tantùm priuati cuiusque hominis, sed & regna atque imperia pro suo arbitrio transferre potest in alios. Vnde dicit Augustinus: Non furtum fecerunt, sed Deo iubenti ministerium præbuerunt. Quemadmodum cùm minister iudicis occidit eum, quem iudex iussit occidi: profectò, si id sponte facit, homicida est, etiamsi eum occidat, quem scit occidi à Iudice debuisse, si iussus faciat, non cædes imputatur ad peccatum, sed obedientia meretur commendationem. Quidam Israëlitas excusare conantur, quòd pro mercede laboris sui, quo tot annis seruierant in Ægypto, prædam hanc velut iure sibi debitam adsportauerint: quæ excusatio opportuna esset, si Pharaonis ipsius ac præfectorũ, qui eos ad opus compulerant, bona abstulissent. *Sed* cùm dicat Scriptura eos ab amicis & vicinis vasa accepta abstulisse: non videtur prætextus ille ad istam excusationem sufficere, sine diuina iussione. Dicitur quidem Sap. cap. 10. quod *Deus reddidit iustis mercedem laborum suorum*: nam reuera mercedem meruerant: *sed* nisi Deus dedisset, non potuissent illam sibi debitam mercedem accipere ab ijs qui non debebant. Habetur, tamen ea excusatio apud Epiphanium sub finem Ancorati, quam & pluribus verbis declarat. Dicuntur quidem capite sequenti v. 36. accepisse commodato: sed non pugnat accipere aliquid commodato, id est, accipere rem aliquam vertendam in suum commodum, eamque sibi retinere; quia potest quoque aliquis rem propriam ab alio detentam, vtendam ab eo accipere, & posteà non reddere: qua in re non est fraus, nec mendacium, quando verè ea re vti ad commodum suum cupit: quo in casu concurrunt accipere rem commodato, & accipere rem suam, ac proinde sine obligatione reddendi. Deinde nec in Hebræo est verbum (*commodandi.*)

Postulet vir ab amico suo, & mulier à vicina sua. At obijcies: Atqui non habitabãt Israëlitæ inter Ægyptios, sed in regione Gessen separata. Vnde & capite præcedenti dicitur: *Vbicumque autem habitabant filij Israel, lux erat*: & cap. 9. *Tantùm in terra Gessen, vbi erãt filij Israel, grando non cecidit. Responsio*, saltem regiones erant vicinæ. *Item* sciendum est quod etiam in terra Gessen habitabant Ægyptij, sicut ante aduentum Iacob & filiorum eius; sed in eam terram, quia magis vicina erat, & apta pascendis ouibus, missi sunt inter Ægyptios qui illic antea erant, filij Israël habitare. *Vnde* & illic Ægyptij, ex beneficio illo cohabitationis filiorum Israel, à plagis videntur fuisse immunes, sicut subindicare videntur verba illa cap. 9 nequaquam tamen à plaga interfectionis primogenitorum; omnium quia domus illorum non erant signatæ sanguine Agni Paschalis, & hoc significatur infrà cap. seq. de percussore.

v. 7. *Apud omnes autem filios Israel non mutiet canis ab homine vsque ad pecus.* Hebr. *non mouebit canis linguam suã à viro vsque ad animal. Sept. non mutiet canis linguâ suâ ab homine vsque ad pecus.* Sed quid sibi vult: *non mutiet canis ab homine vsque ad pecus*, cùm canis nec homo sit nec pecus? August. libro locutionum dicit eleganti locutione per canem significari extremum vel hominum vel pecorum, ad significandum quanta sit futura quies apud Hebræos, Ægyptijs acerba orbitate clamantibus. Liranus verò: tanta quies erit (inquit) in hominibus & animalibus populi Israël, vt etiam canis qui facilè & leui de causa latrare solet, ne mutiat quidem. Vatablus: neque hominibus, neque iumentis filiorum Israël allatrabit vllus canis. Sed videtur Liranus rem attigisse. Nam clamori maximo qui apud Ægyptios futurus sit, propter primogenitorum tam hominum quàm pecorum subitam mortem, opponitur quies futura apud Israëlitas; vt apud quos adeo nihil mali passura sint primogenita tam hominum quàm pecorum, vt non solùm homines non excitentur ad clamorem, sicut apud Ægyptios, sed ne canis quidem vsquam linguam ad mutiendum moueat. Ergo illud: *ab homine vsque ad pecus*, sic expone: nec propter homines, nec propter pecora.

CAPVT XII.

v. 5. *ERit autem agnus sine macula, &c. iuxta quem ritum tolletis & hœdum.* Non vult Dominus: vt præter agnum etiam hœdum immolet tota multitudo filiorum Israël; *sed* vt agnum immolent, vel certè hœdum, si agnus ad manum non sit. Hunc sensum suggerunt Hebræa, Græca & Chaldaica. Vnde quod dicitur in officio Ecclesiastico: *Immolabit hœdum multitudo, &c.* figuratè dictum est; species pro genere ponitur, & sub hœdo etiam agnum comprehendere oportet: Hebræa sic habent: *Agnus perfectus, masculus, anniculus erit vobis, ex ouibus, & ex capris accipietis.* Quod Burgensis sic exponit. Ex grege, in quo ferè solent esse oues & capræ commixtæ, accipietis enim, id est, (vt ipse vult) hœdum: Tamen non erat Hebræis in consuetudine vt hœdum immolarent, sed tantùm agnum. Nec Christus hœdum cum discipulis manducauit, sed agnum.

v. 6. *Immolabitque eum vniuersa multitudo.* Sic & infrà v. 47. *Omnis cœtus filiorum Israel faciet illud.* Quæritur, an per se, an per sacerdotes? Legitur 4. Reg. 23. quòd Iosia rege præcipiente factum fuerit ab vniuerso populo Phase Domino in Ierusalem; idque secundùm quod scriptum erat in libro fœderis: de quo pleniùs, 2. Paralip. 35. vbi Leuitis præcipitur, vt immolent Phase, ac tandem subiungitur *Et immolatum est Phase, asperseruntque sacerdotes manu sua sanguinem, & Leuitæ detraxerunt pelles holocaustorum. Et separauerunt ea*, (intellige quæ mactauerant) *vt darent per domos, & familias singulorum, vt offerrentur Domino: sicut scriptum est in*

libro Moysis. Et similia sunt 2. Esdr. 1. Et prius de Paschate celebrato iussu Ezechiæ, similiter ministerio Sacerdotum & Leuitarum 2. Paral. 30. *Adde* quod Exodi 23. & 34. itémque Deut. 16. præcipiatur, vt in solemnitate azymorum *omne masculinum* appareat in conspectu Dei in loco quem elegerit. Ex *quibus omnibus videri posset*, quòd ista immolatio Agni Paschalis tantùm fieret per Sacerdotes, & in loco sacrificiis deputato: quódque Agnus immolatus deinde comederetur domi per familias. *Nihilominus aliorum sententia est*, Agnum Paschalem domi à patrefamilits potuisse immolari. Cui *sententiæ multum fauet* quod hoc capite v. 21. dicitur Moyses vocasse omnes seniores filiorum Israël, & ad eos dixisse: *Ite tollentes animal per familias vestras, & immolate Phase*, vbi nulla Sacerdotum mentio. *Adde* quod Sacerdotes tunc nondum erant instituti. Vide etiam Baron. tom. 1. Annal. ad ann. Christi, 4. fol. 179. referentem verba Philonis, quibus dicitur, ipsos patresfamilias mactasse, & in hac parte functos fuisse officio Sacerdotum. Et nota Philonem, vtpotè Iudæum, non potuisse ignorare morem à Iudæis obseruari solitum in immolatione Paschalis Agni. *Sed quid igitur dicemus ad* Scripturas. 2. Par. 30. & 35. An illæ loquuntur de aliis sacrificiis?

v. 7. *Et ponent super vtrumque postem, & in superliminaribus*, & v. 22. *Et aspergite ex eo superliminare & vtrumque postem.* Beda homil. in cœna Domini dicit, quòd sicut transitus Euangelicus consecratus est sanguine fuso in cruce, ita transitus legalis sanguine in crucis modum, medio limine & superliminari, mediis asperso in postibus.

v. 14. *In generationibus vestris cultu sempiterno.* Sic & v. 17. *ritu perpetuo.* Quomodo *sempiternitas* hæc accipi debeat, vide Augustinum in quæst. vbi *æternum* exponit, quod ita instituitur per successiones temporum obseruandum, vt nefas sit prætermittere, aut sponte mutare. Nec malè Lyranus sempiternum interpretatur, id quod est absque determinatione temporis.

v. 23. *Et non sinet percussorem ingredi domos vestras.* Percussorem, Angelum intelligit: Sed *quæritur bonusne fuerit an malus.* Glossa Ordinaria Strabi non vult inquiri, bonus an malus fuerit. Augustinus exponens Ps. 77. ad illud: *Immissiones per Angelos malos*, putat Angelum percussorem primogenitorum fuisse Angelum malum: item Rupertus, & Tostatus. *Attamen*, qui submersit Ægyptios, bonus fuit, vt constat infrà c. 14. *Ergo* & qui percussit primogenita. Nam est par ratio, & vtrumque æquè conueniebat Angelo liberatori. *Vel potest* dici, quòd etiam in percussione primogenitorum interuenerit opera malorum Angelorum, quâ vsus sit ad Ægyptios percutiendos Angelus bonus, tanquam princeps Christum repræsentans, vti iudicem & vindicem peccatorum. Et simile quid potest etiam dici de aliis percussionibus, vt quando Angelus Domini percussit peste populum Israëliticum tempore Dauidis, & quando percussit castra Assyriorũ.

v. 30. *Neque enim erat domus, in qua non iaceret mortuus.* Intellige de domo, in qua erat primogenitus. Sed quid si plures essent primogeniti in eadem domo? vt filius, & pater, priuignus? *Respondeo* more Scripturæ, primogenitus alicuius familiæ, vel domus vocatur, qui in ea domo vel familia est primogenitus. At pater alicuius familiæ non erat illius familiæ primogenitus, sed erat & dicebatur illius familiæ pater. Ita nec priuignus erat familiæ primogenitus. Vnde non est necesse dicere, in vna aliqua familia fuisse plures occisos.

v. 33. *Abeuntes benedicite mihi.* Non hoc dicit quasi corde iam emollitus & voluntate in melius mutatâ, sed tantùm compulsus metu grauioris mali. Timebat enim ne tandem ipse cum vniuerso populo periret: experiebatur enim potentiam Dei Israël, cuius manum hactenus non potuerat effugere. Itaque petit vt Moyses & Aaron sibi bona precentur à Deo suo, quem vt potentem timebat. Ita suprà c. 8. & 9. rogat Moysen & Aaron vt pro se orent Dominum pro ablatione plagarum, etiam culpam suam agnoscens his verbis; *Peccaui. Dominus iustus, & ego & populus meus impij.* Sed hæc confessio aut ficta erat, aut ex solo timore procedebat. Itáque nullius emendationis signum erat.

Quæritur, an Moyses & Aaron fecerint quod erant rogati? id est, an benedixerint Pharaoni? Mihi non est verisimile: Sciebant enim cor eius obduratum esse, nec Dei voluntatem esse, vt daretur quod petebat.

v. 37. *Et spoliauerunt Ægyptios.* Vide explicatum c. præced. v. 2.

v. 40. *Habitatio autem filiorum Israël, quâ manserunt in Ægypto, fuit quadringentorum triginta annorum.* In hoc annorum numero debere comprehendi totum illud tempus, quod fuit inter promissionem Abrahæ factam Gen. 15. & exitum filiorum Israël de Ægypto, ostendimus illo loco Geneseos. Ostendit id etiã Augustinus q. 47. in Exodum prolixè de ea re disserens. Idem sentit Eusebius in Chron. Manifestissimè autem ostenditur ex Gal. 3. vbi Apostolus testatur legem quadringentis triginta annis datam post promissionem. Septuaginta Interpretes hoc loco ita legunt: *Incolatus filiorum Israël quem incoluerunt in terra Ægypti, & in terra Chanaan, ipsi & patres eorum, anni quadringenti triginta.* Quæ lectio nullam habet quæstionem. Quod autem nos legimus; ita accipi potest, vt habitatio eorum in Ægypto fuerit vsq; ad finem quadringẽtorum triginta annorum post factam primitus promissionem. Vide etiam, vt diximus, suprà Genes. 15.

CAP. XIII.

v. 2. S*anctifica mihi omne primogenitum quod aperit vuluam.* Lucæ 2. dicitur: *Omne masculinum adaperiens vuluam*, & intelligitur primus fœtus masculinus, siue fœmininus precesserit, siue non. Iubetur autem sanctificari Domino. Pro quo nota *sanctificationem in Scripturis variè accipi.* Propriissimé est sanctum facere, ea sanctitate qua creatura Deo per verum & castum cultum adhæret. De hac sanctificatione loquitur Apostolus 1. Cor. 6. dicens: *Abluti estis, sanctificati estis, iustificati estis. Aliquando* significat pro sancto habere. Sic in oratione Dominica dicimus: *Sanctificetur nomen tuum*, id est, ab omnibus colatur vt sanctum. Cui contrarium est, polluere nomen Domini. *Aliàs* autem significat applicationem ac deputationem rei corporalis ad diuinum cultum. Id autem fit *vel* per ministerium; Et hoc modo tribus Leui fuit Domino sanctificata: *vel* per vsum; quomodo templum, altare, omniáque templi vasa sanctificari Domino dicuntur, quia deputata sunt ad vsum cultus diuini: *Vel* per oblationem; quomodo ea sanctificantur Deo, quæ deputantur ad hoc vt Deo immolentur. Et hoc modo omne primogenitum iubetur sanctificari Domino, id est, immolari. *Sed quia* hominem immolare Deo nefas erat, neque vnquam tale sacrificium à Deo permissum fuit; hinc est quod primogenitum hominis iubetur pretio redimi, nimirùm quinque siclis, vt est Numer. c. 3. Primogenitum autem asini, quia immundum erat, & immolari non debebat, redimendum erat oue aut occidendum citra immolationem. Vide ibi pleniùs.

Mea sunt enim omnia. Id vel generaliter ad omnes omninò res referri potest; Et tum sensus est; Meritò exigo primogenita, vtpote qui iure meo omnia exigere possem, cùm omnia sint mea: Vel specialiter ad primogenita; vt sensus sit: Sanctificabitis mihi omnia primogenita vestra, quia omnia ea mihi obligata sunt per hoc, quòd percutiens omnia primogenita Ægyptiorũ, vestris primogenitis pepercerim. Huic expositioni

fauet Hebræa lectio, quæ habet, *Meum est enim*, nempe A omne primogenitum vestrum.

v. 4. *Hodie egredimini mense nouarum frugum.* Hic mẽsis erat primus, qui nostro Martio ferè respondet. Vide Iosue 3.

v. 18. *Per viam deserti, iuxta mare rubrum.* Quidam authores sic loquuntur, quasi mare illud reuera coloris sit rubei. Sic Prudent. in hymno ad incensum cerei Paschalis: *Tandem purpurei gurgitis hospita, rubris littoribus fessa resederat.* Id constat, Latinis dici rubrum; quòd vox Græca (quæ aliàs rubrum significat) hic est, à proprio regis cuiusdam nomine deriuata, dicitur enim Græcè *Erythræum mare.* Hebraicè, *Mare Suph.*

v. 19. *Tulit quoque Moyses ossa Ioseph secum.* Quin & cæterorum Patriarcharum corpora, qui mortui fuerant in Ægypto, tulerunt secum Israëlitæ egredientes B ex Ægypto, si Hieronymo credimus scribenti ad Riparium contra Vigilantium, Epist. 53. qui potuit id habere ex Iudæorum traditione, vel certè ex coniectura. Neque enim verisimile est Israëlitas voluisse in Ægypto relinquere corpora eorum, qui singularum tribuum erant primi patres. Fuisse autem translata est manifestum ex Act. 7. 16.

CAPVT. XIV.

v. 7. T*Vlitque Pharao sexcentos currus electos.* Cùm curruum vsus communiter non sit sine animalibus, à quibus trahantur, & suprà cap. 9. dictum sit omnia animalia Ægyptiorum fuisse peste cõsumpta, quomodo hæc conciliantur, Vide dicta cap. C 9. v. 6.

v. 15. *Quid clamas ad me?* Cùm Moysem externo vocis sono ad Deum clamasse non legamus, intelligendum est Moysem etiam tacentem clamasse, quandoquidem interno cordis desiderio pulsauerit aures diuinæ bonitatis; de quo clamore Apostolus dicit ad Galatas capite quarto: *Dedit Deus spiritum filij sui in cordibus nostris, clamantem, Abba pater. Et quidem* Moyses, etsi securus de diuino auxilio, non tamen prætermittit propterea orationis subsidium. *Talis enim est &* Christi interpellatio, imò omnium Sanctorum qui in cælis sunt, oratio pro nobis. Neque enim putandum est quemquam eorum frustra orare. Etenim sine eorũ oratione Deus multa non esset daturus, & vult ab eis orari, ad declarandum quanti faciat eorum merita, quos ad cęlestem gloriam prouehere dignatus est.

v. 22. *Et ingressi sunt filij Israel per medium sicci maris.* Refert Iosephus libro secundo Antiquit. cap. vlt. simile D quid accidisse Alexandro Magno, cuius ductu Macedonibus cesserit Pamphylium mare, & aliam viam non habentibus illac iter aperuerit, cùm Deus eius opera ad destruendum Persarum imperium vti decreuisset. Id quod omnes, inquit, testantur, qui res gestas illius regis scripto prodiderunt. *Quod si verum est*; eò fortè diuinitus actum est. vt doceretur neque impossibile esse, neque stultè & inaniter credi, quod de transitu maris rubri duce Moyse, sacræ literæ hoc loco tradunt.

v. 25. *Fugiamus Israelem, Dominus enim pugnat pro eis contra nos.* Pro (*Dominus*) Hebraicè est (*Iehoua.*) Ex quo apparet id nomen etiam notum & vsitatum fuisse Ægyptijs. E

v. 31. *Et crediderunt Domino, & Moysi seruo eius.* Respicitur ad illud quod Moyses dixit ad Dominum cap. 4. *Non credent mihi.* Sensus igitur est. Crediderunt Deũ esse omnipotentem. & veracem in promissis suis; crediderunt etiam Moysem tanquam Dei seruum ad se missum, per quem talia signa fierent, quem initio vix recipere volebant. Et significatur quòd plenius crediderint quam antea, quia iam hostes suos videbant oppressos, sicut & Ioan. 2. dicitur post miraculum aquæ in vinum conuersæ: *Et crediderunt in eum discipuli eius.*

Estij annotat. in Script.

CAPVT XV.

v. 1. C*Antemus Domino.* Canticum hoc compositum est à Moyse, licet à sorore eius Maria, & alijs decantatum: qua ratione etiam vulgò vocatur Canticum Mariæ sororis Moysi. At Apocalyps. 15 vocatur *Canticum Moysi.* Habet autem hoc Canticum præter sensum literalem gratiarum actionis pro liberatione ab hostibus Ægyptijs; *sensum allegoricum*, quo baptizati, & eorum nomine Ecclesia Deo gratias agit pro beneficio remissionis omnium peccatorum in baptismo, velut in mari rubro demersorum. Nam per mare rubrum significari baptismum etiam Apostolus docet 1. Cor. 10. Hac ratione carmen hoc B canit Ecclesia pridie Paschæ & Pentecostes: quibus temporibus agi solent mysteria baptismi. Habet præterea carmen hoc sensum *anagogicum*, quo beati cum Christo regnantes agunt Deo gratias pro beneficio perfectæ liberationis, ex omnibus malis & pressuris huius sæculi: quod per mare frequenter in Scripturis significatur. Ea ratione victores bestiæ & imaginis eius, Apocal. cap. 15. stantes super mare vitreum, in citharis cantant canticum Moysi serui Dei.

v. 13. *Portasti eum in fortitudine tua ad habitaculum sanctum tuum.* Per habitaculum sanctum intelligitur terra promissionis, eò enim vocabatur vt in sanctitate Domino seruiret. Græcè, *Aduocasti fortitudine tua ad diuersorium sanctũ tuum.* Pro diuersorio Græcè κατάλυμα, quod significat diuersorium, cœnaculum, triclinium, C vbi est refectio corporis. Vnde & quidam reddidit hoc loco, refectionem. Atque hinc est quod in officio diuino feriæ 5. cœnæ Domini ad Laudes pro Cantico Moysi canitur ista Antiphona: Exhortatus es in virtute tua, & in refectione sancta tua Domine. Vbi, ni fallor, respicitur ad cœnam, quam habuit Dominus cum discipulis; quæ etiam Marc. 14 *refectio* vocatur, Græcè κατάλυμα. Sed *quæritur* quomodo hic dicat Moyses; *portasti eum in fortitudine tua*, cùm Israël eò non peruenerit, nisi demum post 40. annos. *Similis quæstio* est de versu sequenti; vbi dicitur: *Ascenderunt populi, & irati sunt* scilicet, cùm tunc adhuc vix rumor Israëlis peruenisset ad populos vicinos, qui postea contra eos in prælium ascenderunt. *Ad vtrumque Respondeo,* primò pro (*portasti*) Hebraicè est (*duxisti*) Græcè (*aduocasti*) quæ duo satis propriè intelligi possunt in tẽpore præterito. Iam enim Deus aduocauerat eos, iam aliquousque eduxerat, vt in terram promissam venirent. *Et similiter* pro (*ascenderunt*) vers. 14. tam Græca D quàm Hebræa habent (*audierunt*) prius autem est audire de aduentu hostium, quàm contra eos ad præliũ ascẽdere. *Aut etiam*; quia per ea quæ sequũtur non facilè omnia iam facta intelligi possunt; aptiùs intelligemus in his verbis positum esse præteritum tempus pro futuro, more Prophetico: quia tam certò hæc auentura erant, quàm si iam facta fuissent.

v. 18. *Dominus regnabit in æternum, & vltra. Quomodo* vltra, cùm vltra æternitatem nihil sit; Nam æternitas vniuersum tempus in se complectitur. *Respondeo*, si æternitas propriè accipitur, hyperbole est, qua significatur prorsus Infinitum Dei regnum, adeò vt si vltra æternitatem tempus esset, tunc etiam regnaret. Si E autem accipitur, vt frequentissimè in sacra Scriptura, pro tempore admodum diuturno, & cuius non est præstitutus terminus, tum propriè accipi potest, Deum regnaturum etiam vltra omne eiusmodi tempus. Nam etiam tunc regnabit quando impletum erit illud Apocal. 10 *Tempus non erit amplius.*

v. 20. *Sumpsit ergo Maria Prophetissa.* Quidam putãt Mariam sororem Moysi & Aaron vitam in virginitate duxisse. Sic Ambrosius in exhortatione ad virgines. In veteri, inquit, testamento, terrâ & mari clausum Hebræorum populum virgo per mare pedes duxit;

Et sub finem, denique, tribuit Mariæ huic sorori Aaron virginitatem, sicut & matri Domini. Nihilominus Hebræi dicunt eam fuisse vxorem Hur; de quo dicitur, *Habetis Aaron & Hur vobiscum*: & qui Moysis in monte orantis manus vnà cum Aarone sustentauit.

v. 25. *Qui ostendit ei lignum.* Baptista Mantuanus lib. 1. de patientia cap. 30. dicit lignum hoc naturali vi sua valuisse ad tollendam ex aquis amaritudinem; Deumque ideo hoc lignum ostendisse, cùm alioqui potuisset solo verbo aquas sanare: ne res naturales frustra fecisse videretur. *Interim quid* mysterij altioris hic lateat, facilè Christianus intelligit, qui nouit per lignum Crucis redditam mundo salutem, & omnem peccatorum nostrorum amaritudinem versam in dulcedinem gratiæ Dei.

Ibi constituit ei præcepta atque iudicia. Quæ fuerint hæc præcepta atque iudicia, non exprimitur. Verisimile tamen est fuisse quædam legis postea datæ præcepta, & inter ea imprimis præceptum obseruandi Sabbathi, quod intelligi potest etiam ex capite proximè sequenti, vbi tam religiosè pro Sabbatho cauetur.

CAPVT XVI.

v. 4. ECce ego pluam vobis panes de cælo. Catachresis est in vtroque verbo (*pluam*) & (*panes*) Nam manna propriè panis non erat, sed quid coagulatum in cælo aëreo Hoc enim cæli nomine hic intelligitur, more loquendi in Scriptura visitatissimo. Propriè autem Manna non fuisse panem ipse Moyses Deuteronomij capite octauo declarat his verbis: *Dedit Dominus tibi cibum manna, quod ignorabas tu & patres tui, vt ostenderet tibi, quòd non in solo pane viuit homo.* Et populus dicebat: *Deest panis, anima nostra nauseat super cibo isto leuissimo.* Vocatur autem panis, nempe quia in refectione locum panis propriè dicti supplebat.

v. 8. *Dabit vobis Dominus vespere carnes edere, & mane panes in saturitate.* Et idem ordo repetitur vers. 12. *Quæritur* quid sibi velit quòd priùs carnes, & posteà panes? *Responderi* potest primò, quòd is ordo fuit murmurationis: nam ita dixerant versu tertio: *Quando sedebamus super ollas carnium, & comedebamus panem in saturitate.* Secundò fortè, quia deplumandæ erant coturnices pridie, alioqui non satis aptæ esui. *Sed* imprimis in hoc ordine carnium & panum (siue ille ad comestionem siue ad acceptionem referatur) latet non contemnendum *mysterium*. Nam in carnibus nobis significantur sacrificia veteris testamenti: in pane verò præsertim eo, de quo nunc loquimur, id est, in manna, sacrificium noui testamenti.

Nec contra nos est murmur vestrum, sed contra Dominum. Congruit hæc sententia cum doctrina Apostoli ad Rom. 13. vbi dicit, eos qui resistunt potestati, Dei ordinationi resistere, cùm non sit potestas nisi à Deo. Vnde consequens est, omnem rebellionem contra quamcumque legitimam superiorem potestatem, esse contra Deum, à quo potestas illa est deriuata. Sensus igitur est; *Non contra nos est murmur vestrum*, nempe principaliter. *Nos enim*, inquit Moyses, *quid sumus?* quasi dicat, nihil aliud sumus quàm ministri Dei, annunciantes vobis voluntatem eius. Sic scilicet, more Scripturæ sacræ, negatur id quod est minoris momẽti; quale est & illud: *Misericordiam volo, & non sacrificium.* Matth. 9. v. 13. & rursum Matth. 12. v. 7.

v. 19. *Nullus relinquat ex eo in mane.* Obijcitur à Lutheranis, Ergo & Eucharistia, cuius typus manna erat, non debet seruari in alterum diem. *Respondetur*, manna seruatum fuit in Sabbathum; deindè, v. 33. in sequentes quoque generationes. Quòd verò ordinariè non seruaretur in crastinum, in eo non erat typus Eucharistiæ; sed præceptum illud Dei eò tendebat, vt discerent homines pendere toti ex prouidentia Dei qui in sin-

A gulos dies recens manna promittebat; quomodo & Christus orare nos iussit: *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.*

v. 33. *Dixitque Moyses ad Aaron, Sume vas vnum, & mitte ibi Man, quantum capere potest Gomor: & repone coram Domino, ad seruandum in generationes vestras, sicut præcepit Dominus Moysi. Posuitque illud Aaron in tabernaculo reseruandum.* Tam studiosè, etiam præcipiente Domino, reseruatum fuit Man, pro recordatione beneficij diuini apud posteros. Quãtò magis partem crucis Dominicæ, in qua salutem nostram Christus operatus est, piâ deuotione asseruari conuenit, aut si quid aliud est quod in nobis excitet memoriam beneficiorum Dei & sanctorum eius? Sed hæretici, instinctu pa-

B tris sui diaboli, eiusmodi monumenta vbicumque inuenta, potiùs disperdunt, vt memoriam tantorum beneficiorum aboleant. Puto quòd si ipsum manna in hodiernum diem fuisset seruatum, etiam illud à furiosis illis dæmonum ministris disperderetur.

Quæstio est, quomodo *coram Domino*, id est, in tabernaculo, reseruandum præcipiatur, ita etiam se ipsum exponit cùm addit, *posuitque* & c. cùm tabernaculum nondum adhuc fuerit extructum? Soluitur hoc per figuram quæ Prolepsis Græcè dicitur, Latinè Anticipatio, quâ præuertitur narratio rei alicuius, quæ posteà facta est. Nunc enim iubetur reponi coram Domino, sed extructo demum tabernaculo id factum est. Ita præcedenti capite dicuntur filij Israël venisse in *Mara*, qui tamen locus nondum sic appel-

C labatur, sed tum primùm à populo sic dictus est propter amaritudinem aquarum. Sexcenta eiusmodi exempla in scripturis occurrunt.

v. 35. *Comederunt Man quadraginta annis, donec venirent in terram habitabilem.* Mysticè significatur, Eucharistiæ vsum, sicut & aliorum Sacramentorum, tantùm durare tempore huius peregrinationis, donec veniamus ad patriam cælestem.

CAPVT XVII.

v. 6. EN ego stabo ibi coram te supra petram Horeb, percutiesque petram, & exibit ex ea aqua. Simile miraculum narratur Num. cap. 20. atque adeò Oleaster putat vnum idemque esse. Sed *omninò diuersum est*; hoc enim contigit in Raphidim anno primo post

D egressum ex Ægypto, illud verò Numer. cap. 20. in deserto Sin apud Cades, sub initium anni quadragesimi post exitum ex Ægypto. *Accedit* quod ibidem Numer. cap. 20 murmurantes dicunt: *Vtinam perijssemus inter fratres nostros coram Domino.* Quod hoc loco Exodi cap. 17. dicere nondum possunt, quando populus nullâ adhuc plaga percussus est à Domino. *Mouetur Oleaster* eo argumento, quoniam qui in libro Numerorum ob aquæ penuriã murmurarunt, erant ex ijs qui egressi fuerant ex Ægypto. Dicunt enim: *Quare nos fecistis ascẽdere de Ægypto?* Atqui, inquit, quadragesimo post egressionẽ anno nulli eorũ, qui de Ægypto ascenderant, superstites erant pręter Moysem, Aaron, Iosue, & Caleb. *Sed* facilè responderur. Quod enim allegat Oleaster; de ijs tantum intelligendum est, qui tempore

E egressionis superarant vigesimum ætatis annum, & non de alijs. Sic enim clare loquitur Scriptura Numer. 14. v. 29. *In solitudine hac iacebunt cadauera vestra. Omnes qui numerati estis à viginti annis & supra, murmurastis contra me, non intrabitis terram, super quam leuaui manum meam, vt habitare vos facerem, præter Caleb filium Iephone, & Iosue filium Nun.* Supererant ergo Numer. cap. 20. plurimi qui egressi erant ex Ægypto, sed nondum cùm populus recenseretur (de quo Num. cap. 1.) attigerant annum ætatis vigesimum. Atque hi scilicet murmurantes dicunt, Num. 20. *Quare nos fecistis ascendere de Ægypto?* Denique & Apostolus 1. Corinth. 10. non de vtraque petræ percussione agit (quod

A idem Oleaster asserit, faciens vtramque vnam) sed de illa potissimum de qua hic narratur Exod. 17. Vide, si placet, nostra ad eundem Apostoli locum.

v. 14. *Scribe hoc ob monumentum in libro.* Hic primùm scriptionis & libri fit mentio, tametsi Moysem non primum scribendi authorem fuisse, vel inde constat, quod Enoch, teste Iuda Apostolo, prophetiam post se reliquerit, vtique scriptam. Neque enim sine scriptione conseruari potuisset.

V. 16. *Quia manus solii Domini.* Ita rectè substantiuum (*solii*) id est, tribunalis, pro adiectiuo (*solius*.) Ita enim habent omnia M S S. & consentiunt Hebræa, quæ habent, *super thronum Domini*.

CAPVT XVIII.

B v. 1. C*Vmque audisset Iethro sacerdos Madian.* Hic Iethro socer Moysi suprà cap. 2. appellatus est Raguel, & vtrobique dicitur fuisse sacerdos Madian. Vbi occurrit quæstio, vtrum *sacerdos idolorum*, an sacerdos vnius veri & summi Dei, qualis fuit Melchisedech? Quidam dicunt neutro modo eum sacerdotem fuisse, sed appellari in Scriptura sacerdotem, id est, principem vel magnatem, & primarium virum in suo populo, quomodo secundi Regum capite octauo, dicuntur, filij Dauid sacerdotes fuisse: quod sanè propriè accipi non potest, cùm ex tribu Iuda nemini licitum fuerit sacerdotio fungi: vnde sacerdotes dicuntur, id est principes populi. Verùm vt ita de Iethro interpretemur, nulla nos cogit necessitas. Imò *verisimile* admodum est, eum C fuisse *sacerdotem*, non idolorum, sed *vnius veri Dei*. Legimus *enim* hoc eodem capite, versu duodecimo: *Obtulit ergo Iethro cognatus Moysi holocausta & hostias Deo.* Certe hunc honorem sacerdoti idolorum Moyses non detulisset, vt eum in populo Dei permitteret sacerdotis officio fungi. Ac *deinde* cùm ex Abrahæ posteris fuerit (nam Madian fuit filius Abrahæ ex Cetura) non est improbabile eum traditam sibi à parentibus veram religionem accepisse & excoluisse. Et vt fortè non retinuisset, saltem à Moyse qui quadraginta cum eo annos habitauit: veri Dei cultum edoceri potuit, & edoctum fuisse est verisimile. Circumcisum autem fuisse eò quòd de posteris Abrahæ esset, non est improbabile. Nam etsi Sephora filia eius, filios D suos ex Moyse susceptos non fuerit passa circumcidi, priusquam periculo viri in itinere obiecto cogeretur; ea tamen culpa Moysi magis fuit quàm Iethro. quia Moyses pater erat, qui fortè vt advena rem distulit, sicut Israëlitæ in deserto. Expectabat enim opportunum tempus quo id faceret. Nam tempus octaui diei Genes. 17. non habet comminationem appositam, sicut lex ipsa. Itaque sicut inter gentiles Melchisedech fuit verus Dei cultor in terra Chanaan, & Iob in terra Hus; ita & Iethro in terra Madian.

v. 2. *Tulit Sephoram vxorem Moysi quam remiserat.* Quomodo hoc concilietur cum eo quod suprà cap. 4. v. 26. dicitur Sephora Moysen dimisisse, vide ibi explicatum.

E v. 5. *Iuxta montem Dei.* Sic per Prolepsim vel anticipationem Oreb vel Sina vocatur; nempe quia in eo monte paulò pòst Deus legem populo dedit.

v. 11 *Nunc cognoui, quia magnus Dominus super omnes Deos.* Videri hinc posset Iethro nunc primùm cognouisse Deum verum, ac proinde fuisse sacerdotem idolorum; sed sensus est; Nunc scilicet etiam experientia didici, id quod prius sciebam, sicut cùm dicit mulier Sareptana, ad Eliam 3. Regum capite decimoseptimo: *Nunc in isto cognoui quoniam vir Dei es tu*; Sciebat enim & antea, quando dixerat; *Quid mihi & tibi vir Dei?* itemque in miraculo farinæ & olei non diminuti; sed ex nouo miraculo pueri suscitati certius illud iam cognoscebat.

v. 19. *Sed audi verba mea atque consilia.* Mirabitur aliquis cur hoc consilium ipsi Moysi non prius venerit in mentem, homini tam prudenti; *aut* cur de ea re à Domino non fuerit admonitus. *Ad posterius respondeo*, Dominum id ei noluisse immediatè præscribere, vt etiam aliquid per homines disceret, idque *ad custodiam humilitatis*. Ita Saulus à Christo missus est ad Ananiam instituendus in his quæ facere eum oporteret. *Ad prius dico*, Moysen in populi regimine, quod à Deo susceperat, priuato suo consilio nihil constituere voluisse; sed putasse expectandam sibi esse Dei iussionem, vel hominum sapientum suggestionem; quod erat & prudentiæ & humilitatis. Cæterùm in eo quòd Iethro homo alienigena consilium dat Moysi tali viro, qui cum Deo familiariter loquebatur, sicut loquitur amicus ad amicum suum, admonet nos scriptura, bonum & sanum consilium per quemcumque hominem detur, non debere contemni. Deinde humilitatem nobis commendare voluit, vt discamus quantumcumque nobis docti ac sancti videamur, non reijcere monitionem proximi, quoniam Moyses cum quo loquebatur Deus, non contempsit consilium hominis alienigenæ.

v. 21. *Et constitue ex eis tribunos, & centuriones, & quinquagenarios, & decanos* Ex hoc consilio, & subsecuto Moysi facto, propagatus est mos in populo Israëlitico, vt non tantùm pace, in iudicijs; sed etiam bello contra hostem, sibi hos ordines Ducum constituerent, & in his *quinquagenarios*; quod peculiare fuit illi populo, quemadmodum Hieronymus testatur in Comment. super Isaiæ caput tertium: sicut etiam rex Israel 4. Regum capite primo ad accersendum Eliam, tres misit quinquagenarios. Et mirum videri potest, *cur* præter centuriones etiam *quinquagenarios* præfectos constitui placuerit. Sed arbitror quinquagenarios non fuisse subiectos cẽturionibus: quomodo decem centuriones subiecti erant vni tribuno, & decem decani vni centurioni, & decem homines vni decano. Vt quid enim attinebat duobus dumtaxat quinquagenarijs vnum præfici centurionem? Quare crediderim, *post tribunos*, qui mille hominibus præerant, constitutos fuisse alios quidem centuriones, tanquam digniores: alios verò quinquagenarios, tanquam dignitate minores: *vtrosque* tamen proximè subiectos tribunis: centuriones quidem numero decem, quinquagenarios autem, viginti. Tale est & quod Marcus refert cap. 6 Christi conuiuas in deserto discubuisse in partes *per centenos & quinquagenos*. Vide etiam 1. Machab. 3.

CAPVT XIX.

v. 6. V*Os eritis mihi in regnum sacerdotale, & gens sancta.* Regnum sacerdotale quidam intelligunt positum pro regno inclyto & eximio: vt sacerdotij nomen hoc loco nihil aliud quàm eminentiam quandam significet Sic Caietanus & nonnulli alij hanc locutionem accipiunt. Verùm si inspiciamus alia similia Scripturæ loca, in quibus ad hunc Exodi locum respicitur: inueniemus in sacerdotij nomine plus aliquid intelligendum esse. Apocal. capite primo ita legitur de Christo: *Fecit nos regnum & sacerdotes Deo & patri suo.* Vbi manifestè separantur velut diuersa regnum & sacerdotium. Rursum 1. Petri capite secundo ita legitur: *Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta.* Et quamuis ibi coniunctim dicat (*regale sacerdotium*) sicut hoc loco (*regnum sacerdotale*;) tamen proprium aliquid in sacerdotij nomine significari, satis ostendit verbis superioribus eiusdem capitis, quibus vocat fideles domum spiritualem, sacerdotium sanctum. Et vim sacerdotij explicans addit; offerre *spirituales hostias acceptabiles Deo per Iesum Christum.*

Cùm ergo manifestè alludat Petrus ad locum præ-

sentem; consequens est, etiam hic in sacerdotij nomine peculiare aliquid debere intelligi. *Sensus* igitur est: Vos eritis mihi populus, in quo mihi constituam regnum & sacerdotium. *Vel*, vt exponit Paraphrastes Chaldæus: *Eritis mihi reges & sacerdotes.* Omnes enim quadam animorum colligatione quodammodo reges sunt in vno rege; & omnes sacerdotes, in vno summo sacerdote. Vnde non incongruè totus populus offerre sacrificium dicitur sacrificante sacerdote. Sic enim & in Canone Missæ legimus de toto cœtu fidelium: *Pro quibus tibi offerimus, vel qui tibi offerunt.* Offerunt enim non ministerio, sed coniunctione animorum. *Gens autem sancta* dicuntur, id est, diuino cultui deputata. Ita Ecclesia sancta dicitur, professione ac deputatione; quia veram Dei religionem profitetur, eiusque cultui se mancipauit, tametsi in ea multi sint qui suæ professioni non respondeant, sic etiam Sap. 10. dicitur: *Hæc populum iustum & semen sine querela*, vel vt Græcè, *populum sanctum & semen irreprehensibile liberauit.* Vide eius loci annotationem, & nost. comment. ad 1. Pett. 2.

v. 13. *Cùm cœperit clangere buccina, tunc ascendant in montem.* Sic intellige; Tunc ascendant vsque ad terminos præscriptos, & non vltrà. Hoc enim ita factum esse docent ista verba subiecta: *Cumque eduxisset eos Moyses in occursum Dei de loco castrorum, steterunt ad radices montis*, scilicet vsque ad terminos, iuxta præscriptum Domini.

v. 18. *Totus autem mons Sinaï fumabat, eò quòd descendisset Dominus Deus super eum in igne.* Ob hanc causam Deuteronomij capite trigesimotertio vocatur ignea lex. Hic tamen etiam aliquid adhuc tacetur, quod ibi dicitur, nempe Dominum descendisse cum multis millibus Angelorum. Vide eius loci Annotat.

v. 22. *Sacerdotes quoque qui accedunt ad Dominum, sanctificentur.* Et infrà v. 24. *Sacerdotes autem & populus ne transeant terminos.* *Quæritur*, quomodo hic nominentur sacerdotes, cùm hoc tempore nondum sacerdotium in populo illo institutum fuerit; sed demum post scelus adorati vituli; *Respondeo*, probabilissimum esse sacerdotes hic vocari Leuitas, per Anticipationem & per Enallagen, quia ex illis sacerdotes assumendi erant; iamque propter Moysem & Aaron (qui erant ex eadem tribu Leuiticâ erantque totius populi, iussu Dei, ductores & principes) cœperāt honorabiliori loco haberi, & Moysi in negotio accipiendæ legis, seu alijs ad Deum pertinentibus subseruire.

CAPVT XX.

v. 1. L*Ocutusque est Dominus cunctos sermones hos.* Dixit quidem populus hoc eodem cap. v. 19. ad Moysem: *Loquere tu nobis, & audiemus: non loquatur nobis Dominus, ne fortè moriamur.* Sed dixerunt hæc Israëlitæ, maiestate Dei loquentis territi, nec tamen desijt propterea ipsum Decalogum per se immediatè pronunciare. Docent hoc subiecta verba v. 22. *Dixit præterea Dominus ad Moysen: Hæc dices filijs Israel: vos vidistis quod de cælo locutus sum vobis* Item illud ad Hebr. capite duodecimo, vbi de populo Israël dicitur, quod postquam audiuissent vocem seu verbum Dei, excusauerunt se, ne eis fieret verbum, scilicet ampliùs. Nam Græcè est; *Ne eis apponeretur sermo:* quod Hebræa phrasi significat alia verba prioribus addere, vt Isaiæ cap. septimo: *Adiecit Dominus loqui ad Achaz.* Denique Deut. 4. expressè dicitur; *Locutus est Dominus ad vos de medio ignis: Vocem verborū eius audistis, & formam penitus non vidistis.*

v. 2. *Ego sum Dominus Deus tuus.* Hæc verba exposuimus comment. nost. in 3. distinct. 37. § 5. Qua eadem distinctione, sicut & sequentibus vsque ad finem multa diximus de Decalogo, eiusque præceptis.

v. 4. *Non facies tibi sculptile, nec omnem similitudinem.* *Quæritur* quare hinc non est consequens prohiberi quoque imagines Christi & Sanctorum? *Respond.* hoc præceptum dupliciter intelligi potest. *Vno modo*, vt absolutè hoc præcepto voluerit Deus prohibere quocumque prætextu sculptile, aut cuiuscumque rei imaginem. Et hoc intellectu ad solos pertineret Iudæos, vtpotè ad idololatriam procliues; sicut & præceptum de colendo Sabbatho, eo modo vt in eo nec cibi possent parari. Sed *altero modo*, & probabiliùs, intelligitur non absolutè prohibitum statuas aut imagines facere, sed, tantum eo fine, vt colantur & adorentur. Ad hoc enim significandum additum est: *Non adorabis ea, neque coles*, vt sensus sit, Non facies, vt adores & colas ea, id est, vt eis cultum impendas diuinum. Ita Augustinus in quæst. & omnes ferè hoc præceptum intellexerunt, vt sit præcedentium verborum explicatio & complementum, quod & confirmatur ex Leuit. 26. v. 1. Vnde manifestum est nihil hoc ad imagines Christianorum pertinere, quæ in seipsis neque honorantur, ne que adorantur, sed ad Christum & Sanctos tanquam prototypa, omnis earum veneratio refertur. Confirmat quoque hunc sensum quod legitur Iosue 22. capite, de altari erecto à duabus tribubus & media. Cùm enim altaris exstructio extra locum diuinitus ad hoc ordinatum vetita esset lege; non tamen contra illud mandatum fecerūt, qui altare hoc exstruxerunt, vtpotè non ad sacrificandum, sed in monumentum: quæ legis interpretatio etiam huc transferenda est. Quamuis enim lex prohibeat fieri simulacra; non tamen propterea contra legem, id est, legis intentionem faciunt, qui simulacrum non ad cultum, sed ad rememorationem habent aut faciunt. Vnde & legimus in domo Dauidis fuisse statuam, qua Michol vxor eius 1. Reg. 19. vsa est ad fallendum satellites Saül. Vide cit. lib. 3. distinct. 38. §. 10.

v. 5. *Visitans iniquitatem patrum in filios — eorum qui oderunt me.* Quomodo hæc sententia non dissentiat ab ea quæ est Ezech. cap. decimooctauo, Gregorius lib. 15. Moral. cap 31. (& citatur à Gratiano de pœnitentia dist. 4. cap. *Quid est*) duobusmodis explicat. Non videtur autem rectè restringi ad posteros imitantes peccata maiorum, quia sæpe Deus (punitione temporali scilicet) etiam visitat iniquitates patrum in filijs in ea ætate quæ nondum est imitationis prauæ capax; vt quando tota familia cum pueris & infantibus deletur propter peccatum vnius, vt factum est in Achan, Iosue capite septimo. Sic & peccatum Dauidis vindicatum est in filio eius infante. Si *quæras* causam iustitiæ; habes illam Exodi capite trigesimoquarto versu septimo in oratione Moysis his verbis: *Nullusque apud te per se innocens est, qui reddis iniquitatem patrum filijs ac nepotibus in tertiam & quartam generationem.* Nēpe quia nullus per se apud Deum est innocens. Vide nost. in 2. sent. dist. 33 §. 11.

v. 7. *Non assumes nomen Domini Dei tui in vanum*, id est, non peierabis. Sic enim Christus exponit Matth. capite quinto: *In vanum ergo*, id est, ad falsitatem. Vide nostra in tertium dist. 36. Eodem modo intelligo quod sequitur: *Nec enim habebit insontem Dominus eum qui assumpserit nomen Domini Dei sui frustra*, id est, habet eum pro homine scelerato, & vt talem puniet, qui falsum iurauerit. Hoc autem de eo qui verum temerè & leuiter iurat, dici non potest. Vide Vatablum. Et eadem verba habentur Deuteron. 5. tametsi interpres noster non iisdem verbis vertat. Vide & illic Vatabl. nobiscum disertè sentientem. Vide etiam Emanuelem hoc loco, & nost. in 3. distinct. 39.

v. 8. *Memento vt diem Sabbathi sanctifices.* Nota quod dicitur (*sanctifices.*) Sicut enim olim Iudæis non tantùm seruilia, sed etiam alia quædam, vt iter agere, emere ac vendere, prohibita fuerunt, vt patet Exod. 16. & 2. Esdræ vlt. ita & nunc præter seruilia opera

etiam alia quædam hominem à Dei cultu abstrahentia, prohibentur; vt mercatus, strepitus iudiciarius, & similia, de quibus 2. decr. tit. de feriis. *Interim in his* omnibus, quoniam Ecclesia, quæ cultum internum magis quàm externum spectat, nôn tam rigidè præcipit hanc requiem, atque olim lex Moysi: præcipuè attendenda est approbata consuetudo populi Christiani, id est, piorum fidelium, tanquam optima legum Ecclesiæ interpres. Sed ab Apostolis *Sabbathum in diem Dominicam* mutatum est; vt patet illo Actorum c. 20. *Vnà Sabbathi* (nempe prima die post Sabbathum) *cùm conuenissemus ad frangendum panem, &c.* scilicet sacrum. Et similis locus de collectis fidelium eo die fieri solitis, est 1. Cor. vlt. Et Ioannes Apocal. 1. apertè dicit; *Cùm essem in spiritu in Dominica die.* Vide nostra in 3. lib. sent. dist. 3. §. 12.

v. 10. *Non facies omne opus in eo.* Intelligitur de opere seruili; qualia sunt opera mœchanica, & fabrilia; item onera vehere, vt patet Nehem. vlt. & alibi. Huc etiam pertinet mercatus, vt patet eodem cap. Nehem. quia quamuis emere, & vendere non sit propriè opus seruile (non enim hoc solet demandari seruis) tamen est eiusmodi opus quod animum distrahat plurimum ab intentione rerum diuinarum, & animum quasi seruum rerum terrenarum faciat. Vide pleniùs infrà cap. 35. v. 3.

v. 12. *Honora patrem tuum & matrem, &c.* Honor parentibus debitus *triplex* est. *Primus* obedientiæ, quam Apostolus ad Ephes. 6. & alibi sæpè commendat. Ita Christus patrem honorauit obediens ei vsque ad mortem. *Secundus* est reuerētiæ. Sic Salomon matrem honorauit, eam ad dexteram collocans in solio iuxta solium suum. 3. Reg. 2. *Tertius* est sustentationis, de quo Matth. 15. vbi reprehendit Christus Pharisæos contra hoc præceptum defraudantes parentes prætextu pietatis. Quòd autem honoris nomine sustentatio quoque intelligatur docent hæ scripturæ: 1. ad Tim. 5. *Presbyteri duplici honore digni habeantur*, & Tob. 1. de certis pecuniis, *quibus*, inquit Scriptura, *honoratus fueras à rege.* Vnde & *honestas* pro opibus, & *honestare* pro locupletare in scriptura ponitur, vt Ecclesiast. c. 31. *Honestatis vigilia tabefaciet carnes.* Et Sap. 10. *Honestauit eum in laboribus.* In quo autem consistat honor parentum, vide Ecclesiast. 3. Vbi huius honoris plura enumerantur officia & nost. in 3. dist. 37. §. 15.

V. 12. *Vt sis longæuus super terram.* Non tam causa finalis designatur, quasi ob eum finem honorandi sint parentes, vt viuas longæuus super terram, quàm euentus, siue bonum quoddam consequens, quod promittitur honoranti. q.d. Honora parentes: ita fiet, vt viuas longæuus super terram. Nihil tamen vetat hoc bonum consequens, finem constitui secundarium, vt in similibus. Vide etiam nostrum comment. ad Ephes. 6. Vbi hoc præceptum vocatur primum in promissione, & in 3. dist. 3. §. 16.

v. 13. *Nôn occides.* De hoc præcepto ita Augustinus lib. 1. de de Ciuit. Dei. cap. 21. Quasdam, inquit, exceptiones tamen eadem ipsa diuina fecit authoritas, vt liceat hominem occidi; quem videlicet Deus occidi iubet, siue data lege, siue ad personam pro tempore expressa iussione. Et ideò nequaquam contra hoc præceptum fecerunt, qui Deo authore bella gesserunt; aut personam gerentes publicæ potestatis, sceleratos morte punierunt; & Abraham quod voluit filium nequaquam sceleratè, sed obedienter occidere. Et post nonnulla concludens. His igitur exceptis, quos lex iusta generaliter, vel ipse fons iustitiæ Deus specialiter occidi iubet; quisquis hominem, vel seipsum, vel quemlibet occiderit: homicidij crimine innectitur. Hæc August. Si *quæras* quid ergo de *sanctis quibusdam virginibus*, quæ tempore persecutionis, vt insectatores suæ pudicitiæ deuitarent, in flumen se præcipitarunt, di-

A cendum sit: *putat* idem August. lib. eodem cap. 26. probabile esse, diuino iussu, vel instinctu hoc ab eis factum fuisse, sicut idem de Sampsone affirmat eiusdem lib. 1. de Ciuit. Dei, cap. 21. Vide nostra in 3. sententiarum dist. 37. §. 18.

v. 14. *Non mœchaberis.* De hoc præcepto sic Aug. quæst. 71. in Exod. Si, inquit, furti nomine benè intelligitur omnis illicita vsurpatio rei alienæ, profectò & nomine mœchiæ omnis illicitus concubitus, atque illorum membrorum non legitimus vsus, prohibitus debet intelligi. Sic ille. Quin etiam *fornicationem simplicem* soluti cum soluta mortale peccatum esse, & à regno Dei excludere, his verbis Apostolus declarat, expressè etiam adulteros & fornicarios distinguens. B 1. Cor. 6. *Neque fornicarij, neque adulteri, neque molles, regnum Dei possidebunt.* Et Heb. 13. *Fornicatores & adulteros iudicabit Deus.* Et aperta est Chrysostomi sententia hom. 22. in 2. Cor. 10. *Quoties scortatus es, toties damnasti teipsum.* Et in decretis sic legitur 22. quæst. 1. cap. Prædicandum: Nosse debent tales de periurio pœnitentiam imponi debere, qualem de adulterio, & fornicatione, & de homicidio sponte commisso, & de cæteris criminalibus vitiis. Ita ibi. *Sed & ebrietas* hoc præcepto prohibetur, vt quæ directè ad incontinentiam ducat. Vnde illud Prou. 20. *Luxuriosa res vinum.* Et ad Ephes. 5. *Nolite inebriari vino, in quo est luxuria.* Vide de his etiam plura, si placet in 3. sentent. dist. 37. §. 22.

C v. 15. *Non furtum facies.* Prohibetur generaliter omne nocumentum, quod homini iniustè infertur in rebus exterioribus, quas possidet: vel ei debentur. Nam & detentio iustæ mercedis, & similium, inprimis huc pertinent, vt patet Iacobi 5. & alibi. Et fures regnum Dei non possessuros, Apostolus asserit. 1. Cor. 6. Apud Prophetas quoque Osee 4. & Zachariæ 3. Dominus grauia furibus comminatur. Infinitæ sunt huius peccati species, quæ aliunde petantur. Illud hic tantùm addo, quòd in omnibus, ante omnia facienda sit restitutio, de qua sic August. Epistol. 54. ad Macedonium: Si res aliena, propter quam peccatum est, cùm reddi possit, non redditur; non agitur pœnitentia, sed fingitur. Si autem veraciter agitur, non remittitur D peccatum, NISI RESTITVATVR ABLATVM, sed, vt dixi, cùm restitui potest. Ita Augustinus. Vide nostra in 3. sentent. dicta distinct. 37. §. 25.

v. 16. *Non loqueris contra proximum tuum falsum testimonium.* Huc pertinet inprimis omne mendacium: deinde & ea quæ peculiarem speciem falsitatis in verbis seu promissis constituunt, calumnia, detractio, pactorum violatio, & similia. Et omne mendacium peccatum esse (tametsi aliud sit veniale tantùm, vt iocosum & officiosum) D. August. integro libro inscripto de mendacio docet. Cæterùm, quod in præcepto additum est (*contra proximum tuum*) non ideò existimare licet, pro proximo, sine peccato posse falsum testimonium dici: Hoc enim tantùm idcircò in præcepto E additum est, quia vt plurimùm per falsum testimonium proximo nocumentum, raro autem & per accidens tantùm, aliquod commodum adfertur: velut cùm aliquis in iudicio falsum testimonium dicit, vt seruet vitam homini innocenti: Sed nec hoc sine omni peccato fieret. Vide pleniùs, si lubet, in 3. senten. dist. 38.

v. 17. *Non concupisces domum proximi tui, nec desiderabis vxorem proximi tui, &c.* In Deuteronomio cap. 5. alius ordo seruatur in hunc modum: *Non concupisces vxorem proximi tui; non domum, non agrum, &c.* Hinc nonnulli (etiam Veteres) faciunt hîc vnum tantùm præceptum, distinguentes primum, vt illa posteriora verba: *Non facies tibi sculptile,* sint secundum præceptum. Sed iuxta ea quæ diximus paulò antè, quòd

illud, *Non facies tibi sculptile*, non sit nisi partis præcedentis explicatio: potiùs hìc duo præcepta constituenda sunt, vt constet quòd vocentur decem verba fœderis. Exodi 34. Deuteron. 4. & 10. Sic hæc decem præcepta distinguit Augustin. quæst. 71. super Exod. concl. 1. in Psal. 32. Epist. 119. ad Ianuarium cap. 11. lib. 15. contra Faustum cap. 4. & alibi, eandemque rationem seruarunt, quotquot ferè eum sunt secuti. Et hanc quoque confirmant Patres Concilij Tridentini sess. 14 cap. 5. & can. 7. occultissima peccata vocantes contra duo vltima Decalogi præcepta. *Nec obstat* huic ordini, quòd hìc Exodi 20. concupiscentia vxoris alienæ secundo loco ponatur, aliter quàm in Deuteronomio: quia Septuaginta Interpretes vtroque loco, eodem ordine hæc præcepta posuerunt, vxorem præponentes alijs rebus: & seorsim vtrobique adiungentes: *Non desiderabis*, vel non concupisces. Vnde intelligitur quæ in Exodo minus distinctè posita sunt, in Deuteronomio tanquam lege repetita ac recognita (hoc enim sonat vox *Deuteronomium*) distinctiùs posita esse. Si quis plura velit, consulat nostra in 3. sent. distinct. 40.

CAPVT XXI.

v. 2. & 4. DE seruo Hebræo dicitur: *Septimo anno egredietur liber gratis. Sin autem Dominus eius dederit illi vxorem, & pepererit filios & filias; mulier & liberi eius erit Domini sui, ipse verò exibit cum vestitu suo.* Id est exibit solus: Mulier manet Domini iure seruitutis: liberi quoque manent domini, quia partus ventrem sequitur. Sed quare istud non repugnat vinculo coniugali, vt maritus exeat liber, mulier autem maneat in potestate domini? *Respondeo*, non repugnare, quia propter coniugale vinculum non tenetur qui liber est, dare se in seruitutem, si vxor sit alterius serua: sed potest ab ea recedere quoad habitationem, saluo matrimonij iure, & vsu corporis vtrique debito, quantum permittit ius domini in seruam. Neque enim tenetur dominus cedere iure suo quod in seruum habet, propterea quòd seruus aut serua coniugio sit copulata cum libero. Cardin. Bellarm. putat quòd hoc casu vinculum coniugale soluebatur: & hinc probat, quòd tempore legis Mosaicæ per repudium verè soluebatur matrimonium. Adfert & alia argumenta, soluens ea, quæ pro diuersa opinione faciunt. At sanè istud argumentum ex hoc loco, non probat solutionem, vt satis constat ex canonibus Ecclesiæ *de coniugio seruorum*, & ex ijs quæ traduntur à Doctoribus ad distinct. 36. lib. 4. sententiarum Petri Lombardi. Ex quibus patet quòd etiam hodie idem possit fieri, nec tamen ideo soluitur coniugium.

v. 6. *Offeret eum dominus Dijs* Per Deos, quod Hebr. est (*Elohim*) intelliguntur Iudices, quomodo etiam exponit Chaldæus Paraphrastes. Septuaginta vertunt *ad tribunal Dei*. Similis locus est cap. seq vbi dicitur, *Ad Deos vtriusque causa perueniet*, id est, ad iudices; & rursum eodem cap. v. 28, *Dijs non detrahes, & principi populi tui non maledices* Hinc & Iosaphat adhortans iudices populi 2. Paralip. 19. *Non enim*, inquit, *hominis exercetis iudicium, sed Dei.*

v. 14. *Si quis per industriam occiderit &c. ab altari meo auelles eum.* Hoc etiam hodie secundùm leges ciuiles, & Ecclesiasticas obseruatur. Sic 3. Reg. 2. Ioab iussu Salomonis iuxta altare occisus est. Vide etiam Hieron. ad illud Ezech. 9. *Contaminate domum, &c.* v. 7.

v. 17. *Qui maledixerit patri suo vel matri, morte moriatur.* Sic scilicet patri suo Romano Pontifici maledicunt hæretici, vocantes eum Antichristum; matri etiam Catholicæ Ecclesiæ, vocantes eam meretricem Babylonicam.

v. 19. *Ita tamen vt operas eius.* Alij transferunt (*otium*) seu vacationem ab opera; vt videlicet tantùm reddatur, quantum vacando ab opere passus fuit detrimenti.

v. 23. *Reddet animam pro anima.* Ergo ad legem talionis quoque pertinet, quod homicidæ puniantur morte; & repetitur adhuc bis posteà hæc lex talionis. Leuit. 24. & Deuter. 19. Neque tamen existimandum est per hanc legem permissum fuisse, vt quisque læsus priuata se authoritate vindicaret (nullo enim modo ille seruaret modum,) sed lex & norma datur iudicibus, vt secundùm eam iudicent de huiusmodi iniurijs ad se relatis. Quomodo autem Christus hanc legem velut correxerit, vide commentatores in Matth. 5.

CAPVT XXII.

v. 1. QVinque boues pro vno boue restituet, & quatuor oues pro vna oue. Nempe *quia* boues & oues per se ad multas vtilitates seruiunt hominibus: aurum tantùm ratione commutationum: & rursum bos quoque vtilior oue; quia præter commoda quæ præstat ex suo corpore hominibus in victum & vestitum, æquè vt ouis; seruit etiam homini ad agriculturam, & alia opera Sed *quid si fur non esset soluendo?* Verisimile, quòd in pelle luere debebat, scilicet flagris; aut fortè aliquando etiam *laqueo*, cùm pluries furta magna commisisset. Nam etiam illo tempore pro furto supplicium mortis aliquando fuisse irrogatum, apparet ex verbis Iacob ad Laban Gen. 31. vt ibi diximus. *Aut* sanè vendebatur in seruitutem, vt ex pretio satisfieret homini læso secundùm legem: quò spectat parabola Euangelica de seruo debitore decem millium talentorum, & illud hoc ipso cap. v. 3. item præscribitur.

v. 2 *Si effringens fur domum aut suffodiens &c. percussor non erit reus sanguinis.* Concordat Lex 12. Tabularum hac antiqua phrasi: Si nox furtum faxit, & in aliquis occisit: iure cæsus esto. Intelligenda autem hæc de foro externo; in quo tale homicidium non punitur, quia præsupponitur quod fur etiam vim inferre voluerit. Cons. Macrobium Saturn. 1. cap. 4. sub finem.

v. 18. *Maleficos non patieris viuere.* Hebr. *Maleficam ne viuifices*, id est, ne sinas viuere, sed interfice; sicut de Dauide dicitur 1. Reg. 27 *Virum & mulierem non viuificabat.* Et eadem ratio est de viro. Et nota, non dicit: non patieris viuere, si maleficijs suis quæcumque nocumenta inferant; sed absolutè: vt intelligamus hoc peccatum morte puniendum, non solùm propter læsam Rempublicam, sed propter hoc ipsum quod malefici sint, seu incantatores: quod per se tale est, vt mortem mereatur, quia scilicet est crimen apostasiæ à Deo, & transfugij ad eius aduersarium Diabolum, ita vt ei deferatur honor Deo debitus.

CAPVT XXIII.

v. 15. NOn apparebis in conspectu meo vacuus. *Mysticè* Vacuus in conspectu Domini apparet, cuius actio fructu piæ vtilitatis caret, Bonau. lib. 2. de profectu relig. cap. 9.

v. 19. *Non coques hœdum in lacte matris suæ.* Etsi quidam dicant cõsuetudinem fuisse idololatrarum, vt carnes idolis immolandas in lacte coquerent (quod tamen verisimile non est,) alij tamen meliùs sic istud exponunt; Ne offeras mihi hœdum dum adhuc lac sugit, vel, *in lacte matris*, id est, cum matre lactante; q. d. Satis tibi sit coquere & comedere hœdum: nolo simul coquas matrem. Id enim speciem habet crudelitatis. Sic & Deuter. 32. inueniens quis nidum auium, iubetur, dimissa matre, solos pullos tenere.

Mystico sensu refert August. ad Christum, de quo prophetatum sit hac sententia, non occidendum à Iudæis in lacte matris, id est, in infantia, quando eum

ad necem quærebat Herodes, sed differendam eius A mortem vsque ad adultam eius ætatem.

v. 20. *Ecce ego mittam Angelum qui præcedat te, & custodiat in via &c.* Hunc Angelum fuisse S. Michaëlem Archangelum, id est, Angelorum Principem, verisimile est ex eo, quod Iudas Apostolus scribit Michaëlem de Moysi corpore contendisse cum diabolo. Quod vtique factum ab eo pro salute populi Israëlitici tanquam sibi custodiæ commissi, ne ab eo Moysi corpus diuinis honoribus coleretur, existimandum est. Vnde quod dicitur Deuteron. vltimo, *Dominum sepelisse Moysen, ita vt non cognouerit homo sepulchrum eius;* intelligendum est id Dominum fecisse ministerio Michaëlis Archangeli, vt ibi annotauimus. Rursum id verisimile fit ex Daniele, apud quem cap. 10. & 12. B Michaël vocatur princeps populi Dei. Idem porrò vocat se principem exercitus Domini, Iosue 5. Idem fuit Angelus exterminator. Vide 1. Corinth. 10. Item percussor Ægyptiorum. Vnde & hic dicitur: *quia non dimittet cùm peccauerit.* Ex quo colligitur, Angelos custodes esse etiam eorundem hominum percussores quando Deus eos propter peccata vult percuti: sicut Herodem, Actor. 12. Vide eius loci annot & quæ diximus in nost. comment. tam 1. ad Corinth. 10. v. 10. quàm ad v. 5. & 9. citatæ Epist. S. Iudæ.

v. 26. *Non erit infecunda nec sterilis.* Non est præceptum, sed benedictionis promissio. Clariùs idem repetitur Deut. 7. v. 14. his verbis: *Non erit apud te sterilis vtriusque sexus, tam in hominibus quàm in gregibus tuis.* Et huc multi pertinere putant, quod interdùm à ve- C teribus tanquam Scripturæ testimonium citatur: *Maledictus, qui non suscitauerit semen in Israel,* vt apud August. q. 17. in vetus testam. & lib. 32 contra Faustum cap. 6. verbis tamen Fausti. *Sed* videant studiosi an non respiciatur potiùs ad Deut. 25. vbi punitur non suscitans semen fratris sui.

v. 28. *Emittens crabrones prius,* Istud non legimus factum, neque Moysi temporibus, neque Iosue, neque posteà. Atque hoc argumento mouetur August. vt per crabrones seu vespas non aliud intelligat, quàm timoris aculeos, quibus gentes illæ Chanaan agitatæ fuerint, vt cederent terram suam filiis Israël. Nihil tamen vetat crabrones propriè accipi. Quamuis enim non legamus illud factum, tamen factum esse credi potest, quia hic prædictum. Suadet quoque ad propriam significationem retinendam locus Sapient. 12. v. 8. vbi de his gentibus sic legitur: *Sed & his tanquam hominibus pepercisti, & misisti antecessores exercitus* D *tui vespas, vt illos paulatim exterminarent.* Et alia quæ sequuntur satis insinuant vesparum nomine intelligendum id quod vox illa propriè sonat. Et verba Iosue c. 24. v. 12.

CAPVT XXIV.

v. 4. *SCripsit autem Moyses vniuersos sermones Domini.* Scilicet in volumine fœderis, de quo subiicitur v. 7. *Assumensque volumen fœderis, legit &c.* *Non ergò vniuersam legem,* quæ superioribus capitibus continetur, scripsit ipse Dominus, quod quidam putant: sed solùm Decalogum. Nec obstat quod infrà dicitur: v. 12. *Daboque tibi tabulas lapideas & legem ac mandata, quæ scripsi, vt doceas eos,* quia hoc totum potest intelligi E de lege Decalogi, vtpotè in decem mandata diuisâ.

v. 5. *Misitque iuuenes de filiis Israël, & obtulerunt holocausta.* Qui fuerint hi iuuenes non liquet, nisi quòd quidam volunt, sacerdotio Aaronico nondum instituto, primogenitos de singulis tribubus singulos electos fuisse ad opus sacrificandi. Oleaster tamen hoc loco negat haberi ex Scriptura, quòd primogeniti fuerint sacerdotes. Vide etiam nostra Genes. 25. & 27. & S. August. q. 20. in Leuit.

v. 8. *Hic est sanguis fœderis quod pepigit vobiscum Deus.* Fœdus seu Testamentum vetus intelligitur, quod consecratum est in sanguine vitulorum. Hebr. 9. Et ad hæc Moysis veteris legislatoris verba allusit Christus nouæ legislator, quando in calicis consecratione dixit: Matth. 26. *Hic est sanguis meus noui Testamenti &c.* *Nota* igitur, quòd sicut proprio sermone & non per tropum dictum est à Moyse: *Hic est sanguis fœderis;* ita & à Christo proprio sermone, & neutiquam figurato dictum est: *Hic est sanguis meus, noui Testamenti &c.* Plura si placet, vide in nost. comment. ad relatum locum Epist. ad Hebr. 9. & 1. ad Cor. 11. itemque in 4. sent. dist. 8.

v. 11. *Nec super eos qui procul recesserant de filiis Israël misit manum suam &c.* Clariùs hoc in Hebræo: *Super electos autem filiorum Israël non misit manum suam.* Cui lectioni consentiunt etiam Septuaginta, consentit & Paraph. Chald. Per electos autem seu Principes filiorum Israël, intelliguntur ij, qui paulò antè iussi erant ascendere ad Dominum; non tamen vsque ad montis verticem, quò ascendit Moyses, sed vsque ad terminum præscriptum, tametsi viciniori loco quàm populus, vt dictum est c. 19. Hi autem erant Aaron, Nadab, Abiu, & septuaginta Seniores.

De his ergo hic dicitur quòd super eos non miserit Dominus manum suam, quamuis Dominum vidissent, sed salui & incolumes adhuc comederent & biberent. Sic & Iacob dicebat, Genes. 32. 30. *Vidi Dominum facie ad faciem & salua facta est anima mea,* quasi dicat nec tamen mortuus sum ex maiestate diuinæ C præsentiæ. Intelligitur enim visio Dei (etiam tantùm secundùm speciem aliquam visibilem, sed Deo dignam) ita sensus inspicientium percellere, vt eos cogeret emori, nisi peculiari Dei dignatione conseruarentur. Sic Hieron. in 17. Matthæi. Humana, inquit, fragilitas conspectum maioris gloriæ ferre non sustinet. Vide annot. cit. loco Gen. 32 v. 30.

v. 18. *Et fuit ibi quadraginta diebus & quadraginta noctibus.* Quomodo potuerit absque cibo tamdiu perdurare, & vtrum absque molestia famis & sitis: vide Bonau. in 3. dist. 16. q. 1. Apparet autem non solùm Moysen, verùm etiam famulum eius Iosue quadraginta dierum ieiunium pertulisse. Nam hic dicitur Iosue cum Moyse surrexisse, id est ascendisse in montem, & infra c. 32 dicitur cum Moyse descendisse. Ideò autem de Iosue non dicitur quòd nec ederit nec biberit toto illo temporis spatio, sicut de Moyse dicitur, non hîc quidem sed alibi: quia quod de magistro di- D citur, facilè etiam de ministro, qui à magistro non discedebat, intelligitur. Nisi quis existimet Iosue per id tempus quo Moyses cum Domino loquebatur, descendisse ad iuga montis & manna quo vesceretur, collegisse. Videtur enim & hoc dici posse non improbabiliter, vt ieiunij quadragenarij priuilegium seruetur tribus duntaxat illis, quibus id mysterij causâ peculiariter asscribere solent patres; scilicet Christo, Moysi & Eliæ. Nota tamen quòd scriptura non dicat eos ieiunasse, sed non comedisse tot dierum spatio; videlicet non loquens de esurie seu famis molestiâ. Sed de Elia satis apparet quòd nullam famis molestiam passus fuerit, quando quadraginta dierum spatio nihil comedit, quia vt scriptura dicit 3. Reg. 19. *Ambulauit* E *in fortitudine cibi illius quadraginta diebus & noctibus.* Cibus ergo qui debilitatem tot dierum spatio excludebat, etiam famem exclusisse videtur.

CAPVT XXV.

v. 5. *ET pelles arietum rubricatas, pellesque ianthinas.* Vide cap. sequenti v. 14.

v. 9. *Iuxta omnem similitudinem tabernaculi quod ostendam tibi.* Et in fine cap. *Inspice & fac secundum exemplar, quod tibi in monte monstratum est.* *Quæri* potest, quare hoc exemplar non potiùs monstratum fuit operariis

quàm Moysi; hoc enim futurum erat compendiosius, vt videtur. *Respond.* debuit ostendi Prophetæ, non operarijs, quia erat instar reuelationis. *Adde*, quòd Moyses erat huius operis architectus, singula præscribens. Itaque opus magis notum esse debebat architecto, quàm operarijs.

v. 16. *Ponesque in arca testificationem quam dabo tibi.* Duas tabulas testimonij seu legis, intelligit, reponendas in arca: de quo vide plenius 3. Reg. 8.

v. 18. *Duos quoque Cherubim aureos facies.* Iosephus tradit Cherubim habuisse similitudinem quarumdam auium, quæ nunquam visæ sunt ab hominibus, quarum tamen imagines viderit Moyses in illo exemplari diuino in monte. *Sed* probabilior est tum aliorum Hebræorum, tum etiam Christianorum Doctorum sententia, qui dicunt Cherubim habuisse similitudinem iuuenum habentium alas, imagines enim hæ, quæ Cherubim hoc loco dicuntur, repræsentant Angelos, qui eodem nomine Cherubim vocantur, sicut & Isaiæ 6. Seraphim, quos Propheta in visione sibi ostensos dicit, Angelos illos designant qui Seraphim appellantur; Angeli autem nusquam alia specie apparuisse leguntur, quàm humana, eáque iuuenili, ad significandum in eis humanitatis officia; & perpetuum naturæ vigorem. Cæterùm siue auium, siue hominum alatorum imagines gesserint:

Locus hic aperte conuincit, simulacra non ita lege illa Exodi 20. fuisse prohibita, vt ea nulla ratione sculpere, pingere, aut quocumque modo facere liceret: quandoquidem hæ imagines in ipso Sancto Sanctorum fuerint collocatæ; & proinde sicut Arca, vti Sanctum principale, ita & Cherubim desuper eam tenentes, in eo loco honorati fuerunt; non vt pro Dijs haberentur, sed quòd diuinam præsentiam accedentibus velut repræsentarent; inde enim Dominus dabat responsa, vt hoc eodem cap. v. 22. Scriptura testatur.

v. 30. *Et pones super mensam panes propositionis.* Quare vocentur panes propositionis, indicat id quod subijcitur, *in conspectu meo semper.* Puta dicuntur panes propositionis, tanquam *antepositionis*, quia coram Domino, seu ante conspectum Domini, id est, ante tabernaculum testimonij ponebantur.

CAPVT XXVI.

v. 14. **E**T *super hoc rursum aliud operimentum de ianthinis pellibus.* Hebraicè sic; *Et operimentum pellium taxorum desuper.* Glossa Bedæ interpretatur hyacinthinas pelles. Sic & Rabanus legit; Græca etiā habent *δέρματα ὑακίνθινα*, si mendum non est. At Plinius, lib. 21. c. 6. Nat. Histor. meminit ianthinæ vestis, sic dictæ ab *ἴα*, quod Græcis violam significat. Nec à viola multum colore distat hyacinthus, ita vt parum referat siue ianthinas pelles legas, siue Hiacinthinas. Arbitror tamen Hieronymum vertisse (*ianthinas*) & scribas imperitos mutasse in *hyacinthinas*.

Sed quid sibi vult quod est in Hebræo *pelles taxorum*? An etiam coloris certum genus significet, proueniens ex tinctura taxi? Videtur certè ex antegressa sententia repetendum (*arietum*) vt videlicet tam istæ ianthinæ, quàm illæ rubricatæ pelles, sint arietinæ.

v. 15. *Facies & tabulas stantes de lignis Sethim.* Frequens hoc capite & alibi fit mentio lignorum Sethim. Septuaginta verterunt (*ligna imputribilia.*) Hebræorum, alij (*pinum*,) alij præstantissimum cedri genus interpretantur. Beda dicit esse ligni genus leue & imputribile, quod à qualitate albæ spinæ parum differat. *Quæritur* vnde hoc lignum Israëlitis in deserto? Tradunt Hebræi Patriarcham Iacob attulisse in Ægyptum semina eius arboris, eamque ibi plantasse; atque insuper, quod in spiritu de tabernaculo fabricando didicisset, monuisse suos, vt exeuntes Ægypto, secum huiusmodi ligna deferrent, reliqua pretiosa ad fabricationem tabernaculi ex spolijs Ægyptijs sumpturos. *Sed* seposita hac narratione quæ fabulam redolet, sentit Arias Montanus in libro de fabricis sacris, etiamsi in illo deserto non suppeterent, quæ ad victum erant necessaria, tamen ligna huiusmodi fuisse inuenta; atque adeo ad hoc hodie eiusmodi lignorum copiam in illo deserto Arabico haberi; & locum quendam ab huiusmodi arbore quoque vocari Sethim.

v. 30. *Iuxta exemplar quod tibi in monte monstratum est.* De eo diximus cap. praeced. v. 9. Et præter Stephanum Act. 7. meminit etiam Apostolus ad Hebr. 8. Ad quem locum Apostoli docent commentatores Dominum Moysi in monte ostendisse, siue externo adspectu, siue (quod verisimilius est) interna tantùm & imaginaria visione, non modò formam tabernaculi materialis & partium eius, sed etiam tabernaculi spiritualis ac cælestis. Nam Apostolus ex hoc exemplari Moysi ostenso, probat tabernaculum illud vetus fuisse vmbram rerum cælestium: quod intelligunt tabernaculum spirituale, hoc est, Ecclesiam, partim militantem, partim triumphantem.

v. 33. *Inferetur autem velum per circulos, intra quod pones Arcam testimonij, &c.* Velum hoc Apost. ad Heb. 9. v. 3. vocat *velamentum secundum.* Erant enim duo vela. Vnum quod dirideret Sanctum a Sancto Sanctorum, in quo erat arca, & de illo hic agitur, alterum exterius, quod Sanctum separaret ab atrio foris posito; quod proinde ingredientibus erat primum. *An autem* præter hæc duo, fuerint adhuc alia tabernaculi vela, quemadmodum ex Leuitici aliquot locis inter se collatis, probari posse putat Galenus, studiosis inuestigandum relinquo. Certe in templo Salomonis plura duobus fuisse, varijs vsibus aptata, satis credibile est. Caue tamen velis annumeres *decem cortinas*, & *vndecim saga cilicina*, quibus operiebatur tabernaculum. Nam operimenta propriè non dicuntur vela. Vide Commentarium nostrum cit. ad Hebr. 9. v. 3.

CAPVT XXVII.

v. 2. **C**O*rnua autem per quatuor angulos ex ipso erunt.* Erant etiam apud gentiles altaria cornuta. Vnde Martialis in epigrammate; *Cornibus ara frequens.* De qua re pluribus Politian. in Miscell. Cent. 1. c. 52. Ex quibus patet, æquè atque ex his verbis Scripturæ, non idem esse cornu altaris, & angulum altaris. Nam cornua prodibant ex angulis, & apprehendi poterant. Vnde & 3. Reg. 2. legitur Ioab fugiens malè sibi conscius apprehendisse cornu altaris.

v. 4. *Quatuor annuli æneos quos pones subter arulam altaris.* Malè quædam exemplaria legunt *super arulam*, repugnante Hebraica veritate & versione Græca. In Hebræo sic habetur: *Et pones subter ambitum altaris de infra.*

v. 21. *Vt vsque manè luceat coram Domino.* *Quæritur* quomodo illud? cùm versu proximè præcedenti præcipiatur, vt lucerna ardeat *semper.* *Respondent multi*, Dominum his verbis tantùm velle, vt cura in primis sit sacerdotum, ne fortè nocte per somnolentiam neglecta Dei lucerna extinguatur. Nam de die cùm vigilant homines, facilius erat lumen eius conseruare. Liranus interim (*semper*) interpretatur pro qualibet nocte, quamuis & referat Iosephum scribentem, quod etiam de die ex septem lucernis tres saltem ardere debuerint.

CAPVT XXVIII.

v. 1. **A***pplica quoque ad te Aaron fratrem tuum cum filiis suis.* Nondum filij Leui acceperant benedictionem sacri ministerij, de qua infrà cap. 32. Sed Dominus interim præscius futurorum, & in sua prouidentia omnia disponens, constituit de sacerdotalibus indumentis Aaronis & filiorum eius, priusquam illa

tribus

tribus id fecisset, per quod ad ministerium altaris & tabernaculi fuit assumpta.

v. 4. *Hæc autem erunt vestimenta quæ facient, Rationale, & superhumerale &c.* Primò loco inter indumenta Pontificalia nominatur *Rationale*. Hebraicam vocem alij (*pectorale*) alij (*rationale*) vertunt. Et Septuaginta vtrumque posuerunt. Quare *pectorale* vocetur, causa manifesta est, quia videlicet pectori summi Pontificis apponebatur. *Rationale* autem (quod nomen teste Hieron. mysterio non vacat) ideò dictum putant nonnulli, quia continebat ea, quæ summa prudentia & exacta ratione consideranda erant à summo Pontifice, nempe *doctrinam & veritatem*; de quibus rursum v. 30. Hieron. ad Fabiolam ideò *Rationale*, appellatum dicit, quia omnium operum Dei moderatrix est ratio, velut media consistens; sicut Rationale erat velut in corporis medio, nempè in pectore cætera continens & constringens.

Vocatur etiam *Rationale iudicij*: nò quòd sacerdos nunquam ius diceret, aut sententiam ferret in re graui, nisi pectorale illud haberet super pectus collocatum; quo velut signo consulebat Dominum, quid vel agendum esset, vel in re dubia pronuntiandum.

v. 9. *Sculpes in eis nomina filiorum Israel*: & infra, *Memoriale filijs Israel*, & rursum: *ob recordationem*, & cap. 39. *In monumentum filiorum Israel.* Hebr. *lapides memoriæ, seu recordationis filijs Israel.* Non est autem sensus vt quidam volunt, quòd filij Israël conspecta illa nominum duodecim Patriarcharum sculptura, commonebantur patrum suorum ex quibus geniti essent, idque vt eo pacto accenderentur ad virtutes eorum imitandas: Nam sic potiùs sculpenda fuisse nomina trium Patriarcharum, Abraham, Isaac & Iacob, quos scriptura passim cum magna laude commemorat; addito nomine Ioseph, qui & ipse fuit valdè laudabilis. Hi enim potiùs ad imitandum posteris proponi debuissent, quàm illi quorum scelera quædam legimus, vt Ruben, Simeonis, Leui, Iudæ, & omnium ferè conspirationem in venditionem fratris: quorundam etiam consilium de necando fratre: præclara autem benefacta non legimus, vti nec scelerum patratorum pœnitentiam, nisi fortè eius quod in fratrem admiserant. Adde quòd sculptura illa non ita erat exposita toti populo, vt per eam populus alicuius rei admoneri posset, quia summus Pontifex cum illa veste non prodibat in conspectum totius populi, sed in interioribus manebat offerens sacrificium. Debet igitur hæc recordatio potiùs ad sacerdotem ipsum referri, & illud, *filijs Israel*, passiuè intelligi hoc modo: *memoriale filijs Israel*, id est, memoriale seu monumentum quod ei filios Israël in memoriam reuocet: seu per quod ipse filiorum Israël recordetur, vel ita breuiter, *memoriale filijs Israël recordandis.* Neque igitur sensus est, lapides illos nominibus filiorum Israël insculptos, fuisse summo sacerdoti, velut communitorium quo moneretur duodecim Patriarchas inuocare pro populi salute, aut per eorum merita Deum pro populo precari. Nam, vt dixi, potiùs tres illi principes totius gentis, vnà cùm Ioseph nominandi hic fuissent: præsertim cùm eos Moyses in sua ad Deum oratione pro populo non semel allegauerit; duodecim Patriarchis ne nominatis quidem. Ac certè primi illi & præcipui & sanctissimi nullo modo omitti debuissent, vbi de intercessione & meritis ageretur. Sed sensus est, summum sacerdotem, ijs nominibus duodecim patrum conspectis admonitum iri totius populi in duodecim tribus distributi, quando in sancta ingressurus ac Deum oraturus, & sacrificium oblaturus esset. Ad hoc enim propriè sacerdos erat constitutus: sicut dicitur in Epistola ad Hebr. cap. 5. Sic igitur pro toto populo orare & offerre iubebatur, vt nullam tribum ex duodecim prætermitteret, quam speciàliter Deo commendatam inter orandum & sacrificandum, non vellet. Quod etiam obseruare debuit tunc quando decem tribus à reliquis duabus fuerunt per secessionem auulsæ, & postmodum in Assyriam abductæ. Sed petes quæ duodecim nomina fuerunt insculpta? Num etiam nomen Leui; sic vt pro Ephraim & Manasse vnum nomen Ioseph scriberetur? An autem omisso Leui, distinctè scripti fuerunt Ephraim & Manasses? Quod posterius probabilius puto. Iam enim & hæ tribus erant distinctæ iuxta voluntatem & Prophetiam Iacob; & tribus Leui ministerio tabernaculi deputata, quæ iam in populo non censebatur, sed pro populo sacris operabatur. Non itaque opus habebat summus sacerdos commonitorio, vt pro tribu Leuitica, id est sua, quæ tota in sortem Domini translata erat, oraret: sicut nec ad hoc, vt oraret pro seipso. Hoc enim spontè & se facturus satis intelligebatur.

v. 30. *Pones autem in rationali iudicij Doctrinam & Veritatem.* Septuaginta vertunt, *Manifestationem & Veritatem* Paraphrastes Chaldæus integra reliquit Hebræa vocabula, *Vrim & Thumim*, per quæ Hebræi fere intelligunt *illuminationes & perfectiones.* Sunt enim Hebr. vocabula pluralis numeri, vt multitudinis numero significetur summa illuminatio & perfectio. *Ideo* autem *iussisse* Dominum inscribi Pectorali hæc vocabula, vt admoneretur summus Sacerdos oportere ipsum esse excellenti doctrina præditum, qua alios velut illuminaret: & summa vitæ integritate, qua doctrinam confirmaret; populumque hoc pacto perficeret, plana & probabilis expositio.

Alij subtilius aliquid tradunt hoc loco, nempe in Pectorali scriptum fuisse nomen Dei Tetragrammaton (*Iehoua*) quod in se contineat Mysterium Trinitatis, cuius cognitione mens illuminetur & perficiatur. Trinitatis autem mysterium eo nomine contineri ita ostendunt. Nam prima litera (Iod) Patrem designat, tanquam principium reliquorum omnium; secunda (He) Filium, per quem creatura omnis esse incepit; tertia litera (Vau) quæ Hebræis est coniunctio copulatiua, significat Spiritum sanctum, qui est amor & nexus Patris & Filij, ab vtroque procedens; quarto autem loco repetita litera (He) quæ secundo loco posita fuit, designans diuinam naturam filij, iam designat eiusdem humanam naturam. Hæc memorantur tradita à veteribus Iudæis ante Christi natiuitatem: quod an ita sit, videndum, neque enim apud Iudæos ante Christi aduentum tam expressa videtur fuisse Trinitatis, & personarum processionis, & duplicis in Christo naturæ cognitio.

CAPVT XXIX.

v. 9. **E**Runtque sacerdotes mihi religione perpetuâ. Idem subinde repetitur alijs locis. Nec tantùm de sacerdotio sed & de cæremonijs, ac totâ dispositione veteris legis. *Quæritur* quomodo hæc æterna sint, cùm volente Deo finem acceperint per Christum, & in statum nouæ legis ac noui testamenti sint commutata, & Apostolus ad Hebr. 7. testetur & legis & sacerdotij factam esse translationem? Responde August. sacerdotium hoc dici potuisse æternum duplici ratione, vel quia non erat terminus aliquis præfixus quousque obseruaretur. Ita enim æterna dicuntur frequentissimè in scripturis, quæ ita instituta sunt vt humana voluntate nec prætermitti debeant, nec mutari. Vel propriè fuisse dictum æternum, non in se, sed in re significata: quia per sacerdotium Aaron præfiguratum fuit sacerdotium eius cui dictum est: *Iurauit Dominus, & non pœnitebit eum, tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* Psal. 109. In sacerdotio autem Aaron neque iuramentum intercessit, & Dei velut pœnitentia accessit. Nam pœnitere Dei, mutare est rem semel institutam. Ita ergo sacerdotium Aaron

æternum, sicut regnum Dauid teste Apostolo, finem non habet. Nam Christus in vtroque præfiguratus, sempiternum habet & regnum & sacerdotium.

v.10. *Postquam initiaueris manus eorum, applicabis & vitulum.* Pro eo quod hic dicitur (*initiare manus*) Hebr. est (*implere manus*:) Id variè exponitur, quamuis sensus ferè eodem recidat. *Quidam* dicunt, implere manus alicui, idem esse quod tradere ei in manu victimas, vt eas offerat. *Alij* dicunt implere manum id esse, quod Iurisconsulti vocant, mittere in possessionem. Cùm enim quis mittitur in possessionem alicuius rei, traditur ei aliquid in manus. *Alij* denique phrasim esse Hebræam, qua non aliud significetur, quàm consecratio: Sed posterior sententia minus probabilis est. Nam præcedentibus versibus ritus consecrationis explicati sunt; agitur igitur nunc tantùm de consecrationis vsu & possessione. Vide etiam Iudicum 17. v. 5. & 3. Reg. 13. v. 33.

CAPVT XXX.

v. 6. POnesque altare contra velum quod ante arcam pendet. Hoc erat altare incensi seu thymiamatis, vnum enim idemque est incensum & thymiama; estque in Hebræo vnum vocabulum. Iussum est autem poni hoc Altare *contra* velum, non à parte interiori, vbi erat arca, sed *exterius*; fiebatque bis quotidie super hoc altare incensio thymiamatis. Ita Thomas super Hebr. 9. & alij. Hinc etiam intellige Zachariam patrem Ioannis, Lucæ 1. quando ei adolenti incensum apparuit Angelus, non fuisse in Sancto Sanctorum, sed in priori tabernaculo; nam soli summo sacerdoti licitum erat ingredi Sancta Sanctorum.

v. 29. *Sanctificabisque omnia, & erunt Sancta Sanctorum: qui tetigerit ea, sanctificabitur. Sancta Sanctorum* vocat omnia illa quæ oleo vnctionis fuerunt vncta, non eo modo quo tabernaculum interius, in quo erat arca & propitiatorium vocatur Sanctum Sanctorum propter summam eius loci venerationem: sed Sancta Sanctorum dicuntur, vel per excellentiam quandam, vt sensus sit, sacrosancta erunt, vel valdè sancta, quæcumque hoc oleo vncta fuerint; vel Sancta sanctorum dicuntur per comparationem earum rerum quæ Deo quidem consecrabantur, non tamen hoc oleo vngebantur; cuiusmodi erant ipsæ hostiæ. Quod addit: *qui tetigerit ea, sanctificabitur*, ambiguum habet sensum. Dubium est enim an sit præceptio an affirmatio. Si præceptum esse intelligatur; hic erit sensus: Quicumque ea tangere voluerit, prius sanctificetur, & ita ad tangendum accedat. Si affirmatio, sensus est: Quicumque ista contigerit, ipso contactu sanctificabitur. Sed hæc expositio improbabilis est. Nam si quis immundus accederet ad contingendum vasa tabernaculi, non modò non sanctificabatur, sed & pœna dignus habebatur propter irreuerentiam. Potest autem & neutro genere verti: *quicquid tetigerit ea, sanctificabitur*, & sensus erit: quicquid contigerit tabernaculum & vasa eius, sanctum deinceps habebitur, ita vt eare non liceat in posterum vti ad priuatum ac profanum opus, sed tantùm ad opus sacrum. Potest hæc sententia aptissimè accommodari ad vera Sancta Sanctorum, quæ typicis illis successerunt, id est, ad tremenda mysteria corporis & sanguinis Domini: ita tamen vt vtrumque sensum coniungamus, præceptionis & promissionis: eò quòd huius Sacramenti institutio non patiatur vt alterum ab altero separetur. Paucis rem declarabo Quicumque hoc Sanctum Sanctorum tangere voluerit, priùs sanctificetur digna præparatione. Et, quicumque sic sanctificatus accesserit & tetigerit, ampliùs adhuc sanctificabitur, quia gratiæ, virtutum ac sanctitatis augmentum percipiet Nunquam ergo hæc duo separantur, sanctificatum accedere, & per hoc Sacramentum sanctificari. Nam quisquis sanctificatus accedit, adhuc sanctificatur; & contrà, quisquis huiusmodi Sacramenti contactu sanctificatur, iam priusquam accederet, aliqua parte sanctificatus erat. Alioqui enim non ad vitam, sed ad iudicium & condemnationem accedit. Vnde & Apostolus de tremendis his mysterijs 1. Corinth. 11. *Probet autem se ipsum homo, &c.*

v.32. *Iuxta compositionem eius non facietis aliud.* Quid hoc sibi velit, explicatur v.38. his verbis: *Homo quicumque fecerit simile, vt odore illius perfruatur peribit de populis suis:* Prohibet autem hoc Dominus tam seuerè, ob reuerentiam rerum deputatarum cultui diuino, ne illæ vlla ratione vilescant.

CAPVT XXXI.

v. 3. DE Beseleel ait: *Et impleui eum Spiritu Dei, sapientia & intelligentia & scientia in omni opere &c.* Quæret aliquis an non potuit Beseleel hæc opera tabernaculi facere nisi impleretur Spiritu Dei? Neque enim videntur attribuenda operationi Spiritus diuini quæ ad hoc opificium artis plumariæ aut polymitariæ pertinent, non magis quàm opera cuiuscumque alterius humanæ artis, vt ædificatoriæ, vel sutoriæ. *Respondeo*, Primò dum dicitur *impleui Spiritu Dei*, non significatur Spiritus sanctificans atque interius mentem renouans, à quo Spiritu Dei procedit gratia illa quam Scholastici vocant gratum facientem: sed intelligitur Spiritus Dei, quocumque modo aliquid in homine vel per hominem operans: cui ascribuntur ea dona quæ vocantur ab iisdem, gratiæ gratis datæ. Talis est gratia sermonis, gratia sanitatis, gratia prophetiæ gratiæ miraculorum: quæ non sanctificant hominem, sed gratis conferuntur à Deo ad vtilitatem totius corporis Christi, quod est Ecclesia. Talis fuit in Beseleel spiritus sapientiæ & intelligentiæ ad ritè faciendum tabernaculum. Hoc tamen discrimine, quòd illa Spiritus sancti dona quæ Apostolus collata docet ad Ecclesiæ vtilitatem, conducant ad spiritualem Ecclesiæ profectum: istud autem tantùm ad corporalis & materialis tabernaculi artificiosam extructionem. Deinde, ideò peculiariter impleti dicuntur Spiritu Dei ad hoc opus perficiendum, non item quicumque alij artifices ad quæcumque alia opera: quia voluit Deus summa prorsus excellentia fieri hoc tabernaculum, & omninò exactè atque perfectè secundum exemplar quod Moysi in monte monstratum erat. Id autem artifex non potuisset, nisi ad hoc faciendum ingenio diuinitus illustrato, & nisi ars quæ in illo erat naturalis, perfectionem quandam supernaturalem accepisset à Deo. Sed nec Moyses exemplar sibi visum ita exactè potuisset verbis describere huic artifici, vt omnia etiam minutissima ei clarè exponeret: velut si quis diligentissimè lustrauerit ciuitatem, vel templum vel domum: non poterit tamen ita exactè omnia exponere artifici, vt ipse nusquam paulò aliter intelligat, & in opere aberret. Itaque ad hoc vt artifex ipse in mente sua haberet exemplar prorsus simile cum eo quod Moysi erat monstratum, omninò opus erat diuina illuminatione: sicut & peculiari assistentia opus fuit, vt opus exactissimè suo exemplari responderet.

Nota quoque quòd non absolutè dicat scriptura Beseleel fuisse repletum Spiritu sancto & sapientia, sed cùm hac determinatione: *in omni opere ad excogitandum quicquid fabrè fieri potest* &c. cuiusmodi determinatio additur & infrà cap. 35. & 39. Cùm enim simpliciter affirmat scriptura aliquem esse *plenum Spiritu sancto & sapientia*, vt Actor. 9. de Stephano, id intelligit de Spiritu sancto mouente ad diuina & heroica pietatis opera & de sapientia qua res diuinæ cognoscuntur.

Beseleel filium Vri, filium Hur &c. 1 Paralip. 2. sic legimus: *Caleb accepit vxorem Ephrath, quæ peperit ei Hur, porrò Hur genuit Vri, & Vri genuit Beseleel.* Vbi notandū

hunc Caleb proauum Beseleel omninò diuersum esse à A Caleb exploratore terræ sanctæ. Nam vt liquet ex cap. 14. Iosue, explorator ille eo tempore quo struebatur taberoaculum, vix erat quinquagenarius; vt nullo modo tunc potuerit esse proauus Beseleel. Adde quod proauus Beseleel (qui & Calubi & Caleb vocatur, 1. Paralip. 2.) filius Hesron describitur, alter autem Caleb explorator filius Iephone est, vt patet Num. 13. Iosue 14. & etiam 1. Paralip. 4.

CAPVT XXXII.

v. 4. *Formauit opere fusorio, & fecit ex eis vitulum conflatilem.* Sulpitius in Historia, Tunc ex metallis conflatilis vituli caput extitit: & Ambros. in Apolog. 1. Dauid cap. 4. Aaron aurum poposcit, in B ignem misit, & caput vituli figuratum est. Similiter Hier. super Osee 4. Videtur mihi idcircò & populus Israël in solitudine fecisse sibi caput vituli, vt quod in Ægypto didicerant ἆπιν καὶ μνεῦιν, qui sub figura boum coluntur, esse Deos, hoc in sua superstitione seruarent. Quibus consonant quæ habet in Epitaphio Fabiolæ ad Oceanum quæ est Epistola 30 c. 2. Atque eodem modo vocant bubulum caput, Tertull. initio libri contr. Iudæos, & Cyprian. de bono patientiæ. Seriò autem dixisse Israëlitas, *Hi sunt Dij tui*, Hebr. (*Elohim*:) vereque idololatras fuisse, patet 1 Cor. 18. vbi dicit Apostolus: *Neque idololatræ efficiamini, sicut quidam ex ipsis, quemadmodum scriptum est, &c.* Vide ibidem nostrum comment. De quo & Deut. 32. *immolauerunt dæmonijs & non Deo*: quod *notandum est contra* C *Caluinum*: qui conatur persuadere Israëlitas hos non magis fuisse idololatras, quàm Christianos venerantes imagines. Quod autem Aaron huic idololatriæ cooperatus sit, sciendum eum tunc nondum fuisse summum sacerdotem: etenim non consecratus est nisi posteà, vt patet Leuit. 8.

v. 5. *Cras solemnitas Domini est.* Liranus & Vatablus sic interpretantur; non quod significare vellet vitulum aureum esse Dominum, *Iehoua* aut eius imaginem; sed quòd speraret Moysem rediturum ante diem sequentem, & festum idoli mutaturum in solemnitatem veri Dei.

v. 10. Cùm Deus dixisset ad Moysen: *Dimitte me* D *vt irascatur furor meus contra eos & deleam eos, faciamque te in gentem magnam*; Moyses confestim orauit Dominum Deum suum dicens: *Cur Domine irascitur furor tuus contra populum tuum quem eduxisti?* &c. *Quiescat ira tua & esto placabilis super nequitia populi tui, Recordare Abraham, Isaac & Israël seruorum tuorum, quibus iurasti per temetipsum dicens: Multiplicabo semen vestrum* &c. Quod dicit: *Dimitte me vt irascar*; neque iubentis est: nam si iubebat Deus, inobedienter Moyses non parebat: neque petentis; cùm posset etiam Moise contranitente populum disperdere: Sed quemadmodum August. in quæst. explicat, significat illis verbis Deus plurimum apud se prodesse populo isti quòd sic ab illo viro diligeretur, quem tantopere Dominus diligebat; vt eo E modo, inquit August. admoneremur, cùm demerita nostra nos grauant ne diligamur à Deo, releuari nos apud Deum illorum meritis posse, quos Deus diligit. Vnde & Moyses, sumpta fiducia ex ea qua cum Deo versabatur familiaritate, audet pro populo nondum pœnitente, sed adhuc peccante, & idololatriam suam exercente apud Deum intercedere, ne eum disperdat. Sed & hoc notandum quòd Moyses sua intercessione non contentus allegat merita Sanctorum Patriarcharum Abraham Isaac & Iacob, quos sciebat Deo fuisse gratissimos. Hieronymus contra Vigilantium exemplum Moysi transfert ad probandam sanctorum, qui in cælis sunt, pro nobis intercessionem: *Vnus*, inquit, *homo Moyses sexcentis millibus armatorum à Deo veniam impetrat, &c. quando cum Christo sunt* A *sancti, minus valebunt?* q. d. non minus, sed multò amplius: Facit etiam contra quorundam hæresim hodiernam, docentium Deum nihil facere vel omittere propter orationes & intercessiones sanctorum, quod non alioqui facturus vel omissurus erat; sed orationem nudam esse testificationem fidei nostræ. Denique docet hic locus Deum propter merita maiorum, qui ipsi placuerunt, parcere posteris; & in vniuersum, propter aliorum merita alijs benefacere. Id enim vult quod ait: *Recordare Abraham, Isaac & Israel seruorum tuorum, quibus iurasti*, Id est, Respice ad illorum merita, per quæ ita tibi placuerunt, vt iurares eis multiplicaturum te semen ipsorum &c. Non est autem sensus quem vult Caluinus; Recordare promis- B sionis tuæ & iuramenti quod illis præstitisti; quæ contorta est expositio. Simile illud 4. Reg. 19. *Protegam vrbem hanc & saluabo eam propter me & propter Dauid seruum meum.*

v. 19. *Iratusque valdè proiecit de manu tabulas & confregit eas ad radicem montis.* Fecit hoc vir mitissimus absque detrimento mansuetudinis. Vide Annotat. Nũ. 12. Nec fuit factum hoc iracundi hominis, sed Mysticam & Propheticam habuit significationem. Nam primum per hoc significatum est populum illum indignum esse qui legem digito Dei scriptam in tabulis acciperet, ideoque tabulas confregit. Deinde hoc significauit quod populus iam fecerat: Nam legem Dei in ipso capite, id est, in primo præcepto iam violauerat & fregerat populus per cultum vituli: hæc autem C significauit fractio tabularum legis à Moyse facta.

v. 29. *Consecrastis manus vestras hodie Domino vt detur vobis benedictio.* Non fuit incongruum vt illi benedictionem sacerdotij totiusque ministerij sacri acciperent, qui manus tinxerant humano sanguine per executionem diuinæ iustitiæ, sicut hodie incongruum habetur vt qui vel sententiam mortis in hominem facinorosum protulerit, ad altaris ministerium accedat: Vetus enim illud sacerdotium circa cruenta versabatur sacrificia, Christianum autem sacerdotium planè incruentum est. Sed quo merito Aaron summum sacerdotium adeptus est; cùm ob crimen conflati vituli magis ab ea dignitate fuerit repellendus? An crimen D quod non malitia, sed metu inductus commisit, & pœnitentia iustaque vindicta in obstinatos iam expiauit, non debuit obstare quominus summus sacerdos fieret; sicut crimen ternæ negationis in Petro non prohibuit, quominus eum Christus faceret Ecclesiæ suæ pastorem? Sic autem permisit & ordinauit Dominus: vt qui summi Pontifices erant futuri, ex proprijs lapsibus discerent aliorum infirmitatibus condolere.

v. 30. *Ascendam ad Dominum, si quomodo quiuero eum deprecari.* *Quæritur* quomodo iterum Moyses orat, cùm testetur Scriptura Deum eius oratione iam ante placatum fuisse? *Respond.* tunc placatus fuit ne vniuersum populum deleret: Nunc postquam tot hominum cæde peccatum aliquatenus expiasset, orat ne ampliùs E vindicet Deus, neque omninò exauditur, vt patet ex verbis subiectis v. 34. *Ego autem in die vltionis visitabo & hoc peccatum eorum*, & illis: *Percussit ergo* &c.

v. 31. *Obsecro, peccauit populus iste peccatum maximum, feceruntque sibi Deos aureos.* Ecce quale initium orationis, qua veniam orat populo. Vnde discimus apertam & nudam peccati confessionem Deo faciendam esse, si veniam impetrare velimus: Si enim Moyses hoc fecerit in alieno peccato: quantò magis quisque facere debet in proprio?

v. 32. *Aut si non facis, dele me de libro tuo quem scripsisti.* Non posse hoc propriè accipi de libro prædestinatorum, patet; quia de libro illo nemo potest deleri: Dominus autem hic respondet: *Qui peccauerit mihi, delebo eum*: Simplicissimus sensus videtur, qui eruitur ex similibus verbis Moysis Numer. 11. v. 15. vbi dicit?

Sin aliter tibi videtur, obsecro vt interficias me. Ex quo A loco apparet Moysen similiter hic loqui de libro viuentium vita hac præsenti, q. d. deleto hoc populo, nolo ampliùs viuere. Sic Elias, Tobias, & alij sancti quoque mori petierunt, ne viderent quædam indigna huius vitæ. Vide Hieron. 10 Epistol. ad Algas. quæst. 9. & nostra in lib. 1. sent. dist. 40.

CAPVT XXXIII.

v. 11. *LOquebatur autem Dominus ad Moysen facie ad faciem, sicut solet loqui homo ad amicum suum.* Quidam putant scripturam hoc loco se accommodare ad opinionem populi putantis Moyseo ore ad os loqui cum Deo, propterea quod vocali & audibili sermone Deus cum eo loqueretur, & visibili specie ei appareret: quod fiebat per subiectam creaturam, id est per Angelum in corpore assumpto, vel per nubem, vel quocumque alio modo. Rectiùs dicitur scriptura accommodare se sermoni populi, quàm opinioni. Neque enim scriptura quæ semper vera est, opinionibus vulgi vtitur, quæ frequentissimè falluntur: sed sermonibus, quibus tamen verè aliquid significatur. Sensus igitur est: Loquebatur Dominus cum Moyse valdè familiariter, quod explicans, addit: *sicut solet loqui homo ad amicum suum.* Non potest hæc phrasis accipi ad eum modum quo loquitur Apostolus 1. Cor. 13. *videre facie ad faciem*: ibi enim de perfecta Dei visione loquitur, quæ post hanc vitam expectatur: Moyses autem eam non dum acceperat, vbi hæc de eo loquitur scriptura. Nam paulò pòst hoc ipsum petit à Domino Moysea, dicens: *Ostende mihi faciem tuam,* & rursum: *ostende mihi gloriam tuam.*

¶ Iterum quæritur an hæc Moysi peritio exaudita fuerit in terris? *Respondeo*, exaudita fuit, sed non pro præsenti vita. Id ostenditur ex ipsa scriptura. Respondet enim Dominus: *Non poteris videre faciem meam, non enim videbit me homo & viuet.* Id est, eiusmodi visio in hac mortali vita, nemini conceditur. Deinde addit: *Cùm transibit gloria mea, ponam te in foramine petræ, & videbis posteriora mea, faciem autem meam videre non poteris.*

Sed quid est, *videbis posteriora mea*? Quidam sic explicant: Imperfectam quandam mei visionem, & transitoriam tibi exhibebo: qui enim videt hominem à tergo, cognoscit quidem quòd homo sit, non tamen perfectè eum quem videt cognoscit, quia non determinatè videt, sitne Petrus an Paulus, an quis alius. Id autem perfectè cognoscit ex facie. Alij sublimiorem adferunt intelligentiam, per *posteriora* accipientes naturam humanam in Christo, vt hæc sint verba non totius Trinitatis, nec Patris aut Spiritus sancti, sed Filij Dei exhibentis Moysi tanquam amico ac Prophetæ videndam speciem humanæ naturæ quam erat aliquando assumpturus. Vnde & confirmatur veterum illa opinio quæ habet Deum in imagine Christi hominis antiquis patribus apparuisse. Sic & Abraham Christum vidit & gauisus est, scilicet exhibitum sibi in specie humana qua erat appariturus hominibus. vide Annotat. Ioannis 8. & nost. comment. 1. ad Corinth. 10. v. 9. & in Epist. Iudæ v. 5.

v. 19. *Ego ostendam tibi omne bonum.* Dictum est hoc phrasi Hebræa, scilicet cum exceptione subiecta. q. d. Quiduis tibi præstabo; hoc autem quod petis, vt gloriam meam tibi ostendam, & faciem meam videas (essentiam suam diuinam intelligit) præstare non possum, scilicet secundùm ordinariam potentiam, *Non enim videbit me homo, & viuet*, videlicet quia obrueretur natura mortalis tanta maiestate. Vnde loco huius beneficij denegati mox aliud magnum amico præstitit, ostendens ei posteriora sua: id est speciem humanitatis Christi. Vide nostra in 2. dist. 8. §. 10.

v. 16. *Miserebor cui voluero, & clemens ero in quem mihi placuerit.* Hebr. sic: *Et gratiam addam cui gratiam addam, & miserebor cui miserebor* Septuaginta hoc modo: *Miserebor cuiuscumque misertus fuero, & miserabor quemcumque miseratus fuero* Quam versionem Septuaginta secutus est etiam Paulus Rom. 9. Non est autem hic sermo nugatorius, sed voluit Dominus significare non aliam suæ misericordiæ hominibus præstitæ tarioocm quærendam esse, quàm in ipso Deo, eiusque bonitate, clementia & misericnrdia; qua præueniendo omne meritum humanum, omnemque liberi arbitrij bonum motum, vult hominibus gratiam suam præstare. Vide pleoiùs Rom. 9.

CAPVT XXXIV.

B v. 1. *PRæcide tibi duas tabulas instar priorum, & scribam super eas &c.* Hæc verba omninò significant ita posterioribus tabulis inscriptum fuisse Decalogum digito Dei, sicut prioribus. *Cui tamen* repugnare videtur, quod posteà v. 27. dicitur ad Moysen: *Scribe tibi verba hæc,* & v. seq. *& scripsit in tabulis verba fœderis decem.* Itaque August. in quæst. rationem inquirit, quare priores tabulæ à Deo scriptæ sint, posteriores ab homine? Quidam dicunt Dominum scripsisse authoritate & præcepto, Moysen autem ministerio. Sicut dicitur author aliquis scripsisse librum, quem notario suo scribendum dictauerit. Hæc responsio non satisfacit, tum quia Moyses in monte constitutus sine instrumentis sculptorijs non potuisset verba fœderis insculpere in lapides, nisi per miraculum; tum etiam C quia eadem ratione diceretur tota scriptura sacra scripta esse digito Dei: quòd etsi verum sit aliquo modo, non tamen ita, quomodo id de decalogo semper intellectum est. Proinde *rectiùs* respondetur Deum inscripsisse legem his tabulis, sicut prioribus, digito suo, id est, per potentiam Spiritus sancti, Moysi autem præcepisse, vt scriberet posteà in libro, sicut & cætera omnia quæ ad legem pertinebant. Illud autem quod v. 28. dicitur *& scripsit in tabulis*, non referendum esse ad Moysen, quamuis id prima fronte videatur, sed ad Deum. Nam sic etiam expresse legitur Deut. 10. v. 4. de his duabus posterioribus tabulis; *Scripsitque in tabulis iuxta id quod prius scripserat*: vtrumque scilicet de eodem Deo dicitur.

v. 7. *Nullusque apud te per se innocens est.* Ideò ergo D iustè reddit Deus iniquitatem patrum filijs & nepotibus, quia nullus apud eum per se innocens est, sed omnes obnoxij. Eadem hæc verba Num. 14. Hieron. sic vertit; *Nullumque innoxium derelinquens.* Vtrobique in Hebræo est; *Et mundando non mundabit*, quod Septuaginta reddiderunt hoc loco, *Et reum non mundabit.* Numer. autem 14. sic: *Et mundatione non mundabit reum,* Itaque non est facienda vis in vocula (*per se*) quasi scilicet tamen innocens aliquis sit ex Dei gratia: Sed sensus est (*per se*) id est, si vita eius & opera exactè examinentur, iuxta illud Psal. 129. *Si iniquitates obseruaueris, Domine, quis sustinebit?* item Psal. 142. *Non intres in iudicium cum seruo tuo, quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens.* Vide etiam suprà cap. 20. ad v. 5.

v. 29. *Ignorabat quòd cornuta esset facies eius.* Non cor- E nuta, quomodo pictores pingunt, sed *radiosa*, ita vt radij spargerentur instar cornuum. Sic Apostolus 2. Cor. 3. v. 7. *Ita vt non possent intendere filij Israel in faciem Moysi propter gloriam vultus eius* Septuaginta habent δεδόξασται, id est, *clarificata.* Putant nonnulli ab Interprete positum fuisse (*coruscа*) & hinc imperitia librariorum factum (*cornuta.*) Sed non existimo Nam vox Hebræa etiam significat (*cornificare*,) sed vt intelligatur promicare emissis radijs velut cornibus, vt iam diximus, Pagninus vertit (*resplendere.*)

CAPVT XXXV.

NOn succendetis ignem in omnibus habitaculis vestris per diem Sabbathi. *Quæritur* fueritne lici-

cũ Iudæis coquere cibos in die Sabbathi? Respondet Vatablus licitum id fuisse, neque hoc loco prohiberi, sed tantùm ne Sabbatho accendant ignem lucri causâ, velut in fornace, vbi lateres aut vasa fictilia coquuntur, aut metalla purgantur, aut etiam panes pinsuntur à pistore? vt eos vendat. Sed hunc non esse sensum, probatur ex cap. 16. v. 23. vbi de die quæ Sabbathum præcedit, clare dicitur; *Quodcumque operandum est facite, & quæ coquenda sunt coquite; quidquid autem reliquum fuerit, reponite vsque in mane.* In huius rei signum etiam Sabbatho Dominus non pluebat manna, sed pridie duplicem mittebat portionem. Itaque intelligendum est absolutè fuisse prohibitum vt nec ea coquerent Sabbatho quæ ad cibos pertinerent. *At contra iterum obijcitur*, quod cap. 12. de prima & septima die azymorum, quam vtramque Dominus vult esse celeberrimam, tamen dicitur; *Nihil operis facietis in eis, exceptis his quæ ad vescendum pertinent.* Ergo, vt videtur, multò magis id licuit in communibus Sabbathis. *Respondent* Hebræi, & quantum apparet, rectè, Sabbathum fuisse strictioris obseruantiæ quantum ad vacationem ab opere, quàm aliam quamcumque solemnitatem; fortè propter mysterium quietis, quod in Sabbatho longè expressiùs continetur: atque adeò si solemnitas Paschæ, aut quæcumque alia incideret in diem Sabbathi, tum etiam in ea non licuisse cibos coquere.

v. 5. *Iste est sermo quem præcepit Dominus, dicens: Separate apud vos primitias Domino. Omnis voluntarius & prono animo offerat.* Ex hoc loco discimus non repugnare ex præcepto aliquid facere, & tamen sponte ac voluntarie: quod notandum est contra hæreticos, docentes, vota monastica aduersari libertati Christianæ. Nam eadem ratione etiam omnia præcepta libertati aduersarentur.

v. 10. *Quisquis vestrum sapiens est, veniat.* Id est, doctus, peritus. *Sed* quid opus fuit artifice sapiente, cùm omnia facere oportuit ex præscripto Moysi velut Architecti? nam Architecti proprium est in arte sapientem esse. *Respond.* oportuit etiam ipsos opifices esse sapientes atque intelligentes totius operis, quo facilius caperent à Moyse præscripta, aliisque sibi subordinatis opificibus traderent & præciperent facienda.

CAPVT. XXXVI.

v. 1. **F**ecit ergo Beseleel & Ooliab & omnis &c. Colligit hinc August. & rectè, non solos eos habuisse diuinitus munus illud faciendi opera tabernaculi, qui initio fuerant nominati, sed etiam alios: quamquam fortasse illi primi præcipuè & excellentiùs habuerint. *Non debet* autem mirum videri, Scripturam vocare artem illam fabricandi & texendi, sapientiam, ipsosque opifices, sapientes. Sapientia enim, etsi frequentissimè ad res diuinas, vel certè subliniores vsurpatur: tamen Sapiens quoque in vnaquaque re dicitur, teste D. Thoma parte 1. q. 1. qui considerat altissimam seu primam cuiusque rei causam. Ita in genere ædificandi Architectus vocatur sapiens, quia formam domus considerans, omnia reliqua opera ad eam ordinat: Vnde & Apostolus: *Vt sapiens Architectus fundamentum posui.* Ita & hoc loco qui præerant operibus, sapientes vocantur, quia ex consideratione formæ totius operis quam à Moyse discebant, præscribebant singulis, quid facere eos oporteret.

v. 4. *Plus offert populus quàm necessarium est.* Hæc larga oblatio populi ostendit, non ita fuisse populum ornamentis spoliatum, quando ea conferebat in vitulum aureum; quin adhuc multa sibi retineret. *Deinde*, commendatur nobis voluntaria, & spontanea populi ista tam larga oblatio: vt meritò pudere debeat multos Christianos, qui in vsus sacros ita frigidè, & tenuiter conferunt. Ac *tertio*, præter deuotionem populi,

A commendat etiam August. artificum fidem, qui populo plusquam necesse esset, offerente, nihil ex ea largitionum copia sibi concupierunt, sed Moysi indicauerunt vt cessaret oblatio, ac proinde eos putat August. fuisse non tantùm sapientes arte, sed & sanctos & integros. Sed cur Moyses recepit, qui cecinit oblationibus populi; ac non potiùs ea quæ supra præsens opus offerebantur, iussit relcruari in thesauris tabernaculi ad futuras necessitates tabernaculi & ministrorum eius? An quia hoc exemplo docere voluit non debere nos, maximè sacerdotes, esse sollicitos in crastinum? simul vt ea ciuilitate sua, quâ erga populum vsus est, sacerdotes & tabernaculi ministros populo conciliaret, vt qui cùm possent, nollent plura quàm opus esset, accipere: &

B per hoc populus redderetur promptior ad huiusmodi collectas in posterum.

CAPVT. XXXVII.

v. 9. **F**ecit & propitiatorium, id est oraculum. Hebraicè tantùm est, (*Et fecit propitiatorium.*) Interpretis autem est quod sequitur (*id est oraculum.*) Nam oraculum & propitiatorium rem eandem hic significant. Rursum quod subiungitur (*de auro mundissimo*) in Hebræo semper tantùm est positiuus, (*mundo.*) Reliqua vide explicata partim c. 21. partim 37.

CAPVT XXXVIII.

v. 8. **F**ecit & labrum æneum cum basi sua de speculis mulierum, quæ excubabant in ostio tabernaculi.

C Quomodo de speculis mulierum, cùm specula ferè vitrea sint & labrum totum æneum? &c. Tradunt Hebræi morem fuisse Israeliticarum fœminarum quotidie manè ornare faciem, & tiaram aptare capiti ad speculum æneum; fuisse autem quasdam earum, quæ, spreta mundi vanitate, soli Deo placere studentes, specula sua ænea Domino obtulissent, easque ita fuisse religiosas, vt per singulos dies venirent ad fores tabernaculi orationis causa; & ex horum speculorum materia labrum hoc fuisse conflatum. Alij dicunt non ipsa specula fuisse ænea, talia enim parum idonea sunt ad reddendum perfectam obiectæ rei imaginem, sed thecas seu margines quibus specula includebantur, æneos fuisse. Sed hæc expositio videtur longiùs petita. Nec ratio

D vrget: nam illo sæculo fortè non erat vsus speculorum vitreorum. Neque incredibile est talia tunc fuisse specula; nam & hodie ex chalybe specula componuntur, quare magis placet ex ipsorum speculorum materia factum fuisse labrum æneum. Pro eo autem quod habemus (*de speculis*) Hebr. est *in speculis*: vnde alij dicunt labrum non ex speculis factum fuisse, sed positum in speculis; seu in medio speculorum fuisse; ita vt ipsi labro fuerint circumposita, in eum vsum vt sacerdotes in ijs vultum contemplati maculas in ipso labro abluerent. Sed & hodie quibusdam locis consuetudo est vt in sacrario vbi sacerdos celebraturus se induit, pendeat speculum in quo videat num in facie maculam habeat. Quam curam non reprehendo: sed curan-

E dum multò magis, vt interior facies nullius peccati macula sit turbata. Id quod hoc loco mysticè significatum est.

v. 25. *Oblatum est autem ab his, qui transierunt ad numerum, &c. — de sexcentis tribus millibus, & quingentis quinquaginta armatorũ; Fuerunt præterea centum talenta argenti.* Nota; quod hæc oblatio facta per censum capitũ non est referenda ad aurum prædictum, sed ad *argentum*, de quo subiungitur. Prima ratio est; quia in Hebræo expressè dicitur, *Argentum autem numerationis populi fuit*, &c. Secunda ratio, quia nusquam lex præcipit, vt qui capitatim censentur, aurum offerant, sed argenti quisque dimidium siclum. Exodi 30. Tertia ratio, quia numerus argenti hoc loco expressus, exactè resultat

ex oblationibus virorum sexcentorum millium &c. si à quolibet capite dimidium argenti siclum solutum intelligamus.

CAPVT XXXIX.

v. 29. F*Ecerunt & laminam sacræ venerationis—scripseruntque in ea— Sanctum Domini.* Similia habentur cap. 28. Significant autem hæc verba non solum nomen Domini tetragrammaton fuisse inscriptum laminæ Pontificiæ, vt quidam putant, dicentes quatuor tantũ literas, quibus id nomen constat, ibi positas fuisse: sed totum istud; vt est in Hebræo: *Domino Sanctum*; quod apud Hebræos habet *nouem literas*. Potest autem illud *duobus modis intelligi*. Vel hoc modo: Sanctitas decet Dominum, sanctè purè & castè colendus est: Procul absistat omnis profanus, & immundus. B Cùm hoc sensu quadrat illud toties repetitum in Leu. *Sancti estote, quoniam ego sanctus sum.* Item in Psal. *Domum tuam Domine decet sanctitudo. Vel* isto modo: *Sanctitas est Domino*, id est, Dominus sanctissimus est, & fons, atque origo omnis sanctitatis in creaturis. Ad quam sanctitatis perfectionem significandam in Apocal. & in Isaia ter repetitur, *Sanctus*. Numerus enim ternarius summam ac diuinam quãdam perfectionem ostendit. Sed & hic sensus, admonet sacros ministros, vt sancti & impolluti esse studeant, qui Sancto Sanctorum assistunt.

v. 43. *Quæ postquam Moyses cuncta vidit completa, benedixit eis.* Hæc verba prima facie significare videntur Moysen benedixisse tabernaculo, cæterisque operibus, iam recens fabricatis. Sed non ita est. Nam sequenti C capite describitur omnium istorum operum consecratio, quæ facta est, partim vnctione olei sancti, partim præsentia Domini, cuius gloria in nube apparens implebat tabernaculum. Benedixit ergo Moyses, non rebus ijs quæ offerebantur à populo, sed ipsi populo

A offerenti. Est enim masculinum genus, tam in Hebræo quàm apud septuaginta. Vertunt quidam hoc modo; *Et laudauit eos Moyses.* Septuaginta habent; *Et benedixit eos Moyses.* Sensus est, Moyses collustrato toto opere, vidensque perfectum, collaudauit diligentiam & pietatem eorum, & bene eis precatus est.

CAPVT XL.

v. 11. O*Mnia vnctionis oleo consecrabis, vt sint sancta sanctorum.* Hoc in Hebræo dicitur peculiariter de altari; *Et erit altare sanctitas sanctitatum*, id est, haberi debet insigniter sanctum.

v. 13. *Et vnctio eorũ in sacerdotium sempiternum proficiat.* B In Hebræo habetur; *Et erit vt sit eis vnctio eorum in sacerdotium sæculi in generationes eorum.* Et sensus idem est cum eo quem diximus cap. 29. ad illud: *Eruntque sacerdotes mihi religione perpetua.* Vide ibi annotata v. 9.

v. 33. *Nec poterat Moyses ingredi tectum fœderis, nube operiente omnia.* Tectum fœderis, idem est cum eo quod paulò ante vocauerat tabernaculum testimonij: quod Hebr. est; *Tabernaculum conuentus, siue Ecclesiæ.* Apparet autem nubem fuisse crassam & caliginosam, propter quam Moyses illuc ingredi non potuerit. Tale quid etiam accidit sacerdotibus in dedicatione templi à Salomone constructi, nebula templum implente 3. Reg. 8. Ex quo apparet eandem nebulæ seu nubis vtrobique fuisse constitutionem, licèt nonnulli sollicitè distinguere videantur.

C *Significat* autem nebula siue caligo ista statum veteris testamenti: sicut & velum quo operiebatur facies Moysis, & quod oppansum erat ante Sancta sanctorum. Hebr. 10. 1. Galat. 3. 23. Nam lex vmbra erat futurorum; & priusquam veniret fides, sub lege custodiebamur conclusi, in eam fidem quæ reuelanda erat.

FINIS EXODI.

ANNOTATIONES
IN LEVITICVM.

CAPVT PRIMVM.

v. 2. D*E pecoribus, id est de bobus & ouibus.* Notandum, quod sacrificia non ex alijs fiebant quadrupedibus, quam de *bobus*, *ouibus* & *capris*. Cuius alij alias adferunt rationes. Potissima eius, quod nunc quærimus, ratio hæc videtur, quia cùm sacrificia offerantur in agnitionem summi dominij; ea maximè offerenda sunt, quæ maximos præstant vsus humano generi. Huiusmodi autem sunt inter quadrupedia boues, oues, capræ, præsertim ad victum & sustentationem humanam. Itaque, vt ea cuncta nos accepisse fateamur à Deo, tanquam omnium Domino; eadem ipsi rursum grato animo offerimus; iuxta illud Dauidis, 1. Paralip. 29. *Tua sunt omnia, & quæ de manu tua accepimus, dedimus tibi.* Hanc rationem inter alias etiam adfert D. Thomas 1. 2. q. 102. art. 3 ad 2. *Nam* quod videtur dicere in reliquis animalibus idololatras constituisse suorum Deorum cultum, & *non in bobus & ouibus*, atque ideò de his Deum iussisse sibi fieri sacrificia, etsi verum concedatur de Ægyptijs; tamen alios idololatras etiam suis Dijs immolasse boues & oues, ex Historijs Ethnicorum notis-

A simum est. Cæterùm sub ouibus etiam capras in Scriptura ferè accipi, quòd in eodem grege pascantur, liquet etiam ex hoc capite infrà v. 10.

v. 3. *Si holocaustum fuerit eius oblatio.* Sacrificium quod interpres Græco vocabulo vocat *holocaustum*, Hebr. (*Ola*) dicitur, ab ascendendo, eò quòd totum in fumum abiret atque ascenderet. Id Septuaginta Interpretes aptissimo vocabulo vocârunt *holocaustum*, & aliquoties *holocaustoma*, quasi totum combustum; eò quod hoc sacrificium totum igne absumeretur, ita vt de eo in cibum suum neque sacerdos, neque is pro quo offerebatur, quicquam sibi vsurparet. Et quia toB tum ad honorem Dei igne absumebatur: hinc inter omnia legis sacrificia fuit perfectissimum; sicut & causa offerendi perfectissima erat: Neque enim pro peccatis offerebatur, neque pro impetrando beneficio, vel gratiarum actione, sed ex mera deuotione offerentis. Significabat autem hoc sacrificium, hominem se debere totum secundum corpus & animam, & omnes vires, Deo exhibere hostiam viuentem, sanctam & beneplacentem. Rom. 12. v. 1.

Masculum immaculatum. Nota, quoties victimam immaculatam Scriptura nominat, non significari armentum aut pecus esse debere vnius coloris: ea autem quæ

varia sunt, inepta esse ad sacrificandum; sed, quòd debeat esse integrum & perfectum, omnis vicii expars, non macilentum, non claudum, non languidum, non monstrosum. Vnde & quidam ex Hebræo vertunt (*integrum*) Septuaginta habent ἄμωμον, id est, *irreprehensibile*, quæ vox omnem defectum, & omne vitium excludit. Et ratio præcepti manifesta est, quia præstantissima ex vnoquoque genere debent Deo offerri. Vnde & Abel de primogenitis & adipibus eorum obtulit Domino. Genes. 4.

v. 14. *De turturibus aut pullis columbæ.* *Quæritur* quare non etiam de gallinis, gallis gallinaceis, caponibus, perdicibus, cùm sint optimi saporis & nutrimenti? *Respondetur*, quia galli & gallinæ habent immundum nutrimentum, sicut & porcus. Vide Thomam dicto loco 1. 2. q. 102. art. 3. Et capo insuper est animal imperfectum, vtpote exectum: perdix autem animal siluestre, nec communiter hominum vsui deputatum.

CAPVT II.

v. 11. O*Mnis oblatio absque fermento fiet, nec quidquam mellis aut fermenti adolebitur Domino.* Non hinc est consequens, tempore nouæ legis offerendum esse in azymo; quia lex vetus nunc non obligat. Et alioqui non rectè permisisset Florentina Synodus Græcis sacrificare in fermentato. Nam ista sunt Synodi verba: Definimus item, in azymo siue fermentato pane triticeo corpus Christi veraciter cõfici; sacerdotesque in alterutro ipsum Domini corpus conficere debere, vnumquemque scilicet iuxta suæ Ecclesiæ, siue Occidentalis, siue Orientalis consuetudinem. Tum etiam *non prohibetur* omnis oblatio panum fermentatorum (nam tales etiam aliquando offerri licitum erat, vt patet cap. 7. v. 13.) sed tantùm (vt verba textus hoc loco clarè habent) ne aliquid fermenti aut mellis adoleatur in sacrificio. Etenim fermentum corruptionem significabat, synceritati contrariam; & mel dulcedinem seu voluptatem carnis: de quo eleganter Hier. Epist. 12. ad Gaudentium: Atque ideò etiam cerâ contemptâ, quia mellis hospitium est, Dominus sibi accendi iussit oleum, quod de amaritudine exprimitur oliuarum. Cur autem ratio illa de melle non offerendo non valeat, quæ quibusdam adfertur, ne Iudæi in hoc viderentur gentilibus idololatris similes, partim diximus cap. præced. v. 2. partim hoc ipso capite etiam dicemus ad v. 13.

v. 13. *Quidquid obtuleris sacrificij sale condies.* Non solùm vero Deo Iudæos sacrificia sua sale condijsse, sed etiam gentiles suis idolis, docet illud tritum: *salsa mola litare.* Sed nihil mirum: nam, vt est 1. Mach. 3. scrutabantur Gentiles de libris sacræ legis Iudaicæ similitudinem simulachrorum suorum. Non mirum ergo si Dæmon etiam ritibus quibusdam iisdem, cultus est, quibus Deus. Neque propterea quicquam honori diuino decedit. Cæterùm *ratio mysterij, cur in omni* sacrificio Deus *salem* adhiberi voluerit, duplex est: *Vna*, quia sal à corruptione præseruat: Oportet autem corruptionẽ omnem spiritualem à sacrificijs spiritualibus longissimè abesse. *Altera*, quia sal prudentiam & discretionem significat, iuxta illud Apostoli ad Coloss. 4. *Omnis sermo vester in gratia semper sale sit conditus.* Id est, omnis sermo vester ex prudenti iudicio procedat. Hinc & Dominus Marci 9. ad hunc locum respiciens dicit: *Omnis victima sale sabetur.* Nempe quia prudentia virtus est, cuius actus in omni opere est necessarius, vtpote quòd ordinet media ad finem, qui est charitas omnia rectificans.

Nec auferes sal fœderis Dei tui, de sacrificio tuo. Ecce, pro tertia causa vocatur etiam *sal fœderis Domini*, scilicet quia sal significat firmitatem, æternitatem, incorruptionem. Hinc & alia quædam pacta inuiolabilia, vocata sunt *pacta salis*, vt Num. 18. vbi cum primitias filiorum Israël Dominus attribuisset Aaroni eiusque filijs iure perpetuo, subiunxit v. 19. *Pactum salis est sempiternum coràm Domino tibi ac filijs tuis.* Et 2. Paralip. cap. 13. v. 5. sic loquitur Abia rex Iuda ad Ieroboam regem Israël & exercitum eius: *Num ignoratis quòd Dominus Deus Israel dederit regnum Dauid super Israel in sempiternum ipsi & filijs eius, in pactum salis?*

CAPVT III.

v. 1. Q*Vòd si hostia pacificorum fuerit eius oblatio.* Hæc hostia Hebr. dicitur, *hostia pacificorum*, seu *pacium*, si ita loqui liceat, Septuaginta vocant *hostiam salutaris*. Et rectè. Nam nomine pacis apud Hebræos ferè omne bonum, & quicquid ad salutem pertinet, comprehenditur. Offerebatur itaque hoc sacrificij genus, aut pro beneficio à Deo accepto, aut pro accepta liberatione à malo, vt à captiuitate, ab hostibus, à morbo, vel alio simili. Et hac ratione vocatur interdum sacrificium εὐχαριστίας, id est, gratiarum actionis; Aut denique offerebatur pro beneficio, vel salute consequenda. Qua ratione erat *sacrificium postulationis*. Diuidebatur autem pacifica hostia in tres partes; quarum vna incendebatur ad honorem Dei, altera cedebat in vsum sacerdotum, tertia in vsum offerentium. Per quod significabatur salutem hominis procedere à Deo, dirigentibus Dei ministris, & cooperantibus nihilominus ipsis hominibus qui beneficium salutis accipiunt. Sic D. Thom. 1. 2. art. 3.

Potest circa triplex sacrificiorum genus quæri, quale ex tribus fuerit sacrificium quod Christus saluator noster obtulit in cruce? Respondetur quod sicut per omne genus sacrificiorum veteris legis, fuit adumbratum & præfiguratum; ita & omne genus in eo posse intelligi. Fuit enim holocaustum, quia per ignem ardentissimæ charitatis Christus in cruce totum se Patri obtulit, nihil sibi reseruando. Fuit hostia pacifica, siue salutis, tum quia pacem fecit inter Deum & hominem, tum verò, quia omne salutare bonum nobis à Deo promeruit. Fuit autem hostia pro peccato, quia propitiationem nobis peccatoribus, id est omnium peccatorum remissionem, apud Deum impetrauit. Sed quomodo pacifica, cum, quod in pacifica fieri solet, nihil hic de hostia participet sacerdos & is cuius nomine offertur? Item quomodo hostia pro peccato, cum, quod in ea fieri solet, nihil hic participet saltem sacerdos? quandoquidem Christus ita se Deo Patri holocaustum obtulit, vt sibi, qui sacerdos erat, nihil reseruaret. Quamquam hic responderi potest, non omnia debere congruere inter figuram & rem figuratam; sed satis esse si in genere sacrificij & in fine conueniant: reperitur tamen congruentia etiam in specie, si sacrificium crucis consideremus, quatenus eius fit in Ecclesia commemoratio quotidiana, per sacrificium Missæ.

Quod quidem dum offertur pro peccato: non ille pro cuius peccato offertur ex eo participat, sed solus sacerdos: quia quod ibi offertur, panis est filiorum, non mittendus canibus. Dum autem offertur vt hostia salutaris & Eucharistica; potest ex eo præter sacerdotem participare etiam is pro quo offertur.

v. 16 *Omnis adeps Domini erit iure perpetuo.* Et subditur v. 17. *Nec sanguinem, nec adipem omnino comedetis.* Nota; *non eodem* tamen *prorsus* modo prohibetur esus adipis & sanguinis. *Nam* sanguinis esus absolutè prohibitus erat illi populo, etiam ante legem, statim post diluuium. Genes. 9 Esus *autem* adipis tantùm prohibetur ex ipsis animalibus quæ immolabantur: de alijs autẽ animalibus licebat eis adipem comedere: sicut & hoc tempore Iudæi à sanguine abstinentes, adipem tamen comedunt. Itaque *rationes vtriusque* prohibitionis hæ erant. *Vna*, vt Iudæi quam longissime abessent à ritu

idololatriæ. Nam idolorum cultores bibebant de sanguine victimarum, & adipes comedebant, iuxta illud Deut. 32. *De quorum victimis comedebant adipes, & bibebant vinum libaminum. Secunda* ratio ad mores pertinebat. Nempe esus sanguinis prohibebatur, vt eo magis horrerent effusionem humani sanguinis: esus autem adipis ad vitandam lasciuiam. *Tertia* postremò ratio pertinebat ad reuerentiam diuinæ maiestatis. Sanguis enim ad vitam necessarius est. Vnde & anima dicitur esse in sanguine: adeps autem abundantiam nutrimenti demonstrat. Itaque ad protestandum à Deo nobis esse & vitam, & omnis boni sufficientiam, ad honorem Dei fundebatur sanguis ad crepidinem altaris, adeps autem incendebatur. Quatuor rationum prima, etsi non omnino conuincit, nam (vt diximus c. præced. v. 13) etiam commune erat Iudæis & gentilibus in sacrificijs vti sale: nec certum est vtrum gentiles omni vino libationis aliquid sanguinis miscerent: tamen congrua est: ac deinde rationes aliæ duæ sufficiunt.

Dicet hic aliquis, In nouo testamento de sanguine dicitur: *Bibite ex hoc omnes. Respondeo* diuersitatis rationem moralem esse, quia ibi sanguis erat in propria specie, qui bibi non potest sine horrore & quadam imagine crudelitatis; à qua vt abessent quàm longissimè, etiam comedere eum in cibis prohibebantur. Quod & renouandum duxerunt Apostoli Act. 15. quo faciliùs hac obseruatione gentilium animi cum Iudæis in vnam coalescerent religionem. Hic autem sanguis est sub aliena specie, atque maximè potabili. Ratio mystica, quia sanguis pecorum ad iustitiam nihil conferebat: & ideo tanquam inutilis iubetur effundi in terram. At sanguis Christi pretium est redemptionis nostræ, cuius efficimur participes, dum eum iuxta Christi institutionem in Sacramento potamus. Itaque sicut ibi scelus erat sanguinem potare, fas autem in terram effundere, ita res in nostro sacrificio contra se habet. Scelus enim est effundere in terram, fas autem potare.

CAPVT IV.

v. 2. **A**Nima quæ peccauerit per ignorantiam. *Peccare per ignorantiam* duobus modis intelligi potest. *Vno modo*, peccare ex iudicio practico ignorante, hoc est, dictante hic & nunc faciendum, quod aliquis scit non esse faciendum. Et hoc modo omne peccatum fit per ignorantiam, & omnis peccans errat, nempe in particulari. *Alio modo*, peccare ex eo quòd quis ignorat id quod facit, esse peccatum, vt quoties quis laborat ignorantia iuris, vel etiam facti, cùm scire teneatur. Nam ignorantia inuincibilis semper excusat. Et *quaritur* vtro modo quis hic dicatur peccare per ignorantiam? *Respondeo* posteriori modo. Nam cap. seq. v. 15. idem peccatum dicitur per errorem committi. Alia deinde distinctio ponitur c. 6. v. 2. inter aliud quoddam peccatum, quod contempto Domino factū fit: pro quo nihilominus sacrificium offerri permittitur, nec morte punitur. Qui posterior locus, quomodo non pugnet cum eo quod Num. 15. dicitur, *quod anima quæ per superbiam aliquid commiserit, peribit de populo suo*, explicabimus latiùs dictis locis.

v. 11 *Pellem verò & omnes carnes.* Hæc hostia pro peccato iubetur extra castra tota consumi igne. Cuius ratio est, quia de hostia pro peccato nemo participabat nisi sacerdos: Hic autem præscribitur hostia pro peccato ipsius sacerdotis. Quare nec ipse sacerdos de ea participare debebat: Erat ergo tota consumenda igne. Et similiter præcipitur de hostia pro peccato totius Israelis, sequentibus verbis; *Quod si omnis turba Israel*, &c. & ratio est, quod in omni turba seu multitudine filiorum Israel etiam sacerdotes comprehendebantur. Sed *quæres*, cur ergo huiusmodi hostia non fuerit holocaustum? *Respondeo*, quia non incendebatur tota super altare, sicut holocaustum; sed diuidebatur in partes, sicut hostia pro peccato, & partes efferebantur extra castra, & ibi comburebantur.

v. 35. *Rogabitque pro eo sacerdos, & pro peccato eius, & dimittetur ei.* Videtur intelligi tantùm remissio legalis, qua nimirum fiebat, vt qui præscriptam sacrificij ceremoniam obseruaret, non puniretur temporaliter. Vnde hic nulla fit mentio contritionis, & veræ pœnitentiæ; quia etiam sine illa fiebat hæc remissio. Imò etiam ad infideles aliquando tales remissiones extenduntur. Vnde 1. Reg. 5. sacerdotes Dagon aiunt ad Principes Philistiim, consulentes de arca Domini remittenda; *Nolite dimittere eam vacuam, sed quod debetis reddite ei pro peccato, & tunc curabimini.* Et principes ad eos: *Quid est quod pro delicto reddere debemus?* Et illi rursum; *Si fortè releuet manum suam à vobis.* Notandum autem in Hebræo sic legi hoc loco: *Et expiabit eum sacerdos à peccato eius, & dimittetur ei.* Quæ expiatio, siue in oratione sacerdotis intelligatur, siue in alio ritu quopiam externo, semper ad literam intelligenda videtur non alia expiatio, quàm expiatio legalis. Vide nostra in 4. dist. 1. §. 28.

CAPVT V.

v. 1. **S**I peccauerit anima, & audierit vocem iurantis, testisque fuerit, quod aut ipse vidit, aut conscius est: nisi indicauerit, portabit iniquitatem suam. *Hæc* sententia à nonnullis sic accipitur, vt significetur ille peccare, & expiatione indigere, quicumque audierit aliquem falsum iurare, & sciat falsum esse quod iurator, nec tamen indicat. *Hanc* expositionem sequens Augustinus *quær.*, Vtrum qui peierat, prodendus sit, etiam cum periculo vitæ ipsius? Atque hanc quæstionem esse dicit difficillimam, hoc tamen resoluit, quòd non est expressum cui sit indicandum periurium, an iudici, an sacerdoti, an alicui alteri; & satisfieri legi, si indicetur talibus qui magis possunt prodesse quàm obesse periuro, siue ad corrigendum eum, siue ad Deum pro ipso placandum. *Probabilius* tamen est non loqui scripturam de periorio, quod quis audierit; sed de iudicis adiuratione, quæ & Hebr. *execratio* vocatur, quia ferè fieri solet adiuratio cum execratione. Et quædam etiam MM. SS. exemplaria habent pro (*iurantis*) (*adiurantis.*) Sensus ergo est: Si quis audierit vocem iudicis adiurantis ipsum vt id quod res est dicat, si testis esse possit; nec tamen indicauerit, portabit iniquitatem suam. Per hoc autem quod à iudice adiuratur, significatur peccatum non esse penitus occultum, licet iudex nondum habeat sufficientem eius probationem.

v. 4. *Anima quæ iurauerit, vt vel malè quid faceret vel bene —— oblitaque postea intellexerit delictum suum: agat pœnitentiam.* Illud quod dicitur, *vt vel malè quid faceret, vel benè*, non significat implendum esse iuramentum, quo quis iurauit se alicui nociturum, aut Deum offensurum: &, si per obliuionem non impleat, sacrificio purgandum esse: Sed in eo quod dicitur; (*vt malè quid faceret*) malum pœnæ seu afflictionis intelligitur, vt sit sensus; Si quis iurauerit se afflicturum carnem suam ieiunio, aut cuiuscumque rei abstinentia, & per obliuionem non præstiterit; cognito delicto, tam agat is pœnitentiam, & offerat pro peccato, quàm si alicui beneficium aliquod promisisset, & non præstitisset. Sic Psalm. 14 secundum Hebræa: *Qui iurat in malum, & non mutat.*

v. 5. *Agat pœnitentiam pro peccato. Hinc* videri posset legem Mosaicam ceremonialem non tantùm spectasse externa, verùm etiam exegisse cordis munditiem, & veram animi contritionem, qua ad veram peccatorum coram Deo remissionem consequendam homo disponeretur; & proinde quod hic passim dicitur;

Orabit pro eo sacerdos, & remittetur ei, non de sola legali remissione & satisfactione accipiendum, sed de culpæ deletione, in iudicio Dei. *Verùm respondendum* videtur, hic quoque pœnitentiam legalem intelligi, quæ nimirum sita sit in exteriori declaratione peccati, qua qui deliquit, exponit peccatum sacerdoti, vt pro eo sacrificium offeratur. Itaque lex tantùm pædagogus erat ad Christum. Galat. 3. Et hoc velle videtur Hebræus textus qui sic habet: *Et absconditum fuerit ab eo, & ipse sciuit, & deliquit ex vno ex istis. Et erit cùm deliquerit ex vno ex istis, & confessus fuerit quod peccauit super eo.* Similiter Chaldæus; *confitebitur peccatum in quo peccauit*, Septuaginta verò sic: ἐξαγορεύσει τὴν ἁμαρτίαν, id est, prodet, deteget, reuelabit peccatum.

CAPVT VI.

v. 2. **A***Nima quæ peccauerit, & contempto Domino negauerit proximo suo depositum*, &c. Intelligitur contemptus Domini, non formalis, sed interpretatiuus; quomodo censetur quisque contemnere eum, cuius præceptis, cùm debeat, non paret, etsi ex infirmitate, vel alia cupiditate, non autem ex mera malitia peccet: & proinde etiam peccatum istud non ex contemptu aperto, aut rebelli voluntate procedens, poterat restitutione & sacrificio expiari. Non repugnat ergo hic locus ei qui est Num. 15. Nam ibi superbia, contemptus plenus, & rebellio formalis intelligitur. Vide ibi plenius.

CAPVT VII.

v. 1. **H***Æc quoque lex hostiæ pro delicto.* Postquam actum est capitibus præcedentibus 4. 5 & 6. de sacrificijs pro peccato, iam hoc capite 7. ritus describitur hostiæ offerendæ pro delicto. Vnde manifestum est, non idem significari, cùm pro peccato hostia offerri dicitur, & cùm pro delicto: maximè cùm etiam manifestè distinctio significetur illis verbis cap. 41. v. 13. vbi dicitur: *Sicut pro peccato, ita & pro delicto ad sacerdotem pertinet hostia*: sed quomodo peccatum à delicto distinguatur, Scriptura non exprimit. Origenes in Leuiticum scribens, ita distinguit, vt delictum sit cùm non facimus quod debemus; peccatum autem cùm facimus quod non debemus, id est, vt delictum sit omissio boni, peccatum verò perpetratio mali: Quam distinctionem etiam ponit Augustin. in Leuitic. Sicut enim, inquit, in laudabili vita aliud est declinare à malo, aliud facere bonum: quod admonemur, dicente Scriptura, Declina à malo & fac bonum: ita in damnabili, aliud est declinare à bono, aliud facere malum. Addit *August. & aliud discrimen*: Potest, inquit, etiam videri illud esse delictum, quod imprudenter, id est, ignoranter: peccatum autem illud quod ab sciente committitur. Huic differentiæ videntur etiam illa testimonia diuina consonare; Psalm. 18. *Delicta quis intelligit? ab occultis meis munda me Domine.* Et Psalm. 68. *Deus tu scis insipientiam meam, & delicta mea à te non sunt abscondita.* Et Apostolus ad Galat. 6. *Si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto*, id est, per imprudentiam lapsus. De peccato autem dicitur Iacob. 4 *Scienti bonum facere, & non facienti, peccatum est illi.* Siue autem hoc discrimen sit, siue aliud; omnino videtur leuius aliquid, & minus significari nomine delicti, quàm peccati. Nam & peccata omissionis, & quæ per imprudentiam committuntur, cæteris paribus, minora sunt quàm commissionis peccata, & quæ à sciente fiunt. Fatetur interim Augustin. & res ipsa declarat, huiusmodi discrimen non perpetuò in Scripturis obseruari, sed sæpè indifferenter alterum pro altero vsurpari.

v. 18. *Si quis de carnibus victimæ pacificorum die tertio comederit, irrita fiet oblatio, nec proderit offerenti*; Quomodo irrita post tertium diem, si quo die facta, bene facta fuit; An irrita, quatenus Deus oblatione placatus postea nouo peccato rursum offenditur, ac reum tenet hominem cui ante propter oblationem bene factam redditus erat propitius? Vnde sequitur: *Quin potius quæcumque anima tali se edulio contaminauerit, præuaricationis rea erit*: An ideo irrita fit oblatio, quia non censetur completa donec legitimè consumpta fuerit? Non consumitur autem legitimè, si quod residuum fuerit, tertio die comedatur, cùm lex præcipiat igne absumendum quicquid tertius dies inuenerit.

v. 20. *Anima polluta quæ ederit de carnibus hostiæ pacificorum, peribit de populis suis.* *Quæstio* est, quomodo peribit? an vltione diuina, an sententia iudicis? *Quidam* de iudicis sententia intelligunt: & per iudicem putant talem debuisse morte plecti. Sed hæc expositio minus est verisimilis. Neque enim huiusmodi iudicia vnquam facta legimus; & multis admodum locis legitur, *peribit de populo, vel populis suis*: etiam de fermento tempore Paschali in domo alicuius inuento, & alijs: propter quæ non est verisimile solitam fuisse ferri sẽtentiam capitalem. Proinde *simplicior sensus* erit iste; *peribit de populis suis*, id est, obnoxius erit vltioni diuinæ, q. d. Dei vindictam non effugiet.

v. 25. *Si quis adipem qui offerri debet, in incensum Domini, comederit, peribit de populo suo —— omnis anima quæ ederit sanguinem, peribit de populis suis.* Hinc manifestum est non similiter prohiberi esum adipis & sanguinis. Nam adipis eius prohibetur esus tantum, qui debet offerri in incensum, sanguinis verò absolutè. Vnde & interpretata sententia prohibet esum sanguinis cuiuscumque animalis, etiam eius quod non liceat sacrificare. *Sanguinem quoque*, (inquit) *omnis animalis non sumetis in cibo, tam de auibus quàm de pecoribus.* Vide suprà annot. cap. 3.

CAPVT, VIII.

v. 4 **C***Ongregataque omni turba ante fores tabernaculi, ait: Iste est sermo*, &c. Nota, Aaron & filij eius in sacerdotes assumuntur, & consecrantur, non ex suffragijs populi (ne existimemus rem huiusmodi fieri non posse, nisi præcesserit electio vel approbatio multitudinis, quod prætendunt hæretici nostri æui) sed factum id solo iussu Dei, congregato tamen cœtu populi, vt in eius conspectu consecratio fieret: quamquam nec hoc ipsum necessarium erat, nisi quia Dominus ita fieri præceperat verbis illis antegressis: *congregabis omnem cœtum ad ostium tabernaculi*: In qua sententia obiter quoque notandum, illud (*tabernaculi*) in quibusdam codicibus malè omitti, legitur enim in Chald. & Græco.

v. 14. *Obtulit & vitulum pro peccato.* Scilicet Moyses: Ex quibus verbis, & consequentibus liquet Moysen non solùm adhibitis cæremonijs Aaron & filios eius consecrasse sacerdotes; verùm etiam sacrificia obtulisse: quod sacerdotum est proprium. Igitur Moyses verè fuit sacerdos, iuxta illud Psalm 98. *Moyses & Aaron in sacerdotibus eius.* An autem Moyses fuerit summus sacerdos, & an tunc fuerint duo summi sacerdotes Moyses & Aaron; vide ad dictum Psalmum.

CAPVT IX.

v. 7. **D***Ixitque ad Aaron: Accede ad altare & immola pro peccato tuo —— & pro te & pro populo*, Quod hic ad Aaronem dicitur, vt sacrificaturus deprecetur Deum pro se & pro populo, id ad omnes omnino sacerdotes etiam noui testamenti pertinet: Vnde Apostolus ad Hebræos 5. cap. de omni Pontifice ex hominibus assumpto loquens ait: *Qui condolere possit ijs qui ignorant & errant, quoniam & ipse circumdatus est infirmitate, & propterea debet, quemadmodum pro populo, ita etiam pro semetipso offerre pro peccatis.* Hinc habet

Ecclesiastica, eaque laudatissima consuetudo, vt Sacerdos noui testamenti accedens ad altare peccata sua confiteatur, priusquam ad sacrificandum ascendat. Hinc & in Canone Missæ pectus pulsans, se peccatorem confitetur. Solus autem Christus talis sacerdos est, qui quemadmodum dicit idem Apostolus, non habet necessitatem prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi. In quibus verbis notandum quod Apostolus ad Hebr. 7. indicat sacerdotem prius pro suis peccatis, deinde pro populi peccatis hostias offerre consueuisse. Sanè & Daniel prius sua, deinde populi peccata confitetur. Ita & sacerdos nouæ legis prius sua peccata confitetur, deinde verò ministrum (& in ministro populum) peccata confitentem audit.

CAPVT. X.

v. 1. *ARreptisque Nadab & Abiu filij Aaron thuribulis, —— offerentes coram Domino ignem alienum.* Tradunt Hebræi Nadab & Abiu ex vino temulentos, accessisse ad sacrificandum, sumpto alieno igne, id est, qui non erat à Deo missus, & sumptus ex altari, de quo dicitur in fine capitis præcedentis, quòd egressus ignis à Domino deuorauerit holocaustum. Et ex eo tempore ignis ille diuinus durauit super altare vsque ad tempus captiuitatis Babylonicæ, vt indicatur lib. 2. Machab. cap. 1. Quod autem temulenti accesserint, probabile faciunt, ex eo quòd continuò post istud factum datur Sacerdotibus præceptum abstinendi à vino.

Cæterùm *mysticè alienum ignem* offerunt, omnes hæretici, dum contempta doctrina cælitus Ecclesiæ tradita, priuatam quisque & peregrinam opinionem consectatur. *Sed* & ignem alienum offerunt, qui aliquod opus suum Deo offerunt, quod non totum à Deo se accepisse veraciter & humiliter agnoscunt, sicut agnoscebat Dauid dicens; *Tua sunt omnia, & quæ de manu tua accepimus, dedimus tibi.* Quod autem additur de hoc igne alieno (*quod eis præceptum non erat*) non ita accipiendum est, quasi nihil facere liceat, nisi quod præceptum est, sed mos est loquendi Scripturæ, quo significat quippiam prohibitum esse, seu præceptum vt non fiat. Ita Ieremiæ 32. cap. improperans Dominus populo, quod ædificassent excelsa Baal, & filios suos initiassent Moloch, addit *quod non mandaui eis*, id est, de quo mandaui vt non facerent. Sed *quæritur, vbi fuerit prohibitum* sacerdotibus, ne alienum ignem offerrent? *Respond.* verisimile esse, tunc fuisse prohibitum, quando missus fuit ignis ille diuinitus, idemque iussus seruari in perpetuas retro generationes, licèt hoc scriptum non sit.

v. 2. *Egressusque ignis à Domino deuorauit eos.* Deuorauit, id est, extinxit, exanimauit, vitam ademit. Non enim sensus est quòd in fauillam eos redegerit. Nam mox dicitur: *Tollite fratres vestros de conspectu sanctuarij & asportate extra castra:* Confestimque pergentes tulerunt eos, sicut iacebant, vestitos lineis tunicis, & eiecerunt foras. Adeo ergo non fuerunt eorum corpora igne consumpta, vt ne quidem lineæ eorum tunicæ in fauillam redactæ essent.

v. 9. *Vinum & omne quod inebriare potest, non bibetis, tu & filij tui.*) Hunc locum Origenes Homil. 7. super Leuit. suo modo allegorizat de Christo & Apostolis, quod adhuc lugent, & mœrent pro peccatis nostris: omisso sensu litterali. Sed eam Origenis sententiam, productis eius verbis refutat Bernardus sermone, cui titulus; De verbis Origenis. Vide etiam Sixtum Senensem in Bibliotheca. *Sed* mysticè sacerdotes noui testamenti, ingressuri tabernaculum Domini, id est, sacrificium incruentum oblaturi corporis & sanguinis Domini, non tantùm à vino & sicera abstinere debent, verùm etiam ab omni cibo & potu, eò

A quòd tractent sacrificium multò dignius. Quæ etiam ratio est, quòd cùm Aaronici sacerdotes tantùm tempore vicis suæ ab vxoribus abstinere debebant, sacerdotes noui testamenti tam sublimis, omni tempore debeant se continere à re coniugali.

CAPVT. XI

v. 2. *HÆc sunt animalia quæ comedere debetis*, id est, licitè potestis. Nempe sic concluditur hoc caput: *Vt differentias noueritis mundi & immundi, & sciatis quid comedere & respuere debeatis. Verum* cùm dicat Apostolus ad Titum 1. *Omnia munda mundis*, & 1. ad Timoth. 4. *Omnis creatura Dei bona est, & nihil reijciendum quod cum gratiarum actione percipitur*, & Genes. 1.
B *Vidit Deus cuncta quæ fecerat, & erant valde bona*, meritò *quæritur* quomodo hic quædam dicantur immunda, & ideo comedi prohibeantur? Pro *responsione*, primùm quidem certa fide tenendum est, in creaturis Dei nihil esse sua natura immundum, aut malum, aut abominabile, sed omnem creaturam Dei bonam esse & mundam. Vnde, artifici Deo, inquit, Augustinus in Psalmum 141. tam mundus est porcus quàm agnus. *Immunda* tamen quædam animalia dicuntur, partim propter vsum corporalem, partim propter significationem spiritualem. *Priori* modo immunda sunt quæcumque in cibum sumpta nocumentum adferunt; vt in primis venenata, deinde & ea quæ qualitate aliqua
C immoderata, vt humiditate, viscositate, calore nimio, aut frigore, noxia sunt. Sed hæc immonditia potiùs est Medicæ considerationis quàm Theologicæ.

Itaque *posteriori modo* ea dicuntur munda, quibus munditia, id est, bona animi qualitas significatur: ea immunda, quibus significatur vitiosa aliqua animi affectio. Hoc modo porcus, immundus, quia immunditiam luxuriæ significat; camelus, quia superbiam; è contra verò bos mundus est, quia mansuetudinem significat: agnus quia innocentiam. Et ita de alijs. Atque hæc est legalis distinctio mundorum & immundorum, de qua hoc loco & alibi.

v. 3. *Omne quod habet diuisam vngulam, & ruminat in pecoribus, comedetis.* Ad munditiam in quadrupedibus duo requiruntur, diuidere vngulam, & ruminare.
D Qui hanc munditiam etiam ad vsum corporalem pertinere putant, dicunt fissionem vngulæ indicem esse, quod carnes talium animalium non abundent nimio & viscoso humore: ruminationem autem signum esse, quod in iis alimentum bene digeratur, ac proinde bonum succum & nutrimentum comedentibus præstet. Quod autem ad spiritualem significationem attinet, diuisione vngulæ significatur discretio boni & mali: per ruminationem verò applicatio boni cogniti ad operationem. Atque hæc duo ita requiruntur ad munditiam, id est, ad bonitatem cuiuscumque operis, vt separari non possint. Nam neque discretio valet sine operatione, nec opus aliquod bonum esse potest sine discretione: quin & Augustinus
E scribens in Psalmum 46. dicit per ruminationem significari iteratam cogitationem, seu meditationem eius quod auditum est, quando, inquit, audit, similis est manducanti, quando audita in memoriam reuocat & cogitatione dulcissima, recolit, fit similis ruminanti. Posset etiam diuisa vngula significare geminam charitatem.

Quæres 1. quare non est in lege positum simile discrimen in herbis, alijsque terræ nascentibus quoad munditiam & immunditiam, quale in animalibus, præsertim cùm multæ herbæ noxiæ sint, quædam etiam mortiferæ, cùmque in ipso statu innocentiæ lex præcepta fuerit de fructu certæ cuiusdam arboris non comedendo? *Respondeo* potiùs in animalibus quàm in herbis institui debuisse discrimen atque

delectum: quia in esu animalium magis peccatur per luxum & gulam quàm in esu herbarum, de quibus etiam dictum fuerat primis hominibus ante peccatum: *Ecce dedi vobis omnem herbam & omnia ligna vt sint vobis in escam*: quod de animalibus non fuit dictum. Restringi ergo debuit esus eorum quæ post primam institutionem gula appetiuit, non eorum quæ Deus ex prima institutione concessit. Noxias autem & mortiferas herbas satis per se prohibet lex naturæ. Vnius verò arboris vsum prohibuit Dominus primis hominibus, non propter immunditiam aliquam vel naturalem vel legalem, quæ in eius fructu esset: sed solummodo ad probandam hominis obedientiam.

Quæres 2. an humanæ carnes secundum legem mundæ sint, an immundæ? *Respondeo* neutrum, quia lex de ijs non loquitur, ac solum intendit agere de animalibus ratione carentibus, supponens id quod erat legis naturæ, ab humanis carnibus omnino abstinendum esse: cuius rei gratia Deus hominibus indidit, vt naturaliter horreant escam humanæ carnis. An autem aliquo casu licitum sit ea vesci, alterius loci quæstio est.

Notandum porro quòd immunditia legalis non est eadem cum immunditia corporali, quamuis interdum coincidant. Dicitur enim corporaliter immundum, quod taliter est affectum vt homines communiter id refugiant tanquam sordidum. Quomodo dicitur immundus qui luto aut puluere est aspersus, aut qui manus habet pinguedine aut muco, aut sanguine, aut purulentia &c. maculatas. Quomodo etiam quædam animalia sunt immunda, quia in ijs libenter versantur, vel ea comedunt à quibus homines abhorrent, vt porci. Legaliter autem immundum aliquid dicitur, quod contraxit immunditiam, à qua lex præcipit hominem mundari, vel propter quam lex prohibet hominem ab vsu & esu sacrorum, quæ immunditia sæpe sine peccato contrahebatur, sicut & prior illa sæpe contrahitur: imò interdum & per bona, Deoque placentia opera, vt per officium sepulturæ, &c. Itaque legaliter immundus est, & non corporaliter, qui funeri interest & præstat officium sepulturæ: qui caprum emissarium ducebat extra ciuitatem, &c. Corporaliter autem, & non legaliter immundus est; qui luto aut puluere fœdatus, aut sordidas & illotas habet manus, &c.

v. 24. *Lauabit vestimenta sua, & immundus erit vsque ad vesperam.* Quin & postea dicitur de vasis & vestimentis, quod tingentur aqua, & nihilominus polluta erunt vsque ad vesperam. Significatur ergo, vt videtur, quòd lotio illa, siue vestimentis, aut vasis, siue ipsi homini adhibita, non hoc præstabat, vt statim vel illa munda essent, vel homo mundus (ne quidem legaliter) ita vt ipse homo, aut cum talibus vestimentis quispiam se posset miscere sacris, sed vt illa munditia reputaretur tantùm à vespere, id est, ab initio sequentis diei, sic vt illa lotio esset tantùm quædam præparatio sanctificationis in diem sequentem: sicuti iam ad maiora festa nos præparamus pridiè per ieiunia, atque olim etiam per vigilias sacras.

CAPVT XII.

v. 2. M*Vlier si suscepto semine.* Manifestum est hoc ad B. Virginem non pertinere, quæ nullum semen aliundè suscepit, sed de purissimis sanguinibus suis filium Dei concepit. Vide Hebræa.

v. 5. *Sin autem fœminam pepererit, immunda erit duabus hebdomadibus, iuxta ritum fluxus menstrui.* Sed quare duplum est tempus immunditiæ pro filia? An quia fœmina mare imperfectior est? an quia fluxus menstrui diuturnior est ex nata filia? Vnde dicitur, immunda erit duabus hebdomadibus, iuxta ritum fluxus menstrui. *Non est* autem putandum idcirco duplicari tempus immunditiæ pro filia, quòd mulier in prima transgressione grauius viro peccauerit, vt quidam putant. Longè quippe probabilius est, virum grauiùs peccasse. Vide nostra in 2. sentent distinct. 22.

v. 9. *Cùmque expleti fuerint dies purificationis suæ pro filio, siue pro filia, deferet agnum anniculum.* Illud (*pro filio, siue pro filia*) iungendum præcedentibus, non sequentibus. Non enim oblatio hæc fiebat pro prole nata, sed pro purificatione matris: (Vide Iansenium in Lucæ 2.) Vnde & postea dicitur. v. 7. *Et orabit pro ea, & sic mundabitur à profluuio sanguinis sui.* Et iterum in fine capitis v. 8. *Orabitque pro ea sacerdos, & sic mundabitur.* Illud ergo *purificationis suæ pro filio, siue pro filia,* hunc habet sensum; *Purificationis,* scilicet ab immunditia, contracta ex partu filij aut filiæ.

Sed *quæstio* oritur, cur Ecclesia non iudaizet, exercens adhuc cæremoniam purificationis mulierum ex partu? *Respondeo*, non exercet cæremoniam hic præscriptam, nec intendit quicquam Iudaicum aut Mosaicum obseruare, sed tantùm pro gratiarum actione facit aliquid legi Christianæ congruens. *At dices*, si purificatio est, ergo ab aliqua immunditia; nam alioqui purificatio dici non posset. Atqui non ab immunditia naturali, neque à spirituali; ergo ab immunditia legali. *Respondeo*, à nulla immunditia; nam *abusiuè purificatio vocatur*, eò quòd sit cæremonia circa mulierem à partu, ex parte quadam similis ei, quæ in veteri lege vocabatur *purificatio*, sed pluribus partibus eidem dissimilis. Est autem cæremonia, qua mulier puerpera, quæ ob honestatem publicam à partu se domi tempore puerperij continuit, nec in publicum prodijt, in Ecclesiam progressa, à sacerdote suscipitur cum aliqua benedictione, quòd prolem genuerit Deo & Ecclesiæ.

CAPVT. XIII.

v. 2. I*D est, plaga lepræ, adducetur ad Aaron sacerdotem.* *Quæritur* quare iudicium lepræ, quod proprium est Medicorum (his enim competit iudicare de morbis) committatur sacerdotibus? *Respondeo*, id ideo factum esse, quia cùm sacerdotium illud constitutum esset à Deo, etsi typicum, ideò illis sacerdotibus dari quoque debuit potestas iudicandi de ijs qui ob immunditiam corporalem debebant corporaliter ab hominum conuersatione separari; cuiusmodi inprimis erant leprosi. *Simul* quoque per hoc fuit significatum ad sacerdotes noui testamenti pertinere iudicium de ijs, qui ob immunditiam spiritualem, quam lepra illa significabat, separari debeant ab Ecclesiæ & Sacramentorum eius communione; vel eidem, si mundati fuerint, restitui.

Ad Aaron, vel ad vnum quemlibet filiorum eius. Hebraicè est, *Vel ad vnum è filijs eius sacerdotibus.* Vnde hinc non consequitur, quòd iudicium lepræ cuiuscumque hominis Israëlitæ spectauit ad quemlibet promiscuè sacerdotem; sed ad certum aliquem cuius vices essent, aut cui id esset commissum. Nam, vt indicatur capite proximè sequenti, in loco sacrificij mundatio illa fieri debebat.

v. 6. *Mundabit eum*, & v. 11 è contra; *Contaminabit itaque eum sacerdos*, Nota, *mundat* sacerdos Aaronicus, quando mundum pronuntiat: *contaminat*, quando contaminatum & immundum declarat. *Hinc* hæreticus sic *argumentatur*; Sacerdos veteris testamenti tantùm ideo mundat, quia mundum pronuntiat: ergo nihil etiam amplius facit sacerdos noui testamenti, cuius ille typum gessit. *Sed Respondeo*, comparationem hanc admodum esse iniquam inter sacerdotium nouum & vetus, & vtriusque potestatem: Illud enim vmbraticum erat, istud verum: illud carnale, istud spirituale. Vnde nihil mirum, si sacerdotibus noue

legis maiorem potestatem contulerit Deus in iudicandis peccatis, quàm sacerdotibus veteris legis in iudicio de lepra. *Est tamen etiam vtrobique aliquid simile.* Sicut enim ibi sacerdos neminem mundabat, nisi qui à lepra mundus erat: ita hic neminem efficaciter absoluit sacerdos, nisi qui lepram peccati iam voluntate & proposito excluserit. Absoluendo enim, à reatu liberat, non affectum mutat. Et sicut sacerdos veteris legis pronuntiando facit vt quis mundus habeatur coram hominibus, id est, legaliter sit mundus: ita nouæ legis sacerdos absoluendo facit, vt spiritualiter sit mundus: vt pleniùs probari solet Matth. 19. & Ioan. 20. Vide etiam nostra in 4. dist. 18.

v. 45. *Habebit* (leprosus) *vestimenta dissuta, caput nudum, os veste contectum, contaminatum ac sordidum se clamabit.* Ad litteram præscribuntur certa signa, ex quibus cognosci possit eum esse leprosum, vt alij ab eo sibi caueant: sicut qui morantur in domibus peste infectis, quando versantur in publico, gestant albam virgulam, vt ea conspecta, alij caueant propius ad eos accedere. *Mystice* autem per leprosum peccator intelligitur, qui *vestimenta dissuta* habet, quia virtutes animæ dissolutas: *Caput Nudum*, quia galea salutis spoliatus est: *Os contectum*, quia peccatori dicitur: *Quare tu enarras iustificationes meas?* & rursum: *Non est speciosa laus in ore peccatoris.* Denique vt ad salutem perueniat, *immundum & contaminatum se clamare* debet, id est, peccata sua agnoscere & confiteri.

v. 49. *Omni tempore quo leprosus est & immundus, solus habitabit extra castra.* Quod de castris pro tempore præcipitur, hoc similiter de vrbibus intelligendum, sicque seruatum fuit, vt leprosi extra vrbes haberent habitationem, quod & hodie fit in plerisque ciuitatibus. Si qua tamen vrgeret necessitas, velut tempore obsidionis, intrabant ciuitatem, nihilominus consortium hominum vitantes, aut iuxta introitum portæ manebant; vt 4. Reg. 7. Itaque per hanc legem Maria soror Moysi, lepra percussa, iussa est extra castra manere donec sanaretur, & Azarias Rex Iuda leprosus habitauit in domo libera seorsim. 4. Reg. 15. Nec tamen leprosis conuersatio cum alijs in tantum prohibita fuit, vt cum ijs colloqui nunquam liceret. Nam Giezi leprosus prolixè cum Rege Israël colloquitur, 4. Reg. 8. Sed in publico vitare debebant hominum congressus & colloquia. Videtur etiam in Euangelio domus Simonis leprosi non extra ciuitatem, sed intra fuisse. Sanè cum vxore & liberis & seruis necesse erat eos familiariùs conuersari, neque id lex prohibere intendit.

v. 57. *Lepra volatilis & vaga.* Lepra secundum Augustinum inter cætera peccata, præcipuè hæresim significat. Qua interpretatione seruata, poterit haud ineptè per lepram volatilem & vagam, intelligi hæresis nostrorum Politicorum: qui censent, mutato Principe, vel Magistratu, vel mutata Principis de religione sententia, mutandam etiam esse religionem, vt religio seruiat politiæ, non contrà: & prout hæc vel illa secta conueniit seruandæ paci, tranquillitati & prosperitati Reip. eatenus eam esse suscipiendam aut retinendam. Nefandum monstrum.

CAPVT XIV.

v. 19. R*Ogabit pro eo sacerdos, & faciet sacrificium pro peccato. Quæret* aliquis, *quare* leproso præscribitur *sacrificium pro peccato?* cùm lepra non sit peccatum, neque omnino ad animum pertineat, sed tantùm sit vitiosa quædam affectio corporis? *Respondeo*, quamuis lepra peccatum non sit, frequenter tamen infligitur pro peccato: cuius rei plura exempla habemus in Scriptura sacra. Sic Maria soror Moysi propter murmurationem aduersus fratrem suum Moysen, lepra percutitur; Ozias rex Iuda, quia vsurpare voluit sacerdotis officium, leprosus factus est. Giezi minister Elisæi propter auaritiam cum mendacio coniunctam, lepra percussus. Deinde non tantùm lepra, sed & quæcumque alia corporis miseria plerumque hominibus propter sua peccata infligitur. Si *dicas*, aliquando saltem lepram, vel à parentibus, vel ob incommodam educationem, citra peccatum contrahi; *Respondeo* tunc dici *sacrificium pro peccato*, id est, pro peccato, seu immunditia legali; quomodo etiam intelligitur cap. 12. quando præcipitur, vt puerpera offerat pro peccato. Nam ibi cùm dixisset: *& pullum columbæ, siue turturem pro peccato*, mox idem quasi explicans, subiungit Scriptura de sacerdote: *Qui offeret illa coram Domino, & orabit pro ea, & sic mundabitur à profluuio sanguinis sui*, quasi profluuium sanguinis & peccatum ibi idem sint.

Quod si respiciamus ad rem per lepram significatam: omnino dubium non est, quin pro ea venia sit petenda & impetranda à Deo. Nam lepra vel in genere peccatum, vel in specie hæresim significat.

v. 35. *Et dicet; Quasi plaga lepræ videtur mihi esse in domo mea.* Circa hunc locum sciendum, lepram quæ est morbi quædam species, propriè in domo, aut quacumque alia re inanimata esse non posse. Proinde lepra, quæ domui attribuitur, vel vestimento, nihil est aliud, quàm corruptio quædam in vestimento, aut parietibus domus existens, quæ posset eos qui domo aut vestimento vterentur, lepra inficere: vt sit locutio figurata, qua causa sumit nomen sui effectus: quomodo potionem sanam dicimus, quia sanitatem efficit. Sed *quæres* quomodo iubetur sacerdos etiam pro domo orare, cum in ea nec sit, nec fuerit peccatum, quod sacrificio & oratione sacerdotis expurgandum sit? *Respondeo*, quod dicitur; *orabit pro domo*, alij sensum reddentes vertunt: *expiabit domum*; sed vtrouis modo legamus, non significatur oratio pro domo tanquam re aliqua animata; sed oratio, qua hoc petitur, vt domus iam mundata atque purgata, possit deinceps sine hominum nocumento, aut lepræ periculo, seu immunditiæ noxa, inhabitari.

v. 48. *Purificabit eam reddita sanitate.* Hebr. *& mundabit sacerdos domum quia sanata est plaga.* Sicut catachresis est in eo quòd lepra domui tribuitur, scilicet rei inanimatæ, sic & in eo quòd sanitas ei reddita dicitur. Patet etiam ex Hebræo, redditam sanitatem, non referri ad sacerdotem, quasi ille domui sanitatem reddiderit, quod tamen suspicari quis posset ex latino textu, quasi sensus sit, purificabit eam postquam reddiderit sanitatem: sed sensum esse quòd sacerdos postquam viderit lepram post lituram non creuisse in domo (quòniam id argumento est plagam lepræ sanatam esse) purificare domum debeat, id est, mũdam iudicare.

CAPVT XV.

v. 15. Q*Vi faciet vnum pro peccato, & alterum in holocaustum.* Faciet, id est, sacrificabit, vt multi exponunt. Vide de hac significatione comment. 1. Corinth. 11. ad illud: *hoc facite in meam commemorationem.*

v. 24. *Si coierit cum ea vir tempore sanguinis menstrualis, immundus erit septem diebus.* Sic & c. 18. v. 19 itidem sino grauiori pœna. *Quæritur* ergo quomodo hæc conueniant cum eo quod dicitur cap. 20. v 18. *Qui coierit cum muliere in fluxu menstruo, ipsaque aperuerit fontem sanguinis sui, interficientur ambo? Respondeo*, Scriptura capite 20. loquitur de eo, qui sciens & prudens ad menstruatam mulierem accesserit, & de eo conuictus fuerit in iudicio: caput autem hoc 15. & 18. intelligenda sunt quando ipse imprudens accesserit, aut postea cognouerit, aut factum occultum est. Nec enim tenebatur seipsum accusare, sed sufficiebat quantum ad legem, vt se tanquam immundum septem diebus separaret

ab hominum

A ab hominum conuerſatione : interim quoque apud Deum peccati pœnitentiam ageret, ſi ſciens feciſſet. Quod *autem tam ſeuerè* prohiberetur coitus cum muliere menſtruata, ſanè etiam cum vxore (nam concubitus cum non vxore ſatis alijs præceptis ſunt prohibiti) *cauſa eſt*, non tantum propter immunditiam ſeu fœditatem; verùm etiam, & multo magis, propter nocumentum prolis, quæ ſæpè ex tali concubitu monſtroſa, leproſa, debilis, aut quocumque alio modo vicioſa naſcitur. Vnde apud Ezechielem cap. 18. inter manifeſtæ iniquitatis peccata numeratur, ſi quis ad mulierem menſtruatam acceſſerit: ſicut inter iuſtitiæ opera, ſi quis ad talem non acceſſerit.

CAPVT XVI.

v. 10. C*Vius autem in caprum emiſſarium*, &c. Per caprum Chriſtus ſignificatur, propter ſimilitudinem carnis peccati. Fit autem hic mentio *duorum caprorum*; alterius qui immolatur in tabernaculo, alterius autem qui emittitur in deſertum, à feris deuorandus: quorum vterque Chriſtum ſignificat. Prior Chriſtum paſſum in ciuitate Ieruſalem, nempe clamoribus & accuſationibus Iudæorum; poſterior Chriſtum paſſum & crucifixum extra ciuitatem, idque manibus gentilium, tanquam ferorum ac barbarorum hominum. *Alij aliter allegoriam* explicant, per hircum immolatum Chriſti humanitatem intelligentes (Chriſtus enim paſſus eſt ſecundum humanam naturam:) per hircum emiſſarium vero, eiuſdem diuinitatem, quia ſecundum naturam diuinam paſſionem & mortem ſubire non potuit; & tamen ſecundum eandem naturam portauit ſecum omnes iniquitates hominum; quia inquantum Deus, delet iniquitates noſtras, id quod facere non potuiſſet, ſi tantum homo fuiſſet.

v. 16. *Et expiet Sanctuarium ab immundicijs filiorum Iſraël*. Expiari dicitur ſanctuarium, tabernaculum, & altare ab immundicijs filiorum Iſraël; non quod ſanctuarium propriè aliquo peccato inquinetur, ſed quia cenſetur quodammodo pollui peccatis ſacerdotum & populi, ſicut & Eccleſiæ Chriſtianorum contaminari, & profanari dicuntur per certa quædam peccata in ijs commiſſa. Quemadmodum ergo Chriſtianorum Eccleſiæ poſt profanationem repurgantur, ac velut reconciliantur; ita in lege veteri tabernaculum quoque, ſanctuarium, & altare expiari debebant à multiplicibus peccatis filiorum Iſraël, in quorum medio erant conſtituta.

v. 21. *Confiteatur omnes iniquitates filiorum Iſraël, & vniuerſa delicta atque peccata eorum*. *Hæc* ſacerdotis pro vniuerſo populo *peccatorum confeſſio* non ita fiebat in genere, vt tantum profiteretur populum peccaſſe: Hoc enim non eſſet confiteri omnes iniquitates filiorum Iſraël, & vniuerſa delicta atque peccata eorum. *At* neque tamen confeſſio illa ita particularis erat, vt ſingulorum peccatorum à ſingulis commiſſorum enumerationem contineret. Neque enim ea omnia ſcire poterat ſacerdos, & fuiſſet ea ſacerdotis confeſſio nimis longa, nec vnius diei; ſed fiebat enumeratione peccatorum ſecundum ſpecies eorum, quæ ſciret in populo regnare.

v. 31. *Et affligetis animas veſtras religione perpetua*. Nota, igitur ieiunium eſt actus religionis: quod noſtri negant hæretici.

CAPVT XVII.

v. 4. S*Anguinis reus erit: quaſi ſi ſanguinem fuderit, ſic peribit de medio populi ſui*. Vide hic Hieron. de Oleaſtro. Hinc probare quidam nituntur etiam Paſchalem agnum debuiſſe mactari operâ ſacerdotum & Leuitarum ad oſtium tabernaculi: de qua re vide Exod. 12.

v. 11. *Quia anima carnis in ſanguine eſt*. Quidam ſic intelligunt; Anima, id eſt, ſpiritus vitalis ſedem habet in ſanguine. Spiritus enim vitales puriore ſanguinis parte in vapores calore natiuo reſolutâ, nutriuntur. Vnde ſpiritus illi in ſanguine ſedem habere dicuntur, quia ſine ſanguine conſiſtere non poſſunt. Et quidem Scripturam loqui dicunt tantum de animalibus ratione carentibus. Auguſtinus autem putat quod hic dicitur etiam ad animam hominis pertinere; & hoc modo explicat. Vita iſta temporalis, maximè & potiſſimum, ſanguine continetur in corpore, vt per animam vita temporalis intelligatur, ſiue connexio animæ cum corpore. Quod ſi animam propriè accipias, ſimilis ſenſus reddi poteſt hoc modo: Anima, etiam huma-

B na, potiſſimum ſanguinis præſentia in corpore continetur. Et D. Auguſtini ſenſus videtur Scripturæ maximè conformis. Quod enim ſententia etiam ad hominis animam pertineat, apparet ex eo, quod poſtea vniuerſaliter dicitur. *Anima enim omnis carnis in ſanguine eſt*. v. 14.

Redditur autem per hanc ſententiam ratio, quare prohibeatur eſus ſanguinis. Cum enim anima ſit in ſanguine: crudelitatis ſpeciem quandam habet comedere ſanguinem. Et videtur hoc præceptum non mere eſſe ceremoniale, ſed ex parte etiam morale, quod ſtatim quoque à diluuio datum eſt Noë & filijs eius Geneſ. 9. De hoc. D. Thomas 1. 2. quæſt. 102. art. 3. ad 8. Sanguis, inquit, eſt maximè neceſſarius ad vitam,

C ratione cuius dicitur anima eſſe in ſanguine. Vide etiam Ambroſ. lib. de Noë & arca cap. 25. referentem ſententias Philoſophorum de anima: ex quibus Critias animam dixit eſſe ſanguinem, Ariſtoteles entelechiam, alij aliud: & exponit, quo ſenſu anima ſit in ſanguine. Vide annot. cit. loco Gen. 9.

CAPVP XVIII.

v. 5. Q*Va faciens homo viuet in eis*. Sermo ad literam, vt videtur, tantum eſt de obſeruatione legis, quæ ſufficiebat ad comminationes eius euadendas, & de vitæ huius temporalis fœlicitate; ſed *myſticè* agitur de vera obſeruatione, & de vita æterna. Vide ad Rom. 10. vbi Apoſtolus apertè hoc diſcrimen indicare videtur.

D v. 6. *Omnis homo ad proximam ſanguinis ſui non accedet*. Præcepta hæc quæ ſequuntur vſque ad finem capitis, non ceremonialia ſunt, ſed moralia: & quidem talia, vt propter ea non ſeruata deleti fuerint incolæ terræ Chanaan, vt ſub finem capitis dicitur. Igitur eâdem ratione ad nos quoque pertinent. Vnde tamen non eſt conſequens, quod volunt hæretici, non poſſe Eccleſiam in vllo eorum diſpenſare. Multa enim ſunt morum præcepta ex fontibus legis naturæ deducta, quæ tamen non prorſus ſunt immobilia, ſed diſpenſationem & exceptionem interdum admittunt. *Imo tale* eſt hoc ipſum, quod hic v. 16. dicitur: *Turpitudinem vxoris fratris non eſſe reuelandam*, hoc eſt, eam non eſſe in vxorem ducendam. Nam ipſa lex Deut. 25. in eo facit exceptionem, non tantum permittens, ſed etiam

E præcipiens, vt frater vxorem fratris ſui ſine liberis mortui, ducat, vt ſuſcitet ſemen fratri defuncto. Compenſatur enim, & tollitur honeſtate ſeminis fratri defuncto ſuſcitandi, turpitudo quæ tali coniugio & coniunctioni alioqui ineſſe potuit.

v. 16. *Turpitudinem vxoris fratris ſui non reuelabis*. *Quærit* Auguſtinus, vtrum hoc viuente fratre ſit accipiendum, an mortuo? Et vtrouis modo reſpondeatur, occurrit incommodum. Nam ſi fratre viuo, prohibebatur hoc generali præcepto; *Non mœchaberis*; ſin mortuo, igitur fratri ſine liberis defuncto, non erit à fratre ſuſcitandum ſemen; quod tamen præcipitur Deut. 25. Demum *reſpondet* D. Auguſtinus, & rectè, præceptum iſtud intelligendum de *non* accipienda

vxore fratris defuncti, cum hac *tamen* exceptione (quam alio loco, nempe Deut. 25. Scriptura capressit) nisi frater sine liberis defunctus sit: tum enim secundum legem non modò licitè poterat, sed etiam iubebatur accipere vxorem fratris sui, ad suscitandum illi semen. Addit tamen August. nequaquam etiam licuisse vxorem fratris accipere, si à fratre viuo per repudium discessisset.

v. 19. *Ad mulierem quæ patitur menstrua non accedes.* Vide supra cap. 15. v. 24.

CAPVT XIX.

v. 17. N*On oderis fratrem tuum in corde tuo, sed publicè argue eum, ne habeas super illo peccatum.* Laborant nonnulli, quomodo doceant id quod hic præcipitur, non esse contra ordinem correptionis fraternæ, Matth. 18. in Euangelio præscriptæ, nempe vt primo fratrem quis corripiat inter se, & ipsum solum. Sed sciendum est, neque in Hebræo, neque in Chaldaico, neque apud Sept. legi (*publicè*) sed omnes tantum habent, *corripiendo corripies*, vel *arguendo argues*, id est, omnino argues eum de suo peccato, ne silentio tuo particeps efficiaris peccati eius. Quod autem nos habemus (*publicè*) potest accipi pro (*apertè*) vt opponatur odio latenti. Vatablus habet (*planè.*) Est autem sermo de fratte etiam qui in te peccauit; nam illud indicat vox illa: *Non oderis fratrem tuum*, quasi dicat, non vicissim oderis. Vnde hinc etiam patet præceptum dilectionis inimicorum, fuisse in veteri lege; nempe correptio fraterna est actus dilectionis siue charitatis.

v. 18. *Diliges amicum tuum sicut teipsum.* Per *amicum* omnis proximus intelligitur, etiam inimicus: vt patet ea Euangelica parabola de incidente in latrones, Luc. 10. per quam docet Dominus omnem hominem, qui quocumque modo eget aut iuuari potest alterius opera, esse eius proximum: quo in numero etiam sunt inimici, iuxta illud. Prouerb. 25. *Si esurierit inimicus tuus, ciba illum* &c. & in lege. Exod. 23. *Si videris asinum odientis te iacere sub onere* &c. Rectè quoque omnis homo amicus vocatur, quia omnibus amorem debemus, & eò ipso quo eos diligimus, amici sunt passiuè, quia amantur à nobis, licet nos non redament. Sic Dominus in Euangelio. Ioan. 15. *Maiorem charitatem nemo habet, vt animam suam ponat quis pro amicis suis*, id est, pro ijs quos amat, tametsi inimicis & hostili animo erga se affectis. Vide Aonot. citato loco Ioan. 15. Item nota quod infra hoc eodem cap. dicitur de aduena inter filios Israël commorante: *Diligetis eum quasi vosmetipsos: Amicum* item Dominus interpretatur proximum, quando dicit & approbat secundum legis mandatum esse: *Diliges proximum tuum sicut teipsum.* Lucæ 10. Hoc enim præceptum ex hoc loco sumptum est; imo vox Hebræa proximum significat, vt Pagninus vertit, vel socium, vt Arias. Scimus quidem vocem Hebræam diuersam esse hoc loco ab eâ, quâ alibi sæpe proximus significatur, vt hoc eodem capite paulò superius: *Non mentiemini, nec decipiet vnusquisque proximum suum*; & iterum: *Iustè iudica proximo tuo*: & iterum pro eo quod habemus: *Sed publicè argue eum*: in Hebræo est, *corripiendo corripies proximum tuum*. Verum & ista vox, ad idem significandum passim vsurpatur. Imò videntur hæ duæ dictiones Hebræis esse synonymæ, sicut & apud eos sunt multæ aliæ. Nam promiscuè vtralibet vtitur Moyses. Altera enim dictio quam Arias socium mauult interpretari, itidem ter legitur hoc capite, semel ibi: *Non facies calumniam proximo tuo*: secundò ibi: *Non stabis contra sanguinem proximi tui*; tertio in ea sententia quam nunc enucleamus, vt mirum sit Hieronymum hic voluisse vertere *amicum*, cum in præcedétibus verterit *proximum*; cumque etiam 70. vtramque vocem non aliter verterint, quam πλησίον, id est, *proximum*, & Matth. 5. vtique ex hoc loco referatur dictum esse antiquis: *Diliges proximum tuum*: Græcè τὸν πλησίον σου. eadem vox Hebræa habetur Psal. 14. *Nec fecit proximo suo malum.* Vbi rursum Hieron. vertit: *nec fecit amico suo malum.* Veruntamen, siue amico, siue proximo, idem debet intelligi; nempe is cui amorem, & pro oportunitate beneficentiam & opem debemus. Vatabli versio vbique proximum reddidit. Quod autem nomine *proximi*, & proinde *socij* seu *amici*, omnis homo intelligatur, ea sequēti capite probatur, vbi sic dicitur: *Si mœchatus quis fuerit cum vxore alterius, & adulterium perpetrauerit cum coniuge proximi sui,* &c. Ecce idem est, *cum vxore alterius*, &c. *cum coniuge proximi sui*: ergo omnis homo alter, est proximus: ex sententia Moysis. Denique hoc præcepto inimicum comprehendi, id est, eum qui nocet & iniuria afficit, liquet ea ijs quæ proximè præcedunt. *Non oderis fratrem tuum in corde tuo*, sc. eum qui in te peccauit, qui te læsit. Item, *Non quæras vltionem, nec memor eris iniuriæ ciuium tuorum*, id est, iniuriæ tibi à ciuibus tuis illatę. Quæ sunt præcepta dilectionis inimicorum. Tum sequitur: *diliges amicum tuum sicut teipsum.* q. d. non vindicabis te de proximo te lædente: Quin potius quamuis te læserit, diliges eum sicut teipsum. Vnde manifestè patet etiam hic præcipi dilectionem inimicorum. Vide nostra in 3. dist. 30.

v. 27. *Neque in rotundum attondebitis comam, nec radetis barbam.* Solent hæc obücero hæretici contra ritum Ecclesiasticum, quo sacerdotes ac monachi barbas radunt, & coronam in capite gerunt. Sed facilè diluitur hæc eorum calumnia, si videamus, quæ sit prohibendi causa. In Hebræo est: *Ne in gyrum attondeatis angulum, (vel finem) capitis vestri, nec corrumpes angulum barbæ tuæ.* Et quidem quando anguli tolluntur, fit rotunditas. Sed imprimis inspicienda est *ratio* præcepti, quæ duplex redditur; *Vna*, vt moneantur contenti esse naturalibus ornamentis, ne videantur creatorem accusare, tanquam imperfectum opus fecerit; *Altera* & præcipua, vt ab huiusmodi ritibus abstineant in detestationem idololatrarum. Nam solent hæc & similia fieri ab idololatris: à quorum ceremonijs voluit suos Dominus longissimè abesse. Sed ceremoniale tantum fuit præceptum. Vnde cum per se malum non sit, & constet non fieri in honorem idolorum, à sacerdotibus Christianis: non male illi certæ cuiusdam rei sacræ significandæ causa, tales ritus assumpserunt. *Deinde* neque proprie in rotundum comam attondent, *sed* ad imitationem spineæ coronæ Dominicæ, tantum coronam exprimunt. *Barbam* etiam radunt nostrates, magis ea antiqua consuetudine, quam ea lege aut canone. De barba vide Bedam, si placet, super 1. Esdr. 9. Conf. infrà ad Ezech. c. 44.

CAPVT XX.

v. 10. S*I mœchatus quis fuerit cum vxore alterius, — morte moriantur mœchus & adultera.* Lex ista non omnes tamen adulteros complectitur, sed eos solum, qui adulterauerint vxorem alterius, non autem viros vxoratos, qui rem habuerint cum muliere soluta. Quod planum est ea verbis legis; tum etiam quod in eundem sensum eadem lex repetitur Deut. 22. his verbis; *Si dormierit vir cum vxore alterius, vterque morietur, id est, adulter & adultera.* Ratio est, non quod pares non sint, quoad actum coniugij vir & mulier, sed quia multo grauior est iniuria, quæ coniugio infertur ex adulterio mulieris quam viri, propter prolis & posteritatis incertitudinem.

. Cum vxore alterius, —— & cum coniuge proximi sui. Qui alterum dicunt intelligi quemcumque hominem, proximum vero amicum vel fratrem, id est, Israëlitam, ineptam faciunt sententiam, vt cuius poste-

rius membrum iam contineatur in priori; sed more A Hebræo *eiusdem est repetitio* & inculcatio, vt discamus proximum intelligi omnem hominem, quod capite præcedenti v. 18. monuimus. Et similis repetitio est in sententia præcedenti his verbis: *Qui maledixerit patri suo, aut matri, morte moriatur: patri, matrique maledixit, sanguis eius sit super eum.*

v. 13. *Qui coierit cum masculo, coitu fœmineo, vterque operatus est nefas, morte moriantur.* Apud multos quidem gentiles non castigabatur hæc abominatio Sodomitica pœna capitis; tamen esse illam contra naturam, & merito debuisse ab omnibus morte puniri, docent nos etiam quæ habentur in rebus Indiæ nouæ occidentalis, vbi narratur libro secundo cap. 87. in prouincia dicta Tezcico (credo Mexico) pœnam huius B criminis fuisse capitalem, & in Nicaraga lapidatos fuisse Sodomitas, vt habetur lib. 6. cap. 11.

v. 18. *Qui coierit cum muliere in fluxu menstruo.* Vide supra c. 15. v. 24.

v. 27. *Vir siue mulier in quibus Pythonicus vel diuinationis fuerit spiritus, morte moriatur. Quæritur*, quomodo iustum sit hoc supplicium, cum hoc sit genus obsessionis dæmoniacæ; dæmoniaci autem non sunt occidendi sed curandi, si fieri potest, cum patiantur, non agant? *Respondeo*, duplex esse genus eorum qui pythonem habent; alij, qui diabolico operi cooperantur, vt mulier illa 1. Reg. penult. quæ Samuelem suscitabat. Huiusmodi erant & vates apud gentiles, seu viri, seu fœminæ, qui certis quibusdam adhibitis ceremonijs, prouocabant dæmonem ad reddendum oracu- C lum, & postea eodem dæmone agitati loquebantur, quæ dæmon vellet. Atque hoc genus è medio tollendum est: sicut & rectè fecerat Saül, qui omnes diuinos, & ariolos, vt ibidem dicitur, eraserat de terra. Vnde & illa mulier sibi ab illo vehementer metuebat, tanquam eodem supplicio digna. Sed *alij sunt qui* tantum patiuntur, & vocantur ἐγγαστρίμυθοι; cuiusmodi erat puella illa Pythonissa Actor. 16. quam eiecto dæmone, restituit Paulus. Septuaginta reddunt (*ventriloquus*) Alioqui, pythonicus & pythonissa dicuntur à pythone, id est, spiritu diuinatore; Python enim ab Apolline Pythio. Vide Lexicon Græcum ex Plutarcho, ad πύθων.

CAPVT XXI.

D

v. 6. *INcensum enim Domini, & panes Dei sui offerunt, & ideo sancti erunt.* Panes intelligit, qui quotidie recentes offerebantur super mensam propositionis. Itaque sicut sacrificia illa typica erant, & vmbram dumtaxat habentia futurorum; ita & *sanctitas* illa, de qua Scriptura hic loquitur, non aliud est, quam externa quædam, & legalis munditia. At vero in nouo testamento vtrumque verum ac proprium intelligendum est. Nam & sacrificium quod offertur à sacerdotibus noui testamenti, non typicum est, sed res per illa antiqua sacrificia significata; ipsum videlicet corpus Domini, quod in ara crucis pependit; ipse sanguis, qui ibi effusus est. Ideoque & sanctitas requiritur, non ea quæ in legali munditia consistit; sed quæ sita est in E vera pietate ac puritate animi, sine qua quisquis ad hæc tremenda mysteria accedit, immundus accedit, & iudicium sibi sumit; non remedium.

v. 10. *Pontifex*, id est, *sacerdos maximus inter fratres suos, super cuius caput fusum est vnctionis oleum, & cuius manus in sacerdotio consecratæ sunt*, &c. Hinc apparet quod non solus Aaron, verum etiam successores eius certis ceremonijs, vt ille, soliti fuerint consecrari in pontifices, quia lex illa non ad solum Aaronem pertinet, sed generaliter ad summum pontificem.

Quæritur ergo à quo fieri solita fuerit illa pontificis consecratio, quando nemo erat pontifice dignior, qui id facere posset? Nam Aaron consecratus est à Moyse qui extraordinarium in consecrando Aaronem & filios eius, & offerendis sacrificijs ad tempus ex imperio Dei gessit sacerdotium, iuxta illud: *Moyses & Aaron in sacerdotibus eius.* Nam Moysen extraordinarium hac in re fuisse ministrum, patet ex eo quod filij eius in sacerdotio non successerint, sed soli filij Aaron. Vide annot. Exodi 18. & 19.

v. 13. *Virginem duces vxorem.* Innocentius Papa Epist. 22. ex hoc loco probat sacerdotem noui testamenti non posse esse bigamum, aut viduæ maritum. Quæ probatio; quomodo valeat, cum lex vetus sit abrogata; declarat Leo Papa in Epist. 87. Estque *notandum*, ea quæ hic præcipiuntur de vxore sacerdotis veteris legis, non tam ceremonialia esse, quam præcepta ad honestatem vitæ sacerdotalis, ipsorumque sacerdotum honorem, pertinentia. Qua ratione transferri potuerunt ex his aliqua ad sacerdotes noui testamenti. *Quæres*, an vxore mortua, licitum eis fuerit aliam ducere? *Respond.* nusquam legitur eis prohibitum fuisse: tametsi nec facti reperitur exemplum. *At instas*, si ex vxore defuncta nullam suscitasset sobolem, tunc saltem necesse ei fuit aliam ducere causa propagandi generis: *Respondeo* fratres aut fratrum filios potuisse succedere.

CAPVT XXII.

v. 23. *BOuem & ouem aure & caudâ amputatis, voluntariè offerre potes: votum autem ex ijs solui non potest.* Videtur hoc contrarium ijs, quæ proximè præcedunt: nam ibi versu 21. sic legitur, *Homo qui obtulerit —— vel vota soluens, vel sponte offerens, tam de bobus quam de ouibus, immaculatum offeret.* Id est, quod vicium non habeat, & integrum sit, vt est in Hebræo. Sed *Respond.* hic tantum permitti vt sacerdoti sponte offeratur, qui id vel in suos vsus necessarios conuertere possit, vel vendere, & pretium in vsum templi, vel sacrificiorum impendere; non autem vt votum ex ijs soluatur, id est, vt Deo in sacrificium offeratur.

v. 25. *De manu alienigenæ non offeretis panes Deo vestro & quicquid aliud dare voluerit.* Quidam sic intelligunt. Quoniam quæ dicta sunt de maculatis & vitiosis non offerendis, solos obligant Israëlitas, non gentiles, & ideo videri posset quod liceat sacerdoti de manu alienigenæ suscipere aliquid maculatum aut vitiosum; prohibetur hic non homini gentili qui lege non tenetur, ne talia offerat, sed sacerdoti ne talia suscipiat. Rectius alij qui dicunt alienigenam, qui circumcisus non est, prorsus repelli ab omni oblatione *per se facienda*, etiamsi immaculata offerre vellet, quales erant alioqui panes. Imo de omnibus generaliter quæ eius sunt, Scriptura loquitur, & causam addit: *quia corrupta & maculata sunt omnia*, quod mox plenius explicabimus. Deinde alienigenæ offerre prohibebantur, nempe, quia, qui offerebant aliquid, intrabant atrium tabernaculi, vbi erat altare holocaustorum: Nefas autem erat gentes eò admittere. Id ergo quod dicitur, *quia corrupta & maculata sunt omnia*, hunc habet sensum: Gentiles ipsi immundi sunt, quia idolorum cultores, vel saltem incircumcisi; & proinde omnis eorum oblatio haberi debet tanquam immunda.

Et videtur Apostolus Paulus ad Titum 1. ad hunc locum alludere, quando dicit: *Coinquinatis & infidelibus nihil est mundum, sed inquinata sunt eorum & mens & conscientia*; nempe eæ partes seu vires, quibus spirituales oblationes offeruntur. Ecclesia etiam aliquid simile obseruat. Nam sicut sacerdotes veteris testamenti prohibentur hîc suscipere oblationem omnem gentilium; ita & Ecclesia vetat suscipi oblationes excommunicati, vsurarij, aut cuiuscumque manifesti peccatoris; scilicet ad significandum spirituales talium oblationes nondum Deo gratas esse, quamdiu in tali statu permanent.

A

CAPVT XXIII.

v. 24. *MEnse septimo prima die mensis erit vobis Sabbatum memoriale clangentibus tubis.* *Quæritur* quomodo prima dies mensis vocetur Sabbatum, cum illa dies mensis, sicut vnaquæque alia, sit mobilis per omnes hebdomadæ dies, vt aliquando in ipsum Sabbatum incidat, aliquando in alium ex sex diebus quibus operari licebat, sicut nunc prima dies mensis in quemcumque hebdomadæ diem incidere potest. *Respondeo*, Sabbatum propriè non significare diem septimum, sed diem quietis, siue illa habeatur die septimo, siue quocumque alio die. Vnde quando Scriptura loquitur de festis, quibus vacandum erat ab omni opere, omnes eiusmodi dies vocat sabbata. *Innuit* autem sabbatum, vt attribuitur diei septimo; *triplicem quietem.* Primò enim reuocat in memoriam quietem Dei, id est, cessationem eius ab operibus creationis, post opus sex dierum. Secundò quietem ab hominibus obseruandam septimo die ab omni opere seruili, vt soli Deo & religionis operibus vacent. Tertiò præfigurat quietem futuram post hanc vitam, & singulorum hominum, & totius sæculi; quod totum sex ætatibus, velut sex diebus voluitur; post quod exspectatur requies illa sanctorum, quam Apostolus vocat sabbatismum populi Dei. Heb. 4.

v. 27. *Affligetisque animas vestras in eo.* Vide supra cap. 16. v. 31.

v. 34. *A quinto decimo die mensis huius septimi erunt feriæ tabernaculorum.* *Quæritur* cur non eodem modo Deus per se instituit dies festos in noua lege? *Respondeo*, quia dies festi in veteri lege tales erant instituendi, per quos certa mysteria rerum futurarum, puta redemptionis & saluationis nostræ, significarentur; quæ etiam ab iis qui populo præerant in his quæ ad Deum pertinent, valde obscure cognoscebantur; *Omnia enim in figura contingebant illis*, & *lex vmbra tantum erat futurorum.* 1. Cor. 10. & Heb. 10. Opus ergo erat authoritate diuina ad huiusmodi festorum institutionem. Festa verò Christiana ferè continent commemorationem præteritorum beneficiorum, ac mysteriorum redemptionis nostræ; vt Natiuitatis, Passionis, Resurrectionis Christi, & missionis Spiritus sancti. Quæ cum in Ecclesia Christi sint omnibus notissima, maximè præfectis ipsius Ecclesiæ; facilè ab his institui potuerunt festi dies pro istorum grata recordatione, vt non fuerit hìc opus vt à Deo immediatè instituerentur; præsertim cùm Ecclesia Spiritum sanctũ acceperit, à quo, sicut docetur omnem veritatem, ita & dirigitur, vt ea statuat obseruanda, quæ populo Dei sunt salutaria. Hinc etiam factum, vt paucissimæ leges à Christo sint datæ: Cætera enim commisit Apostolis, & eorum successoribus, cum quibus futurum se promisit vsque in finem sæculi.

v. 36. *Dies quoque octauus erit celeberrimus, —— est enim cœtus atque collecta.* *Quæritur*, quæ sit ratio hujus nominis? *Respondeo*, quorundam sententia sic vocatur, quia ea die colligeretur pecunia pro sacrificiis ordinariis, quæ per totum annum offerenda essent in tabernaculo, & pro aliis ad cultum Dei necessariis; quæ communibus populi expensis fieri debebant. Sed alij *respondent*, non propterea hunc diem vocatum diem *collectæ*. Id enim secundum Hebræos fiebat primo die mensis duodecimi. Deinde, etiam octauus dies Paschæ vocabatur *cœtus seu collecta*, vt est Deuteronomij capite decimo sexto v. 8. sed sic vocabatur, quia eo die populus debebat colligi & adunari ad vacandum rebus diuinis. Vnde ferè semper additur: *Omne opus seruile non facietis in eo.* Chald. paraphrasis sic habat: *Collecti eritis ad celebrandum festiuitatem.*

CAPVT XXIV.

v. 11. *CVmque blasphemasset nomen Domini.* Dicunt Hebræi pronuntiasse eum nomen Dei [illegible], quod nefas erat. At vnde probent illo tempore nefas fuisse nomen illud proferre: nondum comperi. Nec sanè verisimile est, cùm toties in scripturis expressum habeamus, & ita quidem, vt videatur etiam infidelibus notum fuisse, Pharaoni, Abimelech, Ægyptiis & aliis, quod non potuit, nisi vulgò pronuntiari solitum esset. At nec si ineffabile erat, propriè blasphemia esset, ipsum pronuntiare; sed tantùm inobedientia, & quædam irreuerentia, non continuò morte digna. Aliud igitur blasphemus hic dixit, quod scriptura tacuit. Nam quomodo blasphe-
B mat qui Deum nominat eo nomine, quod Hebræi volunt ei maximè proprium esse?

Hebraicè est: *& nuncupauit nomen & maledixit.* Sensus est: *Nuncupauit cum maledicto.* & infrà: *Nuncupans nomen Domini moriendo morietur.* Et iterum reperitur, vbi Pagninus vertit, *blasphemans*, fortè figura est, quâ ob reuerentiam nominis Domini, plus intelligitur quàm exprimatur.

v. 12. *Donec nossent quid iuberet Dominus.* Ideò de blasphemo lex data non erat quæ supplicium præscriberet, quia tam graue & horrendum est hoc peccatum, vt non priùs contra ipsum lex statuenda sit, quàm fuerit commissum. Alia ratio est de aliis peccatis ac delictis, quæ cùm sæpiùs occurrant, ad prudentiam legislatoris spectat, legibus latis ab iis de-
C terrere, & de iis statuere. Sic Solon parricidio pœnam lege non statuit: Causam rogatus, respondit, quia non existimasset quemquam tam sceleratum fore qui parricidium perpetraret. Hoc quidem Deus dicere non potuit, qui omnia nouit antequam fiant: sed legem non ferendo insinuare voluit criminis hujus extremam malitiam.

Quæres, quare Moyses blasphemum hunc non mulctauit morte, per eas leges quæ præcipiunt interfici eos qui maledixerint patri & matri, sumpto argumento à minori? cùm iudices, si casus inciderit non expressus in iure, soleant ex similibus quid sibi faciendum sit statuere. *Respondeo*, Moyses pro Dei gloria zelatus est, quando peculiariter super hoc scelere
D puniendo diuinum responsum petiit: quasi tale crimen esset, cui nulla satis grauis pœna rependi posset, vt sunt in republica (si humana diuinis comparare licèt) crimina læsæ maiestatis.

Quæres 2. quare Deus tam leui pœna blasphemum mulctauit, scilicet lapidatione, quæ erat apud Hebræum populum satis communis, & infertebatur pro delictis multò minoribus? *Respondeo*, quia Deus exemplũ dare voluit omnibus præfectis, regibus, principibus, ne proprias iniurias velint grauiùs vindicare, sed clementiam etiam erga eos qui in se peccauerunt, ostendere. Hoc enim principem virum populo maximè charum efficit. Fecit ergo Deus quod suam decebat clementiam: fecit autem & Moyses quod facere oportebat principem gloriæ diuinæ zelatorem.

E v. 14. *Et ponant omnes qui audierunt, manus suas super caput eius.* Huius causam reddunt aliqui (vt Oleaster) quòd sicut is, pro cuius peccato offerebatur hostia, debebat ponere manum super caput hostiæ, ad significandũ, quòd suum peccatum puniebatur, & expiab. etur morte illius pecudis: ita hi qui audierant blasphemiã, debuissent ponere manum super caput blasphemi, ad significandum aliquod suum peccatum, quo blasphemiam audierant, in morte hominis blasphemi expiari. *Sed* hæc ratio non nititur veritate. Nam non præsumitur eum qui audiuit, aliquo modo consentire, nisi fortè si taceat. Isti autem detulerant, & erant testes contra blasphemum. Quare potiùs significatum

videtur, quòd imponebant manum in testimonium facti, & approbationem iusti supplicij.

v. 16. *Siue ille ciuis, siue peregrinus fuerit.* Addit hoc de peregrino, ne putaretur is qui religionem Dei Israël non suscepisset, immunis esse ab hac pœna, si nomen Dei Israël inter eos blasphemasset. Quamuis enim non esset de populo, & ideo legibus populi non esset in vniuersum subjectus; ratione tamen delicti apud eos commissi, forum sortiebatur, & secundum legem eorum puniendus erat, non solùm pro crimine blasphemiæ; verùm etiam pro aliis quibus pœna à lege erat statuta.

v. 19. *Qui irrogauerit maculam cuilibet ciuium suorum, sicut fecit sic fiet ei.* Macula pro quacumque læsione ponitur, quam nostri deformationem vocant. Vnde sequitur, *fracturam pro fractura, oculum pro oculo, dentem pro dente restituet.* Et iterum subditur: *Qualem inflixerit maculam talem sustinere cogetur.* De hac lege talionis vide annot. Exodi 21. & Matth. 5.

CAPVT XXV.

v. 4. CVm *ingressi fueritis terram quam ego dabo vobis, Sabbatizet Sabbatum Domini.* Quædam exemplaria habent: *Sabbatizet populus Sabbatum Domini*, quædam, *Sabbatizetis Sabbatum Domini.* Sed dubium non est quin debeat ad ipsam terram referri, & legendum sit: *Sabbatizet Sabbatum Domini,* videlicet terra; quæ vox in Hebræo & Græco expressa est, & hîc paulò post clarè dicitur: *Septimo anno Sabbatum erit terræ. Quæritur*, in quo consistat Sabbatum terræ? Arbitrantur quidam tantùm in eo consistere Sabbatum terræ, quòd septimo anno non liceret colligere fructus de terra; sed tamen arare & seminare liceret, ita vt fructus inde nati pauperibus terræ relinquendi essent. Sic August. in Exodi 23. Quid, inquit, pauperes colligent, si nihil seminatum fuerit? Sed rectius in eo Sabbatum & quies terræ constituitur, quòd nec colebatur arando, nec seminabatur, nec metebatur. Dicit enim expressè scriptura hoc ipso versu 4. *Agrum non seres, & vineam non putabis.* Ad objectionem autem Augustini, etiam ipsa scriptura respondit, ita subjungens: *Quæ sponte gignet humus non metes, sed erunt vobis in cibum, tibi & seruo,* &c. simúlque subjungitur versu vigesimo primo; *Dabo benedictionem meam vobis anno sexto, & faciet fructus trium annorum.* Vnde sequitur etiam pauperes, de iis quæ spontè nascentur victuros, & de abundantia anni præcedentis. Quod autem dicitur de anno sexto, quod *faciet fructus trium annorum*, intelligendum est, sicut illud de Christo, quod filius hominis erit in corde terræ tribus diebus: videlicet per synecdochen. Nempe ex fructibus anni sexti comedebāt in fine anni sexti, toto anno septimo, & initio anni octaui. Qua ratione ipsa scriptura id explicat consequentibus verbis; *seretisque anno octauo, & comedetis veteres fruges vsq; ad nonū annū.* Vbi illud, *vsq; ad nonum annū*, intellige exclusiuè, id est, vsq; ad octauum inclusiuè, nempe secundum illud quod addit: *& donec noua nascantur edetis vetera.*

v. 13. *Anno jubilæi redient omnes ad possessiones suas.* Ex hac lege anni iubilæi colligunt quidam Israëlitas suarum terrarum non habuisse dominium directum, sed tantùm vtile; directum verò dominium fuisse Domini. Quod tamen ex hac lege non videtur consequi: quia nemo tenebatur possessiones suas alienare, deinde potest etiam aliquando nunc dominium directum ita restrictum esse, vt post certum temporis spatium exspiret.

CAPVT XXVI.

v. 1. NOn *facietis vobis idolum & sculptile, nec titulos erigetis, nec insignem lapidem ponetis, vt adoretis eum.* Quod additur *(vt adoretis eum)* etiam ad omnia præcedentia refertur. Prohibetur enim sculptile fieri vt adoretur: prohibetur titulus erigi (pro quo alij statuam, alij columnam vertunt) vt adoretur: prohibetur poni lapis insignis, id est, figuratus aut pictus, hoc est, imago quæcumque lapidea ad hoc vt adoretur: Nam omnium eadem est ratio. Sicut ergo, seclusa adoratione, non prohibetur ponere terminos agrorum, qui plerumq; sunt lapides magnitudine notabiles; nec rursum prohibetur figere lapides aut columnas in monumentū rei memorabilis, ac præsertim beneficij diuini; sicut Iosue fixit 12. lapides in Iordane: & duæ tribus Ruben & Gad, & dimidia tribus Manasse altare exstruxerunt, non ad sacrificium, sed in testimonium perpetuum, quòd etiam ipsi pertinerent ad populum Dei, vt narrat historia Iosue c. 4. & c. 22. imò lapides illi fixi sunt iussu ipsius Domini: ita non simpliciter prohibetur fieri sculptile, sed tantùm ne adoretur. Confer quæ sunt dicta Exodi 20.

v. 11. *Ponam tabernaculum meum in medio vestri, & non abjiciet vos anima mea, ambulabo inter vos, & ero Deus vester, vosque eritis populus meus.* Hæc tametsi ad litteram promissa sint veteri populo, quamdiu permaneret in obseruatione mandatorum: tamen mystico & sublimiori sensu referenda sunt ad Christum & Ecclesiam. Ad quem sensum velut manuducit nos Apostolus 2. Corinth 6. qui tabernaculum interpretatur Ecclesiam his verbis: *Vos enim estis templum Dei viui, sicut dicit Deus; Quoniam inhabitabo in illis, & inambulabo, & ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi populus.* Ecclesia ergo tabernaculum est, seu templum Dei viui, in quo Deus per continuam Spiritus sancti subministrationem inhabitat. Et de ea propriè verum est, quod dicitur; *Non abjiciet vos anima mea, quia spiritus veritatis cum ea maneret in æternum.* Quod autem ait, *non abjiciet vos anima mea*, Antropopathicè, id est, more humano, dictum est. Nam sicut Deo attribuuntur membra humana; ob certas quasdam operationes similes operationibus humanis, quæ ab hominibus per certa membra exercentur: ita hîc Deo anima tribuitur propter intellectum & voluntatem, quæ in hominibus sunt facultates animæ, in Deo autem ab eius diuina essentia non distinguuntur. Sensus igitur est; Non abjiciet vos voluntas mea, vel etiam generaliter: Ego non abjiciam vos. Nam anima sæpe pro toto homine ponitur.

v. 34. *Tunc placebunt terræ sabbata sua cunctis diebus solitudinis suæ.* Hebraïcè, *tunc volet terra sabbata sua*, id est, tunc liberè & nullo impediente aget sabbata sua, de quibus capite superiori. Intelliguntur enim sabbata annorum, non dierum. Completa fuit hæc comminatio tempore captiuitatis Babylonicæ, quemadmodum scriptura testatur 2. Paralip. vltimo, terram celebrasse sabbata sua; *Cunctis enim* (inquit) *diebus desolationis egit sabbatum, vsque dum complerentur septuaginta anni.*

v. 39. *Et propter peccata patrum suorum & sua affligentur.* Plerumque hæc duo ita conjuncta sunt, vt quicumque propter peccata patrum suorum affliguntur, simul etiam patiantur pro suis, quibus hoc commeruerunt, vt veniant super ipsos plagæ, quas parentum scelera prouocauerunt.

CAPVT XXVII.

v. 6. AB *vno mense vsque ad annum quintum pro masculo dabuntur quinque sicli*, &c. Scriptura loquens de iis qui votum fecerint, & spoponderint Deo animas suas, etiam infantilem nominat ætatem, in qua ætate constitutos constat vouere non posse, cùm ad vsum rationis nondum peruenerint. Quomodo ergo pro iis tanquam voto obligatis pretium soluitur? *Respondetur*, licèt tales per se vouere non potuerint, potuerunt tamen obligari voto

Estij annotat. in Script. F iij

parentum. Vnde & Anna mater Samuëlis voto nuncupauit filium suum Deo, etiam antequam nasceretur, primi Regum capite primo. Quin & Christiani passim obseruant, si parentes pro infantis, aut pueri salute votum vouerint: id à filio, vbi ad adultam ætatem peruenerit, soluendum esse, si à parentibus solutum non fuerit. Quod si iis in rebus locum habet, quæ non sunt ad salutem necessariæ, multò magis in ea sponsione locum habere debet, quam susceptores faciunt pro infante baptizando: qui nisi præstet ea, quæ eius nomine fuerunt promissa, salutem consequi non potest.

v. 9. *Et mutari non poterit, id est, nec melius malo, nec peius bono.* Commutationem rei quæ deuota est Deo, si fiat in melius, non prohibet tanquam per se malam ac legi naturali contrariam: sed ne facilè sibi causas fingerent homines carnales & auari, propter quas licitum sibi putarent facere commutationem. Lex igitur hæc positiua, est veteri populo data, non præiudicans potestati commutandorum votorum in nouo testamento.

v. 28. *Omne quod Domino consecratur, siue homo fuerit, siue animal, siue ager: non veniet, neque redimi poterit. Et omnis consecratio quæ offeretur ab homine non redimetur, sed morte morietur. Quæritur*, quomodo omne consecratum morte morietur, cùm inter consecrata, vt vidimus, etiam homo numeretur & ager? Homo autem Deo immolari per mortem non debet: ager autem nec potest. *Respondeo*, pro eo quòd noster interpres hîc habet *(consecratum)* Hebr. est *(herem)* quod Græcè Septuaginta reddunt *(anathema)* quam vocem quoque interpres noster seruat, Iosue 6. & alibi. Dicitur autem anathema omne id quod ad gloriam Dei destruitur. Nam vox Hebræa quoque destructionem significat. Vnde quod hîc dicitur; *redimi non poterit, sed morte morietur*, sensus est, destruetur. Id autem fieri debebat pro modo cuiusque rei. Nam si erat animal immolatitium, occidebatur in sacrificium: immundum verò occidebatur extra sacrificium: homo moriebatur negotiis sæcularibus, & deputabatur cultui diuino: Quomodo & religiosi hodie & sanctimoniales vocantur mundo mortui: quomodo etiam filiam Iephte oblatam Deo multi interpretantur, de quo plenius in libro Iudicum. Denique si erat ager, aurum, argentum, aut aliud quid inanimatum, Deo consecrabatur, sic vt non posset redire ad vsum prophanum. Quæ consecratio quædam mortificatio erat. Nam & hodie possessiones Ecclesiæ dicuntur mortificatæ, vulgo amortizatæ.

FINIS IN LEVITICVM.

ANNOTATIONES

IN LIBRVM NVMERORVM.

CAPVT PRIMVM.

v. 47. *LEuitæ autem in tribu familiarum suarum non sunt numerati cum eis.* Rationem, cur Leuitæ non fuerint numerati cum cæteris tribubus filiorum Israël, adfert Scriptura; quia constituti erant ad seruiendum tabernaculo, & faciendum ea, quæ ad cultum diuinum pertinebant; & propterea non erant numerandi cum iis, quorum officium erat, ingruente bello, ad pugnam procedere. Hinc argumentum sumi potest, tantò magis clerum Ecclesiasticum esse debere immunem ab officiis & oneribus belli, quantò sacratiora mysteria ab illis tractantur. Sciendum autem Leuitas non ita fuisse à negotiis belli immunes, quin prælio interesse possent; non tam ad pugnandum, quàm ad exhortandum alios, vt habemus Deut. 20. vbi iubetur sacerdos, appropinquante prælio, stare ante aciem, & præscriptis verbis populum exhortari, quod & factum legitur 2. Paral. 13.

Filij quoque Heli cum arca Domini præsentes erant in prælio. Item tempore Machabæorum legimus sacerdotes pugnasse in prælio; & ipse Iudas Machabæus, Ionathas, & Simon fratres eius, & summi sacerdotes erant, & belli duces. Itaque licitum illis erat prælio interesse, & contra hostem pugnare; quia tales erant sacerdotes qui cruenta tractarent sacrificia; non tamen ex lege tenebantur. Sacerdotibus autem nouæ legis illicitum est; eò quòd incruento sacrificio offerendo deputati sunt, ideóque eos à cruore fundendo conuenit esse maximè alienos.

v. 51. *Quisquis externorum accesserit, occidetur. Externos* vocat non alienigenas tantùm, sed & omnes eos, qui non erant de tribu Leui. Reliquis igitur Israëlitis quidem licitum erat accedere ad ostium tabernaculi, causa orandi aut offerendi sacrificia, sed non ad faciendum ea quæ peculiariter Leuitis mandata erant, id est, ad erigendum vel deponendum tabernaculum, & omnino ad contrectanda ea ex quibus tabernaculum compositum erat. Notandum quòd in Hebr. pro *deponere & erigere*, est *dissoluere & constituere* seu componere. Quando enim proficiscendum erat, & tabernaculum transferendum, Leuitæ resoluebant illud in partes, ex quibus compositum erat; cùm autem quiescendum erat aliquo in loco, rursum construebant illud, partibus compositis inter se.

CAPVT II.

v. 2. *SInguli per turmas, signa, atque vexilla.* In Hebræo, vnum vexillum attribuitur simul tribus familiis seu tribubus: atque ita in vniuersum saltem quatuor fuêre vexilla: sed hæc præcipua erant & majora: nam minora fuisse putantur singularum domorum. *Porro tradunt* Hebræi in majoribus illis vexillis, in primo vexillo pictam fuisse imaginem hominis, in secundo leonis, in tertio bouis, in quarto aquilæ. *Quod si verum est*, præter mysterium vel quatuor Euangeliorum, vel quatuor Monarchiarum mundi, ostenditur ex eo non simpliciter prohibitum fuisse Iudæis habere aliquam animantis imaginem, sed tantùm ne adoraretur. Rationes autem huiusmodi imaginum singulis vexillis attributarum, qui discere cupit, videat apud Liranum.

CAPVT III.

v. 12. *EGo tuli Leuitas à filiis Israël pro omni primogenito. Quæritur*, 1. quare Deus sibi vendicet Leuitas pro primogenitis filiorum Israël? *Respondet* ipse Dominus: *Ex quo percussi primogenita in terra Ægypti, sanctificaui mihi quidquid primum nascitur in Israël.* Quia igitur omnia primogenita Deo

obligata erant : loco eorum deputauit quicquid masculini sexus erat in Tribu Leui. *Tum etiam* quia noluit Deus ministerium sacrum per omnes tribus diffundi, ad vitandum occasionem idololatriæ; ideò vnam tribum illi ministerio deputauit, & peculiariter tribum Leuiticam potiùs quàm aliam; quia Leuitæ præ cæteris vindictam exercuerant iussu Moysis in adoratores vituli aurei, de quo sic Exodi 32. *Fecerunt filij Leui juxta sermonem Moysi, occideruntque in die illa quasi tria millia hominum. Et ait Moyses: Consecrastis manus vestras hodie Domino, vnusquisque in filio & in fratre suo, vt detur vobis benedictio.*

Quæritur 2. Cur non similiter in noua lege certa aliqua tribus vel populus, vel natio applicata est ad diuina ministeria? *Respondeo*, 1. quia sacerdotium veteris legis carnale erat, nouæ legis spirituale. Proinde conueniebat illud carni & sanguini addictum esse, & carnis propagatione transmitti ad successores: non autem istud. 2. quia veteris legis sacerdotes generabant filios, qui proinde poterant domestica institutione parari ad sacra ministeria obeunda, faciliùs quàm externi. 3. quia Christi Ecclesia dilatanda erat per totum orbem terrarum, & ideo non debebat eius sacerdotium arctari ad certum populum alicuius gentis vel religionis, sed debebat diffundi per omnes populos & nationes, vt vbique haberi possent sacerdotes, & ministri sacrorum.

Quæres 3. cur sacerdotium non fuit attributum vel saltem communicatum etiam filiis & posteritati Moysi? cùm Moyses fuerit sacerdos, vt apparet, Aarone dignior, quia Aaronem & filios eius consecrauit. *Respondeo*, Moyses fuit sacerdos extraordinarius, vt qui eo officio functus tantùm fuerit ad hoc vt sacerdotium in fratre suo & filiis eius institueret: quo facto cessauit sacerdotale eius ministerium. Nec erat conueniens vt in Moyse instituetetur, quia Moyses erat dux populi, quod onus cùm ei satis graue esset, non erat ampliùs accessione sacerdotij onerandus. Et congruum erat vt sicut distincta sunt officia Ducis & sacerdotis: sic & personæ sint distinctæ. Et quidem sacerdotium velut per se dignius, Aaroni, tanquam majori natu, delatum fuit.

Quæres 4. cur dignitas regalis in illo populo non fuit addicta certæ tribui, sicut sacerdotalis? *Respondeo*, regalem dignitatem non fuisse in illo populo institutam ab initio, sed postea occasione murmuris & ambitionis populi introductam: & quia populo non erat subtrahenda libertas eligendi regis, & quoniam regius principatus multis mutationibus obnoxius est, tum propter bella & seditiones, tum propter varietatem animorum & sententiarum in populo: ideò non erat constituendus in certa tribu; licet Deus vnam tribum præ cæteris ad hoc elegisset, scilicet tribum Iuda, in qua principatus ille vigeret, & duraret; iuxta vaticinium Iacob. Genes. 49.

v. 15. *Numera filios Leui, —— omnem masculum ab vno mense & suprà. Quæritur*, quare numerabantur ab vno mense & suprà, cùm in ea ætate constituti, apti esse non possent ad Leuitica ministeria? *Ratio* est, quia primogeniti filiorum Israël offerri debebant in illa ætate; Leuitæ autem commutabantur pro primogenitis, vt dictum est; & proinde ab eadem ætate computandi erant.

v. 46. *In pretio autem ducentorum septuaginta trium, qui excedunt numerum Leuitarum —— accipies quinque siclos.* Nascitur *quæstio* quomodo Leuitæ tantùm dicantur inuenti viginti duo millia, & ob eam causam primogeniti filiorum Israël, qui hunc numerum excesserunt, nempe ducenti septuaginta tres redimi debuerint pretio, nempe quinque siclis in singula capita computatis; cùm summæ familiarum Leuiticarum simul collectæ, efficiant viginti duo millia & trecentos; atque ita numerus Leuitarum excedat numerum primogenitorum cæterarum tribuum ad viginti septem. *Respondetur*, trecentos illos Leuitas quos Scriptura præterit, fuisse in sua tribu primogenitos; & proinde computari non debuisse pro primogenitis aliarum tribuum. Nam Domino debebantur primogeniti, non tantùm aliarum tribuum, verùm etiam ipsius tribus Leuiticæ, quia percusserat omnem primogenitum Ægyptiorum sine exceptione. Detractis ergo his trecentis Leuitarum primogenitis, reliqui Leuitæ commutabantur pro primogenitis aliarum tribuum, & sic scilicet remanebant ducenti septuaginta tres pretio redimendi.

CAPVT IV.

v. 3. A *Trigesimo anno & supra vsque ad quinquagesimum annum.* Huic videtur aduersari, quòd postea legimus cap. 8. v. 24. vbi dicitur Moysi, Hæc est lex Leuitarum, *A viginti quinque annis & supra ingredientur, vt ministrent in tabernaculo fœderis. Respondeo*, quòd ab anno vigesimo quinto incipiebant addiscere ministerium Leuitarum, idque per certos quosdam magistros ex Leuitis ad hoc deputatos; anno autem ipso trigesimo admittebantur ad ministerium exercendum. Meritò autem non ante illam ætatem admittebanrur, quia in illa ætate perficitur robur hominis tam corpore quàm mente. Vnde etiam secundum disciplinam veterum canonum Ecclesiasticorum, ad presbyterij gradum admittebatur nemo, nisi qui trigesimum ætatis annum attigisset; & Christus ipse baptizatus est quasi annorum triginta.

v. 13. *Altare mundabunt cinere, & inuoluent illud purpureo vestimento. Quæritur*, quare istud purpureo operimento inuolutur, cùm alia operirentur tegumentis hyacinthinis? *Respondeo*, id fieri ad designandũ, quòd sub eo ignis lateret. Oportebat enim ignem semel diuinitus datum Leuit. 9. semper in altari asseruari, sicut & semper asseruatus fuit vsque in captiuitatem Babylonicam. Addunt Hebræi, cùm mouerentur castra, ignem hunc altari inclusum miraculo fuisse conseruatum. Sed de ea re potest non immeritò dubitari, tum quia hîc dicitur, *Mundabunt cinere*, siue, vt in Hebræo est, *Excinerabunt*, tum quia huius miraculi nusquam fit mentio, nec in Scriptura, nec apud Patres. Adde quòd miracula fieri non soleant sine necessitate; at ignis facilè seruari poterat naturali modo in vase aliquo conuenienti. Objici quidem contrà potest, quòd mox his subjicitur, v. 14. *ponesque cum eo* (id est, altari) *omnia vasa, quibus in ministerio eius vtuntur, id est, ignium receptacula, fuscinulas*, &c. Ignis autem purpureo vestimento non possit includi; Sed *respondeo*, in Hebræo non addi (*ignium.*) Deinde nihilominus etiam modi quidam concipi possunt naturali via ignem conseruandi.

v. 20. *Alij nulla curiositate videant quæ sunt in sanctuario, priusquam inuoluantur, alioquin morientur.* Phrasis scripturæ est, *priusquam inuoluantur*, nam nec inuoluta videri poterant. Sensus igitur est, non licuisse eis videre vasa interioris sanctuarij, vt arcam, Cherubim, propitiatorium; ideóque studiosè inuoluenda erant ne quis ea fortè videret. Minus ergò videri poterant inuoluta.

Quæres quomodo ministris tabernaculi fuerit tam periculosum typica illa vasa oculis aspicere, cùm hodie nec peccator arceatur à videndo Christi corpore, sed id planè omnibus aspiciendum ostenditur tum in altari, tum maximè in processionibus publicis? *Respondeo*; Ratio ex diuersitate legis ac temporis & populi sumitur; erat enim illa lex timoris, hæc amoris; illud tempus vmbrarum & figurarum, hoc tempus gratiæ reuelatæ; & populus ille durus & rebellis, quem conueniebat huiusmodi præceptis &

terroribus contineri in cultu veri Dei & veneratione rerum diuinarum: hîc autem, populus Ecclesiæ, cui Christus tribuit abundantiam spiritus; cui proinde mitiora & quæ amorem magis quàm terrorem excitent, præcepta conueniunt. Huc pertinet quod 1 Reg. 6. refertur Dominum percussisse de populo Bethsamitarum septuaginta viros & quinquaginta millia plebis, eò quòd vidissent arcam Domini. Et rursum quod Philisthæi grauiter fuerint afflicti quamdiu mansit apud eos arca Domini. Nec est quòd hîc vrgeat aliquis quod dicitur (*nulla curiositate*) quasi, si vel casu, vel ex deuotione quis ea videret, nihil pateretur. Nam nec in Hebræo, nec apud Septuaginta vlla mentio est curiositatis. Nec verisimile est Bethsamitas illos omnes, de quibus 1. Reg. 6. curiositate sola ductos, vidisse arcam Domini, sed vt populus solet, nonnullos etiam aliqua deuotione, vt nunc concurritur à plebe ad spectandam pompam aliquam sacram; & tamen à Deo percussi sunt. Sed Dominus populum illum veterem voluit timore contineri, & strictissimè suis præceptis inhærere, ne ad idololatriam dilaberetur.

CAPVT V.

v. 14. *SI spiritus zelotypiæ concitauerit virum.* Zelotypia apud Græcos nomen habet ab æmulatione formæ: semperque tam zelotypia quàm zelotypus in vitio accipiuntur. Est enim zelotypia animi ægritudo, ex eo quòd alter quoque potitur, vel potiri existimatur, quo ipse delectatur: vt Cicero definit in Tuscul. 4. & zelotypus dicitur in amore suspiciosus, quique id sollicitum habet, ne quis alius eo fruatur quod ipse amat. Deus autem metaphoricè dicitur zelotes, quia summo iure, seuerissimóque iudicio, nec gloriam suam dari alteri patitur, nec electum populum suum ab aliis amatoribus occupari: sic & homines pro Dei gloria zelare dicuntur quando eam violari ægrè ferunt, quomodo Elias propheta dicit: *zelatus sum pro Domino*, lex autem zelotypiæ ea dicitur quâ mariti zelotypiæ spiritu agitati, explorabant pudicitiam vxoris.

Sed *quæritur*, quare lex zelotypiæ permissa sit viris, & non fœminis? Prioris partis duæ redduntur causæ; vna & præcipua, ne mariti sæuirent in vxores, quas habebant de adulterio suspectas. Altera, vt vxores continerentur in officio, & ab adulterij cogitatione cohiberentur, metu tam grauis pœnæ. *Cur autem non similis lex posita sit in fauorem mulieris zelotypæ*: causæ redduntur; primùm, ne per eam legem authoritas viri imminuta videretur; tum quia mulieres ad suspiciones vehementer pronæ (& quæ ratione affectus suos moderari multò minùs nouerunt, quàm viri) nimis temerè ea lege vti potuissent; denique quia magis læditur conjugium per adulterium mulieris quàm viri. Per illud enim incerta redditur proles, & viro substituitur fœtus alienus, cum magna eius iniuria; quod non contingit ex adulterio viri. Vnde nec vir vxoratus, si fornicaretur cum muliere soluta, obnoxius erat legi de lapidandis adulteris, sed tantùm mulier, quæ virum habens cum alio, siue vxorato, siue soluto, fornicata esset, vnà cùm adultero lapidabatur Leuit. 20. & Deut. 22.

v. 31. *Maritus absque culpa erit, & illa recipiet iniquitatem suam.* Sensus est: Si illa deprehenditur polluta fuisse adulterio; maritus non immeritò eam accusauit, & caret culpa falsæ accusationis. *An verò careat omni culpa, hoc non dicitur.* Etenim vtrum viri licitè vti potuerint hac lege, an verò tantùm ad duritiam cordis eorum permissa sit; eo modo quo lex repudij permissa fuit, quæri potest? *Et magis videtur*, quòd tantùm sit permissa viris ob causam dictam. Vnde in noua lege nihil tale permittitur: & omnino ex sola suspicione quemquam accusare licitum non est. Ex miraculo autem per quod Deus cooperabatur huic legi, non sequitur licitum fuisse, quia Deus miraculo non approbabat factum viri, sed veritati perhibebat testimonium; quòd videlicet mulier vel innocens esset vel culpæ obnoxia. At neque hinc patrocinium facti sui assumere debent, qui vtuntur iudicio ferri candentis, aut aquæ feruentis, de quo in canonibus sacris. Istud enim fuit à Deo institutum; illa verò cùm naturâ valeant, nec diuina institutione nitantur, ad superstitiones releganda sunt. Neque verò miraculum dici potest; quia specialis est miraculorum gratia, non omnibus, innocentiam suam probare volentibus, communis. Pertinet autem ad peccatum tentationis Dei, per miraculum velle probare quæ occulta sunt, quorum iudicium Deus sibi soli reseruauit: nisi quis impulsu diuino propter magnam causam tale quid faciat; sicut fecisse legitur S. Brixius Episcopus Turonensis, qui vt se à suspicione fœdi criminis apud populum purgaret, in sinu vestis suæ portauit ardentes prunas vsque ad sepulchrum S. Martini; nec tamen prodere voluit patrem, contentus seipsum purgasse.

CAPVT VI.

v. 3. *ACetum ex vino & ex alia qualibet potione, & quidquid de vua exprimitur, non bibet. Vuas recentes siccasque non comedent — quidquid ex vinea esse potest, ab vua passa vsque ad acinum non comedent.*

Quæritur cur ab his abstinere debeant, cùm nihil horum inebriet? An ideo quia homines Deo sanctificatos oportet etiam ea fugere, quæ vicinitatem habent cum luxu & intemperantia; quam hoc loco significat vinum & sicera? sic enim est in Hebræo: *A vino & sicera separabit se. Acetum vini & acetum siceræ non bibet*, &c. Igitur quod noster interpres habet: *& ex alia qualibet potione*, intellige inebriatiua: hoc enim sicera siue שכר Hebræis significat. Vide de huius vocabuli significato Iansenium cap. 2. comm. in concord. vbi vult nomine siceræ etiam vinum comprehendi. Vide & Lexicon Pagnini, vbi plura adjiciuntur loca, & inter alia locus Isaiæ 5. vbi modò sicera, modò vinum nominatur, quasi indifferenter: quòd scilicet alterum in altero comprehendatur. Igitur hoc loco post speciem subjungitur genus cum dicitur: *A vino & sicera*, &c. q. d. abstinebunt se à vino, atque omnino ab omni potu qui ebrietatem inducere queat, vt si dicam: Ne gestet gladium, nec vllum telum.

v. 18. *Tunc radetur Nazareus ante ostium tabernaculi.* Quod ad Nazaræos attinet, Nazaræi dicti sunt ab Hebræa voce (*Nasir*) quæ separatum *significat.* Nazaræi enim, velut sancti & Domino consecrati, à reliqua multitudine separabantur tempore consecrationis suæ. Sciendum autem, fuisse Nazaræos in duplici genere. Quidam enim obstricti erant voto perpetuo; quemadmodum legimus de Samuele & Samsone, qui manserunt consecrati Domino per totum tempus vitæ suæ. Et hi primum quidem typum gesserunt Christi, de quo prophetatum est; *quia Nazaræus vocabitur*; deinde etiam eorum qui tempore nouæ legis voto perpetuo obligant se cultui diuino, id est, omnium religiosorum, qui cœnobiticam seu monasticam vitam profitentur. Alij autem erant Nazarei ad tempus duntaxat, qui tempore consecrationis peracto, & oblato sacrificio, redibant ad priorem vitæ modum. Et de talibus agitur hoc capite. Hi figuram gerunt eorum qui votum faciunt ad certum tempus, vel abstinentiæ à carnibus, aut vino, vel profectionis ad loca sancta, vel alicuius rei similis.

v. 23. *Loquere Aaron & filiis eius; Sic benedicetis*

filiis Israël, Benedicat tibi Dominus, &c. Iubetur sacerdos benedicere populo, & tamen non jubetur dicere; Ego tibi benedico, sed *Benedicat tibi Dominus*. Ex quo patet aliter benedicere sacerdotem, aliter Deum. Sacerdos benedicit ministerio, Deus potestate; Sacerdos bene precando, Deus benefaciendo. Nam Dei benedicere est benefacere. Sed quæret aliquis. Quid igitur interest inter benedictionem Episcopi aut sacerdotis, & cuiuscumque alterius hominis? Nam quilibet etiam laïcus potest alteri bene precari. *Respondeo*, quantùm ad effectum seu pronam voluntatem bene precandi, aliquando potest nihil interesse; sed quantùm ad bonæ precationis effectum seu fructum, plurimum interest. Deus enim benedictioni sacerdotum, tanquam ministrorum suorum promisit suæ diuinæ benedictionis suffragium. Ita enim mox subjungitur in fine eiusdem huius capitis: *Inuocabuntque nomen meum super filios Israël, & ego benedicam eis*. Hoc si promittitur sacerdotibus veteris testamenti; multò magis, noui.

v. 24. *Ostendat Dominus faciem suam tibi, & misereatur tui. Conuertat Dominus vultum suum ad te, & det tibi pacem*. Hic videtur scriptura faciem & vultum pro eodem ponere; cùm tamen in psalmo 33. vultum in malam partem intelligat ibi: *Vultus autem Domini super facientes mala*. Sed sciendum & hoc loco vtrobique, & in psalmo esse idem Hebræum vocabulum, idque significatione medium; quod pro ratione loci & verbi adjuncti modò in bonam, modò in malam partem accipiatur. Vide annotat. Psalmi 33.

CAPVT VII.

v. 2. *Obtuleruntque Principes Israël, & capita familiarum*. Recensentur oblationes duodecim tribuum, Ephraim & Manasse filiis Ioseph pro singulis tribubus computatis, vt iusserat Iacob moriens. Neque quidquam obtulisse refertur tribus Leuitica; nimirum, quia ista tribus cùm esset destinata & consecrata ministerio tabernaculi, & sacrificiis offerendis, non debebat dare quæ offerrentur, sed magis ab aliis accipere offerenda. *Quis enim*, vt Apostolus ait, *suis stipendiis militat vnquam?*

v. 9. *Filiis autem Caath non dedit plaustra & boues, quia in sanctuario seruiunt, & onera propriis portant humeris*. Hinc intelligi potest, quare fuerit Oza percussus 1. Paral. 13. quia nimirum cùm debuisset arcam suis, & fratrum Caathitarum humeris portare, contra legem imposuit eam plaustro; cuius peccatum Deus prodidit, quando bobus calcitrantibus, arca casura videbatur, nisi ipse, quod ei non licebat, manu eam sustentasset.

CAPVT VIII.

v. 7. *Aspergantur aquâ lustrationis* (Leuitæ) *& radant omnes pilos carnis suæ*. Aqua ista erat, cui commixti erant cineres vaccæ combustæ, vt est infrà cap. 19. v. 9. Seruabatur autem ad purgationem eorum, qui ex tactu mortui, vel aliunde, immunditiam contraxerant. Fuit hæc aqua typus quidam & figura aquæ benedictæ, cuius est antiquissimus vsus in Ecclesia. Sicut enim aqua illa legalem immunditiam tollebat, ita aqua precibus Ecclesiæ consecrata, spiritualem immunditiam aufert, puta venialia, ac quotidiana delicta.

Secundò radebantur omnes pili carnis. Cujus duplex ratio assignatur; *Vna*, vt Leuitæ Domino consecrandi hoc pacto mundiores essent corpore: *Alia*, quatenus declarabatur, quia Leuitæ offerebantur pro primogenitis aliarum tribuum, quæ potissimùm pollutæ fuerant in adoratione vituli. Atqui idololatria lepra quædam est spiritualis; præceperat autem lex leprosis, quando mundandi erant, radi debere omnes pilos corporis. Leuitæ ergo nomine eorum pro quibus offerebantur, tanquam à lepra mundandi, ad hunc modum radi debebant.

v. 9. *Et applicabis Leuitas coram tabernaculo, conuocata omni multitudine filiorum Israël. Cùmque Leuitæ fuerint coram Domino, ponent filij Israël manus super eos*. Hac cæremonia significatur Leuitas offerri ac donari Domino à populo Israël. Simul etiam significari potest populi consensus in designandis verbi Dei ac sacramentorum ministris; non quidem necessarius, sed conuenienter requirendus, nisi quid aliud obstet; quemadmodum etiam antiquis Ecclesiæ temporibus plerumque factum legimus, quando populus sedatus erat, & non in partes diuersas sectus. De qua re vide nostra in 4. sent. dist. 24.

v. 15. *Quoniam donati sunt mihi à filiis Israël*; scilicet Leuitæ. Quæritur quomodo filij Israël, id est, vndecim tribus poterant dono donare Leuitas, id est, duodecimam tribum Domino, cùm non essent horum Domini & possessores, sed tam libera esset tribus Leui quàm cæteræ? Item quomodo potuerunt dono donare quippiam Deo qui rerum omnium Dominus est à principio: per donationem autem acquitatur dominium rei donatæ? *Respondeo*, Filios Israël hîc considerari non vt vndecim tribus populi diuersas à duodecima, sed vt totum populum omnibus suis membris constantem, & ex iis vnum aliquod tanquam suum membrum, id est, totius corporis partem, Domino offerentem. Nam vtique poterant donare & offerre Deo primogenita sua, quæ tamen etiam à reliquis erant distincta, & æquè libera atque ceteri: Iam autem Leuitæ pro primogenitis oblati sunt. Hoc enim sequitur: *Pro primogenitis quæ aperiunt omnem vuluam in Israel, accepi eos*. Quo iure ergo primogenita donare poterant, eodem & Leuitas pro iis donare potuerunt: membra enim subsunt dispositioni totius corporis, vel eorum in quibus residet potestas totius corporis. Dicuntur autem donati Deo non omnino propriè (sic enim impossibile est quicquam à nobis dari aut donari Deo omnium rerum Domino) sed quia circa eos factum est, quod à donantibus fieri solet. Qui enim donat quippiam alicui, vsum & proprietatem eius rei à se abdicat, eandémque rem vult totam seruire vsui eius cui donat. Ita filij Israël Leuitas à communibus & profanis vsibus atque oneribus totius populi liberantes, tanquam eorum vsum à se abdicantes, voluerunt totos addictos esse vsibus & ministeriis sacris. Atque hoc sensu eos Deo donasse dicuntur.

v. 24. *Hæc est lex Leuitarum. A viginti quinque annis & supra ingredientur, vt ministrent in tabernaculo*. Quomodo hoc non repugnet ei quod c. 4. videtur requiri ætas triginta annorum, vide ibi explicatum v. 3.

CAPVT IX.

v. 6. *Ecce autem quidam immundi super anima hominis, qui non poterant facere phase in die illo*. Quod dicitur (*super anima hominis*) duobus modis accipi potest, vel hoc sensu, q. d. ita immundi erant, vt ad esum agni Paschalis admitti non possent, vel hoc sensu, *super anima hominis*, id est, super mortuo, eò quòd mortuum corpus contigissent, vel funeri interfuissent. Atque hic sensus verior est. Nam phrasi Hebraïca anima ponitur pro homine, & non tantùm pro homine viuo, sed etiam mortuo, propter animam, quæ corporis fuerat, atque iterum futura per resurrectionem certò credebatur. Ex hoc loco autem manifestum est, non semper immunditiam legalem cum aliqua culpa fuisse conjunctam, qui enim super mortuo immundi erant, plerumque id contraxerant, ex humanitatis officio quod in mortuo curando

vel sepeliendo præstiterant. Vnde etiam dicunt, A *Quare fraudamur?* &c. Ita Tobias quoties mortuum sepeliebat, immunditiam hanc legalem incurrebat, non tantùm sine peccato, verùm etiam magno cum merito: de quo ad eum Angelus Tob. 21. *Quando sepeliebas mortuos, ego obtuli orationem tuam Domino.* Simile quid est in noua lege de iis qui irregularitatem contrahunt ex opere iustitiæ publicæ. D. differt autem ex ore Domini Moyses huiusmodi immundos, non in annum proximum, sed in mensem proximum. Sic & Ecclesia eos qui in festo Paschali parati non sunt, vt communicent mensæ Dominicæ: non vult differri in proximum annum, sed in proximum diem dominicum.

v. 20. *Ad imperium Domini erigebant tentoria, & ad imperium illius deponebant.* Quid sit erigere & deponere, Vide suprà cap. 1. v. 51. B

CAPVT X.

v. 29. *Dixitque Moyses Hobab filio Raguel Madianitæ cognato suo.* Hunc Hobab quidam putant eundem esse cum Iethro, de quo habemus Exodi 18. quòd ad Moysen adduxerit vxorem eius & liberos. Sed huic sententiæ repugnare videtur, primum, quòd Iethro non fuerit filius Raguel, sed ipse Raguel. Qui enim Exodi 2. vocatur Raguel sacerdos Madian, & socer Moysi, idem Exodi 18. vocatur Iethro, quando suam filiam, quæ erat vxor Moysi, ad eum adducebat. Deinde de Iethro legimus Exodi 18. C quod postquam aliquamdiu fuisset cum Moyse, reuersus abierit in terram suam. Denique quorsum idem homo trinomius, quod tarissimum est in scriptura? Proinde probabilior est aliorum sententia dicentium, quod Hobab iste non fuerit ipse Iethro, sed filius eius; quem Iethro discedens videtur reliquisse apud Moysen cum Sephora sorore eius, quanquam illud Scriptura eo loco non expresserit. Nunc autem volentem abire ad patrem suum, Moyses conatur retinere adhuc apud se.

Neque obstat, quòd Septuaginta hîc verterunt, *socero suo.* Nam vox Hebræa (*chothen*) & socerum & cognatum, id est, affinem significat. Et fortè etiam quod Septuaginta in genitiuo verterunt (*soceri*) postea D vitio temporis mutatum est in datiuum (*socero.*)

v. 31. *Noli nos relinquere. Tu enim nosti in quibus locis per desertum castra ponere debeamus, & eris ductor noster. Sed quorsum hæc,* cùm castra mouerentur non ductu alicuius hominis, sed ductu & mandato Domini, per indicium nubis erigentis se, & præcedentis tabernaculum; ac proinde hac in parte non egebant homine ductore. *Respondendum* videtur, quòd licèt ductu nubis castra mouerentur, aut quiescerent; tamen in ipsa castrorum dispositione non superfluum fuisse consilium humanum. Castra enim Israëlitarum per immensum spatium extendebantur, nubes autem soli tabernaculo certum locum designabat. Poterat ergo Hobab, aut quicumque alius peritus locorum consilium dare, quæ pars regionis castris accommodatior esset, vel ob propinquitatem fontium, vel pascuorum, vel quæ securior esset ab hostibus. E

v. 35. *Cùmque eleuaretur arca, dicebat Moyses; Surge Domine,* &c. Arca præsentiam Domini significabat, eò quòd inde Dominus responsa daret, & ibi inuocari vellet. Dominus ergo surgebat, accepturus requiem, quando arca transferebatur in eum locum, vbi erat mansura. Philistæi quoque, arcâ Domini in exercitum Hebræorum illatâ, dicebant: *Deus venit in castra.* Dicebatur ergo Dominus surgere, quando arca leuabatur, & rursum reuerti ad multitudinem exercitus Israël, quando post profectionem reponebatur in medio castrorum.

CAPVT XI.

v. 2. *Vulgus quippe promiscuum,* &c. Non est recapitulatio eius quod præcessit, vt sensisse videtur Hieron. qui vertit (*quippe*) cùm in Hebræo tantùm sit conjunctio (*&*) sed est nouæ rei gestæ narratio. Quod liquet, quia ibi, in principio capitis murmur, hîc autem concupiscentia punitur, & pœna diuersa est, & diuersa nomina locis sunt indita, ibi incendij, hîc sepulchrorum concupiscentiæ.

v. 5. *Quis dabit nobis ad vescendum carnes? Recordamur piscium quos comedebamus in Ægypto gratis.* Carnes sunt non tantùm animalium terrestrium & volatilium (licèt nos Christiani sic loquamur, qui in diebus strictioris abstinentiæ sic à carnibus abstinemus, vt tamen vsum piscium nobis permittamus) verùm etiam aquatilium, hoc est, piscium. Vnde carnium esum expetentes dicunt: *Recordamur piscium.* Sed & Moyses Deo promittenti & dicenti; *dabo eis esum carnium mense integro:* respondet interrogans: *Nunquid ouium & boum multitudo cædetur, —vel omnes pisces maris in vnum congregabuntur vt eos satient?* Sic Apostol. 1. Cor. 15. *Alia caro hominum, alia pecorũ, alia volucrũ, alia pisciũ.* Vide ibidem nostrũ comment.

Quos comedebamus in Ægypto gratis. Gratis, id est, vili pretio, & quasi gratis, propter magnam copiam, quam Nilus præbebat, aut gratis omnino, si licebat vnicuique piscari.

v. 10. *Iratusque est furor Domini valde:* Id est, verbis & signis quibusdam apud Moysen declarauit se hoc peccatum velle grauiter punire, sicut & postea fecit. Priùs tamen voluit satisfacere petitioni populi murmurantis, vt gloriæ suæ inprimis consuleret; ne videretur ideò populum carnes concupiscentem interemisse, quòd eorum desiderio non posset facere satis, & ita argueretur impotentiæ. Fecit ergo Deus vtrumque, & dedit carnes concupitas, vt ostenderet potentiam suam; & concupiscentiam puniuit, vt declararet iustitiam suam.

v. 17. & 25. *Auferens de spiritu qui erat in Moyse, & dans septuaginta viris.* Abstulisse dicitur Deus de spiritu qui erat in Moyse, non de spiritu humano loquens; sed diuino, id est, non de anima hominis, sed de Spiritu sancto; deinde nec ita, vt Moyses postea desineret habere Spiritum sanctum, sed vt eum quem Moyses habebat, etiam alij haberent. Non enim dicitur; Auferens spiritum à Moyse, & dans septuaginta viris, sed *auferens de spiritu,* &c. Postremò non significatur per hoc spiritus dispertitus fuisse, vt partem haberet Moyses, partem septuaginta viri, aut minùs Moyses haberet de spiritu quàm antea; sed significatur, quòd ex eodem spiritu gratiæ, quo repletus Moyses populum illum regebat, etiam alij adjutorium essent habituri ad eundem populum regendum. Etenim auferre hîc non accipitur, vt quando dicitur in Euangelio; *Auferte ab eo mnam, & date ei qui habet decem mnas,* sed positum est auferre, pro *accipere* vel *sumere,* hoc sensu; Accipiam de spiritu Moysis, & dabo septuaginta viris; quomodo Dominus in Euangelio dicit: *Ille de meo accipiet.*

v. 21. *Et tu dicis, dabo eis esum carnium mense integro? Nunquid ouium & boum multitudo cædetur,* &c. Cur Moyses in his verbis non accusatur infidelitatis & diffidentiæ, sicut infrà cap. 20. idem ipse cum fratre suo ob verba similia grauiter à Domino reprehenditur, etiam cum denunciatione pœnæ? An dicendum Moysen hoc loco non dubitare de potentia ac veritate Dei, sed quærere de modo rei implendæ? Etenim etsi verba vtrobique similia essent, Deus tamen, qui cordium inspector est, videre potuisset ea diuerso sensu, hîc & illo alio loco, fuisse prolata; sicut accidit in interrogatione beatæ Virginis ad

Angelum; *Quomodo fiet istud quoniam virum non cognosco?* Luc 1. & Zachariæ ad eundem: *Vnde hoc sciam? ego enim sum senex*, &c. Quibus exemplis productis, Augustinus quæstionem præsentem soluit in quæst. super Numeros.

An fatendum etiam hoc loco Moysen peccasse quadam fidei vacillatione, verbis temerè prolatis significata? Deum tamen hoc eius peccatum dissimulasse, quia non fiebat coram populo, sed in secrèto colloquio cum Deo? Nam peccatum infrà cap. 20. commissum ex eo maximè aggrauatur, quia Deum non sanctificauerant Moyses & Aaron, nec ei honorem potentiæ dederant coram filiis Israël, sed contrà per verba quædam diffidentiæ ad populum prolata, honorem Dei læserant. Sic enim ibi eis dicitur; *Quia non credidistis mihi, vt sanctificaretis me coram filiis Israël; non introducetis hos populos in terram quã dabo eis.* Et idem repetitur adhuc inferiùs c. 27. & Deut. 32. Hinc discimus quàm graue peccatum sit Dei nomen, vbi & quando oportet non sanctificare, id est, honoris & gloriæ eius rationem non habere.

v. 29. *Quis tribuat vt omnis populus prophetet? Quæres*, quomodo hoc rectè optet Moyses, cùm Paulus 1. Cor. 12. illud, *Nunquid omnes Prophetæ?* velut absurdum proferat? Nam sic frustra esset donum prophetiæ, quia non essent quibus prophetarent. Sed dicendum est, Moysen non hoc absolutè optare, vt omnes in populo sint Prophetæ, sed tantùm voluit significare nihil obesse suæ personæ dignitati, pro qua zelo quodam immoderato mouebatur Iosue, etsi omnes prophetarent, si ita Deo visum esset. q. d. quod ad me, meamque dignitatem attinet, facilè patior, atque etiam opto gratiam prophetiæ quæ in me est, omnibus esse communem. Nec volo quemquam à prophetia prohiberi mei causa. Hoc enim præcedit: *Quid æmularis pro me?*

CAPVT XII.

v. 1. *Propter vxorem eius Æthiopissam.* Nonnulli voluerunt Moysen duas habuisse vxores, vnam Sephoram filiam Raguelis, & hanc Æthiopissam quam Tharbam filiam regis Æthiopum cognominant. Sed verisimilius est, eandem Sephoram hîc Æthiopissam vocari, secundum ea quæ diximus de duplici Æthiopia, quando egimus de paradiso Gen. 2.

v. 8 *Ore enim ad os loquor ei, & palam, & non per ænigmata & figuras Dominum videt.* Significat Dominus se loqui cum Moyse audibili voce, sicut loquitur homo cum proximo suo; imò & se ab eo videri in corporali specie; scilicet per angelicum ministerium, quæ species, vt admodum verisimile est, erat humana Christi venturi imago. Itaque *non per ænigmata*, id est, *non per obscura signa*, vt Vatablus interpretatur sed ore, vt diximus, ad os. Neque tamen negat hic locus Deum etiam aliis quibusdam aliquando sic visum fuisse, & collocutum; vt Abrahæ sub quercu Mambre, Iacob luctanti cum Angelo, Manue Patri Samsonis videnti Angelum Dei, & aliis: sed ab aliis tantùm remouet id quod Moysi tribuit, scilicet ordinariè sic Deum videre & cum eo colloqui. Vide annotat. Exod. 33. & nost. in 2. sentent. distinct. 8. §. 10.

CAPVT XIII.

v. 23. *Nam Hebron septem annis ante Tanim vrbem Ægypti condita est.* Non temere istud de Hebron dicitur hoc loco. Indicatur enim ratio eius quod præcedit, filios Enac, qui gigantes erant, morari in Hebron. Nam vt ante diluuium, ita etiam statim pòst, extitere gigantes, qui potentia populos opprimerent; qualis fuit Nemrod. Significat ergo Moyses non mirum esse, quòd in Hebron residui fuerint gigantes ex antiqua stirpe gigantum, quandoquidem ciuitas illa fuerit antiquissima, ac vicina temporibus diluuij, vtpote ante Tanim antiquissimam Ægypti vrbem condita; sed nihil timendum esse à gigantibus, Deum facilè eos posse disperdere, sicut disperdidit ædificatores turris Babel.

v. 28. *Quæ reuera fluit lacte & melle, vt ex his fructibus cognosci potest, sed*, &c. Nempe consuetudo detractorum & hominum mendacium est, vt sermonem suum incipiant à narratione quorundam verorum, quo sic faciliùs etiam falsa, quæ dicere volunt, persuadeant. Et quidem hos exploratores etiam miscuisse falsa quædam suis sermonibus, liquet ex verbis Caleb, Iosue 14. *Nunciauique quod mihi verum videbatur*, vtique significans alios in quibusdam fuisse mentitos, scilicet in eo, quod dixerunt: *Quibus comparati quasi locustæ videbamur*, item in eo, quòd nimiùm exaggerarunt hominum fortitudinem, & vrbium munitiones: ac deniq; dixerant; *Nequaquam ad hunc populum valemus ascendere, quia fortior nobis est.* Sed rectè respondit Caleb, qui & ipse cum cæteris explorauerat: *Ascendamus & possideamus terram, quoniam poterimus obtinere eam:* & capite sequenti ipse simul & Iosue socius in explorando: *Nolite rebelles esse contra Dominũ, neq; timeatis populum terræ huius, quia sicut panem ita eos possumus deuorare: recessit ab eis omne præsidium.*

v. 33. *Terra, quam lustrauimus, deuorat habitatores suos.* Alluditur ad hunc locum capite 36. apud Ezechielem. Et variè hæc verba explicantur, primò vt sit sensus, habitatores terræ illius citò moriuntur, & consumuntur præ nimia cœli intemperie. Alij referunt non ad aëris malam affectionem, sed ad tyrannidẽ gigantum, qui reliquos eius terræ homines opprimendo velut deuorarent. Vide ibi Ezech. 36. Vnde v. 30. alius intellectus poterit haberi, de fame, cui tollendæ terra non sufficiat. Additio est B. P. Censoris.

CAPVT XIV.

v. 9. *Quia sicut panem ita eos possumus deuorare.* Hoc opponunt illis verbis, quibus dixerant alij exploratores cap. præced. *Terra, quam lustrauimus, deuorat habitatores suos.*

v. 18. *Auferens iniquitatem & scelera, nullumque innoxium derelinquens.* Vide annotat. Exod. 34. v. 7.

v. 20. *Dixitque Dominus. Dimisi iuxta verbum tuum.* Dimisit quoad pœnam comminatam, scilicet ne populum pestilentia percuteret totùmque consumeret: non autem quoad pœnam æternam, quia nondum populus egerat pœnitentiam, ac fortè nec postea veram egit. Neque etiam quoad temporalem aliquam pœnam minorem ea quam fuerat comminatus. De hac enim mox sequitur: *Attamen omnes homines*, &c. Non est autem absurdum, vt alicui, aut aliquibus, sine pœnitentia condonetur pœna quæpiam temporalis propter alicuius vel aliquorum iustorum Deo placentium intercessionem. Sic enim sancti aliquando auertunt plagam à populo non ob merita populi, sed sua. Sic Abrahæ dictum est. Gen. 18. *Si fuerint decem iusti, parcam ciuitati.* Sic Dominus, 4. Reg. 19. *Protegam ciuitatem hanc propter me & propter Dauid seruum meum.*

v. 22. *Et tentauerunt me jam per decem vices.* Id est, valde sæpe, tametsi Liranus numerum certum designari putat, & decem tentationes recenset. Sed reuera possent etiam plures eiusmodi, quales ipse recenset, reperiri. Quare verisimilius est numerum certum pro incerto poni; vel *decem*, vtpotè numerum perfectum, pro *valde sæpè*.

v. 24. *Seruum meum Caleb inducam in terrã*, & subnectitur versu proximo, *Quoniam Amalecites & Chananæus habitant in vallibus.* Obscura videtur & difficilis connexio huius postremæ sententiæ cum præcedenti. Quomodo enim consequens est, vt ideo Caleb

& semen eius possideat terram, *quoniam Amalecites*, &c. Quidam ita intelligunt & connectunt q. d. Caleb & semeo eius possidebunt terram hanc, quam circuiuit; quin etiam terram Amalec, & Chananæorum, qui io vallibus habitant. Verùm multò aptiùs v. 25. *Quoniam Amalecites & Chananaus habitant in vallibus*, connectunt alij cum v. seq. *Cras mouete castra*, q.d. Dominus: Ecce, quoniam Amalecitæ & Chananæi delitescunt in locis humilioribus, vt insidientur vobis, idcitco moneo vos, & præcipio, vt pedem resotatis ac reuertamini in solitudinem. Quem sensum confirmat, quod postea Israëlitæ, cùm negligeotes & contemnentes Domini imperium, velleot Amalecitas inuadere, magnam cladem ab eis acceperint.

v. 29. *Omnes qui numerati estis à viginti annis & suprà, & murmurastis contra me, non intrabitis terram — præter Caleb & Iosue.* De hac numeratione sic legitur cap. primo huius libri versu 45. *Fueruntq; omnis numerus filiorum Israël à vigesimo anno & supra, qui poterāt ad bella procedere, sexcenta tria millia virorū, quingenti, quinquaginta.* Sed nota quod ibidem mos subjicitur: *Leuitæ autem in tribu familiarum suarum non sunt numerati cum eis.* Sic & hîc *omnes qui numerati estis*: vt intelligamus noo repugnare huic loco, si præter Iosue & Caleb, ea iis qui es Ægypto egressi sunt, dicamus etiam Leuitas aliquos vel fœminas terram promissionis fuisse ingressos. Certè Eleazar filius Aaron, jam tū cap. 3. bujus libri dicitur functus sacerdotio, & nihilominus, idem cum Iosue terram promissionis distribuit filiis Israël Iosue 14. sic enim ibi legitur: *Hoc est quod possederunt filij Israël in terra Chanaan, quàm dederunt eis Eleazar sacerdos, & Iosue filius Nun, & principes familiarum per tribus Israël, sorte omnia diuidentes, nouem tribubus & dimidia tribui. Duabus enim tribubus & dimidiæ dederat Moyses trans Iordanē possessionē.* Hæc ibi. Cæterùm ea hoc loco intelligi potest quàm graue peccatum sit contra Deum murmurare.

CAPVT XV.

v. 30. **A***Nima quæ per superbiam aliquid commiserit — quoniam aduersùs Dominum rebellis fuit, peribit de populo suo.* Leuit. 6. hæc verba habentur: *Anima quæ peccauerit, & contempto Domino, negauerit proximo suo depositum, reddet omnia. Pro peccato autem suo offeret arietem immaculatum. Quæritur* ergo quomodo ibi tantùm jubeatur sacrificium pro peccato contemptus offerri, hîc autem mors sit pœna? *Respondetur*, hoc loco sermonem esse de eo qui per testes conuictus esset, & non solùm quòd sciens & volens contra mandatum Dei fecisset, sed etiam quòd sufficienter admonitus, à peccato illo abstinere, & corrigere se noluisset. Et talis per seotentiam iudicis erat morte plectendus. In Leuitico autem de eo agitur, qui spontè peccatum suum, quod alioqui per contemptum commiserat, confitetur sacerdoti, cupiens pro eius venia consequenda offerri sacrificium. Quod enim ibi additur, *(conuicta delicti)* adjectitium est, neque in Hebræo habetur, neque in omnibus exemplaribus latinis.

v. 34. *Qui recluserunt eum in carcere, nescientes quid super eo facere deberent.* Atqui Exodi 31. dictum erat: *Omnis qui fecerit opus in hac die morietur.* Sed *Respondeo*, Sciebant eum morte plectendum, sed ignorabant, quo mortis genere. Alij respondent eos nescisse, vtrum sciens ac prudens fecisset.

v. 35. *Obruat eum lapidibus omnis turba.* Cùm scelus blasphemiæ diuini nominis longè sit grauius hac Sabbati violatione per collectionem lignorum, quare tameo blasphemus non majori pœna punitus sit, Vide Leuit. 24.

v. 41. *Eduxi vos de terra Ægypti, vt essem Deus vester:* Id est, vt eo tam insigni beneficio vos prouocarem, ac magis etiam redderem obstrictos ad me colendum: vel, vt in vobis instituerem mei, id est, veri Dei, cultum. Quod vtrumque non in commodum aliquod ipsius Dei, sed in populi permagnam vtilitatem cedebat.

CAPVT XVI.

v. 3. **S***Vfficiat vobis, quia omnis multitudo sanctorum est, & in ipsis est Dominus: Cur eleuamini super populum Domini?* Core cùm esset ex filiis Caath sicut Aaron, putabat sibi ac suæ familiæ non minùs deberi sacerdotium quàm familiæ Aaronicæ, vt etiam ex sequentibus clarum est, vbi thuribulis acceptis cum sua caterua contendit contra Aaron coram Domino: Dathan autem & Abiron cùm essent de tribu Ruben qui fuerat primogenitus filiorum Iacob, essentque in ea tribu principes viri, vt patet ex capit. 26. conati sunt ad se pertrahere ducatum populi, ideóque hi præcipuè contendebant contra Moysen. In his autem rebellibus depingitur nobis expressa quædam imago hæreticorum, qui sub prætextu, quòd omnis multitudo sanctorum sit, quod omoes in libertatem vocati filiorum Dei, sacerdotium & primatum de Ecclesia tollere nituntur, non tam vt omnes qui in Ecclesia sunt, pares constituantur, licèt id prætendant, quàm vt ipsi dominatum arripiant. De talibus Cyprianus ad Cornel. Nec aliundè ortæ sunt hæreses, aut oata schismata, quàm inde quòd sacerdoti Dei non obtemperatur, nec in Ecclesia ad tempus sacerdos, & ad tempus iudex vice Christi cogitatur.

v. 22. *Num vno peccante contra omnes ira tua desæuiet?* Dicit *(vno peccante)* nempe quia Core imprimis cæteris author fuerat seditionis. Vnde & passim seditio Core vocatur.

v. 33. *Descenderuntque viui in infernum operti humo: in infernum*, id est, in inferiores partes terræ, quod significatur per illud *(operti humo.)* Non enim significatur quod sioe morte media ad infernum damnatorum, vnà cum corporibus descenderint (alioqui enim non essent resurrecturi) sed ad distinctionem communis sepulturæ, (quâ oon soleot sepeliri & humo operiri, nisi homines mortui) ad singularem vindictam dicitur, quòd viui in terram descenderint, & terra operti sint, quasi viui sepulti. Vide Psal. 54. & nost. in 4. sent. dist. 43. §. 7.

v. 35. *Sed & ignis egressus à Domino interfecit ducentes quinquaginta viros.* Magna obscuritas est, an Core simul cum Dathan & Abiron terrâ absorptus sit, an verò cum his ducentis quinquaginta incendio perierit. Ex cap. 26. omninò videri posset illum simul terrâ absorptum. Nam sic ibi legitur; v. 10. *Et aperiens terra os suum deuorauit Core.* In Hebræo tamen paulò aliter legitur. E contra verò, illum non hiatu terræ, sed incendio consumptum fuisse, docere videntur ista verba huius præsentis capitis v. 39. *Tulit ergo Eleazar sacerdos thuribula ænea, in quibus obtulerant hi, quos incendium deuorauit.* Et versu sequenti: *ne quis accedat alienigena, & qui non est de semine Aaron, ad offerendum incensum Domino, ne patiatur, sicut passus est Core, & omnis congregatio eius.*

Sanè res ex Hebræo ambigua videtur. Ac fortè, Scripturâ diligenter excussâ, significat Dathan & Abiron perisse hiatu terræ, simul cum tabernaculis suis, & totâ substantiâ, vxoribus & liberis: Tabernaculum quoque Core cum omnibus, qui & quæ in eo erant simul periisse; ipsum verò Core cum contribulibus suis Leuitis, ducentis quinquagiota, tenentibus thuribula (inter quos & ipse Core erat suum manu teneos thuribulum,) perisse incendio; filios verò Core, quòd neque in tabernaculo essent, neque inter hos ducentos quinquaginta seditiosos, mansisse

manfiſſe ſuperſtites. Nam quod dicitur capite 26. *Et factum eſt grande miraculum*, aliter ſonat in Hebræo. Vide verſiones Pagnini & Vatabli. Vide & Ianſenium ſuper Eccli. 45. Adde quod Deuteron. 11. de ſolis Dathan & Abiron dicitur, quòd eos terra aperto ore abſorbuit cum domibus, & tabernaculis & vniuerſa eorum ſubſtantia. Et Pſalmo 105. idem ſignificatur; de Core autem & congregatione eius ſubditur: *Et exarſit ignis in ſynagoga eorum, & flamma combuſſit peccatores.*

v. 45. *Etiam nunc delebo eos*; & mox: *Iam enim egreſſa eſt ira à Domino & plaga deſæuit.* Hæc eſt plaga de qua loquitur Apoſtolus 1. Cor. 10. cùm ait: *Neque murmuraueritis ſicut quidam eorum murmurauerunt, & perierunt ab exterminatore*: ſcilicet Angelo; cuius exterminatoris, ac totius huius loci, vbi interuentu ſacerdotis ornatu Pontificali induti, narratur ceſſaſſe plaga; meminit etiam liber Sapientiæ 18. cuius loci vide Annotationem de hoc exterminatore. Ideo autem iſta plaga peculiariter aſcribitur exterminanti, id eſt, perdenti Angelo; quia modus plagæ, fueritne ea per ignem, an per ſerpentes, an aliter facta, non exprimitur: ſicut nec in percuſſione exercitus Aſſyriorum ſub Ezechia Rege. Dicitur quidem in noſtro textu, quòd multitudinem vaſtabat incendium, ſed in Hebræo tantùm eſt plaga ſeu percuſſio, niſi fortè vox Hebræa ſignificet etiam incendium.

CAPVT XVII.

v. 2. V*Niuſcuiuſque nomen ſuperſcribes virgæ ſuæ, nomen autem Aaron erit in tribu Leui.* *Quæritur* 1. cùm, in cæteris duodecim virgis eſſent ſcripta nomina tribuum, velut in virga Ruben ſcriptum erat *Ruben*, & ita de aliis: quare in virga quæ tribum Leui repræſentabat, non fuerit ſcriptum *Leui*, ſed Aaron? præſertim cùm de ſacerdotio contenderent diuerſæ familiæ Leui? *Reſpond.* Contentio de ſacerdotio, quæ erat inter Leuiticas familias, iam finita erat per interitum Core, & ducentorum quinquaginta virorum: Ac proinde de ſacerdotio Aaron non remanebat quæſtio cum familiis aliis ex tribu Leui, ſed tantùm cum reliquis tribubus. Et ea determinata eſt hoc miraculo, quòd ſola eius virga germinauerit, floruerit, & fructum protulerit.

Myſticè per hoc quòd virga eius germinauerit, &c. ſignificatur ſolos eos ſacerdotio & prælaturâ Eccleſiaſticâ dignos eſſe, quorum virga, id eſt, doctrina vel docendi poteſtas coniuncta eſt cum germine bonæ conſcientiæ, flore bonæ famæ, & fructu boni operis.

Quæritur. 2. cur non ſimiliter per miraculum, Moyſi fuit confirmatus à Deo principatus præ cæteris tribubus? *Reſpondetur*, quia tribus Ruben, quæ ratione primogenituræ maximè videbatur principatum ſibi vendicare poſſe, iam ingenti miraculo fuerat repulſa, quando Dathan & Abiron, qui ex eâ tribu erant, fuere terræ hiatu abſorpti. Quare nihil erat quod cæteræ tribus prætenderent. Deinde, ſatis multis prodigiis in terrâ Ægypti, in mari rubro, & in deſerto, Moyſi iam confirmatus erat populi ducatus. Adde quod Moyſes non prædicabat principatum ad ſe & poſteros ſuos pertinere ſicut probat, ad fratrem ſuum eiuſque poſteros ſpectare ſacerdotium. Hic ergo quæſtio erat de ſacerdotio perpetuo, at non illic de perpetuo principatu. Quin magis, quum Moyſes eſſet Leuita, nec filios ſuos imbueret arte regendi populi, ſed applicaret miniſterio tabernaculi, ſicut cæteros Leuitas; nulla poterat eſſe ſuſpicio Moyſen velle principatum populi ſtabilire in ſua poſteritate.

v. 10. *Dixitque Dominus ad Moyſen: Refer virgam Aaron in tabernaculum teſtimonij, &c.* Meminit huius virgæ Apoſtolus ad Hebr. 9. Scilicet virga hæc pro confirmatione ſacerdotij ipſi Aaroni, ad ſedandas

A aliarum tribuum querelas, ſola inter tredecim virgas germinauerat floreſque emiſerat. *Fuit autem hæc virga eadem cum virga Moyſi*; quemadmodum conſtat ex Hiſtoria Numer. 20. & aliundè. Communiter enim ad edenda ſigna & prodigia Moyſes & Aaron hac virgâ pro inſtrumento vtebantur: Deo videlicet per eam operante. Propter quod & virga Dei dicta eſt Exodi 4. & 17. Cæterùm ex eo, quòd Scriptura hîc referat flores huius virgæ, dilatatis foliis, in amygdalas fuiſſe deformatos, non malè colligunt interpretes baculum amygdalinum fuiſſe. Vide plura de eo in noſtro Comment. ad Hebr. 9.

CAPVT XVIII.

B v. 1. T*V & filij tui portabitis iniquitatem ſanctuarij, & ſuſtinebitis peccata ſacerdotij veſtri.* Quidam inter quos D. Auguſtinus, ſic exponunt: Veſtra erunt ea quæ offeruntur pro peccatis populi, vt per peccata figuratè intelligantur ſacrificia pro peccatis. Sed repugnat vocabulum (*portare* & *ſuſtinere*) quod onus potiùs, quàm emolumentum ſignificat. Senſus igitur eſt: Si aliqui in ſancta, vel tabernaculum ſe indecenter ingerant per veſtram negligentiam: & illi pro temeritate ſua punientur, & vos nihilominus pœnas luetis veſtræ negligentiæ.

v. 2. *Sed & fratres tuos de tribu Leui, & ſceptrum patris tui ſume tecum.* Quidam codices, inter quos & Lirani textus, habent in ablatiuo *ſceptro*. In Hebræo ſic eſt ad verbum: *Atque etiam fratres tuos tribum Leui, virgam patris tui, fac appropinquare tecum.* Septuaginta ſic: *Et fratres tuos tribum Leui, populum patris tui*
C *adduc ad teipſum.* Certè nullo modo hîc virga Aaron, quæ fronduerat, intelligenda eſt: nam hîc vocabulum diuerſum eſt ab illo, quo virga Aaron aliquoties fuit deſignata: tum virga illa Aaronica iam reponi iuſſa erat in tabernaculo. Ac denique, cùm ad Aaronem ſit ſermo, non dicit, ſceptrum aut virgam tuam, ſed ſceptrum patris tui; quàm vtique non aliam intelligi poſſe arbitror, quàm aut tribum Leui, aut familiam Caath, vel Amram potiùs, proximè illi ſanguine iunctam.

v. 19. *Pactum ſalis eſt ſempiternum.* Malè quidam Codices habuerunt: (*Pactum pacis.*) Nam vox Hebræa & Græca ſalem ſignificat & optimi quique Codices Latini habent (*ſalis*) non (*pacis.*) Quid autem ſibi velit pactum ſalis, Vide Annotat. Leuit. 2. v. 13.

D v. 20. *In terra eorum nihil poſſidebitis, Ego pars & hæreditas tua.* Non prohibet, quin liceat ſacerdotibus atque Leuitis habere poſſeſſiones etiam agrorum: Sed ſenſus eſt, Leuitas non habituros portionem ſeparatam à reliquis tribubus, ſed aſſignari eis, à Domino primitias & decimas, & alia quæcumque offeruntur Domino: inter quæ erant etiam pecora non immolatitia. Itaque opus illis erat paſcuis ad pecora alenda: in quem vſum data ſunt eis ſuburbana, vt habemus in Ioſue diuerſis locis. Debebant etiam habere domos ad inhabitandum. Quin etiam ex peculio collecto, vel ex donato ſeu legato creduntur potuiſſe habere agros, & alia bona immobilia. Atque hinc exiſtimo Ieremiam Sacerdotem, & in Actis Barnabam Leuitam habuiſſe,
E agros, quos leguntur vendidiſſe. Vide etiam noſtr. in 4. Sent. diſtinct. 24. §. 6.

v. 21. *Omnes decimas in poſſeſſionem, pro miniſterio quo ſeruiunt mihi.* Non ſignificatur hîc Sacerdotes & Leuitas vendere aut pretio ſubijcere ſuas operas, quas exercent in tabernaculo: ſed ordinatione diuina illis talia deberi, ratione miniſterij ſacri. *Et nota Scripturæ phraſim*: ne quis offendatur, ſi audiat ſacerdotem Chriſtianum ſimiliter loquentem. Quod autem in fine cap. dicitur: *quia pretium eſt*, obſeruа impropriè pretium dici, & vox Hebræa non pretium, ſed mercedem ſignificat.

Cæterùm contra id quod hîc dicitur: *Pro ministerio quo seruierunt mihi*: Obijci potest quod Leuitæ qui habitabant dispersi per tribus longè à tabernaculo vel templo, non occupabantur ministerio sacro, vtpote quod solùm licebat exercere in tabernaculo vel templo, ergo ratione sacri ministerij non poterant accipere decimas, & cætera quæ hîc ipsis pro parte & hæreditate Domini assignantur. *Respondeo*, omnes debebant esse parati ad ministerium, & ratione huius obligationis poterant accipere. Item fortasse omnes vicibus suis ministrabant, saltem postquam Dauid classes Sacerdotum & Leuitarum instituit. Item poterant (ac fortè debebant) ministrare in his quæ ad Deum pertinent, docendo populum veri Dei cultum, & legem & cæremonias, maximè vbi erant synagogæ.

CAPVT XIX.

v. 2. *VT adducant ad te vaccam rufam ætatis integræ, &c.* Vaccam rufam continere manifestum mysterium Christi Apostolus ad Hebræos 9. insinuat dicens: *Si cinis vitulæ aspersus inquinatos sanctificat ad emundationem carnis: quantò magis sanguis Christi emundabit conscientiam nostram ab operibus mortuis ad seruiendum Deo viuenti?* Igitur secundum Apostolum aqua aspersionis quæ fiebat ex cinere huius vaccæ, tantùm carnalem seu legalem munditiam præstabat: sanguis autem Christi, qui per illam aquam significabatur, conscientiam emundat, idest, animam ipsam à peccati conscientia puram facit. Hinc August. Iuuenca rufa, inquit, carnem Christi significat; Sexus fœmineus est propter infirmitatem carnis, quam Christus assumpsit; Rufa est propter cruentam passionem: sine vitio, quia Christus peccatum non fecit: sine iugo, quia iugo Diaboli Christus nullo modo fuit subiectus. Vide nostrum Comment. ibidem.

v. 21. *Ipse quoque qui aspergit aquas, lauabit vestimenta sua. Omnis qui tetigerit aquas expiationis, immundus erit vsque ad vesperam.* Significatur quòd qui aspergendo alios, immunditiam contraxisset, non debebat hac ipsâ aquâ mundari, nam sic eius mundator similiter esset mundandus, & huius mundatoris item alius mundator, & sic in infinitum; sed quòd alio genere mundationis debebat mundari, nempe lauando se & vestimenta sua.

Augustinus significari per hoc dicit, quòd omnis homo post remissionem peccatorum, quamdiu permanet in hac vita, adhuc aliquid contrahat, vnde sit immundus, vsque ad vesperum, id est, vsque ad finem vitæ huius.

CAPVT XX.

v. 1. *VEneruntque filij Israel in desertum Sin, & mansit populus in Cades* Exodi 16. narratur, quomodo filij Israël venerunt in desertum Sin, & cap. sequenti, quod profecti sunt de deserto Sin, & castramenti sint in Raphidim. Vbi licèt Moyses quoque percussit petram, vt fluxerint aquæ, tamen diuersum esse illud Sin, & illud de quo hîc agitur, & proinde etiam diuersam percussionem petræ; tum aliæ multæ circumstantiæ docent, tum etiam quòd illud factum sit in Raphidim; hoc autem in Cades. De quo vide, si placet, nostrum Commentarium 1. Corinth. 10. Vbi etiam disputatur, an Cades idem sit quòd Cadesbarne.

v. 10. *Audite rebelles & increduli. Num de petra hac vobis aquam poterimus eijcere?* Moysen hîc peccasse dubium non est. Id enim Dominus de ipso & Aarone clarè testatur his verbis: *Quia non credidistis mihi, vt sanctificaretis me coram filiis Israël: non introducetis hos populos in terram, quam dabo eis.* Peccatum ergo illorum constituendum videtur incredulitatis; nempe in verbis illis cum dubitatione, & velut ambiguè prolatis; *Num de petra hac vobis aquam poterimus eijcere?* vt si non fluxisset aqua, hoc imputasset malitiæ & incredulitati populi; si fluxisset potentiæ diuinæ. Sed non debebat dubitanter loqui, nam Dominus dixerat absolutè: *Tolle virgam, & congrega populum, tu & Aaron frater tuus, & loquimini ad petram coram eis: & illa dabit aquas.* Fuit igitur tentatus, & vacillauit: considerans populum toties rebellem, & non simul mox ob oculos ponens Dei omnipotentiam: non autem quòd fidem omnipotentiæ Dei in vniuersali perdiderit. Sic & Christus aliquando discipulos suos increpauit dicens: *Vbi est fides vestra?* Et hoc est, quod dicitur Psalm. 105. *Et vexatus est Moyses propter eos, quia exacerbauerunt spiritum eius: & distinxit in labiis suis, &c.*

CAPVT XXI.

v. 2. *VOto se Domino obligans ait*; & v. 3. *& vocauit nomen illius Horma, id est, anathema.* Nempe sic deletæ sunt hæ vrbes, sicut posteà deleta fuit Iericho. Et quidem factus est locus *anathema*, hoc est, *execratio*: sed tamen verisimile est, quòd sicut in Iericho, priùs abstulerunt omne aurum & argentum, & consecrarunt in ærarium Domini: ita & hîc etiam fecerint. Notandum etiam, quod Israël has vrbes delendo, quodam modo sic primitias Deo obtulit, terræ promissæ in possessionem accipiendæ.

v. 8. *Fac serpentem æneum, & pone eum pro signo: Qui percussus aspexerit eum, viuet.* Quòd hæc fuerit Christi Saluatoris exaltati in cruce figura, Christum ipsum habemus interpretem Ioan. 3. Christus ergo serpens, quia natus in similitudinem carnis peccati, quod suasu serpentis per vnum hominem intrauit in mundum. Æneus autem serpens, quia reuera sine peccato, vt æneus serpens sine veneno. Positus pro signo, vt percussi aspiciant & viuant: quia exaltatus in Cruce, vt credentes in Crucifixum, sanentur à morsibus peccatorum, quos serpens antiquus Diabolus inflixit.

v. 14. *Vnde dicitur in libro bellorum Domini.* Liber ille non extat. Videtur autem fuisse liber, qui contineret carmina quædam, seu epinicia pro victoriis populi Dei contra hostes suos. Eiusmodi enim sunt versus qui hîc citantur. Nec illud improbabile, Esdram cùm libros diuinos restitueret, eâdem, vt credere par est, Dei authoritate, quâ suæ historiæ libros scripsit, huiusmodi quasdam citationes libris illis inseruisse. Neque propterea necesse est agnoscere diuinam authoritatem in illo bellorum Domini libro, non magis quàm in poëtis & libris gentilium quos Apostolus Paulus aliquoties citat; sed sic tantùm partes citatę authoritatem habent, quatenus citatione approbantur.

CAPVT XXII.

v. 5. *MIsit (Balac) nuntios ad Balaam filium Beor ariolum.* *Quæstio* est vtrum Balaam fuerit Dei Propheta, an Dæmonum? Quod Dæmonum Propheta fuerit, fortissimum argumentum videtur, quia vocatur hîc ariolus, id est, magus. Tales autem sunt, qui suggestione Diabolica futura quædam prædicunt. Sed non est in Hebræo. Item apparet eum fuisse vatem Dæmonum; quia vaticinaturus, iubet extrui aras & offerri victimas, non vni Deo, vt videtur, sed idolis. Dicitur enim Balac rex eum duxisse ad excelsa Baal. *E contra verò* quòd Dei Propheta fuit, ex eo constare videtur, 1. quia Deus verba benedictionis posuit in ore eius. Deinde Prophetiæ eius, quæ sequenti capite habentur, authoritatem habent tanquam à Deo profectæ. Vnde est illa memorabilis Prophetia; *Orietur stella ex Iacob, &c.* *Respondeo, Verisimilius* videtur eum fuisse Prophetam

Dei, sed malum; qui pro mercede loqueretur placentia, quales passim insectantur Isaias, Ieremias & Ezechiel. Nam 2. Petri 2. vocatur Propheta, & nihil in eo reprehenditur, nisi quod mercedem iniquitatis amauit. Deinde, vt dictum est, verba eius vim veræ Prophetiæ habent. Vide nostrum Comment. citato loco 2. Petr. 2.

v. 28. *Aperuitque Dominus os asinæ, & locuta est.* Factum est ministerio boni Angeli, non mali, vt nonnulli malè arbitrantur. Fuisse enim bonum Angelum quem statim post vidit Balaam, planum est, quia increpauit eum de suo peccato, dicens; *Ego veni vt aduersarer tibi, quia peruersa est via tua, mihique contraria:* imò in eo quod dicit, *mihique contraria*, loquitur in persona Dei. De hoc Petrus 2. Epist. cap. 2. *Subiugale mutum animal, hominis voce loquens prohibuit Prophetæ insipientiam.* Rectè igitur S. Thom. 2. 2. qu. 165. art. 2. ad 4. sic, inquit, locutus est serpens homini, sicut asina locuta est homini, nisi quod illud fuit opus Diabolicum, hoc Angelicum. Vide etiam Annot. Genes. 3. Et nostrum Comment. citato loco 2. Petri 2.

v. 29. *Vtinam haberem gladium vt te percuterem.* *Quæritur* quare Balaam non est territus loquente asina, quin potiùs in ira perseuerans, grauiter cum ea expostulat? *Respondet* D. Aug. vel quia talibus monstris assuetus erat, vtpote homo ariolus, cum quo Dæmones in animalium specie apparentes sæpè loquebantur; Vel quòd fuerit tanta cupiditate incensus, vt nec tanti monstri miraculo seu prodigio terreretur.

v. 32. *Ego veni, vt aduersarer tibi, quia peruersa est via tua, mihique contraria.* *Quæritur* quomodo hoc rectè Angelus dicat, cùm Balaam secundo consulens Dominum, permissus esset ire cum nuncijs? *Respondet August.* quòd Balaam secundo consulens Dominum, vtrum ire deberet, grauiter peccauerit. Debuisset enim constanter acquiescere Deo, audita semel eius voluntate. Sed ibi se victum cupiditate monstrauit, vbi loqui sibi Dominum de hac re iterum voluit. Proinde videns Dominus eius cupiditatem captam victamque muneribus, permisit eum ire, vt per iumentum, quo vehebatur, eius auaritiam coërceret. Reprehensus est igitur, non tam de itinere, quàm de praua cupiditate: propter eam enim dictum est ei: *peruersa est via tua mihique contraria.* Hinc de quibusdam dicit Petrus; *secuti viam Balaam ex Bosor, qui mercedem iniquitatis amauit.* 2. cap. 2. Ideo ergo mala erat via eius, quia amauit mercedem iniquitatis.

CAPVT XXIII.

v. 1. D*ixitque Balaam ad Balac: Ædifica mihi hic septem aras, & para totidem vitulos, &c.* Non hoc iussit Balaam ex præcepto diuino. Nondum enim consuluerat Dominum: Nam aris exstructis, demum vadit ad consulendum, vti liquet ex verbis sequentibus. Sed præcipit hoc superstitiosè, vt rex à dijs suis per sacrificia impetrare videatur oraculum, sibi suoque regno faustum, maledictione in hostes conuersa. Nec enim verisimile est regem aras & sacrificia parasse vero Deo, quem non colebat, sed Deo suo Beelphegor; ad cuius sacrificia legimus infrà capite 25. adductos fuisse filios Israël à filiabus Moab.

v. 7. *De Aram adduxit me Balac, rex Moabitarum, de montibus Orientis.* Pro (*Aram*) Septuag. vertunt *Mesopotamiâ*; vt & nos habemus Deut. 23. his verbis: *Conduxerunt contra te Balaam filium Beor de Mesopotamia Syriæ.* Vbi & Hebraicè est (*de Pether Aram duorum fluuiorum.*) Nempe Mesopotamia duobus fluminibus est inclusa. Vide etiam Genes. 8.

v. 10. *Moriatur anima mea morte iustorum, & fiant nouissima mea horum similia.* *Anima* pro homine ponitur. Sensus est. Det mihi Deus vt moriar quomodo iusti, id est, veri cultores Dei, qualis est hic populus. Modus ille mortis est, mori in pietate & expectatione vitæ futuræ ac patriæ cælestis. Sic enim decessisse iustos testatur Apostolus ad Hebr. 11. Vel sensus est: moriar in ea felicitate temporali quam populo huic Deus, legem suam seruanti, promisit, id est, moriar longæuus ac plenus dierum, relictis post me filiis cum copiosa hæreditate & rerum affluentia, in multitudine pacis. Interim nota auarum & impium prophetam velle iustis in morte similem esse, quorum similitudinem refugit in vita. Nonnulli sic exponunt: Ego moriar morte mihi à iustis inferenda, scilicet ab isto populo, qui est gens sancta. Verum quidem est Balaam sic mortuum esse, sed non est ille sensus, *Et fiant nouissima mea horum similia*, quod congruit cum primo sensu quem dedimus, vel etiam cum secundo.

v. 20. *Ad benedicendum adductus sum, benedictionem prohibere non valeo.* Si, *quæras*, vtrum populo Israëlitico profuerit huius Prophetæ mali, ac maleuoli benedictio? *Respondeo*, sine dubio profuisse. Deus enim per illum populo benedixit, vt habetur Iosue vlt. vbi & effectus benedictionis subjungitur: *Et liberaui vos de manu eius, &c.* Ex quo ostenditur benedictiones malorum sacerdotum, siue in sacramentis Ecclesiæ, siue quascunque alias vice Dei prolatas super fideles, haudquaquam inanes esse, Deo scilicet, etiam per malos, suæ diuinæ benedictionis effectum exhibente.

v. 21. *Non est idolum in Iacob, nec videtur simulacrum in Israël.* Simile est illud Deuter. 32. in Cantico Moysi. *Dominus solus dux eius fuit, & non erat cum eo Deus alienus.* Sed quomodo his non sit contrarium, quod dicitur Iosue 24. *Auferte Deos alienos*, itemque quod exprobrat Iudæis Stephanus Act. 7. Vide eorum locorum Annotationes.

CAPVT XXIV.

v. 3. D*ixit Balaam, dixit homo cuius obturatus est oculus —— qui visionem omnipotentis intuitus est.* Hìc duo dicuntur in speciem pugnantia; *Homo, cuius obturatus est oculus:* & idem, *qui visionem intuitus est.* Priorem illam partem ex Hebræo variè vertunt, & ferè contrario modo. Alij vertunt: (*cuius obscuratus est oculus*) alij *cui aperti sunt oculi.* Et huic versioni fauere videtur versio Septuaginta quæ habet: *Homo verax videns.* Si legamus, vt noster interpres habet, duplex reddi poterit sensus; Aut enim de oculis corporeis, aut de incorporeis accipi potest. Si de corporeis, significat se somniatorem, qui videlicet visionem accipere solitus sit per somnium, quod fit obturatis, id est, clausis oculis. Eodem pertinet quod sequitur; *Qui cadit, & sic aperiuntur oculi eius*, id est, qui postquam in somnum incidit, accipit reuelationem. Si de oculis mentis accipitur, sensus est; Qui oculos mentis habet cupiditate & malitia excæcatos. Item, Qui cadit per iniquitatem: Et tamen aperiuntur oculi eius ad præuidendum & prædicendum futura de regno Christi.

v. 7. *Tolletur propter Agag, rex eius, & auferetur regnum illius.* Hoc de Saüle dictum interpretatur Hieron. scribens in Ezech. 38. quia nimirum Saül regno priuatus est, & in prælio occisus perijt, propterea, quòd præter alia peccata, quibus Deum offenderat, contra Dei præceptum pepercisset Agag regi Amalecitarum.

v. 17. *Videbo eum, sed non modò: Intuebor illum, sed non prope: Orietur stella ex Iacob, &c.* Iudæi hæc Iudaïcè interpretantur, & referunt ad temporalem prosperitatem; Et per Stellam, ipsum Dauid intelligunt. Sed nos, rejecta hac Iudaïca expositione, sequimur eam, quam sequuntur omnes Christiani Doctores, qui

nón aliò, quàm ad Christum hæc verba referunt. Et licet quidam intelligant de secundo aduentu Christi; *Videbo eum, sed non modò*, quia videlicet dies iudicij longè aberat: rectiùs tamen ad primum aduentum refertur hoc sensu: *Videbo*, seu video, *eum* (Messiam in carne) *sed non modò*, supple, veniet. Et similiter illud: *Intuebor*, id est, intueor, *illum* scilicet mente Prophetica, *sed non propè*, supple adest: vt illud (*non modo*) & (*non propè*) non ad prophetantem, sed ad rem prophetatam pertineat. Illud autem, *Orietur stella ex Iacob, & consurget virga, de Israël*, vel ad stellam pertinet, quæ in Natiuitate Christi Magis apparuit; vtpote qui dicunt stellam fuisse signum nati regis, vel ad ipsum Christum, qui in scriptura sæpè Stella vocatur. Et ita eodem pertinebunt. *Stella ex Iacob*, & *Virga de Israël*, Nempe Stella, propter sanctitatis splendorem, & virga propter regni potestatem.

CAPVT XXV.

v. 4. *Tolle cunctos principes populi, & suspende eos contra solem in patibulis, vt auertatur furor meus ab Israël.* Hoc capite duobus exemplis docemur quantum valeat, quantumque momenti habeat ad placandum Deum & auertendam iram eius, iusta animaduersio in homines noxios & morte dignos. Prius exemplum est in punitione principum populi, de quibus dicitur ad Moysen: *Tolle cunctos, &c.* Valet ergo digna animaduersio in sceleratos, ad auertendum furorem Dei à populo. Alterum exemplum in Phinees, qui cùm zelo Dei commotus occidisset fornicantes, addidit scriptura: *Cessauitque plaga à filiis Israël. Dixitque Dominus ad Moysen: Phinees filius Eleazari auertit iram meam à filiis Israël: quia zelo meo commotus est contra eos, vt non ipse delerem filios Israël in zelo.* Deinde zelum illum ita Dominus remunerauit. *Ecce* (inquit) *do ei pacem fœderis mei, & erit tam ipsi, quàm semini eius pactum sacerdotij in æternum, quia zelatus est pro Deo suo, & expiauit scelus filiorum Israël.* Quòd si tantum valet apud Dominum iusta & seuera animaduersio in malos; è contrario intelligendum est, quantum Deo displiceat, & iram eius in populum prouocet iustitiæ neglectus, & relaxatio publicæ disciplinæ. Vnde sicut Phinees per iustitiæ seueritatem sacerdotij promissionem obtinuit, ita Heli per neglectum disciplinæ, pro semine suo, sacerdotij dignitatem amisit. Et vtinam similis iustitiæ neglectus in hæreticos aliosque perniciosos homines, etiam in nos non prouocasset iram Dei.

v. 7. & 8. De Phinees: *Et arrepto pugione, ingressus est post virum Israëlitem, &c.* Pro *pugione*. Græcè est: *Et cùm accepisset seromasten in manu.* Et idem vocabulum est in Græco 4. Reg. 11. Et Hieron. quoque illo vtitur in Epist. 53. ad Riparium. Eam vocem alij pugionem, alij lanceam, alij hastam vertunt. Vide Marianum in illam Epistolam Hieron. Porrò non occidit istos Phinees priuata authoritate, ne quis putet hoc in exemplum esse trahendum, sed ex ordinatione Moysis, qui dixerat ad iudices Israël, inter quos erat & Phinees summi Sacerdotis filius; *Occidat vnusquisque proximos suos.*

v. 13. *Et erit tam ipsi* (Phinees) *quàm semini eius pactum sacerdotij sempiternum.* Loquitur Dominus de summo sacerdotio: Fuit autem hoc pactum sempiternum æternitate legis, id est, quamdiu lex Mosaica durauit. Fuit quidem interruptio per Heli, & filium, nepotem ac pronepotem eius, qui erant ex stirpe Ithamar patrui Phinees; sed ita, vt ius saluum remanserit posteritati Phinees; opportuno tempore declarandum: scilicet reddita posteris eius Sacerdotij possessione: quod fieri cœpit per Dauidem, (quoniam quasi æquali gradu sacerdotes habuit Abiathar & Sadoc 2. Reg. 15. & 1. Paralipom 15.) & perfectum est per Salomonem: qui repulso Abiathar ex posteris Heli & Ithamar, Sadoco ex stirpe Phinees sacerdotium, generi suo debitum, restituit.

CAPVT XXXI.

v. 10. *Et aperiens terra os suum deuorauit Core.* Vide suprà cap. 16. v. 35.

v. 11. *Et factum est grande miraculum; vt Core pereunte, filij illius non perirent*, Quomodo id accidisse putet Liranus, vide apud eum, si placet. Vbi etiam quæri potest, cur id acciderit potiùs in filijs Core, quàm in filijs Dathan & Abiron, qui, vt satis significatur suprà cap. 16. perierunt vnà cum vxoribus & filiis. Vide textum Hebræum, & quæ notauimus ad cap. 16.

v. 54. & 55. *Pluribus majorem partem dabis, & paucioribus minorem —— ita duntaxat, vt sors terram diuidat.* Quod dicitur (*Dabis*) intelligendum est, per te vel successorem tuum, cui hæc mandabis. Non enim Moyses terram promissam distribuit, qui eam non fuit ingressus, sed successor eius Iosue. Quomodò autem præcipiat Dominus pluribus majorem dari partem, & paucioribus minorem, ac nihilominus diuisionem velit sorti committi. Vide Iosue 19.

CAPVT XXVII.

v. 3. *Sed in peccato suo mortuus est.* In pecato mori, est propter peccatum mori, siue peccatum illud quoad culpam remissum fuerit, siue non. Neque enim istæ filiæ dicere voluerunt patrem suum mortuum esse in peccato mortali, quo modo nos loqui solemus, id est, sine pœnitentia peccati. Quæritur quale fuerit hoc eius peccatum? *Respondeo*, quidam intelligunt peccatum infidelitatis. Nam de eo similiter loquitur Dominus in Euangelio Ioan. 8. dicens: *In peccato vestro moriemini.* Vnde & Apostolus Heb. 3. *Quibus* (inquit) *iurauit Dominus non introire in requiem ipsius, nisi illis qui increduli fuerunt? & videmus, quia non potuerunt introire propter incredulitatem.* Alij priuatum quoddam peccatum intelligunt, propter quod perierit Salphaad. Sed non est verisimile de priuato ac peculiari quodam peccato, quod non fuerit cum aliis commune, locutas fuisse eius filias ad Moysen & Eleazarum, cæterosque populi principes; cùm nulla necessitas id exigeret. Quare sensus simplicissimus maximeque germanus est: Salphaad mortuum quidem esse in deserto, non tamen ob seditionem illam memorabilem concitatam sub Core, sed propter causam cæteris omnibus, qui in deserto perierunt, communem; quia peccauerant murmurando, & non credendo promissis Dei. Quare (inquiunt) non magis nos debemus priuari successione paterna (quod quidem ad delictum patris attinet) quàm cæteri, quicumque parentibus in deserto mortuis, succedunt. Et nota quòd quicumque moriebantur in deserto, existimabantur perire & prohiberi ab ingressu terræ promissæ, propter peccata in Deum vel murmurando, vel non credendo commissa, adeo vt nec Moyses, nec Aaron & Maria fuerint ab hac punitione immunes. Dicunt autem: *Nec fuit in seditione quæ concitata est contra Dominum sub Core:* quia quamuis seditio illa legatur tantùm concitata à Core & sociis eius Leuitis centum quinquaginta, & à Dathan & Abiron Rubenitis; alij tamen aliarum tribuum plurimi, seditioni ab illis commotæ consenserunt. Nam de Core & sociis eius dicitur cap. 16. quod aduersum Moysen & Aaron coaceruârant omnem multitudinem. Vnde & Deus totum populum voluit disperdere. Fuerat autem illa omnium grauissima & periculosissima seditio, quòd à Leuitis, tanquam hostibus domesticis, qui & Domino erant consecrati, & Moysi atque Aaroni contribules, concitata esset.

v. 14. *Quia offendistis me in deserto Sinan contradictione multitudinis, nec sanctificare me voluistis coram ea super aquas.* Hebr. est: *sicut offendistis*; vt sensus sit: Quemadmodum noluistis me sanctificare, &c. potentiam meam celebrare coram populo murmurante propter aquas; ita vicissim ego non dignabor vos ingressu terræ, quam daturus sum filijs Israel. Ex quo intelligimus Moysen coram populo talia verba protulisse, ex quibus videretur de potentia Dei dubitare. Hoc enim est quod dicitur, Deum non sanctificasse. Sanctificatur enim Deus ab homine, quandò sanctitas eius aut potestas, aut bonitas hominis testimonio commendatur.

Mystice autem per hoc, quòd neque Aaron, neque Moyses permissi sunt ingredi terram promissionis, significatur, quòd nec vetus sacerdotium cuius B personam gerebat Aaron, nec ipsa lex, repræsentata per Moysen, introducere possint populum Dei in terram æternæ hæreditatis; sed eò introducit Iosue, qui & Iesus vocatur, in quo typus erat Domini nostri Iesu Christi.

v. 20. *Dabis ei præcepta cunctis videntibus, & partem gloriæ tuæ, vt audiat eum omnis synagoga filiorum Israel.* Ad Moysen sermo est de Iosue successore constituendo. Hebr. pro (*partem gloriæ*) est (*de gloria tua*) vel *de decore tuo*. Sed siue legatur, de gloria tua, siue partem gloriæ tuæ; non significatur gloria Moysi per hoc fuisse ex parte aliqua diminuenda, sed quòd Iosue futurus esset socius eius gloriæ, quæ erat in Moyse, ita tamen vt non æqualem cum Moyse gloriam esset habiturus. Nam de Moyse dicitur Deut. vlt. *Non* C *surrexit vltra Propheta in Israel, sicut Moyses.* Accepit ergo partem gloriæ, qui non parem, sed minorem atque inferiorem gloriæ excellentiam consecutus est. Patet id etiam ex sequentibus. Nam iubetur Iosue in omnibus consulere Eleazarum summum sacerdotem; Moyses autem in omni re dubia per se, & immediatè oraculum diuinum consulebat.

v. 21. *Pro hoc si quid agendum erit, Eleazar sacerdos consulet Dominum. Ad verbum eius*, scilicet consulentis Dominum & Domini sententiam referentis, *egredietur & ingredietur ipse, & omnes filij Israel*, idest, actiones suas instituent. Quod & Saül & Dauid in bellis gerendis fecisse legimus 1. & 2. lib. Regum, vt Dominum per sacerdotem consulerent, & ex Domini sententia per sacerdotem intellecta prælia committerent, hostes insequerentur, &c.

Quæritur an Iosue fecerit contra hoc præceptum D Domini, quando cum Gabaonitis fœdus inijt, ac iureiurando firmauit, & os Domini non interrogauit, vt habetur Iosue 9. Videtur quod non, quia quod hîc præcipitur vt ad verbum Domini egrediatur, &c. non sic est intelligendum, quasi ad singula quæque consulendus esset Dominus, sed id refertur ad negotia magni momenti, vt de bello aliquo graui suscipiendo, &c. Quod si tamen etiam quis putet intelligi casum dictum, videbitur Iosue in illud impegisse. Et id fortè voluit scriptura dicens: *Et os Domini non interrogauerunt*, quasi dicat, quod facere debuerant.

CAPVT XXVIII.

v. 3. *AGnos anniculos duos quotidie in holocaustum sempiternum, vnum mane, & alterum ad vesperum, &c.* Subditur deinde de sacrificio Sabbati, ac demum quoque de sacrificio Calendarum seu neomeniæ. Quorum trium sacrificiorum hæc breuis est explicatio, secundum D. Thomam, 1. 2. q. 102. art. 4. Per quotidianum, seu iuge sacrificium quod quotidie mane & vespere offerebatur, repræsentabatur perpetuitas diuinæ beatitudinis; Per sacrificium sabbatorum, quod septimo quoque die fiebat, memoria creationis, A. quæ completa est die septimo. Nam & Exodi 20. probationem præcepti de sabbato additur; *Sex diebus fecit Deus cælum & terram, & septimo requieuit.* Denique sacrificium neomeniæ, siue nouæ lunæ; hoc est, à nouilunio ad nouilunium fiebat ad commemorandum opus diuinæ gubernationis. Nam hæc inferiora præcipuè variantur secundum motum Lunæ. Et hæc ratio singulorum literalis est.

Mystica seu Prophetica horum ratio est ista: Per iuge sacrificium significatur perpetuitas sacerdotij Christi, qui est verus agnus, tollens peccata mundi. Per sacrificium sabbati significatur spiritualis requies, quam expectamus per Christum; de qua ad Hebr. 4. Per sacrificium neomeniæ prænunciatur illuminatio Ecclesiæ primitiuæ per Christum. Sicut enim per lu- B nam Ecclesia significatur, ita & per lunam nouam noua seu primitiua Ecclesia.

CAPVT XXIX.

v. 1. *MEnsis etiam septimi prima dies venerabilis & sancta erit vobis ——— quia dies clangoris est & tubarum.* *Quæritur*, quare hoc festum vocetur clangoris & tubarum? Si respondeas quia eo die tubis clangi solet, quæritur qua ex causa id fuerit institutum? *Respondeo*, causa literalis duplex assignatur. Altera, quam tradunt Hebræi, in memoriam liberationis Isaac à morte, quando immolandus erat à patre, & pro eo oblatus est aries: qui quidem aries quia hæreret cornibus inter vepres, vt scriptura commemorat, idcò Israëlitæ hoc die clangebant cornibus, C seu buccinabant. Sed non admodum probabile hoc est; nam neque scriptura quicquam tale nobis vsquam innuit, neque vlli graues authores ex veteribus eam rationem tradiderunt, neque per se rationem magnam habet, ob eius rei memoriam, peculiariter institutum fuisse hoc tam solemne festum. Et sanè multa erant alia huius similia, quæ pari ratione tale festum requirebant, vt liberatio Abraham de Vr Chaldæorum, liberatio Iacob de manu fratris, natiuitas Isaac ex matre sterili, &c. Sed & reliqua festa non pro particulari aliquo; sed pro communi bono instituta omnia videntur; scilicet creationis ac gubernationis mundi, liberationis totius populi ex Ægypto, legis populo datæ in monte Sinaï, messis collectæ feliciter, & postea pro liberatione per Iudith, Esther, & Machabæos, similiter totius populi.

Itaque altera ratio probabilior ista redditur, nimi- D rum vt hoc clangore tubarum, homines admonerentur se præparare ad festa alia, quæ hoc eodem capite, eodem mense septimo præscribuntur. Propheticè autem festum tubarum significauit prædicationem Apostolorum per vniuersum orbem terrarum.

CAPVT XXX.

v. 3. *SI quis virorum votum Domino vouerit ——— omne quod promisit implebit.* Sed ante omnia intellige si votum, seu iuramentum sit factum de re licita. Nam si sit res illicita, sicut malè promittitur seu iuratur, ita malè, imò & pejùs impletur. Verbi gratiâ, iurauit aliquis se seruaturum & defensurum ciuitatem aliquam contra legitimum Principem, talis & iuran- E do grauiter peccauit, & iuramento suo non tenetur; & si implere voluerit, peccabit etiam longè grauiùs: sicut Herodes, qui quod imprudenter iurauerat, vt August. loquitur; sceleratè impleuit, occidendo Ioannem Baptistam.

Deinde circa hanc legem obseruandum est non comprehendi illos qui sunt in alterius potestate; vt serui qui nihil vouere possunt, per quod aliquo pacto impediatur seruitium Domino debitum; item religiosi, id est, quicunque professi sunt vitam Monasticam, qui sine Superioris consensu, nec vouere pos-

sunt, nec, si fortè vouerint, votum sine eius arbitrio A implere. Similiter filius familias suo arbitratu vouere non potest de ijs in quibus patri subjectus est, velut de abstinentia ciborum, de visitatione templorum, de peregrinatione ad loca sancta. Ceterùm de rebus ad statum totius vitæ pertinentibus, velut de ingressu religionis ac matrimonio, vouere ac disponere potest. Et tale votum ac dispositio eius rata est, etiamsi non accesserit consensus parentum.

v. 4. *Mulier si quippiam vouerit & se constrinxerit iuramento quæ est in domo patris sui, & in etate adhuc puellari, si cognouerit pater — & tacuerit, voti rea erit — sin autem statim vt audierit, contradixerit pater —— irrita erunt, &c. In etate puellari,* Hebraicè est in pueritiis suis, id est, in adolescentia sua, scilicet dum adhuc moratur apud patrem nondum nupta. Non enim B significatur irritari posse votum puellæ propter ætatis immaturitatem, sed irritari posse à patre, quia cum patre habitat, & nondum nupta est. Nam si nupta sit, tum à viro poterit irritari. Loquitur autem Moyses de votis earum rerum quæ ad conuictum domesticum spectant, vt de jejunando, de abstinendo à certis cibis, de certo vestitu, de proficiscendo ad templum & offerendis muneribus: non autem de ea re quæ pertineret ad dispositionem totius vitæ, vt de ingressu religionis, de perpetua continentia. Qualia vota tunc non erant in vsu. Nec opus esset hæc à patre irritari, si puella non haberet sufficientem ætatem discernendi de talibus; quia ante illam ætatem ipso iure naturæ talia vota non sunt obligatoria: Vide nostra in 4. dist. 28. §. 3.

v. 10. *Vidua & repudiata quicquid vouerint, reddent.* C Hîc videri potest repudiatam, perinde vt viduam, esse sui iuris, & verè solutam à lege viri, vinculoque conjugij. Sed dicendum solutam esse non secundum rei veritatem, sed legis permissione & conniuentia. Propterea lex de ea sicut de soluta hîc loquitur, præsertim quia cùm dimissa esset à viro, nec ampliùs cum eo habitaret, non poterant ejus vota à viro cognosci: imò vir eam dimittens quantùm in se erat, liberam faciebat ad vouendum, & omnino agendum quod vellet; & proinde relicta est suo iuri. Hîc nihil dicitur an mulier possit irritare vota mariti sui. Ex quo intelligitur, quòd hic non agatur de potestate viri quatenus est conjux habens potestatem corporis conjugis suæ, (sic enim etiam potest mulier irritare vota viri sui quatenus eum redderent ineptiorem ad opus tori conjugalis) sed quatenus est caput totius familiæ, quam habet gubernandam. D

v. 16. *Portabit ipse iniquitatem eius.* Hoc dicitur de viro contradicente voto vxoris, illudque reuocante. Et sensus est; Mulier quidem absoluetur à voto suo, neque peccabit quòd votum non reddat: Vir autem peccati reus erit, si malè votum vxoris cassauerit seu irritauerit. Quasi ergo sic dicit. Iniquitas mulieris transibit ad virum, vt authorem voti non implendi.

CAPVT XXXI.

v. 8. **B***alaam quoque filium Beor interfecerunt gladio.* Mirum hoc videri posset, cùm suprà cap. 24. dicatur Balaam reuersus ad locum suum, qui vt diximus, putatur fuisse in Mesopotamia. Alij hinc existimarunt ipsum fuisse Madianitam, aut certè finitimum terræ Madian. Sed verisimilius est ipsum re- E uersum ad aliquod spatium, deinde hospitio apud Madianitas aliquamdiu detentum, & sic, priusquam longius discederet, occupatum fuisse vnà cum toto illo populo Madian; sicque non potuisse euadere gladiũ filiorum Israël. Nam, vt diximus cap. 23. quod ipse Balaam ibi dicit se adductum de Aram, Septuaginta interpretantur Mesopotamiâ, & ipse quoque noster interpres Deut. 23. dicit eum venisse de Mesopotamia.

v. 14. *Iratusque Moyses Principibus exercitus —— ait: Cur fœminas reseruastis?* Verisimile est, à Domino præceptum fuisse vt omnes internecione delerent; alioqui enim hæc objurgatio de reseruatis fœminis ac paruulis locum non haberet, quum illi sexui & ætati parcendum esse in bello, ipsa ratio suadeat. Vel ideò Moyses cum illis expostulat de fœminis reseruatis, quia malo suo edocti scire debebant periculosam sibi fore tot alienigenarum mulierum cohabitationem. Quare aut dimittendæ erant, aut, quod tutius, occidendæ. Cur igitur nunc v. 18. virgines iubet reseruari? Quia illæ & ad fallendum populum propter simplicitatem adhuc minùs aptæ erant; & facilè ad ritum populi Israëlitici poterant traduci; & tanquam captæ bello iuxta legem accipi poterant in vxores, non obstante alia lege quæ prohibebat ne filias earum gentium, contra quas pugnaturi erant, sibi in vxores acciperent, tum quia Madian non erat ex illis gentibus quarum terra pópulo promissa fuerat, tum quia hæ filiæ non tradebantur à parentibus earum filiis Israël in conjugium, sed iure belli accipiebantur, parentibus interfectis; vel ita, vt amicitiæ cum infideli populo ineundæ, nullum ex eo facto illis esset periculum: quæ nimirum causa fuit illius prohibitionis sanciendæ. Iussi sunt autem paruuli interfici: quia illorum educatio fuisset Israëlitis, semper ad iter & bellum expeditis, grauis & onerosa; nec ex illis, qui paternæ necis memores semper malo animo erga ipsos fuissent, magnam vtilitatem sperare poterant.

v. 15. & 16. *Cur feminas reseruastis? Nonne istæ deceperunt filios Israel ad suggestionem Balaam?* De hoc sic August. Hoc consilium malignum, vt ad illecebram feminæ subijcerentur, per quas non solùm corporaliter, sed & spiritualiter in adorando idolo fornicarentur, quando dederit Balaam, Scriptura non dixit: Ex hoc tamen loco certum est eum hoc consilium dedisse. Quod & indicatur Apoc. 2. vbi cuiusdam Ecclesiæ Angelo dicitur: *Habes illic tenentes doctrinam Balaam, qui docebat Balac mittere scandalum coram filiis Israël, edere & fornicari.* Et hoc creditur consilium, quod rectè innuit Balaam, cap. 24. ne omninò indonatus abiret homo auarus, cùm dicit: *Veruntamen pergens ad populum meum, dabo consilium, quid populus tuus populo huic faciat extremo tempore.* Vendidit ergo malum ac detestandum consilium, qui prohibitus à Domino maledictionis oraculum vendere non poterat.

v. 27. *Diuidesque ex æquo prædam inter eos qui pugnauerunt, & inter omnem reliquam multitudinem.* Quomodo hæc diuisio posteà in legem transierit, & quomodo intelligenda sit, Vide 1. Reg. 30.

v. 28. *Et separabis partem Domino ab his qui pugnauerunt & fuerunt in bello, vnam animam de quingentis, tam ex hominibus quàm ex bobus, & asinis & ouibus, dabis eam Eleazaro sacerdoti, quia primitiæ Domini sunt. Ex media quoque parte filiorum Israël accipies quinquagesimum caput hominum & boum & asinorum & ouium, cunctorumque animantium, & dabis ea Leuitis.* Cur illic quingentesimum caput; hic verò quinquagesimum penditur? An quia prior pars cedebat sacerdotibus, in primitias Domini; posterior vero, Leuitis excubantibus in tabernaculo Domini? Cùm enim Sacerdotes adhuc perpauci essent, scilicet soli Eleazar & Ithamar & filij eorum (nam sub Eleazaro sacerdote ceteros sacerdotes comprehensos intelligo) Leuitæ verò sacerdotum comparatione permulti: meritò ex vna parte prædæ quæ erat pugnatorum; sacerdotes quingentesimam dumtaxat partem, acceperunt: ex altera verò æquali, quæ erat reliquæ multitudinis, quinquagesimam partem acceperunt Leuitæ. Homines autem in hac præda pro solis feminis accipiuntur. Nam masculi omnes iussi fuerant

interfici. Et quamuis neque hominem, neque asinum liceret sacrificare; licebat tamen eos offerre sacerdotibus ac Leuitis, in vsum ac possessionem eorum, tanquam stipendia ministerij ipsorum in tabernaculo Domini: quomodo ijs offerebantur primitiæ ac decimæ & alia hujusmodi, quæ eis in cibum & vsum priuatum cedebant: inter quæ & homines esse poterant, vt serui & ancillæ: & asini, vt jumenta.

v. 53. *Vnusquisque enim quod in præda rapuerat, suum erat.* Liranus intelligit hoc ideo subjungi, quia cùm possent bellatores retinere quod rapuerant de inanimatis, tanquam suum, eò quòd inde nihil debebatur tabernaculo vel sacerdotibus ac Leuitis: tamen ex deuotione totum dederunt, propterea quòd Dominus eos omnes saluos reduxisset de prælio. Verùm Hebræa sic habent: *Viri exercitus prædati sunt, quisque sibi.* Id est milites qui fuerant in exercitu, diripuerunt quisque per se, hoc est, id quod prædati sunt retinuerunt sibi, neque dederunt suis centurionibus. Et nota in Hebræo non addi causalem conjunctionem, *quia*, vel *enim*. Hoc ergo, ni fallor, vult scriptura, spontaneam illam oblationem auri & ornamentorum, factam fuisse à solis principibus exercitus, id est, à tribunis & centurionibus, idque ex spolijs quæ ad ipsos spectabant. Ceterùm milites gregarios sua spolia sibi retinuisse, neque huiusmodi oblationem facere voluisse; præsertim quia nec opus erat tanti auri atque ornamentorum oblatione in vsum tabernaculi. Sic & Vatablus.

CAPVT XXXII.

v. 1. **F**ilij autem Ruben & Gad. His jungebatur etiam dimidia tribus Manasse, licèt hîc non exprimatur. Patet autem illud ex progressu narrationis, vbi dicitur Moyses dedisse filiis Gad & Ruben, & dimidiæ tribui Manasse terras desideratas.

v. 1. *Et erat illis in iumentis infinita substantia.* Oleaster putat eos abstinuisse à suis pecoribus comedendis, ne alijs fratribus inuidiam facerent. Sed sine causa hoc dicitur, nec habet apparentiam, quòd carnales homines, nulla lege vrgente, sponte sua abstinerent à carnibus quibus abundabant. Et ad quid alerent, nisi vt comederent? Nec erat inuidiæ periculum. Alij enim alijs rebus abundabant easque res inter se commutabant pretio. Nec alijs pecora deerant, licèt non perinde abundarent.

v. 2. *Cumque vidissent Iaser & Galaad aptas animalibus alendis terras.* Vocatur terra Galaad per anticipationem. Cùm enim Galaad fuerit filius Machir, filij Manasse, filij Ioseph, nondum ea terra potuit vocari Galaad, quando ab illo populo dimidiæ tribus Manasse nondum erat habitata. Quod enim peculiariter ista dimidia tribus in possessionem accèperit terram Galaad, disertè dicitur sub finem huius capitis. Hinc apparet ista non esse scripta à Moyse, sed ab alio post mortem eius, postquam illi terræ iam inditum erat hoc nomen, vt vocaretur terra Galaad. Nisi quis contendat eam iam ante hoc nomine vocatam fuisse, non à filio Machir, sed ab alio quopiam; sicut & mons Galaad Gen. 31. longè ante natum Manasse, cuius nepos fuit Galaad.

v. 10. *Qui iratus iurauit dicens: Si videbunt homines isti, &c.* Phrasis ista frequens est in Scriptura. Sic Psalm. 94. *Quibus iuraui in ira mea, Si introibunt in requiem meam.* Et Isaiæ 22. *Si dimittetur iniquitas hæc vobis, donec moriamini.* Quidam hanc Scripturæ locutionem explicare volentes dicunt (*Si*) positum esse pro (*non*) vt si videbunt homines isti, id est, non intrabunt; Si dimittetur, id est, non dimittetur. Sed friuola est hæc expositio. Neque enim vspiam apud Hebræos (*si*) pro (*non*) accipitur, non magis quàm apud Latinos. Est igitur in hac phrasi agnoscenda Apo-

A siopesis; id est, reticentia vehemens alicuius subintellecti; vt sit sensus: Si videbunt homines isti terram, supple, non sim Deus; aut non habear verax: hanc enim vim habet iuramentum quod ferè in talibus præfigitur. Et similiter explicentur similes locutiones. Vide Comment. nostrum Heb. 3. vers. 11.

v. 12. De Caleb & Iosue. *Isti impleuerunt voluntatem meam.* Sic ipse Dominus. Ex quo discimus contra hodiernos iustitiæ bonorum operum oppugnatores, iustos in scriptura sacra ita commendari; vt non tantùm dicantur facere voluntatem Dei eiusque mandata, sed etiam implere & perficere. Non quòd omni peccato careant, sed quòd multa tamen faciant, in quibus nihil prauum aut vitiosum reperiatur, quæ proinde eiusmodi sunt, vt sustinere possint districtum iudicium Dei.

v. 14. *Et ecce*, inquit, *vos surrexistis pro patribus* B *vestris, incrementa & alumni hominum peccatorum.* Cur hæc noo dicuntur præcipitanter & temerè à Moyse, causa nondum audita? Et vbi est illud quod dictum est cap. 12. *Moysen fuisse omnium hominum mitissimum? Respondeo*, Moyses sciebat durum illum & ceruicosum populum huiusmodi verbis compellandum esse, seruata interim mansuetudine in corde. Neque fuit præcipitantia iudicij, sed tantùm dura allocutio priusquam absolutè de re sibi proposita responderet. Deinde eorum petitio sic nudè proposita, vt ab illis proponebatur, huiusmodi merebatur responsionem: idque bene probat Moyses suis verbis. Erat enim irrationabile, vt hæ tribus statim occuparent & possiderent terram, quam non illæ solæ, sed totus populus subjecerat. Et idcirco necesse erat vt hæ tribus, si hujus terræ possessionem vellent habere, vicissim aliquid dignum præstarent reliquo populo. Id autem C promittunt sequentibus verbis, & ea demum promissione petitionem suam rationabilem faciunt. Promissio erat quòd ipsi præcessuri essent armati fratres suos trans Irdanem, & expugnaturi cum eis habitatores terræ Chanaan, nec priùs redituri quàm fratres ipsorum etiam suas adepti essent possessiones.

Quæritur, quare hæc petitio non derogauerit diuinæ promissioni, quâ promiserat posteritati Abrahæ terram Chanaan? nam harum tribuum possessio fuit extra illam terram.

Primùm respondeo, terram Chanaan non fuisse promissam toti posteritati Abrahæ, nec toti posteritati Isaac, vt liquet. Vnde non est necesse ad totam Iacob posteritatem referri, sed sufficit quòd Deus illam dederit posteris Abrahæ, Isaac, & Iacob, licèt non omD nibus; præsertim eo accedente, quòd istæ tribus non peterent. Secundò & plenius *Respondetur.* Sub terra Chanaan promissa comprehendi posse etiam regiones aliquas adjacentes & contiguas illi terræ, & sic etiam in his tribubus impletam fuisse promissionem. Tertiò & plenissimè dicitur, has regiones, de quibus hîc mentio, etiam directè & expressè contineri sub promissione: erat enim terra Amorrhæi, vt infrà hoc eodem cap. dicitur. Et vtique præcipuus rex terræ vocabatur Sehon rex Amorrhæorum. Atqui terra Amorrhæorum in promissione comprehenditur, vt expressè dicitur Genes. 15. & in Exodo frequenter. Igitur diuina promissio cœpit impleri, quando his tribubus concessum fuit E quod petebant.

v. 26. *Paruulos nostros, & mulieres & pecora relinquemus in vrbibus: nos autem omnes expediti pergemus ad bellum.* Non omnino omnes, vt videtur, viri, sed omnes bellatores, neque enim mulieres cum patuulis relinqui poterant in vrbibus multo tempore sine omni præsidio virorum. Vide pleniùs Iosue 22.

CAPVT XXXIII.

v. 4. NAm & in diis eorum exercuerat vltionem. Qualis fuerit hæc vltio aut hoc iudicium (nam ita Hebræa sonant) Scriptura tacuit, D. Hier. autem in Epistol. ad Fabiolam explicans quadraginta duas istas mansiones secundum sensum mysticum, de hac vltione ita loquitur. Hebræi autumant, quòd nocte illa, quâ egressus est populus Israël de Ægypto, omnia in Ægypto templa destructa sint, siue motu terræ, siue ictu fulminum. Spiritualiter autem discimus, quòd egredientibus nobis de Ægypto, errorum idola corruant, & omnis peruersarum doctrinarum cultura quatiatur. Sic ille, dicit autem *in diis*, non in *Deos*, quia hæc vltio exercebatur in Ægyptios, quia eorum peccata puniebantur. Exercebatur autem in diis eorum tanquam in ijs rebus per quas peccauerant, eas pro Dijs impiè colendo. Non exercebatur in ipsos Deos, quasi Dij eorum punirentur. Nam Dij Ægyptiorum aut erant inanimata simulacra, aut bestiæ irrationales, velut bos, caper, aries, crocodilus, canis, felis, & huiusmodi, quæ ipsa non peccant, sed per quæ homines peccant. An & hic sensus reddi potest? Non tantùm primogenita plebis & pecorum, sed & procerum Ægypti, imò ipsius regis primogenitum Dominus percussit; proceres enim, id est, iudices populi interdum Dij appellantur. Si sic intelligas, iam hoc non erit contra ea quæ dicta sunt in Exodo. Nam ibi cap. 12. dictum fuit omne primogenitum Ægypti fuisse interfectum, à primogenito Pharaonis vsque ad primogenitum captiuæ quæ erat in carcere. Comminationis autem diuinæ verba, sic habebant eodem capite: *Percutiam omne primogenitum in terra Ægypti ab homine vsque ad pecus, & in cunctis Diis Ægypti faciam iudicia.* Vide eo loco interpretes.

v. 52. *Disperdite cunctos habitatores terræ illius. Quæritur*, quare non potiùs iubentur conuerti? *Respondeo*, quamvis vix dubitandum sit, quin, si eis vera religio fuisset prædicata, fuissent aliqui ex ijs conuersi sicut de Tyro & Sydone dicit Dominus; noluit tamen Deus eis annunciari ab Israëlitis veram religionem; quia nondum tempus venerat, quo per nationes veræ fidei lumen diffundendum esset. Tum etiam quia ex nationum consortio plus nocumenti accepissent filij Israël, quàm fructus illi essent consecuturi ex annunciata illis veritate, fide, cultuque vnius Dei.

CAPVT XXXIV.

v. 3. ET habebit terminos contra Orientem mare *salsissimum*. Quod hîc vocat interpres noster *mare salsissimum*, alibi vocat mare salsum; quomodo etiam verterunt Septuaginta. Hebr. est (*mare salis.*) Est autem idem illud quod apud seculares scriptores mare mortuum vocatur, & *Lacus Asphaltites*, à bitumine, propterea quod sit ita bituminosum, spissum & salsum, vt neque nauigationi aptum sit, neque pisces, aut omnino viuens aliquid gignat, aut nutriat. Hic lacus eam regionem occupat, in qua erant quinque ciuitates, Sodoma, Gomorra, & aliæ, quas Deus propter inhabitantium peccata subuertit igne & sulphure. Quæ regio postea in lacum seu mare mortuum conuersa omnibus inspectantibus terribilem quandam memoriam renouat diuinæ vindictæ super peccatores. Subuersæ enim sunt in exemplum iusti iudicij Dei, vt Iudas ait in sua Epistola.

v. 4. *Qui circumibunt Australem plagam per ascensum Scorpionis.* Hebr est plurale, *ad ascensum Scorpionum.* Est autem Ascensus Scorpionis seu Scorpionum, nomen loci, Hebr. *Maala Harrabim*, ne quis hîc imaginetur ascensum Scorpionis in signo cælesti sic dicto. Fit etiam huius loci iterum mentio Iosue 15. & Iudic. 1. Liranus putat esse nomen montis

A sic appellati à multitudine scorpionum, quos habeat.

v. 11. *Contra Orientem ad mare Cenereth.* Intelligitur mare, quod posteà, nomine paululum immutato, vocatum fuit Genezareth. De quo aliquoties in Euangelio. Idem vocatur & mare, seu lacus, seu stagnum Tiberiadis & Galilææ.

CAPVT XXXV.

v. 13. & 14. DE *vrbibus quæ ad fugitiuorum subsidia separantur, tres erunt trans Iordanem, & tres in terra Chanaan. Quæritur*, quare non plures in terra Chanaan, vel pauciores trans Iordanem, pro ratione numeri tribuum, & magnitudinis terræ? *Respondendum* videtur, quia expediebat homicidas etiam inuoluntarios quàm longissimè abesse à loco commissi homicidij, vt sic passim homicidæ ex terra Chanaan, etiam possent fugere trans Iordanem. Interim quia remotior pars terræ Chanaan longiùs inde aberat, quàm vt potuissent homicidæ facilè trans Iordanem pertingere, vt non propinquorum aliquis eos insequens interim assequeretur; propterea etiam in ipsa terra Chanaan totidem deputatæ fuerunt, nempe similiter tres vrbes refugij.

v. 16. *Si quis fero percusserit; & mortuus fuerit qui percussus est: reus erit homicidij, & ipse morietur.* Addit: *& mortuus fuerit, &c.* Non quòd coram Deo minùs sit reus qui ferro percutit, licèt mors percussi non sequatur, cùm in Dei iudicio sola etiam voluntas æqualiter cum facto puniatur, quemadmodum & in bonis præmiatur, sed quia homines qui cordium secreta non intuentur, de voluntate non iudicant nisi ex facto. Quare si mortuus non fuerit qui percussus est; non erit percussor homicidij reus in iudicio humano.

v. 19. *Propinquus occisi homicidam interficiet:* & rursum v. 21. *statim vt inuenerit, iugulabit.* Hæc verba ita sonare videntur, quasi liceat propinquo eius, qui occisus est, etiam non habitâ Iudicis sententiâ, homicidam vbicunque inuenerit, occidere. Sed non ita intelligi posse, ex hoc eodem cap. ostenditur: Sequitur enim: *Quod si fortuito, & absque odio & inimicitiis quicquam horum fecerit, & hoc audiente populo fuerit comprobatum, ——— liberabitur innocens de vltoris manu.* Et infrà etiam clariùs: *Homicida sub testibus punietur. Ad vnius testimonium nullus condemnabitur.* Oportebat ergo causam homicidæ quamuis fugitiui prius examinari in iudicio, auditis testibus; in quo si condemnatus esset tanquam homicida voluntarius, tum demum poterat propinquus occisi homicidam, vbicumque eum inuenisset, interficere, etiam in vrbe refugij. Nam vrbes refugij non erant constitutæ nisi pro ijs qui sanguinem nolentes fudissent: & alibi de homicida voluntario dictum; *De altari meo auelles eum.* Liranus super Iud. 8. videtur quoque sentire, quòd propinquus occisi teneretur esse executor huius iustitiæ; sed verisimilius est, cum potuisse quidem per se illum occidere, si vellet, sed non debuisse, fuisseque etiam tum ministrum iustitiæ publicæ, qui id tunc faceret.

CAPVT XXXVI.

v. 7. OMnes enim viri ducent vxores de tribu & cognatione sua, & cunctæ fœminæ maritos de eadem tribu accipient. Lex ista non eodem modo ab interpretibus exponitur. Alij eam sic exponunt, vt putent generaliter prohibitum fuisse, ne quis vxorem ducat de tribu non sua; ne etiam nubat mulier viro ex aliena tribu. Alij verò intelligunt legem non vlteriùs extendendam esse, quàm vsque ad periculum transferendæ hæreditatis de vna tribu in aliam. Vnde dicunt solùm pertinere ad eas fœminas, quæ hæreditatem acceperunt patris sui, propterea quod fratres

non haberent, cujusmodi fuerunt hæ filiæ Salphaad, quæ vt suprà capite 27. dictum est, iubebantur succedere in possessiooem debitam patri. Fœminæ autem quæ fratres habebant in hæreditatem non succedebant: & proinde ex earum connubio, cum viris alterius tribus, non accidebat translatio hæreditatis in aliam tribuum.

Hæc sententia confirmatur *primùm* ex occasione legis, quia de talibus fœminis, & non de alijs, quæstio proponebatur; *secundò* ex ratione legis quæ hîc subjicitur. Cùm enim dictum esset: *& cunctæ fœmina de eadem tribu maritos accipient*, pro ratione subjicitur, *vt hæreditas permaneat in familijs*: *Tertiò* exemplis sanctorum virorum in contrarium. Primò enim legitur Dauid vxorem accepisse Michol filiam Saül, cùm Dauid esset ex tribu Iuda, Saül autem & filia eius Michol ex tribu Benjamin. Secundò legimus Ioadan summum Pontificem in vxorem accepisse Iochabeb sororem Ochoziæ Regis Iuda 2. Paralip. 22. Quin & Elisabeth vxor Zachariæ sacerdotis fuit, & nihilominus ab Angelo vocatur cognata B. Virginis Mariæ; quæ sine dubio fuit ex progenie Dauid, & de tribu Iuda. Denique 1. Regum 17. Saül promittit filiam suam se daturum illi qui percussisset Philisthæum, nullam tribum excipiens. Ex quibus apparet quòd vbi periculum non erat transferendæ hæreditatis, quælibet tribus cum qualibet alia misceri potuerit. Hanc sententiam vt probabilem sequitur etiam Iansenius super illud Lucæ 1. *Et ecce Elizabeth cognata tua.* Qui prohibitionem generalem intelligunt, respondent ad jam dicta exempla, in hac lege dispensatum fuisse, in tribu Leui & Iuda, tum propter nobilitatem vtriusque; (altera enim erat sacerdotalis, altera regia,) tum vt hac ratione, pax publica & religio vera magis fouerentur: sed non ostendunt vbi sit dispensatum; tum etiam non video quomodo excusent conjugium Dauid cum Michol, tum & generalia verba illa Saül 1. Reg. 17.

FINIS LIBRI NVMERORVM.

ANNOTATIONES

IN DEVTERONOMIVM.

CAPVT PRIMVM.

v. 1. **H**Æc *sunt verba, quæ locutus est Moyses ad omnem Israël.* Quidam per omoem Israël totum populum intelligunt, vt ideò omnes conuocati fuerint, vt omnium approbatione lex à Moyse repetita confirmaretur. Sed non est verisimile totum populum, in quo, præter imbellem ætatem & sexum, erant sexcenta millia virorum, potuisse vnius hominis vocem audire & intelligere. Proinde dicendum, sermonem Moysi habitum fuisse tantùm ad Principes totius populi, qui quia reliquum populum repræsentant, rectè ad omnem Israël dicitur verba fecisse. Simili ergo modo rectè quoque licebit dicere, totam Ecclesiam in Concilijs vniuersalibus præsentem esse, quia Episcopi præsentes sunt, qui reliquam multitudinem repræsentant.

v. 5. *Cœpitque Moyses explanare legem.* Nota, Moyses propriè non tulit legem veterem, sed velut internuncius Dei ad populum, eam à Deo accepit, & populo attulit, proposuit, explanauit. Ita cap. 4. hujus libri. *Ista est lex quam proposuit Moyses coram filiis Israël.* Vnde nec propriè Moyses fuit legislator, sed tantùm diuinæ legis prolator ad populum Dicitur quidem aliquoties Moyses hæc & illa præcepisse, imò infrà cap. 33. *Legem præcepit nobis Moyses*, & Iosue 1. *Facias omnem legem, quam præcepit tibi Moyses*, & Marci 10. Christus sic loquitur: *Quid vobis præcepit Moyses?* Et passim vocatur lex Moysi: Sed sensu iam dicto, quia Moyses legem à Deo acceptam attulit ad populum, habens mandatum vt eam populo proponeret, explanaret, & transgressores, authoritate sua, ex eius præscripto, puniret.

v. 17. *Ita paruum audietis, vt magnum. nec accipietis cuiusquam personam, quia Dei iudicium est.* Vox Moysis ad iudices est, q. d. Estis iudices vice Dei, hoc est, vt Iosaphat posteà suos iudices admonebit, 2. Paralip. 19 *Non hominis exercetis iudicium, sed Domini.* Sicut ergo Deus personam cuiusquam non accipit; ita nec vos accipere debetis. Accipere autem personam in iudicio, est in iudicando considerare qualitatem seu conditionem personæ, quæ ad causam non pertinet. Nam si sit in persona qualitas aliqua, quæ ad causam pertineat; ea in judicio omninò considerari potest, & debet. Verbi gratiâ, si quis magistratum verberauerit, & ob eam causam grauiori pœna dignus judicetur, quàm si verberasset aliquem ex plebe; non est acceptio personæ; quia qualitas illa personæ attenditur, quàm attendere oportebat. Sed si quis hominem diuitem, aut etiam in magistratu constitutum, de injuria pauperi irrogata accusatum & conuictum, absoluat propterea quia diues est, aut potens: talis iudex incidit in acceptionem personarum, quam scriptura toties damnat. Vide etiam 2. Paralip. 19.

v. 37. *Cùm mihi quoque iratus Dominus propter vos, dixerit: Nec tu ingredieris illuc.* Illud (*propter vos*) connectendum est præcedentibus, vt patet ex capite 3. vbi hoc repetitur. Dicitur autem Dominus fuisse Moysi iratus propter populum, vel quia Moyses occasionem peccandi habuit ex incredulitate, & duritia populi, propter quam dubitauerat an Deus facturus esset quod promisisset: vel etiam quia Deus puniens populum exclusione à terra promissionis propter grauia eius peccata, rebellionis, murmurationis, seditionis, incredulitatis, idololatriæ, etiam Moysen populi ductorem in eandem pœnam exclusionis inuoluit; tametsi non ita grauiter peccasset, & alioqui eum non sic puniturus esset.

v. 44. *Persecutus est vos sicut solent apes persequi*; id est, sicut apes irritatæ ab hominibus eos solent persequi: Hebraïcè, *& persecuti sunt vos, quemadmodum faciunt apes*, id est facere solent. Ne igitur putes persequi passiuè dictum esse, sicut 1. Reg. 26. *Sicut persequitur perdix in montibus.*

CAPVT SECVNDVM.

v. 5. **Q**Via *in possessionem Esau dedi montem Seir.* *Quomodo* valet hæc ratio? cùm & cæteris gentibus suas possessiones non alius dederit, quàm Deus? qui terram dedit filiis hominum, Psalm. 113. Quin & hac donatione non obstante, posteà sub Dauide Deus Idumæam subjecit populo Israël. Sed dicendum est, quod sicut Genes. 15. de Amorrhæis di-

ctum erat; ita & hîc nondum impletæ essent iniquitates Idumæorum, siue filiorum Esaü, sic vt præponderarent meritis Isaac, ob quæ Deus montem illum Seir, Esau concesserat. Et eodem modo quoque intelligendum est quod hoc eodem capite dicitur, de Moabitis & Ammonitis, se non daturum filiis Israël quicquam de terra eorum, quia filiis Loth eam dedisset in possessionem. Certè ob merita Loth Deum multa bona aliis præstitisse, ex Genesi manifestissimum est. Nam propter ipsum, & familia eius ex incendio Sodomorum liberata fuit, & generi quoque eius liberati fuissent, si voluissent. Quin & Segor ciuitas integra seruata fuit. Longè autem aliud de Chananæis fuit. Non enim illis terra fuerat data propter meritum aliquod patrum eorum, sed contrà, pater eorum Chanaan propter suum & patris sui Cham peccatum, fuit à Noë maledictus Gen. 9.

v. 28. *Tantum est, vt nobis concedas transitum sicut fecerunt filij Esau, qui habitant in Seir.* Non pugnat cum his quod Num. 20. Rex Edom, (quo nomine filij & posteri Esaü intelliguntur) pertinaciter videatur semel, atque iterum Israëlitis transitum negasse; Nam potuit id quod priùs negarat, aliqua parte posteà concedere; imò & concessit, eatenus, vt per extremos eius fines possent iter facere. Et hoc est quod initio huius capitis narrat Moyses his verbis: *Et circuiuimus montem Seir longo tempore. Dixitque Dominus ad me: Sufficit vobis circuire montem istum: ite contra Aquilonem; & populo præcipe dicens: Transibitis per terminos fratrum vestrorum filiorum Esau, qui habitant in Seir, & timebunt vos.* Ex quibus verbis vltimis colligitur Regem Edom, hoc est, filiorum Esaü tandem præ timore de sua pertinacia remisisse, & eatenus, vt dictum est, transitum concessisse.

CAPVT III.

v. 5. *Cuncta vrbes erant munita muris altissimis, portisque ac vectibus, absque oppidis innumeris, quæ non habebant muros.* In Hebræo idem est vocabulum, pro quo noster interpres modò vertit *vrbes*, modò *oppida*, modò *ciuitates*. Comprehenduntur autem eo nomine etiam vici seu pagi, ac similia loca non murata, in quibus aliqua sit hominum frequentia.

v. 23. *Precatusque sum Dominum in tempore illo. Quæritur*, cùm Moysi iam ante prædictum esset quod terram promissionis non esset ingressurus, idque ob incredulitatem suam ad Aquas contradictionis: quomodo hîc non committat nouum peccatum incredulitatis, vtpotè non conformans se diuinæ voluntati? *Respondeo*, prædictiones diuinæ, quibus pœna vel afflictio, vel quodcunque malum prædicitur, non semper definitiuam continent sententiam, sed frequenter tantùm sunt comminatoriæ; Sic illud ad Ezechiam; *Morieris, & non viues*; & item ad Ionam; *Adhuc tres dies, & Niniue subuertetur*; Ita fieri potuit, vt Moyses sententiam Dei intellexerit, tanquam comminatoriam, aut saltem dubitauerit, vtrum definitiua esset sententia, an verò comminatoria tantùm; maximè cùm iam recenter reges aliquot debellasset, & eorum terram populo distribuisset, Vnde spem concipere poterat etiam Iordanem transeundi. Sic ergo similis erat oratio Moysi orationi Ezechiæ, qui audita prædictione illa, *Morieris, & non viues:* tamen precatus est, & vita ei producta est. Aliter respondere posset, ipsam Moysi orationem similem fuisse orationi Christi petentis calicem passionis à se remoueri; vt scilicet non esset propriè oratio, sed tantùm declaratio quædam voluntatis ac desiderij naturalis. Sicut enim naturaliter refugimus mortem & passiones, ita naturaliter desideramus vitam, & vitæ commoda. Sic autem intelligendum esset Moysen in

A oratione addidisse aut subintellexisse illud: *Veruntamen non mea, sed tua voluntas fiat.*

v. 25. *Transibo.* inquit Moyses, *& videbo terram hanc optimam trans Iordanem.* Quæstio hîc nascitur, quare Moyses tantopere expetiuit intrare corporaliter terram promissionis, & corporalibus oculis eam lustrare, cùm esset tam sanctus Propheta, qui corporalem illum adspectum non magni facere debebat? maximè cùm iam ante etiam longè majora ipsi essent ostensa; velut quòd Deus palam & non per ænigmata cum ipso tam familiariter ageret, vidissetque tam frequenter Dei magnalia, & stupenda opera? Ad quod videtur respondendum, quòd Moyses id desiderârit
B tantòpere duas ob causas. Cùm enim vir sanctus esset, tangebatur deuotione videndi & perlustrandi ea loca, in quibus sanctissimi Patriarchæ progenitores ipsius ac tòtius populi, peregrinati fuerant, & diuinas promissiones acceperant; sicut nunc ex deuotione, ob memoriam sanctorum, loca conuersationis eorum piè à fidelibus visitantur. Tum secundo, cùm etiam Propheta esset, meritò desiderabat videre coram & venerari ea loca, in quibus omnium Prophetarum Dominus, semen illud benedictum, Patriarchis promissum, aliquando conuersari deberet, & redemptionis humanæ mysterium peragere.

CAPVT IV.

v. 2. *Non addetis ad verbum quod ego vobis loquor, nec auferetis.* Non facit hoc neque contra traditiones solemnes Ecclesiæ, neque contra
C eius præcepta & constitutiones. Nam, primò, prohibetur hîc potissimum, ne quidquam immutetur circa sacrificia à Deo præscripta; Nam ita habetur infrà cap. 12. vbi hoc idem præceptum repetitur: *Non facies similiter Domino Deo tuo. Omnes enim abominationes quas auersatur Dominus, fecerunt Diis suis offerentes filios & filias, & comburentes igni.* Et subnectitur; *Quod præcipio tibi, hoc tantùm facito Domino, nec addas quidquam, nec minuas.* Non dicit simpliciter, (*hoc tantum facito*) sed (*hoc tantùm facito Domino*) scilicet in sacrificiis. Non ergo prohibuit Dominus præcepta aliqua condi, pro temporum opportunitate; sed tantùm, nihil mutari circa substantialia cultus diuini. Vnde & poterant sacerdotes veteris legis iejunia indicere ob causas occurrentes. Sic Ioël. 2. *Sanctificate ieiunium*, & in libris Iudith, Esther, & Machabæorum festa quædam instituta sunt. Imò 3.
D Reg. 8. Salomon legitur etiam aliud adhuc altare erexisse, propter multitudinem victimarum; vt nihil mirum sit, si iam præfectis Ecclesiæ similia liceant; maximè cùm Christus dixerit: *Adhuc habeo vobis multa dicere, &c. Cùm autem venerit ille Spiritus veritatis docebit vos omnem veritatem.* Ioan. 16. & clariùs etiam cap. præcedenti; *Ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia*, scilicet cùm opus erit.

v. 6. *Hæc est enim vestra sapientia & intellectus coram populis, &c. En populus sapiens, &c.* Non falsò sed verè dicturi erant populi nationum de populo Israëlitico; quòd esset populus sapiens & intelligens. Neque enim à falsa laude Moyses populum Dei commendare voluit. Erat igitur populus sapiens, & intelli-
E gens, quoniam persistebant in cultu vnius Dei, & non suscipiebant idola; etiamsi in illo populo multi essent insipientes, & parum assequentes seu intelligentes rationem legis ac cæremoniarum. Certè ipse populus professione talis erat: & non tantùm professione, sed & reipsa: non quidem in omnibus, sed in potiori ac præstantiori parte, quæ professioni suæ respondebat. Et eodem modo Ecclesia nunc vocatur *Sancta*, etiamsi multi sint in ea non sancti. Est enim sancta & professione, & reipsa, secundum eos qui præcipua sunt Ecclesiæ membra.

v. 23. *Et facias tibi sculptam imaginem eorum, quæ fieri Dominus prohibuit.* Hebraïcè est: *Et facias tibi vobis sculptile similitudinem omnis rei, quam præcepit tibi Dominus Deus tuus.* Scilicet, ne faceres, id est, quam prohibuit: vt non malè noster interpres verterit. Porrò satis indicat his verbis Moyses, non prohiberi populo, ne vllum sculptile, aut simulacrum habeat, aut faciat: sed ne earum rerum quas Dominus prohibuit coli: ac proinde tantùm ne simulacra fierent ad colendum. Nam vtique solem aut lunam, canem, aut serpentem in pictura haberi non vetuit: nisi quis dicat artem pictoriam illi populo penitus interdictam fuisse, quòd nec ipsi osores imaginum nostri sæculi ausint dicere, qui artem illam suis permittunt. Adde, si imaginem pictam solis aut lunæ habere non licebat, erant & ipse sol & luna eis subtrahenda: quia multos legimus solem & lunam adorasse, pauciores verò solis & lunæ simulacra.

v. 33. *Sicut tu audisti & vixisti.* Malè quidam codices (*vidisti.*) Nam Hebraïcè est (Et *vixit*) Sensus enim est: Nunquid auditum est aliquando, vt populus audiret vocem Dei ad se loquentis de medio ignis, sicut tu audisti: & viuus remansit, sicut tu audita Dei voce non es mortuus, sed superuixisti?

CAPVT V.

v. 3. **N**On *cum patribus nostris iniit pactum, sed nobiscum, qui in præsentiarum sumus & viuimus.* Cùm constet Deum iniisse pactum cum Abraham, Isaac & Iacob, vt frequentissimè testatur scriptura; Et de Abraham quidem expresse dicitur Genes. 15. *In illo die pepigit Deus fœdus cum Abraham: Quæritur*, quomodo dicatur Deus non iniisse pactum cum patribus eorum? Aliqui *respondent* intelligendum esse pictum integræ legis expresse seruandæ. Quamuis enim Patriarchæ accepissent præceptum circumcisionis, reliqua tamen præcepta legis nondum erant illis tradita, sed ea seruabant, quatenus in naturali lege continebantur. Sed melius *respondendum* videtur hunc esse sensum; *Non cum patribus nostris iniit pactum*, id est, Non tantùm cum patribus nostris iniit pactum Dominus, sed & nobiscum. Et similis locutio est Genes. 32. *Non vocabitur nomen tuum Iacob, sed Israël.* Sensus enim est: Non tantùm Iacob vocaberis: posteà enim nunc Iacob, nunc Israël vocatus est. Quod autem Moyses dicit (*nobiscum qui in præsentiarum sumus*) & nihilominus ad ea quæ in monte Sinaï acta erant respiciat: intelligendum est, quòd etsi plurimi eorum, qui in Sinaï legem ferri audierant, iam mortui essent: tamen multi etiam adhuc viuebant. Nam mortui non sunt in deserto ex comminatione Domini, nisi illi, qui tempore murmurationis excessissent annum ætatis vigesimum.

v. 4. *Facie ad faciem locutus est nobis.* Non dicit; facie ad faciem vidimus eum, sed locutus est nobis, quia vocem quidem audierant loquentis, speciem autem nullam viderant. Vide Numer. 12.

v. 5. *Ego sequester & medius fui inter Dominum & vos.* Locus notandus contra hæreticos nostri temporis, qui sanctos nolunt vocari nostros intercessores, eò quòd scriptum sit: *Vnus mediator Dei & hominum:* Nam etiam hic Moyses testatur se fuisse sequestrum & mediatorem inter Deum & populum; non quidem vt Christus, qui pro nobis satisfecit, sed pro populo orando, iramque Dei mitigando. Ita scilicet & Sancti suo modo sunt mediatores & intercessores.

v. 28. *Benè omnia sunt locuti.* Vide suprà Annotationem Exodi 19.

v. 29. *Quis det talem eos habere mentem, vt timeant me.* Forma optandi est apud Hebræos, pro eo quod Latinè dicimus: Vtinam haberent talem mentem. Non est autem hoc ita intelligendum, quasi non sit

A in Dei potestate, mentem hominis ad se conuertere, & suis præceptis obedientem facere: sed more humano loquitur Deus, significans quid sibi gratum & beneplacitum sit, si videlicet talem habeant mentem vt Deum timeant, & mandata eius custodiant. Homines enim optando significare solent, quid sibi gratum sit. Deinde & hoc significari potest hac forma loquendi, quòd bonum opus non ita dependeat ex gratia operantis Dei, quin etiam necessaria sit cooperatio liberi arbitrij ex parte hominis: quamuis ea ipsa cooperatio gratiæ Dei ascribenda sit. Vide etiam Aug. q. 11. in Deuter.

CAPVT VI.

B v. 3. **A**Vdi *Israël.* Excitat attentionem, quia dicturus erat aliquid maximi momenti, id est, propositurus præceptum maximum & summum. Sed adhuc præfatur: *Dominus Deus noster Deus vnus est.* Hoc præmittit velut antecedens quoddam ad præceptum consequens: Si enim Deus Israël Deus vnus est, nec alius præter eum Deus: igitur omnis amor & dilectio in illum vnum tota conferenda est, neque in plures Deos diuidenda, quia non sunt plures. De Dei vnitate plura diximus in lib. 1. sent. dist. 2.

v. 5. *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, &c. Quæritur* an hoc præceptum dilectionis in hac vita possit à nobis impleri? quod quidem negant hæretici, affirmat autem Catholica Ecclesia. Neque enim præciperetur tanquam ad vitam

C consequendam necessarium (iuxta quod Christus dicit Matth. 19. *Si vis ad vitam ingredi, serua mandata*) si à nemine obseruari posset: cùm Deus nihil præceperit impossibile: imò & prudens quiuis legislator nihil præcipit, nisi quod putat posse seruari. Quin etiam scriptura apertè de quibusdam testatur, quòd toto corde Deum dilexerint. Sic Ezechias 4. Reg. 20. in oratione quâ à Deo prolongationem vitæ impetrauit: *Obsecro Domine, memento, quæso, quomodo ambulauerim coram te in veritate, & in corde perfecto.* Et de Iosia Rege scribitur libri eiusdem cap. 23. *Similis illi non fuit ante eum Rex, qui reuerteretur ad Dominum in omni corde suo, & in tota anima sua, & in vniuersa virtute sua, iuxta omnem legem Moysi.* Impleuerunt ergo præceptum hoc dilectionis hi, quibus tale

D testimonium scriptura perhibet. *Si instet* hæreticus: Quomodo ex tota fortitudine quis diligat Deum, cùm Paulus dicat Rom. 7. *Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem me in lege peccati quæ est in membris meis? Respondeo*, ipse Apostolus satis declarat quid velit, cùm eodem capite dicit; *Iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.* Itaque talis etiam ex tota fortitudine diligit Deum: quia quicquid virium eius voluntati subiectum est, id ad imperium voluntatis seruit Deo. Neq; etiam præcipitur intensissima dilectio, sed talis quæ excludat dilectionem rerum quæ ad Deum non referuntur: hoc est vt nulla pars sit, quæ hominis imperio subjacet, quæ non Deo, eiúsque dilectioni consecretur.

E Vide nost. comment. in 3. sent. dist. 27. §. 6. 7. & 8.

v. 13. *Dominum Deum tuum timebis — & per nomen eius iurabis.* Præceptum hoc partim affirmatiuum est, partim negatiuum. Prohibetur enim simpliciter iurare per Deos alienos: Si tamen occurrat necessitas iurandi, tum præcipitur vt iuretur per nomen Dei. Non ergo simpliciter præceptum est iurare, sicut præceptum est diligere Deum & honorare parentes: sed si iurandum (quòd sine euidenti vtilitate vel necessitate fieri non debet) modus præscribitur: vt videlicet, non aliter quàm per nomen Dei iuretur. Quomodo etiam accipiendum est illud Psalmi 62. *Laudabuntur omnes qui iurant in eo*, id est, qui occurrente iurandi necessitate, non gentilium

Deorum nomina assumunt ad veritatis confirmationem, sed eius, qui solus est summa & incommutabilis veritas. Vide etiam infrà cap. 10. v. 20.

CAPVT VII.

v. 3. *Neque sociabis cum iis conjugia.* Hoc quomodo intelligendum sit, vide ad 1. Esdræ cap. 10. & nostra in dist. 39. lib. 4. sent.

v. 14. *Non erit apud te sterilis utriusque sexus.* Vide suprà Exodi 23.

v. 15. *Et infirmitates Ægypti pessimas, quas nouisti.* Videtur significare plagas quibus percussi fuerunt Ægyptij. Sic infrà cap. 28. *Percutiat te Dominus vlcere Ægypti:* & posteà. *Et conuertet in te omnes afflictiones Ægypti, quas timuisti, & adhærebunt tibi.* Caietanus dicit; Quales fuerint infirmitates istæ malæ, nescimus: Sed Liranus super Deuteron. 28. vlcera intelligit, de quibus Exodi 9. & quæ erat sexta plaga Ægypti, & rectè. Quin etiam huc pertinent aliæ plagæ, potissimùm tertia, quarta & octaua. Vnde & paulò pòst præcipit Moyses, vt recordentur, quæ fecerit Dominus Pharaoni, & cunctis Ægyptiis plagas maximas, &c.

v. 26. *Nec inferes quidpiam ex idolo in domum tuam, ne fias anathema, sicut & illud est.* Ex hoc loco habetur, quòd Iudæis etiam lege positiua prohibitum erat vesci idolothytis. Et tamen casus extremæ necessitatis, secluso scandalo, intelligitur exceptus. De idolothytis pleniùs egimus in commentario prioris epistolæ ad Corinth. ad capitis 10. vers. 19. & seq.

CAPVT VIII.

v. 2. *Vt affligeret atque tentaret, & nota fierent, quæ in tuo animo versabantur, vtrum custodires illius mandata, an non.* Quæritur, cui nota fierent? Pagninus ex Hebræo sic vertit: *Vt affligeret te, vt tentaret te, vt sciret, quæ sunt in corde tuo, &c.* Similis est locus Iudicum 3. vbi dicitur Dominus dimisisse gentium reliquias, vt in ipsis experiretur Israëlem, vtrum audirent mandata Domini. Igitur illud in nostra versione (*nota fierent*) supple, ipsi Deo. Verùm sententia figurata est, quâ per scientiam seu notitiam intelligitur, rei notæ, sed latentis, manifestatio. Et sicut homines, per experientiam discunt, quòd anteà latuerat, cùm oblatis occasionibus, illud per facta externa proditur; sic & Deus scire & experiri dicitur, quando latens animi malitia, per facta proditur; vtpote, quasi si Deus anteà non cognouisset, iam ex factis caperet experientiam. Ad hunc sensum respicientes Hieronym. & Septuaginta rectè verterunt indefinitè; *vt nota* (hoc est, manifesta) *fierent.* Sic & Vatablus; *Vt experimento quodam innotesceret.* Eodem quoque sensu dictum est Genes. 22. ad Abraham. *Nunc cognoui, quod timeas Dominum,* & priùs Genes. 18. (*vt sciam*) & hîc infrà cap. 13. vbi Hieronymus vertit, *vt palam fiat.*

v. 3. *Dedit tibi cibum manna, vt ostenderet tibi, quòd non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo, &c.* Hunc scripturæ locum obiecit Christus Diabolo tentanti ipsum & dicenti, *Si filius Dei es, &c.* Panis in scriptura Sacra aliquando propriè sumitur, aliquando generaliter pro omni eo quod in alimentum sumitur per modum panis. De quo vide annotata Exodi 16. Sed hoc loco panis generaliter accipi non potest, quia manna, vt patet, panis nomine hîc non comprehenditur, cùm dicitur; *Non in solo pane.* Porrò in eo quod subjungitur, (*sed in omni verbo.*) verbum more scripturæ accipitur pro re, quæ verbo profertur; vt Lucæ 2. *Videamus hoc verbum quod factum est, quod ostendit nobis Dominus.* Sensus igitur est: Per hoc quod manna dedit tibi in cibum, ostendit Dominus non ex solo pane viuere hominem, sed etiam sine pane posse eum viuere, ex omni eo, per quòd Deo

A placuerit eum sustentare. Nam filios Israël per annos quadraginta sine pane sustentauit ex manna; Moysen autem, & Heliam, & ipsum Christum per dies quadraginta sine omni alimento corporali in vita conseruauit. Hinc etiam constat manna non fuisse propriè panem.

v. 4. *Vestimentum tuum, quo operiebaris nequaquam vetustate defecit, & pes tuus non est subtritus.* Alterum miraculum prouidentiæ diuinæ. Nam prius illud ad victum pertinebat, hoc autem ad vestitum. Quod dicitur (*pes tuus non est subtritus*) quidam ita intelligunt; pes tuus ex tam longinquo itinere non doluit neque sensit fatigationem. Sed hanc expositionem destruit scriptura, quæ pluribus locis & fatigatos eos fuisse testatur, & dolore, ac tædio affectos ex itinere, vt Numer. 11. & 21 & Deuteron. 25. Rectiùs proinde per

B metonymiam explicatur, quâ contentum, pro continente, pes pro calceo accipitur, vt sensus sit conformis cum præcedenti sententia; Sicut vestimentum quo totum corpus tegitur, non defecit vetustate, ita nec calceus ex tam multo itinere fuit detritus. Dicunt autem Hebræorum quidam, quòd vestimenta puerorum, simul paulatim succrescebant cum ipsis pueris. Quod an ita se habeat incertum. Potuit enim & aliter crescentibus prouideri, si videlicet pueri grandiores acciperent vestimentum adultorum, qui passim moriebantur per desertum: horum autem vestimenta vicissim pueri acciperent, qui staturâ minores erant, atque ita deinceps vsque ad infantes. Adde quod infrà cap. 29. etiam expressè dicitur, *calceamenta non esse*

C *vetustate consumpta.*

CAPVT IX.

v. 1. *Vt possideas nationes fortiores te, ciuitates ingentes, & ad cælum vsque muratas, &c.* Ex his constat exploratores non omnino falsa retulisse de illo populo. Nam eadem fere hîc Moyses affirmat, cum illis quæ ipsi retulerunt, vt patet Numeror. 13. Sed exploratores in eo peccarunt, quòd narrationem suam componebant ad frangendum cor populi: cùm è contra debuissent populum animare, & excitare in spem bonam iuxta Dei promissa. Dicebant enim: *Nequaquam ad hunc populum valemus ascendere.* Detrahebant quoque terræ, quòd deuoraret habitatores suos, & de proceritate hominum hyperbolicè loque-

D bantur, dicentes se vidisse homines stirpis giganteæ, quibus ipsi comparati, quasi locustæ viderentur. Vide annot. Numer. 13.

v. 6. *Scito igitur quòd non propter iustitias tuas Dominus Deus tuus dederit tibi terram hanc, &c.* Moyses duas causas adfert, quare gentes illæ deletæ fuerint ad ingressum filiorum Israël, & vnam causam remouet. *Prima* causa ex duabus est, quia gentes illæ impietate sua hoc commeruerant, vt delerentur: *Secunda* causa huic populo propria fuit: nempe vt Dominus compleret verbum suum quod sub iuramento pollicitus erat patribus eorum. Interim remouet simul causam, quam alioqui sibi persuadere potuissent, cùm dicit: *Non propter iustitias tuas.* Ex quo intelligi-

E mus promissionem patribus illorum Abraham, Isaac & Iacob factâ de terra illa semini illorum danda, fuisse absolutam, & non, vt multæ aliæ, cum hac conditione, Si posteri ambularent in mandatis Dei. Nam si ea conditio fuisset intellecta, & requisita; tum non nudè propter promissionem patribus factam, sed etiam propter suas iustitias introducti fuissent in terram promissionis.

v. 8. *Et iratus delere te voluit:* & mox quoque v. 20. de Aarone, *Voluit eum conterere.* Hæc omnia de voluntate præparationis sunt accipienda. Vide nostra in 1. distinct. 45.

v. 11. *Cumque transissent quadraginta dies.* Et rursum v. 18. & 25. tertiò repetit Moyses hoc capite, se fuisse in monte quadraginta diebus & noctibus: *primò*

quando

quando primas tabulas accepit; *secundò* vt apparet, A quando pro populo deprecatus est, *tertiò* quando secundas tabulas accepit, quod clarius narratur initio sequentis capitis. Et quidem ex his colligunt Hebræi Moysen tribus diuersis vicibus fuisse in monte quadraginta diebus, sine cibo & potu: Sed Christiani interpretes ferè duas tantum quadragenas Moysi tribuunt, maximè cùm in Exodo, vbi pleniùs hæc tota historia describitur, tantùm duarum fiat mentio. Itaque ad id, quòd Moyses hîc ter mentionem faciat temporis quadraginta dierum, quo fuit in monte, respondetur; id quod ab eo secundo & tertio dicitur, ad idem tempus esse referendum. Nam & cap. sequenti rursum repetit se stetisse in monte 40. diebus & noctibus. Vnde tamen non est consequens eum quater in monte tot die- B bus fuisse. Sciendum interim Hebræorum opinionem non esse prorsus improbabilem, neque certa aliqua ratione redargui posse. Nam & alia quædam hîc dicuntur quæ in Exodo non habentur, vt, quòd Dominus voluit conterere Aaron, & quòd pro eo quoque Moyses fuerit precatus.

v. 19. *Timui enim indignationem & iram illius, qua aduersum vos concitatus delere vos voluit.* Quomodo timuit qui certus erat Deum facturum quod promiserat, id est, daturum populo Israël terram promissionis? An cogitabat Deum forte deleturum populum paucissimis reseruatis; quos in terram promissam introduceret multiplicandos rursum in populum? At non videtur: quia Deus ita comminabatur interitum populo, vt Moysi promitteret ducatum ac principatum in alium populum multo maiorem. An ergo potiùs dicendum, meritò Moysen timuisse, eò quòd nondum C satis certus esset vtrum absoluta esset promissio Dei, an à conditione dependens: si videlicet populus in Dei cultu permaneret, nec graui aliquo peccato Deum offenderet? Quod si nec hoc placet, eò quòd Moyses hoc eodem cap. protestetur absolutam esse Dei promissionem quando dicit: *Neque enim propter iustitias tuas, & æquitatem cordis tui ingredieris, &c.* Dici poterit Moysen timuisse indignationem Dei, non quòd metueret ne populum deleret; sed ne ea indignatione quam ostendebat, quando populo interitum minabatur, saltem erumperet in grauissimam aliquam plagam populi: Moyses autem Deum orauit, non tantùm vt plagam hujusmodi auerteret, verùm etiam ne populus omnino deleretur; quia Deus promissiones suas etiam absolutas, impleri vult per intercessionem & D merita piorum.

v. 20. *Aduersus Aaron quoque vehementer iratus voluit eum conterere.* Hoc in Exodo non habetur; neque enim omnia suis locis dicuntur in historia. Tale est etiã quod in Epist. ad Hebr. 12. vers. 21. dicit Apostolus, Moysem, Domino legem terribiliter ferente, dixisse; *Exterritus sum & tremebundus.* Quod neque in Exodo, neque in tota scriptura veteris Testamenti legitur. Vide nostrum Commentarium dicto loco Hebr. 12. *Et pro illo similiter deprecatus sum.* Cur non potiùs Aaron summus Sacerdos pro seipso orauit; cùm Sacerdotis sit orare & sacrificare pro suis & populi peccatis? *Respondeo* quòd nondum illo tempore Aaron ad sacerdotium erat assumptus. Et quidem Moyses iam tum erat Sacer- E dos iussu Domini. Deinde nihil vetat, imò valde conueniens & iustum est, vt pro sacerdote oret populus & quilibet de populo; quia pro salute pastoris, oues oportet esse sollicitas, & scriptum est: *Orate pro inuicem vt saluemini.* Iacobi 5. Hinc Apostolus Paulus pro se toties petit orari; & totius Ecclesiæ disciplina hoc habet, vt à populo pro summo Pontifice aliisque Episcopis oretur.

v. 24. *Sed semper fuistis rebelles à die qua nosse vos cœpi.* Vtrum ab ea ætate, qua primùm nosse potuit populum suum, etiam antequam secederet in Madian? an potiùs ab eo tempore quo missus à Domino cœpit illi populo præesse? tunc enim propius nosse cœpit illum populum, quando ei cum illo negotium esse cœpit, tanquam duci ac præfecto cum subditis. Quanquam & ante videtur suspectam habuisse populi illius ceruicositatem & cordis duritiem; quando multum excusabat se ne ad illos mitteretur; dicens inter alia: *Non credent mihi, neque audient vocem meam.*

CAPVT X.

v. 12. *ET nunc Israël, quid Dominus Deus tuus petit à te, nisi vt timeas Dominum Deum tuum?* Hoc simile est illis optationibus Dei, quæ non sine tropo dicuntur; de quibus supra cap. 5. & infra cap. 32. & Isaiæ 48.

v. 15. *Et tamen patribus tuis conglutinatus est Dominus, & amauit eos, elegitque semen eorum post eos, id est, vos de cunctis gentibus.* *Quærunt* aliqui, quare Deus filium suum nasci voluit ex semine Abrahæ, & quare legem, suique agnitionem dedit illi populo; *Respondeo*, ex hoc capite & superiori intelligimus hæc Dei beneficia in illum populum fuisse prorsus gratuita. Nam populus ipse rebellis erat, & duræ ceruicis. Natus quidem est ex sanctis patriarchis Abraham, Isaac, & Iacob, quibus propter ipsorum fidem, obedientiam, & pietatem dignatus fuit promittere Messiam ex ipsis nasciturum; sed quos ipse, vt hoc qualitercunque mererentur, suis benedictionibus præuenerat, erantque ipsorum merita, Dei dona. Vnde intelligitur totum hoc beneficium in gratuitam Dei dilectionem & electionem, quâ hunc populum vt ei benefaceret de cunctis gentibus elegerat, esse referendum.

v. 17. *Dominus Deus vester, ipse est Deus deorum, & Dominus dominantium.* Quo sensu dicatur Deus deorum, & inanium deorum. Vide annot. Psalm. 49. Nam ad deos gentium id referendum esse, satis ex aliis locis patet. Eorum autem Deus dicitur, quia omnibus illis major est, & melior & potentior. Vnde supra cap. 4. *Non est alia natio tam grandis, quæ habeat deos appropinquantes sibi, sicut Deus noster adest cunctis obsecrationibus nostris.* Quomodo autem non repugnet illud Christi in Euangelio Matth. 22. *Non est mortuorum Deus, sed viuorum*, vide ibi explicatum.

CAPVT XI.

v. 10. *TErra ad quam ingredieris non est sicut terra Ægypti, &c.* Non hîc fit comparatio terræ Ægypti cum terra Chanaan in fertilitate: Id enim huic loco est impertinens; Et sunt qui putent terram Ægypti fertilitate, potissimum frumenti, superasse terram promissionis, propter Nili irrigationem; Sed fit comparatio in modo irrigationis terræ. Nam in Ægypto, vt hic dicitur, in hortorum morem ex Nilo aquæ ducebantur irriguæ: In terra verò Chanaan de cœlo dabatur pluuia ad irrigationem agrorum. Est autem vtilius & commodius populo de cœlo expectare pluuiam, quam per sulcos ducere aquas irriguas. Nam istud est operationis humanæ, illud autem peculiariter diuini ac cœlestis beneficij; & proinde etiam admonetur homo, de cœlo semper expectare subsidium opportunum & per consequens esse sollicitus, vt Dei mandata seruet; cuius rei facilè obliuisceretur, si propria arte & industria terram irrigaret, & auxilium Dei de cœlo non sentiret sibi esse necessarium.

v. 18. *Suspendite ea pro signo in manibus, & inter oculos collocate, &c.* Similia verba habentur suprà capite 6. Hæc autem secundum proprietatem litteræ nemo Israëlitarum eo tempore fecisse commemoratur vel legitur. Vnde putant multi hyperbolicam esse commendationem mandatorum Dei; qua videlicet non aliud significetur, quàm semper, & vbique præ oculis habenda esse præcepta Dei. Potest etiam dici sermo

esse allegoricus siue parabolicus, vt ex rebus corporeis res spirituales intelligantur. Iuxta hunc sensum suspendit, seu ligat mandata Dei pro signo in manibus, qui in omni opere studet implere mandata Dei; collocat inter oculos, qui nunquam obliuiscitur, sed mentis oculos semper in ea intentos habet, scribit in limine, & super postes & ianuas domus suæ, qui siue intret domum suam, siue egrediatur, semper mandata Dei memoria, & cogitatione reuoluit. Atque hæ & similes exhortationes non minus ad Christianos pertinent, quàm ad Iudæos.

v. 21. *Quamdiu cælum imminet terræ.* Significatur vel huius mundi secundum præsentem statum duratio; (Nempe quia secundum promissiones Dei, si filij Israël non peccassent, nunquam ex ea terra eiecti fuissent.) Vel tempus valdè longum, videlicet durationis saltem veteris Testamenti. Sed prior sensus melior videtur, vtpote quod promissio hæc, quod semper essent eam terram possessuri, & nunquam inde eijcerentur, fuit tantum conditionalis: Sic enim immediatè post ista verba subijcitur: *Si enim custodieritis mandata, &c. disperdet Dominus omnes gentes istas ante faciem vestram, & possidebitis eas.*

v. 24. *A deserto, & a Libano, à flumine magno Euphrate vsque ad mare occidentale, &c.* Termini terræ promissionis designantur: Videlicet à monte Libano, qui est in Septentrione, vsque ad desertum Zin, quod spectat Meridiem, & à flumine Euphrate, quod est in Oriente, vsque ad Magnum Mare, quod respicit occasum. Et notandum quod hic populus totam hanc terram his limitibus comprehensam tenuit tempore Salomonis; sed posteà propter transgressiones suas in angustias redactus fuit, limitibus eius coarctatis.

CAPVT XII.

v. 2. S*Vbuertite omnia loca in quibus coluerunt gentes Deos suos.* Huius præcepti *triplex est ratio:* prima, ob detestationem idolomaniæ, & Dæmonolatriæ: vnde dicitur, *disperdite nomina eorum de locis illis:* secunda, ne populus Israëliticus retinens ea loca incitaretur ad similem cultum: vnde dicitur, *Non facietis ita Domino Deo vestro:* tertia, quia populo illi non licebat vbilibet templa Deo extruere, sed vnicum futurum erat templum, & vnicus locus, in quo Deus erat oblatione sacrificiorum colendus; ideóque cetera omnia templa, delubra & luci destruendi erant. Vnde dicitur infrà v. 5. *Sed ad locum, quem elegerit Dominus Deus vester, &c. venietis.*

v. 5. *Vt ponat nomen suum ibi.* Quidam hic per *nomen Dei* intelligunt arcam fœderis vel propitiatorium, vbi Deus præsentiam suam & voluntatem per oracula declarabat; & ad hoc citant Psalmum 95 & 105. Sed in ijs non legitur nomen Domini positum pro arcâ. Quare hîc potius videtur esse sensus: Venietis ad locum quem elegerit Deus ad cultum suum, vt videlicet ibi oblationibus munerum & sacrificiorum colatur, & nomen eius inuocetur. Hoc autem fiebat coram arca propitiatorij; non tamen illa vocabatur, *nomen Domini.* Sic & paulò post: *Vt sit nomen eius in eo:* id est, vt sit ibi cultus eius, ibique ipse cultu externo inuocetur. Id quod etiam absque arca futurum erat, velut eo tempore quo arca tenebatur à Philisthæis, tunc enim erat nihilominus nomen Domini in Silo licet occasione arcæ locus cultus diuini fuerit postea mutatus. Porro cap. 26. apertius dicitur. *Vt ibi inuocetur nomen eius.* Tametsi in Heb. sit: *Ad collocandum nomen suum ibi* vel vt vertit Pagn. *Vt habitare faciat nomen suum ibi.*

v. 8. *Non facietis ibi quæ nos hic facimus hodie, singuli quod sibi rectum videtur.* Non significatur, quod populus tunc ad libitum excogitabat cæremonias colendi Dei, sed sensus est; non certo loco sacrificantes, sed nunc hoc, nunc illo loco: quia adhuc sumus in deserto. Mox enim subjungitur: *Neque enim vsque in præsens tempus venistis ad requiem.* Hoc ergo significatur quod tunc nondum poterant omnia quæ præscripta erant, exactè seruari, maximè quoad locum; sed quod cuncta exactè seruanda essent, postquam peruenissent ad terram promissam.

v. 30. *Sicut coluerunt gentes istæ deos suos, ita & ego colam. Non facies similiter Domino Deo tuo.* Duo prohibentur: cultus idolorum, & vsus cæremoniarum ethnicarum, etiamsi adhiberentur ad cultum vnius Dei. q. d. Caue, ne talibus cæremoniis Deum tuum colas, qualibus gentes istæ coluerunt Deos suos. Hunc enim sensum declarat, quod dicitur, *Non facies similiter Domino Deo tuo*, id est, non talibus cæremoniis eum coles, quia vt sequitur, fuerunt cæremoniæ abominabiles. Vnde & noluit Deus sibi lucos fieri, aut sacrificia exhiberi sub omni ligno frondoso, sed in vno loco tantum. Hinc ergo manifestum est, cæremonias Iudaïcas non esse petitas ex gentilitate, sed ab ipso Deo institutas, vt patet Deuter. 4. vbi sic legitur: *Quæ est enim alia gens sic inclyta, vt habeat cæremonias, iustaque iudicia, &c.* Ex quibus verbis manifestum est, populum Israëliticum etiam cæremoniis ab aliis nationibus fuisse distinctum.

v. 32. *Quod præcipio tibi hoc tantum facito Domino: Nec addas quicquam nec minuas.* Hoc de cultu Dei dicitur. Non enim ait absolutè, aut generatim, (*hoc tantum facito*) sed (*hoc tantum facito Domino*) id est, in cultu Dei, seu in colendo. Sensus est, non confingetis vobis alium ritum, aut nouas cæremonias, sed vtemini cæremoniis à me præscriptis. Nam per alias cæremonias periculum erat illi populo ne laberetur in idololatriam; erant enim propensi ad sectandas eas cæremonias quibus vtebantur gentiles. Deinde habebant cæremonias ad longum præscriptas in lege, quibus nihil opus erat alias superaddere. Alia autem Ecclesiæ Christi ratio est, cui certus cæremoniarum modus à Christo non est præscriptus, sed hoc Christus reliquit dispositioni ac prudentiæ suæ Ecclesiæ Vide annotat. Esther 9. quomodo contra istud non peccauerint qui postea alios adhuc dies festos instituerunt. Vide etiam annot. suprà c. 4. v. 2.

CAPVT XIII.

v. 1. S*I surrexerit in medio tui Prophetes*, & deinceps: —— *& dixerit tibi: Eamus & sequamur Deos alienos —— non audies.* Et tãdem v. 9. *sed statim interficies.* Nota, primum est, vt non audiamus falsos prophetas; deinde etiam capitale supplicium aduersus falsum prophetam constituitur; cuius supplicij iusta caussa additur, v. 5. *quia locutus est, vt vos auerteret.* Idem ergo supplicium meritò constitutum quoque est in hæreticos: vtpote Reipublicæ perturbatores, & qui fideles auertere conantur ad seruiendum diis alienis, id est, ad amplectenda falsa dogmata de Deo & rebus diuinis. Tales enim non verum Deum colunt, sed falsum & alienum. Velut qui dicit Deum esse peccati authorem, & voluntatem impellere ad malum; is non verum Deum colit, quia verus Deus talis non est; sed eum colit quem sibi falsa opinione confinxit; Caluinum intellige, eiusque sectatores. Vide Vincentium Lirinensem cap. 15. hunc locum pulchrè tractantem, & de hæreticis interpretantem, & per deos alienos noua dogmata intelligentem. Interim quod dicitur (*sed statim interficies*) non sic accipiendum est, quasi id liceat priuata authoritate, sed sensus est, statim interficies, sed publicè accusatum, & conuictum. Nam mox additur: *Sit primum manus tua super eum, & post eum omnis populus mittat manum.*

v. 3. *Quia tentat vos Dominus Deus vester, vt palam fiat, vtrum diligatis eum an non.* Heb. (*tentat*) Vide pluribus suprà cap. 8. v. 2.

CAPVT XIV.

v. 1. F*Ilij estote Domini Dei vestri.* Non præcipit de ipsa gratia adoptionis filiorum Dei, sed vt obedientia & obseruatione mandatorum Dei patris sui cælestis, ostendant se esse eius filios. Nempe de actibus est præceptum.

v. 11. *Omnes aues mundas comedite.* Et infrà. *Omne quod mundum est comedite.* Verba sunt non præcepti, sed concessionis rei licitæ; sicut & illud Genes. 2. *Ex omni ligno paradisi comede.*

v. 22. *Decimam partem separabis de cunctis frugibus tuis —— per singulos annos, & comedes in conspectu Domini Dei tui. Quæritur,* quomodo præcipiat Moyses, vt decimam partem fructuum suorum comedant coram Domino, cum decimæ debeantur Leuitis? *Respondent quidam,* Israëlitas solitos separare singulis annis binas decimas. Priores erant de omnibus fructibus: posteriores autem erant de nouem partibus reliquis. Quarum priores cum integræ cederent in vsum Leuitarum, posteriores ab ipsis offerentibus consumerentur coram Domino: Ac de his decimis intelligendum esse præsentem locum. Et eodem modo distinguunt duplicia primitiua. Sed hæc responsio neque in scriptura, neque in Iudæorum consuetudine fundamentum habet.

Proinde *rectius videtur hoc modo respondendum,* quod Iudæi, quotiescumque decimas vel primitiua afferebant Ierosolymam, non debebant venire vacui, sicut præcipitur Exodi 23. v. 15. & 34. v. 20. *Non apparebis in conspectu meo vacuus,* ideoque *munus aliquod spontaneum simul offerre debebant,* præter ea quæ erant præcepti. Illud autem erat hostia pacifica: cuius pectusculum & armus dexter erant sacerdotis, reliquæ partes ipsius offerentis. Ac de his intelligendum videtur, quod dicitur: *Comedes in conspectu Domini Dei tui,* vtpote quod hæc afferebantur simul cum decimis.

v. 28. *Anno tertio separabis aliam decimam.* Nota, est hic quidem tertia quædam decima, sed non illa cuius est mentio v. 22. Nempe ibi agitur de decima separanda per singulos annos: hîc autem de ea quæ tantum tertio quoque anno separabatur.

CAPVT XV.

v. 1. S*Eptimo anno facies remissionem.* De anno septimo & quinquagesimo, vide etiam Leu. 25. Quidam opinantur remissionem hanc sic intelligi, vt ipso duntaxat septimo anno non liceret exigere debita, liceret autem post eum annum expletum. *Sed* reuera nihil durum habet lex ista de absoluta remissione, intellecta; modò cum Lirano eam restringas ad impotentes soluere. Deinde quod argumentantur alij, & inter eos Caietanus, vocabulo Hebræo non significari remissionem, sed subtractionem, nihil est. Nam tantumdem valet. Et non solum Hier. sed & alij Hebrææ linguæ peritissimi vertunt (*remissionem*) interpres Vatabli, & ipse Vatablus, Pagninus, Arias.

v. 4. *Et omnino indigens & mendicus non erit inter vos. Quæritur* quomodo hoc non pugnet cum eo quod dicitur hoc ipso capite v. 11. *Non deerunt pauperes in terra habitationis tuæ?* Quin & hoc ipsum mox explicatur de paupere fratre, & fratre Hebræo, qui ob paupertatem venditur. *Respondetur* nullam hîc esse pugnantiam. *Nam primo loco præceptum est.* ac si dicat, Dominus per Moysen; Non sit indigens & mendicus inter vos; sitis verò in eos mites & liberales, ideò & septimum hunc annum remissionis constituo. In posterioribus autem illis verbis est nuda assertio, qua ostenditur nunquam defuturos eos in quos possint, & debeant esse liberales. Nequaquam autem vrgendum est, quod Interpres noster primo loco vocet indigentem & mendicum, posteriori verò loco simpliciter pauperem,

A quasi permittantur homines pauperes, sed non mendici; quia apud Hebræos vtrobique est idem vocabulum, sicut & apud Septuaginta ἐνδεὴς, id est, talis pauper qui caret rebus ad vitam necessariis. Cæterùm *istud præceptum non pertinet ad magistratum,* quasi scilicet magistratus non debeat tolerare mendicos in ciuitate; sicut quidam malè intelligunt, *sed pertinet ad diuites;* qui admonentur, vt ita sint liberales in pauperes, ne cogantur mendicare. Si qui autem præ inopia cogantur, illi non publico edicto sunt prohibendi, sed subsidiis vel publicis, vel priuatis subleuanda est eorum paupertas.

v. 6. *Fœnerabis gentibus multis, & ipse à nullo accipies mutuum.* B Promissio est temporalis felicitatis, sicut & id quod sequitur; *Dominaberis nationibus plurimis,* Sed perperam illud intelligunt nunc Iudæi, quasi liceat ab alienigenis vsuras accipere: nam fœnerare nihil est aliud hoc loco, quàm mutuum dare, sicut patet ex Antithesi illa, dum subijcitur, *& ipse à nullo accipies mutuum.*

v. 9. *Caue ne fortè subrepat tibi impia cogitatio.* Vide Hebræa; & nota impietatem vocari id quod spiritus auarorum vocaret prudentiam: videlicet, instante anno remissionis, nolle mutuare, ne paulò post cogatur remittere.

CAPVT XVI.

v. 2. I*Mmolabisque Phase Domino Deo tuo de ouibus & de bobus in loco, &c. Quomodo,* Phase de bobus? cùm Phase alibi dicatur immolatio solius C agni Paschalis? Sed *respondetur,* Phase hîc accipi pro totis septem diebus solemnitatis Paschalis, quibus præter agnum Paschalem, quem singuli debebant celebrare, varia etiam sacrificia offerebantur, de quibus sic Num. 28. *Mense autem primo, quartadecima die mensis Phase Domini erit.* Et paucis interjectis: *Offeretisque incensum holocaustum Domino, vitulos de armento duos, arietem vnum, agnos anniculos septem & hircum pro peccato, præter holocaustum matutinum quod semper offeretis. Ita facietis per singulos dies septem dierum, &c.*

v. 19. & 20. *Non accipies personam, nec munera —— Iustè quod iustum est persequeris.* Postrema illa verba Hebraicè sic sonant: *Iustitiam iustitiam sequeris;* quæ tamen rectè interpres noster & Septuaginta verterunt; *Iustè quod iustum est, persequeris.* Significatur enim illa geminatione Hebraïca, omninò, & ex tota animi intentione sequendum esse id quod iustum est; neque D aliud quàm iustitiam præ oculis habendam in iustitia administranda. Tractat hunc locum pulchrè Greg. lib. 9. Moral. cap. 19. Nonnulli, inquit, terrena præmia appetunt, & iustitiam deserunt. Quos contra bene per Moysen dicitur; Iustè quod iustum est, exequaris. Injustè quippe quod iustum est exequitur, qui ad defensionem iustitiæ non virtutis æmulatione, sed amore præmij temporalis excitatur. Denique concludit. Iustè ergo iustum exequi, est in assertione iustitiæ, eandem ipsam iustitiam quærere. Sic ille. Sed & Aristoteles ipse lib. 5. Ethicorum, docet multum diuersa esse iustè agere, & id quod iustum est agere.

CAPVT XVII.

E v. 8. S*I difficile & ambiguum apud te iudicium esse perspexeris —— surge & ascende ad locum, quem elegerit Dominus, veniesque ad sacerdotes, &c.* Hæc sententia modò sacerdotem, modò Iudicem nominat, propter duplicem magistratum qui erat in populo Dei; sacrum & ciuilem: quamuis contingeret aliquando vtrumque magistratum in eandem personam concurrere; vt tempore Heli, & rursus tempore Machabæorum. Cùm autem vtrumque magistratum etiam nunc in populo suo, hoc est, in Ecclesia constituerit Deus, nimirum secularem, & Ecclesiasticum

prorsus consentaneum est eandem legem etiam nunc seruari: vt videlicet quæstiones difficiles, si ciuiles sint, ad suum referantur magistratum; si Ecclesiasticæ, & religionem attingentes, referantur ad magistratum Ecclesiasticum, id est, ad summum sacerdotem, & summum in rebus Ecclesiasticis Iudicem. Qui certè non alius est, quàm Pontifex Romanus, Christi Vicarius & D. Petri successor. Neque enim putandum est, Deum minùs Ecclesiæ suæ prospexisse de ratione componendarum controuersiarum exortarum circa religionem, quam olim prospexerit synagogæ Iudæorum.

v. 12. *Qui superbierit, nolens obedire sacerdotis imperio ——— ex decreto Iudicis morietur homo ille.* Suprà dixit sacerdotes, pluraliter hîc sacerdotem in singulari. Ex quo intelligitur concilium esse plurium sacerdotum, sed primam authoritatem & potestatem esse vnius. Deinde notandum, quâ pœnâ dignus censeatur, qui summi Sacerdotis iudicio acquiescere noluerit: nimirum supplicio mortis: quod quidem supplicium irrogandum est per iudicem sæcularem. *Ex decreto*, inquit, *Iudicis morietur homo ille.* Neque tamen idcirco Iudici licebat inquirere de sententia summi sacerdotis semel lata: sed sufficere ei debebat cognoscere, quòd talis homo sententiæ Sacerdotis nollet acquiescere. Ita hodie Iudici sæculari quoque de quæstione hæresis cognoscere non licet, sed satis ei esse debet, eum qui ad ipsum defertur nolle sententiæ & iudicio Ecclesiæ acquiescere. Quomodo etiam si quem idem magistratus adjudicet morti, quòd falsam monetam cuderit: non est necesse, vt ipse magistratus de sinceritate aut falsitate monetæ iudicet, sed creditur peritis illius artis, & similiter quoque quandó quæstio est de vulnere lethali: statur sententiæ medicorum, & chyrurgorum. Vide nostra in 4. dist. 18. Additio B. P. Vera lectio est, *& decreto.*

v. 10. *Et facies quodcumque dixerint ——— & docuerint iuxta legem eius.* Volunt hæretici ex his verbis penes vnumquemque remanere iudicium, an sacerdotes doceant iuxta legem Domini. Sed ridiculum id esset, & frustra fuisset illis data iudicandi potestas si ab ipsis iudicatis seu reis iudices deberent aut possent iudicari. Et est hoc contra illud Eccl 8. *Non iudices contra iudicem, quia quod iustum est iudicat*, quasi dicat, debet iudex ratione muneris sui secundum iustitiam iudicare, & ideo hoc debet credi, eum ita facere.

CAPVT XVIII.

v. 8. E*Xcepto eo quod in vrbe sua ex paterna successione ei debetur.* Ergo etiam hæreditatem suorum bonorum Leuitæ ad posteros transmittebant. Videntur autem intelligi, domus, suburbana, pecora, & si quid aliud esset acquisitum.

v. 15. *Prophetam ——— de fratribus tuis sicut me, suscitabit tibi Dominus Deus tuus, ipsum audies.* Omissis Hebræorum commentis, qui hunc locum interpretantur de Iosue & aliis, qui deinde secuti sunt, Samuele, Esaia, Ieremia, dubitare non debemus, quin locus iste ad Christum pertineat. Habemus enim de hoc interpretem Spiritum sanctum, qui per os B. Petri Apostoli Act. 3. ita loquitur: *Moyses quidem dixit; Quoniam Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester de fratribus vestris, tanquam me, ipsum audietis.* Itémque Stephanus Actor. 7. hunc locum ad probandum Christum esse Messiam producit. Quæritur quo modo dicatur (*sicut me*) cùm Christus fuerit Moyse longè major? *Respondeo*, illis verbis non æqualitatem authoritatis, sed similitudinem significari. Et sensus est: per omnia eum audietis, sicut me audire debuistis: vel, sicut ego nihil vobis præcepi nisi ex ore Dei, ita nec ille. Vel potiùs (*sicut me*) vel vt posteà repetitur (*similem mei*) videlicet in eo, quod vterque sit legislator: ego Moyses legis veteris, ille nouæ. Et planè Stephanus Act. 7. hanc scripturam allegat, vt ostendat iam olim per ipsum Moysen à Deo promissum esse prophetam: qui legem Moysi transferat.

Adde quòd omnino quoque videtur ad hunc locum alludere pater de filio testificans Matth. 17. *ipsum audite.* Itémque ad hunc locum respexisse creditur ipse filius Christus, quando ait Ioan 5. *De me enim ille scripsit.* Et Philippus quando dixit Nathanaël, Ioan. 1. *Quem scripsit Moyses in lege, &c.* vt patusfaciendum videatur quod Hieronymus ab Oleastro putat non tantum de Christo intelligi, sed pertinere etiam ad alios Prophetas. Sed contra hunc sensum, & similiter contra sensus quos fingunt Iudæi, præter illa quæ supradicta sunt, facit etiam quod non dicitur (*prophetas*) sed singulariter: *At deinde* cap. vltimo huius libri expressè dicitur: *Et non surrexit vltra Propheta in Israël sicut Moyses, &c.*

v. 19. *Ego vltor existam.* Impletum est hoc in euersione potissimùm ciuitatis Ierosolymitanæ per Romanos, sicut Christus quoque ipse eis prædixerat: Lucæ 19. 44. ac deinceps in dispersione illius populi per omnes terras, & in venditione eorum in seruos, & quod etiamnum omnibus sunt contemptui.

CAPVT XIX.

v. 5. N*On stabit testis vnus contra aliquem, ——— sed in ore duorum vel trium testium stabit omne verbum.* Non ita hoc accipiendum est quod dicitur (*stabit omne verbum*) quasi sit certum & infallibile argumentum veritatis, si duo aut tres testes aliquid affirmauerint: nam sicut vnus testis mentiri potest, & falsum testimonium perhibere, ita & duo & tres: sicut qui testimonium tulerunt contra Naboth, Susannam, Christum, Stephanum: sed sensus est: Quando aliter non potest inueniri veritas eius rei, quæ quæritur in iudicio: tum standum erit testimonio duorum aut trium, tanquam argumento valde probabili. Neque enim in rebus humanis certæ demonstrationes semper requiruntur, sed sufficiunt tales probationes quibus meritò fides adhibeatur.

Sed cur non similiter standum est testimonio vnius? *Vna ratio*, quia facilè ex priuato odio vnus calumniator contra aliquem inueniri posset; non ita facilè duo aut tres. *Altera*, éaque potior, quia vnus testis mendax longè facilius in deponendo testimonio proferet omnia consentientia & conformia, quàm facere possint duo aut tres testes mendaces. Non enim facilè duo aut tres inter se conspirare possunt, vt si seorsim ac diligenter examinentur, omnes facti circumstantias referant similiter; sicut patuit in examine duorum illorum seniorum, qui contra Susannam falsum testimonium dixerant. Mahometus in Alcorano Azoara 34. quatuor testes requirit in probando adulterio, & aliis. Sed multò rectiùs lex ista diuina per Moysen duos tantùm tresve requirit; quia si quatuor necessarij sunt, multa scelera & flagitia manebunt impunita. Et difficile est duos sic conspirare ad falsum testificandum, vt diligenter examinati de omnibus circumstantiis, non deprehendantur falsitatis, aliqua parte.

CAPVT XX.

v. 5. Q*Vis est homo qui ædificauit domum nouam, & non dedicauit eam? &c.* Nota, dedicare domum, non est eam Deo consecrare, sicut nunc dedicantur templa, & sicut dedicatum fuit templum Salomonis; sed dedicare hîc est deputare ad vsum & inhabitationem. Id autem fortè fiebat exhibendo amicis & propinquis aliquod conuiuium; nisi quis magis existimet dedicationem illam non fuisse aliud quàm inchoatam habitationem. Nam vox Hebræa non aliud significat quàm (*initiare.* Et Augustinus in Ioannem

ad illud cap. 10. *Et facta sunt encænia Ierosolymis*, dicit, quod quicumque induit nouam vestem, encœniare illam dicitur. Obseruandum autem, quod tria hîc hominum genera ista remittantur ex prælio; videlicet, ne si in prælio occumberent, inciderent in illas expressas maledictiones legis libri hujus cap. 28. *Tu ædificabis domum, & alius inhabitabit eam, &c.*

v. 6. *Quis est homo qui plantauit vineam, & necdum fecit eam esse communem, de qua vesci omnibus liceat?* Facere vineam communem de qua vesci omnibus liceat, non est eam publicam facere, vt omnibus volentibus liceat eam ingredi & fructus eius comedere: sed facere communem Hebraïca phrasi est eam profanare; ita vt non ampliùs fructus æstimentur sacri & sacerdotibus obstricti. Sic in Scriptura noui Testamenti commune pro profano quoque sæpè accipitur. Vinea autem fiebat profana quinto demum anno. Nam fructus qui tribus primis annis nascebantur, vt est Leuit. 19. reputabantur immundi, quibus nec vesci licebat, nec vti ad sacrificia; quidquid autem nascebatur quarto anno, tanquam primitiuum Deo offerebatur. Quinto demum anno licitum erat Domino vineæ & aliis de fructibus eius comedere. Quod quando fiebat, dicebatur possessor eam facere communem, aut vt alij vertunt, profanare. Cæterùm per hæc genera hominum, qui iubentur excedere prælio, & domum reuerti, *mysticè* significatur, omnes eos ineptos esse ad militiam spiritualem, qui animum adhuc habent implicatum voluptatibus, vel cupiditatibus terrenis, vnde & Apostolus: *Nemo militans Deo implicat se negotiis secularibus.* 2. Tim. 2.

v. 13. *Percuties omne quod in ea generis masculini est, in ore gladii, absque mulieribus & infantibus, &c.* Ex ijs quæ hîc dicuntur, non sequitur principes posse dare militibus potestatem occidendi omnes qui in ciuitate aliqua rebelli inuenti fuerint: multoque minus præcipere vt occidant. Nam homini principi vel iudici non licet hominem occidere vel occidendum præcipere, nisi secundum iustitiam humanam: cuius illa in primis lex est, *Innocentem non occides.* Permittere autem innocentium aliquorum occisionem, si rebelles aliter in potestatem redigi vel extingui non possint, non est illicitum. Quod autem dicitur: *Percuties omne quod in ea est generis masculini* —— *absque mulieribus & infantibus*; ideo dictum, quia mulieres & infantes eò quòd arma gerere, & repugnare vel non soleant, vel non possint, præsumuntur innocentes: Mares autem omnes adulti, quatenus armari solent ad repugnandum, præsumuntur nocentes. Si quos tamen innocuos esse constaret, parcendum illis esset; sicut & mulieres, si quæ vnà cum viris repugnassent, interfici possent. Qua de re vide Franciscum à Victoria relectione 6. & Dominicum Bannes in 2. 2. quæst. 40. art. 1.

CAPVT XXI.

v. 14. *Si autem postea non sederit animo tuo, dimittes eam liberam* —— *quia humiliasti eam.* Erat hoc repudio simile, nec præceptum aut concessum à Deo, sed dumtaxat permissum duro & ceruicoso populo. Si enim permittebatur repudium vxoris Israëlitidis propter periculum homicidij: quantò magis mulieris alienigenæ, & in bello captæ, cùm certè proclitius fuisset Iudæo talem occidere, si displicentem inuitus retinere debuisset, quàm vxorem acceptam de gente sua. Vnde nec opus hîc erat libello repudij, sed sola sufficiebat voluntas viri dimittentis. Ergo permissio erat in eo quod dicit (*dimittes*) sed præceptum in eo quod subdetur (*liberam*) vt clarè patet ex subjectis verbis: Quia humiliasti eam.

v. 23. *Quia maledictus à Deo est qui pendet in ligno.* Heb. sic: *Maledictio Dei est qui suspensus est*; quomodo etiam vertunt Aquila & Theod. Septuag. vertunt vt nos habemus. Sensus autem litteræ est: Quicumque in cruce suspenditur, Deo execrabilis est, & ita execrabilis, vt nec cadauer eius permittendum sit diu in hominum conspectu relinqui, sed statim eadem die tanquam quiddam abominabile auferendum ab oculis, &, vt hîc dicitur, sepeliendum. Et fuit hoc à Deo præceptum de solis suspensis, quia qui humi interficiebantur lapidatione, vel incendio, vel ferro, eorum corpora sponte statim homines terrâ obruebant, quia indecorum censebant corpora super terram jacêre insepulta. Itaque de illis præcepto non erat opus; sed tantùm de suspensis in sublimi, vbi facilè potuissent relinqui.

Sed potissima causa est, quia Christus in *mysterio* præsignabatur, sicut Apostolus ad Galat. 3. explicat dicens: *Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum; quia scriptum est: Maledictus omnis qui pendet in ligno.* Vide nostra eo loco.

CAPVT XXII.

v. 5. *Non induetur mulier veste virili, &c.* Ratio est, quia hac specie committi possent stupra, adulteria, incestus, &c. Et propterea additur: *Abominabilis enim apud Deum est qui facit hæc.* Vbi ergo nullum est hujusmodi periculum, & ratio aliqua occurrit faciendi, non est illicitum; vt est in actio ne comica, vel ad euadendum certum periculum. Legimus quoque de S. Theodora in Martyrologio 11. Septembris, quòd in habitu virili Monachi, multos annos sanctè vixerit in Monasterio. Simile quid refertur de S. Marina. Sed hæc non sunt tradenda ad imitationem. Quædam enim sanctorum facta magis miranda nobis sunt, quàm imitanda. Sanè & apud Mexicanos in noua Hispania capitale erat hoc crimen.

v. 10. *Non arabis in boue & asino.* Ratio literalis est, quia vires eorum sunt inæquales. Nam bos fortior est asino, & passus facit grandiores, & proinde asinus supra vires grauaretur, si cum boue iungeretur ad trahendum aratrum. Sed bos cum boue, & asinus cum asino rectè iunguntur. Parabolicè autem significatur non exigenda paria onera, siue subsidia, ab hominibus virtute inæqualibus, qui proinde paria præstare non possunt. Gregorius in Moralibus ita moraliter exponit lib. 1. cap. 16. Non iunges bouem & asinum (ita enim legit) id est, fatuos sapientibus in prædicatione non socies, ne per eum qui implere rem non valet, illi qui præualet, obsistas.

v. 15. *Ad seniores vrbis qui in porta sunt.* Hieronym. super Zach. 8. *Quæritur*, inquit, quare apud Iudæos in portis fuerit locus iudicandi? Et *respondet*, Ne cogerentur agricolæ intrare vrbes, & aliquod subire dispendium; ideò iudices in portis residebant, vt vnusquisque confestim ad sedes proprias reuerteretur.

CAPVT XXIII.

v. 1. & 3. *Non intrabit Eunuchus* —— *Ecclesiam Domini Ammonites & Moabites, &c.* D. Thomas 1. 2. qu. 105. art. 3. ad 1. & 2. Ecclesiam interpretatur collegium populi; nempe quod constat ciuibus; quos propriè intelligit, qui possint agere ea quæ sunt ciuium; vt dare consilium, vel iudicium in populo; quales, inquit, non sunt viles personæ, item pueri, mulieres, licèt generali nomine sunt ciues. Et addit; poterant tamen dispensatiuè in collegium populi admitti, propter aliquem virtutis actum, sicut Iudith 14. dicitur, quod Achior dux filiorum Ammon appositus est ad populum Israël, & omnis successio generis eius, sic ille. Sed non est necesse recurrere ad huiusmodi dispensationem, si per Ecclesiam intelligamus populi senatum; quia non dicitur in libro Iudith, quòd Achior in senatum seu Concilium populi assumptus sit, sed tantùm quòd appositus est ad populum Israël. Et confirmatur hæc expositio ex libro Eccl. 38. vbi de mechanicis artificibus dicitur:

Et non inhabitabunt, nec inambulabunt, & in Ecclesiam non transilient: Super sellam iudicis non sedebunt, & testamentum iudicij non intelligent. De eodem v. 3. Vide 2. Esdr. 13. v. 1.

v. 6. *Non facies cum eis pacem, nec quæras eis bona cunctis diebus vitæ tuæ in sempiternum.* Hoc populo præcipitur, non priuato cuiquam. Debebat enim populus Dei obsistere temporali felicitati ipsius populi, qui tam hostiliter ijs aduersatus fuerat; tum quia ad rempublicam spectat publicas injurias vindicare, tum quia Deus supremus iudex ita præcipiebat: Et tamen iuxta quod suprà dictum est ad illud, Leuit. 19. v. 18. *Diliges proximum tuum sicut teipsum*, de omni homine illud intelligi; simul debebant Israëlitæ Ammonitas & Moabitas diligere, nempe animum præparatum habere, ijs tanquam hominibus eiusdem naturæ, & capacibus eiusdem beatitudinis, loco & tempore opportuno, dilectionem hujusmodi ostendere.

v. 19. & 20. *Non fænerabis fratri tuo ad vsuram, — sed alieno: Fratri autem tuo absque vsura, id quo indiget commodabis.* Hic aliquid prohibetur, aliquid permittitur, & aliquid præcipitur. Prohibetur vsura erga fratres, eadem erga alienos permittitur. Præcipitur autem mutuatio gratuita erga fratres necessitatem patientes; sicut & suprà c. 15. v. 9. quo loco expressum habes præceptum de dando mutuo fratri indigenti, etiam, vt apparet, sub peccato mortali. Nam vocat impiam cogitationem, quæ à mutuo reuocat, contemplatione septimi anni remissionis. Vide ibi pleniùs.

CAPVT XXIV.

v. 1. *Scribet libellum repudii.* Vtrum repudium in veteri lege fuerit permissum tantùm, an etiam licitum? vide hic prolixè Liranum & Burgensem. Liranus priorem partem tenet, & est communis doctrina; Burgensis posteriorem; sed non satis solidè probat. Et videtur esse contra verba Saluatoris Matth. 19. dicentis, Deum id permisisse Iudæis ad duritiam cordis eorum. Sic & Hieronym. in Matth. 19 & fundatur in scriptura Genes. 2. & etiam tempore legis Mosaïcæ apud Ieremiam cap. 3. Porrò quod hic dicitur: *Si acceperit homo vxorem, & non inuenerit gratiam ante oculos eius propter aliquam fœditatem, scribet libellum repudij:* nonnulli per fœditatem intelligunt adulterium, quod fortè soli marito notum fit. Verùm in Euangelio, vbi Pharisæi hac de re quæstionem mouent Domino, dicitur (*ex quacumque causa.*) Neque Christus eam allegationem reprehendit, sed tantùm corrigens quod dixerant (*mandauit Moyses*) pro eo supponit & dicit, *Quoniam Moyses ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere vxores vestras:* nihil corrigens in eo quod dixerant (*ex quacumque causa.*) Deinde hoc loco statim post dicitur: *Cumque egressa alterum maritum duxerit. & ille quoque oderit eam:* nulla addita causa. Per fœditatem igitur intelligi videtur omne vitium vxoris, propter quod maritus eam oderit, siue sit deformitas, siue morositas, siue procacitas, siue quid aliud.

v. 4. *Non poterit prior maritus recipere eam in vxorem.* Idem testatur Dominus per prophetam Ieremiam cap. 3. Sciendum tamen est, quòd si vxor injustè fuisset dimissa, & nondum accepisset alium virum; quòd tunc vir, dimissa superinducta, debebat priorem vxorem recipere; vt significat Malachias, cap. 2. & ibidem Hieron. Corripit, inquit, Iudæos propheta, & ad repudium nouarum conjugum prouocat, vt vxores, quas dimiserant, recipiant. Hæc ille, loquens de vxoribus dimissis, quæ nondum alios maritos acceperant.

v 16. *Non occidentur patres pro filiis, nec filii pro patribus, sed vnusquisque pro peccato suo morietur.* Hæc ad hominem iudicem dici, docent sequentia: Sic enim subjungitur: *Non peruertes iudicium aduenæ, &c.*

A Itaque non pugnant hæc cum eo quod est Exodi 20. & 34. v. 7. vbi Deus de seipso loquens ait; *Ego sum Dominus Deus tuus, fortis, zelotes, visitans iniquitatem patrum in filios in tertiam & quartam generationem.* Quæ quomodo intelligenda sint, vide ibi explicatum. Hic admonentur illi qui inter homines præsunt, ne morte vnquam puniant quempiam, nisi pro propria culpa.

CAPVT XXV.

v. 2. *Pro mensura peccati erit plagarum modus, ita dumtaxat vt quadragenarium numerum non excedant.* Iustitia humana quæ fit in animaduersione nocentium, imago quædam est & riuulus iustitiæ diuinæ, eius maximè quam exercet, Deus in futuro
B sæculo in reprobos. Ibi autem iuxta mensuram seu magnitudinem peccatorum erit modus pœnarum, quia reddet vnicuique secundum opera sua, &c. vt Apocalypsis 18. dicitur: *Quantum in deliciis fuit, tantum date illi tormentum & luctum.* Igitur eadem propor- tio culpæ & pœnæ seruanda est in iudiciis humanis. Vo- tat autem Moyses in plagis seu flagellis excedi numerum quadragenarium, etiamsi fortè maiorem numerum plagarum quis commeritus esset; quia agit hic de eo, qui nondum erat condemnatus ad mortem, & cuius delictum nondum morte puniri poterat. Atqui si vltra quadraginta multiplicatus fuisset numerus plagarum; metuendum erat, ne inde moreretur; Atque ita modus pœnæ excessisset mensuram peccati. Et hoc est quod additur: *Ne fortè laceratus ante oculos tuos abeat frater tuus.* Quod verò Paulus de se ait 2. Cor. 11.
C *A Iudæis quinquies quadragenas vna minus accepi*, intelligendum est Iudæos ex consuetudine circa hanc legem obseruasse, vt non integrum plagarum numerum inferrent, sed vnam remitterent, siue specie misericordiæ, siue, vt eo remotiores essent à periculo excedendi numerum quadragenarium à lege constitutum; scilicet quia numerando plagas errare potuissent. Vide Comment. nostrum ibidem.

v. 5. *Accipiet eam frater eius. & suscitabo semen fratri suo.* Hebr. est (*cognatus eius.*) Atque adeò si frater non erat, debebat mulier conjungi ei qui maritum eius proximè contingebat, vt patet ex libro Ruth. Quin etiam si frater, accepta fratris vxore, etiam sine liberis mortuus esset; debebat alius adhuc frater eam accipere, & primo fratri vel fratribus suscitare semen. Probatur id tum ex Genes. 38. vbi mortuo secundo fratre, tertius promittitur ipsi Thamar; quo non præstito, Iu-
D das quoque culpam iniustitiæ agnoscit, dicens: *Iustior me est, &c.* Et verisimile est idem hac lege præceptum fuisse, quod iure quodam, vt videmus, ante legem seruabatur: tum etiam hæc expositio confirmatur, quod ex hac lege Sadducæi in Euangelio quæstionem proponunt de septem fratribus, quorum vnus post alium eandem vxorem acceperint.

Quæritur hic 1. quid si proximus recusaret accipere, alio ex propinquis accipere parato? Videtur quod proximus liberabatur præcepto legis, eo casu; vt factum in primo propinquo mariti Ruth, quando Boos qui erat secundus propinquus, accipere eam paratus fuit. Ruth. 3. & 4. Vide ibi.

Quæritur 2. quid si vxor laboraret suspicione steri-
E litatis, vt si pluribus annis cum viro fuisset non concepta prole: num eam viro demortuo debuisset frater vxorem ducere? Et quidem videtur si probabilis erat conjectura sterilitatis, non debuisse, quia cessabat finis legis, nempe suscitatio seminis.

Quæritur 3. quid si mulier displiceret propter asperitatem morum, vel aliam hujusmodi causam? Videtur dicendum, si iusta ratione displiceret, potuisse sine peccato eam recusare: salua tamen pœna legis, quam ferre debebat vt foro exteriori satisfaceret. Non enim verisimile est Deum voluisse libertatem

matrimonij astringere, vt quis ad vnam aliquam mulierem teneretur, etiam iusta ratione displicentem. Et ob hanc causam lex non cogit absolutè, sed interposita pœna liberat. Quin etiam permissione legis poterat quis vxorem fratris acceptam in coniugem postea repudiare, si qua causa legitima intercederet.

Quæritur 4. quid si mulier erat alienigena? *Respondeo*, si talis erat quam liceret accipere in vxorem, vtpote conuersa ad cultum veri Dei, sicut Ruth: tenebatur eam frater defuncti accipere.

v. 6. *Et primogenitum ex ea filium, nomine defuncti appellabit, vt non deleatur nomen eius.* Non est sensus imponendum esse primogenito ipsum nomen fratris defuncti (neque enim Booz filium natum ex Ruth vocauit Mahalon, sed Obed) sed sensus est, vocabit eum non filium suum, sed filium illius defuncti; &, B quod ad eum pertinebit defuncti hęreditas, cùmque in illa genealogia scribet patrem. Nominat autem primogenitum, scilicet quia reliqui nascebantur nomine viuentis, atque eius censebantur filij eiusque erant hæredes.

Quæritur, an omnes filij quos sequens frater gigneret, suscitarentur fratri an primus tantùm? Posterius ex hoc loco videtur; vbi dicitur. *Primogenitum ex ea filium nomine illius appellabit, vt non deleatur nomen eius ex Israël*; id est, primogenitus vocabitur filius fratris defuncti, tanquam patris sui legalis; non autem fratris viuentis, etsi patris naturalis. Verbi gratiâ, sic nominandus erat N. filius Her, non autem filius Onan. Et hoc sufficit fini & scopo legis, qui est suscitare semen aliquod fratri, vt nomen eius non extinguatur. C Aliud tamen videri potest ex Genesis 38. vbi de Onan sic dicitur: *Ille sciens non nasci sibi filios*, &c. nisi fortè lex Moysi moderata sit ius illud antiquum: vel hic esse dicatur sensus verborum Genes. 38. Sciens sibi non nasci omnes filios, vel sibi nón nasci filium, scilicet primum. Eadem obiectio nascitur ex Ruth. 4. dicente propinquo: *Non debeo posteritatem familiæ meæ delere*, &c. Vide annot. ibid.

CAPVT XXVI.

v. 5. *Syrus persequebatur patrem meum, qui descendit in Ægyptum, & ibi peregrinatus est paucissimo numero, creuitque in gentem maximam & robustam*, &c. D His verbis profitebatur is, qui primitias frugum terræ offerebat, filios Israël terram sanctam non accepisse iure hæreditario, sed ex gratuita & liberali promissione Dei, cùm patres eorum in ea tantùm vt peregrini essent versati, idque non sine afflictione ac rerum necessariarum inopiâ, quod significatur, cùm dicitur: *Syrus persequebatur*, &c. Syrus, id est, Laban, qui habitabat in Mesopotamia Syriæ, affligebat patrem meum Iacob dura seruitute & defraudatione debitæ mercedis; quem etiam discedentem persecutus est: Iacob autem, postea pressus inopiâ ciborum descendit in Ægyptum. Alij, vt Pagninus & Vatablus, ex Hebræo vertunt hoc modo: *Syrus peribat pater meus, aut periturus erat*, penuriâ laborabat Et ita sensus est; Iacob qui habitauit in Syria, frumenti penuriâ laborans, ita vt metueret, ne E ipse cũ suis consumeretur inopiâ, sicut dicitur Gen. 42. descendit in Ægyptũ. Sed sensus eodem ferè recidit. Est enim protestatio gratuitæ donationis terræ promissæ.

v. 14. *Non comedi ex eis in luctu meo, nec separaui ea in qualibet immunditia, nec expendi ex his quicquam in re funebri.* Non solùm non licebat de decimis quicquam in suos vel alienos vsus vsurpare, quantumcumque etiam in speciem pios & iustos; quin etiam ipsæ decimæ mundæ esse debebant, id est, non contaminatæ contactu alicuius rei immundæ; & ipse quoque, qui decimas separabat, debebat esse mundus. Atque hoc est quod offerens hîc protestatur: *Non comedi ex eis in luctu meo*, seu tristitia mea, id est, in calamitate seu A paupertate mea, etsi indigentia pressus, tamen nihil ex decimis vsurpaui. Secundò, *Non separaui eas in qualibet immunditia*, id est, ipse immundus existens, vel eas quocumque modo, aut cuiuscumque rei contactu immundas faciens. Et tertiò, *Non expendi ex his quicquam in re funebri.* Quod Hebr. sonat (*pro mortuo*) id est, nihil ex decimis subtraxi in vsum exequiarum, faciendo videlicet conuiuium in sepultura mortui, vel aliquid simile. Hac igitur protestatione significat se decimas offerre & mundas & integras.

CAPVT XXVII.

v. 5. & 6. *Et ædificabis ibi altare Domino Deo tuo de saxis informibus, & offeres super eo holocausta.* De hoc altari à Iosue postea ædificato, vide Iosue 8. Fuit autem hoc altare erectum priusquam certam sedem accepisset arca Domini, & ea quæ ad tabernaculum pertinebant; atque ideo quoque iubetur tumultuariè fieri ex lapidibus impolitis & informibus, quia temporaneum tantùm futurum erat, & postea disijciendum, ne in eo postmodum filij Israël fortè adhuc sacrificarent.

v. 18. *Maledictus qui errare facit cæcum in itinere.* Hoc peccatum referendum est ad præceptum, *Non occides.* Qui enim cæco ponit offendiculum, & maximè in itinere facit errare, impellit eum in vitæ periculum. Nam homo cæcus deuians ab itinere, facilè potest incidere vel in aquam, vel in foueam, vel in feras, & alia pericula similia.

v. 26. *Maledictus qui non permanet in sermonibus legis huius, nec eos opere perficit.* Hoc vniuersaliter accipiendum (*qui non permanet in omnibus*, &c.) Sic enim citat Apostolus ad Galat. 3. *Maledictus qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis vt faciat ea.* Quomodo etiam vertunt Septuaginta. Sensus igitur est, eum esse maledictum, id est, subiectum maledictionibus, quæ hîc enumerantur, qui opere non præstat vniuersa quæ lex præscribit; intelligendo ea legis mandata quæ continent substantiam vitæ. Vel hoc sensu; Qui non seruauerit omnia, sic vt nusquam peccet grauiter contra aliquod eorum; vel, vt non excidat à fine legis, quæ est charitas Dei & proximi. Maledictiones autem hîc intelliguntur temporales; vt patet ex enumeratione maledictionum infrà posita, vbi nihil dicitur de pœna æterna; sed tamen maledictiones à Christo Matth. 25. & alibi expressæ de igne æterno, fletu oculorum, stridore dentium, & similibus, sub istis maledictionibus tanquam sub vmbris & figuris continebantur. *Omnia enim in figuris contingebant illis*, &c. Similis est locus Iacobi 2. *Qui offenderit in vno factus est omnium reus.* Vide ibidem nostr. commentar. & citato loco ad Galat. 3.

CAPVT XXVIII.

v. 12. *Et fœnerabis gentibus multis, & ipse à nullo fœnus accipies.* A nonnullis istud hoc modo accipitur, quasi dicat, tantâ frueris bonorum abundantiâ, vt possis etiam exteris nationibus pecuniam dare ad vsuram; ipse autem, vtpote nullius indigens, à nullo ad vsuram accipias. Quæ expositio etiam ex eo confirmari posse videtur, quod suprà cap. 23. legimus permissum filiis Israël dare ad vsuram alieno. Cæterùm cùm nec in Hebræo, nec apud Septuaginta vlla sit hîc mentio vsuræ, sed tantùm mutui; tum etiam quod id quod peccatum est, diuinæ benedictioni nullo modo videatur debere innecti: ideò rectiùs hoc modo simpliciter intelligitur sententia. Tantâ omnium rerum copiâ afflues, vt multis gentibus mutuo dare pecuniam possis, ipse autem mutuo aliundè accepto non indigeas. Sic & Caiet. Quod autem Iudæi mutuum non dederint sine vsura, Id propriæ ipsorum cupiditatis fuit, non promissæ benedictionis.

v. 63. *Sic lætabitur* (scilicet Dominus) *disperdens vos atque subuertens*. At scriptum est Sap 1. *Deum non lætari in perditione viuorum*. Sed dicendum Deum hoc sensu in perditione & afflictione hominum non lætari, quia non vult eam per se, sed tantùm vt iusta supplicia peccatorum: qua ratione etiam dicitur: *Lætabitur iustus cùm viderit vindictam*. Psal. 57.

v. 66. *Et erit vita tua quasi pendens ante te. Timebis nocte & die, & non credes vitæ tuæ*. Sensus litteralis est: Eris in perpetuo discrimine vitæ tuæ, & in perpetuo metu vitæ amittendæ; imò de vita ac salute desperabis. *Mysticen* autem explicatione satis apposité hoc explicant patres de Christo, qui est vita animarum; sicut de se in Euangelio dicit: *Ego sum via, veritas, & vita*, vt sit sermo ad Iudæos, tempore Christi, hoc B sensu: *Vita tua*, id est, Christus, per quem credendo viuere posses, *erit pendens in cruce ante oculos tuos*, tamen non credes vitæ tuæ, id est, non credes in Christum, per quem vitam consequi posses, vt hoc impletum sit in Iudæis, qua parte obdurati & excæcati fuerunt. Ita August. lib. 19. contra Faustum cap. 22. Athanas. oratione de humanitate verbi. Tertullianus libro contra Iudæos. Lactant. lib. 4. cap. 18. & Leo serm. 8. de passione Domini.

CAPVT XXIX.

v. 2. VOs vidistis vniuersa quæ fecit Dominus, &c. Et v. 4. *Et non dedit vobis Dominus cor intelligens, & oculos videntes*. Verba exprobrantis sunt, & est sensus: C Vidistis mirabilia quæ Dominus fecit coram vobis, & tamen ea oculis mentis non considerastis, neque ad ea attendistis, sic vt obediretis legi Domini. Quod autem addit Moyses: *Et non dedit vobis Dominus cor intelligens*, &c. nullo modo, inquit Augustinus, hoc diceret, nisi ad eorum quoque culpam id pertinere intelligi vellet, ne quisquam se ex hoc excusabilem putet. Simul enim ostendit, & sine adiutorio Domini Dei eos intelligere & obedire non posse oculis & auribus cordis; & tamen si adiutorium Dei desit, non ideo esse excusabile hominis vitium: quoniam iudicia Dei, quamuis occulta, tamen iusta sunt. Hæc August.

v. 19. *Et absumat ebria sitientem*. Sic editio Clementina; pridem legebatur, *assumat ebria sitientem*, (scilicet velut sociam.) Hebr. hoc modo habet. *Vt addat ebriam cum sitiente*. Versio apud Vatablum; *Vt* D *finiatur ebria cum sitiente*. Ipse Vatablus hoc modo; *ita vt anteponant ebriam sitienti*. Id est, inquit, Non eueniant mihi istæ maledictiones etiamsi fecero ea, ad quæ animus meus inclinatus est; ita vt parti concupiscibili animæ det primas, qui inebriatur rebus huius mundi, posteriores autem parti rationali. Ita ille.

v. 29. *Abscondita Domino Deo nostro: Quæ manifesta sunt nobis*, &c. Non est legendum; *Abscondita à Domino*: nihil enim ab oculis Dei absconditum est. Deinde, nec in Hebræo, nec apud 70. additur præpositio illa (à) sed *Abscondita Domino Deo nostro*. Variè autem exponitur. Verus sensus petendus est ex iis, quæ supra capite 27. & hoc capite dicuntur. Ibi inter alia sic dicitur: *Maledictus qui facit sculptile, ponetque* E *illud in abscondito*: rursum: *Qui clam percusserit*, &c. idémque iudicium, de immunditiæ peccatis ibi expressis. Similiter hoc capite dicitur: *Ne forté sit inter vos radix germinans fel & amaritudinem. Cúmque audierit, benedicat sibi in corde suo dicens: Pax erit mihi, & ambulabo in prauitate cordis mei*, id est, occultè obsequar cupiditatibus meis, & tamen pax erit mihi, id est, nemo me puniet. Propter huiusmodi ergo cogitationes occultas Moyses adiecit: *Abscondita Domino Deo nostro*, quasi dicat, per aposiopesim; Abscondita, scilicet illa, & illa occulta peccata (ne dubitate) ad iudicium Domini Dei nostri pertinent, sed ad nos nihilominus etiam pertinet, & ad filios nostros, puni-

A re semper, quæ manifesta sunt & notoria peccata, si velimus legem Dei implere, & maledictiones eius effugere.

CAPVT XXX.

v. 11. MAndatum hoc non supra te est, neque procul positum, nec in cælo situm. Sensus est, tibi mandatum hoc à Domino in monte datum est, & rursum à me propositum, recitatum ac prolixè declaratum; nihil est quod iam excuses. Restat, vt suprà dixit: *vt audiamus atque opere compleamus*. Et iterum: *Vt possimus audire & facere quod præceptum est*. Quomodo autem ad hoc, auxilium à Deo esset petendum, declarauit capite superiori, cùm exprobrando dixit: B *Et non dedit vobis Dominus cor intelligens*, &c. non enim alioqui Dominus eis hoc rectè exprobraret. Tum idem etiam ostenditur capite octauo his verbis: *Ne diceres in corde tuo: Fortitudo mea, & robur manus meæ hæc mihi omnia præstiterunt: Sed recorderis Domini Dei tui, quod ipse vires tibi præbuerit*. Nam si in corporalibus nihil poterant, nisi Deo vires suggerente, multò magis ergo in spiritualibus. Vide comment. nostr. ad Rom. 10. vbi hic locus ab Apostolo citatur.

v. 15. *Considera quod hodie posuerim in conspectu tuo vitam & bonum, & è contrario mortem & malum*. Et infrà v. 19. *Elige ergo vitam*, &c. Vitam & bonum vita beata intelligitur, bonúmque, non morale, sed quod appetitur vt finis & beatitudo: & similiter mors & malum, nempe malum miseriæ: quod ex eo liquet, C quia exponit illa Moyses per benedictionem & maledictionem. Item quia in textu dicitur: *Et viuas, atque multiplicet te, benedicatque tibi*; & rursum: *Ipse est enim vita tua, & longitudo dierum*. Nec obstet, quod subiungit: *Elige ergo vitam*, &c. quasi proponat circa hæc electionem, cùm circa beatitudinem, quæ habet rationem vltimi finis non versetur electio; Quod enim dicit; *Elige vitam*, sensus est, fac ea, per quæ vitam à me tibi propositam consequaris, & mortem propositam euadas; Proposuerat scilicet illa, & ante oculos posuerat, cum longo ordine recitauit benedictiones & maledictiones.

CAPVT XXXI.

D v. 2. CEntum viginti annorum sum hodie: Non possum vltra egredi & ingredi. *Quæritur*, quomodo hoc consistat cum eo, quod dicitur de eo capite vltimo huius libri: *Non caligauit oculus eius, nec dentes eius moti sunt*: quibus verbis significari videtur eum in tanta senectute adhuc fuisse bona & firma valetudine. Quidam, quod hîc dicitur: *Non possum vltra egredi & ingredi*, tantùm referunt ad Dei prohibitionem, de qua sequitur: *præsertim cum Dominus dixerit*, &c. Sed huic sententiæ obstat illud (*præsertim*) vel vt est in Hebræo (*præ*) per quod significantur duæ rationes, cur alius sit sufficiendus in eius locum. Proinde, etiam omnino vna causa ponenda est in eius senili ætate. Etsi enim non caligaret eius oculus, nec dentes illius essent moti, vt dicitur capite vltimo, hoc est, etsi bona adhuc E esset valetudine & viuacitate sensuum: non obstat tamen quin ei deesset robur corporis ad tantum onus ducatus diutius ferendum, nempe ad quamuis occasionem paratum esse, (vt loquitur) ingredi & egredi.

v. 28. *Congregate ad me maiores natu* —— *& inuocabo contra eos cælum & terram*. Inuocare non ita hic accipitur, sicut ibi: *Quomodo inuocabunt in quem non crediderunt?* aut rursum; *Quicumque inuocauerit nomen Domini*, &c. nempe, quia talis inuocationis cælum & terra non sunt capacia, cùm sint res quædam inanimatæ. Sed intelligitur inuocatio in testimonium, vt sensus sit, Inuocabo cælum & terram testes contra præuaricatores. Quod ipsum tamen etiam impropriè dicitur, quia res inanimatæ propriè testes esse non

possunt, sed testari scilicet dicuntur, tanquam signa A quædam perpetuò obuia, quæ rei memoriam innouent. Vocantur ergo cœlum & terra in testimonium, quia cùm sint res stabiles & perpetuæ, semper ex eis sumi poterat testimonium contra transgressores.

CAPVT XXXII.

v. 8. *QVando separabat filios Adam, constituit terminos populorum, iuxta numerum filiorum Israël.* A quibusdam sic exponitur: Tot constituit gentes seu populos per vniuersum mundum, quot numero erant capita hominum in populo Israël, vel saltem, quot ingressæ sunt animæ cum Iacob seu Israël in Ægyptum, nempe septuaginta. Et hinc videntur fundamentum suæ opinionis accipere, qui dicunt in septua- B ginta gentes & septuaginta linguas diuisos fuisse eos, qui ædificabant turrim Babel: quia videlicet numerum populorum constituit Deus iuxta numerum filiorum Israël ingredientium in Ægyptum. Sed sciendum est, non esse dictum: Constituit numerum populorum, sed *terminos populorum.* Proinde hoc modo rectius & simplicius intelligitur: Quando altissimus diuisit regiones, & eas assignauit cunctis gentibus; ita tamen terminos assignauit, vt certam terræ portionem seruaret, quæ abundè sufficeret pro numero filiorum Israël. Quamuis enim terram promissam aliæ gentes incoluerunt, illæ tamen mox ad introitum filiorum Israël deletæ sunt; velut alienam, populóque Dei assignatam terram incolentes. Significatur ergo summa cura & dilectio Dei C erga populum Israël. Septuaginta hîc legunt: *Statuit terminos populorum iuxta numerum Angelorum Dei.* Sed sensus litteralis idem est, quia per Angelos Dei, filij Israël intelliguntur, quia à Deo in terram Chanaan destinati. Vnde non omnino certum est, quod quidam inde colligere conantur, tot esse electos ad societatem Angelorum assumendos, quot in cœlo remanserunt Angeli boni, vt Greg. homil. 34. & alij nonnulli.

v. 29. *Vtinam saperent & intelligerent*, &c. Vide suprà c. 5. v. 29. & cap. 10. v. 12.

v. 31. *Non enim est Deus noster vt dij eorum, & inimici nostri sunt iudices. Quæritur* cuius rei iudices? Quidam sic: Inimici nostri sunt iudices: id est, principes filiorum Israël dominantur eis, & pro arbitrio D sæpe de eis iudicant, vel morti, vel exilio, vel aliis pœnis eos subijciendo: vbi autem inimicus iudicat, nulla æquitas aut misericordia expectanda est, sed iniuria vel extremus iustitiæ rigor. Sed hic sensus cum iis quæ præcedunt vel sequuntur non satis cohæret. Vnde rectiùs refertur ad id quod proximè antecessit: *Non enim est Deus noster vt dij eorum*, vt sit hic sensus: Etiam ipsi hostes nostri & cultores idolorum iudices sunt huius rei, quòd Deus noster non sit vt dij eorum, quoad potentiam & vindictæ seueritatem. Nempe, ipsa experientia edocti erant, Deum propter peccata populum suum sæpè grauissimè punire; & rursum eundem pœnitentem è manibus hostium mirabiliter eripere; ma- E ximéque id confessi erant Ægyptiorum Magi, dicentes: *Digitus Dei est hic:* ipséque Pharao cum suis dicens: *Fugiamus Israëlem, Deus enim eorum pugnat pro eo.*

v. 36. *Et clausi quoque defecerunt, residuique consumpti sunt.* Clausi intelliguntur arcibus & munitionibus; nempe quòd omnes arces expugnatæ sint, nullusque relictus sit, qui non in potestatem venerit. Hic sensus est apud Vatablum, idémque mihi magis placet. Nam quod alij exponunt de clausis carcere, ex 4. Reg. 14. sciendum est ibi in Hebræo non addi illud *carcere.*

CAPVT XXXIII.

v. 1 *HÆc est benedictio, quâ benedixit Moyses filiis Israël ante mortem suam. Mirum* videri potest quare Moyses solam tribum Simeon omiserit, nullam ei attribuens benedictionem? *Respondent* quidam, Simeonem comprehendi simul benedictione Leui, sicut & Iacob in suis benedictionibus eos coniunxit. Sed friuolum id est: nam quæ hîc dicuntur, manifestum est ad solam tribum Leui pertinere. Alij volunt Simeonem omissum, quòd ille auctor fuerit Iosephi vendendi. Verùm & Leui in eodem crimine fuit. Proinde alia ratio quærenda est. Et sunt hæ duæ. Nempe *vna*, quia princeps tribus Simeon nomine Zambri fornicatus est manifestè cum Madianitide, quando in totum populum ira deseuijt; quem vna cum scorto Phinees ex tribu Leui interfecit. *Altera*, eáque præcipua, quia per idololatriam & murmurationem nulla tribus grauius deliquisse videtur. Cuius rei hoc est argumentum, quia in prima numeratione erant quinquaginta nouem millia trecenti, in postrema verò, post annos quadraginta, tantùm viginti duo millia.

Septuaginta legunt; *Viuat Ruben, & non moriatur, & Simeon sit multus in numero.* Sed nomen Simeonis hîc ab aliquo sciolo insertum est, vt patet ex Hebr. Chald. & Latinis: & ex melioribus 70.

v. 2. *Dominus de Sinaï venit —— & cum eo sanctorum millia.* Hebr. est: *Et venit cum decem millibus sanctitatis*, id est, sanctorum. Hos Septuaginta, Angelos interpretati sunt. Nec malè. Alibi enim quoque lex data dicitur per Angelos, vt Actor. 7. ad Gal. 3. Hebr. 2. nempe quia vnus primarius Angelus (quem fuisse puto Michaelem principem populi Dei, vt vocatur Dan. 9.) repræsentabat in legislatione Dei personam: Cæteri autem Angeli illi adsistebant. Vide nostra Hebr. 2.

CAPVT XXXIV.

v. 5. *MOrtuusque est ibi Moyses.* Non ergo Moyses huius narrationis vltimæ author est. Plerique Iosue authorem faciunt, Alij Eleazarum, quod est verisimilius, tam de hoc capite, quàm de Iosue libro; in quo etiam ipsius Iosue mors describitur. Quòd verò quidam ab Esdra dicant hæc esse adiecta, quando libros sacros restituit (vt vult quoque Glossa ordinaria) puto minùs verum.

v. 6. *Et non cognouit homo sepulchrum eius vsque in præsentem diem.* Hoc propterea factum putatur, ne populus Israel Moysen coleret vt Deum, & corpori eius diuinos honores exhiberet propter excellentiam eius supra reliquos Prophetas, & miraculorum magnitudinem. Atque hinc orta illa altercatio inter diabolum & Michaelem Archangelum, de qua in Epist. Iudæ dicitur, quòd contenderunt de corpore Moysi. Nam diabolus voluit manifestè sepeliri, velut sollicitus pro honore tanti Prophetæ; reuera autem hoc agens, vt ea occasione populum adduceret ad idololatriam; Michaël autem occultè sepeliri voluit, iubente Domino, ob causam suprà dictam. Vide nostr. comment. in citat. Epist. S. Iudæ.

v. 7. *Nec caligauit oculus eius, nec dentes illius moti sunt.* Vide suprà c. 31. v. 2.

v. 10. *Non surrexit vltra Propheta in Israël sicut Moyses. Quæritur*, quomodo ergo Christus dicat Luc. cap. 7. *Major inter natos mulierum Propheta Ioanne Baptista nemo est? Respondeo*, non surrexit vltra sicut Moyses: nempe, vt subjungitur, qui ita familiariter cum Deo ageret, &c. Vide etiam suprà annotat. cap. 18.

FINIS DEVTERONOMII.

ANNOTATIONES
IN LIBRUM IOSUE.

CAPUT PRIMUM.

v. 1. AD *Iosue filium Nun, ministrum Moysi.* Pro (*ministrum*) Græcè est, λειτουργὸν, quasi successorem in principatu dicat. Moyses enim iam mortuus erat, vt patet ex primis verbis huius capitis.

v. 11. *Præparate vobis cibaria.* Hoc de manna intelligi non posse, patet, quia illud seruari non poterat in crastinum, multò minùs in tertium diem, quod hic adiungitur. Proinde accipiendum est de aliis cibis, quorum tunc copia esse poterat filiis Israël, quia erant in terra frugifera. Neque tamen manna defecit, donec transissent Iordanem vt patet infrà cap. 5. Itaque intelligendum filios Israël simul cum manna vsos fuisse etiam aliis cibariis, quæ inueniebant in regionibus, per quas transibant, sicut & Deut. cap. 2. dicitur, quòd filij Esaü & Moabitæ vendebant filiis Israël cibaria transeuntibus per terram ipsorum.

Quoniam post diem tertium transibitis Iordanem. Augustinus in Iosue quæstione secunda: Fuit, inquit, hæc dispositio quædam humana, postea Dei prouidentiâ mutata. Ita ille, sed verisimilius est Iosue, maximè initio principatus sui, nihil egisse aut dixisse, nisi priùs consulto Domino. Itaque potiùs per anticipationem hæc dicta sunt, vt intelligatur *triduum*, de quo capite tertio, versu primo. Prior est enim historia de exploratoribus, quæ describitur capite proximo. In qua quidam exploratores vnum diem consumpserunt vt minimum, antequam venirent in Iericho; deinde leguntur in montanis delituisse per tres dies. post quos demum, quàm celerrimè, quinto die redierunt ad Iosue. Itaque per anticipationem intelligitur triduum illud, quo filij Israël post reditum exploratorum adhuc manserunt ad Iordanem, de quo capite tertio vsu primo.

v. 14. *Vxores vestræ & filij ac iumenta manebunt in terra.* An nulli simul viri cum illis manserint, vide infrà ad cap. 22.

CAPUT II.

v. 1. I*Ngressi sunt domum mulieris meretricis nomine Rahab.* Alij ex Hebræo vertunt, vocántque (*cauponariam.*) Et vox Hebræa ambigua est. Nam vel deducitur à voce, quæ frumenti speciem certam significat, & tunc mulierem cibariam, id est, cauponariam, significat: vel à voce quæ significat fornicari, & ita significat meretricem. Rectiùs autem vertitur meretrix, quàm cauponaria, quia sic Apostolus ad Hebræos capite vndecimo, & Iacobus capite secundo posuerunt vtentes nomine 70. interpr. & Septuaginta expresse habent πόρνην, quod tantùm meretricem significat. Pagninus tamen vertit *cauponam*, Arias *meritoriam*. Eadem vox est Iudicum capite vndecimo in Historia Iephte, vbi Arias quidem similiter vertit *meritoriam*, sed Pagninus (*meretricem*) Verisimile est Rahab, & cauponariam, & meretricem fuisse. Nam apud gentiles, quibus simplex fornicatio non reputabatur peccatum, mulieres exercentes cauponariam, simul etiam ex prostitutione corporis quæstum faciebant. Vide nostrum Commentarium ad Hebr. c. 11. & Iacob. cap. x.

v. 11. *Dominus enim Deus vester ipse est Deus in cælo sursum, & in terra deorsum.* Ecce fidem huius mulieris non immeritò commendatam ab Apostolo ad Hebræos cap. 11. Nec tamen sola fide iustificatam fuisse, sed etiam ex operibus rectè ostendit Iacobus cap. 2. Nempe quia *nuncios populi Dei suscepit, & alia via tutos dimisit.* Idem dicit & Paulus ad Hebræos 11. cum addit, *excipiens exploratores cum pace.*

CAPUT III.

v. 10. I*N hoc scietis, quia Dominus Deus viuens in medio vestri sit.* Loquitur de miraculo mox futuro, transitus per Iordanem. Ex quo colligitur vera miracula in confirmationem erroris fieri non posse; alioqui enim non certò scirent ex hoc miraculo filij Israël Deum in medio sui esse.

v. 15. *Iordanis autem ripas alnei sui tempore messis impleuerat.* Scilicet vt quotannis facere solebat, vi quadam occulta naturæ: quod etiam Ecclesiasticus testatur capite vigesimo quarto his verbis: *Qui multiplicat quasi Iordanis in tempore messis:* quanquam ibidem de alio etiam fluuio dicitur: *Sicut Tigris in diebus nouorum.* Collige quoque hinc, quod mense primo messis erat in illa regione. Nam proximo capite dicitur, quod decimo die mensis primi populus ascendit de Iordane. Et capite quinto quod populus statim post transitum Iordanem, celebrauit Phase, scilicet *decima quarta mensis primi ad vesperam.* Vide Exodi 13. vbi primus mensis vocatur quoque mensis nouarum frugum, & Ioannis 18. ad illud: *Frigus erat.* v. 18.

CAPUT IV.

v. 9. A*Lios quoque duodecim lapides posuit Iosue in medio Iordanis alueo.* *Quæritur* quid opus fuerit præter duodecim lapides priores repositos in loco castrorum; etiam hos erigere in ipso Iordane? Quod ad litteram attinet, voluit Iosue apud posteros relinqui multiplicem memoriam beneficiorum Dei patribus exhibitorum. Et propterea intelligendum est, quod lapides isti in Iordane erecti tam magni erant, vt super aquas extarent. Nam alioqui pro signo esse non poterant, si conspici non possent.

Mysticè autem significantur duo testamenta. Nam duodecim lapides priores repositi sunt in Galgalis, vbi populus circumcisus est, quo significatur vetus testamentum. Circumcisio enim signum est fœderis inter Deum & populum veterem. Posteriores autem lapides in Iordane positi sunt, in quo Christus baptisatus est, & proinde baptismum significat, qui signum est & sacramentum nouæ legis. Igitur duodecim lapides priores ponuntur in loco circumcisionis, vt testes veteris testamenti, & significant duodecim Patriarchas: posteriores verò duodecim lapides ponuntur in loco baptismi, vt testes noui testamenti & significant duodecim Apostolos, noui testamenti præcones.

CAPUT V.

v. 1. E*T cuncti reges Chanaan.* Septuaginta habent, *reges Phœnicia.* Sed id mirum non est, Nam & mulier quæ Marci 7. vocatur Syrophœnissa, à Matthæo cap. 15 appellatur Chananæa. Ex quo apparet eosdem fuisse Chananæos sacris litteris, & Phœnices prophanis. Nam & Phœnices celebran-

tur vt egregij negotiatores, sicut & Chananæi in sacris litteris Prouerb. 31. Iob. 4. Isai. 23. Oseæ 12. Zachariæ 14. ita vt mercator soleat vocari Chananæus.

v. 2. *Ait Dominus ad Iosue: Fac tibi cultros lapideos.* Hebraïcè est, *cultros acierum*, id est, cultros acutos. Et Chaldæus similiter exponit *nouaculas acutas.* Septuaginta vertunt, *cultros petrinos*, seu lapideos. Id autem etsi ab Hebræo discrepet, tamen & in scriptura fundamentum habet, & magnum mysterium continet. Quantum ad *prius*, legimus Exodi 4. quod, cum Angelus Domini Moysen interficere vellet in via, tulerit illico Sephora acutissimam petram, & circumciderit carnem præputij filij sui. Vtrum autem Israëlitæ ex more vsi sint cultello lapideo, an ferreo, non satis constat: Hodie dicuntur vti ferreo. Quod autem ita verterunt Septuaginta, non est putandum carere mysterio. Nam per cultros petrinos, quibus dicitur facta circumcisio, significatur illa petra, de qua Apostolus 1. Cor. 10. *Petra autem erat Christus*, per quem fit in nobis circumcisio, non carnis, sed quæ per eam significatur, circumcisio cordis: Arias vertit, *petraceum.* Et fortè vsi sunt cultris petrinis, quod ferrei non essent toti multitudini ad manum, sicut etiam videri potest de Sephora: aut quia ex consuetudine vtebantur cultris petrinis, sicut & Indi Occidentales nuper inuenti arte acuunt petras, vt scindant instar acuti ferri.

Et circumcide secundo filios Israël. Non easdem personas secundo, sed vt esset hæc secunda circumcisio solemnis populi, ab ea quæ facta fuerat in Ægypto, vt contextus apertè docet. Intermissa autem fuerat circumcisio in deserto; nempe quia nunquam certi erant quamdiu in aliquo loco consisterent; dolor autem circumcisionis requirebat certorum dierum quietem. Cæterùm rectè ne an secus tanto tempore fuerit intermissa circumcisio; &, verum omnes illi qui per id tempus non circumcisi discesserunt, perierunt? Vide nostra 4. ad 1. distinctionem.

v. 9. *Hodie abstuli opprobrium Ægypti à vobis.* Opprobrium appellat præputiatum esse; quod licèt etiam aliis gentibus esset commune, tamen specialiter scriptura vocat opprobrium Ægyptiorum; tum quia Idumæi, & vicini ex posteris Abrahæ, verisimiliter putantur etiam fuisse circumcisi; tum quia specialiter Israëlitarum patres versati inter Ægyptios, opprobrij prouerbium hoc inter suos reliquerant.

v. 12. *Defecitque manna postquam comederunt de frugibus terræ.* *Mysticè* significatur per *allegoriam* quidem; postquam per Christum introducta est lex noua, cessare figuras & vmbras veteris testamenti: per *anagogiam* vero, quando Christo ductore, peruenerimus in patriam cælestem, terramque viuentium, per terram promissionis significatam, cessaturum manna quo in deserto huius peregrinationis interim reficimur, etsi eximium; scilicet Eucharistiæ sacramentum, prædicationem verbi, cæteráque sacramenta & subsidia huius vitæ: nimirum succedente pane cælesti, id est, perfecta fruitione Dei in Christo. Significator ergo, etiam ad litteram filios Israël aliquid melius adeptos, quando deficiente manna, cœperunt vesci bonis terræ. Non ergo verum videtur, quod propriè loquendo manna continebat in se omnem saporis suauitatem, & quod cuique conuertebatur ad saporem quemcumque volebat; Sed hæc dicta esse eo sensu, quem reperies suo loco Sap. cap 16.

v. 13. *Noster es, an aduersariorum? Qui respondit, Nequaquam.* Subaudi, sum aduersariorum, *Sed sum princeps exercitus Domini.* Hunc fuisse Michaëlem Archangelum populi Israëlitici principem & custodem, plane credibile est. Ille enim Dan. cap 10. & 12. expressè princeps illius populi vocatur. Vide etiam de ea re, Exodi cap. 23. v. 20.

v. 16. *Solue*, inquit, *calceamentum tuum de pedibus tuis.* Vide similem locum Exodi 3.

CAPVT VI.

v. 2. D*ixitque Dominus ad Iosue.* Scilicet per Angelum principem exercitus Domini: Continuata est enim narratio cum fine capitis præcedentis.

v. 5. *Et muri funditus corruent ciuitatis.* Hebr. *Et cadet murus ciuitatis sub se*, quasi dicat, absorbebitur à terra, ita vt mœnibus solo æquatis, sine impedimento possitis perrumpere in ciuitatem. Hoc enim sequitur: *Ingredienturque singuli per locum contra quem steterint*, quod & factum narratur v. 20.

v. 9. *Reliquum vulgus arcam sequebatur.* Hebr. *Et colligens ibat post arcam Domini*, id est extremum agmen, quod erat tribus Dan. Ita hoc explicat Scholion Vatabli ex Num 10.

v. 15. *Sic fecerunt sex diebus: Die autem septimo, &c.* In his diebus etiam sabbatum haud dubiè comprehendebatur. Nec tamen propterea dispensationem sabbati hic factam oportet. Non enim hoc erat ex operibus in lege sabbati prohibitis; tum quia opus erat directè ordinatum ad Dei virtutem in subuersione illius ciuitatis declarandam.

v. 26. *In tempore illo imprecatus est Iosue dicens: maledictus vir coram Domino, qui suscitauerit & ædificauerit ciuitatem Iericho. In primogenito suo fundamenta illius iaciat, & in nouissimo liberorum ponat portas eius.* Hæc verba Iosue non tantum imprecatoria sunt, sed & prophetica, quibus prædicitur quid euenturum sit illi qui Iericho reædificaret. Impletum est autem tempore Achab regis Israël, vt habemus 3. Reg. 16. *In diebus illis ædificauit Hiel de Bethel Iericho: in Abiram primitiuo suo fundauit eam, & in Segub nouissimo suo posuit portas eius.* Sensus autem est. Quando incepit eam reædificare, ponendo fundamenta murorum, mortuus est primogenitus eius, atque ita deinceps alij eius filij ordine extincti sunt, interim dum ciuitas ædificatur, donec appenderentur portæ eius, quod est complementum operis, & tunc mortuus est filiorum nouissimus.

CAPVT VII.

v. 1. F*ilij autem Israël præuaricati sunt mandatum, & vsurpauerunt de anathemate. Nam Achan filius Charmi, filij Zabdi, filij Zare de tribu Iuda tulit aliquid de anathemate.* Est enallage numeri, sicut ibi: *Mortui sunt enim qui quærebāt animam pueri.* Matth. 2. *& Latrones qui crucifixi erant cum eo, blasphemabant.* Matth. 27. & alibi sæpè. Ita hic, cum solus Achan de anathemate tulisset, dicuntur filij Israël vsurpasse de anathemate.

Nota tamen quod verisimile sit etiam domesticos eius fuisse criminis conscios & participes Neque enim videtur solus Achan potuisse facere totum hoc, quod scriptura de eo scribit, quodque ipse confitetur, sine ope domesticorum; qui verisimiliter erant filij eius & filiæ, postea simul cum eo interfecti. Et ideo fortè dictum est plurali numero: *Filij autem Israël præuaricati sunt mandatum.* Quod autem sequitur: *Iratusque est Dominus contra filios Israël:* propriè est accipiendum. Non enim contra solum Achan iratus est, sed & contra alios. Nam triginta sex viri propter hanc præuaricationem corruerunt in prælio, & postea simul cum Achan filij eius & filiæ iubente Domino interfecti sunt Cæterùm ex hoc loco ostenditur interdum totam aliquam communitatem seu rempublicam puniri à

Deo propter vnius hominis etiam occultum peccatum, maximè si velit illud postea manifestare; vt omnes intelligant quàm graue peccatum, quod tam grauem meretur vindictam. Quærit S. Augustinus quomodo iustè vnius peccatum in alios vindicetur, cum in lege dictum sit Deuteronomij 24. *nec patres pro filiorum, nec filios pro parentum peccatis esse puniendos?* Respondet ipse, legem illam hominibus prolatam fuisse, quibus prohibetur ne alterum pro altero puniant, sed vnumquemque iudicent secundum propria merita. Vnde inquit, si Achan ab aliquo homine deprehensus fuisset, & ad iudicium Iosue fuisset adductus, nequaquam putandum est, quod Iosue vel pro illo, vel cum illo quemquam alium, qui societate facti non teneretur, fuisset puniturus. Dei autem iudicia non sunt eiusmodi, qui visibiles pœnas etiam tum iustè dispensat, quando aliorum peccata in alijs vlciscitur, maximè cum vniuersum humanum genus propter transgressionem primorum parentum, morti & afflictionibus huius vitæ apud iustum iudicem Deum sit obnoxium. Quod autem Iosue vindictam hanc fecerit authoritate Dei iubentis patet, quia Deus dicit: *Comburetur igni cum omni substantia sua.* quod Iosue intellexit etiam de filiis & filiabus. Hebraïcè *& omnia quæ ei*, qui sermo generalis est etiam ad liberos.

Fatendum tamen ordinariè Deum non punire communitatem aliquam propter peccatum omnino occultum vnius vel paucorum, cui neque actu neque habitu communitas consentiat. Posse tamen Deum hoc facere non est dubium; cum ipse sit Dominus absolutissimus totius creaturæ, & præterea nemo apud eum sit innocens, vt Moyses ait, propter reatum noxæ originalis.

Item nota quod Deus propriè non puniuit populum pro peccato Achan, quod erat à populo prorsus alienum, sed occasione illius peccati, quod volebat proferri in publicum, puniuit populum pro suis peccatis.

v. 7. *Vtinam, vt cœpimus, mansissemus trans Iordanem.* Hoc non dixit Iosue per incredulitatem promissorum Dei, sicut murmuratores aliquoties in deserto, dicentes, *Vtinam mansissemus in Ægypto*: sed significat, quid pro tempore melius esse iudicauerit, nec ideo diffidit promissis Dei, quia sciebat, quod Deus etiam paucis tantum seruatis, in reliquis posset implere sua promissa. Ideo & persistit orare dicens: *Et quid facies magno nomini tuo?* quasi dicat. Futurum alioqui est, vt nomen tuum inter gentes blasphemetur, & malè audiat dum dicent: Ecce non potuit præstare Deus ille sua promissa. Et nota, sanctos in suis orationibus in primis ante oculos habere glorificationem nominis diuini, prout ipse Christus Dominus nobis præcepit, vt primo loco hoc ab eo petamus: *Sanctificetur nomen tuum.*

v. 15. *Comburetur igni cum vniuersa substantia sua.* At infrà dicitur; *Lapidabitque eum omnis Israël.* Vt hæc concilientur, sciendum est, quod postquam lapidatus fuit, deinde combustus est, id est, combustum cadauer eius, cum omnibus quæ ipsius fuerant. Quod & sentit Hieronymus lib. 2. contra Pelag. cap. 12. At *dices.* Si Achan lapidatus fuit, filij autem eius & filiæ viuæ combustæ (hoc enim scriptura significare videtur, enumerans filios & filias inter ea quæ combusta sunt) ergo grauiori supplicio illi perierunt, quàm pater. *Respondendum* apparet ex Hebræo textu, omnes fuisse lapidatos, ac posteà simul igne consumptos, & redactos in cineres. Sic enim habetur in Hebr. *Et lapidauerunt eum omnis Israël lapidibus, & combusserunt eos igni, & lapidauerunt eos lapidibus, & erexerunt super eum acervum lapidum.* Vbi illud secundum, pluraliter dictum (*Et lapidauerunt eos*) similiter omnino videtur accipiendum, sicut prius, nempe quòd & filios lapidauerunt lapidibus, sicut patrem antequam comburerentur.

v. 19. *Da gloriam Domino Deo Israël.* Quasi dicat, agnosce peccatum tuum, & iustum Dei iudicium, qui peccatum tuum satis iam prodidit, & dic: *Iustus es Domine.* Similis locus est Ioan. cap. 9. & Apocal. 10. & 16.

CAPVT VIII.

v. 2. **P***One insidias vrbi post eam.* Hic locus satis ostendit insidias in bello quod iustè geritur, aduersus hostes non esse illicitas. Nam si illicitæ essent, non eas Deus fieri præciperet. De qua re ita Augustinus in quæstionibus huius libri: Cùm iustum bellum quis susceperit, vtrum apertâ pugnâ, an insidiis vincat, nihil ad iustitiam interest. Si *quæras*, an igitur fallere liceat hostem, & fraude eum circumuenire? *Respondetur*, duobus modis aliquem falli contingit. Vel quia falsum ei dicitur, velut dum non seruatur, quod promissum vel iuratum est. Et hoc modo fallere hostem non licet, multò minus quemcumque alium. Ratio manifesta est, quia mendacium, perfidia, periurium, semper peccata sunt. Deinde fallitur hostis, dum verum occultatur, & consilia absconduntur, per quod fit, vt aduersarius decipiatur. Atque hic modus deceptionis vel insidiarum licitus est. Non enim tenetur quisque secreta sua alteri reuelare, multò minus hosti. Quod ergo legitur Iosue cum suis simulasse metum & fugam, non intelligi debet aliqua falsitas in facto, sed recesserunt, sicut solent metuentes & fugientes, ex quo eorum facto decepti sunt hostes, existimantes eos vere metuere & fugere.

v. 32. *Et scripsit super lapides Deuteronomium legis Moysi.* Non scripsit totum librum Deuteronomij. Id enim & difficulter super lapides fieri poterat, & minimè erat necessarium. Nam multa in Deuteronomio habentur, quæ ad populum non multum pertinent, sed intelligitur de Decalogo repetito Deuteronomij capite quinto. Nempe (*Deuteronomium*) legem secundò repetitam significat. Fortè etiam inscriptæ erant benedictiones & maledictiones; quòd illæ vel maximè pertinerent ad populum in officio & religione continendum.

CAPVT IX.

v. 5. **A***D indicium vetustatis pittaciis consuta erãt.* Sic Sixtina biblia per duplex tt, (*pittaciis*) nam antea (*pictaciis*) legebatur, per c, secundam consonantem, syllaba priori. Et quidem etiam in edicto Theodorici regis lege 126. fit mentio pictatiorum per c. secundam consonantem in syllaba prima, sed in Calepino ex Celso scribitur per duplex tt, *pittacium*, vt nunc est in bibliis Sixtinis, & accipitur ibi pro modico panno. Vide an fortè ab hoc vocabulo deductum sit illud Gallicum & Italicum pettia, & petiare & repetiare.

v. 14. *Et os Domini non interrogauerunt* Scilicet, vt tenebantur, etiam ipse Iosue iuxta expressum mandatum Domini; vt patet Num. cap. 27. v. 21.

v. 21. *Vt in vsus vniuersæ multitudinis ligna cædant, aquasque comportent.* Latè hæc verba patent, sed Iosue paulò pòst versu 23. ea mitigat dicens: *Et non deficiet de stirpe vestra ligna cædens, aquasque comportans in domum Dei mei.* Et erat hoc simul in vsum vniuersæ multitudinis, quod in cultum Dei impendebatur. Et conueniebat illis hæc mitis maledictio (Iosue enim maledictionem vocat perpetuam seruitutem) nempe quia venerant hi (saltem vt dicebant) *In nomine Dei Israël* pacem petentes & amicitiam cum Dei populo: nec mentiti sunt studio nocendi, sed tantum ex metu ne interficerentur. Sed nec maledictio illa sine benedictione fuit: maledictio quidem erat, quia vilibus & seruilibus operibus deputabantur: benedictio verò, quia ministeria faciebant in domo & ad cultum

cultum Dei hac in parte similes Levitis.

v. 19. *Iuravimus eis in nomine Dei Israël, & idcirco non possumus eos contingere.* Quæstio est, vtrum Iosue & principes populi Israelitici ita fuerunt obligati iureiurando de Gabaonitis servandis, vt retractare illis non liceret? maximè cum fraus & dolus nemini debeant patrocinari? Adde quod iuramentum illud videatur fuisse contra præceptum Dei, qui Num. 33. præceperat omnes illius terræ habitatores interfici? *Respondeo*, propter reverentiam divini nominis in quo iuraverant, omnino servandum erat hoc iuramentum; quia tametsi decepti essent à Gabaonitis, mentientibus se de longinquo venisse, non tamen sub conditione, sed simpliciter illis iuraverant, nulla conditione interposita. Neque fraus illorum eis patrocinata est propriè, sed iuramentum Israelitarum. Quod autem ad præceptum illud Dei attinet Num. 33. non debuit illud omnino generaliter accipi (nam & Raab iam ante seruata fuerat cum tota familia) sed ad eos tantum pertinebat qui populo Israel repugnarent, vel saltem in idolorum cultu permanerent; ideo enim hoc præceptum fuit, ne per eorum societatem filii Israel ad idololatriam abducerentur. Gabaonitæ autem, ut ex eorum excusatione patet, agnoverunt potentiam Dei Israel, & in eius nomine se venisse dicebant. Denique ipse Dominus approbauit sententiam Iosue, quia, vt est 2. Reg. 21. propter afflictionem Gabaonitis illatam à Saüle, famem induxit in terram per tres annos. Vide Annot. ibid. Atque hæc est sententia D. Augustini in quæst. huius libri q. 9. & 10.

Et ipsi principes, inter quos erat Iosue, putabant se fore periuros, si eos occidissent; aiunt enim: *Reseruentur quidem vt viuant ne contra nos ira Dei concitetur, si peierauerimus.* Et de Iosue peculiariter additur: *Fecit ergo Iosue vt dixerat, & liberavit eos de manu filiorum Israël vt non occiderentur.* *Quæritur* an sine hoc iuramento potuissent occidi, quandoquidem neque rebellabant, neque videbantur permansuri in cultu idolorum? *Respondeo*, non tenebantur Israëlitæ eis credere dicentibus se venisse in nomine Dei Israël, poterat enim hoc subdolè ab eis fieri. Sed rei veritate comperta non apparet ex Dei præcepto eos debuisse occidi.

CAPVT X.

v. 12. *SOl contra Gabaon non movearis, & luna contra vallem Aialon.* Solem & lunam alloquitur, non quod animata sint corpora, vti docuit Origenes, sed eo schemate sermonis quo Moyses Deut. 32. cælum & terram alloquitur, dicens: *Audite cæli quæ loquor, audiat terra &c.* Vel certè ad significandam vim imperij divini, cui perinde astra & cætera inanimata obtemperant, ac si imperata mente perciperent. Sic & Christus increpat mare, dicens: *Tace, obmutesce*, Marci 4. Non sunt audiendi hoc loco Hebræorum quidam, qui existimant solem & lunam reuera non stetisse, sed quod visi fuerint stetisse, idque ob brevitatem temporis quo Israelitæ hostes suos devicerunt; quod quidem alioqui erat negotium multorum dierum: quasi sensus esset, da Domine vt tam brevi temporis spatio vlciscamur nos de hostibus nostris quanto sol hodie stabit supra hemisphærium. Cæterum Hebræorum doctiores, & Christiani omnes interpretes reuera intelligunt solem immotum stetisse per integrum diem, & similiter lunam. Vtpotè additur: *Non fuit antea & postea tam longa dies, obediente Domino voci hominis, & pugnante pro Israel.* Vbi *obediente* idem est quod acquiescente. Vide Dionys. Carthus. de hac statione solis, & quomodo comparanda sit cum prolongatione diei sub Ezechia, & vter dies fuerit longior.

v. 13. *Steteruntque sol & luna &c.* Sciendum ad vocem Iosue stetisse totum cursum cælestium corpo- A rum, ita vt unius diei spatio nulla sydera loco moverentur, sed omnia quiescerent servantia eumdem ad se mutuo situm. Ita illa solis statio nullam aspectuum, coniunctionis aut oppositionis astrorum diuersitatem adduxit. Et hinc ostenditur falsum quod tradunt quidam Naturales: si cælum staret, nullum fore motum in mundo inferiori. Nisi forte respondeant, miraculosè motus inferiorum continuatos fuisse sine motu cæli. Sed id gratis diceretur. *Sed quare* præter solem, solam lunam nominauit? *Respondeo*, quia sol & luna sunt duo maiora cæli luminaria omnibus notissima, quæque in sermone quo mentionem facere volumus de luminibus cæli, fere solemus coniungere. Item quia hæc duo tunc erant conspicua; sol enim iam pervenerat ad eam cæli regionem, quæ aspicientibus B erat supra Gabaon, luna vero supra vallem Aialon, cæteræ stellæ non apparebant. Adde quod, peculiari sermone, Hebraicè sententia bimembris reddita est, vt in Psalmis & Proverbijs & sæpe in prophetis.

Sed cur Iosue tam magnum, insolitum & vniversale miraculum postulavit à Deo, cum sufficeret minus aliquod, vt lapides grandinis supra hostes maiore copia immitti, vel vt adderet Israëlitis robur & velocitatem, vt hostium gladios in se inuicem converteret, vel certè vt modum victoriæ permitteret divinæ voluntati? *Respondeo*, credibile est hoc eum postulasse divino instinctu. Ratio autem huius miraculi petendi esse potuit, quia magis pertinebat hoc miraculum ad Dei nomen glorificandum; scilicet eò magis, quò magis rarum, sublime, C & vniversale erat. Rarum, quia numquam alias hoc factum legitur (nam quod 1. Paralip. 4. legitur, *qui stare fecit solem*, proprium nomen viri est.) Sublime, quia in cælo stellato. Vniuersale, tum quia in vniverso mundo cælesti (nam totus cæli globus constitit) tum quia tale erat, quod per totum terrarum orbem cognosci potuerit & cognitum fuerit, licet causa miraculi non omnibus innotuerit, sed tantum regionibus circumiacentibus, ac fortè etiam quibusdam remotioribus. An autem huc referenda sit illa Græcorum fabula de Ioue longam noctem sibi faciente vt cum Alcmena concumbens Herculem gigneret, quæri potest: Id enim sunt qui suspicentur. Sed non apparet. Non enim Græcia à Syria tanta distantia D est, vt dici protelatæ apud Syros, longa nox responderet apud Græcos, sed magis apud hos quoque diei ad duplum extensæ memoria exstare deberet. Cur autem non exstat; nisi quia vsque ad res gestas tam antiqui temporis nec historia Græcorum nec memoria pertingit? Quod quidem Lucretius testatur hoc versu. Cur supra bellum Thebanum & funera Troiæ, Nil aliàs alij quidquam cecinere Poëtæ? Vide & Tacitum initio suæ historiæ agnoscentem quàm sint recentes res Græcorum. Vide & Thucydidem. Quæri hîc potest, an status solis verum fuerit miraculum, cum id non superaverit vires naturales intelligentiæ creatæ cessantis à movendo? S. Thomas lib. 3. contra Gentes cap. 101. 102. numerat inter miracula, quæ nullo modo fieri E possunt per naturam. Idem confirmavimus in nost. Comment. lib. 2. §. 16.

Nonne scriptum est hoc in libro iustorum? Quis sit iste liber, ignoratur, vide Liranum. Sed nihil certi aut solidi adfert. Dicendum arbitror librum intercidisse, in quo fortè continebantur egregia facta præstantium virorum, qui Deo placuissent.

CAPVT. XI.

v. 6. *EQuos eorum subnervabis, & currus igne combures.* Subneruare est neruos incidere. Intelliguntur autem nerui qui sunt in flexura posteriorum crurium. Vnde quidam vertit, *suffragines incides*. Si *quæras*, quare Dominus hoc præceperit? *Respon-*

deo, ne filij Israël posthac equis illis vterentur in bello, A & in ijs fiduciam ponerent, sed potiùs tali subsidio carentes, discerent in Deo præcipuè fiduciam & spem victoriæ collocare. Et propter hanc causam prohibetur Deuteron. 17. Ne rex super filios Israël constituendus, multiplicet sibi equos. Vnde etiam hoc loco additum est; *Et currus igne combures*, vt discerent canere cum Psalmista Psal. 16. *Hi in curribus, & hi in equis: nos autem in nomine Domini.* Non sunt autem equi iussi occidi, sed tantùm subneruari, quia subneruati, quamuis ad bellum essent inepti, poterant tamen vtiles esse ad agriculturam, & alia opera facienda.

v. 19. *Non fuit ciuitas, quæ se traderet filijs Israël, præter, &c.* Pridem legebatur cum negatione (*quæ se non traderet*) sed rectè negationem sustulit correctio Sixtina. B Ita enim legendum esse, primò ex Hebræo ostenditur, vbi sic legitur: *Non fuit ciuitas quæ pacem obtulerit filijs Israël.* Deinde sequentia hoc idem demonstrant. Sequitur enim; *Præter Heuæum, qui habitabat in Gabaon.* Atqui Gabaonitæ tradiderunt se, &, vt est in Hebræo, pacem inierunt cum filijs Israël. Consequens igitur est, nullam fuisse aliam ciuitatem, quæ se traderet. Id quod adhuc manifestius declaratur verbis sequentibus. Subjungitur enim: *Omnes enim bellando cepit, &c.*

v. 20. *Domini enim sententia fuerat, vt indurarentur corda eorum.* Quomodo hic locus nihil suffragetur blasphemiæ Caluini, qui dicit Deum propriè loquendo indurare, & proinde authorem esse peccati: Vide C Exod. 9. v. 12.

CAPVT XII.

v. 1. HI *sunt reges quos percusserunt filij Israël.* Nusquam in tota hac historia legitur, aliquos metu Israëlitarum profugisse è Palæstina in alienas terras. At neque liber Sapientiæ tale aliquid memorat. Quare vtrum factum sit, dubitari potest. Interim refert ex Procopio Euagrius lib. 4. hist. eccles. cap. 18. Maurisios gentem Libyæ, eiectos Palæstinâ in Libyam demigrasse, quo tempore Iosue cum suis Hebræis eam terram inuasit. Idque probat ex Epigrammate, quod literis Phœnicum duabus columnis eius regionis incisum legisse se dicit huiusmodi: Nos sumus D qui à facie Iosue latronis, filij Naue, fugimus.

v. 23. *Rex gentium Galgal vnus.* Pro (*gentium*) quidam vocem Hebræam (*Gohim*) relinquunt; quasi sit nomen proprium vrbis aut loci, siti in vel iuxta Galgal. Idem fecerunt Septuaginta Interpretes. Verùm quia loci ipsius fit nominatio in sequenti vocabulo Galgal, meliùs videtur appellatiuè sumi (*Gohim*) in notissima significatione gentium, vt sit sensus: Rex gentium ad Galgal habitantium, vnus. Et ideò fortè de illo rege sic loquitur scriptura, quòd non regnaret in aliqua ciuitate, vt cæteri, quos memorat, sed quòd populus ei subditus sparsim habitaret circa regionem, quæ Galgal dicebatur. Et nota quod Iudicum 4. v. 2. habetur quoque Haseroth gentium, fortè simili E quopiam sensu.

CAPVT XIII.

v. 1. S*Enuisti & longæuus es, terraque latissima derelicta est, quæ nondum sorte diuisa est.* Tres potissimùm causæ sunt, quare complures ciuitates, & loca terræ promissionis non fuerint expugnata à filijs Israël, sed relictæ fuerunt multo tempore in potestate & possessione hostium. Prima, quia Israëlitæ nondum erant tanto numero, vt totam terram sibi promissam incolere possent. Sic Exod. 23. *Non eijciam eos à facie tua anno vno, ne terra in solitudinem redigatur, & increscant contra te bestiæ, &c.* Secunda causa, vt filij Israël habentes hostes sibi vicinos, & in eadem terra commorantes, exercerentur ad prælium, & non ignauiâ torpescerent & luxu diffluerent in vitia, vt solent, qui longa pace fruuntur. Tertia, vt solliciti essent, de seruandis Dei mandatis; quia quando à Dei cultu recedebant, mox affligebantur ab hostibus vicinis; quando autem conuertebantur ad Dominum, iterum fiebant superiores. Et has duas causas assignat scriptura Iudic. 3.

v. 3. *Terra Chanaan quæ in quinque regulos Philisthijm diuiditur.* Obserua, quòd terra Philisthijm, etsi comprehensa fuerit intra terminos terræ promissæ, nunquam tamen legitur ab Israëlitis possessa; non ob defectum Dei promittentis, sed quia filij Israël per ignauiam cessauerunt à labore expugnandi eos, quorum terra promissa eis fuerat, & posteà, quando voluerunt, non potuerunt eos expugnare. Id quod in Philisthæis maximè declaratum est; quos tamen tandem Dauid sibi tributarios reddidit. Et similiter Sidon, de qua vers. 4. & 6. non videtur vnquam fuisse habitata à filijs Israël; & alia nonnulla loca quæ Scriptura commemorat. Vide 1. Reg. 7.

v. 33. *Tribui autem Leui non dedit possessionem, quoniam Dominus Deus Israël ipse est possessio eius.* Quid hoc sit; *Quoniam Dominus Deus Israël ipse est possessio eius*, explicatur hoc eodem capite vers. 14. his verbis; *Tribui autem Leui non dedit possessionem, sed sacrificia, & victimâ Domini Dei Israël, ipsa est eius hæreditas.* Per hoc ergo, quod dicitur, *Dominus Deus Israël est possessio eius*, non significatur quòd omninò ab omni possessione rerum temporalium excludi debebat; sed quòd ea quæ offeruntur ad honorem Dei, siue sint sacrificia, siue decimæ, siue primitiæ, ad ius Leuitarum & sacerdotum pertineant. Et quia etiam habitatione indigebant & loco ad pascendum primogenita pecorum, quæ illis offerebantur; hinc necessariò etiam vrbes illis assignabantur ad habitandum, & suburbana, ad alenda pecora.

CAPVT XIV.

v. 7. N*Vnciauique ei quod mihi verum videbatur.* Subindicat Caleb quod alij exploratores non omninò ex veritate nunciauerint, de quo vide pleniùs Num. 13.

v. 12. *Da ergo mihi montem istum quem pollicitus est Dominus.* Vbi specialiter de hoc monte Caleb promissum sit, non legitur, sed dicendum est, nihilominùs verum dicere Caleb, maximè quod diceret hæc coram Iosue, horum omnium optimè conscio, tum etiam in promisso Dei per Moysen, quod habetur Numer. 14. videtur hoc includi. Sic enim ibi legitur: *Seruum meum Caleb, qui plenus alio spiritu secutus est me, inducam in terram hanc quam circuiuit, & semen eius possidebit eam*, quasi dicat, ille specialiter quamcumque viriliter expugnauerit portionem, meritò possidebit.

v. 13. *Et tradidit ei Hebron in possessionem, atque ex eo fuit Hebron Caleb vsque in præsentem diem.* Quomodo hæc consistant cum eo quod infrà cap. 21. Hebron cum suburbanis eius datur filijs Aaron, vide eius loci Annot.

v. 15. *Nomen Hebron ante vocabatur Cariath-Arbe. Adam maximus ibi inter Enacim situs est.* Ciuitas Arbe, id est, *ciuitas quatuor.* Sic quidam eam ciuitatem dictam putant, proptereà quod ibi sepulti sint quatuor primarij Patriarchæ, videlicet Adam, Abraham, Isaac, & Iacob, cum vxoribus Eua, Sara, Rebecca, & Lia. Alij propter quatuor gigantes ibi sepultos. Alij denique dicunt, Arbe, esse proprium nomen viri, qui in ea ciuitate regnauerit, & ab eo ciuitatem appellatam Cariath-Arbe. Et hæc sententia maximè probabilis est, vt colligitur ex capite sequenti, vbi v. 13. dicitur, quòd Caleb data fuerit Cariath-Arbe patris Enac. Igitur Arbe fuit pater Enac, & in ea ciuitate, vt apparet, regnauit; post eum autem Enac, ac deinde filij eius, qui vocati sunt

communi nomine Enacim. Sanè si appellata fuisset A ciuitas à quatuor patriarchis, verisimiliter Caleb non mutasset nomen eius in Hebron. Illud autem, *Adam maximus ibi inter Enacim situs est*, non de primo homine intelligitur. Neque enim gigãteæ aut monstrosæ magnitudinis fuit, vt ostendimus lib. 2. sent. §. 1. Adam itaque hic appellatiuum est significans hominem. Et sensus est: Arbe qui erat homo maximus, id est, immensus gigas, ibi inter cæteros gigantes situs est. Hieron. in illud Matth. 27. *(quod est Caluariæ locus, &c.)* ex hoc loco probare nititur Adam in Hebron sepultum, rejiciens tanquam fabulosum, quod sit sepultus in loco Caluariæ, vbi Dominus fuit crucifixus: Quod tamen scribens super epistolam ad Ephes. 5. reliquit arbitrio lectoris.

CAPVT XV.

v. 3. E*Grediseturque contra ascensum scorpionis.* Nomen loci est. Vide pleniùs Numerorum 34. v. 4.

v. 15. *Dabir, quæ prius vocabatur Cariath-Sepher, id est, ciuitas literarum.* Sic & Iudicum 1. Sed cur ciuitas illa literarum seu librorum dicta sit (hoc enim sonat *Cariath-Sepher*) incertum est. Hebræi quidam ibi primum literas inuentas volunt, sed id falsum est, fuit enim literarũ vsus etiam ante diluuium. Nam Enoch prophetiam scripsit Iuda Apostolo teste. Vatablus eam Academiam interpretatur in scholio. Crediderim literas artemque scribendi, ipsius primi hominis inuentum esse.

v. 16. *Dabo ei Axam filiam meam vxorem.* Intelligitur hæc promissio, salua lege ac libertate conjugij. Non enim cogi poterat filia ad nubendum cuicumque C pater vellet, sed præsupponitur puellam in patris voluntate libenter acquiescere, vt solent honestæ virgines. Sic illud quoque intelligendum, quod Saül promiserat se filiam suam daturum ei qui percuteret Philisthæum Goliath. 1 Reg. 17.

v. 17. *Cepitque eam Othoniel filius Cenez, frater Caleb iunior: deditque ei Axam filiam suam vxorem.* *Quæritur* quomodo Caleb dedit filiam suam fratri suo Othoniel vxorem, cùm tale conjugium lege prohibitum sit Leuit. 18.? *Respondent* quidam, Caleb generaliter promisisse, cùm nesciret quis eam ciuitatem esset expugnaturus, posteà autem ex quadam magnitudine animi noluisse promissum suum retractare; sicut & Iephte votum suum implere voluit. Sed hoc neutiquam D verisimile est. Nam & Caleb à sanctitate & pietate in Deum multum laudatur in scriptura, & Othoniel similiter, Iudic. 3. Itaque *rectius respondent*, qui dicunt Othoniel non fuisse fratrem propriè ipsius Caleb, sed fratris filium, fratrem autem vocari eo modo, quo omnes propinqui & maximè patrueles in scriptura fratres vocantur: quomodo Abraham Genes. 13. ad Loth filium fratris sui dicit; *fratres enim sumus.* Hic autem gradus matrimonij, vt quis acciperet filiam patrui sui, non erat in lege prohibitus.

v. 17. *Terram australem & arentem dedisti mihi, iunge & irriguam.* Quæres quomodo hæc querela consistat cum promissione Domini: *Dabo vobis terram fluentem lac & mel?* *Respondeo*, promissio Domini non E significat qualis ex omni sua parte foret illa terra; sed vt plurimum. Nam reuera fuisse illam terram lacte & melle manantem, testati sunt exploratores à Moyse in eam missi, licet conarentur populum absterrere ab ea occupanda. Deinde verisimile est *arentem* hoc loco non intelligi sterilem, sed quæ non esset irrigua; id est, commoditatem fontium & puteorum non haberet ad ipsam irrigandam. Hoc enim & Dominus prædixerat, terram Chanaan non esse sicut terra Ægypti, quæ fluminibus irrigatur, & in qua, in morem hortorum aquæ ducuntur irriguæ, sed quæ de cælo pluuias expectet, Deut. 11. Sed hoc non contenta Axa filia Caleb, petiuit etiam irriguam, & impetrauit.

Dedit itaque ei Caleb irriguum superius, & irriguum inferius. Hebræis est pluralis numerus, *irrigua*, sensus autem est, dedit ei fontes superiores & inferiores; id est, agrum, in quo erant fontes in parte superiore, & inferiore. Quidam superiores scaturigines interpretantur fontes erumpentes è terra; inferiores verò scaturigines, puteos effossos. Nam & putei sunt veluti fontes subterranei.

CAPVT. XVI.

v. 9. V*Rbesque separatæ sunt filijs Ephraim in medio possessionis filiorum Manasse.* Illud *in medio possessionis*, non exactè intelligendum est quasi in ipso meditullio; sed phrasis Hebræa est, id est, in terra quæ tribui Manasse sorte competebat. Quia enim B sortes constitutæ erant æquales, tribus autem Ephraim multò maior esset tribu Manasse, oportuit aliquam partem sortis Manasse, nimirùm vrbes quasdam cum villis suis conterminas sorti Ephraim, separari in possessionem filiorum Ephraim. Sic & Iuda participauit de sorte Beniamin, possedit enim Ierusalem quæ comprehendebatur intra funiculos sortis Beniamin, vt est in fine capitis superioris. Quod autem hîc dicitur, de Ephraim & Manasse, iterum repetitur capite proximè sequenti illis verbis: *Descenditque terminus vallis Arundineti in meridiem torrentis ciuitatum Ephraim, quæ in medio sunt vrbium Manasse*, id est, quæ sunt comprehensæ in sorte tribus Manasse, quemadmodum Vatablus ibidem benè exponit.

v. 10. *Et non interfecerunt filij Ephraim Chananæum, qui habitabat in Gazer, &c.* An ideò non interfecerunt, quia non voluerunt, an quia non potuerunt? Huius quæstionis solutionem indicat nobis scriptura cap. sequenti; vbi sic legimus: *Nec potuerunt filij Manasse has ciuitates subuertere, sed cœpit Chananæus habitare in terra ipsa. Postquam autem conualuerunt filij Israël, subjecerunt Chananæos, & fecerunt sibi tributarios, nec interfecerunt eos.* Igitur initio, quando nondum erant multiplicati, non potuerunt eos subuertere; posteà verò, cùm inualuissent numero, potuerunt quidem eos interficere, quia subjecerunt eos, sed cupiditate ducti pepercerunt, facientes eos sibi tributarios. Id autem factum est, contra præceptum Domini Numeror. 33. vbi iubentur omnes illius terræ habitatores interfici.

CAPVT XVII.

v. 5. E*T ceciderunt funiculi Manasse decem.* Per funiculum in Scriptura sacra frequenter portio hæreditaria intelligitur, ea phrasi, qua mensurans pro mensurato ponitur. Nam funiculis terra in portiones distribui solet. Vnde illud in Psalm. 15. *Funes ceciderunt mihi in præclaris*, id est, præclara hæreditas obtigit mihi. Quod explicatur verbis sequentibus: *Etenim hæreditas mea præclara est mihi.* Sensus ergo huius loci est, tribum Manasse habuisse decem portiones, siue sortem in decem partes subdiuisam, idque propter decem familias illius tribus. In tot enim familias tribus illa erat diuisa. Cæterùm tribus Ioseph propterea in duas integras tribus fuit diuisa, quia Ioseph ex testamento Iacob patris successerat in primogenituram. Primogenito autem duplex hæreditatis portio debebatur præ alijs fratribus. Iudas quidem primogenituram habebat, quantum ad principatum, sed Ioseph quantum ad portionem hæreditatis. De quo sic 1. Paralip. 5. *Data sunt primogenita Iacob, filijs Ioseph filij Israël; & non est Ruben reputatus in primogenitum, quia commaculauerat thorum patris sui. Porrò Iudas inter fratres fortissimus, & de stirpe eius Principes germinati sunt.* Sic ibi.

v. 9. *Ciuitatum Ephraim quæ in medio sunt vrbium Manasse.* Vide Annot. cap. præcedentis.

CAPVT XVIII.

v. 21. FVeruntque ciuitates eis Iericho, &c. Obijcitur, at Iericho iam erat subuersa, vetitumque sub anathemate, ne quis eam reædificaret, quamuis id tandem factum sit, sed cum eiusdem anathematis effectu, vt patet 3. Reg. 16. Sed *respond.* quamuis Iericho subuersa fuerit, locus tamen in quo ruinæ erant ciuitatis, cessit tribui Benjamiticæ. Nec erat illicitum eum locum possidere, aut etiam colere, & habitare, dummodo in ciuitatem muratam & clausam non erigeretur. Quin etiam postquam tempore Regum in ciuitatem muratam fuit reædificata, sumpta semel de illa temeritate pœna, vt dicto lib. 3. cap. 16. narratur, non fuit posteà destructa, neque fuit illicitum eam ciuitatem etiam inhabitare, quin & ipse Christus in ea fuit à Zachæo exceptus. Luc 19.

v. 28. *Et Iebus, quæ est Ierusalem.* Hæc ciuitas fuit quidem in sorte tribus Benjamin, sed numquam tamen à Benjamitis tota potuit in potestatem redigi, quia manserunt in arce Iebusæi vsque ad tempora Dauidis, qui arce expugnata eos inde expulit, atque ex eo tempore sedes regni effecta, magis à filijs Iuda quàm Benjamin inhabitari cœpit.

Sciendum prætereà tribus has duas Iuda & Benjamin accepisse portiones conjunctas: & tribum Iuda successu temporis vehementer fuisse multiplicatam, ita vt terminos sortis suæ extendere cogeretur: contrà verò Benjamitæ penè vsque ad internecionem deleti fuerunt ob stuprum vxoris Leuitæ, de quo Iudicum 19. quam ob causam ciuitates sibi sorte assignatas habitatoribus complere non potuerunt. Sed & conjunctio quædam fuit inter duas illas tribus, quâ factum est vt ferè mixtim habitarent. Quam etiam ob causam, cùm sub Roboam decem tribus à sceptro Dauidis deficerent, Benjamitæ tanquam tribui Iudæ necessitate quadam connexi, manserunt sub obedientia regis Iuda. An autem dicendum Ierusalem quidem fuisse sortis Benjamiticæ, sed posteà, quia tribus Iuda major erat, partem vnam sortis Benjamiticæ conterminam sorti Iuda, eidem tribui Iuda cessisse? sicque impletum sit, quod præceperat Moyses, vt pluribus major, paucioribus minor portio terræ ex sorte daretur. Vide suprà Annotat. cap. 16. v. 9. itemque Iudicum 1. & 19.

CAPVT XIX.

v. 9. FVit hæreditas filiorum Simeon in medio possessionis filiorum Iuda. *Quæritur*, quomodo singulæ tribus acceperint distinctas possessiones, si, vt hîc dicitur, vna tribus in medio alterius possessionem acceperit? imò & ciuitates quæ hîc attribuuntur tribui Simeon, suprà legantur attributæ tribui Iuda? nempe capite 15. *Respondeo* quare, aut quomodo id factum sit, indicatur verbis paulò pòst sequentibus, vbi dicitur: *Hæc est hæreditas filiorum Simeon iuxta cognationes suas in possessione & funiculo filiorum Iuda, quia major erat, & idcircò filij Simeon possederunt in medio hæreditatis eius.* Vbi quod habemus, *quia major erat.* Hebr. est, *(major erat ipsis)* id est, major quàm pro numero ipsorum, & quàm à filijs Iuda habitari & coli posset. Nempe tribus Iuda partim sorte, partim bello, cùm esset tribus bellicosissima plus terrarum acceperat, quàm opus habebat ad inhabitandum. Vnde pars possessionis eius attributa est tribui Simeon, quæ erat admodum exigua. Et sciendum quòd Iuda & Ephraim multò ante acceperant sortes suas quàm reliquæ septem tribus: vnde & factum vt Iuda terminos suos iam ante latè extendisset.

v. 17. *Issachar egressa est sors quarta.* *Quæritur* de portionibus terræ, quæ erant sorte distribuendæ, an æquales fuerint an inæquales? Putant quidam inæquales

A fuisse, quia cap. præcedenti jubetur describi terra iuxtà numerum vniuscujusque multitudinis. Et Numer. 26. dicitur: *Pluribus majorem partem dabis, & paucioribus minorem.* Æquales autem fuisse ex eo apparet, quia dicit Iosue capite præcedenti: *Circumite teram & describite eam, & reuertimini ad me, vt hic coram Domino Deo vestro mittam sortem.* Item præcipitur Numerorum 26. vt sorte fiat distributio. Quòd si partes inæquales fuissent, & major pars majori tribui debuisset assignari, & minor minori, iam non sorte, sed iudicio fieri debuisset diuisio. Quidam dicunt, Deum sic sortes temperasse, vt major portio majori, seu numerosiori tribui obtingeret, minor, minori. *Sed nihil est necesse* ad hoc miraculum confugere extra scripturam.
B Dici enim potest portiones fuisse æquales, aut certè quasi æquales: sed ita vt potuerint nonnihil extendi additione partis vicinæ, & sic alias contrahi, idque scilicet pro magnitudine, vel paruitate eius tribus, quæ illam terræ portionem beneficio sortis accepisset.

v. 49. *Dederunt filij Israël possessionem Iosue filio Nun, in medio sui &c. in monte Ephraim.* Nota, quòd Iosue, quamuis esset dux & iudex populi, non tamen pro libito sibi vendicauit partem aliquam terræ, quam inhabitaret possidendam; sed postulauit à populo certam terræ portionem in sua tribu, & obtinuit.

CAPVT XX.

v. 2. & 3. SEparate vrbes fugitiuorum — vt confugiat ad eas, quicumque animam percusserit nescius. Petes 1. quare non similiter pro his, qui alia
C commisissent crimina casu aliquo, aut per ignorantiam facti, aut necessitate? vt furtum, vel sacrilegium? vel etiam adulterium, ex eo quod nescio & fœminam conjugatam? *Respondeo*, quia tales, dum res per iudicem examinaretur, non ita periclitabantur, ne ab aliquo graue damnum acciperent; at verò illi qui hominem occidisset, etsi nescius (vt scriptura loquitur) certum periculum imminebat ab amicis occisi, sicut in tali casu homines vehementissimè commouentur. Et patet hoc ex textu, tum etiam Num. 35. & Deut. 19. Adde quòd alij casus aut sunt multò rariores, vt adulterium inuoluntarium: aut restitutionem facilè recipiunt, vt furtum, rapina &c. At vita semel ablata restitui non potest, neque aliquid æquiualens reddi.
D

Petes 2. Quare tempore noui testamenti non separentur vrbes refugij? Si dicas esse asyla, respondeo ea non esse ad habitandum, sed vt vel modico tempore tutus sit qui homicidium commisit. Deinde vrbes refugij ijs tantùm præsidio erant qui ignoranter & casu quempiam occidissent. At asyla etiam ijs præstant securitatem qui cum aliqua sua culpa, velut ex subita passione id fecerint. Et quidem qui probantur extra omnem culpam esse, sententia iudicis simpliciter absoluuntur, vt non sit eis necesse in aliquo refugij loco habitare, sicut tempore veteris legis. Quo tempore nihilominus ipsum sanctuarium erat asylum, ijs qui
E homicidium non destinato studio commisissent, licèt non sine culpa. Nam qui studio & de industria quempiam occidisset, etiam ab altari jubebatur abstrahi, vt Ioab 3. Reg. 2.

Itaque dicendum illud præceptum de vrbibus refugij datum Israëlitis propter duritiem cordis eorum. Nam si propinquus occisi homicidam inuenisset, impunè eum occidisset. Non enim lex talem puniebat, propter doloris eius de amico interfecto præsumptionem. Id ergo ne fieret, homicidis innocentibus deputabantur vrbes refugij, extra quas si habitarent aut inuenirentur, non puniebatur propinquus occisi eos interficiens. At nouæ legis tempore propinquo hominis interfecti hoc non indulgetur; sed simpliciter contra eum, vt homicidam, iudicium institueretur. Vnde homicida casualis, probata apud

iudicem innocentiæ, non prohibetur vbicumque ha- A
bitare.

v. 6. *Habitet in civitate illa donec stet ante iudicium causam reddens facti sui, & moriatur sacerdos magnus qui fuerit in illo tempore: tunc revertetur homicida, & ingredietur civitatem, & domum suam, de qua fugerat.* Petes 1. quare vsque ad mortem summi sacerdotis debuit homicida manere in civitate refugij? *Ratio litteralis* assignatur ab interpretibus, quia licèt interfector innocens esset, tamen conveniebat eum abesse à conspectu propinquorum eius qui interfectus erat, ne eum præsentem habentes commoverentur ad vindictam, atque ita nova cædes committeretur. Ideò ad tempus oportebat eum commorari in vrbe refugij. Reverti autem poterat mortuo sacerdote magno, quia tunc B erat luctus publicus in populo, & proinde cessare solent iræ aut simultates privatæ. *Ratio mystica* & prophetica est, quia per mortem Christi, qui est summus sacerdos, fit remissio peccatorum & reconciliatio inimicorum cum Deo, & reditus ab exilio ad patriam. Petes 2. cur potius donec moriatur sacerdos, quàm donec moriatur dux, iudex aut rex populi? *Respondeo*, quia non ita principatus aut regnum in illo populo institutum fuit perpetuũ sicut sacerdotium. Nam politica ratio regendi subinde fuit variata; interdum etiam in alienam potestatem redacti, prorsus duce aut principe caruerunt: at nunquam summo sacerdote, vsque ad Christum, qui fuit finis legis. Adde *mysticam* rationem, quia Christus non tam, vt rex noster, quam vt sacer- C dos per sanguinem suum pro nobis in cruce oblatum nobis pacem, & reconciliationem, & reditum in patriam cælestem acquisiuit. De hoc ita Hieron. lib. 1. contra Pelag. cap. 10. Iubetur, inquit, homicida pergere ad vrbem fugitiuorum, & tamdiu ibi esse, donec sacerdos maximus moriatur, id est, redimatur is qui fugit, sanguine Saluatoris.

CAPVT XXI.

v. 13. D*Edit ergo filiis Aaron Hebron confugij civitatem. Quæritur*, quomodo hoc consistat cum eo quòd dictum est cap. 14. Hebron fuisse datam in possessionem Caleb, imò & ibi mansisse vs- D que in præsentem diem? *Respondeo*, ipsa scriptura hoc loco se explicat ita subiungens; *agros vero & villas eius dederat Caleb filio Iephone ad possidendum.* His enim verbis tantum abest vt significetur ipsam Hebron non pertinuisse ad Caleb (quod clarè testatum est cap. 14) vt potius occupatio sit, qua causa redditur, cur tantum dixerit, suburbana Levitis, seu filiis Aaron data, & de agris ac villis nihil addiderit; quia nimirum, agri ac villæ circumiacentes ad illum pertinebant, cuius erat ipsa civitas.

v. 39. *Itaque civitates vniversæ Levitarum in medio possessionis filiorum Israel fuerunt quadraginta octo cum suburbanis suis.* Non mireris tot civitates Leviticæ tribui assignatas, quæ erat ex minimis, cum aliæ tribus tantum haberent circiter duodecim civitates; E nempè quia istæ civitates non fuerunt solis Levitis datæ, sed tantum, ut simul cum hominibus aliarum tribuum in illis habitarent; sicut nunc clerus habitat cum laicis in omnibus oppidis. *Erant autem huius rei* plures rationes, Prima, ut per eos tanquam peculiares Dei ministros, cultus Dei retineretur, & conservaretur in toto populo. Secunda, vt à toto populo sustentarentur ratione sui ministerij. Tertia, vt populum docerent, non tantum ea quæ religionis sunt, sed etiam ea quæ ad mores, & vitam secundum legem Dei instituendam, pertinent. Atque ob easdem rationes etiam nunc tempore novi testamenti sacerdotes & ministri sacrorum per omnes civitates, aliaque maiora loca dispersi sunt. Vide nostra in 4. distinct. 24.

CAPVT XXII.

v. 8. D*Iuidite prædam hostium cum fratribus vestris.* Cùm quibus fratribus? cum legamus Numer. 32. eos omnes profectos fuisse ad bellum, solis vxoribus ac parvulis relictis in terra sibi data trans Iordanem. Quod & repetitur Deut 3. & huius libri cap. 1. Sed *dicendum*, viros quidẽ robustos, & bellicosos omnes fuisse ad bellum profectos, non autem omnes omninò viros. Quidam enim ad bellum minus apti erant, & hi vacabant agriculturæ, & vrbibus custodiendis, alijque vel mechanicis, vel civilibus operibus. Neque enim existimandum est solas mulieres cum parvulis quinque annorum spatio, relictas fuisse in vrbibus trans B Iordanem, ita vt nulli adessent viri, quorum auxilium & consortium ob multas causas eis necessarium fuisse ennstat, maximè ob hostium metum. Nam etsi abessent viri bellicosi, alij tamen tantisper sustinere poterant hostem, si fortè superveniret, donec viris illis bellicosis vltra Iordanem militantibus periculum nunciaretur. Cum his ergo viris, qui in vrbibus, tanquam ad sarcinas fuerant relicti, Iosue hîc iubet diuidi prædam, iuxta morem etiam anteà observatum. Num. 31. cui consuetudini posteà legis authoritatem dedit Dauid 1. Regum 30.

v. 26. *Putauimus itaque melius, & diximus: Extruamus nobis altare non in holocaustum neque ad victimas offerendas, sed in testimonium, inter nos & vos* &c. Pri- C mum agnoscenda est hîc catachresis in vocabulo altaris. Nam altare propriè est, est quod eo fine erigitur, vt in eo offeratur sacrificium, atque istud quod à Rubenitis & Gaditis exstructum est, non in eum finem fuit erectum. Itaque impropriè altare vocatur, quia tale quidem erat super quo offerri possent sacrificia, sed non in eum vsum ab illis factum erat. Secundò exstructio ista altaris duplicem ingerebat suspicionem. Alteram quod recederent à cultu vnius Dei, & sacrificare vellent idolis; Aut certè alteram, quòd etsi adhærerent cultui vnius Dei, tamen contra legem sacrificare vellent Deo in illo altari. Nam lege præceptum erat, in uno tantùm loco à Domino designando offerenda esse sacrificia. Sed vtramque suspicionem à se repellunt Rubeoitæ & socij vna responsione, quando D simpliciter affirmant, se non ad sacrificia & victimas exstruxisse altare, sed tantum in testimonium vt plenius in texto explicatur. Tertiò laudandum in his tribubus studium conservandæ religionis, & sollicitudo etiam pro posteris, ne illi quoquo pacto à cultu & communione religionis vnius Dei excluderentur. Postremò notandum quòd satisfactionem eorum benignè susceperint legati à Iosue & reliquo populo missi. Quibus legatis longè dissimiles sunt hæretici nostri temporis. Nempe, verbi gratiâ, nouatores isti accusant catholicos, quòd idola adorent, dum venerantur imagines Christi, & sanctorum. *Respondent* catholici se imagines habere, non vt deos, quos adorent, sed vt signa in quibus Christum & sanctos honorent; sed non acci- E piunt novatores satisfactionem, ut hic Iosue cum suis, sed pertinaciter persistunt in sua calumniosa accusatione, & proinde non vt fratres habendi sicut Israëlitæ, sed vt hostes & Schismatici, & fraternæ charitatis inimici.

CAPVT XXIII.

v. 2. Q*Vod si volueritis cum eis miscere connubia, atque amicitias copulare, iam nunc scitote, quòd erunt vobis in foueam ac laqueum & offendiculum.* &c. Generaliter quidem Dominus prohibuerat omnem societatem & commercium cum hominibus illarum gentium, quarum terram erant accepturi, sed peculiariter ac potissimum prohibuerat, ne cum eis miscerent connubia, sicut in Deuteronomio; & alibi

frequenter legitur. Cuius ratio est, quia nulla societas tam arcta est, quam ea quæ intercedit inter coniuges; de qua dictum est; *Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, & adhærebit vxori suæ.* Et quia hæc arctissima est coniunctio; hinc maximè ex ea periculum est, ne alter alterius moribus, aut opinione, aut superstitione inficiatur. Hinc ab Apostolo 2. Corinth. 6. eadem coniunctio seuerissimè prohibetur, vbi ait: *Nolite iugum ducere cum infidelibus: Quæ enim societas luci ad tenebras? &c.* Et satis docent nos nostra tempora, quam periculosa sit huiusmodi coniunctio. Vix enim vnus inter mille nominari poterit catholicus, qui, accepta uxore hæretica, non eius blanditijs in hæresim fuerit protractus.

CAPVT XXIV.

v. 2. *Trans fluuium habitauerunt patres vestri ab initio, Thare pater Abraham & Nachor, seruieruntque dijs alienis.* Ex hoc loco suspicio est Abrahamum quoque aliquando idola coluisse. Et præter Græcos quosdam, ita sentiunt Genebrardus & Masius. E contrà refellit eam opinionem Pererius in Genesim, agens de egressu Abrahæ ex Chaldæa: Sanè Iudith. 5. Achior sic loquitur: *Populus iste ex progenie Chaldæorum est. Hic primum in Mesopotamia habitauit, quoniam noluerunt sequi deos patrum suorum, qui erant in terra Chaldæorum: deserentes itaque ceremonias patrum suorum, quæ in multitudine deorum erant, vnum Deum coluerunt; qui & præcepit eis, vt exirent inde &c.* Vbi si illa vox (*deserentes*) propriè accipiatur, planè etiam Abraham videtur aliquando idola coluisse. Alij respondent verba esse Achior, non ipsius scripturæ. Interim Ambrosius quoque lib. 2. de Abraham c. 3. sentire videtur Abrahamum aliquando Chaldæorum secutum fuisse errorem. Qui Abrahamum nunquam coluisse idola volunt, intelligunt hunc locum de Thare & Nachor. Sanè Laban, qui fuit ex posteris Nachor, idololatram fuisse patet Genes. 31. Sic enim ait: *Cur furatus es deos meos?*

v. 7. *Viderunt oculi vestri cuncta quæ in Ægypto fecerim.* *Quæritur*, quomodo hoc verum sit, cum Deut. 1. dixerit Dominus; *Non videbit quispiam de hominibus generationis huius pessimæ terram bonam, præter Caleb filium Iephone &c.* Et significatur id impletum fuisse Numer. 26. Sed *respondeo* id intelligendum esse de viris bellatoribus, qui in censum relati erant post transitum maris rubri, ab annis viginti & supra. Itaque intelligendum est plures adhuc superfuisse, qui tunc nondum annum vigesimum attigerant. Tum etiam Leuitæ, nec fœminæ fuerunt in illa comminatione & exterminatione comprehensi: Ex viris etiam qui tunc nondum attigissent annum vigesimum, verisimile est plures superfuisse: vtpote qui hoc tempore vix excesserint annum ætatis sexagesimum. Sic ergo rectè dicit hîc Iosue; *Viderunt oculi vestri &c.*

v. 10. *Sed ècontrario per illum benedixi vobis.* Per Balaam. Atqui Dei benedicere benefacere est, ergo Deus effectum suorum sacramentorum, etiam per malos ministros exequitur, gratiamque suam nobis communicat, & per malos sacerdotes populo, ratione sui officii, benedicentes ipse benedicit, impertiendo ea bona quæ sacerdos populo comprecatur. Vide Annot. Numer. 24.

v. 14. *Et auferte deos alienos, quibus seruierunt patres vestri in Mesopotamia, & in Ægypto.* De Mesopotamia paulò ante ostensum est, nominatim de Laban ex Genes. 31. capite. At vero filios Israël etiam in Aegypto falsos deos coluisse, ex hoc loco manifestum est. Quod & apud Ezechielem cap. 23. Dominus illi populo improperat. Quò & pertinet adoratio vituli aurei in deserto, vtpote quem fecerant ad similitudinem eius, quem colere solebant in Aegypto. Nam Ægyptij colebant Apin sub specie vituli seu bouis, & Isidem sub specie vaccæ seu iuuencæ.

Quidam hîc per deos quos iubet Iosue auferri, intelligunt simulachra quæ ceperant expugnatis vrbibus Chanaan, aut quæ extulerant ex Ægypto, iuxta illud Amos 5. quod & Stephanus in Actis citat. *Portastis tabernaculum Moloch & imaginem idolorum vestrorum, sidus Dei vestri, quæ fecistis vobis &c.* S. Augustinus putat nullo modo verisimile esse quod vsque ad illud tempus habuerant filij Israel penes se idola, post tantas legis comminationes; cum sic in eos fuerit vindicatum propter vnius occultum peccatum, qui de anathemate vsurpauerat: maximè cum & Iosue superiori capite eorum obedientiam commendauerit. Et aperte dictum est à Balaam Num. 23. *Non est idolum in Iacob, neque videtur simulachrum in Israël.* Vide Annot. eius loci.

Alii igitur sic exponunt. Auferte, id est, non recipite Deos alienos, sed constanter permanete in cultu Domini Dei vestri. Augustinus refert ad idola quæ sunt in corde hominis. Propheta, inquit, Sanctus in cordibus eorum esse tenebat cogitationes de Deo, alienas à Deo, & ipsas admonebat auferri. Quisquis enim talem cogitat Deum qualis non est Deus, alienum Deum vtique & falsum in cogitatione portat.

v. 15. & 19. *Sin autem malum vobis videtur vt Domino seruiatis; optio vobis datur: eligite hodie quod placet, cui seruire potissimum debeatis &c.* & infra: *Non poteritis seruire Domino: Deus enim sanctus & fortis æmulator est, nec ignoscet sceleribus vestris.* Tota hæc oratio Iosue ad populum eò tendit vt populus iterum per liberam & spontaneam electionem seruitutis veri Dei, magis in ea seruitute confirmetur, vtpote noua electione & promissione rursum constrictus; eoque minus ei liceat à veri Dei cultu recedere. Dat ergo optionem eligendi, non quasi vtrumque liceat, sed vt boni electione ad bonum determinentur, & in eo fixi maneant. Nec deterret cum dicit: *Non poteritis seruire Domino:* sed proposita difficultate voluntatem explorat, ne temeraria videatur electio; vt contingere solet in ijs rebus quarum difficultas non erat præuisa. Verè autem non poterant, id est, difficile ijs erat seruire Domino; quia populus erat carnalis, & ad idololatriam vehementer procliuis. Non erat autem periculum ne eligerent cultum falsorum deorum in tam recenti memoria beneficiorum à Deo acceptorum, Iosue adhuc viuente & præsente & interrogante; præsertim cum non plebs interrogaretur, sed maiores natu ac principes, nomine totius populi responsuri. Voluit ergo Iosue responsione & electione eorum, quam sciebat futuram pro cultu veri Dei, vti, velut nouo vinculo, quo præter superiora populus arctius adhuc obligaretur ad verum Deum colendum.

v. 27. *En lapis iste vobis erit in testimonium.* Quomodo res inanimata aduocetur in testem præsentis renouationis fœderis, vide explicatum Deut. 31. v. 28.

FINIS LIBRI IOSVE.

ANNOTATIONES
IN LIBRVM IVDICVM.

CAPVT PRIMVM. A

v. 2. **I**V D A S *ascendet, ecce tradidi terram in manu eius.* Per Iudam, non vnum aliquem hominem accipere debemus qui toti populo fuerit præfectus ab bellum gerendum; sed ipsam tribũ Iuda. Hoc enim satis indicant verba quæ sequuntur, scilicet; *Et ait Iudas Simeoni fratri suo, Ascende mecum in sortem meam, & ego &c.* Non enim hominibus singulis sors data fuit; sed ipsis tribubus. Ideò autẽ tribus Iuda tribum Simeonis advocat in auxilium belli, quia hæ duæ tribus sortes habebant coniunctas & propemodum permixtas. Sed neque per hoc oraculum B tribui Iudæ datus fuit principatus in reliquas tribus: nam postea plures ex alijs tribubus fuerunt iudices, & belli duces; & Saül ipse primus rex fuit ex tribu Beniamin: sed tantum significatur quod hôc tempore illa tribus bellum auspicaretur: Sic & capite 20. ad illam quæstionem, *quis erit in exercitu nostro princeps certaminis contra filios Beniamin?* respondit Dominus, *Iudas sit dux vester*, Iosephus quoque de tribu exponit.

v. 7. *Septuaginta reges amputatis, &c.* Reges, id est reguli, viri principes. Quamvis enim singulæ ferè ciuitates suos reges habebant, nón tamen verisimile videtur, tot civitatum dóminos ab hoc vno rege captos & reductos fuisse ad hanc tam vilem & miseram, ac ærumnosam vitam; præsertim cum in libro Iosue nulla fiat huius regis mentio. Si enim tot regum victor erat & Dominus & tyrannus, opportebat eum valdè potentem fuisse ac velut dominum totius terræ Chanaan. Quare videtur, quod hîc dicitur, intelligendum de aliquot regulis, qui cum suis proceribus vsque ad Septuaginta ab isto Adonibesec bello victi, tam crudeliter ab eo fuerunt habiti. C

Sed cùr filij Israel illi à se capto præciderunt summitates manuum ac pedum, nisi quia iam ante de eius insigni crudelitate alijs referentibus cognoverunt? Ipse verò ab illis simili affectus supplicio, quo alios iniustè affecerat, proprio ore factum suum crudelissimum D confessus est. In qua confessione nòtandum quòd Deum agnoscat iustum vindicem sui peccati dicens: *Sicut feci, ita reddidit mihi Deus.*

v. 8. *Oppugnantes filij Iuda Ierusalem, ceperunt eam &c.* Non pugnat cum his quod dicitur Iosue 15. *Iebusæum habitatorem Ierusalem non potuerunt filij Iuda delere &c.* quia hîc tantum dicitur quòd ceperunt civitatem: ita autem Iosue 15. intelligitur quòd non plenè Iebusæos subiugare potuerunt, atque adeo patet 2. Reg. 5. quòd usque ad tempora Davidis Iebusæi occupauerint arcem civitati Ierosololymitanæ adiunctam, quam cum tandem David expugnasset, vocata est civitas David. E

v. 12. *Dixitque Caleb: Qui percusserit Cariat-Sepher, & vastauerit eam, dabo illi Axam filiam meam vxorem &c.* Hæc & plura quæ hoc capite sequuntur vide explicata suprà Iosue 15. ibi enim itidem narrantur.

v. 17. *Adduxeruntque eum Ierusalem, & ibi mortuus est.* Quare non occisus iuxta præceptum Domini, quo iubet omnes illius terræ homines interfici? An intelligendum quòd mortuus est occisus, cum alioqui diu potuisset superuiuere? aut certè significatur statim mortuus præ dolore animi & corporis, vt non fuerit opus eum occidere.

v. 18. *Cepitque Iudas Gazam cum finibus suis, & Ascalonem atque Accaron.* Hæ civitates numquam ab Israëlitis leguntur fuisse inhabitatæ, sed semper manserunt Philistinorum. Redactæ quidem fuerunt à filijs Iuda in potestatem, vt hîc dicitur sed verisimile est, quòd eos statim suos fecerint tributarios, qui tamen tributi seruitutem non multò post excusserint: quin nec eo contenti, ipsos Israëlitas vicissim subegerint, vt patebit paulò pòst in historia Sampsonis: quod in pœnam peccati Israëlitis accidit, vt quibus inique pepercissent, ab illis victi tandem in seruitutem redigerentur. Vide etiam Iosue 13. v. 3. cap. 17. v. 13.

CAPVT II.

v. 1. **A***scenditque Angelus Domini de Galgalis ad Locum flentium &c.* Hunc Angelum Hebræi dicunt fuisse Phinees filium Eleazari, qui illo tempore erat summus sacerdos: Et addunt fabulam, quòd Phinees reverà fuerit Angelus, sed qui humano corpore assumpto, inter homines fuerit conversatus. Quod quidem falsum & fabulosum esse, manifestum est ex eo, quòd scriptura de Phinees ubique tanquam de homine loquatur, & ex Eleazaro patre, & auo Aarone communi ordine natum narret. Iuxta veritatem ergo Christiani interpretes intelligunt Angelum Dei peculiariter missum fuisse, ad arguendum filios Israël de sua trangressione. Id etiam patet, quia in persona Dei loquens, ait *Ego eduxi vos de Aegypto &c.* Sicut locutus est Moysi in rubo & in monte. Prophetæ autem nunquam Dei personam assumunt sed semper verba illa præmittunt, *Hæc dicit Dominus*, aut similia.

v. 3. *Quamobrem nolui eos delere à facie vestra: vt habeatis hostes, & dij eorum sint vobis in ruinam* Non sic intelligendum est, quasi in eum finem Deus reliquerit gentes superstites, vt per eos ad ruinam impellerentur filij Israel, colendo deos eorum: sed tantum significatur, quid mali consecutum sit ex eo quòd gentes fuerint relictę Nam vt, non finaliter, sed consecutiuè accipitur: Et sensus est. Vestra culpa factum est, vt non deleverim gentes, inter quas habitatis: atque inde vlterius accidit, vt dij eorum facti sint vobis in ruinam. Hebręis clara est sententia: *Non eijciam eos ante vos, sed erunt vobis in spinas, & dij eorum offendiculo.* Atque adeò ipsi Israëlitæ in culpa erant, qui cum eos delere potuissent, ex auaritia tributarios fecerant (vide Iosue 16 v. 10 & c. 17. v. 12. 13.) Vnde reddita est illis iusta pœna, vt posteà cum eos delere vellent, non possent.

v. 22. *Vt in ipsis experiar Israël, vtrum custodiant viam Domini & ambulent in ea &c.* Sermo est figuratus hunc habens sensum: vt palam fiat an custodiant viam Domini. Quod enim fit publicum & manifestum, hoc nos per experientiam discimus. Propterea introducitur Deus hoc humano more loquens, quia scriptura accommodat se hominibus etiam indoctis & idiotis.

CAPVT III.

v. 2. **V***T posteà discerent filij eorum certare cum hostibus.* Quòd scriptura dicit gentes à Domino relictas, ut posteri filiorum Israël discerent certare cum hostibus, & haberent consuetudinem præliandi; non ita intelligendum, quasi præliari, & bella gerere, per se bonum sit; sed quia vtile erat illi populo bellis exerceri, ne per luxum, & ignauiam ad idololatriam

declinarent. Significatur autem *mystice*, quòd Deus A tempore novi testamenti permittet hæreses, & alias persecutiones piorum; vt per huiusmodi adversa, Ecclesia exerceatur in pietate & doctrina religionis. Nam & *oportet hæreses esse* 1. Corinth. 11.

v. 10. *Et iudicauit Israel.* Iudices erant qui propter res præclarè gestas, & liberationem aliquam populo præstitam; erant in ea authoritate, vt quamuis non essent absolutè principes, nec imperare possent, aut leges ferre; tamen ad eos recurrebat populus, tam in quæstionibus & controversijs, quas inter se habebant, tanquam ad iudices; quàm in periculis ab hostibus, si quando ingrueret bellum; *At leges sibi* ab eo imponi non sinebant. Quod inde patet; quia cùm Gedeoni specialiter id esset à populo delatum, propter insignia liberationis beneficia, ille modestissimè recu- B sauit dicens: *Non dominabor vestri &c. sed dominabitur vobis Dominus.* Atque *hinc etiam est*, quod *Moyses* & Iosue non numerentur inter iudices populi Israëlitici. Nam plus aliquid fuerunt, habentes scilicet etiam imperandi potestatem. Vide Sixtum in Bibliotheca de titulo huius libri.

v. 16. *Qui fecit sibi gladium ancipitem. Quæritur*, rectene fecerit Aod occidens regem priuato consilio & authoritate? Ad hoc varie potest *responderi*. Quidam dicunt non eum id fecisse privata authoritate, sed publica, quia Iudex erat populi. Sed ea responsio re- C felli videtur, quia Aod non fuit Iudex, nisi postquam salutem præstitit populo, sicut & alij Iudices non prius vt tales agniti fuerunt, nisi præclaro facto aliquo se defensores, & vt scriptura loquitur, saluatores populo exhibuissent. Alij *respondent*, eum communicasse consilium cum proceribus populi, à quibus mittebatur & alijs fuisse probatum. Ac certè textus magis significat rem priuati consilij fuisse; nec de eo proceres per Aod munera mittentes quicquam sciuisse, nec tutum fuisset cogitationem pluribus aperire, ne forte proderetur. Vnde & Iudith cap. 8. consilium suum de occidendo Holoferne aperire noluit, petens tantum pro se orari. Quare *dicendum videtur*, hoc ita factum ab Aod priuato consilio, vt tamen de consensu procerum, totius- D que populi meritò præsumeretur; quia res talis erat, quæ ad totius populi salutem spectaret. Sic & de Iudith respondendum. Confer v. 15.

CAPVT IV.

v. 2. *Ipse autem habitabat in Haseroth gentium.* Vide similem locum Iosue 12. de Rege gentium Galgal, & inde pete huius loci explicationem.

v. 4. *Erat autem Debora prophetis, uxor Lapidoth, quæ iudicabat populum in illo tempore.* Scilicet quia prophetissa, & mulier prudens erat, sponte populus ad eam controversias suas deferebat; non quod cum potestate præfuerit. Hinc cap. seq. in Cantico vocat se matrem in Israël, non principem aut dominam; ac præterea semel atque iterum nominat principes Israël; E dicitque sponte illos obtulisse animas suas discrimini, nec eos omnes tamen, sed tantùm ex Ephraim, Machir, Manasse, Beniamin, Zabulon, Issachar & Neptalim, cæteris tribubus à belli molestia quiescentibus. Quæ omnia argumento sunt, eam magis consilio, quàm potestate rem populi gessisse.

v. 8. *Dixit ad eam Barach, Si venis mecum, vadam, si nolueris venire mecum, non pergam.* Hanc responsionem Barach ita quidam excusant, quasi diceret: Tu habes spiritum prophetiæ, non ego. Et proinde si mecum venias, indicare mihi poteris tempus, & horam committendi prælij; Sin minus, facile continget me intempestive procedere ad prælium. Sed reuera hæc expositio, cum à diffidentia auxilij diuini sibi certò promissi, non excusabat. Sciebat enim Deboram esse prophetissam, & ideò debebat verba eius suscipere sine vlla animi hæsitatione. Neque debebat dubitare, quin ille qui victoriam promiserat, etiam modum victoriæ & opportunitatem opprimendi hostis subministraret. Vnde & diffidentia eius punita est per hoc quod ait Debora, *Ibo quidem tecum, sed hac vice victoria non reputabitur tibi, quia in manu fœminæ tradetur Sisara.*

v. 18. *Egressa igitur Iahel in occursum Sisaræ. De hoc facto Iahel*, quæ promissa Sisaræ securitate, eum occidit, meritò *quæritur*; *Rectène fecerit* an secus? *Resp.* in hoc facto tria inueniuntur; quorum vnum laudandum, alterum iusta reprehensione non carens, tertium in se bonum: sed quod ex circumstantia vitiosum & illicitum efficitur. Laudandus est enim in hoc facto bonus, & pius affectus Iahelis, erga salutem populi Israëlitici, sicut in obstetricibus Ægyptijs affectus misericordiæ erga infantes Hebræorum. Quòd autem mendaciter & fallaciter promittit Sisaræ securitatem, dicens: *Intra ad me, ne timeas,* vituperatione non caret. Nam fallax promissio peccato carere non potest, sicut & mendacium obstetricum. Sed tertium est interfectio Sisaræ, quæ si in se spectetur, quatenus est interfectio hominis perniciosi, & oppressoris populi Dei, bona est: quatenus tamen eam præcessit securitatis promissio, videtur non posse omninò à peccato excusari. Nam etiam hosti fides servari debet. Vel dicendum aliquo modo excusari posse: nam promiserat contra bonum publicum: & sic poterat promissum rescindere. Et quod obijceretur: quòd domus Haber Cinæi mariti Iahel, haberet fœdus cum rege Iabin, cuius militiæ Sisara præerat, respondetur à multis, tali fœdere mulieres non comprehendi, eò quòd non sint aptæ ad bellum & munia publica. Et talem solutionem huius quæstionis vel similem, omninò videntur requirere illa verba Cantici Deboræ cap. seq. *Benedicta inter mulieres Iahel vxor Haber Cinæi, & benedicatur in tabernaculo suo.*

CAPVT V.

v. 1. *Cecineruntque Debora & Barac &c.* Omninò hoc Canticum, vt à Deo specialiter inspiratum, & proinde, vt cæteræ scripturæ sacræ partes, recipiendum est. Nam constat Deboram prophetissam fuisse: prophetauit enim Barac fore victorem, & Sisaram per manum fœminæ periturum. Quare sicut aliorum prophetarum cantica meritò recipiuntur, vt sint eiusdem cum reliqua scriptura authoritatis, sic & istud recipiendum.

v. 20. *De cælo dimicatum est contra eos.* Sensus est: Deus pro populo suo pugnavit contra eius hostes: Nempe secundum id, quod Deborà dixerat ad Barach cap. præced. *Hæc est dies in qua tradidit Dominus Sisaram in manus tuas: En ipse ductor est tuus.* Et sequitur, *Perterruitque Dominus Sisaram, & omnes currus eius.* Alij sic exponunt: Pluuiæ, venti, grandines, procellæ, quæ sunt cælestia meteora, pugnaverunt contra eos. Nam in Hebræo est, *è cælis pugnarunt.* Et in nostra quoque versione mox sequitur; *Stellæ manentes in ordine, & cursu suo adversus Sisaram pugnauerunt.* Hebr. *Stellæ à semitis suis*, aliàs, *è suis aggeribus pugnaverunt contra Sisaram*, metaphorâ à militibus, ex editiore loco pugnantibus. Significatur autem vel stellas, quarum influxu commouentur tempestates cæli, fuisse hostibus adversas, vel potius Angelos Dei ministros contra eos pugnasse. Et forte ita loquitur canticum, quòd pugna nocte, lucentibus stellis, fuisset commissa.

CAPVT VI.

v. 12. *Dominus tecum, virorum fortissime.* Quæritur vtrum subaudiendum, *est*, an *sit*? Gedeon ita videtur accepisse, quasi dixerit Angelus Dominum esse cum ipso: dicit enim: Si *Dominus nobiscum*

est, cur apprehenderunt nos hæc omnia? Arbitror sensum esse: Dominus sit tecum; sunt enim verba salutantis & bene precantis. Sic Booz ad messores Ruth 2. *Dominus vobiscum*; & Angelus ad beatam Virginem, *Dominus tecum.* Quamuis enim cum ea iam esset Dominus per abundantem gratiam: adhuc tamen ei precatur Angelus, vt cum ea sit Dominus vel per gratiam abundantiorem, vel per illapsum filij Dei corporalem in eius vterum. Sic & illa dicuntur: *Pax tibi, Pax vobis*, & in epistolis Paulinis: *Gratia vobis & pax.* Quod autem Gedeon respondet, hunc sensum habet: Tua salutatio & bona precatio procul abest à reipsa; nam adeò Dominus non est nobiscum, quod mihi precaris, vt versemur in medijs malis, sitque nobis iam iam fugiendum ab hostilibus copijs aduentantibus. Interim sciendum quoties huiusmodi, salutationes seu benedictiones à Domino, vel Angelo Domini proferuntur, eas semper efficaces esse; sic vt statim ac simul cum verbo, vel postea tempore constituto à Domino, sequatur effectus. Exemplum vtriusque habemus in hoc capite, nam salutationem istam, *Dominus tecum*, effectus posteà secutus est in victoria Gedeonis contra Madianitas. Quod autem infrà dicit ei Dominus, *Pax tecum*, rem ipsam habet conjunctam, scilicet incolumitatem Gedeonis metuentis ne moreretur quòd vidisset Dominum, potestque ita reddi. Pax tecum esto, id est, iam sit.

v. 18. *Ne recedas hinc, donec reuertar ad te portans sacrificium & offerens tibi.* Hebr. est. *Ponam munus meum ante te.* Vnde non est putandum Gedeonem voluisse Angelo offerre sacrificium, quod non licet offerre nisi vni Deo: imò & Gedeon, ne quidem sciebat esse Angelum, sed cum eo loquebatur tanquam cum homine. Et ideò voluit experiri per signum aliquod in offerendo sacrificio, vtrum ille qui sibi loquebatur, & benè precatus erat; verè esset à Deo missus. Quâ in re Gedeon non peccauit. *Sed de eo magis* moueri potest quæstio, quomodo non in eo peccauerit, quòd ausus est sacrificium offerre extra eum locum, qui à Deo designatus erat, hoc est, extra Silo, vbi erat tabernaculum. *Respondet* D. Augustinus cum id non fecisse proprio instinctu, sed approbante eo, quem initio prophetam esse putabat, posteà autem Angelum Domini esse intellexit. Imò non tam ipse Gedeon, quàm Angelus in offerendo sacrificio minister fuit, qui excusso igne de petra, sacrificium incendit. Quare hac in re Dei authoritatem Gedeon secutus est. *Et eadem* excusatio est, quod voluit offerre ipse non sacerdos. Quamuis & de his fatendum est, multam ignorantiam fuisse in populo.

v. 36. & 37. *Si saluum facis per manum meam Israel, ponam hoc vellus lanæ in area, &c.* Quæritur, quomodo non peccauerit Gedeon post sufficientem reuelationem de victoria consequenda sibi factam, adhuc tentando Dominum? Sic enim ille ipse paulò pòst loquitur: *Ne irascatur furor tuus contra me, si adhuc semel tentauero signum quærens in vellere.* Vbi manifestè dicit se tentare per signum vtrum saluum faceret populum Israël. *Respondeo petitio signi*, si procedit ex incredulitate, vel diffidentia de diuinis promissis: peccatum est, & ad infidelitatem pertinet: Sic Iudæi in Euangelio signa petiuerunt. *Si autem* procedat ex familiaritate cum Deo, cum desiderio manifestandæ gloriæ Dei, aut etiam discutiendi ex animo suo omnem occasionem dubitationis, non est peccatum. Hoc modo Ezechias etiam post certam prædictionem sanitatis per Isaiam Prophetam, adhuc signum petit & impetrat, neque ob id reprehensus legitur. Atque hoc modo Gedeon petiuit signum. Et tunc conjunctio illa (si) causaliter ponitur vt sit sensus: Quandoquidem dignaris populum tuum per manum meam liberare, seu saluum facere, peto vt huic promissioni velut sigillum etiam addas, manifestum aliquod miraculum Et quod Gedeon nequaquam infidelitatis alicuius accusandus sit, patet ex eo quòd Hebr. 11. inter eos numeretur qui per fidem mira patrarunt.

Potest etiam ita excusari quod tentauerit non sui causâ, sed populi, qui secum erat, vt eo signo animarentur ad pugnam, & non dubitarent ipsum à Deo missum, vt bellum hoc contra Madianitas susciperet. Ita quidam non improbabiliter excusant. Non enim verisimile est quod trecenti milites voluissent ad bellum procedere contra tot millia Madianitarum, nisi præcedenti aliquo signo diuinitus dato animati. Quod autem dicit, *Sciam quod per manum meam, &c.* posset sic exponi. Manifestum erit, vel manifestum facies quod &c. Sicut Dominus loquitur Genes. 22. *Nunc cognoui quòd times Deum*, id est, nunc apparet, nunc manifestum factum est. Vide Annot. ibid.

CAPVT VII.

v. 2. **N**E *glorietur contra me Israel, & dicat: meis viribus liberatus sum.* Semper quidem salus & victoria Deo tribuenda est, siue cum magnis copijs, siue cum exiguis, ac penè nullis, eatur in hostem; quia vt dicit Sapiens Prou. 21. *Equus paratur ad bellum, Dominus autem victoriam tribuit.* Et 1. Reg. 14 dicitur: *Non est Domino difficile saluare, vel in multis vel in paucis.* Sed ideò sæpè dat victoriam in paucis, id est, in exiguo numero pugnantium, vt magis appareat victoriam esse virtutis diuinæ, non humanæ. Quòd quando multi sunt qui pugnant, non ita apparet. Nam alioqui, nec si in multis vicisset Israël, habuisset vnde gloriari posset contra Deum, & dicere, *Meis viribus liberatus sum.* Quippe, etiam sic, non nisi à Deo victoriam accepisset, vires & animum ad pugnandum subministrante, & successum pugnæ tribuente. Semper enim & in omnibus verum est illud *Domini est salus.*

v. 5. *Qui linguâ lambuerint aquas, sicut solent canes lambere, separabis eos seorsim: qui autem curuatis genibus biberint, in altera parte erunt.* Nota, quòd sicut Dominus paulò ante, proclamatione publica separauit formidolosos à reliquis, ita nunc idem facit signo occulto. Multi enim formidolosi ad publicam præconis vocem adhuc non recesserant, dum volunt non minus, quàm alij fortes haberi. *Signum autem tale erat*, vt qui manu ad os projiciente, aquas lamberent; tanquam idonei bello seruarentur; qui verò proni, & ore flumini admoto biberent, tanquam segnes domum remitterentur. *Ratio autem* signi est, quia stando lambere aquas, manu ad os projecta, indicium est, hominem neque admodum sitire, (quia qui sic bibunt, non multum accipiunt) & non admodum fatigatum esse, quia stando bibit, & manum ori admouet; Contrà sorbere aquas pronum ac jacentem, ore ipso flumini admoto, signum est hominem vehementius sitire, quia tali modo copiosiùs bibere potest; signum etiam eum quasi fatigationi succumbere.

v 15. *Cùmque audisset Gedeon somnium & interpretationem eius, &c.* Nempe, Gedeon in castris Madian audit somnium de pane hordeaceo in castra Madian deuoluto, & tabernaculum subuertente; atque insuper somnij eius interpretationem, quod hoc nihil aliud esset quàm gladius Gedeonis. Per hæc igitur confirmatus est ad inuadenda illa castra. Et rectè hordeaceus panis Gedeonem significabat, quia sicut panis hordeaceus vilis habetur, & contemptibilis in comparatione triticei aut siliginei; ita Gedeon apud reges Madian nullius erat existimationis. *Nequaquam* autem putandum est somnium hoc fuisse *fortuitum*, sed fuit immissum à Deo ad animandum Gedeonem, eiusque socios. *Nec obstat* quòd ille, cui somnium hoc immissum erat, fuerit à cultu veri Dei alienus. Nam & Pharao & Nabuchodonosor impij reges similia somnia

Deo inspirante, viderunt. Hoc autem ex *eo patet*, quia Deus præcepit Gedeoni, vt descenderet in castra Madian, ibi auditurus aliquid, per quod confortaretur, & securus in hostes irrueret. Deus ergo somnium illud & interpretationem eius præparauit Gedeoni, ad certam victoriæ fiduciam. *Ex quibus* simul intelligitur *nullum* ominationis, seu obseruationis somniorum in lege prohibitæ, peccatum Gedeoni posse impingi; videlicet, quia signum datum à Deo, non debet propriè seu secundùm vulgarem loquendi modum omen vocari; multò minus vllatenus reprehendi, qui illud obseruat, & actiones suas secundùm hoc instituit.

v. 18. *Conclamate Domino & Gedeoni.* Et infrà: *Clamaueruntque Gladius Domini & Gedeonis.* Sed cur non fuit hoc arrogantiæ, vt suum nomen vellet audiri in voce & clamore militum, ac non potiùs nomen Dei solius? maximè cùm audiisset dicentem Dominum; *Ne glorietur contra me Israël, & dicat, meis viribus liberatus sum?* Adde, quòd & Dauid dicat Psalm. 19. *Nos autem in nomine Domini Dei nostri inuocabimus.* Et Psal. 113. *Non nobis Domine, non nobis, &c.* vnde & Iudas Machabæus 2. Machab. 8. & 13. modò suis dat signum Adiutorij Dei, modò Victoriæ Dei, nusquam autem se præcipit nominari. Sed dicendum, Gedeonem illud fecisse, quasi ex Dei præcepto, quod intellige*b*at in expositione somnij quando dicebatur, *Non est hic aliud nisi gladius Gedeonis.* Quibus verbis, quasi à Deo admonitus, etsi potuisset suis præcipere, vt exclamarent *Gladius Gedeonis*; tamen non est passus suum nomen solum, nec primum audiri, sed præposito Dei nomine, dici iussit; *Gladius Domini & Gedeonis.* Non igitur arrogantiæ, sed humilitatis ac modestiæ fuit hoc Gedeonis ad milites suos mandatum.

CAPVT VIII.

v. 16. T*Vlit ergo seniores ciuitatis, & spinas deserti, ac tribulos, & contriuit cum eis.* Præcedit immediatè ante, quòd priùs vocauerit puerum de viris Socoth, interrogans nomina principum, & seniorum Socoth, & descripserit septuaginta septem viros. In hoc facto ergo Gedeonis commendanda est prudentia simul & seueritas in vindicandis malis. Prudentia, in eo quòd annotat nomina seniorum ciuitatis, volens parcere multitudini, & in eos solos vindictam exercere qui peccauerant: Nempe prius vers. 6 narratur non plebem, sed Principes Socoth contumeliosè Gedeoni respondisse. Et hoc omnibus principibus est imitandum, quatenus fieri potest vt multitudini parcentes, in eos solos animaduertant, quos esse nouerunt rebellionis capita & authores, & in illos etiam laudabiliter exerceatur seueritas, qualem hîc exercuisse legitur Gedeon, conterendo & comminuendo eos cum spinis, & tribulis deserti. Vide etiam similem locum 2. Reg. 12. in fine.

v. 21. *Dominare nostri tu & filius tuus.* Et infrà: *Non dominabor vestri, nec dominabitur in vos filius meus, sed dominabitur vobis Dominus.* Videntur expetiuisse Gedeonem *in regem*, qui absolutè & regali iure eis imperaret: idque putabant meritis eius deberi, cuius virtute & ductu à seruitute hostium fuerant tam mirabiliter liberati. Gedeon autem illam eorum petitionem, tanquam populo Dei minimè consentaneam, rejecit; sed tantùm acceptauit principatum, qualem superiores Iudices gesserant. Et ad hoc significandum, noluit imperare, vt sibi darentur omnes inaures ex præda, sed petere hoc se ab illis dixit. Petebat ergo populus Gedeonem sibi fieri dominum, quomodo filij Israël 1. Reg. 8. petierunt sibi dari regem; & vterque petendo peccauerunt; scilicet non contenti tali principatu, quem in illo populo Dominus constituisset: idque partim diffidentia diuini auxilij, & protectionis ab hostibus, de qua dubitare non debebant, quamdiu in præceptis eius ambularent, iuxta promissiones sibi factas; partim ambitione & æmulatione aliarum gentium, Vnde & dicebant ad Samuelem loco citato, *Da nobis regem, vt cætera habent nationes.* Quod, quantum Deo displicuerit, indicat idem, sic dicens ad Samuelem: *Non te abiecerunt, sed me, ne regnem super eos.* Vide Annot. ibid.

v. 27. *Fecitque ex eo Gedeon Ephod——fornicatusque est omnis Israël in eo.* Ephod est indumentum sacerdotale, quod *superhumerale* vocatur. Augustinus, ex parte totum intelligens, putat Gedeonem instituisse in ciuitate sua omnem ornatum sacerdotalem necessarium ad sacrificandum, non idolis, sed vni Deo: quamquam posteà populus iisdem ornamentis abusus fuerit ad idololatriam, & hoc esse quod dicitur: *fornicatusque est omnis Israel in eo.* Et hoc rectè, fornicatio enim idololatriam significat, vbi de religione fit sermo. Id autem factum est, non viuente Gedeone, sed post eius mortem, quamquam hic per anticipationem referatur.

Sed *quæritur*, an non saltem Gedeon peccauerit, qui huius idololatriæ occasio fuerit, fabricando Ephod? Quidam respondent eum pœnitentiam huius facti egisse ante mortem. Quibus obijcitur; Si pœnitentiam egit, quomodo non destruxit quod fecerat? *Vnde* dicendum videtur, peccasse eum per ignorantiam, idque ex imprudenti & inordinato zelo pietatis, non attendens, quàm graui de causa Dominus præcepisset, in vno tantùm loco à se designando, offerenda esse sacrificia. Nec aliam puto mentem Augustini q. 41. & 49. super l. Iudicum. Peccasse enim Gedeonem affirmat, sed magnitudinem culpæ non explicat. Verùm qualiscumque eius culpa fuerit; attamen sanctè eum obijsse, non est quod dubitetur, attestante scriptura, quod *mortuus est in senectute bona.* Hoc enim non nisi de sanctis viris scribitur. Deinde eadem scriptura dicit: *Postquam mortuus est Gedeon, auersi sunt filij Israël, & fornicati sunt cum Baalim.* Hinc enim colligitur Gedeonem, quoad vixit, diligenter continuisse populum in veri Dei cultu. Vide Comm. nostrum in epistolam ad Hebr. cap. 11. v. 32.

v. 31. *Concubina autem illius quam habebat in Sichem.* Erat hæc tamen vera vxor. Sed concubina vocatur more scripturæ, quia serua cùm esset, absque consuetis & solemnibus ceremonijs ducta erat in coniugem. Et quidem seruam fuisse constat ex capite sequenti, vbi ancilla Gedeonis nominatur.

CAPVT IX.

v. 2. Q*Vid vobis est melius? vt dominentur vobis septuaginta viri, an vt dominetur vobis vnus vir?* Argumentum pro sua ambitione sumit ex præstantia regiminis Monarchici. Sed obscurum est, quomodo dicat dominaturos fuisse septuaginta viros, omnes filios Ierobaal seu Gedeonis, cùm populus ille hactenus ab vno solebat regi, nec verisimile sit, quod tunc admissurus erat tam multos principes? Sed *respondeo*, hoc Abimelech illis verbis voluisse, ac si diceret; Etiamsi vnum ex illis faciatis iudicem, aut principem vestrum, tamen cæteri quoque, quia genere pares sunt, etiam principatum & potestatem sibi in vos vendicabunt; omnes erunt vestri domini: itaque erunt vobis graues, & oppriment vos. Quare melius est, vt ijs omnibus è medio sublatis, me vnum eligatis vobis in principem, qui sum os & caro vestra, id est, propinquus vester. Nempe ad Sichemitas loquitur.

v. 6. *Et constituerunt Regem Abimelech.* Scilicet Sichemitæ. Dicitur quidem infrà v. 22. *Regnauit itaque Abimelech super Israël tribus annis.* non tamen videtur eum electum fuisse à toto populo Israëlitico, sed solùm à Sichimitis contribulibus suis ex genere materno. Qua electione obtenta videtur Abimelech sibi sumpsisse principatum in vniuersum Israëlem vi armata;

collecto sibi exercitu ex hominibus vagis, vt hîc dicitur. Quocirca tyrannus potiùs censendus est, quàm rex, non solùm quia principatum conuertit ad priuatum commodum. (quâ notâ Philosophus tyrannum à principe distinguit) verùm etiam quia principatum arripuit contra ius, vt cui, nec electione, nec alio iusto titulo deberetur.

v. 13 *Numquid possum deserere vinum meum, quod lætificat Deum & homines?* Sic inducitur loquens vitis; vbi multi laborant, quid illud sit, quod vinum etiam dicatur lætificare Deum. Quidam intelligunt vinum lætificare Deum sicut dicitur Psalm. 103. *Lætabitur Dominus in operibus suis.* Sed plus requirere videntur illa verba, quibus de pinguedine sua in hac eadem parabola dicit oliua: *Quâ & dij vtuntur & homines.* Verùm in Hebræo est: *quâ in me honorificabunt deos & homines.* Itaque alij hyperbolen faciunt, vt non aliud significetur, quàm vini maxima vis ad exhilarandum, ita vt, si Deus opus haberet re aliqua ad exhilarationem, non aliò quàm vino vti vellet. Sed quoniam hæc non sunt scripturæ verba, sed Ioatham filij Gedeonis, non est valdè laborandum, vt ea secundum sensum aliquem verum interpretemur. Possunt enim simpliciter accipi, vt quoniam populus ille iam deflexerat ad idola (maximè quod & Hebræum *Elohim* tam Deos quàm Deum potest interpretari) nempè quod Ioatham secundum sensum populi locutus fuerit, quasi iuxta gentilium fabulas Dij conuiuia inter se exercerent, & nectareo vino se recrearent.

v. 23. *Misitque Dominus spiritum pessimum inter Abimelech & habitatores Sichem, qui cœperunt eum detestari, & scelus interfectionis Septuaginta filiorum Ierobaal, & effusionem sanguinis eorum, conferre in Abimelech fratrem suum, & in cæteros Sichimorum principes, qui eum adiuuerant.* Hæc versio videtur sensum reddere nonihil diuersum ab eo, quem vult Hebræus textus, in quo sic ad verbum habetur: *& misit Deus spiritum malum inter Abimelech & viros Sichem, & præuaricati sunt viri Sichem in Abimelech. vt veniret injuria Septuaginta filiorum Ierobaal & sanguinis eorum, vt poneret super Abimelech fratrem eorum, quia interfecit eos, & super viros Sichem, quia roborauerunt manus eius, vt occideret fratres suos.* Sensus est, Dominum misisse spiritum dissensionis & odij mutui inter Abimelech & Sichimitas, permittendo vt Sichimitæ præuaricarentur in Abimelech, idque fortè propter durum & superbum eius imperium. Hoc autem totum diuinitus fuisse factum seu permissum, vt in vtrosque vindicaretur injuria interfectionis septuaginta filiorum Ierobaal cujus sceleris vtrique fuerant participes, Abimelech exequendo, Sichimitæ adiuuando & consentiendo. Notandum autem toto hoc capite, vbi legitur, *viri Sichem*, Hebraicè haberi, *Domini Sichem:* significantur enim non quicumque de plebe: sed qui erant in authoritate apud plebem, quo modo & nos vocamus Dominos ciuitatis, quorum authoritate potissimùm ciuitas regitur.

v. 28. *Nunquid non est filius Ierobaal.* Hoc ita dici videtur quasi vituperium fuerit filium esse Ierobaal, id est, Gedeonis. Quod mirum videri potest, cùm Gedeon & de populo optimè meritus fuerit & gratiosum apud Israëlitas nomen reliquerit, etiam post mortem. Sed sciendum Abimelech hac ratione sollicitasse Sichimitas ad se recipiendum pro principe, quòd diceret graue illis futurum si dominarentur eis septuaginta viri filij Ierobaal, se verò Sichimitam esse, quasi ciuem & fratrem ipsorum. Cùm ergo commendauerit se Sichimitis vt ciuem, ratione generis materni, nunc è contra Gaal opponit genus paternum, q. d. Abimelech non minus est filius Ierobaal, quàm erant illi septuaginta viri quorum à vobis dominium repulistis, imò quos ille vestro auxilio occidit. Non est ergo quòd illis interemptis hunc æquè Ierobaal filium pro domino retineatis. Argumentum igitur est non tam ex odio nominis Ierobaal, quàm ex proprio facto Sichimitarum.

v. 31. *Ecce Gaal filius Obeel venit in Sichimam cum fratribus suis, & oppugnat aduersum te ciuitatem*, id est, concitat ad rebellionem. Non enim arma mouebat intus aut exterius contra ciues, neque machinas admouebat, sed animos ad rebellionem sollicitabat.

CAPVT X.

v. 1. THola *filius Phua, patrui Abimelech de tribu Issachar.* Obseruandus hic locus. Nempe cum Gedeon & Abimelech fuerint de tribu Manasse, & Thola de tribu Issachar, & ipsi inter se patrueles dicantur, manifestum est has tribus fuisse permixtas. *Facitque hoc* pro eorum sententia, qui dicunt non solùm id licitum fuisse in duabus tribubus Leui, & Iuda, sed etiam in alijs; modò non subesset periculum transferendæ possessionis ex vna tribu in aliam. Vide Augustinum super hunc locum. In Hebræo nulla est difficultas. Sic enim legitur: *Thola filius Phua, filij Dodo, vir de Issachar.* Sed illud Septuaginta verterunt; *Filius Phua, filius patrui eius*, scilicet Abimelech. Quod secutus est Hieronymus. Expendendum vocabulum Hebr. *(Dodo.)*

v. 4. *Et principes triginta ciuitatum.* Ex his verbis videri potest præfecturam huius Iair habuisse speciem absoluti dominij, quandoquidem triginta filios triginta ciuitatibus præfecisset, quæ à nomine ipsius dictæ fuerint, *Hanoth-Iair* id est, oppida Iair. Potest tamen etiam dici Iairum sic præfecisse filios suos illis ciuitatibus, sicut legitur & Samuel præfecisse suos filios 1. Regum 8. scilicet cum nuda potestate iudicandi, non autem dominandi.

v. 13. *Non addam vt vltra liberem, Ite, & inuocate deos quos elegistis, ipsi vos liberent in tempore angustiæ.* Primum, quòd dicitur; *Non addam vt vltra vos liberem*, non simpliciter & assertoriè accipiendum est; Nam posteà diuina ope sæpè liberati sunt: Sed vel comminantis sunt verba, vel (quod in idem recidit) prædicentis sub conditione; si videlicet non agatis pœnitentiam. Illud autem, *Ite, & inuocate deos quos elegistis*, neque præcipientis est, neque permittentis; sed exprobrantis cum quadam irrisione, quod schema sermonis dicitur sarcasmus. Sæpè enim scriptura Deum inducit loquentem humano more, & vtentem figuris inter homines vsitatis. Sensus igitur est. Nunc reipsa experimini, quàm infirmos Deos elegeritis ad colendum, qui vos de præsenti afflictione eripere non possunt.

CAPVT XI.

v. 1. F*ilius mulieris meretricis.* Arias Montanus habet *(memoriæ)* Vatablus interpretatur concubinam, id est, ductam sine solemnibus ceremonijs. Chaldæus Paraphrastes vertit *(cauponariam.)* Est in Hebræo idem vocabulum, quod Iosue 2 vbi Rahab à nostro interprete quoque vocatur meretrix. Septuaginta expressè habent πόρνην, id est, meretricem. Vide & dictum c. 2. Iosue.

v. 3. *Congregatique sunt ad eum viri inopes & latrocinantes, &c.* Hîc non aliud dicitur de Iephte, quàm quod 1. Regum cap. 22. de Dauid dicit scriptura, conuenisse ad eum omnes, qui erant in angustia constituti & oppressi ære alieno, & amaro animo, & ipsum factum esse eorum principem; nisi quod his additur *(& latrocinantes.)* Sed sciendum hoc in Hebræo non haberi. Tantùm enim ibi est: *Et collecti sunt ad Iephte homines vacui, & egressi sunt cum eo.* Deinde verbum *(latrocinari)* in bonam quoque partem accipi potest, pro eo quod est, quomodocumque prædas agere. Et verisimiliter illi prædas agebant ex hostibus vicinis.

v. 23. & 24. *Et tu nunc vis possidere terram eius? Nonne ea qua possidet Chamos Deus tuus,&c.* Obserua in Iephte exemplum prudentis principis, qui non ptiùs bellum infert hosti, quàm facta expostulatione de iniuria accepta: addita etiam protestatione non se, sed aduersariorum causam dedisse belli mouendi, dum dicit: *Igitur non ego pecco in te, sed tu contra me malè agis, indicens mihi bella non iusta. Iudicet Dominus arbiter huius diei inter Israël, & inter filios Ammon.* Quod autem Iephte dicit, *Nōne ea qua possidet Chamos Deus tuus tibi iure debentur?* secundùm opinionem eorum loquitur, ad quos verba faciebat. Non enim ignorabat Iephte, Chamos inane idolum, nihil possidere posse, nec proinde ius possessionis ad Ammonitas transmittere: sed ita loquebatur stulto secundùm stultitiam. Vide etiam 3. Reg. 21.

v. 35. *Heu me, filia mea, decepisti me, & ipsa decepta es.* Hebr. *Heu filia mea, incuruando incuruare fecisti me. & tu fuisti inter turbantes me*, quasi dicat, humiliasti me, & turbasti me, qui ob victoriam elatus eram, & gauisus. Dicit autem se humiliatum & conturbatum, quia per eius occursum, quæ vnica erat ei filia, amputabatur ei spes omnis posteritatis: quod erat viro principi graue malum, illo præsertim tempore, quo maximum erat hominibus studium, propagandæ posteritatis.

v. 39. *Expletisque duobus mensibus, reuersa est ad patrem suum, & fecit ei sicut vouerat.* Veteres Ecclesiæ doctores, eò quòd Iephte dixerat, v. 31. *Quicumque primus fuerit egressus —— eum holocaustum offeram Domino*, ferè sentiunt filiam Iephte per mortem corporalem immolatam fuisse Deo. Sic Augustinus in quæst. vbi latè de hoc facto disputat, item lib. 1. de ciuitate cap. 21. Similiter Hieronymus lib. 1. contra Iouinianum & Ambrosius, illud improbans lib. 3. de Virgin. & in Apolog. 1. Dauid cap. 4. Sed difficultatem parit, quod ad Hebr. 11. Iephte quoque iis annumeretur qui per fidem Deo placuerunt; immolare autem hominem, & lege naturæ, & lege diuina erat prohibitum. Neque dici posse videtur eum instinctu diuino illud fecisse, sicut de Sampsone occumbente cum Philisthæis quidam dicunt; Nam legitur hîc Iephte doluisse de tali voto; seu de necessitate immolandæ filiæ, quam putabat contractam ex voto. v. 35.

Itaque Hebræi Interpretes, & recentiores Ecclesiastici scriptores intelligunt, filiam Iephte fuisse Deo oblatam non per mortem corporis, sed eo modo quo licitum erat hominem Deo offerri. Nam & oblatio hominis in ministerium perpetuum Dei, Leuit. cap. vlt. mors appellatur; v. 29. nempe vt filia Iephte perpetuam virginitatem seruandam susceperit; quod (vt diximus) viro principi de filia vnica valdè erat durum. Idque sanè dicitur: *non improbabiliter*; primum, quia petijt spatium, vt defleat non mortem, sed virginitatem suam. Item, quod, vbi nos habemus quod *conueniebant quotannis filij Israël, vt plangerent filiam Iephte*, ex Hebræo vertitur à multis, *vt alloquerentur, vel vt consolarentur filiam Iephte*; quasi vt nunc visuntur virgines sacræ inclusæ. Adde si Saül prohibitus fuit à populo 1. Regum cap. 14. ne occideret filium suum Ionatham; mirum, quomodo duorum mensium spatio, aut filia non fuisset manibus patris à populo erepta, vel pater aliter persuasus. Interim si iam dictis rationibus commodè respondere se posse quis putet, potest is sententiæ veterum inhærere. Vide de his prolixiùs Commentarium nostrum ad Hebr. cap. 11. v. 32.

CAPVT XII.

v. 3. *Quod cernens posui animam meam in manibus meis.* Respondet his verbis Iephte Ephrateis seditionem contra se mouentibus. Est autem phrasis Hebraica, ponere animam suam in manibus
A suis, pro eo quod est exponere vitam suam periculo. Sic & Dauid Psalm. 118. *Anima mea in manibus meis semper*: quasi dicat, versabar in perpetuo discrimine vitæ: quem sensum etiam indicant verba sequentia: *Posuerunt peccatores laqueum mihi, &c.* Ratio autem locutionis est, quia anima apud Hebræos vitam significat, quòd autem in manibus quis habet, hoc paratus est expendere sicut pecuniam & similia. Similiter ergo qui vitam paratus est expendere, dicitur animam suam in manibus suis ponere.

v. 6. *Dic ergo Schibboleth, quod interpretatur spica, &c.* Narratur quomodo Ephratæi volentes transire vada Iordanis & negantes se Ephratæos esse, deprehensi sint, nescientes cum aspiratione pronunciare Schibboleth, sicque iugulati sunt. Vbi sciendum, illam adiectionem (*quod interpretatur spica*) non esse in Hebræo: Multi etiam putant quod vox Hebraica (*Schibboleth*) iuxta interpretationem Hebræam magis significet *impetum currentis aquæ*: vt sic Galaaditæ Ephratæos tentauerint ex re præsenti, perinde atque si dicerent: Vultisne transire fluentes aquas? hoc est, Vultisne Schibboleth? vbi dum Ephratæi quadam proprietate linguæ suæ, non scirent respondere per aspirationem (*Schibboleth*) sed sine aspiratione *Sibboleth* supponerent, pro littera Schin reddentes (Samech) deprehendebantur esse Ephratæi. Nec hoc mirum, nam & hodie experimur quasdam litteras alio sono à Francis, Italis, vel Hispanis, alio à Germanis proferri; & nec posse quidem à pluribus eodem sono proferri, C etiamsi conentur.

CAPVT XIII.

v. 1. *Qui tradidit eos in manus Philisthinorum quadraginta annis.* Vtrum *quadraginta anni* accipiendi in vniuersum, an vsque ad tempus nunciatæ natiuitatis Sampsonis, an verò vsque ad id tempus, quo Sampson contra Philisthæos heroica facta exercere cœpit; non liquet ex historia. Si enim secundum membrum accipimus, iam seruitus ad minimum durasse videretur octoginta annis, id est, quadraginta annis ante ortum Sampsonem, & viginti vsque ad iuuenilem eius ætatem, quando cœpit versari in castris Dan & rursum viginti annis, quibus iudicasse dicitur Israëlem, imò durante adhuc subiectione: quia Samp-
D son, non prorsus liberauit populum de iugo Philisthinorum: vt infrà dicetur ad v. 5.

v. 5. *Erit enim puer Nazaræus Dei, ab infantia sua, & ex matris vtero, & ipse incipiet, &c.* D. Augustinus simul coniungens quod dicitur versu septimo (*vsque ad diem mortis suæ*) ideò, inquit, dictum est ab vtero matris vsque ad diem mortis; quia Nazaræi, de quibus in lege Moysi habemus, tantùm ad certum tempus tales erant, iuxta votum quod vouerant. Sampson autem tota vita sua hoc obseruauit, quod illi ad tempus, nempè vt nec ferrum ascenderet super caput eius, nec vinum aut siceram biberet. Vnde & quando alterum illorum violatum fuit, id est, quando eo dormiente, capilli eius detonsi fuerunt, recessit ab eo spiritus Dei, ac fortitudinem pristinam amisit. Notandum au-
E tem, ex eo quod *consecratus* legatus Deo ex vtero matris suæ, minimè intelligendum esse quòd propterea in vtero sanctificatus fuerit ea sanctificatione, quæ in iustitia coram Deo & peccatotum remissione consistit: sed *tantùm significatur*, eum iussu diuino à parentibus, statim vt natus est, tanquam Nazaræum Deo oblatum & consecratum fuisse. Ex qua obseruatione & consecratione non sequitur peccati originalis remissio, quàm credendum est eum, vt alios Israëlitas octauo à Natiuitate die accepisse per circumcisionem. Notandum quoque quod Sampson fuerit Nazaræus ex præcepto Dei per totam vitam, quod præceptum datum erat parentibus eius, & parentes obligabat

quamdiu

quamdiu vel adhuc infans esset Samson; vel in parentum potestate: postquam autem Samson adoleuit, insinuato ei à parentibus diuino præcepto, ipse obligatus mansit vsque ad finem vitæ: tametsi in eo violasse præceptum videtur, quod Dalilæ significauerit, dicens: *Si rasum fueris caput meum*, &c. Dedit enim occasionem iis verbis vt à Dalila raderetur.

Eodem v. 5. *Et ipse incipiet liberare Israël de manu Philisthinorum.* Non dicit *Liberabit, sed incipiet liberare*, quia toto tempore Samsonis Philisthæi adhuc imperarunt Israëlitis: vt apparet ex iis quæ infrà dicuntur, vt cùm dicitur in fine capitis 15. quod *Samson iudicauit Israël in diebus Philisthiim viginti annis*: id est, in diebus quibus Philisthæi dominabantur Israëli, & apertiùs ex eo quod viri Iuda dixerunt Samsoni eodem cap. v. 11. *Nescis quòd Philisthiim imperent nobis?* Sed incepit Samson liberare Israël de manu eorum: quia magnum eis terrorem fortissimis gestis suis incussit: ita vt præ metu eius non auderent grauius quicquam agere contra Israëlitas. Quando autem & per quem facta fuerit plena liberatio, scriptura tacuit. Vide Annot. ad tit. cap. 15. v. 11. & 20.

v. 15. *Et faciamus tibi hædum de capris.* Id est, paremus tibi epulum honoris causa. Vide similem locum explicatum suprà c. 6. de Gedeone.

v. 18. *Cur quæris nomen meum, quod est Mirabile.* *Quæres* cur nullum nomen expresserit Angelus? sicut alij Angeli alibi, vt Michaël, Gabriël, Raphaël? *Respondetur*, quia hoc dixit Angelus in persona Dei; cuius nomen est mirabile, quia natura incomprehensibilis. Etenim id mirabile dicitur, cuius causa ignoratur, quod propriè in solum Deum competit, cuius nulla est causa, sed ipse est causa cæterorum omnium. Simile quid legitur, Deus, vel in eius persona Angelus, respondisse Iacob Genes. cap. 32. Quòd autem hîc loquitur Angelus ex persona Dei, ex eo perspici potest, quod mox subjungitur, Manue patrem Samsonis obtulisse sacrificium Domino qui facit mirabilia. Et quod, disparente Angelo, dixit: *Morte moriemur, quia vidimus Dominum.* Procedebant autem hæc verba ex reuerentia Majestatis diuinæ, non ex diffidentia.

v. 19. *Qui fecit mirabilia.* Hebraicè, *& mirificauit facere*, scilicet Angelus, id est, fecit miraculum: nam de petra eduxit ignem, sicut fecit coram Gedeone cap. 6. Sicut ergo ibi, ita & hîc Angelus functus est sacerdotis officio, incendens holocaustum Domino. Vel potiùs, ministerium suum adhibuit, incendendo oblationem, sicut fecerat suprà cap. 6. & sicut aliàs legimus consumptum sacrificium igne diuinitus misso: quod vtique factum esse credendum est per Angelorum ministerium: vt quando sacrificium Aaronis igne cælesti absumptum fuit. Nehemiæ 2. Machab. 1. Nam in his omnibus, non dicimus Angelos fuisse sacerdotes, sed potiùs homines offerentes. Et quidem Angelicæ naturæ non conuenit sacrificiorum oblatio: sunt enim sacrificia cæremoniæ quædam externæ & corporales: Angeli verò substantiæ quædam sunt prorsus incorporeæ. Neque Angelus hoc facto voluit protestari suam religionem erga Deum: sed potiùs hominis religiosam protestationem oblatione factam, adiuuare voluit incensione & consumptione rei oblatæ. Vide Annotat. suprà cap. 6. Sanè non videtur fatendum Angelos aliquando sacrificia obtulisse.

CAPVT XIV.

v. 4. PArentes autem eius nesciebant quod res à Domino fieret, & quæreret occasionem contra Philisthiim. Videri posset quod Dominus diceretur quærere occasionem. Sed ita scriptura non loquitur de Deo. Quare referendum est ad Samsonem quod ipse occasionem quærebat: præsertim cum Samson non

A ignorauerit quale de se oraculum mater sua ab Angelo accepisset. Nec enim vllo modo suspicandum est patrem & matrem voluisse eam rem filium suum celare, quem Angeli iussu Nazaræum fecerant. Itaque eo oraculo animatus ille ad heroïca facta contra Philisthæos, paulatim se præparabat, conscius suæ fortitudinis: & occasiones quærebat quacumque ratione vindicandi populum suum de iis. Quin & apparet quod Samson secreta sua consilia & cogitationes celauerit parentes suos, ita vt nudè quidem illis proponeret de vxore: sed quorsum tenderet, scilicet vt aliquid machinaretur contra Philisthæos, secretum apud se seruauerit, sicut & illud de dilacerato leone, dicit enim scriptura. *Et hoc patri & matri noluit indicare.* Multa ergo sunt ea quibus intelligitur Samsonem in B factis & gestis suis, etiam iis quæ viliora videntur, secretiùs & altiùs quoddam habuisse consilium; scilicet liberationis populi sui & vindicationis aduersus hostes; idque totum spectasse vt bonum publicum populi Dei. Primò huc pertinet oraculum diuinum quo promissus fuit populi Saluator, secundò eiusdem oraculi certa cognitio ex patre & matre, quò nimirùm sciret se promissum à Deo qui populi liberationem inchoaret. Tertiò, fortitudo admirabilis quam in se sentiebat. Quartò, quod dicit scriptura ad singulos actus fortitudinis, irruisse in eum spiritum Domini. Quintò, inuocatio Domini quando siti affligebatur, cum subsecuto miraculo erumpentis aquæ ex maxilla asini. Postremò, quòd ab Apostolo ad C Hebræos 11. numeratur inter eos qui per fidem Deo placuerunt & admiranda gesserunt. Hæc igitur satis monstrant eum in cladibus & mortibus quas intulit hostibus, non tam spectasse vltionem iniuriæ priuatæ quam ab iis acceperat; quàm vsum fuisse occasione iniuriæ priuatæ; ad suum, id est, Dei, populum vindicandum; qui multis jam annis à Philisthæis seruitute premebatur. Et hoc satis indicant supradicta verba de Samsone intellecta, quibus dicitur quæsiuisse occasionem contra Philisthiim. Nondum enim ipse vllam à Philisthæis iniuriam acceperat, cujus vindicandæ gratia quæreret occasionem eos lædendi: sed animo versabat publicam populi sui seruitutem, & se prædestinatum à Deo populi liberatorem. Quòd ergo in sequentibus aliquoties, dicitur, Samson vltionem expe- D tiuisse propter injurias sibi illatas, sic intellige: eum in injuriis priuatis vindicasse publicam injuriam populi Dei; nec alio consilio commotum fuisse, vt priuata vindicaret, quàm vt hac ratione hosti publico noceret, diuinumque quod probè norat, de se factum impleret oraculum, saluatorem se præstiturus populo suo.

v. 6. *Irruit autem spiritus Domini in Samson, & dilacerauit leonem.* Spiritus Domini pro eius donis accipitur; hîc autem intelligitur spiritus fortitudinis, cuius duæ sunt partes, fortiter pati & fortiter agere, sed hîc potissimùm agitur de posteriori. Acceperat enim Samson fortitudinem ad fortiter agendum contra hostes populi Israëlitici; cuius rei symbolum iam quodam præmittit in interfectione leonis. Hæc autem for- E titudo non inerat ei ex natiua constitutione corporis; nam alioqui non recessisset ab eo, quando fuit detonsus. Neque enim ablatio capillorum potest subito mutare constitutionem totius corporis. Itaque fortitudo hæc concessa ei erat miraculosè à Deo, ita vt, salua naturali conditione corporis, auferri ab eo posset; sicut & posteà ad tempus fuit ablata. Vbi & dicitur, *Nesciens quod recessisset à se Dominus*: per quod satis apertè significatur miraculosam ac præternaturalem eam illi fuisse fortitudinem. Vtebatur autem ea fortitudine, quandocumque id iudicabat, incitante eum spiritu Dei, expedire; atque ita, non tam de dono fortitudinis, quàm de vsu eius intelligitur, quando dicitur; *Irruit autem spiritus Domini in Samson.*

Ordinauerat autem Deus, vt quamdiu Samson legem Nazaræam ab Angelo præscriptam obseruaret (quæ consistebat in abstinentia potus inebriattui & cibi immundi; & in non admittenda capillorum tonsione) maneret in eo fortitudo: lege autem violata, fortitudo statim ab eo recederet. Neque id Samson ipse ignorabat, qui hoc Dalilæ meretrici tandem post multam tergiuersationem, ac multis precibus fatigatus aperuit. Vnde & posteà, ad significandum fortitudinem ei paulatim cum capillis restitutam, dicitur: *Iamque capilli eius renasci cœperant.* vers. 22.

Sed quæres, Quare principes Philisthinorum, cùm ex Dalila didicissent in quo fortitudo eius consisteret, non præimpediuerunt quo minùs capilli eius renascerentur? Fortè quia vinctum eum habebant, aut quia ille fortitudinem suam dissimulabat, nihil tale iam metuebant. *Sed dices*, si renascentibus capillis restituta fuit ei fortitudo; quomodo igitur orat postea Dominum, dicens: *Domine Deus memento mei, & redde mihi nunc fortitudinem pristinam. Respondeo*, vel quia nondum omninò ad iustam longitudinem excreuerant capilli; vel quia meritò propter peccatum reuelati secreti, & violatæ legis Nazaræz, verebatur ne non redisset cum capillis fortitudo, vel tantam rem molienti Deus non adesset: ideoque orat Deum vt reddat pristinam & plenam fortitudinem, & in ipso opere sibi adsit, & conatum adiuuet.

Quæri etiam hîc potest cur Deus Samsoni, per quem tanquam hominem corpore fortem ac robustum multa mirabilia operatus est, non attribuerit molem corporis gigantæam, sic enim ad hostem viribus corporis superandum multo aptior fuisset? *Respondeo* Deum voluisse vt agnosceretur fortitudinem eius esse singulare Dei munus: & quidem tale quod dependeret ab eius consecratione qua Deo tanquam Nazaræus erat consecratus: ita vt lege consecrationis violata beneficium illud fortitudinis ab eo tolleretur: idque totum vt in factis eius quæ fortiter agebat non homini, sed Deo auctori gloria daretur. Quòd si magnitudinem corporis habuisset gigantæam, fortia eius gesta ascripta fuissent viribus ac moli corporis, sicut & aliorum gigantum. Vnde Deus in populo suo noluit esse gigantes, sed tantùm apud alias gentes à Dei notitia alienas: vt disceret populus non in sua fortitudine gloriari, sed in Deo; cuius exemplum habemus in Dauide, qui congrediens cum gigante pollicetur sibi victoriam in nomine Dei Israël cum ille confideret in viribus corporis, & in gladio & hasta. *Vt nouerit* (inquit) *vniuersa Ecclesia hæc, quia non in gladio, nec in hasta saluat Dominus: ipsius enim est bellum.* 1. Reg. 17. Et sanè si totam scripturam euoluamus, nunquam reperiemus eam de gigantibus loqui in bonam partem, sed ferè semper in malam: Gesserunt enim gigantes typum eorum qui suis viribus ad iustitiam & meritum regni cœlestis intueatur, quales erant Iudæi contra quos Paulus disserit, gratiam Christi commendans, quales & Pelagiani cum quibus & Philosophi numerandi, qui sine ope Dei bonam ac beatam vitam profitebantur.

v. 8. *Et ecce examen apum in ore leonis erat, ac fauus mellis, quem cum sumpsisset in manibus.* Quæritur, an Samson sit transgressus legem, tangens cadauer leonis? nempè quia dicitur Leuit. 11. quòd quicumque tetigerit morticinium, immundus erit. Putat Theodoretus q. 50. super 3 Regum 17. Samsonem quidem transgressum fuisse legem, sed impunè ac citra reprehensionem. Videlicet quod leges illæ cæremoniales non ita obligarint quin Deus interdum in iis dispensaret.

v. 14. *De comedente exiuit cibus, & de forti egressa est dulcedo. Mysticè* referunt quidam non ineptè ad mortem Christi; per quam scilicet ipse nobis attulit salutem. Mors enim instar leonis omnia consumit, ac A veluti deuorat. Eadem fortissima est, quia superat omnia, ita vt de ea Cantic. 8. accipiatur fortitudinis comparatio, vbi dicitur; *Fortis vt mors dilectio.* Et ecce nihilominùs de morte Christi exiuit cibus immortalitatis, & dulcedo vitæ beatæ, quia per mortem Christi saluati sumus à morte æterna. Vnde & de cruce Saluatoris canit ecclesia: *Dulce lignum, dulces clauos, dulce pondus sustinet.*

CAPVT XV.

v. 3. *AB hac die non erit culpa in me contra Philisthæos; faciam enim vobis mala.* Possit videri Samsonem vltum esse priuatas suas iniurias, sicut & infrà v. 7. dicit; *Licet hæc feceritis, tamen adhuc ex vobis petam vltionem. & tunc quiescam*: tamen reuera B publicam magis spectabat vindictam; sicut sciebat de se oraculo diuino dictum esse; *Ipse incipiet liberare Israël de manu Philisthinorum*, suprà cap. 13. Vnde & dicitur cap. præced. irruisse super eum spiritus Domini. Nolebat autem Samson apertum bellum Philisthæis indicere; quia non sentiebat se ad hoc à Deo moueri, imò sciebat Deum tantùm de illo prædixisse; (*Ipse incipiet liberare.*) Itaque, velut per cuniculos, sub prætextu priuatæ iniuriæ publicam iniuriam tantisper vindicabat, vt metu ipsius, Philisthæi non nimium in Israëlitas auderent sæuire. Quod autem v. 7. dicit; *Et tunc quiescam*, intelligendum est, nisi scilicet iterum mihi detis occasionem. Vide Annot. cap. præced. v. 4.

v. 8. *Percussitque eos ingenti plaga, ita vt stupentes* C *suram femori imponerent.* Iuxta nostram versionem sensus videtur iste: Percussit Samson Philisthæos tam ingenti plaga, vt ipsi præ stupore & admiratione suram imponerent femori; suram, inquam, vnius tibiæ super femur alterius; sicut solent sedere, qui vehementer de re aliqua admirantur. Hanc interpretationem sequitur etiam Augustinus 10 quæst. Sed sciendum, nec in Hebr. nec apud Septuaginta esse illas duas voces (*stupentes*) & (*imponerent*) quas interpres noster adiecit, vt certum sensum redderet. Hebr. est: *Percussit eos tibia super femur: vel tibia cum femore.* Quæ locutio admodum obscura est. Chaldæa Paraphrasis habet hoc modo: *Percussit ex eis tam pedites, quam equites*, nempe alludens, quia in bello pedites nituntur tibiis, equites verò insident femori. Alij hunc sensum red- D dunt: Percussit eos tam in cruribus seu tibiis, quàm in femoribus, id est, vehementer & acriter. Alij non ad Philisthæos referunt, illud (*tibia*) sed ad Samsonem, vt sensus sit, quòd non alio instrumento vsus sit, ad eos percutiendos, quàm calcibus suis, & tibiis eos proterendo. Et secundùm illos, sensus est verborum illorum ex Hebræo; *Percussit eos tibiâ super femur*, id est, percussit eos, non gladio, aut fuste, aut telo quocumque, sed calcibus suis, & tibiis impegit in eorum femora, & sic prostrauit: vt hoc dictum sit ad declarandam Samsonis admirabilem fortitudinem.

v. 11. *Nescis quod Philisthijm imperent nobis.* Quare Samson vir tantæ fortitudinis, & qui tot plagis affecit Philisthæos, non liberauit populum de manu E Philisthijm, sicut alij iudices populi leguntur ipsum liberasse de manu inimicorum, à quibus seruitute premebatur? An quia Samson fortitudinem suam non habebit in arbitrio vt vteretur quando vellet, sed expectabat instinctum spiritus? Vnde subinde dicitur: *Irruit in eum spiritus Domini.* Dominus autem noluit instinctum dare ad expugnandos Philisthæos, aut populum suum ab eorum seruitute liberandum: sed tantùm ad dominationem eorum reprimendam; quia sic iudicabat magis expedire. Nec debebat Samson congregare exercitum populi contra Philisthæos ad confringendum iugum; quia incertus fuisset euentus belli. Non enim certus erat, vt dixi, quòd in huiusmodi prælio Deus ei

ministrasset fortitudinem. Et victoria non fuisset ei attributa, sed toti exercitui. Atqui Deus Samsonem excitauerat, vt in fortibus & mirabilibus eius actis appareret & glorificaretur potentia Dei Israël.

v. 20. *Iudicauitque Israël in diebus Philisthiim viginti annis.* Quomodo iudicauit Israël, qui nullum iudicis officium fecisse legitur, sed tantùm fortitudinis suæ exempla contra Philisthiim edidisse? Et indignum planéque inconueniens videtur, vt iudex & princeps populi subinde excurrat ad populum hostilem, & ibi mulierculas adamet. *Respondeo* forte iudicasse dicitur, quia præfuit aliquatenus populo, dum videlicet Philisthæos cohibet suæ virtutis terrore, ne audeant populum Israël bello aggredi. Si tamen etiam propriè populum iudicasse dicatur, nihil absurdi. Fuerunt enim B multa in Samsone præter communem consuetudinem, & prorsus admirabilia, vt qui, quo modo de se Ezechiel loquitur, portentum factus fuerit illi populo.

CAPVT XVI.

v. 19. *ET rasit septem crines eius.* Per septem crines intelliguntur septem cincinni crinium, quos floccellos vocant: quod inde patet, quia dixerat Samson, quasi de toto suo capillitio, *si rasum fuerit caput meum.* Vnde intelligi datur totum capillitium seu comam eius, quæ diuisa fuit in septem floccellos, rasam fuisse. Et simile est illud Canticorum 4. *Vulnerasti cor meum in vno crine colli tui.*

Statim enim fortitudo ab illo recessit. In hoc capite C quædam de Samsone legimus quæ meritò quæstionem mouent, vtrum licitè ab eo facta sint. Primum est, quòd ingressus dicitur ad mulierem meretricem, ac deinde ad Dalilam quæ & ipsa meretrix. Secundum, quod de fortitudine sua interrogatus in quo illa consisteret mentitus fuerit. Tertium, quod mulieri meretrici arcanum mysterium consecrationis suæ detexerit. Quartum & postremum quod semetipsum cum Philisthæis occiderit. *Respondetur* quod ad tria prima attinet omninò videtur excusari non posse, sed in iis grauiter deliquisse. Etenim fecit, non spiritu Dei instigatus, sed deceptus humana cupiditate, & illecebris muliebribus; ideoque in illis nihil est imitatione dignum. At verò postremum, quòd semetipsum occiderit vnà cum Philisthæis, sic interpretatur D. Aug. D l. 1. de Ciuit. Dei cap. 21. & 26. vt dicat eum seipsum vnà cum Philisthæis ruinâ domus oppressisse, spiritu latenter hoc iubente; qui per eum miracula faciebat: Nefas esse nobis aliter credere. Nam ad id faciendum diuinitus ei reddita fuit amissa fortitudo. Sic enim ait; *Domine Deus memento mei, & redde mihi fortitudinem pristinam, vt vlciscar me de hostibus meis.* Hanc responsionem plerique etiam alij sequuntur; & rectè. Nec obstat, quod dicit, *vt vlciscar me de hostibus meis,* quasi priuatam iniuriam vlciscendi cupidus. Nam iniuria Samsonis iniuria publica erat, vt qui Iudex esset populi. Irrisio quoque eius irrisio Dei Israël erat, in cuius contumeliam Philisthæi pro capto Samsone Diis suis solemnes in templo gratias agebant.

E His accedit testimonium Apostoli ad Hebr. 11. vbi Samsonem adnumerat iis, qui per fidem operati iustitiam mercedis consummationem expectant: quod de eo omninò dici non posset, si contra Dei voluntatem semetipsum occidisset. Denique, cùm videamus illum inter iustos computari ab Apostolo, dicimus ipsius priora illa peccata superiùs commemorata, per pœnitentiam, & oculorum orbitatem, & carceris afflictionem, ipsamque mortem, quam pro Dei gloria sustinuit, fuisse expiata. Vide Comment. nostrum ad dict. cap. Heb. 11.

v. 25. *Præceperunt vt vocaretur Samson, & ante eos luderet. Qui eductus de carcere ludebat ante eos.* Quem ludum luserit non constat: fortè iussus est saltare. Sed quæritur an licitè fuerit obsecutus ea in re hostibus? Videtur quod licitè, res enim non erat per se mala, & vrgente periculo (nam alioqui malè tractatus, aut etiam occisus fuisset) poterat facere, licet hostes inde facerent ludibrium. Ita Christus arundinem à militibus illudentibus sibi in manus traditam tenuit, nec projecit.

v. 31. *Descendentes autem fratres eius, &c.* Si fratres intelliguntur germani, aut vterini, discimus ex hoc loco matrem Samsonis ita ex sterili factam fuisse fœcundam, vt post eum etiam alios genuerit liberos, sicut & de Anna Samuelis matre legitur 1. Reg. 2. Sed nihil vetat intelligi fratres, patrueles, aut consobrinos, quomodo in Euangelio aliquoties vocantur fratres Christi; & Abraham ad Loth nepotem suum dicit Genes. 13. *Fratres enim sumus.*

CAPVT XVII.

v. 1. *FVit eo tempore vir quidam.* Quidam dicunt historiam hanc accidisse mortuo Samsone, dum interregnum esset. Sed non apparet. Si enim vsque ad ætatem Samsonis tribus Dan sortem suam plenam non accepisset, vt narratur capite proximo; certè sub Samsone homine suæ tribus, eoque iudice populi, ac viro fortissimo, curasset sibi suppleri quod deerat; neque tum demum cùm ipse mortuus esset, opportunum sibi existimasset ampliores sedes quærere. Deinde constat hæc acta esse tempore Ionathan filij Gersam, filij Moysi: Is enim fuit Leuites ille, quem sibi Michas fecit sacerdotem, vt liquet ex fine proximi capitis. Idem ille Ionathan semel & iterum vocatur puer, id est, adolescens. Quare non potuit hæc historia esse tam recens, vt post tot iudices mortuo Samsone accideret. Melius ergo sentiunt, qui dicunt hanc historiam accidisse circa tempora Othonielis, de quo cap. 3. huius libri. Non constat autem satis, vtrum hæc prior sit ea historiâ quæ narratur cap. 19. & 20. an posterior, de quo vide ad cap. 20.

v. 2. *Benedictus filius meus Domino:* Et mox vers. 3. *Consecraui & voui hoc argentum Domino, vt de manu mea suscipiat filius meus, & faciat sculptile atque conflatile.* Vtroque loco in Hebræo est nomen Dei tetragrammaton seu *Ieouah.* Ibi verò v. 5. *Qui ædiculam quoque in ea Deo separauit.* Hebraicè est *Elohim,* quod etiam plurali numero *Diis* verti potest. Ribera super Malachiæ 2. ad illud: *Et habuit filiam Dei alieni;* putat hoc loco nomen Dei ineffabile, quamuis sit maximè proprium Dei, tamen tributum idolo: Sed Origenes homil. 14. in Numer. dicit vbicumque ponitur nomen Iehouah, nullam esse dubitationem, quin de Deo vero agatur. Erat hæc mulier cultrix veri Dei, sed tamen simul colebat idola, id est, sculptile, & conflatile. Quomodo & populus Israël, postquam à regno Dauid fuit separatus, ita mansit in cultu veri Dei, quem Iehouah appellabant, vt simul coleret vitulos aureos à Ieroboam erectos.

v. 5. *Qui ædiculam in ea Deo separauit, & fecit Ephod & theraphim, id est, vestem sacerdotalem & idola.* Illud: *Id est, vestem sacerdotalem & idola,* non est in Hebræo, sed interpres adjecit ad explicandū voces Hebraicas præcedentes, videlicet *Ephod & theraphim.* *Ephod* autem idem est quòd superhumerale, eratque in tabernaculo Moysi præcipua vestis sacerdotalis. Hic autem per antonomasiam ponitur pro omni ornatu seu vestitu, quo sacerdos inter sacrificandum vtebatur. *Theraphim,* quod interpres exponit idola, secundùm Hebræorum traditionem erant imagines referentes speciem humanam: hic autem generaliter positum esse putant pro quibuscumque idolis, eò quòd suprà generaliter dictum fuerit sculptile atque conflatile. Sed ex capite sequenti aliud apparet. Ita enim

aiunt exploratores ad reliquos; *Nostis quòd in domibus istis sit Ephod, & teraphim & sculptile atque conflatile?* Quidam dicunt teraphim fuisse caput pueri primogeniti dæmoni immolati, per quod petentibus dabantur responsa. Vt vt est, omninò videntur ab argenteis & aureis simulachris fuisse diuersa, quia Michas accepto à matre sculptili & conflatili, quæ facta erant ex argento reseruato, posteà ipse addidit, velut pro complemento cultus, Ephod & teraphim. Vide Annotat. Genesis 28. vers. 18. & 1. Regum 19. vers. 13.

v. 5. *Impleuitque vnius filiorum suorum manum, & factus est ei sacerdos.* Et similiter in fine capitis: *Et impleuit Michas manum eius, & habuit puerum sacerdotem apud se.* Quid sit implere manum vide explicatum Exodi 29. Quod autem *puerum* dicit, quem anteà dixerat adolescentem (quamuis in vtroque loco Hebraïcè est *puer*) per puerum intelligit adolescentem, quomodo & Dauid puer dictus est, quando pugnauit contra Goliath, & Salomon quando iniuit regnum. *Sacerdotem* autem vocat Michas, non quòd verè fuerit sacerdos (erat enim nepos Moysi, vt patet cap. seq. v. 30. & proinde Leuita tantùm, non etiam sacerdos:) sed quia Michas eo vsus est vt sacerdote. Quod quidem eo fecit libentiùs, quòd intelligeret eum Leuitam esse, hoc est, saltem de tribu, etsi non de stirpe sacerdotali; cùm priùs sacerdote vsus fuisset nequidem Leuita: quod declarant hæc eius sequentia verba: *Nunc scio, quod benefaciet mihi Deus habenti Leuitici generis sacerdotem.*

v. 10. *Dixitque Michas: Mane apud me, & esto mihi parens ac sacerdos.* Et capite sequenti sexcenti ex tribu Dan aiunt ad eundem Leuitam; *Veni nobiscum vt habeamus te patrem ac sacerdotem.* Notandum, quâ in veneratione fuit illo sæculo sacerdotium, etiam apud eos qui à cultu veri Dei iam desciuerant. Nam patrem eum vocant, sicut & hodie vocantur, maximè in monasteriis; idque meritò, quia non est aliud neque amabilius, neque honorificentius nomen quo possit appellari sacerdos. Item nota, quod quamquam Michas & viri ex tribu Dan, iam ad idola deflexerant; tamen adhuc honorant tribum Leuiticam, putantes sibi bene futurum; si ex ea tribu sacerdotem habeant.

CAPVT XVIII.

v. 1. *Vsque ad illum enim diem inter cæteras tribus sortem non acceperat.* Scilicet sorte non fuerat ei assignata tanta portio, quanta pro magnitudine tribus ei opus erat. Vnde pars eius tribus compulsa fuit quærere sibi sedes alias, extra sortem initio acceptam. Vide de his pleniùs ad caput 19. Iosue.

v. 30. *Et Ionathan filium Gersam filij Moysi.* Pro *Moysi*, Hebraïcè est (*Manasse.*) Sed commutatione litteræ putatur mendum esse, & commutatum à quibusdam Hebræis, ne Moyses haberetur, huius idololatriæ occasione, in suo nepote veluti minus honorabilis. Et quidem septuaginta etiam pro *Moyse*, habent *Manasse*. Sed omninò legendum est *filij Moysi*, quia Michas cap. præcedenti disertis verbis dicit in fine, *Nunc scio, quod benefaciet mihi Deus habenti Leuitici generis sacerdotem.* Vnde non sunt hæc referenda ad aliquem ex tribu Manasse. Denique hæc non magis derogant honori Moysis, quàm derogatum est Aaroni ex duobus eius filiis, qui à Deo percussi sunt. Leuit. 10.

Posueruntque sibi sculptile —— in tribu Dan vsque ad diem captiuitatis suæ. Multi intelligunt captiuitatem decem tribuum, sub rege Assyriorum. Verùm non est verisimile, tribum Dan tanto tempore perseuerasse in idololatria, tum quia 1. Regum 7. dicitur, *quod omnis Israël, requiesceret post Dominum, & seruiret Deo soli*; & tempore Samuelis, Saulis, Dauidis & Sa-
A lomonis nusquam legitur aliqua tribus coluisse idola, donec 3. Reg. 12. leguntur per Ieroboam erecti vituli aurei in Dan, & Bersabee. Itaque alij per diem captiuitatis intelligunt captiuitatem arcæ per Philisthæos, 1. Reg. 4. quando verisimile est multos simul Israëlitas ductos captiuos, & maximè ex tribu Dan; cuius agri vicinissimi erant Philisthæis, vt patet ex historia Samsonis & aliundè: cui sententiæ etiam fauet, quod sequitur: *Mansitque apud eos idolum Michæ omni tempore quo fuit domus Dei in Silo.*

CAPVT XIX.

v. 1. *Fvit quidam Leuites —— qui accepit vxorem de Bethlehem Iuda.* Obserua, quòd quæ hîc vocatur vxor, posteà hoc eodem cap. v. 24. vocatur con-
B cubina, ex quo manifestum ex hæc duo, *vxorem & concubinam*, non ita esse diuersa, vt inter se pugnent, sed concubinam sæpè in scripturis vocari eam vxorem, quæ absque consuetis & solemnibus ceremoniis in matrimonium assumitur. Vide nostra in 4. sentent. dist. 33.

v. 2. *Quæ reliquit eum.* Hebr. *& fornicata est super eum*, vel apud eum. Vbi nota amorem huius Leuitæ erga coniugem, qui eam, etiam post admissum crimen fornicationis securus fuerit, domumque suam reducere voluerit, non sine blanditiis. Quod quidem si fecit amore salutis eius, præclarè fecit: si autem tantùm impulsus amore carnali, parum præstitit. Si *quæras* quare non fuit lapidata vt adultera secundùm legem? *Respondeo*, fortè occultum erat crimen; aut
C eo tempore leges non bene seruabantur, quando, vt suprà dictum est, quisque faciebat quod sibi rectum videbatur.

v. 10. *Et venit contra Iebus, quæ altero nomine vocatur Ierusalem.* Et paulò pòst v. 12. *Non ingrediar oppidum gentis alienæ.* *Quæritur*, quomodo hoc consistat cum eo quod iam suprà cap. 1. huius libri dicuntur filij Iuda cepisse Ierusalem, & percussisse in ore gladij? Sed dicendum videtur, ea quæ cap. 1. de capta à Iuda Ierusalem leguntur, per anticipationem esse narrata; & ea quæ hîc narrantur, esse antiquiora; non tamen ante distributionem sortium; eò quòd hîc omnes tribus quasi externo hoste vacuæ, in bellum contra Beniamin exierint. Sed definitè quo tempore hæc gesta sint, obscurum manet: illud tamen constat,
D Phineem filium Eleazari sacerdotis tunc adhuc superstitem fuisse: sic enim legitur capite sequenti v. 27. *Eo tempore erat ibi arca Domini, & Phinees filius Eleazari sacerdotis.*

v. 16. *Homines autem regionis illius erant filij Iemini.* *Iemini* nomen proprium est, & scribendum per, i, non per, g, vt in multis legitur exemplaribus. Reuera autem non videtur alius illo nomine significari; quàm Beniamin, qui erat caput & patriarcha illius tribus. Itaque sensus est, homines illius regionis fuisse filios Beniamin, seu de tribu Beniamin: non quòd Beniamin fuerit binomius, sed quòd posteri abiecta prima syllaba se vocauerint, non filios Beniamin, id est, filios filij dextræ, ne vocabulum filij secundò repetendum esset:
E sed simpliciter filios Iemini, id est, filios dextræ, id est, felices ac prosperos. Vnde illa mutatio facta videtur, partim causa vitandæ cacophoniæ, partim causa faustæ significationis.

v. 22. *Filij Belial, id est, absque iugo.* In Hebræo tantùm est, *Filij Belial* subiuncta expositio interpretis est. Pagninus vbique pro filiis Belial vertit impios. Alij ex Hebræo interpretantur filios absque profectu, vt qui non ad vtilitatem reipublicæ, sed magis ad nocumentum & perniciem viuant. Apostolus 2. Cor. 6. Diabolo nomen hoc tribuit, cùm ait: *Quæ conuentio Christi ad Belial?* Hieronymus alibi interpretatur filios Diaboli, & viros Diabolicos 3. Reg. 21.

v. 24. *Habeo filiam virginem, & hic homo habet*

concubinam, educam eas ad vos. Docet Apostolus non esse facienda mala, vt eueniant bona, & multò minùs facienda sunt minora mala, vt euitentur maiora mala. Vnde non debemus esse solliciti, vt factum huius viri, alioqui boni ac iusti, excusemus à peccato; sicut nec factum ipsius Loth excusandum est, quando filias suas prostituere voluit, vt hospites seruaret. Interim in vtroque laudandum est studium & voluntas defendendi hospites ab iniuriis incolarum; tametsi id non fecerint eo modo quo debebant. Nec possunt excusari, quasi permiserint minus peccatum ad impediendum maius: quia etiam cooperati sunt producendo stuprandas, & verisimiliter alioqui etiam non peccaturas, quod constat nullo modo licuisse facere.

v. 29. *Et cadauer vxoris cum ossibus suis in duodecim partes ac frusta concidens; misit in omnes terminos Israël*; videlicet ad duodecim tribus, atque etiam ad Benjamin: quia etiam Benjamitæ cum reliquo populo debebant vlcisci scelus quod in Gabaa vrbe suæ tribus commissum erat, licet id facere noluerint, sed sceleratis fratribus suis defendendis sese coniunxerint. Tribum Leuiticam intelligi duodecimam, non est verisimile, quia non habitabat separata, sed inter alias.

CAPVT XX.

v. 2. *Omnesque anguli populorum*, id est, principes & capita populi. Phrasis est Hebræa, sicut Latina phrasi capita aut columina vocantur. Ratio locutionis est, quia sicut anguli in ædificio sunt præcipui, quia iis tota ædificij moles innititur, ita primates se habent in populo.

v. 16. *Viri fortes, ita sinistrâ vti dexterâ præliantes.* Hebr. est: *vir electus, clausus manum dextram*, quod variè exponitur; & inter alios quidam exponunt sic: adeò hos fortes fuisse, vt etiamsi clausa, vel ligata eis fuisset manus dextra, nihilominus feliciter contra hostes pugnare potuissent. Sed apertiùs tam hoc loco, quam suprà cap. 3. Septuaginta transtulerunt ἀμφοτεροδέξιν, id est, *ambidextrum*, nempe, vt Hieronymus transtulit, *ita sinistra vt dextra præliantes.* Et fauet huic sensui & interpretationi etiam quod est ibi cap. 3. de Aoad.

v. 21. *Egressique filij Benjamin de Gabaa, occiderunt de filiis Israël die illa viginti duo millia. Quæritur*, quare filij Israël cùm iustum bellum suscepissent, idque etiam consulto, & approbante Domino, tamen semel atque iterum in prælio fuerint inferiores, magnamque cladem acceperint? Huius duæ adferuntur rationes. Vna, quia tolerabant manifestam & notoriam idololatriam in tribu filiorum Dan, apud quos, vt est cap. 18. publicè colebatur idolum Michæ: quod peccatum Deus priùs punire voluit gladio filiorum Benjamin, quàm de iis victoriam reportarent. Hanc rationem assignant Hebræi. Alia ab ecclesiasticis interpretibus assignatur, & insinuatur in textu, vbi dicitur: *Rursum filij Israël fortitudine & numero confidentes, in eodem loco in quo priùs certauerunt, etiam direxerunt.*

Ratio igitur est, quia magis fidebant numero & fortitudine sua, quàm auxilio Dei. Vnde & tertiò pugnantes, cùm per preces, fletus & ieiunia se magis humiliassent Deo, oblatis etiam sacrificiis, victoriam consequuntur. Arbitror posteriorem hanc rationem esse veriorem. Non constat enim an historia de idolo Michæ sit prior istâ. Nam in hac viuit adhuc Phinees; & vt hæc sit posterior, non constat idololatriam illam fuisse ita publicam, vt passim sciretur; tribus enim Dan erat in extremo terræ promissæ, nec idolum colebatur à tota tribu, sed tantùm ab ea parte quæ nondum habitationem acceperat. Item filij Israël non leguntur à Domino reprehensi, nec ipsi confessi hoc peccatum tolerantiæ, nec eius hîc vlla fit mentio. Cæterùm ad eundem modum & hodie cùm aliquando

A videmus bellum contra infideles vel hæreticos susceptum infeliciter succedere; non statim existimare debemus, aut suspicari susceptum illud esse contra Dei voluntatem, sed videndum an non in nobis sit causa sinistri euentus belli. Et primò an non sit in nobis graue aliquod & publicum peccatum, quod aduersariorum gladiis Deus velit expiare. Secundò, vtrum magis fidamus in armorum potentia, an in virtute Dei. Tertiò, vtrum opem Dei precibus, jejuniis & sacrificiis imploremus, vt oportet.

v. 28. *Et Phinees filius Eleazari filij Aaron, præpositus domus.* Quandoquidem hoc tempore adhuc viuebat Phinees; contigit verisimiliter hæc historia ante illud tempus, de quo dicitur cap. 2. huius libri: *Omnisque*
B *illa generatio congregata est ad patres suos, & surrexerunt alij, qui non nouerant Dominum, & opera quæ fecerat cum Israël.* Hinc itaque colligitur antiquitas huius historiæ; vt ex eo quoque patet, quod illo tempore Ierusalem nondum erat occupata à filiis Iuda, sed adhuc tenebant eam Iebusæi, vt dicitur cap. superiori, v. 11. & 12. Non Ierusalem, inquam, id est, nec ipsa quidem ciuitas; ne quis dicat Ierusalem hîc pro arce Ierusalem poni, quam demum expugnauit Dauid, sed nec ipsa quidem ciuitas tunc adhuc ab Israëlitis erat capta; ad quam vtique diuertere voluisset Leuites ille, cuius superiori cap. est mentio, non ad arcem.

v. 29. *Posueruntque filij Israel insidias per circuitum vrbis Gabaa.* Ante dixerat Dominus: *Ascendite cras, & tradam eos in manu vestras.* Quâ Dei promissione
C non obstante, insidias collocant filij Israël ad circumueniendum filios Benjamin. Ea res docet, non debere cessare industriam humanam, etiam vbi certam tenemus promissionem diuinam. Nam Dei promissio hominum industriam non excludit, sed potiùs confirmat, & ad felicem exitum perducit. Ita ergo & ecclesia, quamuis promissionem habeat fidei non defuturæ; rectè tamen simul fidelium continua institutione, & conciliis episcoporum aliquando celebrandis, hoc agit, vt fides integra & illibata conseruetur.

CAPVT XXI.

v. 6. *Dvctique pœnitentiâ filij Israel super fratre suo Benjamin. Quæritur*, quare pœnituerint? cùm bellum illud gesserint Dei consilio, vt patet ca-
D pite præcedenti. *Respondeo*, bellum quidem susceperunt ex Dei consilio, sed non fuerunt iussi totam tribum delere, simulque & mulieres & paruulos occidere; sed hoc ab illis factum est zelo inordinato, cuius meritò eos postea pœnituit. Quanquam alioqui pœnitentia etiam referri posset, non ad factum ipsorum in se, sed quatenus ex eo aliquod malum haud præcogitatum euenit. Quomodo Paulus dicit dicit 2. Cor. 7. *Etsi pœniteret, videns quod epistola illa (etsi ad horam) vos contristauit.* Nam pœnitentia non semper respicit peccatum, sed respicit factum quod nollemus factum, aut simpliciter, aut secundum aliquid. Vide eius loci Comment.

v. 18. *Filias enim nostras eis dare non possumus con-*
E *stricti iuramento & maledictione.* Ita scriptura narrat. Quorundam opinio est, quòd filij Israël non tenebantur hoc iuramento, eò quòd non tantùm imprudenter factum esset, vt satis ostendit historia huius capitis; sed & illicitum esset, vtpote contra charitatem. Quia contra reparationem vnius tribus; quæ alio modo reparari non poterat, nisi acceptis filiabus Israël. Nam lege vetitum erat ducere vxores alienigenas Exodi 34. & Deut. 7. Sed, saluo meliori iudicio, videtur iuramentum omnino seruandum fuisse; quia licet vxores alienigenas ducere non potuerint, alia tamen ratione prouidere eis potuerunt, vt vxores acciperent de filiabus Israël: quemadmodum etiam fecerunt, prout hoc capite duobus modis ostenditur:

Iuramentum autem etiam imprudenter emissum seruandum est, quamdiu licitè aliquo modo seruari potest. Cæterùm de posteriore, scilicet de raptu filiarum in Silo, magna quæstio est. Sed dici potest, quod propriè non erat raptus; quia fiebat authori- A tate publica, & ob bonum publicum: & sic vt expectaretur quoque consensus parentum virginum, & multò magis ipsarum virginum, sicut sequitur v. 22. *Misereminι eorum, non enim rapuerunt eas iure bellantium, &c.*

FINIS LIBRI IVDICVM.

ANNOTATIONES

IN LIBRVM RVTH.

CAPVT PRIMVM.

v. 1 IN *diebus vnius iudicis.* Iudex iste à Iosepho putatur esse Heli sacerdos. Sed repugnat chronologia. Non enim Obed qui in fine libri natus refertur ex Ruth, nasci potuit tempore Heli, sed multo ante natus est, videlicet verisimiliter tempore Abessan iudicis, aut circiter. Quem proinde Abessam probabile est hunc iudicem esse. Inscribitur autem hic liber, non Noëmi, neque Booz, sed Ruth; quia huius mulieris virtus in hoc libro præcipuè commendatur; quomodo & libri Tobiæ, Iudith, Esther & Iob, ea nomina sortiti sunt.

v. 2. *Ephratæi de Beth-lehem Iuda.* *Quæritur* quomodo Elimelech fuerit Ephratæus, si fuit de Bethlehem B Iuda? cùm tribus Ephraïm & Iuda fuerint diuersæ? Neque dici potest: quòd fuit ex tribu quidem Ephraïm, sed habitatione tantùm Bethlehemita. Nam quod fuerit de tribu ipsa Iuda, manifestum est, quia fuit propinquus Booz, qui fuit ex tribu Iuda, vti clarum est ex genealogia Christi Matth. 1. Ioannes Isaacius dicit vocabulum hoc (*Ephratæus*) non tam ad tribum pertinere, quàm dignitatis nomen esse, quo significetur homo celebris, & magnæ in populo existimationis, propter sapientiam & pietatem. Quomodo etiam Elcana pater Samuelis secundùm eum, dictus sit Ephratæus 1. Reg. 1. Sed falli opinione videtur. Nusquam enim ostendi potest Ephratæum, C in ea significatione accipi. Sed vno modo significat eum, qui est ex tribu Ephraim, vt Iudicum 12. *Nunquid Ephratæus es?* Alio modo eum qui habitat in monte Ephraim. Ita Elcana Ephratæus vocatur, cùm alioqui esset ex tribu Leuitica, sed in monte Ephraim habitans. Tertio modo Ephratæus, non ab Ephraim, sed ab Ephrata dicitur. Ephrata autem idem est quod Bethleem, Genes. 35. & 48. vbi Rachel dicitur *sepulta in Ephrata*, & additur *hæc est Bethlehem.* Et cap. vlt. huius libri idem significatur. Vnde Ephratæus hoc loco idem est quod Bethlehemita. Sic & Dauid dicitur filius viri Ephratæi, id est, Bethlehemitæ. Estque notandum, quod etsi Ephraim & Ephrata, sint vocabula diuersa, vnum tamen idemque est patronymicum nomen ab vtroque deriuatum, etiam D in Hebræo; scilicet *Ephrati*, id est, Ephratæus, cùm alioqui ab Ephraim potius videretur dicendum, Ephraimita.

v. 16. *Populus tuus, populus meus, & Deus tuus Deus meus.* Non est sensus, Quemcumque elegeris populum, eundem & ego eligo, & similiter de Deo, sed assertiuè profert Ruth; Populus Israëliticus, quem scio populum tuum esse, & ad quem nunc reuerteris, erit & populus meus; & similiter Deus tuus Deus meus: & in hoc animi proposito parata sum, & cupio reliquum vitæ meæ transigere. Ex his ergo A dictis sequitur non posse vllo modo ex hac scriptura sumi patrocinium peruersæ doctrinæ politicorum, docentium debere similiter dicere vnumquemque: Fides principis mei est fides mea: quasi scilicet objectum fidei esset non Deus ipse, sed quiduis politicum.

CAPVT II.

v. 12. ET *plenam mercedem accipias à Domino Deo Israel.* Alij vertunt *perfectam*, alij *solidam.*

v. 17. *Inuenit hordei quasi Ephi mensuram, id est, tres modios. Quos portans reuersa est in ciuitatem.* Sed quî fieri potest, vt mulier portauerit tres modios hordei? cùm vni modio ferendo apud nos vir fortis non B sufficiat? *Respondeo* Hebr. tantùm legitur (*Et fuit circiter Epha hordei*) cætera ab interprete adjecta sunt. Epha autem vel Ephi, mensura erat, quæ in cibum sufficeret vni homini ad decem dies. Nam decima pars Ephi, vt patet Exodi 16. de manna sufficiebat in vnum diem. Vnde patet Ephi fuisse mensuram nullo modo comparandam cum nostro modio; quippe cùm noster modius sufficere possit vni homini ad spatium sex mensium & ampliùs.

CAPVT III.

v. 7. ET *discooperto pallio, à pedibus eius se projecit.* *Quæritur* an in hoc non peccauerit Ruth? Sed *non videtur* hac in re peccasse. Nihil aliud enim C voluit hoc suo facto, quàm Booz, vt propinquum, requirere, vt secundùm legem eam acciperet vxorem. Nec id sua sponte fecit, sed iussa, & instructa à socru sua. Nec aliter ipse Booz factum interpretatus est; quin magnificè etiam collaudat factum.

v. 10. *Benedicta* (inquit Booz ad Ruth) *es à Domino filia —— & priorem misericordiam posteriore superasti.* Priorem misericordiam vocat, qua vsa fuerat erga maritum suum adhuc viuentem; & erga socrum suam; quam solo pietatis affectu secuta erat in terram Israël, relictis patriis sedibus. Posteriorem autem misericordiam vocat, pium illum affectum, quo mouebatur ad suscitandum nomen mariti defuncti per conjugium cum aliquo ex propinquis secundùm legem. Hanc autem dicit maiorem illa priori, D quia maioris charitatis ac misericordiæ signum est, alicui benefacere post mortem, quando ab eo temporalis retributio nulla expectatur, quam dum adhuc viuit, & gratiam aliquam is referre potest. Quod autem Booz addit: *Quia non es secuta iuuenes pauperes, siue diuites*, hunc habet sensum, quasi dicat; Non quæris iuuenem aliquem maritum, siue pauperem, siue diuitem, id est, qualemcumque inuenire posses, sed me iam senem, & prouectæ ætatis. Quòd dicit ad commendandam ipsius pudicitiam, quod non instinctu libidinis, sed amore posteritatis ex propinquo suscitandæ, incitaretur ad conjugium.

Quod ergo dicit Hieronymus in 1. cap. Matthæi; No- A tandum in genealogia Saluatoris nullam sanctarum assumi mulierum, sed eas quas scriptura reprehendit. Vnde & in consequentibus Ruth Moabitis ponitur, & Bethsabee vxor Vriæ, exponendum est Hieronym. de Ruth agere, antequam ad ritum Iudaïcum, & cultum vnius Dei converteretur. Vnde scilicet eam specialiter appellat Moabitidem.

v. 12. *Nec abnuo me propinquum.* Quæres an non potuisset eam recusare? primùm quia non fuerat vxor fratris, cùm lex tantùm fratris meminerit. Deinde quia non erat ex genere Israël, sed Moabitis. Tertiò, quia coniugium erat valdè inæquale, ipse enim erat potens & diues, ipsa verò abiecta & paupercula. Quartò, quia erat alius quidam eo propinquior. Potest responderi ad primum quod erat eadem ratio legis in filio fratris, quando fratris filij erant defuncti sine li- B beris, quòd perinde erat ac si frater sine liberis defunctus fuisset, quia non relinquebatur semen, & quia fratris vxorem, vtpote vetulam & generationi ineptam, ducere non poterat cum spe suscitandæ sobolis. Hinc ex legis interpretatione, atque etiam vt apparet, ex fine consuetudinis, quæ optima est interpres legum, ducere debuit vxorem filij fratris defuncti. Ad 2. quod censebatur Israëlitis, quia vt ipse Booz de ea testatur, ad Deum Israël venerat & ad eius confugerat alas. Nam & ipsa dixerat: *Populus tuus populus meus, & Deus tuus Deus meus.* Lex autem erat absoluta de vxore fratris sine liberis defuncti accipienda, siue illa esset Israëlitis genere, siue ex alia gente, dummodo talis esset, quam per legem accipere liceret. Licebat autem accipere conuersam ad religionem populi Israëlitici, vt aliunde patet. Ad 3. eam inæqualitatem quæ C ex solis opibus & claritate sæculi sumitur, non potuisse præiudicare legi diuinæ de fratris suscitando semine, præsertim cum plures tunc liceret habere vxores. Ad 4. proximo recusante ac legis pœnam subeunte, legis præceptum portendi ad eum, qui deinde proximus esset; nimirùm adhuc stante ratione & causa, ne videlicet nomen & familia fratris interieat: velut si proximus qui magis potest ac debet, nolit subuenire inopi ne fame pereat, consequens est vt ego, qui possum, tenear illi subuenire. Nec tamen res illa prior em excusat, quo minùs id facere debuerit. Vide Annot. Deuter. 25. vers. 5. & 6.

CAPVT IV.

v. 6. Neque enim posteritatem familiæ meæ delere debeo. Imò verò obedire potuisset legi, & non tamen delere posteritatem familiæ suæ, quia solus primogenitus ascribebatur fratri defuncto, reliqui autem ipsi generanti. Sed fortè hunc propinquum illud excusabat, quod videret alium paratum suscitare semen defuncto. Nam vno ex propinquis, licet remotiore, faciente quod lex exigit, cæteri liberabantur. Porrò scriptura studiosè reticet nomen huius propinqui, idcircò fortasse quod indignus esset nominari, qui fratris sui nomen, iubente lege, ad posteros nollet transmittere.

v. 10. *Vt suscitem nomen defuncti, ne vocabulum eius de familia suâ —— deleatur. Quæritur* quo modo hoc præstitum fuerit à Booz; cum Obed ex hoc coniugio natus, non fuerit vocatus filius Mahalon vel Elimelech, sed filius Booz; tum hoc capite, tum alibi, & potissimùm Matthæi cap. 1. in genealogia Christi? *Respondeo*, quod Booz satisfecerit legi, quantùm in ipso erat: Per eum namque non stetit, quominùs filius ex Ruth susceptus vocaretur filius Mahalon; vt qui id fieri non prohibuerit. Sed cum Booz esset vir dives & potens, alter autem penè ignotus, vt qui in aliena terra; vbi fame pressus peregrinatus fuerat, mortuus esset; vulgò à vicinis Obed, filius Booz, non filius Mahalon fuit appellatus, eaque appellatio deinde vsu obtinuit. Adde quod humilitate & humanitate sua, quâ Ruth peregrinam paupercculam primum suscepit & fouit, deinde & vxorem duxit homo potens ac celebris, idque vt lege Mosaicæ parere se ostenderet, hoc meruit Booz, vt nomen eius potiùs quàm legalis parentis; Christi genealogiæ inscriberetur.

v. 20. *Naasson genuit Salmon, Salmon genuit Booz.* Non improbabiliter aliqui putant omitti hic parentes aliquot medios: ob distantiam temporum inter Naasson, & Booz. Vide Iansenium capite 6. in concord. Euang. Et licet hæc genealogia texatur eodem modo 1. Paralip. cap. 2. Matth. 1. & Lucæ 3. nihil tamen hoc impedit, quin aliqui medij potuerint esse omissi; Nempe, quia Matthæus & Lucas ex hoc loco, vel Paralipom. acceperunt, vt & author Paralip. ex hoc loco accepisse potuit.

FINIS LIBRI RVTH.

ANNOTATIONES
IN LIBRVM I. REGVM.

CAPVT PRIMVM.

v. 1. FVIT *vir vnus de monte Ephraim; & nomen eius Elcana.* Idem hic vocatur paulò pòst quoque Ephræus. Quo posteriori loco quidam putant intelligi illum Bethlehemitam, ab Ephrata, id est, Bethlehem, vt author quæst. in libr. Reg. apud Hieronymum. Verùm Ephratæus non tantùm ab Ephrata, sed etiam ab Ephraim dicitur. Vide pleniùs Ruth. 1.

v. 4. *Venit ergo dies, & immolauit Elcana.* Nota, dicitur immolasse, quia hostiam Sacerdoti attulit offerendam, pro se, suáque familia. Sic ergo intelligendum quoque, quod filius eius Samuel aliquando ob- D tulisse legitur, nimirùm opera Sacerdotum, cùm ipse Sacerdos non esset, iuxta illud Psalm. 98. *Moyses & Aaron in sacerdotibus eius. & Samuel inter eos qui inuocant nomen eius.* Sic & Saül, Dauid, Salomon, Absalon, Imò & Manasses, 2. Paralip. 33. immolasse dicitur victimas, & pacifica & laudem super altare Domini; nempe quia victimas præbuit immolandas per Sacerdotes. Vide etiam Hieronymum lib. 1. contra Iouinian. clarè ex genealogia 1. Paralip. 6. v. 38. Samuëlis ostendentem, eum non fuisse Sacerdotem. Atque item lib. contra Vigilant. Samuelem vocat Leuitam, & Prophetam; Sacerdotem non vocat, minimè taciturus eo loco, vbi dignitatem eius prædicat, si Sacerdos fuisset. Contra tamen obijcitur illud 1. Regum. 9. *Quia ipse benedicet hostiæ.* Sed vide eius loci Annot.

v. 7. *Cùm redeunte tempore ascenderent in templum Domini.* Et infrà cap. 3. *Samuel autem dormiebat in templo Domini.* Atqui nondum ædificatum erat templum Domino. Sed templum generaliter domum vocat etiam mobilem, quale erat tabernaculum, quòd subinde de loco in locum transferebatur. Vnde infrà de Samuele dicitur cap. 3. *Aperuitque ostia domus Domini*, & cap. 2. de *mulieribus quæ obseruabant ad ostium tabernaculi*, & cap. 1. *Et adduxit eum ad domum Domini in Silo.*

At nota quod hoc capite in Hebræo est *domus* vtrobique, sed capite 3. semel, *templum*, & semel *domus.*

v. 11. *Dabo eum Domino omnibus diebus vitæ eius.* *Quæritur* quorsum promittat se eum daturum Domino, cùm ipso iure Domini esset, tanquam Leuita? Nam tota Leuitica tribus erat Domino consecrata, ad vsum sacri ministerij. *Respond.* Ita quidem; sed non omnes debebant, nec poterant actu seruire in tabernaculo. Multi enim habitabant dispersi per omnes tribus, in quibus & separatas habebant vrbes, & suburbana, vt patet ex libro Iosue. Erant ergo omnes Domino consecrati, quatenus opus erat eorum ministerio in rebus sacris, & non ante ætatem à lege constitutam. At Samuel ita donatur Domino à matre, vt mox à primis annis pueritiæ, & per totam vitam permanere deberet in ministerio tabernaculi. Si objicias id non fuisse factum. Samuel enim quando iudex erat, non videtur mansisse in ministerio tabernaculi; imò nec habitasse eo loco, vbi erat tabernaculum. Nam infrà capite 7. dicitur habuisse domum in Ramatha, ibique habitasse; *Respondeo* ibidem subiungi, quod ædificauit etiam ibi altare Domino. Quare nec quando iudex erat videtur desijsse ministrare Domino, quatenus officium iudicis sinebat. Et alioqui vocatus à Domino ad officium iudicis totius populi, poterat interpretari eo ipso, secum à Domino dispensatum fuisse, ne ita perpetuo in tabernaculo teneretur ministrare. Nam & Heli simul fuit Sacerdos & iudex.

v. 17. *Vade in pace, & Deus Israel det tibi petitionem tuam.* Hoc loco notanda est vis & efficacia benedictionis Sacerdotalis. Anna orat Dominum pro filio obtinendo: bene precatur ei Sacerdos. Et hac benedictione tanquam quadam intercessione mulier exauditur à Domino. Et ne quis soli orationi mulieris exauditionem ascribendam putet, capite sequenti rursum legitur ei benedixisse Sacerdos, cùm dicit ad eius maritum: *Reddat tibi Dominus semen de muliere hac pro fœnore, quod commodasti Domino.* Imò & mox subjungitur: *Visitauit ergo Dominus Annam, & concepit, & peperit tres filios, & duas filias.* Ex quibus ostenditur quantum valeat benedictio Sacerdotis, etiamsi fortè non fuerit vsquequaque probatus. Nam & Heli, vt posteà patebit, propter disciplinæ paternæ, ac Sacerdotalis neglectum, acriter à Domino reprehensus fuit.

v. 28. *Et adorauerunt ibi Dominum.* Hebraïcè numero singulari: *Et incuruauit se ibi Domino.* Quod quidam referunt ad ipsum Heli qui pro dono à muliere oblato Deo gratias egerit cum humili corporis inclinatione. Nam de Anna nominatim sequitur: *Et orauit Anna, & ait.* At rectiùs videtur ad Annam referri, quæ oblato munere, eáque oblatione Sacerdoti significata illis verbis quæ hic referuntur, mox vt oportebat Deum adorauerit, humiliter rogans vt donum acceptum habere dignaretur. Et quia idem etiam à viro fiebat, vertit Interpres noster *adorauerunt* plurali numero. Nam virum simul fuisse præsentem manifestum est, tum ex eo quod paulò superius dictum est: *Et immolauerunt vitulum, & obtulerunt puerum Heli*; tum quia statim post Canticum Annæ dicitur: *Et abiit Elcana in Ramatha in domum suam*; scilicet oblatione completa; tum denique quia non potuisset mulier sine viro filium offerre, neque Sacerdos oblationem eo modo factam suscipere debuisset. Idcircò autem Annæ nomen exprimitur ibi: *Et orauit Anna & ait*, quia hæc oratio non erat vtriusque, sed solius Annæ.

CAPVT II.

v. 3. Q*Uia Deus scientiarum, Dominus est.* Sensus, est Deus cognitionum; id est, omnia nouit, etiam intimas hominum cogitationes. Vnde & sequitur: *Et ipsi præparantur cogitationes*: quasi dicat, nullæ cogitationes eum fugere possunt, incurrunt omnes in eius notitiam.

v. 5. *Donec sterilis peperit plurimos.* Pro (*plurimos*) Hebræa & Septuaginta Interpretes habent (*septem.*) Quâ occasione Hebræi tradunt (vti testis est Hieronymus tradit. Hebr.) quod nato Samuele, mortuus fuerit primogenitus Phenennæ, ac deinde alij eius filij vsque ad septem: atque ita intelligendum esse quod subjungitur; *Et quæ multos habebat filios infirmata est*; dum filij scilicet Phenennæ moriendo decrescunt, & filij Annæ nascendo multiplicantur vsque ad septem. Adduntque ijdem Hebræi hoc, quòd cùm Anna tantùm legatur habuisse tres filios, & duas filias, addendos illis esse duos filios Samuelis, vt septenarius numerus impleatur. Sed expedita responsio est iuxta versionem nostram, quæ numerum non exprimit, sed tantùm dicit (*peperit plurimos.*) In Hebræo proinde & Græco *septem* posita esse pro multis, numerus certus pro incerto, id quod in Scriptura sacra frequens est, vt in illo Isaiæ 4. *Apprehendent septem mulieres virum vnum*, & alibi.

v. 17. *Quia retrahebant homines à sacrificio Domini.* Pridem legebatur (*quia detrahebant*) & aliqui interpretabantur, quòd homines partem à sacrificio detrahentes sibi seruarent; alij, quòd detrahebant homines sacrificio, id est, quòd illud vilipendebant, ob improbitatem filiorum Heli. Et posterior hic sensus conuenit cum eo quod nunc substitutum est (*retrahebant*) & sensum hunc postulant Hebræa & Græca: Sic enim habent Hebræa (*quia contemnebant viri sacrificium Domini.*) In Græco quoque legitur (*quia aspernabantur sacrificium Domini.*) (A quo sensu ne iterum facilè recederetur, credo pro (*detrahebant*) in Romana correctione substitutum esse (*retrahebant.*)

v. 22. *Et quomodo dormirent cum mulieribus quæ obseruabant ad ostium tabernaculi.* Id est, quæ conueniebant, seu congregabantur religionis causâ, ad fores tabernaculi, nam vox Hebræa significat *conuenire* seu congregari; quomodo etiam vertit Pagninus. Pro quo tamen Arias Montanus maluit ponere (*exercere.*) Hebræi puerperas intelligunt, quæ veniebant turmatim ex diuersis locis, vt purgarentur, & orarent Deum. Tu interim vide Annotationes Exodi 38. & quod id, quod nos habemus; *quæ obseruabant ad ostium tabernaculi*, fortè non malè acciperetur sicut illud 1. Corinth. 7. *Obseruandi Dominum*, de quo vide nostrum Commentarium.

v. 23. *Et dixit eis; Quare facitis res hujuscemodi?* Hieronymus lib. 1. contra Pelagianos cap. 8. de Heli sic habet. Corripuit filios, & punitus est, quia non corripere, sed abjicere debuit. Alij hoc in Heli reprehendunt, quod leniùs ac remissiùs, quàm pro magnitudine peccati, corripuerit; quodque citò cessauerit à corripiendo, quasi nolens acerbiùs contristare filios. Certè quando correptionem vidit non proficere, abjicere eos debuit; vt bene dicit S. Hieron.

v. 25. *Si peccauerit vir in virum, placari ei poterit Deus; si autem in Dominum, quis orabit pro eo?* Grauitas peccatorum ex objecto æstimatur: Et proinde, cæteris paribus, grauiora sunt peccata quæ in Deum directè committuntur, quàm quæ in hominem. Vnde

blasphemia grauior est quam contumelia in hominem; & in cæteris simili modo. Filij autem Heli in Deum peccabant, quia circa diuina sacrificia & cultum Dei; quod est irreligiositatis peccatum religioni oppositum. *Sensus ergo* est. Peccatum in hominem commissum, facilè impetrat veniam; in Deum autem non ita facilè. Hebræi aliter exponunt & legunt, ita videlicet; *Si peccauerit vir in virum, iudicabit eum Dominus: Si autem, &c.* vt sit argumentum à minori. Si iudicabitur à Domino, id est, punietur, qui in hominem peccat, quantò grauius punietur qui peccat in Deum? ita vt difficulter quis eius peccati remissionem sua intercessione impetrare possit.

Est autem sententia intelligenda cæteris paribus, & quantum ex parte est horum objectorum seu circumstantiarum. Nam ratione materiæ grauius potest peccari in hominem quàm in Deum, vt qui hominem occidit grauius peccat, quàm qui negligenter orat: sed si peccatur in simili materia, grauius peccatur in Deum. Vnde grauior est irreuerentia in Deum quàm in hominem, grauior contumelia, & ingratitudo in Deum, quàm in hominem.

v. 30. *Loquens locutus sum.* —— *Nunc autem absit hoc à me, &c.* Vbi Dominus sic locutus fuerit de domo Heli, vel de domo Ithamar, ex qua Heli; non legitur. Vnde quidam sic interpretantur: Decreueram, siue statueram, vt domus tua —— ministraret in sempiternum: *Nunc autem, &c.* Et quidem videtur habere hoc sensum improprium: vtpote quod decretum Dei sonet, velut aliquid mutabile, sed tamen potest etiam intelligi de Dei voluntate antecedenti, vt vocant, hoc est, quod nisi Heli & filij eius peccassent, retinuissent dignitatem Sacerdotij: At ob peccatum eorum, voluit Deus, voluntate consequenti, eos Sacerdotio priuare. Vide pleniùs ad 2. Regum 8. 3. Regum 2.

v. 35. *Et suscitabo mihi sacerdotem fidelem, qui iuxta cor meum, &c.* Hoc de Christo quidam intelligunt citati à Bellarmino. Et quidem de Christo verissimè dicitur, quòd sit Sacerdos fidelis, qui faciat omnia iuxta cor Dei, & cui Dominus ædificet domum fidelem. Sed ad illum quomodo pertinet quod sequitur: *Et adorabit coram Christo meo cunctis diebus*; cùm ipse sit Christus? Non dubium quin hoc de Sadoc eiúsque posteritate dicatur, restituta in Sacerdotium, pulso Abiathar pronepote Heli. Sic enim legis 3. Reg. 2. *Eiecit ergo Salomon Abiathar, vt non esset Sacerdos Domini; vt impleretur sermo Domini quem locutus est ad domum Heli in Silo.* Sed dubium vtrum de Christo dictum sit mysticè. Vide Annot. 3. Reg. 2.

CAPVT III.

v. 2. E*T oculi ejus caligauerant, nec poterat videre: lucerna Dei antequam extingueretur, &c.* Pridem legebatur accusatiuus (*lucernam*) & iungebatur hoc de lucerna præcedentibus. Et quidam sic exponebant: per noctem, dum adhuc arderet lucerna, nihil poterat videre Heli. Alij sic: Non poterat videre lucernam ardentem, eò quòd visus eius tam infirmus esset; vt aspectum lucernæ ardentis non posset sustinere. Sed verus sensus petendus est ex vera lectione, quæ in Bibliis Sixtinis restituta est; & vera distinctione ibidem adjuncta, sublato illo (*autem*) quod erat post (*Samuel.*) Nempe vt hic sit ordo verborum & sensus: *Heli iacebat in loco suo* (non lecto) *& oculi eius caligauerant, nec poterat videre.* Ac deinde sequatur noua sententia: *Lucerna Dei antequam extingueretur, Samuel dormiebat in templo Domini, &c.* Nempe totum illud (*lucerna Dei antequam extingueretur*) tantùm est periphrasis noctis. Nam nocte lucerna ardebat vsque mane, sicut in lege preceptum erat. Sic Hieronym.

v. 7. *Porrò Samuel necdum sciebat Dominum, neque reuelatus fuerat ei sermo Domini.* Cur Samuel vocatus à Domino, non statim agnouit à Domino se vocari? Neque enim alijs Prophetis id accidisse legimus, etiam tum quando primum accepere à Deo reuelationes. Nam Deus sic loqui solet Prophetis vt intelligant & sciant esse Domini Dei allocutionem. Sed ideò sic actum cum Samuele, vt Heli à quo Samuel se vocari putabat, & ad quem tertio accurrebat, occasionem haberet postea percontandi à Samuele quid Dominus dixisset. Nam *Samuel*, vt ait Scriptura, *timebat indicare visionem Heli.*

v. 10. *Et vocauit, sicut vocauerat secundo; Samuel, Samuel.* Atqui jam tertio vocauerat. Hoc enim præcedit vers. 8. vbi sic disertis verbis dicitur: *Et vocauit Samuelem tertio.* Quare dicendum, duo in tribus includi; vt qui tertiò vocârat, etiam secundò rectè vocasse dicatur; tum etiam in Hebræo non esse illud (*secundo*) sed *vice & vice*, id est, superioribus vicibus. Nam geminatio in Hebræo seruit simpliciter multitudini. Vnde illud; (*homo & homo*) idem est quod quicumque homo, vel multi homines.

v. 14. *Idcircò iuraui domui Heli, quod non expietur iniquitas domus eius* —— *vsque in æternum.* Ex hoc intelligitur quàm graue peccatum sit omissio debitæ correptionis. Nam Heli corripuerat quidem filios suos; sed lentè admodum ac remissè Propterea hîc dicitur; eo quòd non corripuerit eos; videlicet eo modo quo debuit. Non est tamen ex his verbis consequens Heli nunquam sui peccati accepisse à Domino remissionem. Nam verba ista intelligenda sunt de pœna temporali, à Domino constituta pro peccato eius & filiorum; & significant irretractabilem Domini sententiam, quantum ad inflictionem pœnæ temporalis. Alioqui quantum ad æternam pœnam attinet, valdè verisimile est eam Heli per veram pœnitentiam euasisse. Nam Samuele (vt sequitur) ei visionem Domini indicante; submittens se castigationi diuinæ respondit cum humilitate ac modestia: *Dominus est; Quod bonum est in oculis suis, faciat.* Et posteà magis pro arca Dei legitur sollicitus fuisse quàm pro filijs. Nam sic ibi habetur: *Nam erat cor eius pauens pro arca Domini.* Et audita morte filiorum, non legitur commotus, sed cum audisset captam arcam Dei; cecidit de sella, & mortuus est. Vnde non videtur probanda huius loci Glossa Ordinaria, quæ dicit Heli propter peccata filiorum damnatum; nisi temporalem intelligas damnationem, id est, reprobationem à Sacerdotio in suis posteris.

CAPVT IV.

v. 3. A*Dferamus ad nos de Silo arcam fœderis Domini.* Consilium hoc majorum natu de adducenda arca Dei in castra per se malum non fuit aut temerarium; meritóque sperare poterant victoriam ex præsentia arcæ (sicut per ejusdem præsentiam & circumgestationem nôrant corruisse muros Iericho) nisi & Sacerdotum filiorum Heli arcam gestantium peccata obstitissent, tum etiam peccata populi clam Baalim & Astaroth colentis, vt indicatur infrà capite 7. Certè adhuc posteà quoque, nec solùm sub Saüle, de quo infrà capite 14. verùm etiam tempore Dauidis id factum constat. Nam in bello quod gerebatur contra Ammonitas, *arca cum Israël & Iuda*, id est, cum exercitu Dauid, *in papilionibus morabatur*, id est, in castris erat, vt est in verbis Vriæ ad Dauidem 2. Regum 11. Sed & cum Dauid fugeret Absalon, sacerdotes post eum, ac pro eius, atque exercitus ipsius tutela, arcam Domini ex Ierusalem adferebant, tametsi ille præ humilitate indignum se existimans eo honore, ac sacro præsidio, iusserit arcam referri in locum suum.

v. 4. *Tulerunt arcam Domini Dei exercituum sedentis super Cherubim.* Obserua, quod sicut arca erat velut scabellum pedum Domini, ita Cherubim supra arcam expansa, erant velut sedes Domini. Hinc & in Psalm. 79. dicitur: *Qui sedes super Cherubim, manifestare coram Ephraim, &c.* Psalm. 98. *Dominus regnauit, irascantur populi, qui sedet super Cherubim, moueatur terra.* Et vtrumque simul expressum est 2. Regum 6. vbi dicitur; *sedentis in Cherubim super eam*; Videlicet arcam. Vtpote super arcam tanquam super scabellum, & in Cherubin, tanquam in sede, ex qua oracula reddebat.

v. 7. *Venit Deus in castra.* Etsi Philisthæi corporalem motum, & membra Deo tribuentes, hoc falso intellectu dixerunt; existimantes eum corporaliter transferri de loco in locum: phrasis tamen ipsa non est aliena à Scriptura sacra. Nam alibi, hoc, & sequenti libro, dicitur Deus locum subinde mutare, & ambulare: scilicet propter arcam subinde translatam. Sic in Psalm. 131. *Donec inueniam locum Domino, tabernaculum Deo Iacob*, & rursùm, *Attollite portas —— & introibit Rex gloriæ*, id est, arca, in qua præsentiam suam Deus sæpè manifestis signis ostendebat.

CAPVT V.

v. 2. T*Vleruntque Philisthiim arcam Dei —— & statuerunt eam iuxta Dagon.* Non iuxta Dagon statuerunt, vt Deum quem arca repræsentabat, vna cum Deo suo Dagon colerent (quamuis Græci & Romani aliquando à victis gentibus numina mutuati sint) sed vt esset arca, instar insignis spolij hostibus erepti: cuiusmodi spolia solent victores in suorum Deorum templis, velut adeptæ per eos victoriæ grata testimonia, collocare. Atque hæc causa fuit, vt iuxta Dagon arcam statuerent. Nam sicut legimus Iudic. 16. Philisthæos laudasse Deum suum Dagon, pro Samsone in manus suas tradito: ita non dubium, quin etiam hic & victoriam, & arcæ spolium eidem Deo suo accepta tulerint.

v. 4. *Rursumque mane die altera insurgentes, inuenerunt Dagon jacentem —— caput autem Dagon, & duæ palmæ —— super limen, &c.* In hac narratione prima facie videtur quædam repugnantia. Nam dicitur Dagon jacuisse, & paulò pòst remansisse in loco suo. Sic enim subjungitur: *Porrò Dagon solus truncus remanserat in loco suo.* Sed reuera nulla est repugnantia. Nam primo sciendum est Dagon fuisse idolum, quod ab umbilico, & infrà, habebat figuram piscis: & in superiori parte figuram hominis. Vnde truncatis brachiis & capite remanebat tantùm figura piscis. Quòd ergo Dagon dicitur jacuisse in terra coram arca Domini, id per synecdochen tantùm de capite ac brachiis intelligendum est: quæ super limen jacebant ante arcam. Vnde scilicet & scriptura hoc ipsum exponens adjecit: *Caput autem Dagon, & duæ palmæ manuum eius abscissæ erant super limen.* Quod autem sequitur: *Porrò Dagon solus truncus remanserat in loco suo.* intelligitur de reliqua parte, quæ truncata capite & brachijs iam nihil aliud, quàm figuram piscis referebat (piscem enim Hebr. daga vocant, & diminutiuum dagon.) Vnde rectè dictum est Dagon relictum fuisse in loco suo. Additio B.P. Censoris, facilior conciliatio est, & verbis textus conformior, si dicamus quod secundo die mane Dagon repertus est jacens pronus coram Arca, in loco in quem Azotij eum restituerant: ita tamen vt caput & manus ejus à corpore abscissa, jacerent super limen. Pro illis verbis (in loco suo) Heb. sonant (iuxta eam) scilicet Arcam Domini; quibus explicatur quod nobis dat S.Hier.

CAPVT VI.

v. 6. Q*Vare aggrauatis corda vestra, sicut aggrauauit Ægyptus, &c.* Nota gloriam Dei A Israël, & mirabilia eius, quæ fecerat in Ægypto, non fuisse incognita genti Philisthinorum. Quod & similiter existimandum est de aliis gentibus circumquaque vicinis. Sic enim futurum ipse Dominus prædixerat Exodi 9. verbis ab Apostolo repetitis Rom. 9. inquiens per Moysem ad Pharaonem: *Idcircò posui te, vt ostendam in te fortitudinem meam, & narretur nomen meum in omni terra.* Vnde & sup. cap. 4. dicebant Philisthijm: *Væ nobis; quis nos seruabit? —— Hi sunt Dij qui percusserunt Ægyptum omni plaga.* Et similia dicta legimus à Raab Ios. 2. & Gabaonitis c. 9. Ergo & in vicina Græcia; etsi tunc nondum sint apud eos res literis consignatæ, nisi obiter aliquid de Moyse, & valdè confusè.

v. 7. *Nunc ergo arripite & facite plaustrum nouum,* B *& duas vaccas fœtas.* Hoc consilium, etsi ab idolorum sacerdotibus ac diuinis datum, tamen instinctu Dei datum videtur: qui hoc modo voluit gloriam suam in reducenda arca manifestari. Nam & dæmones suis ariolis aliquando hoc suggerunt, non quod ipsis gratum est, sed quod permittuntur, vel jubentur à Deo. Qualia verisimile est fuisse quædam oracula gentilium: sicut etiam per homines malos, vt per Caipham, occultam veritatem Deus propalare voluit. Vide Chrysost. hom. 3. ad Titum. Item quamuis detur, signum illud à dæmonibus fuisse præscriptum: nihil tamen vetat quo minus Deus dederit effectum: quia Deus operatur omnia secundum consilium voluntatis suæ, & aliquando hoc agit iusto suo iudicio, quod homo superstitiosus ex signo suo diabolico expectabat: idque, vt August. ait, ad fallendum fallaces: quia qui talibus vtuntur, digni sunt vt per ea fallantur, vt fiat poste- C rius peccatum pœna prioris. Quamquam hîc potissimùm illud actum fuit vt gloria Dei Israëlitici, cuius præsentia in arca significabatur, manifestaretur etiam apud infideles. Item, secundùm August. & S.Thomam boni Angeli accepta reuelatione à Deo, significant aliquando & loquuntur malis Angelis, quæ Deus vult eos nosse. Vide etiam infrà cap. 28. de suscitatione Samuëlis. Legimus apud Socratem lib. 4. c. 15. quosdam curiosos arte Necromantica vsos ad quærendum quis post Valentem regnaturus esset: ac responsum accepisse, quemdam regnaturum, cuius nomen compositum esset, atque ab his litteris inciperet, &c. Id autem dæmon prædicere non potuit, nisi Deo reuelante.

v. 11. *Et posuerunt arcam Dei super plaustrum, & capsellam quæ habebat mures aureos, & similitudines* D *anorum.* Nec ideò existimandum est hanc suggestionem non fuisse à Deo, quod videatur inhonestum, anos, id est, pudendam corporis partem, auro effigiari, & pro munere mitti, Deóque Israël offerri. Nam hoc ipsum ad gloriam Dei Israël spectabat, quod hostes populi eius, arcam Dei captiuam apud se tenentes, fœdo morbo in secretiori parte natium percussi sint, nec priùs inde liberati, quàm ipsam arcam remitterent cum muneribus, quibus illam suam percussionem, morbíque fœditatem confiterentur: receptamque eius plagæ sanitatem, illi cui munera mittebant, acceptam ferrent: & tanquam perpetua rei gestæ futura monumenta in templo Dei Israël statuerent. Quod quidem cessit in gloriam Dei, & in Philisthinorum sempiternum de- E decus & opprobrium. Sicut & Psalmista canit: *Et percussit inimicos suos in posteriora, opprobrium sempiternum dedit illis.* Psalm. 77.

v. 19. *Percussit autem Dominus de viris Bethsamitibus, eò quòd vidissent arcam Domini, &c.* Docemur hîc quam graue sit peccatum, manibus & ore, indignè tractare sacra mysteria, si tam grauiter puniti sunt Bethsamitæ, qui arcam Dei, nostrorum mysteriorum tantùm figuram, tantummodo curiosè aspexerunt: contrectasse autem non leguntur. Quod verò dicitur: *Et percussit de populo Septuaginta viros, & quinquaginta millia plebis*, in Heb. etiam posteriori loco est, *quinqua-*

ginta millia virorum. Itaque, cum non sit verisimile in vno oppido non admodum celebri, fuisse tantam virorum multitudinem, Hieron. & alij eum sequuti, sic istud exponunt: id est, percussit de populo septuaginta viros præcipuos, quorum merito & gloriæ vix quinquaginta millia plebis seu vulgarium virorum compararentur. Sicut Dauidi dicitur 2. Regum 17. *Tu vnus pro decem millibus computaris.*

CAPVT VII.

v. 6. E*T conuenerunt in Masphat, hauseruntque aquam, &c.* Hieron. in tradit. Hebr. refert Hebræorum quorumdam opinionem, quod hac aqua explorauerit Samuel, qui inter Israëlitas idola coluissent, qui non: Sicut & Moyses fecisset ea aqua in quam projecerat cinerem vituli aurei, quam legitur filijs Israël dedisse ad bibendū. Sed vtrumque fabulosum est. Non enim Deus per homines vnquam legitur manifestasse occulta peccata alicuius multitudinis per singulos. Alij itaque dicunt effusam fuisse coram Domino aquam in signum remissionis peccatorum. Alij in signū humiliationis: quasi dixerint: Nos sumus coram te sicut aqua ista effusa. Chaldæus paraphrastes, abundantiam lacrymarum intelligit. Vt vt est, omninò videtur ad pœnitentiæ significationem pertinuisse: quia sequitur & aliud pœnitentiæ opus: *Et jejunauerunt in die illa, atque dixerunt, Peccauimus Domino, &c.*

v. 14. *Et reddita sunt vrbes quas tulerant Philisthiim ab Israel, Israeli, ab Accaron vsque Geth.* *Quæritur* quomodo hîc dicatur redditas esse vrbes ab Accaron, vsque Geth, & terminos suos, cùm nec ante nec post legamus eas à filijs Israël fuisse occupatas, aut habitatas? Nam & infrà cap. 17. prostrato & interempto Goliath, filij Israël dicuntur tantùm persecuti Philisthæos vsque ad portas Geth. Et cap. 21. Dauid profugit ad Achis regem Geth, vt tutus esset à Saüle. *Dicendum* ergo non hîc dici ipsas vrbes Accaron & Geth redditas fuisse, sed eas vrbes quæ interjacebant inter Accaron & Geth, quas Philisthæi superioribus bellis abstulerant Israëlitis, pertinentes maximè ad tribum Dan, quæ erant vicinissimæ Philisthæis, vt patet ex historia Samsonis, & chartis Geographicis.

v. 17. *Reuertebaturque in Ramatha, ibi enim erat domus eius.* Quomodo hoc consistat cum eo quod mater eum consecrârit, vt perpetuò Deo in tabernaculo seruiret, explicatum est suprà cap. 1. Sed major *quæstio* nascitur ex his quæ sequuntur: *Ædificauit etiam ibi altare Domino*, nempe, an id factum non sit contra legem, eò quòd ibi non esset tabernaculum nec arca? *Respondet* glossa, id eum fecisse, ne populus immolaret dijs alienis, & ob hoc eum non reprehendi. Sed plenior *responsio* est, quia per id tempus arca non habebat stabilem mansionem, idque ad tempus quo templum fuit extructum à Salomone, & intereà putant non fuisse peccatum immolare in excelsis, modo vero Deo.

CAPVT VIII.

v. 3. E*T non ambulauerunt filij illius in viis eius.* *Quæritur*, cur Samuel filios tam grauiter in populum peccantes, non corripuerit? *Respondeo* si sciuit peccatum eorum, haud dubiè corripuit eos vir sanctus, qui nec ignorabat, similis negligentiæ causa, Heli cum posteritate sua à Sacerdotio rejectum fuisse: ipsumque in filijs grauiter punitum. Sed fortè nesciebat: quia non domi eius peccabant filij eius, sicut filij Heli in tabernaculo coram patre. Erant enim constituti iudices in Bersabée procul à domicilio patris: fitque persæpè vt filiorum peccata postremi sciant parentes, qui primi scire debebant: & non rarò ea publicè nota sunt, antequam rumor ad parentes perueniat. Hieron. l. 1. contra Iouin. Nouissimi, inquit, mala nostra discimus: & Sylla secreta domus suæ, id est, adulterium vxoris, primùm hostium conuitio didicit. Simile quid legitur de Pompeio. Bernardus l. 4. de considerat. c. 6. Non oportet vt vitia domus tuæ vltimus scias: quod quamplurimis nouimus contigisse. Sed cur Samuel re intellecta non eos amouit? Non opus erat, quandoquidem mox cessauit eorum iudicandi potestas per electionem noui regis.

v. 5. *Displicuit sermo in oculis Samuelis, eò quòd dixissent: da nobis regem, vt iudicet nos.* Non dicit scriptura displicuisse Samueli quod dixissent Samueli: *Filij tui non ambulant in viis tuis*: quamuis enim peccatum filiorum meritò displicere debuit: non tamen offensus est populo hoc sibi dicenti, sed magis filiis peccantibus. At in eo quod dicebant: *Da nobis Regem*, ipse populus peccauit improba postulatione, adeoque & sermo, & propter sermonem populus displicuit tam Deo quàm Samueli, vt patet ex sequentibus.

v. 7. *Non enim te abjecerunt, sed me, ne regnem super eos.* Non est dubium quin filij Israël petendo regem sibi præfici, peccauerint: id enim Scriptura sacra verbis citatis manifestè testatur. Et cap. 12. ait Samuel ad populum: *Scietis & videbitis, quia grande malum feceritis vos in conspectu Domini, petentes super vos regem.* Sed quæritur, cur minùs licitum fuerit filiis Israël petere Regem quàm cæteris gentibus: maximè cum inter tres politicas administrationes, monarchia & regalis censeatur optima: vtpotè simillima monarchiæ diuinæ? Pro *responsione* sciendum est, quod Deus populum illum Israëliticum sibi peculiarem ac proprium elegerit præ cunctis gentibus, ita vt ipsemet esset velut immediatus Rex ipsorum, per singularem administrationem, quâ illum populum regebat. Vnde & per se legem dedit in monte Sina. Iudices autem erant eius velut vicarij: quos etiam immediatè instituebat, sicut Rex viceregem in aliquo regno. Vnde in libro Iudicum de singulis iudicibus dicitur: *Suscitauit Deus hunc vel illum iudicem.* Quia ergo hanc administrandi rationem diutiùs ferre noluerunt, meritò accusantur, tanquam qui Deum ipsum abjecissent, ne regnaret super eos. Etenim & sub iudicibus monarchicum regimen erat: & sub humilibus iudicibus magis Dei potentia patebat, quàm sub superbis regibus, quales ipsi petebant; in externo splendore regio magis confidentes, quàm in Deo. Vnde dicebant: *Constitue nobis regem, sicut & vniuersæ habent nationes.* Quod ergo Deuter. 17. præscribitur de modo Regis constituendi; intelligitur, præsupposito eo quòd Regem sibi velint constituere: vt satis apparet ex ipsis Scripturæ sacræ verbis. Neque ideò populus ille non peccauit petendo regem, quod sub Regibus melior atque honorabilior fuerit populi status quàm sub Iudicibus. Nam si melior fuit, id maximè sub Dauide & Salomone, quod tamen non accidit ex eo quòd simpliciter melius fuerit illi populo Reges habere quam Iudices: sed ex Dei prouidentia; qui etiam mala vertit in bonum, voluitque hac improbæ petitionis occasione, suscitare reges, per quos & cultus ipsius amplificaretur, & templum sibi faceret ædificari. Cæterùm, absolutè nequaquam concesserim meliùs fuisse illi populo sub Regibus: Siquidem Iudices omnes, aut pene omnes, sancti fuerunt, & populum ab hostibus oppressum liberauerunt; & dum viuerent, in Dei cultu continuerunt: maximè Samuel. At reges omnes Israël, id est, decem tribuum, nullo excepto, ad idololatriam populum induxerunt, in eáque retinuerunt. Reges etiam Iuda, tribus aut quatuor exceptis, à Dei cultu recesserunt; & in eandem impietatem populum traxerunt. Vnde tandem in illis impleta fuit Dei per Samuelem comminatio cap. 12. vt ipsi cùm rege suo perierint, ab hostibus vastati, & in captiuitatem abducti.

v. 11. *Hoc erit ius Regis, qui imperaturus est vobis.* Ius intellige, non legitimum, sed vsurpatum, vt patet imprimis ex illis verbis v. 4. *Agros quoque vestros, & vineas, & oliueta optima tollet.* Nam cùm tale jus

Achab eiúsque vxor Iezabel 3. Reg. 21. vsurpassent, inuadendo vineam Naboth, eúmque quia cedere nolebat interficiendo, grauiter à Deo per Eliam correpti, & posteà puniti fuerunt. Vnde nec tale jus se habere ostendit Dauid 2. Regum vlt. quando ab Areuna Iebusæo aream, in qua altare construeret, etsi gratis & sine pretio oblatam, iusto tamen pretio redimere voluit. Vide Medinam in 1. 2. quæst. 90. art. 1. vbi docet secundùm D. Thomam non esse veram legem, quæ in priuatum commodum constituitur; dicitque prætereà, asserere quod Principes & Reges habeant dominium in bonis subditorum suorum, ita vt possint conuertere ea in propriam vtilitatem, & instituere leges in proprium commodum: dogma esse pestiferum, & omnibus modis execrandum. Et inter cætera soluit etiam argumentum, quod ex hoc loco ducitur.

v. 18. *Et clamabitis in die illa à facie Regis vestri, quem elegistis, & non exaudiet vos Dominus in die illa.* Obseruatione dignum est, maximè hæc impleta esse sub illo Rege, sub quo Israëlitæ videbantur inprimis florere, nempe sub Salomone, vt satis liquet ex querimonia populi apud filium eius Roboam, & ipsius Roboam confessione 3. Reg. 4. Clamauit ergo tunc populus; scilicet, sub Salomone quidem gemitu cordis, (quia voce non audebat propter eius potentiam) posteà autem clara voce, auspicante regnum Roboam; sed vtrumque frustrà.

CAPVT IX.

v. 2. ET *erat ei filius vocabulo Saul, electus & bonus.* Quomodo electus, qui posteà legitur reprobatus, cùm ex electo nemo reprobus fieri possit? Item quò modo subditur; *& non erat vir de filiis Israel melior illo?* an ergo ipse melior Samuele? Referunt quidam ad præsentem iustitiam, & electum intelligunt insigniter bonum, vt sit hyperbolica quædam commendatio probitatis eius; quomodo dicere solemus etiam Latinè, de aliquo egregiè docto: Nihil illo doctius Alij tamen malunt hæc omnia referre ad formam, & robur corporis. Vnde sic quidam vertit ex Hebræo; *Saul iuuenis erat & pulcher, nec erat inter filios Israel illo pulchrior.* Cui interpretationi consentit quod sequitur: *Ab humero & sursum eminebat super omnem populum.* Et cap. seq. de corporis habitu loquitur Samuel, quando dicit ad populum: *Certè videtis, quem elegit Dominus, quoniam non sit similis illi in omni populo.* Nimirùm corporis habitu. Nam animi affectionem populus videre non poterat.

v. 7. *Panis defecit in sitarciis nostris.* Vox Græca σιτάρκια, annonam militarem significat, & peram, in qua cibus poni consueuit. D. August. tractat. de Cantico nouo capite 2. bis vtitur hoc vocabulo, semel in plurali, semel in singulari, adducens scilicet illud Apostoli. *Habentes victum & amictum his contenti simus.* Vide etiam apud Hier. in procemio super Matth. Item in vita Malchi, & super epistolam ad Titum 3.

v. 8. *Ecce inuenta est in manu mea pars stateris, demus homini Dei.* De hoc loco sic Hieron. super Michææ 3. Narratur quidem Saülem hoc dixisse ad puerum; non tamen scriptum est, quod Samuel acceperit, aut quod illi obtulerunt. Quin potiùs, inquit, à Propheta pascuntur, & inuitantur ad prandium. Ac deinde ait: Sed fac eum accepisse: Stipes magis æstimandæ sunt tabernaculi, quàm munera Prophetiæ. Hæc Hieron.

v. 12. *Sacrificium est hodie populo in excelso.* *Quæritur* quomodo in excelso fiebat sacrificium à Samuele, vel saltem præsente Samuele, cùm id in lege vetitum esset, vtpote quæ præcipit, in eo solo loco sacrificari, vbi esset tabernaculum? *Respond.* eo tempore arca stabilem locum nondum habebat, sed frequenter transferebatur à loco in locum. Et proinde sacrificia maximè votiua, quæ fiebant tantùm ex deuotione, etiam alibi offerebantur, donec per Dauidem & posteà per Salomonem accepit arca stabilem locum in Hierusalem. Hieron. io tradit. Hebr. hoc loco, per sacrificium prandium intelligit. Heb. est, *mactatio*, vide sequentia.

v. 13. *Quia ipse benedicit hostiæ, & deinceps comedunt.* Ita vtrumque verbum in præsenti efferunt, non in futuro, Biblia Sixtina. Vbi *quæritur.* An ergo Samuel tantùm Leuita posset hostiæ benedicere? aut si priùs oblata esset per Sacerdotem; quorsum ergo noua benedictio? *Respond.* quod erat Hebræis consuetudo, sicut & nunc Christianis, cibum & potum benedicere; agitur autem hîc de conuiuio, quo priùs Deo oblata, conuiuio absumebantur. Vnde & Chald. paraphrastes habet: *Ipse enim diuisurus est victimam.* Idem quoque hîc liquet dum iubet dari Saüli armum, symbolicum fortitudinis; quo etiam apud Homerum Agamemnon rex Aiacem præ cæteris commilitonibus honorauit. Iliad. 7.

v. 20. *Et cuius erunt optima quæque Israël? Nonne tibi & omni domui patris tui?* Hæc verba sonare videntur pro illo iure Regio quod descriptum est superiori capite. Sed bene intellecta pro eo non faciunt. Nam regis, etiam iustè & moderatè imperantis, sunt optima quæque propter opes, sine quibus regia dignitas non potest sustentari, & propter munera quæ regibus offeruntur; quod etiam de Saüle habes statim proximo capite. Non dissimile est quod Genes. 45. dicit Pharao ad Ioseph: *Ego dabo vobis omnia bona Ægypti, vt comedatis medullam terræ.*

v. 24. *Quia de industria seruatum est tibi.* Significat se præscium aduentus Saülis de industria iussisse vltra statutum numerum portionum carnis, iuxta numerum hospitum qui erant inuitati, vnam portionem superaddi quæ esset Saülis. Pro quo sciendum; solere singulis hospitibus singula fercula apponi, sicut adhuc fit in plerisque religiosorum domibus. Vnde & habemus Genesis 43. quod fratres Ioseph *mirabantur nimis sumptis partibus quas ab eo acceperant, maiorque pars venit Benjamin, ita vt quinque partibus excederet.*

CAPVT X.

v. 1. TVlit *autem Samuel lenticulam olei, & effudit super caput eius.* Hieron. super Habac. 3. genera christorum, id est, vnctorum, & vnguentorum explicans, sic ait inter cætera. Est & aliud vnguentum, quo reges vnguntur in regno; quod in duo scinditur. Si enim Dauid est, & Salomon, id est, fortis manu & pacificus; cornu vngitur. Si verò Iehu & Azaël sunt; perfunduntur lenticula. Vas autem fictile sic vocatur Sic ille. Mirum tamen, quod Saülis non meminerit, posueritq; Azaëlem. Nam Azaëlem lenticula perfusum scriptura non meminit, de Saüle autem hic apertissimum est.

v. 5. *Obuium habebis gregem prophetarum.* Per prophetas intelliguntur illi qui alibi, vt 4. Reg. 6. vocantur filij Prophetarum, id est, Prophetarum discipuli, homines religioni & diuinis laudibus, sacrarumque literarum studiis mancipati; quos putatur Samuel congregasse in vnum (sicut tempore noui testamenti sunt congregationes religiosorum in monasteriis) inter quos etiam quidam erant spiritu prophetiæ præditi, accepta futurorum & occultorum reuelatione, quemadmodum docet Theodoretus in 4. Reg. 6. Nam & eiusdem 4. lib. c. 2. dicitur de filiis Prophetarum, qui erant in Bethel, & qui in Iericho, quod præsciuerint Eliam tollendum ex hominum conuersatione. Quod dicitur de his prophetis; *& ante eos psalterium & tympanum & tibiam & cytharam,* intelligendum est, quod vtebantur his instrumentis musicis tum ad excitandum affectum deuotionis, (quem vsum & hodie habent, si conuenienter adhibeatur) tum ad excitandum spiritum prophetiæ. Vnde & Helisæus vaticinaturus ait:

Adducito

Adducite mihi psaltem. Et addit Scriptura: *Cumque caneret psaltes, facta est super eum manus Domini.* Quod ergo hoc loco de Saüle subditur: *Et insiliet in te spiritus Domini, & prophetabis cum eis*, vtrouis modo intelligi potest. Vel hoc modo; Illi canent psalmos, & hymnos in honore Dei, & tu cum illis: Vel isto modo: Illi de rebus occultis, & futuris prophetabunt, & tu cum eis. Prior tamen sensus est probabilior. Porrò quæritur de his prophetarum filijs, an vixerint in perpetua continentia. Respondetur non essu verisimile, quia prophetæ etiam sancti ducebant vxores, vt Isaias, Ezechiel, Osee & alij. Nec obstat quod viuebant in commune. Nam ita viuebant ad tempus, donec essent maturi conjugio, & alij alijs succedebant. Olim etiam Clerici ecclesiarum multis locis in commune viuebant, nec tamen habebant votum paupertatis. Poterant enim congregationem relinquere, si *bonis illius ecclesiæ non cuperent ampliùs sustentari.

v. 20. *Et cecidit sors tribus Benjamin.* Sorte quærere regem in toto populo, nisi res diuinitus gesta fuisset per Samüelem prophetam, stultissimum erat, cum in populo paucissimi semper sint ad regnum administrandum apti, plerique ineptissimi: suprà quos multò propensiùs sors caderet, quàm suprà aliquem ex paucissimis idoneis.

v. 21. *Et peruenit vsque ad Saul filium Cis. Quæritur* quando Saul factus sit rex, vtrum quando vnctus à Samuele, an quando sors suprà eum cecidit, an verò demum in Galgala, vbi innouatum dicitur eius regnum? Et quidem vnctione satis constat eum non fuisse regem factum, vti nec Dauidem, nec Iehu. Nam vnctio tantùm erat signum seu declaratio voluntatis & electionis diuinæ, quâ vellet aliquem fieri regem, idque suo tempore. Quod autem sors regem eum fecerit, inde apparet, quia consensu totius populi facta est illa sortitio. Et statim clamauit omnis populus: *Viuat rex.* Et ibidem legitur Samuel locutus fuisse ad populum legem regni: & Saülem secuta est pars exercitus tanquam regem. Accedit etiam quod bellum gessit paulò pòst contra Ammonitas, tanquam populi princeps, quodque regia authoritate edixit, vt quicumque non exiret & se sequeretur ad illud bellum, boues eius conciderentur in frusta. Denique quod innouatum fuit regnum eius in Galgala: innouatur enim quod iam priùs erat. Sed huic sententiæ videtur obstare. Primò quod post sortitionem non totus exercitus, sed pars tantùm fuerit eum secuta. Vnde apparet nondum tunc totum populum consensisse. Secundò, quod adhuc posteà tanquam homo priuatus secutus fuerit boues de agro: hoc enim regiæ dignitati nullo modo conuenit, Tertiò, quod de comitijs in Galgala dicitur: *Et fecerunt ibi regem Saul coram Domino.* Denique quod ante id tempus scriptura non vocet eum regem, sed statim post initio capitis 12. Samuel eum regem pronuntiat coram vniuerso populo. Dicendum videtur Saülem sortitione factum regem eatenus, quia vulgus populi, licèt nondum datis suffragijs, iusta ratione acclamauit eum regem; quia nón dubitabat sortem cui præerat Samuel propheta, à Domino fuisse directam, vt Saül eligeretur. Vnde & pars exercitus statim eum secuta est, eique paruit; quod & cæteri facere debuerunt, accepta iam significatione diuina per sortem. Quamquam tamen populus, id est, proceres & capita populi, nondum fuerant suffragati, sed res ea propter quorumdam vituperationes fuerat dilata atque suspensa; Saul interim & regis nomine abstinuit, & de statu familiæ nihil mutandum duxit. Vnde & in edicto sibi adjungit Samuelem, tanquam potestate publica nondum planè defunctum, cùm ait: *Quicumque non fuerit secutus Saul & Samuel.* Nam qui nondum sequebantur Saülem, detrectare non poterant, quò minùs saltem Samuelem, vt Iudicem & belli ducem sequerentur. Si enim Saül nondum erat Rex; reliquum erat vt Samueli adhuc integra esset sua potestas. At post victoriam partam aduersus Ammonitas, accensis erga Saül studijs totius populi dicentis; *Quis est iste qui dixit: Saul num regnabit super nos? date viros, & interficiemus eos:* placuit fieri conuentum totius populi, in quo regnum Saul, iam ex aliqua parte inchoatum & primùm sorte, deinde insigni victoria diuinitus approbatum, innouaretur, id est, suffragijs publicis confirmaretur, ipseque regno inauguraretur. Ob quod & solemnes victimæ ibi immolatæ & epulum toti populo exhibitum, id est, ea facta quæ in regum inauguratione fieri solent. Hujusmodi autem nihil factum in eo populi conuentu quo sortes missæ fuerant.

Estij annotat. in Script.

v. 25. *Locutus est autem Samuel ad populum legem regni, & scripsit in libro, & reposuit coram Domino.* Hic liber intercidit injuria temporum, & vastatione hostili, vna cum multis alijs. Non fuisse autem in illo libro scripta illa omnia, quæ habentur cap. 8. de jure Regis, nemo dubitare potest. Nam, vt ibi ostendimus, erat illud tantùm jus vsurpatum, hoc est quale prædicebatur Reges vsurpaturos, quandoquidem filij Israël contra voluntatem Dei Regem petebant. Vnde & obseruant nonnulli, quod ibi dicatur *jus Regis*, scilicet vsurpandum, vt jam diximus; & hoc loco *jus regni*, scilicet legitimum, quod & posteà renouatum fuit inter Regem Ioas, & populum, per Iojadam Pontificem 3. Reg. 21.

CAPVT XI.

v. 1. **E**T *factum est quasi post mensem, ascendit Naas Ammonites.* Illa verba (*Et factum est quasi post mensem*) neque in Hebræo leguntur, & à multis absunt MSS. Latinis exemplaribus. Addita verò huc sunt ex versione Septuaginta.

v. 2. *In hoc feriam vobiscum fœdus, vt eruam omnium vestrûm oculos dextros.* Rationem literalem assignant interpretes, vt per hoc eos inutiles redderet ad bellum. Nam cum in acie sinistrum latus pugnantis clypeo tegeretur, dextro latere pugnabat, & petebat aduersarium. Id autem commodè facere non poterat, si oculo dextro careret, cùm sinister à videndo impediretur per oppositum clypeum.

Mysticè per Naas, quod serpentem significat, Diabolus intelligitur, serpens ille & coluber antiquus: per oculum verò intentio operum nostrorum, ac totius conuersationis. Itaque oculus dexter rectam significat intentionem, puram, & sinceram; sinister verò sinistram, obliquam & deprauatam. Atque adeò Diabolus non tam laborat, vt opera destruat, quæ exterius à nobis geruntur, quàm vt obliquet & distorqueat intentionem. Satis ergo ei est, si eruat oculum dextrum, id est, si omnia opera nostra quantumcumque in speciem bona, faciamus deprauata intentione, non amore rerum cælestium, sed cupiditate terrenorum. Scit enim ex qualitate intentionis totium corpus operum nostrorum affici, vel bene, vel malè; iuxta illud Christi Matth 6. *Si oculus tuus simplex fuerit, totum corpus tuum lucidum erit*: Ex contrà, *Si oculus tuus fuerit nequam, totum corpus tuum tenebrosum erit &c.*

CAPVT XII.

v. 3. **V**Trum *bouem cujusquam tulerim? &c. Quæritur*, quare Samuel hîc se iustificet apud plebem, cùm à nullo accusaretur? *Respondeo* occulta erat accusatio, in eo, quòd eum repellebant à principatu, sicut satis indicant illa verba, suprà cap. 8. *Non te abjecerunt, sed me*, q. d. Dominus; te quidem abjecerunt, sed magis me. Quod autem Samuel non priùs se iustificauerit, tunc scilicet, cum rege nondum constituto posset ei principatus conseruari: fecit id Samuel, ne videretur regnum appetere, aut in iudicatura continuari velle; tantùm autem purgare fo voluit, exemplum dans

L

omnibus principibus non posse eos imperare, nisi secundùm iustitiam, & æquitatem, non autem secundùm solum suum placitum.

v. 11. *Et misit Dominus Ierobaal, & Baden, & Iephte, & Samuel.* Sic nunc Biblia Sixtina. Pridem, variabant exemplaria. Et quædam habebant, *Badan & Sampson & Barac, & Iephte &c.* Alia, *Badan, & Barac,* omisso Sampsone. Alia, (vt nunc Sixtina) *solùm Badan.* Chaldæus Paraphrastes Badan interpretatur Sampsonem. Sic & Glossa interlinealis. Vnde patet eos non legisse Sampsonis nomen hoc loco. Alij Badan fecerunt eundem cum Barac, vnde factum fuit, vt alij nomen Sampsonis, alij Barac asscriberent; & tandem aliqui vtrumque. Sed nunc seruanda est lectio authoritate Sixti & Clementis restituta, vt solus Badan ex illis tribus textui inseratur; intelligatur autem vel Sampson vel Barac, vel etiam Iair secundùm quosdam.

v. 13. *Rex vester quem elegistis & petistis. Quæritur* quomodo elegerint, cùm Samuel iubente Domino illis sorte eum dederit? *Respondeo* hoc ideo dici, vel quia petente populo, eis Deus regem dedit; vel etiam quia in regni innouatione, fine cap. præced. & hoc cap. verè ipsi quoque eum elegerunt. Vide Annot. suprà cap. 10. v. 21.

v. 17. *Nunquid non messis tritici est hodie? inuocabo Dominum, & dabit voces & pluuias &c.* Hieronym. super Amos 4. ad illud; *Ego quoque prohibui à vobis imbrem, cùm adhuc tres menses &c.* dicit in orientis omnibus regionibus insolitum & impossibile esse, vt pluat tempore messis. Nunquam enim, inquit, in fine mensis Iunij, siue in mense Iulio in his prouincijs, maximéque in Iudæa, pluuias vidimus. Et addit: Denique in Regum libris pro signo magno atque portento diebus æstatis & messis, orante Samuele, pluuiæ concitatæ sunt. Hæc Hieron.

v. 19. *Addidimus enim vniuersis peccatis nostris malum, vt peteremus nobis regem.* Si verè dolebant de hoc peccato, cur non recesserunt à proposito, petentes regem auferri, & Samuelem vt iudicem sibi restitui? Quia res jam non erat integra; non enim sine injuria reijci potuit Saül jam electus: maximè, quia Deus sorte eum dederat; & Samuel tam electioni quàm inaugurationi interfuerat. Multa enim malè fiunt quæ facta rescindi non possunt, vt conjugia, contractus ciuiles, electiones magistratuum, regum, prælatorum ecclesiasticorum, donationes &c.

v. 23. *Absit à me hoc peccatum, vt cessem orare pro vobis.* Sciebat populus Israëliticus quod hodie aduersarij nostri intelligere nolunt, quantùm apud Deum valeat interpellatio hominis iusti pro peccatoribus. Idcircò quoties in angustia & afflictionibus positos se cernebant propter peccata sua; ad sanctorum virorum suffragia confugiebant, quorum intercessione & veniam peccatorum, & pœnarum mitigationem impetrarent. Neque id superstitiosè, sed piè omninò ab illis factum fuit. Vnde & hoc loco Samuel eorũ pium desiderium confirmans ait: *Absit à me hoc peccatum in Dominum, vt cessem orare pro vobis.* Vbi & obseruandum quod Samuel, adeò necessariam iudicat orationem suam pro populo (vtpotè adhuc pro parte Pastor populi, sanè propheta) vt sibi in peccatum imputandum dicat, si pro eis non oret. Ex quo manifestum quanta sit absurditas eorum qui asserunt sanctorum inuocationem à fidelibus frequentari non posse sine injuria Christi mediatoris. Adde, quod non improbabiliter hinc probatur, Sanctos post hanc vitam quoque intercedere pro viuis. Dicit enim Samuël se non cessaturum orare pro Israëlitis. Cessaret autem, si non oraret post mortem; præsertim cum orandi causa non esset cessatura, durantibus hujus vitæ malis & miserijs. Sic enim & Ieremias, qui similiter rogatus fuerat adhuc viuens, vt pro populo oraret, post mortem nihilominus pro eo orasse legitur, velut insignis fratrum amator. 2. Machab. vlt. Nec obstat, quod hîc sequitur: *Et docebo vos viam bonam & rectam,* cùm mortui non doceant viuos. Non enim dicit: *non cessabo docere,* sicut dixerat: *non cessabo orare.* Quamquam etsi illud dixisset; commodè intelligi deberet, scilicet pro tempore quo id me facere conuenit: conuenit autem vt viui doceant viuos: sic enim Deus ordinauit. Cæterùm conuenit vt etiam mortui meminerint viuorum eosque diligant, & proinde salutem eorum pijs ad Deum votis promoueant.

CAPVT XIII.

v. 3. *Filius vnius anni erat Saul cum regnare cœpisset, duobus autem annis regnauit super Israël. Quæritur* quomodo hoc consistat cum eo quòd Saül Act. 13. dicitur regnasse annis quadraginta? *Respondet* Rabanus, *(Saul)* esse datiui casus, & sensum esse, quod Saüli esset filius vnius anni, id est, Saül initio regni sui habebat filium vnius anni (Isboseth scilicet) qui post mortem patris regnauit duobus annis. Sed hoc reijcitur pluribus modis. Primò, quia in Hebræo *(Saul)* non est datiui casus, sed nominatiui. Secundò, quia importunum est hoc loco inserere quot annis regnauerit filius, cùm nondum dictum sit quamdiu Saül ipse regnauerit. Tertiò, quia Isboseth erat annorum quadraginta quando cœpit regnare: Saül autem tantùm regnauit viginti annis, ergo Isboseth erat viginti annorum quando Saül pater eius regnare cœpit. Ac denique quia Isboseth etiam pluribus annis regnauit, vt dicetur 2. Reg. 2. Itaque alij hunc faciunt sensum: Iam annus lapsus erat, ex quo cœperat regnare Saül, postquam autem duobus annis regnasset, fecit ea quæ sequuntur. Qui sensus, etsi non sit improbabilis, & similis expositio videatur debere esse 2. Reg. 2 vbi agitur de annis regni filij eius Isboseth: tamen plures interpretes sequuntur sensum, quem Paraphrastes Chaldæus indicat; nimirùm, quod Saül cum regnare cœpit, ita erat innocens, & malitiâ vacuus, sicut puer vnius anni, & quod duobus annis in illa innocentia mansit.

v. 7. *Hebræi autem transierunt Iordanem.* Hebræi non alij intelliguntur, quam Israëlitæ: quorum multi timidiores, securitatis causa, Iordanem transierant: quò remotiùs abessent ab infestis hostibus Philisthæis, quorum sedes erant in regione opposita ad mare magnum, quod nunc vocatur Mediterraneum. Vocantur autem hi tum ab hostibus, tum subinde etiam à scriptore hujus libri, Hebræi & non Israëlitæ: nempe quia nomen Israëlis fortitudinem significat: Hebræus autem significat transitorem, seu transfluuialem: quo nomine & Abraham vocatus est, quod ex Mesopotamia eo venisset. Itaque contemptim, tanquam fugientes vltra Iordanem, hic Hebræi dicti sunt. Vnde & hoc eodem capite dicunt: *En Hebræi egredientur de cauernis &c.* Quod diligenter notandum est, tam hoc capite quàm sequenti: ne putentur alij esse, qui vocantur Hebræi, & alij qui dicuntur Israëlitæ.

v. 13. *Stultè egisti, nec custodisti mandata Domini Dei tui.* Quæritur in quo peccauerit Saül? Nam peccasse eum manifestum est ex verbis Samuelis. Alfonsus de Castro in verbo (*sacerdotium*) putat in eo deliquisse Saülem, quod per se sacrificauerit, non expectato Samuele. Sed fallitur. Nam nec Samuel per se sacrificauit, sed per sacerdotes, vt ostendimus suprà ad cap. 1. v. 4. sicut & Dauid & Salomon & alij. Adde quod Samuel capite 10. præceperat Saüli dicens: *Descende ante me in Galgala, vt offeras oblationem &c.* sed scilicet per sacerdotes Aaronicos. At verò in eo peccauit Saül, quod præstitutum tempus non expectasset iuxta verbum Domini: nempe dixerat ei capite illo 10. ex reuelatione Domini Samuel: *Septem diebus expectabis &c.* Si dicas; vers. 7. dictum est, *& expectauit (scilicet Saül) septem diebus iuxta placitum Samuelis.* Respondetur quod non expectauit Samuelem septem diebus integris

& complétis. Id significatur, quando dicitur: *Cumque complesset offerens holocaustum, Samuel veniebat.* Igitur septimo die nondum elapso venit Samuel, quando jam Saül in offerendis sacrificijs erat occupatus. Quod verò quidam dicunt, Samuelem ipsum voluisse offerre sacrificium per se, idque ei licuisse, etsi non sacerdoti, diuina dispensatione: frustrà dicitur, nam non erat opus dispensatione, vt non sacerdos offerret, quandoquidem satis multi erant sacerdotes per quos offerri poterat.

CAPVT XIV.

v. 3. ET *Achias filius Achitob, &c.* Hic Achias infrà cap. 21. & 22. Item c. 23. v. 6. vocatur Achimelech composito nomine. Nam eundem esse, non videtur dubium. Siquidem & ibi vt sacerdotum princeps describitur, vt hic: & similiter vocatur filius Achitob: cuius etiam filius Abiathar, vt habetur cap. 23. v. 6. & cap. 22. v. 20. fugerat ad Dauid ephod secum habens. Porrò idem alibi vocatur & Abimelech, vt 1. Paral. 18. v. 16. in cod. Hebr. Quin & Abiathar illum quidam vocatum volunt æquè ac filium: & vice versa, filium etiam Abimelech eo nomine quo pater. Vide 2. Regum 8. Marci 2. & 1. Paralip. 18. Hoc interim nota, Phinees illum, de quo hic est sermo, non esse Phinees filium Eleazari, sed filium Heli sacerdotis, de quo 1. Reg. 4.

v. 9. *Si taliter locuti fuerint ad nos: manete donec veniamus ad vos —— hoc erit nobis signum.* Quomodo hoc factum Ionathæ excusetur à superstitione, vide Annot. 1. Machab 5. v. 4.

v. 13. *Itaque alij cadebant ante Ionatham, alios armiger eius interficiebat.* Quomodo hæc plaga facta fuerit in castris Philisthinorum, scriptura non explicat, sed tantùm narrat tanquam rem nouam & admirabilem, quod Ionathas & armiger eius soli tantam stragem ediderint in statione seu præsidio Philisthinorum. Iosephus dicit subitò coortam nebulam, quæ impedierit, quominus Philisthæi viderent, vel Ionatham cum armigero eius; vel se mutuo. Sed hic modus narrationi scripturæ non satis conuenit, primò, quia scriptura istud memorat tanquam miraculum quod inusitato modo acciderit; nebula autem naturaliter oritur etiam de repentè. Secundò, quia nebula illa non minus impediuisset Ionatham & armigerum eius, ne viderent hostes, quàm hostes à conspectu ipsorum. Tertiò, quia proximè sequitur; speculatores Saül à longè vidisse hanc cladem, & multitudinem prostratam, quod per nebulam non potuissent. Proinde probabilius est, quod & alibi in scriptura factum legimus, Philisthæos à Domino percussos fuisse ea cæcitate, quâ hostem a quo cædebantur, videre non possent, quam vocant Græci ἀορασίαν, id est, discernendi impotentiam; ita vt inter hostem, & socium discernere non possent. Tali cæcitate & Sodomitæ percussi leguntur, ne inuenire possent domum Loth Genes. 19. & Syri milites 4. Reg. 6. quærentes Helisæum prophetam, & ab eo ducti in Samariam.

v. 18. *Applica arcam Dei (erat enim ibi arca Dei in die illa cum filijs Israël.)* Scilicet in castris, vt eius præsentia & animaretur populus, tanquam Deum habens præsentem, & hostibus terror incuteretur, sicut legimus factum cap. 4. Vide eius loci Annot.

v. 27. *Et intinxit in fauum mellis, & conuertit manum suam ad os suum, & illuminati sunt oculi eius.* Sensus posteriorum verborum est, quòd cùm oculi Ionathæ præ fame & fatigatione caligassent, (quod fieri posse Ieremias in Threnis indicat) nunc gustato melle recreati sint, & pristinam claritatem receperint. D. August. illuminatos dicit, non ad videndum, sed ad discernendum, quia rem vetitam tetigerat; vnde confundebatur, sicut aperti dicuntur oculi primorum parentum vt agnoscerent peccatum suũ, & eius pœnam turpitudinem suam. Sed facilè videre est hunc non esse sensum literalem; Nam Ionathas præcepti paterni planè erat ignarus: & prætereà de hac illuminatione tanquam de re sibi commoda, & bona gloriatur. Interim hoc quoque *quæri* potest, An Ionathas in hoc facto non peccârit? maximè quod *Dominus*, vt sequitur versu 37. *non responderit in illa die*, vtpotè iratus. Ad hoc respondi, Ionatham in prima gustatione mellis non peccasse, erat enim prohibitionis ignarus. At verò quod posteà admonitus de hoc facto & de paterna prohibitione, responderit; *Turbauit pater meus terram*; non omninò culpa carere videtur. Non enim regia aut superiorum mandata temerè sunt reprehendenda, præsertim apud multitudinem. Potest etiam causa aliqua diuinæ iræ poni in ipso Saüle, quod ædificasset altare extra locum tabernaculi, vel denique dici potest quod rex dudum amissa innocentia, per quam aliquando placuerat Deo, indignus esset cui per oraculum Deus responderet. Hieron. tamen lib. 1. cont. Pelag. cap. 12. videtur magis in Ionathan culpam retorquere.

Estij annotat. in Script.

v. 42. *Et deprehensus est Ionathas & Saul &c.* Sors ista quia consultoria, nec iussu Dei facta, videtur prorsus illicita fuisse & superstitiosa. Deinde fuit valdè temeraria in eo quod cum tanto periculo solus Ionathas cum Saül fuit compositus cum toto populo: tam facilè enim sors in regem cum filio cadere potuit, qui duo tantùm erant, atque in populum qui erat innumerabilis.

v. 44. *Hæc faciat mihi Deus, & hæc addat, quia morte morieris Ionatha.* Cum execratione fert sententiam mortis in Ionathan. Et sensus est: Deus grauiter in me vindicet, si non morti te addixero. Quâ in re & in Ionathan peccat, innocentem morti adiudicans, & in seipsum, execratione & maledicto se obstringens.

CAPVT XV.

v. 3. SEd *interfice à viro vsque ad mulierem & paruulum atque lactentem.* Et infrà: *Et pugnabis contra eos vsque ad internecionem eorum.* Hoc autem totum quoad homines, vno Agag rege excepto, quem Samuel interfecit, impletum fuisse à Saüle, videtur affirmare scriptura his verbis: *Percussitque Saul Amalec ab Heuila donec venias ad Sur —— & apprehendit Agag regem Amalec viuum, omne autem vulgus interfecit in ore gladij*: & quæ sequuntur. Nec de alijs hominibus viuis relictis expostulat cum Saüle Samuel, quàm de vno Agag. Quomodo igitur infrà capite 30. rursum Amalecitæ magno exercitu leguntur inuasisse Siceleg? Fuisse enim exercitum valdè copiosum ex eo liquet, quia dicit scriptura: *Percussit eos Dauid à vespere vsque ad vesperam alterius diei, & non euasit ex eis quisquam nisi quadringenti viri adolescentes &c.* Vnde hîc Amalecitæ tanto numero, si vsque ad vnum fuerant paulò ante deleti à Saüle & Samuele? estque eadem quæstio de illo Amalecita, qui 2. Reg. 1. nuntiat se interfecisse Saülem. Dicendum Saüle bellum mouente contra Amalec, multos eorum fugisse atque recepisse se in tuta & remota loca, quos comprehendere Saül cum suo exercitu non potuit; qui quidem posteà ad sua reuersi, populum & regnum instaurare cœperunt.

v. 11. *Pœnitet me quod constituerim Saul Regem.* Pœnitere alicujus rei dicitur Dominus, locutione humana; nempè, quia sicut homines retractant pœnitendo id quod priùs fecerant; ita & Deus iratus veluti destruit suum opus Sed hoc interest discriminis, quod homo prudenter retractat id quod priùs imprudenter commisit; Deus verò, id quod priùs sapientissimè constituit, posteà exigentibus hominum peccatis iustè retractat, non quod vlla mutatio in Deo fit. Et ita non repugnat quod hoc eodem capite v. 29. subditur; *Triumphator in Israël non parcet & pœnitentia non flectetur.*

Neque enim homo est vt agat pœnitentiam. Ecce, non pœnitet vt homo, sed eo modo, vt dictum est.

v 17. *Nonne cum paruulus esses in oculis tuis, caput in tribubus Israël factus es?* Mira vis humilitatis ad promerenda beneficia Dei. Humilibus enim dat gratiam & humiles exaltat. Quæ virtus etiam in beata Maria Dei matre mirabiliter Deo placuit. Vnde in eius persona canit ecclesia: *Cùm essem paruula, placui altissimo, & de meis visceribus genui Deum & hominem.*

v. 22. *Nunquid vult Dominus holocausta & victimas, & non potiùs, vt obediatur voci eius? melior est enim obedientia quàm victimæ, & auscultare magis quàm offerre adipem arietum.* Hac sententia non damnatur oblatio holocaustorum aut victimarum, sed tantùm, quid cui præferendum sit, ostenditur. Si enim inter se hæc duo comparantur, obedientia & victimarum oblatio; dubium non est, quin melius sit obedire. Id quod vel tunc maximè patet, cùm alterum ab altero separatur; hoc est, cùm hinc ponitur obedientia sine victimis, & illinc victimæ sine obedientia: tum enim citra omnem dubitationem obedientia non tantùm præferenda est oblationi victimarum tanquam minori bono, verùm etiam tanquam ei quod simpliciter non est bonum, neque Deo gratum. Non enim placet Deo sacrificium contra obedientiam: quale fuit quod Saül hîc obtulit. Obtulit enim sacrificium ex pecoribus contra Dei præceptum reseruatis. Sic enim præceperat ei Samuel ex persona Dei.v.3. *Nunc ergo vade, & percute Amalec, & demolire vniuersa eius.* Et paulò pòst: *Interficies à viro vsque ad mulierem — bouem & ouem &c.*

v. 23. *Abiecit te Dominus ne sis rex*, & iterum: *Abiecit te Dominus ne sis rex super Israël.* Et paulò pòst: *Scidit Dominus regnum Israël à te hodie, & tradidit illud proximo tuo meliori te.* Vbi quæritur quando Saül desierit esse rex Israël, an tum, quando hæc ei dicta sunt à Samuele, an verò posteà quando Dauid vnctus fuit à Samuele in regem, an denique tunc quando mortuus est Saül? *Respondeo*, neque tunc quando hæc à Samuele audiuit: Non enim hæc verba sunt priuatoria regni, sed declaratoria voluntatis ac decreti diuini, quo Deus constituerat genus Saülis abijcere ne regnaret. Quæ declaratio, quia illo die per Samuelem facta est, hinc dicit: *Hodie scidit Deus regnum à te.* id est, hodie per me scissionem & abjectionem hanc tibi denuntiat. Neque tunc quando Dauid à Samuele vnctus est: quia Saül mansit rex, & à Dauide ac toto populo agnitus est rex, vsque ad diem mortis suæ, adeò vt Dauid iusserit interfici eum qui Saülem occiderat, tanquam regis interfectorem. Vnde sequitur quod tunc demum rex esse desierit quando mortuus est. Quæ res ex sequentibus magis patebit. Certè hîc à Deo Sauli, vt Regi, præcipiebatur vt deleret Amalec: ergo adhuc hîc à Deo & Samuele agnoscebatur Rex. Et Samuel euocatus ab inferis in futuro sic loquitur ad Saulem infrà cap. 28. *Scindet Dominus regnum tuum de manu tua, & dabit illud proximo tuo Dauid.* Igitur vsque ad illud tempus nondum erat scissum de manu eius regnum. Idem sensus patet ex eo quòd dictum est cap 13. *Quod si non fecisses, iam nunc præparasset Dominus regnum tuum super Israël in sempiternum, sed nequaquam regnum tuum vltra consurget. Quæsiuit Dominus sibi virum iuxta cor suum: & præcepit ei vt esset dux super populum suum.* Hæc enim verba significant ita Saulem abjectum, vt regnum post mortem eius non diu in eius posteritate duraret, sed breui transferendum esset ad alium. Vide Annot. cap. seq. v. 13.

v. 35. *Et non vidit Samuel vltra Saul vsque in diem mortis suæ. Quæritur*, quomodo ergo infrà cap. 19. dicitur Saul cum cæteris prophetasse coram Samuele? *Respondent* ferè interpretes, quod vltrà non viderit eum in habitu regnantis. Tunc enim nudus cecinisse dicitur coram Samuele, toto die ac nocte: id est, regio

A habitu adjecto. Sed magis placet interpretatio, secundùm quàm ita exponitur à quibusdam, non vidisse Samuelem Saulem, quia illum ampliùs non inuisit, sicut solebat facere certis temporibus, honoris vel consilij dandi causa. Et hoc modo accipitur vox (*videre*) infrà cap. 20. vbi dicit Dauid: *Vadam & videbo fratres meos.* & 3. Reg. 14. *Veni & videamus nos*, & ad Hebr. 13. *Cum quo, si celeriùs venerit, videbo vos.* Quod autem dicitur: *Lugebat autem Samuel Saulem &c.* non fecit hoc, vt sententiam Dei mutaret, quam sciebat immobilem, sed fecit hoc commiseratione humana.

CAPVT XVI.

v. 2. *Quomodo vadam? Audiet enim Saul & interficiet me. Et ait Dominus; Vitulum de armento tolles in manu tua, & dices: ad immolandum Domino veni:* Quod Samuel fecit Domino præcipiente, dubium non est sine peccato factum fuisse: neque
B vllum in his verbis mendacium præcipitur. Nam reuera ex præcepto Domini venerat Samuel immolare Domino sacrificium in Bethlehem; tametsi præcipua proficiscendi causa esset, vt regem inungeret. Itaque hoc exemplo licebit si quid facimus ob plures causas, eam solam aperire, quæ minimè reprehensioni, offendiculo, aut periculo sit obnoxia; etiamsi alia causa sit principalior. Sic Exodi 3. & 5. Moyses ex præcepto Domini dicit ad Pharaonem: *Dimitte populum vt sacrificet mihi in deserto &c.* Quæ tamen non erat principalis causa, sed populi liberatio & traductio in terram promissam. Neque id ad versutiam, aut simulationem animi, sed ad prudentiam, & cautelam pertinet. Discimus hinc etiam eo tempore licuisse hostias minùs solemnes
C extra locum tabernaculi offerre. Nam & Deus præcipit, & Bethlehemitæ nihil mirantur.

v. 6. *Num coram Domino est Christus eius.* In Hebræo asseueranter loquitur. *Certè coram Domino est Christus eius.* Consentiunt Septuaginta. Et variè hoc exponitur, vt refert Vatablus. Sed maximè placet, quod habet Chad. Paraphrastes sensum esse: *Pulchrè prouidit Deus de Messia*; q. d. Hic formam habet, & staturam imperio dignam. Et hinc scilicet est, quod Dominus quasi iudicium Samuelis reprehendens, ei respondit: *Nec respicias vultum eius neque altitudinem staturæ &c.* In hunc quoque sensum Hieronymus accipit lib. 1. contra Pelag. cap. vlt.

v. 13. *Et vnxit eum in medio fratrum eius. Quæritur,*
D An prima hæc vnctio fecerit Dauidem actu Regem? *Respondet* Iansenius super Ioan. c. 17. quod Dauid potestatem quidem, & jus imperij in populum Dei acceperit ab ea die, suam tamen potestatem non ostendit, nec ea vsus est, nisi post mortem Saülis. Sed pleniùs D. Chrysost. homil. de Dauid & Saüle, in persona Dauid: Nondum, inquit, Deus abdicauit illum principatu, nondum fecit illum ex Rege priuatum. Itaque non inuertamus ordinem, neque rebellemus Deo. Legitur tamen apud August. cont. Adimantum cap. 17. Dauidem à cæde abstinuisse, quia occidere noluit, quamuis impunè potuerit. Sed nota quod dicit *impune*, & non *iuste.* Imò addit Dauidem implesse præceptum Christi de diligendis inimicis; per quod significare videtur Dauidem facturum fuisse contra illud præceptum si Saülem occidisset. Sed Dauidem ab ea die nondum verè
E Regem fuisse patet, quia Scriptura Saülem semper vsque ad mortem vocat Regem, Dauidem tantisper nusquam, tum imprimis, quia anni regni Dauidis non computantur nisi à morte Saülis. Itaque quod Iansenius dicit Dauidem ab ea die accepisse jus imperij in populum; distingue, sed nondum (in populo.) Nempe, sicut Iurisperiti dicunt filium viuente patre habere jus in bona, sed non in bonis; nempe per quartum casum, non per sextum. Vnde nec hinc ostenditur Isboseth illegitimè regnasse, quem totus ferè Israël recepit in regem: sed cùm tribus Iuda Dauidem sibi regem

constituisset, injusto bello cum Isboseth vexauit, contra quem Dauid defensiuo magis quàm inuasiuo vsus est bello, donec ille fuit occisus à sceleratis hominibus. Post cujus mortem totus Israël tandem Dauidi detulit regiam dignitatem. Vide Annot. 2. Reg. 2. vers. 10. & 14. & cap. 4. v. 8.

v. 23. *Quandocumque spiritus Dei malus arripiebat Saul, tollebat Dauid citharam.* Primum nota, quod malignus spiritus vocatur spiritus Dei: vel propter naturam, quæ à Deo est, vel potiùs, quia in eo quod Saülem affligebat, diuinæ iustitiæ minister erat: id quod clariùs exprimitur, dum dicitur v. 14. *spiritus nequam à Domino.* Sed occasione istius sententiæ; *Quæritur* vtrum virtute concentus musici Dæmones ex hominum corporibus profligari, aut saltem per illum concentum domari, aut impediri à vexatione possint? Id enim apparet ex hoc loco; Nam mox subditur: *Tollebat Dauid citharam, & percutiebat manu sua & refocillabatur Saul; & leuius habebat: Recedebat enim ab eo spiritus malus. Respondeo* primò, in Hebræo non legi in postremis illis verbis; (*recedebat enim*) sed tantùm per copulatiuam (*& recedebat.*) Deinde dico, dæmones, cùm sint substantiæ incorporeæ, nullis corporis affectionibus subiectos esse, neque vlla virtute rei corporeæ naturaliter posse affici, sic vt compellantur exire de corpore obsesso. Sed scilicet homines à dæmonibus afflicti, & obsessi refocillari possunt cantu musico, ita vt afflictionem à dæmone illatam mitiùs ferant. *Vno modo*, si corpus reddatur minùs dispositum ad suscipiendam actionem dæmonum; *Alio modo*, si per externam sensuum oblectationem fiat, vt vexatio diabolica minùs percipiatur, & per consequens ipsa afflictio minuatur. Afficit enim harmonia musica temperamentum cerebri, & præ suauitate sua attrahit ad se mentis attentionem. Et hoc modo intelligendum est, quod, pulsante Dauid citharam, Saül leuius habebat: Atque adeò quod Dauid tamdiu psallebat, donec vexatio omninò cessaret.

CAPVT XVII.

v. 9. *SI quiuerit pugnare mecum, & percusserit me, erimus vobis serui: si autem ego &c.* Ita quidem loquitur Philisthæus Goliath: sed hanc conditionem non legimus à partibus hinc inde fuisse pactam. Quamuis enim Dauid à Saüle missus est ad singulare certamen (quod Regi licuit in bello iusto, maximè Dauide vltro se offerente) factum id tamen est, sine pacto: neque debuit Saül, qui de euentu certus non erat, totum Dei populum exponere periculo seruitutis Philisthinorum. Vnde nec Philisthæi tanquam ex pacto conuenti fuerunt, postquam cecidit Goliath; sed tantùm dicit scriptura, quod videntes cecidisse fortissimum suorum, fugerunt, cùm satis perciperent diuina virtute ab adolescente eum cæsum, eamque sibi imminere porrò metuerent.

v. 32. *Ego seruus tuus vadam & pugnabo aduersus Philisthæum.* Et post: *Cucurrit ergo Dauid ad pugnam &c.* Describitur hìc monomachia Dauidis cum Philisthæo. Cuius occasione *quæret aliquis*, vtrum exemplo Dauidis liceat cum aliquo suscipere singulare certamen, quod vulgo duellum vocatur? *Respondeo*, monomachia suscipitur, vel vt per victoriam vnius appareat iustitia vincentis: & hoc modo illicita est. Exspectatur enim & inquiritur occultum Dei iudicium de iustitia vel injustitia partis alterius, per eum modum, qui diuinitus ad hoc non est institutus. Quantum enim ad diuinam ordinationem attinet, tam potest superari in illo certamine qui iustam habet causam, quàm qui injustam. Vel suscipitur monomachia simpliciter ad componendam controuersiam inter duos aliquos exortam, sine exspectatione diuini iudicij, tantùm vt per modum sortis quæstio, quæ dubia & anceps erat,

A duello terminetur. Et quamuis sint qui putent ex parte eius qui prouocatur, talem monomachiam licitam esse; probabilius tamen est etiam hoc pacto prorsus esse illicitam. Ratio est, quia est contra præceptum, *Non occides.* Cùm enim neutra pars à judice per sententiam sit morti adjudicata, non licet ne quidem ei qui injuriam patitur, aduersarium suum duello excipere. Vnde etiam simpliciter monomachia prohibetur non tantùm per Canones Ecclesiasticos, sed & per leges ciuiles. Neque tamen propterea reprehendendum est factum Dauidis tanquam illicitum, aut temerarium, Dauid enim non humano consilio, sed occulto instinctu spiritus Dei hoc certamen suscepit, sciens Deum euentu huius certaminis velle declarare iustitiam, & innocentiam populi sui, contra Philisthæos. Vnde confidenter, tanquam reuelatione accepta, dicit inter alia: *Dominus qui eripuit me de manu leonis, & de manu*
B *vrsi, ipse me liberabit de manu Philisthæi huius.* Et ad ipsum Philisthæum: *Dabit te Dominus in manu mea, & percutiam te, & auferam caput tuum à te.* Quæ sanè verba, vt manifestum est, sunt prophetantis. Et alioquin res non videretur caruisse temeritate & periculo honoris diuini: si Dauid rem adeo magnam & dubiam tentare voluisset, absque occulto Dei monitu.

v. 33. *Quia puer es.* Superiori capite dicit de eo pater: *Adhuc reliquus est paruulus.* Sic Prudentius de Goliath loquens, inquit: Expertus pueri quid possint ludicra parui. At rursum hoc capite bis terve vocatur adolescens. Imò capite superiori de eo dicit quidam ad regem: *Ecce vidi filium Isai Bethlehemitam scientem psallere, & fortissimum robore, & virum bellicosum &*
C *prudentem in verbis, & virum pulchrum.* Dicendum igitur, quod fuerit juuenis viginti plus minus annorum, quâ ætate qui barbescunt etiam viri interdum vocantur, si adsit robur corporis. Et tamen puer vocatur, quod adolescens cum esset, ab ætate puerili nondum longè recessisset. Nam Hebræi illam vocem extendunt ad adolescentiam, vt patet Genes. 21. vbi Israël puer vocatur, cùm septemdecim esset annorum. Quod autem hoc capite Dauid vocatur minimus, intelligitur natu minimus inter suos fratres.

v. 38. *Et induxit Saul Dauid vestimentis suis.* Per vestimenta Saülis arma intelliguntur. Neque tamen verisimile est, quod Dauid indutus sit armis corpori Saülis aptatis. Nam Saül multò major erat Dauide, vt-
D pote (vt suprà scriptura commemorauit) etiam suprà omnem populum eminens ab humero & sursum: ac proinde multò magis suprà Dauidem adolescentem: sed significatur tantùm quod ex armamentario regis Saülis (in quo erant multiplicia arma in variorum militum vsus) arma hæc deprompta sint. Quem sensum confirmat illud: quod Dauid ijs armis indutus, non attulerit pro ratione, quod eius corpori non congruerent, tanquam nimis magna: sed tantùm, quod consuetudinem armorum non haberet.

v. 55. *De qua stirpe descendit hic adolescens?* & paulò pòst rursum: *de qua progenie es, ô adolescens?* Vtrobique est in Hebræo, atque etiam apud septuaginta. *Cuius filius es?* Nec mirum id Saülem ignorasse, licet Dauid in eius aliquando fuisset familia, ac proinde, confusè
E saltem, familiæ regiæ, ipsique Regi debuerit esse notus. Nempe quia Reges non solent semper exactè inquirere de progenie, & parentibus suorum familiarium. Deinde iam Dauid aliquamdiu abfuerat à Saüle, & reuersus erat ad oues suas, vt patet ex hoc eodem capite, vt proinde mirum non videatur, si statim agnitus non fuerit. Sed iam cum pollicitus esset se filiam suam daturum vxorem ei, qui Philisthæum superasset, & cerneret Dauidem adolescentem tam præclarum facinus designasse, meritò exactiùs quærit, de qua progenie sit? aut (vt Hebræa & septuaginta loquuntur) *cujusnam sit filius?*

CAPVT XVIII.

v. 7. P*Ercussit Saul mille & Dauid decem millia.* Repetitur hic versus infrà cap. 29. v. 5. istis verbis: *Percussit Saul in millibus suis, & Dauid in decem millibus suis.* Et ita habent Hebræa, tam illo loco, quàm hoc capite, atque etiam cap. 21. Quare quidam sic illud interpretantur, quasi sit sensus: Saul tantam fecit stragem hostium, ac si duxisset in prælium aliquot millia pugnatorum, Dauid verò, tantam, ac si duxisset aliquot dena millia secum. Sic autem interpretantur, propter illud (*suis.*) Verùm simpliciùs & rectiùs ad sensum, quem Hieron. hoc loco & cap. 21. reddidit, exponitur hoc modo: Saul percussit millenos suos, id est, aliquot millia; Dauid autem denos millenos suos, id est, aliquot myriades, quasi dicas; Qui à Saule victi sunt, tantùm per millenos supputantur; At victoriæ Dauidis in tantum majores sunt, vt non per millenos, sed per myriades supputandi sint hostes ab eo debellati. Dicitur autem vtrobique (*suos.*) Nempe, victi victorum sunt jure belli.

v. 10. *Inuasit spiritus Dei malus Saul, & prophetabat.* Prophetasse dicitur impropriè; nempe quia more arreptitiorum aliena & absurda loquebatur, sicut & absurda visa fuerunt hominibus carnalibus multa, quæ veri prophetæ loquebantur. Alij volunt eum etiam verè prophetasse, sicut antea quoque fuerat inter prophetas. Vide suprà 1. Reg. 10. v. 6.

v. 27. *Et attulit eorum præputia, & annumerauit ea Regi.* Obseruandum quod Dauid Philisthæos mortuos circumcidens, id est, præputia eorum resecans, nullum tamen sacrilegij crimen admisit, quasi cæremoniam legalem circa mortuorum corpora adhibuisset. Nam non fecit hoc, quasi cæremoniam sacram exercens, sed tantùm voluit conditioni propositæ satisfacere, quæ non erat de cæremonia, sed tantùm de præputijs adferendis: vt constaret hostes incircumcisos tantò numero esse ab ipso interfectos. Quomodo & lauantur mortuorum corpora vel inunguntur absque cæremonia baptismi, vel sacræ vnctionis, videlicet ob alias causas.

CAPVT XIX.

v. 13. T*Vlit Michol statuam & posuit eam super lectum.* Qualis fuerit hæc statua, aut in quem vsum eam haberet Michol, scriptura non explicat. Minimè tamen verisimile est fuisse idolum, quod illa domi seruaret ad adorandum. Neque enim Dauid maritus eius, & cum ea in eadem domo cohabitans, tolerasset idolum in domo sua. Proinde omninò apparet, fuisse tale simulachrum quod licitè haberi posset, & cuius vsus vel asseruatio non esset contra legem Dei. Id notandum contra hæreticos nostri temporis, qui contendunt ita prohibitum esse lege Dei habere quamcumque similitudinem hominis, aut alterius rei, saltem viuentis, vt nulla ratione & nullo fine einsmodi aliquid penes se habere liceat, ne quidem ad excitandam in nobis memoriam & imitationem eorum quorum sunt illæ similitudines. *Objiciunt* contrà hæretici, quod pro (*statua*) Hebraicè habeatur (*teraphim*), quod significet idolum. Sed non ita est; sed significat simpliciter imaginem. Aliqui etiam volunt statuam hanc fuisse tumultuariè ex stramine compositam ad magnitudinem hominis, & in lecto positam. Sed quidquid sit, nullo modo verisimile est idolum tantæ magnitudinis Michol clam marito habuisse; sed erant ea, quæ priuatim colebantur, parua ex auro, aut argento, vt abscondi possent, vt patet de idolis quæ furata est Rachel à patre suo Genes. 31. vtpotè quæ sub stramentis abscondit.

v. 20. *Factus est etiam spiritus Domini in illis, & prophetare cœperunt.* Dicitur hoc de lictoribus, qui missi erant à Saule ad capiendum Dauid; idemque accidit nuntijs qui secundo & tertio missi sunt ac denique ipsi quoque Sauli, de quo ita subjungitur. *Et factus est etiam super eum spiritus Domini. Exspoliauit etiam ipse se vestimentis suis, & prophetauit.* Quidam putant eos omnes subitò ita animo & voluntate fuisse mutatos, vt ex vera pietate, ac animi deuotione id fecerint; sicut ministri missi à Pharisæis ad capiendum Christum, ita sermone eius subitò transmutati sunt; vt deposita nocendi voluntate dicerent cum admiratione Ioan. 7. *Nunquam sic homo locutus est.* Alij (quorum videtur probabilior sententia) dicunt eos diuinitus ita compulsos fuisse ad laudandum Deum cum cæteris prophetis, quemadmodum Balaam, cùm venisset ad maledicendum Israël, à Deo compulsus est Israëlem benedicere. Et id verisimilius est, quia Saul statim post rediit ad priorem malitiam, & intentandam Dauidi persecutionem, vt patet capite sequenti.

CAPVT XX.

v. 3. V*Iuit Dominus, —— quia vno tantùm (vt ita dicam) gradu, ego morsque diuidimur.* *Quæritur* an non temerè jurauerit Dauid, volens confirmare, in quanto periculo versaretur? Fortè dices, non esse juramentum, sed non aliud significari quàm si diceret: Tam verè ego mortis periculo proximus sum, quàm verum est Dominum viuere. Sed parum differt hic sensus à juramento. Et reuera juramentum esse in ea loquendi forma (*viuit Dominus.*) patet Ieremiæ 4. & Oseæ 4. Itaque vel non excusandus est Dauid à leuitate juramenti, vel *dicendum*, non temerè ab eo juratum fuisse; quia, vt ex antecedentibus patet, Ionathas non firmiter credebat Dauidem ita grauiter de vita periclitari apud Saulem: *Ait enim; Absit, non morieris. &c.*

v. 5. *Ecce Calendæ sunt crastino.* Non more gentilium calendas obseruabant Hebræi, sed calendas vocat interpres, festum neomeniæ à Deo institutum. Hebr. est (*mensis.*) Nempe diem primum mensis, tanquam caput, & principium totius mensis, Hebræi antonomasticè mensem vocabant. Erat autem neomenia, seu festum nouilunij (nam erant apud Hebræos menses lunares) institutum in lege in memoriam beneficij Dei, quod præstat in rerum omnium conseruatione, sicut Sabbathum in memoriam creationis earundem rerum.

v. 6. *Dixit Dauid ad Ionatham; Si requisierit me pater tuus, indicabis ei; Rogauit &c.* An verè hoc dixerit Dauid, an non, scriptura non aperit. Et fieri potuit, vt reuera Dauid in Bethlehem profectus fuerit, & redierit ad tertium diem, post calendas. Nam ista dicta sunt pridie calendas, vt patet ex verbis præcedentibus, & Bethlehem non ita longè inde fuit dissita, quin potuerit facilè Dauid eò proficisci, & ad diem tertium redire. Quod si verò non fecerit Dauid, nec intenderit facere, quod hîc dicit, debemus agnoscere in viro, etsi sancto, mendacium officiosum; cujusmodi & cap. seq. videtur ab eo commissum, vt ibi dicemus.

CAPVT XXI.

v. 2. R*Ex præcepit mihi sermonem &c.* Beda lib. 3. in Samuelem cap. 8. agnoscit hîc mendacij culpam in Dauide; tametsi posteà conatur etiam verum aliquem sensum verborum Dauidis reddere, sed satis coactum. Quomodo tamen mendacium hoc, licèt ex eo consecuta videatur cædes sacerdotum, non fuerit perniciosum, vide capite proximè sequenti.

v. 4. *Non habeo laicos panes ad manum, sed tantùm panem sanctum: si mundi sunt pueri?* Hic locus ita sonare videtur, quasi Dauid & pueri eius si mundi essent, licitè possent comedere panem sanctificatum,

etiam extra casum necessitatis. Sed non ita est. Nam A secundùm legem solis sacerdotibus licitum erat vesci illis panibus propositionis, vt habemus Leuitic. 24. & Num. 28. Testatur hoc & Christus in Euangelio Matth. 12. *Non legistis* (inquit) *quid fecerit Dauid quando esurijt, & qui cum eo erant: quomodo intrauit in domum Dei, & panes propositionis comedit, quos non licebat ei edere, neque his qui cum eo erant, nisi solis sacerdotibus*? Igitur per hoc quod mundi essent, nondum licebat eis comedere panes illos, nisi accessisset necessitas. Quare ergo sacerdos requirit ab ijs munditiam, cùm mundi extra necessitatem nón possent; immundi autem etiam possent in necessitate? *Respondeo* per hoc significari quod homo in necessitate constitutus, quâ legem aliquam plenè obseruare non potest, tamen non debeat propterea legem illam omnino B negligere. *Verbi gratiâ*, aliquis propter infirmitatem aliquam ieiunare non potest, non tamen is prorsus à lege ieiunij excusatur, sed tenetur tantùm de lege adhuc præstare, quantum infirmitas permittit.

v. 9. *Ecce hic gladius Goliath Philisthæi.* Narratur suprà cap. 17. Dauidem caput Philisthæi attulisse in Ierusalem, arma verò eius posuisse in suo tabernaculo. Quod non est contrarium huic loco. Nam fieri potuit, & omninò credibile est, Dauidem paulò pòst, religione motum, eadem in tabernaculo Domini suspendisse, vt essent perpetuum monumentum prostrati diuina ope tam immanis hostis. Vnde nec repetijt vt suum; sed tantùm accepit vtendum, propter necessitatem; & similiter credibile est, illum ab eodem Dauide postea religiosè in tabernaculo Domini fuisse repositum. C

v. 13. *Et immutauit os suum coram eis &c.* Non videtur Dauid hîc posse excusari à simulatione, quæ mendacium quoddam in facto est; sed officiosum fuit hoc eius mendacium, quo se eximeret præsenti periculo. Fortè dices sicut S. August. de Iacob: Non mendacium fuit, sed mysterium, quia significatum est, quomodo Christus qui est sapientia patris, apparuit per incarnationem in similitudinem carnis peccatricis & stultæ & ignorantis; adeò vt etiam insanus & in furorem versus à suis putatus fuerit. Sed *respondetur* sensum mysticum non tollere sensum historicum, vt nec in facto Iacob. Vnde, salua Augustini authoritate, non videtur satis apta eius euasio, vt & alibi annotauimus. Vide Annotat. Genes. 27. Ad hunc tamen locum D fortè responderi posset, non fuisse simulationem propriè dictam & mendacium in facto; sicut monachus, ad vitandum periculum, sine mendacio assumit habitum sæcularem; scilicet tantùm ad celandum quod sit monachus: ita Dauid immutauit os suum, nón volens significare se esse insanum, sed tantùm ad celandum prudentiam suam. Non tamen est necesse Dauidem hic excusari, qui supra hoc eodem capite à mendacio verbali excusari non potest.

Et impingebat in ostia portæ. Hebraicè est; *designabat.* Cald. (*lineabat*) more scilicet stultorum, vt volunt, creta aut carbone aliquid stultum in ostijs depingens. De quo versus vulgaris: Sultorum manus depingunt latera domus. Sed nostra versio concor- E dat cum Septuaginta, qui habent (*cadebat.*) Et fortè vtrumque factum est, vt stultum se simulans impingeret seu caderet in ostia, & simul eadem depingeret, vel linearet.

CAPVT XXII.

v. 2. *ET conuenerunt ad eum omnes qui erant in angustia constituti, & oppresi ære alieno, & amaro animo, & factus est eorum princeps.* Simile quid de ijs qui confugerunt ad Iephte, vide explicatum Iudicum 11. Et turpe non fuit Dauidi, eos recipere qui erant oppressi ære alieno; nam multi in eam necessitatem veniunt, non sua culpa, sed quia pauperes cum essent, & mutuum accipere cogerentur, fœnore grauati tandem foro cedebant.

v. 15. *Num hodie cœpi pro eo consulere Dominum*? Non negat sacerdos se Dominum pro Dauide consuluisse, sed magis fatetur; & id quidem sæpè pro eo fecisse; quando erat contra hostes populi pugnaturus ex mandato regis. Versio Vatablina habet; *Num hodie primum cœpi &c.* Negat autem sacerdos se in eo peccasse, dicens; *Absit hoc à me,* scilicet respiciens ad verba Saülis, quibus dixerat; *Et consuluisti pro eo Dominum, vt consurgeret aduersum me.* Hoc enim falsum erat, & confinxerat hæc Saül de corde suo, vel fortè etiam Doeg hoc cordi eius instillauerat, cùm dixit signanter (*pro eo.*) Quicquid est, Achimelech sufficienter se excusabat, subijciens; *Non enim sciuit seruus tuus quicquam super hoc negotio*, sed nihil ei hoc profuit contra calumniam & tyrannidem.

v. 18. *Conuersus Doeg Idumæus —— trucidauit in die illa octoginta quinque viros indutos ephod lineo.* Nonnulli ex postremis illis verbis putant istos sacerdotes omnes in habitu sacerdotali accessisse mitigaturos hac ratione iram regis. Sed contra est, quod ex historia satis apparet eos non præsciuisse, quam ob causam à rege accerserentur. Vnde probabilius dicitur, quòd illud (*indutos ephod lineo*) adiectum sit exaggerandi sceleris causa, & sensum esse, videlicet tales omnes, qui aliquando induti fuissent ephod, & iam ætate maturi, sacerdotium administrare cœpissent. Non enim nisi certa ætate admittebantur ad exercitium sacerdotij. Sed tamen prima sententia quoque non est improbabilis; poterant enim suspicari se causa Dauidis accersiri. Vel etiam dici potest quod existimarint sibi coram rege non esse comparendum, nisi in ornatu sacerdotali, idque honoris & reuerentiæ causa.

v. 19. *Nobe autem ciuitatem sacerdotum percussit in ore gladij, viros & mulieres &c.* Nota peruersum animum Saulis. Iussus à Domino vt percuteret peccatores Amalec vsque ad internecionem, non obediuit, sed pepercit melioribus pecoribus: hic autem, priuato odio stimulatus contra Dauidem, eos qui illum hospitio fouerant vsque ad internecionem delet, etiam cum pecoribus. Ita sæpè priuata injuria, eaque interdum non vera, grauius & vehementius nos mouet ad vindictam, quàm zelus gloriæ Dei.

v. 22. *Ego sum reus omnium animarum patris tui.* *Quæritur* quâ ratione reus? An fortè hóc à Dauide dictum secundum illud Gregorij, Bonarum mentium est, ibi etiam agnoscere culpam, vbi culpa non est? Fortè enim metuebat, ne sua aliqua imprudentia dedisset occasionem huius cædis. An dici potest, quòd verè se reum & culpabilem agnouerit? quia cùm videret ibi Doeg Idumæum hominem ex alienigenis, non debebat, illo saltem præsente, petere à sacerdote oraculum & gladium, sed hæc occultissimè tractare debebat cum sacerdote, præsertim cum sciret, vt hic fatetur, Doeg omnia hæc nunciaturum Regi. Fortè etiam reum se dicit tantum, quia factum ipsius licet planè innoxium; & inculpatum, occasio fuit huius cædis, regi, odio contra eum inflammato.

CAPVT XXIII.

v. 11. & 12. *SI descendet Saul? Descendet, Si tradent me viri Ceilæ? Tradent.* *Quæritur* quomodo hæc oracula Dei vera sint, cùm ex consequenti narratione historiæ, liqueat neutrum factum? *Soluitur* hæc quæstio duobus modis, secundùm quod duobus modis accipi potest intentio consulentis. Nam Dauid non quærebat, quid absolutè futurum esset, alioqui frustra fugisset. Nam fugiendo non poterat mutare quod futurum erat. Sed, vel hic erat sensus: Vtrum Saül descendet, si mansero in Ceila? Item

vtrum viri Ceilæ me tradent, si remansero? Et ita quoque responsum seu oraculum Dei intelligendum erit sub conditione: Si manseris, descendet Saül, & viri Ceilæ te tradent. Vel alio modo, sensus & intentio consulentis erat: An Saül & viri Ceilæ haberent in animo illa facere? Et ita similiter sensus oraculi est: Saül habet in animo descendere, atque item viri Ceilæ, te tradere.

v. 26. *Porrò Dauid desperabat se posse euadere à facie Saül.* Sed *quomodo* desperauit, qui habebat promissionem diuinam, se post Saül regnaturum super Israël? *Respondeo*, desperabat, quantum ad subsidia humana. Ita enim cinctus erat, vt humanum consilium non haberet in promptu, per quod euaderet, sed de diuino auxilio non desperabat. Nam sicut Abraham immolaturus filium vnicum, in quo promissionem acceperat, sciebat, vt Apostolus ait Hebr. 11. quia suscitare eum posset Deus, ita & Dauid sciebat, Deum quocunque modo, promissa sibi facta, impleturum, vel defendendo se, ne veniat in manus Saül, vel illum cohibendo, vel quocumque alio modo (sicut & factum est Philisthæorum subita irruptione in terram Israël) Saüle à persecutione Dauid reuocato. In lectione Hebræa non est hæc difficultas. Sic enim ibi legitur: *Et festinauit Dauid festinanter, vt effugeret ante Saül*, id est, quanta poterat festinatione parabat discedere à Saüle. Ecce hîc nulla mentio desperationis. Septuaginta habent σκεπαζόμενος. Vide etiam annot. ad cap. 27. vers. 1.

CAPVT XXIV.

v. 5. E*Cce dies de qua locutus est Dominus ad te: Ego tradam tibi inimicum tuum.* *Quæritur*, Num ergo licebat Dauidi Saülem interficere? *Respondeo*, neminem melius intellexisse verba illa Domini ad Dauid, quàm Dauidem ipsum, cui dicta sunt; qui tamen non ea sic intellexit, quasi sibi liceret Saülem oblata occasione interficere. Quare sensus est: Tradam tibi Saülem inimicum tuum in manus tuas, tu dispice, an placeat eum occidere: Neque enim propterea Christum Pilatus licitè occidit, quia illi potestas data erat contra illum, iuxta illud Ioan. 19. *Non haberes potestatem aduersum me vllam, nisi tibi datum esset desuper*; atque ita etiam Dauid intelligebat, non propterea se posse licitè Saülem occidere, etiamsi traditus esset à Deo in ipsius manus; sed Deum scilicet tentare ipsius animum: Vnde non dixerat Deus; Ego tradam tibi inimicum tuum, vt occidas eum; sed *vt facias ei sicut placuerit in oculis tuis.* Vide etiam supra cap. 16. vers. 13. & infrà cap. 26.

v. 6. *Post hæc percussit cor suum Dauid.* Cor suum est nominatiuus, & *Dauid* accusatiuus. Nam & Hebr. habent *Percussit cor Dauid eum*; Sic & Septuag. itemque in nostra versione 2. Reg. vlt. post numeratum populum: *Percussit autem cor Dauid eum, postquam numeratus est populus.* Vbi sicut manifestè est peccati agnitio, ita *Quæritur*, an hîc etiam fuerit aliquod peccatum Dauidi? *Respondeo*, in eo quòd oram chlamydis abscidisset, vt Saüli paulò pòst innocentiam suam ostenderet, nullum omnino fuit peccatum. Sed fortè potest cordis illa percussio vel reprehensio referri ad illam cogitationem, de qua postea ait ad Saülem; *Cogitaui vt occiderem te*, id est, tentabar ad te occidendum. In quo etiamsi propriè peccatum non sit; quia restitit tentationi, tamen quia hominis pij est, etiam timere in talibus, ne fortè diutius hujusmodi cogitationibus inhæreat; fortè propterea dicitur cor Dauidis eum percussisse, hoc est, pupugisse. Vide etiam suprà cap. 22. vers. 22.

CAPVT XXV.

v. 7. N*Vnquam eis molesti fuimus, nec aliquando defuit eis quicquam de grege omni tempore quo fuerunt nobiscum.* In Dauide & viris, qui erant cum eo, habemus illustre & rarum exemplum disciplinæ militaris, quod verbis adductis nobis declaratur. Et ne proprio tantùm ore laudari videatur: audiamus quale testimonium de eo, & militibus eius, ferat vnus pastorum Nabal, loquens ad Abigail: *Homines isti satis boni fuerunt nobis, & non molesti: nec quidquam aliquando perijt omni tempore, quo fuimus conuersati cum eis in deserto: pro muro erant nobis tam in nocte, quam in die omnibus diebus, quibus pauimus apud eos greges.* Rarum profectò exemplum, & quod hodie inter plurimos stipendiarios milites adeo pauci imitantur, vt quasi portentum videatur miles innoxius. Proinde nihil mirum qui Dauidis disciplinam & innocentiam non imitantur, non pari successu bellum gerere.

v. 22. *Hæc faciat Deus inimicis Dauid, & hæc addat.* Iuramentum est cum execratione, quia sibi malorum cumulum imprecatur, si non faciat quod se facturum jurat. Quod ergo dicit: *Hæc faciat Deus inimicis Dauid*, de ipso Dauide intelligendum; & sic habent Septuaginta, Alioqui nulla execratio foret, & juramentum ridiculum esset, si tantùm hostibus suis malum imprecaretur. Interim & Hebræa habent illud (*inimicis Dauid.*) Et similis phrasis est suprà cap. 20. vbi Ionathas in fœdere inito cum Dauid dicit: *Requirat Dominus de manu inimicorum Dauid*; vbi tamen sensus est: *Si auferas à me & à domo mea misericordiam, requirat Dominus de manu ipsius Dauid*, id est, sumat de eo vindictam. Nonnulli dicunt *mitigationis causa* dici, (*inimicis Dauid*) pro ipso Dauid, sicut dicitur ab vxore Iob: *Benedic Deo, & morere*, id est, maledic. Vel, an fortè optet jurans Dauid, vt Deus hanc & illam faciat inimicis suis potestatem in se.

Si reliquero de omnibus quæ ad ipsum pertinent, vsque mane, mingentem ad parietem. Inferius etiam sic: *Non remansisset Nabal vsque ad lucem matutinam, mingens ad parietem.* Vbi notandum est Nabal non esse nominatiui casus, sed datiui. Sic & Septuaginta τῷ νάβαλ. Quis autem dicatur mingens ad parietem, vide scholion Vatabli, qui per mingentem ad parietem canem intelligit. Quod quidem maximè probabile est. Ita enim & nunc, vbi de omnimoda internecione sermo, vulgo dici solet; ne canem quidem relictum esse, nec felem. Aliæ expositiones aliorum parum quadrant.

v. 32. *Et ait Dauid ad Abigail: Benedictus Dominus Deus Israël, qui misit te in occursum meum.* Meritò benedicit Dauid Deum, qui ipsum prohibuerit, ne iret ad sanguinem, neque exequeretur quod temere jurauerat, tum quia plus mali est peccatum simul externum & internum, quam internum solum, licet non semper intensius; tum quia in executione facinoris, plerumque crescit malitia voluntatis; tum deinque, quia mala voluntas impedita ab executione, facilius conuertatur in bonam; vt in proposito. Non est enim excusandus Dauid à peccato, quòd Nabal cum tota familia, quæ innocens erat, statuisset delere. Et fortè etiam peccatum Nabal non erat tam enorme, quod legibus humanis potuisset plecti morte. In hoc ergo juramento, quod Dauid præstitit inconsiderato & perturbato animo, non est imitandus; sed in eo potiùs, quòd non impleuit juramentum, quod vidit sine peccato impleri non posse. Cæterùm docet hoc exemplum, si quis aliquid jurauerit quod sine peccato præstari non potest, satius esse non implere juramentum, quàm implendo peccatum peccato addere: Ne qui peccauit jurando, grauius peccet implendo. Sic August. lib. contra mend. cap. 9.

A

CAPVT XXVI.

v. 9. *Qvis enim extendat manum suam in Christum Domini, & innocens erit?* Ostendit Dauid sibi non licuisse Saülem legitimum regem occidere, eò quòd ipse Dauid nondum actu esset rex; de quo plura dicta sunt suprà cap. 16. v. 13. Quibus vt pauca adjiciamus, appellat illum quidem regem Abigail capite præcedenti v. 25. Sed vox illa *(rex)* non est neque in Hebræo, neque apud Septuaginta. Et ipsa sapientissima Abigail non habuit illum regem, nisi quia ex diuino promisso rex erat futurus, quemadmodum declarant illa eius verba, cùm ait: *Cùm fecerit tibi Dominus Domino meo, omnia quæ locutus est bona de te, & constituerit te ducem super Israël, non erit tibi hoc in singultum, &c.* Nondum ergo constitutus erat Dauid, ne quidem dux.

B

Quæritur occasione huius sententiæ, An ergo numquam liceat regem injustè subditos opprimentem, vel occidere, vel regno priuare? *Respondeo*, proceribus & toti populo alicujus regni aliquando licere apertè regi tali resistere, apparet ex historia Roboam 3. Regum 12. tum etiam ex verbis Augustini lib. 17. ciuit. cap. 21. & lib. de vnitate ecclesiæ capite 21. vbi factum populi, regem tyrannicè imperare volentem, abijcientis, non putat improbandum. Cæterùm priuato nemini licet superiori, etsi tyrannicè imperanti, per vim resistere, ac multo minus eum de medio tollere. Nam generale præceptum est, *Non occides*, & idem definitum est in Constantiensi Synodo sess. 15. Et hoc ipsum Dauid suo exemplo ostendit, dum Saulem in manus suas traditum, nec ipse occidere voluit, nec ab alijs occidi passus est: *Quis enim*, inquit, *extendet manum suam in Christum*, id est vnctum, *Domini, & innocens erit?* Vide etiam Cyprian. in epist. ad Demetrianum. Cæterùm proponitur hîc nobis in Dauide alterum exemplum eximiæ mansuetudinis & clementiæ erga capitalem suum hostem. Nam primum erat, quando præscidit oram chlamydis eius, istud secundum, quando dormienti abstulit hastam & scyphum aquæ: vtroque facto manifestè declarans, se potuisse quidem inimicum suum perdere si voluisset, sed prohibente timore Dei, noluisse extendere manum in Christum Domini, imò ne permisisse quidem, vt alius eum occideret. Merito ergo Dauid remunerationem huius suæ mansuetudinis à Domino expectabat, dicens in Psal. 131. *Memento Domine Dauid & omnis mansuetudinis eius &c.* Et hoc loco loquens ad Saul: *Dominus retribuet vnicuique secundum iustitiam suam, & fidem. Et sicut magnificata est anima tua hodie in oculis meis, sic magnificetur anima mea in oculis Domini. Et liberet me de omni angustia.*

C

v. 12. *Quia sopor Domini irruerat super eos.* Sopor Domini duobus modis intelligi potest; Certè diuinitus factum videtur, vt nullus eorum expergisceretur. Vel sopor Domini, id est, sopor magnus, quemadmodum exponit Chaldæus paraphrastes. Nempe phrasi Hebraica, omnia magna, eximia, & singulariter fortia, Deo tribuuntur. Sic sæpe in scriptura dicuntur *Cedri Dei, Montes Dei*, scilicet magni & excelsi.

D

v. 19. *Si Dominus incitat te aduersum me: odoretur sacrificium.* Sensus est. Si putas te iustam habere causam me persequendi, ita vt instinctu diuino id facias propter aliquam iniquitatem; odoretur sacrificium, permitte peccatum meum expiari sacrificio coram tabernaculo Domini, & me tibi reconciliari, & sic tandem aliquando desine aduersum me commouere persecutionem.

CAPVT XXVII.

v. 1. *Aliquando incidam vna die in manus Saul.* Non dubitabat Dauid, quin Deus suum promissum esset impleturus de promouendo se ad regnum, sed humano more sollicitus erat, quibus vijs id fieret. Nam sciebat, non solùm, quid Samuel ipsi promisisset, sed & Ionathan sibi dicentem audierat cap. 23. *Ne timeas, neque enim inueniet te manus Saul patris mei: Et tu regnabis super Israël; Sed & pater meus Saul scit hoc.* Et Saül ipse cap. 24. dixit ad eum: *Scio quod certissimè regnaturus sis, & habiturus in manu tua regnum Israël.* Interim debebat Dauid ea facere quæ humanitus ab eo fieri poterant ad vitanda pericula, & promissi regni impedimenta. Non enim diuinæ promissiones ac prædictiones excludunt humanam industriam ac conatum, sed magis statuunt; quoties nimirum ea promittit vel prædicit, quæ per actiones humanas vult implere. Vide annot. Genes. 32. v. 2. & 2. Reg. 3. v. 9. itemque Artic. 17. v. 22. Vide etiam suprà c. 23.

v. 9. *Et percutiebat Dauid omnem terram illam, nec relinquebat viuentem virum & mulierem.* Quare non reliquerit aliquem viuentem, causa aperitur paulò pòst his verbis v. 11. *Virum & mulierem non viuificabat Dauid, nec adducebat in Geth, dicens: Ne fortè loquantur aduersum nos:* Nempe irruebat in ipsos subditos, seu fœderatos regi Geth, & simulabat se prædas agere de Israëlitis, sic enim concluditur hoc caput: *Credidit ergo Achis Dauid dicens, Multa mala operatus est contra populum suum Israël.* Ita enim Dauid illi dicebat; vt patet ex præcedentibus verbis. In quo sicut Dauid non potest excusari ab omni mendacio, ita *Quæritur*, quâ authoritate Dauid homines illos occideret & spoliaret? *Respondeo* illos fuisse ex illis, quos Dominus iusserat occidi. Vnde & Abigail dixit ad eum: *Quia prælia Domini tu præliaris.* Si instas, qua authoritate? dici potest primò, Dauidem à Saüle dudum constitutum fuisse ducem belli contra inimicos populi Israël, quæ potestas per hostilitatem, quæ intercessit inter Saülem & Dauidem, non videtur fuisse extincta, quia neque Saül eam reuocasse legitur, neque Dauid quicquam hostiliter egit contra Saülem, per quod videretur læsæ majestatis reus. Vel certè dicendum, quòd Dauid instinctu spiritus diuini talia fecerit. Nam & habebat secum Abjathar sacerdotem, per quem diuinum oraculum consulebat, iturus ad pugnam, vt patet in illis verbis c. 30. *Et applicuit Abjathar ephod ad Dauid, & consuluit Dauid Dominum, dicens, &c.*

CAPVT XXVIII.

v. 11. *Samuelem mihi suscita.* Ita prorsus sonare videntur verba scripturæ sacræ, quasi Samuel ipse in hac suscitatione apparuerit. Alijs magis placet vt dicatur in persona Samuelis apparuisse ille qui se etiam transfigurat in angelum lucis. Disputat de hac re problematicè S. Augustinus qu. 3. ad Simplicianum. Author verò quæst. vet. & noui testam. quæst. 27. omnino contendit, non ipsum Samuelem, sed in eius persona malignum spiritum apparuisse In eadem sententia

E est author lib. de Mirabil. sacræ scripturæ lib. 2. cap. 11. Et his libris falsò nomine Augustini diu publicatis, decepti multi idem secuti sunt. Sed hac in re ante omnia audienda ipsa scriptura, quæ alio loco manifestiori hanc quæstionem satis dissoluere videtur. Nam Ecclesi. 48. in fine sic legimus inter alia, ad commendationem Samuelis spectantia: *Et post hoc dormiuit, & notum fecit regi, & ostendit illi finem vitæ suæ, & exaltauit vocem suam de terra, in prophetia, delere impietatem gentis.* Hæc autem in laudem Samuelis non dicerentur, si per diabolum gesta fuissent. Accedit quod omnia quæ hîc in persona Samuelis dicuntur, vera & pia sunt: continent enim grauissimam Saülis objurgationem

propter inobedientiam &c, Diabolus autem ſemper agit vt fallat, ideòque bonis mala, & veris falſa commiſcet, quale nihil hîc factum legimus. Rationes quæ pro contraria ſententia adferuntur, perſpicuè ſoluit Auguſt. qu. illa 3. ad Simplicianum ſuprà citata. Inter alia tamen proferunt quoque Hieron. ita dicentem in Ezech. 13. Qualis fuit illa, quæ viſa eſt ſuſcitaſſe animam Samuelis. Quibus verbis ſatis innuitur Samuelem ab ea non fuiſſe ſuſcitatum. Sed nihil hoc facit contra alteram probabiliorem ſententiam, nam nec illa vult Samuelem ſuſcitatum virtute artis magicæ, hoc eſt, ab illa pythoniſſa muliere, ſed diuinæ voluntatis diſpenſatione ipſum ſpiritum Samuelis apparuiſſe: Deum autem permiſiſſe, agi has præſtigias, vt Saül impius tanto iuſtius videret ſe à Deo deſeri, & puniri. Ita quoque de bis Bellarm. lib. 4. de Chriſto. c. 10. & lib. 2. de purgatorio c. 6. prolixiſſimè hæc ſtabiliens.

v. 19. *Cras autem tu & filij tui mecum eritis.* Senſus eſt, mortui eritis, & in communi ſtatu alterius ſæculi, id eſt, mortuorum. Vel etiam intelligi poteſt, quòd eſſent futuri ſimul in loco infero. Nam inferorum loca erant plura. Vnde etiam hinc non ſequitur non fuiſſe ipſum Samuelem qui hæc dixerit, ſed diabolum in eius ſpecie. Nam & Saül non aliter hoc intellexit quàm de communi loco mortuorum; Nam ſi id intellexiſſet de receptaculo ſanctorum Prophetarum, non parum potuiſſet id eum recreare: Iam verò, teſtante ſcriptura, *Saul cecidit porrectus in terram: extimuerat enim verba Samuelis.* Non quod ipſum Samuelem ſibi loqui non crederet, ſed quia ſeuerè ipſius impietatem increpantem, & infauſtam mortem prædicentem, audiret.

CAPVT XXIX.

v. 5. P*Ercuſſit Saul in millibus ſuis, & Dauid in decem millibus ſuis.* Vide obſcura hæc verba explicata ſuprà c. 18. v. 7.

v. 6. *Vocauit ergo Achis Dauid, & ait ei: Viuit Dominus, quia rectus es tu &c.* Et paulò poſt; *Scio quia bonus es tu in oculis meis, ſicut Angelus Dei.* Obſeruandum quod Achis homo alienigena iurat per nomen Dei Iſraël. Nam vbi dicit, *Viuit Dominus,* eſt nomen Dei tetragrammaton. Et ſimiliter, quòd faciat mentionem Angeli Dei. Et mirum videri poſſet, vnde habuerit harum rerum notitiam? niſi quod omnino veriſimile eſt, eum hæc didiciſſe ex conuerſatione cum Dauide, qui cum eo jam aliquanto tempore habitauerat; & ita habitauerat, vt ſicut teſtatur ipſe Achis, non inuenerit in eo quicquam mali à prima die qua ad eum venerat. Ex quo intelligimus quantum efficaciæ habeat prædicatio veritatis apud infideles, quando conjuncta eſt ſimul innocentia vitæ eorum qui prædicant.

v. 8. *Vt non veniam & pugnem contra inimicos domini mei regis?* *Quæritur* an Dauid licitè potuerit pugnare contra Iſraëlitas? *Reſpondent* quidam quod ſic, quandoquidem tot injurijs à Saüle eſſet affectus. Sed omnino videtur reſpondendum, id Dauidem licitè facere non potuiſſe. Cujus præcipua cauſa ſit, quia bellum ex parte Achis injuſtum erat, quia gerebatur contra populum Dei haud iuſto titulo, ſola ſcilicet cupiditate dominandi. Quicumque autem militat principi, quem ſcit injuſtam habere cauſam, peccat mortaliter. Alia cauſa eſt, quia contra populum ſuũ; cujus jam ipſe à Deo deſignatus erat rex; ſtultiſſimum fuiſſet pugnare cum illo rege, qui illum populum omnino voluiſſet deletum, aut in ſeruitutem redactum. Itaque ſicut capite 27. ſimulabat ſe agere prædas de Iſraëlitis, & reuera agebat de ſubditis; aut fœderatis ipſius Achis, ita & in hoc bello illum facturũ fuiſſe non incredibile eſt. Specioſa autem verba quæ hîc Dauid dat ipſi Achis, vel ad mendacia officioſa referenda ſunt, vel etiam pleraque tanquam in terminis tantùm generalibus, & interrogando prolata, à mendacio excuſari poſſunt.

CAPVT XXX.

v. 7. A*Pplica ad me ephod.* Et mox addit ſcriptura; *Et applicauit Abiathar ephod ad Dauid, & conſuluit Dauid Dominum dicens &c.* Senſus eſt, quòd ſacerdos indutus ephod veſte ſacerdotali, pro Dauide adſtante, conſuluit Dominum. Erat quidem & ephod quoddam lineum quo Dauid ipſe licitè legitur fuiſſe indutus, ludens ante arcam Domini, 2. Reg. 6. itemque puer Samuel ſuprà cap. 2. huius libri; ſed id genus veſtis non abſolute vocatur ephod, ſed tantùm cum additamento, ephod lineum. Atque adeo ephod propriè dictum, ſeu ephod ſummi ſacerdotis, Exodi 28. & 29. vocatur ſuperhumerale; ephod vero lineum, reliquorum ſacerdotum tunica linea. Atque ita ſcilicet, ſicut nunc pueri & miniſtri inferiores adſiſtunt diuinis officijs in habitu quodam non diſſimili ab habitu ſacerdotum, & ſuperiorum miniſtrorum; ita & tunc puer Samuel & Dauid ludens ante arcam, ephod quoque lineo induti fuiſſe leguntur: non autem quod ephod ipſum ſacerdotale Dauid ſibi porrigi voluerit, illudque induiſſe vllo modo credendus ſit.

v. 12. *Non enim comederat panem, neque biberat aquam tribus diebus & tribus noctibus.* At paulò poſt dicit ipſe: *Dereliquit autem me Dominus meus, quia ægrotare cœpi nudiuſtertius.* Vnde non apparet hunc virum totis tribus diebus & noctibus ſine cibo & potu fuiſſe, nam ex quo ægrotare cœperat, tantùm duæ noctes interceſſerant: dies autem hic erat tertius quo ſcriptura teſtatur eum comediſſe & bibiſſe. Videntur ergo hæc dici ea phraſi qua dictum eſt in Euangelio, *Filium hominis futurum in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus,* id eſt, triduo, ſynecdochicè tamen intellecto. Nam primus dies erat quo ægrotare cœpit, in quo vel nihil omnino cibi, vel fortè puſillum aliquid vt ægroto ſubminiſtratum fuit à Domino, priuſquam eum derelinqueret. Secundo die nihil comedit, vti nec tertio die vſque ad id tempus quo Dauid ei dari juſſit quod ederet & biberet. Non igitur tertio die toto ſine cibo fuit. Vide annot. Matth. 12. v. 40.

v. 24. *Æqua pars erit deſcendentis ad prælium, & remanentis ad ſarcinas. Et factum eſt hoc ex die illa conſtitutum, & quaſi lex in Iſraël.* *Quæritur,* quomodo hoc dicatur nunc primum à Dauide conſtitutum, cum etiam antea Abraham obſeruauerit Gen. 14. quando expugnauit quatuor reges? Imo & Moyſes Numer. 31. præceperat poſt victoriam partam de Madianitis, vt præda diuideretur inter bellantes & reliquam multitudinem. Itaque iam tum videtur res illa præcepta & lege ſancita. Sed *reſpondeo,* Abram quidem id obſeruauit, ſed facto ſuo legem non introduxit. Moyſes autem non præſcripſit populo legem perpetuo ſeruandam, ſed pro loco & tempore tantum ita fieri ordinauit. At verò Dauid tandem nunc lege lata perpetuo ita fieri mandat. Si de æquitate huius legis quæratur, non eſt ita lex intelligenda, quaſi bellicoſiores in aciem educantur, imbelliores relinquantur ad ſarcinas: ſed quia vel ſola voluntate ſupremi ducis, vel ſorte hi ad pugnam prodeant, alij cuſtodiendis ſarcinis deputentur, non quod alij alijs ſint bellicoſiores.

CAPVT XXXI.

v. 4. A*Rripuit itaque Saul gladium & irruit ſuper eum.* Seriò & prolixè à quibuſdam agitatur quæſtio, vtrum Saül damnatus ſit an ſaluatus? Nos breuiter aperiemus quid conformius videatur ſcripturæ ſacræ & rationi. Deinde ne hæc inquiſitio curioſa magis quàm fructuoſa videatur, vſum eius indicabimus. Hebræi eum ſaluatum eſſe putant: quia, inquiunt, audita Dei ſententia per Samuelem de ſua & filiorum ſuorum morte ac regni translatione; eam patienter acceptauit, & ad eam implendam cooperatus eſt,

reuertens in castra & pugnans cum Philisthæis. Huic opinioni assentiri videtur etiam Lyranus. Sed argumentum illud friuolum est. Magis enim credendum quod Samueli non bene fidem habuerit, sed sperauerit pugnando se sententiam, quam audierat, euadere posse. Alioqui, si credebat Samueli, debuisset non committere prælium, sed subtrahere se & suos, quia talis prophetia cum conditione intelligi debuisset, sicut intellexit Dauid quando consuluit Dominum de habitatoribus Ceilæ suprà cap. 23. Proinde probabilius apparet eum esse in numero damnatorum. Primo, quia semetipsum interfecit, & in eo peccato mortuus est, imò cum adhuc cum morte luctaretur, jussit sibi mortem accelerari. 2. Reg. 1. Neque excusat eum finis bonus ne ludibrio haberetur ab incircumcisis: Non enim nos peccare debemus vt aliena peccata impediamus; & finis bonitas non potest corrigere opus per se malum. Secundò, quia id satis indicat scriptura 1. Paralip. 10. vbi sic legimus: *Mortuus est ergo Saul propter iniquitates suas* (70. verterunt, *in iniquitatibus*) *eo quod prævaricatus sit mandatum Domini, & insuper Pythonissam consuluerit, nec sperauerit in Domino, propter quod interfecit eum.* Ex quibus verbis apparet quod vsque ad finem in mala voluntate permanserit. Tertiò, quia qualis quis est in vita, talis plerumque est in morte: maximè si mors sit subita & improuisa, qualis ferè est in bello. Atqui Saül jam à multis annis impiè & pertinaciter persecutus erat Dauidem innocentem & optimè de se meritum. Qua in re etiam gessit figuram impiorum, qui in hoc sæculo incessanter persequuntur pios. Igitur non est verisimile quod moriens illum hostilem animum aduersùs Dauidem deposuerit. Addunt nonnulli & hoc, quod legitur 2. Reg. 7. de Salomone; *Misericordiam autem meam non auferam ab eo, sicut abstuli à Saul.* Sed illud tantum loquitur de regno temporali mox ablato à stirpe Saülis, & relicto adhuc in stirpe Salomonis. Qui eum saluatum volunt, adferunt exemplum Raziæ, seipsum quoque interficientis 2. Machab. 14. cujus factum scriptura non tam improbare, quàm probare videtur. Ad quod alij respondent non esse simile. Tum etiam adferunt quæ diximus de Samsone seipsum interficiente. Ita quæstio hæc in vtramque

A partem disputatur. Ex veteribus Chrysostomus homil. de Dauid & Saule tom. 1. quæ incipit. Equidem arbitror, affirmat Saülem luere æterna supplicia. Porrò vsus hujus inquisitionis ac responsionis est. Primò vt discamus quàm periculosum sit in malo statu & extra gratiam Dei vitam ducere, quia vix contigit vt qui malè vixit, bene moriatur. Secundò, vt semper præ oculis habeamus illud: *Qui stat, videat ne cadat.* Nam Saül initio regni valde laudabilis fuit, & à scriptura & ore Samuelis multum commendatus. Sed paulò pòst ab illa rectitudine iustitiæ excidit, occulto quidem, sed iusto Dei iudicio. Tertiò, facit hoc exemplum contra hæreticos hodiernos qui docent iustitiam & charitatem
B semel acceptam amitti non posse.

v. 13. *Et tulerunt ossa eorum, & sepelierunt in nemore Iabes.* Quæri potest de his viris Iabes Galaad, rectène fecerint honorificè Saülem sepeliendo? Nempe, hi qui seipsos interimunt, vt fecerat Saül, indigni sunt omni honore. *Respondeo* viros Iabes Galaad, neque fortè sciuisse, & certè non sollicitos fuisse, quomodo mortuus fuisset Saül. Neque enim acceperant corpus eo loco vbi occisus erat, sed abstulerunt è muro Bethsan, vbi suspensum fuerat. Neque tunc fortè legibus aliquid tale constitutum fuerat in eos, qui seipsos peremissent. Denique noluerunt viri illi judices esse in causa regis sui, sed simpliciter humanitatis officium hoc erga regem suum exhibuerunt, fortè etiam tanto magis quod (vt narratur cap. 1. libri sequentis) Saul proprio vul-
C nere nondum expirasset, sed occisus sit ab Amalecite. Dubitari tamen potest, an non falsò narrauerit Amalecites ille Saulem à se occisum. Nam hoc cap. 31. v. 5. sic legitur; *Arripuit itaque Saul gladium, & irruit super eum. Quod cum vidisset armiger eius, videlicet quod mortuus esset Saul, irruit etiam ipse super gladium suum, &c.*

Et jejunauerunt septem diebus. Beda putat eos jejunasse etiam pro requie defunctorum. Quo argumento videretur Saülis salus non fuisse desperata. Sed sciendum jejunium hoc narrari susceptum non pro solo Saüle, sed etiam pro filijs eius. Cæterùm de hoc sacro ritu exequiarum per septem dies pro defunctis celebrari solito, vide plenius ad cap. 50. & vlt. Genesis, v. 10.

FINIS LIBRI I. REGVM.

ANNOTATIONES

IN LIBRVM II. REGVM.

CAPVT PRIMVM.

v. 10. S*Tansque super eum occidi illum.* Verba sunt eius, qui ad petitionem Saülis ipsum se occidisse nuntiabat Dauidi. Quidam existimant eum qui refert mentitum fuisse, eo quod capite vltimo libri præcedentis, scriptura dicat: *Arripuit itaque Saul gladium, & irruit super eum. Quod cum vidisset armiger eius, videlicet quod mortuus esset Saul, irruit etiam ipse super gladium suum, & mortuus est cum eo.* Ad hoc alij respondent, quod armiger vidit Saülem mortuum, quia prorsus instar mortui conciderat, eumque armiger mortuum existimabat. Sed parum refert, confinxerit ista adolescens, an verè ita acciderint, vt narrat. Multi putant veram esse narrationem, quod nullo modo composita videatur oratio, ad adulationem, fauoremque Dauidis captandum, ob interfectum eius inimicum. Sed possunt
D homines vafri sic dissimulanter agere; & tamen reuera aliud mente venari. Res in vtramque partem videtur posse disputari.

v. 18. *Et præcepit vt docerent filios Iuda arcum, sicut scriptum est in libro justorum.* Filij Israël præcipuè superati fuerant à Philisthæis, arte sagittandi. Ita enim legimus vltimo capite libri præcedentis; *Et consecuti sunt eum viri sagittarij, & vulneratus est vehementer à sagittarijs, &c.* Vult igitur David filios Israël eandem bellandi artem discere, ne in posterum hoc modo ab hostibus superentur. Per arcum ergo intelligit sagittandi artem, quæ eo tempore præcipua erat ars bellandi, & vnica ratio pugnandi eminus. Porrò quod additur (*sicut scriptum est in libro justorum*) quidam intelligunt libros Samuelis, id est, primum & secundum Regum, quod in ijs vita quorundam justorum scribatur, vt Samuelis, Dauidis, & aliorum. Sed id verisimile non est, quia absurdum est vt liber

aliquis citet seipsum. Quidam librum Genesis intelligunt, & referunt ad benedictionem Iacob super filio suo Iuda, quæ ita habet Genes. 49. *Iuda te laudabunt fratres tui, manus tua in ceruicibus inimicorum tuorum, adorabunt te filij patris tui &c.* Sed ibi non fit mentio arcus, vel artis sagittandi. Verisimile omnino est, esse librum quendam, qui intercidit per deuastationem hostium, sicut interciderunt multi alij; vt liber bellorum Domini, cuius fit mentio in libro Numerorum cap. 21. v. 14. Item libri Nathan & Abiæ; & libri Salomonis de naturis rerum, &c.

v. 21. *Quia ibi abjectus est clypeus fortium, clypeus Saul, quasi non esset vnctus oleo.* Isidorus Clarius refert illud *(vnctus oleo)* ad *clypeum*, dicens olim moris fuisse, vt prælium ingressuri clypeum oleo perungerent, quo sic facilius velut à lubrico tela repellerentur. Sed longè conuenientius de ipso Saüle intelligitur, quem deplorat Dauid sic interijsse, quasi esset vnus de promiscua & ignobili plebe; cum tamen fuerit vnctus Domini, id est, rex, & solemniter à Samuele oleo in regem vnctus. Et ideo scilicet, cum pluraliter dixisset *(fortium)* singulariter & speciatim de Saül subjunxit; *(quasi non esset vnctus oleo)* vt dignitas vnctionis intelligeretur.

CAPVT II.

v. 4. **V***Eneruntque viri Iuda, & vnxerunt ibi Dauid, vt regnaret super domum Iuda.* Sic & infrà cap. 5. dicuntur seniores Israël vnxisse Dauid in regem super vniuersum Israël. Verisimile est vtramque vnctionem factam fuisse per Abiathar summum sacerdotem. Neque per has vnctiones, quicquam derogatum est primæ vnctioni per Samuelem factæ 1. Reg. 16. tanquam insufficienti, neque iterata est consecratio. Nam tres istæ vnctiones ad diuersa factæ sunt. Prima erat velut declaratio voluntatis & electionis diuinæ; vt Dauid suo tempore rex fieret. Itaque per eam accipiebat quidem jus ad regnum, sed nondum vsum aut exercitium sui juris. Secunda verò & tertia, quia fiebant consensu & authoritate populi, tradebant, seu dabant ei subditi (vt jurisperiti loquuntur) jus in regno: erant enim ceremoniæ inaugurationis in regem, prius Iuda deinde Israëlis. Et omnino videtur Saül quoque bis vnctus, hoc enim indicare videntur illa verba 1. Reg. 11. vbi innouatum est eius regnum in Galgala: *Et fecerunt Saul regem coram Domino*, nempe clausura illa *(coram Domino)* satis significat hoc in tabernaculo Domini factum, & adhibitis certis ceremonijs.

v. 10. *Quadraginta annorum erat Isboseth filius Saul, cum regnare cepisset, & duobus annis regnauit; sola autem domus Iuda sequebatur Dauid. Quæritur* quomodo intelligendum sit, quod hic dicitur, Isboseth regnasse duobus annis, quasi non pluribus regnarit, cum à morte Saül vsque ad regnum Dauidis super vniuersum Israëlem intercesserint anni septem cum dimidio; quod idem videtur fuisse tempus regni Isboseth super Israël? An quod hîc dicitur de duobus annis, non excludat annos sequentes, sed significet Isboseth jam duobus annis regnasse, cum contingerent ea, quæ in historica narratione subijciuntur, videlicet prælium, & contentio illa vehementior inter domum Dauid & domum Saül? Nec improbabilis est ista expositio; quomodo etiam nonnulli exponunt illud 1. Reg. 13. *Filius vnius anni erat Saul, cum regnare cœpisset, & duobus annis regnauit in Israël.* Vide ad illum locum.

v. 14. *Surgant pueri & ludant coram nobis.* Pueri vocantur ministri regum Dauid & Isboseth; Intelligitur autem ludus militaris, id est, pugna, eo schemate, seu modo loquendi, quo res odiosa & horrida, blandiore verbo mitigatur. Sic quod Gen. 21. dicitur Ismaël lusisse cum Isaac, Apostolus ad Galat. 4. interpretatur eum

A persecutum fuisse Isaac. Sic & alibi: *Veni, videamus nos*, pro, experiamur pugnando inuicem vires.

CAPVT III.

v. 3. **P***Orrò tertius Absalon filius Maacha, filiæ Tomnai Regis Gessur.* Duxit hanc filiam hominis gentilis Dauid, vt par est credere, eo modo quo licuit, scilicet conuersam ad veri Dei cultum, siue eam ceperit in bello, & adhibita obseruatione, quæ præscribitur Deuter. 21. eam duxerit vxorem, siue etiam pacis tempore, æquè consentientem in religionem populi Dei, quomodo Booz accepit Ruth Moabitidem. Certè legimus 1. Reg. 27. Dauidem, priusquam euectus esset ad regnum, egisse prædas de Gessur, quo tempore fieri
B potuit, vt inde filiam quoque regis captiuam duceret, regemque hujusce conjugij occasione posteà amicum habuerit. Constat quoque ad regem Gessur, vt ad amicum, &, vt apparet, auum suum maternum, Absalonem, perpetrata cæde fratris, fugisse.

v. 8. *Nunquid caput canis ego sum aduersum Iuda hodie. — & tu requisisti in me, quod argueres pro muliere hodie? (Aduersum)* sumitur pro *(coram.)* Sicut & ibi, *& manibus meis nocte contra eum, & non sum deceptus*, Græcè ἐνώπιον. Et sensus est. Nunquid apud Iudam, & eos qui sequuntur partes Dauidis, sum ego adeò contemptus, & nullo in pretio habitus, vt non verearis, ne ad Dauid transferam vniuersum regnum Israël? Sicut enim canis per se est animal contemptum, ita imprimis caput eius à corpore resectum est con-
C temptibilissimum. Apud septuaginta non legitur illud *(aduersum Iuda)* hoc loco.

v. 9. *Hæc faciat Deus Abner & hæc addat ei, nisi quomodo jurauit Dominus Dauid, sic faciam cum eo; vt transferatur regnum de domo Saul.* Satis intellexit Abner Deum solere adimplere promissa sua per voluntates & actus humanos, nec quia Deus promiserit aut jurauerit aliquid se facturum, ideo cessare debere curam & sollicitudinem & conatum humanum, etiamsi homini constiterit de promissione Dei: quia cum omnia Deo seruiant, & ipse sit author omnium, & motor vniuersalis, nihilque sit quod extra prouidentiæ eius limites excurrat, sic ordinauit, vt etiam per humanum studium & industriam ea quæ ab æterno fieri decreuit, impleantur; &, vt magis propriè loquar, ipsum stu-
D dium & industriam, & cæteros actus humanæ voluntatis ordinauit ad fines à se decretos, tam potens in medijs efficiendis ac dirigendis, quàm sapiens in finibus constituendis ac præfigendis. Vide annot. Act. 27. v. 22. Genes. 32. v. 9. & 1. Reg. 7. v. 1.

v. 28. *Quod cum audisset Dauid, rem jam gestam, ait; Mundus ego sum, & regnum meum apud Dominum à sanguine Abner filij Ner. Quæritur* quare tanto studio conetur Dauid se purgare ab interfectione Abner? & non potius Ioab eius interfectorem punierit? *Respondeo* ad primum, ideo se Dauid tam studiosè apud populum de hac cæde excusat, quia alioqui populus facilè suspicari potuisset, id factum fuisse iussu, vel consensu Dauidis, eo quod Abner apud Isboseth esset primæ authoritatis, & proinde eo mortuo, faciliùs
E totum regnum Israël ab Isboseth ad Dauidem posset transferri. Hanc suspicionem omnino debuit Dauid à se remouere, tum sua causa, quia vnusquisque præcipitur habere curam de bono nomine: tum causa totius regni, quia si apud populum mansisset suspectus de tam horrenda cæde, meritò vniuersus populus refugisset eius dominium, & regem recusasset totumque regnum eius instabile atque infirmum fuisset propter alienationem animorum ab ipso rege.

Quare autem Dauid hoc tantum scelus Ioab non punierit supplicio capitis, maximè cum lex præcipiat, quod non sit permittendus viuere, qui volens innoxium

innoxium sanguinem fuderit? *Respondet* ipse Dauid, A dicens sub finem huius capitis de Abner occiso: *Num ignoratis quoniam princeps, & maximus cecidit hodie in Israël? Ego autem adhuc delicatus & vnctus Rex. Porrò viri isti filij Saruiæ duri mihi sunt*, q. d. Ego adhuc tenellus sum & recens in regno, & regnum nondum satis firmatum est, & stabilitum, ac proinde nondum possum, sicut optarem, animaduertere in istum Ioab, eiusque complices huius cædis authores. Nam erant hi principes militiæ Dauid; qui sic facilè potuissent totum exercitum ab eo abducere. At *obiicies*. Dicitur Eccl. 7. *Noli velle fieri iudex, nisi valeas virtute perrumpere iniquitates. Respondeo.* Quando quis voluntate assumit principatum, debet hoc considerare, vt sit satis potens contra malos; Dauid autem à Deo specialiter vocatus ad regnum, paulatim, secundum quod res, & tempus permittebant, regnum suum stabiliuit. Vnde & hoc ipsum quoque factum Ioab tandem puniuit, per filium suum Salomonem: data ei hac de re, antequam moreretur, certa instructione. Discimus autem ex hoc loco Principes Catholicos aliquando rectè dissimulare quædam, tolerare, & differre, vt opportuno tempore puniant; nempe quando alioqui metuendum esset magnum incommodum reipublicæ; vt in puniendis exactè hæreticis, & similibus.

CAPVT IV.

v. 6 **I***Ngressi sunt autem domum latenter, assumentes spicas tritici.* Quod dicitur (*assumentes spicas tritici.*) diuersimodè exponitur. Vno modo, vt sensus sit, eos specie honoris ingressos fuisse aulam regis, tanquam volentes ei loco muneris offerre primitias de spicis tritici. Alij hoc modo vertunt ex Hebræo: *Ingressi sunt in medium domus, habitu mercatorum tritici.* Alij rursum eos ingressos interpretantur cum mercatoribus tritici; vt hac ratione facilius fallerent, & facinus, quod moliebantur, diutius lateret. Sed verisimilior, magisque textui congruens expositio media: nempe, quod ingressi sint in penitiorem vsque partem domus, habitu & specie mercatorum tritici.

v. 8. *Ecce caput Isboseth, filij Saul inimici tui.* Illud (*inimici tui*) ad Saül referendum est, non ad Isboseth. Sequitur enim (*qui quærebat animam tuam.*) Quod de Isboseth non legitur; de Saul autem constat. Confirmatur etiam hæc expositio, ex eo quod sequitur v. 11. *Interfecerunt virum innoxium in domo sua.* Vbi Hebræa & septuaginta habent *virum iustum*, quomodo & Hieron. hunc locum allegat lib. 1. contra Pelag. capite vlt. hæc addens: *Certè Isboseth iustus non erat, & tamen in eo iustus appellatur, quod absque noxa interfectus est.* Sic ille. Certè Isboseth innoxius erat quantum ad hoc vt ab illis tali modo occideretur. Præterea innoxius, quia bona fide regnum possidebat. Neque enim per tyrannidem illud occupauerat, quia tenebat illud iure successionis, accedente etiam populi consensu, vt patet cap. 2. Et quamuis vulgò vtcumque constaret Dauidem à Samuele vnctum fuisse in regem; non tamen sciebatur quando regnum illud auspicari deberet; nondum enim erat à populo electus super totum Israël. Atque ita non tantum apparenti, sed etiam iusto titulo Isboseth obtinebat illam regni partem quæ Dauidem nondum receperat, sicut anteà Saül totum regnum, etiam post vnctionem Dauid. Vide etiam annot. lib. 1. Reg. cap. 16. v. 13.

v. 12. *Præcepit itaque Dauid pueris suis, & interfecerunt eos.* Per hoc quod Dauid hos fratres qui facinus hoc videbantur in gratiam ipsius admisisse, statim sine mora iussit interfici; exemplum datur omnibus principibus & præfectis, vt malefactoribus & adulatoribus huiusmodi minimè parcant, etiamsi scelus ab illis perpetratum, cedere videatur in principis aut reipublicæ vtilitatem.

CAPVT V.

v. 4. **F***ilius triginta annorum erat Dauid cum regnare cœpisset, & quadraginta annis regnauit. In Hebron regnauit super Iudam septem annis, & sex mensibus; in Ierusalem autem regnauit triginta tribus annis super omnem Israël & Iudam.* Lib. 3. Reg. cap. 2. & 1. Paral. 29. subticentur hi sex menses, quibus supra septem annos in Hebron regnasse dicitur, sicut etiam hoc ipso loco nulla est eorum mensium ratio, quando simul dicitur regnasse annis quadraginta. Rationem aliqui quærunt, simulque nonnulla fabulosa attexunt. Verùm facilis, & obuia responsio est, minoris temporis numerum, vbi commemoratur simul numerus maB ior, sæpè solere prætermitti, tum in sacra, tum in profana historia. Velut cum refert scriptor quot annis quis regnauerit, non addit quot præterea mensibus aut diebus: sicut & cum refert, quot pugnatores educti in prælium, aut quot cæsi; plerùmque dicit quot millia, non addendo quot centeni: aut si narrat quot centeni, non addit quot insuper deni aut singuli. Et obseruandum est hoc per vniuersam scripturam.

v. 6. *Dictumque est Dauid ab eis* (scilicet qui erant in arce Sion.) *Non ingredieris huc nisi abstuleris cæcos & claudos; dicentes, Non ingredietur Dauid huc.* Omissis Hebræorum expositionibus, quorum alij per cæcos & claudos intelligunt imagines Isaac & Iacob, vt quod Isaaco caligauerint oculi, Iacob autem claudicarit ex lucta cum angelo; Alij rursum, quod ad murum suspensa fuerint idola Iebusæorum, quæ ab Israëlitis vocata sint cæci & claudi, iuxta illud de C idolis gentium, *Oculos habent & non videbunt, pedes habent, & non ambulabunt.* Omissis, inquam, istis expositionibus, probabiliorum *vna est*, quod per cæcos & claudos intelligantur ipsi Iebusæi, quos Dauid contemnebat tanquam cæcos & claudos, id est, infirmos, & qui facilè expugnari possent. *Alia* quod Iebusæi fidentes viribus suis & firmitati arcis, in propugnaculis collocauerint quosdam cæcos, & claudos, idque in contemptum exercitus Dauid, vt sit ironia, quasi dicant Iebusæi ad Dauid: Age, tam munita est arx ista, vt possit defendi, vel à solis cæcis & claudis; proinde ne operam perdas, quod putes, aut speres eam à tuo exercitu expugnari posse. Pro expositionibus tamen Hebræorum, maximè pro posteriori de idolis, adfertur quod subditur: *Id-* D *circo dicitur in prouerbio: Cæcus & claudus non intrabunt in templum*; quia inprimis idola vetita erant inferri in templum. Verum sciendum est in Hebræo, pro (*templum*) esse (*domum.*) Sic Vatablus, qui dicit proinde sensum prouerbij esse: quod posteà non fuerit permissum, vt arcem Sion, in qua erat domus Dauid, ingrederentur vnquam cæci & claudi, in memoriam opprobrij Dauidi à Iebusæis facti.

v. 8. *Cepit autem Dauid arcem Sion, hæc est ciuitas Dauid*, & paulò post: *Habitauit autem Dauid in arce, & vocauit eam ciuitatem Dauid.* Igitur ciuitas Dauid non erat Ierosolyma, neque ciuitas à Ierosolyma distans, sed arx adhærens & coniuncta ciuitati Ierusalem, & sita in monte Sion, vnde & arx Sion E vocata est, eratque regia Dauidis, sed propter amplitudinem etiam ciuitatis nomen accepit. Hanc tempore Machabæorum restaurauit & præsidium imposuit Antiochus Illustris, vt est 1. Machab. 1. atque ex ea ciuitatem Ierosolymam vehementer afflixit, donec Iudas Machabæus aliam aduersùs eam munitionem in eodem monte extruxit 1. Machab. 4. Sed cum hanc rursus Antiochus Eupator diruisset capite 6. Ionathas denique arcem à ciuitate muro alto interposito separasse legitur capite 12. Ac denique eandem occupauit Simon, eiectis inde alienigenis cap. 13.

CAPVT VI.

v.7. **I** *Ratusque est indignatione Dominus contra Ozam, & percussit eum super temeritate.* Hebræa habent (*super errore*) Pagninus (*propter temeritatem.*) Hieron. lib. 1. contra Pelag. (*pro ignorantia.*) Credo secundum septuaginta, tametsi in multis exemplaribus Græcis huius loco nihil legatur. Quod autem fuerit peccatum Ozæ, occasio erit plenius explicandi 1. Paralip. 13. & 15. Vide etiam Num. 7. Existimabant fortè Leuitæ, se benè & religiosè facere, quod arcam plaustro impositam trahi à bobus sinerent, idcircò scilicet, quia à Philisthæis magno miraculo, & quasi Deo approbante, id factum fuisset 1. Regum 6. sed erat illa cacozelia, seu inordinatus zelus. Debebant enim facere, id quod sibi lege diuina Numer. 7. fuerat præceptum. Vide dictis locis plenius.

v. 20. *Quàm gloriosus fuit hodie Rex Israel, discooperiens se ante ancillas seruorum suorum, & nudatus est quasi nudetur vnus de scurris.* Irridet Michol Dauidem; q. d. minimè gloriosum est, sed planè indecorum, vt Rex coram tota plebe ita se denudet. Sed non est putandum, quod rex omninò nudus, ac vestibus spoliatus coram multitudine apparuerit: Id enim reuera indecorum fuisset, & in honorem Dei fieri non debuisset. Sed dicitur se rex discooperuisse, & denudasse, quia ex humilitate ad Dei honorem spoliauerat se regio ornatu, & induerat ephod lineum; quale gestabant Leuitæ, velut si quis nunc rex aut princeps ex deuotione in magna aliqua solemnitate indueret lineum, quod vocamus, superpelliceum, quo vtuntur ecclesiastici. Id enim non est illicitum etiam laicis. Nam & pueri in choro ea veste vtuntur. Et hoc quidem iudicio hominum carnalium ad vilitatem pertinet, reuera autem gloriosum est. Vnde & Dauid respondit; *Ludam & vilior fiam plusquam factus sum*, videlicet in oculis hominum; & cum ancillis gloriosior apparebo, quia talis humilitas reuera gloriosum facit in conspectu Dei. Vide plura 1. Paralip. 15. & 2. Paralip. 26.

v. 23. *Igitur Michol filiæ Saul non est natus filius, &c.* Vtique in pœnam irrisionis præcedentis. Iustum enim erat, vt quæ regem Israël proteruè & iniustè irriserat, filium non gigneret qui rex Israël fieri posset.

Dices, hæc pœna ad ipsum etiam Dauidem pertigit: Nam sterilitas vxoris damnum viri est. *Respondeo*, sterilitatem Michol, Dauidi qui ex aliis vxoribus filios satis multos suscitauit, in bonum cessisse. Nam si ex Michol natus fuisset ei filius, aut is successisset in regnum, atque ita visa fuisset continuatio regni Saül, patris Michol, atque ea res obscurasset gloriam Dauidis & promissiones ei factas: aut successori bellum pro regno intulisset, allegans duplicem titulum regni, patris & aui.

CAPVT VII.

v.2. **V** *Idésne quod ego habitem in domo cedrina, & arca Dei posita est in medio pellium?* Intelligendum relinquit se in corde versare cogitationem de domo ædificanda Domino: quæ quidem cogitatio non ideo non fuit ex Deo, quia Deus noluit vt eam expleret, sicut argumentatur Cassianus. Nam legimus Deum præcepisse Abrahæ vt immolaret filium: quod tamen, quando id perficere & implere vellet, à Deo prohibitus est. Deus enim Dominus est actionum nostrarum, vt idem modo præcipiat, modò prohibeat, sicut res à se creatas destruit quando vult. Sciendum quoque quod Dauid volens ædificare & non ædificans quia prohibitus, plus meruit à Deo, quàm Salomon volens & ædificans, quia voluntas Dauidis fuit multo intensior, licet ab effectu prohibita. Quod liquet ex magno desiderio, quo cupiebat ædifi-

A care domum Domino. Vnde & postea fecit totum quod potuit, præparans filio omnia ad ædificandum necessaria. Vnde & de eo dicitur Psal. 131. *Memento Domine Dauid——sicut iurauit Domino, votum vouit ——Si introiero, &c.*

v. 3. *Dixitque Nathan ad regem: Omne quod est in corde tuo, vade, fac, quia Dominus tecum est.* Gregor. homil. 1. in Ezechielem dicit, Nathan prophetam ex magno vsu prophetandi suspicatum fuisse, quod hæc etiam prophetico spiritu diceret, cum tamen ea ex suo spiritu proferret, atque adeò ipsum postea à spiritu diuino correctum ea retractasse. Et idem sentit D. Thomas 2. 2. quæst. 171. articul. 5. Gregorij authoritatem secutus. Sed fortasse rectius dixerimus, Nathan à Dauide consultum, ex tempore respondisse, non vt
B prophetam, sed vt virum prudentem, ac Dei amicum, id quod pietas & prudentia suadebant esse respondendum. Quis enim vir pius ac prudens non probaret tale propositum regis de ædificando templo, in quo Deus coleretur? Et ideo quoque Nathan fortè pro responso non consuluit Dominum, quod putaret in re tam aperta non opus esse consultatione.

v.14. *Ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, &c.* Et v.15. *Misericordiam autem meam non auferam ab eo, sicut abstuli à Saul, quem amoui à facie mea.* Sicut ex his verbis conuinci non potest Saulem esse damnatum, vt ostendimus 1. Reg. 31. ita nec concludi valet Salomonem finaliter salutem esse consecutum. Nam nihil aliud his verbis significatur, quàm regnum tem-
C porale non esse ab eo auferendum; sicut ablatum fuit à Saul, eiusque posteris. Mansit enim regnum Iuda penes posteritatem Salomonis multo tempore, videlicet vsque ad captiuitatem Babylonis; ac deinceps sub titulo principatus, vsque ad Herodem, in eo consilio supremo Iudæorum, quod vocabatur Sanedrim; ac demum in Christo ex progenie Dauid & Salomonis, spirituale regnum pro terreno successit. Et sanè Dauid commemorans hanc promissionem à Deo sibi factam 1. Paralip. 28. manifestè eam in filio Salomone intelligit, ac nominatim istud: *Ipse erit mihi in filium, & ego ero ei in patrem. Et firmabo regnum eius vsque in æternum, si perseuerauerit facere præcepta mea, &c.* Pertinet ergo hic locus secundum literam ad Salomonem; sed sensu mystico, atque longè
D sublimiori, nobisque ex scriptura sacra testatissimo, pertinet etiam ad Christum, vt patet Hebr. 1. & aliunde. Vide ibi nostrum comment. atque etiam annot. 1. Paralip. 28.

CAPVT VIII.

v. 2. **E** *T percussit Moab; & mensus est eos funiculo, coæquans terræ: mensus est autem duos funiculos, vnum ad occidendum, & vnum ad viuificandum.* Sensus est. Subjugauit Dauid Moabitas, & mensurauit eos fune coæquans terræ, id est, penitus subjectos, & velut in terram prostratos recensuit, & in numerato omnes habuit; perinde ac si funiculo omnes mensurasset, quomodo olim agri fune ad exactum mensurari so-
E lebant. Atque ita mensuratos, seu numeratos interfecit quos voluit, & quos voluit viuos seruauit. Sicut & nunc fit, quando hostes aliqui pene superati recipiuntur in deditionem ad placitum victoris. Atque hoc scilicet est quod dicitur; *Mensus est autem duos funiculos, vnum ad occidendum, & vnum ad viuificandum.* Secundum quam lectionem sensus est, quod omnes victos in duas partes diuiserit, vnam occidens, & alteram viuam reseruans. Secundum Hebræa, omisso illo priori (*vnum*) sic legitur: *Mensus est autem duos funiculos ad occidendum, & vnum ad viuificandum.* Et tunc sensus esset diuisos eos fuisse per tres funiculos, seu portiones, quarum duas occiderit, & vnam tantum in vita seruarit. Causam autem huius tam seueræ animad-

nersionis in Moabitas, referunt Hebræi; quod Rex Moab Dauidis cognatos, quos apud eum Dauid reliquerat, 1. Reg. 22. interfecisset post Dauidis discessum.

v.3 *Et percussit Dauid Adar-ezer.——Et captis Dauid ex parte eius mille septingentis equitibus, & viginti millibus peditum, &c.* *Quæri* potest, quomodo consentiat hic locus cum illo qui est 1. Paralip. 18. vbi dicitur Dauid cepisse ex parte Adar-ezer mille quadrigas & septem millia equitum, ac præterea viginti millia virorum peditum? *Respondeo* minorem numerum non repugnare majori, quando minor numerus non exprimitur cum exclusione numeri majoris. Si *quæras*, cur major numerus ad laudem victoris etiam hoc loco expressus non sit? *forsè* quia illi qui hic narrantur victi, ipsius regis Adar-ezer proprij milites fuerunt; reliqui exteri, subsidiarij. Vide etiam aliam solutionem in simili difficultate 1. Paralip. 19. v.18.

v. 13. *Fecit quoque sibi Dauid nomen, cum reuerteretur capta Syria*, id est, comparauit sibi famam. Potest etiam intelligi erexit sibi titulum triumphalem. Neque id tribuendum est inani gloriæ, aut ambitioni Dauidis: quia sic erat Regum consuetudo, vt insignis alicuius victoriæ memoriam relinquerent. Quæ res etiam faciebat ad animandum populum & viros bellatores, ad fortiter pugnandum.

v. 14. *Et posuit in Idumæa custodes, statuitque præsidium; & facta est vniuersa Idumæa seruiens Dauid.* Hic impletum est oraculum, Major seruiet minori, Gen. 25. Vide eius loci annot.

v. 17. *Et Sadoc filius Achitob, & Achimelech filius Abiathar erant sacerdotes.* *Quæritur*, An tempore Dauidis duo fuerint summi sacerdotes? Id enim ex hoc loco, & ex 1. Paralipomenon 18. vbi eadem verba repetuntur, quidam opinantur. Sed *dicendum* videtur, vnicum fuisse summum sacerdotem, functione officij, seu possessione eius dignitatis; scilicet Abiathar, qui & putatur dictus Achimelech (de quo mox plenius) qui erat ex posteris Heli: Sadoc tamen etiam fuisse summum sacerdotem, atque adeo primo loco nominari; quia ad ipsum ius sacerdotij etiam magis, quàm ad Abiathar spectabat, vtpote Abiathar per Heli ex Ithamar filio minore natu Aaronis, oriundus erat; Sadoc verò ex Eleazaro majore natu filio eiusdem Aaronis per Phinees, cujus semini quoque promissum erat sacerdotium summum vsque in æternum Numer. vigesimo quinto. Quare ad implendam eam promissionem, transferendum rursus erat suo tempore sacerdotium de stirpe Heli (quod & Dominus illi comminatus fuerat, primi Regum capite secundo) ad stirpem Phinees. Quod quidem Dauid facere cœpit, eatenus, vt quodammodo pares honore, ac dignitate haberentur Abiathar & Sadoc, altero quidem dignitatem exercente, quia eam bona fide à patre suo acceperat; altero verò, id est, Sadoc, potiores partes iuris ad eandem dignitatem habente, cum expectatione eiusdem sibi per opportunitatem restituendæ: quod postea tertij Regum capite secundo per Salomonem factum est. Sanè tempore Dauidis Abiathar, & non alius, legitur habuisse ephod, & tanquam summus sacerdos consuluisse Dominum primi Regum capite vigesimo tertio. An autem iste Abiathar eo loco, & Achimelech hoc loco, vnus atque idem homo sint, obscurum est. Id constat postea adhuc Abiathar summum sacerdotem nominari; nempe tertij Regum capite primo & secundo. Ac rursum illud certum est, ante Abiathar (de quo primi Regum capite vigesimo tertio) patrem eius paulò antè, (nempe capite vigesimo primo) vocari Achimelech, nempe illum, qui dedit Dauidi panes propositionis. Ac nihilominus Marci secundo dicit Christus, *quomodo introiuit (Dauid) in domum Dei sub Abiathar principe sacerdotum; & panes propositionis manducauit.*

v. 18. *Filij autem Dauid sacerdotes erant.* Eos non dici propriè sacerdotes etiam hic ipse locus indicat: Nam immediatè præcedit. *Et Sadoc & Achimelech erant sacerdotes.* Et deinde subjecta quadam aduersatiua, & hæc quoque per aduersatiuam subjiciuntur. Adde quod ex scriptura certum est, post promulgatam legem Moysi, nullos habitos esse sacerdotes, scilicet ad offerendum sacrificia in lege præscripta, nisi qui essent ex posteris Aaron. Dicuntur itaque filij Dauid hic sacerdotes, id est, principes & primarij in omnibus totius aulæ regiæ. Hunc sensum confirmat, quod 1 Paralip. 18. vbi hæc eadem narrantur sic legitur: *Sadoc autem filius Achitob, & Abimelec filius Abiathar sacerdotes: & Susa scriba. Banaias quoque filius Ioiada super legiones Cerethi & Phelethi: porrò filij Dauid, primi ad manum regis.* Ecce quod hic dicitur: *Filij autem Dauid sacerdotes erant*, ibi in Paralipom. dicitur; *Porrò filij Dauid, primi ad manum regis.* Vnde etiam hoc loco vbi nos habemus (*sacerdotes*) septuaginta habent, αὐλάρχαι, id est, aulæ principes. Hieronym. quoque in 61. Isaiæ, ad illud, *Vos autem sacerdotes Domini, &c.* per sacerdotes intelligit viros principes.

CAPVT IX.

v.3. **E**T *ait Rex: Nunquid superest aliquis de domo Saul, vt faciam cum eo misericordiam Dei?* Nota quod dicit Hebræa phrasi (*misericordiam Dei*) scilicet insignem & memorabilem misericordiam. Hebræi enim hac adjectiune eximium aliquid significant. Atque ita intelligendum est quod scriptura sæpè dicit, cedros Dei, montes Dei, &c.

v. 8. *Qui* (scilicet Miphiboseth) *adorans dixit, Quis ego sum seruus tuus, quoniam respexisti super canem mortuum similem mei?* Prouerbium canis apud Iudæos eo tempore frequens fuisse, patet ex eo quod cap. 3. Abner quoque dixit ad Isboseth, *Nunquid caput canis ego sum aduersum Iuda hodie?* Significatur autem res contemptibilis. Sicut enim canis semper exiguo in pretio est, ita mortuus ab omnibus projicitur & contemnitur, imò horrori est. Sic ergo Miphiboseth se comparat hic cani mortuo, sicut & ibi Abner capiti canis, scilicet resecto.

CAPVT X.

v. 4. **T***Vlit itaque Hanon seruos Dauid, rasitque dimidiam partem barbæ eorum, & præcidit vestes eorum medias vsque ad nates.* Quod posteriori loco narratur, fœda inprimis eo tempore erat ignominia. Nam viri non vtebantur tunc fœmoralibus, vt hodie. Quo pertinet illud præceptum Exodi capite vigesimo; *Non ascendas per gradus ad altare meum ne reueletur turpitudo tua.* Occasione verò quod propter dimidiam partem barbæ rasam iussi sunt in Iericho manere, donec barbæ iterum crescerent, *quæritur*, cur non potius eadem opera mox integram barbam abraserint? Ad quod *respondetur*, quòd æquè ignominiosum fuisset eo tempore integra barba rasa comparere in publico, atque cum dimidio barbæ. Nam diuersarum regionum & temporum diuersæ sunt in his consuetudines, & id indecorum reputatur quod est contra morem receptum.

Objiciunt quidam hunc locum contra sacerdotes radentes barbam; sed ineptè. Nam diuersarum regionum & temporum, diuersæ, vt diximus, sunt consuetudines. Sic etiam multi Romanorum Imperatorum, vt ex eorum numismatibus constat, barbas posuerunt, imò omnino raserunt: & tempore abauorum nostrorum, etiam in Belgio principes viri hanc consuetudinem radendi barbam seruabant: vt patet ex imaginibus multorum.

Vnde autem originem habeat, quod sacerdotes peculiariter adhuc barbam raserint, cum laïci eam nutrirent, non satis constat. Nam imagines SS. Petri & Pauli, & aliorum Apostolorum, eos barbatos exhibent, & etiam hodie Italia & Hispania barbatos habet Episcopos & sacerdotes. Producere quidam conantur Canonem Concilij Carthaginens. sed potius ille habet contrarium; sic enim ibi secundum veram lectionem ex antiquis codicibus, vt volunt, restitutam legitur: Clericus nec comam nutriat, nec barbam radat. Nec tamen propterea prohibitum nunc censeri debet, sacerdotes, vel religiosos barbam radere. Nam canon ille solùm obligabat eo tempore, quando comam nutrire, & barbam radere, erat hominum mollium & effœminatorum, qui per hoc volebant fœminis placere, tanquam illis similes. Quod autem sacerdotes Belgij, Germaniæ, Angliæ, & magna pars Galliæ vsque ad nostra tempora barbas raserint, in causa esse videtur, quòd morem multis annis iis in regionibus etiam à laïcis seruatum, ipsi facile mutare noluerunt, tum ne barba quidquam incommodi in tremendo altaris sacrificio peragendo adferret. Videatur Concil. Carthag. 4. can. 44. Et Bellarminus de Monachis cap. 40. & Baronius tomo 5. anno Christi 398. Additio hæc est B. P. Cens.

v. 6. *Videntes autem filij Ammon quod iniuriam fecissent David.* Quomodo Dauid seipsum & iniutiam sibi illatam tam grauiter vltus fuit, sicut postea scribitur hoc capite, cum ipse dicat Psal. 7. *Si reddidi retribuentibus mihi mala, &c.* Et Dominus præcipiat per Moysen Deut. 22. *Mihi vindictam, & ego retribuam?* *Respondeo.* Dauid negat se persecutum fuisse priuatas iniurias, velut quando à Saüle persecutionem sustinuit. Cæterùm iniurias publicas, quæ in Regnum vel in Regem vt publicam personam committebantur, qualis fuit ista, vlcisci debuit. Violauerant enim Ammonitæ ius gentium, in legatis regni Iudaici, missis à Dauide. Adde quod Dauid non legatur illis intulisse bellum, nisi prius bello lacessitus. Ammonitæ enim sibi malè conscij priùs collegerunt exercitum contra Dauidem, quàm à Dauide impeterentur, vt docent sequentia. Illud verò: *Mihi vindictam*; Deus implet non tantùm immediatè per se, vel per Angelos suos, sed etiam per homines suæ iustitiæ ministros, qualis erat Dauid, quales omnes principes terræ.

CAPVT XI.

v. 2. *ACcidit vt surgeret David de strato suo post meridiem, & deambularet in solario domus regiæ, viditque mulierem se lauantem, &c.* Non temere est, quòd scriptura nobis tam exactè & accuratè, etiam adiectis minutis quibusdam circumstantiis, ante oculos ponat geminum peccatum Dauidis: adulterium & homicidium; vel homicidia potiùs. Et primo notanda scripturæ consuetudo, quæ sanctorum gesta commemorans, non ea solùm ponit ex quibus laudari possent, sed nec ea silentio præterit quæ ad illorum vituperationem pertinent. Quæ in re præter simplicitatem ac sinceritatem historicam, etiam aliud nos docet, de quo ita Gregorius. Ad hoc, inquit, in scriptura Dauid & Petri peccata sunt indicata, vt ruina maiorum sit cautela minorum; vt nemo suæ iustitiæ confidat, videns illos de tam alto iustitiæ gradu decidisse. Sed vicissim eorum pœnitentiam nobis insinuat, vt nemo quantuscunque peccator, veniam desperet. Ita ille. Dixit Dauidem non homicidium, sed homicidia commisisse, quia quatatione iniustè Vrias iussu Dauidis expositus fuit telis filiorum Ammon, eadem & alij qui cum eo in eodem periculo positi fuerunt, iniustè iussu Dauidis perierunt, de quibus dicitur: *Et ceciderunt de populo seruorum David, & mortuus est etiam Vrias Hethæus.* Sicut Vrias iniustè morti expositus, ita & alij qui cum illo erant.

v. 4. *Dormiuit cum ea, statimque sanctificata est ab immunditia sua, & reuersa est in domum suam concepto fœtu.* Variè hæc sanctificatio exponitur. Hebræa sic sonant: *Ipsa autem sanctificauerat se ab immunditia sua.* Et sic videretur hoc intelligi de sanctificatione seu mundatione (idem enim hæc sunt sæpe apud Hebræos) qua se corporaliter exactissimè mundasset, antequam ad regem accederet. Sed hunc sensum versio nostra difficulter admittit. Itaque alij intelligunt de sanctificatione seu mundatione legali, quæ describitur Leuitic. capite decimo quinto versu decimo octauo. Quin etiam in bibliis Sixtinis hic ipse locus ad marginem adscribitur.

v. 13. *Et inebriauit eum.* Ecce & aliud graue peccatum Dauidis. Quantum enim in se fuit, Vriam inebriare conatus est vsque ad rationis deliquium, vt faceret eum dormire cum vxore, quo lateret adulterium. Notanda est etiam sobrietas Vriæ, qui non est passus se ingurgitari nec ad vxorem accessit; honestis illis de causis, quas allegat, etiamsi ex vino factus esset hilarior.

v. 27. *Transacto autem luctu misit David, & introduxit eam in domum suam: & facta est ei vxor.* Pertinet hoc factum ad magnam exaggerationem peccati Dauidis. Significatur enim, Dauidi non fuisse satis quod alienam vxorem adulterauerat; sed eum insuper cupiuisse illam habere vxorem, quòd vt facere posset, virum eius curasset interfici. Vnde duæ causæ nobis insinuantur homicidij à Dauide perpetrati, vna hoc capite, vt viro mortuo celaretur adulterium, id est, vt mulier putaretur concepisse ex suo viro, qui vtique mortuus contradicere non poterat. Altera; vt eo mortuo sibi eam acciperet in vxorem, quòd indicatur in verbis Nathan cap. seq. Fuit ergo matrimonium hoc illicitum, non tamen irritum, vt nunc est per canones ecclesiæ. Sed quare de eiusmodi matrimonio prohibito nihil legitur in lege veteri? Non opus erat prohiberi, quia adulter lapidandus erat. Deuteron. 22.

CAPVT XII.

v. 1. *MIsit ergo Dominus Nathan ad David* D. Augustinus duobus locis, nempe lib. 2. de consensu Euangel. cap. 4. & serm. 63. de diuersis, dicere visus fuerat, hunc Nathan Prophetam, esse filium Dauidis, eiudem Nathan vocatum, vt patet suprà c. 5. & Lucæ 3. Sed exponit seipsum Augustinus retractans libro 83. quæstionum quæst. 61. Cùm enim de consensu Euangelistarum dixisset: Lucas verò ad ipsum Dauid per Nathan ascendit, per quem prophetam Deus peccatum illius expiauit. Et similiter ferè serm. 63. de diuersis, exponit hoc postremo loco nempe quæst. illa 61. hoc modo; *per quem*, id est, per cuius nominis prophetam, Deus peccatum illius expiauit.

v. 11. *Ecce ego suscitabo super te malum de domo tua.* Malum pœnæ intelligit: loquitur enim de puniendo peccato Dauidis. *Et tollam vxores tuas in oculis tuis, & dabo proximo tuo, & dormiet cum vxoribus tuis in oculis solis huius.* *Dabo* vt habeat, non vt iustè habeat. Hoc enim de Absalon dicitur, qui per incestum, & execrabile flagitium constuprauit vxores patris sui. Nec tamen facere id potuisset, nisi Deo dante potestatem facti, quomodo ad Pilatum ait Dominus: *Non haberes in me potestatem vllam, nisi data tibi esset desuper.* *Tu enim fecisti abscondité*; & studiosè conatus es celare peccatum tuum: *Ego autem faciam verbum istud*, id est, rem istam quam dico, *in conspectu omnis Israël, & in conspectu solis*, vt narratur factum infrà capite 16. Illud *faciam* refertur ad totam commina-

tionem præcedentem. *Ecce ego suscitabo*, &c. comprehenso etiam eo quod dixit: *Et dormiet cum vxoribus tuis.* Totum hoc (inquam) Deus facturus erat, & fecit, quatenus erat pœna Dauidis, non quatenus peccatum filij eius.

v. 13. *Peccaui Domino. Dixitque Nathan ad Dauid: Dominus quoque transtulit peccatum tuum, non morieris; Verumtamen*, &c. Ex his verbis indubitatè statuitur dogma illud Catholicum; quòd remisso peccato, nihilominus communiter restet luenda pœna temporalis; qualis hîc multiplex Dauidi indicitur Verum de quâ morte illud intelligatur (*non morieris*) an de temporali, an de æterna, non æquè liquet. Liranus intelligit de morte temporali, quasi dicerit Nathan: Tu, ô David, rectè iudicaueras, dicens; *Filius mortis est ille*, &c. sed Dominus pro sua benignitate ignoscit tibi adulterium & homicidium; ob quod merebaris corporaliter occidi, nequaquam ita occideris. Sed D. Augustinus de morte æterna intelligit; & pulchrè explicat lib. 22. contra Faustum capite 67. quomodo remissa pœna æterna, maneat luenda temporalis. Ita quoque hunc locum accipit & interpretatur Ambros. in Apologia Dauid; ita tamen vt hic sit sensus: *Dominus quoque transtulit peccatum tuum*, id est, Dominus iam certò constituit tibi remittere peccatum tuum, per sacrificia ad hoc instituta, ita vt non moriaris æterna morte. Non rarum enim est apud Hebræos præteritum poni pro futuro: maximè apud prophetas, qui futura tanquam præsentia aut præterita intuentur. Sunt tamen qui etiam intelligunt pœnitentiam Dauidis & contritionem tantam fuisse, vt fuerit charitate perfecta, & sic cum reconciliatione coniuncta; ita tamen vt inde non sequatur, (quod volunt hæretici) contritione, absque ordine ad sacramentum confessionis, remitti peccata. Vide nostra in 4.

v. 31. *Populum quoque eius adducens serrauit, & circumegit super eos carpenta, diuisitque cultris, & traduxit in typo laterum.* Posteriora verba Latini sic ferè interpretantur, Diuisit eos cultris, & dissecuit in similitudinem laterum, id est, sicut lateres, quando adhuc molles sunt & lutei, priusquam coquantur, diuidi cultris solent in quadram figuram, ita & de his captiuis factum sit. Hebræi hoc modo exponunt: Posuit eos sub ferreas secures, coniecitque eos in fornacem calcariam vel tegulariam, id est, in fornacem in qua tegulæ & lateres coqui solent. Sed mirum quomodo ita sæuitum sit passim in omnes. Sic enim habet scriptura, *Populum quoque eius adducens serrauit*: Et rursum, *Sic fecit vniuersis ciuitatibus filiorum Ammon*: quandoquidem Gedeon Iudicum 8. contentus fuerit solos seniores vrbis Socoth hoc modo punire. Sed dicendum est, vel hæc facta esse inscio Dauid à Ioab victore, cui Dauid resistere difficile poterat; vel Ammonitas hoc meruisse, quia velut omnes publicè applausissent violationi iuris gentium, qua Rex eorum Hanon, vt est suprà capit. 10. legatos Dauid violauerat.

CAPVT XIII.

v. 3. **E**Rat *Amnon amicus, nomine Ionadab, filius Semmaa, fratris Dauid, vir prudens valdè.* Prudens vocatur, non ea prudentia, quæ hominem laudabilem facit, & inter quatuor principales virtutes numeratur; Ea enim est virtus, quâ quis media opportuna & conuenientia dirigit in bonum finem. Sed prudens dicitur ea prudentia, quæ non est nisi naturalis quædam sagacitas, id est, facilitas promptè inueniendi apta & idonea media, ad finem qualemcumque. Qualis prudentia etiam serpenti tribuitur qui decepit primos parentes. Falluntur autem quidam Hebraizantes, qui dicunt hunc Ionadab fuisse prophetam Nathan, ipsumque fuisse binomium. Quia, inquiunt, cum rumor ad Dauidem peruenisset, omnes

A filios Regis esse occisos, iste Ionadab, quasi spiritu prophetico prædixit regi solùm Amnon esse mortuum. Falluntur, inquam. Nam iste Ionadab dedit Amnon pessimum consilium, vt incestum committeret cum sorore sua; quòd & ipsa natura horrebat, & lex inprimis prohibebat. Non ergo is fuit propheta Dei, qualis semper Nathan inducitur. Quod autem Ionadab ait ad regem; Amnon solùm mortuum esse; non prophetico spiritu dixit, sed ex humana & verisimili coniectura; quia sciebat Absalonem diu in illum occulto odio flagrasse, propter fœdum stuprum sororis suæ Thamar.

v. 13. *Loquere ad regem, & non negabit me tibi.* *Quæritur* quomodo Thamar dicat, *Non negabit me tibi*, cùm id expressè sit contra legem Leuitici 20. vbi
B prohibetur coniugium fratris cum sorore? siue ex patre etiam tantùm, vel ex matre tantùm: Thamar autem erat soror Amnon ex patre? *Respondent* Hebræi, Thamar non fuisse naturalem filiam Dauid, sed adoptiuam ex matre, quam Dauid acceperat in prælio grauidam. Sed istud videtur esse Hebræorum commentum. Scriptura enim omninò ita sonat, vt fuerit soror Absalon ex vtroque parente. Nam & hic vocatur soror Amnon à Ionadab, & ipsa respondit ad Amnon; *Noli frater mi.* Et Absalon ad eam: *Nunquid Amnon frater tuus*, &c. Idemque significatur 1. Paral. 3. cum dicitur, quòd filij Dauid habuerint sororem Thamar. Itaque rectius respondendum, quòd hæc verba protulerit Thamar ad Amnon: *Loquere ad regem, & non*
C *negabit me tibi*: vel quia nesciret prohibitionem legis, vel vt hoc prætextu saltem effugeret præsentem vim, quam patiebatur à fratre.

CAPVT XIV.

v. 2. **M**Isit *Thecuam, & tulit inde mulierem sapientem.* Sapientem, id est, quæ prudenter & gratiosè sciret verba sua disponere, & loqui cum Rege; sicut fecerat Abigail vxor Nabal Carmeli. Sed quare Thecuam Ioab misit? An non in Ierusalem erat mulier aliqua sapiens? Fortè illa Thecuitis præ alijs singularem habebat gratiam. Vel potiùs idcirco externam Ioab adhibuit, quia narrare debebat aliquid obscurum & incognitum regi. Si autem fuisset Ierosolymitana, quæ tale quid narrasset, potuisset statim re-
D felli à Rege dicente; Ego Ierosolymis habito, & tamen nihil tale, quale tu narras, ad aures meas peruenit. Cæterùm in sermone huius mulieris non est mendacium, sed locutio parabolica, sicut & in parabola Nathan suprà cap. 12. Mulier autem ista parabolicè loquens ad regem ait inter cætera.

v. 11. *Recordetur Rex Domini Dei sui, vt non multiplicentur proximi sanguinis ad vlciscendum, & nequaquam interficiant filium meum.* Sensus est: multi sunt qui quærunt vltionem de filio meo, & si interdixerit vni ne filium meum occidat, mox emerget alius qui volet vindicare; Proinde vt ne multiplicentur proximi sanguinis ad vlciscendum, recordetur Rex
E Domini Dei sui, id est, iuret Rex per nomen Domini Dei sui, firmet verbum suum iuramento, vt audita publicatione huius iuramenti, nemo audeat manum inijcere filio meo. Vnde Rex acquiescens petitioni mulieris, ait: *Viuit Dominus, quia non cadet de capillis filij tui super terram.* *Quæritur* quomodo hæc sententia Dauid non fuerit iniusta, siue intelligatur de filio mulieris parabolico, siue de Absalone: cùm lex præcipiat eum per manus propinquorum occisi interficiendum, qui quempiam volens occiderit? *Respondeo*, filium mulieris prout sonat parabola, non fuisse conuictum de homicidio, neque per confessionem propriam, neque per facti euidentiam, neque per testes: cum parabola habeat, quòd soli essent in agro, nemine præsente, qui eos prohibere posset.

A De Absalone autem dicunt, quòd quando occisus est Amnon, non nisi consanguinei & domestici essent præsentes; tales autem non sunt idonei ad testimonium ferendum. Sed hæc *responsio* non sufficit. Nam in parabola mulier fatetur cædem à filio factam. Quod ad Absalonem attinet, factum erat euidens, & ipse per fugam suam satis agnoscebat cædem à se perpetratam. Videtur ergo aliter ad hanc difficultatem *respondendum*. Nempe, quando propinqui viciniores occisi consentiebant, vt homicida à Iudice in gratiam reciperetur; tunc iudex primarius, qualis erat Rex in populo Israëlitico; tanquam totius Reip. saluti per huiusmodi commiserationem nonnunquam consulens; habebat potestatem recipiendi homicidam in gratiam, & prohibendi, ne quis aliorum ei vim inferret. In proposito B autem, proxima filio, erat mater; & proximus Amnon occisi, erat pater Dauid:

CAPVT XV.

v. 6. **E**T *sollicitabat corda virorum Israël.* Significantius hoc in Hebræo dicitur: *Et furatus est Absalon cor virorum Israël.* q. d. huiusmodi dolis & artibus inibat gratiam apud Israëlitas, & animos eorum sibi conciliabat. Quibus verò artibus id efficere conatus fuerit, præcedentia declarant; vbi legitur benignè ac blandè suscepisse omnes, quibus erat negotium in aula regis; deinde simulasse, quòd doleret causas eorum alioqui iustas & bonas, negligenter tractari, quasi non esset quisquam à rege constitutus ad eas cognoscendas. (Quod apparet omnino fuisse mendacium, C nam & ipse rex superiori capite, per se audiuit querelam mulieris Thecuitæ:) At tum denique Absalon, specie boni publici, mentionem regni iniicit, dicens: *Quis me constituat Iudicem super terram, vt ad me veniant omnes qui habent negotium, & iustè iudicem?* Addit Scriptura. *Sed & cum accederet ad eum homo, vt salutaret, extendebat manum suam, & apprehendens osculabatur eum.* His & huiusmodi artibus viam sibi parabat ad regnum. En pulchrè nobis in Absalone depingitur ingenium hominis aspirantis ad principatum, aut magnas dignitates. Hoc enim primum est, vt furetur corda plebis simulata humanitate; & hoc, tum promissa libertate, tum etiam culpando negligentiam, vel etiam iniquitatem & tyrannidem legitimi principis. Exemplum in Belgio nostro D nimis notum est.

v. 7. *Post quadraginta autem annos dixit Absalon ad Dauid, &c.* Quædam exemplaria habent (*annos quatuor.*) Sed *quadraginta* habent tam Hebræa, quàm Septuaginta. *Quæstio* est, vnde hi quadraginta anni computari debeant? Nam à cæde Amnon ad summum fluxerant septem aut octo anni. Liber Hebr. traditionum computat à tempore quo Abimelech cum reliquis sacerdotibus interfectus est à Saule; propterea, inquiunt, quia hæc persecutio mota est contra Dauidem in vltionem peccati, quo Dauid tunc sacerdotes fefellerat. Sed id improbabile est. Certum enim est, ex prædictione Nathan cap. 12. hæc ei euenisse, propter adulterium & homicidium recenter E commissum. Alij referunt ad tempus primæ vnctionis Dauid. Alij ad tempus, quo populus à Samuele petierat regem. A quo tempore iam agebatur annus trigesimus septimus Dauidis post primam vnctionem. Erat enim id tribus annis ante primam Dauidis inunctionem. Et hæc sententia maximè videtur probanda. *Obiicitur* à quibusdam, quòd solus Saül, secundùm id quod est Act. 13. videatur regnasse annis quadraginta: Sed ad hoc *respondetur*, in illis annis quadraginta comprehendi simul annos Samuëlis & Saülis, vt passim Chronologi tradunt.

v. 14. *Surgite fugiamus.* Cur non mansit in ciuitate regia vtpote satis munita? *Respondeo*, quia cor populi conuersum erat ad Absalon. Itaque fuga opus erat, vt interim sibi ac rebus suis mature consuleret. Ait enim: *Neque enim erat nobis effugium à facie Absalon*; scilicet nisi fugerimus in tempore, aut si manserimus in Ierusalem, postea non erit effugium, concludet nos obsidione. Nam consilium Achitophel erat, Dauid statim persequendum esse, infra cap. 17.

v. 17. *Et dereliquit rex decem mulieres concubinas ad custodiendam domum.* Noluit eas secum adducere ne essent impedimento viris fortibus, ac fugam retardarent, & ne Dauid videretur eas nimiùm amare. Quod autem postea à filio eius sunt constupratæ ex consilio Achitophel, res erat prorsus inexpectata, quæ ab homine prudente præuideri non potuit aut debuit.

v. 25. *Reporta arcam Dei in vrbem.* Indignum se reputat propter quem arca loco moueatur & deferatur in castra, sicut aliàs pro tutela exercitus populi Dei solitum erat fieri. Metuebat enim ne propter sua peccata arca veniret in periculum; sicut aliàs contigerat pugnantibus contra Philisthæos. Deinde considerabat bellum hoc non esse pro populo contra hostes, sed pro Dauide contra filium pro regno, siue autem Dauid obtineret, siue Absalon, populus & religio salua maneret: solet autem arca adduci in castra contra hostes pro salute populi.

CAPVT XVI.

v. 10. **D**Imittite eum, vt maledicat: Dominus enim præcepit ei, vt malediceret Dauid. Et iterum: *Dimittite vt maledicat iuxta præceptum Domini.* *Quæstio est*, quomodo hoc Dauid verè dicere potuerit, cùm Deus non possit esse author peccati? Odio enim sunt ipsi impius & impietas eius, vt dicitur Sap. 14. Primò, *respondeo*, quòd hæc præceptio Dei non est intelligenda in sola & nuda permissione Dei; Tum, quia non rectè colligeret inde Dauid, vt Semei dimitteretur ei maledicere; quia qui permittitur à Deo peccare, non statim dimittendus propterea est, seu permittendus ab hominibus, peccatum tale committere. Tum etiam quia inde sequeretur absurdum, quod omnis qui peccat, (quia Deo permittente peccat) etiam Deo præcipiente peccaret; & per consequentiam Dauidis, impunè permittendus esset peccare. Præterea, constat præceptionem istam propriè accipi non posse, vt obedientia eius commendetur. Non enim dici potest, quod Semei vllum præceptum à Deo ad hoc acceperat, vt Dauidi malediceret. Et alioqui etiam Dauid male hanc maledictionem iussisset postea puniri per filium Salomonem. *Dicendum ergo*, præceptum hoc, non aliud esse, quàm Dei ordinationem; qua ad certum finem (vt videlicet patientia Dauidis exerceretur) voluntate Semei mala iam & ad maledicendum parata, obtulit opportunitatem loci, & miseriæ, ac fugæ regis, & aliarum circumstantiarum; quibus factum est, vt mala voluntas iam se exereret in actum, & opus ipsum liberè Dauidem maledicendi. Nam sine his circumstantiis à Deo oblatis, & procuratis, nunquam Semei ausus fuisset regi in faciem maledicere. Sensus ergo est, *Deus enim præcepit ei*, id est, Deus sic ordinauit. Et hic modus loquendi vsitatus est in Scriptura sacra: Vnde illa, Psal. 148. *Ipse mandauit & creata sunt.* Item, *Præceptum posuit, & non præteribit.* Et rursum Matth. 8. *Imperauit ventis & mari.* Dauid autem agnoscens hanc singularum Deo ordinationem, noluit quidem eo tempore eum impedire à maledicendo; tanquam ex voluntate Dei oblatam acceptans materiam patientiæ.

v. 23. *Consilium autem Achitophel, quod dabat in diebus illis, quasi si quis consuleret Deum: sic erat omne consilium Achitophel.* Hæc similitudo non per omnia quadrat. Nam Deus nullo modo consilio suo suggerit

media ad finem malum, sicut fecit Achitophel. Sed A
sensus est, Consilium Achitophel respectu finis sui propositi omnino tale habebatur, & quodammodo erat, quale consilium vel oraculum Dei ad finem suum; id est, valdè accommodum, & exactum ad consequendum finem. Laudatur ergo in Achitophel solertia in inueniendis mediis accommodatis; non probitas, aut virtus veri nominis. Nam ista requirit, & disponit sua media ad bonum finem. Et laudatur Achitophel, non aliter, quàm Dominus in Euangelio Luc. 16. laudat villicum iniquitatis, eò quòd prudenter fecisset. Et se explicans Dominus subdit: *quia filij huius seculi prudentiores sunt in generationibus suis, filiis lucis.* Non absolutè, scilicet, prudentiores, aut etiam prudentes; sed *in generationibus suis*; id est, in iis quæ ipsi animo B
destinant; seu in suis negotiis.

CAPVT XVII.

v. 3. **E**T *reducam vniuersum populum, quomodo vnus homo reuerti solet: vnum enim virum tu quaris, & omnis populus erit in pace.* Illud (*quomodo vnus homo reuerti solet*) in Hebræo ad verbum sic sonat (*secundum redire omnem.*) Vnde pridem varia fuit huius loci lectio, & expositio; in quam ne iterum aliquando incidamus, lubet annotare præcipua Francisci Lucæ in hunc locum. Plurimi, inquit, legunt (*quomodo omnis reuerti solet.*) Quia vero obscurior est lectio; ab aliis atque aliis, aliter atque aliter mutata est. Nonnulli (*omnis*) commutarunt in (*amnis*) id est, in fluuium, *Quomodo amnis reuerti solet*, vt sensus sit; Sicut reuerti solet amnis; posito scilicet, quod aluei altitudinem excedat, obstaculo. Quidam (*omnis*) in (*vnus*) C
transmutarunt. *Quomodo vnus reuerti solet.* Sic enim Bessarionis exemplar, quod in Collegio Theologorum majori Louanij adseruatur, habet. Huic scripturæ alij, id quod subaudiendum videbatur, addiderunt: *Quomodo vnus homo reuerti solet.* Quod quia perspicuo est sensu, codices plerosque inuasit. Neque ab Hebraicæ scripturæ sensu alienum est. Nam quod ad verbum ex Hebræo rectè vertitur (*secundum redire omnem*) intelligi etiam potest, *sicut vnus quilibet reuertitur.* Hæc inter alia Franciscus Lucas.

CAPVT XVIII.

v. 3. **V**Nus *pro decem millibus computaris.* Hoc vel intelligi potest æstimatione eorum qui erant cum Dauid, vt sensus sit. Tanti tu nobis es D
quam decem millia hominum: vel eorum qui erant cum Absalon, vt hic sit sensus. Tanti illis est te vnum comprehendere, & è medio tollere, quam si decem millia ex nobis cæderent. Et hunc esse sensum istius loci, ostendunt verba præcedentia populi dicentis ad regem: *Non exibis ad prælium, siue enim fugerimus, non magnopere ad eos de nobis pertinebit, siue media pars ceciderit è nobis, non satis*, id est, non admodum *curabunt, quia tu vnus pro decem*, &c. Potest autem quæri vtrum tolerabilius sit in prælio cædere decem millia hominum, an regem solum? Ad quod respondetur, eam rem æstimandam esse ex vtilitate regni. Nam si regnum & respublica plus accipiat incommodi ex morte vnius regis, quam decem millium homi- E
num, id est, militum (quorum vita non ita solet esse reipublicæ necessaria, & quorum interitus plerumque non tantam reipublicæ calamitatem, & periculosam mutationem adfert, quam improuisus regis in bello interitus:) tum erit tolerabilius decem millia hominum, quam vnum regem perire. At si ex morte regis non adeo magnum incommodum imminet reipublicæ, vt, si non sit rex optimus; & paratus sit successor benè rectus; neque ex mutatione periculum appareat; satius erit regem perire, quam tantam hominum in prælio stragem fieri.

v. 5. *Seruate mihi puerum Absalon. Quæritur*, quare Dauid tam sollicitè mandarit de filio rebelli seruando: Hinc & posteà, cum nunciaretur victoria; hoc ante omnia quærit, sitne pax puero Absalon; id est, sitne Absalon superstes? Item audita eius morte, tam amarè eum deplorat, vt vix consolationem admittat. *Quæritur*, inquam, cur ita deploraret mortem filij pessimi, & morte dignissimi: scilicet fratricidæ, primum; deinde patricidæ; quin & qui patris vxores tam flagitiosè coram vniuerso populo constuprauerat, è contra verò, mortuo filio, quem ex Bethsabee genuerat, statim acceperit consolationem? *Respondet* D. August. lib. 2. contra epist. Gaudentij cap. 14. Plus, inquit, impius Absalon patrem extinctus, quam rebellis afflixit. Viuum namque eum comprehendi cupiebat, vt qui malitia grassabatur, pœnitentia sanaretur. Erat ergo ille persecutor patris, non solum contra Dei legem, & contra legitimum patris regnum, arma mouendo, sed multò amplius persecutus est cor paternum in illa impietate moriendo. Denique illum pater optimus pessimum filium, quem non desperando non defleuerat viuum, spe finita fleuit occisum. Hæc August. Summa responsionis est: Voluit Dauid viuum Absalonem seruari, vt pœnitentia sanaretur. Quod quia ei concessum non est, meritò eum ex paterna commiseratione deflet.

v. 9. *Adhæsit caput eius quercui.* Quæritur quomodo caput eius adhæserit quercui? *Respondeo*, ex capillis eius, qui multi erant, vt suprà dictum est, arboris ramo implicatis. Et fortè capilli eius erant digesti in cincinnos, quibus faciliùs inseri & implicari ramus arboris potuerit, & ipsum Absalon pendentem retinere. Sic Habacuc propheta per crinem capitis ab Angelo deportatus est in Babylonem. Caietanus putat non capillos implexos fuisse ramis, quia capillorum non fit mentio, sed caput eius intrasse in densitatem ramorum & ibi fuisse retentum, atque ita Absalonem non ex capillis, sed ex capite pependisse, vt sic caput immissum fuerit sub mento in ramum bifurcatum, quod non est improbabile.

v. 14. *Tulit ergo tres lanceas*, &c. Cur Dauid qui per Salomonem vindicari voluit cædes duorum ducum belli, Amasæ & Abner iniustas, non etiam huius cædis vltionem eidem filio post se regnaturo commendauit? Nam illic itam fuisse hanc interfectionem apparet, quia facta est contra voluntatem & iussionem regis, qui disertè edixerat toti exercitui vt seruarent puerum Absalon. Neque id ignorare potuit Ioab, quia non solum eo audiente fuerat à rege id præceptum, sed scriptura testatur regem ipsi Ioab præcepisse, simul & Abisaï & Ethaï principibus. Quin ad eum maximè pertinebat interdictum, quia primarius erat dux belli. *Respondetur* rationem esse multiplicem. Primò, quia Absalon in bello interfectus est, licèt fugiens: alij in pace. Vnde dicit Dauid quod Ioab effuderit sanguinem belli in pace. Secundò, quia Absalon adhuc hostis erat, necdum reconciliatus, alij jam fuerant reconciliati. Tertiò, quia Absalon occisus zelo iustitiæ publicæ, nam alioqui amicus erat Ioab Absalono, vt ex superioribus satis apparet: alij interfecti ex priuata cupiditate vindictæ. Quartò, quia Absalon aperto Marte occisus est, sicut occidi solent hostes è prælio fugientes: alij proditoriè & per insidias sub specie amicitiæ. Quintò, quia Absalon superstes potuisset adhuc aliàs moliri rebellionem, & regnum affectare. Neque sanè eo superstite satis fuisset consultum securitati regni Dauidis. Erat enim, vt supra describitur, ingenio valde ambitioso, & ad commouendos populi animos apposito. At nihil tale de aliis duobus metuendum erat. Rectè igitur factum Ioab vt multis modis excusabile, Dauid putauit dissimulandum esse, ne vindicando per se vel Salomonem verificare videretur, quod de eo Ioab dixerat

Diligis odientes te, & odió habes diligentes te. Quin etiam ob quintam rationem iam dictam, responderi queat, prohibitionem Dauidis, vtpote vergentem in reipublicæ periculum, non obligasse Ioab, licèt bona & sancta intentione facta à Dauide fuerit. Ac sanè leges principum quæ non diriguntur ad bonum publicum, non sunt leges, proinde nec obligant. Dauid autem cum duplicem gereret personam, regis & patris, alteram alteri miscuit cogente affectu paterno, quando præceptum tale dedit. An autem Ioab in hac interfectione Absalon respectum habuerit etiam ad injuriam priuatam segetis incensæ, sibi illatam ab Absalon, quam eadem opera voluerit vlcisci, dubitari potest. Si sic, ergo sine dubio peccauit seipsum vlciscendo. Porrò quintam rationem superius allatam adjuuat, quòd Absalon fratris sui interfector semel receptus in gratiam, eo relapsus est, vt per ambitionem etiam regnum patris inuadere voluerit, ipsumque patrem è medio tollere: Quæ ergo Dauidi aut regno securitas eo superstite?

v. 18. *Porrò Absalon erexerat sibi, cum adhuc viueret, titulum, &c.* Per *titulum* intelligunt monumentum aliquod insigne, quo eius memoria perpetua apud posteros remaneret: cujusmodi est arcus triumphalis, vel pyramis, vel statua, vel ædificium aliquod illustre. Obiter autem illud hoc loco inseritur, vt manifesto argumento isto quoque ostenderetur Absalonem fuisse superbum & ambitiosum. Simul etiam ironiæ speciem habet ista commemoratio tituli quem sibi erexerat. Quasi dicat scriptura: Ecce, ille qui sibi adeò magnificè triumphalem titulum erexerat; nunc aliud longè diuersum genus monumenti accepit; nempè quia super corpus mortui comportauerunt milites Dauid ingentem aceruum lapidum in perpetuam rebellionis ac parricidij eius detestationem.

CAPVT XIX.

v. 22. ET *ait Rex Semei, non morieris. Iurauitque ei.* Quid iurauit? nisi quod præcessit, *Non morieris?* Hoc ergo vt apparet, iurejurando firmauit. Sed videri potest Dauid hoc iuramentum violasse, quando moriturus præcepit Salomoni 3. Reg. 2. dicens de Semei; *Tu noli pati eum esse innoxium.* Rupertus lib. 4. in Matth. in fine excusat Dauidem, quia videlicet Semei non amore iustitiæ, sed timore pœnæ supplex ad Dauidem venerit. Verùm ea responsio non satisfacit, quia Dauid absolutè supplicanti dixit; *Non morieris.* Dicendum ergo, quod Dauid iurauit eum non moriturum, scilicet propter eam causam, quod Regi maledixisset. Neque præcepit filio suo Salomoni vt propter illam culpam Semei puniret, sed tantum in genere dicit; *Tu noli pati eum esse innoxium*; id est, impunitum, sed eo modo quo iustè puniri poterit. Eum autem modum committit prudentiæ Salomonis: Vnde addit ibidem 3. Reg. 2. *Vir autem sapiens es, vt scias, quæ facias ei.* q. d. facilè inuenies in eo occasionē aliquam, cum sit homo seditiosus. Qua occasione inuenta, simul in eo punies, ex consequenti, hoc peccatum cum nouo, in quo eum deprehendes. Nempe solent Principes ita dimittere peccata præsertim seditiosis, vt si contingat eos iterum peccare; simul puniatur prius peccatum cum posteriori; atque ita in Semei factum est, vt narratur eodem capite secundo libri sequentis.

v. 29. *Ait ergo ei Rex. Quid vltra loqueris? Fixum est, quod locutus sum; tu & Siba diuidite possessiones* quasi dicat. Sententiam meam, qua Sibæ donaui tuas possessiones, nolo totam retractare, sed tantùm ex parte; nempe vt vt dimidium habeas, & ille alterum dimidium. *Sed hanc sententiam Dauidis tanquam injustam*, notant omnes expositores. *Nempe* Siba propter mendacium quo accusauerat Dominum suum Miphiboseth apud Dauidem lesæ majestatis, suspendium potiùs merebatur, quàm dimidiam bonorum partem. *Quin etiam dicunt*, ob hanc tam iniquam sententiam, posteà regnum eius fuisse diuisum inter Roboam nepotem suum, & Ieroboam seruum. Quod tamen non est certum. Nam causam illius diuisionis certissimam habemus, lib. 3. cap. 11. vbi Dominus ait ad Salomonem postquam ad idola defecerat: *Quia habuisti hoc apud te, &c. disrumpens scindam regnum tuum.* Et tamen etiam ibi additur: *Veruntamen in diebus tuis non faciam propter Dauid patrem tuum. De manu filij tuī scindam illud, nec totum regnum auferam, sed tribum vnam dabo filio tuo propter Dauid seruum meum.* Quibus verbis in solum Salomonem ita rejicitur meritum illius diuisionis, vt in contrarium allegentur merita Dauidis, propter quæ saltem pars aliqua regni maneat apud Salomonis posteritatem. Vnde causa diuisionis allata non est certa nisi fortè dicamus occasione peccati Salomonis Deum simul voluisse vindicare iniustitiam à Dauide commissam: maximè quia Dauid in hoc suo facto parum memor fuit fœderis initi cum Ionatha patre Miphiboseth; idque non tantùm cum iuramento, sed etiam cum execratione, qua dicebat 1. Regum 20. *Requirat Dominus de manu inimicorum Dauid, &c.* Id est, si non seruauerit pactum faciens misericordiam cum posteritate Ionathæ, vindicet Dominus in ipsum Dauid, vt ibidem expositum est. Potest tamen aliquo modo excusari, quod hic statuit Dauid, tum quia id facit consentiente Miphiboseth; tum quia existimare licèt quod pro parte per sententiam ablatorum à Miphiboseth fecerit ei iustam aliquam compensationem, vel honorabilius eum tractando, vel collatis in filios & familiam eius beneficiis. *Moraliter discimus quàm periculosum*, & perniciosum sit principibus aures accommodare detractoribus, & ex vnius relatu sententiam ferre, altera parte inaudita. Fuit quidem memor huius fœderis cum Ionatha Dauid, cap. 21. quando morti eripuit filios Ionathæ, sed in hoc loco turpiter sui oblitus est.

CAPVT XX.

v. 3. ET *non est ingressus ad eas. Sed erant clausæ vsque in diem mortis suæ in viduitate viuentes.* Quare Dauid has concubinas recluserit, & ab ijs se deinceps abstinuerit, *duæ* sunt rationes: *vna*, quia lex præcipit Leuit. 18. *Turpitudinem nurus tuæ non discooperies.* Quamuis enim istæ mulieres propriè non essent factæ nurus Dauidis, per hoc quod filius eius Absalon ad eas fuerat ingressus; erant tamen secundum quandam similitudinem, quia eas sibi vendicauerat Absalon tanquam suas vxores. Vnde indecens, & inhonestum erat, vt pater eas, deinceps pro vxoribus haberet, quantùm ad vsum conjugalem. Et ob hanc causam ab earum congressu abstinuit Dauid. *Accessit & illa causa*, ob quam quoque eas reclusit, quia, si in publico conspicerentur, renouassent in animis populi memoriam fœditatis perpetratæ in eas ab Absalon, idque redundasset in ignominiam ipsius Dauidis. Quod autem additur (*in viduitate viuentes*) intelligendum est non quantum ad mortem mariti (nam Dauid earum maritus viuebat) sed quoad priuationem tantum thori, siue conuictus maritalis. Vnde & Hebræa habent non simpliciter (*in viduitate*) sed (*in viduitate vitæ*) id est, conuictus.

Quæritur hîc cur potius ad Michol fuit ingressus postquam alteri viro conjuncta fuerat, quàm ad istas? Quidam respondent, quia Michol non fuerat cognita à viro, cui à patre fuerat tradita. Sed hoc non est verisimile, tum quia diu cum eo cohabitauerat, tum quia ab illo viro in tantum amabatur, vt secutus eam fuerit plorans longo itineris spatio, quando Dauidi erat restituenda 2. Reg. 3. Verior ergo responsio est, quia per hoc quod erant cognitæ à filio suo, erat quædam affi-

nitas Dauidi cum eis contracta, ob quam causam vel oportebat, vel saltem decebat omnino vt ab earum concubitu in posterum abstineret.

v. 18. *Sermo dicebatur in veteri prouerbio: qui interrogant: interrogent in Abela, & sic perficiebant.* Hebr. ad verbum sic: *Loquendo loqui solent initio, dicendo: interrogando interrogassent in Abela, & sic finissent.* Et multa sunt subaudienda, vt clara reddatur sententia. Nempè sensus est: Qui veniunt oppugnatum vrbem aliquam, solent loqui initio, antequam eam oppugnent, interrogando, num velint recipere leges pacis præscriptas Deuter. 20. & ita sese dedere? Quod si sic interrogassent, ô Ioab, duces exercitus tui in Abela, quam tu nunc oppugnas; (*sic finiuissent*) id est, statim, vel iamdudum finiuissent bellum, id est, tradidissent se potestati tuæ, & recepissemus leges pacis à te proponendas. Et hic sensus conformis est sequentibus. Mox enim, lege pacis proposita, & impleta de tradendo capite Sibæ, qui erat author secessionis seu rebellionis, finita est oppugnatio, solutaque obsidio.

CAPVT XXI.

v. 1. **F**Acta est quoque fames in diebus Dauid tribus annis iugiter. Et consuluit Dauid oraculum Domini. Dixitque Dominus, propter Saul & domum eius sanguinum, quia occidit Gabaonitas. Hi erant Gabaonitæ quibus Iosue & Principes Israël, Iosue 9. iurauerant se eos non interfecturos. Patet itaque ex hoc loco iuramentum illud eos obligasse, non obstante fraude Gabaonitarum, qui cum habitarent in terra Chanaan, mentiti fuerant se de longinqua regione venisse. Nec illos tantùm obligauit, qui tunc iurauerant, sed etiam successores eorum. Videlicet cum Saül zelo non bono commotus eos occidisset, tanquam satisfacere volens mandato Dei in lege Moysi, qui omnes habitatores Chanaan deleri iussit, Deus indiscretum hunc zelum & temeritatem Saül vindicauit in vniuersum populum fame trienni.

v. 6. *Dentur nobis septem viri de filiis eius, vt crucifigamus eos Domino.* —— *Et ait Rex. Ego dabo.* *Quæritur* quomodo Dauid non peccarit hîc contra legem, qua præcipitur filios non esse puniendos pro patribus, sed vnumquemque pro suo peccato interficiendum? *Respond.* Dauid consuluerat oraculum Domini, vt patet v. 1. ex quo intellexit hanc famem factam propter Saül, & (vt ibi additur) *domum eius sanguinum.* Vnde verisimile omnino est, eodem oraculo simul responsum fuisse, vt petitione Gabaonitarum, iniuria ipsis facta expiaretur. Atque ita Dauid tradens septem viros ex posteris Saül crucifigendos, non tam officium fecit Iudicis aut Regis, qui in lege prohibentur contra filios sententiam ferre pro delicto patris; quàm officium executoris sententiæ diuinæ; quam intellexerat ex oraculo. Diuino autem iudicio, cui omnes sunt obnoxij, & apud quem nemo innocens est; rectè filij pro peccatis patrum luunt, vt variis locis scriptura testis est.

v. 8. *Et quinque filios Michol filiæ Saul, quos genuerat Hadrieli filio Berzellai, &c.* Difficilis hîc quæstio est, quomodo hæc vera sint, cùm Michol, recedente Dauide, non nupserit Hadrieli, sed Phaltiel? vt patet 1. Reg. 25. in fine & 2. Reg. 3. v. 14. Hadrieli verò omnino nupsit soror Michol nomine Merob, vt 1. Reg. 18. narratur. Legendum ergo hic videtur (*filios Merob*) pro (*filios Michol*) Est hoc planè verisimile maximè quod Michol nullos legatur habuisse liberos. Et omnino Caietanus hoc loco suspicatur lectionem Hebraïcam esse corruptam, & pro (*Michol*) legendum esse (*Merob*,) Vel dicendum, hos dici filios Michol, & quod eos genuerit Hadrieli, scilicet, quia post mortem sororis suæ Merob, eos adoptauit, & educauit, sic vt

A nihilominùs vocarentur filij Hadrielis, atque ita eos quodammodo dicatur genuisse Hadrieli. Additio Cens. Videtur hæc posterior solutio longè petita, & verbis scripturæ repugnans.

v. 10. *Donec stillaret aqua super eos de cœlo.* Id est, donec pluuia caderet de cœlo; quod signum erat Deum esse placatum, & iam famem mitigandam. Significatur autem pluuiam citò diuinitus datam: Nam non poterant corpora crucifixorum relinqui suspensa.

CAPVT XXII.

v. 21. **R**Etribuet mihi Dominus secundum iustitiam meam, & secundum munditiam manuum mearum reddet mihi. Notandus locus contra hæreticos nostri temporis, qui dicunt iustitiam nostram nullam apud Deum retributionem mereri. Hic enim Dauid apud Deum suam iustitiam prætendit, & pro
B ea à Domino iustam retributionem expectat. Respicit autem Dauid hoc loco, potissimùm ad innocentiam, & clementiam suam, qua vsus est erga Saülem hostem suum capitalem; quem cùm semel, atque iterum haberet in manibus, & occidere posset, tamen ei pepercit, eò quòd esset Christus, id est, vnctus Domini. Quod eò respiciat, patet. Quia hoc Canticum Dauid, idem est cum Psalmo 17. nisi quod verba multa hîc aliter legantur, vtpote versa immediatè ex Hebræo, cùm Psalmi sint ex versione Septuaginta. At verò titulus Psalmi illius sic habet: *Psalmus Dauid in die qua liberauit eum Dominus, de manu omnium inimicorum suorum, & de manu Saul.* Adde quod 1. Regum 26. vbi coram Saül, cui pepercerat, suam innocen-
C tiam allegat, similia quoque verba habet, dicens: *Dominus autem retribuet vnicuique secundum iustitiam suam & fidem. Tradidit enim te Dominus hodie in manum meam, & nolui extendere manum meam in Christum Domini.*

v. 26. *Cum sancto sanctus eris, & cum peruerso peruerteris.* Hanc sententiam vulgò referunt ad conuersationem hominum inter se. Vt sensus sit: Si cum sancto homine conuerseris; & ipse sanctus euades; & contrà, si cùm peruerso & impio; talis quoque ex eius commercio efficieris. Et in genere, quales sunt, cum quibus conuersaris, talis ex eorum conuersatione euades. Sensus pius est, sed non proprius huic loco. Verba enim sunt Dauidis loquentis ad Deum, & docentis,
D qualem se Deus gerat erga vnumquemque hominem, vel bonum & innocentem, vel malum seu peruersum. Sensus igitur est. Cum sancto & innocente homine sanctus es, benignus & clemens; retribuendo ei secundum suam sanctitatem, innocentiam & iustitiam: Cum peruerso autem peruerteris, id est, purus & seuerus eris, retribuendo ei secundum suam peruersitatem & malitiam. Hinc August. Et cum peruerso videris peruersus, quoniam dicunt, Ezech. 18. vers. 25. Non est recta via Domini, cum ipsorum via non sit recta. Vide etiam Psalm. 17.

CAPVT XXIII.

v. 1. **H**Æc sunt verba nouissima, quæ dixit Dauid, filius Isai, &c. *Nouissima verba dicuntur*, non quod ea omnium postremò locutus sit, si-
E cut quæ quis loquitur in lecto ægritudinis statim moriturus, qualia sunt quæ Iacob ad duodecim filios, & Moyses ad tribus Israël iam iam morituri locuti sunt; sed vocantur verba nouissima Dauid, quia ea cecinit & recitauit post omnes Psalmos à se compositos, & sub finem regni, vt verba ista sint velut sigillum quoddam omnium Psalmorum eius, quo præcedentem prophetiam suam omnem, Psalmis comprehensam, consignat. Significat autem his nouissimis verbis excellentiam suorum Psalmorum, idque duabus rebus; scilicet ex modo, & ex materia; *modum*, quo illos

cecinit, indicat, cum ait: *Spiritus Domini locutus est per me, & sermo eius per linguam meam.* Significat ergo se in scribendis Psalmis fuisse instrumentum Spiritus sancti loquentis per os eius. Materiam verò indicat verbis præcedentibus istis: *Dixit vir, cui constitutum est de Christo Dei Iacob, egregius psaltes Israël.* Quibus verbis significat præcipuam suorum Psalmorum materiam fuisse, prænunciare aduentum Christi, & ea quæ ad Christum, ejusque corpus, id est, Ecclesiam, pertinerent. Nam in Christo & caput, & membra intelligenda sunt. A

v. 3 *Dixit Deus Israël mihi, locutus est Fortis Israël, Dominator hominum, iustus dominator in timore Dei.* Quidam verba posteriora illa (*Dominator hominum*) referunt quoque ad Deum, vt dicatur ipse dominator hominum, &c. vtpote cui homines obedire debeant, & seruire in timore Dei. Sed rectiùs ad Dauidem ipsum referuntur; nam præcedit (*dixit Deus Israel mihi.*) Vt ergo Dauidi hæc verba sint accommodanda, sensus est: Dixit Deus Dauidi, vt ipse sit dominator & Rex hominum, sed vt sit dominator iustus *in timore Dei*, id est, vt præsit & regat suos in timore Dei, sciens se habere supra se majorem Dominum. B

v. 15. *O si quis mihi daret potum aquæ de cisterna.* Videri posset in hoc facto peccasse Dauid, quod inordinatè desiderando idemque desiderium verbis significando, occasionem dedit suis militibus, vt se temerè in grande discrimen vitæ conijcerent. Neque enim vlla vel necessitas, vel vtilitas poscebat tantam audaciam. Vnde & Dauid culpam agnouisse videtur, quando allatam aquam *noluit bibere, sed eam libauit Domino dicens: Propitius sit mihi Dominus ne faciam hoc. Num sanguinem hominum istorum qui profecti sunt, & animarum periculum bibam?* Qui ergo bibere non debuit allatam, nec appetere debuit, vt adferretur. Verùm responderi potest Davidem nihil suspicantem, quid sui milites essent facturi, simpliciter verbo, vt fit, significasse vehemens illius aquæ, qua sæpe olim pastor recreatus fuerat, desiderium, quo moueri se sentiebat. Certè à militibus qui scirent eam aquam Dauidi non esse necessariam; nec se propter eam periclitari debere, temeritatis culpa remoueri posse non videtur, tametsi factum hoc fuerit heroïcæ cuiusdam virtutis, quæ in illorum animis latebat indicium & argumentum: vt solent ab animis ad insignes quasdam virtutes propensis, sed nondum excultis, proficisci facta quædam non laudanda quidem, sed tamen indolem bonam quæ cultura egeat, monstrantia. C D

v. 20. *Ipse percussit duos leones Moab.* Hebraicè est, (*leones Dei*) id est, ingentes & fortes, sicut dicuntur montes Dei, cedri Dei; & alia quæcumque eximia, apud Hebræos hoc epitheto Dei decorantur. Nonnulli intelligunt duas munitas arces Moabitarum. Verùm quia dicitur (*percussit*) plerique potiùs intelligunt per duos leones duos fortissimos principes, vel milites ex Moabitis. Et sensum illum confirmant omnia præcedentia & sequentia de fortibus, seu viris strenuis, varia stratagemata: quæ confer cum ijs quæ sunt 1. Paralipom. 11. & 20.

CAPVT XXIV.

v. 1. ET *addidit furor Domini irasci contra Israel, commouitque Dauid in eis, dicentem: Vade, numera Israel & Iudam.* Gregorius exponens hunc locum ait: Secundum merita subditorum, disponuntur acta regentium. Vnde sæpè fit, vt pro culpa gregis, etiam boni delinquat vita pastoris: Dauid enim, Deo teste laudatus, populum numerando peccauit, & populus pœnam suscepit; quia secundum merita plebium disponuntur corda rectorum. Hæc Gregor. Factum est ergo merito plebis, vt Dauid in hoc peccatum labi permitteretur. *Sed* quæres, quare *peccauit Dauid* numerando populum? *Respondeo*, Primum, per superbiam & elationem mentis, quia tanquam rex potens gloriabatur in multitudine populi sibi subjecti. Secundo, quia per hoc fecit contra legem Exodi 30. vbi dicitur. *Quando tuleris summam filiorum Israel, dabunt singuli precium pro animabus suis Domino, & non erit plaga in eis.* Debebant autem singuli dare dimidium sicli: Hæc autem numeratio non ita facta est; vnde consecuta est plaga.

v. 13. *Aut septem annis, veniet fames, aut tribus mensibus fugies aduersarios, &c.* Quomodo hæc non pugnent cum narratione quæ est 1. Paralip. 21. in speciem ab hac diuersa, vide ibi explicatum.

v. 14. *Sed melius est, vt incidam in manus Domini (multæ enim misericordiæ eius sunt) quam in manus hominum.* Hæc causa est cur Dauid potiùs elegerit pestem, quàm vnum ex duobus reliquis; & maximè, ne videretur ipse flagellum Dei velle effugere: tradendo suos hostibus & fami, à quibus malis ipsius persona potuisset esse tuta; sed elegit pestem, in qua omnium par est conditio; vt agnosceret se imprimis reum; sicut & postea dicit, vers. 17. *Ego sum qui peccaui, ego qui iniquè egi: Isti, qui oues sunt, quid fecerunt?* *Sed quæritur*, quomodo hîc Dauid dicat: *Melius est vt incidam in manus Domini, multæ enim misericordiæ eius sunt*, cum Apostolus dicat ad Hebr. 10. *Horrendum est incidere in manus Dei.* Respondeo, Dauid considerat Deum punientem in hoc sæculo, vt patrem; Apostolus autem, vt seuerum iudicem. Loquitur enim de impœnitentibus. Neque etiam contrarium est his verbis Dauid, id quod dixit Susanna in angustiis constituta: *Melius est mihi incidere in manus vestras*, loquens de improbis senibus. Nam Dauid hîc facit comparationem inter diuersa mala pœnæ; Susanna autem tanquam minus malum, elegit malum pœnæ, pro malo culpæ. Sic enim subjungit: *quàm peccare in conspectu Dei mei.*

FINIS LIBRI II. REGVM.

ANNOTATIONES

IN LIBRVM III. REGVM.

CAPVT PRIMVM.

v. 2. *Væramus Domino nostro regi adolescentulam virginem, & stet coram rege, & foueat eum.* *Quæritur an* Dauid hanc Sunamitidem duxerit *in vxorem?* Hieronymus videtur sentire, quod fuerit virgo & vxor. *Sed* dicendum scripturam non indicare quod eam duxerit in vxorem; sed magis videtur significare contrarium; nàm dicitur tantùm quæsita ad calefaciendum corpus senile regis. *Deinde*, si vxor fuisset Dauidis, quomodo Adonias filius eius tam impudens fuisset, vt eam peteret sibi in vxorem? Nam ducere eam vxorem, quæ fuisset vxor patris, expresse prohibitum est Leuit. 18. vbi dicitur: *Turpitudinem vxoris patris tui non discooperies.*

v. 5. *Adonias autem —— eleuabatur dicens: Ego regnabo. Fecitque sibi currus & equites, &c. Nec corripuit eum pater suus.* Simile quid habemus 2. Regum 13. quando Amnon filius Dauid incestum cum sorore sua commiserat; *Et noluit* (inquit scriptura) *Dauid contristare spiritum Amnon filij sui, quoniam diligebat eum.* Sane vtrobique scriptura taxare videtur in Dauide nimiam indulgentiam erga filios: quos sciebat grauiter delinquere; & ne eos contristaret, corripere tamen pro merito non audebat. Et idem accidit in Absalone, quem cum pater videret instituere regiam pompam, similiter eum non corripuit. Vnde & rebellio Absalonis in patrem est secuta. Itidem multi alij tempore veteris testamenti, viri alioqui sancti, hac parte infelices fuerunt, in filiorum educatione. Exemplo sunt filij Iacob, filij Heli, filij Samuelis, filij Dauid, filius Ezechiæ, filij Iosiæ. In quibus etsi Heli & Dauid causam aliquam dedisse legantur nimia sua in filios indulgentia, causa tamen generalior quoque ista non improbabiliter assignatur, quod tempore veteris testamenti matrimonium nondum esset propriè dictum sacramentum; neque eam gratiam largiretur ad prolem piè educandam, quam confert tempore noui testamenti ijs, qui cum debita præparatione matrimonium ineunt.

v. 11. *Dixit itaque Nathan ad Bethsabée.* Nathan propheta erat qui Dauidi annunciauerat Salomonem post eum regnaturum; idque prædictione prophetica & absoluta. Nam alioqui nihil amplius Dauidi fuisset promissum, quàm Saüli, cui dictum fuit à Samoele: *Iam nunc præparauerat Dominus regnum tuum in æternum.* Quomodo nunc ergo tanquam dubitans & metuens tam sollicitè agit pro Salomone? Respondeo, non dubitabat de Dei promisso, sed fortè metuebat ne Salomon non statim à morte patris, aut non sine bello & sanguine ad regnum perueniret. Deinde dici potest sollicitudinem eam non fuisse dubitantis & metuentis, sed operam dantis vt hoc impleatur quod Deus promisit. Deus enim multa promissa sua implet per studia & conatus ac voluntates hominum. Sic enim & ipse Dauid ad regnum promissum peruenit per labores, & sudores & pericula.

v. 13. *Nonne tu Domine rex iurasti ancillæ tuæ dicens: quod Salomon filius tuus regnabit post me, & ipse sedebit in solio meo? Filius tuus*, id est, ipsius Bethsabee. Refert enim Nathan verba Dauidis loquentis ad Bethsabee matrem Salomonis. Et infrà. *Domine mi,*

A *tu iurasti per Dominum Deum tuum ancillæ tuæ. Salomon filius tuus regnabit post me, & ipse sedebit in solio meo.* Et multò inferius: *Sicut iuraui tibi —— sic faciam hodie.*

Circa hæc quæri potest quomodo Dauid iurare potuerit Salomonem post se regnaturum, atque in solio suo sessurum, cum id in eius potestate non esset, sed in voluntate populi? Neque enim populus legem sibi statuerat de filio Dauidis in regem suscipiendo, præsertim illo quem Dauid designaret. Verùm, rectè intelligitur Dauid iurasse ita futurum quantum in ipso esset; eò magis quia de Salomone post se regnaturo diuinum acceperat oraculum, vt satis colligitur ex 2. Reg. 12. vers. 24. & 1. Paralip. 22. Expressè verò id dicitur 2. Paralip. 28. & 29. His accedit quod Dauid tantæ erat authoritatis in populo, vt non dubitaret populo placiturum successorem regni, quem ipse designaret. Hoc B enim apertè significant hoc loco verba Bethsabee sic loquentis ad Regem: *Veruntamen, Domine mi Rex, in te oculi respiciunt totius Israel, vt indices eis quis sedere debeat in solio tuo, Domine mi Rex post te.*

v. 21. *Eritque cum dormierit Dominus meus rex cum patribus suis; erimus ego & filius meus Salomon peccatores.* Quidam Hebræorum postrema verba sic interpretantur: Erimus falsi, & frustrati spe nostra, & quasi aberrantes à scopo, non id consequemur quod sperabamus. Sed videtur plus aliquid significari, quia supra Nathan dixerat ad Bethsabee: *Nunc ergo veni, & accipe consilium à me, & salua animam tuam, filijque tui Salomonis.* Per quod significatur, quòd regnante Adonia, periclitaretur ipsorum salus & vita. Sensus igitur est, *Erimus ego & filius meus Salomon peccatores*, id est, quæret contra nos Adonias occasionem tollendi C nos è medio, puniendique nos tanquam peccatores. Videlicet metuebat Bethsabee, ne mortuo Dauide, si Adonias regnaret, ad stabiliendum suum regnum animaduerteret in eam ob crimen adulterij; & similiter contra Salomonem filium eius occasionem mortis inferendæ quæreret.

v. 34. *Vngat eum ibi Sadoc & Nathan propheta in regem super Israel, & canetis buccina, atque dicetis, viuat rex Salomon.* Hoc ita vt iussit Dauid factum esse, paulò post legimus. Quæritur ergo an Salomon patre adhuc viuente fuerit Rex Israël? an vero hæc vnctio & acclamatio, tantum eo pertinuerit, vt patri statim post mortem eius in regnum succederet; scilicet iam habens ius ad regnum vt loquuntur, non in regno, sed hoc habiturus statim patre defuncto? Item si verè rex fuit patre viuente; quæritur an simul cum patre, an autem patre cedente, & à se in filium regnum transfe- D rente rex fuerit? Quod enim patre adhuc viuente rex fuerit, arguere videtur acclamatio: *Viuat rex Salomon*, & quod infrà dicitur à Ionathan: *Sed & Salomon sedet super solium regni*; quodque Dauid benedixit Deo: *Qui dedit* (inquit) *hodie sedentem in solio meo videntibus oculis meis.* Item quod postea sequitur: *Ecce Adonias timens regem Salomonem tenuit cornu altaris dicens: Iuret mihi rex Salomon hodie, quod non interficiat seruum suum gladio*, & quæ sequuntur, vbi videtur Salomon & agnitus pro rege, & ea quæ regiæ sunt potestatis exercuisse, viuente adhuc patre. Similiter 1. Paralip. 23. dicitur, *Dauid iam senex regem constituisse Salomonem filium suum super Israel.* In capite

autem 29. sic legitur: *Et unxerunt secundo Salomonem filium David. Vnxerunt autem eum Domino in principem & Sadoc in Pontificem, seditque Salomon super solium Domini in regem pro Dauid patre suo & cunctis placuit.* Sed hæc videntur facta post mortem Dauidis. Nam prima vnctio fuit facta iussu Dauidis hoc capite. Quod autem secunda facta fuerit Dauide mortuo colligitur ex eo quod adjungitur: *Et Sadoc in Pontificem.* Quod non prius factum esse credibile est, quàm Abiathar à sacerdotio remoueretur. Quod quidem factum est per Salomonem post mortem Dauidis, vt ex narratione capitis sequentis liquet. Certè quòd Dauid vsque ad mortem rex fuerit, ex multis apertè videtur constare. Primò quia sic Salomon rex designatus est viuente Dauide, sicut Adonias regem se constituere voluit: At non apparet Adoniam voluisse patrem regno excludere, sed ei in regno succedere; alioqui iam læsæ majestatis reus fuisset, nec consortes consilij habuisset Ioab & Abiathar. Neque enim crimen conspirationis contra Dauidem his fuit impositum, sed tantùm quod inconsulto rege studuissent partibus Adoniæ, cupientes eum promouere ad regnum. Vnde nec Salomon de Adonia sumpsit supplicium, tanquam regnum affectante excluso patre, sed iussit ei dici: *Si fuerit vir bonus, &c.* vt est in fine huius capitis. Vnde satis apparet eum nihil machinatum contra patrem. Hoc enim Salomon dissimulare non debuisset. Item Adonias ad sua auspicia vocauit vniuersos fratres suos filios regis & omnes viros Iuda seruos regis, vt ait scriptura. Quorum tamen mens neutiquam fuit, regem deturbare de solio. Item illa verba Bethsabee ad Dauidem: *In te oculi respiciunt totius Israel, vt indices eis quis sedere debeat in solio tuo Domine mi rex post te;* & hæc verba Nathan ad eundem. *Numquid à Domino meo rege exiuit hoc verbum, & mihi non indicasti seruo tuo, quis sessurus esset super thronum Domini regis post eum?* planè significant Dauidem permansisse regem vsque ad mortem. Vnde & Dauid mox cum iuramento ait ad Bethsabee: *Salomon filius tuus regnabit post me*, id est, post mortem meam, iuxta id quod ei dictum fuerat à Domino per Nathan 2. Regum 7. *Cumque completi fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, &c.* Videtur ergo dicendum vnum è duobus; vel quod Salomon, etsi vnctus in regem ante mortem patris, non tamen regnum adierit nisi patre mortuo: quæ vero tanquam rex fecisse legitur, facta ab eo vt rege futuro & patris iam præ senio impotentis vicario, seu coadjutore. Vel dicendum eum simul regnasse cum patre aliquamdiu; penes patrem tamen præcipua regni manente authoritate, licèt filius multa iam administraret. Pro priori tamen parte multum facit secunda vnctio. Sic enim & Dauid olim à Samuele vnctus, non prius rex populi factus est, quàm Saüle mortuo iterum vngeretur. Qua de re alibi dictum. Nec aliud arguit acclamatio, quàm eum certo regnaturum post patrem. Nam & nominati ad regnum vel Episcopatum, Reges & Episcopi dici solent, priusquam potestatem ipsam teneant in manibus, actuque possideant. Salomonem regnasse simul cum patre Dauide aliquot annis, Hieronymus probabiliter dici posse putat in Epistola ad Vitalem de annis Salomonis. Vide annot. cap. sequentis.

CAPVT II.

v. 23. HÆc faciat mihi Deus, & hæc addat, quoniam contra animam suam locutus est Adonias verbum hoc. Execratio est, qua sibi grauissima mala precatur Salomon; & proinde subintelligenda est *certa conditio*. Potest autem ea *duobus modis* explicari. Vno modo, vt sit sensus: Maximis malis afficiat me Deus, si non Adonias hoc locutus est contra

A animam suam. Altero modo, quasi dicat, si non vindicem in Adoniam, quia contra animam suam hoc locutus est. Ceterùm quod dicit Adoniam contra animam suam locutum esse, nequaquam intelligendum est, contra voluntatem suam; quia reuera hoc Adonias petebat, neque etiam contra conscientiam suam, quia Adonias hac via ad regnum adhuc aspirabat, quod sibi putabat deberi. Sed sensus est, *contra animam suam*, id est, contra salutem suam. Anima enim vitam & salutem frequenter significat, quasi dicat; Hoc Adonias petiuit in suam ipsius perniciem, quia propter illam petitionem interficietur.

v. 27. *Eiecit ergo Salomon Abiathar, vt non esset sacerdos Domini; vt impleretur sermo Domini, quem lo-*
B *cutus est super domum Heli.* Quin additur v. 35. *Et Sadoc sacerdotem posuit pro Abiathar.* Non est existimandum, quod Salomon regia potestate constituerit aut constituere potuerit summum sacerdotem, etiam posito quod aliquem sumeret ex posteris Aaron (id enim nunquam reges, quantumuis mali in sacris litteris sibi arrogasse leguntur:) Sed dum Salomon vtitur regia potestate in ejiciendo seu proscribendo Abiathar, propter crimen læsæ majestatis, factum est ex consequenti, vt Abiathar non potuerit amplius fungi sacerdotio, quo fungi non licebat extra templum, quod erat Ierosolymis. Et hac ratione factum est, vt impleretur, quod dictum erat de domo Heli 1. Reg. 2. Et quia Sadoc iure erat proximus, imo iure prior, quia de posteritate Phinees, vt patet 1. Paralip. 6. hinc, amoto propter crimen Abiathar, Sadoc iure succes-
C sit; & dicitur rex eum posuisse, quia ius ei restituit, seu potius iure suo illum vti ordinauit. Etenim quod Salomonis intentio non fuerit Abiathar priuare iure sacerdotij, si quod habebat, intelligi potest ex eo, quod etiam postea adhuc capite 4. Sadoc & Abiathar iunctim nominantur Sacerdotes tempore regni Salomonis; sicut nominati fuerant tempore regni Dauidici 2. Regum 20. & alibi. Vide etiam de his 1. Paralip. 6.

v. 28. *Venit autem nuncius ad Ioab, quod Ioab declinasset post Adoniam, & post Salomonem non declinasset.* Ita legendum censuerunt Biblia Sixtina nuper edita; Erat huius loci pridem varia lectio, de qua prolixè F. Lucas, & inter cætera hæc: *Et venit fama vsque ad Ioab, quia Ioab declinauerat post Adoniam, & post Absalonem non declinauerat, & fugit.* Ita Codices Hebræi, Chaldæique legunt. (Nota *post Absalo-*
D *nem*, vbi nos habemus, *post Salomonem*) Et pergit idem auctor. Ab his, inquit, Græci & Latini libri dissentiunt. Græci scribunt: *Et fama venit ad Ioab filium Sarviæ, quia Ioab erat inclinatus post Adoniam, & post Salomonem non declinauerat, & fugit.* Latini autem omnes propemodum habent: *Venit autem nuncius ad Salomonem, quod Ioab declinasset post Adoniam, & post Salomonem non declinasset.* Et nonnullis interjectis: Sensum Hebraicæ lectionis percommodum dat Tostatus: Peruenit ad Ioab fama interfecti Adoniæ, & ejecti Abiathar, & quia ipse Ioab, qui initio Absalonem sibi eximiè dilectum secutus non fuerat, Adoniæ tamen partes in majus Salomonis præjudicium, sequutus fuerat, idcirco timens fugit. Ac tandem F. Lucas conclu-
E dens: Qui, inquit, communem Latinorum codicum lectionem sequuntur, Hugo Carensis, & Dionys. Richelius, nunciatum dicunt Salomoni, Ioab etiam post inaugurationem Salomonis, Adoniæ partibus adhæsisse, & consilium de petenda, ducendaque in vxorem Abisag Sunamitide suggessisse; ideoque Ioab, cum id Salomonem rescisse audiret, ad tabernaculum Domini fugisse. Hactenus quæ sunt apud dictum auctorem præcipua: ex quibus difficile non erit commodum sensum lectionis Sixtinæ eruere, vt quæ cum Hebræa & Græca in priori parte conueniat, & posterior pars

pars difficultatem non habeat; sitque illa non solum correctionis Sixtinæ, sed semper in ea parte tam Græci, quam Latini ita legerint. Notandum porro hic Salomonem regnum suum auspicari ab executione iustitiæ & seuera animaduersione in homines dignos morte. Nam Adoniam occulta machinatione ad regnum adspirantem, & Ioab & Semei propter ipsorum malefacta iubet occidi, & Abiathar, quod cum Adonia conspirasset, remouet à Sacerdotio. Testatur autem Scriptura regnum eius admodum firmum & stabile fuisse, dicens: *firmatum est regnum eius nimis*, & capite sequenti: *Confirmatum est igitur regnum in manu Salomonis.* Ex quo discimus verissimum esse illud ejusdem Salomonis Prouerb. 25. *Iustitia firmabitur thronus regis.* Et nihil æquè conducere ad stabiliendum regnum, quàm has duas iustitiæ partes obseruare, videlicet, præmia reddere bonis, & supplicia malis.

CAPVT III.

v. 1. *Affinitate conjunctus est Pharaoni regi Aegypti. Accepit namque filiam eius.* Deut. 7. prohibet Dominus filiis Israël contrahere matrimonium cum mulieribus alienigenis. Quin etiã infrà cap. 11. reprehenditur Salomon, quod duxisset vxores alienigenas. Meritò ergo *quæritur* vtrum Salomon etiam peccauerit ducendo hanc filiam Pharaonis? causa dubitandi est. Nam mox hoc capite subjungitur: *Dilexit autem Salomon Dominum, ambulans in præceptis patris sui.* Ac deinde scriptura initio regni Salomonis vehementer eum commendat; quam commendationem non merebatur, si statim initio regni tam graui detestabilis conjugij peccato Deum offendisset. Ad hanc igitur quæstionem, saluo meliori iudicio, respondendum videtur, Salomonem eatenus non peccasse. Nam quod Deut. 4. lex prohibet, intelligendum principaliter est de alienigenis habitantibus in terra promissionis; quamuis etiam referatur aliquo modo ad alias nationes, vt patet 1. Esdræ 9. sed tamen cum hac exceptione, nisi scilicet alienigenæ illæ mulieres cultum gentilem relinquerent, & vnius veri Dei cultum amplecterentur. Et hanc exceptionem etiam ipsa Scriptura exemplis comprobat: Sic enim Moyses duxit Sephoram Madianitidem, Booz Ruth Moabitidem, Dauid Maacha filiam Tholmai regis Gessur. Denique & Salmon duxit Raab, quæ erat ex terra Chanaan. Sed omnes istæ ad cultum vnius Dei conuersæ erant. Et similiter omnino verisimile est Salomonem filiam Pharaonis initio regni sui non prius sibi copulasse, quàm illa verum Dei cultum suscipere parata esset. Quod quia in aliis fœminis alienigenis postea non obseruauit; idcirco scilicet posteà grauissimè reprehenditur.

v. 3. *Dilexit autem Salomon Dominum, ambulans in præceptis patris sui Dauid, excepto quod in excelsis immolabat.* Scriptura his verbis Salomonem reprehendere videtur, quod immolauerit in excelsis. Interim & Samuel legitur immolasse in excelsis, & alij alibi. Neque id omnino illicitum fuit (modò immolaretur Deo vero) eo tempore quo arca Dei stabilem locum non habebat. Aliqui etiam existimant his verbis Salomonem non reprehendi; sed tantùm significari, eum non immolasse coram arca, propterea quod templum nondum esset ædificatum: rectè autem eum immolasse in excelso Gabaon, eò quòd ibi esset tabernaculum & altare holocausti, quæ fecerat Moyses, vt habetur 1. Paralip. c. 21.

v. 12. *Et dedi tibi cor sapiens, &c.* Constat Salomonem etiam ante hanc reuelationem diuinam, sapientem fuisse: sic enim ait ad eum pater capite præcedenti vers. 9. *Vir autem sapiens es, vt scias, &c.* Dedit igitur ei nunc Deus cor sapiens, id est, donum sapientiæ, quo factum est, vt & prior sapientia augeretur, & cor eius dilataretur ad facilè percipiendum, tam experientia quàm studio, maiorem sapientiam. In sapientia enim Salomonem profecisse, nec solùm experientia, sed etiam studio, ipse testatur Eccles. 1. & 2. Quanta verò fuerit sapientia Salomonis, patet tum ex hoc libro, tum ex alijs ejusdem libris. Vtrum autem sapientiâ superauerit Adamum primum parentem, vide nostra in 2. distinct. 23. Vide etiam annot. capitis sequentis vers. 30. & Sapient. 7. vers. 20. & 21.

v. 15. *Igitur euigilauit Salomon, & intellexit quod esset somnium.* Quare fuerit hoc somnium, & vtrum in eo meruerit desiderando, & petendo sapientiam; Vide D. Thom. 1. 2. q. 113. art. 3. ad 2. & 2. 2. q. 156. art. 5. ad 1. vbi etiam S. Augustinum allegat. Et videtur in eo Salomon meruisse, quia dicit scriptura: *Placuit ergo sermo coram Domino.* Vnde consequitur, quod fuerit somnium extraordinarium à Deo immissum, in quo sensus quidem fuerunt ligati, non tamen impeditus vsus rationis.

v. 25. *Diuidite*, inquit, *infantem viuum*, Non sunt verba præcipientis ipsam infantis sectionem (nam diuidere infantem innoxium non licebat) sed injungentis seu ordinantis actionem, qua se veluti ad hujusmodi sectionem satellites præparent; vt hac ratione proderetur vera infantis mater; quæ eius sectionem non sustineret, sed viuum potius integrum aduersariæ suæ cederet.

CAPVT IV.

v. 4. *Sadoc & Abiathar sacerdotes.* *Quæritur*, quomodo hic inter Sacerdotes etiam Abiathar ponatur, cùm Salomon eum initio regni sui cap. 2. dignitate sacerdotij videatur priuasse? Quidam *respondent* hunc Abiathar, qui hoc loco nominatur inter sacerdotes, alium esse ab eo, qui supra cap. 2. legitur repulsus à sacerdotio. Sed hoc improbabiliter dicitur, quia nemo alius verisimiliter cogitari potest, qui hoc loco cum summo sacerdote nominetur, nisi, aut ille ipse Abiathar, aut fortè filius summi sacerdotis qui non Abiathar, sed Azarias vocatur initio huius capitis. Proinde dicendum Abiathar non fuisse submotum simpliciter iure sacerdotij (quod excedebat authoritatem regis) sed cum propter crimen læsæ majestatis (vt dictum est suprà cap. 2.) proscriptus esset, consequenter, Sadoc summo sacerdotio solus primo functus est; At vero cum periculum amplius nouæ conspirationis non esset, Salomone confirmato in regno; permissum quoque esse vt Abiathar ad ministerium templi rediret, vt haberet vnde viueret; sic tamen, vt non ampliùs prima dignitas ei deferretur. Et tunc impleta videtur Prophetia illa Domini ad Heli 1. Reg. 2. qua ait: *Futurum est autem, vt quicumque remanserit de domo tua, veniat, & oretur pro eo, dicatque; Dimitte me obsecro, ad vnam partem sacerdotalem, &c.*

v. 30. *Et præcedebat sapientia Salomonis sapientiam omnium Orientalium & Aegyptiorum, & erat sapientior cunctis hominibus.* Hoc postremum quidam referre volunt tantum ad homines illius temporis. Sed ex capite præcedenti patet ad omnes omnino homines omnium temporum referendum esse. Dicit enim Dominus ad eum: *Dedi tibi cor sapiens & intelligens, vt nullus ante te similis tui fuerit, nec post te surrecturus sit.* Cæterùm quod sequitur; *Sapientior Ethan, Ezraita, & Heman, & Chalcol, & Dorda filijs Mahol*, Author libri tradit. Hebræicarum per Ethan Abraham intelligit, per Heman Moysen, per Chalcol Ioseph, per Dorda duodecim tribus. Sed prorsus commentitia & coacta est illa interpretatio. Fuerunt autem quatuor isti hic annumerati, Leuitæ & cantores celebres. Nam ab Ethan intitulantur Psalm. 88. *Misericordias Domini, &c.* & titulus est: *Intellectus seu sapientia Ethan Ezraitæ.* Quo titulo sanè commendatus

eius sapientia. De Heman quoque mentio fit 1. Paralip. 25. Eius autem fratres fuerunt reliqui duo hic nominati. Hos itaque celebres ratione sapientiæ, nihilominus Salomon longè dicitur superasse.

v. 33. *Et disputauit super lignis à cedro, quæ est in Libano, vsque ad hyssopum quæ egreditur de pariete.* Plenius explicatur hæc amplitudo scientiæ & sapientiæ Salomonis, Sap. 7. Itaque vide ibi.

CAPVT V.

v. 2. M*Isit autem Salomon ad Hiram, &c.* Per id quod operâ gentilium & infidelium Tyriorum templum ædificatum sit, *duplex mysterium* insinuatum fuit. Nam *primo* præfiguratum est gentilem populum potissimum ædificaturum Ecclesiam Christi; cuius templum illud Salomonis typus erat. Ædificauerunt enim Ecclesiam principaliter, primum doctores & pastores Ecclesiæ; quales ex gentilibus plurimi, & ferè omnes post Apostolos extiterunt. Deinde & omnes boni fideles ex gentilibus collecti; dum bonis operibus & sancta conuersatione etiam alios inuitant & adducunt, vt se tanquam lapides viuos ædificio spirituali Ecclesiæ adjungant. *Altera* autem *mystica* significatio est, non esse contemnendum, sed in vsum pietatis vertendum à nobis, si quid in Ethnicorum scriptis, vel etiam factis vtile & laudabile reperitur; vti fecerunt præstantissimi quique Ecclesiarum magistri, Cyprianus, Hieronymus, Augustinus, Thomas Aquinas, & alij, spolijs Ægyptiorum ornantes hac ratione tabernaculum Dei.

CAPVT VI.

v. 1. D*Omus autem quam ædificabat rex Salomon Domino, habebat sexaginta cubitos in longitudine, & viginti cubitos in latitudine, & triginta cubitos in altitudine.* Pugnare cum hoc loco videtur, quod 2. Paralip. 3. dicitur templum hoc Salomonis fuisse altitudinis centum viginti cubitorum: tum etiam altitudo ista triginta cubitorum nullo modo, vt videtur, fuisset spectabilis. Itaque quod hic dicitur de altitudine triginta cubitorum, intelligendum est, non de tota templi altitudine, pertingente videlicet vsque ad summum seu fastigium templi, sed de altitudine eius à pauimento, vsque ad primum seu infimum tabulatum, seu ambulacrum; supra quod erat aliud tabulatum similiter altitudinis triginta cubitorum, atque inde vsque ad summum ipsius templi altitudo adhuc erat sexaginta cubitorum. Et sic tota altitudo templi complectebatur centum viginti cubitos, quod 2. Paralip. 3. exprimitur.

v. 7. *Et malleus, & securis, & omne ferramentum non sunt audita in domo cum ædificaretur.* Id intelligendum est tantum de instrumentis, quæ pertinebant ad secanda aut dolanda ligna, aut lapides, quæ ferè ferrea sunt; non autem de instrumentis alijs necessarijs ad conjunctionem & compositionem lignorum, trabium, & lapidum inter se. Quale opus fieri potest sine magno & notabili sono instrumentorum. Itaque industria artificum, & prudentia Salomonis commendantur, quod & tantum opus, lapides & ligna tam exactè prius alibi aptarentur, vt in ipso loco templi sine vllo ferè strepitu conjungerentur & compaginarentur. *Mysticè* significatur, quod electi in hac vita, quæ est præparatoria ad cælestem illam Dei domum; multis aduersitatibus, velut quibusdam tunsionibus exerceantur, vt in futura vita, in cœlesti templo, ab omni pressura & aduersitate liberi, summa pace & quiete perfruantur. Hinc illud in hymno Ecclesiastico; Tunsionibus, pressuris, expoliti lapides, suis coaptantur locis, &c. Et rursum in Apocalyp. cap. 7. & 21. *Absterget Deus omnem lachrymam ab oculis eorum, & non erit amplius neque luctus, neque clamor.*

CAPVT VII.

v. 1. D*Omum autem suam ædificauit Salomon tredecim annis.* Notandum Salomonem domum Domini absoluisse annis septem; suæ autem domus ædificationi impendisse annos tredecim; tum etiam quod prius domum Domini, quàm propriam ædificauerit: in quo duo sunt ad morum instructionem pertinentia. Primum, quod prius ædificauerit domum Domini, quam domum propriam. Alterum quod multò celerius absoluerit ædificationem templi, quàm domus regiæ. Quod posterius non inde accidit, quod suam domum sumptuosius ædificauerit (cuius contrarium patet ex particulari vtriusque descriptione) sed quia & ipsius regis, & totius populi maxima erat deuotio, & ardens studium circa ædificationem domus Dei. Accedebat etiam quod plurima necessaria jam ante per Dauidem fuerant præparata, vt habetur 1. Paralip. 22. 28. & 29. Hujusmodi itaque exemplo excitanda est quorumdam Christianorum socordia, qui in proprijs ædificijs sumptuosi, ad publica Ecclesiæ opera parcissimè conferunt: quibus & illud dici potest: *Domus mea deserta est, & vos festinatis vnusquisque in domum suam.* Aggæi 1.

v. 21. *Cumque statuisset columnam dexteram, vocauit eam nomine Iachin, & secundam Booz,* Nomina ista non temerè indita sunt his columnis. *Iachin* enim significat (*confirmet*) quasi dicat, Vtinam confirmet & conseruet Dominus domum istam. *Booz* verò significat *fortitudinem* & vigorem; quasi dicat, Vtinam sit in ea domo vigor perpetuus, vtinam perpetuo stabilis permaneat. Secundum litteram tamen hæc significatio non est sortita suum effectum; quia posteà per Chaldæos seu Babylonios columnæ illæ simul cum templo destructæ sunt: Sed prophetice referendum est ad eam domum, de qua canit Ecclesia; *Hæc est domus Domini firmiter ædificata, bene fundata super firmam petram:* Quæ domus non est aliud quàm Ecclesia Dei viui, *columna & firmamentum veritatis.*

v. 29. *Et inter coronulas & plectas, leones & boues, & cherubim.* Iosephus reprehendit hoc factum Salomonis; sed malè, quia diuinitus fuerat ordinatum. Itaque cum licuerit Salomoni facere imagines istas, etiam Cherubim, sub specie adolescentum alatorum, non obstante præcepto illo Exodi cap. 20. *Non facies tibi sculptile, &c.* atque adeo constituere imagines has in ipso templo (videlicet quia ponebantur non ad adorationem, sed ad ornatum;) multò magis Christianis id licet; qui ex abundantiori gratia sibi collata, minus procliues sunt ad idololatriam, quàm Iudæi.

CAPVT VIII.

v. 9. I*N arca non erat aliud, nisi duæ tabulæ lapideæ, quas posuerat in ea Moyses.* *Quæritur*, quomodo ergo dicat Apostolus Hebr. 9. quod in *arca fuerit vrna aurea habens manna & virga Aaron quæ fronduerat, & tabulæ testamenti?* Hæc apparens repugnantia non eodem modo ab omnibus discutitur. Vna *responsio* est, solas tabulas ibi fuisse principaliter. Siquidē ad hoc solum arca facta videtur, vt in ea tabulæ reponerentur, & quod alia duo postea per occasionem apposita fuerunt, nempe manna & virga Aaron. Alia *respons.* est, quod hæc duo non fuerint reposita intra arcam, sed iuxta eam. Vide nostrum Commentar. loco citato ad Heb. 9. vbi fusè hanc difficultatem enodatam inuenies.

v. 13. *Ædificans ædificaui domum in habitaculum tuum.* Pugnare videtur cum his verbis quod subjungitur, v. 27. *Ergone putandum, quod verè Deus habitet super terram?* q. d, minimè. Quod si non habitat super terram, non ergo habitat in domo quam Salomon ei ædificauerat. Sed apparentem pugnam ipse Salomon verbis sequentibus dissoluit, & pulchrè distinguit,

ostendens quomodo Deus habitet in templo manufacto, quomodo non habitet. *Si enim*, inquit, *cæli cælorum te capere non possunt, quanto magis domus hæc quam ædificaui?* Scilicet te capere non potest? Quibus verbis ostendit, quomodo Deus non habitet in domo; nempe vt ejus spatio capiatur, & circumscribatur; quomodo nos habitamus in domo, qui domo continemur & circumscribimur. Porrò quo sensu Dominus dicatur habitare in templo, & templum vocetur eius habitaculum, ostendit idem Salomon verbis sequentibus, cum orat: *Vt sint oculi tui aperti super domum hanc nocte ac die, super domum, de qua dixisti: Erit nomen meum ibi, vt exaudias orationem quam orat in loco isto ad te seruus tuus, & populus tuus Israël.* Habitat ergo ibi, quia ibi vult orari, & sacrificia sibi offerri: ibi exaudit, ibi beneficia præstat, ibi se præsentem exhibet, dum ibi magis quàm alibi adoratus exaudit. Vnde illud toties hîc à Salomone repetitum; *Si orauerit in loco isto.* Vide Annot. Act. 17. v. 24.

v. 63. *Et dedicauerunt templum Domini rex & filij Israël.* Dicuntur rex & filij Israël dedicasse templum Domini non suo ministerio, sed deuotione, petitione, præsentia sua, ac sumptuum suppeditatione; tum etiam quia dedicatio illa & consecratio fiebat pro rege & populo per ministerium sacerdotum. Sic enim quoque dicitur rex mactasse & immolasse victimas hoc eodem capite; scilicet itidem per manus Sacerdotum. Sic & illud intelligendum, quod dicitur sanctificasse medium atrij. Consecrauerunt autem Sacerdotes templum, non alio ritu, vt apparet, quàm immolatione hostiarum, eò quòd loco ceremoniarum consecrationis erat nebula diuino miraculo totam domum replens; qua testatum voluit Deus, se eum locum sibi deputare ad cultum.

C CAPVT IX.

v. 6. *SI auersione auersi fueritis vos & filij vestri — auferam Israel de superficie terræ, — & templum projiciam à conspectu meo.* Hic locus ostendit quòd omnia exteriora, quæ ad cultum diuinum deputata sunt, siue sit templum materiale, siue vasa argentea & aurea aliaque Ecclesiæ ornamenta, Deo non sint accepta, nisi propter cultum interiorem ministrorum ac plebis. Cultus autem interior consistit in actibus fidei, spei, & charitatis. De quo Augustinus in Enchiridio: *Fide*, inquit, *spe, & charitate colitur Deus.* Vbi ista desunt; quidquid exterius agitur in sacrificijs, psalmis, hymnis & orationibus, inutile est, & mimicis gesticulationibus simile; magisque talibus ad iram prouocatur Deus, quam commouetur ad misericordiam.

v. 12. *Et egressus est Hiram de Tyro; vt videret oppida quæ dederat ei Salomon, & non placuerunt ei, & ait, &c.* Libro 2. Paralip. capite 8. non Salomon Hiramo, sed Hiram Salomoni legitur ciuitates dedisse, quas & Salomon ædificauerit, & in quibus habitare fecerit filios Israël. Hanc antilogiæ speciem quidam ita tollunt, vt dicant Salomonem prius dedisse Hiramo, quas cum ille recusaret vt incultas & suis meritis haud respondentes, Salomonem eas recepisse, & ædificijs atque habitatoribus ornasse, sicque tandem Hiramo reddidisse. Sed hoc non admodum consonat, neque ijs quæ hîc dicuntur, neque quæ in Paralipom. Hic enim additur.

v. 13. *Et appellauit eas terram Chabul vsque ad diem hanc.* Retinuit ergo eas tametsi parum placentes, & nomen terræ imposuit à sterilitate, vel vt alij interpretantur, à lutositate, idque nomen remansit. Vnde etiam colligitur vrbes non tantum quod incultæ essent, sed etiam quod in terra sterili sitæ, displicuisse. Alij proinde rectius dicunt, alias vrbes à Salomone datas Hiramo, alias vicissim ab Hiramo Salomoni, vt hac mutua donatione amicitia inter eos constaret inchoata

A à temporibus Dauidis. Sic Vatablus, 2. Paralipom. 8. Et sciendum quod Salomon tanquam locupletior & potentior, oppida sibi data ab Hiram, sine vlla displicentiæ significatione suscepit, instaurauit, ornauit, & à populo suo inhabitari fecit. Quod Hiram contra in suis minus potuit præstare, ideoque cultas & populosas accipere maluisset.

Mysticè verò significatur cupiditates hominum carnalium, qui Deo tantùm seruiunt pro mercede bonorum temporalium, nunquam impleri quantacumque bona recipiant in hac vita; quippe quæ semper sint eorum spe & exactione minora: quia reuera temporalia hæc bona non sunt nisi terra Chabul, id est, vile lutum, nec possunt animum humanum implere.

v. 20. *Vniuersum populum qui remanserat de Amorrhæis, &c. quos non potuerunt filij Israel exterminare, fecit Salomon tributarios vsque in diem hanc.* Quæri-
B tur vtrum in ea re Salomon fuerit culpandus, cum Dominus in lege præcipiat omnes illas nationes funditus exterminari, ita vt nec vnus ex eis remaneat? Respondeo, secundum Liranum, si Salomon id fecit cupiditate tributi, ita vt non prius eos ad Iudaïsmum perduceret, dupliciter peccauit, auaritia & inobedientia: quia eos Dominus exterminari præcepit, Num. 33. Si autem prius operam cum effectu dedit, vt ad vnius Dei religionem conuerterentur; non peccauit subijciendo eos seruituti, & faciendo tributarios; quia lex diuina in populis illis præsupponebat impietatem & idololatriam, qua ablata, in gratiam recipiendi erant; sicut recepti fuerunt Gabaonitæ, qui reseruati sunt in obsequium populi Israël.

v. 28. *Qui cum venissent in Ophir, sumptum inde aurum, &c.* Quidam neoterici *Ophir* esse putant insu-
C lam in Occidentali India sitam, & ante annos ferè centum à Christophoro Columbo repertam, quæ vocatur *Hispaniola.* Sed nihil habet verisimile illa opinio, imò ex scriptura refellitur. Nam, vt habemus Genes. capite 10. & 1. Paralipom. 1. Ophir filius fuit Iectan, à quo nomen accepit Ophir regio, Iudæis ad Orientem sita (vt quidam volunt, ad flumen Gangem) quæ eadem, vt refert Iosephus libro octauo Antiq. cap 6 etiam *Aurea terra* nuncupata est, ob auri illic prouenientis abundantiam. Hinc dictum *aurum obrizum*, Iob capite 28. v. 15. & Isaiæ cap. 13, v. 12. quasi Ophirizum siue Ophiriticum. Est enim ijs locis Hebr. *Ophir.* Vide etiam locum Ieremiæ cap. 10. & Dan. 10. vbi *aurum Ophaz* in Hebræo legitur. Videtur enim
D Ophaz idem esse quod Ophir.

Sunt etiam hodie qui putant Ophaz fuisse eam regionem Africæ, quæ Lusitanis vulgo dicitur, *Sophala*, quasi Ophala, vel Ophaza, ex qua præstantissimum aurum in Lusitaniam deuehitur. Vide Hieronymum Epist. 140. quæ ad Principiam, vbi *septem apud Hebræos auri vocabula reperiri scribit*, & inter alia, vnde dicatur aurum obrizum exponit. Habet interim & Plinius libro trigesimo-tertio capite 3. aliam quandam etymologiam obrizi; & aliam rursus Isidorus lib. 16. Etymol. cap. 17. Sed non videntur rem attigisse.

CAPVT X.

v. 1. *SEd & Regina Saba, &c.* Saba ciuitas vel
D regio erat *in Arabia felice* sita; nomine accepto à Scheba, filio Regma, filij Chus, filij Cham; vel, vt alij volunt, à Scheba filio Iectan, filij Heber, de quibus Genes. capite decimo. Sed verisimilius est sic dictam regionem à Saba filio Regma, & fratre Dadan, seu Dedan. Nam Ezech. capite 38. simul iunguntur Saba & Dedan. Vide etiam Psalm. 71. *Nec repugnat*, quod Matth. capite 12. & Lucæ capite 11. Regina hæc vocatur *Regina Austri*; &, quod venerit à finibus terræ, quasi ab extremo orbe. Nam Arabia felix respectu Iudææ, etiam quodammodo

Estij Annot. in Script. N ij

australis est. Et quod ad alterum attinet, more scripturæ Sacræ, omnes regiones procul sitæ, præsertim quæ mari terminantur, dicuntur fines terræ. Talem autem esse Arabiam felicem, patet ex chartis geographicis. Sunt qui reginam hanc venisse putent ex Æthiopia, quæ ferme sub Æquinoctiali in Africa sita est, cujus populi etiam hodie Christiani sunt. Credunt eius ditionem hic significari, & Isaiæ 43. vers. 3. & cap. 55. vers. 14. Videatur Franciscus Lucas in Matth. 12. *Audita fama Salomonis, in nomine Domini, venit tentare eum in ænigmatibus.* Quod dicitur (*in nomine Domini*) *ita à nonnullis* accipitur, quasi significetur reginam Saba fuisse veri Dei cultricem, & verum Deum agnouerit, etiam priusquam ad Salomonem veniret, & ab eo instrueretur, vt sensus sit; *Venit in nomine Domini*, id est, profitens nomen & religionem vnius veri Dei. Sed hic sensus nonnihil contortus est. *Alij* sic exponunt, & probabilius; Regina Saba, posteaquam audisset famam Salomonis ex nomine Domini; venit vt tentaret eum, quasi dicat; cum audisset famam eorum, quæ faciebat Salomon in nomine Domini, seu ex ea sapientia, quam acceperat ab vno vero Deo, & non auxilio plurium dæmonum; venit eum tentare in ænigmatibus. Atque illud etiam facit contra eos, qui fabulantur Salomonem vsum fuisse opera dæmonum, quos conjurauerat. Codex Hebræus fauet huic posteriori expositioni.

Per *ænigmata* autem non intelligunt ea quæ vulgo ænigmata dicuntur, id est, quæ verbo tenus tantum intricata & obscura sunt; sed quæcumque acutæ & obscuræ quæstiones, nimirum de rebus obscuris, & intellectu difficilibus, siue quæ ad naturas rerum pertinent, siue quæ ad mores & regnorum administrationem, conducunt. Et quia omnes illas dilucidè soluisse legitur Salomon; hinc mirificè eius sapientia commendatur. *Mysticè* significatur per hanc Reginam, populus gentilis, qui audita fama veri Salomonis Christi; venit ad eum, & omnium perplexitatum quas passus est, de vltimo fine, & beatitudine hominis, de immortalitate animæ, de natura Dei; solutionem ab eo accepit. Contulit etiam ipsa gentilitas vicissim suas scientias naturales ad vtilitatem Ecclesiæ Christi.

CAPVT XI.

v. 1. R*Ex autem Salomon adamauit mulieres alienigenas multas, &c.* His paucis verbis tria peccata in Salomone notantur. *Primum* est, quod mulieres nimis ardenter amauerit; id enim declaratur verbis subiectis, cùm dicitur: *His itaque copulatus est Rex Salomon ardentissimo amore. Secundum*, quod contra legem acceperit vxores alienigenas. Quod enim acceperit eas, quæ in cultu idolorum suæ gentis permanebant, id patet ex subjecta narratione. Tales autem accipere non licebat. Rationem hoc loco adjicit scriptura ex capite Exodi trigesimo-quarto his verbis: *De gentibus super quibus dixit Dominus filiis Israël: Non ingrediemini ad eas, neque de illis ingredientur ad vestras. Certissime enim auertent corda vestra, vt sequamini Deos earum.* Vbi valde notandum est quod dicit, (*certissime.*) Vix enim, etiam hoc tempore, inuenias Catholicum, qui ducta vxore hæretica, non sit passus fidei suæ naufragium. Hinc & Apostolus seuerissimè admonet 2. ad Corinth. capite sexto: *Nolite iugum ducere cum infidelibus.* Denique tertium peccatum est, quod vltra modum vxores sibi multiplicauerit. Id quod etiam disertè in lege fuerat prohibitum Deuteronom. capite decimo-septimo, vbi de Rege dicitur: *Non habebit vxores plurimas, quæ alliciant animam eius.*

v. 4. *Cumque iam esset senex, deprauatum est cor eius per mulieres, vt sequeretur deos alienos.* Quod attinet ad idololatriam, ad quam perductus legitur Salomon; quidam putant non ipsum Salomonem coluisse idola gentium, sed tantum in eo peccasse, quod ita immodicè & inordinatè vxores suas dilexerit, vt eas permitteret construere templa, & erigere altaria in honorem suorum idolorum, idque in terra sancta, quæ vnius Dei cultui peculiariter deputata erat. *Magis tamen consonum est scripturæ Sacræ*, vt dicatur ipse etiam Salomon idolis templa extruxisse, eaque coluisse. Non tamen putandum est, eum ita infatuatum, vt idolis putaret aliquid inesse diuinitatis; sed dum nollet vxores offendere, simul cum illis exteriorem adorationis cultum eis exhibebat; sicut Adam vxori suæ obsecutus est, non seductus, 1. Tim. 2. sed ne eam contristaret. Ita Augustinus lib. 14. ciuit. cap. 14.

An pœnitentiam egerit & saluatus sit, an verò reprobatus, variè disputatur. Est veterum Iudæorum sententia, teste Hieronymo in cap. 1. Ecclesiastæ, Salomonem in fine dierum egisse pœnitentiam, & eo tempore composuisse librum Ecclesiastæ; quod idem Hieronymus approbare videtur super Ezech. 43. & Chrysostomus serm. contra concubinarios. *Addit*, quod idem Hieron. lib. 1. contra Pelag. cap. 6. dicit quod in futuro seculo, non tantum in Salomone erit sapientia, in Dauide mansuetudo; sed omni virtutum choro sanctorum numerus gloriabitur. Ergo, vt videtur, sentit Salomonem fore in numero sanctorum. In contrarium scripsit opusculum de damnatione Salomonis Philippus Abbas Bonæ spei, varios citans authores, & inter alios Augustin. in Psalm. 126. vbi dicit quod Salomon reprobatus à Deo est, & lib. 17. de Ciuit. quod Salomon bonis initiis malos exitus habuit. Et hanc sententiam tanquam probabiliorem sequitur etiam Bellarminus lib. 1. de verbo Dei capite 5.

v. 13. *Filio autem eius dabo tribum vnam, vt remaneat lucerna Dauid serno meo cunctis diebus coram me in Ierusalem*; id est, vt Dauid ex suâ posteritate semper habeat aliquem regnantem post ipsum, regno sublimem & illustrem (id enim est lucerna) in Ierusalem loco regni eius, ciuitate quam elegi, &c. Per hoc explicat quod dixit, *coram me.* Nam ibi erat arca Domini. Similiter infrà cap. 15. *Sed propter Dauid dedit ei Dominus Deus suus lucernam in Ierusalem, vt suscitaret filium eius &c.* Vbi lucerna exponitur per illud, *suscitaret, &c.* Item 4. Reg. 8. *Vt daret illi lucernam & filiis eius*, id est: daret Dauidi, & filiis eius successionem regni. Item 2. Paralip. 21. *Quia promiserat vt daret ei lucernam, & filiis eius omni tempore. Lucernam*, id est, splendorem regium, id est, dignitatem regiam, claram & illustrem. Sic Vatab. & Emmanuel Sà.

CAPVT XII.

v. 4. P*Ater tuus durissimum iugum imposuit nobis: Tu itaque nunc imminue paululum de imperio patris tui durissimo.* Supra dictum est capite 9. vers. 22. *De filiis autem Israel non constituit Salomon seruire quenquam*: Et 4. cap. v. 20. *Iuda & Israel innumerabiles, sicut arena maris in multitudine, comedentes, & bibentes atque lætantes. Quæritur*, quomodo ergo hîc dicitur Salomon eis imposuisse durissimum iugum? *Respond.* Iugum illud non est intelligendum de vilibus & seruilibus operibus; Ea enim filijs Israël non imponebantur, sed proselytis: Sed conqueruntur se pressos iugo, quia cogebantur ministrare Salomoni per menses singulos, expensas regiæ familiæ. Id autem fiebat per duodecim præfectos duodecim tribuum. Atque hoc populus æstimabat valde graue; quia Salomonis mensa sumptuosa admodum erat, & magnifica, vt capite quarto describitur. Deinde populus, vt in talibus rebus fieri solet, grauitatem oneris illius sua querimonia apud nouum regem exaggerat.

Neque, vt apparet, immeritò; tum ob supradicta, tum propter fastum inexplebilem tot reginarum idololatrarum, sumptusque immensos. Itaque metuebat populus ne Roboam sub ijsdem oneribus eos contineret.

v. 20. *Et constituerunt eum*, (Ieroboam) *regem super Israël*. Etsi fortè habuerit populus potestatem ac ius id faciendi quod fecit, propter tyrannidem prætensam à Roboam; præsertim cum non ageretur de rege mutando, sed eligendo: nihilominus dicendum est, populum valde malè fecisse, quod diuiserint se à tribu Iuda, in qua erat locus sacrificiis & Dei cultui deputatus, & extra quem offerre sacrificia non liceret. Nam ex hac diuisione consequentia quadam ac velut necessitate morali, erat secuturum, vt regnum sic diuisum deficeret à vero cultu Dei. Nam Rex decem tribuum non erat permissurus vt suus populus ascenderet ter in anno Ierosolymam, & quoties vellent Deo sacrificia offerrent; idque ne rediret ad domum Dauid. Hoc enim ex humana prudentia consequens omnino videbatur; & proinde hujusmodi malum præuidere debuisset populus diuisionem faciens. Potius ergo debuisset populus communicare consilia cum tribu Iuda & Leuitica, & Roboamum auertere à tam stulto consilio, sicque eum eligere, vel communibus duodecim tribuum suffragiis alium aliquem eo principatu digniorem eligere. Itaque hic locum habuit: *Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt*.

His adde, quod Ieroboam non videtur fuisse motus bono spiritu, quando populo author fuit secessionem faciendi à domo Dauid, sed quod quæsiuerit dominatum & regnum pro se, quodque voluerit vindicare injuriam, qua putabat se affectum à Salomone, de qua suprà, cuius occasione rebellauit. Sed nec populus bono spiritu motus videtur. Nam quosdam magis ad seditionem aptos & ingenio prauos Ieroboam conciliauit, per quos & ceteros ad rebellandum seu desciscendum à domo Dauid commoueret. Quod enim non solum odio Roboam, sed etiam domus Dauid id factum fuerit, apparet ex ea voce: *Non est nobis pars in Dauid, neque hæreditas in filio Isai*. Simpliciter ergò domum Dauid repudiarunt, alioqui alium aliquem ex eadem familia (nec enim deerant) aut saltem ex eadem tribu poterant eligere, ne tam perniciosam scissuram facerent. Sed quia tribus Ephraim valdè aliquando floruerat, & principatum aliquando gesserat in Iosue; nata fuisse videtur illius tribus aduersum domum Dauid, & tribum Iuda æmulatio, vt aliquem ex sese in regem eligerent. Ad quod quidem aptissimus videbatur Ieroboam prout in superioribus describitur. Hæc quæ dixi confirmantur ex oratione Abiæ regis Iuda filij Roboam, quam prælium commissurus habuit ad filios Israël 2. Paralip. 13. *Surrexit* (inquit) *Ieroboam filius Nabath seruus Salomonis, filij Dauid, & rebellauit contra dominum suum, congregatique sunt ad eum viri vanissimi, & filij Belial, & prævaluerunt contra Roboam filium Salomonis*.

Nec his obstat quod Dominus per Prophetam Ahiam promisit Ieroboam decem tribuum regnum, iubens vt decem scissuras ex pallio acciperet, quia quamuis sicut supra dictum est, populus iure potuerit in eum transferre regnum; ille tamen malis actibus & suggestionibus populum ad hoc incitauit. Cujus rei simile & memorabile exemplum est in Azaël rege Syriæ, qui dominum suum regem suffocauit in lecto, & ita successit ei in regnum: de quo tamen legitur non solum quod Elizæus Propheta prædixerit ei regem Syriæ eum futurum; verùm etiam quod idem propheta iussus fuerit eum vngere in regem, nec dubium quin id fecerit, licet scriptura factum non dicat.

Dicet aliquis, regnum Israël erat hæreditarium, non electiuum, quia Dauidi facta erat promissio quod filii eius, & posteri succederent in regnum. *Respondeo* illam promissionem quantum ad totum regnum, non fuisse absolutam, alioqui Deus non præstitisset promissionem suam. Deinde promissio illa non obligabat populum, quia populo non erat datum præceptum, & verisimile est non fuisse eam promissionem vulgo notam; & si fuisset nota, non tollebat electionem, sed restringebat ad posteritatem Dauid, posito quod scitum fuisset esse absolutam promissionem; nam id populus non tenebatur credere, nisi sufficienter probatum. Accedit quod quamuis ipsi etiam Dauidi regnum esset promissum; tamen electione populi factus sit rex, primùm duarum tribuum, deinde & reliquarum.

v. 24. *Hæc dicit Dominus: Non ascendetis neque bellabitis contra fratres vestros —— A me enim factum est verbum hoc.* Vide ad 2. Paral. 11.

v. 25. *Ædificauit autem Ieroboam Sichem in monte Ephraim, & habitauit ibi.* Erat enim ex tribu Ephraim, vt superiori capite dictum est. Nec tamen existimandum est in ea tribu regnum Israël vsque ad finem permansisse. Nam successio generis abrupta fuit statim in filio eius Nadab, quem regno & vita spoliauit Baasa de domo Issachar, atque pro eo regnauit. Huius quoque filium Ela interfecit Zambri, regnum pro eo inuadens: qui de qua tribu fuerit, non legitur. Verùm hunc quoque regno & vita statim exuit Amri. Sed nec huius genus proditur, nisi quod probabili argumento colligi potest, eum fuisse eius tribus in qua erat mons Samariæ. Nam in eum montem ex Thersa Regiam transtulit. Siquidem Ieroboam ædificauit Sichem in monte Ephraïm, in qua vt regia vrbe habitauit; quemadmodum hîc dicitur. Baasa verò Issachar regiam habuit in Thersa, quæ proinde videri potest fuisse in tribu Issachar, tametsi capite 14. legatur vxor Ieroboam eò ingressa, quando filius eius mortuus est. Atqui Samariam in tribu Ephraim fuisse, apparet ex Isaiæ 7. *Caput Ephraim Samaria*. Quamuis enim Ephraim pro regno decem tribuum positum sit, non tamen sic loqueretur Propheta, vt Samariam caput Ephraim nominaret, nisi in sorte & possessione Ephraim sita esset. Sed & chartæ geographicæ Samariam in ea tribu collocant. Quare ex eo quod Amri in monte Samariæ regiam extruxit, verisimile fit eum Ephraimitam fuisse; igitur & Achab filium eius & Ochosiam & Ioram nepotes. Ioram autem interfecto successit Iesu filius Namsi, cuius tribus non exprimitur. Hujus stirpe post quartam generationem exstincta, regnauit Sellum; & hoc interfecto, regnauit Manahem, & post hunc filius eius Phaceia. De horum quoque tribu non constat, nisi quod Sellum vocatur filius Iabes, fortè ex Iabes Galaad, Manahem filius Gadi. Cum Phaceia autem interfecti leguntur quinquaginta viri de filijs Galaaditarum. Vnde conjectura est istos vel ex tribu Gad, vel ex dimidia tribu Manasse, quæ sortem acceperat vltra Iordanem, genus duxisse. Porro interfectorem Phaceiæ interfecit successor eius Ozæe, qui & regnum Israël postremus tenuit. Sed & horum ignotum genus. Sciendum tamen regnum decem tribuum sæpe apud Prophetas vocari Ephraim; tum quia primus rex Ieroboam, & multi post eum ex illa tribu fuerunt; tum quia tribus Ephraim numero & potentia excellebat in illo regno.

v. 28. *Et excogitato consilio fecit* (Ieroboam) *duos vitulos aureos, dicens: Ecce dij tui Israël.* Ieroboam, qui regnum ex diuina promissione acceperat, valde stultè & insipienter existimauit illud humano hoc & impio consilio stabiliendum esse; quasi Deus qui dederat, illi confirmare non potuisset. Opinio quorumdam est, quod populus Israël, in illis vitulis, tanquam in imaginibus coluerit verum Deum, & plurale positum

esse pro singulati; *Ecce dij tui*, id est, Deus tuus, id est, in hac imagine potes Deum tuum colere. *Nec tamen* negant hi filios Israël grauiter nihilominus peccasse; quia inquiunt, ne quidem in imagine aliqua fabricata alicujus creaturæ licebat eis verum Deum colere. *Sed* longè conformius est Scripturæ sacræ, quod vitulos verè deos putauerint. Nam simili forma verborum vtitur hîc Ieroboam, dicens: *Ecce dij tui, &c.* qua vsus fuerat populus Israël in deserto, quando dixit: *Hi sunt dij tui Israel, qui te eduxerunt de terra Ægypti.* Vbi eos verè idololatras fuisse constat; quidquid tergiuersetur Caluinus. Accedit quod nulla sit ratio quare vero Deo tribuerent imaginem vituli. Vide suprà ad eundem locum Exodi capite 32. & infrà cap. 14. v. 9. Porro nota in hoc capite proponi duo stulta consilia duorum regum, Roboam scilicet & Ieroboam: sed magis stultum consilium Ieroboam, quia cum summa impietate conjunctum fuit.

CAPVT XIII.

v. 2. *Et immolabit super te sacerdotes excelsorum.* *Immolabit*, id est, occidet. Sic enim 4. Reg. 23. vbi hæc completa referuntur. *Et occidit vniuersos sacerdotes excelsorum qui erant ibi, super altaria.* Quamquam in Hebræo idem est vocabulum vtrobique, quod immolare, mactare, iugulare significat. Propriè intelligi non potest immolatio, tum quia homines Deo sacrificare lege vetitum erat, tum quia sacrificia & oblationes fieri debent de rebus præstantibus, & præcipuum vsum apud nos habentibus, vt sunt panes, vinum, boues, oues; non de rebus abjectis, inutilibus, noxiis, exitio dignis, quales erant hi sacerdotes idolorum, pestes hominum, tollendi è medio, non offerendi Deo. Hic ergo propriè erat iustitia vindicatiua, non immolatio. Vocatur autem immolatio per catachresin.

v. 9. *Et reuersa est manus regis ad eum.* *Quæritur* quomodo per miraculum fuerit ablata pœna, quæ fuerat propter peccatum inflicta, rege adhuc in peccato perseuerante? Nam sic sequitur: *Post verba hæc non est reuersus Ieroboam de via sua pessima.* *Respondeo, primum*, Christum etiam sanasse quosdam corporaliter, quos non sanarit spiritualiter, vt Malchum, cui Petrus absciderat auriculam, Ioan. cap. 18. & nouem leprosos ingratos, Lucæ cap. 17. *Deinde*, non fuit hæc pœna arefactæ manus propriè pœna idololatriæ, in qua perseuerauit, sed fuit Ieroboam hoc modo punitus, quia extenderat manum in virum Dei, dicens: *Apprehendite eum.* In hac autem voluntate rex non remansit, sed magis eum deinde honorauit, volens ei etiam munera offerre.

v. 18. *Et ego Propheta sum similis tui, & Angelus locutus est mihi, &c.* His verbis verus Dei propheta à falso propheta fallitur, & reducitur in domum eius, vbi contra Domini voluntatem comedit & bibit. Hic locus ostendit *diligenter probandos esse spiritus*, vtrum ex Deo sint. Clarissimum *autem* argumentum est spiritum aliquem ex Deo non esse, quando suggerit aliquid, quod est contra reuelationem diuinam prius factam; vt in præsenti exemplo. Nam propheta iste expressum mandatum à Deo acceperat, vt in terra Israël nec comederet, nec biberet. Et quia de illo Dei mandato certus erat; non debuit alteri credere, dicenti sibi esse reuelatum, vt ipsum reduceret, & cibum potumque ei ministraret. Hoc *itaque* exemplo omnem nouitatem respuere debemus; quantumcumque speciosam & probabilem, quam nouerimus esse reuelationi diuinæ iam olim in Scripturis, vel Conciliis, vel Ecclesiastica traditione factæ, contrariam. Interim quod ad senem illum Prophetam, qui mentitus est, attinet, dicit Theodoretus illum non malitia, nec studio fallendi mentitum esse; sed eo quod reputaret hoc pro magna benedictione domus suæ, si tantum prophetam exciperet hospitio, ac mensæ, ac colloquij socium haberet. Nihilominus inobediens alter propheta Deo, punitus est. Porro ex facto mirabili, quod sequitur, nempe quia leo non comedit de cadauere, nec læsit asinum, rectè colligit S. August. lib. de cura pro mortuis cap. 7. hunc prophetam punitum fuisse in hoc sæculo, vt non puniretur post mortem, sicut & de quibusdam Corinthiis 1. Corinth. 11. dicit Apostolus.

v. 33. *Quicumque volebat, implebat manum suam, & fiebat sacerdos excelsorum.* Significatur, quod nullo delectu nec probitatis, nec doctrinæ, nec generis, quilibet è populo assumebatur ad sacerdotium illud excelsorum. Illud (*implebat manum suam*) quidam sic intelligunt. Quicumque sacerdos fieri vellet, manum suam implebat adducendo & offerendo solemnem hostiam, sicut Aaron fecerat, & eo facto, erat consecratus in Sacerdotem. Quidam hoc modo, referendo ad Ieroboam: Quicumque sacerdotium ambiebat, *implebat manum suam*, id est, ipsius Ieroboam, id est, dabat ei munus aliquod, per quod sibi à rege comparabat sacerdotium. Sed ita accipi non potest: Nam implere manum, sæpe in bono accipitur in Leuitico & alibi. Itaque phrasi scripturæ, *implere manum alicuius est*, tradita in manus hostia, & insignibus ad sacrificium pertinentibus, consecrare in Sacerdotem. Sensus igitur est. Quemcumque Ieroboam volebat, id est, quicumque ei placebat, eius manum implebat, id est, eum datis hostiis & sacerdotij insignibus, in possessionem, seu functionem mittebat. Et hoc pacto quoslibet ex plebe creabat Sacerdotes. *Vel*, quicumque offerebat se, eius manum rex implebat. Hieronymus super Oseæ cap. 4. Quicumque implebat manum, vel suam, vel regis, inquit, offerendo & dando ei munera, sacerdos fiebat excelsorum. Quæ verba itidem duplicem sensum admittunt, sed sensus à nobis posteriori loco explicatus videtur commodior.

CAPVT XIV.

v. 9. *Sed operatus es malè super omnes qui fuerunt ante te, & fecisti tibi deos alienos & conflatiles.* Exaggeratur peccatum Ieroboam super peccatum omnium regum, vel iudicum; quia non solum ipse à Dei cultu defecerat, sed etiam studiosè hoc egerat, vt vniuersus populus à cultu Dei recederet. *Insuper* & miraculo admonitus per ruptionem altaris, & manus suæ arefactionem; minimè tamen ad Deum conuersus legitur, sed potiùs deteriora perpetrasse. Hinc in sequentibus, toties repetitur de aliis regibus impijs, quod ambulauerint in peccatis Ieroboam, qui peccare fecit Israël. Quod ergo dicitur: *fecisti tibi deos alienos & conflatiles*, satis quoque arguit, non ad hoc eum erexisse vitulos aureos, vt in illis tanquam imaginibus quibusdam verum Deum coleret (quod & ad caput duodecimum vers. 28. refutauimus, etiamsi ita sentire videatur Iosephus) sed quod vitulos erexerit, tanquam ipsos deos, quos coleret; quia vocantur dij alieni, & conflatiles. Vide suprà capite duodecimo, & Exodi capite trigesimosecundo.

v. 12. *Tu igitur surge, & vade in domum tuam, & in ipso introitu pedum tuorum in vrbem morietur puer.* Et infrà. *Cumque illa ingrederetur limen domus, puer mortuus est.* Cur non potuit mulier eludere vaticinium hoc non redeundo in vrbem, sed alio diuertendo? An non ausa fuit omittere, metuens grauius malum, eò quòd propheta præcepisset, dicens: *Exurge & vade in domum tuam?* An potius, Deus, in cuius manu sunt corda regum, ita mouit eius animam & voluntatem, vt non putaret aliud sibi faciendum, quacumque ratione animo eius objectâ, mota fuerit.

Id enim Deo, salua libertate arbitrij hominis, non est difficile, qui corda hominum inflectit quocumque voluerit.

v. 30. *Fuitque bellum inter Roboam, & Ieroboam cunctis diebus.* Videri potest hoc contrarium ei, quod supra dictum est capite 12. vbi moniti filij Iuda per prophetam, ne ascenderent contra fratres suos, leguntur acquieuisse. *Audierunt*, inquit scriptura, *sermonem Domini, & reuersi sunt de itinere, sicut eis praeceperat Dominus. Sed respondeo*, sicut habetur 2. Paralipom. capite vndecimo, primo triennio Roboam rex cum populo suo, Deo fideliter seruiuit, confluentibus ad eum omnibus Leuitis ex toto Israële. Et eo tempore iuxta imperium Domini non mouit bellum contra regem Israël. Sed *postea*, sicut hîc legitur, à vers. 22. vsque 24. & ipse populus Iuda declinauit ad idola. Et ab eo tempore Roboam instaurauit bellum contra regem Israël, volens repetere regnum primum, & integrum. Quod ergo hîc dicitur, *cunctis diebus*, perinde est, ac si diceretur, toto ferè tempore regni sui. Solum enim excipiuntur tres anni, nec illi fortè integri.

CAPVT XV.

v. 4. Sed propter *Dauid dedit ei Dominus Deus lucernam in Ierusalem, vt suscitaret filium eius post eum.* Quotiescumque in scriptura dicitur Deum propter Dauid aliquod beneficium præstitisse posteritati eius, exempli gratia, successionem filiorum in regnum, defensionem vel liberationem ab hostibus, religionis conseruationem: non tantum significatur talia Deum præstare, propter promissionem Dauidi factam, quomodo ferè hæretici exponunt; sed propter promissionem factam, occasione meritorum Dauidis; vel, quod in idem recidit, propter merita Dauidis; quorum consideratione Deus talia promiserat. Et quod ille sit sensus, patet ex præsenti loco scripturæ. Cùm enim dixisset, *propter Dauid*; explicans, quid sit illud, subiungit: *eo quòd fecisset Dauid rectum in oculis Domini, & non declinasset ab omnibus, quæ præceperat ei cunctis diebus vitæ suæ*; quasi dicat propter merita Dauidis Deus benefecit eius posteritati.

v. 6. *Excepto sermone Vriæ Hethæi.* Id est, excepto facinore, quod commisit aduersus Vriam Hethæum, vxore eius per adulterium abutendo, & ipsum interficiendo. Sed, *inquies*, quomodo excepto hoc sermone non declinauit à præceptis Domini, cum etiam alibi grauiter peccasse legatur: nempe in numeratione populi; & in sententia iniustè lata contra Miphiboseth? *Respondeo*, scriptura nominat hîc solum peccatum illud in Vriam, vt in quo grauissimè peccasset, & quod nullam mereretur, vel etiam admitteret excusationem; videlicet, quia post adulterium commissum de industria & deliberato consilio, etiam curauit occidi innocentem. Alia verò eius peccata aliquam excusationem admittunt. Nam sententia contra Miphiboseth imprudenter & præcipitanter fuit prolata, re non diligenter examinata; & accessit aliquo modo consensus Miphiboseth. In populi quoque numeratione non putabat Dauid initio se peccare, sed postea, vt scriptura loquitur, percussit eum cor suum. 2. Reg. 24. v. 10.

v. 13. *Insuper & Maacham matrem suam amouit, ne esset princeps in sacris Priapi.* Plus aliquid in Hebræo, & apud Septuaginta habetur, & quod magis ipsum Asa commendat fere hoc modo: *Insuper & Maacha matrem suam amouit, ne esset Domina seu princeps, eò quòd fecerat lucum ipsi Priapo*; id est, turpi illi & obscœno idolo. Sensus ergo est: prohibuit Asa rex, ne vel ipsius mater deinceps vllam authoritatem haberet disponendi de negotiis publicis; eò quòd obscœnum illud idolum fouisset. Exemplum hoc docet

A nulli hæretico, ne matri quidem, permittendam à rege vel principe functionem publicam.

v. 18. *Tollens itaque Asa omne argentum & aurum quod remanserat in thesauris domus Domini, —— misit ad Benadab*, &c. 2. Paralip. 16. non additur *omne*; & quidem hoc loco scriptura non dicit rectène, an secus fecerit Asa tollendo argentum & aurum ex thesauro domus Domini, vt ex eo sibi confœderaret regem Syriæ contra regem Israël, à quo bello premebatur. Sed 2. Paral. 16. id manifestè reprehenditur à propheta. Vide eius loci annot. Non tamen reprehenditur quod in necessitate belli acceperit sumptum ex thesauro domus Domini, id quod etiam legitur Ezechias fecisse, sed quod fiduciam collocasset in rege Syriæ.

B

CAPVT XVI.

v. 7. Cvm *autem in manu Iehu filij Hanani prophetæ verbum Domini factum esset contra Baasa, —— ob hanc causam occidit eum, hoc est, Iehu filium Hanani prophetam.* Sensus nostræ lectionis est, quod Baasa, vel filius eius Ela occidit hunc prophetam, ob hanc causam, quia ex persona Domini prædixerat familiæ eius subuersionem. Sed sciendum est, postremum illud (*hoc est, Iehu filium Hanani prophetam*) in Hebræo non haberi, neque etiam in quibusdam Latinis MSS. neque apud Septuaginta, aut Chald. Sed in Hebræo & apud 70 tantum legitur hoc modo; *Et quia percussit eum.*

v. 31. *Nec suffecit ei vt ambularet in peccatis Ieroboam filij Nabath, insuper duxit vxorem Iezabel filiam Ethbaal, regis Sidoniorum.*
C Exaggerat scriptura sancta tam vehementer, quod Achab duxerit Iezabel vxorem, duas ob causas. Primò, quod per eam ex malo factus sit longè deterior; deinde, quod per eam ea fecerit, quæ ipse per se alioqui non videbatur facturus. Nam propter eam occidit Naboth innocentem, vt Iezabel eius potiretur vinea; item persecutus est Eliam, & cæteros prophetas Domini. Et ideo non sine ratione scriptura inter maxima peccata ponit, quod Achab duxerit vxorem falso cultui deditam, videlicet ex cuiusmodi matrimonio maxima mala nascantur, vt etiam supra ostensum est cap. 11. de Salomone.

CAPVT XVII.

D v. 4. Coruisque *præcepi, vt pascant te ibi.* Commendatur nobis admirabilis Dei prouidentia, erga seruum suum Eliam; cui tempore famis primum per coruum, rapax alioqui animal; deinde per viduam Sareptanam de alimento necessario prouidit. Et quod mirabilius est, lautius etiam prouidit per coruos, quam per mulierem. A coruis enim pastus est pane & carnibus; à muliere verò pane tantum & oleo. Cæterùm quod hîc dicitur (*præcepi coruis*) intelligendum est per hoc præceptum non aliud, quàm Dei voluntas & ordinatio; qua voluit & constituit, idque per occultum & efficacem instinctum, vt corui quotidie mane & vesperi ad prophetam cibos adferrent. Et eodem modo quoque præceptum intelligendum est
E in eo, quod postea de muliere dicit: *Præcepi mulieri viduæ, vt pascat te.* Quamuis enim mulier capax erat præcepti propriè dicti, nullum tamen tale præceptum à Deo acceperat, vt patet ex eo, quod, vt scriptura narrat, se morituram putabat vnà cum filio, consumptâ, quam habebat, modica farina. Sed dicitur Deus ei præcepisse, quia sic ordinauerat, scilicet efficaciter operaturus in eius voluntate vt venientem Eliam reciperet, & miraculo recreata libenter illum pasceret.

v. 18. *Quid mihi & tibi vir Dei? Ingressus es ad me, vt rememorarentur iniquitates meæ, & interficeres filium meum?* Putabat mulier, quod propter commercium suæ indignitatis cum sanctitate talis viri,

Deus vindictam sumeret de peccatis eius, occidendo filium eius. Nam sicut sancta sanctè tractanda sunt, ita etiam cum viris sanctis, seu officio, seu pietate; sanctè & reuerenter conuersandum est. Metuebat ergo mulier, ne fortè tanto viro non esset famulata, vt debebat, & ita ob eius præsentiam puniretur. *Illustre de sanctis sanctè* tractandis exemplum quoque est in arca Domini, 2. Regum cap. 6. quam Oza attingens temere, à Deo percussus est. Vnde & Dauid, non est ausus eam in suam domum introducere. Sic & de sanctitate personæ, exemplum est in Christo; cui Petrus similiter, vindictam aliquam metuens, dicebat: *Recede à me, quia homo peccator sum.* Cui etiam à Centurione ex ingenti reuerentia dictum est: *Domine non sum dignus*, &c. Lucæ cap. 5. & Matth. 8.

CAPVT XVIII.

v. 3. *VOcauitque Achab Abdiam dispensatorem domus suæ: Abdias autem timebat Dominum valde.* Quæres si timuit Dominum valde, quomodo sustinuit habitare cum Achab pessimo rege & idololatra? Videtur dicendum hoc ei non fuisse illicitum, primò, quia tam erat fixus in vnius veri Dei cultu & pietate, vt sine periculo posset versari inter impios & infideles; Deinde, quia multa mala poterat impedire & bona veris Dei cultoribus, qui persecutionem patiebantur ab impiissima Iezabel conjuge Achab, impendere, sicut & fecit abscondendo prophetas Domini, quos illa quærebat ad necem. Quomodo & Sanctus Sebastianus inculpatè, & ad rem Christianam vtiliter versatus fuit in aula Diocletiani Imperatoris cruentissimi Christianorum persecutoris.

v. 21. *Vsquequo claudicatis in duas partes? Si Dominus est Deus, sequimini eum, si autem Baal, sequimini illum.* Meritò reprehendit Elias, quod non essent solliciti, vt diligenter inquirerent, quis cultus, aut quæ religio vera, & syncera esset; vtrum ea quam à Moyse & Prophetis, ac majoribus suis acceperant; an verò ea quam nuper introduxerant reges Israël. Sensus ergo est: Si certa aliqua ratione, seu per miracula, seu aliter intelligitur Dominum esse Deum, id est, Iehoua esse Deum (ita enim vocabatur Deus apud Israëlitas:) eum sequimini, eum colite. Sin verò simili ratione ostendi potest Baal esse Deus; tunc eum colite. Quibus verbis non hortatur Elias ad aliquid impium; quia conditionem præmittit impossibilem, videlicet Baal certa ratione posse demonstrari Deum. Vnde & sequenti miraculo ostendit manifestè quis sit Deus. *Ita & hodie* dicere liceret, ad quosdam dubiæ religionis homines, qui malunt semper dubitare, & inter vtrumque fluctuare, quàm alterutrum maturo consilio eligere: Vsquequo claudicatis in duas partes? Si apud Catholicos est vera Ecclesia, vera fides, & quæ Marci c. 16. promissa sunt fidem secutura miracula: sequimini eam, adhærete illi: sin apud Caluinistas, aut Lutheranos; eos sequimini.

v. 24. *Inuocate nomina deorum vestrorum, & ego inuocabo nomen Domini mei.* Non præcipientis neque adhortantis verba sunt ista. Sed hic sensus est: Si vultis, & si ita vobis placet, inuocate deos vestros, vt vos exaudiant: Ego verò Deum meum inuocabo. Sic in Euangelio Christus ad proditorem Ioan. 13. *Quod facis, fac citius.* Hebraicè hic est: *Et inuocabitis in nomine deorum vestrorum.*

v. 40. *Dixitque Elias ad eos: Apprehendite Prophetas Baal, & ne vnus quidem effugiat ex eis.* Quidam putant Eliam eos occidisse tantùm, quia imperauit occidi, alij arbitrantur eum quosdam etiam propriis manibus interemisse, sicut Samuël Agag regem Amalec. Sed, siue per se, siue per alios, scriptura dicit de eo, quod *duxerit eos ad torrentem Cison, & ibi eos interfecerit.* Quod vt minimum intelligendum, eos A iussione Eliæ interfectos fuisse. Quod si Propheta Dei rectè & iustè sic animaduertit in prophetas Baal: *rectè* etiam & iustè principes Christiani supplicio mortis animaduertunt in eos, qui hodie populum falsa doctrina seducunt. Quod *enim* in populo Israëlitico erant idola, & idolorum prophetæ, hoc in populo Christiano sunt hæretica dogmata, & eorum dogmatum authores & doctores. Legitimè autem id fecit Elias, quia iussu Domini. Sic enim sequitur postea: *Iuxta præceptum tuum feci omnia verba hæc.* Et constabat hoc satis populo per miraculum præcedens incensi holocausti.

CAPVT XIX.

B v. 11. *ET ait ei: Egredere & sta in monte coram Domino. Et ecce Dominus transit, & spiritus grandis & fortis*, &c. Ista verba: *Et ecce Dominus transit*, &c. vel accipi possunt tanquam à Domino dicta, loquente de seipso (& sic à quibusdam exponuntur) vel tanquam verba scriptoris, narrantis quæ signa præcesserint præsentiam Domini, exhibitam Eliæ. Et hic intellectus videtur verior. Sensus igitur est: Cùm Dominus transiturus esset ante Eliam, id est, transitu quodam suam præsentiam ei exhibiturus; hæc horribilia signa præcesserunt, ad generandam reuerentiam maiestatis diuinæ; primum spiritus, id est, ventus fortis & vehemens, vti etiam montes subuertere & rupes conterere posset; deinde commotio montis seu
C terræ motus; terræ motum autem sequebatur ignis. Et post hæc tria terribilia secutus est sibilus auræ tenuis; id est, ventus lenis ac tranquillus, præsentiam Dei significans. Per quod postremum significatur Deum non posse, nisi in mentis tranquillitate à nobis agnosci.

v. 16. *Cumque perueneris illuc, vnges Azael regem super Syriam*, &c. Non paruam difficultatem habet hic locus. Præcipiuntur enim tanquam ab ipso Elia facienda, ire in Damascum, & ibi vngere, &c. Atqui nihil horum per se fecit, nisi quod Elisæum injecto pallio suo super eum quodammodo fecerit prophetam. Nam quod vnxerit eum non dixit scriptura. Azaelem quoque vnctum fuisse non legimus, sed tantum ab Elisæo ei dictum 4. Reg. 8. *Ostendit mihi Dominus te re-*
D *gem Syriæ fore.* Iehu vnctus quidem, sed neque ab Elia, neque ab Elisæo, sed ab vno ex filiis prophetarum 4. Reg. 9. De hac difficultate vide Liranum, qui tamen non satisfacit. Videtur autem posse probabiliter dici, præceptum ad Eliam factum, sic ab Elia, qui propheta erat, & sensum Domini in multis cognoscebat, intellectum fuisse; vt partim ad ipsius personam, partim ad discipulum & successorem eius in munere prophetico, pertineret. Nam & Elisæus erat velut alter Elias, comes eius indiuiduus, in quo factus est duplex spiritus Eliæ, de quo filij prophetarum dixerunt 4. Reg. 2. *Requieuit spiritus Eliæ super Elisæum.* Et Ecclesiasticus cap. 48. quod in Elisæo completus est spiritus Eliæ. Itaque & in Elisæo completum est, quod ibidem de Elia dicitur: *Qui vngis reges ad pœnitentiam.* Vide
E Iansenium in illum Ecclesiastici locum, vbi vnctionem exponit conseruationem. Fortè etiam Elias oleo visibili vnxit Elisæum, & Elisæus Azaelem, licèt id scriptura non dicat. Quod enim de Iehu dictum, nempe quod vnctus fuerit oleo, videtur de aliis similiter intelligendum. Et quidem Iehu iussu Elisæi vnctum fuisse constat. Hieronym. super Habacuc 3. dicit Iehu & Azael fuisse perfusos lenticula. Et fortè eius rei gratia Elisæus Damascum profectus est, vt Azaelem in regem vngeret 4. Reg. 8. licèt ibi de vnctione non fiat mentio; sicut Samuel missus fuit in Bethlehem, vt vngeret Dauid.

v. 17. *Et erit quicumque fugerit gladium Azahel, occidet eum Iehu; & quicumque fugerit gladium Iehu, in-*

terficiet eum Elisæus. Quomodo Azael rex Syriæ, & A Iehu rex Israel mortuos idolorum cultores gladio percusserint, manifestè docet scriptura in sequentibus: quod autem aliquos interfecerit Elisæus, non legitur, nisi de quadraginta duobus pueris, quibus maledixit, qui ab vrsis dilacerati fuerunt; qui quidem erant filij idololatrarum. Id enim contigit in Bethel, vbi alter vitulus aureus erat collocatus. *Quidam ergo* id quod hîc dicitur, ad pueros illos referunt Elisæi irrisores, eius imprecatione interfectos. *Alij* non improbabiliter intelligunt Elisæum puniuisse idololatras gladio verbi sui. Sic Angelomus in hunc locum interpretatur gladium spiritus. Et secundum hanc expositionem præsentabitur nobis duplex in Ecclesia potestas: Altera ciuilis, quæ vtitur gladio materiali, ad puniendum B malos; altera Ecclesiastica, quæ exercet gladium spiritualem contra malos.

v. 18. *Et omne os quod non adorauit eum osculans manum*. Consuetudo erat idololatris, quando honorare volebant idolum aliquod, osculari manum, eamque deinde versus idolum porrigere: cuius consuetudinis meminit Minutius Felix in libro qui inscribitur Octauius apud Arnobium. Apuleius quoque apologia pro seipso prima, Æmilianum accusatorem suum insimulans impietatis, hæc inter alia dicit; Nulli Deo ad hoc æui supplicauit, si fanum aliquod prætereat, nefas habet adorandi gratia, manum labris admouere. Vide etiam Iob 31. v. 27.

CAPVT XX.

v. 11. **E***T respondens rex Israël ait: Dicite ei, Ne glorietur accinctus æquè vt discinctus*. Prima facie videri potest, quod tantum significetur, quod is qui accinctus est gladio, magis gloriari possit, quàm qui non est accinctus; vtpote paratior ad lædendum & se defendendum. Sed hîc plus aliquid innuitur; videlicet per discinctum intelligitur, qui iam parta victoria gladium vel baltheum deposuit; per accinctum verò, qui accinctus gladio vel baltheo procedit ad bellum, incertus adhuc de belli euentu. Ait igitur rex Israël ad regem Syriæ, gloriantem quasi iam victoria parta: *Ne glorietur accinctus æquè vt discinctus*, quasi dicat; Ne glorietur quasi victor armis depositis, vtpote qui sit adhuc in expectatione euentus belli. Vide Caietanum.

v. 35. *Ait vnus de filiis prophetarum, percute me. At ille noluit percutere. Cui ait: Quia noluisti audire vocem Domini*, &c. *& percutiet te leo*. Notandum est quod percussus sit ille propter inobedientiæ peccatum. Nouerat enim eum, qui hoc iubebat, esse prophetam Domini; nec causam dubitandi habebat, quin iussu Domini diceret ei, vt ipsum percuteret. Domino autem in omnibus obediendum est, cùm sit Dominus vitæ & mortis; sicut & Abraham obediuit, paratus immolare filium suum. Neque dubitabat iste, vtrum verè ex imperio Domini istud à propheta Domini diceretur, sed ex quodam horrore cædis, & sanguinis recusabat eum percutere. Agitur enim non de simplici percussione, quâ pugnus aut alapa incutitur, sed quâ vulnus infligitur, vt patet ex sequentibus.

v. 42. *Quia dimisisti virum dignum morte, erit anima tua pro anima illius, & populus tuus pro populo eius*. Ostendit hic locus, quàm grauiter peccent ij, qui in administranda iustitia socordes sunt & negligentes; & præpostera quadam clementia vtentes in eos, qui toti Reipublicæ sunt perniciosi; quales imprimis sunt hæretici. Hic neglectus iustitiæ, adeo graue peccatum hîc ostenditur, vt non tantum ipse iudex, sed vniuersus populus ob eam causam punitioni addicatur. Potest quidem rex ex causa aliquando remittere supplicium; sed hic Ben-adad toti regno infestus erat; ac præterea in Deum Israël blasphemus; dicens eum esse Deum montium, & non vallium; propter quam causam denunciata fuerat victoria contra eum à propheta; atque adeo sic pugnabat contra populum Israël, vt etiam consequenter religionem & cultum veri Dei opprimere vellet.

CAPVT XXI.

v. 2. **D***A mihi vineam tuam, daboque tibi pro ea vineam meliorem, aut si commodius tibi putas, argenti pretium*, &c. Ex hoc loco manifestum est, quod reges eo solo titulo, quod reges sunt, non habeant ius occupandi agros & fundos subditorum pro suo arbitrio. Nam si ita esset, haud dubiè Achab rex eo iure vsus fuisset; & vi occupasset vineam Naboth, & non calumniam struxisset in Naboth, qui ei vineam negabat. Proinde quod dicitur primi Regum capite octauo, inter cætera, quæ pertinent ad ius regis, *Agros vestros, & vineas, & oliueta optima tollet, & dabit suis*, non est intelligendum de iure vero, & rationi consentaneo, sed de iure præsumpto & vsurpato. Vide primi Regum capite octauo & decimo.

v. 13. *Benedixit Naboth Deum & regem*. Fortè testes dixerunt (*Maledixit Deum & regem*.) Sed scriptor facet vitans atrocitatem sermonis, ob reuerentiam Dei, per antiphrasim posuit (*benedixit*) pro (*maledixit*.) Et similes locutiones sunt Iob 1. & 2. & alibi. Vbi de hoc iterum erit agendum.

v. 19. *Occidisti insuper & possedisti*. Non legitur Achab interfectionis Naboth fuisse conscium. Dicitur C tamen occidisse, quia facto suo, id est, graui indignatione, eaque iniusta, coram vxore pessima muliere, monstrata, occasionem dedit interfectionis; sicut Henricus Rex Angliæ conquerendo apud familiares quod cum vno sacerdote pacem in regno suo habere non posset, occasionem dedit interfectionis S. Thomæ Cantuariensis. Tales enim erant apud quem huiusmodi querelæ, & quidem iniustæ, deponebantur, qui vel propria malitia, vt Iesabel, vel vt regi rem gratam præstarent, meritò existimari debebant vindicare velle factum cuiuspiam seu bonum, seu malum, quod regis animum torquebat. Hic autem consensus etiam ex eo tacitus intelligitur, quod morte Naboth cognita, statim se contulit ad occupandam vineam occisi, quasi gaudens de eo quod factum erat. Neque Achab negauit D se occidisse, sed paulò pòst conuersus est ad pœnitentiam. Item per hoc rectè intelligitur occidisse, qui cum ex verbis vxoris satis colligeret, aut colligere debuisset, eam ipsi Naboth malum machinaturam, maximè accepto etiam regis sigillo (quod absque eius consilio factum, non est verisimile) non tamen prohibuit, nec impediuit, qui & posset, & deberet. Vide Liranum.

v. 29. *Nonne vidisti Achab humiliatum coram me? Quia igitur humiliatus est mei causa, non inducam malum in diebus eius*. Certum est ex hoc loco, quod Deus pœnam intentatam ipsi Achab distulerit in tempora filij eius, idque intuitu humiliationis, seu pœnitentiæ ipsius Achab. Vnde dici non potest illa pœnitentiæ opera, quæ Achab fecit, fuisse peccata; quia E Deus peccatis nullo modo placatur. Dubium tamen est, vtrum hæc eius pœnitentia profecta fuerit ex amore Dei, an tantum ex timore gehennæ, siue suppliciorum temporalium? Chrysostomus sermone de reparatione lapsi, dicit quod Achab ita erga se misericordiam Domini prouocauerit, vt eum à cunctis absoluerit peccatis. Sermo 55. de tempore apud August. (sed est Cæsarij) dicit eum obtulisse sacrificium cordis contriti, & humiliati. Item Gratianus De pœnitentia, distinct. 1. cap. 60. dicit eum per pœnitentiam Deo satisfecisse. Sed paulo plenius videtur explicare D. Gregorius homil. 10. (Citat Gratianus de pœnitentia distinct. 3. cap. 29.) in Ezechielem, dicens: Deo pla-

A

cuisse poenitentiam in reprobo, qui iam erat perditus, propter eius sceleris, qui adhuc displicebat Deo. Et hæc plurimi ... sunt, ... est, & probabilior.

CAPVT XXII.

v. 15. IRe ... emus in Ramoth Galaad ad prælian-dum, an cessare? Cui ille respondit, Ascende ... de ... &c. In his verbis Propheta nullum est mendacium. Quæ enim ista ab eo non sint dicta seriò & asse...ter, sed ironicè, manifestum est ex sequentibus. Dicunt quidam esse verba optantis, quasi dicat: Vtinam hic posses pugnare, vt hostes in manus tuas traderentur. Sed potius dicendum est, esse locutionem ironicam, & mimicam seu imitatoriam. Ironica quidem, quia cum quadam irrisione, quæ ex modo loquendi deprehendi poterat, hoc dicit, quod minimè futurum existimabat. Mimica, quia iisdem verbis vsi fuerant falsi prophetæ, propterea quasi consentiens cum illis, eadem ipsorum verba decantat; sed ita, vt ex gestu & modo loquendi etiam ipse Achab intelligeret eum non serio locutum fuisse. Cuius rei etiam ... t, quod non adjecerit; Hæc dicit Dominus, ... n ..., vt solent, quando vaticinantur, & ... in ... s posterioribus.

v. 22. Et ait Dominus: Quis decipiet Achab regem Israël? Et post ... dicit Dominus spiritui: Decipies & prævalebis. Spiritus qui se obtulit vt esset spiritus mendax in ore omnium prophetarum Achab, nequaquam fuit Angelus bonus, quia mendacem se pollicetur; spiritus enim boni non loquuntur falsa; & proinde non pertinet hic spiritus ad exercitum cœli, assistentem Domino à dextris & sinistris; sed postea accessit, sicut & apud Iob de eo dicitur: Cum venissent filij Dei, & staret coram Domino, affuit inter eos Satan. Et propter eandem causam quoque non fuit spiritus Naboth defuncti, sicut fabulantur Iudæi: Nam spiritus ille iustus fuit; quia Naboth innocens lapidatus est: Sed fuit spiritus nequam, qui non ex mandato Dei, sed ex eius tantum permissione potestatem accepit decipiendi Achab, per hoc quod falsam prophetiam inspiraret prophetis Baal, quorum prædictioni Deus præsciebat Achab crediturum. Sed quomodo spiritus nequam steterit coram Domino, assistente eidem Domino exercitu cœli; cum malis Angelis non sit in cœ-

B

lum reditus; Vide annotat. Iob 1.

v. 30. Dixit itaque rex Israel ad Iosaphat: Sume arma & ingredere prælium, & induere vestibus tuis: Porrò rex Israel mutauit habitum suum, & ingressus est bellum. Plenius hoc narratur 2. Paralipom. 18. Hic enim locus sonat quasi Achab apud Iosaphat dissimulauerit consilium suum de mutando habitu. At ibi apertè dicit Achab ad Iosaphat: Mutabo habitum, & sic ad pugnam vadam. Tu autem induere vestibus tuis: Habitum regium mutauit ne agnosceretur ab hoste.

C

Verebatur enim prophetiam Michææ, quem sæpe vera, sed mala sibi prophetantem, audiuerat. Sed hunc motum dissimulans apud Iosaphat, specie honoris, illum monet vt procedat cultu regio; se autem dicit mutaturum habitum, vt quasi ille solus in exercitu honoretur, illique soli totus exercitus pareat. Dum interim ex huius periculo suam spectat salutem, non ignorans fortissimam fieri solere impressionem in eam partem, vbi rex esse putatur, sicut & factum est. Sed non est consilium contra Dominum, & contra verbum eius. Rex pius liberatus est, & in astutia sua comprehensus est impius.

FINIS LIBRI III. REGVM.

ANNOTATIONES

IN LIBRVM IV. REGVM.

CAPVT PRIMVM.

v. 10. SI homo Dei sum, descendat ignis de cœlo, & deuoret te, & quinquaginta tuos. Quinquagenarius vocabat quidem eum hominem Dei, dicens: Homo Dei, rex præcepit, vt descendas: Sed intellexit Elias per spiritum Dei, quod cum ita vocaret, non hoc reuera sentiens, sed derisoriè; quasi dicat. Qui dicis te esse hominem Dei, & talem te iactitas. Hinc scilicet Elias respondet, Si homo Dei sum, scilicet secundum veritatem, quem irrisoriè vocas hominem Dei; descendat ignis de cœlo. Neque hoc iniquè præter iustitiam, aut rectæ rationis regulam aliquid factum est ab Elia; quod Faustus Manichæus objicit Augustino: quia simile exemplum quoque habemus in Apostolo Petro; qui instinctu Spiritus sancti mortis sententiam pronunciauit in Ananiam, & Saphiram vxorem eius Act. 5. videlicet, vt sciat homo non minus iustitiam Dei formidandam esse, quàm sperandam misericordiam.

Sed quæres cur igitur reprehensi sunt à Domino Iacobus & Ioannes, cum, Samaritanis eum non recipientibus, dicerent; Domine, vis dicamus, vt ignis descendat de cœlo & consumat illos? Lucæ 9. Respondit enim eis Christus; Nescitis cuius spiritus sitis. Respondeo itaque & ego, eos reprehensos fuisse, tum

D

quia priuato vindicandi studio magis mouebantur, quàm zelo iustitiæ: Vnde dicitur eis; Nescitis cuius spiritus sitis; tum quia Christus agens in terris, quoniam propter salutem hominum descenderat de cœlis, magis debuit factis suis clementiam & patientiam, quàm iustitiæ & vindictæ, etsi iustæ, seueritatem ostendere. Vnde consequenter dicit: Filius hominis non venit animas perdere, sed saluare. Adde quod Elias non absque speciali iussu Dei vocauit ignem de cœlo, consumpturum malos, vt satis innuitur in textu. Nam tertia vice Angelus monet eum, vt descendat; nimirum idem ipse qui semel & iterum suggesserat, vt contra quinquagenarios irrisores vindictam cœlestem inuocaret Petrus quoque eodem spiritu incitante, mortis sen-

E

tentiam denunciat in sacrilegos; quo suggerente scelus eorum cognouerat. Et expediebat tali exemplo semel Apostolicam authoritatem stabilire, simul & magnitudinem illius peccati, (id est, proprietatis in hominibus vitam communem professis) declarare: vtpote quæ pestis erat futura cœnobiorum, ac vitæ cœnobiticæ. Vide Diuum Thomam 2. 2. q. 108. art. 1. ad 4. vbi factum hoc Eliæ defendit, & ostendit rectè factum esse, quia iniuria redundabat in Deum, &c.

CAPVT II.

v. 9. POstula quod vis, vt faciam tibi, antequam tollar à te. Dixitque Eliseus, obsecro, vt fiat in me

duplex spiritus tuus. Quidam hoc sic exponunt: *Fiat,* id est, præsta, vt duæ partes tui spiritus, diuisi in tres partes, sint mecum, id est, vt habeam duas tertias tui spiritus, q. d. ex quadam modestia: Non cupio esse tantus, quantus tu es; sed sufficit mihi, si de tribus partibus spiritus tui, duas habeam. Verùm huic parum consentit, quod subjicit Elias: *Rem difficilem postulasti,* quia illa petitio Elisæi modesta fuisset. Hebræi ferè hoc modo: Fac vt habeam spiritum tuum duplicatum, id est duplo majorem, quàm tu habeas. Id probant, quia duplo plura miracula legitur Elisæus fecisse, quàm Elias. Nam Elias fecit octo, Elisæus verò sexdecim. Huic sententiæ objicitur illud ex Euangelio Matth. 10. *Non est discipulus supra Magistrum.* Et proinde temeraria & arrogans videretur Elisæi petitio.

Idcircò Christiani expositores hanc ferè interpretationem sequuntur, vt Elisæus petiuerit sibi donari duplicem spiritum: id est, duplicem gratiam spiritus, quæ erat in Elia, nimirum gratiam miraculorum, & gratiam prophetiæ; quæ quidem sunt distincta dona Spiritus sancti, teste Apostolo 1. Cor. 12. Atque ita non aliud petiuit, quàm vt Magistro suo similis esset, tum in miraculorum operatione, tum in præcognitione futurorum. Hunc sensum reddit Glossa ordinaria. Interim Lombardus 1. sentent. dist. 17. ex Augustino tract. 74. in Ioannem, secundam sententiam probare videtur. Quam & Rupertus tradit lib. 12. in Matth. & talem petitionem Elisæi à præsumptione excusat his verbis: Illi maximè laudabiles sunt, qui dilectionis instinctu ob salutem proximorum semetipsos offerunt, sicut & Elisæus se offerens, Oro, inquit, ad Eliam, vt duplicia quàm tu fecisti, signa possim facere, per quæ commoueatur populus, & non obliuiscatur dicere illud, quod te agente dixit, Dominus ipse est Deus. Sententia certè non improbabilis. Cui etiam accedit, quod sub Elia fames fuit trium annorum & sex mensium, sub Elisæo dupla, scilicet septennis, etiam ab ipso prædicta, vt sequitur cap. 8.

v. 11. *Et ascendit Elias per turbinem in cœlum.* Videlicet in cœlum aëreum, sed ita vt alibi demitteretur in terram conseruandus in vita; vsque ad tempora nouissima. De hoc sic Eccl. 48. v. 4. *Sic amplificatus est Elias in mirabilibus suis.* Et conuerso ad ipsum Eliam sermone; post alia v. 9. *Qui receptus es in turbine ignis, in curru equorum igneorum. Qui scriptus es in iudiciis temporum, lenire iracundiam Domini, conciliare cor patris ad filium, & restituere tribus Iacob.* Ita ibi. Et similia sunt Malach. 4. ad quem locum Ecclesiasticus videtur respexisse. Gregorius in homil. de ascens. Domini, dicit eum in secretam quandam terræ regionem ductum. Vtrum autem ibi pascatur, an sine cibo conseruetur; vide Augustinum dubitantem, lib. de peccato orig. capite 23. An sit in paradiso illo ex quo ejectus Adam. Vide Genes. 2. vers. 8. & cap. 3. v. 23. & 24.

CAPVT III.

v. 15. NVnc autem adducite mihi psalten. *Cùmque caneret psaltes, facta est super eum manus Domini.* Causa ob quam Elisæus vaticinaturus psalten sibi iusserit adduci, à quibusdam redditur; quia spiritus prophetiæ ab eo recessisset; propterea quod acerbius & immodestius locutus esset aduersus regem Israël. Sed hæc causa plerisque non probatur. Et meritò. Quia increpando regem Israël non peccauerat; non magis quàm Elias, qui suprà dixerat ad Achab; lib. 3. cap. 18. *Non ego turbo Israël, sed tu, & domus patris tui.* Vterque enim vsus est authoritate prophetica, quæ in vtroque etiam miraculis fuerat comprobata. Igitur *respondendum,* quod spiritus prophetiæ non

A semper adsistit prophetis ad nutum. Vnde & seq. capite dicit Elisæus de Sunamitide: *Anima eius in amaritudine est, & Dominus celauit à me.* Vt autem cor prophetæ actu moueatur ad prophetandum, opus est mentis eleuatione ad Deum. Porrò mens variis modis in Deum excitatur: Videlicet, vel jejunio, vel meditatione, vel etiam adhibitis externis, & sensibilibus adminiculis, qualis est imprimis concentus harmonicus, eorum potissimum instrumentorum quæ solent ad deuotionem excitare; cujusmodi sunt organa. Nam varia instrumenta varios affectus in hominibus excitant. Et quædam peculiariter excitant ad deuotionem, quale erat psalterium, id est, instrumentum, quo psalmi decantari solent. Atque hæc fuit causa, cur Elisæus psaltem iusserit adduci, ac non improbabiliter psaltes simul ad instrumentum decantabat aliquid sacrum.

B v. 19. *Et vniuersum lignum fructiferum succidetis.* Hoc prophetæ Elisæi præceptum ad reges, repugnare videtur præcepto legis Deuteronom. 20. vbi in obsidione ciuitatum prohibentur abscindi ligna fructifera. Quorundam *responsio* est, à Deo per prophetam fuisse in hoc legis præcepto dispensatum; idque propter malitiam populi Moab. *Verior solutio* videtur, legem Deuteronomij tantum loqui de terra promissionis; Et rationem legis esse, ne filij Israël, abscindentes fructifera ligna illius regionis, sibiipsis nocerent, quia ipsi terram illam erant possessuri. Regio autem Moab ad terram promissam non pertinebat. Et hæc solutio habetur haud obscurè ex ipso textu Deuteron. 20.

C v. 27. *Arripiensque filium suum primogenitum qui regnaturus erat pro eo, obtulit holocaustum.* Quidam existimant vertendum esse, *filium eius,* scilicet regis Edom: & ad hanc historiam respicere dicunt Amos prophetam cum dicit cap. 2. de Moab, *se non conuersurum eum, eò quòd incenderit ossa regis Idumeæ vsque ad cineres.* Nam regem Idumeæ volunt intelligi primogenitum regis filium, qui, vt hîc dicitur, *regnaturus erat pro eo.* Hunc intellectum latè prosequitur Arias super Amos 2. Vide nostras annotat. ad eum locum. Sed obstat huic expositioni præter alia, quod nusquam in sacris litteris legimus hostes Deo aut diis oblatos in sacrificium fuisse. Nam sacrificij ratio postulare videtur, vt id quod offertur Deo, sit nobis carum & vtile: quo non obstante consumimus illud ad Dei

D honorem cum protestatione, quod & illud, & cætera omnia à Deo habeamus. Nam & regibus & amicis non offerimus nisi quæ cara & vtilia sint. Hostis autem, vt talis, res est perniciosa, damnosa, execranda. Quare qui hostem Deo offerret, perinde faceret, atque si quis regi pro munere offerret anguem & viperam, aut lutum aut quid simile. Atque hoc bene intelligentes idololatræ, olim filios suos & filias suas dæmoniis immolauerunt, vti multis locis testatur scriptura, testantur & historiæ sæculares. Sicubi autem hostes bello captos diis victimas factas in historiis legimus, sicut fertur & legitur de Indis occidentalibus; dicendum videtur, aut in iis non fuisse seruatam plenam sacrificij & oblationis rationem, sed eos perinde fecisse, vt faciunt illi qui offerunt ea, quibus quam

E maximè volunt carere: aut hostes hactenus vtiles esse, postquam in manus venerunt, quia in seruitutem redigi possunt, aut magno vendi volentibus redimere. Iam verò nec factum hujusmodi valere poterat ad finem quem rex iste intendit, id est, ad auertendos à se reges oppugnantes. Quin magis tale erat, quod eorum animos, & maximè patris, quam vehementissimè ad furorem & vindictam accenderet. Certè si rex Moab pacare sibi voluisset animum regis Edom, & inducere ad recedendum à se, & ad deserendam obsidionem; pacisci cum eo debebat, suam, suorumque salutem atque obsidionis solutionem pro filij

eius liberatione, non autem filium eius interficere. Denique non diceret scriptura: *Et facta est indignatio magna in Israël*, sed *in Edom*. Nunc autem sensus est, eo spectaculo viso Israëlitas, vtpote cæteris humaniores, magna indignatione præ commiserationis affectu, fuisse commotos contra regem Moab, quod viderent immolatione filij sui primogeniti deos existimare sibi placandos esse. Est enim id notum ex historiis, solere gentiles in extremis periculis ad ista maximè horrenda sacrificia confugere, vt Carthaginenses, de quibus Diodorus lib. 10. & Iustinus lib. 18. Atque ea res commiserationem naturaliter mouet in animis eorum, qui hæc audiunt aut vident. Nec solum erga filios ipsos qui sic interficiuntur, verùm etiam erga parentes, qui ad hæc tristissima sacrificia, vel deorum iussu vel publico periculo adiguntur. Quod si Abraham Dei iussu filium immolasset vnicum sibique carissimum; non solum filij, verùm etiam ipsius parentis vicem vehementer indoluissent illi, ad quos facti fama peruenisset. His suffragatur quod Septuaginta verterunt: *Et facta est pœnitentia magna in Israël*, scilicet ex commiseratione facti tam acerbi. Quanquam & aliter intelligi potest. Nam pro eo quod habemus, *in Israël*, ex Hebræo & Græco rectius vertas, *super Israël*, & sensus erit, Reges Iuda & Edom misertos conditionis regis Moab, grauiter succensuisse regi Israël à quo fuerant ad huius belli societatem vocati; & obsidione soluta recessisse ab eo, scilicet rege Israël. In Græco nullus additur articulus ex quo intelligi possit cujus casus sit ἰσραὴλ. Nam si ablatiuus, vertendum est, *in Israële*; si accusatiuus, *in Israëlem*, id est, supra vel contra Israëlem, quomodo etiam in nostra versione ambiguum est, sitne ablatiuus, Israël, an accusatiuus. Ac fortè juxta id quod Hebræa magis postulant, accusatiuum interpres voluit, non ablatiuum.

CAPVT IV.

v.13. N*Vnquid habes negotium, & vis vt loquar regi, siue principi militiæ?* Non hîc sibi blandiantur homines quidam Ecclesiastici vel religiosam vitam professi, qui frequenter ac libenter versantur in aulis principum. Non enim Elisæus in aula regis versabatur; sed propter sanctitatem vitæ, & propter mirabilia quæ per eum faciebat Deus; tum quia exercitum duorum regum ob penuriam aquæ periclitantem seruauerat, & insuper victoriam contra regem Moab prædixerat; permagna erat apud regem & regios ministros authoritate, vt facilè posset ab eis, si quid opus esset, huic mulieri, cuius vtebatur obsequio, impetrare.

v. 29. *Si occurrerit tibi homo, non salutes eum, & si salutauerit te quispiam, non respondeas illi.* Ad eundem modum Lucæ 10. præcipit Dominus discipulis suis, quos ad prædicandum mittebat, vt neminem per viam salutarent. Qua verborum forma, neque propheta, neque prophetarum Dominus prohibet officium humanitatis; cum in Euangelio præcipiatur etiam inimicos salutare, & salutem precari. Sed vtrobique est sermo hyperbolicus, quo præcipitur, vt summa diligentia & celeritate negotium sibi commissum exequantur; & excludatur omnis occasio, quæ moram itineri seu profectioni injicere posset. Hebraicè hoc loco pro *salutare*, est, *benedicere*, id est, bene precari. Quomodo etiam vertunt septuaginta.

v. 31. *Giezi autem præcesserat ante eos, & posuerat baculum super faciem pueri, & non erat vox, neque sensus. Quæritur, quare Giezi per baculum Elisæi non potuerit puerum suscitare? Responsio* quorundam est, quia Giezi non obseruasset præceptum Elisæi, sed passim occurrentibus sibi hominibus jactabundus dixisset, se missum esse ad suscitandum mortuum: Et proptereà ad baculi contactum per eius ministerium nullum esse consecutum effectum. Sed etiamsi concedatur Giezi

A in hoc contra magistri mandatum fecisse (de quo scriptura nihil commemorat) constat tamen hanc non esse totam, aut præcipuam rationem. Quin potius in baculo mysterium requirendum est. Nam Elisæus ipse paulò pòst suscitaturus eundem puerum mortuum, non est vsus baculo, sed longè alia ratione; nimirum applicatione carnis suæ, & singulorum membrorum ad carnem, & membra singula pueri defuncti. Per baculum igitur, quem Giezi portarat, lex Moysi significata est, quæ quidem præmissa fuit à Deo ante Christi aduentum, sed viuificare mortuos non potuit, testante Apostol. Gal. 3. *Si enim data esset lex, quæ posset viuificare; verè ex lege esset iustitia.* Cæterùm post baculum venit ipse Elisæus, post legem Christus, qui per incarnationem suam quo-
B dammodo corpus suum corpori nostro, & membra membris aptauit, id est, totum se inclinauit ad nostram humilitatem, vt nos à morte peccati, & æternæ damnationis liberaret. Sic August. in Psal. 70. concione 1. & serm. 11. de verbis Apostoli.

CAPVT V.

v.17. O*Bsecro, concede mihi seruo tuo, vt tollam onus duorum burdonum de terra. Non enim faciet seruus tuus vltra holocaustum, aut victimam Diis alienis, nisi Domino.* Nota quod Naaman Syrus miraculo suæ curationis conuersus ad fidem vnius veri Dei, petit ab Elisæo, vt liceat ei de terra Israël auferre onus duorum burdonum scilicet, *vt de terra illa altare faceret ad sacrificandum Deo vero*; quia terram illam tanquam sanctam venerabatur propter cultum vnius veri Dei, qui in ea terra exercebatur & vigebat. Non est igi-
C tur improbanda deuotio eorum, qui de terra sancta partem aliquam olim in Europam attulerunt pro veneratione, & pia recordatione. Etenim terra Palæstina, vbi Ierusalem est, dicitur terra sancta propter repræsentationem, & memoriam rerum sanctarum, quæ à Saluatore nostro ibi gestæ sunt. Quidam putant Naaman petiuisse ab Elisæo dispensationem, vt sibi liceret sacrificare extra templum Ierosolymitanum. Sed falluntur, quia lex illa de non sacrificando extra locum illum constitutum & certum, vbi arca Domini erat; ad solos Iudæos pertinebat; non ad gentiles. Neque Naaman tanquam proselytus lege tenebatur, quia non legitur, nec creditur fuisse circumcisus.

v.18. *Hoc autem solum est, de quo depreceris Dominum pro seruo tuo. Quando ingredietur Dominus meus tem-*
D *plum Remmon, vt adoret, & illo innitente super manum meam, si adorauero in templo Remmon, adorante eo in eodem loco, vt ignoscat mihi Dominus seruo suo pro hac re.* Putant quidam Elisæum dispensasse cum Naaman, tanquam Neophyto in religione veri Dei, vt licitè posset simulare adorationem idoli Remmon. Sed id dici non potest, quia non tantum adorare idolum, sed & simulare talem adorationem, per se malum est; in quo non habet locum dispensatio. Vnde quod ait Elisæus: *Vade in pace*, non est dispensantis, sed declarantis licitum esse quod faciebat. Id autem erat, adorare; hoc est procumbere, & inclinare se ad sustentandum regem, volentem adorare in templo Remmon. Græcè enim pro *adorare* est *προσκυνεῖν*, hoc est procumbere seu ad-
E uolui. Id autem Naaman non solum ibi, sed alibi faciebat, quotiescunque rex super eum volebat inclinare. Quod igitur alibi licitè poterat facere, id non erat illicitum facere in templo Remmon; maximè quia non erat periculum scandali. Solus enim Naaman, aut certè cum sola sua familia fidelis erat; Et aliunde constare poterat eum esse veri Dei cultorem; quia suis temporibus sacrificabat Deo vero. Ad hoc enim attulerat secum terram, vt inde sibi faceret altare ad sacrificandum Deo Israël, vt dictum est. v. præced.

v. 20. *Curram post eum, & accipiam aliquid.* Quod Giezi munera à Naaman acceperit animo Simoniaco,

non

cepto beneficio, satis apparet; tum quia exegit, vnde & Ecclesia eos qui exigunt, etiam post factam Ecclesiastici beneficij collationem, cum Simoniacis damnat: quamuis ipse non præstiterat beneficium, sed Dominus: eius, qui iam recusarat munera, tum quia per mendacium conatus fuit factum suum apud eum qui præstiterat beneficium, tegere. Tum quia rem à Naaman datam pro Elisæo vel filiis prophetarum, ipse sibi furtò retinuit, etiam admonitus ab Elisæo. Ex quo magnitudo auaritiæ eius intelligitur.

CAPVT VI.

v. 9. *Misit vir Dei ad regem Israël, dicens: Caue ne transeas in locum illum, quia ibi Syri in insidiis sunt.* Sciuit hoc Elisæus diuina reuelatione. Vnde quidam seruorum regis Syriæ ad eum, vers. 12. *Nequaquam Domine mi rex, sed Elisæus propheta indicat regi Israël omnia verba, quæcumque locutus fueris in conclaui tuo.* Sic & cap. præced. vers. 26. Elisæus ad Giezi mentientem: *Nonne cor meum in præsenti erat, quando reuersus est homo in occursum tui?* Quæ Scripturæ sacræ testimonia satis conuincunt, sanctos, qui in cœlo cum Christo regnant, posse preces fidelium cognoscere; etiamsi localiter apud ipsos præsentes non sint. Nam si Elisæus adhuc in corpore positus absentis regis secreta cognoscere, & ministri sui fraudem potuit videre; multò magis animæ sanctorum corporibus iam exutæ, & Deo præsentes, in eo tanquam in speculo, omnia ad ipsos quoquo modo pertinentia, clarè & perfectè intuentur.

v. 17. *Plures enim nobiscum sunt, quàm cum illis.* Vide Annot. 2. Paralip. 32. vbi similiter loquitur Ezechias.

v. 18. *Porrò Elisæus orauit ad Dominum, dicens: Percute obsecro gentem hanc cæcitate. Percussitque eos Dominus ne viderent.* Cæcitas, qua Syros Dominus percussit, non talis erat, quæ nihil omninò viderent; sed qua non hoc viderent, quod requirebant, aut falsum non agnoscerent. Vnde [illegible] non habent cæcitatem, sed *ἀορασίαν*, id est, inuisibilitatem, qua nimirum aliquid oculis eorum, redditur inuisibile, vel potius incognoscibile, vt agnoscere & discere non possent. Tali cæcitate quoque Sodomitæ percussi leguntur; de quibus dicit Scriptura, quod fatigati fuerunt quærendo ostium Loth. Et simili cæcitate, ter in Euangelio, Iudæi percussi sunt; semel, quando Christum de monte voluerunt præcipitare Luc. 4. Tunc enim *Christus per medium illorum transiens ibibat*, illis eum non agnoscentibus. Secundò, quando eum Iudæi voluerunt lapidare Ioan 8. Tertiò, quando eum voluerunt apprehendere & Dominus ipse interrogauit eos Ioan. 18. *Quem quæritis?*

v. 28. *Mulier ista dixit mihi: Da filium tuum, vt comedamus eum hodie, & filium meum comedemus cras. Hodie & cras* pro eo quod est prius & postea positum videtur. Non enim verisimile videtur quod totum filium vno die comederint, nihil de eius carnibus seruantes, in posterum diem. Sic & illud videtur intelligendum: *Dixique ei die altera*, id est, posteaquam comedimus filium meum. Cæterùm non legitur rex hanc controuersiam inter eos suo iudicio diremisse, sed præ rei indignitate & grauitate vestimenta sua scidisse. Quæres itaque quid iudicare debuerit. Non dubium quin pro filio viuente, quia pactum impium & proinde inualidum erat. Insuper in vtramque mulierem alteram vt homicidij; alteram, vt parricidij ream, graui supplicio animaduertere debuisset.

v. 33. *Et ait: Ecce tantum malum à Domino est, quid amplius expectabo à Domino?* Dubium, an nuncius regis hoc dixerit, an Elisæus. Verisimilius est esse verba nuncij hæc dicentis nomine regis, animo iam mutato ad humiliantis. Id enim apparet, ex placa-

Ejus Annotat. in Script.

A bili responsio Elisæi, quod subiungitur capite sequenti. Obseruo autem fideles vel pœnitentes solere omnia sua aduersa referre in Deum; sicut & Iob dicit cap. 1. *Dominus dedit, Dominus abstulit; sicut Domino placuit, ita factum est.*

CAPVT VII.

v. 2 *Respondens vnus de ducibus super cuius manum rex incumbebat, homini Dei, ait, Si Dominus fecerit etiam cataractas in cœlo, nunquid poterit esse quod loqueris?* Quod supra de Naaman dictum est, id etiam ex hoc loco patet; nempe reges honoris ac venerationis causa sustentari solitos brachiis, aut humeris suorum procerum, non tantum quando procedebant adorandi causa, verùm etiam aliàs, vt hoc loco loquen-

B te rege cum Elisæo; Et similiter reginæ nitebantur super pedissequas suas, vt habemus Esther 15. Quod autem ait vnum de ducibus dixisse ad virum Dei, hunc habet sensum. Etiamsi Dominus faciat cataractas, siue, vt alij vertunt ex Hebræo, fenestras in cœlo, per quas videlicet copiosè velut pluuiam demittat frumentum, sicut olim pluit manna: nunquid vel sic poterit esse ea vilitas annonæ quam dicis? scilicet vt modius farinæ, statere vno vendatur? Verba sunt hominis increduli, & detrahentis verbis prophetæ, velut qui rem impossibilem & incredibilem prædiceret. Vnde & incredulitas eius grauiter punita est, dicente propheta; *Videbis oculis tuis, & inde non comedes*: quod & rei probauit euentus, cum idem ille dux, vt in sequentibus narratur, à rege in porta constitutus, à populo com-

C pressus est, & conculcatus.

v. 3. *Quatuor ergo viri erant leprosi iuxta introitum portæ.* Intelligendum est non intra, sed extra portam ciuitatis: iuxta eam tamen leprosos hos habitasse. Lex enim præcipit Leuit. 13 leprosum toto tempore quo immundus, & leprosus est, habitare seorsum extra castra, siue extra ciuitatem. Nam castrorum illorum loco successerunt ciuitates. Per hoc autem, quod leprosi isti boni nuncij præcones fuerint apud populum, significantur mysticè in Ecclesia pastores & doctores, quorum doctrinæ & prædicationi vita non respondet. Quorum quidem vita proinde atque lepra, est abominabilis, & fugienda, doctrina tamen atque prædicatio, tanquam bonum ac lætum nuntium amplectenda est; iuxta illud

D Christi Matth. 23. *Super Cathedram Moysi sederunt Scribæ & Pharisæi: Quæcumque ergo dixerint, seruate & facite; secundum autem opera eorum nolite facere.*

CAPVT VIII.

v. 10. *Vade, dic ei, Sanaberis: porrò ostendit mihi Dominus, quia morte morietur.* Hæc duo in speciem pugnantia, variè conciliantur; sed à pluribus sophisticè. Hebraicè pro (*sanaberis*) est (*viuendo viues.*) Putant quidam permissum esse ab Elisæo ad consolationem ægroti, vt nuntius sic mentiretur, dicendo, *Sanabe is*. Sed non est verisimile quod Elisæus permisisset Deo Israël ascribi falsam prædictionem. Itaq; potius dicendum, vtrumque quodammodo fuisse verum,

E & illud *Sanaberis*, & alterum quod subiunxit; *Porrò morte morietur.* Etenim futurum aliquid dicitur dupliciter tam secundum Philosophos, quàm secundum Scripturam sacram. *Vno* modo, quod futurum est absolutè. *Alio modo* quod futurum dicitur secundum causas præsentes. Et istud secundum genus futuri impediri potest; videlicet, quia causæ possunt mutari, vel impediri. Itaque iuxta primum genus, eius scilicet, quod absolutè futurum erat, sunt prædicta omnia à prophetis de aduentu, passione, & resurrectione Christi, de vocatione gentium, & similia. Secundum alterum autem modum futuri, prædixit Isaias Ezechiæ regi, ipsum moriturum, quia morbus erat lethalis, Isaiæ capite 38. & huius libri capite 20. Et Ionas prædixit Niniuen

subuertendam, quia illud in causis erat secundum præsentia ipsorum merita, nisi pœnitentiam egissent. Ionæ 3. Ita ergo & quod hîc dicitur, *Sanaberis* vel (*vita vives*) verum erat de futuro secundum causas, videlicet, quia infirmitas ipsa non erat ad mortem. Quod autem postea addit propheta eum moriturum, verum est de futuro simpliciter, seu absolutè: quia licèt morbus non esset lethalis, tamen accedente illa suffocatione per stragulum madidum, (de qua subjungitur) simpliciter moriturus erat.

v. 26. *Viginti duorum annorum erat Ochozias cum regnare cœpisset*, &c. Libro 2. Paral. cap. 22. dicitur fuisse quadraginta duorum annorum, quando regnare cœpit. Ad quam apparentem repugnantiam verisimiliter respondetur, quod illic annumerentur anni quibus cum patre regnauit. Nam pater Ioram, iuxta comminationem litterarum Eliæ fuerat à Deo percussus languore alui insanabili, vt habetur 2. Paralip. 21. Vide ibi, itemque cap. 22.

CAPVT IX.

v. 26. S*I non pro sanguine Naboth, & pro sanguine filiorum eius, quem vidi heri, reddam tibi in agro isto.* Lib. 3. Regum cap. 21. vbi narratur iniusta cædes Naboth, facta procurante Iezabel, nulla fit mentio cædis filiorum Naboth. Sed tamen ex hoc loco liquet, Naboth habuisse filios, qui vnà cum ipso fuerint interfecti. Idque propterea putant procuratum fuisse ab impiissima Iezabel, quia alioqui patri mortuo filij iure hæreditario successissent in possessionem vineæ; neque Iezabel optatam vineam fuisset consecuta. *Locutio autem ista: Si non pro sanguine, &c. reddam tibi, imperfecta est*, & hoc vel simili modo supplenda: Non sim C
Deus, si non reddam, aut non sim verax, si non reddam & puniam. Minus probabiliter sentiunt; qui dicunt in huiusmodi phrasibus (*si*) idem esse quod (*non.*) Nam sic hoc loco concurrerent duæ negationes.

v. 30. *Porrò Iezabel introitu eius audito, depinxit oculos suos stibio.* Sensus est, fucauit faciem more meretricio. Putant quidam hoc eam fecisse, vt gratiosior appareret in oculis Iehu; & sic ei à Iehu parceretur. Sed obstat quod sequitur, eam dixisse cum exprobratione: *Nunquid pax poterit esse Zambri, qui interfecit Dominum suum?* q. d. iusta vindicta, ô Iehu, te adhuc consequetur, qui occideris Ioram regem, ac dominum tuum, sicuti consecuta est Zambri. Itaque potius dicendum, quod faciem suam depinxerit ex superbia, & D
procaci quadam animositate; vt quia videbat se mortem euadere non posse, dignitatem regiam vsque ad mortem cultu & ornatu tueretur. Quod autem apud nos legitur (*Zambri*) quasi datiui casus, apud Hebræos hoc modo habetur: *Nunquid pax Zambri interfector Domini sui?* & tam apud Hebræos quam Septuaginta Zambri est nominatiui vel vocatiui casus. Et est hic sensus: Nunquid pax est, ô Zambri, idest, tu qui es alter Zambri, qui interfecit Dominum suum, quem tu nunc imitaris? Sensus autem in idem recidit, quia ominatur ei vindictam, qualem expertus est Zambri. Et Pagninus vertit per datiuum: *ipsi Zambri, occisori Domini sui.*

CAPVT X.

v. 13. I*N via inuenit fratres Ochoziæ regis Iuda.* Fratres vocantur, quia propinqui erant ipsius Ochoziæ. Nam 2. Paralip. 22. dicitur: *Inuenit Iehu principes Iuda, & filios fratrum Ochoziæ, qui ministrabant ei, & interfecit illos.* Fratres ergo dicit filios fratrum Ochoziæ. Verisimile quoque est septuaginta filios Achab, qui omnes hic iussu Iehu interfecti leguntur, non fuisse omnes proximè ex Achab genitos, sed partim fuisse filios, partim nepotes, fratres Ioram regis, qui omnes phrasi scripturæ solent filij appellari. Hic quæri-

A tur, *quare Iehu occiderit Ochoziam regem Iuda, & quadraginta duos eius fratres* seu propinquos? cum de interficiendo rege Iuda, & eius cognatione delenda, nullum videatur ab Elisæo accepisse mandatum, nihilominus de eo videatur quoque Elias prophetasse? Ad hoc respondendum, imò prophetatum fuisse ab Elia, & mandatum ab Elisæo, videlicet, vt deleretur vniuersa domus, id est, tota cognatio Achab. Iam autem Ioram pater Ochoziæ miscuerat se sanguini Achab, & impiissimæ Iezabelis, duxerat enim in vxorem Athaliam filiam Achab, ex qua natus est Ochozias; qui & ambulauit v. 27. in viis domus Achab, testante scriptura. Dicitur quidem hæc Athalia mater Ochoziæ, 2. Paralip. 22. & cap. 8. huius, v. 26. filia fuisse Amri, quasi sic so-
B ror fuisset Achab, & non filia: Sed quomodo illud intelligendum sit, vide explicatum, 2. Paral. 21.

v. 15. *Inuenit Ionadab filium Rechab.* Hic est ille Ionadab, qui præcepit filiis suis ne biberent vinum, ipsi & filij eorum vsque in sempiternum; & ne domos ædificarent, nec sementem facerent, nec vineas plantarent, aut haberent, sed in tabernaculis habitarent cunctis diebus suis; sicut refertur Ieremiæ 35. Sanè ex hoc quoque loco satis apparet virum fuisse bonum & spiritualem, & zelatorem honoris diuini, quem Iehu sibi socium esse voluit in perdendis cultoribus Baal, & Dei cultu restituendo. Fit etiam mentio Rechab, 1. Paral. 2. vbi genus eius exponitur in fine capitis.

v. 18. *Achab coluit Baal parum, ego autem colam eum amplius.* In Hebræo loquitur in tertia persona: *Iehu autem multum eum colet.* In hoc facto Iehu duo sunt consideranda. Alterum est mendacium, quo fefellit sacerdotes Baal, vt eos conuocaret in vnum, & sic facilius deleret. Alterum est zelus eius pro cultu vnius Dei, & vindicta iustissima contra impios sacerdotes idolorum. In primo, non est laudandus; neque factum eius ad imitationem trahendum est. De posteriori ipse dicit ad Ionadab; *Veni mecum, & vide zelum meum pro Domino.* Et ex hac parte factum eius commendationem meretur, & meritò omnibus principibus in exemplum sumendum esset. Vnde & Dominus ei remunerationem repromisit, quod vsque in quartam generationem filij eius sederent super thronum regni Israël. Non tamen quod ipse Iehu gratus fuerit Domino, videlicet, quia hæc opera recta (nam sic vocantur v. 30.) faciebat praua intentione; scilicet cupiditate tantum regnandi, & relinquebat adhuc vitulos aureos.

CAPVT XI.

v. 2. & 3. T*Ollens autem Iosaba —— Ioas, furata est eum, & nutricem eius de triclinio. Eratque cum ea sex annis clam in domo Domini.* Intellige in locis comprehensis sub domo Domini, & appendicibus illi astructis, & adhærentibus; vt erant exedræ. Et similiter intellige *cum ea*, scilicet nutrice, non cum Iosaba seu Iosabeth, quia, vt Iosabeth absconderetur causa nulla erat; abscondebatur autem Ioas filius regis puerulus, & eius nutrix; ille, vt seruaretur, ista, ne prodere cogeretur. Nec puto ex hoc loco statui posse, quod in aliqua parte templi essent habitacula feminarum; sed sicut Dauid cum pueris suis comederunt panes propositionis 1.
E Reg. 21. & excusantur à Christo propter necessitatem, Matth. 12. Ita & hæc nutrix cum puero rege similiter permissa est in templo latere.

v. 9. *Et assumentes singuli viros suos qui ingrediebantur sabbato, cum his qui egrediebantur sabbato, venerunt ad Ioadam sacerdotem.* Hic primum sciendum est, centuriones & milites, de quibus hic fit mentio, quos assumpsisse legitur Ioada, fuisse ex Leuitis, qui ministrare solent in domo Domini. Eos ergo, traditis armis à Dauide Deo sanctificatis, milites fecit, vt negotium magis lateret. Deinde meminisse oportet Leuitas hebdomadatim per suas vices solere mini-

ſtrare. Vnde & Zacharias pater Baptiſtæ Lucæ 1. dicitur de vice Abia. Erant autem vices ſeu ordines viginti quatuor, vt eſt 1. Paralip. 24. qui autem ſuam hebdomadam impleuerant, permittebantur redire ad vxores, & ſuas familias curare aliis nouis ſuccedentibus. Igitur hoc loco, eos qui ingrediebantur ſabbato, ſcriptura vocat eos, qui ſuccedebant ad miniſtrandum; & ſimiliter eos qui egrediebantur ſabbato, eos qui miniſterio ſuæ hebdomadis perfuncti, domum redibant ad vxores, & rem familiarem. Sed Ioada ſacerdos coronaturus nouum regem, vtroſque in templo retinuit, vt majori numero armatorum nouum regem ab Athaliæ impiæ injuria defenderet, ſi opus eſſet.

CAPVT XII.

v.2. F*Ecitque Ioas rectum coram Domino cunctis diebus, quibus docuit eum Ioada ſacerdos.* Per hoc quod reſtringitur, *cunctis diebus quibus docuit eum Ioada ſacerdos,* inſinuatur eum poſteà non feciſſe rectum, ſed declinaſſe à præceptis Domini, id quod plenius habetur in libr. Paralip. Moraliter, in Ioas rege, regia poteſtas, ſeu ſecularis magiſtratus intelligitur; in Ioada verò ſummo pontifice, poteſtas ſacra, ſiue magiſtratus Eccleſiaſticus. Quamdiu ergo Ioada docet Ioam, rectum facit coram Domino; hoc eſt, quamdiu magiſtratus ciuilis obſequitur monitis, & doctrinæ poteſtatis Eccleſiaſticæ, tamdiu agit rectè & proſperè, nec diutius.

v.18. *Tulit Ioas omnia ſanctificata——miſitque Hazaël regi Syriæ, & receſſit ab Ieruſalem.* Hoc factum Scriptura ſacra neque laudat, neque vituperat, ſed tantum commemorat. Itaque de eo ex circumſtantiis iudicandum. Quod ſi aliundè rex potuit comparare pecuniam, cuius largitione hoſtem auerteret, vt ex theſauris propriis, tributis populi, vel ſimilibus; non debuit theſauros, & vaſa templi in eum vſum conuertere. Si autem alia ratio non erat hoſtilem impetum retundendi, & à populo Dei auertendi, licitè id fecit; ne ſcilicet Iſraëlitæ à rege Syriæ ducerentur in captiuitatem. Nam & Ambroſ. teſtatur pro captiuorum redemptione, etiam tempore noui teſtamenti, vaſa ſacra poſſe conflari.

CAPVT XIII.

v.5. E*T dedit Dominus ſaluatorem Iſraëli, & liberatus eſt de manu regis Syriæ.* Quis fuerit iſte ſaluator, variæ ſunt ſententiæ, de quibus vide Liranum & Caietanum. Non incommodè videtur poſſe accipi de Ioas quod hîc de ſaluatore dicitur. Nam licèt Ioachaz fuerit deprecatus Dominum, exauditio tamen facta eſt in filio, ſicut & contra aliquando peccata parentum puniebantur in filiis. Et ſanè cum alibi dicitur Dominus miſiſſe ſaluatores, vt Iudith 3. & 2. Eſdr. 9. intelliguntur duces & principes, qui populum ab oppreſſione hoſtium liberarunt, vt Othoniel, Gedeon, Iephte, Samſon, Samuel. Non autem Angelus, aut qui ſolùm eſſet propheta. Quare nec probabile eſt, quod vult Caietanus, Eliſæum fuiſſe hunc ſaluatorem, non enim Eliſæus bellum geſſit.

v.14. *Eliſæus ægrotabat infirmitate, qua & mortuus eſt. deſcenditque ad eum Ioas Rex—dicebatque Pater mi, Pater mi, currus Iſrael, & auriga eius.* Ad eundem modum ſuprà c. 2. legimus ipſum Eliſæum exclamaſſe ad Eliam, quando vidit eum curru igneo rapi in cœlum. Senſus vtriuſque loci idem eſt. Nam Eliſæus ſignificare voluit Eliam fuiſſe currum Iſraël, & aurigam eius. Similiter Rex Iſraël Eliſæum appellauit currum & aurigam. Hebraicè eſt: *Currus Iſrael, & equites (vel equitatus) eius.* Per hoc ergo ſignificatur, quod Elias & Eliſæus eſſent fortitudo, & defenſio Iſraëlis, & quod ipſi potentiores eſſent ad defendendũ Iſraël ſuis meritis, & oratione, quàm magnus equitatus curruum bellicorũ. *Eſtij Annotat. in Script.*

v.21. *Et projecerunt cadauer in ſepulchro Eliſæi. Quod cum tetigiſſet oſſa Eliſæi reuixit homo.* Non dubium, quin hoc tam inſigne miraculum factum fuerit ad declarandum merita tanti prophetæ. Tempore D. Hieronymi, Vigilantius hæreticus calumniabatur Catholicos (quod & noſtri temporis hæretici faciunt) quod mortuorum Sanctorum oſſa venerarentur, & puluiſculum, aiebat, neſcio quem, in modico vaſculo transferendo colerent; appellans eos idololatras, quia mortuorum hominum oſſa venerarentur. Sed *reſpondens* ei Hieron. inter alia adfert exemplum iſtud de mortuo hoc ad vitam ſuſcitato per contactum oſſium Eliſæi. Si, inquit, non ſunt honorandæ reliquiæ Martyrum; quomodo legimus, *Pretioſa in conſpectu Domini mors Sanctorum eius?* Si oſſa mortuorum polluunt contingentes; quomodo Eliſæus mortuus mortuum ſuſcitauit, & dedit vitam corpori, quod iuxta Vigilantium, jacebat immundum? Sic ille. Eadem ergo & nos totidem verbis cum opus eſt, proferamus contra hæreticos noſtri temporis, in quibus, dudum ſepulta Vigilantiana, ſeu potius Dormitantiana hæreſis, reſſuſcitata eſt.

CAPVT XIV.

v.6. N*On morientur patres pro filiis, neque filii morientur pro patribus.* Non eſt ſenſus ne occidantur patres, & filij in vita relinquantur, vel vice verſa: ſed ſenſus eſt (*pro filiis*) id eſt, *pro peccatis filiorum,* aut rurſum, ne filij occidantur *pro patribus*, id eſt, pro peccatis patrum. Quæ ſententia, quomodo non pugnet cum eo quod Deus ipſe dicit Exodi 20. *Ego ſum Dominus Deus tuus fortis. Zelotes, viſitans iniquitates patrum in filios, vſque in tertiam & quartam generationem.* vide partim eo loco, partim Deut. 24. (ad quem poſteriorem locum hic reſpicitur) explicatum.

v.8. *Veni, & videamus nos.* Mitiori verbo rem acerbam ſcriptura exprimit. Nam verba ſunt ad bellũ prouocantis, vt patet ex ſubjecta narratione. Sic item ad pugnam excitans Ioab ſuos, & milites Iſboſeth, alio ſimiliter verbo mitiori vtitur dicens: *Surgant pueri. & ludant coram nobis.* 2. Reg. 2. verſ. 14. Vide ibi plura.

CAPVT XV.

v.1. A*Nno vigeſimo ſeptimo, Ieroboam regis Iſraël, &c.* Quæſtiones de tempore & annis, quibus reges Iuda & Iſraël regnaſſe leguntur, quæ ſæpè incidunt, ſoluuntur quinque modis. Primò per Synecdochen; quando primus vel vltimus annus non totus, ſed ex parte intelligitur: Secundò, quando filius regnauit cum patre, ſicut hoc loco Ioathan cum Azaria, eò quòd Azarias, vtpotè leproſus, non poſſet negotiis publicis vacare. Tertiò, quando tempus interregni ſeu vacationis aſcribitur præcedenti, vel ſequenti regi, vel etiam omittitur. Quartò, quando tempus quo quis malè, vel non pacificè regnauit, non computatur; ſed tantùm quando bene, vel pacificè; vt in Saüle ſecundum quorundam ſententiam. Quintò, ſi quando à ſcriptoribus, ſiue librariis in ponendis numeris erratum eſt, id quod in numeris facilè accidere ſolet & talis error corrigendus, vel ex originali, vel ex vetuſtis & manuſcriptis exemplaribus.

v. 29. *In diebus Phacee venit Theglath-phalaſar rex Aſſur, & cepit Aion. & Abel, &c. & tranſtulit eos in Aſſyrios.* Ad quæ tempora Græcorum & Latinorum, Romà nondum conditâ, referenda hæc ſint, ſcribit & declarat Hieron. ſuper Oſée 5. Conſule & chronologos, nominatim Auguſtinum Torniellum, qui ſatis feliciter videtur iſtiuſmodi expedire.

v.35. *Ipſe ædificauit portam domus Domini ſublimiſſimam.* Hoc ſcriptura de Ioathan filio Oziæ rege Iuda. Putat Rabanus hanc eſſe portam ſpecioſam, de qua in Actis capite 3. ad quam ſedentem claudum Petrus

sanauit. Sed id verum esse non potest, quia templum Domini totum exustum fuit à Chaldæis tempore Sedechiæ regis, vnà cum tota ciuitate, vt narratur vlt. cap. huius eiusdem libri. Itaque verisimile est, fuisse aliam similem eius loco ædificatam, quæ nomen antiquum retinuerit, vt & Speciosa, & porta Ioathan vocaretur. Interim videndum, an vocetur *sublimissima*, seu excelsa, propter ipsius celsitudinem ex imo in altum, an verò excelsa, id est, *superior*, quomodo vertit hîc Pagninus, videlicet quod ad superiorem templi partem ædificata fuerit. Cùm enim templum situm fuerit in jugo montis, ita vt ex ciuitate ad ipsum ascenderetur, vt patet ex eodem loco Act. 3. & aliis, potuit etiam vna eius pars superiori loco terræ sita fuisse, quàm altera.

CAPVT XVI.

v. 2. & 3. V*Iginti annorum erat Achaz, cum regnare cœpisset —non fecit quod erat placitum in conspectu Domini —— insuper & filium suum consecrauit, transferens per ignem, secundùm idola gentium.* Hebr. est: *Traduxit per ignem, iuxta abominationes gentium.* Hoc autem quod dicitur, per ignem traduxisse filium suum, dupliciter intelligi potest. Vel, quod filium suum igne cremari iusserit ad honorē idoli Moloch, de qua impietate Leuit. 22. Et hoc modo Iosephus in lib. Antiq. Iudaicarum intelligit, vbi refert, quod Achaz filium suum immolauerit idolo in holocaustum. Holocaustum autem totum cremari debebat. Tale autem sacrificium, vt Deo maximè displicet propter extremam crudelitatem, ita diabolo, qui in idolis colebatur, erat gratissimum. Vel intelligitur, quod traduxerit filium per ignem, id est, transire fecerit inter duos ignes. Ita enim credebant filios suos lustrari, id est, purgari, propterea, quod ignis habeat vim purgandi res corporeas. Si de primo modo intelligatur, certum est non intelligi de Ezechia filio Achaz. Nam ille, (vt patet in sequentibus) superuixit, & post patrem regnauit. Si autem intelligatur modus posterior, fieri potest, vt fuerit Ezechias hoc modo translatus per ignem, quem scilicet diuina clementia custodierit, vt sicut ei non obfuit praua educatio, ita nec hæc impia consecratio. 2. Paralip. 28. de hoc Achaz legitur pluraliter: *Et lustrauit filios suos in igne, &c.*

v. 6. *Et ejecit Iudæos de Aiala, &c.* Hoc loco primū in Bibliis reperitur nomen Iudæorum. Suprà enim semper, filij Israël, vel Israëlitæ & Hebræi vocari sunt. Ideò autem hîc & sæpiùs deinceps vocantur Iudæi, quia decem tribubus abductis in captiuitatem, remansit sola tribus Iuda, permixtis tantū ei Leuitis & tribu Benjamin. Et post captiuitatem Babylonicam soli illi solemniter redierunt in patriam. Vnde factum est, vt ab eo tempore vsq; in hunc diem, & Palæstina ipsa, Iudæa, & omnes Israëlitæ, Iudæi vocentur. Hebr. est. *Iehudim.*

CAPVT XVII.

v. 9. E*T ædificauerunt sibi excelsa in cunctis vrbibus suis à Turre custodum vsque ad ciuitatem munitam.* Sensus est, in cunctis scilicet vrbibus, & locis celebrioribus, à minori vsque ad majorem. Vrbium enim nomine etiam vicos, & castella & turres videtur comprehendere.

v. 25. *Non timebant Dominum.* Timor Domini pro cultu & religione Dei veri sæpè ponitur in scripturis. Vnde cum hîc scriptura narrasset, quod gentes istæ ab Assyriis in Samariam missæ, non timerent Deum, & quod propterea Deus immisisset in eos leones, qui interficiebant eos; cùm misisset rex Assyriorū illuc vnum de sacerdotibus captiuorum, ad euadendum hanc plagam, dicit scriptura: *Vt doceat eos legitima Dei terræ.* Et paulò pòst: *Et docebat eos quomodo colerent Dominum*, satis innuens idem esse, quod priùs dixerat, *timere Dominum*, & nunc, *colere Dominum.* Vocatur tamen cultus Dei *timor*, maximè tempore veteris testamenti quia, qui Deum colebant, metuebant ne si in eum peccarent, ab eo punirentur: colebant igitur, vt peccatorum iustum & seuerum vindicem: filij autem noui testamenti magis eum colunt, vt patrem & benefactorem, à quo sperent æterna bona.

v. 35. *Nolite timere deos alienos.* Cùm dij alieni sint dæmones, dicente psalmista: *Omnes dij gentium dæmonia*, quare eos ne noceant, ne tentando in peccatum inducant, ne mala quæcumque, vel spiritualia, vel corporalia inferant, timere non licet, quandoquidem naturale est timere mala & malorum authores? Responsio patet ex dictis. *Timor* enim pro cultu hîc sumitur, vnde sequitur: *Et non adoretis eos, neque colatis eos, & non immoletis eis.* Et sanè sic diabolum timére non licet, quasi possit pro arbitrio nocere: tantùm enim nocet, quantum permittitur à Deo nocere. Quare timor omnis mali talis esse debet, vt sciamus solum Deum esse, qui & permittit quando vult quodcumque malum, & rogatus auertere potest summa potestate quam in rebus omnibus habet. Quo sensu solum Deum timendum esse non est dubium, sicut scriptum est Prouerb. 7. in 70. *Honora Dominum & valebis; præter eum verò ne timueris alienum.*

v. 41. *Fuerunt igitur gentes istæ timentes quidem Dominum, sed nihilominus & idolis suis seruientes.* Non timebant Dominum ex vera aliqua fide quam habebant in Deum verum, quia plures deos colentes, non poterant veram habere fidem de Deo Israël: sed ex ea tantum persuasione, qua existimabant eum esse Deum illius terræ, & potentem esse ad puniendum eos, à quibus in illa terra non coleretur. Quod autem esset omnipotens, solus Deus, æternus, totius creaturæ Dominus, id non credebant, sed alios præterea habebant & colebant deos, præsides aliarum terrarum, sicut ille de quo poëta. Ilium in Italiam portans, victosque penates, item illi qui dicebant: *Deus montium est, & non Deus vallium*, 3. Reg. 20.

CAPVT XVIII.

v. 4. C*Onfregitque serpentem æneum, quem fecerat Moyses. Siquidem vsque ad illud tempus filij Israël adolebant ei incensum.* Ex hoc loco manifestū est, populo Israëlitico non fuisse simpliciter prohibitum habere simulacra, seu imagines, sed tantùm prohibitum fuisse malum simulacrorum vsum. Nam æneus serpens iussu Domini à Moyse factus erat, & erectus in deserto, vt qui à serpentibus percussi erant, aspicerent eum, & sanarentur; Num. 21. Posteà verò multo tempore relictus est serpens ille æneus in populo, in memoriam tam insignis miraculi. At postquam tandem populus in deteriora prolapsus est; abuti eo ad idololatriam cœpit, & adolere ei incensum, quod est signum diuini honoris, & idcircò iustissimè ab Ezechia sublatus est & confractus. *Vocauitque nomen eius Nohestan*, id est, æs, siue cuprum, in diminutiuo. q. d. res ista quam hactenus coluistis, nihil aliud est, quàm ville metallum, nihil in se habens diuinitatis.

v. 5. *Itaque post eum non fuit similis ei de cunctis regibus Iuda, sed neque in his qui ante eum fuerunt.* Quid? an ergo non ei similis, vel etiam sanctitate excellentior Dauid? *Respondeo*, id non dici, sed tantùm quod ei non fuerit similis quisquam de regibus Iuda. Dauid autem non fuerit tantùm rex Iuda, sed totius Israëlis. Et quod scriptura Ezechiam non voluerit præferre Dauid, satis insinuatur capit. seq. vbi Dominus promittit se seruaturum ciuitatem propter se, & propter Dauid seruum suum. Non dicit autem Dominus ad Ezechiam, propter me & te, sed propter Dauid. Aliqui etiam significari tantùm volunt, quod fuerint quædam peculiaria virtutis insignia, & pietatis opera in Ezechia, quæ in aliis non fuerunt. Velut

quod excelsa abstulit, quod serpentem æneum confregit, quod ad preces eius tot millia Assyriorum ab Angelo interfecta sunt, quod ad petitionem eius sol decem gradibus retrocesserit; Hæc omnia enim eum valdè insignem, & præ aliis singularem, reddiderunt. Certè de omni confessore sancto Pontifice canit Ecclesia: *Non fuit inuentus similis illi.* Omnes enim aliquid singulare, & quasi eximium habent. Nisi dicere malimus, quodammodo hyperbolicam esse locutionem, vel auxesim rhetoricam: quomodo Latini sæpè superlatiuo vtuntur tantùm ad excellentiam quandam significandam; quomodo dicimus de homine bene docto & sancto: Nihil eo doctius, nihil sanctius, & alia similia.

v. 13. *Anno quarto decimo regis Ezechiæ ascendit Sennacherib rex Assyriorum.* Ab hoc loco quæ sequuntur vsque ad illud cap. 20. sub finem: *Reliqua autem sermonum Ezechiæ* Omnia penè eadem & iisdem verbis habentur apud Isaiam cap. 36. 37. 38. & 39. Tantùm apud Isaiam extat Canticum regis: In cæteris paucula sunt diuersa. Est autem probabilius huius libri authorem, sua, quæ cùm propheta communia habet, ex propheta (qui pars magna rei gestæ fuit, vt paret in decursu narrationis) sumpsisse, quàm prophetam ex huius libri auctore.

v. 14. *Tunc misit Ezechias rex Iuda nuncios ad regem Assyriorum in Lachis, dicens: Peccaui, recede à me.* Non satis liquet quare Ezechias dixerit, (*Peccaui.*) Quidam putant ipsum habuisse fœdus cum rege Assyriorum, illudque rupisse, alij tantùm patrem Ezechiæ. Confer cap. 16. vers. 7. & seqq. & cap. huius v. 7. Id constat, Deum hac vice ciuitatem non liberasse, sed Ezechiam magna vi argenti pacem redemisse. At postquam contra pactum rediit rex Assyriorum, ad obsidendam ciuitatem; tunc Deus magno miraculo ciuitatem ab hoste liberauit. An autem Ezechias rectè fecerit, ad redemptionem pacis dando aurum multum, & æs, spoliando templum, vide suprà cap. 12. in simili argumento explicatum, de rege Ioas.

CAPVT XIX.

v. 21. S*Preuit te & subsannauit te virgo filia Sion; post tergum tuum caput mouit, filia Ierusalem.* Ista sententia admittit amphibologicum sensum; quia dubium est, ad quem, & de quo dicatur. Nam illud (*virgo filia Sion*) & illud (*filia Ierusalem*) vel accipi potest in casu nominandi, vel in casu vocatiuo. Ab interpretibus ferè accipitur in hunc sensum: ô virgo filia Sion rex Assyriorum spreuit te, & subsannauit te; ô filia Ierusalem rex Assyriorum caput suum mouit post tergum tuum, vt sermo sit de rege Assyriorum, & dirigatur ad populum in Ierusalem. D. Hieronymus scribens in Isaiam, vbi hæc eadem repetuntur, intelligit dictum de filia Sion ad regem Assyriorum, vt sensus sit: ô rex Assyriorum, virgo filia Sion spernet te, & subsannabit te. Item filia Ierusalem mouebit caput suum post tergum tuum; quando videlicet, occiso exercitu, cùm paucis turpiter te conjicies in fugam. Vt propheticè præteritum pro futuro positum sit; nempè quia ita certa sunt prophetis illa quæ prædicunt, tanquam si jam facta fuissent. Atque hic sensus est verior. Nam licet in Latina versione sensus sit ambiguus, in Hebræo nulla est ambiguitas; vbi manifesta est distinctio generis masculini & fœminini, tam in verbis, quàm in nominibus. Et eundem sensum exprimunt Septuaginta.

v. 34. *Protegam vrbem hanc & saluabo eam propter me, & propter Dauid seruum meum.* Eadem verba repetuntur sequenti capite. Quidam suspectæ religionis illud (*propter Dauid seruum meum*) sic interpretantur: Protegam vrbem hanc propter fœdus, quod iniui cum Dauide, vt appaream verax; quia non respiceret Deus ad merita Dauidis, sed tantùm ad promissionem ei factam. Sed audiant illi Hieronymum eandem sententiam multò pleniùs, & Catholico sensu interpretantem. Illud, inquit, significat, quod non merito suo, sed Dei clementiâ conseruentur; imò patris eorum Dauidis memoria: in quo admonentur & suæ negligentiæ, & illius fidei atque iustitiæ, quod in tantum iustitiam diligat Deus, vt etiam posteros sanctorum hominum, non suo merito, sed majorum virtute tueatur. Hæc Hieronym. Ecce non de promissione Dauidi facta, sed de merito eius, fide, iustitia, aliisque virtutibus, quibus Deo placuit, interpretatur. Vide etiam 3 Regum 15. & Psal. 131.

v. 36. *Et reuersus est Sennacherib rex Assyriorum, & mansit in Niniue.* Ad illustrationem huius historiæ de exercitu Sennacherib cæso ab Angelo, & Sennacherib fugiente, facit locus Tob. 1. vbi narratur Sennacherib ex fuga domum reuersus multos filios Israël iratus occidisse, qui apud ipsum erant in captiuitate ex decem tribubus. Sed cur non etiam percussus ab Angelo ipse Sennacherib, qui totius mali causa fuerat? *Respondeo,* vt visa tanta plaga exercitui suo immissâ à Deo quem blasphemauerat, superbia eius retunderetur, & corde tabesceret, & confusus rediret in terram suam. Deinde vt vindictæ magis peculiari & grauiori reseruaretur, scilicet vt qui os aperuerat contra Deum Israël, manus ei violentas inferrent filij ex ipso geniti

v. 37. *Cumque adoraret in templo Nesroth Deum suum, Adramelech & Sarasar filij eius percusserunt eum gladio.* Meritò percussus gladio in templo Dei sui adorans, qui in Deum Israël tanquam Deo suo infirmiorem, vsque adeo fuerat blasphemus.

CAPVT XX.

v. 1. P*Recipe domui tuæ, Morieris enim tu, & non viues.* Non absolutè prædica quod futurum esset, satis intellexit etiam ipse Ezechias, quando Deum orauit pro vitæ prorogatione; quod non licuisset ei facere, si existimasset absolutam esse prædictionem. Quod autem petendo non peccauerit, liquet quia exauditus est à Deo propitio. Quod si Ezechias intellexit non esse absolutam prædictionem eius quod futurum esset, quantò magis ipse propheta Isaias? Igitur ex hac admonitione diuina sciebat vterque morbum esse ad mortem, quoad causas naturales. De absoluta autem Dei voluntate neuter sciebat, nisi posteà ex noua Dei reuelatione. Talis fuit etiam prædictio Elisæi de Benadab, de qua egimus suprà capite 8. vers. 10.

v. 3. *Obsecro Domine, memento, quæso, quomodo ambulauerim coram te in veritate & in corde perfecto.* Sed *quare* Ezechias, audita sententia mortis commemorat apud Dominum suam sanctitatem? *Respondet* Hieronym. in Isaiam, vt moriturus fiduciam in Deum erigeret. Iturus, inquit, ad Dominum, narrat opera sua, quomodo ambulauerit coram eo in veritate & corde perfecto: felix conscientia, quæ afflictionis tempore bonorum operum recordatur. Ita ille, significans recordatione bonorum operum, afflictionis tempore, conscientiam reddi tranquilliorem. Idquod & sanctus Hilarion fecit jam jam moriturus, quando dixit: Egredere anima mea: Septuaginta annis seruisti Deo, & mortem times? quemadmodum refert idem Hieron. in eius vita. Notanda autem hæc sunt contra hæreticos nostri sæculi, qui omnem fiduciam bonorum operum conantur Christianis eripere. Porrò idem Hieron. interpretans illud (in corde perfecto) perfectionem cordis Ezechiæ in eo collocat, quod subuerterit idolorum cultum, vt sensus sit: in rebus ad cultum tuum pertinentibus, nihil quod faciendum putarem, prætermisi; excelsa, lucos, idola, abstuli & subuerti; atque hæc omnia integrè & ex animo feci. August. De perfect. iustitiæ (in corde perfecto) accipit, vt sit idem, quod irreprehensibiliter, & sine crimine. Capite 9. in fine. Atque

hæc perfectio huius vitæ est, quæ tamen multas veniales maculas secum admittit. Est autem locus hic etiam notandus contra eos qui docent omnia iustorum opera esse peccata.

v. 7. *Afferte massam ficorum.* Quæritur an hoc emplastrum valuerit naturaliter ad sanandum vlcus Ezechiæ? Si sic; quomodo ergo secundùm causas naturales erat moriturus? Respondetur fieri potuisse vt naturaliter valuerit, sed tamen secundùm causas naturales erat moriturus, quia medium hoc naturale nemo adhibuisset, nisi propheta Dei iussu monstrasset. Multi enim morbi naturaliter incurabiles sunt, quia licet in natura sint remedia, nondum tamen inuenta sunt. Potest etiam dici, quòd non valuerit naturaliter, sed per miraculum, sicut fel & iecur piscis ad sanandum oculos Tobiæ & dæmonem fugandum. Vide Annot. Tob. 8.

B v. 8. *Quod erit signum, quia Dominus me sanabit?* Huius petitionis signi non meminerunt lib. 2. Paralip. & Isaias, sed simpliciter dicunt Dominum dedisse ei signum. Nec est improbabile prophetam prius dixisse regi; *Pete tibi signum,* sicut dictum fuerat Achaz patri eius; & regem respondisse: *Quod erit signum?* vt hic narratur. Et secundùm hoc, nulla hic fidei tarditas notanda est in Ezechia: sed magis obedientia; cùm è contrario, pater eius recusando petere signum, grauiter Dominum offenderit per inobedientiam, & animi superbiam. Si tamen sponte petiit signum, quod innuere videtur Hieron. lib. 2. dialogi contra Pelag. cap. 8. ita excusabitur, quemadmodum Abraham, & Gedeon; de quibus suis locis. Interest enim quo animo & qua intentione signum petatur.

C v. 9. *Vis vt ascendat vmbra decem lineis, an vt reuertatur totidem gradibus?* Hoc propheta non diceret, nisi ante à Deo præmonitus. Quod ergo sequitur: *Inuocauit itaque Isaias Propheta Dominum, & reduxit vmbram per lineas, &c.* oratio est pro impetrando effectu quem diuinitus sciebat euenturum; qualis erat & illa Moysi, de quo dicitur Exodi 8. *Et clamauit Moyses ad Dominum pro sponsione ranarum quam condixerat Pharaoni:* Non enim condixerat nisi certus diuinitus. Putat Burgensis quod in cursu solis, aut diei, nullum acciderit miraculum, sed solùm in motu vmbræ indicis sui horologio. Et quidem hoc loco solis nulla fit mentio. Sed tamen Ecclesiasticus cap. 48. in cursu ipso solis agnoscere miraculum videtur, his verbis: *In diebus ipsius, rediit sol; & addidit regi vitam.* Et 2. Paralip. 32. misisse leguntur ad Ezechiam proceres Babylonis legationem, vt interrogarent de portento, quod acciderat super terram. Vide apud D. August. de mirabil. Sacræ script. lib. 2. cap. 28. qui intelligit solem verè retrocessisse. Sic & Prudentius in Enchiridio, his verbis:

Quod gradibus, quos vespera texerat vmbra,
Lumine perfusis docuit sol versus in ortum.

D v. 19. *Bonus sermo Domini quem locutus est; sit pax & veritas in diebus meis.* Quæritur, quare non deprecatus fuerit hæc mala ne euenirent, sed mutaret Dominus sententiam huius grauissimæ comminationis, sicut antè fecerat, nuntiata sibi morte per Isaiam? Qui enim pro se impetrauerat sententiæ diuinæ immutationem; confidere debebat hoc ipsum se impetraturum pro populo sibi credito; ideoque non minus, imò magis id facere debuit quantò magis curam totius populi, quàm vitæ tantummodo suæ ad paucos annos prorogandæ habere debuit. Respondeo intellexit Ezechias verba illa ad se dicta: *Morieris enim & non viues*, non significasse absolutum Dei decretum, quod mutari non posset, sed tantùm quid naturalibus causis exigentibus futurum esset. Quæ verò hoc loco de captiuitate populi prædicuntur, cum à causis naturalibus non ita pendeant, intellexit absolutè futura prædici, ideoque frustra futurum si pro iis malis auertendis, Dominum precaretur. Quocirca id fecit quod pium & Deo subditum Regem facere decuit, submittens se, suaque humiliter voluntati diuinæ eique jam sibi cognitæ, voluntatem suam conformans, Deique factum & voluntatem approbans; & id petens à Deo, quod petendum restabat; scilicet vt saltem in diebus suis pace firma & stabili frueretur. Vide Annot. Isa. 39. v. 8. Sic Heli sacerdos, sic infrà Iosias rex in Deum egregiè pius, mala prædicta atque in posteritatem vel populum ventura, non sunt deprecati, satis intelligentes sic absolutè apud diuinam iustitiam decretum esse. Malè igitur Ezechiam Hebræi quidam doctores reprehendunt, quod hac prophetica comminatione audita, non studuerit iram Dei flectere; exemplo Moysi, qui dicebat: *Aut dimitte eis hanc noxam, aut dele me de libro tuo, quem scripsisti.* Et exemplo Dauidis, qui dicebat; *Ego sum qui peccaui; vertatur manus tua in me.* Sanctus Hieronymus hanc Hebræorum reprehensionem refert scribens in Isai. tametsi suam de ea sententiam non aperiat.

CAPVT XXI.

v. 11. QVia fecit Manasses rex Iuda abominationes istas pessimas.—*Propterea hæc dicit Dominus Deus Israël: Ecce ego inducam mala super Ierusalem & Iudam.* Sic & infrà cap. 23. *Veruntamen non est auersus Dominus ab ira furoris sui, propter irritationes quibus prouocauerat eum Manasses.* Quæ non sunt ita intelligenda, quasi propter solius Manassæ peccata fuerit populus Iudaicus ductus in captiuitatem. Nam scriptura, alibi etiam in populum culpam illius exterminii conjicit. Et Ieremias Threnorum vlt. *Patres nostri peccauerunt, & non sunt, & nos iniquitates eorum portauimus.* Et clariùs Dan. 9. commemoratur non solùm de peccatis regum & principum, sed etiam populi: Et his ipsis locis quoque commemorantur peccata populi, quibus meruit, vt projiceretur à facie Domini. Sed idcircò nominatur peculiariter peccatum Manassæ, quia ille populo author fuit peccandi. Vnde additur hoc loco: *Et peccare fecit etiam Iudam in immunditiis suis.* & v. 15.

v. 18. *Dormiuitque Manasses cum patribus suis, & sepultus est in horto domus suæ, in horto Oza, & regnauit Amon filius eius pro eo.* Quare hîc nulla mentio fiat pœnitentiæ Manassæ, quam commemorat lib. 2. Paralip. & quid sit illud, quod sepultus dicatur in horto domus suæ. Vide 2. Paral. 33. v. 11. & 20.

CAPVT XXII.

v. 14. IErunt itaque Helcias sacerdos, & Ahicam, & Achobor, & Saphan, & Asaia ad Holdam prophetissam vxorem Sellum. *Quæritur* quare non adierunt Ieremiam, qui fuit celeberrimus propheta? & tempore Iosiæ floruit; aut quare saltem non alios viros prophetas, de quibus seq. c. 2. dicitur: *Quod cum rege ascenderint in templum Domini sacerdotes & prophetæ?* De Ieremia *respondetur* à nonnullis, eum tunc temporis adhuc ætate puerum, & proinde nullius authoritatis fuisse. Sed huic obstat, quod Ieremias prophetare cœperit anno 13. Iosiæ, vt habetur Ierem. 1. Iosias autem ad hanc prophetissam misit demum anno 18. sui regni, vt dicitur hoc capite: Igitur Ieremias jam per quinque annos prophetauerat. Proinde *aliter respondent* quidam, Ieremiam occupatum fuisse in commonendis & instruendis iis qui ex populo decem tribuum erant residui, vt persisterent in cultu & timore Dei. Fortè etiam Ieremias per id tempus versabatur in vico Anatoth, vnde oriundus erat, & vbi agros habebat. De reliquis viris prophetis responderi potest, eos tantùm scribas & legisperitos fuisse, sicut & vertit Paraphrastes Chaldæus. Nam prophetæ nomen subinde ita generaliter accipitur. Et verisimiliter prophetissa illa Holda fuit admodum celebris, sicut suo tempore Debora. Iud. 3. 4. & 5.

v. 17. *Succendetur indignatio mea in loco hoc, & non extinguetur.* Quare non tantùm valuit pietas Iosiæ ad auertendam subuersionem templi & ciuitatis, quantum impietas Manasse ad eam prouocandam? *Respondeo*, quia populus etiam per se merebatur excidium, propter peccata sua, quæ tanta erant, vt per vnius regis pietatem vindicta auerti non posset.

v. 20. *Colligeris ad sepulchrum tuum in pace, vt non videant oculi tui omnia mala, quæ introducturus sum super locum istum.* Dicet aliquis. Quomodo Iosias sepultus est in pace: cùm fuerit in prælio interfectus? nempe progressus contra regem Pharaonem. Nam 3. Reg. 2. hæc duo opponuntur mori in pace, & interfici gladio, vbi Dauid præcipit Salomoni de Ioab, vt canos eius non deducat pacificè ad inferos, sed curet eum interfici? *Respondeo*, hoc loco sepulturam in pace, distingui tantùm contra captiuitatem hostilem, aliasque calamitates, quas scriptura populum passurum à Babylonijs paulò ante insinuauerat. Vnde & sequitur. *Vt non videant oculi tui omnia mala, &c.* Collectus est ergo in pace, quia mortuus antequàm illa mala aduentarent. Simul notandum ex hoc loco viris sapientibus & cordatis grauius esse malum, videre magnam afflictionem populi; præsertim spiritualem miseriam, quàm citò mortem oppetere. Vnde dicebant Machabæi. *Melius est nobis mori in prælio, quàm videre mala gentis nostræ, & sanctorum.* 1. Machab. 3.

CAPVT XXIII.

v. 9. **V***Eruntamen non ascendebant sacerdotes excelsorum ad altare Domini in Ierusalem, sed tantùm comedebant azyma in medio fratrum suorum.* Hi erant sacerdotes Aaronici, Nam alioqui non fuisset eis pœna non ascendere ad altare Domini. Verû autem fuerint sacerdotes excelsorum ad cultum idolorum, an verò ad cultum vnius Dei; non liquet. Pro priori parte facit, quod dicitur Iosias contaminasse excelsa de Gabaa vsque Bersabee; Pro posteriori, quòd postea dicitur Iosias occidisse vniuersos sacerdotes excelsorum; sed additur, qui erant ibi; nimirùm in ciuitatibus Samariæ. Et ad prius dici potest, scripturam, cùm dicit: *Non ascendebant sacerdotes excelsorum, &c.* non loqui de omnium excelsorum sacerdotibus, sed de quorundam tantùm, in quibus videlicet vni Deo sacrificabatur, sed contra legem, idque fiebat per Sacerdotes Aaronicos. Est autem in hoc capite notandus insignis zelus Iosiæ pro vera religione.

v. 25. *Similis illi non fuit ante eum rex.* Simile quid est cap. 18. v. 5. vbi vide quomodo hoc intelligatur. Hic verò subditur de Iosia: *Qui reuerteretur ad Dominum in omni corde suo, & in tota anima sua, & in vniuersa virtute sua, iuxta omnem legem Moysi.* Vbi nota contra hæreticos nostri temporis, primum legis præceptum: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, ex tota anima tua, &c.* à Iosia fuisse seruatum; ac proinde à nobis quoque posse seruari. Si *quæras* quare non grauiter offenderit Deum, quandoquidem temere, vt videtur, occurrens Pharaoni, se suosque morti & calamitati objecerit? *Respondeo* eum potuisse causas habere probabiles, quare regno suo ab exercitu Pharaonis metueret. Et quamuis Pharao protestaretur, se non venire aduersus eum; non tamen illi fidem habere tenebatur, quia sæpè callida sunt Regum consilia. Deinde, sicut Dauid interdum peccauit, & pœnitentiam egit; ita de Iosia, confiteri non est absurdum.

v. 29. *Et occisus est ab eo in Mageddo, cum vidisset eum.* Id est; cùm fuisset cum eo prælio congressus, vt patet ex 2. Paralip. 35. Et est quædam λιτότης seu potiùs χαριεντισμός, cùm leniori verbo (*Videre*) pro (prælio decertare) ponitur, sicut etiam passim congredi dicuntur generali vocabulo, qui pugna decertant. Similem phrasim explicuimus suprà cap. 14. v. 8. Vbi & alia in hanc rem diximus. Porrò quod hic Iosias occisus dicitur in Mageddo, intelligendum est ex collatione huius loci cum cap. 35. lib. 2. Paralipom. quod in campo Mageddo lethaliter vulneratus, in via mortuus sit, & sic illatus in Ierusalem. Dicitur quidem 3. Esdræ 1. quod perueniens Ierosolymam vita functus est, sed liber ille non habet authoritatem canonicam. Nihil etiam repugnat, si dicatur in campo Mageddo vulneratus; & in ciuitate Mageddo mortuus.

CAPVT XXIV.

v. 1. **I***N diebus eius ascendit Nabuchodonosor rex Babylonis, & factus est ei Ioachim seruus tribus annis.* Quæres an Nabuchodonosor iusto titulo Iudæam occupauerit? Ita enim videri potest, quia sequenti capite dicitur, quod Nabuchodonosor cum Sedechia locutus sit iudicium, postquam eum cepit. Id autem est, quod iusserit eius causam agi, & condemnauerit tanquam perfidum & perjurum, vt pleniùs habetur apud Ieremiam & Ezechielem. Iurauerat enim ei subjectionem. Item quod Dan. 2. dicit Daniel, *quod Deus regi Nabuchodonosor dedit omnia in quibus habitant filij hominum, & quod vniuersa sub eius ditione constituit.* Et cap. 5. similia dicuntur. At contrà, Nabuchodonosor non habuit vllum Ius inuadendi Iudæam, & subjugandi sibi reges Iuda, licèt eos postea coëgerit sibi fidem dare, etiam cum iuramento. Vnde & hoc capite dicitur: *Et vltra non addidit rex Ægypti, vt egrederetur de terra sua: tulerat enim rex Babylonis à riuo Ægypti vsque ad fluuium Euphratem, omnia quæ fuerant regis Ægypti.* Tulerat, inquam, non aliter quàm iure belli, sicut rex Ægypti priùs occupauerat. Cæterùm etsi Sedechias seruare debebat fidem iurejurando firmatam; maximè quia iurauerat per nomen veri Dei, vt verisimile est, cujus iuramenti violatio impia erat, & præterea faciebat hostes blasphemare nomen Domini: non ideò tamen licebat Nabuchodonosori Iudæam retinere; quia non iustè occupauerat ac subjecerat; sed tenebatur reddere legitimo principi. Et Deus quidē dederat ei omnia regna, vt haberet, non autem vt iustè haberet, sed, quia nec haberi possunt, nisi Deo dāte.

v. 3. *Factum est hoc per verbum Domini contra Iudam, vt auferret eum coram se propter peccata Manasse, &c.* Idem subinde repetitur à Ieremia, quod videlicet Dominus noluit flecti misericordia super populum Iuda, propter peccata Manasse, quibus ipsum ad iram prouocauerat, ita tamen vt etiam Deus iustam causam iræ haberet in populum, vt suprà cap. 21. v. 11. ostensum est. Interim notandum, quod locus iste manifestè conuincit errorem hæreticorum nostri temporis, qui negant, dimisso peccato, relinqui pœnam aliquam temporalem exsoluendam. Manasses enim, tametsi grauissimè peccasset, pœnitentiam egit, & exaudita est oratio eius, quemadmodum habetur 2. Paralip. 33. Quo non obstante, Dominus peccata eius vindicat etiam in ejus posteritate, ita vt propter peccata eius populus Iuda ductus fuerit in captiuitatem. Quod si peccata dimissa adhuc vindicantur in alijs, multò magis in illis ipsis qui ea commiserunt, sicut aliàs dictum est de Dauide. Neque tamen ista vindicta fuit injusta, tum quia non solus Rex peccauerat, sed etiam populus, qui tamen exemplo Regis non egit congruam pœnitentiam: tum quia omnes reges Iuda qui Manassem secuti sunt excepto Iosia, simul cum populo fecerunt malum in conspectu Domini. Vnde populus punitus quidem propriè fuit propter sua peccata, vt cap. 21. explicatum est, sed indirectè etiam, & occasionaliter, vt ex hoc loco & aliis patet, propter peccata Manasse.

v. 5. *Et dormiuit Ioakim cum patribus suis.* Quomodo hoc conueniat cum iis, quæ sunt 2. Paralip. 36. Vide ibi explicatum.

v. 15. & 16. *Transtulit quoque Ioachin in Babylonem, & matrem regis, &c. —— & omnes viros robustos, & artifices & clusores.* Pridem legebatur compositum (*inclusores*) pro (*clusores*) quare ita mutatum sit, non satis liquet. Quid enim per inclusores seu clusores intelligatur, non conuenit inter interpretes. Quidam intelligunt ianitores, id est, custodes vrbis. Sed nulla apparet causa illos abducendi præ reliquis. Quidam accipiunt eos qui stringunt, & recondunt ensem, id est, milites. Sed supra iam dictum erat, *omnes viros robustos*, & mox etiam subditur; *omnes viros fortes & bellatores*, & suprà etiam v. 14. *Omnes fortes exercitus.* Proinde eorum sententia magis placet, qui intelligunt *clusores* vel inclusores castrorum, id est, peritos castrametandi; & similiter per artifices eos qui callebant artes earum rerum, quæ ad vsum belli pertinebant. Abduxit ergo hos rex Babyloniæ, partim, vt sibi ad bellum essent vsui, partim, vt ciuitati Ierusalem in posterum subtraheret occasionem rebellandi. Sanè legimus simili consilio vsos Philisthæos, quādo cauerant ne faber ferrarius inueniretur in omni terra Israel, vt narratur 1. Reg. 14.

CAPVT XXV.

v. 4. **F**Vgit itaque Sedechias per viam quæ ducit ad campestria solitudinis, & persecutus est exercitus Chaldæorum regem, comprehenditque eum. Series narrationis huius diligenter conferenda est cum ijs quæ sunt apud Ieremiam. Interim hîc notandum, primò in hoc capite duo facta narrari contra consilium Ieremiæ Prophetiæ, quorum vtrumque malè cecidit, & infelicem habuit exitium: vnum autem factum secundum eius consilium, idque feliciter cecidisse. Primum contra eius consilium factum, est quod Sedechias noluerit se dedere regi Babylonis, sed permiserit ciuitatem obsideri, vsque ad extremam necessitatem famis, quæ

A tanta fuit, quemadmodum Ieremias testatur, vt etiam matres filios suos coxerint & comederint: & ipse Sedechias tandem captus, & excæcatus in Babylonem sit abductus. Secundum quod occiso Godolia reliquæ populi fugerint in Ægyptum, vbi grauissimas calamitates passæ sunt. Id autem quod factum est ex consilio Ieremiæ, est quod Ioachin rex Iuda se tradiderit in manus Nabuchodonosor, quod feliciter cessit, vt ostenditur ad vers. 27. Notandum secundò, quod non liceat violare pacta, etiam inita cum infidelibus; etiamsi sint per potentiam extorta, maximè si sint jurejurando firmata. Nam tale erat pactum hujus Sedechiæ cum Nabuchodonosor.

B v. 27. *Factum est verò in anno trigesimo septimo transmigrationis Ioachin regis Iuda —— sublevauit Euilmerodach rex Babylonis ——caput Ioachin regis Iuda de carcere.* Quare hoc ita à Deo ordinatum fuerit, duæ adferuntur rationes. *Vna*, vt per hoc ostenderetur, quàm pium & sanctum sit obsequi consilijs prophetarum, & sanctorum virorum. Nam Ioachin, suadente Ieremia, se Nabuchodonosori sponte tradiderat: Ex quo etiam illud consequens est, quod non sit per se malum habitare in medio infidelium. Nam alioqui Ieremias nunquam tale consilium dedisset regi Ioachin. Sed & potissima causa fuit cur Deus ita voluerit Ioachin eleuari è carcere, & quod, vt scriptura loquitur,

C *Rex* loquutus *sit ei bonus benignè, & posuit thronum eius super thronum regum, qui erant cum eo in Babylone*; potissima, inquam, causa fuit, propter aliqualem continuationem regni Iuda in stirpe Dauidica, videlicet in isto Ioachin (qui 1. Paralip. 3. & à Ieremia pluribus locis & Matth. 1. Iechonias vocatur) & filio eius Salathiel ac deinceps vsque ad Christum, juxta Prophetiam Iacob Gen. 49. *Non auferetur sceptrum de Iuda & dux de femore eius, donec veniat, qui mittendus est.*

FINIS LIBRI IV. REGVM.

ANNOTATIONES
IN LIBRVM I. PARALIPOM.

De Authore horum librorum.

HV N c librum, qui vnus est apud Hebræos, Hieron. sub finem lib. 1. cont. Pelag. vocat *librum dierum*. Et sic intitulatur in Hebræo *Dibre haiamin*. Vnde quæri potest: An significetur hic liber, quoties in libris Regum dicitur; *Nonne hæc scripta sunt in libro verborum dierum Regum Iuda?* Sed videtur, quod non; quia hujus libri historia longiùs extenditur, quàm librorum regum. Pertingit enim vsque ad Cyrum, regem Persarum. Imò videtur liber Regum citari in hoc; scilicet lib. 2. cap. 16. dum dicitur de rege Asa, quod opera eius scripta sunt in libro Regum Iuda & Israël. Vnde & hic liber tanquam posterior appellatur Græcè *Paralipomenon*, id est, derelictorum. Quòd autem in libris Regum aliquando dicitur; *Nonne hæc scripta sunt in libro verborum dierum Regum Israel aut Iuda?* alij libri significantur, qui non modò extant.

CAPVT PRIMVM.

v. 18. **A**Rphaxad autem genuit Sale, &c. In præcedentibus ab Adam vsque ad Noë nullam

A generationem fuisse prætermissam, tum hîc tum in Genesi concors est omnium sententia. At à Noë vsque ad Abraham, sine prætermissa aliqua non constat. Atque interim de Cainan, qui in Genesi apud Septuaginta inter Arphaxad & Sale interponitur anceps erat quæstio, eò quòd idem Cainan Lucæ 3. quoque interponatur.

v. 19. *Porrò Heber duo nati sunt filij.* Occasione hujus Heber *quæritur*, vnde dicti sint Hebræi, an ab hoc Heber, an verò ab Abraham? Quidam, inter quos D. August. lib. 1. de consens. cap. 14. putant ab Abraham sic dictos, quasi Abræos. Sed id retractat idem August. lib. 2. cap. 16. docens magis esse verisimile, vt sic dicti sint ab hoc Heber. Idem habet lib. 1. de ciuit. cap. 14. Nos magis eorum sententiæ accedendum putamus, qui

B ob neutram istarum rationum putant sic appellatos. Non ab Abraham, tum quia ille ipse Genes. 14. cùm adjectione vocatur Abraham Hebræus, tum quia Abraham apud Hebræos primam literam habet Aleph, Ibri autem, quod Hebræum significat, primam habet Ain. Et similiter non ab Heber, quia inter Abraham & Heber quinque generationes intercedunt, hoc est anni circiter ducenti; & nulli tamen nomen Hebræi attributum legitur ante Abrahamum dicto loco Genes. 14.

continuatum deinde in eius posteris. Dicimus itaque Abrahamum appellatum fuisse Hebræum à vocabulo *Eber*, quod significat *trans* vel *vltra*: quia videlicet Abraham de trans fluuium Euphratem, venit in terram Chanaan. Vnde ab incolis illius loci vocatus est Ebræus, id est, *transfluuialis*. vel potiùs *Vltraneus*; quia de vltra flumen ad ipsos transisset; sicut nunc alij vocantur transmarini, alij transmontani. Et hæc ratio indicatur Iosue 24. vbi habetur; *Trans fluuium habitauerunt patres vestri, &c.* Vbi in Hebræo habetur; *de Heber fluuij*, id est, *de trans fluuium*. Eandemque interpretationem tradit Euseb. lib. 11. de præparat. Euang. c. 4. & Bernard. in Epist. ad fratres de monte. Vide nostrum Comment. 2. Corinth. 11. & argumentum epist. ad Hebr.

v. 51. *Adad autem mortuo, duces pro regibus in Edom esse cœperunt.* Non significatur, statum populi illius tunc factum deteriorem, sed potiùs meliorem. Scilicet quando non sunt ampliùs permissi, qui præerant, pleno imperio regere, (quod Regum est.) sed potestate certis ac præscriptis legibus, & conditionibus adstricta; vt propter hoc iam non reges, sed duces vocarentur: quomodo & status populi Israëlitici, teste scriptura lib. 1. Regum, cap. 8. sub iudicibus per se melior fuit, quàm sub regibus. Vide eo loco.

CAPVT II.

v. 13. **I**Sai *autem genuit primogenitum Eliab, secundùm Abinadab, &c. septimum Dauid.* Legimus 1. Regum 16. quod Isai adduxerit septem filios C suos coram Samuele, & tunc dixerit Samuel ad Isai; *Non elegit Dominus ex istis*; videlicet quia Dauid non erat ex septem illis, vt qui posteà fuerit adductus. Idemque capite 17. v. 12. disertè dicitur, Isai habuisse octo filios. *Quæritur* ergo quomodo hic tantùm numerentur septem filij Isai, & septimus inter eos Dauid? Hanc apparentem repugnantiam tollunt Hebræi & alij eos sequentes, quod Isai tantùm habuerit septem filios naturales, & ex ipso immediatè genitos; quorum vltimus sit Dauid. At verò quando octo esse dicuntur eius filij, computari inter eos etiam Ionadab filium Samma fratris Dauid, quem Isai in filium suum adoptauerit. Nec incongruum videtur etiam hunc ab Isai Samueli ad regnum oblatum fuisse. Nam idem 2 Reg. 13. v. 2. vocatur vir prudens valdè. Vnde Isai suspicari D potuit eum ad regnum fore idoneum, vt proptereà eum quoque cum cæteris filiis adduxerit.

v. 18. *Caleb verò filius Hesron, &c.* Fuit hic Caleb diuersus à Caleb filio Iephone, de quo sæpiùs in libris Numerorum, Iosue, & Iudicum, de quo etiam infrà c. 4. huius libri. Atque adeo Caleb, de quo hic sermo est, vocatur etiam Calubi, seu Calubai, hoc eodem capite paulò superiùs. Vide quoque Annotat. Exodi 13.

v. 52. *Fuerunt autem filij Sobal patris Cariath-Iarim, Qui videbat dimidiam requietionum.* Quædam exemplaria habent (*dividebat*) sed malè. Nam & Hebræa, & omnia MSS. habent (*videbat.*) Quidam sic exponunt, vt Sobal vidisse dicatur dimidium requietionum quia postquam Moyses dedit duabus tribubus, & dimidiæ, suas possessiones vltra Iordanem tunc mortuus est, priusquam cæteræ tribus suas accepissent possessiones, & ita viderit tantùm dimidium quietis populi Israël. Sed conuenientior videtur aliorum interpretatio, quibus illud (*requietionum*) est nomen loci, Hebraicè, *Manahot.* Et sensus tunc est, Qui videbat, id est, superintendebat, seu curam gerebat, Princepsque erat dimidij loci, qui vocabatur Manahot. Itaque hoc loco videre seu contemplari significabit, esse præfectum seu principem, quia principis est, subditorum suorum mores & vitam contemplari. Vnde & rectissimè principes Ecclesiæ; de quibus dicitur; *Constitues eos principes super omnem terram*, appellantur Græco nomine *Episcopi*, id est, inspectores; quia ad eorum A munus pertinet gregis sui vitam, & conuersationem diligenter intueri. Interim Hieron. lib. 1. cont. Pelag. cap. vlt. hunc locum sic allegat: Fuerunt filij Sobal, patris Cariath-iarim qui prophetabat ex dimidio: Atque illud quod sequitur vers. 54. Filij Salma patris Bethlehem & Netophati, corona domus Ioab, & qui prophetabant ex dimidio Zarai. Ac deinde subjungit: Similiter vtique sancti erant, qui prophetabant, & tamen perfectam non meruerunt accipere prophetiam, nequaquam de futuro secundum tropologiam, sed in præsentiarum iuxta historiam, prophetantes. Sic ille, quasi interpretans quid sit videre seu prophetare ex dimidio. Tamen nec Hebræa, nec Septuaginta habent eam phrasim, prophetare ex dimidio; nisi fortè hodie B alia sit lectio Codicum Septuaginta.

CAPVT III.

v. 1. **D**Auid *verò hos habuit filios.* Et v. 5. *Porrò in Ierusalem nati sunt ei filij Simmaa, & Sobab, & Nathan & Salomon, quatuor de Bethsabee.* *Quæritur*, quomodo ergo Salomon dicat Prouerb. 4. se vnigenitum fuisse coram matre sua? *Respondent* nonnulli reliquos fuisse filios Vriæ prioris mariti Bethsabee, sed adoptatos à Dauide. Sed non satisfaciunt; quia hic clarè dicitur; *Nati sunt ei*, scilicet Dauidi. Deinde quia 2. Reg. v. 14. & 15. vbi nec Bethsabee, nec Vrias nominantur, ijdem quatuor recensentur cum alijs qui Dauidi nati fuerunt in Ierusalem. Quocirca verior huius nodi dissolutio fit ab ijs, qui verba illa Prouerb. 4. *Filius vnigenitus coram matris meæ*, sic interpretantur, id est, filius matri vnicè dilectus. Ita Vatablus interpretatur, idemque suadet epitheton adjunctum, quo dicit Salomon se fuisse matri suæ tenellum, id est, tenerè dilectum. Certè si Nathan non Dauidis, sed Vriæ fuit filius natura, Dauidis autem tantùm adoptione, non rectè ex genealogia Christi, quæ est Lucæ 3. ostenditur Christum esse progenitum ex Dauide, per Nathan. Neque enim adoptiuum Dauidis filium nominare Euangelista debuit, in Catalogo, quo ostendere voluit Christum esse ex progenie Dauid. Hoc autem ostendere, omninò tam Lucæ, quàm Matthæo in recensenda Christi genealogia fuit propositum.

CAPVT IV.

v. 4. **I**Sti *sunt filij Hur primogeniti Ephrata, patris Bethlehem.* Sensus est, id est, domini seu principis Bethlehem, sicut & cap. 2. *Filij Salma patris Bethlehem.* Referri autem videtur, vt ipse Hur dicatur pater, seu princeps Bethlehem, quia Ephrata fœmina fuit vxor Caleb, vt habetur cap. 2. vers. 19. & 21. Ab ista verò Ephrata Bethlehem fuit vocata Ephrata, & Bethlemitæ Ephratæi. Falluntur verò qui Ephratam dicunt fuisse Mariam sororem Moysi, quemadmodum etiam colligitur ex cap. 2.

v. 10. *Inuocauit verò Iabes Deum. Si benedicens benedixeris mihi, &c.* Sententia est imperfecta, quâ significatur, quod Iabes Deo vouerit votum aliquod, si ea consequeretur, quæ à Deo petebat. Quid autem vo- E uerit subticetur. Sententia quorumdam est non improbabilis, quod vouerit Deo, si Deus ei benediceret, conferendo ei sufficientiam bonorum temporalium, & quietem ab hostibus, quod deinceps vacaturus esset contemplationi sapientiæ, & doctrinæ legis. Tradunt enim Hebræi hunc Iabes fuisse insignem legis doctorem, qui multos post se reliquerit discipulos: quorum mentio est cap. 2. his verbis: *Cognationes quoque scribarum habitantium in Iabes, canentes atque resonantes, & in tabernaculis commorantes.* Notandum autem hîc, quantum ad phrasim scripturæ, quod sicut execrationes sub conditione positæ aliquando exprimuntur in scriptura, aliquando tacentur; ita & vota. Sic execratio tacita est, *Si introibunt in requiem meam*

Item, *Si dedero somnum oculis meis.* Expressa verò: *Si feci istud, si est iniquitas in manibus meis, persequatur inimicus animam meam.* Sic & votum expressum Genes. 28. *Si fuerit Dominus mecum, &c. erit mihi Dominus in Deum, & decimas dabo omnium quæ possideo.* Tacitum verò, vt hoc loco. A

v. 15. *Filij verò Caleb filij Iephone.* Hic fuit vnus exploratorum terræ sanctæ, diuersus ab eo qui cap. 2. dictus est proauus Beseleel, vt ibidem admonuimus, & pleniùs ad Exodi 31.

v. 22. *Et qui stare fecit Solem, virique Mendacij, & Securus, & Incendens, qui principes fuerunt in Moab.* *Quæritur*, quis fuerit iste, qui stare fecit solem, & qui viri mendacij? *Respondent* quidam Elimelech tempore famis proficiscentem in Moab quodammodo stare fecisse solem, & duos filios eius fuisse viros mendacij, B id est, deficientes, eò quòd profecti in Moab ibi fuerint mortui absque liberis. Sed sciendum quod nec in Hebræo, nec apud Septuaginta fiat mentio solis, sed in Hebræo sunt propria vocabula, quæ & retenta sunt à Septuaginta. Sunt autem ista: *Iaacim & viri Chozebi, Ioas & Saraph.* Quid autem Hieronymum mouerit, vt propria nomina illa Latinè interpretaretur, non constat. Sanè & fabulam illam de Elimelech alij aliter narrant, sed non refert, cum sit fabula.

CAPVT V.

v. 1. *Filij quoque Ruben. Ipse fuit primogenitus Israël, sed cum violasset thorum patris sui, data sunt primogenita eius filiis Ioseph.* Ad hujus loci intellectum, sciendum ad jus primogenituræ tria olim, C secundùm Hebræos, pertinuisse: Primò, duplicem portionem hæreditatis; secundò principatum; tertiò sacerdotium. Cùm ergo Ruben iure primogenituræ excidisset, propterea quod violasset thorum patris sui, jus illud, quantum ad duplicem portionem hæreditatis translatum est in Ioseph, quando videlicet Iacob duos filios eius Ephraïm & Manassem cooptauit in filios suos, Genes. 48. & 49. ita vt singuli solidam portionem acciperent inter filios Iacob: Vnde per consequens tribus Ioseph duplicem habuit portionem. Quantum ad principatum, translatum est ad Iudam, his verbis: *Non auferetur sceptrum de Iuda*, Genes. 49. Et hoc loco: *De stirpe ejus principes germinati sunt.* Quantum ad sacerdotium, ad tribum Leui, ex ordinatione Dei per Moysen. Quod ergo hîc dicitur, *Primogenita autem reputata sunt Ioseph*, intelligendum est, quantum ad duplicem portionem, non quan- D tum ad reliqua iura. Illud tamen de sacerdotio primogenituræ annexo, tantùm traditio est Hebraïca minùs probabilis, de quo vide Genes. 25. & 27. & nostra in 4. distinct. 25. §. 17. & ad Hebr. 11. v. 16.

v. 20. *Et exaudiuit eos, eò quod credidissent in eum.* Intelligitur, vel fides, quâ Deum omnipotentem auxiliatorem credebant, cuius fidei meritò exauditi sunt, & victoria potiti: Vel fides, pro fiducia ponitur, vt sensus sit, ideò eos exauditos, quia oratione sua profitebantur fiduciam, quam in Deo habebant, quod ferè eodem recidit; non autem, vt quis suspicetur, certitudinem fidei in orante ad obtinendum id quod petit, requiri; id quod docent noui hæretici. Neque enim dicitur; quod credidissent Deum sibi adfuturum, E sed simpliciter; *eò quod credidissent in eum*; quomodo & in Symbolo dicitur, *Credo in Deum.*

CAPVT VI.

v. 10. *Iohanam genuit Azariam. Ipse est, qui sacerdotio functus est in domo quam ædificauit Salomon.* *Quæritur*, quare de solo Azaria dicitur quod in templo Salomonis sacerdotio functus sit, cùm & alij qui eum præcesserunt, & qui secuti sunt, idem præstiterint? *Respondetur* id propterea verisimiliter de eo commemorari, quia zelo Dei accensus restitit Oziæ regi Iuda, volenti thus adolere in illo templo; sicque officium sacerdotale sibi vendicare, propter quam temeritatem rex ille percussus est lepra, vt habetur seq. libro: ipse autem Azarias sacerdos, meritò deinceps sacerdotij illius defensor & vindex habitus fuit.

v. 34. vsque 38. *Filij Samuel, filij Elcana, filij Ieroham, &c.* Ac tandem; *filij Caath, filij Leui.* Constat ex hac genealogia Samuelis, quod quidem ipse fuerit de tribu Leui, de filijs Caath, non tamen de genere sacerdotali, quia non ex posteris Aaron. Hoc idem innuitur quoque Psalm. 98. dum distinctè dicit; *Moyses & Aaron in sacerdotibus eius; & Samuel inter eos qui inuocant nomen eius.* Si quando ergo Samuel sacrificasse legitur, intelligendum id cum fecisse ministerio sacerdotum, quomodo & Dauid, Salomon, & alij reges sacrificasse leguntur, videlicet non per se, sed per eos, ad quos propriè illud munus spectabat. Vide etiam 1. Regum 1. & Psalm. 98.

CAPVT VII.

v. 18. *Soror autem eius Regina peperit virum decorum.* Quædam exemplaria pro Regina trissyllabo, habent dissyllabum Regina: Sed omninò legendum est Regina. Hanc quidam tradunt fuisse matrem Iosue filij Nun, quem dicunt hoc loco vocari filium decorum ob insigne virtutis & principatus. Sed id dici non potest, quia paulò pòst expressè subjungitur eius genealogia. Alij dicunt hanc fuisse Deboram prophetissam, de qua in libro Iudicum. Sed quem virum decorum illa genuerit, scriptura nusquam significat. Proinde dicendum hæc duo (*Regina*) & (*Virum decorum*) hoc loco non aliud esse, quam nomina propria, sicut alia passim quæ præcedunt, & sequuntur. Hebraïcè sic legitur: *Et soror eius* (nempe ipsius Galaad) *nomine Moleched peperit Ischad.* Quid autem mouerit interpretem, vt hæc nomina propria verterit tanquam appellatiua, incertum. Vide similem locum supra hoc eodem libro cap. 4. v. 22.

v. 22. *Luxit igitur Ephraim pater eorum multis diebus, &c.* Difficultas est, quomodo Ephraim, qui fuit filius Ioseph dicatur luxisse filios suos occisos à Palæstinis, cùm Ephraïm multò ante fuerit mortuus, quàm filij Israël venirent in terram promissionis. Quidam tradunt filios Ephraïm, patre adhuc viuente, aliquando egressos ex Ægypto ante tempora Moysi, vt acciperent terram promissam, de qua multa ex patre & auo audierant, sed quia tempus promissionis nondum aduenerat, eos cæsos fuisse à Philisthæis. Alij intelligunt, de ijs, qui contra Moysi voluntatem ascenderunt ad prælium contra hostes, vt habetur Num. 14. Sed nec tunc quidem supererat Ephraïm, quia dicit scriptura, quod tota prior cognatio mortua erat. Ac præterea ij, de quibus eo loco agitur, quod Israëlitas vicerint, Amorrhæi erant, non Philisthæi. Quocirca eorum sententia necessario sequenda videtur, qui dicunt hunc Ephraim, qui hic dicitur luxisse filios suos occisos à Philisthæis fuisse diuersum ab Ephraim Patriarcha, & longè eo posteriorem, sed tamen ex eadem tribu. Multi enim ijsdem nominibus appellati fuerunt in illo populo, & maximè in eadem tribu.

CAPVT VIII.

v. 13. *Porrò Saul genuit Ionatham, & Melchisua, & Abinadab, & Ethal. Filius autem Ionatham Meribbaal, & Meribbaal genuit Micha.* Ex hoc loco, sicut & ex alijs nonnullis, manifestum est multos in scripturis esse binomios. Certum enim est inter filios Saül etiam fuisse Isboseth, de quo 2. Reg. 2. & 3. qui itaque aliquo nomine hóc loco sit expressus. Tum inprimis id liquet, quia cum filius Ionathæ non nisi vnus legatur, planè consequens est, eum qui hîc Me-

ribbaal vocatur, esse illum, qui 2. Reg. 4. & 9. dicitur Miphiboseth.

CAPVT IX.

v. . PHinees autem filius Eleazari erat dux eorum coram Domino. Ex hoc loco conantur Hebræi stabilire quandam suam traditionem, quâ dicunt Phinees Eleazari filium non fuisse natura hominem, sed Angelum Dei in corpore assumpto. Id confirmare nituntur ex hoc loco, quia loquitur hic scriptura de Sacerdotibus & Leuitis qui Ierosolymis ministrarunt in templo post captiuitatem Babylonicam, quorum dux fuisse dicitur Phinees filius Eleazari. Author libri tradit. Hebr. falsò adscriptus Hieron. ita ad hunc locum annotauit: Hic monstratur Phinees adhuc eo tempore viuere. Sed ad remouendam hanc Hebræorum fabulam, duobus modis responderi potest. Vno modo, si dicamus hæc verba non referenda ad Leuitas illius temporis, sed ad majores eorum, hoc est, ad eos qui per Moysen & Aaron jam olim in officijs suis instituti erant, de quibus habemus Num. 4. vbi legimus, quod Eleazar filius Aaron fuerit præfectus Caathitis. Itaque Phinees verisimiliter in eodem officio seu præfectura patri successit. Huic expositioni fauet Heb. lectio: *Et Phinees filius Eleazaris dux fuit super eos olim, cum quo Dominus erat.* Alij breuiter amputantes difficultatem, respondent hunc Phinees, & patrem eius Eleazarum fuisse diuersos, ab ijs qui successerunt Aaroni in summo sacerdotio, & fuisse post captiuitatem Babylonicam. Et facilè contingit, vt diuersis temporibus pater & filius reciprocè ijsdem nominibus appellentur, maximè in eadem familia. Cæterum opinio ista Hebræorum dicentium Phinees Aaronis nepotem vsque ad illud tempus vixisse; primum ex eo refellitur, quod successores habuerit in sacerdotio summo, quod non fiebat nisi post mortem. Ideò enim multi fuere in lege summi sacerdotes, teste Apostolo in Epistola ad Heb. c. 7. quòd morte prohiberentur permanere. Deinde quia nulli eo tempore tamdiu vixisse leguntur. Tertiò, quia scriptura haud dubiè eius mentionem interea fecisset, si adhuc superfuisset. Et certè Heli nunquam successisset in summum sacerdotium ex stirpe Ithamar, si Phinees ipse Eleazari filius adhuc fuisset in viuis & valens, quod sanè oportebat, si tot sequentibus sæculis superuixit. Quod autem fabulantur Angelum fuisse, vanum est, & scripturis manifestè contrarium, cùm scribatur filius fuisse Eleazari, nepos Aaronis de tribu Leui, & ipse filios procreasse. Quæ cuncta ab Angelica & incorporea natura sunt aliena. *Angeli enim neque nubunt neque nubuntur*, neque generant, neque generantur. Et si quidem generarent, non homines sed Angelos generarent, cùm oporteat generationem esse in eadem specie. Facessant igitur hujusmodi fabulæ.

v. 22. *Quos constituerunt Dauid. & Samuel Videns, in fide sua.* Videns, id est, Propheta. Qui enim nunc propheta, is olim Videns dicebatur, vt est 1. Reg. 9. Cæterum de Samuele nusquam alibi legimus, quod ordines Leuitarum instituerit: Sed ex hoc loco intelligimus ipsum quoque hos ordines prius excogitasse, & concepisse; Dauidem autem deinde, postquam ad regnum peruenit, ea quæ prius à Samuele decreta fuerant, executioni mandasse. Quod autem additur (*in fide sua*) non ad Samuelem & Dauidem, sed ad Leuitas referendum est. Vox Hebræa non tam fidem significat, quàm munus, seu officium perpetuum, vt sensus sit, Samuelem & Dauidem illos ordines constituisse, non ad tempus, sed vt perpetuo illo munere fungerentur.

CAPVT X.

v. 10 ET caput affixerunt in templo Dagon. Hoc de Saul occiso. Narratur 1 Regum vlt. capite, quod Philisthæi corpus eius suspēderint in muro Bethsan. Quæ duo ita conciliantur à quibusdam, vt dicant Bethsan, & templum Dagon, siue Beth dagon esse nomina eiusdem loci, nempè vt corpus Saulis vnà cum capite fuerit suspensum. Cæterùm Scriptura sacra satis indicat esse diuersa, quando semel dicit corpus fuisse suspensum in muro Bethsan, caput autem affixum in templo vel domo Dagon. Itaque dicendum est Philisthæos corpus truncum sine capite suspendisse in muro Bethsan, quod inde ablatum est per habitatores Iabes Galaad, caput autem, vel (vt Hebraïcè est) Caluariam, detracta videlicet pelle & carne, affixisse in templo Dagon, idque ad perpetuam posterorum memoriam, quod tãtus ac tam grauis hostis à Philisthæis fuisset deuictus. Author Tradit. Heb. dicit Hebraïcè legi hoc loco non *caput*, sed *corpus*. Vnde patet authorem eius libri non esse Hieronym. quia manifestè prodit imperitiam Hebraicæ linguæ. Nam in Hebræo neque corpus, neque caput legitur, sed *Caluaria*, eodem illo vocabulo, à quo mons Caluariæ Golgotha fuit appellatus.

v. 12. *Et jejunauerunt septem diebus.* Quæri potest, vtrum jejunium istud tantùm fuerit signum luctus & doloris de amisso rege, an etiam susceptum ad succurrendum animæ eius? *Responsum* est pluribus ad caput vlt. 1. Regum. Et apparet, quod tantùm fuerit signum luctus publici. Nam & Dauid postquam intellexerat Saulem propria manu se interemisse, adhuc talem luctũ seu jejunium indicit. 2. Reg. 1. Vide etiam Genes. vlt.

v. 13. *Mortuus est ergo Saul propter iniquitates suas.* Septuag. legunt (*in iniquitatibus suis.*) An Saul sit dãnatus, disputamus 1. Reg. vlt. Hebræa quoque habent *in prævaricatione sua*. Cætera vide loco citato 1. Reg. 31.

CAPVT XI.

v. 26. POrrò fortissimi viri in exercitu. *Asahel frater Ioab, & Elchanan filius patrui eius de Bethlehem.* Omninò apparet hunc Elchanan esse eundem qui 2. Reg. 21. vocatur Adeodatus, filius saltus, polymitarius Bethlemites. Nam *Elchanan*, idem est, ac si Latinè dicas *Adeodatum*, & similiter *filius saltus*, Heb. *filius Iaar*, qui fuit patruus Dauidis. Nonnulli Adeodatum illum interpretantur fuisse ipsum Dauidem, eòquòd ibi dicitur percussisse Goliath Gethæum, cuius hastile erat quasi liciatorium texentiũ. Sed ex hoc loco, & ex cap. 23. lib. 2. Reg. satis manifestum est, esse alium, & diuersum à Dauide, nempè quia numeratur inter fortes ipsius Dauidis. Quæ autem causa sit, cur interpres in lib. 2. Reg. c. 21. & 23. idem nomen modo retinuerit Hebr. modo verterit in Latinum, non constat.

CAPVT XII.

v. 14. NOuissimus centum militibus præerat, & maximus mille. *Quæritur* quomodo id verum esse possit, cùm Dauid eo tempore tantùm haberet sexcentos bellatores, vt patet 1. Reg. 30. & proinde nemo adhuc mille militibus præfici poterat? Sed *respondetur* ista de præfectura per anticipationem dici; Nempè quod posteà, quando Dauid potitus est regno, tunc ex illis primis bellatoribus, qui hic enumerantur, alij præfecti fuerint centum militibus, alij mille. Potest etiam aliter responderi, quod Hebraïcè legitur: *Vnus pro centum, & maximus pro mille*. vt sit sensus; quod minimus eorum poterat resistere centum viris, & maximus mille; sitque commendatio fortitudinis illorum cum quadam hyperbole.

v. 22. *Vsque dum fieret grandis numerus, quasi exercitus Dei.* Per exercitum Dei intelligunt quidam peculiariter exercitum illum Israëlitarum, qui egressus est ex Ægypto, id est, sexcenta millium bellatorum. Sed ita intelligi hoc loco non potest, quia exercitus qui hic colligitur ad summum tantùm fuit trecentorum millium. Proinde dicendum, exercitum Dei vocari exercitum magnum; & bene instructum, sicut phrasi Hebraica

quæcumque magna & præclara sunt, hoc epitheto decorantur. Sic toties in scriptura vocantur *cedri Dei, montes Dei*, & similia.

CAPVT XIII.

v. 10. **I***Ratus est itaque Dominus contra Ozam, & percussit eum.* Quare Oza à Domino fuerit percussus, ab Hebræis hæc ratio redditur, quia arcam imponi fecerat super plaustrum, cùm tamen secundùm legem diuinitus Leuitis præscriptam Num. 4. & alibi, humeris Leuitarum portari debuisset. Vnde quando deducta fuit à domo Obededom in ciuitatem Dauid, portata fuit in humeris, infrà cap. 15. Conf. dict. cap. vers. 13. & 15. Nec debuit, inquiunt, hoc ab Oza ignorari, quia hoc ad eius officium pertinebat. Et ita erat. Nihilominus quæritur quare hîc alia causa videatur indicari? dicit enim Scriptura; *Et percussit eum, eò quòd tetigisset arcam Domini.* Sed ad hoc respondetur, causam illam sic exprimi, & tunc Ozam fuisse percussum, quando arcam tetigit, & non priùs; nempè, quia tunc manifestum fuit, bobus calcitrantibus & inclinantibus arcam, quòd non à bobus trahi, sed à Leuitis portari debuerit, quia sua circumspectione; iuxta legem iam dictam, præcauere possint, ne vlla irreuerentia in arcam committeretur. Nonnulli existimârunt Ozam percussum, quod tetigisset arcam nudam; sed illud friuolum est, nam arca nunquam portabatur nuda, sed multis inuolucris & pannis inuoluta; vt patet Num 7. & alibi. Et quidem 1. Reg. 6. peccatum Ozæ in Hebræo vocatur error seu ignorantia; sed tamen pro eo Hieron. vertit temeritatem. Nec malè. Erat enim error culpabilis, vtpotè de ea re quam Oza scire tenebatur.

v. 11. *Eò quòd diuisisset Dominus Ozam.* Notandum solius hominis mortem esse diuisionem animæ & corporis: brutorum enim mors est interitus animæ. Itaque, vel hoc modo dicitur Dominus *diuisisse Ozam*, id est, occidisse vel percussisse, (vt D. Hieron. idem hoc vocabulum transtulit 2 Reg. 6.) nam & Agag iussu Samuelis interficiendus 1. Reg. 15. dicebat: *Siccine separat amara mors?* Vel etiam quia Oza propter suam temeritatem hanc, per mortem simul diuisus & separatus est à populo Dei, & quodammodo exterminatus.

CAPVT XIV.

v. 15. **C***Vmque audieris sonitum gradientis in cacumine pirorum, tunc egredieris ad bellũ, &c.* Sonitus iste gradientis in cacumine pirorũ, quem Deus Dauidi promittit in signum, seu testimonium victoriæ, nihil aliud videtur fuisse, quàm sonitus excitatus in cacumine arborum, per Angelos missos Dauidi in auxilium contra aduersarios. Et quia ea quæ Deus facit per Angelos, in scriptura sacra aliquando Angelis ipsis tribuuntur, aliquando Deo, qui talia per Angelos facit; ideò hîc mox de Deo ipso subjungitur. *Egressus est enim Deus, &c.* q. d. sonitus ille, quem audies, erit signum præsentiæ & assistentiæ diuinæ. Similis locutio est quãdo lex data in monte Sina, modò Deo, modò Angelis tribuitur; & similiter apparitio in rubo facta Moysi.

CAPVT XV.

v. 15. **E***T tulerunt filij Leui arcam Dei, sicut præceperat Moyses iuxta verbum Domini, humeris suis in vectibus.* Nempè ita præceptum erat Num. 4. Ex quibus patet, tunc quando Oza percussus est suprà c. 13. peccatũ fuisse, primò in eo quod arca non fuerit portata à Leuitis, sed imposita plaustro. Deinde etiã in eo, vt apparet, quod Oza arcam tetigerit inclinatam, etiamsi non nuda esset, sed inuoluta. Nam ne quidem inuoluta tangi debebat, ab ijs qui non erant sacerdotalis generis; sed tantùm, vt videmus, in vectibus portari. Ideò enim hoc de vectibus videtur fuisse præceptum.

A Vide etiam quæ annotata sunt suprà c. 13. & Num

Quæres, quare ergo Oza non fuit perplexus, si & tangendo peccaret, & non tangendo? Nullo enim modo permittere debuit, vt arca Domini in terram caderet. *Respondeo*, nullam esse perplexitatem homini nolenti peccare; quia si eum ex animo pœnituisset negligentiæ præteritæ, iam illud posterius non fuisset ei imputatum ad peccatum, quia fuisset per pœnitentiam ablata ratio voluntarij.

v. 27. *Porro Dauid erat indutus stola byssina, & vniuersi Leuitæ.* Et mox: *Dauid autem etiam indutus erat ephod lineo*, id est, superhumerali lineo. Liquet hinc id quod dicit Michol. 2. Reg. 6. Dauidem discooperuisse se, & nudatũ fuisse, non sic posse intelligi quasi B vestitus non fuerit; sed tantùm dicitur nudatus fuisse, id est, exutus veste regia. Nam, vt videmus, præter ephod lineum, cujus etiam illic fit mentio, indutus erat stola byssina, quemadmodum Leuitæ.

CAPVT XVI.

v. 22. **N***Olite tangere christos meos, & in prophetis meis nolite malignari.* De Patriarchis sermo est, Abraham, Isaac, & Iacob, vt sensus sit, Deum præcepisse regibus, ne Patriarchas tangerent ad nocendum, néve mali quid eis inferrent. Patriarchas autem illos fuisse Prophetas, manifestum est de Iacob & Isaac, inprimis in suis benedictionibus: At verò quomodo ijdem *Christi*, id est, vncti dicantur, non per-C inde manifestum est. Quidam vnctos intelligunt, quia vocatione diuina peculiariter electi, & segregati erant ad cultum vnius Dei; quæ segregatio & electio sit quædam vnctio. Alij vnctos intelligunt vnctione spirituali, id est, vnctione gratiæ Dei; quomodo quilibet iustus vnctus dici potest. Alij denique sic vnctos dictos putant, quia de ipsis orti sunt reges & sacerdotes, qui per externam vnctionem instituebantur. Sed dici potest idem significari per vnctos, & per Prophetas; & ideò vnctos, quia Prophetas. Legimus enim 3. Reg. 19. præceptum fuisse Eliæ, vt Elisæum vngeret in Prophetam, & Azaël in regem Syriæ: neuter tamen eorum legitur externo aliquo vnguento perfusus fuisse, sed simpliciter iussu Dei renunciati sunt, alter rex, alter Propheta. Et proinde illa vnctio non fuit aliud, D quàm diuina vocatio seu designatio ad tale munus.

v. 35. *Salua nos Deus salutaris noster, & congrega nos, & erue de gentibus.* Simile quid est in Psalm. 105. *Quæritur* quomodo oret Dauid, vel cœtus ille à Dauide collectus, congregari populum Israëliticum de gentibus, seu nationibus, cùm tempore Dauidis nondum essent in gentes dispersi? Pro *responsione*, qui hæc verba tribuunt Dauidi authori, dicunt eum spiritu prophetico præuidisse futuram populi captiuitatem; vnde & oret vltima parte huius cantici pro reditu ex captiuitate, & congregandis dispersis. Aliorum sententia est non omninò rejicienda, hanc coronidem cantico isti adjectam fuisse ab Esdra sacerdote, qui putatur author esse hujus libri. Constat enim tum ex genealogijs initio recensitis, tum ex fine libri secundi, scriptum esse E post captiuitatem: addidisse autem Esdram istos versiculos vltimos ad hoc, vt Leuitæ, qui ministrabant in secundo illo templo, assiduè orarent pro congregatione populi ex captiuitate; quia, licet quidam tunc fuerint reducti, maxima tamen pars adhuc in captiuitate varijs locis detinebatur.

v. 37. *Benedictus Dominus Deus ab æterno vsque in æternum.* Sic in Psal. 105. *Benedictus Dominus Deus Israël à sæculo & vsque in sæculum.* Quomodo benedictus ab æterno; cùm ab æterno non fuerit creatura, à qua benediceretur? Potest intelligi benedictus, id est, laudabilis ab æterno, quia verè ab æterno dignus fuit laude. Et si creatura fuisset ab æterno quæ laudare eum posset, debuisset eũ laudare & benedicere ab æterno. Vel

sensus

sensus est; Dominus Deus sicut ab æterno, à sæculo id est, ab initio creati temporis fuit benedictus & laudatus, nimirùm ab Angelis; ita laudetur & benedicatur, tam à nobis, quàm ab Angelis vsque in æternum, ac sine fine. Simile est illud Ecclesiasticum, Gloria Patri & Filio & Spiritui sancto, sicut erat in principio, & nunc & semper: & in sæcula sæculorum. Hoc enim videtur accipiendum de principio temporis creati Nam ab æterno non erat Deo gloria, quam August. definit celebrem de aliquo famam cum laude. Vide nostra in 1. dist. 30.

CAPVT XVII.

v. 11. *SVscitabo semen tuum post te.* Et deinde v. 12. *Et firmabo solium eius vsq; in æternum.* Nempe complendum id erat in Christo, ex eius stirpe per succedentes reges nasci turo. Et sic etiam intelligitur quod mox sequitur: *Et statuam eum in domo mea, & in regno meo vsque in sempiternum, & thronus eius erit firmissimus in perpetuum.* Nota autem Dauidi promissam fuisse non perpetuitatem regni temporalis, sed tantùm perpetuitatem regni, in genere, in posteritate tamen sua secundùm successionem carnalem. Et fuit hæc promissio completa: Nam Christus secundùm carnem ex Dauide ortus est.

v. 13. *Et misericordiam meam non auferam ab eo; sicut abstuli ab eo, qui ante fuit.* Sensus est, quod regnum in posteritate Salomonis esset mansurum; quod beneficium non fuit Sauli concessum Ex his ergo verbis nullo modo potest constitui Salomonem esse saluatum. Nam tantum de regni perpetua successione sermo est, quomodo illa ad v. 11. est explicata, non autem de iustitia aut salute æterna.

CAPVT XVIII.

v. 11. *SEd & omnia vasa aurea, & argentea, & ænea consecrauit rex Dauid Domino, &c.* Commendatur hic magna pietas Dauidis, qui cùm prohibitus esset à Domino, ne ipse ædificaret templum Domini, propterea quod esset vir sanguinum, id est, multum sanguinem fudisset in prælijs; tamen ad explendum tam pium illud suum desiderium voluit quàm proximè accedere; vt quia non liceret ædificare, saltem materiam præpararet filio ædificaturo. Vnde hîc dicitur, quod quidquid argenti & auri & æris ex diuersis victorijs potuit comparare, id omne consecrabat Domino, vt videlicet inde ædificaretur templum Domino. Consecrabat autem, quia ita iam ea deputabat ad vsum sacrum, vt postea non liceret ea in vsus prophanos vllo modo expendere.

v. 13. *Et constituit in Edom præsidium, vt seruiret Idumea Dauid.* Nempè tunc impleta est illa prophetia quæ fuerat indicata Rebeccæ gestanti vterum & consulenti Dominum Genes. 25. *Maior seruiet minori.* Sensus enim est; populus qui ex maiori, id est, Esau seu Edom, orietur, seruiet populo qui nascetur ex minori filio, id est Iacob, qui & Israël dictus, ex cuius posteris erat Dauid qui iam Idumæam subiugauerat.

v. 17. *Banaias quoque filius Ioiada super legiones Cerethi & Phelethi.* Hebr. non est *(legiones)* sed tantùm *(super Cerethi & Phelethi.)* In libris Regum frequentissima est horum mentio. Sed prima mentio est sub temporibus Dauidis. Vnde apparet hos fuisse à Dauide primum constitutos. Ac proinde improbabilis eorum sententia est, qui per Cerethi & Phelethi intelligunt septuaginta seniores, quos Moyses instituit. Quidam dicunt fuisse duas cognationes, quæ nunquam recedebant ab aula Dauidis, eò quòd essent velut custodes corporis eius. Paraphrastes Chaldæus, *Cerethi* interpretatur sagittarios, *Phelethi*, fundibularios. Non quod voces hoc significent, sed quia hæ duæ legiones hoc militare officium habebant, vt altera sagittis, altera fundis vteretur, quorùm armorum tunc temporis maximus erat vsus in bello. Vnde legimus 2. Reg. 1. quod post mortem Saulis Dauid præcepit vt docerent filios Iuda arcum, eò quòd Saul à sagittariis fuisset circumdatus & superatus. Itaque hac occasione videntur hæ duæ legiones à Dauide institutæ fuisse.

CAPVT XIX.

v. 18. *INterfecit Dauid de Syris septem millia curruum & quadraginta millia peditum.* 2. Regum 10. habetur: *Occidit Dauid de Syris septingentos currus, & quadraginta millia equitum.* *Quæritur*, quomodo concilietur hæc dissonantia? *Resp.* quantùm ad prius, fuisse tantùm currus septingentos, sicut dicitur in libro Regum. Dicitur autem hoc loco fuisse septem millia curruum, quia quilibet currus habebant decem pugnatores, atque ita erant septem millia hominum pugnantium in curribus, qui proinde dicuntur hîc *septem millia curruum*, hoc est, militum in curribus pugnantium. Qua phrasi etiam alibi scriptura vtitur. Quod ad *posterius*, dicendum est, nullam esse repugnantiam, sed quod ibi omissum est hîc expressum habetur, & contrà. Nempe hîc ponitur numerus peditum deuictorũ, & in lib. Regum numerus equitum.

CAPVT XX.

v. 2. *TVlit autem Dauid coronam Melchom de capite eius—fecitque sibi inde diadema.* In libro Regum habetur: *Et tulit coronam regis eorum.* Vox Hebræa *(Melchom)* ambigua est, ad *(regis eorum)* & ad idolum Ammonitarum. Interpres noster semel vno modo vertit, semel altero modo. Vnde *obijcitur*, quasi Dauid hîc fecerit contra legem Deut. 7. vbi dicitur: *Sculptilia eorum igne combures, & non concupisces aurum & argentum de quibus facta sunt.* Ad quod *respondetur*, si legimus *(regis eorum)* nulla quæstio est. Si autem intelligatur fuisse diadema idoli illorum, dicendum præceptum illud Deuter. tantum intelligi de ciuitatibus & populis, qui erant intra terminos terræ promissæ vt patet ex eodem loco. Populus autem Ammonitarum intra illos terminos non continebatur. Septuaginta habent: *Et accepit coronam Melchom regis eorum de capite eius,* Interim idoli nomen quoque fuisse, patet 4. Reg. 23. v. 13. Ieremiæ verò 49. est ambiguum, sicut & hîc.

v. 5. *Adeodatus filius Saltus.* Vide suprà cap. 11. tum etiam 1. Reg. 23. vbi vocatur Elchanan, tametsi 2. Reg. 21. etiam, vt hic vocetur Adeodatus. Sed vox Hebræa eadem est.

CAPVT XXI.

v. 1. *COnsurrexit autem Satan contra Israël, & concitauit Dauid, vt numeraret Israël.* 2. Reg. vlt. videtur aliquid prorsus diuersum dici: *Et addidit furor Domini irasci contra Israel, commouitque Dauid in eis dicentem ad Ioab &c.* Hæc duo tamèn minimè pugnant, imò adeo consentiunt, vt vnum sit quædam explicatio alterius. Quod enim dicitur in libro Reg Dominus commonuisse Dauid, vt iuberet numerari populum, id quomodo intelligendum sit explicatur per hoc quod dicitur. *Consurrexit Satan &c.* Sensus igitur est, quod propter peccata populi, Domino peculiariter permittente, Satan incitauit Dauidem vt populum iuberet numerari.

v. 10. *Trium tibi optionem do, quod volueris elige.* Ecce manifestum testimonium liberi arbitrij, contra Caluinũ, qui illud homini adimit. Vbi enim optio datur & electio, dubium non est quin sit libertas arbitrij.

v. 12. *Elige quod volueris, aut tribus annis famem, aut tribus mensibus te fugere hostes tuos, aut tribus diebus gladium Domini, & pestilentiam versari in terra.* 2. Regum 24. sic legitur: *Aut septem annis veniet tibi*

fames in terra tua; aut tribus mensibus fugies aduersarios tuos, aut certè tribus diebus erit pestilentia in terra tua. *Quæritur* quomodo hic non sit antilogia seu contrarietas? Ad primum facilis est *responsio.* Proponuntur in lib. Regum anni septem, nimirum simul comprehensis annis famis, quia Israëlitæ quarto iam anno premebantur, propter iniustam oppressionem Gabaonitarum à Saule factam, de qua 2. Reg. 21. Quod autem hoc loco dicitur, (*aut tribus diebus gladium Domini & pestilentiam:*) idem est quod in lib. Regum dicitur; *aut certè tribus diebus erit pestilentia*; vtpote quod pestilentia verè sit gladius Domini.

v. 25. *Dedit ergo Dauid Ornan pro loco siclos auri iustissimi ponderis sexcentos.* Vocatur hic Ornan, 2. Reg. vlt. Areuna Iebusæus. Sed maior difficultas est, quomodo his non repugnet, quod ibi dicitur Dauid emisse aream simul cum bobus, argenti siclis quinquaginta, quod pretium longè minus est eo quod hic exprimitur. Varij variè respondent. Sed commodissima *responsio* videtur, quam Glossa huius loci suggerit: Nempe cum Dauid primùm tantum quæreret aream pro altari ædificando, quod statim eam emerit vnà cum bobus, ad sacrificium faciendum, quinquaginta tantum siclis argenti; id quod 2. Reg. vlt. expressum sit; At verò in ipsa oblatione sacrificij, certior à Deo factus, quod eodem loco vellet sibi quoque templum postea ædificari; totum deinde locum, quantus ædificando templo amplissimo satis esset; emerit aucto supradicto pretio vsq; ad sexcentos siclos auri; id quod hoc loco commemoratur. Atque idcirco, sc. in lib. Regum tantum dicitur area empta; hic verò totus locus. Nota autem quod in area Ornan seu Areunæ Iebusæi, hominis gentilis ædificandum denunciatur templum; nempe ad significandum, quod sibi Deus etiam gentiles, tandem vellet cum Iudæis in vnum populum & ecclesiam congregare.

CAPVT XXII.

v. 8. *Non poteris ædificare domum nomini meo, tanto effuso sanguine.* Hieronymus lib. 1. contra Iouinianum dicit hoc intelligi de sanguine Vriæ; & falli eos, qui referunt ad bella à Dauide gesta. Sed magis falli videtur ipse Hieronymus. Etenim, quod Dauid hîc dicit sibi dictum à Domino, id omnino videtur referendum ad reuelationem sibi factam per Nathan 2. Regum 7. & 1. Paralip. 17. Atqui tunc Dauid nondum fuderat innocentem sanguinem Vriæ. Nec obstat huic intellectui, quod hoc loco referatur seu exprimatur causa, quæ dictis locis non exprimitur. Non enim infrequens est, scripturam diuersis locis rem aliquam gestam referentem, vno loco aliquid exprimere, quod alio loco tacuit. Itaque tantum propter bella frequentia ab eo gesta, sicut hic dicitur; *Multum sanguinem effudisti, & plurima bella bellasti:* (Posterius prioris videtur tantum explicatio) prohibitus est templum ædificare per se, Dauid; sicut & nunc habentur in ecclesia irregulares, & in idonei ad sacras functiones, qui sanguinem, etiam tantum tanquam iudices sanguinis, fuderunt.

v. 10. *Ipse erit mihi in filium, & ego ero illi in patrem.* Hæc verba ab Apostolo Paulo ad Hebræos cap. 1. referuntur ad Christum. Sed vtrum ad Christum secundum literam pertineant, aliqua quæstio est. Nam & illud, *Os non comminuetis ex eo.* Exod. 12. ad literam scriptum erat de agno paschali, & tamen ab Euangelista Ioan. 19. mysticè ad Christum accommodatur. Ita & in proposito dicendum videtur, hanc sententiam, sicut & reliqua verba præcedentia & sequentia literaliter ad Salomonem referri. Sed quia Salomon in multis fuit valde expressa figura Christi, ideo eadem mysticè, atque adeo longè perfectius & excellentius ad Christum pertinere. Et propterea, inquit Augustinus, lib. 17. de ciuit. cap. 8. & 9. permisit Deus Salomonem tam turpiter deficere ad idola, vt intelligeretur has promissiones in eo non fore perfectè complendas, sed in Christo, per ipsum figurato. Vide nostra in dicto loco ad Hebr. 1.

CAPVT XXIII.

v. 3. *Numeratique sunt Leuitæ à triginta annis & supra.* Pridem legebatur à viginti annis & supra. Sed rectè Sixtina biblia, restituerunt (*triginta*) nam ita in Hebræo & Græco legitur, & in multis etiam MSS. Causa variæ lectionis fuit, quod infrà vers. 17. legantur numerari Leuitæ à viginti annis & suprà: quomodo etiam ibi legunt biblia Sixtina. Itaque intelligendum est, quod Dauid primo numerauerit illos à triginta annis, quia illa ætas præscripta erat Num. 4. Sed postea cum videret numerum prius collectum non sufficere ad opera templi: Deinde, nec opus esse iam tanta ætate ac robore ad opera templi, sicut opus fuerat olim, scilicet ad transferenda vasa tabernaculi de loco ad locum, spiritu diuino motus, numerum Leuitarum deinceps censuit à viginti annis. Et hoc est quod hoc eodem capite v. 25. & deinceps dicitur? *Dixit autem Dauid: Requiem dedit Dominus Deus Israël populo suo & habitationem Ierusalem vsque in æternum. Nec erit officij Leuitarum, vt vltra portent tabernaculum, & omnia vasa eius ad ministrandum. Iuxta præcepta quoque Dauid nouissima supputabitur numerus filiorum Leui à viginti annis & supra.* Ita scriptura, agnoscens scilicet duplicem numerationem à Dauide factam, vt iam explicuimus.

v. 14. *Moysi quoque hominis Dei filij annumerati sunt in tribu Leui* Sensus est, quod fuerint tantum in numero Leuitarum non sacerdotum, etiamsi Moyses fuisset sacerdos, sicut Psal. 98. dicitur, *Moyses & Aaron in sacerdotibus eius.* Cuius ratio fuit, quia Moyses tantum extra ordinem fuit à Deo constitutus sacerdos ad consecrandum Aaronem, & filios eius, sacerdotes perpetuos, quod non debebat fieri sine oblatione sacrificij, vt patet. Hoc ergo hîc iterum repetitur, vt constet à Deo non nisi Aaronis posteros sacerdotes constitutos.

CAPVT XXIV.

v. 6. *Descripsitque eos Semeias Scriba Leuites coram rege, & principibus, & Sadoc sacerdote &c.* Dauid considerans multitudinem sacerdotum ad quotidianum ministerium non esse necessariam (erat enim templum vnicum toti populo) diuisit omnes sacerdotes in viginti quatuor familias, ita vt vicissim per hebdomadas deseruirent reliquo tempore, id est, viginti tribus hebdomadis medijs, possent domesticis negotijs, alijsque suis rebus vacare. Inter has familias octaua fuit Abia, de qua paulò post. *Quæret* hîc aliquis in qua potestate fecerit Dauid, quæ hoc & superiori capite circa sacerdotum & Leuitarum ministeria constituisse narratur? *Respondeo*, quod sicut diuinitus admonitus erat de templi figura, eiusque ædificatione filio demandanda, vt constat ex ijs, quæ dicuntur infrà cap. 28. ita credendum est, eum hæc quoque fecisse monitu diuino, quare & fecit non absoluta regia potestate, sed adhibito simul summo sacerdote, & alijs, vt hîc narratur. Et sanè eum hæc monitu diuino fecisse, argumento quoque est, quod ex omnibus his quæ à Dauide hîc constituta leguntur, nemo postea ausus fuerit mutare. Sed mansit ordo ille ministeriorum à Dauide institutus, vsque ad finem veteris instituti.

v. 7. *Exiuit autem sors prima Ioarib* —— & tandem v. 9. *octaua Abia.* De hac sorte seu vice Abia, fuit Zacharias pater Ioannis Baptistæ, vt patet Lucæ 1. Ex quo constat eum non fuisse summũ sacerdotem, quod

Ambrosio in Lucam scribenti excidit, sed tantum A vnum ex sacerdotibus inferioribus seu secundarijs. Quod si summus sacerdos fuisset, non certam vicem expectare debuisset, sed tantum semel in anno fuisset ingressus in sancta sanctorum; id enim erat officium summi sacerdotis. Iam vero Zacharias obtulit incensum seu thymiama in ordine vicis suæ; id quod à sacerdotibus per singulos dies manè & vesperi fiebat, vt patet Exodi 30.

CAPVT XXV.

v. 1. QVi prophetarent in citharis & psalterijs, & cymbalis. Quidam putant, quod quoties cantores isti canebant in templo instrumentis musicis tempore sui officij, toties super eos fieret spiritus Do- B mini, & propriè prophetarent, sicut legitur de Helisæo. Sed hoc nullam habet probabilitatem. Sunt enim distincta munia & officia sacerdotum, cantorum & prophetarum. Alij sic hunc locum interpretantur: *Prophetabant*, id est, prophetias canebant. Sed constat multa alia præter prophetias ibi cantari solita. Proinde dicendum videtur, quod sicut nomen prophetæ aliquando generale est ad omnes eos, qui peculiariter vacant cultui diuino; Vnde illud: *Nũquid & Saul inter prophetas?* ita prophetare generaliter hoc loco accipi, vt sit idem quod diuinas laudes & cantica canere, siue sint prophetiæ propriè dictæ, siue non. Vide plenius ad 1. Reg. 10.

CAPVT XXVI.

v. 6. ERant enim viri fortissimi. Id repetitur aliquo- C ties. Dicitur enim de janitoribus, ad quod officium opus erat robore corporis; Nempe quia valuæ templi erant valde magnæ & graues. Atque adeo de postremo templo testatur Iosephus, quod opus fuerit viginti hominibus ad aperiendas & claudendas eius templi valuas. Et huc pertinet, quod subditur v. 10. Vbi cum dixisset scriptura; *Filij Meselemiæ robustissimi decem & octo*, subjungit, *De Hoza autem Semri princeps (non enim habebat primogenitum, & idcirco posuerat eum pater eius in principem) Helcias secundus &c.* Quibus verbis tantum significatur, primogenitum non fuisse ad illud munus idoneum, & ideo alium robustiorem primogeniti loco constitutum; non autem quod nullus fuerat primogenitus. Semper enim primogenito moriente, alij fratres ordine in idem jus D succedunt. Et innuunt hoc etiam Hebræi.

v. 28. *Hæc autem vniuersa sanctificauit Samuel videns, & Saul filius Cis, & Abner filius Ner, & Ioab filius Saruiæ.* Non significatur quod Samuel sanctificauerit ea, quæ fuerunt oblata ex varijs victorijs Dauid commemoratis. Tunc enim Samuel erat defunctus. Sed sensus est, quod quilibet eorum, qui hic nominantur, suo tempore de prædis hostium partem aliquam separauerint ad vsum tabernaculi, vel templi postea ædificandi; scilicet, Samuel de prædis tempore sui principatus (fuerat enim judex in populo) Saul de prædis sui temporis; & ita deinceps. Hic autem commendanda occurrit magna pietas istorum principum, cujus origo duci potest ab Abraham patriarcha, qui ex præda hostium decimas obtulit Melchisedech sacerdoti. E Deinde idem fecerunt principes populi Israël Num. 31, qui deuictis Madianitis, omne aurum apud hostes inuentum consecrarunt Domino.

CAPVT XXVII.

v. 24. ET idcirco numerus eorum, qui fuerant recensiti, non est relatus in fastos regis Dauid. In Hebræo non est (idcirco.) Sed legitur sententia hoc modo: *Et non ascendit numerus in numerum verborum dierum regis Dauid.* Non malè tamen addidit interpres (*idcirco.*) Huius enim sententiæ rationem in verbis superioribus contineri omnino apparet. Dubium tamen, vtrum in eo quod dictum erat (*nec compleuit*) an in eo quod sequitur, *quia super hoc ira irruerat in Israël*; id est, vtrum ideo non fuerit numerus relatus in annales rerum à Dauide gestarum, quia numeratio fuit incompleta, vt videre est capite 21. an quia per illam populi numerationem prouocata fuit in populum ira Dei, vt propterea non debuerit ascribi in annalibus. Vide Liranum, & ab eo dissentientem Carthusianum. Fortè vtrumque conjunctim fuit in causa.

CAPVT XXVIII.

v. 2. COgitaui vt ædificarem domum, in qua requiesceret arca fœderis Domini, & scabellum pedum eius. Locutio ista haud dubiè figurata est. Neque enim Deus in sua diuina natura propriè pedes habet, vt egeat scabello vel suppedaneo; sed arcam vocat scabellum pedum eius, quod super eam Deus se peculiari modo exhiberet præsentem, videlicet per exauditionem orationum, & per responsa quæ inde dabat. Hic locus explicat nobis illud psalm. 98. *Adorate scabellum pedum eius, quoniam sanctum est.* Qui versus etsi ab Augustino intelligatur de adoratione latriæ corporis Christi, quod de terra sumptum à nobis adoratur, tamen ad literam, vt ex hoc loco ostenditur, intelligitur de arca Domini, quam iubet adorari, id est, cum corporis inclinatione venerari, de qua & in psalmo 131. dicitur: *Adorabimus in loco vbi steterunt pedes eius.* Cherubim ergo erat sedes Dei, iuxta illud psalm. 79. *Qui sedes super Cherubim*: arca verò scabellum, vt hic. Nempe Cherubim in illo sacro loco sursum erant, arca deorsum. Quod si tali modo adoranda erat arca Domini, nihil vetat etiam nunc imagines Christi, & sanctorum sic adorari. Nam multo expressiorem significationem rei sacræ habet imago picta vel sculpta, quam arca vel cistula.

v. 19. *Omnia, inquit, venerunt scripta manu Domini ad me, vt intelligerem vniuersa opera exemplaris.* Tradunt Hebræi, exemplar templi, & vasorum eius Moysi in monte fuisse demonstratum, simul cum exemplari tabernaculi, & ab eo traditum fuisse Iosue, & ita deinceps per iudices vsque ad Samuelem, ab hoc ad Dauidem, à Dauide ad Salomonem. Traditio illa fundamentum in scriptura non habet. Simplicius est, vt intelligamus Dauidem ipsum in sua persona accepisse à Deo reuelationem totius figuræ, & constitutionis templi, per filium suum Salomonem ædificandi. Hic locus ostendit ita formam templi fuisse à Deo præscriptam, sicut olim erat præscripta forma tabernaculi, ac proinde singula templi opera, & olim tabernaculi, fuisse plena mysterijs. Hinc disce non esse damnandum studium eorum interpretum, qui in singulis certa mysteria perquirunt.

CAPVT XXIX.

v. 1. OPus enim grande est; neque enim homini præparatur habitatio, sed Deo. Istud à Dauide dicitur de templo materiali, quod ædificaturus erat Salomon filius eius; ex quo consequens est Deum habitare in templo materiali, qui ait: *Neque enim* &c. Vnde hic locus & similes obseruandi sunt contra hæreticos, qui negant vllo modo Deum in templis manufactis habitare, allegantes illud Apostoli Act. 17. *quod Deus cæli & terræ cum sit Dominus, non in manufactis templis habitat.* Sed eorum falso intellectui occurrit ipse Apostolus eodem loco, cum addit; *indigens aliquo.* Non ergo ita in templo habitat, quasi domicilio aliquo indigeret quo protegatur ab injurijs aëris; aut etiam, vt eo tanquam loco circumscribatur; sed habitatio Dei hic à Dauide dicitur templum, propter quosdam effectus præsentiæ, quos in templo exhibet, & non alibi; aut in templo magis quàm alibi. Illi effectus sunt, exaudire preces, acceptare sacrificia,

conferre gratiam &c. Vide etiam capite præcedenti, ad v. 2. & annot. Act. 7.

v. 14. *Tua sunt omnia, & quæ de manu tua accepimus, dedimus tibi.* Hoc à Dauide dicitur de donis corporeis. Quicquid enim rerum temporalium Deo offerimus, vel offerre possumus; id omne jam ante à Deo accepimus; & tamen Deus pro sua immensa bonitate sic acceptat, quasi nostrum sit. Quod si verum est de donis corporeis, multo magis veritatem habere debet de oblationibus spiritualibus, quanto spiritualia rebus corporeis sunt præstantiora. Itaque quicquid boni operis, quicquid bonæ voluntatis, quicquid denique bonæ cogitationis Deo offerre possumus, id omne per eius gratiam, & gratuitam largitatem jam accepimus. Et quantum ad bonam voluntatem attinet, ipse Dauid in hac eadem sua oratione testatur, eam à Deo esse, &

A sine Deo conseruari non posse, ita orans: *Domine Deus, custodi in æternum hanc voluntatem cordis eorum, & semper in venerationem tui mens ista permaneat.* v. 18.

v. 29. *Gesta autem Dauid regis priora & nouissima, scripta sunt in libro Samuelis videntis & in libro Nathan prophetæ atque in volumine Gad videntis.* Non est sensus, quod singuli isti omnia gesta Dauidis scripserint: Nam de Samuele imprimis constat eum ante Dauidem mortuum, sed verisimiliter indicatur, quod liber primus & secundus Regum, vbi gesta omnia Dauid continentur, incepti sint scribi à Samuele (vnde & nomine Samuelis apud Hebræos inscribuntur) deinde verò, partim à Nathan, partim à Gad completi sunt. Sunt tamen & aliæ sententiæ de authoribus vel authore librorum Regum; de quibus prolixè Sixtus Senensis.

FINIS LIBRI I. PARALIPOM.

ANNOTATIONES

IN LIBRUM II. PARALIPOM.

CAPUT PRIMUM.

v. 6. *Scenditque Salomon ad altare æneum coram tabernaculo fœderis Domini, & obtulit in eo mille hostias.* Obtulit ista Salomon in Gabaon, translata quidem jam arca in Ierusalem, sed stante ibi adhuc tabernaculo. Vnde non peccauit in hoc Salomon contra præceptum legis, quo præcipiebatur non offerenda sacrificia, nisi in loco quem elegisset Dominus. Quin etiam haud improbabile est, quamdiu tabernaculum, & arca non habebant stabilem locum, licuisse in alijs quoque nonnullis locis, dispensatione diuina, sacrificia offerre; non in quibuscunque tamen, sed in locis ferè, vbi tabernaculum fuisset aliquando, vt in Silo, Gabaa, Masphat. Sic & Samuel ipse dicitur sacrificasse in excelsis; & Dauid excelsa non abstulit. At verò post ædificationem templi nihil tale licuit, nisi prorsus extraordinariè, ac Deo inspirante, vt fecit Elias, tametsi ille non manibus, sed oratione tantùm mactatas hostias incendit. Vnde & laudantur Ezechias & Iosias quod abstulerunt excelsa.

CAPUT II.

v. 13. M*isi ergo tibi virum scientissimum Hiram patrem meum.* Merito *quæritur,* quomodo rex Tyri vocet hunc artificem patrem suum; quem certum est non fuisse patrem naturalem? Alioqui enim potius patrem oportebat regem esse, quàm filium. Qui nostra tantum versione vtuntur, dicunt vocari patrem, vel ætate, vel arte & ingenio. q. d. quem propter senectutem, & artem colo vt patrem. Septuaginta pro *(patrem meum)* habent, *(puerum meum)* id est, seruum. Sed repugnat veritas Hebraica. Et quidem potest ex Hebræo sic verti; *scientissimum Hiram patri meo,* vt sit sensus, qui fuit celebertimus artifex etiam apud patrem meum: Verùm quia infrà cap. 4. idem etiam Hiram vocatur pater Salomonis; simplicius dicendum est, quod eo tempore, homines eximij vocarentur honoris causa patres; sicut nunc vocantur magistri. Nam & Ioseph Gen. 45. vocatur pater Pharaonis. v. 8.

v. 14. *Filium mulieris de filiabus Dan.* 3. Reg. 7. de eodem hoc Hiram sic legitur: *Et tulit Hiram de Tyro*

B *filium mulieris viduæ de tribu Nephtalim.* *Quæritur* quomodo ergo hîc mater eius dicatur fuisse de filiabus Dan? *Respondeo,* quia ipsa de tribu Dan erat, vir autem eius de tribu Nephtalim. Atque hoc significatũ est, per hoc quod dicitur; *mulieris viduæ de tribu Nephtalim* q. d. mulieris, quæ habuerat virum de tribu Nephtalim. Nec obstat quod pater Hiram dicitur fuisse Tyrius; vocatur scilicet Tyrius habitatione, sicut 2. Reg. 6. Obededom etsi Leuita, vocatur tamen Gethæus.

CAPUT III.

v. 1. E*T cœpit Salomon ædificare domum Domini in Ierusalem in monte Moria.* Sicut tota templi figura fuit diuinitus reuelata, vt ad eius præscriptum à filio eius ædificaretur: ita & locus diuina admonitione designatus fuit. Locus hîc in monte Moria erat, de quo
C sequitur: *qui demonstratus fuerat Dauid patri eius, in loco quem parauerat Dauid in area Ornan Iebusæi.* Fuit autem hic locus tunc Dauidi demonstratus, quando angelus ei præcepit, vt in eo loco ædificaret altare & victimas offerret. Tunc enim dixit Dauid: *Hæc est domus Dei, & hoc altare in holocaustum Israël.* Expositores ferè affirmant hunc locum esse eundem illum, in quo Abraham jussus erat offerre filium suum Isaac, Sanè Gen. 22. vbi nos legimus; *Vade in terram visionis,* Hebraicè est. *Vade in terram Moria.* De hoc loco sic apud August. serm. 71. de tempore. Hieronymus presbyter scripsit se certissimè à senioribus Iudæorum cognouisse, quod ibi immolatus sit Isaac, vbi postea Christus est crucifixus. Hæc ille. Quare cum hîc in monte Moria ædificatum dicatur templum, & Chri-
D stus extra portam passus sit; latè per plures velut colles extentum hunc montem accipiamus oportet.

v. 11. *Alæ Cherubin viginti cubitis extendebantur, ita vt vna ala haberet cubitos quinque.* Et posteà; *Facies eorum erant versæ ad exteriorem domum.* Alibi dicitur, quod facies vnius respiciebat faciem alterius. Sed hæc duo non repugnant. Quod enim ibi dicitur, intelligendum est hoc modo, quod facies Cherubim non erant versæ ad ostium templi, sed ad parietes illos, qui erant in lateribus. Quod autem hîc dicitur, *facies eorum erant versæ ad exteriorem domum,* sensus est, quia pars anterior corporis respiciebat domum exteriorem, ita tamen, vt facies eorum in obliquum se mutuo respicerent.

Mystice autem, per duo Cherubim significantur duo testamenta, vetus, & novum. Per hoc autem quod se mutuo respiciunt, amborum testamentorum consensus significatur. Nam & vetus testamentum perhibet testimonium nouo, per figuras, & prophetias, & novum veteri per exhibitionem & ostensionem veritatis.

CAPVT IV.

v. 3. *BOues autem erant fusiles, & ipsum mare super duodecim boues impositum erat.* Ecce refert scriptura in templo non solum fuisse statuas Cherubim, sed etiam boum æneorum. Ex quibus liquet licuisse Iudæis facere imagines, modò eas non facerent, aut statuerent ad adorandum. Id si Iudæis licitum fuit, multo magis licet Christianis, qui minus procliues sunt ad idololatriam, vtpote, qui abundantiorem spiritus gratiam acceperunt.

CAPVT V.

v. 10. *NIhilque aliud erat in arca, nisi duæ tabulæ, quas posuerat Moyses in Horeb.* Quomodo hæc non pugnent cum eo quod dicit Apostolus ad Hebr. 9. in arca fuisse vrnam auream, habentem manna, itemque virgam Aaron, præter ipsas tabulas testamenti. Vide suprà 3. Reg. 8. itemque dicto loco Hebr. 9.

v. 11. *Omnes enim sacerdotes, qui ibi potuerunt inueniri, sanctificati sunt, nec adhuc in illo tempore vices & ministeriorum ordo inter eos diuisus erat.* Huic contrarium videtur, quod libro præcedenti c. 24. scriptum est, Dauidem distribuisse sacerdotum ministeria per viginti quatuor ordines, seu vices. Ad hoc ferè respondent fuisse quidem diuisionem factam à Dauide, quantum ad eius ordinationem, seu dispositionem, sed non quantum ad executionem, quodque vices illæ primum obseruari cœperunt ædificato templo, & arca illuc allata. Sed rursum obijci potest. Multitudo sacerdotum minus erat necessaria ad ministrandum coram arca sola, quàm postea, quando templum extructum erat: Igitur vices statim post Dauidis ordinationem seruandæ erant. Proinde potius dicendum videtur, hoc loco non significari, quod nondum cœpissent seruari vices ministeriorum, sed quod in dedicatione templi propter multitudinem victimarum, vices illæ non fuerint seruatæ, sed quotquot potuerunt inueniri sacerdotes, omnes fuerunt adhibiti ad ministerium. Hunc sensum expressius indicant Hebræa & 70. in quibus non additur (*adhuc*) sed dicitur quod tunc non potuerunt seruare vices. Priorem tamen sensum iuuare videtur, quod posteà cap. 8. dicitur Salomon, ordinem sacrificiorum, & ministeria Leuitarum, ac sacerdotum instituisse, prout Dauid pater eius constituerat.

CAPVT VI.

v. 1. *TVnc Salomon ait: Dominus pollicitus est, vt habitaret in caligine,* siue vt legitur 3. Reg. 8. *Dominus dixit, vt habitaret in nebula.* Nusquam hoc Dominum pollicitum esse legimus, nisi fortè respiciat Salomon ad Leuit. 16. vbi dicit Dominus: *In nube apparebo super oraculum:* aut ad illud Exod. 16. *Iam nunc veniam ad te in caligine nubis.* Ceterum verbis Salomonis significari videtur, Dominus facto suo sæpe declarauit, se habitare in nebula; id est, sæpe in nebula seu caligine præsentiam suam exhibere voluit. Siue, Solet Dominus gloriam suam, & effectum præsentiæ suæ ostendere circumfusa caliginosa nube aut nebula, vt in Exod. Leuit. & alibi. Vnde & hic nebulam diuino miraculo excitatam Salomon interpretatur argumentum præsentiæ diuinæ. Atque hoc videtur peculiare fuisse in veteri testamento. Nam in nouo Christus ipse nobis apparuit; & mox cum eo ministri eius Angeli in lumine & claritate magna apparuere pastoribus. Et Christus in monte Thabor, & in resurrectione, cum magna claritate apparuit: & fere vbicumque Angeli in nouo testamento apparuisse leguntur, cum claritate apparuerunt. In veteri autem testamento in nube, caligine, nebula, rubo spinoso; ad designandum quòd mysteria nondum erant reuelata, & quod populi veteris corda erant cæca, obscurata, & spinosa. Sic autem apparuit Deus, siue Angelus Moysi præcipuè, qui minister erat veteris legis. Vnde etiam terribiles voces, & tonitrua exaudiebantur, & fulgura micabant terrorem excitantia, etiam ipsi Moysi, teste Apostolo ad Hebr 12. Vide annot. c. 7.

v. 21. *Quicumque orauerit in loco isto, exaudi de habitaculo tuo, & propitiare.* Ex his verbis & alijs huius orationis manifestum est, Deum magis exaudire orationes in templo fusas, quàm alibi, cæteris paribus. Alioqui enim frustra peteret Salomon, eo loco beneficia huiusmodi concedi, quæ in omni loco concederentur æqualiter. Rationes autem huius prerogatiuæ templorum sunt. *Vna*, quia templum precibus Ecclesiæ consecratum est, ad hoc, vt in eo Deus oretur, & oratus exaudiat. Vnde canit ecclesia in anniuersario dedicationis, Da, vt quisquis hoc templum beneficia petiturus ingreditur, cuncta se impetrasse lætetur. *Alia ratio*, quia ibi multorum conjunguntur orationes, tanquam in loco communi, ad quem omnes conueniunt. Orationes autem multorum conjunctæ, sunt efficaciores ad impetrandum, quam eædem singulæ, & sejunctæ; sicut & in naturalibus, virtus vnita major est ipsa dispersa. Et hæ rationes, quoad causam efficientem. Causæ finales multæ proferri possent, vt ad excitandam humilitatem, & diligentiam: Sed præcipua est ad conseruandam charitatem & vnitatem fidelium inter se. Nam templum est figura viuæ ecclesiæ, id est, cœtus fidelium; Vnde etiam ecclesia vocatur: Ideo ergo ad templum oraturi conueniunt Christiani, vt hoc facto testentur, se vnius ecclesiæ esse membra, charitatis vinculo colligata; qui affectus Christiani hominis non parum etiam addit ad efficaciam orationis. Ac denique petitionem hanc Salomonis confirmauit Deus cap. sequenti, igne misso de cælo.

CAPVT VII.

v. 1. *CVmque complesset Salomon fundens preces, ignis descendit de cælo, & deuorauit holocausta & victimas.* Descensus ignis de cælo super victimas, signum erat acceptationis sacrificij oblati, & exauditæ orationis, quam Salomon fuderat pro templi consecratione. Quater enim similiter factum fuisse legimus; scilicet, ignis de cælo descendens absumpsit sacrificia oblata in consecratione Aaron, & filiorum eius; Leuit. c. 9. item sacrificium Heliæ contra sacerdotes Balaam, tertio sacrificium Dauidis in area Oman Iebusæi, quando pestis sæuiebat in populo; & hoc loco. Quibus omnibus locis Deus significare voluit, gratum & acceptum fuisse sacrificium quod offerebatur; nempe miraculosè cooperando oblationi, cuius præcipua ratio actionis consistit in incensione, seu consumptione sacrificij.

Quæri hîc potest cur ad hæc consumenda missus fuerit ignis de cælo, cum adhuc duraret in illius tabernaculi ministerio cælestis ignis initio missus de cælo, vt habetur Leuitici 9. Responsio habetur ex dictis, nempe per hanc alteram ignis è cælo missionem Deus voluit approbare, & quodammodo sibi consecrare nouum habitaculum, videlicet templum Ierosolymitanum, quod sibi elegerat, vt in eo nomen ipsius inuocaretur, vt habet oratio Salomonis. Quid ergo factum de priori igne? fortè immixtus est & vnitus cum posteriori. Nam perijsse non audeo dicere, quia fuisset ea grauis sacerdotum culpa, de qua nusquam legi. Et contrarium communiter tenetur; scilicet primum illum ignem conseruatum fuisse vsque ad captiuitatem Babylonicam. De quo vide Liranum super Leuit. 29. Potest etiam dici posteriore in

non fuisse conservatum, vt nec illum qui descendit super sacrificium Dauidis, 1. Paralip. 21. & 3. Reg. 18. quia ad hoc missus non fuerat hujusmodi ignis vt servaretur, sed tantùm ad significandam & testificandam acceptationem diuinam: primus autem ignis etiam ad hoc, vt ex eo asseruato deinceps semper incenderentur hostiæ. Quod liquet ex facto subsequente Leuit. 10. vbi consumpti leguntur vltione diuina, qui ignem offerebant alienum.

v. 2. *Et majestas Domini impleuit templum. Nec poterant sacerdotes ingredi templum Domini, eo quod implesset majestas Domini templum.* Lib. 3. Reg. cap. 8. v. 11. habetur: *Nebula impleuit domum Domini.* Quæ duo non pugnant, sed vnum est expositio alterius. Nam nebula erat signum præsentis gloriæ, & majestatis Dei. Frequenter enim legitur Dominus apparuisse in nube. Sensus igitur est; nebulam, quæ erat signum majestatis & gloriæ Dei, impleuisse templum, & sacerdotes reuerentia diuinæ majestatis, quam nubes illa repræsentabat, retrocessisse, nec ausos fuisse ad offerendum propius accedere. Quidam dicunt nubem istam non fuisse obscuram, sed excellenter lucidam, & sacerdotes non potuisse ferre immodicam eius claritatem quam oculi eorum ferre non poterant. Sed hæc opinio verbis scripturæ non satis est consentanea. Nam illa nubes præcedenti capite caligo vocatur: *Dominus*, inquit, *pollicitus est, vt habitaret in caligine.* Et Psal. 9. de apparente Dei maiestate dicitur: *Nubes & caligo in circuitu eius &c.* Vnde omnino apparet nubem istam obscuram & caliginosam fuisse & per eam fuisse significatam obscuritatem & caliginem vmbrarum, quarum ministerium futurum erat in illo templo. Eam obscuritatem sacerdotes illi intrare non poterant, quia intelligentia penetrare non valebant.

CAPVT VIII.

v. 2. *Ciuitates quas dederat Hiram Salomoni, ædificauit.* Vide 3. Reg. 9. cap. sicut & illud vers. 7. *Omnem populum qui derelictus fuerat de Hethæis &c.*

v. 14. *Sic enim præceperat David homo Dei.* Nota, adjectione hac (*homo Dei*) significatur Davidem ea præcepisse ex instinctu diuino, & reuelatione quadam prophetica. Vide etiam libr. superiori Paralipom. cap. 24.

CAPVT IX.

v. 1. *Regina quoque Saba, cum audisset famam Salomonis, venit vt tentaret eum in ænigmatibus.* Scilicet in obscuris quæstionibus. Quæ fuerint hæ quæstiones in particulari à nobis sciri non potest, quia id scriptura non exprimit: In genere tamen, quales & cujusmodi fuerint, vtcumque scire possumus. Satis enim indicat nobis scriptura non fuisse quæstiones curiosas, neque de rebus merè humanis, cujusmodi sunt multæ quæstiones naturales, sed pertinuisse ad pietatem, cultum, & cognitionem Dei; cujusmodi sunt de creatione mundi, de eiusdem perpetua conseruatione & administratione, item de præmijs bonorum, & supplicijs malorum, de animæ immortalitate & similes. Indicat nobis id scriptura duobus locis. Primum tertij Regum capite decimo, vbi dicitur, quod *in nomine Domini venit tentare eum in ænigmatibus.* Igitur quæstiones pertinebant ad nomen & cultum Dei. Alter locus est in Euangelio Matth. cap. decimo, vbi Dominus dicit reginam Saba venisse à finibus terræ audire sapientiam Salomonis, & propterea surrecturam in iudicio contra generationem illam. Non diceretur autem hoc, nec laudaretur regina illa à Christo, si non vtiles & ad pietatem pertinentes quæstiones proposuisset. Cæterùm quæ fuerit hæc regina Saba, Vide 3. Regum 10.

A v. 20. *Argentum in diebus illis pro nihilo reputabatur.* Hyperbolica est locutio, qua significatur summam fuisse argenti copiam in diebus Salomonis, adeo vt vix æstimaretur. Vnde postea addit scriptura: *Fecitque vt tanta esset abundantia argenti in Ierusalem, quanta & lapidum.* Quæ sententia similiter hyperbolica est. Et in hujusmodi sententijs, quoad veritatem, non ipsa verba consideranda sunt, sed sententia expendenda, & videndum ad quid significandum talia verba ponantur, nempe hoc loco, ad insinuandam summam omnium rerum abundantiam, & quæ velut fidem superet. Sic & alia huius capitis; sententia accipienda est, vbi dicitur de regina Saba, *Non erat præ stupore vltra in ea spiritus.* Nam si verba vrgeamus, significatur eam præ admiratione mortuam fuisse (quod falsum est) sed B hoc tantùm significatur illis verbis, eam suprà modum fuisse admiratam.

v. 29. *Reliqua autem opera Salomonis priorum & nouissimorum, hæc scripta sunt in verbis Nathan prophetæ, & in libris Ahiæ Silonitis, in visione quoque Addo videntis contra Ieroboam filium Nabat.* Non est verisimile Nathan prophetam pertigisse vsque ad extrema tempora Salomonis, vt etiam nouissima eius gesta litteris mandare potuerit. Sed quod hîc dicitur, tale est; Gesta Salomonis prima, media, nouissima, conscripta fuisse ab his tribus prophetis, sed sic vt alius alia scripserit, Nathan prima, reliqui duo posteriora. Vide Annot. 1. Paralip. vlt. & Burgensem hîc. Deinde nec hoc verisimile est, quod quidam dicunt, Addo videntem, cuius hic fit mentio, illum esse prophetam qui C coram Ieroboam clamauit & prophetauit contra altare dicens: *Altare, altare, hæc dicit Dominus &c.* 3. Reg. 13. Nam ille propheta, sicut eadem Regum narrat historia, paulò pòst interfectus est à leone: hic autem Addo propheta multo post vixit. Nam infrà c. 12. & 13. dicitur conscripsisse gesta Roboam & Abia regum Iuda, qui dudum post vixerunt.

CAPVT X.

v. 4. *Pater tuus durissimo iugo nos pressit.* Quæritur, An querimonia hæc vera & iusta fuerit? Vide annotationes 3. Regum cap. duodecimo; quibus adde, verisimiliter Salomonem, postquam deprauatus D fuit amore mulierum, cœpisse etiam populum durius tractare, & grauius tributis premere. Quia licet immensas haberet opes, non tamen illi sufficiebant ad tantos sumptus, ac præsertim ad explendam cupiditatem tot mulierum, quas perditè amabat, quæ erant reginæ (vt est 3. Regum capite vndecimo) septingentæ, & concubinæ trecentæ: solent autem mulieres maximè si sentiant se amari petacitate sua viris esse permolestæ. Item magnis opus erat expensis ad exstruenda tot templa idolorum. Scribitur enim eodem loco, post commemorata templa Chamos & Moloch hoc modo: *Atque in hunc modum fecit vniuersis vxoribus suis alienigenis.* Illud igitur de abundantia omnium rerum tempore Salomonis, intelligendum est de prioE ribus eius temporibus, quando nondum dereliquerat Deum; hæc verò de posterioribus quando deprauatus amore mulierum, declinauit ad idola.

v. 15. *Et non acquieuit (Roboam) populi precibus. Erat enim voluntas Dei, vt compleretur sermo eius quem locutus fuerat per manum Ahiæ &c.* Non est sensus, quod Deus incitauerit Roboam ad tam superbam & stultam responsionem; sed quod propter peccata Salomonis, volens ab eius posteritate regnum decem tribuum auferre, permiserit Roboamum in tam stultum & insulsum consilium incidere, illique acquiescere, vt per tale medium & vindicaret Salomonis peccata, & simul impleret verbum suum, quod ea de re locutus fuerat per Ahiam prophetam ad Ieroboam.

CAPVT XI.

v. 4. **H**Æc dicit Dominus: *Non ascendetis, neque pugnabitis contra fratres vestros — quia mea hoc gestum est voluntate.* *Quæret* aliquis, an igitur continuo sit consequens: Si aliquid diuina sit voluntate gestum, nos debere acquiescere, & non repellere malum, quod eius voluntate accidit? Quod si ita est, verum erit Lutheri paradoxon; non esse pugnandum contra Turcam, fines Christianorum inuadentem, quia hoc esset repugnare voluntati Dei, nostra peccata per Turcam visitantis. *Respondeo*, non est dubium omnem afflictionem, quæcunque hominibus accidit, prouenire ex voluntate Dei; iuxta illud Amos capite tertio. *Si erit malum in ciuitate, quod Dominus non fecerit?* Neque tamen consequens est, eiusmodi mala non debere auerti. Quia licet sit voluntatis Dei, vt illa inferantur, & vt illa patienter feramus, quamdiu inferuntur; non est tamen voluntatis eius, vt non repellantur, dum rectè & iustè repelli possunt. Res manifesta est in morbis, fame, frigore, siti & similibus, quæ patimur Deo infligente; & tamen rectè auertimus, quantum possumus, contrarijs remedijs. Quod ergo propheta prohibet pugnandum contra Israël, aliquid amplius continebat; nempe, quod Deus de hoc jam, etiam specialiter, & explicitè suum decretum firmum manifestabat, quod regnum decem tribuum ad Ieroboam transtulisset. Huic ergo cognitæ voluntati Dei non debuit Roboam, aut populus repugnare.

v. 23. *Quia sapientior fuit & potentior super omnes filios eius.* Hebraicè est: *Et instituit eum curabat, & distribuebat de omnibus filijs suis per omnem terram Iuda & Benjamin.* Vide etiam 3. Regum capite decimoquinto.

CAPVT XII.

v. 17. **D**Aboque eis pauxillum auxilij: *Verumtamen seruient ei, vt sciant distantiam seruitutis meæ, & seruitutis regni terrarum.* Sanè ea distantia longè maxima est. Nam seruire Deo est homini naturale; & proinde non potest esse non maximè salutare, & jucundum, vt verè dictum sit: Seruire Deo regnare est. At verò seruire hominem homini, contra naturam est; ideoque per se molestum & graue; nam seruitus talis ex peccato ortum habet. Docet etiam hic locus, remisso peccato, non semper statim remitti quoque omnem pœnam temporalem.

v. 13. *Quadraginta & vnius anni erat* (Roboam) *cum regnare cœpisset.* Si Salomon regnare cœpit anno duodecimo ætatis, quod colligi videtur, quia ex Bethsabee natus est circa vigesimum octauum annum regni patris sui, Salomon autem regnauit tantum quadraginta annis vt dicitur 3. Regum 11. & 2. Paralip. 9. consequens videtur, quod Salomon genuerit Roboam (qui hic quadraginta & vnius anni fuisse perhibetur, cum regnare cœpisset) anno ætatis suæ decimo vel vndecimo. De hac difficultate Hieronymus ad Titum 3. dicit difficile esse inuenire exitum quæstionis propter librorum varietatem, & errores inolitos, dum paulatim ex inemendatis inemendata scribuntur. Vide etiam eundem Hieronymum in epistola ad Vitalem. Sed Liranus in 3 Regum 11. putat Salomonem quando incœpit regnare, fuisse viginti annorum vel eo amplius. Et probat ex eo quod 3. Regum cap. 2. dicit Dauid ad Salomonem; *Vir autem sapiens es &c.* Vide etiam Iosephum de ætate Salomonis.

CAPVT XIII.

v. 2. **E**T erat bellum inter Abiam, & Ieroboam. *Quæritur* quomodò iustè bellum ab Abia susceptum fuerit contra Ieroboam, cum sciret Dei voluntate ei regnum collatum? nempe id patet suprà c. 1. *Respondeo.* Abia non infert bellum, quasi recuperaturus regnum decem tribuum, sed bellum sibi illatum conatur repellere. Id patet ex eo quod ait in sua oratione: *Filij Israël nolite pugnare contra Dominum Deum patrum vestrorum.* Quibus verbis non suadet vt redeant ad regnum Iuda, sed vt desistant ab inferendo bello. Obijcitur tamen è contra, quod Abia non agnoscat Ieroboam legitimum regem, dum dicit eum rebellasse contra Dominum suum; tum etiam videtur Abias intulisse offensinè bellum, quia habuit hanc orationem in monte Ephraim in ditione decem tribuum. Quare dici potest, Abiam hoc egisse, vt populus agnosceret, etsi Ieroboam prius jubente Domino accepisset regnum decem tribuum; jam tamen eo priuari per eos dignè posset, quod erectis vitulis aureis, ipse Ieroboam Deum suo honore priuasset. Huc enim tendit tota Abiæ oratio. Et ob hanc tam piam admonitionem, tum etiam quod Ieroboam prior insidias strueret; Deus videtur Abiæ hanc victoriam concessisse.

v. 5. *Num ignoratis quod Dominus Deus dederit regnum Dauid super Israël in sempiternum, ipsi & filijs eius in pactum salis?* Nota, fœdus Dei perpetuum, pactum salis vocari: Nempe, quia sicut sal arcet corruptionem, ita pactum huiusmodi erat inuiolabile. Alij referunt ad sacrificium, cuius interuentu solebant olim fœdera percuti seu sanciri; ipsum autem sacrificium sine sale non peragebatur, & ex consequenti fœdera non percutiebantur sine sale, quia non fiebant, nisi oblato prius sacrificio & certis victimis. Vide Leuit. cap. 2.

v. 7. *Porro Roboam erat rudis & corde pauido.* *Quæstio* est quomodo non peccauit Abia, talia referens de patre suo, maximè coram tota multitudine? *Respond.* dixit hoc Abia, non vt filius, sed vt rex, agens negotium regni ac reipublicæ. Expediebat enim, vt minus reuerenter, ac velut contemptim de Roboam loqueretur, ne videretur factum eius, quo decem tribus à se alienauerat, vllatenus approbare, sed potius improbare ac detestari mores eius; quo sic populum bene sentientem de regno eius, induceret ad id quod volebat. Vnde nec patrem suum eum vocat, ne vel hoc nomine videretur eum, quem populus meritò oderat, aliquo modo honorasse.

v. 9. & 10. *Et ejecistis sacerdotes Domini filios Aaron, atque Leuitas, & fecistis vobis sacerdotes, sicut &c. Noster autem Dominus Deus est, quem non relinquimus, sacerdotesque ministrant Domino de filijs Aaron, & Leuitæ sunt in ordine suo* &c. Hæc & eiusmodi verba rectè & meritò dicere possumus hodie nos catholici contra hæreticos. Nostri enim sacerdotes ab Episcopis, qui legitima successione descenderunt ab Apostolis, & à Petro ordinati sunt, & ministrant cum diaconis in ordine suo, offerentes sacrificium à Christo institutum & in ecclesia relictum secundum ordinem Melchisedech. Hæretici verò tollentes de medio hoc sacerdotium cum sacrificio, dicere & docere audent, omnes Christianos esse sacerdotes.

v. 20. *Quem percussit Dominus & mortuus est.* Ambiguum vtrum ad Abiam, an ad Ieroboam referri hoc debeat. Sed dicendum de Ieroboam hoc dici. Nam de gestis Abiæ posteà adhuc continuatur historia, & initio sequentis capitis de eo dicitur: *dormiuit autem Abia cum patribus suis.* Quomodo autem Ieroboam percussus fuerit à Domino non legitur, neque hîc neque in libris Regum. Lyranus putat de Abia dictum hoc esse, & refert causam percussionis eius. Sed puto eum falli. In Hebræo sic legitur: *Et non retinuit fortitudinem Ieroboam amplius in diebus Abiæ, & percussit eum Dominus & mortuus est.* Sanè contextus hic omnino exigit, vt illud postremum *& percussit eum Dominus, & mortuus est*, de Ieroboam dictum accipiatur: præsertim, quia de Abia, nouo exordio sequitur: *Et roborauit se Abias, & accepit sibi vxores.* His Græca planè consonant.

CAPVT XIV.

v. 1. **F**ecit autem Asa quod placitum erat in conspectu Domini, & subuertit altaria peregrini cultus, & excelsa &c. Capite sequenti de eodem dicitur: *Excelsa autem derelicta sunt in Israël.* Et 3. Regum 15. *Excelsa autem non abstulit.* *Quæritur* quomodo ergo hîc dicitur subuertisse excelsa? Sed distinctione soluitur hic scrupulus. Erant enim excelsa quædam, in quibus idola colebantur; & ea dicitur Asa hoc capite subuertisse cum reliquo cultu idolorum. At erant quoque alia excelsa, in quibus sacrificia offerebantur vni vero Deo. Idque aliquamdiu licitum fuerat: Videlicet quamdiu arca non habuerat stabilem mansionem. Ædificato autem templo, erat illicitum, à pijs tamen nonnullis regibus toleratum fuit, maioris mali vitandi causa; ne videlicet populus ad idola deflueret, vel etiam in quandam socordiam & neglectum cultus diuini. Et de talibus excelsis dicitur, quod adhuc tempore huius regis Asa fuerint derelicta. Est & alia conciliatio non improbabilis, de qua, vide annotationem capitis vigesimi. Hanc tamen quam diximus, probabiliorem facit, quod infra cap. 33. legimus expressè additum; *Domino Deo suo.* v. 17.

v. 9. *Egressus est autem contra eos Zara Æthiops, cum exercitu suo, decies centena millia, & curribus trecentis.* Adductus fuit hic exercitus non ex Æthiopia meridionali, seu Africana, quæ longissimè abest à Iudæa, & in sacris literis vix memoratur, sed ex Æthiopia orientali vicina Arabiæ & Mesopotamiæ, à qua & vxor Moysi Num. 12. vocatur Æthiopissa. De qua Æthiopia vide prolixè ad cap. 2. Gen. vbi agitur de paradiso. *Mysticè* autem per hunc Zaram Æthiopem significatur diabolus, ducens innumerabilem exercitum dæmonum, quia in tota scriptura nusquam tantus exercitus legitur, sicut iste exercitus Æthiopum, & tamen fuit à Dei populo superatus.

CAPVT XV.

v. 2. **D**ominus vobiscum, quia fuistis cum eo. Hac sententia, alijsque similibus olim abusi fuerunt Pelagiani, vt ostenderent hominis solius esse, præparare se ad suscipiendam gratiam Dei, & Deum solis illis suam infundere gratiam, qui ad eam suscipiendam se præpararent. Contra quos rectè à Scholasticis ex scriptura & Augustino introducta est duplex gratia, scilicet præueniens & subsequens. Et inprimis ineptè hanc sententiam vsurpabant Pelagiani, Nam non loquitur hic propheta de auxilio gratiæ Dei, quo cor hominis mouetur ad bene operandum, sed tantùm de auxilio illis præstito contra hostes visibiles. Itaque sensus est: *Dominus vobiscum,* scilicet in isto prælio, quo superastis tantam multitudinem hostium, idque propterea, *quia fuistis cum eo,* id est, quia ad eum fuistis conuersi per veram fidem & pœnitentiam, relictis idolis quæ coluerant patres vestri. Si *instas,* an non possit idem de interna gracia dici? *Respondeo,* potest, modò sanè intelligatur, vt sensus sit, propterea Deum nobis adesse per gratiam subsequentem, quia cum eo fuimus, primæ eius gratiæ diligenter cooperando. Sed ita vt fateamur etiam illam cooperationem nostram non prouenire nisi ex gratia Dei, quia Deus omne bonum opus in nobis operatur: & teste Apostolo, ex nobis nihil possumus quasi ex nobis.

v. 16. *Sed & Maacha matrem Asa regis ex augusto deposuit imperio,* Alij vertunt nominandi casu. Sed & Maacha matrem (scilicet suam) Asa rex amouit eam, ne esset hera seu domina. Vide 3. Regum 15.

CAPVT XVI.

v. 7. **Q**uoniam habuisti fiduciam in rege Syriæ; idcirco euasit Syriæ regis exercitus de manu

A *tua.* Primo hîc notandum, quàm sit Deo ingratum si princeps christianus vel fœdera ambiat, vel auxilia imploret principum hæreticorum, vel infidelium. Hoc enim signum est, eum qui hoc facit, magis confidere in subsidio humano, quàm in auxilio Dei. Neque legimus vsquam scripturam approbare, vt ab infidelibus subsidia petantur. Quod autem hîc dicitur: *idcirco euasit Syriæ regis exercitus de manu tua;* non sic intelligendum est, quasi bellum ei contra regem Syriæ fuerit (nam asciuerat eum sibi Asa auxiliatem contra regem Israël) sed sensus est; Si fiduciam habuisses in Domino Deo tuo, nec aduocasses in auxilium regem Syriæ infidelem; non tantum vicisses regem Israël, sed etiam exercitum regis Syriæ, si forte regi Israël ferre voluisset suppetias, aut regnum tuum quoquo modo inuadere.

v. 12. *Ægrotauit etiam Asa dolore pedum vehementissimo.* B Iustè pedum dolore cruciatus est, qui paulò ante prophetam Domini iniustè in neruum miserat, quo pedes constringuntur, vt per quod peccauerat, per hoc & puniretur. Hebræa sic habent: *In pedibus eius vsque ad supra ægrotatio eius.* Pagninus; (*vsque ad verticem*) Vatablus in scholio, *vsque ad sursum,* id est, vsque ad summam partem corporis grassatus est morbus. Porrò quod additur; *Sed magis in medicorum arte confisus est.* Hebraicè tantum est; *quia in medicis confidit.* Sensum tamen bene Hieronymus reddidit. Vatablina versio quoque sic habet: *Et in morbo suo non quæsiuit Dominum, sed medicos.* Est autem hic Asa illustre exemplum omnibus, ne cum hæreticis certo sibi promittant securitatem. Dixit enim scriptura C de ipso, capite præcedenti, quod *cor eius fuerat perfectum cunctis diebus,* scilicet vsque ad illud tempus; & tamen idem ille hoc capite grauissimè increpatur à propheta, imò ipse prophetam se corripientem in neruum conijcit. Ergo qui stat, videat ne cadat.

CAPVT XVII.

v. 7. **T**ertio autem anno regni sui misit (Iosaphat) de principibus suis —— & cum eis Leuitas —— & sacerdotes, docebantque populum in Iuda &c. Hoc exemplum non eo trahendum est, quasi prima authoritas in rebus ad religionem pertinentibus, aut iudicium de ijsdem, ad regem vel principem sæcularem pertineat. Imò, quia legitur misisse Leuitas & D sacerdotes, satis illo facto significauit, ad illos ex officio pertinere, tum notitiam legis, tum iudicium de quæstionibus legis, iuxta illud Malach. c. 2. *Labia sacerdotis custodiunt scientiam, & legem requirent de ore eius.* Et illud: *Si difficile & ambiguum apud te iudicium* &c. Deut. 17. v. 8. Iosaphat ergo fecit, quod omnis pius rex & princeps tenetur facere in populo sibi subiecto; vt videlicet populum contineat, non tantum in pace temporali (id quod pertinet ad principem, quatenus tantum princeps est sæcularis) sed etiam in vera religione, opera sacerdotum; quod ad principem pertinet, quatenus est princeps Christianus. Sic & infrà cap. 30. de Ezechia dicitur, quod miserit in terram Israël nuntios, qui eis prædicarent pœnitentiam, & vt reuerterentur ad Dominum Deum patrum E suorum.

CAPVT XVIII.

v. 21. **E**grediar, & ero spiritus mendax in ore omnium prophetarum eius, Dixitque Dominus: Decipies & præualebis. Egredere, & fac ita. Quod ait, *Egredere, & fac ita;* nullo modo est præcipientis. Cum enim Deus sit summa & prima veritas, nullo modo potest mendacium præcipere aut mentiri: sed verba sunt concedentis facultatem spiritui maligno id faciendi, quod facere quidem cupiebat, sed nondum permittebatur. Quomodo etiam dictum est

Iudæ proditori à Christo Ioan. 13. *Quod facis, fac citius.* Et hunc esse sensum, patet ex verbis præcedentibus, quibus ait spiritus ille: *Egrediar &c.* q. d. Si mihi permittas, egrediar & suggeram mendacium omnibus prophetis Achab; vt ita decipiantur. Cum ergo ait Dominus, *Egredere*, significat se illi dare potestatem, quam petebat. Hinc etiam discimus, diabolum contra nos nihil posse, neque in errorem inducendo, neque ad peccatum pertrahendo, nisi permittatur à Deo; Deum autem hoc permittere propter peccata hominis præcedentia. Vide etiam 3. Reg. 11.

CAPVT XIX.

v. 2. *IMpio prębes auxilium, & his qui oderunt Dominum, amicitia iungeris.* Posterior pars complementum est & explicatio prioris. Nam multis casibus licitum est impiis benefacere, imò tenemur omnes diligere, etiam impios; modo eis in malo non sociemur, aut vllo modo confœderemur. Monet ergo hic locus, ne principes christiani & catholici contrahant amicitias, aut ineant fœdera cum hæreticis. Nam & capite sequenti Iosaphat à Deo punitur contritione nauium suarum, quod fœdus iniisset cum impio Ochozia.

v. 8. *In Ierusalem quoque constituit Iosaphat Leuitas & sacerdotes.* Videri hinc posset quod tempore veteris testamenti sacerdotium subiectum fuisset regiæ potestati. Sed contrarium satis apparet ex verbis Iosaphat subiectis, quibus ait; *Amarias sacerdos & pontifex vester, in his quæ ad Deum pertinent, præsidebit. Porrò Zabadias filius Ismaël, qui est dux in domo Iuda, super ea opera erit, quæ ad regis officium pertinent.* Sensus igitur est, *constituit*, id est, curauit constitui, nempe per summum sacerdotem Amariam. Item *præcepit*, id est, cum authoritate dixit, quia verbum principis habet pondus & authoritatem, etiamsi propriè non præcipiat. Itaque sensus est, quod eos seriò & grauiter admonuerit sui officij.

CAPVT XX.

v. 11. *AMarias autem sacerdos & pontifex vester in his quæ ad Deum pertinent, præsidebit: Porrò Zabadias filius Ismaël, qui est dux in domo Iuda, super ea opera erit, quæ ad regis officium pertinent.* Ex hac distinctione ex ore ipsius regis prolata manifestum est, aliud esse officium regis, aliud sacerdotis, etiam tempore veteris testamenti; & per consequens, absurdissima est hæreticorum nostri temporis sententia, qua suis principibus assentantur, cum dicunt vnumquemque regem & principem esse caput ecclesiæ in sua ditione. Quod si ita esset, iam non essent hæc planè distincta officia, sed sacerdotale regio subordinatum.

v. 20. *Credite in Domino Deo vestro, & securi eritis.* Inferet aliquis, Igitur fides securum facit? *Respond:* facit fides securum, de eo quod diuinitus reuelatum est. Erat autem tunc populo reuelatum per prophetam, quod victoriam reportaturi essent ab hostibus. Hoc igitur credere debebant, & de eo securi esse. Sic mulier peccatrix, & paralyticus, quibus reuelatum fuit peccata ipsorum esse dimissa, ipso Christo hoc eis affirmante, credere id debuerunt: quibus autem hoc reuelatum non est, id credere firma fide non debent, sed cum timore & tremore salutem suam operari, & dicere cum Apostolo 1. Cor. 4. (si fortè confidant se eò peruenisse) *Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum.* Interim & cum alio Apostolo dicentes; *Si cor nostrum non arguat nos; fiduciam habemus apud Deum.* 1. Ioan. 3.

v. 33. *Veruntamen excelsa non abstulit.* Idem suprà cap. 17. dicitur excelsa, & lucos de Iuda abstulisse. Sed vide annot. c. 14. vbi de Asa rege, similis quædam antilogia & in speciem contradictio, tollitur; videlicet quod abstulit excelsa constituta falsis dijs; reliquit autem adhuc excelsa constituta vero Deo. Alij etiam sic intelligunt, quod initio regni excelsa abstulit, sed cum iterum plebe abeunte in superstitionem, erecta essent; conniuente rege manserint. Et huic sensui fauere videtur quod ecclesiastici 49. inter pios reges, & cultus diuini perpetuos obseruatores, non connumeretur. De qua re vide eius loci annot.

Videtur etiam sic non ineptè posse intelligi; Abstulit excelsa, sed non abstulit omnino, quia quibusdam locis sustulit, verum aliis quibusdam locis per conniuentiam, aut metuens inuidiam reliquit. Vel ita: Abstulit, quia cœpit auferre: non abstulit, quia benè inchoatum opus non perfecit.

CAPVT XXI.

v. 6. *AMbulauitque in vijs Regum Israël, sicut egerat domus Achab.* Deinde addit causam scriptura: *Filia quippe Achab erat vxor eius.* Hæc erat Athalia pessima mulier, propter quam tres reges post Ioram succedentes subtracti sunt ex genealogia Christi, quemadmodum testatur Hieronymus, quia vt inquit ille, Ioram generi se miscuerat impijssimæ Iezabelis; idcirco vsque ad tertiam generationem eius memoria tollitur, ne in sanctæ natiuitatis ordine poneretur. Notandum itaque hic quod ideo dicatur Ioram impiè egisse, quia vxor eius erat filia Achab: quo exemplo rursum docemur, tanquam pestem fugienda esse Catholicis connubia cum hæreticis. Plerumque enim illud euenit quod scriptura testatur, vbi hæc eadem de Salomone commemorat: *Certissimè enim auertent corda vestra, vt sequamini deos earum* 3. Reg. 11. vide annotata ibidem. Sed dubitationem habet, quomodo hic dicatur filia Achab, cum capite sequenti vocetur filia Amri, qui fuit pater Achab? *Respondent* quidam, fuisse illam filiam Achab non natura, sed educatione, quia eam apud se Achab educasset vt filiam, quæ reuera erat soror. Sed magis consonum est scripturæ sacræ, vt dicatur fuisse genita ex ipso Achab & Iezabele. Nam alioqui non fuisset ex sanguine Iezabelis, quod tamen D. Hieronymus præsupponit in 1. cap. Matthæi, verbis suprà citatis. Dicitur autem capite sequenti filia Amri, quia filij eius fuit. Qui modus loquendi in scriptura est vsitatissimus. Et eodem illo capite, scilicet proximè sequenti, idem dicitur de Ochozia nepote Iosaphat interfecto: *Et sepelierunt eum, eo quod esset filius Iosaphat*, cum tamen non esset nisi eius nepos ex filio.

v. 12. *Allatæ sunt ei literæ ab Elia propheta.* Omnino apparet has literas scriptas esse post mortem Iosaphat, regnante iam eius filio Ioram, ad quem, vt regem destinantur. Hebræi dicunt eas scriptas esse spiritu prophetico ab Elia antequam transferretur, & concreditas Elisæo, vt suo tempore eas Ioram regi traderet. Sed cum constet Eliam translatum esse, viuente adhuc Iosaphat, & Ioram nondum rege existente; verisimilius est, eas literas scriptas esse post raptum, ex eo loco, in quem angelico ministerio translatus est Elias. Atque hinc etiam ostenditur, sanctos ex hominum conuersatione sublatos, adhuc curare res nostras.

CAPVT XXII.

v. 2. *QVadraginta duorum annorum erat Ochozias cum regnare cœpisset.* 4. Regum 8. sic legitur: *Viginti duorum annorum erat Ochozias cum regnare cœpisset.* Sic & hoc loco habent quidam codices 70. interpretum. Verùm quia omnia Latina consentiunt in numerum quadraginta duorum annorum, atque etiam Hebræa; dicendum videtur in numero illo quadraginta duorum annorum, computari etiam

annos, quibus cum patre Ioram regnauit. Vide etiam A 4. Reg. 8.

Athalia filia Amri. Quomodo eadem dicatur filia Achab c. præced. Vide ibi explicatum.

CAPVT XXIII.

v. 11. E*T eduxerunt filium regis, & imposuerunt ei diadema, & testimonium, dederuntque in manu eius tenendam legem.* Verba illa postrema (*dederuntque in manu eius tenendam legem*) neque sunt in Hebr. neque in pleriſque MS. Latinis. Et omnino verisimile est, illa addita esse ad explicandum vocabulum præcedens (*testimonium.*) Illud enim vocabulum variè explicatur. Quidam simpliciter intelligunt ornamentum regium, id est, vestes regias, quibus Ioiada testaretur vniuerso populo hunc esse regem; junguntur enim hæc duo (*diadema & testimonium.*) Sed quia nusquam legimus habitum regium vocari B testimonium, omnino videtur plus aliquid significari. Vnde author tradit. Hebraicarum per *testimonium* intelligit phylacteria, in quibus decem verba legis erant descripta. At denique, rectius, vt apparet, ipsam legem, seu legis volumen regi in sua inauguratione in manus traditum intelligimus, prout in textu ipso adiectum est.

v. 16. *Pepigit autem Ioiada fœdus inter se, vniuersumque populum, & regem, vt esset populus Domini.* Duplex hic fœdus indicatur, vnum quod initum est inter Deum ex vna parte, & populum & regem ex altera parte; & quia sacerdos sustinet personam Dei, ideo dictum est quod Ioiada pepigerit fœdus inter se & populum cum rege. Id enim perinde est, ac si diceret, C inter Deum & populum. Nam sacerdos erat loco Dei. Vnde etiam additur: *vt esset populus Domini.* Alterum fœdus initum est inter populum ex vna parte, & regem ex alia; per quod fœdus rex erat obligatus iustè & secundum legem Dei populo præesse: populus autem eidem obedire. Et vtrumque hoc fœdus reperiri debet in omni republica. Nisi enim sit fœdus tale inter principem & populum, non erit omnino respublica, ne quidem terrena & sæcularis. Si autem non seruetur fœdus inter Deum & populum cum rege: iam non erit respublica Christiana, & talis quæ ad cælestem patriam destinetur.

CAPVT XXIV.

D

v. 17. P*Ostquam autem obijt Ioiada, ingressi sunt principes Iuda, & adorauerunt regem. Qui delinitus obsequijs eorum acquieuit eis.* Tradunt Hebræi, principes dixisse eum dignum diuino honore, quod sex annis enutritus fuisset in templo Domini, illeque assentationes passus sit; vt postea Herodes, acclamante ei populo Act. 12. *Voces Dei & non hominis.* Potest nihilominus de simplici honore intelligi, sed copioso, quo delinitus sit regis animus, vt eum principes ad cultum idolorum pertraxerint. Nam immediatè subditur: *Et dereliquerunt templum Domini Dei patrum suorum, seruieruntque lucis & sculptilibus.*

v. 22. *Qui cum moreretur, ait: Videat Dominus & requirat.* Ex Hebræo verti potest per futurum: *Videbit Dominus & requiret.* Hebræi enim carentes tertia persona imperatiui, eam exprimunt per futurum indicatiui Proinde possent etiam hæc verba accipi tanquam prænunciatiua. Nam paulò ante dicitur de eodem Zacharia; *Spiritus Domini induit Zachariam.* Si autem accipiantur, vt sint imprecatoria (quod verisimilius est) intelligenda sunt, vt iustam vindictam suis interfectoribus imprecetur, non quidem ex priuato appetitu vindictæ, sed zelo & amore iustitiæ diuinæ. Sic & Apostolus de Alexandro ærario: *Reddat illi Dominus.* 2. Timoth. c. 4.

CAPVT XXV.

v. 3. I*Vgulauit seruos qui occiderant regem patrem suum.* Præcedenti capite dicitur, quod serui illi insurrexerint contra Ioas in vltionem sanguinis filij Ioiadæ sacerdotis. *Quæritur* ergo, an iuste hi fuerint occisi? Et *respondetur* quod sic, quia tametsi vltio illa iusta fuerit ex parte Ioas, qui innocentem prophetam occidi iusserat; non tamen ex parte hominum, qui necem intulerant; quia non habebant authoritatem occidendi regem. Verisimile etiam est eos ex seditione magis, quàm ex zelo regem occidisse. Dicuntur autem capite præcedenti surrexisse contra regem, in vltionem sanguinis filij Ioiadæ, nempe propter intentionem Dei, qui hac ratione voluit vindicare innocentem necem prophetæ: Et eodem modo hoc dicitur, sicut Titus & Vespasianus dicuntur euertisse Ierosolymam ad vindicandam mortem Christi.

v. 7. Cum Rex Iuda conduxisset de Israël centum millia hominum, centum talentis argenti, dixit ad eum homo Dei: *O rex ne egrediatur tecum exercitus Israël: non est enim Dominus cum Israël, & cunctis filijs Ephraim.* Deus non erat cum Israël, id est, cum populo decem tribuum, quia dereliquerant cultum Dei, & colebant vitulos aureos aliaque idola. Nominat autem peculiariter filios Ephraim, quia illa erat tribus regia inter decem tribus, & ex ea fuerat Ieroboam qui primus vitulos aureos erexerat. Hic locus docet, inconsultum, atque adeo illicitum esse principibus Christianis, vt vel ex hæreticis, vel infidelibus quibuscumque exercitum conscribant, aut militem subsidiarium petant. Manifesta ratio est, quia qui talia subsidia requirit, significat se magis fidere in multitudine hominum, quàm in auxilio Dei. Vnde dicitur huic regi: *Quod si putas in robore exercitus bella consistere; superari te faciet Deus ab hostibus.* Non ergo reprehenditur quod copiosum collegerit exercitum, sed quod ex talibus, quæ res diffidentiæ cujusdam in Deum erat argumentum.

v. 16. *Scio quod cogitauerit Deus occidere te.* Vixit quidem adhuc annis quindecim post mortem sui victoris, sed tamen tandem interfectus est in Lachis, vt in fine capitis dicitur.

v. 17. *Veni videamus nos mutuo.* Verba sunt prouocantis ad prælium. Sic 4. Regum capite vigesimotertio: *Abijt rex Iosias in occursum eius, & occisus est in Mageddo, cum vidisset eum,* id est, cum acie esset congressus. Sic & infrà intelligendum est, quod dicitur: *Et mutuos sibi præbuere conspectus.* v. 21.

Causam hujus belli non aperit scriptura, licet tamen diuinare causam eius fuisse iniuriam, quam populo Iuda intulerant milites decem tribuum ab Amasia dimissi, qui diffusi in ciuitatibus Iuda, & interfectis tribus millibus diripuerunt prædam magnam. Vindicare enim hanc injuriam in suis subditis debuerat rex Israël. Quod si facere requisitus neglexit aut recusauit; iusta videtur fuisse aduersus eum occasio belli. Nec tamen victoriam dedit Deus Amasiæ, quamuis iustum bellum gerenti, quia, vt dicit scriptura, Domini voluntas erat, vt traderetur in manus hostium propter deos Edom.

v. 24. *Nec non & filios obsidum reduxit in Samariam.* E 4. Regum 14. dicitur reduxisse obsides. Sed idem significatur; dicuntur enim phrasi Hebraica, filij obsidum, ipsi obsides, quasi genus certum hominum. Vnde & vtroque loco in Hebræo legitur eodem modo (*filios arrhabonum.*) Videntur autem hi obsides, seu arrhabones dati fuisse regi Israël pridem à rege Iuda, ne rex Iuda temerè bellum moueret regi Israël.

CAPVT XXVI.

v. 5. E*T exquisiuit Dominum in diebus Zachariæ intelligentis & videntis Deum.* Quidam opinantur hunc Zachariam fuisse filium Ioiadæ sacerdotis.

Sed manifestum est eos falli. Nam Zacharias ille multo ante occisus erat (vt patet ex cap. 24.) quàm Ozias regnare cœpit. Proinde rectius alij intelligunt illius Zachariæ filium, itidem Zachariam vocatum patris nomine, siue quod posthumus natus sit, siue alia de causa. Quod autem additur: *Intelligentis & videntis*, significat illum peritum fuisse in videndis & dijudicandis visionibus diuinis. Hebr. est: *Intelligentis in visionibus Dei*. Apud 70. *Intelligentis in timore Domini.*

v. 17. *Et cum eo sacerdotes Domini octoginta, viri fortissimi. Fortissimi*, non corpore, sed animo, id est, constantes & intrepidi ad auertendum monitione seu increpatione sua regem, ne rem illam sibi illicitam faceret. Non enim tanto erant numero vt pugnarent contra regem; hoc enim stultum fuisset, cum regis potentia esset longè major; nec fas eis fuerit arma contra regem, etsi grauiter peccantem, corripere.

v. 18. *Non est tui officij Ozia, vt adoleas incensum Domino, sed sacerdotum.* Locus meritò notandus; contra eos qui adulatoriè permiscent officium sacerdotis cum officio principis; dicentes vnumquemque principem in ditione sua pro arbitrio posse disponere de religione & cultu diuino, eiusque ceremonijs. Sed hîc contrarium liquet, nam apertè distinguitur officium sacerdotum & officium regis; & dicitur, quod offerre incensum seu thymiama, ac proinde, & alia quæ religionis sunt curare, ad eius officium non spectet; ac per consequens non possit ex authoritate se rebus sacris immiscere, sed tanquam filius ecclesiæ, eidem & Deo subseruire.

v. 23. *Et sepelierunt eum in agro regalium sepulchrorum, eò quod esset leprosus.* 4. Regum capite 15. legitur sepultus cum majoribus suis in ciuitate Dauid. Sed nulla est repugnantia, quia sepultus est, non quidem intra septa ipsa regalium sepulchrorum, sed extra in agro, qui tamen intra ciuitatem Dauid, id est, intra arcem Sion, continebatur.

CAPVT XXVII.

v. 2. EXcepto *quod non est ingressus templum Domini.* Hoc in laudem Ioatham dicitur, sicut in vituperium Oziæ capite superiori dictum est, quod ingressus templum Domini adolere voluit &c. Proinde hîc subaudiendum quod ibi expressum, nempe, vt adoleret incensum Domino; vel templum Domini ponitur pro eo quod propriè templum Domini vocabatur; nempe pars templi secretior, in qua adolebatur incensum, in quam solis sacerdotibus ingredi licebat, sicut soli summo sacerdoti in sanctum sanctorum. Vnde & Lucæ 1. Zacharias dicitur ingressus templum vt incensum poneret; omnis verò multitudo populi foris stetisse hora incensi. Et apud Hebræos diuersis nominibus appellantur partes illæ templi; nempe sanctum sanctorum, sanctuarium, & atrium templi. *Et adhuc populus delinquebat.* Scilicet immolando in Excelsis, vt expressum est libri 4. Regum capite 15. Et hæc scilicet est causa, cur Ioatham, de quo nihil aliud reprehensione dignum legitur, non connumeretur Ecclesi. 49. inter reges Iuda meliores.

v. 3. *Ipse ædificauit portam domus Domini excelsam.* Vide Annot. 4. Reg. 15.

CAPVT XXVIII.

v. 10. INsuper *filios Iuda & Ierusalem vultis vobis subijcere in seruos & ancillas.* Iure quidem belli licet hostes iusto bello superatos in seruitutem redigere: sed primum apparet bellum illud non fuisse iustè illatum populo Iuda à populo Israël. Deinde aliquando aliquid iustum est iustitia particulari, quæ reddit vnicuique quod suum est, sed non iustitia generali, quæ etiam misericordiam & clementiam requirit, maximè in fratres & socios religionis. Vnde meritò hic

A reprehensi sunt qui fratres suos captiuos in seruitutem redigere voluerunt. Stando autem in lege naturæ, non videtur illicitum, vt qui eiusdem sunt veræ religionis, alij alios seruos habeant. Nam & lex Moysi id concedit: *Si quis habuerit seruum Hebræum* &c. Et olim Christiani Christianos seruos habuerunt; neque dominus jus suum in seruum amittit, si fortè ex gentili Christianus fiat. Rectius tamen Christiani imperatores posteà sanxerunt ne Christiani Christianos in seruitutem redigerét, aut seruos haberent, idque propter indecentiam, cum Christiani omnes & fratres inter se, & eiusdem patris filij per religionem habendi sint.

v. 15. *Apprehendentesque captiuos, omnesque qui nudi erant, vestierunt eos, cumque vestissent eos —— & refecissent eos cibo & potu, adduxerunt Iericho.* Hoc exemplo admonentur Christiani principes, ne ferociter abutantur victorijs, contra alios Christianos; etiamsi fortè propter peccata meruerint affligi. Nam & po-
B pulus Iuda propter peccata sua & regis sui hanc afflictionem meruerat, & tamen reprehenduntur filij Israël quod erga eos inclementius egissent, & admonentur vt clementer eos tractent. Et in genere notandum quod sicut Deus, qui justissimus est, aliquando vindicat in hominum peccata per diaboli ministerium, cuius semper est injusta & peruersa voluntas, ita sæpe peccata hominum punit per malam & injustam voluntatem aliorum hominum, idque sæpissime accidit in bellis. Vnde non sequitur; Hic homo, aut hic populus peccauit, aut insignem plagam meruit; ergo alius homo vel princeps, per quem Deus peccata illa punit, benè & iustè facit. Sic enim sequeretur & Diabolum iustè facere affligendo homines. Nam per illum quoque sæpe Deus homines punit.

v. 19. *Humiliauerat enim Dominus Iudam propter Achaz regem Iuda, eò quòd nudasset eum auxilio, & contemptui habuisset Dominum.* In Hebræo est: *Propter Achaz regem Israël.* Sic aliquando nominat scriptu-
C ra reges Iuda, eò quòd in Iuda primum fuerit regnum super vniuersum Israël. Alij putant eum vocari regem Israël, quia imitatus erat peccata regum Israël. Quod sequitur: *Eo quod nudasset eum auxilio*, quidam ad Deum referunt, qui nudauerat Achaz suo, id est, diuino auxilio. Sed contextus manifestè requirit vt ad Achaz referatur, quia sequitur: *& contemptui habuisset Dominum.* Achaz igitur nudauit populum auxilio Dei propter sua peccata, vel, vt alij exponunt, nudauit eum bonis operibus; vel, quod in idem recidit, nudauit eum cultu vnius veri Dei, id est, populum ab vnius Dei cultu auocauit.

v. 23. *Et dixit, Dij regum Syriæ auxiliantur eis, quos ego placabo hostijs, & aderunt mihi, cum è contrariò ipsi ruina fuerint ei, & vniuerso populo Israël.* Verba sunt Achaz qui stultissimè à dijs Syriæ auxilium expectabat. Porrò posteriorum verborum iste est sensus;
D non quod illi Dij ruinæ fuerint Israëlitico populo, adjuuando Syros, aut pugnando contra Israël, nam idolorum nulla est virtus: sed fuerunt Israëli ruinæ objectiuè; quatenus scilicet Achaz eos colendo meruit ruinam sui & populi.

CAPVT XXIX.

v. 3. IPse *anno & mense primo regni aperuit valuas domus Domini & instaurauit eas.* Pridem legebatur sexto casu (*ipso anno.*) Sed rectè Biblia Sixtina restituerunt nominatiuum (*ipse*) scilicet suppositum verborum sequentium. Et sensus est, quod ipse Ezechias mox initio sui regni, animum adjecerit ad cultum Dei restituendum: cuius pietas tanto etiam magis fuit commendanda; quod cum impijssimum habuisset patrem Achaz, ipse tamen eius exemplo non fuerit deprauatus. Nam, vt D. Gregorius testatur in Iob, non admodum laudabile est bonum inueniri

inter bonos, ſed hoc maximi meriti eſt, bonum eſſe inter malos. Hic etiam notandum quàm magnum ſit Dei beneficium erga populum aliquem, quod præficiat ei bonum, pium ac religioſum principem. Pleruumque enim fit vt populus quoad religionem ſequatur exemplum ſui principis aut regis. Id declarant tot exempla regum Iuda & Iſrael, in quibus ferè ad nutum, & voluntatem Regum, legimus religionem in populo eſſe mutatam.

v. 15. *Et ingreſsi ſunt iuxta mandatum regis, & imperium Domini.* Non hinc conſequens eſt regiam poteſtatem fuiſſe ſuprà ſacerdotalem. Neque enim intelligitur mandatum propriè dictum (nam aliud eſſe officium regis aliud ſacerdotum, manifeſtiſſimè patet ſuprà c. 26.) ſed mandatum hic vocatur ſignificatio voluntatis ſeu deſiderij facta ab homine habente authoritatem: cuius poteſtas etiamſi ad hoc præcipiendum ſe non extendat, tamen declaratio volũtatis eius tanti fit, vt ei non facilè contradicatur, nec contradici debeat in rebus pijs & iuſtis. Et hoc modo etiam legimus in hiſtorijs, Imperatores, Conſtantinum Magnum, & Carolum Magnum, atque alios iuſſiſſe congregari ſynodos, & de reformationa eccleſiæ vel etiam dogmatibus fidei ab Epiſcopis tractari; quia nimirum hoc volebant fieri, & vt fieret, ſua authoritate vrgebant, facilè conſentientibus pijs epiſcopis, vt hac ratione nemo rei honeſtæ obſiſtere auderet.

v. 21. *Et hircos ſeptem pro peccato.* Legimus Leuitici 4. præceptum eſſe vt pro peccato principis offeratur vnus hircus. Item pro peccato ſacerdotis vnus vitulus. Quomodo ergo hîc lex ſeruata eſt, offerendo ſeptem hircos pro peccato? *Reſpondeo* legem ſic præſcribere vnum hircum offerendum, vt non prohibeat quo minus plures offerri poſſint pro peccato: imò tanta poſſet præceſſiſſe peccatorum multiplicatio, vt plures etiam offerri deberent, ſicut accidit in propoſito. Nam Ezechias propter grauiſſima peccata regis præcedentis & principum ac totius populi; quæ ſanè multiplicia fuerant, etiam hoſtiam pro peccato multiplicare voluit. Quod additur, oblatam hoſtiam pro ſanctuario, intelligendum de ſacerdotibus & Leuitis in ſanctuario miniſtrantibus, pro quorum peccatis etiam fuerunt hoſtiæ oblatæ.

CAPVT XXX.

v. 2. I*Nito conſilio regis & principum, & vniuerſi cœtus Ieruſalem, decreuerunt vt facerent phaſe menſe ſecundo.* Exodi 12. præcipit Dominus celebrari ſolemnitatem azymorum decima quinta menſis primi ad veſperam. Sed lex illa admittebat diſpenſationem, quæ diſpenſatio etiam in ipſa lege expreſſa eſt. Nam Num 9. v. 6. 7. & ſeq. cap. cum quidam immundi ſuper anima hominis, vt ſcriptura ibi loquitur, non poſſent cum reliqua multitudine facere phaſe die & menſe conſtituto; Moyſes pro ijs conſulẽs Dominum, reſpondet, eos debere differre celebrationem phaſe in diem decimum quartum menſis ſecundi. Quod ibi ergo de paucis dicitur; hoc rectè iſto loco transfertur ad totam multitudinem, idque propter cauſas in textu allegatas, quarum vna erat, quia templum Dei non erat repurgatum ante diem decimum ſextum menſis primi: Secunda, quia ſacerdotes qui poſſent ſufficere ad immolationem hoſtiarum non erant ſanctificati: Tertia, quia populus nondum erat cõgregatus in Ieruſalem, extra quem locum nefas erat phaſe immolari.

v. 10. *Igitur curſores pergebant velociter per terram Ephraim & Manaſſe vſque ad Zabulon, illis irridentibus & ſubſannantibus eos. Attamen quidam ex Aſer & Manaſſe &c.* Quin infrà verſ. 18. additur: *Magna etiam pars populi de Ephraim & Manaſſe &c.* Vbi notandum, quod Nephtalim tamen non nominetur. Nam & Tobiæ 1. dicitur, qui erat ex tribu Nephtali, quod ipſe ſolus èx ea tribu pergebat in Ieruſalem ad templum Domini, reliquis omnibus euntibus ad vitulos aureos.

v. 18. *Magna pars populi quæ ſanctificata non fuerat comedit phaſe, non iuxta quod ſcriptum eſt, & orauit pro eis Ezechias.* Hinc oſtenditur, quod purgationum legalium ceremoniæ in neceſſitate omitti potuerunt. Erat quidem indultum Num. 9. vt qui primo menſe phaſe celebrare non poſſet, differret illud licitè in menſem ſecundum; ſed de tertio menſe nihil Deus declarauerat. Orat ergo Ezechias, vt Deus non indulgeret, quod quidam etſi non, vt oportebat, purgati, aut ſanctificati, celebrarent phaſe; maximè quia etſi fortè in tertium menſem illorum paſcha reijcere voluiſſet, videbat id fieri non poſſe, niſi cum maximo incommodo eorum, qui de longinquo Ieroſolymam ad celebrandum paſcha venerant.

v. 27. *Surrexerunt autem ſacerdotes atque Leuitæ benedicentes populo, & exaudita eſt vox eorum. peruenitque oratio in habitaculum ſanctum cœli.* In poſtremis verbis, *perueniteque* &c. figurata eſt locutio, qua nihil aliud ſignificatur, quàm quod oratio ſacerdotum exaudita fuerit à Deo: qui quidem vbique eſt ſecundum diuinitatis præſentiam, ſed peculiariter in cœlo eſſe & habitare dicitur, propter gloriæ ſuæ repreſentationem. Ibi enim beatis illis ſpiritibus gloriam ſuam exhibet. Hîc etiam diſcimus duo; nempe, ad ſacerdotum officium pertinere, vt populo benedicant, id eſt, benè precentur, & Dei gratiam ſuper illos implorent; Tum etiam illud, quod ſic benedicentes populo, à Deo exaudiantur, idque iuxta diuinam promiſſionem factam Num. 6. vbi de Sacerdotibus dicitur: *Inuocabuntque nomen meum ſuper filios Iſrael, & ego benedicam eis.*

CAPVT XXXI.

v. 4. P*Recepit etiam populo habitantium Ieruſalem, vt darent partes Sacerdotibus, & Leuitis, vt poſſent vacare legi Dei.* Præceptum hoc Ezechiæ regis de decimis, & primitijs, non nouum præceptum fuit, ſed tantùm renouatio præcepti diuini. Nam Dominus in lege præceperat ſacerdotibus primitias, & Leuitis decimas dari. Sed quia multo tempore propter populi auerſionem à cultu Dei, id erat neglectum; ideò rex pius ſuo edicto in vſum reuocauit. Ratio autem, & finis præcepti adiungitur his verbis: *Vt poſſent vacare legi Dei*, id eſt, miniſterium ſuum à lege præſcriptum exequi, ſiue docendo, ſiue ſacrificia offerendo, ſiue alijs templi miniſterijs vacando. Hinc etiam Gen. 47. legitur, quod & ipſi idololatræ ſacerdotes Ægyptiorum, tempore famis non fuerint compulſi vendere poſſeſſiones ſuas, eo quod ex publico alebantur. Ex quibus colligitur, apud Chriſtianos quoque ius decimarum & ſimilium, miniſtris Eccleſiæ competere, non ex humana conſtitutione, neque ex ſolo præcepto poſitiuo legis diuinæ; verùm etiam ex lege naturali, ad quam lex poſitiua tantùm addit certum modum & determinationem. Nempe iuſtum eſt ex lege naturæ, vt qui communitati miniſtrat, ab eadem ſuſtentationem accipiat. Miniſterium autem ſacerdotum & totius cleri, non propter ipſum conſtitutum eſt, ſed pro ſalute totius populi. Confer 1. Eſdr. 7. v. 24.

v. 8. *Benedixerunt Domino ac populo Iſrael.* Benedicere Domino, eſt eum laudare, & gratias agere pro acceptis beneficijs. Quod autem leguntur benedixiſſe populo, dupliciter intelligi poteſt. Vel quod populo pro liberalitate ſibi exhibita, gratias egerint, eumque collaudauerint, quod tam abundanter contuliſſent in opus miniſtrorum Dei: Vel quod populo propter eandem liberalitatem fuerint bene precati, id eſt, Dei gratiam & fauorem ſuper populo implorauerint. Quæ res, quem vſum, & fructum habeat; Vide capite præcedenti. v. 27.

CAPVT,

CAPVT XXXII.

v. 7. *Nolite timere, nec paueatis regem Assyriorum -- multo enim plures nobiscum sunt, quàm cum illo.* Hoc duobus modis intelligi potest. Vno modo, vt sensus sit: Deus nobiscum est, qui vnus potentior est, quam omnis aduersariorum exercitus; & ita sensus erit, multo plures, scilicet valore, non numero. Hunc sensum indicant verba sequentia: *Cum illo est brachium carneum, nobiscum Dominus Deus noster.* Alio modo intelligi potest, vt de exercitu Angelorum loquatur. Pro hoc sensu facit quod posteà angelus Domini occiderit de exercitu illo centum octoginta millia. Quamuis enim totus Angelorum exercitus ad huiusmodi ministerium semper sit paratus, vnius tantùm Angeli potentia ad hoc sufficiebat. Et simili sententia dictum est ab Heliseo ad puerum suum 4. Regum 19. *Noli timere; plures enim nobiscum sunt, quàm cum illis*, & ostendit ei montem plenum equorum & curruum igneorum, per quos significabatur exercitus cœlestium spirituum. Quod autem hic fuerit bonus Angelus, patet, quia Isaias c. 37. vocat eum Angelum Domini, quomodo etiam vocatur 4. Regum 19. & Ecclesiastici cap. 48.

v. 31. *Dereliquit eum Deus vt tentaretur, & nota fierent omnia quæ erant in corde eius.* Hic locus ostendit Deo deserente, id est gratiam non dante, hominem non posse superare tentationem; non ita tamen vt necessario in illud peccatum incidat ad quod tentatur: (fieri enim potest vt tentatio tentatione repellatur, sicut clauus clauo pellitur) sed ita vt ab ea salubriter & secundum Deum, sine Dei gratia se expedire non possit. Quod autem additur; *Et nota fierent omnia quæ erant in corde eius*, non intelligitur, vt Deo innotescant, qui omnia nouit etiam antequam eueniant; sed vt nota fiant ipsi homini, cui occulta cordis sui frequenter ignota sunt. Deinde, etiam alijs hominibus, quibus per experientiam innotescat de proximo qualis sit. Hinc probari etiam potest ille commentarius verborum Dei ad Abraham Gen. 22. *Nunc cognoui quod timeas Deum*, id est, cognoscere te feci.

CAPVT XXXIII.

v. 11. *Superinduxit eis principes regis Assyriorum, ceperuntque Manassem, & vinctum catenis duxerunt in Babylonem.* *Quæritur* quomodo in Babylonem; cum eo tempore rex Assyriorum non videatur Babylonem obtinuisse? Videantur historiæ. Fortè dici potest per regem Assyriorum intelligi regem Chaldæorum seu Babyloniorum, eo quod ipse sub idem tempus regnum Assyriorum occupauerit. Porrò quod hic commemoretur Manasses in carcere pœnitentiam egisse, cuius in 4. Regum, nulla est mentio, mirum non est. Ideò enim vocantur hi libri paralip. id est, prætermissorum, quod Spiritus sanctus, sicut multa alia ibi prætermissa, ita & pœnitentiam Manassis, ad consolationem peccatorum, hic suppleuerit.

v. 17. *Attamen adhuc populus immolabat in excelsis Domino Deo suo.* In Hebræo etiam dicitur expressius, *(duntaxat Domino Deo* ne quis suspicetur Manassem post pœnitentiam suam, & restitutionem in regnum, permisisse, vt populus idolis sacrificaret. Nihilominus & in excelsis Deo sacrificare post ædificatum templum peccatum aliquod erat, vt explicatum est suprà c. 14. & 20. huius libri. Atque ideò sic dicitur; *Attamen adhuc populus immolabat in excel*[…]c.

v. 18. *Reliqua gestorum Manassæ & obsecratio eius --- continentur in sermonibus regum Israel.* Nullo modo per sermones regum Israël intelligi possunt libri regum, qui hos præcedunt. Nam ibi de pœnitentia Manassæ seu obsecratione eius ad Deum, nulla est mentio. Intelligendus est ergo liber aliquis qui in captiuitate Babylonica perierit; & posteà per Esdram non est restitutus. Deinde, nec oratio illa Manassæ, cuius

A hic mentio fit, ea est (vt videtur) quæ post finem huius libri poni solet, & nunc in calcem a Sixto Papa rejecta est; Nam ea oratio non habetur scriptura canonica, neque etiam inuenitur in Hebræo. Quæ autem hic citatur; si extaret, omnino verisimile est, quòd in canonicam scripturam fuisset recepta.

v. 20. *Et sepelierunt eum in domo sua* 4. Regum 21. legitur (*in horto domus regiæ.*) Significatur, quod populus non fuerit eum dignatus honore sepulchri regum; quia, licet pœnitentiam egisset, tamen peccato suo prouocauerat iram Dei grandem super vniuerso populo, vt habetur dicto loco 4. Regum 21. eamque irreuocabilem vsque ad populi captiuitatem. Repleuerat enim, vt ibidem dicitur, Ierusalem sanguine prophetarum vsque ad os; inter quos etiam Isaiam serra B medium secuit.

v. 22. *Fecitque* (Amon) *malum in conspectu Domini, & cunctis idolis quæ Manasses fuerat fabricatus, immolauit, atque seruiuit.* *Quæstio* oritur, quomodo ergo fuerit vera pœnitentia Manassæ, si idola à se facta non destruxit? *Respondent* nonnulli quod destruxit quæ potuit, sed quod quædam latuerant, quæ Amon posteà in publicum produxerit, & coluerit. Sed *melius* dici potest quod intelligatur de cunctis dijs, quibus olim Manasses statuas fabricari curarat; nimirum, quod Amon filius eius nouas statuas ijsdem rursum fabricarit, vt idola eadem proinde dicantur, non materia, aut numero, sed re signata.

v. 23. *Et multo maiora deliquit.* Scilicet, Amon, quàm C pater eius Manasses. Scriptura quidem 4. Regum 23. & apud Ieremiam peccata Manassis magis exaggerare videtur, quam cuiusquam aliorum ex regibus Iuda; adeò vt præcipuè propter ea significet populum Iuda ablatum de terra Israël; tamen & hoc de Amon verum est, hoc sensu, quia non egit ipse pœnitentiam, sicut pater eius Manasses, sed sine cessatione multiplicauit sua delicta vsque ad mortem. Et hunc sensum apertè significant Hebræa quæ sic habent de Amon: *Et non humiliauit se à facie Domini, sicut humiliauerat se Manasses pater eius, sed ipse Amon multiplicauit delictum suum.*

CAPVT XXXIV.

v. 5. *Ossa præterea sacerdotum combussit in altaribus idolorum.* Non est hoc intelligendum de sacerdotibus Leuitici generis, sed de sacerdotibus excelsorum, qui in illis altaribus soliti erant sacrificare, D & populum à cultu Dei ad idololatriam traducebant. Huius autem facti duplex videtur fuisse ratio. *Vna*, quia conueniens erat, vt qui peccauerant sacrificando idolis in illis altaribus, punirentur per hoc, quod in ijsdem altaribus eorum ossa cremarentur: vtpote per quæ quis peccat, per hæc dignus est & puniri. *Altera* autem ratio erat, quia propositum erat Iosiæ contaminare prorsus, & profanare altaria, ipsaque excelsa, lucos, & omnia loca, in quibus anteà falsus cultus exercebatur. Secundum legem enim omne id immundum reddebatur, & contaminabatur, quod cadauer attigisset. Propter hanc ergo causam, vt altaria illa idolorum contaminaret, & apud vulgus abominabilia redderet, jussit super ea cremari ossa sacerdotum, qui in illis sacrificauerant.

E v. 27. *Quoniam audisti verba voluminis —— reueritusque faciem meam scidisti vestimenta tua —— ego quoque exaudiui te.* Ostendit scriptura non ingratum esse Deo, externo signo interiorem tristitiam per pœnitentiam, seu detestationem peccati, testari. Quin verisimile est, ne summo quidem sacerdoti fuisse prohibitum in veteri lege ob certas causas scindere vestimenta sua: velut audita blasphemia, vel in calamitate publica; sicut Iudas Machabæus legitur fecisse 1. Machab. 2. Nam quod in lege id videatur sacerdoti summo prohiberi, Leuit. 21. id tantùm intelligendum est, vt apparet, quoad luctum in morte suorum propinq

quorum. Per quod significatum fuit, summum sacerdotem ab omni carnali affectu debere prorsus esse alienum. Sed majorem difficultatem habet, *quomodo* Deus dicat Iosiam exauditum esse,& tamen subjungat, eum cito moriturum? sic enim habetur; *jam enim colligam te ad patres tuos. Respondeo*, Hebraicè non esse illud (jam) quo significari videretur citam mortem illi indici in pœnam; sed tantum: *Ecce ego colligam te ad patres tuos, nec videbunt oculi tui omne malum.* In hoc ergo exauditus fuit, quod promittitur ei non superuentura mala ipso viuente.

CAPVT XXXV.

v. 3. **P**Onite arcam in sanctuario templi quod ædificauit Salomon &c. Hebraicè est: *Ponite arcam sanctitatis in domo, quam ædificauit Salomon.* Septuaginta habent hoc modo: *& posuerunt arcam sanctam in domum, quam ædificauerat Salomon.* Ex quo consequitur arcam tunc fuisse extra templum Domini, & non tantum in alia parte templo, vt quidam fingunt. Quomodo autem aut quando è templo fuerit ablata, non constat. Author libri Hebr. quæstionum dicit, quod tempore Achaz, quando idola ab impio rege in templo posita fuerunt, arca inde fuerit educta, & in domo cuiusdam Leuitæ posita, ibique eam mansisse vsque ad tempora Iosiæ. Sed id non fit verisimile. Nam si tempore Achaz id factum fuisset, Ezechias filius eius, qui fuit maximè studiosus cultus diuini, curasset omnino eam in locum suum reduci. Proinde probabilius est, eam exportationem arcæ è templo factam fuisse tempore Manassæ regis, vel filij eius Amon, quorum vterque fuit maximus cultor idolorum. Et licet Manasses pœnitentiam egerit, tamen fieri potuit, vt propter breuitatem temporis, quo post pœnitentiam regnauit, non omnia potuerit perficere, quæ ad templi & cultus Dei restitutionem pertinebant. Nam arca non sine maxima solemnitate transferenda erat è loco in locum.

v. 9. *Dederunt sacerdotibus ad faciendum phase, pecora commixtim duo millia sexcenta, & boues trecentos.* Sic & paulò pòst: *Dederunt cæteris Leuitis ad celebrandum phase quinque millia pecorum, & boues quingentos.* Sensus est, ad faciendum phase, id est, pro celebratione festiuitatis Paschalis. Non enim tunc tantùm agni Paschales immolabantur, sed per octo continuos dies, etiam alia varia sacrificia, vt patet Num. 28. v. 16. & seqq.

v. 18. *Non fuit Phase simile huic in Israël à diebus Samuelis prophetæ. Sed nec quisquam de cunctis regibus fecit Phase sicut Iosias sacerdotibus & Leuitis & omni Iudæ & Israël qui repertus fuerat.* Libro 4. Regum dicitur (*à diebus Iudicum*) sed non pugnat. Nam Samuel fuit vltimus Iudicum. Quod autem addit; *Sed nec quisquam de cunctis regibus fecit Phase sicut Iosias,* non significat scriptura phase illud, quantum ad multitudinem populi, vel solemnitatem fuisse excellentius cæteris, etiam tempore Dauidis aut Salomonis celebratis; constat enim illorum tempore longè majorem fuisse populi multitudinem, quando regnum Israël nondum erat diuisum, & decem tribus nondum erant abductæ in captiuitatem; sed quod hîc dicitur de eius Phase excellentia, referendum est ad Iosiæ regis liberalitatem in sacerdotes, Leuitas & vniuersum populum. Cum enim Iosias opibus longè inferior esset Dauide & Salomone, tamen plura munera contulit toti populo ad celebrationem huius festi, quàm Dauid aut Salomon fecisse legantur. Et hunc sensum omnino indicat series narrationis.

v. 21. *Contra aliam pugno domum, ad quam me Deus festinato ire præcepit. Desine aduersus Deum facere.* Hæc Nachao rex Ægypti ad Iosiam. Dicitur is 4. Reg. 23. (alio nomine ibi vocatus Pharao) profectus contra

A regem Assyriorum: *Quæritur*, quare ergo Iosias contra eum pugnauerit. Nec posse dici videtur, Pharaonem hoc mendaciter dixisse. Nam scriptura indicat eum vera locutum, cùm subjungit: *Nec acquieuit sermonibus Nechao ex ore Dei.* Adde quod 3. Esdræ 1. (etsi is liber canonicus non sit) dicatur Iosiam non attendisse verbum prophetæ ex ore Domini; imò & Hier. epist. ad Ctesiphontem, prophetam illum intelligit Ieremiam. Quomodo tamen, his non obstantibus, probabiliter excusari possit hoc factum Iosiæ, diximus in annot. ad lib. 4. 23. v. 25. Præceptum autem hoc Dei, quod Nechao se habere dixit, intelligendum videtur de occulto quodam instinctu, & notificatione à Deo ipsi facta, siue per somnium (vt factum est Pharaoni & Nabuchodonosori) siue alio modo, sicut & cap. seq.
B & 1. Esdræ 1. legimus Cyrum dicere: *Dominus Deus cæli præcepit mihi, vt ædificarem domum.*

CAPVT XXXVI.

v. 5. **V**Iginti quinque annorum erat Ioakim, & vers. seq. *Cõtra hunc ascendit Nabuchodonosor rex Chaldæorum, & vinctum catenis duxit in Babylonem.* 4. Reg. 24. dicitur de eo. *Et dormiuit Ioakim cum patribus suis.* Et rursum Ierem. c. 22. sic quoque de eo vaticinatur: *Sepultura asini sepelietur, putrefactus & projectus extra portas Ierusalem.* Quæ loca vt intelligantur mutuo non contrariari; sciendum est quod Nabuchodonosor hũc regem Ioakim ceperit captiuum, & vinxerit catenis, ad hoc vt duceret eum in Babylonem; attamen posteà, mutato consilio eo quod rebellauerat contra ipsum, & rupisset pactum cum eo ini-
C tum, jussit eum interfici; & cadauer extra muros Ierusalem insepultum proijci; quemadmodum & refert Iosephus in Antiquit. Iudaicis. Ita impleta fuit illa prophetia Ieremiæ: *Sepultura asini sepelietur.* Quod ergo habemus (*Vinctũ catenis duxit in Babylonem*) alij ex Hebræo clarius vertunt; *Vinxit eum catenis duabus, vt duceret in Babylonem.* Quod verò in libro Regum dicitur; *Dormiuit cum patribus suis*, non sepultura significatur, aut locus sepulturæ; quasi corpus eius appositũ fuerit in sepulchris patrũ; sed tantũ significatur eum mortuum fuisse; sicut patres eius mortui erant.

v. 8. *Reliqua verborum Ioakim, & abominationum eius, quas operatus est, & quæ inuenta sunt in eo.* In Hebræo habetur singulariter, *quod inuentum est in eo.* Et intelligi volunt tum Hebræi, tum etiam multi Chri-
D stiani expositores, quod inuenta sunt in corpore eius quando insepultum abjectum fuit, stigmata quædam, quæ corpori suo imprimi curauerat in honorem idolorum, quæ colebat. Nempe sicut etiamnum hodie impostores quidam hominibus credulis, & superstitiosis quædam signa, & figuras seu imprimunt, seu tradunt, quasi ad certos quosdam effectus valitura; ita olim, imprimis cultores idolorum, sibi aliqua huiusmodi signa imprimere seu incidere solebant. Notatur ergo huius regis summa superstitio, circa cultum idolorum. Potest tamen etiam intelligi secundum consuetam scripturæ phrasim hoc modo; (*& quæ inuenta sunt in eo*) id est, quæcunque deprehensus est commisisse. Sic Psalm. 16. dicitur, *Non est inuenta in me iniquitas*, & Dan. 5. *Scientia & sapientia inuentæ sunt in*
E *eo, &c.* & 6. *Iustitia inuenta est in me*, & cap. 13. *Quia non esset inuenta in ea res turpis.*

v. 23. *Hæc dicit Cyrus rex Persarum; Omnia regna terræ dedit mihi Dominus Deus cæli, & ipse præcepit mihi.* Vide cap. præced. v. 21. vbi explicatur quomodo Deus aliquando legatur quædam indicasse, vel præcepisse gentilibus: quibus hoc adde, quod præceptum Cyro factum à Deo, intelligi etiam possit; scilicet, quod ex Isaiæ prophetia, sibi à Iudæis exhibita, in qua Cyrus proprio nomine designatus erat (vide cap. 44. & 45.) intellexerit hoc Deum à se postulare.

FINIS LIBRI II. PARALIPOM.

ANNOTATIONES IN LIBRVM I. ESDRÆ.

CAPVT PRIMVM.

v. 2. *Æc dicit Cyrus rex Persarum. Omnia regna terræ dedit mihi Dominus Deus cæli, & ipse præcepit mihi, vt ædificarem ei domum in Ierusalem, quæ est in Iudæa.* Hyperbole est, in eo quod dicit; *omnia regna terræ*, nam in sola Asia Cyrus regnauit. Quod autem dicit Cyrus Deum sibi præcepisse, vt ædificaret ei domum in Ierusalem, non tam de priuata aliqua reuelatione ipsi facta intelligendum videtur, quàm quod à populo Iudaico, qui erat in Babylone, vbi imperabat Cyrus, intellexisset, quid de eo prophetasset ante annos ferè ducentos Isaias. Sunt hæc Isaiæ verba cap. 45. *Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro: cuius apprehendi dexteram, vt subijciam ante eum gentes, & dorsa regum vertam.* Deinde addit: *Ipse ædificabit ciuitatem meam, & captiuitatem meam dimittet.* Hæc ergo duo agnoscit Cyrus. Ex quo videtur quod hactenus habuerit veri Dei notitiam, quatenus id opus esset ad remittendum populum liberum, & dandam potestatem ædificandi ciuitatem & templum. Nam alioqui non apparet eum recessisse à cultu idolorum. Ob quam causam etiam fortasse posteà tam turpiter cecidit in prælio, & à Thomyri fœmina, Regina Scytharum post mortem summa ignominia fuit affectus, demerso capite eius in vtrem sanguine plenum illa dicente: *Satia te nunc sanguine, quem sitisti.* Quomodo autem dicat Deum sibi regna dedisse, cum multa non iure, sed vi armorum occuparit? *Respondeo*, respectu Dei nihil est iniustum in distribuendis regnis, aut alijs temporalibus bonis; ipsius enim sunt omnia: Vnde & Iob 22 dicitur de Deo respectu impiorum: *Cùm ille implesset domos eorum bonis.*

v. 5. *Et surrexerunt principes patrum de Iuda & Beniamin & sacerdotes, & Leuitæ, & omnis, cuius Deus suscitauit spiritum, vt ascenderet ad ædificandum templum Domini.* Nota, non omnes omnino Iudæi, qui in regno Babylonis habitabant, ascenderunt ad ædificandum templum in Ierusalem; sed soli illi, quorum Deus suscitauit spiritum, vt ascenderent. Multi enim ad reditum tardi erant, quia iam manumissi, vxores, & filios & possessiones acquisierant in Babylone; quibus quasi compedibus retinebantur, ne redirent in patriam. Simul agnosce in his verbis motionem Dei efficacem. Sic enim & Dominus in Euangelio Ioan. 6. *Omnis, qui audiuit à patre, & didicit, venit ad me.*

CAPVT II.

v. 1. *HI sunt autem prouinciæ filij, qui ascenderunt de captiuitate.* Conferendum est hoc caput ab initio vsque ferè ad finem (ad eum scilicet vsque locum v. 68. *Et de principibus patrum*) cum c. 7. Nehemiæ, seu 2. Esdræ, in quo tota hæc scriptura repetitur.

v. 43. *Nathinæi: filij Siha, filij Hasupha &c.* Ac deinde v. 55. *filij seruorum Salomonis, filij Sotai, filij Sophoreth &c.* Nathinæi interpretantur, *dati*, vel *donati*, hoc est consecrati in ministerium templi. Hi erant sacerdotum ac Leuitarum ministri, quantum ad opera seruilia circa ministerium templi peragenda.

A Erant autem posteri Gabaonitarum, quos Iosue primum, deinde & Dauid rex constituit in hoc, vt cæderent ligna, & aquas comportarent in vsum sacrificiorum. Filij autem *seruorum Salomonis* erant proselyti, ex eorum posteritate, per quos Salomon extruxerat templum Domini, & quos deinceps deputauerat ad eiusdem templi perpetuam conseruationem & instaurationem. Hi ergo significantur, reseruatis suis officijs quæ habuerant ante destructionem templi; vnà cum reliquo populo ascendisse in Ierusalem, quod eorum opera circa templi ædificationem, vel inprimis foret necessaria.

v. 63. *Et dixit Athersatha eis, vt non comederent de Sancto sanctorum, donec surgeret sacerdos doctus atque perfectus.* Scilicet vt ipse de his ex veteribus monumentis perscrutatis, vel sua prudentia, responderet. Similis locus est 1. Machab. 4. & 14. Sed *quæres*, cur B Esdras sacerdos non fuerit ad hoc idoneus? *Respondeo*, verisimiliter illum fuisse idoneum. Sed is, dum hæc gerebantur, nondum venerat in Ierusalem. Nam infrà cap. 7. aduentus eius describitur. At *instas*, Similia quoque scribuntur Nehemiæ, siue 2. Esdræ 7. quo tempore iam aderat Esdras. *Respondeo*, eo loco tantum repeti, id quod hoc loco scribitur; non autem commemorari nouum aliquod factum. Totum ergo illud ad tempus huius capitis pertinet.

CAPVT III.

v. 1. *PLurimi, qui viderant templum prius, cum fundatum esset & hoc templum in oculis eorum, flebant voce magna.* Obscurus sermo. Septuaginta sic habent: *Qui viderant domum primam in fundatione* C *eius, & hanc domum oculis suis.* Quod tamen sic intelligendum est, domum stantem super fundamenta sua. Nam quingenti anni circiter fluxerant, ex quo Salomon eam fundauerat. Hebræa sic sonant. *Et multi ex sacerdotibus &c. qui viderunt domum primam, in fundando hanc domum in oculis eorum, flebant*; quibus verbis satis significatur de fundamentis potius noui templi agi. Viderant ergo multi prius templum (nam vndecim annis post captiuitatem Ioakim, templum prius conflagauerat, vix elapsis iam sexaginta annis.) Sed cum viderent fundamenta noui templi, non promittere tantum splendorem, quantus prius fuerat, flebant. Quod an acciderit idcirco, quod fundamenta non fuerint tantæ capedinis, (de quo vide infrà cap. 6. & locis ibi citatis) an verò quod lapides fundamentales, reliquusque apparatus non essent tam magnifici D vt in priori templo; non satis constat. Id certum videtur, hos non fleuisse ex lætitia, sed tristitia; nempe quia opponuntur ijs alij mixtim lætantes.

Hac occasione *quæritur* quomodo ergo dicat Aggæus cap. 2. loquens de hoc secundo templo: *Magna erit gloria domus istius nouissimæ, plus quam primæ, dicit Dominus.* Quidam hoc sic exponunt, ideo tribui maiorē gloriam domui posteriori, non quod structura esset magnificentior, sed quia maioris virtutis & laudis erat, exiguas captiuorum reliquias tantum opus perficere, quàm opulentissimum regem Salomonem suum opus, etsi splendidius. Et est quidem bonus hic sensus; sed testimonio prophetæ non conueniens: Nam propheta loquitur de tempore Christi,

quando futurum erat, vt gloria domus illius major esset, quàm prioris: Nempe quia in priori domo tantùm fuit arca testamenti, quæ erat figura Christi, in hac verò domo ipse Christus versari, & docere dignatus est. Et hoc significare prophetam manifestum est, quia addit: *Adhuc modicum, & veniet desideratus cunctis gentibus.* Nec obstat, quod Iosephus testatur, templum illud iterum fuisse destructum, & ab Herode reædificatum. Nam templum aliquod eodem loco reædificatum potest etiam quodammodo dici idem templum: sicut & ciuitas, etiamsi aliquando destructa, dicitur tamen semper eadem ciuitas.

CAPVT IV.

v. 3. **N**On est nobis & vobis vt ædificemus domum Deo nostro, sed nos soli ædificabimus. Duplici ratione Samaritæ repellendi erant à communi ædificatione: tum quia hostes erant, vt dicitur initio capitis (vnde intelligitur eos cum dolo locutos fuisse) tum, quia licet verum esset aliquo modo ipsos colere Deum Iudæorum, eique victimas immolasse à diebus Asor Haddan regis Assyriorum, à quo fuerant in Samariæ locum translati, (vt patet 4. Reg. 17.) non tamen ita vt Iudæi quærebant Deum Israël; quia simul cum illo, qui solus est verus Deus, suos etiam colebant falsos Deos; quemadmodum eodem loco scriptura memorat. Hinc ergo Samaritæ illi inuidi · moti, tandem falsam calumniam illis inurunt, quasi ad rebellandum ciuitatem restaurarent. Nihil enim moliebantur Iudæi, nisi iuxta edictum Cyri ædificare domum Domini Dei.

v. 7. *Et in diebus Artaxerxis scripsit Beselam Mithridates.* Quis fuerit hic Artaxerxes, & quis Assuerus, de quo versu præcedenti, vide Esther 1. Cæterum quod hic Beselam ponitur tanquam nomen proprium, alijs magis placet vertendum fuisse (*in pace*) eò quod ita interpretentur verbum Hebraicum. Hinc Pagninus vertit (*scripsit verbis pacificis*) & alij interpretantur, quasi latenter & secretò. Sed potest etiam esse nomen proprium. Chrysost. lib. 1. contra vitupetatores vitæ Monasticæ sub initium, scribit hos Samaritas, propterea quod impedire voluerunt ædificationem templi, posteà peste & vermibus consumptos perijsse.

CAPVT V.

v. 8. **N**Otum sit regi, isse nos ad Iudæam. Notandum, quod hi, qui tempore Darij loquutur quæsiuisse ex Iudæis, quo consilio & qua authoritate hanc domum ædificarent; non id fecerint ad impediendam ædificationem templi, & cultum Dei, sicut Samaritæ, de quibus cap. præced. sed tantùm ad hoc, vt cognoscerent super hac re regis voluntatem; eaque cognita, vel prohiberent, vel permitterent; prout scirent regi placere. Vnde etiam, quasi ad laudem Dei, in epistola ponunt; vocantes domum Dei Magni. Quare rectè Beda hunc locum *mystice* exponens, per Samaritas, qui Iudæos accusabant, intelligit hæreticos: per istos autem duces, qui trans flumen habitabant, eos, qui in gentilitate viuentes, veritatem tamen inquirunt, vt in ea conquiescant.

Ad domum Dei magni, quæ ædificatur lapide impolito. Quæritur quomodo hoc sit accipiendum, cum oporteat lapides, poliendo, ad ædificium aptari? Quidam sic intelligunt (*lapide impolito*) id est, nouo; quem quidem impolitum reperetunt, sed poliendo aptauerunt ædificio. Alius quidam sic; *lapide impolito*, id est, in quo nullæ fierent sculpturæ imaginum, sed qui tamen aptaretur ad vsum ædificij. Sciendum interim vocem Hebræam non significare propriè impolitum, sed magnum. Id autem dupliciter quoque intelligi potest; vel mole, vel pretio. Secundum prius, quidam vertunt (*ex lapide ingenti*) secundum posterius (*ex lapide marmoreo*) Quam posteriorem intelligentiam, vt de pretio & qualitate intelligatur, confirmant septuaginta interpretes, qui habent (*de lapidibus electis*) id est, pretiosis. Septuaginta Romæ impressi habent, (*ex lapidibus politis pretiosis.*)

CAPVT VI.

v. 3. **E**T vt ponant fundamenta supportantia altitudinem cubitorum sexaginta, & latitudinem cubitorum sexaginta, ordines de lapidibus impolitis tres &c. De priori templo Salomonis sic habemus 3. Reg. 6. *Domus quam ædificabat rex Salomon Domino, habebat sexaginta cubitos in longitudine, & viginti cubitos in latitudine & triginta cubitos in altitudine.* Hinc videri potest domum priorem Salomonis fuisse longè minorem hac secunda; vt quæ triginta tantum cubitos habuerit in altitudine, & viginti in latitudine; cum huic tribuantur tam altitudinis, quam latitudinis sexaginta cubiti. Sed contra est, quod suprà cap. 3. v. 12. huius libri, satis indicatur secundi templi fundamenta non respondisse magnitudini primi templi. Ad hoc, 2. Paral. 3. narratur altitudinem primi templi fuisse centum viginti cubitorum; huius autem secundi templi altitudo tantum describitur fuisse sexaginta cubitorum. Quomodo autem intelligi debeat, quod de triginta cubitis altitudinis adfertur; ex dicto loco 3. Regum 6. annotatis, clarum est. Porrò quod dicitur, secundi templi latitudinem fuisse cubitorum sexaginta, de longitudine videtur accipiendum. Vox enim Hebræa significat *extentionem*, quam rectius longitudinem interpreteris quàm latitudinem; estque vox diuersa ab ea quæ 3. Reg. 6. & 2. Paralip. 3. latitudinem significat.

CAPVT VII.

v. 6. **I**Pse Esdras ascendit de Babylone; Et ipse scriba velox in lege Moysi &c. Notandum scribas dici in populo Iudaico, non quorum officium esset describere vel gesta, vel instrumenta ciuitatum, aut reipublicæ, quales hodie scribæ vocantur, sed quorum officium erat ex lege Moysi, & prophetarum libris, alijsque scripturis & monimentis, respondere ad interrogata, & subortas difficultates: sicut apud Romanos erant certi quidam designati, qui ex Sibyllinis libris responsa redderent. Hi autem apud Iudæos, non alij erant, quàm legisperiti. Vnde quos Matthæus & Marcus in suis euangelijs scribas vocat, eosdem Lucas fere vocat legisperitos. Deinde vox Hebræa *Sopharim*, non à scribendo, sed à libro, vel litera deducitur. q. d. librarios, à libris euoluendis, & enarrandis. Talis ergo fuit Esdras de quo hic dicitur, quod fuerit *Scriba velox in lege Moysi*, id est, doctor, & enarrator legis peritissimus, quod Esdras legem Moysi, & reliquos veteris scripturæ libros à Chaldæis concrematos, restituerit: Sed illud, quanquam traditione quadam sic receptum sit, ex hoc tamen loco pro certo statui non potest.

v. 24. *Vobis quoque notum facimus de vniuersis sacerdotibus & Leuitis, vt vectigal & tributum & annonas non habeatis potestatem imponendi super eos.* Sic præcipit rex ille ethnicus Artaxerxes præfectis prouinciæ Iudææ, nolens ministros templi Domini vllo onere persoluendi tributi grauari. Quod sanè æquissimum est, vt qui diuino seruitio sunt mancipati, ab oneribus communitatis, cui seruiunt, sint exempti. Hoc tunc ita statuit rex ille ethnicus qui modicam adhuc veri Dei notitiam habebat. Et verisimile est propterea hoc eum statuisse, quia sacerdotes idolorum iure gentium tali immunitate fruebantur, de quo Genes. 47. Multo magis igitur Christiani principes, qui sunt filij ecclesiæ, eandem libertatem viris ecclesiasticis, tanquam patribus suis spiritualibus, inuiolatam seruare debent. Vide etiam 2. Par. 31. v. 4.

v. 26. *Et omnis qui non fecerit legem Dei tui, & legem regis diligenter, iudicium erit de eo, siue in mortem, &c.* Rex ethnicus statuit pœnas transgressoribus legis Dei, easque varias, & est verisimile intelligi leges ad cultum Dei pertinentes. Nam quæ ad politiam pertinebant, leges regis erant. Hinc ergo ostendi potest pertinere ad principes sæculares punitionem eorum qui in religionem peccant; etiamsi de rebus religionis non cognoscant, nisi ex ecclesiæ iudicio seu testimonio; sicut rex iste ethnicus de religione Iudaica non cognoscebat, nisi generaliter fidem habens testimonio & iudicio sacerdotum.

v. 27. *Benedictus Dominus Deus patrum nostrorum qui dedit hoc in corde regis vt glorificaret domum Domini quæ est in Ierusalem.* Aperta confessio gratiæ Dei efficaciter operantis in cordibus hominum. *Qui dedit hoc*; scilicet, vt tale decretum faceret pro instaurando cultu & ceremonijs templi; *Vt glorificaret*, scilicet *Deus*, *domum Domini*. Sensus est, Deum dedisse hoc in corde regis, volentem per hoc glorificare domum Domini, & consequenter seipsum; ad cuius cultum domus illa erat extructa. Nam Deus refert omnia tandem ad gloriam suam.

CAPVT VIII.

v. 15. Q*Væsiuique in populo & in sacerdotibus de filijs Leui, & non inueni ibi. Quæstio* ex his verbis oritur, nempe quomodo dicat se in sacerdotibus, id est, inter sacerdotes quæsiuisse de filijs Leui, & non inuenisse, cum sacerdotes esse non possent, nisi de tribu Leui? *Respondeo*, Leuitas in scriptura sacra dupliciter dici. Vno modo, omnes qui ex Leui progeniti sunt, comprehensis etiam sacerdotibus. Alio modo eos, qui ex illa tribu sunt non sacerdotes. Nam nomen generis sæpè apud scriptores attribuitur speciei imperfectiori, sicut vulgo solas bestias vocamus animalia, & tamen reuera etiam homines sunt animalia. Ita ergo sacerdotes quidem erant Leuitæ; sed vulgo apud Iudæos nomen Leuitarum referebatur tantum ad Leuitas non sacerdotes. Et tales Leuitas requirebat Esdras inter sacerdotes, & non inueniebat.

v. 21. *Et prædicaui ibi jejunium juxta fluuium Ahaua, vt affligeremur coram Domino, & peteremus ab eo viam rectam, &c.* Hoc exemplo monemur, vt quotiescunque opus aliquod magni momenti aggredimur; jejunium & orationes præmittamus. Notandum etiam quod jejunium præmittitur orationi. Primò enim dicit: *vt affligeremur coram Domino*, deinde verò, *(& peteremus ab eo viam rectam.)* Et similiter paulò pòst rursum: v. 23. *jejunauimus & rogauimus Dominum.* Oportet enim, inquit Beda, vt quicunque ad precandam misericordiam Domini ingreditur, primum se, continentius viuendo, dignum exaudiri præbeat; & sic confidenter orationis effectum à Domino expectet. Sic ille. Item jejunium mentem reddit aptam orationi, quia purificat, & eleuat vt ecclesia canit. Et in proposito, hi ad iter se paraturi, per jejunium seipsos affligentes, & peccata præterita castigantes, præueniunt manum Dei, ne eos fortè iustè puniret objiciendo periculis itinerum.

CAPVT IX.

v. 2. M*Anus etiam principum & magistratuum fuit in transgressione hac prima.* Vox illa *(prima)* vel conjungi potest cum *(transgressione)* vt sit ablatiui casus, & significetur, quod hæc fuerit prima transgressio post reditum è captiuitate: Vel potius est nominatiui casus, vt sit sensus: Manus principum fuit prima in hac transgressione, sic vt eorum exemplo, etiam reliqui ex plebe fuerint inducti ad peccandum. Et hic est verus sensus istorum verborum, quemadmodum patet ex Hebræo & septuaginta. Etenim Hebræa hoc modo clarius verti possunt: *Manus principum & magistratuum prima fuit in hac præuaricatione.* Porrò notandum hîc, quàm graue peccatum æstimetur in scriptura sacra ducere iugum, id est, inire connubia cum infidelibus. De quibus Dominus 3. Reg. 11. *Certissimè enim auertent corda vestra, vt sequamini Deos eorum.* v. 2.

v. 8. *Et daretur nobis paxillus in loco sancto eius Paxillus*, id est, firmus locus, seu firmamentum. Pridem legebatur monosyllabum *(pax)* quasi felicitas quietis peteretur. Sed rectè iuxta Hebræa, & Græca, & veteres Latinos codices in biblijs Sixtinis correctum est; sicut & versu proximo, vbi legebatur, *(spem)* monosyllabum pro dissyllabo, *(sepem.)* Sensus enim idem est cum præcedenti, scilicet, vt daret eis Deus sepem, seu munimentum firmum, contra irruptiones hostium: metaphora sumpta à sepibus, quibus feræ & fures arcentur ab hortis.

v. 12. *Et non quæratis pacem eorum & prosperitatem eorum vsque in æternum. Quæritur* quare id non sit contra præceptum de diligendo proximo, etiam inimico? *Respondeo*, quia proximum tenemur diligere ad summum bonum. Bona itaque temporalia ita eis præstare, aut impendere debemus, quatenus eos, vel etiam nos non remorentur à bonis æternis. Si ergo amicitia, aut beneficiorum impensio malis facta, reddit eos pejores, vel nos in periculum seductionis conjicit; vt erat in proposito; tunc non tenemur ijs externa signa beneuolentiæ exhibere.

CAPVT X.

v. 11. E*T nunc date confessionem Deo patrum vestrorum, & facite placitum eius, & separamini —— ab vxoribus alienigenis.* Placitum hoc Dei intelligit Edras præceptum Dei Deut. 7. & alibi; quo prohibebantur filij Israël ducere vxores alienigenas. Et notandum, quod etsi expressè aliud præceptum non esset, nisi de Chananæis in conjugium non assumendis, quorum terram possessuri essent; tamen Esdras etiam extendit, (vt patet capite præcedenti versu primo) ad Ammonitas, Moabitas & Ægyptios; idcirco scilicet, quia jam eadem ratio in istis locum habebat, quæ nuper in Chananæis solis; in quorum medio habitabant; nempe ne abducerentur per eos ad cultum idolorum. Vtrum verò hæc separatio fuerit tantùm quoad thorum & habitationem, an etiam quoad vinculum; non ita constat. Vide quæ diximus in 4. Sent. dist. 39. cap. 3. Similiter non satis constat vtrum cum matribus & filij, ex hujusmodi conjugijs nati, rejecti sint. Schenias quidem princeps dixit ad Esdram; *vt proijciamus vniuersas vxores, & eos qui de his sunt*; tamen vtrum ita factum sit, scriptura non commemorat. Beda quoque annotat, quod filios non abjecerint, sed apud se seruatos docuerint renunciare maternæ infidelitati; & per circumcisionem eos Domino, & fidelium societati, consecrauerint.

FINIS LIBRI I. ESDRÆ.

ANNOTATIONES IN LIBRVM II. ESDRÆ.

CAPVT PRIMVM.

A

v. 1. *ET factum est in mense Casleu, anno vigesimo.* Annum vigesimum intellige regis Artaxerxis. Sic enim habetur initio cap. proximi: *Factum est autem in mense Nisan anno vigesimo Artaxerxis regis.* Verùm quæstio hinc oritur, quomodo Nehemias audierit afflictionem populi sui anno illo vigesimo, mense Casleu, ac deinde cap. sequenti eodem anno mense Nisan, narretur auxilium à rege petijsse; cum mensis Nisan præcedat mensem Casleu? Variæ sunt *responsiones*; sed simplicissima videtur esse; quòd etsi apud Iudæos in decursu anni, Nisan præcesserit mensem Casleu; ac proinde eodem anno Iudaico non possint præcessisse ea quæ facta sunt in mense Casleu, ea quæ facta sunt mense Nisan; tamen potuisse hæc fieri B eodem anno vigesimo Artaxerxis; nempe quia Artaxerxis regni initium & anni, inceperint computari circiter à mense Casleu; quomodo etiam anni Augusti Cæsaris, & aliorum Imperatorum, non incipiuntur semper à Calendis Ianuarij, sed singulorum sæpè diuersimodè.

v. 3. *Et murus Ierusalem dissipatus est, & portæ eius combustæ sunt igni.* Quidam interpretantur hunc locum de dissipatione facta per Samaritas, & alios hostes Iudæorum, de quibus cap. 4. libri superioris. Sed nusquam hoc legitur. Et constat Cyrum non dedisse potestatem restaurandæ ciuitatis, sed tantùm templi. Hostes quidem Iudæorum cap. illo 4. libri præced. accusabant Iudæos, quod muros ciuitatis extruerent, & pararent rebellare; sed mentiebantur, vt etiam ibi ostensum est. Sensus ergo horum verborum est; etsi templum jam ædificatum esset, contribules tamen Nehemiæ Iudæos expositos adhuc esse C injurijs hostium, eo quod ciuitatis muri, & portæ nihilhominus jacerent destructæ, & desolatæ; sicut destructæ fuerant à Nabuchodonosor.

v. 6. *Confiteor pro peccatis filiorum Israël, quibus peccauerunt tibi. Et ego & domus patris mei peccauimus,* Sic & Tobias, cap. 3. *Ne vindictam sumas de peccatis meis, neque reminiscaris delicta mea, vel parentum meorum.* Et Daniel. cap. 9. *Cum confiterer peccata mea & peccata populi mei.* Quidam hæc sic interpretantur, vt quamuis isti fuerint innocentes, tamen in confessione junxerint se peccatoribus, tantum quia membra erant populi peccatoris; Sed hoc dici, non potest. Nam sic tantum dicerent, *Nos peccauimus*, & non ut singulari per vocem (*Ego*) aut per vocem (*peccata mea*) con- D fessionem suam pronuntiassent, nisi mentiri voluissent. Proinde dicendum sanctos veraciter etiam propria peccata confiteri; & agnoscere, quod propter illa patiantur afflictionem in qua erant constituti. Quomodo autem multis modis iusti inter peccatores, participes fiant peccati ipsorum, & per consequens etiam vindictæ & afflictionum temporalium, doctè explicat D. August. lib. 1. de ciuit. per multa capita.

CAPVT II.

v. 1. *FActum est autem in mense Nisan anno vigesimo Artaxerxis regis.* Quomodo hæc narrentur facta mense Nisan, anno vigesimo Artaxerxis, & A alia quæ præcesserunt, narrata sint facta eodem anno mense Casleu, qui tamen Casleu sequatur mensem Nisan, vide explicatum cap. præcedenti v. 1.

v. 20. *Vobis autem non est pars & iustitia, & memoria in Ierusalem.* Dicit hoc Nehemias ad Samaritas volentes impedire murorum ædificationem; sicut & ante conati fuerant extructionem templi. Sensus ergo est: Hæc structura nihil pertinet ad vos, cum sitis Samaritæ, & alieni à religione nostra. Iustitia enim ponitur pro jure. q. d. Nullum jus habetis in hanc ciuitatem, nec vnquam de ea benè meriti estis. Hinc *mysticè* ostendi potest infideles non esse admittendos ad baptismum & ecclesiam, quamdiu fide ac deuotione non plene ostendunt, se eius societatem ex animo desiderare. Cur autem hoc de Samaritis istis non facilè sperari posset, vide lib. præced. c. 4. v. 3.

CAPVT III.

B

v. 1. *ET surrexit Eliasib sacerdos magnus.* Hic Eliasib, qui dicitur fuisse sacerdos magnus, filius fuit Ioachim, filij Iosue sacerdotis magni. Itaque iste jam tertius post captiuitatem Babylonicam fungitur summo sacerdotio. Ex quo colligitur, non statim, neque breui post solutam Babylonicam captiuitatem cœpisse ædificari muros Ierusalem, sed multo tempore post. Et, vt colligi potest ex supputatione temporum regum Persarum, qui tunc regnauerunt; inter primum reditum populi ex captiuitate sub Zorobabel principe, & Iosue sacerdote magno, & extructionem murorum sub Nehemia, intercesserunt plus minus octoginta anni. Nam Cyrus, cuius secundo anno templum cœpit ædificari, regnauit triginta annis, Darius, sub quo templum perfectum est, annis triginta sex; quem secutus est Artaxerxes, cuius anno vige- C simo instaurati sunt à Nehemia muri ciuitatis. Vnde nihil mirum est, quod hic nominatur summus sacerdos Eliasib nepos Iosue.

Mysticè, per hoc quod instauratio ciuitatis cœpta legatur à sacerdote Magno, & fratribus eius sacerdotibus; docemur, quod qui in ordine & dignitate præcedunt alios in ecclesia, præcedere etiam debeant in ecclesiæ ædificatione, hoc est, in studio bonorum operum, & sancta conuersatione. Tali enim modo spiritualiter ædificantur muri Ierusalem.

v. 5. *Et iuxta eos ædificauerunt Thecueni. Optimates autem eorum non supposuerunt colla sua in opere Domini sui.* Thecueni vocantur, sicut v. 2. Viri Iericho. Sensus igitur est; Plebei loci Thecue (ex quo Amos propheta oriundus erat) certam suam partem murorum quoque extruxerunt; sed optimates eiusdem lo- D ci, id est, ditiores & potentiores non paruerunt Domino, nec præfecto suo, præcipienti, vt collaborarent in instauratione murorum. Nam supponere collum suum operi alieni, est opus aliquod faciendum suscipere. Vbi duo moraliter considerare possumus. Vnum est, sæpè pauperes & plebeios plus ministerij & subsidij conferre ad opera ecclesiæ, quàm ditiores, & potentiores. Alterum, quod per istos optimates, qui non supposuerunt colla sua in opere Domini sui, significari possunt illi ecclesiæ præfecti, quos Dominus in Pharisæis reprehendit, *quod alijs imponant onera grauia & importabilia, & ipsi digito suo nolint ea mouere.*

A

CAPVT IV.

v. 5. **N**E *operias iniquitatem eorum, & peccatum eorum coram facie tua non deleatur, quia irriserunt ædificantes. Quæritur* quomodo ista precatio Nehemiæ non aduersetur charitati, quæ ex præcepto Dei etiam extendere se debet ad inimicos? Et sicut maioris est charitatis impendere beneficia spiritualia quàm corporalia, ita videtur magis charitati contrarium imprecari mala spiritualia, quod hic Nehemias facere videtur, quam corporalia, quod facit verbis præcedentibus? *Respond.* talia verba, quoties in scriptura sacra occurrunt, dicta vel à prophetis, vel ab aliis sanctis viris, non sunt imprecatoria, quasi in miseria suorum inimicorum per se oblectentur (hoc enim pertinet ad vindicandi studium, & charitati aduersatur) sed partim sunt prophetica, partim approbatiua iustitiæ diuinæ, & talia, quibus declaretur, quam vindictam homines impij mereantur, accedente etiam hominis iusti consensu, quo talem vindictam tanquam iustam approbat. Id autem non est contra charitatem, maximè quando impij pertinaces sunt in malo, & eorum conuersio desperatur; sed est quædam approbatio pulcherrimi ordinis à Deo instituti; qui ordo requirit, vt de ijs qui contumaciter peccant, iusta sumatur vindicta.

v. 17. *Vna manu sua faciebat opus, & altera tenebat gladium.* Figuratus est sermo; quo significatur eos ad vtrumque fuisse intentos, vt & opus facerent ædificando muros ciuitatis, & gladio accincti parati essent ad defensionem suam contra hostes. Mysticè significatur quod homo christianus ad vtrumque assiduè intentus esse debeat, & ad faciendum opus virtutis, & ad repellendas insurgentes diaboli tentationes.

CAPVT V.

v. 5. **E**T *nunc sicut carnes fratrum nostrorum, sic carnes nostræ sunt, & sicut filij eorum, ita & filij nostri.* Hoc à nonnullis ita exponitur. Reducti sumus in hanc terram, promissa nobis libertate & prosperitate; Nunc autem contrarium reipsa experimur. Quia sicut fratres nostri, qui remanserunt in Babylone cum filijs suis, sunt in afflictione, & egestate, ita, & nos qui spe prosperitatis reuersi sumus in terram quia non minus cogimur seruire & laborare, quàm si in captiuitate remansissemus. Hic sensus etiamsi satis commodus; tamen non videtur germanus huius loci, Continent enim verba ista clamorem plebis contra fratres suos, id est, alios Iudæos ditiores, à quibus opprimebantur. Sit ergo hic sensus: Nos & illi eadem caro sumus, id est, ex eodem genere prognati; proinde liberi esse debemus, sicut illi; & similiter filij nostri non debent esse deterioris conditionis, quàm filij eorum; & tamen oppressi paupertate cogimur filios nostros vendere & illis subijcere in seruitutem, tanquam alienos. Querela itaque est pauperum contra diuites, qui vsuris, alijsque modis eos opprimebant.

v. 15. *Duces primi, qui fuerunt ante me grauauerunt populum &c. Ego autem non feci ita, propter timorem Dei.* Laudat seipsum, non stultè tamen, nec sine iusta ratione; sed partim ad excitandam in Deum fiduciam ex conscientia boni operis; partim, vt declaret quod sit officium boni ducis ac principis; fortè etiam propter quosdam æmulos, & calumniatores, quomodo Paulus, & Iob, quoque seipsos laudasse leguntur. Et sic etiam accipiendum est quod subijcit aliquoties: *Memento mei Deus meus in bonum.* Nam sic Dauid quoque dicit: psal. 118. *Feci iudicium & iustitiam &c.* Et Ezechias 4. Reg. 20. *Memento Domine quomodo ambulauerim coram te &c.*

CAPVT VI.

v. 2. **V**Eni, *& percutiamus fœdus pariter in vinculis, in campo Ono.* Mirum quid potuerit oscitantia librariorum; Nempe hic duplex irrepserat error. Nam sic pridem legabatur, (*in vitulis, in campo vno*) quasi in vitulorum, seu taurorum oblatione, in aperto campo, pro securitate vtriusque voluerint fœdus sanciri. Sed rectè corrigunt Sixtina biblia, tam ex Hebræis quàm ex septuaginta. Nempe vt sensus sit: percutiamus fœdus in viculis, seu locis, quæ sunt in campo, seu planitie, quæ vocatur Ono. Vnde patet Allegoriam, quam nonnulli ad hunc locum adferunt de hæreticis, qui cum catholicis volunt inire B fœdus societatis, in campo vno latioris viæ, quæ ducat ad interitum; & trahere ad societatem sacramentorum, quæ per vitulos significentur, falso & inani niti fundamento; etiamsi etiam apud Bedam hæc allegoria reperiatur. Nempe, inde apparet, etiam ipsum vsum fuisse vitiosis exemplaribus.

v. 3. *Misi ergo ad eos nuntios, dicens: Opus grande ego facio, & non possum descendere, ne fortè negligatur.* Hæc inter cæteras vna erat causa, quare non posset ad eos descendere; quia videlicet per eius absentiam opus illud ædificationis murorum minus gnauiter processisset; & fortasse impeditum fuisset. Hæc tamen non videtur fuisse præcipua causa, quare nollet descendere ad eos, à quibus ad feriendum fœdus inuitabatur: Nam præcipua erat, quia metuebat insidias; C & quia vitabat amicitias improborum & infidelium. Quo exemplo Christiani principes admonentur vt vitent fœdera cum infidelibus, tanquam insidiosa & perniciosa. Deinde, hoc exemplum docet, non malè eos facere, neque mendacij accusandos esse, qui facti alicuius rationem reddentes, fubricent eam causam quæ possit ipsis esse aduersa & noxia; & exprimunt aliam causam, licet minus principalem; dummodo vera sit causa. Ita Nehemias prætexit occupationem necessariam, idque verè, licet altera causa esset principalior, nempe metus insidiarum. Ita & Samuel, etiam à Domino instructus, quando venit in Bethlehem ad hoc principaliter, vt regem nouum vngeret; causam protulit secundariam, dicens: se eò venisse ad sacrificandum Domino. Quanquam quod ad Nehemiam attinet, caussa principalis etiam in verbis eius D comprehensa intelligi potest. Nam si descendisset ad eos, incidisset in eorum insidias, & ita non tantum neglectum, verùm etiam omnino impeditum fuisset opus ædificationis.

v. 11. *Et quis, vt ego, ingredietur templum, & viuet? Non ingrediar.* Rectè versio Vatabli hoc modo: *Num quispiam, qualis ego sum, templum ingrediatur, vt vitam tueatur?* Sensum enim hunc tam antecedentia, quàm sequentia omninò adstrunt.

CAPVT VII.

v. 6. **I**Sti *filij Prouinciæ &c.* Habetur hic catalogus, etiam 1. Esdræ 2. sed tamen nominibus, & numeris non parum alter ab altero discrepans. Quæ sit discrepantiæ causa, non satis liquet. Alij reijciunt E culpam in librarios, alij in exemplar ab initio corruptum, quo interpres vsus fuit. Sed quoad nomina, sæpè etiam aliàs contingit, vel eundem pluribus nominibus appellari, vel eadem nomina nonnihil variari.

v. 64. *Hi quæsierunt scripturam suam in censu, & non inuenerunt, Et eiecti sunt de sacerdotio.* Eiecti sunt de sacerdotio, non quomodo illi, qui propter crimen aliquod destituuntur sacerdotio, quomodo Abiathar per Salomonem amotus fuit a summo sacerdotio: sed quomodo illi, qui sacerdotij sui certum documentum, seu testimonium proferre non potuerunt; qui quidem, si posteà id proferre possent, rursum ad fun-

ctionem sacerdotij admitterentur. Nam isti de quibus hîc agitur, non poterant proferre genealogiam suam, ex qua ostenderent se esse de genere sacerdotali. Ex hoc loco confirmatur Ecclesiæ Canon, qui nullum admittit ad celebrationem Christiani sacrificij, nisi fidem faciat legitimæ suæ ordinationis.

v. 65. *Dixit Athersatha eis, vt non manducarent de sancti sanctorum, donec staret sacerdos doctus & eruditus.* Sancta sanctorum hîc vocantur cibi, de quibus solis sacerdotibus vesci licitum erat: cuiusmodi erant panes propositionis, hostiæ pro peccato, & delicto. De quibus & Ozeas cap. 4. *Peccata populi mei comedent*, id est, hostias pro peccato. Porrò quod sequitur, *(donec staret sacerdos doctus & eruditus)* Hebraicè est *(donec consurgeret sacerdos in Vrim & Thumim)* Sed idem significatur, & alluditur ad Exodi 28 vbi nos B habemus: *Pones in rationali iudicij doctrinam & veritatem*, & Hebraice, similiter pro doctrina & veritate est *Vrim & Thumim*. Vide ibi plenius. Septuaginta hoc loco sic habent: *donec surrexerit sacerdos illuminans)* & 1. Esdræ 2. *illuminantibus & perfectis.)* Simplex autem sensus est; donec surgat sacerdos doctus, qui aliunde eruat eorum genealogiam, & doceat quod sint de genere sacerdotali; aut saltem respondeat, quid de talibus agendum censeat: Vide etiam 1. Esdræ 2.

CAPVT VIII.

v. 8 *Et legerunt in libro legis Dei, distinctè & apertè ad intelligendum, & intellexerunt cum legeretur.* C Significatur his verbis apertam & distinctam lectionem scripturæ sacræ iuuare quidem eius intellectionem, tamen non sufficere eam, neque grammaticam verborum significationem satis esse ad scripturæ sacræ intellectum. Ostenditur etiam hoc ipso loco, dum mox versu sequenti, ponuntur Leuitæ interpretantes vniuerso populo.

v. 10. *Ite, comedite pinguia, & bibite mulsum; & mittite partes his qui non præparauerunt sibi, quia sanctus dies Domini est.* Nehemias hortatur popolum ad lætitiam spiritualem, de qua paulò post dicit: *Gaudium enim Domini est fortitudo vestra*, id est, post hoc diuinum & spirituale gaudium efficiemini animis robustiores & alacriores. Sed quia ad hanc spiritualem D lætitiam confert etiam corporalis lætitia, modò sit temperata, sicut maximè patet in sensu visus & auditus; nam propterea pulchrè exornantur templa, & pulsantur organa, & exercitatur sonis melodia, vt per sensus corporeos suauiter affectos lætitia trasmittatur ad animum: Quia ergo corporalis lætitia ad spiritualem aliquam habet proportionem, hinc populum hortatur ad comedendum pinguia & bibendum mulsum, id est, vt lautiori cibo & potu corpora sua reficiant. Ex quo etiam patet, quod non malè Christiani in solemnitatibus, & lætioribus quibusdam diebus lætitiam suam etiam refectione corporali declarent, modò id fiat intra limites temperantiæ & sobrietatis. Non tamen ex hoc facto bacchanalia, quæ à E quibusdam Christianis non Christianè celebrantur, accipiunt vllum patrocinum. Nullum enim ibi est gaudium spirituale, neque vllius talis gaudij testimonium, aut memoria alicuius beneficij à Deo præstiti, sed tantum bacchanalia, ab hominibus carnalibus inuenta sunt, seu potius accepta à gentilibus, quasi solatium aliquod abstinentiæ quadragesimalis sequentis. Sed reuera faciunt, vt dies primos quadragesimalis ieiunij ex recenti memoria proximarum epularum tanto maiori cum tædio homines decurrant. Notandum quoque quod additur; *Et mittite partes his qui non præparauerunt sibi.* His enim verbis significatur Christianos ita debere festos dies lautiori corporis refectione celebrare, vt maximè pauperum memores sint, iisque etiam vltro mittant. Ex hoc item loco A manifestè ostenditur, aliud esse ieiunium, aliud sobrietatem. Nam semper seruanda est sobrietas, at non semper ieiunandum. Nemo enim sani iudicij dicet eos ieiunare qui comedunt pinguia, & bibunt mulsum, & alia faciunt, quæ hic dicuntur.

CAPVT IX.

v. 2. *Et confitebantur iniquitates suas, & peccata patrum suorum.* Quæritur cur patrum suorum peccata fuerint confessi, cum non debeamus aliena confiteri peccata, sed nostra tantùm; & parentum vitia non nudare, sed tegere magis conueniat. *Respondeo*, confessio peccatorum apud Deum fit ad consequendam eorum remissionem; petitur autem remissio eorum quia poterant puniri & vindicari. Atqui B lex testatur Deum vindicare iniquitates patrum in terriam & quartam generationem. Igitur ad auertendam huiusmodi vindictam pertinet hæc confessio; id quod apertius significant verba Tobiæ cap. 3. *Ne vindicaris delicta mea vel parentum meorum*, id est, noli ea in me vindicare. Qua autem ratione vindicentur peccata parentum in filijs, dictum est Exod. 20. vers. 5. Hinc autem verè dicere poterant Iudæi in captiuitatem ducti illud quod est apud Ieremiam Thren. 5. *Patres nostri peccauerunt & non sunt, & nos iniquitates eorum portauimus.* Adde quod sicut confessio peccati proprij includit propositum recedendi ab eo & non amplius committendi; ita con- C fessio peccati maiorum, professio quædam est voluntatis illud detestantis & imitari nolentis.

v. 6. *Et exercitus cæli te adorat.* Per exercitum cæli hoc loco, sicut in præcedenti sententia, videtur intelligere militiam cæli, vt alibi vocatur, id est, solem, lunam & stellas; hæc enim in scripturis sæpissimè exercitus cæli vocari constat. Hic exercitus Deum adorat, vel vt est in Hebræo, Deo incuruatur, quia ad nutum ei obtemperat tanquam acies quædam militum ordinata, quorum nullus præscriptos sibi limites egreditur. Qui quidem ordo etsi est in omnibus rebus; in stellis tamen euidentissimè conspicitur. Loquitur autem hoc modo Esdras, vt innuat exercitum cæli non esse à nobis adorandum, quandoquidem ipse D Deum adoret, eiusque imperio se subiectum quasi agnoscat. Si quis tamen locum hunc de exercitu angelorum malit interpretari, sensum habebit manifestum.

v. 7. *Tu es ipse Domine Deus, qui elegisti Abraham, & eduxisti eum de igne Chaldæorum.* Pro igne Chaldæorum Hebr. est, *(de Vr Chaldæorum.)* Septuaginta habent *(ex regione Chaldæorum.)* De his sic Hieron. ad illud Gen. 11. *Mortuus est Aran ante Thare patrem suum in Vr Chaldæorum.* Hic, inquit, fabulantur Hebræi, quod Abraham in ignem missus sit, quia ignem noluit adorare, quem Chaldæi colunt; & auxilio Dei liberatus de idololatriæ igne profugerit; Aran autem mortuum fuisse in *Vr*, id est, in igne Chaldæorũ, quod videlicet ignem nolens adorare, igne consumptus sit. Hæc Hebræorum sententia est, non tamen omnium; E Et quidem probabilius est, illo Genesis, per *Vr*, proprium nomen loci designari. (Nam posteà ibi subiungitur, quod Thare pater Abraham eduxerit filios suos, & filiam Saram de *Vr* Chaldæorum in Mesopotamiam; quod nullo modo intelligi potest de omnibus miraculosè ex igne liberatis) attamen, quia hic interpres noster pro *(Vr Chaldæorum)* transtulit *(de igne Chaldæorum)* saltem sic illud accipiendum videtur, quòd Deus de idololatria Chaldæorum, (qui ignem vt Deum colebant) liberauit; & eduxerit Abrahamum.

v. 36. *Ecce nos ipsi hodie serui sumus. Et fruges terra multiplicantur regibus &c.* Notandum, quod quamuis Iudæi erant liberati à captiuitate Babylonica, ita vt liberè eis liceret redire in terram suam, & in ea habi-

tate eamque colere; non tamen liberabantur à iugo subiectionis per omnia, sed tenebantur regibus Persarum persoluere tributa de frugibus, aliisque prouentibus, aliaque onera subire; à quibus liberi erant soli sacerdotes & ministri templi, vt dictum est 1. Esdræ 7. Et propter hanc subiectionem, hic vocant se seruos; quod fastu quodam sibi persuadebant non debere se parere externis regibus, quia populus Dei erant. Sed deinceps à tali seruitute nunquam fuerunt liberati. Vnde patet, quam mendaciter Iudæi in Euangelio Ioan. 8. dicant: *Semen Abrahæ sumus, & nemini seruiuimus vnquam.* Non enim solum in Ægypto seruierunt & in Babylone, sed etiam hoc loco adhuc se seruos confitentur; & similiter eodem tempore quo ista mendaciter Ioan. 8. iactabant, multis iam annis Romanis erant subiecti, iisque tributa præstabant, tametsi inuiti.

CAPVT X.

v. 31. *ET dimittemus annum septimum, & exactionem vniuersæ manus.* Dimittere annum septimum, est eum dimittere, vel transigere sine cultura agrorum, & sine collectione fructuum, etiamsi sponte aliquid nasceretur. Nam quicquid eo anno sponte nascebatur, id in commune colligi poterat ab omnibus qui indigebant. Quod autem additur (*& exactionem vniuersæ manus,* scilicet dimittemus) significat annum remissionis Nam quolibet anno septimo ex lege Deut. 15. non licebat quoque repetere vllum debitum à proximo. Quomodo autem id intelligendum sit, inter interpretes controuersia est. Communior sententia habetur, quod eo anno debita antea contracta erant simpliciter remittenda, non quidem omnibus, sed tantum pauperibus, qui non erant soluendo. Aliorum sententia est, nec illa improbabilis, quod sicut septimo anno terra vacabat à cultura, ita cessare debebat exactio debitorum omnium simpliciter, siue ea à diuitibus, siue à pauperibus deberentur. Sed eo anno exacto, sicut rursum colebantur agri, & fructus colligebantur, ita rursum quoque licuisset priora debita exigere. Pro hac sententia facit quod annus remissionis Hebraicè vocetur annus subtractionis, quasi manus exactoris retrahatur, non quidem per remissionem, sed per dilationem. Quo etiam facit, quod ibidem Deuter. 15. dicitur tantum, quod eo anno repetere non poterit; non autem quin posteà possit repetere. Prior tamen sententia in eo fundatur, quod sicut fructus septimi anni pauperibus relicti erant, sic remissio debitorum quoque iis fieret.

v. 34. *Sortes ergo misimus super oblationem lignorum inter sacerdotes, Leuitas, & populum, vt inferrentur in domum Dei mei.* Hoc intelligendum de lignis quibus assiduè nutriebatur ignis in altari holocaustorum. Fit autem mentio sacerdotum, Leuitarum & populi, quia sacerdotes debebant hunc ignem lignis appositis nutrire; Nathinæi autem, qui hîc sub Leuitis comprehenduntur, ex officio ea ligna apportare; populus autem donare, seu pretium eorum persoluere. Inter singulos ergo sortes mittebantur, vt sciretur, qui pro tempore per vices sibi mutuo succedendo, hæc officia præstare deberent.

v. 38. *Erit autem sacerdos filius Aaron cum Leuitis in decimis Leuitarum, & Leuitæ offerent decimam partem decimæ suæ in domo Dei nostri.* Videtur hic esse sensus: Sacerdotes filij Aaron pariter cum cæteris Leuitis accipient decimas populi; atque insuper ipsi offerre debebunt Leuitæ decimam partem suarum decimarum, quas à populo acceperant, iuxta legem Num. 18. Itaque hic locus videtur quædam explicatio illius legis. Vide etiam infrà c. 12. v. 46.

CAPVT XI.

v. 22. *ET Episcopus Leuitarum in Ierusalem Azzi filius Bani &c.* Episcopus hoc loco non significat summum sacerdotem Nam loquitur hîc scriptura de Leuitis, qui non erant sacerdotes; inter quos dicit hunc fuisse episcopum. Itaque episcopus hoc loco intelligitur præfectus, seu præpositus; id enim significat vox Hebræa, quam septuaginta vertunt, episcopus, & noster interpres seruauit. Episcopus enim Græcè dicitur à visitando, obseruando, inspiciendo. Et si etymon vocis spectemus, significat inspectorem seu speculatorem. Qua ratione olim apud Athenienses quoque episcopi vox, magistratus cuiusdam nomen erat, qui mittebatur ad ius dicendum per ea oppida quæ Atheniensium ditioni parebant. Rectè autem, & conuenienter posteà hoc vocabulum vsu Apostolico, & Ecclesiastico translatum est ad significandum eum, qui in quaque prouincia sacerdotibus & ecclesiæ præest. Nam hoc vocabulo admonetur sui officij; quod est diligenter circumspicere, & obseruare mores & conuersationem omnium sibi commissarum, vt ea quæ corrigenda sunt corrigat.

v. 23. *Præceptum quippe regis super eos erat, & ordo in cantoribus per dies singulos.* Incertum de quo rege scriptura loquatur. Quidam ad Dauidem referunt, qui primus in certas vices & ordines distribuit ministeria cantorum in templo, de quo cap. proximè sequenti: *Iuxta præceptum Dauid viri Dei.* Alij, inter quos Caietanus, malunt istud ad Darium regem Persarum referri, qui mandauerat ducibus suis habitantibus trans flumen, vt omnibus templi ministris necessaria ad ministerium suum suppeditarentur, per singulos dies, vt habemus libro præcedenti. Et ad hoc dicunt constitutum fuisse istum Mesebel, vt quicquid de sumptu regis esset administrandum, per eius manus præberetur. Nihilominus verisimilior est prima sententia, nam c. seq. v. 24. in simili argumento de vicibus Leuitarum dicitur: *vt laudarent & confiterentur iuxta præceptum Dauid viri Dei, & obseruarent æquè per ordinem.*

CAPVT XII.

v. 19. *IOsue genuit Ioacim; Ioacim Eliasib: Eliasib Ioiada; & Ioiada genuit Ionathan; & Ionathan genuit Ieddoa* His verbis ponitur series summorum sacerdotum à Iosue, vel Iesu filio Iosedech, qui post captiuitatem fuit primus vsque ad Ieddoa, qui à Iosepho vocatur Iaddus. De hoc Iaddo, seu Ieddoa refert idem Iosephus, cum Alexander Magnus cum exercitu Ierosolymam contenderet, vt eam expugnaret, tanquam fauentem partibus Darij regis Persarum, contra quem bellum susceperat, quod Iaddus pontifex ei obuiam processit extra muros indutus pontificalibus indumentis, comitatus caterua aliorum sacerdotum, qui & ipsi sacerdotali vestitu ornati erant; Alexandrum autem, cum hoc videret, de equo descendisse, & honorificè cum reuerentia eos excepisse, pacemque ciuitati permisisse. Plura etiam alia addit Iosephus. Nobis sufficit ex ea historia ostendi, istum Ieddoa seu Iaddum vsque ad tempora Alexandri Magni pertigisse.

Sed *quæstio* hinc difficilis oritur, An ergo Nehemias etiam vsque ad illa tempora peruenerit, vt qui huius Ieddoa meminerit? Sed id impossibile videtur. Nam Nehemias pincerna fuit regis Artaxerxis, post quem vsque ad Alexandri imperium fluxerũt amplius quàm centum anni. Vnde dicendum videtur, quod Nehemias pertingere potuerit, non quidem ad tempora sacerdotij huius Ieddoa, quando ipse Alexandro occurrit, sed tamen vsque ad eius infantiam; & quod is longè post mortem Nehemiæ ad summum sacerdotium peruenerit, & Alexandro occurrerit.

v. 37. *In dedicatione autem muri Ierusalem requisierunt Leuitas de omnibus locis —— vt facerent dedicationem & lætitiam &c.* Nota, non solum celebratur à Iudæis dedicatio templi, quod propriè ad honorem diuinum extructum erat; sed etiam portarum & murorum ciuitatis. Nempe, quia licet ciuitas eiusdemque munitio proximè ordinaretur ad habitationem, & securitatem populi; vlterius tamen ordinabatur ad restitutionem cultus diuini, eiusque conseruationem; & propterea rectè & conuenienter à sacerdotibus legitur ipsa ciuitas quoque, seu murorum ambitus Deo dedicatus; vt per eius protectionem intra ciuitatem possint diuinum cultum securè, & quietè exercere; præsertim quod in ea sola ciuitate & templo liceret sacrificia Deo offerre: cumque ea typus esset Ecclesiæ Christi & cælestis Ierusalem: vnde & merito sancta vocata est.

v. 46. *Et omnis Israël —— dabant partes cantoribus & ianitoribus per singulos dies, & sanctificabant Leuitas, & Leuitæ sanctificabant filios Aaron.* Prius explicat id quod posteriori loco ponitur. Sanctificare enim hic nihil aliud est, quàm partes dare, id est, subsidia corporalia subministrare sacri ministerij causa. Sic etiam Eccle. 7. dicitur: *In tota anima tua time Dominum, & sacerdotes eius sanctifica.* Sic enim deinde alijs verbis repetitur: *In omni virtute tua dilige eum qui te fecit, & ministros eius ne derelinquas.* Et confirmant hunc seorsum ea quæ superius dicta sunt capite 10. huius libri, de decimis dandis à populo Leuitis; deque decima parte decimarum rursum offerenda filio Aaron in domo Domini. At verò quod hîc pluraliter nominentur filij Aaron, & cap. 10. tantum singulariter, sicut & lib. Num. solus Aaron, verisimile est totum semper genus Aaron intelligi.

CAPVT XIII.

v. 1. *INuentum est scriptum in eo, quod non debeant introire Ammonites & Moabites in Ecclesiam Dei vsque in æternum.* Hæc scriptura variè accipitur. Quidam per Ecclesiam Dei intelligunt locum orationis, qui erat atrium ipsum ante templum, quò populus conueniebat. Sed contra est, quod nulla natio fuit repulsa à cultu vnius Dei, sed ex qualibet natione, qui volebant circumcidi, & fieri proselyti, admittebantur ad populum Dei. Exodi 12. Alij itaque intelligunt per Ecclesiam Dei, senatum populi Dei; vt ingredi in Ecclesiam Dei sit habere aliquam functionem publi- A cam pertinentem ad regimen populi, vt esse Iudicem, tribunum, Centurionem &c. Et ab hujusmodi functionibus dicunt exclusas fuisse certas nationes, quæ Deut. 23. enumerantur; idque, vel perpetuo, vel ad tempus. Tertij intelligunt, vt prohibeatur, ne tales vxorem ducant Israëlitidem, eo quod mox subjungatur. *Et factum est cum audissent legem, separauerunt omnem alienigenam.* Sed potest hoc etiam intelligi de separatione, quantum ad dignitates & functiones publicas.

v. 5. *Fecit ergo sibi gazophylacium grande &c.* De Eliasib sacerdote magno hoc dicitur. Non significat scriptura quod fecerit sibi ipsi gazophylacium: sed quod fecerit Tobiæ Ammonitæ, qui ei erat affinitate conjunctus. Verti quoque poterat hoc modo: *fecerat ei gazophylacium*, sicut vertit paulò pòst. *Et intellexi malum quod fecerat Eliasib Tobiæ vt faceret ei thesau-* B *rum in vestibulis domus Dei. Malum quod fecerat Tobiæ*, id est, quod commiserat in gratiam Tobiæ. Id autem erat quod fecerit ei gazophylacium, seu thesaurum in vestibulis domus Dei. Non autem significatur, quod thesaurus vel pecunia, quæ mittebatur in gazophylacium, cederet in vtilitatem Tobiæ; sed quod ipsum gazophylacium, id est, conclaue illud quod factum erat ad reponendum thesauros templi, tradiderit in vsum istius gentilis hominis, vt ille in eo suas arcas & thesauros reponeret, tanquam in loco tutissimo. Id autem Nehemias tolerare noluit, partim quod Ammonites esset, partim quod sciret eum esse animo hostili erga populum Iudæorum.

v. 7. *Et veni in Ierusalem, & intellexi malum quod fecerat Eliasib Tobiæ, vt faceret ei thesaurum in vestibulo domus Dei. —— Et projeci vasa domus Tobiæ foras.* Quomodo per hoc & alia quæ sequuntur, non vendi- C cauerit sibi Nehemias dux authoritatem supra summum sacerdotem & res sacras, vide explicatum in similibus factis Ezechiæ pij regis 2. Paralip. 29. v. 15.

v. 21. *Si secundo hoc feceritis, manum mittam in vos.* Iustè hoc comminatus Nehemias, etiam alienigenis. Et ratio est; quia licet ipsi lege sabbathi non tenerentur, peccabant tamen & perturbabant tempub. Iudaicum scilicet populum à suæ legis obseruatione impedientes, & ad transgressionem sollicitantes. Et quamuis isti alieni erant, poterat tamen Nehemias eos punire, vtpote peccantes in loco suæ jurisdictionis. Patet autem clarissimè ex hoc loco, etsi emere & vendere non sint propriè opera seruilia; prohibita tamen illa esse lege de sabbatho, Exod. 20.

FINIS LIBRI II. ESDRÆ.

ANNOTATIONES
IN LIBRVM TOBIÆ.

PRÆFATIVNCVLA.

IN hoc libro inter nostra Latina & Græca exemplaria quæ hodie extant; non parua plerisque in locis differentia est. Apud Græcos Tobias ipse c. 1. 2. & 3. loquitur in prima persona, tanquam ipse scriptor & author esset historiæ. In vltimo capite etiam multa sunt in Græcis, quæ in nostris non habentur. At nostram editionem omni jure præferendam esse, non dubitabit, qui sciet eam à S. Hieronymo ex fonte Chaldæo expressam.

Quis sit author libri non constat. Saltem cum vtriusque Tobiæ mors in eo describatur, manifestum D est neutrum totius scriptionis esse authorem; partes tamen ab ijsdem scriptas esse, conjectura à nonnullis sumitur, ex eo quod in Græcis Tobias ipse primis capitibus in prima persona loquatur. Non est autem absimile vero, scriptum fuisse librum post reditum populi ex captiuitate; quo tempore, propter varias prophetias omnium ferè prophetarum tunc promulgatas, explicatius cœpit credi ab illo populo, de felicitate quæ post hanc vitam expectanda erat: Vnde & hoc libro c. 2. dicit Tobias: *Nolite ita loqui; filij enim Sanctorum sumus, & vitam illam expectamus, quam Deus daturus est his, qui fidem suam nunquam mutant ab eo.* Hinc & in libris Machabæorum aliquoties mentio ingeritur de resurrectione mortuorum.

CAPVT PRIMVM.

v. 2. *IN captiuitate tamen positus, viam veritatis non deseruit &c.* Liber hic totus moralis est continens pulcherrima præcepta & exempla pietatis in Deum, & misericordiæ in proximum. Quorum vtrumque ex solo primo capite intelligi potest. Primum enim laudatur eius pietas in Deum, quod cum cæteri eiusdem tribus concurrerent ad vitulos aureos, quos erexerat Ieroboam, ipse eorum consortia fugiens, ascenderet in Ierusalem ad templum Domini, offerens primitias, decimas & primogenita secundum legem. Deinde quod in captiuitate positus cibis gentilium, quos lex prohibebat, nunquam fuerit contaminatus. Tertiò commendantur eius opera misericordiæ, quod videlicet concaptiuis fratribus egentibus omnia quæ habere & consequi poterat, quotidie fuerit impertitus, quod eis salutis monita dederit, quod Gabelo egenti mutuo dederit decem talenta argenti. Denique quod mortuis & occisis sepulturam sollicitus exhibuerit. In eodem proponitur nobis exemplum patientiæ, dum propter officium pietatis erga mortuos exhibitum, à rege Sennacherib ad mortem quæsitus, cogitur cum tota familia exulare, tota substantia eius fisco addicta.

v. 11. *Igitur cum per captiuitatem deuenisset in ciuitatem Niniuen, cum omni tribu sua: cum omnes ederent ex cibis gentilium, iste custodiuit animam suam.* Notandum est, quamuis Christo docente, *quod intrat in os, non coinquinat animam*; scilicet coinquinatione ea quæ animam obliget peccato: legaliter tamen immundus efficiebatur Iudæus, si cibos secundum legem immundos comedebat; imò consequenter etiam fiebat moraliter immundus; nempe quia peccabat in legem Dei, quandocumque sine necessitate vescebatur cibis secundum legem immundis. Igitur ab vtraque contaminatione se, & animam etiam suam, vt hic dicitur; Tobias seruauit; quod insigne exemplum est, ne Catholici conuersantes inter hæreticos, putent sibi licitum esse, ne ab alijs rideantur, contra præscriptum ecclesiæ vesci cibis vetitis.

v. 17. *Cum in multa turba Gabelum egentem videret, sub chirographo dedit illi pondus argenti.* *Quæritur* an hoc non sit contra præceptum Christi, qui dicit, Luc. 6. *Mutuum date nihil inde sperantes*: & imprimis contra præceptum de eleemosynis: *Respondeo*, aliud est donare, aliud mutuo dare. Et aliquando quidem suadet aut iubet charitas, donandum esse; scilicet quando is qui eget non videtur ditior aliquando futurus, vt possit reddere; sed aliàs etiam sufficit, vt mutuum detur, si videlicet videatur posse restitui. Factum est itaque hoc à Tobia prudentissimè; nempe si ipse postea egeret (quod accidit) vt repetere posset; aut, etiamsi ipse non egeret, & Gabelus posset restituere, posset pecuniam illam alijs rursum egentibus impertiri; & ita misericordiam suam ad plures extendere. Quod igitur donatur, repeti non potest, sed bene quod mutuo datur, & vtrumque opus ex charitate procedit. Nec obstat illud dictum Christi; *Mutuum date nihil inde sperantes*; quia sensus est: Nihil expectetis vltra sortem, seu summam mutuo datam; sed neque vt vobis aliquando simile beneficium præstetur vicissim ab ijs quibus mutuum dederitis. Hoc enim tantum velle Christum eo loco, patet ex toto contextu.

CAPVT II.

v. 8. *ARguebant autem eum omnes proximi sui dicentes: iam huius rei causa interfici iussus es &c.* Dubitet quispiam meritóne fuerit arguendus Tobias, quod cum periculo vitæ suæ mortuorum corpora voluerit dare sepulturæ? Neque enim mortui se-

A pultura tanti est, vt propter eam quis mortis periculum subeat. Respondeo, vbi præsens esset periculum homini sepelienti mortuum aut sepelire conanti, abstinendum esse; quia neque exequi posset officium sepulturæ potestate impediente, aut sepultum mox iterum eruente; & ipse occideretur & insepultus abijceretur, & sic malum duplicaretur. Si verò periculum non esset præsens; nec etiam futurum valde probabile, metuendum tamen aliquo modo; non debet hoc casu reprehendi, sed laudari qui adhibita cautela, sicut hic Tobias fecisse legitur, mortuorum corpora sepelit; maximè piorum & ob odium veræ religionis interfectorum, vt olim erant martyres, quorum corpora qui abstulerunt & occultè sepelierunt, eos à tota antiquitate laudatos legimus. Siquidem huiusmodi o-
B pus non tantum est officium humanitatis in proximos & protestatio futuræ resurrectionis mortuorum; verum etiam actus religionis in Deum, sicut est ipsa martyrum confessio.

v. 15. *Nam sicut beato Iob insultabant reges.* In libro Iob Hebræo seu Chaldæo non dicuntur reges, sed tantum amici Iob, qui cum eo disputauerunt, non sine contumelia & insultatione, dicentes eum suo merito talia pati. Iob. 2. Nihilominus in Græco exemplari reges vocantur, nempe Eliphaz Themanorum rex, Baldad Suchæorum tyrannus, & Sophar rex Minæorum. Sed rex seu tyrannus sæpe significat eum qui quemcumque gerit principatum, etiamsi exiguum.

v. 16. *Parentes & cognati eius irridebant vitam eius*
C *dicentes: vbi est spes tua, pro qua eleemosynas & sepulturas faciebas?* Ista verba tametsi dicta sint ab Israelitis, qui habebant fidem vnius Dei; videntur tamen processisse ex infidelitate; qua videlicet non credebant post hanc vitam restare aliam in qua redditurus sit Deus vnicuique secundum opera sua, præmia bonis, supplicia malis. Qui enim hinc non credit, etiamsi fateatur se habere fidem vnius Dei, reuera infidelis est, etiam circa religionem de Deo: quia detrahit Deo attributa necessario ei competentia: videlicet iustitiam & prouidentiam ad quam pertinet retributio bonorum & malorum. Item tollit fundamentum spei. Et ex hoc loco satis apparet multos fuisse in illo populo qui tantum temporalem retributionem
D pro legis obseruatione expectandam putarent. Qui proinde non videntur vere fuisse fideles, ne quidem fide implicita eorum quæ necessario credenda sunt. Neque enim illis tribuenda est fides implicita prouidentiæ Dei, qui expressè illi detrahunt, sicut isti fecisse leguntur. Tobias autem ad spiritualem, & verè fidelem populum Dei ostendit se pertinere, quando illis respondens ait: *Nolite ita loqui quoniam filij sanctorum sumus*, quasi diceret: Idem credere debemus quod sancti Patriarchæ, quorum filij sumus, crediderunt, in qua etiam fide defuncti sunt. Quæ autem sit illa fides, ostendit sequentibus verbis; *Et vitam illam expectamus, quam Deus daturus est his qui fidem suam nunquam mutant ab eo.* Hoc est: credimus nos,
E si in fide & sancta conuersatione permanserimus, consecuturos vitam æternam. Hic etiam notandum fidem semel habitam amitti posse. Id enim significat, quod ait: *Quam Deus daturus est his qui fidem suam nunquam &c.* Item notandum nihil æquè hominem Christianum confirmare ad toleranda omnia aduersa huius vitæ, & ad superandas omnes tentationes malas, quàm si fidem futuræ vitæ & æternæ retributionis sæpius in se excitet, & recenti recordatione accendat, quemadmodum docet Apostolus ad Hebr. 11. Non dicit: quoniam sancti sumus; tum quia sibi sanctitatem tribuere, humiliter noluit; tum quia illi ad quos loquebatur, reuera sancti non erant. Denique dum dicitur: *Nolite ita loqui, quoniam filij sanctorum sumus*, ostenditur quem visum habere debeat genero-

nobilitas, id est, ex maioribus, virtute & nobilitate illustribus prognatum esse; vt videlicet designare nolimus, quod talibus maioribus indignum sit: sed eorum virtutem, sanctitatem & religionem ita nobis semper ponamus ante oculos, vt eam moribus & factis exprimere studeamus.

CAPVT III.

v. 6. P*Recipe in pace recipi spiritum meum. Queritur* occasione horum verborum, quibus Tobias mori precatur, cum postea adhuc vixerit annis quadraginta duobus, quomodo in fine huius eiusdem capitis dicatur oratio eius exaudita? *Respond.* Exauditus est Tobias, non quia id quod petiuit ei præstitum est, sed quia aliquid melius ei à Deo concessum est, vt etiam visum reciperet. Vel potius, exauditus est; quia non petijt absolutè mori, sed addidit: *secundum voluntatem tuam fac mecum.* Disiunctiua ergo eius fuit oratio, sicut & Saræ: *Peto Domine, vt de vinculo improperij huius absoluas me, aut certe desuper terram eripias.* Disiunctiuè autem veritas, etiam in vnius tantùm partis veritate, præstatur.

v. 7. *Vt Sara filia Raguelis in Rages ciuitate Medorum. Quæstio* ex his verbis mouetur contra fidem præsentis historiæ. Cum enim, inquiunt, hîc dicatur Saram habitasse in Rages ciuitate Medorum, pugnat id cum eo quod capite primo v. 16. itidem dicitur habitasse in Rages ciuitate Medorum, Gabelus. Nam capite nono angelus proficiscitur ad Gabelum tanquam habitantem in loco procul dissito ab habitatione Saræ. Ad hoc *respondent* nonnulli Saram habitasse *in Ecbatanis ciuitate Medorum*; sic enim legit Græcus textus hoc capite, & capite sexto, pro eo quod nos habemus (*in Rages ciuitate Medorum.*) Sed nihil opus est versionem nostram propterea erroris accusare. Nam intelligi potest, vel ipsam Ecbatanis quoque alio nomine vocatam fuisse Rages; vel certe in eadem prouincia diuersas ciuitates fuisse eiusdem nominis; sicut notum est olim in Asia fuisse plures Antiochias, Alexandrias, Cæsareas, & nunc passim in plurium prouinciarum ciuitatibus idem locum habet.

v. 11. *Et tribus diebus & tribus noctibus non manducauit neque bibit.* An propriè hoc dictum, an synecdochicè, sicut illud Euangelicum Matth. 12. quod filius hominis erit in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus? Et sicut Esther 4. præcipitur Iudæis ne comedant & ne bibant tribus diebus & tribus noctibus. Et quidem apparet sic intelligendum, quia sequitur quod tertia die, scilicet expleto Ieiunio post orationem benedixerit Dominum, sicut Christus tertia die resurrexit, & sicut Esther die tertia, nempe expleto ieiunio, induta regalibus vestimentis adijt regem. Vide annot. Esther 5. & Matth. 12.

v. 25. *Et missus est angelus Domini sanctus Raphaël, vt curaret eos ambos.* Raphael, id est, medicina Dei Quo nomine rectè vocatus est hic angelus, qui ad hoc missus fuit vt Tobiam à cæcitate, & Saram à dæmonio verus à Deo medicus liberaret.

CAPVT IV.

v. 11. Q*Voniam eleemosyna ab omni peccato & à morte liberat, & non patietur animam ire in tenebras.* Priorum verborum sensus est; quod eleemosyna primò liberat à reatu omnis peccati, iuxta illud Dan. 4. *Peccata tua eleemosynis redime:* deinde, quòd etiam Deus clementer miseretur largiendo suam gratiam his qui veras & puras faciunt eleemosynas; vt possint resurgere à peccatis; iuxta illud: *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur.* Matth. 5. Porro de eo quod posteriori loco dicitur: *Eleemosynam non pati animam ire in tenebras,* eleganter August. in psal. 95. Hoc, inquit, loquebatur ille qui

A in tenebris erat. Et paulò pòst: Et quare hoc diceret, nisi quia aliam lucem videbat. Ita ille! Ex his etiam obserua quod animæ iustorum veteris testamenti post mortem corporis, iam tum versabantur in pace; vt patet ex oratione Tobiæ capite præcedenti, v. 6. qua de re diximus in 3. distinct. 22. §. 3.

v. 16. *Quod ab alio oderis fieri tibi, vide ne tu aliquando alteri facias.* Sensus est, quod, tanquam iniustum, oderis ab alio tibi fieri; vide ne alteri facias. Et eodem modo intelligendum est affirmatiuum illud præceptum in Euangelio Matth. 7. *Quæcumque vultis vt vobis faciant homines, eadem & vos facite illis.* Sensus .n. est; Quæcumque vultis iusta & rationabili voluntate vobis ab alijs fieri. Explicant .n. hæc duo præcepta naturæ, istud præceptum Dei, & vicissim ab eodem explicantur; *Diliges proximum tuum sicut teipsum.*

v. 18. *Panem tuum & vinum tuum super sepulturam*
B *iusti constitue.* Circa epulas quæ fiunt in gratiam defunctorum, error fuit quorundam gentilium, vt putarent mortuos cibis corporalibus indigere, ideoque sepulchris eorum cibum & potum imponebant. Alij verò non tam errore, quàm praua consuetudine super sepulchra parentum magnifica conuiuia instruebant; quæ magis fiebant ad ostentationem, quàm ad pium aliquem vsum; de quo in sermone, quem titulo Augustini legit ecclesia in cathedra Petri Antiochena. Quod autem hoc loco Tobias admonet filium, omnino pium & iustum est, vt videlicet in exequijs iustorum & potu reficiantur pauperes; siue id fiat super sepulchro, vt olim fieri solet, siue alibi. Non meneret autem peculiariter id faciendum in morte vel
C exequijs iusti, nisi illud opus misericordiæ etiam aliquo modo ad iustum pertineret, id est, nisi fructus aliquis inde ad animam hominis defuncti pertingeret. Vnde hinc non incongruè confirmatur oblatio eleemosynæ pro defunctis.

v. 23. *Multa bona habebimus si timuerimus Deum, & recesserimus ab omni peccato, & fecerimus benè.* Videtur hic sensus esse; Si timuerimus Deum &c. Deus nos largiter remunerabit in futuro sæculo. Constat enim ex superioribus Tobiam bona opera exercuisse ob spem vitæ æternæ. Nec ipse sperabat ampliora bona temporalia in hac vita homo cæcus & senex, & in mortis expectatione positus. At Græca sic habent: *Sunt tibi multa bona si Deum reueritus fueris, & quod*
D *gratum ei sit, studueris facere.* Quorum sensus huiusmodi videtur esse: Si Deum timeas, & quod ei gratum est facias, sat diues eris. Sunt enim hæc magna & præcipua bona: timor Dei; & obedientia mandatorùm eius. Vterque sensus bonus & pius est.

CAPVT V.

v. 7. A*Ngelus interrogatus à iuniore Tobio, vnde esset? respondit; Ex filijs Israel,* & infrà v. 18. *Ego sum,* inquit, *Azarias Ananiæ magni filius. Quæritur,* quomodo in his verbis non sit mendacium? *Respondeo.* quia sicut actiones angelorum inter homines non sunt accipiendæ, vt actiones humanæ, sed vt actiones humanis quidem similes, sed aliud vlterius significantes, sicut videntur comedere, vt
E ostendant se cibo & potu inuisibili & immortali apud Deum frui: sic etiam sermones ipsorum accipiendi sunt potius vt signa quorundam mysteriorum, quàm secundum proprietatem verborum. Quod ergo Raphaël angelus dicit se esse *ex filijs Israel,* significat se, per amorem & ministerium, filijs Israel, veri Dei cultoribus, adesse. Ac similiter accipiendum est quod ait: *Ego sum Azarias Ananiæ magni filius.* Nam *Azarias* significat adiutorium Dei, *Ananias* verò nubem Domini, & diuinationem Domini. Itaque significat se diuinæ prouidentiæ consilio missum in adiutorium Tobiæ.

Potest

Potest etiam aliter responderi. Videlicet angelum loqui secundum similitudinem personæ assumptæ, vt sensus sit: Sum ex filiis Israël, id est, similitudinem gero vnius ex filiis Israël; nimirum, vt postea explicat, Azariæ filij Ananiæ, hominis eo tempore noti, quod colligitur ex iis verbis, quibus Tobias respondit dicens: *Ex magno genere es tu. Sed peto, ne irascaris, quod voluerim cognoscere genus tuum.*

v. 21. *Bene ambuletis, & sit Deus in itinere vestro, & angelus eius comitetur vobiscum.* Ecce, non solum exemplum angeli Raphaëlis, sed etiam verba Tobiæ ostendunt hominum curam angelis esse à Deo commissam. Subjicit enim quasi explicans quod dixerat; *Sit Deus in itinere vestro, & angelus eius comitetur vobiscum.* Sic rursum postea identidem dicit; v. 27. *Credo enim quod angelus Dei bonus comitetur eum.* Facit ergo hoc, sicut & similes scripturæ, contra hæreticos, qui negant sanctorum angelorum pro hominibus apud Deum intercessionem. Si enim cura nostræ salutis à Deo illis commissa est, ergo & intercessio. Adde, quod angelus idem infrà cap. 12. apertè dicit: *Quando orabas cum lachrymis, & sepeliebas mortuos, &c. ego obtuli orationem tuam Domino.*

CAPVT VI.

v. 8. *Cordis enim particulam si super carbones ponas, fumus eius extricat omne genus dæmoniorum.* Vide infrà cap. 8.

v. 12. *Tibi debetur omnis substantia eius.* Ratio erat, quia secundum legem Num. vlt. filia, quæ fratrem non habebat, nubere debebat alicui de sua cognatione, ne possessiones de tribu in tribum, aut de familia in familiam transferrentur. Iam verò Tobias erat de eadem tribu, imo & propinquus de tribu illa, id est, de cognatione etiam, & non solum de tribu. Quod patet, tum ex verbis angeli hoc eodem capite proximè præcedentibus. *Est hic Raguel nomine, vir propinquus tuus*, tum quod cap. sequenti Raguel vocet Tobiam consobrinum suum.

v. 14. *Audiui quia tradita est septem viris, & mortui sunt.* Serarius putat hos esse septem illos viros, de quibus Sadducæi Christo quæstionem mouebant, dicentes Matth. 22. *In resurrectione cuius ex septem erit vxor?* Sed fallitur Serarius; hæc enim mulier Sara habuit octo viros, Tobiam scilicet octauum. Debuissent ergo quærere *cuius ex octo?* Et facile fuisset respondere secundum ingenium illorum hominum carnalium, etiam illis ipsis iudicibus, quod ipse Tobias sine dubio illam habere debuisset, vtpote quod ipse ex ea solus, & non alij, liberos suscitasset. Sed de septem viris proposita est quæstio, quorum æquum omnibus esset ius; atque ita difficulter putabant Christum ad hanc quæstionem responsurum; sed ille respondit: *Erratis, &c. in resurrectione neque nubent, neque nubentur.*

v. 22. *Accipias virginem cum timore Domini, amore filiorum magis, quàm libidine ductus.* Comparatio est impropria, qualis est in scriptura frequens. Sic illud Eccl. 7. *Melior est patiens arrogante*; vbi non est sensus, quod arrogans minus bonus sit, sed quod patiens bonus & laude dignus, arrogans autem non. Sic & illud intelligitur: *Melius est à sapiente corripi, quàm stultorum adulatione decipi.* Postremum enim omnino malum est. Est itaque & hic verborum istorum angeli ad Tobiam, sensus: *Accipies virginem amore filiorum, & non libidine.* Sic enim illa intelligit Tobias cap 8. dicens se non luxuriæ causa, sed sola posteritatis dilectione conjugem accipere. v. 9.

CAPVT VII.

v. 10. *Hic hodie non manducabo neque bibam, nisi prius petitionem meam confirmes, & promittas mihi dare Saram filiam tuam.* Quod Tobias eo modo se obstringat, scilicet se neq; manducaturum neque bibiturum eo in loco, nisi prius voti compos fiat, non est adscribendum eius temeritati, aut imprudentiæ; sed consilio angeli Raphaëlis factum creditur; à quo iam ante instructus erat, vt peteret hanc sibi in vxorem. Et quamuis nondum sciret eum esse angelum Dei, sed putaret hominem; tamen multis indiciis jam didicerat esse pium, sanctum, & prudentem; de quo non dubitabat, quin ipsi optimè consuleret. Si quis *objiciat* illum saltem malè fecisse, quod inscio patre has nuptias adierit: *Respondeo*, nequaquam, quia hanc filiam petiit sibi vxorem eius consilio, cuius curæ pater ipsum commiserat; & negotium sine magno incommodo differri non poterat. Moraliter, hic scripturæ locus & factum Tobiæ junioris, admonent non esse contrahenda sponsalia, multo minus matrimonia, post pocula, aut post epulas; quando ratio minus viget, sed ante cibum & potum, & à sobriis tam sanctum opus esse tractandum; maximè tempore nouæ legis, quando matrimonium est vnum ex septem sacramentis.

v. 14. *Et credo, quoniam ideo (Deus) fecit vos venire ad me, vt ista conjungeretur cognationi suæ secundum legem Moysi.* Nempe Num. 36. præcipitur, vt fœminæ, quæ fratribus carerent, non nuberent nisi viris suæ tribus & cognationis, ne hæreditas patris earum transiret ad aliam tribum seu cognationem: Et suprà, Tobias vocatur à Raguele consobrinus: Sicque Sara, quæ filia vnica erat, consultissimè, & omnino diuina dispositione, data est Tobiæ, qui similiter vnicus erat filius; Quod tamen Raguel dicit (*credo*) non est firmiter omnino assentientis, sed probabiliter tantum existimantis: Nam paulò pòst Raguel adhuc metuebat Tobiæ similem cum prioribus exitum. Nam foueam fieri iussit, in qua eum, si fortè similiter à dæmone oppressus fuisset, sepeliret. Potuit tamen prius satis de Deo confisus fuisse, sed postea iterum vacillasse. Verbum enim (*credo*) in scriptura, vt minimum significat (*confido*) quomodo & Tobias senior dicit cap. 5. *Credo quod angelus Dei bonus comitetur eum.*

CAPVT VIII.

v. 2. *Recordatus Tobias sermonum angeli, protulit de cassidili suo partem jecoris, posuitque eam super carbones viuos. Tunc Raphaël angelus apprehendit dæmonium, & religauit illud in deserto superioris Ægypti.* Primo sciendum est, non pugnare hic dici de parte jecoris, id quod capite 6. de corde eiusdem piscis dictum est. Nam sæpe quod vno loco omissum est, alio loco suppletur; & dicendum, tam cordis, quàm jecoris partem à Tobia fuisse carbonibus superpositam. At verò ne hic occurrat vlla suspicio superstitionis; certum est, nullam rem merè corpoream posse naturaliter agere in creaturam spiritualem, qualis est dæmon. Itaque partes istæ cordis & jecoris, aut fumus ex iis procedens, nihil omnino naturaliter agere potuit in dæmonem, virtutem eius debilitando, vel prorsus impediendo: Sed duobus modis, quod hic dicitur, intelligi potest. *Vno modo*, si dicamus ita placuisse Deo, vt per hæc corporalia tanquam per instrumenta quædam supernaturaliter operaretur in fugandum dæmonem; quemadmodum per sacramenta ecclesiæ dæmonis potestas cohibetur, & maximè per baptismum. *Altero modo*, si dicamus hæc fuisse mera signa & figuras earum rerum, quæ per se valebant ad dæmonem fugandum. Nempe supra dictum est actiones angelorum hominibus apparentium figuratiuas esse. Cor itaque significat mentem seu voluntatem hominis; jecur concupiscentiam, iuxta illud hymni: Lumbos jecurque morbidum adure igne congruo; fumus feruorem orationis ascendentis ad Deum. Dum ergo mens per orationem ad Deum erigitur, & concupiscentia igne deuotionis refrænatur; dæmon

fugatur. Sed priori explicationi magis suffragari videtur quod cap. 6. v. 5. dicantur *medicamenta*, scilicet medicamenta supernaturalia.

v. 9. *Domine tu scis quia non luxuria causa accipio sororem meam. sed sola posteritatis dilectione.* Hinc scilicet & illud Apostoli 1. Cor. 7. *Et iterum reuertimini in idipsum. Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium.* Vide etiam suprà cap. 6. v. 22.

CAPVT IX.

v. 1. **T***Vnc vocauit Tobias angelum ad se, quem quidem hominem existimabat, &c.* Hoc caput in Græco textu multo paucioribus verbis contexitur, nempe his tantum: *Et vocauit Tobias Raphaëlem, & dixit ei, Azaria frater accipe tecum puerum, & duos famulos, & vade in Rages Mediæ ad Gabelum, & porta mihi argentum, & eum adduc ad nuptias, quoniam iurauit Raguel, non exiturum me. Et pater meus numerat dies, & si tardauero multum, tristabitur valde. Et abiit Raphaël, & mansit apud Gabelum, & dedit ei chirographum. Ille autem obtulit thecula in sigillis, & dedit ei. Et mane surrexerunt simul, & venerunt ad nuptias; & benedixit Tobias vxorem suam.* Hæc, nec plura in Græco textu.

v. 3. *Et vadas ad Gabelum in Rages ciuitatem Medorum.* Nonnulli ex eo quod in Græco non habetur (*ciuitatem*) sed tantum (*in Rages Mediæ*) dixerunt hunc Gabelum habitasse in agro ciuitati Rages subjecto, Saram verò in ipsa ciuitate. Verum quia noster Latinus textus vtroque loco clarè habet (*in Rages ciuitatem Medorum*) nempe de Sara suprà cap. 3. v. 7. & hoc loco de Gabelo, dissoluendus est hic nodus eo modo quo eum ad cap. 3. soluimus.

CAPVT X.

v. 3. **C***Oepit autem contristari nimis* (Tobias) *ipse & Anna vxor eius.* Nihilominus v. 6. sic Tobias ad vxorem: *Tace & noli turbari.* Per hoc quod Tobias prius contristatus est. significatur præueniens motio partis sensitiuæ, quam homo omnino excludere non potest; per hoc autem quod postea forti & virili animo etiam vxorem fuerit consolatus, significatur, quod officium rationis sit cohibere motus illos sensitiuos, contra imperium eius insurgentes, & non permittere vt dominentur. Quod igitur vxor dicitur: *fleuisse irremediabilibus lachrymis*, significatur, quod sensualitas non sua natura, sed tantum à ratione refrænari possit; vnde & mulier consolari (scilicet plenè) non poterat, sed tantum vir, quia mulier sensualitatem, vir autem rationem significat. Ad litteram commendatur magna & perfecta patientia Tobiæ, quod positus in tot malis, videlicet paupertatis (dixerat enim cap. 4. *pauperem vitam degimus*) cæcitatis, senectutis, absentiæ filij, immoderatæ tristitiæ vxoris; nihilominus tamen se & vxorem piis verbis consolatus sit.

v. 13. *Monentes eam honorare soceros, diligere maritum, regere familiam. &c.* Nempe parentes Saræ vltimo discessu monent filiam, honnrare soceros aliaque præstare, & in primis seipsam irreprehensibilem exhibere; idcirco, vt hæc nouissima verba altius eius memoriæ infigerentur. Paulus ad Ephesios & Colossenses, & Petrus in 1. sua epistola, admonent vxores, vt sint maritis subjectæ, nulla facta expressa mentione dilectionis, & similiter Genes. 3. ad Euam dicitur: *Sub viri potestate eris.* Sed ista non repugnant ei quod hoc loco Saræ à parentibus præcipitur, vt maritum suum diligat, quia quod vno loco dicitur, non est necesse vbique inculcari, sed in aliis locis etiam subintelligitur. Etenim non potest mulier subjecta esse viro in educatione prolis, reddendo debito, & aliis, nisi eum diligat. Nam subjectio ista non est talis, qualis est seruorum, aut filiorum, sed qualis socij ad sociam. Vnde & Adam

A dicit eodem cap. 3. Genes. *Mulier quam dedisti mihi sociam, &c.*

CAPVT XI.

v. 7. **V***Bi introieris domum, statim adora Dominum Deum tuum, & gratias agens, accedes ad patrem tuum. &c.* Sumitur ex hoc generalis instructio omnium Christianorum, vt quoties ex itinere, maximè longinquo, & periculoso, domum redeunt, ante omnia Deo gratias agant de eius protectione, priusquam cum amicis, aut propinquis incipiant colloqui, aut aliud quid agant.

v. 9. *Tunc præcucurrit canis, qui simul fuerat in via, & quasi nuntius adueniens, blandimento suæ caudæ gaudebat,* &c.
B Solent nonnulli mirari, quomodo hæc tam minuta & leuia scripta sint dictante Spiritu sancto; & veluti in dubium reuocant; an necessario credendum sit, canem habuisse caudam. Quibus *respondeo*. non censenda esse minuta & leuia, quę iustã habuerunt causam cur scriberentur, quale istud est de cane Tobiæ. Describitur enim hic canis, tanquam *nuncius adueniens*, vt scriptura loquitur, hoc est, vt nuncius filij aduenientis, quo tantopere pij illi parentes sunt recreati. Deinde ad huiusmodi per se exigua scribenda, idcirco Spiritus sanctus mouit authores sacros, vt doceret Dei prouidentiam ad omnia omnino etiam minutissima extendi iuxta illud Matth. c. 10. *Vnus passer non cadit in terram sine voluntate patris.* Pertinent autem huiusmodi ad fidem, non quasi articuli fidei, sed ratione quadam secundaria; tali,
C qualem jam explicuimus; vel saltem ea, qua creditur scripturam non posse errare, aut narrare falsum.

v. 13. *Tunc sumens Tobias de felle piscis, liniuit oculos patris sui Et sustinuit quasi dimidiam ferè horam, &c.* Quidam hęc *mysticè* interpretantur, quod corporalis afflictio, & correptio diuina, quamuis amaræ sint homini carnali, instar fellis; tamen aperiant oculos mentis nostræ. Alij *litteraliter*; sed intelligitur fel istius piscis etiam naturaliter valuisse ad tollendam hanc albuginem ex oculis Tobiæ. Non enim, inquiunt, propriè cæcus erat ex corruptione sensus videndi, sed tantùm ex impedimento albuginis, qua pupilla tegebatur; qualis cæcitas naturaliter curari potest. Verùm quia scriptura suprà capite 2. vers. 13. plagam cæcitatis appellat, rectius puto dicendum, operationem
D hanc miraculosam fuisse, & supernaturalem; tum quia nulla naturalis historia refert fel alicuius piscis valere, ad tollendam ab oculo hujusmodi albuginem aut pelliculam; tum etiam, quia calida stercora, quæ inciderant in oculos Tobiæ, non albuginem tantum pupillis obduxisse facile intelligi possunt, sed potius lumina extinxisse; sicut calx extinguere solet. Ac tertio, quia angelus suprà capite 6. sicut affirmat jecur piscis valere ad extricandum omne genus dæmoniorum, eodem tractu orationis dicit, fel valere ad sanandos oculos in quibus fuerit albugo. Atqui illud prius valuit tantum virtute supernaturali, vt suprà ostensum est capite 8. v. 2. Ergo & istud. Nec obstat, quod meminit albuginis, & membranæ tegentis oculos, quia id accidit etiam in oculis
E verè excæcatis, vt cessante vsu obducantur pelliculà.

CAPVT XII.

v. 2. **P***Ater quam mercedem dabimus ei?* Quare non fuit hæc cogitatio simoniaca, cum inter ea beneficia quæ hic Tobias enumerat sibi præstita, quædam sint miracula, de quibus in euangelio vniuersim præcipit Dominus: *Gratis accepistis, gratis date?* Responderi potest, vel generatim intelligi mercedem, quomodo etiam de spirituali labore dicit Dominus: *Dignus est operarius mercede sua*, nomine mercedis intelligens id, quod quis opere suo meretur, etiamsi non sit pretium, sed potius honorarium, quod

honoris causa daret ei, cujus opus excellentius est, quàm vt ei pretium æquari possit. Vel disjunctiuè locutum esse Tobiam: *Quam mercedem dabimus ei: aut quid dignum poterit esse beneficiis eius?* id est, aliquo modo tantis beneficiis respondens. Quod si *dignum* intelligas æquale; dicemus Tobiam hac interrogatione voluisse negare, posse se reddere æquale, sicut & illis verbis quæ sequuntur: *Quid illi ad hæc poterimus dignum dare?* quasi diceret, nihil. Est quoque notandum angelum c. 5. vocasse se mercenariũ, cum ait: *Genus quæris mercenarij an ipsum mercenariũ?* & in Græco legitur, quo diurno denario pactus fuerit se duceni ac comitem futurum filij. Ea igitur parte, qua ducatus operam præstiterat, potuit Tobias, nesciens eum angelum esse, propriè mercedem vocare, quod ei deberi existimabat, non autem eâ, qua miracula fecerat.

v. 7. *Sacramentum regis abscondere bonum est: opera autem Dei reuelare honorificum est.* Ratio discriminis est, nempe, quod occulta regum consilia non sunt prodenda, nec in publicum proferenda, sic enim impediri posset eorum successus; sed illud in operibus & consiliis Dei locum non habet. Nihil enim illa impedire potest, sicut scriptum est; *Omnia quæcunque voluit fecit in cœlo & in terra*, & alia multa hujusmodi.

v. 12. *Quando orabas cum lachrymis. &c. ego obtuli orationem tuam Domino.* Eleganter Bonauentura In magistrum lib. 4. dist. 11. ad textum, exponens illud canonis sacri; Iube hæc perferri per manus sancti angeli tui, &c. docet, quomodo angeli Deo offerant preces nostras, videlicet, non propter ignorantiam Dei, cui omnia sunt nota, etiam antequam fiant, sed propter vtilitatem nostram, quia suis sanctis & puris affectibus nos adjuuant & opera nostra bona in conspectu Dei replicant. Vide etiam suprà cap. 5. v. 21.

v. 15. *Ego sum Raphaël angelus, vnus ex septem, qui astamus ante Dominum.* Iansenius agens de Gabriele, qui similiter Lucæ 1. dicit se astare ante Dominum, sic habet: Adjecit Gabriel; *Qui asto ante Deum*; significans se non esse vnum ex angelis, qui ejecti sunt à facie Dei, sed ex his, qui Deo semper sunt præsentes. Dicuntur autem angeli adstare ante Deum metaphorica locutione, ad similitudinem ministrorum astantium ante regem, nempe, quod vultum Dei assiduè contemplentur, paratique sint ad omne obsequium diuinæ voluntatis peragendum. Hæc ille. Septenarius ergo numerus nihil aliud, quàm vniuersitatem significat. Nec verisimile quoque est Raphaëlem fuisse ex supremo angelorum ordine: nam non missus est ad ministerium aliquod redemptionis nostræ, vel bonum aliquod vniuersale publicandum; sed tantùm ad specialem consolationem paucorum; ideo tamen nominatur in Litaniis cum Michaele & Gabriele, quia nomina ipsorum, & non aliorum, in scriptura nobis sunt expressa.

CAPVT XIII.

v. 11. *IErusalem ciuitas Dei, castigauit te Dominus in operibus manuum tuarum.* Id est, propter peccata tua. Quomodo autem castigatio hæc intelligenda sit, indicat verbis subjectis cum dicit: *Confitere Domino in bonis tuis & benedic Deum sæculorum, vt reædificet in te tabernaculum suum, & reuocet ad te omnes captiuos.* Intelligit ergo ita castigatam fuisse Ierusalem, vt tabernaculum, id est, templum dirutum fuerit, & populus eius abductus in captiuitatem. Sed difficultas est, quomodo Tobias dicat id factum esse, cum constet id longè post accidisse. Nam Tobias translatus est in captiuitatem à Salmanasare rege Assyriorum, vt patet cap. 1. huius libri; quod factum est tempore Osee regis Israël, regnante in Iuda Ezechia filio Achaz (vide 4 Regum 17.) Constat autem multo post, nempe non nisi sub Sedechia ciuitatem cum templo destructam fuisse. Dicendum ergo

A hanc Tobiæ orationem, seu hymnum po[illegible] eucharisticum pro gratiarum actione, pro magna parte, & maxime in allegatis verbis esse propheticum, quo Tobias afflatus spiritu sancto prædicit statum ciuitatis Ierusalem futurum. Quod ergo ait (*castigauit te Dominus*) prophetico more, præteritum pro futuro positum est, quia Deo & prophetis futura tam certa sunt, quàm si jam facta essent. Et in Græco etiam expressè est futurum (*castigabit*) pro eo quod nos legimus in præterito.

v. 21. *Portæ Ierusalem ex sapphiro & smaragdo ædificabuntur, & ex lapide pretioso omnis circuitus murorum eius.* Mos est prophetarum, vt quando de rebus terrenis aliquandiu locuti sunt, ad res spirituales transitum faciant. Sic & hic Tobias. Cum enim locuB tus esset de Ierusalem terrena, eiusque post captiuitatem futura restitutione, hic sub finem ea adjungit, quæ de terrena illa ciuitate intelligi non possunt; & proinde admonent nos animum erigere ad sublimiorem intellectum, de illa superna ciuitate Ierusalem, quæ est ecclesia triumphans. Additur, *quod regnum eius erit in sæculum, & quod Deus eam liberabit ex cunctis tribulationibus*, quod constat in terrenam Ierusalem non competere. Similiter ergo & istud, quod portæ Ierusalem ex sapphiro & smaragdo ædificabuntur & omnis circuitus murorum ex lapide pretioso; spiritualiter intelligendum est de noua Ierusalem illa triumphante, quæ & in Apocalypsi describitur, iisdem prorsus coloribus depicta.

C

CAPVT XIV.

v. 6. *PRope erit interitus Niniue. Non enim excidit verbum Domini.* Ionas quidem propheta circa tempora Amasiæ Regis Iuda, & Ieroboam regis Israël denunciauerat subuersionem Niniue, quando missus ad ipsam ciuitatem, prædicauit in ea dicens: *Adhuc quadraginta dies & Niniue subuertetur.* Sed cum ad prædicationem eius pœnitentiam egissent; Deus ciuitati pepercit, vt tunc quidem non euerteretur. At verò cum postea Niniuitæ ad peccata consueta conuersi, iterum aduersum se iram Dei prouocassent; vt ait Hieronym. præfatione comment. in Nahum, rursum per Nahum prædicta est eorum euersio; quæ tandem per Chaldæos facta est, post obitum Tobiæ senioris. Quod D ergo hic dicitur, *propè erit, &c.* nullam habet difficultatem si referatur ad verbum Domini factum per Nahum prophetam, cuius tota prophetia aduersus Niniue. Illa enim prophetia non fuit tantum comminatoria, sicut Ionæ, sed simpliciter prænuntiatiua eius quod absolutè futurum erat in Dei dispositione. Si quis objiciat Græca exemplaria nominare hic Ionam prophetam: sic enim habent; *Persuasum habeo, quæcunque locutus est Ionas propheta de Niniue.* Et rursum. *Omnino euenient quæ locutus est propheta Ionas.* Responderi potest intelligi prophetiam Ionæ, primo quidem de quadraginta illis diebus, sub conditione, nisi pœnitentiam agerent; sed similiter quoque absolutè Niniuem subuertendam, nisi porro continuarent pœniten-E tiam, quod videbat Tobias eos non facere. Potest etiam dici hæc in Græco adjectitia esse.

Et fratres nostri qui dispersi sunt à terra Israel, reuertentur ad eam — & domus Dei, quæ in ea incensa est, reædificabitur. Græca habent hoc modo: *Et quod fratres nostri in terra dispergentur à bona terra. & Ierusalem erit deserta. & domus Dei in ea [illegible], & deserta erit vsque ad tempus. Et iterum miserebitur eorum Deus, & conuertet eos in terram, & ædificabunt domum, non qualis prior [illegible] quo compleantur tempora sæculi.* Ita Græca. Ex quibus multi [illegible] in nostro textu, præteritum illud (*dispersi sunt*) pro futuro debere accipi more prophetico, quibus futura tam certa sunt, ac si jam facta essent. Nec tam-

probabiliter. Nam ante mortem Tobiæ videtur fieri non potuisse, vt templum fuerit destructum, sicut & capite præcedenti vers. 11. annotauimus: maximè si ei tantum tribuamus centum & duos ætatis annos, vt

A noster textus habet hoc capite. Nam si ei dentur ex Græco textu anni centum quinquaginto octo, forte eo viuente destructum fuit templum. Sed præstat nos inhærere textui Latino.

FINIS LIBRI TOBIÆ.

ANNOTATIONES
IN LIBRVM IVDITH.

CAPVT PRIMVM.

v. 5. ANNO *igitur duodecimo regni sui Nabuchodonosor rex Assyriorum, &c.* Ex his verbis alij reuocant fidem huius historiæ in dubium, quod nullus rex Assyriorum legatur dictus Nabuchodonosor, sed tantùm rex Chaldæorum, Alij, saltem hoc ex eo confici volunt, quod historia hæc contigerit ante captiuitatem Babylonicam, stante scilicet adhuc regno Assyriorum. Sed ad primum dicendū, quod etiam Darius Persa 1. Esdræ 6. v. 22. vocetur *rex Assur*, nempe, quia erat simul rex Persarum, Assyriorum, & Chaldæorum. Ad difficultatem autem quo tempore hæc historia contigerit; plura sunt, quæ omnino conuincere videntur eam contigisse post reditum
B populi è captiuitate Babylonica. Nam Achior Ammonites c. 5. v. 23. narrat Holoferni, populum illum pridem ex captiuitate rediisse in Ierusalem. Deinde historia ista nullius regis Iuda vel Israël mentionem facit, sed tantùm summi sacerdotis Eliacim vel Ioachim. Creditur autem is esse filius Iosue sacerdotis magni, sub quo templum fuit reædificatum, Ex quo vlterius sequitur contigisse post tempora Darij, sub quo templum instauratum fuit (nam hic c. 4. v. 29. fit mentio templi.) Et verisimile est hunc Nabuchodonosorem fuisse Darij successorem; qui à prophanis historiis vocatur Artaxerxes; eodemque modo omnes reges Persarum, post destructum imperium Chaldæorum, vocatos fuisse Nabuchodonosores; sicut reges Ægyptiorum omnes
C passim in scriptura sacra vocantur Pharaones. Melchior Canus tamen, & Bellarminus existimant historiam istam referendam esse ad captiuitatem, qua Manasses cum suis abductus fuit. Additio B.P. Censoris. Accedit his Serarius Comm. in Iudith. & Haræus in Concordia Sacræ ac prophanæ historiæ anno V. c. 45. qui ab illo dissentit hac in re, quod putet Manasse adhuc captiuo, accidisse; quum Serarius reuerso. Sed D. Augustinus lib. 18. de ciuitat. cap. 26. sentit eam post captiuitatem circa tempora Darij contigisse; quæ sententia nobis etiam magis probatur. Additio eiusdem Cens. Franciscus Ribera quoque ad caput 2. Nahum, fusè tradit quæ
D hoc libro continentur accidisse circiter annis quinquaginta post reditum ex captiuitate Babylonica; & objectiones suas dissoluit. Sulpitius quoque Seuerus hanc historiam constituit sub Artaxerxe Ocho filio Memnonis, octauo Persarum Monarcha. Vide Haræum Concordiæ suprà dictæ authorem, anno V. c. 388. Confer infrà ad c. 15. v. 9.

v. 11. *Qui omnes vno animo contradixerunt. Quæritur* quomodo rectè contradixerint Iudæi, qui post captiuitatem Babylonicam manserunt sub imperio Persarum, vt patet ex libris Esdræ. Et hoc est argumentum eorum, qui sustinent historiam hanc non contigisse post reditum ex captiuitate Babylonica. Sed *respond.* potest, vel quod regnum illud Persarum, cui

A subjecti erant Iudæi post reditum, diuersum erat ab illo quod Nabuchodonosor commemoratur habuisse in Niniue, scilicet quia in Babylone captiui fuerant, non in Niniue; vel quod Iudæi exemplo vicinorum regnorum, & regionum, idcirco maximè quod audiebant Holofernem omnes Deos auferre, solumque Nabuchodonosorem velle dici Deum, recusauerunt imperium, aliàs non recusaturi.

v. 12. *Tunc indignatus Nabuchodonosor iurauit, quod defenderet se de omnibus regionibus his.* Simili phrasi nostri interpretis cap. 2. legitur, *vt defenderet*, & cap. 9. *in defensionem alienigenarum*, id est, in vindictam. Ad eundem ergo modum, & aliæ quædam scripturæ intelligendæ sunt, vt illa Rom. 12. *Non vosmetipsos defendentes charissimi*, id est, non vindicantes. Nam
B moderata defensio licita est. Ita pro eo quod in psalm. 8. habemus; *vt destruas inimicum & vltorem*, pro (*vltorem*) olim legebatur (*defensorem*) vt obseruare licet apud Seuerum Sulpitium in vita S. Martini. Itaque hic iurauit defendere se, id est, vt vindicaret se de omnibus regionibus quæ eum non recepissent.

CAPVT II.

v. 13. EFfregit *autem ciuitatem opinatissimam Melothi.* Opinatissimam, id est, celeberrimam. Quidam legendùm suspicantur (*opimatissimam*) quasi pinguissimam & opulentissimam. Sed insitata sunt Latinis vocabula, superlatiuus ille, & eius positiuus *opimatus*, pro opimus. At verò à celebritate opinio-
C nis aliquid dici opinatissimum pro celeberrimo, obseruare licet apud Ruffinum sub initio histor. ecclef. quam adjunxit Eusebianæ. At verò quæ fuerit ciuitas Melothi, difficile est conjicere. Nam in Græco nullius ciuitatis nomen exprimitur, sed habentur tantum hæc verba; *Et incidit* (id est, effregit, vastauit (*Phud & Lud, & prædatus est filios omnes Rasis. & Israël, &c.* Verisimiliter per Lud significatur Lydia.

CAPVT III.

v. 13. PRæceperat *enim illi Nabuchodonosor rex, vt omnes deos terræ exterminaret, videlicet, vt ipse solus diceretur Deus ab his nationibus, quæ potuissent*
D *Holofernis potentia subjugari.* Affectabat haberi Deus, & quidem solus, non à populis regni sui, quibus id non fuisset ausus præcipere, vt Assyriis, Chaldæis, Persis &c. Medis, deos suos colentibus, qui tam superbo regis imperio noluissent parere: sed vt hic dicitur à nationibus vi armorum sibi subjungandis, quarum lucos exscindi & deos exterminari jubebat. Multa enim imponuntur victis, quæ non possunt imponi populo regni. Similis superbia fuit Sennacherib gloriantis deos gentium sibi non potuisse resistere, & illis connumerantis Deum Israël 4. Reg. 18. & 2. Paralip. 32. Item Darij regis, Danielis 6. qui, satrapis instigantibus, edixit, ne quis peteret quidquam à Deo vel homine spatio triginta dierum, nisi ab ipso solo; per hoc vtique se Deum

significans; vt mirum non sit, si Alexander magnus quoque voluerit haberi Deus; & ethnici Romani, plures Imperatores suos retulerint inter deos. Adde ex cap. 5. v. 29.

CAPVT IV.

v. 2. *Tremor & horror inuasit sensus eorum, ne hoc faceret Ierusalem & templo Domini, quod fecerat ceteris ciuitatibus & templis earum.* Ex eo quod dicitur (*& templo Domini*) satis colligitur templum iam fuisse reædificatum, dum ista, quæ hic narrantur, contingerent. Sed idem etiam clarius ostenditur ex Græcis, in quibus sic legitur: *Exterriti sunt, eo quod recenter ascendissent ex captiuitate, & nuper omnis populus congregatus fuerat ex Iudæa, & vasa, & altare, & domus* (id est templum) *à profanatione sanctificata erant.* Ecce hic fit mentio reditus è captiuitate, deinde & populi collecti in Ierusalem, videlicet ad dedicatio- B nem templi. Ex quo manifestum est, templum iam perfectum & consecratum fuisse, quando ista fiebant. Hic notanda est pietas populi, qui magis sollicitus erat pro conseruatione templi, quàm propriæ vitæ vel bonorum temporalium. Sed pauci Christiani hoc imitantur.

v. 8. *Humiliauerunt animas suas in ieiuniis. Et induerunt se sacerdotes ciliciis, & infantes prostrauerunt contra faciem templi, &c.* Illustre exemplum voluntariæ afflictionis & humiliationis sui coram Deo, quo ostenditur nobis Christianis, quid etiam nos facere debeamus, maximè tempore afflictionis & pœnitentiæ. Sed & fructum huius voluntariæ castigationis declarat sacerdos Magnus dicens: *Scitote, quoniam exaudiet Dominus preces vestras, si manentes permanseritis in ieiuniis & oratione in conspectu Domini.* Porrò quod C hic additur; *Et altare Dei operuerunt cilicio.* Id factum in signum luctus publici, & ad prouocandam misericordiam Dei tali externo cultu ipsius altaris. Non dissimile est & fortè ex antiqua ista Iudæorũ consuetudine tractum, quod tempore quadragesimalis jejunij, quod est tempus pœnitentiæ, Christiani, quicquid in templis speciosum & pulchrum est, velant quibusdam tegumentis; scilicet ad significandum publicum luctum, tristitiam, & humiliationem, sicut contrà ornatus est signum publicæ lætitiæ.

CAPVT V.

v. 4. *Et quare præ omnibus qui habitant in Oriente, isti contempserunt nos?* Suprà cap. 2. legimus D Nabuchodonosorem præcepisse Holoferni principi militiæ in hunc modum: *Egredere aduersum omne regnum Occidentis, &c.* Et ex Geographia manifestum est Iudæam respectu Persarum & Assyriorum esse in Occidente sitam. *Quæritur* ergo, quomodo hic dicat Holofernes de Iudæis tanquam in Oriente commorantibus: *Et quare præ omnibus qui habitant in Oriente; isti contempserunt nos?* Ad hanc quæstionem *respondetur* non malè, quod licet Iudæa sit in Occidente respectu regni Assyriorum; tamen absolutè loquendo, si totam terram habitabilem consideremus, Iudæa (sicut & tota Asia) ad Orientem sita est, sicut Europa tota ad Occidentem. Græca lectio nullam habet difficultatem. Ibi enim, pro (*Oriente*) habemus (*Occidente*) E hoc modo: *Quare contempserunt, vt non venirent in occursum meum, præ omnibus qui habitant in Occidente?* Fortè etiam omnes illæ nationes, quæ contempserant Nabuchodonosor, dicuntur habitasse in Oriente, nempe respectu Iudææ, vbi scripta est hæc historia.

v. 29. *Vt sciat omnis gens, quoniam Nabuchodonosor Deus terræ est, & præter ipsum alius non est.* Obseruandum quod Nabuchodonosor vocetur Deus terræ, & non cæli. Videntur enim gentiles in ea persuasione fuisse, quod Deus cæli, si quis esset, tantùm curaret A cælestia, & quod eius potestas aut prouidentia non extenderet se ad res humanas, & regna terrena, iuxta illud Iob 22. *Circa cardines cæli perambulat, nec nostra considerat.* Vnde reges Assyriorum cum essent in terra admodum potentes, vocabant se deos terræ; & omnes alios deos nationum iubebant exterminari. Vide quæ diximus de eadem re suprà cap. 3. v. 13. quibus adde, quod Dan. 4. idcirco quoque Nabuchodonosor dicatur ejectus è consortio hominum, donec agnosceret quod dominetur excelsus super regnum hominum; & cuicunque voluerit, det illud. Igitur Nabuchodonosor non agnoscebat Deum cæli dominari super regnum hominum.

CAPVT VI.

v. 15. *Domine Deus cæli & terræ, intuere superbiam eorum, & respice ad nostram humilitatem, & faciem sanctorum tuorum attende.* Ita & in cantico Deipara virgo de se: *Quia respexit humilitatem ancillæ suæ;* His & similibus scripturæ locis, humilitas non significat virtutem illam, qua quis humiliter & modestè de se sentit, quæ à Latinis propriè vocatur modestia, & Græcè ταπεινοφροσύνη, sed significat vilem & abjectum statum, seu conditionem hominis, præsertim in afflictione constituti; qualis hic erat populus Israëliticus. Græci vocant ταπείνωσιν. Sensus igitur est, *Respice ad nostram humilitatem,* id est, ad afflictionem nostram, & miserabilem statum nostrum, simulque ad externam humiliationem, quam vltro assumimus, jejunando, ciliciisque nos induendo.

Et faciem sanctorum tuorum attende. Quidam istud sic interpretantur: Conuerte oculos tuos non ad nostra merita, quæ nulla, aut exigua sunt, sed ad merita sanctorum tuorum Abrahæ, Isaac, Iacob, & aliorum sanctorum patrum, vt qui nostra iniquitate premimur, eorum meritis liberemur. Est quidem sensus ille pius; sed non videtur germanus huius loci. Græci sic legunt: *Et respice in faciem eorum qui tibi sanctificati sunt.* Erat autem Deo sanctificatus totus populus Israëliticus, quia totus erat deputatus & consecratus ad veram religionem & cultum Dei; eumque cultum non animo solùm seruabant, sed etiam profitebantur per multas cæremonias externas. Hinc ergo populus Israël vocatur populus peculiaris Dei, hæreditas eius, & populus sanctus. Sensus igitur est; Respice in populum tuum, quem de cunctis nationibus tibi segregasti, & elegisti ad cultum tuum, vt in eo inuocaretur nomen tuum. Et simile est quod in completorio ex Ierem. 14. legimus: *Tu in nobis es Domine, & nomen sanctum tuum inuocatum est super nos; ne derelinquas nos Domine Deus noster.* Nota præterea quod vox Græca quoque verti possit in neutro genere (*eorum, quæ tibi sanctificata sunt*) sed eodem rediret.

v. 15. *Quoniam non derelinquis præsumentes de te, & præsumentes de se, & de sua virtute gloriantes humilias.* Hic præsumere de Deo non in vitio intelligitur, sicut quando dicitur peccatum in Spiritum S. contra quod Ecclesiasticus cap. 5. *Ne dicas, miseratio Domini magna est, &c.* sed significat confidere, fiduciam in Deo collocare. Estque sensus: Non derelinquis confidentes tuo auxilio, sed humilias fidentes viribus suis.

CAPVT VII.

v. 4. *Filij autem Israël, vt viderunt multitudinem illorum, prostrauerunt se super terram, mittentes cinerem super capita sua.* Ita & cap. 4. dicitur quod sacerdotes præcincti ciliciis obtulerunt sacrificia Domino, & erat cinis super capita eorum. Et alibi frequentissimè meminit scriptura huius cæremoniæ seu obseruationis, qua ferè vtebantur filij Israël quotiescumque in magna angustia erant positi. Huius autem cæremoniæ & obseruationis ratio est, quod per eam

Esty annotat. in Script. R iij

homini in memoriam reducatur, quam originem habuerit, & quem finem seu exitum sit habiturus secundum corpus. Nam de terra factus est & secundum sententiam Domini ad Adam, in terram conuertetur: Vnde ista cæremonia magnam habet vim ad excitandam in homine humilitatem, dum ei ante oculos ponitur vilitas suæ conditionis. Vnde & ecclesia Christi aptissimè hanc cæremoniam in suum vsum accommodauit, eo tempore, quo maxime intenta est, vt filios suos ad humilitatem & pœnitentiam prouocet, hoc est, initio quadragesimæ, quando cinis cuiusque fronti, vel vertici aspergitur cum hoc elogio: Memento homo quia puluis es, & in puluerem reuerteris. Vnde & vocatur dies cinerum.

v. 17. *Contestamur hodie cœlum & terram, & Deum patrum nostrorum, qui vlciscitur nos secundum peccata nostra, vt iam tradatis ciuitatem in manu militia Holofernis.* In eo quod contestantur cœlum & terram, est quædam prosopopœia. Quomodo Moyses in cantico dicit Deut. 23. *Audite cœli quæ loquor, audiat terra verba oris mei.* Et Iosue ad populum cap vlt. *En lapis iste erit vobis in testimonium, quod audierit omnia verba, &c.* Sensus est: declaramus vobis necessitatem nostram & periculum in quo versamur, & petimus vt ciuitatem tradatis in manum Holofernis; idque facimus in præsentia cæli & terræ, & in præsentia Dei patrum nostrorum, vt nisi faciatis quod petimus, testes nobis sint aduersum vos, huius nostræ querelæ & petitionis. Vide annot. Deut. 31. v. 28.

v. 20 *Quia pius es, miserere nostri, aut in tuo flagello vindica iniquitates nostras.* Nota pium dictum illius populi. Nam, etsi non satis confidere videbantur de superno auxilio; tamen piè postulant, vt potius à Deo flagellentur, siue per pestem, siue per famem, quàm vt tradantur in manus hominum infidelium; vtpote quod per eos non solùm ipsi necarentur, sed etiam cultus Dei exterminaretur. Eodem modo & Dauid, optione sibi trium proposita, pestem elegit potius, quàm tradi hostibus, adjiciens hæc verba 2. Reg. vlt. *Melius enim est incidere in manus Dei, quàm in manus hominum, quia multæ miserationes eius sunt.* Sic & populus iste quoque misericordiam consecutus est.

CAPVT VIII.

v. 9. M*isit ad presbyteros Chabri & Charmi, & venerunt ad illam.* Presbyteri hîc vocantur non sacerdotes, sed seniores populi, seu populi senatus. Vnde & infrà cap. 15. vbi Ioachim summus sacerdos cum vniuersis presbyteris suis dicitur venisse in Bethuliam, vt videret Iudith, in Græco textu habetur hoc modo: *Et Ioachim sacerdos magnus & senatus filiorum Israël habitantes in Ierusalem venerunt ad Iudith, &c.* Vnde corrigenda est annotatio marginalis, quæ in quibusdam bibliis habetur ad hunc locum, his verbis Reprehendit Iudith sacerdotes, quinto die ciuitatem tradere volentes. Liran. etiam hîc grauiter hallucinatur, putans hîc intelligi sacerdotes. Qui error ex eo natus est, quod nunc cõsuetudine ecclesiæ sacerdotes vocentur presbyteri. Sed non ita fuit tempore veteris testamenti. Vnde non existimo in toto volumine veteris testamenti reperiri locum, vbi presbyter ponatur pro sacerdote. In historia Susannæ apud Danielem habemus etiam nomen presbyterorum, sed manifestum est, non alios quàm seniores & iudices populi intelligi, vt patet ex contextu. Quod autem Iudith misit ad presbyteros seu senatores, vt ad se venirent, & ipsa ad eos non accesserit, non est tribuendum superbiæ aut fastui Iudith, quasi sibi videretur esse maioris dignitatis, aut sanctitatis, sed tribuendũ est studio castitatis, & honestatis publicę. Est enim indecorum maximè, in illis regionibus, viduam, pręsertim iuuenẽ & formosam, qualis erat Iudith, in publico apparere, aut ad viros accedere.

A v. 10. *Quod est hoc verbum, in quo consensit Ozias vt tradat ciuitatem Assyriis si intra quinque dies non venerit vobis adiutorium?* Vt intelligatur, quare Ozias hac in parte peccauerit, sciendum, quod ex saluto huius ciuitatis Bethuliæ dependebat salus quoque & conseruatio ciuitatis Ierusalem, & per consequens quoque conseruatio cultus diuini, quia in illa sola ciuitate licebat Deo offerre sacrificia. Patet hoc clarius in Græco. Vbi sic Iudith loquitur: *Ex nobis dependet anima fratrum nostrorum, & sancta, & templum, & altare nobis innituntur*, id est, illorum conseruatio ex hac ciuitate dependet. Propterea ergo tenebantur ciuitatem illam ad extremum defendere, & nullo modo certum diem deditionis assignare.

v. 22. *Abraham tentatus est, & per multas tribula-*
B *tiones probatus Dei amicus affectus est.* Hoc sic intelligendum, sicut dicitur ex operibus iustificatus Iac. 2. Non quod tum demum primam acceperit iustitiam, & per amicitiam fuerit Deo conjunctus, sed quod in iustitia & Dei amicitia promouerit, vel quod majora amicitiæ signa progressu temporis ei Deus exhibuerit: vel quod magis magisque iustus, & Dei amicus fuerit declaratus.

v. 33. *Vos autem nolo vt scrutemini actum meum.* Quomodo non igitur priuato consilio & authoritate Iudith Holofernem interfecit? Responsionem vide ad Iudicum 3. v. 16.

Quæri etiam potest cur non egerit stultè & temerariè, & arroganter, nolens de re tanta tamque pericu-
C losa consilium conferre cum senioribus, & prudentibus? An dicendum quod sentiebat se impelli ad illud facinus diuino quodam instinctu, ideoque noluit nec debuit super eo consilium capere humanum, maximè quia verisimiliter illi secundum humanam prudentiam rem tam arduam & periculi plenam mulieri dissuasissent, atque etiam impediuissent: & metuendum erat ne res propalaretur quæ debebat esse secreta. Dixissent enim rem tanti momenti, tantæque audaciæ non tentandam inconsulto senatu.

CAPVT IX.

v. 2. D*omine Deus patris mei Simeon. Quæritur*, quomodo hic Iudith vocet, Simeon patrem suum, cum cap. præcedenti eius genealogia referatur
D ad Ruben, fratrem, vt apparet Simeonis? Ad hanc apparentem dissonantiam potest duobus modis *responderi, vno modo* quod ex parte patris, cuius genealogia præced. cap. texitur, fuerit ex tribu Ruben, ex parte matris verò ex tribu Simeon. Non rarò enim contingebat tribus permisceri, modo fieret extra casum, qui habetur Num. 36. *Alio modo* respondetur, quod Ruben, ad quem refertur eius genus capite præcedenti, non fuerit Ruben patriarcha, sed aliquis alius in tribu Simeon clarus & celebris. Et hæc solutio probabilior videtur. Notandum enim, quod Græca exemplaria non perducant eius genus ad Ruben, sed per alios quosdam medios vsque ad Israëlem, nullo duodecim patriarcharum nominato.

E *Domine Deus patris mei Simeon, qui dedisti illi gladium in defensionem alienigenarum.* Defensionem intellige vindicationem seu vltionem in Sichimitas alienigenas. De qua significatione defensionis diximus etiam suprà cap. 1. v. 12. Cæterum *quæstio* hîc oritur, quomodo Iudith laudat hoc factum Simeonis, cum Genes. 34 Iacob patriarcha grauiter illud reprehendat? & grauius etiam Genes. 49. vbi pro benedictione videtur maledictionem in Simeonem & Leui, propter hoc facinus, congerere. Sic enim ait; *Simeon & Leui fratres, vasa iniquitatis bellantia —— Maledictus furor eorum, quia pertinax, & indignatio eorum quia dura.* *Respondeo* primum, non scripturam ipsam hoc loco commendare factum Simeonis, sed Iudith tan-

tum in sua oratione. Non est autem necesse verba eius omnia habere pondus & authoritatem scripturæ sacræ; sicuti posteà patebit in verbis quæ ad Holofernem locuta est. Deinde possumus in hoc facto duo considerare. Alterum est zelus eorum, & indignatio illa qua indignissimè ferebant rem tam fœdam fuisse perpetratam contra Israël; scilicet sororem suam Dinam ab alienigena esse stupratam. Et hic zelus seorsim consideratus, merito commendatur; vt sic Iudith dicat, (*qui zelauerunt zelum tuum.*) Alterum est facinus ipsum, cum omnibus suis circumstantijs consideratum, & sic illicitum fuit, tum quia id authoritate priuata, inconsulto & inscio patre, cum maximo eius periculo, vt ipse explicat Genes. 34. aggressi sunt; tum quia id fecerunt per fraudem, & contra pacta. Vide etiam dicto loco Genes. 34.

CAPVT X.

v. 4. QVi etiam Dominus contulit splendorem, quoniam omnis ista compositio non ex libidine, sed ex virtute pendebat.* *Quæritur*, quomodo hoc verum sit, cum capite præcedenti Iudith orans, de Holoferne sic loquatur; *Capiatur laqueo oculorum suorum in me*. v. 13. *Respondeo*, non peccauit Iudith in hac parte; quia illud malum, quod Holofernes exarsit in eius concupiscentiam, non fuit ipsius Iudith, neque tenebatur illud impedire, propter maius illud bonum, quod ipsa, Deo disponente, consecuturum confidebat; nempe populi Dei liberationem. Et hoc significat in eadem oratione Deum alloquens his verbis: *Et percuties eum ex labiis charitatis meæ.* Tu scilicet Deus illum percuties. Deinde, ipsa non procurauit peccatum illud alienum, quia pulchritudo aut ornatus fœminæ non est propriè causa illiciti amoris, sed corrupta hominis natura, & concupiscentia latens.

v. 12. *Quæ respondit: Filia sum Hebræorum, ideo ego fugi à facie eorum, quoniam futurum agnoui, quod dentur vobis in prædationem.* *Quæstio* antiqua est, an Iudith in his, & aliis quæ sequuntur non sit mentita, & peccauerit? Quidam eam excusare conantur, dicentes verba eius sub conditione intelligenda, scilicet, quod sciret Iudæos in manus Holofernis tradendos, nisi agerent pœnitentiam. Sed id dici non potest; quoniam Iudith capite sequenti non tàntum affirmat iterum quod tradentur, sed etiam quod iam multa impiè proposuerint contra legem Dei sui facere, scilicet sanguinem bibere, sanctificata contingere, &c. Alij itaque dicunt verba Iudith esse Prophetica, eaque intelligenda de euersione populi istius, quæ postea per Titum & Vespasianum facta est. Sed manifestum est, esse verba historica, & de rebus præsentibus eam loqui. Itaque fatendum, eam non omnino excusari à mendacio, sed mendacium fuisse officiosum & maximum bonum per hoc illam intendisse. Sed sicut scriptura in obstetricibus laudat misericordiam, & non mendacium, ita & in Iudith virtus eius ad liberandum populum commendatur, licet id sine mendacio non fecerit.

CAPVT XI.

v. 13. E*T misit me Dominus hæc ipsa nunciare tibi.* Hæc Iudith ad Holofernem, & similia repetit v. 16. & 17. quorum verborum occasione merito *quæritur*, quomodo in his mendaciis non sit culpa etiã mortalis peccati, cum in scriptura grauissimè increpentur, qui dicunt, *Hæc dicit Dominus, cum Dominus non miserit eos.* Sic & Paulus 1. Cor. 15. scribit eos falsos esse testes contra Deum, qui dicerent Deum aliquid fecisse, quod non fecerit. Ad hoc nonnulli respondent, Deum etiam aliquo modo Iudith ad hæc misisse, nempe quia post orationem & jejunium opus aggressa est, & feliciter perfecit, sine dubio diuina ope. Sed aliter *responderi* potest, multum interesse inter

A mendacia pseudoprophetarum, & hæc verba Iudith. Nam mendacia pseudoprophetarum perniciosa erant populo, quia per ea fouebatur populus in peccatis. Similiter perniciosum fuisset, si Apostoli falsò prædicassent Christi resurrectionem, de quo ibi agit Paulus 1. Corinth. cap. 15. At verò verba omnia Iudith tendebant ad bonum finem, qui etiam est consecutus. Quanquam ad mendacium Iudith excusandum, etiam hoc facit, quod à muliere dictum sit; cui non facile credi debet in rebus magnis, & à qua si quis mendacio deceptus fuerit, irrideri magis solet quàm vindicari. Denique nota verba Iudith rectè sic accipi posse secundum eius intentionem, vt non voluerit dicere se expresso mandato per reuelationem accepto, missam à Deo, sed missam generali ratione missionis; quia nimirum
B profectio eius in castra erat à Deo; quamuis non à Deo ad illum finem quem addit, scilicet, vt hæc quæ loquebatur, Holoferni nuntiaret. Nam in hoc fuit mentita.

CAPVT XII.

v. 2. N*Vnc non potero manducare ex his, quæ mihi præcipis tribui, ne veniat super me offensio.* Simile est quod de Daniele narratur Dan. 1. *Proposuit autem Daniel in corde suo, ne pollueretur de mensa regis, &c.* Sed *quæritur*, quare de cibis Assyriorum Iudith noluerit comedere, ne quidem etiam postea, cum conuiuio Holofernis interfuit, vt sequitur hoc eodem capite v. decimo-nono, quandoquidem verisimile sit, in tanto apparatu ciborum; nonnulla sal-
C tem fuisse. quæ non erant lege prohibita? Quidam dicunt quod cibi gentilium, maximè in solemnibus conuiuijs erant omnes oblati prius idolis, & proinde contaminari. Potest etiam aliter *responderi*, multos Iudæos ex pia consuetudine abstinuisse non solùm à cibis lege prohibitis, verùm etiam ab aliis cibis lautioribus; vt patet de Daniele & socijs, qui pasti sunt leguminibus. Rechabitæ etiam abstinebant à vino. Sed hæc solutio non multum præsenti loco quadrat. Nam Iudith, vt narratur capite decimo, secum attulerat ex Bethulia ascopetam, seu vtrem vini ad potum suum. Igitur dicendum puto, omnes Iudæos solitos esse simpliciter abstinere à conuiuijs gentilium, propter periculum contaminationis; sicut contrà constat ex Gen. 43. Ægyptios quoque existimasse illicitum sibi esse conuiuium inire cum Hebræis. Itaque vt vitarent illicita, etiam abstinebant à licitis. Vide etiam Danielis 1.

D v. 7. *Exibat noctibus in vallem Bethuliæ, & baptizabat se in fonte aquæ. Et vt ascendebat, orabat Dominum Deum Israel, &c.* Nempe ante orationem corpus abluebat aqua. Nam baptizare ibi non est aliud, quàm abluere, quo sensu & Eccles. 34. dicitur, *Qui baptizatur à mortuo* (id est, lauat se post contactum mortui) *& iterum tangit eum, quid proficit lauatio illius?* cadauera scilicet immunda erant apud Iudæos. Porrò lauit se Iudith ante orationem, vel quod putaret, seu metueret immundiciam aliquam legalem se fortè contraxisse ex consortio gentilium, vel quia hoc habebat traditio Iudaïca, vt ante orationem corpus lauarent.

CAPVT XIII.

E v. 7. C*Onfirma me Domine Deus Israel, & respice in hac hora ad opera manuum mearum, vt sicut promisisti, Ierusalem ciuitatem tuam erigas.* Sic & paulò post v. 18. ad ciues suos: *& in me ancilla sua adimpleuit misericordiam suam quam promisit domui Israel.* Sed *quæritur*, vbi Deus hoc promiserit? *Respondeo* non videri hîc aliam promissionem significari, quàm illam generalem, qua Deus frequenter in lege & prophetis promittit populo illi antiquo liberationem ab omnibus inimicis suis, modo permanerent in cultu Dei & in obseruatione mandatorum eius. Et quia

sciebat Iudith multa in hac conditione ex parte populi deesse; hinc scilicet, simul & misericordiam, & promissum, idem beneficium Dei vocat,

Et hoc quod credens per te posse fieri cogitaui, perficiam. Notandum quod non ait, quod per te futurum, sed *quod credidi per te posse fieri*, ad excludendam vanam præsumptionem hæreticorum nostri sæculi, qui volunt nos credere certum semper euentum. Videmus enim hic satis esse credere, quod Deus possit facere, & confidere humiliter ipsum facturum quod petimus, Ita & Dominus Matth. 9. *Credis quia hoc possum facere?* Requirit enim Deus à nobis fidem certam & indubitatam suæ omnipotentiæ, vt de ea omnino non ambigamus; de qua ambigebant illi, quorum corpora prostrata sunt in deserto, qui dicebant Psalm. 77. *Nunquid & panem poterit dare, aut parare mensam in deserto?* Quod autem ad effectum attinet, si Deus etiam illum expresse promiserit, certa fide quoque ille credendus est. Vnde grauiter peccauit, ideoque à Deo punitus est, Zacharias pater Ioannis Baptistæ, dubitans de eo, quod Angelus Dei promittebat. Luc. 1.

CAPVT XIV.

v. 9. *Tunc Achior videns virtutem, quam fecit Deus Israel, relicto gentilitatis ritu, credidit Deo.* *Quæritur*, quomodo Achior hic primum dicatur credidisse Deo, cùm suprà cap. quinto, longa oratione coram Holoferne confessus, & testatus sit virtutem & potentiam Dei Israël? *Respondeo*, dicitur Achior nunc primum, occasione tam illustris facinoris & beneficij, credidisse; nempè, quia nunc primum plenè & perfectè credidit; & vt hic additur, relicto prorsus gentilitatis ritu, omnia omnino, quæ erant populo Israëlitico diuinitus reuelata, firmo assensu recepit. Deinde potest hoc referri non tam ad fidem internam, quàm ad externam fidei professionem per circumcisionem, de qua sequitur. Nam & olim in Ecclesia Catechumeni, etiamsi omnino credenda firmiter tenerent, tamen non vocabantur propriè fideles; nisi cum essent baptizati.

Et circumcidit carnem præputij sui, & appositus est ad populum Israel. Non dubium, quin hoc sanctè & piè ab Achior factum sit. Sed *quæret* aliquis, vtrum hoc fuerit ei ad salutem necessarium, vt circumcideretur, & incorporaretur populo Israëlitico? *Respondeo* videri quod non, & colligitur ex cap. 6. hujus libri, in quo leguntur seniores filiorum Israël dixisse ad Achior: *Sit Deus tecum in medio nostri, vt sicut placuerit tibi, ita cum tuis omnibus conuerseris nobiscum.* Vbi ex eo, quod dicitur (*sicut placuerit tibi*) colligitur, non fuisse necessarium ad salutem ipsum circumcidi. Certè Naaman Syrus suscepta fide vnius Dei non est circumcisus, quod haud dubiè ipsi præscripsisset Helisæus, si fuisset necessarium ad salutem. Ratio autem hujus est, quia circumcisio soli populo Israëlitico imperata fuit, & ad eos solos pertinebat, sicut & Apostolus ait ad Rom. 3. *Scimus quoniam quæcumque lex loquitur, ijs qui in lege sunt loquitur.* Interim poterant & alij circumcidi, scilicet qui vellent illi populo incorporari, & proselyti dicebantur; sed non tenebantur, & talis fuit Achior. Si *quæras* vlterius, quomodo ergo potuissent gentiles sine circumcisione salutem consequi? *Dico*, eodem modo quo omnes pij veteris Testamenti saluati sunt ante institutam circumcisionem. Nempe vel sola fide mediatoris, vel etiam per aliquod simul externum sacrificium, vel sacramentum nobis ignotum.

CAPVT XV.

v. 9. *Ioachim autem summus Pontifex de Ierusalem venit in Bethuliam, cum vniuersis Presbyteris suis, vt videret Iudith.* Cum Presbyteris, id est, cum

A senatu Ierosolymitano. Id enim vox Græca significat γερουσία. Manifestum est autem ex hoc loco historiam hanc contigisse tempore Ioachim summi sacerdotis. Quis autem fuerit iste Ioachim, non satis conuenit inter interpretes. Qui enim putant accidisse hanc historiam tempore Cambysis filij Cyris regis Persarum, & per consequens tempore Iosue filij Iosedech sacerdotis magni, bifariam istud exponunt de Ioachim. Alij dicunt filium fuisse ad tempus in summo sacerdotio patris vicarium, patre videlicet absente propter negocia publica. Sed contra facit, quod nulla consuetudine receptum sit, vt vicarius regis, aut summi Pontificis, vocetur rex aut summus Pontifex: hic autem
B Ioachim non semel, sed sæpius summus Pontifex vocatur. Alij igitur dicunt, Iosue alio nomine etiam dictum fuisse Ioachim. Sed & hoc vanum est, cum ex nullo alio loco id possit probari. Vnde omnino dicendum est, accidisse hæc post mortem Iosue, filio ejus Ioachim fungente summo sacerdotio, idque tempore Artaxerxis regis Persarum, qui in hoc libro generali nomine vocetur Nabuchodonosor. Vide de hoc etiam suprà, cap. 1.

v. 11. *Fecisti viriliter, & confortatum est cor tuum, eo quod castitatem amaueris, & post virum tuum alterum nescieris.* In his verbis duo occurrunt notanda. Primum, quod factum tam egregium & virile Iudith, tribuat summus sacerdos merito castitatis eius (intelligit autem castitatem vidualem. (Vnde patet, non solum virginalem castitatem, sed etiam vidualem esse magni meriti apud Deum, licet minoris meriti, quàm
C sit castitas virginalis. Alterum verò quod hinc discimus, est, vt obseruemus Iudith quoque ex eo laudari, quod post primum virũ suum, alterũ nescierit. Ex quo patet, non solum tempore noui Testamenti commendari viduas, quæ ad secundas nuptias non transeunt; verùm etiam tales fuisse commendabiles tempore veteris Testamenti. Vnde nullo modo recipiendum videtur apocryphum illud de S. Anna matre Deiparæ virginis, in quo traditur eam tribus maritis vicissim fuisse copulatam; sed potius id esse rejiciendum, tanquam figmentum & tam sancta muliere indignum.

CAPVT XVI.

v. 1. *Tunc cantauit canticum, &c.* Quæri potest an canticum hoc ita fuerit inspiratum à Deo sicut scriptura diuina, & sicut alia cantica, quæ ex sacris litteris accepta in Ecclesia canuntur, vt canti-
D cum B. Virginis, Zachariæ, Simeonis, vtrumque Moysi, Isaiæ, trium puerorum, & ea quæ sunt in Prophetis? Nihil arbitror obstare quo minus ita dicatur, & de hoc cantico, & de eo quod cecinit Debora & Barac post adeptam victoriam contra Regem Chaanam; quamuis neutrum horum in Ecclesia canatur; ideo fortasse quod ordini diuini officij minus congruant quàm cætera. Nam nec omnes sacræ Scripturæ partes in Ecclesiastico officio leguntur. Vide annotat. Iudicum 5.

v. 8. *Non enim cecidit potens eorum à iuuenibus, nec filij Titan percusserunt eum, nec excelsi gigantes opposuerunt se illi, sed, &c.* Sic & Græcè; *nec filij Titanum percusserunt eum.* Sciendum vocabulum
E istud, Titan seu Titanes, nusquam alibi in scriptura reperiri, quamuis sit apud Ethnicos scriptores frequens. Fabulantur enim Poëtæ Ethnici Titanes fuisse gigantes proceros, genitos ex cœlo & terra, eosque cum vellent cœlum inuadere, à Iosue fuisse profligatos, & deturbatos in terram. Sed hoc loco non est verisimile respici ad illam fabulam gentilium, sed speciem pro genere positam, vt per Titanes aut Titanum filios generaliter gigantes intelligantur. Id enim significant verba sequentia: *Nec excelsi gigantes opposuerunt se illi.* Sicut autem ethnici gigantes vocabant Titanum

filios, ita sacris literis peculiare est eos vocare filios Enacim vel Raphaim. Illi enim antiquis temporibus fuerant famosi gigantes.

v.16. *Adonai Domine, magnus es tu.* Adonai vnum est ex decem nominibus Dei, apud Hebræos; de quibus vide Epistolam B. Hieronymi 136. Et ferè vbicunque in scriptura legimus geminatum nomen Domini, vt *Dominus Deus*, vel *Domine Dominus noster*, prius nomen est tetragrammaton, posterius autem Adonai; etiamsi hic ordo in latino textu nostro non seruetur. Significat autem nomen *Adonai* propriè idem quod *Dominus*, & Deo, tantum ex tempore competit. Non enim Dominus fuit ab æterno; quia nihil existebat ante mundum istum conditum, cuius respectu Dominus diceretur.

v.26. *Erat etiam virtuti castitas adjuncta.* Non habetur in Græcis hodiernis. Non significat autem castitatem non fuisse virtutem, id est, habitum bonum moraliter, sed tantum aliquid virtuti adjunctum pro ornamento; sed virtutem pro fortitudine animi accipit, quam Iudith declarauit in illo suo tam insigni facinore. Ei virtuti pro magno ornamento adjuncta A erat vidualis castitas.

v. 28. *Mansit autem in domo viri sui annos centum quinque.* Non significatur, quod post mortem viri sui adhuc superuixerit tot annis, sed quod manens, seu commorans in domo viri sui, tanquam eius solius vidua, & non accipiens alium virum, peruenerit ad ætatem centum quinque annorum. Estque id etiam clarius ex Græco, vbi sic legitur: *Et senuit in domo viri sui vsque ad annos centum & quinque*, vt significetur tota ætas eius fuisse tot annorum. Et similiter accipiendum est, quod Lucæ 2. dicitur de Anna prophetissa: *Hæc vidua vsque ad ar[illegible] [illegible]ta quatuor.* Similiter potest intelligi quod de Iob dicitur in fine libri eius, nempe quod vixerit post plagas centum quadraginta annis. Vide ibidem & [illegible] B 2. Annotat.

v. 31. *Dies autem victoriæ huius festiuitatis ab Hebræis in numero sanctorum accipitur, & colitur à Iudæis vsque in præsentem diem.* Tota hæc postrema clausula libri non habetur in Græco. Vide tamen de ea in simili argumento ad Ester 9. S. Hieronymus eam dedit ex Chaldaïco originali.

FINIS LIBRI IVDITH.

ANNOTATIONES

IN LIBRVM ESTHER.

CAPVT PRIMVM.

v.1. IN *diebus Assueri, qui regnauit ab India vsque Æthiopiam super centum viginti septem Prouincias. Quæritur* quis fuerit hic Assuerus? Quidam putant fuisse Cambysem secundum Monarcham ex Persis, filium Cyri. Alij proximè ei hunc Assuerum anteponunt, nonnulli etiam proximè postponunt, Sed nulla historia, nec sacra, nec profana illis temporibus aliquem Assuerum vel Artaxerxem agnoscit. Nempe qui Hebræis Assuerus dicitur à Græcis interpretibus vocatur Artaxerxes. Vnde probabilior est sententia eorum, qui eum Dario Histaspis tertio Monarchæ Persarum postponunt. Iosephus sanè libro vndecimo Antiquit. testatur eum fuisse quartum regem Persarum Xerxem dictum filium Darij, sub quo perfectum est templum. Alij nihilominus Artaxerxem Longimanum filium Xerxis, quintum Monarcham Persæ: quidam etiam Artaxerxem Memnonem intelligi volunt. Nec malè quoque in horum ætatem congruit hæc historia. Hieron. in Ezech. 4. Artaxerxem Memnonem septimum Monarcham Persarum fuisse dicit: quod idem sentit Eusebius in Chronico. Quod autem objicitur de ætate Mardochæi, suo loco soluetur cap. 2. Nec obstat quod Susan dicitur regni hujus Assueri fuisse exordium. Etenim non significatur ijs verbis, quod ibi primum cœperit regnare ac deinde regnum suum propagauerit etiam ad alias ciuitates, & prouincias, sed sensus est hanc ciuitatem fuisse Metropolim totius regni. Nam vox Hebræa, pro qua habemus (*exordium*) significat generaliter, principium, caput, & id quod est principale in vnaquaque re. Itaque significatur Susan et fuisse ciuitatem primariam, sedemque regalem.

8. *Nec erat qui nolentes cogeret ad bibendum, sed sicut rex statuerat, præponens mensis singulos de princi-* A *pibus suis, vt sumeret vnusquisque quod vellet.* Hoc propterea scribitur, quia erat mos quarundam nationum, sicut (proh dolor!) & hodie nostrarum versus Septentrionem, hospites ad bibendum, vel ad certos haustus cogere. Id itaque rex Assuerus fieri vetuit in suo regali epulo; sed iussit præstò esse ministros, qui omnibus poscentibus, quantum vellent, præberent. Ita hæc interpretatur etiam Ioseph lib. 11 Antiq. c.6. Vtinam hanc legem, qua neminem licebat ad bibendum cogere, bene seruarent Christiani.

v.12. *Quæ renuit, & ad regis imperium, quod per Eunuchos mandauerat, venire contempsit.* Vtrum hæc iusta fuerit causa repudiandæ reginæ, dubitari potest. B Sulpitius laudat factum Vasthi & damnat factum Assueri. At primum videtur quod imperium regis quoniam factus hilarior & post potationem mero calefactus iussit reginam in locum conuiuij introduci, vt eius pulchritudinem cunctis populis & principibus ostenderet, haudquaquam fuisse legitimum, nec potuisse veræ legis habere rationem. Attamen peccasse videtur Vasthi non in legem, quæ vt dixi, legitima non fuit, sed ratione scandali & contumaciæ. Quam causam grauiter explicat oratione sua Mamuchan Regis consiliarius. Cæterùm non videtur hæc fuisse satis iusta repudij causa: maximè si de separatione perpetua lo- C quamur, quam lex diuina non permittit, nisi in casu fornicationis. Sed leges diuinas gentiles non habebant, & lex naturæ in ijs erat obscurata.

CAPVT II.

v. 5. ERat vir Iudæus in Susan ciuitate vocabulo *Mardochæus, filius Iair, filij Semei, filij Cis, de stirpe Iemini* (id est Benjamin) *qui translatus fuerat de Ierusalem, eo tempore, quo Iechoniam regem Iuda Nabuchodonosor rex Babylon[is] transtulerat.* Obseruandus diligenter totus hic context[us]. Ex hoc enim loco colligunt quidam, fieri non posse, vt hæc histor[ia]

Esther contigerit post tempora Darij, quia hic dicitur, inquiunt, Mardochæus fuisse translatus de Ierusalem simul cum Iechonia rege Iuda. Ex quo tempore vsque ad finem regni Darij fluxerunt anni vt minimum centum quinquaginta. Et hoc vnicum est argumentum, quare nonnulli ante Darij tempora collocent quendam Assuerum vel Artaxerxem, quem nulla historia agnoscit. (Vide etiam Hier. in Ezech. 4. vbi inter reges Persarum, Assuerum, de quo hoc libro agitur, suo quoque ordine numerat.) Sed id facilè soluitur, idque duobus modis. Primò si dicamus cum Burgensi, id quod dicitur; *qui translatus fuerat de Ierusalem, &c.* non referri ad Mardochæum, sed ad proauum eius, cuius nomen antecedit, atque adeo proximè ante hæc verba. Alio modo etiam dici posset ipse Mardochæus translatus esse illo tempore, nempe non in persona propria, sed in aliquo majorum suorum, simili phrasi, qua Apostolus dicit Heb. 7. Leui decimatum fuisse in lumbis patris sui Abrahæ. Atque hoc modo verba hæc accipi posse significat, quod infrà cap. 11. Mardochæus dicitur fuisse de eo numero captiuorum, quos Nabuchodonosor transtulerat; nempe, qui ex captiuis nascebantur, etiã ipso iure erant captiui, & victoris sui iuri cedebãt.

v. 18. *Et iussit conuiuium præparari ——— pro coniunctione & nuptiis Esther. Et dedit requiem vniuersis prouinciis, ac dona largitus est.* *Quæritur* quam requiem potuerit dare suis prouinciis? Neque enim in potestate regis est suis prouinciis dare pacem ab incursione hostium, cum id dependeat ab hostium voluntate? *Respondeo*, intelligendum esse, quod propter nouum connubium, & gratas nuptias cum regina Esther, relaxauerit Assuerus eo anno prouinciis solita tributa, nempe, vt hoc modo omnes regiæ lætitiæ & liberalitatis essent participes.

CAPVT III.

v. 1. P*Osthac rex Assuerus exaltauit Aman filium Amadathi, qui erat de stirpe Agag.* Agag fuerat rex Amalec, quem Samuel interfecit, vt habemus 1. Reg. 15. Et ob hanc caussam fieri potuit, vt Aman jam ante etiam concepisset odium aduersus Iudæos, eò quòd Amalecitarum natio ferè tota ab Israëlitis deleta fuerit. Sed auctum fuit hoc odium ex eo quod Mardochæus, vt hoc eodem cap. narratur, noluerit eum adorare. Sed contra hoc quod diximus Aman fuisse Amalecitem, obijcitur, quod infrà c. 16. idem Aman dicitur fuisse animo & gente Macedo: Verùm facilis est responsio. Fieri enim potuit, vt qui genere paterno esset Amalecites, idem ex materno genere esset ex Macedonia oriundus, vel contra. Nam per diuersas stirpes vtriusque sexus, non raro quoque ad diuersas & longissimè dissitas origines genealogiæ referuntur. Potest autem dici Amalecitas post internecionem sub Saüle factam, variè dispersus fuisse, & quosdam in Macedoniam peruenisse, & inde etiam fuisse Aman. Sic & Act. 2. dicuntur Iudæi ex omni natione quæ sub cœlo est; & Aquila similiter vocatur Iudæus, & tamen Ponticus genere.

v. 2. *Solus Mardochæus non flectebat genu, nec adorabat eum.* Scilicet Aman. *Quæritur* an Mardochæus rectè fecerit, negando ei honorem, quem rex volebat honorari; cum principes omnes, etiamsi mali sint debeant honorari? sicut & Dauid legitur adorasse Saulem ipsum persequentem, & Iudith Holofernem, & postea Mardochæus regem. Sunt qui dicant Aman ex collo suspensum habuisse quoddam idolum, & ideo Mardochæum noluisse eum adorare, ne videretur adorare illud idolum. Aut si idolum in collo non habuerit, saltem eũ voluisse adorari cultu diuino. Sed eodem modo debuisset Mardochæus postea nec regem honorare. Nec verisimile est alios adorasse Aman cultu diuino. Nam & Mardochæus postea simili honore iussus est ab omnibus honorari; qui quidem si diuinus fuisset, nullo modo Mardochæus eum debuisset permittere. O[...] videtur, quod eum noluerit adorare Mardochæus, imò nec ei assurgere, quia Aman Amalecites erat; semper ita autem præceperat Israëlitis Deut. 25. exercere perpetuas inimicitias contra Amalec. Et hunc sensum innu[it Scri]ptura hoc eodem c. *Dixerat enim Mardochæus se esse Iudæum.* Ita & Caietan. Et tunc sensus illorum verborum Mardochæi c. 13. vbi dicit, *Sed timui ne honorem Dei mei transferrem ad hominem, & ne quenquam adorarem excepto Deo meo,* ita accipiendus est, ne honorem & adorationem Dei, per transgressionem talis præcepti Deut. 25. in speciem videretur violasse.

v. 7. *Mense primo (cuius vocabulum est Nisan) anno duodecimo regni Assueri, missa est sors in vrnam, quæ Hebraicè dicitur Phur, coram Aman, quo die & quo mense gens Iudæorum deberet interfici: & exiuit mensis duodecimus qui vocatur Adar.* Aman fuisse deditum superstitiosis obseruationibus satis hinc apparet, quod putauerit sorte quærendam diem interfectionis Iudæorũ, quasi faustus futurus esset quẽ sors designasset. Et quod tam vxor eius, quàm consiliarij simili superstitionis opinione fuerint imbuti, colligitur ex eo quod c. 6. dicunt: *Si de semine Iudæorum est Mardochæus ante quem cadere cœpisti, non poteris ei resistere, sed cadet in conspectu tuo,* vt ibid. annotatur. Mensis Nisan nostro Martio potissimum respondet, sicut Adar nostro Februario.

Quæ Hebraicè dicitur Phur. *Quæ*, non *vrnam* refert, sed *sortem*. Nam vrna in Hebræo non habetur. Sic enim ibi habetur: *Fecit projicere phur*, id est sortem, coram Aman, à die in diem, & à mense in mensem duodecimum. Ipse est mensis Adar.

CAPVT IV.

v. 3. I*N omnibus quoque prouinciis, oppidis, ac locis, ad quæ crudele regis dogma peruenerat.* Nota decretum seu edictum regium vocatur *dogma*, ἀπὸ τοῦ δοκεῖν, quia eo statuitur & dicitur quod visum est principi. Intelligi autem ipsum edictum, patet, quia hoc eodem cap v. 8. subijcitur de Mardochæo mittente ad reginam Esther: *Exemplar quoque edicti, quod pendebat in Susan dedit ei, vt reginæ ostenderet.* Scilicet internuncio illi inter ipsum & reginam.

v. 16. *Non comedatis & non bibatis tribus diebus & tribus noctibus: & ego cum ancillis meis similiter jejunabo; & tunc ingrediar ad regem contra legem faciens non vocata, tradensque me morti & periculo.* De jejunio isto dicemus c. seq. De altero an Esther fecerit contra legem? *Respondeo*, etsi nec ipsa, vtpote regina, verbis legis contineri videretur, juxta illud quod dicit ad eam rex infrà c. 15. *Quid habes Esther? Ego sum frater tuus, noli metuere. Non morieris: non enim pro te, sed pro omnibus hæc lex constituta est;* nihilominus, etiam posito tali periculo, tenebatur regem adire. Necessitas enim eripiendi totam gentem suam de interitu, merito in corde eius præponderare debebat periculo priuato; maximè quia interitus gentis jam certò erat destinatus: periculum autem personæ ejus non erat certum. Atque ita ex lege naturæ obligabatur Esther, seruare gentem suã, & populum Dei ab injusta cæde vindicare; maximè tam serio à Mardochæo, vt præmittitur, admonita.

CAPVT V.

v. 1. D*Ie tertia induta est Esther regalibus vestimentis.* Et paulò post additur, quod eodem die regem vocauerit ad suum conuiuium. *Quæritur* hac occasione, quomodo cum hoc consistat, id quod dicitur cap. præcedenti, ipsam simul cum populo Iudaico jejunaturam tribus diebus & tribus noctibus? Nam si tertio die regem inuitauit ad conuiuium, igitur eo die non jejunauit. An forte dicendum, quod Esther non totum triduum jejunauerit, sed reliquos adhuc

jejunantibus, ipsa sit ingressa ad regem, vt maturè A consuleret saluti Iudæorum? Sed id non apparet, quia nondum eo die proposuit petitionem suam regi. sed distulit in diem sequentem. Quare non est improbabilis sententia eorum, qui *respondent* hoc jejunium dici triduanum per synecdochen, quia jejunium istud inceptum à prandio primi diei, & continuatum toto die secundo, demum solutum sit in prandio vel vespera diei tertiæ, ita vt toto illo tempore nihil comederint. Sic enim dicitur capite præcedenti vers. 16. *Non comedatis, & non bibatis tribus diebus & tribus noctibus*, sed synecdochicè, vt jam exposui, acceptis. Et hæc expositio adjuuat nos ad intelligendum illud Matth. capite duodecimo: *Sicut fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus; ita erit & filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus*, nempe, intel- B ligendo de tempore quo fuit Christus in sepulchro, & lymbo, à feria sexta vsque ad Pascha manè.

v. 9. *Cumque vidisset Mardochæum non solum non assurrexisse sibi, sed nec motum quidem loco, &c.* Hic rursum dicitur, quod Mardochæus noluerit adorare aut venerari superbum Aman; atque adeo mouisse quidem se loco, veniente Aman cæterisque cum adorantibus. Ex quibus verbis satis colligitur, Mardochæum non solum diuinum honorem recusasse impendere Aman, sed etiam ciuilem, alijs principibus exhiberi solitum. Vide plura de hoc suprà capite tertio versu 2.

CAPVT VI.

v. 3. QVid pro hac fide honoris ac præmij Mardo- C chæus consecutus est? Dixerunt ei ministri: *Nihil omnino mercedis accepit.* Notandum, quod duabus rebus potissimum continetur Respublica, scilicet præmijs ac supplicijs. Nam præmijs excitantur animi ad adjuuandam & fulciendam rempublicam: supplicijs vero deterrentur improbi, ne lædant. Hinc ergo meritò rex Assuerus pro salute regni sollicitus, quærit, quid honoris ac præmij Mardochæus fuerit consecutus; qui detectis insidijs, non solum regis, sed totius regni saluti ac paci consuluerat. Sed *quæritur*, quomodo id quod hic dicitur Mardochæus nullam pro ea re mercedem recepisse, non pugnet cum eo quod infrà c.12.v.5. legitur in hæc verba, Mardochæo prodente has insidias: *Rex autem quod gestum erat, scripsit in commentariis, sed & Mardochæus rei memoriam litteris tradidit. Præcepitque ei rex, vt in aula palatij moraretur, datis ei pro delatione muneribus.* Quidam *respondent* D id quod capite 12. dicitur non ita ad scripturam pertinere, vt ex annotationibus à D. Hieron. adjectis liquere volunt. Sed meliùs respondetur ista non pugnare, & quod ideo cap. 12. iussus sit Mardochæus in aula palatij morari, vt oblata occasione, dignam sua fide, quam erga regem ostenderat, mercedem acciperet, nec tamen illam vsque ad illud tempus acceperit; scilicet officium aliquod tanta fide dignum, sed tantum donum aliquod extemporaneum, donec aliquid majus se offerret.

v. 7. *Homo quem rex honorare cupit, debet indui vestibus regiis, & imponi super equum, qui de sella regis est, & accipere regium diadema, &c.* Istud postremum non legitur circa Mardochæum obseruatum, id- E circo (verisimiliter) quod Mardochæus hoc modestè recusauerit, indignum existimans quenquam alium præter regem coronari regio diademate, etiamsi id Aman sic pronunciauerit, *reputans*, vt inquit scriptura, *quod rex nullum alium præter ipsum vellet honorare.* Sed prorsus contra mentem superbi hominis accidit. Porro quod hîc dicitur vers. 9. *Sic honorabitur quemcumque voluerit rex honorare*; & infrà v. 11. *Hoc honore condignus est, quemcumque rex voluerit honorare*: Apud Hebræos vtroque loco ijsdem prorsus verbis scriptum est, ne quis in hac diuersitate aliquid mysterij quærat.

v. 13. *Cui responderunt sapientes quos habebat in consilio, & vxor eius. Si de semine Iudæorum est Mardochæus ante quem cadere cœpisti, non poteris ei resistere, sed cades in conspectu eius.* Hoc sapientes dicebant eo quidem animo quo alia, superstitiosè, secundum falsam artem diuinatoriam; sed Deo agente vt rem veram dicerent, & quodammodo prophetarent; sicut Caïphas non à semetipso dicebat, sed cum esset Pontifex, &c. Ioan. 11. Sic sacerdotes Dagon de arca dicebant quædam instinctu diuinæ veritatis nescientes 1. Reg. 6. Aut sensus est: cum Mardochæus cum quo cœpisti exercere inimicitias, sit Iudæus, tu autem Amalecita, sitque inter vtramque gentem à priscis temporibus capitalis inimicitia, postquam cœpisti coram illo cadere, & ille cœpit apud Regem exaltari; non cessabit donec te penitus perdat, vsurus ad hoc amicitia Regis apud quem nunc plurimum valet.

CAPVT VII.

v. 4. ATque vtinam in seruos & famulas venderemur, esset tolerabile malum. —— *Nunc autem hostis noster est, cuius crudelitas redundat in regem.* Posteriora verba apud Pagninum ex Hebræo, sic transferuntur: *Quanquam hostis nec recompensaret damnum regis.* Vt sit sensus, quod pereuntibus Iudæis etiam rex damnum passurus fuerit, nec pecuniam ab Aman regi promissam ad eius fiscum vllatenus posse compensare tributa, quæ ex Iudæis recipiebat. Alij sic exponunt: Satius fuisset gentem nostram totam vendi in seruitutem. Sic enim multò plus acciperet rex, quàm offert Aman. Neuter sensus malus est.

CAPVT VIII.

v. 1. DIe illo dedit rex Assuerus Esther reginæ domum Aman aduersarij Iudæorum. In eo quod dicitur rex dedisse Esther domum Aman, significatur, quod dederit ei omnem eius substantiam, & quidquid ad domum & familiam eius pertinebat, vt seruos, & ancillas, agros, iumenta & pecora. Et hoc modo præsentem locum exposuerunt Septuaginta, qui sic habent: *Et in illa die rex Artaxerxes donauit Esther omnem substantiam Aman diaboli*, id est, calumniatoris. Et quod domus pro vniuersa familia & substantia accipiatur, frequens est in sacris litteris. Sic Dominus dicitur Exodi capite primo ædificasse domum obstetricibus nolentibus secundum imperium Pharaonis infantes Hebræorum perdere; id est, familiam eorum copiosam & opulentam reddidisse. Et Dauid ad Dominum: 2. Reg. 7. *Tu locutus es seruo tuo, quod ædificares ei domum*, id est, quod familiam eius, posterorumque claram & illustrem redderes.

v. 10. *Ipsæ epistolæ, quæ regis nomine mittebantur, annulo ipsius obsignatæ sunt, & missæ per veredarios, qui per omnes prouincias discurrentes, veteres litteras nouis nunciis præuenirent.* Illud totum (*qui per omnes prouincias, &c.*) non est in Hebræo nec apud Septuag. Sed in Hebræo sic legitur: *quæ mittebantur per manum cursorum, qui vehebantur equis velocibus, mulis filiis equarum.* Deinde quod dicitur in nostro textu; *vt veteres literas nouis nunciis præuenirent*, præcisè intelligendo verum esse non potest: Nam litteræ Aman iam ante duos menses missæ erant, & ad singulas prouincias peruenerant, sicut expressè habemus suprà cap. 4. *In omnibus prouinciis, oppidis & locis, ad quæ crudele regis edictum peruenerat, planctus ingens erat apud Iudæos.* Itaque propriè loquendo litteræ Aman nouis istis nuntiis non poterant præueniri; sed sensus est, *qui per omnes prouincias discurrentes veteres litteras nouis nuntiis præuenirent*, videlicet secundum effectum. Nam litteræ Aman nondum fuerant executioni mandatæ,

quia per eas tantum data fuerat potestas occidendi omnes Iudæos mense duodecimo: hæ autem litteræ missæ sunt mense tertio. Atque ita per eas tempestiuè satis veteres illæ litteræ fuerunt præuentæ & inefficaces redditæ.

v. 11. *Vt starent pro animabus suis & omnes inimicos suos, &c.* Stare pro animabus non est resistere hostibus, seque & vitam suam defendere: Neque enim jubentur Iudæi pugnare contra hostes qui erant parati ipsos occidere: Nam si pugnando agendum erat, potuissent non minus occidi Iudæi quàm hostes eorum. Vbi enim pugnatur, vt in bello, vtrimque cadunt corpora. Sed *stare pro animabus* est paratos esse ad vindicandum animas suas, id est, vitam suam, quam tollere voluerant ipsorum inimici. Vnde explicationis gratia subditur: *Et omnes inimicos suos cum conjugibus ac liberis ——— interficerent atque delerent.* Id autem non erat futurum per modum pugnæ, quia vt dixi, sic etiam Iudæi cadere potuissent, ac fortè etiam majori numero: sed per modum executionis iustitiæ publicæ, ita vt sicut secundum edictum Aman hostes Iudæorum talem in eos acceperant potestatem vt Iudæis non licuisset repugnare, sed tantum quatenus possent fuga ac latebris salutem quærere: sic vicissim iuxta edictum Mardochæi non licuerit hostibus Iudæorum sumptis armis repugnare, sed tantum fugiendo aut latitando, quatenus possent sibi cauere. Et verisimile est quod per singula loca potestas publica ex Regis mandato debuerit Iudæis internecionem hostium suorum exercentibus, assistere; quemadmodum & fecisset ipsis hostibus contra Iudæos. Nam alioqui eiusmodi edictum videretur temerarium & periculosum. Imò hoc ipsum de assistentia iudicum & ducum prouinciarum, satis significatur cap. proximo.

Quæret aliquis quare edictum regium non fuit injustum, vtpote contra absentes & inauditos? Respondeo, hîc dicitur quod litteræ scriptæ erant ad iudices & principes qui centum viginti septem prouincijs præerant, scilicet vt illi secundum iustitiam inquirerent qui verè essent hostes Iudæorum, & illos traderent Iudæis interficiendos. Sed quo iure cum conjugibus ac liberis? Respondeo fuisse permissionem, non iussionem, qua parte concessum Iudæis fuit etiam conjuges & liberos hostium interficere, idque ideò permissum à Rege, quia Aman impetrauerat Iudæorum cum liberis & conjugibus interfectionem.

CAPVT IX.

v. 5. I*Taque percusserunt Iudæi inimicos suos plaga & occiderunt eos, reddentes eis, quod sibi parauerant facere.* *Quæri* potest, vtrum rectè hoc factum fuerit? & quomodo non fuerit contra præceptum Domini, de non expetenda vindicta? Nam videri posset, quod Iudæis sufficere debuisset, se esse à periculo imminente liberatos; & quod non debuissent vltra procedere ad inimicorum suorum interfectionem. Sed *respondeo* factum illud fuisse iustum & legitimum. Nam processit à publica & legitima potestate, videlicet regis Assueri, qui iure poterat hostes Iudæorum tali modo punire. Deinde iustum fuit quantum ad causam, quia populus Iudæorum erat populus Dei, ita vt in solo populo illo tunc resideret cultus veri Dei: vnde hostes illius populi ex consequenti erant hostes veræ religionis, sicuti hodie in hac patria hostes regis Catholici & sequacium eius, meritò præsumuntur hostes esse religionis Catholicæ. Quantùm autem ad Iudæos exequentes hanc cædem, non videtur dubitandum, quin Mardochæus & Esther habuerint piam intentionem, videlicet conseruandi populi Dei, & vindicandi cultum diuinum, qui tunc in eo solo populo erat. Et idem sentiendum de alijs pijs viris, in illo populo, Neque curandum, quod plures in illo populo in Iudaïco fuerint, qui magis ad vindicandas suas iniurias intenti fuerint, quàm ad pium hujusmodi scopum: Nam & hoc tempore principes non debent omittere bella iusta, etiamsi ea gerere non possint, nisi simul per multos milites improbos.

v. 10. *Quos cum occidissent, prædas de substantiis eorum agere noluerunt.* Satis verisimile est id fuisse concessum Iudæis, vt etiam bona hostium diriperent. Id enim per litteras missas ab Aman fuerat contra Iudæos concessum eorum hostibus. Noluerunt tamen Iudæi hac concessione vti, duas ob causas. Vna est, vt per hoc ostenderent, quod cædem hanc in hostes authoritate regia exercuissent, & non ex cupiditate bona eorum, seu possessiones, inuadendi. Altera, vt per hoc regi gratificarentur, quia omnia ejusmodi bona hoc modo cedebant fisco regio. Et ita ex consequenti ista cædes etiam cedebat in magnam regis vtilitatem.

v. 20. *Scripsit itaque Mardochæus omnia hæc, ——— & misit ad Iudæos ——— vt quartam-decimam & quintam-decimam mensis Adar pro festis susciperent.* Idemque repetitur vers. 23. 27. & 28. Et posteriori loco sic legitur: *Isti sunt dies, quos nulla vnquam delebit obliuio, & per singulas generationes cuncta in toto orbe prouincia celebrabunt.* Vbi obseruandum, si præter festos dies per Moysen à Deo præscriptos, proceres populi Iudaïci instituere potuerunt alios insuper dies festos in memoriam certorum Dei beneficiorum; poterunt idem etiam facere proceres seu præpositi Ecclesiæ, in memoriam beneficiorum per homines sanctos, eius singulares amicos, nobis præstitorum; celebrando eorum dies anniuersarios. Sic etiam Iudith vlt. dies quo Holofernes cæsus est, festus instituitur, & 1. Machab. 4. dies quo restitutum est & dedicatum altare.

CAPVT X.

v. 4. D*Ixitque Mardochæus: A Deo facta sunt ista, &c.* Ea quæ deinceps in hoc libro sequuntur, in Hebræo non habentur, quemadmodum etiam in ipsis biblijs Sixtinis verbis D. Hieronymi annotatum est. *Quæritur* ergo de his additamentis, vtrum habenda sint vt scriptura canonica? Disputatum fuit pridem etiam à Catholicis: sed pro parte affirmatiua videntur esse rationes firmiores. *Prima ratio*, quia Concil. Trident. Sess. 4. definit libros à se nominatos (inter quos & Esther) eosque integros prout in Ecclesia Catholica legi consueuerunt, & in veteri vulgata Latina editione habentur, pro sacris & canonicis suscipiendos esse. Ita Concilium. *At dicet aliquis.* Appendix hæc non est libri pars, sed adjectum aliquid aliundè desumptum, & post finem libri adjectum. *Respondeo*, non est quidem libri pars, vt in Hebræo legitur, sed vt legitur in Ecclesia, & habetur in veteri vulgata latina editione; & sic loquitur Concilium Tridentinum. Alioqui similiter dicendum esset, historiam Susannæ & Belis, non pertinere ad Scripturam sacram, quia post librum Danielis adjectæ sunt; & tamen omnes Catholici recipiunt has historias, vt sacram Scripturam.

Alia ratio est, quia veteres ex hac appendice Esther citant subinde testimonia velut sacræ Scripturæ. Et nominatim August. contra Pelagianos citat & vehementer vrget illud ex cap. 15. huius libri; *Conuertit Deus spiritum regis in mansuetudinem.* Adde quæ sunt ad cap. 14. vers. 13. Quin etiam ex cap. 13. qui continetur oratio Mardochæi ad Deum, Ecclesia desumit lectionem in officio sacro Missæ pro Epistola cantandam seu legendam, feria quarta post Dominicam secundam quadragesimæ. Et hoc tam in Missali Romano quàm aliarum Ecclesiarum. Non reperitur autem per totum anni circulum, vt epistola Missæ sumatur aliunde,

aliunde, quam ex libris canonicis sacræ Scripturæ. A Denique quicquid contra hanc appendicem, vel appendices adferri potest, idem etiam objici potest contra historias Susannæ, Belis, & Canticum trium puerorum, & Epistolam Hieremiæ; quæ tamen, vt diximus, ab omnibus Catholicis, vt Scriptura sacra recipiuntur.

CAPVT XI.

Additio Censoris. Hujus capitis initium est ibi demum, *Anno secundo regnante, &c.*

v. 2. *Vidit somnium Mardochæus filius Iairi, filij Semei, filij Cis, de tribu Benjamin, —— vir magnus, & inter primos aulæ regiæ.* Narrat scriptura hoc somnium à Mardochæo visum anno secundo, regnante B Artaxerxe rege maximo, seu, vt Græca habent, tantum in positiuo (*magno.*) Verùm cum tunc nondum detexisset Mardochæus insidias duorum Eunuchorum, *quæritur* quomodo hîc dicatur vir magnus, & inter primos aulæ regiæ, cum non nisi diu post à rege missus est honorari? Etenim de insidijs Eunuchorum, & alijs primum narratur cap. sequenti. *Respondeo* per prolepsin seu anticipationem illum hîc vocari magnum & honoratum, vt qui posteà talis fuerit, quod non tacitum est in Scriptura. Aut etiam quod dicatur vir magnus, & inter primos aulæ regiæ, quia erat minister regius, aulam seu atrium regis cum alijs obseruans. Sic enim accipi hîc nomen aulæ regiæ, omnino apparet ex ijs quæ capite sequenti narrantur.

v. 4. *Erat autem de eo numero captiuorum, quos* C *transtulerat Nabuchodonosor.* Græcè est: *Erat ex captiuitate quam captiuauerat Nabuchodonosor.* Quæ verba non tam significant eum in persona captiuum fuisse abductum cum ijs, qui tempore Iechoniæ translati sunt, quàm eum fuisse de illo populo, qui eo tempore fuit abductus in captiuitatem. Nam totus ille populus vocabatur captiuitas. Vnde & Cyrus & Darius dicuntur captiuitatem remisisse in Iudæam, cum tamen iam post annos septuaginta captiuitatis paucissimi essent, qui in propria persona fuissent captiui adducti; sed scilicet in suis majoribus, ex ijsdem in captiuitate nati.

v. 7. *Vt pugnarent contra gentem iustorum,* & paulò pòst: *Conturbata est gens iustorum.* Populus Iudaicus vocatur gens iustorum, quia etsi non omnes Iudæi essent iusti, erat tamen in illo populo instituta à Deo verus ipsius cultus ac religio, & lex data, D cujus obseruatores verè iustificarentur, erantque in eo populo multi verè iusti legis obseruatione. Quantò igitur magis Ecclesia Christi, licèt in ea quoque mali bonis permixti sint, propter instituta diuina, professionem sanctitatis, ac veram sanctitatem in multis eius membris relucentem, vocabitur gens iustorum & Ecclesia sancta?

CAPVT XII.

v. 9. *Aman voluit nocere Mardochæo, & populo eius pro duobus Eunuchis regis, qui fuerant interfecti.* Hæc vna fuit causa odij Aman in Mardochæum. Nam hujus conspirationis videtur Aman fuisse conscius, aut etiam particeps. Nam capite vltimo dicitur; quod conatus fuerit regem regno priuare & spiritu. E Nihilominus huic causæ accedebant & aliæ duæ. Vna, quod Aman erat genere Amalecita, & proinde inuisum habebat populum Israëliticum, ex causis allatis capite 3. vers. 1. Altera, quia Mardochæus Iudæus recusabat ei deferre honorem, capite 5.

Additio Cens. In verbis B. Hieronymi subsequentibus non legendum est (diripuerunt) sed (diriperent.) Respicit enim ad cap. 3. v. 13.

CAPVT XIII.

Additio Cens. Hujus cap. initium est ibi: *Epistolæ autem hoc exemplar fuit.*

v. 2. *Cum plurimis gentibus imperarem, & vniuersum orbem meæ ditioni subjugassem, &c.* Non proptereà hæc appendix rejicienda est, quia hîc dicitur Artaxerxem, seu Assuerum vniuersum orbem suæ ditioni subjugasse, quem tamen constat, ne decimam quidem partem orbis tenuisse; tum quia hæc non sunt scripturæ verba, sed ipsius Assueri, cujus hic epistola ponitur, tum quia hæc ipsa verba commodum & verum sensum habere possunt. Nam etiam ante has appendices Scriptura sacra sic habet: *Rex verò Assuerus omnem terram, & cunctas maris insulas fecit tributarias.* Vtroque autem loco locutio est hyperbolica, qua omne vel vniuersum ponitur pro valdè multo. Nec abhorret talis locutio à communi loquendi consuetudine. Vulgò enim dicimus totam ciuitatem concurrere ad aliquod spectaculum, si valdè multi concurrant; & totum mundum infestari bellis & seditionibus, etiamsi tantum de Europa, aut magna eius parte loquamur. Sic dicitur Assuerus sibi subjugasse vniuersum orbem, quia subjugauerat magnam orbis partem, videlicet totum ferè Orientem, qui multas & magnas Prouincias complectitur.

v. 14. *Sed timui ne honorem Dei mei transferrem ad hominem.* Græcè sic habemus: *Sed feci illud, ne ponerem gloriam hominis super gloriam Dei.* Vide etiam quæ dicta sunt supra ad caput tertium v. 2. itemque ad cap. 5. v. 9.

CAPVT XIV.

v. 13. *Tribue sermonem compositum in ore meo, &c.* Vt magis constet hanc appendicem esse Scripturam sacram, de quo aliqua diximus ad cap. 10. notandum hæc verba citari à Chrysostom. hom. 3. ad populum Antiochenum. Et citatur quoque ab Augustino lib. 4. de doctrina Christiana cap. penult. Vbi quia Augustinus ex hoc loco sumit piam admonitionem ad eos, qui verbum Dei tractant, verba ipsius proferemus: Siue, inquit, apud populum, vel apud quoslibet dicturus aliquis, siue apud populum dicendum, vel à quibuscumque legendum, dictaturus, oret, vt Deus sermonem bonum det in os eius. Si enim regina orauit Esther, pro suæ gentis temporaria salute locutura apud regem, vt in os eius Deus congruum sermonem daret; quantò magis orare debet, vt tale munus accipiat, qui pro æterna hominum salute in verbo & doctrina laborat? Hæc Augustinus. Quæ eius admonitio etiam perpetua Ecclesiæ consuetudine confirmatur. Nemo enim in Ecclesia suggestum conscendit ad docendum vel exhortandum populum, nisi præmissa oratione ad Deum.

v. 13. *Et transfer cor illius in odium hostis nostri, vt & ipse pereat & cæteri qui ei consentiunt.* Iustum odium intelligit, quale esse debet omnium principum ac iudicum, quorum est persequi & punire malos. Vnde Dauid Psalmo 100. *Facientes præuaricationes odiui.* Et 138. *Nonne qui oderunt te Domine, oderam, & super inimicos tuos tabescebam? Perfecto odio oderam illos, & inimici facti sunt mihi.*

v. 15. *Et nosti, quia oderim gloriam iniquorum, & detester cubile incircumcisorum, & omnis alienigenæ.* Citat hunc locum August. epist. 199. & Hieron. aliquot locis. *Quæret* aliquis: Quomodo ergo nupta erat regi Assuero homini incircumciso & idolorum cultori? Neque enim inuita ad hoc compulsa fuerat, sed in numerum puellarum regiarum, consentiente patruo suo Mardochæo, fuerat relata, ea spe, vt apparet, vt in vxorê à rege duceretur. *Dicendum* ergo, sicut lex illa de vitando conjugio alienigenarum, exceptionem

habebat, quoties alienigena transiret ad religionem Iudaïcam; ita etiam meritò eadem lex dispensationem patiebatur, si ex tali conjugio non metueretur, ne fidelis alienaretur à cultu veri Dei, & simul magnum reipubl. bonum inde posset expectari. Ita enim fuit in proposito. Nempe Esther ita erat instructa à Mardochæo patruo, vt periculum ei non esset, ne auerteretur à paterna religione; & conjugium istud multum prodesse poterat populo Dei, sicut & profuit. Vnde Mardochæus cap. 4. dicebat ad eam: *Et quis nouit, vtrum idcirco ad regnum veneris, vt in tali tempore parareris, &c.* id est, vt ad tale tempus, videlicet angustiæ populi tui esses parata ad eum de angustia liberandum. Itaque Esther & voluntariè nupsit Assuero; & tamen dicit hîc se detestari cubile; Nempe vt mox subjicit: *Tu scis necessitatem meam*, nupserat scilicet, vt necessitatem & calamitatem populi lenaret, quæ aliter mitigari non posse videbatur. Vnde & concludit hanc suam orationem his verbis: *Deus fortis super omnes, exaudi vocem eorum, qui nullam aliam spem habent; & libera nos de manu iniquorum, & erue me à timore meo.*

CAPVT XV.

v. 1. HÆc quoque addita reperi in editione vulgata. Scilicet ad cap. 4. v. 8.

v. 3. Nec non & ista quæ subdita sunt. Scilicet addita reperi in illa vulgata; nempe ad initium c. 5.

v. 4. Non dubium quin pro (ornatus) sit legendum (oratus) Quod vocabulum extat Baruch 4. v. 20. Confer cap. 14. v. 2.

Tres istæ additiones sunt ejusdem Censoris.

v. 10. *Cùm rex eleuasset faciem, & ardentibus oculis furorem pectoris indicasset, regina corruit.* Hunc locum inter alia *objiciunt*, qui huic posteriori parti libri Esther detrahunt authoritatem, tanquam repugnantem ei, quod suprà cap. 5. habetur: *Cumque vidisset Esther reginam stantem, placuit oculis eius.* Vbi videntur hæc duo omnino contraria dici, nempe hîc quod corruerit in terram; & ibi cap. 5. quod rex eam videtit stantem. Sed facilis est *responsio*. Nam intelligendum est, quod primò timore perculsa corruerit in terram, postea si bleuata steterit, & placuerit oculis Assueri.

v. 11. *Conuertitque Deus spiritum regis in mansuetudinem.* Citat hunc locum Augustinus libro de gratia Christi cap. 24. Et argumento ex his verbis petito, tanquam testimonio sacræ Scripturæ vrget Pelagium & Cælestium, contra quos scribit. Docebat Pelagius, tum demum hominem participem fieri gratiæ Dei, si primum homo sua libera voluntate se Deo subjiciat, & cor suum in manu Dei ponat. Contrà docet Augustinus, secundum rectam & Catholicam fidem, Deum non solum voluntatem indifferentem, & non reluctantem, per gratiam suam trahere ad bonum; verùm etiam efficaci gratia sua malam & repugnantem voluntatem ad bonum conuertere; idque ostendit exemplo regis Assueri, qui cum ardentibus oculis furorem pectoris sui indicaret, testatur scriptura Deum subitò spiritum & indignationem eius in mansuetudinem conuertisse. Valet quoque idem argumentum, contra omnes eos, qui negant aliquam gratiæ operationem; sine præuio motu voluntatis. Vide etiam Iob 12. & Prouerb. 21.

v. 16. *Vidi te Domine, quasi Angelum Dei.* Verba sunt Esther ad Assuerum. Nec tamen in his verbis adulatio est, videlicet, non magis quàm in verbis Iacob

A ad Esaü fratrem suum impium, Genes. 33. cum itidem dicit, *Sic vidi faciem tuam quasi viderim vultum Dei.* Nam talibus verbis non aliud significatur, quàm mitis, blandus, & gratiosus adspectus. Nam Dei & Angeli maximè proprium est hominibus benefacere, & lætum aliquid adferre, & vocula (*quasi*) similitudinem denotat non æqualitatem. Quod autem apud regem infidelem Esther mentionem fecerit Angeli, non est mirandum. Nam ipsa suo more loquebatur, etiamsi inter infideles versaretur. Quin etiam legimus 1. Reg. 29. Achis regem Geth dixisse ad Dauidem: *Bonus es tu in oculis meis, sicut Angelus Dei*, verisimiliter, quia tam breui tempore, versante apud eum Dauide, hujusmodi phrasim, modumque loquendi ab eo didicerat. Nisi velimus loquendi morem esse à Scriptore factum: sicut Danielis 13. 55. 59.

B

CAPVT XVI.

v. 1. REx magnus Artaxerxes. Hoc totum est in Greco codice post ea quæ nos habemus cap. 8. v. 12. Hæc est additio ejusdem Censoris.

v. 10. *Aman filius Amadathi, & animo & gente Macedo.* Quomodo hæc non pugnent cum eo quod Aman fuit Amalecites, vide explicatum suprà capite 3. vers. 1.

v. 15. *Nos autem Iudæos neci destinatos in nulla penitus culpa reperimus —— filios altissimi, & maximi, semperque viuentis Dei.* Significant hæc verba, vtpote ab ipso Assuero scripta, eum, cum ista scriberentur, habuisse notitiam vnius veri Dei; & fortasse de ea re instructum fuisse à Mardochæo, qui factus erat princeps palatij. Neque id mirum videri debet de Assuero, cum etiam majores ejus aliquam talem notitiam habuerint. Sic in primis Nabuchodonosor tandem agnouit,
C quod excelsus dominetur super regnum hominum, & cui voluerit det illud, Danielis 4. cap. Deinde Cyrus, vt habemus 1. Esdræ 1. & 2. Paralip. vlt. dicit: *Omnia regna terræ dedit mihi Dominus Deus cæli, & ipse præcepit mihi vt ædificarem ei domum in Ierusalem.* Item Darius similia confitetur 1. Esdræ 6. & Danielis 6. Ex quibus ostenditur mirum non esse, si etiam Assuerus confusam de Deo habuerit notitiam. Potest tamen & aliter dici, hanc epistolam scriptam esse, dictante Mardochæo præfecto palatij. Ita enim habemus cap. 8. regem dixisse ad Esther: *Scribite ergo Iudæis, sicut vobis placet ex regis nomine signantes litteras annulo meo.* Vtraque solutio bona est.

v. 18. *Et ipse qui machinatus est, & omnis cognatio eius pendet in patibulis.* *Quæritur* quomodo hæc vera sint, cum epistola hæc scripta sit, mense tertio, vt patet ex cap. 8. & capite nono dictum sit decem filios
D Aman demum interfectos fuisse; & in patibulis suspensos mense duodecimo? Ad hanc apparentem repugnantiam *Respondeo*, id quod hic dicitur, (*& omnis cognatio eius*) non esse intelligendum de filijs ejus, qui posteà mense duodecimo interfecti leguntur; sed de ijs tantum, qui nondum emancipati, & alibi commorantes, adhuc in domo ejus inuenti sunt, tam sanguine illi juncti quàm alij domestici. Nam vox Græca significat domesticam familiam, scilicet vxorem, liberos nondum emancipatos & ministros. Alterum autem locum cap. 9. accipiendum esse de filijs, qui vxoribus ductis, seorsim aut alijs in locis, habebant familias. Idque satis consonat cum eo quod ibidem subditur: *Quos cum occidissent, prædas de substantijs eorum tangere noluerunt.*

FINIS LIBRI ESTHER.

ANNOTATIONES IN LIBRVM IOB.

PRÆFATIVNCVLA.

PRæcipuus hujus libri scopus est proponere lectori insigne ac memorabile exemplum patientiæ Iob, vt eo cognito ad similem patientiam in aduersis animemur. Vnde illud Iacobi 5. *Sufferentiam Iob audistis, & finem Domini vidistis.* Verùm in quo potissimum versetur disputatio Iob cum amicis, duæ sunt opiniones. D. Thom. in Comment. in hac quæst. summam disputat. constituit: *Vtrum res humanæ diuina prouidentia regantur?* Sed hæc opinio vacillat. Nam neutra pars, vt apparet, negabat prouidentiam Dei. Proinde verior est altera opinio quæ disputat. summam ponit in hac quæstione: *Vtrum Deus iustis hominibus aliquando aduersa immittat? an verò iustis tantum bona, & iniustis tantum mala?* Confer notat. Lucæ 13. v. 5. Priorē partē quæstionis Iob constanter, & verè defendit. Sermo autē est de notabili prosperitate vel aduersitate. Conuenit ergo argumentum hujus disputat. cum argum. Psal. 72. *Quam bonus Israel, &c.* & cum altercatione Habacuc; & Ieremiæ prophetarum cum Deo.

CAPVT PRIMVM.

v. 1. *VIr erat in terra Hus nomine Iob.* In quibusdam editionibus Septuag. in fine hujus historię ascribitur, quod Iob fuerit ortus ex Esaii, quintus ab Abraham, & ante quem proximè regnarit Balac filius Beor. Et refert Chrysost. homil. 1. & 2. de patientia Iob. Sed magis probabile videtur, quod fuerit ex posteris Nachor, qui duos habuit filios, Hus, & Buz, vt sic Iob fuerit Hussites, & Eliu amicus ejus (de quo postea) Buzites; nominibus illis tam terræ, quàm generi communibus. Confer infrà, 32. v. 2. Seuerus Sulpitius in historia lib. 1. narrãs de Moysis exilio apud Madianitas, dicit: Hoc tractu temporum Iob fuit, legem naturæ, & agnitionem Dei, & omnem iustitiam complexus. Non est tamen reijcienda eorum sententia, qui dicunt eum esse ex posteris Esaii, quam sequitur & Vatab. eò quòd terra Hus ponatur in Idumæa. Sic enim legitur Threnorum Ieremiæ 4. v. 21. *Gaude & lætare filia Edom, quæ habitas in terra Hus.* Vbi Hebr. est idem vocabulum cum isto Hus. Vt vt se res habet, id constat, esse veram historiam, & scripturam canonicam; vtpotè cujus authoritatem confirment prophetia Ezechielis, Liber Tobiæ, & Epistola Iacobi Apostoli.

v. 5. *Ne fortè peccauerint filij mei, & benedixerint Deo in cordibus suis.* Nota, (*benedicere*) per antiphrasim positum est pro (*maledicere*) sicut & cap. seq. vbi vxor eum ad impatientiam prouocans dicit: *Benedic Deo & morere.* Et manifestissimè 3. Reg. 21. vbi pro causa necis Naboth dicitur: *Benedixit Deum & regem*, q. d. maledixit, & blasphemauit. Cujus locutionis ea ratio est, quod eo tempore crimen blasphemiæ tam habebatur enorme, & execrabile, vt etiam proprio vocabulo, illud appellari non sustinerent.

v. 6. *Quadam autem die cum venissent filij Dei, vt assisterent coram Domino, affuit inter eos etiam Satan. Quæritur.* An ergo Sathan simul adfuerit in cœlo? *Respondeo* id non sequi; est enim Deus vbique præsens. Dicitur autē Sathan adfuisse simul inter filios Dei (quos plerique angelos bonos intelligunt, & habent etiam sic septuaginta tam hic quàm c. 38.) non quod loco, aut

A dignitate simul cum illis fuerit; sed quod sicut angeli boni semper parati adstant ad iussa Dei complenda; ita & Sathan semper paratus adsit ad nocendum, & inuidiã suam erga homines explendam. Vide Annot. 3. Reg. vlt.

v. 12. *Ecce vniuersa quæ habet in manu tua sunt.* Non solæ intelliguntur possessiones agrorum & pecorum, verùm etiam familia vniuersa, seruorum, filiorum, &c. Vnde scriptura narrat pueros, id est, seruos eius, partim gladio hostili percussos, partim igne cœlesti consumptos; imò & filios & filias ruina domus oppressos. Neque tamen vniuersè Sathan vsus est hac potestate sibi data. Nam vxori eius pepercit ad hoc, vt per illam prouocaretur ad blasphemiam. Pepercit etiam nuntijs

B malorum, quæ intulit sancto viro (quos existimandum est de familia ejus fuisse, id est seruos ejus, quia aliorum interitum nuntiantes, dicunt se solos effugisse) pepercit, inquam, ad hoc vt essent certi & repentini nuntij malorum; quo sic animus sancti viri de repentè perturbatus factus, inclinaretur ad impatientiam & blasphemiam contra Deum. Neque enim semper vtitur diabolus omni sua potestate corporaliter nocendi sibi permissâ, sed sæpe parcit in corpore, vt grauius noceat in anima, velut dum cessat à maleficijs maleficorum interuentu, aut signis amotis.

v. 22. *In omnibus his*, id est, in toto hoc negotio afflictionis sibi illatæ. Intellige autem vsque ad illud tempus de quo loquitur tam hoc capite quàm sequenti.

C Verum autem postea disputando cum amicis peccauerit labijs, & stultum aliquid dixerit, vide annot. c. 39.

CAPVT II.

v. 3. *TV autem commouisti me aduersus eum, vt affligerem eum frustra. Quæritur* quomodo Deus frustra eum affligit qui nihil omnino frustra fecit, aut facit, sed omnia sapientissimè disponit & in fines suos ordinat? Deinde quomodo frustra afflixit, qui eum ad hoc afflixit, vt virtutem patientiæ ejus coronaret? Item vt posteri in eo haberent exemplum patientiæ, sicut scriptura testatur Tobiæ 2. *Hanc autem tentationem ideo permisit Dominus euenire illi, vt posteris daretur exemplum patientiæ eius, sicut & beati Iob?* Quidam illud (*frustra*) referunt ad conatum diaboli, non ad flagellum Dei, & iungunt cum illa voce (*commouisti.* Sed hæc constructio coacta videtur. Vnde potius jungendum illud (*frustra*) cum voce proximè adjuncta: quod & Hebr. & Septuag. videntur requirere; & adstipulatur Greg. vt significetur, quod Deus eum frustra af-

D flixerit. Sed quomodo frustra? Videlicet hoc sensu: Tu me aduersus eum commouisti, vt eum affligerem, sed frustrà, id est, præter meritum suum; cum sit homo iustus & innocens & adhuc in innocentia sua perseuerans. Hoc enim modo (*frustra*) Hebræâ phrasi frequenter accipitur in sacris litteris, vt significet non solum sine causa; sed & absque merito, & absque mercede. Sic & cap. præced. *Nunquid frustra Iob timet Deum?* id est, sine mercede? Item Prouerb. 1. *Abscondamus tendiculas contra insontem frustrà*, id est, nihil tale merentem. Item in Psalm. 118. *Persecuti sunt me gratis.* Item Ioan. 15. *Odio habuerunt me gratis*, & similia.

v. 6. *Ecce in manu tua est. Veruntamen animam illius serua.* Hoc variè exponitur. Alij de vita spirituali accipiunt, vt sit sensus: Prohibeo tibi, ne tentando eum superes, & in mortem animæ inducas. Sed hic

sensus repugnat scopo hujus certaminis, quod diabolo A contra Iob à Deo concessum est. Nam si non licebat eum superare frustra certamen suscepisset: Et omnino diabolus sic maluisset abstinere à tentando, quàm tentare eum, quem sciret se non posse superare. Alij ergo rectius de vita corporali intelligunt, vt sensus sit, prohiberi diabolo, ne eum occidat corporaliter. Sic Aug. Sunt qui intelligunt de vsu rationis. Sed nec id apparet; quia etiam illud, sicut & primum, repugnat scopo certaminis. Nam vsus rationis ad vtrumque erat necessarius, siue, vt Iob vinceret diabolum, siue, vt ab eo vinceretur, quia sine vsu rationis peccari non potest.

v. 9. *Benedic Deo & morere.* Quomodo hîc (*benedic*) per antiphrasim ponatur pro (*maledic*) dictum est cap. præced. v. 5. Sensus ergo est; Maledicendo seu blasphemando extorque, quod precando non potes impetrare; B scilicet mortem: vt ea tibi afflicto sit beneficium. Quæ est expositio August. libro de Vrbis excidio cap. 3.

CAPVT III.

v. 1. **P***Ereat dies in qua natus sum, &c.* Vide annotat. Ieremiæ 20. vbi similia verba habentur. Quod autem quidam putant esse verba sensualitatis, id est, quibus exprimitur quas tentationes impatientiæ Iob passus fuerit, licèt ijs mens non acquieuerit, minus videtur probabile; quia hæc quæ hîc scribuntur, non tantum cogitata fuerunt, sed etiam ore prolata, & proinde à deliberatione mentis, vt apparet, profecta. Et sanè, si quis præ malorum, quæ patitur, magnitudine, in blasphemiæ verba erumperet; non excusaretur, quasi sola sensualitas loqueretur. Vnde potius videtur dicen- C dum, hîc esse hyperbolicam exaggerationem propriæ infelicitatis, quasi vno verbo diceret; homo sum infelicissimus; itaque pereat dies in qua natus sum, nec anniuersariè recolatur; sicut solet recoli natalis regum, & aliorum suauiter viuentium; quin etiam piget ipsius meæ natiuitatis. Nam & hucusque progrediuntur verba Iob.

v. 11. *Eliphaz Themanites, &c.* Hi vocantur reges Tob. 2. atque etiam hoc loco secundum versionem Græcam. Vide annotat. Tob. 2. Chrysost. homil. 4. de patientia Iob: venerunt, inquit, tres reges ad regem, rex enim erat ante hæc qui dicebat: *Cum sederem quasi rex circumstante exercitu.*

Quæri potest, si Iob habuit amicos reges, id est, homines potentissimos, quorum etiam tanta fuerit humanitas, vt audito illius acerbo casu, singuli locis suis relictis, ad eum venerint ex condicto, *vt pariter venientes visitarent eum & consolarentur*, quemadmo- D dum hîc dicitur; quomodo non statim (quod vtique oportuit, & facillimè ab ijs fieri potuit) de opibus suis subleuauerunt inopiam eius, præsertim cum paucis egeret, jam liberis omnibus orbatus, & solam habens vxorem? & quomodo non statim in domos suas, vt amicum afflictum receperunt, aut omnino in sterquilinio sedere permiserunt. Item quomodo Iob in sterquilinio sedere coactus fuit, cum suam adhuc domum saluã haberet cum famulis & ancillis domesticis? Nam de horum amissione hic nullum verbum: domus autem eius mentio fit cap. vlt. Item cur amici non saltem cibum famelico & egeno præbuerunt? Sic enim ipse ait, c. 6. *Animæ enim esurienti etiam amara dulcia vi-* E *dentur. Quæ prius nolebat tangere anima mea, nunc præ angustia cibi mei sunt.* Certè non est verisimile amicos tam potentes hæc modica humanitatis officia denegasse amico: maximè cum constet ex tota eorum disputatione, fuisse viros sapientes, & virtutum studiosos. Nec certè nisi tales fuissent, colendam cum ijs amicitiam sanctus propheta putasset. Denique non propter inhumanitatem reprehenduntur à Deo, quasi necessitatibus amici subuenire noluissent: sed ideo tantum, quia Sanctum Iob accusabant magnorum criminum, propter quæ dicebant eum hæc aduersa passum. Hujusmodi argumentis quidam moti existimauerunt hoc libro non tam describi historiam rei gestæ, quàm contineri narrationem ad proponendum patientiæ exemplũ sapienter excogitatum. Sed falli eos perspicuum est, cum Ezechiel & Iacobus sancti Iob mentionem faciant, tanquam hominis ob iustitiam & patientiæ virtutem insigniter Deo chari; & ille quidem cum annumeret cum Noë & Daniele: hic vero cum Prophetis atque ipso Prophetarum Domino. Quod vtique de persona fictitia ab illis scriptum quis credat? Neque exhortatio B. Iacobi quidquam momenti haberet, si pro exemplo patientiæ, & præmij pro ea accepti, adduceret personam ex comœdia, in qua quidlibet potest fingi.

Ad hæc responderi potest, afflictionem & calamitatem Iob fuisse admodum repentinam, & priusquam amici accurrerent, eum hæc passum quæ commemorantur: ipsos verò postquam aduenerunt, fuisse paratos ad succurrendum amico; sed occasione verborum Iob, in quæ prorupit dicendo: *Pereat dies, &c.* quibus videbatur impatientiam animi sui declarare, Deumque vt injustum accusare; interpositam fuisse totam illam disputationem ipsius & amicorum, quæ hîc latè describitur stylo magis poëtico quàm historico; sic tamen vt saluus sit sensus & scopus disputationis. Statim autem post eam disputationem, Dei prouidentiâ virum sanctum fuisse in pristinam felicitatem restitutum. Fortè autem ideo sedere voluit in sterquilinio, vt locus sessionis calamitati suæ responderet.

v. 13. *Nunc enim dormiens silerem, & somno meo requiescerem.* Inferunt hinc quidam paruulos in solo peccato originali decedentes nullum sentire dolorem. Sed id ex his verbis non conuincitur. Sensus enim verborum Iob tantum est; Si in vtero matris mortuus essem, nequaquam jam has querelas effunderem, & omnium mortuorum more, cessarem conqueri. Cæterum an paruuli tales etiam dolorem sentiant, an tantum pœna illis sit, quod careant diuina visione, Patres disputatiuè loquuntur, præter vnum, S. Fulgent. de fide cap. 3. & 7. qui eos etiam dolorem sensus pati, vult esse fidei. Sed alij putant non esse fidei, atque adeo, si sentiunt dolorem, putatur is leuissimus Ita D. August. Enchiridij cap. 93. & lib. 5. cont. Iulianum, cap. 11.

CAPVT IV.

v. 7. **R***Ecordare obsecro, quis vnquam innocens perijt, aut quando recti deleti sunt?* Hæc sententia certo modo intellecta, certissimam habet veritatem. Nemo enim innocens, & in innocentia sua perseuerans, simpliciter perijt; licèt perire aliquando videatur in oculis hominum. Vnde Sap. 3. *Visi sunt oculis insipientium mori, illi autem sunt in pace.* Si autem intelligatur secundum intentionem disputantis, nempe de interitu hujus vitæ; falsa est. Nam Abel occisus est in sua innocentia, similiter Naboth, Sancti Prophetæ, & omnes Martyres. Sciendum itaque verba amicorum Iob, non habere authoritatem Scripturæ sacræ. Continentur tamen in ijs multæ præclaræ sententiæ, quibus scriptores Ecclesiastici sæpè vtuntur, tanquam veris ac certis; quale est illud hoc cap. *Ecce qui seruiunt ei non sunt stabiles, & in Angelis suis reperit prauitatem.* Et cap. sequenti; *Qui apprehendit sapientes in astutiâ eorum.* Quam sententiam posteriorem videtur citare Apost. 1. Corinth. 3. cum ait; *Scriptum est; Comprehendam sapientes in astutiâ eorum.* Sanè idem Paulus etiam aliàs citat dicta Poëtarum. Quod ad præsentem autem locum attinet, quasi innocens nemo perierit, perperam omnino amicus Iob, vt ostendimus, contra innocentem allegat.

v. 17. *Nunquid homo Dei comparatione iustificabitur; aut factore suo purior erit vir?* Argumentum hujus disputatoris est hujusmodi. Si Deus innocentem afflige-

fet, innocens ille eſſet iuſtior Deo, quia iuſtus injuſtè A affligeretur. Atqui nullus homo eſt iuſtior Deo, ergo Deus nullum innocentem affligit. Sed reſpondetur, negando primam propoſitionem. Nam nemo eſt omninò innocens: *Quis enim glorıabitur ſe habere caſtum cor?* aut dicet, *Mundus ſum à peccato?* Deinde quod Deus affligit eum qui apud homines habetur innocens, magis etiam ſæpè quàm hominem impium; ipſius iudicio relinquendum eſt; qui vt Dominus totius creaturæ pœnas nunc infert, nunc differt pro ſua inſcrutabili prudentia; maximè quod affligendo iuſtos, hoc eſt, à grauioribus peccatis immunes, non tam puniat, quàm probet.

v. 18. *Et in Angelis ſuis reperit prauitatem.* Argumentantur ex hoc nonnulli, quaſi Angeli, qui lapſi ſunt, B non ſint creati in gratia. Sed reſponderi poſſet, *Primò* quod hæc ſint verba Eliphaz Themanitæ, cuius verba non intendit Eccleſia omnia canonizare. Sed etiam abſolutè reſpondetur, ſenſum verborum tantum eſſe: *reperit prauitatem*, ſcilicet, quia illi propria voluntate à Deo receſſerunt. Interim quia in Hebræo ſic (vt quidam ſupplent) legitur: *At in Angelis ſuis non poſuit laudem vel lucem*; plenius dicimus, Deum non potuiſſe in eis laudem vel lucem, id eſt, vt ſequentibus verbis in Hebræo explicatur) *Deum ſe ſuper eos non firmaſſe*, hoc eſt, Non auxiſſe gratiam, ſicut fecit in alijs, mox, vt illi gratia communiter omnibus data, bene vti cœperunt. Et planè vox Hebræa non ſignificat quamcumque lucem, ſed lucem excellentiſſimam, vt etiam Vatablus annotauit.

CAPVT V.

v. 1. **V**Oca ergo, ſi eſt qui tibi reſpondeat; & ad aliquem ſanctorum conuertere. Vtuntur quidam hæretici iſtis verbis ad impugnandam inuocationem ſanctorum, quaſi ipſi ignorent preces noſtras. Sed valdè imperitè. Nam Hebr. ſonat: *Conuertere ad ſanctos, an aliquem reperias, qui tibi ſit ſimilis*, id eſt, circumſpice, an aliquis ſanctus & iuſtus ita à Deo flagelletur, ſicut tu; & cum neminem inueneris, intellige ex his plagis, te non eſſe juſtum. Certè manifeſtiſſimum eſt ex præcedentibus & ſequentibus Eliphaz diſputando nihil aliud voluiſſe obtinere, quàm Iob pro peccatis ſuis à Deo flagellari. Ac ſi dicat: Cùm homo Dei comparatione iuſtificari non poſſit, & in Angelis ſuis reperierit prauitatem; i nunc, & diſputa cum Deo; D quando nec ad aliquem Angelorum meritò audeas pro hac tua ſententia vultum attollere, cum & ipſimet inuenti ſint inſtabiles, quoad naturam ſuam.

v. 2. *Verè ſtultum interficit iracundia, & paruulum occidit inuidia.* Pridem legebatur (*virum*) id eſt, hominem ſtultum, ſed rectè in Sixtinis Biblijs reſtitutum eſt aduerbium (*verè*) & eſt aſſeuerantis, vt patet ex Hebræis, Chaldæis & Græcis. Porrò pro (*paruulum*) Hebr. eſt vox, quæ ſignificat eum, qui cor ſuum inclinat ad ea quæ videt. Sic enim verbum illud Hebræum Pagninus reddidit. Arias vocat (*ardelionem.*) Senſus totius verſus eſt, Malos affligi ſuis ipſorum vitijs, vtpote, quod cauſam ſui tormenti intra ſe gerant. Sic nihil miſerius eſt, aut inquietius homine immundo, & rerum alienarum, aut earum quæ ſupra eius conditionem ſunt, appetitore. Veriſſimumque iſtud Stoïcorum: *Omnis malus eſt miſer.* Poteſt etiam ſic intelligi, quod vnumquemque vitia & peccata ſua tandem ad miſeriam & interitum ducunt.

CAPVT VI.

v. 1. **R**Eſpondens autem Iob dixit, Vtinam appenderentur peccata mea, &c. Circa verba Iob generalis quæſtio mouetur, vtrum omnia quæcumque Iob in tota ſua diſputatione, quam cum amicis habuit, dixiſſe legitur, habeant vim authoritatis diuinæ, ſicut habent verba Prophetarum. Nam & ipſum Iob ſatis conſtat in hac diſputatione locutum eſſe quædam verba Prophetica, vt cap. 19. *Scio quod redemptor meus viuit.* Quorumdam eſt opinio, omnibus eius ſententijs authoritatem diuinam eſſe tribuendam. Alioqui, inquiunt, planè incerti eſſemus, quæ verba eius à Spiritu ſancto profecta ſint, & quæ à ſpiritu humano. Sed alijs magis placet diuerſa ſententia. Primum, quia poſteà à Domino reprehenditur, tanquam quædam inſipienter locutus. Secundò, quia ipſe quoque ſe reprehendit, dicens: *Vnum dixi, quod vtinam, &c.* Tertiò quia Beda & D. Thomas agnoſcunt quædam talia eſſe in ejus verbis, quæ digna fuerint reprehenſione. Et nominatim Beda cap. ſeq. eadem annotat. Et horum ſententiam ferè ſequuntur etiam recentiores. Quod ergo objiciebatur, hac ratione nos ſemper fore incertos, quæ in ejus verbis eſſent diuina, quæ non; reſpondent, ijs qui diſcretionem habent ſpirituum, non eſſe vſquequaque incertum, quæ verba à Spiritu ſancto profecta ſint, quæ non.

v. 2. *Vtinam appenderentur peccata mea, quibus iram merui, & calamitas quam patior in ſtatera; quaſi arena maris hæc grauior appareret.* In Hebræo nulla eſt mentio peccati, ſed ſic legitur: *Vtinam appenderetur ira mea, & calamitas quam patior, ſimul in ſtatera; quoniã arenâ maris hæc grauior appareret.* Vt (*arenâ*) ſit ablatiui caſus. Et ſenſus eſt. Vtinam ira, id eſt, pœna mea ex ira Dei proueniens & calamitas appenderetur in vna parte ſtateræ, ſeu bilancis, & arena maris in altera parte; planè C calamitas mea appareret grauior quàm ipſa arena maris. Et ſic non eſt niſi hyperbolica querela Iob deplorantis & exaggerantis ſuam miſeriam. Secundum noſtram tranſlationem hunc reddunt ſenſum: Vtinam peccata mea, & calamitas, quam patior, hinc inde appenderentur in ſtatera, ſeu trutina; certè calamitas mea tanquam ingens pondus, & comparandum cum arena maris, grauior eſſet & præponderaret meis peccatis. *Quæritur* hac occaſione, an non ſit hoc Deum iniuſtitiæ accuſare? Reſponſio haberi poteſt ex dictis c. 4. v. 17. ſimul hoc addito, quod Deus non reddit vnicuique ſecundum merita ſua in hac vita, ſed in futura.

CAPVT VII.

v. 1. **M**Ilitia eſt vita hominis ſuper terram. Septuaginta habent πειρατήριον, id eſt, *tentatio*; Quamquam vox Græca etiam aliquando ſignificet receptaculum, ſeu latibulum piratarum, & latronum. Et ſatis veriſimile eſt Septuaginta hanc poſteriorem ſignificationem ſpectaſſe; vnde & noſter verterit (*militia.*) Nam magis hoc cum Hebræo conuenit.

v. 9. *Sicut conſumitur nubes & pertranſit, ſic qui deſcenderit ad inferos non aſcendet.* Non negat hic Iob reſurrectionem corporum, quam poſteà cap. 19. manifeſtiſſimè adſtruit dicens: *Scio quia de terra ſurrecturus ſum, & in carne mea videbo Deum Saluatorem meum, &c.* ſed tantum ſignificat hominem non reuerti ad ſtatum præſentis vitæ. Id enim clarè docent ſubſequentia verba: *Nec reuertetur vir in domum ſuam, nec cognoſcet eum amplius locus eius.*

E v. 20. *Peccaui. Quid faciam tibi, ô cuſtos hominũ, &c.* Verſio Vatablina hoc modo: *Peccaui, quomodo me geram ergà te, ſi hominis facta obſeruare velis?* vt dicatur cuſtos hominum, quia diligens obſeruator omnium humanorum actuum. Iuxta quem ſenſum ſimile hoc eſt illi, *Si iniquitates obſeruaueris, quis ſuſtinebit?* Pſal. 129. Et conſonat illud ejuſdem Iob c. 14. *Tu quidem greſſus meos dinumeraſti, ſed parce peccatis meis.* Et ſimilia ſunt c. 13. & 31. Porrò quod addit: *Quare me poſuiſti contrarium tibi? & factus ſum mihimetipſi grauis?* ſimilia ſunt, cap. 6. *Sagittæ Domini in me ſunt*, & cap. 16. *Poſuit me quaſi in ſignum*, & nihil aliud ſunt quàm querimoniæ ob ſuam grauem calamitatem.

v. 20. *Quare posuisti me contrarium tibi, & factus sum mihimetipsi grauis.* Hæc non expostulans Iob dicit, sed deplorans legem membrorum, hoc est, originalis culpæ concupiscentiam; de qua & Apostolus Rom. 7. *Video aliam legem in membris meis, &c. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius.* Ex quibus quoque locis patet peccatum originale non tantùm esse carentiam iustitiæ originalis; sed insuper concupiscentiam prauam, propter quam & mox erubescebat Adam. Genesis 3.

CAPVT VIII.

v. 3. **N**Vnquid Deus supplantat iudicium, aut omnipotens subuertit quod iustum est? Hæc sententia verissima est. Neque enim potest Deus, qui est ipsa iustitia, iustitiam peruertere, aut aliquid contra iustitiam facere. Ex hac autem sententia disputator iste ita videtur velle ratiocinari contra amicum suum Iob, Deus iustissimus est, & per consequens omnia iustè facit, ergo & te iustè affligit. Quod si ita est, ergo hanc afflictionem peccatis tuis meruisti, quia iustitia reddit vnicuique quod meretur.

Hæc argumentatio fallax est, & captiosa; latet autem fallacia in vocabulo iustitiæ. Nam iustitia alia est generalis, & significat generaliter rectitudinem operis quod fit à voluntate, alia est specialis, quæ significat virtutem reddentem vnicuique quod suum est. Quod ergo dicitur Deus omnia iustè facere, si de generali iustitia intelligas, verissimum est; quia omnia opera eius sunt recta, bona, irreprehensibilia, iuxtà illud: Deut. 32. *Dei perfecta sunt opera, & omnes viæ eius iudicia.* Et illud: Psalm. 5. *Non Deus volens iniquitatem tu es.* Si autem de iustitia particulari intelligatur, certum est non esse verum. Nam opus creationis mundi, non est opus iustitiæ particularis, & multò minus conuersio peccatoris, & iustificatio impij, quæ sunt opera merè gratuita, & in quibus nullo modo datur quod debetur. Ita cum Deus affligit iustum, qui fortè tantam afflictionem non meruit; iustè facit secundum generalem iustitiam, quia rectè facit; sed secundum specialem iustitiam, neque iustè neque iniustè, quia ibi non est propriè retributio aliqua, quæ præcipuè seruatur futuro sæculo; sed illatio est afflictionis propter alium finem; vt probetur talis, & augeatur eius meritum, si talem afflictionem patienter ferat. Itaque tale opus ad generalem Dei iustitiam pertinet, non ad specialem.

v. 8. *Interroga generationem pristinam, & diligenter inuestiga patrum memoriam.* Amici Iob in sua disputatione hæreticorum figuram gerunt, qui sæpe veras & præclaras sententias proferunt, sed ijs prauè ad suam falsitatem abutuntur. Vnde Gregorius de ijsdem hæreticis in hanc sententiam: Sed, quia inquit, eorum verbis non facilè creditur, quoniam sæpè vita contemptibilis demonstratur; aliquorum Patrum sententias proferunt, earumque rectitudinem in argumentum sui erroris inflectunt. Sic ille: Et res ipsa docet, nullam esse hæresim, quæ non ex verbo Dei, & Patrum testimonijs errorem suum confirmare conetur.

CAPVT IX.

v. 1 **E**T respondens Iob ait. Verè scio, quod ita sit, & quod non iustificetur homo compositus Deo. &c. Ex hoc loco docere conantur nostræ ætatis hæretici, Lutherus, & quotquot eum ferè sequuntur; nullum hominem verè interna animi qualitate esse iustum coram Deo; quia, inquiunt, testatur Iob hominem non iustificari compositum Deo, id est, coram Deo. Allegant pro se & hanc sententiam Gregorij in hunc locum: Sanctus vir, quia omne virtutis nostræ meritum esse vitium conspicit, si ab interno arbitro districtè iudicetur; hinc subiungit: Verè scio, &c. Sed respondetur nihil hæc contra veritatem Catholicam facere. Est quidem triplex huius loci expositio. Quidam enim sic exponunt: Homo volens se comparare cum Deo non iustificabitur, quia illa comparatio magnæ est superbiæ & eo ipso, quo se Deo comparat, iustitiam, si quam habet, amittit. Et hæc expositio est Gregorij, vt patet ex eius contextu. Alij hoc modo exponunt: nullus hominum est iustior Deo: non tamen intelligendo quod homo se Deo velit componere, sed loquendo de homine verè iusto: ... videtur verus sensus. Nam hoc sensu dixerat amici eius suprà cap. 4. *Nunquid homo Dei comparatione iustificabitur, aut factore suo purior erit?* cap. 4. vers. 17. Alius est sensus, quod hominis iustitia, si cum iustitia Dei comparetur, nulla est. Sed neque ex eo sequitur, quod volunt hæretici. Nam hoc, eodem sensu dicitur (& verum est) quod dicimus, lumen candelæ nullum esse comparatione luminis solis, & tamen verè est aliquod lumen candelæ. Ac deinde Gregorius non loquitur de vno aliquo opere, sed de toto cursu & conuersatione vitæ nostræ, quæ si districtè iudicetur; propter multa occulta & aliena peccata, nec non manifesta, sæpius commissa, etsi reconciliatione misericorditer dimissa, sed tamen si & nos dimittimus debitoribus nostris; plus in vniuersum vitij, quàm virtutis in se continebit.

v. 13. *Deus cuius iræ nemo resistere potest.* An non Moyses, Samuel, Dauid & alij sancti viri restiterunt iræ Dei, & opposuerunt se murum pro populo Dei, ne à Deo disperderetur? Comminationi eius restiterunt ac resistere possunt sancti, at decretæ ac definitæ eius sententiæ, qua statuit punire peccatores, nemo omnium resistere potest. Et tamen resistendo sententiæ comminatoriæ non resistunt Deo, sed magis cum Deo faciunt, quia & gratum est hoc Deo vt apud se sancti pro peccatoribus intercedant, & hoc ipsum in sanctis suis ipse, vt faciant, operatur. Potest autem de peccatoribus intelligi hæc sententia, id est, de illis ipsis quibus Deus irascitur quos si perdere aut punire voluerit Deus; resistere non poterunt, quia nulla est vis quæ resistat potentiæ diuinæ, eamque ab effectu prohibere possit. Vide S. Gregor. in hunc locum.

v. 16. *Et cum inuocantem exaudierit me, non credo quod exaudierit vocem meam.* Et similis est sententia vers. 21. *Etiamsi simplex fuero, hoc ipsum ignorabit anima mea.* Sanè coarguunt hæ sententiæ manifestissimè falsitatem hodierni dogmatis hæreticorum, quo docent, eum tantum iustificari, & exaudiri à Deo, qui certò persuasum habet, sibi per Christum dimitti peccata, aut se exaudiri; cum contra Sanctus Iob dicat, *se non credere*, id est, non præsumere, sed cum filiali reuerentia, & non sine timore suæ fortè indignitatis, sperare tantum se esse exauditum. D. Augustinus scribens in hunc locum, allegat & illud 1. Cor. 4. *Sed neque meipsum iudico. Nihil enim mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum; qui autem iudicat me Dominus est.* Vide ibi nostrum Comment.

v. 31. *Et abominabuntur me vestimenta mea.* Id est, abominabilem me facient. Intelligit autem hoc de concupiscentia praua relicta ex peccato originali D. Gregor. lib. 9. Moral. c. 28. & 29. Estque similis ille locus in Epist. Iudæ: *Odientes & eam, quæ carnalis est, maculatam tunicam.*

CAPVT X.

v. 3. **N**Vnquid bonum tibi videtur, si calumnieris me, & opprimas me opus manuum tuarum, & consilium impiorum adiuues? q. d. si ita me tractes, quasi videaris me calumniari & opprimere, id quod faciunt mei amici, & tantò magis quia mihi insultant quoque, quasi & tu consilium eorum probes. Verba sunt oppressi grauissimis miserijs.

v. 15. *Et si iustus, non leuabo caput.* Non pugnat hoc cum eo quod dicitur 1. Ioan. 3. *Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum.* Nam sensus huius loci est, *Non leuabo caput*, id est, non gloriabor, tum scilicet (vt subiungit) quia saturatus & inebriatus afflictione & miseria; tum etiam, quia Apostolus vniuersim loquens dicit 1. Corinth. 4. *Quid habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis?* Ita Bernard. epistola 190. ad Innocentium Papam.

CAPVT XI.

v. 5. *A Tque vtinam Deus loqueretur tecum & aperiret labia sua tibi, vt ostenderet tibi secreta sapientiæ, quod multiplex esset lex eius.* Illud postremum *quod multiplex esset lex eius*) variè exponitur. D. Gregor. intelligit charitatem, quæ cum sit vna, eadémque sit, tamen multiplex dicitur, quia ad omnia virtutum opera se extendit, iuxta illud Apostoli 1. Cor. 13. *Charitas patiens est, benigna est, non æmulatur, &c.* Vbi eiusdem charitatis variæ actiones enumerantur. Alij intelligunt legem Dei ad omnes omnino actiones humanas se extendentem, ita vt homo carnalis difficillimum reputet non offendere; ac proinde Iob malè se iustum affirmet. Sed hic sensus non videtur huic loco conueniens. Nam amici Iob non loquuntur de quotidianis offensis, sed de peccatis grauioribus; scilicet volebant ostendere eum grauiter peccasse, quia tam grauiter puniretur.

In Hebræo sic legitur, *Et duplicia secundum legem*) & aliquid subintelligendum est. Si subintelligatur (*sunt*) sensus erit; quod duplex sit lex Dei, id est, lex æterna, & naturalis, vel abscondita, & manifesta. Sed melius videtur subintelligendum verbum (*meruisti*) vel aliquid simile; vt sit sensus; Et duplo grauiora secundum legem pati deberes. Et hic sensus optimè quadrat cum eo quod immediatè subiungitur: *Et intelligeres, quod multò minora exigaris ab eo, quàm merеatur iniquitas tua.*

v. 18. *Et habebis fiduciam proposita tibi spe, & defossus securus dormies.* Illud (*& defossus securus dormies*) fere intelligunt de sepulchro, vel de morte. Beda hoc modo: Habebis hanc fiduciam, vt defossus in morte, certusque de resurrectione, securus dormias, requiescas in inferno; & non erit illic tortor aduersarius tuus, sed potius quicumque sunt, preces tibi supplices fundent, vt tartarei cruciatus suis orationibus temperentur. Hæc Beda, insinuans, quod mortui tempore veteris testamenti, qui adhuc purgatione egebant adiuuabantur orationibus Patrum Sanctorum, qui plenè purgati erant, & tamen adhuc detinebantur in limbo. Sed videndum, an tam profunde amicus Iob Sophar fuerit philosophatus. Hebræa sic habent: (*Quasi circumfoderis securus dormies*) q. d. Securus, & sine timore somnum capies, tanquam circumcinctus valle, aut fossa contra incursus hostiles.

CAPVT XII.

v. 17. *A Dducit consiliarios in stultum finem, & iudices in stuporem.* Similes sententiæ quoque aliæ subiunguntur, scilicet v. 20. *Commutans labium veracium, & doctrinam senum auferens.* Item vers. 24. *Qui immutat cor principum populi terræ, & decipit eos.* Abutuntur his & similibus locis Caluinus, quasi Deus sit author peccati. Sed respondeendum in his operibus quædam esse quæ Deus operatur, & quædam quæ permittit; nullo modo tamen illum operari peccatum. Agit quidem potenter (nam Iob de potentia Dei disputat) obijciendo ea quæ per se bona sunt sed quæ hominibus malis, & concupiscentiæ labe infectis, mox fiunt offendicula & occasiones peccatorum. Neque negandum aliquem peccatum fit dictum aliquod vel factum; sed factum illud seu actus non [illegible] nisi sub ratione mali & de[illegible] voluntatis creaturæ rationalis ab [illegible] bo[illegible]. Quod non sit poten[illegible] tiæ [illegible] fectus, nullo modo Deo ad[illegible] est, [illegible] modo tantum, quo diximus, [illegible] quod [illegible] quæ Deus homi[illegible] malo obijcit, ipse [illegible] malè abutatur; & ad actum omnem, quatenus actus est, concurrens, permittat liberum hominis voluntatem ab incommutabili bono deficere.

CAPVT XIII.

v. 7. *N Vnquid Deus indiget vestro mendacio?* Recte hoc vsurpatur contra illos, qui falsa confingunt miracula, quasi pro honore Dei, & sanctorum, Itemque contra eos, qui sanctos quosdam in immensum laudant, tribuentes iis excellentiam, non quam constat eos habere, sed quam libet eis affingere, siue ex indiscreta deuotione, siue ex alio affectu. Item contra eos, qui scripta Patrum & imprimis Sacræ scripturæ corrumpunt, addendo, detrahendo, vel mutando aliquid, vt faciant libros loqui quod ipsi volunt. Quæ mendacia sunt perniciosa, & seuera animaduersione digna.

v. 18. *Si fuero iudicatus, scio quod iustus inueniar.* Quæritur quomodo ista sententia conueniat cum supra cap. 9. *Etiamsi simplex fuero, hoc ipsum ignorabit anima mea*, & aliis ibidem allatis? Respondeo præsenti loci sensum esse; Si causa mea ad iudicium deducatur, & diligenter examinetur, persuasum mihi habeo, ex dictamine & consolatione conscientiæ meæ, me iustum & innocentem iudicandum. Persuasio autem intelligitur humana, quæ non est omnino certa, sed falli potest. Et ideo suprà dixit; *Etiamsi simplex fuero hoc ipsum ignorabit anima mea.* Et similiter quod [illegible] dem cap. 9. præcedit: *Cum inuocantem exaudierit non credo quod exaudierit.* q. d. non certò cognosco, videlicet, quia cor hominis est [illegible] sibi ipsi est inscrutabile. Et secundum hanc distinctionem psalmista nunc dicit psal. 142. *Non intres in iudicium, quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens*, nunc verò psal. 17. confidenter; *Et retribuet mihi Dominus secundum iustitiam meam, &c.* Sic & Paulus qui dixerat 1. Cor. 4. *Nihil mihi con[illegible], ed non in hoc iustificatus sum:* idem de Timothæi fide dicit 2. Tim. 1. *Certus sum autem quod in te, vbi certus sum [illegible] significat, quàm (mihi persuadeo.)* Sic & hic [illegible] id est, bene confido. Vide etiam quæ suprà cap. 9. v. 16. dicta sunt. Aut etiam sententia hæc intelligi potest de causa præsenti, quæ contra vertebatur inter Iob, & eius amicos, vt sensus sit: Si ad iudicium deducatur hæc [illegible] quæ agitatur inter nos; scio, id est, planè mihi persuasum habeo, quod causam obtinebo & pro me [illegible] retur sententia. Quod & factum est, quando Dominus dixit ad amicos eius cap vlt. *Non est locuti estis [illegible] sicut seruus meus Iob*, non autem quod Iob hic cum Deo velit iudicio contendere.

CAPVT XIV.

v. 4. *N Onne tu qui solus es?* Significatur Deum solum esse, nimirum illo excellentissimo modo, quod à nullo suum esse accepit. Ita 1. Tim. 6. *Solus Deus potens.* & Rom. 16. *Soli sapienti.* Item Deuter. 32. *Videte quod ego sim solus, &c.*

v. 5. *Breues dies hominis sunt, numerus mensium eius apud te est. Constituisti terminos eius, qui præteriri non poterunt.* Hac sententia & similibus olim abusi sunt hæretici quidam ad statuendum fatum, id est, ineuitabilem quandam causarum connexionem, quæ & termini vitæ humanæ, & omnibus eius actionibus necessitatem inducat. Nam si certus est numerus mensium & dierum, item si termini vitæ sic sunt constitut

vt præteriri non poſſint, videtur ſtatui talis neceſſitas. Dicendum nihil aliud hic ſignificari, quàm apud Deum eſſe certiſſimam præſcientiam dierum & menſium, quibus homo victurus eſt, ſimulque præordinationem, quando vltra non ſit victurus; Neque inde ſequitur vlla neceſſitas in reipſa præcognita & præordinata. Nam ſicut non eſt neceſſe hominem ambulare, etſi videam eum ambulare (nam liberè ambulat) ita non eſt neceſſe hominem tamdiu viuere, quamdiu Deus præuidit, neceſſitate ſcilicet ipſius rei. Nam res ipſa præcognita eſt contingens, & tollitur vita hominis variis ex cauſis; ſed tantum dicitur eum tamdiu debere viuere, quandiu Deus volet, neceſſitate ſcilicet conſequentiæ, eodem modo, ſicut Philoſophi dicunt, de ambulatione, vel de quocumque actu libero jam exiſtente: Quod eſt, dum eſt, neceſſario eſt. Nam & Dei præſcientiæ & præordinationi omnia ſunt præſentia.

v. 12. *Sic homo cum dormierit, non reſurget, donec atteratur cælum non euigilabit, nec conſurget de ſomno ſuo.* Quomodo his & ſimilibus verbis, Iob nullo modo neget reſurrectionem corporum, patet ex ipſius verbis c. 19. & aliis quæ attulimus c. 7. ad v. 9. quod autem ad expoſitionem præſentis loci pertinet, pro eo quod nos habemus (*donec atteratur cælum.*) Hebr. etiam amplius videtur dici (*donec cælum non ſit.*) Ex quo quis ſic argumentatur; at verò cœlum nunquam deſinet eſſe, ſed erit perpetuum; ergo homo nunquam euigilabit. Quidam interpretes concedunt illationem, ſed intelligunt illud, *non euigilabit homo*, ſcilicet naturali virtute, & volunt Iob hoc voluiſſe. Sed non eſt neceſſe eò confugere. Nam ſecundũ morem loquendi Scripturæ ſacræ, cœli non ſunt æterni, quia mutandi ſunt velut in alios. Vnde & Chriſtus dicit Matth. cap. 24. *Cælum & terra tranſibunt.* Et Petrus 2. epiſt. cap. 3. teſtatur cœlos igne reſoluendos, & nouos cœlos, ac nouam terram nos expectare. Significat ergo Iob hominem non reſurrecturum quamdiu durabit hic ſtatus mundi; quando autem hic ſtatus mutabitur, tunc & hominem mutandum per reſurrectionem ad immortalitatem. Vnde & ſubdit hoc eodem cap. v. 14. *Expecto donec veniat immutatio mea.* & clariſſimè c. 19. v. 25. *Scio quod redemptor meus viuit, & in nouiſſimo die de terra ſurrecturus ſum, & rurſum circumdabor pelle mea.*

v. 14. *Cunctis diebus quibus nunc milito, expecto donec veniat immutatio mea.* Vtrum immutatio ex hac vita ad mortem, an ex morte ad vitam beatam, de qua immutatione Paulus 1. Cor. 15. *Et nos immutabimur?* Poſterior ſenſus reſpondet verbis proximè præcedentibus: *Putaſne mortuus homo rurſum viuet?* Sic Eccleſia in ſymbolo: Et expecto reſurrectionem mortuorum. Eam expectationem pluribus verbis exponit Apoſtolus 2. Cor. 5. Quin & nomen expectationis ad rem bonam refertur, quod innumeris ſcripturæ exemplis probari poteſt.

v. 21. *Siue nobiles fuerint filij eius, ſiue ignobiles, non intelliget.* Scilicet homo mortuus. Sed nihil aliud ſignificatur, quàm mortuos naturaliter non cognoſcere, quid agant viui, ſicut nec viui ſciunt naturaliter quid agant mortui. Vide Greg. l. 12. Moral. c. 13. vbi & docet, ſicut viuentes de ſtatu futuri ſæculi multa nouerunt ex reuelatione fidei; ita & qui in Chriſto mortui ſunt ac Dei claritate fruuntur, multa, imò omnia, quæ ad ipſorum beatitudinem pertinent, in Deo videre. Sic Lucæ 16. legitur Abraham preces diuitis epulonis cognouiſſe. Vide de his etiam Aug. lib. de cura pro mortuis, maximè c. 15. & 16. nam prioribus capitibus diſputat magis quàm aſſerit; deinde verò dictis capitibus 15. & 16. docet defunctos iuſtos diuina reuelatione ſcire quæ hic aguntur, & in his maximè pias preces viuentium ad ſe ſpectantes; imò quod etiam interdum præſentes adſint viuentibus.

A

CAPVT XV.

v. 15. *Ecce inter ſanctos eius nemo immutabilis & cæli non ſunt mundi in conſpectu eius.* Non ſunt hæc verba Iob, neque Scripturæ ſacræ, ſed Eliphaz amici Iob. Et proinde quidam putant, non eſſe neceſſe huiuſmodi ſententias, tanquam veras defendere, & ſecundum verum ſenſum exponere. Attamen quia etiam iſtis ſententiis veteres paſſim vtuntur, tanquam veris & receptis, adeo vt Beda ſuper hoc caput ſcribens, dicat ab amicis Iob multa dicta eſſe prophetico ſpiritu; videndum, quomodo iſtud accipiendum ſit, quod dicit: *Ecce inter ſanctos eius nemo immutabilis.* In Hebræo ſic habetur (*Ecce in ſanctis ſuis non ponit veritatem,*) ſcilicet, abſolutam omninò & perfectam. Id interpres noſter paraphraſi explicauit. Et ſenſus eſt. Deus Angelos ſuos non ita creauit, vt abſolu-

B tam haberent iuſtitiæ perfectionem. Videlicet, quia, ſi natura eorum ſpectetur, & primus ſtatus, in quo creati ſunt; deficere à iuſtitia potuerunt, & aliqui defecerunt. Non agit autem de ſtatu Angelorum, quatenus jam quidam in iuſtitia confirmati ſunt; Nam illud non eſt naturæ, ſed remunerationis diuinæ. Vide etiam Commentarium noſtrum in 2. ſent. d. 15.

Et cæli non ſunt mundi in conſpectu eius. Vno modo cœli figuratè accipiuntur pro Angelis, qui in cœlo ſunt. Et tunc ſenſus idem eſt, qui verborum immediatè præcedentium, vt vnum ſit explicatio alterius. Quod ſi de cælis corporeis intelligamus; ſenſus erit, cœlos item non eſſe perfectos, ſeu mundos, ſi cum Dei perfectione conferantur. Nam omnis creatura, vt talis, deficere

C poteſt; & niſi à Deo conſeruaretur, in nihilum redigeretur.

CAPVT XVI.

v. 4. & 5. *Atque vtinam eſſet anima veſtra pro anima mea; Conſolarer & ego vos ſermonibus, & mouerem caput meum ſuper vos.* Non eſt exiſtimandum ſpiritu vindictæ & maleuolentiæ hæc verba dicta fuiſſe à ſancto viro Iob contra amicos ſuos; quaſi optaret eis in afflictione conſtitutis paria referre. Sed reuera contrarium plane ſignificatur. Nam vbi nos habemus (*vtinam*) Hebræa & Græca habent conditionalem (*ſi*) quæ tamen aliquando apud Hebræos optantis eſt. Denique illud (*mouerem ſuper vos caput*) non ſignificat hoc loco affectum deridentis, ſicut in

D pſal. 21. *Omnes videntes me deriſerunt me, locuti ſunt labiis, & mouerunt caput*, id eſt, inſultarunt mihi. Sed hoc loco notat affectum condolentis; ſicut etiam aliquando affectum congratulantis; vt cap. vlt. vbi de propinquis eius dicitur, quod mouerunt caput ſuper eum, ſcilicet tandem ei congratulantes poſt miſeriam. Ita & vocabulum (*euge*) aliquando laudantis eſt, vt in Euang. *Euge ſerue bone & fidelis.* Aliquando inſultantis ſuper aliena miſeria, vt pſ. 69. *Confundantur omnes qui dicunt mihi euge, euge.* Senſus ergo horum verborum Iob eſt: Si vos eſſetis loco meo, id eſt, in tanto dolore conſtituti, ego vos ſerio conſolarer, imò capitis motu commiſerationis affectum erga vos declararem.

E

CAPVT XVII.

v. 2. *Non peccaui, & in amaritudinibus moratur oculus meus.* Ad litteram Diuus Gregorius ſic intelligit: Culpam non feci, & tamen flagella ſuſcepi. Deinde reſpondens objectioni, quod Iob aliàs fateatur ſe peccaſſe, ait: Nec tantum peccauit, vt flagella mereretur, nec tamen eſſe ſine peccato potuit. Item Beda circa hunc locum dicit, quod Iob bona conſcientia pœnas patiebatur indebitas. Igitur iuxta horum ſententiam non eſt dicendum, quod quicquid ſancti patiuntur in hac vita, id propter peccata ſua patiantur. Diuus Gregorius *myſtice* etiam refert

ad Christum, qui cum esset agnus immaculatus, nostra peccata in cruce portauit. Hebraicè tamen hæc sententia aliter legitur: (*Si non illusores mecum.*) Sententia est imperfecta, quam quidam perficiunt hoc modo: Si non paterer illusores, seu calumniatores innocentiæ meæ, non optarem cum Deo disputare de mea innocentia. Alij sic: Malè sit mihi, aut peream, si non amici mihi illudunt; id est, profectò amici mei calumniis me afficiunt. Et hic sensus non omninò discrepat à nostra lectione. Nam ea erat amicorum calumnia, quod dicerent eum peccasse vt illa pateretur. Quam calumniam reprimens dicit: *Non peccaui, &c.*

v. 13. *Si sustinuero, infernus domus mea est.* Quidam interpretes, vbicumque in Hebræo legitur, pro quo nos habemus (*infernus*) ferè vertunt (*sepulchrum.*) Sed, vt apparet, non rectè; quia etiam apud Hebræos diuersa sunt vocabula, quorum alterum sepulchrum, alterum infernum significat, vt doceri potest ex hoc capite, in quo vtrumque vocabulum reperitur. Sepulchri significatio nota est. Quid autem infernus significet, non perinde liquet. Videtur autem infernus in Scriptura sacra significare locum illum hominis post mortem, in quo nondum sit beatus. Quod addo, quia Paradisus aut cœlum nusquam inferni nomine significatur. Porrò locus hominis mortui intelligi potest dupliciter. Scilicet vel secundum corpus, & hoc modo sepulchrum interdum vocatur infernus; vel secundum animam, & hoc modo infernus plura loca complectitur. Nam & limbus patrum hoc modo frequenter infernus dicitur, & purgatorium animarum in officio Ecclesiastico infernus vocatur. Sed proprissimè & vsitatissimè apud Christianos infernus vocatur locus damnatorum; de quo canit Ecclesia, *In inferno nulla est redemptio.* Vide plura si placet in Commentario nostro in Magistrum lib. 4. dist. 45.

CAPVT XVIII.

v. 4. **N***Vnquid propter te derelinquetur terra? & transferentur rupes de loco suo?* q. d. Baldad ad Iob: Num vt tu iustificeris, dum fateri non vis ob peccata tua te ista pati, propterea derelinquetur terra à Dei prouidentia? Videlicet amici isti Iob putabant cũ prouidentia Dei non consistere hominem iustum tantis malis affici. Itaque sic argumentabantur, & concludebant; Ergo aut tu iustus non es, aut non est prouidentia Dei in terra. Sed captiosa erat argumentatio, vt ostendimus suprà capite octauo vers. 3. Vide etiam D. Thomam in Commentario huius loci.

CAPVT XIX.

v. 6. **S***Altem nunc intelligite, quia Deus non æquo iudicio afflixerit me, & flagellis suis me cinxerit.* In omnibus verbis beati Iob nihil inuenitur tam durè, seu crudè dictum, quàm hæc sententia. Vnde Gregorius: ô quàm durum sonat vox iusti verberibus affecti. Beda etiam subindicat, hoc esse ex iis, de quibus posteà Iob pœnitentiam agens ait: *Insipienter locutus sum, & quæ vltra modum excederent scientiam meam.* Greg. tamen hæc verba ab errore & peccato defendit in hunc modum: Cum, inquit, Iob dicit se non æquo iudicio afflictum, hoc libera voce locutus est, quod Dominus Diabolo dixerat; Commouisti me aduersus eum, vt affligerem eum frustrà. Quod enim dicit Deus, se frustrà eum percussisse, hoc & Iob ait, dicens se non æquo iudicio à Domino afflictum. In quo itaque peccauit, qui à sententia sui authoris in nullo discrepauit? Hæc D. Gregor. Hebr. sic sonat: (*Scitote nunc, quod Deus peruertit me.*) Quod etiam potest accipi in eundem sensum, scilicet vt dicatur Deus peruertere eum, vel iudicium eius, quia sine merito flagellat, nec tamen iniustitia est; quia non ad puniendum, sed ad probandum flagella immittit. Et licèt non sit opus iustitiæ specialis, iustum tamen est secundum generalem iustitiam, quia rectum & bonum. Potest etiam dici esse non æquum iudicium, quia est præter ordinarium modum punitionis in hoc sæculo. Vide locum hæc pluribus explicantem suprà cap. 8. v. 3.

v. 25. *Scio quod redemptor meus viuit, & in nouissimo die de terra surrecturus sum, &c.* Hunc locum tam Septuaginta, quàm Hebræi paulò aliter habent. In qua tamen varietate sensus ferè idem est, ita vt hic omninò astruatur à sancto Iob, Resurrectio mortuorum; licèt quidam Hebræi in alium sensum conentur verba eius detorquere. Septuaginta sic legunt: *Scio quod æternus sit, qui me soluturus est super terram, vt resuscitet pellem meam, quæ ista tolerat. A Domino enim hæc mihi consummata sunt, quæ ego mihi ipsi persuasa habeo, quæ oculus meus vidit, & non alius.* Hebræa hoc modo habent: *Ego noui redemptorem meum viuum, & nouissimus super puluerem,* (vel super terram) *surget. Postquam verò circumdederis hac mea pelle, spectabo Deum in carne mea. Quem visurus ego mihi, & oculi mei videbunt & non alius.* Sic Hebræa. Nec dubium, quin hæc verba apud vtrosque eundem sensum referant, cum nostra vulgata versione. Illud quidem quod in nostra versione Iob de se dicit; id secundum Hebræa de ipso redemptore dicitur. Sed id non pugnat. Nam sensus est: (*& nouissimus super puluerem surget*) scilicet ad resuscitandum sua præsentia mortuos in die iudicij, quod ex subiectis verbis manifestissimum est. Atque adeò tam clarè Iob de Resurrectione prophetat, ac si diceret: Hoc ipsum corpus & anima, neutrum in aliud commutatum, sed vtrumque numero idem, & ex vtroque conflatus idem numero homo resurget. Vide etiam in 4. dist. 44.

CAPVT XX.

v. 4. & 5. **H***Oc scio à principio, ex quo positus est homo super terram. Quod laus impiorum breuis sit, & gaudium hypocritæ ad instar puncti.* Nomen hypocritæ videtur hoc loco positum pro quolibet impio, sicut & in aliis aliquot locis huius disputationis. Non enim sermo est de eo qui simulat sanctitatem, sed de iis qui manifestè impij sunt, & miserorum oppressores; talem enim describit verbis sequentibus. Cæterùm hæc sententia, licet ad hoc prolata sit à Sophar, vt ostendatur breuis esse felicitas impiorum in hoc sæculo; tamen secundum ipsius Sophar intentionem, qui inde colligere volebat Iob esse impium quia erat infelix; vera non est. Nam, vt Eccl. dicit: c. 9. *Omnia æquè eueniunt iusto & impio*; absolutè tamen vera sententia est: Videlicet, quia quantumcumque diu in hoc seculo impius fruatur prosperitate; tamen totum illud tempus est instar puncti respectu æterni temporis, in quo omnes impij posteà cruciabuntur. Imò & hoc ipsum significant verba ista sequentia, v. 18. *Luet quæ fecit omnia, nec tamen consumetur.* Licet Sophar non nisi de temporali miseria intellexerit. Secundum verum itaque sensum, optimè quoque hæc sententia posterior, & quæ sequuntur, intelliguntur de pœnis infernalibus. Hoc sensu: *Luet omnia quæcumque fecit & pœnas pro iis dabit, nec tamen vnquam consumetur*, quia tam ipsi quàm pœna eorum æterna erit iuxta illud: *Quærent mortem & fugiet ab eis.* Apoc. 9. v. 6.

v. 26. *Deuorabit eum ignis qui non succenditur.* Ad litteram videtur intelligi ignis diuinus, qui non opera humana accenditur, sicut incendiarij alicui domui ignem injiciunt, sed qui de cœlo mittitur; quod est manifestum indicium vindictæ Dei. Nam ita Sodoma, & Gomorrha perierunt, & duo Quinquagenarij, inprecante Elia, 4. Regum 1. ita vt hic Sophar obliquè videatur notare Iob tanquam impium, vtpote cuius substantia igne cælesti conflagrauit. Nihilominus patres aptissimè hunc locum quoque referunt ad

ignem infernalem, *qui non succenditur*, quia (vt ait D. Greg.) cum sit corporeus, & in se missos reprobos corporaliter exurat; nec studio tamen humano succenditur, nec lignis nutritur, sed creatus semel, durat inextinguibilis. Hæc D. Gregorius.

CAPVT XXI.

v. 4. N*Vnquid contra hominem disputatio mea est, vt merito non debeam contristari? Attendite me, & obstupescite.* His verbis significare videtur Iob non contra hominem, sed contra Deum sibi institutam esse disputationem. Sed quomodo disputatio eius est contra Deum? cum in Deum neque error cadat, neque iniustitia; ac proinde per disputationem neque erroris conuinci potest, neque de iniustitia redargui. Ad quod *respondemus*, Iob dicere se habere disputationem contra Deum, non quod Deum accusare velit, sed amicos suos, quod quasi Dei causam agere videbantur, dum sustinent Dei iustitiam defendi non posse, nisi confitendo, quod Iob, & omnis homo, qui à Deo affligitur, propter peccata sua affligatur, quod ostendimus cap. 8. v. 3. eos non rectè sustinuisse. Iob ergo contra Deum se disputare dicit, quia contra eos disputat qui Dei causam agebant, sed malè & perperam, quia iustitiam Dei non legitimo modo defendebant. Et mitius hæc verba Iob sonant in Hebræo, vbi sic legitur: *An ego ad hominem eloquium meum?* Nam intelligi potest, non esse arguentis verba, sed tantùm inquirentis causam suorum flagellorum; sicut & alibi dicit: *Indica mihi, cur me ita iudices.* cap. 10. v. 2.

v. 13. *Ducunt in bonis dies suos, & in puncto ad inferna descendunt.* Dictum hoc de impiis, potest dupliciter intelligi; Vel vt pertineat ad explicandam impiorum prosperitatem, sicut multa quæ præcedunt; vel ad significandam subitam, & inexpectatam eorundem punitionem. Pro priori sensu facit contextus loci, & intentio loquentis. Nam beatus Iob contra amicorum suorum sententiam ostendere vult, impios in hoc sæculo aliquando summa prosperitate frui, adeò vt vsque ad mortem in ea sæpe permanere sinantur. Et ita sensus erit: Ducunt in bonis dies suos, feliciter & prosperè transigunt totam vitam suam; ita vt ne in fine quidem flagellum aliquod sentiant, neque etiam longo aliquo morbo affligantur, sed velut in puncto ac momento temporis ad inferna, id est, ad sepulchrum, descendant. Sed aliter quoque hæc sententia intelligitur de punitione impiorum; quomodo eam interpretantur veteres. Et tunc sensus est: Eos, qui diu in hac vita in sua iniquitate tolerantur, sæpè repentina morte rapi ex hac vita, & ad inferni pœnas descendere; vt eis non conceedatur spatium cogitandi de morte, aut per pœnitentiam ad Deum se conuertendi.

v. 27. *Certè noui cogitationes vestras.* Similis locus est Prou. 17. *Corda hominum manifesta sunt prudentibus.* Non quod homo, imò nec Angelus propriè inspiciat (solus enim Deus inspector cordium est) sed quod ex signis quibusdam exterioribus homines sagaces de cogitationibus cordium persæpè iudicare possint.

CAPVT XXII.

v. 12. A*N non cogitas, quod Deus excelsior cœlo sit, & super stellarum verticem sublimetur?* Pridem sine negatione legebatur, (*an cogitas*) sed rectè in Sixtinis restituta est negatio, *an non cogitas?* Nam ita exigunt tam Hebræa quàm Græca. Sine negatione legit Gregorius; & pridem etiam illa lectio magis probabatur, tanquam intentioni huius disputatoris magis congrua; sed non ita est, si exactius rem consideremus. Explicabatur tum sententia ista hoc modo: *An cogitas, quod Deus excelsior cœli sit?* id est, quod solum supra stellarum verticem, & non etiam in his

A inferioribus dominetur? vt idem sit cum eo quod subjungitur: *Et dicis: Quid enim nouit Deus? Nubes latibulum eius, nec nostra considerat, & circa cardines cœli perambulat.* Sed illud non significat phrasis Hebræa & Græca; pro qua noster posuit, (*excelsiorem esse, & sublimari*) sed esse excellentiorem, nobilioremque. Itaque hic est sensus: An non cogitas, id quod omnium mentibus impressum est, quod Deus sit quiddam multò nobilius, & majoris actiuitatis quàm sit ipsum cœlum & stellæ? Et adhuc *dicis* (id est, audes dicere.) *Quid enim nouit Deus?* Videlicet hoc est argumentum Eliphaz contra Iob, tam hoc loco quàm aliis: ô Iob, alterutrum necesse est, aut te iustè affligi à Deo, quod fateri non vis; aut Deum non habere prouiden-B tiam actionum humanarum, sed circa cardines cœli obambulare. Atqui hoc absurdum est; Ergo, &c. Sed quid respondendum sit ad hoc captiosum dilemma, iam supra ad caput octauum v. 3. diximus. Vide etiam quæ Iob cap. seq. respondet.

CAPVT XXIII.

v. 4. P*Onam coram eo iudicium, & os meum replebo increpationibus.* Beatus Iob optat pro sua defensione, & manifestatione veritatis, controuersiam, quam cum amicis habet, examinari in iudicio Dei. Id, inquit, si mihi posset contingere; ponerem coram eo iudicium, id est, causam meam ei proponerem, eiusque iudicio committerem, nihil dubitans de victoria; & (quod sequitur) *os meum replerem increpationibus*; C videlicet, quibus de vestra iniusta accusatione apud Deum conquererer, & vos apud illum increparem, ex Hebræo alij sic vertunt: *Et os meum argumentis replerem*, id est, rationes meas & argumenta apud Deum diligenter exponerem. Et sciendum (quod etiam jam anteà aliquoties indicauimus) quod principalis quæstio in hoc versabatur, vtrum Iob à Deo fuerit afflictus propter sua peccata? Iob vtique constantissimè negat: Amici eius affirmant, adeoque in eo persistunt, vt ei non sine calumnia objiciant grauissima scelera, à quibus sanctus vir erat alienus. Quare, vt causam suam iustificet, prouocat ad iudicium Dei. Illud autem iudicium posteà latum est à Deo, quando ait cap. vlt. ad Eliphaz: *Iratus est furor meus in te, & in duos amicos tuos; quia non estis locuti coram me rectum, sicut ser-* D *uus meus Iob*, &c. Ex quo satis manifestum est, quod beatus Iob, licèt duriora quædam verba ei exciderint, causam tamen principalem obtinuerit; videlicet se non suo merito, nec propter sua peccata, tam grauiter à Deo fuisse flagellatum; sed ob causam Deo notam; scilicet vt probaretur eius innocentia, sicut indicat verbis subjectis v. 10. cum dicit; *Ipse verò scit viam meam, & probauit me quasi aurum quod per ignem transit.*

v. 17. *Non enim perij propter imminentes tenebras, nec faciem meam operuit caligo.* q. d. nequaquam cessi calumniis eorum, qui me iniustè accusabant. Vbi notandum est in beato Iob, quod licet patientissimus esset, & verè humilis (nam patientia vera non est sine vera humilitate:) tamen nullo modo acquiescere vo-E luit accusationi amicorum dicentium ipsum esse impium & peccatorem; sed suam iustitiam & innocentiam vbique fortiter defendit. Ex quo intelligimus non pertinere ad veram humilitatem, si homo, cuius cor eum non redarguit (vt loquitur Ioannes 1. epist. 3.) putet se omni virtute & iustitia vacuum esse. Nam sanctos Dei non latent dona ipsis à Deo collata, quin saltem humana probabilitate ea in se cognoscant. Vnde Apostolus 1. Cor. 2. *Nos autem non spiritum huius mundi accepimus, sed spiritum qui ex Deo est, vt sciamus quæ à Deo donata sunt nobis.* Deinde Deo gratias agere non possent de gratiis acceptis, si omnino eas in se esse ignorarent. Quod autem omnis homo, quantumcumque iustus debeat agnoscere se peccato-

rem, hoc ad venialia pertinet, & quæcumque peccata occulta, & aliena.

CAPVT XXIV.

v. 2. A*Lij terminos transtulerunt, diripuerunt greges* &c. Gregorius mysticè hæreticos intelligit. Pro (*transtulerunt*) Hebraicè est (*attingent, seu attigerunt*) videlicet quia nefas sit, vel attingere terminos antiquos, vtpote rem sacram. Et commendat illa lectio etiam magis hunc mysticum sensum, de patrum dogmatibus non mutandis. Qui enim audent, vel in minimo conuellere terminos illos antiquos; mox consequitur, vt variè diripiant gregem Dominicum, & in eum grassentur, quidus pro suo capite statuentes.

v. 13. *Ipsi fuerunt rebelles lumini.* Id est, Deo, vel legi naturali cordibus eorum impressæ. Simile est cum eo quod dixit capit. 21. *Qui dixerunt, Recede a nobis; scientiam viarum tuarum nolumus.* Vnde & hîc sequitur: *Nescierunt vias eius*, &c.

CAPVT XXV.

v. 2. P*Otestas & terror apud eum est; qui facit concordiam in sublimibus suis.* Hebraicè est; *Dominium, & pauor cum eo, qui facit pacem in sublimibus suis.* Quæritur quæ sit hæc concordia, seu pax, quam dicitur facere Deus in sublimibus? Philosophi quidam, videlicet Pythagorici, finxerunt in sublimi concentum quemdam musicum, & suauissimam harmoniam, quam dicebant cœlos, attritu suorum orbium, dum mouentur, excitare. Sed illud tanquam figmentum rectè rejiciunt philosophi saniores. Alij concordiam istam intelligunt ignis & aquæ, dicentes stellas esse ex igne, orbes autem cælestes ex aqua. Sed & illud physicis principijs contrarium est. His ergo opinionibus repudiatis, ad litteram videtur significari summa concordia corporum cœlestium inter se, quantum ad motus & reuolutiones cælestes, aliasque cœlorum operationes. Nam mirabili concordia motus & tempora obseruant, iuxta legem ab initio à conditore Deo præscriptam. *Mysticè* verò facit Deus concordiam in sublimibus, quia cælestes illos spiritus summa concordia, & sibi, & inter se, connectit, ita vt nec à Deo vnquam vol[untate] dissentiant, nec aduersus inuicem contraria exoptendo contendant. Item fecit in cælestibus concordiam quando ejecit inde Diabolum superbum cum Angelis eius.

v. 3. *Nunquid est numerus militum eius?* Greg. lib. 17. Moral. cap. 9. exponit de Angelis, quod eorum numerus tantus sit, vt à nobis non possit percenseri. Sed ad litteram videtur hic sermo esse, non de Angelis, sed de stellis, tanquam Dei militibus; eo modo, quo tota illa cælestium luminum multitudo vocari solet in scriptura exercitus cœli.

v. 4. *Nunquid iustificari potest homo comparatus Deo, aut apparere mundus, natus de muliere?* Hoc significat ista sententia aliæque similes; Si homo cum Deo contendat, sicut in iudiciis humanis vnus homo contra alium litem intentat; quod nunquam fiet, vt hominis causa superet, id est, vt homo iustus comprobetur, Deus autem iniustus. Et eodem pertinet, quod sequitur.

v. 5. *Ecce luna etiam non splendet, & stellæ non sunt mundæ in conspectu eius.* Non enim hoc ita potest intelligi, quasi coram Deo nihil sit mundum: (*Nam vidit Deus cuncta quæ fecit, & erant valde bona.* Gen. 1.) [sensus] est: Etiam ipsa luna, quæ hominibus valdè splendida apparet, collata cum claritate luminis diuini, omninò non erit splendida, sed tenebrosa. Et stellæ similiter comparatæ cum splendore diuinæ majestatis, immundæ erunt & tenebrosæ. Quæ si ad Angelos referantur, significabitur, nec eos cum Deo comparatos, A iustos, aut mundos dici posse, sicut maius lumen obfuscat minus.

CAPVT XXVI.

v. 11. C*Olumnæ cœli contremiscunt, & pauent ad nutum eius.* Multa hoc capite dicuntur admiranda, quæ variè à [varijs] exponuntur, & difficile est de sensu litterali iudicare, cum Hebræa sint obscurissima. Illud tamen constat, Iob hic docere, quod Deus humano auxilio, aut consilio nequaquam indigeat, eò quòd ex admirandis eius operibus manifestum sit eum esse summè potentem & sapientem. Quod si in his verbis: *Columnæ cœli contremiscunt*, &c. de Angelis sermo est, quod multi volunt, dicuntur illi contremiscere, & pauere, propter reuerentiam, & considerationem majestatis, & imprimis terribilium iudiciorum eius. Vnde & in præfatione missæ Ecclesia [canit]:
B Per quem (scilicet Christum) Majestatem tuam laudant Angeli, adorant Dominationes, tremunt Potestates, Cœli cœlorumque virtutes ac beata Seraphim, &c. Et eodem modo illud v. 5. *Ecce gigantes gemunt sub aquis*, de viris potentibus jam mortuis intelligitur. Pro (*gigantes*) enim Hebr. est (*Mortui.*)

CAPVT XXVII.

v. 2. V*iuit Deus qui abstulit iudicium meum, & Omnipotens qui ad amaritudinem adduxit animam meam.* Hoc vnum esse videtur ex iis de quibus Iob c. 4[0]. à Deo reprehenditur. Sic enim ibi loquitur ad eum Dominus; *Nunquid irritum facies iudicium meum? & condemnabis me, vt tu iustificeris?* Et Iob ipse culpam agnoscit, sic loquens cap. 42. *Auditu auris audiui te, nunc autem oculus meus videt te. Idcirco ipse me reprehendo, & ago pœnitentiam in fauilla & cinere.*
C Non tam [...] tentatus est Iob à sathana, velut inductus in blasphemiam, [...] & vxor eius, vt diximus c. 2. concitabat eum dicens; *Benedic Deo, & morere.* Nam dicere vult S. Iob in his flagellis non vindicari peccata sua, vt qui iustè [...]; nec secundum ordinarium modum, quo Deus in hac vita percutere solet peccatores, debuisse tam grauia pati. Quia tamen verba eius duriora erant, & iniustitiam adscribere Deo videbantur; neque Iob modum tenuerat debitum in sui defensione, nec satis detulerat iustitiæ Dei: idcirco de hu-
D iusmodi verbis à Deo reprehenditur, vt in quibus peccauerit, etsi non [crimi]nosè & mortaliter. Addi etiam potest ad excusationem Iob, quod non iisdem omnino verbis vsus fuerit, qualia hic habentur. Hæc enim disputationes ipsius & amicorum, vt D. Hieronym. asserit, scribuntur stylo poëtico versibus hexametris. Vnde fieri potest, vt hic quædam dicantur fortius & [vehem]entius, quàm ab ipso Iob dicta fuerint.

v. 6. *Neque enim reprehendit me cor meum in omni vita mea.* Illum reprehendere dicitur cor suum, qui sibi grauioris culpæ conscius est. Vnde Ioannes Apostolus in [prim]a epistola, cum prius cap. 1. dixisset: *Si dixerimus, quia peccatum non habemus, ipsi nos seducimus,*
E *& veritas in nobis non est*; postea tamen cap. 3. dicit: *Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum.* Cæterùm, quod dicitur (*in omni vita*) vel ad tempus totius vitæ referri potest, & sic sensus est, quod Iob sibi non fuerit conscius, se aliquando in vita sua mortaliter peccasse: vel potius ad totum genus vitæ & conuersationis suæ respicit, quasi dicat: in tota conuersatione mea non sum mihi conscius culpæ grauioris, velut in Deum, in proximos, pauperes & diuites, amicos & inimicos, seruos & liberos, &c. & meipsum.

CAPVT XXVIII.

v. 12. & 13. S*Apientia verò vbi inuenitur? Nescit homo pretium eius, nec inuenitur in terra suauiter*

uiter viuentium. Illud (*suauiter*) nec in Hebræo reperitur, nec apud Septuaginta, qui sic habent: *Non nouit mortalis viam eius, sed neque inuenta est inter homines.* Interpres noster adjiciens illud (*suauiter*) significare voluit sapientiam non reperiri apud eos, qui suauiter, & in voluptatibus transigunt vitam suam; iuxta vulgatum versiculum: Non jacet in molli veneranda sapientia lecto, &c. Quin etiam ipsa scriptura amplius aliquid significat; videlicet veram sapientiam neque ab hominibus agnosci, neque vllo studio humano comparari posse, nisi Deus eam demonstrauerit, & in animum hominis infuderit. Quò illud spectat, quod postea sibi respondens, vnde petenda sit sapientia, dicit: *Deus intelligit viam eius, & ipse nouit locum illius*, quasi dicat, homines eam non aliunde, quam à Deo, accipere possunt; ac proinde ab eo illam debent petere; iuxta illud Iacob. 1. *Si quis vestrum indiget sapientia, postulet à Deo.* Et paulò pòst: *Omne datum optimum, & omne donum perfectum desursum est*, &c.

v. 28. *Ecce timor Domini ipsa est sapientia & recedere à malo, intelligentia.* Philosophi sapientiam definiunt, rerum diuinarū humanarumque scientiam. Sed illa sapientia, si comparetur cum sapientia Christiana; neque totam eam continet, neque tota ab ea continetur. Sunt enim & fuerunt multi sapientes secundum philosophiam, qui multa diuina & humana, terrena & cælestia cognouerunt, nec tamen sapientes fuerunt secundum Deum, quia non habuerunt timorem Dei. Et contra, multi Christianam habent sapientiam, quia timent Deum, faciunt bona, & recedunt à malo, & sic vere sapientes sunt, neque tamen rerum abstrusarum, siue in natura, siue in mysteriis diuinis, habent cognitionem. Ac denique sunt qui vtramque sapientiam tenuerunt: Dionysius Areopagita, Iustinus Martyr, & alij. Nec derogat huic sententiæ qua ipse timor Domini vocatur sapientia, illud quod Dauid in psalmis, & Salomon in prouerbiis dicunt, *Timorem Domini esse initium, seu principium sapientiæ.* Nam (principium) non significat ibi primam tantum partem vel originem (nam ita fides est principium sapientiæ:) sed sensus est: *Principium*, vel, vt est psal. 110. *Initium sapientiæ timor Domini*, id est, præcipua pars, & illud in quo principaliter consistit sapientia, est timor Domini. Sic & August. lib. 14. de Trinit. cap. 1. testatur sapientiam esse verum ac præcipuū Dei cultum; tametsi sapientiæ nomen etiam largius alias sumatur, vt 1. Cor. 12. vbi sapientiam & scientiam Apostolus recenset inter gratias gratis datas.

CAPVT XXIX.

v. 2. *QVis mihi tribuat, vt sim iuxta menses pristinos, secundum dies, quibus Deus custodiebat me?* His verbis optat beatus Iob restitui sibi bona, & felicitatem prioris temporis. Vbi *quæritur*, vtrum intelligat bona spiritualia, an temporalia? Exponunt quidam de bonis spiritualibus, quia, inquiunt, bona spiritualia sunt, quibus nullus malè vtitur, quales sunt virtutes, & præsentia auxilia gratiæ Dei quæ sunt sola absolutè petenda vel optanda. Nihilominus potius dicendum est beatum Iob ad litteram loqui de bonis temporalibus; partim, quia expresse multa temporalia hic enumerantur; partim, quia si beatus Iob optaret sibi restitui bona spiritualia, id est, virtutes, per quas aliquando fuerat gratus Deo, per hoc significaret se jam illis bonis excidisse; quod est contra totam eius disputationem, qua asserit se non solum sine suo merito tanta pati, cum sit innocens; sed vsque ad extremum spiritum in eadem innocentia velle permanere. Non est autem inconueniens virum sanctum optare bona temporalia, quia illa tantum optabat ad vsum legitimum pro se & familia, &c. Et quia prius bene illis vsus fuerat, meritò confidit iterum se bene illis vsurum.

A v. 6. *Quando lauabam pedes meos butyro.* Non est suspicandum S. virum in affluentia bonorum temporalium ad tantum luxum deuenisse, vt pedes suos butyro velut balneo foueret; sed figurato sermone exprimere voluit summam rerum abundantiam; quasi dicat, quando ita omnibus abundabam, vt si voluissem, vel opus fuisset, etiam pedes meos potuissem butyri balneo fouere. Quæ phrasis seu figurata locutio, vt plenius intelligatur, sciendum, diuitias antiquorum ferè solas fuisse in pecorum & armentorum multitudine. Vnde & pecunia quasi à pecore dicta putatur. Præstantissimum autem quod in vsum hominum de pecoribus accipitur, est butyrum. Vnde ex abundantia butyri voluit B. Iob significare abundantiam pecorum, quæ habuerat primo tempore.

CAPVT XXX.

B v. 1. *NVnc autem derident me iuniores tempore, quorum non dignabar patres ponere cum canibus gregis mei.* Hoc si accipiamus vt verba sonant; videbitur significari magna superbia & arrogantia Iob, qui proximos suos tam contemptos habuerit, vt non fuerit dignatus eos ponere cum canibus suis. Quod si ita; prorsus immeritò queritur, se præter suum meritum dejectum à priori fortuna, qua tam insolenter fuerit abusus. Sed dicendum, hoc figurato & poëtico sermone dici, sicut & alia multa; & nihil aliud significari, quàm patres eorum, à quibus irridebatur, fuisse abjectissimæ conditionis, ita vt non dignaretur eos ponere cum canibus, id est, cum iis qui alendis canibus præsunt; in quo sensu non est tanta arrogantiæ species.
C Hinc & quidam exponit, inter opiliones abjectissimos, & custodes gregis mei. Quidam suspicantur legendum non (*patres*) sed (*partes*:) verum falluntur. Nam & in Hebræo & in Græco sonat (*patres*) id est, eorum majores.

v. 21. *Mutatus es mihi in crudelem.* Non quod mutatio aliqua in Deo sit, aut propriè ipse sit crudelis; sed more humano scriptura sæpe de Deo loquitur, nempe eum pœnitere, Genes. 6. quando delet opus quod antea fecerat; quod solent homines facere, quos facti alicuius pœnitet. Nam perturbationes omnes abesse à Deo indicant eleganter hæc scripturæ Sap. 12. *Tu autem dominator virtutis cum tranquillitate iudicas.* Et Psal. 105. *Et pœnituit eum secundum multitudinem misericordiæ suæ.* Sic & præsentem locum explicat Gregor.
D lib. 30. Moral. cap. 23.

CAPVT XXXI.

v. 26. *SI vidi solem cum fulgeret, & lunam incedentem clarè, & lætatum est in abscondito cor meum; Et osculatus sum manum meam ore meo.* Declarat se immunem fuisse ab omni idololatria, etiam ea quæ apud omnes nationes frequentari solet, videlicet à cultu solis & lunæ. Solebant cultores solis & lunæ hac vti cæremonia, quando eos adorare volebant: Dum videbant solem aut lunam clarè lucentem, manum versus eos extendebant, deinde ori suo admouebant, & osculabantur; tali signo velut protestantes, quod cuperent, si possent, luminaria illa osculari: atque per huiusmodi
E cæremoniam ea venerabantur, tanquam numina. Atque hoc est quod B. Iob negat se vnquam fecisse; imò ne quidem cor suum in abscondito lætatum fuisse, viso sole aut luna, quasi videlicet in iis agnosceret aliquin diuinum. Quod autem de tali cultu idololatrico loquatur, testantur verba subjecta, quibus ait; *quæ est iniquitas maxima, & negatio contra Deum altissimum.* Nam quisquis alium Deum agnoscit præter verum Deum, is verum Deum negat, qui verus Deus vnus est. Vide etiam 3. Regum 19. v. 18.

v. 31. *Si non dixerunt viri tabernaculi mei, Quis det de carnibus eius, vt saturemur?* Viros tabernaculi intelligit

intelligit ... res & domeſticos ſuos. Hanc ſententiam quidam ... modo exponunt: Tanta fuit hoſpitalias mea erga peregrin... & pauperes, vt miniſtri mei domeſtici laboribus fatigati, ... tædio affecti, cœperint me odiſſe, quia eis tantum oneris ... ponerem in miniſtrando peregrinis, & laborando, vt ... malè precarentur, dicentes: *Quis det de carnibus eius*, ... d. ita odio in me exarſerunt, vt me optarent deuorare. Sic Beda. Sed hîc ſenſus non ſatis congruit huic loco. Nam Iob deſcribit ſe non tantùm benignum erga aduenas, ſed etiam clementem erga domeſticos, cum ait v. 13. *Si contempſi ſubire iudicium cum ſeruo meo, & ancillâ mea, cum diſceptarent aduerſum me.* Proinde videtur longè alius, & planè contrarius eſſe ſenſus, videlicet iſte: Adeo gratus & dilectus fui omnibus domeſticis meis propter inſignem manſuetudinem meam, qua erga eos vtebar, vt dicerent; *Quis det de carnibus eius*, &c. hoc eſt, vtinam liceret eum perpetuo habere præſentem. Vtinam liceret, ſi fieri poſſet, de carnibus eius ſaturari, id eſt, vtinam liceat eum habere ſemper nobis coniunctiſſimum, ita vt nunquam à nobis ſeparetur. Et hoc ſenſu, qui videtur eſſe vetus, verba iſta quoque accommodat Eccleſia in officio de venerabili ſacramento, ad deſiderium fidelium exprimendum, quo Chriſtum in venerabili ſacramento ſemper deſiderant habere præſentem, & ab eo paſci & ſaginari.

v. 33. *Si abſcondi quaſi homo peccatum meum*, &c. Ecce Iob inter ea crimina quæ à ſe remouet, ponit etiam non confiteri peccatum ſuum. Vnde ſatis liquet confeſſionem peccatorum non tantum tempore noui teſtamenti, ſed & ſemper fuiſſe neceſſariam. Sic & Dauid pſal. 31. *Dixi confitebor aduerſum me*, & pſal. 37. *Quoniam iniquitatem meam annunciabo.* Quin & ſcriptura quoque grauiter notat Adam & Cain & alios, quod peccata ſua non ſint confeſſi.

CAPVT XXXII.

v. 2. E*Tiratus, indignatuſque eſt Eliu, filius Barachel Buzites.* Hieron. in libro Trad. Hebr. ſuper Geneſim, loquens de filijs Nachor Huz & Buz, teſtatur beatum Iob ortum ex progenie Huz filij Nachor, fratris Abrahæ, non autem ex poſteritate Eſau, ſicut quidam opinati ſunt: hunc quoque Eliu, qui vocatur Buzites, fuiſſe ex progenie alterius filij Nachor nomine Buz; quin ſecundum Hebræos etiam fuiſſe hunc eundem cum Balaam propheta ſeu ariolo. Qui, inquit, primum vir ſanctus, & propheta Dei, poſtea per inobedientiam & deſiderium munerum, dum Iſrael maledicere cupit, diuini vocabulo nuncupatur. Eandem opinionem etiam Beda commemorat, dicens ſic ſentire doctiſſimos ſcriptorum. Deinde hîc notanda quoque eſt ſententia venerabilis Bedæ, & B. Gregorij, qui dicunt hunc Eliu veras & bonas ſententias protuliſſe, ſed in qualitate dicendi peccaſſe. Vnde & poſtea reprehenſus fuit à Domino, dicente cap. 38. *Quis eſt iſte inuoluens ſententias ſermonibus imperitis?* cum enim dicit ſententias, inquit beatus Gregorius, & non addit quales, vult proculdubiò bonas intelligi. Nam cum ſententiæ nominantur, ſine addito; in bono intelliguntur. Vnde illud Prou. 26. *Piger ſapientior ſibi videtur ſeptem viris loquentibus ſententias.* Sed quia Eliu eas proferebat cum arrogantia & improperio; hinc dicitur eaſdem inuoluere ſermonibus imperitis. Hæc ille.

v. 7. *Sperabam enim quod ætas prolixior loqueretur, & annorum multitudo doceret ſapientiam. Sed, vt video, ſpiritus eſt in hominibus, & inſpiratio omnipotentis dat intelligentiam.* Senſus eſt: Non ex ætate comparatur ſcientia aut ſapientia, ſed à Spiritu ſancto proficiſcitur. Qua ſententia tamen non ſignificatur, quod quantum ad ſapientiam attinet, ætas ſit omnino indifferens. Nam ordinariè & plerumque ſenes prudentiores ſunt & ſapientiores iuuenibus; tum quod magis ſint liberi à perturbationibus affectuum, tum quod experientia & vſus multa doceant; tum denique quod paulatim per ſtudium aliquid ſcientiæ ſuæ adijciunt. Sed ſignificatur, ſapientiam non ita alligatam eſſe ætati ſenili, quin aliquando Spiritus ſanctus donum ſapientiæ præſtet iuueni, quod non præſtat ſeni. Vnde Dauid dicit pſal. 118. *Super ſenes intellexi.* Et Ieremias & Daniel cum ... pueri eſſent, id eſt, admodum iuuenes (ſcilicet ſcriptura ... ſenſu pueros vocat) acceperunt ſpiritum prophetiæ.

CAPVT XXXIII.

v. 14. S*Emel loquitur Deus, & ſecundo idipſum non repetit.* Gregorius ſic. Deus ſingulorum cordibus priuatis vocibus non reſpondet, ſed tale eloquium conſtruit, per quod cunctorum quæſtionibus ſatisfacit. In ſcripturæ quippe eloquio cauſas noſtras ſinguli, ſi requirimus, inuenimus, nec opus eſt in eo quod ſpecialiter quiſque tolerat, reſponderi ſibi diuina voce ſpecialiter quærat. In Hebræo ſic habetur: *Quia in vna loquetur Deus, & in duabus intuebitur eum.* Vbi fœmininum pro neutro poſitum eſt, vt in pſalmo 26. *Vnam petij à Domino, hanc requiram.* Pagninus ſic reddidit: *Quia in vno modo loquitur Deus, & duobus ei qui non videt eum.* Vatablina verſio habet hoc modo: *Etenim ſemel Deus loquetur, & iterum, ſi homo id non animaduertat.* Senſus litteralis videtur eſſe iſte: Quereris ô Iob, Deum tibi non reſpondere ad ſingula: At ſcito, Deum reſpondere hominibus, non quidem ſtatim ad interrogata, ſed aliàs, idque non vno modo, ſed diuerſis etiam per ſomnium, & in viſione nocturna. Ac tandem addit Eliu: *Increpat quoque per dolorem in lectulo*, quaſi dicat, iam ſatis flagellando tibi reſpondet.

v. 27. *Et dicit; Peccaui & verè deliqui, & vt eram dignus non recepi.* Hoc quiſque ſanctus in hac vita non ſolum humiliter, ſed etiam veraciter dicit. Nam pœnæ huius ſæculi non æquant peccata, etiam iuſtorum, ſecundum rigorem iuſtitiæ diuinæ. In quem ſenſum etiam Gregorius tractat hunc locum. Hier. ſuper Ieremiæ 10. Meremur omnia quæ ſuſtinemus, & multò meremur maiora quàm patimur. Et ſuper Epheſ. 5. Hæc virtus eſt maxima vt in ipſis periculis atque miſerijs Deo gratiæ referantur, & ſemper dicamus: Benedictus Deus, minora ſcio me ſuſtinere quam merear: Hæc ad mea peccata parua ſunt: Nihil mihi dignum redditur: conſonat pſ. 102. *Non ſecundum peccata noſtra fecit nobis: neque ſecundum iniquitates noſtras retribuit nobis.*

v. 29. *Ecce hæc omnia operatur Deus tribus vicibus per ſingulos.* Pro (*per ſingulos*) Hebr. eſt. (*cum viro*) & ſenſus eſt: Eò modo quo dixi, ſolet Deus agere cum hominibus, idque non ſemel, ſed ſæpius. Malè igitur & contra ſcripturas ex hoc loco ſtatuit Rabbi Salomon; referente Lirano, quod Deus tantum tribus vicibus peccatorem recipit ad pœnitentiam; & quod quarto peccantem reſeruat ad gehennam. Quam ſententiam doctè refutat idem Liranus, & reſpondet hunc Eliu numero ternario vtentem alludere ad humana iudicia, in quibus ſententiam præcedit trina monitio. Et notum eſt illud, cum interroganti Petro; *Quoties in me peccabit frater meus, & dimittam ei? vſque ſepties?* Reſpondet Chriſtus, *Non dico tibi vſque ſepties, ſed vſque ſeptuagies ſepties.* Matth. 18.

CAPVT XXXIV.

v. 5. Q*Via dixit Iob, Iuſtus ſum, & Deus ſubuertit iudicium meum.* Quidam, inter quos Beda, negant beatum Iob hæc verba ſupra dixiſſe, ſed tantum (*Deus abſtulit iudicium meum*) quaſi qui ſuſpenderit iudicium tantum, non autem ſubuerterit. Sed hæc diſtinctio ſecundum Hebræa nullum habet locum: Ibi

enim vtrobique eodem modo legimus, videlicet, *Deus abstulit iudicium meum*, id quod hoc posteriori loco interpres noster durius transtulit. Itaque non videtur hoc loco vrgendum, nec dicendum, quod Eliu mala fide verba Iob retulerit; sed tantum, quod ad sensum non verum ea detorserit. Videlicet beatus Iob illis & similibus verbis non voluit Deo obijcere iniusti[illegible] aliquam (id enim ad blasphemiæ peccatu[illegible]inet, & ita de eo diabolus triumphasset [illegible]o est contra authoritatem scripturæ: [illegible]ntum dicere voluit suam flagellationem non [illegible]ertinere ad iustitiam Dei specialem, & secu[illegible]um modum consuetum; sed quod tantum o[illegible] esset iustitiæ diuinæ generalis. De qua distinctione vide plenius supra c. 8. v. 3.

v. 9. *Dixit enim: Non placebit vir Deo, etiamsi cucurrerit cum eo.* Verba sunt Eliu accusantis Ioh. Sensus est: Etiamsi homo studiosè ambulauerit cum Deo, tamen non placebit ei. Sed hoc beatus Iob non dixerat: Quin potius hoc dicunt nostri temporis hæretici. Qui enim docent omnia opera hominum esse peccata, & labe concupiscentiæ prauæ aspersa; consequenter asserunt nulla esse talia quæ simpliciter Deo placere possunt.

v. 24. *Conteret multos & innumerabiles, & stare faciet alios pro eis.* Non debet hoc trahi pro ea sententia qua docent quidam, Deum non permittere quemquam excidere ex gratia, quin aliquem alium loco eius substituat, quod facile potest probari falsum. Sed sensus est Dominum potentes deijcere & alios loco illorum euehere & erigere, iuxta illud: *Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles.*

CAPVT XXXV.

v. 10. **E***T non dixit: Vbi est Deus, qui fecit me, qui dedit carmina in nocte.* Loquitur de eo qui in tribulatione constitutus non recurrit ad Deum, neque opem eius implorat, vt à malis liberetur. *Talis*, inquit, *non dixit, vbi est Deus qui fecit me*, &c. quasi dicat, Deum factorem suum non inuocauit. Quod autem sequitur (*qui dedit carmina in nocte*) variè exponitur. Hebr. est: *qui ponit carmina in nocte*, quod sic exponi posse videtur; qui noctem ornauit stellis, quæ sua pulchritudine velut quodam cantu homines inuitant ad laudem & cognitionem Dei; iuxta illud, *Cæli enarrant gloriam Dei*, ps. 18. Gregorij hic est commentarius: Carmen in nocte, lætitia est in tribulatione. Itaque Deus dat carmina in nocte, qui facit homines in tribulatione gaudentes. Ita Greg. Et commodus est hic sensus, quia ad litteram sermo est de homine in tribulatione constituto. Est denique & alius sensus, vt per carmina quæ dantur in nocte, intelligantur reuelationes, quæ à Deo hominibus nocturno tempore immittuntur magis & frequentius quàm de die. Et appellantur carmina, vel cantica, quia prophetiæ, seu reuelationes frequentius carmine conscribi solent, maximè apud gentiles, quod patet manifestè imprimis in carminibus Sibyllinis.

CAPVT XXXVI.

v. 5. **D***Eus potentes non abijcit, cum ipse sit potens.* Hebraicè hoc modo: *Ecce Deus fortis non abijciet fortem corde.* Et dupliciter sensus reddi potest: Vel hoc modo: Deus qui potens est, non abijcit hominem velut ex inuidia, licèt & ipse homo potens sit, quia Deus est homine longè potentior. Et ita significatur Deum non propterea opprimere homines potentes, quasi ab eorum potentia sibi metuat, sicut fabulati sunt gentiles de suo Ioue pugnante contra gigantes, sed quod æquus sit omnibus. Alio modo exponitur, vt fortis corde intelligatur homo intellectu & sapientia pollens. Et sensus est: Deus potens est, & valens intelligentia, quia nouit omnia: I[illegible] nec abijciet à se hominem fortem corde, [illegible], magna sapientia præditum; idque partim [illegible]ia homo Dei sapientiam [illegible]est; partim, quia Deus sui nullo modo æquari non potest. Bonus enim non abijcit similem sperne[illegible] sapiens sapientem. bonum

v. [illegible] *Omnes homines vident eum, vnusquisque in[illegible] procul.* Intelligitur hoc de naturali & obscura cognitione Dei, quæ ex creaturis habetur; sic enim proximè sequitur: *Ecce Deus magnus vincens scientiam nostram; numerus annorum eius inæstimabilis. Qui aufert stillas pluuiæ.*

CAPVT XXXVII.

v. 7 **Q***Vi in manu omnium hominum signat, vt nouerint singuli opera sua.* Abutuntur hac sententia quidam ad chiromanticam. Nos respondemus per opera non significari euentus, sed actiones & operas: per manum autem, facultatem operatricem, quæ ferè exercetur manuum ministerio. Itaque sensus est Deum vnicuique præscribere opus suum; & designare tempora apta vnicuique operi. Alij aliter vertunt & exponunt. Vide versionem Pagnini & Vatabli. Græca pro *opera sua*, habent *suas infirmitates*. Hebr. *In manu omnes homines obsignabit; vt sciant omnes homines opus ipsius.* Et sensus hic esse videtur: Qui per tempestatem & pluuias velut manu sua, omnes homines recludit in domibus suis, quomodo Deus tempore diluuij clausit Noë & filios eius manu sua in arca; idque vt per hoc omnes cognoscant opus Dei, id est, vt sciant tempestates, imbres, pluuias, tonitrua & fulgura esse opus Dei, quo continentur domi tanquam sigillo clausi, sicut tempore diluuij. Igitur illud (*manu*) significatio est instrumenti, quod Deo per Metaphoram tribuitur.

v. 11. *Frumentum desiderat nubes, & nubes spargunt lumen suum.* Ac tandem v. 13. *Siue in vna tribu, siue in terra sua, siue in quocumque loco misericordiæ suæ eas iusserit inueniri.* Secundum nostram versionem hic videtur esse sensus posteriorum verborum: Nubes aliquando pluunt in vna tribu, seu parte alicuius regionis, & non in altera, aliquando pluunt in terra sua, vbi eleuatæ fuerunt, & per euaporationem eductæ; interdum verò in locis non suis, sed alienis, ac multum remotis, velut quando nubes ventis alio impelluntur. Interim, quia additur (*in quocumque loco misericordiæ suæ*) Per hoc quoque indicatur sensus *mysticus*, quod videlicet nubes gratiæ Dei variè operentur, nunc in hoc regno, nunc in illo; & quod ipsa Ecclesia, quæ est regnum Dei, pro voluntate eius interdum aliò quoque transferatur, iuxta illud Matth. 21. *Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructum eius.* Alij ex Hebræo vertunt: *Siue pro flagello, siue pro terra sua, siue pro beneficio quod offert.* Et tunc sensus est: Deus efficit vt nubes ferantur, vel pro flagello, vt videlicet affligat homines inundatione, vel intempestiua pluuia; vel vt dent humorem terræ necessarium, aut etiam, vt ea quæ humorem acceperunt, amplius accipiant, & hominibus præstent magnam abundantiam nascentium è terra.

v. 18. *Tu forsitan cum eo fabricatus es cœlos, qui solidissimi, quasi ære fusi sunt.* Dicuntur cœli solidissimi, quasi ex ære fusi, quia sua natura sunt incorruptibiles, indiuisibiles, & planè solidi. Vnde ex hoc loco probari quoque potest sententia Physicorum, qui docent cœlos esse orbes quosdam solidissimos, in quibus stellæ infixæ simul cum orbibus moueantur; nullo autem modo sic moueantur, sicut aues in aëre, aut pisces in aqua, videlicet diuisione corporis in quo fit motus. Nam talis motus fieri non potest in corpore solido. Spiritualiter per cœlos, cælestes spiritus intelliguntur, qui etsi initio creationis erant mutabiles, postea tamen meritò perseuerantiæ ita solidati sunt in dilectione summi il-

lios & incommutabilis boni, vt & ipsi incommutabiles facti sint, non per naturam, sed per gratiam eius, qui solus natura incommutabilis est.

CAPVT XXXVIII.

v. 5. QVis posuit mensuras eius si nosti, vel quis tetendit super eam lineam? Et infrà: *Nunquid considerasti latitudines terræ?* Similis est sententia Eccl. 1. *Altitudinem cœli & latitudinem terræ & profundum abyssi quis dimensus est?* Et tamen humana ingenia magnitudinem terræ & altitudinem cœli magna subtilitate scrutando inuenerunt; aut certè inuenisse se putant. Nam post Ptolomæum, Alfraganum & Fernelium inter se nonnihil discordantes, neoterici astronomi & geometræ terræ ambitum sex mille trecentis sexaginta leucis contineri asserunt, cuilibet cœli gradui quinquaginta tribus passuum millibus in terra attributis, hoc est, octodecim fermè leucis, si quælibet leuca communis Castellana tria passuum millia comprehendat. De qua re vide lib. 2. vitæ Ignatij c. 18. Cæterùm nihil horum exactè nouerunt isti, nec nisi post multorum sæculorum indagationem. Et quidem de altitudine cœli crediderim eos falli. In priori autem sententia Iob loquitur de creatione terræ, seu prima eius fundatione.

v. 7. *Cùm me laudarent simul astra matutina.* Quæritur quomodo vocet astra matutina, cum omnia astra noctè luceant? *Respondeo*, quia loquitur de matutino, id est, primo tempore totius creaturæ, sicut enim diei cuiusque principium est mane, ita & totius temporis initium rectè mane vocatur. Laudare autem Deum dicuntur astra, etsi inanimata; quia admirabili suo splendore & pulchritudine gloriam factoris sui velut prædicant, & prædicauerunt semper; quomodo quotidie canimus: *Benedicite omnia opera Domini Domino, laudate & superexaltate eum in sæcula.* Vbi etiam inter cætera nominantur, ignis, grando, nix, glacies, & spiritus procellarum, quæ constat prorsus esse inanimata. Sensus igitur est: Vbi eras tunc, quando, iam inde ab initio creationis mundi, astra à me condita, gloriam meam suo decore & pulchritudine prædicabant?

Et iubilarent omnes filij Dei? Sicut in psal. 148. & in hymno trium puerorum Dan. 3. prouocantur ad Deum laudandum, nunc animata, nunc inanimata, sed singula suo modo, vt de inanimatis exposuimus; ita & hîc. Per filios Dei Angeli intelliguntur, sicut & c. 1. huius libri, vbi dicitur: *Cùm venissent filij Dei & starent coram Domino*, &c. Porro ex hac sententia quidam astruere conati sunt Angelos fuisse creatos ante cœlum & terram, dicentes eos non potuisse in mundi creatione iubilare, nisi iam ante creati essent. Sed illud non sequitur. Potuerunt enim creari in ipsa laude Dei, sicut in bona voluntate respectu Dei. Deinde hîc coniunguntur astri, & de vtrisque æqualiter sermo instituitur. At verò constat astra non ante quartum diem creata. Adde quod Septuaginta sic verterunt; *Quando facta sunt astra, laudauerunt me voce magna omnes Angeli mei.* Inde ergo non sequitur Angelos ante cœlum & terram factos, quemadmodum rectè probat Theodoret. q. 3. in Genes.

v. 36. *Vel quis dedit gallo intelligentiam?* Intelligentiam figuratè vocat instinctum illum naturalem quo gallus gallinaceus mouetur ad certas quasdam & ordinarias actiones, maximè ad cantum matutinum, qui galli cantus vocatur, quo sic Deo ordinante ea quæ fecit, excitantur homines à somno ad opera, vt pulchrè declarat Ambrosius in hymno Ecclesiastico.

CAPVT XXXIX.

v. 33. REspondens autem Iob Domino dixit; *Qui leuiter locutus sum, respondere quid possum? Manum meam ponam super os meum. Vnum locutus sum, quod vtinam non dixissem, & alterum, quibus vltera non addam.* Sic & cap. 42. *Ideo insipienter locutus sum.* Ac deinde: *Idcirco me reprehendo & ago pœnitentiam.* Cæterum quid potissimum in Iob reprehendatur, ex verbis Dei eum reprehendentis petendum videtur; & reprehendi videtur potissimum in duobus. Primùm, quod voluerit contendere cum Deo dicens: *Indica mihi, cur me ita iudices?* & alia similia. Vnde hîc versu præcedenti dicit ad eum Dominus: *Vtique qui arguit Deum, debet respondere ei.* Per hoc enim videbatur derogare iustitiæ diuinæ apud amicos, licèt reuera non derogaret vt ostensum est, c. 19. v. 6. c. 21. v. 4. c. 23. v. 4. & alibi. Alterum quod plus satis intentus fuerit commemorandis suis iustis operibus. Vnde & dicitur c. seq. *Nunquid condemnabis me, vt tu iustificeris?* In his tamen non nisi venialiter putandus est beatus Iob deliquisse, per excessum quendam, & imprudentiam sermonis. Vide plenius locis citatis. Quod autem Iob dicit: *Vnum & alterum locutus sum*, potest sic intelligi, pauca quædam dixi; quemadmodum solemus dicere: Cupio tibi dicere vnum & alterum verbum.

CAPVT XL.

v. 10. ECce Behemoth, quem feci tecum, fœnum quasi bos comedet. Interpres reliquit hoc loco vocabulum Behemoth, quod elephantem significat. Est tamen vox Hebræa pluralis numeri. Vnde & Septuaginta verterunt pluraliter (*animalia*) videlicet, quia elephas animal est tanta mole, vt sit instar multorum animalium; quasi diceretur bestia bestiarum, id est, bestiarum maxima. Huc etiam pertinet, quod postea dicitur; *Ipse est principium viarum Dei.* Principium enim in scripturis sæpe vocatur id quod est præcipuum & principale. Vt ibi; *Principium sapientiæ timor Domini.* Vt supra exposuimus ad illud; c. 28. *Timor Domini ipse est sapientia.* Sensus igitur est: Hoc animal est principium viarum Dei, id est, inter omnia animalia à Deo creata primatum habet, quantum ad molem corporis & fortitudinem attinet; & in eo magis & excellentius quàm in cæteris bestijs voluit Deus declarare potentiam suam; & tamen fœnum quasi bos comedet.

v. 18 *Ecce absorbebit fluuium & non mirabitur: & habet fiduciam quod influat Iordanis in os eius.* Per fluuium intelligi videtur antonomasticè Euphrates, vt alibi sæpe in scripturis, vt Ios. vlt. Psal. 71. & ad litteram hyperbolicè significatur immensa bibacitas eius animalis, quod describitur. Mysticè autem ad diabolum refertur, qui fluuium absorbet, id est, vniuersas nationes infidelium, quæ per Euphratem Babyloniorum fluuium significantur. Insuper autem confidit se etiam ex baptizatis & fidelibus qui per Iordanem in quo Christus baptizatus est, & nostrum baptisma consecratum, denotantur, magnam multitudinem absorpturum, & ad inferos pertracturum.

v. 20. *An extrahere poteris Leuiathan hamo, & fune ligabis linguam eius?* Per Leuiathan cetus marinus intelligitur. Et sicut Deus ad declarandam potentiam suam proposuit exemplum elephantis sub nomine Behemoth, qui maximus est inter animalia terrestria; ita nunc exemplum adfert de eo animali, quod inter pisces maris maximum est, videlicet de ceto; qui si cum elephante comparetur, inuenietur eum etiam magnitudine excedere. Mysticè per hæc duo animalia, quæ hîc describuntur, intelligitur Diabolus; cuius propterea fortitudo & nequitia describitur, ait Gregorius, vt sciret Dei famulus non tantum quid in Deo diligendum esset, & honorandum; verùm etiam quid in hoste tam capitali timendum. Dicitur autem Diabolus principium viarum Dei, duplici ratione, scilicet & ratione temporis, & ratione dignitatis seu excellentiæ: quia nimirum, inquit Gregorius, cum Deus cuncta

crearet, hunc primum condidit, quem eminentiorem reliquis Angelis fecit. Primum condidit tempore, sed quia hoc etiam alijs Angelis commune, hic aliud additur quod ei proprium est, quia reliquis omnibus factus est eminentior, videlicet dotibus naturæ, perspicacia intelligentiæ, & gratia etiam in ipsa creatione collata. Vide plura de hoc capite & seq. in 1. 2. sent dist. 6.

CAPVT XLI.

v. 1. N*On quasi crudelis suscitabo eum* Sensus litteralis est: Nihil opus est, vt crudelitate ferina vtar viribus meis aduersus eum; nam minimo negotio eum perdomare, mihique subijcere, atque in ordinem redigere valeo; sum enim potentissimus. Sic enim subijcitur: *Quis enim resistere potest vultui meo?* Sensus B autem mysticus de Christo est, qui quasi de diabolo ait: Non virtute omnipotentiæ meæ aggrediar diabolum, vt eum expugnem, sed in infirmitate humilitatis meæ, videlicet in forma serui, quam ei obijciam: quod certamen elegantissimè depingit S. Leo in serm. de natiuitate Domini. Io Leuiathan autem diabolum figurati, facilè declarant duo vltimi versus huius capitis.

v. 16. *Cum sublatus fuerit timebunt Angeli & territi purgabuntur.* Quid sibi vult hæc sententia ad litteram? Versio Roberti Stephani sic habet: *Cumque se commouet, fortissimi etiam expauescunt, ac animis consternati nesciunt quo se vertant.* Hebræa ad verbum sic sonant; C *Ab altitudine eius timebunt fortes, & à contritionibus purgabunt se* Vatablus reddit hoc modo: *Præ dignitate eius timebunt fortes, & præ consternationibus purgabunt sese*: quod ille exponit, id est, præ magnificentia & excellentia eius fortes timebunt, præ quo metu maximo soluetur illis aluus. Mysticè Diuus Gregorius purgationem Angelorum in eo interpretatur, quod diabolo cum Angelis suis eiecto è medio bonorum Angelorum, hi quodammodo purgati sunt, quomodo purgatur triticum ablatis zizanijs, & grana difflatis paleis; timorem autem & terrorem eis tribui propter admirationem iudicij Dei, & summam reuerentiam; quomodo & in præfatione Missæ canitur; tremunt D potestates.

v. 24. *Qui factus est vt nullum timeret.* Hebraicè: *qui factus est ad non conterendum.* Ad litteram de Leuiathan sermo est, qui cum sit piscium maximus, alijs omnibus terribilis est, ipse nullum timet. Vnde potest accipi sensus mysticus de Diabolo, qui nullum timet dæmonum, sed omnibus imperat & principatur, seque illis omnibus terribilem facit. Quem sensum confirmat quod statim sequitur: *Ipse est rex super vniuersos filios superbiæ.* Alioquin, diabolus cogitur diuinum timere iudicium; & in Euangelio timet mitti in abyssum, & timet bonos Angelos, à quibus sæpe conatus E eius impediuntur. Item timet sanctos homines tentamentis eius illudentes.

CAPVT XLII.

v. 3 Q*Vis est iste qui celat consilium absque scientia?* Hæc verba ita sonant, quasi de alio aliquo loqueretur. Et eo modo à quibusdam exponuntur. hoc sensu: Scio Domine, quia omnia potes, & nulla te latet cogitatio; Et causa subijcitur: Quis enim ita absurdus esse posset, & à Dei cognitione alienus, vt putet aliquid fieri in hoc mundo sine consilio eius, aut

A qui consilio Dei detrahit scientiam? quasi dicat, imprimis nullo modo ego ita desipio. Sed alij ad ipsum Iob referunt, & hunc reddunt sensum; Quis est iste, qui consilium Dei arguit imperitiæ? Ille nimirum ego sum. Et huic sensui respondere videtur, quod sequitur: *Ideo insipienter locutus sum, & quæ vltra modum excederent scientiam meam.* Et hoc modo erunt verba agnoscentis culpam suam in eo, quod de Dei iustitia & prouidentia non satis circumspectè locutus fuisset.

v. 5. *Auditu auris audiui te: nunc autem oculus meus videt te.* Id est, famam operum tuorum antea audiueram: nunc autem verbis tuis edoctus, perfectius te & operum tuorum rationem intelligo. Nunc te præ- B sentem mihi per allocutionem exhibuisti, quasi videndum oculis.

v. 8. *Ite ad seruum meum Iob, & offerte holocaustum pro vobis. Iob autem seruus meus orabit pro vobis, faciem eius suscipiam,* &c. Notandum contra hæreticos nostri temporis, qui imperitè clamant intercessionem sanctorum, quam catholica Ecclesia agnoscit, & confitetur, derogare vni mediatori Christo. Hic enim ponitur beatus Iob ab ipso Deo, intercessor, & quodammodo mediator inter Deum offensum, & amicos suos. Quod si illud eius factum non derogauit vni mediatori Christo (sicut certum est non derogasse, cum factum sit Deo iubente) certè nec ea inuocatio, aut intercessio C sanctorum; quam docet Ecclesia catholica, illi derogat.

v. 12 *Dominus autem benedixit nouissimis Iob magis quam principio eius,* &c. Sed *quæritur*, cum alia receperit duplicia, cur non etiam filios & filias? sed eos tantùm recepit eodem numero quo prius? *Respondetur*, hoc factum esse ad testificandam resurrectionem mortuorum: quo intuitu etiam in filijs & filiabus quodammodo duplum recepit, vt Diuus Augustinus exponit de symbolo ad Catechum. cap. 3. videlicet quia filij eius & filiæ priores non prorsus interierant, sicut iumenta eius & reliquæ bestiæ; sed eos in resurrectione recepturus erat. Quin & hinc colligitur filios eius & filias priores non esse damnatas, sed magis in numero electorum. D Nam si damnati essent, tunc etiam verè perijssent. Sic ergo quod dicitur: *Dominus benedixit nouissimis Iob magis quàm principio eius*, etiam quodammodo generaliter tám de filijs & filiabus, quàm de alijs possessionibus verum est.

v. 16. *Vixit autem Iob post hæc centum quadraginta annis.* Potest sic intelligi, vt vixerit post percussionem illam, donec compleret ætatem centum quadraginta annorum: vel etiam simpliciter; vt postea tot anni ei accesserint; sicut Ezechiæ post morbum accesserunt adhuc quindecim anni. Quod non debet incredibile aut insolitum videri, quandoquidem Moyses & Aaron & E Maria eodem ferè sæculo vixerint circiter centum octoginta annis, quos Iob non superat, si ponamus eum quadraginta annorum fuisse, quando tentatus est; sicut quadraginta annorum erat Moyses, quando fugit in terram Madian. Si ante ponatur vixisse septuaginta annis, tunc redditum est ei duplum, etiam quoad annos. Sed hoc non videtur dicendum, quia præcedentes anni non perierant, nisi quomodo omne tempus perit. Vnde si sic intelligas; habuisset in annorum numero triplum. Vide etiam annot. Iudith 16. & Luc. 2.

FINIS LIBRI IOB.

ANNOTATIONES
IN LIBRVM PSALMORVM.

PSAL. I.

v. 3. *ET folium eius non defluet, & omnia quæcumque faciet prosperabuntur.* Nota, prior pars cohæret cum præcedentibus, & intelligitur (*eius*) scilicet ligni. Durat enim adhuc comparatio ligni fructiferi cum homine iusto, *qui meditatur in lege Domini die ac nocte.* At verò in posteriori membro, quo dicitur, *& omnia quæcumque faciet*, intellige quod quæcumque faciet homo iustus, qui ligno fructifero fuit comparatus, quod illa omnino prospera erunt, & felicem sortientur euentum & finem.

v. 5. *Ideo non resurgent impij in iudicio neque peccatores in concilio iustorum.* Rectè Sixtina per futurum (*resurgent*) legendum constituunt. Ita enim habent Septuaginta interpretes, ex quibus ista nostra versio immediatè desumpta est, cum cæteros libros veteris testamenti habeamus translatos ex Hebræo per D. Hieron. Et quamvis Hieronymus etiam psalmos ex Hebræo verterit; tamen Ecclesia illa eius versione non vtitur, sed versione ex Septuaginta. Cuius non alia videtur ratio, quam quod psalmi tempore Hieronymi ita fuerint frequentati in Ecclesia, siue in precibus monachorum, siue aliàs in vsu Ecclesiastico, vt interpretatio, quæ tunc in omnium erat manibus, & in omnium ore, mutari non potuerit. Atque hinc est, quod psalmos adhuc legamus secundum 70.

Quod ad hunc versiculum attinet, non solum Septuaginta, sed & Hebræa, & correctiora Latina habent futurum (*resurgent.*) Sed *quæres*, quomodo negat impios in iudicio resurrecturos, cum Euangelium testetur Math. 25. omnes resurrecturos, tam malos quàm bonos. Ad hoc dupliciter *respondetur.* Vno modo, vt subintelligatur *in iudicio* (*iustorum*) eo modo, quo mox subiungitur; *neque peccatores in concilio iustorum*; & sensus sit: Non accipient iudicium iustorum. Alio modo, vt resurgere sit stare & consistere; & sensus erit: Impij non stabunt, neque consistent in iudicio, quia sententia Iudicis eos damnabit. Ille autem consistit in iudicio, qui causam obtinet, quique innocens declaratur, & multò magis, cui præmium à iudice decernitur. Sic accipitur stare Lucæ 21. vbi dicitur: *Orate, vt digni habeamini stare ante filium hominis.* Et psal. 1. 9. *In miserijs non subsistent.* Vbi Hebræis idem verbum est, quod hoc loco. Ostenditur autem ibi, quomodo impij in miserijs non subsistent, nempe quia cadent super eos carbones, &c.

PSAL. II.

v. 1. *QVare fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, &c.* Huius loci clarissima interpretatio est Act. 4. vbi, quæ gentes, qui populi, qui reges & principes intelligantur, explicatum habemus. Quo etiam loco disertè Dauidi authori tribuitur hic psalmus.

v. 7. *Ego hodie genui te.* Variè istud exponitur. Aut enim ad æternam generationem ex patre refertur, vt refert Apostolus ad Hebr. 1. Vide ibidem nostra. Aut ad resurrectionem, qua natus est in vitam immortalem, vt Act. 13. Aut ad temporalem ex matre natiuitatem, quomodo accipit Fulgentius resp. 3. contra Arianos.

v. 12. *Apprehendite disciplinam, nequando irascatur Dominus.* Quod secundum Septuaginta hic legitur. *Apprehendite disciplinam.* D. Hier. ex Hebræo vertit, *Adorate purè.* Alij rursum ex Hebræo vertunt, *Osculamini filium.* Quam versionem etiam B. Hieronymus approbat. Et reuera vox Hebræa *osculari* significat: altera autem vox frequenter *filium* significat, licèt aliquando etiam significet (*purè*) Omnes autem interpretationes eodem concurrunt; videlicet, vt apertissimam de Christo prophetiam contineant. Et sensus est: Osculamini filium; amplectimini filium toto mentis affectu; suscipite eum; subijcite vos ei; & adorate eum; & disciplinam eius apprehendite. Phrasis enim inde sumpta est quod Iudæi, & omnes Palæstini, osculo manuum alicuius, significare solent se ei subiectos, & eum agnoscere pro Domino, & principe. Vnde phrasi illa non tantùm amor, cuius osculum apud omnes nationes est symbolum; verùm etiam obedientia, & subiectio significatur. Vide Hieron. contra Ruffinum excusantem se de sua versione. Respicitur autem ad illud superius: *Dominus dixit ad me, Filius meus es tu*, &c. q. d. Quoniam ergo Deus me filium suum pronunciat, meque constituit regem; me eius filium osculamini, adorate, & colite tanquam regem vestrum.

An PSAL. III. Nihil erat annotatum.

PSAL. IV.

v. 1. *CVm inuocarē exaudiuit me Deus iustitiæ meæ: in tribulatione dilatasti mihi.* Quod dicitur, *Deus iustitiæ meæ*, obscurum est, & variè suppleri potest. Vel hoc modo: Deus qui est author iustitiæ meæ. Vel, testis iustitiæ meæ contra meos calumniatores; vel denique, vindex iustitiæ meæ adversus persecutores. Porrò quod adiungitur. *In tribulatione dilatasti mihi*, septuaginta habent per accusatiuum casum, *dilatasti me.* Et sic legit quoque Ecclesia feria 5. post 1. Dom. quadragesimæ ad Communionem. Vtroque modo verti potest ex Hebr. Si legitur (*mihi*) subintelligitur viam meam, vel aliquid simile. Latitudo autem in scripturis, modo charitatem, modo lætitiam, modò capacitatem significat. Charitatem, vt psalm. 18. *Viam mandatorum tuorum cucurri, cum dilatasti cor meum.* Videlicet charitate. Ita & capacitatem significat, quando dicit scriptura 3. Reg. 4. Deum dedisse Salomoni latitudinem cordis, id est, maximæ sapientiæ capacem fecisse. Denique lætitiam Isaiæ 60. *Tunc videbis, & afflues, & mirabitur & dilatabitur cor tuum*, &c. Et hoc modo hîc accipitur; vt sensus sit. Cùm essem in tribulatione positus, lætificasti me gaudio interiori, & consolatione Spiritus sancti. Sicut enim tribulatione animus angustiatur, & angitur, ita gaudio & consolatione dilatatur. Vide etiam 2. Corinth. 6.

v. 5. *Irascimini & nolite peccare.* Ac si dicat: Quod si irasci vos contingat, cohibete iram, ne erumpat in opus aliquod, quo me lædatis. Dauid loquitur, & ita, grauiter in Deum peccetis. Nec enim videtur propheta loqui de ira iusta, & laudabili, quam rectè interdum assumit is, cuius est scelera punire; vt nec Apostolus de ea loquitur ad Ephesios 4. hanc ex psalmo citans sententiam. Vide ibi nostra. In Hebræo est; *Pauete, & ne peccetis.*

v. 7. *Signatum est super nos lumen vultus tui Domine.*

Lumen vultus Dei significat fauorem Dei, eiusque effectum. Sic Psalmo 66. *Deus misereatur nostri, & benedicat nobis, Illuminet vultum suum super nos, & misereatur nostri.* Et Dan. 9. *Illumina faciem tuam super sanctuarium tuum, quod est desolatum,* secundum Hebr. Sensus igitur est, ac si dicat: Deus fauorem suum constabiliuit, & tanquam sigillo obsignauit super nos. Et hoc est, quod alijs verbis in psal. 116. dicitur: *Confirmata est super nos misericordia eius.* Nota tamen in Hebræo legi precatiuè: *Eleua super nos lumen vultus tui Domine.* q. d. tanquam signum militare aut salutare erige in altum super nos lumen vultus tui; vt dum omnibus conspicuum apparet, mentes nostræ animentur certa spe salutis. Sic & psal. 89. *Sit splendor Domini Dei nostri super nos*, id est, benignus fauor.

PSAL. V.

v. 5. NOn *Deus volens iniquitatem tu es.* Apertè ostenditur malitiam non esse à Deo, contra Melanchtonem; qui impiè dixit, tam opus esse Dei proditionem Iudæ, quàm conuersionem Pauli. Sic Iacobi 1. *Deus enim intentator malorum est, ipse verò neminem tentat.* Et Habacuc 1. *Mundi sunt oculi tui, ne videas malum.* Et Sap. 14. *Odio sunt Deo impius & impietas eius*; alijsque penè infinitis locis. Quin & ipsa ratio blasphemiam illam explodit: Nam Deus non est causa deficiens, sed tantum efficiens; malitia autem est defectus boni.

v. 9. *Dirige in conspectu tuo viam meam.* Quidam pridem legendum contendebant, *Dirige in conspectu meo viam tuam.* Ad quam lectionem quoque inclinare videtur D. Hieron. in epist. ad Suniam & Fretellam; de quo prolixè F. Lucas in suis Notis. Sed iuxta Sixtinam editionem legendum, *in conspectu tuo viam meam.* Neque pro hoc amplius contendendum; quandoquidem, vt & F. Lucas concludit; Cum via Domini nobis est recta, tunc & via nostra Deo recta est. Hunc locum sic exponit D. Augustinus: In conspectu tuo dirige iter meum, id est, vbi nullus hominum videt; quibus credendum non est, laudantibus aut vituperantibus. Non enim vllo modo possunt de aliena conscientia iudicare, in qua iter dirigitur ad Deum. Et simili modo hunc locum Cassiodorus, Beda, Haymo, & ante eos quoque Apollinaris, qui in Græcum carmen olim Psalterium transtulit, acceperunt.

v. 12 *Domine vt scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos.* Illud (*tuæ*) neque est apud Septuaginta, neque apud Hebr. non malè tamen additur, quia adiuuat ad concipiendum sensum huius sententiæ. Non enim hîc intelligitur bona voluntas nostra, quæ est charitas Dei diffusa in cordibus nostris; quomodo aliàs etiam, maximè apud scriptores Ecclesiasticos, bona voluntas accipitur (quamvis ille sensus non sit omninò contemnendus) sed intelligitur bona voluntas ipsius Dei; sicut psal 50. *Benigne fac Domine in bona voluntate tua Sion,* id est, sis Sioni clemens & propitius; placabilis, & bene affectus. Hieron. hoc loco quoque vertit pro bona voluntate, placabilitatem: *Domine vt scuto placabilitatis coronabis eum*, videlicet iustum. Sensus igitur est; Coronabis, vel coronasti nos, vel iustum; id est, cinxisti, tutum reddidisti bona voluntate tua, id est, gratia & benevolentia tua, tamquam scuto, id est, bona voluntate tua tamquam clypeo muniens eum contra hostes. De hoc D. Augustinus epist. 106. ad Paulinum & alibi, dicit gratiam præcedere voluntatem hominis. Nempe quia prior est Dei voluntas, qua homini bene vult quàm voluntas hominis accipiens Dei beneficium. Vnde illud psal. 58. *Misericordia Dei praueniet me.* Vide nostra in 2. sentent. distinct. 26.

PSAL. VI.

v. 7. L*Auabo per singulas noctes lectum meum, lacrymis meis stratum meum rigabo.* Hyperbolicus sermo est, sicut & Psal. 118. *Exitus aquarum deduxerunt oculi mei.* Magis etiam apparet Hyperbole in Hebræo. Vnde Hieron. ita vertit: *Natare faciam tota nocte lectum meum.* Significat autem Propheta in persona hominis pœnitentis, se tanto dolore & contritione cordis peccata deploraturum, vt si fieri posset, etiam lectum suum rigaret, & natare faceret in lacrymis, quas præ doloris vehementia emitteret.

PSAL. VII.

v. 5. S*I reddidi retribuentibus mihi mala.* Illud (*mala*) ad vtrumque referendum est, & ad (*reddidi*) & ad *retribuentibus.* Sensus enim est, si reddidi malum pro malo; si retribuentibus mihi mala, ego iterum illis mala reddidi, *decidam merito ab inimicis meis, inanis.* Pro (*merito*) Græcè est ἄρα id est, *vtique. sane.* Quomodo autem Dauid hoc non fecerit vlciscens se de filiis Ammon. vide 2. Reg. 10. & de Semei 3. Reg. 2. nempe post longam patientiam vltus est Dei iniuriam, non suam priuatam.

v 12. *Deus iudex iustus, fortis & patiens; nunquid irascitur per singulos dies?* Sic per præsens, non per futurum legunt biblia Sixtina. Hoc loco in Hebræo tantùm est: *Deus iudex iustus, & Deus indignans in omni die.* Dicitur autem omni die indignari & irasci, quia numquam desinit peccatoribus comminari supplicia, tum per legem scriptam, tum per legem naturalem.

v. 13. *Nisi conuersi fueritis, gladium suum vibrabit, arcum suum tetendit*, & Hebr. *Si non conuersus fuerit, gladium suum acuet, arcum &c.* Illud, *Si non*, sensum potest efficere affirmatiuum, vt alibi sæpe, q. d. Deus qui est iudex iustus, & toties comminatur impio, certe tandem conuertetur ad vindictam. Iam enim gladium suum acuit & vibrauit, arcum suum tetendit &c. Dicitur Deus conuerti tam in bonum quàm in malum, quando facit aliquod opus misericordiæ aut iustitiæ & vindictæ, quod aliquamdiu facere distulerat. Sic Psal. 70. *Conuersus viuificasti me: & conuersus consolatus es me.* Et 84. *Deus tu conuersus viuificabis nos.* Et Psal. 79. *Deus virtutum conuertere*; scilicet vindicans in hostes, nosque de eorum manibus eripiens Et 89. *Conuertere Domine vsquequo? & deprecabilis esto super seruos tuos.* Alij, si non conuersus fuerit ad Deum peccator, Deus gladium suum vibrabit &c. Sed non apparet, quia neque peccator nominatur, neque additur, ad Deum, vel aliquid tale; quod tamen solet quando huiusmodi conuersionis est mentio, vt Psal. 21. *Conuertentur ad Dominum vniuersi fines terræ.*

v. 14. *Et in eo parauit vasa mortis, sagittas suas ardentibus effecit.* Vasa mortis, id est, mortifera, tela scilicet seu sagittas. Porrò pro eo quod additur (*ardentibus*) alij ex Hebræo vertendum putant (*persequentibus.*) Vtrumque enim significat vox Hebræa. Secundum eos sensus esset; Operatus est sibi sagittas contra eos, qui me ardenter & insensè persequuntur. Sed rectiùs fortè hoc modo exponendum est: Sagittas suas ardentibus carbonibus fabricatus fuit. Ferrum scilicet, quod est cuspidis loco, in sagittis, igne fabricatur.

v. 15. *Ecce parturijt iniustitiam, concepit dolorem, & peperit iniquitatem.* Pro *iniquitatem*, alij vertunt, *nihil*, alii, *mendacium*, id est, rem inanem, vt sensus sit: Conatus illius & machinationes, quas struit contra iustum, non habituras successum.

PSAL. VIII.

v. 3. E*X ore infantium & lactentium perfecisti laudem.* Ex his verbis, & alijs sequentibus, probabile est Dauidem cecinisse hunc psalmum, quando

adhuc paruulus pascebat oues patris sui, quasi dicat. Non dedigneris laudari, & hymnis celebrari à me, etsi paruulo & contempto, & minimo fratrum meorum. Huc pertinet quoque quod subdit: *Quoniam videbo cælos tuos, opera digitorum tuorum, lunam & stellas quæ tu fundasti.* Dauid enim nocte custodiam agens gregis sui (vt illi pastores Euangelici Lucæ 2.) contemplabatur cœlum, & in cœlo lunam & stellas, & in illis tanquam Dei operibus admirabile Dei nomen, & potentiam suspiciebat. Solis autem non meminit, quia sol nocte non videtur. Adde, quod honorem Domini super creaturas decantans, primo loco oues nominauit; dicens: *Omnia subiecisti sub pedibus eius, oues & boues vniuersas, insuper & pecora campi*; quia nimirùm circa oues primaria eius cura versabatur: Adiunxit deinde, quæ proxima sunt, *boues & pecora campi*, deinde remotiora, *Volucres cæli & pisces maris.*

v. 6. *Minuisti eum paulo minus ab Angelis, gloria & honore coronasti eum.* Hunc psalmi versum de Christo esse intelligendum, manifestum est ex authoritate Apostolica. Nam Apostolus Paulus ad Hebræos cap. 2. illum de Christo interpretatur, sicut de eodem Christo 1. Corinth. 15. citat illud: *Omnia subiecit sub pedibus eius.* Cæterùm pro, (*Angelis*) Hieronymus ex Hebræo vertit: *Minues eum paulò minus à Deo.* Id quod nihilominus in Christum competit. Nam secundùm humanam naturam minor factus est Deo. Si *quæritur*, vtra interpretatio sit præferenda? Omninò videtur præferendum quod nos habemus ex Septuaginta. Nam licet vox Hebræa frequenter Deum significet, aliquando tamen Angelos significat, vt in Psal. 137. *In conspectu Angelorum psallam tibi.* Et vrget nos authoritas Apostoli ad Hebræos, vbi Apostolus non tantùm ita legit, sed etiam interpretatur; & docet quomodo Christus Angelis minor factus sit per assumptam humanam naturam, qui alioqui erat Dominus Angelorum per naturam diuinam. Si legis (*Angelis*) sensus est, propè æquasti eum Angelis. Si (*Deo*) itidem sensus est, propè æquasti eum Deo. Sed in hoc sensu nimia esset hyperbole. Itaque potiùs legendum: *Minuisti eum paulò minus ab Angelis*, itemque exponendum. Vide nostrum Comment. citatis locis ad Hebr. 2. & 1. Cor. 15.

PSAL. IX.

Titulus. *IN finem pro occultis filij.* Vide Hieron. in epistola ad Paulinum, de libris Scripturæ sacræ. Idem Hieron. lib. 6. super Isaiæ 14. cap. docet hunc nonum Psalmum propriè contra Diabolum esse. Vide etiam Ariam in Prolegomenis ante Biblia Sacra, notatione 3.

v. 21. *Constitue Domine legislatorem super eos, vt sciant gentes, quoniam homines sunt.* Hieron. vertit. *Pone Domine terrorem eis*, id est, incute illis metum; terrorem immitte in eos; vt sciant se esse mortales & infirmos. Septuaginta verterunt (*legislatorem.*) Augustinus legislatorem in malam partem accipit, intelligens Antichristum. Et ita sensus erit, Domine, occulto tuo iudicio, sed iusto tamen, mittes eis, qui Christum tuum recipere noluerint, Antichristum, per quem seducantur; ita omnibus notum fiet, quod sint homines, id est, ad omne malum procliues, & in errorem proni. Sed quia legislatoris nomen alibi semper in bonum accipi solet, vt Psal. 83. *Etenim benedictionem dabit legislator*; hinc aliis magis placet, vt per legislatorem Christus intelligatur, author nouæ & sanctæ legis. Ita sensus erit: *Constitue legislatorem super eos.* Id est, da eis legislatorem Christum, vt lege eius accepta discant, & agnoscant se homines esse, id est, desinant superbire, & propriam miseriam atque infirmitatem agnoscant, & sciant Christi gratiam sibi ad salutem esse necessariam.

v. 6. Posterioris partis psalmi: *Non mouebor à generatione in generationem sine malo.* Affirmatiuè explicandum hoc modo: Immobilis ero per omnes generationes sine malo, id est, ita vt nullum mihi malum superueniat. Vbi (*non moueri*) secundùm scripturæ phrasin significat vti bona & constanti fortuna, & perpetua quadam frui felicitate. Vnde Psal. 14. *Qui facit hæc, non mouebitur in æternum*, id est, perpetuò beatus erit.

v. 14. *Vides, quoniam tu laborem, & dolorem consideras, vt tradas eos in manus tuas.* In Responsorio ecclesiastico dicitur: *Tu solus laborem & dolorem consideras.* Vnde videtur sensus esse. Tu solus nosti afflictionem, dolorem & angustiam cordis; quam patitur pauper oppressus à diuite, & aliis; ideoque tanquam iustus iudex trades oppressores in manus tuas, id est, vindicabis iniuriam pauperis. Vnde sequitur: *Tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adiutor.*

PSAL. X.

v. 5. *OCuli eius in pauperem respiciunt.* Similia verba habentur psalmo præcedenti v. 9. partis posterioris, sed prorsus contrario sensu. Ibi enim de peccatore, & secundum quosdam de Diabolo illud dicitur, hîc de Deo. Igitur ibi oculi peccatoris, vel Diaboli in pauperem respiciunt, vt eum perdat. Sequitur enim; *Insidiatur in abscondito quasi leo in spelunca sua; insidiatur, vt rapiat pauperem*: hîc verò oculi in pauperem respiciunt, vt eum eripiat de manu peccatoris ipsum opprimentis.

v. 6. *Dominus interrogat iustum & impium: Qui autem diligit iniquitatem, odit animam suam.* Secundùm nostram versionem, quæ est ex Septuaginta, sensus est: Dominus vtriusque, & iusti, & impij examinator & cognitor est, vtrumque secundum merita sua iudicabit: *Qui autem diligit iniquitatem, odit animam suam*, id est, graue nocumentum sibi ipsi adfert; scilicet, quia propter illam iniquitatem in æternum condemnabitur. Non igitur quis directè odit animam & vitam suam, *Nemo enim* (ait Apostolus ad Ephes. cap. 5. *vnquam carnem suam odio habuit*, multo minus animam; sed quia necessariò sequitur, eum qui iniquè agit, pessimè animæ suæ consulere, vt potè quod à Deo omnis boni authore recedat. Contrario autem prorsus modo accipitur odisse animam suam, Ioan. 12. vbi dicitur: *Qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam æternam custodit eam*, & Lucæ capite decimoquarto: *Qui non odit patrem & matrem &c. insuper & animam suam, non est me dignus.* Ibi enim odisse animam suam, est temporalem vitam negligere & contemnere pro Christo; hîc autem, odisse animam est id facere, vnde anima graue detrimentum consequatur. Sic & Angelus Tobiæ capite 12. *Qui autem faciunt peccatum & iniquitatem, hostes sunt animæ suæ.*

S. Hieronymus ex Hebr. paulò aliter vertit: *Dominus probat iustum, impium autem & diligentem iniquitatem odit anima eius.* Sensus est: Dominus approbat & diligit iustum, & bene ei facit; hoc enim est diligere Dei, benefacere. Contrà verò, anima eius, id est, ipse Deus, odit impium, & eum qui diligit iniquitatem, id est, grauiter puniet eum. Nam odisse Dei, punire est.

Potest secundum 70. & sic intelligi: Dominus interrogat iustum & impium, & odit animam eius, αὐτοῦ, qui diligit iniquitatem.

v. 8. *Aequitatem vidit vultus eius. Vidit*, id est, approbauit. Repetit enim alijs verbis, quod proximè dixit: *Iustitias dilexit.* E contra dicitur Habacuc 1. *Respicere ad iniquitatem non poteris.*

PSAL. XI.

v. 2. *LAbia dolosa in corde & corde locuti sunt.* Græcè, ἐλάλησεν κακά, id est, *locuta sunt mala.* Iansenius videtur falli dum verbum refert ad homines, est enim numeri singularis construendum cum neutro χείλη δόλια, licet rectè annotet, labia dolosa dici pro ominibus quorum sunt labia dolosa.

In corde & corde, id est, in duplici corde. Duplex enim cor est quo aliud intus cogitatur, aliud exterius significatur. Nam corde significari quod ore dicitur, manifestum est. Os enim ad significandum expectat cordis imperium.

v. 9. *In circuitu impij ambulant.* Dicuntur impii in circuitu ambulare, quia circumquaque oberrant, tanquam vagi, instabiles, certam sedem non habentes. Ita in primis de Iudæis dicitur Psalmo 58. *Famem patientur vt canes, & circuibunt ciuitatem.* Videlicet, quia sicut canes famelici oberrant plateas ciuitatis, ita Iudæi, dispersi per orbem circumeunt Ecclesiam, nec tamen intrant. Ita & de hæreticis dicere licet, quod in circuitu ambulant; tum quia semper in opinione sua & hæresi inquieti sunt, & instabiles, ex vno errore labentes in alium; tum quia ita oberrant circa Ecclesiam Dei, disputantes de doctrina Dei, de Scriptura Sacra; vt tamen eam non ingrediantur, nec stabilem in ea locum accipiant.

PSAL. XII.

v. 1. VSquequo Domine obliuisceris me in finem? Vsquequo auertis faciem tuam a me? Hic obiter notandum est legendum esse, *obliuisceris*, in futuro, non obliuisceris, licet ad sensum parum aut nihil intersit. Sic legendum patet ex Septuaginta & Hebr. Vtrobique enim est futurum tempus. Deinde generaliter notandum, circa huiusmodi precationes, quæ habent formam interrogationis, reuera non esse interrogatorias, sed precatorias, vt sit sensus; *Vsquequo Domine obliuisceris me?* ne obliuiscaris me, neque auertas faciem tuam à me. Sic & illud Psal. 21. *Deus, Deus meus, quare me dereliquisti?* id est, noli me derelinquere. Et hoc eodem Psalmo v. 3. *Vsquequo exaltabitur inimicus meus super me?* id est ne permittas inimicum meum amplius exaltari super me.

PSAL. XIII. nullam habebat Annotationem.

PSAL. XIV.

v. 1. DOmine quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte sancto tuo? Tabernaculum Dei, & mons eius sanctus ad literam intelligitur synecdochicè terra promissionis, in qua erat tabernaculum Dei, & mons sanctus Sion, deputatus extruendo templo, sensu autem mystico habitatio regni cælestis.

v. 3. *Qui loquitur veritatem in corde suo; qui non egit dolum in lingua sua.* Potiùs videbatur inuerso modo dicendum: Qui loquitur veritatem in lingua sua, & qui non egit dolum in corde suo. Nam corde versant dolos homines maligni, lingua autem instrumentum est loquendæ veritatis. Verùm causa ordinis positi à propheta, est quia hoc lingua proloqui vir bonus debet, quod corde clausum geritur, vt & doli expers sit in lingua. Pars posterior huius sententiæ sic in Hebræo legitur: *Qui non obtrectat lingua sua.*

v. 4. *Ad nihilum deductus est in conspectu eius malignus.* Hebraicè, *contemptus in oculis eius reiectus*; quod Pagninus ita reddidit: *Qui despicit se in oculis suis, abijcit se.* Vatablus sic eodem sensu: *Qui contemptibilis est in oculis suis & despicabilis.* At versio qua Vatablus vtitur consentit cum vulgata, id est Septuaginta. Sic enim habet: *Contemptus est in oculis eius reprobus* Atque huic sensui valdè appositè respondet quod sequitur, *Timentes autem Dominum glorificat.* quasi diceret: Improbos contemnit, probos honore prosequitur. Quod alibi à Deo dicitur: *Quicumque honorificauerit me, glorificabo eum: qui autem contemnunt me, erunt ignobiles.* 1. Regum 2.

v. 5. *Qui facit hæc, non mouebitur in æternum.*
A Quasi dicat, quamvis ad tempus commoueatur, non tamen commouebitur in æternum; sed tandem ad illud bonum pertinget, quod numquam amittet. Ita sancti patriarchæ Abraham, Isaac, Iacob peregrinati sunt, & translati de loco in locum, & Dauid fugere compulsus à facie Saülis & errare per varia loca, & alij similiter, de quibus ad Hebræos capite 11. *In solitudinibus errantes, in montibus, & speluncis, & cauernis terræ,* sed omnes tandem stabilem inuenerunt locum; nonnulli etiam in hac vita, sed omnes ac præcipuè in futura vita, vbi è loco suo numquam dimoueantur. Sic & Prouerbiorum capite 10. *Iustus in æternum non commouebitur.*

PSAL. XV.

B v. 5. DOminus pars hæreditatis meæ. Iubentur recitare hunc versiculum, qui Clero adscribuntur, testantes se deinceps pretiosissimum habituros Dei voluntatem sequi. Neque sequitur hinc quod quidam imperitè dixerunt, clericos & ecclesiasticos non posse habere temporalia. Nam Dauid, qui hæc dixit, simul potentissimus erat rex: sed tantùm ostendere voluit, quod ante omnia Deo placere studebat. Hinc idem rursum Psal. 118. *Portio mea Domine, dixi custodire legem tuam.*

v. 10. *Non derelinques animam meam in inferno.* Istud Dauidem dixisse in persona Christi, manifestè docet Petrus Act. 2. itemque 1. epist. cap. 3. vbi refert Christum spiritu, id est, secundùm animam, his qui in carcere erant prædicasse. Atque hic scilicet est articu-
C lus fidei, quod *descendit ad inferos.*

PSAL. XVI.

v. 4. PRopter verba labiorum tuorum ego custodiui vias duras. Augustinus de Christo intelligens, ita exponit. Propter verba pacis reconciliandæ inter Deum & hominem custodiui vias duras, videlicet passionis & mortis. Si in genere intelligatur dictum in persona cuiusque hominis iusti, sensus erit: *Propter verba labiorum tuorum*, id est, consideratione æternæ remunerationis custodivi vias laboriosas mandatorum tuorum; eodem modo, quo idem Psalmista dicit Psalm. 118. v. 112. *Inclinaui cor meum ad faciendas iustificationes tuas in æternum, propter retributionem.* Si quæras, quomodo illud (*vias duras*) non contrarietur illi sententiæ Christi Matthæi capite 11. *Iugum enim meum*
D *suaue est, & onus meum leue.* Itemque 1. Ioan quinto: *Mandata eius grauia non sunt.* Respondeo, quod mandata Dei, si in se spectentur, facilia sunt, & iucunda, quia spiritui & rectæ rationi conformia. Vocantur tamen hoc loco viæ duræ, & similiter Matthæi capite 7. *angusta porta, & arcta via, quæ ducit ad vitam*; partim, quia contrariantur homini carnali, & ad malum post lapsum procliui; partim propter persecutiones hominum malorum, qui iustos persequendo, & multa mala inferendo, viam salutis asperam illis faciunt & laboriosam. Hieronymus ex Hebræo vertit *vias latronis*, alij *grassatoris*. Quod ad Diabolum referri potest, cuius viæ & laquei omnes diligenter obseruandi sunt, vt ab ijs declinemus.

v. 11. *Oculos suos statuerunt declinare in terram.* Id
E est statuerunt non misereri, sed crudelitatem suam ex odio conceptam in me explere. Vel, statuerunt non cogitare Dei iudicium, tanquam vindicis scelerum, noluerunt Deum proponere ante conspectum suum, excluserunt à se Dei timorem, noluerunt Deum iudicem sibi ob oculos ponere. Sic Danielis capite 13. de duobus illis senibus, qui in concupiscentiam Susannæ exarserunt, dicitur: *Et euerterunt sensum suum & declinauerunt oculos suos, vt non viderent cœlum, neque recordarentur iudiciorum iustorum.*

v. 14. *Eripe animam meam ab impio, frameam tuam*

ab inimicis manus tua. Domine à paucis de terra diuide eos in vita eorum: de absconditis tuis adimpletus est venter eorum. Saturati sunt filijs &c. Ego autem in iustitia &c. Hic finis psalmi similis est fini Psalmi 143. *Erue me de manu filiorum alienorum. Quorum filij sicut nouellæ &c. Beatum dixerunt populum &c. Beatus populus &c.* Hebræa sic habent: *Erue animam meam ab impio gladio tuo, à viris, manu tua Domine, à viris de tempore, pars eorum in vita, & absconditio tuo implebis ventrem eorum. Saturabuntur filij & reponent resi luum suum paruulis suis. Ego in iustitia videbo faciem tuam, satiabor in euigilando imaginem tuam.*

Sensus est: eripe me Domine periclitantem ab homine impio qui gladius tuus est, & viris hostibus meis qui sunt manus tua, id est, flagellum tuum quo peccata filiorum tuorum punis, qualis v. g. Attila fuit flagellum Dei. Vel, vt mauult Iansenius, Eripe me ab impijs hostibus meis gladio tuo & manu tua, id est, virtute iustitiæ & potentiæ tuæ; vt *gladio tuo & manu tua* sint ablatiui instrumentales. Eripe me, inquam, à viris qui sunt de tempore siue de mundo, id est, qui addicti sunt huic sæculo, quorum scilicet pars & felicitas est in hac vita; quorum ventrem imples de abscondito tuo, id est, quibus largiris copiam bonorum temporalium de thesauro seu penu tuo; ex quo saturati sunt non ipsi modo, sed & filij eorum, qui insuper ex ijs bonis bonas reliquias relinquunt paruulis suis, illorum nepotibus. Ego verò in iustitia tibi seruiens, atque eiusdem iustitiæ merito, aliquando videbo faciem tuam; & de bonis tuis quæ iustis teque timentibus reseruasti, *Satiabor, cum euigilauerit imago tua*, id est, cùm apparuerit gloria, splendor, & pulchritudo vultus tui, quæ nunc nobis in hac vita mortali & miserdegentibus quasi dormit quia abscondita est. Quod verò Græca quædam exemplaria pro υἱῶν, id est, *filiis* habent ὑῶν, id est, *suibus*, quasi sensus sit: Saturati sunt porcina, (à qua veluti immunda nos populus tuus per legem tuam abstinemus) & reliquias eiusdem immundæ carnis diuiserunt filijs suis quos immunditię suę faciunt participes; hoc (inquam) tantùm ex vicinitate Græcarum dictionum natum est, cùm sit ab Hebraica lectione & à vero huius loci sensu alienum.

PSAL. XVII.

v. 27. *Cum electo electus eris, & cum peruerso peruerteris.* De Deo hoc dicitur non ita vt vulgari prouerbio vsurpatur de hominibus. Vult enim psalmista, Deum bonis bonum, benignum ac placidum esse; malis verò ac peruersis malum atque peruersum, id est, durum, inclementem, & rigidum pœnarum exactorem. Qui sanè loquendi modus ne Latinis quidem authoribus inusitatus est. Ait enim ita Plautus in Mostell. Nam vt serui suum volunt herum esse, ita ille solet. Bonus cum probis est, malus cum malis. Sic in Psal. 72 *Quam bonus Israël Deus his qui recto sunt corde.* Non ergo bonus, sed malus ijs qui prauo sunt corde. Similis locus est Leuitic. 26. vbi secundum Septuaginta legitur: *Si ambulaueritis ad me peruersi, & ego ambulabo contra vos furore peruerso*, citante Hieron. in Malach. cap. 3. & in Ecclesiast. cap. 7. vbi nos habemus, *In furore contrario.* Vide etiam 2. Reg. 22. Scholastico loquendi modo diceremus; Cùm malis malitia culpæ Deus malus est malitia pœnæ. Sic Ieremiæ cap. 26. *Pœnituit Dominum mali, quod locutus fuerat aduersum eos.* Interdum tamen patres hanc sententiam quoque ad mores sociorum peruersorum vitandos accommodant. Ambros. lib. de bono mortis cap. 9. & alij.

v. 44. *Eripies me de contradictionibus populi, constitues me in caput gentium.* Explicat hunc locum Apostolus ad Rom. 10. his verbis Isaiæ 65. *Isaias autem audet & dicit: Inuentus sum à non quærentibus me; palam apparui ijs qui me non interrogabant. Ad Israël autem dicit; Tota die expandi manus meas ad populum non credentem, & contradicentem.* De contradictionibus ergo illius populi agit Psalmista. Et sicut prioribus verbis significatur Iudæorum reprobatio, ita verbis sequentibus, vocatio, seu electio gentium. q. d. *Constitues me in caput gentium*, id est caput Ecclesiæ ex gentibus conuocandæ. Et concordat quod sequitur: *Populus, quem non cognoui seruiuit mihi*, scilicet gentilis populus, quem mea præsentia non visitaui. Vide nost. Com. ad Rom. 10 sicut & pro Annotat sequent.

PSAL. XVIII.

v. 1. *Opera manuum eius annuntiat firmamentum.* Firmamenti nomine cœlum intelligitur, Hebraicè dictum ab expansione, quia longè latèque supra nos expanditur. *Opera* Hebraicè *opus*, Græcè *operationem* ποίησιν. Sensus est: Cœli pulchritudo nobis annuntiat & loquitur quàm admiranda sit Dei operatio, quàm admirabilis sit Deus in operibus suis. Vide Iansenium. Vel, Expansio, id est, cœlum stellis pulcherrimè pictum indicat, ostendit, & annuntiat se esse opus Dei; iuxta illud Psalmi 8. *Videbo cœlos tuos opera digitorum tuorum, lunam & stellas quæ tu fundasti.* Et Psal. 101. *Opera manuum tuarum sunt cœli.* In Hebræo vtrobique numero singulari, *Opus.*

v. 2. *Dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat scientiam.* Subaudiendum, succedens, aut quid simile: hoc modo; dies diei succedens, eructat nobis verbum de Deo; similiter & nox nocti succedens suggerit nobis de Deo scientiam: id est, singuli dies & singulæ noctes, vel ipsa dierum & noctium ordinatissima successio loquitur nobis sapientiam & potentiam Dei.

v. 5. *In omnem terram exiuit sonus eorum.* Scilicet *cœlorum.* Explicat id Apostolus ad Rom. 10. de spiritualibus cœlis, scilicet de Apostolis, qui Euangelium per totum orbem prædicarunt. Et rectè. Nihilominus Chrysost. homil. 9. ad popul. Antioch. exponit quoque literaliter de creaturæ prædicatione. Porrò quod dicitur: *In sole posuit tabernaculum suum.* Hebræum sic sonat: Soli posuit tabernaculum in eis, id est, in cœlis In quem sensum etiam Euthymius id quod in Græco est, exponit. Vide nost. Comment in cit. Apostoli locum.

v 13. *Ab occultis meis munda me, & ab alienis parce seruo tuo.* Nota, si non esset necessarium singula peccata Deo confiteri, quæ occurrere possunt, deque singulis conteri; non tam anxiè ita propheta oraret. Porrò quod dicitur (*& ab alienis*) etsi intelligi possit de alienis, id est, de hostibus, quia sequitur in masculino genere. (*Si mei non fuerint dominati*) tamen & de peccatis alienis intelligi potest, quia immediatè præcedit; *Delicta quis intelligit*? non quatenus propriè aliena sunt, sed quatenus vel iussione, vel consensu, vel simili modo nostra sunt.

Ad Psal. xix. nihil erat; Item nec ad xx.

PSAL. XXI.

v. 1. *Deus Deus meus respice in me, quare me dereliquisti?* Cuius sint hæc verba nemini dubium est legenti historiam passionis Domini apud Euangelistas. Neque quemquam mouere debet quod hic paulò amplius ponatur quàm Euangelistæ referant Christum in cruce exclamasse.

Hic enim additur, *respice in me*; quod Christum dixisse non legimus. Primùm enim *responderi* potest, non tam verba vrgenda quàm sensum: hoc ipso autem quod dixit, *quare me dereliquisti*? orat vt Deus ipsum respiciat, & non diu derelinquat. Quod si verò inspiciamus Hebraicam & Chaldaicam lectionem: prorsus inueniemus hîc eadem atque ipsissima verba quę Christus

in cruce protulit, neque ampliùs neque minùs. Ita enim est Hebraicè: *Eli Eli lammasabacthani*, hoc est, *Deus meus, Deus meus, quare dereliquisti me*? Quod ergo nos legimus, *respice in me*, in Hebræo non est, sed à Septuaginta additum.

Quare me dereliquisti? Quamuis sensus sit orantis, Noli me penitùs delinquere; tamen simul significatur eum aliquo modo & ad id tempus fuisse derelictum. Derelictus autem fuit à Patre Christus, seu potius à Deo; quia non ait, Pater mi, sed, *Deus meus*; non eo modo quo imaginantur hæretici, Caluinus & sui: quod tunc senserit horrorem damnatorum, qualem sentiunt qui pro peccatis suis à Deo condemnantur: Nam iste horror maximè consistit in mala & perturbata cōscientia, & in desperatione salutis; quæ duo non sine graui blasphemia Christo tribui possunt: Sed derelictus fuit homo à Deo, id est, humana infirmitas à virtute diuina; non quod virtus diuina ei non adesset, sed quia humanam infirmitatem tunc non adiuuaret. Nam licet esset Filius Dei; in cruce tam graues dolores sustinuit, quàm si fuisset purus homo, ita vt acerbitatem cruciatuum, & tristitiam animi, diuinitas eius non mitigauerit.

Longè à salute mea verba delictorum meorum. Delicta sua vocat delicta eius corporis, cuius ipse erat caput; id est, Ecclesiæ Ea vocat sua propter totius corporis vnitatem: vel etiam quia, vt ait Isaias propheta cap. 53. *Posuit Deus in eo iniquitates omnium nostrum*; vt videlicet pro ijs tanquam pro proprijs mortem subiret. Hebræa lectio prout vertit Hieronymus & alij, nullam habet difficultatem. *Longè à salute mea verba rugitus mei*, id est, clamoris mei.

v. 31. *Et anima mea illi viuet.* Hebraicè, *& animam suam non viuificabit*. Hieronymus, & *anima eius non viuet*. Quod autem sequitur: *Et semen meum seruiet ipsi*, in Hebræo est, *Semen seruiet ei*. Quod totum videtur sic intelligendum sicut illud Isaiæ 53. *Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuum.* Item illud, *Pro eo quod laborauit anima eius, videbit & saturabitur.* Item. *Pro eo quod tradidit in mortem animam suam &c.*

PSAL. XXII.

v. 1. *Dominus regit me, & nihil mihi deerit.* Notandum, quod tam 70. quàm Hebr. pro (*Dominus regit me*) habent, *Dominus pascit me*, quomodo etiam Hieron vertit. Comparat enim se ouiculæ, & Deum pastori; qui adeò oues suas summa cura & prouidentia pascit; & hoc agit vt nihil desit, sed vt etiam abundanter habeant. Sic Christus Ioan. 10. *Ego sum ostium. Per me si quis introierit, saluabitur & pascua inueniet. Ego veni vt vitam habeant, & abundantius habeant. Ego sum pastor bonus &c.*

v. 4. *Virga tua & baculus tuus ipsa me consolata sunt.* Persistit in allegoria pastorali. Pastores enim virga seu baculo vtuntur ad coërcendum oues, ne longiùs aberrent, aut deuient à reliquo grege. Vnde in virga & baculo duo intelligi possunt beneficia, diuina videlicet directio in via Dei, iuxta illud; *Dirige me in semitam rectam*, & castigatio aberrantis iuxta illud: *Ego quos diligo, arguo & castigo.* Hæc duo consolantur vnumquemque fidelem, quia signa sunt dilectionis diuinæ, & per consequens argumenta, quod sumus filij Dei, & hæredes regni æterni. Sic & ad Hebræos capite 12. *Quem diligit Dominus castigat, flagellat autem omnem filium quem recipit.*

v. 6. *Misericordia tua subsequetur me.* Ex hoc loco collato cum eo quod est Psalm. 58. *Misericordia eius præueniet me*; constituitur celebris illa distinctio gratiæ præuenientis, & subsequentis, de qua sic August. Enchiridij cap. 32. Gratia Dei nolentem præuenit, vt velit; volentem subsequitur, ne frustrà velit. Et nihilominus consistit libertas arbitrij, de quo sic Conc. Trident. sess. 6. cap. 5. *In sacris literis, cum dicitur, Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos* (Zach. 1.) *Libertatis nostræ admonemur: Cum respondemus* (Thren. 5.) *Conuerte nos Domine ad te, & conuertemur, Dei nos gratiâ præueniri confitemur.* Ita Concilium.

PSAL. XXIII.

v. 2. *Quia ipse super maria fundauit eum & super flumina præparauit eum.* Sine dubio, *orbem terrarum*, illud enim præcedit. Fundauit ergo terram super maria & flumina, id est, fecit & creauit eam ab initio, & quidem sic, vt ipsa maribus & fluminibus altior emineret, iuxta illud Genes. 1. *Congregentur aquæ in locum vnum* (nempe humiliorem) *& appareat arida.* Videlicet, vt sit apta habitationi hominum & bestiarum, & producendis herbis, fructibus, & arboribus. Sic etiam verbum (*fundasti*) simpliciter pro *creasti* accipitur in illo Psalm. 8. *Quoniam videbo cœlos tuos opera digitorum tuorum, lunam & stellas quæ tu fundasti*, id est, creasti. Adde quod certum est, psalmistam respicere vtroque loco ad scripturam Genes. 1. Vbi tamen de terra super aquis tanquam super fundamento collocata, nihil dicitur, sed tantum; remotis aquis & in vnum locum collectis, de terra discooperta.

v. 7 *Attollite portas principes vestras, & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ.* Hebraicè, Hieron. interprete sic: *Attollite portæ capita vestra.* Cui respondet quod sequitur: *Eleuamini portæ æternales.* Sensus tamen vtriusque lectionis ferè coincidit. Iudæi dicunt esse apostrophen per prosopopœiam, ad portas per quas introducenda erat arca Domini à Dauide. Quod si ita est; tamen dubitare non debemus sub hac sententia, & toto psalmo, latere alium sensum subliminiorem & propheticum. Quidam referunt ad Christi descensum ad inferos, vt sit apostrophe ad principes inferorum. Sed plerisque patribus magis placet, vt sit sermo Angelorum inter se, videlicet eorum, qui sunt ordinis inferioris, ad superiores, cohortantium eos ad suscipiendum cum gloria & triumpho Christum in cœlos ascendentem. Dionysius Areopagita capite septimo cælestis hierarchiæ ex hoc loco docere conatur, Angelos alios ab alijs doceri de mysterijs Christi.

PSAL. XXIV.

v. 4. *Confundantur omnes iniqua agentes superuacue.* Hebr. *præuaricantes inaniter*, vel vt Pagninus vertit, gratis. Id ferè sic exponunt. Pudore afficiantur, ac spe sua excidant, qui non per errorem aut infirmitatem, sed sine causa, & malitiose patrant & committunt scelera. Sed puto veriorem hunc esse intellectum: Confundantur omnes, qui me, aliosque iustos gratis, id est, immeritò, & sine causa persequuntur, quod quidem magnæ est iniquitatis. Conqueritur enim propheta de inimicis se iniustè persequentibus, de quibus iam dixerat: *Neque irrideant me inimici mei.* Potest etiam sic intelligi: Confundantur, & pudore afficiantur omnes præuaricantes legem tuam; quam quidem præuaricantur superuacuè, & inaniter, id est, sine fructu, imò graui cum detrimento, ac malo suo. Vt sit liptote in vocabulo (*superuacue*) quâ minùs dicitur, & plus intelligitur. vt Psalm. 50. *Cor contritum & humiliatum Deus non despicies.*

v. 10. *Vniuersæ viæ Domini misericordia & veritas.* Ex hoc loco, & similiter ex illo Psalm. 76. vbi dicitur, *Non continebit in ira sua misericordias suas*, colligunt quidam etiam in damnatione impiorum miscendam misericordiam. Sic & Diuus Thom. 1. parte quæst. 21. artic. 4. ad 1. dicens, Deum in ijs aliqualiter alleuiare, dum punit citra condignum. Sic & Bonauentura in 4. distinct. 15. Alij tamen dicunt id ex his locis non omninò conuinci. Nam vt sciamus quibus misericordia

petat, expressè sic dicit Psalmista: *Vniuersæ viæ Domini misericordia & veritas, requirentibus testamentum eius, & testimonia eius.* Nempe solis vasis misericordiæ. Vide etiam D. August. lib. 21. de ciuit. cap. 24.

PSAL. XXV.

v. 2. **P**Roba me Domine & tenta me. Quæritur occasione horum verborum, An vir iustus possit desiderare se tentari? Et respond. distinguendo, nam petere tentari ad peccatum, est periculosum. *Qui enim amat periculum*, ait Sapiens Eccles. 3. *peribit in illo.* Sed tentari à Deo, & probari velle, sicut probatus est Abraham, & Iob, non solùm licitum est, sed etiam sanctum; cum humili tamen fiducia, & oratione, vt Deus simul faciat cum tentatione prouentum. Vnde & Dauid hîc addit, *Vre renes meos, & cor meum.* Sensus ergo est: Explora me, qualis sim, quàm tibi sincerè seruiam; quam firmiter adhæream. Ita Deus hominem probat, quando per experientiam externorum operum, obiecta tentatione aliqua, facit palam innotescere, id quod in homine latebat. innotescere, inquam, non Deo, qui omnia nouit, sed vel ipsi homini, vel alijs cum eo conuersantibus. Hinc ergo subiungit; *Vre renes meos & cor meum.* Ac si dicat, intimos affectus cordis mei vre, & tenta igne tribulationis. Vstio enim afflictionem significat, sicut & ignis in scriptura.

PSAL. XXVI.

v. 4. **V**Nam petij à Domino, hanc requiram, vt inhabitem in domo Domini omnibus diebus vitæ meæ. In Hebræo in neutro genere est: *Vnum petij à Domino, hoc requiram.* Sensus est, Vnam rem petij à Domino; & eam instanter requiram. Ea est, vt inhabitem in domo Domini. Vbi domus Domini est Ecclesia Christi, siue hic in terris militans, siue in cælis triumphans. Neque multum referre videtur, vtra hoc loco intelligatur; quia altera petitio alteram includit. Quicumque enim perseuerat in Ecclesia militante, eius viuum membrum omnibus diebus vitæ suæ, id est, vsque in finem vitæ; sine dubio habitabit quoque in ea, quæ in cælis est, & contrà; neque enim hæc duo a se mutuo separari possunt.

Vt videam voluptatem Domini. Irrepserat error, vt (*voluntatem*) id est, iussionem, pro *voluptate* legeretur. Sed rectè Sixtina biblia errorem correxerunt. Voluptatem enim seu delicias domus Dei desiderare propheta, docent Græca, & Hebræa exemplaria etiam MSS. meliora & veterum interpretatio. Et contrarius huic error accidit Michææ 6. vbi vice versa, pro *voluntatibus* irrepserat (*voluptatibus*) quem & rectè correxerunt Sixtina, v. 16. hoc modo: *Et custodisti præcepta Amri, & omne opus domus Achab in voluntatibus eorum.* quasi dicat, præcepta scilicet & voluntates seu iussiones impiorum istorum es secutus. August. quoque in hoc psalmo legit: *Vt contempler delectationem Domini.*

v. 10. *Quoniam pater meus, & mater mea dereliquerunt me, Dominus autem assumpsit me.* Vixerunt quidem pater & mater Dauidis, vsque dum esset grandæuus, & persequeretur eum Saul. (Nam sic loquitur ipse ad regem Moab 1. Regum 22. *Maneat oro pater meus & mater mea vobiscum*) sed declarat Dauid patre vel matre sibi nullum esse auxilium. Itaque ad Dei solius confugit opem.

v. 12. *Et mentita est iniquitas sibi.* Huius apud Iansenium vide duos aut tres sensus. In Hebræo non aliud habetur quàm, *efflans seu loquens rapinam* siue *iniustitiam*: subauditur ex superiori membro, *insurrexit in me.* Septuaginta partem hanc sententiæ accipiunt vt absolutam quasi in hunc sensum: & loquitur iniustitiam, iniquitatem non sine mendacio, id est, confingit sibi quo me calumnietur aut mihi noceat.

A v. 13. *Credo videre bona Domini in terra viuentium.* Hebraicè suspensa est sententia, quæ sensum hunc habet. Nisi credidissem me visurum atque experturum bonitatem Domini in terra viuentium, subaudi, defecissem inter tot calamitates & angustias. Terra viuentium ad litteram intelligitur de vita hac præsenti, sicut & Psal. 51. & 141. & apud Ezechielem 26. & 32. Sentit enim Psalmista se inter tot aduersa non abiecisse animum; sed fretum Dei promissis, credidisse se adhuc visurum bona à Domino sibi præstanda inter homines viuentes. Sic Isaiæ 38. *Dixi, non videbo Dominum Deum in terra viuentium.* Atque, id est, quod in alio psalmo breuiter & planè dicitur: *Non moriar, sed viuam* Psal. 117.

PSAL. XXVII.

B

v. 4. **D**A illis secundum opera eorum, & secundum nequitiam adinuentionum ipsorum. *Secundum opera eorum tribue illis, redde retributionem eorum ipsis.* Propheticè vindictam hostibus imprecatur, præuidens & approbans quod Deus facturus erat. *Redde retributionem eorum ipsis:* Phrasis Hebraica est, quam ita reddas Latinè. Rependе eis condignam, & operibus eorum respondentem talionem.

v. 5. *Quoniam non intellexerunt opera Domini & in opera manuum eius; destrues illos, & non ædificabis eos.* Malè psalteria nostra hactenus versum hunc diuidunt, illud (*& in opera manuum eius*) iungendo cum eo quod sequitur, cùm adhærere debeat verbis præcedentibus. Sensus enim est: Quoniam noluerunt intelli-
C gere, nec considerare opera Domini, quæ sunt opera potentiæ eius, idcircò meritò destrues, & perdes eos. Scilicet phrasi Hebræa *intelligere in opera* idem est quod intelligere opera, id est, ijs animum aduertere. Et tam priori loco, quàm posteriori textus Hebræus habet præpositionem (in.)

PSAL. XXVIII.

v. 3. **V**Ox Domini super aquas &c. Non prætéribo hoc loco piam contemplationem cuiusdam; hos versus interpretantis de septem Sacramentis Ecclesiæ ad hunc ferè modum. *Vox Domini* Dei patris audita est super aquas Iordanis de Christo quem Ioannes baptizabat, dicentis: *Hic est Filius meus dilectus.* Et per eam vocem Dominus maiestatis intonuit; vox
D enim illa instar tonitrus fuit: sicut & Ioan. 12. de simili voce audita dicebant turbæ, tonitruum esse factum. Et quia Christus quando baptizatus est in Iordane, sanctificauit omnes aquas ad vsum salutaris baptismi credentium. Ideò Dominus super aquas multas vocem virtutis suæ effudit. *Vox Domini in virtute*, scilicet Spiritus sancti, quâ induuntur ex alto qui confirmationis sacramentum accipiunt.

Vox Domini in magnificentia, quam nulla in re magis declarauit, quàm quando instituit & nobis reliquit pretiosissimum & suauissimum epulum corporis & sanguinis sui.

Vox Domini confringentis cedros, id est, homines per superbiam excelsos & erectos. Quę quidem cornua superbia confringitur & deijcitur per contritionem &
E confessionem, & per humilitatem actionis pœnitentiæ. In superbia autem, tanquam capite ac regina, intellige & cætera peccatorum genera.

Et confringet Dominus cedros Libani, quæ sunt celsissimæ, quia nulla mens tam elata per superbiam, quam Dominus voce potentiæ suæ non confringat cum voluerit: nullum peccatum adeo graue, cui non sit per pœnitentiæ Sacramentum parata medicina.

Et comminuet eas tanquam vitulum Libani, & dilectus quemadmodum filius vnicornium. id est, Excelsa corda superborum comminuendo rediget ad eam humilitatem, vt sint teneri, molles, tractabiles tanquam

vituli Libani. dicantque quod vnus eorum prostratus dixit, *Domine quid me vis facere?* & vt qui propter superbiam erant Deo exosi, per humilitatem fiant dilecti, quomodo pullus vnicornis diligitur à matre.

Vox Domini intercidentis flammam ignis, id est, refrænantis ac domantis æstum libidinis ac carnalis concupiscentiæ, per gratiam benedictionis nuptiarum.

Vox Domini concutientis (& excitantis) desertum huius mundi, per Ecclesiæ ministros sacra ordinatione institutos; dum prædicatione verbi Dei, & sacramentorum administratione & sanctæ vitæ exemplo corda peccatorum concutiunt, sana doctrina excolunt, & omnes ad Deum adducunt.

Vox Domini præparantis, ad ingressum futuri sæculi *ceruos*, id est, animas per morbum corporis & periculum mortis imminentis ex hoc sæculo fugituas & ad expectationem diuini iudicij trepidas. Quæ quidem præparatio fit per sacramentum Extremæ vnctionis. Vide S. Vincent. de Valentia in sermone 2. Dom. 2. Quadragesimæ.

PSAL. XXIX.

v. 3. D*Omine eduxisti ab inferno animam meam, saluasti me à descendentibus in lacum.* Si ad Dauidem referatur, sensus est; Eripuisti me à periculis inferni seu mortis in quibus versabar propter hostium persecutiones, iuxta illud quod ait Psal. 17. *Circumdederunt me dolores mortis, pericula inferni inuenerunt me. Saluasti me à descendentibus*, vel vt Hebraicè est, *viuificasti me à descendentibus*, id est, saluasti me ne descenderem in lacum. Ita Hieronymus vertit, id est, eripuisti me è periculo mortis. Si ad Christum referatur, sensum habet illustriorem: *Eduxisti ab inferno animam meam*, id est, non es passus animam meam morari in inferno, sicut ait Psal. 15. *Non derelinques animam meam in inferno.* Viuificasti me à descendentibus in lacum, id est, citò me reuocasti ad vitam, vt caro mea non videret corruptionem.

v. 4. *Eduxisti ab inferno animam meam.* Vide suprà ad illud Psal. 15. *Non derelinques animam meam in inferno.* Nempe, vt de descensu Christi ad inferos agatur.

v. 6. *Quoniam ira in indignatione eius, & vita in voluntate eius.* Quidam sic intelligunt: In indignatione Dei est quidem ira, dum punit nos delinquentes; sed nihilominus in eius voluntate & intentione est vita: quia ad hoc punit, vt ad eum convertamur. Hunc etiam sensum reddit Iansenius. Verùm magis apparet hic esse antithesim; qua velut contraria Dei opera, quæ sunt, irasci, fauere, percutere, sanare, celebrentur ac laudentur. Eam antithesim ita breuiter reddidit Genebrard. Ad indignationem siquidem eius sequitur plaga, ad fauorem autem eius vita & salus. Constat enim voluntatem Dei pro beneuolentia ac beneplacito sæpè accipi in scriptura. Chal. paraphrastes hoc modo: *Vita æterna in eius beneplacito.*

v. 7. *Ego autem dixi in abundantia mea: Non mouebor in æternum.* Et vers. seq. *Auertisti faciem tuam à me, & factus sum conturbatus.* Huius exemplum est in Ezechia rege 2. Paral. 32. Ille enim eleuatus, tentatus, deinde derelictus, conturbatus, humiliatus ad mentem rediit.

PSAL. XXX.

v. 1. N*On confundar in æternum.* Nota, *Confundar*, non est futurum indicatiui, quasi affirmet se non confusum iri, sed est optatiui modi. Græcè καταισχυνθείην habens vim precandi. q. d. Confundi ne patiaris famulum tuum.

v. 13. *Obliuioni datus sum, tanquam mortuus à corde.* Sic ordina sententiam: Obliuioni datus sum à corde, tanquam mortuus, id est, ita penitus ex corde eorum deletus sum & obliuioni traditus, atque si iam dudum mortuus essem.

v. 20. *Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ Domine quam abscondisti timentibus te. Perfecisti eis qui sperant in te in conspectu filiorum hominum.* Quidam ita intelligunt, quasi Psalmista his verbis [illegible] velit inter eos qui timent Dominum, & eos qui sperant in Domino; quod videlicet multitudo dulcedinis diuinæ abscondatur ab iis qui timent Dominum, sed perficiatur & ostendatur iis qui sperant in Domino. Sed satis manifestum est Psalmistam non voluisse tale discrimen indicare. Nam tota Scriptura veteris testamenti tum in Psalmis, tum alibi eodem loco habet, timere Dominum, & sperare in Domino, & vtrumque tribuit iustis, & vtrosque vocat beatos. *Beati omnes qui timent Dominum, Beati omnes qui sperant in Domino.* Proinde intelligendum est vtráque parte sententiæ idem, vel simile quid significari hoc modo: *Quam abscondisti*, id est, quam reseruas apud te tanquam thesaurum quendam absconditum, vt des aliquando timentibus te. *Et quam perfecisti*, id est, præparasti, vel operatus es, vt vertit Hieron. iis qui timent & sperant in te. De hoc vide Iansen. in Psal. [illegible] Quomodo autem hac Scriptura quidam voluerint abuti ad probandum quod pœnæ damnatorum non essent æternæ, vide apud August. lib. 21. de ciuit. cap. 18.

PSAL. XXXI.

v. 1. B*Eati quorum remissæ sunt iniquitates.* Quod propheta non in sola remissione peccatorum constituat iustitiam, patet ex secundo versu: *Nec [illegible] conspectu eius dolus*, vbi significatur hominem [illegible] peccato iam in peccato ampliùs non esse, nec d[illegible] id est, malitiam, iam esse in eo; sed ei successisse [illegible] trarium eius; videlicet bonitatem & iustitiam.

v. 2. *Beatus vir cui non imputauit Dominus peccatum.* Disputant Scholastici an rectè paruulis imputetur peccatum Adæ, hoc est, peccatum originale. Et necesse est respondere quod sic. Nam vt Apostolus dicit: *Omnes nascimur filij iræ*, si autem non imputaretur, iam non filij iræ, sed beati, sed iusti, vt Apostolus hunc locum ad Rom. 4. interpretatur, nasceremur. Verùm quomodo id iustè fiat, cum ipsi paruuli, vt videtur, non peccauerint; paulò maior difficultas est. Sed respondet Apost. ad Rom. 5. dicens: *Sicut per vnum hominem peccatum in hunc mundum intrauit, & per peccatum mors, & ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccauerunt.* Ecce etiam paruuli in Adam peccauerunt; scilicet vt totum genus humanum repræsentante. Vide nostrum Comment. in dictum locum Apostoli ad Romanos.

v. 3. *Quoniam tacui inueterauerunt ossa mea dum clamarem tota die.* Duo pugnantia hic dici videntur: *Quoniam tacui, & dum clamarem.* Quod ita à quibusdam conciliatur, vt dicant, aliud eum tacuisse, aliud eum clamasse. Tacuisse peccata sua, clamasse & [illegible] se merita sua. Hieron. ex Hebr. sic vertit: *Q[illegible] attrita sunt ossa mea in rugitu meo tota die.* Alij, *fremitu meo.* Vbi *tacere* videtur pertinere ad hoc, quod culpam suam erubuerit palam profiteri: rugitus autem vel fremitus ad gemitum, & suspiria quotidiana, quibus dolorem suum, & conscientiæ grauamen testabatur, licet ipsum peccatum detegere per confessionem non auderet. Itaque sensus est; Dum taceo pec[illegible] meum, celans illud in pectore, *inueterauerunt ossa mea*, id est, omnis virtus mea contabuit, ita vt [illegible] tota die in gemitu & suspirijs, quæ nascebantur ex pe[illegible] ta & inquieta conscientia, donec tandem ape[illegible] tum meum confessus sum. Et hoc est quod seq[illegible] *Delictum meum cognitum tibi feci &c.*

v. 4. *Conuersus sum in ærumna mea dum configitur spina.* Secundum nostram versionem & Septuaginta sensus est. Volutatus sum in miseria mea [illegible] inde, ac si mihi infigeretur spina. Ita enim habent septuaginta.

In

in infigendo mihi spinam. Ex Hebræo vertunt: *Immutatus est humor meus in siccitates æstiuas.* Cuius sensus est manifestus, videlicet, per hoc, quod peccatum suum tegebat, & non confitebatur, paulatim succus omnis & vigor animi elanguerat, & in ariditatem quandam spiritus conuersus fuerat.

v. 5. *Dixi confitebor aduersum me iniustitiam meam Domino, & tu remisisti impietatem peccati mei.* Argumentum hinc hæretici non esse necessarium confiteri sacerdoti, quando quidem Deus propter contritionem remisit peccatum, etiam propter solum votum confitendi Deo. Sed *respondetur* hic nihil aliud significari, quàm Deum non alligasse virtutem suam sacramentis; sed vehementem illam contritionem Dauidis in paucissimis reperiri. Potest etiam esse sensus; & melior; *Dixi confitebor*: quod postquam feci; *ecce tu remisisti*. quem sensum quoque indicat D. August. quæst. 154. super Exodum, quamuis in huius psalmi enarratione, priori modo verba illa exponat, respiciens ad singularem Dauidis contritionem. Sed posteriori expositioni quadrat versus immediatè præcedens. Additio Censoris.

v. 6. *Verumtamen in diluuio aquarum multarum ad eum non approximabunt.* Ambiguum videretur, an ad Deum an ad sanctum, de quo dixit: *Pro hac orabit ad te omnis sanctus*, referendum hoc sit. Sed ex translatione Hieron. patet ad sanctum referendum; quæ sic habet: *Vt dum inundauerint aquæ multæ ad illum non accedant.* Sensus est. Etiam Sancti orant Deum pro remissione peccatorum. Et per eam hoc consequuntur, vt quando inundauerint multæ aquæ tribulationum, aquæ illæ, seu tribulationes ad eos non accedant; eò videlicet modo, quo ad impios; qui pro suis peccatis flagellantur. Similis locus est Psalm. 90. *Non accedet ad te malum, & flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo.* Ad iustum sermo est.

v. 11. *Lætamini in Domino & exultate iusti & gloriamini omnes recti corde* In secundo & tertio membro repetendum, *in Domino. Exultate in Domino, gloriamini in Domino.* Hebraicè pro *gloriamini* iubilate, scilicet Domino.

PSAL. XXXII.

v. 15. **Q***Vi finxit sigillatim corda eorum.* Sigillatim Græcè κατὰ μόνας, id est, per singula. Hebraice, *pariter*. Sensus tantùm esse videtur; omnia [illegible] excepto.

v. 17. *Fallax equus ad salutem.* Græcè *mendax*. Hebr. mendacium. Sensus est: Fallax auxilium, incertum, infirmum in equo, & *in abundantia virtutis suæ non saluabitur*, scilicet equus, ait Euthymius. At in Hebræo est (*eruet*) scilicet, equus nequaquam eruet hominem. Et sic quoque in nostra versione, quæ est ex septuaginta (*saluabitur*) ad hominem referendum est. Neque enim de salute equi loquitur Psalmista, sed de salute hominis per fortitudinem equi.

PSAL. XXXIII.

v. 3 **I***N Domino laudabitur anima mea.* Pro (*laudabitur*) Hebr. est, (*laudabit se*) id est, gloriabitur. Quicumque enim gloriatur, seipsum laudat. Sed ne male id fiat, additum est (*in Domino*) Phrasis hæc in psalmis frequens, vt Psal. 43. *In Deo laudabimur tota die.* Et Psal. 62. *Laudabuntur omnes qui iurant in eo.* Ru[illegible] in Psal. 63. *Laudabuntur omnes recti corde*, & Psalm 104 *Laudamini in nomine sancto eius.*

v. 8. *Immittet Angelus Domini in circuitu timentium eum.* Græcè est, παρεμβαλεῖ, id est, castrametabitur. Quidam mss. habent, *immittet Angelum Domini*. Sed vitiose, & contra Græcam & Hebræam veritatem, vitio eorum, qui existimabant, verbum (*im-*

A *mittet*) necessario post se habere debere accusatiuum. Sensus itaque est, vt significetur Angelum Domini per modum castrorum omni ex parte protecturum timentes Dominum, sicut protexit olim castra filiorum Israël in exitu de Ægypto, & in deserto.

v. 17. *Vultus autem Domini super facientes mala.* Pro (*vultu*) Græcè est πρόσωπον, facies. Nec videtur vis facienda in vocabulo *vultus*, quasi austerum quid & durum significet; sed cum sit vocabulum indifferens, determinatur per id quod sequitur; *Vt perdat de terra memoriam eorum.* Sic in bonum accipitur in Canone Missæ: Suprà quæ placido ac sereno vultu respicere digneris. Et similiter in præcedenti versu oculi & aures per se nihil benignum significant, sed benignitas Dei in iustos significatur per id quod sequitur, *in preces eorum*, id est, ad exaudiendum eos. Vide etiam 1. Petri 3.

B v. 22. *Et qui oderunt iustum delinquent.* Et versu seq. *Et non delinquent omnes, qui sperant in eo.* Pro (*delinquent*) Græcè vtrobique est πλημμελήσουσιν. Vox Hebræa. significat (*desolabuntur.*) Atque hoc habet sensum clariorem.

PSAL. XXXIV.

v. 13. **E***Go autem cum mihi molesti essent, induebar cilicio. Humiliabam in iejunio animam meam.* Secundum nostram versionem significatur, quod in tempore angustiæ, quà ab inimicis premebatur, non tantùm confugerit ad Deum per orationem, & inuocationem auxilij diuini, sed etiam per voluntariam

C afflictionem corporis sui; videlicet induendo cilicium, & humiliando in iejunio animam suam. Hoc exemplum etiam nos docet, quid in angustijs constituti facere debeamus, & quibus modis opem à Deo petere. Qui sensus, quamuis admodum pius sit; tamen secundùm lectionem Hebræam non minùs, imò & magis pius sensus significatur, hic nimirùm: *Et ego, quum ipsi infirmarentur, indumentum meum saccus: Humiliabam in iejunio animam meam, &c.* Quibus verbis significatur magna charitas Dauidis etiam erga suos inimicos, ipsum persequentes. Ipsis (inquit) exprobrantibus mihi, ego corpus meum cilicio, & iejunijs affligebam, vt Deus illorum vellet misereri. Et huic sensui aptissimè respondet id quod sequitur: *Et oratio mea*

D *in sinu meo conuertetur.* Vel significantius secundùm Hieronym. *in sinum meum reuertetur.* Quod duobus modis accipi potest. Vel hoc modo: Quia oratio mea pro illis fusa propter eorum malitiam illis non profuit, saltem mihi proderit, & in sinum meum reuertetur, id est, ego orationis meæ fructum capiam. Vel hoc modo. Sicut pro illis syncerè & ex animo oraui, non autem malè precatus sum, ita opto, vt Deus mihi retribuat, & talia mihi præstet, qualia inimicis meis per orationem ad Deum optaui.

v. 15. *Congregata sunt super me flagella & ignoraui.* Augustinus super hunc psalmum legit, *ignorauerunt*. Item Tractatu 10. in Ioan. *nesciebant*. Græcè in ἔγνων ambiguum est Hebraicè, *& non cognoui*. scilicet conspirationem eorum contra me. Quod verum est ad

E litteram de Dauide: Christus autem non cognouit, quia fuit tanquam nesciens.

v. 20. *Quoniam mihi quidem pacificè loquebantur, & in iracundia terræ loquentes dolos cogitabant.* Septuaginta habent: Et super iram dolos cogitabant, id est, præter hoc quod irati in me erant, etiam dolosè contra me egerunt. Hebræa paulò aliter habent, & sensus multo manifestior est, hoc modo: *Et contra humiles vel mansuetos terræ verba fraudulenta cogitabant.* q. d. me, qui summa mansuetudine semper cum illis versatus sum, fraudulentis verbis, & artibus cogitabant circumuenire.

v. 24. *Iudica me secundum iustitiam tuam Domine, Deus meus.* *Quaeritur*, quomodo idem propheta alibi dicat: *Non intres in iudicium cum seruo tuo, quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens*, Psal 142. Augustinus hunc locum sic intelligit: Iudica me secundum iustitiam tuam, non meam, id est, secundum iustitiam mihi à te donatam, non secundum iustitiam, quæ mihi ex lege est, quam Apostolus detrimentum vocat, & stercora. Alij Christum hîc loqui interpretantur. At *verior responsio est*, Dauidem petere suam causam, non quæ ei cum Deo sit, propter sua peccata in Deum commissa, sed quæ ei sit contra suos inimicos, à Deo secundum eius iustitiam, iudicari. Hunc enim sensum manifestè exigunt antecedentia, & sequentia, & maximè illud proximè præcedens: *Exurge & intende iudicio meo, Deus meus, & Dominus meus, in causam meam.* In altera verò sententia Psal. 142. quæ pugnare videtur, loquitur de iudicio, quod est inter Deum & hominem, in quo necesse est hominem causa cadere propter multiplices in Deum offensiones, si non misericordia temperet iustitiam.

v. 27. *Exultent & lætentur qui volunt iustitiam meam*, id est, qui fauent causæ meæ iustæ. *Et lingua mea meditabitur iustitiam tuam*; quâ scilicet iustè pro me iudicasti.

PSAL. XXXV.

v. 5. M*Alitiam autem non odiuit.* Intelligit hoc loco August. per malitiam, id quod habitat in homine peccatum, id est, concupiscentiam; eamque vult vt odio habeamus, sicut etiam odit Deus; sumpto etiam argumento ea pugna, quâ ei à nobis resistitur. Et concione 8. in Psal. 118. ad illud: *Concupiuit anima mea desiderare &c.* disertè affirmat odiendam concupiscentiam nostram, quâ caro concupiscit aduersus spiritum; & inde probat diligendam esse dilectionem Dei. Hinc & Apost. Rom. 7. testatur se odisse malum, quod carne faciebat, etsi nullo mentis accedente consensu.

v. 7. *Homines & iumenta saluabis Domine, quemadmodum multiplicasti misericordiam tuam Deus.* Sensus est. Tam magna & multiplex est bonitas tua, per vniuersum orbem diffusa, vt non homines tantùm, sed etiam iumenta salues, id est, eorum curam habeas, ea sustentes, & foueas, dans vitam & alimenta. Ne autem putaretur eadem salus esse communis hominibus & brutis, & homines præ illis nihil ampliùs habere; addit: *Filij autem hominum in tegmine alarum tuarum sperabunt.* Vel, vt est in Hebræo, *in vmbra alarum tuarum*, q. d. filijs hominum præter salutem temporalis vitæ, etiam spem dedisti vitæ æternæ, de qua adijcit. *Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ &c.*

v. 10. *Quoniam apud te est fons vitæ, & in lumine tuo videbimus lumen. Apud te*, perinde est ac si diceret, Tu es fons vitæ; Et similiter (*in lumine tuo videbimus lumen*) perinde ac si dicatur: In te, temetipsum videbimus. Nam Deus est ipsum lumen beatum, quod videbimus, & lumen illud non in alio lumine, sed in seipso videbitur. Videbitur enim non quomodo lumina creata & corporalia videntur per aliquod medium, sed sine medio, atque in seipso, ita vt mens immediatè illo lumine perfruatur. Hier. super Habac 3. *In lumine tuo videbimus lumen* sic exponit. In Filio videbimus Spiritum sanctum. Vult enim hæc verba dici ad patrem tanquam fontem luminis & vitæ.

PSAL. XXXVI.

v. 21 I*Vnior fui, etenim senui, & non vidi iustum derelictum, nec semen eius quærens panem.* Quomodo id verè dictum est, cùm non tantùm experientia nos doceat, frequenter iustos temporalibus subsidijs ita destitutos vt panem quærere cogantur, sed etiam

A manifestè nos doceat Scriptura sacra Abraham tempore famis coactum descendere in Ægyptum, & panem ibi quærere? Nec ipse solùm, sed & semen eius Isaac & Iacob cum tota familia fame & penuria pressi, in Ægyptum descenderunt panem quærentes, quo se & suos alerent. Quin & multi Martyres fame enecti leguntur. Nam in martyrologio Romano 12. Ianuarij quadraginta duo monachi fame consumpti martyrio coronantur, & 3. Iulij S. Hyacinthus Traiani Imperatoris cubicularius, in carcere fame extinctus legitur. Similia sunt 23. Iulij, 4. Octobris, & 22. Decemb. & apud Cyprianum epistola 21. quæ est Luciani, vbi agitur de quibusdam martyribus fame necatis.

S. Hieronymus super Amos 8. de hoc scripturæ lo-
B co agens. Quanti, inquit, martyres in persecutionibus perierunt fame, & indiguerunt frumento, alimentisque istis corporum. Vnde vt difficultati satisfaciat, subinfert: Ergo de eo dicit pane qui de cœlo descendit, quem qui comederit, nec esurire poterit nec sitire. Ita ille. S. Augustinus intelligit de pane verbi Dei. Hoc pane iustus non destituitur dum iustus manet, quia iustus ea fide tanquam ea pane suo viuit. Sed hi non videntur esse proprij sensus huius loci. Notandum est, omnia corporalia beneficia iustis & seruantibus legem promissa, esse figuras beneficiorum spiritualium vel huius vitæ, vel futuræ, & tunc vel maximè impleri quando implentur ea quorum sunt figuræ: Verbi gratia illud Exodi. 12. *Os non comminuetis*
C *ex eo*, magis impletur in Christo crucifixo, quàm in agno paschali qui erat Christi figura. Dicendum ergo iustum non derelinqui, nec semen eius panem quærere; quia iustus in iustitia perseuerans pane illo æternæ felicitatis in æternum non fraudabitur quâ panis significatus est per panem, vel quemcumque cibum corporalem in lege promissum. Dici etiam potest sensum esse: nec semen eius quærens panem & non inueniens; non quod nunquam id accidat, sed quia Deus iustorum singularem curam habet etiam in temporalibus: iuxta illud: *Pietas ad omnia vtilis est, promissionem habens vitæ præsentis & futuræ*: & Deus facilius exaudit iustos in necessitatibus ad se clamantes, quàm impios. Si tamen contingit, vt iustus fame moriatur, vel pro confessione nominis Christi,
D vel aliter; Deus illud maiori bono compensat. Quod dum fit, non est dicendum quod iustus quæsiuit panem & non inuenit; velut si quærens argentum inueniat aurum pari pondere, non dicitur frustra quæsiuisse argentum quasi quæsitum non inuenerit; feliciùs enim inuenit, quàm si ipsum inuenisset argentum. Conferatur autem cum hoc loco quod dicitur Psal. 33. *Non est inopia timentibus eum; diuites eguerunt & esurierunt, Inquirentes autem Dominum non minuentur omni bono*, sensus enim vtriusque prorsus idem videtur. Conferatur item hic locus cum eo qui est Prouerb. 10 *Non affliget Dominus fame animam iusti.* Et Ecclesiast. 2. *Respicite filij nationes hominum, & scitote quia nullus sperauit in Domino, & confusus est. Quis*
E *enim &c.* Qui locus potest esse huius explicatio. Denique S. Thom. 1.2 q. 114. art. 10. videtur sic intelligere: Non vidi iustum derelictum, ita vt deesset quantum ei expediebat ad perueniendum ad vitam æternam. Similiter intelligit illud Psalmi 33. *Timentes Dominum non minuentur omni bono*

v. 34. *Custodi innocentiam, & vide æquitatem quoniam sunt reliquiæ homini pacifico.* Vel sic intelligitur, quoniam innocentia & æquitas sunt reliquiæ homini pacifico; Vel, quoniam homini pacifico sunt reliquiæ, id est, tandem inueniet reliquias, id est, mercedem suæ innocentiæ. Vel ex Hebr. quia reliquiæ, seu nouissimum viro, scilicet talis pax Ita illud, quod mox sequitur: *Reliquiæ impiorum interibunt.* Hebr.

nouissimum impiorum excidetur. Pagninus sic vertit: A *Merces vnicuique pax; merces impiorum succisa est.*

AD PSAL. XXXVII. Nihil habebatur.

PSAL. XXXVIII.

v. 5. LOcutus sum in lingua mea, Notum fac mihi Domine finem meum, Et numerum dierum meorum quis est; vt sciam, quid desit mihi.* Variè hoc exponi potest. Vel quod Dauid petierit scire numerum dierum, quibus adhuc erat victurus. Quod si hic sit sensus, non propterea idem nobis imitandum est, vt quis petat à Deo sibi reuelari spatium vitæ suæ. Nam Dauid propheta erat, cui à Deo multa reuelabantur, ideoque ex iusta causa videtur etiam huius rei reuelationem petere potuisse. Vel accipi potest, non de tempore B vitæ, sed angustiæ, in qua erat constitutus, vt sensus sit: Fac vt sciam, quamdiu in hac tam graui tribulatione mihi manendum sit. Atque hoc etiam petierit vt propheta. Quare tertio exponunt, non de certo aliquo numero dierum vel annorum, sed in genere de breuitate vitæ, hoc sensu: Fac vt finem vitæ semper ante oculos habeam. Vel, Fac vt cogitem semper, quàm exiguus sit numerus dierum vitæ meæ, quàm breuis sit hæc vita mortalis. Huic sensui satis congruunt quæ sequuntur: *Ecce mensurabiles posuisti dies meos, & substantia mea tanquam nihilum ante me.* Quæ verba non de se tantùm intelligit, sed de toto genere humano, quia sequitur generaliter: *Veruntamen vniuersa vanitas omnis homo viuens. Verumtamen in imagine pertransit homo*, quæ verba pertinent ad generalem hominum conditionem. C

v. 6. *Verumtamen vniuersa vanitas, omnis homo viuens.* Illud (*vniuersa*) apud septuaginta reperitur esse numeri pluralis & accusatiui casus, subaudito κατὰ. Secundùm quæ, hîc erit ordo sententiæ: Omnis homo est vanitas secundum vniuersa, vel omnia. q. d. quidquid humanum est; quidquid fit ab homine, & quidquid homo molitur, infirmum, caducum & vanũ est. Sed ista diuersitas numeri & casus non est apud Hebræos in hoc vocabulo. Vnde secundùm eos accipi potest vt libet, vel in singulari, vel in plurali: *Verumtamen omnis homo viuens est omnis vanitas*, id est, perfecta vanitas, vel omni ex parte vanitas, sicut & subjungitur: *In imagine pertransit homo*, q. d. vita eius præterit tanquam imago, & vmbra. Hinc & Iob. 14. *Fugit* D *velut vmbra, & nunquam in eodem statu permanet.*

v. 12. *Opprobrium insipienti dedisti me. Obmutui & non aperui os meum, quoniam tu fecisti. Amoue à me plagas tuas.* In eo quod dicit: *quoniam tu fecisti*, significat Deum omnis suæ pœnæ, tribulationis & angustiæ auctorem esse, etiam eius quod ab insipientibus & malis hominibus accidit. Non est enim malum quod Dominus non fecerit: malum (inquam) pœnæ, non culpæ. Quò pertinet etiam illud præcedens: *Opprobrium insipienti dedisti me.* Et illud subsequens: *Amoue à me plagas tuas.* Mala enim ab inimicis illata plagas Dei vocat. Et hac consideratione silentium sibi imperat dicens: *Obmutui & non aperui os meum*; scilicet ne videar Deo obmurmurare. E Sic enim & Ezechias in Cantico apud Isaiam 38. *Quid dicam cum ipse fecerit?* Sic enim ibi legendum, non fecerim.

v. 14. *Priusquam abeam, & amplius non ero.* Solùm significatur hac sententia & similibus, animam hominis non reuerti in corpus ad statum præsentis vitæ: De quo vide pleniùs ad illud Iob 7. *Sicut consumitur nubes, & pertransit, sic qui descendit ad inferos non ascendet.*

PSAL. XXXIX.

v. 7. S*Acrificium & oblationem noluisti, aures autem perfecisti mihi. Holocaustum & pro peccato non postulasti: Tunc dixi ecce venio. In capite libri scriptum est de me &c.* Hæc de Christo exponit Apostolus cap. 10. ad Hebr. vers. 5. & seqq. Vide ibidem nostrum Commentarium.

PSAL. XL.

v. 7. E*T si ingrediebatur vt videret, vana loquebatur, cor eius congregauit iniquitatem sibi.* (*Cor eius*) vtrum præcedentibus, an sequentibus jungendum? In Hebr. & Græco sic distingui inuenio, vt præcedentibus jungatur, & commate separetur à sequentibus. Adde quod Græcis *cor* (καρδία) fœminini generis est, (*sibi*) ἑαυτῷ masculini, significans *sibi ipsi*. Itaque hoc relatiuum non potest ad *cor* referri, sed ad hominem. Quare suppositum verbi *Congregauit* non erit cor, sed homo, nisi coactè satis relatiuum referas ad *eius* hoc modo: Cor hominis impij congregauit iniquitatem sibi ipsi, id est, homini impio. Vnde miror Iansenium, Hopperum, Titelmanum, & Snoium hanc constructionem elegisse. Campensis videtur jungere verbo præcedenti. Nam illud; *congregauit iniquitatem sibi*, sic interpretatur: Addebat sceleri scelus, scilicet inimicus meus. Idem indicat textus eius. Consentit & Gagneius tam textu quàm carmine. Et manifestè Euthymius priorem constructionem, ac sensum præfert posteriori; Ita & Lind. Sensus igitur est, quod inimicus Dauidis amicitiam simulans, cùm inuiseret eum ægrotantem aliud ore, aliud corde locutus fuerit, & ita sibi iniquitatem auxerit peccatum fictæ amicitiæ jungens peccato veræ inimicitiæ. Similia sunt: *In corde & corde locuti sunt.* Psal. 11. *Ore suo benedicebant, & corde suo maledicebant.* Psal. 61. Sic & alibi homo in corde, vel cor ipsum loqui dicitur.

PSAL. XLI.

v. 3. S*Itiuit anima mea ad Deum, fortem, viuum.* Constanter cum Clementinis, retinenda vox (*fortem*) id est, robustum, pro eo quod pridem corruptè legebatur (*fontem*) à fons, occasione verbi (*sitiuit.*) Nam ita manifestè habent Septuaginta & plura MS. Latina. Sic etiam Hieronymus vertit ex Hebræo, tametsi alij geminatò vertant (*ad Deum, Deum viuum,*) Hebraicè sunt duo nomina Dei, *Elohim*, & *El*. Et similis locus est Isaiæ 9. Et vtroque loco Septuaginta verterunt, *Deus fortis*.

v. 8. *Abyssus abyssum inuocat in voce cataractarum tuarum.* Sententia hæc obscuritatem habet, quia valdè figurata est, quod ad literalem sensum attinet. Nam mysticè plures adferuntur sensus. Leo ser. 9. de pass. Domini intelligit de veteri & nouo testamento, quæ sibi mutuo attestantur. Gregor. lib. 27. Moral. cap. 16. dicit; Abyssum abissum inuocare, est de iudicio ad iudicium peruenire, scilicet de iudicio propriæ conscientiæ ad iudicium Dei, quod sequetur. Quidam etiam sic exponunt; Abyssus miseriæ inuocat abyssum misericordiæ, alij aliter. Quod ad literam attinet, significat propheta in exilio longè à sancto tabernaculo constitutus, se ita malorum & periculorum mole pressum esse, vt non in vna abysso constitutus videatur, sed sicut fluctus fluctum impellit, ita abyssus abysso superimposita videatur; idque in voce cataractarum Dei, id est, cum magno sonitu aquarum è cataractis cœli descendentium. Hunc sensum indicant verba seq. *Omnia excelsa tua & fluctus tui super me transierunt.* Nam pro (*excelsis*) multi etiam vertunt (*gurgites*) & Græcè est (*eleuationes*) scilicet vndarum.

Sensus igitur est, Ingentes moles vndarum & fluctuum, id est, variarum tribulationum & calamitatum super me transierunt, me vrgent & premunt. Itaque hac figurata locutione duorum versuum significare voluit, multitudinem & magnitudinem angustiatum quibus erat inuolutus.

AD PSAL. XLII. Nulla erat Annotatio.

PSAL. XLIII.

v. 13. **V***Endidisti populum tuum sine pretio. Et non fuit multitudo in commutationibus eorum.* Sine pretio, id est, gratis tradidisti eum in manus hostium, iuxta illud Isaiæ 52. *Gratis venundati estis.* quasi dicat. In tantum displicuit Deo populus iste, peculium eius, propter peccata sua, quibus se vilem fecit, vt à Deo abdicatus sit, & alienatus, & in manus aliorum dominorum translatus, nullo accepto pretio. Et idem ingeminatur, cùm subjungitur: *Et non fuit multitudo in commutationibus eorum.* Vbi Hebr. est: *Et non multiplicasti in pretijs eorum*, id est, nihil tibi accessit ex pretijs eorum; quia nimirùm pretia nulla accepisti, sed tradidisti gratis, vt dictum est. Alij vtrumque exponunt de lucro. Nam & illud (*sine pretio*) verti potest ex Hebr (*sine lucro*) Tum sensus erit: Vendidisti populum tuum, sed ex ea venditione non fecisti lucrum, nec exindè factus es ditior. Ac si dicat: Commutasti populum tuum aliquo pretio, sed nullum tibi inde accessit fœnus. Vide Genebrardum. Iansenius in Paraphrasi miscet vtrumque sensum. Sed prior nobis magis placet propter loca similia Isaiæ 52. & 55. quæ significant gratuitam omninò venditionem & emptionem: & quia reuera fingere non possumus quod pretium ex populo suo vendito Deus receperit.

PSAL. XLIV.

v. 2 **E***Ructauit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea regi.* Titulus psalmi est inter cætera: *Canticum pro dilecto.* Secundum Hebræos posteriores epithalamium est, seu carmen nuptiale nuptiarum Salomonis, & filiæ Pharaonis. Sed secundum Christianos expositores, nuptias decantat Christi & Ecclesiæ, quam sibi Filius Dei per Incarnationem desponsauit. Quamquam non est negandum, quin historia de nuptijs Salomonis, & filiæ Pharaonis, occasionem dederit conscribendo huic psalmo, sicut & Canticum Canticorum. Quod autem Psalmus totus ad literam de Salomonis nuptijs intelligi non possit, satis ex ipsius psalmi quibusdam versibus perspicuum est, potissimùm tribus; quos suis locis mox exponemus. Vnde & Targum Iudæorum & antiquiores aliquot Rabbini, de Messia quoque hunc psalmum interpretantur.

v. 7. *Sedes tua Deus in sæculum sæculi, virga directionis virga regni tui.* Sanè ad regem sponsum sermonem dirigi, qui vocatur hîc Deus (quod numquam Salomoni tributum est) patet ex præcedentibus & sequentibus. Quidam hoc eludere volentes dicunt, quod (*Deus*) est nominatiui casus, hoc sensu; Deus est sedes tua in sæculum sæculi. Quibus respondendum est contortam illam esse expositionem & consuetudini loquendi Scripturæ contrariam. Quia sæpè quidem legimus, cœlum, terram, Angelos, hominesque iustos esse sedem Dei; sed nusquam legitur, Deum esse sedem hominis, neque vlla phrasis Scripturæ hoc habet. Deinde Apost. ad Hebr. 1. hunc locum profert ad probandam Christi diuinitatem. Itaque non alius hîc sensus agnoscendus est, quàm, ô Deus, ô Christe sponse, tu es Deus, & Dei filius, & tua sedes, id est, sedes regni tui est in sæculũ sæculi. Hebr. *in æternum & vltra:* Per quod significatur absoluta & interminabilis æternitas.

v. 12. *Et concupiscet rex decorem tuum, quoniam ipse est Dominus Deus tuus.* Ecce secundum argumentum, psalmum hunc non de Salomone, sed Christo esse intelligendum, vtpotè quod sponsus vocetur Dominus Deus sponsæ. In Græco quidem & Hebræo, tantùm poni videtur: *Quoniam ipse est Dominus tuus*, sed tamen ponitur illud nomen, quod communiter & in
A Psalmis, & alibi Deo tribuitur; videlicet Adonai.

v. 16. *Adducentur in templum regis.* En tertium argumentum, quod rex iste & sponsus Deus est: quia templum solius Dei est. Vide nostra in 1. cap. ad Hebr.

PSAL. XLV.

v. 6. **D***Eus in medio eius, non commouebitur.* Sensus est. Deus tanquam in medio ciuitatis suæ existens custodit, fouet, protegit, & conseruat eam; & proinde ciuitas ipsa non commouebitur, id est, à prospero statu suo non dimouebitur. Ita enim frequentissimè commoueri in sacris literis accipitur. Nempe, vt ponatur comma post illud, *Deus in medio eius*, ac deinde legatur; *Non commouebitur*, scilicet ipsa ciuitas. Nam commoueri, aut non commoueri, non rectè videntur Deo tribui, sed (*non commoueri*) in felicitate hominis iusti ferè ponitur. Sic Psal. 14. *Qui facit hæc, non mouebitur in æternum.* Et Psal. 20. *Quoniam rex*
B *sperat in Domino, & in miser[icor]dia altissimi non commouebitur.*

PSAL. XLVI.

v. 5. **S***Peciem Iacob, quam dilexit:* Pridem in masculino legebatur (*quem*) sed rectè Sixtina biblia restituerunt fœmininum (*quam.*) Nam sic Græca habent τὴν καλλονὴν Ἰακὼβ, ἣν ἠγάπησεν, id est, pulchritudinem Iacob, quam dilexit. Sic & Hieron. Gloriam Iacob, quam dilexit. Pagninus tamen, Arias, & alij nonnulli ex Hebræo verterunt in masculino (*quem*)
C quod relatiuum Hebraicum sit omnis generis, vt annotat Genebr. Sed sensus ferè eodem recidit, maximè si per speciem Iacob, Hebræa phrasi intelligas ipsum Iacob speciosum.

v. 7. *Psallite Deo nostro, psallite, psallite regi nostro, psallite, quoniam rex omnis terræ Deus, psallite sapienter.* Græcè est (*intelligenter*) quomodo etiam habet August. Hebr. sonat, (*eruditè*) quomodo vertit Hier. Itaque hæc tria; videlicet vt psallamus sapienter, intelligenter, & eruditè, in omni officio psallendi potiùs intelligamus debere esse conjuncta. *Eruditè*, ad artem psallendi pertinet. Nam sicut est ars pulsandi citharam, ita est & ars quædam psallendi, non tantùm in psalterio instrumento musico, verùm etiam sicut nos
D quotidie facimus sola voce sine alio externo instrumento. Huc ergo pertinet debita psalmorum pronuntiatio, velut conueniens verborum ac syllabarum distinctio, interpunctio & mora, & vocis modulata eleuatio; & quidquid ad decentem & perfectam pronuntiationem spectat. *Intelligenter* verò psallit, qui quod legit, intelligit, & ad ea quæ legit, attendit. *Sapienter* denique psallit, qui quodam deuotionis affectu fertur ad ea quæ verbis significantur, quæ psallit, & cui verba illa diuina sapiunt, & suauia sunt, & in illis spiritualem percipit delectationem.

v. 10. *Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham: quoniam dij fortes terræ vehementer eleuati sunt.* Quæritur qui sint dij fortes terræ, quos dicit
E vehementer eleuatos? Augustin. intelligit de populo Iudaico, quem Deus sibi peculiarem elegerat, & exponit hoc modo. Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham, id est, principes gentium imitati sunt fidem Abrahæ; idque propterea, quia dij fortes terræ, id est, populus Iudaicus per superbiam ita eleuatus est, vt Christum à se rejecerit. Vt impleatur illud: *Venient ab Oriente & Occidente, & recumbent cum Abraham &c. Filij autem regni ejicientur foras.* Hier. vertit: *Quoniam dij scuta terræ, vehemẽter eleuati sunt*, id est, protectores terræ. Et sensus esse videtur. Quantumcumque dij terrarum eleuati sint, tamen totus mundus congregabitur cum Deo Abraham: Alij sic: Quoniam dijs protectoribus terræ longè superior est, scilicet Deus Abraham. Et hic sensus est apertissimus.

Hebr. ad ve[illegible]um [illegible] *D[illegible] cuta te[illegible]a*, *vehementer* [illegible], vt [illegible] *Quoniam* [illegible] (id est, pro[illegible] ctiones te[illegible]; *vehementer enim eleuatus est*.

A pulus peccasset in vitulo aureo.

v. 16. *Et inuoca me in die tribulationis, eruam te & honorificabis me* Quidam istud: *Honorificabis me*, referunt ad superius illud. *Et inuoca me*, hoc sensu: Inuocando me præstabis mihi honorem. Sed magis videtur ad id quod proximè præcedit, referendum, vt sit sensus: Cùm inuocaueris me, eruam te de tribulatione: tu verò liberatus à periculo, gratias mihi ages, & agendo gratias honorificabis me.

PSAL. XLVII.

v. 3 *F[illegible]undatur exultatione vniuersa terra mons Sion, latera Aquilonis, ciuitas regis magni.* M[illegible] codices habent vt illud *Mons Sion latera Aquilonis* [illegible] cum sequentibus, non [illegible] præcedentibus. Nam [illegible] positum verbi *Fundatur* [illegible] esse [illegible]. H[illegible]c enim præcessit. In ciuitate Dei nost[illegible]. Vide Hebræa. Coniung[illegible] autem *Mons Sion, latera Aquilonis* scilicet, quia mons Sion [illegible] est ad plagam [illegible] Ierus[illegible] Aquilonarem.

PSAL. XLVIII.

v. 8 *FRatrem non [illegible] homo? non dabit Deo p[illegible]nem suam.* P[illegible] lo[illegible] sens legendum [illegible] patet ex Græ[illegible]. Hebræa si sonat. *F[illegible] em[illegible] an redimendo, redimet* [illegible]: Nemo v[illegible] fratrem suum vllo p[illegible]io redi[illegible] morte. [illegible] quod sequitur [illegible] *dabit* [illegible] *placationem suam*, H[illegible] propitiationem; [illegible] dicar, ni[illegible] terit, quo Deus [illegible] propitietur, [illegible] faciat [illegible]um, vel fratrem à morte. Di[illegible] ista, vt ostendat vanitatem di[illegible], & [illegible] stultè fac[illegible] superio[illegible] versu dicitur) [illegible] *in* [illegible] *suæ, [illegible] multi[illegible] diuitiarum* [illegible] *gloriantur*.

[illegible] *domi*[illegible] *tur eorum iusti in matutino*. q. d. [illegible] & b[illegible] est, vt iusti eorum domi[illegible]. Est enim Hebræa phrasis, *Manè*. [illegible] in ma[illegible], pro eo [illegible] mat[illegible] a[illegible] propere. Ita & Psal. [illegible] v. v[illegible].

PSAL. XLIX.

v. 1. *DEus de[illegible]rum D[illegible]minus locutus est*. Quidam [illegible] vert[illegible] putant ex Hebræo Deus, Deus D[illegible], [illegible] aperte iosi[illegible] pe[illegible] Deo, eò qu[illegible] Hebraicè sit, *El, E[illegible]*, [illegible] illa sunt Dei nomina. Sed [illegible] linguæ peritiores, vt illi iudi[illegible] Scripturæ phrasis hoc, aut patiatur, aut re[illegible]. Cer[illegible] ve[illegible] Deus vocatur Deus deorum, vt Deuter. 1[illegible] her 14. Da[illegible] 2. 3. & 11. & in psalmis [illegible] quent[illegible] hoc [illegible] Deum deorum inter[illegible] D[illegible] Iud[illegible]. Nam Iudices in scripturis [illegible] aliquoties appell[illegible] etiam in psalmis. At idem Ian[illegible] in Psal. 11. censet dici Deum Deorum, etiam eo[illegible] putantur Dij, quia est super om[illegible], id est, [illegible] maior. Et hic videtur verus sensus. [illegible] od & ostendi[illegible] ex alijs Psalmis, vt 85. *Non est similis tui in dijs Domine*. & 94. *Magnus super omnes deos*, & [illegible] ex Psal. 95. vbi dicitur: *Terribilis super omnes de*[illegible]. [illegible] manifestum est prophetam loqui de [illegible] dijs g[illegible], se[illegible] enim: *Quoniam omnes d[illegible] entium dæmo[illegible]*. Vide etiam ad Deut. 10.

v. 5. *Congregate illi [illegible] tos eius, qui ordinant testamentum eius super s[illegible]*. H[illegible]. *Congregate mihi p[illegible] meos, [illegible] meum [illegible] sacrificium.* V[illegible] posset per san[illegible]os intelligi A[illegible], per quos datum e[illegible] ctum legis, teste Stephano in Actis, & Paulo ad Gal. 3. Sed obstat, quod ipsis Angelis hæc dici videntur; vt ipsi scilicet congregare iubeantur istos sa[illegible], sicut & Matth. 24. dicitur: *Et mittet Angelos* [illegible] *congre*[illegible] *abunt ele*[illegible] *os eius*. Adde quod Angeli [illegible] in danda lege, sed homines, qui legem [illegible], propriè dicuntur pepigisse fœdus cum D[illegible] le[illegible] anda. Item Stephanus & Paulus lo[illegible] Decalogi, non de legibus sacrificio[illegible] post [illegible] tim Moysi traditis, postquam po-

B

C

PSAL. L.

v. 1. *MIserere mei Deus, secundum magnam misericordiam tuam.* Psalmi huius celeberrimi argumentum satis indicat iste eius titulus: *Psalmus Dauid, cum venit ad eum Nathan propheta, quando intrauit ad Bethsabeé.* Ig[illegible] hoc psalmo Dauid canit pœnitentiam Deo, super adulterio, & homi[illegible] à se commisso. Nam vtroque grauissimè Deum offenderat, & de vtroque reprehensus fu[illegible] Nathan. *Dicet* aliquis. Dixer[illegible] ei Nathan 2. Reg. 12. *Transtulit Deus peccatum tuum.* Quomodo ergo [illegible] peccati adhuc petit à Deo re[illegible]ssionem? Ad hoc duobus modis *respondetur*. Quidam sic respondet. Quamquam remissam esse sibi culpam intelligeret; dicente sibi Nathan: *Transtulit Dominus peccatum tuum*; intelligens tamen cui pœnæ obnoxius esset, misericordiam à Deo postulat, & ad vitæ [illegible] tatem atque nouitatem se instaurari pr[illegible]atur. Quî cum dicere videatur quod petat remissionem pœnæ temporalis; huic obstat, quod pœnæ tempora[illegible] non fuerint ei posteà remissæ, sed luere eas debuit. Nam & filius, qui natus erat ei, mortuus est, & persecutiones grauissimas sustinuit, tum à proprio filio, tum ab alijs. Et quæcumque Nathan prædixit [illegible] euentura, euenerunt. Vnde alij respondent, quod illud: *Transtulit Deus peccatum tuum*, more prophetico dictum [illegible] pro; Mox transferet Deus peccatum tuum; ita vt mortem æternam non incurras, de qua addiderit, *Non morieris*. Sic Ambr[illegible] in Apologia Dauid. Et est propheticus loquendi modus vt propter certitudinem sæpe præteritum ponatur pro futuro. Alij exponunt hoc dictum de morte temporali. Hanc enim Dauid euasit, permanens in regno, vsque ad senectutem, & moriens in pace. Prædixit ergo propheta

D

transferendum peccatum eius, sed hoc ipsum mediante hac tum supplici eius prece.

v. 6. *Tibi soli peccaui* [illegible] *malum [illegible] ram te f*[illegible] *iustificeris in sermonibus tu*[illegible], [illegible] *uincas cum iudicaris.* Illud, *vt iustificeris*. si iu[illegible] cum verbis proximè præcedentibus, & malum [illegible] m te fe[illegible] tunc illud (*vt*) non causam significabit, [illegible] euentum, hoc sensu: Tibi soli peccaui, & sic tamen futurum e[illegible] vt dum mihi etsi peccanti promi[illegible] seruas, ap[illegible] apud omnes iustitia tua, & vi[illegible] iniqua al[illegible] um de te iudicia. Clarior quoque en[illegible] sensu[illegible], si per hyperbaton referatur ad verba superiora. *Miserere mei Deus* [illegible] hoc sensu, Miserere mei, & dele iniquitatem meam, & ne perdas me [illegible] pœnitentem, vt [illegible] & verax

E

appareas in tuis promissionibus, qui[illegible] peccatorum promisisti omnibus ve[illegible] ex animo dolentibus de peccatis admissis. V[illegible] spiciendo ad aliam promissionem [illegible] Dauid factam) vt appareas vera[illegible] promissione mihi & posteritati meæ facta, videli[illegible] semine meo post me regnaturo, de re[illegible] sedendo in æternum, & Christo promisso ex semi[illegible] exorituro. Nam de illis promissionibus valde sollicitus erat Dauid.

v. 9. *Auditui meo dabis gaudium & lætitiam*, id est, facies me audire læta nuntia, vnde futurum vt qui mœrore conficiebar & tabescebam, totus [illegible] præ gaudio.

Estij Annotat. in Script.

PSAL. LVII.

v. 9. *Sicut cera, quæ fluit, auferentur, supercecidit ignis, & non viderunt solem.* Priorem partem vertit Hieron. *Sicut vermis tabefactus pertransfeat.* Alij cochleam, vel limacem vertunt, similitudine rei quæ æstum solis ferre non potest, cuiusmodi est vel cera vel limax; & significatur interitus impiorum coruscante lumine diuinæ iustitiæ. Porrò pro eo, *supercecidit ignis &c.* Hieron. sic: *quasi abortiuum mulieris quod non vidit solem.* Hic sensus clarus est. Secundum lectionem nostram sensus esse potest: Cecidit super eos ignis vindictæ diuinæ, ita vt penitus extincti solem non ampliùs viderent.

v. 10. *Priusquam intelligerent spinæ vestræ rhamnum, sicut viuentes, sic in ira absorbet eos.* Obscurus locus. Hebr. sic sonat: *Priusquam crescant spinæ vestræ in rhamnum quasi viuentes, quasi in ira tempestas rapiet eos.* Est autem mutatio personæ etiam in eadem sententia, quod apud Hebræos non est rarum. Nam primò primam facit personam; deinde tertiam. *Spinæ vestræ — absorbet eos*, pro eo quod diceret; *absorbet vos*, vel *absorbebit vos.* Sensus ergo est: Priusquam vestræ spinæ adhuc teneræ & exiguæ excreuerint & adoleuerint in rhamnum iustæ magnitudinis, in syluam spinosam, id, inquam priusquam fiat, tempestas iræ diuinæ rapiet vos, succidet vos, & auferet de terra, quasi diceret; non sinet Deus malitiam vestram ad perfectionem peruenire, sed succidet vos adhuc in prima ætate *sicut viuentes*, id est, sicut succiduntur, qui sunt in flore vitæ, quibus adhuc lubet viuere. Augustinus pro (*intelligerent*) legit (*producerent.*) Qui sensus conuenit etiam cum Hebræis.

v. 11. *Lætabitur iustus cum viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris.* Lætabitur non delectatione miseriæ alienæ, quod est crudelitatis, sed amore iustitiæ diuinæ. Porrò pro eo quod dicitur: *Manus suas lauabit &c.* Hebraice est (*pedes suos*) & eodem redit. Sensus enim est, lauabitur vindicta sumpta de impijs, eò quod sanguis impiorum fundetur vsque ad satietatem vindictæ, ita vt iusti etiam manus & pedes, si vellent, in sanguine eorum intingere & lauare possent.

PSAL LVIII.

v. 7. *Conuertentur ad vesperam, & famem patientur vt canes, & circuibunt ciuitatem.* De Iudæis dicitur, vt plerique exponunt, qui ad vesperam, id est, in fine sæculi ad Christum conuertentur. Sic Hieronymus, Cassiodorus, & alij plures in hunc locum. Vide etiam nostra in 4. sent. dist. 47.

v. 11. *Misericordia eius præueniet me.* Vide suprà ad illud Psalm 22. *Misericordia tua subsequetur me.* Item ad illud Esther 15. *Conuertitque Deus spiritum regis in mansuetudinem.*

v. 17. *Et exultabo mane misericordiam tuam.* Ita legendum cum vltima vocali *o*, non cum prima (*a*) *exaltabo*, vt ante correctionem Sixtinam passim legebatur. Sic enim legunt Græca, & multa etiam MSS. Latina. Sic & Psal 50 *Exultabit lingua mea iustitiam tuam.* Nisi quis putet Hieron. castigantem psalterium, legisse (*exaltabo*) quod est conforme Hebræo. Additio est Censoris.

PSAL LIX.

v. 5. *Potasti nos vino compunctionis.* Videlicet, aceto. Nam acetum ex vino est, & acore suo pungit sensum gustus. Alij aliter. Vide Genebrardum. Versio Vatabli habet lethale.

v. 10. *Moab olla spei meæ* Hebr. *Moab olla lotionis meæ*, q. d. erit velut olla seu peluis in qua manus lauare soleo, erit mihi instar vilis mancipij. Vide an non matula significetur per ollam lotionis; consule Genebrardum.

AD PSAL. LX. Nihil erat annotatum.

PSAL LXI.

v. 2. *Non mouebor ampliùs.* Idem est cum eo quod infra dicit, *non emigrabo.* Quia vtrobique totus versiculus penè idem est. Significat autem non futurum ampliùs vt ob persecutiones hostium cogatur velut errabundus subinde è loco in locum migrare; & vt semel dicam, stabilem quietem sibi à Deo pollicetur.

v. 5. *Veruntamen pretium meum cogitauerunt repellere, cucurri in siti, ore suo benedicebant &c.* Pro (*pretium*) Græcè est τιμήν, quod & pretium significat & honorem; sed ex Hebræo magis apparet honorem significari. Vox enim Hebræa significat, (*exaltationem.*) Cæterùm quod dicitur (*cucurri in siti.*) Græce est ἔδραμον, quod ambiguum est, ad *cucurri*, & *cucurrerunt.* In Hebræo nulla est ambiguitas. Habetur enim ibi verbum tertiæ personæ pluralis numeri. Ambrosius quoque lib. 5. de fide cap. 7. legit: *cucurrerunt in siti.* Hebr. est. *Dilexerunt mendacium*

v. 6. *Ab ipso patientia mea.* Hebraicè, *expectatio mea*, seu *præstolatio mea*, vt vertit Hieron. vatab. Sensus autem est: A Deo mihi, vel tibi, o anima mea, venient bona quæ patienter expecto.

PSAL LXII.

v. 2. *Sitiuit in te anima mea; quàm multipliciter tibi caro mea. In terra deserta, inuia, & inaquosa; sic in sancto &c.* Obscuritatem parit incommoda distinctio. Nam illud (*in terra deserta &c.*) iungendum omninò videtur cum præcedenti. Item pro eo (*quàm multipliciter tibi caro mea*) Hier. & alij ex Hebræo vertunt: *Desiderauit te caro mea.* Secundum nostram quoque versionem subaudiendum videtur, (*desiderauit*) vel aliquid simile. Et hic erit sensus. Sitiuit ad te anima mea, vehementerque ac multipliciter desiderauit te caro mea, scilicet in terra deserta, inuia & inaquosa, id est, tota virtute corporis & animi desideraui te, idque dum versor in exilio; in terra deserta, &c. Ac deinde sequatur, *Sic in sancto apparui tibi:* q. d. Eò tendit omne meum desiderium, vt eo modo in sanctuario coram te appaream; vt ibi videam virtutem tuam, & gloriam tuam, vt eam liceat tunc mihi in cœtu sanctorum prædicare & celebrare. Hinc & aliqui sic vertunt: *Sic vt in sancto appaream tibi.*

v. 10. *Introibunt in inferiora terræ, tradentur in manus gladij, partes vulpium erunt.* De hostibus hoc dicit, & Hier. vertit imprecatiuè. *Introeat in extrema terræ*, id est, moriantur & pereant. *Partes vulpium erunt.* vel (*pars*) Hebr. id est, cadauera eorum vorabuntur à vulpibus, alijsque bestijs, ijsque cedent in sortem.

v. 12. *Laudabuntur omnes qui iurant in eo.* Non significatur, quod quisquis per Deum iurat, rectè faciat, siue verum, siue falsum iuret; siue circumspectè, siue temerè & sine causa; Sed figuratè ponitur actus exterior pro interiori, videlicet iuramentum per Deum, pro cultu interiori, quo solus Deus populi illius, pro vero Deo agnoscebatur. Itaque sensus est: Quicumque Deum verum colit & veneratur, ille *laudabitur*, id est, publicè ab omnibus agnoscetur, talem esse laude dignum. Aut sensus hic esse potest per negationem, laudabuntur omnes, qui quando iurandum est, non iurant nisi in vero Deo, non autem in idolis.

PSAL LXIII.

v. 8. *Accedet homo ad cor altum, & exaltabitur Deus.* De hoc loco ita F. Lucas: Non iudicarunt Romani Correctores præpositionem (*ad*)

gnentis argenti) id est, ita humilientur, vt vltro veniant & prouoluant se ad pedes tuos, & munera auri & argenti pro tributis adferant.

PSAL. LXVIII.

v. 2. S*Aluum me fac Deus, quoniam intrauerunt aquæ vsque ad animam meam.* Psalmus est hominis in grauissimis angustijs constituti, & orantis Deum, vt ex ijs eripiatur. Pertinet autem sine dubio hic Psalmus ad Christum. Imò totus descriptus est in persona Christi. Id patet ex aliquot versibus. Imprimis ex versu 10. *Zelus domus tuæ comedit me.* Nam Ioannes Euangelista cap. 2. testatur in Christo illum fuisse impletum, quando commotus zelo pro honore Patris sui, eiecit è templo vendentes & ementes, dicens: *Nolite facere domum Patris mei domum negotiationum.* Ex eodem loco patet sensus horum verborum: Sensus enim est: Zelus, id est feruor, æmulatio, & ingens studium, quod gero pro honore tuo & honore domus tuæ, *comedit me*, id est, ita penitus affecit me, & sollicitum me habuit, vt cura illa nominis tui me videretur exedere, & rodere. Et similis sensus est eius quod sequitur: *Et opprobria exprobrantium tibi ceciderunt super me.* q. d. opprobria tibi facta & in te coniecta perinde æstimaui atque si in me coniecta fuissent. Idem est enim honor Patris & Filij. Et citatur in persona Christi, Rom. 15.

Rursum idem patet ex e[illegible] illo versu 22. *Et dederunt in escam meam fel, & in siti mea potauerunt me aceto.* Hoc enim ex Euangelistis certum est ad Christum pertinere & de eo nemo Christianus dubitat. Matth. 27. *Dederunt ei vinum bibere cum felle mixtum*, videlicet ante crucifixionem. Posteà verò cum dixisset, *sitio*, obtulerunt ei acetum. Denique est & ille locus v. 26. *Fiat habitatio eorum deserta, & in tabernaculis eorum non sit qui inhabitet.* Nam Act. 1. ex oratione Petri patet hanc increpationem pertinere ad Iudam proditorem, & cooperarios eius Iudæos; quorum habitatio facta est deserta, quia Iudas ab Apostolatu deiectus: Iudæi autem & temporale regnum perdiderunt, & æternum, iuxta illud Matth. 21. *Auferetur à vobis regnum Dei & dabitur genti facienti fructum eius.* Vel quia tota illa veteris populi & legis institutio vnà cum templo, sacerdotio, sacrificijs carnalibus, per Christum abrogata est, & quodammodo in solitudinem redacta.

v. 13. *Aduersum me loquebantur qui sedebant in porta.* Hilarius in huius psalmi expositione intelligit de ijs qui in portis orandi victus causa sedebant. Rectiùs tamen vt alibi in sacris litteris, de ijs intelligitur, qui iudicij, vel publicorum negotiorum causa in portis sedebant. Solent enim in portis esse iudicum & magistratuum conuentus.

v. 24. *Obscurentur oculi eorum ne videant, & dorsum eorum semper incurua.* Hoc in Iudæos propheticè dictum esse ipse Apostolus interpretatur ad Rom. 11. Attamen non significari absolutam æternitatem, docet locus Psal. 58. vbi dicitur: *quod conuertentur ad vesperam*, itemque ipse Paulus eodem loco Rom. 11. cùm dicit: *quia cæcitas ex parte contigit in Israël, donec plenitudo gentium intraret & sic omnis Israël saluus fieret.* Igitur vocula *(semper)* significat tempus, cuius terminus ignoratur: vel sic intellige *(semper)* id est, quamdiu illorum ille status permanebit. Et omninò putantur non conuertendi Iudæi nisi in fine sæculi per Eliam, Christo mox ad iudicium venturo.

v. 29 *Deleantur de libro viuentium.* Non est hinc consequens prædestinationem electorum non esse immutabilem. Nam; vt Augustinus hunc locum intelligit, sensus est; Deleantur, id est, sentiant se non esse scriptos in libro viuentium, quamuis id falsò putarent. Sanè de sceleratis loqui psalmistam manifestum est. Alij interpretantur, de libro viuentium, id est, de numero iustorum, qui actu iusti sunt. Neque id etiam malè. Nam præcedit ante hæc verba; (*Non intrent in iustitiam tuam*) & similiter sequitur; *& cum iustis non scribantur.*

AD PSAL. LXIX. Nulla erat Annotatio.

PSAL. LXX.

v..6. Q*Voniam tu es patientia mea.* Sensus est: Te patienter expecto, obiectiuè enim Deum patientiam suam vocat. Indicat hoc id quod sequitur: *Dominus spes mea à iuuentute mea*, id est, tu es in quo spero & confido. Ita Iob 17. *Vbi est ergo nunc præstolatio mea?*

v. 7. *Tanquam prodigium factus sum multis, & tu adiutor fortis.* Hoc variè exponitur. Quidam sic: Multis factus sum, tanquam prodigium, id est, ita fugerunt à me, & recesserunt, tanquam à prodigio & monstro quodam abominabili & horrendo; sed, illis deserentibus, tu factus es adiutor meus. *Alij sic:* Multi admirati sunt, tanquam rem prodigiosam, quod sim à te destitutus, cùm semper soleam in te collocare fiduciam meam: sed tu contrarium ostendisti; quod videlicet me in te fiduciam collocante, non deserueris, quia etiam nunc factus es adiutor meus. D. Augustin. intelligit hominem pium esse prodigium impijs; scilicet, quia sequitur viam arctam, & angustam, & ea quæ sunt carni & sensibus dura & molesta; quod impijs videtur prodigio simile, iuxta illud 1. Petri 4. *In quo admirantur, non concurrentibus vobis in eandem luxuriæ confusionem.*

v. 11. *Et qui custodiebant animam meam, consilium fecerunt, &c.* Custodiebant, id est, obseruabant, non ad conseruandum, sed ad perdendum.

v. 15. *Quoniam non cognoui literaturam; introibo in potentias Domini.* Illud: *Quoniam non cognoui literaturam*, præcedentibus iungitur in Hebræo, non sequentibus; hoc modo: *Os meum annunciabit iustitiam tuam, tota die salutare tuum. quoniam non cognoui litteraturam.* Præterea vox Hebræa (*sephoreth*) ambigua est, significans vel *litteraturas.* Vnde Cariath Sepher, ciuitas litterarum Iosue 15. vel *numeros.* Si (*literas*) intelligamus, erit hic sensus; Os meum sanè annuntiabit iustitiam tuam, imò tota die occupabitur in decantanda laude tua: *quoniam non cognoui*, id est, tametsi sim ignarus literarum, id est, non sim imbutus arte rhetoricâ quæ tradit præcepta explicandi artificiosè laudes alicuius: quia quod deest ex arte, id supplebit magnitudo deuotionis, gratitudinis & pij affectus quem erga te gero. Si legamus (*numeros*) sensus adhuc clarior est, hic videlicet: Os meum annunciabit laudem tuam, imò tota die & perpetuò occupabor in decantandis tuis laudibus, *quia non cognoui numerum*, numerum scilicet beneficiorum tuorum; quæ tam multa sunt, vt nullo numero comprehendi possint, ideoque meritò numquam tacebo à laudibus tuis: quandoquidem, vt ait D. Leo, ipsa materia ex quo est ineffabilis, fandi semper tribuit facultatem, nec potest deficere quod dicatur, dùm nunquam potest satis esse quod dicitur. Græci codices habent eam distinctionem quæ est in nostris Latinis, & satis commodè exponitur. Additio Censoris.

PSAL. LXXI.

v. 7. O*Rietur in diebus eius iustitia & abundantia pacis, donec auferatur luna.* At luna cum cæteris syderibus putatur fore perpetua. Iansenius sic explicat; donec ab officio cesset luna, quod erit post tempus extremi iudicij. Spiritualiter ita intelligitur; donec auferatur mutabilitas Ecclesiæ, quæ est in hac vita. An intelligendum, sicut illud in Euangelio: *Cælum & terra transibunt*, Matth. 24. Scilicet vt significetur

lunam auferendam, id est, transituram secundum statum quo nunc existit, & transmutandam in statum longè meliorem, iuxta illud Isaiæ 30. *Et erit lumen luna, sicut lumen solis, & lumen solis septempliciter.* An denique significatur aliquid impossibile, quo denotetur iustitiam regni Christi futuram perpetuam? eò quòd nunquam luna auferetur, quemadmodum volgo dicitur, ad Calendas Græcas.

v. 10. *Reges Tharsis & insula munera offerent: reges Arabum & Saba dona adducent.* Non temerè à quibusdam obseruatum in hoc versu significari quatuor terræ plagas ad Christum conuertendas. Cæterùm quæ Saba intelligatur. Vide Iansen. & Notationem etiam 3. Regum 10.

v. 20. *Defecerunt laudes Dauid filij Iesse.* Sic adscriptum est huic Psalmo 71. Vnde quidam colligere voluerunt, hunc psalmum vltimo loco à Dauide compositum, Sed vt vt est, nullo modo saltem dici potest, hunc Psalmum ita dici nouissimum, quasi omnes qui sequuntur non sint Dauidis. Nam in primis Psalm. 109. ex ipsius Christi testimonio constat esse Dauidis. Nam ita ex illo citat Matth. 22. *Quomodo ergo Dauid in spiritu vocat eum Dominum dicens; Dixit Dominus Domino meo?* Et idem apparet de Psal. 77. & 82. item 84. & 88. Et de 94. apertè testatur Apostolus ad Hebr. 4. his verbis: *Hodie in Dauid dicendo, post tantum temporis; Hodie si vocem eius audieritis &c.* Vide ibidem nostrum Commentarium,

PSAL. LXXII.

v. 1. Q*Vàm bonus Israël Deus, his qui recto sunt corde.* (*Israël*) datiuus est, non genitiuus, quod manifestum est ex articulo Græco, & Hebræo. Exordium autem abruptum est, explicandum hoc, aut simili modo: Videmus plerisque hominibus malis omnia feliciter succedere; & tamen dubitandum non est de bonitate & æquitate Dei, quod videlicet bonus sit & propitius Israëli; hoc est ijs, qui recto sunt corde. Hebr. est, *qui mundo sunt corde.* Et sic illud (*his qui recto sunt corde* explicationis causa adiectum videtur, ne quis per Israëlem intelligat solum & omnem Israëlem carnalem: Nam in eo erant multi prauo & immundo corde.

v. 9. *Posuerunt in cœlum os suum, & lingua eorum transiuit in terra.* Hieron. sic: *Deambulante*, id est, Deum blasphemant, *os eorum, & hominibus maledicunt.* Scilicet ponere in cœlum os suum phrasi Hebraica est Deo & superis maledicere: quod etiam hodie fit ab hæreticis nostri temporis, qui superis cum Deo regnantibus, & eorum sanctitati & miraculis impudenter detrahere non verentur. Per *terram* autem mortales intelliguntur, quos impij sua felicitate inflati, non tantùm contemnunt, verùm etiam improperijs impetunt.

v. 16. *Existimabam vt cognoscerem hoc, Labor est ante me, donec intrem in sanctuarium Dei, & intelligam in nouissimis eorum.* Sensus est, sollicitè apud me cogitabam, vt scirem illud, videlicet, *Quomodo scit Deus? & si est scientia in excelso?* id est, Vtrum, & quomodò Deus sua prouidentia gubernet hæc inferiora, cùm sinat impios viuere in tanta felicitate? *Sed labor est ante me*, id est, ea inquisitio visa mihi fuit difficilis, & permolesta, *Donec intrem in sanctuarium Dei*, id est, donec contuli me ad consideranda arcana Dei. Nam illa hic intelliguntur nomine sanctuarij vel sacrarij. *Et intelligam in nouissimis eorum.* id est, donec intellexi & consideraui finem impiorum Ac si dicat; Tandem ex contemplatione diuinorum secretorum didici ac deprehendi veritatem huius quæstionis. Videlicet impios tametsi ad tempus prosperè agant, tamen tandem vel hic, vel in futuro sæculo illa prosperitate excidere, & suæ impietatis grauissimas pœnas luere.

v. 25. *Quid enim mihi est in cœlo & à te quid volui super terram? A te* dupliciter accipi potest, vel hoc modo: quid expecto à te largitore super terram, vel extra te quid volo aut quæro super terram? Græcè παρὰ σοῦ, id est, præter te. Significatur ergo in nulla re præter Deum debere sibi hominem statuere suam felicitatem. Quod & significant verba sequentia: *Deus cordis mei & pars mea Deus in æternum.*

PSAL. LXXIII.

v. 2. R*Edemisti virgam hæreditatis tuæ, mons Sion, in quo habitasti in eo.* Quædam exemplaria habent in accusatiuo (*montem.*) In Græco, & Hebr. ambiguum est, & legi potest vtroque modo, vel (*mons*) vel (*montem.*) Clarior tamen sensus videtur, si legamus in accusatiuo (*montem.*) Hieron. quoque ex Hebræo vertit (*montem*) Virga verò hæreditatis significat portionem hæreditariam, quia scilicet olim vel virgis, vel perticis, vel funiculis diuidi solebat terra; maximè apud Palæstinos. Vnde & portio terræ, quæ per huiusmodi diuisionem alicui obtingebat, vel virga hæreditatis vocatur, vel funiculus hæreditatis. Similis locus est Psal. 77 *Et elegit tribum Iuda montem Sion quem dilexit*: Vbi in Græco similis est ambiguitas vt hic τὸ ὄρος. Et interpres reddidit per accusatiuum.

v. 5. *Posuerunt signa sua signa, & non cognouerunt, sicut in exitu super summum.* Hieron. sic: *Posuerunt signa sua in trophæum.* Quæ interpretatio sensum reddit eius, quod est in Hebræo. Nam Hebr. ad verbum est, sicut nos habemus, & Septuaginta *Posuerunt signa sua signa.* Quorum verborum sensus, secundùm interpretationem Hieron. est iste: Signa, id est, vexilla sua statuerunt in medio templi, tanquam victoriæ suæ insignia. Et huic sensui respondet, quod mox sequitur: *Et nō cognouerunt, sicut in exitu super summū.* Vbi Hier. habet, *Manifesta in introitu desuper.* q. d. signa illa posuerunt in ipso introitu templi, idque in loco excelso, vt ab omnibus manifestè conspici possent. Alij sententiam illam; *Posuerunt signa sua signa*, referunt ad signa superstitiosa, quibus gentiles fidem habentes incitabantur ad mouendum bellum populo Dei. Cuius exemplum habemus Ezech 21. *Stetit rex Babylonis in biuio, in capite duarum viarum diuinationem quærens, commiscens sagittas interrogauit idola, exta consuluit.* Ac tandem: *Ad dextram eius facta est diuinatio super Ierusalem &c.* Et sic sensus erit: *Posuerunt signa sua signa*, id est, crediderunt ea signa, quibus adducebantur, vt expeditionem susciperent contra populum Dei, esse vera signa, ac proinde victoriam inde consecutam tribuerunt suis idolis Huic sensui fauet quod posteà dicitur: *Signa nostra non vidimus*, q. d. illi habuerunt sua signa, & euentum signis respondentem: nos autem signa & prodigia qualia olim Deus fecit in gratiam populi sui, non ampliùs videmus, nihil simile nunc experimur, perinde atque si Deus populum suum penitus repulisset.

v. 12. *Deus autem rex noster ante sæcula operatus est salutem in medio terræ.* Beda lib. de locis sanctis c. 3 refert in medio ciuitatis Ierusalem stare celsam columnam, quæ æstiuo solstitio vmbram non faciat. Vnde putant, inquit, mediam esse terram, & historicè dictum: *Deus ante sæcula operatus est salutem in medio terræ*, Verum simplicius est, *in medio terræ*, phrasi Hebr. positum pro *in terra.* Neque verum esse potest, quod alieno ex relatu narrat Beda de columna; quia Ierosolyma, citra tropicum cancri est, & septem adhuc gradibus ab eo distat versus polum. Neque etiam si vltra tropicum esset, idcircò esset in medio orbis terrarum; quia medium tribuendum est ijs tantùm qui sub Æquinoctiali sunt. Vide apud Ptolemæum tabulam quartam Asiæ, vbi Ierosolymæ tribuitur latitudo plusquam triginta vnius graduum, in tertio videlicet & climate boreali. Additio Censoris.

PSAL. LXXIV.

v. 5. Quia calix in manu Domini, vini meri, plenus misto. Et inclinauit ex hoc in hoc: verumtamen fæx eius non est exinanita. *Quæritur*; quomodo non pugnent mistum, & merum? Hier. ex Hebræo vertit: *Vino meraco vsque ad plenum mistus*. Et sanè miscere in sacris literis sæpè non aliud quam proponere vel ad bibendum parare significat. Vt Prou. 9. *Bibite vinum quod miscui vobis*. Porrò illud: *Et inclinauit ex hoc in hoc*. sic intelligendum est secundum Hier. in 3 Malachiæ; misericordia iustitiam temperat, & iustitia quoque ipsam misericordiam. August. legit (*ex hoc in hunc*) & exponit, ex Iudæo populo in gentilem.

PSAL. LXXV.

v. 8. Tv terribilis es, & qui resistet tibi? ex tunc ira tua. Hoc Rupert. lib. 1. de Victoria Verbi Dei c. 16. sic exponit: Non ex quo quisque peccat, sed ex quo tibi resistit peccator, ira tua vim suam exercet, cui resistere nemo potest. Verùm ad literam hoc modo rectiùs exponas. Adeo terribilis & potens es, vt nemo resistere tibi valeat, ex quo cœperit ira tua deseuire. Sermo enim est eclypticus, ita supplendus: *Quis resistet tibi? ex tunc, cùm ira tua fuerit commota.*

v. 12. *Vouete & reddite Domino Deo nostro.* Hortatur ad vouendum, & reddendum, ita scilicet, vt si voueas, necessitatis sit reddere, quemadmodum & aliæ scripturæ declarant. Conantur hoc hæretici sic eludere vt dicant ad tempus veteris Testamenti pertinere. Quibus *respondemus*, si tunc gratum Deo fuit, nunc ingratum esse non potest; cùm non pertineat ad cæremonialia, sed ad moralem Dei cultum. Sed circumstantiæ satis significant, esse quoque prophetiam ad Ecclesiam gentium pertinentem. Denique quod ait Christus, Matth. 19. *Sunt qui seipsos castrauerunt propter regnum Dei*, non potest sine voto fieri. Itaque vota Deo placent.

PSAL. LXXVI.

v. 10. Non continebit in ira sua misericordias suas. Vide suprà ad illud Psalmi 24. *Vniuersæ viæ Domini, misericordia & veritas.*

v. 12. *Memor ero ab initio mirabilium tuorum.* Ordo est iste: Memor ero mirabilium tuorum quæ sunt ab initio, id est, quæ ab origine mundi & deinceps fecisti. Et simile est illud: *Misericordiarum tuarum quæ à seculo sunt.* Quamquam apud septuaginta non præfigatur articulus τῶν. Hebr. sic: *recordabor à quondam miraculi.* Quod habet etiam eum sensum quem dixi.

v. 19. *Etenim sagittæ tuæ transeunt. vox tonitrui tui in rota.* Multi sic exponunt, in rota, id est, in sphæra & aëre; est enim aër circularis figuræ. Imò & Augustinus sic exponit. Sed rectiùs fortasse (*in rota*) id est, in turbine, qui est ventus vorticosus, & in orbem actus, instar rotæ. Describit enim Psalmista tempestatem: quam quidem vehementissimam turbines illi concitare solent: Vnde illud Virgilij Æneidos 1. Venti velut agmine facto, Qua data porta, ruunt, & terras turbine perflant.

PSAL. LXXVII.

v. 2. Aperiam in parabolis os meum, loquar propositiones ab initio. Citatur hic versus Matth. 13. & ita citatur, vt significetur esse prophetia de Christo aliquando locuturo ad populum in parabolis. *Hæc omnia* (inquit) *locutus est Iesus in parabolis ad turbas; & sine parabolis non loquebatur eis, vt impleretur quod dictum erat per prophetam dicentem: Aperiam in parabolis os meum, eructabo abscondita à constitutione mundi.* Quod ait, *abscondita*, vbi nos ex septuaginta habemus, *propositiones*, Græcè προβλήματα, Hebraicè

A est, *ænigmata*, id est, dicta quædam obscura. Sed quæritur quid hîc parabola significet? Nam si significat similitudinem, id est, allegoricum illud figuræ genus, quo tota oratione aliud narratur, aliud intelligitur; verum quidem est Christum parabolas sic locutum esse; sed propheta, siue Asaph, cuius titulum psalmus habet, siue Dauid, nullas eiusmodi parabolas hoc psalmo proponit, sed tantùm aperto sermone commemorat beneficia Dei ipsi Israëli exhibita. Sin autem parabolam generaliter accipias pro qualibet sententia vel oratione graui, docta, iam non conueniet iste versus proposito Euangelistæ, qui eum accommodat Christo loquenti parabolas propriè dictas. *Respond.* sicut res quædam minùs perfectè competunt figuris, perfectiùs autem figuratis, vt quæ prædicta sunt de

B stabilitate regni Dauidis & Salomonis, ipsis quidem imperfectè competunt, perfectissimè verò Christo cuius illi typum gerebant; qui fuit verus Dauid & verus Salomon. Ita, quod hic dicitur de Asaph (cui hic Psalmus adscribitur.) *Aperiam in parabolis os meum*, imperfectè quidem, & tantùm generali ratione conuenit, quatenus parabola vocatur, quidquid grauiter & sapienter dicitur; perfectè autem Christo, quatenus videlicet, parabola specialem habet significationem; qua significat allegoricum sermonem quo ex alio aliud intelligatur.

v. 24. *Et pluit illis manna ad manducandum, & panem cœli dedit eis, Panem Angelorum manducauit homo.* Pro (*panem cœli*) Hebr. est, *triticum cœli*) id est,

C de cœlo siue ex aëre descendens. Ad literam tamen de manna intelligitur, de quo præcedit: *Et pluit illis manna ad manducandum.* Cæterùm in eo quod subditur; *Panem Angelorum manducauit homo*, manna vocatur panis Angelorum, quia ministerio Angelorum formatus est, non autem quod reuera illo cibo Angeli vtantur, qui nullo egent cibo corporeo. Neque etiam quod descendat ex habitaculo Angelorum, etsi sic habeat Chaldæa Paraphrasis: Scilicet non de cœlis propriè dictis, vbi Angelorum est domicilium, manna descendit: sed de cœlo aëreo, à quo dictæ sunt volucres cœli. Ipse tamen panis verus, id est, corpus Christi sub sacramenti institutione, cuius manna typus fuit, verè fuit, & est panis Angelorum, quia etiam eo perpetuo Angeli reficiuntur. Et verè dixit ipse Christus Ioan. 6. *Ego sum panis viuus, qui de cœlo descendi.*

D v. 39. *Spiritus vadens & non rediens.* Vide explicatum suprà ad illud Psal. 38. *Donec abeam, & ampliùs non ero*, itemque pleniùs ad illud Iob. 7. *Sicut consumitur nubes, & pertransit, sic & qui descendit ad infernum non ascendet.*

v. 63. *Iuuenes eorum comedit ignis & virgines eorum non sunt lamentatæ. Lamentatæ* passiuè ponitur; sicut indicat quoque versus sequens: *Et viduæ eorum non plorabantur.* Vnde Hier. ad vitandam amphiboliam hîc vertit: *Virgines eorum nemo luxit.* Sic etiam Psal. 89. verbum (*meditabuntur*) sumitur passiuè.

v. 66. *Et percussit inimicos suos in posteriora.* Pleriq; intelligunt de Philisthæis percussis in secretiori parte natium; vt habetur 1. Regum 5. Alij sic vertere volunt ex Hebr. *Percussit inimicos suos retrorsum*: id est,

E ita vt terga verterent persequentibus, & ita postremi eorum cæderentur. Sed priori expositioni præter locum scripturæ 1. Reg. 5. fauet etiam quod hic subiungitur; *Opprobrium sempiternum dedit illis.* Fuit enim Philisthæis illa percussio opprobrium sempiternum, vt pleniùs patet iam dicto loco 1. Reg. 5.

v. 67. *Et repulit tabernaculũ Ioseph & tribũ Ephraim non elegit: Sed elegit tribũ Iuda.* Cur non potiùs dixit, Deum repulisse tribum Beniamin, de qua erat Saul, quo abiecto regnum translatum est ad domum Dauid de tribu Iuda? Sed dicendum loqui prophetam de tabernaculo testimonij, quod eatenus fuerat in Silo quæ

erat fortis Ephraim; sed ex eo tempore quo capta & reducta fuit arca transijt ad sortem Iuda, & tandem illata in montem Sion. Vnde sequitur; *montem Sion quem dilexit, & ædificauit sicut vnicornium sanctificium suum in terra.* De regno autem sequitur: *& elegit Dauid seruum suum, &c.* Vide Iansenium.

PSAL. LXXVIII.

PSalmus Asaph. Est is titulus Psalmi. Et verisimile est hunc Psalmum compositum ab Asaph, vel aliquo filiorum eius, certè longè post tempora Dauidis. Nam ad literam continet querimoniam de calamitate illata ciuitati Hierosolymorum, quando gentes polluerunt templum Domini, & posuerunt Ierusalem in pomorum custodiam, vt Psalmus loquitur. Videtur autem intelligi calamitas, & excidium illius vrbis per Nabuchodonosor. Vide & confer ea quæ sunt 1. Macch. 7.

v. 6. *Effunde iram tuam in gentes, quæ te non nouerunt, & in regna quæ nomen tuum non inuocauerunt.* *Quæritur*, cum Christus doceat inimicos diligendos, & orandum pro calumniantibus & persequentibus: quam doctrinam etiam in cruce pendens suo exẽplo confirmare dignatus est, dicens: *Pater ignosce illis, quia &c.* quomodo Psalmista vindictam imprecetur inimicis sanctorum? *Tractat* hanc quæst. latè & pulchrè Aug. scribens in hunc Psal. Summa est, Duobus modis ad hoc responderi posse. *Vno modo*, hæc & similia, esse verba non optantis, sed prophetantis. Sed rursum, quia multa in scripturis ostendunt non tantùm propheticè huiusmodi dici, vt de Martyribus Apoc. 6. petentibus vindictam, & de vidua quæ interpellat iniustum iudicem: quòd exemplum accommodat Dominus iustis petentibus vindictam de impijs: quæ exempla ostendunt iustos verè petere vindictam à Deo & non tantùm prædicere, *respondet* tandem quoque August. quamdiu impij sunt in hac vita, iustus magis debet petere, vt corrigantur, quàm vt puniantur: ita tamen petit vt puniantur, quatenus hoc cedat ad ipsorum conuersionem, vel in exemplum aliorum. Si autem impius punitur in futuro sæculo, rectè iustus lætatur de Dei iustitia, quando iam pro eo sperari non potest Dei misericordia. Cæterùm in omnibus his cauendum est, vt non ideò placeat vindicta Dei in impios, quia in nos peccauerunt, sed quia peccatum est contra iustitiam, & contra legem Dei.

PSAL. LXXIX.

v. 17. INcensa igni & suffossa, ab increpatione vultus tui peribunt. Incensa igni & suffossa, scilicet ipsa vinea, de qua præcedit, vt patet ex Græco. Itaque sequentium hic est sensus: *Ab increpatione vultus tui peribunt*, scilicet inimici nostri, qui vineam tuam Ierusalem incenderunt igni & suffoderunt. Augustinùs tamen in huius loci commentario, & in Psal. 38. Græco textu, vt videtur, non inspecto, exponit, illa; *incensa & suffossa*, vt neutra pluralia, & constituit cum verbo *peribunt*.

PSAL. LXXX.

v. 6. TEstimoniũ in Ioseph posuit illud, cum exiret de terra Ægypti, linguam quam non nouerat audiuit. Præcedit: *Buccinate in neomenia tuba*, v. 4. & v. 5. *Quia præceptum in Israel est.* q. d. Deus hoc præceptum celebrandæ solemnitatis neomeniæ primi mensis dedit populo, cum exiret de terra Ægypti; in qua, vt peregrini, linguam sibi ignotam audierant. Sic plerique, & rectè, quamuis dissentiat Iansenius, qui hoc interpretatur de voce Dei in monte Sinai. Atqui Deus non fuit ibi locutus lingua peregrina; sed Hebraica, id est, propria illius populi, & quam omnes optimè intelligerent. Scripturæ autem more lingua

A ignota vocatur idioma peregrinum. Neque dicit propheta populum audiuisse linguam ignotam in ipso exitu de Ægypto, sed cùm in Ægypto peregrinus habitaret. Est enim ἐλλειψις in eo sermone, quem ita suppleas; *Testimonium in Ioseph posuit illud, cum exiret de terra Ægypti, vbi linguam quam non nouerat audiuit & quando diuertit ab oneribus dorsum eius, vbi manus eius in cophino seruierunt.*

v. 11. *Dilata os tuum, & implebo illud.* Vide ad illud Esther 15. *Conuertit spiritum regis.*

v. 15. *Pro nihilo forsitan inimicos eorum humiliassem.* *Forsitan* Græcè est, *vtique*. *Pro nihilo*, id est, facillimè ac nullo negotio, vel potiùs breui tempore. Hebraicè, *quasi parum*. Sensus est: Si Israël postquam à me introductus fuit in terram promissam, seruasset legem meam; cito inimicos eorum omnes deleuissem, aut subiugassem eis: sed quia legem meam non seruarunt, nolui hostes eorum delere, nec nisi multò post eis subB iici, quod totum testatur liber Iudicum.

PSAL. LXXXI.

v. 2. FAcies peccatorum sumitis, id est, personas peccatorum accipitis. Nam Græcè facies & persona vno vocabulo dicuntur, πρόσωπα. Si quæratur vtro modo meliùs vertatur; arbitror meliùs facies dici. Nam vox Heb. faciem significat propriè, & phrasi Hebr. dicitur aliquis aspicere seu respicere in faciem alicuius, qui considerat hominis aliquam qualitatem in iudicando quam non deberet; quod est
C contra iustitiam. Vnde iustitia pingitur cœca. Hinc Christo dicebant: *Non enim vides in faciem hominũ*, Marci 12. Vide nostrum Comment. ad Rom. 2. v. 11.

v. 3. *Iudicate egeno & pupillo; humilem & pauperem iustificate.* In Exod. c. 23. dicitur; *Pauperis non misereberis in iudicio.* Et rursum: *Non declinabis in iudicium pauperis.* Quomodo ergo hic dicitur: *Iudicate egeno & pupillo?* Respondendum est, hoc loco nihil aliud præcipi, quàm iustitiam fieri. Sensus enim est; Vos, ô dij, ô iudices diuinitus constituti vt iustum iudicium iudicetis, *Vsquequo iudicatis iniquitatem?* id est, iniquè. *Vsquequo faciem peccatorum sumitis*, id est, personam accipitis eorum qui vobis munera afferunt, & in eorum gratiam iudicium peruertitis? *Iudicate*, id est,
D Ius dicite *egeno & pupillo*, qui neque munera dare possunt neque patronum habent: *Humilem & pauperem* absoluite, si quando à diuitibus iniustè opprimuntur. Hic ergo iustitia præcipitur; In Exodo verò prohibetur ea misericordia, quæ faciat iudicem declinare in alteram partem. Est enim sensus, nolo vos iudices ita misereri pauperum & pupillorum, vt in eorum gratiam, velut specie pietatis, declinetis à rectitudine iudicij, & diuitibus faciatis iniuriam. Quare nec præceptum illud Eccles. 4. In iudicando esto pupillis misericors vt pater, & pro viro matri illorum, non repugnat præcepto Moysi. Debent enim Iudices misereri pupillorum & pauperum hactenus vt non sinant eos opprimi iniustè. Et hoc vult
E Ecclesiasticus & hic Psalmista: Prohibemur autem eorum misereri, sensu iam explicato.

Neque enim Iudex omnem affectum exuere debet amoris, odij misericordiæ; sed affectibus huiusmodi etiam per se licitis non debet moueri ad declinandum à regula iustitiæ. Cur autem non dicitur: Iudicate diuiti, & diuitem iustificate? si scilicet habeat bonam causam. Respondetur, non opus esse hoc monere. Satis enim per se iudices ad hoc inclinantur, sicut non præcipitur, dilige te, sed dilige proximum.

v. 5. *Mouebuntur omnia fundamẽta terræ. Mouebuntur*, nutabunt, vacillabunt. Sensus est: Reges terræ & respublicæ commouentur, periclitantur, subuertuntur ob peruersa iudicia & pauperum oppressiones. Accipit Iansenius nec etiam male, vt ipsi iudices dicantur funda-

fundamenta terræ, sicut principes vocantur anguli populorum. Et *mouebuntur*, id est, mouentur. Nam & illud, *in tenebris ambulant*, in Hebræo est, *ambulabunt*; & videtur de iisdem dici, *In tenebris ambulabunt, & mouebuntur*, quia qui in tenebris ambulat, offendit, vacillat, ac facilè labitur. Vnde sensus erit: Iudices quamuis sint fundamenta terræ, ideoque maximè firmi ac stabiles esse debeant, quia tamen partim inscitia, partim affectibus deprauati in tenebris ambulant, mouebuntur & cadent. Principes, *populorum angulos* vocat scriptura Iudicum 20. 1. Regum 14. Isaiæ 19. & alibi. Vide Annotat. Iudic. 20.

v. 6. *Ego dixi, Dij estis, & filij excelsi omnes.* Ter in hoc Psalmo habemus nomen Deorum. Initio bis; hîc
B semel. Quamquam quod præcedit. *In Synagoga Deorum*, Hebr. est, *in Synagoga Dei.* Sensus tamen ferè conuenit: quia eadem est Synagoga Dei, & Synagoga Deorum, id est, iudicum vel principum: & tamen Dei Synagoga, quia à Deo instituta, sicut eadem est Ecclesia Christi, & fidelium. Citat Christus hoc testimonium Ioan. 10. vt ostendat se rectè semetipsum appellasse filium Dei, & Deum, dicens: *Ego dixi, Dij estis. Si eos dixit Deos ad quos sermo Dei factus est, &c.* Vbi non est putandum, sicut Ariani voluerunt, quod Christus tantùm participatiuè se dixerit Deum; Sed argumento à proportione sumpto, ostendit se verum Deum, & naturalem Dei filium. q. d. Scriptura vocat Deos participatione, eos, ad quos sermo Dei (Græcè λόγος, id est Verbum) factus est; ergo ipsum Verbum iam missum in mundum à Patre cuius participatione homines dij
C dicuntur, non tantùm participatione, sed sanè natura est Deus, ac Dei filius.

PSALM. LXXXII.

v. 7. TAbernacula Idumæorum, & Ismaelitæ. Et mox subditur v. 8. *Moab & Agareni. Quæritur*, quomodo Ismaëlitæ distinguantur ab Agarenis? Lyranus post authorem Traditionum in Paralip. apud Hieron. putat Agarenos dici eos, qui post mortem Saræ ex Agar sunt geniti, de quibus Genes. 25. Putat enim eam, quæ ibi Cethura dicitur, esse ipsam Agar. Sed quàm probabiliter vide Annot. Genes. 25. Fieri potest, vt certa quædam progenies Ismaëlitarum posteà nomen illud assumpserit, vt Agareni dicerentur; sicut omnes progeniti ex Chanaan filio Cham, generali nomine sunt Chananæi; & tamen certa quædam progenies illius generis id nomen proprium sibi vendicat, quotiescumque legimus in scriptura, Chananæos, Gergezæos, Pherezæos, &c. De quo vide quoque Gen. 10.

v. 14. *Deus meus pone illos vt rotam.* Id est, perpetuò circumagantur, vt rota, nullam habeant quietem, semper sint in motu & commotione, nusquam inueniant locum stabilem. Quæ est veteris Testamenti maledictio. Quomodo è contra dicitur de viro iusto: *Qui facit hæc non mouebitur in æternum.* Potest etiam per rotam turbo intelligi, de quo diximus Psalm. 76.

PSALM. LXXXIII.

v. 4. E*Tenim passer inuenit sibi domum, & turtur nidum sibi, vbi ponat pullos suos.* Ad litteram videtur hic esse sensus: Passer, turtur, siue hirundo, vt alij vertunt, id est, aues, quæ liberè huc atque illuc vagantur, tamen postquam volauerint, habent domos suas, id est, nidulos, in quibus requiescant, & reponant pullos suos; Quantò magis ergo anima mea, & caro mea debent sibi locum requirere, & præparare, vbi requiescant? Is autem locus in quo anima mea requiescere possit, non est alius, quam templum tuum, & tabernacula tua, id est, cœtus sanctorum, & Ecclesia Dei.

Mysticè in passere commendatur solitudo contemplationis, iuxta illud Psalm. 101. *Sicut passer solitarius in tecto*: In turture, castitas conuersationis. Significa-

A tur ergo, quod potissimùm per hæc duo, videlicet rerum diuinarum contemplationem, & vitæ puritatem, homo hoc consequatur, vt aliquando ingrediatur in æterna tabernacula; de qua habitatione subiungitur. *Beati qui habitant in domo tua Domine; in sæcula sæculorum laudabunt te.*

v. 8. *Etenim benedictionem dabit legislator, ibunt de virtute in virtutem, videbitur Deus deorum in Sion.* Duo nobis legislatores commendantur in Scriptura sacra sicut duæ leges. Est enim lex vetus & lex noua. Veteris legislator est Moyses, nouæ autem legislator Christus. Sed hoc discrimine; quod Moyses bonam quidē legem tulit, vtpote diuinam & diuino ore allatam, sed benedictionem dare non potuit; quâ fieret, vt lex illa impleretur: Christus simul cum lege gratiam & benedictionem attulit, quâ lex eius impleretur. Imò benedictiones attulit. Ita enim habent Septuag. εὐλογίας, quia multiplicem gratiam præstat, & benedictionem, qua facit legem suam & voluntatē impleri. Vnde sequitur: *Ibunt de virtute in virtutem*, vbi pro (*virtus*) Græcè est, δυνάμεως, id est, potentia, & Heb *fortitudo* vel turma. Vnde hîc ad literam non intelligitur virtus moralis: Sed sensus est. Ibunt de fortitudine in fortitudinem, id est, ibunt magna virtute & fortitudine, vel, ibunt turmatim, quod etiam ad fortitudinem pertinet. Tamen quia fortitudo fidelium consistit in animo, non in corpore; hinc rectè ex consequenti quoque intelliguntur virtutes morales. Fideles enim accepta benedictione legislatoris, paulatim proficientes de virtute in virtutem, tanquam in fortitudine ambulantes, tandem perueniunt ad domum Dei, & in æterna tabernacula; in quibus videbitur Deus deorum in Sion, non iam per speculum in ænigmate; sed facie ad faciem.

v. 11. *Elegi abiectus esse in domo Dei mei, magis, quàm habitare in tabernaculis peccatorum.* Ad literam abiectus esse aliquis poterat in domo Dei, id est, in tabernaculo vel templo veteri, velut ostiarij aut scoparij, aut ligna & aquam portantes, vt Gabaonitæ. Similiter in Ecclesia Dei quidam sunt contemptibiles iuxta Apostolum. At in domo Dei æterna & cœlesti, de qua proprijssimè verum est illud huius Psalmi. *Beati qui habitant in domo tua Domine; in sæcula sæculorum laudabunt te*, nemo abiectus, nemo contemptibilis est; sed sunt omnes magni pisces; omnes reges & sacerdotes. Itaque hic versiculus si de regno cœlesti accipiatur sic erit intelligendus: Si fieri posset, vt in domo illa cœlesti sit quisquam contemptibilis: talis ibi malim esse, quàm
D primas tenere & amplo esse loco inter peccatores.

PSALM. LXXXIV.

v. 5. C*Onuerte nos Deus salutaris noster.* Vide suprà Psalm. 58. ad illud: *Misericordia eius preueniet me*, & loca ibi citata, scilicet Psalm. 22. *Misericordia tua subsequetur me.* Et Esther 15. *Conuertit Deus spiritum regis.*

v. 7. *Deus tu conuersus viuificabis nos.* Alia vetus versio habet (*conuertens*) quod etiam in officio diuino legitur Dom. 2. Aduentus in respons. matutini. Græcè est ἐπιστρέψας, id est, conuertens, seu potiùs; postquam conuerteris. Hebr. sonat, *conuersus*, seu reuersus. Quod ergo olim legebatur (*conuertens*) supplendum, scilicet
E te, id est, postquam te ad nos conuerteris, id est, benigno vultu nos respexeris: sic *viuificabis nos*, id est, benefacies nobis, è periculis nos erues.

Ad Psalm. LXXXV. Nihil habebat.

PSALM. LXXXVI.

v. 1. F*Vndamenta eius in montibus sanctis, Diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob.* Exordium abruptum est. Cùm enim nullius ciuitatis antea meminisset, vtitur tamen relatiuo dicens,

fundamenta eius. Causam abrupti exordij adfert Augustinus; quia Propheta repletus Spiritu sancto, & multa de amore ac desiderio huius ciuitatis secum voluens in animo, tandem in hæc verba erumpit; *Fundamenta eius, &c.* Eius videlicet, cuius iam in Propheta præcesserat intenta meditatio. Potest etiam hoc ipsum referri in phrasim linguæ Hebraïcæ; qua sicut interdum antecedens ponitur pro relatiuo, vti (*Dominus pluit à Domino: Dominus dixit quod domum faciat mihi Dominus.* Genes. 19. & 2. Reg. 7.) ita subinde relatiuum ponitur, vbi antecedens non præcessit, sed sequitur; vt in hoc loco: *Fundamenta eius in montibus sanctis, diligit Dominus portas Sion.* Vbi *Sion* est antecedens. Et tota oratio hoc ordine construi potest: Dominus diligit portas Sion super omnia tabernacula Iacob, cuius Sionis fundamenta sunt in montibus sanctis, Vel, vt vertit Hieron. (*sanctuarij.*) Et sensus est: Dominus elegit in locum cultus sui, ciuitatem Sion, vel Ierusalem fundatam in montibus sanctis, id est, præ cæteris ciuitatibus terræ sanctæ.

Mysticè significatur Ecclesiam Christi tanquam cælestem Ierusalem à Deo dilectam esse, & electam super tabernaculo Iacob, id est, super transitorium illum & terrenum statum, veteris populi, & legis.

v. 5. *Nunquid Sion dicet, Homo, & homo natus in ea?* Apud Septuag. duplex est lectio. Quædam exemplaria habent: *Nunquid Sion dicet?* Alia, *Mater Sion dicet.* Priori modo legit Commentarius Hieronymo adscriptus, addens occasionem erroris, cur alij legant (*mater*) ex similitudine vocum μὴ & μήτηρ. Augustinus tamen & Cassiodor. legunt (*mater*) & sic habent hodierna exemplaria Græca. Vera tamen lectio videtur esse: *Nunquid*; Idque satis concordat cum Heb. vbi sic legitur: *Sioni dicetur.* Vnde & id quod nos habemus similiter intelligendum, *Nunquid Sion?* id est, Sioni dicet aliquis, id est, verè aliquis dicere poterit Sioni: *Homo, & homo natus est in ea.* Hebr. sic: Vir & vir natus est in ea, id est, quàm plurimi viri robore, & sapientia præstantes in ea nati sunt. Prophetia autem est de spirituali ciuitate Dei, id est, Ecclesia: in qua omnium nationum homines, & inter eos, viri quoque sæculari sapientia præstantes per fidem aliquando regenerandi essent.

AD PSALM. LXXXVII. Nulla erat Annotat.

PSALM. LXXXVIII.

v. 1. MIsericordias Domini in æternum cantabo. Tribus modis intelligi potest, primò, in æternum, id est, semper, omnibus sæculis cantabo misericordias & benignitates Domini. Secundò, Cantabo misericordias Domini, quæ sunt in in æternum, id est, semper duraturæ. Tertiò, misericordias Domini cantabo in æternum; id est, posteritati; vt scilicet posteri eas cognoscant, & prædicent. Cui sensui fauere videtur quod sequitur: *In generationem & generationem annuntiabo veritatem tuam in ore meo*; id est, in futuras generationes, vt illis veritas tua sit nota.

v. 12. *Tui sunt cœli, & tua est terra; orbem terræ, & plenitudinem eius tu fundasti. Aquilonem & mare tu creasti. Thabor & Hermon in nomine tuo exultabunt.* His verbis Propheta commendat majestatem & potentiam Dei, significans Deum totius mundi, & omnium partium eius esse authorem. Et notandum paucis verbis à Propheta comprehendi sex differentias positionum in mundo. Cùm enim ait: *Tui sunt cœli, & tua est terra*, significat Deum condidisse supera & infera. Nam cœlum sursum est, terra deorsum. Cùm addit: *Aquilonem, & mare tu creasti*, tribuit Deo authori sinistrum, & dextrum totius mundi. Nam aquilo, id est, regio Septentrionalis sinistra est, respectu Palæstinæ, Mare autem ad austrum seu Meridiem; atque ita dextra conuertenti se ad Orientem. Cùm denique

A addit: *Thabor & Hermon, in nomine tuo exultabunt;* Orientem nominat & Occidentem, tanquam partem mundi priorem & posteriorem. Nam Thabor, mons erat in Occidente, Hermon in Oriente; Vnde & figuratè pro illis partibus mundi accipiuntur.

v. 39. *Tu verò repulisti & despexisti, distulisti Christum tuum. Euertisti testamentum serui tui.* Rectè correctum: (*Euertisti*) per secundam vocalem, non (*auertisti*) per primam. Ita enim Græca, Hebræa, & ferè omnia MSS. Sensus est: Subuertisti fœdus, quod tam magnificè inijsti cum seruo tuo. Non est autem putandum Dauidem loqui de calamitate aliqua temporis sui, propter quam tam grauiter conqueratur, Deum irritas facere suas promissiones. Nam & ipse erat Christus Domini. Proinde locum non habebat pro eo tempore, *Distulisti Christum tuum*; & illud. *Prophanasti in terra sanctuarium eius.* Sed hæc querimonia Dauidis docet nos, promissiones Dauidi factas de stabilitate, & æternitate regni eius; & de misericordia nunquàm à semine eius auferenda; non omninò & perfectè pertinere ad regnum terrenum & carnale; sed ad regnum spirituale Christi, & Ecclesiæ. Quod enim ad regnum terrenum attinet, reprobatum est vnà cum populo Iudaïco, & eiusdem sacerdotio. Quod autem ad regnum spirituale; promissio hæc complementum & perfectionem accepit in Christo, & regno eius, quod est Ecclesia. De quo regno Angelus ad B. Virginem Lucæ 1. *Dabit ei Dominus Deus sedem Dauid patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternū, & regni eius non erit finis.* Vide & Annot. 2. Paral. 7. & 2. Reg. 7.

PSALM. LXXXIX.

v. 10. ANni nostri sicut aranea meditabuntur. Meditari significat assiduum alicuius rei studium, cum frequenti iteratione. *Sensus* igitur est: Quidquid moliuntur homines toto tempore vitæ suæ, tale est, ac si aranea telam texat; nimirùm rem mox perituram, multo & magno labore moliuntur. Significatur enim vanitas huius vitæ. *Vel hoc modo:* Totum tempus vitæ nostræ *meditabitur*, id est, reputabitur (vt meditari passiuè accipiatur) velut tela araneæ; quæ multo labore & studio contexta, minimo negotio perrumpitur, & dissipatur. Sic suprà Psalm. 77. passiuè accipiebatur; *Virgines eorum non sunt lamentatæ.* Et 2. Thess. 2. *Mysterium operatur iniquitatis.* Vide ibid. nostrum Comment.

v. 17. *Et opera manuum nostrarum dirige super nos, & opus manuum nostrarum dirige.* Scilicet opera nostra, quæ Deo authore facimus, omnia vnum opus quodammodo sunt, sicut omnia dominica præcepta vnum præceptum sunt, vt ait Greg. homil. 27. in Euangelia. Sunt enim multa per diuersitatem operis, sed vnum in radice charitatis. Et quidem Septuag. hoc modo transtulerunt variato numero. Verùm in Hebræo fonte nulla est numeri mutatio, sed vtrobique opus singulari numero legitur; quod tamen collectiuè accipitur, pro vniuerso scilicet operum corpore.

PSALM. XC.

v. 1. QVi habitat in adiutorio altissimi, in protectione Dei cœli commorabitur. Hic statim occurrit dubitatio, quomodo hæc duo membra huius primi versiculi inter se differant? Videlicet habitare in adjutorio altissimi, & in protectione Dei cœli commorari? Nam videntur hæc eadem esse, quia habitare idem est quod commorari, adjutorium & protectio etiam eadem videntur: & similiter eadem sunt, altissimus & Deus cœli. Quidam hoc modo distinguunt: vt prius pertineat ad motum hominis in Deum per spem & fiduciam; posterius autem ad opem Dei hominem protegentis; vt sit sensus: Qui firmam fiduciam collocat in Deo, confidens de eius adjutorio, is

à Deo protegetur, & sub eius protectione tanquam in atce quadam tutus & securus commorabitur. B. August. primam partem iungit cum sequenti, tanquam ab ea pendentem hoc modo: Qui habitat in adjutorio altissimi, & commoratur in protectione Dei cœli, ille dicet Domino, *Susceptor meus es tu, &c.* Atque ita sensus est non multum diuersus; videlicet; quod qui firmam spem in Deo & in eius auxilio collocat, is in omni angustia Deum confidenter inuocabit. Vocabit Deũ susceptorem suum & refugium suum; quia vt sequitur versu sequenti, Deus eum verè liberabit de laqueo.

v. 3. *Liberauit me de laqueo venantium & à verbo aspero.* Ibi (*à verbo aspero*) verbum pro re sumitur, phrasi Hebraïca. Itaque verbum asperum est res quæcumque aspera, & molesta. Et simili modo intelligitur quod sequitur vers. 6. *à negotio perambulante in tenebris.* Nam pro *negotio*, eadem vox est, quam suprà Septuag. verterunt, (*verbum*) & res quæcumque significatur. Igitur negotium ambulans in tenebris, est res quæcumque lædens, vel nocens in tenebris. Sciendum tamen vocem Hebraïcam vtroque loco esse ambiguam, prout diuersis punctis signatur. Septuaginta sic acceperunt, vt verbum, id est, rem significet. Hieronym. & alij posteriores aliter punctuant, vt significet mortem vel pestem. Et secundùm illam interpretationem sensus adhuc clarior est. Sic enim Hieron. vertit, pro (*verbo aspero.*) *A morte insidiarum.* & pro (*negotio perambulante in tenebris*) à peste in tenebris ambulante.

PSALM. XCI.

v. 12. E*T in insurgentibus in me malignantibus audiet auris mea.* Pridem alterum illorum (*in*) omittebatur. Nonnulli etiam MSS. Codices habent (*ab insurgentibus*) Sed rectè sic duplicatò legendum (*in*) Sixtina Biblia tradunt. Est enim Græcè: *ἐν τοῖς ἐπανισταμένοις.* Sensus est: De his qui in me insurgunt, & lædere me volunt, audiam læta & grata; scilicet Deum in eos vindicasse injuriam meam, & eos humiliasse. Neque enim illud (*audiet auris mea*) trahendum ad id quod sequitur. *Iustus vt palma florebit*, quasi hoc sit auditutus. Est enim tacita quædam antithesis in hac sententia ad superiorem, q. d. Audiam vindictam de inimicis meis, hominibus impijs, & injustis; nempe quod defecerint & perierint: At contrà; *Iustus vt palma florebit, &c.*

PSALM. XCII. nullas habebat Annotationes.

PSALM. XCIII.

v. 14. Q*Via non repellet Dominus plebem suam, & hereditatem suam non derelinquet.* Illud (*quia non repellet Dominus plebem suam;*) canitur etiam quotidie ad inuitatorium matutini, in hymno seu psalmo: *Venite*, Legimus enim sic: *Quoniam Deus magnus Dominus. & rex magnus super omnes Deos, quoniam non repellet Dominus plebem suam, &c.* Sed sciendum est illa verba in Psalmo illo *Venite*, qui reipsa est Psal. 94. non haberi, neque apud septuaginta, neque apud Heb. Vnde autem sic canatur in officio diuino, ratio reddi potest quod veteres etiam secundum aliquã translationem sic legerint. Nam & August. hæc verba in illius Psalmi expositione legit & explanat. Similiter & Arnobius, & Commentarius ascriptus Hieron. Interim siue eo loci hæc verba legantur, siue non, satis constat verba esse Scripturæ sacræ, à Spiritu sancto prolata, tum quia reperiuntur in hoc Psalmo, tum etiam quia citantur ab Apostolo ad Rom. 11. Vide ibi nostra.

v. 15. *Quoadusque iustitia conuertatur in iudicium. & qui iuxta illam, omnes qui recti sunt corde.* Non est legendum interrogatiuè: *qui iuxta illam?* vt deinde respondeatur, *omnes qui recto sunt corde.* Est id manifestũ ex Græcis & Hebræis Septuaginta legunt: *Et habentes*

A

eam, vel adhærentes ei omnes recti corde. Hebr. sic: *Et sequentur, siue sectabuntur hanc iustitiam*, vel hoc iudicium, *omnes recti corde.* Et sensus est; Omnes, qui recto sunt corde, sectabuntur iustitiam Dei, vel approbabunt iudicium Dei super impios.

v. 20. *Nunquid adhæret tibi sedes iniquitatis, qui fingis laborem in præcepto?* Multa MSS. habent (*dolorem.*) Græca vox propriè molestiam significat & afflictionem, sicut & vox Hebræa. Deinde Græc. & Hebr. legitur participium: *fingens laborem in præcepto.* Quod non ad Deum, sed ad sedem iniquitatis potius referendum videtur, hoc modo: Nunquid adhæret tibi, vel (vt Hebræa sonant) sociabitur tibi sedes, seu solium insidiarum, vel iniquitatis, quæ sedes fingit laborem in præcepto? Ac sic sensus est. O Deus, qui justè iudi-

B

cas, num tibi quicquam commune erit cum solio tyrannico, de quo procedunt injustæ sententiæ? quod solium fingit laborem, id est miseros molestia, afflictione & injuria afficit, in præcepto, id est, prætextu legis, quasi dicat. Sub obtentu iustitiæ, & legum opprimunt miseros, iuxta illud: *Summum ius, summa iniuria.* Et huic sensui etiam nostra versio accommodari potest hoc modo: Nunquid adhæret tibi sedes iniquitatis? & nunquid tu es qui fingis laborem in præcepto? q. d. Non.

PSALM. XCIV.

v. 10. Q*Vadraginta annis offensus fui generationi illi.* Pro (*offensus*) Ecclesia in officio

C

matutinali quotidiano canit (*proximus.*) In Epiphania tamen Domini canit (*offensus:*) hoc iuxta Psalterium Gallicanum, illud iuxta Romanum. Septuaginta habent *προσώχθισα*, offensus fui. Cui lectioni fauet quoque Hebraïca veritas, quæ habet: *litigaui*, contendi, cum generatione ista; vel vt Arias exponit dictionem Hebraicam, *Fastidio habui*, vel vt Hieron. *Displicuit mihi.* Apostolus quoque Paulus ad Hebr. 3. habet eandem vocem quam Septuaginta; quam Latinus interpres reddidit *infensus fui.* Nihilominus vox Græca etiam significat, *propinquare*, vt est in lexico Græco. Et potest intelligi propinquatio, qualis est dum qui vult punire, accedit ad eum quem vult punire. Vide etiam ad Hebr. 3.

D

PSALM. XCV.

v. 5. Q*Voniam omnes Dij gentium dæmonia.* In Hebræò pro (*dæmonia*) hoc loco vocabulum est, quod Hieron. vertit, *sculptilia*, Pagnin. *idola*, Arias reddidit, *vana.* Semper tamen erant *dæmonia*, quia in simulachris illis deorum etiam Iouis, Martis, Veneris, Neptuni, quamuis homines fuissent, dæmones se ingerebant, & oracula fundebant. Et generaliter, sicut in omni superstitione inest pactum, saltem tacitum, cum dæmone; ita & in omni idololatria fuit saltem tacitus cultus dæmonum. Vide etiam 1. Cor. 8.

v. 7. *Afferte Domino patriæ gentium.* Rectius *familiæ gentium*, sicut alibi vertit, vt Psalm. 21. *Adorabunt in conspectu eius vniuersæ familiæ gentium.* Vbi tam Græcè quàm Hebr. vox eadem est, quæ hoc loco. Græcè quidem est *πατριαὶ*, sed hoc vocabulum Latinis familiam,

E

parentelam, tribum significat, non autem id quod Latini patriam vocant, id est, terram natalem.

v. 10. *Dicite in gentibus, quia Dominus regnauit.* August. scribens in hunc locum addit (*à ligno*) & exponit, & vrget contra Donatistas. Commentarius Hieronymo adscriptus in hunc locum non addit; cum tamen interpretetur secundum Septuaginta. E contra canitur in hymno Ecclesiastico: Impleta sunt quæ concinit, Dauid fidelis carmine, dicens in nationibus, regnauit à ligno Deus. Et Tertull. lib. aduersus Iudæos citat: *Dominus regnauit à ligno.* Et Iustinus aduersus Triphonem, dicit erasum fuisse à Iudæis,

Nam Tertullianus quoque illud citat lib.3.contra Marcionem. Vide si placet, Isaaci apologiam ad Lindanum, & notat. Pamelij in Tertullianum.

PSALM. XCVI.

v. 9. QVoniam tu Dominus altissimus super omnem terram, nimis exaltatus es super omnes Deos. Prophetia est de tempore noui Testamenti, sicut & in verbis præcedentibus: *Confundantur omnes qui adorant sculptilia, & qui gloriantur in simulachris suis.* Vtrumque enim noui Testamenti tempore impletum est, quando religione vnius veri Dei per orbem propagata, passim innotuit, nec idola, nec deos idolis significatos esse deos; & per hoc vnus solus verus Deus ab omnibus agnosci cœpit, adeò vt etiam plures, etsi à Christi religione alieni, vt Mahometani, non nisi vnum tamen Deum credant, & colant: Quod quidem ipsum nihilominus Euangelio Christi per orbem prædicato acceptum ferri debet.

PSALM. XCVII. Nihil erat.

PSALM. XCVIII.

v. 5. ADorate scabellum pedum eius, quoniam sanctum est. Scabellum pedum Dei quodnam sit, alij aliter exponunt. Quidam intelligunt arcam fœderis; quidam corpus Christi; quidam animam Christi; quidam crucem eius. Et quidem de omnibus his sanè accipi potest. Ad literam tamen omninò hic locus de arca fœderis accipiendus videtur. Primum, quia initio Psalmi fit mentio Cherubim, quorum alæ erant expansæ super arcam, sic enim ibi legitur; *Dominus regnauit, irascantur populi: Qui sedet super Cherubim, moueatur terra.* Deus autem super, vel inter Cherubim sedere dicebatur, quia ibi exhibere solebat suam præsentiam, dando responsa. Sicut ergo alæ Cherubim super arcam expansæ erant velut sedes Dei; ita arca subiecta erat velut scabellum pedum eius. Huic accedit, quod scriptura alibi manifestè arcam vocet scabellum pedum Dei. 1. Paralip. 28. *Cogitaui*, inquit Dauid, *vt ædificarem domum in qua requiesceret arca fœderis Domini, & scabellum pedum Dei nostri.* Adorabatur autem illud scabellum, quando coram eo procidebatur, & adorabatur Deus, eo modo, quo Christiani in imaginibus coram quibus procumbunt, honorant Christum & sanctos. Et sicut filij Israël adorantes arcam, non committebant idololatriam, sed cultum Deo exhibebant; ita dicendum quoque de veneratione imaginum sacrarum.

Augustinus *per scabellum pedum eius*, intelligit corpus Christi. Qui sensus, licet literalis non sit, sed mysticus, optimè tamen in literali fundatur. Arca enim multis rationibus gessit typum corporis Christi. Docet autem Augustinus in illo Commentario, quomodo Christiani adorent corpus Domini. Et est locus valdè notandus contra Sacramentarios. Nemo, inquit, carnem illam manducat, nisi prius adorauerit. Item. Non solùm non peccamus adorando, sed peccamus non adorando. Loquitur autem de ea adoratione, de qua dictum est; *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies.*

v. 6. *Moyses & Aaron in sacerdotibus eius, & Samuel inter eos, qui inuocant nomen eius.* Moyses sacerdotio functus est in consecratione Aaron, & filiorum eius, vt habetur Exodi 28. De Samuele controuersia est, an fuerit sacerdos? Scriptura nusquam id testatur, imò hoc loco contrarium innuit. Quod igitur legitur sacrificasse, intelligendum eo modo, quo Saül, Dauid & Salomon; nēpe non per se, sed per sacerdotes, ad quorum officium id pertinebat. Augustinus in hunc locum, & alibi putat fuisse sacerdotem, & 2. retractat. cap. 43. fuisse ex filijs Aaron, sed repugnat scriptura 1. Paralip. 6. quæ eum numerat extra Aaronitas. Proinde omnino videtur tenenda sententia authoris quæstio. vet. & noui testamenti apud August. quæst. 46. vbi prolixè, & multis rationibus ostendit Samuelem neque ex genere sacerdotali fuisse, neque sacrificium per se vnquam obtulisse. Hieron. quoque lib. 1. contra Iouin. latè ostendit Samuelem non fuisse sacerdotem. Legitur quidem apud Hieron. Epistola 125. quæstio. 5. Samuel Propheta connumeratus Moysi in sacerdotio Dei. Sed verior lectio est; in Psalterio Dei. Respicit enim ad versiculum huius Psalmi. Vide Scholion Victorini. Ignatius tamen in Epistola ad Magnesianos dicit Samuelem fuisse Principem sacerdotum, & Cypr. lib. 3. Epist. 9. sacerdotem quoque vocat.

AD PSALM. XCIX. Nullam habebat Annotat.

PSALM. C.

v. 8. IN matutino interficiebam omnes peccatores terræ. Hebraïsmus est, *in matutino* pro maturè, & tempestiuè, quasi dicat, in regno meo maturè & incunctanter interfeci, & sustuli impios. Sed *quæritur*, Quomodo Dauid hoc verè dicat, cum Ioab bis homicidam sustinuerit vsque ad finem vitæ suæ? nec eum interfecerit, nisi tandem mandato suo quod moriens filio Salomoni dedit? *Respond.* interfecisse se dicit Dauid peccatores in matutino, id est, maturè; & quidem etiam Ioab homicidam; sed in voluntate & præparatione animi. Nam Ioab statim interfici reipsa, non expediebat ob causas 2. Reg. 3. expositas. Quare hic fecit quod prudentiæ ratio dictabat; scilicet vt in eum iudicium exerceret, quàm primum opportunum tempus se offerret. Hinc & Psalm. 74. canit: *Cum accepero tempus, ego iustitias iudicabo.*

PSALM. CI.

v. 4. QVia defecerunt sicut fumus dies mei, & ossa mea sicut cremium aruerunt. *Cremium*, quidam intelligunt carnem frixam vsque ad ariditatem. Alij rectiùs lignum aridum, vel stipulam aridam, & quidquid ita arefactum est, vt facilè incendatur. Id enim etiam vox Græca significat. Ex Hebræo vertit Hieronym. *Et ossa mea quasi frixa contabuerunt.* Sensus est. Omnis virtus corporis mei, quæ potissimum consistit in ossibus, penitus emarcuit, ita vt nihil in me remanserit virium.

v. 15. *Quoniam placuerunt seruis tuis lapides eius, & terræ eius miserebuntur.* Alij: *Et pulueris eius miserebuntur.* Sic enim sonant Græca & Hebræa. Loquitur autem de lapidibus & ædificatione Sionis, id est, Ecclesiæ Christi, vt patet ex præcedentibus & sequentibus. Præcedit enim: *Tu exurgens misereberis Sion, quia tempus miserendi eius, quia venit tempus.* Sequitur autem: *Quia ædificauit Dominus Sion, & videbitur in gloria sua.* Sensus ergo est: Serui tui magno affectu afficiuntur erga lapides Sionis, id est, vehementer optant ac desiderant vt Sion ædificetur: optant videre Ecclesiam extructam ex lapidibus viuis. *Et terræ eius* seu pulueris *miserebuntur*, id est, & miseret eos pulueris, seu humilitatis Sion, cupiunt eam extolli de puluere, & gloriosam fieri per omnes gentes. Vnde sequitur: *Et timebunt gentes nomen tuum, & omnes reges terræ gloriam tuam.* Vel potest etiam illud (*miserebuntur*) impersonaliter accipi, phrasi scripturæ non inusitata, vt sit sensus: Futurum est, vt post diuturnam afflictionem tandem misereantur eius, etiam inimici qui eam bello subiugauerant & populum eius captiuum duxerant; Vt reges Persarum qui non tantum captiuitatem populi relaxârunt, verùm etiam vasa templi remiserunt, & insuper sumptus suppeditarunt in ædificationem templi, & sacrificia, vt patet ex lib. Esdræ.

Quæ res quoque typus fuit ædificandæ & prouehendæ veræ Sionis, id est, Ecclesiæ Christi, per Constantinum Imper. & alios reges terrenos. Et simile est quod infrà Psalm 105. clarè dicitur: *Et dedit eos in misericordias, in conspectu omnium, qui ceperant eos.*

PSALM. CII.

v. 4. **Q**Vi coronat te in misericordia & miserationibus. Literalis sensus videtur: Qui velut corona cingit te, & circumuallat multiplici misericordia. Ita illud Psalm. 8. *Gloria & honore coronasti eum Domine*, id est, cinxisti. Non enim significatur præmium, maximè si Psalmus de creatione hominis intelligatur. Simile & illud Psalm. 5. *Domine vt scuto bonæ voluntatis coronasti nos.* Item Isaiæ 22. *Coronans coronabit te tribulatione* quasi dicat, cinget & circumuallabit te multiplici calamitate & miseria. v. 18.

v. 16. *Quoniam spiritus pertransibit in illo, & non subsistet, & non cognoscet amplius locum suum.* Sensus est. Spiritus vitæ non permanet in homine, sed pertransit, ac recedit. Quo recedente homo non amplius subsistit, quia mortuus est, & non amplius cognoscit locum suum pristinum, id est, non redit ad hanc vitam mortalem, nec ad suas possessiones, sicut redit homo, qui peregrè profectus fuerat. Vel etiam hoc modo vt referatur ad florem de quo præcessit, *tanquam flos agri sic efflorebit*: quem videlicet cum spiritus, id est ventus vrens perualerit, statim emoritur & perit, vt locus eius amplius non cognoscatur: Hebraïcè est, neque agnoscit eum vltra locus ipsius.

PSALM. CIII.

v. 3. **E**Xtendens cœlum sicut pellem. qui tegis aquis superiora eius. Hoc ferè intelligunt de cœlo propriè dicto, & aquis, quæ suprà illud cœlum sunt, siue sint propriè dictæ aquæ, siue cœlum aqueum dicitur ob perspicuitatem. Tamen minimè reijcienda est expositio, de cœlo aëreo; tum propter ea quæ dicta sunt ad Genes. 1. tum quod ipse hic Psalmus sic declaret ista superiora quorum hic meminit. Nam v. 13. eadem phrasi dicit: *Rigans montes de superioribus suis*, quod sine dubio de nubibus accipiendum est, ex quibus pluuiæ decidunt. Et vtrobique eadem vox Hebraïca est. Vide etiam nostra in 2. sentent. dist. 14.

v. 4 *Qui ponis nubem ascensum tuum.* Hieronymus, *currum tuum*, id est, nubes sunt instar curruum & vehiculorum quibus Deus vehitur. *Qui ambulas super pennas ventorum.* id est, venti sunt velut alæ, seu pennæ quibus Deus fertur & quasi volat. Hæc omnia significant magnificentiam diuinæ majestatis, & quod Deus omnibus creaturis ad nutum & voluntatem suam vtatur.

v. 5. *Qui facis Angelos tuos spiritus.* Sensus est: qui facit spiritus, Angelos, seu nuncios suos. Et quidem nonnulli hunc locum intelligunt de ventis, de quibus dicitur Psalm 148. *Quoniam spiritus procellarum faciunt verbum eius*; & similiter quod sequitur; *& ministros eius ignem vrentem*, quoniam & ignis, id est, fulgura faciunt verbum eius; nihilominus non malè ex hoc loco probatur Angelos rationales, creaturas esse incorporeas. Nam de illis clarè hunc locum interpretatur Paulus Heb. 1. Vide ibidem nostrum Comment.

v. 17. *Herodii domus dux est eorum.* Hebr. Ciconiæ domus in abietibus vel pinis. Altissimè enim ciconiæ nidificant. Et aptè hoc subjungitur ei quod dixerat: *Illic passeres nidificabunt.* Vide tamen, si placet, de Herodio in Comment. Hieron. adscripto.

v. 25. *Hoc mare magnum, & spatiosum manibus.* Potentiam Dei declarat à magnitudine & vastitate maris. Græcè est εὐρύχωρος, quæ eadem vox est Matth. 7. vbi dicitur: *Quam spatiosa via quæ ducit ad mortem.* Potest tamen eadem vox minima mutatione

Esty annotat. in Script.

A facta significare (*latum manibus*) nempe si scribatur εὐρύχειρος. Hebr. manifestè legitur (*latum manibus.*) Quod vt intelligatur; sciendum, quod sicut figuratè mari tribuuntur brachia & sinus, etiam apud Ethnicos scriptores; ita hic simili schemate mari tribuuntur manus, id est, fines & extremitates; vt sensus sit: Mare non tantùm capacitate magnum esse, sed etiam longissimè manus suas & fines extendere. Fortè septuaginta verterunt εὐρύχωρος.

v. 26. *Illic naues pertransibunt, draco, quem formasti ad illudendum ei, &c.* Hebr. *Leuiathan*, de quo in libro Iob cap. 3. & 40. vbi dictum est Leuiathan ad literam significare cetum marinum. De hoc pisce, quem scriptura vocat Leuiathan, mira & absurdissima fabulantur Hebræi; nos primo literalem sensum, deinde seorsim mysticum ponemus. Illud (*ad illudendum ei,*) verti potest, *ad ludendum in eo*, scilicet mari. Et B sensus est. Illic in mari sunt animalia parua cum magnis; illic nimirum, vbi naues pertranseunt: illic etiam est cetus ille marinus ingenti mole corporis, quem formasti, vt in mari ludat, id est, natatu suo & circumgiratione velut ludum quendam exerceat, sicut etiam alij pisces in mari ludere solent. Et quod ad literam de bellua aliqua proprij nominis intelligi debeat, patet ex verbis sequentibus: Nam subijcitur. *Omnia à te expectant, vt des illis escam in tempore. Mysticè* autem idem ille intelligendus est, qui in libro Iob per Behemoth & Leuiathan significatur, scilicet Diabolus.

Draco iste, quem formasti ad illudendum ei. Nec significatur tamen hîc Diabolum à Deo creatum fuisse malum, sed tantum fuisse illum præcipuam quandam C Dei creaturam: quem cum Deus præsciret peccaturum, voluisse tamen eum creare, quod sciret quantum suis electis illius malitia ad virtutem esset profutura. Qua ratione fieret, vt ei à sanctis, vel Angelis, vel hominibus conatus & machinationes ipsius frustrantibus, meritò illuderetur. Hanc rem pulchrè declarat Hilarius in serm. quodam de S. Iob: qui quidem non exstat, sed verba leguntur apud Augustin. lib. 2. cont. Iul. cap. 8.

v. 32. *Qui tangit montes & fumigant.* Hieronymus scribens in Isaiæ 4. putat hîc per fumum significari gloriam, id est, nebulam lucidam, qua significetur gloriosa Dei præsentia. Videtur enim Psalmista respicere ad eam claritatem qua illustratus est mons Sina, quando in eum Dominus, legem populo laturus, descendit & quasi tetigit.

D PSALM. CIV.

v. 3. **L**Audamini in nomine sancto eius. Heb. sonat: *Laudate vos in nomine sanctitatis eius*, id est, gloriemini in nomine sancto eius. Nam qui gloriatur, laudat seipsum. Hoc autem non malè fit, quamdiu fit in nomine Domini, iuxta illud: *Qui gloriatur, in Domino glorietur.* 2. Cor. 10.

v. 18. *Humiliauerunt in compedibus pedes eius, ferrum pertransijt animam eius.* Simile est illud Lucæ 2. ad beatam Virginem. *Et tuam ipsius animam pertransibit gladius*, qua phrasi vehemens tantum, & acerbus dolor significatur. Neque enim ex historia Ge- E nesis apparet Iosephum, de quo hic Psalmista loquitur, ita malè in Ægypto tractatum, vt aliqua pars corporis eius fuerit ferro perforata; sicut nec de Deipara Virgine gladius corporalis accipitur; sed tantùm prædicebatur à Simeone. eam suo tempore grauissimis angoribus & tristitijs exercendam.

PSALM. CV.

v. 6. **P**Eccauimus cum patribus nostris, injustè egimus. Ezechielis 18. reprehenduntur quidem qui dicebant: *Patres nostri peccauerunt, & dentes filiorum*

obstupescunt. Sed hoc dicitur contra eos, qui se putabant innocentes. Alioqui Ieremias quoque Threnorum vltimo cap. sic queritur: *Patres nostri peccauerunt, & non sunt, & nos iniquitates eorum portauimus*, non tamen sua vel populi peccata excludens; sicut & hîc manifestè vtrumque exprimit Psalmista, dum dicit: *Peccauimus cum patribus nostris.*

v. 20. *Et mutauerunt gloriam suam in similitudinem vituli comedentis fœnum.* Rectius, *gloriam eius*, nempe Dei, iuxta illud ad Rom. 1. *Et mutauerunt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis.* Nam Græcè est αὐτῶ, non αὐτῶν. Hebraïcè tamen videtur sonare, *gloriam suam ipsorum*, sed & sic accipi potest pro gloria Dei, quandoquidem Deus illorum erat gloria. Pagninus itaque vertit quoque ex Hebræo (*gloriam suam*) Vide ad Rom. 1.

v. 28. *Et initiati sunt Beelphegor, & comederunt sacrificia mortuorum.* Hebr. sonat: *adunati sunt*, vel, vt sic loquamur, adiugati ipsi Beelphegor, ita vt ei tenacissimè adhærerent. Et alluditur ad historiam Numerorum 25. vt etiam patet ex subiectis verbis de Phinees. Eadem phrasi dicitur ab Apostolo 2. Cor. 6. *Nolite iugum ducere cum infidelibus.* Quod autem additur, *& comederunt sacrificia mortuorum*, sensus est: & comederunt immolata mortuis, seu vita carentibus, scilicet Dijs ipsorum. Nam Deus verus solus est Deus viuus.

v. 32. *Et vexatus est Moyses propter eos quia exacerbauerunt spiritum eius.* Vexatus est à Domino, quia exclusus à terra sancta, quod Deum non sanctificasset ad aquas contradictionis: cuius peccati eius, populi malitia dederat occasionem. Hebr. est: *Et malum fuit Moysi propter eos.* Vide Deut. 1. & 3. *Quia exacerbauerunt spiritum eius.* Vel Moysis, vel, vt mauult Iansenius, Domini. Deus enim exacerbatus incredulitate & rebellione populi etiam in Moysen excanduit. Vnde illa verba Moysi, Deuter. 1. *Nec miranda indignatio in populum, cum mihi quoque iratus Dominus propter vos dixerit; Nec tu ingredieris illuc.*

PSALM. CVI.

v. 8. *Confiteantur Domino misericordiæ eius & mirabilia eius filijs hominum.* Hic versus quater hoc Psalmo repetitur; sicut & ille, saltem paucis immutatis: *Et clamauerunt ad Dominum cum tribularentur, & de necessitate eorum eripuit eos.* Cæterum tunc opera censentur Deo benedicere, aut confiteri, quando homines consideratione operum Dei, & misericordiarum eius, excitantur ad laudandum Deũ. Ita enim intelligendi quoque sunt plerique versus Cantici trium puerorum, *Benedicite omnia opera Domini Domino.* Quin facilior quoque & expeditior sensus occurrit, si ipsos Septuaginta & versionem Hebræam inspiciamus, idque tantum vnius casus mutatione; si videlicet, (*misericordiæ*) mutetur in (*misericordias*) quomodo ex Hebræo vertit Hieron. Vox Græca ambigui casus est, cum sit neutrius generis, sicque etiã legi poterit: *Confiteantur Domino misericordias eius.* Et sensus erit: Homines supradictis malis à Deo liberati, confiteantur Domino misericordias eius, agnoscant beneficia ab eo accepta; & mirabilia Dei confiteantur & prædicent apud filios hominum. Sicut dicit Angelus Tob. 12. *Coram omnibus viuentibus confitemini ei.*

v. 26. *Ascendunt vsque ad cœlos, & descendunt vsque ad abyssos.* Hyperbole est, qualis & illa apud ethnicum poëtam: *Iam iam tacturos sydera summa putes.* & mox: *Iam iam visuros tartara nigra putes.* Mysticè significatum intelligi potest, quod in mari huius sæculi constituti fideles, modo per impulsum diuinæ contemplationis, & castarum sanctarumque cogitationum, quasi in cœlum ascendant: modo verò per tentationes turpium & malarum cogitationum, quibus sæpè etiam

A castæ mentes grauiter infestantur, deprimantur vsque ad infernum. Vel quia vtrumque ad tempestates ventorum & impulsus vndarum pertinet, per ascensum vsque ad cœlos intellige tentationem elationis & superbiæ, per descensum vsque ad abyssos, tentationem fornicationis & immunditiæ. Bonauent. lib. 2. de perfect. relig. cap. 4. sic exponit: Ascendunt vsque ad cœlos per fiduciæ securitatem; & rursum, descendunt vsque ad abyssos, per timorem succumbendi in tentatione. Vel ascendunt vsque ad cœlos aspiciendo diuinæ pietatis auxilium, & descendunt vsque ad abyssos intuendo propriæ fragilitatis defectum.

v. 40. *Effusa est contemptio super Principes.* Manifestum est hoc loco legendum esse, *contemptio*, id est,
B despectio, vel vilipensio; à verbo *contemno*, non *contentio* à *contendo*. Nam vox Græca significat *nihilipensionem.* Hebraïca quoque despectionem & contemptum; quomodo etiam vertit Hieron. Et sensus est: Deus effudit contemptum & abjectionem super principes, id est, reddidit eos viles & contemptibiles, qui antea erant in summa authoritate. Et huic respondet, quod velut per antithesim subijcitur. *Et adiuuit pauperem de inopia*, q. d. è contra eum, qui anteà pauper & contemptus erat, subleuauit de inopia, & ad magnam potentiam & gloriam euexit. Reperitur vtrumque hemistichium Iob 12. & indicatur his verbis idem illud quod B. Virgo in Cantico cecinit: *Deposuit potentes de sede & exaltauit humiles.* Lucæ 2.

Ad Psalm. CVII. Nihil erit annotatum.

C

PSALM. CVIII.

v. 3. *Locuti sunt aduersum me lingua dolosa.* Christus in hoc Psalmo de aduersario suo, nunc singulari numero loquitur, nunc plurali. Nam immediatè præcedit: *quia os peccatoris, & os dolosi super me apertum est.* Et sequitur etiam mox v. 6. *Constitue super eum peccatorem, & Diabolus stet à dextris eius.* Vnus ergo, intelligitur Iudas proditor. (Nam de ipso Petrus Act. 1. partem huius Psalmi citat.) Plures verò, intelliguntur Iudæi, iuxta quod ipsos quoque Stephanus Actor. 7. proditores Christi vocat. Iudas enim Iudæis Christum tradidit, Iudæi verò Pilato, vt ex Euangelio notum est.

v. 5. *Constitue super eum peccatorem.* Rupertus in Matthæum libro decimo enumerat ex hoc Psalmo triginta maledictiones Iudæ, respondentes triginta dena-
D rijs quibus vendidit Dominum.

Constitue super eum peccatorem, id est, homo impius & peccator fit eo superior, dominetur ei, & sit ei in caput.

Et Diabolus stet à dextris eius, id est, calumniator vel aduersarius & hostis eius (nam Græcè est Satan) præualeat ei, & obtineat contra eum; siue in pugna, siue in iudicio. Nam de iudicio sequitur: *Cum iudicatur exeat condemnatus*, id est, causâ cadat, & pœnæ addicatur. Aliter accipitur stare à dextris in fine huius Psalmi, vbi dicitur de Deo: *Quia astitit à dextris pauperis vt saluam faceret à persequentibus animam meam.* Astitit enim tanquam auxiliator & vindex. Vide annot. in Psalmum proximè sequentem, v. 3.

E v. 24. *Genua mea infirmata sunt à ieiunio, & caro mea immutata est propter oleum.* Hebr. sic: Poplites mei labârunt seu nutârunt à ieiunio, id est, præ inedia. Porrò quod sequitur: *Et caro mea immutata est propter oleum*, quidam sic exponunt: Caro mea in maciem & strigositatem mutata est propter defectum olei, id est, quia non amplius, vt solebam, carnem meam perunxi oleo; eo modo quo Dominus in Euangelio præcipit, *Vnge oleo caput tuum, ne videaris hominibus ieiunans.* Verùm Hebræa alium sensum postulare videntur. Sic enim habent: *Et caro mea marcuit à pinguedine,*

vel mutita est à pinguedine. q. d. Caro mea jam ex- A hausta est pinguedine sua, amisit omnem pinguedinem suam, & totus macie confectus sum. Quamquam etiam ad priorem sensum Hebræa accommodari possunt.

PSAL. CIX.

v. 1. **D**Ixit *Dominus Domino meo, sede à dextris meis.* Psalmum hunc ad Christum pertinere, nulli Christiano dubitare licet. Nam primus hic versus ab ipso Christo Matth. 22. Messiæ, seu Christo adscribitur, quando quærit ex Scribis & Pharisæis, quomodo Dauid Christum vocet Dominum suum, his ipsis scilicet verbis; si filius eius sit. Qua interrogatione insinuabat eis Christus suam diuinitatem, secundum quam erat Dominus Dauidis; sicut secundum carnem B erat eius filius. Deinde illud quoque, *Sede à dextris meis*, citat Apostolus & Christo attribuit ad Hebr. 1. Vide ibidem nostrum comment.

Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Citat hoc & Christo attribuit Paulus 1. Corint. 15. *Oportet*, inquit, *illum regnare, donec ponat omnes inimicos suos sub pedibus eius.* *Quæres*, An tunc desinet regnare, quando jam posuerit eos sub pedibus eius? *Minimè*, nam de Christi regno dictum est in Daniele, *Potestas eius potestas æterna, & regnum quod non auferetur.* Et Angelus ad Virginem Lucæ 1. *Et regni eius non erit finis.* Sed hic locus ostendit, quem vsum habeat vox ista (*donec*) in Scriptura sacra. Non enim significat tempus, quo completo, desinat illud, quod vsque ad tale tempus fieri, vel esse dicitur; sed significat vsque C ad illud tempus fieri; siue etiam postea fiat, siue non. Itaque sensus est; *Sede à dextris meis*, id est, sis consors regni mei, gloriæ meæ, & omnium bonorum meorum; (quæ per dextram significantur) etiam eo tempore, quo nondum subjugati sunt omnes inimici tui; sed adhuc hoc agitur, vt subjugentur & debellentur. Est autem hoc totum tempus militantis Ecclesiæ. Non autem quod postea desinet ibi sedere: Quin potius consequens est, argumento à minori sumpto, multo magis Christum sessurum ad dextram Patris, postquam debellatis inimicis regnum habebit omni modo pacatum. Id ergo addictum est his verbis quod minus erat verisimile, & omissum illud, quod per se notum erat. Ex quibus intelligitur, quomodo etiam illud Matth. 1. de Ioseph & Maria similiter exponendum sit: *Et non cognoscebat eam, donec peperit filium suum primogenitum.* Et quomodo inde non sit conse- D quens quod postea cognouerit eam. Vide etiam nostrum Comment. ad citatum cap. 15. 1. ad Corinth. & annot. ad citatum cap. 1. Matthæi.

v. *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* Hunc locum de sacrificio altaris incruento omnes veteres constanter interpretantur, vt alij prolixè ostenderunt. Imprimis insignis locus est Cypriani lib. 2. Epist. 3. vbi hæc inter alia, Vt ergo, inquit, in Genesi per Melchisedech sacerdotem benedictio circa Abraham posset ritè celebrari; præcedit antè imago sacrificij, in pane & vino scilicet constituta; quam rem perficiens & adimplens Dominus, panem & calicem mixtum vino obtulit; & qui est plenitudo, veritatem præfiguratæ imaginis adimpleuit. Hæc E ille. Vide nostrum Comment. ad Heb. 5. & 7.

v. 7. *De torrente in via bibet, propterea exaltabit caput.* Docet Caluinus in merito Christi nihil aliud nosse scripturam, quàm quod ad nos redit. Verùm hic locus docet Christum etiam sibi, vt homini, meruisse. Huc pertinent etiam illa: Lucæ 24. *Oportuit Christum pati, & ita intrare in gloriam suam.* Et Philip. 2. *Humiliauit semetipsum, &c. Propter quod & Deus exaltauit illum.* Sensus autem præsentis loci est: Copiosa erit effusio sanguinis inimicorum, vt sanguis A effusus efficiat torrentem, de quo quis bibat: & quia tam insignem de hostibus reportabit victoriam, *propterea exaltabit caput.* Sic Sasbout in caput 63. Isaiæ. Alij sic: De torrente seu aqua tribulationis & afflictionis bibet in via hujus sæculi; propterea in vita æterna exaltabit caput super omnem creaturam. Qui sensus à scripturæ phrasi minimè est alienus. Nam & *aquam* pro afflictione, vt Psalm. 68. *Saluum me fac Deus, quoniam intrauerunt aquæ, &c.* Et *viam* pro vita præsenti, eiusque actionibus, vt; *Beati immaculati in via*, sæpissimè scriptura accipit. Vide etiam quæ diximus in 3. distinct. 18.

PSALM. CX.

v. 10. **I**Nitium *sapientiæ timor Domini. Intellectus* B *bonus omnibus facientibus eum.* *Quæritur* quo referatur (*eum.*) Alij dicunt eum, scilicet, intellectum, vt sit sensus: Sapientia bona est omnibus amplectentibus & sectantibus sapientiam. Quidam legendum putant in fœminino (*eam*) vt referatur ad sapientiam, de qua præcedit. Hieron. ex Hebr. sic: *Doctrina bona cunctis qui faciunt eam.* In Græco, intellectus, sapientia, & testamentum (quod longiusculè præcedit) omnia sunt eiusdem generis, & relatiuum ad omnia illa æquè referri potest.

PSALM. CXI. Nullam habet Annotationem.

PSALM. CXII.

v. 1. **L**Audate *pueri Dominum.* Pueros intellige C non ætate sed ministerio, id est, seruos vel ministros. Hebraïcè עבד quod hic Septuaginta παῖδες, sed Psalmo 133. & 134. vbi Hebraïcè eadem vox est, & similis sententia, verterunt δοῦλοι. Pagnious ex Hebræo sic vertit: *Laudate serui Domini, laudate nomen Domini.* Est autem schema sermonis vsitatum Hebræis; maximè in canticis & versibus, dum in priori parte versus retinent nomen verbi, & suspensam relinquunt orationem, vt eam in posteriori parte verbo repetito perficiant. Nam cum dictum esset, *Laudate serui Domini*, quasi quæreretur, quid laudate? subjunxit, *Laudate nomen Domini.* Sic Psalmo 28. *Afferte Domino Filij Dei*, quasi quæreres, quid afferte Domino? subjecit, *Afferte Domino filios arietum.* Similiter & alij verterunt ex Hebræo, tametsi in Hieronymi versione legatur, *Laudate serui Dominum*, nisi mendosus sit codex. Sic Psalm. 133. *Ecce nunc benedi-* D *cite Dominum omnes serui Domini.* Nec vnquam *seruus* cultorem Dei significat in sacris litteris, nisi addatur genitiuus, *Domini*, vel *Dei*, vel quid simile. Quare & Psalm. 134. vbi idem habetur versus cum istis partibus, seu colis tantum transpositis, hoc modo: *Laudate nomen Domini, laudate serui Dominum*, ex Hebræo vertunt, *serui Domini*, quod & Genebrardus annotauit.

v. 5. *Quis sicut Dominus Deus noster, qui in altis habitat? & humilia respicit in cælo & in terra.* Quomodo humilia respicit in cœlo; vbi omnia sunt sublimia, vbi nihil humile & abjectum? Sed rectè intelligitur de beatis illis spiritibus, qui omnem suam excellentiam & tam naturæ quàm gloriæ sublimitatem per virtutem E humilitatis acceptam referunt Deo. *Hebræa* alium sensum postulare videntur. Sic enim habent: *Qui se eleuat ad habitandum: Qui se humiliat ad videndum in cælo, & in terra.* Ac si dicat: Qui cum in altissimis habitet, non tamen rerum prouidentiam abjicit, sed dignatur videre, & curare non ea tantum quæ in cœlo, verùm hæc etiam quæ in terra sunt. Est dictū contra eos qui dicebant Iob. 22. *Circa cardines cœli perambulat, nec nostra considerat.* Diuersus igitur huius loci sensus est ab illo Psalm. 137. *Excelsus Dominus, & humilia respicit, & alta à longè cognoscit.* Vide eius loci Annotat.

PSALM. CXIII.

v. 1. *Facta est Iudæa sanctificatio eius, Israël potestas eius.* Ex Hebræo ad verbum ita reddi potest: *Factus est Iudas in sanctitatem eius, Israël in potestatem eius.* Sensus autem sit iste: Tunc quando eduxit populum suum ex Ægypto, Iudas, id est, populus Iudaicus (vt in vna tribu æqua præcipuà, totus populus intelligatur) Deo consecratus est in populum sanctum, & peculiarem, sicut in Exodo & Deuteron. aliquoties repetitur: Tunc Israël factus est potestas eius, vel in potestate eius, id est, tunc populus Israël factus est regnum Dei; in quo ipse regnaret, & in quo declararet coram gentibus magnitudinem potentiæ suæ.

v. 4. *Simulachra gentium, argentum & aurum, opera manuum hominum. Os habent, & non loquentur, &c.* Quæritur. Anne hæc omnia etiam verè dici possint de imaginibus Christianorum? Et omnino ita videtur, nam imagines nostræ sunt argentum & aurum opera manuum hominum, &c. & hos versus huius Psalmi vehementer vrgent hæretici contra Catholicos, quasi hæc verba non modo valeant contra idola Paganorum, sed etiam contra imagines sanctorum. *Respondetur* non magis hæc valere contra imagines Christianorum, quam contra imagines, quas vel Moyses in tabernaculo, vel Salomon in templo, Deo iubente collocauit, & fieri iussit. Cujusmodi erant Cherubim. leunculi, boues aliaque ejusmodi. Nam & de illis dici poterat, quod essent *argentum & aurum, opera manuum hominum, &c.* Quod ergo de illis respondetur, idem & de nostris respondemus. Nam illa quidem nec mentem, nec sensum, nec motum habebant; sed non erant ad hoc facta, vt colerentur, sed tantum, vel ad ornatum, vel ad significationem. Sic & nostræ imagines neque loqui, neque palpare, neque ambulare possunt; sed non ad hoc sunt constitutæ in Ecclesia, vt ab ijs beneficia expectentur; sed vt ex earum inspectione memoria nobis ingeratur Sanctorum, quorum sunt imagines. Itaque imprecatio illa quam Propheta subjungit: *Similes illis fiant, qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in eis*; non magis in eas locum habet, quàm in imagines quæ erant in templo Iudaïco: Cum nullam fiduciam nec Iudæi, nec nos Christiani collocemus in ligno & lapide, sed tantum in te significata.

v. 15. *Benedicti vos à Domino, qui fecit cælum & terram.* Hebræa & Græca habent sine præpositione: *Benedicti vos Domino.* Quomodo etiam Augustinus legit. Ita & Genes. 14. Melchisedech dixisse legitur: *Benedictus Abraham Deo excelso.* Et Iudicum 17. ait mater Michæ: *Benedictus filius meus Domino*, & 2. Reg. 2. Dauid ad viros Iabes Galaad, *Benedicti vos Domino*: Et sensus in his omnibus est optatiuus, hic, aut similis; Benedicat, seu benefaciat Deus Abrahæ &c. Quippe Dei benedicere, benefacere est. Nec ad sensum tamen interest etiamsi addatur præpositio; eamque sanè Pagninus quoque adjecit hoc loco, & in libro Iudicum, itemque 2. Reg. 2.

v. 17. *Non mortui laudabunt te Domine, neque omnes qui descendunt in infernum. Sed nos qui viuimus benedicimus Domino, ex hoc, &c.* Similes sunt sententiæ in Cantico Ezechiæ, Isaiæ 38. *Quia non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te: non expectabunt, &c. Viuens viuens ipse confitebitur tibi sicut & ego hodie.* Ecclesiastici 17. *Ante mortem confitere, A mortuo quasi nihil, perit confessio. Confiteberis viuens, viuus & sanus confiteberis & laudabis Deum.* Baruch 2. *Non mortui qui sunt in inferno, quorum spiritus acceptus est à visceribus suis, dabunt honorem & iustificationem Domino.* Harum sententiarum variè redditur sensus. Vno modo: mortui & damnati in infer-

A num non te laudant, sed viuentes Deo, siue in hoc sæculo siue in futuro. Secundò aliter, mortui secundum spiritum siue corpore viuant siue non, non te laudant. Tertiò aliter: Mortui non te laudant, si non prius in hac vita te laudauerint, ideoque dum viuimus laudemus Dominum, vt & post mortem eum laudare possimus. Quartò aliter: Mortui, vt mortui, non laudant Dominum, quia vt mortui non amplius sunt, sed esse desierunt; licet animæ adhuc existant, Vnde dicitur, *A mortuo quasi nihil*, id est, tanquam ab eo qui jam non sit, *perit confessio.* Quintò aliter: Mortui non te laudant eo modo quo viuentes, nempe laudes tuas ore, lingua, & instrumentis musicis decantantes, quo modo nos facimus conuenientes in Ecclesiam ad lau-
B dandum Deum, & alijs etiam hominibus mirabilia eius annuntiantes. Vnde in Cantico Ezechiæ: *Non annuntiabunt qui descendunt in lacum, veritatem tuam.* Istud autem maximè verùm fuit ante passionem Christi, quando omnes mortui in infernum descendebant, vbi magis erat locus expectationis (de limbo patrum loquor) quàm laudis & confessionis. Vide Iansen. in hunc Psalm. & Ecclesiastici 17. Simile in Psal. 87. *Nunquid mortuis facies mirabilia, aut medici suscitabunt*, supple eos, *& ipsi suscitati confitebuntur tibi? Nunquid narrabit aliquis in sepulchro misericordiam tuam, & veritatem tuam in perditione? Nunquid cognoscentur in tenebris mirabilia tua, & iustitia tua in terra obliuionis?* Cum his conferendus quoque est locus Psalmi 29. *Quæ vtilitas in sanguine meo, dum de-*
C *scendero in corruptionem? Nunquid confitebitur tibi puluis, aut annuntiabit veritatem tuam?* Huic enim congruit sensus quartus superius reditus; quia homo redactus in puluerem non amplius est homo; & ideo simpliciter non existit, sed corruptus est per mortem. Mors enim corruptio est animalis, etiam hominis: quod autem non est non potest Deum laudare. Vide annotat. Ecclesiast. 9. Huc etiam pertinet illud Psalmi 145. *Laudabo Dominum in vita mea, psallam Deo meo quamdiu fuero*, vbi innuitur hominem ideo post mortem non laudare Deum quia tunc non est. Nam homo mortuus non est homo; & ideo scriptura benè propriè loquitur, quando dicit nos post mortem non laudaturos Deum; quia tunc non sumus. Quod autem
D Psalmista non sentiat mortuos Dei cultores nullo modo Deum laudaturos, ostenditur ex Psalmo 60. vbi dicit: *Sic benedicam nomini tuo in sæculum sæculi*; qui tamen sciebat se non victurum in sæculum sæculi. Sunt & aliæ similes sententiæ in Psalmis, vt Psalm. 118. & maximè 144.

PSALM. CXIV.

v. 8. *Quia eripuit animam meam de morte, oculos meos à lachrymis, pedes meos à lapsu. Placebo Domino in regione viuorum.* Similis prorsus conclusio Psalm. 55. *Quoniam eripuisti animam meam de morte, & pedes meos de lapsu, vt placeam coram Deo in lumine viuentium.* Simul autem vtriusque loci collatione, intelligitur, quodnam ibi lumen viuentium,
E & quæ hic dicatur regio viuorum: scilicet beatitudo cœlestis.

PSALM. CXV.

v. 10. *Credidi propter quod locutus sum.* Nemo miretur hic adscriptum versum decimum, cum apud nos sit Psalmi initium. Nam hunc Psalmum nectunt Hebræi superiori, & pro vno recitant. Sed minus rectè: quia superior Psalmus desinit in clausula spei & fiduciæ consequendæ salutis. Cæterum citat hæc verba Apostolus 2. Cor. 4. cum ait: *Habentes eundem spiritum fidei, sicut scriptum est: Credidi, propter quod locutus sum; & nos credimus, propter quod & & loquimur.* Quibus verbis significat Apostolus, quod

ſicut propheta ex fide quam habebat diuinis promiſſionibus, excitabatur ad confeſſionem, & celebrationem laudis diuinæ; ita nos fideles per fidem excitari debeamus ad eiuſdem fidei confeſſionem, & prædicationem, etiamſi ea confeſſio & prædicatio non careat periculo propter inimicos fidei. Senſus igitur eſt: Credidi firmiter tuis promiſſionibus ad me factis, propterea os meum aperui ad laudem tuam, & confeſſionem bonitatis tuæ; etiamſi mihi inde prouenerit perſecutio, per quam ab inimicis meis humiliatus, & anguſtiatus ſum nimis. Vide noſtra loco citato.

v. 11. *Ego dixi in exceſſu meo, Omnis homo mendax.* Quid per exceſſum hic intelligi debeat, ambiguum eſt. Vox Græca ἐκστάσει ſignificat exceſſum mentis, qualis eſt hominis attoniti & ſtupentis. Vox Hebræa magis ſignificare videtur exceſſum corporis. Significat etiam ſubitam feſtinationem, ac præcipitem fugam. Quare cum talis fuga ferè cum ſtupore mentis coniuncta ſit, poteſt hic vtrumque ſimul intelligi; Videlicet fuga corporalis coniuncta cum mentis ſtupore, & perturbatione. Qui enim ſubitò fugere coguntur; plerumque ſunt inopes conſilij, & animo valdè perturbato. Pro (*mendax*) Hebr. eſt (*mendacium.*) Senſus ergo eſt: Cum perſecutionem paterer ab hoſtibus meis, & fugam arriperem, eſſémque proinde animo valdè perplexus & perturbatus, cogitaui mecum vnde peterem mihi auxilium. Cogitanti autem de auxilio humano; ſanè dixi, *Omnis homo mendax*, id eſt, vanus, & cui non ſit fidendum; quia facilè fieri poteſt, vt vel nequeat iuuare, vel confidentem in ſe deſerat. Proinde confugi ad auxilium Dei, qui ſolus omnia poteſt; & qui neque falli neque fallere poteſt; & dixi: *Calicem ſalutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo.* Vbi calix ab aliis intelligitur, tribulationis; ab aliis, & rectius, confeſſionis & laudis. Vouet enim his verbis Deo ſacrificium laudis, & gratiarum actionis, ſi è tribulatione eripiatur.

AD PSAL. CXVI. Nihil erat annotatum.

PSAL. CXVII.

v. 5. O *Domine ſaluum me fac.* Illud (*me*) non eſt in Hebræo nec Græco, & nonnullis MSS. Senſus eſt. O Domine, ſaluum fac regem., vt eſt in pſalm. 19. Vel, ſaluum fac lapidem illum Chriſtum, qui faciat vtraque vnum; & proſpera regnum eius. Eſt enim manifeſta prophetia de Chriſto eiuſque regno, vt patet Matth. 23. vbi de hoc plura. Secundum noſtram lectionem *Saluum fac*, ſenſus eſt, vt Dauid de ſe loquatur in perſona Chriſti.

v. 22. *Lapidem quem reprobauerunt ædificantes hic factus eſt in caput anguli. A Domino factum eſt iſtud & eſt mirabile in oculis noſtris.* Locum hunc de Chriſto intelligendum eſſe patet ex Act. cap. 4. verſ. 11. & ex 1. epiſtolæ ſancti Petri cap. 2. vbi locum hunc adducit ſanctus Petrus, & de Chriſto exponit. Vide ibidem noſtrum comment.

PSAL. CXVIII.

BEATI IMMACVLATI IN VIA, &c.

ALEPH.

PSalmus hic Hebr. ſcriptus eſt per alphabetum, ſic vt ſingulæ litteræ alphabeti vnum perficiant octonarium. Totus pſalmus moralis eſt, complectens encomium legis diuinæ, ex cuius obſeruatione dependeat ſalus & beatitudo hominis; & quàm firmum præſidium ſit lex Dei aduerſus omnia mala: Notandum autem quod in toto hoc pſalmo nullus eſt verſus, in quo non lex Dei nominetur, vel ſub ipſo nomine legis, vel ſub alio nomine idem ferè ſignificante: Cuiuſmodi ſunt hæc vocabula, mandatum, A præceptum, iudicium, iuſtitia, iuſtificatio, via, teſtimonium, ſermo, verbum, eloquium, ordinatio. Quod autem propheta omnibus iſtis vocabulis legem, aut mandata legis voluerit ſignificare, facilè quiſque deprehendet, ſi in ſingulis verſibus pro quolibet iſtorum vocabulorum legem ſubſtituat. Id enim ſi faciat; nihilominus clarum & apertum ſenſum inueniet, imò in quibuſdam etiam clariorem.

Item obſeruaui in hoc pſal. 118. omnes verſiculos ad Deum dirigi, id eſt, ſermonem eſſe prophetæ Deum alloquentis, exceptis tribus primis verſibus, in quibus de Deo loquitur in tertia perſona, qui ſunt quaſi præparatorij ad reliquum corpus huius Pſalmi, tanquam orationis cuiuſdam ad Deum dirigendæ; & B excepto tertio verſiculo Samech, in quo facit apoſtrophen ad malignos impedientes meditationem legis diuinæ, cum ait: *Declinate à me maligni, & ſcrutabor mandata Dei mei.*

v. 1. *Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini.* Iſte verſiculus, imò totus iſte Pſalmus vehementer aduerſatur doctrinæ hæreticorum huius temporis de Iuſtificatione. Docent enim iuſtificationem noſtram conſiſtere in ſola continua remiſſione peccatorum, non in operatione virtutum: Contrà verò pſalmus iſte, docens, in quo ſita ſit hominis fœlicitas, id eſt, iuſtitia huius vitæ; vix vſquam meminit remiſſionis peccatorum, ſed paſſim beatitudinem collocat in obſeruantia mandatorum Dei; idque facit primo hoc verſu quo dicit: *Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini.* Et tantum abeſt, vt omnia opera hominis iuſtificati vocet peccata, (vt C faciunt hæretici) vt iuſtificatum hominem potius appellet ſtatim in ſuo exordio *immaculatum.* Non quod aliquis viuat ſine peccato; ſed quia rectè immaculati dicuntur, qui coram Deo ſine crimine, & coram hominibus viuunt ſine querela. Hinc pſalm. 18. *Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero, & emundabor à delicto maximo.* Græcè *magno*, id eſt, mortali. Ecce quomodo qui à peccato mortali mundi ſunt, immaculati vocantur in ſcriptura.

BETH.

v. 13. IN *labiis meis pronunciaui omnia iudicia oris tui.* Quomodo huic ſententiæ non aduerſetur illud Apoſtoli ad Rom. 11. *Quam incomprehenſibilia ſunt iudicia eius, &c.* pulchrè exponit Gregor. lib. 2. D dialog. cap. 16. ac dicit prophetam in labiis ſuis pronuntiaſſe omnia iudicia, non ſimpliciter, ſed oris Dei, id eſt, quæ Deus locutus eſt homini, non autem ea quæ Deus tacet, & occulta eſſe vult. Itaque Sancti, inquit, iudicia quæ Deus tacet, neſciunt; quæ Deus loquitur, ſciunt.

GIMEL.

v. 17. R*Etribue ſeruo tuo, viuifica me, & cuſtodiam ſermones tuos.* *Quæres.* Quid petit ſibi retribui? *Dicendum*, quod phraſi Hebraica retributio frequenter accipitur pro datione, ſeu donatione liberali, & gratuita; ſicut reſpondere, pro eloqui. Vnde illud: *Quid retribuam Domino pro om-* E *nibus quæ retribuit mihi?* id eſt, pro omnibus beneficiis quæ dedit & tam liberaliter in me contulit? Senſus igitur eſt: *Retribue ſeruo tuo*, quaſi dicat hoc beneficium mihi ſeruo tuo conferas, vt viuam. Et quidem ſi me viuificaueris, cuſtodiam verba tua. Verba ſunt hominis iuſti petentis ampliorem iuſtitiam, & vitam.

VAV.

v. 48. E*T leuaui manus meas ad mandata tua quæ dilexi.* Leuat homo manus ſuas ad mandata Dei, quæ diligit: quando ſic ea diligit, vt etiam

sanctis operibus exequatur. Leuat autem manus, quia ad ea opera implenda, diuinum desuper auxilium expectat. Et rectè. Nam si, teste Apostolo, non sumus sufficientes cogitare aliquid ex nobis, quasi ex nobis 2. Corinth. 3. quanto minus aliquid boni facere? Vide si placet comment. nostrum ad citatum Apostoli locum.

LAMED.

v.91. Ordinatione tua perseuerat dies, Quoniam omnia seruiunt tibi. Pro *ordinatione* Hebr. est, *iudiciis*, quasi dicat, lege tua, & ordinatione, etiam dies diei succedit post intermediam noctem. *Quoniam omnia seruiunt tibi*, vel voluntate, vel necessitate, ait Bonauentura lib.1. de perfect. religios. cap. 22. Nam etiam mali, Deoque rebelles, Deo subseruiunt; dum vel iusta punitione, vel gratuita condonatione Deus, vt iustus, & misericors agnoscitur & glorificatur.

v.96. *Omnis consummationis vidi finem, Latum mandatum tuum nimis.* Ex Hebræo verti potest: *Omnis perfectionis vidi finem.* Cujus sensus hic reddi potest. Vidi res omnes, quantumcunque perfectissimas, & consummatissimas in hoc sæculo, tandem finem aliquem habere: quasi dicat, Nihil, quantumcunque perfectum in rebus humanis, est perpetuum, sed tandem aliquo fine concluditur. At verò, *Latum mandatum tuum nimis*, id est, lex tua sola infinita est, tantamque habet latitudinem, vt fine, aut mensura aliqua comprehendi non possit. Atque hoc est, quod suprà dixit hoc eodem octonario; *In æternum Domine, verbum tuum permanet in cælo, In generationem & generationem veritas tua.* Dicuntur autem hæc ad commendationem legis Dei, comparatione omnium aliarum rerum. Nam lex Dei æterna est, cætera caduca, & transitoria. Huic simile est: *Cælum & terra transibunt, verba autem mea non præteribunt,* tum vulgatus ille versiculus: *Omnia prætereunt, præter amare Deum.* Nam lex Dei amorem præcipit: Qui autem diligit, legem impleuit.

MEM.

v.98. *Super inimicos meos prudentem me fecisti.* Quidam sic intelligunt. Cum inimici soleant esse perspicacissimi in notandis vitiis eius, quem oderunt, ego tamen hanc eorum perspicaciam ac diligentiam superaui in perscrutandis vitiis meis, & peruestiganda vita mea, *Mandato tuo*, id est, ex directione tui mandati & legis. At simplicior sensus iste videtur: Licet inimici mei aliis nominibus, velut industria artium humanarum, ac peritia rei bellicæ me superent, me tamen eis superiorem, doctiorem, prudentiorem fecisti *mandato tuo*, id est, cognitione ac diligenti studio præceptorum tuorum. Vide etiam psalm. 145.

v.100. *Super senes intellexi.* Præcedit: *Super omnes docentes me intellexi.* Et significat Dauid se meditatione mandatorum Dei etiam præceptoribus suis doctiorem euasisse. De hoc sic Gregor. homil. 16. in Ezechielem: Sciendum est, quia per incrementa temporum creuit scientia spiritualium patrum. Plus namque Moyses quàm Abraham, plus prophetæ quàm Moyses, plus Apostoli quàm prophetæ in Dei scientia eruditi sunt. Vide etiam nostra in 3. distinct. 25. §. 3.

v.103. *Quàm dulcia faucibus meis eloquia tua, super mel ori meo.* Quidam sic, *super mel ori meo*, id est, dulciora sunt mihi eloquia tua quàm ori mel. Ita Genebrardus, Iansenius & Caietanus. At multo magis placet, vt quod facit Augustinus, fauces & os eodem referantur, vt sicut fauces cordis intelligi oportet, ita & os cordis non corporis intelligamus. Est

A enim hæc constructio & sententia. Quàm dulcia faucibus interioribus mentis meæ sunt eloquia tua: Certè super mel dulcia sunt ori interiori cordis mei. Non esset autem appositus sermo, si sic diceretur: Eloquia tua sunt dulciora faucibus meis quàm mel dulce est ori meo. Nam si os corporale posteriori loco significabatur, oportebat priori loco vocabulum ponere ad animum pertinens, & dicere hoc vel simili modo: Eloquia tua sunt dulciora cordi meo quàm mel ori meo.

NVN.

v.109. *Anima mea in manibus meis semper:* quasi dicat, versor in magnis & continuis periculis, neque tamen legis tuæ sum oblitus. Similis phrasis est Iudicum 12. & 1. Regum 19. Et hic sensus etiam explicatur per versum sequentem, cum dicit: *Posuerunt peccatores laqueum mihi, & de mandatis tuis non erraui.* B Cui quomodo consonet, quod postea dicit in Tau, vers. 176. *Erraui sicut ouis quæ periit*, vide ibid.

v.112. *Inclinaui cor meum ad faciendas iustificationes tuas in æternum, propter retributionem.* Vnus hic versus duo destruit dogmata hæreticorum nostri temporis. Quorum *alterum* est, Liberum arbitrium habere se merè passiuè in bono opere, nec habere potestatem sese inclinandi ad bonum, sed tantum suscipiendi gratiam, quæ operetur. Contra hoc enim dicit propheta: *Inclinaui egomet cor meum*; non quidem gratiam excludens, sed liberi arbitrij vim actiuam astruens. *Alterum* est, Non esse benè operandum intuitu mercedis alicuius à Deo expectandæ, sed, vt aiunt, liberali animo, & gratis. C Contra illud ergo ait propheta: *Inclinaui cor meum, &c. propter retributionem.* Et quæ est illa retributio? Indicat illam versio Hieronym. ex Hebræo qui sic vertit: *Inclinaui cor meum, vt facerem iustitias tuas propter æternam retributionem.* Scilicet, seruus est, & non filius, qui Deo seruit propter temporalem retributionem, sed qui ei seruit propter æternam retributionem, quæ non est aliud quàm Deum cognoscere, eoque frui; ille liberaliter amat Deum, ipsique seruit, quia pro mercede non aliud quærit, quàm ipsum Deum; vt ei amore & cognitione perfecta conjungatur. Vide etiam ad illa verba Dei ad Abraham, Gen. 15. *Ego merces tua magna nimis.* Et nostra in 1. distinct. 1. §. 3.

AIN.

D

v.121. *Feci iudicium & iustitiam, non tradas me calumniantibus me.* En fiduciam bonorum operum coram Deo. Sic Ezechias, & Nehemias quoque, opera sua bona allegant apud Deum. Nec verò aliud hic de se cantat Dauid, quàm quod de eo alibi scriptura testatur; fecisse scilicet cum iudicium & iustitiam omni populo suo 2. Reg. 8. & 1. Paralip. 18.

PHE.

v.136. *Exitus aquarum deduxerunt oculi mei, quia non custodierunt legem tuam.* Hæc sententia à plerisque ita exponitur: Oculi mei vbertim la- E chrymas effuderunt præ doloris & pœnitentiæ magnitudine, quia videlicet iidem oculi legem tuam non custodierunt, quia per eos tanquam per fenestras mors animæ, id est, peccatum subintrauit. Sensus quidem pius; sed, vt apparet, non proprius huius sententiæ. Nam propheta toto hoc Psalmo non induit personam hominis pœnitentis. Vnde, sicut initio dixi, nusquam meminit remissionis peccatorum, neque in ea ponit beatitudinem; sed personam repræsentat hominis iusti, qui propter iustitiam patiatur persecutionem, & nihilominus in lege Dei delectetur, & magno zelo accendatur contra peccatores, & qui in iustitia cu-

piat proficere. Vnde & ille versus Hebr. 5. *Funes peccatorum circumplexi sunt me*, quo videtur agnoscere peccata sua quibus sit circumplexus; non ita intelligendus est, quasi genitiuus (*peccatorum*) veniat à nominatiuo *peccatum*, sed à nominatiuo, *peccator*, vt ex Græco & Hebr. est manifestum. Vt sensus sit: Funes hominum impiorum me circumdederunt, id est, impij suis fraudibus & insidiis me circumuenerunt, & tamen legem tuam non sum oblitus: quomodo postea dicit hoc eodem psalmo: *Posuerunt peccatores laqueum mihi, & à mandatis tuis non erraui.* Itaque & illud: *quia non custodierunt legem tuam*, non ad oculos referendum est, Nam & illud satis impropriè diceretur, sed ad homines impios, & suos inimicos; de quibus suprà & infrà sæpè meminit. Et sensus est: Multum dolui, multum ploraui, & ex animo me malè habuit, quod illi inimici mei, & tui, non custodierunt legem tuam. Similes sunt aliæ sententiæ: *Tabescere me fecit zelus meus, quia obliti sunt verba tua inimici mei.* Item, *Vidi præuaricantes, & tabescebam*, quia eloquia tua non custodierunt. Huiusmodi sententiis declarat zelum suum pro lege Domini quam inimici contemnebant.

SIN.

v. 165. **P**Ax multa diligentibus legem tuam, & non est illis scandalum. Non hoc significat quod iustus scandalizari non possit exemplis malis aliorum, sed tantum commendatur hic fructus iustitiæ; nempe habere pacem, & carere scandalo. Vt sensus sit. Qui legem tuam diligunt, multa pace fruentur, & à scandalis, id est, offensionibus & nocumentis inimicorum liberi erunt, idque vel in hoc sæculo, vel saltem in eo sæculo, quod est tempus retributionis, id est, in vita futura. Simile quid significatur psalmo 90. de iusto homine. *Angelis suis mandauit de te, vt custodiant te in omnibus viis tuis. Ne fortè offendas ad lapidem pedem tuum*, id est, ne vlla res te lædat.

TAV.

v. 176. **E**Rraui sicut ouis quæ periit, quære seruum tuum, quia mandata tua non sum oblitus. *Quæritur* quomodo ergo superius vers. 109. dixit: *Et legem tuam non sum oblitus*? & versu proximo: *de mandatis tuis non erraui*? *Respondeo* hoc loco, vbi propheta dicit se errasse sicut ouem quæ periit, non intelligitur error à mandatis Dei. Nam toto hoc psalmo propheta loquitur, vt homo iustus & mandata Dei obseruans, & in lege eius ambulans, & proficiens; neque vsquam peccatum suum hic proponit, aut veniam petit; Sed errasse se dicit, id est, vagum & profugum fuisse, propter insidias & persecutiones hostium, quarum subinde meminit hoc psalmo.

PSAL. CXIX.

v. 3. **Q**Vid detur tibi, aut quid apponatur tibi ad linguam dolosam? August. exponit hoc modo: Quid dari tibi possit, aut apponi, quo te munias aduersus linguam dolosam? q. d. lingua dolosa est malum immedicabile, & ineuitabile, &, sicut dicit Iacobus Apostolus, capite 3. *Linguam hominum nullus domare potest.* Huic satis conuenit, quod sequitur: *Sagitta potentis acuta cum carbonibus desolatoriis*, vt intelligatur linguam etiam esse aliquid tale. Videlicet, sicut sagittæ acutæ ab homine potente & robusto emissæ vitari non possunt; & sicut carbones incendio omnia vastant; ita mala lingua omnia penetret, omnia vastet, & vitari non possit. Huic quoque simile est quod ait Iacobus ibidem: *Ecce quantus ignis quam magnam sylnam incendit! & lingua ignis est vniuersitas iniquitatis.*

Potest & hic esse sensus: *Quid detur aut quid apponatur tibi*? id est, quod grauius malum dari aut apponi posset homini, quàm lingua dolosa? Ita enim subinde loquitur Scriptura: *Hæc faciat mihi Deus, & hæc addat*: Ex Hebræo offertur & alius sensus: ita enim legitur ad verbum: *Quid detur tibi, & quid apponatur tibi lingua dolosa*? Vbi si (*lingua dolosa*) est nominatiuus, sermo est ad impium dolosè loquentem. Ac si dicat: ô impie, quid dabit tibi, aut apponet tibi lingua dolosa? id est, quem fructum expectas ex calumniis & dolis, quibus me impetis? Si est vocatiuus, subaudiendum aliquid erit, hoc aut simili sensu. O lingua dolosa, quid det tibi Deus, aut apponat? id est, quo supplicio te iustè & pro merito tuo puniat? Vide si placet nostrum commentarium citato Iacobi loco.

v. 6. *Cum his qui oderunt pacem, eram pacificus: cum loquebar illis, impugnabant me gratis.* Dicit Apostolus Rom. 12. *Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes.* Quod ergo hic dicitur: Cum his qui oderunt pacem, eram pacificus, intelligendum, quantum ex parte Dauidis erat. Alioqui constat Dauidem bella cum multis gessisse, sed scilicet, quorum ipsi hostes sibi erant authores. Hebr. alia est distinctio, sed sensus ferè eodem recidit, sic enim habet: *Multum peregrina fuit anima mea cum odientibus pacem.* Deinde sequitur: *Ego pacem, & cum loquebar, ipsi ad bellum.* Vt sensus sit iste: Ego studebam paci, & loquebar cum illis pacificè. sed illi statim insurgebant ad mouendum mihi bellum. Vide si placet nostrum comment. ad citatum locum ad Rom.

PSALM. CXX.

v. 6. **P**Er diem sol non vret te, neque luna per noctem. In posteriori membro, vel subintelligendum est, scilicet per contrarium, neque luna erit quoque molesta nocturno frigore, sicut similes phrases sont Iacobi 1. & 1. Timoth. 4. Vel (*vrere*) generale vocabulum accipiendum est, significans quamcunque grauem & acerbam sensus molestiam, siue à calore inferatur, siue à frigore. Nam & frigus vehemens aliquando vrere dicitur. Ita Genes. 31. capite, Iacob ait: *Nocte & die, æstu vrebar & gelu.* Similis phrasis est in serm. B. Augustini de Innocentibus, vel quisquis author est, cum dicit, primos illos martyrum flores hyeme exortos quandam persecutionis pruinam decoxisse. Et apud Ouidium lib. 3. Trist. eleg. 2. dum dicit: Plurima sed pelago, terraque pericula passum, Vstus ab assiduo frigore Pontus habet: & rursum elegia 4. Me tenet astricto terra perusta gelu.

CAPVT CXXI.

v. 4. **I**Erusalem, quæ ædificatur vt ciuitas, cuius participatio eius in idipsum. Hebr. sic; *Ierusalem ædificata vt ciuitas, quæ iuncta est sibi simul.* Et interpretantur hoc quidam de ædificiis pulchro ordine inter se coniunctis. Alij verò, &, ni fallor, rectius, de vnanimitate, & concordia ciuium, quæ solet esse ciuitatum laus maxima.

Nihil habebant quatuor psalmi proximi, scilicet: CXXII. CXXIII. CXXIV. & CXXV.

PSAL. CXXVI.

v. 4. **S**Icut sagitta in manu potentis, ita filij excussorum. Illud (*excussorum*) est participium passiuum præteriti temporis, vt patet ex Græco. Hieron. vertit; *Filij iuuentutis.* Vide etiam de *excussis* apud eundem Hieron. in epistola ad Marcellam, vbi & alia quædam huius psalmi discutit.

v. 5. *Beatus vir qui impleuit desiderium suum ex ipsis, non confundetur, cum loquetur inimicis suis in porta.* Græcè pluraliter: *Non confundentur, cum locuti fue-*

rint inimicis suis in porta. Et sic sermo esset de filiis A eius, quem dicit beatum. Vel etiam ipse pater secundum nostram lectionem non confundetur, maximè si reliquerit liberos probos, qui audeant & ipsi inimicis suis respondere, iuxta illud Eccl. 11. *Ante mortem ne laudes hominem quemquam, quoniam in filiis suis agnoscetur vir.*

PSAL. CXXVII.

v.2. L*abores manuum tuarum quia manducabis, beatus es, & bene tibi erit.* *Quaritur*, quomodo hoc verum sit, cum ad maledictionem humani generis pertineat illud Genes. 3. *In sudore vultus tui vesceris pane tuo?* *Respondeo* ad maledictionem pertinet, non quod vescatur vel manducet panem suum, sed B quod illo vescatur in sudore & labore, quia terram patitur rebellem, spinas & tribulos pro bono fructu germinantem. Sed hoc loco significatur, quod est nihilominus Domini benedictio, si largus est prouentus sementis, si hostis non tollat: sed ipse qui seminat fruatur; sicut & illud, de quo subjungitur, si vxorem habeat fœcundam, & iucundos liberos. Hoc enim significant illa verba: *Vxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tua. Filij tui sicut nouella oliuarum, &c. Ecce sic benedicetur homo qui timet Dominum.*

PSAL. CXXVIII.

v.3. S*Vpra dorsum meum fabricauerunt peccatores, prolongauerunt iniquitatem suam.* Pro eo (*fabricauerunt peccatores*) Hebr. est (*arauerunt aratores*) Vide Iansenium. Quod autem nos habemus (*pro- C longauerunt iniquitatem suam.* August. legit & exponit (*longè fecerunt iniustitiam suam.*) Sed rectius Græcam vocem reddidisse videtur noster interpres. Nec etiam satis propriè dicitur: *longè fecerunt iniquitatem suam peccatores*, cum de iis psalm. 118. scriptum sit: *Appropinquauerunt iniquitati peccatores, à lege autem tua longe facti sunt.* Sed secundum nostram versionem, *prolongauerunt iniquitatem suam*, id est, longam fecerunt, & longo tempore eam continuarunt.

AD PSAL. CXXIX. Nulla erat annotatio.

PSAL. CXXX.

v.2. S*I non humiliter sentiebam, sed exaltaui ani-* D *mam meam, Sicut ablactatus est super matre sua, ita retributio in anima mea.* Duos sensus hic refert Iansenius in annotat. ad hunc psalm. Præter quos, potest & tertius probabilis adferri huiusmodi: Domine, si non humiliter de me, ac modestè sensi, si exaltaui per superbiam animam meam; si non fui apud te, sicut ablactatus super matre sua, semper ad matrem respiciens, & ab ea dependens; veniat pro merito superbiæ meæ retributio in animam meam, id est, Deus me puniat, vt meritus sum. Sic & psalm. 7. dicitur: *Domine si feci istud, si est iniquitas in manibus meis, si reddidi retribuentibus mihi mala, decidam merito ab inimicis meis inanis.* Similia quoque habentur Iob 31. Hic sensus tertius est Chrysost. E

PSAL. CXXXI.

v.1. M*Emento Domine Dauid & omnis mansuetudinis eius.* Describit studium ac desiderium suum, quo arcam Domini optauit introducere in locum à se præparatum. Repetit deinde promissiones sibi à Deo factas de regni æternitate, & Christo venturo. Huc spectant illa verba vers. 4. & 5. *Si dedero somnum oculis meis, &c. Donec inueniam locum Domino.* Pro eo quod habemus (*& omnis mansuetudinis eius*) nonnulli ex Hebræo vertunt, (*& omnis afflictionis eius*) id est, laboris quem subiit, vt cultum tui nominis amplificaret. Vide 1. Paralip. 15.

v. 7. *Introibimus in tabernaculum eius, adorabimus in loco, vbi steterunt pedes eius.* Istud ad litteram videtur intelligendum de tabernaculo quod Dauid præparauerat arcæ Domini, vt habemus 1. Paralipom. 15. Illud autem (*adorabimus in loco vbi steterunt pedes eius*) Hebr. est, *Adorabimus scabellum pedum eius.* Quid autem intelligatur per scabellum pedum eius, indicat versu sequenti, dum dicit: *Surge Domine in requiem tuam, tu & arca sanctificationis tua.* Scilicet per scabellum pedum eius intelligitur arca Domini, quemadmodum etiam psalm. 98. vbi dicitur: *Adorate scabellum pedum eius, quoniam sanctum est. Mysticè* verò & tabernaculum Dei & arca Dei est ipsa Ecclesia, in qua sola rectè & fructuosè Deus colitur & adoratur.

v. 10. *Propter Dauid seruum tuum, non auertas faciem Christi tui.* Quidam in hoc versu per Dauid & Christum, eundem intelligunt hoc sensu: *Non auertas faciem Christi tui*, id est, ne me Christum tuum, seu vnctum tuum repellas. Hoc sensu Dauid peteret à Deo exaudiri commemoratione suæ deuotionis, sicut & v.1. dicitur: *Memento Domine Dauid, & omnis mansuetudinis eius.* Sed vtcumque se habeat iste sensus, non est dubitandum sublimiorem quoque sensum sub velamine istorum verborum contineri. August. hoc modo interpretatur: Propter filium tuum, qui ex semine Dauid nasciturus est, id est, propter Christum, ne auertas faciem Christi tui, id est, ne notitiam Christi tui penitus à populo Iudaico tollas, vt quamuis populus ipse reprobandus sit, tamen ex eo populo reliquiæ salux fiant. Alij sic intelligunt: *Propter Dauid seruum tuum*, id est, propter pietatem eius; & religiosam erga te deuotionem, non auertas faciem Christi tui Salomonis, q.d. suscipe me Christum tuum à te rege vnctum, & conserua propter Dauidem patrem meum, qui tibi placuit. Vide 2. Paralip. 6. Et huic expositioni quoque fauet quod sequitur: *Iurauit Dominus Dauid veritatem & non frustrabitur eum: De fructu ventris tui ponam super sedem tuam.* In quibus tamen verbis fit transitus manifestus à regno temporali ad regnum Christi spirituale, quod est ecclesia: Nam de ea tantum absolutè verum est quod dicitur v.14. *Hac requies mea in sæculum sæculi.*

PSALM. CXXXII.

v.2. S*Icut vnguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron.* Hebr. *Sicut vnguentum bonum*, id est, præstans. Hieron. vertit (*optimum.*) Meminit autem tantum summi sacerdotis, quia solus summus sacerdos præstanti illo oleo vngebatur in sua consecratione, vt patet Exodi 29. & 30. Sensus igitur est. Sicut tale vnguentum præstantissimi odoris effusum suauissimè redolet, ita res est longè iucundissima, & Deo gratissima, fratres concordes esse, & habitare in vnum. Cæterum quod subjungitur: *Quod descendit in oram vestimenti eius*, intelligendum non de ora inferiori, sed superiori, per quam caput inseritur. Nam Hebr. sonat: *Quod descendit super os vestimenti eius.* Illud autem foramen, per quod caput inseri solet, os vestimenti apud Hebr. vocatur. In eam enim partem ex barba, proximè defluebat vnguentum in caput summi sacerdotis effusum.

v. 3. *Sicut ros Hermon, qui descendit in montem Sion.* Hermon mons est, (quemadmodum etiam August. testatur) longè dissitus à monte Sion, eoque etiam multo humilior, vt secundum litteram fieri non posset vt ros ex Hermon descenderet in Sion, sed, si eò veniret, potius deberet ascendere, cum Sion sit altior. *Quæritur* ergo quomodo hic dicatur: Sicut ros, &c. Augustinus confugit ad sensum mysticum & spiritualem. Non quidem malè; sed primum fundare oportet sensum litteralem, cui superstruatur

ftruatur allegoria; & videndum, quomodo non ab- A
furdè dicatur: *Sicut ros Hermon, qui descendit in montem Sion.* Dicendum igitur in Hebræo sermone esse frequentes ellipses, id est, defectus, seu hiatus sermonis, vt sæpe ad habendum plenum & commodum sensum, aliquid sit subaudiendum. Ita hoc loco sermo ita supplendus est: *Sicut ros Hermon*, id est, qui descendit in montem Hermon, & sicut ros, *qui descendit in montem Sion*; sic scilicet bonum & iucundum est habitare fratres in unum. Proindè non significatur vnum numero rorem descendere in Hermon ac deinde in montem Sion: sed comparatio sumitur ab vtroque & eo qui descendit in montem Hermon & eo qui descendit in montem Sion. Et sensus est. Sicut ros descendens in montes illos gratissimus est, simul & suauissimus, ita concors & vnanimis cohabitatio frattum, res est longè incundissima. B

v. 4. *Quoniam illic mandauit Dominus benedictionem & vitam vsque in sæculum.* Potest hoc referri ad primum versum, vt illic, id est, in concordi fraternitate Dominus intelligatur mandasse benedictionem & vitam sepiternam. Sed magis videtur referendum ad id quod proximè præcedit, id est, ad montem Sion, per quem more scripturæ significatur Ierusalem, ipsaque Iudæa veri Dei cultrix. Solet enim psalmista Sioni, Israeli, Ierusalem benè precari in fine psalmorum, vt nominatim videre est in his canticis graduum, scilicet psalmo 124. 127. Ezech. 133. 134. Adde quod in psalmo qui hunc proximè antecedit, similia quædam de Sione scribuntur; *Quoniam* (inquit) *elegit Dominus* Sion, *elegit eam in habitationem sibi, Hæc requies mea in sæculum sæculi.* C

Ad Psal. cxxxiii. Nulla habebatur annotatio.

PSAL. CXXXIV.

v. 14 *Quia iudicabit Dominus populum suum, & in seruis suis deprecabitur.* Nota verbum (*deprecabitur*) sumendum esse passivè pro (*exorabitur*) eodem modo, sicut alibi frequenter ostendimus passiuè quoque sumi, *meditari, operari, recordari*, & similia.

PSAL. CXXXV.

v. 1. *Confitemini Domino, quoniam bonus & c.* Iidemque vers. 2. & 3. repetitur. Quaphrasi confessio laudis significatur, sicut & alibi in scripturis sæpè, præcipue in psalmis. Et notandum eam laudem, quæ confessio vocatur, soli Deo in scripturis tribui, cum hominibus simplex laus tribuatur, vt Eccli. 44. *Laudemus viros gloriosos* & alibi, scilicet quia confiteri Deo & Deo dare laudes, est cum grata animi recordatione fateri & agnoscere magnitudinem & præstantiam diuinitatis eius; cui à nobis nec dicendo, nec cogitando quicquam superaddi potest, cum Dei natura comprehendat omnem perfectionem Hinc scilicet causa adiungitur: *Quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia eius.* Vbi alij vertunt, Quoniam benignitas eius sempiterna est. D E

v. 5. *Qui fecit cælos in intellectu.* Caietanus hæc verba sic aliquo modo accipi posse putat, vt significetur, cœlos à Deo factos in intellectu, id est, intelligentes, & vt Philosophi quidam docuerunt, animatos ac mente præditos. Sed non aduertit phrasim esse Hebræam, qua significatum est cœlus à Deo factos summa arte & sapientia. Quomodo scriptum est Ieremiæ 10. vers. 12. *Qui facit terram in fortitudine sua, præparat orbem in sapientia sua, & prudentia sua extendit cælos* Quo loco, quod interpres vertit *prudentiam*, idem est in Hebræo vocabulum, cum eo quod hic vertit, (*intellectum*.) Intellectus igitur non cælorum, sed ipsius Dei intelligendus est.

Estij Annotat. in Script.

PSAL. CXXXVI.

v. 1. *Super flumina Babylonis illic sedimus & fleuimus, cum recordaremur Sion.* Non videtur hic psalmus à Dauide conscriptus, nec Dauidis tempore; sed magis tempore captiuitatis Babylonicæ. Hanc enim, vt præsentem sonat totus psalmus. Apud septuaginta titulum habet: *Psalmus Dauid per Ieremiam.* Quamquam nec Hieremias videtur author, qui numquam ingressus est Babylonem, aut Chaldæam, nisi fortè eum à se compositum miserit captiuis Babyloniis cantandum, sicut scripsit suos Threnos.

v. 5. *Si oblitus fuero tui Ierusalem, obliuioni detur dextera mea.* q. d. obstupescat mihi dextera, ne possit pulsare cytharam, aut aliud musicum instrumentum Alii malunt interpretari actiuè: *Obliviscatur dextera mea*, scilicet artis pulsandi cytharam. Sed eodem tecidit.

v. 7. *Memor esto Domine filiorum Edom, in die Ierusalem, qui dicunt Exinanite, exinanite vsque ad fundamentum in ea.* Supplenda est sententia hoc vel simili modo; Domine, memento Idumæorum, qualiter se gesserint *in die Ierusalem*, id est, tunc, quando Ierusalem ab hostibus vastabatur; quomodo exultauerint & ad vastitatem nostram manus complosserint, dicentes: *Exinanite, exinanite, vsque ad fundamentum in ea*, id est, euertite Ierusalem funditus: Memento, inquam, ad eorum iustam vindictam & punitionem, sicut & de Babylonijs sequitur.

v. 8. *Filia Babylonis misera; beatus qui retribuet tibi retributionem tuam, quam retribuisti nobis: Beatus, qui tenebit, & allidet paruulos tuos ad petram.* Tuos, scilicet ipsorum Babyloniorum. Ita enim legendum esse, non (*suos*) rectè decreuerunt biblia Sixtina. Prædicit enim propheta Deum ita prosperaturum conatus Medorum & Persarum contra Babylonios, vt abunde vindicent, quæ Babylonij commiserant in Iudæos. Vide Iansenij annotat. vbi profert simile quid, ex Isaia. *Mysticè* paruuli isti intelliguntur primi peccatorum motus ad petram Christum allidendi.

PSAL. CXXXVII.

v. 1. *In conspectu Angelorum psallam tibi, adorabo ad templum sanctum tuum, & confitebor nomini tuo.* Pro *Angelorum* Hebr. est *Elohim*, quod alii vertunt, *coram iudicibus*, regibus, potestatibus. Quidam etiam *coram Deo*, id est, coram arca. Cui interpretationi fauete videtur quod subnectitur: *Adorabo ad templum sanctum tuum.*

v. 6. *Quoniam excelsus Dominus & humilia respicit, & alta à longè cognoscit.* Hebr. *Et humilem videbit, & altum à longè cognoscet.* Sensus est, quod quamquam Dominus sit omnibus excelsior, omniaque sua potentia latè complectatur, tamen pro immensa sua clementia, & benignitate, ad eos maximè se extendit, qui de se modestè & humiliter sentiunt; hosque benedictione sua & benignitate prosequitur. *Alta verò* id est, eos qui per superbiam se efferunt, eorumque arrogantes cogitatus & conatus, cognoscit quidem (cum omnia eius cognitioni pateant) sed *cognoscit à longe*, id est, velut eminus inspicit, & aspernatur, nec probat ea, sed tantum ad puniendum ea scit, & obseruat.

v. 7. *Si ambulauero in medio tribulationis*, id est, per medias tribulationes; quomodo quis dicitur ambulare per spinas. *Viuificabis me*, id est, in vita conseruabis me, periculis eripies me, consueta phrasis scripturæ, viuificare, pro, seruare in vita.

PSAL. CXXXVIII.

v. 1. **D***Omine probasti me & cognouisti me: tu cognouisti sessionem meam, & resurrectionem meam &c.* Sensus est, tu me penitus exploratum & cognitum habes. Et ad litteram singula sic applicari possunt: *Tu cognouisti sessionem meam & resurrectionem meam*, id est, omnes actiones meas, quas ego; siue sedeam, siue surgam, siue quodcumque aliud agam. Nam sicut alibi per introitum, & exitum compendio significantur omnes actiones hominis, ita hic per sessionem & resurrectionem. Vel per sessionem quies significatur (nam Hebræa vox quietem sonat) per resurrectionem verò actio. Quin subiungit propheta quoque quod perfectius est, dicens: *Intellexisti cogitationes meas de longe*, q. d. quin etiam procul intelligis cogitationes meas, & priusquam cogitem aliquid facere, iam longè ante nota tibi est mea cogitatio.

Ecclesia primum versum Christo accommodat. Hoc modo verba sunt Christi ad Patrem, testantis Patri lætam incarnationis suæ œconomiam imprimis ipsi cognitam fuisse & probatam. Vel hoc modo: *Probasti me & cognouisti*, id est, varijs tribulationibus probatum & cognitum alijs fecisti. *Tu cognouisti sessionem meam*, id est, cathedram meam & authoritatem docendi in me approbasti, vtpote à te acceptam: *Vel sessionem meam*, id est, humilitatem passionis, *Et resurrectionem meam*, id est, gloriam resurrectionis, qua post illam sessionem & humilitatem passionis me coronasti, & exaltasti, vsque ad dexteram tuam.

v. 6. *Mirabilis facta est scientia tua ex me, confortata est, & non potero ad eam.* Clarior est B. Hieron. interpretatio ex Hebræo: *Super me est scientia, & excelsior est, non potero ad eam.* Hebr. ad verbum: (*Mirabilis scientia à me*) quod Hieron. vertit, super me est scientia. Sensus est. Scientia tua, qua me formasti, & omnia cognouisti, adeò est admirabilis, vt longe sit supra me, & captum meum superet. Et hoc est quod dicit: *Et non potero ad eam* q. d. non possum eam assequi, nec comprehendere. Quò pertinet quoque quod sequitur v. 16. *Imperfectum meum viderunt oculi tui, & in libro tuo omnes scribentur*, cuius sensum istum reddit idem Hieron. super Amos 4. Antequam conderer, priusquam deformarer in membra, dum adhuc in semine continerer, viderunt & cognouerunt me oculi tui.

v. 24. *Et vide si via iniquitatis in me est, & deduc me in via æterna.* Sensum hunc reddunt plerique: Vide num viæ & actiones meæ prauæ sint tibique aduersæ. Quod si, vti ex testimonio bonæ conscientiæ confido, tale non repereris vitæ meæ institutum, sed rectum tuæque legi consentaneum, *deduc me in via æterna*, id est, in viam æternam, vel, constanter me deduc in via non peritura, sed ducente in vitam æternam. Sciendum autem in Hebræo pro *via æterna* legi *viam sæculi*, quam quidam interpretantur mortem quæ alibi vocatur via vniuersæ carnis, & hunc volunt esse sensum: Vide num sectet iniquitatem; quod si ita repereris, trade me in mortem: Quomodo dicit idem Dauid psalm. 7. *Si est iniquitas in manibus meis, decidam meritò ab inimicis meis inanis. Persequatur inimicus animam meam: comprehendat & conculcet in terra vitam meam.*

PSAL. CXXXIX.

v. 9. **N***E tradas me Domine à desiderio meo peccatori.* Secundum hanc nostram lectionem, quæ sumpta est ex versione Septuaginta, potest hic reddi sensus, *Domine ne tradas me pecca-*A *tori*, id est, ne permittas, vt in eius potestatem veniam, & ille mihi dominetur, idque *à desiderio meo*, id est, propter prauam meam concupiscentiam; sine qua non viuo, & quæ me assiduè impellit ad malum. Hoc est, ne sinas me superari à concupiscentia mea, & ita venire in manus inimici, vt dicere possit, præualui aduersus eum. In Hebræo paulo aliter legitur, & sensus clarior est. Sic vertit Hier. *Ne des Domine, desideria impij.* Sensus est: Domine, ne facias impium desideriorum suorum compotem. Et explicatur idem verbis sequentibus: *Cogitauerunt contra me, ne derelinquas me, ne fortè exaltentur.* Sensus enim est: Desiderium eorum est, vt me perdant, sed tu ne derelinquas me, ne fortè illi exaltentur, & præualeant B contra me.

v. 10. *Caput circuitus eorum, Labor labiorum ipsorum operiet eos.* *Caput circuitus*, id est, caput hostium vndique me prementium, & circumuallantium. *Labor labiorum ipsorum*, id est, malum quod labijs suis & linguis virulentis mihi struxerunt, operiet eos. Sensus itaque est iste: Malum, quod mihi per calumnias struxerunt, operiet & comprehendet caput circuitus eorum, id est, ducem & antesignanum hostium me circundantium. Atque hunc volunt esse Doeg Idumæum; neque illum tamen tantum, sed & omnes eius fautores. Quod verò sit istud malum, explicatur versu sequenti.

v. 11. *Cadent super eos carbones, in ignem deijcies eos, in miserijs non subsistent.* Breuiter significantur C his verbis æterna supplicia impiorum. Et illud, *in miserijs non subsistent*, hunc sensum habet: quasi dicat: In tantas miserias incidant, quas sustinere non possint, ferre tamen debeant, Hieronym. ex Hebr. hoc modo: *In foueas, vt non consurgant.* Ac si dicat; deijcies eos in foueam interitus æterni, è qua consurgere seu emergere numquam possint. Alij sic exponunt: In miserijs nunquam quietem habebunt, sed alia super aliam eis perpetua quadam vicissitudine superueniet. Sed hæc expositio non videtur fontà congruere.

Ad Psal. cxl & cxli. Nihil erat annotatum.

PSAL. CXLII.

D v. 2. **E***T non intres in iudicium cum seruo tuo, quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens.* Hieronym. ad illud ad Ephes. 1. *Sancti & immaculati*, duas adfert huius interpretationes. Videtur hic sensus esse: *Non intres in iudicium cum seruo tuo*, id est, ne velis exacto & seuero iudicio mecum contendere, nullam adhibendo misericordiam. Nam id si facere velis, nullus mortalium erit, qui penitus absoluatur; ita vt nullas debeat pœnas. Vt iustificari, sit absolui tanquam iustum omninò, ac nulla ex parte culpabilem; & proinde nullius pœnæ debitorem. Talis autem homo nullus in hac vita reperitur. Et simile est illud psalm. 129. *Si iniqui-*E *tates obseruaueris, Domine, quis sustinebit?* August. lib. 2. de pecc. mer. cap. 19. cum dixisset eum suos sanctos in hac vita non ita sanare, vt omninò careant vitijs & peccatis; subdit: Vt quantum pertinet ad integerrimam regulam veritatis eius, non iustificetur in conspectu eius omnis viuens. Sic & Ambrosius in psalm. 36.

Cæterum Hieronym. in epistol. ad Damasum de filio prodigo sic intelligit; Tui comparatione nemo iustus erit, non Apostoli, non prophetæ, non Angeli, non Archangeli; quia solus Deus est, in quem peccatum non cadit, id est, cadere non potest. Sed non placet hic sensus, quia non diceret psalmista de beatis illis spiritibus, vt apparet, quod non iustificantur in conspectu Dei; sed id peculiariter dicit de

hominibus in terra viuentibus. Item illo sensu fatendum esset quod nec anima Christi coram Deo iustificetur: quia nec eius iustitia cum sit creatum donum comparanda est cum iustitia Dei increata. Nec dicitur, tui comparatione, sed, *coram te*, id est, in iudicio tuo, si velis intrare in iudicium cum homine, id est, exactè iudicare nihil dissimulando. Similiter intelligenda videntur quæ habentur Iob 9. v. 2. & 16. Vide ibid. annot.

PSAL. CXLIII.

v. 12. Q*Vorum filij sicut nouellæ plantationes in iuuentute sua: Filiæ eorum compositæ, circumornatæ vt similitudo templi &c.* Hæc omnia, quæ sequuntur vsque ad finem, secundum versionem Septuaginta referri videntur ad filios alienos, id est, hostes populi Israël. Ita enim immediatè præcedit: *Et erue me de manu filiorum alienorum; quorum os locutum est vanitatem, quorum filij &c.* Ita sensus erit. Filij alieni omnibus huius sæculi bonis abundant, magna rerum suarum fruuntur prosperitate, omnia illis pro voto succedunt, & in ea re positam putant fœlicitatem, & *Beatum dixerunt populum cui hæc sunt*, sed verè, *Beatus populus, cuius Dominus Deus eius.* q. d. Etiamsi illa bona temporalia nobis non adessent, essemus tamen illis feliciores, quia verum Deum colimus. Et hic est sensus secundum versionem Septuaginta.

Cæterum in Hebræo longè aliter habemus. Quæcunque enim hîc de tertia persona dicuntur, id est, de filijs alienis, ea omnia in Hebræo dicuntur in prima persona, id est, ad populum Israël referuntur. Ita enim legitur interprete Hieronym. *Vt sint filij nostri sicut nouellæ plantationes, & filiæ nostræ, & promptuaria nostra.* Et ita manifestè habent codices Hebræi. Huius autem lectionis potest non incommodus sensus reddi, etiam coincidens cum sensu priori. Ac si dicat: Sicut eripis nos de manibus inimicorum; ita etiam multa præstas beneficia temporalia populo tuo; quod videlicet filij & filiæ nostræ in sanitate, robore, & pulchritudine corporis adolescant, quod promptuaria plena sint cibo & potu, quod greges ouium & armentorum multiplicentur, &c. Deinde sequitur: *Et beatus populus cui hæc sunt*, beatus, inquam, hominum carnalium opinione; & reuera beatus, loquendo de beatitudine huius sæculi, quam carnales desiderant: Sed hanc sententiam corrigens propheta addit; *Beatus populus cuius Dominus Deus eius.* q. d. etiamsi hæc omnia habemus, è quibus æstimatur vulgo fœlicitas, ego tamen propterea magis beatos nos puto, quia Dominus est Deus noster. Ipse enim est summum & beatificum bonum, facit autem hominem beatum sui cognitione & amore.

PSAL CXLIV.

v. 9. S*Vauis Dominus vniuersis, & miserationes eius super omnia opera eius.* Posteriorem hanc partem quidam sic intelligunt, vt opera misericordiæ Dei superent multitudine & magnitudine cætera eius opera. Sed hunc non esse sensum ostendit membrum præcedens: *Suauis Dominus vniuersis.* Significatur ergo misericordiam, id est, bonitatem, benignitatem, seu beneficentiam Dei extensam, & expansam esse super omnia eius opera; quia, quod sint, quod permaneant, quod formam, speciem, qualitatem, motum, actionem, & ordinem habeant, totum habent à Dei bonitate. Neque pugnant hæc verba cum illo Iacobi 2. *Iudicium sine misericordia illi qui non fecit misericordiam*, quia in hoc psalmo, itemque psalm. 118. vbi similia verba habentur, tantum est sermo de donis naturalibus: Sicut & Christus dicit de patre suo cœlesti *quod solem suum facit oriri super iustos & peccatores.* Vide nostra in 4. sentent. d. 46.

v. 13. *Fidelis Dominus in omnibus verbis suis, & sanctus in omnibus operibus suis.* Hic versus non est in Hebræo. Cuius rei causam difficile est inuenire. Ac videri potest in Hebræo aliquando fuisse. Incipit enim si Hebraicè reddatur, à litera Nun, quæ sola deest alphabeto illi, quod decurrit per initiales literales versuum huius psalmi. Sed quæ ratio potuit esse tollendi hunc versum, si in Hebræo fuit? maximè cum tam facilè fuisset mox ablationem factam deprehendere ex violatione alphabeti? Vnde nullo modo fit verisimile fuisse hunc versum aliquando in Hebræo, licet, vt dixi, causam alphabeti succisi reddere non sit promptum nec facile. Vide de ea re Genebrardum coniecturam adferentem. Quod si Nun literam omittere hoc loco voluit in odium Nabal, stolidi hominis inimici sui, contra quem & psalmum 13. scripsit; quis dicat?

PSAL. CXLV.

v. 3. N*Olite confidere in principibus, in filijs hominum, in quibus non est salus.* Confidere in principibus, vel in homine, quod hîc prohibetur; non est subsidium aliquod ab homine sperare, aut expectare. Hoc enim ad humanam societatem & charitatem mutuam pertinet, mutua officia præstare, ac vicissim expectare: Sed confidere dicitur in homine; qui ita spem suam in homine collocat, vt in eo principaliter nitatur, tanquam in simpliciter potente, veraci, ac fideli ad præstandum beneficium; atque ita confidens in homine, reuocatur, aut impeditur à fiducia Dei, in quo principaliter confidendum est. Et talis incurrit maledictionem illam Iere. 17. *Maledictus homo, qui confidit in homine, & ponit carnem brachium suum, & à Deo recedit cor eius.* Proinde quisquis ab homine beneficium expectat, duo considerare debet; scilicet omnem hominem esse mendacem, id est, fieri posse, vt sententiam mutet, & sic non præstet quod promisit: Deinde etiam omnem hominem esse infirmum, id est, impediri posse, vt præstare nequeat. Deus autem simpliciter verax est, simpliciter sufficiens, & potens; Ac proinde principaliter in eo fidendum.

v. 4. *Exibit spiritus eius & reuertetur in terram suam,* Eccle. vltim. dicitur: *Donec reuertatur puluis in terram suam vnde erat, & spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum.* Quod ergo hîc dicitur: *& reuertetur in terram suam*, non ad spiritum referendum est. Neque enim spiritus hominis est de terra, vt dici possit eum in terram reuerti: Sed reuertitur ad Deum tanquam iudicem suum vt referat prout gessit. Sed debet referri ad ipsum hominem, seu principem, de quo hic sermo est. Itaque sensus est *Exibit spiritus eius*, nempe hominis aut principis, *& ipse* (homo, vel princeps) *reuertetur in terram suam*, vnde erat creatus. Reuertetur autem in terram secundum corpus, non secundum animam. Nam ratione corporis dictum est primo parenti Genes. 3. *Donec reuertaris in terram, de qua sumptus es, quia puluis es, & in puluerem reuerteris.* Vox Hebræa quæ hoc loco terram significat, ea est, à qua primus homo nominatus est Adam, quia de terra sumptus erat. Vnde Hieronym. in Latina sua versione similem seruauit allusionem. Vertit enim: *Reuertetur in humum suam.* Nam sicut Adam ab adamach, id est, terra, ita homo ab humo dicitur apud Latinos. Præcesserat autem in psalmo (*in filijs hominum,*) vbi Hebr. est *Adam*. Et ad illud vocabulum voluit Psalmista alludere.

PSAL. CXLVI.

v. 4. QVi numerat multitudinem stellarum, & omnibus eis nomina vocat. Sensus est; quod Dei tanta est scientia, vt innumerabilem nobis stellarum multitudinem numeratam habeat; & possit singulis, si velit, nomina propria imponere. Intelligitur autem, quod simili modo quoque sibi in numerato habeat suos electos, qui instar stellarum fulgebunt, quamquam jam variè dispersos.

PSAL. CXLVII. non habebat annotationem.

PSAL. CXLVIII.

v. 4. LAudate eum cæli cælorum, & aquæ quæ super cælos sunt, laudent nomen Domini. Nituntur quidam ex hoc & similibus locis definire, quæ sint aquæ, de quibus dicitur Genes. 1. *quod sint suprà firmamentum*. Sed infirma hæc sunt. Nam in Cantico trium puerorum Dan. 3. omninò alius ordo seruatur. Itaque aut ex firmioribus de his est disputandum, aut (quod magis censeo, & D. Thom. fecisse videtur) res in medio est relinquenda. Vide annotat. dicto cap. Gen. 1.

v. 6. *Statuit ea in æternum, & in sæculum sæculi.* Hæc de cœlestibus corporibus, de quibus præcedit. Et quidem huic possit videri contrarium quod Petrus in 2. epistol. cap. 3. vers. 12. testatur cœlos perituros igni: *Cæli*, inquit, *ardentes soluentur, & elementa ignis ardore tabescent*. Sed ad hoc duobus modis responderi potest. *Vno modo*, si dicamus, Petrum loqui, non de cœlo propriè dicto, in quo sunt luminaria cœli, sed de cœlo aëreo, quod terræ vicinum est; à quo denominantur volucres cœli. Id enim apparet ex illis verbis, quibus ait vers. 7. *Cæli autem qui nunc sunt, & terra, eodem verbo repositi sunt, igni reseruati in diem iudicij.* Scilicet cœlum stellatum non fuit post diluuium repositum simul cum terra & mari: Nam nullam immutationem passum fuerat per diluuium, sicut mundus iste inferior. *Aliter* etiam dici potest illam totius mundi combustionem non hoc effecturam, vt cœli desinant esse, sed vt cœlestis creatura cum cæteris liberetur à seruitute corruptionis, & velut aurum igne purgata commutetur in melius.

Præceptum posuit, & non præteribit. Illud (*præteribit*) incertum est quo referri debeat: An ad Deum, an ad præceptum, an denique ad ipsam creaturam cælestem? Quidam ad Deum referunt hoc sensu: Deus posuit orbibus illis præceptum quoad motus ordinatissimos, *& non præteribit*, id est, nec deinceps mutabit, sed ordinem illum vult esse perpetuum. Alij ad ipsum præceptum referunt hoc sensu: Præceptum quod semel dedit *non præteribit*, id est, non cessabit. Potest nihilominus & ad ipsa cœlestia corpora referri, de quibus dixit: *Statuit ea in æternum, & in sæculum sæculi*, & immediatè subjungit, *præceptum posuit & non præteribit*. Cui sensui suffragatur, quod è Græco verti potest numero plurali (*præteribunt*) eò quòd neutrum genus pluralis numeri præcesserit. Hunc sensum confirmat similis locus psalm. 103. vbi dicitur: *Terminum posuisti eis, quem non transgredientur*, videlicet aquæ. Ita hîc præceptum posuit, quod non præteribunt, videlicet cœli, quia leges motuum semel præstitutas perpetuò seruant.

PSAL. CXLIX.

v. 1. CAntate Domino canticum nouum, laus eius in Ecclesia sanctorum. Augustinus in hunc psalmum: Cantate vocibus, cantate oribus, cantate moribus, cantate Domino canticum nouum. Et rectè additur: *Laus eius in Ecclesia sanctorum.* Quia etsi mali quoque suo modo laudent Dominum, non est tamen speciosa laus in ore peccatoris. Et idem hic psalmista, psalm. 49. *Peccatori autem dixit Deus, Quare tu enarras iustitiam meam? &c.*

v. 6. *Exaltationes Dei in gutture eorum.* Planè legendum (*exaltationes*) per primam vocalem, non (*exultationes*) per *u* vocalem vltimam, vt & biblia Sixtina rectè restituerunt. Nam ita manifestè postulant Græca & Hebræa, & ex vetustis non pauca MSS. Quin & in lect. 6. festi Assumptionis beatæ Mariæ dudum ex Athanasij sermone quoque legitur (*exaltationes.*)

v. 9. *Vt faciant in eis iudicium conscriptum.* An quia in illo iudicio ex libris iudicabitur? id est, ex certissima scientia, sicut Apoc. 20. dicitur: *Et libri aperti sunt?* An quia sententia omnium animis perfectissimè intimabitur, ac si ex scripto legeretur.

PSAL. CL.

v. 4. LAudate eum in tympano & choro, laudate eum in chordis & organo. Gregor. hom. 8. pulchrè hunc versiculum transfert, & accommodat ad sensum allegoricum.

v. 6. *Omnis spiritus laudet Dominum.* Commodè accipiendum est vniuersale signum (*Omnis.*) Non enim Dæmones, aut animæ damnatæ inuitantur ad laudandum Deum, sed omnes scilicet spiritus, tam beati, quàm qui ad beatitudinem tendere adhuc possunt, vbi in æternum Deum laudent. Græcè sic sonat, vt quidquid spirat, aut quidquid habet vocem, ea vtatur ad laudandum Deum, siue cum instrumento aliquo, cujusmodi aliquot jam nominata sunt, vt tuba, psalterium, cythara, tympanum, cymbalum, organum; siue sine instrumento artificiali, vt dum viua voce cantantes, Deum laudamus.

FINIS LIBRI PSALMORVM.

ANNOTATIONES IN LIBRVM PROVERBIORVM.

PRÆFATIVNCVLA.

SEPTVAGINTA interpretes librum hunc *Parabolarum* vocârunt: quod quidem nomen latius accipiendum est; vt significet scilicet qualcumque sententias argutè & sapienter dictas; siue illæ obscuritatem aliquam habeant ænigmaticam, aut quocumque modo figuralem; siue etiam planæ sint, atque apertæ. Latino vocabulo valdè apposito *Sententiæ* dici possent, & liber ipse *Liber Sententiarum*, quomodo & Prosper ex D. Augustini scriptis, Librum Sententiarum collegit. Vide quoque Genebrardum in Psal. 48. super illud; *Inclinabo in parabolam aurem meam:* Vbi significatum Hebraicæ vocis (*Misle*) explicat, & librum hunc Sententiarum similiter vocat.

CAPVT PRIMVM.

v. 7. TImor Domini principium sapientiæ. Nonnulli illud exponunt de timore filiali, quomodo Iob 28. dicitur: *Timor Domini ipsa est sapientia.* Et Eccles. 1. *Plenitudo sapientiæ timere Deum*, vt per principium intelligeretur, velut id quod præcipuum est. Verùm de timore iusti iudicis, quem Scholastici vocant seruilem, exponit quoque hunc locum Beda post Aug. tract. 9. in primam epist. Ioannis. Cui expositioni fauet illud Eccles. 1. *Timor Domini expellit peccatum*, & illud Psal. 118. *Confige timore tuo carnes meas, à iudicijs enim tuis timui.* Sanè hunc timorem etiam Paulus in sua conuersione sensit, testante scriptura, dum ait de eodem, Act. 9. *Et tremens ac stupens dixit; Domine quid me vis facere?* Vide etiam Concil. Trident. sess. 6. can. 8. & cap. 6.

v. 17. *Frustra autem jacitur rete ante oculos pennatorum.* Quomodo hoc ad rem? cum loquatur de imperitis & incautis, qui facile capiuntur insidijs. An vult eos ad sapientiæ studium inuitare, vt laqueos insidiantium tanquam oculati alites euadere possint? Vel potius, ex innocentia & imperitia istorum incautorum, exaggerat malitiam insidiantium? vt illud (*frustrà*) idem sit quod immeritò & sine causa; quemadmodum alij ex Hebræo vertunt, quasi dicat Sapiens: Insidiatores isti immerentibus & incautis parant insidias, & eos irretire conantur. In Græco additur negatio, ὀ γὰρ ἀδικῶς, id est, non enim iniustè. Aliter, non enim frustra. Fortè melius; *Non enim impunè.* Nam vox Græca potius videtur significare (*impunè*) quàm (*frustrà.*) Sic & paulò ante, v. 11. *Abscondamus tendiculas contra insontem frustrà*, id est, contra insontem, immeritò.

v. 26. *Ego quoque in interitu vestro ridebo, & subsannabo.* Vel significatur quod diuina sapientia delectabitur, & placebit sibi in sua iustitia, quam exercebit puniendo impios, qui noluerunt audire disciplinam, (sicut & psal. 57. scriptum est: *Lætabitur iustus, cum viderit vindictam, lauabit manus in sanguine peccatoris.*) Vel etiam dictum est ἀνθρωποπαθῶς, id est, secundum similitudinem affectuum humanorum. Sicut enim homines deridentes & subsannantes

A alios in periculo & miseria constitutos, nolunt eos adjuuare, sed eos deserunt; ita & Deus nolens exaudire, neque adjuuare, sed iustè deserens impios; dicitur ridere & subsannare in interitu eorum. Sic enim sequitur: *Tunc inuocabunt me, & non exaudiam, eò quòd exosam habuerint disciplinam.* Confer quæ sunt Sap. 5. atque etiam Ieremiæ 5.

CAPVT II.

v. 4. SI quæsieris eam quasi pecuniam, id est, tanto studio quanto solent homines auari quærere pecuniam; quamuis alioqui longè majus studium debeatur quærendæ sapientiæ quàm pecuniæ. Simile illud Apostoli Rom. 6. *Humanum dico propter infirmitatem carnis vestræ. Sicut enim exhibuistis —— ita nunc exhibete &c.* Vide ibid. nost. comment. B

CAPVT III.

v. 3. MIsericordia & veritas te non deserant, circunda eas gutturi tuo. Nota; Misericordia & veritas in Scriptura sacra nobis frequentius commendantur; & modò Deo tribuuntur, modò homini præcipiuntur. Deo tribuuntur in psalmis: *Misericordia & veritas præcedent faciem tuam.* Item, *Super misericordia & veritate tua, ne quando dicant &c.* Homini verò præcipiuntur hoc loco. Est autem misericordia Deo attributa, qua gratis, & sine merito, imò homini malè merenti, vel gratiam vel quodcumque beneficium præstat, vel aliquid promittere dignatur. Hæc enim omnia absolutè gratuita sunt,
C & solùm ad misericordiam pertinent. At è diuerso, veritas pertinet, vel ad præstationem promissorum vel ad retributionem mercedis. Vnde Deus verax dicitur, dum vitam iustis, supplicia injustis rependit; Verax etiam, dum pœnitenti veniam donat; quia promisit, iuxta illud psalm. 50. *Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cum iudicaris. Ecce enim veritatem dilexisti.* Sic & misericordia quæ homini præcipitur, spectatur in ijs officijs charitatis, quæ homo gratuito & ex benignitate præstat proximo; Veritas autem in ijs, quæ ex debito & iustitia, Deo, vel proximo impendit.

v. 16. *Longitudo dierum in dextera eius, & in sinistra eius diuitiæ & gloria.* Hæc, inter alia, in laudibus Sapientiæ: Quibus verbis significat Sapiens, sapientiam adferre secum omnium rerum, quæ desiderari
D possunt, affluentiam; cujusmodi maximè sunt, longitudo vitæ, diuitiæ & gloria. Non quod omnis, qui verè & Christianè sapiens est, hæc bona consequatur: Hinc enim sequeretur solos diuites, & solos longæuos & gloriosos sapientes esse; quod est absurdum, & contra Euangelicam doctrinam, quæ paupertatem præfert diuitijs: Sed partim significatur, ad quid valeat sapientia, partim autem, & potius, sub bonis corporalibus intelligenda sunt spiritualia bona; quæ nobis præstat vera & Christiana sapientia. Longitudinem verò vitæ, dexteræ attribuit, diuitias autem & gloriam, sinistræ, quia dextera in bonis, aut melioribus intelligitur, sinistra in malis, aut minus bonis. Iam

verò longitudo vitæ inter bona temporalia præstantius bonum est, quàm vel diuitiæ, vel gloria huius sæculi: hæc enim externa bona sunt, longæuus verò vigor & vita bonum internum. A

CAPVT IV.

v. 7. **P***Rincipium sapientiæ, Posside sapientiam.* Sententia obscura, eò quòd non satis intelligatur, cui cohæreat illud, *principium sapientiæ.* Quidam hoc modo interpretantur. Per principium sapientiæ posside sapientiam, id est, per timorem Domini, qui est principium sapientiæ, compara tibi sapientiam. q. d. Si ad sapientiam peruenire velis, principium eius primò tibi comparandum est, nempe timor Domini, per quem ad sapientiam peruenies. Alij hoc modo intelligunt: Principium sapientiæ est istud, quod tibi præcipio: nempe posside sapientiam. q. d. hoc ipsum magnæ est sapientiæ, & velut principium sapientiæ, si quis hoc agat & curet, & ad hoc laboret, vt possideat sapientiam. Et hic sensus videtur probabilior; & ita principium sapientiæ intelligitur, vel initium, vel magna & præcipua pars sapientiæ. Nam ex animo amare sapientiam, & ad eam comparandam laborare, ipsius sapientiæ opus est. Vnde rectè quoque à gentilibus philosophis, sapientia dicta est philosophia, id est, amor sapientiæ; & ipsi non se sapientes, sed modestiori vocabulo philosophos, id est, amatores sapientiæ appellabant; cum tamen & hoc ipsum vocabulum significaret eos esse sapientes.

v. 23. *Omni custodia serua cor tuum, quia ex ipso vita procedit.* Sicut à corde principium est vitæ corporalis, teste Aristotele lib. 2. de partibus animalium, c. 10. & lib. 3. c. 4. & alibi; Plinio lib. 11. hist. natural. cap. 37. & alijs: ita à mente significat Sapiens esse principium vitæ rationalis. Dissentiunt quidem peripatetici posteriores, quatenus in cerebro sensus tres interiores collocant; sed Aristolem sequitur Tertull. lib. de anima cap. 15. & dicit eam esse Christianorum quoque sententiam, fundatam in scripturis; itemque de resurrect. carnis cap. 15. Significat ergo Sapiens hac sententia ipsam mentem nostram, quæ est facultas cogitandi, intelligendi, ratiocinandi, esse principium bonarum omnium actionum, sicut etiam malarum. Cui nec repugnat quod alibi voluntas hominis dicitur esse tale principium, intelligaturque ea per arborem bonam, vel malam; de qua procedunt fructus boni, vel mali. Nam aliter voluntas, aliter mens ipsa principium est. Videlicet voluntas est principium executiuum, mens autem cognitiuum; quia per cognitionem præuiam dirigit voluntatem, eò quòd voluntas appetere nihil possit, nisi cognitum prius ab intellectu.

v. 27. *Vias enim, quæ à dextris sunt, nouit Dominus; peruersæ vero sunt, quæ à sinistris sunt.* Totum hoc vsque ad finem capitis non est in Hebræo, sed habetur apud Septuaginta & exponitur à Beda. Vt autem sensus congruat cum præcedentibus, vbi tam dextrum quàm sinistrum in malam partem accipitur (sic enim dicitur: *Ne declines ad dexteram, neque ad sinistram*) potest hoc modo intelligi: Vias, quæ à dextris sunt, nouit Dominus, quales sint, scilicet, licet nobis sæpè occultæ sint, propter virtutis speciem, & sanctitatis hypocrisim: Quæ autem à sinistris, illæ apertè malæ & peruersæ, atque distortæ sunt. Nam illud (*nouit Dominus*) non semper notitiam approbationis significat, sed interdum indicat etiam rem nobis occultam; vt cum dicit Apostolus 2. Cor. 12. *Siue in corpore siue extra corpus, nescio; Deus scit.* Et Psalmista psal. 39. *Dominus scit cogitationes hominum quoniam vanæ sunt.* Quibus similia sunt 4. Reg. 8. psal. 43. Lucæ 16. & 1. Cor. 3.

CAPVT V.

v. 9 **N***E des alienis honorem tuum, & annos tuos crudeli.* Potest duobus modis intelligi. Scilicet vel *prohibitiuè*; vt sensus sit: *Noli omnino dare alienis honorem tuum &c.* Vel *consecutiuè* ad præceptum præcedens, hoc modo: Longè recede à muliere impudica; ne scilicet contingat tibi eius causa pati honoris tui, & ætatis detrimentum. Vnde & sequitur simili sensu: *Ne fortè impleantur extranei viribus tuis &c.* Et hic sensus congruit veritati Hebraicæ, in qua sic legitur: *Ne fortè des alienis honorem tuum.* Itaque per hæc incommoda deterret iuuenem Sapiens à consuetudine meretricia. Porrò illud (*alienis*) masculinum est, sicut & id quod sequitur (*extranei.*) Designantur autem simul meretrices, lenones, parasiti, B
alijque socij turpitudinis, quibus amator dat honorem suum & annos, quando propter eos, honorem suum prostituit, & disperdit; & annos vitæ, & non solum opes suas diminuit.

v. 16. *Deriuentur fontes tui foras, & in plateis aquas tuas diuide. Habeto eas solus, nec sint alieni participes tui.* Videtur posterior sententia contradicere priori. Sed soluendum; vt prior intelligatur de filijs ex conjugio gignendis; posterior de ipsa conjuge. Vel potius cum Iansenio; Posterior sententia monet hominem, vt tales studeat habere proles, de quibus certus sit, (ipse castus viuens, nec dans occasionem adulterij vxori) quod ipsius proles sint; & non spuriæ. Hoc enim indicare videntur hæc verba honesto quodam inuolucro.

C v. 18. *Lætare cum muliere adolescentiæ tuæ, &c.* Verba hæc accipienda sunt non aliter quàm illa Pauli 1. Corinth. 7. *Reuertimini in idipsum.* Nempe sicut Apostolus ibi se explicat subjungens: *Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium*; ita & Sapiens satis declarat, se non ob aliud ista dicere, quàm vt vitetur adulterium. Docent hoc, tum præcepta quæ præcedunt de vitanda muliere extranea, tum quod proximè sequitur: *Quare seduceris, fili mi, ab aliena, & foueris in sinu alterius?* & in libro Eccle. cap. 3. *Tempus amplexandi, & tempus longè fieri ab amplexibus.*

CAPVT VI.

v. 1. **F***Ili mi, si spoponderis pro amico tuo, defixisti apud extraneum manum tuam. —— Fac ergo* D
quod dico tibi, & temetipsum libera. Videtur Sapiens his verbis dehortari à sponsione, seu fidejussione facienda in gratiam amici: id autem pugnare videtur cum charitate, quam præcipit Christus. Nam sicut charitatis est, amico, aut cuicumque proximo egenti dare mutuum, ita multo magis eiusdem charitatis officium esse videtur, pro eo apud creditorem spondere. Quomodo ergo Sapiens ab hoc officio charitatis deterret? *Respondeo.* Doctrina ista non est charitati contraria. Nam charitas quidem monet aliquando esse fidejubendum pro amico in necessitate constituto; sed sapiens tantum indicat duas circa fidejussionem cautelas. *Vnam*, ne facilè, leuiter, & præcipitanter quis pro alio spondeat: Id enim qui faciunt, plerum- E
que multis malis se & familiam suam inuoluunt; & dum extraneos adiuuare volunt, seipsos, & liberos suos depauperant. Vnde etiam apud ethnicos dictum cujusdam sapientis celebratur: *Sponde; noxa præsto est.* *Alteram*, vt qui fidejussit pro altero, det operam, vt quàm citissimè ab ea obligatione se liberet, excitando videlicet eum, pro quo spopondit, vt creditori satisfaciat.

v. 6. *Vade ad formicam, ô piger.* Opportunè aduersus pigros & otiosos homines adhibetur formicæ exemplum, sicut aduersus eos qui nimia sollicitudine peccant, à Domino prolatum est exemplum volucrium

cœli Matth. 6. Sicut enim alijs exemplis ad regulam mediocritatis reuocandi sunt timidi, alijs audaces, item alijs profusi, alijs tenaces & auari; & sicut iusto celerius currenti dicitur, cohibe cursum, tardiori autem dicitur, propera: sic alio exemplo piger, alio nimia laborans anxietate, & cura rei acquirendæ trahi debent ad medium virtutis & rectæ rationis, legisque diuinæ.

v. 16. *Sex sunt quæ odit Dominus, & septimum detestatur anima eius.* Pro (*septimum*) Hebr. est (*septem*) vt sit sensus: Sex sunt quæ odit Dominus; imò septem sunt quæ anima eius detestatur seu abominatur. Sic Iob 5. *In sex tribulationibus liberabit te, & in septima non tanget te malum.* Vbi similiter in Hebræo est (*septem*) sic fortè etiam illud accipi potest 1. *Super tribus sceleribus Damasci, & super quatuor non conuertam eum*, vt sit sensus. Propter tria scelera Damasci, imò propter quatuor omninò eum expellam in captiuitatem. Vide etiam infrà cap. 30. vbi itidem pro (*quartum*) in Hebr. est (*quatuor.*)

v. 30. *Non grandis est culpa cum quis furatus fuerit.* Comparat furtum adulterio, docens adulterium esse peccatum longè grauius furto. Non itaque negat Sapiens furtum esse magnum peccatum. Nam & Zachar. 5. Dominus maledictionem furibus comminatur, & Apost. 1. Corinth. 6. negat fures regnum Dei possessuros; sed dicit Sapiens, furtum non esse grandem culpam, respectu adulterij; & maximè quando habet adiunctam circumstantiam, de qua subiungit dicens: *Furatur enim, vt esurientem expleat animam.*

v. 20. *Conserua fili mi præcepta patris tui, & ne dimittas legem matris tuæ.* Si lex matris carnalis retinenda est, quanto magis matris spiritualis, id est, Ecclesiæ? Et si mater carnalis potestatem habet præcipiendi aliquid filio suo, sic vt in conscientia & coram Deo filius teneatur obedire; quanto magis huiusmodi potestas agnoscenda est in matre spirituali?

Cap. VII. Nullam habebat annotationem.

CAPVT VIII.

v. 15. *Per me reges regnant, & legum conditores iusta decernunt: Per me principes imperant, & potentes decernunt iustitiam.* Quod ait Sapientia, *Per me reges regnant*, & rursum: *Per me principes imperant*, vel vt Hebr. sonant, per me domini dominantur, potest duobus modis accipi. Videlicet, vel absolutè, vel cum additamento. *Absolutè*, hoc modo: Omnes reges, quicunque verè reges sunt, id est, legitima via principatum adepti sunt, vel saltem legitimè possident; per me regnant, id est, illam regnandi seu imperandi potestatem à me acceperunt, iuxta illud Apostoli Rom. 13. *Non est potestas, nisi à Deo. Quæ autem sunt, à Deo ordinata sunt. Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit.* Cum additamento autem exponitur hoc modo: Reges per me regnant iustè, id est, quod reges iustè regnant, & sicut oportet populum suum regunt; id habent à sapientia eos regente & docente. Huic sententiæ fauent circumstantiæ, quia addit, *Et legum conditores iusta decernunt.* Et paulò pòst. *Et potentes decernunt iustitiam.* Secundum hunc sensum Salomon suo exemplo docet reges non aliunde quàm per sapientiam hoc consequi, vt populum in iustitia & æquitate regant. Augustinus lib. 5. de ciuit. cap. 19. priorem sensum habet; indicat tamen & aliter accipi posse.

v. 17. *Ego diligentes me diligo*, id est, illis me præbeo, illos mei compotes facio, qui me diligunt non solo affectu animi, sed re ipsa, id est, qui dant operam acquirendæ sapientiæ, qui studio sapientiæ incumbunt

A & inuigilant. Sequitur enim: *Et qui manè vigilant ad me, inuenient me.* Sensus igitur est, neminem acquirere sapientiam nisi magno affectu, & studio eam quærat.

v. 22. *Dominus possedit me in initio viarum suarum, antequam quicquam faceret à principio. Ab æterno ordinata sum &c.* Tametsi superiora tribui possint sapientiæ creatæ, cuius hìc velut personam quandam introducit Sapiens, per eam figuram rhetoricam, quæ dicitur prosopopœia, id est, personæ fictio; hìc tamen necessariò confitendum est, eum loqui de sapientia Deo coæterna. Ea autem non alia est, quàm ipse Deus, ac Dei Filius, qui est sapientia Patris. Neque enim est alia sapientia, quæ dicere de se possit, *Ab æterno ordinata sum.* Quod autem subjungit; *Et ego jam concepta*
B *eram*, non sic intelligendum, quasi paulatim ex imperfecta euaserit in sapientiam perfectam: Sed, sicut in diuinis idem est cogitare, velle, dicere, facere (quæ omnia significant æternam voluntatem Dei) ita & in generatione Filij eadem sunt, concipi, generari & nasci; ijs enim vocibus nihil aliud significatur, quàm æterna Filij Dei natiuitas.

v. 31. *Et deliciæ meæ esse cum filijs hominum.* Hoc dupliciter intelligi potest. *Vno modo*, sicut dicitur illud psalm. 103. *Lætabitur Dominus in operibus suis*, per quod significatur Deo grata esse sua opera, eoque vnumquodque gratius, quò est præstantius & nobilius. Vnde quia homo est creatura rationalis, in qua singulariter relucet sapientia Dei; hinc diuina
C sapientia delicias suas dicit esse cum filijs hominum. *Alio modo*, vt istud referatur ad immensum amorem, quo Filius Dei ac Dei sapientia hominem dilexit, ita vt causa eius saluandi ac redimendi, sit incarnatus, & homo factus inter homines voluerit conuersari. Quomodo autem ex hoc loco non sequatur, Deum fore incarnandum, etiamsi homo non peccasset, diximus commentario in librum 3. sentent. distinct. 1.

CAPVT IX.

v. 1. *Sapientia ædificauit sibi domum, excidit columnas septem &c.* Hæc referri possunt ad sapientiam creatam, vel etiam increatam, id est, Filium Dei,
D qui est sapientia Patris. Si ad sapientiam creatam referantur hæc verba, dicta erunt per Prosopopœiam, nec non allegoriam quandam, vt per hanc sententiam, qua ait eam sibi ædificasse domum & excidisse columnas septem, id est, ædificasse domum sumptuosam, magnificam & benè firmam, non aliud significetur, quàm ipsius sapientiæ magnificentia, firmitas, decor, & ornamentum; sicut & sequentibus verbis, cum dicitur: *Immolauit victimas, miscuit vinum, proposuit mensam*, id est, epulas instruxit, significatur eiusdem sapientiæ gratissima & iucundissima possessio, vt meritò quilibet, siue magnificentiam quærat & ornatum, siue delicias & castam voluptatem, pro sapientia comparanda laborare debeat.

Non est tamen dubitandum quin vel litterali, vel
E saltem mystico sensu hæc etiam pertineant ad sapientiam increatam, id est, Filium Dei. Sic enim ait sanctus Ignatius in epist. ad Smyrnenses: Verbum habitauit in carne. Sapientia enim ædificauit sibi domum &c. Et tunc sensus est: Sapientia, id est, Filius Dei, ædificauit sibi domum ipsam Ecclesiam; quam quidem ædificauit verbo & exemplo, cum in terris versaretur. Et eam ita firmauit gratiæ suæ promissione, vt portæ inferi nunquam aduersus eam sint præualituræ. Porrò columnæ septem, vel vniuersitatem significant Pastorum atque Doctorum, quibus Ecclesia nititur, (quales maximè Apostoli & Prophetæ) vel septem Spiritus sancti dona; quibus Ecclesia perpetuo stabilitur.

v. 2. *Immolanis victimas suas, miscuit vinum, & proposuit mensam suam.* Sensus est. *Immolanis victimas suas,* nempe tam sacrificium in cruce, quàm eius memoriale in cœna nouissima; quæ quidem, etsi actione diuersa fuerunt, re tamen oblata, & virtute, vnum idemque fuerunt & sunt sacrificium. *Miscuit vinum* in calice benedictioois, de quo testatur Apostolus 1. Corinth. 10. quod *communicatio sanguinis Christi est. Proposuis mensam,* quia hæc mysteria suis fidelibus participanda exhibet in ea mensa, de qua Apostolus eodem loco subiungit: *Non potestis mensa Domini participes esse, & mensa dæmoniorum.* Sanè de sacro conuiuio cœnæ Dominicæ intellexit Cyprian. & Ambros. lib. 5. de fide cap. 7.

v. 12. *Si sapiens fueris, tibimetipsi eis.* Non pugnat hæc sententia, cum alijs, quibus prohibetur, ne quis sapiens sit apud semetipsum. Prouerb. 3. & Rom. 12. Ibi enim prohibemur, ne nobis placeamus, & sapere videamur, & prudeotiæ nostræ nitentes, aliorum coosilia respuamus; Hîc verò docemur sapientiam potissimum prodesse ei, qui eam habet, eaque vtitur, sicut illusori (de quo subiungitur) sua oocet malitia.

CAPVT X.

v. 3. NOn *affliget Dominus fame animam iusti.* Quidam sic: Quamuis Dominus subiode permittat fame affligi iustum, secundum corpus, noo tamen secundum animam. Verus sensus est, vt per animam iusti ipsum iustum intelligamus more Scripturæ sacræ. Vnde psalm. 104. de Iosephi compedibus: *Ferum pertransijt animam eius,* & Gen. 46. *Anima egressa de femore Iacob,* id est, ipsi homines. Aut certè anima iusti, vita temporalis intelligitur. Declarat autem hæc sententia Dei erga suos curam & protectionem; quam iusti sæpè experiuntur etiam in his, quæ suot huius sæculi; sed perpetuam tamen veritatem non obtinet, nisi in futuri sæculi bonis, quorum ista sunt vmbræ & figuræ. Et quia vetus testamentum vmbra est noui; hinc in illo sub promissione bonorum, vel comminatione malorum temporalium, passim significata sunt æterna. Et hunc sensum confirmat quod præcedit: *Iustitia verò liberabit à morte.* Non vtique à morte temporali, sed ab æterna. Denique sciendum, quod huiusmodi particulares sententiæ valent, & proferuntur à Spiritu sancto ad confirmandam generalem fidei nostræ senteotiam, quod Deus iustos non deserat in finem; etiamsi subindè ad tempus eos sinat affligi.

v. 12. *Odium suscitat rixas, & vniuersa delicta operit charitas.* Citat Petrus 1. epistol. cap. 4. & alludit Iacobus in fine suæ epistolæ. Quorum locorum collatione apparet sensum hunc esse: Sicut odium suscitat rixas & dissidia inter proximos; ita è contra charitas etiam suscitata dissidia sedat, & peccata atque offensiones, quæ rixarum causa esse solent, tolerando, ac dissimulando, atque excusando, operit, vt dissensiones inde nullæ enascantur. Hinc illa epitheta charitatis 1. Cor. 13. *Charitas patiens est, benigna est, omnia suffert, omnia sustinet.* Vide plenius ad dicta loca, & Comment. oostrum in 4. sentent. distinct. 15.

CAPVT XI.

v. 10. IN *bonis iustorum exultabit ciuitas, & in perditione impiorum erit laudatio.* Pridem legebatur (*exaltabitur*) sed rectè restituerunt Biblia Sixtina seu Clementina, (*exultabit*) id est, lætabitur seu gaudebit. Ita enim legendum esse conuincunt Hebr. & complura etiam exemplaria MSS. Error natus erat duplici ex causa, primo, quod vicina siut vocabula (*exaltare*) & (*exultare,*) ita vt facile scriptorum vitio vnum io alterum commutetur, tum quia ver-
A su proximo habetur exaltandi vocabulum, dum dicitur: *Benedictione iustorum exaltabitur ciuitas.* Vnde arbitrati sunt etiam in hac sententia sic legendum esse. Atqui in Hebræo omnino diuersa sunt vocabula, non tantum hæc duo, sed & cætera quæ hic eodem & vno vocabulo redduntur, videlicet (*iustorum*) & (*ciuitas*) Sicut autem hic irrepserat (*exaltabitur*) pro (*exultabit*) ita è contra psalm. penult. pridem legebatur; *exultationes Dei in gutture eorum,* pro (*exaltationes.*) Nam illam veram esse lectionem constat non modo ex Græcis & Hebr. sed etiam ex multis MSS. Latinis, vt sensus sit: *Exaltationes Dei,* id est, laudes Dei, quibus Deus exaltatur, resonant in eorum gutture.

v. 18 *Seminanti iustitiam merces fidelis.* Seminat
B iustitiam qui spargit bona opera, id est, passim oblatis occasionibus ea facit. Iustitia pro operibus iustis frequentissimè ponitur. vt 1. Ioan. 3. *Qui facit iustitiam iustus est.* Item: *Feci iudicium & iustitiam.* psal. 118.

v. 21. *Manus in manu, non erit innocens malus, semen autem iustorum saluabitur.* Figurata est locutio, & proinde obscura, quam aliter atque aliter authores explicant Quidam hoc modo reddunt ex Hebræo: *Manus manui iuncta non erit expers mali.* Quod intelligunt hoc modo: Impij, tametsi sibi mutuo manum præbeant, id est, auxilium ferant (id enim fieri solet iungendo manum manui) tamen nihil proficient, neque per hoc euadent iustam punitionem. Et hic sensus est satis probabilis. Nam sequitur: *Semen autem*
C *iustorum saluabitur.* Opponuntur ergo non esse innocentem, id est, impunitum, & saluari. Alij sic interpretantur: *Manus in manu,* seu Manus ad manum, id est, illicò & continuò non erit innocens malus; sed statim sequetur eum iusta vindicta à Deo. Nam nihil tam facile & promptum est, quàm manum manui conjungere. Beda hoc modo exponit: Qui manum iungit in manu, nihil vtique operatur; Sed *manus in manu non erit innocens malus;* quia etsi ab iniqua actione manum ad horam subtrahat, cordis tamen innocentiam malus habere non valet. Vnde & præmittitur; *Abominabile Domino cor prauum.* Ita sensus erit. Malus non ideò innocens est, quia exterius nihil operatur, imò tunc vel maximè, cum manum inserit manui, corde malum machinatur. Et hæc expo-
D sitio videtur cæteris præferenda, quàm & similis scriptura confirmat Eccli. 4. *Stultus complicat manus suas,* id est, quietus & otiosus est, ac nihil agit. Quem sensum esse eius loci, manifestum est locum inspicienti. Verior explicatio habetur ex c. 16. v. 5.

v. 26. *Qui abscondit frumenta maledicetur in populis: benedictio autem super caput vendentium.* Mysticè pertinet ad eos qui habent spirituale frumentum, id est, scientiam salutarem & vitalem. Nam maledicetur coram toto mundo in die iudicij qui abscondit frumenta, id est, non erogauit salutarem doctrinam ad aliorum vtilitatem; tamquam qui sit auditurus: *Discedite à me maledicti in ignem æternum. Esuriui*
E *enim & non dedistis mihi manducare &c. Benedictio autem super caput vendentium,* id est, erogantium doctrinam salutarem ad aliorum vtilitatem, tanquam qui sunt audituri. *Venite benedicti, esuriui & dedistis mihi manducare.* ibidem.

v. 31. *Si iustus in terra recipit, quanto magis impius & peccator? Recipit* scilicet mala, id est, affligitur, aduersa patitur. Nec puto vrgeri verbum *recipit,* quasi significetur iustum puniri pro suis peccatis. Nam intelligi potest dictum *recipit* pro accipit, sustinet, patitur, sicut in illis verbis Abrahæ ad diuitem in inferno positum Lucæ 16. *Recordare quia recepisti bona in vita sua, & Lazarus similiter mala.* Vide eius loci annotat. Sic retribuere interdum pro simplici

tribuere ponitur psal 115. *Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi?* In eo autem quod sequitur, *Quanto magis impius & peccator?* non est subaudiendum, *recipit in terra*, sed tantum *recipit.* Sæpè enim impius in terra, id est, in hoc sæculo non recipit mala, sicut diues ille epulo, sed omnes recipiunt aliquando, scilicet in sæculo futuro. Et sic Petrus hanc sententiam interpretatur 1. Petri 4. dicens: *Et si iustus vix saluatur, impius & peccator vbi parebunt?* scilicet in Dei iudicio. Nam & ante dixerat, *Quis finis eorum qui non credunt Dei Euangelio?* Quod pertinet ad futurum sæculum. Vide ibidem nostrum commentar.

CAPVT XII.

v. 21. NOn *contristabit iustum quidquid ei acciderit.* Quomodo hæc sententia non excludat à Christo Domino veram tristitiam, vide in 3. sent. dist. 15. §. 4.

CAPVT XIII.

v. 1. FIlius *sapiens doctrina patris, qui autem illusor est, non audit cum arguitur.* Quidam sic exponunt, quod sapiens etiam eo aliquando proficiat, vt eum à quo doctus est, ipse docere possit, vt dicatur, *doctrina patris* actiuè, quia patrem; id est, magistrum, à quo sapientiam didicit, vicissim docere possit. Sic Beda. Rectius alij hoc modo. In filio sapiente relucet doctrina & institutio patris, vt sit metonymica locutio, qua effectus causæ appellationem accipit. Nam patris doctrina & institutio, filium facit sapientem. Est & alius sensus non contemnendus, vt legatur in quarto casu (*doctrinam*) ita enim etiam potest, & vt subaudiatur (*audit*) vel aliquid simile. Et sic sensus erit: Filius sapiens audit doctrinam patris, & obtemperat ei instruenti ipsum. Huic sensui fauet quod sequitur: *Qui autem illusor est, non audit cum arguitur*, vt opponatur, audire docentem, & non audire arguentem.

v. 4. *Vult & non vult piger.* Septuaginta sic: *In desiderijs omnis piger seu otiosus.* Græcè enim est ἀεργὸς. Quæ sententia patribus in morali doctrina satis est familiaris. Hebræa ad verbum hoc modo sonant: *Concupiscens, & non, anima pigri.* Est autem ellipsis Hebr. ita supplenda. Concupiscit, & non consequitur anima pigri quod desiderauit; scilicet, quod fugiat laborem, sine quo desiderata non habentur.

v. 7. *Est quasi diues cum nihil habeat, & est quasi pauper, cum in multis diuitijs sit.* Hoc duplicem recipit interpretationem ad literam. Vel enim hic sensus est: Quidam sunt quasi diuites, id est, se diuites simulant, cum reuera sint pauperrimi: alij contra, quasi pauperes sunt, id est, paupertatem simulant, cum reuera sint diuites. Vel iste. Sunt quidam, qui in omnium rerum penuria diuites sunt, quia modico quod habent, contenti sunt; & animo tranquillo & securo viuunt, tanquam in multis diuitijs. Vnde Apost. ad Philipp. 4. *Scio abundare, & penuriam pati.* Item 2. Corint. 6: *Nihil habentes, & omnia possidentes.* Et è contra; Sunt alij, qui cum multas opes habeant, pauperes tamen sunt animo & vsu; quia rebus à Deo concessis non vtuntur. Hi sunt auari, de quibus vulgare illud: *Auaro tam deest quod habet, quàm quod non habet.*

Beda interpretatur de paupertate & opibus spiritualibus. Est, inquit, qui diues sibi videtur, vt diues ille epulo, sed verè pauper erat, quia non erat in Deo diues. Contrà, est qui pauper videtur, vt Lazarus, reuera [illegible] diues, quia diues in Deum, diues in bonis operibus, denique diues spe regni æterni.

v. 11. *Substantia festinata minuetur &c.* Hebr. Substantia cum vanitate, id est, quæ malis actibus acquiritur. Vide Iansenium.

CAPVT XIV.

v. 1. SApiens *mulier ædificat domum suam: insipiens extructam &c.* Ædificare domum est familiam prosperare, atque honestam ornatamque reddere, familiæ bene præesse, & iuxta Apostolum, liberos procreare, matres familias esse, domum suam bene regere. Exemplum huius mulieris describit nobis Sapiens vltimo capite huius libri. Sic ædificare domum scriptura sæpe accipit. Vt Exodi 1. Dominus legitur obstetricibus misericordibus ædificasse domos, id est, eorum familias auxisse, prosperasse, ac celebres effecisse. Ita Dominus Dauid promittit se ei ædificaturum domum, id est, familiam & stirpem eius fœlicem ac gloriosam effecturum. Vide infrà cap. 24. v. 3. Ita quoque intelligendum illud psal. 126. *Nisi Dominus ædificauerit domum, in vanum laborauerunt qui ædificant eam*, vt patet ex consequentibus psalmi: *Ecce hereditas Domini, filij merces, fructus ventris. — beatus qui impleuit —— non confundetur cum loquetur &c.* Nam tale quid etiam dicitur vltimo capite huius libri.

v. 10. *Cor quod nouit amaritudinem animæ suæ, in gaudio eius non miscebitur extraneus.* Hoc quidam sic interpretantur: Cor quod nouit amaritudinem animæ suæ, id est, quod versatur in amaritudine & dolore, propter peccata quibus Deum offendit, postea gaudebit, & tristitia illa in gaudium commutabitur; videlicet; de percepta venia peccatorum, & recuperata dignitate adoptionis filiorum Dei; in quo gaudio sanè non miscebitur extraneus, id est, eius gaudij non erit particeps, qui est à vera pœnitentia alienus, & qui huius amaritudinis particeps esse noluit. Beda amaritudinem intelligit tribulationem huius sæculi, & gaudium vitæ æternæ, vt sensus sit: Cor quod in hac vita nouit patienter ferre miserias huius sæculi, consequetur gaudium æternum, à quo extraneus erit, qui in hac vita non fuerit particeps tribulationum.

Literalis & simplex sensus talis reddi potest: Mens ipsa nouit tristitiam, & gaudium conscientiæ suæ, & non alius, id est, homines quidem interdum exterius simulant se lætos vel tristes, sed nemo certius nouit vel dolores suos, vel gaudia sua, quàm ipse homo. Et optimè accommodatur ad pios & electos, qui aliquando videntur esse in summis angustijs, cum interius magna fruantur dulcedine consolationis cœlestis. Vnde quidam: Vident afflictiones nostras, sed non vident consolationes. Nam afflictiones exterius apparent, consolationes intus latent.

v. 12. *Est via, quæ videtur homini iusta; nouissima autem eius deducunt ad mortem.* Quæ est hæc via. Quidam intelligunt de via peccatorum, quæ peccatoribus videtur iusta. Atque hæc est via lata & spaciosa, quæ ducit ad interitum. Sed videtur Sapiens de aliqua particulari via loqui, & quæ aliquam habeat iustitiæ speciem: non de ea, quæ manifestè vitiosa est. Hanc viam quidam interpretantur iustitiam carnalem, Iudaicam, Pharisaicam. Illa enim speciem quidem iustitiæ habebat; & Iudæi carnales eam sectantes putabant per eam se vitam consecuturos; sed reuera eos duxit ad mortem. Potest quoque intelligi de prudentia qua quis prudens est apud semetipsum; & neque legibus, neque consilijs alienis regi vult, sed sibi ipsi esse in omnibus dux, & magister, & consiliarius. Hæc via videtur homini valde iusta, maximè si coniunctas habeat externas quasdam obseruationes, & simulata ac vana quædam iustitiæ signa; reuera autem ad mortem ducit; quia talis prudentia non est spiritus, sed carnis, de qua dicit Apost. ad Rom. 8. *Prudentia carnis mors est.* Neque est ista *sapientia desursum descendens, sed terrena, animalis, diabolica.* Iac. 3. Eadem sententia habetur infrà cap. 16. v. 24.

v. 21. *Innocens credit omni verbo.* Innocens in vitio accipitur pro imprudente, incauto, & inconsiderato, quod declarant verba subiecta. *Astutus considerat gressus suos*, id est, prudens, & cautus. Et consonat illud Eccl. 19. *Qui citò credit, leuis est corde.* Sed *quaeritur*, quomodo ergo charitas omnia credit? secundum Apost. 1. Cor. 13. *Respondeo*, credit omnia, Deo; non hominibus. Aut credit omnia credenda. Vt sensus sit, Non est ceruicosa, non est tarda corde ad credendum, facile ei veritas persuadetur. Vide plura locis citatis.

v. 22. *Errant qui operantur malum.* Errant circa iudicium practicum, etiamsi alioquin sint doctissimi. Neque enim voluntas eligere quidquam potest, nisi ratio dictauerit id eligendum, sicut appetitus sensitiuus nihil prosequitur nisi sensibus fuerit iucundum. Quomodo vero ex hoc loco non sequatur, omne peccatum fieri ex ignorantia, diximus comment. in 2. Sent. dist 23. §. 18.

v. 23. *Vbi verba sunt plurima, ibi frequenter egestas*, Sic fere natura comparatum, vt verbosi laborem fugiant, & lingua prompti manus habeant remissas. Videtur Salomon idem voluisse dicere Eccle. 6. v. 7.

CAPVT XV.

v. 8. V*ictima impiorum abominabiles Domino: vota iustorum placabilia.* Sensus est. Victimae, oblationes, orationes impiorum non placent Deo, sed abominabiles sunt in conspectu eius; è contra autem vota, orationes & oblationes iustorum sunt placabiles. Vbi *placabile* actiuè sumitur, pro eo quod Deum placare potest. Impij autem dicuntur, qui in affectu sunt impietatis & peccati, non qui in reatu tantùm impij. Tales enim etsi quodam sensu impij dicantur, quia nondum iustificati, tamen, si pœnitet peccatorum ex animo, iam iustitiam diligere cœperunt, & per pœnitentiam Deo student reconciliari, & talium orationes etiam sunt placabiles; vt fuit oratio Publicani Lucae 18.

Sed quid *dicemus* de sacrificio impij sacerdotis, vtrum etiam illud sit Domino abominabile? *Respond.* Hic propriè agi de victimis, votis & orationibus, quas offert, vel offerri facit impius pro se. Si autem impius pro alio offerat, idque pro ratione officij sacerdotalis, quo fungitur, sacrificium illud, quatenus est impij sacerdotis actio, vitiosum est, & abominabile, quia actio illa peccatum est, & graue peccatum. Quatenus autem in tali sacerdote Ecclesia offert, non potest non Deo esse gratum. Nam oblatio ipsius Ecclesiae pro membris suis semper est Deo grata, per quemcumque fiat sacerdotem, Res quoque quae Deo offertur in nouae legis sacrificio, per se Deo est gratissima, siue bonus sacerdos offerat siue malus.

v. 24. *Semita vitae super eruditum, vt declinet ab inferno nouissimo.* Beda, Homini erudito, qui non tantum scientia, sed & operatione perfectus est, semita vitae desuper aperta est, id est, cœli ianua patet. Quidam sic interpretatur: Semita vitae sursum ducit eruditum & sapientem, & efficit, vt declinet ab inferno nouissimo. Hoc loco igitur per infernum nouissimum non potest intelligi vel sepulchrum, vel mors corporis, tum quia additur (*nouissimo*) seu infimo, quod dicitur ad distinctionem inferni superioris; tum quia iusti & pij non magis euadunt mortem corporis quam impij. Vnde omninò intelligendus videtur infernus damnatorum. Neque enim est alius infernus, qui nouissimus dici possit. Et ab illo inferno vera sapientia hominem liberat, & sursum ducit ad cœlestem & beatam vitam. Et eodem modò videtur accipi hoc eodem cap. suprà v. 11. *Infernus & perditio coram Domino.* q. d. ea etiam quae videntur longissimè abesse, sunt Deo cognita. Et rursum psalm. 138. *Si ascendero in cœlum, tu illic es. Si descendero in infernum, ades.* Quae notanda sunt contra eos qui negant infernum in scriptura veteris Testamenti accipi pro loco damnatorum. Vide etiam Iob 14.

v. 27. *Per misericordiam & fidem purgantur peccata.* Per fidem intellige opera iustitiae, vt sunt, stare pactis & promissis, vnicuique quod suum est tribuere, neminem fraudare. Ita sequenti capite, *Misericordia & veritate redimitur iniquitas.* Aliter fides accipitur ab Apostolo Petro quum dicit Actor 15. *Fide purificans corda eorum.* Nam fidem intelligit qua creditur in Deum iustitiae largitorem & in Christum propitiatorem.

CAPVT XVI.

v. 1. H*Ominis est animam praeparare, & Domini gubernare linguam.* Et posteà v. 9. *Cor hominis disponet viam suam, sed Domini est dirigere gressus eius.* Priorem sententiam olim catholicis obiecerunt Pelagiani; docere ex ea volentes, inchoationem boni operis ad hominem pertinere sine adiutorio gratiae Dei; consummationem verò eiusdem operis ad Deum, humanam infirmitatem adiuuantem. *Respondet* ijs August. lib. 2. contra duas eorum epistolas cap. 8. & explicat hoc modo: Ideo scriptum est; Hominis est praeparare cor, & à Domino responsio linguae, quia homo praeparat cor, non tamen sine adiutorio Dei qui tangit cor. In responsione autem linguae, id est, in eo quod praeparato cordi lingua diuina respondet, nihil operis habet homo, sed totum est à Domino Deo. Sic August. adtexens hoc simile, quod alibi dicitur: *Aperi os tuum, & ego implebo illud.* Homo enim aperit os, sed non sine gratia eius cui dicit: *Domine labia mea aperies &c.* Deus autem implet illud sine opere humano. Ita ergo homo animum praeparat ad aliquid boni dicendum vel faciendum, licet non sine Dei adiutorio, sed illius operis vel sermonis certa & infallibilis directio ad solum Deum pertinet. Et hoc est, quod etiam vulgo dicitur: Homo proponit, sed Deus disponit Vide plura in 2. sent. dist. 6.

v. 4. *Vniuersa propter semetipsum operatus est Dominus, impium quoque ad diem malum.* Cum dicitur (*propter semetipsum.*) Aut significatur causa efficiens, eaque sufficiens, Vt sensus sit: Omnia per suam voluntatem operatus est Dominus, eaque fuit sufficiens causa productionis omnium rerum. Atque hoc est quod Beda annotat. Nullam fuisse Domino causam creandi creaturam visibilem & inuisibilem, nisi suam voluntatem. Aut rursum (*propter semetipsum*) intelligi potest causa finalis: Quae tamen referenda est, non ad ipsum Deum. Nam Deo nulla perfectio acquiri potest, cum sit ipse perfectissimus, Finis autem est perfectio operantis. Sed causa haec finalis referenda erit ad res ipsas conditas à Deo: quae ideo sc. conditae sunt, existunt, mouentur, operantur, vt vnaquaeque, pro suo modo & suae naturae conditione, particeps fiat bonitatis diuinae: caeteris autem longe excellentius ipsa creatura rationalis; quae ad hoc creata est, vt per cognitionem & amorem Deo coniungatur.

Quod autem additur: *Impium quoque ad diem malum*, hunc sensum habet, id est, in eo quoque, quem sciuit futurum impium, hunc finem spectauit, vt ille pro sua impietate iustè puniretur, & per hoc etiam in illo iustitia Dei commendaretur. De hoc sic Aug. lib 1. de doct. Christiana cap. 31. Sic igitur vsus, qui dicitur Dei, quo nobis vtitur, non ad eius, sed ad nostram vtilitatem refertur, ad eius autem tantummodo bonitatem. Sic ille. Nempe ad eius bonitatem declarandam. Sed & hoc de malis quoque catenus verum est, quia Deus mala, (quae non ab ipso fiunt, sed à creatura deficiente) ordinare nouit ad maiorem

bonitatem, & gloriam suam erga electos ostendendam: dum aliorum malitia illis seruit ad maiorem coronam. Vide etiam in 1. sent. dist. 2.

v. 33. *Sortes mittuntur in sinum, sed à Domino temperantur.* Quare inde non est consequens sortes diuinatorias esse licitas, cum & illæ à Domino temperentur? Respondeo, Sapiens non ostendit sortes aliquas esse licitas ex eo quod à Domino temperantur, sed siue licitè fiant, siue non, dicit eas à Domino temperari, docere volens in rebus in quibus vel maximè casus & fortuna locum habere videntur, nihil accidere sine Dei prouidentia, quæ tamen non semper hoc agit quod homines intendunt; vt videlicet vel pandatur crimen occultum, vel adsciscatur ad functionem aliquam qui maximè idoneus sit: sed quæ cogitationes habeat à nostra cogitatione remotas. Interdum tamen etiam illicitas sortes Deus temperat ad euentum quem quærit diuinator, de quo vide annot. Ezech. 21 & 1. Reg. 6. Vide etiam Iansenium. Huic sententiæ similis est illa cap. 18. v. 18. *Contradictiones comprimit sors, & etiam inter potentes dijudicat.* Denique potest dici quod sapiens hic tantum loquatur de sortibus diuisorijs, vel etiam consulrorijs, quatenus licitè fieri possunt, de quo vide D. Thom. 22. quæst. 95. art. 8.

PSAL XVII.

v. 15. QVi iustificat impium, & qui condemnat iustum, abominabilis est vterque apud Deum. Iustificat quidem Deus quoque impium, vt est Rom. 4. & alibi, sed longè alia ratione, quam is iustificator impij, qui hic dicitur abominabilis. Videlicet Deus iustificat impium, quia ex impio sua gratia, iustum facit, impietatem auferendo, & iustitiam largiendo; sed homo hic dicitur iustificare impium, & ideò esse abominabilis, cum sua sententia absoluit eum, qui propter impietatem suam damnari debet; id quod est iniqui iudicis, sicut & illud quod adiungitur: *Et qui condemnat iustum*, scilicet qui sententia sua damnat eum, qui propter iustitiam suam absolui debuit. Et patet simul ex hoc loco absurditas doctrinæ Lutheri, & aliorum hæreticorum nostri temporis, qui dicunt Deum iustificare impium sola reputatione, ita, vt nihilominus homo impietati subiectus maneat. Nam id si ita est, ergo etiam ad Deum pertinebit hæc sententia: *Qui iustificat impium abominabilis est*, quia secundum eos non ex impio iustum facit, sed tantum sententia sua, eum in impietate manentem, à reatu impietatis absoluit.

v. 16. *Quid prodest stulto habere diuitias, cum sapientiam emere non possit?* Quomodo sapientia diuitijs emi non potest, cum regnum cœlorum ematur pecunia, vt sæpè patres testantur? Vnde illud August. Regnum cœlorum tanti valet quantum habes, & si quis tantum habeat calicem aquæ frigidæ, eo propter Deum dato comparare potest vitam æternam. Matth. 10. *Respondeo*, omne bonum opus factum ab eo qui filius Dei est, meritorium est vitæ æternæ. Impropriè autem dicitur emi regnum cœlorum auro vel argento, tum quia meritum ipsum non propriè est id quod datur, vt puta, aurum, argentum, panis, calix aquæ frigidæ: sed opus hominis, tale quid dantis ex amore Dei, quatenus illud externum opus vnum est cũ opere interno voluntatis, in qua radix est omnis meriti. Sapientiam verò, id est, bonitatem, iustitiam, pietatem (ea enim sapientia toto hoc libro intelligitur, sicut & in Iob dicente: *Pietas ipsa est sapientia*) stultus, id est, malus & iniustus, emere non potest diuitijs; primum quidem ad sensum sapientis, quia sapientiæ, id est, iustitiæ, non possunt vllæ diuitiæ comparari secundum præmij æqualitatem, neque pro vllis corporeis & mundanis thesauris sapientia venalis proponitur. Sed hoc modo nec regnum cœlorum pecunia emitur. Deinde nec eo modo vt vllum opus hominis insipientis; id est, iniusti diuitias suas erogantis in bonos vsus, propriè, id est, ex condigno mereatur iustitiam. Nam iustificationis gratia non cadit sub merito; sed regnum cœlorum merces est operum iustitiæ.

v. 22. *Animus gaudens ætatem floridam facit: spiritus tristis exsiccat ossa.* Non proponeret nobis hanc sententiam scriptura sacra, nisi etiam ad pietatem faceret, & non tantum ad valetudinem corporis. Quamuis ergo scriptura nobis vtrumque commendet, imò præcipiat, & gaudere, & tristari; gaudere in Domino, & contristari secundum Deum, per pœnitentiam, de peccatis; tamen lætitiæ affectum magis nobis commendare videtur, magisque vult in nobis esse assiduum, quam tristitiæ. Vnde de gaudio spirituali ait Apost. Philip. 4. *Gaudete in Domino semper, iterum dico gaudete.* Et rursum Iacobi 1. *Omne gaudium existimate fratres, cum in varias tentationes incideritis &c.* De tristitia verò 2. Corinth. 2. *Ita vt è contrario magis donetis, & consolemini, ne fortè abundantiori tristitia absorbeatur, qui eiusmodi est.* Hinc etiam statui potest homini Christiano plerumque magis sperandam esse de bonitate Dei, quàm timendam eius seueritatem.

CAPVT XVIII.

v. 1. OCcasiones quærit, qui vult recedere ab amico. Exemplum insigne & luctuosum in Græcis, qui ab obedientia Romanæ Ecclesiæ subducere se volentes, & suum principatum & regnum quærentes statuere, varias occasiones quæsierunt, & calumnias aduersus Latinos; velut de additione in symbolo, vbi de Spiritu sancto agitur; *Qui ex patre filioque*, de azymo, & similia nonnulla.

v. 10. *Turris fortissima nomen Domini, ad ipsum currit iustus, & exaltabitur.* Id est, nomen Domini est instar turris fortissimæ & munitissimæ. Per nomen autem Domini, non vocabulum aliquod intelligitur, quo vel Deus, vel Christus Filius Dei appellatur; Sed nomen Domini diuinam potentiam significat, sicut & alibi frequenter in scriptura sacra. Psalm. 19. *Hi in curribus, & hi in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri inuocabimus.* Et in Euang. Matth. 28. *Baptizantes eos in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti.* Ad hoc ergo nomen, vel hanc Dei potentiam currit iustus & exaltabitur, cum illud inuocantem iustum Deus exaltat, & honorificat inuocantes se. Vel potius significatur securitas hominis in Deo confidentis, vt sensus sit: *Exaltabitur*, id est, erit in alto & securo loco, & vt aiunt, extra telorum iactum, iuxta illud psal. 90. *Non accedet ad te malum, & flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo.*

v. 17. *Iustus prior est accusator sui. Venit amicus eius, & inuestigabit eum.* Hebr. *Iustus primus est in lite sua*, vel in causa sua. Sensus coincidit. Significatur enim, quod iustus tam apud Deum, quàm apud hominem iudicet causam suam, integrè, & apertè eam exponat, nihil dissimulet, nihil prætermittat: tam ea proferat, quæ contra ipsum, quàm quæ pro ipso faciant; atque ita etiam sui sit accusator; quo fiat, vt facilius indulgentiam consequatur apud Deum; à iudice quoque propter synceritatem collaudetur. Cæterum quod sequitur: *Venit amicus eius, & inuestigabit eum.* Si ita intelligas, *Amicus inuestigabit iustum.* Sensus est: etiamsi posteà facta eius scrutetur amicus, nihil dolosum aut fucatum inueniet, sed omnia syncera. Si sic; *Iustus inuestigabit amicum*, sensus erit. Tum demum iustus etiam poterit scrutari conscientiam amici sui, & eum corripere pro delictis; cum scilicet ipse prius suam conscientiam perfectè Deo iudici aperuerit.

CAPVT XIX.

v. 14. **D**Omus & diuitiæ dantur à parentibus; à Domino autem propriè vxor prudens. Ratio est, quia licet domus & diuitiæ etiam dentur à Deo (*Dominus enim pauperem facit & ditat*. 1. Reg. 2. Et Dominus dicit per Aggæum: *Meum est aurum, & meum est argentum*) singulariter tamen vxor bona & sapiens est Dei donum, non parentum; tum quia raro inueniri potest: tum quia, quænam talis futura sit, solus Deus exactè nouit (nempè homines in eius rei iudicio sæpè falluntur) tum, quia Deus dat prudentiam, non homines; tum denique quia solent parentes ferè magis esse solliciti, vt procurent filio vxorem benè dotatam, quam benè moratam.

v. 22. *Homo indigens misericors est*. Sensus est, facilius eum commoueri ad commiserandum alijs egenis, qui ipse egestatis incommoda sentit, etiamsi ipso opere fortè subuenire non possit; Vel etiam *homo indigens*, id est, qui fuit aliquando indigens; vt sensus sit, hominem miserias aliquando expertum promptius subuenire miseris, quàm qui miserorum conditionem experti non sunt. Vnde illud Virgilij: Non ignara mali, miseris succurrere disco. Et de pontifice summo ait Apostolus ad Hebr. 5. *Omnis namque pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur — qui condolere possit ijs qui ignorant, & errant, quoniam & ipse circumdatus est infirmitate.*

CAPVT XX.

v. 1. **L**Vxuriosa res vinum & tumultuosa ebrietas, quicumque his delectatur non erit sapiens. Fabulati sunt olim Manichæi, vinum esse fel principis dæmoniorum; sed secundum catholicam veritatem, *Omnis creatura Dei bona est, & nihil reijciendum, quod cum gratiarum actionè percipitur.* Itaque vinum dicitur res luxuriosa, & in eo, secundum Apostolum ad Ephesios 5. est luxuria, quia dum intemperanter sumitur, & vsque ad ebrietatem, calore suo facilè ad libidinem prouocat. Sic & Eccle. 19. *Vinum & mulieres apostatare faciunt sapientes.* Vide item ad Ephes. 5.

v. 9. *Quis potest dicere, mundum est cor meum? purus sum a peccato?* Quomodo hic locus & similes intelligendi sint, explicat Concil. Trident sess. 6. can. 23. his verbis: *Si quis dixerit hominem posse in tota vita peccata omnia, etiam venialia, vitare, nisi ex speciali Dei priuilegio, quemadmodum de beata Virgine tenet Ecclesia, anathema sit.* Sic August. Enchirid. cap. 64. asserit vitam iustorum esse posse sine crimine, & non sine peccato, item Hieronym. in Ierem. 17. Et Gregor. lib. 18. Moral. cap. 4 Sciendum est, inquit, quod sunt peccata quæ à iustis vitari non possunt. Non quod vllum sit nominatim quod seorsim vitari non possit; sed quia vniuersim secundum cursum præsentis fragilitatis non vitantur; hinc patres dixerunt, non posse vitari, scilicet nisi ex singulari Dei priuilegio, vt verba concilij explicant. Nam alioqui error Manichæorum est, hominem non posse vitare peccatum, & similiter omnium ferè hæreticorum nostri temporis. Vide etiam nostra in 2. sent. distinct 41.

v. 10. *Pondus & pondus, Mensura & mensura vtrumque abominabile est.* Hebraicè sic: *Lapis, & lapis, Epha, & Epha, abominatio sunt ista ambo coram Domino.* Sensus est. Diuersa pondera, & diuersi modij, vtraque abominationi sunt Domino, vt his nominibus quælibet mensura intelligatur. Et contra eos loquitur Sapiens, qui majore mensura emunt, & minori vendunt, fraudantes de mensura publica, quod manifestæ & abominabilis injustitiæ est.

A

CAPVT XXI.

v. 1. **S**Icut diuisiones aquarum, ita cor regis in manu Domini, quocumque voluerit inclinabit illud. Nonnulli intelligunt diuisiones aquarum quæ sunt suprà firmamentum ab his quæ sunt sub firmamento. Sed verisimilius est, quod Sapiens voluit similitudine aliqua nota, & obuia, declarare facilitatem operationis diuinæ. Est itaque sensus. Sicut in potestate est cultoris hortorum, aquas irriguas, quocumque velit, deducere, ita & *Cor regis in manu Dei est*, id est, in potestate Domini, vt inflectat illud ad quamcunque partem, & ad quamcunque operationem voluerit. Non est tamen hinc consequens Deum inclinare cor regis ad malas actiones. Neque enim generaliter dicitur, inclinabit illud ad omnia, tam bona, quàm mala, quæ ab homine, vel rege fieri possunt, sed quocumque voluerit ipse Deus, inclinabit illud; Atqui

B Deus cum omnia possit, malum tamen velle non potest. Neque enim illud objectum esse potest voluntatis diuinæ, dicente psalmista: *Non enim Deus volens iniquitatem tu es.* Et malum est à causa deficiente, Deus autem est agens perfectissimum. Vide etiam notat. Iob 12. & Esther 15.

v. 2. *Omnis via viri recta sibi videtur.* Quæritur: An ergo nemo ex certa malitia peccet? *Respondetur*, imò: Et nihilominus hi qui ex malitia peccant, etiam ex ignorantia quodammodo peccant, videturque illis via, quam ingrediuntur recta, etsi non sit. Nempe

C nesciunt intellectu practico, non esse faciendum, nec sustinendum (vt D. Thomas loquitur 1. 2. q. 78. art. 1. ad 1.) pro consecutione eius boni, quod intendunt, actum illum, quem alioqui absolutè sciunt esse malum. Atque hoc est, quod suprà dixit Sapiens Prouerb. 14. *Errant qui operantur malum.* Et Dionys. de diuin. nominibus c. 4. *Nemo respiciens ad malum operatur.* Imò & Aristoteles lib. 3. ethicorum cap. 12. dicitur: *Omnis malus est errans.* Vide annot. cit. c. 14.

v. 13. *Equus paratur ad diem belli; Dominus autem salutem tribuit.* Non hoc significatur, quod fortè quispiam ex hac sententia concipiat, frustra equum, arma & milites ad diem belli parari; cum solus Dominus salutem tribuat. Neque enim hic est talis anti-

D thesis inter istas duas huius sententiæ partes, vt alterum reprehendatur, alterum commendetur: Sed docemur, vnde potissimum sit expectanda salus & victoria; nimirum à Deo; & Deum propterea esse orandum: ita tamen, vt non omittantur subsidia humana. Nam qui ita putat Deo confidendum esse, vt ingruente articulo hostilis oppugnationis, nolit manibus se defendere, neque vim hostilem vi armorum repellere, is Deum tentat: quia victoriam à Deo expectat velut quodam miraculo; cum possit ipse impetum hostilem via & ratione, quam natura præscripsit, auertere. Est enim lex naturæ; Vim vi, salua lege iustitiæ, repellere.

CAPVT XXII.

E

v. 2. **M**Elius est nomen bonum quàm diuitiæ multæ; super argentum & aurum gratia bona. Vtraque parte sententiæ idem ferè significatur. Nam nomen bonum intelligitur fama bona; sic & gratia bona, dicitur beneuolentia, quam alicui bona fama, & vitæ innocentia conciliat apud homines. Significat ergo Sapiens bonam famam, & beneuolentiam hominum pluris æstimandam esse, quàm multas diuitias, & thesauros auri & argenti. Et destruit hæc sententia imprimis vulgi persuasionem, apud quem ferè pluris æstimatur diuitem esse, quàm boni nominis & famæ. Deinde, simul ostendit, quàm graue sit detractionis vitium, (quod tamen à multis parui æstimatur, & velut pro nihilo reputatur;) Nam si nomen

bonum

bonum præstantius est opibus; igitur & detractio, qua fama hominis læditur, deterior est furto, quo pecunia aufertur. Eò enim deterius est quoduis peccatum, quò majori bono hominem spoliat.

v. 28. *Ne transgrediaris terminos antiquos, quos posuerunt patres tui.* In Hebræo est; (*terminos sæculi.*) Ad litteram putant quidam intelligendum de terminis agrorum, id est, lapidibus, quibus olim agri diuersorum dominorum ab inuicem disterminari solent; vt moneat Sapiens, Ne quis per fraudem occupet possessionem vicini sui. Sed dubitandum non est, in his verbis etiam sublimiorem sensum contineri, quem nobis veteres tradiderunt; qui quidem intelligunt sententiam, de terminis catholicæ fidei à patribus constitutis. Sic V. Beda: Ne transgrediaris terminos fidei, quos catholici ab initio statuere Doctores. Et Gregor. lib. 16. Moral. cap. 21. tractans illud Iob 24. Alij terminos transtulerunt: Quos, aliorum nomine, nisi hæreticos designat; qui à sanctæ Ecclesiæ gremio extranei existunt? Ipsi enim terminos transferunt, quia constitutiones patrum præuaricando transcendunt. De quibus nimirum constitutionibus scriptum est. Ne transgrediaris terminos antiquos.

CAPVT XXIII.

v. 1. QVando sederis, vt comedas cum principe, diligenter attende, quæ apposita sunt ante faciem tuam. Et statue cultrum in gutture tuo, si tamen habes in potestate animam tuam. Sensus litteralis est: Si quando inuitatus es, vt cibum capias cum principe, diligenter attende, id est, circumspectè vtere iis, quæ apposita sunt, ne voluptate cibi captus indecenter comedas in præsentia tanti viri; item ne cibo, aut potu grauatus, aliquid indecenter dicas, aut facias in præsentia principis. Porrò quod subditur: *Et statue cultrum in gutture tuo,* sermo figuratus est: q. d. cohibe teipsum ab intemperantia, pone gulæ tuæ modum, perinde ac si cultrum aut spinam gutturi infixam haberes, quod esset impedimentum cibi capiendi. Addit autem: *si tamen habes in potestate animam tuam*, ostendens libertatem arbitrij in homine; qua potest, modo velit, sibi imperare, & cupiditatem nimiam refrænare.

D. August. tractatu 47. & 84. in Ioannem sic legit ex Septuaginta: Si sederis cœnare ad mensam potentis, sapienter intellige, quæ apponuntur tibi, & mitte manum tuam, sciens quia talia te oportet præparare, & exponit mysticè hoc modo: Quæ mensa est potentis, nisi vnde sumitur corpus, & sanguis eius, qui animam suam posuit pro nobis? Et quid est ad eam sedere, nisi humiliter accedere? Et quid est intelligere quæ apponuntur, nisi dignè tantam gratiam cogitare? Et quid est sic mittere manum, vt scias, quia talia te oportet præparare? nisi quia sicut pro nobis Christus animam suam posuit, sic & nos debemus animas pro fratribus ponere? Ac deinde ostendit, quomodo id sancti Martyres fecerint.

v. 3. *Ne desideres de cibis eius, in quo est panis mendacij.* Quidam ista jungunt præcedenti sententiæ, hoc sensu. Ne capiaris desiderio ciborum eius, quia est panis mendacij, id est, cibi eius fallaces sunt, inescabunt te, vt facias aliquid, quod non conueniat. Beda seorsim dictum accipit hoc sensu: Ne participes, nec sis conuiua mensæ hominis illius, cuius cibi per iniustitiam acquisiti sunt, id est, eius qui opes suas ex quibus instruit epulas, per injustitiam & mendacia comparauit.

v. 13. *Si enim percusseris eum virga, non morietur.* Non est sententia; Virga cædendo, non occides eum, sicut occidi posset, si baculo, aut alio duriori instrumento cæderetur; sed, Tu virga eum cædendo efficies vt non incidat in mortem, in quam alioqui pro suis meritis ferè incidunt, qui virga non castigantur. Et

A hunc sensum subjecta verba apertè euincunt. Sic enim subdit Sapiens: *Tu virga percuties eum, & animam eius de inferno liberabis.* q. d. efficies, vt in infernum non descendat.

v. 23. *Veritatem eme, & noli vendere sapientiam?* Emere pro comparare, vendere pro alienare & à se dimittere ponitur. Sensus est: Compara tibi veritatem & scientiam etiamsi magno constiterit studio, labore, sumptu; & noli sapientiam à te dimittere quacumque compensatione proposita.

CAPVT XXIV.

v. 3. SApientia ædificabitur domus, & prudentia roborabitur. Non significat Sapiens sapientiam istam, de qua agit, requiri in extruendo ædificio mate-
B riali; quæ constat ex lignis & lapidibus. Quamuis enim architectus quisque sapiens sit in arte sua, hoc tamen loco & libro de tali sapientia non est sermo, sed de ea quæ præcipuè consistit in pietate, & timore Domini, & cognitione rerum diuinarum; Sed per domum, vsitato more loquendi scripturæ, intelligit familiam, & posteritatem aliquam. Et sensus est. Per sapientiam familia exaltatur, & prosperatur coram Deo, & hominibus; & per prudentiam, id est, prudentem administrationem roborabitur, ita vt firma ac stabilis permaneat. Ad eundem modum intellectum fuit illud c. 14. *Sapiens mulier ædificat domum suam, insipiens extructam quoque manibus destruit.* Sensus enim est: Mulier sapiens familiam suam illustrem & honorabilem facit:
C insipiens vero mulier est pernicies suæ familiæ & perinde fere agit ac si manibus domum materialem destrueret. Vide annot. suprà cap. 14.

v. 15. *Ne insidieris & quæras impietatem in domo iusti, neque vastes requiem eius. Septies enim cadet iustus, & resurget.* Solet adjici (*septies in die*) sed illud non habent, neque Hebræa neque Græca, neque vlla MSS. neque etiam correctiora impressa. Sensus prioris partis est iste: *Ne insidieris*, id est, ne objicias iusto impietatem, nec quæras calumniam, qua infames eum. *Neque vastes requiem eius*, seu cubile eius, id est. ne scruteris eius intima, quasi inuenire aliquid possis, quod ei impingas. Et causa subditur: *Septies enim cadet iustus, & resurget.* q. d. etiamsi septies ceciderit, resurget tamen. Hoc plerumque de lapsibus
D quotidianis, seu venialibus peccatis accipitur; post quos scilicet lapsus statim tamen resurgit, Deo ipsum erigente. Et ita calumniator nihil graue inuenire potest, in quo accuset eum. Sic Beda. Augustinus tamen, & nonnulli alij, non de peccatis, sed de afflictionibus intelligunt. Sic Aug. lib. 11. de ciuit. cap. 31. Septies cadet iustus & resurget, id est, quotiescumque ceciderit, non peribit. Quod non de iniquitatibus, sed de tribulationibus ad humilitatem perducentibus intelligi volunt. Sic ille eo loco, & similiter in psal. 118. conc. 31. Consentit quoque sententia psalmi 34. *Multæ tribulationes iustorum, & de omnibus liberabit eos Dominus.* & psalmo 36. *Cum ceciderit iustus, non collidetur, quia Dominus supponit manum suam.* Vterque sensus pius est, &
E protectionem diuinam erga iustos commendat.

v. 20. *Quoniam non habent futurorum spem mali.* Non negat malos sperare bona etiam futuri sæculi, sed vult spem illam vanam esse & sine effectu, quia non habent virtutem & pietatem cui futura bona promissa sunt. Contra paulò ante hoc capite dicitur sapientiæ studioso: *Habebis in nouissimis spem, & spes tua non peribit.* Vide nostra in 3. dist. 26. §. 2.

v. 29. *Ne dicas, Quomodo fecit mihi, sic faciam ei. Reddam vnicuique secundum opus suum.* quasi dicat: imitabor Deum, qui reddit vnicuique secundum opera sua, sed praua est imitatio. Non enim nobis facienda sunt omnia, quæ facit Deus, sed quæ nobis præcepit, vt faceremus. Præcepit autem, vt offensas condonemus, &

prohibet vindictam; ita jubens nos quotidie orare: *Et dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.* In eo autem quod reddit vnicuique secundum opera sua, partim constituit iudices terræ, partim ipse, in futuro sæculo maximè, iustitiam plenam exercebit. Vniuersim autem omnibus præcepit, vt imitemur eius misericordiam. Sic Matth.5. *Ego autem dico vobis; Diligite inimicos vestros, benefacite his qui oderunt vos, vt sitis filij patris vestri qui in cælis est.*

CAPVT XXV.

v. 2. G*Loria Dei est celare verbum, & gloria regum inuestigare sermonem.* Hoc videtur ex diametro pugnare cum eo quod Angelus Raphaël Tobiæ 12. ait: *Sacramentum regis abscondere bonum est, opera autem Dei reuelare & confiteri honorificum est.* Reuera tamen non est contrarium. Nam illa sententia, quam Angelus protulit, significatur secreta regis celanda esse, opera autem mirabilia Dei prædicanda; quod & passim commendat scriptura; At verò quod hic dicitur, talem habet sensum: Verbum Dei, id est, scriptura sacra, quod sit secreta, obscura, & multis difficultatibus inuoluta, id ad gloriam Dei pertinet. Ita enim fit, vt & infideles à scripturarum lectione arceantur, & fideles in iis perscrutandis salubriter exerceantur; indoctiores verò reuerenter eas habeant, & temere attingere, aut tractare non audeant. Quæ omnia cedunt ad gloriam Dei. Gloria autem regum, id est, omnium principum, tam sacrorum quàm profanorum, est inuestigare sermonem, id est, diligenter inquirere in Scripturis sacris voluntatem Dei, vt plebem sibi commissam iuxta eius præceptum regere, & per viam salutis deducere valeant.

v. 21. *Si esurierit inimicus tuus; ciba illum: Si sitierit, da ei aquam bibere. Prunas enim congregabis super caput eius.* Alludit ad hunc locum Paulus ad Rom. 12. Et D. Thomas occasione huius loci putat tantum in casu necessitatis præceptum esse, effectum dilectionis inimicó exhibere. Nam & Exodi 23. de boue & asino inimici tantum errante, & sub onere jacente præcipitur. Verùm, quia Christus dicit Matth. 5. *Ego dico vobis diligite inimicos vestros, benefacite his qui oderunt vos.* Et Lucæ 6. *Orate pro calumniantibus vos.* Et mox, *Prout vultis, vt faciant vobis homines, & vos facite illis similiter*; melius dicendum videtur: Primò, præceptum esse generali dilectione omnibus indistinctè, bonum; & nulli malum velle; Deinde etiam, euidenti oblata occasione, extra necessitatem quoque, affectum erga inimicum reipsa ostendere: Ita tamen, vt aliud sit, quippiam esse præceptum; aliud, esse tale, vt nisi fiat, homo à gratia Dei excidat; vt patet in his in quibus venialiter peccatur. Vide nostra in 3. sent. dist. 30.

Porrò quod additur: *Prunas enim congregabis super caput eius*, figurato sermone dictum est, de quo sic Aug. lib 3. de doctrina christ. cap. 16. Ne dubites, inquit, figuratè dictum. Et cum possis dupliciter interpretari, vno modo ad nocendum, altero ad bonum præstandum, ad beneficentiam te potius charitas reuocet, vt intelligas carbones ignis esse vrentes pœnitentiæ gemitus, quibus superbia sanatur eius, qui se dolet inimicum fuisse hominis, à quo eius miseriæ subuenitur. Sicut enim carbones vrunt, ita pœnitentiæ dolor hominem vrit, angit, & affligit. Beda de ardore charitatis interpretatur, quem concipit inimicus ex beneficio sibi præstito ab eo quem oderat.

v. 27. *Sicut qui mel multum comedit, non est ei bonum. Sic qui scrutator est maiestatis, opprimetur à gloria.* Scrutator est maiestatis diuinæ, non qui scrutatur scripturas, debita cum humilitate; Neque qui conatur eas intelligere, neque qui Christianæ religionis mysteria studet cognoscere, explicare, & contra calumnias aduersariorum defendere, eorumque rationes dissoluere, quod faciunt semperque fecerunt Ecclesiæ DD. quodque proprium est scientiæ Theologicæ, vti docet S. Aug sed qui vult intellectu prorsus penetrare, & comprehendere omnia mysteria; Velut de Trinitate, de Verbi Dei Incarnatione, de Sacramento Eucharistiæ, & similia. Nam ita fit, vt tales à gloria, id est, claritate ac fulgore diuinæ maiestatis percussi & oppressi, dum eam intueri & ferre non sustinent, in varios incidant errores, vt Ariani, Sabelliani, Nestoriani, Sacramentarij.

CAPVT XXVI.

v. 4. N*E respondeas stulto iuxta stultitiam suam, ne efficiaris ei similis.* Ita Sapiens. Et nihilominus proximo versu subjungit, velut in speciem pugnantem sententiam. Ita enim dicit: *Responde stulto iuxta stultitiam suam, ne sibi sapiens videatur.* Sed reuera non pugnant hæc præcepta. Nam in prima sententia, is respondet stulto iuxta stultitiam suam, qui stultè & insipienter loquenti, stultè & insipienter respondet: In posteriori verò, qui respondendo, stultitiam eius coarguit, & respondet, prout meretur eius stultitia.

v. 8. *Sicut qui mittit lapidem in aceruum Mercurij, ita qui tribuit insipienti honorem.* Vide quem sensum faciat D. Thomas 2. 2. q. 63. art. 3. Sed eum meritò rejicit Iansenius. Hebræa sic habent: *Sicut qui ligat lapidem in funda, sic qui dat stulto gloriam.* Pro funda tamen alij cumulum lapidum accipiunt, hoc sensu. Sicut qui lapidem pretiosum mittit in cumulum lapidum communium, rem facit ineptam; ita & qui honorat stultum. Alij *purpuram* vertunt, vt sensus sit, qui lapidem communem & grossum immittit purpuræ, cui tantùm intexi solent lapilli pretiosi, rem facit præposteram; ita & qui insipientem tanquam deformem lapidem collocat in honore. Iuxta quem sensum similis est illa sententia cap. 11. v. 22. *Circulus aureus in naribus suis, mulier pulchra, & fatua.*

v. 14. *Sicut ostium vertitur in cardine suo, ita piger in lectulo suo.* Aptissima comparatio. Sicut enim ostium vertitur huc, illuc, ita tamen vt à cardine non moueatur, sed semper illi adhæret; sic piger volutatur huc, illuc, in lecto suo, à quo præ segnitia & somnolentia non potest auelli, sed manet illi quasi affixus.

CAPVT XXVII.

v. 5. M*Elior est manifesta correptio, quàm amor absconditus.* Correptio manifesta, non est intelligenda correptio publica. Loquitur enim de correptione amici ab amico. Ea autem publicè fieri non debet, sed secretò prius & inter ipsos solos, vt est Matth. 18. Sed manifesta correptio hic vocatur, qua liberè, apertè, ac citra dissimulationem alter alterum corripit. Tali enim modo amicus amicum corripere debet, quoties necessitas postulabit. Dicit quidem Christus, *Corripe eum inter te & ipsum solum*, id est, secretò, sed tamen verbis apertis; vt is qui corripitur, delictum suum agnoscat, & emendetur. Nempe manifestæ correptioni opponit sapiens *amorem absconditum*. Vbi amorem absconditum Beda intelligit amorem illicitum, turpem, adulterinum, quem amantes propter turpitudinem solent abscondere. *Nam qui malè agit, odit lucem.* Sed magis verisimile est per amorem absconditum intelligi amorem in corde latentem, & facto exteriori non se prodentem. Ita erit pulchra antithesis inter duas partes sententiæ, q.d. Melior est manifesta & aperta correptio, ex qua prouenit amico fructus emendationis; quàm occulta dilectio, quæ non se prodit in opus, & ex qua nullus fructus prouenit ei qui amatur.

v. 23. *Diligenter agnosce vultum pecoris tui, tuosque greges considera. Non enim habebis iugiter potestatem, sed*

sed corona tribuetur in generatione & generationem. A Quamuis ad litteram accipi possit, vt Sapiens hortetur ad pasturam omium, & ad agriculturam; in quibus olim certiores erant diuitiæ; quàm in thesauris argenti aut auri, aut negotiationibus; tamen rectè Patres intelligunt dictum Pastori ouium spiritualium. Beda hoc modo exponit, idque valdè apposite ad pastoralis officij declarationem: Pastori, inquit, Ecclesiæ dicitur: Diligenter adhibe curam eis, quibus te præesse contigerit. Agnosce tuos, actusque singulorum; Et si quid in eis vitij sordidantis inueneris, citius castigare memento. Non enim tu semper oues Dominicas pascendi potestatem habebis, sed æterna est corona, quam percipies, si commissum tibi gradum tuo tempore benè ministraueris. Hæc Beda. In quibus id præcipue iis qui in tali officio aliquando versabuntur notandum quod ait: *Agnosce*, &c. Ex quibus B verbis non tantùm statuitur necessitas personalis residentiæ, sed etiam talis curæ qua non tantùm statum plebis suæ in genere cognoscat, sed etiam singulorum vitam & mores quantum fieri potest, habeat perspectos.

CAPVT XXVIII.

v.13. Q*Vi abscondit scelera sua non dirigetur. Qui autem confessus fuerit, & reliquerit ea, misericordiam consequetur.* Rectè quidem possunt, imò & debent abscondi scelera ad vitandum scandalum, & ad conseruationem famæ. Nemo enim sine iusta causa seipsum infamare debet, sed sensus est. *Qui abscondit scelera sua*, id est, qui admonitus, & correptus de peccatis suis, non vult ea agnoscere, sed abscondit excusat, C negat, is non dirigetur, id est, non prosperabitur; sed malè cum eo agetur. Qui autem admonitus confitetur & agnoscit se peccasse, insuper & peccata reliquerit, misericordiam consequetur, semper quidem apud Deum (qui omnibus verè pœnitentibus promisit veniam) frequenter autem quoque apud homines. Nam & homines agnoscentibus peccata, & veniam petentibus atque ex animo dolentibus, solent non ægrè veniam tribuere. Nec pertinet hæc sententia propriè ad confessionem sacramentalem. Ea enim tum nondum erat instituta. Rectè tamen vsurpatur ad excitandos homines, vt sacerdoti confiteantur, præsupposito, scilicet, eo, quod sacerdoti Ioan. 20. data est potestas remittendi & retinendi peccata. Si enim secundum dictum Sapientis, omnis qui confessus fuerit, D & reliquerit peccata, misericordiam consequetur; multò magis is qui confitetur sacerdoti Dei vicario.

v.14. *Beatus homo, qui semper est pauidus. Qui vero mentis est duræ, corruet in malum.* Mira sententia. Maximè enim pugnare videntur beatitudo, & perpetuus pauor. Quid enim infelicius homine, qui in continuo timore versatur? Vnde nec ipsa Dei visio, nisi securitatem haberet adjunctam illius boni nunquam amittendi; beatum non faceret. Quomodo ergo *Beatus homo, qui semper est pauidus?* Sed beatitudo intelligenda, quales in Euangelio Matth. 5 enumerantur octo beatitudines: quibus scilicet quis beatus dicitur, non jam in re, sed in spe, & expectatione. Sicut ergo *beati pauperes spiritu*, propter spem regni cœlorum: E vnde additur, *quoniam ipsorum est regnum cœlorum*, & ita de aliis: ita hoc loco, Beatus, qui semper est pauidus, propter spem æternæ securitatis in futuro sæculo. Sensus ergo est. Homo, qui semper est pauidus, id est, in omnibus viis suis, & consiliis circumspectus, & metuens ne quid mali faciat, & Deum offendat, is certa spe beatus est. *Qui autem mentis est duræ & præfidens*, id est, homo temerarius, præsumptuosus, *corruet in malum.* Valet sententia contra hæreticos nostri æui, fiduciarios, & præsumptuosos, qui docent nihil metuendum, tantùm credendum firmiter Christum pro nobis per omnia satisfecisse.

CAPVT XXIX.

v.14. R*Ex qui iudicat in veritate pauperes, thronus eius in æternum firmabitur. In veritate*, id est, in iustitia, & sensus est: Qui facit iudicium pauperi, pupillo & viduæ, nec sinit eos opprimi à potentioribus, nec respicit personas diuitum; thronus eius firmabitur. Non dicit autem, Qui iudicat in misericordia pauperes; quia sicut non licet à recto declinare in partem diuitis, propter diuitias; ita nec in partem pauperis, propter eius paupertatem. Esset enim ea peruersa & iniusta misericordia. De qua & Exodi 23. scriptum est: *Pauperis quoque non misereberis in iudicio.* Et iterum: *Non declinabis in iudicium pauperis.*

v.18. *Cum prophetia defecerit, dissipabitur populus.* Quamuis id de ea intelligi possit prophetia, qua futura prædicuntur, hoc sensu; Tunc dissipabitur & pessum ibit populus Iudaicus, quando desinet habere prophetas, iuxta illud psal. 73. *Iam non est propheta, & nos non cognoscet amplius*; quia tamen sententia generalis est, & ad mores pertinet, vt cæteræ; rectius prophetia intelligitur diuinæ legis explicatio & annunciatio ad populum, quod fit per prophetas & sacerdotes. Vt sensus sit, dissipari, & perire populum, quando caret iis, à quibus instituatur in lege Domini. Quomodo prophetia accipitur 1. Cor. 14. atque etiam accipi videtur. Rom. 12.

CAPVT XXX.

v.1. V*Erba Congregantis, filij Vomentis. Visio quam locutus est vir cum quo est Deus, & qui Deo secum morante confortatus ait, &c.* Iuxta hanc nostram versionem, sic exponi posset: *Verba Congregantis*, id est, Salomonis, qui congregat Ecclesiam, seu cœtum hominum, & ad eum sermonem habet. Vnde & Ecclesiastes vocatur proximo libro. Item *filij Vomentis*, id est, eructantis ex corde suo verbum bonum. Cæterum longè verisimilius est, ista vocabula, *Congregans, Vomens*, item, *Cum quo est Deus*, & *Confortatus*, esse apud Hebræos propria nomina. Et Hebræa sic sonant: *Verba Agur, filij Iace, Visionem hanc dixit vir ad Ithiel, ad Ithiel & Vcal.* Et iuxta hunc intellectum, capur istud non est Salomonis, sed cuiusdam nomine Agur, qui hanc prophetiam, seu doctrinam propo- D suit Ithieli, & Vcal, qui fortè erant filij eius, vel discipuli. Et notandum, solum istud caput in hoc lib vocari, Visionem seu prophetiam; vel vt Hebr. *Massah*, Assumptionem seu *Onus*. Salomon autem hoc libro tantum tradidit doctrinam morum. Vnde vt nostram versionem huic sensui accommodemus, verba illa, *Congregantis Vomentis, Cum quo Deus*, accipienda sunt, non vt appellatiua, sed vt propria. Ad quod significandum ferè etiam in Bibliis nomina illa imprimuntur litteris majusculis initialibus. Et generaliter sciendum, omnia propria nomina Hebraica, esse significatiua etiam cum appellatiuè sumuntur.

v. 2. *Stultissimus sum virorum, & sapientia hominum non est mecum. Non didici sapientiam, &* E *non noui scientiam sanctorum.* Verba sunt ipsius Agur, qui rogatus à discipulis, vt doceret ipsos sapientiam, respondit, *Stultissimus sum virorum.* Posset etiam verti hoc modo: *Stultus sum præ viro, & intelligentia Adæ non est mecum. Non didici sapientiam, & non noui scientiam sanctorum*, videlicet, vt priori parte neget se habere tantum sapientiæ, quantum fuit in Adam primo omnium parente: posteriori, neget se habere scientiam Sanctorum, id est, Angelorum. Hæc professio autem insipientiæ ad hoc valet, vt discamus humilitatem; & discamus, quod non solùm innocentiam, verum etiam sapientiam & scientiam perdidimus,

per prævaricationem primi parentis. Si generaliter ad hominines referatur, sensus erit, vnumquemque esse stultissimum ex se, quia videlicet, nisi diuinitus illustretur, nihil nouit eorum quæ ad salutem suam pertinent.

v. 8. *Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi.* Abutuntur hoc loco hæretici ad damnandam mendicitatem eorum, qui gratis ponunt Euangelium, & à iure exigendi vitæ stipendia abstinent. Nam eodem argumento, quo damnant voluntariam mendicitatem, deberent etiam ex hoc loco damnare eos qui diuitias, vtique non inuoluntarij, possederunt, vt Abrahamum, Dauidem, imò & ipsum Salomonem, qui hæc dicit. Oratio igitur est sapientis in persona hominum imperfectorum, quibus neque diuitias habere expedit, neque inopia premi, propter causas in textu subjunctas. Nam & diuitiis facilè insolescunt, & Dei obliuiscuntur; & inopia facilè adiguntur ad furta, rapinas & perjuria. Perfecti autem vtrisque vtuntur ad suam salutem. Et, sic scilicet, omnes qui religionem monasticam profitentur, ipsa illa professione ad perfectionem tendunt. Vide etiam Notat. Ecclesiast. 27.

CAPVT XXXI.

v. 4. NOli *regibus ô Lamuël, noli regibus dare vinum, quia nullum secretum, vbi regnat ebrietas.* Verba sunt matris Salomonis ad ipsum Salomonem. Sic enim habet titulus capitis: *Verba Lamuelis Regis, Visio qua erudiuit eum mater sua.* Vocat autem hic seipsum Salomon *Lamuelem*, quod interpretatur, *cum ipso Deus*: quod in Hebræo magis conuenit cum vocabulo Salomon, quàm in Latino. Hac autem sententia non tam prohibet mater Salomoni, ne aliis regibus det vinum bibendum, quàm ne ipse, qui erat rex futurus, biberet; vt sensus sit; Noli regibus, id est, tibi ipsi regi futuro, & filius, indulgere vini vsum, vt videlicet largius bibant & inebrientur. Id enim significant verba sequentia: *quia nullum secretum, vbi regnat ebrietas.* Potest etiam ex Hebræo sic legi: *Non est regum, ô Lamuel, non est regum bibere vinum, nec prin-*A *cipum quærere siceram.* Siceta autem significat omne id quod inebriare potest. Vnde Hieron. vertit ebrietatem. Quare autem principibus id peculiariter prohibetur, rationem addit: *Ne forte bibant, & obliuiscantur iudiciorum, & mutent causam filiorum pauperis*, id est, peruertant causas afflictorum.

v. 8. *Aperi os tuum muto, & causis omnium filiorum, qui pertranseunt.* Quod dicit *muto*, sensus est, ei qui pro semetipso, vel per imperitiam, vel per verecundiam, non potest, vel non audet loqui. Illi aperi os tuum, id est, causam eius age. *Et causis omnium filiorum qui pertranseunt*, Hebr. est, in causa omnium filiorum interitus vel excisionis. Vbi quidam intelligunt B omnes homines, qui continuo transeunt a vita ad interitum, id est, ad mortem. Sed rectius intelliguntur per filios interitus, omnes illi, qui ita per injuriam affliguntur, vt de interitu, id est, de morte periclitentur. Nam consuetum est in scriptura filium mortis vocare eum, qui de morte periclitatur. Commendat ergo mater his verbis Salomoni illud, quod maxime ad officium & curam regis debet pertinere, videlicet, vt defendat innocentes, & oppressos vindicet a morte absque iniuria.

v. 22. *Stragulatam vestem fecit sibi. Byssus & purpura indumentum eius.* At Lucæ 16. vituperatur, qui induebatur purpura & bysso. Et mulieres prohibentur ornare se veste pretiosa, 1. Timoth. 2. & 1. Petri 3. C *Respondeo* prohiberi superfluum & immodicum cultum, qui fit præter statum & conditionem personæ, mullis neglectis pauperibus. *Hic autem præcedit*: *Manum suam aperuit inopi, &c.* Deinde hæc mulier describitur, vt vxor viri nobilis & senatoris. Sic enim subjicitur: *Nobilis in portis vir eius, quando sederit cum senatoribus terræ.* Nec obstat quod dicitur, quæsiuisse lanam & linum, & operata consilio manuum suarum, & digitos eius apprehendisse fusum, nam olim etiam nobiles matronæ huiusmodi operibus se, suasque filias simul exercebant, vt otium pellerent.

FINIS LIBRI PROVERBIORVM.

ANNOTATIONES
IN LIBRVM ECCLESIASTÆ.

PROOEMIVM.

HIERONYM. in cap. 1. Aiunt Hebræi, inquit, hunc librum Salomonis esse pœnitentiam agentis, quod in sapientia diuitiisque confisus per mulieres offenderit Deum. Idem habet super Ezechielem. Contra alij, vt Bellarminus, censent scriptum priusquam cor eius deprauaretur amore mulierum. Inter cætera adfert illud quod Sapiens cap. 2. dicit: *Sapientia quoque perseuerauit mecum.* Ergo, inquit, hunc librum scripsit cum nondum per mulierum amorem excidisset à sapientia. Alij tamen iterum respondent potuisse sapientiam cum peccato consistere.

CAPVT I.

v. 2. VAnitas *vanitatum, dixit Ecclesiastes: Vanitas vanitatum, & omnia vanitas.* Rectè Sapiens, Ecclesiasten, id est, concionatorem se appellat; videlicet, quia non ad vnum, aut alterum hominem sermonem hoc libro instituit, aut ad paucos, sed ad A vniuersum hominum genus, velut ad ingentem concionem, seu hominum congregationem, quam excipit à studio rerum caducarum auocare. *Vanitas vanitatum, & omnia vanitas*, sensus est. Omnem creaturam, maxime eam quæ in vsus hominum venit, esse non vanam modò, sed vanissimam. Id enim significat geminatio illa, *Vanitas vanitatum*, sicut post a canticum canticorum quoque sumitur pro excellentissimo cantico. Sed *quæritur*, Quomodo vocet omnem creaturam vanam, cum bonum sit quicquid à Deo conditum est? vniuersa enim valde bona, vt B est Genes. 1. capite. *Respondeo*, Vanum hoc loco dicitur, non quod natura sua malum est, sed quod caducum, fluxum, instabile, & instar vaporis, breui euanescens; Denique quicquid est, quod suum possessorem beare non potest. Hoc modo constat creaturam omnem vanam esse, quia nihil est in rebus creatis, cuius possessione homo efficiatur beatus, cum solus Deus rerum conditor, hominem beatum facere possit. Hinc ad Rom. 8. *Vanitati enim creatura subiecta est, non volens, sed propter eum,*

qui subjecit eam in spe. Vide ibi nostrum commentarium.

v. 7. *Omnia flumina intrant in mare, & mare non redundat. Ad locum vnde exeunt flumina reuertuntur.* Hinc quidam contra philosophos naturales dicere volunt originem fontium & fluminum esse ex mari, non ex aëre visceribus terræ incluso, & in aquam frigiditate loci conuerso. Sed conciliari hæc possunt, dicendo quod flumina exeant de mari, non per occultos meatus, vt illi volunt, quod est contra experientiam; sed quia de mari euehuntur in altum exhalationes, quæ in nubes concretæ pluuiatim descendunt, & implent atque augent flumina in mare fluentia. Simile est quod proximè dixerat de ventorum reditu. Neque enim venti redeunt ad originalia loca, nisi quia similes aliæ exhalationes passim euehuntur è terra.

v. 10. *Nihil sub sole nouum, &c. jam enim præcessit in sæculis quæ fuerunt ante nos.* Videntur prima fronte hæc verba significare, res easdem per reuolutiones temporum, iterum iterumque in mundo extitisse, sicut opinatus fuit Epicurus teste Hieronym. super hunc locum. Quale quid etiam Plato, & eum secutus Origenes senserunt. Sed hoc modo ponitur mundus æternus; quod est contra illud Genes. 1. *In principio creauit Deus cælum & terram.* Sensus itaque est; Nihil esse nouum; scilicet quod non in specie, vel in simili jam ante prioribus sæculis præcesserit contigeritve; non tamen infinities, vt illi volebant; sed aliquoties; vtpote à Salomonis tempore vsque ad creationem mundi multa tempora transierant. Vide nostra in 2. sentent. distinct. 1.

v. 16. *Præcessi omnes sapientia qui ante me fuerunt in Ierusalem.* Item. *Et proposui in animo meo quærere & inuestigare sapienter de omnibus quæ fiunt sub sole.* Et infrà. *Dedique cor meum vt scirem prudentiam atque doctrinam.* Et cap. seq. *Transiui ad contemplandam sapientiam.* & cap 7. *Dixi: Sapiens efficiar.* Ex his manifestum est non ita Salomonem sapientia diuinitus infusa dotatum fuisse, vt non etiam studio & inuestigatione multarum rerum scientiam sibi insuper adjunxerit. Deus enim vnà cum sapientia dedit ei latitudinem cordis, vt multa posset experientia & studio comprehendere. Vide annot. 3. Reg. 3 & Hieron. in hunc locum, vbi negat Salomonem fuisse sapientiorem Abrahamo & Moyse. Et in 2. sentent. dist. 25. vbi disputatur an Salomon fuerit sapientior Adamo.

v. 18. *Eo quod in multa sapientia, multa sit indignatio. Et qui addit scientiam addit & laborem.* In multa sapientia multa indignatio, quia quanto quis in sapientia magis proficit, tanto magis agnoscit & intelligit, quibus vitiis & miseriis subjaceat; Tanto etiam plenius perspicit, quàm multum sibi adhuc ad perfectam sapientiam desit. Et ex vtroque concipit piam quandam indignationem. Hinc prius vers. 13. dixit: *Hanc occupationem pessimam dedit Deus filiis hominum*, id est, laboriosissimam & ærumnis plenam: sicut & Græcis malum ab ærumna & labore dicitur, πονηρὸς ἀπὸ τοῦ πόνου. Et hic subjungitur. *Et qui addit scientiam, addit & laborem*, quod eundem ferè habet sensum. Quanto enim quis magis proficit in scientia, hoc magis dolet & laborat, quia videt clarius, quàm parum profecerit, & quantum sibi adhuc desit. Nam ferè indocti fortius & confidentius de rebus iudicant quàm docti. August. in psalm. 98. sic intelligit. Quanto quis plus proficit in cogitatione peccatorum suorum, tanto magis dolebit. Accommodat & ad cognitionem peccatorum alienorum: quanto inquit major charitas, tanto majores plagæ de peccatis.

CAPVT II.

v. 16. NOn enim erit memoria sapientis similiter vt stulti in perpetuum. & futura tempora obli-

A *uione cuncta pariter operient.* Commemorat Sapiens quàm stultum sit velle apud homines memoriam sui habere perpetuam. Id enim obtineri vix potest, & tandem omnis talis memoria perit. Quod autem nihil ista & similes sententiæ conuincant Ecclesiasten malè de immortalitate animæ, vel iudicio futuro sensisse, probatur ex pluribus huius libri locis. Nam sic habet mox capite 3. *Iustum & impium iudicabit Deus, & tempus omnis rei tunc erit.* & capite 5. *Neque dicas coram Angelo; Non est prouidentia.* & capite 6 *Quid habet amplius sapiens à stulto? & quid pauper, nisi vt pergat illuc vbi est vita?* Sic & cap. 8. & 9. & 11. Ac demum cap. vlt *Cuncta quæ fiunt adducet Deus in iudicio pro omni abscondito, siue bonum, siue malum sit.*
B Hæc autem & eiusmodi loca huius libri benè notanda sunt propter alia quædam quæ possent simplicem lectorem offendere quasi dicta contra Dei prouidentiam aut fauentia doctrinæ Epicureæ. Quæ loca requirunt humilem lectorem & doctum expositorem.

v. 24. *Nonne melius est comedere & bibere & ostendere animæ suæ bona de laboribus suis? Et hoc de manu Dei est.* Sic & cap. 3. *Cognoui quod non esset melius nisi lætari & facere bona in vita sua.* Et similia sunt cap 5. & alibi. Sed sciendum est Sapientem loqui de vsu diuitiarum, déque voluptatibus honestis, & deliciis recta ratione moderatis. Quæ quidem recta ratio quoque ostendit distinguenda esse tempora. Nempe alia congruere tempori veteris testamenti, alia noui. Quod autem de vsu moderato & rationabili tantum agat, perspicuum est, quia dicit hoc esse de manu Dei, seu Dei donum esse; Deinde conjungit, lætari & facere
C benè; ac denique hoc eodem cap. vers. 26. vocat hominem bonum, cui Deus dedit sapientiam talem & lætitiam, & opponit eum homini peccatori. Sic & capite 9. *Vade ergo & comede in lætitia panem tuum, & bibe cum gaudio vinum tuum, quia Deo placent opera tua.*

CAPVT III.

v. 1. OMnia tempus habent, & suis spatiis transeunt vniuersa sub cælo. Non de rebus, sed de hominum actionibus sermo est, vt patet ex subsequentibus. De ipsis rebus autem dicit vers. 14. *Didici quod omnia opera, quæ fecit Deus perseuerent in perpetuum*, cuius explicationem vide capite primo ad illa verba: *Nihil sub sole nouum.* Porro quod dicit Sa-
D piens vers. 8. *Tempus dilectionis & tempus odij.* Nonnulli intelligunt tempus dilectionis tempus noui testamenti; & tempus odij tempus veteris testamenti, iuxta quod dicitur Matth. 5. *Dictum est antiquis; Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.* Sed melius ad litteram exponitur tempus dilectionis, id est, tempus præstandi externa dilectionis opera, vt tribuere præmia, atque alia conferre beneficia; *Tempus autem odij*, id est, tempus exercendi ea opera, quæ ab odio vitiorum & criminum iustè procedunt, vt hostibus bellum inferre, suppliciis afficere sceleratos, & similia. Hinc Dauid psal. 138. *Iniquos odio habui.* Et rursum. *Nonne qui oderunt te Domine, oderam? & super inimicos tuos tabescebam?*
E v. 19. *Vnus est interitus hominum & iumentorum, &c.* Intelliguntur hæc verba tantum de conditione corporum. Sequitur enim: *De terra facta sunt, & in terram pariter reuertentur.* Nec aliud vult Salomon, quàm pater eius Dauid dicens psalm. 48. *Homo cum in honore esset non intellexit*, nimirum quod per peccatum mortem corporis incurrerit. Paulò majorem difficultatem habent verba illa hic subjecta: *Quis nouit si spiritus filiorum Adam ascendit sursum, &c.* Vbi etiam de anima agitur. Sed sensus est: quotusquisque est hominum, qui seriò recogitet quod spiritus filiorum Adam post hanc vitam immortalitatem assequan-

tur? Atque hunc sensum tradit Hieronym. in commentario. Sanè Salomonem immortalitatem animæ credidisse patet cap. vlt. cum dicit, *Spiritum hominis redire ad Deum*; videlicet ab eo iudicandum. Vnde & retributionis post hanc vitam ibidem in fine capitis meminit. Vide etiam quæ dicta sunt cap. præced. v.16. item quæ de immortalitate animæ diximus in 4. sent. distinct. 43.

CAPVT IV.

v.5. *Stultus complicat manus suas, &c. dicens: Melior est pugillus cum requie, quàm plena vtraque manus cum labore.* Sed quomodo stultum vocat, qui aliàs vocatur sapiens, & laudatur, iuxta illud: *Benè qui latuit, bene vixit?* *Respondeo* damnatur magis euangelicus seruus, qui acceptum talentum inuoluit in sudario, & defodit in terram, id est, occultauit in quiete & otio hujus vitæ, operiens illud cupiditate rerum terrenarum; fugiens laborem & afflictionem spiritus, quæ ferè conjuncta sunt cum dispensatione talenti cœlestis in proximos. Huic scilicet aliquando dicetur illud Matth. 25. *Serue nequam sciebas, quia homo durus essem, &c. Nonne ergo oportuit te pecuniam meam dare ad vsuram?* Meritò ergo stultus vocatur. Potest etiam dici, non simpliciter damnari, neque reprobari illam sententiam: *Melior est pugillus cum requie*, sed tantùm ipsum stultum, qui abutitur hac sententia & parabola, ad velamen ignauiæ suæ, & inutilis otij. Nam etsi vera, *tamen indecens est in ore stultorum parabola.* Prouerb. 26. Et, *ex ore fatui reprobabitur parabola, non enim dicit illam in tempore suo.*

v. 9. *Melius est ergo duos esse simul, quàm vnum.* Nempe est homo animal sociale, etiam secundum innocentiæ statum, quando dictum est, Genes. 2. *Non est bonum hominem esse solum; Faciamus ergo ei adiutorium simile sibi.* Et multo magis nunc, quando propter varias necessitates quotidianas mutua opera indigent homines quàm maximè. Nec tamen sententia hæc contrariatur vitæ monasticæ, quæ apud Christianos est, maximè quæ cœnobitica frequentatur; imò cum ea pulcherrimè consonat, & nunquam ad anachoreticam admittendus est, nisi qui prius cœnobiticam probauerit, & vitam communem plurium, sub obedientia prælati, à quo semper dependeat, promiserit. Illa autem vita cœnobitica, vel maximè est socialis; eoque præterea sanctior, quò disciplinæ obseruantior. Quin nec talibus egredi è monasterio vnquam licet, nisi comitatis, vt cum ceciderint, habeant subleuantem se.

v. 17. *Multo enim melior est obedientia, quàm stultorum victimæ.* Seruit hæc sententia loco expositionis multarum aliarum sententiarum, in quibus obedientia præfertur sacrificio. Intelligendum enim vtrumque seorsim sumptum cum altero comparari, videlicet obedientiam sine victima, & victimam sine obedientia: quæ & meritò hic vocatur victima stultorum. Et hac collatione proposita, nemo dubitet obedientiam sacrificio esse præferendam. Vide 1. Reg. 15. & Isaiæ 58.

CAPVT V.

v.1. *Deus in cœlo, & tu super terram, idcircò sint pauci sermones tui.* Hortatur hac sententia Sapiens non temerè, neque multùm, sed parcè, & circumspectè loquendum esse de diuina maiestate; hoc est, de eius natura & essentia, de mysterio Trinitatis, & similibus. Rationem autem reddit, *quia Deus in cœlo, & tu super terram.* Quam rationem duobus ferè modis explicant. Vno modo sic: Deus in cœlo habitans, inde velut ex altissima specula omnia hominum facta, dicta & cogitata prospicit. Et proindè non ignorat ea quæ tu, hic in terra positus, di-

A cas aut facias. Aliter Hieronym. &, vt apparet, rectius. Quantum distat cœlum à terra, tantum abest imbecillitas nostræ intelligentiæ à vero & proprio conceptu naturæ diuinæ. Ac præterea sicut è terra vsque ad cœlum conscendi non potest naturaliter, ita mens nostra ad Deitatis intelligentiam naturæ viribus peruenire non potest. Idcirco, scilicet, sint pauci sermones tui, de tantis mysteriis.

v. 3. *Displicet enim ei infidelis & stulta promissio.* Stulta promissio non ea intelligitur qua quid stultum, vanum, inutile, quodve pietati aut charitati sit contrarium, promittitur: sed promissio facta improuide, temere, non satis matura cum deliberatione; aut certe non cum firmo proposito præstandi; quomodo vouere solent stulti, leues & imprudentes homines, etiamsi ea quæ vouent, bona sint. Hunc sensum probat & id quod præcedit: *Si quid vouisti Deo*
B *ne moreris reddere.* Et id quod sequitur: *Sed quodcunque voueris, redde.* Quæ vniuersales sententiæ non nisi de votis ex objecto bonis accipi possunt; & tamen vult Sapiens vt etiamsi inconsultè quis vouerit aliquid huiusmodi, omnino præstet, quia temeritas vouendi non tollit obligationem, vt in humanis contractibus. Huic intelligentiæ prorsus fauet Hebraica lectio. *Quia non est voluntas in stultis*, vel, vt Hieronymus *in insipientibus.* Id est, homines stulti qui faciles sunt ad promittendum, nec curant promissa soluere, & per hoc infideles sunt ad præstandum, Deo non placent.

v. 5. *Ne dicas coram Angelo, Non est prouidentia.* Hieronym. secundum Septuaginta legit: Ne dicas in conspectu Angeli, quia ignorantia est. Simile quid
C vox Hebræa sonat. Sensus tamen fere in idem recidit. Estque talis: Si quando peccaueris, ne excuses peccatum tuum, dicendo nullam esse prouidentiam, sed velut per ignorantiam, id est, fortuito casu omnia fieri in mundo; & neque virtutibus præmia, neque peccatis supplicia proposita esse. Qui enim olim fingebant non esse prouidentiam, procliuiores erant ad peccandum. Alij intelligunt de ignorantia ipsius hominis, q. d. Si quando peccaueris, ne excuses te, & dicas, per ignorantiam vel imprudentiam te peccasse. Addit autem illud (*coram Angelo*) eodem modo, quo Paulus de mulieribus velandis dicit 1. Corinth. 11. *Ideo debet mulier potestatem habere supra caput propter Angelos.* Ac si dicat: Vt si non reuereretur mulier homines, saltem Angelos vbique nobis præsentes reue-
D reatur. Ita hoc loco: *Ne dicas coram Angelo*, quem scilicet malitia tua latere non poterit. Item annotat hoc loco Hieronym. vnicuique homini comitem, id est, custodem adesse Angelum, qui dicta & facta hominis statim perferat ad Dominum. Ex quo relucet mirabilis circa hominem Dei prouidentia, vt non tantum per se curet res humanas, sed etiam ad hoc vtatur Angelorum ordinatissimo ministerio.

v. 11. *Saturitas autem diuitis non sinit eum dormire.* Dupliciter id intelligi potest, vel de saturitate cibi, qui ob copiam & cruditatem, somnum impedit: idque fere accidit diuitibus & otiosis: vel de abundantia opum; quæ cum sollicitudinem gignat,
E sæpe diuitibus est impedimento ne suauiter somnum capiant.

CAPVT VI.

v. 2. *Nec tribuit ei potestatem Deus, vt comedat ex eo.* Vel quia prius ei auferuntur, quàm iis vti queat; vel quia propter auaritiam abstinet, & post mortem, vt sequitur. homo extraneus vorabit illud, scilicet quod ipse auare sibi denegauerat.

v. 7. *Omnis labor hominis in ore eius.* Clarius sic dici potuisset, omnis labor hominis ipsi ori eius, vel pro ore eius, scilicet implendo. Ideo enim homo laborat vt manducet, iuxta verbum Domini, Gen. 3. *In*

sudore vultus tui vesceris pane tuo. Sub victu tamen A etiam vestimentum intelligitur.

CAPVT VII.

v. 4. **M**Elior est ira risu. At paulò pòst dicitur: *Ne sis velox ad irascendum, quia ira in sinu stulti requiescit.* Sed nulla est contrarietas. Nam hoc loco per iram intelligitur tristitia vultus & seueritas erga delinquentem. Sequitur enim: *Quia per tristitiam vultus, corrigitur animus delinquentis.* Infrà autem iracundiæ affectus significatur, qui etsi per se non sit improbandus, procliuitas tamen ad irascendum, & frequentia; etiam multo magis perseuerantia eius damnatur; de qua propterea dicitur; quod *ira in sinu stulti requiescit*, id est, immoratur, permanet, perseuerat, B ac tandem in odium vertitur. Hinc illud: *Sol non occidat super iracundiam vestram.* Ephes. 4.

v. 9. *Melior est finis orationis, quàm principium.* Hebraïcè (*finis verbi*) & variè hæc sententia exponitur. Vno modo, melior est in oratione epilogus exordio: Quia in epilogo dicentis sollicitudo finitur, in exordio incipit. Alio modo vt referatur ad audientem; cui similiter melior est finis orationis, quàm principium; Quia qui incipit audire sermonem docentis vel concionantis, desiderium quidem habet discendi aliquid, sed nondum didicit; qui verò vsque ad finem audiuit, jam doctus est, per ea quæ audiuit. Potest etiam referri ad statum præsentis sæculi & futuri. Dum enim in hoc sæculo sumus, in principio semper sumus, quia parum profecimus, & semper multum C deest; dum erimus autem in futuro, tum perfecti & consummati erimus. Itaque hoc sæculum est velut principium orationis: futurum autem velut finis, in quo vita nostra perficitur.

Hebræa lectio suggerit intellectum ampliorem. Legitur enim (*finis verbi*) verbum autem sæpè pro quacumque re sumitur. Vnde quidam vertit. Potior est extrema negotij pars, principio. Vt sensus sit, Quod satius sit extremum cujusque negotij expectare patienter, quàm per impatientiam hærere semper in principio. Hæc expositio etiam est apud Hieronym. Itaque hoc sensu monet Sapiens, vt benè cœpta perducamus ad exitum. Nam parum est benè cœpisse, nisi cœptis progressus & finis respondeant. Non enim qui benè cœperit, sed qui perseuerauerit vsque in finem hic saluus erit. D

v. 12. *Vtilior est sapientia cum diuitiis, & magis prodest videntibus solem.* Hebr. est, (*cum hæreditate.*) Dicit autem *vtiliòr*, non *melior*. Nam sapientia per hoc quod cum diuitiis conjuncta est, propriè neque melior efficitur, neque deterior, neque maior, neque minor; sed tantum ex occasione aliquando fit melior aut deterior, seu potius vtilior aut inutilior: Melior, si quis bene vtatur diuitijs, prout sapientia suadet; Deterior, si quis cor apponat diuitijs affluentibus, & ita cor eius abstrahatur à studio sapientiæ. Absolutè tamen dicit Sapiens: *Sapientiam cum diuitiis esse vtiliorem, & magis prodesse videntibus solem*, id est, viuentibus: Scilicet quia sapiens, si simul diues sit, & diuitijs illis vtatur iuxta dictamen sapientiæ suæ, multis prodesse potest, largiendo, & aliter vtendo opibus ad honorem Dei, & proximorum vtilitatem. Qui E autem sapiens est, & non diues, potest docere quòd bonum est, inquit, Hieron. sed non potest præstare interdum quod petitur. Sed *quæres*; Quare ergo sapientia noui Testamenti hortatur abijcere diuitias? *Respond.* quia propter prauam hominis cupiditatem, & propensionem naturalem ad malum, sæpius fit, vt diuitiæ impediant hominem à sapientia, quàm vt homo per sapientiam ijs benè vtatur; maximè cum secum adferant multas curas, & multiplicem sollicitudinem.

v. 19. *Qui timet Deum nihil negligit*; ne quidem venialia peccata, quia semper tendit ad perfectionem; & quotidiana peccata studet quotidianis remedijs eluere, vt orationibus, eleemosynis, iejunijs, agens continuam quandam de ijs pœnitentiam; sicut multis locis docet August.

v. 30. *Hoc inueni, quod Dominus fecerit hominem rectum.* *Quæritur* an etiam in supernaturali gratia sit creatus? Nonnulli disputant; dicuntque gratiam, qua mereri posset vitam æternam non quidem in ipsa creatione, sed posteà tamen ante lapsum inditam, & per peccatum amissam. Et hoc vt minimum tenendum est, sic enim definit Synodus Trid. sess. 5. can. 1. *Si quis non confitetur primum hominem Adam, cum fuisset transgressus, statim sanctitatem & iustitiam in qua constitutus fuerat, amisisse, anathema sit.* Et similia habet sess. seq. cap. 1. & 7. Vbi etsi Concilium tantum dicat hominem in iustitia ante lapsum fuisse *constitutum*, & non exprimat eum in illa fuisse *creatum*, tamen propter hunc locum Ecclesiastæ & similes, probabilior sententia est, eum in iustitia (qua æternam beatitudinem, ad quam creatus erat, posset mereri) etiam fuisse creatum. Vide nostra in 2. dist. 25.

v. 30. *Et ipse se infinitis miscuerit quæstionibus.* Ergo multitudo & perplexitas quæstionum ex peccato. Nam in statu innocentiæ, vbi intellectus erat clarus, & statim ex vno multa videns, non fuisset illa quæstionum infinitudo quæ nunc est. Item multæ inutiles nunc mouentur quæstiones. Item cœcitas & ignorantia ex peccato: hinc quæstiones & inquisitiones plurimæ. Igitur multæ rationes sunt cur in statu naturæ corruptæ potius quàm integræ locum habeat quæstionum infinita multitudo. Vide nost. in 2. dist. 25.

CAPVT VIII.

v. 2. **E**Go os regis obseruo, & præcepta iuramenti Dei. Quod ait: *Ego os regis obseruo*, dictum est in persona cujusvis sapientis, & iusti hominis, q. d. Quilibet sapiens meritò debet os regis obseruare, id est, statutis & legibus regum, principum & magistratuum obedire: Quæ vocantur os regis, quia ab ore regis procedunt. Septuaginta interpretes hanc sententiam imperatiuè verterunt, idque clarius, hoc modo: *Os regis custodi, vel obserua*, id est, obtempera præcepto regis. Quin & ex Hebræo quidam sic vertunt: Equidem moneo, vt os regis obserues. Porrò quod sequitur (*& præcepta iuramenti Dei*) similiter subaudiendum vult, obseruo, vel, secundum Septuaginta, obserua. Et sensus est. Quilibet verè sapiens diligenter obseruat præcepta de iuramento Dei, id est, per Deum; sensus est, sedulò cauet ne nomen Dei assumat in vanum, nec aliter iuret, quàm quomodo præcepta eius jurandum esse præscribunt. Quidam etiam præcepta iuramenti Dei intelligunt omnia præcepta legis, ad quæ seruanda populus Israëliticus, interposito iuramento se obstrinxerat, quando fuit ei data lex à Moyse; vt dicantur præcepta iuramenti Dei, quæ Deo iurata sunt præstari.

v. 5. *Qui custodit præceptum, non experietur quicquam mali.* Hebr. est: Non cognoscet verbum malum. Sed *cognoscere* pro experiri, & *verbum* pro re, frequentia sunt apud Hebræos. Itaque interpres sensum reddens rectè vertit. Non significatur tamen eum, qui præceptum custodit, prorsus ab omni malo immunem futurum, sed tantùm à supplicijs impiorum; mala autem hujus sæculi ei cessura in bonum, iuxta illud Apostoli Rom. 8. *Scimus quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum.* Potest etiam accommodari ad præceptum regis, seu principis hoc modo: Qui custodit præceptum regis, nihil mali experietur, non incurret vllam pœnam legibus constitutam. Principes enim vt est Rom. 13. *Non sunt timori boni operis, sed mali.* Itē *Vis non timere potestatē? bonum fac, & habebis laudē ex illa.*

v. 10. *Vidi impios sepultos, qui etiam cum adhuc viuerent, in loco sancto erant, & laudabantur in ciuitate quasi iustorum operum.* Hebraïcè. *Et tunc vidi impios sepultos, & venerunt, & à loco sancto ambulabant, & obliuioni tradentur in ciuitate qua sic fecerant.* Sensus videtur hic reddi posse: Vidi impios pacificè mortuos & honorificè sepultos; id est, ad sepulchrum vsque feliciter degentes, vt qui in magno honore fuissent apud suos. Venerunt autem alij post eos sanctè, tanquam in loco sancto, ambulantes, quorum tradita est obliuioni memoria in ciuitate in qua sanctè vixerant, & multa bona fecerant. Campensis ita reddidit paraphrasticè; Itaque vidi impios ad sepulchrum vsque feliciter degere, & ipsos veluti resurgere in filijs, versari inter honoratos in loco sancto: eos autem qui bene faciunt, contemni à ciuibus. Sed coactum videtur quod illud, *venerunt*, interpretatur de reditu in filijs. Quare prior sensus, respondens etiam versioni Pagnini, nobis magis probatur. Improbè autem faciunt qui hunc locum eò torquent vt doceant aliquando honorari in Ecclesia quosdam mortuos pro sanctis qui impij fuerint in vita. Vide Hieronymum. Vide & versionem qua Vatablus vtitur, ejusque expositionem.

CAPVT IX.

v. 1. **S***Vnt iusti atque sapientes, & opera eorum in manu Dei, Et tamen nescit homo vtrum amore, an odio dignus sit.* Opera iustorum dicuntur esse in manu Dei quia merces illis reposita est apud Deum; siue quia sunt sub custodia & protectione Dei, & ab eo in finem æternæ felicitatis diriguntur. Simili modo Sapient. 3. *Iustorum animæ in manu Dei sunt.* Ita quoque Psalm. 21. verbis à Christo in cruce repetitis: *In manus tuas commendo spiritum meum.* Et rursus Psalm. 30. *In manibus tuis sortes meæ*, id est, omnes meæ actiones à te diriguntur & prosperantur. Sensus autem hujus loci est. Licet Deo cognita sint & probata opera iustorum, tamen ipse iustus suam ipsius iustitiam ignorat, id est, certò in hac vita scire non potest, vtrum opera sua talia sint, quæ amore digna sint, an odio. *Sed omnia*, addit Sapiens, *in futurum seruantur, incerta*, id est, in tempus futuri iudicij statim post cujusque mortem. Tunc enim homo sibiipsi manifestabitur, quoad opera totius vitæ, sicut in iudicio generali manifestabitur toti mundo.

Locus apertissimus contra absurdissimas hæreticorum nostri temporis opiniones, asserentium, hominem certum esse quod sit filius Dei, quod habeat remissionem peccatorum, & quod consecuturus sit vitam æternam: Neque tantum eum certum esse, sed hoc ipsum credere debere, & per talem fidem eum omnia illa consequi; veniam peccatorum, adoptionem filiorum Dei, ipsamque vitam æternam. Quæ si ita sint, fallitur Sapiens, qui dicit nescire hominem vtrum amore an odio dignus sit, sed omnia in futurum seruari incerta. Quibus tamen verbis haudquaquam excludit probabilem conjecturam, & fiduciam, quam quis potest ex verisimilibus signis accipere, quod sit filius Dei, & prædestinatus. Habentur enim quædam signa talium rerum, non tamen certitudo illa infallibilis, qualem stultè & temere sibi præsumunt hæretici. Sed Caluinus alia interpretatione eludere conatur, hunc enim dat sensum: Nescit homo, vtrum ab hominibus, qui amici eius videntur, ametur an odio habeatur. Sed hic sensus minimè cohæret præcedentibus, vbi iustus eiusque opera considerantur, vt sunt coram Deo. Sed & sequentia quoque idem clamant.

v. 3. *Hoc est pessimum inter omnia quæ sub sole fiunt, quia eadem cunctis eueniunt.* Pessimum à malo miseriæ, non culpæ dicitur, id est, inter miserias hu-
A jus vitæ maximum. Est enim tale quod multorum peccatorum ac scelerum occasionem præbeat malis hominibus, vt probant verba sequentia. *Vnde & corda filiorum hominum implentur malitia, &c.*

v. 4. *Melior est canis viuus leone mortuo.* Obijciebat hoc Catholicis Vigilantius aduersus honorem, quem reliquijs Sanctorum impendunt fideles, vt refert Hieronym. in libro aduersus eum scripto. *Responsio* est, Sapientem loqui de homine viuo & mortuo, quantum ad operationes, quæ pertinent ad vsum & negotia præsentis vitæ, vt sunt agros colere, ædificare domos, edere, bibere, &c. Sic enim paulò pòst dicitur: *Nec habent partem in hoc seculo, & in opere quod sub sole geritur*; Scilicet ipsi mortui.

B v. 5. *Mortui verò nihil nouerunt amplius, nec habent vltra mercedem, quia obliuioni tradita est memoria eorum.* Vide ad illud Iob. 14. *Siue nobiles fuerint filij eius, siue ignobiles, non intelliget.* Item suprà cap. 2. vers. 16. Itemque Psalm. 113. ad illud: *Non mortui laudabunt te Domine*, & in 4. dist. 21. §. 6. & distin. 15. §. 11.

v. 18. *Qui in vno peccauerit multa bona perdet.* Videtur huc allusisse Iacobus cum ait cap. 2. *Qui in vno offenderit factus est omnium reus.* Sensus autem est. Qui vnum crimen aut scelus admiserit, amittit fructum omnium quæ bona operatus est, siue mercedem æternam spectes, siue famam bonam & gloriam apud homines. Huc pertinet quod sequitur; *Muscæ morientes perdunt*, id est, vitiant, corrumpunt, *suauitatem*
C *vnguenti*, dum immoriuntur: Vnguenti autem odor famam bonam in scriptura significat 2. Corinth. 2. Vide nost. Comment. cit. cap. 2. Iacobi.

CAPVT X.

v. 2. **P***Retiosior est, sapientia & gloria, parua ad tempus stultitia.* Sensus est. Prudentia simplex & recta, minimeque callida, aut ostentatrix, quæ passim pro stultitia reputatur, est pretiosior sapientia & gloria, hoc est, quàm gloriosa & ambitiosa prudentia, quæ est prudentia hujus sæculi, injuriarum impatiens prætextu famæ, & honoris, & ambitioni studens prætextu honestatis. Malè in quibusdam Codicibus pridem legebatur, *Pretiosior est auro sapientia.* Nam illud (*auro*) additum ab imperito quodam
D qui sententiam putauit esse incompletam, & ablatiuum desiderari.

v. 16. *Væ tibi terra, cuius rex puer est, & cuius principes manè comedunt.* Huic contrarium videri potest, quod Iosias octo annorum, & ipse Salomon quoque fortè, (nam de eius ætate disputatur) pueri ad regnum promoti sint, nec tamen væ fuit illorum regnis, sed fœlicitas. *Respondetur*, ordinariè malum videri, si puer regno præficiatur, quia puero deest scientia, sapientia, maturitas iudicij, authoritas, experientia, quæ omnia rectoribus regnorum necessaria sunt: Cæterùm extraordinariè interdum secus accidere posse, dum pietas, & virtutum quædam præmaturitas & bona indoles, & bonorum consiliariorum assistentia, & singularis Dei prouidentia defectum ætatis supplent. Alioqui etiam inter comminationes Isaiæ 3. cap.
E illud est: *Dabo pueros principes eorum, & effœminati dominabuntur eis.*

Quæritur vtrum sit deterius puerum tenere gubernacula regni an mulierem? *Respondetur*, mulierem, quia puer defectum ætatis habet, mulier sexu deficit; Atqui ætatis defectus corrigitur annorum accessu: sexus autem mutari non potest. Nec facilè est vt mulier viriles induat affectus & virtutes, quod hanc ei perfectionem natura negauerit. Vtrumque certe verissimum est: Væ terræ cui rex puer est, & cui fœmina princeps.

CAPVT XI.

[illegible] M[illegible] [illegible] *tuum super [illegible] aquas, [illegible] tempo[illegible] [illegible] illum.* [illegible] hortatur ad [illegible]. Paris [illegible] [illegible] intelligitur. Porro illud, [illegible] *aquas* Hebræi & Græci sonat [illegible] *aquarum*, id est, liberaliter & profusè, [illegible] atque si opes tuas in aquas profunderes. Ne [illegible] eleemosynam liberaliter esse [illegible] perire, sicut perit, quod in aquam deijcitur, [illegible] *temp[illegible]* [illegible] [illegible], nihil de ibi perit, sed quidquid [illegible] in pauperes [illegible] eodem, etiam post longissimum tempus, [illegible] fœnore ad te redibit. Hoc est [illegible] Dominus dicit Luc. 14. [illegible] horta[illegible] [illegible] tribuen[illegible]
B [illegible] *Retribuetur enim [illegible]*, inquit) *in resurre[ctione iusto]rum.* [illegible] Ad eleemosy[nam] [illegible] cohortatur [illegible] sit danda [illegible], & in[illegible] Vbi neminem offen[illegible] quod ut [illegible] Non [illegible] impru[illegible] Neque discretus & [illegible] apud L[illegible] sunt, quod prudens [illegible] est passim [illegible] nullo excepto benefacere. [illegible] iubemur [illegible] omnibus bene[facere].

v. 2. *Da partem [illegible] necnon & [illegible] quia nescis quid futurum [illegible] mali super te[rr]am.* Vitiosè quæ[illegible] liberaliter (*part[em]*) Est ea lectio contra Hebraicum veritatem, textum Græcum & fidem MSS. [illegible] Nam [illegible] *tem &* [illegible] sunt datiui casus. His ergo verbis Sapiens iterum hortatur ad eleemosynam largè & copiosè faciendam, estque sensus: Da septem hominibus, imò octo, id est, multis, & [illegible] multis, [illegible] & portionem cui[illegible] [illegible] beneficentiæ. Certè [illegible] est [illegible] in lege veteri, propter sabbatum [illegible] octonarius verò [illegible] propter [illegible] quam simul [illegible] æterna retributio, quam percipiet, qui [illegible] fecit, post hanc [vitam]. Addit denique Ecclesiastes: *quia [illegible] quid futurum sit mali super [terr]am.* q. d. per [illegible] à malis immanentibus, [illegible] huius sæculi, sed certissim[illegible] [illegible] III ferm. in Dom. Lætare, sic inquit [illegible] septenario
D dandæ [illegible] [octo]nario dandæ [illegible] [cor]pore.

v. 3. *Si ceciderit lignum ad austrum, aut ad aquilonem, in quocumque loco ceciderit, ibi erit.* Abutuntur hoc [illegible] purgatorium. Sed nihil effi[illegible] [illegible] duo loca quæ hic constituit [illegible] & aquilo, [illegible] ponente Aug. epist. 12 [illegible] ad Honora[tum] [illegible] intelligitur, nempe [illegible] electorum [illegible] [illegible] reproborum: Atque adeò cum in purgatorio non constituantur nisi bo-
A ni, [illegible] plenè purgati; sunt illi iam in austro & semper [illegible] In hunc modo etiam intell[illegible] verba Hieronymi in hunc locum Ecclesiastæ. V[illegible] nostra [illegible] 4. d[illegible]

CAPVT XII.

v. 1. *Antequam veniat tempus afflictionis, & appropinquent anni, de quibus dicas: Non mihi placent.* Figuratam, & velut ænigmaticam subiicit [illegible] senectutis. Porrò quod dicit de annis qui non placent, vide Platonem de republ. Dia[logo] [illegible] de cogitationibus & scrupulis quæ homini [illegible] Vnde rectè monet hic Sapiens [illegible] *in diebus iuuentutis tuæ*, tum quia nescis, an ad senectutem pertinges; tum quia, vt Pl[ato] docet, senes sæpe [illegible] conscien[tiæ] [illegible] Vide etiam Ciceronem lib. 4. Tuscul. quæst. & in Catone maiore.
B v. 5. [illegible] *formidabunt in via* [illegible] Hoc postremum [illegible] Hebræi de deficiente [illegible] appe[titu] [illegible] quod capparis stimul[illegible] vene[illegible] At vero nemo bonis senex [illegible] incommodo, quod appetitus talis in ipso [illegible] incommodo senectutis, quod multi boni & casti studiosi, etiam in iuuentute exoptant. [illegible] & Cicero in lib. de Senectute, [illegible] & beneficio [illegible] quod [illegible] libidinis æstu [illegible] tyranno quodam liberet. Itaque [illegible] magis [illegible] intactatio de deficiente cibor[um] appe[titu] quam capparis excitare solet. Vnde Berzel[lai] senex
C dicit ad regem Dauid 2. Reg. 1[9]. *[illegible] annorum sum hodie. Nunquid vigent sensus mei ad discernendum suaue, aut amarum? [illegible] delectare potest seruum tuum cibus [et] potus? &c.*

v. 7. *Et reuertatur puluis in terram suam vnde erat, & spiritus redeat ad Deum qui dedit illum.* Vide A[illegible] [illegible] lib. [illegible] tract. [illegible] Verba quædam similiter à se dicta exponit, adducens hunc similem locum, & verba quæ [illegible] Cyprianus [illegible] dicta & similiter intelligenda. Corpus dicitur reuerti in terram, quia ex ea [pri]mo sumptum, tanquam ex principio materiali, atque in eam tandem resoluitur, puluere [illegible]. Et quia spiritus non est ex materia [illegible] eius [illegible] refertur in Deum, qui sine materia atque ex nihilo ipsum condidit. Redit autem ad Deum spiritus, etiam malorum hominum, dum sistitur eius iudicio; de quo paulò pòst dicit: *Cuncta quæ fiunt, adducet [Deus] in iudicium.* Igitur ex hoc loco potest ostendi omnem hominem [illegible] mort[illegible] Deo, & probatur [immor]talitas animæ rationalis, de qua [illegible] egimus [illegible] 4. dist. 43. §. 2.

v. 11. *Verba sapientum sicut stimuli & quasi claui in altum defixi.* Clauis ac stimulis sapientum verba comparantur, quia culpas delinquentium nesciunt palpare, sed pungere, ait Gregorius Homil. [illegible] in Euang. [illegible]

FINIS LIBRI ECCLESIASTÆ.

ANNOTATIONES
IN CANTICVM CANTICORVM.

PRÆFATIO.

HIERONYMVS lib. 1. contra Iouinianum ex eo probat in hoc Cantico nihil carnalium amorum cogitandum esse, sed omnia spiritualia; quia dicit Sponsus ad Sponsam: *Veni soror mea sponsa.* Nam sororis, aut fratris nomen in illis amoribus non potest honestè intermisceri. Et Bernard. serm. 1. in Canticac Constat, inquit, hoc opus non humano ingenio, sed spiritus arte ita compositum, vt quamuis sit difficile intellectu, sit tamen inquisitu delectabile. Rupertus totum librum interpretatur de Beata Virgine Maria, tanquam sponsa, & Christo, vt sponso. Sed sensus ille non tam proprius est quàm accommodititius. Sed August. lib. de Vnitate Ecclesiæ, cap. 14. trans illud, cap. 2. Cantic. *Sicut lilium inter spinas, sic amica mea inter filias.* Quod, inquit, de sancta Ecclesia dictum, omnis Christianus agnoscit. Vnde & vocatur *Canticum Canticorum*, id est, Canticum excellentissimum, quia sermocinationem continet Christi sponsi, & Ecclesiæ sponsæ.

Hebræi quidem scriptum putant, velut Canticum amatorium, quo Salomonis regis, & vxoris eius filiæ Pharaonis amor describatur; Sed nullo modo putandum est, Spiritum sanctum hoc canticum ad declarationem illius amoris dictasse; sed sicut Psalm. 44. *Eructauit cor meum verbum bonum*, principaliter scriptus est velut epithalamium Christi, & Ecclesiæ, [illegible] ta tamen occasione ex nuptiis Salomonis; ita & [illegible] Canticum principaliter, etiam ad literam, tanquam in figuratis & parabolicis [illegible] cutionibus, ad Christum & Ecclesiam eius sponsam pertinet, sicut Apostolus dicit ad Ephes. 5. *Sacramentum hoc magnum est, Ego autem dico in Christo & Ecclesia.*

CAPVT PRIMVM.

v. 4. *Nigra sum, sed formosa, filiæ Ierusalem, sicut tabernacula Cedar, &c.* Ecclesiæ verba sunt. De Ecclesia autem id varie exponit r. D. Aug. lib. 3. de doctr. Christiana, cap. 32. dicit, quod fuscam, seu nigram Ecclesia se vocet, propter malos, qui sunt in ea permixti; formosam tamen, propter bonos. Qua expositione satis ostendit int[illegible] Ecclesiæ militantis gremium simul contine[illegible] malos bonis permixtos. Alij sic. *Nigra* origine, quia ex [illegible] ibus idolorum cultoribus & peccatoribus [illegible] fed [illegible] formosa per gratiam Christi, qui eam mundauit lauacro aquæ. Alij *nigram*, [illegible] *sum* propter [illegible] tiones, quas pro Christo patior, & vi[illegible], atque despi[illegible] habeor in mundo, sed formosa & ex[illegible] nata fi ie, [illegible] charitate & omni genere virtutum [illegible] sto coram Deo. Hunc sensum confirmat, quod sequitur: *Quia decolorauit me sol*, quasi dicat, quia æstus persecutionis ista me nigram, id est, vilem, & in speciem [illegible] m, & abjectam reddidit.

v. 6. *Indica mihi, quem diligit anima mea vbi pascas vbi cubes in meridie?* Non est [illegible] secundum, vti [illegible] *in meridie*) sit responsio [illegible] entis inter [illegible] quasi [illegible] Sponsæ [illegible] in meridie, sicut volebant Donatistæ [illegible] tent [illegible] c eo ostendere Ecclesiam Dei [illegible]

A quæ in meridie sita est; sed continuo ductu le[illegible] *Vbi cubes in meridie?* id est, tempore meridiano [illegible] enim meridies loci, sed temporis significati[illegible] het. Et sensus est: Indica mihi, vbi recubes & q[illegible] scas flagrante æstu diei horis meridianis. S[illegible] lent pastores eo tempore diei propter æstum requiescere, & refrigerari [illegible] vmbra [illegible], [illegible] in tug[illegible] olo aliquo.

CAPVT II.

v. 2. *Sicut lilium inter spinas, sic amica mea inter filias.* Hoc de [sa]ncta Ecclesia dictum, [illegible] Christianus intelligit, ait S. August. de V[ni]tate Ecclesiæ, capite 14. Ex[pon]it autem hoc modo. V[illegible] appellat spinas [illegible] propter malignitat[illegible] Et easdem, vnde filias [illegible] propter [illegible] onem Sacramentorum. Intelligit ergo Ecclesiam [illegible] m B parte m principaliorem, quatenus in ea sunt b[illegible] necesse est, hac vita durante, tolerare & ver[illegible] malos.

v. 4. *Ordinauit in me charitatem.* Charitat[em] [or]dinatam requirunt Dei præcepta, vt videlicet De[u]m diligamus ex toto corde, proximum autem sic[u]t nosmetipsos. Vnde Dominus: *Qui diligit patrem* [illegible] *plus quàm me, non est me dignus.* Item [illegible] *non o[di]t patrem, &c. adhuc autem & animam suam non potest meus esse discipulus*; vt odisse sit ordine [dile]ctionis postponere. Possunt autem hæc sponsæ ve[rba] [du]obus modis intelligi, vel de charitate [sp]onsæ, vel de charitate sponsi erga sponsam. Priori modo [illegible] accipiuntur in hunc sensum: Spon[sus] meus amorem meum ordinat, id est, ordinatum & [illegible] um facit, [illegible] et vt Deum omnibus præponam, ac secund[illegible] [di]ligam meipsam, tum proximos eo dilectionis or[dine] quem C lex diuina præcipit. Posteriori modo sensus [illegible]. Sponsus meus suum in me direxit, [illegible] amorem. Ac priori quidem sensu pronomen *me*, ab[illegible] cas[illegible] est [illegible] us magis cong[ru]it cum lectione H[ebr]aica quæ [ha]bet: *Et vexillum super me amor.* In [illegible] ba [illegible] dæ personæ modi Imperantis [illegible] tota sententia. *Introducite me in domum vi[ni], [fulci]te me floribus, stipate me malis, quia amore langueo* [illegible]. Quod in Hebræo est, vid[illegible] habere Vexill[illegible] quod [illegible] & quo[illegible] quam [illegible] me post se tra[illegible] [illegible] vex[illegible] quo me [illegible] it Quamquam & locu[illegible] ipsi [illegible] amorem refe[illegible]. Nam vt Au[illegible] Ioa[nn]em verissimè dixit, [illegible] animus a[illegible] [illegible] et ad rem am[illegible] & d[illegible] D amore quo sponsum dil[illegible] trahitur. Vide quæ de ordine [c]haritatis dixi[illegible] sentent. dist. 29.

v. 7. *Adiuro vos filiæ Ierusalem per capr[eas] [cerua]sque camporum, ne su[scitetis] [illegible] dilectam quoadusque [ipsa velit].* Hæc [illegible] petitur pro[illegible] cap. & [illegible] 8. N[illegible] loco non add[itu]r illud, *per* [illegible] Signifi[cat]ur autem hac [illegible] [illegible] stis ex[illegible] p[illegible], quæ pr[illegible] qu[illegible] & [illegible] Non [illegible]

illi de quo dicitur infrà cap. 5. *Ego dormio, & cor meum vigilat.* Sancti enim homines vacantes studio contemplationis dormiunt quidem à negotijs & tumultibus externis, sed cor eorum vigilat in assidua cogitatione rerum cœlestium. Vnde propter hos peculiariter Ecclesia à sponso suo dil[illegible]catur, quia contemplatio accendit amorem iuxta illud Psalmi 38. *In meditatione mea exardescet ignis.* Hos igitur vetat sponsus excitari, id est, auocari à quiete contemplationis ad negotia externæ actionis, donec ipsi velint, quia quamuis necessitas proximorum nonnunquam postulet, vt etiam tales relicto contemplationis otio, ad actionem se transferant; eius tamen necessitatis iudicium Ecclesiæ competit, non tam in ijs qui soli sunt dediti actioni, quàm in ijs qui etiam amatores sunt vitæ contemplatiuæ, eamque exercent, in actu, vel in habitu: velut qui ad iudicandum huiusmodi necessitatem sunt aptiores. *Spiritualis enim iudicat omnia.* 1. Corinth. 2.

v. 15. *Capite nobis vulpes paruulas, quæ demoliuntur vineas.* Per vulpes intelligi hæreticos, qui peruersa doctrina Ecclesias demoliri student, omnium doctorum est consensus Sed cur additur (*paruulas*?) An propter humilitatem quam simulant? Humiles enim in scriptura paruuli dicuntur, vt 1. Reg. 15. *Cum esses paruulus in oculis tuis*, Et Psalm. 114. *Custodiet paruulos Dominus.* An potius, quia monet Spiritus sanctus hæreticis resistendum esse, dum adhuc paruuli sunt, id est, mox cum incipiunt nouitates suas serere, neque expectandum, dum adoluerint, & vires acceperint, & turbas post se trahere inceperint, quia tunc difficilior & periculosior est cum eis conflictatio. Capere autem eos est impedire ne noceant, rationibus è scriptura petitis conuincendo & conuertendo; siue etiam pœnis compescendo.

CAPVT III.

v. 1. I*N lectulo meo per noctes quæsiui quem diligit anima mea; quæsiui eum, & non inueni.* Variè istud exponitur. Nos vna expositione contenti erimus. Quæritur sponsus in lectulo, quando quæritur in otio & quiete rerum terrenarum. Sed ita quæsitus sponsus non inuenitur, quia vt ait Iob. cap. 28. de vera sapientia: *Nescit homo* (scilicet terrenus) *pretium eius, nec inuenitur in terra suauiter viuentium.* Sed ad eam inueniendam multo labore & sudore opus est. Vnde Sapientia monet Prouerb. 8. *Vt vigilemus ad fores eius quotidie, & obseruemus ad postes ostij eius*, id est, vt summa vigilantia & cura contendamus eam consequi. Rursum quæritur sponsus *per noctes*, cum quæritur per Philosophiam & humanam sapientiam, quæ rectè nocti comparatur, quia plena est tenebris ignorantiæ & errorum. Sed nec hoc pacto quæsitus inuenitur, quia vt Ioannes ait cap. 1. *Tenebræ eam* (scilicet lucem) *non comprehenderunt*, sed post custodias nocturnas, id est, post depulsam caliginem humanæ ignorantiæ, veniente aurora veræ lucis. item post circuitum ciuitatis, id est, post diligentem, studiosam, & laboriosam inquisitionem inuenitur & perfectè tandem cognoscitur quem diligit anima nostra, Christus, qui est sapientia patris & Ecclesiæ sponsus.

v. 7. *En lectulum Salomonis sexaginta fortes ambiunt ex fortissimis Israel, &c.* Bernardus serm. ad milites templi, cap. 4. ad ipsos hoc refert. Tales, inquit, sibi elegit Deus, & collegit à finibus terræ, ministros ex fortissimis Israël, qui veri lectulum Salomonis, sacrum scilicet sepulchrum vigilanter, fideliterque custodiant; omnes tenentes gladios, & ad bella doctissimi. Nec inepta allusio. Nam lectulus idem mox v. 9. videtur vocari ferculum. Sic enim sequitur: *Ferculum fecit sibi rex Salomon, de lignis Libani, columnas fecit argenteas, &c.* Vbi ferculi nomine noo missus mensæ, seu ferculum propriè dictum intelligitur, sed vmbraculum, seu domus portatilis, siue tentorium quod gestari potest, quomodo circumferuntur lecticæ. Per hoc autem intelligitur ipsa Ecclesia, in qua velut in tabernaculo suo Christus verus Salomon requiescit. Porrò in eo quod sequitur: *Reclinatorium aureum, ascensum purpureum, media charitate constrauit propter filias Ierusalem*, illud (*media*) est accusatiuus pluralis. Hebraïcè; *medium seu intimum*, quasi dicat: Medium illius ferculi, id est, Ecclesiæ, quæ est tabernaculum Christi, totum constratum est charitate. Scilicet, quia in duobus præceptis charitatis tota lex pendet & Prophetæ, & qui diligit, legem impleuit. Ac denique qui charitatem non habet, alienus est ab eius consortio, qui in Ecclesia, tanquam in tabernaculo requiescit.

CAPVT IV.

v. 7. T*Ota pulchra es amica mea, & macula non est in te.* Hoc sponsæ dicitur, id est, Ecclesiæ Christi. Sed *quæritur* quomodo Ecclesia sit tota pulchra, & sine macula, cum tam multi in ea sint mali in quibus Ecclesia pulchra non est, & ipsi boni multis quoque maculis leuium & quotidianorum peccatorum aspersi. Augustinus tam alibi, tum serm. 31. de verbis Apostoli, tractans illud: *Mundans eam lauacro aquæ in verbo vitæ, vt exhiberet sibi gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam, aut rugam*, docet Ecclesiam in hoc sæculo noo esse sine macula, & ruga, sed ad hoc eam mundari, & purgari quotidie in hac vita, vt tandem Christo suo sponso exhibeatur in futuro sæculo gloriosa, non habens maculam, aut rugam, quando veniet eò quò nihil intrabit coinquinatum. Igitur quod hic dicitur, *Tota pulchra es, & macula non est in te*, pertinebit magis ad Ecclesiam triumphantem, quàm militantem. Quod si tamen etiam ad militantem referamus: poterit Ecclesia intelligi esse tota pulchra, & immaculata, quantum ad professionem sanctitatis & fidei Nihil enim in fide falsum nihil in moribus prauum Ecclesia præscribit; sed omnia pura, sancta, incoinquinata, macula & ruga carentia. Et sicut sancta vocatur professione, ita non immeritò tota pulchra & immaculata dicitur, quia talis omnium est professio, nec quidquam tale inuenitur apud quascumque sectas. Vel denique immaculata dicitur quia in principalibus suis membris qui sunt iusti, caret macula peccati grauioris, atque damnabilis, à qua sola vocantur homines maculati: & qua qui carent immaculati in Scripturis dicuntur, vt ex Psalm. 118. vers. 1. Vide ibidem Annotationes.

v. 12. *Hortus conclusus soror mea sponsa.* Ecclesia comparatur horto concluso propter pulchritudinem & ornamenta virtutum, ac variorum Spiritus sancti charismatum, veluti florum atque herbarum diuersi generis. Nemoe in hortis apertis, ac peruijs hæc conseruari impossibile est. Vel conclusus hortus vocatur, quia concluditur sepimento, vt ab eo arceantur, & excludantur bestiæ vastaturæ hortum. Sic Ecclesia vallatur protectione Dei, vt nullæ spirituales bestiæ eam vastare & perdere possint. Nec dissimili ratione vocatur fons signatus, id est, clausus & obseratus, ne alieni accessum habeant. Solent enim putei signari, maximè propter infectionis periculum. Vnde illud Prouerb. 5. *Habeto eas* (aquas) *solus nec sint alieni participes tui.* Ineptè verò Donatistæ per puteum signatum intelligebant baptismum, volentes hinc docere fontem baptismi non esse communem hæreticis, ideoque ab eis baptizatos iterum esse baptizandos. *Ineptè* dico, quia manifestè hic attribuitur Ecclesiæ quod sit hortus conclusus & fons signatus, non autem Sacramento Ecclesiæ. Egimus contra hunc errorem in 4. distin. 1. §. 25.

v. 16. *Surge Aquilo, & veni Auster, persla hortum meum, & fluant aromata illius.* Aquilo spirat ex septentrione, Auster ex meridie. Et ille ventus frigidus est & siccus; hic calidus & humidus. Itaque contrarij sunt, & loco & qualitatibus. Proinde non est intelligendum, vt vterque aduocetur ad perflandum hortum; maximè cum Aquilo sit noxius hortis; Sed Aquilo iubetur surgere & recedere; Auster autem, venire, & perflare hortum; quomodo etiam Hieronymus hunc locum intelligit in Comment. Habacuc 3. dicens: Aquilonem sponsus abigit, & Austrum vocat. Scilicet per Aquilonem Diabolus intelligitur, per Austrum Spiritus sanctus. Nam sicut Aquilo habet qualitates mortis, & spirat ex loco mediæ noctis, & de eo dicitur Ierem. 1. vers. 14. *Ab Aquilone pandetur malum*; ita Diabolus princeps est mortis, & primus author, & suasor, & princeps tenebrarum. Sicut autem Auster qualitates habet vitæ, & spirat ex meridie, ita Spiritus sanctus est viuificator mentium nostrarum, & lumine suo ac feruore charitatis replet suorum corda fidelium. Christus autem & illum iubet recedere, de quo ait Ioan. 12. *Nunc iudicium est mundi, nunc princeps huius mundi eijcietur foras*, & contra, Spiritum sanctum ad nos aduocat iuxta illud: *Et ego mittam vobis paracletum, &c.* Ioan. 15. Hinc & illud: *Deus ab Austro veniet, &c.* Habacuc 3.

CAPVT V.

v. 7. I*Nuenerunt me custodes, qui circumeunt ciuitatem. Percusserunt me, & vulnerauerunt me, tulerunt pallium meum mihi custodes murorum.* Quæritur an ijdem hoc loco intelligantur custodes, qui suprà cap. 3. in illis verbis: *Inuenerunt me vigiles, qui custodiunt ciuitatem, Num quem diligit anima mea, vidistis? Paululum cum pertransissem eos, inueni, quem diligit anima mea:* Certè, aut non ijdem intelliguntur, aut quod factum narratur, diuerso tempore factum est. Illic enim interrogantur de dilecto, & interrogantem dimittunt, sine molestia: Hic verò percutiunt, & vulnerant, & pallium tollunt. Quid ergo hæc significant? varij variè explicant.

v. 10. *Qualis est dilectus tuus ex dilecto?* Id est, ex dilectis; videtur enim esse enallage numeri, vt sit sensus: Qualis est dilectus tuus quem sic prædicas tanquam egregium inter dilectos? Cui bene respondet illud sponsæ quod sequitur: *Dilectus meus candidus & rubicundus electus ex millibus.*

v. 11. *Coma eius quasi elatæ palmarum, nigra quasi coruus.* Elatæ penult. breui. Græcum vocabulum est ἐλάτη. Et significat tenerum germen palmarum. Vide Calepini dictionarium & Lexicon Græcum, & ibi Homeri versum, ex quo constat secundam, seu penultimam breuem esse. Septuaginta sic: *Coma eius elatæ nigræ sicut coruus.* Hebr. hoc modo. *Cincinni eius crispi, nigri, velut coruus.*

CAPVT VI.

v. 7. S*Exaginta sunt reginæ, & octoginta concubinæ, & adolescentularum non est numerus.* Per sexaginta reginas intelligi possunt omnes Ecclesiæ Episcopales; quæ vocantur reginæ, eodem nomine quo sponsa; quia Episcopi Ecclesiarum suarum sponsi propriè sunt, & nomine participant cum sponso totius Ecclesiæ Vicario. Sunt enim Episcopi propriè Pontifices, non autem illius Vicarij. Imò apud veteres vocantur summi Sacerdotes; & per annulum desponsant Ecclesias suas, vt sponsas. Octoginta autem concubinæ intelligi possunt Ecclesiæ Parochiales, quarum Pastores, non ita propriè Ecclesiarum sponsi sunt. Vnde & facilius permittuntur eas relinquere. At *dices.* Quomodo tantum octoginta? cum sint immenso numero comparatione Ecclesiarum Episcopalium? *Respond.* initio Ecclesiæ, erant paucæ propter paucitatem tum presbyterorum, tum subditorum: posterioribus temporibus ita in immensum auctæ sunt. Et secundum hunc sensum, adolescentulæ, quarum non est numerus intelliguntur singuli fideles. Alio sensu, per concubinas intelligit Gregorius eos qui ita prædicant Verbum Dei, vt [illegible] voluptates carnis sectentur; id est, prædicatores mercenarios, & per adolescentulas multitudinem reproborum. Vna est electa scilicet vniuersalis Ecclesia, quæ à sponso suo dimitti non potest, licet non in singulis membris.

v. 9. *Pulchra vt Luna, electa vt Sol, terribilis vt castrorum acies ordinata.* Primum & postremum Ecclesiæ militanti conuenit; medium, potissimum triumphanti. Est enim Ecclesia militans pulchra vt Luna; quia licet claritate mutabilis sit, pulchritudinem tamen suam, qua sponso placet, nunquam amittit. Eadem terribilis est vt ordinata castrorum acies, propter hierarchiam ordinatissimam, quam in ea Christus instituit; cuius protectione fit vt aduersus eam nunquam præualituræ sint inferorum portæ, Matth. 16. Petro in ea præsidente, eamque per subiectam Episcoporum, Presbyterorum, ac cæterorum ministrorum ordinatam varietatem, gubernante. Terribilis autem est tam dæmonibus quàm hæreticis & schismaticis, cæterisque eius aduersarijs. Sed triumphans Ecclesia propriè electa est vt sol; quia solis electis constat, qui post resurrectionem fulgebunt omnes vt sol, nec amplius mutabuntur, crescendo, aut decrescendo. Si quis autem etiam Ecclesiam militantem dicere velit electam vt sol; poterit hoc sensu, non quod pulchra sit vt sol (Nam claritas solis semper eadem est, non autem claritas Ecclesiæ militantis;) sed quod electa sit vt sol; quia sicut sol inter omnia sidera excellit, ita electio Ecclesiæ prorsus eximia est.

CAP. VII. Nullam habebat annotationem.

CAPVT VIII.

v. 3. L*Æua eius sub capite meo, & dextera illius amplexabitur me.* Verba sunt sponsæ, id est, Ecclesiæ de sponso suo Christo, quæ etiam supra habentur, cap. 2. v. 6. Læua, seu sinistra significat ea quæ sunt deteriora, vel minus bona: Dextera verò ea quæ præstantiora. Per sinistram ergo, seu læuam, intelligi possunt bona temporalia; per dexteram, bona æterna. Ita læua est sub capite sponsæ, quia Ecclesia admittit quidem bona temporalia, & his vtitur ad salutem suorum membrorum; sed non propterea seruit Deo. Ideò sunt sub capite, id est, capiti subiecta, hoc est præcipuæ intentioni tantum seruientia. Dextera autem amplexatur eam, quia ad æternam beatitudinem tota mentis intentione adspicit.

Potest in læua quoque vetus Testamentum; in dextera nouum intelligi. Hoc modo læua Christi est sub capite sponsæ, quia tota veteris Testamenti institutio non propter se est. (*Nihil enim ad perfectum adduxit lex*) sed erat pędagogus ad Christum & seruiebat synagoga tanquam ancilla, Ecclesię tanquam liberę. Dextera autem amplexatur eam, quia noui Testamenti gratiâ sponsa Christi Ecclesia perficitur.

v. 6. *Fortis est vt mors dilectio, dura sicut infernus æmulatio.* Dilectionem eam intelligit, qua Christus Ecclesiam, & illa vicissim sponsum suum Christum diligit. Ea enim dilectio inuiolabilis est. Vnde & Apostolus in persona Ecclesiæ & electorum dicit ad Roman. 8. *Quis nos separabit à charitate Christi?* Sensus ergo est. Sicut mors à nemine vinci potest, sed ipsa victrix est omnium; ita mutua illa sponsi & sponsę charitas nullo vnquam tempore extinguetur. Et similem sensum habet, quod sequitur, *dura sicut infernus æmulatio,*

æmulatio, vt per æmulationem zelotypia intelligatur coniugum inter se, qua nec sponsa alium sponsum, nec sponsus aliam sponsam admittit: quæ *dura* dicitur, id est, valida, sicut infernus, siue mors, siue infernus propriè dictus. Nam sicut infernus implacabilis est, vt quidquid semel hauserit, nunquam refundat, ita A sponsus & sponsa numquam separentur.

v. 7. *Aquæ multæ non poterunt extinguere charitatem.* Non sequitur hinc charitatem non posse amitti; quia manifestum est hîc non agi de quauis charitate, sed de illa eximia tantum, qua Christus & Ecclesia inuicem copulantur.

FINIS CANTICI CANTICORVM.

ANNOTATIONES

IN LIBRVM SAPIENTIÆ.

PRÆFATIVNCVLA.

AVTHOR huius libri non solum Doctor, sed & propheta fuit; præclarè enim prophetauit de Christo cap. 2. Nec ideò tamen malè inter prophetas, nouissimus recensetur Malachias (qui vtique isto authore est antiquior:) Malachias enim eorum prophetarum vltimus numeratur, qui ex professo prophetias scripserunt. Nam hic author ex professo non vaticinium scribit, sed præcepta tradit pietatis, & sapientiæ. Quod dum facit, interim etiam à Spiritu sancto mouetur ad aliquid de Christo, vt dictum est, prænuntiandum.

CAPVT PRIMVM.

v. 4. QVoniam in maleuolam animam non intrabit sapientia, nec habitabit in corpore subdito peccatis. Græcè sonat, *maleficam*, fraudulentam, ea enim vis vocis κακότεχνος. Et sanè si sapientia non esset aliud, quàm cognitio nuda rerum diuinarum & humanarum, qualis à Platone definita est, posset intrare in maleuolam animam, & habitare in corpore subdito peccatis. Sapientia ergo alia hoc loco intelligenda, scilicet rerum diuinarum notitia affectuosa; eamque Scriptura sancta tum hîc, tum alibi passim commendat. De hac August. Enchirid. cap 2. Hominis, inquit, sapientia pietas est. Ita enim scriptum est (in Iob 28.) Ecce pietas ipsa est sapientia; pietas autem, inquit, ea intelligitur, quæ Græcè dicitur θεοσέβεια, id est, cultus Dei. Colitur autem Deus fide, spe, charitate: Ita ille. D Igitur in his tribus Theologicis virtutibus ex sententia S. Augustini consistit vera & Christiana sapientia. Ex quo manifestum est, quare sapientia non intret in maleuolam animam, nec habitet in corpore subdito peccatis. Nempe, quia vbi charitas, ibi malitia, seu fraudulentia cordis esse non potest.

v. 6. *Benignus est enim spiritus sapientiæ, & non liberabit maledicum à labijs suis.* Græcè pro (*benignus*) φιλάνθρωπος, id est, humanus, & hominum amator, & pro (*maledicum*) βλάσφημον, id est, contumeliosum maximè in Deum. Et quod dicitur (*non liberabit*) sonat, *non impunitum habebit*. Sensus ergo est, Spiritus sapientiæ amans benignitatis, & humanitatis; & proindè non sinet impunitum hominem maledicum, & blasphemum, impiè in Deum & sanctos eius loquentem; E quin grauissimè in eum vindicabit. Id enim significat illa negatio (*non habebit impunitum*) dum minus dicitur, & plus intelligitur, sicut psalm. 50. *Cor contritum & humiliatum Deus non despiciet.* quasi dicat tale cor gratissimum tibi est, super omnia sacrificia & holocausta, & cætera, quæcumque tibi ab homine offerri possunt.

v. 7. *Et hoc quod continet omnia scientiam habet vo-* B *cis.* Potest hoc ad spiritum referri, de quo immediatè præcedit: *Spiritus Domini repleuit orbem terrarum.* Etenim pro spiritu, Græcè est πνεῦμα neutrius generis, vt sit sensus: *Spiritus qui continet omnia*, id est, cum omnia contineat & penetret etiam intima cordis; multò magis quoque vocis à quocumque prolatæ scientiam habet. Vel, *qui continet*, id est, conseruat, regit, gubernat, cohibet omnia. Sic infrà cap. 6. ad principes terræ: *Qui continetis multitudines*, id est, qui populos imperio regitis. Sed prior expositio melior est, eo quod per eam significetur aliquid diuinitati proprium. Insinuat itaque Sapiens, Deo (qui spiritu suo omnia implet & continet) etiam vel de verbo otioso reddendam rationem; quia cum omnia penetret, nihil eum latere, vel ante oculos eius abscondi possit.

C v. 21. *Os quod mentitur, occidit animam.* Ex hoc loco, sicut & ex illo psalm. 5. *Perdes omnes qui loquuntur mendacium*, & simili Apocal. 21. videri posset omne mendacium esse peccatum mortale. Sed sciendum est, sicut in scriptura ferè non agitur nisi de veritate religionis & cultus diuini, quando de veritate sermo est, ita & mendacium, iam dictis locis, potissimùm accipiendum est quod tali veritati contrariatur; sub quo mendacio etiam continetur illud, quod est in iniuriam proximi, quem Deus iubet diligi. Et vox Græca hoc loco omninò tale mendacium nociuum significat.

CAPVT II.

v. 1. DIxerunt enim cogitantes apud se non rectè. Introducitur sermo atheorum, seu impiorum, D aut saltem eorum, qui post mortem corporis, negant animas manere superstites, negantque retributionem bonorum & malorum, & in genere prouidentiam Dei. Tales apud gentiles fuere Epicurei, omni voluptati se tradentes, propterea quod nullam virtutis expectarent remunerationem; & apud Iudæos Sadducæi, de quibus habemus in Euangelio, quod non credebant resurrectionem, & latius apud Iosephum. Ex horum igitur persona hæc dicuntur, quibus sibi persuadere nitebantur, nihil superesse post mortem, ideòque liberè & securè indulgendum voluptatibus.

Non est qui agnitus sit reuersus ab inferis. Hinc scilicet impij colligunt non esse inferos, neque vllam damnatorum pœnam, sed hæc tantum esse inuenta & E excogitata ad continendum homines in officio. Qua in sententia etiam fuit Plinius senior: dicens nullam reuera esse religionem, nullum numen, sed vtiliter tamen id omnibus persuaderi, vt reuerentia & timore vindictæ in officio contineantur. Sed ad hoc respondendum: Si experientia cognitum esset, inferos esse, & damnatos ibi torqueri; nulla esset laus, aut meritum fidei. Vnde de Christo resuscitato illud dictum Ioan. 20. *Beati qui non viderunt & crediderunt*; de inferis

quoque meritò dicitur. Et diabolicum est, nihil velle credere, nisi quod experientia notum sit. Vnde & factum peculiari Dei prouidentia, vt quamvis legamus quosdam à morte à Christo fuisse resuscitatos ad vitam; non tamen inueniamus eos aliquid narrasse de statu mortuorum, aut pœnis damnatorum. Quin nec diuiti epuloni permissum est fratribus nuntiare, quæ apud inferos ipse pateretur, sed dictum est ei: *Si Moysen & prophetas non audiunt; neque si quis ex mortuis resurrexerit, credent.* Lucæ 16. Quibus verbis fides rerum inuisibilium commendatur.

v. 12. *Circumueniamus iustum, quoniam inutilis est nobis.* Et vers. 18. *Si enim est verus Filius Dei, suscipiet illum &c.* Ex posterioribus verbis collatis cum ijs quæ sunt in Euangelio Matth. 27. manifestissimum est hæc prophetice dici, de passione Christi & occultis Iudæorum aduersus eum consilijs. Ita testantur quoque Augustinus lib. 17. cap. 20. de ciuit. Cyprianus, Cyrillus, & alij. Et etiamsi illi non testarentur, res ita aperta est, vt non prophetiam, sed historiam hic author scribere videatur. Notandum quoque quod sufficiens impijs ratio est persequendi iustum; quia opera eius sunt operibus eorum contraria; ne quis anxiè inquirat, quare persecutionem fortè patiatur. Vnde & Ioannes dicit Cain odisse fratrem suum Abel, nempe *quoniam opera eius maligna erant, fratris autem iusta.* 1. Ioan. 3.

CAPVT III.

v. 1. *Iustorum autem animæ in manu Dei sunt.* Id est, in custodia & protectione Dei. Hoc à Sapiente scriptum est tempore veteris testamenti de animabus iustorum post mortem. Ergo animabus illis bene erat, licet conspectu Dei nondum fruerentur. Vel in genere de animabus iustorum, vt sensus, sit iustorum animas à Deo conseruari, vt etsi affligantur in hac vita & per mortem perire videantur, tamen non pereant, sed post mortem corporum feliciter agant. Vide annot. Eccle. 9. v. 1.

v. 5. *In paucis vexati, in multis benè disponentur, quoniam Deus tentauit eos, & inuenit eos dignos se.* In eo quod dicitur, (*inuenit eos dignos se*) satis ostenditur in iusto homine aliquid esse, propter quod rectè & verè dicatur dignus esse Deo, id est, dignus, qui à Deo, cui complacuit, accipiat remunerationem æternæ vitæ; & Deo perpetuo amore adhæreat. Id, autem per quod homo dignus Deo efficitur, aliud esse nihil potest, nisi ipsa iustitia. Nempe ideò iusti Deo placent, iniusti displicent, quia illos iustitia Deo commendat, hos iniustitia eidem exosos facit. Nam sicut *odio sunt Deo impius, & impietas eius*; id est, sicut impium odit propter impietatem, ita amat iustum propter iustitiam. Verùm, quia iustitia non est homini à seipso, sed ab eo qui iustificat impium, ideo & dignitas ista quæ iustitiam consequitur, simul cum ipsa iustitia eiusdem Dei beneficio accipitur, dicente Apostolo ad Coloss. 1. v. 12. *Qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum.*

Quod ergo dicitur, (*inuenit eos dignos se*) non ita intelligendum, quasi dignitatem illam suis viribus essent consecuti; sed quia tales inuenit, postquam eos tales fecit. Quia enim iustos & sanctos fecerat, ideo dignos se inuenit. Et notandus hic locus contra hæreticos, impugnantes dignitatem & merita operum, quæ ex fide & charitate quoque procedunt. Quod enim hic de operum dignitate sermo sit, manifestum est ex sequentibus, vbi inter cætera ait: v. 15. *Bonorum enim laborum gloriosus est fructus*; fructum scilicet intelligens mercedem immortalitatis.

v. 7. *Fulgebunt iusti, & tanquam scintillæ in arundineto discurrent.* Verba ista duas dotes corporum glorificatorum declarant, claritatem, & agilitatem.

A Vide Iansenium. Græcè sonat; *tanquam scintilla in stipula.*

v. 13. *Felix est sterilis & incoinquinata, quæ nescinit thorum in delicto; habebit fructum in respectione animarum sanctarum.* Vix vllus locus est æquè manifestus in veteri Testamento ad commendationem perpetuæ castitatis. Vetus enim Testamentum alioqui felices prædicabat fœcundos, & infelices steriles. Sed hic velut præco noui Testamenti, steriles & spadones (seu, vt Græca habent, eunuchos) præfert fœcunditati. Intelliguntur enim non qui natura steriles, sed qui voluntatis electione; neque eunuchi sic nati, aut ab hominibus facti, sed de quibus Christus in Euangelio Matth. 19. *Qui seipsos castrauerunt propter regnum Dei.* Prærogatiuam autem eorum in regno cœlorum declarat Sa-

B piens cum addit: *Dabitur illi fidei donum electum, & sors in templo Dei acceptissima,* scilicet præ alijs. Cui simile est, quod Isaias item Euangelicus Propheta de eunuchis talibus dicit c. 56. *Dabo eis in domo mea, & in muris meis locum nomen melius à filijs & filiabus, nomen sempiternum dabo eis, quod non peribit.*

CAPVT IV.

v. 7. *Iustus si præoccupatus fuerit, in refrigerio erit.* Intelligitur in aliquo saltem refrigerio; nempe cap. præced. dicuntur iusti esse in manu Dei, & in pace, hoc est in securitate salutis, etiam hi qui morte præoccupati purgantur in purgatorio. Orat tamen adhuc Ecclesia eos transferri ad locum refrigerij, illius scilicet, vbi nullus est dolor.

C v. 11. *Raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius, aut ne fictio deciperet animam eius.* Potest ergo iustitia semel habita amitti, quod negant sectarij nostri temporis. Sequitur etiam non esse hominem certum de perseuerantia, cum possit eius intellectum malitia mutare, quod item negant. Rationem autem huius mutabilitatis & incertitudinis addit Sapiens, dicens: *Fascinatio enim nugacitatis obscurat bona, & inconstantia concupiscentiæ transuertit sensum sine malitia.* Græcè est νοῦν ἄκακον, id est, mentem integram, ac malitiæ expertem. Quibus verbis duæ rationes huius mutabilitatis insinuantur; scilicet, hinc impugnans concupiscentia, inde in eo quod dicit (*transuertit*) volubilitas liberi arbitrij.

v. 16. *Condemnat autem iustus mortuus viuos impios.*

D Simile est illud Matth. 12. *Viri Niniuitæ surgent in iudicio, & condemnabunt generationem istam.* Condemnabunt scilicet sui comparatione. Etenim etsi quidam iusti in extremo die iudicabunt cum Christo assessoria dignitate iuxta illud: *Vos qui reliquistis omnia & secuti estis me, sedebitis super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel,* Matth. 19. quidam tamen, teste Augustino, cum ea dignitate non iudicabunt, sed tantum misericorditer erunt iudicandi; ex quorum tamen comparatione etiam impij iustè condemnabuntur. Porrò verba ista Sapientis de Enoch intelligenda non sunt, sicuti præcedentia illa, *Placens Deo factus est dilectus*, & sequentia de illo certum est intelligi; Nam, vt Apostolus ait Hebr. 11. *Fide Enoch translatus est, ne videret mortem* Itaque non potest computari

E inter iustos mortuos; sed referuntur hæc verba ad quemcumque iustum, qui iuuenis moritur, de quo cœperat dicere v. 7. *Iustus autem si morte præoccupatus fuerit in refrigerio erit.* Vide nostrum commentarium cit. loco ad Hebr. 11.

CAPVT V.

v. 4. *Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, & finem illorum sine honore.* Quod homines impij & carnales vitam iustorum & piorum reputent esse insaniam, nihil sanè mirum. Id

enim necessariò consequens est ex studijs eorum. Carnales enim sectantur quæcumque carni & sensibus grata sunt, voluptates, opes, honores; Qui autem secundum Deum viuunt, eadem contemnunt. Proinde homini carnali videtur insaniæ simile, contemnere ea, quæ grata & iucunda sunt sensibus; sectari autem humilitatem, abstinentiam ab omni corporea voluptate, aliaque huiusmodi. Vnde Petrus de impijs: *In quo admirantur, non concurrentibus vobis in eandem luxuriæ confusionem.* Porrò quod serui Dei ab hominibus carnalibus insani appellati sint, multis quoque alijs locis testatur scriptura sacra. Sic principes Israël 4. Reg. 9. de propheta quodam dicebant ad Iehu: *Quid venit insanus iste ad te*! Et Festus ad Paulum Actor. 26. *Insanis Paule; multæ te literæ ad insaniam conuertunt.* Talia sunt insensatorum de sanctis iudicia. Vnde & infructuosè tandem pœnitentes hic dicunt: *Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam. Et ecce quomodo computati sunt inter filios Dei &c.*

v. 26. *Ergo errauimus à via veritatis; & iustitiæ lumen non luxit nobis, & sol intelligentiæ non est ortus nobis.* Ex his verbis argumentum sumitur ad ostendendum non omnibus hominibus dari à Deo sufficientem gratiam. Nam si omnibus sufficiens gratia datur, consequens erit omnibus lucere lumen iustitiæ. Et falsum erit illud Domini in Euangelio Ioan. 6 *Nemo potest venire ad me, nisi pater meus, qui misit me, traxerit eum.* Neque enim quisquam dicet omnes trahi; Nam ipso tractu Patris ad Christum venitur. Sunt ergo aliqui quibus non lucet lumen iustitiæ. Neque tamen excusationem habent de peccato infidelitatis & impietatis, quia quicquid mali ab ijs committitur, non necessitate, sed libera committitur voluntate. Quomodo autem illud intelligendum sit Ioan. 1. *Erat lux vera quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*, vide suo loco explicatum. Sanè D. Augustinus serm. 4. de S. Ioanne Baptista, docet ex his verbis Sapientis, Christum, qui est Sol iustitiæ, non omnibus ortum esse. Et concione 3. in psalm. 103. negat impijs ortum esse; sed ijs solis qui intelligunt Christum. Et dicit non esse simile de sole visibili, qui oritur super bonos & malos.

v. 7. *Lassati sumus in via iniquitatis —— & ambulauimus vias difficiles.* Scilicet sæpè magnis laboribus & molestijs, terroribus & timoribus suas emunt voluptates impij; quas insuper plerumque sequitur carnifex conscientia; At iustis magna est animæ securitas; *Et secura mens quasi iuge conuiuium*; Prouer. 15. v. 15. denique serena conscientia velut paradisus voluptatis. Itaque etiam in medijs afflictionibus magnam habent consolationem iusti; tum ex conscientia rectè factorum, tum ex amicitia Dei, tum ex spe retributionis æternæ, quorum omnia contraria sunt in impijs.

CAPVT VI.

v. 6. & 7. *IVdicium durissimum in his qui præsunt, fiet. Exiguo enim conceditur misericordia; potentes autem potenter tormenta patientur, fortioribus autem fortior instat cruciatio.* Sententiæ sunt meritò extimescendæ omnibus, qui in principatu, aut præfectura sunt constituti, siue politica, siue ecclesiastica. Sed *quæritur*, quæ sit ratio, quare potentes grauius puniantur, quàm plebei & priuati homines, cum Deus personam hominis, & potentiam vel dignitatem non aspiciat, sed tantùm expendat operis qualitatem? Vnde hic etiam subditur: *Non subtrahet personam cuiusquam Deus.* Ad quod *respondetur*, duplicem esse rationem, quare potentes potentius punientur, & quare eorum grauiora sint peccata. *Vna*, quia ad eos pertinent maiora & præstantiora virtutum officia, quàm ad priuatos; nempe remp. administrare, ius dicere, leges præscribere, præuaricatores punire, bonos præ-

A mijs afficere. Quanto autem officium virtutis præstantius, tanto eius transgressio grauior est. Ideoque hac parte grauius peccant principes, quàm homines priuati in sua priuata administratione. *Altera ratio* est; quia circumstantia personæ sæpè redundat in ipsum opus, si persona publica sit & magnum scandalum nascatur ex eius delicto. Ita si Episcopus aut sacerdos graue aliquod delictum committit, maximè si pluribus innotescit, grauius est, quàm si priuatus aliquis aut laicus idem faceret. Vnde quidam: iocus, blasphemia est in ore sacerdotis.

Porrò quod dicitur, *Exiguo conceditur misericordia*; Misericordia vocatur minor pœna, non autem quod aliqui damnati infra meritum puniantur.

v. 8. *Quoniam pusillum & magnum ipse fecit, & æ-*
B *qualiter ei cura est de omnibus.* Difficultatem habet quomodo dicatur (*æqualiter*) cum constet Deum non omnibus æqualiter prouidere, neque omnibus æqualem gratiam largiri ad salutem consequendam, sed alios misericorditer eripere ex massa perditionis, alios iusto iudicio in ea relinquere; idque pertinere ad occulta eius iudicia? *Respondetur*, Græcè non esse (*æqualiter*) sed ὁμοίως id est, similiter. Quamquam si (*æqualiter*) legatur, commodum quoque habeat sensum. Intelligitur enim hoc loco prouidentia Dei, non quæ reparationem hominis spectat, quæ est veluti consequens prouidentia; sed prouidentia antecedens, quæ respicit primam hominis, & omnium rerum conditionem. Hoc enim modo æqualiter est Deo de omnibus cura, sicut testatur Apostolus, 1. ad Timoth. 2. quod Deus
C omnes homines velit saluos fieri; voluntate nimirum antecedente; quæ primam naturæ constitutionem & institutionem respicit, cum alioqui voluntate consequente ex massa perdita alios separet saluandos, alios relinquat perituros. Vel *dicendum*, quod Sapiens hac sententia velit tantum à Deo remouere acceptionem personarum, in retributione præmiorum & suppliciorum. Id enim potissimum agitur in antecedentibus & consequentibus.

v. 24. *Quid est autem sapientia, & quemadmodum facta sit, referam.* Meritò quæri potest, de qua Sapientia loquatur? an de creata, an de increata? Capite sequenti multa dicuntur, quæ tantum competunt in sapientiam increatam. At quia hîc dicitur (*quemadmodum facta sit*) id propriè de sapientia increata intelligi
D non potest. Item hoc cap. & seq. multa dicuntur quæ propriè tantum ad creatam sapientiam videntur pertinere. Itaque videtur author primario de creata sapientia, eiusque acquisitione loqui, per occasionem autem inserere quædam de sapientia increata, quæ fons est sapientiæ creatæ; hæc enim illius participatio quædam est; quomodo Ioannes in epistola sua prima commendans charitatem fraternam, quæ vtique creata est, meminit etiam cap. 4. charitatis increatæ, dicens semel & iterum: *Deus charitas est.*

CAPVT VII.

v. 1. *SVm quidem & ego mortalis homo similis omnibus.* Quamuis non sit verisimile Salomonem huius libri authorem esse, cum stylus planè redoleat Græcam eloquentiam, vt Hieron. testatur; Et August. libr. 17. de ciuit. Dei c. 20. dicit doctiores non dubita-
E te, Sapientiæ & Ecclesiastici libros, non esse Salomonis; tamen quæ hoc cap. & sequentibus duobus habentur, omninò dicta videntur ex persona Salomonis Narrat enim quomodo ad tantam sapientiam peruenerit & oratio illa cap. 9. prorsus in persona Salomonis dicitur.

v. 2. *Decem mensium tempore coagulatus sum in sanguine.* Quidam putant hoc de Salomone dici peculiariter, & non ita passim omnibus conuenire. Nam plerumque fœtus nouem mensibus tantum gestatur: Imò & partus Christi non fuit nisi nouem mensium à

conceptu, quemadmodum patet supputanti à die A Annunciationis vsque ad diem Natiuitatis, id est, à 25. Martij vsque ad 25. Decembris. Sed dicendum nihil hîc de Salomone dici peculiare, quod satis clarum est ex iis quæ præcedunt, & sequuntur. Significat enim qui hæc loquitur, se habuisse originem, conceptum & natiuitatem similem cæteris hominibus. Dicit enim prius; *Sum quidem & ego mortalis homo similis omnibus*; Et postea: *Et ego natus accepi communem aërem &c.* Igitur quod de decem mensibus dicit, commune omnibus aut plerisque vult esse. Sed oportet aut intelligere menses lunares, sicut veteres multi computabant: non communes, qui lunaribus sunt paulò longiores: aut intelligendi sunt menses non integri, sed ita, vt homo nasci intelligatur in mense decimo. Itaque si supputemus verbi gratia à 25. Martij vsque ad 25. Decembris, inueniemus menses lunares nouem, B & dies nouem: atque ita synecdochice menses decem: Sic & poëta Ecloga 4. *Matri longa decem tulerint fastidia menses.* Quomodo autem Aristoteles lib. 7. de animalibus dicat hominem posse nasci decimo & vndecimo mense, alibi magis quàm hîc est disquirendum.

v. 20. *Vim ventorum, & cogitationes hominum.* Intellige eo modo, quo dicit idem Salomon, in cuius persona hæc scribuntur. Prouerb 27. v. 19. *Corda hominum manifesta sunt prudentibus.* Et sanè ipse declarauit hanc suam sapientiam in iudicio duarum meretricum, de quo 3. Regum 3.

v. 21. *Et quæcumque sunt absconsa & improuisa didici.* Post enumerationem singulorum vniuersim concludit, se omnia naturæ secreta perdidicisse. Cuius oc- C casione *quæri potest*, vtrum ergo parem cum primo homine Salomon acceperit rerum totius naturæ scientiam? Hoc enim significari videtur his verbis, post ea quæ præcedunt, in quibus nihil videtur prætermissum. Sed *respondetur*, quod vniuersa didicit, id est, quod de vniuersis scrutatus est, & disputauit; sicut hoc ipsum explicat Scriptura 3. Regum 4. in fin. & cap. 1. & 2. Ecclesiastæ: non autem quod omnium scientiam plenam sit assecutus. Cæterum quàm perfecta fuerit Adami scientia ostendimus in 2. sentent. dist. 23.

v. 22. *Est enim in illa, spiritus intelligentiæ, sanctus, vnicus, multiplex.* Probabilius hic locus exponitur, vt spiritus intelligentiæ dicatur vnicus simul, & multi- D plex. *Vnicus*, id est vnigenitus (id enim vox Græca significat) vel quia Filius Dei, qui est Sapientia Patris, vnigenitus est: vel quia quicquid de illo spiritu participatur ab homine, vnum est genere, seu origine, vt pote à Deo authore profectum. *Multiplex* verò, quia idem intelligentiæ spiritus, circa multa; id est, omnia, quæcumque sunt intelligenda, versatur; ipsum hominem rerum plurimarum cognitione imbuit. Et hunc sensum, ea quæ proximè præcedunt, omnino exigere videntur.

v. 24. *Omnibus enim mobilibus mobilior est sapientia.* Tribuitur hoc sapientiæ, nempe quod per omnia extendat & diffundat se eius operatio; quodque omnibus rebus motum & actionem tribuat, ipsa in se im- E mobilis permanens. Exponit idipsum Sapiens initio capitis sequentis, dicens: *Attingit ergo à fine ad finem fortiter &c.* Huc pertinet, quod Plato dixit Deum seipsum mouere, scilicet, vt D. Thomas explicat parte 1 q. 9. art. 1. ad 1. quia per se agit & mouet, non motus ab alio principio.

CAPVT VIII.

v. 1. **A**Ttingit à fine vsque ad finem fortiter, & disponit omnia suauiter. Scilicet Deus omnes alias causas mouet, & ad operationes suas applicat, adeoque prius natura, etsi non prius tempore, effectus omnes causarum secundarum ipse producit: sed suauiter, hoc est secundum rationem ipsius causæ secundæ. Vide ad Esther 15. *Conuertit Deus spiritum regis.*

v. 19. *Puer autem eram ingeniosus, & sortitus sum animam bonam. Et cum essem magis bonus; veni ad corpus incoinquinatum* Illud (*magis*) refertur non ad (*bonus*) propriè sed ad id quod sequitur (*veni.*) Ita enim Græcè sonat: Magis autem, cum essem bonus, veni ad corpus incoinquinatum. q. d. Cum essem bonam sortitus animam, insuper etiam sortitus sum corpus incoinquinatum. Sed *quæritur* quomodo hæc non repugnent fundatissimæ fidei de peccato originali, qua credimus animam cuiuslibet hominis, simul vt creatur, in corpus infundi, adeoque in ipsa infusione maculari peccato. Id si verum; quomodo iste dicit se animam accepisse bonam, & simul venisse in corpus incoinquinatum, seu mundum? Augustinus lib. 10. de Gen. ad lit. cap. 17. accomodat ad Christum, cui dubium non est ita competere. Ipse enim solus sortitus animam omni modo bonam; ipse solus venit ad corpus omni modo incoinquinatum.

Verùm ex cap. præcedenti constat, non posse ad literam hæc de Christo intelligi, quia ibi v. 2. is qui hîc loquitur dicit se coagulatum in sanguine ex semine hominis, seu viri, vt Græca habent, quod in Christum nullo modo conuenit, quod & Augustinus eodem loco obseruauit. Itaque dicendum animam bonam hoc loco intelligi non bonitate morali, aut gratiæ iustificantis, sed bonitate naturali; quæ est quædam ad multas virtutes morales, in quibusdam hominibus, dispositio; ex quo dicuntur esse bona indole, & bonas habere propensiones. Sic Iob cap. 31. dicit quod de vtero egressa sit secum miseratio. Corpus C autem incoinquinatum intelligitur liberum à defectibus corporis, cum quibus multi alij nasci solent, id est, corpus pulchrum, sanum, robustum.

v. 21. *Et vt sciui, quoniam aliter non possem esse continens, nisi Deus det &c.* Pro (*continens*) Græce est ἐγκρατής. Quæ vox etsi sæpè significat eum, qui voluptatum est continens seu abstinens; tamen etiam pro eo qui compos sit alicuius rei, eamque obtinet, eaque potitur, accipi potest. Neque ea acceptio à sacris literis aliena est. Ita ἐγκρατής accipitur Eccle. 27. vbi dicitur: *Vir peccator continens erit illorum*, scilicet iræ & furoris. Neque enim ita continens erit istorum vir peccator, sicut quis voluptatum dicitur continens, vt ab ijs abstineat, sed potius, vt iræ & furori sit obnoxius Et Eccle. 6. D *Et continens factus* (scilicet sapientiæ) *ne derelinquas eam.* Itaque sensus huius loci est; *Vt sciui quoniam aliter non possem esse continens, &c.* id est, cum viderem sapientiam mihi adeo necessariam, & tamen scirem me non alia ratione posse sapientiæ compotem fieri, nisi Deo dante: adij Dominum &c. De ea enim sola in antecedentibus & sequentibus est sermo, & nihil speciatim de virtute castitatis. Accomodatur tamen non malè etiam ad virtutem illam; scilicet quatenus sapientia de qua hic sermo est, continet simul fidem, spem, & charitatem ac proinde omnem virtutem, vt dictum est suprà c. 1. v. 4. Confer Eccle. 26. 20.

CAPVT IX.

E v. 4. **E**T noli me reprobare à pueris tuis. Nota primo, Non ergo certus erat se prædestinatum ad salutem. Iterum quæret quis, An Salomon hac parte orationis suæ fuerit exauditus? Si sic; An ergo saluatus? An dici potest hactenus eum exauditum, quia hoc ad tempus consecutus est, vt non abijceretur; postea graui sua culpa commeritum, vt reprobaretur, id est, vt ad effectum perduceretur ab æterno facta reprobatio. Sed vide plenius de hoc disputatum 3. Regum. 11.

v. 14. *Cogitationes enim mortalium timidæ, & incertæ prouidentiæ nostræ.* Rationem his verbis reddit Sapiens, quare homini tantopere necessaria sit sapientia; videlicet, quia cogitationes mortalium timidæ sunt propter incertitudinem euentus, & simul incertæ sunt

prouidentiæ nostræ, id est, consilia nostra, quibus de rebus agendis deliberamus. Ideo ergo in omnibus opus habemus directione diuina, per sapientiam ab eo acceptam. Potest hic locus quoque proferri contra hæreticos nostri sæculi, qui omnimodam securitatem sibi suisque pollicentur, & nihil timendum, vel iram Dei, vel offensam vel supplicium gehennæ.

v. 15. *Corpus quod corrumpitur aggrauat animam, & terrena inhabitatio deprimit sensum multa cogitantem.* Græcè sic: Terrenum tabernaculum deprimit mentem plenam curarum. August. lib. 13. de ciuit. c. 16. ostendit qua ratione corpus animam aggrauet. Neque enim putandum est animam propter peccata aliqua præcedentis alicuius vitæ detrusam esse in corpus, velut in carcerem, sicut opinatus est Plato cum suis, & post eum quoque Origenes; sed longè alia ratione corpus quod corrumpitur, aggrauat animam; de quo sic Augustinus dicto loco: Corpus, inquit, corruptibile aggrauat animam. Vtique addendo (corruptibile,) non qualicumque corpore, sed quale factum est ex peccato, consequente vindicta, perhibuit animam aggrauari: Quod etiamsi non addidisset, nihil aliud intelligere deberemus. Sic ille.

Quæret aliquis, An quia corpus corruptibile aggrauat animam, dicendum sit animam habere causam peccati ex corporis consortio? Et vtrum caro corruptibilis sit vitiorum omnium causa, vt Plato voluit? Ad hoc August. lib. 14. de ciuit. cap. 3. *Respondet* corporis corruptionem non esse causam primi peccati animæ, sed pœnam potius. Neque enim primitus corpus corruptibile animam fecit peccatricem; sed anima peccatrix carnem reddidit corruptibilem. Imò si anima iungeretur carni, etsi corruptibili, quæ tamen ex Adam non esset propagata; ea pateretur quidem corruptibile corpus, sed peccato non esset obnoxia, neque ex corpore ad peccatum inclinata. Tantum ergo significatur, quòd corruptio corporis sit pœna peccantis animæ.

CAPVT X.

v. 1. H*Æc illum qui primus formatus est à Deo, custodiuit, & eduxit à delicto suo.* Primos homines per pœnitentiam peccati sui veniam & salutem consecutos esse, ac præcipuè protoplasten Adam; tam constans est Ecclesiæ totius sententia, vt hæretici iam olim habiti fuerint, qui illorum saluti contradicerent, quales fuere Encratitæ & Tatiani. De quibus Irenæus lib. 3. c. 33. & seqq. & post eum Epiphan. & Philastrius in hæresi eorundem, item August. hæresi 25. qui etiam libr. 2. de pecc. merit. & remiss. cap. 34. de vtroque primo parente id meritò credi dicit.

v. 2. *Et dedit illi virtutem continendi omnia.* Sensus est. Dedit illi imperium super omnia, dedit ei potestatem dominandi omnibus. Id enim vox Græca significat. Accepit autem primus homo hoc imperium à Deo in statu innocentiæ, quando dictum est ei & coniugi Euæ; *Crescite & multiplicamini, & dominamini piscibus maris, & volatilibus cæli, & vniuersis animantibus quæ mouentur super terram.* Genes. 1. Imminutum quidem est imperium hoc postea per peccatum, non tamen omninò periit. Nam Gen. 9. rursum dictum est: *Crescite & multiplicamini, & replete terram. Et terror vester ac tremor sit super cuncta animantia.* Vbi cum iam non dicitur: *Dominamini cunctis*, vt ante peccatum dictum fuerat, sed tantum; *Terror vester sit super cuncta* innuitur, quod sicut homo peccando inobediens factus est Deo; ita meritò & bestiæ, quæ naturaliter homini parere deberent, eidem rebelles, & multæ etiam noxiæ, factæ sint, ita vt tamen hominis terror super omnia adhuc manserit.

v. 7. *Et incerto tempore fructus habentes arbores, & incredibilis animæ memoria stans figmentum sa-*

A *lis.* Græca hoc modo: *Imperfectis temporibus fructiferentes plantæ, & incredulæ, seu non credentis animæ monumentum stans statua salis.* Quæ quid significent, vide ad Genes. 19.

v. 10. *Et ostendit illi regnum Dei & dedit illi scientiam sanctorum.* Tunc scilicet Iacob patriarchæ ostendit Deus regnum cæleste, quando vidit scalam erectam in cœlum, & Angelos Dei ascendentes, & descendentes: quando ipse ait Genes. 28. *Terribilis est locus iste; non est hic aliud nisi domus Dei & porta cæli.* Tunc & *dedit illi scientiam sanctorum*, facta scilicet per somnium mysteriorum cœlestium reuelatione.

CAPVT XI.

B v. 18. O*Mnipotens manus tua, quæ creauit orbem terrarum ex materia inuisa.* Græcè, ἐξ ἀμόρφου ὕλης, ex informi materia. Si intelligas materiam primam, ea non tempore, sed natura tantum præcessit orbem terrarum, Græcè τὸν κόσμον, id est mundum, qui & Græcè & Latinè ab ornatu nomen accepit, quasi dicat Sapiens, Deum hoc ornatissimum vniuersi corpus finxisse ex rudi & informi materia. Potest etiam materiæ nomine intelligi cœlum, & terra, vti primo die creata sunt, quando *terra adhuc erat inanis & vacua*, vt dicitur Genes. 1. *& tenebræ erant super faciem abyssi*, & cœlum nec lumen, nec stellas habebat; qui ornatus tandem accessit diebus sequentibus. Sic & ad Hebr. 11. *Vt ex inuisibilibus visibilia fierent.* Vide ibidem nostrum comment. & annot. Gen. 1.

C v. 24. *Sed misereris omnium, quia omnia potes, & dissimulas peccata hominum propter pœnitentiam.* Intelligendum Deum omnium misereri, ita tamen vt non contrarietur ei quod supra dictum est cap. 5. vers. 6. *Iustitiæ lumen non illuxit nobis, & sol intelligentiæ non est ortus nobis.* Oratio quoque Ecclesiæ solis electis tribuit dicens: *Omniumque misereris, quos tuos fide & opere futuros esse prænoscis.* Vide etiam D. Thomam in epist. ad Roman. c. 11. lect. 4. vbi dicit Apostolus. *Conclusit Deus omnia sub peccato, vt omnium misereatur.* Quo loco sanè intelligitur misericordia perducens ad salutem, & proinde nullo modo de omnibus omninò hominibus accipiendum, sed de generibus hominum, Iudæorum scilicet & gentilium, vt patet ex Apostoli disputatione.

D Interim potest etiam quodam modo id quod hîc dicit Sapiens, intelligi de bonis naturæ, & de auxiliis externis, vt maximè est mundi pulchritudo, ex qua Deum cognosci posse docet capite 14. Qui intellectus confirmatur quoque ex probatione sequenti: *Diligis enim omnia quæ sunt.* Sed inde nullo modo consequens est omnibus hominibus dari supernaturale quoddam auxilium, sed videtur Sapiens velle docere ea probatione, Deum per suam bonitatem omnibus naturis prouidere bona, secundum suum statum & modum. Prouidet autem hoc pacto hominibus; imprimens eis legem naturæ, & ad eam seruandam subinde excitans. Item præbens eis pulcherrimum spectaculum corporalis creaturæ, cœlestium & terrestrium, quod eos meritò excitet ad inuestigandum & laudan-

E dum authorem. Item benefaciens de cœlo, dans pluuias, & tempora fructifera, implens cibo & lætitia corda eorum. Per hæc enim affirmat Apostolus Actor. 14. Deum non sine testimonio semetipsum reliquisse. Verùm quia natura humana, per peccatum corrupta est; ideò hæc testimonia sine alio speciali auxilio (quod non omnibus hominibus datur, vt patuit suprà c. 5. v. 6.) ad Deum glorificandum, & mandata eius seruanda, non sufficiunt.

v. 25. *Et nihil odisti eorum quæ fecisti.* Conuincitur hinc malum non esse à Deo, contra Manichæos, & Caluinum dicentem Deum etiam esse authorem proditionis Iudæ. Nam passim scriptura testatur Deum odisse

iniquitatem, & peccatum. Vide plenius ad illud psalm. 5. *Quoniam non Deus volens iniquitatem tu es.*

CAPVT XII.

v. 2. *Ideoque eos qui exerrant, partibus corripis.* Pridem quædam exemplaria legebant; *Qui errant ex partibus, corripis*, vt referretur etiam illud (*ex partibus*) ad præcedentia. Sed rectè biblia Sixtina præpositionem sustulerunt, & illud (*partibus*) distinguendo retulerunt ad sequentia. Sic enim sonant Græca: *Delinquentes, paulatim corripis.*

v. 3. *Illos enim antiquos inhabitatores terræ sanctæ tuæ.* Vocat inhabitatores terræ sanctæ, id est, illius terræ quæ postea sancta cognominata est propter populum Dei, in ea habitantem & verum Dei cultum, qui in ea vigebat. Multò magis terra sancta cœpta est dici à Christianis, postquam in ea sanctus sanctorum humanâ carne indutus, conuersatus, passus & mortuus est. Ceterum ex hoc loco, vbi Iudæam author vocat terram sanctam; argumentum accipitur hunc librum scriptum esse post captiuitatem Babylonicam. Neque enim vsquam ante id tempus legimus terram illam fuisse sanctam appellatam; posteà verò sic; vt 2. Machab. 1. v. 7. vbi dicitur: *Ex quo recessit Iason à sancta terra.* Quin nec Ierusalem ante captiuitatem legitur vocata ciuitas sancta, sed demum post captiuitatem, vt Dan. 3. & 9. item 2. Esdræ 11. semel & iterum, 1. Machabæorum 2. 2. Machabæorum 1. 2. & 15. Matth. 4. & 27. & alibi.

v. 8. *Et misisti antecessores exercitus tui vespas.* Satis manifestum est hæc de certo genere animalium intelligi, non de timoris aculeis, vt quidam in Deuteronomio c. 7. 20. locum exponunt. Nam & hoc eodem capite dicit eos per minuta animalia, quæ colebant, punitos fuisse.

v. 10. *Et quoniam non poterat mutari cogitatio illorum in perpetuum. Quæritur* quomodo cum hac sententia consistat, quod paulò ante præcessit, Deum illis dedisse locum pœnitentiæ? Neque enim locum pœnitentiæ habet, cujus cogitatio mala in bonum mutari non potest. Imò hoc eodem capite posteà dicitur: v. 20. *Dans tempus & locum, per quæ possent mutari à malitia.* Contraria enim videntur, posse, & non posse mutari. Posset vno verbo *responderi*, potuisse mutari malitiam eorum subueniente gratia Dei, non potuisse autem ex sola hominis voluntate sine Dei gratia. Potest tamen *&* *aliter responderi*, &, vt apparet, conuenientius, ad locum præsentem. Quòd enim ait: *Non poterat mutari cogitatio illorum*, intelligendum est non de eo quod absolutè est impossibile, sed de eo quod admodum difficile est, sicut dicimus impossibile esse vt diuturna aliqua & praua consuetudo in populo mutetur, id est, admodum esse difficile. Sic Christus in Euangelio, dicit impossibile esse diuites qui in pecunijs confidunt, intraturos in regnum cœlorum. Et propheta Iere. cap. 13. v. 23. dicit: *Si potest Æthiops mutare pellem suam, & pardus varietatem suam: & vos poteritis benefacere, cum didiceritis malè.*

v. 15. *Ipsum quoque, qui non debet puniri, condemnare, exterum æstimas à tua virtute.* Liranus legit, (*condemnas, & externum æstimas.*) Et exponit hoc modo: Aliquando, qui puniri non debet, id est, innocentem, *condemnas*, id est, punis ad patientiæ probationem, *& externum æstimas*, id est, æstimari permittis, à tua virtute, sicut æstimatus fuit Iob ab amicis, & habitus tanquam peccator. Sed ea lectio planè vitiosa est, & legendum sicut meliores codices semper habuerunt; conformiter Græcis, per infinitiuum (*condemnare*) & non in indicatiuo (*condemnas.*) Sensus ergo est Condemnare eum, qui non debet puniri, id est, qui damnatione dignus non sit, id à tua virtute, à tua iustitia & dignitate alienum & externum est. q. d. solos eos

A deputas æternis supplicijs, qui peccatis suis hæc c[illegible] meruerunt. Inuenitur tamen quoque & exponitur prior illa lectio apud Gregor. lib. 3. Moralium cap. 11. de Christo, qui innocens passus est pro nocentibus. Vnde liquet mendum esse antiquum.

v. 18. *Subest enim tibi cum volueris posse.* Simile illud leprosi Matth. 8. *Si vis potes me mundare.* Non significatur Deum non alia posse quàm quæ vult, sed tantæ esse potentiæ vt quidquid voluerit, statim exsequatur. Intelligit enim posse cum effectu.

CAPVT XIII.

v. 4. *Ut si virtutem & opera eorum mirati sunt, intelligant ab illis, quoniam qui hæc fecit fortior est illis.* Agit contra eos qui solem & lunam, & B alias creaturas Deos putauerunt, docétque Sapiens, quomodo potius ex creaturis deueniri debeat in cognitionem ipsius creatoris; Videlicet, quia dum in vnaquaque creatura consideramus id quod in ea excellit, siue sit species, hoc est pulchritudo; siue potentia & efficacitas operandi, siue quid aliud, semper debeamus, argumento ducto ab effectu ad causam, discere, quanto ergo sit ille pulchrior, sapientior & potentior, qui hæc omnia condidit? Neque hoc modo in primam Dei cognitionem deducendi sunt tantum infideles; verum etiam ipsi Christiani, hac eadem via suam fidem de vno Deo optimo maximo, subinde renouare debent. Verbi gratiâ, si quam creaturam valdè pulchram & elegantem vident, mox cogitare, quàm pulcher sit supremus ille opifex, qui illam fecit. Ita fiet, vt oble- C ctatio, quæ ex creatura sumitur, in Deum terminetur. Et interim fides nostra quam de Dei excellentia habemus, eiusmodi cogitationibus per res creatas in nobis exerceatur.

v. 5. *A magnitudine enim speciei & creaturæ cognoscibiliter poterit creator horum videri.* Pro (*cognoscibiliter*) Græcè est ἀναλόγως, id est, analogicè. Et sic interpretantur Chrys. Cyrillus & Gregor. in Moralibus, vt sensus sit: Ex magnitudine enim, & ex specie, id est, pulchritudine rerum creatarum poterit per analogiam quandam ipse Deus cognosci, qui est earum rerum author & opifex. *Analogice*, id est, mutua quadam collatione. Quod fit modo supradicto, dum videlicet effectum comparamus cum causa efficiente, opus cum opifice, & ratiocinamur hoc modo: Præstans est opus, igi- D tur præstantior ipse opifex. Chrys. hom. 9. ad populum Antiochen. ita habet: Ex magnitudine & pulchritudine creaturarum proportionabiliter (ita interpres reddit) ipsarum author consideratur.

CAPVT XIV.

v. 7. *Benedictum est enim lignum per quod fit iustitia.* Ad literam hoc intelligitur de arca Noë. De ea enim ante dixerat, quod tempore diluuij spes orbis, id est, Noë cum filijs, ad ratem, id est, arcam, confugiens remiserit sæculo semen natiuitatis; quæ arca manu Dei erat gubernata. De eadem ergo subiungit. *Benedictum est enim lignum per quod fit iustitia.* Et sensus est, Benedictum & merito prædicandum est illud lignum, id est; arca ex lignis facta, per quam fit iustitia, id E est, quæ aptata fuit in iustum & legitimum vsum, videlicet, vt malis diluuio pereuntibus, Noë iustus cum semine suo in arca seruaretur. Id enim iustum erat; iustū seruari, impios perire. *Mystice*, aptissimè accommodatur ad lignum crucis Christi, cuius quædam figura præcessit in arca, quæ hic lignum vocatur. Nam sicut tunc toto mundo pereunte, soli illi seruati sunt, qui ad lignum illud confugiebant; ita omnes illi pereunt in æternum, qui non confugiunt ad salutem in ligno crucis propositam. Vnde meritò exclamat Apostolus. *Mihi absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi.* Ad Gal. 6. Deinde per illud lignum, facta est iustitia:

quia in cruce pro peccatis totius mundi Patri suo plenissimè Christus satisfecit. Denique fit iustitia, quia non aliter nisi per crucem homo iustificari potest.

v. 8. *Per manus autem quod fit idolum maledictum est*, &c. Id est, idolum quod fit manibus. Græcè. *Manufactum autem execrabile ipsum, & qui fecit illud.* Idolum, id est, statua vel imago seu simulachrum ad hoc factum vt pro Deo colatur. Non ergo sol aut luna aut angeli sunt idola, licet à quibusdam colantur aut culti sint pro dijs; sed quæ manibus fiunt ad eum vsum, idola sunt.

v. 9. *Similiter odio sunt Deo impius, & impietas eius.* Vide ad illud psalm. 5. *Quoniam non Deus volens iniquitatem tu es.*

v. 11. *Creaturæ Dei in odium factæ sunt, & in tentationem animabus hominum.* Quomodo creaturæ non per se ita factæ sint, sed tantum quod homines sua culpa illis malè vtantur, Deo per hoc etiam gloriam suam manifestante; vide explicatum supra ad illud Prou. 16. *Vniuersa propter semetipsum operatus est Dominus, impium quoque ad diem malum.* Et quomodo creaturæ per se seruiant, vt ad Deum nos ducant; Sapiens cap. præced. latè prosequitur, & nominatim cum dicit: *A magnitudine enim speciei & creaturæ cognoscibiliter poterit creator horum videri.*

v. 27. *Infandorum enim idolorum cultura omnis mali causa est, & initium & finis.* Quomodo hoc cum alijs sententijs conuenit quibus dicitur. *Initium omnis peccati est superbia*; &, *Radix omnium malorum auaritia*? An tantum hoc significat ex cultura idolorum, quæ est crassa quædam Dei ignorantia, tanquam principio boni ignorato, hominem præcipitari in omne genus vitiorum? Quem sensum arguere videntur sequentia. Sed & alio modo idololatria omnis mali causa est, videlicet meritoria, vt Apostolus explicat Rom. 1.

v. 31. *Non enim iuratorum virtus, &c.* Pridem legebatur; *Non enim iurantium est virtus.* Egregia loci emendatio (ait Fran. Lucas) qua & omissum est verbum substantiuum (*est*) & pro *iurantium* participio actiuo, positum est participium passiuum (*iuratorum*,) quod est, eorum per quos iuratur. Deinde in eo quod sequitur (*perambulat semper iniustorum præuaricationem*) Caue ne aduerbium (*semper*) mutes in præpositionem (*super*) vel vnum vocabulum (*iniustorum*) distrahas in duo. Hæc ille. Cæterum his verbis ostendere vult Sapiens periuria eorum qui per idola iurarunt, puniri, non per virtutem seu potentiam idolorum, quæ nulla est: sed quia ipsa iustitia diuina ab iniustis & periuris hominibus iustam vltionem exigit. Sensus ergo est. Pœna, quæ periuros plerumque sequitur, non est adscribenda potentiæ inanium Deorum, per quos iuratum fuit; sed imputanda est fraudi, & sceleri peierantium; quos ipsa iustitia impunitos esse non permittit. Ostendit quoque hic locus iuramentum etiam per falsos Deos factum, necessariò seruandum esse, & grauiter peccari & puniri, si non seruetur.

CAPVT XV.

v. 2. **E**T enim si peccauerimus, tui sumus, scientes magnitudinem tuam; & si non peccauerimus, scimus quoniam apud te sumus computati. In priori parte pro (*magnitudine*) Græcè est κράτος, quod robur, & potentiam significat: Quomodo etiam legit August. cap. 22. de fide & operibus. Et sensus est: *Si peccauerimus, tui sumus*, id est, sub tua potestate permanemus, nec potentiam tuam, quia iustè vindicas peccata, euadere possimus; nec est quisquam tam potens, qui possit nos eripere de manu tua. Posterior pars sic in Græco sonat: Non peccabimus autem; scientes, quoniam apud te simus computati: quomodo etiam legit August. loco supradicto. Et tunc sensus est: Benè confidimus nos non peccaturos (loquitur de peccato idololatriæ) scientes quia tibi curæ sumus, quodque gratiæ tuæ præsidio nos à tam graui peccato conseruabis immunes. At verò secundum nostram lectionem sensus est. *Si non peccauerimus, apud te sumus computati*, id est, sumus in numero tuorum, sumus filij tui, & mercedem æternæ hæreditatis abs te expectabimus, æternamque retributionem.

v. 3. *Nosse enim te, consummata iustitia est, & scire iustitiam & virtutem tuam, radix est immortalitatis.* Posterior pars huius sententiæ nullam habet dubitationem. Certum est enim fidem, quæ est cognitio quædam iustitiæ & virtutis Dei, esse radicem immortalitatis, quia ex fide initium est, & origo salutis & beatitudinis nostræ. Christus quoque dicit Ioan. 17. *Hæc est vita æterna vt cognoscant te Deum verum, & quem misisti, &c.* Sed *quæstio* est quomodo in priori parte dicatur; *Nosse te, consummata iustitia est*, cum fides sine operibus mortua sit? Ac rursum eodem Apostolo Iacobo testante cap. 4. *Scienti & non facienti peccatum est illi*? Sed *sciendum* duplicem Dei notitiam nobis insinuari in Scriptura sacra, alteram solam & nudam, alteram cum pio affectu coniunctam, quo videlicet aliquid ita cognoscitur, vt quis illud laudet, probet, amet, prosequatur. De hoc posteriori 1. Ioan. 2. dicitur: *Qui dicit se nosse Deum, & mandata eius non custodit, mendax est.* Et Christus ad quosdam. *Nescio vos*, id est, facta vestra non approbo. Ita ergo & hoc loco; *Nosse te consummata iustitia est*, scilicet, te nosse ea notitia qua decet, id est, qua quis te colit fide, spe, charitate. Vide etiam suprà ad caput 1. v. 14.

CAPVT XVI.

v. 2. **E**Scam parans eis ortygometram. Ortygometra significat ducem coturnicum. Et hoc vocabulum reddiderunt septuaginta in Exodo, Num. & Psal. pro eo quod in Hebræo est coturnix. Dicitur autem ὀρτυγομήτρα non ἀπὸ τοῦ μέτρου, id est, à mensura, conuerso ε, in η, vt vult Iansenius. Neque enim illa conuersio in illo vocabulo vsquam vsum habet, sed ἀπὸ τῆς μήτρας, id est, à matrice. Vnde & Gaza simpliciter matricem interpretatur ortygometram. Vocatur ergo coturnix ista, coturnix matrix, tanquam ea, ex qua multitudo coturnicum sit edita, sicut ex gallina multi pulli. Quomodo & μητρόπολις dicitur ciuitas matrix, id est, ex qua aliæ, vel ortæ sunt, vel religionem acceperunt.

v. 14. *Cum exierit spiritus, non reuertetur.* Vide in Iob duobus locis. Nempe ad illud Iob. 7. *Sicut consumitur nubes, sic qui descenderit ad inferos non ascendet*; tum etiam ad illud Iob 14. *Siue nobiles fuerint filij eius, siue ignobiles, non intelliget.*

v. 20. *Paratum panem de cœlo præstitisti, omne delectamentum in se habentem, & omnis saporis suauitatem.* Et subditur v. 21. *Deseruiēs vniuscuiusque voluntati, ad quod quisque volebat, conuertebatur. Quæritur*, An hoc ita intelligēdum, vt quisque statim prout optabat, quēcunque vellet saporem perciperet ex manna? Homilia de carne & sanguine Domini titulo Hieron. tom. 9. dicit, quod manna veteris legis hoc vnicuique sapiebat, quod desiderijs concupierat. Item, vnumquemque varijs & alienis saporibus refecisse mellifluum pluuiæ illius donum. Et addit: Quod illic auiditas faciebat; hîc fides faciat. Sed mirum, quare ergo filij Israël nauseantes super manna, petierint carnes. D. August. lib. 2. retract. cap. 21. retractat, quod epistola 118. cap. 3. dixerat, quia vnicuique secundum propriam voluntatem in ore sapiebat. Quod tamen, inquit, fidelibus potuit prouenire, non illis aduersus Deum murmuratoribus. Sed nec istud quidem probant, propterea quod dicat Apostolus 1. Corinth. 10. Omnes eandem escam manducasse. Itaque hi sic illud expo-

nunt, *Omne delectamentum, & omnem saporis suauitatem*, id est, perfectam delectationem & suauitatem, quomodo Iacobi 1. dicitur: *Omne gaudium existimate fratres, &c.* Illud verò quod sequitur v. 21. *Deseruiens vniuscuiusque voluntati, ad quod quisque volebat, conuertebatur*, intelligunt scilicet per variam coctionem & condituram. Nam inquiunt, legitur de manna Exodi 16. *Quæ coquenda sunt coquite*, vbi Hebræa sic habent: *Quod cocturi estis coquite, & quod lixaturi estis, lixate*. Ecce varia coctura, inquiunt, ipsius mannæ, vel aliorum ciborum cum ipso.

CAPVT XVII.

v. 2. **V**Inculis tenebrarum & longæ noctis compediti, inclusi sub tectis iacuerunt. Hoc de tenebris, quibus percussa fuit Ægyptus Exodi 10. Subiungitur inter alia stupenda & horrenda, de iisdem, etiam istud v. 15. *Deinde si quisquam ex illis decidisset, custodiebatur in carcere sine ferro reclusus.* Nec mirum. Nam & Exodi 10. dicit Dominus ad Moysem v. 21. *Extende manum tuam in cœlum, & sint tenebræ super terram Aegypti tam densæ, vt palpari queant.* Porrò hæc ita intelligenda quidam existimant, quod aër diuina virtute contra suam naturam, ita fuerit condensatus, vt transitum non permitteret, sed vbicumque quis deprehensus fuisset, orientibus his tenebris, ibi teneretur, vt se de loco mouere non posset. Ita enim quoque dicitur in Exodo: *Nemo vidit fratrem suum, nec mouit se de loco, in quo erat.* Alij tamen palpabiles dicunt vocatas tenebras per hyperbolen. Sic enim & vulgò appellare solemus tenebras densissimas & obscurissimas. Quorum sententiam confirmare videntur duo. Alterum, quod in Exodo dicitur Pharao misisse ad Moysem & Aaron, vt tenebræ tollerentur, quod fieri non potuisset sine motu. Alterum, quod hîc dicitur de motu animalium. Et hi ad superiora respondent, quod nemo se mouerit, scilicet ad consuetum opus; quia in tenebris nihil operari possibile, & periculosum multum se mouere. Vtraque sententia suos habet assertores.

v. 10. *Cum sit enim timida nequitia, dat testimonium condemnationis. Semper enim præsumit sæua, perturbata conscientiâ.* Nota quod in Græco (*sæua*) pluralis est numeri, Vnde & rectè post illud positum est cōma. Item quod (*conscientiâ*) habet vim ablatiui: illud autem (*perturbata*) nominatiui casus. Videlicet, vt (*perturbata*) referatur ad (*nequitiam*) de qua præcedit.

v. 13. *Illi autem qui impotentem vere noctem.* Multæ reperiuntur librariorum circa hæc verba corruptelæ, sed præcipuè duæ. Vna, qua vox illa (*impotentem*) distrahitur in duas, hoc est præpositionem (*in*) & adiectiuum (*potentem.*) Altera, qua aduerbium (*vere*) conuersum fuit in verbum (*venere.*) Et meritò sublatæ sunt hæ mendæ in Sixtinis. Sic enim Græcè legitur, οἱ δὲ τὴν ἀδύνατον ὄντως νύκτα. Et regitur à participio (*dormientes.*) Rursum in eo quoque quod sequitur. (*Et ab infimis, & ab altissimis inferis superuenientem.*) Nequaquam omittenda est vox (*inferis.*) Illa enim verba itidem reguntur ab eodem participio (*dormientes.*) Epitheta autem illa duo (*infimis & altissimis*) idem significant, *altissimis*, inquam, id est, profundissimis. Denique in eo similiter (*eundem somnum dormientes*) quædam manuscripta pro participio (*dormientes*) scripserant verbum (*dormiebant.*) Sed nihil opus erat hac mutatione, cum participio facilè subaudiatur verbum (*erant.*) Græca hoc modo sonant: *Et ex impotentis inferni penetralibus superuenientem*, vbi (*superuenientem*) iungi debet cum nocte, non cum somno, vt ex Græco patet.

CAPVT XVIII.

v. 14. **C**Vm enim quietum silentium, contineret omnia, & nox in suo cursu medium iter haberet, omnipotens sermo tuus — durus debellator in mediam

A exterminij terram prosiliuit. Manifestum, scripturam ad literam loqui de nece primogenitorum in terra Ægypti. Per sermonem tamen non intelligitur Angelus. Neque enim Angelus vsquam in scriptura, Verbum vel sermo Dei dicitur; neque Angelus omnipotens est. Imò nec videtur intelligi ad literam Filius Dei, qui est sermo Patris. Neque enim huiusmodi effectus Filio Dei peculiariter tribui videntur. Itaque videtur intelligi voluntas & præceptum Dei, iuxta illud: *Ipse dixit & facta sunt.* Item, *Misit verbum suum & sanauit eos*, psal. 106. Vnde & subditur quasi per appositionem, *gladius acutus, insimulatum imperium tuum portans*, Græcè ἀνυπόκριτον, id est, simulationis expers, apertum ac verum imperium. Sic Apostolus Rom. 12. *Dilectio sine simulatione*, Græcè ἀγάπη ἀνυπόκριτος.

B Nihilominus, sicut Patres illud psalmi, 106. *Misit verbum suum & sanauit eos*, & alia similia solent quoque intelligere de Filio Dei; ita & præsens locus de Filio accipi potest. Verè enim Filius, siue Verbum Patris ad huiusmodi effectus à Patre missum est, sicut Spiritus sanctus ad alios effectus mitti dicitur, de quo in 1. sentent. plenius agitur. Notandum quoque exterminationem primogenitorum Ægypti attribui Verbo Dei, id est, Filio; & tamen etiam Angelo percutienti, quia Angelus id fecit in persona Filij, seu Filij personam repræsentans, sicut & in monte Sina, & alibi; quemadmodum veteres docent, præsertim Gregorius. Quod facit etiam pro ea sententia, quæ dicit Angelum percussorem, fuisse bonum Angelum. Neque enim Diabolus ordinaretur ad aliquid agendum in persona Dei, id est,

C tanquam Dei personam repræsentans. Huc etiam facit quod Iudas Apostolus in epistola dicit quod Iesus populum de terra Ægypti saluans secundò eos qui non crediderunt, perdidit, scilicet in deserto per Angelum exterminatorem. Vide ibidem nost. comm.

v. 24. *In veste enim poderis totus erat orbis terrarum.* Græcè, *mundus*, quod latius patet quàm terrarum orbis. Ποδήρης significat vestem ad pedes vsque demissam. Quomodo autem in ea sacerdotis veste totus mundus fuerit, vide Glossam ordin. & Liranum. Item Iosephum, & Philonem & Hieron. de veste sacerdotali.

v. 25. *His autem cessit qui exterminabat, & hæc extimuit.* Hæc de exterminatione ipsorum Israëlitarum murmuratorum in deserto, quando sacerdos cum indumentis sacris stans inter mortuos & viuos, extermi-

D natoris impetum velut restinxit. Sic enim præcedit v. 20. *Tetigit autem tunc & iustos tentatio mortis, &c.* Et in margine ascriptum est Num. 16. Sed ex his verbis videri posset exterminatorem illum fuisse de numero Angelorum malorum. Nam bonis Angelis, vt videtur, nihil accidere potest, ob quod timeant, sed sicut promptissima voluntate obediunt Deo ad percutiendum, ita etiam ad cessandum à plaga inferenda. Nihilominus dici potest extimuisse, per tropum; quo significatur Angelum intercurrente summo sacerdote sacris infulis & thuribulo munito, statim cessasse à plaga, quasi ad earum rerum conspectum extimuisset. Quomodo etiam Patres dicunt Angelos cum tremore & reuerentia assistere sacerdotibus offerentibus Deo tremendum sacrificium corporis & sangui-

E nis Christi.

CAPVT. XIX.

v. 14 **D**Vcebat enim illos ad hunc finem digna necessitas. Imò Græcè est, (*trahebat.*) Vnde quæri potest, quæ hoc loco necessitas intelligatur, quæ Ægyptios ad illum finem trahebat? Cum enim libera voluntate Hebræos persecuti fuerint, non videtur necessitas dicenda, quę eos traxit, sed propriæ voluntatis malitia. Quidam non satis Christianè pro *necessitate* vertendum putant (*fatum.*) Quod vocabulum licet bona significatione accipi posset, quia tamen Christianis

Doctoribus insiſitatum eſt, & malè vſurpatum ab ethnicis, pro neceſſitate ſcilicet ineuitabili alicuius euentus: hinc non temerè à ſacris ſcriptoribus vel interpretibus vſurpari debet. Itaque *reſpondendum* hîc ſignificari neceſſitatem non abſolutam, qua quid ita fit aut futurum eſt, vt omninò vitari, aut aliter fieri non poſſet: (Nam reuera poterant Ægyptii, ſi voluiſſent, non perſequi populum Dei, atque ita etiam euadere talem interitum) ſed neceſſitas tantum conſequentiæ eſt, ſiue factum ipſum, id eſt, perſecutionem illam, ſiue eorum interitum ſpectemus. Deus enim vtrumque præuiderat. Vnde neceſſariò ſequebatur vtrumque euenturum, etſi Ægyptij non neceſſariò Iſraelitas perſequerentur, ſed ſua ſponte & voluntaria malitia, vt dictum eſt, & quiuis etiam mali gloriantur ſe malefacere, quia ita lubet.

v. 16. *Percuſſi ſunt autem cæcitate, ſicut illi in foribus iuſti.* Pro cæcitate in Græco eſt ἀορασία, quaſi dicat, *non videntiam*, vel, vt Auguſt. reddit, (*auidentiam.*) Non enim ea vox propriè ſignificat cæcitatem, quæ Græcis alio vocabulo exprimitur, ſed iniectum quoddam oculis videndi impedimentum ad tempus, idque

A duobus fit modis, vel ne omnino quicquam videatur; ſicut Ægyptijs accidit, vel vt certa quæpiam res videri, aut ſaltem viſu agnoſci non poſſit. Ita Sodomitæ oſtium Loth inuenire non potuerunt Gen. 19. Item Syri Heliſeum quærentes, 4. Reg. 6. nec eum, nec ciuitatem agnouerunt. Quin Auguſt. quæſt. 43. in Geneſim, putat etiam duos diſcipulos, qui cum Domino poſt reſurrectionem ambulabant in via, Lucæ 24. huiuſmodi ἀορασίᾳ impeditos fuiſſe, ne Dominum agnoſcerent.

v. 17. *Sicut in organo qualitatis ſonus immutatur. — Vnde æſtimari ex ipſo viſu certo poteſt.* Hic locus arguit authorem huius libri Græcæ philoſophiæ non fuiſſe ignarum, ſicut & alia aliquot loca. Tamen Græca ſenſum nonnihil diuerſum adferunt, hoc modo: *Sicut in*

B *pſalterio ſoni rythmici nomen permutant &c.* q. d. Cum elementa in ſe, id eſt, inter ſe commutantur, planè accidit ſicut fit, cum in organo ſeu pſalterio ſoni rithmici ſinguli nomen permutant, & in vnam harmoniam tranſeunt: *Vnde*, id eſt, quod quidem, *ex ipſo viſu*, id eſt, ex ijs quæ tunc acta & viſa ſunt, *æſtimari*, ſeu cognoſci *certo poteſt.*

FINIS LIBRI SAPIENTIÆ.

ANNOTATIONES
IN ECCLESIASTICVM.

PRÆFATIVNCVLA.

VTHOR huius libri eſt Ieſus filius Sirach, vt dicitur capite penultimo. Scripſit autem Hebraicè, vt habemus ex prologo; ſed in Græcum tranſlatus eſt à nepote authoris. Hebræum non exſtat; Latinum noſtrum à Græco ſæpè diſcrepat. Credibile eſt Interpretem Latinum multa ex Hebræo poſuiſſe quæ Græco deſunt. Vixit author circa tempora Machabæorum, vt doceri poteſt ex cap. penult. huius libri, collato cum 1. Machab. cap. 3. & 4. Hæ duæ additiones ſunt Cenſoris.

CAPVT PRIMVM.

v. 4. PRior omnium creata eſt ſapientia, & intellectus prudentiæ ab æuo. Duo in ſpeciem contraria videtur complecti hæc ſententia: videlicet, creatam eſſe ſapientiam, & tamen ab æuo ſeu æterno extitiſſe. Neque reſponderi poteſt per ſapientiam intelligi, Sapientiam Dei, hoc eſt Filium Dei, qui fuit ab æterno, & nihilominus dicitur creatus impropriè, quia ex Patre genitus; Id, inquam, dici non poteſt: quia paulò pòſt de eadem ſapientia loquens ſcriptura ait v. 9. *Ipſe creauit eam in Spiritu ſancto.* Quod de Filio intelligi non poteſt. Non enim Filius ex Patre per Spiritum S. genitus eſt, ſed contrà Spiritus ſanctus à Patre & Filio procedit. Eſt enim Spiritus ſanctus, ſi originem ſpectemus, perſona Filio poſterior. *Reſpondendum* ergo videtur Eccleſiaſticū loqui de ſapientia indirectè, id eſt, non diſtinguendo creatam ab increata. Ita vt ea quæ hîc ſapientiæ tribuuntur, partim conueniant Sapientiæ increatæ, velut quod fuerit ab æterno, & quod ſit incomprehenſibilis; partim creatæ, velut cum dicit: Timorem Domini eſſe initium ſapientiæ, imo eſſe ipſam ſapientiam; & ſimilia. Quod autem dicitur v. 9. *Ipſe creauit eam in Spiritu ſancto*, in Græco non habetur (*in Spiritu Sancto.*) Si tamen (vt faciendum eſt) ſecundum vulgatam editionem legamus; facilè intelligi-

C tur, quomodo id verum ſit de ſapientia creata. Etenim illam Deus in nobis infundit per Spiritum ſanctum, eodem modo, quo de charitate teſtatur Apoſtol. Rom. 5. Et quod addit: *Fons ſapientiæ Verbum Dei in excelſis*, ſignificat non ipſam ſapientiam, de qua agit, eſſe Verbum Dei, id eſt, Filium Dei, ſed hunc eſſe ſapientiæ fontem.

v. 10. *Et effudit illam ſuper omnia opera ſua.* Non omnis creatura capax eſt ſapientiæ, ſed ſola rationalis Quod ergo ait: *Et effudit illam ſuper omnia opera ſua*, hunc ſenſum habet: Deus ſuam diuinam ſapientiam declarauit in omni re creata: quia nulla eſt creatura, in qua Dei ſapientia non relucet: omnia opera Dei teſtantur bonitatem, & ſapientiam ſui opificis. Sed creatura rationalis hoc præ alijs habet, vt etiam ſapientiæ Dei

D ſit capax; videlicet, quia per participationem ſapientiam in ſe ſuſcipere poteſt, proficiſcentem à ſapientia diuina.

v. 16. *Initium ſapientiæ timor Domini, & cum fidelibus in vulua concreatus eſt.* Intelligendum eſt ſecundum ſemina quædam & inclinationes ad ea officia, quę requirit vera pietas, quomodo dictum eſt Sap. 8. Sapientem dicere ſe animam ſortitum bonam; & Iob dicit miſericordiam ſecum egreſſam de vtero matris; Vel dicitur: *Timor Domini concreatus in vulua*, ſecundum prædeſtinationem; quomodo Ieremias ſanctificatus dicitur vt propheta eſſet, ab vtero matris. Vel ſecundum Græca, reſpiciendo ad id quod proximè præcedit, *Initium ſapientia timor Domini, & cum fidelibus in vulua concreatus eſt*, legi poteſt in fœminino genere (*concreata*) vt referatur ad ipſam ſapientiam.

E Porrò de ſenſu prioris partis. *Initium ſapientiæ timor Domini*, hoc eſt, de quo timore ibi agatur, vide Prouerb. 1. ad ſimilia verba.

v. 27. *Timor Domini, expellit peccatum* Non quod ſolus timor ſufficiat, ſed vt ſubiungitur; *quia qui ſine timore eſt non poterit iuſtificari*, vt intelligatur initium ſalutis eſſe hunc ſalubrem timorem, quod negant nouatores. Vide plenius ſupra ad illud Prouerb. 1. *Timor Domini initium ſapientiæ.*

CAPVT II.

v. 2. **E**T *ne festines in tempore obductionis.* Vtrumque vocabulum, & festinare, & obductio, suam peculiarem habet significationem. Festinare enim dicitur, qui moram non ferens, statim sibi exhiberi vult quod promissum est. Vnde illud Isaiæ 28. *Qui crediderit, non festinet*, id est, non velut per impatientiam statim sibi exhiberi velit, quod promissum est; sed patienter expectet, certus de diuina promissione suo tempore præstanda. Hinc Abacuc de eodem Saluatore loquens cap. 2. ait: *Si moram feceris, expecta eum.* Et hæc de vocabulo festinationis. Porrò obductio hoc loco significat calamitatem, angustiam, afflictionem: hæc enim est velut obductio quædam, & obnubilatio mentis, sicut è diuerso prosperitas videtur animum hominis serenare. Sensus ergo est: *Ne festines in tempore obductionis*, id est, quando premeris aliqua calamitate, noli per impatientiam festinare, ad hoc vt inde libereris, sed patienter expecta tempus, quo Deus te liberare constituit, nec ex impatientia confugias ad remedia vel auxilia superstitiosa, vel aliàs illicita.

v. 4. & 5. *Omne quod tibi applicitum fuerit, accipe, & in dolore sustine*, &c. D. August. lib. de patientia cap. 14. legit (*Omne quod tibi superuenerit, accipe*) & probat ex hoc loco, quod non liceat propter vlla huius vitæ mala seipsum occidere, sed omnia sustinenda esse. Et rectè. Etenim quanta sit vtilitas tribulationum, declarant subiecta verba: *Quoniam in igne probatur aurum, & argentum; homines verò receptibiles in camino humiliationis.* q. d. homines Deo dilecti, & receptibiles, id est, qui ab eo recipiuntur, instar auri & argenti sunt. Huc alludit Apostol. ad Hebr. 12. cum ait: *Flagellat omnem filium, quem recipit.* Hoc scilicet est esse receptibilem. Vide ibidem nostrum Comment.

v. 11. *Nullus sperauit in Domino & confusus est. Quia spes non confundit.* Rom. 5. *Et spem habemus velut ancoram animæ firmam ac tutam.* Hebr. 6. Vnde sequitur: *Quis enim permansit in mandatis eius, & derelictus est?* Quamuis enim interdum deseratur in hac vita, secundum quod clamabat ad Patrem in cruce Sanctus Sanctorum, *Quare me dereliquisti?* In perpetuum tamen nemo iustus, permanens in iustitia, derelinquitur à Deo. Vide annot. psal. 36. & nostr. comment. citatis locis Rom. 5. & Hebr. 6.

v. 14. *Væ duplici corde — & peccatori terram ingredienti duabus vijs* Illud (*terram*) in Græco non habetur. Similis quædam sententia habetur cap. seq. *Cor ingrediens duas vias, non habebit successus.* Porrò ingredi dicitur duabus vijs, vel duas vias; qui seruire se posse putat duobus dominis, quod Dominus in Euangelio testatur impossibile esse, dicens, Matth. 6 *Nemo potest duobus dominis seruire*, videlicet vt vterque perfectam requirat obedientiam, & dominium, quales sunt Deus & Diabolus. Alioqui si alter alteri est subordinatus, vt Rex sub Deo, vel Episcopus sub Deo; aut si secundum diuersa sunt Domini, vt Rex & Pontifex; fieri potest, imò oportet vt vtrique obediatur. Tales, scilicet qui duobus Dominis seruire, & proinde duabus vijs ingredi volebant, erant filij Israël ad quos Elias
E aiebat 3. Reg. 18. *Vsquequo claudicatis in duas partes? Si Dominus est Deus*, &c.

v. 20. *Qui timent Dominum præparabunt corda sua, & in conspectu illius sanctificabunt animas suas.* Nota etiam ipsum hominem sanctificare se, seu animam suam. Nota etiam liberi arbitrij actionem minimè otiosam; qua nimirum homo cor suum præparat, & animam suam sanctificat.

v. 22. *Si pœnitentiam non egerimus, incidemus in manus Domini, & non in manus hominum.* Simile quid Susanna dicebat. Et Apostolus Hebr. 10. *Horrendum est incidere in manus*, &c. Vide annot. 2. Reg. vlt & comment. ad Hebr. cap. cit.

A

CAPVT III.

v. 11. **B**Enedictio patris firmat domos filiorum: maledictio autem matris eradicat fundamenta. Significatur tam benedictionem quàm maledictionem parentum in filios sæpenumerò efficacem esse. De maledictione matris cuiusdam in decem filios exemplum insigne, vide apud S. August. de diuersis serm. 31. vbi recitatur libellus, & 32. vbi citatur hæc scriptura.

v. 15. & 16. *Eleemosyna enim patris non erit in obliuione. Nam pro peccato matris restituetur tibi bonum.* Sensus prioris partis est, scilicet, quod misericordia patri exhibita, id est, obsequia & toleratio senectutis & infirmitatum eius, non carebunt sua mercede apud
B Deum. Itaque & posteriora verba simili quodammodo exponenda sunt, vt sit sensus; Quin & pro molestia, infirmitate, aut morositate matris quam toleras, dum ei ministras, restituetur tibi bonum. Tale enim quid hoc loco peccati nomine accipiendum esse, satis patet ex circumstantijs: Græca sic habent, *Et pro peccatis reædificatur tibi.*

v. 20. *Quantò magnus es, humilia te in omnibus.* Intelligendum hoc non subijciendo se seruiliter alijs, sed propriam infirmitatem agnoscendo. Id enim eò magis necessarium esse, quò quis ad maiora euehitur, etiam testatur ethnicus author Cicero lib. 1. Officiorum dicens: Rectè præcipere videntur, qui monent, quantò superiores sumus, tantò nos submissius geramus. Et Christus tanquam singulare præceptum pro-
C ponit Matth. 11. *Discite à me quia mitis sum & humilis corde:* Et, *Qui maior est in vobis, fiat sicut minister*, &c.

v. 22. *Altiora te ne quæsieris, & fortiora te ne scrutatus fueris.* Non prohibet indagationem operum Dei. Nam dicit psal. 76. *Meditabor in omnibus operibus tuis, & in adinuentionibus tuis exercebor*, sed prohibet curiositatem, qua vel ea, quæ excedunt captum nostrum, scrutamur, vt mysteria Trinitatis, prædestinationis, iudiciorum Dei; de peccato originali, & similia; quæ tantum ad certum terminum nobis cognosci hîc datur; vel quæ cognita vsum non afferant, & ad professionem scrutantis nihil pertineant; sed mera curiositate, & vanitate quæruntur. Cuiusmodi sunt multa in rebus naturalibus, in historijs, in fabulis, in rumoribus. De priori genere dicit: *Altiora & fortiora*, id est, quæ infirmitas humanæ mentis nequit comprehendere. De
D posteriori, v. 24. *In superuacuis rebus noli scrutari multipliciter.* De vtroque verò: *Non est enim tibi necessarium ea quæ abscondita sunt, videre oculis tuis.* Ad prius quoque pertinet illud: *Qui scrutator est maiestatis, opprimetur à gloria.* Vide ad Rom 12. & August. in psal. 130. Prouerb. 25. v. 27.

v. 22. *Sed quæ præcepit tibi Deus, illa cogita semper.* Non excluduntur consilia Euangelica. Hæc enim ordinantur ad præcepta melius & perfectius implenda. Quod hîc præcipit Ecclesiasticus, facit ille de quo dicitur psal. 1. *Sed in lege Domini voluntas eius, & in lege eius meditabitur die ac nocte.* Fecit & Dauid sicut ipse declarat toto illo prolixo psal. 118. vt testantur plurimi eius versus.

CAPVT. IV.

v. 1. **F**Ili, *eleemosynam pauperis ne defraudes.* Græcè est, *vitam pauperis ne priues*, id est, victu pauperem ne priues, ne defraudes. Est enim defraudatio quædam non dare quod debetur, etiamsi tantum ex debito charitatis debeatur.

v. 3. *Et non protrahas datum angustianti.* Arbitror interpretem scripsisse passiuè (*angustiati.*) Nam angustianti sensum non efficit, nisi deponenter accipias, pro *angustiam patienti.*) Nam interpretari, angustianti, id est, sese crucianti, verè vitium sonat, aut certè imperfectionem. Græcè est genitiuus προσδεομένου, id est,

angustiati, passiuè, item rogantis aut obsecrantis. Sensus igitur est; Ne differas, quod erogaturus es in egenum rogantem te. Vocatur autem datum ipsius angustiati, quia ei debetur lege charitatis. Qui ergo protrahit & differt dationem, quasi iniuriam illi facit.

v. 7. *Presbytero humilia animam tuam.* Id est, seniori, seu ætate, seu dignitate ac magistratu, te humiliter submitte, & obedientem erga eum te gere. Cui simile est, quod sequitur: *Et magnato humilia caput tuum.* Ne quis suspicetur per presbyterum sacerdotem significari, aut humilitatem confessionis peccatorum. Oportet enim Catholicos solidis argumentis vti, contra errores hæreticorum. Magna enim veritati fit iniuria, cum sophisticis, aut alioqui infirmis argumentis fides Christiana defenditur. Et nusquam desunt solida argumenta, si diligenter inquirantur, vt passim ostendimus. Et de confessionis sacerdoti faciendæ necessitate, manifesta sunt testimonia, Matthæi 16. v. 18. Ioan. 20. & alibi.

v. 10. *In iudicando esto pupillis misericors vt pater, & pro viro matri illorum.* Quomodo non aduersetur hæc sententia præcepto legis quod habetur Exodi 23. vide annot. psal 81.

v. 24. *Pro anima tua ne confundaris dicere verum.* Illud (*pro anima tua*) intelligi potest duobus modis. Vel hoc modo: *pro anima tua*, id est, pro vita tua conseruanda. Vt sensus sit: Ne quidem propter vitæ periculum deseras veritatem, nec tibi charior sit vita, quàm veritas; Potius mortem oppete, quàm contra veritatem aliquid dicas, aut facias. Et hoc generaliter de omni veritate intelligendum. Non quod semper & passim omnem veritatem confiteri oporteat, sed quia nunquam veritas deserenda est, sic vt scienter aliquid contra eam dicatur. Potest & hoc modo intelligi: *pro anima tua*, id est, propter conscientiam tuam, ne illam lædas, aut Deum offendas, & pecces in animam tuam. Vt sit sensus: Ne confundaris dicere veritatem, maximè in negotio fidei, & religionis, ne per hoc grauiter Deum offendas, quia vt ait Dominus in Euangelio: *Qui erubuerit me coram hominibus, erubescam & ego eum, &c.*

v. 25. *Est enim confusio adducens peccatum, & est confusio adducens gloriam & gratiam.* Confusio erubescentiam seu pudorem significat. Docet confusionem aliàs bonam, aliàs malam esse. Bona confusio est quando pudor reuocat nos ab eo quod turpe est, ne illud committamus. Item bona confusio quando aliquem pudet peccati commissi, & per hoc deterretur ne illud committat. Vnde illud: Salua res est, erubuit. Mala confusio quando pudore homo reuocatur à necessaria peccati sui confessione; quemadmodum frequentissimè accidit ijs qui ad Sacramentum confessionis accedunt, dum peccata sua præ pudore non integrè aperiunt Dei vicario. Hæc confusio adducit peccatum quia sicut is, qui vulnus suum non aperit medico, curari non potest; ita qui peccatum non detegit sacerdoti, mundari à peccato non potest, imò propterea maiorem damnationem sibi acquirit, dum indignè se ingerit ad Sacramenta Dei.

CAPVT. V.

v. 5. DE *propitiato peccato noli esse sine metu, neque adijcias peccatum super peccatum.* Plurima M.S legunt (*de propitiatu peccatorum.*) Et videntur fauere Græca, in quibus sic legitur: *De propitiatione ne sis securus, vt apponas peccatum peccatis.* Nihilominus Sixtina editio legit: (*De propitiato peccato.*) Et potest sententia dupliciter intelligi. Vel sic: Noli esse securus de obtenta peccatorum remissione, sed adhuc metuas; partim, quia homo nunquàm est certus omninò de remissione peccatorum. *Nescit enim*, vt ait Ecclesiastes cap. 9. *vtrum amore an odio dignus sit*; partim, quia remisso peccato, adhuc restat luenda temporaria pœna. Atque ita monetur homo, peccata, etiam condonata, in seipso vindicare, vt effugiat vindictam Dei: Quæ sententia magis conuenit illi lectioni (*propitiato peccato.*) Pridem cum etiam legeretur; (*de propitiatu peccatorum*) iste sensus quoque reddebatur: Noli esse securus de obtinendà remissione peccatorum. Ea enim non datur nisi verè pœnitentibus: Atqui nemo certus est se acturum veram pœnitentiam, maximè de peccato, in quo adhuc permanet. Et huic sensui fauere videtur, quod sequitur: *ne adijcias peccatum super peccatum*, videlicet præsumens de huiusmodi securitate. Vtraque expositio valet contra hæreticos nostri temporis; prior quidem specialiter contra eos, qui negant, remissa culpa, relinqui pœnam temporalem soluendam; Vtraque autem pariter contra eosdem, quatenus docent hominem certum, & securum esse debere de peccato remisso, vel remittendo.

v. 6. *Et ne dicas; Miseratio Domini magna est, multitudinis peccatorum meorum miserebitur.* Non prohibet Ecclesiasticus dicere, Misericordiam Dei magnam esse, reuera enim magna est misericordia Domini, & maior quàm verbis explicari aut cogitatione à nobis comprehendi potest, & omnis Scriptura sacra nobis peccatoribus commendat magnitudinem misericordiæ Dei; sed prohibet hoc dici ex securitate illa, & præsumptione remissionis peccatorum obtinendæ. Nempe, sicut alibi scriptura commendans misericordiam Dei, erigit peccatores pœnitentes in spem veniæ; ita hic locus peccatores in peccato perseuerantes, & nihilominus de misericordia Dei confidentes, terret; vt potius iustitiam Dei considerent, quàm misericordiam. Et hoc est quod sequitur: *Misericordia enim & ira ab illo proximant & in peccatores respicit ira illius.* Vbi per peccatores intelligit in peccatis permanentes, & pœnitentiam differentes.

CAPVT VI.

v. 10. ET *continens factus ne derelinquas eam.* Græcè ἐγκρατὴς γενόμενος, id est, compos factus, hoc est, vt semel consecutus fueris sapientiam, ne derelinquas. Eadem vox est Sap. 8. *Et vt sciui quia aliter non possem esse continens* (id est, compos) sapientiæ. Vide ibi annot.

CAPVT. VII.

v. 5. NOn *te iustifices ante Deum.* Id est, ne tuam iustitiam prædices, sicut Pharisæus ille qui dicebat; Luc 18. *Gratias tibi ago, &c. quoniam agnitor cordis ipse est*, videns secreta mala in corde nostro quæ ipsi non videmus. Hoc proferri potest contra eos qui certò statuunt sibi remissa peccata; & ita se ante Deum iustificant.

v. 6. *Noli quærere fieri iudex, nisi valeas virtute irrumpere iniquitates.* Hinc liquet, quod non liceat suscipere principatum super aliquos, cum pactione permittendæ hæreseos, vel cuiuscumque iniustitiæ. Sed quare contra hoc præceptum non peccauit Dauid, qui Ioab principem sui exercitus, homicidam voluntarium & fraudulentum duorum præstantium virorum, punire non ausus, tolerauit vsque ad finem regni sui? An dicendum quod ideò contra hoc præceptum non peccauit, quia crimina illa in omni regno toleranda sunt, quæ corrigi non possunt sine totius regni perturbatione? Sapiens autem loquitur de sceleribus puniendis in genere; quod Dauidem fecisse testatur scriptura 2. Reg. 8. & 1. Paralip. 18. dicens eum fecisse iudicium, & iustitiam omni populo. Nec obstat illud quod hîc addit Sapiens: *Ne forte extimescat faciem potentis.* Dauid enim non tam extimuit faciem Ioab, quàm periculum perturbandæ per eum totius reip. ideoque licet scelus eius ad tempus reliquerit impunitum, tamen magno zelo posteà eius punitionem commisit filio suo Salomoni.

v. 14. *Noli velle mentiri omne mendacium. Assiduitas enim illius non est bona.* Sensus est. Noli velle, id est, affectare, vllum mendacium. Non quasi mendacium non affectatum, propterea licitum sit, sed illud peculiariter prohibet, quod præcipuè est cauendum; videlicet studiosè, & ex proposito mentiamur: Vnde sequitur, *Assiduitas enim illius non est bona.* Vel vt Græca, & Augustinus habent, *Non erit tibi in bonum*, id est, erit tibi valdè noxia. Tractat hunc locum Augustinus lib. de mendac. cap. 16. & 17. indicans eius plures sensus. Sed omnino verus sensus videtur, quem dedimus. Potest tamen & sic intelligi: Vsque adeò sis alienus ab omni mendacio, vt ne voluntate quidem mentiaris, multò minus facto. Secundum quem intellectum prohibetur hac sententia simpliciter omne mendacium. Sed priori intellectui magis congruit quod adiungitur; *Assiduitas enim illius non est bona.*

v. 15. *Noli verbosus esse in multitudine presbyterorum, & non iteres verbum in oratione tua.* Presbyter nihil aliud quàm seniorem significat toto hoc libro, imò in toto veteri Testamento. Itaque admonet iuniores, ne sint verbosi apud seniores; sed potius taceant, & studeant ex eorum sermonibus aliquid discere. Porrò quod sequitur: *Et non iteres verbum in oratione tua*, de oratione, quæ fit ad Deum, intelligendum est, Græcè προσευχῇ Prohibet autem idem quod Dominus in Euangelio dicens; *Orantes nolite multum loqui*, &c. Videlicet multiloquium, & iterationem illam precum, quæ ex infidelitate procedit, aut irreuerentia; quasi apud Deum opus sit multis verbis ad exponendam necessitatem nostrã; vel ad persuadendum vt faciat quod petimus, sicut fit apud homines; aut quasi eadem iteranda sint tanquam prius dicta non satis intellexerit. Hæc enim ad infidelitatem gentilium pertinent. Sed iterant Christiani easdem preces ad continuandam mentis eleuationem in Deum, vel etiam excitandam verbis illis sæpius repetitis, maiorem deuotionem.

v. 37. *Et mortuo non prohibeas gratiam.* Quamuis hoc intelligi posset de moderato luctu, & honorifica sepultura; tamen probabile est Ecclesiasticum etiam respexisse ad preces & oblationes pro mortuis; quæ tempore eius, eo magis cœperunt frequentari apud Iudæos, quia nascebatur hæresis Sadducæorum, negantium resurrectionem. Vixit enim, vt verisimile est, Ecclesiasticus circa tempora Machabæorum. Hinc & illud 2. Machab. 12. de Iuda Machabæo curante pro defunctis sacrificium offerri: *Et quia considerabat, quod hi, qui cum pietate dormitionem acceperant, optimam haberent repositam gratiam.* Ecce & ibi nomen *gratia*, vt hic. Vide ibidem annotationem.

v. 40. *In omnibus operibus tuis memorare nouissima tua & in æternum non peccabis*, quia actualis cogitatio eorum quæ nobis futura sunt vt præmia iustorum, supplicia impiorum, mors, iudicium Dei, magnam vim habet ad reuocandum hominem à peccato. Contigit tamen malitiam hominis vel passionem, tantam esse, vt præsenti recordatione nouissimorum non deterreatur à peccato, sed sequatur impetum libidinis suæ. Sed quid plerumque fiat & fieri natum sit, hîc dicitur. Græcè est, *In omnibus sermonibus tuis.*

CAPVT VIII.

v. 6. **N**E *despicias hominem auertentem se à peccato; neque improperes ei*, &c. Notatur vitium quorundam, qui alijs peccata semel commissa semper obijciunt, & improperant, etiamsi per pœnitentiam deleta sint, & manifestum sit hominem ea iam planè & ex animo deseruisse. Et rationem addit, *Memento quoniam omnes in correptione sumus*, quasi dicat; omnes sumus obnoxij correptioni seu reprehensioni, neque quisquam nostrum est per omnia irreprehensibilis. *In multis enim offendimus omnes*, Iacobi 3. Et simile est quod dicit Dominus Ioan. 8. *Qui sine peccato est, primus in eam lapidem mittat.* Itaque magis oportet nos esse imitatores Dei, qui peccatum semel dimissum, numquam in æternum amplius imputat, aut improperat, vsque adeò, vt eorum etiam oblitus esse dicatur. De quo in sacris litteris ista; *Beatus vir cui non imputauit Dominus peccatum*, psal. 31. *Et peccatorum eius non recordabor amplius*, Ezech. 18.

v. 8. *Noli de mortuo inimico tuo gaudere; sciens quoniam omnes morimur, & in gaudium nolumus venire.* Intelligendum id de hoste priuato, de cuius malis gaudendum non est, ne videamur studere priuatæ vindictæ. De publico autem hoste extincto gaudere licet, propter bonum communitatis, reipub. vel Ecclesiæ. Id quod & multis exemplis veteris Testamenti facile probatur; velut de morte Pharaonis, Sisaræ, Goliath, Holofernis, Nicanoris, Antiochi, & similium. Cæterùm quod subiungitur. *Et in gaudium nolumus venire*, id est, non volumus; rectè restitutum est in Sixtinis biblijs pro affirmante (*volumus*) Sic enim legunt Rabanus, & Gloss. ordin. & sensus longè commodior est; videlicet iste: Noli gaudere de inimico tuo mortuo, quia & nos omnes mortales sumus, & nolumus venire per mortem nostram in gaudium inimicis nostris. Ac si dicat: nolumus alios de morte nostra, vel alijs malis nostris, gaudere; ideoque neque nos de inimici morte gaudere debemus, iuxta legem naturæ, à Deo quoque confirmatam: *Quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris.*

v. 13. *Non incendas carbones peccatorum, arguens eos.* In Græco non est illud (*arguens eos.*) Additum videtur ad explicandum sensum. Et docemur correptionem peccatoris, non semper esse in præcepto; imò aliquando esse noxiam. Et sensus est, Ne irrites iram peccatorum, scilicet, obstinatorum. Hoc enim significant quæ sequuntur: *Et ne incendaris flammâ ignis peccatorum illorum. Ne contra faciem stes contumeliosi, ne sedeas quasi insidiator ori tuo.* Ecce de contumelioso & incorrigibili peccatore sermo est.

CAPVT IX.

NE *respicias mulierem multiuolam.* Græcè est, ἑταιριζομένην, id est, prostitutam. Quidam suspicantur interpretem vocasse (*multiuolam*) à volatu, quasi instabilem. Sed id minus verisimile est, eò quòd vox Græca nullam habeat ad volatum significandum affinitatem. Sanè Catullus quoque ad Mallium dicit: *Multiuola est mulier.* Fortè, quia se prostituens multos appetat, & à multis appeti velit.

v. 5. *Virginem ne conspicias, ne forte scandalizeris in decore illius.* Hic scandalizari non est ex alieno facto ansam capere peccandi, sed simpliciter significat impingere ad peccandum, seu quacumque ex causa, peccandi occasionem contrahere.

v. 18. *Longe abesto ab homine potestatem habente occidendi.* Homo potestatem habens occidendi est princeps populi; maximè si absolutum habeat dominium. Non vetat autem Sapiens, ne quis cum rege aut principe populi conuersetur; quippe necesse est, vt ille suos habeat domesticos, consiliarios, scribas, cæterosque ministros; sed monet, ne quis ambitione ductus affectet regum aut principum amicitiam aut familiaritatem; eo quod res ista admodum periculosa sit, cum si quis offenderit (facilè autem offendunt homines honoribus inhiantes) facile & promptum sit principi illos punire. Hinc illud: *Dulcis inexpertis cultura potentis amici, Expertus metuit.*

CAPVT X.

v. 9. **A**Varo *nihil est scelestius.* Et versu sequenti, *Nihil est iniquius, quàm amare pecuniam.*

Hic

enim & animam suam venalem habet. Vocat Sapiens auaritiam rem scelestissimam, scilicet quia est cupiditas maximè inordinata; vtpote amor rei abiectissimæ; videlicet pecuniæ, quæ est res prorsus terrena, & in infimo ordine, (si natura eius spectetur) rerum creatorum; atque adeò hac ratione, minimus vermiculus præstantior est, & nobilior omni auro & argento; ille enim animatus est, hoc inanimatum. Hinc Apostolus auaritiam vocat idololatriam, seu idolorum seruitutem Ephes. 5. Intellexit & Cicero, quàm vilis & homine indigna sit cupiditas pecuniæ, dicens Offi. lib. 1. *Pecunia fugienda est cupiditas. Nihil enim est tam angusti animi, tamque parui, quàm amare diuitias; nihil honestius magnificentiusque quàm pecuniam contemnere.* Porrò Sapiens causam subdit; *Hic enim & animam suam venalem habet, quoniam in vita sua proiecit intima sua.* q.d. prostituit salutem animæ suæ mentiendo, peierando, &c. & quicquid habet etiam alioqui carissimum, vt sunt viscera hominis, postponit diuitijs. Denique auaritia quoque nihil est scelestius; quia ad omnia scelera, & flagitia perpetranda inducitur homo spe pecuniæ. Et ita coincidet hoc dictum cum illo: *Radix omnium malorum est cupiditas.* 1. Tim. 6. Vide ibidem nostrum comment.

v. 14. *Initium superbiæ hominis apostatare à Deo.* Et mox additur, *quoniam initium omnis peccati est superbia. Quæritur* quomodo hoc non pugnet cum illo Apostoli supra citato ex 1. ad Tim. 6. *Radix omnium malorum cupiditas*? D. August. lib. 11. de Gen. ad lit. cap. 15. putat speciem pro genere positam, quem sequitur & D. Thom. 1. 2. q. 84. Sciendum est vocem Græcam apud Apostolum esse φιλαργυρίας, quæ ad verbum significat argenti seu pecuniæ amorem. Sententia itaque Apostoli videtur hæc esse; Auaritiam esse omnium malorum radicem, quia omne genus malorum ex auaritia emanat. Nullum enim est tam graue scelus, aut flagitium, ad quod hominem non aliquando impellat auaritia; quin etiam inducit homines simul in grauissima pericula, quæ sunt mala pœnæ: Nam de vtrisque malis videtur loqui Apostolus. Sic enim eo loco præcedit: *Nam qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem, & in laqueum diaboli, & desideria multa inutilia, & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem.* At verò quod hîc dicitur: *Initium omnis peccati est superbia*, sic intelligendum est, quia superbia fuit primum peccatum ex quo cætera peccata initium sumpsere.

v. 34. *Qui autem gloriatur in paupertate, quantò magis in substantia? & qui gloriatur in substantia, paupertatem vereatur.* Græca sic sonant: *Qui glorificatur in paupertate, & in diuitijs quotupliciter? Et ingloriosus in diuitijs, in paupertate quotupliciter?* Et sensus videtur esse: Qui in paupertate positus, sibi honesto opere comparat vitæ necessaria eoque nomine laude dignus est, quantò magis honestè se geret in diuitijs? Qui autem diuitias negligenter, & malè dispensat per socordiam, quantò minus in paupertate honestatem status conseruare poterit? Vel hoc modo: si quis honoratur pauper existens, quantò magis honorabitur, si opes ei accedant? Et si quis diues est sine honore; quantò magis, si pauper fuerit? Itaque paupertatem vereatur.

CAPVT XI.

v. 8. **E**T *in medio sermonum ne adiicias loqui.* Rectè pro (*seniorum*) id est, hominum senum substituerunt biblia Sixtina (*sermonum*) id est, verborum. Ita enim non tantum correctiora habent MSS. sed & Græca; quæ hoc modo habent: καὶ ἐν μέσῳ λόγων μὴ παρεμβάλλε, q. d. Et in medio sermonum ne immisceris. Hanc quoque lectionem præcedentia postulant. Vult enim Sapiens non esse sermonem alterius interpellandum, sed plenè prius audiendum, & auscultandum alterius dictum, vt sapiens sit nostra responsio.

Estij Annotat. in Script.

v. 14. *Bona & mala, vita & mors, paupertas & honestas à Deo sunt.* Mala intelliguntur ea, à quibus homo miser dicitur, hoc est, mala pœnæ, & non culpæ. De quibus & propheta Amos 3. *Si erit malum in ciuitate, quod Dominus non fecerit.* Quod autem ea mala intelligantur, & non mala culpæ, id est, peccata, sequentia membra declarant; *vita & mors, paupertas & honestas.* Nam mors, & paupertas, mala sunt pœnæ, & Deum habent authorem, iuxta illud 1. Reg. 2. *Dominus mortificat & viuificat.* Et similiter: *Dominus pauperem facit & ditat*, &c. Quid autem per honestatem intelligatur, satis docetur ex contrario, quod est paupertas. Vnde patet per honestatem intelligi diuitias. Qua significatione frequenter accipitur istud vocabulum hoc libro, & in libro Sapientiæ, sicut & honestare pro diuitem facere. Sic infra eodem cap. *Facile est in oculis Domini subitò honestare pauperem*, id est, diuitem facere. Et Sapientiæ 10. *Honestauit illum in laboribus eius*, id est, ditauit. Ratio locutionis est, quia diuitiæ homines in mundo reddunt honoratos.

Neque repugnat quod dicitur Sap. 1. v. 13. *Deus mortem non fecit.* Ibi enim significatur mortem hominis non esse ex prima Dei institutione, quia immortalis factus est, & immortalis fuisset, si non peccasset. Est tamen mors à Deo, sicuti hic Sapiens dicit, quia postea iusto Dei iudicio homini peccatori fuit inflicta.

v. 16. *Error & tenebræ peccatoribus concreata sunt.* Multa exemplaria tum Latina, tum Græca pridem non habebant ista verba. Verisimile est à quibusdam scioli fuisse sublata, quod viderentur patrocinari errori Manichæorum. Sed notandum, quod non dicatur errorem & tenebras esse à Deo, vel apud Deum; sicut supra dixerat de bonis animi, sed tantùm esse concreata. Potest autem id *duobis modis* intelligi. *Vno*, quia eo ipso, quo quis peccator est, in tenebris est, in errore aliquo versatur; & sibi ipsi causa est multorum errorum. *Alio modo*, vt de omnibus hominibus intelligatur, vtpote quia omnes peccatores nascuntur: Itaque concreata, id est, congenita sunt eis error, & tenebræ; quia sicut in peccato, sic in ignorantia & errore nascuntur. Et tamen sicut Deus non est author illius peccati, in quo nascuntur, ita nec illius ignorantiæ & erroris. Vide etiam Prou. 16. ad illud: *Vniuersa propter semetipsum operatus est Dominus, impium quoque ad diem malum.*

v. 28. *Quoniam facile est coram Deo in die obitus retribuere vnicuique secundum vias suas.* Id est, reuera faciet, atque adeo facile hoc ei est; quomodo si dicas, facile est Deo deprimere tyrannos & humiliare omnem superbum. Hinc ergo bene statuitur iudicium particulare singulorum hominum in morte.

v. 36. *Admitte ad te alienigenam & subuertet te in turbine.* Non prohibet hic Sapiens admittere, vel vt Græcè est, in domum recipere alienigenas seu peregrinos, sed vult vt hominibus exteris & ignotis non nimium fidamus, neque eis potestatem concedamus in familia nostra.

CAPVT XII.

v. 1. **S**I *benefeceris, scito cui feceris, & erit gratia in bonis tuis multa.* Docet cum delectu beneficentiam & liberalitatem exhibendam. Nam ad hoc vt largitio censeatur opus virtutis, requirit debitas circumstantias, sicut & alia virtutum opera; vt videlicet largiamur quando, quibus, & quantum oporteat, aut deceat largiri. Vnde in sequentibus ait: *Benefac iusto & inuenies retributionem.* Et similia sunt infrà v. 5. vide ibid.

v. 4. *Impijs & peccatoribus reddet vindictam.* Ita legendum in tertia persona; *reddet*, scilicet altissimus, non in secunda persona imperatiui, vt quædam exemplaria pridem habebant (*redde.*) Nam ex præcedentibus repetendus est nominatiuus (*altissimus*) quod ex Græco manifestius est; vbi sic legitur: *Nam & altissimus odit peccatores; & impijs reddet vindictam.* Monet nihilominus Sapiens, ne suscipiamus peccatorem, eo modo, quo dicit David psalm. 118. *Iniquos odio habui, & legem tuam dilexi.* Item 138. *Nonne qui oderunt te oderam, & super inimicos tuos tabescebam?* malitiam scilicet odiendo, sed vindictam Domino relinquentes.

v. 5. *Benefac humili, & non dederis impio: prohibe panes illi dare, ne in ipsis potentior te sit. Quæritur,* quomodo ergo Dominus in Euangelio Matth. 5. moneat tam malis quàm bonis benefacere? & quidem exemplo patris cælestis; qui *solem suum facit oriri super bonos & malos, & pluit super iustos & injustos?* Item si cum tanto delectu facienda est eleemosyna, fient homines tardiores ad eleemosynas largiendas: Ob quam causam S. Chrysostomus & alij frequenter monent, non esse curiosè scrutandos pauperes, ne scilicet tepescat feruor charitatis. *Respondeo.* Sapientem hoc loco non agere principaliter de collatione eleemosynarum; quæ dantur, tantum intuitu egestatis; sed de beneficentia, quæ ad amicitiam refertur, deque ea largitione, quæ innititur iustitiæ distributiuæ, qua beneficia distribuuntur pro meritis, & dignitate personarum. Itaque contra eos potissimum agit Sapiens, qui in homines parasitos, otiosos, inutiles & improbos bona expendunt, mensæ eos admouent; aut officia quæstuosa, vel beneficia Ecclesiastica in eos conferunt. Non autem agit primario de eleemosynis; in quibus prima ratio habenda est egestatis, secundariò autem tantum respiciendum est ad probitatem, maximè si propter iustitiam expulsi sint bonis. Item pauperi improbo tantum dandum est quantum præsens necessitas postulat, ne si plus dederis, statim malè prodigat. Pauperi verò bono etiam largè tribuere conuenit; quia præsumitur quod si quid in præsens superest, tamen bene vtetur postea. Item boni beneficijs fouendi sunt, non mali; quamuis & mali beneficijs prouocandi sint, vt fiant boni, iuxta illud Prou. 25. *Si esurierit inimicus tuus, ciba illum.* &c. *Hoc enim faciens, carbones congeres super caput eius.*

CAPVT XIII.

v. 2. *Pondus super se tollet, qui honestiori se communicat.* Clarius Græca hoc modo: *Pondus super te ne tollas, & fortiori te, & ditiori ne communices.* Et eumdem sensum quoque indicat noster textus ita subjungens: *Et ditiori te ne socius fueris.* Significatur autem, ne quis ditiori & potentiori nimium fidenter, & familiariter sese conjungat. Hinc illud imprimis de conjugijs: Si qua voles aptè nubere, nube pari. Et fortè hoc quoque significatum illis verbis legis: *Non arabis in boue simul & asino.* Deut. 22. Vide eius loci annotationem.

v. 10. *Noli esse humilis in sapientia tua, ne humiliatus in stultitiam seducaris.* Græcè sic: *Ne humilieris in lætitia tua.* Secundum Latinam lectionem sensus videtur: Ne nimis vilem habeas sapientiam tuam, ne contemnas in te donum Dei, sed scias & agnoscas, quæ à Deo donata sunt tibi, ijsque vtere ad salutem proximorum, q. d. Talentum tuum agnosce, & expende, nec dicas: Nihil in me est, quo possim iuuare proximum; prodesse Ecclesiæ, seruire reip. sed quod habes, liberaliter eroga; quia iuxta illud Euangelij Matth. 13. *Habenti dabitur; ei autem qui non habet,* id est, non vtitur, *etiam quod habet, auferetur ab eo.* Secundum Græcam lectionem iste est sensus: Noli in lætitiam esse

A nimis profusus, ne te contemptibilem facias, sed in ipso gaudio & risu serua modestiam, & grauitatem, quod etiam sequitur: *Ne humiliatus in stultitiam seducaris,* non est in Græco.

v. 12. *Aduocatus à potentiori discede, ex hoc enim magis te aduocabit.* Non docet hypocrisim, sed monet parcè vtendum familiaritate hominis potentis: ita enim fiet vt sis ei gratior.

CAPVT XIV.

v. 1. *Beatus vir qui non est lapsus verbo ex ore suo.* Sic Iac. 3. *Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir.* Vide eius loci comment. *Et non est stimulatus in tristitia delicti,* id est, quem non pungit
B conscientia criminis alicuius, qui non torquetur conscientia peccati, scilicet grauioris, qui non est sibi malè conscius. *Felix qui non habuit animi sui tristitiam,* ob delictum. Sensus, felix quem non momordit conscientia grauioris delicti.

v. 12. *Memor esto, quoniam mors non tardat, & Testamentum inferorum quia demonstratum est tibi.* Testamentum inferorum vocat dispositionem Dei immutabilem de morte semel obeunda ab omnibus, iuxta illud Hebr. 9. *Statutum est hominibus semel mori,* &c. Et mors seu status mortuorum sæpissimè in veteri Testamento intelligitur nomine inferni, vel inferorum; scilicet quia tunc omnes, quoquot moriebantur, ad inferos descendebant. Hoc ergo testamentum
C demonstratum est omnibus & singulis; quia omnibus notissimum est, ipsa quotidianæ mortalitatis nostræ experientiâ, sic constitutum esse à Deo; vt omnes moriamur. Græca hoc tempore pro (*quia*) legunt (*non*) hoc sensu: Testamentum inferorum non est demonstratum tibi. q. d. certum ac determinatum tempus mortis non est cuiquam declaratum: quia sicut morte nihil certius, ita hora mortis nihil incertius. Et quod sequitur: *Testamentum huius mundi morte morietur,* non reperitur in Græco, quod quidem Liranus sic exponit: Hæreditas bonorum huius mundi, quæ filijs à parentibus Testamento legatur, morte morietur, id est, citò deficiet. Alij legunt, *Morte morieris.* Et hoc sensum habet istum: Ac si dicat, Testamen-
D tum seu dispositio huius mundi, id est, eorum quæ pertinent ad mundum hunc inferiorem, continetur ista sententia: *Morte morieris.* In illam scilicet sententiam incidit homo cum tota sua posteritate per peccatum.

v. 13 *Ante mortem benefac amico tuo, & secundum vires tuas exporrigens, da pauperi.* Meritò hoc monet Ecclesiasticus, quia post mortem non sunt nostra; ac proinde de ijs tunc benefacere non possumus. Vnde Vulgatum illud & verissimum: *Da tua, dum tua sunt; post mortem, tunc tua non sunt.* Quid ergo dicemus de legationibus testamentarijs, per quas aliquid dari videtur post mortem? Non improbat Sapiens hac sententia eiusmodi donationes, seu legationes. Tales enim quoque non fiunt post mortem, sed in vita,
E etiamsi effectum suum non sortiantur nisi morte donantis seu legantis. Vnde tales legationes hoc loco minimè damnantur, modo fiant legitimè, id est, ne fraudentur legitimi hæredes. Veteres scriptores, vt August. Chrys. & præcipuè S. Iuianus Episcopus, sæpè, ac multum commendant eas testamentarias legationes, in quibus Christus hæres scribitur, saltem in parte; id est, quibus Ecclesiæ Christi, & Ministris eius aliquid legatur. Atque ita dictum est: *Ante mortem benefac amico tuo,* sicut diceretur: Ante mortem age pœnitentiam, quomodo & paulò pòst dicitur: *Ante obitum tuum operare iustitiam.* Mortui enim huiusmodi opera exercere non possunt, sed sunt in statu retributionis, non in statu merendi.

v. 16. *Da & accipe, & iustifica animam tuam.* Græca habent, *sanctifica animam tuam.* Sensus est: De opibus tuis da alijs, & accipe tibi, id est, vtere ijs in tuis & aliorum necessitatibus, & sanctifica animam tuam, id est, genium tuum ne defraudes, sed tibi honorem impende ex bonis quæsitis, & sustenta te conuenienter, quia non erit tibi opum tuarum vsus apud inferos, id est, post mortem, vt persuadeas tibi te illic inuenturum cibos, & alia, quæ hîc tibi subtraxeris. Pro eo quod habemus: *quia non est apud inferos inuenire cibum.* Græcè est τρυφὴ quod delicias significat. Pro quo interpres noster legit, τροφὴ, id est, nutrimentum.

CAPVT XV.

v. 1. *QVi timet Deum faciet bona.* Græcè est, (*faciet illa.*) Latina MSS. habent (*illud.*) Quod mutatum videtur in (*bona*) ex lectione Ecclesiastici officij in quo pro (*illud*) positum est (*bona*) vt sensus esset perfectior. Nam alioqui vox (*illud*) non habebat quo referri poterat, cum sententia hæc sit Ecclesiasticæ lectionis initium. Sed in contextu biblico in Græco, & in MSS. Latinis, refertur ad illa quæ sunt præcedenti capite, sicut & quod sequitur: *Et qui continens est iustitiæ apprehendent illam*, nempe *sapientiam*; de qua in fine capitis superioris. Et sensus est: Et qui compos iustitiæ factus fuerit, exercens opera iustitiæ, apprehendet, & assequetur sapientiam. *Et obuiabit illi quasi mater honorificata.* Non homo sapientiæ, sed sapientia homini colenti iustitiam, scilicet obuiabit, & amplectendam & possidendam se præbebit tanquam mater filio.

v. 14. *Deus ab initio constituit hominem, & reliquit illum in manu consilij sui.* Scripturam hanc non solum ad hominem integrum, vt cauillantur hæretici osores libertatis arbitrij, sed ad hominem etiam peccato vitiatum pertinere, partim ex loci ipsius contextu patet; partim ex loco Deut. 30. ad quem manifestum est hoc loco Ecclesiasticum respexisse; vbi sic legitur; v. 15. 19. *Proposui in conspectu tuo vitam & bonum, & è contrario, mortem & malum.* Et infra, v. 15. *Elige ergo vitam*, &c. Et similis locus est Isaiæ 1. *Si volueritis, & audieritis me; bona terræ comedetis: Quod si nolueritis*, &c. Tale est & illud Zachariæ 11. *Si bonum est in oculis vestris, afferte mercedem meam, & si non, quiescite.* Et Matt. 12. *Aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum: Aut facite arborem malam, & fructum eius malum.* Legimus quoque Dauidi datam optionem, vt ex tribus plagis, quam vellet eligeret. 2. Reg. vlt. & 1. Paralip. 21. Sed & Susannæ in angustijs constitutæ deliberatio, atque electio (quæ describitur Danielis 13.) palam arguit hanc arbitrij libertatem. Pertinet etiam huc illud 1. Cor. 7. *Non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis.* His enim verbis non tantum excludi necessitatem coactiuam, vt illi interpretantur, sed & naturalem, patet ex eo quod præcedit: *Quod vult faciat.* q. d. vtrumlibet liberè eligat.

v. 18. *Ante hominem vita & mors, bonum & malum, quod placuerit ei, dabitur illi.* Communis sententia Doctorum est eademque verissima, voluntatem ac liberum arbitrium non appetere nisi bonum, verum, vel saltem apparens. Nam malum, vt malum sub obiecto voluntatis non continetur, nisi per oppositionem ad proprium actum voluntatis. Sicut enim per se volumus bonum, ita per se nolumus ac refugimus malum, illi bono contrarium. Neque tamen dictæ sententiæ Doctorum contrariantur hæc verba Ecclesiastici. Nam vult Sapiens, bonum & malum; id est, quæ secundum rem talia sunt; sub obiecto voluntatis contineri materialiter; sed quatenus sub ratione boni apprehenduntur. Quod nisi esset, non possent homines peccare, quia non possent malum eligere. Vnde & additur: *Quod placuerit ei*, q. d. quod bonum ei visum fuerit.

Estij Annotat. in Script.

Quamuis sententia Ecclesiastici non de bono & malo morali propriè accipienda est, sed de præmijs & supplicijs homini benè vel malè agenti propositis. Hoc enim satis significatur per ea quæ immediatè præcedunt: *Apposuit tibi aquam & ignem, ad quod volueris porrige manum tuam.* Itaque per aquam & ignem, vitam, & mortem, non tam bona & mala moralia intelliguntur, quàm præmia & supplicia homini benè vel malè agenti præparata. Et sicut illis verbis; (*quod placuerit ei*) significatur hominem præmia illa, vel supplicia liberi sui arbitrij electione mereri; ita quod adiungitur (*dabitur illi*) indicat Ecclesiasticum propriè tantum loqui de ipsis præmijs & supplicijs: & non de bono vel malo morali. Nam de malo culpæ, falsum est quòd detur à Deo; sicut testatur Ecclesiasticus hoc eodem cap. 12. dicens: Non dicas, *Ille me implanauit*, (id est, decepit) *non enim necessarij sunt ei homines impij. Omne execramentum erroris odit Dominus*, &c.

CAPVT XVI.

v. 5. *AB vno sensato inhabitabitur patria, tribus impiorum deseretur.* Pridem legebatur (*& à tribus impijs deseretur*) Sed rectè biblia Sixtina veram lectionem restituerunt. Nam Græca clarè sic habent (*tribus impiorum deseretur*) & in quodam MS. Latino etiam sic legitur. Sensus est. Per vnum hominem prudentem ciuitas, patria, seu quæcumque familia replebitur habitatoribus, & frequentes habebit ciues vel domesticos, propter felicem eius administrationem; vbi è contra, tribus, seu familia impiorum, quamtumcumque ampla, deseretur; id est, paulatim deserta reddetur, propter improbitatē & impietatē administrantis.

v. 8. *Non exorauerunt pro peccatis suis antiqui gigantes, qui destructi sunt confidentes suæ virtuti, & non pepercit peregrinationi Loth, & execratus est eos*, &c. In priori sententiæ parte de illis loquitur qui generali diluuio deleti sunt, inter quos fuere gigantes superbissimi, ac Dei contemptores, de quibus Gen. 6. In posteriori parte olim sic legebatur; (*& non pepercit peregrinationi illorum.*) Sed rectè Sixtina cum Græcis legunt, (*& non pepercit peregrinationi Loth.*) Præter enim Græcæ lectionis authoritatem, constat Scripturam sacram non facilè malis hominibus tribuere peregrinationem super terram, sed bonis; de quibus Apostolus Hebr. 11. quia peregrini & hospites sunt super terram; Malis autem tribui solet habitatio super terram. Sensus autem huius veræ lectionis est, vt Ecclesiasticus alludat ad orationem Abrahæ pro Sodomitis & Gomorrhæis hominibus potentibus in impietate, in qua oratione à quinquaginta iustis descendit ad quinque; vlterius autem descendere non est ausus, quamuis sciret vnum ibi esse iustum, videlicet Loth; maximè quod Loth magis esset aduena, quàm domesticus in Sodoma. Sensus ergo est, Perdidit Deus homines impios, & ne quidem pepercit illi loco, in quo Loth vir iustus peregrinabatur, & incola erat.

CAPVT XVII.

v. 1. *DEus creauit de terra hominem, & secundum imaginem suam fecit illum. Et iterum conuertit illum in ipsam.* Scilicet hominem secundū corpus conuertit iterum in terram, iuxta sententiam Dei super hominem post peccatum latam, Genes. 3. *Quia puluis es, & in puluerem reuerteris.* Porrò in verbis quæ subdit Sapiens, *Et secundum se vestiuit illum virtute:* per virtutem, fortitudo significatur. Et illud (*secundum se*) referri potest vel ad Deum, vel ad ipsum hominem. Si ad Deum, sensus est: Deus ad sui similitudinem vestiuit, seu ornauit hominem fortitudine; videlicet, quia donauit eum acumine intellectus, quo multa & mira excogitare potest. Si ad hominem; sensus est: Ornauit hominem varijs ingenij dotibus

secundum se, id est, prout naturæ eius conueniebat; quippe qui esset creatura rationalis. Sunt qui hæc verba putant ad solum primum hominem pertinere, in quo magna fuit intelligentiæ viuacitas & præstantia: Potest nihilominus referri ad totum genus humanum, de quo generatim Ecclesiasticus in sequentibus.

v. 12. *Et mandauit illis, vnicuique de proximo suo.* Quid mandauit? opera dilectionis, & beneficentiæ, iuxta illud, *Diliges proximum tuum, sicut teipsum*, idque plus vel minus, pro ratione circumstantiarum temporis, loci, & qualitatis personarum. Nec modo corporalis dilectio; verùm etiam, & maximè, spiritualis beneficentiæ opera mandata sunt, inter quæ est fraterna quoque correptio, de qua Christus Matth. 18. *Si peccauerit in te frater tuus, corripe eum inter te, & ipsum solum*, &c.

v. 26. *A mortuo quasi nihil, perit confessio.* Græcè est ὡς μηδὲ ὄντος; hoc est à mortuo quasi ab eo qui non sit. Intelligitur autem confessio laudis. Estque sententia similis cum illa psal. 113. *Non mortui laudabunt te Domine, neque omnes qui descendunt in infernum.* Sicut & illud quod sequitur, *Viuus & sanus laudabis Dominum*, simile est illi quod in eodem psalmo subditur; *Sed nos qui viuimus, benedicimus Domino.* Vid annotat. eius loci. Quod autem hic author non sentiat homines omnino perire per mortem, vt nec animo supersint, Deumque laudent, si statum huiusmodi hic viuendo meruerunt, patet, quia in superioribus dixit, quod Deus vnicuique in die obitus sui reddet secundum opera; quod falsum esset, si homines tunc omnino esse desinerent, & bonorum animæ non essent in eo statu felicitatis; quo Deum laudarent. Sed mortui dicuntur non laudare Dominum, quia mors est viuentis correptio, & sic homines per mortem quodammodo desinunt esse. Supersunt quidem animæ, sed propriè ipsi homines non supersunt, qui mortui sunt, donec posteà resurgant.

CAPVT XVIII.

v. 1. **Q***Vi viuit in æternum creauit omnia simul.* Ex hoc loco & alijs rationibus existimabat Augustinus lib. 4. de Gen. ad litt. c. 33 omnia à Deo simul tempore creata esse; & distinctionem dierum Gen. 1. commemoratam non significare nisi distinctas cognitiones, quibus Angelis res creatæ innotuerint. Sic idem l. 11. de ciuit. c. 7. Sed alij patres Basil. Ambr. Chrysost. & Gregorius verè spatia dierum distincta intelligunt. Et hanc sententiam, eò quòd Moyses rudibus Iudæis, & non Angelis, Genesim scripserit, passim Doctores comprobant, respondentes hoc loco illud (*simul*) non referri ad (*creauit*) sed ad (*omnia*) quod & Græca manifestè docent, quæ legunt (*creauit omnia pariter*) quod vniuersitatem rerum creatarum significat, non autem tempus. Sensus itaque est, omnia in vniuersum sine exceptione à Deo creata sunt, nihil est in rerum natura quod non sit eius opus & factura. Itaque non aliud hic dicitur quàm quod Ioannes sub initium Euangelij sui dicit de verbo Dei: *Omnia per ipsum facta sunt.*

Deus solus iustificabitur, & manet inuictus rex in æternum. *Quæritur* quomodo hoc consistat cum eo quod subditur v. 22. de ipso homine: *Non impediaris orare semper. & ne verearis vsque ad mortem iustificari?* *Resp.* Aliter Deus iustificatur, aliter homo. Deus iustificatur, & solus iustificatur, quia solus sine vllo defectu perfectus inuenitur, in quo nihil iniustitiæ, nihil imperfectionis est; cum sit ipsa iustitia & summa perfectio. Homo verò iustificatur, & vsque ad mortem iustificatur, quia etsi iustitiæ opera facit, & in eis proficit; nunquam tamen in ea ita perfectus est, quin ei necesse sit in iustitia semel accepta, vsque ad mortem proficere.

v. 8. *Numerus dierum hominis vt multum centum anni.* *Quæstio* nascitur; Quomodo ergo Dauid, qui præcessit hunc scriptorem octingentis circiter annis, dicat psal. 89. *Si in potentatibus, octoginta anni*, &c. An Dauid ponit quod in pluribus accidit; hic autem Author quod in paucissimis? Saltem hinc apparet post tempora Dauidis vsque ad huius scriptoris æuum, ætatem hominum fuisse imminutam; fortè nec vsque hodie.

v. 12. *Miseratio hominis circa proximum suum: misericordia autem Dei super omnem carnem.* Id est, super omnem hominem, non quasi non omnis homo sit proximus, sed quia non potest vnius hominis beneficentia extendi ad omnes homines; sed tantùm ad eos qui obuij sunt, & quibus se proximum declarare potest, sicut Samaritanus opere ipso monstrabat se proximum esse illi vulnerato à latronibus. Luc. 10. At beneficentia Dei (id enim significat hoc loco misericordia Dei) diffusa est in omnem carnem. Neque enim fieri potest vt quisquam misericordiæ Dei sit expers, cum saltem naturam & ipsum esse acceperit beneficio Dei. Simile illud: *Pater cælestis solem suum oriri facit super bonos & malos & pluit super iustos & iniustos.* Fortè etiam caro generaliter sumitur pro omni animali, sicut capite superiori: *Posuit timorem illius super omnem carnem.*

v. 23. *Ante orationem præpara animam tuam, & noli esse quasi homo qui tentat Deum.* Secundum Catechismum ad Parochos, cap. de præparatione ante orationem adhibenda: Tentat Deum, is, qui cum benè orat, male agit; & cum loquatur cum Deo, à precibus animus eius aberrat. An fortè is quoque intelligi potest in oratione tentare Deum, qui hæsitat de potentia, bonitate, vel certitudine promissionis diuinæ? prout à Iacobo dicitur cap. 1. *Postulet autem in fide, nihil hæsitans.* Vide ibidem nostrum comment.

CAPVT XIX.

v. 1. **Q***Vi spernit modica, paulatim decidet.* Quidam hinc colligunt per venialia minui charitatem. Sed fortè non est hic sensus litteralis. Loquitur enim Sapiens, vt apparet, de imminutione bonorum temporalium. Immediatè enim præcedit: *Operarius ebriosus non locupletabitur.*

v. 4. *Qui credit cito, leuis corde est, & minorabitur;* Magna vituperatio eius, qui citò & facile credit. *Quomodo* ergo charitati tribuit Apostolus hanc proprietatem, quod omnia credat? 1. Corinth. 13. Et fides Christiana tantò commendabilior est, quantò promptior. Vnde Dominus ad Thomam, Ioan. 21. *Quia vidisti me Thoma, credidisti; Beati qui non viderunt & crediderunt.* Et sicut reprehenduntur illi, quibus dicitur: *Nisi signa & prodigia videritis, non creditis*, ita communiter illi commendantur, qui mox ad prædicationem Apostolorum crediderunt, nullis conspectis signis. *Respondeo*, præceptum Ecclesiastici esse præceptum prudentiæ, quo admonetur homo quomodo erga hominem se habere debeat; quia scriptum est, *Omnis homo mendax.* Et sensus est: Qui citò & facile credit homini, aliquid de proximo suo narranti, & maximè eidem detrahenti, is leuis est corde, & *minorabitur*, id est, patietur detrimentum famæ, & existimationis suæ. Quod autem Apostolus dicit: *Charitas omnia credit, omnia sperat*, intelligendum est, sicut omnia sperat à Deo promissa, id est, bona æterna, non temporalia, quia scit Deum fallere non posse sic etiam omnia credit Deo, id est, quæcunque Deus reuelauit, vel per se, vel per Ecclesiam suam, ea omnia statim indubitanter suscipit, & credit. Vnde qui miracula expectabant, D. Thomas & alij, tardiores fuerunt in credendo Deo; & proptereà meritò à Christo reprehensi sunt; quia Deo tanquam primæ veritati statim credendum est, & non potest ei nimis citò & facilè credi.

v. 8. *Amico & inimico noli narrare sensum tuum. Et si est tibi delictum, noli denudare.* Prohibet Sapiens, ne passim cuilibet, homo aperiat secreta cordis sui, & maximè ea quæ pertinent ad suam ipsius infamiam, id est, peccata seu delicta sua. Si enim propria vitia tegere non potest, quomodo tacebit aliena? Non prohibetur autem confessio peccati, quæ fit Deo, coram sacerdote. Etenim si prudentia humana non vetat, consilij causa, aperire peccatum nostrum amico fideli & prudenti, vt curetur; multò minus prohibet detegere sacerdoti ad consequendam à Deo remissionem. Græca longe alium habent sensum, videlicet; *Neque amico neque inimico narres vitas alienas*, id est, mores alienos. *Et si potes absque peccato, ne detegas*; scilicet vitia aliena. Vbi illud (*si potes*) adjectum est; quia certis casibus tenetur homo peccata aliena prodere; nempe si B vergant in notabile periculum totius alicuius communitatis. Ita quidem Græca Complutensia.

CAPVT XX.

v. 2. C*Oncupiscentia spadonis deuirginabit juuenculam; sic qui facit per vim iudicium iniquum.* Vide Theodoretum lib. 2. histor. Eccles. c. 24. de Episcopo, qui cum se castrasset, non tamen suspicionem in quam venerat, à se amouere potuit. Iansenius hunc locum optimè exponit. Vatabli versio sic habet, & benè: *Qualis est spadonis puellam vitiandi libido, talis est, qui per vim exercet iudicia.* Vide etiam Basilium latè hac de re disserentem libro de Vera virginitate. Item August. lib. 6. contra Iulian. cap. 14. de C Calligono Valentiniani junioris eunucho.

v. 32. *Sapientia absconsa, & thesaurus inuisus, quæ vtilitas in vtrisque?* Igitur sapientiæ seu doctrinæ talentum iuxta Euangelicum quoque præceptum in aliorum vtilitatem expendendum est, ne nobis dicatur illud Matth. 25. *Serue male, & piger, sciebas, quia meto vbi non semino, &c. oportuit ergo te committere pecuniam meam nummularijs* &c. Non tamen abscondit sapientiam qui propterea non profert in publicum, quia ad ministerium prædicationis, vel publicæ functionis non vocatur; sufficit enim quod paratus sit proferre, si vocaretur.

CAPVT XXI.

v. 1. F*Ili peccasti, ne adjicias iterum; sed & de pristinis deprecare, vt tibi dimittantur.* Ostendit duo esse necessaria ad veram pœnitentiam de peccatis anteà commissis. Quorum alterum est, non adjicere iterum, id est, peccata non iterare, Alterum, deprecari pro peccatis commissis, vt dimittantur. In priori intelligitur noua vita, hoc est, commutatio vitæ veteris in nouam, & abjicere veterem hominem cum actibus suis. In posteriori intelligitur satisfactio, id est, studium reconciliationis per opera ad hoc destinata: Cujusmodi sunt, orationes, jejunia, eleemosynæ. Vnde patet falsum esse illud apud hæreticos hodiernos peruulgatum & decantatum: Optima pœnitentia noua vita. Quod si verum esset, jam sufficeret vitam in melius commutare, neque oporteret sollicitum esse deprecari de pristinis, vt dimitterentur. Hinc August. in lib. 1. de nupt. cap. 26. Si à peccando desistere, hoc esset peccatum non habere, sufficeret vt hoc nos moneret Scriptura, *Fili peccasti; non adjicias iterum.* Non autem sufficit; sed addidit: *Et de pristinis deprecare, vt tibi remittantur.* Manent ergo nisi remittantur. Sed quomodo manent si præterita sunt, nisi quia præterierunt actu, manent reatu?

v. 4. *Quasi romphæa bis acuta omnis iniquitas; plagæ illius non est sanitas.* Bis acuta, id est, anceps, & hinc inde scindens. Græce est δίστομος, & pro eo quod habemus (*sanitas*) ἴασις, id est, curatio. Nec tamen hac sententia significat Sapiens iniquitatem curari non posse A per pœnitentiam, & veniam subsequentem, quasi sit aliquod peccatum, cuius non possit impetrari remissio. Nam hoc eodem capite dixit; *De pristinis deprecare, vt tibi dimittantur:* Sed plaga eius intelligitur mors æterna; quæ vbi propter iniquitatem semel inflicta fuerit, jam plaga illa curari non potest. Interim, quamdiu homo viuit, per pœnitentiam agi potest, vt iniquitas plagam illam non inferat. Alij intelligunt de curatione peccati, quantum est ex parte ipsius hominis; vtpote quod is sibi relictos morbos quidem corporis curare potest, morbos autem animi, id est, plagam peccati, sine gratia Dei sanare non potest. Potest etiam hyperbolicè significari difficillimam esse curationem grauiorum iniquitatum.

B CAP. XXII. Nullam habebat annotationem.

CAPVT. XXIII.

v. 6. E*T animæ irreuerenti & infrunitæ ne tradas me.* Infrunitum apud Latinos priscum & obsoletum vocabulum est, significans insipientem, stolidum, nimirum idem quod Græcis ἄφρων, sicut e contra frunitus idem est, quod Græcis φρόνιμος. Hoc loco Græce tantum est: *Animæ inuerecundæ ne tradas me.* Et est idem vocabulum cap. 31. *Tortura viro infrunito,* vbi Græcè est ἀπλήστῳ, id est, insatiabili. Vide Beroaldum in lib. 4. Asini aurei, vbi vocabulum hoc exponit, & antiquos eo vsos esse docet.

v. 9. *Iurationi non assuescat os tuum, Multi enim* C *casus in illa.* Prohibet hîc Sapiens consuetudinem jurandi; simpliciter autem jurare non prohibet. Quid verò Christus sibi velit Matth. 5. dicens: *Ego autem dico vobis non jurare omnino.* Et Iacobus cap. 5. *Nolite jurare, neque per cœlum, neque per terram neque aliud quodcumque juramentum.* Vide nostrum comment. dicto Iac. loco:

v. 10. *Nominatio Dei non sit assidua in ore tuo, & nominibus sanctorum non admiscearis.* Prohibet frequentem diuini nominis expressionem in sermone, siue in juramento, siue extra. Nam ne quidem extra juramentum nomen Dei assumere licet in vanum. Id enim generaliter prohibetur secundo præcepto Decalogi: *Non assumes nomen Domini Dei tui in vanum.* Intellige quocumque modo; siue jurando, D siue simpliciter loquendo. Porrò quod nos habemus; *Et nominibus sanctorum non admiscearis*, Græcè est: *Et nominationi Sancti ne assuescas.* Sancti autem, siue Sanctorum, vel ad personam, vel ad rem sanctam referri potest. Si ad personam referatur, sensus est. Non assuescas facilè, ac leuiter nominare Deum, qui est Sanctus Sanctorum; aut etiam sanctos homines jam vita functos, & sanctitatis opinione celebres. Si ad rem sanctam, sensus erit. Ne facilè nomines ipsum sanctum sanctorum, quia est sacratior pars templi, neque alias res sacras, vt templum, altare, arcam, tabernaculum. Notatur autem praua Iudæorum consuetudo; qui facilè res istas sacras nominabant, aut etiam per eas jurabant, vt patet Matth. 5.

E

CAPVT XXIV.

v. 14. A*B initio & ante sæcula creata sum, &c.* Abutebantur hoc loco Ariani, quasi Filius Dei, qui est Sapientia patris, fuisset creatus & factus. Sed *creare* in Scriptura sacra nonnumquam etiam pro (*gignere*) ponitur, vt ibi psalm. 101. *Populus, qui creabitur, laudabit Dominum*; sine dubio populus qui gignetur, & nascetur ex parentibus suis ordinaria via. Igitur Sapientia patris ante sæcula genita est, imò; vt præcedit v. 5. *Ex ore altissimi prodiui.* Nempe, vt ex ore corporis procedit verbum sensibile, ita & ex substantia Patris, velut ex ore, ab æterno procedit Verbum increatum, & insensibile; qui est Filius Dei,

Alibi dicitur & ex vtero procedere, vt psalm. 109. *Ex vtero ante luciferum genui te.* Aliàs quoque ex corde patris, vt in hymnó illo: *Corde natus ex parentis,* &c. Sed diuersis Metaphoris res eadem significatur; videlicet generatio Filij ex substantia Patris. Et quidem quæ hîc dicuntur de Sapientia æterna, vsu Ecclesiastico decantantur in laudibus B. Virginis Deiparæ; non quod propriè in eam competant hæc verba, sed quia ad eam sensu non inepto accommodari possunt; videlicet vt ipsa intelligatur singulari quodam, & præ alijs hominibus excellentiori modo, ab æterno fuisse ordinata, id est, prædestinata ad sublimiorem sanctitatis honorem; & eum gradum, vt mater præordinaretur æterni illius patris filij. Cæterùm quòd æterna Dei Sapientia subjungit: *Et in habitatione sancta coram ipso ministraui*; significat Ecclesiasticus; quod sacerdotes in tabernaculo Deo deseruierint per Sapientiam Dei, eodem modo quo ad Rom. 8. *Spiritus sanctus dicitur postulare pro nobis gemitibus inenarrabilibus.* Vide ibi nostrum comment.

v. 29. *Qui edunt me adhuc esurient, & qui bibunt me adhuc sitient.* Si de præsenti sæculo intelligatur; sensus erit. Quicunque mei compotes fiunt, majori adhuc desiderio accendentur, vt magis mei fiant participes Nam sapientia ex parte acquisita majorem sui excitat cupiditatem. Si de futuro; sensus erit: Qui mei compotes facti fuerint nullum mei fastidium patientur, sed semper adhuc esurient & sitient, id est, semper in eis manebit appetitus ac desiderium meæ præsentiæ: qui tamen appetitus in illa beata vita à re C desiderata nunquam separabitur Prior tamen sensus magis congruit contextui, sicut & verborum illorum, quæ præcedunt v. 11. *In omnibus requiem quæsiui*, hic sensus est; In omni creatura quæsiui locum habitationis. Vnde & sequitur: *In Iacob inhabita*, &c. videlicet, quia in populo Israëlitico Sapientia Dei specialiter sibi sedem fixit.

v. 45. *Penetrabo omnes inferiores partes terræ.* Hæc loquitur Sapientia patris Christus Dominus, descensum suum ad inferos significans, quo illuminauit & recreauit patres dudum illum expectantes. Vide eleganter Irenæum lib. 4. cont. hæres. c. 39.

CAPVT XXV.

v. 13. Quàm magnus qui inuenit sapientiam & scientiam, sed non est super timentem Dominum. Hæc sunt ex postremis insuspicabilibus, quæ hîc decem enumerantur. Pro (*insuspicabilibus*) alij vertunt (*conjecturas.* Significat ergo decem esse genera hominum, quos secundum morem huius vitæ beatos dicere, seu suspicari possumus. Vbi octauo loco ponit eum, qui inuenit sapientiam. Et quidem nonum intelligunt nonnulli eum qui inuenit scientiam; & decimum timentem Deum, & ita distinguunt inter sapientiam & scientiam; quod illa sit rerum diuinarum, hæc humanarum. Sed sciendum est scientiam in Græco non haberi. Et proinde qui habet sapientiam ponitur octauo loco; qui autem timet Dominum, nono E loco, vt sensus sit: Magnus quidem est qui sapientiam acquisiuit, sed eo adhuc maior est, qui timet Dominum. Intelligit autem sapientiam non secundum plenam sui rationem, qua dicitur Iob 28. *Ecce timor Domini ipsa est sapientia*, sed tantum qua parte per eam res diuinæ cognoscuntur. Sed *quæstio* hinc nascitur. Quod ergo sit decimum insuspicabile? *Respondeo.* Vbi habemus: *Timor Domini super omnia se superposuit*, Græca quædam non timorem habent, sed dilectionem. Vt hic illud significetur, quod Apostolus ait 1. Corinth. 13. *Major autem horum est charitas.* Nam etiamsi in præcedenti sententia intelligatur quoque timor, seu reuerentia filialis; tamen in alijs præstantioris virtutis actus est, & affectio diuinior, ipsa dilectio, quàm timor aut reuerentia.

A v. 17. *Omnis plaga tristitia cordis est, & omnis malitia, nequitia mulieris.* Significatur præcipuam plagam esse tristitiam cordis, & præcipuam malitiam, malitiam mulieris. Id enim indicant subjecta verba quibus dicit: *Omnem plagam, & non plagam videbit cordis; & omnem nequitiam, & non nequitiam mulieris.* q. d. omnem quidem plagam sustinere potest homo, sed non plagam & tristitiam cordis; & similiter omnem nequitiam, excepta nequitia mulieris, item omnem obductum, id est, impetum, excepto impetu odio flagrantium, & quamuis vindictam, excepta ea, quæ ab inimico & hostili animo proficiscitur. Et est phrasis Hebræa; *Omnem plagam & non plagam videbit cordis*, pro Omnem plagam, sed non plagam cordis, B vel, excepta plaga cordis; eo modo quo in Euangelio dicitur, Matth. 12. *Omne peccatum dimittetur hominis, spiritus autem blasphemiæ non dimittetur*, pro eo quod diceret; excepta blasphemia spiritus. In Græco quidem non est verbum illud (*videbit*) sed supplendum est, vel illud, vel aliud simile.

CAPVT XXVI.

v. 20. Omnis autem ponderatio non est digna continentis animæ. Græce est, libra, statera, pondus. Et est sensus: Nullum auri vel argenti pondus comparandum est cum anima continente, id est, cum muliere casta. In Græco additur (*eius*) scilicet mulieris, vt hic genitiuus regatur à præcedenti genitiuo (*animæ.*) Nec propterea sensus mutatur. Potest autem & hoc modo sententia intelligi: Nihil comparari potest cum eo, qui continens, id est, compos factus fuerit animæ illius, scilicet castæ mulieris. Nam continens pro compos sæpiusculè in his libris legitur.

v. 18. *Difficile exuitur negotians à negligentia, & non iustificabitur caupo à peccatis labiorum.* Priori loco Græcè est, ἔμπορος ἀπὸ πλημμελείας, id est, mercator à delicto. In posteriori autem non additur illud (*labiorum.*) Sed parum refert. Interpres noster significat mercatorem imprimis delinquere, multarum rerum, quas facere deberet, neglectu, & omissione. Alioqui in ijs quæ ad mercaturam pertinent, constat diligentem, & sollicitum esse mercatorem; sed earum rerum D quæ ad pietatem pertinent, negligentem. Secundum Græcam lectionem, significatur, mercatores sæpè in multis peccare; vt laudando merces plusquam oportet, & in similibus; quæ tamen consistere possunt cum intentione quærendi tantum iustum lucrum, & commodum honestum, tam priuatum, quàm publicum. Vnde nec hinc concludi potest, negotiationem Christianis esse prohibitam, sicut nec cauponariam, aut officium publicanorum, id est, eorum qui redimunt publica vectigalia, sed tantùm, in omnibus his multa esse pericula.

CAPVT XXVII.

E v. 1. Propter inopiam multi deliquerunt. Græcè χάριν ἀδιαφόρου, id est, propter rem indifferentem. Qua Græca voce significantur diuitiæ; quas & Stoici dicebant non in bonis collocandas, sed indifferentes esse. Sensus autem eodem recidit, sicut & immediatè subjungitur: *Et qui quærit locupletari, auertit oculum suum.* Videlicet propter opes acquirendas, & inopiam vitandam, multi deliquerunt; nonnulli quoque malè perierunt, dum in malis artibus iniquam auertere, & opes acquirere studebant. Nec tamen propterea paupertatis professio apud Christianos damnatur; de quo vide Prouerb. 30. ad illa verba, *Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi.*

v. 12. *Homo sanctus in sapientia manet, sicut sol: Nam stultus sicut luna mutatur.* Non significatur hominem

sanctum perpetuo sanctum esse, & à sanctitate vel sapientia non posse excidere. Id enim est contra dictum Apostoli, 1. Corinth. 10. *Qui se existimat stare, videat ne cadat*, & Christi Matth. 26. *Vigilate & orate, ut non intretis in tentationem*, item contra illud Apocal. 3. *Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam*: Imò contra doctrinam ipsius Ecclesiastici capite præcedenti vers. 27. Vbi inter alia, ob quæ se dicit vehementer contristari, imò grauiter irasci, ponit hominem, qui transgreditur à iustitia ad peccatum: Sed sensus est, Homo sanctus, seu sapiens seruat continuò in sermone suo eundem sapientiæ tenorem; totus eius sermo sapientiæ eius testis est, sicut sol persistit semper in pleno lumine. At verò stultus in vno eodemque sermonis contextu sæpè varius est, nunc sana loquitur, nunc stultitiam suam prodit per sermonis inepiam. Itaque mutatur vt luna, quæ quasi continuò variat. Hunc sensum confirmat, quod Græcè est: *Narratio pij perpetua sapientia est.*

B D. August. epistol. 119. ad Ianuarium sublimiorem sensum in his verbis considerauit, legens hoc modo: *Sapiens sicut sol permanet; stultus, sicut luna mutatur.* Quis est, inquit, Sapiens, qui permanet, nisi sol ille iustitiæ, de quo dicitur, *Ortus est sol iustitiæ*, id est, Christus? Quis est ille stultus, qui tanquam luna mutatur, nisi Adam, in quo omnes peccauerunt? In Adam intelligens omnes homines qui variè mutantur, nunc è bono in malum; sæpè etiam è malo in peius; subinde tamen etiam è malo in bonum, more crescentis lunæ, & decrescentis.

C v. 33. *Ira & furor utraque execrabilia; & vir peccator continens erit illorum.* Execrabilia, nempe quia hominem, qui est natura mansuetum animal, admodum illa dedecent. Vnde illud Poëtæ: *Candida pax, homines: trux decet ira feras.* Et vir peccator continens erit illorum: Græcè eadem vox est quæ legitur Sap. 8. *Vt scivi quia aliter non possem esse continens*, &c. Itaque non significatur quòd vir peccator continebit se, hoc est, abstinebit ab ira & furore; sed contrarium potius, quod continebit illa intra se, & quòd illorum compos erit, id est, vitijs illis obnoxius.

CAPVT XXVIII.

v. 1. **Q**Vi vindicari vult à Domino inueniet vindictam & peccata illius seruans seruabit. Græca sonant hoc modo: Qui vindicat, id est, qui vindictam sumit de injuria sibi illata, is suorum peccatorum vindictam à Deo inueniet, id est, Deus grauissimè in eius peccata vindicabit. Et sensum non malè expressit Latinus interpres: Quia non solum qui vindicat actu, verùm etiam qui solam apud se seruat vindicandi voluntatem (licet occasio exequendæ vindictæ numquam se offerat) à Domino sentiet vindictam. Deinde non solùm, qui vult vindicare per se, verùm etiam qui vult vindicari quoquo modo, per alium, id est, qui cupit injuriam sibi illatam vindicari, per quemcumque alium. Quod vsque adeo verum est, vt etiam de eo intelligatur, qui vult vindicari à Deo. Id est, qui hoc optat & expectat à Deo vt ille injuriam eius vindicet. Ratio est, quia homo tenetur injuriam sibi à proximo illatam remittere, id est, nullam vindictam pro ea exigere, ne quidem à Deo, quia adhuc meritò ei dicetur: *Homo homini ... seruat iram, & à Deo quærit medelam?* q. d. à Deo petit vindictam in proximum, & ab eodem medelam, id est, veniam sui peccati. Neque obstat, quod dicitur, *Mihi vindictam, & ego retribuam, dicit Dominus*; quia hæc sententia non significat petendam à Deo vindictam, sed ei relinquendam, vt pro sua diuina sapientia vel vlciscatur, vel misericorditer remittat. Cæterùm quod hic dicitur. *Peccata illius seruans seruabit* & paulò pòst, *Et tunc deprecanti tibi peccata soluentur* —— &

A *à Deo quærit medelam?* —— *& de peccatis suis deprecatur?* —— *& propitiationem petit à Deo? & quis orabit pro delictis illius?* &c. Hæc omnia conferenda sunt cum eo quod dicitur in oratione Dominica, *Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.* Et cum eo quod subiungitur Matth. 5. *Si enim dimiseritis*, &c. *Et, si non dimiseritis hominibus, nec pater vester dimittet vobis peccata vestra.* Et cap 18. *Sic & pater meus cælestis faciet vobis, si non remiseritis vnusquisque fratri suo de cordibus vestris.* Et Marc. 11. *Quod si non dimiseritis nec Pater vester qui in cœlis est dimittet vobis peccata vestra.* Et cum quibusdam sententijs Augustini, de quibus vide nostra in 3. dist. 30.

v. 16. *Lingua tertia multos commouit, & dispersit illos de gente in gentem.* Linguam tertiam vocat, quæ seminat discordias. Est enim ea tertia, id est media inter linguas eorum, quos discordes facere studet. Et sensus est: Lingua tertia multos commouit ad dissensionem, neque id tantum inter priuatos, verùm etiam sæpè inter principes, & reges, ita vt inde bella & grauissimæ calamitates oriantur, ob quas multi sedibus suis eiecti, ex ciuitate cogantur à gente in gentem. Græca quædam exemplaria pro *lingua tertia*, habent *lingua duplex*, id est, quæ aliud coram vno, aliud coram alio loquitur; & quæ aliud profert, aliud in animo gerit.

CAPVT XXIX.

v. 2. **F**Oenerare proximo tuo in tempore necessitatis illius. Fœnerare, id est, da mutuum. *Quæri* potest, quare scriptura potius hortetur nos ad dandum mutuum, quàm ad spondendum pro amico? Hoc enim Prou. 6 & hoc loco v. 18. & seqq. dissuadet. Mutuò autem dandum esse, etiam Dominus in Euangelio monet, dicens Luc. 6. *Mutuum date nihil inde sperantes* Respondeo, per sponsionem grauissima sæpè mala illis eueniunt, quæ & hoc cap. & in Prouerb. explicantur, & experientijs nota sunt. Oriuntur autem ex obligatione, qua se pro amico quis debitorem facit Vnde sit, vt totam familiam suam onerent, & in magnum discrimen sæpè conijciat. Qui autem mutuum dat, non dat nisi quod habet, nec vllo modo se ad aliquid obligat, nihilo magis, quàm si aliquid donaret; & potest donando liberari ab omni sollicitudine repetendi. Atque hinc etiam est, quod pro sponsione potest aliquid accipi sine periculo vsuræ, non autem pro mutuo.

D v. 20. *Gratiam fideiussoris ne obliuiscaris. Dedit enim pro te animam suam.* Sic & Pro. 6. *Si spoponderis pro amico, defixisti apud extraneum manum tuam, illaqueatus es verbis oris tui & captus proprijs sermonibus.* Vide eius loci annotationem.

CAPVT XXX.

v. 9. **L**Acta filium & pauentem te faciet: lude cum eo, & contristabit te. Sensus est, Si lactes filium, id est, indulgenter eum habeas, erit tibi causa pauoris. Si ludas cum eo; contristabit te. Non enim E præcepit Sapiens vt pater lactet filium, & cum eo ludat, sed magis absterret & prohibet. Vnde sequitur prohibitio: *Non corrideas illi, ne doleas*, &c.

v. 18. *Bona abscondita in ore clauso, quasi appositiones epularum circumposita sepulchro.* Græca variant. Nam in quibusdam est vox, quæ significat (*abscondita*) in alijs (*effusa*.) Dicitur sententia in eos, qui bonis vti non audent sibi à Deo concessis. Et sensus est: *Bona abscondita*, id est, reposita & thesaurizata, sunt velut bonum habenti os clausum, id est, ei qui bonis vti non audet, nec inde audet comedere, & proinde quoque vt fercula ciborum apposita sepulchris mortuorum, de quibus mortui ipsi sanè non comedunt. Hinc illud: *Quo mihi diuitia, si non conceditur vti?* Si legatur (*effusa*) sensus erit: Bona effusa, vel

Bb iiij

offula, id est, oblata ori clauso, id est, homini auaro, qui non audet partis vti, sunt quasi epulæ ad sepulchra mortuorum positæ. Quin sublimiori sensu monet quoque Sapiens, vnumquemque, cui talentum aliquod à Deo creditum est quo proximo suo & Ecclesiæ prodesse possit, legitimè illud expendere. Quod qui abscondit, bona habet abscondita in ore clauso, id est, scientiam & eloquentiam in ore pigro ad docendum: De quo dicit Iudex in Euangelio Matth. 25. *Eijcite seruum inutilem in tenebras exteriores.*

v. 22. *Tristitiam non des animæ tuæ —— Multos enim occidit tristitia, & non est vtilitas in illa.* Sic 2. Cor. 7. *Tristitia sæculi mortem operatur.* Vide illius loci comment. Hîc Sapiens loquitur de passione tristitiæ, non de tristitia voluntariè assumpta per rationem, ad delenda peccata & placandum Deum. Passio autem tristitiæ de rebus amissis quas secundum sensum & carnalem affectum vehementer diligebamus, semper est immoderata, & proinde noxia corpori; vt de amissis pecunijs, domo, agro, parentibus, filijs, vxore, amicis: hæc enim solent homines vehementer cruciare amissa. At tristitia de commisso peccato, ad partem rationalem pertinet; ideoque numquam est immoderata; licèt interdum ex redundantia voluntatis rationalis in appetitum sensitiuum, contingat oriri passionem tristitiæ immodicam. De qua re vide in 4. dist. 16. de contritione.

v. 24. *Miserere animæ tuæ, placens Deo.* Græcè: *Dilige animam tuam.* Sensus idem est. Agit autem hîc peculiariter Sapiens de ea dilectione, seu misericordia, qua quis sibi ipsi vsum legitimum, & necessarium bonorum temporalium non subtrahit, vt per animam vita intelligatur. Sicut enim vituperat tristitiam inordinatam, eam maximè quæ est de aduersis huius sæculi, quam dicit esse inutilem, multosque per eam perijsse; ita hilaritatem mentis collaudat, & animum tranquillum & serenum cum hilaritate vtentem bonis sibi à Deo concessis: simul tamen cum patientia, cum opus est, suscipientem mala, & aduersa de manu Domini. Rectè tamen S. Augustinus hanc sententiam sæpè ad spiritualem accommodat eleemosynam, quam vnusquisque ante omnia sibiipsi debet impendere. Sic Enchiridij c. 76. Et de ciuit. Dei lib. 21. cap. 27. Qui vult eleemosynam ordinatè dare, à se ipso debet incipere, & eam sibi primùm dare. Est enim eleemosyna opus misericordiæ, verissiméque dictum est: *Miserere animæ tuæ, placens Deo.* Nec pugnat cum hac sententia, quod ab Apostolo vituperantur homines seipsos amantes. Nam illi seipsos apud Apostolum amare dicuntur, qui contemptis alijs, omnes actiones suas ad priuata & temporalia commoda referunt.

CAPVT XXXI.

v. 1. V*Igilia honestatis tabefaciet carnes.* Honestas hoc libro ferè pro diuitijs ponitur, eò quòd vulgò honestas ex diuitijs æstimatur, & homines opulenti honesti vocantur. Ita & supra c. 11. *Honestas & paupertas à Deo sunt.* Et de Iacob Patriarcha Sap. 10. *Honestauit illum in laboribus*, &c. Sensus ergo huius loci est, nimiam & immoderatam curam colligendi opes, hominem emacerare, & tabem corpori eius adducere, somnumque & quietem nocturnam impedire. Vide etiam Sap. 7.

v. 10. *Qui potuit transgredi & non est transgressus.* Illustris locus pro libertate arbitrij contra nostri temporis Manichæos, Caluinianos. Cuiusmodi libertas etiam Pilati verbis à Christo approbata significata est Ioan. 19. dum dicit: *Nescis quia potestatem habeo crucifigere te, & potestatem habeo dimittere te.* Quamquam non solùm ad liberum arbitrium hîc respexit Sapiens, sed ad aliquid prætereà, quod diuitibus peculiare est. Nempe diues probus & iustus ex eo laudatur, quod cum posset transgredi, id est, ex diuitijs multas habeat occasiones peccatorum, adeoque etiam, quod ad homines attinet, impunè sæpè peccare possit; non tamen peccat; sed vtitur hoc mundo, tanquam non vtatur, & diuitijs affluentibus cor non apponit. Quales fuere Abraham, Isaac, Iacob, Iob, Dauid, alijque iusti multi veteris testamenti.

v. 25. *Et si coactus fueris in edendo multum, surge è medio, & vome, & refrigerabit te: & non adduces corpori tuo infirmitatem.* Nemo miretur præceptum hoc tuendæ sanitatis à Sapiente præscribi. Neque enim alienum hoc est à Scriptore sacro, non magis, quam quod Paulus scribit ad Timotheum 1. epistolæ ca. 5. *Noli adhuc aquam bibere, sed modico vino vtere propter stomachum tuum, & frequentes tuas infirmitates.* Quia hæc præcepta scribuntur, quatenus media sunt destinata ad Dei cultum supernaturalem, & salutem animarum. Qua ratione, etiam panem quotidianum & sanitatem corporalem à Deo petimus, & cætera huius vitæ necessaria: Quæ omnia non aliter à Deo petenda sunt, quàm quatenus conducunt ad prædictum finem. Porro de vomitus vtilitate ad sanitatem conseruandam, Vide B. Thomam in Summa (& alios) 2. 2. sec.

CAPVT XXXII.

v. 10. A*Dolescens loquere in tua causa vix. Si bis interrogatus fueris, habeat caput responsum tuum.* Sapiens diligenter ac multis præceptis adolescentiores instituit, vt potius tacere discant, & audire, quàm loqui. Nempe loqui & docere ad maiorem ætatem pertinet; tacere, audire, discere, ad ætatem iuuenilem; idque propter multam & crassam ignorantiam; cui omnes ex ipsa natiuitate sumus obnoxij. Pro eo quod habemus (*in tua causa*) Græce est [illegible] (*si tui vsus est*) id est, si tuo sermone sit opus in re aliqua. Item (*Habeat caput responsum tuum*) Græce sonat, Conclude in caput, vel in summam sermonem in paucis multa: vt sit sensus: Adolescens, loquere si quando causa postulat, idque vix etiam bis interrogatus. Ac si dicat: Primum, cum verecundia te excusa, tanquam adolescentior. Neque enim iubet eum interrogatum prorsus tacere, quod est stupidi & rustici hominis, sed primum verecundè se excusare. Secundo autem interrogatus responde, sed breuiter, ita vt responsionem tuam in caput, vel summam, id est, in pauca verba conferas. D. Gregorius parte 3. Curæ pastoralis Admonit. 26. sic legit: *habeat initium responsio tua.* q. d. demum secundo interrogatus incipe respondere. Sed verbum Græcum non significat incipere, sed in caput & summam redigere, [illegible].

v. 24. *Fili sine consilio nihil facias.* Intellige, nihil graue & dignum consilio, ne quis nimium anxius ad minuta quæque ex alterius ore existimet se pendere debere; vel apud se quoquo modo nimium se in singulis discrucietur. Sic enim habet hic idem Ecclesiasticus capite proximè sequenti: *Seruo maleuolo tortura & compedes. mitte illum in operationem ne vacet*: Et post pauca: *Verùm sine iudicio nihil facias graue.*

CAPVT XXXIII.

v. 12. & 13. E*X ipsis benedixit & ex ipsis maledixit, Quasi lutum figuli in manu ipsius.* Hîc [illegible] tat Caluinus, etsi aliàs hunc librum non recipiat vt canonicum. Sed priora verba vide explicata ad illud Prouerb. 16. *Vniuersa propter semetipsum operatus est Dominus: impium quoque ad diem malum.* Quod [illegible] tem ad similitudinem luti attinet; [illegible] significatur, totam massam cuius vni parti Deus benedixit, & alteri maledixit, fuisse corruptam & inutilem

luti abiectam. De quo sic August. lib. 1. ad Simpl. quæst. 2. Vt odisset (*Deus*) Esau, nisi iniustitiæ merito, iniustum est. Et concludens; Non igitur odit Deus Esau hominem, sed odit Deus Esau peccatorem. Et Enchirid. cap. 98. Iacob dilexit per misericordiam gratuitam: Esau autem odio habuit per iudicium debitum. Et epist. 105. Quid oderat Deus in Esau nisi originale peccatum? Vide etiam quæ diximus ad illa verba Esther 15. *Conuertit Deus spiritum regis.* Et huc spectat; quod dicit D. Thomas in 1. dist. vlt. Deum non velle damnationem alicuius per se, sed ordinem hunc iustitiæ, vt qui moritur in peccato, damnetur.

v. 15. *Et sic intuere in omnia opera altissimi. Duo & duo, & vnum contra vnum.* Sic prorsus & Græca: δύο, δύο, ἓν ἀπέναντι τοῦ ἑνός. Sensus est, Deus creauit multa duo, id est, multas res, quarum altera alteri contrariatur. Et est Hebræa phrasis, qua vox aliqua repetita multitudinem significat. Sic apud Ezechielem cap. 14. *Homo, homo de domo Israel*, id est, quicumque homo: Et in psal. 86. *Homo, homo natus est in ea*, id est multi homines. Et hunc esse sensum docent quoque ea quæ præcedunt, sic enim proximè præmittit Ecclesiasticus: *Contra malum, bonum est; & contra mortem, vita; sic & contra virum iustum, peccator. Et sic intuere in omnia opera altissimi*, &c.

CAPVT XXXIV.

v. 4. *Ab immundo quid mundabitur, & à mendace, quid verum dicetur?* q. d. Nihil. Nec tamen huc trahenda est sententia, vt per eam significari putetur, sacerdotem aut Episcopum sacramenti ministrum, si peccatis ipse obnoxius sit, peccata non posse remittere. Sensus enim tantum est: Ab immundo, qua parte immundus est, nihil mundari posse: qua autem parte mundus est, & opus Dei exercet; tanquam minister, mundare potest: quatenus videlicet personam Christi repræsentat, qui est agnus immaculatus, ex cuius sanguine profluit omnis virtus sacramentorum. Sic & quod additur; *A mendace quid verum dicetur?* similiter intelligendum; à mendace, qua parte mendax est, nihil verum expectari posse. Dicit quidem Diabolus, qui simpliciter mendax est, aliquando vera, vt illud in Euangelio Marc. 1. *Scio qui sis, sanctus Dei*, & Act. 16. *Hi sunt serui Dei excelsi*; & consultoribus suis sæpè vera nunciant dæmones; sed fecerunt prima quidem illa, quasi coacti; posteriora verò faciunt, vt magis fallant, & per veritatem temporariam perducant in damnationem æternam. Vnde & eiusmodi verum, ex fine mendacium est, quia eo fine à dæmonibus profertur, vt homines per illud in errorem inducantur.

v. 31. *Qui baptizatur à mortuo, & iterum tangit eum, quid proficit lauatio illius?* Sensus est, Si quis lauerit se post contactum cadaueris, & statim iterum contingit cadauer; nihil prodest prior lauatio, quia æquè immundus per contactum posteriorem erat secundum ritum legis. Donatistæ, teste Aug. lib. cont. Donat. cap. 34. hinc colligere volebant, ab hæretico non conferri verum baptisma, cum hæreticus sit Deo mortuus. Sed fallebantur in sensu huius sententiæ. Quia non dicitur: Qui baptizatur per ministerium alicuius mortui, sed (*à mortuo*) id est, post contactum mortui. Et non aliud hac similitudine docere vult Ecclesiasticus, quàm eum, qui mundatus est à peccatis per pœnitentiam & veniam, & mox ad eadem peccata relabitur; ex priori illa mundatione nullam vtilitatem capere, sed potius hoc ei cedere ad grauius iudicium.

CAPVT XXXV.

v. 1. *Qui conseruat legem, multiplicat oblationem. Sacrificium salutare est attendere mandatis, & discedere ab omni iniquitate.* Olim multa exẽplaria, pro (*oblationem*) habebant (*orationem*) Sed secundum Sixtina rectè (*oblationem*) legimus. Id enim significat vox Græca, & idem requirunt sententiæ sequentes, quæ de oblatione seu sacrificio loquuntur. Docet autem hac sententia, & aliquot sequentibus Sapiens, quid sit verum sacrificium, quod per se Deo placeat. Id autem esse docet internum Dei cultum, quo Deus vera pietate, iustitia, & innocentia colitur. Sed *dicet aliquis*, An ergo sacrificium externum non est verum? *Respond.* Verum sacrificium duobus modis intelligi potest. Vno modo sacrificium proprij nominis, vt opponatur sacrificio falso, vel improprio, id est, actio illa externa, quæ ad hoc tantùm assumitur, vt per eam protestatio fiat summæ maiestatis ac dominij. Sicut vera vitis dicitur arbor illa, quæ vuas profert, non quam pictura, vel metaphora exprimit. Alio modo verum sacrificium dicitur, quod typico & externo sacrificio significatur, & sine quo illud placere non potest. Ita sicut interior cultus, respectu externi dicitur verus cultus, quia externus ad interiorem refertur; sic internum sacrificium, quod in ipsa pietate consistit, verum est respectu typici & externi sacrificij, per quod illud significatur, & quod ad illud refertur, sicut Christus dicit Ioan. 15. *Ego sum vitis vera*, non per proprietatem naturæ, sed quia similitudo vitis aptissimè in eum quadrat, sicut de homine auaro dicitur; Est verus canis: aut de voraci, verus lupus. Quod autem Ecclesiasticus sacrificia externa non excludat, ex sequentibus clarum est, vbi exhortatur ad liberalem eorum oblationem.

v. 3 *Et deprecatio pro peccatis, recedere ab iniustitia.* Non est sensus, ad remissionem peccatorum, & placandam Dei iram sufficere, si desistamus à peccato, & bona opera deinceps faciamus, sicut volebat Lutherus, quando dixit; Optima pœnitentia noua vita. Sed docetur, illud præcipuè, & ante omnia necessarium esse, vt peccata relinquantur, & vita per studium bonorum operum renouetur, Nihilominus pro peccatis præteritis etiam orationes, aliaque pia exercitia assumenda esse, iam suprà cap. 21. docuit hîc ibidem Ecclesiasticus, dicens; *Fili, peccasti, ne adijcias iterum, sed & de pristinis deprecare, vt tibi dimittantur*, vt ibi plenius quoque ex Augustino confirmauimus.

v. 14. *Noli offerre munera praua, non enim suscipiet illa.* Totum illud apud Græcos velut vnico verbo dicitur, quod significat, munus arrodere, vel circumcidere, sicut quidam solent circumcidere vel accidere nummos aureos & argenteos. Huc ergo Sapiens videtur alludere, significans liberaliter & integrè Deo & ministris eius offerenda dona constituta, primitias, decimas, & similia, eaque nulla parte minuenda.

CAPVT XXXVI.

v. 4. *Sicut enim in conspectu eorum sanctificatus es in nobis, sic in conspectu nostro magnificaberis in eis.* Deus in conspectu gentium sanctificatus est in populo Iudaico, quando gentes videntes, vel audientes mirabilia, quæ Deus in illo, & pro illo populo faciebat, agnouerunt, & admirati sunt eius potentiam, bonitatem, iustitiam; eumque propter hæc etiam laudare & colere cœperunt. Vicissim quoque Deus in conspectu Iudæorum magnificatus est in gentibus; quando Iudæi, conspectis mirabilibus Dei operibus, quæ fecit inter gentes, excitati sunt in maiorem agnitionem, & admirationem potentiæ, bonitatis &

iustitiæ diuinæ. Et hoc fieri optat Sapiens. Quod maximè impletum est in vocatione & conuersione gentium ad fidem Christi. Hinc illud Iudæorum Act. 11. *Ergo & gentibus Deus dedit pœnitentiam ad vitam?*

v. 11. *In ira flamma deuoretur, qui saluatur.* Pro (*qui saluatur*) Græcè est σωζόμενος. Quæ vox sæpè significat eum qui euasit periculum, vel qui, vt extra periculum sit, in arces, vel alia clausa & munita loca se recipit. Quos alibi scriptura (*clausos*) vocat. Sensus est. Qui inclusi sunt munitionibus, vt gladius noster eos comprehendere non possit, flammis absumantur, siue cælitus emissis, siue ab aduersarijs subiectis, & admotis ad loca, in quæ se receperint.

v. 14. *Et Israel quem coæquasti primogenito tuo.* Id est, quem eleuasti ad dignitatem primogeniti tui inter omnes populos terræ; quem fecisti primogenitum tuum inter populos. Exodi 4. *Filius meus primogenitus Israel.* Nihil igitur hæc sententia ad naturalem Filium Dei.

B

v. 18. *Da mercedem sustinentibus te, vt prophetæ tui fideles inueniantur.* Quidam hoc ideo dictum putant, quod oratio saltem de congruo meritoria sit eius, quod per eam impetratur: Et hoc modo antiqui patres oratione sua aduentum Messiæ meruissent, quod tamen meritum ita processerit ex Christi passione, sicut ipsa oratio ex Christi passione suam bonitatem habebat. Alij tamen id negant; sicut nemo, vel de congruo mereri potest primam gratiam. Et sic merces impropriè sumenda est, pro fructu seu effectu orationis. Quod autem additur, *Vt prophetæ tui fideles inueniantur*, sensus est, vt compleantur promissa tua per prophetas prædicta. Sic enim inuenientur fideles, id est, veraces.

C

CAPVT XXXVII.

v. 8. *Omnis consiliarius prodit consilium, sed est consiliarius in semetipso.* Docet cautelam habendam non solum in deligendis amicis, verùm multò magis in eligendis consiliatijs, id est, ijs quorum consilio vti volumus, in rebus gerendis. Quod autem ait (*Omnis*) non est prorsus generaliter accipiendum. Nam ita nemo esset adhibendus ad consilium, si omnis omnino talis esset, qui consilium proderet. Sed sicut dicit Apostolus. *Omnes quæ sua sunt quærunt*, ad Philipp. 2. id est, maxima pars hominum, ita & istud intelligendum; *Omnis consiliarius prodit consilium*, id est, magna pars talis frequenter deprehenditur, vt infideles sint, & consilia prodant. Vndè rectè monuit idem Ecclesiasticus quoque cap. 6. *Multi pacifici sint tibi, & consiliarius sit tibi vnus de mille.* Et Hier. 9. *Vnusquisque se à proximo suo custodiat.* Græca hunc sensum habent: Omnis consiliarius extollit consilium, sed est qui consulit in rem suam, q. d. Noli omni consilio credere, quia licet omnes extollant, & commodent consilium suum; sunt tamen, qui consulunt non vtilitati proximi, sed in rem suam, & ad commodum suum.

D

v. 23. *Qui sophisticè loquitur, odibilis est, in omni re defraudabitur.* Aug. lib. 2. de doct. Christ. 31. indicat duplicem intellectum huius sententiæ. Prior est. Ecclesiasticum monere, cauendam esse libidinem rixandi, & puerilem quandam ostentationem, & cupidinem decipiendi aduersarium, quod potissimum fit per ea quæ apud Dialecticos vocantur captiones & sophismata. Cuius ibidem ponit hoc exemplum. Quod ego sum, tu non es; Ego autem homo sum; Tu igitur non es homo. Quod cum constet sophisma esse, tamen homini aliquam difficultatem adfert expediendæ solutionis. Huiusmodi ergo sophismatibus vti in seria disputatione, odiosum est, & puerile. Posterior sensus ab eodem Augustino redditur, vt sophisticus sermo dicatur, non captiosus quidem, sed ta-

E

A men nimium luxurians, & abundantius, quàm grauitatem argumenti decet ornamenta verborum consectans, quem solemus affectatum sermonem appellare, qui rebus non est accommodatus, sed ostentationi seruit. Et hic ergo sermo quoque auditoribus significatur esse odiosus.

CAPVT XXXVIII.

v. 1. *Honora medicum propter necessitatem. Etenim illum creauit altissimus.* Præcipit honorari medicum corporalem propter necessitatem corporis; videlicet quia honore digni sunt qui necessitatibus proximorum subueniunt. Quod si hoc præcipit scriptura de medico corporis, multò magis intelligitur præceptum esse de medico animæ, & tantò magis, quantò anima corpore est dignior. Honor autem intelligitur non tantum in externa salutatione seu veneratione, quæ fit verbis & motibus corporis, per quam, eius quem veneramur excellentiam testamur; verùm etiam in honesta persolutione mercedis, quæ ei propter artem & curam debetur. Constat enim frequenter in Scriptura sacra honorem sic accipi. Sic Tobiæ 1. Tobias decem talentis argenti honoratus legitur à rege. Item illie; *Honora patrem*, &c. Et apud Apostolum 1. Tim. 5. *Presbyteri, qui benè præsunt, duplici honore digni sunt*, id est, ampliori stipendio. Quod autem hìc talis honor intelligatur, indicat sententia sequens: *A Deo enim est omnis medela, & à rege accipiet donationem.*

v. 9. *Fili in tua infirmitate ne despicias teipsum, sed ora Dominum, & ipse curabit te.* Duo vtilia præcepta continentur hac sententia. Vnum est, vt homo implicatus morbo corporali non seipsum despiciat, id est, valetudinem corporis sui parui faciat, quasi hoc ad perfectionem hominis pertineat, sanitatem corporis negligere; cum illud potius sit inordinatæ & præposteræ pietatis. *Nemo enim*, inquit Apostolus Ephes. 5. *carnem suam odio habuit, sed nutrit, & fouet eam.* Non ad delicias, sed ad necessariam seruitutem animæ. Ac præterea tenetur quisque diligere proximum sicut seipsum. Atqui proximo ægrotanti succurrere tenetur iuxta illud Matth. 25. *Infirmus fui & visitastis me.* Igitur eandem curam quoque sibi ipsi debet. Porrò alterum quod hìc Sapiens docet, est, non repugnare vt sanitatis recuperatio simul expectetur à Deo, & à medico; sed à Deo principaliter, qui etiam sine medico curare potest; à medico verò tanquam ministro ordinario; per cuius artem Deus plerunque sanitatem restituit. Vnde nec tentandus est Deus, vt quando medici copia est, à Deo immediatè sanitas expectetur.

CAPVT XXXIX.

v. 33. *Svnt spiritus qui ad vindictam creati sunt, & in furore suo confirmauerunt tormenta sua.* Non satis liquet de quibus spiritibus loquatur, vtrum de dæmonibus, vt illi creati dicantur ad vindictam, quia Deus ad impiorum supplicia vtitur naturalibus viribus dæmonum; & ita vtitur, vt hoc ab æterno se facturum disposuerit; vnde rectè ad vindictam impiorum creati dicantur. Alij quoque intelligunt eos creatos ad vindictam, id est, ad pœnam propriam; quia videlicet Deus præsciuit eos peccaturos, & sic eosdem in sua præscientia ordinauit ad pœnam. De quo modo explicandi vide plenius suprà ad illa verba Prouerb. 16. *Vniuersa propter semetipsum operatus est Dominus, impium quoque ad diem malum.* Alioqui potest quoque non incommodè accipi præsens sententia, de illis spiritibus, de quibus in psalm. 148. *Ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarum, quæ faciunt verbum eius*, id est, de ventis, procellis & tempestatibus quæ creata dicuntur ad vindictam, scilicet quia

talibus Deus vtitur ad sumendam vindictam de peccatis hominum, & ad hoc se vsurum in eorum creatione præuidit, & præordinauit. Hunc sensum confirmant quæ hoc eodem capite sequuntur: *Ignis, grando, fames & mors, & omnia hæc ad vindictam creata sunt.* A

v. 39. *Omnia opera Domini bona, & omne opus hora sua subministrabit.* Scilicet Deus. *Non est dicere, Hoc illo nequius est. Omnia enim in tempore suo comprobabuntur.* Non significat Sapiens nullos esse gradus bonitatis, aut præstantiæ inter creaturas; Id enim manifestè falsum est, & contra scripturas, quæ inprimis hominem testantur cæteris nobiliorem creatum; vt pote factum ad imaginem & similitudinem Dei. Ac deinde non est dubium, viuentia non viuentibus, æterna caducis esse præstantiora; & inter ipsas stellas discrimen esse testatur Apostolus 1. Corinth. 15. Sed B docet Sapiens hac sententia, sicut & superioribus, nihil esse in rerum natura, quod non bonum sit, & vsum suum habeat in tempore suo. Sensus ergo est: *Non est dicere, Hoc illo nequius est*, scilicet, quia nihil omninò ex sua creatione est nequam, vel malum, sed vt est Genes. 1. *Vidit Deus cuncta quæ fecerat, & erant valde bona.*

CAPVT XL.

v. 1. *Occupatio magna creata est omnibus hominibus, & iugum graue super filios Adam à die exitus de ventre matris eorum, vsque in diem sepulturæ in matrem omnium.* Nempe creata seu constituta est occupatio seu molestia, & hoc graue iugum super filios Adam, non ex prima humani generis institu- C tione, sed ex quo dictum est homini præuaricatori. Genesis. 3, *In sudore vultus tui vesceris pane tuo, donec reuertaris in terram de qua sumptus es.* Et quare? *Quia audisti vocem vxoris tuæ, & comedisti de ligno, ex quo præceperam tibi ne comederes.* Sed quæres, Quare cum iugo peccati, quod tollitur per gratiam redemptoris in baptismo, non simul tollitur iugum istud graue miseriæ? *Respondet* Aug. cap. 66. Enchiridij, Magis propter futurum iudicium fit remissio peccatorum. In hac autem vita vsque adeò valet quod scriptum est, *Graue iugum super filios Adam*, vt etiam paruulos videamus post lauacrum regenerationis, diuersorum malorum afflictione cruciari; vt intelligamus totum quod salutaribus agitur sa- D cramentis, magis ad spem futurorum bonorum, quàm ad retentionem, vel adeptionem præsentium pertinere.

v. 29. *Fili, in tempore vitæ tuæ ne indigeas; melius est enim mori, quam indigere.* Græcè sic: *Vitam mendicitatis ne viuas; melius est enim mori quàm mendicare.* Huiusmodi autem sententia admonet hyperbolicôs, summopere vitandam mendicitatem, non tam ratione sui, quàm ratione eius, quod plerumque est causa mendicitatis, scilicet ratione ocij & ignauiæ, Id quod Sapiens significat verbis subiectis, dicens; *Vir respiciens in mensam alienam, non est vita eius in cogitatione victus*, q. d. piger est, ignauus, desidiosus, & minimè sollicitus de comparando victu per honestum laborem: Cùm scriptum sit 2. Thess. 3 *Qui non vult ope-* E *rari, nec manducet.* Vnde patet has sententias minimè aduersari pio proposito eorum, qui diligenter laborant in Ecclesia Dei ministrantes populo Dei spiritualia; Qui cum carnalia eorum, id est, sustentationem corporis velut iure suo exigere possent, iuxta illud Christi Matth. 20. *In quamcumque domum intraueritis comedite quæ apud ipsos sunt, &c. Dignus est enim operarius mercede sua*; tamen nolunt; sed vt nullam offensionem dent Euangelio, mendicare malunt, quàm debitum poscere. Vide etiam suprà c. 27. v. 1. & Prouerb. 30. v. 8. Porrò de ignaua illa mendicitate rectè dicit Sapiens, etsi hyperbolicôs, melius esse mori, quàm mendicare; scilicet tum propter vitium ignauiæ, tum propter infamiam coniunctam, quæ est simul quasi species quædam seruitutis.

CAPVT XLI.

v. 5. *Noli metuere iudicium mortis.— Et quid superueniet tibi in beneplacito altissimi, siue decem, siue centum, siue mille anni.* Iudicium mortis est pœna mortis, seu mors ipsa; quatenus homini à Deo in vindictam peccati infligitur. Et sanè mortem rectè metui posse ostendit exemplum ipsius Christi; qui imminente passione & morte, cœpit pauere, & tædere, & mœstus esse, ita vt diceret Matth. 26. *Tristis est anima mea vsque ad mortem* Et, *Pater, si possibile est, transeat à me calix iste*: Idem ostendit sententia Pauli 2. Corinth. 5. cum dicit: *Nolumus expoliari, sed superuestiri*, idemque docet ipsa natura; quæ mortis timorem & horrorem omnibus quasi impressit. Itaque hæ sententiæ Sapientis non improbant naturalem illum affectum timoris mortis qui est in parte sensitiua; quem & Christus, vt se verum hominem ostenderet, & vt suo exemplo martyres solaretur, voluntate, non necessitate suscepit; sed tantum timorem mortis, ex deliberata voluntate procedentem; qua homo cuperet, si posset, mortem omnibus constitutam euadere. Itaque monet, vt diuinæ constitutioni patienter acquiescamus, & cum Christo concludamus; *Veruntamen Pater, non mea, sed tua voluntas fiat.*

v. 7. *Non est enim in inferno accusatio vitæ.* Diligenter attendendum quod præcedit; *Et quid superueniet tibi in beneplacito altissimi, siue decem, siue centum, siue mille anni.* q. d. Apud inferos, id est, post mortem, non accusatur aut punitur vitæ breuitas vel longinquitas. Neque refert, quamdiu aut parum quis vixerit, dummodo benè. Itaque nemo queratur se parum vixisse, sed hoc agat, vt quàm optimè viuat. *Sat diu, si sat benè?* Cæterùm, in alio sensu apud inferos, quam maximè, esse accusationem & deplorationem vitæ prioris, patet Sap. 5.

v. 17. *Sapientia abscondita, & thesaurus inuisus, quæ vtilitas in vtrisque?* Habetur eadem sententia supra c. 20. qua monet Sapiens, vt vnusquisque sapientiam sibi à Deo concessam, & generatim omnem facultatem qua proximo suo docendo vel iuuando prodesse potest, eroget in aliorum vtilitatem, & neutiquam eam præ ignauia, aut inordinata verecundia, abscondat, neque talentum suum instar pigri illius serui Euangelici in terram defodiat. Nam sicut meritò accusatur tanquam inuidens communitati vsum rei vtilis, qui abscondit thesaurum auri & argenti, ita longè grauius accusandus est, qui abscondit sapientiam; vtpote quia sapientia prodest animæ, thesaurus autem auri vel argenti tantum corpori atque insuper thesaurus defossus aliquando inueniri potest mortuo eo qui defodit, sapientia autem non item, sed ea simul cum homine partim perit, migrat in aliam vitam. Vide etiam annot. cap. 20.

CAPVT XLII.

v. 2. *De lege altissimi, & testamento & de iudicio iustificare impium, de verbo sociorum, & viatorum, &c.* In omnibus his repetendum est ex præcedentibus (*ne confundaris.*) Sic enim immediatè præcedit: (*ne pro his omnibus confundaris.*) q. d. Ne cedas pudori, neque respicias personam cuiusquam, vt delinquas; videlicet in lege Dei, & testamento, seu pacto eius; vt videlicet legem & pactum eius transgrediaris propter personam cuiusquam, magni aut potentis. Item in iudicio, ne respectu personæ cuiuscumque iustifices impium, nec per sententiam absoluas,

A qui condemnandus erat. At verò illud quod in fine additur, (*Et seruo pessimo latus sanguinare*) hunc habet sensum. Nec verearis quoque latera mali serui plagis ita cædere, & multare, vt vel cruor inde emanet. Et pertinet sententia ad disciplinam domesticam.

v. 14. *Melior enim est iniquitas viri quàm mulier benefaciens.* Similia sunt ista Prouerb. 27. *Meliora sunt vulnera diligentis, quàm fraudulenta oscula amantis. Nam plus nocet insidiator occultus quam hostis manifestus.* Videlicet benefica mulier, Græcè ἀγαθοποιός, ea intelligitur, quæ blanditur, vel ad libdinem, vel ad aliud malum. Iniquitas autem viri pro seueritate, duritia, ac rigore videtur poni, quo vtitur in castigandis peccatis. Vel potius hîc videtur sensus: Melius est à viro persecutionem, & quasi iniuriam pati, quàm
B à muliere accipere beneficia; eò quòd beneficia & blandimenta mulieris illiciant ad peccatum, & mulier frequenter benefaciat, vt vrat. Huic sensui fauet contextus loci. Sic enim præcedit: *In medio mulierum noli commorari: de vestimentis enim procedit tinea, & à muliere iniquitas viri.* Ac deinde verba illa subiunguntur: *Melior est enim*, &c.

CAPVT XLIII.

v. 10. *Species cœli gloria stellarum.* Et v. seq. *In verbis sancti stabunt ad iudicium, & non deficient in vigilijs suis.* Non significatur corpora cælestia, solem, lunam, stellas ventura ad iudicium coram tribunali Dei, quasi animata sint & mente prædita, sicut Origenes olim sensit & docuit, teste Aug.
C lib. 11. ciuit. c. 23. & Hier. epist. ad Auitum. Sed sumpta metaphora à rebus animatis, scilicet à disciplina militantium, declarat ordinem illum pulcherrimum, quem astra seruant in suis reuolutionibus. Sensus ergo est: *In verbis sancti*, id est, ad imperium Dei omnipotentis, *stabunt*, id est, consistent ordine suo, nec temerè, sed *ad iudicium*, id est, ea ratione, iudicio, & loco, qui vnicuique designatus est. *Et non deficient in vigilijs suis*, seu excubijs. q. d. Neque vnquam obrepet eis somnus, aut vllam patientur imbecillitatem aut fatigationem, vt stationes suas aliquando deserant, sed eas perpetua lege seruabunt.

Liranus hoc modo: Ad nutum omnipotentis Dei omnia sydera stabunt ad iudicium, id est, in die extremi iudicij, & deinceps quiescent, consistent, non
D amplius mouebuntur, cessabit motus cœlorum. Verùm etsi non improbabile sit dogma scholasticum de motu cœlorum cessaturo post diem iudicij, non tamen videtur hic esse verus sensus huius loci. Nam stare hîc significat non quiescere, sed persistere in ordine, sicut & in Cantico Habacuc. *Sol & luna steterunt in habitaculo suo.*

v. 25. *Siluit ventus, & cogitatione sua placauit abyssum, & plantauit in illa Dominus insulas.* Pridem legebatur (*Et plantauit illum Dominus Iesus*) sed error irrepserat in Græco vt pro νήσους, id est, (*insulas*). multa exemplaria haberent Ἰησοῦ. Sed nullum habebat ea lectio commodum sensum. Cum Sixtina hac correctione concordant etiam biblia regia.

v. 35. *Benedicentes Dominum exaltate illum, quan-*
E *tum potestis. Maior est enim omni laude. Quaritur* quomodo id non contrarietur ei quod subiungitur; *Ne laboretis*? *Respond.* quod ait: *Ne laboretis*, hunc sensum habet secundum quosdam; Nolite defatigari in hoc opere laudandi Deum, nec cessate tanquam fatigati præ labore. Sed clarior sensus videtur, quem alij tradunt. Ne laboretis comprehendere, & assequi laudando magnitudinem diuinæ maiestatis. Nam rationem ipse Sapiens addit. *Ne laboretis, Non enim comprehendetis*, scilicet quia incomprehensibilis eius maiestas, & vt præcedit, maior est omni laude.

CAPVT XLIV.

v. 16. *Enoch placuit Deo, & translatus est in paradisum.* Nota in Græco codice non nominatur paradisus, sed tantum mentio fit translationis Enoch, non addito loco, in quem fuerit translatus. Et aperta est Sancti Augustini doctrina lib. de peccato originali cap. 23. incertum esse, nec ad fidem pertinere, vtrum in Paradiso illo, ex quo eiectus est Adam, sint Enoch & Elias, an alibi. Reliqua de paradiso, & translatione Enoch vide ad illa verba Gen. 2. *Plantauerat autem Dominus Deus paradisum voluptatis ab initio.* Et hoc propter locum illius primi paradisi, qui ignoratus à veteribus, à recentioribus etiam non existere putatur. Nihilominus Enoch & Eliam adhuc viuere, & vt de Enoch hîc dicitur, *vt det gentibus pœnitentiam*, eos ante iudicium contra Antichristum prædicaturos, vetus est Ecclesiæ traditio, cuius plerique patres etiam meminerunt. Quin ex posterioribus, Aretas dicit inuiolabiliter à tota Ecclesia credi, quod Enoch & Elias venturi sint, vt Antichristo se opponant. Et Rabanus in tractatu de Antichristo, dicit fidem Christianorum hoc tenere, quod ijdem ambo venturi sint ante diem iudicij. Vide nostra in 4. dist. 47.

v. 17. *Noë inuentus est perfectus iustus; & in tempore iracundiæ factus est reconciliatio.* Perfectus iustus, coniungenda sunt, id est, perfectè iustus, secundum perfectionem, & excellentiam quandam iustitiæ, quæ haberi potest in hac vita. Et verisimile est alios etiam quosdam ex posteritate Seth fuisse iustos, sed nemo ita iustus inuentus est, vt in tempore iracundiæ fuerit factus reconciliatio; sicut scriptura de Noë asseuerat. *Factus est autem reconciliatio*, non vt mundus diluuio non periret, sed vt reliquiæ tamen seruarentur, ex quibus rursus humanum genus multiplicari posset. Et merito ipsius Noë, verisimile est filios quoque eius, & filiorum vxores fuisse seruatos ab aquis diluuij, qui alioqui fortè non erant tantæ sanctitatis, vt suo merito seruari potuissent.

v. 20. *Abraham magnus pater multitudinis gentium, & non est inuentus similis illi in gloria*, &c. Scilicet tanta fuit huius Patriarchæ gloria, vt nemo omnium qui vsque ad ætatem istius scriptoris vixerunt, fuerit ei comparandus. Quam quidem gloriam apud posteritatem consecutus est, tum ex insigni obedientia, quam præstitit iussis diuinis, etiam paratus immolare filium vnicum, (quod significatur illis verbis: *Qui conseruauit legem excelsi*) tum ex eo quod Deus dignatus est fœdus cum eo, eiusque semine, pacisci, duraturum in multa sæcula, de quo subiungitur; *Et fuit in testamento cum illo.*

CAPVT XLV.

v. 1. *Dilectus Deo & hominibus Moyses.——Similem illum fecit in gloria Sanctorum, & magnificauit eum in timore inimicorum*, &c. Sensus est Coæquauit gloriam eius cum gloria Sanctorum priorum, scilicet Abrahæ, Isaac & Iacob. *Magnificauit eum in timore inimicorum*, id est, magnum eum fecit, & potentem in terrendis hostibus, per mirabilia signa & portenta. *Et in verbis suis monstra placauit.* q. d. Nec tantum dedit Deus Moysi, vt ad nutum eius & imperium horrenda signa & prodigia fierent, quibus Ægyptus terreretur & affligeretur; verùm etiam hoc ei concessit, *vt in verbis eius*, id est, ad imperium eius eadem signa cessarent, sicut manifestum est ex historia Exodi.

v. 6. *Et dedit illi coram præcepta, & legem vitæ & disciplinæ, docere Iacob testamentum suum, & iudicia sua Israel.* Rectè Sixtina biblia restituerunt vna dictione (*coram*) pro eo quod in multis vitiosè duabus

duabus oculis legebatur (cor ad cor.) Nam ex Græcis A manifestum est, sic esse legendum, quæ habent; (secundum faciem. Et est allusio ad id quod Scriptura testatur, Moysem facie ad faciem locutum fuisse cum Deo, sicut loquitur vir cum amico suo. Sensus ergo est: Deus tradidit illi coram, id est, ipse præsens, Decalogi præcepta, & vniuersam legem vitæ & disciplinæ, atque vt doceret populum Israel testamentum suum & iudicia sua, id est, præcepta, quorum interuentu Deus iniit pactum cum populo illo.

v. 19. *Factum est illi in testamentum æternum, & semini eius, sicut dies cæli* &c. Hæc de Aarone eiusque sacerdotio. Sic & infra de Phinees eius nepote: *Vt sit illi & semini eius sacerdotij dignitas in æternum.* Dicitur autem testamentum, & sacerdotium æternum, quia testamentum seu pactum illud non erat rescindendum, neque sacerdotium à stirpe Aaronis, & Phinees auferendum, quamdiu lex illa vetus, & sacerdotium eius B erat duraturum. Itaque in eo quod dicitur (sicut dies cæli) temporis illius diuturnitas hyperbole quadam significatur.

CAPVT XLVI.

v. 1. FOrtis in bello Iesus Naue, successor Moysi in prophetis, qui fuit magnus secundum nomen suum, maximus in salutem electorum. Pro (in prophetis) Græca plura legunt (in prophetiis) id est, in munere prophetico. Per quod significatur Iosue fuisse successorem Moysi, non tantum in ducatu populi, verùm etiam in dono prophetiæ, quamuis non tantus fuerit propheta, quantus Moyses, dicente Scriptura Deut. vlt. *Et non surrexit vltra propheta in Israel sicut Moyses.* &c. De Iosue autem ibidem dicitur: *Iosue verò filius Nun repletus est spiritu sapientiæ, quia Moyses posuit super eum* C *manus suas.* Quod autem hoc etiam ad spiritum prophetiæ pertineat, clarum est ex libro Iosue, vbi Dominus frequenter Iosue de futuris instruxit.

v. 5. *An non in iracundia eius impeditus est sol, & vna dies facta est quasi duo?* Nota est historia ex Iosue 10. *In iracundia eius*, Græcè est (*in manu eius*) Vtraque lectio bonum habet sensum. Si in iracundia, sensus est. Nonne cum hostibus iratus esset Iosue, & vellet eos vno die profligari, sol restitit ad petitionem eius? Si legas, *in manu* eius, idem est, quod Nonne sol restitit, & mansit immotus in manu eius? hoc est iussione eius? Sic enim ibidem dicitur: *Non fuit antea nec postea tam longa dies, obediente Domino voci hominis.* Id est, potestatem suam à summo dante ad vocem hominis. D

v. 16 *Dilectus à Domino Deo suo Samuel.* Et tandem v. 23. *Et post hæc dormiuit, & notum fecit regi, & ostendit illi finem vitæ suæ.* &c. Græcè latius *Et postquam obdormisset, prophetauit & ostendit regi* &c. Sicut & in nostro Latino subditur; *Et exaltauit vocem suam de terra in prophetia delere impietatem gentis.* Quibus verbis clarè innui videtur, non dæmonem in figura Samuelis, sed ipsum spiritum Samuelis apparuisse; & regi Saulis indicasse finem vitæ suæ. Quod si per dæmonem actum fuisset, nullo modo Scriptura id poneret in laudibus Samuelis. Deinde hic sensus clarè quoque facit pro immortalitate animæ. Vide historiam 1. Reg. 28. item, quæ ibi sunt notata.

CAPVT XLVII.

v. 1. ET quasi adeps separatus à carne, sic Dauid à filiis Israel. Græcè est, quasi adeps separatus à salutari. Quod tametsi videatur obscurum, reuera tamen multum illustrat hanc sententiam. eiusque indicat genuinum sensum. Scilicet, salutare vocat victimam, quæ pro salute offerebatur, secundum legem. Eam quoque septuaginta interpretes sæpè vocant salutare, vt Exodi 24 & Leuit. 3. Hieronymus eam victimam ex Hebræo vertit hostiam pacificorum. Huius ergo hostiæ adeps à reliqua carne & corpore totius hostiæ separabatur, & cremabatur in altari in odo-A rem suauissimum Domino, cum reliquum hostiæ partim cederet in vsum sacerdotum, partim in vsus offerentium. Significat ergo hæc sententia, totum quidem populum Israel fuisse Deo consecratum, instar sacrificij, vt Deo seruiret; sed singulari quodam modo Dauidem præ reliquo populo eius seruitio deuotum, & consecratum fuisse; sicut tota quidem hostia offerebatur, sed solus adeps cremabatur, & consumebatur igne in honorem Dei.

v. 15. *Salomon imperauit in diebus pacis, cui subiecit Deus omnes hostes,* &c. Sed tandem v. 21. *Et inclinasti femora tua mulieribus: potestatem habuisti in corpore tuo, dedisti maculam in gloria tua.* &c. Illud (*potestatem habuisti in corpore tuo*) sic exponi potest, id est, Ostendisti te habere potestatem ad implendum voluptates corporis, & omninò abusus es corpore tuo ad explendas voluptates venereas. Græca contrarium quendam sen-B sum prætendunt, & clariorem: Sic enim habent, *Superatus es, vel victus es in corpore tuo.* Ac si dicat Sapiens: ô Salomon cum esses tam sapiens, vt nemo mortalium te sapientia superaret, sed tu superares omnes; tamen passus es te vinci & superari ab obscæna, & turpi voluptate corporis. Et ita dedisti, seu inussisti magnã maculã gloriæ tuæ, quam tibi per sapientiam comparaueras.

CAPVT XLVIII.

v. 1. ET surrexit Elias propheta &c. Ac tandem v. 10. *Qui inscriptus es in iudiciis temporum lenire iracundiam Domini, conciliare cor patris ad filium, & restituere tribus Iacob.* Sixtina, teste Francisco Luca, restituerunt *iudiciis* per u vocalem, non *indiciis* per n consonantem. Græcè est, *in reprehensionibus in tem-* C *pora.* Ac si dicat Ecclesiasticus, designatus est Elias ad reprehendenda, & iudicanda peccata populi, sed certò tempore; nempe in fine sæculi, vt tunc leniat & mitiget iram Dei, antequam perueniat dies iudicij. Item *conciliare cor patris ad filium*, id est, ad reconciliandum cor patris filio, vt videlicet filius paternam sequatur pietatem & religionem, & *restituere tribus Iacob.* Quibus verbis manifesta fit allusio ad prophetiam Malachiæ vlt. *Mittam vobis Heliam prophetam, antequam veniat dies Domini magnus & horribilis, vt conuertat cor patrum ad filios*, &c. Patet quoque hinc locum illum Malachiæ ad literam de ipso Elia intelligendum, & non de Ioanne Baptista, quamuis ille venerit in spiritu & virtute Eliæ, vt patet Luc. 1.

D v. 13. *Elias quidem in turbine tectus est, & in Elisæo completus est spiritus eius.* Et v. 14. *Et mortuum prophetauit corpus eius.* Quæritur quid prophetauit, & quomodo prophetare potuit corpus mortuum? Respondeo. Græcè est, *In dormitione prophetauit corpus eius.* Per quod significatur sanè dormire potius, quàm mortuum esse corpus Elisæi, id est, ita illud quiescere, vt aliquando sit resuscitandum. Nam qui dormiunt, euigilaturi dormiunt. Hanc ergo resuscitationem mortuorum, quam corpus Elisæi expectabat, idem ipsum corpus etiam prophetabat. Sed quomodo prophetabat? non sermone, sed opere & miraculo, quando videlicet contactu suo suscitauit aliud corpus mortuum, 4. Reg. 13. Per hoc enim significatum est, & ipsum E Elisæi corpus multò magis resuscitandum esse, & non esse impossibilem generalem mortuorum corporum resurrectionem. Nec satis vim huius sententiæ explicant, qui dicunt corpus Elisæi mortuum prophetasse, quoniam miraculum fecit: quasi hoc loco prophetare non sit aliud, quam miraculum facere, plus enim illa voce significatur, vt jam ostendimus.

v. 25. *Et fidelis in visione sua.* Græcè, ἐν τῇ ὁράσει αὐτοῦ, id est, in visione sua vel eius. Significat Isaiam fuisse prophetam fideliter referentem omnia quæ sibi in visione prophetica fuerant ostensa. Qua in re non tantùm distinguitur à pseudoprophetis men-

tientibus se habere reuelationem à Deo, sed etiam à prophetis quibusdam prophetantibus ad gratiam, addendo vel detrahendo aliquid iis quæ sibi erant reuelata, vel præ metu omnino tacentibus, qualis erat Ionas quando fugit à facie Domini, ne prædiceret euersionem Niniue.

v. 26. *In diebus ipsius retro rediit sol.* Vide historiam 4. Reg. 20. *Ipsius* intellige Isaiæ; nam ipsius nomen proximè præcedit, & non Ezechiæ. Et conformiter eidem Isaiæ tribuendum, quod immediatè subjungitur: *Et addidit regi vitam*, juxta quod idem Isaias cap. 38. suæ prophetiæ commemorat, se dixisse ad regem: Sic enim ibi legimus: *Et factum est verbum Domini ad Isaiam, dicens: Vade, & dic Ezechiæ.* Addidit ergo regi vitam, exhibito prodigio, quo Deus testificabatur ad vitam regis additum iri quindecim annos. Glossa interlinearis hoc de sole interpretatur, qui suo retrocessu addiderit, id est, additam ostenderit regi vitam. Sed nos cum Lirano & Iansenio melius de Isaia accipimus. De quo etiam continuò sequitur: *Spiritu magno vidit vltima, & consolatus est lugentes in Sion.*

CAPVT XLIX.

v. 5. *Prater Dauid, & Ezechiam, & Iosiam omnes peccatum commiserunt:* Peccatum infidelitatis & idololatriæ videtur intelligi. Nam ita sequitur: *Nam reliquerunt legem altissimi, & contempserunt timorem Dei.* Sed *quæritur*, quomodo id verum sit? cum Iosaphat & Ioathan non legantur Dei cultum reliquisse, sed omninò videantur in pietate defuncti. Et quidem Ioathan nulla omninò in re culpatur, nisi quod populus adhuc immolabat in excelsis. Itaque dici potest, eos peccasse permittendo excelsa, quod non permiserunt Ezechias, & Iosias. Dauid autem licitè illa permisit, quia tunc templum nondum erat ædificatum. Vide Notat. 3. Reg. 15. & 2. Paralip. 20. & 27. Iosaphat autem etiam in eo grauiter deliquit contra Dei religionem, quod fœdus & amicitiam iunxerit cum impiissimo Achab; quodque ab eo fœdere, nec monitus quidem à propheta, recesserit: quia continuauit illud etiam cum Ochozia filio Achab. Item quod nurum sibi assumpserit Athaliam filiam Achab impiissimi, ipsam quoque non minus impiam in Deum, vt liquet ex historia Regum & Paralip. per quam grauissima mala in religionem, & rempub. posteà consecuta sunt.

v. 7. *Dederunt enim regnum suum aliis, & gloriam suam alienæ genti.* Dederunt, non sua voluntate, sed dedisse dicuntur, quia peccatis eorum effectum est, vt regnum illud gloriosum Iuda veniret in manus alienorum Regum & gentium, quomodo & Prouerb 5. scriptum est: *Ne des alienis honorem tuum, & annos tuos crudeli, ne fortè impleantur extranei viribus tuis, & labores tui sint in domo aliena.*

v. 17. *Neque vt Ioseph—& ossa ipsius visitata sunt, & post mortem prophetauerunt.* Quomodo prophetauerint, *quæri* potest. *Respond.* quia mandatum ipsius & cura filiorum Israël de ossibus eius transferendis, non leue erat prænuntium argumentum resurrectionis futuræ. Significatur enim, ea propterea tam honorificè tractari, non tantùm quia fuerunt, sed etiam quia aliquando rursum erunt templa Dei. Gentiles autem spem resurrectionis non habentes, non curabant ossa suorum seruare, etiamsi valdè caros habuissent; tantum cineres eorum studiosè includebant, ne quam fortè contumeliam acciperent.

v. 19. *Seth & Sem apud homines gloriam adepti sunt.* Quæritur quare in laudibus sanctorum patrum nulla mentio de Melchisedech? An quia non fuit laudabilis? Sed quis hoc dicat de eo, cuius nusquam nisi in bonum Scriptura meminit, qui fuit rex & sacerdos, Christi typum valde expressum gerens: de quo tam multa & tam præclara Apostolus in epistola ad Hebræos? An

A quia non fuit homo sed Angelus aut Spiritus sanctus, ideoque non inter homines laudandus? Sed explosa jam olim est ista opinio.

Dices fortè non esse prætermissum, quia idem est cum Sem, qui hoc extremo loco, laude non extrema extollitur. Sed nec illud recipi potest propter rationes alibi scriptas Genes. 14. Vera igitur ratio hæc videtur, ideo scilicet prætermissum Melchisedech, quia institutum fuerat Ecclesiastico laudare non omnes viros celebritate nominis laudabiles, sed eos solùm qui ad genus populi Israëlitici pertinerent aliquo modo. Sic enim ait cap. 44. *Laudemus viros gloriosos, & parentes nostros in generatione sua:* Melchisedech autem ad genus illius populi non pertinuit. Fuit enim de genere ac gente Chananæorum, ex posteritate Cham, vt diximus, citato cap. 14. Gen.

B

CAPVT L.

v. 1. *Simon Oniæ filius.* Hic Simon, cujus hoc loco laudes ponuntur, fuit pontifex Iudæorum post captiuitatem, tempore Ptolomæi Euergetis regis Ægypti. Onias autem pater huius, non est ille, de quo mentio fit 2. Machab. 3. qui legitur crudeliter fuisse interfectus, cap. 4. v. 34. sed aliquot pontificibus interpositis fuit ante eum. Quamuis autem nulla alia scriptura canonica mentionem faciat huius Simonis Oniæ filij, non tamen dubitandum est de laudibus eius, quas hoc loco Ecclesiasticus, Iesus filius Sirach commemorat, maximè cum ille eodem ferè tempore extiterit, ita vt ea narrare videatur, quæ ipse oculis conspexit, sicut in

C hunc locum scribens testatur Rabanus.

Qui in vita sua suffulsit domum, & in diebus suis corroborauit templum. Vtraque parte sententiæ idem dicitur. Videtur, scilicet, eum instaurasse & firmasse templum Domini, quod per Zorobabel erat fundatum, & ædificatum. Porrò hæc sententia vsu Ecclesiastico attribuitur ferè sanctis confessoribus pontificibus, non tam propter materialis templi ædificationem vel instaurationem (quamuis nec illam sancti pontifices neglexerint) sed magis propter ædificationem, & instaurationem templi spiritualis, quod ex viuis constat lapidibus; & crescit, scilicet, per fidem, & sanctam conuersationem.

v. 27. *Duas gentes odit anima mea, tertia autem non est gens, quam oderim. Qui sedent in monte Seir, & Philisthiim, & stultus populus, qui habitat in Sichimis.* Il-

D lud (*tertia autem non est gens, quam oderim*) Liranus sic interpretatur. Tertia gens eiusmodi est, vt non sit alia gens, quam æque vel magis oderim. Græcè tantum est: *Tertia non est gens.* Hoc enim de Sichimitis intelligendum, id est, iis qui habitabant inter Israëlitas in Sichimis, seu Samaria. Hi autem simul cum diis Assyriorum vnde translati illuc erant, colebant simul Deum terræ. Vide 4. Reg. cap. 17.

CAPVT LI.

v. 1. 2. & 3. *Oratio Iesu filij Sirach. Confitebor tibi Domine rex. &c.* Hujus orationis magnam partem Ecclesia sanctis Virginibus, in officio Ecclesiastico accommodat. Cujus ratio potissima vi-

E detur, quia hic dicitur: *Liberasti corpus meum à perditione.* Et rursum; *Liberasti me à pressura flammæ, quæ circumdedit me.* Quæ verba aptissime recitantur in persona sanctæ Virginis, eius maxime, cujus pudicitia aliquando fuerit periclitata, propter vim quæ videbatur inferenda. Ita perditio intelligitur corruptela corporis, flamma & ignis, concupiscentia turpiter amantis, à qua confitetur se liberatam. Ad litteram perditio intelligitur mors corporis; pressura flammæ & ignis, magnitudo tribulationum; è quibus se ereptum fatetur, pro quo gratias agit Deo.

v. 13. *Pro morte defluente deprecatus sum.* Græcè, *pro*

mortis defluxu, id est, ne inciderem in mortem, qua corpora nostra defluunt, & resoluuntur in terram & cinerem. Græca non tantum defluxum significant, sed etiam liberationem. Quo modo si legamus, sensus etiam erit manifestior, q. d. Pro mortis liberatione deprecatus sum, & oraui Deum, vt me à morte liberaret. Significat autem hac oratione Sapiens, se in graui quodam mortis periculo constitutum, singulari ope diuina inde fuisse liberatum.

v. 14. *Et in tempore superborum.* Tempus superborum tunc est, quando superbi florent & præualent. Sic in Euangelio: *Hæc est hora vestra & potestas tenebrarum.*

v. 18. *Cùm adhuc iunior essem, priusquam oberrarem,* A *quæsiui sapientiam palam in oratione mea.* Commemorat. quomodo studio sapientiæ se dederit jam tunc quando adhuc junior erat, id est, à prima ætate. Hæc ergo sententia indicat longè facilius esse homini discere sapientiam in prima ætate, id est, ab annis pueritiæ, vel adolescentiæ, quàm in ætate virili, aut senili. Quia qui eam discit in ætate virili, aut senili, plerumque imbutus est vitiis & erroribus contrariis per ætatem contractis. Itaque duplici labore opus est; & ad extirpandum germina vitiorum & errorum, & ad inserendam sapientiam. In puerili autem ætate nondum radices egerunt vitia, aut opiniones erroneæ. Et hoc est quod ait: *(priusquam oberrarem)* id est, priusquam in varios errores & vitia progressu ætatis præcipitaret.

FINIS ECCLESIASTICI.

ANNOTATIONES

IN PROPHETIAM ISAIÆ.

CAPVT PRIMVM.

v. 1. VIsio Isaiæ filij Amos. Tradunt Hebræi, vt scribit S. Hier. in principio Commentarij super Sophoniam, cujuscumque prophetæ pater aut auus ponatur in titulo, ipsos quoque prophetas fuisse. Vnde & Amos vnus de duodecim prophetis qui dixerat; *Non sum propheta nec filius prophetæ, sed pastor caprarum vellicans sycomoros*; patris nomen in titulo non habet. Illud autem ita esse Hieron. non affirmat, sed magis vtrum ita sit, dubitat. Subjungit enim eodem loco: Hoc si verum est; Sophonias propheta, &c. At sanè non apparet verum esse. Consuetudo enim est Hebræorum, vt nominibus suis propriis, cognominum loco addant nomen patris, hoc modo, *Iosue filius Nun, Dauid filius Isai, Abner filius Ner.* Sic Isaias lib. 4. Reg. & 2. Paralip. vocatur filius Amos nulla facta significatione quod Amos pater eius, fuerit propheta. Qua ratione, & ipse hoc loco & aliquoties infra se scribit filium Amos. Idem fecerunt plerique alij prophetæ. Nonnulli verò, vt Sophonias & Baruch plures attexuerunt majores; non quod illi quoque prophetæ fuerint, sed vel ob generis claritatem, vel ob gratam majorum suorum memoriam, vel aliam quamcumq; ob causam. Quidam verò tacent omnino patris nomen, vt Amos, Abdias, Michæas, Nahum, Abacuc, Aggæus, Malachias; non ob causam quam tradunt Hebræi: sed quia non ita mos erat Hebræorum, addito patris nomine se nominare, quin sæpe etiam patris nomen omitterent. Ac hujusmodi exemplis plena est Scriptura. Addiderunt autem hi prophetæ nomen patriæ seu loci habitationis; exceptis Abdia, Abacuc, Aggæo & Malachia, nam Amos Thecuiten se vocat, Michæas Morasthiten, Nahum Elcesæum.

v. 5. *Super quo percutiam vos vltra, addentes præuaricationem?* Sicut magna misericordia Dei est, quod affligat hominem peccantem, vt pœnis admonitus resipiscat; ita magna & extrema est hominis malitia, si ne castigatus quidem ad Deum conuertatur. Et hoc est quod ait: *Super quo percutiam vos vltra?* q. d. me puniente vos propter peccata, & apponente plagas plagis, & vobis nihilominus addentibus peccata peccatis, & præuaricationem præuaricationi, tantum abest, vt flagellis admoniti resipiscatis. Porrò illud (*super quo?*) duobus modis accipi potest. Vel, A *super quo?* id est, super quo membro, vel in qua corporis parte? q. d. ita omni ex parte corporis percussi estis, vt nullum restet membrum percutiendum. Considerat enim propheta totum populum tanquam vnum corpus; cujus diuersa membra, vt principes, sacerdotes, plebei variè fuerant afflicti; neque tamen à peccando desistebant. Vel hoc modo: *super quo?* id est, qua plaga vel afflictione vos vltra percutiam? Ac si dicat: Omne genus plagarum adhibui, & consumpsi ad vos percutiendos & reducendos ad me, ita vt vix vlla plaga infligenda supersit. Vtraque expositio est apud Hieron.

B v. 6. *A planta pedis vsque ad verticem non est in eo sanitas.* Non de singulis hominibus loquitur, sed de populo, quem comparat corpori multis membris constanti. Estque sermo hyperbolicus, quo significatur paucos, & vix vllos esse in illo populo sanos & integros secundum animum, coram Deo. Sed *dices*, Nunquid non Ezechias rex, qui erat vertex illius populi, sanus & sanctus erat? tantopere laudatus in historia sacra? *Respondeo* non constare quod hæc verba scripta fuerint tempore Ezechiæ. Nam vel tempore Achaz, vel tempore Manassæ, qui pessimi reges fuerunt, scripta fuisse dici potest. Deinde C per *verticem*, non vnus homo, sed multi possunt intelligi, videlicet proceres omnes & capita multitudinis.

v. 9. *Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, & quasi Gomorrha similes essemus.* Quidam sic: Nisi Dominus reliquisset nobis paucos illos, ex captiuitate Babylonica reuersos in Iudæam, sub Zorobabel & Iesu, tota gens nostra periisset, sicut Sodoma & Gomorrha. Sed aliam veriorem, & sublimiorem nobis interpretationem suggerit Apost. Paulus Rom. 9 hanc videlicet: *Nisi Dominus reliquisset* D *nobis*, id est, Iudaico populo paruas reliquias, videlicet Apostol. ac discipulos Christi, sanctas aliquot fœminas, aliosque paucos, qui crediderunt ex Iudæis, tota Iudaica gens quantum ad veram pietatem, fuisset abolita, & deleta. Scilicet, quia populus Iudaicus Christum repulit, pauci tamen supradicti eum receperunt.

v. 11. *Plenus sum*, id est, his abundo, habeo quantum volo; imò omnia mea sunt. Hoc breuiter dicit quod multis versibus Psalmista psal. 49. *Non accipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos. Quoniam mea sunt omnes feræ syluarum, iumenta in montibus*

& boues. Cognoui omnia volatilia cæli; & pulchritudo agri mecum est. Si esuriero, non dicam tibi: meus est enim orbis terræ, & plenitudo eius. Vel sensus est: Satur sum (sic enim est in Hebræo) id est, abundè satis hæc mihi obtulisti. Quomodo aliquis cui nimia copia ad edendum apponitur, jam satiatus diceret: Quo mihi hæc ciborum copia?

v. 13. *Incensum abominatio est mihi.* Videtur hoc ex diametro pugnare cum eo quod Exodi 29. de incenso, id est, de ariete toto in incensum oblato dixerat Dominus: *Oblatio est Domino, odor suauissimus victimæ Domini.* Et iterum: *Incendes vniuersa super altare in holocaustum, odorem suauissimum in conspectu Domini.* Sed antilogiam facile tollit loci circumstantia. Subjungitur enim hoc loco causa abominationis: *Quia manus vestræ sanguine plenæ sunt.* Placet ergo oblatio ex pietate profecta: displicet quæ procedit ex hypocrisi, & animo impuro.

v. 18. *Si fuerint peccata vestra vt coccinum, quasi nix dealbabuntur, & si fuerint rubra quasi vermiculus, velut lana alba erunt.* Sermo improprius, neque enim peccata dealbantur, aut munda, aut pulchra fiunt quando ea homini remittuntur: Sed hoc dicitur ea phrasi qua dicimus sordes purgari; quomodo Christum dicit Apostolus Hebr. 1. purgationem peccatorum facere, id est, hominem purgare à peccatis. Sic igitur hunc locum expone: Si peccata vestra vos totos reddiderunt immundos & commaculatos, perinde ac si coccino aut vermiculo tincti toto corpore essetis, ita ea penitus à vobis auferam & delebo, vt instar niuis & lanæ mundissimæ albi & candidi, id est, mundi, efficiamini, fiatque vobis quod Psalmista precatur Dominum, dicens psal. 50. *Lauabis me, & super niuem dealbabor.* Vide comment. Hebr. 1.

v. 19. *Si volueritis & audieritis me, bona terræ comedetis; si autem nolueritis, &c.* Locus apertissimus pro libero arbitrio. Cæterùm quomodo consistat libertas arbitrij cum efficaci operatione gratiæ Dei, vide Esther 15. v. 11. ad illud, *Conuertit Deus spiritum regis.*

v. 22. *Argentum tuum versum est in scoriam: Vinum tuum mistum est aqua.* Inuehitur in multiplices iniustitias habitatorum Ierusalem, vt quod scoriam pro argento venditarent, quod vinum dilutum pro mero venderent. Vnde Septuaginta posteriorem sententiam ita verterunt: *Caupones tui miscent vino aquam.* Ad hæc autem & hujusmodi principes populi conniuebant muneribus corrupti. Vnde sequitur. *Principes tui infideles, socij furum, omnes diligunt munera, sequuntur retributiones.*

v. 23. *Omnes diligunt munera.* Hieronym. in hunc locum: Non dixit, qui accipiunt; hoc enim sæpe necessitate fit: sed qui non putant amicos nisi à quibus dona perceperunt, nec os considerant amicorum, sed manus, &c. Sed propheta propriè de illis agit qui respectu munerum peruertunt iustitiam. Contra quas munerum acceptiones sæpissimè agit Scriptura.

Omnes sequuntur retributiones. Adferunt quidam hunc locum, vt ostendant Deo non esse seruiendum propter mercedem aliquam aut retributionem; Nam grauiter videtur id propheta hic reprehendere. Sed facilis *responsio* est: Nam agitur hic de retributionibus, quæ non sunt Deus. Nam præcedit: *Omnes diligunt munera*, vbi satis ostendit se agere de muneribus & retributione, quæ extra Deum est. Sed non pugnare inter se, gratis Deo seruire, & seruire Deo, vt fruamur solo Deo, apertè docent illa verba, psalmo 118. quæ sunt Dauidis viri secundum cor Dei: *Inclinaui cor meum ad faciendas iustificationes tuas propter retributionem*; quibus similia sunt de Moyse Hebr. 11. de Apostolis Matth. 19. Et prius Deus ipse, vt Abrahamum excitaret, dixit Genes. 15. *Ego merces tua magna nimis.* Vide etiam Concil. Trident. sess. 6. cap. 11. & can. 25. Denique Ecclesia quoque de ipsis Martyribus canit; Omnes sancti quanta passi sunt tormenta vt securi peruenirent ad palmam. Item, Tradiderunt corpora sua vt hæredes fierent in domo Domini. Et iterum; Sed permanent immobiles vitæ perennis gratia. Vide nostra plenius in 2. sent. dist. 2.

CAPVT II.

v. 2. *ET erit in nouissimis diebus, præparatus Mons domus Domini in vertice montium, & eleuabitur super colles, & fluent ad eum omnes gentes.* Nouissimi hi dies designant tempus de quo Ioannes 1. epistolæ cap. 2. *Filioli nouissima hora est*, & complectitur vltimam ætatem mundi, scilicet tempus ab aduentu Messiæ in carnem, vsque ad diem judicij. Mons verò domus Domini ab aliis intelligitur ipse Christus, de quo Dan. 2. Videlicet lapis qui percusserat statuam, & factus est mons. Alij ipsam Ecclesiam Christi intelligunt, vt sit idem *Mons domus Domini*, & ipsa domus Domini. Id quod posterioribus verbis satis indicatur, dum dicitur: *Venite ascendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob*, quasi idem sit mons Domini & domus Dei Iacob. Et notandus hic locus contra hæreticos, ad ostendendum Ecclesiam esse visibilem & manifestam; & talem, quæ non modo ab iis qui in ea sunt, conspici ac demonstrari possit; verùm etiam ab iis, qui nondum eam sunt ingressi. Neque enim omnes gentes confluxuræ ad eam dicerentur, & alius alium inuitaret, dicendo, *Venite ascendamus ad montem Domini, &c.* nisi certis quibusdam signis conspicua esset Ecclesia, & demonstrabilis. Vnde magna est cæcitas hæreticorum, qui Ecclesiam Christi videre se negant, quam viderunt omnes gentes, etiam ipsi persecutores Ecclesiæ. Neque enim eam persequi potuissent, nisi cognitam sibi & perspicuam. Sed ita cæci sunt hæretici more Sodomitarum, vt, scilicet, non possint inuenire ostium domus, quo intrent.

v. 3. *Quia de Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem.* Hoc factum est in die Pentecostes & deinceps, quando Apostoli legem Christi nouam, & Euangelium prædicauerunt, primum Ierosolymis, deinde per Iudæam & Samariam, ac demum per gentes in variis mundi partibus, iuxta id quod præceperat, & prædixerat eis Dominus Actor. 1. *Eritis mihi testes in Ierusalem, & in omni Iudæa & Samaria, & vsque ad vltimum terræ.* Et Matth. 28. *Euntes ergo docete omnes gentes.* Et rursum Lucæ 24. *Prædicari in nomine eius pœnitentiam & remissionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus ab Ierusalem.*

v. 22. *Quiescite ergo ab homine, cuius spiritus in naribus eius est, quia excelsus reputatus est ipse.* Obscura sententia, & variè exponitur. Hieron. de Christo intelligit hoc modo: *Quiescite ergo ab homine*, &c. q. d. Moneo vos, vt diligenter caueatis ab homine, qui spirat & viuit more cæterorum animalium, id est, ab homine mortali, neque eum contemnendum putetis; quia licet mortalis sit secundum hominem, tamen *excelsus reputatus est ipse*, secundum naturam superiorem, nempe diuinam. Alij ferè omnes tam vetusti quàm recentiores interpretes, illam posteriorem sententiæ partem (*quia excelsus reputatus est ipse*) vertunt ferè hoc modo per interrogationem (*in quo enim reputatus est ipse?*) Est enim vocabulum Hebræum ambiguum ad (*excelsum*) & (*in quo?*) Et sensum hunc reddunt. Desinite timere hominem mortalem, cujus vita consistit in spiratione, qua cessante, extingui eum necesse est: Nam quanti talis æstimandus est? q. d. Nihili. Sed potius timete Deum immortalem & omnipotentem. Et huic sententiæ fauet, quod immediatè subnectitur capite proximo: *Ecce enim dominator Dominus exercituum auferet à Ierusalem, &c.*

CAPVT III.

v. 12. *Populc meus, qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt, & viam gressuum tuorum dissipant.* Qui te beatum dicunt, id est, qui tibi prospera futura nunciant, & quæ ad felicitatem pertinere videntur humanæ vitæ. Loquitur enim contra Pseudoprophetas, qui solebant, vt placerent hominibus, omnia fausta polliceri. Contra quos Ieremias in Threnis, nec non Ezechiel, & Michæas, ille qui redarguit Pseudoprophetam Sedechiam 3. Regum 22. qui assumptis cornibus falsò dixerat regi Israël: *His ventilabis Syriam, donec atteras eam*, imò fuit Michæas propter reprehensionem, huius falsi prophetæ missus in carcerem.

v. 18. *In die illa auferet Dominus ornamentum calceamentorum, & lunulas, & torques, & monilia, & armillas, & mitras,* &c. Enumerat viginti & vnum ornamenta vestitus ac supellectilis, seu mundi muliebris. B Notandum autem prophetam non reprehendere filias idcirco propriè, quod huiusmodi ornamenta habuissent, iisve vsæ fuissent. Nam & Rebecca talia accepit, donata sibi à seruo, & procuratore Abrahæ, Genes. 24. Et Esther taliter coronata processit ad regem; imò & Iudith vidua post jejunia & orationes, mundum huiusmodi muliebrem sumpsit, eoque se ornauit, proficiscens ad Holofernem, Iudith 10. Sed reprehendit hic Isaias abusum eorum ornamentorum, quod filiæ Sion iis abusæ essent ad superbiam & lasciuiam. Sic enim præcedit ante hæc verba vers. 16. *Pro eo quod eleuatæ sunt filiæ Sion, & ambulauerunt extento collo, & nutibus oculorum ibant, & plaudebant, ambulauerunt pedibus suis, & composito gradu incedebant; Decaluabit Dominus verticem filiarum Sion,* &c. Ac mox ista subjungit: C *In die illa auferet Dominus ornamentum calceamentorum & lunulas,* &c. Illis ergo aufert ista, quæ iis fuerant abusæ. Quamquam etiam tam longa enumeratione ornamentorum illud in eis reprehensione dignum significat, quod vario & multiplici cultui comparando plus satis deditæ fuerint. Quomodo in illis qui diuitias iustè acquirunt & possident non est reprehendendum quod diuitias habeant, sed quod iis malè vtantur, quodque iis congerendis nimium studeant.

CAPVT IV.

v. 1. *Et apprehendent septem mulieres virum vnum in die illa dicentes: Panem nostrum comedemus, & vestimentis nostris operiemur. Tantummodo inuocetur nomen tuum super nos, Aufer opprobrium nostrum.* D Secundum litteram refertur ad captiuitatem Babylonicam, & excisam tunc Ierosolymam, atque etiam ad excidium posteà factum per Romanos. Et significatur tantam tunc futuram virorum cædem, vt septem mulieres, id est, multæ mulieres vix vnum maritum inuenire possint. Sic enim præcessit in fine capitis præcedentis: *Pulcherrimi quoque viri tui gladio cadent, & fortes tui in prælio. Et mœrebunt, atque lugebunt portæ eius, & desolata in terra sedebit*; Scilicet Ierusalem. Quod ergo dicunt: *Tantummodo inuocetur nomen tuum super nos; aufer opprobrium nostrum*, sensus est: Hoc tantum petimus vt dicaris noster maritus, & nos tuæ E vxores; nam ita fiet, vt auferatur opprobrium nostrum: Scilicet probrosum erat in illo populo mulierem manere innuptam, & non facere semen in Israël. Deut. 7. Cæterùm ex hoc loco discimus, phrasi scripturæ, inuocari alicujus nomen super alium, nihil aliud esse, quàm aliquem appellari addito nomine alterius. Ita Iacob Genes. 48. de Manasse & Ephraim: *Inuocetur nomen meum super eos*, id est, vocentur filij Iacob. Sic Eccli. 36. *Plebi super quam inuocatum est nomen tuum*, id est, quæ vocatur plebs tua, populus Dei. Ita quoque illud Ieremiæ 14. *Tu autem in nobis es Domine, & nomen sanctum tuum inuocatum est super nos*, id est, appellamur populus tuus: quæ appellatio ad magnum illius populi honorem pertinebat.

Mysticè autem hæc prophetia ad multiplicationem Ecclesiarum noui Testamenti, sub septenario numero pertinet, & significatur quod omnes apprehendent virum vnum, Christum scilicet, & quod super omnes inuocabitur nomen Christi, id est, quod omnes appellabuntur Ecclesiæ Christi, non Arij, aut Sabellij, non Lutheri, aut Caluini, &c.

CAPVT V.

v. 1. *Cantabo dilecto meo Canticum patruelis mei, vineæ suæ.* Imprimis obserua illud (*vineæ suæ*) esse datiui casus. Id enim manifestum est, tum ex Hebræo, tum ex Græco. Itaque hic intelligendum (cantandum) vel aliquid simile. Cæterùm *dilectum suum* & rursum *patruelem suum* vocat propheta Christum; non tantùm, quia ex eodem populo, nempe Iudaico Christus erat nasciturus; sed etiam quia ex eadem stirpe. Erat enim propheta Isaias ex tribu Iuda, & regio sanguini per matrimonium commixtus. Vnde rectè Christum patruelem, id est, consanguineum suum (aliis, gentilem suum) vocat. Sensus igitur est. Lubet canere in gratiam Christi dilecti mei, Canticum eiusdem Christi patruelis mei, id est, consanguinei secundum carnem, *canticum vineæ suæ*, quod videlicet Christus, vbi in carnem venerit, cantabit vineæ suæ populo Iudaico. Sanè cecinit hoc carmen Christus Matth. 21. quando parabolam proposuit de patrefamilias, qui plantauit vineam, & locauit eam agricolis. At *dicet* aliquis. Non ibi vinea culpatur, sed agricolæ, non afferentes Domino suo fructum ex vinea. *Respondeo* in parabolæ ratione idem est, siue vinea fructum facere dicatur, siue vineæ cultores fructum ex vinea Domino adferre. Vtroque enim modo significatur populus Iudaicus à Domino honoratus & excultus; & fructum tamen minimè adferens. Habetur eadem parabola etiam Marci 12. & Lucæ 20. & multa ibi conueniunt cum his quæ hic habentur.

v. 4. *Quid est quod vltra debui facere vineæ meæ, & non feci ei?* Deus vineæ suæ, si propriè loquendum est, nihil debet, sed loquitur hic humano more, & parabolicè, assumens similitudinem vineæ & cultoris. Cultoris enim officium est adhibere culturam externam, quanta opus est, vt vitis fructum ferat. Ita Deus egit in illo populo; magna beneficia præstitit, elegit eum ex omnibus populis, & ab illis separauit; quasi sepem circumdans, legem dedit & sacerdotium; prophetas misit, Doctores dedit; & tamen vinea fructum non fecit. Nota autem quod non dicit: Pluuiam dedi in tempore, solis ardores prohibui, fœcunditatem præstiti. Hæc enim non exiguntur à cultore vineæ, cui se Deus comparat. Vnde non rectè sumunt ex hoc loco argumentum, qui docent Deum omnibus hominibus dare sufficientia salutis auxilia. Non enim gratia Dei suspenditur ex hominum acceptatione, vt non sit gratia & prædestinatio hominis merè gratuita. Vide Ambros. lib. 7. in Lucæ 20. vbi exponens hunc locum tantùm intelligit adminicula externa, vt legem, prophetas, &c. Adde, quod hic peculiariter sermo est de populo Israëlitico. Vnde non sequitur, si illi singularia illa præsidia data sunt à Deo; ergo omnibus hominibus data esse: Imò potius contrarium sequitur, non omnibus data esse.

v. 12. *Et opus Domini non respicitis, nec opera manuum eius consideratis.* Hebraicè in vtroque membro *opus* singularis est numeri, licet diuersa sint vocabula. Sic psal. 89. in fine, licet nostra versio bis habeat opera, & semel opus, in Hebræo tamen singulare tantùm legitur. Hoc loco per opus vel opera manuum Domini, quidam intelligunt pauperes, de quibus Salomon Prouerb. 17. *Qui despicit pauperem exprobrat factori*

eius. Et cap. 22. *Diues & pauper obuiauerunt sibi: vtriusque operator est Dominus.* Sic sensus erit: Ita sese occupant deliciis & luxu, vt nullam habeant curam pauperum. Quidam intelligunt legem Dei ob id dictam opus Domini, quia digito eius scripta fuit. Alij vniuersam creaturam Dei; cuius attenta contemplatio mirificè excitare solet homines ad laudem Dei. Sic dicitur psal. 18. *Cœli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annuntiat firmamentum.* Hic sensus præ cæteris placet, vtpote Scripturis aliis admodum consentaneus, quemadmodum exemplis bene ostendit Forerius; qui tamen etiam alium sensum annectit.

v. 13. *Propterea captiuus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam.* Nota, Deus scientiam requirit, nec solùm in præfectis, sed etiam in populo, nempe pro populi conditione, vt videlicet de Deo, religione, moribus, sciat, quæ ipsi ad benè viuendum sunt necessaria. Neque debet pastoribus satis esse populum habere catholicum, etsi rudem. Debent enim hoc quoque agere, vt eundem erudiant, & vtcumque intelligentem faciant eorum quæ credit. Vnde etiam patet illud Apostolicum: *Scientia inflat*; non crudè accipiendum, sed intelligendum de scientia, quæ aduersus charitatem se erigit: Vnde connectit illa Apostolus 1. Cor. 8. *Scientia inflat, charitas verò ædificat.* Et patet hic intellectus, quia immediatè præcedit in hoc ipso capite: *Et opus Domini non respicitis, nec opera manuũ eius consideratis.* Culpatur ergo populus, quod non habuerit scientiam, id est, quod non considerauerit, vt debebat, opera Domini.

CAPVT VI.

v. 5. *ET regem Dominum exercituum vidi oculis meis.* Verisimile est vidisse in illustri specie humani vultus, quem Christus in carne habiturus erat. Vide Annot. Num. 12. & nostra in 2. sententiarum dist. 8.

v. 8. *Et dixi: Ecce ego; mitte me.* Offert se propheta ad munus propheticum, & annunciandum populo voluntatem Dei; quæ functio hodie ad pastores Ecclesiæ pertinet. Ex quo manifestum est licitum esse, vt quis se cum modestia ad munus pastorale offerat; modò illud obseruetur, quod Isaias propheta obseruauit, id est, vt non nisi velut mundatus contactu calculi ex altari, id est, superna gratia, & purgatus ab omni prauo affectu, & sinistra intentione, ad tam eximiam functionem se accingat; nequaquam autem vt ditescat, honoretur, aut præsit; sed tantùm vt prosit. Insignis est D. Bernardi sententia epist. 42. Aliud, inquit, est ambire dignitatem humano affectu, aliud ardere desiderio benè merendi de plurimis. Quod sanè non modò est licitum, sed & eximiæ charitatis indicium, summaque laude prosequendum. Hinc namque Apostolus ait: Qui Episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. Et Greg. de cura pastorali: Laudo quod quæritis, sed prius discite, quid quæritis. Et adfert hoc exemplum de Isaia, qui se obtulit ad prædicationis officium, sed prius mundatus. Vide etiam Hieronym. in 2. ad Damasum epist.

v. 10. *Excæca cor populi huius.* Nota in scriptura peculiariter, & quasi per excellentiam eos dici excæcari, & obdurari à Deo, qui proposito sibi diuinitus insigni aliquo lumine ac præsidio salutis, quo ad credendum, vel agendam pœnitentiam moueri debebant, tanti boni occasione redduntur multò magis obtenebrati ac deprauati Deoque rebelles: adeò vt tunc quasi impossibile sit eos conuerti; sicut naturaliter impossibile est hominem cæcum illuminari, aut durum lapidem emolliri. Quo sensu Dominus in Exodo aliquoties dicitur indurasse Pharaonem. Vide ibi, & in comment. nostro in 1. sentent. distinct. 40.

CAPVT VII.

v. 9. *SI non credideritis, non permanebitis.* Passim hoc citatur secundum Septuaginta. *Nisi credideri-*
A *tis non intelligetis.* De quo dicto sciendum est, quod videtur huic contrariari, id quod dicit Aug. in psal. 118. con. 18. vbi dicit quædam esse quæ non credimus, nisi prius intelligamus. Sed explicat se Augustinus dum subjungit: Cum fides sit ex auditu, auditus autem per Verbum Dei; quomodo credit prædicanti fidem, qui, vt alia taceam, linguam ipsam, qua loquitur, non intelligit? Vult ergo Augustinus ad eam fidem, quæ ex auditu est, suscipiendam, necessarium esse, vt præcedat grammatica saltem, & vulgaris verborum intelligentia. Primum scilicet intelligi debet sermo prædicantis; deinde fides eius verbis accommodanda; postremò, tanquam fidei merces exspectanda est ipsius rei creditæ intelligentia aliqualis, vtpote imperfecta in hoc sæculo,
B perfecta verò in altero. Vide nostr. in 3. dist. 24.

v. 12. *Et dixit Achaz; Non petam, & non tentabo Dominum.* Sophisticum est hoc responsum, vnde & propheta rectè subjungit: *Nunquid parum vobis est molestos esse hominibus; quia molesti estis & Deo meo?* Nam sophistarum proprium est molestos esse. Est autem verè sophisticum responsum hoc Achaz, scilicet, quia in Deum regerit præceptum ipsius. Ac si dicat: Prohibuit Deus ne quis ipsum tentet, iuxta illud: *Non tentabis Dominum Deum tuum*, nunc autem vult id agi, per quod tentetur. At ego parebo prohibitioni eius, & non tentabo eum. Sed discutitur sophisma, cum ostenditur Deum non tentari, tunc cum non ex incredulitate, aut fidei infirmitate, aut curiositate petitur signum insolitum, & non necessarium, à Deo, sed iusta ex causa. Iustissimam autem causam esse constat, cum fit Deo jubente.

C v. 14. *Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitur nomen eius Emmanuel.* Inter Christianos nulla est quæstio, quin his verbis contineatur vaticinium de partu Virginis, seu Natiuitate Saluatoris ex Virgine. Nam hic locus Math. 1. expressè ad eius rei testimonium citatur. Sed Christianis quæstionem mouent Iudæi, qui dicunt vocabulum Hebræum non virginem significare, sed adolescentulam, siue ea virgo sit, siue non. His jam olim respondit Hieron. dilucidè & solidè scribens in hunc locum. Cujus itaque verbis nos quoque iisdem respondebimus: Quando, inquit, dicitur: *Dabit Dominus ipse vobis signum*: nouum debet esse atque mirabile. Sin autem juuencula vel puella, vt Iudæi volunt, & non virgo, pariat; quale signum poterit appellari? q. d. nullum. Et paulo infra: (Alma)
D inquit, non solum puella vel virgo, sed cum epitasi virgo abscondita dicitur & secreta, quæ nunquam virorum patuerit aspectibus, sed magna parentum diligentia custodita sit. Lingua quoque Punica, quæ de Hebræorum fontibus manare dicitur, propriè virgo Alma appellatur. Et idem in Trad. in Genes. Ostendant Iudæi in scripturis alicubi positum (Alma vbi adolescentulam tantum, & non virginem significet: & concedimus eis, illud, quod in Isaia apud nos dicitur; (*Ecce virgo concipiet*) non absconditam virginem, sed adolescentulam significare jam nuptam. Vide etiam eundem Hieron. lib. 1. contra Iouinianum probantem eadem ex scripturis.

v. 15. *Butyrum & mel comedet, vt sciat reprobare ma-*
E *lum & eligere bonum.* Statuitur ex hac scriptura, & similibus, in Christo homine, præter infusam & congenitam scientiam, alia quoque scientia, dicta acquisita seu experimentalis: de qua D. Thom. parte 3. q. 12. art. 2. Et secundum hunc modum accipiendus est Ambrosius super Lucæ 2. dicens Christum verè profecisse: nimirum per experientiam, id est, notitiam rerum à sensibus acceptam. Non quod eam notitiam ignorantia præcederet, sed quoniam quod anteà sciret, id nouo cognoscendi modo, id est, experiendo, per ætatis accessum disceret. Vide quæ de Christi scientia diximus in 3. sent. dist. 14.

CAPVT VIII.

v. 3. ET accessi ad prophetissam, & concepit, & peperit filium. Nemo suspicetur Isaiam hîc significare iam tum impletum fuisse illud, quod superiori capite prædixerat futurum, dicens: *Ecce virgo concipiet & pariet filium:* quia ex Matth. 1. cap. constat illud primum impletum esse in conceptione, & Natiuitate Christi. Ac deinde si hoc voluisset hîc Propheta, addendum erat; *quod nomen eius vocaretur Emmanuel*, (hoc enim cap. præcedenti dicitur) de isto autem partu dicit Dominus, *Voca nomen eius, Accelera spolia detrahere, festina prædari.* Quare dicendum hic narrari non Virginis partum, sed tamen aliquid, quod aliquo modo sit typus virginei partus. Ita intellexit Foretius, dicens hanc prophetissam fuisse vxorem Isaiæ Prophetæ, Nam non solùm verba prophetarum, sed & facta eorum prophetica esse, tum in B hoc propheta, tum in Ezechiele & alijs, certius est, quàm vt probatione egeat. Vide si placet ipsum Foretium probabiliter suam sententiam explicantem.

v. 4. *Quia antequam sciat puer vocare patrem suum & matrem suam.* Sciat, id est, possit quoad instrumenta naturalia loquendi, quæ in pueris paulatim per ætatem apta redduntur & formantur ad loquelam. Sic dicitur quod claudus nescit ambulare. Sic dicimus, nescio hoc facere, id est, non possum, non valeo. Itaque locus hic non probat ignorantiam in Christo puero. Vide quæ de Christi scientia diximus in 3. dist. 14.

CAPVT IX.

v. 3. MVltiplicasti gentem, non magnificasti lætitiam: *Lætabuntur coram te sicut qui lætantur in messe, &c.* Hoc secundum Thomam ad lit- C teram intelligeretur de exercitu Sennacherib, vt sit apostrophe prophetæ ad Deum quasi dicat. Permisisti quidem vt Sennacherib cum innumera multitudine hominum ingrederetur terram Iuda; sed non ei dedisti vt victoriam consequeretur, eâque potitus lætus domum rediret. Itaque Iudæi ab obsidione tot hostium liberati, *lætabuntur coram te, sicut qui lætantur in messe, sicut exultant victores capta præda, quando diuidunt spolia.* Sed plenius Hieron referens hæc omnia ad Christum, & populum Christianum, vt sit apostrophe ad Christum, hoc sensu. Factum, est tua, & Apostolorum prædicatione, vt magna gentium multitudo conjungeret se fidei Abrahæ; sed non ex eo lætificasti populum Iudæorum, cui eras peculiariter promissus; eò D quòd populus ille inuidens salutem gentibus, magnam ex gentilium fide sumpserit tristitiam. Hic sensus siue litteralis sit, siue tantùm mysticus, certior est; quia verba illa præcedentia: *Populus qui habitabat in tenebris, vidit lucem magnam*, haud dubiè pertinent ad Christi prædicationem, testante Matthæo, cap. 4. sui Euangelij.

v. 6. *Et vocabitur nomen eius, Admirabilis, consiliarius, Deus, fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis.* Hæc omnia nomina sunt pueri, de quo præcedit; *Paruulus natus est nobis, & Filius datus est nobis*, id est Christi. Sunt autem nomina sex, & singula seorsim intelligenda. Scilicet, *Admirabilis* propter vnionem duarum naturarum in vna hypostasi seu personæ; E sunt etiam, quia admirabilia opera in terra facturus est, iuxta illud in Euangelio. *Vidimus mirabilia hodie.* Secundo, *Consiliarius*, quia executor admirabilis consilij diuini de homine perdito ad salutem reuocando, *Deus*, propter naturam diuinam. *Fortis*, quia moriendo Diabolum vicit. *Pater futuri sæculi*, Hebr. *Pater Ad*, id est, pater æternus, seu pater sæculi & æternitatis. *Princeps pacis*, id est, author pacis, de qua Christus dicit Ioan. 14. *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis: Non quomodo mundus dat ego* A *do vobis.* Scilicet pacificat Deum homini, & hominem Deo; imò & hominem sibiipsi; tollens paulatim pugnam, quæ homini est ex peccato inter carnem & spiritum. His autem nominibus vocabitur, id est, reuera talis futurus est. Vide annot. Matth. 1. v. 23.

CAPVT X.

v. 5. VÆ Assur, *Virga furoris mei, & baculus ipse est; in manu eorum indignatio mea.* *Quæri* solet, quare Deus permittat malos esse in mundo? cum secundum iudicium humanum rectius videretur se habitura rerum vniuersitas, si nihil omninò in ea mali esset, sed omnia bona. Quibus *respondet* August. Enchiridij cap. 11. dicens: In hac rerum vniuersitate illud, quod malum dicitur, benè ordinatum, & suo loco positum, eminentius commendat bona, vt magis placeant, & laudabiliora sint, dum comparantur malis. Neque enim Deus omnipotens, cum summè bonus sit, vllo modo sineret mali esse aliquid in operibus suis, nisi vsque adeò esset omnipotens & bonus, vt benefaceret etiam de malo. Hæc ille. Benefacit autem Deus de malo, multipliciter. Vel vt bona malorum comparatione magis placeant; Quis enim sciret quantum, & quàm optabile bonum sit pax, nisi bellorum calamitates tandiu essemus experti? Vel vt mali corrigantur, vt Saulus, & quotquot de statu peccati transferuntur ad Deum: vel vt boni per malos exerceantur, mali puniantur.

Vtriusque exemplum habemus in proposito. Nam in populo Israëlitico, qui tam grauiter affligebatur à rege Assyriorum; quidam erant boni, quidam mali. Boni exercebantur ad virtutem; mali iustam luebant pœnam. Et rursum, inter malos alij flagellis emendabantur, & in ijs commendabatur bonitas diuina; alij duriores euadebant, & in ijs declarabatur Dei iustitia. Sic ergo aptissimè Dominus Assyrios vocat vigam furoris sui; etiamsi hoc ipsi Assyrij ignorarent, sicut de Assur septimo versu subjungitur: *Ipse autem non sic arbitrabitur, & cor eius non ita existimabit; sed ad conterendum erit cor eius.* Persecutores ergo intendunt euersionem & internecionem, sed Deus suos purgat & probat.

v. 11. *Numquid non sicut feci Samariæ & idolis eius, sic faciam Ierusalem & simulachris eius?* Ierusalem eo tempore non habebat simulachra. Nam ea omnia sustulerat piissimus rex Ezechias. Sed loquitur rex impius Assur more suo, de Deo Ierusalem, sicut de dijs gentium, neque majestate distinguens, neque potentia, neque vnitate naturæ, cum ille sit vnus, itemque optimus & maximus; dij gentium autem multi & infirmi.

v. 22. *Consummatio abbreuiata inundabit iustitiam.* Id est, populus Iudaicus penè consumptus, & ad exiguum numerum redactus abundabit iustitia & pietate in Deum & replebitur donis Spiritus sancti. Hoc impletum est in Apostolis & alijs Iudæis qui per Apostolorum prædicationem crediderunt in Christum, & adeo feruentes erant pietate, vt omnia sua conferrent in commune, habentes inter se cor vnum & animam vnam, vt habetur in Actis Apost. cap. 4. Vide Comment. nostr. ad Rom. 9. v. 27.

CAPVT XI.

v. 1. ET egredietur virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet. Manifesta est prophetia de Christo, etiam consensu Rabbinorum, qui & ipsi hunc locum de Messia interpretantur. Quamquam hoc interest, quod illi expectent adhuc venturum, quem nos venisse credimus. Duplex autem est huius loci expositio. *Vna*, vt per virgam ipsa Dei genitrix virgo Maria intelligatur, per florem filius eius Christus Et flos nascatur de radice, non immediatè, sed per virgam

ex radice naſcentem. Huic expoſitioni obſtare vide- A
tur, quod virgæ vocabulum apud Hebr. non tam ſi-
gnificare videatur fruticem, ſeu ſtirpem enaſcentem,
quàm baculum, aut ſceptrum regale. Sic enim accipi-
tur ſupra cap. 9. *Virgam humeri eius, & ſceptrum exa-
ctoris eius ſuperaſti.* Item Num. 24. *Orietur ſtella ex
Iacob, & conſurget virga ex Iſrael.* Itaque altera ex-
poſitio vtrumque ad Chriſtum refert, vt in Chriſto,
& virga & flos intelligatur. *Virga*, propter regnum, *flos*,
ſiue (vt eſt in Hebræo) ſurculus propter inſignem ſan-
ctitatem. Vtraque expoſitio pia eſt, & magnam habet
ſenſus ſublimitatem.

v. 2. *Et requieſcet ſuper eum ſpiritus Domini, ſpiri-
tus Sapientiæ, & intellectus, &c.* Caluinus grauiter
inuehitur in imperitiam Catholicorum, præſertim
ſcholaſticorum, qui ex hoc loco ſtatuunt numerum
ſeptenarium donorum Spiritus ſancti. Dicit enim in
Hebræo tantum haberi ſex diuerſa vocabula, atque ita
ad ſummum non ſignificari niſi ſex dona Spiritus ſan-
cti effuſa abundè in Chriſtum, & per participationem
communicata credentibus in Chriſtum. Eius repre-
henſioni breuiter *reſpondemus*, in Hebræo quidem
ſex dumtaxat vocabula diſtincta reperiri, ſed vnum bis
repetitum; Atque ita nihil prohibere, quin quod ita
repetitur à Propheta, nonnihil variet ſignificationem.
Eſt autem vox illa, quæ communiter ſignificat timo-
rem Domini. Quem cum conſtet non eodem modo
ſemper accipi, hinc vno loco in textu noſtro vocatur,
ſpiritus pietatis, in alio ſpiritus timoris. Sic & in Græ-
co textu apud Septuaginta priori loco ponitur, τῆς
εὐσεβείας, & poſteriori τοῦ φόβου θεοῦ, eoſque ſecutus
eſt Hieron. Vide noſtra in 3. diſtinct. 34.

v. 10. *Ipſum gentes deprecabuntur.* Septuaginta &
Paulus Rom. 15. *In eum gentes ſperabunt.* Quod ar-
gumentum diuinitatis eſt Chriſti, quia ſecundum Scri-
pturam non eſt in homine ſperandum, ſed in ſolo
Deo. *Maledictus homo qui confidit in homine: noli-
te confidere in principibus, in filijs hominum in quibus
non eſt ſalus.* Pſalm. 14. Vide etiam noſtrum Com-
ment. citato cap. 15. ad Rom. v. 12.

CAPVT XII.

v. 1. **C**Onfitebor tibi Domine, quoniam iratus es
*mihi, conuerſus eſt furor tuus, & conſolatus
es me.* Senſus eſt, Gratias tibi ago, quia poſtquam
iratus mihi fuiſti, conuerſus eſt furor tuus & placa-
tus, & ſic conſolatus es me. Simile eſt quod dicit
Paulus Rom. 6. *Gratias Deo, quod fuiſtis ſerui pecca-
ti, obediſtis autem ex corde in eam formam doctrinæ,
in quam traditi eſtis.* Phraſes ſunt Hebraïcæ. Vide no-
ſtra ad Rom. 6.

v. 3 *Haurietis aquas in gaudio de fontibus Saluato-
ris.* Scilicet, noui Teſtamenti tempore fideles hau-
riunt aquas de fontibus Saluatoris; dum abundantiam
gratiæ & donorum Spiritus ſancti percipiunt ex Sacra-
mentis noui Teſtamenti. Vnde patet ex hoc loco Con-
cilia Florentinum & Tridentinum rectiſſime definiuiſ-
ſe, Sacramenta nouæ legis, non ſignificare tantùm,
ſed & continere gratiam. Et clarius Hugo Victorinus
ante annos amplius quadringentos lib. 1. de Sacramen-
tis parte 9. cap. 3. in Sacramentis velut quibuſdam va-
ſculis antidota ſpiritualia homini porrigi teſtatur. Sen-
ſus ergo eſt: *Haurietis aquas de fontibus Saluatoris*,
id eſt, multiplicem gratiam è Sacramentis velut vaſis
ac fontibus ſeu puteis, aquam viuam continentibus.
Vide 4. ſent. diſt. 1.

CAPVT XIII.

v. 1. **O**Nus Babylonis, quod vidit Iſaias filius
Amos, &c. Onus Heb. eſt Maſſah, quod
vocabulum ab interpretibus Græcis variè redditur.
Aquila vertit *viſionem*, Symmachus & Theodotio,
A *ſumptionem* vel aſſumptionem, idque maximè in mi-
noribus Prophetis. Sed in Iſaia Septuaginta vertunt
modo *viſionem*, modo *verbum*. Rectè & eruditè an-
notat. B. Hieron. vocabulum Heb. propriè ſignificare
(*onus.*) Et vbicumque ponitur in Prophetis, eſſe pro-
phetiam non qualemcumque, ſed quæ grauia & triſtia
comminatur, & prænuntiat ciuitati alicui, aut regno,
aut populo. Quod genus Prophetiæ aptiſſimè vocatur
Onus. Vnde D. Hieronym. vbique ferè vertit. *Onus*;
quod etiam faciunt hodierni interpretes ex Hebræo. Eſt
tamen locus Prouerb. 30. & 31. vbi hoc vocabulum
Hebraïcum ab Hieronymo non transfertur, *Onus*, ſed
viſio. Sed ad hoc reſponderi poteſt dupliciter; vel ſpe-
ciem pro genere poſitam; videlicet vocabulum quod
ſpeciatim ſignificat Prophetiam comminatoriam, pro
B quacunque Prophetia in genere: Vel etiam eo loco
onus quoddam ſignificatum eſſe, non quidem commi-
nationis, ſed præcepti. Traduntur enim ibi quædam
præcepta, quæ ſub interminatione pœnæ ſeruanda ſunt,
& ita oneris nomine rectè etiam cenſentur.

v. 9. *Ecce dies Domini veniet crudelis, & indigna-
tionis plenus, &c.* Prædicatur ad litteram euerſio Ba-
bylonis per Medos & Perſas, & tempus illud vocat
propheta diem Domini crudelem. Sed quia quæ hîc
interſeruntur à Propheta, non omnia ad litteram con-
ſtat tunc facta fuiſſe, velut quod ait: *Stellæ cæli &
ſplendor eorum non expandent lumen ſuum; Obtenebra-
tus eſt ſol in ortu ſuo; & luna non ſplendebit in lumine
ſuo*; hinc neceſſe eſt agnoſcere in hoc loco, tranſitum
C quendam à typo ad myſterium. Nam ſicut Nabucho-
donoſor rex Babylonis typum geſſit Diaboli, ita re-
gnum & ciuitas Babylonis typus fuit regni Diaboli;
quemadmodum etiam conſtat ex Apocal. 18. vbi per
meretricem Babylonicam ſocietas impiorum ſignifi-
cata legitur. Itaque excidium Babylonis, quod hîc
ad litteram prædicitur, ſignificat finem mundi ſecun-
dum præſentem ſtatum, & excidium regni Diaboli in
fine ſæculi futurum per Chriſtum. Tunc enim propriè
futura ſunt ea quæ hîc prædicuntur de obtenebratione
ſolis, lunæ, & ſtellarum. Nihilominus Hieron. lib. 5.
initio, omnia ad litteram docet intelligenda de Baby-
lone, & in ea eſſe completa.

CAPVT XIV.

D v. 12. **Q**Vomodo cecidiſti Lucifer, qui manè orieba-
*ris: corruiſti in terram, qui vulnerabas
gentes?* Quis eſt Lucifer iſte, in quem tanta verborum
vehementia exclamat Propheta? In verbis ſuperiori-
bus certum eſt Prophetam loqui de rege Babylonis, &
comminationem aduerſus eum dirigere. Ita enim pau-
lò ante ad populum Iudaïcum Propheta: *Sumes para-
bolam iſtam contra regem Babylonis, & dices; Quomo-
do ceſſauit exactor, quieuit tributum?* Vnde D. Hier.
hæc quoque verba ad litteram de rege Babylonis expo-
nit; quem dicit vocari Luciferum per antonomaſiam,
quomodo magnum aliquem principem vocaremus
Solem Aſiæ, aut Europæ, propter illuſtrem potentiã.
Ita ſenſus erit: Tu qui eras inſtar Luciferi ſplendidiſſi-
mus, & inter reges terræ maximè illuſtris, quo modo
Lucifer ſtella inter ſtellas omnes primatum tenet lu-
E minis. Ac prætereà in ſequentibus Hieronym. hyper-
bolen agnoſcit.

Aliorum ferè omnium Commentarij de Principe
dæmoniorum exponunt hunc locum. Qui haud dubiè,
vel litteralis, vel ſaltem myſticus eſt huius loci ſenſus.
Lucifer ergo fuit diabolus; non poſt lapſum, tunc enim
ex Lucifero in teterrimum Dei hoſtem eſt commuta-
tus: ſed ex prima conditione, in qua à Deo ſummis in-
genij dotibus fuit cumulatus. Vnde additur: *Qui ma-
nè oriebaris*, id eſt, in primo ortu tuo inſigniter præ
alijs ſpiritibus lucebas. Hinc etiam patet, non admo-
dum conuenienter dæmoniorum principem vulgo vo-

cari Luciferum: cum illud nomen magis in bonum, A
quàm in malum Angelum competat. Imò Scriptura sacra 2. Petri 1. illud nomen Christo attribuit, dicens: *Donec Lucifer oriatur in cordibus vestris.* Et in Apocalyps. cap. vlt. quoque idem Christus dicit: *Ego sum stella matutina.*

v. 13. *Qui dicebas in corde tuo: In cœlum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum—— similis ero altissimo.* Quid voluerit desertor Angelus hæc dicendo, & quomodo cadere potuerit, qui in tanta claritudine à Deo creatus erat; Vide ad illud Genes. 3. *Eritis sicut Dij, scientes bonum & malum.*

CAPVT XV.

v. 2. *Moab vlulauit; in cunctis capitibus eius caluitium, & omnis barba radetur.* Figuratè ex signo vult intelligi rem significatam. Nam apud gentiles antiquitus rasura capitis & barbæ, erat luctus indicium; maximè si quid admodum triste & lamentabile incidisset. Apud Ieremiam omninò similia verba repetuntur aduersum Moab, 48. cap. *Omne caput caluitium, & omnis barba rasa erit,* Et Ezech. 7. de populo Iuda, cui extremam calamitatem minatur; *In vniuersis capitibus eorum caluitium.* Vnde etiam apud Iudæos eadem videtur consuetudo fuisse. Et de Iob iam percusso vlcere pessimo, & in luctu constituto dicitur c. 1. *Tonso capite corruens in terram adorauit.* Ratio autem huius consuetudinis fuit, quia capilli capitis & barbæ, ad hominis ornatum faciunt. Vnde sicut in luctu ornatus vestimentorum abijci solet, & indui saccus, aut pulla vestis, ita etiam abijciebant ornatum à natura concessum; videlicet pilos capitis & barbæ, ad significandam luctus & mœroris magnitudinem.

v. 5. *Cor meum ad Moab clamabit. Vectes eius vsque ad Segor vitulam conternantem.* Pridem legebatur (*consternantem*) quasi pessundantem aut conculcantem, sed vitiosè. Nam legendum est (*conternantem*) id est, trimam, vel triennem. Ita enim Hebr. exigunt & Græca, & complura MSS. Latina, & Biblia Sixtina meritò correxerunt. Septuaginta habent hoc modo: *Vitula enim est triennis.* Quo epitheto Propheta notat ciuitatem Segor, quæ prius paruula & humilis fuerat, paulatim factam robustam, populosam & potentem, & instar vitulæ triennis lasciuam. Nam hac ætate vituli valentissimi sunt. Simul indicatur hoc epitheto causa euersionis & vastationis huius ciuitatis; D
quod videlicet propter luxum & lasciuiam suam hoc meruerit, vt tam grauem ruinam pateretur. Et valdè credibile est eandem fuisse causam ruinæ & miseriarum tantarum nostri Belgij.

CAPVT XVI.

v. 1. *Emitte agnum Domine, dominatorem terræ, de petra deserti, ad montem filiæ Sion.* Huius loci varia est expositio. Rabbini ferè intelligunt per irrisionem hoc dictum ad Moabitas. Consueuerant enim Moabitæ loco tributi pendere regi Israël centum millia agnorum. Sed post mortem Achab ab eo se onere subtraxerunt, vt patet 3. Reg. 2. Posteà verò tempore Ezechiæ aiunt eosdem in eandem seruitutem iterum redactos fuisse. Legunt autem pro (*dominatorem*) E
in datiuo (*dominatori*) & hunc faciunt sensum: O Moab, emitte agnum dominatori terræ, regi Ezechiæ, sicut olim facere consueuisti, eumque adducas de petra deserti, id est, regione vestra, vsque ad montem filiæ Sion, id est, Ierusalem. Ac si dicat: Breui cogêris iterum pendere tributum agnorum regi Iuda, quod olim pendere consueuisti regi Israël. Sed hæc conjecturalis expositio est, neque enim vsquam legitur, Moabitas postmodum ad idem tributum compulsos fuisse.

Rectius proinde Hieron. qui de Christo exponit, qui est agnus ille, de quo Ioannes cap. 1. sui Euangelij, *Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.* Qui idem est dominator terræ, quia *data est ei à Patre omnis potestas in cœlo & in terra,* Matth. 28. Sensus ergo est. O Moab, post tanta mala iam prædicta, habeto hoc solatium; quia de te egredietur agnus immaculatus, qui erit dominator terræ. Scilicet quia Petra deserti intelligitur regio Moab, ex qua orta est Ruth Moabitis; ex cuius posteritate per Dauidem, (vt constat Matth. 1.) natus est Christus, & emissus ad montem filiæ Sion, id est, specialiter ad Iudæos, sicut ipse Christus dicit, Matth. 15. *Non sum missus nisi ad oues quæ perierunt domus Israel.*

v. 5. *Et sedebit in veritate in tabernaculo Dauid, iudicans & quærens iudicium, & velociter reddens quod iustum est.* Alibi scriptura testatur Deum tardè reddere, quod iustum est, scilicet, vel præmia iustis, vel supplicia improbis. Vnde Iacobi vlt. *Patientes estote vsque ad Aduentum Domini, &c.* Sed soluit quæstionem Petrus Epist. 2. capite 3. *Vnum hoc,* inquit, *non lateat vos, charissimi, quia vnus dies apud Dominum sicut mille anni, & mille anni, sicut dies vnus. Non tardat Dominus promissionem suam, sicut quidam existimant, sed patienter agit propter vos, nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam reuerti.* Tardius est ergo, comparatione hujus temporis; sed velociter redditur, si respiciamus ad æternitatem. Sic & Apocalyps. vlt. *Ecce venio cito, & merces mea mecum est.*

CAPVT. XVII.

v. 8. *Et non inclinabitur ad altaria, quæ fecerunt manus eius.* Metonymia est pro eo quod diceret; ad idola, seu deos, quos sibi manibus suis fecerunt. Scilicet continens, pro contento, altare, pro idolo, quod in eo ponitur & colitur. Id patet ex antithesi partis præcedentis: Sic enim dicitur: *In die illa inclinabitur homo ad factorem suum, & oculi eius ad Sanctum Israel respicient:* quasi jam subjungat; Nequaquam verò inclinabitur ad altaria quæ fecerint manus eius, id est, ad idola.

v. 10. *Propterea plantabis plantationem fidelem.* Hebr. est in tertia persona (*plantabit*) sed tertia persona pro secunda ponitur, sicut & in proxima sententia, *germinabit:* Et rursum *dolebit grauiter,* pro dolebis, germinabis. Quædam exemplaria habent (*infidelem*) & Septuaginta ἄπιστον. Hebr. tamen est (*fidelem*) quomodo etiam constat vertisse Hieronymum, qui hic agnoscit ironiam, q. d. minimè fidelem.

CAPVT XVIII.

v. 1. *Væ terræ, cymbalo alarum, quæ est trans flumina Aethiopiæ.* Hæc sententia propter obscuritatem variè exponitur, & ab eius expositione pendet sensus totius capitis. Totum illud: *Terræ, cymbalo alarum, quæ est trans flumina Aethiopiæ,* multorũ sententiâ est periphrasis Ægypti: & dicit Hier. vocari cymbalum alarum, propter accelerationem messis, & celerem maturitatem frugum, sicut velox & concitatus volatus auium, sonitum quasi reddit cymbali. Sed id videtur admodum longè petitum. Haymo sic dictam putat Ægyptum, propter suauem & blandam promissionem auxilij. Nempe quia Ægyptij tali promissione frustra lactârant filios Israël, & concitarant contra Assyrios. D. Thomas aliam rationem reddit, ita dictam putans, propter cataractas Nili fluminis, quæ assiduum quasi strepitum longè sonantem efficiant. Vox Hebræa, quam *cymbalum* transtulit Hieron. aliquando etiam vmbram significat. Vnde hodie ex Hebræo vertunt: *Væ terræ vmbræ alarum.* Vmbra autem alarum dicatur, vel propter promissas copias auxiliares; (scilicet promissio sine re, est instar vmbræ sine corpore) vel propter vela nauium, quibus Ægyptus abundat, quæ vela terram velut obnubilent, & obumbrent.

Hanc expositionem habet Paraphrastes Chaldæus. Alij intelligunt sic dictam propter multitudinem auium ibi volantium. Denique totam hanc sententiam quidam non improbabiliter pertinere putant, non ad Ægyptum, sed ad regionem quandam aliam, & longinquam vltra Æthiopiam sitam. Et hæc non est improbabilis expositio, quia hic additur: *quæ est trans flumina Aethiopiæ*, Ægyptus enim respectu Iudææ propinquior est quàm Æthiopia, nisi Æthiopia intelligatur Arabia, vel eius pars, aliquando etiam Æthiopia dicta. Quin etiam iuuat hanc postremam expositionem, quod sequent. cap. expressè ponitur, *Onus Aegypti*. Vnde videtur hîc alia regio significari, non Ægyptus.

v. 2. *Ite Angeli veloces ad gentem conuulsam & dilaceratam, & populum terribilem.* Vox censetur regis Ægypti, mittentis Angelos, id est, nuncios ad Iudæos, quos vocat *gentem conuulsam*, quia bellis attrita erat; *terribilem* tamen propter signa & prodigia, quæ occasione illius populi aliquando in Ægypto & solitudine facta erant. Imò & addit: *post quem non alius*, q. d. cui non est alius populus comparandus: *gentem expectantem*, id est, quæ hoc habet proprium, vt expectet auxilium à Deo, quem tamen non videret. Propter quam causam à cæteris gentibus Iudæi ridebantur. Vnde illud de Iudæo apud Poëtam: *Nihil præter nubes, & cæli numen adorat.*

CAPVT XIX.

v. 1. E*Cce Dominus ascendet super nubem leuem, & ingredietur Aegyptum, & commouebuntur simulachra Aegypti à facie eius.* Hoc de aduentu Christi pueri in Ægyptum, quando Herodes eum ad necem quærebat, plerique interpretantur. De qua re vide Sozom. histor. Eccles. lib. 5. cap. 20. & Nicephorum lib. 10. cap. 31. item Palladium in histor. Laus. cap. 52. Ascendit autem super nubem leuem, quia venit indutus humana carne nullo peccato grauata.

v. 19. *In die illa erit altare Domini in medio terræ Aegypti.* Prophetia est manifesta de sacrificio, & altari Eucharistico noui Testamenti, contra nouatores, qui illud sacrificium esse negant. Non enim hoc de altari crucis intelligi potest; nam idem hic Isaias cap. vlt. de filijs noui Testamenti prophetans, exprimit Sacerdotes & Leuitas, ne quis fingat, solum Christum esse Sacerdotem. *Assumam*, inquit, *ex ijs in Sacerdotes & Leuitas, dicit Dominus.* Et similia sunt Ieremiæ 33. v. 18. & seqq. Neque potest hic locus referri ad templum quod Iosepho referente, in Ægypto exstruxit Onias quidam. Nam promissio rerum est bonarum & lætarum, factum autem Oniæ malum fuit, vtpote legi Dei contrarium. Deinde templum illud erectum fuit Iudæis in Ægypto habitantibus, non ipsis Ægyptijs, alijsve gentibus. At hæc promissio manifestè ad Ægyptum & gentes pertinet. Vnde paulò pòst sequitur: *Et cognoscetur Dominus ab Aegypto, & cognoscent Aegyptij Dominum in die illa, & colent eum in hostiis & in muneribus, & vota vouebunt Domino, & soluent.* Sed nec de interno sacrificio locus intelligi potest. Reclamat enim forma locutionis & totus contextus. Vide nostra in 4. distinct. 12. §. 11.

CAPVT XX.

v. 2. V*Ade & solue saccum de lumbis tuis, & calceamenta tolle de pedibus tuis. Et fecit sic, vadens nudus & discalceatus.* Prophetæ aliquando verbis, aliquando rebus futura prædicunt. Ieremias portans catenas, primum ligneas, deinde ferreas, prænuntiabat populum Iuda subiturum iugum regis Babyloniæ. Ezechiel quoque certo dierum numero dormiens in latus, modò dextrum, modò sinistrum, significabat tempus obsidionis Ierosolymorum. Ita hoc loco Isaïas incedens nudus & discalceatus, portentum est, vt loquitur scriptura, super Ægyptum & Æthiopiam; quod videlicet cum tali ignominia in captiuitatem essent abducendi. Cæterum quod ait; *Vade & solue saccum de lumbis tuis*, satis significatur consuetum & quotidianum prophetæ indumentum fuisse saccum, id est, sacceam tunicam, vt interpretatur Hieron. hoc est ex aspera & vili materia confectam, ex qua fieri solent sacci. Tali scilicet veste Prophetæ pro consuetudine vtebantur, tanquam plangentes peccata populi; quod etiam indicatur Zach. 13. Vnde non est ascribendum hypocrisi, quod etiam hodie monachi certo & peculiari habitus genere vtantur. Id enim partim humilitatis, partim significationis causà rectè institutum est, & sanctè obseruatur: dummodo hoc obseruetur, non esse cultum Dei aut pietatem propriè in ea re constituendam.

Sed *quæstio* est, An Propheta Isaïas verè & omnino nudus iuxta hoc præceptum Domini incesserit? *Quidam*, ne turpitudinem in hoc facto agnoscere cogantur, non corporaliter, sed in visione imaginaria duntaxat hoc factum esse dicunt. *Alij* hactenus nudum ambulasse, quod processerit in publicum sine habitu prophetico, id est, sine sacco, non tamen prorsus omni vestitu spoliatus. Aug. contra Manichæos disserens & Hier. in Commentario hujus loci, planè nudum eum incessisse arbitrantur, & dicunt id propter obedientiam ad singularem prophetæ laudem pertinere. Quod tamen sic intelligendum videtur, vt nihilominus membra illa, quæ ob pudorem natura omninò tegenda admonet, aliquo tegmento velauerit, etiamsi Ambros. epist. 36. prorsus nudum ambulasse videatur sentire. De hoc facto ita Hieron. Ex hoc loco discimus prophetarum obedientiam, quod vir nobilis non erubuerit nudus incedere; sed Dei præceptis nihil honestius iudicans, deposuerit saccum, quo abjecto, nudus fuerit, vnicam prius habens tunicam, & ipsam cilicinam.

CAPVT XXI.

v. 7. E*T vidit currum duorum equitum, ascensorem asini & ascensorem cameli; & contemplatus est diligenter.* Catachresis est in (*equitum.*) Nam hi equites non equorum, sed asini & cameli ascensores erant. Per ascensorem autem asini, & ascensorem cameli multi intelligunt Cyrum, & Darium; quod Cyrus ante susceptum regnum ignobilis fuerit. Alij quod ferè eodem recidit, duos populos Persarum & Medorum intelligunt; vbi prior describitur ascensor asini, eò quòd Persæ ante Cyrum obscuri fuissent inter populos.

CAPVT XXII.

v. 1. O*Nus vallis visionis.* Per vallem visionis Ierusalem ciuitatem intelligit, sicut ex sequentibus manifestum est. Nam paulò pòst eandem hanc vallem visionis vocat, filiam populi mei, scilicet, Ierusalem; dicens: *Nolite incumbere, vt consolemini me super vastitate filiæ populi mei.* Vocat autem Ierusalem ciuitatem, vallem per Tapinosim. Cùm enim ciuitas illa partim in monte, partim in valle collocata fuerit, hic potius eam vallem appellat, quàm montem, vt rem magnam humili nomine significaret; quia ea commemoraturus erat, quæ ad humilitatem eius pertinebant. Vocatur autem Ierusalem *Vallis visionis*, id est, prophetiæ, quia ciuitas illa velut seminarium fuit omnium prophetarum, & in ea prophetæ suam præcipuè habuerunt sedem. Neque in vlla alia ciuitate magis versati sunt, quàm in Ierusalem.

v. 13. *Comedamus & bibamus, cras enim moriemur.* Impiorum vox est, eorum scilicet qui post mortem non credunt animas viuere. Quorum in persona per mimesin hæc sententia ab Apostolo repetita est 1. Cor. 15. Vide ibid. nost. Comment.

v. 14. *Si dimittetur iniquitas hæc vobis donec moria-*

mini. Primò notandum sermonem imperfectum esse A ut subintelligatur istud aut simile, non sim Deus, aut non sim verax. Deinde non significatur vllum esse peccatum tam graue, quod per pœnitentiam deleri non potest; sed Deum aliquando constituere propter peccati grauitatem, pœnitentiam non dare, per quam peccatum illud deleatur. Tertiò notanda locutio, donec moriamini: qua non significatur in morte aut post mortem dimittendam eam iniquitatem; sed potius nunquam delendam. Et facit ista sententia ad explicandas alias similes, vt, *Non cognoscebat eam donec peperit filium suum primogenitum*. Matth. 1. *Sede à dextris meis, donec ponam, &c.* Psalm. 109. quibus sententiis non significatur tempus in quo aliquid desinat aut aliud incipiat, sed ad quod vsque aliquid fiat, vel non fiat, siue in eo terminetur siue non. In eo autem quod dicit, *donec moriamini*; voluit alludere Propheta ad illud quod dicebant, B *Comedamus & bibamus, cras enim moriemur*, q. d. vos cogitatis vsque ad mortem dare operam voluptatibus vestris, ego verò annuntio vobis Dei vindictam vsque ad mortem, id est, quæ à vobis non auferetur ante, ac multò minus post mortē. Dimittitur enim iniquitas quando vindicta peccato debita remittitur. Vide annot. cit. cap. 1. Matth. v. 18.

v. 20. *Vocabo seruum meum Eliacim*. Et paulò pòst v. 22. *Et dabo clauem domus Dauid super humerum eius, & aperiet, & non erit qui claudat, & claudet, & non erit qui aperiat*. Ad litteram hæc de Eliacim dicuntur, qui secundum prophetiam Isaiæ successurus erat Sobnæ præposito templi, idque in officio illius præfecturæ; vel, secundum alios, in ipso summo pontificatu. Et sensus est: Cura & œconomia totius familiæ Dauid, & summa rerum, quæ ad domum Domini, & sacerdotium C pertinent, erit penes eum. Quomodo vulgò de aliquo primario familiæ dicimus: Est promus & condus. Id enim ad litteram significatur hîc per clauem, & per apertionem & clausionem. q. d. Erit penes eum plena commissio rerum ad domum Dauid, vel templum Dei pertinentium. Sed hæc Apocalyp. 3. *Mysticè* ad Christum referuntur, & rectè. Nam sicut olim repudiato Abiathar Sadoch assumptus ad summum sacerdotium, significabat, repudiato veteri sacerdotio, Christum summum sacerdotem assumendum; ita rejecto Sobna, assumptus Eliacim, Christi quoque præfecturam & œconomiam significauit, repudiata lege veteri. Et prorsus ibi Apoc. 3. eadem clauis describitur quæ hîc. Vide ibidem nostram annotat.

D

CAPVT XXIII.

v. 15. **E**Terit in illa die, *in obliuione eris, ô Tyre, septuaginta anni, sicut dies vnius regis*. Manifesta & euidens prophetia; qua non solum ciuitatis illius desolatio prædicitur, sed & certum ac definitum tempus, quo illa desolatio duratura sit. Vnde B. Hieronym. Tyri desolationem comparat cum tempore captiuitatis Babylonicæ, quod similiter durauit ad annos septuaginta. Post quos, sicut Ierosolyma instaurata est; ita & Tyrus restituta, non sine quadam significatione mysterij. Numerus ille, inquit Hieron. perfectam & consummatam significat pœnitentiam; quia ex duplici perfecto numero componitur; septenario, & E denario inter se multiplicatis. Itaque significatur per septemplicem gratiam Spiritus sancti, & decem præceptorum obseruantiam, animam, quæ post varias concupiscentias fuerat fornicata, ad pristinum integritatis statum reuerti. Quod autem dicit (*septuaginta annis, sicut dies vnius regis*) Rhetorica interpretatio est & habet hunc sensum: Tot annis durabit vastitas, quot annis viuere solent ij, quibus omnia ad vitam & valetudinem commoda suppetunt, quales sunt imprimis reges. Id autem est tempus ferè septuaginta annorum. Alij de Dauide rege intelligunt, qui tot annis vixit. Sed rectius generaliter intelligitur, vt dictum est.

v. 18. *Et erunt negotiationes eius, & mercedes eius sanctificatæ Domino*. Hoc ad litteram nusquam factum legitur. Vnde etiam ipsi Hebræi expositores hæc ad suum Messiam referunt; qui dicunt negotiationes Tyriorum consecrandas esse in vsum templi, & ministrorum eius. Nos de Christo, seu vero Messia interpretamur. Et sensus est: Tyrus iam instaurata verum Deũ colere incipiet, Christique religionem amplectetur; eoque modo fiet, vt negotiatione sua, & mercedibus iam non amplius vtatur ad seruiendum Diabolo, vt ante facere consueuerat, sed vni vero Deo.

CAPVT XXIV.

v. 2. **E**Terit *sicut populus sic sacerdos, & sicut seruus, sic dominus eius, sicut ancilla, sic domina eius, sicut emens, sic ille qui vendit, &c.* Hebræis ad verbum sic sonat: *Sic populus, sic sacerdos*. Hebræi enim quoties duas res inter se comparare volunt, repetunt idem similitudinis vocabulum. Et ita reddi potest vel vt interpres noster reddit; vel hoc modo; Et erit sic populus sicut sacerdos. Rectius tamen, vt in textu. Vult enim significare propheta, quando Deus ad puniendum veniet, neminem ratione dignitatis aut potentiæ liberum futurum, sed tam sacerdotem, quàm populum, tam dominum, quàm seruum, tam diuitem, quàm pauperem meritas pœnas luiturum. *Abutuntur* quidam hac sententia, vt ostendant in inferno omnium suppliciorum esse paritatem; & ex consequente in hac vita etiam omnia peccata esse paria; quod Stoïcorum fuit paradoxon, à Cicerone inter alia paradoxa tractatum. Sed *respondendum*, hîc tantum significari, quod scriptura alibi frequentissimè inculcat, apud Deum non esse acceptionem personarum; sed tantum est apud eum acceptio & discretio operum. Iudicat enim vnumquemque secundum opera sua, & non secundum personas. Et hoc vult hîc Propheta.

v. 21. *Et erit in die illa, visitabit Dominus super militiam cœli*. Militia cœli, vt aliundè constat, sunt sol, luna, & astra. Origenes hunc locum ad suum errorem accommodat, quo putauit quasdam etiam animas astris esse alligatas, easque visitandas, & iudicandas in iudicio extremo: Catholici duplicem ferè sensum reddunt. *Vnus est*. Visitabit Dominus militiam cœli, disperdendo de terra idola eorum, qui astra pro dijs colunt. Vnde sequitur: *Et erubescet luna, & confundetur sol*. Quia videlicet intellecta idolorum vanitate, cultores eorum magno pudore & ignominia perfundentur. *Alter* sensus ab isto non multum discrepat, vt per militiam cœli intelligatur exercitus dæmonum, quos visitabit Dominus in die iudicij, puniendo eos, & mittendo in ignem æternum, sicut subditur: *Et claudentur in carcere, & post multos dies visitabuntur*; scilicet visitabuntur, non ad liberationem, sed ad punitionem; & quidem post multos dies, id est, post quantumcumque multos dies adhuc visitabuntur, quia vermis eorum non morietur, & ignis non extinguetur. Visitabit, non quomodo medicus ægrotum, sed quomodo carnifex condemnatum. Sic alibi; *Visitans iniquitatem patrum in filios*. Dicit quidem Hieronym. super hunc locum, visitanda astra, quomodo Medicus visitat ægrotum. Sed sciendum hanc non esse Hieronymi, sed Origenis sententiam, quæ irrepsit; ipse autem Hieron. sententiam suam aperit ad cap. 45. Vide nostra in 2. sentent. distinctione 15.

CAPVT XXV.

v. 6. **E**T *faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc conuiuium pinguium, conuiuium vindemiæ, pinguium medullatorum, vindemiæ defæcatæ*. Primum notandum schema sermonis. Cùm enim dixisset, conuiuium pinguium, conuiuium vinde-

miæ; deinde utrumque repetit, sed cum incremento, addito videlicet eo, quod orationem reddit longè vehementiorem, dicens: *Conuiuium pinguium medullatorum, vindemiæ defæcatæ.* Nam inter pinguia maximè laudantur medullata; & inter vina, purum & defæcatum præstantissimum est. Itaque per hæc duo significantur summæ deliciæ. Porrò cum dicit, (*in monte hoc*) non alius quàm mons Sion intelligitur, quatenus tamen typum gerit illius montis Sion, qui sursum est, id est, cœlestis Ierusalem. Sensus ergo est: In monte Sion cœlesti exhibebit Dominus omnibus populis. id est, sanctis suis ex omni natione electis, splendidissimum & delicatissimum conuiuium. Iudæi hæc carnaliter intelligunt de delicijs corporalibus, quas expectant tempore sui Messiæ. Sed contra eos facit quod dicitur (*omnibus populis*:) Non solis ergo Iudæis. Itaque nos sicut cœlestem Sion intelligimus, ita & cœleste spirituale conuiuium omnium sanctorum in cœlis: quia *regnum Dei non est esca & potus, sed iustitia & gaudium & pax in Spiritu sancto.* ad Rom. 14. v. 17. Vide si placet ibidem nostrum Comment.

CAPVT XXVI.

v. 12. O*Mnia opera nostra operatus es nobis.* Ex hoc loco patet, quodam sensu ex parte Dei omnem gratiam dici posse præuenientem: Quatenus nimirum Deus omne bonum ac totum, ab initio bonæ voluntatis, vsque ad consummationem boni operis, in nobis efficaciter operatur; faciens vt faciamus. Hoc enim verissimè est præuenire, scilicet ordine causalitatis. Hinc & Apostolus 1. Cor. 4. *Quid autem habes quod non accepisti?* Quomodo autem per hoc non tollatur libertas arbitrij, vide ad illud Esther 15. *Conuertit Deus spiritū regis,* & nostra in 2. dist. 26. §. 7. 9. & 20.

v. 14. *Morientes non viuant, gigantes non resurgant.* Huic contrarium videri potest, quod paulò pòst dicitur v. 19. *Viuent mortui tui, interfecti mei resurgent.* Sed *respond.* De alijs mortuis loquitur id posteriori sententia, & de alijs in priori. In priori enim agit de impijs, qui in peccatis suis moriuntur in posteriori de pijs qui in Domino moriuntur: illos negat resurrecturos, scilicet ad beatam vitam, hos autem prædicit sic resurrecturos. Sensus itaque prioris est: *Morientes* (scil non tui) id est, qui in te non moriuntur, *non viuant* in æternum, *gigantes*, id est superbi ac Dei contemptores *non resurgant* ad beatam vitam. Posterioris: *Viuent mortui tui*, vt sit vox Prophetæ, q. d. Domine mortui tui, id est, qui in te moriuntur, viuent in æternum. Ac deinde verba sequentia sint Dei respondentis; Imò vel sanè: *Interfecti mei resurgent.* q. d. Verum & certum est, quod dicis, Quicumque in me moriuntur, vel injustè, propter me, vel iustitiam interfecti sunt, resurgent ad vitam æternam. Vide etiam Iob. 7. & nostr. in 4. dist. 43. §. 6.

CAPVT XXVII.

v. 1. I*N illa die visitabit Dominus in gladio suo duro & grandi & forti, super Leuiathan serpentem vectem, &c.* —— *& occidet cetum qui in mari est, &c.* Quamuis per Leuiathan ad litteram intelligi possit significatus fuisse rex Babylonis, ejusque hoc loco prædicta oppressio & interitus, rectius tamen & conuenientius, etiam ad litteram, hoc dictum intelligitur de Diabolo. Nam in eam expositionem omnes ferè conueniunt tractatores, nec tantum Christiani, sed etiam Hebræi. *Leuiathan* propriè significat certum genus piscis vastum & immane; quemadmodum apud Latinos *Cetus* aut *Balæna*; quemadmodum patet ex 40. cap. Iob, quo loco ad litteram Cetus intelligitur mysticè autem Diabolus. Sed hoc loco ad litteram, tamen figuratè, Diabolus vocatur Leuiathan; idque propter potestatis magnitudinem; Et significat propheta Do-

A minum in fine sæculi diabolum, etsi admodum potentem. (*Non est enim potestas in terra*, vt est Iob. 41. *quæ comparetur ei*) tamen sua majori potentia confectum iri & exitio datum, vt non sit pijs amplius terrori.

Super Leuiathan serpentem vectem, & super Leuiathan serpentem tortuosum. Nota, hæc quoque Metaphoricè Diabolo aptissimè tribui. Serpens enim dicitur propter fallendi artem & voluntatem. Vnde & in specie serpentis primos homines decepit, Genes. 3. Vectem autem quidam dictum putant Diabolum, propter longitudinem, id est, amplitudinem & extensionem potestatis eius per vniuersam terram. Vectes enim sunt ligna, vel pali oblongi. Alij sic dictum volunt, quod nihil in se rectum habeat, sed totus sit prauus & tortuosus. Huic putant suffragari, quod velut exponendo

B additum sit, *serpentem tortuosum.* Sed alij malunt vectem dici, quod potentissimus. Vectes enim ligna sunt fortia & firma, vt in ijs onera portentur. Huc respexit Theodotio, qui sensum, non verba respiciens, vertit *serpentem robustum.* Alij denique considerant quod vectibus portæ claudantur, scilicet, lignis oblongis, quæ obijciuntur foribus. Hi Diabolum vectem dicunt, quia multos in suam potestatem redactos velut carcere claudat. Ad quem sensum Symmachus vertit, *serpentem concludentem.*

v. 9. *Et iste omnis fructus vt auferat peccatum eius.* Sensus: Deus populum suum, electos suos non percutit vt perdat, sed vt misereatur & peccata remittat & sanet. Vide Comment. Forerij.

C v. 11. *Non est enim populus sapiens, propterea non miserebitur eius.* Nota etiam in populo, & non tantum in sacerdotibus vel principibus requiri sapientiam, id est, scientiam rerum diuinarum quæ ad salutem sunt necessariæ; prout dicitur suprà cap. 5. *Captiuus ductus est populus meus quia non habuit scientiam* Vnde & illud, *Qui ignorat, ignorabitur.* 1. ad Cor. 14 Vide ibid nostr. comment. & annot. ad cit. c. 5 hujus Prophetiæ.

CAPVT XXVIII.

v. 16. E*Cce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angularem, &c.* —— *qui crediderit non festinet.* Citatur hæc Scriptura de Christo vero lapide angulari, Matth. 21. Actor. 4. Roman. 9. & 1. Petri 2. Cæterùm quod additur: *Qui cre-*

D *diderit non festinet*, Apostolus ad Rom. 10. secundum Septuaginta citat hoc modo: *Omnis qui crediderit in illum, non confundetur.* Vbi etsi apud Septuaginta non additur nota vniuersalis, sed tantùm effertur indefinitè; tamen vim habet vniuersalis. Sensus quoque coincidit cum nostra versione. Scilicet increduli festinare solent ex diffidentia veritatis promissionis, cupientes mox oculis conspicere, & re ipsa experiri, quod promissum est, moram ac dilationem rei promissæ non ferentes. At, qui firmiter credit, per patientiam expectat bona promissa, etiamsi in longum dilata fuerint, nihil dubitans de veritate promissionis Sic ad Heb. 11. Sancti patres per fidem grauissima mala pertulerunt, nondum tamen acceptis repromissionibus, sed de quibus nihil dubitarunt. Et 2. Petri 3. incredulorum vox est: *Vbi est promissio aut aduentus eius?* Sed contra eos armat

E fideles Petrus per fidem & patientiam. Ideo ergo non festinet, quia non confundetur. Vide nostrum Commentarium citatis locis.

v. 21. *Vt faciat opus suum, alienum opus eius.* Opus suum propter iustitiam, sed tamen alienum, quia quodammodo ad illud cogitur propter peccata hominum, & quia malum aliquid habet adjunctum, nempe malum pœnæ. Opus autem ipsius proprium est misereri; quia per hoc etiam malum nostrum & culpæ, & pœnæ tollit: quod maximè ad summam illam & perfectissimam bonitatem pertinet Hinc Ecclesia: Deus cui proprium est misereri, &c Et in alia collectâ: Qui omni-

omnipotentiam tuam parcendo maximè & miserando manifestas. Et in psalmo 144. *Miserationes eius super omnia opera eius.* Et Iacobi 2. *Superexaltat autem misericordia iudicium.* Vide ibidem nostr. comment.

CAPVT XXIX.

v. 1. **V**Æ *Ariel, Ariel, ciuitas, quam expugnauit Dauid.* Per Ariel Ierosolyma intelligitur. Significat autem Ariel, leonem Dei, vel leonem fortem. Nam (*El*) vtrumque apud Hebræos significat, & Deum, & fortem. Vnde in psalm. 41. *ad Deum, fortem, viuum*, quidam vertunt, *ad Deum, Deum viuum.* Ierusalem itaque vocatur *Ariel*, id est, leo Dei, quia quondam fortissima fuit ciuitas; id quod etiam significat verbis subjectis: *ciuitas, quam expugnauit Dauid*, id est, quam Dauid rex fortissimus ægrè expugnare potuit, quando adhuc tenebatur ab Iebusæis. Putant quidam vocem hanc *Ariel* primario attributam fuisse apud Iudæos altari templi, quod erat Ierosolymis. Nam constat ex Ezech. 43. altare vocatum fuisse Ariel, vbi dicitur: *Ipse autem Ariel quatuor cubitorum.* Ita sensus erit: Væ altari, altari, quod est in ciuitate, quam expugnauit Dauid. Et juxta hunc sensum synecdoche erit in ea voce (*Ariel*) vt per altare, quod est in ciuitate, ipsa ciuitas intelligatur. Et ita comminatio ista nihilominus ad totam ciuitatem pertinebit.

v. 14. *Peribit enim sapientia à sapientibus eius & intellectus prudentum eius abscondetur.* Hanc sententiam memorat Apostolus secundum Septuaginta 1. Cor. 1. v. 16. Vide ibid. nostr. comment.

v. 23. *Eò quòd appropinquat populus iste ore suo, & labiis suis glorificat me, cor autem eius longè est à me,* &c. Hoc contra hypocrisim Iudaicæ gentis dictum esse, manifestum est ex Euangelio Matth. 15. & Marci 7. vbi à Domino eadem verba contra eos proferuntur: illi enim summam pietatis in externo cultu tantum ponebant. Nec tamen apud Christianos desunt qui simili vitio laborant. Quin etiam Sasboldus scriptor pius, & doctus, in hunc locum ita commentatur: Sanè qui & hodie legunt certas preces, & audiunt sacrum, & iis absolutis conferunt se ad pocula, aut his similia, illi quoque sunt qui hic dicuntur labiis suis honorare Deum, cor autem eorum longè esse. Quod valdè horribile est in homine Christiano, & maximè in sacerdote, existimante, omnia tunc rectè se habere, quando lectæ sunt horæ, non cogitante interim, vt mens eleuetur in Deum, & cor ei per amorem jungatur; vt sit humiliatum & contritum; & res fluxas atque mundanas contemnat. Sic ille. Neque est quod dicamus tantùm contra eos hæc posita, qui in precibus euagationes mentis patiuntur. Nam Iudæi & Pharisæi verè de Deo cogitabant, quando Deum laudabant, nominatim Pharisæus dicens: *Gratias tibi ago, quia non sum sicut cæteri homines*; Sed generaliter ponitur hæc sententia contra eos qui verbis Deum honorant, factis autem eum contemnunt.

CAPVT XXX.

v. 1. **V**Æ *filij desertores dicit Dominus; vt faceretis consilium, & non ex me.*—Et v. 2. *Qui ambulatis, vt descendatis in Ægyptum, & os meum non interrogastis.* Hæc verba ita sonare videntur prima facie, quasi sine oraculo diuino illicitum fuerit Iudæis in Ægyptum fugere, persequentibus eos Assyriis; imò quasi nullum consilium suscipiendum sit, nullumque opus aggrediendum nisi consultò Dei oraculo. Sed si legamus ea quæ habentur Ierem. 42. & 43. intelligemus aliter hæc esse accipienda, & ex negatione intelligendam esse oppositam affirmationem. Ibi enim legimus Iudæos, deserto & contempto Dei consilio, quod eis dabatur per Ieremiam, per rebellionem quandam voluntatis abiisse in Ægyptum. Deus enim expressè id prohibuerat. Vnde & hic vocantur, *filij desertores.* Et alibi vbi de cultibus idololatricis dicit Deus, *quæ non præcepi eis*, id est, quæ prohibui; minus enim dicitur & plus intelligitur. Sensus igitur hujus loci est: *Vt faceretis consilium & non ex me*, id est, expressæ voluntati meæ repugnaretis. *Et ordiremini telam, & non per spiritum meum*, id est, profectionem illam susciperetis contra voluntatem meam; *Et os meum non interrogastis*: quin etiam expressum oraculum meum per Ieremiam Prophetam vobis significatum, respuistis. Hinc patet quàm falso nitantur fundamento Lutherani, dum nolunt ab Ecclesiæ præfectis vllas condi leges quæ in Scripturis sacris non sint expressæ: quod si consequens esset, etiam sequeretur nullum opus, qualecumque id sit, nobis aggrediendum esse sine Dei oraculo, quod est absurdissimum.

Estij Annot. in Script.

v. 10. *Videte nobis errores.* Allusio est ad illud, *videntibus*, quibus iam dixerant, *Nolite videre.* Nunc autem dicunt eis: *Videte nobis errores*, id est non quærimus à vobis veras prophetias, verum Dei Verbum, sed videte nobis, id est, vos videntes dicite, annuntiate quæ placeant, quæ delectent, etiamsi sint errores.

v. 18. *Expectat Dominus, vt misereatur vestri.* Sensus est, quod Deus nostram expectat pœnitentiam, vt auferat à nobis flagella, & tribuat bona, pœnitentibus & legem seruantibus promissa. Interim & ipsa etiam pœnitentia, Dei donum est, quam tamen rectè exigit Dominus; nempe quia etiam est actus liberi arbitrij.

v. 26. *Et erit lux lunæ sicut lux solis, & lux solis, septempliciter, sicut lux septem dierum, in die, qua alligauerit Dominus vulnus populi sui.* Hieron. refert ad diem iudicij, in quo, sicut dicit Apostolus Paulus Rom. 8. v. 19. *Expectatio creaturæ reuelationem filiorum Dei expectat, & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei.* Tunc enim omnis creatura, (scilicet cui conuenit permanere in illo statu incorruptionis) in melius commutabitur. *Erunt cœli noui & terra noua.* id est, in statum meliorem commutata. Isaiæ 65. & 66. Apoc. 21. 2. Petr. 3. Sic luna accipiet splendorem solis, & solis splendor augebitur in septuplum. q. d. omnia tam cœlestia quàm terrestria, quæ tunc permansura sunt, longè fient præstantiora, vt seruiant beatorum immortalitati, eorumque felicitati. Vide nostr. Comment. citat. cap. 3. epist. B. Petri.

CAPVT XXXI.

v. 8. **E**T *cadet Assur in gladio non viri, & gladius non hominis vorabit eum. Et fugiet non à facie gladij.* Loquitur propheta de exercitu Sennacherib regis Assyriorum, de quo 4. Reg 19. de quo, vt ibidem narratur, percussit Angelus Domini vna nocte in castris centum octoginta quinque millia. Sensus ergo est: Cadet exercitus Assyriorum in gladio non viri; & gladius non hominis vorabit eum, id est, percutietur, non ab homine aliquo, cui resistere & quem vicissim repercutere possit, sed ab Angelo. Et fugiet ipse rex, non à facie gladij, sed territus nimirum subita clade sui exercitus. Quidam legendum postremum illud putant affirmatiuè; *Et fugiet à facie gladij*, putantes Hebræa fauere illi lectioni; tum etiam quod hoc ipso v. 8. dicat: *Et cadet Assur in gladio.* q. d. in gladio scilicet, etsi non viri, nec hominis, sed in gladio Angeli; Sed Sixtina Biblia legunt negatiuè, & sensus, vt vidimus, eodem recidit.

v. 9. *Et pauebunt fugientes principes eius, dixit Dominus, cuius ignis est in Sion, & caminus eius in Ierusalem.* Periphrasis mirabilis, & terribilis veri Dei, seu Dei Israël. Nempe Propheta iste passim in descriptionibus suis vtitur grandibus admodum figuris, sicut & totus eius sermo & stylus supra modum sublimis est, & heroïcus; adeò vt cæteri Prophetæ hujus comparatione admodum humiles in sermone videantur.

Quod ergo ait: *Cuius ignis est in Sion, & caminus eius in Ierusalem*; Periphrasim continet ex ea re, quæ soli vero Deo debetur; Videlicet ex sacrificio, quod nulli præterquam vni vero Deo licitè offertur. q. d. Dominus cui sacrificium & holocausta offeruntur in Sion, & in Ierusalem, hæc dicit, & suo tempore rata faciet. Per ignem ergo & caminum sacrificia intelliguntur, maximè holocausta, quæ tota incendebantur.

CAPVT XXXII.

v. 20. B*Eati qui seminatis super omnes aquas, immittentes pedem bouis & asini.* Apostolis hoc dictum est, qui seminarunt Verbum Dei super omnes populos, concludentes, & quasi pedicis quibusdam illaqueantes *pedem bouis & asini*, idest, populum Iudaïcum & Gentilem. Vbi per bouem Iudaïcus populus intelligitur, propter iugum, de quo Petrus Act. 15. *Et nunc quid tentatis Deum, imponere iugum super ceruices discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus?* Per asinum autem, populus gentilis, propter stoliditatem & ignorantiam vnius veri Dei.

CAPVT XXXIII.

v. 7. E*Cce videntes clamabunt foris, Angeli pacis amarè flebunt.* Hæc sententia obscuritatem habet, propterea quod Angelis, quos constat sine omni doloris aut tristitiæ permixtione beatos esse, tribuatur fletus, isque amarus, qui cum perfecta & plena beatitudine consistere non potest. Sed soluitur hæc difficultas, si intelligamus, qui hoc loco dicantur Angeli pacis, & quis sit huius loci sensus litteralis. Agit propheta de grauissimo periculo, in quo versabatur rex Ezechias & Ierusalem tota, eo tempore, quo in Iudęam inerat Sennacherib rex Assyriorum cum suo exercitu, quando missis ad eum legatis pacem impetrare non potuit; quin potius rex superbus extrema quæque minabatur sanctæ ciuitati, & templo Dei, ipsique populo captiuitatem. Sensus ergo est: *Ecce videntes clamabunt foris.* q. d. Mittentur à rege Ezechia speculatores, (eos videntes vocat) vt contemplentur exercitum regis Assyriorum, simulque petant pacem, (quos propterea hic Angelos pacis vocat.) Sed re infecta redeuntes hi speculatores, videntes, Angeli seu nuntij. edent miserabiles clamores, ac desperata pace, amare flebunt. Cæterùm hæc omnia idcircò exaggerantur, vt tanto magis commendetur potentia Dei, quæ eos à tali hoste liberauit. Vide etiam nostra in 2. sent. dist. 7.

v. 14. *Quis poterit habitare de vobis cum igne deuorante, aut quis habitabit ex vobis cum ardoribus sempiternis?* Hoc non de inferno intelligendum est, quia dicit Propheta hominem iustum & sanctum cum igne illo & ardoribus habitaturum. Sic enim sibiipsi respondet versu immediatè sequenti; *Qui ambulat in iustitiis, & loquitur veritatem. qui proijcit auaritiam. &c.* sed illa (*ignis deuorans*) & (*ardores sempiterni*) per periphrasim Deum significant. De quo dicitur Deut. 4. & citatur ad Hebr. 12. quia *Deus ignis consumens est.* Sensus ergo est. Quis audebit se coniungere Deo, qui tantus est vindex blasphemiæ Assyriorum omnisque impietatis? Ac deinde, scilicet respondet; non impium, nec hypocritam cum Deo habitaturum; iuxta illud Psalmi 5. *Non habitabit iuxta te malignus, neque permanebunt iniusti ante oculos tuos*: sed eum qui ambulat in iustitijs & veritate. q. d. Est quidem Deus admodum formidabilis impijs, & horrendum est incidere in manus Dei viuentis; sed homo iustus confidenter & sine nocumento cum Deo habitare, & conuersari poterit. Et nota hic contra hæreticos nostri temporis, quod vita hominis iusti sustinet iustum iudicium Dei.

v. 18. *Vbi est litteratus? vbi legis verba ponderans? vbi doctor paruulorum?* Citat hunc locum Apostolus 1. Cor. 1. v. 20. neque lectionem Hebræam, neque Septuaginta planè secutus. Vide nostr. Comment. ibidem.

CAPVT XXXIV.

v. 4. E*T tabescet omnis militia cælorum, & complicabuntur sicut liber cœli, & omnis militia eorum defluet, sicut defluit folium, &c.* Locus similis est Apoc. 6. *Cælum recessit sicut liber inuolutus.* Liber inuolutus, (quem rotulam Teutones, & Galli *rolle*, vocant) si expanditur, legi possunt quæ in eo scripta sunt; si inuoluitur, minimè: ita sol, luna & stellæ, quæ velut litteræ annuntiant nobis gloriam Dei, subtrahentur, neque in terra apparebunt. Illi qui dicunt significari motum cœli cessaturum, videntur subtiliter magis, quàm ad litteram locum hunc exponere.

CAPVT XXXV.

v. 8. E*T erit ibi semita, & via, & via sancta vocabitur. Non transibit per eam pollutus. Et hæc erit vobis directa via, ita vt stulti non errent per eam.* Ex his verbis quidam ostendere conantur Ecclesiam ita sanctam esse, vt omnes, quotquot in ea sunt, & quotquot sunt eius membra, sancti sint, mundi, & impolluti, quia dicitur: *Non transibit per eam pollutus.* Et rursus, *ita vt stulti non errent per eam.* Ex quo colligunt nec pollutum, nec stultum in Ecclesia esse. Quibus respondendum est, hæc non de Ecclesia dici, sed de semita & via Ecclesiæ, quæ vocatur sancta. Via autem Ecclesiæ doctrina eius est. Quisquis autem per hanc viam incedit, id est, quisquis doctrinam Ecclesiæ, quæ ad fidem & mores pertinet, sequitur; is mundus est & sanctus; Ex quo consequitur scilicet hominem pollutum per eam non transire, & stultum per eam non errare.

CAPVT XXXVI.

v. 4. E*T dixit ad eos Rabsaces.* Ac tandem vers. 7. *Quod si responderis mihi: In Domino Deo nostro confidimus. Nonne ipse est, cuius abstulit Ezechias excelsa & altaria?* Suadere vult Rabsaces, ne confidant in Deo suo, propterea quod ipsum etiam grauiter offendisset Ezechias. Sed quod Rabsaces putabat contra Dei honorem ab Ezechia factum, id ab eo factum erat ex Dei voluntate, & secundum legem. Abstulerat enim Ezechias excelsa, & altaria, partim idolorum, quibus nullo modo sacrificare licebat; partim veri Dei non suis locis constituta. Non enim licebat sacrificare Deo vero, eo tempore, nisi in vno loco ab ipso designato; videlicet in templo Ierusalem. Et hoc ipsum est, quod imperitus harum rerum Rabsaces etiam adjecit: *Nonne ipse est cuius abstulit Ezechias excelsa, & altaria, & dixit Iuda & Ierusalem; Coram altari isto adorabitis?* Intelligitur autem adoratio per sacrificium. Nam simpliciter adorare licebat extra templum, etiam extra Ierusalem, sicut Daniel fecit in captiuitate positus, sed sacrificium offerre alibi non licebat.

v. 17. *Donec veniam & tollam vos ad terram, quæ est vt terra vestra.* Id est, similis terræ vestræ, vt est 4. Regum 18. Vbi obserua, quod barbarus iste quantumuis grandis, & magnificus in promissis, non tamen audet dicere, terram quam promittit, meliorem esse terra Israëlitica; sed tantum dicit illi similem esse; tametsi & hoc fraudulenter dicat. Facit autem hoc etiam ad commendationem fertilitatis, & felicitatis terræ promissionis, seu Palæstinæ, qualis quidem tunc fuit.

CAPVT XXXVII.

v. 3. H*Æc dicit Ezechias. Dies tribulationis, & correptionis, & blasphemiæ dies hæc; quia venerunt filij vsque ad partũ, & virtus non est pariendi.*

Notandum quod Ezechias inter mala, quibus tam ipse A
... in ... & populus Dei afficiebatur, hoc etiam ... notandum & deplorandum apud prophetam Domini Isaiam præcepit, quod Deus blasphemaretur ab hostibus. Dixerat enim Rabsaces Deum Israël non magis liberaturum populum suum de manu Assyriorum, quam dij cæteri, qui suos cultores liberare non potuerant. Quam blasphemiam ostendit Ezechias se ... missime ferre; & quidem etiam tunc; quando acceptis epistolis blasphemiæ plenis, à rege Assyriorum, ... it in templum, & expandit eas coram Domino; ... vt tam grauem blasphemiam velit vindicare. Ita & Catholici inter multa mala, quæ ab hostibus Ecclesiæ patiuntur, præcipuum hoc ducere debent, non bonorum rapinam aut oppressiones miserorum; sed B
blasphemiam in Deum & Sanctos eius, Ecclesiarum direptiones, & Sacramentorum profanationem, denique ... quod ab illis tam multi misere seducuntur, & præcipitentur in æternam damnationem. Quod additur; *... venerunt filij vsque ad partum, & virtus non est pariendi*, hunc sensum habet: In tali dolore constituti sumus, qualem sentit mulier in difficili partu, quando venit fœtus vsque ad partum, & tamen virtus non est pariendi.

v. 23. *Et leuasti altitudinem oculorum tuorum.* 4. Reg. 19. *Et eleuasti in excelsum oculos tuos.* In Hebræo vtroblique, *Et leuasti excelsum*, seu *altum oculos tuos*. Subauditur, in, vt sit sensus, in altum, in excelsum præ animi tui superbia. Descriptio est hominis vehementer tumidi & elati, qualis erat Sennacherib, & similes.

v. 31. *Quia de Ierusalem exibunt reliquiæ, & saluati de monte Sion.* Hoc impletum tempore Christi in Apostolis eius & alijs fidelibus Iudæis, qui Apostolorum prædicatione crediderunt, vt habemus in Actis. Nam illi interpretante Apostolo Rom. cap. 9. v. 27. fuerunt reliquiæ ex illo populo saluatæ, qui de Ierusalem exeuntes, totum mundum Euangelio Christi repleuerunt. Itaque per eas illoratio seu salus egressa est de monte Sion, id est, de Ierusalem in vniuersum terram. Non tamen improbabile est ad litteram significari quod Deus propter se & propter Dauid seruum suum adhuc parciturus sit illi populo vt non vastetur à rege Assyriorum, neque abducatur in captiuitatem, sicut ille comminatus fuerat. Vide nostrum Commentar. citat. cap. 9 ad Rom. & cap. 11. v. 5.

v. 36. *Egressus est autem Angelus Domini, & percussit in castris Assyriorum centum octoginta quinque millia.* Hic obiter notanda est concordia historiæ sacræ cum historia profana, ne quis profanus forte suspicetur hoc tantùm miraculum vel a propheta, vel a Iudæis esse confictum. Hieronymus enim in Commentario huius loci citat etiam duos profanos authores Herodotum & Berosum: Vna nocte, inquit, iuxta Ierusalem centum octoginta quinque millia exercitus Assyrij pestilentia corruisse narrat Herodotus, & plenissime Berosus Chaldaicæ scriptor historiæ, quorum fides de proprijs libris petenda est. Hæc Hieronym. Quod autem Iudæi tradunt igne extinctos fuisse, non repugnat. Nam & pestilentia ignis nomine frequenter significatur.

CAPVT XXXVIII.

v. 3. **M**Emento quomodo ambulauerim coram te in veritate & in corde perfecto, & quod bonum est in oculis tuis fecerim. Hic locus euertit tria aut ... hæretica nostræ temporibus dogmata. Primum, ostendit rectè hominem iustum considerare se fiduciam aliquam collocare in iustitia ac meritis suis, sicut & Dauid ait, *feci iudicium & iustitiam, non tradas me calumniantibus me.* Psalm. 118. Secundum, posse hominem in hac vita legem Dei implere seu perficere, ... perfectionem habet; perfectionem videlicet ... Scrupt.

hu... peregrinationis, quæ multam adhuc imperfectionem habet adiunctam. Tertium, opera quæ à fidelibus fiunt, non solum humano iudicio, sed & diuino verè bona esse, & secundum iustitiæ regulam fieri. Ait enim, *coram te*, ac rursum, *in oculis tuis*. Postremum quod ex omnibus istis est consequens, non omnia iustificati hominis opera esse peccata.

v. 9. *Scriptura Ezechiæ regis Iuda, cum ægrotasset*, &c. Et postea v. 12. *Generatio mea ablata est & conuoluta est à me quasi tabernaculum pastorum.* Sensus est, Vita mea ablata est, & conuoluta, quomodo conuolui, & transferri solent tabernacula pastorum. Pastores enim in calidis regionibus tabernacula circumferunt contra æstum; & quoties mutant pascua, conuoluunt tabernaculum, & alio transferunt. Ita, inquit Ezechias rex, conuoluta quoque est vita mea & ablata. In nomine autem generationis potest quoque non improbabiliter aliquid amplius intelligi. Ezechias scilicet nondum habebat successorem, quando in hanc infirmitatem incidit, quia Manasses nondum natus erat. Quod ita ostenditur: Ezechias vixit quindecim annis post hunc morbum, patet 4. Regum 20. Manasses autem regnare cœpit post mortem patris cum esset duodecim annorum, vt dicitur in eodem libro quarto Regum cap. sequenti, id est, 21. Igitur natus est Manasses post hunc annum anno tertio. Quod ergo ait: *Generatio mea ablata est*, sic intelligi potest, Filium non habeo, & tamen iam morior, & tollitur omnis spes posteritatis meæ, neque promissus ille Messias ex posteritate Dauid, ex me nasciturus est, vt speraram. Nempe pij reges Iuda solliciti erant de posteritate, sperantes Christum ex ipsis nasciturum; sicut & per Ezechiam natus est, vt patet Matth. 1. Quod si Ezechias sine sobole mortuus fuisset, iam per aliam stirpem ex Dauide nasciturus fuisset Christus Messias promissus. C

v. 11. *Quæsiui residuum annorum meorum.* Hebraicè, priuatus sum residuo annorum meorum.

Dixi: non videbo Dominum Deum in terra viuentium, id est, inter viuentes & cum viuentibus non amplius intrabo templum Domini visurus tabernaculum eius, vbi singulari modo sese solet exhibere præsentem. Vnde precatur Dauid ps. 26. *Vt videam voluptatem Domini & visitem templum eius.* Atque hoc desiderium visitandi templi Domini significant apertè illa Ezechiæ verba in fine huius capitis: *Quod erit signum quia ascendam in domum Domini?* D

v. 14. & 15. *Domine vim patior, responde pro me. Quid dicam, aut quid respondebit mihi cum ipse fecerit?* Priscem quidem codices corrupte legebant in prima persona, *cum ipse fecerim?* Sed Sixtina rectè confirmant lectionem in tertia persona. Et sensus est: Domine grauissime affligor vehementia morbi, *vim patior*, vt sustinere nequeam, *Responde pro me*, id est, suscipe patrocinium meum, mitiga dolorem. Et hactenus quidem vt homo fragilis. Sed ecce, deinde reprehendens suam velut impatientiam, subiungit: *Quid dicam?* q. d. Cur murmurare contra Deum factorem meum, quasi vim ab eo patiar? *Aut quid respondebit mihi, cum ipse fecerit?* Id est, quid expecto patrocinium ab eo qui huius morbi author est? Ac si dicat: Ipse Deus est qui fecit, qui certo consilio hunc morbum immisit. Igitur E
patienter tolerandum est, donec ei placeat quod immisit, auferre. Simile est illud psalmi 38. *Obmutui, & non aperui os meum, quoniam tu fecisti.*

CAPVT XXXIX.

v. 1. **I**N tempore illo misit Merodach Baladan filius Baladan rex Babylonis, libros & munera ad Ezechiam. Per libros intellige litteras, epistolam. Sic enim eadem Hieron. vertit 4. Reg. 20. vbi hæc eadem historia narratur. Hebræa vox generalis est ad libros, & epistolas, & quodcunque scriptum genus.

v. 8. *Bonum verbum Domini, quod locutus est, Fiat tantum pax & veritas in diebus meis.* Hebraïcè est in secunda persona, *quod locutus es*, quomodo interpres idem vertit 4. Reg. 20. vt designarut sermo Ezechiæ ad Isaiam prophetam, grauia illi ex præcepto Domini comminantis. Et eodem recidit. Sensus enim est: Quod mihi nuncias à Domino bonum Verbum Domini interpretor. Verba enim sunt, voluntatem suam subijcientis Dei voluntati; & iustitiam eius probantis. Tamen hoc adjecit: *Fiat tantum pax & veritas in diebus meis.* Vbi pax quietem & tranquillitatem in bono significat, veritas stabilitatem. Et sensus est. Tantum precor, vt quoniam de diebus meis nihil mali nuncias, regni mei statum habeam pacatum & stabilem; quoad viuam. Sic & Ecclesia orat; *Da pacem Domine in diebus nostris.* Non ergo peccauit his verbis Ezechias, quod non fuerit conatus auertere iram Dei à posteris quoque suis, quod ei impingunt Hebræi; sed scilicet cognitæ per prophetam absolutæ Dei voluntati suam voluntatem piè accommodauit.

CAPVT XL.

v. 2. **L**Oquimini ad cor Ierusalem, & aduocate eam, quoniam completa est malitia eius. In Scriptura sacra compleram esse alicujus malitiam ferè in malam partem accipitur; vt sit idem, quod iniquitatem eius peruenisse ad summum; ita vt iam vindicta non sit diutius differenda, velut dum dicitur de gentibus terræ Chanaan, quod nondum completæ erant iniquitates eorum Gen. 15. Hic autem omnino diuersum quid significatur hac phrasi. Est enim sensus secundum nostram lectionem: *Completa est malitia eius*, id est, ablata & finita malitia, facta remissione peccatorum. Id enim declaratur immediatè sequentibus verbis: *Dimissa est iniquitas illius.* Interim sciendum est quod quædam exemplaria pro (*malitia*) habeant (*militia*.) Et vox Hebræa (*Sebah*) militiam significat, vnde est illud *Deus Sabaoth*, id est, Deus exercituum pluraliter. Ex commentario Hieronymi non liquet, vtrum legerit malitiam, an militiam. Septuaginta habent; *completa est humiliatio eius.* Itaque si secundum nostram lectionem, per *malitiam* intelligamus pœnam & afflictionem, quæ ex bellis & militia prouenit; vtcumque cum lectione illa ex Hebræo iam conuenit nostra. Sic enim & in Euangelio: *Sufficit diei malitia sua*, id est, miseria, Matth. 6.

Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. Hebræi intelligunt duas captiuitates, Chaldæorum & Romanorum, vt sensus sit: Bis punita est pro peccatis suis. Alij aliter. Sed quia hic est annuntiatio Euangelij, & lætus nuntius, videntur hæc verba non ad pœnam, sed ad beneficia pertinere, hoc sensu, Nec tantùm dimissa est iniquitas eius; (hoc enim præcedit) verùm etiam post tam grauia peccata, quibus Deum offendit, multis ac varijs beneficiis à Deo affecta est. Nullo modo ergo ex his verbis argumentari licet, Deum aliquem punire vltra meritum, aut duplâ punitione. Quod si ad pœnas tamen referatur; potest hic reddi simplex & commodus sensus: Iam satis superque afflicta est, & punita Ierusalem pro peccatis suis. Sic & Apocalyp. 18. dicitur de Babylone: *Duplicate ei duplicia secundum opera eius.* Potest etiam hic intelligi Ierusalem accepisse duplicia, si respiciatur ad modum quo solet Deus in hac vita punire ciuitatum aut populorum peccata.

v. 13. *Quis adiuuit spiritum Domini?* Quomodo ergo Paulus dicit, 1. Cor. 3. Dei enim sumus adiutores? Vide eius loci Comment.

CAPVT XLI.

v. 2. **Q**Vis suscitauit ab Oriente iustum, vocauit eum, vt sequeretur se? Sensus est. Quis ex A omnibus vestris dijs, quos colitis (insulas gentium alloquitur) hoc potuit præstare quod ego? suscitando videlicet ab Oriente iustum quendam; & vocando eũ, vt se sequatur, ac sibi obtemperet, sicut ego facturus sum? Sed quæritur quis sit ille iustus, de quo Dominus contra gentium Deos gloriatur? Quidam intelligunt Abraham. Hic enim ex Oriente, videlicet ex Chaldæa vocatus est à Deo, vt ipsum sequeretur, sed quæ sequuntur, majora sunt, quàm quæ in Abraham competant. Sequitur enim: *Dabit in conspectu eius gentes, & reges obtinebit.* Item: *Viderunt insulæ, & timuerunt, & extrema terræ obstupuerunt.* Alij igitur Cyrum regem Persidis (quæ regio Iudæis Orientalis est) intelligunt; alij ad Christum referunt, qui solus propriè iustus & sanctus est; de quo Act. 3. *Vos autem iustum & sanctum negastis.* Item, *Qui prænunciabant de aduentu iusti*, cap. 7. v. 52.

B Sed hæ duæ expositiones de Cyro & Christo non repugnant, sed subordinatę sunt; ita vt alter sensus sit litteralis, alter mysticus, in littera propriè fundatus. Id enim in prophetis frequens est, vt sub typo alicuius hominis, vel populi, Christus, vel eius Ecclesia; & rursum alibi, Diabolus, eiusque sequaces significentur. Quod autem Cyrus fuerit typus Christi, expressè ostendit initium capitis 45. vbi sic legimus: *Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro.* At quæres, quomodo Cyrum iustum vocat? Resp. Hebr. est (*iustitia*) quæ tamen pro iusto sæpe ponitur. Iustus itaque vocatur, quia fuit minister iustitiæ Dei aduersus gentes; & simul minister bonitatis erga populum Dei, populum Israël, quando eius captiuitatem relaxauit eumque remisit in patriam, vt est 1. Esdræ 1.

v. 23. *Annunciate quæ ventura sunt in futurum, & C sciemus, quia dij estis vos.* Hinc scilicet consequens est, solius Dei esse futuros euentus præscire, & prædicere. Angeli igitur nihil tale præsciunt, seu boni, seu mali, nisi quantùm eis diuinitus reuelatur. Cæterùm quod subiungitur: *Bene quoque aut malè, si potestis, facite*; non de bonitate aut malitia morali intelligendum est. Hoc enim malè facere in Deum non conuenit. Sed de beneficiis & pœnis accipiendum est. q. d. præstate si potestis, vestris cultoribus sanitatem corporum aliasque felicitates, & hostes eorum affligite.

CAPVT XLII.

v. 2. **N**On clamabit, neque accipiet personam, nec audietur foris vox eius foris. Hoc testimonium D cum verbis aliquot sequentibus citat Matthæus Euangelista cap. 12. idque ad declarandam insignem Christi mansuetudinem erga omnes. Et sciendum est quod tam Chaldæus Paraphrastes, quàm omnes quoque Iudæi hunc locum de Christo accipiunt. Et Chaldæus Paraphrastes expresse sic; *Ecce seruus meus Mesias.* Matthæus loco horum verborum habet: *Non contendet neque clamabit, neque audiet aliquis in plateis vocem eius.* Sensus est. Non litigabit, neque contentiosè clamabit; sicut quidam solent; qui cum rationibus & argumentis non possint, clamore volunt aduersarium vincere. *Neque audietur vox eius foris*, vel, vt Matth. habet, *in plateis*, id est, non clamabit in plateis, vel foro suam doctrinam; quasi per tumultum, vel ostentationem, sed sedate aget, docens in locis ad docendum E accommodis, cujusmodi est synagoga, desertum, ad mare, &c. In his enim locis Christus docuisse legitur. De clamore huiusmodi Paulus agit ad Ephes. 4. *Omnis ira & indignatio & clamor tollatur à vobis.*

Neque accipiet personam. Id est, distribuet vnicuique quod ei debetur. Hoc enim est iudicis, in præmiis distribuendis merita spectare, non qualitates impertinentes. Item Christus vt Deus accipere personas non potest, quia nihil cuiquam debet. In gratuitis autem locum non habet acceptio personarum.

v. 4. *Non erit tristis neque turbulentus.* Non negat Propheta futurum in Christo tristitiæ affectum, qui de seipso verissimè dixit Matth. 26. *Tristis est anima mea usque ad mortem:* Sed tristitia, cuius hîc fit mentio ad intellectum pertinet, non ad affectum; & significat caliginem seu obscuritatem mentis in iudicando. Vnde alij vertunt: *Non caligabit*, vel *non hallucinabitur*, & *non festinabit.* Et sensus est: Christus nullam patietur ignorantiam, aut difficultatem in cognoscendis ijs, de quibus ei iudicandum erit, sed erunt ei omnia expedita, & manifesta. Item *non erit turbulentus*, seu, *non festinabit*, id est, in iudicando non erit præceps, non præcipitanter proferet sententiam, quod est in iudicando grauissimum vitium, sed cum maturitate, & summa prudentia iudicabit, & sententias proferet.

CAPVT XLIII.

v. 8. *EDuc foras populum cæcum, & oculos habentem; surdum, & aures ei sunt.* Potest hoc vel de Iudæis intelligi, vel de gentibus. Si de Iudæis accipiatur, prophetia est comminatoria excæcationis Iudæorum; & sensus erit: Produc foras, vt omnibus innotescat, populum qui oculos habet, & tamen cœcus est, aures habet, & tamen surdus est. Scilicet, populo Iudaïco oculi quidem sunt & aures ad legendum, & ad audiendam legem & prophetas; sed cœci sunt, & surdi; quia legentes non intelligunt, & audientes non credunt verum Messiam. Si de gentibus intelligitur, læta est prophetia, & hunc habet sensum: Educ foras, velut è tenebris, & è carcere, populum quondam cœcum per infidelitatem, sed nunc habentem oculos illustratos lumine veritatis; surdum quondam ad prædicationem cœli & terræ, nunc autem aures habentem, quibus audiat prædicationem Apostolorum. Et hic sensus magis conuenit contextui sermonis; quia quæ præcedunt, ad fideles pertinēt, & de gentibus subijcitur generalis sententia: *Omnes gentes congregatæ sunt simul.*

v. 25. *Ego sum, ego sum ipse, qui deleo iniquitates tuas propter me.* Abutuntur hac prophetæ sententia hæretici, quia ita remissionem peccatorum volunt esse gratuitam, vt nulla pœnitentiæ opera ad eam consequendam requirantur. Contrà docent Catholici esse quidem remissionem peccatorum gratuitam, ita vt nihil eorum, quæ iustificationem præcedunt, siue fides, siue opera, ipsam iustificationis gratiam promereantur, vt declarauit & definiuit Concilium Tridentinū sess. 6. cap. 8. Sed sicut necesse est hominem fide præparari ad consequendam peccatorum veniam, quod & hæretici concedunt; ita etiam dicimus requiri pœnitentiæ opera, eaque tanquam media quoque propinquiora ad remissionem peccatorum, & iustitiam obtinendam. Neutra tamen, neque fides, neque opera pœnitentiæ meriti rationem habent, si de merito propriè dicto loquamur. Vnde verè hîc dicit Deus: *Ego qui deleo iniquitates tuas propter me.* q. d. omninò gratuitè, propter bonitatem meam; non propter opera; imò ne quidem propter fidem, tanquam meritum condignum. Potest etiam dici Deus gratis delere iniquitatem, quia omnino gratuitò inspirat homini fidem & pœnitentiam, per quæ peruenit ad gratiam remissionis, sicut & Ezech. 36. dicit: *Non propter vos ego faciam, sed propter nomen sanctum meum.*

Ego sum, ego sum ipse qui deleo iniquitates. Ergo (inferunt Nouatores) sacerdos non delet aut remittit peccata. *Respondeo*, distinguenda est duplex deletio iniquitatis, seu viuificatio animæ: Altera per conuersionem cordis præcedentem: Altera per remissionem peccati subsequentem. Priorem Deus solus operatur sine ministerio hominis, saltem efficaci. Neque enim ad effectum conuersionis internæ Deus propriè constituit sacramenta, sed potiùs conuersionem in adultis ad suscipienda sacramenta prærequirit. Posteriorem verò per ministerium hominis sacramentum conferentis operatur, sicut ipsa veritas in discipulos suos insufflans, & potestatem communicans, dixit Ioan. 20. *Accipite Spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remittuntur eis.*

CAPVT XLIV.

v. 15. *ET facta est hominibus in focum —— de reliquo autem operatus est Deum.* Et rursum v. 17. *Reliquum autem eius Deum fecit, & sculptile sibi. Curuatur ante illud —— & obsecrat dicens: Libera me, quia Deus meus es tu.* Quæ hîc dicuntur de idolis gentium à Propheta, ea ab Iconomachis nostri temporis, nominatim Io. Oecolampadio, & Conr. Pellicano, vtroque apostata Monacho, detorquentur ad imagines Christianorum. Hinc quoque dicunt illi, ethnicos non vsque adeò fuisse crassos, & stupidos, vt lapides & ligna pro dijs colerent, sed eodem modo idola sua coluisse, vt Christiani colunt suas imagines. Sed *respond.* falsum esse assumptum: dicimusque, idololatras fuisse in triplici differentia. Qui rudiores erant, ipsa simulachra aurea & argentea deos putauerunt, vt patet hoc loco & alibi. Alij paulò intelligentiores, non quidem ipsa simulachra Deos putabant; sed tamen ijs adsistere vel inesse diuinam quandam virtutem existimabant. Qui denique inter ethnicos cordatissimi videri voluerunt, simulacra tantùm, vt simulacra honoranda duxerunt, hoc est, vt imagines, Iouem, Martem & alios repræsentantes. Sed Christiani colentes, vel venerantes imagines nullis horum possunt assimilari. Non primis; nam nemo sanæ mentis dicet vllum Christianum tam esse stupidum. Non secundis; nam Christiani nullam vim diuinam putant inesse ipsis imaginibus, sed tantùm venerantur eas, tanquam illorum imagines; per quas ipsis grata eorum recordatio & communio in memoriam reuocetur. In tertijs autem illud discrimen est, quod illi in simulacris suis illos colebant pro dijs, qui tantùm homines fuerant; Christiani autem in imagine Christi, verum Deum colunt; in imaginibus autem Sanctorum, sanctos quidem, non tamen vt Deos, sed modo iam dicto. Et de hoc tertio discrimine sic quoque August. Quid enim, inquit, interest ad errorem, siue Iouem, siue Iouis statuam quis colat, cùm vtroque modo honor Dei transferatur in creaturam? Hæc ille. Sed non sic apud nos.

v. 28. *Qui dico Cyro, Pastor meus es; & omnem voluntatem meam complebis.* Sensus est. Qui Cyrum regem constituo, pastorem populi mei, cuius videlicet curam habebit, sicut pastor ouium suarum. Admiratione dignum est, quod hic Propheta nomine suo Cyrum appellet, regem Persarum & Medorum, qui multò post nasciturus erat, nimirùm post annos centum quinquaginta, aut circiter; idque non in Iudæa, sed in gente remotissima. Porrò cum subdit de eodem Cyro, *Et omnem voluntatem meam complebis*, non de voluntate signi loquitur, vt alibi in laudem Caleb & Iosue dicitur, sed de voluntate beneplaciti sui. Sensus enim est: Quæ promitto & facere dispono, circa populum meum è captiuitate liberandum, & in terram suam reducendum, déque templo & ciuitate eius restituenda, illa omnia Cyrus implebit, id est, ea per Cyrum implebo. Non ergo hinc rectè quis collegerit, quod Cyrus Deo placuerit, tanquam implens voluntatem Dei. Nam & per malos sæpè suam implet voluntatem Deus, malis aliud cogitantibus, vel praua etiam intentione rem gerentibus. Nam & de Iudæis Christi persecutoribus dicitur Act. 13. quod voces prophetarum, quæ de Christo erant, impleuerunt, & consummarunt. Neque etiam hinc sequitur hominem sine auxilio gratiæ Dei posse adimplere legem Dei, vt pleniùs ostendimus in 2. sent. dist. 26. §. 40. & 41.

CAPVT XLV.

v. 4. PRopter seruum meum Iacob, & Israel electum meum vocaui te nomine tuo; assimilaui te, & non cognouisti me. Verba sunt Dei ad Cyrum, vt patet ex initio capitis. Quod ergo ait: *Vocaui te nomine tuo*, hoc significat, quod proprium eius nomen tanto tempore ante prædixerit. Illud autem: *assimilaui te*, quidam intelligunt, volui te gerere similitudinem & typum Christi mei, sed vox Hebræa aliud significat: videlicet legere aut vocare aliquem, non aperto nomine, sed occulto ac secretiori, quod sit velut cognomen. Vnde alij vertunt: *Cognominaui te.* Sensus itaque est. Non satis mihi est te proprio nomine vocare, sed & adjeci cognomina, eaque talia, quibus excellentiam tuam declarem; videlicet hæc: *Christus, Pastor, iustus, Saluator*: In quibus omnibus Cyrus haud dubiè valdè expressum typum gessit Christi veri Saluatoris qui genus humanum eripuit è captiuitate Diaboli, sicut Cyrus populum Iudaïcum ex captiuitate Babylonica. Verùm in eo quod addit: *& non cognouisti me*: in eo Cyrus Christi typum non gessit, sed hoc addere voluit Propheta, vt ostenderet aliud esse typum, aliud veritatem, & sicut populus Iudaïcus, etiam nesciens præfigurauit veritatem Euangelicam; ita Cyrus homo gentilis, Christi quidem typũ gessit, sed nesciens.

Sed *quomodo* non cognouit Cyrus Deum, cùm dicatur 2. Paralip. vlt. & 1. Esdræ 1. ex nomine ipsius Cyri: *Omnia regna terræ dedit mihi Dominus Deus cæli, & ipse præcepit mihi, vt ædificarem ei domum in Ierusalem? Respond.* cognouerat aliquo modo; Nihilominus rectè hîc dicitur: *Et non cognouisti me*, vt intelligatur de cognitione certa, stabili, ac perfecta. Quia in religione veri Dei parum erat institutus. Potest etiam referri ad cognitionem typi quem gerebat, hoc sensu; Magnificè te appellaui, & tamen, nescis quàm magnæ, & eximiæ rei typum geras. Et notandum quod non loqueretur propheta tã granditer & magnificè de Cyro, nisi cujusdam multò majoris personæ typum in his quæ ei tribuuntur, gestaret. Nam Cyrus ipse qui aliorum regnorum inuasor fuit & infelicè sortitus est exitũ, hæc encomia talibus verbis exornata non merebatur.

v. 9. *Nunquid dicet lutum figulo suo, &c.* Argumentatur ex hoc Caluinus; Ergo sicut lutum tantùm patitur, & non agit, neque mouere seipsum potest, neque resistere, dum figulus ex ipso facit opus aliquod; ita & homo se habet in his quæ Deus in ipso operatur. Sed respondeo, eatenus hanc similitudinem locum habere: quod homo non magis possit impedire voluntatem Dei, circa ipsum statuentis siue prospera, siue aduersa, quàm lutum impedire possit operationem figuli, deinde etiam ad significandum non ex vllis meritis, sed ex sola Dei voluntate vnum eligi, vt ex eo fiat vas in honorem; alium verò relinqui vt sit vas in contumeliam. Neque repugnat hoc libero arbitrio. Nam cum homo sit animal ratione præditum, sic voluntas eius à Deo mouetur, vt & ipsa sese moueat, & quidem liberè, nimirùm Deo illam mouente; secundùm modum naturæ eius. Vide pleniùs ad illud Esther 15. *Conuertit Deus spiritum regis*, & Comment. nost. ad Rom. 9. v. 21. vbi Apostolus ad hunc locum alludit.

CAPVT XLVI.

v. 1. COnfractus est Bel, contritus est Nabo. Prophetia est, quâ prædicitur destructio idolorum Babylonis futura, in euersione regni Babylonici. Quæ res vlterius fuit figura abolendæ idololatriæ per vniuersum mundum, coruscante Euangelio Christi. Bel idolum erat proprium Babyloniorum, vt ex Daniele constat. Hunc Hieron. putat esse quem Græci Belum, & alio nomine Saturnum vocant. Cujus, inquit, tanta apud veteres fuit religio, vt ei non solùm hostias humanas captiuorum, ignobiliumque mortalium, sed & proprios liberos liberos immolarent. *Nabo* autem, seu *Nebo* & ipsum erat idolum Chaldæorum, sed secundi nominis, & authoritatis; quod interpretatur, *prophetia*, seu *diuinatio*. Et per hoc significatum est, post prædicationem Euangelij, omnia quoque oracula deorum, id est, dæmoniorum cessatura. Pro (*Nebo*) Septuaginta verterunt, (*Dagon*) quod fuit idolum Philisthijm. 1. Regum 5.

v. 7. *Portant illum in humeris gestantes.* Simile quid Baruch 6. impropetatur idolis Babylonijs. Torquent hujusmodi loca sectarij contra morem Catholicorum qui imagines sanctorum circumferunt in publicis processionibus. Sed propheta non vituperat quod aliquid circumferatur aut in humeris portetur: sed quod ethnici cum aurum dicant Deum suum & ab eo salutem expectent, tamen ipsum tanquam infirmum & seipsum mouere non valentem portant in humeris. Nos autem ab imaginibus sanctorum nullam opem expectamus, sed sanctos etiam in suis imaginibus honoramus. Vide Annotat. cit. cap. Baruch. 6.

v. 8. *Mementote istud, & confundamini: redite præuaricatores ad cor.* Hieronym. legit *fundamini*, vt patet ex eius Commentario. Et vox Hebræa non significat *confundi*, sed fundari, seu roborari. q. d. Reuocate in memoriam vanitatem idolorum; & fundamini, seu corroboramini, id est, præstate vos viros, estote fortes & fundati, ne iterum fortè vos idololatriæ turbo subuertat. Sic etiam legit Glossa Ordinaria. Tamen legendo (*confundamini*) sensus eodem recidit; Ac si dicat: Mementote, nec vnquam deponatis ex animo pristinam vestram stultitiam: fundate vos in sano jam proposito, & sic vtiliter confundamini, ac redite ad cor.

v. 10. *Consilium meum stabit, & omnis voluntas meá fiet.* De voluntate absoluta quam beneplaciti voluntatem vocant, hoc accipiendum est. Nam voluntas signi sæpè non impletur. Porrò hujus sententiæ duplex ratio est, altera quia Deus omnipotens est, ideoque non potest impediri à quoquam, quo minus ipse impleat quodcumque voluerit: Altera, quia immutabilis est, & proinde ab eo quod semel decreuit, recedere aut dimoueri non potest.

CAPVT XLVII.

v. 1. DEscende, sede in puluere virgo filia Babylon. Mirum quam Ioannes Apocal. 17. meretricem vocat, propheta virginem nominat. Sed respicit Propheta hic ad cultum, & ornatum & pulchritudinem, & quasi ætatis florem in illa ciuitate, & in illo regno Babylonico; ob quæ merito poterat cum virgine quapiam pulcherrima, & cultissima comparari; Ioannes autem de spirituali Babylone loquitur, quæ est mater fornicationum, & abominationum terræ, vt dicitur ibi Apocal. 17.

CAPVT XLVIII.

v. 18. VTinam attendisses mãdata mea, facta fuisset sicut flumen pax tua. Subinde talem sermonem scriptura Deo tribuit, quo videatur optare aliquid vt fiat; quod tamen videatur impetrare se ab hominibus non posse. Ita Deut. 5. v. 29. dicit: *Quis det talem eos habere mentem, vt timeant me, & custodiant vniuersa mandata mea?* Sed hæ sententiæ non derogant omnipotentiæ diuinæ: de qua verissimè dictum est, Psal. 113. *Omnia quæcumque voluit, fecit.* Et, *Voluntati eius quis resistit?* Rom. 9. & apud hunc ipsum prophetam Isaiam capite 46. *Consilium meum stabit, & omnis voluntas mea fiet.* Tantùm, cùm dicitur: *Vtinam attendisses mandata mea*; & similia, significatur, Deum quantum ad externa nihil prætermisisse, quo immutari potuisset ille populus ad seruiendum Deo; externa dico; miracula, præcepta, instituta sacrificiorum,

bona temporalia, voces & oracula prophetarum. Vnde dicit suprà capite 5. *Quid vltra facere debui vineæ meæ, & non feci ei?* q. d. omnem quam debui culturam adhibui. Vide Annot. Deut. 5. & cit. cap. 5. hujus prophetiæ.

v. 22. *Non est pax impiis, dicit Dominus.* Sententiam hanc infra quoque repetit capite 57. Sensus est. Vbicumque fuerint impij, & quidquid illis contigerit; euadant opulenti, potentes, magni in sæculo; sint fortes & sani; quidquid eis contingit, pax eis vera non contingit. Est enim pax quædam hujus sæculi, pax mundana, quam mundus dare potest, & de qua 1. ad Thess. 5. *Cum dixerint pax & securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus.* Et hanc quidem pacem impij habent; imò magis impij frequenter, quàm pij, hujus terrenæ pacis sunt participes: Sed est alia pax vera, de qua Christus Ioan. 14. *Pacem meam do vobis, Pacem relinquo vobis.* Hæc pax est consensio hominis secum, & cum Deo; quæ in hac quidem vita inchoatur, sed in futura perficitur. De hac re etiam ethnicus homo Cicero in Paradox. Improbo bene esse non potest. Et libro 2. de finibus. Animi conscientia improbi semper cruciantur.

CAPVT XLIX.

v. 1. **A***Vdite insulæ, & attendite populi de longè. Dominus ab vtero vocauit me, de ventre matris meæ recordatus est nominis mei, &c.* Ecclesia quidem hanc sententiam cum verbis aliquot sequentibus accommodat B. Ioanni Baptistæ, in officio Missæ festi eius. Et possunt hæc verba de eo aliquo modo intelligi. Nam ab vtero vocatus est, imò in vtero matris sanctificatus, *& de ventre matris eius Deus recordatus est nominis eius*, quia nomen ei imponi jussit, antequam nasceretur, imò antequã conciperetur, *Et posuit os eius quasi gladium acutum*, quia liberrimè increpauit vitia hominum, etiam Pharisæorum, dicens: *Genimina viperarum.* Sed tamen ad litteram, & propriè, hæc de Christo ipso intelligenda sunt; & de eo valdè manifestam prophetiam continent; vt ex sequentibus patet, maximè ex eo quod paulò pòst v. 6. ait sibi dictum esse: *Dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ.* Quod Paulus quoque de Christo apertè interpretatur Act. 13. Accommodando ergo hæc omnia Christo, quod dicitur: *Dominus ab vtero vocauit me, de ventre matris meæ recordatus est nominis mei*, ex Euangelio Lucæ 1. satis intelligitur, vbi per Angelum Gabrielem, nomen Saluatoris nostri, etiam ante conceptum intimatur, his verbis: *Et vocabis nomen eius* IESVM. Quod autem sequitur: *Et posuit os meum quasi gladium acutum*, declarat nobis vehementiam, & energiam prædicationis Christi, quæ non obstante quacumque animorum duritia, efficax fuit in conuertendis iis, qui ad vitam erant prædestinati, vt patuit imprimis in Saulo. Simile huic est, quod dicit Apostolus de verbo Dei, *Viuus est sermo Dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti.* ad Hebr. 4. Quibus verbis significatur maxima verborum Dei efficacitas, quia potentissimè etiam obdurata corda emollit & flectit. Idem significatur per id, quod sequitur: *Et posuit me quasi sagittam electam* q. d. præstantissimam, quæ maximè penetret. Vnde & psal. 44. de Christo dicitur: *Sagitta tua acuta in corda inimicorum regis*, id est, tuorum, phrasi Hebraica. Et de Apost. psal. 126. *Sicut sagitta in manu potentis, ita filij excussorum.* In manu potentis, id est, in manu viri robusti & validi.

v. 4. *Et ego dixi, In vanum laboraui, sine causa & vanè fortitudinem meam consumpsi.* Et v. seq. *Vt reducam Iacob ad eum, & Israel non congregabitur.* Fictio rhetorica est, qua introducit propheta Christum filium quasi conquerentem & expostulantem cum Patre, & Patrem respondentem, consolantem, & pacantem filium pro missione conuersionis gentium. Propriè autem dici non potest, quod Christus frustra laborarit, ne quidem respectu Iudæorum; tum quia Christus omnium eorum conuersionem verè non intendit, sed tantùm eorum quos efficaciter conuertere voluit, qui principaliter sunt electi. Nam & Paulus ait, 2. Timoth. 2. *Omnia sustineo propter electos, vt salui fiant*; tum quia opus prædicationis Christi apud eos; qui non erant conuertendi, vsum suum tamen habuit; vel quia erat futurum hoc illis in testimonium in die judicij; vel quia ad consolationem nostram id fecit; vt videlicet prædicatores Euangelij non nimium dolerent, & animum abjicerent, si semen ab illis projectum aliquando viderent in animis audientium ooo fructificare. Qua ratione & Iudam furem in familia sua tolerare voluit, tum sciens, quid per eum boni esset facturus, tum vt nos doceret & moneret, tales quoque interdum tolerare.

v. 8. *In tempore placito exaudiui te, &c.* Hæc verba à Deo Patre ad Christum dicuntur, quibus significat se filium suum exaudisse orantem pro electorum salute, eorum qui ex gentibus erant colligendi, idque in tempore placito, quod nimirùm à Deo erat ab æterno decretum ad conuersionem & salutem gentium. Apostol. 2. Corinth. 6. accommodat exauditioni fidelium à Deo; si opportunitatem temporis à Deo concessi quo salus illis paratur, noo neghgant, & gratiam Dei non in vacuum recipiant. Quamquam & ibi intelligi potest vox Patris ad Filium, vt eo loco annotauimus.

CAPVT L.

v. 1. **H***Æc dicit Dominus, Qui est hic liber repudij matris vestræ, quo dimisi eam? aut quis est creditor meus, cui vendidi vos?* Verba sunt Domini loquentis ad populum Iudaicum, qua parte incredulus permansit, & reprobatus est: Neque directè significatur datum synagogæ repudium; sed tantùm ex consequenti. Nam sensus est: Quare accusatis me, quasi mea sponte dimisissem matrem vestram dato libello repudij, sicut solent morosi ac difficiles mariti, leui occasione repudiare vxores? *Aut quis est creditor meus, cui*, repetens debitum, cùm non haberem quod soluerem, *vos* filios meos in seruitutem *vendidi* & tradidi? q. d. Nihil tale est. Et culpa hujus rejectionis vestræ oon est neque in duritia mea, neque in paupertate mea, sed in vobis, & in peccatis vestris. Vnde sequitur: *Ecce in iniquitatibus vestris venditi estis, & in sceleribus vestris dimisi matrem vestram*, id est, Ecce & vos, & matrem vestram synagogam repudiaui, non ob aliud, quàm propter iniquitates & scelera vestra.

v. 4. *Dominus dedit mihi linguam eruditam—erigit manè, manè erigit mihi aurem, vt audiã quasi magistrũ. Dominus Deus aperuit mihi aurem.* Verba ad Christum pertinent, vt ex sequentibus manifestum est; vbi idem dicit: *Corpus meum dedi percutientibus, & genas meas vellentibus*, quod constat Matth. 26. in Christo impletum. Illud verò (*manè, manè*) repetitum, proprietate sermonis Hebraici significat idem, quod per singula manè; sicut, *homo, homo de domo Israël*, id est, quilibet homo; apud Ezechielem c. 14. bis. Sensus ergo est: Quotidie manè, & maturè Deus aurem mihi erigit, & jubet se auscultare, tanquam magistrum. q. d. Et propterea nihil mihi deesse potuit, quod ad perfectissimum concionatorem, & annunciatorem voluntatis diuinæ requiritur. Nam vbi Deus suggerit quod dicendum est, perfecta doctrina est. Propterea quoque omnes concionatores diligenter orare debent, vt hujus diuinæ instructionis fiant participes. Et hæc Christus dicit secundum hominem, scilicet manè, id est, maturè, diligenter, cito. Similes phrases sunt Ieremiæ 25. 26. 29. & 44. psal. 158. & alibi.

v. 8. *Iuxta est qui justificat me. quis contradicet mihi? stemus simul, quis est aduersarius meus? accedat ad*

me. Ecce Dominus Deus auxiliator meus, quis est qui condemnet me? Ad hunc locum allusisse videtur Apostolus Rom. 8. *Quis accusabit aduersus electos Dei? Deus qui iustificat; quis est qui condemnet? Christus Iesus, &c.* Vnde putant quidam hunc esse verborum Apostoli sensum: Quis accusabit aduersus electos Dei, cum Deus eos iustificet? Quis eos condemnabit, cum etiam Christus pro iis apud Patrem interpellet? Sed hinc surgit objectio, Deum non aliter iustificare electos suos quàm quia eos pro iustis habet, eorumque causam approbet, non autem propriè ex impiis iustos faciat. Nam Christus qui hæc loquitur apud prophetam non aliter iustificatur à Patre, quàm quia à Patre eius iustitia & innocentia probatur, ac declaratur: propriè enim eum iustificari, impium est dicere, cùm nulla in eo iniustitia præcesserit. *Respondeo*, iustificare est iustum facere, sed id vlterius explicandum secundum materiam subjectam, id est, pro conditione eius qui vel iustificare dicitur, vel iustificari. Proinde Christus cum sit ipsa iustitia non aliter iustificari dicitur quàm quia eius causa approbatur. Similiter cum homo hominem siue iustum siue iniustum iustificare dicitur, iustum facit, non simpliciter, quia id non est humanæ potestatis, sed quantum in ipso est: id autem est iustum habere, declarare, pronuntiare. Vnde illud Prouerb. 17. *Qui iustificat impium, & condemnat iustum, vterque abominabilis est coram Deo.* Item Isai. 5. *Qui iustificatis impium pro muneribus.* Cùm autem Deus hominem iustificare dicitur, propriè censetur iustum facere, quia & Deus id agere potest, & homo pati atque suscipere. Itaque *iustificare* est quidem iustum facere, sed modò propriè atque simpliciter, modò impropriè & secundum quid, prout circumstantia postulat, mutaturque non tam significatio vocis quàm accommodatio analogica. Simile quid doceri potest in vocabulis *remittendi* & *benedicendi*. Aliter enim Deus remittit qui pœnæ obligationem absolutè soluere potest: aliter homo, qui desiderio id facit, vindictam non exigens. Et tamen in eadem periodo conjuncta sunt, cùm dicimus: *Et dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus.* Sic aliter Deus, aliter nos benedicimus; Deus benefaciendo, nos precando. Manet tamen in his vocibus eadem generalis significatio, videlicet vindictam remittere, & bona præstare: sed Deus ea facit simpliciter, homo optando & desiderando. Item aliter homo non habens potestatem sacerdotalem dicit: *Hoc est corpus meum.* Si enim hoc dicit super pane, falsum dicit: si super corpore Christi, verum quidem dicit, sed tantùm affirmat, nihil autem facit. At Deus & eius nomine sacerdos si super pane id dicit, verum dicit, faciens atque operans idipsum quod dicit.

CAPVT LI.

v. 5. PRopè est iustus meus, egressus est Saluator meus. Verba sunt ipsius Dei, qui Christum vocat Saluatorem suum, non à quo ipse saluetur, sed Saluatorem à se dandum, mittendum, & per quem saluet homines. Sic suprà cap. 44. v. 28. Cyrum vocat pastorem suum, non à quo pascatur, sed pastorem à se constitutum; vt pascat & regat populos. Ita & hoc tempore, qui à regibus præfici solent prouinciis; Præfecti regis, & gubernatores regis appellantur; non quod ipsos reges gubernent, aut regibus sint præfecti, sed quod reges eos præfecerint, vt subditis præsint, eosque gubernent.

CAPVT LII.

v. 1. COnsurge, consurge Sion——ciuitas sancti: quia non adjiciet vltra vt pertranseat per te incircumcisus & immundus. Hæc si intelligamus de terrena Ierusalem, humilis & abjectus erit sensus; imò vt apparet, falsus; quia post tempora captiuitatis Babylonicæ sæpè adhuc incircumcisi ciuitatem & templum

A contaminauerunt, vt tempore Antiochi Epiphanis; vt narratur in lib. Machabæorum, maximè verò sub Tito & Vespasiano; quando templum euersum est, & ciuitas incircumcisis tradita ad habitandum, & Iudæi in omnes terras ducti captiui. Rectiùs ergo de Ecclesia Christi hæc intelliguntur. Sed *quæstio* est, quomodo etiam de ea verum sit: *Non adjiciet vltra, vt pertranseat per te incircumcisus & immundus*? cum in Ecclesia multi sint immundi, & incircumcisi corde, & moribus? *Resp.* talem transitum improborum non esse, nec fore, in Ecclesia, qualis fuit in synagoga illa, & templo Iudaico. Scilicet per Ierusalem, qui typus fuit Ecclesiæ, talis fuit transitus incircumcisorum & immundorum vt tandem præualerent; & vniuersum populum illum abducerent captiuum, maximè sub Romanis. Sed nun-

B quam hoc futurum est Ecclesiæ Christi, (cujus Ierusalem typus fuit) vt sic per eam pertranseant immundi, vt eam, quoad fidem, vel mores, penitus subuertant; quia iuxta promissionem Christi Matth. 16. nunquam futurum est, vt *portæ inferi preualeant aduersus eam.*

v. 3. *Gratis venundati estis, & sine argento redimemini.* Si de populo Iudaico intelligitur, *quæritur*, quomodo gratis venundati, cum abducti sint in Chaldæam merito peccatorum suorum? *Resp.* Gratis, quia rex ille aut populus Chaldæorum nullo suo iure meruit, neque vllo modo ei debebatur, vt populo Iudaico præualeret, eumque in seruitutem abduceret. Et similiter quoque dicitur: *& sine argento redimemini*; scilicet, quia idem populus gratis, & sine suo merito liberatus est

C è captiuitate Babylonica, Deo, animum Cyri, vt id liberaliter faceret, excitante. Ac similiter si de generis humani redemptione per Christum agatur, similis *quæstio* est, Quomodo gratis homo venundatus sit Diabolo? cùm peccati sui merito in Diaboli venerit potestatem? Sed similis quoque est *responsio*. Nam licet homo id merito passus sit; non tamen id Diabolo absolutè debebatur, vt eius potestati homo subjugaretur; nam erat creatura Dei, & quidem apud eum reus læsæ Majestatis. Eodem quoque modo homo gratis redemptus dicitur, si merita hominis spectentur, quæ nulla sunt ante redemptionem; sed iterum non gratis, si consideretur inæstimabile pretium sanguinis Christi, quo redemptus fuit, de quo Apostolus 1. Cor. 6. *Empti enim estis pretio magno.* Et canit Ec-

D clesia: Guberna tuos famulos, quos sanguine mercatus es. Sed imprimis, vt manifestum est, redemptus est omnino sine argento.

CAPVT LIII.

v. 2 ET *vidimus eum & non erat aspectus, & desiderauimus eum.* Videtur in hac postrema parte repetenda negatio, & non desiderauimus eum, sicut in Psal. 43 *Et declinasti semitas nostras à via tua.* Nam & mox repetitur eodem sensu: *Vnde nec reputauimus eum.* Sensus: Adeò humilis & deformis erat, vt nemo desideraret vultum eius intueri. Nam formosi dicuntur aspectu desiderabiles. Vide Forerium qui sensum de repetenda negatione probat

E v. 3. *Despectum & nouissimum virorum, &c.* Respicitur ad hoc caput, cum alibi tum Marci 9. v. 11. cùm dicitur: *Et quomodo scriptum est in filium hominis, vt multa patiatur & contemnatur.* Vnde Hieron. in epist. ad Paulinum, Isaias non prophetiam mihi texere videtur, sed Euangelium. Quod potissimum de hoc capite intelligendum, vbi non tam futura prædicere, quàm præsentem Christi passionem propriis oculis conspectam narrare videtur; sicut & in sequentibus sententiis manifestum est.

v. 4. *Verè languores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit. Tulit*, non est idem quod abstulit, quamuis & hoc verum sit, Christum abstulisse peccata nostra; sed *tulit*, id est, portauit, vt in verbis adjun-

ctis quoque explicatur. Ita & infrà, v. 6. *Posuit Dominus in eo*, id est, super eum, *iniquitatem omnium nostrum*. & v. 11. & *iniquitates eorum ipse portabit*. Sic & illud intelligendum Ioan. 1. *Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi*, tollit, id est, portat, subeundo scilicet pœnam peccatis nostris debitam in cruce. Citat hunc locum Matthæus cap. 8. referens ad infirmitates & ægrotationes corporales à Christo sanatas; sed sanationes illæ præambulæ erant ad sanitatem animarum à peccatis; deinde & illæ ægrotationes corporales pœnæ sunt peccatorum.

v. 4. *Et nos putauimus eum quasi leprosum & percussum à Deo*. At infrà dicit ipse Deus: *Propter scelus populi mei percussi eum*. Verè igitur & non nostra solùm reputatione percussus est à Deo. Quomodo ergo putauimus eum quasi percussum à Deo? *Respond.* putauimus eum sic percussum sicut alios homines, scilicet, propter peccata sua, quomodo Maria soror Moysi, B & rex Azarias fuerunt lepra percussi à Domino. Sensum hunc probat quod sequitur: *Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra*.

v. 8. *Generationem eius quis enarrabit*. Tres sunt illustres hujus sententiæ expositiones. *Prima* vt intelligatur de diuina & æterna generatione Filij Dei ex Patre, qua mirabiliter & ineffabiliter Filius Dei ex Patre, & semper nascitur, & semper natus est. De hac exponit Alex. Alens. epist. ad Al. Const. & complures alij, vt D. Hieron. in 1. cap. Matth. *Secunda* est de Natiuitate Christi Filij Dei & filij hominis secundum carnem ex Virgine Maria, id est, de generatione eius humana. Sic Leo serm. 9. de Natiuit. Domini. In Christo Iesu C Filio Dei non solùm ad diuinam essentiam, sed etiam ad humanam spectat naturam, quod dictum est per prophetam: *Generationem eius, quis enarrabit*. Vtramque enim substantiam in vnam conuenisse personam, nisi fides credat, sermo non explicat. Sic Leo. *Tertia* est de generatione Ecclesiæ, id est, de numero ac multitudine fidelium, qui post passionem in Christum credent, maxime ex gentibus; vt sit sensus: Beneficio hujus passionis tanta Christo nascetur soboles & posteritas, sequentibus sæculis, vt præ multitudine numerari non possit. De quo Apocal. 7. *Vidi turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat*. Huic sensui fauet, quod sequitur. *Si posuerit pro peccato animam suam videbit semen longæuum*. Et rursum quod sequitur: *Pro eo quod laborauit anima eius videbit & saturabitur*. Item ea D quæ pluribus verbis subjiciuntur, statim, proximo cap. de Ecclesiæ fœcunditate, & filiorum eius immensa multitudine. Hieronym. duas priores ponit expositiones. Aut enim, inquit, de diuinitate eius accipiendum est, quod impossibile sit diuinitatis nosse mysteria, aut de partu Virginis, quod difficulter possit exponi. Sic & Leo serm. 3. & 9. de Natiuit. Christi: August. serm. 12. de tempore, dicit difficile esse iudicare, de vtra potiùs generatione dictum id accipi debeat. Vide si placet nost. in 1. sent. dist. 7. §. 3.

CAPVT LIV.

v. 1. **L**Auda sterilis quæ non paris: decanta laudem, & hinni quæ non pariebas, quoniam multi filij desertæ magis, quam eius quæ habet virum. Quod quædam exemplaria pridem habuerunt (*Lætare*) sumptum est ex epistola ad Galat. cap. 4. vbi hanc sententiam E allegat Apostolus, & legit *Lætare* secundum Septuaginta. Nam Apostoli, vbi parum aut nihil interest ad sensum, ferè testimonia ex scriptura citant secundum interpretationem Septuaginta. Hebr. est, *Lauda* seu *Iubila*. Apostolus Paulus illo loco hanc scripturam nobis interpretatur, per sterilem illam intelligens Ecclesiam noui Testamenti, per maritatam autem synagogam, seu statum veteris populi. Et sensus est: Ecclesia A prius quidem sterilis erat, & deserta, quia paucissimos filios pariebat Deo. Nam ante Christum pauci, idque tantum in Iudæa, per veram fidem & pietatem incorporabantur Ecclesiæ; post Christum autem fœcundata est multitudine filiorum, quando ex omnibus gentibus nati sunt ei filij. At verò Synagoga in populo illo Iudaico plurimos pariebat & generabat in seruitutem, vt Apostolus ibi loquitur ad Galat. 4. Posteà autem penitus deserta est, coruscante tandem per totum mundum Euang. Christi. Vide nostrum Comment. cit. loco ad Galat. 4.

v. 10. *Montes commouebuntur & colles contremiscent. Misericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis meæ non mouebitur*. Promissio est noui Testamenti, quod vocat hic fœdus pacis. Et ostendit illud futurum æternum & nunquam abolendum, sicut primum illud & vetus Testamentum abrogatum fuit; *quia ipsi* B *non manserunt*, inquit per prophetam Ierem. c. 31. v. 32. iuxta Septuaginta, *in Testamento meo*. Sensus itaque est: Prius montes commouebuntur, & colles contremiscent, quàm irritum faciam pactum meum, quod feriam tecum; vel, quam auferam misericordiam meam à te.

v. 13. *Erunt omnes docti à Domino*. Hunc locum allegat Christus Ioan. 6. & sensus est, quod illa scientia Dei, & mandatorum eius, ad promissionem noui Testamenti pertinet; Quæ non est nuda scientia, sed coniuncta cum bono affectu & voluntate implendi legem. Hoc enim est, quod ex Ieremia citat Apostolus ad Hebr. 8. *Dabo leges meas in cordibus eorum*. De hac eadem scientia, seu doctrina loquitur psalmista cum orat Psal. 143. *Doce me facere voluntatem tuam*. Et C Apostolus 1. Thess. 4. dicens: *Ipsi vos à Deo didicistis, vt diligatis inuicem*. Nam sequitur: *Etenim illud facitis in omnes fratres*. Vbi satis significat eos qui sciunt & non faciunt, non esse doctos à Domino, secundùm prophetiam hanc filiis noui Testamenti dictam.

CAPVT LV.

v. 1. **E**Mite absque argento & absque vlla commutatione vinum & lac. Id est, gratis accipite. Vox enim emendi quæ commutationem significat, per ea quæ sequuntur, abstrahitur à propria significatione. Simul & innuitur opera nostra bona, quibus Deum promeremur, ita esse nostra merita, vt sint nihilominus ipsius dona. Vide Annotat. suprà cap. 52. & Psal. 43.

D v. 3. *Et feriam vobiscum pactum sempiternum misericordias Dauid fideles*. Quædam exemplaria pridem habebant (*fidelis*) in genitiuo singulari. Sed ex Hebræo liquet legendum plurali numero (*fideles*) vt referatur ad misericordias, non ad Dauidem. Vnde & septuaginta sic reddiderunt: *Disponam vobis testamentum æternum, sancta Dauid fidelia*. Qua verborum forma ferè citatur etiam hic locus Act. 13. Sensus est: Inibo vobiscum nouum pactum, idque æternum & perpetuo duraturum. Quodnam autem sit illud pactum, indicat, cum subjungit; *misericordias Dauid fideles*, q. d. id quod misericorditer Dauidi promisi id nunc præstabo, nunc fidelem me ostendam in promissis, nunc fidem E meam liberabo. Scilicet misericordia fidelis est, quando promissa misericordia præstatur. Alludit autem propheta ad psalmum Dauidis 88. Primum in voce (*misericordias*,) nam ibi dicit Dauid. *Misericordias Domini in æternum cantabo*. Deinde in voce (*fideles*) nam dicit, *In generatione & generationem annunciabo veritatem tuam in ore meo*. Veritas enim & fides in promissionibus eadem sunt. Tertio in voce (*Pactum*) nam itidem ibi dicitur: *Disposui testamentum*, id est, pactum, *electis meis*. Quarto in voce (*Dauid*) *Semel iuraui, si Dauid mentiar*. Ac denique in voce (*sempiternum*) nam & ibi dicitur: *In æternum misericordia ædificabitur in cœlis*, id est, sempiterna erit illa promissio.

v. 6 [illegible] *innouatum* [illegible] potest. V[illegible] ad D[illegible] dum dicit locus [illegible] C[illegible] Ioan. 9. [illegible] est. A[illegible] iter ad Iudæos, [illegible] quod fuit tempus acceptabile, & dies salutis, [illegible] illud quod supra cap. 49. dictum est: *In tempore* [illegible] *exaudiui te, & in die* [illegible] *adiuui* [illegible], Et a[illegible] citans eandem scripturam 2 Corinth. 6 *Ecce nunc tempus acceptabile* [illegible]. V[illegible] & Christus in Euangelio grauiter Iudæos inc[illegible] *Et venient* [illegible] *quomodo* [illegible] v. 44. *Eo quod non cognoueris* [illegible]

CAPVT LVI

v. 4. Q*Via hæc dicit Dominus* [illegible] *custodierint sabbata mea.* &c. [illegible] *domo mea locum & nomen melius a filiis* [illegible] *sempiternum dabo eis quod non peribit.* [illegible] promissio ad eunuchos, [illegible] regnum cœlorum, [illegible] in Euangelio Matth. 19. [illegible] *filiis & filiabus* [illegible] Pastor, admonit. 29. dicit eunuchos [illegible] D[illegible] in domo patris, [illegible] mansione [illegible]. V[illegible] nulla est oppositio inter eunuchos [illegible] sed magis inter eunuchos, & [illegible] patres esse non possunt. Vnde & [illegible] eunuchis: [illegible] creare non possum [illegible] intelligas: Dabo eis nomen [illegible] filios & filias habe[illegible] rent, & longum [illegible] aiunt Hebræi, qui [illegible] possunt [illegible] *nomen meum* [illegible] habent [illegible] filiabus [illegible] se progenitas. Nec aliud [illegible] tecunt. *Dabo eis* [illegible] *filiabus*, id est, [illegible]

v. 7. [illegible] Vide & A[illegible] P[illegible] id tempus, [illegible] orationis, de qua [illegible] *D*[illegible] *mus vocabitur* [illegible] *gentibus*. [illegible] gant, qu[illegible] posse [illegible]

Sed [illegible] Christum [illegible] hunc [illegible] quando [illegible] fecit [illegible] [illegible] post [illegible] ationem [illegible] [illegible]

Hoc [illegible] & [illegible] in hodiernum di[illegible] *D*[illegible]

[illegible] mulieris Samaritanæ ad Christum Ioan. 4. [illegible] *qui* [illegible] *mus* [illegible] [illegible] quæ ad [illegible] V[illegible] orationes & pre[illegible] & q[illegible] dicebant [illegible] lym[illegible], & certe Iudæi aduer[illegible]

CAPVT LVII.

v. I*Ustus perit,* [illegible] *est qui recogitet* [illegible] *viri misericordiæ colliguntur* [illegible] *qui* [illegible] hac [illegible] I[illegible] præ[illegible] tum, [illegible] & [illegible] [illegible] de C[illegible] per [illegible] A[illegible] Dein[illegible] *misericordiæ* [illegible] Vide [illegible] *pereunt,* [illegible] dæ, id est, [illegible] tam ad patres [illegible] ad [illegible] id est, [illegible] denotur [illegible] A[illegible] lahæ[illegible] fic[illegible] per [illegible]

v. 19. *Creaui fructum labiorum pacem* [illegible] D[illegible] A[illegible] P[illegible] seq[illegible] *fuisse*, id est, [illegible] S[illegible] D[illegible] [illegible] Deo, [illegible]

CAPVT LVIII.

v. 5. N*Vmquid tale est ieiunium* [illegible] *affligere hominem animam suam* [illegible] [illegible] ad ostend[illegible] [illegible] Deum [illegible] be[illegible] D[illegible] [illegible] animam [illegible] quod De[illegible] V[illegible] [illegible] P[illegible] C[illegible]

cultum; intelligunt jejunium Ecclesiasticum, jejunium Christianum; scilicet eo fine susceptum, ad quem ordinat Ecclesia. Nam alioqui est jejunium medicum, aut Pharisaicum. Et jejunium illud Christianum, esse Dei cultum docent illa verba de Anna prophetissa, Lucæ 2. *quæ non discedebat de templo, jejuniis & obsecrationibus seruiens nocte ac die.*

Nunquid contorquere quasi circulum caput suum? & saccum & cinerem sternere? Notatur hic superstitio, seu scrupulositas quorundam qui etiam cum capitis dolore, vel certo valetudinis detrimento, jejunare volunt; quasi id sit Deo gratum. Sed non probat Dominus tale jejunium. Alij vertunt ex Hebræo: *Nunquid, vt curuet quasi juncum caput suum?* id est vt capite in terram deflexo, ipso habitu corporis ostentet jejunium suum? Est enim hoc hypocritarum.

v. 6. *Dissolue colligationes impietatis, solue fasciculos deprimentes.* Colligationes impietatis, & fasciculi deprimentes sunt peccata, quibus multiplicatis & quasi in fascem colligatis & conglomeratis homo tanquam graui pondere onustus deprimitur, in quantum debitor est, & obnoxius pœnæ pro iis luendæ. Sic Threnorum 1. *Vigilauit jugum iniquitatum mearum: In manu eius conuoluta sunt & imposita collo meo.*

CAPVT LIX.

v.4. *CONceperunt laborem & pepererunt iniquitatem.* *Quæritur* quæ sit connexio, vt dicatur concipi labor, & deinde pariatur iniquitas? Ad hoc *intelligendum*, sciendum est, esse etiam alia similia loca. Sic Iob 15. de impio: *Concepit dolorem & peperit iniquitatem.* Et Psal. 7. *Ecce parturiit iniustitiam, concepit dolorem, & peperit iniquitatem.* Et imprimis notandum, quod vtroque jam citato loco vertit Hieron. (*dolorem*) cum in Hebræo sit idem vocabulum, quod hic. Quod quidem vocabulum Hebræum significat (*laborem*) vt hic vertit, sed non tamen qualemcumque laborem, sed talem qualis est vel parientium, vel eorum qui se fatigarunt nimium laborando, id est, laborem cum dolore, & molestia conjunctum; sicut & lingua nostra teutonica dicimus parientes fœminas esse in labore. Hinc ergo factum est, vt vox ista etiam vsurpetur pro dolore; quin etiam tandem translata est ad significandam malitiam & iniquitatem, quod ea doloris sit causa. Atque adeò eo modo accipitur vox illa tribus jam dictis locis. Vt sensus sit: Meditantur malum & iniquitatem, & eandem paulò pòst pariunt, & proferunt in opus. Quidam tamen per dolorem vel laborem intelligunt injuriam proximo illatam, vt sit sensus: Meditantur, quomodo lædere possint proximum, idemque paulò pòst perficiunt.

v. 7. *Pedes eorum ad malum currunt, & festinant vt effundant sanguinem innocentem, &c.* Apostolus Paulus ad Rom. 3. inter alias Scripturas quas citat, dicit etiam sic: *Venenum aspidum sub labiis eorum. Quorum os maledictione, & amaritudine plenum est. Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem, &c.* Non ex Psal. 13. vt quidam putauerunt, sed vt apparet, ex hoc loco. De qua re ita Hieron. in præfat. lib. 16. in Isaiam: Arbitror Apostolum non tam de Psal. 13. quod in Hebræo non habetur, quam eos, qui artem contexendarum inter se scripturarum Apostoli nesciebant, quæsiuisse aptum locum, vbi assumptum ab eo testimonium ponerent. Et addit: Græci tractatores hos versus in Psal. 13. veru quoque adnotant, atque prætereunt; liquido confitentes in Hebræo non haberi, nec esse etiam in Septuaginta Interpr. sed in editione tantum vulgata, quæ Græcè communis dicitur. Vide pleniùs ad Rom. 3.

v. 21. *Hoc fœdus meum cum eis, dicit Dominus: Spiritus meus qui est in te, & verba mea quæ posui in ore tuo, non recedent de ore tuo & de ore seminis tui, & de ore seminis seminis tui dicit Dominus, à modò & vsque in sempiternum.* Hinc non solùm statuitur perpetuitas Ecclesiæ, quodque veritas fidei penes eam semper manebit; verùm etiam quod in ea semper vigebit prædicatio veritatis, quia dicitur: *Non recedent de ore tuo.* Vnde sequitur Ecclesiam visibilem semper esse, ratione prædicationis; & manifestè discernitur à conuenticulis hæreticorum qui suorum dogmatum perpetuam prædicationem ostendere non possunt. Vide infrà cap. 61. vers. 9.

CAPVT LX.

v.12. *GEns enim, & regnum, quod non seruierit tibi, peribit.* Manifestum est hoc de terrena Ierusalem intelligi non posse. Nunquam enim factum est, vt omnes gentes & regna seruierint illi Ierusalem: neque etiam vllum indicium est id aliquando futurum, quamuis Iudæi carnales hoc aliquando futurum expectent, crassè & carnaliter hanc prophetiam, sicut & alias, intelligentes. Multò autem minus verum esse potest, gentes & regna peritura, quæ illi terrenæ ciuitati non seruierint. Sed sicut totum hoc caput, ita & ista sententia, sine vlla dubitatione de Ecclesia Christi intelligenda est, de ea nimirum Ierusalem, quæ sursum est, & hic vsque in finem sæculi collecta, illuc transmittitur. Sensus ergo est: Quicumque in quacumque gente, aut regno non seruierit Ecclesiæ, id est, non se ei subjecerit per fidem & fidei sacramenta; peribit ea perditione, quæ omnibus impiis parata est. Vnde liquet non sufficere sanam fidem de capite Christo, nisi & de corpore eius, quod est Ecclesia, sana & integra fides retineatur; & in eius vnitate atque obedientia permaneatur. Non enim habebit Deum patrem, qui Ecclesiam noluerit habere matrem, ait Cypr.

v. 16. *Gaudium in generationem & generationem,* Hebraicè, *gaudium generationis & generationis*, id est, faciam vt sis jucunda & lætabunda in omnem posteritatem: vel certè vtrumque exponi potest objectiuè, hoc modo: Reddam te ita felicem, excelsam & affluentem omnibus bonis, vt futura sæcula de te glorientur, & futuræ generationes in te gaudeant & de te sibi gratulentur.

v. 20. *Non occidet vltra sol tuus, & luna tua non minuetur.* Prophetia est de eo quod futurum est post judicium. Et sensus est: Non tunc ampliùs opus erit motu solis; nam tempus tunc non erit, vt est Apocal. 10. sed immota persistent singula in loco & ordine suo, vt etiam est Abacuc 3. Et luna ergo tunc non minuetur, id est, luna semper erit soli opposita, vt semper sit plena & perfecta. Licet enim lux eius erit tunc, vt lux solis, eam ipsam tamen lucem, vt modò, à sole accipiet. Rectè autem motus cœli cessaturus dicitur; tum quia cessabit causa eius finalis; id est, rerum ortus atque interitus; tum quia quies simpliciter motu perfectior est, vtpotè terminus eius, & per quam primæ causæ immobili res vnaquæque magis assimilatur. Vide nostra in lib. 4. sentent. dist. 48.

CAPVT LXI.

v.1. *SPiritus Domini super me, eo quod vnxerit Dominus me.* Quò pertineat hæc prophetia, manifestissimè docemur ex Euangelio. Nam Lucæ 4. legimus Christum in synagoga accepto libro Isaiæ, incidisse in hunc locum, vbi scriptum erat: *Spiritus Domini super me, &c.* eoque testimonio perlecto, dixisse: *Quia hodie impleta est hæc scriptura in auribus vestris. Et omnes testimonium ipsi dabant.* Certum igitur est testimonio ipsius veritatis hanc prophetiam ad Christum pertinere. Estque hoc totum: *Spiritus Domini super me, eo quod vnxerit me Dominus:* intelligendum, secundum hominem assumptum. Nam secundum diuinitatem neque vnctus erat, neque spiritus Domini super eum erat; sed potiùs à Patre &

Filio procedit ab æterno ipse Spiritus sanctus, & temporaliter ad homines mittitur ab iisdem. Notandum verò quod vnum hic sit alterius expositio. Nam ideò dicitur spiritus Domini super eum, quia vnctus est Spiritu sancto, sicut Petrus Actor. 10. de Christo loquens ait: *Hunc vnxit Deus Spiritu sancto & virtute.* Hoc ergo ista phrasi significatur, Christum hominem gratia Spiritus sancti largissimè & copiosissimè fuisse perfusum, de cujus tanquam capitis plenitudine cætera omnia membra participarent, sicut Ioannes dicit cap. 1. sui Euangelij: *Et de plenitudine eius nos omnes accepimus.*

Ad annuntiandum mansuetis misit me. Septuaginta verterunt, (*euangelizare pauperibus misit me*) quomodo etiam citat hunc locum Lucas dicto cap. 4. secutus versionem Septuaginta. Igitur per mansuetos & pauperes iidem sunt intelligendi, illi videlicet, qui spiritu pauperes, id est, humiles, miseriam suam, iniquitatem, & ignorantiam agnoscunt, & consolatorem & liberatorem expectant. Non quod gratiam Christi in homine præcedat aliqua mansuetudo vel paupertas spiritus, quæ non sit ab hac gratia: sed quod prædicatio exterior ipsius Euangelij sine hac occulta animi præparatione non fructificet. Pendet enim hæc occulta præparatio etiam ex munere Dei. Simile quid est Psal. 24. *Diriget mansuetos in iudicio, docebit mites vias suas.* Quidam dicunt vocem Hebr. etiam significare afflictos. Quod verum est de afflictione cordis, id est, tristitia de suis malis; vt, in proposito, de seruitute peccati. Hos scriptura etiam vocat contritos corde.

v. 9. *Omnes qui viderint eos, cognoscent illos quia isti sunt semen cui benedixit Dominus.* Item quod præcedit: *Et scietur in gentibus nomen eorum, &c.* Hæ sententiæ concludunt non solùm Ecclesiam dispergendam per gentes, verùm etiam cognoscibilem ac manifestam fore, sic vt monstrari possint, & dicere, *Hi sunt, &c.* Vide annotat. suprà cap. 59.

CAPVT LXII.

v. 1. *Propter Sion non tacebo, & propter Ierusalem non quiescam, donec egrediatur vt splendor iustus eius.* Quidam hoc sensu dictum accipiunt. Non tacebo, neque cessabo à prædicatione mea, etiamsi carnalis Sion & Ierusalem obstrepat, quamuis loqui prohibeat, quamuis mortem minetur. Ita vulgò solemus dicere; propter contradictionem & ludibria improborum, non esse omittendum opus pium, & sanctum. Et hic sensus refert hæc verba ad carnalem Sion, & Ierusalem. Sed magis apparet ex consequentibus, in bonam partem accipiendum esse, quod dicitur: *Propter Sion, & Ierusalem*, & de spirituali Sione, id est Ecclesia Christi; vt sensus sit, In gratiam Sionis, id est, sanctæ societatis fidelium non cessabo ab annunciando Christi aduentu; per quem in omnibus gentibus Ecclesia ædificanda est. Potest etiam de populo Iudaico, id est, carnali Israële intelligi hoc modo: In gratiam populi mei non quiescam; sed jugiter precabor Dominum, vt tandem aliquando ei exhibeat Messiam promissum, iustum & Saluatorem, qui vt splendor & lampas quædam clarissima totum orbem illustret lumine veritatis. Hoc enim est quod ait; *donec egrediatur vt splendor, iustus eius.*

v. 2. *Et vocabitur tibi nomen nouum, quod os Domini nominabit.* Putant quidam hoc nomen esse (*Ecclesia.*) Sed propheta ipse mox addit quod sit illud nomen, cùm dicit: *Non vocaberis vltra Derelicta, & terra tua non vocabitur amplius, Desolata, sed vocaberis Voluntas mea in ea, & terra tua, Inhabitata*, id est, valdè & bene habitata. Nomen tamen vocat Propheta, non vocabulum rei impositum, quo ab omnibus appelletur; Nam certum est Ecclesiam non significari passim hoc vocabulo (*Voluntas mea in ea*) sed insignem scilicet aliquam proprietatem, qua res merito appellari possit. Nempè Hebræi rebus ex suis proprietatibus vel adjunctis significantia nomina semper indere solent: Sic & de Christo dicitur: *Et vocabitur nomen eius Emmanuel, quod est interpretatum, Nobiscum Deus*, Matth. 1. cui tamen hoc nomen non fuit impositum: sed eo vocabulo magnum mysterium significatum fuit; quòd videlicet sit Deus & homo; eoque nomine vtraque simul Christi natura aptissimè intimata fuit. Sic hoc loco: (*Voluntas mea in ea*) vocatur Ecclesia, id est, in qua mihi complacui, hoc est, mihi dilecta sponsa.

CAPVT LXIII.

v. 16. *Abraham nescinit nos, & Israël ignorauit nos.* Vtuntur nouatores hoc loco scripturæ contra inuocationem sanctorum, quasi sancti ignorent res mortalium. Sed respondetur cum Hieron. commentante in hunc locum, significari ignorantiam oppositam notitiæ amoris seu approbationis; vt sit sensus: O Domine miserere tu, quia Abraham & Iacob aspernantur nos tanquam degeneres filios; quia sciunt nos dereliquisse Dominum. Et ad eundem modum Christus comminatur Matth. 25. se quibusdam dicturum: *Nescio vos.* Vnde ex hoc loco potius contrarium colligitur, nempe Abraham & Iacob cognouisse illorum improbos mores; Et certum quoque est Ieremiam & Oniam sollicitos de statu populi Dei pro illo orasse, 2. Machab. vlt. Vide quæ diximus in 4. dist. 45. §. 20.

v. 17. *Quare errare nos fecisti Domine de viis tuis: Indurasti cor nostrum ne timeremus te?* Dicitur Deus facere nos errare, & cor nostrum indurare, non quod errorem aut duritiam animi in nobis efficiat, sed quia illa in nobis vel circa nos agit, quæ nobis ex nostra malitia, vel ignorantia, vel infirmitate fiunt occasiones erroris vel indurationis in peccato. Sensus autem est, Ne quæso diutius sinas nos aberrare à viis tuis, & indurari corde; sed aufer à nobis errorem, & duritiam cordis, fac vt te timeamus. Loquitur autem propheta in persona populi; Et est precatio; sicut illud quod sequitur: *Conuertere, &c.* Vide pleniùs suprà cap. 6. vers. 10. & loca ibi citata.

CAPVT LXIV.

v. 4. *A Saculo non audierunt, neque auribus perceperunt, Oculus non vidit, Deus absque te, qua praparasti expectantibus te.* Citat hunc locum Apostolus 1. Corinth. 2. magis sensum reddens, quàm verba. *Quod oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, qua praparauit Deus iis qui diligunt illum.* Et solet vulgo hæc sententia proferri ad docendum incomprehensibilia esse ea bona, quæ electis præparata sunt in regno cœlorum. Sed alium sensum indicat nobis Apostolus Paulus. Refert enim ad mysteria religionis Christianæ; scilicet quæ ante Christum latebant, & obscurè continebantur in lege, in psalmis & prophetis; post Christum autem manifestata sunt credentibus, ministerio Apostolorum. Sic enim progreditur Apostolus: *Loquimur*, inquit, *Dei sapientiam in mysterio; qua abscondita est; quam prædestinauit Deus ante sæcula in gloriam nostram; quam nemo principum huius sæculi cognouit. Sed sicut scriptum est; Quod oculus non vidit, nec auris audiuit, &c.* Quin & addit: *Nobis autem reuelauit Deus per spiritum suum.* Ex quo manifestum est non pertinere hanc sententiam propriè ad bona futuri sæculi, sed ad mysteria fidei Christianæ. Vide nostrum Comment. dicto loco.

v. 5. *Ecce tu iratus es & peccauimus. Et pro quia.* Ideò enim irascitur Deus & pœnas vel infert vel comminatur (hoc quippe est Deum irasci) quia homines peccauerunt. Hunc sensum etiam reddit versio Vatabli: Quamquam & hoc modo potest intelligi: Iratus

es

es nobis propter priora peccata, atque ita iustè traditi sumus in alia atque alia peccata; sicut de sapientibus huius sæculi commemorat Apostolus Roman. 1. Vide si placet ibid. nost. Comment.

v. 6. *Et facti sumus vt immundus omnes nos, & quasi pannus menstruatæ vniuersa iustitiæ nostræ.* Sententia hæc frequens est in ore hæreticis nostri temporis, qui docent in sola remissione peccatorum iustitiam hominis consistere; nequaquam autem in operatione virtutum: eò quòd, (vt ex hoc loco volunt) omnia opera, etiam iustorum sint peccata. Sed *respond.* Primùm loquitur Isaias non in persona sua, sed populi, id quod circumstantia sermonis satis declarat. Deinde de populo loquitur quatenus vetus erat, & seruilis; cuius iustitia ex sola legis cognitione procedebat, non ex gratia Dei: ideoque omnis illa iustitia nihil erat aliud quàm immunditia. Si quierant sancti in illo populo, qui ad spiritum libertatis pertinebant, paucissimi erant, & sic in hac generali sententia non est eorum habita ratio. At verò de operibus ipsis piorum, longè aliter loquitur scriptura. Sic Paulus ad Titum 2. v. 14. de Christo: *Qui dedit semetipsum pro nobis, vt nos redimeret ab omni iniquitate, & mundaret sibi populum acceptabilem sectatorem bonorum operum.* Ecce populus noui Testamenti est populus mundatus, & sectator bonorum operum. Hinc & Apoc. 19. v. 8. iustificationes sanctorum comparantur byssino splendenti & candido.

CAPVT LXV.

v. 17. **E**cce enim ego creo cælos nouos, & terram nouam. Nomine cœlorum non solùm intelliguntur orbes cælestes; verùm etiam quidquid sub illis est, vsque ad nos; id est, in genere, quidquid supra nos est. Totum enim hoc cœlum vocatur, more scripturæ, vt cùm toties dicitur, volucres cœli, & similia. Hoc loco autem sic generaliter accipi nomen cœli, satis patet ex 2. Petri 3. cum hoc loco collato. Item ex eo, quod propheta respicit ad primam rerum creationem, de qua Genes. 1. *Creauit Deus cælum & terram*, vbi etiam cœlum ita generaliter accipitur. Denique quomodo hic locus intelligendus sit, vnde clarè Apocal. 21. & nostrum Comment. loco citato B. Petri.

v. 24. *Eritque antequam clament, ego exaudiam.* Similis locus est Psalm. 31. *Dixi confitebor aduersum me iniustitiam meam Domino, & tu remisisti iniquitatem peccati mei.* Quibus modis loquendi, per quandam velut hyperbolen significatur Deum citissimè & statim exaudire, q. d. antequam clament, & clamorem finierint, ego exaudiam: quem sensum satis clarè ipsa Scriptura quoque indicat; cùm immediatè subiungit Dominus: *Adhuc illis loquentibus, ego exaudiam.*

CAPVT LXVI.

v. 1. **H**Æc dicit Dominus, *Cœlum sedes mea, terra autem scabellum pedum meorum. Quæ est ista domus, quam ædificabitis mihi?* Figuratè hoc dictum est ad exprimendam immensam Dei maiestatem, vt ostendat, quàm modicum sit ad tantam maiestatem capiendam templum ab homine factum: cùm mundus vniuersus eum capere non possit. Quare autem cœlum vocetur sedes eius, & terra scabellum pedum

A eius, non satis liquet. Quidam hoc schemate sermonis nihil aliud significatum putant, quàm quod ait Dominus Ierem 23. *Cœlum & terram ego impleo.* Et quod canit Ecclesia; *Pleni sunt cœli & terra gloria tua.* Potest tamen huius locutionis etiam specialior ratio reddi. Non enim ait, Terra sedes mea, aut cœlum scabellum, sed contrà. Loquitur enim propheta de Deo more humano seu antropopathicè, quasi asscribens ei membra humana, & humanas qualitates. Cùm ergo cœlum sursum sit, terra deorsum: rectè per eandem sermonis figuram, cœlum vocatur sedes Dei, quasi in ea sedeat, terra autem scabellum pedum eius, quasi in ea pedes suos figat more humano. Simili modo dictus est sedere super Cherubim, & arca esse scabellum pedum eius. Vide Psalm. 98. & 1. Reg. 4.

B *Mysticè* per cœlum homines cælestes, id est, pij; per terram, homines terreni intelliguntur. In pijs enim tanquam in sede residet Deus per gratiam suam; terrenos autem homines velut scabellum calcat, & premit potentia & iustitia sua. Porrò quod sequitur: *Quæ est ista domus, quam ædificabitis mihi?* non est reprehensio eorum, qui Deo templum ædificant, sed instructio; vt sciant templi vsum; non vt in eo Deus habitet (quem cœlum & terra capere non possunt) sed vt homo Deum in templo, tanquam precationis loco, oraturus; adferat illuc cor contritum, & humiliatum; quod solùm propter se Deo placere potest. Inde enim sequitur: *Ad quem autem respiciam, nisi ad pauperculum, & contritum spiritu, & trementem sermones meos?* Hoc enim sacrificium per se placet iuxta illud Psalm. 50.

C *Sacrificium Deo spiritus contribulatus.* Alia sacrificia placere non possunt nisi ex pietate offerentium. Quæ si desit, tunc (vt hîc subditur) *qui immolat bouem, quasi qui interficiat virum: qui mactat pecus, quasi qui excerebrat canem.* Id est, rem faciat nefariam, quale est interficere virum: vel contemptibilem, quale est excerebrare canem. Et verè talia erant sacrificia veteris legis, exclusa gratia noui Testamenti.

v. 21. *Et assumam ex eis in sacerdotes & Leuitas.* Refellitur hîc figmentum Lutheri, qui vt tolleret sacrificium altaris, docebat omnes Christianos esse spirituales sacerdotes. Nam hîc apertè significatur non omnes noui Testamenti filios fore sacerdotes, imò nec Leuitas, sed ex eis certos quosdam ad hæc munia assumendos. Est ergo in noua lege sacerdotium quod-

D dam, non omnibus Christianis commune, sed quibusdam proprium: ad quod peculiariter à Deo assumpti sunt. Id autem non aliud est, quàm potestas offerendi corpus & sanguinem Domini, iuxta illud: *Hoc facite in meam commemorationem*, Lucæ 22. Leuitas autem vocat Diaconos; aliosque inferiores ministros. Vnde Stephanus & Laurentius etiamnum in Ecclesia Leuitæ appellantur. Et notandum illos duos ordines in hac prophetia potissimum exprimi, quia illorum institutionem in noui Testamenti Scriptura expressè habemus; videlicet sacerdotum in vltima cœna, vt dictum est Matth. 26. Et Diaconorum Act. 6. Et sicut in veteri lege sub nomine Leuitarum aliquando omnis

E generis inferiores ministri tabernaculi intelligebantur, ita & hîc quoque noui Testamenti ordines reliqui, Subdiaconorum, Lectorum &c. comprehenduntur. Vide etiam similem locum Ieremiæ 33. & nostr. in 4. dist. 12 §. 11. & dist. 24. §. 19.

FINIS ISAIÆ.

ANNOTATIONES

IN PROPHETIAM IEREMIÆ.

CAPVT PRIMVM.

v. 4. F*Actum est verbum Domini ad me dicens: Priusquam te formarem in vtero, noui te, & antequam exires de vulua sanctificaui te, & prophetam in gentibus dedi te.* Plerique ex his verbis consequens esse putant, hunc prophetam Ieremiam in vtero matris fuisse sanctificatum, id est, à peccato originali mundatum, accepto Spiritu sancto: quomodo de Ioanne Baptista dicitur Lucæ 1. *Spiritu sancto replebitur ex vtero matris suæ.* De vtroque dubitare videtur August. epist. 57. quæ est ad Dardanum, vtens hoc argumento: Nemo renascitur qui non sit natus, igitur qui in vtero est, renasci non potest per spiritum sanctificationis. Quod B argumentum, etsi non omninò conuincit (nam de Christo nondum in lucem edito dictum est; *Quod in eo natum est de Spiritu sancto est*, Matth. 1.) tamen, quantum ad Ieremiam attinet, non est improbabile, quod dicit August. prophetam hic dici sanctificatum in vtero, intelligi secundùm prædestinationem. Nam & id quod præcedit: *Priusquam te formarem in vtero noui te*, intelligendum est de notitia prædestinationis; similiter illud quod sequitur. *Et prophetam in gentibus dedi te.* Idem indicat Hieronymi commentarius, qui sic eum dicit sanctificatum in vtero, quomodo Apostolus de se dicit ad Galat. 1. *Cùm placuit ei, qui me segregauit ex vtero matris meæ.* Et Eccli. 49. v. 9. itidem de Ieremia dicitur. *Qui à ventre matris consecratus est propheta.* Quibus verbis significari videtur non aliam consecrationem seu sanctificatio- C nem esse intelligendam, quàm quâ consecratus est per prædestinationem propheta. Vide etiam nostra in 4. sent. dist. 6.

v. 6. *Et dixi, A, a, a, Domine Deus; Ecce nescio loqui; quia puer ego sum. Et dixit Dominus ad me: Noli dicere, puer sum, quoniam ad omnia, quæ mittam te, ibis.* De hoc pulchrè Gregor. in lib. Curæ Pastoralis parte 1. cap. 7. conferens inter se seu potiùs inuicem opponens Isaiam, qui seipsum obtulit dicens: *Ecce ego mitte me*, Isaiæ cap. 6. & hic Ieremiam, qui tergiuersatur dicens: *Ecce nescio loqui, quia puer ego sum.* Sed notandum est, inquit, quia qui recusauit, penitus non restitit: & qui mitti voluit, antè se per altaris calculum purgatum vidit (Isaiam intelligit;) ne aut non purgatus adire quis sacra ministeria audeat, aut quem Deus elegit, sub humilitatis specie super- D bè contradicat. Hæc Gregorius. Vide etiam supra ad Isaiæ 6.

CAPVT II.

v. 2. R*Ecordatus sum tui, miserans adolescentiam tuam, & charitatem desponsationis tuæ, quando secuta es me in deserto &c.* Nota, Deus seipsum sponso, & populum Israël sponsæ comparat, quam sibi desponsauerit per promissa patribus facta, Abrahæ, & Isaac & Iacob; deinde in vxorem duxerit, quando eduxit ex Ægypto; denique etiam arctiùs copulauerit, quando ei in deserto legem dedit. Quod ergo dicit, *miserans adolescentiam tuam*, vocat eius adolescentiam prima huius populi tem- A pora; quando videlicet primùm incepit tanta esse multitudine, vt populus dici posset: Id autem erat in Ægypto, & solitudine, vnde addit: *quando secuta es me in deserto.* Quod autem dicit: *charitatem desponsationis tuæ*, non est intelligendum de charitate illius populi erga Deum; Semper enim populus ille actus fuit spiritu seruitutis, non dilectionis, Et Dominus aliquoties ait: *Populus iste duræ ceruicis est*; Sed refertur hoc ad charitatem Dei erga populum, quam tot beneficijs in eum collatis declarauit. Sensus igitur est: Recordatus sum tui, & misertus, memor charitatis quæ me impulit, vt te mihi desponsarem, id est, acciperem in sponsam, & honorabile pactum tecum inirem.

v. 13. *Duo mala fecit populus meus. Me dereliquerunt* B *fontem aquæ viuæ, & foderunt sibi cisternas, cisternas dissipatas, quæ continere non valent aquas.* Duo mala sunt relinquere Deum, qui est fons vitæ; & ad creaturam colendam, id est, ad idola, conuerti. Hæc enim duo hîc ad literam intelliguntur. Et vocatur Deus fons aquæ viuæ, quia est prima origo omnis boni. Idola autem vocantur cisternæ dissipatæ, quia nullam vitæ actionem, nec in se habent, nec in alijs efficere possunt. Possunt hæc etiam referri ad veram & falsam doctrinam, ad doctrinam Catholicam & hæreticam. Vera & Catholica doctrina sanè est fons vitæ, quia ex ea vita procedit animæ; Primò, vt veritas cognoscatur, deinde, vt cognita diligatur. Doctrina verò hæretica est instar cisternarum dissipatarum *quæ continere non valent aquas*; quia si quid in ea veri adhuc continetur, aliunde inuectum est, vel re- C lictum; & nec hoc ipsum quidem *continere potest*, id est, integrum & incorruptum conseruare; sed permixtione falsi vitiat, & corrumpit.

CAPVT III.

v. 1. V*Vlgò dicitur, Si dimiserit vir vxorem suam, & recedens ab eo duxerit virum alterum, nunquid reuertetur ad eam vltra? nunquid non polluta & contaminata erit mulier illa?* Ostendit Deus magnitudinem clementiæ suæ, comparatione rerum humanarum, quasi dicat, Maritus dimissam vxorem non reuocat, si illa iam alteri viro nupserit; imò, nec reuocare licet secundum legem Deut. 24. vbi dicitur: *Non poterit prior maritus recipere eam, quia polluta est, & abominabilis facta coram Domino.* Ego tamen (ait hic Dominus, ad populum Israel) te, D qui, me derelicto, fornicatus es post deos alienos, reuoco ad pœnitentiam; & inuito vt reuertatis; paratusque sum reuertentem suscipere. Cæterùm secundum legem id erat illicitum, tum propter fœditatem, cuius meminit lex, & hic propheta; tum ne facilè mariti vxores dimitterent, aut vxores à maritis recederent; cùm certò scirent se ad coniuges suos non habituros reditum, si alijs iungerentur. Vbi & hoc notandum; quod pro eo quod nos habemus, *Nunquid non polluta erit mulier illa?* in Hebræo, pro (*mulier*) legitur (*terra illa?*) quod & Hieron. annotauit. Et sensus est: Id adeò fœdum reputatur, vt etiam terra ipsa, vbi hoc fit, censeatur tali fœditate pollui. Sic loquitur etiam dicto loco Deut. 24. Moyses, addeos post verba superiora: *Ne peccare facias*

terram tuam, quam Dominus Deus tuus tradiderit tibi possidendam, iuxta quam phrasim, terra censetur peccare, cùm habitatores eius peccant; & terra contaminari dicitur, quando grauia scelera & flagitia ab habitatoribus terræ committuntur.

v. 15. *Et dabo vobis pastores iuxta cor meum, & pascent vos scientia & doctrina.* Promissio est facta filijs noui Testamenti. Hi pastores post summum pastorem Christum fuêre primum Apostoli, & qui eos secuti sunt Apostolici viri; & post eos sancti Episcopi, & presbyteri: qui populum Dei, vel docendo, vel scribendo instruxerunt, & instruunt vsque in hodiernum diem. Et quamuis non omnes fuerunt iuxta cor Domini, aut sunt; tamen, qui inter eos eminuerunt in nouo Testamento, plerumque fuerunt iuxta cor Domini. Et nocent pastores, quod additur: *Et pascent vos scientia & doctrina.* Hoc enim certum est eos facere non posse, qui scientiam & doctrinam ipsi non habeant. In quibus verbis, si distinctio adhibenda est, scientia ad mores, doctrina ad fidei dogmata refertur.

CAPVT IV.

v. 2. **E**T *jurabis: Viuit Dominus in veritate, & in iudicio, & in iustitia.* Primum hinc statuitur contra Anabaptistas, licitum esse iuramentum; modò fiat, vt hîc præscribitur, in veritate, & in iudicio, & in iustitia. Deinde illud: (*Viuit Dominus*) esse consuetam iurandi formam in veteri Testamento. Sensus est: Iurando vsurpabitis nomen meum dicentes, hoc aut simili modo. *Viuit Dominus.* Quæ iurandi forma hunc vor similem sensum habet: Quàm verè viuit Dominus, tam hoc verum est quod affirmo. In verbis autem sequentibus (*in veritate, & iudicio, & in iustitia*) animaduertendum, inquit Hieron. quod iusiurandum hos habeat comites, veritatem, iudicium, & iustitiam. Et addit. Si ista defuerint, nequaquam erit iuramentum, sed periurium; nomine periurij, non solùm falsum, sed omne illicitum comprehendens iuramentum, scilicet vt periurium sit quasi perperam, & prauè factum iuramentum. Igitur ad hoc, vt rectè iuretur, tria hæc sunt necessaria; veritas, iudicium, & iustitia. *Veritas,* ne falsum iuretur: *Iustitia*, ne quid iniustum iuretur; vt si quis iuret se hominem occisurum: *Iudicium* ne temere & in vanum, ac sine iusta necessitate, iuretur, etiam id quod verum & iustum est, vt si quis non rogatus iuret se redditurum librum commodato acceptum; etiamsi periurij periculum non sit; quia non vrget iusta necessitas. Vide etiam nostr. in 3. dist. 39.

v. 10. *Et dixi, Heu, heu, heu Domine Deus, Ergone decepisti populum istum & Ierusalem dicens: Pax erit vobis, & ecce peruenit gladius vsque ad animam?* Turbatur propheta, inquit Hieronym. & in se Deum putat esse mentitum; nec intelligit illud (de felicitate Ierusalem cap. præcedenti) multa post tempora esse repromissum; hoc autem (de vastatione) vicino futurum tempore. Verùm, in Deum mendacium, aut deceptio proprij nominis non cadit; quia Deus est veritas incommutabilis; quæ nec falli potest, nec fallere. Deinde non est verisimile prophetam existimasse Deum esse mentitum, quod videntur sonare verba Hier. sed interrogando hoc dixit propheta, vt ostenderetur vaticinium illud de fœlicitate Ierusalem cap. superiori, alio pertinere, & aliàs implendum esse; nunc autem ex propinquo ea implenda, quæ hoc capite prænunciat de vastitate terræ. Quod qui non intelligit, decipitur, non tam à Deo, qui verum prædixit, quam à seipso, qui malè intellexit.

CAPVT V.

v. 1. **C**Ircuite *vias Ierusalem, & aspicite, & considerate, & quærite in plateis eius, an inueniatis virum facientem iudicium, & quærentem fidem, &*

Estij Annotat. in Script.

A *propitius ero ei.* Hac sententia non vult negare propheta fuisse eo tempore iustum quempiam in ciuitate Ierusalem. Erat enim ipse Ieremias propheta sanctus, & iustus: Erat Baruch; Erat rex ipse Iosias (nam eius tempore videtur huius capitis prophetia conscripta) sed hoc sermonis modo indicare voluit, incredibilem iustorum paucitatem in ea ciuitate. Quod autem adiungitur, (*& propitius ero ei*) ambiguum est, vtrum intelligatur, ciuitati Ierusalem, an viro illi iusto. Vtrumque enim præcessit. Hieron. refert ad ciuitatem. Et hîc notat singularem Dei misericordiam qui propter vnum iustum velit parcere ciuitati Ierusalem, cùm Abraham interpellans pro Sodoma & Gomorrha non ausus fuit descendere infra decem iustos. Septuaginta habent, (*propitius ero eis.*) Scilicet quæ
B iustum, vt habeat cur toti populo parcat; sed in numero singulari pluralis est intelligendus, ita vt intelligantur tot iusti, propter quos conueniens sit toti multitudini parcere.

v. 3. *Domine, oculi tui respiciunt fidem. Quæritur,* quæ fides intelligatur, vtrum ea à qua dicuntur fideles, id est, veri Dei cultores? an quæ spectatur in promissis, & pactis seruandis? Hieron. referre videtur ad fidem, qua in Deum creditur. *Domine,* inquit, *oculi tui respiciunt fidem*; non opera Iudæorum, in quibus iuxta legis cæremonias exultabant, sed fidem Christianorum, per quam gratiâ salui facti sumus. Sic ille. Magis tamen probabile videtur intelligi fidem in pactis & promissis, quæ alio nomine veritas appellatur. Paulò ante enim dixerat, *An inueniatis virum facientem iu-*
C *dicium & quærentem fidem*; seu, vt Symmachus transtulit (*veritatem.*) Ea autem non aliud est quàm iustitia in promissis, & pactis, & iuramentis seruata. Præcedit quoque proximè ante hæc verba: (*Domine oculi tui respiciunt fidem.*) *Quod si etiam, viuit Dominus, dixerint, hoc falsò iurabunt*: q. d. nulla est fides in eis, ne quidem, si iurauerint per nomen Domini.

CAPVT VI.

v. 4. **S**Anctificate *super eam bellum.* Id est, indicite bellum. Et sic Ioëlis 3. & Michææ 3. *Sanctificant super eum prælium.* Et Ioëlis 1. *Sanctificate jejunium.* Et 2. *Sanctificate Ecclesiam*, id est, indicite conuentum.

D v. 7. *Sicut frigidam facit cisterna aquam suam, sic frigidam fecit malitiam suam* Videlicet Ierusalem; de qua præcedit: *Hæc est ciuitas visitationis, omnis calumnia in ea.* Hîc duplex pridem fuit lectio in posteriori membro: Vel vt vtrumque poneretur in accusandi casu, sicut iam positum est, vel vt postremum legeretur in nominatiuo (*malitia*) & ita habet textus Hieron. & sic etiam interpretatur, vt mox ostendemus. Secundum nostram lectionem sensus est; Sicut cisterna euomit aquam frigidam, ita & ciuitas Ierusalem nihil aliud euomit quàm frigidam malitiam, q. d. valdè increuit, & inualuit malitia in ea. Videlicet virtus aquæ potissimum in frigore consistit, quæ est naturalis eius qualitas. In scriptura autem quæ bona sunt, calori, quæ mala, frigori tribuuntur. Vnde illud: *Quoniam*
E *abundat iniquitas, refrigescet charitas multorum.* Matth. 24. Hieron. secundum suam lectionem sic interpretatur, *Frigidam fecit malitia sua,* id est, malitia quæ in medio eius est, frigidam fecit ipsam ciuitatem Ierusalem, omnemque calorem vitæ spiritualis in ea extinxit. Ex Hebræo hoc modo vertunt hodie: *Sicut cisterna euomit aquas suas, sic Ierusalem euomit, seu ebullit malitiam suam.* Per quod significatur abundantia & assiduitas quædam iniquitatis. Sed eodem ferè omnes sensus redeunt.

v. 16. *Hæc dicit Dominus: State super vias & videte, & interrogate de semitis antiquis quæ sit via bona,*

Ee ij

& ambulate in ea, & inuenietis refrigerium animabus vestris. Pia admodum admonitio, & hoc sæculo imprimis necessaria. Nempe inde omnis hæretica nouitas exorta est, quia hoc præceptum minimè seruatum fuit; quia non persiterunt in vijs antiquis; nec de ijs interrogauerunt; sed ab eis declinauerunt in diuerticula. Et sicut tempore veteris Testamenti viæ istæ antiquæ erant quæ monstratæ erant à Patriarchis & prophetis, & vestigijs eorum tritæ, mox vbi à Iudæis derelictæ fuerunt, eis non refrigerium, sed varios dolores attulerunt; ita & tempore noui Testamenti viæ antiquæ sunt, quæ præscriptæ sunt ab Apostolis & Apostolicis viris, eorumque successoribus; per quas & ipsi ambulauerunt, & nobis, vt per easdem ambularemus, etiam sanguine suo conspersas reliquerunt. Hæ viæ sunt doctrina orthodoxæ fidei, & doctrina sanctæ conuersationis; à quibus qui aberrat, & in ijs non ambulat, nunquam inueniet refrigerium animæ suæ.

CAPVT VII.

v 3. B*onas facite vias vestras, & studia vestra, & habitabo vobiscum in loco isto.* Ostenditur in homine esse liberum arbitrium, idque actiuum, quo proprio & libero voluntatis motu potest vias suas, id est, actiones, & studia sua facere bona vel mala; tametsi bona facere non possit sine adiuuante gratia Dei. Estque hoc diligenter obseruandum contra doctrinam Lutheri, Caluini, & aliorum sectariorum nostri temporis, qui liberum arbitrium, vel certè eius actiuitatem tollunt.

v. 4. *Nolite confidere in verbis mendacij, dicentes, Templum Domini, templum Domini, templum Domini est.* Videndum contra quos verba ista dirigantur à propheta. Non enim putandum est, omni modo prohiberi fiduciam in templo Domini. Nam in eo haud dubiè excelluit populus Iudaicus præ cæteris nationibus; & meritò gloriari potuisse videtur, quod Deus ibi templum fieri, & sacrificia offerri elegisset. Deinde preces in templo effusæ ad Dominum, cæteris paribus, plus impetrabant, quemadmodum est manifestum ex ijs quæ leguntur circa dedicationem templi Salomonis 3. Reg. 8. & 1. Paral. 6. Sed, scilicet, contra eos dirigitur hic sermo propheticus, qui cum malè viuerent, & de vita in meliùs mutanda non cogitarent; tamen sibi promittebant impunitatem, & omnia tuta; tantùm ob id, quia apud eos erat templum Domini. Hæc enim cogitatio erat prorsus carnalis, & Deo indigna, stultè illis cogitantibus quasi speciosa illa templi structura ita Deum delectasset, vt propterea ad peccata populi conniueret; cùm potiùs illa ipsa fuerit causa grauioris punitionis, quod peccatis suis locum illum contaminasset. Ex quibus patet, quàm ineptè hunc locum & similes torqueant sectarij aduersus Catholicam doctrinam, quæ habet, quod propter Ecclesiæ preces in consecratione seu dedicatione eius factas, itemque propter consensum multorum in ea simul orantium, preces in basilicis consecratis factæ plus valeant & impetrent, quàm factæ in locis priuatis.

v 21. *Hæc dicit Dominus, Holocautomata vestra addite victimis vestris, & comedite carnes. Quia non sum locutus cum patribus vestris, in die qua eduxi eos de terra Ægypti, de verbo holocautomatum &c.* Et nonnullis interjectis: *Sed hoc verbum præcepi eis dicens &c.* frequentissimè inculcat Scriptura sacra holocausta & victimas Deo non placere propter se, sed tantùm propter cultum internum qui est in animo. Ad hoc ostendendum testatur hîc Dominus se populo Israëlitico primum, & mox ab egressu de Ægypto dedisse Decalogum, posteà autem tandem, (quando peccauerant in adoratione vituli) addidisse præcepta de sacrificijs offerendis; ne populus scilicet ad idola deflueret. Vnde sequitur, præcipuam pietatem esse in ijs quæ A præcipit Decalogus, sacrificia & holocausta quasi secundario addita, & velut ex occasione: & proinde in ijs summam pietatem non esse constituendam. At *quæres:* Nonne jam ante datum erat præceptum Agni Paschalis? Erat; idque ex causa peculiari in memoriam admirabilis eductionis illius populi ex Ægypto: sed congeries illa præceptorum cæremonialium de tam varijs sacrificijs, posteà populo imposita est, ex causa superiùs allata. Vide Hieronymum in hunc locum.

CAPVT VIII.

v. 7. M*iluus in cœlo cognouit tempus suum, turtur, & hirundo & ciconia custodierunt tempus aduentus sui, populus autem meus non cognouit iudi-* B *cium Domini.* Similis sententia, cum ea quæ est Isaiæ 1. *Cognouit bos possessorem suum &c.* Et iusta est hæc expostulatio Dei cum populo Israël; imò cum toto genere humano; quâ manifestè conuincitur corruptio naturæ humanæ, cùm aliorum animantium natura eousque integra & incorrupta perseueret. Nam sicut aliis animantibus naturale est sequi ea quæ sensui grata sunt: & maximè quæ animali vitæ sustentandæ sunt necessaria; ita homini meritò censetur naturale Deum nosse, & cognitum colere. Hæc est enim hominis vita, quatenus homo est, id est, quatenus animal rationale. Atqui videmus hominem nasci iam alienum à Dei cognitione; propensum ad credendum falsis magis quàm veris; & ad vitia sectanda, vbi è contra bestiæ à natura satis instructæ sunt, vt finem suæ naturæ se- C quantur. Vnde necesse est vitium aliquod & corruptelam in humana natura agnoscere, quam merito hîc Deus per prophetam deplorat.

v. 11. *Et sanabant contritionem filiæ populi mei ad ignominiam, dicentes: Pax, Pax: cum non esset pax.* Hier. Hoc, inquit, propriè de sacerdotibus & Doctoribus intelligendum est, qui diuitibus, & eis, quos vident in honore maximo constitutos, repromittunt prospera, & clementem prædicant Deum; magis illos supplicio, & iracundiæ præparantes. Hæc Hieron. Referri etiam potest ad eos qui peccatoribus facilè manus imponunt, & ad reconciliationem admittunt; neque securim ad radicem ponunt, vt peccandi voluntatem acribus admonitionibus tollant ex animo confitentis; solùm oleum infundentes in vulnera, non D etiam vinum. Hi scilicet dicunt Pax, cum non sit Pax; quia talem sententiam Deus non approbat.

CAPVT IX.

v. 1. Q*vis dabit capiti meo aquam, & oculis meis fontem lachrymarum, & plorabo die ac nocte interfectos filiæ populi mei?* Considerandum prophetam tanquam fidelem ministrum, & nuntium voluntatis Dei ad populum, feruentissimum esse tum in reprehendendis peccatis populi, tum etiam in annuntianda eis comminatione diuinæ vindictæ. Ad cuius exemplum oportet omnes Verbi Dei concionatores, grassantibus præsertim grauioribus peccatis, (vt hoc nostro sæculo) præcipuè incumbere in eam curam, vt E peccata populi libera voce castigantes, & supplicia tam æterna, quàm temporalia peccatoribus parata denuntiantes, conentur à grege sibi commisso iram Dei auertere: Sciantque sibi dictum illud Isaiæ 58. *Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, & annuntia populo meo scelera eorum, & domui Iacob peccata eorum.* Et illud Ezech. 33. *Si dicente me ad impium, Morte morieris, non fueris locutus, vt se custodiat impius à via sua; ipse impius in iniquitate sua morietur, sanguinem autem eius de manu tua requiram.*

v. 14 *Et abierunt post prauitatem cordis sui, & post Baalim, quod didicerunt à patribus suis.* Hieron. in contextu, & similiter in commentario legit *(quos)*

vt ſenſus ſit: Eoſdem Deos, quos patres eorum coluerunt, acceperunt ab ijs filij. Sed ad ſenſum non multum intereſt, ſiue (*quos*) ſiue (*quod*) legatur. Quando enim legitur (*quod*) ſignificatur filios hoc ipſum à patribus accepiſſe, quod ambularent poſt Baalim. Notat Hieron. Ergo nec parentum, nec maiorum error ſequendus; ſed authoritas ſcripturarum, & Dei docentis imperium. Sententia omninò veriſſima. Nulla enim authoritas valere debet ad ſequendum errorem. Sed non eſt hinc conſequens, (quod obtendunt hæretici) infirmo argumento niti Catholicos, dum doctrinam ſuam probant ex authoritate maiorum. Non enim qualeſcumque maiores allegant, ſed eos, quibus ipſa Scriptura ſacra teſtimonium perhibet veritatis, & ſanæ doctrinæ, de quibus Apoſtolus ad Epheſ. 4. *Dedit quoſdam Apoſtolos, quoſdam prophetas, alios Euangeliſtas, alios paſtores & doctores in ædificationem corporis Chriſti, vt jam non ſimus paruuli fluctuantes, & circumferamur omni vento doctrinæ &c.* Talium maiorum authoritate nituntur catholici; & per eos hoc conſequuntur, vt jam non ſint paruuli fluctuantes, vt ſunt hæretici. Sed abſolutè, non ſequitur: Maiores ſic crediderunt, ergo ita nobis credendum eſt. Nam ita redeundum nobis eſſet ad cultum idolorum, quia maiores noſtri ante mille annos idola coluerunt. Vide etiam ſuprà cap. 6. verſ. 16.

v. 21. *Aſcendit mors per feneſtras noſtras.* Quamuis ad literam hoc rectè exponatur, de impetu & inuaſione Babyloniorum, quod eorum tanta fuerit fortitudo, & velocitas, vt non expectarent aperiri fores, ſed per feneſtras & tecta conſcenderent ad mortem Iudæis inferendam; vtiliter tamen etiam ad morum inſtructionem accommodari poteſt; ſi ſpiritualiter intelligatur; quod per omnes ſenſus tanquam feneſtras quaſdam ad animæ interitum mors introeat peccatorum. Vnde & à Pſalmiſta dictum eſt, Pſalm. 118. *Auerte oculos meos, ne videant vanitatem.*

v. 24. *Sed in hoc glorietur, qui gloriatur, ſcire & noſſe me; quia ego ſum Dominus.* Nequaquam hoc pro ijs facit, qui de ſola fide gloriantur, & ex ea ſola iuſtitiam & ſalutem expectant: Manifeſtè enim eos conuincunt verba ſequentia, quæ ſic habent: *Quia ego ſum Dominus, qui facio miſericordiam, & iudicium, & iuſtitiam in terra. Hæc enim placent mihi, ait Dominus.* Quibus verbis ſignificat ita demum gloriandum eſſe, in Dei cognitione, ſi quis faciat ea, quæ Deo placent, nimirùm miſericordiam, iudicium & iuſtitiam. Vnde Ioannes in 1. ſua Canonica cap. 2. *Qui ſe dicit noſſe Deum, & mandata eius non cuſtodit, mendax eſt.* Vide ibid. noſtrum Comment.

CAPVT X.

v. 2. H*Æc dicit Dominus: Iuxta vias gentium nolite diſcere, & à ſignis cæli nolite metuere, quæ timentes gentes, quia leges populorum vanæ ſunt.* Hac ſententia manifeſtè reprimitur vanitas, & ſuperſtitio Genethliacorum; quos olim Vulgus Mathematicos vocabat; qui ex aſtris, quæ ſunt poſita in ſigna annorum, temporum, menſium & dierum, de actionibus mortalium, ſeu malis, ſeu bonis: deque alijs euentis fortuitis, audent vel certum, vel probabile aliquid pronunciare. Aduerſus quorum ſuperſtitioſam præſumptionem, vide ſententias veterum ad cap. 1 Gen. Facit etiam hæc prophetæ ſententia contra abſurdam quorumdam opinionem, exiſtimantium, ſeu certè docetium; ſolem, lunam, aliaſque ſtellas eſſe mente præditas; cùm ſcriptura, & hoc loco, & initio Geneſis, volens Hebræos ab eorum cultu abſterrere, non aliud eis tribuat, quàm quod ſunt ſigna, quibus anni, menſes, dies, diſtinguantur.

v. 11. *Sic ergo dicetis eis; Dij cælos & terram non fecerunt, pereant de terra, & de his quæ ſub cælo ſunt.*

A Alij intelligunt hoc dicendum de ipſis idolis, vt Hier. Alij de idolorum cultoribus; nempè Babylonijs; ad quos adducendi erant Iudæi, contra quos etiam inſtruxit eos Ieremias in epiſtola quæ connectitur libro Baruch, vt ſenſus ſit. Cùm eritis captiui in Babylone, & hortati vos fuerint Babylonij ad cultum idolorum; hoc eſt, deorum ſuorum, ſic dicetis eis: *Dij qui cælos & terram non fecerunt, pereant*; ſcilicet, quia Dij non ſunt, ſed opera manuum hominum, aut etiam dæmonia: Quod autem dicit, (*Et de his quæ ſub cælo ſunt:*) intelligit omne id, quod ſupra terram & ſub cœlo pro Deo colitur.

v. 23. *Non eſt hominis via eius; nec viri eſt, vt ambulet, & dirigat greſſus ſuos.* Dupliciter hoc exponi poteſt, ita tamen vt neuter ſenſus patrocinetur eorum
B errori, qui ex his verbis libertatem voluntatis humanæ tollere conantur. Prior ſenſus eſt: Non eſſe in hominis poteſtate, vt ad effectum perducat cogitationes & conſilia ſua, id eſt, vt proſperet actiones ſuas; quippe quæ multipliciter impediri poſſunt, vel diuinitus, vel etiam aliunde. De quo ſenſu vide ad Deut. 28. Aliter ſenſus eſt, quo vtuntur Auguſt. & Hier. contra Pelagianos, vt ſignificetur non eſſe poſitum in hominis poteſtate, ſine adiutorio gratiæ diuinæ, vt greſſus ſuos dirigat, id eſt, vt rectas, ac bonas faciat actiones ſuas. Vide ſi placet noſtra in 2. diſtinct. 25. §. 15. & diſt. 26. §. 24. & 29.

CAPVT XI.

C v. 4. A*Vdite vocem meam, & facite omnia quæ ego præcipio vobis, & eritis mihi in populum, & ego ero vobis in Deum.* Ex his verbis manifeſtum eſt eum recedere à pacto qui non ſeruat omnia etiamſi quædam ſeruet. Vnde & in lege ſcriptum eſt: *Maledictus homo qui non permanſerit in omnibus quæ ſcripta ſunt in libro legis*, citante Apoſtolo ad Galat. 3. Iſtud admonendum putaui ne quis exiſtimet maledictum legis ad eos tantùm pertinere, qui legem ſic penitus abijciunt vt nihil eius obſeruetur; ſecundùm quorum ſententiam non erit maledictus qui idola colit: modo honoret parentes & non furetur.

v. 14. *Tu ergo noli orare pro populo hoc, & ne aſſumas pro eis laudem & orationem, quia non exaudiam*
D *in tempore clamoris eorum ad me.* Laudem intelligit Hieronym. qua Dei clementia laudatur, commemoratione beneficiorum priorum; vt per hoc impetretur miſericordia in præſenti afflictione. Nam omnis oratio ferè laudem aliquam Dei habet conjunctam: velut cum dicitur: Omnipotens & miſericors Deus; laudatur potentia & bonitas Dei. Pro *laude*, alij vertunt, *clamorem*. Vox Hebræa ſignificat clamorem, aliquando laudis aliquando mœroris, ſeu lamentationis. Sed quare prohibetur propheta pro eis orare? Ipſe Dominus reſpondet: *Quia non exaudiam*, fruſtrà enim orat, qui certus eſt, ſe non exauditum iri. Sciendum autem loqui Dominum de afflictione temporali, non de pœnis æternis. Nam tenemur omnem hominem diligere, id eſt, ſalutem æternam eius optare,
E re, quamdiu nobis non conſtat per reuelationem de contraria Dei voluntate, quo caſu talis homo deſineret eſſe proximus. Addit autem Hieron. Ex quibus diſcimus, fruſtrà aliquem rogare pro alio, cùm ille non meretur accipere, pro quo rogatur Deus. Quod ſimiliter intelligendum eſt de afflictione temporali. Videlicet, quia non eſt rogandus Deus, vt auferat ab aliquo virgam temporalem, niſi ille per pœnitentiam oſtendat ſe aliquouſque correctum. Alioqui, pro indignis etiam, ſæpè rogat Eccleſia, vt Deus det eis pœnitentiam, inſpiret fidem, vt ex indignis dignos faciat, & ex rebellibus obedientes.

v. 15. *Nunquid carnes ſanctæ auferent à te malitias tuas?* Carnes ſanctas vocat Deo ſanctificatas per

immolationem, q. d. Nunquid victimæ Deo immolatæ auferent malitias, id est, purgabunt, expiabunt peccata tua? q. d. minimè.

v. 19. *Et ego quasi agnus mansuetus, qui portatur ad victimam, & non cognoui, quia cogitauerunt super me consilia dicentes: Mittamus lignum in panem eius &c.* *Quaritur* vtrum de Ieremia, an de Christo hæc accipienda sint? Quod de Ieremia, omninò contextus conuincere videtur. Sequitur enim, *Propereà hac dicit Dominus ad viros Anathoth, qui quarunt animam tuam.* Hoc ad Ieremiam pertinet, qui erat ex Anathoth, & à suis ciuibus persecutionem patiebatur. Quod verò de Christo intelligatur, itidem videtur; quia, vt inquit, Hieron. omnium Ecclesiarum iste est consensus, vt sub persona Ieremiæ à Christo hæc dici intelligant. Ac demum sic concludit: Vt omni interpretationis molestia liberemur, illam sequamur regulam, quod omnes prophetæ in typum Domini Saluatoris pleraque gesserunt; & quidquid iuxta præsens tempus completum sit in Ieremia, hoc in futurum de Domino prophetari.

Itaque quod sequitur: *Mittamus lignum in panem eius, & eradamus eum de terra viuentium*; Similiter ad literam intelligitur de ligno, verisimiliter arboris taxi, cuius magna est copia in Iudæa & Arabia; cuius arboris lignum, vtpotè præsens venenum, cogitabant aduersarij Ieremiæ minutatim concisum, mittere in panem, seu cibum eius; vt ita sanctum prophetam è vita tollerent. Sed cum scriptura, vt dictum est, varijs sensibus fœcunda sit, intelligitur quoque iuxta omnium Ecclesiarum consensum, vt ait Hieron. de Christo Domino, qui *quasi agnus ductus ad victimam non aperuit os suum, & non cognouit*: subintellige (inquit Hieronymus) peccatum, vel fuit quasi non cognoscens ea, quæ in illum consilia cogitabantur: Cuius inimici quoque dixerunt. *Mittamus lignum in panem eius*, dum crucem corpori eius pararunt; eius, inquam, qui verè dixit, Ioan. 6. *Ego sum panis, qui de cœlo descendi.* Et similiter quæ sequuntur, in Christum optimè quadrant.

CAPVT XII.

v. 1. *Quare via impiorum prosperatur, bene est omnibus, qui præuaricantur, & iniquè agunt?* Sciendum expostulationem prophetæ cum Deo non aliud esse, quàm vehementem admirationem hominis iusti, & certo scientis; non esse injustitiam apud Deum, (sicut & hic propheta præmittit: *Iustus quidem tu es Domine*) nondum tamen intelligentis, quo occulto Dei consilio cuncta ferè prospera impijs euenire permittantur. Similis est cum Deo disputatio Dauidis Psalmo 72. & Habacuc prophetæ cap. 1. Quin eiusdem quoque argumenti videtur prolixa illa altercatio inter Iob & amicos eius. Et est quidem ea tentatio aliqua iustorum, vel ad sequendum vias impiorum, vel ad accusandum Dei iustitiam: sed consolantur tandem iusti, tum in illo Psalm. 72. tum hoc loco: Cuius consolationis summa est; quod impij ad tempus quidem prosperè agunt, sed ad hoc, vt posteà grauius, vel in hoc sæculo; vel certè in futuro puniantur: iusti autem ad tempus affliguntur, vt in æternum saluentur.

v. 2. *Plantasti eos & radicem miserunt: proficiunt & faciunt fructum.* Intelligitur hoc de prosperitate temporali, non de mala doctrina, quam neque Pater cælestis plantat, neque sinit diu radices agere, iuxta illud Matth. 15. *Omnis plantatio quam non plantauit Pater meus cælestis, eradicabitur.* Neque repugnat huic sententiæ illud Sapientis Sap. 4. *Spuria vitulamina*, vel (vt alia lectio habet) *adulterina plantationes, non dabunt radices altas.* Per hoc enim significatur non fore perpetuam eorum felicitatem, ac plerumque etiam contingere, vt temporali prosperitate non diu fruantur, sed citò eorum prosperitas extinguatur, vt probant exempla Sacræ scripturæ, prætertim in Regibus Israël.

Ibid. *Prope es tu ori eorum, & longè à renibus eorum.* Quidam dictum hoc volunt peculiariter aduersum sacerdotes Anathoth, de quibus sub finem capitis præcedentis. Cùm sacerdotes essent, Deum quidem in ore habebant, sed longè erat à renibus eorum; quia libidini vacabant, cuius sedes in renibus est. Nam de illis scriptum accipiunt illud suprà cap. 5. *Vnusquisque ad vxorem proximi sui hinniebat.* Fortè rectiùs per renes accipiuntur intimæ cogitationes hominis, iuxta illud Psal. 7. *Scrutans corda & renes Deus.* Nam & superiori capite dixit Deo: *Qui iudicas iustè, & probas renes & corda*, & alibi sæpè hac significatione sumitur. Sensus igitur erit, Deum quem semper in ore habent, longè abesse à corde & cogitatione eorum, iuxta illud Isaiæ 29. *Populus hic labijs glorificat me, cor autem eius longè est à me.*

v. 7. *Reliqui domum meam, dimisi hæreditatem meam: dedi dilectam animam meam in manus inimicorum eius. Facta est mihi hæreditas mea quasi leo in sylua.* Tametsi hæc verba ad litteram intelligantur de Ieremia qui persecutionem patiebatur à ciuibus suis & gente sua; secundum mysticam tamen intelligentiam non est dubium quin in persona Christi prænuntiata sint, qui reliquit domum suam gentem Iudaicam, iuxta id quod dicit in Euangelio, Matth. 23. *Relinquetur vobis domus vestra deserta.* Qui dilectam animam suam dedit in manus inimicorum, iuxta illud quod ait Ioan. 10. *Potestatem habeo ponendi animam meam.* Cui hæreditas sua facta est quasi leo in sylua, quando contra eum clamauerunt Iudæi vt crucifigeretur, & quando contra eum à Patre missum conspirauerunt dicentes: Matth. 21. *Iste est hæres, venite occidamus eum.*

v. 10. *Pastores multi demoliti sunt vineam meam, conculcauerunt partem meam, dederunt portionem meam desiderabilem in desertum solitudinis.* Dubium est, quos hic intelligat nomine pastorum. Vel enim intelligi possunt ipsius plebis principes, & sacerdotes, qui pastores quidem sunt titulo tenus; reuera autem demoliuntur vineam Domini; idque, vel malè docendo, vel falsa exempla præbendo; vel etiam sola negligentia, ac defectu doctrinæ & disciplinæ; contra quos pastores alibi dicitur: *Væ pastoribus, qui pascebant semetipsos, gregem autem meum non pascebant.* Vel intelligi quoque possunt pastorum nomine principes non ipsius populi Israelitici, sed Chaldæorum, qui verè demoliti sunt vineam Domini, quando deuastarunt terram Iuda, & populum duxerunt captiuum. Ita de Chaldæorum principibus loquitur Ieremias cap. 6. *Ad eam venient pastores, & greges eorum: fixerunt in ea tentoria in circuitu.* Et Dauid seipsum pastorem vocat populi sui 2. Reg. vlt. quando dicit: *Ego sum, qui peccaui, isti, qui oues sunt, quid fecerunt?* Et Homerus iam olim etiam in suis carminibus principes Græcorum, aliquoties vocat pastores populorum. Aptissimè autem principes vocantur pastores populi, quia eum pascunt & dirigunt in pace & iustitia.

CAPVT XIII.

v. 4. *Tolle lumbare, quod possedisti, & surgens vade ad Euphratem, & absconde ibi illud in foramine petræ. Et abij, & abscondi illud.* Totum hoc quod se fecisse narrat propheta, quidam existimant, non corporaliter factum fuisse, sed in spiritu. Ratio interpretationis huius esse videtur; quod difficillimè potuisset Ieremias semel, atque iterum excurrere vsque ad Euphratem, longè ab Hierosolymis dissitum. At cur non potuit, cùm hoc non legatur factum tempore obsidionis? Nec videtur dicendum

Ieremiam corporaliter raptum fuisse per aëra ad Euphratem vsque, vt hæc faceret, licet sic raptus sit Habacuc vsque ad lacum leonum vbi erat Daniel, quia hic dicitur *Surgens vade ad Euphratem*, & ipso abiisse se scribit, quod gressum pedum propriè significat.

v. 16. *Date Domino Deo vestro gloriam, antequam obtenebrescat, & antequam offendant pedes vestri ad montes caliginosos.* His verbis hortatur Ieremias populum ad pœnitentiam. Scilicet gloria Dei est humiliatio nostra, pœnitentia & confessio peccatorum. Vnde peccatoribus aliquoties dictum legimus: *Da gloriam Deo.* Sic Iosue ad Achan, Iosue 7. quando abstuleras de anathemate Ierico; *Da gloriam Deo*, & Apocal. 16. v. 9. dicitur: *Non egerunt pœnitentiam, vt darent gloriam Deo.* Quod autem hic additur, *(antequam obtenebrescat)* comminatio est grandis afflictionis, nisi pœnitentiam agant. Hieron. per montes caliginosos intelligit Babylonem, de qua Isaiæ 13. *Super montem caliginosum leuate signum.* Alij generaliter accipiunt, per montes caliginosos figuratè significari maximas tenebras, id est, grauissimas calamitates. *Mysticè* autem hoc dicitur omnibus peccatoribus; nempe, vt dent gloriam Deo, priusquam aduenıat tempus tenebrarum, in quibus operari non licebit, & pœnitentia erit inutilis, sicut illorum impiorum de quibus Sapient. 5. Vnde & Dominus in Euangelio dicit: *Operamini dum dies est, venit nox quando nullus operari potest.* Ioan. 9.

v. 23. *Si mutare potest Æthiops pellem suam, aut pardus varietates suas. Et vos poteritis bene facere, cùm didiceritis malum.* *Quæret* aliquis: An ergo impossibile est, eum qui praua consuetudine est imbutus, deflectere posse & venire ad virtutis studium? *Respondeo*, non meis, sed Christi verbis in Euangelio Matth. 19. vbi similem ipse sententiam protulit dicens: *Facilius est camelum transire per foramen acus, quàm diuitem intrare in regnum cœlorum*, quâ eadem phrasi etiam vtuntur Marcus & Lucas: Verùm cum hoc audito, mirati essent discipuli dicentes: *Quis ergo poterit saluus esse?* respondit Christus: *Apud homines hoc impossibile est; apud Deum autem omnia possibilia sunt.* Sic & hic respondeo; apud homines fieri non posse, vt bene viuat qui longa consuetudine didicit malum; sed apud Deum omnia similiter esse possibilia, cuius singulari & potenti adiutorio etiam praua & inueterata consuetudo peccandi commutari poterit in sanctam vitæ conuersationem. Interim satis ostendit hæc sententia quàm sit periculosum, frequentia peccandi venire in peccati consuetudinem.

CAPVT XIV.

v. 9. *Tu autem in nobis es Domine, & nomen tuum inuocatum est super nos, ne derelinquas nos.* Verba sunt Ieremiæ orantis pro populo. Quod autem dicit: *Tu autem in nobis es Domine*; Deus erat in illo populo per verum cultum & religionem. Item quia ibi templum, & propitiatorium erat; in quo dicebatur Deus requiescere. Et quamuis multi essent in illo populo, qui defecerant ad idola; tamen notus tantùm erat in Iudæa Deus, nondum in aliis gentibus. Sic enim dicit: *Et nomen tuum inuocatum est super nos*, quia licet esset Deus omnium per creationem & dominium; tamen peculiariter nominabatur Deus Hebræorum, & Deus Israël, propter cultum eius, qui in solo illo populo seruabatur; reliquarum enim gentium dij erant idola, aut dæmonia. Accommodat D. Hieronymus hæc ad Christianos dicens: Nomen bonum inuocatum est super nos, vt appellemur Christiani à Christo Deo & Saluatore nostro.

v. 12. *Cum ieiunauerint, non exaudiam preces eorum,*

A *& si obtulerint holocautomata, & victimas, non suscipiam ea.* Hanc sententiam, aliasque similes fraudulenter hæretici iactitant contra ieiunia Ecclesiastica, & sacrificium Christianum; quasi in illis nullum cultum sibi gratum Deus agnoscat; cùm potiùs his verbis significetur esse quædam ieiunia & sacrificia, quibus placari possit. Qui enim negat se placari ieiunijs impiorum, id est, eorum qui in malitia suæ propositio perseuerant; satis insinuat se placari ieiunijs pœnitentium; & qui negat sibi grata esse sacrificia permanentium in suis peccatis, consequenter significat sibi placere sacrificiis à peccatis conuertentium se ad Deum. Hinc Hieron. hoc loco: Ieiunia & victimæ & holocausta tunc proficiunt, cùm recedimus à vitijs, & flemus antiqua peccata. Sin autem in sceleribus permanentes, putauerimus votis atque sacrificijs redimere nos; vehementer erramus. Sic ille, Vide plura ad similem locum de sacrificijs suprà c. 8. v. 21. &
B de Ieiunio, Isaiæ 58. v. 5.

CAPVT XV.

v. 1. *Si steterit Moyses & Samuel coram me, non est anima mea ad populum istum.* In his verbis duo continentur notatu digna. *Alterum*, Sanctos, siue hic in terris viuentes, siue etiam vita defunctos, quales erant Moyses & Samuel, intercessione sua posse auertere iram Dei à populo, id quod constat hos duos sanctissimos prophetas in vita fecisse; & ideò scilicet eos peculiariter nominat. Sic de Moyse legi-
C mus Numer. 14. cùm orasset Dominum dicens: *Dimitte obsecro peccatum populi huius*, continuò respondisse Dominum: *Dimisi iuxta verbum tuum.* Et de Samuele 1. Reg. 7. *Clamauit Samuel ad Dominum pro Israël, & exaudiuit eum Dominus.* Et hoc quidem primum hic notandum. Significatur tamen simul & hoc; tantam aliquando esse peccatorum grauitatem, vt Deus declaret se nolle misereri, nec admittere preces orantium pro peccatoribus, vt plagæ auertantur. Et taliter hic se affectum declarat, dicens: *non est anima mea ad populum istum*, q. d. nullo modo miserebor populi huius. Sunt enim hæc dicta per figuram, Scripturæ maximè veteris Testamenti familiarem, quæ Græce vocatur ἀνθρωποπάθεια, qua nimi-
D tum ea quæ humana sunt, vt corpus, anima, eorumque partes vel affectus, Deo tribuuntur, qui alioqui est ens simplicissimum. Vide etiam nost. in 4. dist. 45. §. 14.

v. 3. *Et visitabo super eos quatuor species: Gladium ad occisionem, & canes ad lacerandum &c.— propter Manassem filium Ezechiæ regis Iuda.* Duo notanda; *Alterum*, posteros puniri propter peccata maiorum, si videlicet ea non desinant imitari; etiamsi maiores pœnitentiam egerint, sicut legitur de Manasse. De hac re ita annotat Hieron. Quomodo Sanctorum merita descenderunt ad posteros, sicut Dauid; & aliorum; sic peccatorum flagitia, si liberi nepotesque similia gesserint, ad posteros perueniunt. Dissimiliter
E tamen; quia merita maiorum iuuant minores sine ipsorum merito; peccata autem maiorum in minoribus non puniuntur, nisi & ipsi peccauerint. Et hoc primum. *Alterum* est, populum subinde flagellari à Deo propter peccata principum: Cuius exemplum etiam in Dauide habemus; qui cum populum numerasset, vindicta Dei in vniuersum Israël grassata est, Annotauit & hoc Hieron. Id autem quoties fit, non est dubitandum iustè fieri, quia populus, vel ijsdem, vel alijs peccatis obnoxius est, quæ vltionem diuinam exigant.

v. 10. *Væ mihi mater mea, Quare genuisti me, virum rixæ?* Et paulò pòst: *Non fœneraui, nec fœnerauit mihi quisquam.* Vocat se Ieremias *virum rixæ, virum discordiæ in vniuersa terra*, eodem modo sicut de

Christo dicit Simeon Lucæ 2. *Ecce positus est hic in ruinam, & signum cui contradicetur.* Et fuit in hoc Ieremias typus quidam Christi: & sicut hic Ieremias subiungit quod omnes illi maledixerint; ita & hoc impletum fuit in Christo, maximè quando pependit in Cruce. Nam & proceres, & sacerdotes, & scribæ, & milites, & plebs, & latrones supplicij consortes, insultabant ei, & maledictis lacessebant. Quod ergo Ieremias dicit: *Non fœneraui, nec fœnerauit mihi quisquam: omnes maledicunt mihi*, Sensus est: Nec dedi mutuum, nec accepi, & tamen patior rixas & discordias: Videlicet, qui dant mutuum, & qui accipiunt, solent implicari litibus; illi, vt recipiant, isti, quia non reddunt. Quasi ergo dicat; Inuoluor, & obnoxius sum litibus, discordijs, & contradictionibus, eodem modo, ac si mutuum dedissem vel accepissem.

CAPVT XVI.

v. 2. NOn accipies vxorem, & non erunt tibi filij, & filiæ in loco isto. Diligenter notandum contra nouos, hoc tempore, oppugnatores castitatis, & cœlibatus ecclesiastici. Ex hoc enim loco duplex contra eos institui potest argumentatio. Nam primò: Si præcepit Deus prophetæ, ne duceret vxorem, haud dubiè, possibile est absque vxore in continentia viuere. Neque enim Deus præcepit quicquam impossibile Et rursum; Si id præcepit Deus propter captiuitatem populi futuram, ne tribulationes maiores pateretur propter vxoris & filiorum miserias: quantò magis præstari id poterit, gratumque erit Deo, si quis non præcepto compulsus, sed voto proprio obligatus, vxore careat; & voluptatibus carnis renunciet, castretque seipsum propter regnum cœlorum? vt loquitur Christus Matth. 19.

v. 5. *Hæc enim dicit Dominus: Ne ingrediaris domum conuiuij, neque vadas ad plangendum, neque consoleris eos, quia abstuli pacem meam à populo isto.* Pro vocabulo (*conuiuij*) Heb. est dictio, quæ conuiuium significat, non qualecumque, sed quale lugentibus super mortuum, parari solet. Prohibet ergo Dominus prophetæ, ne huiusmodi conuiuium accedat; neque iungat se plangentibus; neque eos consoletur. Verùm cum sit humanitatis officium consolari lugentes; *Quæritur*, quare id Dominus prophetæ prohibeat? Hieronymus imputat hoc magnitudini peccatorum ipsius populi, vt sicut præcipit Apostolus cum quibusdam nec cibum sumere, & Ioannes prohibet quibusdam aue dici, id est, vel salutari; ita prophetæ præcipiatur, ne se immisceat inimicorum Dei conuiuijs. Sed responsio non videtur satisfacere. Neque enim omnes in illo populo tam grandes erant peccatores vt propheta prohiberetur omninò cum ijs communicare, etiam in luctu. Proinde dicendum potius, præceptum esse propheticum, id est, quo prohibetur prophetæ, ne lugeat mortuos, aut consoletur lugentes, quia illo facto prophetæ Dominus voluit significare, tantam fore stragem & multitudinem interfectorum, & mortuorum in illo populo, vt defuturi sint, qui sepeliant; aut mortuos lugeant; aut lugentes consolentur. Hoc significari satis patet ex contextu.

v. 16. *Ecce ego mittam piscatores multos, dicit Dominus & piscabuntur eos. Et post hæc mittam eis multos venatores, & venabuntur eos.* Accommodat hæc August. doctissimè ad Ecclesiam, eiusque ministros serm. 61. in Nouis, qui idem est Tomo 9. inter 14. num decimus. De vtilitate ieiunij cap. 9. Primò inquit, piscatores misit Deus, posteà mittit venatores. Piscatores erant Apostoli: Neminem coëgerunt, neminem impulerunt, quia piscator retia mittit in mare, non cogit; sed trahit quod incurrit. Ita infideles in Ecclesiam congregati sunt. Venator autem syluas cingit, dum os excutit, & terroribus vndique multiplicatis cogit in retia. Id Ecclesia facit potissimum per sæculares potestates, dum pœnis & terroribus cogit eos qui in montibus & collibus, id est, superbis hæreticorum doctrinis vagantur; vt ad gremium matris suæ redeant. Hæc August. Locus vtilis ad ostendendum, quare hæreticos potiùs quàm paganos ad fidem præstandam cogat Ecclesia.

CAPVT XVII.

v. 5. MAledictus homo qui confidit in homine, & ponit carnem brachium suum &c. Et posteà v. 7. *Benedictus vir qui confidit in Domino, & erit Dominus fiducia eius.* Vt respondeamus hæreticis, qui nobis catholicis obijciunt, nos iuxta prophetæ sententiam maledictos esse, qui confidamus in hominibus, seu viuis, seu mortuis, quos inuocamus; & quorum opem imploramus; explicabo quis, secundùm mentem prophetæ, confidere dicatur in homine & quis confidere in Deo. Confidit itaque in homine, qui neglecto, aut desperato Dei auxilio principaliter ad hominis auxilium respicit. Id indicat propheta, dum addit: *& ponit carnem brachium suum, & à Deo recedit cor eius.* Cōfidit autem in Domino, qui à Deo expectat auxilium per ea media quæ à Deo ordinata sunt. Non ergo maledicti, sed benedicti potiùs sunt, qui veniam peccatorum, & Dei amicitiam per sanctorum interpellationem expectant, non ab alio quàm ab ipso Deo. Neque illi in homine, sed in Deo confidunt. Sed maledictus potiùs est qui intercessione sanctorum contempta, temeraria & superba præsumptione salutem aut veniam peccatorum à Deo audet expectare. Alioqui maledicti erant, qui dicebant Samueli 1. Reg. 12. *Ne cesses orare pro nobis.* Et Samuel ipse maledictus, qui respondebat, *Absit à me hoc peccatum, vt cessem pro vobis orare.* Maledictus erit & Paulus, qui toties eos ad quos scribit, rogat, vt pro se orent.

v. 9. *Prauum est cor omnium, & inscrutabile, quis cognoscet illud?* Pridem legebatur (*cor hominis*) sed legendum est (*omnium*) ita expressè habet Hieronymus interpres noster, in texto & in commentario. Ita completa MSS. Item Hebræa & Septuaginta. Et potest meritò istud ad omnes omninò homines referri, propter concupiscentiæ malum, quæ omnibus ferè bonis operibus nostris insidiatur; ita vt homo certò & infallibiliter de opere suo cognoscere non possit, vtrum Deo sit acceptum, an secus; sed tantum humiliter confidere, si cor eius non arguat eum; vt Ioannes loquitur 1. epistolæ cap. 3. Et ob hanc eandem causam dictum est à psalmista Psal. 18. *Ab occultis meis munda me Domine*; nempe cogitationibus, inquit Hieron. in hunc locum scribens Quæ diligenter notanda sunt contra hæreticos dicentes, vnicuique certò persuasum esse debere, se esse filium Dei. Et ne quis respondeat, prophetam tantùm dicere, alijs suum cor esse inscrutabile, sed non sibiipsi; ecce addit ex persona Dei: *Ego Dominus scrutans cor.* q.d. Nemo id scrutatur præter me. Nec etiam obstat illud 1. Cor. 2. *Quis enim hominum scit, quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in ipso est?* Hoc enim intelligitur de cogitatione: non de qualitate cogitationis, aut intentione. Scit enim homo quid cogitet, sed quid cogitatione sua finaliter prosequatur, non penitus nouit. Vnde idem Apostolus 1. Cor. 4. *Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum.* Vide si placet nostrum Comment. citatis Apostoli locis.

CAPVT XVIII.

v. 6. ECce sicut lutum in manu figuli, sic vos in manu mea domus Israël. Solent hac similitudine vti hæretici ad euertendum liberum arbitrium, & ad

ostendendum æquè vtraque, tam mala, quàm bona, A esse ab authore Deo, quia, inquiunt, sicut figulus pro arbitrio suo fingit vas in honorem, vel in contumeliam, idque sine vlla cooperatione luti; cùm lutum tantùm patiatur formæ impressionem; ita Deus agit cum homine. Sic & Apostolus, inquiunt, dicit ad Rom. 9. *Nunquid dicit figmentum ei qui se finxit, Quid me fecisti sic?* Respondeo, clarum esse hanc similitudinem à propheta Ieremia non adduci propter diuersitatem operum humanorum; sed tantùm propter euentus prosperos & aduersos. Et sensus est: Sicut lutum est in manu figuli, vt inde faciat opus quale vult; ita vos in manu mea, quantum ad præmia vel supplicia temporaria & æterna. Nam, inquit, etiamsi vastitatem & calamitatem denuntiauero alicui genti; si tamen gens illa agat pœnitentiam, tam facilè B possum sententiam retractare, & conuertere in bonum, quàm figulus ex luto dissipato rursum facit vas honorificum & vtile. Imò nec Apostolus vtitur hac similitudine, ad ostendendum Deum efficere operum diuersitatem; sed tantùm ad hoc, vt doceat Deum pro suo arbitrio alios eligendo, facere vasa in honorem: alios relinquere, vt sint vasa in contumeliam. Vide nost. Comm. dicto loco ad Rom. 9.

v. 8. *Si pœnitentiam egerit gens illa à malo suo, agam & ego pœnitentiam super malo, quod cogitaui, vt facerem ei &c.* *Quæret* aliquis Quomodo pœnitentiam agit Deus, qui nihil agit pœnitendum? & de quo scriptum est, Rom. 11. *Sine pœnitentia sunt dona Dei & vocatio*: & tamen hîc etiam addit hoc Dominus: C *Si fecerit malum in oculis meis, pœnitentiam agam super bono, quod locutus sum, vt facerem ei?* *Respondeo.* Figurata est locutio, qua Deus in scripturis dicitur pœnitentia duci, aut pœnitentiam agere, ex similitudine affectuum humanorum, quos frequentissimè scriptura Deo tribuit, vt, iram, amorem, odium, desiderium. Sicut ergo irasci dicitur Deus quando vel punit, vel statuit punire hominum peccata; & amare dicitur, quando vel præstat, vel statuit præstare beneficium (sic enim homines faciunt, qui propriè irascuntur vel amant:) ita etiam Deus dicitur agere pœnitentiam, quando id facit, quod facere solent homines qui pœnitentia ducuntur. Hi enim ducti alicuius operis pœnitentia, destruunt illud opus, & pœnitentia ducti alicuius promissionis, vel comminationis, promissionem abolent, & minas remittunt. Ita Deus dixit Genes. 6. *Pœnitet me fecisse hominem*, scilicet, quando hominem quem fecerat, statuit propter peccata diluuio delere. Ita & hoc loco pœnitentiam agere dicitur, super comminatione malorum, quando propter pœnitentiam populi, ea mala remittit; & pœnitentiam agere super bonis promissis, quando propter peccata populi, ea promissa abolet; proptere quod tantùm sub conditione erant intelligenda.

v. 23. *Tu autem Domine ne propitieris iniquitati eorum, & peccatum eorum à facie tua non deleatur.* Non propriè orantis est. Est enim omnis oratio gratiæ postulatio; Sed seruata orationis forma, propheticè prædicit, quid futurum sit; Videlicet, vt Deus peccata impiorum qui veritati, & doctrinæ sanæ malitiosè resistebant, in æternum non deleat, sed æterno puniat supplicio. At *instas*; quare precantis modo vtitur? *Respond* quia non solùm prædicit, sed cognita Dei voluntate, etiam suam voluntatem, suumque desiderium iustitiæ diuinæ conformat, Deique decretum se approbare declarat. Et sunt frequentes satis huiusmodi precationum formæ in prophetis & psalmis.

CAPVT XIX.

v. 5. *ET ædificauerunt excelsa Baalim, ad comburendos filios suos igni, in holocaustum Baalim; quæ non præcepi, nec locutus sum, nec &c.* In eo quod dicitur (*quæ non præcepi &c.*) notanda est figura quæ Græcè dicitur, λιτότης id est, extenuata loquendi forma; quando videlicet minus dicitur, & plus intelligitur: Sensus enim est: *quæ non præcepi, nec locutus sum, nec ascenderunt in cor meum*, id est, quæ præceptis meis, & verbis meis, imò & cogitationi cordis mei prorsus contraria sunt. Non enim non præceperat tantum; quin etiam expressè prohibuerat Dominus in lege, & prophetis, ne colerent Deos alienos; néve ijs offerrent sacrificia; & maximè ne filios aut filias idolis immolarent. Similis sententia est in ijs verbis Psal. 56. *Cor contritum & humiliatum Deus non despicies.* q. d. imò tanquam rem gratissimam & acceptissimam suscipies. Et illud 1. Corinth. 11. *Laudo vos, in hoc non laudo*, id est, vehementer improbo. Item in his verbis Sapientis. Eccl. 7. *Assiduitas mendacij non est bona*, id est, valdè mala. Notandum quoque istud, propter hæreticos nostri temporis, qui ex huiusmodi scripturis, (*quæ non præcepi, quæ non locutus sum,*) docere volunt, nihil esse faciendum in Dei cultu, aut in religione credendum, quod non sit disertè positum in Scriptura sacra, per hoc ostendentes suam imperitiam circa phrases, & figuras, seu modos loquendi Scripturæ sacræ.

v. 6. *Non vocabitur ampliùs locus iste Tophet, & Vallis filij Ennon, sed Vallis occisionis.* Idem habetur suprà cap. 7. Ab ista valle originem habet vocabulum (*Gehenna*) in Euangelio frequens. Habebat enim vallis illa tria nomina. Vocabatur *Geben Hinnon*, id est, vallis filij Hennon; vel omisso (*Ben*) (*Gehinnon*) id est, vallis Hinnon vel Ennon; vel tertio dicebatur (*Tophet*) vt hoc loco, scilicet à tympano, quod pulsabatur, quando pueri sacrificabantur & comburebantur idolo Moloch seu Baalim; ne à parentibus, & alijs audiretur grauissimus eorum eiulatus. Ab hac ergo valle locus damnatorum vocatur *Gehenna*; tum quia vallis illa à Iosia rege fuerat contaminata, & abominabilis facta; congestis illic ossibus mor-D tuotum, 4. Reg. 23. tum quod in ea valle, pueri vt dictum est, à parentibus inaudita crudelitate comburebantur in holocaustum, idolo Moloch. Atque ita scilicet Gehenna pro inferno, loco maximè abominabili, & loco maximorum cruciatuum, meritò accipitur.

CAPVT XX.

v. 7. *SEduxisti me Domine, & seductus sum; fortior me fuisti, & inualuisti.* *Quæstio* est, quomodo sic loquatur propheta, vt, dicat se à Deo deceptum aut seductum? cùm Deus sit æterna veritas, & ideò fallere minimè possit aut falli? Quidam *respondent* hæc dicta, & scripta fuisse à propheta non diuino, sed E humano spiritu. Sed absit, vt in scriptis prophetarum aliquid, vel in Dei, vel etiam ipsorum persona dictum agnoscamus, quod non à Spiritu sancto dictatum sit; & Verbi Dei authoritatem habeat. Aug. ad Hieron. quoque scribens ait: Scripturis Canonicis hanc debeo reuerentiam, vt scriptores earum nihil in eis omninò errasse, nihilque fallaciter posuisse non dubitem. Itaque putamus hoc pacto *respondendum*; seductionem, siue deceptionem dupliciter accidere posse: Aliquando, vitio vel culpa dicentis, vel promittentis; dum videlicet mendacium loquitur, aut certè fallitur promittendo; Aliquando autem vitio eius cui aliquid dicitur, vel promittitur: Si videlicet is, id quod dictum, aut promissum est, non rectè, aut plenè intellexerit. Atque ita res se ha-

bere videtur in proposito. Promiserat Dominus primo capite securitatem Ieremiæ, aduersus inimicos suos, dicens: *Bellabunt aduersum te, & non praeualebunt.* Quibus verbis non fuit significatum, eum nihil ab aduersarijs passurum, vt intellexisse videtur Ieremias; sed nunquam futurum, vt persequendo & affligendo, virtutis eius constantiam penitus expugnarent.

v. 14. *Maledicta dies in qua natus sum, dies in qua peperit me mater mea non sit benedicta.* Hæc & cætera quæ sequuntur, non impatientiæ aut desperationi adscribenda sunt, non magis quam verba illa Iob 3. quibus dixit; *Pereat dies in qua natus sum.* Qui locus huic simillimus est. Constat enim patientiam Iob singulariter à Deo commendatam; testante etiam Iacobo Apostolo: *Patientiam Iob audistis, & finem Domini vidistis.* D. Hieron. intelligit vtroque loco exaggerationem quandam hyperbolicam; qua verbis atrocissimis exprimatur ingens miseria, in qua vterque propheta constitutus erat, dum hæc verba proferrent. Alij dicunt his verbis exprimi, non quid ratio dictauerit, aut voluntas rationalis approbauerit, sed quam tentationem propheta passus fuerit, ex parte appetitus inferioris, incitantis prophetam, ad hoc, vt potiùs vellet omninò non esse, quàm in tantis malis versari. Vtraque expositio probabilis est. Greg. lib. 4. Moralium c. 4. totam sententiam ad mysticam, & moralem transfert interpretationem.

CAPVT XXI.

v. 4. E*Cce ego conuertam vasa belli, quæ in manibus vestris sunt, & quibus vos pugnatis aduersum regem Babylonis.* Et v. 5. *Et debellabo ego vos in manu extenta.* Vetat Dominus per prophetam regi Sedechiæ, ne resistat regi Nabuchodonosor mouenti bellum aduersus ipsum; imò promittit vitam incolumem omnibus, qui sponte transfugerint ad Chaldæos. Itaque abutitur hoc loco Lutherus ad ostendendum & probandum suum, illud dogma nouum, & paradoxum: Non licere Christianis principibus resistere Turcis bellum inferentibus. Id enim non aliud esse fingit, quàm resistere diuinæ voluntati & visitationi. Breuiter *respondeo*, Nequaquam resistit diuinæ visitationi is, qui mala à Deo immissa, siue per homines, siue alio quocumque modo, patienter sustinet; etiamsi ea impedire conetur, ne veniant; aut repellere studet, postquam aduenerint. Exempla manifesta sunt in morbis, fame, calumnijs, & rapinis. Quæ omnia dum inferuntur patienter sunt toleranda; & tamen etiam remedijs naturalibus, aut alijs quibuscumque licitis, repelli possunt. Verùm vbi nobis constiterit de Dei voluntate, quâ certo decreuit & constituit, vt in manus hostium incidamus; sicut hic Sedechiæ à Deo per Ieremiam denuntiabatur; tunc inimicis resistendum non est, sed exemplo Saluatoris nostri potiùs ipsis obuiam eundum, vt decreto Dei nobis cognito satisfaciamus; vt doctissimè ostendit in apologia fugæ suæ Athanasius. Meritò ergo increpatur Sedechias, qui cognita Dei voluntate per Ieremiam, nihilominus resistere parabat. Adde quod Sedechias etiam violato fœdere subiectionis, seu tributi, quod promiserat Nabuchodonosor regi Babylonis, fidem perfidè fregerat.

v. 12. *Iudicate manè iudicium, & eruite vi oppressum de manu calumniantis.* Illud (*iudicate manè iudicium*) B. Hieron. sic intelligit: Inuocate, inquit, manè iudicium, non in tenebris iniquitatis; sed in luce iustitiæ. Secundum quam expositionem, (*Manè*) significat lucem iustitiæ; & sensus est: Iudicate iudicium iustum. Sed puto Hieronymum in ea expositione magis indulsisse metaphoræ, quàm sensum literalem reddidisse. *Mane* enim in Scriptura sacra frequentissimè ponitur pro eo quod est sedulò, diligenter, summo conatu, & studio. Nam opus illud quod maximè nobis cordi est, prima luce aggredi solemus. Sic Isaiæ 50. *Erigit manè, mane erigit mihi aurem,* id est, frequenter & diligenter in aurem mihi instillat Dominus veram doctrinam, vt eo loco dictum est. Ita & hîc; *Iudicate manè iudicium*, id est, summo studio, & intentione animi iudicate iudicium verum.

CAPVT XXII.

v. 10. N*Olite flere mortuum, neque lugeatis super eum fletu. Plangite eum, qui egreditur, quia non reuertetur vltra, nec videbit terram natiuitatis suæ.* Non prohibet humanitatis officium; videlicet lugere super mortuum. Id enim Scriptura alibi commendat, dicens Eccli. 22. *Super mortuum plora, defecit enim lux eius.* Et iterum, *Modicum plora super mortuum, quoniam requieuit.* Et Apostolus 1. Thess. 4. Thessalonicenses non ita vult contristari de dormientibus, sicut cæteri qui spem non habent; per hoc insinuans; moderatè tamen nobis lugendum, qui spem resurrectionis habemus. Quod ergo ait propheta. *Nolite flere mortuum* prophetia magis est, quàm præceptum: vt sensus sit: Imò melioris est conditionis ille, qui mortuus est, quàm qui in captiuitatem abducetur, scilicet, quia, qui in captiuitatem abducetur, multa mala videbit, sine spe redeundi aliquando in terram suam. Et proinde magis lugendus est ille, quàm qui mortuus est, & huius vitæ miserijs exemptus.

v. 19. *Sepultura asini sepelietur, putrefactus, & proiectus extra portas Ierusalem.* Hæc dicuntur de Ioakim rege Iuda, filio Iosiæ. Et sensus est. Cadauer eius insepultum abijcietur lacerandum à feris, & volucribus: sicut accidit asinis & equis. *Quæritur*, quomodo hoc non repugnet ei, quod testatur Scriptura 2. Paralip. 36. vbi dicitur de Ioakim, quod Nabuchodonosor eum vinctum catenis duxerit in Babylonem, & 4. Reg. 24. quod dormierit cum patribus suis? *Respond.* quod dicitur dormiuisse cum patribus suis, non necessariò sepulturam conuincit, sed tantùm mortem: Mors enim somnus in sacris literis vocatur. Quamquam putant quidam posteà impetratam à rege Nabuchodonosor eius sepulturam, quod esset è regio sanguine. Ad alterùm dicendum; eum vinctum catenis fuisse, vt in Babylonem duceretur, & fortè aliquousque ductum fuisse, sed Nabuchodonosorem mutata sententia, propter violatum iusiurandum, præcepisse eum trucidari, & insepultum iuxta muros ciuitatis abijci.

CAPVT XXIII.

v. 1. V*Æ Pastoribus qui disperdunt, & dilacerant gregem pascuæ meæ, dicit Dominus.* Et rursum. v. 2. *Vos dispersistis gregem meum & eiecistis eos & non visitastis eos.* Multiplex genus pastorum hoc capite nobis insinuatur, partim secundum literalem, partim secũdum mysticam huius loci intelligentiam. Et primum quidem loquitur propheta de malis pastoribus: Secundò de bonis: Tertiò de vno bono pastore, cuius participatione alij boni appellantur. Et pastores mali rursum in varia genera diuiduntur; Nempe quatuor; quæ singula hoc modo explicantur breuiter ab Hieronymo: Quidam perdunt; quidam lacerant gregem; quidam eijciunt; quidam non visitant. Perdunt oues, inquit Hieron. qui docent hæresim; lacerant & dissipant, qui schismata faciunt. Nam schisma diuisionem significat. Eijciunt eas, qui contra iustitiam de Ecclesia separant, id est, qui iniustas proferunt excommunicationes. Denique non visitant qui pœnitentibus contrahunt manum; vel generaliter, qui cum nomen Pastoris gerant, non tamen oues pascunt doctrina & exemplo, sed negotijs

fæcularibus aut etiam rebus illicitis implicantur.

v. 4. *Et suscitabo super eos Pastores, & pascent eos.* Et versu seq. *Ecce dies veniunt dicit Dominus, & suscitabo David* (id est Davidi) *germen iustum &c.* Hoc nunc de pastoribus bonis; ac demum de Messia vero pastore, & essentialiter bono. Et meritò dicit Dominus, (*& pascent eos.*) Nam ille demum verus pastor est, qui pascit: non qui disperdit, dissipat, eijcit, aut vexat, aut per negligentiam pabulum subtrahit, & ad pascua non educit, & tutò ad caulam reducit. Quod dicitur: *Suscitabo David germen iustum* Hebr. est *Ledavid*, id est, Davidi. Et Græcè *τῷ Δαβὶδ ἀνατολὴν δικαίαν*, est, Davidi ortum iustum. Et sine dubio de Christo Salvatore intelligendum est, qui de seipso dicit Ioan. 10. *Ego sum pastor bonus*; & de quo expressiùs etiam Ezech. cap. 4. *Suscitabo super eas pastorem vnum, qui pascat eas, seruum meum David.* Nempe hic vnus est, authoritate & excellentia: alij autem multi, ministerio & participatione.

v. 23. *Putásne Deus è vicino ego sum? dicit Dominus: & non Deus de longè?* Est Deus è vicino, quia vbi est, ibi cognoscit & operatur, id est, in omnibus rebus, quibus intimè inest: est autem Deus de longè, quia cum res ipsæ ab inuicem longissimè distent; ita tamen est in vna vt nihilominus cognoscat aliam & in ea operetur, quoniam non minus est in hac quam in illa: verbi gratia, cùm sit in cœlo cognoscit omnia quæ sunt & fiunt in terra, etiam secretissimas hominum cogitationes. Hoc enim sequitur: *Si occultabitur vir in absconditis & ego non videbo eum? dicit Dominus: numquid non cœlum & terram ego impleo? dicit Dominus.*

CAPVT XXIV.

v. 1. *OStendit mihi Dominus, & ecce duo calathi pleni ficis, ante templum Domini &c.* Secundum *historiam* per calathum ficuum bonarum intelligitur transmigratio prior: nempe Iechoniæ & populi qui eum secutus est in Babylonem: per calathũ autem malarum ficuum, Sedechias cum suis, qui contra Ieremiæ consilium manserunt in Ierusalem, & se Nabuchodonosori tradere noluerunt. Secundum allegoriam intelliguntur per malas ficus, Iudæi illi qui in aduentu Christi ei credere noluerunt, & obdurati sunt in infidelitate sua: per bonas autem ficus reliquiæ eiusdem populi, id est, paucissimi, qui per Christi & Apostolorum prædicationem fidem susceperunt. Vitanda itaque hic est, & penitus reijcienda allegoria Origenis, qui per ficus intelligit animas in cælesti Ierusalem existentes, antequam in corpora mitterentur: Et per bonas quidem quæ in corpora velut in exilium missæ, tandem in cælestem Ierusalem post mortem redeant, velut in patriam: per malas verò, quæ in corporibus malè viuentes à cælesti patria maneant exclusæ. In genere quidem ex allegoria certum argumentum doctrinę non sumitur, sed peculiariter vitandæ sunt illæ, quæ manifesto patrocinantur errori.

v. 6. *Ponam oculos meos super eos ad placandum, & reducam eos in terram hanc, & ædificabo eos, & non destruam.* *Quæritur* quomodo hoc verum sit, cùm captiuitas eorum septuaginta annis durauerit, & supra c. 22. de Iechonia dictum sit, eum moriturum in terra captiuitatis? *Respondeo*, prophetiam hanc pertinere non tam ad personas, siue ad singulos, quàm ad populum in genere; in quo non solùm spectantur præsentes, sed etiam posteri ipsorum. Ipsos enim qui abducti erant in Babylonem, respexit Dominus in bonum, quando eis inter ipsos hostes concessum est exercere terram, ædificare domos, plantare pomaria, vt de Ioakim & Susanna legimus; quando item Iechonias à rege Babylonis Euilmerodach eleuatus est super alios reges, vt est 4. Reg. vlt. constitutis ei cibarijs à rege,

A & quando Daniel per miracula & somniorum interpretationem in principatum euectus est, & tres pueri gloriosi de fornace liberati sunt. Item quando Mardochæus & Esther fuerunt in honore, qui & ipsi erant ex transmigratione Iechoniæ, vt est Esther 2. Ac denique generaliter populum istum Dominus respexit, quãdo expletis septuaginta annis captiuitatis, libertate accepta, sub Zorobabel & Esdra in Ierusalẽ reuersi sunt. Inter quos etiam fuisse nonnullos senes, qui ipsi de Ierusalem translati fuerant, Esdras satis indicat.

CAPVT XXV.

v. 9. *ET Nabuchodonosor regem Babylonis seruum meum.* Vocat Dominus Nabuchodonosorem seruum suum hoc loco, & iterum c. 27. non quod Na- B buchodonosor Deo seruire, aut obsequi studeret in ijs quæ agebat; quomodo iusti & sancti homines passim in scriptura appellantur serui Dei; sed quia Deus illum ad exequenda consilia sua super euersione ciuitatis Ierusalem & templi, ac super punitione populi sui faciebat sibi subseruire: quod est vniuersale quoddam seruitij genus; de quo dicitur: Psalm 118. v. 91. *Omnia seruiunt tibi.* Et rex Assur Isaiæ 10. v. 5. vocatur virga furoris Domini, & comparatur securi. & serræ, quæ est in manu opificis.

v. 15. *Quia sic dicit Dominus exercituum: Sume calicem vini furoris huius de manu mea: & propinabis de illo cunctis gentibus.* Locus moralis insignis ad proponendum populo pro concione, quomodo hic calix C vini furoris Domini primò propinatus sit populo Iudaicò, deinde verò nationibus infidelium. Etenim ea in re significare voluit Dominus, in pœnis & afflictionibus temporalibus, licet eas pro peccatis immittat, primam tamen ac præcipuam curam sibi esse electorum; vt quos non tam punit, quàm ad correctionem & emendationem castigat; & ipsos probat pœnis, velut aurum in fornace: Postremam verò sibi curam esse de reprobis, quos ideò temporaliter sæpè minus flagellat, vt in æternum puniat. Similis locus est 1. Petri 4. *Tempus est, vt incipiat iudicium à domo Dei. Si autem primum à nobis, quis finis eorum, qui non credunt Dei Euangelio?* Et Ezech. 9. *A sanctuario meo incipite.* Et hoc loco: *Ecce in ciuitate in qua inuocatum est nomen meum, ego incipiam.* Vide D Comm. nostr. 1. Petr. 4.

v. 26. *Et rex Sesach bibet post eos:* In hac voce (*Sesach*) ænigma quoddam latet, voluit enim propheta latenter hac voce significare regem Babylonis; vt Sesach sit idem quod Babel. Non quod ciuitas illa vnquã sic fuerit appellata; sed quod per ænigma, vt dixi, Babel significetur. Pro cuius rei intellectu sciendum est, in voce (*Babel*) esse apud Hebræos tres literas, & similiter tres in voce (*Sesach*) & quidem quæ eundem ordinem in alphabeto obtineant sed literæ (*Babel*) incedendo in alphabeto, ordine recto, literæ verò reddentes vocabulum (*Sesach*) procedendo ordine inuerso. Hoc ergo ænigmate propheta per (*Sesach*) vult (*Babel*) seu Babylonem intelligi. Id quod pru- E denter à propheta factum fuisse rectè annotat Hier. ne regis, qui iam ciuitatem Ierosolymam obsidebat, furorem contra se prouocaret. Confer c. 51. v. 41.

CAPVT XXVI.

v. 8. *APprehenderunt eum sacerdotes & prophetæ & omnis populus dicens, Morte moriatur.* *Quæritur* quomodo non contrarietur huic id quod infrà v. 16. habetur? *Dixerunt principes & omnis populus ad sacerdotes & prophetas, Non est viro huic iudicium mortis.* Ad hoc *responderi* potest dupliciter. Vno modo populum prius incitatum à sacerdotibus & prophetis contra Ieremiam sic conclamasse; posteà verò iunxisse se principibus ciuitatis, & pro Ieremia

locutum. Citò enim, inquit D. Hieron. Indoctum vulgus accepta ratione, mutat sententiam. *Aliter dicendum*, non semper quæ vniuersaliter dicuntur in Scriptura sacra, vniuersaliter omninò esse intelligenda; sed notam vniuersalitatis sæpè multitudinem significare, id est, pro multis poni. Sic enim & Apostolus loquitur 2. Timoth. 4. *Omnes me dereliquerunt*, & *Omnes quæ sua sunt quærunt*. Philip. 2. v. 21. Itaque significabitur magnam populi partem stetisse à partibus sacerdotum accusantium Ieremiam, & nihilominus alios multos quoque junxisse se principibus ciuitatis, qui Ieremiæ causam defendebant. Aut, quod est verisimilius; multos etiam ex ijs, qui antea eum ad necem poscebant postmodum principum authoritate motos, sententiam mutasse. Et concurrere videtur vtraque solutio.

v. 3. *Nunc ergo bonas facite vias vestras & pœnitebit Dominum mali, quod locutus est aduersum vos*. Et infrà v. 18. *Michaas fuit propheta, & ait; Sion quasi ager arabitur, & Ierusalem in aceruum lapidum erit. Nunquid morte eum condemnauit Ezechias Rex?* Attulerunt hoc postremum principes; Ieremiam scilicet defendere volentes. Porrò ex his locis discimus eas prophetarum prædictiones, quibus calamitatem & afflictionem, aut euersionem populo prænuntiant, non semper absolutè sic intelligendas, vt nulla ratione quod prædictum fuerit, impediri possit; quin potiùs per pœnitentiam populi eas plagas sæpiùs posse, aut auerti, aut certè differri. Ait enim hîc expressè Ieremias: *Bonas facite vias vestras, & pœnitebit Dominum mali, quod locutus est aduersum vos*. Sunt ergo prædictiones huiusmodi, tantùm comminationes, quas Deus pœnitentia populi placatus, nunc omninò remittit, qualis fuit illa Ionæ dicentis: *Adhuc quadraginta dies & Niniue subuertetur*: aliquando saltem differt; quomodo illud, quod prædixerat Michæas, propter pietatem Ezechiæ regis non dimissum, sed dilatum fuit. Et Iosiæ sancto regi promissum legimus 4. Reg. 22. colligendum eum esse ad patres suos, & sepeliendum in pace, ne mala in libro Deuteronomij scripta & à prophetis prænuntiata oculis suis videret.

CAPVT XXVII.

v. 1. IN *principio regis Ioakim filij Iosiæ regis Iuda factum est verbum istud ad Ieremiam à Domino, dicens*. *Quæstio* est quomodo vaticinium hoc factum in principio regis Ioakim filij Iosiæ, cùm manifestum sit ex sequentibus, imò mox ex ijs quæ sequuntur. v. 3 Prophetiam hanc dirigi ad regem Sedechiam, inter cuius regnum, & primum annum Ioakim, seu, vt alij scribunt, Ioachin filij Iosiæ, intercesserint anni vndecim? Hunc nodum ita soluendum putat Hier. vt hæc sententia: *In principio regis Ioakim, &c.* referatur ad superiorem prophetiam, eiusque sit clausula. Septuaginta quoque interpretes hoc initium omittunt, absolutè incipientes. *Sic dicit Dominus &c.* Sed quia in Hebræo reperitur hoc initium, non minus, quàm in vulgata editione: fit, vt alij, distinctione adhibita, hunc locum explicare conentur. Videlicet, id quod in verbis prophetiæ dicitur: *Fac tibi vincula & catenas, & pones eas in collo tuo*; dictum esse volunt & factum à propheta sub initium regni Ioakim; vt habet principium huius capitis. Quod verò sequitur v. 3. *Et mittes eas ad regem Edom, & ad regem Moab, &c. —— in manu nuntiorum qui venerunt ad Sedechiam regem Iuda*: dictum esse à Domino, & factum à Ieremia tempore dicti Sedechiæ regis, vt etiam verba prophetiæ manifestè exigunt. Atque hæc explicatio superiori probabilior est, propterea quod prima capitis sententia non nisi coactè videatur ad superiora posse referri.

v. 5. *Ego feci terram —— & dedi eam ei, qui placuit in oculis meis. Et nunc itaque ego dedi omnes terras istas in manu Nabuchodonosor regis, insuper & bestias agri.* Sensus est: Dedi terram ei, cui mihi complacuit dare, id est, cui volui; non propter eius merita, sed ex mero meo beneplacito. Nec est hinc consequens, Nabuchodonosorem iustè occupasse terram, sed ideò tantùm dicitur Deus eam dedisse, quia sine Dei voluntate nunquam eam occupare potuisset. Cæterum quod additur, *insuper & bestias agri dedi ei, vt seruiant illi*, simile est ei quod dicitur Dan. 2. *Volucres quoque cœli dedit in manu tua*: quibus formis loquendi magnitudo potentiæ Nabuchodonosor significatur. Per hoc enim, quod omnes homines, id est, plurimæ nationes ei erant subijciendæ, consequens erat etiam ipsas bestias in eius potestatem venturas; quia, vt inquit Hieron. cum homine omnia traduntur, quæ ipsi subijciuntur. Aut significatur, quod non solùm regiones & oppida venient in potestatem eius, in quibus habitant homines; verùm etiam deserta & solitudines, item montes, & syluæ, in quibus feræ & volucres sua habent receptacula. Vel est hyperbolicus sermo ad exprimendam velut immensam magnitudinem potentiæ eius.

CAPVT XXVIII.

v. 1. DIxit *ad me Hananias filius Azur propheta de Gabaon: Adhuc duo anni erunt & ego referri faciam vasa domus Domini.* Habemus hoc capite prophetias duorum prophetarum: Ieremiæ veri prophetæ Domini, & Hananiæ falsi Prophetæ. Vbi meritò occurrit *Quæstio*, Quomodo verus propheta à falso sit discernendus? *Respond.* ex scripturis colligi multiplicem distinctionem.

Primum signum est, si non euenerit quod prædixit, falsus est: veri autem prophetæ vaticinium completur. Vtriusque exemplum est in hoc capite. Hananias prædixit infra biennium conterendum iugum regis Babylonis, & non euenit; Ieremias prædicit Hananiam eo ipso anno moriturum, & factum est.

Item signum veri prophetæ est, quod cultum à Deo præscriptum seruet, seruandumque populo præcipit; falsi autem, si ad idololatriam, vel illicitum cultum deflectat, & populum eò pariter abducere conetur: etiamsi fortè quædam prænuntiet, quæ sic eueniant; quia, vt est Deut. 13. *Tentat eo modo aliquando populum suum Deus, vt palam fiat, vtrum diligant eum, an non?*

Rursum signum veri prophetæ est, prædicare populo, vt faciant iudicium & iustitiam, & misericordiam cum proximo; prædicare pœnitentiam, acriter castigare peccata, & prænuntiare vindictam Dei propter peccata imminentem; Falsi signum, si nihil bonum annuntiet populo, sed, sicut Hananias iste, etiamsi populus in peccatis permaneat, prædicet prosperitatem rerum omnium; & mala, quibus premuntur, breui auertenda esse.

Postremum signum, vita bona & mala, Ex quibus patet hæreticos nostri sæculi meritò falsis prophetis annumerandos; vt qui certam fidem de salute æterna pollicentur, atque interim jejunia damnant, pœnitentiæ opera contemnunt, virginitatis & perpetuæ continentiæ studium, vt impossibile reijciunt, & viam, quam Christus dicit arctam, per omnia commodam faciunt.

v. 6. *Et ait Ieremias, Amen, sic faciat Dominus, Suscitet Dominus verba tua, quæ prophetasti* Verba sunt non approbantis. Sciebat enim Ieremias falsa esse quæ ab Hanania dicebantur. Sed, vel irridentis verba sunt, ironico loquendi modo; vel optantis, vt, quæ dicebantur, possint vera esse. Optantis, inquam, non tamen absolutè, quia velle non debebat, quod iam ex reuelatione sciebat Deum nolle; sed voluntate quadam antecedente, vel conditionali, videlicet, quia

res ita

re in se bona erat, & optabilis: & si ita Deo visum esset. Aut denique id optabat secundum appetitum inferiorem, quo pacto Christus orabat Patrem, vt calix passionis transiret à se. Matth. 26.

v. 9. *Propheta, qui vaticinatus est pacem, cum venerit verbum eius, scietur propheta, quem misit Dominus in veritate.* Hinc quidam colligunt quod prophetæ seu prædictiones rerum prosperarum semper sint absolutæ; de rebus autem aduersis sæpe comminatoriæ, & cum conditione intelligendæ, nisi resipiscant. Sed hoc non est consequens. Nam supra cap. 18. v. 8. & seq. docet scriptura, vtramque sententiam, tam de prosperis quàm de aduersis retractari posse, sic enim ibi legitur: *Repentè loquar aduersus gentem &c.* Et mox: *Si pœnitentiam egerit gens illa à malo suo; agam & ego pœnitentiam super malo, quod cogitaui.* Item sic: *Subitò loquar de gente & regno, vt ædificem & plantem illud.* Et deinde: *Quod si fecerit malum in oculis meis; pœnitentiam agam super bono quod locutus sum.* Quæ vide pleniùs eo loco explicata. Illud hic patet, vtrumque retractari posse. Hoc tamen est discrimen; quod ad terrorem mala plerumque absolutè dicantur, tametsi intelligatur conditio; bona autem, si non absolutè euentura non absolutè pronuntiantur à veris prophetis, sed additur conditio, si pœnitentiam egeritis, aut aliquid simile, idque propterea ne populi negligentia foueatur, & noxiæ securitatis detur occasio.

v. 16. *Hoc anno morieris, aduersum enim Dominum locutus es.* Generaliter quidem omnis mendax contra Dominum loquitur, in quantum loquitur contra veritatem quæ Dominus est: specialiter autem contra Dominum loquitur qui dicit Dominum aliquid dixisse, quod Dominus non est locutus, etiamsi prosperum, vel etiam in speciem pium sit quod dicit. Talis enim ipsum Dominum mendacem facit. Huiusmodi sunt qui falsa miracula excogitant & populo annuntiant, vel reuelationes sibi ostensas dicunt. Sunt enim miracula Dei testimonia quibus vel doctrinam vel sanctitatem alicuius approbat. Hi proinde graui punitione digni sunt, sicut hic Hananias. Simili modo dicit Apostolus 1. Cor. 15. *Inuenimur autem & falsi testes Dei, quoniam testimonium diximus aduersus Deum quod suscitauerit Christum quem non suscitauit si mortui non resurgunt.* Vide eius loci Comment.

CAPVT XXIX.

v. 7. *Quærite pacem ciuitatis ad quam transmigrare vos feci, & orate pro ea ad Dominum; quia in pace illius erit pax vobis.*

Primum ex hoc loco discimus præceptum de diligendis inimicis, & orando pro ipsis non primum à Christo impositum & traditum fuisse: verum etiam veteri populo fuisse annuntiatum. Habitabant enim captiui isti inter hostes suos; à quibus, vel ad quos abducti fuerant; & tamen eorum pacem studiosè quærere iubebantur, & pro eorum pace & prosperitate Deum orare. Neque hoc tam sanctum præceptum etiam lex Moysi omninò prætermisit. Præcipit enim Dominus Exodi 23. *Si occurreris boui inimici tui, aut asino erranti, reduc ad eum. Si videris asinum odientis te iacere sub onere, non pertransibis, sed leuabis cum eo.* Et Prouerb. 25. dicitur: *Si esurierit inimicus tuus, cibа illum, si sitierit, da ei potum.* Quæ ideò commemoro, vt ostendam, præceptum de dilectione inimici in noua quidem lege fuisse manifestatum; reuera tamen etiam ad veterem legem pertinuisse.

Alterum est, eos qui iugo seruitutis, captiuitatis, aut dominationis alicuius premuntur, non debere iugum illud per seditionem excutere, etiamsi sub infideli & non Christiano principe constituti sint; imò & debere pro reip. illius salute precari Dominum, donec Deo visum fuerit conuenienti modo eos eripe-

A re. Ex quo discimus, quàm non diuino, sed saturnico spiritu agantur hac nostra ætate hæretici, qui legitimo & Catholico Principe per tumultum excluso, vltro ac libentes homini perduelli se subijcere non verentur.

v. 13. *Quæretis me & inuenietis, cùm quæsieritis me in toto corde vestro.* Hæc sententia expositio est sententiæ Christi in Euangelio, quâ ait: *Quærite & inuenietis.* Et rursum. *Omnis qui quærit inuenit.* Ostendit enim, quod hæ sententiæ hoc modo intelligendæ sint: *Quærite & inuenietis,* si tamen ex toto corde quæsieritis. Item: *Omnis qui quærit, inuenit;* modò quærat ex toto corde. Atque hoc est quod docent Patres, omnem eum exaudiri, qui orat & petit aliquid à Deo, si modò petat, quomodo, & quantum res tanta orari,
B & peti à Deo debet.

v. 22. *Ponat te Dominus sicut Sedeciam, & sicut Achab, quos frixit rex Babylonis in igne, pro eo quod fecerint stultitiam in Israel, & mœchati sint in vxores amicorum suorum.* Quid de his duobus falsis prophetis sentiant Hebræi, vide Hieronym. & Glossam Ordin. sumptam ex eodem. Vnde dubitari potest, an hi duo pseudoprophetæ sint ijdem cum duobus illis Presbyteris seu Iudicibus, de quibus Daniel. 13. in historia Susannæ. Sed non apparet, quia hi, de quibus hic Ieremias, frixi dicuntur in igne; illi lapidati. Item quia hi iussu regis Babylonis affecti supplicio; illi ex decreto & sententia populi Iudaici, qui erat in Babylone: Item hi prophetæ, illi iudices. Tu tamen, lector, exa-
C ctiùs inquire. Interim, quia dicitur rex Babylonis eos frixisse in igne, magis puto referendum esse ad crimen rebellionis; quia fortè vaticinijs mendacibus excitabant captiuos ad studium rerum nouandarum; dicentes breui futurum, vt in terram suam redirent, vt capite præced. ab Hanania pseudopropheta factum patet. Si quæras, cur duo illi seniores, de quibus apud Danielem, iudicati fuerint à populo, hi autem duo à rege; Solutio est, quia quamuis rex Iudæis permisisset iudicia secundum consuetudinem legis suæ, etiam in quibusdam criminalibus; crimina tamen grauiora præsertim læsæ Maiestatis, sine dubio sibi reseruauit.

CAPVT XXX.

D v. 3. *Et conuertam conuersionem populi mei Israel, & Iuda, ait Dominus, & conuertam eos ad terram, quam dedi patribus eorum.* Quæritur quomodò hoc verum sit de populo Israel, qui hic à Iuda distinguitur; cùm ille, nec reductus legatur hactenus à captiuitate, nec credatur vnquam reducendus, sic vt possideat terram olim datam patribus eorum. *Respond.* quod simul cum populo Iuda multi ex alijs tribubus reuerti videantur. Nam tempore Christi erant in populo Iudaico, non solùm qui ex tribu Iuda, vel Leui, vel Beniamin essent orti, verum etiam ex alijs tribubus. Sic legimus Iudam proditorem Iscarioten, id est, de tribu Isachar, Annam viduam Lucæ 2. de tribu Aser. Et prorsus liberatio populi Iuda è captiuitate Baby-
E lonica, secum videtur traxisse libertatem totius reliqui populi Israelitici ad redeundum in terram suam; ideò maximè, quod Cyrus, sub quo soluta est captiuitas Babylonica, non tantùm Babylonijs, apud quos degebant captiui ex Iuda & Beniamin, verùm etiam Assyrijs, ad quos eiectæ fuerant decem reliquæ tribus, imperabat. Et Cyrus sic loquitur 2. Paralip. vlt. *Omnia regna terræ dedit mihi Dominus. Quis ex vobis est ex omni populo eius? Sit Dominus Deus suus cum eo, & ascendat.* Quod idem repetitum habemus 1. Esdræ 1.

v. 8. *Conteram iugum eius de collo tuo, & vincula eius disrumpam & non dominabuntur ei amplius alieni.* Ex postremis verbis manifestum est, etsi quæ dicuntur hoc capite, aliquo modo de carnalibus Iudæis,

eorumque liberatione, fuerint prædicta; tamen potiùs illa ad populum Israël spiritualem, & Christum ducem pertinere; quod majora sint, quàm vt in priorem illum populum competere possint, & imprimis; quod hìc dicitur, *quod non dominabuntur ei amplius alieni.* Nam manifestum est, eos non modò ab Alexandro Magno, eiusque posteris, inter quos & Antiochus de quo in lib. Machabæorum; verùm etiam à Romanis subiugatos fuisse, & ab iisdem Romanis tandem exterminatos. Deinde addit propheta: *& seruient Domino Deo suo, & Dauid regi suo, quem suscitabo eis.* Iam verò regem post captiuitatem nunquam habuerunt Iudæi, sed duces; qui nihilominus alienæ potestati erant subiecti; multò minùs eiusmodi regem, quem propheta ob singularem præstantiam Dauidem appellaret. Nam hoc vocabulum in Scriptura sacra post Dauidem, filium Isaï, nemini legitur attributum, præterquam Messiæ Christo, cuius ille in pluribus gesserat typum valdè expressum. Denique quod additur. *Et eritis mihi in populum, & ergo vobis in Deum,* peculiaris est promissio noui Testamenti. Erat quidem & vetus populus aliquo modo populus Dei, sed per timorem; filij autem noui Testamenti sunt eius populus per amorem.

CAPVT XXXI.

v. 22. **C***Reauit Dominus nouum super terram. Fœmina circundabit virum.* Et posteà v. 31. *Ecce dies venient, & feriam domui Israël, & domui Iuda fœdus nouum.* Citat posteriora verba, & alia quæ sequuntur Paulus ad Hebr. 8. & interpretatur de gratia noui Testamenti; tantùm id quod hic legitur v. 33. *Dabo legem meam in visceribus eorum,* Apostolus effert pluraliter: *dando leges meas in mentem eorum,* non quod de alia lege agat quàm de lege Decalogi, & dilectionis, sed quia Decalogi plura sunt præcepta; dilectionis scilicet, saltem duo. Vlterius si *quæras,* quomodo illud hìc intelligendum sit, *Fœmina circundabit virum?* cùm Euangelio teste, non dubitemus Saluatorem nostrum, de quo hoc prophetia est, de virgine natum, per ætatum incrementa, post infantiam & pueritiam, demum ad virilem ætatem peruenisse. *Respondeo,* quod non respiciat propheta, dum virum nominat, ad robur, aut molem corporis neque ad numerum annorum; sed ad id quod scriptum est, à Ioanne Euangelista, Ioan. 1. *Et Verbum caro factum est,* item ad id quod est Isaiæ 7. *Ecce Virgo concipiet & pariet filium, & vocabitur nomen eius Emmanuel,* id est, Nobiscum Deus. Christum itaque quia ab initio conceptus sui perfectus fuit Deus, & Dei filius; & proinde secundum animam perfecta intelligentia præditus, non tantùm virum, sed & plusquam virum dicere non dubitamus; virum scilicet propter perfectum rationis vsum, aliasque animæ rationalis perfectas dotes; plusquam virum verò, propter diuinitatem humanæ naturæ in vnitate personæ conjunctam. Vide etiam nost. in 3. dist. 13. & 14.

v. 34. *Et non docebit vltra vir proximum suum, & vir fratrem suum, dicens: Cognosce Dominum. Omnes enim cognoscent me.* Libenter allegare solent hanc sententiam hæretici nouatores, qui nostro tempore docent facilem esse scripturam sanctam, eiusque intelligentiam passim omnibus esse obuiam, neque opus esse vt quisquam alterum doceat, dummodo, inquiunt, teneat quisque Grammaticam, vocum vim & significationem. Quæ doctrina haud dubiè absurdissima est. Nam, nec Poëtas, nec historicos, nec oratores, intelliget quisquam, sola Grammatica instructus, nisi & versatus sit in figuris Rhetoricis, & linguæ proprietatibus. Multò ergo minus intelligi poterit Scriptura sacra; cùm & scripta sit lingua aliena, videlicet Hebræa, vel Græca; & maximè figuris & allegorijs abundet. Porrò quod ad verum sensum horum verborum attinet, quidam sententiam referunt ad futurum sæculum. Sed non est necesse eò venire. Quod enim dicitur: *Non docebit vltra vir proximum suum,* intelligitur de eo quod sequitur: *Cognosce Dominum,* & causa subijcitur; *Omnes enim cognoscent me à minimo vsque ad maximum, dicit Dominus,* q. d. omnes erunt instructi in fide. Sed non propterea statim intelligent omnia quæ sacris literis continentur. Est enim omnium Christianorum fides, sed non est omnium intelligentia. Significatur insuper notitiam veri Dei latissimè propagandam esse, quia Ecclesia Christi diffundetur per vniuersum mundum, & cum ea scientia Domini, iuxta illud: *Repleta est terra scientia Domini.* Isai. 11. Adde, quod prophetæ dixerant *Cognosce Dominum,* & parum profecerant; Apostoli autem, non tam prædicatione, quàm miraculis, & vitæ innocentia, Deo intus corda hominum tangente, multa millia hominum subitò conuertebant. Hinc illud Act. 2. *compuncti sunt corde.* & cap. 16. prædicante Paulo, de Lydia illa: *cuius Dominus aperuit cor &c.* Vide nost. Comm. ad Hebr. 8. v. 10.

v. 32. *Fœdus nouum non secundum pactum quod pepigi &c.* Fœdus seu pactum more scripturæ non semper includit conditionem ab vtraque parte seruandam; quasi promissio noui Testamenti qua dicitur, *dabo legem meam &c.* firma non sit, nisi homo suum aliquid adferat præter id quod Deus se daturum promittit. Nam in sacris literis pacta dicuntur omnes promissiones & constitutiones de rebus agendis, siue conditionem ex diuersa parte postulent, siue non; Sic infrà c. 33. dicit: *Si irritum potest fieri pactum meum cum die & cum nocte.*

Ibid. *Pactum quod irritum fecerunt, & ego dominatus sum eorum, dicit Dominus.* In epistola ad Hebræos cap. 8. pro his verbis sic legitur: *Quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus.* Sed in his vt & alijs eiusdem epistolæ, secutus est Apostolus interpretationem Septuaginta. Vide ibidem nostrum Comment.

CAPVT XXXII.

v. 7. **E***Me tibi agrum meum, qui est in Anathoth, tibi enim competit ex propinquitate, vt emas.* *Quæritur,* quomodo jubetur Ieremias emere agrum, cùm fuerit Leuita? & ex sacerdotibus in Anathoth? Sacerdotibus autem & Leuitis nulla pars terræ fuerit data in possessionem; sed tantùm sacrificia & primitiæ, & decimæ, aliæque oblationes populi? Nec sufficit respondere jussum fuisse Ieremiæ emere hunc agrum imperio Domini: Nam alia causa hîc additur: *tibi enim competit ex propinquitate vt emas.* Proinde dicendum est, hunc agrum non fuisse arabilem. Tales enim Leuitis & sacerdotibus possidere non licebat; ne distraherentur sic à diuinis, sed tantùm eis concessa erant à Domino prædia suburbana ad alenda pecora sua. Et de tali agro hic locus intelligendus est.

v. 34. *Et posuerunt idola sua in domo, in qua inuocatum est nomen meum, vt pollucrent eam.* Respicit propheta ad idololatriam, & abominationes commissas per Manassem regem Iuda. Neque enim alibi legimus idola gentium in templo Dei fuisse ab aliquo collocata, ante Ieremiæ tempora. Historia habetur 4. Reg. 21. v. 4. & 7. vbi sic legimus de Manasse. *Extruxitque aras in domo Domini & altaria vniuersæ militiæ cœli, in duobus atrijs templi Domini.* Item, *Posuit quoque idolum luci, quem fecerat, in templo Domini.* Simul ex hoc loco discimus, etiam ea parentum peccata; quæ illis remissa fuerant, nonnunquam vindicari in filios in tertiam & quartam generationem, vt est Exodi 20. Nam Manasses quidem per pœnitentiam consecutus scelerum suorũ veniam à Domino fuit, sed

eadem peccata in posteris, parentum scelera imitantibus, vindicata leguntur. Vnde & ait hoc capite vers. 18. propheta: *& reddis iniquitatem patrum in sinum filiorum eorum post eos.* Et manifestius ostenditur ex cap. 15. huius prophetiæ; vbi Dominus comminatur Iudæis grauissimas plagas: *Super Manassem,* inquit, *filium Ezechiæ regis Iuda, super omnibus quæ fecit in Ierusalem.*

CAPVT XXXIII.

v. 6. *Et reuelabo eis deprecationem pacis & veritatis.* Ad gratiam noui Testamenti pertinet hæc promissio. Sensus est: Reuelabo eis pacem & veritatem, pro qua deprecati sunt patres eorum. q. d. quod patribus promisi, filijs præstabo. In Hebræo legitur paulò aliter, idque pleniùs & significantiùs: *Et aperiam eis thesaurum pacis & veritatis,* scilicet ingentem copiam, & abundantiam pacis, iuxta illud Psal. 71. *Orietur in diebus eius iustitia & abundantia pacis.* In pace autem intelligitur reconciliatio hominis cum Deo; in veritate autem fides promissorum: vt sensus sit: Reconciliabo eos mihi, adoptans eos in filios, & præstabo quidquid promisi. Septuaginta Interpretes, nec deprecationem habent, nec thesaurum, sed hoc modo: *faciam pacem & fidem.*

v. 8. *Et emundabo illos ab omni iniquitate sua, in qua peccauerunt mihi, & propitius ero cunctis iniquitatibus eorum.* Similiter dictum est suprà cap. 31. Cùm enim dixisset Dominus: *Dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam:* posteà subijcit: *Propitiabor iniquitati eorum, & peccati eorum non memorabor amplius.* Ex quibus manifestè consequitur vtramque iustificationis partem, videlicet obedientiam legis, & remissionem peccatorum, æquè ad gratiam noui Testamenti pertinere; & neutrum eorum obtineri posse, sine sanguine mediatoris Christi. Et sanè definita est Apostoli Pauli sententia ad Hebr. 9. *Sine sanguinis effusione non fit remissio.* Quod si dicas, etiam veterem legem ad remissionem peccati valuisse, per sacrificia & sanguinem victimarum illius legis, occurrit rursum idem Apostolus, & id, ne sentiamus, prohibet; dicens cap. 10. *Impossibile est sanguine taurorum & hircorum auferri peccata.* Quod si est impossibile, & tamen si sanguinis effusione non fit remissio, (vt iam allegatum est ex cap. 9.) consequens est, non nisi sanguine Agni immaculati Christi, peccata deleri; & falli eos, qui vel legem naturæ vel legem Moysi, quantum in ipsis erat, dicunt valuisse ad remittenda pœnitentibus peccata. Vide nostrum Comment. citatis Apostoli locis.

v. 17. *Non interibit de Dauid vir, qui sedeat super thronum domus Israël.* Et infrà. *Si irritum potest fieri —— & pactum meum irritum esse poterit cum Dauid seruo meo, vt non sit ex eo filius qui regnet in throno eius.* Promissio est noui Testamenti impleta in Christo, teste Gabriele Archangelo Lucæ 1. *Dabit illi Dominus sedem patris eius & regnabit in domo Iacob in æternum.* Similiter quæ hîc dicuntur de sacerdotibus & Leuitis perpetuò ministraturis & oblaturis sacrificia, de ministris noui Testamenti intelligenda sunt, sicut & Isa. vltim. cuius loci vide Annotat.

CAPVT XXXIV.

v. 11. *Et conuersi sunt deinceps, & retraxerunt seruos & ancillas suas, quos dimiserant liberos.* Duo præcipua inuenimus extitisse peccata propter quæ populus Israël & Iuda à Domino sæpè & variè afflicti, tandem in hostium venerunt potestatem. Alterum, contra Deum; alterum contra proximos. Contra Deum committebatur idololatria, & aliæ superstitiones, in quas passim inuehuntur prophetæ: Contra proximum erant furta, rapinæ, homicidia, adulteria,

A & imprimis oppressiones pupillorum & viduarum; itemque iniuriæ aduersus seruos & ancillas, de quo hoc capite. Etenim cum in lege præscriptum esset Exodi 21. & Deut. 15. vt completis septem annis seruitutis, vnusquisque seruum suum Hebræum, vel ancillam Hebræam dimittat in libertatem, & præceptum illud multis retro annis à populo non fuisset obseruatum, rex Sedechias cum principibus & vniuerso populo, pactum inierat coram Domino, de manumittendis septimo anno seruis suis suis Hebræis. Verùm paulò pòst pœnitentia ducti, eosdem retraxerunt; & iterum seruituti subjugarunt: Quod eorum factum tantopere Deo displicuit; vt hoc capite solùm illud peccatum à propheta commemoretur, propter quod tradendos eos dicit in manus inimicorum. Locus vti-
B lis, & insignis ad ostendendum, quantùm prouocetur ira diuina, si non iustè & clementer agamus etiam cum infimæ sortis hominibus. Vnde Iob cap. 31. inter cætera pietatis suæ opera, etiam hoc ponit dicens: *Si contempsi subire iudicium cum seruo meo, & ancilla mea, cum disceptarent aduersum me.*

CAPVT XXXV.

v. 6. *Non bibemus vinum, quia Ionadab filius Rechab pater noster præcepit nobis, dicens: Non bibetis vinum —— & domum non ædificabitis, & sementem non seretis &c.* Suggeruntur hîc duo loci communes contra hæreticos nostri æui. Vnus, ad statuendam obedientiam quæ debetur Ecclesiæ, id est,
C prælatis Ecclesiæ. Optimè enim sic argumentamur: Rechabitæ tanto studio seruauerunt præceptum patris sui carnalis, vt nec biberent vinum, nec nisi necessitate pressi intrarent ciuitatem; sed habitarent ruri in tabernaculis, nullam penè corporis curam agentes; Multò igitur magis oportet nos obedire Ecclesiæ, quæ est mater nostra, de qua Christus Matth. 18. *Si Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus & Publicanus.* Et Cyprianus, & post eum Augustinus; *Non habebit Deum patrem, qui noluerit Ecclesiam habere matrem.* Alter locus est ad confirmandam abstinentiam à certis cibis in Ecclesia vsitatam. Si enim Rechabitæ, tantùm, vt apparet, propter obedientiam, perpetuò abstinuerunt à vino, ipsi & posteri eorum,
D ne præterirent præceptum patris sui Ionadab; quantò magis filij Ecclesiæ abstinere debent, certis solùm & constitutis temporibus, à certis cibis? nec tantùm propter fructum obedientiæ, (quamuis illa ratio, seu fructus obedientiæ sufficere deberet) verùm etiam, propter fructum castigationis, & mortificationis carnis, & ad redimendas simul pœnas peccatis prioribus debitas. Nam Rechabitæ tantùm obedientiam spectasse videntur, ad nos autem multiplex fructus peruenit huiusmodi abstinentiæ.

v. 7. *Et domum non ædificabitis & sementem non seretis, & vineas, —— sed in tabernaculis habitabitis cunctis diebus vestris &c.* Non præscribitur hîc vita vagabunda & desidiosa, quia non jubentur vagari per regiones, sed habitare in tabernaculis more peregri-
E nantium aut militantium. Nec iubentur in otio viuere ex alienis mensis, quia quamuis prohibeantur habere domos aut agros aut vineas quas ædificent, inhabitent, colant, plantent, habeant; non tamen prohibentur manibus laborare ad victum sibi comparandum. Videtur autem in illis fuisse quædam figura monachorum noui Testamenti. Item hoc illis præceptum est in professionem quandam fidei ac spei qua futura bona expectantur; & quod in hac vita sumus peregrini tendentes ad cælestem patriam: sequitur enim: *Vt viuatis diebus multis super faciem terræ in qua vos peregrinamini.* Item erat imitatio quædam vitæ sanctorum patriarcharum qui habitabant in tabernaculis tamquam peregrini. Hebr. 11.

Ibid. *Vt viuatis diebus multis super faciem terræ in qua vos peregrinamini.* Promittitur benedictio terrena, quales sunt promissiones veteris Testamenti, sed cum insinuatione expectandæ melioris habitationis, in eo quod dicitur, *In qua vos peregrinamini.* q. d. Quamuis hanc benedictionem consequamini, vt diu viuatis super faciem terræ; tamen semper cogitare debetis vos in hac terra versari tanquam peregrinos, ad patriam tendentes; ad quam proinde semper debetis suspirare. Et notandum est Ionadab fuisse virum spiritualem, & zelatorem honoris diuini, qui confortauit animam Iehu ad perdendum cultores Baal, & restituendum cultum veri Dei. Vide Annotat. 4. Reg. 10.

A

CAPVT XXXVI.

v. 5. ET præcepit Ieremias Baruch, dicens: *Ego clausus sum, nec valeo ingredi in domum Domini. Ingredere ergo tu, & lege de volumine.* Notanda prompta voluntas prophetæ Ieremiæ, ad annunciandum populo verba Dei. Iam enim in carcerem missus erat propter Dei verba regi, principibus & populo nunciata, iam per se prædicationis officium implere non potest, sed quod facere per se non potest, per nuncium facit & interpretem Baruch. Itaque reipsa ostendit, quod tametsi ipse clausus, & alligatus esset in carcere, tamen verbum Dei non esset alligatum. Talem zelum etiam Apostolus Paulus habebat, cuius hæc sunt verba 2. Timoth. 2. *In quo laboro vsque in vincula, quasi malè operans, sed verbum Dei non est alligatum.* Quid ergo dicturi sunt, qui liberi, & nulla persecutione pressi, in annunciando verbo Dei tam sunt negligentes?

C

v. 9. *Prædicauerunt jejunium in conspectu Domini omni populo in Ierusalem &c.* Hoc jejunium quod hoc loco præceptum legitur omni populo in Ierusalem, & vniuersæ multitudini quæ de ciuitatibus Iuda illuc confluxerat, quidam referunt ad festum expiationis, in quo debebant filij Israël iuxta præceptum legis affligere animas suas. Sed sciendum festum illud expiationis secundum legem celebrari solitum mense septimo, decima die mensis, vt habemus Leuit. 23. istud verò jejunium, vt hoc loco expresè dicitur, indictum fuit mense nono. Quo tempore constat in lege nullum festum aut jejunium fuisse præscriptum. Vnde intelligendum est jejunium hoc de quo præsenti capite agitur, publica authoritate siue regis siue sacerdotis, indictum fuisse, & populo impositum propter metum regis Babylonis qui eo tempore parabat cum exercitu aduentare in Iudæam. Quemadmodùm etiam Niniuitæ prædicauerunt spontaneum jejunium audita Ionæ prædicatione de excidio ciuitatis suæ. Ioël quoque cap. 1. ad pœnitentiam cohortans populum, ait, *Sanctificate*, id est, indicite jejunium; sicut, sanctificare bellum, est indicere bellum. Verùm quia Deo non placet afflictio corporum siue conuersione mentis; hinc factum est vt hoc Iudæorum jejunio Deus minimè fuerit placatus, quo minus per Ieremiam prophetam grauissimas comminationes eis publicaret; quem tamen placatum legimus jejunio Niniuitarum. Manifesta autem diuersitatis ratio fuit, quia Iudæi solùm corporale jejunium prædicauerunt, in peccatis prioribus nihilominus permanentes: Niniuitæ vnà cum jejunio prædicauerunt vt conuerteretur vnusquisque à via sua mala, & iniquitate quæ erat in manibus eorum, Ionæ 3. Facit etiam hic locus ad ostendendum posse pro temporis opportunitate à potestate superiori indici populo jejunia, supplicationes publicas, aliaque pietatis opera, etiamsi ea diuina lege non fuerint constituta.

D

CAPVT XXXVII.

v. 3. MIsit rex Sedechias ad Ieremiam, dicens: *Ora pro nobis Dominum Deum nostrum.* Rectène, an secus hoc à Sedechia factum sit, si quæratur, nemo dubitabit dicere; quin rectè, & sanctè hoc factum fuerit, quod sancti Prophetæ preces & interpellationem pro se, & regno suo suppliciter petierit; quamuis in eo peccauerit, quod non simul monitis sancti prophetæ obtemperauerit. Si rectè factum; nulla ergo in illis verbis continetur injuria, nec Dei, nec Christi mediatoris. Vanum ergo est, & calumniosum, quod hæretici dicunt, nostras preces, quibus ad sanctos cum Christo regnantes dicimus, *Sancte Petre, Sancte Paule, orate pro nobis*; continere injuriam mediatoris; cùm nihil aliud dicamus, quàm quod hîc dictum est ad Hieremiam. Fatendum est ergo, Sanctos ita esse intercessores, vt nihilominus verum etiam maneat, quod Apostolus ait, 1. Timoth. 2. *Vnus est mediator Dei & hominum homo Christus* IESVS. Vide pleniùs 2. Machab. 15. vbi Ieremias etiam defunctus pro populo orat.

B

v. 4. *Igitur exercitus Pharaonis egressus est de Ægypto, & audientes Chaldæi, recesserunt ab Ierusalem.* Et mox v. 6. *Hæc dicit Dominus, Et redient Chaldæi, & bellabunt contra ciuitatem hanc, & capient eam.* Per hoc moraliter significatur, Diabolum interdum ad tempus à tentatione cessare; sed sæpè post aliquantum temporis interuallum, maioribus viribus animam hominis oppugnare; quæ nisi singulari gratia Dei præmunita fuerit, & diligenti custodia se obseruet; in laqueos Diaboli incidat, & fiant secundum Euangelium sæpè posteriora hominis illius, peiora prioribus.

v. 9. *Sed & si percusseritis omnem exercitum Chaldæorum —— vulnerati singuli de tentorio suo consurgent, & incendent ciuitatem hanc igni.* Potuit hoc sine dubio Deus efficere, vel augendo vires Chaldæorum, vel minuendo vires & animum Iudæorum, vel quocumque alio modo sibi placito. Quamquam videtur in hoc sermone esse quædam hyperbole qua significetur, quidquid aliud acciderit, omninò futurum tamen id quod per Ieremiam prædixerat: scilicet vt Chaldæi ciuitatem capiant & incendant.

CAPVT XXXVIII.

v. 5. ET dixit rex Sedechias. *Ecce ipse in manibus vestris est. Nec enim fas est regem vobis quidquam negare.* Notanda est, & detestanda Sedechiæ regis leuitas toto hoc capite. Primò, interpellatus à principibus contra Ieremiam, cùm nollet principes offendere, *Nec enim*, inquit, *fas est regem vobis quidquam negare*, permisit Ieremiam in lacum lutosum mitti. Deinde, vt sequitur v. 8. & seq. intercedente pro Ieremia Abdemelech Æthiope eunucho, præcepit eum de lacu leuari, antequam moreretur. Sed rursum, suadente ei Ieremia ex ore Domini, vt dederet se Chaldæis, iterum timore hominum prohiberi se, id ne faciat, asserit; v. 19. *Sollicitus sum*, inquit, *propter Iudæos, qui transfugerunt ad Chaldæos, ne fortè tradar in manus eorum, & illudant mihi.* Sanè commune est vitium, hæc animi inconstantia, omnibus ijs, quibus propositum est, neglecto Dei timore nihil recusare, quod hominibus placet, nihil facere quod ijs displicet. Contra quod vitium munit nos Apostolus dicens, Galat. 1. *Si adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem.*

E

v. 15. *Dixit autem Ieremias ad Sedechiam, Si annunciauero tibi, nunquid non interficies me? & si consilium dedero tibi, non me audies.* Hæc sententia duo continet meritò notanda. Vnum, quod propheta, licet haberet à Deo reuelationem, tamen velut in suo

retinet arbitrio, vtrum eam regi manifestet an non. A Ex quo patet propheticas prædictiones non fieri eo impetu, quem ratio & prudentia non moderetur; sed posse eas eloqui, posse etiam tacere, prout dictat prudentia. *Nam spiritus prophetarum prophetis subiecti sunt*, ait Apostolus 1. Corinth. 14. *Et si alteri fuerit reuelatum, prior taceat.* Est & alterum, similiter ad commendabilem prophetæ prudentiam pertinens. Interrogatur à rege, quid de ciuitate sit futurum? Recusat Ieremias respondere, nisi promissa prius securitate vitæ. Idque rectè. Nam sciebat eum suo consilio non obtemperaturum. Et hac simili prudentia etiam Christianus prædicator vti debet, vbi videt certum imminere mortis periculum; vt scilicet, vbi videt ex prædicatione nullam sperari vtilitatem, sed è contra magna sæpè pericula; potiùs cum Ieremia tunc nihil temerè loquatur.

v. 24. *Dixit ergo Sedechias ad Ieremiam. Nullus sciat verba hæc, & non morieris. Si autem audierint principes, dices ad eos. Prostraui ego preces meas coram rege.* B Ex his verbis & adiunctis, discimus, aliud esse celare veritatem, aliud dicere mendacium; & hoc quidem semper illicitum esse; illud autem licitum & concessum. Ieremias enim interrogatus à principibus, quid cum eo locutus esset rex, respondit, rogasse se regem, ne reduceretur in lacum. Id autem etiam eum petijsse, satis ex toto colloquio intelligitur. Cæterum de consilio deditionis faciendæ prudenter tacuit. Simili scilicet prudentia, Abraham cum peregrinaretur cum Sara vxore sua, ne eius causa interficeretur, interrogatus de ea, sororem esse dixit, vxorem tacuit. Et Samuel 1. Reg. 16. veniens in Bethlehem, vt vngeret C regem Dauid, dicebat: *Ad sacrificandum Domino veni.* Id dixit quod verum erat, & tutò dici poterat: alterum autem, quod sine periculo proloqui non potuisset, tacuit.

CAPVT XXXIX.

v. 5. *ET comprehenderunt Sedechiam in campo solitudinis, & captum adduxerunt ad Nabuchodonosor, & locutus est ad eum iudicia.* In iudicio duo aguntur. Causa discutitur, & sententia pronuntiatur. Locutus est ergo iudicia primò arguens eum de infidelitate & perjurio. Erat enim Sedechias à rege Babylonis constitutus post Iechoniam rex Iuda, accepto ab eo jurejurando subjectionis, & tributi præstandi; D quod jusiurandum ab eo violatum fuit. Et hoc ad causæ discussionem. Quantum verò ad alteram iudicij partem, iudicia cum eo locutus est Nabuchodonosor, quando, sententiâ latâ, jussit primùm filios eius, & proceres in conspectu eius trucidari, vt hoc tristissimum spectaculum oculis eius ingereretur postremum: ac deinde oculos eius effodi, quo inutilis esset ad omnem in posterum rebellionem; & sic duci in Babylonem. Et notandum, quod phrasi Hebræa loqui iudicia cum aliquo, est cum eo agere secundum rigorem iustitiæ, ita vt nullus sit misericordiæ locus. Vide etiam suprà c. 1. Cæterùm dubitari potest an iustè potuerit Nabuchodonosor in Sedechiam animaduertere. Nam etsi Sedechias pactis non steterit, & contra jusiurandum fecerit; iniustè tamen Nabuchodonosor sibi ven- E dicabat terram Iudææ, & reges quos iniusto bello subegerat, iniusta vi coëgerat ad huiusmodi pacta.

v. 6. *Et occidit rex Babylonis filios Sedechiæ.* Id iustè fieri non potuit nisi filij essent consortes ac socij criminis paterni; Nihilo magis quam liceat propter crimen alicuius percutere eius amicos. Lex enim est naturalis ac diuina, filios non esse occidendos pro patribus, nec contrà; & generatim, nominem pro alio.

v. 13. *Vade, & dic Abdemelech Æthiopi.* Et infrà v. 18. *Eruens liberabo te, & gladio non cades: sed erit tibi anima tua in salutem, quia in me habuisti fiduciam.* En Dei prouidentiam circa Abdemelech, qui sanctum prophetam de lacu eduxerat, capite præcedenti: qui, cùm cæteri proceres regis trucidarentur, ipse Dei nutu ereptus est. Pro eo quod nos habemus: *Erit tibi anima tua in salutem.* Hebr. est (*in prædam*) seu spolium. Septuaginta habent (*in inuentionem*) q. d. erit tanquam res fortuitò inuenta, quæ perierat. Et est sensus: Non incides in manus hostium, sed vitam seruabis, idque præter omnem spem, & expectationem, propter magnitudinem periculi in quo versaris. Erat enim ipse ex principibus regis, quos omnes Nabuchodonosor neci specialiter destinabat. Vide eandem phrasim etiam infrà cap. 45. vbi ad Baruch fit sermo.

CAPVT XL.

v. 4. *SI placet tibi vt venias mecum in Babylonem; veni, & ponam oculos meos super te: sin autem displicet tibi, reside; ecce omnis terra in conspectu tuo est.* Hæc clementer princeps militiæ, iussu Nabuchodonosor, ad Ieremiam. Sed noluit Ieremias comitari populum suum captiuum in Babylonem; maluitque remanere cum reliquis in terra Iuda, cùm ijsdem iturus posteà in Ægyptum; quia magis erat his necessarius, tanquam doctor & propheta, quàm illis. Nam in Babylone iam erant Ezechiel, Daniel, & sacerdotum præcipui, paulò ante illuc abducti. Nec putandum est, factum fuisse absque peculiari Dei dispositione, quod cum reliquis remaneret in terra Iuda; videlicet, vt posteà in Ægyptum abeuntes, non essent sine magistro & doctore.

v. 14. *Misit Ismaël filium Nathaniæ percutere animam tuam.* Item, *Ibo & percutiam Ismaël filium Nathaniæ nullo sciente ne interficiat animam tuam.* Quæritur quomodo ergo dicit Dominus in Euangelio Matth. 10. *Nolite timere eos qui occidunt corpus: animam autem non possunt occidere.* Duobus modis respondetur: vno modo accipiendo quidem animam propriè pro altera & præstantiori parte humanæ naturæ, sed ita vt agnoscatur synecdoche, quâ pars pro toto sumitur, anima pro homine, vt sensus sit, percutere hominem, interficere hominem. Ita dicitur in Genesi septuaginta animas egressas esse de femore Iacob, quod Latinè diceretur septuaginta capita, vtrumque figuratè, per eandem figuram, pro ipsis hominibus. Aliter vt anima accipiatur sicut frequentissimè in scriptura accipitur, pro vita hac mortali & temporali, causa nimirùm pro effectu. Nam anima vitam efficit. Tum sensus erit: percutere vitam, interficere vitam, id est, percutiendo vel interficiendo tollere vitam. Eadem phrasis est lib. 1. Machab. 2. v. 38. Vide Annot. Act. 20. v. 24.

v. 15. *Iohanan autem dixit ad Godoliam seorsim: Ibo & percutiam Ismaël, nullo sciente, ne interficiat te. Et ait Godolias, Noli facere verbum hoc, falsum enim tu loqueris de Ismaël.* Locus hîc moralem docet cautionem; ne imprudenter cum Godolia in graue aliquod damnum incidamus. Nam quamuis non liceat facilè malum suspicari de proximo, & semper propensiores esse debeamus, vt eius facta in bonum, quàm in malum interpretemur; tamen propter periculum, quod ab alio imminere potest, prudenter, & circumspectè semper agendum est. Itaque Godolias, licet non debebat permittere, vt ex sola suspicione Ismaël occideretur, tamen debuisset eum in custodia asseruare; & causam diligentius inquirere, aut saltem sibi cauere. Et hanc imprudentiam & stultam securitatem etiam Sapiens damnat Prouerb. 22. v. 3. dicens: *Callidus videt malum, & abscondit se; innocens autem pertransijt, & afflictus est damno.* Vbi callidus pro prudente, & innocens pro imprudente & incauto sumitur.

CAPVT XLI.

v. 4. *SEcundo autem die postquam occiderat Godoliam —— venerunt viri de Sichem, & de Silo & de Samaria —— vt offerrent in domo Domini.* *Quæritur* quæ domus Domini hoc loco intelligatur? vtrum templum, quod erat in Ierusalem, an alia aliqua domus Domini? Quidam putant intelligi templum Domini, quod erat Ierosolymis; dicentes viros istos, dum de locis suis egrederentur, ignorasse, quod à Chaldæis templum esset incendio absumptum; quod cum in via audirent, idcircò, scilicet, eos rasisse barbam (quo habitu hîc describuntur) vestesque scidisse, lugentium more. Verùm id dici non potest. Nam vt infrà habemus cap. 52. templum exustum est mense quinto, viri autem isti, vt est initio huius capitis, B venerunt mense septimo. Atqui per spatium duorum mensium latuisse eos rem adeò memorabilem, & calamitosam, videlicet templi exustionem; non est credibile. Quare probabiliùs sentiunt, qui dicunt, post templi euersionem Godoliam in Masphat ædificasse altare Domino; ad quod accederent quicumque vellent sacrificium Deo offerre. Nam tempore Samuelis per aliquantum tempus fuerât eo in loco arca Domini, & altare ad sacrificandum, vt patet 1. Reg. 7. Ad hunc igitur locum profecti videntur viri isti, de quibus hîc est sermo.

CAPVT XLII.

v. 2. *ORa pro nobis ad Dominum Deum tuum pro vniuersis reliquijs, quia derelicti sumus, &c.* Notandum quod populus hisce verbis S. prophetæ apud Deum intercessionem postulet. Et ne quis suspicetur populum prauè aut perperam instructum in religione, non rectè fecisse istud postulando, audiat quid respondeat propheta, & quibus verbis eorum petitionem confirmet. *Audiui* (inquit) *ecce ego oro ad Dominum Deum vestrum secundum verba vestra.* Si illi rectè inuocauerunt Ieremiam prophetam vt pro ipsis oraret, quomodo rectè accusat catholicum hæreticus, tanquam vni mediatori irrogantem iniuriam, quando dicit: Omnes sancti prophetæ orate pro nobis? Locus notandus pro inuocatione sanctorum. Vide etiam Annotat. 1. Reg. 12. & 2. Machab. vltim.

v. 5. *Et illi dixerunt ad Ieremiam: Sit Dominus inter nos testis, —— si non iuxta omne verbum, in quo miserit te Dominus, sic faciemus.* Quod dicunt, *Sit Dominus inter nos testis*, iuramentum est. Et quotiescumque ad alicuius rei confirmationem dicimus: Testis est Deus, vel testor Deum, vel testem Deum inuoco, iuramentum est, & non tantum, si quis expressè dicat: Iuro Deum, vel per Deum quemadmodum grauiter docet August. pluribus locis. Imò expressius est iuramentum, quo dicitur, Testis est Deus, quam quo dicitur, Iuro; quia illud explicat rationem iuramenti, quæ est, Deum testem aduocare, aut adhibere ad confirmandum id quod dicitur. Quod autem sequitur, (*si non iuxta omne verbum in quo miserit te Dominus, sic faciemus*) non ita cohæret cum præcedentibus, vt E hunc sensum faciat: Sit Dominus testis, si non faciamus iuxta verbum tuum. Nam sensus ille ineptus est & incompletus, & nihil significat ad propositum: Sed prior pars sic seorsim accipienda est: Sit Dominus inter nos testis veritatis & fidei, id est, promissi nostri, Posterior verò pars, more Hebræo, sic suppleatur; Et malè nobiscum agatur, si non iuxta omne verbum tuum faciamus.

v. 19. *Verbum Domini super vos reliquiæ Iuda: Nolite intrare Ægyptum: scientes scietis, quia contestatus sum vos hodie.* Allegoricè nobis hîc insinuatur vtilissima doctrina; si per Iudæam, Ecclesiam Christi, per Ægyptum verò, societatem malorum & A hæreticorum intelligamus. Etenim contingit aliquando tentari eos, qui sunt in Ecclesia Dei, vt propter aliqua aduersa, quæ in Ecclesia tolerant, ab Ecclesia recedant, & iungant se societati hæreticorum, aut quorumcumque hominum huius sæculi, tanquam in ea pacem & securitatem habituri? Sed respondet eis Dominus, per prophetam, id est, per Scripturas sacras, & præcones verbi Dei; quod etsi exteriùs, & ad tempus persecutiones, vel alias molestias in Ecclesia patiantur; in ea tamen sola, eos inuenturos veram pacem, id est, conscientiæ tranquillitatem; ac tandem æternam pacem, & salutem consecuturos, si in ea permanserint. Sin autem ab ea recesserint, & societati malorum se iunxerint; licet ad tempus videantur adepti pacem huius sæculi (quæ tamen non est pax B vera) tandem tamen eos omnes in potestatem regis Babylonis, id est, Diaboli tradendos.

CAPVT XLIII.

v. 2. *MEndacium tu loqueris. Non misit te Dominus Deus noster. Sed Baruch filius Neriæ incitat te aduersum nos, vt tradat nos in manus Chaldæorum.* Consideranda humanæ naturæ corruptio, & maximè veteris illius populi malitia, & inobedientia aduersus Deum. Nam ijdem illi, qui capite præcedenti, cum iuramento promiserant Ieremiæ, dicentes: *Sit Dominus inter nos testis veritatis & fidei, si non iuxta omne verbum in quo miserit te Dominus, sic faciemus,* ijdem, inquam, illi, iam cognita per Ieremiam volun-C tate Domini, respondent: *Mendacium tu loqueris,* imitantes in hoc maiores suos; qui cum accepturi essent legem in deserto per manum Moysi, dixerunt: *Cuncta quæ locutus fuerit Dominus, faciemus:* Inde tamen paulò pòst, Moyse moram faciente in monte, ad idololatriam conuersi sunt, dicentes Aaroni: *Fac nobis Deos, qui nos præcedant; Moysi enim huic ignoramus quid acciderit.* Quibus & similibus exemplis admonemur, quid sit discriminis inter legem veterem, & nouam. Veteris enim legis officium erat, manifestare quid faciendum esset, sed vires ad perficiendum non suppeditabat; Lex autem noua, gratiam & vires administrat, vt perficiamus opere, quod per legem scriptam faciendum cognouimus, iuxta illam noui Testamenti promissionem, *Faciam vt in præceptis meis am-D buletis.* Ezech. 36.

v. 5. *Sed tollens Iohanan —— vniuersos reliquiarum Iuda —— & omnem animam quam reliquerat Nabuzardan —— cum Godolia —— & Ieremiam prophetam & Baruch. Et ingressi sunt terram Ægypti.* Quæritur quare peccauerint reliquiæ populi Iudaici abeuntes in Ægyptum? Respondeo rationem esse in textu manifestam, quia Dominus per Ieremiam prohibuerat ne in Ægyptum irent, & præceperat vt manerent in terra Iuda. Huius autem prohibitionis possunt aliquot rationes assignari. Prima, quia Dominus in Deuteronomio prohibuerat filijs Israël ne vnquam redirent in Ægyptum. Secunda, quia in Ægypto habituri erant occasiones idololatriæ, vt paulò pòst E patuit. Tertia, quia terram promissionis sibi datam à Deo ad inhabitandum non debebant relinquere nisi vrgente necessitate; quæ hîc nulla fuit. Atque hinc alia *quæstio* nascitur, cùm Dominus prohibuerit per Ieremiam populo Iudaico, qui relictus erat in Iudæa, ne ascenderet in Ægyptum; quomodo populo contra præceptum Domini eunte in Ægyptum, comitatus est eos Ieremias & Baruch? Vnam solutionem suggerit scriptura ipsa: quæ cum dicit, *Tollens Iohanan vniuersos —— & Ieremiam, & Baruch. Et ingressi sunt in terram Ægypti;* illud sic accipi potest, quod Ieremias & Baruch non sponte cum illis ascenderint in Ægyptum, sed coacti à reliquis. Sed si verba scripturæ consideremus, nihil ampliùs de Ieremia & Baruch

violentiæ significatur, quàm de reliquo populo. Pagninus ex Hebræo sic vertit: *Et omnem animam quam reliquerat Nabuzardan cum Godolia —— & cum Ieremia Propheta, & cum Baruch.* Sic & Vatablus; *apud Godoliam, & apud Ieremiam & apud Baruch.* Nihilominus alij vertunt, vt Hieron. in hac nostra vulgata vertit. Quare magis dicendum videtur, præceptum illud Domini, de non ascendendo in Ægyptum, non datum fuisse ad singulos, sed ad principes & populum in genere. Iam verò, cùm ipsi principes irent, & reliquos partim voluntarios, partim inuoluntarios secum ducerent, potuit & Ieremias (& Baruch) eos comitari tanquam doctor eorum & propheta; vt pote qui bonos non debebat deserere; tum vt in Ægypto quoque omnibus Dei voluntatem annunciaret, & ab idololatria alijsque peccatis auerteret.

CAPVT XLIV.

v. 12. **E**T erunt in iusiurandum & in miraculum & in maledictionem & in opprobrium. Hæc eadem eodem ordine numerantur cap 42. nisi quod pro miraculo ibi interpres vertit stuporem; cùm in Hebræo sit idem vocabulum significans stuporem, qui est effectus vehementis admirationis. Pro iusiurando autem Hebraicè est exacratio. Significatur ergo iusiurandum execratorium, quale est, Iuro, ac ni fecero, faciat mihi meisque Deus, vt populo illi, &c. In stuporem seu miraculum facti sunt, quia super eorum malis homines præ admiratione obstupuerunt. In maledictionem, vel quia execrabiles habiti sunt cunctis nationibus, vel quia quispiam alicui volens maledicere, imprecabatur ei vt esset sicut Iudæus. In opprobrium, vel quia ipsi Iudæi probrosi passim habebantur; videlicet expositi probris hominum, vel quia alij alijs exprobrantes abutebantur Iudæi nomine, dicentes, Tu Iudæe, tu es sicut Iudæus.

v. 15. *Responderunt autem Ieremiæ omnes, —— Sermonem quem locutus es non audiemus, sed facientes faciemus —— vt sacrificemus reginæ cæli, & libemus ei libamina &c.* *Quærunt* interpretes, quæ intelligatur regina cœli? Hieron. vel lunam intelligendam putat, vel militiam cœli, scribens in 7. cap. Ieremiæ. Liranus lunam intelligit. Sunt qui Iunonem, alij eam, quæ apud ethnicos vocatur Mater Deorum, id est, Opem accipiunt. Vocabulum Hebræum, nunc reginam nunc opus, seu machinam significat, Vnde quidam verterunt *machinam cæli*) id est, vniuersum stellarum ordinem, & velut exercitum. Sunt rursum Hæbraicè docti, qui retinent *Reginæ* significationem, & per reginam cœli intelligunt solem; idque vt videtur aptissimè. Vna ratio est, quia sol longè præstat lunæ, ideoque principatus soli erat tribuendus. Deinde sol Hebr. est fœminini generis, ideoque potiùs regina quàm rex appellatur. Tertiò, quia sol in Ægypto, vbi id temporis erant Iudæi, erat in summa veneratione. Vnde etiam ciuitatem eius nomine ædificatam habebat, quæ vocatur ἡλιόπολις, id est, ciuitas solis. Denique quia si luna diceretur Regina cœli, multò magis consentaneum fuit solem dici regem cœli, & vt talem venerari, quod nusquam legimus in scriptura; cùm tamen sæpe obijciatur populo quod coluerint militiam cœli, in qua principatum haud dubiè tenet sol. Interim quidam etiam Reginam cœli intelligunt fortunam, de quo vide, si placet, Alexandrum ab Alexandro lib. 2. genialium dierum.

Sed inprimis historia huius capitis docet nos, quàm sit periculosum versari, aut commorari in societate malorum; præsertim hæreticorum. Videmus enim Iudæos vix ingressos terram Ægypti, quin statim ad Idola illius terræ conuersi fuerint. Doctrina huic tempori valdè opportuna; quando videmus tam multos, Catholicos alioqui, quasi securos in medio

A hæreticorum habitare; quorum quotidiana consuetudine, commercijs, & colloquijs fieri vix potest, quin sæpenumero maculæ contrahantur, & inquinetur eorum conscientia. Habitauit quidem Abraham inter Chananæos, & Loth in Sodomis, sed quis se cis comparet?

v. 17. & 18. *Et saturati sumus panibus, & bene erat nobis &c. Ex eo autem tempore quo cessauimus sacrificare reginæ cæli &c.* Quæritur an hoc verum sit. Et dici potest verum esse. Nam ex luxu & prosperitate inciderunt in idololatriam, quæ aliquandiu mansit cum ipsa prosperitate: postea verò Deus ob eandem idololatriam grauissimas plagas populo immisit: qui tunc plagis admonitus desijt sacrificare militiæ cœli; nec tamen statim plagæ cessarunt. Sed hi rebelles ratio-

B cinantur sophisticè ex non causa vt causa. Non enim idololatria erat causa prosperitatis, & idolorum abiectio causa afflictionis, vt hi volunt; licet illa tempore simul essent: sed contrà, prosperitas & luxus idololatriam peperit, & afflictio ad resipiscentiam adduxit.

CAPVT XLV.

v. 1. **V**Erbum, quod locutus est Ieremias propheta ad Baruch filium Neriæ, cum scripsisset verba hæc in libro ex ore Ieremiæ. Non est hoc intelligendum de verbis prophetiæ proximè præcedentis. Nam ea quæ continentur quatuor capitibus proximè præcedentibus prophetata sunt, & dictata, post captam Ierusalem, partim in Iudæa, partim in Ægypto.

C Id autem quod hic subijcitur dictum ad Baruch, accidit octodecim annis ante excidium ciuitatis. Ita enim sequitur: *Anno quarto Ioakim filij Iosiæ regis Iuda* Hic autem fuit annus decimus octauus ante euersionem ciuitatis: Sed intelligitur verbum Domini per Ieremiam, quod suprà c. 36. commemoratur; quando Ioakim allatum ad se librum coniecit in ignem; & Dominus præcepit prophetæ, vt dictaret alium librum comminationibus plenum, scribente Baruch. Quæ omnia Baruch cum scripsisset, quia erant tristia & horrenda, erupit in hanc vocem: *Væ misero mihi, quoniam addidit Dominus dolorem dolori meo &c.*

v. 2. *Hæc dicit Dominus ad te Baruch: Dixisti, Væ misero mihi, quoniam addidit Dominus dolorem dolori meo.* Quidam intelligunt hoc Baruch dixisse, quia molestè ferret se non esse assecutum spiritum prophetiæ,

D postea quam multo tempore seruijsset Ieremiæ, cùm sciret Iosue ministrum Moysi, & Helizæum ministrum Heliæ prophetæ gratiam eandem post ministerium suum accepisse; præsertim quòd Ieremias eo tempore esset in carcere. Ita sentiunt Hebræi. Verùm cum hic sensus neque ex loci circumstantia, neque aliundè confirmari possit: doloris eius hanc potiùs causam assignamus, quia scilicet & præsentem afflictionem experiebatur, videns Ieremiam in carcere; & futuram calamitatem, quam Ieremias certò prædicebat imminere, formidabat. Vnde & tandem consolans eum dicit v. vltimo: *Ait Dominus, & dabo tibi animam tuam in salutem.* q. d. tu autem cæteris pereuntibus, cladem imminentem euades. Interim

E prius suauiter eum increpat dicens: v. 4. *Ecce quos ædificaui, ego destruo, & quos plantaui ego euello; & vniuersam terram hanc. Et tu quæris tibi grandia? noli quærere.* q. d. quantumcumque tibi innocens videaris, malum commune est, ergo & tolerantia quoque communis esse debet. An autem Baruch fuerit propheta, vide Annotat. ad cap. 1. Baruch.

CAPVT XLVI.

v. 11. **A**Scende in Galaad, & tolle resinam virgo filia Ægypti. Sarcasmus est, vt patet ex tota narratione, id est, acerba & quasi hostilis irrisio,

qua vtitur aduersus exercitum Ægyptiorum penè concisum, ab exercitu Chaldæorum. Et sensus est, Vos Ægyptij, ascendite in Galaad, quæ abundat optimo balsamo, alijsque salutaribus seu medicis herbis, & inde accipite vobis medicamenta ad curanda vulnera vestra, quæ quidem irridendo esse dicta, manifestè ostendunt verba proximè sequentia: Sic enim subiungitur: *Frustra multiplicas medicamina; sanitas non erit.* q. d. frustra conaberis hanc tantam cladem reparare. Et notandum hîc obiter, adeò nullum esse tropum, nullum figuræ genus, quo non interdum vtatur Scriptura sacra, maximè in prophetis.

v. 19. *Vasa transmigrationis fac tibi habitatrix filia Ægypti; quia Memphis in solitudinem erit.* Cùm propheta priori huius capitis parte prædixisset cladem Ægyptiorum, quæ completa est eodem anno, quo prophetia scripta est: videlicet anno quarto regis Ioakim, qui fuit primus annus regis Nabuchodonosor, quando superatus est Nechao rex Ægypti à Nabuchodonosor circa flumen Euphratem; iam posteriori hac parte capitis, prædicit idem propheta, etiam aliam cladem Ægyptiorum, quæ non nisi viginti duobus annis post illam priorem completa fuit; quando videlicet Nabuchodonosor anno regni sui vigesimo tertio cum exercitu ingressus est Ægyptum, eamque debellauit, atque sibi subiecit; Cuius vastationis Ægypti, etiam participes fuerunt Iudæi, qui in Ægyptum contra Dei prohibitionem profugerant.

Atque ex his accipere licet generalem regulam valentem ad interpretationem prophetarum. Videlicet, prophetias, seu prædictiones coniunctas, etsi etiam continua quadam oratione scriptas, non tamen ob id semper ad idem tempus referendas esse: & similiter non rectè culpari Ecclesiasticos scripturarum Interpretes à Iudæis, & etiam ab alijs nonnullis, quod in prophetia, quæ continua oratione texitur, partem vnam referant ad temporalem regni Iudaici statum, aliam verò partem ad regnum Christi Messiæ, & statum populi Christiani.

CAPVT XLVII.

v. 6. O *Mucro Domini! Vsquequo non quiesces? Ingredere in vaginam tuam, refrigerare & sile.* Est hic prosopopœia. Nam mucronem Domini tanquam personam quandam alloquitur. Sed quid per mucronem Domini intelligemus? Intelligunt ferè gladium regis Babylonis, cuius ministerio Deus vtebatur ad puniendas gentes; cui, velut commiserantis affectu primum dicit propheta *Vsquequo non quiesces?* q. d. satis sæuijsti, nunc tandem quiesce. Sed mox respondet sibi idem propheta prophetico spiritu: *Quomodo quiescet? cùm Dominus præceperit ei aduersus Ascalonem?* Sensus ergo est: Decretum Domini est, vt gladius sæuiat in eos, vsque ad internecionem. Potest etiam per mucronem Domini synecdochicè intelligi iustitia, & vindicta iusta Dei punientis. Nam mucro, seu gladius instrumentum esse solet iustitiæ, & vindictæ aduersus impios. Et tunc sensus eodem recidens est; Quòd quamuis ex commiseratione quadam cuperet propheta punitionem Dei quiescere; tamen spiritu prophetico mox approbarit Dei decretum, quo constitutum vidit vindictam capere vsque ad consummationem.

CAPVT XLVIII.

v. 10. M*Aledictus qui facit opus Domini fraudulenter, & maledictus, qui prohibet gladium suum a sanguine.* Sensus literalis est. Decretum est, & placet, sumere grauissimam vindictam de Moab, eiusque regiones & vrbes deuastare per manus Chaldæorum. Igitur cum ea sit definita Dei voluntas, sit omnis miles paratus, & alacriter ac serio vindictam illam perficiat; non fraudulenter, neque dolo, id est, non simulet se occidere, cum non occidat. Quod si fraudulenter faciat; maledictus sit & execrabilis. Et aptissimè hæc sententia conuerti potest in quosdam nostri temporis iudices, quibus cum gladius sit datus à Deo in vindictam malorum, maximè eorum qui Ecclesiam oppugnant; dissimulant ad eorum conuenticula. Valet eadem sententia etiam contra eos, qui cum regi Catholico militent aduersus seditiosos hæreticos, non hoc tamen præcipuè agunt, vt hostem opprimant, & religionem Catholicam integritati restituant; sed id tantùm, vt per fas, per nefas marsupio suo benè consulant, de religione & fine suscepti belli, parum aut nihil solliciti. Septuaginta pro (*fraudulenter*) legunt (*negligenter*) hoc modo: *Maledictus qui facit opera Domini negligenter.* Quà occasione etiam solet hęc sententia non ineptè accommodari ad sacerdotes, aliosque sacros ministros, qui negligenter, oscitanter, vel sacrificium offerunt, vel sacramenta administrant, vel preces canonicas cursim nimis legunt aut decantant. Qui si cogitent, quantus sit ille, in cuius conspectu ministrant; facilè intelligent non leuem esse culpam, res tantas, negligenter, oscitanter, aut tumultuariè agere.

v. 30. *Quod non sit iuxta eam virtus eius, nec iuxta quod poterat, conata sit facere.* Non est sensus quod minus conata sit facere quam poterat, sed quod plus, id est, quod conatum suum non attemperauerit potestati suæ, sed eum extenderit supra vires, secundum illud Isaiæ 16. *Superbia eius---plusquam fortitudo eius.* Et hoc vult prior pars sententiæ, sc. quod non sit iuxta eam, id est, iuxta eius conatum & arrogantiam, virtus eius, id est, vires non respondent iactantiæ.

v. 36. *Quia plus fecit: quàm potuit, idcirco perierunt.* Videri posset propheta hic accusare in Moab idem quod Isaias cap. 16. *Superbia eius & arrogantia eius & indignatio eius, plusquam fortitudo eius.* Sed Hebræa aliud indicare videntur. Sic enim habent: *Ideò quia augmentum, seu diuitia quas fecit, perierunt.* Quod sic interpretantur: Ob id lugeo super Moab, quia diuitiæ, quas multo labore sibi comparauit, perituræ sunt. Potest etiam sic verti, *Ideò, quia augmentum fecit, perierunt*, scilicet Moabitæ, id est, quia multas & superfluas diuitias Moab sibi collegit; ideò periit, id est, peribit. Nam futura prophetis tam certa sunt, quàm si iam facta essent. Et huic sensui sic aptantur verba nostræ versionis: *Quia plus fecit quàm potuit*, id est, quia supra modum dignitatis ac status sui, Moab collegit sibi opes, idcircò Moabitæ perierunt. Quidam *moraliter* etiam ad eos referunt, qui supra vires ieiunijs, alijsque austerioris vitæ durioribus exercitijs sese affligant. Vide Bonauenturam lib. 2. de perfect. relig. cap. 12.

CAPVT XLIX.

v. 1. N*Vnquid non filij sunt Israël? Cur igitur hæreditate possedit Melchom Gad?* Melchom idolum erat Ammonitarum. Et solent gentiles idolis suis tribuere victorias adeptas: Vnde propheta se eorum loquendi consuetudini attemperans, sic loquitur. Ita & Iephte Iudicum 11. ad Ammonitas, nominans alterum eorum idolum, dicit: *Nónne ea quæ possedit Chamos Deus tuus tibi iure debentur?* possidere autem hic est acquirere. Itaque manifestum est hæc dici ad sensum gentilium, qui ita opinabantur, non autem quod dæmones suis cultoribus vllas possint dare victorias, nisi Deo permittente. Potest illud etiam aliter intelligi: Videlicet vt per Melchom non intelligatur idolum Ammonitarum, sed rex. Nam vox (*Melchom*) significat idem, quod (*rex eorum*) Vnde quod habemus 2. Reg. 12. v. 30. de victoria Dauid contra Ammonitas: *Et tulit diadema regis*

eorum de capite eius, idem narratur 1. Paralip. 20. his verbis: *Tulit Dauid coronam Melchom de capite eius.* Et vtrobique est idem vocabulum (*Melchom*) in Hebræo; quod interpres noster, modò interpretatus est, modò reliquit. Itaque cum ibi in lib. Paralip. verisimilius sit per vocem (*Melchom*) intelligi, (*regem eorum*;) hoc enim (*Melchom*) vt diximus, sonat, non autem idolum Ammonitarum; ita & hoc loco similiter vocem (*Melchom*) possumus accipere.

v. 12. *Hæc dicit Dominus Ecce quibus non erat iudicium vt biberent calicem, bibentes bibent. Et tu quasi innocens relinqueris.* Per hæc verba quæ aduersus Idumeam diriguntur non significatur, vt prima facie apparet, aliquam gentem Deo propinante bibere calicem indignationis eius, id est, temporalibus plagis visitari à Deo, cui tamen genti non sit iudicium, id est, quæ iusto Dei iudicio id non mereatur: Nam si oculos circumferamus per omnes prophetas, non inueniemus vlli genti prædictam temporalem calamitatem quam non peccatis suis dicatur commeruisse. Quidam hoc pacto exponunt: Qui suo iudicio non videbantur commeriti vt biberent, scilicet Iudæi, biberunt. Nam Iudæi propterea quod essent populus Dei, putabant iram Dei in solas gentes effundendam. Alij non ad gentem aliquam, sed ad personas referunt, hoc pacto: Etiam sancti quidam viri qui peccatis suis tantam pœnam non commeruerant, vt occiderentur aut captiui abducerentur, pœnarum populi fuerunt participes, vt Ieremias & Baruch, alijque ex eodem populo, Multò igitur minus immunes erunt qui grauiter peccauerunt. Docet hic locus iuxta posteriorem expositionem non semper eos qui in pari afflictione versantur, paria commisisse peccata. Exempla plurima sunt in scripturis, vt in Daniele Ieremia, & tribus pueris, alijsque.

CAPVT L.

v. 4. A*Mbulantes & flentes properabunt, & Dominum Deum suum quærent.* Vt hæc etiam ad litteram de reditu ex captiuitate Babylonica quadrent, *Quæritur* quomodo propheta dicat eos reuersuros flentes? cùm Psal. 125. vbi item de captiuitate & reditu mentio est, legatur: *Euntes ibant & flebant: Venientes autem venient cum exultatione portantes manipulos suos.* An fortè intelligitur fletus non mœroris, sed gaudij? Vel potiùs dicendum; alios gauisos fuisse de reditu in patriam, sed aliquos nihilominus plorasse, quod inuenirent ciuitatem destructam, templum exustum, patriam desolatam. Nam & in ipsa ædificatione templi post captiuitatem legimus 1. Esdræ 3. in fine, alios fleuisse magna voce, alios exclamasse præ lætitia. *Nec poterat*, inquit, Scriptura, *quisquam agnoscere vocem clamoris lætantium, & vocem fletus populi: commixtim enim populus vociferabatur clamore magno, & vox audiebatur procul.*

v. 20. *In diebus illis quæretur iniquitas Israel, & non erit; & peccatum Iuda, & non inuenietur, quoniam propitius ero eis. Quæret* aliquis, quomodo illud (*quæretur peccatum illius & non inuenietur*) pertineat ad promissionem gratiæ, cùm Psal. 9. idem videatur poni inter comminationes aduersus impium? sic enim ibi legitur: *Contere brachium peccatoris & maligni; quæretur peccatum illius, & non inuenietur.* Soluitur hæc quæstio, si ostendamus vtriusque loci diuersam esse intelligentiam, licet verba sint eadem. Huius quidem loci sensus vtcumque manifestus est. Significatur enim peccati remissio, & reatus contracti abolitio, q.d. Si iniquitas Israëlis requiratur ad puniendum, non inuenietur, quia dimissa est gratuitò. Quod autem in psalmo dicitur, quidam hoc pacto accipiunt: Deus quæstionem instituet de impietate peccatoris, & non inuenietur peccator, id est, non audebit se sistere in conspectu Dei, vt causam suam defendat, vtpote sibi malè conscius, sed quantum poterit iudicium subterfugiet. Sed minus probabilis est hæc expositio. Neque enim quisquam est, qui ibi non comparebit, dicente Apostolo. 2. Corinth. 5. *Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi.* Probabilior ergo est hic sensus: *Quæretur peccatum illius, & non inuenietur*: Ac si dicat, *Contere*, imò sic penitus conteres, *brachium peccatoris, & maligni*, videlicet Antichristi; vt si quæratur peccatum eius, id est, grauis illa persecutio, qua fideles quasi ad peccatum cogebat, non inueniatur amplius. Nam, vt Apostolus ait, 2. Thessal. 2. *Dominus Iesus interficiet illum spiritu oris sui.* Locus igitur psalmi non de reatu, neque voluntate peccandi intelligitur, sed de opere tantùm externo; præsens autem locus significat, plenissimam abolitionem peccati quoad omnia tria.

CAPVT LI.

v. 6. F*Vgite de medio Babylonis, & saluet vnusquisque animam suam.* Et rursum v. 45. *Egredimini de medio eius populus meus, vt saluet vnusquisque animam suam.* Notandum, quod prophetia quæ hoc & præcedenti cap. contra Babylonem describitur, ita à propheta dirigatur contra Babylonem terrenam, vt tamen aliquoties respiciat ad Babylonem spiritualem; quæ in Apocalypsi describitur, id est, societatem impiorum; cuius caput est Diabolus. Quod enim ait propheta; *Fugite de medio Babylonis, & saluet vnusquisque animam suam*; id de spirituali Babylone Ioannes repetit his verbis: *Exite de illa populus meus, ne sitis participes delictorum eius.* Et quod Ieremias ait: *Omnia quæ fecit, facite illi*, id Ioannes his verbis exprimit: *Reddite illi, sicut & ipsa reddidit vobis.* Et quod Ieremias ait: *Laudabunt super Babylonem cœli & terra, & omnia quæ in eis sunt*, sic reddit Ioannes: *Exultate super eum cœli, & sancti Apostoli, & prophetæ, quoniam iudicauit Deus iudicium vestrum de illa.* Et sicut Ieremias iussit mitti lapidem in Euphratem in fine c. in signum perpetuæ destructionis Babylonis, sic Ioannes vidit Angelum mittentem lapidem in mare & dicentem: *Hoc impetu mittetur Babylon ciuitas illa magna, & vltra non inuenietur.*

v. 25. *Et dabo te in montem combustionis. Et non tollent de te lapidem —— sed perditus in æternum eris.* Et v. 29. *Cogitatio Domini, vt ponat terram Babylonis desertam & inhabitabilem.* Hæ sententiæ satis declarant longè pleniùs hæc de Babylone spirituali dici quàm de terrena. Nam Babylon terrena non multò post euersionem hîc prædictam, à Persarum regibus instaurata fuit, & habitata. Qui tamen hæc etiam ad literam terrenæ Babyloni accommodare voluerit, dicere poterit, quod fuit deserta & inhabitabilis, scilicet quia nunquam fuit posteà tam populosa, quàm fuerat tempore Monarchiæ Chaldæorum: imò magna parte fuit deserta. Item sic poterit dici quod non extruetur; scilicet sicut antea fuit extructa. Et quia magna parte desolata remansit, ideò quoque aliquo modo verum, quod habitabunt ibi dracones, & struthiones: Et maximè quia Babylon non fuit reædificata suo loco. Vide Hieron. in Isaiæ 13.

CAPVT LII.

v. 28. I*Ste est populus quem transtulit Nabuchodonosor: In anno septimo, Iudæos tria millia, & viginti tres —— &c. Quæstio* est, quomodo dicat Ieremias anno septimo Nabuchodonosur abducta in captiuitatem Iudæos tria millia & viginti tres, cum legamus 4. Regum 24. eodem illo tempore, id est, simul cum Iechonia rege, qui regnauit ante Sedechiam, in captiuitatem translata fuisse decem millia. *Respond.* Ieremias signanter dicit Iudæos. Itaque comprehendit

tantùm eos qui erant de tribu Iuda, quorum numerus ad tria millia ascendebat. In quarto autem libro Regum, captiui recensentur ex vniuersa regione; in qua adhuc multi ex decem tribubus iam olim abductis, residui remanserant. Quorum omnium numerus, comprehensa etiam tribu Iuda, perueniebat ad summam decem millium. Hanc solutionem quoque indicat nobis ipse locus 4. Regum 24. Cùm enim dictum esset decem millia abducta in captiuitatem, paulò pòst tantùm septem millium fit mentio, subductis videlicet à priori numero his tribus millibus ex Iuda, qui per se suo numero censebantur. Itaque hæc duo loca mutua collatione hoc pacto elucescunt.

v. 29. *In anno octauodecimo Nabuchodonosor, de Ierusalem animas octingentas triginta duas*: *Quæritur*, quomodo verum sit quod Nabuchodonosor, capta ciuitate sub Sedechia, tantùm abduxerit octingenta triginta duas animas; cùm superiùs dictum sit, vniuersam multitudinem populi, exceptis pauperibus terræ, translatam esse; & constat ciuitatem Ierusalem fuisse populosissimam excepto præthereà populo, qui in alijs oppidis, & vicis morabantur. Ad hoc *respondendum*, totius multitudinis, quæ abducta fuit non facilè potuisse summam iniri, neque id scriptoribus curæ fuisse; sed hoc loco (quemadmodum etiam 4. Reg. 24.) tantùm eos recenseri, qui erant in toto populo illustriores; id quod etiam 4. Reg. 24. significatur, cùm dicitur: *Transtulit Nabuchodonosor omnem Ierusalem; & vniuersos principes, & omnes fortes exercitus; decem millia, in captiuitatem.* Vbi illud (*decem millia*) non refertur ad illud (*omnem Ierusalem*) quæ complectitur etiam vulgus innumerabile, sed ad id quod sequitur, (*& vniuersos principes, & omnes fortes exercitus.*

v. 31. *Eleuauit Euilmerodach rex Babylonis, ipso anno regni sui, caput Ioachim regis Iuda, & eduxit eum de domo carceris.* Fuit is annus transmigrationis eiusdem Ioachin, vt præcedit, trigesimus septimus. Hoc autem ideò referri videtur à propheta, vt intelligat Lector, quod discrimen Deus esse voluerit inter Sedechiam, qui violauit fœdus & iuramentum, nec voluit audire Ieremiam, vt sponte se traderet in manus Nabuchodonosor; & inter Ioachin regem, qui etiam vocatur Iechonias, qui non legitur fœdus violasse, sed sponte se tradidit captiuum in manus Nabuchodonosor. Et hic est qui vocatur Iechonias in genealogia Saluatoris Matth. 1. Confer quæ sunt 4. Regum vltimo capite.

FINIS PROPHETIÆ JEREMIÆ.

ANNOTATIONES
IN THRENOS IEREMIÆ.

PRÆFATIO.

DE Threnis his, seu lamentationibus, quando, & qua occasione scriptæ sint à propheta, diuersæ sunt scriptorum sententiæ. Quidam putant scriptas, mortuo Iosia piissimo rege Iuda, velut lamentarium carmen super eius morte, sicut legimus 2. Paralip. 35. *Vniuersus Iuda & Israël luxerunt eum, Ieremias maxime, cuius omnes cantores atque cantatrices vsque in præsentem diem lamentationes super Iosia replicant.* Ex quibus verbis quidem constat, scriptas esse à Ieremia lamentationes in obitum Iosiæ, sed tamen non docetur, neque verisimile est eas fuisse has ipsas; quia continent luctum, non super morte regis, sed super excidio, & desolatione ciuitatis, nulla prorsus Iosiæ facta mentione. Tum etiam quia populus Iudaicus cui nunquam potuit incidere in animum, ciuitatem Ierusalem aliquando esse euertendam, minimè passus fuisset, publicè per cantores & cantatrices lamentationes has decantari, in quibus apertissimè deploratur ciuitatis & templi excidium. Proinde credibile est lamentationes super obitu Iosiæ scriptas intercidisse. Aliorum igitur opinio videtur veritati magis consona, qui putant lamentationes has concinnatas post excidium ciuitatis à Babylonijs, quando populo in captiuitatem abducto, Ieremias cum paucis in terra relictus est. Et id omninò confirmant verba illa in vulgata editione velut argumenti loco præfixa: *Et factum est, postquam in captiuitatem redactus est Israël, &c.* Quæ verba etsi in Hebr. non habeantur, apud Septuaginta tamen posita sunt, & in Biblijs Sixtinis postremò correctis similiter leguntur.

CAPVT PRIMVM.

v. 5. *FActi sunt hostes eius in capite, inimici eius locupletati sunt.* Phrasis Hebraica est, pro eo quod diceretur; Hostes eius facti sunt superiores, & præualuerunt: Ita Deut. 28. inter promissiones veteri illi populo factas: *Constituet te Dominus in caput, & non in caudam* Quod explicans addit: *Et eris semper suprà, & non subter.* q. d. semper superior eris hostibus tuis, si legem seruaueris. Quod ad præsentem versum attinet, fabulantur Hebræi, hunc librum Threnorum scriptum esse ab Ieremia multo ante excidium vrbis, tempore Ioakim regis; & hunc esse librum, quem Ioakim rex Iuda coram se legi præcepit Ierem 36. Cumque, inquiunt, vétum esset ad hunc versum. *Facti sunt hostes eius, &c.* Regem graui iracundia inflammatum, nihil vltra audire voluisse, sed libellum mox conscidisse, & in ignem coniecisse. Hæc nominatim commemorat Rabbi Salomon. Sed hæc fabula est Iudaica: Primùm, quia eodem illo cap. 36. dicitur in illo volumine scriptum fuisse, *Festinus veniet rex Babylonis, & vastabit terram.* Quæ sententia hîc non reperitur. Deinde toto hoc libro, non quid futurum sit, sed quid factum sit, scribitur, & totus stylus declarat non prophetiam esse futurorum, sed deplorationem rerum factarum.

v. 7. *Viderunt eam hostes & deriserunt sabbata eius.* Meritò quidem Christiani derident sabbata Iudæorum, quia post Christum sabbata non sunt diuina instituta, sed diuinis institutis contraria: At lege Moysi vigente ridere sabbata Iudæorum, erat ridere diuinum institutum.

v. 8. *Peccatum peccauit Ierusalem, propterea instabilis facta est.* Dupliciter intelligi potest, quod ait, *peccatum peccauit*; Vel vt sit phrasis Hebraica, qua per eiusdem vocis geminationem significatur studium,

A assiduitas, & perseuerantia in peccato; Vt sensus sit: Grauiter, assiduè, & perseueranter peccauit Ierusalem, quæ phrasis est frequentissima: vt *Expectans expectaui*, id est, magna cum patientia expectaui; *Desiderio desideraui*, id est, vehementer & ardenter desideraui: Vel intelligi potest, per antonomasiam certum quoddam enorme peccatum; illud nimirùm, de quo Dominus in Euangelio Ioan. 15. *Si non venissem, & locutus eis non fuissem, peccatum non haberent*. Neque enim fuissent sine omni peccato, sed graue illud infidelitatis peccatum non habuissent, quo veritati etiam manifestatæ resistebāt. Addit autem; *propterea instabilis facta est*, id est, eiecta, & translata de loco & terra possessionis suæ, in alienam terram, in exilium & captiuitatem.

v. 10. *Quia vidit Gentes ingressas sanctuarium suum, de quibus præceperas ne intrarent in Ecclesiam tuam*. Sensus est, Gentes quæ prohibitæ sunt lege Dei Deu-
B teron. 23. intrare in Ecclesiam populi Iudaici, id est, in senatu sedere & magistratum gerere, coacta est Ierusalem videre, non quidem intrare in Ecclesiam, sed (quod multò maius est, magisque proinde deplorandum) ingredi in sanctum sanctorum, quò ingredi non licebat nisi summo sacerdoti. Vide Annotat. Deuteron. 23.

CAPVT II.

v. 1. *Non est recordatus scabelli pedum suorum in die furoris sui*. Scabellum pedum Domini erat arca fœderis Domini. Sed quomodo non est recordatus eius Dominus in hac vastatione ciuitatis & templi, cùm tamen iusserit eam per Ieremiam duci in montem sanctum, vt est 2. Machab. 2. & ibi abscon-
C di, vt inueniri non posset, donec Dominus congreget dispersionem populi sui? vt ibidem dicitur. *Respondeo*, dicitur Deus non recordatus eius, quia propter arcam, vt sæpiùs aliàs, populo non pepercit; nec ampliùs ex ea dedit responsa.

v. 9. *Non est lex, & prophetæ eius non inuenerunt visionem à Domino*. *Quæritur*, quomodo hæc vera sint, cùm populus ille etiam tunc habuerit suos prophetas? Habebat enim Ieremiam in terra Iuda; qui etiam in Ægyptum reliquias populi secutus est, & vsque ad finem vitæ visiones à Domino acceptas, eis annunciare non destitit. Circa quæ tempora etiam Habacuc in Iudæa prophetauit, vt patet ex historia Danielis. Habebāt propterea in Babylone secum Ezechielem & Da-
D nielem. Itaque videtur hic locus intelligendus de falsis prophetis, quales populus desiderabat, qui loquerentur placentia, de quibus mox subiungitur v. 14. *Prophetæ tui viderunt tibi falsa, & stulta, nec aperiebant iniquitatem tuam, vt te ad pœnitentiam prouocarent*. Quibus verbis etiam hoc nobis declaratur, non satis esse, vt prædicator verbi Dei, veritatem & sanam doctrinam proponat; verùm etiam necesse, vt simul aperiat iniquitatem populi, & eum ad pœnitentiam prouocet. Cæterùm secundùm altiorem & mysticam intelligentiam illud quod hîc dicitur: *Non est lex: & prophetæ eius non inuenerunt visionem à Domino*: potest propheticè dictum accipi de tempore Iudaici populi, post aduentum Christi. Tunc enim reuera lex vetus
E abolita est, succedente noua; & vmbra propheticarum visionum euanuit, succedente luce Euang. veritatis.

v. 13. *Cui comparabo te? — & consolabor te virgo filia Sion?* Id est, quam vrbem aut gentem reperire potero, æquè afflictam, attritam, vastatam vt te, vt eius commemoratione te possim consolari? Solatium enim qualecumque miseris esse solet, habere socium in miseria. Vnde sequitur: *Magna est enim velut mare contritio tua*. q. d. incomparabilis & immensa est tua contritio. Cùm enim aliorum afflictiones significari soleant per aquas, tua contritio tanta est, vt mari comparari meritò possit.

CAPVT III.

v. 28. *Sedebit solitarius & tacebit, quia leuauit super se*. Pridem legebatur geminatè (*leuauit se super se*) sed prius (*se*) superfluum est, vt patet ex Hebræis, & MSS. vt meritò Sixtina Biblia illud sustulerint. Loquitur autem propheta de homine, qui sperat in Domino, etiam in media tribulatione, & cum silentio expectat salutare Dei. Et sensus est: Talis homo solitarius sedebit, reputans secum misericordiam & iustitiam Dei. *Et tacebit*, id est, non aperiet os suum contra Dominum, vt murmuret aduersus eius prudentiam, quia leuauit super se iugum Domini, id est, paratum se præstat ad portandum & perferendum, quidquid Deus immiserit. Alij ad Deum referunt; hoc modo: Quia Deus leuauit, vel proiecit iugum suum super ipsum, propterea ille solitarius sedebit, & tacebit, patienter iugum illud ferens. *Solitarius*, id est, destitutus ope & consolatione humana. *Tacebit* autem, scilicet, quia silentium patientiam significat; quia patientes tacent, impatientes murmurant.

v. 38. *Ex ore altissimi non egredientur nec bona, nec mala?* Non assertiuè, sed interrogatiuè legendum legendum est, & sic coniungendum superioribus: *Quis est iste, qui dixit, vt fieret Domino non iubente?* Et similiter. Quis est iste qui dixit: *Ex ore altissimi non egredientur nec bona, nec mala?* q. d. Quicumque dicit hæc facta esse, Domino non iubente; & qui dicit ex ore altissimi non prodire nec bona, nec mala, sed casu & fortuito accidisse; is contradicit, & iniuriam facit prouidentiæ Dei. Et hunc sensum indicant sequentia, cùm immediatè subiungitur: *Quid murmurauit homo viuens pro peccatis suis? Scrutemur vias nostras, & quæramus, & reuertamur ad Dominum*: q. d. agnoscamus peccata nostra, & agamus pœnitentiam; ac tum videbimus Deum has plagas à nobis auferre; & ex eo constabit non temerè, neque fortuitò, sed iusta & definita Dei voluntate hæc mala nobis accidisse. Intelligit autem mala non culpæ, sed pœnæ. Vide similem locum Sophoniæ 1. & Isaiæ 45. Hoc sensu etiam Dominus dici potest præcepisse Semei, vt malediceret Dauid, id est, pœnam denunciaret 2. Regum 16.

CAPVT IV.

v. 4. *Paruuli petierunt panem, & non erat, qui frangeret eis*. Ad literam sensus manifestus est. Significatur enim tantam fuisse penuriam panis in illo populo, vt ne paruuli quidem à parentibus panem impetrare potuerint. Cæterum spiritualis maledictio his verbis significata longè grauior est, magisque metuenda. Paruuli enim sunt, qui ad soliditatem doctrinæ, tanquam robur virile, nondum venerunt. Petunt autem panem, quando pleniùs instrui in doctrina Christiana cupiunt: Sed iusto sæpè Dei iudicio, propter peccata ipsorum præcedentia, fit, vt mittantur eis magistri errorum, &, quod grauius est, vt eorum doctrinæ acquiescant; sicut hodie, proh dolor! fieri videmus. Proinde orandus Dominus, vt mittat veros potiùs, & fideles operarios, in messem suam.

v. 6. *Et maior effecta est iniquitas filiæ populi mei, peccato Sodomorum, quæ subuersa est in momento, & non ceperunt in ea manus*. Ex adiunctis videtur quòd præcipuè dicere velit, quod afflictio populi Iuda sit maior, quàm fuerit punitio Sodomorum. Nempe quia Sodoma submersa fuit in momento, id est, etsi subuersio ac pœna eius fuerit grauis, tamen fuit momentanea: *Et non ceperunt in ea manus*, id est, nulli ex eis ducti sunt captiui, Iudæi autem in captiuitatem, & seruitutem abducti sunt; quæ seruitus longa quædam mors est. Hebr. sic: *Et non adhibitæ eis manus*. Vel vt alij vertunt. *Et non castrametata contra eam*

castra, q. d. non fuerunt excarnificati, vt illi in Ierusalem longa obsidione.

v. 20. *Spiritus oris nostri Christus Dominus captus est in peccatis nostris.* Iuxta translationem nostram ad neminem alium referri hoc potest, quàm ad verum Messiam Christum Dominum Saluatorem nostrum. Cuius ratio est, quia pro eo quod legimus (*Dominus*) Hebraicè est nomen Dei tetragrammaton, *Iehoua*, quod soli Deo in sacris literis tribuitur, & in tanta apud Iudæos veneratione fuit, vt illud effari fas non esset, sed pro eo inter legendum substituerent vocabulum (*Adonaï*.) Sciendum tamen ex Hebræo etiam verti posse, in genitiuo (*Domini*) scilicet Christus Domini. Atque ita sicut Dauid, & Saul leguntur dicti (*Christi Domini*) id est, vncti ab eo, 2. Reg. 2. & alibi; ita & Iosias, & Sedechias, & omnes reges Iuda potuerunt dici Christi Domini. Quidam ergo secundum literam referunt ad Iosiam regem; vt Hieron. lib. 2. cont. Pelag. cap. 9. putantes hoc libro describi eius lamentationes. Sed Iosias nusquam captus legitur; sed in pugna grauiter vulneratus, inter manus suorum mortuus est. Restat ergo, vt secundum hanc posteriorem versionem ad literam referatur ad Sedechiam, qui iam tum, dum ista à Ieremia scribebantur recenter abductus erat in captiuitatem. Neque mirum est, Ieremiam adeò honorificè loqui de rege improbo; cùm legamus etiam Dauidem dicto loco 2. Reg. 1. in sua lamentatione super impium Saul, vocasse eum Christum Domini. Sciebant enim prophetæ, Ieremias, & Dauid, scriptum esse Exod. 22. *Dijs non detrahes, & principi populi tui non maledices.*

CAPVT V.

v. 4. A*Quam nostram pecunia bibimus, ligna nostra pretio comparauimus.* Ligna pretio comparare, modo non immoderato, non videtur res, quam deplorare debeat propheta: nisi fortè tanta apud Ierosolymitanos ex montibus vicinis fuerit lignorum copia, vt cuique liceret ea sine pretio auferre. In Hebræo sic sonat: *Ligna nostra in pretio venerunt.* Græcè quoque est ἦλθον. Vatabli interpres sic reddit; Ligna nostra pretio venierunt, id est, diuendita sunt. Iuxta quem tamen non est sensus, Iudæos sibi ligna pretio comparasse; sed hostes ligna Iudæorum pretio vendidisse. At Hieron. sensum eius, quod in Hebræo est, meliùs videtur assecutus. Et arbitror totius versiculi hunc esse sensum: Aquæ nostræ (sic enim expressè in Hebræo est) id est quæ ad nos perti-

A nebant, vtpotè haustæ ex puteis, & cisternis, quos & quas occupauerunt hostes nostri; ligna quoque nostra, id est, quæ ad nos pertinebant, quod ex [illegible] terræ nostræ cæsa fuerint, pretio nobis comparanda fuerunt ab hostibus, qui domos nostras, terras & siluas [illegible] vendicarunt.

v. 7. *Patres nostri peccauerunt, & non sunt, & nos iniquitates eorum portauimus.* Quæritur quomodo hæc sententia non idem sonat cum eo quod reprehendit Ezechiel c. 18. dicens: *Quid est quod inter vos parabolam vertitis, dicentes: Patres comederunt vuam acerbam, & dentes filiorum obstupuerunt?* Sic & Ieremias ipse cap. 31. *In diebus illis non dicetur vltra &c. Sed vnusquisque in iniquitate sua morietur.* Ad hoc duobus modis responderi potest. Vna responsio est, hæc dicta esse à propheta, non in persona propria, sed in persona carnalis populi; qui non suis peccatis se commeruisse putabat, vt sic punirentur, sed peccata paren-
B tum in ipsos, etsi innocentes, vindicari. Quæ populi illius persuasio reprehenditur ab Ezeciele, & Ieremia citatis locis. Verùm cum hæc oratio sit ipsius Ieremiæ; nullo modo probabile est solam hanc sententiam ex populi persona insertam fuisse. Itaque *respondendum*, sic loqui Prophetam, sicut Exodi 20. Dominus loquitur, dicens: *Ego Dominus, zelotes, visitans iniquitatem patrum in filios in tertiam & quartam generationem eorum qui oderunt me.* Qua sententia significat Dominus se visitare peccata parentum in posteros peccata maiorum suorum imitantes; aut certè à parentum peccatis non omninò recedentes; vt videlicet parentum iniquitas sit occasio quædam punitionis posterorum, qui posteri propriè quidem affliguntur propter peccata propria, sed occasionem grauioris punitionis præbente parentum iniquitate. Atque hoc est quod Ieremias deplorat, præsentem affli-
C ctionem incidere in sua tempora, propter iniquitatem parentum continuatam in filijs. Quod autem Deus in hac præsenti afflictione inferenda, non tantùm respexerit ad præsentis populi peccata, sed etiam maiorum, manifestum est ex 4. Reg. 24. vbi sic dicitur: *Factum est hoc verbum Domini contra Iudam propter peccata Manasse vniuersa — & ob hanc rem noluit Dominus propitiari.* Quod verò non sint verba prophetæ quæritantis, patet ex multis alijs locis eiusdem prophetæ, & ex his ipsis Threnis, quibus docet ipsius populi peccata causam esse vastitatis, & captiuitatis. Sic cap. 3. *Nos iniquè fecimus & ad iracundiam prouocauimus.* Vide etiam nostra in 2. sent. dist. 33. §. 11.

FINIS THRENORVM.

ANNOTATIONES IN PROPHETIAM BARVCH.

CAPVT PRIMVM.

v. 1. E*T hæc verba libri, quæ scripsit Baruch filius Neriæ.* Quæritur vtrum Baruch fuerit propheta? neque enim inter prophetas numeratur, nec maiores nec minores. Neque prophetam eum vsquam vocat scriptura; sed scribam solummodo. Neque scribitur vsquam: Verbum quod factum est ad Baruch, neque more aliorum prophetarum sic loquitur, Hæc dicit Dominus. Respondeo prophetam fuisse. Tandem enim prophetiæ donum

D accepit postquam venit in Babylonem. Quod ostendi potest ex ipso libro Baruch continente quædam vaticinia de futuro tempore. Nam in fine capitis secundi continetur promissio noui & æterni Testamenti, & cap. 4. bis prædicitur Iudæorum liberatio & reditus à captiuitate, simul & gentium vocatio, & filiorum Ecclesiæ sub typo Ierusalem congregatio. Non est autem mirandum Baruch neque maioribus neque minoribus prophetis annumeratum fuisse. Cum enim fuerit scriba Ieremiæ, placuit breuem eius librum oraculis Ieremiæ subnecti, velut in vno volumine. Sciendum quoque quod hoc libro scriba non vocetur.

Non

Non enim in eo scripsit ab homine dictata, sed à Deo suggesta. Quare etsi prophetam se non dicat, nec legatur in eius libro, Verbum Domini quod factum est, &, Hæc dicit Dominus (neque enim scripsit more aliorum) prophetam tamen fuisse, ipsæ prædictiones ostendunt.

v. 10. *Ecce misimus ad vos pecunias, de quibus emite holocautomata & thus, & facite manna, & offerte pro peccato ad aram Domini Dei nostri.* Ex his verbis *triplex quæstio* nascitur. *Prima* quomodo dicatur, facite manna, cum de manna faciendo, vel offerendo, nihil in lege videatur præceptum? *Secunda*, quomodo dicatur ad aram Domini? cum templum vna cum sanctuario fuerit incendio consumptum? Et quæstionem auget quod posteà v. 14. sequitur, *Legite librum istum, quem misimus ad vos recitari in templo Domini:* cùm templum tunc nullum fuerit. Et *tertia* quæstio, B quomodo omninò præscribatur aliquid de oblatione facienda, cùm in sua oratione Azarias, apud Danielem in captiuitate positus, dicat cap. 3. *Non est hoc tempore princeps, & dux & propheta,* neque sacrificium, neque oblatio? *Respondemus*; Ad *primam*, manna hoc loco non intelligi quod de cœlo pluerat. Id enim seruabatur in memoriam beneficij diuini, non ad immolandum; Et erat in arca inclusum; quam secreto Ieremias recondiderat, vt est 2. Machab. 2. Sed manna intelligendum videtur, quod Hebr. dicitur *Minha*, id est, libamen, cujus frequens est mentio in lege. Ad *secundam* dicendum templum quidem fuisse combustum, sed in loco templi à sacerdotibus in terra Iuda relictis, extructam fuisse aram, ad offerenda sacrificia. Hic autem cum dicitur recitandum librum *in templo Domini*, intellige in loco, vbi fuit templum; & erant adhuc quæ- C dam vestigia. Ad *tertiam* respondeo, quod verba Azariæ intelligantur de captiuis ipsis, quibus in ipsa captiuitate non erat sacrificium, neque oblatio, neque incensum; quia hæc non nisi in loco ad hoc diuinitus designato offerri poterant. Et hunc esse sensum, patet ex eo quod adjungit; *neque locus primitiarum coram te.* Nam alioqui Ierosolymis etiam tunc erat locus, in quem primitiæ colligi poterant.

v. 11. *Et orate pro vita Nabuchodonosor, regis Babylonis, & pro vita Balthasar filij eius——vt viuamus sub vmbra Nabuchodonosor, & sub vmbra filij eius, &c.* Hic docemur, non tantum orandum esse pro inimicis; verùm etiam pro principibus infidelibus, sub quorum jugo fideles seruiunt, nec orandum quomodocumque, D sed etiam orandum pro eorum vita, ac diuturna incolumitate; sicut hic dicitur, *vt sint dies eorum sicut dies cœli super terram*; maximè cum principes tales permittunt coli à fidelibus veram religionem; sicut hi reges permiserunt pro majori parte. Quod cum legamus factum à Iudæis, multò magis facere debent Christiani, qui abundantiorem charitatis spiritum monstrare tenentur. Tantùm abest vt etiam legitimo principi prætextu religionis aut alterius causæ liceat priuatis hominibus resistere: quod nostri temporis sectarios facere videmus.

v. 15. *Domino Deo nostro iustitia*, supple, sit, sicut in Apocalypsi cap. 7. *Sapientia, virtus, fortitudo, salus Deo nostro*, videlicet in laude nostra, agnoscamus eum E justum, laudemus & glorificemus vt justum. *Nobis autem confusio faciei nostræ*. scilicet sit, id est, agnoscimus nobis pro peccatis nostris deberi confusionem & ignominiam, *sicut est dies hæc*; quam vsque hodie patimur. Eadem verba repetuntur sequenti capite, vbi additur, *& patribus nostris*, quia & illis confusio & ignominia debebatur pro peccatis ipsorum.

Ad CAP. II. Nihil erat annotatum.

CAPVT III.

v. 32. *Sed qui scit vniuersa, qui præparauit terram in æterno tempore. Quæritur* quomodo terram A præparauit in æterno tempore; cùm terra sit creata in initio temporis; Tempus autem ipsum non sit æternum, sed vnà cum rebus creatis esse cœperit? *Respond.* incommoda versio parit obscuritatem. Græcè sonat: *Qui præparauit terram in tempus æternum*, id est, vt in æternum permaneret, & nunquam esse desineret. Itaque tempus æternum non ad præteritum, sed ad futurum est referendum. Et non aliud hic significatur, quàm quod Sapiens dicit Ecclesiastæ 1. *Generatio præterit, & generatio aduenit, terra autem in æternum stat*, v. 4.

v. 36. *Hic est Deus noster.—— Hic adinuenit omnem viam disciplinæ, & tradidit illam Iacob puero suo.—— Post hæc in terris visus est, & cum hominibus conuersatus est.* De hac postrema sententia quæstio mouetur de quo intelligatur, & quomodo sit intelligenda? Quidam ad Deum referunt, quia de eo præcessit, *Hic est Deus noster, &c.* sed nonnulli dicunt, illud: *Post hæc in terris visus est*; impletum fuisse eo tempore, quo post datam legem in monte Sina, Moses, Aaron, Nadab, & Abiu, & septuaginta seniores, & alij quidam ex multitudine, Exodi 24. leguntur Deum vidisse; quando etiam deinceps per quadraginta annos proximus fuit generationi illi, vt est Psal. 90. id est, cum iis familiari modo est conuersatus. Alij ad Deum quidem referunt, sed accipiunt tanquam vaticinium de Christo, qui in plenitudine temporum, in terris visus est, & cum hominibus conuersatus. Vt autem hic locus pleniùs intelligatur, sciendum est, has voces (*visus est, conuersatus est*) apud Græcos ad omne genus referri posse, cùm non sint participia, sed verba. Proinde cum tota superiori deductione disputauerit Baruch de sapientia, non est improbabile hæc verba de sapientia dicta esse. Atque ita litteraliter quidem significabitur sapientiam à Deo traditam Israëli, seruo eius: post quem à tota eius posteritate, id est, populo Israëlitico, visa, id est, cognita est sapientia, & cum illis conuersata (*quia notus in Iudæa Deus, in Israël magnũ nomen eius.*) Mystico autem sensu, eóque haud dubiè à Spiritu sancto intento, significabitur, ipsam Dei Sapientiam, id est, Verbum Dei & filium Patris, post consummatam vmbraticam populi veteris sapientiam, hominem esse factum: & in terris apparuisse, & cum hominibus fuisse conuersatum: Atque ita quoque per vniuersum Israël spiritualem, veram sapientiam, id est, verum Dei cultum, Apostolorum prædicatione fuisse disseminatum.

CAPVT IV.

v. 22. *Ego enim speraui in æternum*. Græcè est ἐπὶ τῷ αἰωνίῳ, id est, *in æterno*. Et sic intelligi potest, in æterno, scilicet Deo; quomodo sæpè in scripturis dicuntur pij in Deo sperare, tanquam authoritate, & authore bonorum quæ speramus. Vatabli versio quoque sic habet: Nam eo jam ab æterno illo sperare cœpi salutem vestram. Et constat hoc cap. sæpiùs Deum designari hoc epitheto *Æternus*, sicut & isto, *Altissimus*. Ita paulò pòst: *Et venit mihi gaudium à sancto super misericordia, quæ veniet vobis ab æterno salutari nostro.* Et prius v. 20. *Et clamabo ad altissimum in diebus meis.*

v. 28. *Sicut enim fuit sensus vester, vt erraretis à Deo: decies tantùm iterum conuertentes requiretis eum.* Hoc referunt quidam ad tempus illius populi post reditum ex captiuitate. Non enim leguntur Iudæi, post illud tempus idola coluisse, præter paucos quosdam tempore Antiochi Epiphanis; de quibus in lib. Machab. qui tamen timore magis, quàm voluntate id fecerint. Itaque putant de eius temporis Iudæis dictum; imò prædictum, quod decies tam multum, requisituri essent Dominum, quantum anteà aberrauerant per idololatriam. Græcè quoque sic sonat: *Sicut enim fuit cogitatio vestra ad errandum à Deo, decuplate conuersi quærere eum*, id est, decuplo tantùm nunc deinceps conuersi quærite eum, vt possitis habere placatum. Et secundum hanc lectionem præceptum magis est, quàm prophetia. Si tamen

prophetice dictum intelligere libet, rectiùs refertur ad Israel secundum spiritum, quàm secundum carnem: id est, ad Apostolos, & eos qui per Apostolorum prædicationem crediderunt in Christum. Nam de Iudæis secundum carnem, post reditum è Babylone vsque ad aduentum Christi, dictum est illud: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longè est à me.* Et iterum. *In vanum colunt me, docentes doctrinas & mandata hominum.* Licet enim non colerent idola gentium, sibi tamen fabricabant in cordibus suis idola peruersarum opinionum.

CAPVT V.

v. 4. **N**Ominabitur enim tibi nomen tuum à Deo in sempiternum: Pax iustitiæ & honor pietatis. Hæc prophetia manifestè ad Christi Ecclesiam pertinet; quæ in hoc sæculo pacem iustitiæ cum Deo habet inchoatam. (Vnde illud in Natiuitate Saluatoris ab Angelis publicatum: *Et in terra pax hominibus*) & posteà perfectissimam obtinebit, in vita futura. De hac pace regni Christi nunquam finienda, etiam Isaias c. 9. *Multiplicabitur eius imperium & pacis non erit finis.* Quod autem dicitur: *Nominabitur tibi nomen*; per nomen significatur proprietas & specialis nota. Hæc enim pax iustitiæ, Ecclesiæ propria est; & ab ea nunquam auferetur, etiamsi aliquando variis persecutionibus exerceatur.

CAPVT VI.

v. 3. **N**Vnc autem videbitis in Babylonia Deos aureos, & argenteos & lapideos, & ligneos in humeros portari, ostentantes metum gentibus, &c. Obijciunt Catholicis hanc epistolam magno supercilio hæretici; quasi hic manifestè damnetur veneratio imaginum in Ecclesia Catholica recepta. Dicunt enim omnia ea, quæ hic tribuuntur idolis gentium, totidem verbis dici posse aduersùs imagines Christianorum, eaque verbosissimè inculcare conantur imperitis. Verùm perspicuè refellitur eorum calumnia, si inspiciamus totius hujus epistolæ scopum, & scribentis intentionem. Ea autem minimè obscura est; quippe quæ frequenter repetitur. Sic mox in hoc initio (*ostentantes metum gentibus*) quod non conuenit in imagines sacras. Et breuiter contra multam ipsorum verbositatem, manifestum est, quod nihil aliud docere vult propheta, quàm si-

A mulachra gentium non esse Deos. Hinc toties pro conclusione inculcat illud: *Vnde vobis notum sit quia non sunt dij. Ne ergo timueritis eos.* Quod ergo de idolis gentium ostendit propheta non esse Deos; & proinde non esse timenda, neque pro diis veneranda; libenter concedimus, etiam in nostras imagines hoc ipsum competere: videlicet, non esse Deos, vtpote in quibus neque sensus insit, neque motus; & proinde eas non esse timendas, neque pro diis habendas. Sed ex eo statui non potest, nullam prorsus venerationem imaginibus habendam esse, si ad suum prototypum referantur, id est, ad Christum vel Sanctum aliquem, cujus ea sit imago. Sicut enim cum proferimus illud sanctissimum nomen IESVS (de quo ad Philip. 2. *Vt in* B *nomine IESV omne genu flectatur*) non sonum vocis illius honoramus aperiendo caput & genu flectendo; sed ipsum filium Dei: ita cum Christianus procumbit ante Crucifixi imaginem, non propriè imaginem adorat, sed id cujus est imago; videlicet Iesum Christum Saluatorem crucifixum.

v. 5. *Visa itaque turba de retro, & ab ante, adorantes, dicite in cordibus vestris: Te oportet adorari Domine.* Fortè hanc sententiam Priscillianista quispiam, vel politicus nostri temporis, pro errore suo rapiat: quasi per eam significetur, satis esse vt fidem quisque suam corde retineat, & in corde dicat: *Te oportet adorari Domine*, etiamsi opere externo aliud simulet, & voce aliud dicat. Sed *respondemus*, non ita esse dictum: *Dicite in cordibus vestris*, quasi ore, & opere diuersa & C contraria liceat ostendere; sed quando nondum vrget profitendæ fidei necessitas, aut euidens vtilitas, interim in corde solo veritatem fidei posse, & debere retineri; Si verò necessitas est ore vel opere alterutrum declarandi; tum etiam voce & facto perhibendum esse testimonium veritati. Its scilicet fecerunt tres pueri in Babylone in historia Danielis; fortasse hac ipsa epistola Ieremiæ instructi. Statuam à rege erectam, primò tantùm non adorauerunt, dicentes in cordibus suis: *Te oportet adorari Domine*: nondum tamen facto, vel verbo manifestè damnantes, quod ab aliis fiebat. Sed postquam deprehensi sunt non adorare statuam, & ad regem adducti, tum manifestè fidem declarabant dicentes; *Notum sit tibi rex, quia Deos tuos non colimus, & statuam auream, quam erexisti, non adoramus.*

FINIS BARVCH.

ANNOTATIONES
IN PROPHETIAM EZECHIELIS.

CAPVT PRIMVM.

v. 4. **E**T ecce ventus turbinis —— & nubes, & ignis inuoluens—& de medio eius, quasi species electri. id est, de medio ignis, & in medio eius similitudo quatuor animalium: &c. Primò dicitur de his animalibus, quasi in genere: *Et hic aspectus eorum, similitudo hominis in eis.* Et posteà v. 10. distinguuntur vultus singulorum; facies hominis, facies leonis, facies bouis, & facies aquilæ. *Quæritur* quomodo hæc consistant? *Resp.* variè. Alij dicunt faciem hominis primo loco solùm nominari, propterea, quia in aspectu directo Prophetę prima occurrebat. Alij ideò, quia est facies animalis primi secundū dignitatem, vtpote ratione ac mente præditi. Alij, & potissimum Hebræi, dicunt om-

A nes hos vultus fuisse humanos, sed ita vt referrent simul quodammodo ea animalia, quorum facies posteà distinctè recensentur. Et ad confirmationem adferunt, quod cap. 10. vbi refertur eadem visio, omissa facie bouis, ponitur facies Cherub. Cherub autem erat humana species. Sed optimè videtur hęc quæstio solui ex significatione hujus visionis. Nec enim dicitur primo loco: adspectus seu facies hominis in eis; sed tantùm, *similitudo hominis in eis.* Per quod significatur omnia quatuor Euangelia, quę per quatuor animalia significantur, nobis annunciare mysterium Incarnationis Christi, & eius humanitatem. Posteà verò facies nominantur; quæ Hier. teste, non ipsa Euangelia significant, sed principia Euangel. Itaq; dicendum in omnibus Euangeliis esse similitudinem hominis, ob causam modo dictam; sed facies singulorum esse diuersas, id est, initia. Nam in Matthæo

facies est hominis, quia initio sui Euangelij texit Christi genealogiam: In Marco facies Leonis, quia initio sui Euangelij describit vocem clamantis in deserto, tanquam leonis rugientis: In Luca facies bouis, aut vituli, quia initio Euangelij meminit sacrificij Aaronici, in quo præcipua victima erat vitulus, In Ioanne facies aquilæ, quia initium facit sui Euangelij à diuina, & incomprehensibili Christi majestate, tanquam volatu ad summa tendens, & humana transcendens. Confer cap. 10. vers. 14.

v. 9. *Non reuertebantur cum incederent, sed vnumquodque ante faciem suam gradiebatur*, Et similiter post pauca c. 12. *Nec reuertebantur cum ambularent.* *Quæritur* quomodo hæc consistant cum eo quod dicitur v. 14. *Et animalia ibant & reuertebantur in similitudinem fulguris coruscantis*? *Respondeo*, nulla est repugnantia: Nam duo priora loca significant animalia dum irent, non retro aspexisse, neque huc illud ad latera oculos deflexisse: Vnde & quidam vertit: Inter eundum facies suas non reflexerunt; scilicet instar eorum, qui toti in actionem aliquam intenti nihil aliud cogitant. Posterior autem sententia significat, animalia post actionem aliquam perfectam reuersa esse, velut parata ad aliam actionem pari diligentia obeundam: Quæ nimirùm diligentia, & alacritas significatur etiam in eo, quod adjungitur: *& reuertebantur in similitudinem fulguris coruscantis.*

CAPVT II.

v. 5. *SI forte vel ipsi audiant, & si fortè quiescant.* *Audiant*, id est, obediant, obtemperent. *Et si forte quiescant*, id est, cessent à peccando. Dicitur autem bis (*si forte*) tum humano more; quia sic homines loqui solent, adhibentes doctrinam, monita, correptiones; vtpotè ignari, an quidquam perfecturi sint apud eos, quibus hæc adhibent: tum ad probandum liberum arbitrium eorum, qui moniti, atque correpti, vel obtemperant, vel non obtemperant nec acquiescunt.

v. 9. *Et vidi, & ecce manus missa ad me, in qua erat inuolutus liber —— qui erat scriptus intus & foris, & scripta erant in eo lamentationes, & carmen, & væ.* Per librum ad litteram intelligitur notitia rerum quas propheta iubebatur prædicere, & in libro describere, id est, calamitates quæ populo Iudaïco imminebant, & quas passurus erat partim in obsidione Ierusalem, partim in captiuitate; hoc autem quod scriptus dicitur liber intus & foris, id est, omni ex parte conscriptus, significatur multitudo eorum quæ erant annuntianda; per hoc verò; quod in eo lamentationes, & carmen, & væ; (pro quo alij vertunt *lamentationes & gemitus & planctus*) significantur calamitates, earùmque grauitates, quæ erant denuntiandæ.

Mysticè verò propheta repræsentat quemlibet prædicatorem verbi Dei; liber verò designat Scripturam sacram. Vocatur autem hic liber *Volumen*, à conuoluendo, teuton. *een rol* (nam talibus vtuntur Iudæi vsque in hodiernum diem) scilicet propter obscuritatem Scripturæ sacræ. Vnde etiam quæ obscura sunt, vulgò inuoluta dicuntur. Est autem scriptus *intus & foris*, vel vt Hebr. est, *ante & retro*, quia non tantùm de præteritis annuntiat, sed etiam de futuris: vel quia scripturas continet vtriusque testamenti. Scriptæ denique sunt in eo *lamentationes, & carmen, & væ*; quia præcipuè in eo sunt quæ ad pœnitentiam pertinent, iuxta illud in veteri Testamento: *Conuertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio & fletu, & planctu.* Et in nouo Testamento, Christus, Ioannes, Petrus, omnes auspicati sunt suum munus, dicentes: *Pœnitentiam agite.* Potest quoque *carmen* referri ad consolationes Sanctorum, & spem vitæ æternæ: qualis est ista Pauli ad Rom. 8 *Existimo enim quod non sunt condigna passiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabi-*

Estij Annotat. in Script.

A *tur in nobis.* Continet autem hic liber etiam *væ*, id est, comminationem supplicij æterni aduersus impios impœnitentes: iuxta illud Matt. 3. *Omnis arbor, quæ non facit fructum, excidetur, & in ignem mittetur.*

CAPVT III.

v. 1. *ET dixit ad me. Fili hominis, comede volumen istud.* Et mox v. 3. *Et comedi illud, & factum est in ore meo sicut mel dulce:* Addit Ioannes Apocal. 10. vbi similis visio describitur: *Cùm deuorassem librum, amaricatus est venter meus.* Mysterium hic significatum tale est. Propheta repræsentat prædicatorem verbi Dei. Is deuorat librum, quando auidè suscipit cognitionem rerum diuinarum, & intelligentiam mysteriorum Dei. Estque verbum Dei in *ore eius sicut mel dulce*, id est, in gustu contemplationis miram habet suauitatem. Si
B enim veritas omnis delectat, sanè necesse est maxima voluptate perfundi animum, ex contemplatione summæ veritatis. Attamen post comestionem, vt est Apoc. 10. *Amaricatur venter eius*; scilicet dum quasi digerendo cibum comestum, & in membra distribuendo difficultatem patitur. Per quod significatur amaritudo, difficultas, & tædium, quod pati sæpè debent prædicatores verbi Dei, dum ea quæ cum suauitate didicerunt, in populum distribuunt, vt ad actionem referantur.

Sæpè enim contingit illis id quod huic prophetæ dictum est, *quoniam increduli & subuersores sunt tecum, & cum scorpionibus habitas.* Et tamen vrget eos præceptum Apostoli. 2. Tim. 4. *Prædica verbum, insta opportunè, importunè; argue, obsecra, increpa, in omni patientia & doctrina.* Et terret istud prophetæ hoc ca-
C pite: *Si dicente me ad impium, morte morieris, non annuntiaueris ei; sanguinem eius de manu tua requiram, &c.* In his omnibus amaritudo est, adeò sæpè vt cogatur exclamare præ dolore, *Ventrem meum doleo &c.* id est, ferre non possum tantas molestias. Sed parata sunt aduersus hæc, duo præsidia: alterum, gratia Dei confortans virum Dei. Ita enim hic ait ad prophetam Dominus: *Ecce dedi faciem tuam valentiorem faciebus eorum, & frontem tuam duriorem frontibus eorum; ne timeas eos, neque metuas à facie eorum.* Et ad Ieremiam cap. 1. *Ne formides à facie eorum, nec enim timere te faciam vultum eorum.* Alterum est consolatio quam capiunt ex promissione diuina, & spe præmij æterni. Licet enim amaritudinem habeat illud: *Euntes & ibant & flebant mittentes semina sua*; maiorem tamen habet
D consolationis dulcedinem illud. *Venientes autem venient cum exultatione portantes, &c.* Psal. 125. & illud Danielis 12. *Qui ad iustitiam erudiunt multos, fulgebunt quasi stellæ in perpetuas æternitates.*

v. 18. *Si dicente me ad impium: Morte morieris, non annuntiaueris ei, neque locutus fueris, ipse impius in iniquitate sua morietur, sanguinem autem eius de manu tua requiram.* q.d. eius mortem in te vindicabo. Seuera sententia Episcopis, Pastoribus, præfectis Ecclesiæ, & omnibus ijs quibus animarum cura commissa est, interminata. Continet autem sententia duo documenta. *Vnum*, quanta necessitas incumbat omnibus animarum præfectis annuntiandi impijs iudicia Dei, pœnas, & comminationes aduersus peccata in scripturis propositas; vt si non faciant, & per defectum prædicationis pe-
E reat aliquis, ipsis imputanda sit pereuntis perditio, & in ipsis vindicanda. *Alterum*, non excusari nihilominus impium facilè per ignorantiam, etiamsi non fuerit ei annuntiata legis comminatio. Nam est quædam lex naturæ insita. Et de lege scripta dicit Apostolus Rom. 2. *Qui sine lege peccauerunt, sine lege peribunt.*

v. 19. *Si autem annuntiaueris impio, & ille non fuerit conuersus ab impietate sua —— ipse quidem in iniquitate sua morietur, tu autem animam tuam liberasti.* Quod dicitur: (*tu autem animam tuam liberasti*) non sic accipiendum est, quasi propheta, aut pastor, tunc tantùm liberet animam suam, ita vt nihil præterea mercedis ac-

cipiat, quando impius eius prædicatione non conuertitur ad iustitiam: Nequaquam hoc ita intelligendum est. Nam etiam posteà similiter de iusto dicitur; quod si is prædicatione prophetæ perstiterit in iustitia, quod propheta liberabit animam suam. Sed sensus est: *liberabit animam suam*, id est, eo ipso opere saluabit animam suam: in quo merces æternæ vitæ includitur, quæ ei legitimè laboranti promissa est, siue impius se conuertat, siue non. Vnde illud Apostoli 1. Cor. 3. *Vnusquisque propriam mercedem accipiet secundum suum laborem.* Non dicit, secundum fructum laboris. Fit enim sæpè, vt qui minùs laborat, plus fructus faciat; sed, *secundum suum laborem.* Labor enim voluntatis charitatiuæ est, fructus laboris pendet à Deo disponente.

CAPVT IV.

v. 5. **E** *Go autem dedi tibi annos iniquitatis eorum, numero dierum trecentos & nonaginta dies.* Hoc plerique sic dictum accipiunt, vt significetur domos Israël, id est, decem tribus futuras in afflictione per annos trecentos nonaginta, quorum initium faciunt à prima captiuitate decem tribuum per Assyrios vsque ad tempora Assueri. Sed contra hoc facit, quod decem tribus nunquam fuerint restitutæ, ea parte, quâ ductæ erant in Assyrios; licet pauci ex illis redierint in terram suam cum alijs ex duabus tribubus. Sunt qui non improbabiliter dicant, his verbis non aliud significari, quàm tempus obsidionis ciuitatis Ierusalem; quæ obsidio durauit non per annos, sed per dies; id quod circumstantiæ loci satis etiam indicant: Agitur enim toto capite de obsidione Ierusalem; vt sensus sit: Verti annos iniquitatis eorum in trecentos nonaginta dies. Præcipit ergo prophetæ, vt se tot diebus affligat dormiendo in latus sinistrum & comedendo vilem panem & aquam in mensura bibendo, ad repræsentandam magnam afflictionem & famem, quam populus tempore obsidionis erat passurus. Sic Litanus. Et notandum quod illi dies trecenti nonaginta collecti efficiunt quatuordecim menses, quibus ciuitas arctè fuit obsessa; omitti enim debent aliquot menses ratione temporis, quo Chaldæi, aduentantibus Ægyptijs coacti fuerunt aliquamdiu obsidionem intermittere. Hieron. tamen annos exactè & studiosè recenset & colligit.

Et portabis iniquitatem domus Israël. Non significatur his verbis, Ezechielem puniendum pro peccatis populi Israël, quo sensu queritur Ieremias Threnorum 5. *Patres nostri peccauerunt, & nos iniquitates eorum portauimus:* Quomodo etiam iste propheta infrà cap. 18. negat ampliùs futurum, vt filius portet iniquitatem patris, aut pater filij, sed sensus est Metonymicus, q. d. portabis in figura seu imagine, id est, facto tuo significabis, ac portendes punitionem iniquitatum domus Israël. Ideò enim peculiariter quoque hic propheta portentum dicitur in populo, quia nimirùm multa factis, & rebus, non tantùm verbis prophetauit. Sic ergo portauit iniquitatem domus Israël, quomodo simulachrum scelerati alicuius hominis, qui comprehendi non potest, è patibulo suspensum portat iniquitatem eius, quem repræsentat; portat, inquam, per significationem; ac simul portendit ei, cuius est simulachrum, si comprehendi queat, verum suspendium.

v. 15. *Ecce dedi tibi fimum boum pro stercoribus humanis.* Iudæi panem comedunt in fimo bubulo, dum omnia propter carnem & ventrem, & terræ huius bona operantur; vt scribit Hieron. in hunc locum; non tamen in stercoribus humanis, deprecante propheta; quia non seruierunt, ita vt priùs, idolis, nec coluerunt dæmonia. Nos autem Christiani, inquit, comedimus panem, qui de cœlo descendit.

CAPVT V.

v. 9. **F** *Aciam in te quod non feci, & quibus similia vltra non faciam propter abominationes tuas.*

A Hæc verba significare videntur, hanc obsidionem fuisse longè grauissimam & grauiorem eâ, quæ facta est postea à Romanis, sub Tito & Vespasiano. Hieron. id ita soluit: Pulchrè dixit, *similia non faciam.* Multò enim post interfectionem Christi diuersa facturus est: aliud est enim coluisse iterum idola, propter quæ ante puniti fuerant, & aliud Dei Filium trucidasse. Sed rectiùs videtur referendum ad eadem merita, videlicet eadem peccata. q. d. Dominus per prophetam, propter eadem, vel similia peccata non vltra inferam eadem, vel similia supplicia; sed propter ingratitudinem & grauiora peccata, contemptum scilicet in Filium Dei, grauiora multò inferam; multóque etiam seuerius puniam. Alij dicunt illud (*vltra*, non significare omnimodam perpetuitatem, sed tantùm longum tempus, sicut dicitur
B Isaiæ 2. *Et non exercebuntur vltra ad prælium.* Et 1. Reg. 7. *Et humiliati sunt Philisthijm, nec apposuerunt vltra vt venirent in terminos Israël*, id est, multo tempora non redierunt. Ac sanè, hic sensus videtur maximè commodus & simplex.

v. 10. *Patres comedent filios in medio tui, & filij comedent patres suos.* Similis locus est Ierem. 19. & in Threnis cap. 2 & 4. quo posteriori loco etiam tanquam rem iam factam deplorat, dicens: *Manus mulierum misericordium coxerunt filios suos, facti sunt cibus earum.* Quo quid clarius dici posset? maximè cum & Baruch 2. eadem confirmentur. Sed quid facimus de ijs quæ dicta sunt iam iam hoc eodem capite ad v. 9. Vbi Hier. innuit, & communis opinio est, grauiora Iudæos esse passos in vltima obsidione per Romanos, quàm in hac
C per Chaldæos? Et tamen propheta non tantùm vnius matris meminit, vt Iosephus in illa obsidione per Romanos; sed pluraliter de matribus, tres simul prophetæ loquuntur; tum etiam quod patres filiorum, & filij patrum carnes comederint. Ad hoc dici potest, grauiora etiam potuisse accidisse in postrema illa obsidione per Romanos, quàm quæ à Iosepho commemorata sunt; maximè cum eiusmodi abominanda non in propatulo, sed quàm occultissimè fieri soleant. Iosephus autem, qui non erat propheta, vnicum tantùm posuit exemplum, quod tunc innotuerat (vt scribit) toti ciuitati; Ieremias autem, & Ezechiel ex Dei reuelatione prædicunt etiam occultissima; imò idem Ieremias, & Baruch eadem iam facta deplorant. Quod si attendamus magnitudinem peccatorum, quibus vtramque
D obsidionem Iudæi commeruerunt, inueniemus grauiora fuisse peccata quæ posteriori obsidione vindicata sunt, quàm quæ priori. Qui enim primam obsidionem passi sunt, idololatriam commiserant, prophetas persecuti fuerant, iudicium & iustitiam peruerterant. Qui postremam, prophetarum Dominum ipsum Filium Dei persequentes crucifixerunt, Apostolos, aliósque à Christo missos partim occiderunt, partim contumelijs affecerunt, tot miraculis confectis non redierunt ad pœnitentiam, sed summa pertinacia Spiritui sancto restiterunt; Quæ omnia haud dubiè prioribus illis grauiora sunt. Vnde non immeritò suspicari liceat ipsam etiam afflictionem & pressuram, quæ iusto Dei iudicio talibus peccatis temporaliter reddita est, grauiorem fuisse priori illa afflictione; quam grauia quidem peccata, sed
E his minora prouocauerant.

CAPVT VI.

v. 2. **F** *Ili hominis, pone faciem tuam ad montes Israël, & prophetabis ad eos & dices: Montes Israël, audite verbum Domini.* Hîc si *quæratur*, quid per môtes Israël intelligatur, & item per colles, quos hîc etiã alloquitur: *Respondeo*, ad literam intelligi montes, & colles terræ Israëliticæ; siue, quod eodem recidit, ipsam terram Israël, quæ erat montuosa, & collibus abundabat. Cui terræ his verbis denuntiat vastationem, & hominum stragẽ, propter populi peccata. Proinde quod ait,

Montes Israël, audite verbum Domini, est personæ fictio; qua sermo conuertitur ad rem inanimatam (quæ figura sermonis est prophetis vsitatissima.) Nominat autem peculiariter montes, & colles; quia in montibus extructa fuerunt excelsa, & erecta altaria à populo idololatriæ dedito. Vnde subdit propheta loquens ad eosdem montes: *Disperdam excelsa vestra, & demoliar aras vestras, & confringentur simulachra vestra.*

v. 12. *Qui longè est, peste morietur, qui autem propè, gladio corruet, & qui relictus fuerit, & obsessus, fame morietur.* Sensus literalis manifestus est: Qui procul fugerit ab hoste, consumetur peste, qui propius accesserit ad hostem, cadet gladio hostili; qui autem continet se intra muros, & patitur se obsideri, peribit fame. Hier. pulchrè hæc tria explicat secundum sensum mysticum. Nempe qui de Ecclesia recesserit, statim peste morietur; hæresis enim velut pestis est, & sermò hæreticorum cancro comparatur. Qui sciolus sibi videtur, nisi cauerit, gladio inimici ferietur; quia propius accedit ad scrutanda mysteria, quàm oporteat. Qui simplici contentus fide, instar bruti cuiusdam animalis, versatur quidem in Ecclesia; sed in nullo bono opere se exercet, iste fame morietur; quia torpet per ignauiam, & non pascitur verbo Dei.

CAPVT VII.

v. 2. F*Inis venit, venit finis, super quatuor plagas terræ. Quomodo* super quatuor plagas terræ, cùm præsens prophetia tantùm dirigatur contra terram Iuda? *Respond.* sicut per terram hoc loco intelligitur, non orbis terrarum, sed tantùm terra Iudææ; ita & per quatuor plagas terræ non accipiendæ sunt quatuor vniuersi orbis plagæ, seu partes, sed tantùm Iudææ, seu terræ Israëliticæ. At dicet aliquis. Ergo & illud Psal. 18. *In omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum*, similiter intelligi poterit; neque valebit illud testimonium psalmi ad docendum, Ecclesiam per vniuersum mundum diffundendam. *Resp.* manifestum est, non posse esse similem interpretandi rationem. Loquitur enim Psalmista ad literam, de sole, luna, ac reliquo cœlorum ornatu; qui sanè non tantum conspicuus fuit in terra Israël; verùm per vniuersum orbem terrarum. Quare quando eadem sententia, interpretante Paulo Apostolo ad Rom. 10. accipitur de prædicatione Euangelij; æquè generaliter accipienda quoque est, vt significetur, notitiam Euangelij per Apostolos, eorumque successores diffundendam per vniuersum mundum, sicut etiam Apostolus manifestè interpretatur.

v. 13. *Quia qui vendit, ad id quod vendidit, non reuertetur, & adhuc in viuentibus vita eorum.* Loquitur propheta secundum morem illius populi Hebraici. Omnis enim possessio, quæ vendebatur, ad venditorem redibat anno Iubilæo. Sensus igitur est. Is qui vendit possessionem aliquam, non reuertetur ad eam anno Iubilæo; etiamsi sit adhuc superstes: Id enim sibi volunt illa verba; *& adhuc in viuentibus vita eorum.* Ratio autem, quare non redibit ad suam possessionem; quia priusquam annus ille aduenerit, abducentur omnes in captiuitatem: ibique detinebuntur; ideóque venditor non poterit frui legis illius priuilegio, quæ est Leuit. 25. Nec repugnat his, quod tempore obsidionis Ieremias iussus est emere agrum iure propinquitatis, Ierem. cap. 32. Etenim factum illud propheticum erat, & quasi realis prophetia: quâ significabatur, captiuitatem tamen hanc post septuaginta annos soluendam, & quod tunc agri iterum emerentur pecunia, & possiderentur in terra illa, quæ ad tempus futura erat deserta.

CAPVT VIII.

v. 3. E*T emissa similitudo manus apprehendit me, in cincinno capitis mei, & eleuauit me spiritus inter terram, & cœlum; & adduxit me in Ierusalem, in visione Dei. Quæritur,* An propheta in corpore, an tantùm in spiritu translatus fuerit è Chaldæa in Ierusalem? Quod in corpore, inde apparet, quia dicit se apprehensum in cincinno capitis sui, sic enim legimus Habacuch quoque apprehensum fuisse, & deportatum in Babylonem ex Iudæa, super lacum leonum, in quo erat Daniel, haud dubiè secundum corpus. Pro altera sententia facit, quod adiunctum est; *& adduxit me in Ierusalem in visione Dei.* q. d. in imaginatione quadam à Deo exhibita & in mente formata. Huic sententiæ subscribens Hieron. Quando dicit, inquit, *adduxit me in Ierusalem in visione Dei*, ostendit se non in corpore, sed in spiritu fuisse traslatum. Et idem habet cap. 11. Quod autem dicitur, *apprehendit me in cincinno capitis mei*, hoc ipsum intelligendum est etiam in spiritu factum fuisse, ad aliquid significandum. Si tamen exemplum quæritur, etiam præter Habacuch, vbi quispiam corporaliter translatus legatur in diuersam regionem; exemplum habemus de Philippo Act. 8. qui post eunuchum baptizatum, translatus est in Azotum. Et ipse Ezechiel cap. 3. teste eodem Hieron. non in spiritu tantum, sed in corpore quoque translatus fuit, & Helias in curru igneo. Vnde & Iudæus quidam, vt refert Hieron. Prolog. in Danielem, friuolo vsus est argumento ad refellendam historiam Draconis & laci leonum, quasi nusquam alibi legatur homo graui corpore, vt ibi Habacuch, per aërem portatus fuisse. Nam etsi vel vno tantùm scripturæ loco diceretur, credendum esset.

Ad Aquilonem, vbi erat statutum idolum zeli, ad prouocandam æmulationem. Idolum hoc quod vidit Ezechiel in primo introitu templi, iuxta expositionem Hieron. & aliorum, erat idolum Baal: quod aliquando à regibus collocatum fuerat in templo. Nam ista visio refertur, non ad vnum aliquod punctum temporis, sed ad vniuersum tempus, ex quo populus Iuda cœperat ad idololatriam declinare. Vocatur itaque idolum zeli, quia ad zelum & indignationem prouocarat, & prouocabat Dominum Zeloten. Vnde & illud, Deut. 32. v. 21. *Ipsi me prouocauerunt in eo qui non est Deus*, id est, zelum meum aduersum se concitauerunt. Ideò autem maximè hæc res iram Dei prouocabat, quia positum erat hoc idolum in ipso templo; in quo scilicet ipse Deus adorari debebat; veluti si vxor adulterum admittat, & collocet in ipso lecto & thoro coniugali, qui proprius est mariti.

v. 15. & 16. *Adhuc conuersus videbis abominationes majores his. —— Et ecce in ostio templi Domini inter vestibulum & altare, quasi viginti quinque viri dorsa habentes contra templum Domini, & facies ad Orientem.* Non damnatur hîc mos Christianorum, (imò vniuersalis Ecclesiæ traditio) adorandi versus Orientem; sed impietas eorum, qui dorsa habentes contra templum Domini, contemptoque vero Deo, in cuius honorem templum illud versus occasum respiciens, ædificatum erat, (vt nostra versus Orientem, de quo discrimine mox) facies vertebant versus Orientem, non vt Deum adorarent, sed (vt in ipso contextu annectitur) *& facies ad Orientem, & adorabant ad ortum solis*, id est, vt adorarent solem Orientem; quod erat idololatriæ quoddam genus, apud omnes fere nationes vsitatum; atque adeo apud Græcos quoque hæc religio seu superstitio nota fuit. Vnde legimus Anaxagoram philosophum capitis accersitum, quod dixisset solem non aliud esse, quàm saxum candens, velut qui Deo magnam eo dicto attulisset contumeliam. Testis est Augustinus lib. 18. de ciuitate Dei cap. 41.

Sed quæres, Cur Iudæi ad occasum adorabant? nos Christiani ad ortum? *Respondeo.* Per occasum tenebræ significantur; sol enim abscedens seu occidens, noctem adducit; per ortum verò lux designatur, quia sol oriens diem reducit. Igitur Iudæi versus occasum ado-

rabant, quia lex Iudaïca vmbra erat futurorum; ipsique Iudæi velamen habentes super cor positum, intendere non poterant in gloriam Dei aliquando reuelandam; itaque velut in tenebris versabantur. *Nos verò omnes,* inquit Apostolus, 2. Corinth. 3. *reuelata facie gloriam Domini speculantes, in eandem imaginem transformamur, à claritate in claritatem, tanquam à Domini spiritu,* Quia videlicet, per Christum vmbra transijt in lucem: & velo templi scisso, declaratur, cessantibus figuris, aduenisse ipsam veritatem. Vnde & Christus Oriens vocatur, dicente Zacharia in Cantico Lucæ 1. *Per viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitauit nos Oriens ex alto.* Et Zacharias propheta cap. 3. *Adducam seruum meum Orientem,* & cap. 6. *Ecce vir, Oriens nomen eius.*

CAPVT XI.

v. 4. T*Ransi per mediam ciuitatem, & signa Thau super frontes virorum gementium, & dolentium super cunctis abominationibus quæ fiunt in medio eius.* Omissis aliorum expositionibus super litera *Thau,* quidnam per eam significatum fuerit; non dubitamus affirmare cum Hieron. fuisse signum Dominicæ crucis; quia T. apud Hebræos ante tempora captiuitatis Babylonicæ, pingebatur prorsus ad similitudinem Crucis, eo videlicet modo, quo nunc pingitur apud Latinos litera T. maiuscula, & apud Græcos T. Quamuis enim post captiuitatem Babylonis, figuræ literarum Hebraicarum, teste Hieron. & alijs fuerint mutatæ apud Iudæos, qui per Esdram fuerunt reducti; priores tamen characteres seu figuræ, vbi Tau pingitur eo modo, quo diximus, etiam tempore Hieronymi apud Samaritanos adhuc in vsu erant. Fuit igitur figura huius literæ in tribus primarijs linguis eadem, videlicet ista, T. in modum Crucis. Vnde & titulus Crucis non sine singulari consilio Dei, ijsdem tribus linguis conscriptus fuit. Adde quod hoc signum non tantùm apud Hebræos (vt hoc capite videmus) vitale fuit; eòque signati morti subtracti sunt; verùm faustum quoque fuit apud Gentiles. Scribit enim Isidorus lib. 1. etymol. ita militari more, solere discerni viuos à mortuis post prælium, vt cæsi litera θ. theta, viui autem litera Tau T. signarentur. Scribit etiam Asconius Pedianus, sortes, quę in iudicijs in vrnam mittebantur, triplicem solere habere notam. Siquidem θ. erat damnationis symbolum; T. salutis & absolutionis, A. verò ampliationis; quâ postrema videlicet significabatur, causam nondum satis explicatam esse, sed ampliùs examinandam. Iuxta hanc igitur sententiam signantur pœnitentes, & electi signo Thau; quia virtute crucis eripiuntur à potestate Diaboli, & salutem consequuntur; cæteri qui ea signati non fuerint, internecioni destinantur.

v. 6. *A sanctuario meo incipite.* Quidam ita intelligunt dictum: Ne quidem ijs parcatis, qui mihi seruiunt, & per iustitiam mihi propinquiores sunt; scilicet, quia propter occulta & quotidiana peccata etiam temporalem pœnam isti merentur; iuxta illud 1. Petri 4. *Tempus est ut iudicium incipiat à domo Dei.* Sed hic sensus minus probatur; quia agitur de occidendis ijs, qui signo T. non erant notati. Ergo hi de quibus hic loquitur Dominus per prophetam, impij erant. Proinde sensus erit, quod qui dignitate sunt sacerdotes, & præfecti in populo, sed per idololatriam sacerdotium suum seu præfecturam, polluerunt; primo loco, id est, cæteris grauius sint puniendi, quia scilicet grauius peccauerunt; quia non solùm ipsi peccauerunt idola colendo, sed & populo eiusdem sacrilegij causa fuerunt. Generaliter significatur dignitatem, præfecturam, scientiam, sacerdotium, & similia, in peccatoribus esse circumstantias, quibus eorum peccata aggrauantur, & grauius punienda sint. Nihil tamen vetat Petrum Apostolum loco citato huc allusisse. Vide ibidem nostrum commentarium.

CAPVT X.

v. 14. F*Acies vna, facies Cherub, & facies secunda facies hominis; & in tertio facies leonis, & in quarto facies aquilæ.* *Quæstio* occurrit circa hanc visionem, quæ hic secundò, vt videtur, ostenditur, eadem quæ cap. 1. Nam quæ primo capite dicta est facies bouis, seu vituli, hoc loco vocatur facies Cherub. Quod ita soluit. Hieron. Ex quo intelligitur, inquit, faciem Cherub esse faciem vituli. Alij dicunt visionem hanc non fuisse omnino eandem, sed certæ significationis causa, faciem bouis mutatam fuisse in faciem Cherub. Alij rursum non improbabiliter fatentur eandem omninò esse visionem; quod etiam satis significare videtur propheta v. 15. & 20. sed omnia quatuor animalia fuisse Cherubin, quia alata erant: & prophetam primo loco posuisse generale nomen Cherub, qui tamen faciem habebat vituli, in progressu autem, distinctionis gratia cætera animalia speciali nomine singula designari. Et quod ipsa animalia vocentur Cherubin, manifestum est, quia dicit v. 16. *Cùm ambularent Cherubin ibant pariter & rotæ.* Pro quo dixerat cap. 1. v. 19. *Cumque ambularent animalia ambulabant pariter & rotæ.*

Sed *quæres*: Quid quatuor ista animalia significant, quorum & hic & primo cap. fit mentio? Varij variè super hac re scripsere. Duæ sunt celebres & magis solidæ opiniones. *Vna,* quam cap. 1. explicuimus, significari quatuor Euangelistas; per hominem Matthæū; per leonem Marcum; per vitulum seu bouem Lucam; & per aquilam Ioannem. Rationes vide ad dictum caput primum. *Altera* opinio est, per quatuor ista animalia, significari quatuor Monarchias, plenius à Daniele prædictas. Scilicet per faciem leonis, quæ secundum Hebr. prima est, significari putant regnum Chaldæorum: Nam rex Babylonis sæpè leo vocatur in scripturis, propter ferocitatem: per faciem hominis, regnum Persarum, quia istud regnum magna cum humanitate tractauit populum Iudaïcum: per vituli faciem, regnum Græcorum, propter lasciuiam; per faciem aquilæ, regnum Romanorum, quia cæteris excelsius fuit, & aquilam etiam in signis prætulerunt.

CAPVT XI.

v. 2. H*I sunt viri qui cogitant iniquitatem — dicentes: Nonne dudum ædificatæ sunt domus? Hæc est lebes, nos autem carnes.* Sermo figuratus, & obscurus Hebr. sic: *Dicunt enim Non est prope ædificanda domus, hæc est olla, & nos caro.* Sensus est. Isti authores & suggestores mali consilij dicunt; Non est propè seu in propinquo, quod prophetæ prædicunt & comminantur futurum, breui id non implebitur. Hæc ciuitas est olla, & nos sumus carnes; q. d. non egrediemur è ciuitate, non abducemur aliò captiui; quandiu vixerimus, sicut scilicet non eximuntur carnes ex olla, priusquam plenè & sufficienter coctæ sint.

v. 17. *Congregabo vos de populis.* Et posteà v. 19. *Et dabo eis cor vnum — & dabo eis cor carneum vt in præceptis meis ambulent:* Idem propheta Ezechiel infrà cap. 18. dicit: *Facite vobis cor nouum,* hic autem dicitur, *dabo eis cor vnum, & spiritum nouum*: scilicet, quia hic gratiæ operatio prædicatur, ibi autem vis liberi arbitrij nihilominus ostenditur. Et pertinet hæc prophetia ad reliquias illius populi tempore Euangelij, de quibus dictum est in Actis Apostolorum cap. 4. *Erat credentium cor vnum & anima vna.* Cor carneum autem dicitur à carne, non ea de qua dictum est, Gal. 5. *Caro concupiscit aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem,* & rursum, 1. Corinth. 15. *Caro & sanguis regnum Dei non possidebunt,* à qua carne homines vocantur carnales, sed à certa quadam carnis proprietate, id est, ab eius mollitie & tractabilitate. Nempe cor carneum hic opponitur cordi lapideo, id est, duro, & præcepto-

num Dei, propter suam claritiam, incapaci. Ita dicit Apostolus 2. ad Cor. 3. *Estis epistola Christi ministrata à nobis, & scripta non atramento, sed spiritu Dei, non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus.*

CAPVT XII.

v. 5. *Ante oculos eorum perfode tibi parietem, & egredieris per eum, In humeris portaberis, in caligine efferêris, faciem tuam velabis.* c. 6. Hæc de Sedechia, & populo eius dicta sunt, significando quænam eis essent euentura. Sedechias enim, desperata salute ciuitatis, legitur de nocte, muro suffuso, fugisse ad deserta Iurdanis, idque, vt opinantur Hebræi, per viam subterraneam, atque ita facile in caligine effugit, faciemque suam velauit, ne quis cognosceret eum esse regem. Additur autem (*in humeris portaberis*) sic enim legendum est secundum Sixtina, & non actiuè (*portabis*) quia Sedechiæ effodiendi erant à Chaldæis oculi, atque ita non potuit abire pedibus, quo modo alij, sed vel portari ab alijs, vel certè humeris aliorum inniti debuit, quomodo cæci ducuntur. Additur & hoc: *& non videbis terram:* & quidem generatim, quia excæcatus ductus in Babylonem, nec ipsam videre potuit. Et hæc in persona prophetæ adumbrata completa fuisse postea in Sedechia ex hoc ipso capite manifestum est. Sic enim subditur v. 12. *Et Dux, qui est in medio eorum, in humeris portabitur.* Et v. 13. *Et adducam eum in Babylonem in terram Chaldæorum & ipsam non videbit.*

v. 6. *Quia portentum dedi te domui Israel.* Scilicet Ezechiel propheta, non verbis tantùm, sed etiam factis (quæ portentosa videbantur inspicientibus) prophetauit. Sicut etiam Isaias cap. 20. prophetauit incedens nudus & discalceatus, sicut Ieremias c. 27. vincula gestans in collo: sicut Osee c. 1. iussu Domini ducens vxorem fornicariam. Sed in hoc genere excelluit Ezechiel; cuius complura facta, portentosa, hoc capite & alijs leguntur: Vnde & præ cæteris ei dictum videtur: *Quia portentum dedi te.*

CAPVT XIII.

v. 3. *Væ prophetis insipientibus.* Et post pauca v. 5. *Non ascendistis ex aduerso, neque opposuistis murum pro domo Israel, vt staretis in prælio in die Domini.* Dicuntur hęc Pseudoprophetis, & sub eorum persona, omnibus ijs, qui cum populo Dei præfecti sint, non tamen veri pastoris officium agunt: sed mercenarij sunt, commoda sua sectantes, offensiones, & pericula fugientes. Itaque in duobus hic describitur officium veri pastoris. *Vnum* est, ascendere ex aduerso; quod fit, grauiter & intrepidè peccata populi increpando: *Alterum*, opponere se murum pro domo Israël; quod fit precibus, & sacrificijs, & indictis etiam, (si Episcopis bonum videbitur) publicè ieiunijs, iram Dei à populo auertendo. Quarum rerum exempla in Moyse, Samuele, & omnibus prophetis habemus: & in primis dicti duo fuerunt muri, & obices quidam, iræ diuinæ oppositi. Vnde Dominus ad Moysen quasi sibi obsistentem, Exodi 32. *Dimitte me, & delebo populum istum.* Portò quod dicitur: *vt staretis in prælio in die Domini*, tertium innuitur officij pastoralis membrum: videlicet hostibus tum visibilibus, tum inuisibilibus fortiter pugnando resistere; Quod hoc tempore vel maximè necessarium est; quando hostium Ecclesiæ numerus in immensum auctus, satis admonet pastores omnes, quantum pro grege suo vigilare debeant; & quàm conueniat eos esse paratos, vt hæreticorum insidias spiritualibus armis repellant.

v. 19. *Et violabant me ad populum meum.— vt interficerent animas, quæ non moriuntur, & viuificarent animas, quæ non viuunt.* Mirum quod hîc de Pseudoprophetis dicitur, quod interficiebant animas, quæ non moriuntur, & viuificarent animas, quæ non viuunt. Sed quomodo hæc intelligenda sint, declarant ea quæ sequuntur v. 22. vbi dicit ad eos Dominus: *Pro eo quod mœrere fecistis cor iusti mendaciter, quem ego non contristaui, & confortastis manus impij, vt non reuerteretur à via sua mala & viueret, propterea eruam populum meum de manu vestra, dicit Dominus.* Igitur interficere animas quæ non moriūtur, est hominem iustum, & coram Deo viuentem, sua sententia condemnare, tanquam peccatorem & morte dignū: Viuificare autem animas, quæ non viuunt, est sceleratum & impium, qui in conspectu Domini mortuus est, tanquam innoxium, & vita dignum, absoluere. Vtrumque scilicet etiam hodie faciunt pœnitentiarij sacerdotes, qui in confessionibus audiendis colant culices, & glutiunt camelos.

CAPVT XIV.

v. 9. *Propheta cum errauerit, & locutus fuerit verbum, ego Domini decepi prophetam illum.* Hoc loco abutuntur ad sui erroris confirmationem Caluinus, & alij, qui Deum faciunt peccati authorem. Aiunt enim his verbis significari, Deum non tantùm permittere, vt peccata committantur, sed etiam efficienter, ac vi propria agere ad peccati operationem; &, vt augeant blasphemiam, tam proprium esse opus Dei, Iudæ proditionem, quam vocationem Pauli. Sed id merito damnat Concil. Tridenr. sess. 6. canone 6. Et nos quoque ad argumentum ex hoc loco petitum *respondemus*: Decipit Dominus prophetam, id est, Pseudoprophetam, quando exigente malitia populi, veros prophetas audire recusantis, Deus iratus obijcit ei falsum prophetam, placentia loquentem, per quem decipiatur: & ipsi prophetæ obijcit occasionem populi cupientis audire placentia, etsi falsa. Atque ita sibi mutuo sunt in laqueum, propheta falsus & populus, non Deus. Sic & 2. Thessal. 2. *Eò quod charitatem veritatis non receperunt, Ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non credunt veritati.* Vide etiam Iob 12. & in Exodo aliquoties de obdurato Pharaone, & nostrum Comment. ad citatum Apost. locum.

v. 14. *Et si fuerint tres viri isti in medio eius, Noë, Daniel, & Iob.* Et v. 18. *Et tres viri isti fuerint non liberabunt filios neque filias, sed ipsi soli liberabuntur.* Non hoc significatur, meritis iustorum Deum nunquam parcere impijs: Aperta est enim Dei sententia ad Abraham Genes. 18. de Sodomitis; *Si fuerint decem iusti in ea, parcam ciuitati, propter decem iustos.* Et sæpè testatur scriptura, Deum pepercisse Ierusalem propter Dauid seruum suum; sed significat hoc loco Dominus, ita completam esse terræ illius, & ciuitatis malitiam, vt omninò decreuerit suam iustam vindictam super eam effundere; maximè quia peccatum vsque ad contemptum peruenerat. Sic & Ieremiæ prohibuit Dominus ne oraret pro populo; quia scilicet penitus decreuerat non misereri. Alioqui, Deum haud rarò parcere impijs propter iustos, & ex hoc ipso quoque loco patet. Nam propter Noë, qui hic nominatur, pepercit olim filijs eius & vxoribus eorum, & restituit humanum genus. Ad preces quoque Danielis promisit instaurationem templi, & ciuitatis. Ad intercessionem denique & sacrificium Iob, amicorum eius peccatum condonauit; & prius quoque filiorum suorum in conuiuijs peccata. Sed cur non nominatur Abraham? An propter tanti Patriarchæ reuerentiam: quæ videlicet minui videretur apud eius posteros, si diceretur preces eius, quas pro ipsis effunderet, non esse exaudiendas? An quia iam olim in Abraham quid simile contigerat? Intercedens enim apud Deum pro Sodoma & vicinis vrbibus non impetrauit, obstante eorum ingenti malitia, & iustorum paucitate: solùm Loth patruelem iustum cum duabus filiabus precibus incendio eripuit.

CAPVT XV.

v. 2. **F**ILI hominis quid fiet de ligno vitis? Et tandem v. 4. *Ecce igni datum est in escam.* Aptissima comparatione ostenditur quam grauis damnatio ijs debeatur, qui plus acceperunt à Deo, nec tamen in ijs quæ acceperunt, permanent, aut donis à Deo acceptis non vtuntur; siue sit religio vera, siue doctrina & eloquentia, siue quæcumque alia dona; sed ijs ad suum quæstum & commodum abutuntur. Hos grauior longè sequitur damnatio, quàm si eam donorum Dei excellentiam nunquam habuissent. Idque ad instructionem nostram frequentissimè inculcat Scriptura sacra. Sic Lucæ 12. *Seruus sciens voluntatem Domini sui & non faciens, vapulabit multis*, & 2. Petri 2. *Melius erat illis non cognoscere viam iustitiæ, quàm post agnitionem retrorsum conuerti.* Et alibi sæpiùs. Hinc quoque statui potest, cæteris paribus Christianorum peccata, vt adulteria, fornicationes & similia, grauius punienda quàm infidelium: quia quod sunt Christiani, hoc ipsum est circumstantia aggrauans.

CAPVT XVI.

v. 3. **H**ÆC dicit Dominus Deus Ierusalem: *Radix tua & generatio tua de terra Chanaan; pater tuus Amorrhæus &c.* Alij ex Hebræo vertunt: *Mansiones tuæ & natales tui de terra Chanaan*: scilicet, quia Abraham, Isaac & Iacob ibi peregrinantes, filios genuerunt. At Pagninus alium sensum sua versione indicat. Vertit enim hoc modo: *Opera tua sunt, ac si habitationes tuæ natiuitates tuæ fuissent de terra Chanaan.* Sic & illud: *Pater tuus Amorrhæus, & mater tua Cethæa.* Rabbi Salomon Amorrhæum intelligit Abrahamum, quia inter Amorrhæos habitauit Genes. 14. & matrem Cethæam Saram, quia sepulta fuerit in terra filiorum Heth Genes. 23. Sed non est verisimile, Abrahamum tam odioso nomine vocari. Atque adeò verior sensus est, vt dictum sit, *pater tuus Amorrhæus*, sicut Christus Ioan. 8. dicit ad quosdam; *Vos ex patre Diabolo estis*, scilicet non generatione, sed morum similitudine. Vnde & illud in consequentibus huius capitis: *Sicut mater, ita & filia eius.* Vbi sine dubio de morum similitudine sermo est. Quâ ratione etiam duas sorores eidem populo tribuit; Samariam majorem, Sodomam minorem; earumque facta cum factis ipsius comparat.

v. 6. *Dixi tibi cum esses in sanguine tuo: Viue.* Sensus est, tibi quæ eras in sanguine tuo, dixi, *Viue*, id est, te in sanguine tuo volutatam & projectam assumpsi vt viueres, & non perires. Infans enim dum nascitur, obuolutus est sanguine menstruo materno, à quo mundari debet. Vnde prodigij loco legitur de Albino Imperatore Romano, quod effusus fuerit ex vtero materno candidissimus, contra consuetudinem aliorum puerorum. Cæterum per verbum, *Viue*, non præceptum significatur, sed beneficium, & quidem peculiare, quod præ cæteris nationibus præstitit Deus illi populo, vt in illo esset notitia & cultus veri Dei, id est, vera religio. *Non enim fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis.* Psal. 147. Vide quæ Moyses ad illum populum dicit Deut. 4. *Hæc est enim vestra sapientia — Nec est alia natio tam grandis — Quæ est alia gens sic inclyta* &c. Et Ierem. 13. *Agglutinaui mihi omnem domum Israël & Iuda vt esset mihi in populum* &c. Hæc enim loca sunt pro commentario huius loci parabolici. Sed quando dixit ei, *Viue*? Tunc potissimum quando post contaminationem Deorum Ægyptiorum, vbi, scilicet in Ægypto tanquam vtero materno, populus ille qui antea nondum erat populus, quodammodo natus fuit; Data est ei lex in Monte Sina. Ibi enim dictum est ei: Eritis mihi in populum peculiarem, regnum sacerdotale, gens sancta.

v. 49. *Ecce hæc fuit iniquitas Sodomæ sororis tuæ, superbia, saturitas panis, & abundantia, & otium ipsius & filiarum eius, & manum egeno & pauperi non porrigebant.* Notandum hîc non recenseri grauissimum illud peccatum, propter quod peculiariter legimus Sodomitas, & vicinos esse euersos. Voluit enim propheta ad instructionem & cautelam posterorum proferre non tam iniquitatem eorum, quàm causas & occasiones tantæ iniquitatis. Erant autem istæ: *Superbia*, id est, fastus & pompositas, *Saturitas panis*, id est, omnium quæ ad cibum & potum pertinent, affluentia, per quod omnium rerum temporalium prosperitas significatur. *Et otium ipsius & filiarum eius*, id est, vrbium ei subiectarum. Otium enim ex affluentia rerum plerumque nascitur & ipsum rursum multorum malorum causa est. Atque ex his scilicet causis & velut illecebris significare vult propheta eos prolapsos in abominanda illa peccata, propter quæ deleti sunt. Et postrema pars est: *Et manum egeno & pauperi non porrigebant.* Quibus verbis significatur ab eis prætermissum fuisse remedium, quo sua etiam grauissima peccata apud Deum redimere potuissent. De quo Daniel ad regem, *Peccata tua eleemosynis redime.* Et Christus in Euangelio: *Date eleemosynam, & ecce omnia munda sunt vobis.* Locus vtilis ad ostendendum quæ sint plerumque peccatorum etiam magnorum occasiones & qua via, quóve remedio peccata commissa aboleri possint. Consideret quisque, an non similiter peccata, quæ hic commemorantur, in Belgio occasionem dederint huius grauissimi mali, infidelitatis, hæreseos & rebellionis, quod vsque in hodiernum diem grassatur.

Et otium ipsius & filiarum eius. Otium vocabulum medium est, etiam in sacris litteris. Nam otium non malum significatur 1. Paral. 22. cùm dicitur, *Pacem & otium dabo in Israël cunctis diebus eius.* Est etiam otium sanctum, vt otium sabbathi, de quo capite 21. huius prophetæ. Tale etiam est otium vacantium inquirendæ veritati, de quo August. lib. 10. de ciuit. c. 19. Otium sanctum quærit charitas veritatis. Sed frequentius in malam partem accipitur pro vacatione ob opere honesto & vtili, vt hoc loco, & in Prouerbijs cap. 12. & 28. & alibi. Otiosus autem & otiositas semper in malo intelliguntur.

Manum egeno & pauperi non porrigebant. Sicut Sodomitæ perierunt igne & sulphure, quia grauissima sua peccata non redemerunt eleemosynis pauperum; ita in extremo iudicio reprobis dicetur: *Ite in ignem æternum — esuriui enim & non dedistis mihi manducare &c.* Matth. 25. id est, quia peccata sua eleemosynis & misericordiæ operibus redimere non curarunt; quemadmodum hoc intelligit Augustinus. Fuit enim euersio Sodomorum figura quædam & imago perditionis impiorum omnium in extremo die iudicij; & ignis ille temporarius typus quidam ignis æterni, vt significat Iudas in sua epistola. Vide Annotat. Matth. 25.

CAPVT XVII.

v. 19. **V**IUO ego dicit Dominus Deus; *quoniam iuramentum, quod spreuit, & fœdus, quod præuaricatus est, ponam in caput eius.* Valet hic locus contra quorumdam olim opinionem, arbitrantium licitum esse principi, aut cuicumque homini Christiano, recedere à promissione, fœdere, vel iureiurando, quo se hæreticis aut infidelibus, aut etiam rebellibus obligauerit. Nam Sedechias iste cum rege infideli fœdus inierat. Quod quidem cum ille irritum fecisset; siue consilio sacerdotum, (vt quorumdam opinio est) dicentium, tale fœdus non obligare, contra quam moneret Ieremias: siue tantùm quia spem collocabat in auxilio Pharaonis; grauissimè illud in eo redarguitur: nullumque hoc loco aliud peccatum regi Sedechiæ objicitur, propter quod tradendus sit in manus hostium, quàm violatio pacti, & juramenti, quod regi Nabuchodonosori,

etsi infideli, fecerat. Non loquor tamen de pactis, quæ sine impietate, aut peccato seruari non possunt; Nam illa, sicut illicitè fiunt, ita quàm citissimè rescindi debent: Sed sermo est de pactis, quæ licitè fiunt, aut, etiamsi illicitè fortè & imprudenter facta sunt, tamen licitè possunt seruari.

v. 22. *Et sumam ego de medulla cedri sublimis—de vertice ramorum eius teneram distringam, & plantabo super montem excelsum.* Mirum, quosdam interpretes hunc locum exponere de Zorobabel, cùm in eum non competant verba adiuncta, nisi valdè hyperbolicè intelligantur: sic enim sequitur: *In monte sublimi Israel plantabo illud, & erumpet in germen, & faciet fructum, & erit in cedrum magnam. & habitabunt sub ea volucres, & omne volatile sub umbra frondium eius nidificabit.* Vnde alij hunc locum magis pertinere putant ad Messiam venturum: & quidem etiam Hebræi non pauci, quamquam in eo ipsi fallantur, quod illi temporale Christi regnum accipiant, quod nos spirituale intelligimus. Id autem est, quo regnat ipse in sua Ecclesia, id est, in cœtu Sanctorum; cuius regni initium fuit post resurrectionem, quando dictum est à Domino, Matth. 28. *Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra: Euntes ergo in mundum vniuersum, prædicate, &c.* Per volucres verò & omne volatile, intelliguntur ijdem, qui in parabola de grano sinapis Matth. 13. videlicet, potentes, & sublimes huius sæculi, tum reges, tum etiam multi philosophi, qui submittentes collum iugo suaui Christi, sub eius deinde protectione & alis libenter conquieuerunt.

CAPVT XVIII.

v. 3. V*Iuo ego, dicit Dominus Deus si erit vltra vobis parabola hæc in prouerbium in Israel.* Id est, tandem agnoscetur in Israël, saltem spirituali, id est, in Ecclesia, vnumquemque puniri pro suis peccatis, etiamsi id sæpè contingat occasione peccatorum alienorum. Nam Ecclesia publicè confitetur: *Omnia quæ fecisti nobis Domine, in vero iudicio fecisti quia peccauimus tibi.*

v. 20. *Anima quæ peccauerit, ipsa morietur. Filius non portabit iniquitatem patris.* *Quæritur* quomodo hæc consentiant cum eo quod dicitur Exod. 20. *Ego Deus zelotes visitans iniquitatem patrum in filios?* & cum quærimonia Ieremiæ in Threnis: *Patres nostri peccauerunt, & nos iniquitates eorum portauimus?* Item cum fundatissima Ecclesiæ doctrina, quâ docet quod ob inobedientiam primi parentis omnes nascamur filij iræ? Ad hanc apparentem sententiarum repugnantiam seu *ἀντιλογίας* respondet Hieronym. sententiam Exodi intelligendam de filijs, qui patrum existunt æmulatores; expressè enim addit *his qui oderunt me.* Verùm quia nostra lectio habet in genitiuo, *eorum qui oderunt me* (quamquam Græca habeant datiuum, & Hebræa putentur vtrumque sensum admittere) alij responsionem hanc Hieronymi etiam paulò latiùs explicant, dicentes: *Ego Deus zelotes visitans iniquitatem vsque ad tertiam & quartam generationem.* Ac si dicat Deus: Etsi misericors sim, & differam vindictam quam parentes eorum meruerant, exspectans eos ad pœnitentiam vsque ad extremum eorum halitum, tamen si non conuertantur & in ijsdem peccatis filios ac nepotes habeant imitatores; occasione eius iniquitatis quam commiserunt parentes, & à qua posteri non recesserunt grauior in posteros incumbet vindicta, quam si parentum peccata non præcessissent. Atque hoc modo etiam querimonia Ieremiæ intelligenda est vt ibidem annotauimus. Ita quoque Christianis hic idem dicere posset videns propter luxum superiorum temporum, ac multiplicem abusum atque peccata, homines nunc viuentes affligi qui fortè tam grauia non commiserunt: ita tamen vt non cum Deo expostulet quomodo hi quos Ezechiel reprehendit, dicentes; *Patres comederunt vuam acerbam, & dentes filiorum obstupescunt.* Illi enim se innoxios, ac tantis pœnis indignos, tantùm propter parentum peccata affligi putabant, Deo non sine blasphemia adscribentes iniustitiam. Id quod etiam faciunt, qui traducem mortis agnoscunt ex primo parente, sine traduce peccati. Filij autem noui Testamenti ita se affligi intelligunt propter peccata parentum, vt tamen & ipsi suam agnoscant iniquitatem, & dicant cum sanctissimo Tobia cap. 3. *Et nunc Domine memor esto mei, & ne vindictam sumas de peccatis meis, neque reminiscaris delicta mea, vel parentum meorum.* Vide etiam locis citatis, & nostra in 2. distinct. 11. §. 11.

CAPVT XIX.

v. 2. Q*Vare mater tua leæna inter leones cubauit, in medio leunculorum enutriuit catulos suos?* Duorum leonum hic fit mentio, de quibus dicitur, quod didicerunt prædas capere, & homines deuorare, id est, vt ipse propheta exponit, *viduas facere, & ciuitates in desertum adducere.* Sed *quæritur* qui per duos leones intelligantur? Quod ad priorem attinet, omnes consentiunt, intelligi Ioachaz filium Iosiæ, quem Pharao Nechao rex Ægypti bello superatum duxit in Ægyptum; idque satis manifestè quoque significat propheta cum dicit: *Et adduxerunt eum in catenis in terram Ægypti.* Maior quæstio de altero leone, de quo dicitur. *Et miserunt eum in caueam, in catenis adduxerunt eum ad regem Babylonis.* Liranus intelligit Ioakim. Sed iste in Babylonem non fuit adductus, sed extra muros Ierusalem occisus, & abiectus insepultus. Alij, vt Hieron. intelligunt Iechoniam eius filium. Sed iste sponte se tradidit regi Babylonis, nec pugnando captus est, neque in vulneribus gentium, vt hic dicitur: Ponit Hieron. etiam sententiam eorum, qui Sedechiam intelligi putant per hunc alterum leonem. Quod satis probabile est. Nam Sedechias non sponte abijt in Babylonem, sed bello superatus & captus est, & excæcatus ductus est in Babylonem.

v. 14. *Et non fuit in ea virga fortis, sceptrum dominantium.* Non fuit, id est, non ampliùs fuit, ex quo ciuitas à Chaldæis incensa fuit, & terra vastata. Sed quomodo ergo verum est illud Genes. 49. *Non auferetur sceptrum de Iuda, & dux de femore eius, donec veniat qui mittendus est?* cùm hæc sceptri cessatio contigerit sexcentis annis ante Christum? *Respond.* non intelligitur hoc loco omnimoda cessatio sceptri, nisi fortè tantùm ad annos aliquot, durante captiuitate Babylonis. Etenim post captiuitatem sceptrum iterum erectum fuit, etsi non ea fortitudine & potentiâ, quâ præstabat ante captiuitatem. Et hoc fortè innuitur hic cum dicitur: *Et non fuit in ea virga fortis, sceptrum dominantium.* Scilicet quia non liberè, sed sub alio principe potentiore, eorum duces Zorobabel & cæteri, populum illum deinceps rexerunt. Vnde & in prophetia illa Iacob Genes. 49. non negatur, quin rex seu regia potestas ab ijs auferetur: sed tantùm (*non auferetur dux*) quod nomen est inferioris dignitatis.

CAPVT XX.

v. 6. L*Euaui manum meam pro eis vt educerem eos de terra Ægypti in terram quam prouideram eis fluentem lacte & melle.* Et infrà: *Ego igitur leuaui manum meam super eos in deserto, ne inducerem eos in terram quam dedi eis fluentem lacte & melle.* Et infrà: *Et pepercit oculus meus super eos, vt non interficerem eos.* Quomodo secundùm iuramentum non est contrarium primo? & quomodo postrema verba non sunt contraria secundo iuramento? Respondeo, quia populum introduxit in terram promissionis, sicut primò iurauit; & tamen in deserto perdidit omnes eos qui à viginti an-

nis & supra fuerunt egressi ex Ægypto; per quod impleuit secundum iuramentum. Pepercit autem populo seruando filios eos qui ex Ægypto fuerant egressi,& in terram promissionis introducendo: per quod & primum iuramentum,& tertium dictum verum præstitit.

v. 11. *Quæ faciens homo viuet in eis.* Hoc & infra adhuc bis repetitur. Respicitur autem ad promissionem diuinam Leuit. 18. Vide nost. Comment. Rom. 10. v. 5.

v. 25. *Ergo & ego dedi eis præcepta non bona, & iudicia in quibus non viuent.* Variè istud exponitur tum à veteribus, tum à recentioribus. In qua varietate cumprimis cauendum est, ne sic intelligamus præcepta non bona quasi malum, id est, peccatum præscripserint, aut eorum quædam talia fuerint quæ natura sua magis ducerent ad falsum & superstitiosum cultum, quàm ad cultum vnius Dei. Quomodo enim Deus non erit author peccati, si ea præcipit quæ suaptè natura ad peccatum ducunt? Itaque teneamus Apostoli sententias dicentis ad Rom. 7. *Lex sancta & mandatum sanctum, & iustum & bonum.* Et ne alia legis moralis, alia cæremoniarum esse ratio cuiquam videatur, sciat vtrumque præceptorum genus ab eodem Deo profectum esse, ac proinde non posse non esse sanctissimum. Sciat etiam non tantùm per Decalogum; verùm etiam per legem cæremoniarum populum Israëliticum à cæteris nationibus fuisse separatum, testante Moyse in Deuteronomio cap. 4. *Quæ est alia gens sic inclyta vt habeat cæremonias, iustaque iudicia, & vniuersam legem quam ego proponam hodie ante oculos vestros?* Quæ cum ita se habeant; videndum quæ sit præsentis loci intelligentia. Hieronymus hunc sensum præ alijs amplectitur quo significatur quod præcepta quæ natura sua erant bona, & iudicia in quibus possent credentes viuere, facta sint illi populo non bona, dum nequaquam valent in captiuitate legis præcepta seruare,& facere quæ diuinus sermo mandauit. Neque dixit (inquit) dedi eis præcepta mala, sed non bona. Non enim statim sequitur, vt quod bonum non est, sit malum. Alij hac sententia putant expressam veteris legis ac veteris populi conditionem. *Quia nihil ad perfectum adduxit lex*, sed potiùs *iram operatur* & auget præuaricationem in ijs qui sola nitentes virtute liberi arbitrij, neque sibi necessariam putantes gratiam noui Testamenti, ad legem accedunt,& ab ea iustitiam exspectant. His profectò illa præcepta bona non erant quia eos ad iustitiam non perducebant. Alium sensum innuit Hieronymus ex interpretatione Symmachi, quem dicit hunc locum manifestius fuisse interpretatum, dum pro præterito ponit futurum hoc modo: *Igitur & ego dabo eis præcepta non bona & iudicia propter quæ non viuent.* Cuius sensum esse dicit: *Quia vidi filios sceleribus patrum coæquari, ideò volui illos dimidere in nationes, & dare illis præcepta non bona;* q. d. quia primogenita sua, & alia quæ debebant Deo offerre secundum legem,seducti consuetudine gẽtium, offerebant Baalim, alijsque gentium idolis: præcepta Dei bona, facta sunt eis non bona. Quem sensum indicat quod sequitur: *Et pollui eos in muneribus cum offerrent*, siue vt in Hebræo, *traducerent*, intellige per ignem, *omne primogenitum.* Item quod præcessit: *In præceptis patrum vestrorum nolite incedere, nec iudicia eorum custodiatis, nec in idolis eorum polluamini.*

Alij denique intelligunt leges quarum hîc mentio est, non à Deo, sed à gentibus victricibus permittente Deo impositas, vt leges tributi, seruitutis, & similium oppressionum. q. d. Noluisti parere legibus ad salutem datis; ideò permittam vobis imponi leges duras & asperas; quas ferre cogemini ab ijs qui vos captiuos abduxerint, aut in potestatem redegerint. Et nota quod nomen præcepti, sicut & legis valdè latè pateat, significans omne agendi morale principium, siue bonum, siue malum; vnde vocamus præcepta philosophorum, & in collecta Ecclesiæ: *Da Ecclesiæ tuæ eorum in omnibus sequi præceptum*, id est, doctrinam, *per quos, &c.* Hinc est apud Apostolum lex carnis, & lex membrorum. Imò & ad ordinationem Dei circa irrationabilia, præcepti nomen extenditur. Nam & *Dominus præcepit pisci vt euomeret Ionam in aridam.* Et Christo præcipiente ventis & mari, facta est tranquillitas magna. Igitur generali hac significatione prauæ consuetudines & præcepta maiorum rectè præcepta vocantur; sed præcepta non bona. Et denique nisi essent etiam aliqua iudicia non recta; non diceret Dauid: *Iudicia Domini recta.* Psal. 18.

v. 39. *Et vos domus Israël. Hæc dicit Dominus Deus. Singuli post idola vestra ambulate, & seruite eis.* Si istud veri præcepti rationem haberet, tum verum esset Deum illis dedisse præcepta non bona, imò simpliciter mala, quia prorsus impium est quod his verbis præciperetur. Sed absit vt Deus cuius essentia bonitas est, malum aliquid & impium præcipiat. Sed ironiæ speciem habet hic sermo, cùm adiuncta comminatione. q. d. Quandoquidem audire me non vultis; ite nunc, & colite idola, quibus hactenus seruiuistis; & videbitis quid ex eo tandem vobis accidet.

CAPVT XXI.

v. 3. O*Ccidam in te iustum & impium.* *Quæritur* quomodo hoc? cùm Abraham dicat ad Dominum Genes. 18. *Absit à te vt hanc rem facias, & occidas iustum cum impio. Non est hoc tuum, &c.* Possem respondere, Septuaginta Interpretes aliter legere hoc loco; videlicet, *Et perdam ex te impium & iniustum.* Quæ sententia nullam habet quæstionem. Sed cum lectio nostra consentanea sit veritati Hebraïcæ, ostendendum est eam non pugnare cum verbis sanctissimi Patriarchæ. Itaque *respondeo* temporalibus pœnis & calamitatibus frequenter inuolui iustos simul cum impijs præsertim quod nemo sit iustus in terra, qui non peccet, & qui non peccatis suis, tametsi venialibus, aliquam pœnæ societatem mereatur cum ijs, quorum peccata propriè vindicantur. Itaque in huiusmodi temporalibus afflictionibus Deus iustum quidem partim exercet ad virtutem, partim flagellat, vt filium; supplicijs autem æternis iustum pariter cum impio inuolui, prorsus non patitur diuinæ iustitiæ regula; & hoc est quod Abraham seipsum explicans adiecit; *fiatque iustus sicut impius* scilicet per omnia. Et planè Abrahamum in figura locutum esse de supplicijs æternis, inde ostenditur, quia in spiritu vidit illam Sodomorum euersionem, quæ facta est in igne & sulphure, præfigurare imaginem æterni incendij. Vnde & illud Iudæ Apostoli: *Sicut Sodoma & Gomorrha & finitimæ ciuitates simili modo exfornicatæ, & abeuntes post carnem alteram factæ sunt exemplum ignis æterni.* Quia igitur illa subuersio gerebat exemplum ignis æterni, noluit Deus quemquam iustum, ea tametsi temporali punitione comprehendi: alioqui iusti ex causis suprà allegatis possunt cum impijs ijsdem aliquando pœnis temporalibus simul inuolui.

v. 21. *Stetit enim rex Babylonis in biuio, in capite duarum viarum, diuinationem quærens, commiscens sagittas, &c.* Describit superstitionem regis Babylonis, qui positus in biuio, & incertus vtram viam ingredi vellet. (Nempè altera ducebat versus Ierusalem metropolim Iudææ, altera versus Rabbath metropolim Ammonitarum) diuinatione soluere voluit dubitationem. Itaque commiscuit sagittas, proijciens eas in terram, vt videret in quam partem caderent: *interrogauit idola sua, exta consuluit.* Quæ tria diuinationis genera cum consentirent, & monstrarent ad dextram declinandum esse, vbi sita erat Ierusalem; mox apparatus fieri cœpit ad Ierusalem obsidendam.

CAPVT XXII.

v. 16. S*Acerdetes eius contempserunt legem meam —— & inter pollutum & mundum non intellexerunt.* *Quaeritur*, quod mundum aut pollutum intelligat Propheta? Haud dubiè typicum dumtaxat, & vmbraticum. Verbi gratiâ, non distinguebant inter sanctum & prophanum; si ignem afferrent non sacrum, sicut fecerant illi qui percussi sunt à Domino; non distinguebant inter mundum & pollutum, si cadauere contacto, nihilominus illoti ad sacrificandum irruerent. Ex quibus discimus, quantò majori cura nobis cauendum est. ne similem sententiam audiamus, nobis, inquam, quibus non vmbratica, sed vera sancta commissa sunt, Corpus & Sanguis Domini; atque etiam discretio, & iudicium inter animam pollutam, & non pollutam. Videndum igitur sedulo, vt ad conuiuium Domini debitè præparati, vt Paulus monet 1. Cor. 11. accedamus, ne iudicium nobis manducemus & bibamus: Ne etiam manum nimis citò peccatoribus imponentes, communicemus peccatis alienis. Neque enim dubium est, tantò grauius in his peccari quàm in illis, quantò hæc illis majora sunt & præstantiora.

v. 26. *Et coïnquinabar in medio eorum.* Deus qui nullius est inquinamenti capax, dicit se coïnquinatum fuisse in medio sacerdotum, quia per illorum malam & irreligiosam & indisciplinatam vitam, nomen Dei malè audiebat, vt qui tam malos & improbos haberet ministros. Quomodo & filij Heli Deum coïnquinarunt malè versantes in sacro ministerio. Vnde patri eorum dictum est 1. Reg. 2. *Qui me glorificauerit glorificabo eum: qui autem contemnunt me, erunt ignobiles.* Contemnebant enim Deum quia propter eorum indignam Deo vitam, Dei nomen vile & contemptibile reddebatur. Sic Iudæis dicitur apud Isaiam cap. 52. & Rom 2. *Propter vos nomen Dei blasphematur in Gentibus.* Contrà verò per bonam & sanctam conuersationem cultorum Dei, maximè sacerdotum, Dei nomen sanctificatur. Matth. 5. *Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum qui in cælis est.* Quia autem sanctitati opponitur immunditia & coinquinatio, fit vt illi propter quos detrahitur Deo & nomini ejus, dicantur Deum coinquinare. Vide nostr. Comment. cit. cap. 2. ad Rom. v. 24.

v. 30. *Et quæsiui de eis virum, qui interponeret sepem, & staret oppositus contra me pro terra, ne dissiparem eam; & non inueni.* *Quomodo* non inuenit? cum fuerint ibi Ieremias, qui & viuus & mortuus orat pro populo 2. Machab. vlt. Erat & Baruch. Erant & in Babylone (tamen ciues Ierusalem) Ezechiel, Daniel & socij. *Respondet* Liranus singularem numerum positum pro plurali, vt sensus sit: *quæsiui virum*, id est, viros iustos tanto numero, vt propter eos meritò parcere deberem toti ciuitati. Alia expositio hæc coacta videtur. Itaque, an dici possit verba hæc referenda, non ad tempus Ezechielis aut Ieremiæ, sed ad tempora superiora, maximè regis Manassæ, quæ erant corruptissima? & quando occiso Isaia, nullus erat sanctitate & meritis excellens, qui se interponeret sepem contra Dominum, sicut anteà fecit Moyses, cum dixit ei Dominus: *Dimitte me, & delebo populum istum.* Vide 4. Regum 21. Ad ea sanè tempora respexit Ieremias in Threnis dicens: *Patres nostri peccauerunt, & non sunt, & nos iniquitates eorum portauimus.* Ac denique an vrgendum potius quod hîc dicitur (*de eis*) Nempe supradictis sacerdotibus, & falsis prophetis, contra quos loquitur Ezechiel? Hoc rectum est.

CAPVT XXIII.

v. 4. N*Omina autem earum Oolla major, & Ooliba soror eius minor —— Samaria Oolla, & Ierusalem Ooliba.* Explicandum, quare Samaria major; Ierusalem minor sororum dicatur; præsertim, cum regnum Ierosolymitanum sit regno Samariæ antiquius. Deinde quare his nominibus Oolla & Ooliba vocentur. Samaria dicitur soror major; vel ob multitudinem populi; complectebatur enim regnum Samariæ decem tribus, regnum autem Iuda duas dumtaxat. Sic 2. Reg. 19. populus Israël ad populum Iuda: *Decem partibus maior ego sum, apud regem.* Addunt Septuaginta. *Et primogenitus ego sum.* Vel etiam Samaria dicitur soror major; quia prior fuit in spirituali fornicatione, & idololatria, quàm Ierusalem. Vocatur autem Samaria *Oolla*, id est, tabernaculum, Ierusalem autem *Ooliba*. id est, tabernaculum meum in ea, scilicet, vt inquit Hieron. quia in Samaria, id est, regno decem tribuum erat tabernaculum non Dei, sed idolorum; in Ierusalem verò erat tabernaculum & templum ipsius Dei. Porrò quæ hîc dicuntur à propheta de spirituali fornicatione duarum sororum, facilè poterunt à concionatoribus ad vsum præsentis temporis accommodari; si verbi gratia, per sororem majorem placeat intelligere Germaniam superiorem; per minorem Germaniam inferiorem.

v. 14. vsque 16. *Cumque vidisset viros depictos in pariete, imagines Chaldæorum expressas coloribus, & accinctos baltheis renes, &c. insaniuit super eos concupiscentia oculorum suorum.* Ex his verbis duo notatu digna colligi possunt. *Primum*, vt intelligamus quem vsum habeant imagines decentes in Ecclesia receptæ & approbatæ. Nam si imagines & picturæ lasciuæ, & turpes animum inspicientis ad lasciuiam prouocant, & ad desiderium rei conspectæ, vt hîc significatur: igitur è contrario, piæ & pudicæ imagines ac picturæ animum hominis inspicientis similiter ad pietatem, & pudicitiam prouocabunt. *Alterum* est, ab Ecclesiis itaque longissimè arcendas esse illas imagines quæ lasciuiam aliquam oculis ingerunt, item in quibus Sancti aut Sanctæ pinguntur amatorio habitu; & in genere omnes eas, quæ plus curiositatis, quam pietatis ostendunt. Imò non solum ab Ecclesiis, sed & ad ædibus & cubiculis Christianorum meritò essent amouendæ.

CAPVT XXIV.

v. 13. I*Mmunditia tua execrabilis, quia mundare te volui; & non es mundata à sordibus tuis.* Huic loco similis est sententia Saluatoris dicentis ad Ierusalem Matth. 23. *Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas, & noluisti?* Et illud Apostoli: *Qui vult omnes homines saluos fieri & ad agnitionem veritatis venire.* Quæstio itaque est quomodo hæc loca consentiant cum eo quod de Deo canit Psalmista: *Omnia quæcumque voluit fecit:* Cui etiam dicitur, Esth. 13. *Non est qui tuæ resistere possit voluntati.* *Respondetur* distinctione duplicis voluntatis Dei. Alia enim est voluntas Dei absoluta, quæ appellari solet voluntas beneplaciti, id est, ordinatio seu dispositio Dei de rebus, qua absolutè & propriè aliquid vult fieri. Atque huic voluntati, quin suum effectum sortiatur, resistere nemo potest; & de hac etiam dictum est, *Omnia quæcumque voluit fecit.* Verbi gratia, vult Deus omnes electos suos ad salutem perducere; Nulla creatura salutem illam vnquam impediet. Alia est, quæ vocatur voluntas signi; qua videlicet Deus dicitur id velle, quod præcipit aut suadet, aut permittit; siue ea quæ præcipiuntur aut prohibentur, suadentur aut dissuadentur, ab hominibus fiant, siue non. Et de hac voluntate intelligendus est præsens locus: Sensus enim est; *Mundare te volui, & non es mundata*, id est, legem dedi, cæremonias & sacrificia institui, prophetas misi, promissionibus inuitaui ad bonum, comminationibus & cladibus terrui à malo; quæ omnia eò tendebãt, vt mundareris; nec tamen es mundata. Vide etiã nostra in 1. sent. dist. 46. & nostr. comm. cit. cap. 1. Tim. 21.

Sed nec mundaberis prius, donec quiescere faciam indignationem meam in te. Prima facie occurrit hic sensus; quasi videlicet tunc dicat eam mundandam à peccatis, quando Deus iram suam ab ea auertet. Sicut oramus: *Conuerte nos Deus salutaris noster, & auerte iram tuam à nobis.* Sensus quidem hic pius est; sed huic loco non congruit. Itaque sciendum, vsitatissimum esse in scripturis, vt ista vocabula (donec, priusquam, quousque) & similia non significent terminum rei, cui adjunguntur, seu quod tunc id quod dicitur finiendum sit; sed tantum quod id quod dicitur eousque se extendet. Sic necessario accipiendum est illud psalm. 109. *Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos*, &c. Non enim tunc desinet sedere; sed tantum affirmatur, quod tamdiu sedebit. Item Matth. 1. *Et non cognoscebat eam, donec peperit filium suum primogenitum.* Igitur sensus est, Non mundaberis donec quiescere faciam indignationem meam in te, id est, te penitus perdidero & deleuero. Et ne tunc quidem mundaberis, quia extincta eris. Vide plura dicto loco Matth. 1.

CAPVT XXV.

v. 3. **P**Ro eo quod dixisti: Euge, euge, super sanctuarium meum, quia pollutum est, & super terram Israël, quoniam desolata est, Idcirco,* &c. Ex hoc capite discimus quàm graue sit peccatum exultare in malis alienis. Cùm enim hoc capite prædicat propheta excidium quatuor regnorum, videlicet, Ammon, Moab, Idumææ & Palæstinæ; eius tamen excidij vix alia memoratur causa quàm quod lætati fuerint super calamitate & afflictione populi Israëlitici. Nam & de Idumææ insultatione sic habemus in psalmo 136. *Memor esto Domine filiorum Edom in die Ierusalem. Qui dicunt, exinanite, exinanite vsque ad fundamentum in ea.* Cujus peccati grauitatem declarat nobis Sapiens Prouerb. 17. v. 5. *Qui in ruina lætatur alterius, non erit impunitus. Dices* aliquis. Quid igitur est quod in persona Sapientiæ dicitur, Prouerb. 1. *Ego quoque in interitu vestro ridebo?* Et rursum: *Lætabitur iustus cum viderit vindictam; manus suas lauabit in sanguine peccatoris. Respondeo*, Aliud est quod fit cupiditate vindictæ, vel affectu maleuolentiæ; aliud quod fit amore justitiæ vel studio disciplinæ. Nam qui hoc loco reprehenduntur, partim maleuolentia subsannabant; vt Ammonitæ & Moabitæ; partim cupiditate vindictæ, vt Idumæi & Palæstini seu Philisthiim; de quibus etiam dicitur quod *sese vlti sunt toto animo, & veteres inimicitias impleuerint.* Cùm verò iustus lætari dicitur in vindicta impiorum, & Deus ipse subsannare ad interitum peccatorum; laudatur & commendatur ordo diuinæ iustitiæ, qui non minus exigit, vt nulla impietas maneat impunita, quàm vt nullum opus bonum sua mercede fraudetur.

v. 5. *Et scietis quia ego Dominus.* Et infrà *Et scient quia ego Dominus.* Et adhuc infrà: *Et scient vindictam meam, dicit Dominus Deus.* Et in fine capitis: *Et scient quia ego Dominus, cum dedero vindictam meam super eos:* Hic sermo frequens est in prophetis, & maximè apud Ezechielem Significatur autem cognitio Dei, non laudabilis ac Deo placita, sed qua Dei potentia cognoscitur ab inimicis vel inuitis, dum potentem eius manum super se experiuntur. Vnde hic dicit: *Scient vindictam meam.* Et, *Cum dedero vindictam meam super eos.* Sic & Pharao qui prius dicebat: *Quis est Dominus?* Item, *Nescio Dominum, & Israël non dimittam.* Exod. 5. postea plagis edoctus agnouit Dominum. Similiter & magi eius dicentes, *digitus Dei est hic.* Exod. 8. Quomodo etiam dæmones teste Iacobo cap. 2. Deum credunt & contremiscunt. Hujusmodi ergo sententiæ non continent promissionem alicujus boni, sed comminationem grauissimæ pœnæ; cui quidem adjunctum sit aliquid boni, scilicet nosse quia ipse est Dominus; sed

A quæ notitia malam illorum voluntatem nulla ex parte corrigat. Ideo tamen Dei hostibus ingesta est, vt Dei virtus clarificetur. Pertinet enim ad potentiam eius demonstrandam, quod non tantum hostes suos puniat pro meritis: verùm insuper cogat eos potentiæ suæ magnitudinem agnoscere vel inuitos. Igitur propriè ad Dei gloriam declarandam pertinet quod apud hunc prophetam toties legitur, *Scietis quia ego Dominus.*

v. 12. *Pro eo quod fecit Idumæa vltionem vt se vindicaret de filiis Iuda.* Annotat Hieron. Esaü & Seir, & Edom, & Idumæam esse plura nomina ejusdem gentis. Et rectè: Id enim satis perspicuum est legenti Scripturas sacras. Hanc ergo vltionem Idumæorum de Israëlitis sumptam, quidam intelligunt vltionem ob præreptam benedictionem paternam, quam Iacob præripuit à fratre suo Esau: Ob quam causam, dicunt, non solum Esau ipse persecutus est Iacob fratrem suum, sed & posteri Esau posteros fratris sui. Potest nihilominus referri quoque ad aliquid recentius, & posterioribus temporibus factum; videlicet ad seruitutem, quam seruierant Idumæi sub regibus Iuda à tempore Dauidis vsque ad tempora regis Ioachim filij Iosaphat, vt est in libris Regum. Qua in re, scilicet impletum quoque fuerat ad litteram illud: *Major seruiet minori.* Genes. 25.

CAPVT XXVI.

v. 2. **P**Ro eo quod dixit Tyrus de Ierusalem; Euge confracta sunt portæ —— Propterea ego super te Tyre, &c.* Euersionis Tyri eadem describitur ratio, quæ regnorum quatuor præcedentium. Sed hîc notandum, in regno, vel ciuitate Tyri, præter sensum litteralem, allegoricè contineri figuram regni, seu ciuitatis Diaboli, atque insuper de litterali in allegoricum sensum prophetam transilire; sicut etiam de Babylone alibi dictum est. Cujus rei argumentum primum est; quia aliquoties aduersus hanc ciuitatem Tyrum ingeminatur illud: *In nihilum redigam te, & nihil eris in perpetuum*, cum tamen constet Tyrum posteà reædificatam, & extitisse nobilissimam & pulcherrimam ciuitatem Phœnicis. adhuc tempore Sancti Hieronymi. Et Isaiæ 23. quoque de ea tantum dictum erat: *In obliuione eris ô Tyre, septuaginta annis.* Secundum argumentum est; quia Ioannes in Apocalypsi vtitur D verbis iisdem aduersus Babylonem spiritualem, quæ hîc contra Tyrum dicuntur, maximè de negotiatoribus, & eorum lamentis & querelis. Tertium, quia in sequentibus peculiariter dirigitur prophetia aduersus principem Tyri: De quo multa dicuntur, quæ ad litteram vix ad regem mortalem pertinere possunt, propriè autem & aptissimè referuntur ad principem tenebrarum Diabolum.

v. 16. *Attoniti super repentino casu tuo admirabuntur.* Beatus Hieronymus hanc Tyri ruinam pulchrè etiam transfert ad sensum moralem; nempe ad lapsum alicujus iusti, qui diu in iustitia steterat. Finge, inquit, aliquem diu seruata pudicitia multis floruisse virtutibus & posteà in aliquod graue mortaleque peccatum esse lapsum. Nonne ad sonitum ruinæ ejus, interfectarumque virtutum eius, omnes insulæ mouebuntur? Per insulas, intelligens superbos, qui de justitia sua gloriantur. Et posteà: Aliorum enim ruinæ exempla sunt iustorum, dum omnes infirmo & imbecillo statu, fluctuantique vestigio in isto sæculo commoramur, & nunquam est nostra certa securaque victoria. Cauendumque est, & semper timendum, ne veterem gloriam, & solidam firmitatem vnius horæ procella subuertat. Hæc D. Hier. Quæ notanda sunt, tum pro cautela omnium; tum etiam contra fiduciarios nostri temporis hæreticos; qui sibi perseuerantiæ securitatem audent promittere.

CAPVT

CAPVT XXVII.

v. 2. A*Ssume super Tyrum lamentum.* Non est hoc lamentum quales sunt lamentationes Ieremiæ super Ierusalem & templo & populo Iudaico, quem veris lachrymis deplorauit propheta ille in Threnis suis: Sed hoc lamentum, vt & alia quædam quæ sequuntur, magis est insultatio & sarcasmus in eam vrbem quæ dæmonum cultui dedita, prius insultauerat euersioni ciuitatis & populi Dei, vt habes initio capitis superioris. Vocatur autem lamentum, quia miseria eius & desolatio describitur; non tamen cum commiseratione & dolore, vt in veris lamentis, sed magis cum exprobratione peccatorum, & declaratione justi judicij Dei, & denuntiatione interitus vsque ad nihilum. Hujusmodi insultationem habes infra cap. 32. aduersus Pharaonem, etiam titulo lamenti.

v. 3. *Hæc dicit Dominus Deus: O Tyre, tu dixisti, perfecti decoris ego sum, & in corde maris sita.* Ad litteram notatur superbia Tyriorum, qui sibi placebant, propter pulchritudinem, opulentiam, & felicitatem ciuitatis, ac reipubl. suæ. Item quod admodum opportuno loco sita esset, ad exercendum omnis generis negotiationes; nempe in corde maris, id est, in mari, ita vt nulla parte terræ hæreret, terræ tamen vicina; & sic commodior esset accessu, quàm insulæ longius à terra distantes. *Mysticè* per Tyrum significatur ciuitas Diaboli, & maximè societas hæreticorum; qui sibi falsò & superbè arrogant perfectum decorem, sicut Caluiniani se vocant Reformatos, & olim Cathari, quasi mundi; falsò, inquam, quia perfecta pulchritudo, vt ait etiam Hier. non est nisi in corpore Christi, quod est Ecclesia, cui dicitur. *Tota pulchra es.* Tamen pulchritudo illa non est in externo apparatu, sed intus, & in animo; Vnde illud in psal. 44. *Omnis pulchritudo filiæ regis ab intus.*

v. 11. *Sed & Pygmæi qui erant in turribus tuis, pharetras suas suspenderunt,* &c. Vocabulum Hebræum *gammadim*, Aquila prima editione Pygmæos, Symmachus Medos, Septuaginta custodes interpretati sunt, vt Hieron. testatur, addens Pygmæos dici quasi bellatores, & ad bella promptissimos, ἀπὸ τῆς πυγμῆς, id est, à certamine, scilicet eo quod cæstibus aut pugnis exercebatur. At his non consonant quæ Plinius lib. 7. cap. 2. & lib. 4. cap. 11. & ante eum Aristoteles, & præter hos alij de Pygmæis tradiderunt; nempe statura cubitales esse, cum gruibus pugnare, sed vinci. Quare nec ἀπὸ τῆς πυγμῆς, sed ἀπὸ τοῦ πυγῶνος, id est, à cubito dictos putant, quod altitudinem cubiti non excedant. Vocem Hebræam etiam à vocabulo quod cubiti mensuram significat, deducit Rabbinus Kimchi, vt refert Munsterus. Astipulatur etiam Arias in epitome thesauri, *gammadim* interpretans Pygmæos quasi cubitales. At eruditi quidam viri vehementer dubitant sintne vsquam, aut fuerint aliquando Pygmæi. Nam à Plinio multa fabulosa temerè congesta fuisse de monstrosis quibusdam gentibus, & ratio & experientia commonstrat; licet ille suos secutus sit authores. Quare malim alium aliquem populum eo nomine significatum, intelligere; qui, quod ista scriptura significat, bellicosus fuerit, & aptus custodiæ ciuitatum, quicumque ille populus fuerit. Neque enim omnium populorum quos vel scriptura, vel historiæ sæculares memorant, notitia sub illis nominibus ad nos peruenire potuit.

v. 26. *Ventus Auster contriuit te in corde maris.* Alij vertunt ventum Orientalem. Significatur autem ænigmaticè rex Nabuchodonosor; qui ab Austro seu intra Austrum & Orientem cum exercitu Chaldæorum venturus erat, & expugnaturus Tyrum. Iterum autem addit, *in corde maris*, vt significet nihil loci situm, & munimentum ipsi profuturum, quominus destruatur. Vide etiam de hac destructione Tyri, Isaiæ 23.

CAPVT XXVIII.

v. 2. D*Ic principi Tyri. Eò quod eleuatum est cor tuum, & dixisti: Deus ego sum,* &c. Notandum quod multa quæ tribuuntur hoc capite regi Tyri, ei difficillimè secundum litteram accommodari possint, nisi multiplices & excessiuas hyperbolas faciamus; vt faciunt Hebræi expositores: Veluti quod dicitur vers. 13. *In delitiis paradisi Dei fuisti.* Et paulò pòst: *Tu Cherub extentus & protegens; & posui te in monte sancto Dei.* Et similiter, qui totum hoc vaticinium pertinere volunt, ad casum Diaboli, qui est princeps Tyri, id est, superborum; & ipsi difficultates patiuntur. Sunt enim quædam sententiæ, quæ propriè pertinent ad regem terrenum: vt quod potentia eius consistat in negotiatione, & in copia auri, & argenti & similibus. Itaque duæ hic regulæ obseruandæ sunt, vt hujus loci veram intelligentiam assequamur: Vna est Ticonij inter regulas eius 7. apud August. lib. 3. de doct. Christ. videlicet de Diabolo & eius corpore. Sicut enim in eodem scripturæ contextu, sæpè fit transitus à Christo tanquam capite ad Ecclesiam, quæ est Christi corpus; vel contra ab Ecclesia ad Christum: ita non raro fit, vt scriptura transitum faciat à Diabolo tanquam capite, ad eius membra, hoc est impiorum societatem; vel contrà ab impiis, vel vno impio, ad caput impietatis Diabolum. Ita hoc capite de impio & superbo rege Tyri incipiens loqui propheta, aliquoties ea interserit, quæ multò conuenientius in principem superborum Diabolum, eiusque de cœlo ruinam dicantur & intelligantur. Alia est regula Augustini, Gregorij, & aliorum patrum, vt videlicet, si secundum litteram, seu historicum sensum aliqua, vel piè, vel saltem dignè intelligi non possint; ea ad subliniorem intelligentiam referantur. Vide supra ad psal. 71. qui inscribitur Salomonis, & tamen quia ibi dicitur: *Permanebit cum sole & ante lunam; &, benedicentur in ipso omnes tribus terræ,* pro magna parte accipiendus est necessario de Christo, de quo scriptum est: *Ecce plus quàm Salomon hic.* Sic in proposito sententiæ quas supra commemoraui: *Tu signaculum similitudinis, plenus sapientia. In deliciis paradisi Dei fuisti. Tu Cherub extentus,* &c. quia plus aliquid significant quàm quod in hominem mortalem competere possit; altiorem postulant interpretationem; vt videlicet intelligantur de Angelo qui in creatione sua perfectam quandam & expressam accepit Dei similitudinem, siue naturæ spectes nobilitatem, siue gratiæ abundantiam, quæ naturæ superaddita fuit. A qua tamen dignitate ille superbiæ suæ culpa delapsus est, dum similis esse voluit altissimo, vt est apud Isaiam cap. 14. sub figura Regis Babylonis. Vide etiam nostr. in 2. dist. 3. §. 3. & seq. itemque dist. 6. §. 10.

v. 3. *Ecce sapientior es tu Daniele. Omne secretum non est absconditum à te.* In his verbis sicut & in superioribus hyperbole est: quomodo dicimus aliquem esse sapientiorem Salomone, id est, valde sapientem; & omnia scire, id est, valde multa. Danielem nominat qui tunc viuebat & famosus erat, ob variam scientiam, qua instructus erat & habebatur etiam apud Chaldæos, ita vt rerum administratio ei à Rege delegaretur. Dan. 5. & 6.

v. 13. *In deliciis paradisi Dei fuisti.* Et v. 15. *Perfectus in viis tuis à die conditionis tuæ, donec inuenta est iniquitas in te.* Ex his & aliis quæ præcedunt, & sequuntur, quæ veteres patres constanter referunt ad principem Angelorum apostatarum qui ceciderunt, manifestè conuincitur, præuaricatores illos spiritus non statim primo creationis suæ momento peccasse, aut malos fuisse; sed aliquanto tempore in iustitia stetisse, quam-

quam in ea non perseuerauerint. Ait enim expressè propheta: Hæc dicit Dominus Deus: *Tu signaculum similitudinis, plenus sapientia & perfectus decore, in deliciis paradisi Dei fuisti.* Ecce in deliciis paradisi Dei; quæ sanè deliciæ sine iustitia intelligi non possunt; erant enim spirituales deliciæ non corporales. Et prætereà addit; *Perfectus in viis tuis, donec inuenta est iniquitas in te.* Igitur non ab initio inuenta fuit in eo iniquitas. Neque etiam dici potest significari tantū ordinem naturæ, non temporis. Nam iustitia, & iniquitas respectu eiusdem subjecti, omnino requirunt etiam ordinem temporis; vt vnum tempore præcedat, alterum sequatur. Vide etiam nostr. in 2. dist. 3. §. 3. & sequent.

CAPVT XXIX.

v.3. Ecce ego ad te Pharao —— *& dicis; meus est fluuius, & ego feci memetipsum.* Notandum quod v. 9. cum eidem improperatur, tantum dicitur; *Pro eo quod dixerit, fluuius meus est, & ego feci eum.* Non autem ibi dicitur, (*ego feci memetipsum.*) Et sanè difficile videtur vspiam reperire, homini vel etiam Diabolo tantam tributam superbiam, vt propriè diceret: *Ego feci memetipsum.* Si tamen vspiam repetitur; (sicut cap. præcedenti v.2. legimus, *Et dixisti, Deus ego sum*) per hyperbolen significatur intolerabilis superbia. Alioqui priori loco in Hebræo esse potest, (*& ego feci mihi*) scilicet flumen illud; & in posteriori (*& ego feci*) scilicet fluuium; & ita sensus coincideret. Per fluuium autem intelligitur Nilus; & per Nilum synechdochicè tota Ægyptus. Et sensus est secundum paraphr. Chald. Ægyptus mea est; & ego mea prudentia eam mihi comparaui, vt sit simile ei quod dicebat superbus Nabuchodonosor, Dan. 4. *Nonne hæc est Babylon magna, quam ædificaui in domum regni in robore fortitudinis meæ?* Septuaginta vtroque loco legunt, *& ego feci eos,* scilicet fluuios, intelligentes nihilominus Nilum, qui in multos alueos diuiditur.

v. 18. *Nabuchodonosor seruire fecit exercitum suum aduersus Tyrum: omne caput decaluatum, & omnis humerus depilatus est, & merces non est reddita ei.* Quæritur quomodo Deus quasi sollicitus sit de reddenda Nabuchodonosori mercede pro expugnata Tyro? cum illam expugnaret, non vt Deo seruitutem præstaret, sed vt regnum suum amplificaret; sicut de Assur dicitur Isai. 10. *Ipse autem non sic arbitratur, sed ad perdendum cogitatio eius.* Nihilominus Hier. in hunc locum, Ex eo, inquit, quod Nabuchodonosor mercedem accepit boni operis, intelligimus etiam ethnicos, si quid boni fecerint, non absque mercede Dei judicio præteriri. Si autem non fecit intuitu iustitiæ, sed dominandi cupiditate; intelligendum est, dictum esse humano more, quod hic de mercede dicitur. Hominibus enim gratum esse solet suum inimicum ab aliquo lædi, etiamsi is qui nocet, propriam spectet vindictam, non amicitiam alterius. Porrò quod dicitur, *omne caput decaluatum, & omnis humerus depilatus est,* significatur quod Nabuchodonosor multum laborauerit in expugnanda Tyro, (quod idem posteà de Alexandro Magno testatur Q. Curtius) scilicet, vt præ sudoris assiduitate *omne caput decaluatum,* id est, capillorum defluuium pateretur, *& humeri essent depilati* ex assidua gestatione onerum: cui insigni labori insignis merces reddenda videbatur.

CAPVT XXX.

v.13. Hæc dicit Dominus Deus. *Et disperdam simulachra, & cessare faciam idola de Memphis.* Quod hic prædicitur de destructione simulachrorum Ægypti, id non vno eodemque tempore implendum est, sed diuersis temporibus, quasi per partes, ita tamen, vt priores destructiones, posteriorum essent velut figuræ quædam. Ita primo ibi destructa sunt idola per Nabuchodonosor, quando vastauit vniuersam Ægyptum; in qua vastatione euertit omnia templa & idola, confuso furore; nesciens tamen quid faceret. Nam simili furore euertit templum vnius veri Dei in Ierusalem. Secundo autem destructa sunt simulachra Ægypti, quando Christus adhuc puer, propter persecutionem Herodis in Ægyptum asportatus est. Tunc enim, vt habet multorum probabilis opinio, corruerunt simulachra Ægypti iuxta illud Isaiæ 19. *Ecce Dominus ascendet super nubem leuem,* id est, in carne immaculata assumpta, *& ingredietur Ægyptum; & commouebuntur simulachra Ægypti à facie eius.*

Et hæ quidem duæ destructiones tantum externæ fuerunt, & quibus, tantum de templis, non autem de cordibus Ægyptiorum ablata fuerunt simulachra. At tertia, quæ facta est coruscante Euangelio Christi, & tandem suscepto per vniuersam Ægyptum; fuit perfecta destructio: qua etiam de cordibus Ægyptiorum ablata fuerunt idola. Et proinde duæ priores tanquam imperfectæ figuræ, & quasi prænuntiæ fuerunt hujus postremæ & perfectæ destructionis.

v.14. *Et faciam indicia in Alexandria.* Quod hic, & adhuc aliquoties hoc capite nominetur *Alexandria:* sciendum est, quod in Hebræo non est hoc nomen, sed ibi vocatur illa ciuitas No: quod nomen habebat tempore Ezechielis, quam vocem etiam retinuerunt Symmachus, Aquila & Theodotion. Hieron. tamen vertit (*Alexandriam*) non quin sciret aliquot post sæculis hoc illi ciuitati nomen inditum ab Alexandro Magno eius instauratore seu ampliatore; sed vt constaret nunc legentibus, de qua ciuitate hæc dicta essent. Nec nouum est illud: Nam & arbor illa in paradiso, etiam ante peccatum vocatur lignum scientiæ boni & mali; quæ tamen appellatio, non nisi ab euentu, qui posteà sequutus est, accepta noscitur: qualia etiam sunt alia quædam per prolepsim nominata.

CAPVT XXXI.

v.3. Ecce *Assur quasi Cedrus in Libano.* Et tandem v. 8. *Cedri non fuerunt altiores illo in paradiso Dei —— omne lignum paradisi non est assimilatum illi, nec pulchritudini eius.* Ad litteram Assur comparatur Cedro, id est, arbori altissimæ; idque propter potentiam & magnitudinem regni eius. Fuit enim penes Assyrios prima Monarchia, eaque durauit iuxta historicorum plurium sententiam, circiter annis mille ducentis. In hac igitur comparatione persistens propheta, dicit cedros paradisi Dei, id est, horti illius amœnissimi omni genere arborum consiti, non fuisse altiores, aut pulchriores illo. Per quod significatur tantam fuisse illius regni & regis potentiam, & gloriam, vt nullum aliud regnum ei potuerit comparari.

Sed secundum *mysticam* interpretationem significatur ille, qui in cælesti paradiso ab initio plantatus, & conditus, tanta fuit naturæ & scientiæ nobilitate donatus, vt nulla alia illius paradisi plantatio, id est, nullus alius Angelorum, seu cælestium spirituum, altitudinem seu dignitatem eius potuerit coæquare. Itaque cum iste nihilominus per superbiam è tam sublimi dignitatis gradu deciderit, admonetur quilibet iustus, quantumcumque in sanctitate profecerit, vt illius exemplo non altum sapiat, sed similem metuat de superbia ruinam. Quam expositionem mysticam si amplectamur, faciet hic locus pro eorum sententia, qui putant Diabolum cum sociis non ex inferiori aliquo Angelorum ordine cecidisse, sed ex omnium primo, & supremo.

v. 11. *Tradidi eum in manus fortissimi Gentium, faciens faciet ei; iuxta impietatem eius ejeci eum.* Quidam putauerunt hic prædici propheticè interitum regis Assur, maximè cum simul mixta sint verba futuri

temporis. Sed illa confusio temporum prophetis familiaris est, qui omnia vt præsentia intuentur; & satis constat ex supputatione temporum, regnum Assur tempore hujus prophetiæ omnino euersum fuisse. Iam enim Monarchia transierat ad Chaldæos, seu Babylonios. Proinde quicquid hic dicitur de dejectione regis Assur, accipiendum est, tanquam commemoratio rei præteritæ, non autem prædictio futuræ. Ideo autem commemoratur, vt hac comparatione ostendat propheta, Pharaonem, contra quem hoc capite præcipuè prophetat, quantumuis sit potens, simili quoque modo regno exuendum esse.

CAPVT XXXII.

v. 7. **E***T operiam, cum extinctus fueris, cœlos, & nigrescere faciam stellas eius, omnia luminaria cœli mœrere faciam super te.* *Quæres*; An ergo hæc facta sint in interitu Pharaonis? *Respondet* Hieron ad litteram intelligi non potest; nunquam enim factum nec faciendum creditur. Vnde *mysticè* ipse ad Diabolum refert, in cujus ruina cœli operti sunt, id est, spiritualia illa facta spiritualia nequitiæ, lumen suum amiserunt; & simul corruerunt sidera illa errantia, quibus caligo tenebrarum in æternum reseruatur. Alij ad litteram accipiunt; sed hyperbolen in his verbis agnoscunt, more prophetico, vt hæc dicta sint ad designandum magnitudinem afflictionis & luctus, in quo versabitur Ægyptus extincto Pharaone, regnoque eius destructo; ita vt etiam cœli lugere viderentur tantam ruinam. Et quamuis sic ad litteram accipi possit; non tamen negandum est, æquè subesse mysticum sensum, quo significetur, vel prima Diaboli dejectio, quando propter superbiam cœlo pulsus est, de quo jam diximus; vel postrema, quando in fine sæculi, ablata ei omni potestate nocendi, mittetur in profundissimum inferni, sibi, & Angelis ejus parati.

v. 31. *Vidit eos Pharao, & consolatus est super vniuersa multitudine sua, quæ interfecta est gladio.* Ad litteram significatur quod Pharao videns tam multos alios reges cum suis copiis superatos & deletos esse, consolatus fuerit super sua ac suorum clade, quam accepit ab exercitu regis Babylonis. Est enim quoddam solatium miserorum habere socium in pœnis. Sed cum per temporales istas clades regum & populorum, vlterius *mysticè* æterna damnatorum miseria significetur, maximè eorum de quibus dicitur: *Potentes potenter tormenta patientur*; Sap 6. Quæritur quomodo hic Pharao, cum ipse esset in pœnis, nihilominus consolatus est suos, qui fortè adhuc supererant; & contra diues epulo in Euangelio Luc. 16. rogarit vt mitteretur Lazarus ad fratres suos, ne venirent ipsi in locum tormentorum: hoc est, quomodo iste recusat societatem in pœnis; Pharao autem de societate consolationem dedit, & accepit? *Respon.* hæc duo inter se non pugnare. Est enim in damnatis hominibus, sicut & in dæmonibus, aliquid vnde expetant societatem in tormentis; Est rursum aliquid, vnde societatem recusent. Si enim attendamus ad malitiam voluntatis ipsorum, qua omnes alios oderunt, mala optantes, & bona inuidentes; hac ratione cuperent omnes omnino homines suorum tormentorum socios & participes esse: Si verò consideremus id, quod omnibus hominibus, & Angelis naturale est; videlicet pœnas fugere, & à tormentis abhorrere; hoc pacto societatem in pœnis recusant; eorum maximè, quibus aliquando in vita peccandi occasionem dederunt; sicut diues epulo, qui sine dubio fratribus suis occasio fuerat peccandi. Sciunt enim ex tali societate, suam pœnam fore grauiorem. Nam, vt rectè Scholastici docent, licèt essentialis pœna non crescat, sed eadem permaneat in damnatis; pœna tamen accidentaria augetur ex eorum societate, quorum damnationis ipsi suo exemplo, consilio, negli-

A gentia, aut quocumque alio modo causa fuerunt; sicut etiam, iisdem ex causis in bono augetur beatorum fœlicitas; tametsi præmium essentiale vnum idemque maneat.

CAPVT XXXIII.

v. 7. **E***T tu fili hominis, Speculatorem dedi te domui Israël.* —— *Si me dicente ad impium, Impie; morte morieris, non fueris locutus*, &c. Proponitur hoc capite officium speculatoris, id est, prophetæ, & omnis præfecti; ad cujus officium pertinet voluntatem Dei populo annunciare. Itaque hîc instruuntur omnes Ecclesiæ pastores, & sui admonentur officij ex similitudine officij speculatoris. Et quidem speculatoris duo sunt officia. *Vnum*, vt summa diligentia circumspiciat, si quod periculum; vel ab hostibus, vel

B aliundè immineat ciuitati: *Alterum*, vt hoc ipsum dato signo sine mora annunciet. In vtraque autem parte officij neglecta capitis discrimen incurrit, si vel dormisse, vel periculum non annunciasse deprehendatur. Et quadrant hæc aptissimè in pastores Ecclesiæ. *Primum* enim ad eos pertinet omni diligentia circumspicere, ne qua grauia peccata, vel perniciosi errores, grassentur in populo; &, in vniuersum, intueri vultum pecoris sui, id est, diligenter considerare, quis status, quæ conuersatio sit tum totius gregis, tum etiam quantum fieri potest, singularum omnium. A quo officio illi quorum in hac re dignitas excellit, Episcopi, id est, inspectores dicti sunt. *Alterum* est, vt pericula cognita non

C silentio premant, sed libera voce annuncient, juxta illud: *Clama, ne cesses:* Isaiæ 58. eoque magis, quo viderint pericula esse majora. Alioqui enim futurum est certissimè, quod Dominus hic comminatur, *vt sanguis eorum qui pereunt, de manu speculatoris requiratur*, de quo etiam supra cap. 3.

v. 12. *Impietas impij non nocebit ei, in quacumque die conuersus fuerit ab impietate sua.* Et similiter infrà v. 16. *Omnia peccata eius quæ fecit, non imputabuntur ei.* Non negat propheta, Deum à peccatore conuerso communiter adhuc exigere pœnas temporales, quod fecit in Dauide & aliis: Sed loquitur de nocumento & imputatione ad mortem æternam. Quod facilè apparet ex aliis quæ hic dicuntur. Sic enim legimus: *Si dixeris impio, Morte morieris, & egerit pœnitentiam à peccato*

D *suo, feceritque iudicium, & iustitiam, vita viuet, & non morietur.* Hoc igitur est, non nocere ei impietatem suam, & peccata eius non ei imputari; nimirum vita viuere, & non mori.

Nonnulli quasi ex hoc loco solent allegare hujusmodi sententiam: *In quacumque hora ingemuerit peccator, saluus erit.* Verum id hoc loco, neque secundum Hebr. veritatem, neque secundum Septuaginta reperies: sed apud Isaiam cap. 30. juxta Septuaginta versionem tale quid habetur.

v. 13. *Si dixero iusto quod vita viuet; & confisus in iustitia sua fecerit iniquitatem; omnes iustitiæ eius obliuioni tradentur.* Quidam hoc intelligunt quantum ad mercedem æternam, alioqui putantes talibus saltem aliquam temporalem

E mercedem deberi. Sed grauiter falluntur, si de mercede propriè dicta loquuntur. Potest enim Deus talem hominem, qui multas justitias operatus est, & deinde à Deo se auertit, justè statim auferre ex hac vita, & iudicare secundum qualitatem in qua inuenit eum morientem; juxta illud Eccl. 11. *Si ceciderit lignũ ad Austrum, aut ad Aquilonem, in quocumq; loco ceciderit, ibi erit.* Et illud tritũ apud veteres: *Qualem te inuenio, talẽ te iudico.* Vnde consequens est prioribus illis iustitiis tali modo mortificatis, nihil mercedis deberi.

CAPVT XXXIV.

v. 2. **V***Æ pastoribus Israël, qui pascebant semetipsos: nonne greges à pastoribus pascuntur?*

Similia habentur Ieremiæ 23. & suprà cap. 13. Sed in re tam necessaria, nihilominus & hic quædam dicamus. Distinguit Dominus inter pastorem falsum, & verum. Nempe pastor verus, quod perierat requirit; quod abjectum erat, reducit; quod confractum, alligat; quod infirmum, consolidat; quod pingue & forte, custodit: quibus verbis multiplex cura pastoralis significatur circa oues exhibenda. Nam si qui aberrauerint à via Dei, requirendi sunt & reducendi; si qui grauibus peccatis tanquam vulneribus saucia vel collisa gerunt membra, alligant, id est, spiritualibus fomentis curandi sunt; si qui propter infirmitatem mentis terrena sapiunt, solido cibo confortandi sunt, & ad cælestia erigendi: si qui pingues & fortes, id est, in mandatis Dei ambulant sine offensione, diligenti custodia conseruandi sunt, ne deficiant. Et hæ sunt partes veri pastoris. Sed nihil horum præstat falsus pastor, prout decet, sed tantum pascit semetipsum, id est, iura & commoda pastoris diligenter prosequitur; lac delicatæ sustentationis comedit; & lanis honorum operitur; sed de iis quæ dicta sunt, circa oues parum curat. Ne autem deesset pastoribus exemplar ad quod functiones suas pastorales instituere debeant, dignatus est Dominus in hoc loco absolutissimum exemplar proponere ad imitandum, de quo sequitur.

v. 15. *Ego pascam oues meas.* August. tractatu de pastoribus cap. 11. Non ait Dominus, inquit, constituam alios bonos pastores, qui faciant hæc, sed ego, inquit, pascam oues meas, nulli committam. Sed hoc postremum tamen exponit iterum cap. 13. docens omnes bonos pastores intelligi in vno pastore Christo, (de quo Ioan. 10.) etiam ipsum Petrum; in quo vnitatem commendauit; quia in omnibus bonis pastoribus vnus Christus pascit. Estque promissio noui Testamenti, quia promissio est gratiæ. Nam etiamsi aliqui fuere tempore veteris Testamenti, quos Dominus Deus pauit; tamen & ipsi ad nouum Testamentum pertinebant, vt ibi Augustinus pluribus docet. Et hæc promissio clarioribus etiam verbis declaratur, dum subjungitur.

v. 23. *Et suscitabo super eas pastorem vnum. qui pascat eas. seruum meum Dauid.* Non diceret seruum, nisi futurum hominem significaret. Nam vt Filius Dei, non est seruus. *Ipse pascet eas, & ipse erit eis in pastorem.* Hic est idem ille qui in Euangelio de se loquens ait Ioan. 10 *Ego sum pastor bonus, bonus pastor animam suam ponit pro ouibus suis.* Hic est pastor vnus, quia ipse est caput omnium pastorum, quia in eo omnes pastores vnum esse debent, & in vnum ouile oues suas congregare, sicut dicit Dominus in Euangelio: *Et erit vnum ouile, & vnus pastor.* Vnum ouile Ecclesia Christi, vnus pastor, ipse Christus. Sed hic vnus pastor non excludit alios pastores, quos Apostolus ad Ephesios 4. dicit à Christo in Ecclesia constitutos. *Et ipse quidem* (inquit) *quosdam dedit Apostolos alios autem prophetas, alios doctores & pastores.* Neque etiam excludit hac sententia vnum pastorem in terris Romanum pontificem, cui in Petro dictum est à Christo Ioan. 21. *Pasce oues meas.* Nam hi vicarij sunt, ille primarius; vti nec excludit propheta, reges nec principes, qui hoc ipso capite pastores nominantur.

CAPVT XXXV.

v. 6. **P***Ropterea viuo ego dicit Dominus: Quoniam sanguini tradam te. & sanguis te persequetur; & cum sanguinem oderis. sanguis persequetur te.* Duplex hujus sententiæ traditur interpretatio, prout sanguis duobus modis per figuram accipi solet in scriptura. Aut enim pro consanguinitate accipitur: aut pro cæde, & sanguinis effusione. *Priori modo* sensus est: Tradam te sanguini, id est, Iudæis consanguineis tuis. Nam sermo est ad eos qui inhabitabant montem Seïr, id est, posteros Esaü, cujus frater Iacob, ex quo Iudæi. q. d. illi te persequentur: & cum eos oderis, illi vicissim vt hostem te tractabunt; & ita sanguis sanguinem persequetur, id est, frater fratrem, consanguineus consanguineum. *Altero modo*, Sanguini tradam te, id est, in gladium tradam te, & gladius te persequetur; & cum gladium oderis, gladius persequetur te. *Alij* mixtum dant sensum: Cùm enim dicitur, *& cum sanguinem oderis, sanguis persequetur te*; priori loco sanguinem cognationis intelligunt; posteriori sanguinis effusionem, hoc sensu: Quia consanguineos odisti, gladius sanguinarius persequetur te. Præter hæc notandum prophetam hac sanguinis congeminatione pulchre alludere ad alterum nomen Esaü, quo dictus est Edom. Nam Hebr. *Dam* sanguinem significat, vnde *Edam*, seu *Edom*, id est, sanguinarius, seu rufus.

v. 10. *Eo quod dixeris. Duæ gentes, & duæ terræ meæ erunt, & hæreditate possidebo eas.* Et hoc dupliciter exponitur. B. Hieron. per duas gentes, & duas terras, intelligit Idumæam, & terram Israël; quarum, Idumæam posteri illi Esaü tenebant, & terram Israël à Chaldæis desolatam vendicare sibi jam volebant. Alij intelligunt terram Iuda, & terram Israël, quæ singulæ proprium regnum constituebant; illa regnum duarum, ista decem tribuum regnum. Certè quod sequitur: *cum Dominus esset ibi*; peculiariter ad populum Iudaicum pertinebat; apud quem erat templum, tanquam domus Dei; & propitiatorium tanquam eius sedes.

CAPVT XXXVI.

v. 13. **P***Ro eo quod dicunt de vobis: Deuoratrix hominum es, & suffocans gentem tuam, propterea homines non comedes amplius, & gentem tuam non necabis vltra, ait Dominus Deus.* Istud opprobrium, quod à gentibus dicebatur in terram Israël, quod esset deuoratrix hominum, jam multò etiam ante; ab ipso populo Israëlitico dictum erat in eandem terram, Numer. 13. quando exploratores missi, vt terram perlustrarent, renunciarunt dicentes inter cætera; vt hic: *Terra quam lustrauimus deuorat habitatores suos*: atque ita detraxerunt terræ sibi promissæ à Deo. Sed vtroque loco aliquid superstitiosum subintelligendum est; per quod & tunc exploratores; & hoc loco gentiles ista dicendo peccauerũt: Videlicet, quia ita ista dicebant, quasi talis esset ipsius terræ qualitas, natura & conditio, seu, vt ethnici loquuntur genius, vt habitatores suos sustinere non possit; sed vel ejiciat per captiuitatem & fugam; vel exterminet, & perdat morbis, gladio hostili, vel morsibus bestiarum. Sed superstitio in eo erat, quia quod tribuendũ erat justitiæ Dei vindicantis peccata habitatorum illius terræ, id ascribebant naturæ ac genio terræ.

v. 20. *Et ingressi sunt ad gentes, ad quas introierunt: & polluerunt nomen sanctum meum. cum diceretur de eis* (scilicet cum irrisione & exprobratione:) *Populus Domini iste est.* Manifestant hæc verba quomodo Iudæi inter gentes polluerint nomen sanctum Dei; scilicet improba vita sua, dando gentibus occasionem malè loquendi de ipsis, & de Deo ipsorum. Nota etiam hic in Hebræo haberi nomen tetragrammaton *Iehoua*. Ex quo, sicut & ex aliis nonnullis locis, apparet, illud nomen adeo non fuisse ineffabile, vt etiam infidelium labiis aliquando tereretur.

v. 22. *Non propter vos ego faciam. domus Israël, sed propter nomen sanctum meum.* In his & sequentibus verbis apertissimè tota materia iustificationis per Christum, explicatur. Prima scilicet justificationis nostræ origo est præueniens Dei gratia: de qua Apostolus ad Tit. 3. *Non ex iustitia operibus quæ fecimus nos sed secundum misericordiam suam. saluos nos fecit.* Sic & hic (*Non propter vos.*) Proxima est fides, quam indicat propheta dicens v. 28. *Eritis mihi in populum & ego ero vobis in Deum.* Tertium est agnitio propriæ

infirmitatis, & peccatorum suorum: de quo sic: *Et recordabimini viarum vestrarum pessimarum, studiorumque non bonorum.* Quartum est, de iisdem peccatis dolor, ac pœnitentia propter Deum; de quo sequitur: *Et displicebunt vobis iniquitates vestræ, & scelera vestra.* Quintum est, sacramentum Ecclesiæ; quod cujusmodi sit, apertissimè prænunciat propheta, dicens: *Et effundam super vos aquam mundam.* Atque effectum deinde sacramenti subjiciens, ait: *Et mundabimini ab omnibus inquinamentis vestris.* Cum & addit alteram iustificationis partem, quæ in mentis renouatione consistit: *Et dabo vobis cor nouum, & spiritum nouum ponam in medio vestri.* Ac denique progressus hominis iustificati in operibus bonis, cum subdit: *Et faciam vt in præceptis meis ambuletis, & iudicia mea custodiatis,* &c. Videmus hinc quam sententia Catholicæ Ecclesiæ de iustificatione ad amussim respondeat non tantum doctrinæ Apostolicæ; verùm etiam scripturæ propheticæ. Videmus etiam quam multi hæreticorum errores de iustificatione ex solo hoc capite; imò ex paucis illis verbis refelli possint.

CAPVT XXXVII.

v. 3. ET *dixit ad me, Fili hominis; putasne viuent ossa ista?* Quæ de ossibus aridis hoc capite parabola proponitur, ad litteram pertinet ad reductionem filiorum Israël è captiuitate in terram suam, vt est manifestum ex prophetæ verbis, quæ continuo parabolæ subjungit, v. 11. *Et dixit ad me Dominus; Fili hominis, ossa hæc vniuersa domus Israël est. Ipsi dicunt: Aruerunt ossa, & periit spes nostra, & abscissi sumus.* Post quæ verba statim sequitur promissio Dei prædicentis reditum eorum in terram suam. *Mystica* autem expositio duplex est. *Altera* ad Ecclesiam præsentem pertinet, quæ ex omnibus nationibus congregata est, & vsque in finem sæculi congregatur, tanquam ex ossibus aridis; quorum vita desperata est. Nam gentes sine Deo erant in hoc mundo, spem vitæ aut futuri sæculi non habentes. *Altera* est de resurrectione vniuersali mortuorum in die judicij. Et quamquam dicat Apost. 1. Cor. 15. *In ictu oculi, in nouissima tuba,* quo intelligimus in momento futuram resurrectionem, tamen propheta per modum successiuæ separationis eam nobis proponit; tum quia ea quæ simul in momento fiunt, tamen in momento narrari non possunt; tum quia per partes explicata pleniorem habent intelligentiam.

v. 17. *Et adiunge illa, vnum ad alterum tibi in lignum vnum: & erunt in vnionem in manu tua.* Duplex est quæstio, vna, vtrum conjuncta fuerint in medio tantum, sic vt decussatam facerent figuram, quam crucis vocant? an verò sic vt per miraculum ex duobus vnum fieret? Quod si ex duobus vnum factum est, valuit hoc haud dubiè ad illustriorem repræsentationem vnionis duorum populorum, Iuda & Israël, mysticè nobis significantium vnionem gentium & Iudæorum in vnam religionem. De qua sæpe in epistolis suis Paulus quam & hic propheta ad litteram adumbrauit: *Et seruus meus Dauid rex super eos, & pastor vnus erit omnium eorum.* Et infrà: *Et Dauid seruus meus princeps eorum in perpetuum.* Quæ non in alium quàm in Christum competere possunt, qui vnius ouilis vnum se pastorem dicit Ioan. 10. cum loqueretur de aliis adhuc ouibus adducendis. Qui secundum Apostolum Ephes. 2. medium parietem maceriæ dissoluens, fecit vtraque vnum, ipse lapis angularis connectens in se vno duos populos. Quod si conjuncta fuerint decussatim; ligni crucis expressa nobis figura monstratur. Nam & ipsum quamuis ex duobus lignis compositum, non tamen ligna sed lignum crucis appellare solent Christiani, tanquam vnum. De quo Apostolus Ephes. 2. ait quod per crucem ambos populos Christus Deo reconciliauerit in corpore suo, interfectis in semetipso inimicitiis, quibus à se inuicem diuidebantur. Meritò autem per Israëlem decem tribuum mysticè figurata est gentilitas. Nam populus ille à veri Dei religione primum desciuit, & plures Deos more gentilium colere cœpit, & prior in captiuitatem ductus est, nec inde postea reductus sed inter gentes inueterascens, moribus earum & institutis vt plurimùm imbutus fuit. Tot igitur modis gentili populo assimilatus, typum eius admodum congruenter in se gessit. Cæterùm Christus vocatur Dauid, tum quia ortus ex semine Dauid, eiusque dictus filius, tum quia Dauid in multis illustrem gessit eius figuram.

v. 21. *Ecce ego assumam filios Israël de medio nationum. —— Et faciam eos in gentem vnam in terra, in montibus Israël, & rex vnus erit —— & non erunt vltra duæ gentes.* In Osee legimus decem tribus sine vlla spe reditus ablegandas in captiuitatem, Oseæ 1. capite idque sub typo filiæ, quam vocabat, *Absque misericordia. Quæritur,* quomodo ergo hic etiam decem tribubus reditus promittitur? Iudæi hæc referunt ad finem sæculi, & ad regnum illud, quod somniant mille annorum in terris. Sed tale somnium jam dudum ab Ecclesia explosum est. Proinde quod hoc loco dicitur, ad Israëlem spiritualem referre debemus, qui colligendus est ex omnibus gentibus. Ad eos enim propriè pertinet, & ad spiritualem populum, quod hic subjicitur: *Pastor vnus erit omnium eorum, in iudiciis meis ambulabunt, & mandata mea custodient.*

CAPVT XXXVIII.

v. 2. F*Ili hominis pone faciem tuam contra Gog, terram Magog, principem capitis Mosoch, & Thubal.* Iudæi & Iudaizantes, Gog, & Magog intelligunt gentes Scythicas immanes, quæ trans Caucasum montem incognitas nobis sedes incolerent. Quas gentes dicunt post regnum mille annorum terrenum, quod illi fingunt, à Diabolo esse commouendas; vt veniant in terram sanctam contra eius incolas pugnaturæ; adjunctis sibi multis aliis gentibus quæ à propheta enumerantur. Confirmare quoque id student Iudaizantes & Chiliastæ ex Apocal. 20. vbi dicitur: *Cum consummati fuerint mille anni, soluetur Satanas de carcere suo & exibit, & seducet gentes, quæ sunt super quatuor angulos terræ, Gog & Magog. Et congregabit eos in prælium, quorum numerus est sicut arena maris. Et ascenderunt super latitudinem terræ, & circuierunt castra Sanctorum, & ciuitatem dilectam, & descendit ignis à Deo de cælo, & deuorauit eos.*

Verùm sicut dubitare non debemus, regnum Christi millenarium, non terrenum, sed spirituale intelligendum esse: sicut Christus dicit: *Regnum meum non est de hoc mundo*; ita secundum spiritum quoque accipienda est illa terræ sanctæ, & dilectæ ciuitatis oppugnatio. Et hæc omnia conformiter inter se postulant spiritualem interpretationem. Cùm ergo regnum illud mille annorum sit decursus Ecclesiæ præsentis temporis, in qua regnat Christus vsque ad consummationem sæculi; ipsa dilecta ciuitas non alia est, quàm societas Sanctorum, non locis, sed animis vnita & conjuncta. Per Gog quoque & Magog non vna certa natio intelligitur, sed omnis impiorum turba; qui consummatis mille annis, id est, in fine sæculorum, majoribus, quàm anteà vnquam viribus, Ecclesiam Dei oppugnabunt, non vno loco aut ciuitate conclusam, sed per vniuersum orbem dispersam. Hæc enim persecutio significatur cum dicitur, *Circuierunt,* &c. Nam per castra sanctorum, & ciuitatem dilectam non aliud quàm Ecclesiam debemus intelligere. Ac denique per hoc quod additur, *descendit,* &c. non aliqua præsentis

temporis pœna describitur, sed æterni ignis incendium. A De quo scribit Ioannes missum esse Diabolum in stagnum ignis & sulphuris. Hæc sicut Ioannis in Apocal. ita præsentis loci videtur esse interpretatio.

v. 16. *Vt sciant gentes me, cum sanctificatus fuero in te in oculis eorum ô Gog.* Id est, cum gloriosus apparuero, & magnificatum fuerit nomen meum coram gentibus per judicia quæ in te exercuero. Sic sanctificatus fuit Deus in Pharaone coram vicinis gentibus, sicut ipse dicit: *In hoc ipsum excitaui te, vt ostendam in te virtutem meam, & vt annuntietur nomen meum in vniuersa terra.* Rom. 9. vers. 17. Vide ibidem nostr. comment.

v. 17. *Tu ergo ille es, de quo locutus sum in diebus antiquis, in manu seruorum meorum prophetarum Israël.* B Si certæ nationes significarentur per Gog, & Magog; inueniri non posset, quomodo istud verum sit, quod hic Deus per prophetam dicit. Nam ante Ezechielem, harum nationum nullus propheta meminit; nisi quod Num. 24. Balaam sic loquitur secundum Septuaginta. *Egredietur homo de semine eius, & dominabitur gentium multarum, & exaltabitur Gog regnum eius.* Sed id in Hebræo non habetur; & Balaam, inter Domini prophetas an sit numerandus, dubitatur; ac deinde hic dicitur pluraliter; *in manu seruorum meorum prophetarum.* Vnde omnino intelligenda est persecutio quam sustinet Ecclesia, & maximè sustinebit in fine sæculi, à societate impiorum & Antichristo. Hujus enim persecutionis omnes meminerunt prophetæ. Videatur etiam initium cap. 10. Genes. C

CAPVT XXXIX.

v. 1. *Ecce ego super te Gog, principem capitis Mosoch, & Tubal.* Secundum hanc nostram versionem significatur, quod Gog sit princeps capitis, id est, inferioris principis, seu principum, Mosoth, & Tubal. Nec difficile est intelligere secundum interpretationem capitis præcedentis. Nempe Diabolus vel Antichristus est princeps omnium principum, seu regum tyrannorum; sicut & Christus est princeps super proceres Ecclesiæ Apostolos, Episcopos, & pastores: de quibus scriptum est; *Constitues eos principes super omnem terram,* &c. Potest tamen & sic verti ad verbum, (*Gog principem caput Mosoch & Tubal*) per appositionem, quasi præcipuum dicat principem; ac summum ducem illarum nationum. Nam in Hebræo D nulla est nota genitiui casus. Septuaginta verò pro illo (*capitis* vel *caput*) reliquerunt nomen Hebræum (*Ros.*) Quod etsi significet (*caput*) tamen ipsi hoc modo verterunt: (*Principem Ros, Mosoch & Tubal*) quasi principem trium nationum.

v. 2. *Et circumagam te, & educam te.* Ad hunc locum sic Franciscus Lucas in suo Correctorio: Correctores, inquit, emendarunt (*educam*) quod est (*extra faciem*) pro eo quod est in libris quibusdam (*seducam:*) quibusdam (*reducam.*)

v. 17. *Conuenite, properate, concurrite vndique ad victimam meam, quam ego immolo vobis, victimam grandem super montes Israël, vt comedatis carnem & bibatis sanguinem.* Et paulò pòst: *Et comedetis adipem in saturitatem, & bibetis sanguinem in ebrietatem, de victima quam ego immolabo vobis.* E Metaphorica locutio est in eo quod homines in bello occisi, victima vocantur. Neque enim propriè dici possunt sacrificia Deo oblata, quia non offeruntur Deo tanquam præstantia quædam bona, cum gratiarum actione, & agnitione beneficentiæ eius, ac summi dominij; sed tanquam pestes ac noxæ tolluntur è medio. Deinde Deus hic loquitur, cui non conuenit sacrificium offerre, sed accipere oblatum. Vocantur ergo victimæ, quia tanquam, victimæ cæduntur & mactantur, & super iis victores epulantur læti de victoria & spoliis: Deus autem se quasi victori comparat, inuitans alios ad epulum quasi à se paratum.

CAPVT XL.

v. 2. *Et dimisit me super montem excelsum nimis, super quem erat quasi ædificium ciuitatis,* Et infrà v. 46. *Porro gazophylacium, quod respicit ad viam Aquilonis, sacerdotum erit ——isti sunt filij Sadoc.* *Quæritur* de quo templo intelligenda sit prophetia hujus capitis & sequentium? Hieron. in commentario priusquam ad hujus loci explicationem veniat, disertis verbis imperitiam suam confitetur. Vt autem in tanta obscuritate aliqua tamen lux intelligentiæ appareat, primo rejicienda est Iudæorum illorum opinio, qui describi existimarunt templum illud quod post captiuitatem sub Zorobabel ædificatum est. Templum enim istud hic apud Ezechielem multò angustius & splendidius describitur, quàm ipsum etiam Salomonis; illud autem sub Zorobabel, adeò fuit inferioris splendoris, vt fleuerint, qui illud Salomonis vidissent, vt est apud Esdram. Iudæi posteriores putant hoc templum ab Ezechiele descriptum, ædificandum esse in aduentu Christi sui; quem etiamnum expectant. Verùm & hac Iudaica opinione rejecta; cum beato Hieronym. & Gregorio, potius totam hujus templi descriptionem referemus ad mysticam & spiritualem ædificationem Ecclesiæ Christi: quæ ædificatur quotidie, & spiritualibus incrementis proficit, in fide, vsu sacramentorum, & moribus. Ecclesiam enim esse templum Dei, etiam alibi testatur scriptura. Vnde illud ad Ephes. 2. *Superædificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Iesu, in quo omnis ædificatio constructa crescit in templum sanctum in Domino.* Et in Apocal. pluries per templum, Dei Ecclesia, id est, fidelium societas intelligitur. Denique, vbique materiale templum, spiritualem Ecclesiam significat. Vnde apud Iudæos vnicum erat templum, vt significaretur, vnam Christi Ecclesiam futuram esse: & proptereà apud Christianos nunc plura esse permittuntur, quia veritate jam completa, cessat illius significationis necessitas.

CAPVT XLI.

v. 4. *Et mensus est longitudinem eius viginti cubitorum, & latitudinem eius viginti cubitorum, & dixit ad me: Hoc est sanctum sanctorum* Annotat hoc loco B. Hieron. quod in descriptione tabernaculi Mosaïci dicatur pluraliter *Sancta sanctorum*, hic autem singulari numero *Sanctum sanctorum*, vt, inquit, post sancta, veniamus ad Sanctum: sicut post multa cantica ad Canticum Canticorum, quod omnium carminum carmen est; quod canentes scilicet, sponsi copulamur amplexibus. Et notandum in primis in his vocibus *Sanctum sanctorum*, & *Canticum Canticorum*, phrasim esse Hebraicam, qua significatur sanctum præcipuum, & primum; item Canticum excellentissimum. Et simili modo quoque ista, Deus deorum, Rex regum, Dominus dominantium, excellentiam significant.

v. 15. *Et mensus est longitudinem ædificij contra faciem eius, quod erat separatum ad dorsum, ethecas ex vtraque parte centum cubitorum.* Quædam exemplaria habent (*ecthecas*) quædam (*hecthecas*) Hier. in commentario habet ἐκθέτας: & quid ea voce significetur explicat: ἐκθέτας, inquit, Romæ appellant solaria, de cœnaculorum parietibus eminentia; siue mœniana, ab eo qui ea primus inuenit, quæ nonnulli Græcorum ἐξώστας vocant. Hæc ille. Ex quo patet hoc vocabulo significari in ædificio illud structuræ genus, quod tignis extra murum prominentibus superpositum eminet, & facit, vt superiori parte ædificium

majorem habeat latitudinem, quam infra; quod genus structuræ, etiam hodie videmus in vsu esse.

CAPVT XLII.

v. 14. **V**Estienturque vestimentis aliis, & sic procedent ad populum. *Mysticè* significatur sanctum non esse dandum canibus, nec proijci debere margaritas ante porcos, id est, mysteria cœlestis doctrinæ non esse temerè objectanda ijs hominibus, qui non ea reuerenter suscepturi videantur.

Item notandus hic locus, pro Ecclesiæ Catholicæ sancta consuetudine, contra hæreticorum ministrorum conuenticula; in quibus illi, contempto more Ecclesiæ, in qua sacerdotes cum Clero celebraturi officia diuina, certis ad hoc deputatis vestimentis, & ornamentis vtuntur, cum quibus nefas esset foras ad profanum vulgus, & loca profana procedere; quasi non distinguentes inter sacrum & profanum, ijsdem vtuntur vestibus intus, & extra suos conuentus, & sacra; non attendentes illud Apostoli: *Omnia honestè & secundum ordinem fiant in vobis.* Nec est tamen, quod hinc sibi blandiantur quidam in Clero; qui contenti gestare habitum Ecclesiasticum in templo, foris haud secus, atque alij laïci vestiti incedunt. Est enim habitus duplex Ecclesiasticus; & quidem vnus, sine quo nec in media platea debent apparere, qui in sortem Domini asscripti sunt. Hîc autem agitur de habitu, cuius vsus rantum erat in ipsis sacrificiis, & ille erat, & est deponendus in plateis, non ille alius.

CAPVT XLIII.

v. 8. **Q**Vi fabricati sunt limen suum iuxta limen meum, ——— & murus erat inter me & eos; & polluerunt nomen sanctum meum in abominationibus quas fecerunt. Exprobratio est ad filios Israël, eos præsertim, qui erant per ministerium Domino conjunctiores: Hæc enim conjunctio & propinquitas significatur per hoc quod dicuntur fabricati limen suum iuxta limen Domini. Isti ergo, si tanto ministerio indignos se præstant, licet Deo per ministerium sint conjunctissimi, tamen si merita spectemus, murum construunt inter se & Deum, & nomen sanctum eius polluunt. Sed *quaritur*, Quinam propriè dicantur nomen Dei pollúere? *Respond.* non omnis qui peccat, polluit nomen Domini; imò ne omnis quidem qui grauiter peccat: nam nusquam leguntur gentiles, qui alieni erant à cultu vnius Dei, polluisse nomen Domini, sed ille polluit nomen Domini, qui cum nomen eius profiteatur, fidemque eius sit amplexus, non tamen viuit, quomodo vera religio viuendum esse dictat; maximè si mala eius vita publica sit, & notoria. Præcipuè autem polluunt, quorum professio sanctior est, (sicut hôc loco indicat Propheta, Sacerdotes maximè notans) qui non ducunt vitam conformem suæ professioni.

v. 10. *Tu autem fili hominis ostende domui Israël templum, &c.* Quæ hoc capite & sequentibus dicuntur de templi structurâ eiusque partibus, de sacerdotibus & Leuitis, deque sacrificijs eorum & ritibus ac vestimentis, omnino necessariò spiritualiter & figuratè accipienda sunt, quia secundum litteralem & proprium verborum sonum accipi non possunt. Quod ita probatur, quia nec ad litteram pertinere possunt ad statum veteris Testamenti, quando lex Moysi adhuc vigebat vsque ad Christum, & seruandæ erant illius legis ceremoniæ, à quibus quæ hîc præscribuntur, vt & templi forma ac mensura, diuersa sunt. Vnde nec Iudæi hæc seruarunt tempore veteris legis, neque adhuc seruant; licèt tempus expectent quo seruanda erunt, sed frustra. Neque ad statum noui Testamenti, in quo vnicum est missæ sacrificium, templa plurima non vnam habentia formam: sacerdotes non Aaronici, sed ex omni gente ac tribu; ritus quoque & vestitus ab ijs quos hîc Propheta describit, multum sunt diuersi. Quod autem ad statum futuri sæculi hæc propriè & secundùm litteram accepta non pertineant, omnino per se clarum est. Quare fatendum est hujus totius descriptionis sensum litteralem non esse diuersum à sensu spirituali seu allegorico, sed eundem prorsus, vt in ænigmatibus & parabolis accidit.

v. 15. *Ipse autem Ariel, quatuor cubitorum, & ab Ariel vsque ad sursum cornua quatuor.* Ariel hoc loco nomen Altaris est; Cujus appellationis hanc reddunt rationem; quia *Ariel*, idem est quod *Leo Dei*, Altare autem holocaustorum per Ariel designatum, instar leonis deuorabat carnes superimpositas. Alij sic dictum putant altare; quia superior altaris pars latior erat parte inferiori, qualem dispositionem habet corpus leonis, & corpora hominum robustorum. Vide etiam annot. Isaiæ 29. & 31. 9.

CAPVT XLIV.

v. 11. **I**Psi mactabunt holocausta & victimas populi, Et infrà: *Et non appropinquabunt ad me vt sacerdotio fungantur mihi.* Hinc liquet quod mactare holocausta & victimas non erat proprium sacerdotibus, sed in ea parte sacrificij Sacerdotes à Leuitis adjuuabantur. Neque enim soli Sacerdotes sufficiebant mactandis & excoriandis victimis & in partes secandis, & effundendo sanguini, quando magna multitudo victimarum offerebatur, vt in dedicatione templi sub Salomone, & in oblatione Agni Paschalis. Cæterùm Sacerdotibus propria erant quæ hîc infrà dicuntur offerre adipem & sanguinem, ingredi sanctuarium, & accedere ad mensam propositionum.

v. 20. *Caput suum non radent, neque comam nutrient, sed tondentes attondebunt capita sua.* Apostata quidam nomine Hortensius Landus in libello à se edito, cui titulum fecit, *De persecutione barbarum*, multis conuitijs insectatur Clericos, & præcipuè Monachos, ritum radendi capitis, & barbæ seruantes. Objicit eis inter alia præsentem locum, eiusque commentarium ex Hieronymo, vbi sic legitur: Quod autem sequitur, Caput suum non radent, &c. perspicuè demonstrat nec rasis capitibus, sicut Sacerdotes cultoresque Isidis atque Serapis, nos esse debere; nec rursum comam demittere, quod luxuriosorum est, barbarorumque. Hæc ille. Sed *respondeo*, nequaquam scripturam, aut Hieronymum velle, quod vult apostata, vt mox apparebit. Atque inprimis dico, nullis saltem patrum decretis simpliciter prohiberi capitis aut barbæ rasuram. Quinimo extat, velut in contrarium in Concilio Carthag. 4. huiusmodi Canon 44. *Clerici neque comam nutriant, neque barbam.* Et in 4. Synodo Toletana, ante annos ferè mille celebrata, Canon 40. figuram tonsuræ Ecclesiasticæ præscribens, sic habet: Omnes clerici vel lectores, sicut Leuitæ & Sacerdotes, detonso superius capite toto, inferius solam circuli coronam relinquant. Omitto alia etiam vetustiora patrum & Pontificum testimonia; quibus etiam significationem tonsuræ, quam mox attingemus, explicârunt. Verba itaque Scripturæ sacræ hoc loco, & B. Hieronymi, nequaquam contra Ecclesiasticam consuetudinem detorquenda sunt; sed dicta sunt, aduersus peruersam intentionem, & prauam consuetudinem tondentium & radentium; quorum alij scilicet, vana superstitione seipsos radebant ad imitationem gentilium illorum sacerdotum; alij muliebri mollitie barbam radebant, aut etiam penitus euellicabant; è contra comam omnino demissam, instar mulierum nutriebant. At verò in Ecclesiastica radendi consuetudine, exclusa omni superstitione, significatio coronæ spineæ Domini seruatur, & honestati nihilominus consulitur, retenta extima seu inferiori capillorum parte.

CAPVT XLV.

v. 4. **S**ANctificatum de terra erit sacerdotibus ministris sanctuarij, qui accedunt ad ministerium Domini. Sed quid causæ est, quare in hac descriptione terræ sanctæ, certa & separata portio terræ attribuatur Sacerdotibus & Leuitis? in prima autem diuisione facta sub Iosue, nulla certa portio ab aliis tribubus sejuncta, eis attributa sit, sed tantùm inter alias tribus quædam oppida ad habitandum, & suburbana ad pecora alenda? Hîc primo notandum, in difficilibus sacræ Scripturæ locis, & maximè in explicando sensu mystico, vbi certa & aperta haberi non possunt; ea nobis sectanda, quæ sunt probabilia. Dico igitur hæc duo minimè pugnare, & diuersas quidem sed tamen optimè consentientes habere mysticas significationes. Iubentur tempore Iosue Sacerdotes & Leuitæ non seorsim partem habere, sed misceri reliquis tribubus, propter doctrinæ officium, ne videlicet vlla sit tribus aut oppidum, in quo non sit vnus Sacerdos aut plures, qui populo ministret doctrinam veræ religionis & pietatis. Et nihilominus hoc loco designatur Sacerdotibus portio separata, eaque maior cæteris; quia quod ad conuersationem vitæ attinet, oportet Sacerdotes, & omnes eos, qui sacris ministerijs sunt deputati, sanctitate & integritate vitæ cæteris antecellere.

v. 16. *Omnis populus terræ tenebitur primitijs his principi in Israel.* Hoc alij ad principem populi, id est, regem referunt. Quod quia absurdum videtur (Non enim lex regi assignat primitias, sed Sacerdotibus) hinc alij intelligunt de Principe Sacerdotum. Sed ex sequentibus satis apparet, de rege dictum esse. Itaque notandum, hoc loco non ita distingui inter regem & summum Sacerdotem, quin propter pietatis communionem, & communia quædam officia, (quæ sunt quieti communitatis prouidere & inquietos punire) possint etiam aliquando ex populo habere collationes quasdam communes, maximè si in mystica significatione, quod hîc apud Ezechielem faciendum videtur, hæreamus. Et constat quod tam principi ratione officij publici, quo pacem conseruat, noxios punit, innoxios defendit, bella gerit, hostilia auertit; quam sacerdoti, ratione sacri ministerij, debeantur iusta stipendia seu honoraria, lege diuina & naturali; sed determinatio horum fit lege positiua, vt tributa, vectigalia, vel etiam decimas, aut alias similes collectiones accipiat. Vnde decimi denarij exactio non est contra jus Dei, aut naturæ, etiam in principe sæculari.

CAPVT XLVI.

v. 8. **C**Vmque ingressurus est princeps, per viam vestibuli ingrediatur, & per eandem viam exeat. *Quæritur*, quid hoc sibi velit quod princeps eadem porta, qua intrauit exeat? & populus, vt mox subditur, ingressus per portam Aquilonis, exeat per meridianam & contra? *Respond.* Princeps est Christus, qui in se neque deficit, neque proficit; & tam ad nos descendens, quàm ad cœlestia conscendens, eadem majestatis suæ vtitur libertate. Quod autem populus diuersa via iubetur egredi templo, quàm sit ingressus, significatur, omnes eos qui in templo Domini versari volunt, regredi nunquam debere, neque ad vitia semel relicta reuerti, sed proficere semper, progrediendo de virtute in virtutem: scientes scriptum esse Lucæ 9. *Nemo mittens manum ad aratrum & respiciens retro, aptus est regno Dei*; & vxorem Loth, quod retro adspexisset, in statuam salis conuersam esse. Vnde & Apostolus Galatis metuit ne reuertantur ad infirma & egena elementa, & cum spiritu cœperint, carne consummentur. Ad Galat. 3.

v. 12. *Cùm autem fecerit princeps spontaneum holocaustum.* Spontaneum Septuaginta ὁμολογίας, id est, con-
A fessionis, non peccatorum, vt vult Pinthus, sed laudis & gratiarum actionis. Nam spontanea non erant pro peccatis; sed in recognitionem summæ majestatis; item laudis, gratiarum actionis, vel pro victoria obtinenda. Vnde & sequitur de eodem genere: *Aut pacificas voluntaria Domino.*

v. 18. *Et non accipiet princeps de hæreditate populi per violentiam, & de possessione eorum, sed de possessione sua hæreditatem dabit filiis suis.* 1. Regum 8. Samuel exponens populo ius regis, inter cætera ait: *Agros quoque vestros & vineas, & olineta optima tollet, & dabit seruis suis.* Dicet aliquis: Si seruis suis dare potuit secundum ius Regis à Samuele expositum; ergo multo magis dare potuit alienas possessiones filijs suis?
B Quid ergo hîc sibi vult Ezechiel? *Dicendum* locum illum 1. Regum 8. per hunc locum Ezechielis explicari. Videlicet hoc loco dicitur, quid principi liceat vel non liceat iure naturali & diuino; Ibi autem, non quid liceat, sed quantùm sibi passim per vim vsurparent reges nationum. Ad hoc enim alluditur, quod ipsi petentes regem dixerant, *sicut habent & cæteræ nationes.*) Itaque ibi ius intelligendum est non verum, sed per tyrannidem vsurpatum; quod & ipse Achab rex impius satis agnouit, dum non ausus fuit vsurpare vineam Naboth, nisi per calumniam colore quæsito.

CAPVT XLVII.

v. 1. **E**T ecce aquæ egrediebantur subter limen domus ad Orientem. Et paulò post: *Aquæ autem descendebant in latus templi dextrum ad meridiem*
C *altaris.* Quid per aquas quæ de domo Dei egrediuntur intelligatur, exponit nobis vsus Ecclesiæ, quæ Paschali tempore ad fontem Baptismi canit in hunc modum: Vidi aquam egredientem de templo à latere dextro, & omnes ad quos peruenit aqua ista salui facti sunt. Egrediuntur itaque hæ aquæ à templo, quia ab Ecclesia procedunt ad sanitatem gentium. Descendunt autem ad latus dextrum, quia hominem transferunt de sinistro damnationis statu, ad dextrum iustitiæ latus. Item redundant magis ac magis, propter multitudinem gentium, quæ per baptismum ad Ecclesiam venit. Viuificant verò omne animal, ad quod perueniunt, quia quantũ est ex parte Sacramenti, omnibus vitam impertit spiritualem. Denique in ripa eius ex vtraque parte crescit omne lignum fructiferum; quia omne genus
D operum bonorum, quæ ab Apostolo fructus spiritus vocantur, ex fonte procedit gratiæ Dei, quæ Christianis in Baptismo infunditur. In littoribus autem & palustribus non sanantur; quia qui lacunas sequuntur peruersorum dogmatum, non possunt sanitatem consequi, sed mortem. Alij quoque non malè per aquas istas salutarem Ecclesiæ doctrinam accipiunt: cui etiam omnia dicta facilè accommodari possunt.

v. 10. *Plurimæ species erunt piscium eius, sicut pisces maris magni, multitudinis nimiæ.* Mare magnum ad litteram vocat Mediterraneum. Illud enim incolis Palæstinæ vocabatur mare magnum comparatione quorumdam minorum; quale erat mare Tiberiadis, & mare mortuum seu salsum; quæ potius stagna erant,
E quàm maria. Qui verò per pisces intelligantur, explicat Euangelium. Scilicet mare, sæculum est; pisces, homines qui in hoc sæculo versantur. Sed pisces magni & copiosi, qui in aquis viuis de domo Dei egredientibus viuunt, populus est credentium, & seruientium Deo in sanctitate & iustitia.

CAPVT XLVIII.

v. 35. **E**T nomen ciuitatis ex illa die, Dominus ibidem. Manifestè significatur, per ciuitatem istam, non aliud intelligi, quàm Ecclesiam Christi seu noui Testamenti. Cui nomen istud, *Iehoua Samma*, id est, *Deus ibi*; proprijssimè, atque adeò soli

perpetuò competit; ita vt Dominus nunquam etiam recessurus sit ab ea, sicut olim recessit à priori populo, id est, à synagoga Iudæorum. Vnde illud Christi Matth. 23. *Relinquetur vobis domus vestra deserta*, & prius apud eundem Matthæum capite 21. *Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.* At verò de sua Ecclesia dicit Matthæi 16. *Et portæ inferi non præualebunt aduersus eam.* Et Matthæi 28. *Ecce ego vobiscum sum vsque ad consummationem sæculi.*

FINIS EZECHIELIS.

ANNOTATIONES
IN PROPHETIAM DANIELIS.

CAPVT PRIMVM.

v. 1 **E***T tradidit Dominus in manus eius* (scilicet Nabuchodonosor) *Ioakim regem Iuda, & partem vasorum domus Dei.* Dicit partem vasorum, non solum propter arcam Testamenti; quam abscondit Ieremias, vt narratur 2. Machab. 2. sed etiam, quia in ista transmigratione (de qua hîc sermo est) etiam multa alia vasa relicta fuerunt, quæ posteà vniuersa ablata sunt in secunda & tertia transmigratione sub rege Iechonia & Sedechia.

v. 6. *Fuerunt ergo inter eos de filiis Iuda, Daniel, Ananias, Misael, & Azarias.* Danielem prophetam fuisse nec Iudæi negant; quod malè putauit Theodoretus præfat. in hunc prophetam; Multò minus id negauit Hieron. quamuis id falsò ei impingat Ruffinus. Vide Hieron. epistola 120. itemque Isidorum lib. 6. Etymolog. Quod verò huius libri author, non alius quoque sit, quàm ipse hic propheta Daniel, præter testimonia variorum, quæ profert Bellarminus & alij, illud non infimum argumentum est, quod liber hic Chaldaïcè scriptus sit: Vnde facilè apparet ipsum Danielem esse eius authorem, vt qui in Chaldæa vixerit, & vt hic dicitur v. 4. diligenter institutus fuit in lingua Chaldæorum.

v. 8. *Proposuit autem Daniel in corde suo, ne pollueretur de mensa regis.* Apud August. lib. 30. contra Faustum cap. 2. Faustus dicit Danielem cum tribus pueris non tantùm ab interdictis lege, sed etiam à concessis, abstinuisse secundum hanc scripturam; nec id reprehendit Augustinus. Sed ideo fortè metuebat pollutionem ex cibis regijs, vel quia omnes certis quibusdam cæremonijs ex more consecrabantur inuocatis Dijs; vel quia pars aliqua erat immolatitia, propter quam reliqui cibi quoque censerentur sacri: quomodo nunc, si de aqua per sacerdotem benedicta alteri aquæ permisceas, tota censetur benedicta. Nec obstat, quod objicitur ex Apostolo 1. ad Corinth. 8. vbi dicit: *Scimus quia nihil est idolum in mundo*; quia consecratio talis, etsi reipsa nulla esset, æstimari tamen debebat ex opinione hominum seu gentium quæ tali consecratione vtebantur. Item qui comedebant cum gentilibus Iudæi, id est, eâdem cum illis mensâ vtebantur, censebantur vulgò omnibus ijsdem cibis vti, nec habere discrimen ciborum; etiamsi fortè studiosè abstinerent ab ijs, quæ lege vetita essent. Ideò ad scandalum populi sui vitandum debebant Daniel, & socij se subtrahere mensis gentilium; sicut fecerunt etiam Tobias, & Iudith. Itaque Daniel non solum abstinentiæ causa, sed propter legem, & vitandum scandalum quoque, mensæ regiæ vnà cum sociis communicare noluit.

v. 15. *Post dies autem decem apparuerunt vultus eorum meliores, &c.* Quæritur vtrum id factum naturaliter, an per miraculum? Athanasius in Serm. ad Virgines videtur referre ad naturam, nec sine ratione: videmus enim plerumque filios plebejorum, mechanicorum ac rusticorum, qui cibis vescuntur simplicioribus ac vilioribus, melius habitos esse vultu ac toto corpore, quàm filios diuitum qui delicatè nutriuntur. Et ratio est, quia qui vilioribus vtuntur cibis temperantius eos sumunt plerumque, quàm qui vtuntur lautioribus. Hos enim ad excessum stimulat illecebra delectationis gulæ. Item quia mechanici & rustici qui vilioribus vescuntur, exercent corpus labore, quod non faciunt diuites qui vtuntur delicatioribus. Ac prior quidem ratio locum habuisse putanda est in Daniele & socijs eius. Temperantius enim comederunt cibos viles, quàm alij principum pueri cibos regios. Sed posterior ratio fortè in eis locum non habuit, quia non exercebantur labore corporali, sed instituebantur artibus & scientijs, sicut alij principum & nobilium filij. Vnde probabile est totam causam cur vultus eorum meliores & corpulentiores fuerint, non esse petendam ex natura: sed quia propter religionem Dei & studium legis seruandæ, abstinebant à cibis mensæ regiæ, Deus etiam supra naturam ex cibis vilioribus contulit eis plus roboris & pulchritudinis in corpore.

CAPVT II.

v. 21. **D***At sapientiam sapientibus, & scientiam intelligentibus disciplinam.* Non significatur Deum addere sapientiam sapientibus, &c. sed sapientes ac scientes non aliundè sapientiam & scientiam suam omnem habere quàm à Deo, iuxta illud Ecclesiastici 1. *Omnis sapientia à Domino est.*

v. 24. *Sapientes Babylonis ne perdas.* Cur Daniel non permisit occidi ariolos & magos & maleficos & Chaldæos (sic enim supra enumerantur) morte dignissimos? Lex enim apertè dicit: *Maleficos non patieris viuere.* Exod. 22. *Respondeo* rectè & prudenter id fecisse Danielem, eò quòd injusta in illos esset regis sententia. Non enim propter hoc erant digni morte quod somnium regi indicare non possent, sed quia artem profitebantur illicitam, superstitiosam, diabolicam. Deinde nec cum tranquillitate, sicut oportet, in illos sententia ferebatur; sed summa animi perturbatione. Dicit enim Scriptura: *Quo audito, rex in furore & in ira magna præcepit vt perirent omnes sapientes Babylonis.* Expedit autem impediri executionem injustæ sententiæ, etiamsi morte dignus sit qui condemnatur: Vt, si quis adulter damnetur vt homicida. Magnum enim reipublicæ malum est per injustas sententias homines interfici, licèt forsitan ob aliam causam morte dignos. Et certè alioqui coram Deo omnes sumus digni morte, quia mors pœna peccati est. Porro sententiæ per iram vel alium quempiam affectum

præcipitatæ, suspendendæ sunt, donec animus resederit. Quod etiam huius sæculi sapientes præceperunt.

v. 34. *Videbas ita, donec abscissus est lapis de monte sine manibus; & percussit statuam in pedibus eius* —— *& comminuit eos.* Quid sit lapis iste abscissus de monte sine manibus, exponit August. in Psalm. 98. dicitque Christum intelligi, de regno Iudæorum sine virili opera exortum; qui confregit regna omnia idolorum, & factus est Mons magnus, qui est Ecclesia Catholica; quæ repleuit faciem vniuersæ terræ; iuxta illud Matth. 28. *Euntes in mundum vniuersum prædicate Euangelium omni creaturæ.* Et Act. 1. *Eritis mihi testes in Ierusalem & in Samaria & omni Iudæa, & vsque ad vltimum terræ.*

v. 46. *Tunc rex Nabuchodonosor cecidit in faciem suam, & Danielem adorauit, & hostias & incensum præcepit, vt sacrificarent ei.* Hunc locum olim calumniatus est Porphyrius vt falsum, dicens incredibile esse quod rex superbissimus captiuum adoraret. Quod si etiam facere voluisset, Danielem eum prohibere debuisse; maximè, ne hostias & incensum ei sacrificarent; sicut Actorum 14. legimus Licaonios prohibitos fuisse à Paulo & Barnaba, ne illis immolarent. Ad hæc *respond.* Regem tametsi superbissimum, tamen obstupefactum diuino Danielis responso, & sapientia, eum adorasse; hoc est, veneratum su[a]e corporis inclinatione. Ita enim frequentissimè adorare in Scriptura accipitur. Vnde & illud, *Adorauit Abraham populum terræ.* Genes. 23. Quod autem legitur præcepisse, vt sacrificarent ei hostias & incensum; Bellarminus lib. de Sanctorum beatitudine cap. 13. intelligit significari, non sacrificium, sed munera & odores. Sed cum Hieron. verterit (*sacrificarent.*) Et Pagninus similiter; Alij autem (quod parum distat) Arias & Septuaginta, (*ad libandum ei:*) esto; præceperit ita Nabuchodonosor, sed non inde sequitur, quod sit fact[u]m. Nec etiam valet argumentum, quod sicut ibi prohibuerunt Paulus & Barnabas, sic etiam Daniel debuisset scribere se prohibuisse: Nam se prohibuisse satis indicat, dum Nabuchodonosorem loquentem inducit & dicentem: *Verè Deus vester Deus Deorum est, & Dominus Regum.* Non enim dicit: *Verè tu Daniel Deus es*, sed tantum: *Verè Deus vester Deus Deorum est.* Et quod ad prohibitionem Pauli & Barnabæ attinet; sicut illo capite 14. Act. leguntur prohibuisse populum, ne pro dijs eos haberent; ita in eodem libro Actorum cap. vltim. similiter legitur, quod quidam de Paulo *dicebant eum esse Deum.* vers. 6. Nec tamen additur, quod Paulus id dici prohibuerit. Et ita Scripturæ ex scripturis exponendæ sunt; & non raro etiam supplendæ.

v. 48. *Tunc rex Danielem in sublime extulit* —— *& constituit eum principem super omnes prouincias Babylonis, & præfectum magistratuum super cunctos sapientes Babylonis.* Quæres cur Daniel in ea sublimitate & authoritate apud regem positus non petiuit à rege populi sui è captiuitate liberationem? Cur etiam captiuitatem quæ sub Sedechia facta est sua intercessione non impediuit? Cur obsidionem atque euersionem ciuitatis Ierusalem, & incendium templi, consilio suo apud regem non auertit? Nam Danielis postulata pro popularibus suis grata regi fuisse, significant hæc verba proximè sequentia: *Daniel autem postulauit à rege, & constituit* (scilicet rex postulante Daniele) *super opera prouinciæ Babylonis, Sidrach, Misac & Abdenago.* Primò respondeo historiam hujus loci, & proinde Danielis exaltationem quæ hîc describitur, contigisse aliquot annis post ciuitatem euersam, & templum incensum, ideoque de his frustra quæri, cur Danielis interuentu non fuerint impedita. Docet id Pererius. Vt autem populus iam captiuus liberaretur; id sibi postulandum non censuit, nec omnino postulare debuit; vtpote propheta conscius voluntatis diuinæ, qua constitutum sciebat populum non prius è captiuitate dimittendum, quàm finirentur septuaginta anni. Nam hoc & postea ei reuelatum fuit, & iam scire poterat ex vaticinio Ieremiæ: Cognitæ autem Dei voluntati non licet contra niti. Sic enim & Ieremias prohibetur orare pro populo capite 14. & apud Ezechiel. cap. 14. Negat Dominus Danielem si in medio populi sui esset, vtique orans pro populo eiusque liberatione, eum liberaturum. Quid ergò mirum si Daniel nihil tale postulauit à rege, quod sciebat nec à Deo petendum, nec omnino secuturum? Vide si placet de hoc etiam Pererium.

CAPVT III.

v. 1. NAbuchodonosor *rex fecit statuam auream* —— *& statuit eam in campo Duran.* Obscurum quibusdam videtur; num statua hæc fuerit ipsius Nabuchodonosor imago; an verò Dei alicuius, aut Deorum, quos ipse coleret. Etenim accusatores trium puerorum, sic dicunt: *Deos tuos non colunt, & statuam auream quam erexisti non adorant*: quibus verbis vnum per aliud videtur explicari: velut idem sit, deos non colere, & statuam non adorare. Non dicunt autem (*te non colunt*) sed (*non colunt Deos tuos.*) Sic & ipse Nabuchodonosor ad pueros: *Verene Deos meos non colitis; & statuam quam constitui, non adoratis?* Et pueri similiter respondent, *Deos tuos non colimus, & statuam auream quam erexisti non adoramus.* Nihilominus Hieron. hæc distinguit, quasi dicerent: Nec Deos tuos colimus, nec statuam tuam, in qua te adorari voluisti, adoramus.

v. 12. *Sunt ergo viri Iudæi, quos constituisti super opera regionis Babyloniæ, Sidrac, Misach & Abdenago, &c.* Facilè apparet accusationem hanc ex inuidia natam fuisse; quod homines externi & exules euecti fuissent ad præfecturas apud Babylonios victores. Quæritur cur non etiam cum his accusatus & comprehensus Daniel? *Respondeo* Dei prouidentiâ factum vt tunc abesset occupatus in negotiis regni. Aut certè tanta erat apud regem Danielis gratia, vt æmuli non sperarent se quicquam aduersus eum accusando posse proficere, sed magis aduersum se regis iram prouocaturos. De hoc vide si placet Pererium.

v. 17. *Deus noster quem colimus, potest eripere nos de camino ignis ardentis.* —— *Quod si noluerit; notum sit tibi ô rex, quod deos tuos non colimus.* Non dicit, Deus noster eripiet nos de camino ignis, sed potest nos eripere & liberare. De potestate itaque certi erant, de effectu verò adhuc dubitabant. Hic locus præter exemplum insignis fortitudinis, quâ liberè profitentur se impio mandato non parituros, etiamsi Deus eos liberare non velit; valet etiam ad destruendos duos errores: quorum vnus fuit Ioannis Vvielephi, & Brentij; qui docent Deum non alia facere posse, præter ea quæ facit. Hi enim pueri, cum dixissent, quod Deus eos posset liberare, nihilominus ostendunt id pendere ab eius voluntate. Sic & Christus Matth. 26. *An non possum rogare Patrem meum, & exhibebit mihi plusquam duodecim legiones Angelorum?* Potuit ergo Christus hoc rogare, potuit & Pater præstare: nec tamen ille rogauit, nec iste præstitit. Alter est error communis omnium hæreticorum nostri temporis, qui fiduciam Christianorum in Deum talem esse debere docent, vt non modo expectent, verùm etiam certo sibi statuant impetraturos se, quidquid à Deo expectauerint. Alia longè fuit fides & fiducia horum trium puerorum. Non enim dicunt (*eripiet nos*) sed (*potest eripere.*) Et quod non habuerint certam illam hæreticam persuasionem, indicant verba quæ subjungunt: *Quod si noluerit, notum sit tibi ô rex quod deos tuos* (nihilominus) *non colimus.* Ita & Christus in

Matth. 9. *Creditis quia hoc possum facere?* Fidem requirit, non de effectu, sed de potentia.

v. 22. *Porrò viros illos qui miserant Sidrach, Misach & Abdenago, interfecit flamma ignis.* *Quaeritur* quomodo hæc consistant cum ijs quæ posteà vers. 46. narrantur his verbis? *Et non cessabant, qui miserant eos ministri regis succendere fornacem.* *Respondeo*, non sunt hæc duo vnius & eiusdem continuatæ narrationis, sed priora sunt narrationis ex Hebræo, quæ finitur v. 23. & non continuatur iterum nisi vers. 91. Alia autem illa inserta sunt (vt videre est in Biblijs ipsis) ex Theodotionis editione. Quod si hoc sufficere non videatur; dicaturque esse nihilominus vtrumque in biblica narratione, dici potest, prius illud dictum esse per hysterosin; vt prius breuiter referatur, & deinde plenius, quomodo factum sit, explicetur.

v. 35. *Non auferas misericordiam tuam à nobis propter Abraham dilectum tuum, & Isaac seruum tuum, & Israel sanctum tuum.* Locus apertissimus contra nouos huius temporis Vigilantianos, qui negant merita sanctorum prodesse alijs. Ecce isti tantæ sanctitatis viri, vt etiam fornacem ignis ardentis non metuerent pro confessione vnius Dei, tamen misericordiam Dei implorant propter merita majorum. Quantò magis nos qui peccatorum pondere premimur, suppliciter ad sanctorum suffragia & merita confugere debemus?

v. 48. *Et effundebantur flamma super fornacem cubitis quadraginta nouem, & erupit & incendit quos reperit iuxta fornacem de Chaldæis. Angelus autem Domini descendit cum Azaria & sociis eius in fornacem, & excussit flammam ignis de fornace, & fecit medium fornacis quasi ventum roris flantem, & non tetigit eos omnino ignis neque contristauit, neque quicquam molestiæ intulit.* vers. 92. *Ecce ego video quatuor viros solutos & ambulantes in medio ignis, & nihil corruptionis in eis est, & species quarti similis Filio Dei. Tunc accessit Nabuchodonosor ad ostium fornacis ignis ardentis —— Statimque egressi sunt —— de medio ignis —— Quoniam nihil potestatis habuisset ignis in corporibus eorum & capillus capitis eorum non esset adustus —— & odor ignis non transiisset per eos.* Ex his omnibus apparet duplex fuisse miraculum, alterum ignis è fornace excussi per Angelum, ita vt iuxta stantes incenderentur. Alterum, incolumitatis trium virorum in medio ignis, ita vt nec ipsi nec capilli eorum, nec vestimenta eorum ab igne læderentur. Vtrumque miraculum clarè describitur. Sed dubitari potest, si ignis è fornace fuit excussus, quomodo qui in fornace erant, ambulabant in medio ignis? & quomodo de illis prædicatur quod nihil læsionis ab igne acceperint? Respondendum videtur ignem non totum excussum fuisse, sed ex parte; neque eo fine ne læderentur qui missi erant in fornacem, sed vt incenderentur qui eos miserant. Nam qui in fornacem missi fuerunt, alio majori miraculo manserunt incolumes, vt quamuis in medio ignis positi essent; non tamen comburerentur, Deo vim ignis mirabiliter ab illorum corporibus & vestimentis cohibente.

v. 57. *Benedicite omnia opera Domini Domino.* Hîc E inter opera Domini numerantur non solum substantiæ tam spirituales quàm corporeæ; verùm etiam accidentia, lux & tenebræ, dies & noctes, æstus, frigus, æstas, gelu. Sed nec ab hoc numero sunt excludendæ virtutes & virtutum opera quæcumque ab hominibus fiunt. Cum enim vniuersaliter dictum esset: Benedicite filij hominum Domino; consequenter enumerantur homines secundum eas qualitates quæ tanquam opera Dei ad eam benedictionem nos debeant prouocare, vt populus Israël, vt Sacerdotes Domini, vt serui Domini, vt spiritus & animæ iustorum, vt sancti & humiles corde, ac denique omnes religiosi id est, veri Dei cul-
A tores. Sunt ergo Dei opera, esse populum Dei, sacrificare & seruire Domino, esse iustum, sanctum, humilem, & religiosum, seu virtutes ipsas, seu virtutum opera intelligas his nominibus.

v. 65. *Benedicite omnes spiritus Dei Domino.* Hoc loco spiritus Dei intelliguntur venti, sicut immediatè præcedit: *Benedicite omnis imber & ros Domino*; scilicet pluuiæ, venti, & similia eiusdem ferè sunt conditionis. Neque mirari quis debet, quod ijdem venti hîc vocentur *spiritus Dei*. Ita enim vocantur propter magnitudinem, si sint vehementes & procellosi, phrasi Hebræa, sicut cedri Dei, montes Dei; vel quia sunt ministri Dei, iuxta illud: *Spiritus procellarum, quæ faciunt verbum eius*, Psalm. 148. Nequaquam autem intelliguntur Angelici spiritus; quia iam ante v. 58. de ijs dicitur: *Benedicite Angeli Domini Domino.* Itaque
B & quod posteà dicitur, v. 86. *Benedicite spiritus & animæ iustorum Domino*, de alijs item spiritibus intelligendum est; de illa videlicet spirituali hominis parte, quæ contra animam, velut partem sensitiuam distinguitur, vt 1. Thess. 5. *Vt integer spiritus vester, & anima, &c.* Vide ibid. nostrum Comment.

v. 93. *Et species quarti similis Filio Dei.* Hunc Christum interpretantur veteres, non quod Christus jam tum carne indutus fuerit, sed quia Angelus in ea specie apparuit, in qua Dei Filius aliquando erat assumpta carne conspiciendus. Huc spectare videtur quod in Ecclesiastico officio canitur: *Surrexit Christus de sepulchro, qui liberauit tres pueros de camino ignis ardentis.* Fuisse autem Angelum eum qui hîc dicitur similis Filio Dei, Nabuchodonosor ipse paulo pòst testatur, cum ait: *Benedictus Deus eorum ——, qui mi-*
C *sit Angelum suum, & eruit seruos suos, &c.* Prudentius in apotheosi contra Patripassianos; Christum interpretatur. Vide nostra in 2. dist. 8.

v. 96. *A me ergo positum est hoc decretum, vt omnis populus, tribus, & lingua quæcumque locuta fuerit blasphemiam contra Deum Sidrach Misach & Abdenago, disperreat, & domus eius vastetur.*

Decretum hoc regis Nabuchodonosor consonat legi diuinæ Leuit. 24. vbi, quicumque blasphemauerit nomen Domini, jubetur interfici, siue ciuis ille fuerit, siue peregrinus. Ex quo manifestum est pœnam illius legis comprehendere etiam eos qui religionem Dei Israël non suscepissent, vt ibi annotauimus.

D

CAPVT IV.

v. 6. B*Althassar princeps ariolorum.* Sic Danielem salutat Nabuchodonosor, vel quia eum constituerat præfectum magistratuum, super cunctos sapientes Babylonis; vt habetur supra in fine cap. 2. Sapientes enim Babylonici erant dediti superstitionibus & incantationibus: Vel etiam, quia homo infidelis existimabat sapientiam & peritiam exponendi somnia, & prædicendi futura (quæ erat in Daniele) fuisse eiusdem generis cum ea, quæ erat in sapientibus Babylonijs. Similiter quoque proximo capite dicit Regina ad regem; Danielem à patre eius Nabuchodonosor, constitutum fuisse principem magorum, incantatorum, Chaldæorum & aruspicum. Vide etiam Genes. 44. de Ioseph.

v. 22. *Cum bestiis ferisque erit habitatio tua.* Et v. 30. *Eadem hora sermo completus est.* Et tandem v. 33. *Sensus meus reuersus est in me —— & figura mea reuersa est.* Non significatur eum mutatum fuisse in figuram bestiæ, ac multò minus veram fuisse bestiam, quasi describat nobis scriptura, vel asinum Apuleij, vel simile aliquod monstrum; sed significatur, ita mente captus fuisse, vt inter bestias agens, ferarum more vixerit, pilis eius & vnguibus sine humano cultu crescentibus, instar aquilarum aut aliarum auium; vt hîc clarè dicitur. In epistola vna ex ijs quæ falsò

inscribuntur August. ad Bonifac. dicitur, quod Nabuchodonosor ob superbiam suam in bouem ex homine fuerit commutatus. Sed non est illa epistola Augustini. Tertullianus in fine libri de Pœnitentia, scribit ad hunc modum de Nabuchodonosor: Diu pœnitentiam Domino immolarat septenni squallore exomologesim operatus, vnguium aquilinum in morem efferatione, & capilli incuria horrorem leoninum referente. Sic ille. Quibus verbis satis indicat eum non penitus in formam belluinam fuisse mutatum: Sed quæres; Quid est ergo quod Nabuchodonosor ipse vers. 33. dicit: *& figura mea reuersa est in me?* Aliqui respondent, quod vox Hebræa significet propriè splendorem; quasi dicat pristinum honorem, & splendorem sibi redditum. Sed simplicius responderi potest; quod figura eius reuersa est ad eum; scilicet, illa quæ recesserat per tantam deformitatem vnguium & capillorum, ijsdem pristino more resectis. Atque item non est improbabile, eum diu more brutorum spectantem terram, manibus, pedibusque reptasse, quo commodius fœnum & alias herbas terræ carperet; ijs enim toto septennio inter feras eum victitasse certum est ex v. 22. & 30. Vel hoc igitur modo figura eius iterum reuersa est ad eum, dum iterum erecto vultu incepit ambulare.

v. 24. *Quamobrem rex consilium meum placeat tibi. Et peccata tua eleemosynis redime.* Inuehuntur hæretici in Catholicos, quod satisfactionis vocabulum in Scholas inuexerint, cum magna, aiunt, injuria Christi. Sed cur non potius inuehuntur in Danielem; qui non tantum satisfactionis, sed etiam redemptionis vocabulum videtur homini tribuere? Sic enim dicit; *Peccata tua eleemosynis redime.* At quæres: Quid? An ergo homo sit suipsius redemptor? *Respondeo*, si aliquo modo redimit se à peccatis, vel redimit sua peccata, vt hîc suadet Propheta regi, certè consequens est, vt sit aliquo modo suus redemptor. Sed Christus propriè redemptor est, quia passione sua pretium patri exhibuit, quo peccata simpliciter redimuntur; scilicet quoad pœnam æternam eis debitam: homo autem per eleemosynas & similia, præstat id, quo redimuntur pœnæ temporariæ; & etiam hoc ipsum opus satisfactionis seu redemptionis, non nisi de gratia & meritis vnius redemptoris procedit; per quem & virtutem satisfaciendi accipit.

Cæterum quæret hîc aliquis, cum rex per superbiam contra Deum peccasset, cur non potius ei Daniel præscripserit consilium orandi? Nam sicut eleemosyna pro ijs peccatis satisfacere solet quæ in proximos committuntur, vt iejunium pro ijs quæ committimus in nos ipsos; ita oratio remedium est superbiæ. An quia rex Barbarus parum idoneus erat ad orandum, facile autem poterat ex immensis opibus quas possidebat, largas eleemosynas conferre in pauperes? An verò quia non pro solo peccato superbiæ, sed pro injusta inuasione regnorum, & oppressione miserorum hoc ei consilium suggerit propheta? Sed cur non suadet ante omnia restitutionem injustè ablatorum, sine qua inutilis ac derisoria est omnis satisfactio? Nam & hoc quæri potest quomodo potuerit prodesse regi hæc satisfactio permanenti in sua infidelitate? Vel cur non potius & ante omnia Daniel ei prædicat fidem vnius Dei & mediatoris, sine qua nulla pœnitentiæ opera ei possent prodesse? Nam fidelibus pœnitentia prædicanda est, vt apud Iudæos fecerunt Ioannes & Christus & eius Apostoli. Infidelibus autem primò omnium annuntianda est fides in Deum & mediatorem, quod apud Gentiles fecerunt Apostoli.

Dicere possumus Danielem suggessisse regi consilium per se bonum, licet illi inutile propter superbiam & contemptum Dei. Nec tamen tacuisse de fide vnius Dei, quandoquidem ei annuntiat mala super-
A uentura propter ignorantiam & contemptum diuinæ potestatis. Qua annuntiatione satis continebatur vnius Dei prædicatio. Quin & superius per miraculum trium puerorum in ardente fornace illæsorum edoctus fuerat, & palam confessus vnum summum Deum. An autem ex hoc loco rectè statuatur infidelium quædam opera moraliter bona, facere ad auertenda vel mitiganda hujus sæculi mala; quæri etiam potest. Quod si sic; tùm illud quod sequitur: *Forsitan ignoscet delictis tuis*, referri poterit ad pœnas hujus sæculi, quas de congruo euadunt interdum infideles per opera misericordiæ: sicut & per opera virtutum moralium, quædam hujus sæculi bona simili congruitate merentur.

B v. 27. *Respondítque rex & ait: nonne hæc est Babylon magna? &c.* Respondisse dicitur non ad cujusquam alterius interrogationem, sed quia erupit in verba præuiæ cogitationi suæ superbæ respondentia. Vide annot. Matth. 11. v. 25.

CAPVT V.

v. 1. ET *vnusquisque secundum suam bibebat ætatem.* Hebr. nunc sic legitur: *Et coram mille vinum bibebat*, scilicet Balthasar rex, cujus sensus est, quod rex ipse coram suis mille optimatibus epulatus sit, vinumque biberit, fortè in mensa separata, sed tamen in eadem aula, vt solent reges. Vnde mirum videri potest, quid secutus Hieronym. verterit: *vnumquemque bibisse secundum suam ætatem*, cum nihil ta-
C le iam habeant Hebræa, quibus etiam consonant Septuaginta. Verùm Hieronymum certam rationem hac in re secutum, inde conijcere licet; quod in suo Commentario scribat in hunc modum: Vnusquisque autem principum vocatorum iuxta suam bibebat ætatem, siue, vt cæteri interpretes transtulerunt, Bibebat ipse rex vinum coram cunctis principibus quos vocauerat.

Additio B. P. Censoris: Aduertendum est in Hebræo non esse (bibebat) sed (bibens; & à 70. hoc annecti sequentibus, atque attribui regi Balthasar: quo modo præcedentium istorum verborum sensus est, quod ante vnumquemque illorum mille optimatum erat proprius crater cum vino, regia magnificentia id curante. B. igitur Hieronym. sua interpretatione huc accedit: consequens enim erat vt vnusquisque pro sua
D ætate suaque appetentia biberit quantum placebat, ex proprio nimirum cratere. Porro sensum quem diximus, Scholium græcanicum expressè hîc tradit, recitatum à Scholiaste ad 70. Romano.

v. 2. *Præcepit iam temulentus, vt afferrentur vasa aurea & argentea, quæ asportauerat Nabuchodonosor de templo.* Notandum quàm grauium peccatorum causa sit ebrietas, & quàm grauem mereatur punitionem etiam temporalem. Rex temulentus & vino jam æstuans jubet proferri sacra vasa templi Domini, vt biberent ex eis, ipse & optimates & vxores & concubinæ, & inter hæc laudabant Deos suos aureos & argenteos, &c. Videmus in quàm horrenda peccata ducat ebrietas. Nec diu morata est vindicta Dei. Mox
E enim præsagium datum est, & præsagij effectus consecutus. Nam eadem nocte Persis & Medis Euphrate transuadato ciuitatem occupantibus, rex ipse, qui talia in conuiuio designauerat, interemptus est. Itaque sic punitus est Balthasar; primo propter ebrietatem, reliquorum peccatorum radicem; deinde, quia sacrilegium commisit, profanando vasa Deo dicata: Ac tertiò, quia id fecit cum contumelia veri Dei, cui scilicet quodammodo insultauit in vasis cultui eius dicatis, quando ijs vtentes in profano conuiuio, ipse rex & optimates eius, vxores & concubinæ illius, vt loquitur scriptura, *bibebant vinum, & laudabant deos suos aureos, & argenteos, æreos & ferreos,*

scilicet

ſcilicet tanquam victores Dei Iſraël. Habet rex iſte A etiam hodie imitatores, eos ſcilicet qui per ſacrilegium ablata è templis vaſa ſacra conuertunt in vſum impijſſimum comeſſationum & compotationum ſuarum, inter pocula temulento ore luddibrio habentes ſacroſancta myſteria: quorum vſui vaſa illa ſeruiebant, longè ſacratius quàm vaſa illa templi typici.

v. 13. *Tu es Daniel de filiis captiuitatis Iuda?* Quæret aliquis quomodo Daniel non erat notus regi Balthaſari qui tam magnus & honoratus fuerat apud Nabuchodonoſor? Reſpondeo, fortè quia homo externus Iudæus non adulator, ſed rectus & integer, ideo impio regi minus placuerat: ac fortè ipſe Daniel ſeſe ex aula ſubduxerat quo liberius Deo vacaret. Verſabatur tamen in Babylone. Statim enim illâ ipſâ nocte vocatus adfuit. Adde quod Nabuchodonoſor non fuerit B pater proximus Balthaſaris. Itaque facile fieri potuit, vt apud regem poſt tam longum tempus non exſtaret eorum memoria, quæ Daniel fecerat tempore Nabuchodonoſor.

v. 17. *Munera tua ſint tibi, & dona domus tuæ alteri da.* Dicit hoc Daniel, ſciens quàm ſit impium rem ſacram vendere, & pro myſteriorum interpretatione pretia accipere. Ne autem propterea quis putet etiam honorarium gratuitum non licere poſt opus accipere, ſic de eodem ſub finem capitis legitur. *Tunc iubente rege indutus eſt Daniel purpurâ, & circumdata eſt torques aurea collo eius, & prædicatum eſt de eo quod haberet poteſtatem tertius in regno.* Quamquam hæc verba non tam ſignificant accepiſſe Danielem C quæ allata fuerant, quàm permiſiſſe, vt circa ſe fierent iuſſu & imperio regis. Vide Hieronym. in Commentario.

CAPVT VI.

v. 10. Daniel *feneſtris apertis in cœnaculo contra Ieruſalem tribus temporibus in die flectebat genua ſua, & adorabat, ſicut & ante facere conſueuerat.* Locus notandus pro vſu cæremoniarum, contra eos qui earum vſum vel damnant, vel planè volunt eſſe adiaphorum ſeu indifferentem. Etenim, ſi res fuiſſet, aut eſſet indifferens, vſus cæremoniarum in Dei cultu, imprudenter ſanè feciſſet Daniel, qui ſe temerè & ſine cauſa objeciſſet periculo mortis, volens obſeruare rem indifferentem, & ad pietatem nihil conducentem. Sed intelligebat Daniel per hujuſmodi externas cæremonias, videlicet per genuflexionem, & D adorationem verſus templum Ieroſolymitarum, excitari & inflammari hominem ad majorem interiorem deuotionem.

v. 15. *Lex Medorum atque Perſarum eſt, vt omne decretum quod conſtituerit rex, non liceat immutari.* Non eſt ſenſus, regem ipſum non poſſe decretum à ſe ſemel conſtitutum abrogare, ſed decretum regium inuiolabiliter debere ſeruari, ideoque eum qui violauerit, meritò depoſci ad ſupplicium. Ita ſpecie honoris & authoritatis regiæ regem vrgent & conſtringunt ad puniendum Danielem, tanquam edicti Regij præuaricatorem. Hunc ſenſum probat etiam illud capitis 3. quod Nabuchodonoſor dicebat de tribus viris è fornace ſine læſione egreſſis: *Et verbum regis immutauerunt*, id eſt, fecerunt contra edictum meum nihil veriti mortem & acerbiſſimum ſupplicium ignis. Sequitur enim: *Et tradiderunt corpora ſua ne ſeruirent, &c.* E Item Numer. 22. dixit Balaam; *Si dederit mihi Balac plenam domum ſuam argenti & auri, non potero immutare Verbum Dei mei, vt vel plus vel minus loquar.* quaſi dicat vt noſtri dicere ſolent, pro toto mundo non audebo aliter facere, quàm mihi Deus præceperit. Quamuis enim malus eſſet Balaam, metuebat tamen grauem punitionem à Deo, ſi ſecus faceret quàm Deus præcepiſſet; videlicet maledicendo cui Deus præciperet benedici. Iam ante enim Angelus fuerat ei mortem comminatus. Quod autem ibi immutare ſit transgredi, doceri etiam poteſt ex cap. 24. vbi eadem ſententia repetitur à Balaam, & in noſtra verſione habemus: *Non potero præterire ſermonem Domini.* Notandum autem ſuperius hoc eodem capite dici, v. 8. *Nunc itaque rex confirma ſententiam & ſcribe decretum, vt non immutetur quod ſtatutum eſt à Medis & Perſis nec præuaricari cuiquam liceat.* Hinc apparet, ſi Perſæ & Medi aliquid ſtatuiſſent cui confirmatio regis acceſſiſſet, eiuſmodi decretum firmum & inuiolabile apud Perſas fuiſſe; ita ſcilicet vt capitalis eſſet eius transgreſſio ſine ſpe impunitatis. Huc quoque pertinet quod habetur Eſther 1. in his verbis conſiliarij loquentis ad regem: *Egrediatur edictum à facie tua, & ſcribatur iuxta legem Perſarum atque Medorum, quam præteriri illicitum eſt.* Hinc etiam intelligi poteſt illud Saluatoris apud tres Euangeliſtas, Matthæum cap. 24. Marcum 13. & Lucam 21. *Cœlum & terra tranſibunt, verba autem mea non præteribunt*, id eſt, omnia hæc quæ prædixi, certiſſimè implebuntur ſuo tempore, omnia immutabilia ſunt: etſi cœlum & terra quæ æterna videntur, immutanda ſint, mea tamen verba non mutabuntur; ſed firma & rata erunt. Vide ſi placet annot. cit. cap. 24. Matth.

v. 22. *Et non nocuerunt mihi, quia coram eo iuſtitia inuenta eſt in me.* Hîc duo docemur: alterum, eſſe in homine inhærentem & non tantum imputatiuam iuſtitiam: alterum, rectè aliquando & ſine vitio ſuperbiæ hominem allegare apud Deum vel apud alios iuſtitiam ſuam. Et nota quod idem Daniel hîc ſuam iuſtitiam commemorat, qui alibi confitetur ſua & populi peccata. Vnde intelligimus iuſtitiam cum quibuſdam peccatis conſiſtere.

v. 26. *A me conſtitutum eſt decretum, vt in vniuerſo imperio & regno meo tremiſcant, & paueant Deum Danielis.* Hoc loco aliquoties vtitur Auguſt. vt doceat poſſe compelli pœnis & legibus hæreticos ad rectam fidem, maximè quia illam deſeruerunt. Sed *quæritur* quem cultum hic rex præcipiat? Aliqui putarunt, quod voluit publica ſacra Deo Iſraël conſtitui, ſicut fecerunt Romani, quando aliquem nouum Deum recipiebant. Sed *veriſimilius* eſt, quod Darius tantum præceperit, vt omnes tremiſcerent, & pauerent Deum Danielis, id eſt, vt omnino abſtinerent ab irreuerentia eius, nec auderent linguam vllo modo laxare in eius contumeliam. Sic & ſupra cap. 3. Nabuchodonoſor poſt miraculum trium puerorum in fornace ignis: *A me ergo poſitum eſt hoc decretum; vt omnis populus, tribus & lingua, quæcumque locuta fuerit blaſphemiam contra Deum Sidrach, Miſach & Abdenago, diſpereat, & domus eius vaſtetur.*

CAPVT VII.

v. 9. Aſpiciebam *donec throni poſiti ſunt, & antiquus dierum ſedit.* Antiquus dierum eſt Deus vnus & trinus, Pater, & Filius, & Spiritus ſanctus; ſicque vocatur propter æternitatem, qua creaturam omnem, & omnia tempora antecedit. Non poteſt autem hoc nomen tribui Patri comparatione Filij, vt quidam putauerunt; quia nullo modo Pater ſic generat, vt Filio dici poſſit antiquior, aut plus habens ætatis, aut æternitate præcellens; quia in æterno non eſt principium nec finis, ac proinde nec gradus. Quare nec infra verſ. 13. (vbi dicitur: *Et ecce cum nubibus cœli, quaſi filius hominis veniebat, & vſque ad antiquum dierum peruenit*) ſolum Patrem per antiquum dierum intelligendum putamus, ſed Deum vnum, & trinum, æternum, vt iam diximus; vt ſenſus ſit: Chriſtum filium hominis, id eſt, verum hominem, ſublimatum eſſe ad eam gloriam, qua agnoſceretur ab omnibus etiam ipſe eſſe antiquus dierum,

id est, æternus ac verus Deus: Vnde & subditur: *Et dedit ei potestatem, & honorem & regnum, & omnes populi ipsi seruient.* Ac tandem: *potestas eius potestas æterna, quæ non auferetur, & regnum eius quod non corrumpetur.*

v. 10. *Millia millium ministrabant ei, & decies millies centena millia assistebant ei.* Numerus certus pro incerto. Si enim singuli homines habent custodes sibi deputatos Angelos, & præterea alij sint superiores potioribus ministerijs addicti; non dubium quin supradictum numerum, Angelorum multitudo longè excedat. Neque aliter differunt ministrare & assistere, quàm quod alterum sit propter alterum. Ideo enim ministri assistunt Domino, vt ministrent & omnia eius iussa sine morâ exequantur. Vide nostra in 2. distinct. 10. & nostrum Comment. Hebr. 1. ad illa verba, *Nonne omnes sunt administratorij spiritus in ministerium missi propter eos qui hæreditatem capient salutis?*

v. 25. *Et sermones contra excelsum loquetur, & sanctos altissimi conteret, —— & tradentur in manus eius, vsque ad tempus & tempora, & dimidium temporis.* De Antichristo hæc dici satis certum videtur, quin etiam eum regnaturum & sanctos persequuturum annos tres circiter & dimidium. Neque enim hoc loco tantum dicitur: *tempus, & tempora, & dimidium temporis*; id est, annum, & annos, & dimidium anni, vt communiter exponitur, sed etiam Apocal. 12. Ac præterea alijs pluribus locis inueniuntur numeri, qui idem temporis spatium reddunt. Sic Apocal. 11. *Et calcabunt ciuitatem sanctam mensibus quadraginta duobus.* Et eiusdem libri cap. 13. *Data est ei potestas facere menses quadraginta duos*, qui numerus mensium itidem est trium annorum & dimidij. Ac denique dimidium *illud hebdomadis*, id est, dimidium septem annorum, de quo infrà cap. 9. & *dies illi mille ducenti nonaginta*, quorum mentio est apud hunc eundem Prophetam capite 12. & qui numerus proximè accedit Apocal. 11. & 12. *dierum mille ducentorum sexaginta*, proximè omnia conficiunt annos tres & dimidium. Quomodo tamen etiam de Antiocho intelligi possit, vide cap. seq. v. 10.

CAPVT VIII.

v. 10. **E***T deiecit de fortitudine, & de stellis. Et vsque ad principem fortitudinis magnificatum est. & ab eo tulit iuge sacrificium.* Quod hic dicitur de ablatione iugis sacrificij. *Quæritur*, Verum intelligendum sit de sacrificio Iudæorum, an Christianorum? Et si de sacrificio Iudæorum ad litteram; An etiam aliquo sensu possit, aut debeat accommodari ad sacrificium Christianorum? *Respond.* Ad litteram non videtur dubium, quin referendum sit ad iuge sacrificium legis, id est, ad sacrificium, quod secundum legem quotidiè & manè & vesperi offerri debebat: Quando scilicet Antiochus Epiphanes, de quo in libris Machab. (qui hic intelligitur per cornu modicum ex regno Græcorum exortum, & per regem impudentem) ciuitatem Ierosolymorum vastauit, & templi desolationem induxit. Cessauit enim tunc per tres annos, & amplius iuge sacrificium, constituto in templo Dei, Iouis Olympij simulachro; sex autem annis perdurauit vastitas ipsius ciuitatis; post quos Iudas Machabæus templum repurgauit, vt est 1. Machab. 4.

Hæc ad litteram. Nihilominus eadem & ad tempora Antichristi à multis, etiam teste B. Hieron. referuntur; quem dicunt moturum tam grauem in Christianos persecutionem, vt etiam videatur iuge sacrificium ab eis abstulisse. Sed alij contra obijciunt: Iuge sacrificium Christianorum non est nisi sacrificium altaris; at verò illud duraturum est cum ipsa Ecclesia vsque in finem sæculi. Nam sicut dictum est de Ecclesia Matth. 28. *Ecce ego vobiscum sum vsque ad consumma-*

A *tionem sæculi*; Ita & de sacrificio corporis Domini dicit Paulus 1. Corinth. 11. *Quotiescumque manducabitis panem hunc, & calicem bibetis, mortem Domini annunciabitis, donec veniat.* Quibus respondendum, Iuge sacrificium Christianorum tunc cessaturum, non absolutè, sed quantum ad solemnitatem, & publicum eius vsum, qualis nunc est; quia scilicet Missarum solemnia in tanto ardore persecutionis publicè celebrari non poterunt; occulto tamen vsu & celebratione continuandam esse vsque ad finem sæculi sine vllius temporis interruptione, quemadmodum etiam nunc multis in locis, proh dolor! propter hæreticorum persecutionem publicè sacrificium altaris offerri non potest. Vbi tamen simpliciter sacrificium non cessat, quia in B domibus priuatis aliisue locis abditis, adhuc quotidie offertur. Alij respondent breue illud triennij tempus pro nullo reputandum comparatione tot sæculorum à Christi passione vsque ad finem mundi. Sed prior solutio magis placet. Occultam enim oblationem non est verisimile impediendam, sicut nec vnquam grauissimis principum ethnicorum persecutionibus impediri olim potuit.

CAPVT IX.

v. 7. **T***ibi Domine iustitia: nobis autem confusio faciei.* Sensus est: Tua iustitia prædicanda est & agnoscenda in omnibus quæ fecisti nobis: nos autem quibus illa omnia iustè propter peccata nostra acciderunt, meritò confundimur, & pudore afficimur.

v. 14. *Et vigilauit Dominus super malitiam, & adduxit eam super nos.* Malitiam vocat afflictionem quæ malum est pœnæ, sicut & cap. 2. Ioelis: *præstabilis super* C *malitia.* Confitetur iustitiam Dei qui peccata populi sui non siuerit inulta, sed quasi vigilans & diligenter obseruans virgam præparauit ad castiganda eorum peccata. Sic & dicitur: *Virgam vigilantem ego video.* Ierem. 1.

v. 20. *Et confiterer peccata mea, & peccata populi mei Israel.* Augustinus ex hoc loco sæpe ostendit Sanctos non tantùm alieno nomine, sed etiam suo, confiteri peccata sua, & iustitiam Dei peccata flagellantis, etiam erga se agnoscere, & præcipuè lib. 2. de peccat. merit. capite 10. Vbi & vide Annotat. Gratij. Item Hieronym. lib. 2. dialog. contra Pelagian. sub finem, quamuis anteà in epist. ad Algasiam quæst. 8. scripsisset, Danielem quasi de se dicere cum pro alijs deprecatur, dicens: *Peccauimus, iniqua fecimus, iniustè gessimus, impiè gessimus.* Sic & Tobias cap. 3. *Et nunc D Domine memor esto mei, & ne vindictam sumas de peccatis meis, neque reminiscaris delicta mea.*

v. 25. *Ab exitu sermonis vt iterum ædificetur Ierusalem vsque ad Christum ducem, hebdomades septem, & hebdomades sexaginta duæ erunt, &c.* Ex hoc maximè capite apparet, quàm verum sit elogium de hoc Propheta, quod ponit Hieron. in Præfat. suorum Commentariorum, in hæc verba, Illud, inquit, commoneo, nullum Prophetarum tam apertè dixisse de Christo. Non enim solum scribit eum esse venturum, quod est commune cum cæteris, sed etiam quo tempore venturus sit, docet, & reges per ordinem digerit, & annos enumerat, ac manifestissima signa prænuntiat. Hæc E ille. Itaque hebdomades istæ septem, & sexaginta duæ, & hebdomada illa vna de qua sequitur v. 27. sunt hebdomades simul septuaginta, de quibus præcedit. v. 24. *Septuaginta hebdomades abbreuiatæ sunt*; & intelliguntur tot hebdomades annorum; id est, toties septem anni hoc est in vniuersum anni septuagies septem, vel quod idem est, septies septuaginta, qui efficiunt annos quadringentos nonaginta. Verùm vbi horum annorum initium sit sumendum; non satis conuenit inter expositores, dum alij ab initio captiuitatis à temporibus Sedechiæ initium faciunt; alij post reditum ex captiuitate ab initio restaurationis templi

& ciuitatis; id quod huic loco magis est consentaneum. Dicitur enim: *Scitote & animaduerte ab exitu sermonis, vt iterum ædificetur Ierusalem vsque ad Christum ducem*; Cuius sensus videtur esse; Ex quo compleri incipiet sermo de reædificanda Ierusalem, vsque ad Christum, erunt septuag. hebdomades.

CAPVT X.

v. 13. PRinceps autem regni Persarum restitit mihi. —— *Et ecce Michael vnus de principibus primis venit in adjutorium meum.* Et infrà vers. 20. habetur etiam de principe Græcorum, vbi & de Michaële specialiter dicit ipse Gabriel (qui hic loquitur ad Danielem;) *Nisi Michael princeps vester.* Ex quibus discimus etiam integris regnis, seu gentibus, quin etiam infidelibus (quales tunc erant Persæ & Græci) à Deo præpositos esse Angelos, quorum curâ regna illa, seu gentes gubernentur, & dirigantur. Discimus etiam Michaëlem Archangelum fuisse principem Iudaïci populi, siue synagogæ: quem eundem post repudium synagogæ, factum similiter præfectum toti Ecclesiæ Dei, multis modis probabile est; tum ex Apocalypsi Ioannis, tum ex recepta in Ecclesia sententia, sicut legimus in officio diuino: *Archangele Michael constitui te principem super omnes animas suscipiendas*; & alia similia. Quod autem dicitur princeps Persarum restitisse Gabrieli Angelo, qui ad Danielem loquebatur, & alterum aduersus alterum fuisse præliatum; non putandum est bellum aliquod geri inter cælestes illos spiritus, inter quos summa pax est animorum & consensio in Deo: Sed figurata locutione significatum est, quemlibet Angelum, qui vel homini vel regno præpositus est, summa cura & studio instare pro parte sibi commissa, donec per reuelationem ijs constet de diuina voluntate aliquid diuersum ordinante. Et potest intelligi, quod princeps Persarum restitit viginti & vno diebus, scilicet quia diebus illis euolutis tempus erat, vt bonum Iudæorum præualeret, deficiente bono Persarum. Vnde & additur: *Et apparuit princeps Græcorum*; videlicet quia per Græcos potentia Persarum prostrata est. Nihilominus; præter Cassianum, etiam Rupertus principem Persarum malum Angelum intellexit. Imò & D. Thom. parte 1 quæst. 113. art. 8. videtur innuere Hieronymum similiter sensisse. Sed non exprimit Hieron. bonusne fuerit, an malus. D. Gregor. lib. 17. Moral. cap. 7. vbi hunc locum tractat, concludit; Omnium Angelorum vnam esse victoriam, sui super se opificis voluntatem summam: quam, inquit, dum semper aspiciunt, quod obtinere non valent, nunquam volunt.

CAPVT XI.

v. 21. ET stabit in loco eius despectus, *& non tribuetur ei honos regius, &c.* Ab hoc loco vsque ad capitis finem prophetia est in typo quidem, & secundum litteram, de Antiochio Epiphane; in quem aptissimè quadrant multa quæ hîc dicuntur, vt ex libris Machab. ostendi potest: Sed in ipsa veritatis exhibitione prophetia est de Antichristo; qui in nouissimis temporibus venturus est: maximè quod quædam valdè difficulter Antiocho accommodentur. Vnde rursum manifestum fit, illud quod v. 31. subjungitur: *Et auferent iuge sacrificium*, eodem modo intelligendum esse, sicut illud exposuimus supra ad cap. 8. v. 10

v. 37. *Et Deum patrum suorum non reputabit; & erit in concupiscentiis fœminarum, nec quemquam Deorum curabit.* Quomodo prius illud in Antiochium conueniat, non satis liquet; nisi intelligamus, sicut sequitur; quod nullum Deorum curârit, & proinde nec Deum patrum suorum. Quod verò sequitur: *Et erit in concupiscentiis fœminarum*, in Hebræo ambiguum est: Sic enim legitur ad verbum: *Super Deum patrem suo-*

A *rum non intelliget, & super concupiscentias fœminarum, & super omnem Deum non intelliget.* Vbi ambiguum est (*& super concupiscentias fœminaru.*) Nam suppleri potest, vel ex eo quod præcedit simul & sequitur, (*non intelliget*) vel, vt Hieron. suppleuit, sine negatione (*intelliget*) sed Hieronymi versio probabilior est, quia hoc saltem in Antiochum (de quo hæc, vt typo Antichristi dicta sunt) optimè quadrat. Fuit enim tam perditi, & projecti pudoris, vt etiam publicè, & in oculis totius populi turpes suas libidines expleret. Et effrenem eius in mulieres amorem, scriptura quoque satis insinuat, dum narrat 2. Machab. 4. v. 30. dicens: *Et cum hæc agerentur, contigit Tharsenses & Mallotas seditionem mouere, eò quod Antiochi regis concubinæ dono essent dati.*

CAPVT XII.

B v. 2. ET multi de his qui dormiunt in terræ puluere euigilabunt. Hoc non repugnat; quin omnes intelligantur resurrecturi, seu euigilaturi. Sic enim & Apostolus ad Roman. 5. vtrumque dicit: *per vnum hominem peccatores constituti sunt multi.* Et item: *in quo omnes peccauerunt.* Dominicus Sotus in 4. dist. 43. quæst. 1. art. 2. ex S. Thoma ibidem, etiam aliam quandam indicat interpretationem. Vel dicendum, inquit, quod euigilare plus est, quàm resurgere. Quare paruuli absque baptismo defuncti resurgent quidem, sed propriè non euigilabunt, imò & damnati possunt dici hoc pacto non euigilaturi, quia lucem non intuebuntur. Sic ille. Sed quod damnati dicerentur non euigilaturi; hoc esset contra textum, qui dicit; *euigilabunt, alij in vitam æternam, & alij in opprobrium:* nisi Sotus fortè putârit sibi fauere, quod se-

C quitur; vt vbi nos legimus (*vt videant semper*) ibi ipse legerit (*vt vileant semper*) id est, in perpetua vilitate & contemptu sint. Sic enim quidam secundum Hebr. & græca pridem legendum putârunt. D. Thomas in 4. dist. 43. vtramque adfert solutionem; sed prior, quam Augustini esse dicit, melior est. Vide etiam nostra in 3. cit. dist. 4; § 6.

v. 3. *Qui docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, & qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates.* Sententia hæc meritò omnium nostrum torporem & tarditatem excitare debet, vt quàm diligentissimè sacrarum litterarum studiis operam demus, vt possimus aliquando etiam alios erudire ad iustitiam; erigentes animum in spem præ-

D mij quod hîc promittitur, vt fulgeamus aliquando quasi splendor firmamenti, & quasi stellæ in perpetuas æternitates. Neque tamen dicitur simpliciter; *Qui docti fuerint*, sed adjungitur, *qui ad iustitiam erudiunt multos.* Qui enim doctus fuerit quidem, sed alios ad iustitiam non erudit, habendus velut is qui poneret lucernam sub modio, & tanquam is qui defodit talentum Domini sui in terram, qui non solum non consequitur præmium Doctoris, verùm etiam talento spoliatus, opprobrium patitur serui nequam, nequam, pigri, & infidelis.

CAPVT XIII.

v. 5. ET constituti sunt duo senes iudices in illo anno. Hos duos seniores seu iudices esse eosdem

E cum duobus pseudoprophetis, quos commemorat Ieremias propheta cap. 29. frixos in igne à rege Nabuchodonosor, quod fecissent stultitiam in Israël, & mœchati fuissent in vxores amicorum suorum, opinio est Hebræorum. Quæ an verisimilis sit; & quomodo Iudæi in captiuitate habuerint iudices; an simul verum esse possit, quod ibi dicantur frixi in igne, & hoc loco, lapidati, Vide Hieron super dictum cap. 29. Ieremiæ, & etiam ibidem nostra.

v. 23. *Sed melius est mihi absque opere incidere in*

manus vestras, quàm peccare in conspectu Domini. A Proponitur insigne exemplum castitatis & confidentiæ erga Deum in Susanna, quo docemur & castitatem ne periculo quidem mortis proposito deserere, & quod homo in omni periculo, & maximè calumniis oppressus, in Deo omnem fiduciam & spem ponere debeat, sicut de Susanna dicitur: *Erat cor eius fiduciam habens in Domino.* Locus moralis pro concione vtiliter tractari poterit. Quomodo autem verba illa: *Melius est mihi, &c.* non repugnent illi sententiæ Dauidis. *Melius est vt incidam in manus Domini — quàm in manus hominum.* 2. Reg. vlt. Vide ibid. annotat.

v. 50. *Et dixerunt ei senes: Veni & sede in medio nostrûm, quia tibi Deus dedit honorem senectutis.* Si senes intelliguntur duo illi seniores qui accusauerant Susannam, tum ironica hæc erit locutio; qua puerum volentem ipsorum calumniam detegere, conantur repellere & à proposito deterrere. Sed verisimilius est B intelligi alios senes seu majores populi qui ex accusatione calumniosa duorum seniorum, ignoranter sententiam tulerant contra Susannam; qui considerantes Danielem etsi puerum, diuino spiritu ad ea verba dicenda impulsum, deferunt ei examen duorum seniorum, & ita eum aliqua ex parte judicem secum constituere videntur. Vnde non est necesse dicere, vt videtur docere S. Thom. 2. 2. q. 66. a. 1. quod Daniel immediatè à Deo & extraordinariè iudex sit constitutus; tum quia seniores ei detulerunt cognoscendi & examinandi potestatem, tum quia sententiam non tulit, sed sicut in Actis Petrus contra Ananiam & Saphyram, prædixit interitum futurum. Hunc sensum confirmat quod mox Daniel respondet ijs qui sibi hæc dixerant: *Separate illos ab inuicem procul, &c.* quod certè dictum non est C ad duos illos calumniatores, sed de illis.

v. 54. *Dic sub qua arbore videris eos colloquentes sibi? Qui ait, Sub schino.* Et alter vers. 59. *Sub prino.* σχῖνος & πρῖνος Græca sunt arborum vocabula; quorum illud lentiscum; hoc ilicem, aut certè ilicis quoddam genus significat. Idem insinuauit Hieronym. in prologo versionis in Danielem. Antiqua ex hoc loco sumitur *objectio* contra authoritatem hujus historiæ Susannæ; scilicet, quia allusio nominum, vel paronomasia, quæ hic indicatur, non fundatur nisi in vocibus Græcis; constat, autem, inquiunt, Danielem & senes illos Chaldaïcè vel Hebraïcè esse locutos, non Græcè. Ad quod breuiter *respondemus*, ad fidem historiæ non requiri, vt ea quæ dicta ab aliquo narrantur, ijsdem prorsus vocibus referantur, quibus dicta sunt; sed sufficit vt narrentur vocibus idem significantibus, & res eadem. Sic Euangelistæ sæpe in verbis diuersi sunt; quos dubium tamen non est in re conuenire. Itaque fieri potest, quod Daniel vtrique seni responderit, Disperdat te Deus, quia mentitus es; vel aliquid simile. Non tamen propterea sensum euertit Græcus scriptor, seu interpres, qui eandem rem grata quadam paronomasia narrat. Nam nec verisimile est Iob, & amicos eius carmina esse locutos; nec tamen propterea historia illa in dubium vocatur quod carmine seu rythmo scripta sit.

CAPVT XIV.

v. 5. *QVi miserunt eum in lacum leonum, & erat sex diebus.* Obijcitur contra authoritatem huius historiæ hoc, & alia quæ sequuntur; eò quòd, videatur esse eadem historia quæ est cap. 6. vbi vers. 18. ponitur vna tantum nocte illum fuisse in lacu. Sed *respond.* non esse eandem historiam, & hanc accidisse sub Cyro, illam verò sub Dario, vt colligitur ex vltimis verbis cap. præcedentis.

v. 33. *Dixitque Angelus Domini ad Habacuc, &c.* Apparet ex hac narratione quod Angelus apparuit Habacuc in assumpto corpore, per quod hæc loqueretur, sicut locuti sunt Angeli ad Abraham & Loth & alios. Quare etiam verisimile est, illud quod sequitur: *Et apprehendit eum Angelus Domini in vertice eius, & portauit eum capillo capitis sui, posuitque, &c.* totum factum esse ab Angelo in eodem assumpto corpore; & quidem manibus corporis assumpti, sicut loquebatur lingua ejusdem corporis. Nam sicut lingua est loquendi instrumentum, ita manus apprehendendi & portandi; tametsi non dubium, quin etiam sine corpore assumpto eadem virtute qua mouit corpus assumptum, potuerit immediatè ipsum Prophetam transuehere.

FINIS DANIELIS.

ANNOTATIONES

IN XII. PROPHETAS MINORES,

IN OSEE.

CAPVT PRIMVM.

v. 2. *VAde, sume tibi vxorem fornicationum.* *Obiecit* hunc locum olim Faustus Manichæus Augustino, quasi hic flagitium à Deo præcipiatur. Vnde vlterius ille conatus est criminari Deum veteris Testamenti tanquam flagitij authorem, ac præceptorem; eò quòd præcipiat Prophetæ, vt commisceatur mulieri fornicariæ; quod vtique sine fornicatione non videtur ab eo fieri posse. Chaldæus paraphrastes, & Hebræorum quidam dicunt istud, sicut dictum in visione, ita & completum in imaginaria visione, non autem in rei veritate. Sed si attendamus ad alia, quæ Prophetis fuerunt præcepta, vt facerent; D velut Isaiæ, vt iret nudus & discalceatus; Ieremiæ, vt catenas gestaret, & similia: quæ non imaginariè, sed verè sic acciderunt, vt ex eorum scriptis est manifestum: videtur & istud similiter accipiendum, vt verè acciderit. *Respondemus* autem Fausto, quod olim illi respondit D. Augustinus lib. 22. cap. 80. his verbis: Quid, inquit, aduersum est clementiæ veritatis? quid inimicum fidei Christianæ? si meretrix, relicta fornicatione, in castam conjugem commutetur? Hæc ille Clara responsio: Scilicet iubet Dominus, vt propheta ex meretrice faciat castam coniugem, nequaquam autem vt fornicetur.

Et fac tibi filios fornicationum. Notandum illud (*fac*) nec in Hebr. nec apud Septuaginta nec in vetustiss. MSS. nec in Biblijs regijs legi. Vnde sensus hic

esse videretur; Sume tibi in vxorem meretricem; & simul assume filios, quos ex fornicatione ipsa genuit. Hieronymum quoque non legisse (*fac* manifestum est ex eius commentario; dicit enim intelligendum (*sume*.) Quod si quis vrgeat, vulgatam editionem etiam ipsam Sixtinam correctam, habere (*fac*) *respondemus* hæc dici eo sensu, quo accipienda sunt ista verba Saülis ad filium suum Ionathan 1. Reg. 20. *Iratus autem Saul* (inquit Scriptura) *aduersum Ionathan, dixit ei: Fili mulieris virum vltrò rapientis, nunquid ignoro, quia diligis filium Isai in confusionem tuam, & in confusionem ignominiosæ matris tuæ?* Nam, quantum apparet, non multum interest inter mulierem ignominiosam, & virum vltrò rapientem, & inter meretricem.

CAPVT II.

v. 2. **Q**VONIAM *ipsa non vxor mea, & ego non vir eius.* Hinc ratiòm videri possit, non fuisse verum coniugium inter Osee prophetam, & mulierem illam fornicariam. Sed *respond.* vel intelligi de præterito tempore, hoc modo: Quoniam cum non esset vxor mea nec ego vir eius, tamen misericordia motus sumpsi eam mihi vxorem: Itaque vel nunc saltem desinat fornicari. Et signanter obseruandum, quod dicit: (*auferat adulteria sua*) hoc enim omnino innuit eam iam coniugio copulatam. Vel etiam sensus esse potest; Quia non desinit fornicari, nec habet me pro marito suo, nec ego eam habeo pro vxore mea, sed volo abjicere eam. Sed prior sensus magis videtur congruere. Quod autem verè vir eius fuerit, id quoque manifestum facit, quod sequitur, cum dicit; *Vadam, & reuertar ad virum meum priorem.*

v. 19. *Et sponsabo te mihi in sempiternum, & sponsabo te mihi in iustitia & iudicio, & in misericordia, & miserationibus.* Verba sunt Dei, non ad Iudæos secundum carnem; sed secundum spiritum, id est, ad Ecclesiam; quæ est sponsa Christi, columna & firmamentum veritatis: quæ non est vnquam à sponso suo Christo passura repudium, sicut pertulit synagoga. At *quæres*, Quomodo Deus sibi Ecclesiam desponsat in iustitia & iudicio, cum hæc desponsatio sit opus solius misericordiæ? qua præuenitur omnis nostra iustitia, & meritum? *Respond.* agitur de iustitia, ad quam Deus Ecclesiam sibi desponsat. Et est sensus: Sponsabo te mihi, facturus, vt sicut sponsa sponso, mihi respondeas omni genere virtutum; faciendo iustitiam & iudicium, neminem lædendo; quin etiam erga proximos misericordiæ opera exercendo.

v. 21. *Exaudiam cælos, & illi exaudient terram, & terra exaudiet triticum & vinum, & oleum, & hæc exaudient Iezrahel.* Nihilo magis hinc colligas cœlos animatos, & mente præditos, quam terram esse animatam & triticum, & vinum & oleum: quia & de his eadem dicuntur, quasi orantem exaudiant. Sed tropicus sermo est; & Deus exaudit cœlos, scilicet congregans ibi imbres; cœli exaudiunt terram sitientem & siccam irrigantes aquis, seu imbribus; terra exaudit triticum, vinum & oleum, dum hæc ex se abundanter producit; hæc verò exaudiunt Iezrahel, dum copiosum suum vsum populo præbent.

CAPVT III.

v. 1. **A**DHVC *vade, dilige mulierem dilectam amico, & adulteram.* Siue hæc mulier eadem sit cum superiore, siue diuersa rectè accipitur de dilectione, & acceptione coniugali. Sequitur enim: *sicut diligit Dominus filios Israel.* Et paulò pòst, *Dies multos expectabis me: non fornicaberis, & non eris viro,* scilicet alteri. *Sed & ego expectabo te.* Quæ sunt circumstantiæ veri, & legitimi coniugij. Nec

Estij Annotat. in Script.

A obstat illud: *Et fodi eam mihi quindecim argenteis, &c.* Non enim significatur conductio meretricia, vt innuere videntur Septuaginta, sed, vt Hebræa habent, sensus est, Possedi eam dote quindecim argenteorum.

v. 4. *Dies multos sedebunt filij Israel sine rege, & sine principe, & sine sacrificio——& post hæc reuertentur—— in nouissimo dierum.* Significatur his verbis populum Iudaicum multis sæculis futurum sine sacrificiis & templo; in fine autem mundi ad fidem Christi conuertendos. *Quæres*, quare intelligi non potest de tempore captiuitatis Babylonicæ, deque reditu populi post eam? *Respond.* quia durante eo tempore populus permansit in vero Dei cultu. Quare locum non habet quod hîc dicitur: *Et post hæc reuertentur filij Israel, & quærent Dominum Deum suum.* Deinde, nec omnino per id tempus fuerunt sine sacrificio, &

B sine altari. Nam etsi in loco captiuitatis suæ illa non haberent, erat tamen Ierosolymis altare, in quo quotidie sacrificia pro toto populo offerebantur, Baruch 1. Item dicitur mulieri præfiguranti populi statum qui hîc describitur, *Et non eris viro.* At pro illo tempore populus vnum habebat Deum quem ante, quia ab eius recto cultu non deflectebat. Denique quod ad extremum dicitur, *in nouissimo dierum*, significat omnino ad tempus aliquod posterius referenda esse quæ hîc dicuntur. Sed cur non ad tempus aduentus Christi, quando ex Iudæis multi prædicatione Ioannis Baptistæ & Christi conuersi sunt ad Deum, & Dauidem regem suum, id est, Christum receperunt? Quod tempus etiam comprehenditur sub tempore

C nouissimo, dicente Ioanne 1. epist. 2. *nouissima hora est*; Et Paulo 1. Cor. 10. *In quos fines sæculorum deuenerunt.* *Respondeo*, rationes ferè eædem sunt, quia tum populus non deflexerat à vera religione, licet tempus iam esset religionem, id est, cultum veteris Testamenti mutandi in cultum noui, eò quòd nouus legislator Christus iam aduenisset. Item quia superiori tempore non sederant sine sacrificio, altari, Ephod, &c. Templum enim habebant in quo sacrificia quotidie secundum legem offerebantur vero Deo. Itaque nec illud verum, *& non eris viro.* Restat ergo vt de conuersione populi ad Deum per verum cultum, id est, per susceptam fidem & religionem Christi (qui rex est Dauid populo promissus apud Ezechielem, & alibi) locus hic intelligatur. Manife-

D stum est enim populum illum sedere à tempore templi euersi sine omnibus istis; & quia vnius Dei cultum, tametsi illegitimum, adhuc retinent, verum quoque est illud, *Non fornicaberis.* Denique nec in aliud tempus, quam in finem sæculi, aptius quadrat illud, *In nouissimo dierum.*

CAPVT IV.

v. 2. **F**VRTUM *& adulterium inundauerunt, & sanguis sanguinem tetigit.* Sanguis sæpius in scripturis significat peccatum quod committitur per sanguinis effusionem, atque insuper extenditur ad omnem violentiam & iniquam oppressionem, siue per calum-

E niam, siue alio modo. Præcedit enim hîc; *Maledictum, & mendacium, & homicidium.* Sensus ergo est; Accumulauerunt peccata peccatis; calumnias calumniis; homicidia homicidijs. Et similis phrasis videtur *Abyssus abyssum inuocat*, q. d. tribulatio vna alteram impellit, sicut in mari vnda impellit vndam.

v. 8. *Peccata populi mei comedent, & ad iniquitatem eorum sublevabunt animas eorum.* Peccata intelliguntur sacrificia pro peccatis, vt 2. Corinth. 5. *Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit.* Sensus ergo est; Sacerdotes edunt & saturantur de sacrificijs quæ à populo offeruntur; & nihilominus fouent populum in sua iniquitate: non docentes satis

seriò legem, nec vitia carpentes, sed ad peccata conniuentes. Alij tamen aliter hæc interpretantur. Vide Riberam.

A

AD CAP. V. Nihil erat annotatum.

CAPVT VI.

v. 5. PRopter hoc dolaui in prophetis, occidi eos in verbis oris mei. Quidam de bonis & veris prophetis accipiunt, hoc sensu: Vt te ad pœnitentiam reuocarem, exagitaui prophetas meos, vt opportunè, importunè, tibi verbum meum annuntiarent; & velut occasio necis eis fuit, velut cum populus improbus non ferens diutius Ieremiæ correptiones, eum lapidauit; & Manasses impius Isaiam serrâ dissecuit, vt tradit Epiphanius & alij. Aliis tamen placet magis, accipi de malis prophetis, id est, pseudoprophetis illis (non enim additur *meis*) quos per Eliam ignis cælestis absumpsit: quod scilicet fecit Dominus, vt saltem deinceps populus cessaret ab idololatria.

v. 6. *Quia misericordiam volui, & non sacrificium; & scientiam Dei plusquam holocausta.* Hunc locum torquent hæretici contra sacrificia; & in genere contra vsum omnium corporalium ceremoniarum, addentes similem locum 1. Reg. 15. contra inobedientem Saülem prolatum, & alterum Christi hunc ipsum quoque locum Pharisæis objicientis. Sed non attendunt, quæ sacrifica prophetæ, & Christus improbent. Id autem manifestè nobis declarat alius locus iam dictis persimilis, sed vnius vocis adjectione clarior. Sic enim loquitur Ecclesiastes cap. 4. *Multò melior est obedientia quàm stultorum victimæ; qui nesciunt quid faciunt mali.* Vbi significat non quibuscumque sacrificiis præferri obedientiam, sed stultorum, seu impiorum sacrificiis. Etenim cum inter se duo aliqua comparantur; debent ambo seorsum, id est, vtrumque sine altero considerari. Velut si compares hominem doctum cum pio, doctum intelliges pietate carentem, & pium ineruditum. Quo constituto, non dubitabis pronuntiare, hominem pium, homini docto præferendum esse. Itaque in proposito; Si obedientiam sine sacrificio conferas ad sacrificium sine obedientia; quale erat sacrificium Saül, & veteris ac rebellis populi saltem pro majori parte: similiter dubitandum non est, obedientiam Deo placere, non autem sacrificium. Alioqui ipsa etiam sacrificia piorum placere, docet inter alia illud Prouerb. 15. *Victimæ impiorum abominabiles, vota iustorum placabilia.* In quem locum vide annotat. & etiam Prouerb. 21. & Eccles. 4. Item nota Augustinum dicere quod Dominus misericordiam præferens sacrificio, nihil aliud quàm sacrificium sacrificio præferendum esse significauerit; videlicet sacrificium internum sacrificio externo. Nam illud sine isto placere potest, hoc autem sine illo non potast. Perinde igitur est atque si dixisset, Sacrificium internum potius exigo quàm externum, in quo solo sine interno sibi placebant Iudæi. Nam per misericordiam & scientiam Dei intelligit omne opus verè pium, atque ex charitate profectum, quod erga proximum vel Deum exercetur. Quare ibi comprehensa sunt omnia interna sacrificia, id est, opera ad hoc facta, vt sancta societate Deo inhæreamus. Similiter de jejunio externo & interno sentiendum. Item opus internum extremæ virtutis melius est opere externo summæ virtutis. Vide annot. 1. Reg. 15. & Isai. 58.

CAPVT VII.

v. 1. CVm sanare vellem Israel, reuelata est iniquitas Ephraim. Significat his verbis propheta, seu Dominus per prophetam, populum Israël per exhortationes, aliaque remedia peccatis eorum adhibita, etiam factum deteriorem. Nec hoc mirum. Nam etiam Apostolus dicit ad Rom. 7. *Cum venisset mandatum, peccatum reuixit.* Quod ergo Apostolus ait, *Peccatum reuixit*, propheta dicit; *reuelata est iniquitas Ephraim.* q. d. incremento quodam, occasione frequentium correptionum, & velut vigore accepto, manifesta & publica facta est iniquitas.

CAPVT VIII.

v. 4. IPsi regnauerunt, & non ex me, principes extiterunt, & non cognoui. Videndum, quomodo locus iste non pugnet cum eo, qui est ad Rom. 13. vbi dicitur: *Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit*: Et causa additur; *Non est enim potestas nisi à Deo.* Quidam respondent hunc locum pertinere ad reges Israël, quorum primus erat Ieroboam; qui tempore Roboam filij Salomonis, regnum decem tribuum, inquiunt, inuasit; quem dicunt proinde cum suis successoribus regnasse non ex Deo, sed per tyrannidem. Sed contra hanc sententiam facit Scriptura

B

3. Regum 11. vbi per prophetam Ahiam ipse Dominus promittit Ieroboam regnum decem tribuum, imò & promittit regni prosperitatem, si permanserit in cultu Dei. Deinde & alij reges, qui ei successerunt, nonnulli; inprimis Iehu, à prophetis iussu Dei vncti leguntur; quod haud dubium signum est legitimæ potestatis. Itaque *respondeo* in principe legitimo duo considerari; potestatem, & vsum potestatis. Potestas legitima à Deo est, ac de ea dictum est; *Non est enim potestas, nisi à Deo.* Vsus autem potestatis, si bonus est, id est, si potestas ipsa iusta, & recta præcipit, est à Deo; Vnde dicitur Prouerb. 8. *Per me legum conditores iusta decernunt.* Si autem malus est vsus potestatis, & vergat in oppressionem pauperum & innocentium, aut præscribat falsum Dei cultum, & similia; non est à Deo. Atque hoc est quod hîc dicitur: *Regnauerunt & non ex me.* Id est, potestate quam legitimam à me acceperant, abusi sunt contra præcepta & instituta mea. Vide annotat. 3. Reg. 12. item Benedic. Ariam in hunc locum: Vbi & Ieroboam facit legitimum regem, & tamen populum culpat, quod sine consilio Dei, regem elegerit. Et dicit, prò (*regnauerunt*) in Hebræo esse: (*regnare fecerunt*) & pro principes extiterunt) esse (*principem instituerunt*) quod verum est.

C

v. 6. *Artifex fecit illum & non est Deus.* Manifestum est ex hoc loco vitulum Samariæ, de quo istud dicitur, ita fuisse erectum, vt ipse à populo pro Deo coleretur, non vt veri aut falsi cuiuspiam Dei signum aut imago, vti volunt quidam Rabbini, quos vt Catholicorum sacris imaginibus inuidiam conflent, hac in opinione sequuntur Caluiniani. Vide annot. 3. Regum 12. v. 28. & cap. 14. v. 9.

D

CAPVT IX.

v. 4. SAcrificia eorum, quasi panis lugentium; omnes qui comedent eum, contaminabuntur. Sensus est, Sacrificiis suis non solum non placabunt me, verùm etiam ipsi ea offerentes magis contaminabuntur. Ratio est; quia, vt diximus ad cap. 6. ex Prou. 15. *Victimæ impiorum abominabiles.* Sic & in nouo Testamento, qui indignè accedit ad mensam Dominicam, non solum non consequitur salutem, sed etiam, vt ait Paulus 1. Cor. 11. *Iudicium sibi manducat & bibit.* Sed quare comparatur pani lugentium? *Resp.* Quia in quacumque domo erat cadauer, polluebantur secundum legem etiam homines ipsi, qui in eadem domo versabantur, & quæcumque alia quæ in domo essent, vt panis, & reliqui cibi, atque omnis supellex. Sicut ergo panis lugentium corporali ac legali immunditia comedentem contaminabat, ita & sacrificia per superstitionem oblata polluebant offerentes.

E

v. 7. *Venerunt dies retributionis: scitote Israel stultum prophetam, insanum virum spiritualem, propter*

multitudinem iniquitatis tuæ. Profanum vulgus ſanctos Dei prophetas ſtultos & inſanos vocabat. Vnde dicebant principes Iſraël ad Iehu. *Quid venit inſanus iſte ad te?* Et Feſtus ad Paulum: *Inſanis Paule, multa te litteræ ad inſaniam conuertunt.* Act. 26. Vide eius loci anuot. Pro (*virum ſpiritualem*) Hebr. eſt (*virum ſpiritus*) ſeu venti, id eſt, virum ventoſum. Vide Hieron. Septuaginta hunc locum ita reddiderunt: *Affligetur Iſraël, ſicut propheta inſaniens, qui habet ſpiritum.* Et ſenſus tunc erit: Iſraël affligetur, & vertiginem ac delirium patietur; inſtar vatis arreptitij. Et hoc modo propheta inſanus, acciperetur pro falſo propheta arreptitio. Nam vates gentilium tale quid pati ſolebant, dum vaticinabantur. At de prophetis Domini ſcriptum eſt: *Spiritus prophetarum prophetis ſubjecti ſunt,* 1. Cor. 14. vide ibid. noſtr. comment.

CAPVT X.

v. 1. V*Itis frondoſa Iſraël:* Pro (*frondoſa*) Hebr. eſt (*inanis*) quaſi quæ præter folia nihil habeat. Sic Saſbol. in Iſaiæ 24. alij tamen aliter accipiunt.

CAPVT XI.

v. 1. P*Uer Iſraël, & dilexi eum; & ex Ægypto vocaui filium meum.* Hunc locum calumniatus eſt olim Iulianus Apoſtata dicens, quod de Iſraël ſcriptum eſt à propheta, id à Matthæo Euangeliſta callidè detortum ad Chriſtum, vt ſimplicitati credentium illuderet. Sed neſciuit, aut noluit ſcire Iulianus, multiplicem eſſe ſcripturæ ſenſum; & ea quæ typicè præcedunt in aliis ſecundum hiſtoriam, myſticè compleri in Chriſto, vel Eccleſia, ſecundum allegoriam. Senſus igitur litteralis eſt iſte: Quum adhuc puer eſſet Iſraël, id eſt, cum adhuc exiguus eſſet populus, quando videlicet deſcendit in Ægyptum, tum dilexi eum; quam dilectionem ſatis oſtendi, quando eum tanquam filium meum vocaui ex Ægypto in manu Moyſi & Aaron, per tanta portenta, & prodigia. Alluditur autem ad illud Exod. 4. *Dimitte filium meum, vt ſeruiat mihi.* Et hunc eſſe litteralem ſenſum, docent quoque Septuaginta qui ſic verterunt: *Ex Ægypto vocaui filios eius,* ſcilicet Iſraëlis, id eſt, populum Iſraël. Senſum autem myſticum in Chriſto completum indicat nobis Matthæus capite 2. citans hoc prophetæ teſtimonium, tanquam vaticinium fugæ Chriſti in Ægyptum, & reuerſionis eius. *Vt impleretur,* inquit, *quod dictum eſt à Domino per prophetam dicentem: Ex Ægypto,* &c. Dicit, *vt impleretur;* quia quod jam olim geſtum fuerat in typo, adhuc implendum erat in rei ſignificatæ manifeſtatione.

CAPVT XII.

v. 4. I*Nualuit ad Angelum, & confortatus eſt: fleuit & rogauit eum.* Hæc ad Iacob patriarcham pertinere, ex præcedentibus liquet. Et prior pars haud dubiè ad ipſum pertinet; quia ſcilicet, cum Angelo luctans, tota nocte ab eo ſuperari non potuit; nec dimittere eum voluit, niſi accepta benedictione, vt narratur Gen. 32. Et ſimiliter pars poſterior quoque ferè ab expoſitoribus refertur ad Iacob, quaſi is cum fletu & lachrymis rogauerit Angelum dicens: *Non dimittam te niſi benedixeris mihi.* Sed ea verba magis cogentis eſſe videntur, quàm cum lachrymis ſupplicantis; maximè cum Iacob ibi tanquam fortior introducatur. Alij igitur referunt ad orationem, quam habuit ante illam noctem, dicens: *Erue me de manu fratris mei Eſau, quia valdè eum timeo.* Sed huic reſponſioni obſtat, quod verba illa non ad Angelum, ſed ad Deum dicta ſunt. Alij igitur de Angelo dictum putant illud: *Fleuit, & rogauit eum;* vt ſenſus ſit: Adeo Iacob confortatus eſt aduerſus Angelum in illa lucta, vt Angelus velut ſupplex rogarit, dicens: *Dimitte me, jam enim aſcendit aurora.* Si cui videtur indignum eſſe vt Angelus homini hoc modo ſupplex fiat; conſideret quod paris eſt rationis, non dedignatum fuiſſe Angelum cum homine luctari & ab eo ſuperari, de quo hic dicitur: *Inualuit ad Angelum & confortatus eſt.* Hæc enim omnia in figura contingebant illis. Hujus expoſitionis meminit etiam Liranus ſcribens in hunc locum.

CAPVT XIII.

v. 9. P*Erditio tua Iſraël; tantummodo in me auxilium tuum.* Senſus eſt: O popule Iſraël, tu tibi ipſi es cauſa omnium malorum, quæ hactenus paſſus es; & quæ prænuntio tibi adhuc euentura; Ego autem ſolus tibi ſum author ſalutis. At *quæres;* quomodo etiam perditio & iuſta damnatio non ſit ex Deo, cum ipſe ſit Iudex juſtè puniens? *Reſpondeo,* Prophetam reſpicere ad primam malorum originem, quæ eſt mala voluntas. Ea enim per mala opera prouocat Deum ad ſumendam de peccatis vindictam, & infligenda ſupplicia. Quod ſi etiam hujus malæ voluntatis Deus author eſſet, (quod impiè blaſphemat Caluinus & alij) jam non rectè diceretur: *Perditio tua Iſraël: tantummodo in me auxilium tuum:* Idem enim eſt, ac ſi diceret; nullo modo perditio tua eſt ex me, ſed tantum auxilium ad ſalutem. In Hebræo ſic habetur ad verbum: *Corruptela tua Iſraël · quia in me in auxilio tuo.* Pagninus paraphraſticè ſic reddidit: *Vituli quos feciſti, fuerunt cauſa perditionis tuæ Iſraël, ſed in me auxilium tuum.*

CAPVT XIV.

v. 3. C*Onuertimini ad Dominum, & dicite ei; omnem aufer iniquitatem —— & reddemus vitulos labiorum noſtrorum.* Poſteriora illa verba pleriſque figurata videntur, & explicanda ex aliis locis ſimilibus. Eſt autem in genere ſciendum, promptiſſimam & conuenientiſſimam eſſe regulam interpretandi Scripturam ſacram, dum vnus locus ſcripturæ explicatur per alium ſimilem, ſed clariorem. Similia loca dicunt hæc eſſe in pſalmis, *Sacrificium laudis honorificabit me.* Item, *Tibi ſacrificabo hoſtiam laudis;* & rurſum, *Immolaui in tabernaculo eius hoſtiam vociferationis.* Per *vitulos* autem generaliter ſacrificia intelligunt, tanquam ex ſpecie genus. Vnde & illud de tempore nouæ legis prædictum volunt pſalm. 50. *Tunc imponent ſuper altare tuum vitulos.* Senſus igitur eſt ſecundum illos; perſoluemus tibi ſacrificia laudis & confeſſionis. Talia enim ſacrificia labiis perſoluuntur; ſic tamen, vt labia cordi conſonent, iuxta illud eiuſdem pſalm. 50. *Sacrificium Deo ſpiritus contribulatus.* Et confirmant hanc expoſitionem ex capite 13. ad Hebr. vbi ſic legitur: *Per ipſum ergo offeramus hoſtiam laudis ſemper Deo: id eſt, fructum labiorum confitentium nomini eius.* Videtur enim Apoſtolus ibi reſpexiſſe ad hunc ipſum locum, ſicut legitur apud Septuaginta. Nam illi pro (*vitulos*) reddiderunt (*fructum*) hoc modo: *Reddemus fructum labiorum noſtrorum.*

Et eſt hæc probabilis opinio; ſed eſt & alia, vt apparet, probabilior; vtpote ſimplicior, planiorque; qua nimirum, de votis ſacrificiorum reddendis ſententia hæc accipiatur, iſto ſenſu: Reddemus, & offeremus vitulos, & quodcumque aliud ſacrificij genus, quod in anguſtiis conſtituti, labiis noſtris, & ore vouimus nos oblaturos. Sic Deuter 23. *Quod ſemel egreſſum eſt de labiis tuis, obſeruabis, & facies, ſicut promiſiſti Domino Deo tuo, & propria voluntate & ore tuo locutus es.* Sic voluntas & petitio labiorum etiam vocatur, id eſt, voluntas labiis pronuntiata, & è labiis egreſſa, pſalmo 20. *Voluntate labiorum eius non fraudaſti eum.* Et pſalm. 65. *Introibo in domum tuam in holocauſtis: reddam tibi vota mea, quæ diſtinxerunt labia mea, & locutum eſt os meum in tribulatione mea.* Hoc enim totum nihil aliud eſſe videtur, quàm quod hic paucis verbis dicitur: *Reddemus vitulos labiorum noſtrorum.* Vide dictum locum Hebr. 13.

FINIS OSEÆ.

ANNOTATIONES
IN PROPHETIAM IOELIS.

CAPVT PRIMVM.

v. 13. *Cingite vos, & plangite sacerdotes, vlulate ministri altaris, ingredimini, cubate in sacco, ——— Sanctificate jejunium.* Primùm demonstratur his verbis officium sacerdotum tempore imminentis aut sæuientis vindictæ diuinæ in populo. Officium nempe illud est, cum planctu & fletu obsecrare Dominum pro populo, & dicere, sicut capite sequenti eis præcipitur: *Parce Domine, parce populo tuo, & ne des hereditatem tuam in opprobrium.* Qui autem sic orat, pro populo intercedit. Ad hæc quoque jubentur cubare in sacco, & sanctificare jejunium, id est, opera pœnitentiæ & afflictionis corporalis, siue in jejunio solo, siue etiam in sacco & cilicio, siue alio quocumque modo exercere; & populo exercenda præscribere. Id enim est quod jubet. *Sanctificate jejunium, vocate cœtum.* q. d. publicate atque indicite jejunium, & preces seu obsecrationes, ad auertendas plagas. Denique ostendit manifestè hic locus Deum placari spontanea nostra afflictione, & per eam redimi pœnas temporales debitas.

CAPVT. II.

v. 12. *CONuertimini ad me in toto corde vestro, in jejunio & in fletu, & in planctu. Et scindite corda vestra, & non vestimenta vestra, & conuertimini ad Dominum Deum vestrum.* Hæc de vera pœnitentia quæ valet ad placandum Deum & delenda peccata dici, non est dubium. Sed quæritur, rectène vera pœnitentia suscipiatur, aut omnino suscipi possit ob eum finem qui tam hoc capite quàm præcedenti videtur significari; scilicet vt auferantur temporales calamitates, & præstetur rerum huius vitæ copia, vt frumenti, vini, olei? Qui enim propter hæc seruit Deo, quique propter hæc pœnitentiam vel agit, vel agere se profitetur, filius est veteris Testamenti, ac proinde à gratia filiorum Dei alienus. Dicendum, veram pœnitentiam ad ea omnia vel consequenda vel euadenda quæ propheta commemorat, valere; non tamen propter ea principaliter suscipi posse, vt neque propter euitationem gehennæ. Quamdiu enim ista vel sola, vel præcipuè cogitantur à pœnitente, nondum est ea pœnitentia ad quam nos scripturæ hortantur. Verùm sicut sancti Patriarchæ Deum colentes, principaliter quidem spectabant Dei gloriam & retributionem æternam; at secundario respiciebant etiam ad bona quædam hujus sæculi, quæ Deus illis dignabatur promittere, & in quibus Dei bonitas agnoscebatur; ita & veri pœnitentes primùm quærunt amicitiam Dei quam peccando amiserunt, sed secundo loco student per opera præuia pœnas auertere, etiam temporales. Pertinet enim hoc ad pleniorem amicitiam dum plenior fit & perfectior offensæ diuinæ remissio; sublata non tantum æterna pœna, verum etiam, quoad iustitia Dei patitur, temporali.

Et non vestimenta vestra. Non est prohibitio, sed præcepti negatio. Sensus est: Præcipio & volo vt scindatis corda vestra; non præcipio vt scindatis vestimenta vestra; quod quidam facere solent ad monstrandum foris dolorem, qui sæpe nullus in corde latet.

v. 13. *Conuertimini ad Dominum Deum vestrum quia benignus & misericors est. —— Quis scit si conuertatur & ignoscat?* Simile est, quod ad Nabuchodonosor dicebat Daniel capite 4. *Peccata tua eleemosynis redime, forsitan ignoscet delictis tuis Deus.* Quare dicit Ioël, *Quis scit si conuertatur?* Et Daniel, *forsitan ignoscet*, cum Deus pœnitentibus veniam promiserit; iuxta illud Ezechiel. 18. *Si impius egerit pœnitentiam ab omnibus peccatis suis, vita viuet, & non morietur.* Et hoc capite, *Omnis qui inuocauerit nomen Domini, saluus erit.* Hæ enim sunt diuinæ promissiones, de quarum certitudine dubitare non licet. Quidam putant dubitanter hoc à Ioële, & à Danïele dictum, propter incertitudinem veræ pœnitentiæ nostræ. Sed hoc non videtur satisfacere; quia etiam est incerta virtutum operatio, & tamen nusquam dictum legimus hoc aut simili modo: Serua mandata, forsitan vitam consequeris æternam; sed simpliciter dictum est; *Si vis ad vitam ingredi, serua mandata.* Voluit ergo propheta tali locutione significare gratiæ esse, non iustitiæ, quod operibus pœnitentiæ reddatur venia peccatorum; cum è contra bonis operibus iusto Dei judicio vita retribuatur æterna; dicente Apostolo 2. ad Timoth. 4. *Reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex.* Quis autem pœnitens audebit dicere; reposita est mihi venia peccati, quam reddet mihi justus judex? sed dicit; quam donabit mihi misericors pater. Atque hoc est, quod scholastici docent, opera bona de condigno mereri vitam æternam; opera verò pœnitentiæ de congruo dumtaxat mereri veniam. Potest etiam illud (*forsitan*) referri ad remissionem & ablationem pœnarum temporalium, quas Deus iratus propter peccata populi immiserat; quas non semper pœnitentibus aufert, etiam cum ipsa peccata dimittit, sicut patet de Dauid, vbi dicit ad eum Nathan 2. Reg. 12. *Dimisit Dominus peccatum tuum; verumtamen filius qui natus est, morietur.*

v. 28. *Et erit post hæc, Effundam Spiritum meum super omnem carnem; Et prophetabunt filij vestri, & filiæ vestræ.* Quando, & quomodo prophetia hæc fuerit impleta, constat ex Act. 2. & 1. Cor. 14. Nempe impleta est tempore noui Testamenti. Etenim tametsi tempore veteris legis multi fuerint prophetæ, & illius temporis propriè videantur esse prophetiæ, vtpote prædictiones de Christo venturo; Vnde illud Lucæ 16. *Lex & prophetæ vsque ad Ioannem*; tamen tempus nouæ legis magis fuit propheticum, quoad reuelationem mysteriorum fidei; & generaliter, quoad intelligentiam omnium scripturarum, & præcedentium prophetiarum. Tum etiam constat huiusmodi prophetias fuisse multo plures tempore noui Testamenti, quàm veteris, vt patet 1. Cor. 14. Etenim in sola Corinth. Ecclesia erant tam multi prophetæ, vt oporteret ordinem loquendi, & prophetandi inter eos constituere; sicut ex eodem loco patet. Adde quod vnius Philippi Diaconi quatuor filiæ virgines essent prophetissæ. Quam multos ergo existimandum est fuisse in tot Ecclesiis Iudæorum & gentium?

v. 32. *Omnis qui inuocauerit nomen Domini, saluus erit.* Synecdochicè hoc dictum videtur, vt vnus actus religionis, qui est inuocare nomen Domini, pro tota religione ponatur, & sensus sit: Quicumque colet verum Deum, vero & syncero cultu, saluus erit; & ita huic non obstat illud Ioan. 3. *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei.* Quia Sacramentum Baptismi, sacramen-

tum religionis est; & proinde continetur etiam in eo quod est inuocare nomen Domini. Simile est illud psal. 62. *Laudabuntur omnes qui iurant in eo.* Nam & jurare per verum Deum est actus religionis, qui hic ponitur pro ipsa religione in genere. Item sic intellige: Omnis qui inuocauerit ex toto corde, sicut ante dictum erat: *Conuertimini ad me in toto corde vestro.* Quamobrem huic sententiæ non repugnat illud Prou. 1. *Tunc inuocabunt me, & non exaudiam.* Porro allegat hunc locum Apostol. ad Rom. 10. Vide si placet ibidem nostr. comment.

CAPVT III.

v. 1. *INfirmus dicat: Quia fortis ego sum.* Non adhortatur propheta ad mendacium, sed sensus est: Omnes se parent ad bellum, & quidquid obuium habebunt, vertant in arma. Ipsi quoque infirmi accur-A rant, & quantulascumque vires contra hostem exerceant; velut si dicatur in die publici triumphi etiam ægrotos tanquam sanos ad spectandum arrepsisse, & à communi lætitia noluisse abesse.

v. 12. *Consurgant, & ascendant Gentes in vallem Iosaphat: quia ibi sedebo, vt iudicem omnes gentes in circuitu.* Iosaphat sonat *Domini iudicium.* Hinc alij vertunt: *Excitentur & ascendant gentes ad vallem diuini iudicij.* Et cum istud secundum historiam nusquam factum legatur, neque à nobis Christianis tali certo loco futurum expectetur, etiamsi Iudæi in regno suo mille annorum expectent implendum in gentibus Gog & Magog congregandis in illa valle; hinc necesse est, istud vel ad mysterium referri; vel secundum litteræ sonum de extremo judicio intelligi, de quo vide nostra in 4. dist. 48.

FINIS IOELIS.

ANNOTATIONES

IN PROPHETIAM AMOS.

CAPVT PRIMVM.

v. 1. *SVper tribus sceleribus Damasci, & super quatuor non conuertam eum.* Idem repetitur de Philisthæis, Tyriis, Idumæis, Ammonitis, Moabitis, denique & de Iuda & Israël. Nec tamen ista verba ita accipienda sunt, quasi post scelus aliquod tertiò commissum, & condonatum, Deus protestetur se nolle amplius condonare, si quartò committatur; quem sensum continet præfatio, huic prophetæ incerto authore in antiquis bibliorum editionibus præfixa; sic enim habet: Tertiò peccatorum indulgentiam Deum dare posse significat, quem quartò eadem peccata admittentibus, nec pœnitentiam, nec indulgentiam daturum annuntiat. Sic ibi. Sed opinio illa B repugnat sacramento reconciliationis, & consuetudini Ecclesiæ: quæ nemini negat beneficium absolutionis, etiamsi centies in idem scelus prolapsus esset, modo in peccatore appareant verisimilia signa pœnitentiæ. Et cum Christus jubeat Petro: vt dimittat fratri, *non tantum septies, sed & septuagies septies,* Matth. 18. multo magis ipsemet erit liberalis in peccatores. Sensus igitur est: Propter multiplicia Damasci scelera non conuertam eam ad misericordiam meam, eatenus scilicet, quin puniam. Aliquando enim Deus dimittit peccata, & tamen punit temporaliter, vt patet de Dauid 2. Reg. 12. Scilicet tria & quatuor faciunt septem, qui numerus est completus & plenus. Vnde & illud poëtæ, ô terque quatérque C beati, id est, septies & omninò beati. Vel etiam simpliciter potest accipi: *super tribus sceleribus Damasci & super quatuor.* q. d. imò & quatuor sunt, & plura; & propterea non omittam, quin puniam, eo modo quo dictum est. Vide nostr. in 4. dist. 14. §. 11.

CAPVT II.

v. 1. *EO quod incenderit ossa regis Idumææ vsque ad cinerem.* Alias Montanus hoc refert ad historiam 4 Reg. 3. in fine. Sed alij improbant. Potius videtur significari, quod populus Moab in Idumæos deuictos ea crudelitate vsus fuerit, vt etiam grassatus fuerit in mortuos, & mortuorum monumenta; dum ossa regis sepulchro extracta incendit vsque ad cinerem, in auras vel aquas spargendum, ne superesA set vlla memoria. Quam barbariem egregiè imitati sunt, Turonis, Pictauis, & alibi in Francia, Caluiniani, infensissimi Ecclesiæ hostes in reliquias sanctorum. Quod autem non respiciat propheta hoc loco ad historiam illam 4. Reg. 3. ex eo videtur; quia ibi rex ipse Moab victus, & pro sua defensione desperans, id fecit; hic autem propheta inuehitur in ipsum Moab, tanquam qui in victos nimium sæuierit.

v. 9. *Cuius altitudo cedrorum, altitudo eius.* Simile est cum eo quod Numer. 13. dicunt exploratores terræ promissionis: *quibus comparati quasi locustæ videbamur.* Vtroque enim loco de Amorrhæis sermo est figuratus & hyperbolicus. Qui tamen à mendacio alienus est, quia non propriè significatur, quod dicitur; sed improprie, per rem incredibilem, quæ dicitur, significatur B & intelligitur quidam rei communis excessus; sed tamen possibilis & credibilis. Nihil aliud ergo vtraque illa phrasi significatur, quàm fuisse Amorrhæos magnæ, & excelsissimæ staturæ.

CAPVT III.

v. 6. *SI erit malum in ciuitate, quod Dominus non fecerit?* Malum pro afflictione ponitur, quod Doctores Scholastici malum pœnæ vocant, sicut peccata ab iisdem vocantur mala culpæ. Sensus igitur est: Quicquid mali patiemini, non aliundè quàm à Domino vobis accidet propter vestra peccata. Ac proinde admonemur hac sententia, vt quotiescumq; in afflictione constituti sumus, non tam cogitationem referamus ad homines, qui nobis ea mala infligunt, quàm ad Deum, qui C per homines talibus flagellis castigat peccata nostra. Talis enim cogitatio ad pœnitentiam, & ad implorandam Dei misericordiam nos maximè excitabit; cum è contra ad vindictam ferè accendamur, dum intuemur malitiam hominum nos affligentium.

v. 7. *Quia non faciet Dominus Deus verbum, nisi reuelauerit secretum suum ad seruos suos prophetas.* Non repugnat huic sententiæ id quod 4. Reg. 4. Elisæus propheta dicit de muliere hospita sua, cujus animam videbat esse in amaritudine, causam tamen nesciens: *Dominus celauit me hoc verbum, & non indicauit mihi.* Loquitur enim hic Amos de plagis publicis, quas Dominus immittebat in populum. Quod facere non solet, nisi populo per suos prophetas admonito, vt pœnitentiam agerent, & iram Dei piis operibus auerterent.

CAPVT IV.

v. 4. V*Enite ad Bethel, & impiè agite, ad Galgala, & multiplicate prauaricationem.* Hæc verba licet præcipientis formam habeant, minimè tamen præcipientis sunt. Nam vt dicit Ecclesiasticus c. 15. *Deus nemini mandauit impiè agere.* Sed sunt verba permittentis ac deserentis iustè populum in peccatis suis; quo fiat, vt magis magisque impingant: estque locutio ironica; quam explicat subjectis verbis: *Sic enim voluistis filij Israël*, q. d. Non hæc dico tanquam præcipiens, sed tanquam declarans voluntatem ipsam vestram, & studia vestra, in quibus ego quoque vos relinquam, vt ad me non redeatis. Simile est illud Apocal. 22. *Qui in sordibus est, sordescat adhuc* Et illud Christi ad Iudam: *Quod facis, fac citius*. Quibus sententiis non significatur, quid Deus præcipiat, sed quid ab homine fiat, cum gratia Dei destituitur. Vnde & oramus quotidie: *Ne nos inducas in tentationem.* Inducit enim in tentationem Deus, non impellendo aut præcipitando in malum, (vt impiè docet Caluinus) sed subtrahendo iustè manum auxilij sui, qua subducta, à tentatione superamur.

CAPVT V.

v. 2. V*Irgo Israël projecta est in terram suam.* Vocatur virgo non propter integritatem, sed propter ornatum & pulchritudinem; quomodo etiam Babylon virgo vocatur apud Isaiam c. 47. Nam in vocibus translatè sumptis modò hoc, modò aliud considerari solet: quippe alia ratione Christus vocatur leo, alia ratione Diabolus, & alia ratione prædicatores verbi Dei vocantur canes, alia homines impuri, alia maledici & obtrectatores.

v. 18. *Væ desiderantibus diem Domini:* Quare Væ cum moneat scriptura Lucæ 21. *His autem fieri incipientibus respicite, & leuate capita vestra, quia appropinquat redemptio vestra*; & quotidie iubemur orare: *Adueniat regnum tuum.* Sed in eos propheta inuehitur, qui nec morte ipsa euadent miseriam, sed potius incident in grauiorem; videlicet in cruciatum æternum; eò quòd tot malis flagellati, non tamen reuersi fuerint ad Dominum. At verò qui in hac vita student piis operibus, & in iis occupati diem Domini expectant, iis dicitur, *Leuate capita vestra, quia appropinquat redemptio vestra.* Alij hunc locum intelligunt de iis, qui irridebant prophetas prædicentes vltionem diuinam, vt sensus sit: Væ iis, qui quasi desiderantes, & irridentes dicere solent; Vbi est dies Domini toties à prophetis prædictus? veniat, parati sumus. His ergo vel maximè annunciat Væ; quia non tantum non agunt pœnitentiam, sed etiam augent peccata sua, dum non credentes irrident voces prophetarum.

v. 21. *Odi & projeci festiuitates vestras.* Quomodo odit, qui instituit, & præcepit? Sed odit tales festiuitates, quales ab iis celebrabantur, manentibus in peccatis suis, & putantibus se solo externo cultu Deo placere. Vnde & signanter dicit (*vestras.*) Si quæras, an similiter dicere potest Deus, Odi Missas vestras, contra eos qui in solis externis cæremoniis pietatem constituunt, cætera carnales? *Respondeo* esse adhuc discrimen; tum quia Iudæi erant in statu seruitutis, & ferè omnes erant carnales; non sic in nouo Testamento. Deinde accedit, quod illa sacrificia & festiuitates erant aliquando abrogandæ, & in meliores commutandæ; quod autem destruere volumus, odisse dicimur. Ac demum, res oblata in Missa, quiscumque demum offerat, non potest non esse Deo gratissima.

CAPVT VI.

v. 1. V*Æ qui opulenti estis in Sion, & confiditis in monte Samariæ.* Mirè est eloquens hoc capite Amos, etsi alioqui pastor ouium; quod diligenter annotauit August. lib 4. de doctr. Christ. cap. 7. vbi & explicat artificium rhetoricum hujus loci; ad ostendendum, sacris scriptoribus nõ defuisse suam eloquentiam;

A non illam affectatam & fucatam, sed grauem, & cum dignitate materiæ, quam tractabant consentientem, ita vt ex re ipsa ornatus procederet, & non aliundè laborioso studio adsciseeretur. Hoc autem docet contra eos, qui Scripturæ sacræ stylum & sermonem, velut horridum, incultum, jejunum, & vt infantem & indisertum traducebant. Qua in opinione etiam ipse Aug. aliquando fuerat, vt de se confitetur, & apud Deum deplorat in lib. confess. Ideò autem ex hoc propheta potissimum desumit exemplum; quia cum iste fuerit ouium pastor, maximè videbatur stylus eius à rhetorico sermone esse alienus. Alioqui idem multò vberius ostendi poterat ex Isaia potissimum, in quo relucet non modo ciuilis facundia, sed etiam sublimitas quædam & grauis grandiloquentia.

B

CAPVT VII.

v. 14. N*On sum propheta, & non sum filius prophetæ, sed armentarius ego sum, vellicans sicomoros.* Quomodo intelligendum sit, quod dicit (*non sum propheta*) declarat, dum subjungit: *Et tulit me Dominus cum sequerer gregem, & dixit ad me: Vade propheta ad populum Israël.* Sensus ergo est: Non eram natus propheta, vt Ieremias; nec filius prophetæ, id est, nec institutione, qua filij prophetarum, quasi ad donum prophetiæ, à parentibus præparabantur; neutrum mihi contigit; sed cum sequerer gregem, tulit me Dominus, & dixit: *Vade propheta ad populum Israël.* Hebr. est. *Non propheta ego, neque filius prophetæ ego.* Vbi suppleri potest aut verbum (*sum*) vt fecit Hieron. in no-

C stra editione, aut (*eram*) vt suppleuerunt Septuaginta & Pagninus. Et hoc modo sententia nullam habet difficultatem, &, vt diximus, nostra editio etiam ad illum sensum accommodanda est.

CAPVT VIII.

v. 11. E*Cce dies veniunt dicit Dominus, & mittam famem in terram, non famem panis, neque sitim aquæ, sed audiendi verbum Domini.* Quæritur, an hæc verba contineant promissionem an comminationem? hoc est, an bonum aliquid prædicant, an malum? *Resp.* esse comminationem & quidem grauissimam aduersus Iudæos. Cum enim suprà prædixisset propheta varias pœnas corporales, nunc etiam spiritualem prædicit, videlicet tenebras mentis. Sensus itaque est: Auferam à vobis veram intelligentiam Scripturarum, &

D mei cognitionem. Et istam famem Iudæi jam passi sunt annos mille quingentos & amplius: quærentes intelligentiam scripturarum, usque pasci cupientes, & non inuenientes, quia quærunt sine Christo. Eandem famem patiuntur & hæretici, dum scripturarum libros voluunt, atque reuoluunt, quærentes earum intelligentiam, & non inuenientes, quia non quærunt sicut oportet quærere; quia non quærunt in Christi Ecclesia. Et hunc sensum confirmant verba quæ sequuntur. *Circuibunt quærentes verbum Domini, & non inuenient.* Impij enim, maximè Iudæi, & hæretici, in circuitu, id est, extra Ecclesiam, ambulant.

v. 14. *Qui iurant in delicto Samariæ*, Id est, in vitulo, vel vitulis, quos erexerat Ieroboam, & colebant reges

E Samariæ cum populo decem tribuum. Dicitur autem delictum Samariæ, quia grauissimi sanè delicti, regis & populi, tum affectus, tum objectum fuit. Intelligi autem hos vitulos aureos, perspicuum est ex eo quod sequitur, cum dicunt impij illi: *Viuit Deus tuus Dan, & viuit via Bersabee.* Secundum litteram enim vnus istorum vitulorum in Dan fuit, alter in Bethel, vt patet in Regum historia. 3. Regum 12. Et loca vicina erant Bethel, & Bersabee.

CAPVT IX.

v. 6. Q*Vi vocat aquas maris, & effundit eas super faciem terræ.* Hoc quidam de pluuiis exponunt isto sensu: Qui aquas maris calore solis versas in vapores attollit in mediam aëris regionem, & ibi cong

cretas in nubem, eas solutas, effundit; ac depluit in terram. Sed non videtur hoc voluisse propheta. Simplicior ac germanior sensus est. Qui aquas maris, inundatione ac diluuio, cum vult, facit effluere, & effundi super terram.

v. 11. *In die illa suscitabo tabernaculum David, quod cecidit, & reædificabo aperturas murorum eius.* Commentarium hujus loci habemus ex Concilio Apostolorum Ierosolymis celebrato Actor. 15. vbi ad confirmandam gentium vocationem, profert hunc locum Iacobus Apostolus. Vnde certo certius est, eum esse verum huius loci commentarium; secundum quem, de ædificatione Ecclesiæ Christi, (quod hic est tabernaculum David) & de gentium incorporatione in eam, exponitur. Vbi enim Apostolorum præcedit authoritas, inquit Hier. ibi omnis variæ explicationis tollenda suspicio; & quod à tantis viris exponitur, hoc sequendum. Citatus autem hic locus in Actis, non ex Hebræo, sed secundum interpretationem Septuaginta: cujus interpretationis verba multo etiam clarius exprimunt gentium vocationem, quàm versio Hieron. ex Hebræo. Ex quo intelligimus, versionem Septuaginta etiam Apostolica authoritate esse roboratam. Tabernaculum itaque David, est domus, familia David, quæ suscitatur, quando post lapsum eius à priori dignitate, rursus in regnum erigitur. Quod factum est spiritualiter per Christum filium David, de quo nunciauit Angelus Mariæ, Lucæ 1. *Dabit illi Dominus Deus sedem David patris eius; & regnabit in domo Iacob in æternum.*

FINIS AMOS.

ANNOTATIONES
IN PROPHETIAM ABDIÆ.

CAPVT VNICVM.

v. 17 *Et in monte Sion erit saluatio, & erit Sanctus. Et possidebit domus Iacob eos qui se possederant.* Ad hujus loci intelligentiam manifestè nos inducit scriptura noui Testamenti, quæ testatur omnes prophetas de Christo & statu noui Testamenti locutos fuisse. Sic Act. 3. Petrus ait: *Omnes prophetæ à Samuel, & deinceps qui locuti sunt, annunciauerunt dies istos.* Et cap. 10. idem Petrus de Christo loquens: *Huic omnes prophetæ testimonium perhibent.* Cum ergo tota præcedens hujus prophetiæ pars ad Idumæos propriè pertineat: necessarium erit, hæc verba, transitu facto à carnali Israële ad spiritualem, ad Christum & Ecclesiam eius referre; vt sensus sit: *In monte Sion*, id est, in Ecclesia, cujus initium à monte Sion, seu Ierusalem, *erit saluatio*, id est, salus per Christum, *& erit Sanctus*, ipse scilicet Christus, Sanctus sanctorum. Septuaginta verterunt, (*erit sanctum.*) Scilicet in Ecclesia, & nusquam extra est sanctitas. *Et possidebit domus Iacob eos qui se possederant*, id est, spiritualis Israël, quæ est Ecclesia, de persecutoribus faciet Christianos; & hostes suos ad Christi fidem traducens sic in suam transferet possessionem.

v. 21. *Et ascendent saluatores in montem Sion judicare montem Esau.* Si, *quisquis conuerti fecerit peccatorem ab errore viæ suæ, saluabit animam eius à morte.* vt est Iacobi 5. certè nihil mirum, si hic saluatores intelligamus Apostolos, qui sua prædicatione tot millia peccatorum ad Deum conuerterunt. Hi ergo ascensuri dicuntur, quia sedebunt ipsi judicaturi duodecim tribus Israël, & maximè reprobos, qui per Esau significantur. Et quidem *in montem Sion*, quia locus judicij putatur futurus super, vel juxta montem Sion, & montem Oliueti, vnde ad cœlos ascendit Dominus. Vel alio modo. *Ascendent in montem Sion*, quia sublimes & principes erunt in Ecclesia, etiam militante. Sed prior sensus plenior videtur, quia additur: *Et erit Domino regnum*, scilicet perfectum, & plenum post judicium, sicut dicit Apostolus 1. Cor. 15. *Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo & patri.* Vide ibi nostrum comment.

FINIS ABDIÆ.

ANNOTATIONES
IN PROPHETIAM IONÆ.

CAPVT PRIMVM.

v. 1. *Et factum est verbum Domini ad Ionam.* Quæritur quomodo Ionas mereatur recenseri inter prophetas, cum nihil aliud legatur prædicasse quàm illud: *Adhuc quadraginta dies, & Niniue subuertetur*; quod etiam non euenit. *Resp.* Ionam non tam verbis, quàm rebus à se gestis fuisse prophetam. Sicut enim Isaias, Ieremias, Ezechiel, Osee non tantum sermone, quod futurum erat prædixerunt, verùm etiam factis idipsum declararunt: vt Isaias incedens nudus & discalceatus; Ieremias catenas collo gestans; & alij aliter: ita & Ionas Christum rebus gestis præfigurauit, primò, orta tempestate dormiens in naui, deinde missus in mare, vt cæteri salui essent; tertio manens in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus (quod apertè præfigurauit Christi sepulturam, Christo ipso teste) ac denique, quod tertio die ejectus sit viuus in terram. Quin etiam in illis verbis propheta fuit; *Adhuc quadraginta dies, & Niniue subuertetur*, subintelligendo nisi pœnitentiam egerint; quia mensuram horum dierum, & misericordiam Dei tantisper parcentem, nemo scire potest nisi ex reuelatione. Et nihil refert quod non euenerit ipsa subuersio; quia scilicet non censetur prædicta, nisi sub tali conditione. Quomodo autem ex his verbis & similibus non sequatur, voluntatem Dei esse mutatam, plenius diximus in 1. sent. distinct. 8. § 7.

v. 3. *Et surrexit Ionas vt fugeret in Tharsis à facie Domini.* Cur Ionas fugerit, causa hic non exprimitur, vt nec paulò pòst cum ab eo quærerent qui erant cum eo in naui: *Quid hoc fecisti?* Verùm posteà cap. 4. cùm

videret Ionas non esse impletum, quod ptædixerat, satis aperit causam, cum dicit: *Obsecro Domine, nunquid non hoc est verbum meum, cum adhuc essem in terra mea? Propter hoc praeoccupaui, vt fugerem in Tharsis. Scio enim, quia tu Deus clemens & misericors.* Quibus verbis hanc fugæ suæ causam significat, quod vereretur, ne falsum nunciaret, quod sciret Deum propter hominum pœnitentiam facile retractare, vt ipse interpretabatur, tales sententias.

CAPVT II.

v. 10. **E***Go autem in voce laudis immolabo tibi, quæcumque voui, reddam pro salute Domino.* Ecce propheta in periculo vitæ constitutus, non tantùm orauit, sed etiam vouit. Rectè igitur faciunt Christiani, qui in periculo constituti ab igne, aqua, morbo, vel hostibus, vel quocumque alio modo certa quædam vota Deo offerunt, vt à periculis euadantur. Sic etiam fecit Sanctus Patriarcha Iacob Genes. 28. dicens: *Si fuerit Deus mecum, & custodierit me in via, &c. Erit mihi Dominus in Deum: & lapis iste, quem erexi in titulum vocabitur domus Dei, cunctorumque quæ dederis mihi, decimas offeram tibi.*

CAPVT III.

v. 10. **E***T vidit Deus opera eorum, quia conuersi sunt de via sua mala. Et misertus est Deus super malitia, quam locutus fuerat vt faceret eis.* En opera, ad quæ respexit Deus. Primum fides; dicitur enim in præcedentibus: *Et crediderunt viri Niniuitæ in Deum.* Deinde conuersio à peccatis ad justitiam; de qua sic: *Conuertatur vir à via sua mala, & ab iniquitate sua.* Tertio, oratio, quæ est signum fiduciæ in Deum, ad veniam consequendam, quæ his verbis innuitur: *Clament ad Dominum in fortitudine.* Quarto, pœnitentiæ opera & afflictiones corporales; de quibus: *Prædicauerunt jejunium, & vestiti sunt saccis à majori vsque ad minorem.* Et rex ipse indutus est sacco, & sedit in cinere. Hæc sunt opera ad quæ respexit Deus vt misericordia motus sententiam euersionis reuocaret. Ex his colligere licet opera pœnitentiæ neque superuacanea esse, neque indifferentia ad justitiam consequendam, aut ad Deum placandum: ac multò minus omnia opera esse peccata, vt impiè docent nostri temporis hæretici. Quæ si vera essent, Deus ad ea respiciens oon placaretur, sed potius ad grauiorem iram concitaretur, videns populum addere peccata peccatis. Et quidem eos egisse veram pœnitentiam, patet, tum quod ob eam Deus iis pepercerit, tum quod Christus dicat in Euangelio, *Surgent Niniuitæ in iudicio, & condemnabunt generationem istam, eò quòd pœnitentiam egerunt*, q. d. pœnitentiam quam ego prædico, & ista generatio noo vult facere. Deinde etiam Concil. Trident. sess. 14. cap. 4. de contritione disserens, testatur Niniuitas timore pœnarum vtiliter concussos ad Ionæ prædicationem plenam terroribus, pœnitentiam egisse, & misericordiam à Domino impetrasse.

Et misertus est Deus super malitia quam locutus fuerat vt faceret eis. Malitia hæc afflictio est & pœna quam ciuitati fuerat comminatus. Sic in Euangelio: *Sufficit diei malitia sua.* Nec aliter accipiendum videtur quod sequenti capite dicitur: *Et ignoscens super malitia.* Sicut hic dixit: *Misertus est Deus super malitia.* Quomodo & Ioëlis 2. dicitur: *Præstabilis super malitia.*

CAPVT IV.

v. 5. **D***Onec videret quid accideret ciuitati.* Ex superioribus satis apparet Ionæ fuisse reuelatum à Deo, quod parciturus esset ciuitati propter pœnitentiam, & non eam post quadraginta dies deleret, sicut fuerat comminatus. Quid igitur est, quod Ionas adhuc exspectat, vt videat quid accidat ciuitati? Hebræa sic habent: *Donec videret, quid esset futurum in ciuitate.* Vnde multi non improbabiliter sic exponunt; vt videret; Vtrum Niniuitæ, qui erant in ciuitate, perseuerarent etiam in pœnitentia quam inceperant.

v. 11. *In qua sunt plusquam centum viginti millia hominum, qui nesciunt quid sit inter dexteram & sinistram suam*, id est, eorum, qui non peccauerunt; vt interpretatur summarium hujus capitis, in bibliis castigationis Louaniensis. Sed vtrum hoc de infantibus & innoxia ætate tantùm accipiendum sit, an verò etiam de aliis, qui jam pœnitentiam agere inceperant; non exprimunt. Verisimile est, de vtrisque promiscuè intelligendum.

FINIS JONÆ.

ANNOTATIONES

IN PROPHETIAM MICHÆÆ.

CAPVT PRIMVM.

v. 2. **A***Vdite populi omnes, & attendat terra & plenitudo eius.* Per plenitudinem terræ intelliguntur habitatores terræ, quemadmodum exponitur in psalmo 23. *Domini est terra & plenitudo eius, orbis terrarum & vniuersi qui habitant in eo.* Vocantur autem habitatores terræ plenitudo terræ, quia habitando quodammodo replent terram, id est, superficiem terræ, iuxta illud Gen. 1. *Crescite & multiplicamini, & replete terram.*

v. 3. *Et ecce Dominus egredietur de loco suo, & descendet, & calcabit super excelsa terræ.* Dicitur Dominus egredi de loco suo, id est, de cœlo, quod est habitaculum eius; non quia locum illum deserit, sed quia cum in cœlo esset, posteà noua quadam operatione cœpit esse alibi; videlicet in terra. Vnde hic sequitur: *Et descendet, & calcabit super excelsa terræ.* Nempe Filius Dei, vt ipse testatur, exiuit à Patre, & de cœlo descendit in terram; quia cum prius cum Patre esset in cœlo, loco suæ præcipuæ gloriæ, posteà per assumptam naturam humanam cœpit esse in terra.

CAPVT II.

v. 11. **V***Tinam non essem vir habens spiritum, & mendacium potius loquerer. Stillabo tibi in vinũ & in ebrietatem, &c.* Verba sunt prophetæ dolentis super magnitudine & grauitate malorũ quę Deus populo Israëlitico comminatur. Qui locus fortè offendet aliquem, quasi propheta mendaciũ optet loqui potius quã vt se vera loquente, in tam grauem populus incidat calamitatem. Itaq; videndum quis sit sensus hujus loci. Potest autem hoc modo intelligi, vt propheta potius optet se non habere spiritum propheticum, & falsa esse, quæ dicit, quàm vt eueniant grauia illa mala quæ prædicit. Sed hoc non decet prophetam, nisi conformans se diuinæ voluntati statim addat, *Veruntamen non mea, sed tua voluntas fiat.* Quare alij sic vertunt ex Hebræo: *Si*

vir

vir essem spiritum sequens, & mendacium contentians, & prophetarem tibi de vino & sicera; propheta essem pro hoc populo. q. d. Si essem vanus & mendax propheta, & placentia prænuntiarem; tunc essem propheta gratus huic populo. Et hic intellectus optimè quadrat cum facto Michææ alterius, de quo legimus 3. Regum 22. Cui cum nuncius missus ab impio Achab rege Israël (non Achaz rege Iuda, sub quo iste Michæas prophetauit, amplius centum quinquaginta annis post) cum, inquam, nuncius ille dixisset: *Ecce sermones prophetarum vno ore regi bona prædicant; sit ergo & sermo tuus similis eorum & loquere bona*: Propheta in conspectum regis adductus, per ironiam bona prædixit: *Ascende*, inquiens, *vade prosperè, & tradet Dominus hostes in manus regis*. Et quidem si in tali responsione perseuerasset; laudatus fuisset, & remuneratus: Verùm quia seriò adiuratus, vt ex ore Domini loqueretur, tristia & aduersa prophetauit, in carcerem missus fuit.

CAPVT III.

v. 10. Q*Vi ædificatis Sion in sanguinibus, & Ierusalem in iniquitate*. Id est, qui ampla & magnifica vobis ædificia exstruitis, quibus ornatis Sion & Ierusalem; non ex opibus iustè partis, sed ex oppressione pauperum, & iniustitia, collectis. Sanguinum enim nomine sæpè in sacris litteris significatur omnis iniusta vis in proximum, siue ea fiat occidendo, siue calumnijs & extorsionibus opprimendo. Accommodant etiam quidam non malè hanc sententiam, dicentes eos ædificare Sion in sanguinibus, quorum ardens studium est consanguineos, siue digni illi sint, siue indigni, ad ampla sacerdotia, & præcipuas dignitates in Ecclesia Dei, quæ Sionis & spiritualis Ierusalem nomine significatur, quibuscumque modis promouere.

v. 11. *Principes in muneribus iudicabant, & sacerdotes eius in mercede docebant, & propheta eius in pecunia diuinabant*. Quàm grauia hæc peccata sint, indicant verba quæ sequuntur. Sic enim sequitur: *propter hoc Sion quasi ager arabitur, & Ierusalem quasi aceruus lapidum erit*. Non tamen prohibentur isti necessaria vitæ accipere, sed ne pro ratione numerum iudicent, doceant, vel prophetent. Sic hoc loco paulò ante vers. 5. *Si quis non dederit in ore eorum quippiam, sanctificant super eum prælium*. q. d. statim velut prophetico spiritu indicant illi prælium seu bellum, & sæua minantur. Et similiter intelligendum est, quod dicitur: *Sacerdotes in mercede docebant*. Licere enim necessaria vitæ accipere, imò Doctores & prædicatores ius & potestatem habere, ea ab ijs, quos docent, accipiendi, prolixè docet Paulus 1. Cor. 9. etiamsi ipse certis de causis noluerit eo iure vti. Vide ibidem nostrum commentarium.

CAPVT IV.

v. 1. E*T erit in nouissimo dierum, erit mons domus Domini præparatus in vertice montium*. Verba eadem habentur Isaiæ 2. vsque ad illud: *Et sedebit vir sub vinea sua*. Et cum ambo eodem tempore prophetauerint, hic in Samaria; ille in Ierusalem, dubium est, an alter ex altero sua verba acceperit, an verò ambo immediatè ex inspiratione Spiritus sancti, neutro de alterius prophetia sciente? Certè Isaiam sua verba non accepisse ex Michæa, sed ex immediata Dei inspiratione satis ostendit illud, quod in primaria ciuitate, in ipsa Ierusalem magna solemnitate prophetauerit; Sed & Michæas, si prius legit prophetiam Isaiæ, non tamen inde verba sumpsit, nisi dirigente Spiritu sancto. Porrò complectitur hæc prophetia quatuor insignes notas Ecclesiæ. Et primo quidem *Vnitas* significatur, in eo quod ad vnum montem

A omnes confluant, *qui est in vertice montium*, & inde doctrinam accipiant. Secundo *Sanctitas* intelligitur in doctrina, quæ appellatur lex & verbum Domini, & maximè in doctrinæ obseruatione de qua dicitur: *Ibimus in semitis eius*, tertio quod *Catholica* sit, ostenditur, quia, vt expressius Isaias dicit, *fluent ad eum omnes populi*, quarto quod *Apostolica*, quia dicitur, *De Sion egredietur lex, & verbum Domini de Ierusalem*. Ibi enim Apostolica cœpit prædicatio, atque inde diffusa est in omnes gentes. Ac denique simul manifestè ostenditur, quod Ecclesia sit *visibilis* & conspicua; nempe quia monti comparatur, & quidem in vertice montium collocato. Et certè nisi conspicua esset Ecclesia, non possent hortari se mutuo populi, (id quod hic futurum prænunciatur) dicentes: *Venite ascendamus ad montem Domini*, &c.

B v. 8. *Et tu turris gregis nebulosa, filia Sion*. Turris gregis mentio est, iam tum Genes. 35. vers. 21. Cæterum quam turrim Scriptura intelligat, vide latè apud Hieron. hoc loco.

CAPVT V.

v. 2. E*T tu Bethleem Ephrata paruulus es in millibus Iuda, Ex te mihi egredietur qui sit dominator in Israël*. Citatur hic locus Matth. 2. *Et tu Bethleem terra Iuda nequaquam minima es in principibus Iuda*. Quomodo consentiunt *paruulus es*, & *nequaquam minima es*, cum hæc è diametro videantur pugnare? *Respondeo* solere Euangelistas non verba anxiè citare ex prophetis, sed satis eis esse si sententias reddant. Sententiam autem reddidit Matthæus C dicto loco. Est enim hic sensus prophetiæ: Tu Bethleem nunc quidem paruula es & despecta in millibus Iuda; quia oppidum exiguum & contemptibile: Sed futurum est, vt nequaquam amplius hominum opinione paruula dicaris: quia ex te nascetur qui regat populum meum Israël. A cuius dignitate tu, quæ antea paruula eras, magna deinceps in æstimatione habeberis. Quærit S. Th. 3. p. quæst. 35. art. 7. Vtrum Christus debuerit nasci in Bethleem; & resoluit quod fuerit valde conueniens vt ibi nasceretur ob duas rationes quas ponit in corp. art. Vide locum; & nostra, citato loco Matth. 2.

v. 5. *Et suscitabimus super eum septem pastores & octo primates*. Per septem & octo numeros intelligit D numerum indefinitum, & per pastores, & primates principes Medorum & Persarum, qui terram Assur & terram Nemrod, id est, Assyriam & Babyloniam deuastarunt. Pro eo autem quod in nostra versione vulgata habetur, *& pascent terram*, est in Hebræo verbum *Rhahac*, & ideo poterat verti, & conterent seu confringent terram; vel vi armorum coniungent terram Assur & terram Nemrod, id est, ex duobus regnis Assyriorum & Babyloniorum vnum efficient; vel pascent terram, id est, violenter gubernabunt. Hæc enim omnia significat verbum *Rhahac*.

CAPVT VI.

E v. 7. N*Vnquid dabo primogenitum meum pro scelere meo?* Quare homo non dabit primogenitum suum pro scelere suo, si Deus Pater dedit vnigenitum suum pro scelere nostro? Respondeo, primogenitum suum nemo potest dare in mortem sine proprio scelere parricidij, neque ibi quicquam est quod Deum possit placare, sed quod grauiter offendat. Placat autem Deum Patrem Filij obedientia, humilitas, patientia, qua mandato accepto à Patre tradidit seipsum in mortem, mortem autem crucis.

v. 8. *Indicabo tibi, ô homo, quid sit bonum, & quid Dominus requirat à te. Vtique facere iudicium, & diligere misericordiam & sollicitum ambulare cum Deo tuo*. Primum est facere iudicium, videlicet per

opera iustitiæ vitam consequamur. Secundo, diligere misericordiam, vt videlicet per opera misericordiæ veniam impetremus. Tertio, sollicitum ambulare cum Deo, vt nimirum à iustitia per baptismum, vel reconciliationem accepta, non excidamus. Ad eam enim rem vehementer expedit, semper sollicitum esse, & nunquam securum de salute; iuxta illud Prouerb. 28. *Beatus homo, qui semper est pauidus*, & 1. Corinth. 10. *Qui se existimat stare, videat ne cadat.* Et huiusmodi loca diligenter notanda sunt contra perniciosam illam securitatem, quam suis sectatoribus ingerunt hæretici nostri temporis; requirentes ab eis fidem, id est, præsumptionem, qua certò statuant sibi peccata remissa; & Christum per omnia pro nobis satisfecisse, vt nihil nobis pœnarum temporalium subeundum sit, non intelligentes per talem fidem se eos præcipitare in damnationem. Sed contra monet Paulus Philipp. 2. Nempe, *vt cum metu & tremore salutem suam operentur.* Et Dauid psalm. 2. *Seruite Domino in timore, & exultate ei cum tremore.* Debemus autem solliciti ambulare cum Deo, non propter illius morositatem aut difficultatem quæ nulla est; sed propter nostram fragilitatem quæ est maxima.

A

CAPVT VII.

v. 2. **P**Erijt sanctus de terra, & rectus in hominibus non est: omnes in sanguine insidiantur, &c. Similis locus est Isaiæ 64. *Facti sumus, vt immundi omnes nos*, &c. Sed hic locus expositio quædam est illius apud Isaiam. Hîc enim prophetam non agere absolutè de omnibus, neque se inter eos connumerare ostendit verbis sequentibus dum subiungit v. 4. *Qui optimus in eis est, quasi paliurus: & qui rectus, quasi spina de sepe.* Intelligenda est ergo vtraque prophetia de certo quodam genere hominum, nempe de Iudæis carnalibus ex lege sibi iustitiam vendicantibus.

v. 9. *Iram Domini portabo, quoniam peccaui ei, donec causam meam iudices.* *Quæritur*, Quomodo expectat iudicari causam suam, cum se peccasse fateatur? *Respondeo*, fatetur se peccasse Domino, ideoque offert portare iram eius, id est, patienter ferre afflictionem ab eo immissam; Verùm quia illa afflictio erat inflicta per malos homines, iniuriam ipsi inferentes, & iniustè vexantes; hinc addit; *donec causam meam iudices*; nempe contra istos inimicos meos me affligentes.

B

FINIS MICHÆÆ.

ANNOTATIONES
IN PROPHETIAM NAHVM.

CAPVT PRIMVM.

v. 1. **O**Nus Niniue. Niniue figuram gerit gentilis populi, sed duplici modo. Qui enim tempore Ionæ, eius prædicatione commoti pœnitentiam egerunt, eam gentilis populi partem significant, quæ per Apostolorum prædicationem ad Christum vocata est, & ad salutem peruenit. Qui autem posteà in veteri idololatria, alijsque peccatis permanentes à Chaldæis expugnati sunt, contra quos dirigitur præsens prophetia Nahum, significant eam gentilium partem, quæ Apostolorum prædicationi non acquieuit, sed in sua permansit infidelitate.

v. 9. *Quid cogitatis contra Dominum? consummationem ipse faciet; non consurget duplex tribulatio.* Posteriora hoc modo transferunt septuaginta. *Non vindicabit bis in idipsum in tribulatione.* Et sensus est: Dominus vna punitione faciet consummationem, id est, penitus disperdet, & conteret vos, vt non sit opus punitione secunda. Neque tamen ex his verbis rectè statuitur, idem peccatum non posse sæpius puniri; quamquam id quodam sensu verum sit; scilicet, si loquamur de pœna, quæ sit peccati adæquata mensura, id est, quæ grauitati peccati secundum iustitiam respondeat: Nam alio sensu, peccata impiorum etiam, sæpè bis puniuntur: nempe, quando & in hoc sæculo temporalem, & in futuro æternam pœnam sustinent; sicut de Herode, Antiocho, & alijs legimus; quia videlicet pœna præsentis temporis eis ad aliorum terrorem illata, tamen nequaquam adhuc erat tam grauium peccatorum iusta mensura. Nota etiam sententiam prophetæ non esse vniuersalem. Non enim dicit, quod nunquam consurgat duplex tribulatio, aut, quod sit iniustum alicui secundo tribulationem inferri à Deo; nam *multa sunt flagella peccatorum*,

C

psalm. 31. sed tantum loquitur de statu rei præsentis: nempe quod tunc ita semel vastabitur & conteretur Niniue, vt secundæ vastationi locus non relinquatur.

CAPVT II.

v. 2. **Q**Via reddidit Dominus superbiam Iacob, sicut superbiam Israël. Cum ista prophetia non dirigatur contra Israël, nec contra Iudam, *quæritur*, quomodo propheta meminerit superbiæ Iacob & Israël? Ad hoc dupliciter *respondetur*, Hieronym. exponit hoc modo: Sicut Dominus vltus est Iudam de superbia Sennacherib, interfecto exercitu eius in Iudæa, & ipso à filijs suis iugulato; sic vlciscetur Dominus Israël, id est, decem

D

tribus quæ à superbis Assyrijs possidentur. Intelligit ergo Hieronymus per superbiam Iacob & superbiam Israël, eam quam hostes eius aduersus eam declararunt. Alij per superbiam intelligunt magnificentiam, & sic exponunt: Restituet Dominus magnificentiam & dignitatem populi sui Iacob & Israël, subuersis hostibus, à quibus opprimebantur.

v. 7. *Et ancillæ eius minabantur*, id est, ducebantur, quomodo grex ouium aut armentorum minari, & duci dicitur. Sic Exodi 3. de Moyse pascente oues Iethro soceri sui: *Cumque minasset gregem ad interiora deserti.* Et hanc esse vocis huius significationem hoc loco, manifestum est ex Hebræo & Græco, vt planè reijciendus sit quorundam commentarius, de minis seu

E

comminationibus, nescio quibus, istarum ancillarum. Nam & sequitur; *minabantur gementes, vt columbæ*, quod nullo modo videtur esse minas iactantium. Itaque & quod adiungitur; *murmurantes in cordibus suis*, de dolore tantum & amaritudine cordium intelligendum, non de minis.

CAPVT III.

v. 18. DOrmitauerunt pastores tui rex Assur, sepelientur principes tui. Eosdem vocat propheta pastores quos principes; significans officium omnium eorum, qui populo præsunt, siue ciuiliter, siue spiritualiter, esse, non dominari in populo, aut pro imperio aut animi voluptate agere, sed populum pascere, id est, omne studium suum, & administrationem conferre ad vtilitatem, & salutem populi. Vnde Dauid psalm. 77. dicit se constitutum à Domino, *Pascere Iacob seruum suum, & Israël hæreditatem suam.* Nec tantum sacræ litteræ hoc pacto loquuntur, sed & apud Homerum legimus principes Græcorum pastores appellatos.

FINIS NAHVM.

ANNOTATIONES
IN PROPHETIAM HABACVC.

CAPVT PRIMVM.

v. 1. Squequo Domine clamabo, & non exaudies? vociferabor ad te vim patiens, & non saluabis? Et tandem concludit; *quia impius prævalet aduersus iustum, propterea egreditur iudicium peruersum.* Hæc verba prima quidem facie videntur esse expostulantis cum Deo, & velut conquerentis de peruersa rerum humanarum administratione. Sed reuera neque ex impatientia, neque ex errore circa prouidentiam Dei hæc oratio procedit; sed tantum, cum exaggeratione aliqua oppressionis iustorum ab impijs, petit de impijs aliquando sumi supplicium. Ita, & Apocalyp. 6. Martyres sub altari positi clamant: *Vsquequo Domine, non vindicas sanguinem nostrum?* Et simili modo queritur Ieremias cap. 10. sed omnem prius peruersæ de Deo opinionis suspicionem simul tollit, ipso querimoniæ initio, dicens: *Iustus quidem es Domine, si disputem tecum*, &c. Ita scilicet & hic propheta seq. cap. sibi, & cuilibet alteri, prouidentiæ diuinæ rationem nondum satis assequenti, respondet; *Si moram fecerit, expecta eum: quia veniens veniet & non tardabit. Et qui incredulus est, non erit recta anima eius in semetipso. Iustus autem in fide sua viuet.* q. d. qui cum fide expectat promissiones Dei, etiamsi multa aduersa patiatur ab impijs, per eam fidem viuet.

v. 13. *Mundi sunt oculi tui, ne videas malum, & respicere ad iniquitatem non poteris.* Hic sine dubio *respicere*, idem est quod alibi, cognoscere, seu approbare; sicut illud in Euangelio, *Nescio vos*, id est, non approbo, non recipio. Significat ergo propheta Deo malum, id est, peccatum & iniquitatem minimè placere posse. Sed *quæritur* quid ergo sibi velit, quod mox sequitur; *Quare respicis super iniqua agentes, & taces deuorante impio iustiorem se?* Sic enim sine negatione & tamen cum interrogatione legunt biblia Sixtina correcta. Pridem legebatur cum negatione; *Quare non respicis super iniqua agentes?* & sensus reddebatur, quare non punis, quare non vindicas? Sed & nunc eodem sensus redit, q. d. Tu Domine non potes, sat scio, respicere ad iniquitatem eam approbando, &, quare tamen respicis, & bene vides aliquos iniquè agentes, & taces? Et respondet suæ querimoniæ tandem cap. seq. cum ait; *Si moram fecerit, expecta eum*, &c.

CAPVT II.

v. 4. IVstus autem in fide sua viuet. *Quæritur* quæ fides intelligatur? *Respond.* accommodatur ab Apostolo ad Hebr. 10. ad fidem promissorum Dei, vt patet ex cap. sequenti ad Hebr. 11. Et nihilominus idem Apostolus ad Rom. 1. & ad Galat. 3. accipit de fide, qua in Christum redemptorem creditur. Quare videtur tota fides Christiana intelligi; qua credimus Deum esse, & Christum sua morte nos redemisse, ac denique iustitiæ repositam esse coronam in cœlis. Vide plenius in commentario nostro ad iam dicta loca. Iustus enim propter fidem, & spem futurorum bonorum, quæ credit, licet non videat, viuit, & perseuerat in iustitia, & bonis operibus. Cognitio enim finis propositi, cum spe illum obtinendi, facit, vt homo propter illum finem bona operetur: quod latè declarat locus ad Hebr. 11. & fidei definitio ibi posita.

CAPVT III.

v. 1. ORatio Habacuc pro ignorantijs. Hier. videtur dicere quod Habacuc velut canticum pœnitentiæ hoc scripserit, & se reprehenderit de eo, quod cap. primò conquestus erat: *Vsquequo Domine clamabo, & non exaudies?* &c. Et ita loquitur Hier. lib. 1. contra Pelagian. in fine, & in prologo commentarij huius loci. Verùm in ipso commentario temperat sermonem, dicens prophetam vel ex sua, vel populi, vel humanæ impatientiæ persona talia dicere. Atque adeò prophetam Habacuc in illa querela non plus peccasse, quàm Ieremiam in simili; ostensum est suprà, cap. 1. ad dicta verba, *Vsquequo*, &c. Intellige ergo *pro ignorantijs*, scilicet populi.

v. 2. *Domine opus tuum, in medio annorum viuifica illud.* Opus istud intelligitur totum mysterium redemptionis nostræ; comprehendens scilicet Christi incarnationem, passionem, resurrectionem, id est, Euangelij, & nouæ legis prædicationem, ac veteris legis in nouam commutationem. Istud enim opus est, cuius promissi fidem supra requirebat, dicens: *Iustus autem in fide sua viuet. Viuificat* autem hoc opus Deus, dum illud implet; & quidem *in medio annorum*; id est, in plenitudine temporis; vel, vt alij exponunt, in dimidio hebdomadis: quando videlicet iuxta prophetiam Danielis prædicitur, abrogato veteri sacrificio, venturus Christus.

Septuaginta interpretes vertunt: *In medio duorum animalium cognosceris.* Græcè est ζώων, *animalium*, vel ζωῶν, *vitarum*. Ecclesia in nocte Natiuitatis Domini canit animalia vidisse Dominum; scilicet respiciens ad hunc locum. Et in Circumcisione Domini expressè canit: *In medio duorum animalium iacentem in præsepio.* Quidam, vt meminit Hieronym. duo animalia interpretati sunt, Filium, & Spiritum sanctum. Sed videtur ea expositio quiddam Origenianum sapere, nec eam probat Hieronym.

ſed tantum refert. Auguſt. lib. 18. de ciuit. cap. 32. in medio duorum animalium exponit, vel duorum teſtamentorum, vel duorum latronum, vel in medio Moyſi & Eliæ. Item in concione ad Catechumenos cont. Iudæos cap. 13. tom. 6.

v. 13. *Egreſſus es in ſalutem populi tui, in ſalutem cum Chriſto tuo.* Quamuis hoc modo vertat Hieron. idem tamen dicit in Hebræo ſic haberi: *Egreſſus es in ſalu-* A *tem populi tui, cum Ieſu Chriſto tuo.* Dices, Cur ergo non ita vertit? Videtur Hieronymus non aliud velle, quàm Hebræa poſſe etiam in hunc ſenſum accipi; ſed rectius priori modo. Commemorat ibidem ſextam editionem vertiſſe hoc modo: *Egreſſus es vt ſaluares populum tuum per Ieſum Chriſtum tuum.* Et hac verſione dicit proditum manifeſtiſſimè ſacramentum. Pagninus vertit eodem modo quo Hieron.

FINIS HABACVC.

ANNOTATIONES

IN PROPHETIAM SOPHONIÆ.

CAPVT PRIMVM.

v. 5. ET *eos qui adorant ſuper tecta militiæ cœli, & adorant, & iurant in Domino, & iurant in Melchom.* Non vituperat iurationem in Domino; ſed peccatum iurantium per Deos falſos aggrauat, ex eo quod ijdem qui iurabant Deum verum, etiam iurarent per Deos falſos. Cedit enim in contemptum Dei, ſi quis eodem ore iuret Dominum, & Melchom, id eſt, Deum verum & falſum. Erat enim Melchom idolum Ammonitarum; de quo in lib. Regum & alibi. Tali modo & Iacobus Apoſtolus exaggerat malitiam linguæ, c. 3. his verbis: *In ipſa*, inquit, *benedicimus Deum & Patrem; & in ipſa maledicimus homines, qui ad ſimilitudinem Dei facti ſunt. Ex eodem ore procedit benedictio & maledictio.* Vide ibidem noſtr. Comment.

v. 12. *Et erit in tempore illo, Scrutabor Ieruſalem in lucernis, & viſitabo ſuper viros defixos in fecibus ſuis; qui dicunt*, &c. Verba ad litteram pertinent ad Ieruſalem vaſtatam à Chaldæis: in qua vaſtatione omnia, etiam abditiſſima loca, ſcrutabantur hoſtes, ſic vt adhibitis lucernis fieri ſolet. Sed *typicè* ſignificatur extremum iudicium: in quo Dominus in lucernis ſcrutabitur Ieruſalem, quando & occulta omnia cordium manifeſtabuntur, & in lucem proferentur à iudice. Illud autem quod ſequitur; *qui dicunt in cordibus ſuis, Non faciet Dominus bene, & non faciet malè*, vox eſt virorum, qui *defixi ſunt in fecibus ſuis*, id eſt, qui ita affixi ſordibus rerum terrenarum, vt omnem cogitationem diuinæ prouidentiæ ſeponant, & abijciant à ſe; proferentes has impias voces: *Non faciet Dominus benè*, id eſt, non reddet præmia iuſtis: *Et non faciet malè*, id eſt, nec reddet ſupplicia impijs. Id autem non aliud eſt quàm prouidentiam negare. Vide etiam Thren. 3. v. 37. & 38.

CAPVT II.

v. 3. Q*Værite Dominum omnes manſueti terræ, qui iudicium eius eſtis operati, quærite iuſtum, quærite manſuetum.* Sicut in pſalmo dicitur: *Diligite* B *Dominum omnes recti corde*, qui tamen niſi Dominum diligerent, recti corde non eſſent: Ita hoc loco manſuetis terræ dicitur: *Quærite Dominum. Quæritur* autem quare hæc non ſit ſuperuacanea prophetæ exhortatio, cum eo ipſo, quo manſueti ſunt, iam antea Dominum quæſierint? *Reſpondeo*, quando *impijs* dicitur, *Diligite Dominum*, monentur facere id quod antea non faciebant; quando autem *rectis corde* dicitur, *Diligite Dominum*, monentur amplius & diligentius facere quod antea faciebant. Ita & cum dicitur malis & duris; *quærite Dominum*, monentur facere, quod non faciebant; quando autem manſuetis dicitur, Quærite Dominum, (vt hoc loco) monentur, eum quem quærebant, maiori ſtudio & deuotione quærere. Quærere autem Dominum non eſt aliud quàm quærere regnum Dei, & iuſtitiam eius, vt in Euangelio dicitur. Ex quo intelligitur iuſtitiam quæri à iuſto, vt iuſtificetur amplius, iuxta illud Apocal. 22. *Qui iuſtus eſt iuſtifi-* C *cetur adhuc*, vbi termini mutationis ſunt, (vt philoſophicè loquamur) minor iuſtitia, & maior; ſicut in accretione minor & maior quantitas.

CAPVT III.

v. 13. R*Eliquiæ Iſraël non facient iniquitatem, nec loquentur mendacium.* Quamuis fortè ad litteram hoc dictum ſit de Iudæis ex captiuitate Babylonica reducendis in terram ſuam; quando poſteà ille populus non amplius deflexit ad idololatriam; certior tamen ſenſus eſt de reliquijs Iudaici populi, id eſt, paucis illis, qui in Chriſtum, per Chriſti & Apoſtolorum prædicationem, crediderunt. Sic enim reliquias Iſraël iuxta Iſaiæ vaticinium cap. 10. v. 22. intellexit Paulus ad Rom. 9. v. 27. Et de his veriſſima eſſe cognoſcet, quæ hic à propheta commemorantur, quiſquis ſanctitatem & perfectionem primitiuæ illius D Eccleſiæ ex Iudæis, in Actis Apoſtolorum, & in epiſtola Pauli ad Hebræos diligenter obſeruauerit. Non tamen ita dicuntur non facturi iniquitatem, quaſi nemo inter eos peccator fuerit (nam Ananias & Sapphira Spiritui ſancto mentiti ſunt Act. 5. & alij prætereà potuerunt eſſe peccatores) ſed quia congregatio illa pro maiori parte laudem illam merebatur.

FINIS SOPHONIÆ.

ANNOTATIONES
IN PROPHETIAM AGGÆI.

CAPVT PRIMVM.

v. 5. & 6. P*Onite corda vestra super vias vestras, Seminastis multum, & intulistis parum, Comedistis, & non estis satiati.* Monet propheta populum, vt consideratione priuatorum saltem malorum, agnoscant iratum sibi Dominum, propter neglectam reædificationem templi. Sensus ergo est. Aduertite animum ad statum & successum rerum vestrarum, & ex sterilitate quam patimini, certè colligite iratum vobis Dominum. Cùm autem etiam subjungit: *Bibistis, & non estis inebriati*, non idcircò putandum est ebrietatem computari inter diuina beneficia; Nam secundum Apostolum ebrietas inter ea vitia collocatur, quæ excludunt à regno Dei; sed vel ebrietatis nomine satietatem potus intelligit, sed moderatam; sicut præcedit: *Comedistis & non estis satiati*, vel negat populo tantam fuisse abundantiam vini, vnde possent inebriari: q. d. *Et non estis inebriati*, id est, & non potuistis inebriari.

CAPVT II.

v. 7. A*Dhuc vnum modicum, & ego commouebo cælum & terram, & mare, & aridam. Et mouebo omnes gentes, Et veniet desideratus cunctis gentibus.* Apertissimum vaticinium est de aduentu Christi, & gratia noui Testamenti. Quod igitur dicit, *Adhuc modicum*, significat post breue tempus venturum Christum; quod imprimis contra Iudæos carnales notandum, qui vsque hodie adhuc suum Christum expectant. Citans hunc locum Apostolus ad Hebr. 12. significat Deum anteà semel mouisse terram; nunc autem promittere, quod mouebit non solum terram, sed & cœlum. Terram semel mouit Deus, quando apparens in monte Sina, per fulgura, & horrenda tonitrua exterruit populum illum terrenum, qui tamen

A nihil aliud quàm terra remansit: In aduentu autem suo Christus, non solum terram, sed & cœlum mouit; quando non terrestria tantum, sed & cœlestia in suo sanguine instaurauit; aut certè, quod proprium est gratiæ noui Testamenti, quando terrenos homines in spirituales commutauit. August. in psal. 118. con. 20. & serm. 15. de diuersis cap 7. illud, *Et veniet desideratus cunctis gentibus*, refert ad secundum Christi aduentum. Sed obstat; quod dicitur: *Adhuc modicum.* Agitur igitur de eo quod proximè erat futurum. Mouetur August. hac ratione, quia primum aduentum gentes non expectabant; hic autem dicitur, *veniet desideratus.* Sed respondetur; dicitur *desideratus*, id est, desiderabilis, vt qui summum beneficium redemptionis & salutis ijs esset allaturus.

B v. 10. *Magna erit gloria domus istius nouissimæ plusquam primæ.* Hoc nonnulli referunt ad tempora quæ Christi aduentum præcesserunt, quando, vt in lib. 2. Machab. cap. 3. vers. 2. legimus, etiam reges externi locum illum summo honore dignum ducebant, missis eò muneribus, & subministratis hostijs, & alijs sumptibus ad sacrificia. Alij ad Christi referunt aduentum, cuius præsentia templo illi mirificum splendorem attulit; ibi scilicet oblatus est, ibi docens, ibi mira patrans fuit. Neque obstare volunt huic sententiæ, quod Antiq. 15. cap. vlt. Iosephus testetur templum hoc à Zorobabel ædificatum, ab Herode prorsus destructum, & aliud reædificatum fuisse: Nam dicunt, eodem loco & ijsdem fundamentis fuisse ædificatum;
C & sic idem poterat templum censeri. At hoc non consentit cum illo cap. 15. libri vlt. § 1. & 10. Additio Censoris. Sed sine dubio, sicut quod præcedit; *Et veniet desideratus cunctis gentibus*, de Messia intelligitur, non tantum quatenus ad Iudæos, sed quatenus ad omnes gentes saluandas missus est; sic & quod subjungitur de gloria domus illius nouissimæ, maximè & principaliter de gloria Ecclesiæ ex omnibus gentibus collectæ intelligendum est.

FINIS AGGÆI.

ANNOTATIONES
IN PROPHETIAM ZACHARIÆ.

CAPVT PRIMVM.

v. 3. C*Onuertimini ad me, ait Dominus exercituum, & conuertar ad vos, dicit Dominus exercituum.* Magni ponderis, profundique sensus sententia, cui secundo illa verba juncta sunt; *Dicit Dominus exercituum*, Cæterum quomodo hinc consequens non sit, liberum arbitrium aliquò modo saltem, ad bonum mouere se posse, antequam Deus per gratiam se ad nos conuertat, quod olim volebant Pelagiani; vide explicatum infra ad Malachiæ 3. v. 7. ad ista verba prorsus his similia: *Reuertimini ad*

D *me, & reuertar ad vos.*

v. 12. *Et respondit Angelus Domini, & dixit; Domine exercituum, vsquequo tu non misereberis Ierusalem? —— iste iam septuagesimus annus est.* Habemus hîc clarum, & irrefragabile scripturæ testimonium, quo ostenditur sanctos Angelos intercedere pro hominibus apud Deum, ac diuinam iram deprecari, & misericordiam eius flagitare. Testimonium, inquam, ita clarum, vt mirum sit, qua fronte illud hæretici obscurare conentur. Quod si sancti Angeli interpellant pro nobis, ergo multo magis Sanctorum hominum defunctorum animæ, quæ cum Christo regnant, pro fratribus suis hîc adhuc in terra militantibus, Dei

misericordiam interpellabunt. Multo enim major est naturæ societas hominibus inter se, quàm inter homines & Angelos. Quod autem additur: *Iste septuagesimus annus est*, conuincit septuaginta annos à Ieremia cap. 25. & 29. prædictos, esse impletos eo tempore, quo hæc prophetia scripta est. Scripta est autem, vt hoc eodem c. 7. dicitur, *anno secundo Darij*. Cognito autem illorum annorum termino, facilè etiam, facta supputatione, eorum initium inueniri poterit.

CAPVT II.

v. 4. A*Bsque muro habitabitur Ierusalem præ multitudine hominum, & iumentorum in medio eius.* Hebraicè: *Instar villa habitabitur*, quasi dicat, Ierusalem habitabitur more villarum; quæ sunt absque muris, ita vt semper extendi possint vlterius. Et sensus est, quod tanta erit multitudo confluentium Ierusalem, vt ambitus murorum omnes capere non possit. Sed aptissimè refertur ad Ecclesiam noui Testamenti, in omnes gentes propagandam. Interpres Vatabli sic reddidit: Vicatim habitabitur Ierusalem, id est, per omnes vicos: ita vt nulla pars eius futura sit habitatore vacua. Sed priorem sensum confirmat quod sequitur: *Et ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in circuitu.*

CAPVT III.

v. 1. E*T ostendit mihi Dominus Iesum sacerdotem magnum —— & Satan stabat vt aduersaretur ei.* Et v. 3. *Et Iesus indutus erat vestibus sordidis.* Ecce Iesum filium Iosedech sacerdotem magnum; qui non tantum nomine, sed & re gesta, quæ hic describitur, apertè prætulit figuram Christi Saluatoris. Primum scilicet, quando satanæ stanti à dextris eius, vt aduersaretur ei, adempta est omnis potestas nocendi. Ita enim Christus de se loquitur Ioan. 14. *Venit princeps huius mundi, & in me non habet quicquam.* Deinde in eo quod dicitur: *Iesus erat indutus vestibus sordidis, & dictum est astantibus: Auferte vestimenta sordida ab eo.* Quid autem per vestimenta sordida intelligatur, exponit ipse Dominus, quando ablatis ijs sic Iesum hunc, filium Iosedech, alloquitur: *Ecce abstuli à te iniquitatem tuam, & indui te mutatorijs.* Igitur vestimenta sordida iniquitatem significant; non ipsius Christi Domini nostri, qui fuit Agnus sine macula, in cuius ore dolus inuentus non est; sed iniquitatem humani generis; sicut Isaias dicit cap. 53. *Posuit in eo iniquitatem omnium nostrum.* Hanc iniquitatem Deus Pater abstulit ab eo, *& induit eum mutatorijs*, quando post passionem excitauit eum à mortuis, induens eum veste immortalitatis, & sicut Apostolus ait ad Phil. 2. *Propter quod & Deus exaltauit illum, & dedit illi nomen, quod est super omne nomen.*

CAPVT IV.

v. 6. H*Oc est verbum Domini ad Zorobabel, dicens: Non in exercitu, nec in robore, sed in spiritu meo, dicit Dominus exercituum.* Post ostensam prophetæ visionem de candelabro aureo, & lampade in eo posita, & duabus oliuis; altera à dextris, altera à sinistris; dicitur tandem hoc esse factum verbum Domini ad Zorobabel; *Non in exercitu, nec in robore, sed in spiritu meo, dicit Dominus.* Per aureum candelabrum intelligitur Ecclesia; per lampadem Christus, qui super caput candelabri positus est, quia *ipse caput corporis sui, quod est Ecclesia.* ad Ephes. 5. eamque velut è sublimi vniuersam illuminat. Duas autem oliuas intelligunt Moysen & Eliam, qui cum Domino loquebantur in monte Matth. 17. vt in Moyse, lex; in Elia prophetia intelligatur; quia Christus ab vtroque testimonium accepit. Et responsum est Zorobabel; *Non in exercitu, nec in robore:* quibus verbis significatur verus Zorobabel, id est, Christus, qui de semine Zorobabel nasciturus erat, non exercitu armato, aut humanis viribus redempturus genus humanum, aut subacturus aduersas potestates, sed *in spiritu Dei*, tum quia de Spiritu sancto conceptus est, tum quia cuncta redemptionis nostræ mysteria in Spiritu sancto peregit. Sententia quoque ista aptè accommodari poterit ad principes Christianos, qui tametsi exercitum parent ad bellum, in Deo tamen præcipuum fiduciæ robur, collocare debent canentes illud psalmi 19. *Hi in curribus & hi in equis: nos autem in nomine Dei nostri inuocabimus.*

CAPVT V.

v. 2. E*Go video volumen volans.* Et v. 4. *Quia omnis fur, sicut ibi scriptum est, iudicabitur, & omnis iurans similiter ex hoc iudicabitur.* Quod de fure dicitur, difficultatem non habet; sed id quod dicitur de jurante, imò de omni jurante; cum alibi quidam dicantur laudabiliter jurare; vt psal. 62. *Laudabuntur omnes qui jurant in eo*, & prius psal. 23. dicitur habitaturus in tabernaculo Domini, *qui jurat proximo suo, & non decipit.* Auget præsentem difficultatem, quod Euseb. lib. 6. histor. Eccles. cap. 5. narrat Basilidem ex milite Christianum factum, cum ab eo jusiurandum exigeretur, constanter affirmasse sibi omnino non licere jurare; eò quòd Christianus esset. Et huiusmodi argumenta adferunt Anabaptistæ. Ad locum prophetæ, prompta est responsio: Nam per eum qui jurat, intelligit pejerantem: quod manifestum est ex verbis subjunctis, quibus ait, de volumine loquens: *Et veniet ad domum furis, & ad domum jurantis in nomine meo mendaciter.* Et capite 8. similiter dicitur: *Iuramentum mendax ne diligatis.* De Basilide variè responderi potest. Primò; fortè nondum erat plenè institutus in præceptis Christianis; & sic, quia Christiani sollicitè abstinebant ne temerè jurarent, putauit ille apud Christianos prorsus vetitum esse jusiurandum. Vel etiam, quod causa ob quam exigebatur jusiurandum, parui erat momenti: Erat enim ei controuersia cum socijs satellitibus. Vel denique quod juramentum exigebatur ab eo, non qualecumque, sed quale illis in vsu erat, vt per Deos, per Iouem, per Herculem, per fortunam Cæsaris juraret. Eo modo autem jurare omnino Christiano non licet.

CAPVT VI.

v. 12. E*Cce vir, Oriens nomen eius.* Ad litteram Zorobabel hoc nomine significatur, idem qui supra cap. 3. vbi de eo scribitur: *Ecce enim ego adducam seruum meum Orientem.* Mysticè verò non est dubium, nomen hoc, & vtrumque locum ad Christum pertinere, qui est verus Oriens; vnde lumen & vita nobis funditur, de quo canit alter Zacharias pater Baptistæ, Lucæ 1. *Visitauit nos Oriens ex alto*, &c. Vide etiam, si placet, quod scribit Ribera de hoc prolixè in cap. 3. huius eiusdem prophetiæ. Notandum enim, quod tam hoc loco, quàm cap. 3. vox Hebræa est, quæ magis propriè videtur significare (*germen*) quam etiam Hieronom. alibi Latinè *germen* reddidit, vt Ierem. 23. *Et suscitabo Dauid germen iustum*, tametsi etiam illic Septuaginta verterint ἀνατολήν, id est, Orientem, sicut hoc vtroque loco.

CAPVT VII.

v. 5. C*Vm jejunaretis & plangeretis in quinto & septimo* (mense) *per hos septuaginta annos, nunquid jejunium jejunastis mihi?* Et similia habentur capite sequenti. Nec tamen illa eo sensu accipienda sunt, ad quem ea detorquent hæretici nostri sæculi, quasi ijs significetur Deum non placari jejunijs, aut non exhiberi per ea cultum Deo gratum, aut non

satisfieri pro peccatis, cum testetur Lucas cap. 2. Annam prophetissam *ieiunijs seruijsse*, scilicet Deo, id est, cultum Deo exhibuisse. Id enim planè significat vox Græca ibi posita, λατρεύειν. Sed scilicet corrigit propheta inutilem ieiunandi modum, imò superstitionem Iudæorum, existimantium ieiunio Deum placari, etiamsi è peccatis non abstinerent. Propterea itaque ante omnia monet, vt opera iustitiæ & misericordiæ diligenter exerceant; ita demum futurum, vt Deo gratum & placabile sit eorum ieiunium; & sic causam ieiunij conuertendam in occasionem gaudij, & festiuæ solemnitatis. Deinde loquitur propheta non tam de ieiunijs lege præscriptis, quàm à populo post euersionem ciuitatis voluntariè assumptis. Nam ieiunium quarti mensis seruabant, quod eo mense capta esset ciuitas; quinti mensis, quod in eo templum exustum esset; septimi, quod in eo Godolias occisus; decimi, quod in eo Nabuchodonosor cœperit obsidere Ierusalem. Hæc ergo ieiunia promittit in gaudium conuertenda; dum in tam felicem statum ciuitatem restituendam dicit, vt prioris luctus memoria, quodammodo obliteretur. cap. 8. v. 19.

CAPVT VIII.

v. 19. H*Æc dicit Dominus exercituum: Ieiunium quarti, & ieiunium quinti, & ieiunium septimi, & ieiunium decimi erit omni Iuda in gaudium & lætitiam* Quid hæc sibi velint, cap. præcedenti vtcumque explicatum est. Qui tamen volet, ipsum Hieron. adeat, latè explicantem, quæ ieiunia hîc intelligantur. Nota tamen rationes ieiunij allatas ex calamitatibus, quæ post Zachariæ tempora acciderunt, ad præsentem locum non posse pertinere. Quærendum etiam, an omnia hæc ieiunia fuerint humanæ institutionis, an in aliquod eorum etiam diuinæ, vt ieiunium septimi mensis, die decimo. Leuit. 16. & 23.

CAPVT IX.

v. 9. E*Xulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalem: Ecce rex tuus venit tibi iustus & saluator —— ascendens super asinam & super pullum filium asinæ.* Pridem codices & expositores variabant, dum alij in masculino asinum, alij in fœminino asinam legerent. Sed Sixtina correctio prætulit fœmininum. Cæterum quando hæc prophetia completa sit, Euangelium Matth. 21. nobis declarat; quando videlicet Christus insidens asinæ, & pullo asinæ, ingressus est Ierosolymam, occurrente ei puerorum turba, & acclamante ex psalm. 117. *Benedictus qui venis in nomine Domini.* Neque vlla certior est prophetarum expositio, quàm quæ nouæ legis testimonio confirmatur; velut cum dicitur hoc vel simili modo: *Hoc autem factum est, vt impleretur quod dictum est per prophetam.* Quod autem Hieron. ex Hebræo vertit, *pauper*, Septuaginta vertunt, *mansuetus*, quomodo à Matthæo citatur: vt hîc etiam intelligi possit authoritas Septuaginta interpretum, ab Euangelistis confirmata, vtrumque autem in Christum optimè competit. Qui *pauper* quidem dicitur, quia cum diues esset pro nobis pauper factus est; & tam pauper, vt non haberet vbi caput reclinaret; *Mansuetus* autem; quia nobis omnibus mansuetudinis exemplum factus. Vnde & dicit Matth. 11. *Discite à me, quia mitis sum, & humilis corde.*

v. 11. *Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu, in quo non est aqua.* Variè hoc exponitur. Illud constat, sermonem esse ad Christum de quo & ea quæ proximè præcesserunt, absque vlla dubitatione sunt accipienda. Vnus igitur sensus est, Christum in sanguine Testamenti sui, id est, per meritum passionis suæ, & per sanguinem illum in cruce effusum quo dedicatum est nouum Testamentum, omnes electos suos qui tenebantur tanquam vincti & incarcerati sub potestate Diaboli, & sub iugo peccati, ex ea iniquitate liberasse, iuxta id quod ipse Saluator ait: *Hic est sanguis noui Testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum.* Secundum hanc expositionem lacus in quo non est aqua, captiuitas est humani generis, qua quamdiu detinetur, vacuum est ab aqua gratiæ diuinæ, de qua in Euangelio Ioan. 7. *Qui crediderit in me, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ.* Alius sensus est, idemque celebratior apud authores, Christum, simulatque nouum Testamentum dedicauerat in cruce per mortem, descendisse secundum animam ad inferos, atque inde iustorum animas quæ ijs in locis tanquam in vinculis & carcere detinebantur, liberas emisisse, secumque adduxisse. Vocatus est autem ille carcer à propheta lacus sine aqua, non ob defectum gratiæ; neque etiam consolationis. nam hac ratione reproborum carcer hanc appellationem potius merebatur. Etenim non solum in limbo patrum gratia Dei erat & consolatio, de qua Abraham ad Diuitem; *Hic verò consolatur*, sed est etiam, tametsi gradu inferiori, in purgatorio. Gratia quidem, quia omnes ibi iusti ac Dei amici. Consolatio verò, quia certa & infallibilis expectatio beatitudinis. Sed lacus sine aqua dicitur carcer qui detinet quidem homines vt exire nequeant, sed non necat: Necaret autem & suffocaret si aquam haberet. Vnde Ioseph à fratribus suasu Ruben dicentis: *Non interficiamus eum*; missus legitur in cisternam quæ non habebat aquam. Genes. 37. At de lacu aquoso clamat Dauid: *Saluum me fac Deus, quoniam intrauerunt aquæ vsque ad animam meam: Infixus sum in limo profundi, & non est substantia*, psalm. 66. Rectè igitur iusti quos Christus eduxit ab inferis, in lacu fuisse dicuntur, in quo non erat aqua, quia vincti quidem ibi detinebantur vt egredi non possent, sed conseruabantur à morte æterna, tanquam non suffocandi ab aqua. Vide si placet nostra in 3. distinct. 22. §. 2.

v. 17. *Frumentum electorum & vinum germinans virgines.* Quidam per *frumentum electorum* intelligit frumentum verbi diuini, quo electi ad regnum æternum vescuntur: *Et vinum germinans virgines*, verbum diuinum quod virginales & castas generat affectiones. Potest etiam intelligi corpus & sanguis Domini quod de altari sumitur.

CAPVT X.

v. 2. Q*Via simulachra locuta sunt inutile.* Id est, idola seu dij gentium dederunt falsa responsa. Potest referri vel ad dæmones qui in idolis & per idola loquebantur, sonos humanis vocibus similes occulta quadam arte formantes; *Nam dij gentium dæmonia* psalm. 95. Vel ad ipsa simulachra quæ locuta dicuntur propter huiusmodi sonos arte dæmonum ex ipsis editos; quomodo dicitur Apocalyp. 13. locutam fuisse imaginem bestiæ. Sed quoniam hæc non est vera locutio, sed mimetica dumtaxat ac deceptoria; propterea verissimum manet illud psalmistæ de gentium simulachris: *Os habent & non loquentur.* psal. 113.

v. 3. *Visitauit Dominus exercituum gregem suum domum Iuda, & posuit eos, quasi equum gloriæ suæ in bello.* Et sequitur, *Ex ipso angulus, ex ipso paxillus, ex ipso arcus prælij, ex ipso egredietur omnis exactor.* Hebræi hæc referunt ad Iudam Machabæum, & fratres eius, & eorum posteritatem, quæ multo tempore viriliter & feliciter hostibus Iudaicæ gentis sese opposuit. Sed hæc expositio congruere huic loco non videtur. Nam de domo Iuda hæc dicuntur, Iudas autem Machabæus non ex tribu Iuda fuit, sed ea tribu

Leui, vt patet 1. Machab. 2. Quare non in alium verius, quàm in Christum, & Christi regnum competunt verba prophetiæ. Christus enim ex ipso, videlicet Iuda secundum carnem genitus, ipse est *angulus*. Non *Angelus* (per secundam vocalem) vt quidam perperam pridem legerunt & exposuerunt; sed *angulus*, per vocalem vltimam, id est, lapis angularis, faciens vtraque vnum. Idem & *paxillus* dicitur, quia ab eo dependet vniuersa lex & prophetæ. Vnde in typo Christi apud Isaiam, c.22. Eliachim sacerdos in templo Dei quasi paxillus figitur. *Arcus autem prælij* intelligitur ipsum Verbum Dei, quod ab Apostolo etiam gladius spiritus dicitur. Denique ex ipso *Exactor* egreditur, non qui opprimat populum; sed qui operum exactor constitutus, vrgeat operarios ad instaurationem ædificij spiritualis. Sunt tamen qui *Exactorem* in malam partem interpretantur, & intelligunt Diabolum, vel Antichristum; quem egredi dicunt ex ipso, hoc est, eijci, ac deturbari de societate fidelium, quorum caput est Christus; qui & eum interficiet spiritu oris sui.

CAPVT XI.

v. 4. HÆc dicit Dominus Deus meus: Pasce pecora occisionis, quæ qui possederant, occidebant, & non dolebant. Prophetia est contra malos pastores quos grauiter admodum increpat sermo propheticus. Increpatio autem malorum instructio bonorum est. Occidunt pecora, & non dolent, qui animas ouium suarum malis exemplis interficiunt, de quibus dicitur generali sententia Matth.18. *Qui autem scandalizauerit vnum de pusillis istis, expedit ei vt suspendatur mola asinaria ad collum eius, & demergatur in profundum maris. Non dolent* autem qui cum Apostolo dicere non possunt: *Quis scandalizatur, & ego non vror?* 2. Corint. 11. Vendunt autem pecora, qui officium pastorale in quæstum vertunt; existimantes quæstum & velut nundinationem, esse pietatem; qui dicunt, vt hîc à propheta subditur; *Benedictus Dominus, diuites facti sumus*; id est, Si lac & lana abundant, sibi gratulantur, ac Deo velut gratias agunt, tanquam de opimo pastoratu, interim parum aut nihil solliciti de salute gregis. Sed longè aliter Apostolus Paulus, qui dicebat ad Philipp. 4. v. 17. *Non quia quæro datum, sed requiro fructum abundantem in rationem vestram.* Fructum nempe quærebat ouium, non datum suum, id est, ouium salutem, non suum commodum.

v. 15. *Adhuc sume tibi vasa pastoris stulti —— qui derelicta non visitabit, dispersum non quæret, & contritum non sanabit*, &c. Ecce adhuc alias conditiones malorum pastorum recenset, & increpat propheta. *Tropologicè* describitur pastor non residens, & tamen pinguia comedens; fructus percipiens, imò vngulas ouium dura exactione dissoluens, sic enim intelligunt id quod hîc dicitur: *carnes pinguium comedet & vngulas eorum dissoluet.* Et exclamat super hoc propheta: *O pastor & idolum, derelinquens gregem.* Et meritò idolum dicitur, quia pastoris nomen, honorem, & prouentus habet; & officium non exercet; sicut idola dij dicuntur, & pro dijs honorantur, & nihil diuini operis hominibus præstant, sed muta sunt simulachra.

CAPVT XII.

v. 10. ET *effundam super domum Dauid, & super habitatores Ierusalem spiritum gratiæ, & precum.* Pertinet hæc prophetia ad missionem Spiritus sancti in Apostolos & fideles Christi factam in die Pentecostes; quod & quotidie per vniuersam Christi Ecclesiam in fidelibus completur. Et quidem spiritus gratiæ effunditur in nos; quia *Charitas Dei diffundi-*

A *tur in cordibus nostris per Spiritum sanctum.* Rom. 5. Effunditur autem spiritus precum; quia nos, *quid oremus, nescimus, sed Spiritus adiuuat infirmitatem nostram, & postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus*, ibid. cap. 8. id est, postulare nos facit. Quod autem sequitur; *& aspicient ad me quem confixerunt*, quando impletum sit, Ioannes Euangelista cap. 19. ostendit; quando videlicet perfosso latere Domini, effluxit sanguis & aqua. Ex quo loco manifestum est, non de manuum & pedum affixione ad Crucem, vt quidam interpretantur, sed de transfixione lateris Dominici hanc prophetiam intelligendam esse. Et nihilominus Apoc. 1. refertur quoque ad diem iudicij. Sed notandum in hac prophetia duo contineri, & prædici: Alterum quod configent, alterum quod aspi-
B cient. Confixio impleta est Ioan.19 Adspectio autem, siue quod hi qui eum confixerunt, eum cum magno suo dedecore videbunt, implendum ostenditur in Apocalyp. in die iudicij. Et quia formaliter & cum energia illud accipiendum est (*quem confixerunt*) hinc rectè quoque ex ea sententia colligitur, Christum in die iudicij signa vulnerum suorum ostensurum: quæ quidem videbunt boni ad gloriam, cum magna exultatione; mali verò, ac potissimum illi, qui vulnera inflixerunt, ad extremam suam confusionem & ignominiam.

CAPVT XIII.

v. 2. ET *pseudoprophetas & spiritum immundum auferam de terra. Et erit cum prophetauerit*
C *quispiam vltra —— & configent eum pater eius & mater eius.* De pseudoprophetis hîc sermo est. Et præditur zelus fidelium contra pseudoprophetas, qui in Ecclesia non alij sunt quàm hæretici. Per patrem autem & matrem intellige quoscumque necessarios, etiam coniunctissimos, qui ardore veræ fidei accensi spretâ carnis necessitudine ad hoc laborabunt vt pseudopropheta exterminetur de populo. Locus hic conferendus cum Deuter. 13. vbi hæc eadem disertissimis verbis præcipiuntur. Et notandus vterque locus pro iusta hæreticorum punitione per potestates sæculares, & pœnas corporales. Quod autem dicitur; *configent eum*, non significat eos priuata authoritate occidendos, sed seposito omni carnali affectu, si aliter corrigi non possint, (quandoquidem periculum sit & alios per eos infici) eosdem esse prælatis Ecclesiæ
D deferendos.

v. 6. *Et dicetur ei: Quid sunt plagæ istæ in medio manuum tuarum? Et dicet; His plagatus sum in domo eorum qui diligebant me.* Hier. & Theod. & quidam alij hæc intelligunt de pseudopropheta plagis affecto à parentibus seu domesticis suis, eò quòd mendacium locutus esset in nomine Domini. Qui sensus præcedentibus conuenit. Sed alij potius de Christo interpretantur, qui & ipse plagas in manibus & pedibus tanquam seductor populi accepit, affixus Cruci à Iudæis; qui ei gente ac genere propinqui erant; & ob hoc diligere eum meritò debebant. Et huic sensui conueniunt, quæ proximè sequuntur: *Framea suscitare super Pastorem meum, & super virum cohæren-*
E *tem mihi, dicit Dominus exercituum; Percute pastorem, & dispergentur oues.* Nam postrema illa verba Christus apertè apud discipulos suos, de se & sua passione iam imminente, interpretatur Matth. 26. & Marci 14.

CAPVT XIV.

v. 5. ET *veniet Dominus Deus meus, omnesque sancti eius cum eo* Scilicet ad iudicium. Hîc obserua Christum vocari Dominum & Deum. Sanctos autem intelligit beatos Angelos, de quibus etiam Moyses Deuter. 33. *Apparuit de monte Pharan, & cum eo*

sanctorum millia, scilicet Angelorum, quorum ministerio datam fuisse legem testantur Paulus ad Galatas 3. & Stephanus Act. 7. Cæterum de comitatu sanctorum Angelorum ad iudicium, apertè Christus loquitur Matth. 16. *Filius hominis* (inquit) *venturus est in gloria Patris sui cum Angelis suis*. Et cap. 25. *Cum venerit filius hominis in maiestate sua, & omnes Angeli cum eo, tunc sedebit super sedem maiestatis suæ*. Porro beati homines ooo cum eo venient ad iudicium, sed à mortuis resuscitati e terra, sursum rapientur obuiam Christo in aëra, vt fit occursus Angelorum & hominum inter se. 1. Thessal. 4. Vide ibid. nostr. comment.

v. 10. *In die illa erit quod super frænum equi est, sanctum Domino* Hieronymus, Cyrillus & alij intelligunt hoc modo: Tam magna & alta pace fruetur mundus, aut populus Dei, vt frænum (quod alij interpretantur phaleras, alij tintinnabula) ac cætera huiusmodi ornamenta equorum atque equitum, vacantia ab vsu militari, Domino Deo sanctificentur & consecrentur in templo eius, & in sacros vsus conuertantur.

Cum hoc sensu congruunt quæ sequuntur: *Et erunt lebetes in domo Domini, quasi phialæ coram altari: & erit omnis lebes in Ierusalem & in Iuda sanctificatus Domino exercituum*, &c. Id est, ex ferramentis & æramentis equestribus siue eà sint lupata, quibus alligantur fræni, siue tintinnabula, siue quid aliud, fient in domo Domini lebetes ad vsum coquendarum carnium oblatarum, adeò vt lebetes tanto sint numero futuri, quanto phialæ. Vatabli Scholion sic habet: Hebraice, erit super tintinnabula equorum sanctitas Domino, omnia illa ornamenta equorum consecrabuntur Domino; perinde atque si hæc duo vocabula, Sanctitas Domino, inscripta ipsis essent. At vero Ambrosius in oratione super obitu Theodosij, Theodoretus, Sozomenus, Nicephorus in historia, & ni fallor, Eusebius in vita Constantini, referunt prima illa verba ad frænum Constantini, cui infixit vnum ex clauis Dominicis quos cum sancta cruce inuenerat mater eius Helena. Hunc quidem sensum vt ridiculum reijcit Hieronymus in Commentario. Sed quid vetat in scriptura quæ pluribus sensibus est fœcunda, etiam

A hoc voluisse Spiritum sanctum significare? præsertim cum non dicat: erit frænum equi sanctum Domino, id est, Domino sanctificatum, sed; *Erit id quod super frænum est, sanctum Domino*, quod iuxta hunc sensum aptissime dicitur. Adde quod frænum illud Constantini Domino fuerit quodammodo sanctificatum, non quidem ad pacem, sed ad prælandum prælia Domini, per clauum Dominicum ipsi infixum.

v. 21. *Et non erit mercator vltra in domo Domini exercituum in die illa*. Non dicit in Israël, aut in populo meo, sed *in domo Domini*, quia Christus eiecit ex domo Patris sui ementes & vendentes. Per quos scilicet illi significati sunt, qui gratiam Dei in Ecclesia venalem habent. Sed *inquies*, Tales adhuc multi sunt in Ecclesia Dei. *Respondeo*, Prophetam hoc non velle, quod nulli tales sint futuri, sed Ecclesiam contra eos grauissimas leges sancituram, vt quantum in ipsa est, iam non sint: Hoc autem synagoga non fecit. B Nam non solùm erant in domo Domini nundinatores quos Christus expulit, verùm, quod deterius est, summum sacerdotium apud Iudæos erat venale, iam plurimis annis ante Christum; videlicet à tempore Machabæorum, vt ex historia rerum ab ipsis gestarum, atque etiam ex Iosepho perspicuum est. Nec tamen illi tantæ pesti Simoniacæ iam tot sæculis ante Simonem grassanti, per vllas synagogicas, vt ita dicam, leges, adhibita fuit medicina. Alij pro eo quod habemus (*mercator* vertunt (*Chananæus* quod & a Septuaginta factum videtur, non malè. Hoc enim vocabulum apud Hebr. ambiguum est ad nomen gentis, & ad mercaturem. Itaque putant interpretem nostrum, mercatorem posuisse, pro Chananæo, quomodo idem vice versa Prouerb. vlt. Chananæum dixit C pro mercatore in illis verbis: *Cingulum fecit & vendidit & tradidit Chananæo*. Et hæc interpretatio faciliorem habet sensum; quo nimirum significetur, non futurum amplius, vt exteræ, & à cultu Dei alienæ gentes, ac populo Dei inimicæ, penetrent vsque in domum Domini; quod factum fuerat à Chaldæis, alijsque gentibus in euersione ciuitatis Ierusalem; quemadmodum in suis Lamentationibus deplorat Ieremias. Huius sensus & Hieron. meminit; qui tamen Aquilam secutus, mercatorem vertere maluit.

FINIS ZACHARIÆ.

ANNOTATIONES

IN PROPHETIAM MALACHIÆ.

CAPVT PRIMVM.

v. 3 DIlexi *Iacob, Esau autem odio habui*. Hinc neque sequitur Iacob saluatum esse, nec Esau damnatum, licet de Iacob quod sit electus, aliunde constet, vt, ex Christi verbis Matth. 8. *Recumbent cum Abraham, Isaac & Iacob in regno cælorum*, & Exodi 3. *Ego sum Deus Abraham, Isaac & Iacob: non est Deus mortuorum, sed viuentium*, Matth. 22. vbi agitur de solis electis, nempe ijs qui erunt sicut Angeli Dei in cœlo. Esau autem saluatum esse, non improbabiliter quoque dicitur, quia in recta religione fuit institutus à suis parentibus, & cum Iacob fratre redijt in gratiam. Nisi quis obijciat illud Hebr. 12. *Ne quis fornicator aut profanus vt Esau — reprobatus est. Non enim inuenit pœ-*D *nitentiæ locum*, &c. Sed id non conuincit. Nam de reprobatione quoad hæreditatem benedictionis temporalis, à qua exclusus fuit Esau, ibi agitur. Nec inuenit paternæ pœnitentiæ locum, vt sententiam suam de benedictione data minori fratri, pater mutaret, quamuis multis lachrymis instaret vt id faceret. Vide nostr. Comment. cit. loco & Rom. 9. vbi Apostolus hanc sententiam refert, & nos pluribus de ea egimus.

v. 11. *Et in omni loco sacrificatur, & offertur nomini meo oblatio munda, quia magnum est nomen meum in gentibus*. Hanc scripturam magno consensu veteres de sacrificio corporis, & sanguinis Christi, (quod, reiectis antiquæ legis sacrificijs, per vniuersam catholicam Ecclesiam offertur) interpretati sunt; vt Irenæus lib. 4. cont. hæres. cap. 32. Iustinus cont. Tryphonem, Cyprianus cont. Iudæos cap. 16. Eusebius

demonst. Euangel. lib. 1. cap. 6. & vlt. Hieronym. & Theodoret. in hunc locum. August. lib. 18. de ciuit. cap. 35. & libr. 19. cap. 15. item lib. 1. cont. aduers. leg. & proph. cap. 20. & 21. & in psalm. 106. Chrysostom. orat. 4. contra Iudæos. Damascen. lib. 4. cap. 14. Sanè & ipse propheticus loquendi modus ostendit sermonem esse de sacrificio quodam nouo, & externo, in locum sacrificiorum veterum; quæ sibi deinceps displicere dicebat, substituendo: sic enim proximè ante hæc verba præcedit: *Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus exercituum, & munus non suscipiam de manu vestra.* q. d. Itaque iam aliud in eius locum constituam. Vide nostra in 4. sentent. distinct. 12.

CAPVT II.

v. 7. L*Abia sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius; quia Angelus Domini exercituum est.* Verba clara sunt, neque egent explicatione; sed tantum diligenti consideratione, & operis executione; vt tanto muneri respondere conemur, quotquot ad sacerdotalem dignitatem vocati sumus. Alioqui meritò audiemus, quod sequitur: *Vos autem recessistis de via, & scandalizastis plurimos in lege, irritum fecistis pactum Leui. Propter quod & ego dedi vos contemptibiles & humiles* (id est, viles) *omnibus populis, sicut non seruastis vias meas.* Videtis rationem, quare apud multos hoc tempore in tanto contemptu sit sacerdotium. Sed *quæritur* nihilominus, an illud; *Labia sacerdotis custodient scientiam*; pertineat ad omnes sacerdotes? an verò ad eos solos, quibus committitur regimen animarum? *Respondeo*, ad omnes pertinere; quia Ecclesia vult omnes qui sacerdotio initiantur, habere doctrinam diuinæ legis competentem; super quo & præmittitur eorum examen, antequam ordinantur. Omnes enim sacerdotes, etiam illi, qui curam animarum non habent, debent esse sal populi; vt interrogati à laicis, de his quæ ad Deum, & salutem pertinent, possint saltem mediocriter respondere. Nam pastores multò magis instructi esse debent; vtpote qui laborare debent in verbo & doctrina iuxta Apostolum.

CAPVT III.

v. 7. R*Euertimini ad me, & reuertar ad vos, dicit Dominus exercituum.* Similis est sententia Zachariæ 1. *Conuertimini ad me, ait Dominus exercituum, & conuertar ad vos, dicit Dominus exercituum.* Has, aliasque similes sententias olim Pelagiani ad sui erroris defensionem produxerunt, docentes gratiam dari secundum merita nostra: & Deum non prius homini suam infundere gratiam, quàm homo per liberam suæ voluntatis motionem se ad eam suscipiendam præparasset. Qua de re August. tum alijs pluribus locis, tum inprimis de gratia & libero arbitrio cap. 5. Sed quod Dei donum sit etiam nostra ad Deum conuersio, plurima docent scripturæ, vt psal. 79 bis: *Deus conuerte nos, & ostende faciem tuam, & salui erimus*, & rursum: *Deus virtutum conuerte nos*, & psal. 84. *Conuerte nos Deus salutaris noster.* Et apertissimè Threnorum 5. cum dicit Ieremias: *Conuerte nos Domine, & conuertemur.* Ergo, (vt verbis Concilij Tridentini vtar sess. 6. 5.) cum dicitur, *Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos*; libertatis nostræ admonemur: Cùm verò respondemus: *Conuerte nos Domine ad te, & conuertemur*: Dei nos gratia præueniri confitemur. Hæc Concil. Scilicet liberum arbitrium suo voluntario motu ad Deum sese conuertit quidem, tamen non nisi præueniente & cooperante gratia Dei. Quod autem additur, *Et ego conuertar ad vos*, non significat gratiam subiunctam esse libero arbitrio, motumque eius sequi, sed vel significat posteriorem gratiam promitti, quæ à scholasticis subsequens, & comitans gratia vocatur; vel remissionem peccatorum cum remotione pœnarum, & afflictionum temporalium, & largitione bonorum. Eam enim promissionem frequentissimè inculcant scripturæ veteris Testamenti.

CAPVT IV.

v. 5. E*Cce ego mittam vobis Eliam prophetam, antequam veniat dies Domini magnus & horribilis. Et conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum.* Duplex huius loci est expositio. Alij de Elia Thesbite intelligunt, qui venturus sit ante diem extremi iudicij, quem hoc loco dicunt vocari diem Domini magnum, & horribilem, vt conuertat populum Iudaicum sua prædicatione ad fidem veri Messiæ. Alij exponunt de Ioanne Baptista, qui Elias vocatur, quia vt testatur Angelus Gabriel Lucæ 1. *Ipse præcedet Dominum in spiritu & virtute Eliæ.* Vbi etiam quod hîc additur, *Et conuertet cor patrum*, &c. similiter Angelus Ioanni tribuit. Eandem expositionem confirmare videtur Dominus in Euangelio, de Ioanne loquens Matth. 11. v. 14. *Si vultis recipere*, inquit, *ipse est Elias, qui venturus est.* Et cap. 17. *Dico autem vobis, quia Elias iam venit, & non cognouerunt eum, sed fecerunt in eum, quæcumque voluerunt.* Hanc posteriorem expositionem pluribus locis sequitur B. Hieronymus, & alij post eum. Priori tamen æquè fauet Ecclesiastica sententia, de Elia venturo in fine sæculi. Vnde apud Septuaginta hoc loco legitur; *Mittam vobis Eliam Thesbyten.* q. d. ipsum Eliam in persona. Tertull. quoque lib. de anima cap. 35. legit *Thesbiten.* Sic quoque apparet legisse Cyrillum lib. 2. in Ioannem cap. 24. Chrysostom. etiam hom. 58. in Matth. 17. apertè testatur Malachiam adscripsisse patriam, dicendo Thesbiten; ne illa prophetia putaretur in Ioanne Baptista completa. Item Euthymius in Matth. 11. & 17. citat verba prophetæ, addendo *Thesbiten.* Vide etiam annot. Lucæ 1.

FINIS MALACHIÆ.

ANNOTATIONES

IN LIBRVM I. MACHABÆORVM.

PRÆFATIVNCVLA.

Vod attinet ad titulum huius operis, quæritur qui sint Machabæi à quibus hi duo libri vocantur libri Machabæorum? Nam in toto opere nemo præter Iudam Matathiæ filium, Machabæus vocatus legitur. Fuitque hoc ei cognomen, sicut & fratres eius singuli sua habuêre cognomina, quæ referuntur 1. libr. cap. 2.

Dicendum videtur, Machabæos dici quinque filios Matathiæ, communicato eis cognomine Iudæ qui inter eos fuit præcipuus & nominatissimus: non quod illo tempore sic fuerint appellati, sed vsu fidelium à quibus illorum fratrum gesta ad posterorum memo-

riam transmissa sunt. Cur autem septem fratres quorum in secundo libro cap. 7. texitur insigne martyrium dicti Machabæi, ibidem annotauimus.

CAPVT PRIMVM.

v. 6 ET *post hæc decidit in lectum, & cognouit quia moreretur. Et vocauit pueros suos nobiles, & diuisit illis regnum suum*, &c. Hæc de Alexandro Magno: Quibus non satis concordare videtur Orosius lib. 3. cap. 20. vbi dicit Alexandrum ministri insidijs veneno potato interijsse, &c. 23. vbi refert, post mortem Alexandri à varijs discerptum eius regnum, alijs aliam partem vendicantibus. Aliter tamen referunt Iustinus historicus lib. 13. & Q. Curtius in historiæ suæ fine. Orosij sententiam confirmat, quod est apud Hieron. in epist. ad Lætam: vbi sic loquitur. Multo gloriosior mundi Philosopho, qui non regem Macedonum, Babylonico periturum veneno, sed ancillam & sponsam Christi erudiam. Hæc ille. An dici potest, quod aliquandiu ægrotauerit ex veneno propinato, & ipse fortè nesciuit, sed res postea detecta fuerit?

v. 14. *Vt facerent iustitiam gentium.* Iudæi qui relictis paternis legibus addixere se ritibus gentilium, dicuntur accepisse potestatem à rege vt facerent iustitiam gentium, id est, vt secundum instituta & ritus gentium viuerent.

v. 15. *Et ædificauerunt gymnasium in Ierosolymis secundum leges nationum.* Gymnasium interpretantur quidam Scholam publicam, in qua docerentur leges, & instituta gentilium, pertinentia ad cultum idolorum. Sunt etiam qui intelligunt gymnasium literarum, ac bonarum artium; atque ex hoc loco docere contendunt, quàm sit vetus institutum studiorum Generalium, quas Vniuersitates seu Academias vocant. Sed aliter Ioseph lib. 12. Antiquit. Iud. c. 6. qui gymnasium intelligit Palæstricum; in quo videlicet ad luctam exercebantur: quod exercitij genus apud Iudæos prius in vsu non fuerat, sed tunc à gentilibus introductum est, vt Iudæi, susceptis gentium moribus, & exercitijs, facilius ad similitudinem religionis quoque traducerentur.

v. 16. *Et fecerunt sibi præputia. & recesserunt à testamento sancto.* Quidam sic interpretantur, vt instrumento quodam medico pelle reducta, præputia noua sibi facerent, qui ante circumcisi essent. Sic Iosephus lib. 11. antiq. cap. 6. Vt nudi, inquit, non essent Græcis dissimiles. Vide etiam Epiphanium, in lib. de pond. & mens. de Symmacho bis circumciso. Et eodem modo intelligunt illud 1. Cor. 7. *Circumcisus aliquis vocatus est, non adducat præputium.* Sed alij simplicius intelligunt, id quod dicitur, *Et fecerunt sibi præputia*, scilicet id non factum esse in ipsis patribus, sed in eorum filijs. Id enim tantum habebat lex Antiochi, (de qua infra hoc eodem capite scribitur) edictum fuisse, vt Iudæi filios suos relinquerent incircumcisos.

v. 43. *Et scripsit rex Antiochus omni regno suo, vt esset omnis populus vnus, & relinqueret vnusquisque legem suam.* Quod Antiochus fecit in cultu falso, id ab omnibus Christianis principibus faciendum est in cultu vero. Videbat Antiochus vnitatem populi non consistere sub diuersitate pugnantium religionum; quam tamen vnitatem sciebat necessariam esse ad regni & reipublicæ firmitatem & stabilimentum. Proinde vt regnum suum firmaret, in vna religione consentientem habere voluit vniuersum populum sibi subiectum. Sed in eo grauiter ab Antiocho peccatum est, quod contempto Deo Iudaici populi, qui solus & vnus Deus est, vnitatem populi putauerit quærendam in multitudine Deorum gentilium. Christiani autem principes qui vnius Dei notitiam, & syncerum

A eius cultum susceperunt, hac in parte errare non possunt; si vnum illum verum, rectum & syncerum cultum vniuerso populo sibi subiecto præscribant. Hac etenim sola via consequentur id quod officij sui ratione potissimum spectare debent; nempe veram & solidam pacem & tranquillitatem reipublicæ. Pax enim est animorum consensio in bonum: Vbi autem religionis diuersitas, profectò talis consensio esse non potest. Ex quibus patet quantum aberrent à scopo legitimi principatus aut præfecturæ in republica, qui putant ad eius tranquillitatem necessariam esse libertatem religionis; cum ea vnitati illi, & proinde paci, maximè repugnet.

CAPVT II.

B v. 22. NOn *audiemus verba regis Antiochi, nec sacrificabimus transgredientes legis nostræ mandata.* Et paulò pòst v. 24. *Et vidit Matathias & doluit. & insiliens trucidauit eum super aram; sed & virum quem rex Antiochus miserat.* Quæritur, vtrum exemplo Matathiæ, licitum sit resistere regi aut principi iniusta imperanti? & ministros impietatis eius occidere? &, populo aduersus eum concitato, bellum mouere? Talia enim hoc loco fecisse legitur Matathias, & zelus eius comparatur cum zelo Phineès sacerdotis. Quæstio hoc tempore inter quosdam agitata, & variè disputata; alijs putantibus licitum esse principi apertam tyrannidem molienti, (maximè aduersus religionem) resistere; non tamen per seditionem plebe concitata, sed opponentibus se peruerso conatui principis, ijs ad quos pertinet toti Reip.

C prospicere de iusta eius administratione; Qualis videtur fuisse Matathias. Vocatur enim hoc eodem cap. v. 17. *Princeps, & clarissimus, & magnus in populo.* Alij existimant nulla ratione, & nullo casu lege diuina permissum esse, vt legitimo principi aliquando per vim resistatur, etiamsi iniustè imperet, sed putant subditos sola patientia armari debere aduersus eiusmodi tyrannidem. De facto autem Matathiæ respondent, eum non legitimo principi, sed iniusto Iudaici regni inuasori restitisse. In hanc sententiam extat libellus doctissimi viri, & Reuerendissimi Domini sanctæ memoriæ Cunèri Episcopi Levvardiensis. Contra sentit Molanus, & alij doctissimi viri; & probatur exemplo reprobati Roboam 3. Regum 12.

D Nec valet responsio contrariæ opinionis. Nam Antiochus à maioribus suis acceperat regnum Iudææ; sicut & postea Tiberius Cæsar, ab alijs Cæsaribus & populo Romano; de quo tamen Tiberio Christus Matth. 22. *Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari.*

v. 36. *Et non responderunt eis, nec lapidem miserunt in eos, nec oppilauerunt loca occulta, dicentes: Moriamur omnes in simplicitate nostra*, &c. Erat hic zelus legis, sed non secundum scientiam. Proinde nec videtur hoc factum à peccato posse omnino excusari; maximè quoniam ex errore profectum fuit. Quamuis enim quispiam fidelis non teneatur se defendere si fortè solus à latrone inuadatur, præsertim vbi anceps pugna futura sit, & ipse non videatur euasurus nisi latronem interimat, quemadmodum rectè docet

E Franciscus à Victoria: aliter tamen iudicandum de multis qui velut communitatem quandam constituentes, si non quisque suipsius causa, saltem omnes defensionem debent toti corporis atque etiam alij alijs, vt viri vxoribus, fortiores infirmioribus, vulgares præstantioribus, quorum vita sit reipublicæ necessaria. Talem autem hìc fuisse multitudinem declarant illa verba sequentia: *Et mortui sunt ipsi & vxores eorum, & filij eorum —— vsque ad mille animas hominum.* Verùm hanc illorum qualemcumque culpam ex ignorantia commissam, facilè deleuit vehemens zelus quo piè accensi erant erga legem diuinam; adeò

vt occidi potius eligerent ab hostibus, quàm committere aliquid quod legi diuinæ contrarium putarent. Ac sanè si quis eos inter martyres computandos censeat, non video qua iusta ratione possit refelli. Mortem enim voluntariè & sine renisu susceperunt illatam sibi ab hostibus veræ religionis ea causa quod impijs ac sacrilegis regis edictis, quibus ad sacrificia profana compellebantur, parere nollent. Dices eos non passuros fuisse se occidi si putassent sibi licitum die Sabbathi hostibus repugnare, seque defendere, & proinde mortem hanc voluntariam ex errore processisse, quo id sibi illicitum putabant. Sed responderi potest, verè in illis fuisse fortitudinem martyrij, quia potius eligebant occidi quàm sacrificare idolis: fuisse etiam actum martyrij consummatum, quia hoc ipsum spontaneè moriendo præstiterunt. Impertinens autem fuisse siue existimarent se licitè repugnare posse, siue non. Quod etiam in nostris, id est, nouæ legis martyribus credibile est interdum accidisse; scilicet, vt si repugnare liceret, repugnaturi essent.

v. 40. *Si omnes fecerimus, sicut fratres nostri fecerunt, & non pugnauerimus aduersus gentes* (scilicet in Sabbatho) *citius disperdent nos à terra.* Ea hac re discimus primò zelum legis aut religionis temperandum esse scientia, quod prudentissimè à Matathia factum est, cum alij imprudenter & non secundum scientiam zelando legem, interierint. Deinde discimus hunc ordinem legis naturalis, & positiuæ ad inuicem, vt si quando simul ambæ seruari non possint; lex positiua, etiamsi diuina sit, cedat legi naturali; quæ & ipsa diuina est, nec diuina tantum, sed & æterna. Verbi gratia, lex naturalis est vitam conseruari debere: lex positiua, Sabbatho quiescendum. Ordo autem dictus admonet non ita Sabbatho quiescendum esse, vt vitæ conseruationem negligamus. Sed *quæritur* an similiter Iudæi potius debuerint edere cibos lege vetitos, quam permittere se occidi? cum etiam hic videantur concurrere lex positiua de cibis immundis non comedendis, & naturalis de vitæ conseruatione. At superiori cap. in fine dictum est, quod elegerunt magis mori, quàm cibis contaminari gentilium. Et similiter hodie *quæri* potest; An quis potius debeat eligere mori, quàm comedere carnes in quadragesima? *Respondeo*, si tantum hæc duo concurrant, & nihil aliud accedat; seruanda est lex naturalis, præ lege positiua. vt si Iudæus, vel Christianus esset fame moriturus, quia nihil aliud haberet; tunc liceret cibum vetitum comedere. Verùm cum Iudæus cogebatur à tyranno edere immundum proposito supplicio mortis; tunc non tam agebatur de lege vna positiua, quàm de tota religione, quam tyrannus hac ratione volebat auferre. Et ita quoque si hodie in contemptum legis Ecclesiasticæ, quis metu mortis cogeretur à tyranno ad edendum carnes in quadragesima; mortem eligere deberet. Agitur enim non tam de virtute illius legis Ecclesiasticæ, quàm de obedientia quam fideles debent Ecclesiæ à qua tyrannus vult catholicum auocare, & ideo potius mortem oppetere debet quam facto aliquo declarare se legi Dei aut Ecclesiæ esse rebellem. Nam etiamsi factum tale sit quod in casu alioqui esset licitum, hic tamen licitum non est, quia iubetur sub ratione inobedientiæ & contemptus legis. Quando autem Iudæi pugnabant in Sabbatho, non faciebant ex præcepto hostium sub interminatione mortis, sed simpliciter pro sui defensione contra hostes volentes eos occidere. Sed si tyrannus dixisset Iudæo, aut operaberis in Sabbatho, aut occidam te, debuisset Iudæus eligere mortem.

v. 46. *Et circunciderunt pueros incircumcisos, quotquot inuenerunt in finibus Israël, in fortitudine.* Faciebant autem *in fortitudine*, id est, magno & forti

A animo non veriti hostes, à quibus dudum oppressi fuerant, quippe necdum erant exterminati. Quidam hinc colligere volunt, filios inuitis parentibus, posse baptizari. Putant enim pueros, de quibus hîc agitur, inuitis parentibus fuisse circumcisos propter id quod additur, (*in fortitudine*) quod sic intelligunt, forti & violenta manu. Sed magis probabilis est expositio, quam dedi. Nam fortiter tantum hæc egisse dicuntur contra eos, qui se prohibebant, iussu regis Antiochi, ab obseruatione legis paternæ. Vnde & sequitur: *Et obtinuerunt legem de manibus gentium, & de manibus regum*, id est, hac fortitudine sua legem instaurarunt, gentibus, ac rege eorum inuitis. Dictum est quidem c. 1. de Iudæis, quod non ausi fuerint circumcidere filios suos metu mortis interminatæ ab Antio-
B cho; sed nihil obstat quin tandem permiserint filios suos circumcidi à socijs Matathiæ, qui iam contra gentiles aliquantulum cœperant præualere.

v. 58. *Dauid in sua misericordia consecutus est sedem regni in sæcula*, Misericordia phrasi Hebræa, bonitatem, beneficentiam & pietatem sæpè significat. Sensus: Dauid propter bonitatem & pietatem suam obtinuit à Deo solium regni in sæcula. Obserua quod addit, *in sæcula*, cum non ignoraret iam nullum de stirpe Dauid principem esse populi, idque pene à tempore reuersionis ex captiuitate Babylonica. Vel igitur illud, *in sæcula*, sic intellexit, per aliquot sæculorum ætates; vel intelligebat vir sanctus regnum Dauidis æternum fore, commutatione eius facta in regnum
C spirituale per Christum ex Dauidis semine nasciturum, de quo proprijssimè dixit Angelus, *Regni eius non erit finis.* Lucæ 1.

v. 59. *Ananias, Azarias & Misael credentes, liberati sunt de flamma. Credentes*; id est, merito fidei. Nam in his omnibus sententijs causa significatur quæ meritum dicitur. Sed quo fidei merito dicuntur liberati? an quia noluerunt statuam adorare, libere profitentes apud impium & superbissimum regem se cultores esse vnius veri Dei? an quia credebant, & credere se profitebantur Deum suum posse ipsos eripere de camino ignis ardentis? Hoc enim peculiariter videri potest Matathias hoc loco respexisse. Est enim congruens, vt qui potentiam Dei credit & prædicat, per eam è periculo liberetur. Vnde & hanc fidem Dominus exigit
D in Euangelio ab ijs quos sanaturus erat, *Creditis* (inquit) *quia hoc possum facere vobis.* Vide annot. Dan. 3.

CAPVT III.

v. 48. E*T expanderunt libros legis, de quibus scrutabantur gentes similitudinem simulachrorum suorum.* Variè hoc exponunt: Primò de imaginibus Cherubim, quas in sanctuario Dominus poni iussit Exodi 25. iuxta quas dicunt gentiles fabricasse simulachra, quæ pro dijs colenda ponebant, vt sic ad suum cultum Iudæos pertraherent. Græcè sic legitur: *Et expanderunt libros legis, de quibus scrutabantur gentes, vt inscriberent in ipsis similitudines idolorum suorum.* Et sensus esse videtur: Et expanderunt ad Deum li-
E brum legis (quem seruabant sacerdotes) cuius libri exemplaria scrutabantur, & conquirebant gentiles; vt in ijs, vel super ijs inscriberent, seu pingerent suorum idolorum imagines; videlicet ad contumeliam vnius Dei; vel, vt huiusmodi imaginum impressione, libros sacros suis Dijs vendicarent, & religionem suam velut cum Iudaica coniungerent, facerentque communem.

v. 55. *Et post hæc constituit Iudas duces populi.* Scilicet, eos qui sequuntur: *Tribunos & centuriones, & pentacontarchos, & decuriones.* Non enim sic intelligendum illud, quasi alios adhuc constituerit duces, præter Tribunos & cæteros qui sequuntur. Sed præmittitur generale vocabulum, (*duces*)

Græcè

Græcè ἰλάρχαι, id est, præfecti, vt illud in species suas distribuatur. Ita hoc accipiendum esse patet Exodi 18. Vbi & de gradibus istarum præfecturarum, & nominatim, de *pentacontarchis*, id est, quinquagenarijs, qui peculiares fuisse videntur apud Iudæos, dictum est.

CAPVT IV.

v. 36. D*ixit autem Iudas & fratres eius. Ecce contriti sunt inimici nostri; ascendamus nunc mundare sancta, & renouare*, &c. Ecce Iudas Machabæus, mox concessa nonnulla securitate, cum non tantum Dux belli esset, verùm etiam sacerdos, vt constat ex initio capitis secundi, totum se confert ad instaurandum in templo Ierosolymitano cultum Dei; qui aliquanto tempore iam intermissus erat; & ad repurgandum sacra loca, quæ gentilium abominandis cultibus erant contaminata. Vnde & dicitur: *Viderunt sanctificationem desertam*, id est, sanctuarium. *Et altare profanatum*. Profanatum quippe erat duplici ratione; tum quia carnes lege prohibitæ in eo oblatæ erant, videlicet suillæ; tum, quod in eo sacrificatum fuisset dijs gentium, & quidem Ioui Olympio, cui Antiochus templum illud consecrari iusserat. *Et portas exustas, & in atrijs virgulta nata, sicut in saltu vel in montibus.* Quàm multa Christianorum templa similem desolationem hodie passa sunt! det Deus vt & ea breui contingat à nobis exemplo Iudæ Machabæi instaurati & repurgari. Porrò quod sequitur: *Et pastophoria diruta.* Pastophoria, alij exedras, alij thalamos exponunt, quæ tamen & ipsæ sunt Græcæ voces. Latinè conclauia dici posse videntur. Ea autem templo adhærebant, extructa in vsum scribarum & præpositorum templi, vt indicat Hieron. in 22. caput Isaiæ, & colligi etiam potest ex 3. Esdræ 8. & 9. Ribera lib. de templo dicit pastophoria, gazophylacia & exedras idem significare, & lapsos esse qui ista distinxerunt. Nomen gazophylacij legimus Nehemiæ vlt.

Cæterum non templi quamuis profanati, atque à se emundati, sed altaris dedicationem fecerunt, quia templum olim dedicatum fuerat postquam nouum sub Zorobabel esset ædificatum, nec postea dirutum aut destructum fuit, sed tantum profanatum: res autem Deo semel consecrata quamdiu subsistit, sicut consecrationem non potest amittere, ita nec debet iterum aliquando consecrari: sed si profanata fuerit, purgari poterit, sicut hic de templo factum legimus. Altare verò quod à gentibus profanatum fuerat, destrui placuerat, ne populo esset in opprobrium, vt supra dictum est, & eius loco nouum priori simile erat erectum, quod proinde noua consecratione opus habebat, sicut & cætera, quæ prioribus destructis, noua facta fuisse hoc eodem loco commemoratur; vt portæ, & pastophoria. Nihil autem vetat eandem rem semel Deo consecratam, si sæpius polluta aut profanata fuerit, sæpius etiam emundari, purificari, & vt nunc de templis & cœmiterijs profanatis loquimur, reconciliari. Sic enim & homo semel per baptismum Deo consecratus, quoties per peccatum mortale contaminatur, per Sacramentum pœnitentiæ reconciliari potest Deo, prima consecratione semper manente.

v. 56. *Et fecerunt dedicationem altaris diebus octo.* Et v. 59. *Et statuit Iudas, & fratres eius, & vniuersa Ecclesia. vt agatur dies dedicationis ab anno in annum*, &c. En exemplar dedicationis altarium, & Ecclesiarum; quæ etiam in nouo Testamento seruatur. Et sicut nunc in ijs solemnitatibus templa quàm splendidissimè ornantur, ita & hic dicitur: *Et ornauerunt faciem templi coronis aureis, & scutulis: & dedicauerunt portas, & pastophoria, & imposuerunt eis ianuas.* Denique quod Iudas, totaque Ecclesia hîc leguntur sanxisse, vt ageretur hæc solemnitas dedicationis quotannis,

Estij Annotat. in Script.

A seruatum est vsque ad tempora ipsius Christi, vt colligitur ex ijs verbis Ioannis 10. v. 22. *Facta sunt autem Encænia Ierosolymis, & hyems erat*; quia videlicet, mense Casleu, qui nostro Nouembri respondet, dedicatio hæc facta est, vt hîc legitur. Hunc ergo dedicationis altarium, & templorum ritum seruat etiam hodie Ecclesia, & seruauit olim, quemadmodum ex vita S. Siluestri, & epistola Decretali Felicis 4. demonstratur: Seruat, inquam, non tanquam cæremoniam cultus Iudaici, vt calumniantur hæretici, sed tanquam ritum, etiam noui Testamenti conditioni & statui aptum, & conuenientem, & à Christo ipso sua præsentia cohonestatum, vt patet ex dictis. Sicut enim non ideo altare non esse debet in Ecclesiâ Christi, quia fuit in templo Iudaico & sicut non ideo panis B vsus esse non debet in sacrificio noui Testamenti, quia fuerunt panes propositionis in Testamento veteri; ita non est consequens ritum dedicandi aras aut templa ab Ecclesia reijciendum esse, quod simili instituto iam ante vsa fuisset synagoga Iudaica.

CAPVT V.

v. 5. E*T anathematizauit eos, & incendit turres eorum igni cum omnibus qui in ijs erant.* *Anathematizauit*, id est, anathema eam esse voluit, deuouit eam; quemadmodum olim Numer. 21. populus Israël fecerat quando voto se obligans ait: *Si tradideris populum istum in manu meâ, delebo vrbes eius.* Et sequitur: *Exaudiuitque Dominus preces Israël, &* C *tradidit Chananæum, quem ille interfecit, subuersit vrbibus eius. Et vocauit nomen loci illius horma id est, anathema.* Sic & Iosue cap. 6. ait de Iericho: *Sit ciuitas hæc anathema, & omnia quæ in ea sunt, Domino.* Lex autem huiusmodi anathematis erat quæ ibidem sequitur: *Vos autem cauete ne de his quæ præcepta sunt quippiam contingatis, & sitis præuaricationis rei, & omnia castra Israël sub peccato sint atque turbentur. Quicquid autem auri vel argenti fuerit, & vasorum aneorum ac ferri, Domino consecretur, repositum in thesauris eius.* Debebat autem huiusmodi locus cum omnibus quæ in ipso reliqua erant, quæque contingi prohibebantur, igne consumi; quomodo de Iericho factum fuisse, scriptura consequenter testatur. *Vrbem* D (inquit) *& omnia quæ inuenta sunt in eâ, succenderunt, absque auro & argento, & vasis aneis ac ferro, quæ in ærarium Domini consecrarunt.* Idem hoc loco factum narratur, nisi quod reseruationis auri, argenti, æris, ferri, in vsum thesauri sacri, nulla hic fit mentio. Verisimile tamen est, si quid tale post incendium repertum fuit, sacris vsibus traditum fuisse.

v. 40. *Et ait Timotheus principibus exercitus sui: Si transierit Iudas ad nos prior, non poterimus sustinere eum.* Sermonem hunc Timothei, rei probauit euentus. Sequitur enim: *Et transfretauit ad illos prior Iudas, & contrita sunt omnes gentes à facie eorum.* Simile quid habemus 1. Reg 14. dictum à Ionatha ad armigerum suum, vbi & similiter euentus sermonem proba- E uit. *Quæritur* ergo vtrum signum quod vterque, tum Ionathas, tum Timotheus sibi proposuit ad euentum belli, non fuerit superstitiosum? *De Ionatha* quiddem *respondendum* videtur, quia signum ab eo propositum, paulò pòst diuino miraculo fuit comprobatum, etiam signum ipsum, diuina inspiratione fuisse ei demonstratum. Ita sentit Iosephus in antiquitat. Videlicet Ionatham fusis ad Deum precibus pro victoria contra Philisthæos, accepisse à Deo dicta signa reuelationem. *De Timotheo* autem duobus modis *responderi* potest; Vel per superstitionem eum sibi suisque tale signum proposuisse, quòd esset homo diuinationi deditus; & quòd talibus hominibus sæpe Deus huiusmodi euenire permittat, vt docet Augustinus in Enchiridio vel signum illud ex parte fuisse naturale, & morale.

Transitus enim fluuij in fines hostiles, audaciæ & confidentiæ magnæ signum erat. Itaque ex transitu hostium meritò præsagiebat, & illorum victoriam, & suorum cladem.

v. 60. *Et fugati sunt Iosephus & Azarias, vsque in fines Iudeæ, & ceciderunt illo die de populo Israël ad duo millia viri.* Causam infelicis pugnæ non tacuit scriptura, imò tres causas adfert. Primam, cum ait: *Quia non audierunt Iudam & fratres eius.* En prima causa: Iudas enim disertè præceperat ijs, ne bellum cum gentibus committerent, donec ipse reuerteretur. Quod ergo ab ijs contra ducis jussionem tentatum est, meritò cessit infeliciter. Secunda causa indicatur, cum ait; *Existimantes fortiter se facturos*, id est, gloriam fortitudinis aucupantes. Dixerant enim: *Faciamus & ipsi nobis nomen:* Ac si dicant; Faciamus aliquid æterna memoria dignum, & nomen nostrum posteritati consecremus. Hinc quoque discimus minus succedere eas expeditiones bellicas, quæ non purè ad honorem Dei, & Ecclesiæ, sed ad inanem gloriam, & nominis celebritatem consequendam (vt sæpè fit) suscipiuntur. Tertia causa est, cum dicitur, *Ipsi autem non erant de semine virorum illorum, per quos salus facta est in Israël,* quorum verborum sensus est; quod Deus multis indicijs jam satis declarauerat se ad bellum illud gerendum pro populo Dei contra gentes, peculiariter delegisse, imò suscitasse Duces Matathiam, & filios eius. Quoniam ergo Iosephus & Azarias non erant de semine illorum, & temerè authoritatem pugnandi sibi sumpserant, hinc meritò suæ temeritatis dederunt pœnas.

CAPVT VI.

v. 12. NVnc verò reminiscor malorum, *quæ feci in Ierusalem,* Et vers. 13. *Cognoui ergo quod propterea inuenerunt me mala ista.* In hoc Antiocho habemus exemplum inutilis pœnitentiæ; quæ non est secundum Deum, sed secundum sæculum; de qua Apostolus dicit, 2. Cor. 7. v. 10. *Sæculi tristitia mortem operatur.* Fuit quidem in Antiocho verus dolor, & vera tristitia; imo & ducebatur pœnitentia super omnia, mala, quæ fecerat in Ierusalem, optans, si fieri possit, se ea non perpetrasse: Sed dolor hic inutilis erat, & ad salutem eum perducere non poterat. Non enim nascebatur ex consideratione violatæ Iustitiæ, ac legis Dei, sed extortus erat, & expressus magnitudine cruciatuum, quibus in morbo affligebatur. Et similis fuit pœnitentia Esau super venditis primogenitis suis, de quo dicit Apostolus ad Hebr. 12. *quod non inuenit pœnitentiæ locum, quamuis cum lachrymis eam inquisiisset.* Similis denique fuit pœnitentia Iudæ proditoris, qui ductus pœnitentiâ retulit triginta argenteos, & peccatum agnouit: sed dum ad fontem veniæ non recurrit, præ desperatione laqueo se suspendit.

v. 43. *Et vidit Eleazar filius Saura vnam de bestijs loricatam loricis regis,* &c. Ac tandem v. 46. *Et iuit sub pedes elephantis, & occidit eum, & cecidit in terram super ipsum.* De hoc facto Eleazari scriptores non eodem modo sentiunt, Rabanus putat factum hoc non laude, sed vituperatione dignum, tanquam profectum ex inordinato gloriæ appetitu: Quin, ne quidem boni publici causa cuiquam permissum esse semetipsum occidere, aut etiam id facere, ex quo sui interitus certò consequatur; veluti murum suffodere, sub quod sit opprimendus. Neque obstare factum Sampsonis, qui, concussis delubri columnis, se pariter cum hostibus oppressit. Nam, vt ait August. lib. 2. contra epist. Gaudentij cap. 23. ipse non sua sponte id fecit, sed hoc spiritui Dei tribuendum est, qui vsus est eo, vt id faceret. Vide annot. Iudicum 16. Est & apud Gregorium locus de Eleazaro, vbi factum vituperat. Ambrosius tamen laudat libr. 1. Offic. c. 40. & legitur in officio Ecclesiastico Dom. 1. Octobris. Sic & Franciscus à Victoria sub finem relect. 10. de homicidio, adducens hanc authoritatem Ambrosij; & dicit quod Eleazarus sicut & Sampson principaliter intendebat vindicare populum Dei, opprimendo hostes eius; secundariò autem, seu potius consecutiuè, parare sibi nomen. Nam ita & ipse Iudas Machabæus dicit c. 9. *Non inferamus crimen gloriæ nostræ.* Potuit etiam Eleazar cogitare quod bestia in alterutram partem caderet, & sic posset euadere. Cæterum quis fuerit hic Eleazar, non satis liquet. Iosephus lib. 12. antiq. c. 14. dicit fuisse fratrem Iudæ Machabæi, & idem videtur sensisse Egesippus. Et putant etiam alij eundem esse, qui supra cap. 2. vocatur Eleazarus cognominatus Abaron, & hîc filius Saura; eò quòd vtrobique Græcè est, *αὐαράν*. Sed quæstio remanet, quomodo hîc vocetur filius Saura; si fuit frater Iudæ de quo cap. 2.

CAPVT VII.

v. 5. ET *venerunt ad eum viri iniqui & impij ex Israël: & Alcimus dux eorum, qui volebat fieri sacerdos.* In Alcimo notandum exemplum hominis ambitiosi. Cuius ambitio imprimis designatur dum dicitur; *quod volebat fieri sacerdos.* Intelligit autem scriptura summum sacerdotium. Nam erat iam sacerdos, prout posteà sequitur dixisse populum: *Homo sacerdos de semine Aaron non decipiet nos.* Et ostenditur hoc exemplo, ad quanta mala perpetranda impellat hominem cæca ambitio. Nam Alcimus iste, dum per fas, & nefas ad pontificatum contendit, primo populum suum Iudaicum apud regem ethnicum accusat, falsa & odiosa crimina imponens Iudæ, & fratribus eius religionis & patriæ defensoribus; secundo bellum concitat aduersus patriam, & ciues suos innocentes; tertio fraude accersitos ad se viros primarios, qui Assidæi vocantur, quorum consilijs respublica regebatur, omnes ad vnum interfecit. Hi sunt portentosi fœtus insanæ ambitionis. Contra quod vitium eò magis nitendum est omnibus, quod soleat plerumque eorum animos tentare, qui alia vitia sibi vtcumque expugnasse videantur. Nam hoc vitium appetentiæ honoris, vt primum fuit in genere humano, ita ferè extirpatur postremum.

v. 27. *Et venit Nicanor in Ierusalem cum exercitu magno, & misit ad Iudam, & ad fratres eius verbis pacificis cum dolo.* In Nicanore exemplum est hominis fraudulenti, & maximè impij; qui & irrisisse legitur ritus sacros, & spreuisse, & polluisse, denique & superbè comminatus cum jurejurando se succensurum domum Dei, si non Iudas & exercitus eius in manus suas traderetur. Sed sicut Sennacherib rex Assyriorum 4. Reg. 19. non diu inultam tulerat blasphemiam, quam per oratores suos euomuerat in locum sanctum: ita & Nicanor iste, persequente eum vindicta diuina, paulò pòst cum toto exercitu suo interijt, & caput impij & dextra in sublimi loco posita contra templum Domini, omnibus documento fuêre iustissimæ Dei aduersus impios vltionis. Sed *quid est*, quod sacerdotes in oratione ad Deum precantur hoc modo? *Fac vindictam in homine isto, & exercitu eius, & cadant in gladio. Memento blasphemias eorum, & ne dederis eis vt permaneant*; cum vindictam expetere non liceat? *Respond.* duobus modis vindicta expetitur; vel ex dolore priuatæ injuriæ; vel ex amore iustitiæ diuinæ. Priori modo non licet, posteriori licet; sicut & Ezechias super Sennacherib vindictam expetijt, & Elisæus super pueris irridentibus eius caluitiem, & Martyres super persecutoribus Apoc. 6. Maximè si talis vindicta conjuncta sit cum manifestatione gloriæ Dei, vt in dictis exemplis. Pertinet autem huiusmodi precatio, tum ad illam orationis Dominicæ partem. *Libera nos à malo,* tum ad illam, *Sanctificetur nomen tuum.*

A v. 33. *Et exierunt de sacerdotibus populi salutare eum in pace, & demonstrare ei holocautomata quæ offerebantur pro rege.* Græcè, *Exierunt de sacerdotibus ex sanctis & de senioribus populi salutare eum pacificè, & demonstrare ei holocaustum quod offerebatur pro rege. Ex sanctis*, id est, è sanctuario, siue è loco templi sanctiore. Hæc faciebant vt animam ferocem hominis lenirent, populoque Iudaico conciliarent. Apparet autem quod in templum introduxerint eum, scilicet in eam templi partem in qua erat altare holocaustorum, & ad quam vulgus promiscuum admitti solet. Neque enim lege vetitum erat gentiles incircumcisos illuc intrare, sed potius permissum, vt probat oratio Salomonis, habita in templi dedicatione, modò orationis gratiâ illuc accederent, aut certè à contumeliâ abstinerent.
B Spectabant autem sacerdotes Nicanorem religione loci commotum sibi temperaturum ab iniuria, maximè quod in eo loco etiam pro rege, cuius ille vices gerebat, Deo supplicaretur ac sacrificaretur. An autem peccauerint sacerdotes quod hominem impium & populi hostem introduxerint in sactum locum, *quæri potest*? Videtur factum eorum excusari posse, quia id factum eo tempore quo Nicanor nondum manifestè ruperat pacem quam cum Iuda & Iudæis fecerat, vt apparet hunc locum conferenti cum ijs quæ narrantur latius 2. Machab. 14.

CAPVT VIII.

v. 1. **E**T *audiuit Iudas nomen Romanorum quia sunt potentes viribus, & acquiescunt ad omnia.* Ac tandem vers. 16. *Et committunt vni homini Magistratum suum per singulos annos. Quæritur*, quo-
C modo hîc dicatur, vni apud Romanos commissum fuisse Magistratum cum constet post exactos reges, per duos consules in singulos annos eorum rempublicam fuisse administratam? Aliqui *respondent*, administrationem quidem fuisse præcipuè penes Senatum populumque Romanum; sed electos fuisse duos Consules, qui secundum leges, & ea quæ à patribus conscriptis decernerentur, Remp. ordinariè gubernarent: Atque adeò, etsi duo essent consules; tamen, quia vnus semper alterum aliquo modo præcellebat, & quia communi consensu sine æmulatione primis illis temporibus gubernabant; non aliter hoc fuisse, quàm si ab
D vno homine tota Respublica regeretur. Vel etiam *dici potest*, scripturam ista non affirmare, sed tantum commemorare; & dicere, quod horum omnium fama venerit ad Iudam Machabæum & Iudæos: Itaque non nimis anxiè de singulorum exacta veritate laborandum. Et huic responsioni fauet phrasis illa mox in initio huius narrationis: Et audiuit Iudas, &c.

v. 17. *Et elegit Iudas Eupolemum, & Iasonem, & misit eos Romam constituere cum illis amicitiam & societatem.* Scriptura hoc factum ita commemorat, vt neque laudet, neque vituperet. Improbandum videri potest ex simili; quia 2. Paralip. 16. reprehenditur Asa rex Iuda, quod inito fœdere cum Benadab rege Syriæ, cum in auxilium vocauerit contra hostes suos, & cap.
E 19. etiam reprehenditur Iosaphat, quod impio Achab præberet auxilium; & similiter Sedechias rex, qui à rege Ægypti petijt auxilium. Et Rupertus lib. 10. de vict. verbi cap. vlt. etiam non probat hoc fœdus Iudæ cum Romanis. Nihilominus scriptura huius facti honestam causam reddere videtur, dum subjungit; *Et vt auferrent ab eis iugum Græcorum, quia viderunt quod in seruitutem premerent regnum Israël.* Iugum scilicet illud, de quo toto hoc, & seq. libro: quo Israëlitas quoque ad religionem Græcorum volebant transferre. Nec simile videtur de Asa, vel Iosaphat, qui nulla huiusmodi premebantur necessitate. Nec in Sedechia quoque simile erat. Nam vetitum erat expressè in lege, ne animo redirent in Ægyptum. Deinde

A auxilium petebatur in re injusta, quia Sed[illegible] jutus erat Nabuchodonosori, & contra p[illegible] Isaiæ & Ieremiæ nitebatur. Ac denique pro [illegible] tione Iudæ, & fratrum eius videntur etiam [illegible] exempla sanctorum Patriarcharum, Abrahæ, Isa[illegible] & Iacob, & sanctissimi regis Dauidis, qui omnes confœderati fuerunt infidelibus, non tamen hostiliter odientibus populum Dei, nec eius religionem; sicut nec Romani tempore Iudæ & fratrum eius odiebant, ne quis hoc exemplo patrocinari velit ijs, qui cum Turca fœdus ineunt. Vide Molanum libr. 1. de fide seruanda cap. 20. & 21.

CAPVT IX.

v. 20. **E**T *ait Iudas: Absit istam rem facere vt fu-*
B *giamus ab eis. Et si appropiauit tempus nostrum, moriamur in virtute propter fratres nostros, & non inferamus crimen gloriæ nostræ.* Quæri potest & de verbis Iudæ, & de facto, rectène se habeant? Verba enim sonare videntur opinionem fati, quasi senserit ita præfixum esse cuique homini vitæ tempus & terminum, vt vltra viuere non possit, proindéque frustra fugam tentari in periculo. Factum autem eius videtur non caruisse temeritate, qua & se & socios cum ipsi paucissimi essent, hostes verò plurimi, in manifestum discrimen atque exitium conjecerit. Imò & Deum tentasse eo facto videtur, quod cum posset sibi & socijs fuga consulere seque seruare in aliud opportunum tempus ad debellandum hostes, quemadmo-
C dum ei prudenter socij suggerebant, pugnare maluerit cum expectatione victoriæ à Deo contra spem omnem humanam. Sed dicendum nihil esse in his verbis, vt nec in facto Iudæ, quod nos cogat ad eius reprehensionem. Nam quod ad verba attinet, non de termino fatali vitæ loquitur secundum errorem Genethliacorum, sed de tempore prædestinato à Deo in æterna eius præscientia. Sensus enim est: Si tempus nunc aduenit quo nobis secundum Dei decretum moriendum sit, moriamur animosè & fortiter pro fratribus & populo nostro. Sic Christus Ioan. 2. *Nondum venit hora mea*, & cap. 7. dicit tempus suum nondum impletum esse, & cap. 12. & 17. dicit venisse horam clarificationis suæ, & de eo dicit Euangelista cap. 7. *Nemo misit in*
D *illum manus quia nondum venerat hora eius.* Et cap. 13. *Sciens Iesus quia venit hora eius, vt transeat ex mundo ad Patrem.* Et quidem hora illa & tempus definitum erat non fato, quale tradidit humana superstitio, sed decreto & voluntate Dei. Huiusmodi definitum vitæ tempus agnoscit Athanasius in apologia fugæ suæ, vocatque tempus à diuina prouidentia constitutum. Cuius ignari sancti homines fugiebant persecutores suos, donec in illorum manus traderentur, si ita Deo visum esset. Dices, igitur & Iudæ fugiendum erat, vtpote ignaro periodi sibi constitutæ. Respondeo, facile ex verbis Iudæ accipi posse rationem facti eius, *Moriamur* (inquit) *in virtute propter fratres nostros, & non inferamus crimen gloriæ nostræ.* Ideo ergo fugæ consilium ei displicuit, ne fratres, id est, populum
E suum in periculo destituere videretur. Periculum autem erat non tantum amittendæ libertatis, verùm etiam perdendæ religionis. Huic periculo voluit se Iudas tanquam fortis & pius bellator opponere quantum posset, morte etiam contempta, benè sperans post mortem suam alium à Deo suscitatum iri qui populum aduersus impios hostes defenderet. Certè si Iudas cum suis fugisset, eâ re non modo & hostibus audacia creuisset, & fracti fuissent fratrum animi; verùm etiam hostibus terram & vrbes, nulla satis viriliter resistente, inuadentibus, permagnam cladem accipere potuisset populus Dei, fuissetque ea res Iudæ probrosa, qui cessatione & fuga sua videretur tanti mali causam dedisse, vt meritò dixerit,

Et non inferamus crimen gloria nostra. Nam ei qui gloriam ex rectè factis adeptus est, magnâ curâ prouidendum ne quid committat quo gloriæ illius splendor infuscetur; quod in Salomone reprehendit Ecclesiasticus cap. 47. dicens: *Dedisti maculam in gloria tua.* Quocirca factum Iudæ laudare & fortitudini asscribere non dubitauit S. Ambros. libr. 1. offic. cap. 41. dicitque eum gloriosam potius mortem quàm turpem fugam suasisse, illis verbis: ne crimen nostræ relinquamus gloriæ; & ita concludit: Habet fortitudinem bellicam in qua non mediocris honesti ac decori forma est, quod mortem seruituti præferat ac turpitudini.

Notandum autem quod totum hunc Ambrosij locum legit Ecclesia ad Matutinum in Dominica tertia Octobris. Quoniam autem ex his liquet Iudam habuisse iustam causam pugnandi, & periculo se cum suis committendi, cumque iam sæpe diuinam opem sibi præsentem in rebus valde dubijs expertus fuisset, illud quoque perspicuum fit, Iudam hoc facto nec temeritate, nec tentatione Dei peccasse. Non enim tentat Deum sed honorat, qui, rebus humano iudicio deploratis, quando subeundi periculi iusta ratio est, opem & salutem à Deo exspectat. *Cur igitur,* inquies, frustratus fuit hac sua exspectatione, & in periculo derelictus? *Respondeo* iustos propriè sua pia expectatione nunquam frustrari, nec in periculis deseri à Deo; quia vel hoc ipsum quod petunt, consequuntur, vel aliquid melius. Item deserti visibiliter, inuisibiliter aut consolantur, aut coronantur. Itaque Iudas neque frustratus spe sua dicendus est, quando ei post tot prælia feliciter gesta tandem etiam fortiter mori pro patrijs ac diuinis legibus datum est, & successor in principatu contigit frater, cuius virtute à populo vis & iniuria hostium auerteretur. Neque desertus in periculo qui per mortem gloriosam susceptus est à Domino & sanctorum patrum consortio aggregatus. Iam si nudus prælij huius successus spectetur, ne sic quidem rectè iudicauerit quisquam temerè illud à Iuda susceptum fuisse. Quantulum enim abfuit à victoriâ? dexterum cornu hostilis exercitus quod fortius erat ac firmius, factâ viriliter impressione contriuit & in fugam compulit: dum autem incautiùs fugientes persequitur, ab ijs qui in sinistro cornu erant ipsum à tergo insequentibus, circumuentus est & oppressus. Non ergo iam defectus roboris militaris aut paucitas militum, causa fuit vt vinceretur, quàm nimius ardor pugnandi & persequendi hostem, quæ res effecit vt sibi à reliquâ parte hostilis exercitus adhuc integrâ minus caueret. Superatus est igitur defectu cautelæ potiùs quàm virtutis; quod quidem persæpe fortibus viris solet accidere.

v. 36. *Et comprehenderunt Ioannem fratrem Ionatha.* Quem etiam posteà interfecerunt. Nam paulò pòst sequitur de Ionatha & Simone, *Et recordati sunt sanguinis fratris sui.* Quamquam in Græco tantum est: & recordati sunt Ioannis fratris sui. Verùm cum de Ioanne nihil deinceps audiatur in hac historia, verisimile est eum ab ijs qui captiuum duxerant, interemptum fuisse. Quod & Iosephus disertè scribit, lib. 13. Antiq. cap. 1. scilicet Medabenses Ioannem comprehensum interfecisse cum omnibus socijs. Item si viuum hostes retinuissent, de eo redimendo fratres egissent haud dubiè. Atqui leguntur iniuriam cæde multorum vindicasse. Erat igitur ab hostibus occisus. Alioquin eos non ad reddendum, sed ad occidendum illum, prouocassent.

CAPVT X.

v. 18. **R***Ex Alexander fratri Ionatha salutem.* Et vers. 20. *Et nunc constituimus te hodie summum sacerdotem gentis tua.* De hoc Ionathæ facto

A quæri potest, an iusta reprehensione careat, quod ab ethnico rege, cui in sacra Iudaica ius nullum esset, acceperit summum sacerdotium? Et sanè suprà legimus vehementer culpatum Alcimum, qui apud Demetrium regem pro summo sacerdotio sollicitasset. *Respondendum* videtur, nihil aliud hîc significari verbis Alexandri regis, quàm Ionathæ confirmatum fuisse sacerdotium, quo iam anteà fungebatur. Simul enim cum principatu sacerdotium acceperat, post Iudam fratrem suum, vt clarè & distinctè narrat Iosephus lib. 12. antiq. c. 17. & lib. seq. c. 5. Sed vtrumque Alexander sua regia authoritate confirmat; quam quidem confirmationem etiam Ionathas non petierat. Sic & posteà cap. seq. Demetrius quoque ei statuit sacerdotium; & similiter Antiochus; quæ non potuit impedire Ionathas. Neque obstat, quod legitur paulò pòst

B induisse se Ionathas stola sanctâ in die solemni scenopegiæ: Non enim tunc primum cœpit fungi sacerdotij munere; sed tum primum indutus est ea stola, quæ facta erat ex purpura, quam rex Alexander ei dono miserat. Et stola quidem sacerdotis ornatus erat, purpura autem principis: vnde Ionathas stola purpurea vtens, & sacerdotem se ostendit, & principem.

CAPVT. XI.

v. 70. **E***T fugerunt, qui erant ex parte Ionatha omnes. —— Et scidit Ionathas vestimenta sua, & posuit terram in capite suo: Quæritur* an Ionathas hoc licitè fecerit? cum esset summus sacerdos; de quo scriptum est Leuit. 21. *Caput suum non discooperiet, vestimenta sua non scindet,* &c. *Respondeo,* locus ille

C Leuitici non prohibet, nullo omnino casu summum sacerdotem vestimenta scindere; sed loquitur rotum illud caput de diuersis funeribus; & præcipit Moyses, ne summus sacerdos ad vllum omnino mortuum ingrediatur, nec vllo funere polluatur, ne quidem patris aut matris; idque ob certa mysteria ibi explicata. Alioqui 4. Reg. 18. Eliacim præpositus domus, audita blasphemia, scidit vestimenta sua; & Caiphas etiam, cum diceret Christum blasphemasse. Et sic etiam in periculo isto, quòd blasphemandum timebatur nomen Domini à gentibus, propter tantam cladem, non malè videtur Ionathas scidisse vestimenta sua; maximè cum non solùm esset summus sacerdos, sed etiam princeps. Sic & Esdras sacerdos 1. Esdræ 9. scribit sa

D scidisse pallium suum & tunicam.

CAPVT XII.

v. 9. **N***On cum nullo horum indigeremus, habentes solatio sanctos libros, qui sunt in manibus nostris, maluimus mittere ad vos,* &c. Ex hoc loco discimus, & admonemur in omni afflictione, solatio nobis esse debere sanctos libros, siue Scripturam sacram, id est, eam doctrinam, quæ sacris literis continetur. Id quod ab Apostolo Paulo manifestius dictum est ad Rom. 15. *Quæcumque scripta sunt ad nostram doctrinam scripta sunt, vt per patientiam & consolationem scripturarum spem habeamus.* Ea autem consolatio in hoc potissimùm consistit, quod Scriptura sacra certos nos faciat, eos omnes, qui tribulationem patiuntur

E in hoc sæculo, propter leges Dei, & fidem Christi: atque in genere, quotquot persecutionem patiuntur propter iustitiam, mercedem & gloriam adepturos esse æternæ felicitatis. *Nam si compatimur, & conglorificabimur. Non enim condigna sunt passiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis.* Vnde idem Apostolus non tantùm consolationem nos accipere dicit in tribulationibus, sed etiam gloriandi materiam nobis subministrari, *Gloriamur,* inquit, *in tribulationibus, scientes, quod tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio, spem, spes autem non confundit.* Vide nostra ad Rom. 5.

v. 50. *Cum cognouissent, quia comprehensus est Ionathas, & perijt.* Sic & Simon cap. seq. *Horum gratiâ perierunt fratres mei omnes, & relictus sum ego solus.* *Quæritur* quomodo his locis dicitur Ionathas perijsse, qui tamen adhuc viuit capite proximè sequenti? Sic enim ibi dicitur v. 12. *Et mouit Tryphon cum exercitu, & Ionathas cum eo in custodia.* Et tandem legitur occisus cum filijs in Bascaman. Sed *respondeo* quod scriptura ipsa prioribus illis locis non asserat illum perijsse, sed dicit tantum, & narrat quid socij Ionathæ fecerint; tunc scilicet cum *cognouissent*, id est, cum intellexissent ex vulgi fama certo præsupponentis Ionathan perijsse. Et similiter quoque intelligenda sunt verba Simonis.

CAPVT XIII.

v. 17. **E**T *cognouit Simon, quod cum dolo loqueretur secum. iussit tamen dari argentum & pueros.* *Quæritur* an in hoc facto Simon non peccârit, filios fratris mittendo in tam certum discrimen? Cognouit enim, vt scriptura loquitur, Tryphonem dolo agere, sciebat etiam omnes comites Ionathæ fuisse interfectos; & proinde falsum esse prætextum Tryphonis de Ionatha detento, quod pro debitis in ratione regis detineretur. *Resp.* scripturam ipsam addere rationem: *ne*, inquit, *inimicitiam magnam sumeret ad populum Israël, dicentes: quia non misit ei argentum & pueros, propterea perijt.* Itaque debebat Simon ex duobus incommodis & malis eligere quod minus erat. Atqui minus erat pueros perire, quam tumultum populi tempore tam difficili expectare; & quando nihilominus futurum erat, vt pueri mitterentur. Id enim populus omnino volebat. Adde quod nec omnino certum erat pueros perituros. Potuisset enim Tryphon pueros detinere viuos ad extorquendum plus argenti. Nec mittendo pueros cooperabatur Simon homicidio, quia illum actum non tenebatur omittere, sed potius, vt iam diximus, facere causâ publici boni, seu potius permittere.

v. 28. *Et statuit septem pyramides, vnam contra vnam, patri & matri, & quatuor fratribus, & his circumposuit columnas magnas*, &c. Sine dubio, scilicet, Simon septimam pyramidem sepulchralem sibi statuit. Verùm qui sint hi fratres eius quatuor, confer ea quæ sunt cap. 2. huius libri, cum ijs quæ annotauimus ad cap. 6. v. 43. de Eleazar.

CAPVT XIV.

v. 4. **E**T *siluit omnis terra Iuda omnibus diebus Simonis, & quæsiuit bona genti suæ*, &c. Sciendum est hunc Simonem, cuius hoc capite beneficia in populum suum, & laudes recensentur, diuersum esse ab illo Simone, cuius laudes decantat Ecclesiasticus c. 50. Hic enim Simon fuit frater Iudæ Machabæi, & filius Mathathiæ, ille autem filius Oniæ, vt ex dicto loco est manifestum, cuius pater cognominatus fuit Priscus, quod cognomen & ipse accepit. Cæterum sub filio huius Simonis Prisci, nomine Eleazaro, putantur biblia sacra rogatu Ptolomæi Philadelphi à Septuaginta interpretibus Iudæis in linguam Græcam conuersa: inter quos interpretes putant nonnulli vnum etiam fuisse Iesum filium Sirach, authorem, vel collectorem libri Ecclesiastici. Itaque Simon ille Oniæ filius antiquior fuit hoc Simone fratre Iudæ Machabæi annis plus minus centum quinquaginta. Sanè nisi author libri Ecclesiastici antiquior esset Machabæis, nunquam laudes Machabæorum tantas & tam multas tacuisset.

v. 40. *Et quia susceperunt legatos Simonis gloriosè; & quia Iudæi & sacerdotes eorum consenserunt eum esse ducem suum & summum sacerdotem in æternum, donec surgat propheta fidelis.* Quidam hunc prophetam

A Christum intelligunt, de quo Deuter. 18. *Prophetam suscitabit vobis Deus*, &c. dicuntque filios Simonis tenuisse principatum, & sacerdotium vsque ad Herodem Ascalonitam, cuius tempore natus est Christus. Verùm in Græco, non est articulus, vt proinde non videatur excellens ille propheta intelligi, sed propheta quicumque fidelis & doctus, ad eum modum, quo dicitur supra cap. 4. *Et reposuerunt lapides in monte domus in loco apto, quoadusque veniret propheta & responderet de eis*; nempe quid faciendum esset. Et sicut Nehemiæ 7. *donec surgeret sacerdos doctus & eruditus.* Vbi sermo est de ijs, qui non potuerunt reperire genealogiam suam, cum tamen dicerent, se stirpis esse Leuiticæ. Et similiter 1. Esdræ 2. Vide ea loca. Sic igitur & hîc, cum non satis liqueret, ad quem iure pertineret summum B sacerdotium, propter grauem & longam reip. Iudaicæ perturbationem, cùmque Iudæa tunc temporis non haberet prophetas, qui possent super hac difficultate Deum consulere: placuit, (vt hic scribitur) & consenserunt Iudæi & sacerdotes eorum, vt Simon esset Dux & sacerdos in æternum, donec surgeret propheta aliquis qui de hoc posset per os Domini respondere. Et sic hæc accipienda esse, innuunt illa verba, (*consenserunt Iudæi & sacerdotes.*) Nam si liquido iure id ei competijsset, nequaquam suffragijs sacerdotum & populi opus fuisset.

CAPVT XV.

v. 5. **N**VNC *ergo statuo tibi omnes oblationes, quas remiserunt tibi ante me omnes reges.* —— C *Et permitto tibi facere percussionem proprij numismatis in regione tua*, &c. Ex eo quod dicitur; (*quas remiserunt tibi ante me omnes reges*) satis colligitur ordinariè concessas fuisse à regibus immunitates supradictas populo Iudaico; & præcipuè ciuitati Ierosolymitanæ; idque religionis causa, quod in ea ciuitate esset templum, quod etiam apud externos reges ac principes in summa veneratione haberetur. Quæ cum facta sint à regibus ethnicis, obscuram tantum imaginem religionis menti impressam habentibus, satis liquet, id multo magis obseruandum à principibus Christianis, erga Ecclesiam Dei, vt velint scilicet, ac statuant Ierusalem, id est, Ecclesiam esse *Sanctam ac liberam*, vt hîc scriptura loquitur. *Sanctam*, id est, inuiolabilem; quod D præstant, dum neminem sinunt impunè sacra, aut iura Ecclesiastica violare, sed etiam armis injuriam omnem ab ea propulsare conantur; *liberam*, dum priuilegia libertatis concedunt, aut ab alijs concessa conseruant. Vtriusque certè habemus illustria exempla in rege nostro catholico Philippo.

CAPVT XVI.

v. 11. **E**T *Ptolomæus filius Abobi constitutus erat dux, & habebat argentum & aurum multum. Et exaltatum est cor eius*, &c. En in Ptolomæo genero Simonis, rursum nobis ostenditur exemplum, & fœtus ambitionis: Ille enim, vt ait scriptura, cum esset gener summi sacerdotis, exaltauit, seu eleuauit cor suum. En superbia. *Et volebat obtinere regionem.* Ecce ambitio. *Et cogitabat dolum aduersus Simonem & filios eius, vt* E *tolleret eos.* Ecce ambitionis fructus, seu fœtus, quem animo conceptum, paulò pòst etiam peperit, & in publicum protulit; dum scilicet Simonem cum duobus filijs conuiuio exceptum crudeliter trucidauit simul & affinitatis, & hospitalitatis iura violans. Hîc sanè illud poëtæ completum est: Non hospes ab hospite tutus: Non socer à genero. Vtrumque enim in hoc exemplo concurrit.

v. 16. *Et cum inebriatus esset Simon & filij*, &c. Hîc miserabilis exitus Simonis & filiorum eius in conuiuio, nobis in memoriam reuocat sententiam Domini Saluatoris Luc. 21. *Cauete ne corda vestra grauentur in crapula, & ebrietate & superueniat in vos repentina*

Estij Annotat. in Script.

dies illa. Quamquam non est verisimile ebrietatem hoc loco propriè accipi, quæ tollit vsum rationis; sed quæ significet satietatem cibi & potus cum hilarita-
A te, vt sæpè aliàs in scriptura accipitur, vt Cant. 5. *Comedite, bibite & inebriamini,* Aggæi 1. *Bibistis & non estis inebriati.* Vide August. epist. 144.

FINIS LIBRIS I. MACHABÆORVM.

ANNOTATIONES
IN LIBRVM II. MACHABÆORVM.

CAPVT PRIMVM.

v. 13. *Am cum in Perside esset dux ipse,* (de Antiocho sermo est, vt patet vers. seq.) *& cum ipso immensus exercitus, cecidit in templo Naneæ, consilio deceptus sacerdotum.* Scilicet posteà dicitur, sacerdotes, templo clauso, post ingressum Antiochi, & aperto occulto aditu templi, missis lapidibus *percussisse ducem, & eos qui cum ipso erant, eosque diuisisse membratim.* Cui narrationi non satis consentire videtur, quod libro præcedenti cap. 6. scriptum est, Antiochum de Perside reuersum, præ animi ægritudine in lectum decidisse, factoque testamento, & instituto regni successore filio, mortem obijsse. Et rursum, quod cap. 9. huius libri scribitur fugiens de curru cecidisse, & collisis
C totius corporis membris, vermibusque scatentibus inter horribiles dolores & fœtores, expirasse. Hoc argumento hæretici nostri temporis conantur huic libro fidem abrogare, ne cogantur admittere orationes pro defunctis, in hoc libro apertissimè stabilitas.

Sed *respondeo,* has historiæ partes diligenter consideratas & discussas, nullo modo inter se pugnare. Nam nihil obstat quod Antiochus mœrore animi consternatus in languorem inciderit, quod habetur 1. Machab. 6. & nihilominus hoc languore comprehensus in fuga de curru deciderit, membrisque miserè collisis, & fœdissimo morbo correptus fuerit, quod narratur hoc libro cap. 9. Tantum explicandum est, quomodo hoc capite dicatur *cecidisse in templo Na-*
D *neæ,* & paulò pòst v. 19. *percussus cum socijs,* &c. Nullo enim modo putandum est, eum vnà cum socijs in templo Naneæ fuisse occisum. Id enim non dicitur; hæc enim sunt ipsius scripturæ verba: v. 15. *Clauserunt templum, cum intrasset Antiochus, apertoque occulto aditu templi mittentes lapides, percusserunt ducem, & eos qui cum eo erant, & diuiserunt membratim, & capitibus amputatis, foras projecerunt.* Nempe postrema verba vera sunt, etiam de solis socijs intellecta, Antiocho inter pugnandum effractis foribus elapso. Similis locus est Genes. 14. vbi rex Sodomorum & Gomorrhæ v. 10. dicuntur cecidisse ibi, & quod reliqui fugerunt, & tamen postea narrantur adhuc vixere: item 1. Reg. 30. dicitur de Amalechitis, quod
E percusserint Siceleg, & tamen statim post additur, quod neminem occiderint. Similis quoque phrasis est in vita S. August. cap. 12. Additio Censoris. Cæterum sciendum est ea quæ hîc narrantur, non de Antiocho Epiphane dici, sed de Antiocho Sedete, qui & Soter dictus est, de quo 1. Machab. 15. v. 10. Videatur Harræus in concordia Historiarum sacræ & profanæ, Anno V. C. 613. & 622.

CAPVT II.

v. 29. V*Eritatem quidem de singulis, auctoribus concedentes, ipsi autem secundum datam*
B *formam breuitati studentes.* Objiciunt nobis hæretici nostri & hæc contra autoritatem huius libri. En, inquiunt, huic authori non fuit cura de veritate, sed tantum de commoditate compendij. *Respondeo* in Græco non esse nomen veritatis; sic enim Græca sonant. *Exactam pertractationem singulorum authori concedentes, insequendo autem præscriptum exemplar, compendio studentes.* His igitur verbis non aliud significat abbreuiator, quàm se breuitati historiæ studere relicta suo authori exacta de rebus singulis narratione. Quod & paulò pòst in nostra quoque versione significatur: vbi dicitur v. 31. *Etenim intellectum colligere, & ordinare sermonem, & curiosius partes singulas quasque disquirere, historiæ congruit auctori,* &c.

CAPVT III.

C v. 1. I*Gitur —— cum leges adhuc optimè custodirentur, propter Oniæ pontificis pietatem, fiebat vt & ipsi reges, & principes locum summo honore dignum ducerent,* &c. Ex his verbis perspicuè ostenditur obseruationem legum, & pietatem sacerdotum, imprimis, causam & occasionem esse, vt in veneratione ab omnibus habeantur loca sacra. Vnde consequens est, etiam è contra fieri, videlicet, vt neglectus legum, & pietatis defectus in sacerdotibus, causa sit, ob quam loca sacra, ipsumque sacerdotium, & in vniuersum tota religio in contemptum abeant, quemadmodum Malach. 2. etiam Dominus comminatus est, & experientia quotidiana manifestè demonstrat.

v. 4. *Simon autem de tribu Benjamin præpositus*
D *templi constitutus.* Ad corruptelam illius temporis pertinere videtur quod homo de tribu Benjamin templo fuerit præpositus, cum ea cura & functiones, sicut & exteræ omnes similes, non debuerint in aliquos conferri extra tribum sacerdotalem, id est, Leuiticam. Hinc autem etiam liquet non eundem fuisse præpositum templi & principem sacerdotum, cum hic Simon ne capax quidem fuerit sacerdotij. Attamen ex hoc capite & sequenti moueri quæstio potest, an eò vsque corruptela illa processerit, vt etiam qui de stirpe Aaronis aut omnino de tribu Leuiticæ non essent, promoti fuerint ad sacerdotium? Nam de Iasone quidem constat ex sequenti capite quod frater fuerit Oniæ pontificis; erat ergo ex eadem tribu & stirpe si germanus fuit frater. At de Menelao & Lysimacho
E qui fratres fuerunt, quorum alter post alterum functus est summo sacerdotio, secus videri potest; habemus enim sequenti cap. Menelaum supradicti Simonis fratrem fuisse: Simon autem, vt iam dictum est, Benjamiticæ tribus fuit. Sed responderi posse arbitror Menelaum & Lysimachum fratres Simonis dictos eo modo quo fratres in Scripturis sæpè vocantur fratrum aut sororum filij. Quomodo & Christus Dominus fratres & sorores habuisse legitur Matth. 13. Potuerunt ergo Simon & Menelaus cum Lysimacho nati esse ex duabus sororibus, vel ex fratre & sorore, & ea ratione fratres dici, permixtis copulatione conjugij

tribubus, Leuitica & Beniamitica. Sed vide Iosephum lib. 12 antiq. cap. 4. 5. 6.

v. 12. *Decipi verò eos qui credidissent loco & templo, quod per vniversum mundum honoratur, pro sui venerantione & sanctitate omnino impossibile.* Obscuritas huius loci nata est ex incommoda translatione. Nam in Græca lectione oihil est obscuritatis. Sic enim sonat: *Per iniuriam autem fraudari eos, qui sanctitate loci & maiestate templi per vniversum mundum honorati, eiusque immunitate confisi essent* (deponentes videlicet ibi pecuniam suam) *id perabsurdum esse ac prorsus indignum.* Scilicet, significat Onias indignum esse, ac prorsus fieri non debere (quod intrepres noster vertit *impossibile*) vt fallerentur illi spe sua, qui sanctitate & securitate loci confidentes, ibi thesauros suos tanquam loco tutissimo deposuissent.

v. 25. *Apparuit enim illis quidam equus terribilem habens sessorem*, &c. Quibus supplicijs digni sunt violatores templorum, declarat horrendum hoc exemplum Heliodori, qui quum tentaret thesauris concreditis templum spoliare, continuò sensit vindictam diuinam, apparente equo calces priores in eum impingente, & duobus iuuenibus flagellantibus eum sine intermissione, adeo vt via precibus & intercessione Oniæ summi sacerdotis salutem impetrauerit. Exemplum obseruatu dignum & diligenter inculcandum apud populum contra Icoooclastas, aliosque sacrilegos & profanos Ecclesiarum violatores, quorum hodie proh dolor, messis est multo maxima.

CAPVT IV.

v. 7. *SEd post Seleuci vitæ excessum, cum suscepisset regnum Antiochus — ambiebat Iason frater Oniæ summum sacerdotium, adito rege, promittens ei argenti talenta trecenta sexaginta*, &c. In hoc capite annotari rursum potest, in quanta, & quàm multiplicia mala hominem præcipitet ambitio. Ea male sunt homicidia, calumniæ, sacerdotij emptio & venditio, quæ à nobis vno nomine simonia appellatur, ipsa denique impietas & defectus à vero cultu Dei. Primùm enim hic legimus Iasonem Oniæ fratrem, promissis regi argenti talentis trecentis sexaginta, & alijs octo & centum quinquaginta emisse à rege pontificatum. Deinde quod Menelaus pensionem Iasonis ad regem adferens, & maiorem summam promittens; velut auctione facta, eundem pontificatum sibi acquisierit: Ita, inquit scriptura hoc eodem cap. v. 24. *In semetipsum retorsit summum sacerdotium, superponens Iasoni talenta argenti trecenta; Acceptisque à rege mandatis, venit, nihil quidem habens dignum sacerdotio, animos verò crudelis tyranni, & feræ belluæ iram gerens.* Sed & cum Iason iste promissis non staret, simili conditione post eum Lysimachus frater eius ad pontificatum peruenit, & per huiusmodi sacrorum emptiones horrenda euenerunt, vt hîc narratur. Hæc exempla tametsi antiqua sunt, & de veteri sacerdotio desumpta, opportunè tamen proferri possunt in detestationem tam fœdi criminis, id est, labis simoniacæ.

CAPVT V.

v. 19. *VErum non propter locum, gentem, sed propter gentem, locum Deus elegit.* Reprimit hæc sententia eorum superstitiosam imaginationem, qui arbitrantur, Deum ita certo alicui templo, aut cuicumque alteri loco addictum & affectum esse, vt non obstantibus peccatis incolarum, eum locum nihilominus tutari velit, & conseruare; idque, vel propter structuræ maiestatem & magnificentiam, vel etiam quamcumque loci qualitatem. Satis profectò ostendit Deus his nostris temporibus, quod non propter locum, quantumcumque magnificum & habitum sacrum, gentem elegerit, sed propter peccata gentis locum, imò tam multa loca sacra reiecerit, & profanationi permiserit, partim infidelium Turcarum, partim hæreticorum.

Neque tamen hac sententia negatur, quin Deus aliquando pareat genti peccatrici propter merita Sanctorum, qui locum illum incoluerunt, & sancta conuersatione illustrarunt, vel etiam tantum suis sanctis reliquijs ornant; sicut Iudæis sæpè pepercit Deus propter Abraham, Isaac, & Iacob, & propter Dauid seruum suum: & Sodomitis pepercisset propter decem solos iustos, si in eo loco fuissent inuenti; Sed aliud est eligere gentem propter locum, id est, propter quandam aliquam loci qualitatem, qua Deus incorporeus non delectatur; aliud propitium esse populo peccanti, & vindictam debitam remittere propter merita Sanctorum; qui Deo placuerunt. Item Deus parcit peccatoribus pœnitentibus, si confugiant ad locum diuino cultui deputatum, & ibi Deum orent (quod Salomon in dedicatione templi à Deo petijt:) Sed nec hoc est gentem propter locum eligere; sed tantum genti pœnitenti indulgere propter preces; quibus scilicet locus ille deputatus est; quod tamen non faciet, si populus permaneat in peccatis, quantumcumque cum ijs de quibus Ieremiæ 7. dicant, & clament; *Templum Domini, templum Dòmini, templum Domini est.*

CAPVT VI.

v. 18. *IGitur Eleazarus vnus de primoribus scribarum —aperto ore hians compellebatur carnem porcinam manducare*, &c. Proponitur exemplum fortis & constantis animi in Eleazaro; qui nec minis, nec blandimentis induci potuit, vt contra legem quidquam admitteret. Imitandum imprimis firmum illud viri sancti propositum, de quo Scriptura: *Destinauit non admittere illicita propter vitæ amorem.* Hoc enim propositum gradus est ad vitæ perfectionem. Qui enim firmiter in animo statuit, nihil illicitum committere propter amorem præsentis vitæ, non facilè cedet tempestati persecutionis. Propositum autem illud suum confirmabat his verbis: *Nam etsi in præsenti tempore supplicijs hominum eripiar, sed manum omnipotentis, nec viuus, nec defunctus effugiam.* En hic sanctus vir, etiam timore supplicij æterni, ne illud incurret confirmat animum suum ad perferenda temporalia supplicia. Vt vel hinc quoque contra nostri temporis hæreticos agnoscamus huius timoris vtilitatem.

Denique quod maximè ad gloriam huius Martyris pertinet, ne quidem eo induci potuit, vt simularet se carnes porcinas comedisse, & ea ratione mortem euaderet. Sciebat enim (quod ille pulcherrima oratione & prolixa docet) non minus se nociturum alijs, ad prauum exemplum, hac sua simulatione, quàm nocuisset per veram carnium prohibitarum comestionem Nam vtroque modo scandalizantur infirmi, & pereunt animæ pro quibus Christus mortuus est. Vide nostra 1. Corinth. 10. Simile exemplum habemus in Martyrolog. 12. Aprilis de Saba Martyre, qui carnes non immolatitias pro immolatitijs oblatas videns, vt iussioni magistratus satisfecisse videretur, ad fideles palam protestatus est, edi non licere, dicens: Quicumque de his carnibus comederit, Christianus non erit. De Eleazari quoque laudibus, Vide orationem Gregorij Nazianzeni in Machabæos, & Ambros. lib. 2. de Iacob. & vita beata cap. 10.

CAPVT VII.

v. 1. *COntigit autem & septem fratres vnà cum matre sua, apprehensos compelli à rege edere contra fas carnes porcinas.* Hi fratres à multis scriptori-

bus, atque etiam in Ecclesiastico officio 1. Augusti appellantur Machabæi, non à Iuda Machabæo, quasi ad eum aliquo modo pertinuerint, sed sumpta communi appellatione à nomine fratris primogeniti, qui appellatus est Machabæus, vt scriptum reliquit Iosephus in libello, quem de istorum fratrum passione composuit. Miranda profectò fortitudo, eo tempore, quo gratia Christi nondum erat manifestata. Nam, vt inquit Greg. Nazianzenus in oratione in hos Martyres; qui ante Christi passionem subiere martyrium; quid post Christum facturi fuissent? Ratio autem cur tam disertè hi Martyres, semel atque iterum inculcent fidem resurrectionis, eaque se consolentur; cùm id ante eorum tempora non ita manifestè factum legamus; ratio, inquam, hæc adfertur, quia sub hæc tempora, vti Iosephus testatur, orti fuerunt apud Iudæos Sadducæi, qui præter hanc momentaneam vitam, aliam nullam expectantes, animas vna cum corpore interire docebant, & resurrectionem mortuorum negabant. Horum ergo doctrinam velut impiam, ac populo Dei indignam, cum alijs pijs hi Martyres execrabantur; & in exitu vitæ constituti, tam disertis verbis resurrectionem mortuorum prædicabant, simulque ea se animari, tyranno exprobrabant, generosè protestantes: *Tu quidem scelestissime, in præsenti vita nos perdis; sed rex mundi defunctos nos pro suis legibus, in æternæ vitæ resurrectionem suscitabit.*

v. 32. *Nos enim propter nosmetipsos hæc patimur, peccantes in Deum nostrum.* Loquuntur quidem hi Martyres de peccatis populi. Dicunt enim Deum genti ac generi suo esse ad tempus iratum, scilicet propter peccata; sed ita tamen loquuntur in persona populi, vt seipsos non excludant, sicut & Daniel & Tobias expressè locuti. Confitentur ergo, & quidem veraciter, se pati propter sua peccata; & tamen non hoc præcipuè spectauit in eorum passione Deus, vt eorum peccata punirentur, sed scilicet magis, vt eorum patientia per passionem martyrij probaretur, & coronaretur.

v. 41. *Nouissimè autem post filios & mater consumpta est.* Græcè ἐτελεύτησε, id est, mortua est, consummata est. Vnde putant quidam eam non tormentorum vi consumptam, sed spontanea morte consummatam. Marius Victorinus præceptor Hieronymi in carmine quod de septem Machabæis fratribus composuit, scribit eam præ gaudio quod ex martyrio tam præclaro natorum suorum animo conceperat maximum, paulò pòst mortuam concidisse, vt de quibusdam matribus legitur apud Liuium & Valerium Maximum. Iosephus tamen & alij plerique martyrem eam faciunt tormentis subiectam & extinctam. Atque hoc probabilius. Nam illud singulare mortis genus Scriptura non tacuisset. Nec verò satis congruere videtur cum egregia fortitudine animi huius mulieris, præ immodica passione gaudij vitam ei defecisse. Vide Sixtum in fine lib. 5. bibl. sanctæ. Et quia Scriptura iam eam sapienter & fortiter loquentem introduxerat, sicut & omnes eius filios, hinc de eius passione & consummatione plura non differit.

CAPVT VIII.

v. 22. *Constituit itaque* (Iudas Machabæus) *fratres suos duces vtrique ordini, Simonem, & Iosephum & Ionathan.* Obscurum est quis sit hic Iosephus, cum 1. Machab. 2. inter fratres Iudæ filios Matathiæ nullus eius nominis numeretur. Quidam existimant Iosephum esse, qui ibi alio nomine vocatur Eleazarus, & Abaron. Sed expendendum: an ille Eleazarus adhuc fuerit in hoc prælio superstes; cum occisus legatur sub elephante lib. 1. cap. 6. An forte Iosephus hic connumeretur inter fratres Iudæ, quia

A fuerit filius fratris aut sororis? sicut Abraham dicit ad Loth; *Fratres enim sumus.* Genes. 13. fit enim huius Iosephi rursum mentio infrà cap. 10. Mirè hic se inuoluit Liranus, falsus, vt videtur, vitioso codice Iosephi historici. Tu, si velis, ipsum adito Iosephum, nihil huic nostræ coniecturæ repugnantem, lib. 12. Antiq. cap. 8.

CAPVT IX.

v. 6. *Ita vt de corpore impij* (Antiochi) *vermes scaturirent, ac viuentis in doloribus carnes effluerent, odore etiam illius & fœtore exercitus grauaretur.* Etsi mala huius sæculi communia sint bonis & malis, imò plerumque boni magis affligantur quàm mali: Quasdam tamen pœnas etiam in hoc sæculo Deus suæ iu-
B stitiæ peculiariter reseruat ad punitionem eorum qui insigniter impij aut crudeles extiterunt: vt cæteri homines talibus eorum pœnis admoniti, iustitiam Dei aduersus impios agnoscant. Sic fœdo isto morbo, non solùm hic impijssimus Antiochus interijt, sed & Herodes Ascalonita, qui infantes occidit, teste Iosepho, Herodes item; qui Iacobum Apostolum obtruncauit, & Petrum clausit in carcere, & honores diuinos admisit, vt legitur Actor. 12. Apud Romanos etiam Sylla belli ciuilis author, & ciuium Romanorum crudelissimus proscriptor, item Hunericus rex Vvandalorum Arianus, qui Catholicos crudelissimè vexauerat. Nestorij quoque hæresiarchæ lin-
C gua blasphema nolentis Mariam *Deiparam* vocare, sed tantum Christiparam, à vermibus corrosa est. Ac denique Caluinum quoque pediculari morbo perijsse testatur Bolsecus & alij.

v. 17. *Super hæc & Iudæum se futurum*, religione ac cæremonijs quarum prima est circumcisio. Vouebat itaque proselytum se fore. Ex quo apparet quod iam tum aliqui ex gentibus ad ritum Iudaicum se transferebant, qui vocantur proselyti. Nec mirum, nam exemplum eius rei multò antiquius est in Achior, vt est in Iudith cap. 6. & 14. Naaman quidem Syrus qui etiam ista tempora longè præcessit, ex gentilitate conuersus est ad Deum populi Israël, non tamen legitur religioni, id est, ritibus, ac legibus illius populi se subiecisse. Nec circumcisum eum fuisse verisimile
D est.

CAPVT X.

v. 1. *Machabæus autem & qui cum eo erant, templum quidem & ciuitatem recepit.* Ac tandem v. 3. *Et purgato templo aliud altare fecerunt, & sacrificia obtulerunt post biennium. Obijciunt* hunc locum hæretici tanquam contrarium ei quod lib. 1. c. 4. dictum est, purgatum fuisse templum, viuente adhuc Antiocho videlicet anno centesimo quadragesimo-octauo regni Græcorum, cum hîc dicatur id factum biennio, vt apparet, post mortem Antiochi. Quidam *respondent*, Iudam bis purgasse templum. Verùm id dici non potest. Non enim legitur sub Iuda secundo
E fuisse templum contaminatum, sed tantum semel. Deinde constat etiam satis ex circumstantijs, vtroque loco, eandem templi purgationem describi. Proinde *dicendum* est, id quod hîc dicitur (*post biennium*) Iudam purgasse templum, non intelligendum de biennio post mortem Antiochi, vt hæretici prauè detorquent, ex eo quod eius mors capite præcedenti descripta sit: neque etiam de biennio post contaminationem templi: Accidit enim, vt ex præcedenti libro manifestum est, triennio post contaminationem, eodem videlicet mense & die, quo illud polluerant gentes, tribus annis interpositis: Sed *biennium* illud accipiendum est ab initio principatus Iudæ Machabæi. Nam templum contaminatum est anno Græcorum centesimo quadragesimo quinto, Mata-

thias autem pater Iudæ mortuus anno quadragesimo A sexto, cui statim Iudas successit. Purgatio denique templi facta est biennio post; anno centesimo quadragesimo octauo; qui idem annus etiam notatur lib. 1. capite 4.

v. 16. *Deprecabantur Dominum —— vt sibi propitius, inimicis autem eorum esset inimicus, & aduersarijs aduersaretur, sicut dicit lex.* Id est, sicut lex pollicetur, hoc est, Deus in lege. Legem vocat libros Moysi legislatoris, in quibus non semel promittit Deus se inimicis populi sui inimicum & aduersarium fore, si permanerent in obseruantia legis ab ipso acceptæ, vt Exodi 23. *Quod si audieris vocem meam, & feceris omnia quæ loquor, inimicus ero inimicis tuis, & affligam affligentes te.* Leuit. 26 *Persequimini inimicos vestros, & corruent coram vobis.* Deut 28 *Dabit Dominus inimicos tuos qui consurgunt aduersum te, corruentes in conspectu tuo.*

CAPVT XI.

v. 6. V*T autem Machabæus & qui cum eo erant cognouerunt expugnari præsidia; cum fletu & lachrymis rogabant Dominum, vt bonum Angelum mitteret.* Hinc intelligimus præcipuum robur belli consistere in adiutorio Dei, id quod suo exemplo Iudas Machabæus solidissimè ostendit, omnibus suis prælijs præmittens inuocationem auxilij cælestis. Deinde quoque addiscimus, iam inde ab initio, persuasionem piorum fuisse, actiones nostras dirigi Angelorum ministerio, tum maximè quando Deus rogatur, vt Angelum suum mittat in auxilium; vt hic fecerunt. Sic & C Tobias precatur, vt Angelus Dei bonus comitetur filium suum; Tobiæ 5. Et vide; sicut visibili specie Tobiæ filius Angelum comitem habuit, ita & hoc loco Iudas Machabæus Angelum habuit prælij ducem. *Apparuit*, inquit Scriptura, *præcedens eos eques in veste candida, armis aureis, hastam vibrans.* Qui sanè eques præcedens, & ad certam victoriam ducens, non alius fuit, quàm Angelus bonus, quem ad salutem sui, & suorum, paulò antè sibi mitti petierat. Confer. c. 10. v. 26. & 30.

CAPVT XII.

v. 43. & 44. O*Fferri pro peccatis mortuorum sacrificium, benè & religiosè de resurrectione cogitans: (nisi enim eos qui ceciderant resurrecturos speraret, &c.)* Inculcat hic Author diligenter, & confirmat dogma Catholicum, orandum & sacrificandum esse pro mortuis; & multis verbis imprimis replicat de resurrectione mortuorum; scilicet contra hæresim Sadducæorum, quæ illo tempore, teste Iosepho, exorta fuerat, & radices mittere cœperat in populo Iudaico. Quomodo autem consequens sit, superfluam & vanam fore pro mortuis orationem, sublata spe resurrectionis mortuorum; Vide nostra 1. Corinth. 15. ad illud: *Miserabiliores sumus omnibus hominibus, si resurrectio non est.* Atque illud interim obserua, quod sicut apud Apostolum de sola beata resurrectione præcipua eius disputatio est, ita & hoc loco, cum dicitur; *Nisi enim eos qui ceciderant resurrecturos speraret, superfluum videretur & vanum orare pro mortuis.* Nam resurrectio quæ speratur, vtique bona & beata est; impiorum autem resurrectio, quoniam ad æternam erit miseriam, & cruciatum, non speratur, sed creditur tantùm. Prosunt autem defunctis in pietate, suffragia viuentium, & sacrificia, ad beatam resurrectionem, quatenus illis prosunt ad misericordiam, & veniam minorum delictorum & pœnarum restantium, sine quibus, beatæ resurrectionis non possunt esse participes. Vide nostr. in 4. distinct. 21.

CAPVT XIII.

v. 11. Q*Vippe qui lege, & patria, sanctoque templo priuari verebantur —— ne sineret blasphemis rursus nationibus subdi.* Notandum quod Iudas hortans suos ad fortiter dimicandum primò nominat legem, deinde patriam: Nam idem repetitur quoque plenius v. 14. his verbis: *Vt fortiter dimicarent, & vsque ad mortem, pro legibus, templo, ciuitate, patria & ciuibus.* En primò nominat leges & templum; deinde ciuitatem, patriam, ciues. Ex quo ostenditur ante omnia propugnandam & defendendam esse religionem, secundum autem locum dandum defensioni priuilegiorum & publicæ libertatis. Estque id notandum contra quosdam nostri temporis viros alioqui B magnæ æstimationis, qui peruerso, ac præpostero iudicio, cum viderent religionem periclitari (volebant enim Catholici videri) cumque simul persuasum haberent læsam esse publicam libertatem & violata priuilegia patriæ; seposito ad tempus, vt inquiebant, negotio religionis, censuerunt arma capienda pro defensione patriæ contra eos, quos imaginabantur suæ libertatis hostes, priusquam de religione essent solliciti. Non ita pugnauit Iudas, imò nec ita præcepit Christus, qui dicit Matth 6. *Quærite primùm regnum Dei, & iustitiam eius, & hæc omnia adijcientur vobis.*

v. 15. *Et dato suis signo Dei victoriæ, iuuenibus fortissimis electis, noctè aggressus aulam regiam in castris interfecit viros quatuor millia* Sensus est: Cum dedisset C suis signum seu tesseram militarem, hanc scilicet (*Dei victoria:*) aggressus est hostem. En rursum, quomodo Iudas modis omnibus suis inculcare conatur victoriam à Deo expectandam esse! Id si hodie fieret à ducibus belli; non cum dolore nostro ac detrimento religionis videremus tam lentum successum belli pro religione suscepti,

CAPVT XIV.

v. 25. R*Ogauitque eum ducere vxorem, filiosque procreare. Nuptias fecit.* Quæres, rectè ne fecerit Iudas ducendo vxorem ad hortatum Nicanoris? Respondeo rectè, quia in re licita obsecutus est illi causa pacis publicæ.

v. 37. *Razias autem quidam de senioribus, qui pro* D *affectu pater Iudæorum vocabatur;* Ac tandem v. 41. *Cùm iam comprehenderetur, gladio se petijt eligens nobiliter mori, quàm subditus fieri peccatoribus.* Illud factum Raziæ sunt qui excusare conantur, & maximè Hebræi: duas adferentes causas, ob quas licite quis sibi ipsi manus inferat: si videlicet (inquiunt) id faciat, ne postea tormentorum vi compellatur ad illicita; vel ne in Dei contemptum viuens posteà ludibrio habeatur. Quorum vtrumque dicunt iustè metuisse Raziam. Verùm has exceptiones Christiani scriptores non agnoscunt Nemo enim peccato suo debet impedire aliorum peccata: alioqui idem omnibus Martyribus licuisset. D. August. lib. 2. contra 2. epist. E Gaudentij c. 23. & epist. 61. de Raziæ facto ita loquitur, vt neque laudandum dicat, neque imitandum, quin potius tandem reprehendit: In epistola hæc sunt eius verba: Scriptum est, *Innocentem & iustum ne occidas.* Si ergo iste innocens & iustus non fuit, cur proponitur imitandus? Si autem innocens & iustus fuit, quare interfector innocentis & iusti (ipse scilicet Razias suiipsius) insuper putatur esse laudandus? Et cont. epist. Gaudentij; Quomodolibet accipiatur à vobis huius Raziæ vita laudata; non habet dignam Dei famulis patientiam. Et paulò superius, Hoc, inquit, facere debuit, quod in ijsdem litteris leguntur septem alij fratres, matre exhortante fecisse, vt comprehensus in dolore sustineret, & in humilitate patientiam

haberet. Hæc Augustinus, eumque secutus S. Thom. 22. quæst. 64. art. 5. Quorum sententia certior videtur & securior. Litanus vt excuset hoc factum, dicit fortè id eum fecisse ex speciali instinctu Spiritus S. Sed hoc qua facilitate dicitur, eadem reijci potest.

Porro ex eo quod Razias hîc peccauit seipsum interimendo, non necessariò fatendum erit eum esse damnatum. Quamuis enim occisio suipsius sit genere suo peccatum mortale, fieri tamen potest vt ob certas circumstantias non peccet mortaliter is qui seipsum occidit. Velut si laboret ignorantia excusabili, vt quia putauit licitum inductus opinione communi eorum inter quos agebat, quibus vt crederet, probabilem causam habebat; quia videbantur videlicet boni & docti: & nisi id faceret, ludibrio exponeretur hostibus; & quidem sic vt ludibrium illud cederet in contemptum religionis. Qua ratione etiam factum Saul, qui seipsum amissa pugna peremit, ne ab incircumcisis viuus aut mortuus haberetur ludibrio, 1. Reg. 31. posset excusari, nisi opinionem salutis eius peccata præcedentia, à quibus per pœnitentiam non legitur recessisse, nobis prorsus adimerent. Notandum quod etsi S. August. & S. Thom. factum vituperent (neque nos laudamus) non tamen affirmant de salute eius desperationem. Simile quid forte dici posset de Christianis quibusdam virginibus quæ seipsas in aquas proiecerunt vt violentam hostium libidinem euaderent; hoc enim licere, passi o erat persuasum. Vnde Hieronymus exceptionem facit hanc, nisi vbi castitas periclitatur. Quare etsi peccasse dicantur qui hoc aut illo modo sibi ipsis violentas manus intulerunt, durum tamen est eos, si id sine diuina reuelatione fecerint, damnatos dicere; vt & Eleazarum illum filium Saura, de quo libro superiori, cap. 6. quanquam & de eius facto dubitari non immeritò potest, an propriè sit occisio sui, vt eo loco annotauimus. Raziam præterea commendat, & nos à desperatione salutis eius reuocat, quod moriturus *intestina sua proiecit, inuocans dominatorem vitæ & spiritus, vt hæc illi iterum redderet.* Qua precatione non simpliciter petiuit corporis sui restitutionem per communem omnibus resurrectionem; quod enim certò futurum est, ita vt & malis futurum sit commune, id oratione à Deo petere non solemus, velut ortum solis in crastinum, & huiusmodi. Petiuit ergo resurrectionem beatam, de qua dicebat vnus è septem fratribus ad Antiochum *Tibi resurrectio ad vitam non erit.* Atqui Raziam extremo spiritu tam piè orantem non fuisse exauditum, durum est dicere. Item verisimile est Raziam & illas virgines non audiuisse contrariam doctrinam. Nam & apud gentiles qui ne in hostium manus venirent, seipsos interficere maluerunt, laudati leguntur, vt Cato.

At dices, Ecclesia eas honorat vt martyres, ergo laudat illud genus mortis. *Resp.* neg. conseq. quia Ecclesia laudat in eis & veneratur amorem castitatis, pro qua conseruanda etiam mortem subire maluerunt quàm eam perdere. Laudat ergo & virginitatem & tolerantiam mortis pro tuenda virginitate. Quod

A autem mortem sibi intulerint, non laudat. Nam & alij martyres interdum in aggressu mortis & accessu iudicis leguntur quædam imprudenter & temerè fecisse: sed huiusmodi næuos & maculas facile abluit illa magna charitas qua erant parati animas ponere pro Christo & iustitia; præsertim quia in illis non probandis circumstantijs, excusabat eos ignorantia. Non enim erant plenè instituti in talibus.

CAPVT XV.

v. 14. H*ic est fratrum amator, & populi Israël. Hic est qui multum orat pro populo & vniuersa sancta ciuitate, Ieremias propheta Dei.* Hic locus manifestissimè astruit Sanctorum vita defunctorum intercessionem pro salute virorum, etiam tempore veteris Testamenti; quando tamen defunctorum

B animæ, quantalibet sanctitate præditi fuissent, nondum ad Dei conspectum & gloriam regni cœlestis admittebantur, sed erant tantùm in sinu Abrahæ, vbi tamen consolabantur, vt scriptura de Lazaro loquitur Lucæ 16. Quantò igitur magis tempore noui Testamenti credendum est Sanctos iam cum Christo regnantes, & perfecta Dei visione beatos, pro salute fidelis populi adhuc militantis, apud Deum interpellare? Et huius doctrinæ rationem & fundamentum etiam ipsa scriptura non tacet: *Hic est*, inquit, *fratrum amator, & populi Israël*, scilicet, quia Sancti hac mortali vita defuncti amant adhuc viuentes, cum quibus permanent eiusdem corporis, id est, Ecclesiæ membra: fieri non potest, quin illum amorem etiam opere declarent, orando Deum pro viuentibus, aliaque similia beneficia ijs præstando. Id enim requi-

C rit eorum amor, qui hic memoratur; tum etiam Sanctorum communio, quam in symbolo nos credere profitemur.

v. 39. *Et si quidem benè, & vt historia competit, hoc & ipse velim; si autem minus dignè, concedendum est mihi.* Et hæc verba rapiunt hæretici ad infringendam authoritatem horum librorum; En, inquiunt, author dubitat de veritate suæ historiæ. Sed *respondeo* authorem sese excusare, ac petere veniam, non de falsitate, quam metuat scriptis suis subesse, sed de sermone ac stylo, eiusque ruditate, seu inelegantia. Quod ex verbis sequentibus manifestum est: Addit enim; *Ita legentibus, si semper exactus sit sermo, non erit gratus*, q. d. stylus nimium exactus, nimiumque affectatus non solet semper esse gratus legentibus. Atqui Spiritus sanctus non vno aliquo stylo vtitur, sed alio atque

D alio, pro diuersitate scribentium, vt ex varijs scripturæ partibus & libris est manifestum. Adde, quod pro eo quod nos habemus; *Si autem minus dignè, concedendum est mihi*, Græcè est: *Si autem exiliter, & mediocre modo, hoc attingibile mihi fuit.* Ita illud (*concedendum*) non significat veniam dandam, sed mensuram, ad quam quis attingere potest admitendam. Similis locus est 2. Corinth. 11. vbi Paulus dicit de se: *Etsi imperitus sermone, sed non scientia*, & dicere potuisset; concedendum mihi quod imperitus sum sermone. Vide ibidem nostrum comment.

FINIS LIBRI II. MACHABÆORVM.

FINIS.

ANNOTATIONVM IN VETVS TESTAMENTVM.

PARISIIS, Ex Typographia IOANNIS HENAVLT. 1663.

ANNOTATIONES
IN EVANGELIVM SECVNDVM MATTHÆVM.

CAPVT PRIMVM.

IBER *generationis* IESVS-CHRISTI. Non est sensus, hoc Euangelium esse librum generationis; Non enim versatur totum hoc Euangelium, vel magna eius pars, in recensenda Christi genealogia, sed sensus est: hic est liber, id est, catalogus, series, enumeratio generationis Iesu-Christi; vel vno verbo, hæc est genealogia Iesu-Christi. Phrasi enim Hebraica, liber accipitur pro quouis scripto, siue paruo, siue magno, quo aliquid describitur, narratur, aut recensetur. Refertur ergo non ad totum Euangelium, sed ad hoc initium, quo genealogia Christi continetur. Ita Gen. 5. *Hic est liber generationis Adam.* Vbi consequenter Adæ posteritas recto ordine recensetur vsque ad filios Noë.

Iesu Christi. Iesus (quod Hebraicè scribitur Iesuah) proprium nomen est illius hominis, qui ex Maria virgine natus, idem est filius Dei; *quod* nomen *vocatum est ab Angelo, priusquam in vtero conciperetur.* Luc. 2. dicente videlicet Angelo infra hoc eodem c. *vocabis nomen eius Iesum*, id est græcè, σωτῆρα; latinè, Saluatorem, Nominis ratio subiungitur: *ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum.* Idem homo dignitatis nomine vocatur *Christus*, id est, vnctus. Fuit quidem nomen *Iesus* in veteri lege multis commune, ac frequentes eo nomine appellabantur; exemplo sint, Iesus filius Naue, Iesus filius Sirach: Postquam verò hoc nomine vocari dignatus est filius Dei; factum est illud Christianis incommunicabile, ob reuerentiam Saluatoris. Sed & qui ex Iudæis ad fidem Christi conuersi, prius eo nomine vocabantur, illud religione quadam, in aliud vicinum commutabant. Sic Iason ille, cuius fit mentio, Rom. 16. prius dictus fuisse videtur *Iesus*; item Iustus ille de quo Coloss. 4. *Iesus qui dicitur iustus.* Simile quid in nomine Christi accidit; licet enim tempore veteris legis, reges, sacerdotes, & prophetæ, sæpius isto nomine fuerint honorati: propriè tamen & perpetua consuetudine noui testamenti, significatur ille homo, qui propter vnionem in se diuinæ naturæ cum humana, Spiritu sancto vnctus est *præ omnibus participibus suis.* Psalm. 44. & Hebr. 1. Vnde & in eo vocabulo solet intelligi hypostasis, in quam duæ naturæ diuina & humana conueniunt. Vide nostrum comment. ad Rom. 1. v. 1. Item locis suprà citatis.

v. 5. *Salmon autem genuit Booz de Rahab.* Notat. S. Hieronymus in genealogia Saluatoris nullam sanctarum assumi mulierum; quod quidem verum de Rahab & Ruth non videtur, vt quæ in scriptura non vituperantur ex professo, sed laudantur. Aliud de Thamar & Bethsabee; quarum illa fornicata, tametsi desiderio sobolis; hæc adulterata cum Dauide. Potius ergo dicendum videtur, has mulieres, ea occasione positas in genealogia Christi, quia de ijs, vel earum cum viris coniunctione, peculiare aliquid scriptura prodidit.

v. 11. *Iosias autem genuit Iechoniam, & fratres eius in transmigratione Babylonis. In transmigratione.* Id est, circa tempus transmigrationis. Nam constat Iosiam mortuum fuisse, antequam populus in Babylonem duceretur. Quæritur autem quem dicat Iechoniam, & quomodo constet genealogiæ numerus, cum in secunda vel tertia tessaradecade, videatur vnus

A deesse? Quidam inter Iosiam & Iechoniam, interponunt Ioachim, hoc modo: Iosias genuit Ioachim Ioachim autem genuit Iechoniam & fratres eius, & hoc modo se reperisse testatur Rob. Stephanus in vnico exemplari. Sed hoc veritati contrariatur, quia Ioachim filius Iosiæ, non legitur nisi duos habuisse filios, qui in scripturis non ita nobiles aut illustres fuere, vt propter eos specialiter diceretur, *& fratres eius*, quod rectè dicitur de filijs Iosiæ; quia tres illorum fuere, qui sibi vicissim in regnum Iudaicum successerunt, videlicet Ioachaz, & Ioachin, qui hic Iechonias dicitur, & Sedecias. Deinde cum Ioachim non nisi duos filios habuisse legatur; non fuisset dicendum, Ioachim genuisse Iechoniam & fratres eius, sed fratrem eius. Ita ergo soluitur hæc quæstio ex S. Hieronymo, vt Iechonias filius Iosiæ, de quo dicitur, *genuit Iechoniam & fratres eius*, diuersus sit ab eo, de quo mox subditur, *Iechonias genuit Salathiel.* Nam hic Iechonias, illius Iechoniæ filius est,
B patri suo cognominis. Vide 1. Par. 3. quo loco etiam dicitur, quod Zorobabel fuerit filius Phadaiæ; sed Phadaias iste idem est cum Salathiel, qui ibidem ponitur, suntque plura nomina eiusdem personæ, Salathiel, Melchiram, Phadaias, quod tamen alij aliter soluunt.

v. 16. *Iacob autem genuit Ioseph, virum Mariæ.* Hæc genealogia propriè est Ioseph, quæ in eo terminatur, sicut & ea quæ est apud Lucam cap. 3. quæque ascendendo à Ioseph incipit; hactenus tamen vtraque Christi genealogia est, quatenus per genealogiam seu genus Ioseph ostenditur genus Christi, eo quod Maria erat de eadem tribu & stirpe, de qua Ioseph. Debuit enim Maria, quia fratres non habebat, nubere viro non solùm ex eadem tribu, sed etiam ex cognatione; ne possessio nimium distraheretur, idque secundum legem, Numer. vlt. Vnde & Tob. 6. & 7. Raguel Tobiam vocat suum consobrinum, & fatetur filiam
C suam vnicam debere coniungi cognationi suæ (non dicit tribui suæ) secundum legem Moysi. *Quæritur* 1. Vtrum ex hac genealogia doceri possit, B. Virginem fuisse ex semine Dauid? Respondetur id directè probari de Ioseph, ex consequenti tamen etiam de B. Virgine; vt ex dictis est manifestum. Cæterum S. Augustin. lib. 2. de consensu Euangelistarum cap. 1. & lib. 23. cap. 10. contra Faustum Manichæum, docet B. Virginem ex stirpe Dauid genus duxisse; quia scriptura dicit Christum esse ex semine Dauid, & eius matrem sine vllius concubitu virginem Mariam: atque hoc dicit esse ex scriptura clarissimum & fortissimum documentum. Vide quæ diximus in epist. ad Rom. 1. ad illa verba, *ex semine Dauid secundum carnem. Quæritur* 2. quare per Ioseph, & non per Mariam genealogia Christi texatur. Respondet S.
D Hieronymus, primum, non esse consuetudinis scripturarum, vt mulierum in generationibus ordo texatur: deinde, quia erant eiusdem tribus, vnde ex lege eam accipere tenebatur vt propinquam respiciens ad legem Num. vlt. suprà citatam. Notandum quoque est Matthæum & Lucam, recensentes genus Ioseph & non Mariæ, sese, quantum licuit, attemperare voluisse opinioni Iudæorum, qui dicebant Iesum esse filium Ioseph. q. d. & sic ostenditur esse filius Dauid; quia Ioseph erat ex filijs Dauid. *Quæritur* 3. An Christus ortus sit ex Dauid per Salomonem,

Negant multi, putantque à Luca describi genus Christi secundum carnem, per Heli, id est Ioachim patrem Mariæ, & socerum Ioseph; ducit autem ille genus Christi ex Dauid per Nathan. Contraria tamen sententia probari videtur his argumentis. 1. Luc. 1. *Dabit illi Dominus Deus sedem Dauid patris eius & regnabit in domo Iacob in æternum.* Vbi significatur, quod Christus tanquam Dauid, ceterorumque regum Iuda filius, regnum illud Dauid, quod ipse Dauid & Salomon & ceteri tenuerunt, etiam tenebit, idque in æternum; sed commutato regno temporali in spirituale. Nam in sede Dauid sederunt Salomon & ceteri, continuata stirpe vsque ad Iechoniam, qui ductus est in captiuitatem cum populo, de quo dicitur Ierem. 22. *Scribe virum istum sterilem.* *Respondere* solet, hoc ideo dici, quia in illo stetit successio regum. Quæ responsio supponit Christum ex Ioachim siue Iechonia genus ducere, & proinde ex Salomone, & ceteris medijs. Vide ibi nostra, & hanc responsionem clarissimè habet S. Hieronymus, omnino supponens & affirmans Christum ex Iechonia genitum secundum carnem. *Secundo* Promissiones factæ Dauidi 2. Reg. 7. & 1. Paral. 17. & Psal. 88. & 131. & alibi, non videntur bene consistere, nisi per Salomonem, Christus ex Dauid natus sit. Vnde de Salomone in figura Christi dictum est; *Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium.* Item: *Firmabo solium eius vsque in sempiternum.* Et iterum: *Statuam eum in domo mea, & in regno meo vsque in sempiternum, & thronus eius erit firmissimus in perpetuum.* Ex quo patet quod etiam sedes Salomonis, in posteris eius sit æterna, & Psal. 88. *Iuraui Dauid seruo meo: vsque in æternum præparabo semen tuum: & ædificabo in generationem, & generationem sedem tuam.* Et infrà: *Et ponam in sæculum sæculi semen eius, & thronum eius sicut dies cæli.* Et iterum: *Semel iuraui in sancto meo; si Dauid mentiar, semen eius in æternum manebit, Et thronus eius sicut sol in conspectu meo &c.* Et Psal. 131. *Iurauit Dominus Dauid veritatem, & non frustrabitur eum: De fructu ventris tui ponam super sedem tuam. Et filij eorum vsque in sæculum, sedebunt super tuam.* Hæc autem omnia in Christo completè perfecta sunt; quod regnum suo modo perpetuum, id est, diuturnum per successiones filiorum Dauid, in ipso, ex ijsdem oriundo, commutatum sit in regnum spirituale, idemque perpetuo ac sine fine duraturum. Vnde dicit Angelus ad Mariam Luc. 1. *& regni eius non erit finis.* *Tertio*, quia, vt notat idem S. Hieronymus ad Isa. 38. Ezechias rex indicata sibi morte per Isaiam prophetam, ideo doluit quod nondum haberet prolem, desperaretque Christum ex semine suo nasciturum. Erat ergo persuasio regum etiam sanctorum, Messiam ex ipsorum prosapia nasciturum. Et infrà, ad illud, *Generatio mea ablata est*; Timet ergo (inquit) ne generatio ipsius instar tabernaculi dissoluatur; ne in telæ similitudinem in ipso lucis exordio præcidatur; & nequaquam de semine eius Christus oriatur. Vide alios eius loci commentatores, & nostra. Denique si per Nathan & non per Salomonem ortus est Christus ex Dauid; non ergo ex regali progenie ortus est; sed ex vnius regis Dauid stirpe, per homines ceteros obscuros: at Ecclesia canit de virgine Matre Christi; *Regali ex progenie Maria exorta refulget.* Vide quoque F. Lucam in comment. vbi bene probat quod per Salomonem ex Dauide Christus descendat.

v. 17. *Generationes quatuordecim.* Quomodo constet hic numerus, diximus suprà hoc eodem c. v. 11. ad illud, *genuit Iechoniam.* Quid verò mysterij contineant ter quatuordecim generationes, vide si lubet, apud Prudentium in Apotheosi contra Phantasmaticos satis doctè explicatum.

v. 18. *Cum esset desponsata mater eius Maria Ioseph.*

A Sic desponsata, vt & vxor siue coniux esset. Ita enim hoc eodem capite vocatur ab Angelo; & ipse Ioseph ab euangelista vir eius dicitur. Lucas verò c. 2. vtrumque coniungit; *cum desponsata sibi vxore.* Sed & hodie vxor sponsa vocatur, quando nondum est cognita. Egimus de hoc B. V. cum Iosepho matrimonio in 4. dist. 10.

Antequam conuenirent, inuenta est in vtero habens. (*Habens*) pro (habere) positum est. Sic infrà cap. 11. *Cum consummasset præcipiens*, & alibi frequenter. Hunc locum, vti & istum vers. 24. *Et non cognoscebat eam donec peperit filium suum primogenitum*: olim Heluidius, eiusque sectatores detorserunt ad impugnandam perpetuam virginitatem Deiparæ virginis; ex quibus sic ratiocinantur: si inuenta est in vtero habens antequam conuenirent: consequens est vt postea conuenerint. Et, si non cognoscebat eam do-
B nec peperit primogenitum; consequens est vt cognouerit eam, postquam peperit primogenitum. Item, si primogenitum habuit filium; habuit & posterius genitos, quia primus non dicitur nisi respectu posteriorum. His rationibus iam olim respondit S. Hier. contra Heluidium scribens, vbi pluribus exemplis ostendit, hæc vocabula (*antequam donec*) non significare quod postea factum sit, id enim indefinitum relinquitur; sed quod antea vel factum sit, vel non factum. Ita dum dicitur: Psal. 109. *Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*: non significatur post subiectionem inimicorum, filius Dei non amplius sessurus ad dexteram patris. Ita Isaiæ 22. *Si dimittetur iniquitas hæc vobis, donec moriamini*;
C vbi non significatur post mortem dimittenda. Item Psalm. 111. dicitur de iusto, *In æternum non commouebitur.* Et iterum: *Non commouebitur donec despiciat inimicos.* Ex quo manifestè liquet, vim illius vocabuli (*donec*) non eam esse, vt terminet verbum præcedens, sed ipsum indeterminatum relinquere, ita vt æternitati non repugnet. Idem in voce (*antequam*) frequentissimè vsu venit, vt videre est in his locis. Isaiæ 37. *Sicut herba tectorum, quæ exaruit antequam maturesceret.* & 66. *antequam parturiret, peperit.* & 65. *eritque antequam clament, ego exaudiam.* Psal. 57. *Priusquam intelligerent spinæ vestræ rhamnum*, secundum textum Hebr. Ecclesiast. 51. *Priusquam oberrarem, quæsiui sapientiam*, & plurimis alijs. Sed & apud
D profanos authores talia non raro leguntur. Sic Hippocrates de quodam delirante, ait; Mortuus est priusquam resipisceret. Vbi non est sensus, quod postea resipuerit. Quin & in vulgari sermone res ita se habet; Si enim dicam, hic mortuus est priusquam annum trigesimum attingeret; non significo eum postea annum trigesimum attigisse, aut si dicam, Heluidius mortuus est antequam pœnitentiam ageret, non significo eum postea pœnitentiam egisse, imò verò ex eo quod dicitur: *antequam conuenirent, inuenta est in vtero habens de Spiritusancto*: magis colligitur eos postea non conuenisse. Significatur enim, quod finem congressus consecuti sunt sine congressu, videlicet prolem. Exempli gratia. Si dicam, sanatus est antequam ad medicum veniret, magis significatur quod
E postea non iuerit ad medicum, quia consecutus est quod quærebat. Item si dicam, aliquem profectum Romam, vt pontificem videret, sed antequam eò venisset, vidisse pontificem Mediolani aut Venetijs, magis consequens est eum postea Romam non profectum, quàm profectum fuisse, quia profectionis finem consecutus est, antequam eò veniret. Ita & hîc, *antequam conuenirent, inuenta est in vtero habens*: & proinde opus non fuit vt conuenirent causa prolis habendæ. Dicere quidem posset aliquis, postea eos conuenisse, causa secundæ & tertiæ prolis: sed nobis sufficit ostendisse, hoc, ipsa phrasi non significari,

sed

sed potius contrarium. Quam verò friuolum sit argumentum quod ex nomine primogeniti sumitur, quis non videt? Primogenitus enim in lege dicitur, non post quem alij, sed ante quem nullus alius; siue eum aliquis sequeretur, siue non; & vt dialecticè loquar, (primus) negatiuè exponitur, non affirmatiuè. Ratio est, quia lex præcipiebat offerri pro primogenito sacrificium, & redimi ipsum statim vt natus esset, neque permittebat expectari donec alius post eum nasceretur, cujus respectu primus diceretur. Sed & hodie dicimus mulierem ex primo partu, atque ex primo infante occubuisse; vbi certum est, nec alium partum, nec alium infantem sequi; & dicimus regem aliquem, vel pontificem, mortuum esse primo anno regni, aut pontificatus sui; vbi secundus non sequitur. Atque hæc pro honore intemeratæ virginis dicta sint, quibus & in honorem sponsi hoc adjicimus, scilicet contineri his verbis magnum testimonium castitatis Ioseph, quod etsi ignarus secreti mysterij, opus conjugale tamen non cogitauerit, vsque ad finem trium mensium, quando post reditum B. Virginis ab Elizabeth, vidit vterum eius intumescere, & forte diuinitus ita prouisum fuit, vt per trimestre abesset virgo, ne maritus eius interea acciperet occasionem tentandi consummationem matrimonij, sed vtero jam intumescente, omoino abstinendum sibi duceret, & suspicionem sinistram ab eo depelleret angelus.

v. 19. *Voluit occultè dimittere eam.* Publicè dato libello repudij dimittere non poterat grauidam, quia proles non erat alienanda à patre: Iosepb autem non potuisset negare eam ex se grauidam esse, nisi voluisset accusare eam adulterij. Adulteræ verò non dabatur libellus, quia lapidanda erat. Item, adulterium probare non poterat, licet suspicatus fuisset. Vnde nec licebat illam traducere; & ideo additur, *cum esset iustus.* Nam nec verum etimen quod est occultum & probari non potest, licet proferre in publicum. Notandum quoque, pro (voluit) in Græco esse ἠθέλησε diuersum scilicet verbum ab eo quod paulo ante habetur, vbi dicitur, & *nollet eam traducere*, Græcè μὴ θέλων. Magis itaque significatur cogitatio, deliberatio seu consultatio, quàm voluntas certa & fixa, & sensus est: capiebat consilium de ea dimittenda, versabat eam rem animo, jam tale quid cogitabat. Vnde postea sequitur; *hæc autem eo cogitante ecce Angelus Domini, &c.*

v. 20. *Noli timere accipere Mariam conjugem tuam.* Ben. Arias vult, accipere conjugem, hic poni, pro ducere eam domum, sicut & occultè dimittere, pro absolui à sponsalibus. Sed inconuenienter. Iam enim Ioseph eam habebat vxorem, de qua dimittenda cogitabat, & ipse, vt ad superiorem versum, diximus, vocatur vir ejus, & ipsa ejus vxor. Et vnde Ioseph cognouit quod haberet in vtero, si non duxerat eam domum? an non etiam res absurda & indigna est, quod sancta virgo adhuc in domo parentum existens habuerit in vtero? Quod si ita est; magis parentibus ejus quàm Ioseph debuit per Angelum significari quod concepisset ex Spiritu sancto. Item sequeretur quod conceperit non in matrimonio, sed ante matrimonium; & ita apud Iudæos non potuisset euadere notam fornicationis, & pœnam mortis lege constitutam; quia virum nondum habebat. Quis autem credidisset parentibus de filia in ipsorum domo grauida, necdum virum habente, si dixissent eam concepisse de Spiritu sancto?

v. 20. *Quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est.* Cum tota Trinitas operata sit incarnationem Filij Dei; quæritur quare hoc opus peculiariter tribuatur Spiritui sancto; non hic tantum, sed & Luc. 2. atq; etiam in symbolo fidei? *Respondetur* id propterea fieri; quia sicut Patri appropriatur potentia; filio vero sapientia, ita Spiritui sancto tribuitur bonitas, & quæ ex ea procedunt gratiarum dona. Vide nostra in 3. dist. 4.

v. 23. *Et vocabunt nomen eius Emmanuel.* Quî verum id est, cum nusquam toto Euangelio, neque alibi Christum sic vocatum legamus? R. phrasi Hebr. nomen pro re sumi, vt sensus sit, erit verus Emmanuel, quia nobiscum Deus, Deus & homo. Ita nomen in prophetis sæpè intelligitur. Sic quod alicubi dicit Dominus, propter me, alibi dicit, propter nomen meum. Ita Isaiæ 9. *& vocabitur nomen eius admirabilis, consiliarius, &c.* vsque ad sex nomina; vbi non aliud significatur, quam Christum reuera futurum admirabilem, &c. & celebrandum talem.

v. 24. *Filium suum primogenitum.* Quis in lege dicatur primogenitus, & respectu cujus, dictum est ad v. 18. Nunc quæret aliquis, cur pari ratione Christus non dicatur filius primogenitus Dei patris, sicut virginis matris cum vtrique sit vnicus? Videtur dicendum, quia ita ex patre est natus, vt post eum & præter eum, nullus alius omnino nasci potuerit: quia planè impossibile est ex Deo alios nasci filios; quod non est impossibile secundum absolutam Dei potentiam de matre, etiam virgine. Vide annotat. Col. 1. ad illud, *primogenitus omnis creaturæ.*

CAPVT II.

v. 1. *IN diebus Herodis regis.* Herodes alienigena erat, sed proselytus; vt testatur Hieronymus super Osee cap 3.

v. 1. *Ecce Magi ab oriente venerunt Ierosolymam.* Vox Syriaca, maguscha, quamuis in Thalmudicis libris malè sonat, nimirum significans deditos artibus magicis, in Syriaco tamen testamento, sicut apud Persas, vocabulum est honestum, ac significat homines tum sapientia, tum religione claros: vt habet Annot. Syriacæ versionis. Quales verò hi Magi fuerint & vnde venerint variè disputatur. Quæritur etiam, vtrum sicuti communiter vocantur, ita verè reges fuerint? Verisimilior sententia est, non fuisse nisi forte generaliori significatione, qua reges interdum vocantur, homines potentes aut reguli, quales plurimi erant in terra Chanaan, quando à filiis Israel fuit occupata. Sic Tob. 2. amici Iob vocantur reges. Non fuisse autem propriè reges, probatur, quia hoc certè Euangelista non tacuisset, reges à longinquis regionibus venisse ad infantem Christum adorandum, maximè quia hoc videretur consonum esse vaticiniis, Psalm. 71. *Reges Tharsis & insulæ munera offerent, reges Arabum & Saba dona adducent.* Item ex eo, quia dicit Euangelista, *Qui cum audissent regem*, si enim & illi fuissent reges; non dixerit, *cum audissent regem*, sed Herodem. Quæri hic etiam potest vtrum aduentus Magorum, prior fuerit præsentatione Christi in templo, an posterior? Priorem fuisse apparet, quia festum Epiphaniæ Domini, qua Magis, id est, gentibus apparuit, Ecclesia celebrat viginti septem diebus ante festum præsentationis eius; tum quia post præsentationem Hierosolymis factam, non videntur parentes eius reuersi in Bethlehem, sed in Nazareth. Sic enim ait Luc. cap. 2. *Et vt perfecerunt omnia secundum legem Domini, reuersi sunt in Galilaam in ciuitatem suam Nazareth.* At Magi puerum in Bethlehem inuenerunt. Adde, quod si Magi postea venissent, non inuenissent puerum in præsepio jacentem, quod de iis canit Ecclesia. Non enim credibile est, totis quadraginta & amplius diebus, non potuisse locum reperiri in diuersorio, vt necesse esset tenellum infantulum tamdiu præsepium habere pro cunis aut lectulo. Verumtamen posterius aduenisse Magos ex bis certè probabilius apparet; primum, quia in oriente iam viderant stellam nati regis, sic enim sciscitantur, *Vbi est qui natus est rex Iudæorum? vidimus enim stellam eius in Oriente.* Verisimile est autem quicumque ille locus orientis fuit, ex quo venerunt Magi, plusquam itinere tredecim dierum abfuisse

Esty Annot. in Script.

à Betbleem. Deinde quia statim post discessum Magorum, Ioseph in somnis monitus est, vt cum puero & matre fugeret in Ægyptum. Item, si post aduentum Magorum, & inquisitionem noui regis in Bethlehem nati, fuisset infans Ierusalem, vbi Herodes erat, adductus, & in templo præsentatus; quomodo non fuisset obiectus manifesto discrimini necis ab Herode inferendæ? præsertim cum in ipsa etiam præsentatione quædam miranda acciderint, ex quibus puer ille Bethlehemiticus, cuius famam concitauerant Magi, posset innotescere; vt Simeonis senis & Annæ viduæ prophetica super puero verba. Iamdudum enim tempus lapsum erat (si viginti septem diebus præsentatio fuit posterior) quo debuerant Magi referre responsum ad Herodem; qui proinde delusum se dolens, & rem totam habens suspectam; sibique ac regno metuens, iam sine dubio id versabat animo, quod postea perfecisse eum, scribit Euangelista. Denique si præsentationem secutus est Magorum aduentus; planè cessat quæstio, de qua annot. Luc. 2. cur auro à Magis oblato ditata mater Christi, non obtulerit aurum in templo, pro sua purificatione. Porrò quæ in diuersum allata sunt, haud incommodè solui possunt: ac primum quidem, si dicamus Ecclesiam festum Epiphaniæ celebrantem, accipere diem certum pro incerto, vt in aliis quibusdam facit. Nam non tantum aduentus & adorationis Magorum, verùm etiam baptismi Christi, & aquæ in vinum conuersæ in nuptiis, memoriam, illo eodem die celebrat Ecclesia; cum tamen de duobus postremis quo die acciderint, haudquaquam ei constet. Quid igitur vetat idem quoque dici de Magorum aduentu? Secundum vero, Quia Lucas non dicit statim ac continuò, post omnia secundum legem peracta, parentes Domini reuersos fuisse in Nazareth. Quare reditus ille in Nazareth, rectè intelligitur factus post reuersionem in Bethlehem vbi sua reliquerant. Dices, quid opus erat vt post pueri præsentationem Ierosolymis factam Ioseph cum puero & matre eius rediret in Bethlehem, ac non potius rediret in Nazareth? vicissim ex te quæro, quid opus erat, vt Ioseph ex Ægypto reuersus, iret in terram Iuda, videlicet in Bethlehem (illhic enim iturus erat, nisi audiuisset Archelaum filium Herodis, ibi regnare pro patre suo) ac non potius iret in Nazareth ciuitatem Galilææ; quod vt faceret ab Angelo monendus erat? Itaque ad vtrumque communis responsio est: Bethlehem regale oppidum ei pro habitatione placuisse, quod locum illum iam reputaret sanctificatum noua natiuitate noui regis, nec debuisse puerum Iesum, alio loco educari, quàm vbi natus fuerat. Ad 3. Respondeo, Si tredecim diebus, tenellus infans, relictus est in præsepio (quod necesse est fateantur, si volunt propriè verum esse quod Ecclesia canit:) mihi non incredibile videtur, si etiam ad quadragesimum vsque diem & vltra, relictus est in eodem cubili. Sed fortè id Ecclesia non canit pro certo; ac probabilius, quod paulò post, turba hominum, qui ad diuersorium venerant, dilapsa, locus commodior puero cum matre fuerit à Ioseph procuratus. (Et textus scripturæ hic expressè dicit, Et intrantes domum. Additio hæc est Censoris.) August. lib. 2. de consensu Euang. cap. 11.

v. 2. *Vbi est, qui natus est, rex Iudæorum? Quæritur*, an Christus verè fuerit rex Iudæorum, quoad regnum temporale? *Respondeo*, secundum opinionem illorum, qui Christo vt homini tribuunt omnem potestatem iurisdictionis ac dominij, etiam temporalem, dicendum esse Christum non solùm Iudæorum, sed etiam Romanorum, ac totius mundi, regem fuisse. Sed illa opinio magnis rationibus refellitur. Quæritur autem an Christus ratione successionis hereditariæ ex stirpe Dauid, Iudæorum rex fuerit? *Respondeo* non fuisse. Neque enim vel diuino iure, A vel humano spectabat regnum Iudaicum ad posteritatem Dauidis; & jam principatus illius populi translatus fuerat ad Rom. imperium, à quo Herodes populo præfectus erat, cum titulo regis. Quin, etsi iure debitum fuisset regnum posteris Dauid, haud constat tamen idcirco Christo, ratione successionis, debitum fuisse, quia multi erant posteri Dauid. Item, valde notandum, quod etsi Christo debitum fuisset regnum Iudaicum per successionem; tamen non fuisset rex nisi duarum tribuum, quia posteri Dauid, à Roboam ac deinceps iure tantum tenuerunt duas tribus; vt liquet ex scriptura. Itaque, re bene considerata, quæstio hæc tantum est, de regno duarum tribuum.

B *Vidimus enim stellam eius in Oriente.* Fulgentius in serm. de Epiphania. Hæc stella, inquit, nunquam ante apparuit, quia nunc puer iste eam creauit: sed creationem intellige ex aliqua præexistente materia. Nam valde probabile est, omnium rerum, etiam earum quæ sola virtute diuina subinde producuntur, materiam factam esse in mundi principio. Quidam dicunt hanc stellam, licet cometa non fuerit, fuisse tamen meteorum quoddam igneum ac lucidum, diuina virtute generatum in sublimi aëre. Nihil tamen vetat, imò rei significatæ majestati valde congruit, vt dicatur fuisse in sublimi cœlo stellato, motumque habuerit, quem Deus voluit, ad manifestandam gentibus, filij sui natiuitatem. Quid enim mirum? quando & anno 1572. his oculis vidimus stellam nouam, durantem toto anno, non cometis, sed stellis C perpetuis similem, clarè & pulchrè lucentem, quæ doctissimorum astronomorum judicio, non sub luna, sed longè supra, inter stellas firmamenti, in sede Cassiopeæ collocata erat. Quæ quidem ita torsit ingenia omnium naturaliter philosophantium, vt exitum difficultatis prorsus non reperirent, nisi manifestum agnoscendo miraculum, aut fatendo generationes & corruptiones fieri in cœlo. Verumtamen etiam probabile est, stellam illam quæ Magis apparuit, in sublimi aëreo cœlo fuisse; hoc enim ducatui hominum magis congruit. Confer. v. 9.

v. 4. *Et congregans omnes principes sacerdotum & scribas populi.* Græcè ἀρχιερεῖς, quod etiam verti potest, pontifices. At cum Iudæi vno tempore, vnum tantum haberent pontificem, quomodo congregasse dicitur D omnes pontifices? nisi quia plures erant, qui pontificatum administrabant diuersis annis, idque per vices, scilicet conducto annuatim à Romanis eo magistratu. Quamquam dici etiam potest, & vt apparet probabilius, ἀρχιερεῖς, hic vocari non solùm illos qui omnium primi erant, sed quorum quisque princeps erat in sua classe. Nam viginti quatuor classes, seu familiæ sacerdotum institutæ erant à Dauide. 1. Paral. 24. quarum singulæ suum habebant principem; quo nomine etiam eo loco vocantur. Nota legem requirendam ex ore sacerdotis, etiam mali; vnde & bene secundum legem responderunt isti, dicentes eum nasciturum in Bethlehem Iuda; & viam rectam aliis monstrauerunt, quam ipsi non sunt ingressi. Illud quoque notandum, apud Iudæos adeo non ignotum fuisse, quod Christus ex E Bethlehem nasciturus esset, vt etiam vulgo, certè quibusdam ex vulgo, hoc notum fuerit. Vnde Ioan 7. Quidam ex turba dicunt: *Numquid à Galilæa venit Christus? nonne scriptura dicit, quia ex semine Dauid, & de Bethlehem castello vbi erat Dauid venit Christus?*

v. 6. *Et tu Bethlehem terra Iuda, nequaquam minima es in principibus Iuda.* Mich. 5. *& tu Bethlehem Ephrata paruulus es in millibus Iuda.* Quomodo hæc duo consentiant, vide annot. ad dictum locum Mich. 5.

v. 7. *Tunc Herodes clam vocatis Magis diligenter didicit ab eis tēpus stellæ, quæ apparuit eis.* & infrà v. 16. *& mittens occidit omnes pueros — à bimatu & infra,*

ſecundum tempus quod exquiſierat à Magis. Tempus ſtellæ vocat, à quo ſtella cœperat apparere. Nam idem eſſe tempus, ſiue ætatem, pueri nati, exiſtimabat Herodes.

v. 11. *Et intrantes domum, inuenerunt puerum cum Maria matre eius, &c.* Quæritur an inuenerunt puerum in præſepio jacentem? ſic enim canit Eccleſia, *Hodie ſtella Magos duxit ad præſepium.* At contra; non eſt veriſimile B. Virginem paſſam fuiſſe, vt puer tam diu non alia haberet cunabula, quàm præſepe; præſertim remota jam illa neceſſitate, quæ propter multitudinem diuerſantium excludebat eam à diuerſorio. Pro hac & præcedenti annot. Vide ſuprà ad v. 1. in fine.

Et procidentes adorauerunt eum. Ergo & in Euchariſtia Chriſtus adorandus eſt. Neque enim refert qua ſpecie nobis apparere & exhiberi velit, ſiue hominis viri, ſiue infantuli, vt hic, ſiue ſub ſpecie panis & vini; modò conſtet ipſum ibi eſſe, vel contineri, ipſe enim quomodocumque & vbicumque appareat, verus Deus eſt & ob id vnicè adorandus. Deinde friuolum eſt, quod ſectarij aiunt, Chriſtum non ad hoc nobis exhiberi in Euchariſtia, vt adoretur, ſed vt manducetur. Nam nec Chriſtus erat in Bethleem vt adoraretur; nec omnino eo fine in terras deſcendit, vt adoraretur, prout ipſe dicit infrà cap. 20. *Filius hominis non venit miniſtrari, ſed miniſtrare, &c.* & tamen à Magis & à diſcipulis ſuis, & à cæco illuminato, in terris; imo adhuc in hac mortalitate poſitus, adoratus fuit. Ita nec rex ad hoc eſt in ſua conclaui, vel in aula vt honoretur; nefas tamen eſt, vt quiſquam ad eum ingrediatur, qui ſine debita reuerentia & honore præmiſſo; ipſum alloquatur. Si *quæras* quomodo adorauerint? *Reſpondeo*, omninò veriſimile eſt quod, vt S. Maximus homil. 6. de epiph. & plerique patres affirmant, adorauerint cultu latriæ. Sicut enim reuelationem diuinitus acceperunt, quod ſtella quæ apparuit, ſignificaret natum regem Iudæorum, quodque ad eum adorandum cum muneribus proficiſci deberent; ſic planè credibile eſt, eos ex eadem diuina reuelatione ſeu admonitione angelica, didiciſſe, quo genere honoris eum colere deberent, nempe diuini. Reuelationem autem Angelicam eos habuiſſe, vel inde conjice, quod poſtea etiam reſponſo in ſomnis accepto, per aliam viam reuerſi ſunt in regionem ſuam.

Et apertis theſauris ſuis, obtulerunt ei munera, aurum, thus, & myrrham. Aurum regi, thus Deo, myrrham homini mortali. Sic Iuuencus & eum citans S. Hier. in commentario: *Aurum, thus, myrrham, régique, hominique, Deoque dona ferunt.* Prudentius quoque in hymno Epiph. & S. Fulgentius in ſerm. de Epiph. Claudianus in miraculis Chriſti, ſic: *Dant tibi Chaldæi prænuntia munera reges: Myrrham homo rex aurum, ſuſcipe thura Deus.* Alij in thure ſignificatum volunt Chriſtum eſſe ſacerdotem, iuxta illud quod canit Eccleſia; *in thure ſacerdotem maximum conſidera.* S. Max. hom. 1 epiph. In auro, inquit, oſtenditur captiuitatis noſtræ precioſa redemptio, in thure autem dæmoniorum ſuperſtitio ceſſatura, & futurus veræ religionis cultus aperitur; in myrrha verò, qua exanima ſolent corpora ſeruari, præfiguratur carnis noſtræ reparatio, & reſurrectio mortuorum. Demoue quod hi reges adorauerint Chriſtum, & obtulerint ei aurum ad præſepe; ſignificat reges ad Chriſtum conuerſos, ſubmiſſuros capita vicario Chriſti, & auro Eccleſiam daturos. Nos quoque Magorum exemplo, munera Chriſto offeramus, aurum bonorum operum, thus deuotæ orationis, & myrrham mortificationis.

v. 14. *Et ſeceſſit in Ægyptum.* Veriſimile eſt Ioſeph cum Ieſu & matre eius moratum fuiſſe in aliquo Ægypti loco, vbi morabantur Iudæi, velut Alexandriæ. Nam Iudæos permultos in Ægypto habitaſſe, nimirum à tempore Ieremiæ prophetæ, conſtat ex Ioſepho, nec non ex cap. 1. lib. 2. Machab. fit eorum etiam mentio, Act. 2. & rurſus Act. 6. ſub nomine Alexandrinorum.

v. 15. *Ex Ægypto vocaui filium meum.* Pro ſenſu huius loci, vide Oſee 11.

v. 16. *Videns quoniam illuſus eſſet à Magis.* Phraſi Hebraica decepti dicuntur illuſi. Senſus igitur eſt. Videns ſe deceptum à Magis, non redeuntibus, vti promiſerant. Vide noſtra 2 Pet. 3. ad illud, *in deceptione illuſores.*

v. 20. *Surge —— & vade in terram Iſraël. defuncti ſunt enim qui quærebant animam pueri.* Enallage numeri in ſacris litteris vſitatiſſima vſus eſt, ſiue Angelus, ſiue Euangeliſta de ſolo Herode loquens, hoc enim præceſſerat, *defuncto autem Herode.*

v. 23. *Vt adimpleretur quod dictum eſt per prophetas, Quoniam Nazaræus vocabitur.* S. Hieronymus in commentario negat fixum eſſe è certo loco ſcripturæ teſtimonium, eo quod dicatur plurali numero per prophetas; idem tamen præfatione in Moyſi Pentateuchum, dicit haberi in Iſaia ſecundum Hebraicam veritatem, atque inter ea enumerat, quæ in nouo teſtamento ex veteri ab Apoſtolis citata, in vulgatis codicibus, id eſt, Septuaginta verſione non habentur; quod ipſe de libris Hebraicis proferre ſe poſſe affirmat. Videtur Hieronym. reſpicere ad locum Iſa. 11. *& flos de radice eius aſcendet;* ſed vide Ianſenium. Magna enim quæſtio eſt, quomodo rectè doceat Euangeliſta, illud quod dictum eſt per prophetas, *quoniam Nazaræus vocabitur*, impletum fuiſſe, per hoc quod Chriſtus habitauit in Nazareth, cum Nazaræi qui in veteri teſtamento dicuntur, longè alia ratione dicantur, ſintque vocabula diuerſæ ſignificationis, & apud Hebræos diuerſis characteribus conſtantia. Quare S. Hieronymo aſſentiendum recurrenti ad locum Iſaiæ 11. Idem docet & quidem apertius epiſt. 101. ad Pammachium cap. 3. Cæterum notandum hoc nomen Græcè tribus modis ſcribi partim in Euangeliis, partim in Actis Apoſtolorum; plerumque quidem Ναζωραῖος vt eſt hoc loco, aliâs Ναζαρηνός, interdum, etiam Ναζαραῖος per alpha, niſi mendum ſit in codicibus. Quare autem Chriſtus potius dictus ſit Nazaræus, quàm Bethlehemita, vide annotat. Ioan. 19. & Franciſcum Lucam in hunc locum.

CAPVT III.

v. 2. **P**Oenitentiam agite; appropinquauit enim regnum cælorum. Pauca quidem verba, ſed quæ —— ſummam ferè totius Euangelicæ prædicationis complectantur. Vnde & Chriſtus ſequenti cap. iiſdem planè verbis Euangelij ſui prædicationem auſpicatus eſt. Pro eo quod Latinè dicitur, *pœnitentiam agite*, Græcè eſt vnica vox, μετανοεῖτε, quod in Actis ſimiliter vna voce reddidit interpres, *pœnitemini*: quod Græcum verbum, ſi vocis originem attendamus, idem erit quod, transmentamini, ſeu reſipiſcite, nam μετάνοια transmentationem ſonat, ſi etymon attendamus; vnde & hæretici noſtri temporis, ex hac voce ſumunt argumentum, vt doceant non aliud eſſe pœnitentiam, quàm vitæ mutationem in melius. Quibus vt reſpondeamus, primò ſciendum inualidum eſſe argumentum, quod hoc modo ducitur ex etymologia vocis: frequenter enim contingit vocem latius aut contractius vſurpari, quam ſinat ratio etymologica. Proinde videndum, quam ſignificationem vſus vocabulo tribuat: vſu autem loquentium & ſcribentium μετάνοια Græcis non aliud eſt, quàm pœnitentia Latinè. Præſens autem locus, non qualemcumque requirit pœnitentiam, id eſt, animi dolorem ob peccatum commiſſum, ſed eum qui conjunctus ſit, cum ſtudio placandi eius, qui peccato læſus eſt; idque etiam per aliqua ſigna & opera externa. Qui enim audierunt ex Ioanne illud, μετανοεῖτε, obedientes illi voci, ſuſceperunt ab

eo baptiſma pœnitentiæ, confeſſi ſunt peccata ſua, dictumque eſt eis: *Facite fructus dignos pœnitentiæ.* Hoc ergo totum in pœnitentia à Ioanne prædicata, continebatur. *Notandum* hic contra hæreticos, quod, cum illi ſolam fidem prædicent, Ioannes & Chriſtus à prædicatione pœnitentiæ legationem ſuam auſpicati ſint. *Dicet* aliquis, fides eſt pœnitentia prior, oportebat ergo Ioannem & Chriſtum prius fidem prædicare, deinde pœnitentiam. *Reſpondeo*, ſic agendum apud eos, qui omnino ſunt infideles. Sic fecerunt Apoſtoli in Actis apud gentiles, quos primum euocabant ab idololatria ad cultum veri Dei; & deinde pœnitentiam & ſanctam conuerſationem prædicabant. Ioannes autem & Chriſtus Iudæis prædicauerunt; qui verum Deum colebant, ſed multis peccatis erant obnoxij. B Chriſti autem fides paulatim declaranda erat: Nam Chriſtus nondum erat manifeſtatus; & ita ad fidem Ieſu Chriſti in particulari, nondum aſtringebantur; & tamen Ioannes Chriſtum non tacuit, dicens: *Qui autem poſt me venturus eſt, fortior me eſt.* Ita quoque egit S. Petrus, Act. 2.

v. 2. *Appropinquauit enim regnum cœlorum. Appropinquauit*, non appropinquabit, legendum eſſe & hoc cap. & ſequenti docent vtroque loco incorruptiores manuſcripti codices, Græco textui conſentientes. Quomodo & Marci 1. legitur, nullo codice diſcrepante, *quoniam impletum eſt tempus, & appropinquauit regnum Dei.* Ex quo etiam loco docemur, idem eſſe *regnum cœlorum*, vt hic vocatur, & *regnum Dei*, vt illic. Dicitur illud appropinquaſſe, quia jam prope acceſſerat, & quaſi in foribus aderat: Chriſtus enim venerat, jam jam manifeſtandus, & prædicaturus Euangelium; qua prædicatione fundamenta jacere cœpit regni ſui, qui regnaturus erat per fidem, & charitatem in hominibus. Quod regnum, eſt Eccleſia Chriſti, diffuſa per omnes gentes. Regnum autem dicitur ob multa; quia principem vnum habet, Chriſtum; quia ampla; quia manifeſta ac celebris; quia certis inſtitutis ac legibus gubernatur, & continetur; quia variis conſtat ordinibus præfectorum, miniſtrorum, ſubditorum, & officiorum. Vocatur verò regnum Dei, tum quia ſpiritu ac gratia Dei regitur, tum quia ad Deum tendit. Vocatur & regnum cœlorum, quia finis & ſcopus eius eſt beatitudo cæleſtis.

v. 4. *Eſca autem eius erat locuſtæ & mel ſylueſtre.* De his vide Iacobum Vitriacenſem lib. orientalis hiſt. cap. 5. p. 3. referentem quæ locuſtæ, & quod mel reperiatur in illo deſerto; & de opinione Monachorum illius loci. Græca vox, ἀκρίδες, ſignificat etiam arborum extremitates; & ita intellexit Nicephorus lib. 1. hiſt. cap. 14. dicens Ioanni pro cibo fuiſſe ἀκρόδρυα. Tametſi lexicon Græcum contendat animal ſignificari, non fruticem, aut ſurculum, idque etiam probet. Sanè Moyſes Leuit. 11. locuſtas inter animalia munda numerans, oſtendit eas eſui fuiſſe.

v. 5. *Tunc exibat ad eum Ieroſolyma & omnis Iudæa, &c.* Non tantum ad Ioannem baptizandi accedebant qui Ieroſolymis & in Iudæa habitabant, verùm etiam Iudæi ex remotis prouinciis Ieroſolymam orationis cauſa venientes & ſtatim poſt redeuntes ad propria. Quales erant Apollo Alexandrinus Act. 18. *Sciens tantum baptiſma Ioannis*, & duodecim illi Epheſij diſcipuli, Ioannis baptiſmate baptizati Act. 19. Tanta erat fama & celebritas ſanctitatis Ioannis, vt omnes vellent ab eo baptizari. Vide annot. Act. 18.

v. 6. *Et baptizabantur ab eo in Iordane, confitentes peccata ſua.* Hoc idem Marcus refert. Non dicitur autem confiteri peccata ſua, qui tantum in genere confitetur ſe peccatorem eſſe, ſed qui peccata ſua cum agnitione culpæ enumerat. Videntur autem propterea confeſſi peccata ſua, qui ad Ioannem baptizandi accedebant; quia baptiſmus Ioannis erat externa quæ- A dam profeſſio pœnitentiæ, cui proinde conueniebat adjungi externam & vocalem peccatorum confeſſionem; eo maximè, quod, qui à Ioanne baptizabantur, ſimul etiam quærebant conſilium vitæ in melius commutandæ, vt expreſsè Lucas refert; qui autem hujuſmodi petit conſilium, exponere debet actus vitæ præteritæ.

v. 7. *Videns autem multos Phariſæorum, & Sadducæorum, venientes ad baptiſmum ſuum, &c.* Quomodo non pugnat cum hoc loco, quod ſcribit Lucas capite 7. Phariſæos & legiſperitos conſilium Dei ſpreuiſſe in ſemetipſos, non baptizatos à Ioanne? quamuis enim fortaſſe non ex animo vt vitam corrigerent in melius, (vt qui ſibi præ aliis iuſti videbantur) ſed B magis vt populo ſuum pietatis ſtudium venditarent, pleríque eorum ad Ioannem baptizandi acceſſerint: verè tamen ab eo multos Phariſæorum baptizatos, hic Euangeliſta teſtatur: quod negare videtur Lucas. An dicendum Lucam loqui non de omnibus Phariſæis & legiſperitis, ſed de multis, & maximè de iis, qui Chriſto, ea quæ Lucas ibi commemorat, in Ioannis commendationem, dicente, præſentes aderant? Neque enim pugnant hæc duo, multos Phariſæorum fuiſſe à Ioanne baptizatos, atque item multos eorum à Ioanne non fuiſſe baptizatos. Poteſt & ſic exponi, quod dicit Lucas; Phariſæi, & legiſperiti qui à Ioanne baptizati non fuerunt, ſpreuerunt conſilium Dei in ſemetipſos. Qua expoſitione non dicitur, multine fuerint, an pauci, ſed tantum ſignificatur aliquos fuiſſe. *Progenies* C *viperarum, &c.* S. Lucas cap. 3. refert hoc dictum ad turbas, quod hic refertur dictum ad Phariſæos. Sed turbis dixit præcipuè propter Phariſæos, qui in illis erant.

v. 8. *Facite ergo fructum dignum pœnitentiæ.* Patres Concil. Trid. ſeſſ. 6. cap. 14. citant hunc locum, aut certè ſimiles Matth. 4. Luc. 3. ad ſtatuendam laborioſam pœnitentiam relapſorum, & ſatisfactionem dignam pro peccatis. Mirantur hoc quidam, cum hæc dicta ſint non baptizatis: ideoque potius videatur intelligenda pœnitentia baptiſmalis. Sed dicendum, hæc dicta fuiſſe circumciſis, nam & ipſi Sadducæi, etſi hæretici eſſent, erant tamen circumciſi ſecundum legem, quam recipiebant: ideoque talibus omnibus prædicanda erat pœnitentia relapſorum, quia antea per circumciſionem D fuerant mundati à peccato.

v. 9. *Quoniam potens eſt Deus de lapidibus iſtis ſuſcitare filios Abrahæ.* Vide annot. Luc. 3.

v. 11. *Ego quidem baptizo vos in aqua in pœnitentiam: —— ipſe vos baptizabit in Spiritu ſancto & igni.* Differunt ergo baptiſmus Chriſti & baptiſmus Ioannis. Vide annot. Luc. 3. Actor. 18. & 19. & noſtra in 4. diſt. 2.

v. 11. *Cuius non ſum dignus calceamenta portare.* Dignum ſe negat veraciter, & non tantum quaſi humiliter; non modo quia ex ſe dignus non erat; nam homo ex ſe nec minimo Dei beneficio dignus eſt, nec aura, nec pane dignus, quo veſcitur: ſed ad ſignificandam illius hominis infinitam ſuprà ſe dignitatem & excellentiam; E quaſi dicat; tanta eſt illius perſonæ dignitas ſupra me, vt nulla parte attingam: eſt enim infinita dignitatis eius eminentia. Tacitè Chriſti diuinitatem inſinuat. Vnde nec recurrendum hic ad hyperbolen; quæ in hoc ſimplici & aperto Ioannis teſtimonio non debuit admitti; quandoquidem nec in aliis humanis teſtimoniis adhiberi debet. Quamuis autem ſenſu jam dicto, rectè neget ſe dignum; tamen eccleſia, alio ſenſu, pronuntiat eum dignum, quando de eo canit: *Qui nefas ſacli meruit lauantem tingere lymphis.* Maximè autem dignum ſe reddidit hac ipſa humilitate, qua ſe dignum negauit; & rurſum declarata illis verbis, quibus, vt ſtatim pòſt dicitur, prohibebat eum, dicens: *Ego à te debeo baptizari; & tu venis ad me?*

v. 12. *Cuius ventilabrum in manu sua, & permundabit aream suam, &c.* Denunciat extremum iudicium, in quo judex sessurus sit idem ille, cuius nunc annunciat aduentum.

Paleas autem comburet igni inextinguibili. Non videtur ex hoc loco posse colligi pœna ignis materialis, quia totus sermo est metaphoricus, vt patet; *cuius ventilabrum in manu sua: & permundabit aream suam: & congregabit triticum suum, in horreum; paleas autem comburet igni inextinguibili.* Non magis ergo materialis ignis datur intelligi, quàm ventilabrum, area, triticum, horreum, paleæ, materialia & propriè dicta. Dicens ergo, ignem inextinguibilem; videtur tantum significare voluisse supplicium, seu pœnam æternam.

v. 14. *Ioannes autem prohibebat eum, &c. Prohibebat eum*, id est, non admittebat vt à se baptizaretur. Neque enim propriè prohibuisse existimandus est, cui sciebat se nihil præcipere posse. Id autem faciebat ex humilitate; sicut Centurio, dicens: Matth. 8. *Non sum dignus vt intres sub tectum meum, &c.* sicut Petrus, dicens, Ioan. 13. *Domine, tu mihi lauas pedes?*

Ego à te debeo baptizari, id est, ablui, mundari à peccatis. Ex quo bene colligitur Ioannem Baptistam non fuisse sine venialibus peccatis: juxta illud alterius Ioannis 1. cap. 1. *Si dixerimus quoniam peccatum non habemus, &c.* Vnde & Augustinus Ioannem vult comprehendi inter eos iustos, qui non viuunt sine peccatis. Quod si ille, quo (veritate teste) nemo surrexit major inter natos mulierum, non caruit peccatis, à quibus opus habebat ablui: quis alius à generali regula exciperetur?

Et tu venis ad me? non mundari, sed meo baptismo baptizari? scilicet instituto ad professionem pœnitentiæ: qua tu non indiges, qui totus mundus es, & aliena tollis peccata.

v. 15. *Sic enim decet nos implere omnem iustitiam. Nos*, id est, te & me, te quidem obediendo, me autem humilitatis exemplo. *Omnem iustitiam*, id est, perfectam iustitiam, ita Iacobus cap. 1. *Omne gaudium*, & Apostolus ad Rom. 15. *Deus autem spei repleat vos omni gaudio*, & 1. ad Timoth. 6. *Serui Dominos suos omni honore dignos arbitrentur.* Sic sæpè legimus omnem patientiam. Vel, *Omnem iustitiam*, intellige etiam hanc, quasi dicat: Omne genus virtutis, etiam huius, scilicet humilitatis.

v. 16. *Et ecce aperti sunt ei cœli.* De apertione cœlorum, quomodo sit intelligenda, vide annot. Act. 7.

v. 17. *Et vidit spiritum Dei descendentem sicut columbam, & venientem super se. Vidit*, scilicet Iesus. Hoc enim postulat contextus, idque etiam euidentius patet ex Marci 1. cum ait: *& statim ascendens de aqua vidit cælos apertos, & spiritum tanquam columbam descendentem, &c.* Vbi profectò, *vidit*, non ad alium, quàm ad Christum referri potest. Nam illud, *ascendens*, de Iesu dicitur, vt patet ex Matthæo. Nec tamen negandum, quin potius affirmandum est, etiam à Ioanne, imò & à turbis circumstantibus, Spiritum sanctum in specie columbæ visum, & vocem Patris auditam fuisse: sicut audita fuit à discipulis in monte, infrà c. 17. & à turbis in templo, Ioan. 12. De Ioanne, quod Spiritum sanctum in specie columbæ viderit, apertissimè ipse profitetur apud Ioan. Euang. cap. 1.

v. 17. *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui.* In Græco emphasim habet inculcatio articuli, ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, *ille filius meus, ille dilectus*: scilicet non adoptiuus, sed naturalis, vereque ex me genitus. Cæterum hoc Dei Patris de Filio suo Iesu testimonium iterum repetitur infrà capite 17. estque tanti momenti, vt non satis fuerit Spiritui sancto, narratum illud esse à tribus Euangelistis Matthæo, Marco & Luca, sed voluerit etiam à Petro, tanquam quarto

A Euangelista, repeti, 2. Epistolæ capite 1. Vide ibidem nostra.

CAPVT IV.

v. 1. TVnc Iesus ductus est in desertum à spiritu. Hanc historiam jejunij quadraginta dierum & trinæ tentationis Christi, non videntur Euangelistæ describere vt à se visam, aut ab iis qui viderunt, acceptam; Acta sunt enim quæ hic describuntur, nullo hominum præsente; sed vel Christus ea suis Apostolis postea narrauit, vel in spiritu reuelauit, vt scriberentur. Eadem ratio videtur de trina Christi oratione in horto; nam discipuli dormiebant: Item, de Angelo confortante.

Vt tentaretur à Diabolo. Tentare hoc loco, non est probare, siue experiri, (quamuis & illud voluerit
B Diabolus) sed ad peccatum sollicitare. Quod ex eo liquet, quia mox dicitur; *& accedens tentator*, Græcè est, ὁ πειράζων, *qui tentat.* Quod epitheton est Diaboli; significans eum esse sollicitatorem hominum ad peccata, sicut 1. Thess. 3. *Ne fortè tentauerit vos, is qui tentat.* Interpres autem, sua libertate vsus, modo vertit tentatorem, modo, eum qui tentat. Luc. 4. dicitur; *Agebatur à spiritu in desertum diebus quadraginta, & tentabatur à Diabolo.* Hoc S. Hieronymus sic accepisse videtur, quasi quadraginta diebus Christus fuerit à Diabolo tentatus. Sic enim ait super Habac. 3. de Diabolo; Qui quadraginta diebus tentauit eum in solitudine. Erasmus locum Lucæ ita vertit: Et actus est per spiritum in desertum; ac diebus quadraginta tentabatur à Diabolo. Sanè illud (*quadraginta diebus*) rectius cum eo quod sequitur, quàm cum
C eo quod præcedit, cohærere videtur. Non enim actus est in desertum quadraginta diebus, quasi iter quadraginta dierum fecerit vsque ad desertum, sicut Elias quadraginta diebus ambulauit vsque ad montem Oreb: Nam Marcus disertè dicit, Christum in deserto fuisse quadraginta diebus. Sed Lucas non aliud velle videtur, quàm intra spatium quadraginta dierum, quo in deserto fuit, tentatum eum fuisse à Diabolo. Quomodo latinè dicimus; Superioribus diebus venit ad me tabellarius, non aliud significantes, quàm quod aliquo superiorum dierum venerit.

v. 2. *Et cum ieiunasset quadraginta diebus, & quadraginta noctibus, postea esuriit.* Euangelista his verbis facit ingressum ad narrandam Christi à Diabolo ten-
D tationem; quasi dicat: Postquam cœpit ostendere famem & quærere cibum; id videns Diabolus, quasi volens esurienti consulere, accessit ad eum dicens: O vir sanctissime, video te valde esurire in hoc deserto; iube ergo lapides istos conuerti in panes. Sic enim & famem pelles, & simul ostendes quod sis filius Dei. Cæterùm notanda est differentia inter hoc Christi jejunium & abstinentiam Moysi & Eliæ. Nam non est verisimile Moysen & Eliam passos fuisse molestiam famis, quando fuerunt sine cibo per dies quadraginta. Non enim illi sponte assumpserunt jejunium, vt carnem edomarent, vel vt exemplum jejunij posteris relinquerent; sed tantùm diuino miraculo circa eos factum est, vt tanto tempore sine cibo conseruarentur in
E vita sani & integri. Vnde nec Iudæi eorum exemplo aliquod hujusmodi jejunium instituerunt; sicut jejunium illud quod celebrabant ante festum sortium, vt est in libro Esther. Christus autem jejunium hoc sponte assumpsit, vt exemplum jejunandi nobis præberet, & pro nobis satisfaceret; passus est ergo molestiam; vt in multis aliis, quæ pro nobis sustinuit. Venerat enim vt peccata nostra portaret, & pro nobis pateretur, non tantùm in cruce, sed toto cursu vitæ. Vnde Christiani, Christum caput suum pro se passum, etiam in hoc jejunio imitantur pro modulo suo. Nec obstabat dulcedo contemplationis diui-

Nam Christus visionis diuinæ dulcedinem mente percepit ab initio suæ conceptionis; multa tamen passus per totam vitam in anima & in corpore. Caietanus nobiscum sentit. Vide Medinam in 3. p. q. 41. articulo 3. Item jejunium Christi fuit actus patientiæ, seu pœnalis abstinentiæ; in quo nobis dedit exemplum, quod imitaremur. Sed *quares* quomodo Christi jejunium Christianis imitandum rectè proponitur, cum fuerit miraculosum quadraginta dies continuos à cibo abstinere? Dicendum non illud proponi imitandum quod miraculosum, sed quod morale; nempe ipsum jejunium quadraginta dierum, quatenus ab homine seruari potest.

v. 3. *Si filius Dei es, dic vt lapides isti panes fiant.* Hinc videri posset persuasum fuisse Diabolo, quod filius Dei esset venturus in carne; fortè ex prophetis. Sed verior responsio est, Diabolum suæ interrogationis occasionem habuisse ex voce Dei Patris cœlitus emissa super Iesum, quando baptizabatur. *Hic est filius meus dilectus, &c.* hoc enim immediatè præcedit, & hic est ordo historiæ. Non constat quod Diabolus notitiam Trinitatis habuerit; quamuis fidem Trinitatis accepisset initio: sed quæ ei postea fuit ablata, cum cæteris donis supernaturalibus. Incertum itaque quem intelligat filium Dei, an consubstantialem Deo an verò per excellentem adoptionem; quomodo Ariani de filio Dei loquuntur. Apparet tamen, quod filium Dei, propriè Deum intellexerit, ex eo quòd filio Dei tribuat potentiam mutandi lapides in panes; & potuit hujusmodi aliquam Trinitatis notitiam habere, quasi experimentalem (quod sciret in scripturis eam doctrinam contineri) vel à prophetis prædicatam. Vide nostra in 2. d. 7. de Scientia Dæmonum, & in 3. d. 39.

Iesum esse filium Dei, quamuis Diabolus non statim cognouerit; postea tamen certò didicit per miracula, quæ Christus in comprobationem suæ doctrinæ, qua se filium Dei diceret, faciebat; & quia videbat Diabolus per illam fidem homines eripi suæ dominationi, & saluari; quod erat certissimum & euidens argumentum, veram esse eius doctrinam. Itaque Dæmones quando Christum confessi sunt filium Dei, non per assentationem, aut ex opinione id solùm dixerunt; sed quia hoc jam sciebant scientia experimentali jam dicta; quomodo & credunt non solùm vnum esse Deum, vt testatur Iacobus cap. 2. sed etiam esse trinum, ac cætera mysteria religionis nostræ, per quorum fidem vident homines à damnatione eripi, & prouehi ad salutem. Vide Caietan. in Comment. & Maldonatum, qui ita sentiunt. Ita etiam Greg. lib. 33. moral. cap. 7. Nec obstat illud 1. Cor. 2. *Quam nemo principum huius sæculi cognouit; si enim, &c.* quia ibi agitur de sapientia in mysterio; scilicet, quod per crucem & mortem Filij Dei, potestas Diaboli esset destruenda. Id enim non sciuit Diabolus, nisi postquam fuit completum. Sed contra hæc objici potest, quòd apud Lucam dicatur, *& recessit ab eo ad tempus.* Quod interpretes exponunt de tempore passionis eius, quando Diabolus tentationem suam instaurauit, videlicet certius explorare volens an verè esset filius Dei. Sic enim ibi loquitur per ministros suos ad eum: *Si filius Dei es, descende de cruce.* Matth. cap. 27. Apparet ergo Diabolum vsque ad illud tempus ignorasse de Iesu, num verè filius Dei esset. Sed fortè dicendum quod perplexus erat Diabolus in cogitationibus suis, hinc, videns miracula eius, quæ non possent nisi à filio Dei fieri, & quia per eius doctrinam sentiebat homines eripi suæ potestati; inde, videns hominem eumque mortalem & passibilem. Videbatur autem ei impossibile & incredibile hominem esse Deum. Vide annot. Matth. 27. Marci 1. Luc. 4. & 1. Cor. 2.

v. 4. *Non in solo pane viuit homo, &c.* Vide annot. A Deuter. 8. & Matth. 6. ad illud, *panem nostrum quotidianum, &c.*

v. 6. *Scriptum est enim: quia Angelis suis mandauit de te, &c.* Quid mirum est, hæreticos oppugnare Ecclesiam ex ipsa scriptura sacra; quando jam olim hæreticorum caput ad eundem modum oppugnauit caput Ecclesiæ? Hinc discimus non in legendo, sed in intelligendo scripturam Sacram consistere; & ipsam sui judicem esse non posse, quia & ab ipso mendacij patre, contra veritatem ipsam citatur.

v. 9. *Vade Satana: scriptum est enim: Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies.* Abutuntur hoc loco, qui ex eo colligunt, nec sanctis nec eorum imaginibus, sine Dei injuria honorem deferri posse. Quibus respondemus, Christum his verbis ex lege ci- B tatis, non hoc ostendere velle, nulli prorsus creaturæ deferendum esse honorem aliquem; cum toties diuersum præcipiat scriptura sacra; *Honora patrem & matrem. Regem honorificate. Cui honorem, honorem. Honore inuicem præuenientes.* Sed docere, vnum tantum pro Deo adorandum esse, eum videlicet qui toties vniuersi creator est & administrator, eique soli diuinum honorem tribuendum esse; quem honorem magis propriè significat vox Græca προσκυνεῖν, tametsi & illa sæpe ad honores non diuinos refertur. Sanctos igitur honoramus non cultu diuino, sed eo cultu, qui debetur amicis Dei; quemadmodum propter regem, honoramus amicos regis; neque tamen in illos honorem regis transferimus. Imo sicut propter regem, etiam imagi- C nem eius honoramus, idque sine ipsius regis injuria; dum videlicet illam reuerenter habemus, & cum veneratione contrectamus; ita imagines Christi & Sanctorum eius veneramur, non vt ligna & lapides, sed quatenus eos nobis repræsentant, quos virtutis causa honoramus. Dictio (*soli*) quam addunt posteriori parte Matthæus & Lucas, etiam ad priorem referenda est. Est enim sermo præcisus, & proinde cum exclusione intelligendus; non quod (*adorare*) & (*seruire*) habeant significationem cultus aut seruitutis soli Deo debitæ; sed quia subintelligendum, hoc modo, Dominum Deum tuum, eumque solum adorabis, vt Deum; & illi soli seruies, vt Deo.

v. 11. *Et ecce Angeli accesserunt, & ministrabant ei.* Accesserunt vt ministri, non vt adjutores. Vide Au- D gust. in psalm. 56. Hinc probat Gregor. homil. 16. in Euangelia Christum Deum fuisse. Non enim Angeli ministrassent Christo, nisi Deus esset, similis probatio, Hebr. 1. Item Leo serm. 2. in quadragesima. Hujus quoque ministerij figura fuit, quando duo Angeli cum tertio, qui erat reliquis duobus honorabilior, & ab Abraham adorabatur, venerunt ad Abraham. Non enim Abraham eum præ reliquis duobus adorasset, si non vidisset alios duos ei tanquam Domino ministrare; vnde etiam Dominum eum vocabat. *Et ministrabant ei.* Scilicet afferentes panem & potum, fortè & alios cibos, & pro potu vinum; sicut decebat, corpus longo jejunio maceratum reficere. Verisimile autem est id eos fecisse in assumptis corporibus, astantes & ministrantes, vt seruos Domino. Nam & Ioan. 1. discipu- E lis suis promittit, quod visuri essent Angelos Dei ascendentes, & descendentes super filium hominis; vtique in corporibus assumptis, vt ministros: & Luc. 22. Angelus de cælo visibiliter apparuit, confortans eum. Huc facit, quod hic dicitur, *Et ecce.* Item quia in specie visibili à malo Angelo tentatus fuerat. Huc potest etiam referri illud 1. Timoth. 3. *apparuit Angelis,* scilicet Deus. Vide nostrum comment. ibidem.

v. 18. *Vidit duos fratres, Simonem, qui vocatur Petrus, & Andream.* Et postea.

v. 19. *Et ait illis: venite post me, &c.* Non ita Petrus & Andreas hic vocantur à Domino, vt antea cum eo non fuerint, Nam Ioan. 1. leguntur apud eum mansisse,

à quo non dubium quin etiam tunc cœlestem doctrinam audierint.

v. 22. *Illi autem statim relictis retibus & patre secuti sunt eum.* Fides commendatur, qua statim Deo creditur, & eius authoritate ceditur, ratione non audita, non conspectis miraculis. Non est putandum, quod patrem prorsus egentem reliquerint, tametsi fortunæ tenuis, ne contra præceptum Domini fecisse videantur de honorandis parentibus. Hinc collige Monachum non debere exire monasterium, vt patrem tenuiter viuentem faciat lautius agere & commodius viuere, sed tantum vt parentem necessitatem patientem adjuuet.

v. 23. *Et circuibat totam Galilæam, docens in synagogis eorum.* Quidam, non sine graui errore, Christum opinantes ortum ex genere Sacerdotali, ac verè sacerdotem Aaronicum fuisse, contra manifestam doctrinam Apostoli in epist. ad Hebr. argumentum sumunt ex hoc loco & similibus. Non enim, inquiunt, absque reprehensione potuisset publicè docere in synagogis, nisi sacerdos fuisset. Sed hoc negamus. Non enim solis sacerdotibus licitum erat, docere in synagogis; verùm alijs doctrina legis instructis; vt erant illi, quos Euangelium passim vocat scribas, & legisperitos; quales vtique non erant soli sacerdotes. Vnde in Actis Apostolorum Paulus, quem de tribu Benjamin ortum fuisse constat, sæpe legitur in synagogas ingressus per sabbatha, prædicasse Iudæis Euangelium Christi, ab ipsis expectati, & in lege promissi.

CAPVT V.

v. 1. ET *aperiens os suum, docebat eos, dicens: Beati, &c.* Huic sermoni Domini in monte Matthæus non interfuit, nam postea vocatus est.

v 2. *Et accesserunt ad eum discipuli eius.* Non soli discipuli hunc ejus sermonem audierunt: nam post finem sermonis cap. 7. dicit Euangelista: *Et factum est cum consummasset Iesus verba hæc, admirabantur turbæ super doctrina eius.* Sed discipuli quidem propius accesserunt, turbæ vero proximæ ab eis circumsteterunt. Quod ergo quidam annotant solos discipulos ascendisse cum Christo in montem, turbas vero remansisse in campestribus, apparet dictum sine accuratiore consideratione.

v. 3. *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum.* Quidam *pauperes spiritu* solos eos interpretantur qui propositum paupertatis voto firmauerunt, sed non rectè: virtutes enim eas hîc Christus commendat, quas ab omnibus exigit Christianis; vt sunt, esse mitem, pacificum, mundum corde, &c. Deinde nec Abraham, nec Dauid, nec B. Maria, nec Christus ipse fuissent hoc modo pauperes spiritu, quia paupertatem non vouerunt. Rectius Bonauentura lib. 2. de profect. rel. cap. 42. paupertatem spiritus interpretatur generaliter contemptum diuitiarum; ac deinde quadripartitam hanc subijcit distinctionem. Quidam sunt pauperes rebus, & non spiritu, vt cupiant opes quas non habent. Quidam pauperes spiritu & non rebus, vt Abraham, Dauid Iob, Loth. Iosias & similes. Item Gregorius Papa, & alij sancti Episcopi. Alij pauperes spiritu & rebus, vt sancti Monachi. Hos vocat feliciores, illos laudabiliores. Quidam denique (quod membrum Bonauentura omisit) neque spiritu, neque rebus pauperes sunt, vt diuites diuitijs cor apponentes. Ceterum cum dicitur, beati pauperes spiritu, subaudiendum (sunt) non autem (erunt: sentit enim eos esse beatos in spe, & in causa, quia beatitudinis meritum iam habent. Vnde sequitur, *Quoniam ipsorum est regnum cælorum*: id est, quia illis propter hoc debetur regnum cœlorum, tanquam merces; sicut infra vocatur. Quod autem verbum præsentis temporis supplendum sit; patet, quia infra dicitur: *Beati*

A *estis cum maledixerint vobis homines, &c.* Itaque non tantum significatur quid Deus misericorditer promittat pro operibus iustitiæ, quæ hic exprimuntur; sed etiam significatur, quid pro illis operibus debeatur, tanquam iustitiæ merces & corona, quæ sit expectanda à iusto iudice Deo. Id quod clarè ostenditur ex coronide harum octo beatitudinum, quæ sic habet: *Gaudete & exultate, quoniam merces vestra copiosa est in cælis.* Si autem merces; igitur debita ratione operis; id enim requirit natura mercedis, vt pro opere aliquo debeatur. Vnde malitiosè calumniatur Catholicos Caluinus, quod contra Christi & Apostolorum doctrinam in scholas inuexerint nomen meriti respectu vitæ æternæ, aut regni cœlorum, non intelligens meB ritum & mercedem esse correlatiua, sicut pater & filius. Si ergo scriptura nomen mercedis tribuit regno cœlorum, respectu operum nostrorum per spiritum adoptionis factorum; cum scriptura sentit & loquitur, quæ nomen meriti tribuit operibus nostris respectu regni cœlorum. Quamquam & meriti nomen expressè inueniatur bonis operibus attributum. Dicit enim Apostolus, de bonis operibus loquens. ad Hebr. 13. *Talibus enim hostiis promeretur Deus.* & Ecclesiastici 16. *Omnis misericordia faciet locum vnicuique secundum meritum operum suorum.*

Quoniam ipsorum est regnum cælorum. Non dicit, erit, sed, *est*, vt significet ijs qui pauperes spiritu sunt (de ceteris beatitudinibus idem iudicium) iam deberi regnum cœlorum, licet ad eius possessionem non prius admittantur, quàm vitæ huius cursum peregerint. Quod nota contra eos, qui negant opera iustorum C mereri vitam æternam, nisi ratione perseuerantiæ.

v. 4. *Beati mites quoniam ipsi possidebunt terram.* Sumptum ex Psalm. 36 *Mansueti autem hæreditabunt terram, & delectabuntur in multitudine pacis.* Quod de terra hac mortalium dictum videtur, more promissionum veteris Testamenti, sub quarum tamen velamine comprehenduntur promissiones noui Testamenti. Congruenter autem hoc promittitur mansuetis, quia congruit vt qui tolerant mala, percipiant bona. Vide Iansenium. Item omnes temporaliter volunt regi à mansuetis; & propter mansuetudinem & clementiam regiminis, diu durat & stabilitur eorum possessio super terram.

v. 7. *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur.* Et contrà: *Iudicium sine misericordia* D *illi, qui non fecerit misericordiam.* Iacob. 2. Vide ibid nostra.

v. 12. *Gaudete & exultate, quoniam merces vestra copiosa est in cælis.* Ita fecisse Apostolos testatur B. Lucas Act. 5. dicens: *Ibant gaudentes à conspectu concilij, quoniam digni habiti sunt pro nomine Iesu, contumeliam pati.* Ita & illi, de quibus Apostolus Heb. 10. *Et rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis.* Vide ibid. nostrum Comment.

v. 13. *Ad nihilum valet vltra, nisi vt mittatur foras, & conculcetur ab hominibus.* Phrasi hebræa hoc dictum est, vt multa alia in scripturis, pro eo quod diceretur: Ad nihilum valet amplius; sed tanquam res prorsus inutilis, foras proijcitur, & ab omnibus E conculcatur. Id Lucas expressit capite 14. *Sed foras mittetur.*

v. 14. *Vos estis lux mundi.* Quamuis mundum illuminare Christo sit proprium, de quo dicitur Ioan. 1. *Erat lux vera*, quique de seipso testatur, *Ego sum lux mundi* Ioan. 8. vers. 12. tamen & Apostolis suis honorem illius nominis communicatum voluit; dicens: *Vos estis lux mundi.* Quapropter & Ecclesia eosdem salutat in hymno, *vera mundi lumina.* Verùm aliter Christus, aliter illi lux mundi sunt. Christus enim lux est principaliter illuminans mundum; Apostoli verò tanquam illius ministri. Vide nostr. Commentar.

2. Cor. 4. ad illud: *Ad illuminationem ſcientiæ clari-* A *tatis Dei.*

v. 16. *Sic luceat lux veſtra coram hominibus, vt videant opera veſtra bona, & glorificent patrem veſtrum qui in cælis eſt.* Hoc dicitur illis, quibus ſuprà dictum eſt, *vos eſtis ſal terræ, & vos eſtis lux mundi,* id eſt, præfectis Eccleſiæ; qui ſalem doctrinæ populo miniſtrant, & vitæ exemplo eundem illuminant. Neque pugnat quod initio ſeq. cap. dicitur, *Attendite ne iuſtitiam veſtram faciatis coram hominibus.* Nam vt ait S. Gregorius Homil. 11. in Euang. ita opus fieri debet in publico, quatenus intentio maneat in occulto; vt & de bono opere proximis præbeamus exemplum, & tamen per intentionem, qua ſoli Deo placere quærimus, ſemper optemus ſecretum. Vide etiam Auguſt. Conc. B 12. in Pſalm. 118. vbi dicit laudem humanam non eſſe culpandam (quid enim tam optandum hominibus, quàm vt eis placeant, quæ debeant imitari?) adducens hunc ſcripturæ locum. Et ſerm. vlt. eorum quos Pariſienſes vulgauerunt, concordat hæc duo loca. Rurſum de ea re eſt egregius locus apud Greg. Curæ paſt. p. 3. admon. 36. vbi addit: fieri plerumque vt & bonum opus in occulto ſit, cum fit publicè; & rurſus in publico, cum agitur occultè, &c.

v. 17. *Non veni ſoluere legem, ſed adimplere.* Adimplet legem Chriſtus quatuor modis. Primò obſeruando eam, quod fecit perfectiſſimè. Secundò, faciendo in nobis vt eam obſeruemus, iuxta illud Ezechiel. 36. *Faciam vt in preceptis meis ambuletis*; hoc facit per gratiam ſuam. Tertiò, implendo omnes figuras & C omnem ſignificationem veteris legis; implentur autem in ipſo & Eccleſia eius. Quartò, explicando eam, & exprimendo ea, quæ tacitè tantùm in lege continebantur; vt dum dicit. *Ego autem dico, &c. Quæritur,* quem, aut quos modos Chriſtus in hac ſententia habuerit præ oculis; an omnes, an aliquos tantùm? Imprimis quartum; quia ille infra declaratur. Item, ſecundum; item primum; quia fuit reprehenſus aliquando quod legem ſolueret. Principaliter tamen venit vt per gratiam eius, obſeruatio legis impleretur in nobis: principalis enim cauſa aduentus eius eſt iuſtificatio noſtra.

v. 18. *Amen quippe dico vobis.* Solus Chriſtus legitur vſus hac affirmandi formula; eſtque notandum, quod vox ea, *Amen,* apud Ioannem ſemper geminatur, ceteri Euangeliſtæ vnicum *Amen* ſcripſerunt. Vide annot. Ioan. 1. *Quæritur* an Chriſtus ſic loquendo iura- D uerit; ita enim ſentit author Commentarij in Epiſtol. ad Hebr. 6. aſcripti Sancto Ambroſio, item S. Chryſoſtomus & Theophylactus in epiſt. ad Hebr. 6. Sed minus rectè, vt apparet. Non enim iurat, ſed cum vehementia affirmat, qui dicit, In veritate dico vobis; aut, Verè dico vobis. Hæc autem eadem ſunt, cum iſto; *Amen dico vobis.* Nec ſanè conueniebat Chriſtum, qui præceperat non iurare omnino; toties iureiurando ſententias ſuas velle confirmare; & quidem in hoc ipſo ſermone, quo iurandum prohibet. Sanctus Hieronymus in fine Commentarij Epiſtol. ad Gal. ſignificat non eſſe iuramentum. S. Ambroſ. de fide lib. 4. cap. 3. dicit eſſe quaſi iuriſiurandi atteſtationem, & Amen, amen, vocat quandam ſacramenti repetitionem. Ibi- E dem tamen interpretatur, fideliter, fideliter; quod non eſt iurare. Item dicit (quaſi) & (quandam) ſubindicans non eſſe propriè iuramentum.

Donec omnia fiant. Quomodo omnia fiunt, cum ſint tam multæ tranſgreſſiones? *Reſpond.* Omnia fiunt: quia neceſſe eſt omnia quæ in lege & prophetis præfigurata & prædicta ſunt, impleri. Item Chriſtus per gratiam ſuam facit omnia legis præcepta impleri à iuſtis & ſanctis; ita vt nullum ſit præceptum, quod non ab aliquo, vel aliquibus impleatur, aut impletum fuerit.

v. 19. *Qui ergo ſoluerit vnum de mandatis iſtis minimis; & docuerit ſic homines; minimus vocabitur in regno cælorum.* Videtur ſententia ad ſolos doctores pertinere; quia in vtraque parte dicitur, *& docuerit.* Dirigitur enim hæc ſententia contra Scribas & Phariſæos, qui multa legis præcepta & ſoluebant, & ſic docebant; vt infra hoc eodem capite ſignificatur, cap. item 15. & alibi.

Mandatis minimis. Non eſt neceſſe intelligi mandata minima ea quibus peccata venialia prohibentur; ſed minima videntur intelligi, quæ vulgo reputari ſolent parui momenti; eo quod illorum tranſgreſſiones apud homines non ponderentur; vel etiam ſimpliciter non exiſtimentur eſſe contra legem. Quale eſt de aſpectu mulieris ad concupiſcendam eam; quod apud Iudæos non exiſtimabatur peccatum: qualia quoque apud eoſdem erant, de ira, de non honorandis parentibus prætextu muneris templo deuoti, de odiendis inimicis, de vindicta. Itaque hinc non ſequitur venialia peccata hominem excludere à regno cœlorum, tum quia additur, *& ſic docuerit,* tum quia non ſignificatur regnum triumphans, ſed militans; tum quia etiam minimorum mandatorum, de quibus hîc ſermo, tranſgreſſio perfecta mortalis eſt; & perfectam tranſgreſſionem ſignificat verbum (*ſoluere.*) Meritò hîc quæritur, vtrum illud, *ſoluerit vnum de mandatis iſtis minimis,* intelligi debeat de ſolutione quæ fit per ſolam tranſgreſſionem; an verò etiam de ea quæ fit per doctrinam? Videtur non ineptè reſponderi poſſe, ſermonem tantum eſſe de ſolutione per tranſgreſſionem; ita vt illud, *& docuerit ſic,* exponatur, ſicut ego doceo. Talia ſunt Rom. 2. *Qui prædicas non furandum, furaris.* & 1. Cor. 9. *Ne fortè cum aliis prædicauerim, ipſe reprobus efficiar.* Item, Iac. 4. *Scienti bonum, & non facienti peccatum eſt illi.* Et de Scribis & Phariſæis infrà cap. 23. *Super cathedram Moyſi ſederunt Scribæ & Phariſæi. Quæcumque dixerint vobis ſeruate & facite; ſecundum opera autem eorum nolite facere; dicunt enim & non faciunt.* Tales omnes docent ſicut Chriſtus docuit; ſed ea quæ docent, ſoluunt; & ideo minimi ſunt in regno cœlorum, id eſt, Dei iudicio poſtremi & viliſſimi in Eccleſia; licet apud homines interdum magni fiant, propter præſtantiam doctrinæ & eloquentiæ. Vel etiam minimi ſunt hominum iudicio; quia tales doctores opere deſtruentes doctrinam ſuam, etiam in ipſa Eccleſia habentur contemptibiles. Hic ſenſus confirmatur ex eo quod ſequitur: *Qui autem fecerit, & docuerit, hic magnus vocabitur in regno cælorum*; vtpote imitator eius, de quo ſcriptum eſt Act. 1. *Cœpit Ieſus facere & docere.* Diſtinguit enim hic Dominus inter doctores bonam doctrinam tradentes. Quidam enim docent, & non faciunt, ſed ſoluunt; Alij docent & faciunt, & proinde confirmant doctrinam opere comitante. Sanè qui ſoluunt, & docent ſoluere, non minimi vocantur in regno cœlorum, ſed ſunt extra regnum cœlorum, id eſt, Eccleſiam; tales enim ſunt hæretici. Qui autem bene docet, & tamen ſoluit; ita eſt in regno cœlorum, vt in eo ſit minimus. Quod enim nonnulli etiam illum qui docet ſoluere, dicunt minimum vocari in regno cœlorum, quia indignus eſt regno cœlorum, & proinde ab eo excluſus; non videtur rectè dici. Sic enim Diabolus eſſet etiam minimus in regno cœlorum; nec ita ſolet loqui ſcriptura; dicit enim Gedeon. Iud. 6. *Familia mea infima eſt in Manaſſe, & ego minimus in domo patris mei,* & Saül 1. Reg. 9. *Ego ſum de minima tribu Iſrael, & cognatio mea nouiſſima, inter omnes familias Beniamin.*

v. 21. *Audiſtis quia dictum eſt antiquis, Non occides; &c.* Senſus eſt: Audiſtis ex Scribis & Phariſæis, vos docentibus, dictum eſt antiquis, id eſt, maioribus veſtris, in lege per Moyſen, *Non occides*; Ita & in

sequentibus exponi debet illud, *Audistis.* Non enim A sensus est, Audistis in lege. Quædam enim dicuntur, quæ in lege non habentur, sed Scribæ & Pharisæi ex lege malè intellecta allegabant. Confirmatur hic sensus, ex eo quod proximè præcedit: *Nisi abundauerit iustitia vestra, plusquam Scribarum & Pharisæorum; non intrabitis in regnum cælorum*; ac deinceps docet, quæ fuerit iustitia eorum, id est, docta ab ipsis. Nam iustitiam Scribarum & Pharisæorum hic vocat, non quam Scribæ & Pharisæi præstabant, sed quam docebant.

v. 22. *Ego autem dico vobis, &c.* Suam authoritatem opponit non Moysi, aut legi Mosaïcæ, quam vt legem Patris sui summopere venerabatur, sed Scribis & Pharisæis, quorum ex professo corrigit doctrinas & traditiones. Vnde dixit: *Audistis*, scilicet ex Rabbinis vestris.

Quia omnis qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio. B Olim quidam codices addebant, *sine causa*. vt testatur Cassianus lib. de spiritu iræ cap. 20. sed eam lectionem improbat, ac dicit, multa nouella exemplaria & antiqua omnia, illud non habere. Hodie tamen adhuc in græcis legitur, *εἰκῇ temerè*, & S. Chrysost. aliique exponunt. S. Hieronym. in dialogo contra Pelag. negat haberi in vetustioribus Codicibus: & in Commentario similiter. Ante dixerat: *Audistis quia dictum est antiquis, Non occides: qui autem occiderit, reus erit iudicio*. id est, condemnatione mortis: ergo hîc similiter: *Omnis qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio*; id est, morte dignus. Itaque non apparet Dominum hîc constituere gradus & incrementa peccati, scilicet iræ, contumeliæ, &c sed pluribus verbis explicare legem, C supplendo eam; quasi dicat: Ego dico vobis, quod non solùm qui occiderit, verùm etiam qui voluntatem habet occidendi, siue eam corde premat, vt qui tantum irascitur, siue etiam perfectè, aut imperfectè signo exteriori prodat, vt qui dicit racha, fatue, reus est condemnatione mortis & gehenna ignis. Intelliguntur autem actus perfecti; vt ira, qua omninò vult se vindicare, vel occidendo, vel graue malum inferendo proximo; quomodo & Ioannes, ait, 1. Epist. 3. *Qui odit fratrem suum, homicida est.* Item dicere, racha, & fatue, cum deliberato & perfecto contemptu proximi; quomodo dicebant illi in Dominum: *Vah, qui destruis templum Dei, &c.* Non differunt autem secundum rem, reum esse iudicio & concilio; quia intelligitur D concilium in quo plures iudicant, id est, condemnant aliquem sua sententia. Vnde non alia apparet differentia, quàm quod concilium sit plurium, iudicium esse possit vnius tantùm. Hic sensus etiam ex eo probatur, quia infra quoad reatum non distinguit inter mœchantem, & eum, qui videt mulierem ad concupiscendam eam, quem dicit iam mœchatum in corde suo. Vbi significat pari pœna dignum esse. Ita hîc loquitur de irascente, exprimens eandem pœnam, scilicet iudicij: per quod significat eum qui irascitur fratri suo, iam esse homicidam in corde suo; sunt enim hæ sententiæ, aliæ ex alijs mutuo supplendæ. Vide nostrum Comment. dicto loco 1. Ioan. 3.

v. 23. *Si ergo offers munus tuum ad altare,——vade prius reconciliari fratri tuo.* Sic cap. sequent. *Si non* E *dimiseritis hominibus; nec pater vester dimittet vobis peccata vestra.* Igitur Deum oraturus, si obtinere desiderat, omnem injuriarum memoriam deponat, necesse est. Vide nostrum Comment. 1. ad Timoth. 2. ad illud, *Leuantes puras manus sine ira & disceptatione*, & in 3. distinct. 30.

v. 25. *Esto consentiens aduersario tuo cito, dum es in via cum eo, &c.* Parabolicus sermo est, quo admonet vt inimicis reconciliemur, priusquam ad Deum iudicem veniatur, cum periculo ancipitis iudicij, Ne fortè iudex contra nos pronunciet, & in carcerem mittamur. Quomodo in humanis consilium dari solet litigantibus, vt componant ante sententiam iudicis; ne forte præter opinionem, is qui bonam existimat causam suam cadat in iudicio, & pœnæ subijciatur. Sicut enim incertus est belli euentus, ita plerumque & iudiciorum. Malè Origenes super Lucam, item Theophylactus, & Euthymius aduersarium interpretantur Diabolum. Absit enim Diabolo consentiamus. *Quæ enim conuentio Christi ad Belial?* 2. ad Cor. 6.

v. 32. *Omnis qui dimiserit vxorem suam, excepta fornicationis causa, facit eam mœchari.* Conjugem dimitti posse causa fornicationis; non posse tamen facto diuortio aliud matrimonium inire, latè docuimus in 4. sent. distinct. 35.

v. 33. *Iterum audistis, quia dictum est antiquis, Non perjurabis: reddes autem domino iuramenta tua.*

v. 34. *Ego autem dico vobis, non iurare omnino.* Sensus hic esse videtur. Scribæ & Pharisæi ita vos instituerunt, antiquis patribus à Moyse prohibitum esse, ne pejerarent in nomine Dei; sed si quis per nomen eius iurasset, illud præstandum esse; & hoc quidem sufficere, vt passim per Deum liceat jurare. Imo si quis iuret, non per nomen Dei, sed per cœlum, terram, Ierosolymam, caput suum; non teneatur: quia juramentum illud non est per nomen Dei; de quo solo dictum est, *Non assumes nomen Domini Dei tui in vanum.* Ego autem dico vobis, omnino non esse licitum iurare, etiamsi verum quis juret (quantum scilicet in vobis est;) ne quidem per creaturas: &, si etiam per creaturas iurauerit; teneri ad reddendum iuramentum. Id quod expressius docet, c. 23. infra. Sic etiam exponit S. Iacobus c. 5. dicendo: *Ante omnia nolite iurare, neque per terram, neque aliud quodcumque iuramentum. Sit autem sermo vester, est, est, non, non.* Ratio prohibitionis est, non solùm peccatum perjurij; sed in genere, honor Dei: quia homo non debet Deum adducere in testem, absque necessitate; quia nec auderet regem, nec quemlibet virum honoratũ adducere in testem, nisi pro re alicujus magni momenti; facturus vtique contra eorum honorem, si pro re leui, aut præter necessitatem, eos in testes aduocaret. Hinc etiam intelligitur, cur dicat: *Quod autem his abundantius est, à malo est*, id est, à Diabolo; quia etsi Diabolus sit homini incentor ad omne genus peccatorum; ad ea tamen maximè instigat, quibus honor Dei, (quem semper violare conatur) aliquo modo læditur. Notandum secundum scripturam sacram, iurare, neque ponendum in bonis; sic enim hortaretur nos scriptura ad jurandum, quod nusquã facit. Non enim sicut dicitur, vigilate, orate, date, dimittite; sic etiam scriptum est, iurate. Neque ponendum in medijs & adiaphoris, quia scriptura de iuratione nõ loquitur sicut de ambulatione, cursu, aut sessione. Ergo secundum eandem ponendum est in malis, id est, fugiendis; non tamen vt fugiendis per se, sed ratione periculi conjuncti, & quia extra necessitatem malum est. Vide nostra in 3. dist. 39. & dicto loco Iac. 5.

v. 38. *Audistis quia dictum est: Oculum pro oculo, & dentem pro dente, &c.* Scribæ & Pharisæi sic intelligebãt, hoc præceptum, quasi liceret vindictam injuriæ petere à judice; cum præceptũ tantùm dirigatur ad iudicem, & lex ipsa doceat contrarium, Leuit. 19. *Non quæras vltionem, nec memor eris injuriæ ciuium tuorum.* Itaque Christus legem ex lege exponit. Vide annotat. Leu. 19.

v. 39. *Ego autem dico vobis, non resistere malo. Malo*, scilicet homini, græcè *τῷ πονηρῷ.* Hoc præceptum esse; vt & cetera, quæ hoc cap. dicuntur esse præcepta seu mandata, videtur intellexisse S. Augustinus, de fide contra Manich cap. 38. Idemque apparet ex eo quod hoc cap. dicitur: *Qui soluerit vnum de mandatis istis minimis.* Non prohiberi tamen hoc loco necessariam defensionem ostendimus lib. 3. sent. dist. 37.

v. 40. *Et ei qui vult tecum in iudicio contendere, & tunicam tuam tollere; dimitte ei & pallium.* Quamuis

iudicio contendere plerumque culpa non careat; aliquando tamen licitum esse, imò & laudabile ac necessarium iudicio iniuriam repellere, ostendimus 1. Cor. 6. vers. 7.

v. 43. *Audistis quia dictum est. Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.* Sensus est, Vos audistis ex Scribis & Pharisæis doctoribus vestris, dictum est antiquis: *Diliges proximum tuum, &c.* Nam quia in Leuit. 19. dicitur: *Diliges proximum tuum sicut teipsum.* Proximum autem scribæ interpretabantur amicum: colligebant, & populum docebant, secundum legem licitum esse odisse inimicos; Argumento, quia oppositorum sunt oppositæ rationes; &, quia tantum de amico expressum est præceptum dilectionis. Quam doctrinam falsam Dominus reprehendit, & corrigit, & hic apud Lucam, docens quis sit proximus. Vide annotat. Leuit. 19. & Comment. in 3. distinct. 30. itemque nostrum Comment. ad Rom. 12. v. 14 Quibus locis ostendimus, non amicorum solùm, sed & inimicorum dilectionem, nobis esse in præcepto.

v. 45. *Vt sitis filij patris vestri qui in cœlis est.* Duobus modis hoc intelligi potest: vel sic, Nisi hæc quæ præcipio de diligendis inimicis, & orando pro eis, feceritis, non eritis filij patris vestri cælestis; sed ille vos tanquam adulterinos, & degeneres abijciet. Vel hoc modo. Si hæc, quæ præcipio feceritis, eo facto ostendetis vos esse filios patris illius cælestis, *qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos.* Priori sensui fauet hoc, quod sequitur: *Si enim diligitis eos qui vos diligunt; quam mercedem habebitis?* & illud superius: *Nisi abundauerit iustitia vestra, plusquam Scribarum & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum.* Pro posteriori facit quod non videatur Dominus sic exigere à nobis, vt pro persequentibus nos oremus, & dimittamus debita non rogantibus & non pœnitentibus, vt si quis id non faciat, ideo non exaudiatur ipse pro se rogans. Vide annot c. seq. & 18 itemque nostra in 3. distin. 30. Hic iam Christus incipit aperire ac retegere gratiam noui Testamenti; cuius beneficium est nos facere filios Dei; sicut Ioann. dicit, Euang. c. 1. *Quotquot receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri,* & 1. epist. c. 3. *Videte qualem charitatem dedit nobis pater, vt filij Dei nominemur & simus.* Vide ibid. nostr. comment. & inf. c. seq. ad illud, *Pater noster.* Vide etiam, si placet in 1. sent. dist. 27. vbi diximus, multipliciter aliquos vocari filios Dei in scriptura sacra.

v. 48. *Estote ergo vos perfecti, sicut & pater vester cælestis perfectus est. Perfecti*, iuxta modum perfectionis, quam viatores assequi possunt. Non est enim cuiuscumque similitudinis significatio, sed exemplaris, & docetur quid nobis imitandum sit. Vult enim nos esse patris nostri cælestis imitatores, vt simus eius filij.

CAPVT VI.

v. 5. *Et cum oratis, non eritis sicut hypocritæ, qui amant in synagogis, & in angulis platearum stantes orare.* Non dicit in templo, sed in synagogis; quia templum erat locus orationis: *Domus mea,* inquit, *domus orationis vocabitur*: synagoga verò locus erat deputatus legendæ, audiendæ, & explicandæ legi Dei; & erat singularitas, superbiæ species, illic velle orare cultu externo.

v. 6. *Tu autem cum oraueris, intra in cubiculum tuum, & clauso ostio, ora patrem tuũ in abscondito, &c.* Abutuntur hac Christi sententia hodierni hæretici, colligentes inde publicas orationes & supplicationes, quarum est vsus in Ecclesia Catholica, tollendas esse, tanquam Christi testimonio reprobatas. Quibus respondemus, Christum sibi ipsi minimè contrarium esse, qui alibi ex propheta dicit domum Dei, esse domum orationis; de templo Salomonis loquens: quod sanè erat oratorium publicum. Sed & ipse Christus finita cœna nouissima, Patrem orauit in conspectu Apostolorum; idemque & alibi fecisse legitur. Et Apostoli Petrus & Ioannes ascenderunt in templum ad horam orationis nonam Act. 3. Et Apostolus Paulus ad Timothæum scribens 1. epist. cap. 2. publicas instruit orationes, pro omni statu, ad Deum fundendas. Quod ergo ad præsentem locum attinet, non damnat Christus orationem quæ fit in loco publico, sed prohibet sinistram & Pharisaicam intentionem ostentationis, & inanis gloriæ; & admonet, vt intentio nostra tota in Deum feratur. Hoc enim est patrem in abscondito, & in cubiculo, & clauso ostio rogare; nullam humanam laudem in oratione nostra quærere.

v. 7. *Orantes autem nolite multum loqui, sicut ethnici.* Hunc quoque locum torquent aduersarij contra Psalmodias, horas Canonicas, aliasque prolixiores orationes in Ecclesia Catholica vsitatas, quasi Christus aliud verbo docuisset, aliud exemplo monstrasset. Nam in horto existens passioni vicinus, legitur prolixius orasse, & alibi in oratione pernoctasse. Præceptum etiam tale dedit discipulis, *Semper orate.* &, *Sine intermissione orate.* Non ergo damnat hoc loco Christus orationes prolixas, sed gentilium illam persuasionem suis discipulis vult adimere, qua putabant se exaudiri in multiloquio, & sermone artificiose composito ac non potius in humili, ac feruenti cordis in Deum eleuatione. Addit enim: *sicut ethnici,* & sequitur explicatio: *putant enim quod in multiloquio suo exaudiantur,* id est, in eo quod multis verbis, arte compositis ad persuadendum, declarent dijs suis necessitatem suam, & iustum esse quod petunt: sicut faciunt oratores, causam aliquam prolixè dicentes, coram senatu, aut iudice, vt sic eos moueant ad præstandum quod petunt. Quod totum alienum est à Deo qui immutabilis est, & quæcumque facit in tempore, decreuit ab æterno; ac multo minus opus habet declaratione nostra, qua ei necessitates nostras, & æquitatem petitionis nostræ exponamus. Vnde sequitur: *Scit enim pater vester, quid opus sit vobis, antequam petatis eum,* & proinde apud eum, nec multis nec paucis verbis opus est, vt doceatur de nostra necessitate. Orationem tamen exigit, vt nos ad obtinendum quod petimus, simus aptiores. Nam qui orat ex corde, sicut debet; iam aliquo modo dignus est qui accipiat, & ad obtinendum quod petit præparatus. Sed & illa ipsa præparatio, opus Dei est, qui sic omnia suauiter disponit, vt ad fines præparet, ac præordinet media conuenientia. Hoc enim pertinet ad sapientissimam eius gubernationem, qua res omnes gubernat, siue quoad naturam, siue quoad gratiam.

v. 9 *Sic ergo vos orabitis, Pater noster qui es in cælis.* Quare Christus qui aliàs hortatur discipulos suos, vt in nomine suo petant à patre; id non expressit in hac oratione, vt saltem adderet in fine, *Per Christum Dominum nostrum*, quod Ecclesia subnectit omnibus suis orationibus? *Resp.* Christus quando hanc orationem tradidit discipulis suis, nondum propalauerat eis, nec palam declarauerat se esse Christum Dei Filium; vt patet ex loco Matth 16. *Vos autem quem me esse dicitis?* vbi & præcepisse eis legitur, ne cui dicerent, ipsum esse Christum. Apud Ioannem verò, tandem in vltima cœna discipulos monet, vt in nomine suo petant. Ac nihilominus etiam ante petiuerant in nomine Christi, sed implicitè tantum, quod pro tempore sufficiebat, quando fideles nondum plenè de hoc mysterio erant instituti.

Pater noster. Nisi Christus præciperet, non auderemus sic Deum orare, vt eum patrem nostrum vocaremus. Non enim legimus à sanctis Patribus veteris Testamenti, sic oratum fuisse, vt Deum in oratione sua patrem appellarent, sed Dominum & Deum. Id videre est in omnibus Psalmis. Dicit quidem Isaias cap. 63.

& 64. *Et nunc Domine, pater noster es tu*: sed non appellat eum vocatiuè patrem nostrum; sed tantùm Dominum. Deinde patrem intelligit creatione, non adoptione: sequitur enim. *Nos vero lutum, & fictor noster tu, & opera manuum tuarum omnes nos.* Item Ecclesiasticus cap. 23. sic quidem orat: *Domine pater, & dominator vitæ meæ.* & rursum: *Domine pater, & Deus vitæ meæ.* Sed non dicit, *Pater noster*, aut, *Pater meus* vt se significet eius filium; & patrem intelligit, authorem, creatorem. Hîc verò, pater adoptione intelligitur; vt liquet ex ijs, quæ dicit Apostolus Roman. 8. & Gal. 4. Nec obstat, quod etiam peccatores, hanc orationem dicere debent: quia nemo rectè dicit hanc orationem, qui non sit adoptione Dei filius, saltem voto, ac desiderio, quo cupiat Deum habere patrem, aspirans ad reconciliationem per veram pœnitentiam, & voluntatem obediendi Deo. Erant quidem iusti veteris Testamenti, etiam Dei filij; sed quia sub iugo legis B seruiebant vnà cum ijs qui serui erant, non filij; ideo & orationis modo communicabant, vt Deum, non patrem suum appellarent, sed Dominum. At Christus author noui Testamenti, ad quod filij pertinent, publicam fecit potestatem, vt in oratione, Deum, patrem nostrum vocaremus. *Quoniam autem estis filij*, inquit Apostolus ad Gal. 4. *misit Deus spiritum filij sui, in corda vestra, clamantem: Abba, Pater.* Vide Commentar. nostrum Rom. 8. ad illa verba: *In quo clamamus; Abba, Pater.* Nota, nomen patris vt hîc accipitur, non esse proprium primæ personæ in Deo, sed commune toti Trinitati. Nam Deus non dicitur pater noster, à relatione, qua respicit filium suum naturalem (sic enim solius secundæ personæ pater est) sed à relatione qua nos respicit vt creator, conseruator, gubernator, denique vt adoptator noster. Hæc autem paternitas est C sine dubio toti Trinitati communis. Quare non est necesse dominicam hanc orationem ita restringere, quasi dicatur ad solum Patrem in diuinis; sed nec id probabile est; quoniam Christus eo tempore, docuit homines hanc orationem, quando mysterium Trinitatis, nondum erat fidelibus apertè reuelatum, sed tantum implicitè creditum. Vnde Iudæi vsque hodie illud non recipiunt. Verumtamen Ecclesia in sacrificio Missæ, hanc orationem dirigit ad Patrem, sicut ceteras ferè omnes orationes, quæ sub eodem sacrificio recitantur à sacerdote. Et de hac oratione id liquet, quia quibusdam interpositis subjungit clausulam, *Per eumdem Dominum nostrum Iesum Christum, &c.* Item Matth. 18. in fine Christus respiciens ad orationem à se præscriptam, dicit: *Sic & pater meus cælestis faciet vobis, &c.* D

Nota secundo quod hæc duo vocabula, *Pater noster*, complectuntur totam legem & prophetas, id est, charitatem Dei & proximi. Si enim Deus tibi pater est, ergo est à te diligendus: si noster pater; ergo fratres sumus, & proinde mutuum amorem debemus. Breuem porro expositionem orationis dominicæ, authore S. Francisco, vide apud Titelmanum in Canonem Missæ.

Qui es in cælis. Cur dicere iubeamur, *qui es in cælis*, & non qui es vbique, rationem vide apud Augustinum epist. 57. ad Dardanum. (*cælis*) pro cœlo ponitur; nam in Hebr. cœlum caret numero singulari; quod monendum, ne quis hic philosophetur in numero E plurali, quasi significatum sit, in pluribus cœlis Deum residere.

Sanctificetur nomen tuum. Tres primæ petitiones ad Deum glorificandum & colendum pertinent, idque conuenientissimo ordine. Sicut enim regi alicui bene volentes primum optamus vt longè lateque fama eius, & gloria spargatur: Secundò, vt quam latissimè regnet: Tertiò, vt subditi ejus omnes perfectè ei obediant: Ita & Deo patri nostro, ac regi cœlesti, primum optamus ac volumus, ipsummet orando, vt nomen eius sanctificetur, id est, quaqua versum celebretur, & clarificetur. Deinde, vt regnum eius amplificetur. Tertio, vt omnes homines ei perfectè subjiciantur. Primum igitur est in petitione, quod primum in intentione, scilicet glorificatio nominis diuini: estque prima hæc petitio, ad quam cæteræ referendæ sunt; eaque monemur in omnibus quærere gloriam & exaltationem nominis diuini. Quo affectu incitatus Iosue 7 dicebat: *Et quid facies magno nomini tuo?* Hoc sanctissimum desiderium sanctificationis nominis diuini, passim resonant psalmi Dauidici. Hoc etiam Christus ipse orauit, Ioan. 12. *Pater, clarifica nomen tuum.* Nam eadem ferè sunt, sanctificare, clarificare, glorificare, honorificare nomen Dei. Non rectè autem vertit quidam ex sectarijs; *Sanctè colatur nomen tuum.* Non enim idem est nomen Dei sanctificari, & sanctè coli; quin potius hoc in illo supponitur. Per hoc enim sanctificatur nomen Dei, si sanctos habeat cultores; per hoc verò blasphematur, si cultores eius variis & magnis vitijs atque peccatis, sint infames. Vnde Rom. 2. *Propter vos nomen Dei blasphematur in gentibus.* Per sanctam igitur vitam Christianorum sanctificatur, & magnificatur, & glorificatur nomen Dei. Non rectè quoque Origenes hom. 1. in Cant. dicit hoc esse optantis; sicut illud: *Osculetur me osculo oris sui.* Est enim orantis & petentis vt fiat; sicut illud, *osculetur, &c.* nec talia debent per solam optationem exponi.

v. 10. *Adueniat regnum tuum.* Quidam supplent *nobis*. adueniat nobis regnum tuum. Sed cur non expressit Dominus, sicut in sequentibus petitionibus, *da nobis, dimitte nobis*? Dicendum igitur non magis hîc addendum (*nobis*) quam in præced. petitione, *sanctificetur nomen tuum.* Nullus enim docet ibi supplendum, *nobis*. Item apud Lucam non additur, *nobis*. Nos enim qui oramus, sumus regnum Dei; sed petimus, vt propagetur ad alios longè & latè, vtque manifestetur; atque omnino hac parte petimus quæcumque ad hujus regni profectum, promotionem, honorem, & complementum pertinent; volut, vt augeatur numerus credentium, & in pietate Deo seruiat. Vnde huc pertinet illud, ex oratione Ecclesiæ, feria iij. post Dominicam Passionis, *vt in diebus nostris, & merito, & numero, populus tibi seruiens augeatur.* Item ex Psalm. 166. *Confiteantur tibi populi omnes*, & quæ sequuntur.

Fiat voluntas tua, sicut in cœlo & in terra. Hoc idem est, quod S. Augustinus alijs verbis in suis Confessionibus: *Domine, da quod iubes*; id est, fac me facere voluntatem tuam, da vt faciam quod iubes. Derisit Pelagius hanc precationem Augustini; sed eodem iure, poterat deridere precationem dominicam. Idem S. Doctor ex hac petitione confirmat & statuit gratiæ necessitatem lib. de dono perseuerantiæ cap. 7. & alibi. Vide nostra in 2. sent. distinct. 26. Innocentius III. lib. 5. mysteriorum Missæ cap. 25. ita exponit: *Fiat voluntas tua*; id est, opere compleatur quod præcipis, quod consulis, quod suades.

v. 11. *Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie.* Panis hic non accipitur quo quolibet alimento; nam more scripturæ, nusquam caro, piscis, caseus, butyrum, pomum, vinum, sicera vocantur panis; sed accipitur in sua consueta & vulgari significatione; ita tamen vt sub eo, tamquam præcipuo, maximeque necessario, cætera alimenta relinquantur intelligenda: sicut & alibi, manducare panem cum aliquo, est cum eo cibum sumere. Item, solus panis hic nominatur, vt non cogitemus de varietate ferculorum, sed de simplici victu. Similiter accipitur Deut. 8. *Non in solo pane vit it homo, sed in omni verbo quod egreditur de ore Dei.* Nam ibi manna non est panis; sed contra panem distinguitur. Vide eius loci annot. & Exodi 16.

Supersubstantialem. Luc. 11. *quotidianum.* Vtrobique in Græco est ἐπιούσιον. Vulgatus interpres hic quo-

que vertit *quotidianum*, sed pro eo S. Hieronymus ex Græco reposuit *supersubstantialem*. Vide eundem in Commentario hujus loci, varia adferentem, nec satis resoluentem. Refert ibidem in Euangelio secundum Hebræos se reperisse, pro supersubstantiali, *crastinum*. Quamuis & alij quidam sic exponant. Id ipse refellit; quia Christus in consequentibus dat præceptum, *Nolite cogitare de crastino*. Item est contra textum; quia additur, *hodie*; nisi dicas sensum esse, da nobis hodie in crastinum. Sed hoc prior ratio bene refellit. Syriaca versio habet, *panem necessitatis nostræ*, licet alius quidam vertat: *panem sufficientiæ nostræ*. Ambr. lib. 5. de Sacramentis cap. 4. ἐπιούσιον exponit, *aduenientem*; & adfert exemplum Græcum ἐπιοῦσαν ἡμέραν. At Græcis dies aduenìens dicitur, ἡμέρα ἐπιοῦσα, à qua voce, diuersa est, quæ hîc legitur. Vide Lexicon Græcum in in ἐπιοῦσα, & ἐπιέναι. Arias ad versionem interlinealem, sic in margine notat: *post præsentem*, ad verbum vertendum censeo, non sine magno mysterio. At in Commentario non explicat mysterium; tantum significat temporalia non esse à Deo petenda; quod profectò erroneum est.

v. 12. *Et dimitte nobis debita nostra*. Hac parte orationis, petimus liberari, ab omnibus malis pœnæ, tam hujus sæculi, quàm futuri, quatenus ea procedunt à malis culpæ: quia pœnæ sunt ex culpa; & dimittitur culpa, quando pœna ei debita laxatur. Vnde non est necesse partem postremam, *Sed libera nos a malo*, extendere ad mala pœnæ; nisi fortè quatenus diabolus eorum author est; cum illic tantum directè petamus, liberari à malo, id est, diabolo, tanquam tentatore; quemadmodum ibi dicetur: Confirmatur hæc annotatio, quia in scripturis ferè vbicumque petitur liberatio à malis pœnæ, additur confessio peccatorum, & petitur eorum remissio, vt Tob. 3. *Ne reminiscaris peccata mea vel parentum meorum. Ne memineris iniquitatum nostrarum antiquarum*, Psalm. 78. & alibi. Hanc autem orationis partem. *Dimitte nobis debita nostra*, non tantùm in aliena persona, sed in sua quisque dicere debet; sicut & confessiones peccatorum, quas in scriptura legimus dici à iustis, vti docet S. Hieron. lib. 2. dial. cont. Pelag. sub finem. & probat ex Dan. 9. dicente: *Dum confiterer peccata mea, & peccata populi mei, &c.*

Sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Huic pacto satisfacere videtur, qui dimittit debitoribus suis se rogantibus. Nam sensus est secundum Augustinum: Dimitte nobis rogantibus, sicut & nos dimittimus rogantibus nos. Tametsi plus sine dubio consequatur, qui dimittit etiam non roganti debitori, sed adhuc inimicum animum gerenti. Sed vide annot. infrà cap. 18. & quæ scripsimus in 3. sentent. distinct. 30.

v. 13. *Et ne nos inducas in tentationem*. S. Hieron. in illud Matth 26. *Vigilate & orate vt non intretis in tentationem*. Vnde, inquit, & in oratione dominica dicimus, *Ne nos inducas in tentationem, quam ferre non possimus*; non tentationem penitus refutantes, sed vires sustinendi in tentationibus, deprecantes. Ambr. lib. 5. de Sacramentis, c. 4. & lib. 6. cap. 5. legit, *Ne patiaris induci nos in tentationem*.

Sed libera nos à malo. Græci addunt: *Quoniam tuum est regnum, &c.* quod Chrys. etiam exponit; sed omnino existimandum est à nonnullis textui insertum esse, ex Græcorum Liturgijs. Vide Ariam ad marginem Græci textus, cum nostra versione conjuncti.

Dicendo, *sed*, significat pertinere ad superiorem petitionem, & esse eius explicationem quandam, qua docemur, quid sit Deum nos inducere in tentationem; scilicet non liberare nos à malo, id est, tentatore. Non inducit autem, quando liberat: nempe vel agendo ne tentatio grauior ingruat, vel vt eam venientem superemus. *A malo* cujus epitheton est in Euangelio & apud Paulum, πειράζων tentans, tentator, is qui tentat: ex quo liquet quam aptè, hæc pars, intellecta de diabolo, subjungatur præcedenti, *Ne nos inducas in tentationem*. Cypr. etiam de diabolo exponit, in tract. de oratione dominica: qui & hanc partem cum præcedenti habet pro vna. Ita quoque Tertull. lib. de oratione cap. 8. Vide ibi Pamelium.

v. 21. *Vbi enim est thesaurus tuus, ibi est & cor tuum*. Fulg. serm. de Confessoribus: Vt ergo, inquit, in cœlis thesaurizemus, cœlestia diligamus. Vis nosse vbi thesaurizas? attende quid amas. Vis nosse quid amas? attende quid cogitas: ita fiet vt thesaurum tuum, ex tuo amore cognoscas; & amorem tuum indicio tuæ cogitationis intelligas. Sic ille. De hoc quoque vide insigne miraculum in vita sancti Antonij Paduani, capite 18. de vsurario, cujus cor in thesauro inuentum fuit. Apud Surium Iunij 13. Similis est sententia Latinis vsurpata: Cujusque animum illic magis esse vbi amat, quàm vbi animat.

v. 22. *Lucerna corporis tui, est oculus tuus*. Græcè, *lucerna corporis tui, est oculus*, consentiunt multa MSS. Latina. Sensus est, corporis humani lucerna, est oculus, quo nimirum prælucente, & præmonstrante, corporis actiones & motus diriguntur. Quam sententiam applicans ad doctrinam, subjungit Dominus: *Si oculus tuus fuerit simplex; totum corpus tuum lucidum erit: si autem oculus tuus fuerit nequam; totum corpus tuum tenebrosum erit*. Hoc quidam sic intelligunt; Si recta fuerit intentio tua; totum corpus actionum, quas illa intentio dirigit, lucidum & speciosum erit: si verò praua fuerit intentio tua; totum corpus actionum quod ab illa intentione dirigitur, tenebrosum ac deforme erit. Sic autem exponunt, ne consequens hinc videatur, vel omnes actiones iustorum, bonas esse; vel omnes impiorum, malas. Sed nihil erit præjudicij, si totum corpus vtrobique, absolutè intelligas. Nam hominis iusti totum corpus actionum rectè lucidum & pulchrum dicitur; quia vita & conuersatio eius, bona est & recta, propter intentionem rectam, qua syncerè studet Deo placere; licet in quibusdam venialiter offendat. Hominis quoque injusti, totum corpus actionum, absolutè tenebrosum & deforme dicitur; quia vita eius simpliciter mala est, propter defectum rectæ intentionis seruiendi Deo; licet quædam opera faciat interdum non mala.

v. 24. *Non potestis Deo seruire, & mammonæ*, id est, diuitijs. Mammona enim non dæmonis alicuius nomen est, qui præsit diuitijs, aut diuitiarum cupiditati, vt quidam putant; sed ipsas diuitias significat. Retinuit autem Euangelista, vel qui Euangelium ex Hebræo transtulit, nomen Hebraïcum; sicut & Lucas, quando scribit Dominum dixisse, *facite vobis amicos de mammona iniquitatis*; fortè quia nomen erat etiam Græcè loquentibus, eo tempore satis vsitatum; quomodo thesauri gazæ, etiam à Græcis dicuntur, licet nomen sit Persicum: aut certè quia fideles etiam Græcè loquentes, hoc nomen, vt multa alia, ex Hebræo, in vsu retinuerunt.

v. 25. *Ideo dico vobis, ne solliciti sitis animæ vestræ, quid manducetis, neque corpori vestro, quid induamini*, & infrà: *Et de vestimento quid solliciti estis? Nolite ergo solliciti esse, dicentes: quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur?* & denique, *Nolite ergo solliciti esse in crastinum*. Hîc nota Christum nusquam dicere, nolite comparare aut quærere vobis victum labore manuum, aut honesto opere. Hoc enim ipse fecerat, faber, & fabri filius; sed vetat sollicitudinem inordinatam, qualis est hominum auarorum, & qualis erat gentilium. Nam contra auaros jam ante multa dixerat, inter quæ postremum erat illud: *Non potestis Deo seruire & mammonæ*. Cui mox subjunxit istud: *Ideo dico vobis, ne solliciti sitis, &c.* manifestè significans sollicitudinem eorum qui

mam-

A mammonæ seruiunt, à se reprehendi. Gentilium quoque sollicitudinem reprehendere se, significat his verbis: *Hæc enim omnia gentes inquirunt.* Quomodo autem inquirunt? tanquam prima bona. Vnde nobis dicitur: *Quærite primum regnum Dei.* Item sic quærunt, quasi ab ipsorum cura, & sollicitudine, successus operis principaliter dependeat; neutiquam proijcientes curam suam in Deum, quem non nouerunt. Vnde nobis dicitur: *Scit enim pater vester, quia his omnibus indigetis.* Vide annotat. Marci 6.

v. 27. *Quis autem vestrûm cogitans, potest adijcere ad staturam suam, cubitum vnum?* Cogitans, Græcè μεριμνῶν, id est, sollicitè agens aut cogitans. Sensus: Nemo potest sua sollicitudine, & anxia animi cura, adijcere ad staturam suam, cubitum vnum.

B v. 33. *Quærite ergo primum regnum Dei, & iustitiam eius.* Eius Græc. αὐτοῦ, non αὐτῆς, id est, *Dei*, non regni, Græcè fœmininum est. Iustitia Dei est, qua verè coram Deo iusti sumus, & quæ nobis à Deo est. Vide annot. in Pauli epistolas.

Et hæc omnia adijcientur vobis. Non ociosis, sed quærentibus secundariò, dum enim dicit; *Quærite primum regnum Dei*, significat hæc secundo loco quærenda esse. Item, hæc dantur volucribus; non ociosis tamen, sed quærentibus suo modo.

v. 34. *Nolite ergo solliciti esse in crastinum.* Non dicit, nolite prouidere in crastinum; nam & ipse Dominus, pro sua familia prouidebat in crastinum, quando Iudam illi præfecit dispensatorem, qui loculos ferret, & ea, quæ mittebantur, reciperet, ac seruaret in vsus C necessarios, etiam in crastinum. Quando enim dictum ei fuit, Quod facis, fac citius, *quidam*, inquit euangelista, *putabant, quoniam loculos habebat*, Iudas, *quod dixisset ei Iesus: eme ea quæ opus sunt nobis, ad diem festum; aut egenis vt aliquid daret*, tunc *nox erat*. vt idem subijcit euangelista; ergo pecunia, quæ in loculis erat, seruabatur in posterum diem. Sed & hoc ipsum, quod suspicabantur discipuli, dixisse Iesum, eme ea quæ opus sunt nobis ad diem festum; satis significat, non ita Christum cum discipulis vixisse in diem, vt numquam in alterum diem, de cibo, vel alijs necessarijs prouiderent; nam emere ea quibus opus esset ad diem festum, vtique erat in crastinum prospicere. Vide suprà ad v. 25.

CAPVT VII.

v. 1. NOlite iudicare, vt non iudicemini. Non prohibetur iudicium publica authoritate factum, sed priuatum, & de occultis. Vnde dicit Apostol. 1. Cor. 4. *Itaque nolite ante tempus iudicare, quoad vsque veniat Dominus.* In quibusdam codicibus sequitur, *Nolite condemnare, vt non condemnemini*, sed hoc in nullis est probatis codicibus, vt nec in Græco; neque aliud est, quàm interpretatio sententiæ præcedentis. Translatum est autem huc ex Luca cap. 6. vbi vtrumque habetur, etiam in Græco. Vide ibi.

v. 2. *In quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabimini.* Non significatur quod qui iniustè & temerè iudicauit, temerè & iniustè à Deo iudicabitur; sed, quod secundum modum iustitiæ diuinæ, talionem recipiet, id est, durè & sine misericordia iudicabitur, qui in iudicando proximo, durum & immisericordem se exhibuit; iuxta illud Iac. 2. *Iudicium sine misericordia ei, qui non fecit misericordiam.* Vnde & Deus malus, seu peruersus erga malos & impios videtur; iuxta illud: *Cum peruerso peruerteris*, psalm. 17.

In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis. An ergo qui iniuriam fecit, iniuriam patietur? Minimè, sed significatur vnumquemque pro merito accepturum. Qui misericordiam fecit, misericordiam accipiet: *Iudicium autem sine misericordia ei, qui non fecit misericordiam*, Iac. 2.

v. 5. *Hypocrita, eijce primum trabem de oculo tuo &c.* Vide Ians. cap. 43. bene explicantem, & ostendentem, quomodo peccator alium admonens ex sincera charitate, non faciat contra hoc præceptum Domini. Nam sermo est de trabe cognita à fratre; & proinde impediente quo minus ille ferat sibi festucam ex oculo eximi. Merito enim in tali casu, frater præsumitur magis ex fastu & hypocrisi, vtque comparatione fratris iustus videatur, corripere ipsum, quàm ex charitate; & sic impeditur fructus correptionis, imò sequitur contemptus eiusmodi correptionis. Propterea talis correptor, debet prius eijcere trabem ex oculo suo, & ostendere se verè esse conuersum à suo peccato; & ita fratrem etiam inuitare ad pœnitentiam.

v. 6. *Nolite dare sanctum canibus, neque mittatis* B *margaritas vestras ante porcos.* Consonat huic sententiæ illud Sapientis, Ecclesiastici 32. *Vbi non est auditus, ne effundas sermonem.* Huic item Christi præcepto obtemperauit Paulus Apostolus, quando Iudæos videns in sua perfidia obstinatos, reliquit eos, & transiuit ad gentes. Actor. 13. *Sed quoniam repellitis illud* (scilicet vt canes) *ecce conuertimur ad gentes.* Canes autem hoc loco, non ijdem intelliguntur, qui in illis Domini verbis ad mulierem Chananæam, infrà c. 15. *Non est bonum, sumere panem filiorum, & mittere canibus*, id est, gentilibus. Canes enim hic dicuntur, qui tantum parati sunt ad mordendum & lacerandum: & pertinet hoc præceptum ad reuerentiam mysteriorum sanctæ fidei. Itaque potius Iudæi erant C canes, vt liquet ex historia Actorum. Vide nostra comment. in Philip. 3. ad illa verba, *Videte canes.* Huic suo præcepto nihil contrarium præcepit Christus quando dixit: *Euntes docete omnes gentes &c.* Matth. vlt. Sed nec ipse contra hoc fecit, quando verba sanctissimæ suæ doctrinæ, Pharisæis ac Scribis contemptoribus & calumniatoribus, locutus est, Ioann. 10. Quia non propter illos id fecit, sed propter alios præsentes, qui erant ex ouibus eius. Quomodo vero neque tunc fecerit contra hanc suam doctrinam, quando Iudæ proditori porrexit corporis, & sanguinis sui ter sancta mysteria; vide nostra in 4. distinct. 9. vide & Ians. in hunc locum.

v. 7. *Petite & dabitur vobis.* Non ideo nos præuenimus Deum: quia etiam ipsum petere, quærere, pul- D sare datur nobis à Deo. Vide August. concord. 14. in psalm. 118. Ipse nos facit petere, quærere, pulsare.

v. 8. *Omnis enim qui petit accipit &c.* Non semper hoc quod petit, sed vel illud ipsum vel aliud bonum; si tamen petit, sicut, & quantum opportet. Vnde & infrà: *Quanto magis pater vester, dabit bona petentibus se?* non dicit, Dabit eadem ipsa semper quæ petitis, etiamsi bona sint; sed dabit bona, vel eadem, vel alia. Omnis quidem qui petit, accipit: quia si petis, accipis. Nam omnis qui bene petit, vt minimum accipit ipsum petere. Non enim sic peteret, nisi hoc ipsum vt petat, desursum accipiat. *Quia omne donum optimum desursum est &c.* Iac. 1. Verum sententia hæc accipienda videtur propriè de dono ab ipsa petitione E diuerso; quia sequitur: *Qui quærit inuenit, & pulsanti aperietur.*

Nec videtur debere restringi sententia ad ea, quæ pro se quis petit; quia & petitio pro alijs facta, suam habet promissionem; vt 1. Ioan. 5. Vbi cum dixisset, *Quodcumque petierimus secundum voluntatem eius, audit nos, & scimus, quia audit nos &c.* subiunxit pro exemplo, *Qui scit fratrem suum peccare peccatum non ad mortem, petat, & dabitur ei vita &c.* Vide quæ diximus Rom. 8. ad illud: *Quia secundum Deum postulat pro sanctis.* Videatur etiam si placet noster comment. Iac. 5. *Multum valet deprecatio iusti assidua*, item 1. Ioan. 3. *Fiduciam habemus ad Deum: & quicquid petierimus, accipiemus ab eo.*

v. 11. *Si ergo vos, cum sitis mali, nostis bona data dare filijs vestris &c.* Malos etiam vocat discipulos suos (nam & Luc. 11. hæc ad discipulos loquebatur) propter malum habitans in carne nostra, sollicitans semper ad peccatum, & faciens, vt sine peccato viuere non possimus; propter quod omnes homines etiam iusti se cum veritate fatentur esse peccatores. Nisi quis malit hunc sensum esse: si ergo vos, quamuis etiam mali & improbi, *nostis bona data dare filijs vestris.* Nam & impij & scelerati homines, dant bona filijs suis, amore naturali ducti.

v. 12. *Omnia quæcumque vultis, vt faciant vobis homines, & vos facite illis.* Vide annot. Tob. 4. S. Greg. hom. 38. super Euang. sic legit; *Quæ vultis vt faciant vobis homines bona, & vos facite illis.* S. Thom. 1. 2. q. 99. art. 1. ad 3. dicit his verbis explicari quandam regulam dilectionis proximi: quæ etiam implicitè continetur, in hoc quod dicitur: *Diliges proximum tuum, sicut teipsum.* Vnde est, inquit, quædam explicatio istius mandati. Vide annot. Tob. 4. item nostra in 3. sent. dist. 29. & ad Rom. 13. v. 9.

v. 13. *Intrate per angustam portam.* Angustam portam & arctam viam intelligere videtur Dominus, legem suam, per quam ingressus est ad vitam, iuxta illud: *Si vis ad vitam ingredi, serua mandata.* Præcessit enim, *quæcumque vultis, vt faciant vobis homines, & vos facite illis.* Vbi adiecit: *Hæc est enim lex, & prophetæ.* Lata vero porta & spaciosa via, est dissoluta illa, & libera, ac legis expers viuendi ratio, quam sectantur mali.

v. 15. *Attendite à falsis prophetis, qui veniunt ad vos, in vestimentis ouium.* Vestitum ouium exponit Vincentius Lirinensis, Apostolorum, & prophetarum proloquia; lupos rapaces, feros sensus hæreticorum; fructus eorum, falsam hæreticorum doctrinam & interpretationem. *In vestimentis ouium,* id est, sub specie sanctitatis. Vide nostrum comment. 1. ad Tim. 4. ad illa verba: *In hypocrisi loquentium mendacium;* itemque ad illud 2. epist. 3 *Habentes speciem pietatis, virtutem autem eius abnegantes.*

v. 16. *A fructibus eorum cognoscetis eos.* Quidam per *fructus* doctrinam intelligunt; quia prophetæ fructus propriè est eius doctrina; Sed quod sequitur omnino ostendit, *fructus* opera significare; maximè illud, *Omnis arbor quæ non facit fructum bonum, excidetur & in ignem mittetur.* Ac deinde infert iterum, *Igitur ex fructibus eorum cognoscetis eos.* Vnde dicendum videtur nouos dogmatistas, ex operibus posse plerumque cognosci, non tamen semper; quia subinde magnam sanctitatem simulant; quæ tamen simulatio tandem se prodit. Ad hos fructus maximè pertinet rebellio & conspiratio in superiores; & schisma, ac separatio ab Ecclesia; & suorum sectatorum concitatio contra Catholicos. Cuiusmodi fructus hodie permultos videmus. Itaque *fructus* sunt opera; & *fructus* pseudoprophetarum, sunt opera falsorum doctorum, quatenus ipsorum falsæ doctrinæ conformia sunt, cuiusmodi inprimis est inobedientia aduersus Ecclesiam: Id enim est omnibus commune. Deinde hodie ex hæreticorum doctrina prouenit magna corruptela morum, quoad carnis vitia; quia ieiunia, continentiam, & similia pœnitentiæ ac virtutum opera habent pro indifferentibus, docentes solam fidem iustificare, & nos propriam iustitiam non habere &c. Vide Lensæum in præfatione. De varijs persecutionibus, vbi eorum fructus opera mala intelligit, doctrinæ respondentia, & ex doctrina profluentia; cuiusmodi sunt plerumque hæreticorum, numquam autem Catholicorum.

v. 18. *Non potest — arbor mala bonos fructus facere.* Ex hoc loco statuere quidam conantur omne opus hominis sine fide factum, vel etiam extra gratiam A factum, malum esse & peccatum; quia inquiunt, omne eiusmodi opus fit ab arbore mala. Dicendum, sicut non sequitur de arbore bona, ita nec de mala; constat enim hominem bonum subinde peccare venialiter; *quia in multis offendimus omnes.* Iacobi 3. Ita malus subinde boni aliquid facere potest, non qua parte malus est, sed qua parte non omnino malus, sed aliquid habet boni luminis, ac rectæ rationis. Itaque per arborem bonam, intelligitur bona voluntas; & per arborem malam, mala voluntas. Ex bona voluntate, non possunt nisi bona opera emanare; neque ex mala voluntate, nisi mala. Si obijcias id quod sequitur, *Omnis arbor, quæ non facit fructum bonum, excidetur & in ignem mittetur:* videtur ergo per arborem, non voluntatem, sed hominem debere intelligi; non B enim voluntas propriè, sed homo in ignem mittitur. Respondetur posse etiam voluntatem aptè intelligi. Ea enim exciditur, quando ad eum statum peruenit, in quo amplius operari meritoriè non potest, mittitur in ignem, quando operibus eius æternum supplicium redditur. Nam voluntatem igne puniri Bernardus affirmat, Serm. 3. de resurrectione cum dicit: In quem desæuiet ignis ille, nisi in propriam voluntatem? Præterea, sciendum in parabolicis locutionibus, non perpetuo eamdem prorsus rem, eodem vocabulo significari; sed prout commodius est, significationes seu aptationes vocum paulum inflecti, vt in parabola seminantis. Matth. 13. vbi semen, modo verbum, modo hominem significare videtur. Aut C potest per arborem intelligi homo in quantum voluntatem habet, in habitu, vel actu ad aliquid; per arborem bonam verò, homo, quatenus actu vel habitu vult bonum; & mala similiter. Ita fere S. Augustinus lib. 14. de ciuitate cap. 11. vbi arborem malam interpretatur aut voluntatem malam, aut ipsum hominem inquantum est malæ voluntatis. Posteriorem hanc expositionem, secundum quam per arborem homo intelligitur, probabilem faciunt ea scripturæ loca, quibus homines significantur per arbores, plantationes, germina & palmites, vt infrà c. 12. Vbi cum dixisset Dominus: *Aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum; &c.* subiunxit: *Quomodo potestis bona loqui cum sitis mali?* Item: *Bonus homo, de bono thesauro profert bona &c.* & Luc. 6. vbi rursus D cum dixisset, *Non est arbor bona, quæ facit fructus malos,* subiunxit: *bonus homo, de bono thesauro cordis sui, profert bonum &c.* Item quia hîc dicitur; *A fructibus eorum cognoscetis eos,* scilicet homines, sicut cognoscuntur arbores ex fructibus. Vide Iansenium sic docentem. Vnde apparet, *malos fructus,* intelligi damnabiles; & *bonos,* Deo acceptos ad vitam æternam: & sic bene constat sententia, vt non sit opus supplere (in quantum) vel aliquid tale.

v. 23. *Et tunc confitebor illis: quia numquam noui vos.* Notitia prædestinationis, siue approbationis secundum prædestinationem; de qua notitia Ieremiæ 1. *Priusquam formarem te in vtero, noui te,* & 2. Timoth. 2. *Nouit Dominus, qui sunt eius.* Vide ibidem nostrum comment. itemque ad Rom. 8. ad illum lo- E cum: *Nam quos præsciuit.* Vbi de hac notitia latè disseruimus.

v. 29 *Erat enim docens eos, sicut potestatem habens.* Græcè ἐξουσίαν, *authoritatem.* Sensus est; Non docebat, quasi aliena nitens authoritate, sicut Scribæ & Pharisæi, qui allegabant Moysen & prophetas in sua doctrina; sed velut ipse potestatem & authoritatem habens legis condendæ. Vnde dicebat: *Ego autem dico vobis,* videlicet vt legislator. Hic ergo significatur Christum fuisse legislatorem; nec talem, qualis Moyses, qui tantum erat Dei internuncius, verba Dei ad populum referens; sed qui suam ipsius legem proferret.

CAPVT VIII.

v. 1. ADorabat eum dicens. Quæritur an cultu latriæ? Omnino videtur fatendum; agnoscebat enim eius diuinam potentiam, qua quodcumque vellet facere posset, dicens, *Si vis, potes me mundare.* Et videtur sensus confessionis esse: Si vis, efficies; omnia namque potes. Non autem significat Dominum non alia posse, quàm quæ velit; sed, sola voluntate posse exequi, quod potest. Vel potius confessio est & oratio: confitetur enim Christum posse; & orat vt velit, & proinde faciat, quasi dicat Credo te posse, idque facturus es, si velis: Oro igitur vt velis, id est, vt facias. Cui aptè respondet Christus: *Volo, mundare.* Vide nostra in primum dist. 45. Cæterum ex hoc loco, itemque ex cap. sequenti v. 27. 28. vbi duobus cæcis clamantibus & dicentibus, *Miserere nostri fili David*, ait Dominus; *Creditis quia hoc possum facere vobis? qui respondent; Vtique Domine:* manifestè nobis ostenditur, quod fides requiratur in nobis, quando Deum oramus, & orando aliquid ab eo impetrare contendimus: siue bonum illud temporale sit, siue spirituale. Ea fides est, qua credimus Deum hoc posse præstare quod petimus, vt videlicet de eius omnipotentia non dubitemus. Non autem talis fides, qualem excogitauerunt hoc nouissimo sæculo hæretici, qua videlicet quis certo & firmiter credat se consecuturum id quod petit. Sæpe enim, vel ex parte rei quæ petitur, vel ex parte petentis, aut eius pro quo petitur, defectus est, quo minus concedatur id quod petitur. Ita mater filiorum Zebedæi petiuit quod non est consecuta. Nesciebat enim quid peteret. Neque tamen dicimus nihil aliud requiri quàm fidem omnipotentiæ Dei; nam præter illam fidem adesse oportet fiduciam, seu confidentiam impetrandi. Eam requirit Dominus quando dicit paralytico, *Confide fili.* Sed ea fiducia multum diuersa est ab ea quam confingunt hæretici. Talis enim est per quam animus in spem erigitur; non tamen de effectu certus & securus redditur. Vide ad dictum locum cap. seq.

v. 3. *Et extendens Iesus manum, tetigit eum.* Cur tangendo leprosum, non fecit contra legem? aut saltem non contraxit immunditiam legalem? *Respond.* primo, quia tactu mundum eum reddidit, & à lepra curauit. Itaque leprosum non tetigit, sed mundum, quia ipso tactu mundus est. Deinde etiamsi leprosum tetigisset, non fuisset hoc contra legem; quia à legis prohibitione excipiebantur opera diuina & miraculosa. Vide 4. Reg. 4. vbi Helizæus incumbit mortuo.

v. 4. *Ostende te sacerdoti, & offer munus quod præcepit Moyses, in testimonium illis.* Quod scilicet non sum aduersarius vel reprobator legis Moysi; quod nemini sum author legis non seruandæ. Quod enim leprosus à Christo mundatus eius iussu ostendebat se sacerdoti, & munus offerebat quod Moyses præceperat; testimonium erat Christum seruare legem.

v. 5. *Accessit ad eum Centurio.* Accessit non per se, vt patet ex Luc. 7. sed per intercessores. Tractat hoc contra calumniam paganorum Augustin. lib. 2. de consensu Euangelist. cap. 20. & contra calumniam Manichæorum lib. vlt. contra Faustum cap. 7. & 8. Cæterum hic Centurio typum gessit populi gentilis, qui per fidem propius accessit ad Christum absentem, & à se non visum, quàm Iudæi, qui viderunt; secundum illud, *Beati qui non viderunt & crediderunt.* Ioan. 20.

v. 7. *Ego veniam & curabo eum.* At non venit, nec tamen mentita est veritas. Nam sensus est, Veniam si volueris, vel, Paratus sum venire. Cum autem id ex humilitate recusasset Centurio; puerum eius Christus sanauit absens.

v. 8. *Non sum dignus &c.* Cur non ita locutus fuerit Zachæus, Vide annotat. Lucæ 19. Quamquam & aliud hîc considerandum. Non enim oportebat Christum intrare in domum hominis gentilis; ne id à Iudæis in calumniam raperetur: Zachæus autem erat Iudæus. Vnde id tantum calumniabantur quod ad hominem peccatorem diuertisset.

v. 10. *Audiens Iesus miratus est.* Non propriè, nam admiratio propriè dicta procedit ex causæ ignorantia: sed impropriè, quia hoc egit quod admirantes solent, id est, fidem Centurionis tanquam rem insolitam & admiratione dignam, laudauit. Vide annot. Luc. 7. Vide etiam August. lib. vlt. contra Faustum cap. 7. & 8.

v. 10. *Amen dico vobis non inueni tantam fidem in Israël* Scilicet quantam in hoc homine gentili. Tacitè est exprobatio in Iudaicum populum. Non quod nullus omnino in eo esset, qui fidem haberet comparandam cum fide huius Centurionis: Neque enim majorem fidem hic habuit, quam mater Domini, cui dictum est: *Beata quæ credidisti*, neque majorem quam Ioannes Præcursor Domini, qui & ipse dixit: *Cuius non sum dignus calceamenta portare*, suprà cap. 3. neque majorem quàm Petrus, qui Christum Dei filium confessus, merito fidei petra Ecclesiæ factus est: Sed quia nemo omnium apud quos Euangelium annuntiauit, & miracula fecit, inuentus est tantam habens fidem.

v. 12. *Filij autem regni eijcientur in tenebras exteriores.* Filios regni vocat Iudæos, quod nati essent ex iis quibus de Christo & regno eius factæ fuerant promissiones, vel ad quos regnum per Prophetas promissum, videbatur pertinere, quia erant filij Patriarcharum. Non addit autem *cælorum*; sicut in parte præcedenti; quia carnales Iudæi non regnum cæleste sed terrenum cum suo Messia sibi pollicebantur. Tenebras autem exteriores tum hic tum cap. 22. & 25. vocat tenebras extimas, densissimas & à lucis regione remotissimas.

v. 16. *Et omnes male habentes curauit: vt adimpleretur quod dictum est per Isaiam prophetam dicentem: Ipse infirmitates nostras accepit: & ægrotationes nostras portauit.* Citat secundum Heb. veritatem. Quomodo autem hic impletum sit Isaiæ testimonium, vide annotat. Isaiæ 53. & Iansenium in huius loci commentario.

v. 20. *Filius autem hominis.* Hoc nomine significare vult se hominem communi mortalitatis ac miseriæ conditione natum. Et quamuis phrasis non plus requirat; tamen si quæratur: Cuius hominis filius? rectè dicitur filius Mariæ. Nec obstat articulus masculinus τοῦ, quia phrasis est indeterminata, in qua proinde masculinus articulus ponendus erat, non fœmininus; vt si dicas, filius alicuius hominis, seu natus ex aliquo homine; vbi tamen si quæras, cuius, vel ex quo: rectè mater nominatur.

Non habet vbi caput suum reclinet. Intellige, vt filius hominis. Nam idem ille vt filius Dei, Dominus erat vniuersorum. Vide annotat. Ioannis 1. ibi, *Vbi habitas.*

v. 21. *Domine permitte me primum ire & sepelire patrem meum.* Vide annot. Lucæ 9.

v. 26. *Quid timidi estis, modicæ fidei? Quæritur,* qua in re prodebant fidei infirmitatem; cum naturale sit timere pericula? *Respondeo* cum Christum haberent præsentem, & suæ familiæ patrem, confidere debuissent de eo tanquam custode familiæ. Deinde, non opus erat eum dormientem & quiescentem excitare; sed credere debuissent eum exaudire non minus dormientem, quàm vigilantem. Igitur partim fiduciæ, partim fidei in illis defectus erat. Sicut ergo fuit fidei infirmitas in Regulo, & Archisynagogo, putantibus Christum præsentem posse quod non posset absens;

A ita quoque fuit in discipulis existimantibus vigilantem posse quod non posset dormiens. Nec peccabant dicendo, *Salua nos*, modo id dicerent cum debitâ fide & fiducia.

v. 29. *Quid nobis & tibi Iesu fili Dei?* Vel adulando hoc dicunt, vel quia quadam naturali sagacitate ex vi miraculorum, & vaticinijs completis, alijsque effectibus, saltem probabiliter intelligebant esse Dei filium. Vnde Ambr. in Luc. 4. dicit quod diabolus per naturam Christum Deum confitetur: Non enim erat fidei lumine illustratus.

Venisti huc ante tempus torquere nos? Ante tempus, scilicet extremi iudicij. Sciebant enim se tandem iudicandos, & potestate quam in homines exercebant, exuendos; scilicet quando futurum esset omnium generale iudicium. Sed non suspicabantur, ante illud B tempus magna parte illius potestatis se priuandos; tum quoad corporales hominum vexationes, tum (quod vehementius metuebant) quoad velut dominium in animas hominum, inducendo eos & impellendo in omne genus peccatorum, præsertim in idololatriam. Vnde aiunt; *Venisti huc ante tempus torquere nos*. Sed quo tormento? Marcus explicat c. 5. *Dicebat enim illi: Exi spiritus immunde ab homine.* Est enim dæmonibus grauissimum tormentum, impediri ab eo quod summopere expetunt, id est, à procurando nocumento, & perditione hominum. Prius autem eijcitur ex corporibus paucorum, deinde ex animabus plurimorum; quia illud erat huius figura quædam, & typica significatio. Nam miracula Christi non tantum C erant beneficia corporalia, sed etiam spiritualium beneficiorum signa. Vide nostra in 2. sent. distinct. 6. vbi egimus de pœnis dæmonum.

v. 34. *Rogabant vt transiret à finibus eorum.* Aliter quam Petrus, qui dixit, *Exi à me Domine, quia homo peccator sum.* Luc. 5. Hoc enim Petrus ex humilitate, quod indignum se reputaret, qui peccator cum esset, Christum Dei filium secum in nauicula sua præsentem haberet, metuens ex ea quasi irreuerentia diuinam aduersum se vindictam. Item aliter quàm Centurio, hoc eodem cap. qui dicebat ex perfecta humilitate: *Domine non sum dignus vt intres sub tectum meum.* Sic vidua illa Sareptana 3. Reg 17. ad Eliam: *Ingressus es ad me, vt rememorarentur iniquitates meæ?* D At Geraseni, quod ad ingressum Christi porcos amisissent, non ex humilitate (neque enim peccatores se fatentur, sicut Petrus & vidua) sed auiditate bonorum temporalium, quæ metuebant amittere, rogabant Dominum vt discederet. Nec dicunt, Discede à nobis; sed, à finibus nostris; nimirum de conseruandis agris & possessionibus cogitantes. Vide annot. Luc. 5. & 3. Reg. 17.

CAPVT IX.

v. 1. ET *venit in ciuitatem suam.* Scilicet Capharnaum, de quâ suprà cap. 4. *Et relicta ciuitate Nazareth, venit, & habitauit in Capharnaum maritima:* Et Luc. 4. *Et descendit in Capharnaum ciuitatem Galileæ ibique docebat illos sabbatis.* E Videlicet vt illic habitans. Et Ioan. 2. *Post hoc descendit Capharnaum ipse & mater eius, & fratres eius & discipuli eius, & ibi manserunt non multis diebus.* Dicitur ergo Capharnaum ciuitas Iesu, ratione habitationis, sicut Nazareth ratione educationis.

v. 2. *Et videns Iesus fidem illorum* (portantium) *dixit paralytico: Confide fili, remittuntur tibi peccata tua.* Hic locus apertè conuincit alieno merito aliquem à Deo iuuari; non tantùm ad consequenda corporis bona, sed etiam ad ea quæ ad spiritum pertinent; quale est illud de quo dicitur; *Remittuntur tibi peccata tua.* Quod tamen bonum, videlicet remissionem peccatorum, nemo adultus cõsequitur, nisi etiam propria fide ad Deum accedat. Vnde nec paralyticus iste propria fide caruit. Neque enim per tectum demitti se permisisset, neque remissionem peccatorum accepisset, nisi prius credidisset. Nec dubium, quin ante remissionem peccatorum, saltem ordine naturæ, fuerit ei vera pœnitentia inspirata. Cæterum in infante qui per baptismum à peccatis abluitur, ita Dominus ad fidem portantium, vel ipsius ecclesiæ respicit, vt propriam in eo fidem non requirat. Valet igitur præsens locus contra nouum dogma hæreticorum, quo docent vnum pro alio mereri non posse, neque sanctorum meritis posse fideles adiuuari.

Sed aiunt, Paralyticus hic dicente Christo, *Remittuntur tibi peccata tua*; credere debebat sibi remitti peccata: ergo & nos id credere debemus; maximè cum sacerdos vice Christi eadem fere verba dicat. *Respondeo* Christus dicebat non tantùm potestate, quam habebat ad remittendum peccata; verùm etiam scientia, qua videbat cordis occulta, quaque videbat in corde Paralytici veram pœnitentiam; Sacerdos autem potestatem quidem habet absoluendi à peccatis, eiusque potestatis executionem significat cum dicit, *Ego te absoluo*; sed tantum ex parte potestatis. Nam impedimentum esse potest ob simulatam confitentis pœnitentiam, quam sacerdos videre non potest. Deinde, paralyticus, etsi hoc credidisset, non tamen per eam fidem consecutus est remissionem peccatorum; quia fides illa posterior erat remissione peccatorum. Quod ita probatur, Simul erant Christo dicere & facere; Hoc enim faciebat quod dicebat; sed fides paralytici de peccatis sibi remissis posterior erat dicto Christi; Prius enim aliquid dicitur quàm dictum creditur, saltem natura; igitur eadem fides posterior erat facto Christi quo remittebat eius peccata. Quare dici non potest, fuisse illi remissa peccata per fidem qua sibi remissa crederat.

v. 6. *Quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata.* Potestatem significat non excellentiæ, quæ Christo vt homini competebat, sed diuinam. Loquebatur enim de eadem potestate, qua paralyticum verbo erat curaturus; quæ vtique diuina erat: quia per illud miraculum se Deum probabat. Item, de diuina potestate loquebantur scribæ dicentes: *Quis potest peccata dimittere; nisi solus Deus?* Nec obstat illud quod postea dicitur, turbas glorificasse Deum, qui dedit potestatem talem hominibus, quia etiam Christo homini potestas diuina data erat, id est, competebat, per vnionem hypostaticam.

Tolle lectum tuum. Scilicet cum lectica, quod significat grabatum. Sic enim est apud Marcum cap. 2. *Tolle grabatum tuum.* Vide ibi annot.

v. 8. *Glorificauerunt Deum, qui dedit potestatem talem hominibus.* *Quæritur*, quam potestatem? an remittendi peccata, an paralyticum verbo sanandi? De priori intelligendum videri potest; quia suprà, potestatem illam Dominus nuncupauerat dicens: *Vt autem sciatis quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata.* Et hanc potestatem habere se, Dominus docuerat miraculo. At de posteriori intelligendum, ex eo videri potest, quia Marcus loco istorum verborum dicit turbas dixisse, *quia nunquam sic vidimus.* Et Lucas, *quia vidimus mirabilia hodie.* Atqui non viderunt turbæ internum donum remissionis peccatorum, sed externum beneficium sanationis. Quamquam intelligi potest turbas duo dixisse, & intellexisse diuersa; nempe de miraculo externo, & de remissione peccatorum, quam Dominus miraculo probabat. *Hominibus*, quibus? Est enallage numeri, id est, homini, sicut Matth. 2. *Mortui sunt qui quærebant animam pueri.* Itemque capite 27. *latrones improperabant ei.* Interim videri potest per hæc verba Spiritum sanctum voluisse significare,

quod potestas remittendi peccata multis hominibus id est, omnibus sacerdotibus nouæ legis, esset breui communicanda; quando dicturus erat vnus ille homo multis hominibus: *Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis.*

v. 9. *Et surgens secutus est eum. Surgens*, ex telonio, id est, loco publico, vbi recipiebat publica vectigalia, quem locum verisimile est fuisse diuersum à domo eius propria. Significatur ergo, quod statim ex eo loco surgens, secutus sit dominum: ita tamen, vt accepto spatio disponendi res suas, ad domum suam deflexerit, vbi Christo parauit magnum conuiuium. Neque leuiter aut temere Christum est secutus, sicut arguit Porphyrius & Iulianus; sed intus tractus efficaci virtute gratiæ eius; sicut bene respondet S. Hieronymus. Qui enim tantæ erat virtutis, vt posset etiam mortuos euocare è sepulchro ad vitam; ventisque ac mari imperare, & morbos verbo fugare: quid mirum si potuit homines quos vellet, virtute vocationis suæ ad se trahere?

v. 10. *Ecce multi publicani & peccatores venientes discumbebant.* Publicanum esse non erat illicitum, vti neque nunc est. Vnde consultus ab ijs Ioannes, quid facerent; non respondit dimittendum esse officium; sed dixit: *Nihil amplius quàm quod constitutum est vobis faciatis.* Sicut & militibus præscripsit quid faciendum, Lucæ 3. Apud Iudæos tamen, quia publicani erant illi populo vehementer exosi, signum erat insignis auaritiæ, si quis Iudæus apud eos esset publicanus. Vnde ab ijs hic reputantur cum peccatoribus: & Christus ipse respondens Pharisæis, etiam de publicanis respondet. Itaque sensus est: Multi publicani, & alij peccatores, venientes discumbebant cum Iesu. Sed quinam isti peccatores præter publicanos? non vsurarij, quia Iudæis non reputabantur peccatores, nisi si qui fratribus fœnerarentur. Non homicidæ, quia morte multabantur. Non adulteri, quia lapidabantur. An igitur intelligit scortatores, & comessatores, & ebriosos? Atque ita videri potest. Nam Luc. 7. *Peccatrix*, de meretrice dicitur. Et hic infrà c. 21. dicitur ad principes sacerdotum; *Publicani & meretrices præcedent vos in regnum Dei.* Hoc ideo, quia peccata carnalia sunt maximè manifesta, nec speciem habent boni.

v. 13. *Discite quid est: Misericordiam volo & non sacrificium.* Vide annot. Oseæ 6. Isaiæ 58. *Quæritur*, an sacrificium hîc intelligatur res quæ offertur, an actus offerendi? videtur apud Prophetam intelligi res oblata; quia sequitur; *& scientiam Dei plus quàm holocausta*; nomen autem holocausti non actum, sed rem significat. Quamquam 1. Reg. 15. vtrumque dicitur in simili comparatione; *Melior est obedientia quàm victimæ, & auscultare magis, quàm offerre adipem arietum.* Et proinde hîc potest vtrumque intelligi. Non tamen si referatur ad sacrificium missæ; in quo res oblata est corpus & sanguis Domini: Non enim Deus opera nostra misericordiæ præfert filio suo, qui in missa offertur; quamuis præferat actui sacrificantis, si tantum sit actus externus, non habens internum virtutis religionis actum conjunctum.

Non enim veni vocare iustos &c. Vide annot. Luc. 5. & nostr. comment. 1. Tim. 1. ad illa verba: *Christus Iesus venit in hunc mundum peccatores saluos facere.*

v. 15. *Nunquid possunt filij sponsi lugere, quamdiu cum illis est sponsus?* Quos Matth. & Lucas vocant filios sponsi, Marcus vocat filios nuptiarum, seu potius interpres hanc facit diuersitatem. Nam apud omnes eodem modo legitur: priori quidem loco νυμφῶν posteriori νυμφίος. Cum autem posterius vocabulum sine controuersia *sponsum* significet; prius autem ab eo diuersum sit: non videtur hoc loco sponsum significare; licet hanc significationem interdum habeat.

A Cur enim tres Euangelistæ ita variare voluissent; vt sponsum significare volentes, aliud atque aliud vocabulum omnes scripsissent in eadem sententia? Significat ergo, vel nuptias (quod in Marco vertit interpres) vel thalamum nuptialem. Nam nuptiæ Græcè γάμος, vsitatiori vocabulo dicuntur. Dicit ergo dominus: Nunquid possunt filij thalami nuptialis lugere, seu vt alij euangelistæ expresserunt, jejunare, dum cum ijs est sponsus? Sed qui dicuntur filij sponsi, seu nuptiarum, seu thalami nuptialis? *Respondeo* iuuenes qui sponso tanquam sodales adhiberi solent in nuptijs more veteri; quomodo legimus Iud. 14. Sampsoni datos sodales triginta qui essent cum eo in nuptijs. Filij autem vocantur nuptiarum, hebræa phrasi, sicut dicitur filius pacis, filius per-
B ditionis. Porro Christus hac comparatione significare voluit se esse sponsum ecclesiæ, scilicet illum ipsum de quo Ioan. Baptista testificatus fuerat, dicens: *Qui habet sponsam sponsus est.* Ioann. tertio. Ad hoc enim Ioan. testimonium omnino respexit, eoque tacitè Christus hîc vti voluit; vel ob id maximè; quia ad discipulos Ioannis loquebatur, apud quos Magistri sui testimonium maximi erat ponderis. Itaque eos, occasione propriæ quæstionis, ex doctrina magistri sui instruit, & inuitat ad credendum in se.

v. 17. *Neque mittunt vinum nouum in vtres veteres, alioquin &c.* Totam hanc sententiam bene explicatam, vide apud Thom. 1. 2. qu. 96. art. 2. ad 2.

v. 18. *Sed veni, impone manum super eam, & viuet.*
C *Et surgens Iesus sequebatur eum.* Quare Christus videns illam petitionem Archisynagogi ex imbecillitate fidei procedere, quasi non posset absens mortuum suscitare; non respondet, sicut illi Regulo, Ioan. 4. *Vade, filia tua viuit?* Et cur nusquam legitur mortuum, absens suscitasse, vt ostenderet se non minus absentem quàm præsentem tale posse? *Respondeo*, Christus alijs multis miraculis satis ostendit se esse Deum, & Dei filium, & proinde omnipotentem. In mortuorum autem suscitatione, de quibus in Euangelijs mentio, id fieri non conueniebat; propter mysteria quædam in eorum suscitatione significanda. Nempe quia magna valde gratia opus sit ad conuersionem eorum qui per peccata mortui sunt Deo: maximè si consuetudinem peccandi contraxerint, qui significan-
D tur per Lazarum quatriduanum mortuum & sepultum; qui ad id significandum magno clamore excitandus erat. Item, per hoc quod ibi dicebatur Apostolis, *Soluite eum & sinite abire:* significatæ sunt claues ecclesiæ ad soluendum peccatores à vinculis criminum. Item, Christus comitari voluit Archisynagogum, vt esset occasio sanandæ hemorrhoissæ, in via. Qua in re etiam mysterium conuersæ gentilitatis Patres contemplantur. Denique mortuos ita suscitari oportuit, vt testes adessent tum alij, tum ipsi Apostoli, qui Christi euangelium postea prædicaturi, testificarentur hoc sese oculis suis vidisse; iuxta illud: *Vos eritis mihi testes:* Luc. vltimo & Act. 1. Item Ioan. 1. *Quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, quod manus nostræ contrectauerunt de Verbo,*
E *annuntiamus vobis.* Quod si absens aliquos suscitasset verbo, sicut curauit quosdam infirmos; vt filium Reguli, & puerum Centurionis: minus certa fuisset fides sine testibus; ac dici potuisset. Quis vidit mortuum? fortè non erat verè mortuus, &, Vnde constat quod Iesus suscitauerit?

v. 20. *Tetigit fimbriam vestimenti eius.* Vide Aug. ser. 69. de diuersis, vbi pulchrè miraculum hoc mulieris tactu fimbriæ vestimenti Christi sanatæ, vertit ad allegoriam ecclesiæ sanatæ prædicatione Pauli, qui vestimenti Christi fimbria fuit, dicens de seipso, *Ego sum minimus Apostolorum.* 1. Cor. 15.

v. 21. *Si tetigero tantum vestimentum eius, salua ero.* Quamuis vestimentum Christi neque natura sua, neque diuina institutione valeret ad morbos pellendos: non tamen superstitiosè, sed religiosè dictum est à muliere; *Si tetigero &c.* quia vestimentum Christi res talis erat, à qua rationabiliter, Deo operante, poterat expectari sanitas; sicut & à reliquijs sanctorum, & alijs, quæcumque peculiarem habent, aut habuerunt coniunctionem cum Christo & sanctis eius. Ioan. quidem Caluinus hoc tribuit infirmitati fidei huius mulieris, quod per contactum vestimenti expectauerit sanitatem, cum simpliciter debuisset credere & confidere se recepturam sanitatem absque rei corporalis adminiculo: Sed respondemus fidem huius mulieris laudatam fuisse à Domino, nec vlla in parte reprehensam, sicut Reguli illius, qui rogabat Iesum, vt descenderet & sanaret filium eius; cui dictum est: *Nisi signa & prodigia videritis, non creditis.* Ioan. 4. Hic enim putabat eum non posse nisi præsentem sanare; hæc autem mulier vestimentum eius contingere cupiebat, pia quadam deuotione, & vt eo facto fidem suam protestaretur, posse Christum etiam per rem minimam operari sanitatem; non tamen excludendo, quod solo verbo & nutu idem præstare posset. His accedit quod mulier illa populum gentilem significauit; quodque eadem postea Cæsareæ Christo statuam posuit, ad cuius fimbriam vsque herbæ succrescentes, singularem medicandi vim habebant, vt est apud Sozom. c. 5. v. 20. per quod, & fides & factum mulieris, etiam diuinitus commendatum est. Fuit ergo fides eius commendata duplici miraculo.

v. 24. *Non est enim mortua puella, sed dormit.* Intellige quantum ad facilitatem meam. Tam enim facile mihi est eam resuscitare à morte, quàm facile cuique est excitare dormientem; Imò facilius multo. Alij sic: non est mortua, sed dormit; quia more dormientium statim excitabitur; cum alioqui mors secundum se sit somnus perpetuus, sicut è contrario somnus imago mortis.

v. 29. *Creditis quia hoc possum vobis facere?* Ecce non requirit fidem qua certo sibi persuasum habeant Christum hoc facturum, sed facere posse. Vide cap. præcedentis v. 2.

v. 30. *Videte nè quis sciat.* v. 31. *Illi autem exeuntes, diffamauerunt eum in tota terra illa.* In illis verbis, *videte ne quis sciat*, non imperium est, sed mysterium. Continet enim doctrinā nostram, qua monemur, quoties quid boni, aut præclari agimus, quantum ad nos attinet, habere illud secretum, & fugere laudem humanam. Ita enim nobis expedit ad custodiam humilitatis. Non significari autem imperium etiam ipsi quibus dictum est intellexerunt. Vnde sequitur: *Illi autem exeuntes diffamauerunt eum.* Neque enim imperio eius, à quo tam insigni beneficio affecti erant, adeo manifestè repugnare voluissent, si silentium sibi verè imperatum putassent. Et quidem hæc sæpius accidisse ex euangelijs liquet. Nec tamen vsquam ab euangelistis vlla datur significatio quod malè fecerint; sed potius factum eorum commemorant tanquam laudabile. Porro alibi Christus exigens diffamationem impensi à se beneficij, nihilominus exemplo humilitatis nobis consulult, quando gloriam facti in Deum transtulit, dicens: *Vade, & narra quanta tibi fecerit Deus.* Item, Christus non se gerebat tanquam esset eorum superior, qui præcipere posset, sed sicut homo benefactor loquitur ad eum cui præstitit magnum beneficium, dicens per modum præcipientis, Nemini dicas. Est enim significatio modestiæ, & exemplum. Vide Cajetanum 2. 2. quæst. 104. art. 4.

v. 37. *Messis quidem multa.* Scilicet in Iudæis; non in gentibus; quia Iudæi veram habebant religionem, & per Ioannem ad Christum erant præparati. Hoc enim erat officium præcursoris, *parare domino plebem perfectam.* Potest etiam extendi ad proselytos ex gentibus; etiam ex gentibus multi non proselyti ascendebant in templum Ierusalem orandi causâ, vt ille Eunuchus Æthiops; & alij de quibus apud Ioan. capite 12.

CAPVT X.

v. 1. *Dedit illis potestatem spirituum immundorum.* In eijciendis dæmonibus potestatem acceperunt Apostoli, & in Apostolis ecclesia, quam non accepit in faciendis miraculis; videlicet authoritatiuam & ordinariam, quod indicare videtur Ambr. in Luc. 4. cum ait: Liberare à dæmonio & homines, sed in verbo Dei, possunt; resurrectionem mortuis imperare, solius diuinæ est potestatis. Vide etiam Luc. 10. Hinc Paulus Actor. 16. cum imperio ait: *Præcipio tibi in nomine Iesu Christi exire ab ea.*

v. 2. *Duodecim autem Apostolorum nomina.* *Quæritur* inter Apostolos quot & qui fuerint Christi consanguinei. *Respond.* soli fuere Iacobus minor, & Iudas Thaddæus Iacobi frater. Nam Iacobum & Ioannem filios Zebedæi non fuisse cognatos Christi liquet satis. Vide annot. infrà cap. 20. De tertio, id est, Simone Cananæo dubium est, sitne idem cum Simone qui c. 13. numeratur inter fratres domini. De ea re vide Baronium. Non videtur autem; si fuit ex Cana Galilææ non Nazareth, vt cæteri.

Primus Simon, qui dicitur Petrus &c. Non diceret, *Petrus*, si non vellet significare eum cæteris à Christo prælatum fuisse. Nam quod ad ordinem vocationis attinet, prior eo fuit Andræas frater eius, Ioan. 1. quem tamen omnes Euangelistæ, vbicumque catalogum Apostolorum contexunt, Petro postponunt. Item nec erat primus ætate, nec significatur ordo nudus enumerationis. Cur enim omnes eum primo loco recenserent, nisi causa aliqua recensionis huius subesset? Itaque primus erat ordine dignitatis, & primatus; non quem habebat tunc quando contingebant quæ hîc scribuntur, sed quando hæc ab Euangelista scribebantur.

v. 3. *Bartholomæus.* Non vt quidam putant legendum Bartholomæus tanquam filius Ptolomæi, voce ex Hebr. & Græco composita: sed Bartholomæus, id est, filius Tholmai quod est proprium nomen Hebræum, etiam in scripturis vsitatum, & antiquius nomine Ptolomæi. Fortè autem, quia regum Ægyptij hoc nomen esse solet, Ptolomæi, factum est, vt Bartholomæum Apostolum multi putauerint & scripserint fuisse filium regis; quod interpretationem hanc nominis esse putarent, filius Ptolomæi. Sed hoc absurdum est, cum ex sola circumcisione, non ex gentibus, Christus acceperit Apostolos discipulos ante passionem. De qua re vide etiam comm. nostr. 1. Cor. 1. ad illa verba, *Non multi nobiles.* Quis autem fuerit Bartholomæus, & verum, vt multi putant, idem cum Nathanaële; vide annot. Ioan. 21.

Thomas & Matthæus Publicanus. Dupliciter hîc modestiam suam insignem declarat Euangelista, tum quia palam se publicanum nominat, quod in catalogo Apostolorum ab alijs Euangelistis minimè factum est; tum quia se postponit Thomæ cui eum anteponunt Marcus & Lucas. Vtrumque obseruauit Eusebius lib. 3. demonstrat. Euangelic. c. 7.

Et Iacobus Alphæi & Thaddæus. Quare non addit, frater eius, sicut supra de Andrea & de Ioanne? an quia Thaddæus non fuit frater germanus Iacobi? Alioqui, fratrem Iacobi se vocat in epistola sua. Hic locus videri possit fauere ijs qui dicunt hunc Iacobum esse diuersum à Iacobo fratre domini, cuius Iudas se fratrem scribit; sed non fauet. Nam & Marcus c. 3. Andream non scribit fratrem Petri, cum tamen

Ioannem fratrem Iacobi scripsisset. Et Lucas cap. 6. è contrario, cum dixisset Petrum & Andream fratrem eius, subiunxit Iacobum & Ioannem, non addendo fratrem eius. Et quod amplius est, cum dixisset Iacobum Alphæi, interposito Simone, qui vocatur Zelotes, addidit, & Iudam Iacobi, scilicet eius quem proximè nominauerat. Ex quo liquet, Iacobum cuius fratrem se scribit Iudas, esse vnum de duodecim. Idem prorsus habet Lucas Act. 1. Vide nostrum comment. ad Gal. 1. ad illud, *Iacobum fratrem Domini.*

v. 4. *Simon Cananæus.* Hunc putant quidam non Cananæum dicendum, sed Cannæum vel Canniten. Et in Græco tum hoc loco, tum Marci 3. non legendum Κανανίτης sed Καννίτης; quod ex hæbræo est, & idem significat quod Græcè est apud Luc. 6. & Act 1. ζηλώτης; atque hoc modo, id quod Marcus & Matthæus Hebraicè posuerunt, Lucas in euangelio & in Actis Græcè posuit. Itaque Simon dictus est à Canna; quæ vox Hebraicè Zeloten significat. Vnde falli mihi videntur qui Cananæum dici putant à gente Chananæorum; cum hi & Græce per χ non κ, & heb. per Chaf non per Cof scribantur à fronte. Porro Chananæus genere esse non potuit hic Simon, quia Christus Iudæos solos in discipulos elegit, non gentiles; imò nec voluit, vt gentibus prædicaretur euangelium ante suam passionem. Notandum etiam quòd Egesyppus & Eusebius hunc esse volunt Simonem vel Simeonem, qui post Iacobum, Ierosolymorum rexit Ecclesiam, & cum esset 120. annorum martyrio affectus est. At repugnat vulgo recepta historia de Iuda & Simone, in Perside post prædicatum Euangelium, martyrio defunctis. Vnde & Rom. Breuiarium diuersos facit, alterum collocans in Octobri, alterum in Febr. Vide S. Hieronymum in hunc locum, & Iansenium, Baronium in Iuda & Simeone, itemque nostra. Ioan. 19.

Et Iudas Iscariotes. Ita dictus, vel quod esset de tribu Issachar; vel potius quod esset ex Carith vico in tribu Iuda, cuius fit mentio Iosue 15. & alibi quasi dicat vir de Carith, nam (is) hebr. virum significat.

v. 8. *Gratis accepistis, gratis date.* Sensus: Quoniam ego hæc omnia vobis gratis dedi; ideo vobis præcipio vt ea vos etiam gratis alijs communicetis. Non ergo significatur consequentia necessaria esse, Gratis acceptum est: ergo gratis dandum. Sic enim non liceret pauperi, vestem dono sibi datam vendere, vt habeat panem. Sed significatur ratio; sicut ibi: *Omne debitum dimisi tibi quia rogasti me.* S. Gregor. lib. 7. epist. 29. noluit accipere pecuniam pro lignis ad Episcopum Alexandrinum transmissis; quasi Euangelio prohibente. Nos enim, inquit, ea quæ transmittimus ligna, non emimus; quomodo possemus pretium accipere; cum scriptum sit: *Gratis accepistis, gratis date?* Vide 2. Cor. 11. v. 7.

Mortuos suscitate. Hinc apparet Apostolos Christi in hac missione, quæ erat ad Iudæos, resuscitasse aliquos mortuos.

v. 9. *Nolite possidere aurum, neque argentum, neque pecuniam in zonis vestris &c.* Huius loci authoritate nituntur, qui putant virum Ecclesiasticum & verbi Dei prædicatorem, nihil proprium licitè possidere. Id enim dicunt his Christi verbis prohiberi, quibus dicitur: *Nolite possidere &c.* Sed redarguit eos quod sequitur, *Dignus est enim operarius cibo suo.* Cuius loco Lucæ 10. legitur, *mercede sua.* Vnde sequitur quod sicut operario merces est propria, quam opere suo meretur; ita prædicatori verbi Dei stipendium est proprium, quo eum dignum esse Dominus testatur. Quare cum omnes prouentus ecclesiastici sint stipendia officij ecclesiastici; consequens est eos non A esse putas eleemosynas, id est, intuitu paupertatis oblatas; sed debitos esse tanquam stipendia laborum. Verba igitur Christi, *Nolite possidere &c.* non sunt prohibentis, sed dantis potestatem, vt qui euangelio ministrat, de euangelio viuat; idque significat sententia adiuncta. *Dignus est enim operarius cibo suo.* Sensus igitur est: Cum ad prædicandum euangelium proficiscemini, non est quod solliciti sitis de cibo & potu, alijsque vitæ necessarijs, vobis comparandis: Illa enim omnia abundè vobis suppeditabuntur ab ijs quibus euangelium annuntiatis, quia *dignus est operarius cibo suo.* Vide quæ de debita ministris euangelij sustentatione diximus in nostro comment. 1. Timoth. 5. v. 17. & 18. itemque 2. Thess. 3. vers. 10. Adde, dici quoque posse, quod Christus etiam pro tempore B Apostolis hoc præceptum dedit: principaliter tamen voluit, quod dixit. Dixit autem *in zonis*, pro eo quod est in marsupijs, quæ solent ex zonis suspendi.

v. 10. *Dignus enim est operarius cibo suo.* Chrys. homilia 35. in Gen. vocat hanc Apostolicam legem; quam etiam Abraham seruauerit, quando nihil volens accipere pro victoria diuinitus reportata, excepit ea quæ comederant iuuenes. Et addit. Nihil enim vltra vsum suum accipere permittit. Dixit autem Dominus τροφῆς, non τρυφῆς, vt annotat Theophylactus, id est, cibo, non luxu, quia non oportet doctorem luxuriari.

v. 11. *In quamcumque autem ciuitatem aut castellum* C *intraueritis.* Græcè κώμην, id est, vicum, pagum; quod interpres noster assiduè castellum vertit. Sic infrà c. 21. *Ite in castellum quod contra vos est,* & c. 14. *Vt euntes in castella emant sibi escas.*

Interrogate quis in ea dignus sit. Id est, quærite de viro aliquo vitæ honestæ, quique bene audiat apud ciues suos; ne forte si vester hospes laboret ex fama, labes in vos atque in Euangelium redundet. Vide Aug. de fide & oper. c. 17. vide etiam nostra in 2. dist. 25. de gratia non ex meritis.

Et ibi manete donec exeatis. Id est, apud eiusmodi virum manete, donec exeatis ex ea ciuitate vel pago; nolite leuiter & temerè mutare hospitium. Ea enim res arguit animi ac morum inconstantiam: hæc autem D mirum in modum minuit authoritatem, sine qua irritus fieret labor Euangelistæ.

v. 13. *Et si quidem fuerit domus illa digna, veniet pax vestra super eam; si autem non fuerit digna, pax vestra reuertetur ad vos. Digna,* id est, quam Deus dignetur & honorare voluerit suâ gratiâ. Igitur digna secundum prædestinationem gratiæ diuinæ. Sic & (mereri) interdum sumitur, vt dum dicit Augustinus, vel quisquis author serm. 252. de tempore, quòd nullis præcedentibus meritis, per gratiam Dei meruimus fieri templum Dei. *Pax vestra*, id est, pax quam imprecati fueritis ei, veniet super eam. Tale est quod dicit Lucas Act. 13. *Et crediderunt quotquot præordinati erant in vitam æternam. Reuertetur ad vos.* Id est, Nolite E existimate frustra vos laborasse, si prædicatio vestra non fuerit recepta. Nam merces operis vestri semper vobis salua manet, siue recepta fuerit prædicatio vestra, siue non: quia *vnusquisque propriam mercedem accipiet secundum suum laborem*, 1. Cor. 3. etsi parum, aut nihil proficiat apud alios, propter eorum cordis duritiem.

v. 14. *Et quicumque non receperit vos, neque audierit sermones vestros: exeuntes foras de domo, vel ciuitate, excutite puluerem de pedibus vestris.* Marcus addit cap. 6. *in testimonium illis.* Lucas cap. 9. *in testimonium super illos.* Legitur hoc fecisse Paulus & Barnabas Actor. 13. Et simile quid Paulus fecisse legitur Actor. 18. v. 6. excutiens vestimenta sua. Vide eius loci annotat. Vbi etiam indicatur quid significet

illa pulueris pedum vestimentorumque excussio; nempe protestationem innocentiæ suæ, quoad perditionem eorum quibus prædicatum est, & culpæ ipsorum. Cui addi potest, etiam illud significari, quod apud illos qui euangelium non recipiunt, nihil pro accepto habemus quod fortè dederunt, sed totum reijcimus, hospitium, cibum, potum &c. ob quod etiam puluis, qui forte pedibus inhæsit, excutitur.

v. 19. *Estote prudentes sicut serpentes & simplices sicut columbæ.* Apostolus ad Rom. 16. *Volo*, inquit, *vos sapientes esse in bono, & simplices in malo.* Vide ibid. nost. comment.

v. 17. *Et in synagogis suis flagellabunt vos.* Quia occidendi non habent potestatem. Vnde dicunt: *Nobis non licet interficere quemquam.* Ioannis 18. Stephanum quidem & Iacobum minorem occiderunt, sed per tumultum. Vide annot. ad illum locum Ioan. 18.

v. 18. *Et ad præsides & ad reges ducemini.* Scilicet à Iudæis; vt patet de Paulo in Actis Apostolorum.

v. 19. *Cum autem tradent vos; nolite cogitare quomodo, aut quid loquamini. Nolite cogitare*, Græcè *μὴ μεριμνήσητε*; *ne solliciti sitis & anxij.* Vide annot. Ma. 13. Luc. 12. & 21.

v. 23. *Cum persequentur vos in ciuitate ista; fugite in aliam.* Subaudi; quantum est ex parte vestra, quia non debetis vos temere ingerere periculis, nec persequentium furorem manendo accendere; sed potius declinando restinguere. Cæterum si per fugam vestram salus aliquorum in periculum vocaretur; vt eorum quibus sacramentorum & consolationis atque instructionis ministerium foret necessarium; tum fugere pastori non licet. Vide Aug. epist. 180. ad Honoratum, & Ioan. Hessel. in hunc locum.

v. 24. *Non est discipulus supra magistrum, nec seruus*, &c. Impertinens est huic sententiæ, an fieri possit, vt discipulus sit magistro suo doctior; sed significatur, discipulo non esse expectandum, vt sit melioris conditionis quàm magister. Vnde dicitur Ioan. 15. *Si me persecuti sunt; & vos persequentur* Et hic, *Si Patremfamilias Beelzebub vocauerunt*, &c.

v. 31. *Multis passeribus meliores estis vos.* Non malè *multis* pro *omnibus*, dictum quidam interpretantur. Videtur enim sensus esse, meliores & præstabiliores estis vos passeribus, quantumcumque multis. Nam vnus homo pluris est, propter suæ naturæ excellentiam, vniuersa multitudine auium & ceterorum irrationabilium. Vnus quoque electus pluris est apud Deum tota ac innumerabili turba reproborum.

v. 34. *Nolite arbitrari quia veni pacem mittere in terram. Non veni pacem mittere, sed gladium.* Hæretici, quoties à Catholicis oppugnantur, tanquam authores seditiosæ doctrinæ, qua passim videmus plebem concitari contra magistratus, subditos contra reges, & principes; hac Christi sententia se tueri conantur, eamque auidè pro se arripiunt, tanquam seditiosæ suæ doctrinæ fauentem. Sed absit vt ad seditiones concitandas venerit Christus; qui præcepit reddi Cæsari quæ Cæsaris sunt; qui Petro defendenti se præcepit, vt gladium reconderet in vaginam suam. Qui per Apostolos præcepit fidelibus, vt sublimioribus potestatibus subditi essent; qui hoc eodem capite præcipit discipulis suis, vt in quamcumque domum ingressi, dicant, *Pax huic domui.* Nihil ergo aliud hoc loco docet Christus, quàm se venisse in terram, non vt pacem terrenam stabiliret, in qua non habetur ratio pietatis, sed tantùm tranquillitatis externæ; sed vt mittat gladium, id est, dissensionem quæ oritur ex religionis diuersitate; quæ tamen dissensio non est seditiosa, sed patiens iniuriarum. Id est, per eam Christianus non obluctatur superiori potestati, sed patitur etiam iniustè persequentem & iudicantem. Talis dissensio fuit inter Martinum & paren-

A tes eius, inter Barbaram & patrem eius, inter Augustini matrem Monicam eiusque maritum, aliosque multos: ex parte quidem infidelium impia & iniusta, sed ex parte credentium Christo, pia, iusta & sancta, & cum magna, Christianaque patientia coniuncta. Nec repugnat quod Apostolus dicit: *Non est dissensionis Deus, sed pacis*, 1. Cor. 14. Loquitur enim Apostolus, de dissensione quæ inter fideles & sanctos exoritur propter ordinem Ecclesiasticum atque hierarchicum non seruatum; cuius dissensionis non Deus, sed diabolus author est. Nam per Christum, fratres habitant in vnum; diabolus autem communiter fratres diuidit. De suis discipulis ait Christus Ioan 13. *In hoc cognoscent omnes, quia discipuli mei estis; si dilectionem habueritis ad inuicem.* In hoc autem cognoscuntur
B filij diaboli, si discordiarum & schismatum authores sint.

v. 38. *Qui non accipit crucem suam & sequitur me, non est me dignus.* Dubitare non debes, ait S. Leo sermone 9. de quadrag. hanc vocem, non solum ad discipulos Christi, sed ad cunctos fideles, totamque Ecclesiam pertinere: quæ salutare suum, in ijs qui aderant, vniuersaliter audiebat.

Est etiam obseruandum, Christum dominum primum esse authorem huius phrasis, qua *ferre crucem*, accipitur pro eo, quod est patienter ferre tribulationes: Qua nimirum singulariter nobis commendare voluit sacrosanctum mysterium crucis suæ. Quam phrasim deinde eius exemplo Apostoli & ceteri fideles vsurparunt, vsque in hunc diem. Vide nostr.
C comment. in 2. Tim. 3. v. 12.

v. 41. *Qui recipit prophetam in nomine prophetæ.* Ex hoc loco vbi dicitur: *In nomine prophetæ, in nomine iusti, in nomine discipuli*; patet illam phrasim, *in nomine huius aut illius*, non solum vsurpari de Deo, sed etiam de alijs, licet de Deo frequentissimè, & fere semper, dicatur in scripturis. Romani Breuiarij appendix, in Commendatione animæ emigrantis à corpore, attribuit sanctis. Postquam enim dixit, *In nomine Patris & Filij & Spiritus sancti*; addit, In nomine Angelorum & Archangelorum, in nomine Patriarcharum, & Prophetarum; In nomine sanctorum Apostolorum, &c. Id est, cum inuocatione illorum. Sic generaliter quærunt ex Petro & Ioanne Pontifices Act. 4. *In quo nomine fecistis vos?* Quidam
D illud, *In nomine Prophetæ. In nomine iusti*; de Christo interpretantur, id est, in nomine Christi, qui est maximus Propheta & iustus iustorum, vt sit idem cum eo, quod alibi dicit dominus: *in nomine meo.* Et probari videtur ex eo quod præcedit. *Qui vos recipit, me recipit; & qui recipit me, recipit eum qui me misit.* Sed manifestè refellitur ista speculatio ex eo quod sequitur: *Et quicumque potum dederit vni, &c. tantum in nomine discipuli*, &c. vbi Christum nullo modo intelligere licet, sed hominem cui datur potus aquæ frigidæ. Quare & in duabus sententijs præcedentibus similiter intelligendus est ipse homo qui recipitur.

Mercedem prophetæ accipiet. Quia ei ad munus
E suum, prædicandi & exponendi verbum Dei, cooperatur, & voluntate atque affectu coniungitur. Sic in Martyrologio Rom. 4. Octobris, dicitur quod quidam martyribus seruientes, mercedem martyrum receperunt. Accipiet ergo mercedem Prophetæ, qui Prophetam in nomine Prophetæ suscipit; licet non semper in pari gradu, sed pro magnitudine pij affectus, quo illi cooperatur. Sic in malo, qui recipit furem vt furem, mercedem furis accipiet. Ex quo etiam intelligitur phrasis illa; *in nomine Prophetæ*; Sensus enim est, vt Prophetam, & ea gratia quia propheta est. Sic & ista; *in nomine iusti, & in nomine discipuli.* Ita & secundum leges ciuiles qui fures & latrones & hæreticos receptant, in supplicijs eorum participant.

CAPVT XI.

v. 2. *CVm audisset in vinculis opera Christi.* Ideo dicit *Christi*, non Iesu, sicut alibi ferè semper, vt insinuet nobis intentionem Ioannis mittentis discipulos suos ad Iesum. Ea enim erat, vt ab illo docerentur (seu verbis, seu rebus exhibitis, id est, miraculis) ipsum esse eum, qui venturus expectabatur, id est, Christum. Item, *opera Christi*, id est, qualia Christum facturum prophetæ prædixerant. Huic intellectui respondent Christi verba; inter quæ & illud propheticum; *pauperes euangelizantur.*

v. 3. *Tu es qui venturus es?* id est. Tu ne es ille qui exspectaris iamiam adfuturus? Græcè ὁ ἐρχόμενος, quod participium quidem est præsentis temporis, sed significationem quandam habens futuri, id est, eius quod est in procinctu vt veniat, quodque venire iam incipit. Idem est de verbo ἔρχεται. Ecclesia in officio diuino feria 5. post dom. 2. aduentus interpretatur illud, *Tu es*, &c. hoc modo: *Tu es qui venturus es Domine, quem expectamus, vt saluum facias populum tuum?* S. Hieronymus qu. 1. ad Algasiam probat quæstionem esse de aduentu Messiæ in mundum, addit que rationem cur hoc quæsierit Ioannes. Adfert tamen ibidem & alterum sensum, scilicet de descensu Christi ad inferos; sed pro illo nihil dicit. Ceterum quæstionem hanc non esse de descensu Christi ad inferos vel inde liquet; quia Christus nihil respondet, vnde colligi possit, ad inferos descensurum: Respondisset autem Ioanni amico suo & præcursori, aut certè, cur id non esset quærendum, significasset; si hoc à Ioanne quæsitum fuisset.

Fortè dices eum ad hoc respondisse per illa verba: *Beatus est qui non fuerit scandalizatus in me*, quod his verbis significetur mors Christi, & consequenter descensus ad inferos; quia tum, communi lege omnes mortui ad inferos descendebant. At sanè illa responsio Ioanni non potuisset facere satis; tum quia non ignorabat Ioannes Christum moriturum, vt qui hoc ipsum sub vocabulo agni tollentis peccata mundi iam prædixisset; tum quia dubitare adhuc poterat, vtrum quem moriturum didicerat, credere deberet illum quoque subiturum legem communem, qua omnes mortui descendebant ad inferos, cum suspicari posset Christum agnum immaculatum ac Dei filium ab ea lege sese eximere velle; maximè quod ille esset, per quem referanda esset ianua regni cælestis. Vnde nec latro qui cum eo pependit & mortuus est, ad inferos descendit, saltem aliorum more, sed statim ad paradisum migrauit, aditu eius per Christi mortem iam patefacto.

v. 5. *Cæci vident.* Græcè ἀναβλέπουσι id est, *visum recipiunt.* In officio Ecclesiastico; *ad lumen redeunt cæci.*

Claudi ambulant. Id est, gradiendi virtutem recipiunt. Vel hoc modo; qui paulo ante cæci erant, nunc vident; qui claudi, nunc ambulant. Priori sensui fauet quod sequitur: *Mortui resurgunt, Leprosi mundantur*, non enim dicit mortui viuunt, leprosi mundi sunt.

Mortui resurgunt. Ergo plures quàm tres mortuos suscitauit dominus. Nam istud, ni fallor, dictum est priusquam aliquis trium illorum, quorum nominatim meminerunt Euangelia, suscitatus fuisset. Vnde Augustinus serm. 44 de verbis domini. Quot autem, mortuos visibiliter suscitauerit, quis nouit? non enim omnia scripta sunt quæ fecit Ioannes hoc dicit. Multi sunt ergo alibi suscitati, sine dubio fortasse; sed non frustra tres commemorati. Huc facit quod Eusebius lib. 4. histor. Eccl. cap. 3. testatur. Quadratum, Apostolorum discipulum, in Apologia quam coram Adriano Imper. recitauit, scribere, quod quidam ex A mortuis à Christo excitati, ad longinquum tempus fuerint superstites, adeo vt ad sua vsque tempora quidam eorum vitam produxerint. Atque vt hæc ita sint: non tamen conuincit hic locus plures fuisse à Christo suscitatos. Nam Luc 7. vbi eadem historia narratur, immediatè præcedit narratio de filio matris viduæ suscitato. Quin & apud hunc eundem euangelistam c. 9. præcedit historia resuscitatæ filiæ Archisynagogi, licet apud Lucam sequatur, capite scilicet 8. Vide Concordiam Iansenij & aliorum

Pauperes euangelizantur. Hoc non adfert vt miraculum, sicut cetera, sed vt dictum propheticum, quod tunc euidenter implebatur; vt ostenderet se esse illum, de quo prædictum fuerat. Respondebat enim ad quæstionem: *Tu es qui venturus es?* Notandum, quod B verbum Græcum εὐαγγελίζω & εὐαγγελίζομαι in hac significatione qua significat bonum nuntium adferre, proprium penè est sacris litteris & scriptoribus Ecclesiasticis Authores eius sunt Septuaginta interpretes 2. Reg. 18. Isaiæ 52. & 61. Vide Heb. 4. ibi, *quibus prioribus annuntiatum est.* Græcè est, *qui euangelizati sunt.* Qui pauperes intelligantur, vide etiam annot. Isai. 61. Et quæri potest vtrum ijdem hic pauperes dicantur, qui paulò pòst paruuli; *& reuelasti ea paruulis.* Quod prædicatio euangelica non prærequirat humilitatem animi; manifestum est. Nam euangelium docet ac præcipit humilitatem, *Discite à me quia mitis sum & humilis corde*, hoc cap. Item, *Qui se humiliat exaltabitur.* Item: *Nisi conuersi fueritis, &* C *efficiamini sicut paruuli; non intrabitis in regnum cælorum*, infra 18. Item: *Quisquis non recipit regnum Dei velut paruulus; non intrabit in illud.* Marci 10. Quæ quidem & similes sententiæ inuitant etiam superbos ad recipiendum euangelium; sed deposito prius superbiæ gibbo, & assumpta humilitate, vt sine qua, vel omnino recipi nequeat, vel non vtiliter recipiatur prædicatio regni Dei. Nam fides ipsa qua creditur euangelio non est sine aliqua humilitate voluntatis, captiuantis intellectum ad credendum ea quæ captum eius superant. Vnde in ipsa fide obedientia est; secundum illud Roman. 1. *Ad obediendum fidei in omnibus gentibus.*

v. 6. *Beatus est qui non fuerit scandalizatus in me.* D Sensus est: Beatus est, quem humilitas conuersationis meæ inter homines, & passionis ac mortis, non auerterit à fide diuinitatis meæ. Multi enim quod in Christo viderent tantam humilitatem, adduci non poterant, vt eum crederent esse Dei filium. Et ita in eo scandalizabantur. Sunt & hodie plurimi qui in Christo scandalizantur, non quidem in Christo capite, sed in corpore Christi, quod est Ecclesia. Scandalizantur autem simili modo. Quia enim in Ecclesia Christi vident multos abusus; eosque magnos ac manifestos; verbi gratia, in clero ambitionem, auaritiam, libidinem, aliaque huiusmodi mala: credere non possunt hanc esse Ecclesiam, cui tam magnæ & præclaræ factæ sint promissiones; quod sit permansu- E ra vsque in finem sæculi, & Spiritus sancti præsentia nunquam destituenda. Qui hoc modo scandalizantur, sunt hæretici: Sed beatus qui inter tot offendicula stabilis permanet in fide Ecclesiæ Catholicæ.

v. 8 *Hominem mollibus vestitum? Ecce qui mollibus vestiuntur in domibus regum sunt.* Non dicit eos peccare qui mollibus & pretiosis vestibus vtuntur, modo id faciant iuxta decentiam status sui; vt reges & principes. Quanquam in his sæpe per excessum & stultam vanitatem & curiositatem peccetur, non tamè principibus quam iis qui circa eos sunt. Multò magis autem ab hominibus priuatis, quorum status splendidum huiusmodi cultum non exigit. Qualis fuit diues ille Epulo, qui induebatur purpura & bysso Luc 16. Vide Greg. hom. 6. in Euangelia: vbi ostendit ex

præſenti loco, & ex ſententijs Petri & Pauli, in luxu & ſtudio pretioſarum veſtium, peccatum non deeſſe. Et homil. 40. de diuite & Lazaro; vbi habet hanc ſententiam: Nemo veſtimenta pretioſa niſi ad inanem gloriam quærit, videlicet vt honorabilior cæteris videatur, &c. At Hier. lib. 1. contra Pelag. c. 9. reprehendit eum qui dixerat gloriam veſtimentorum & ornamentorum Deo eſſe contrariam. Sed Hier. reprehendit ſententiam tam generalem, vt etiam ad mundiciem veſtium & ſplendorem ornamentorum Eccleſiæ, extenditur. Deinde, negat inimicitias eſſe cum Deo, ſi homines ſæculares precioſis atque nitentibus vtantur veſtimentis, ſed non negat hoc eſſe peccatum. Gregorius quoque non quid ſemper, ſed quid plerumque verum ſit, ſignificare voluit: Non enim reges purpura vtentes, vt dignitatem apud vulgus tueantur; reprehenderet.

v. 9. *Prophetam, etiam dico vobis, & plus quam Prophetam.* Apud Lucam legitur *vtique* pro *etiam*. Sed in græco eodem vox eſt, *ναί*, certè, profectò Chriſtus hîc non negat Ioannem eſſe Prophetam, quando ita eum laudat, vt dicat eum plus aliquid eſſe quam prophetam. Græcè *περισσότερον προφήτου*. Nam in hoc eodem ſermone, apud Luc. 7. Prophetam eum vocat dicens: *Maior inter natos mulierum Propheta Baptiſta nemo eſt.* Et de eo Zacharias in Cantico: *Et tu puer Propheta altiſsimi vocaberis.* Sed vocat eum pluſquam prophetam, id eſt, alijs Prophetis excellentiorem. Quem enim alij indicauerunt venturum, iſte & venturum prædixit, & præſentem monſtrauit; quod erat excellentioris gratiæ Propheticæ. Sic qui diceret Chriſtum fuiſſe pluſquam hominem, non negaret hominem fuiſſe.

v. 12. *A diebus Ioannis Baptiſtæ vſque nunc regnum cælorum vim patitur.* Quia Ioannes cœperat prædicare pœnitentiam, & multi eius prædicatione vitam in meliua mutabant: Per opera autem pœnitentiæ vis quædam fit regno cœlorum. Dicit autem, *vſque nunc*, non quod poſtea non id factum fuerit, cum conſtet etiam magis factum; ſed quia illud tempus tanquam notum tam tum deſignari poterat, etiamſi nihil diceretur de tempore futuro. Vnde apud Luc. 16. non eſt additum illud, *vſque nunc*, & phraſi Hebr. *vſque ad*, non ſignificat rei finem, poſt quem aliquid non ſit aut fiat amplius, ſed deſignat tempus certum rei aut actionis, etiam ſi fortè vlterius procedatur.

v. 17. *Cecinimus vobis & non ſaltaſtis.* Aug. in Pſal. 128. Sicut enim qui ſaltat, membra mouet ad cantum; ſic qui ſaltant ad præceptum Dei, operibus obtemperant ſono.

v 18. *Venit enim Ioannes neque manducans neque bibens; & dicunt: Dæmonium habet.*

v. 19. *Venit filius hominis manducans & bibens; & dicunt: ecce homo vorax, &c. Quæritur* vtrùm melius manducare & bibere, an non manducare neque bibere? Dicendum, hoc quidem melius eſſe, in genere, quàm illud; quia ad virtutem abſtinentiæ magis pertinet: verùm illud, in particulari, ob cauſas & circumſtantias poſſe eſſe melius. Sicut contingit vitam actiuam meliorem eſſe & præeligendam vitæ contemplatiuæ. Nullum autem dubium quin in Chriſto tam hæc actio, ſcilicet manducare & bibere, quàm ceteræ omnes, fuerint multo meliores & digniores, quàm quæcumque actio Ioannis Baptiſtæ.

v. 21. *Si in Tyro & Sidone factæ fuiſſent virtutes, &c.* Per virtutes intelliguntur miracula, vt patet ex verbis præcedentibus. *Tunc cœpit exprobrare ciuitatibus in quibus factæ ſunt plurimæ virtutes*, id eſt, miracula; & paſſim alibi virtutes pro miraculis. Vnde hinc non ſequitur, quòd cum æquali gratia alij conuertantur, alij non conuertantur: quia miracula externa non ſunt

A illa gratia, de qua contra Pelagium agitur. Item ſequeretur, Tyrios & Sidonios potuiſſe conuerti per ſola externa miracula, ſine alia gratia, qua intus à Deo ad pœnitentiam mouerentur: quod eſt prorſus Pelagianum. Itaque dicendum, quod Dominus Iudæis exprobrat duritiem cordis, quæ in illis erat longè maior quàm in Tyrijs & Sidonijs. Nam hi, viſis tot & tantis miraculis egiſſent pœnitentiam; quod Iudæi non fecerunt. Non tamen illi egiſſent pœnitentiam ſine ſpeciali auxilio efficaciter eos ad pœnitentiam mouente, quod datum illis fuiſſet; & Iudæis non agentibus pœnitentiam, datum non fuit. Si quæras, vnde ſignificatur quod Tyrijs & Sidonijs datum fuiſſet, ſi in illis factæ fuiſſent virtutes. *Reſp.* Chriſtum, qui dixit hæc verba, illud ſciuiſſe tanquam Deum

B ſcientem omnia; præſertim ea quæ eſt operaturus vel poſita conditione.

Poteſt autem dari ratio humana quare Deus ordinariè ſic operetur exhibitis externis miraculis, vbi corda minus dura ſunt; Diſponit enim & operatur omnia ſuauiter, certo modo & ordine. Non tamen illa qualiſcumque cordis mollicies vllam habebat rationem meriti generaliter dicti reſpectu doni pœnitentiæ: vti nec bona indoles aut ingenium naturale quod habent infideles, reſpectu fidei Chriſtianæ, licet ordinariè qui meliori ſunt indole, facilius ac procliuius fidem Chriſtianam ſuſcipiant, ſi illis prædicetur, Deo ſic operari volente.

Item, ſignificatur quod duritiea illa cordis eſt impedimentum recipiendi Euangelij; ſed Deus potenti

C ſua gratia poteſt etiam illud impedimentum remouere. Nec obſtat quod in vno homine ſint plura impedimenta credendi, quàm in alio. Et quia impedimenta huiuſmodi voluntaria ſunt, vt erat illa duritiea: ideò meritò hoc eis exprobratur præ alijs, in quibus hæc non eſt; licèt ſint alia. Et nota quod Deus quamuis interdum quædam faciat extraordinariè, vt oſtendat ſe non eſſe alligatum ad certum ordinem agendi, plerumque tamen ſeruat ordinarium quendam modum agendi, per certa quædam & apta media. Vbi & hoc notandum, ipſum non ſolum eſſe authorem actionis, ſiue effectus, ſed & omnium mediorum & actionum intermediarum, quibuſcumque voluerit vti, ſeu quaſcumque voluerit adhibere.

v. 23 *Fortè manſiſſet vſque in hanc diem Fortè*, Græ-

D cè *ἄν*, id eſt, *vtique*. Vide annot. Ioan. 5. quanquam interpres ſerè vertit *fortè*. Ioannis tamen 8. v. 42. reddidit, *vtique*.

v. 25. *In illo tempore reſpondens Ieſus dixit.* Hebraica phraſi reſpondere dicitur, non ſolùm qui ad alterius interrogata ſermonem reddit, verùm etiam qui erumpit in verba, præuiæ ſuæ cogitationi reſpondentia. Vide annot. Ioan. 4.

Et reuelaſti ea paruulis. Notandum Chriſtum non loqui hîc de gentilibus, qui Dei veri nullam habebant notitiam; ſed de Iudæis; apud quos erat vera Dei religio, ſed in multis velata. Erant autem inter eos alij ſapientes & prudentes, vt Legiſperiti, ſibi placentes

E in legis cognitione. Rom. 2. & eam cognitionem arbitrantes ſibi ſufficere ad legem implendam. Erant alij paruuli, id eſt, humiliter de ſe ſentientes, & ad Dei auxilium in omnibus reſpicientes. His ergo paruulis, tam fidem implicitam myſteriorum habentibus, reuelauit Deus fidei myſteria, vt fidem acciperent explicitam. Sapientes autem excæcati ſunt ſua ſuperbia. Quanquam & miſericorditer Deus quoſdam ſapientes prius humiliatos donauit hac myſteriorum cognitione; vt Saulum, Nicodemum, Apollon, Gamalielem, & multos illos ſacerdotes Iudaicos de quibus Act. 6. v. 7.

v. 26. *Ita Pater; quoniam ſic fuit placitum ante te.* Non dicit: quoniam hi ſunt paruuli; illi ſapientes:

Nam hoc ipsum quod paruulis potius quàm sapientibus reuelauit, inde erat quia sic placitum.

v. 27. *Et nemo nouit filium nisi Pater: Neque Patrem quis nouit, nisi filius.* Non excluditur Spiritus sanctus; haud magis quàm filius à priori membro, & Pater à posteriori; sed solum excluditur quidquid est natura diuersum; cum ea nihilominus restrictione quæ sequitur, *Et cui voluerit filius reuelare.* Ac vt intelligas non excludi Spiritum sanctum; prorsus similis est de eo sententia, apud Apostolum 1. Cor. 2. *Quæ Dei sunt*, inquit, *nemo cognouit nisi Spiritus Dei.* Itaque habemus hæc tria, Quæ Dei sunt nemo nouit nisi Pater, nemo nouit nisi Filius, nemo nouit nisi Spiritus sanctus. Cæterum hoc postremum, *& cui voluerit*, ad vtrumque membrum præcedens referendum est. Significatur autem voluntas filij humana, quæ sibi postulauit à Patre certum numerum electorum, quibus mysteria salutis reuelaret. Quod si voluntatis diuinæ meminisset: tam potius ad Patrem retulisset, vt ferè alibi, & hoc eodem loco verbis præcedentibus, *& reuelasti ea paruulis.*

v. 30. *Iugum enim meum suaue est, & onus meum leue.* Quomodo igitur idem Dominus affirmat alibi, arctam esse viam salutis, & portam angustam? *Resp.* Iugum Christi suaue est & onus leue, si in se & secundum naturam suam consideretur: Quid enim suauius & facilius est suaptè natura, quàm diligere Deum summè amabilem; & hominem suæ naturæ socium, propter Deum? Hoc autem Christi iugum est, ipso dicente: *Hoc est præceptum meum, vt diligatis inuicem.* Deinde, etiam reipsa nobis suaue fit hoc iugum & leue fit onus, per gratiam Christi. Et quantò quis amplius in Christi gratia profecerit, tantò leuius sentit hoc onus tantoque fit ei iugum hoc suauius. Arcta est autem via salutis & angusta porta, homini veteri, id est, carnali, quales omnes ex Adam nascimur. Bene tractat hunc locum S. August. sermone 9. de verbis Domini, vbi etiam inter alia dicit quod lex vetus propter sarcinam innumerabilium obseruationum, erat reuera graue iugum; sed & duræ ceruici conuenienter impositum. Vide nostrum comment. 1. Ioan. 5. ad illa verba: *Mandata eius grauia non sunt.*

CAPVT XII.

v. 1. *COeperunt vellere spicas & manducare.* Vide annot. Marc. 2.

v. 3. *Quid fecerit Dauid quando esuriit, & qui cum eo erant.* Vide annot. 1. Reg. 21.

v. 4. *Quomodo intrauit in domum Dei, & panes propositionis comedit.* Similiter ferè Marcus. Non est sensus Dauidem comedisse panes illos in domo Dei, sed panes qui illic erant, præbente, vel annuente sacerdote, accepisse, & inde ablatos postea comedisse, & comedendo distribuisse comitibus suis. Quem sensum expressius significat Lucas, ita scribens cap. 6. *Quomodo intrauit in domum Dei & panes propositionis sumpsit* (id est, inde accepit) *& manducauit & dedit his qui cum ipso erant.*

Neque his qui cum eo erant. Græcè οὐδὲ τοῖς μετ' αὐτοῦ, id est, neque iis qui cum eo. Non ergo significatur illos tunc Dauidi adfuisse, quando panes accepit; sed comites eius fuisse, etiamsi tunc fortè ei non adessent.

v. 5. *Sabbatis sacerdotes in templo sabbatum violant, & sine crimine sunt. Sabbatum violant*, qui non cessant ab opere, quod tamen opus, saltem ipsis, non est prohibitum in sabbato. Vide annot. Esther 4.

v. 12. *Itaque licet sabbatis benefacere.* Id est, opera beneficentiæ exercere erga proximos; quale erat curare infirmum. Neque enim Pharisæi negant qualiacumque bona opera fieri posse die sabbati, vt orare, sacrificare; sed ea quæ proximis impendebantur, etsi essent officia beneficentiæ. Hoc autem fieri posse sab- A batho, rectè concludit Dominus ex eo, quod ouem fortè delapsam in foueam non dubitarent extrahere, etiam in sabbato. Non quod hoc esset benefacere, ad sensum textus, nam sicut iustitia & liberalitas & misericordia propriè non est erga bruta animalia: ita nec beneficentiæ virtus. Deinde illud non faciunt homines propter bestias, vt illis bene sit, sed propter se, qui bestiarum Domini sunt, & inde accipiunt vtilitatem, accepturi damnum si perirent. Sed probatio est à minori. Vide annot. Marc. 3. & Luc. 6.

v. 19. *Non contendet neque clamabit; neque audiet aliquis in plateis vocem eius.* Isaiæ 42. legitur: *Non clamabit, neque accipiet personam, nec audietur vox eius foris.* Non est hoc postremum contrarium ei quod Luc. 13. dicitur quosdam dicturos Domino, *In plateis* B *nostris docuisti.* Non enim Isaias negat Christum in plateis docturum, qui prout occasio ferebat passim docebat, vel in templo, vel in synagoga, vel in plateis, vel in deserto, vel in via, vel in naui: sed prædicat Christi mansuetudinem, animique moderationem & tranquillitatem, vt qui clamosus & contentiosus futurus non esset. Talium enim vox, licèt intus in domo sint, foris atque in plateis audiri solet.

v. 16. *Et præcepit eis ne manifestum eum facerent.* Vide annot. cap. 9. v. 3.

v. 20. *Arundinem quassatam non confringet & linum fumigans non extinguet.* Christi exemplum hac in re malè obseruant, qui occasione reseruationum, animas peccatis oneratas & mœrentes, alienant à pœnitentia; non condescendentes infirmitati & pudori.

C v. 26 *Et si satanas satanam eiicit, aduersus se diuisus est; quomodo ergo stabit regnum eius?* Apud Lucam 11. sic: *Si autem & satanas in seipsum diuisus est, quomodo stabit regnum eius?* Hinc apparet quod iis verbis, *Si satanas satanam eiicit*, non significentur diuersi dæmones, quorum alter alterum eiiciat; sed vnus & idem dæmonum princeps, qui seipsum eiiciat. Ideo enim sequitur, *aduersus se diuisus est*, & apud Lucam, *satanas in seipsum diuisus est.* Dicitur autem seipsum eiicere, si suos ministros per quos exequitur regni sui negotia, eiicit; quod volebant calumniatores. Sicut rex seipsum eiiceret, si ministros suos sine quibus populum in officio continere non potest, eiiceret. Hinc etiam apparet ex hoc loco non posse statui, quòd nomen *satanæ* inferioribus etiam dæmonibus in scri- D ptura tribuatur, & non soli dæmonum principi; sicut nomen Diaboli. Vide annot. Apoc. 20.

v. 27. *Filij vestri in quo eiiciunt?* Non videtur intelligi de exorcistis Iudæorum; quia parata erat responsio: *In virtute Dei eiiciunt*, tu autem in Beelzebub, neque de Christi Apostolis; quia dicturi erant: In Beelzebub eiiciunt, sicut & tu eorum magister. Itaque filios eorum intelligit vel discipulos eorum qui iidem facti erant discipuli Christi; vel propinquos & familiares eorum, ex quibus scilicet multi erant discipuli Christi ex numero septuaginta discipulorum, qui non erant de familia Christi, sed eius doctrinam sequebantur, & magna ex parte comitabantur eum, sicut & illæ mulieres, Luc. 8. Nam discipulos illos septuaginta duos eiecisse dæmonia, clarum est ex E Lucæ 10. Et quidem id iam fecerant ante historiam huius capitis, vt patet ex ordine eiusdem Euangelistæ. Hi autem suis, vel discipulis, vel agnatis, aut familiaribus non ausi fuissent impingere calumniam, quod in Beelzebub eiicerent dæmonia.

v. 29. *Aut quomodo potest quisquam intrare in domum fortis & vasa eius diripere, nisi prius alligauerit fortem?* Quomodo ergo poterit quisquam superare Diabolum in fine sæculi, quando fiet illud quod dicitur Apocal. 20. *Post hæc oportet illum solui modico tempore?* Quæst. hanc versat August. lib. 20. de Ciuit. cap. 8. & tandem respondet, nos illos qui tunc viuunt

superaturos Diabolum solutum, nisi iam ante alligatum. Magis ex mente Euangelistæ & Domini hæc loquentis, esse videtur, si dicamus, hic intelligi Christum, qui Diabolum spoliaturus vasis suis, id est, supellectili & præda sua; prius eum alligat, id est, potentiam eius refrænat.

v. 30. *Qui non est mecum, contra me est; & qui non congregat mecum, spargit.* Vide Hessel. & Iansf. hoc loco. Bene dicit Hesselius quod nulla est neutralitas in re Christiana. Quicumque enim Christo non adhæret, eo ipso Diabolo coniungitur & Christo aduersatur. Eadem sententia est apud Lucam cap. 11.

v. 31. *Omne peccatum & blasphemia remittetur hominibus; spiritus autem blasphemia non remittetur.* Phrasis Hebraica, pro eo quod diceretur, excepta blasphemia spiritus; quæ non remittetur. Vide annot. Mar. 3. & in 2. sent. dist. 43.

Non remittetur ei, neque in hoc sæculo, neque in futuro. Conuincit hæc oratio quædam peccata remitti in futuro sæculo. Alioqui superflua, imo ridicula, fuisset ista adiectio. Sicut ridiculè diceretur, Non remittetur ei, neque in terra neque in cœlo; cum constet ijs qui in cœlo sunt nulla peccata remitti. Ex quo vlterius rectissimè colligunt Catholici scriptores noui & veteres, orandum esse pro quibusdam in futuro sæculo constitutis, vt à peccatis soluantur. Sic intelligit S. August. lib. 21. de ciuit. cap. 24. & Gregor. lib. 4. dialog. cap. 39.

v. 33. *Aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum.* Si ad superiora refertur; Sensus est, Aut agnoscite me bonum, sicut mea damnare non potestis opera: aut si me damnatis; & opera damnate. Si ad sequentia; sensus erit. Radicem operum vestrorum, id est, voluntatem, bonam facite; vt & opera bona sint. Quod si mala est voluntas; non poterunt non esse mala & opera. Huic respondet quod sequitur, *Quomodo potestis bona loqui cum sitis mali?* Itaque posterioris partis, *Aut facite arborem malam*, &c. hic sensus est, non imperatiuus, neque exhortatiuus, sed indicatiuus: Si omnino pergitis malam facere arborem, id est, vos ipsos, aut voluntatem vestram; necesse est, vt & fructus faciatis malos, id est, opera mala. Vtitur autem imperatiuo modo propter connexionem sermonis.

v. 34. *Ex abundantia cordis os loquitur.* Vide quæ de corde diximus ad Rom. 1. ad illud: *Insipiens cor illorum.*

v. 36. *Omne verbum otiosum quod locuti fuerint homines*, &c. S. Greg. homil. 8. in Euang. Otiosum verbum est, inquit, quod aut vtilitate rectitudinis, aut ratione iustæ necessitatis caret.

Reddent rationem de eo in die iudicij. Hoc etiam ad particulare iudicium extenditur. Nam in iudicio generali nemo condemnabitur, id est, punietur, propter solum otiosum verbum; quamuis etiam ibi patebit & declarabitur electos pœnis temporalibus fuisse dignos, iisdemque affectos, siue in hac vita, siue in futura, propter sola peccata venalia. Nam de condemnatione sequitur.

v. 37. *Ex verbis enim tuis iustificaberis.* Verbum iustificari non vno modo accipi in scriptura, ostendimus in comment. ad Rom. 2. v. 13.

Et ex verbis tuis condemnaberis, id est, punieris. Hoc enim extenditur etiam ad venialia; vt patet ex præcedenti sententia. Vide quæ de hac re diximus ad Rom. 14. v. 23.

v. 39. *Et signum non dabitur ei nisi signum Ionæ prophetæ.* Id est, quale fuit Ionæ Prophetæ, vel potius, ipsum signum quod fuit Ionas Propheta, quatenus significabat quod Christus foret seipsum resuscitaturus; quod nemo sanctorum fecit. Vide S. August. in Psal. 65. v. 3. Additio est Censoris.

A v. 40. *Sicut enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus; sic erit & filius hominis in corde terræ, tribus diebus & tribus noctibus.* Dies & nox periphrasis quædam est diei naturalis. Sensus igitur est; Sicut Ionas triduo fuit in ventre ceti; sic & filius hominis triduo erit in sepulchro. Triduum autem intellige synecdochicè; non quod duobus tantum, aut vno die, Dominus in sepulchro iacuerit; Sic enim falsa fieret sententia de triduo: sed quia tribus diebus ibi fuit; non tamen integris seu totis; sed medio quidem toto, reliquis autem duobus secundum partes. Mortuus est enim & sepultus pridie sabbathi, ante vesperam, quæ sabbathi initium erat; ac rursum mansit in sepulchro post sabbathum à vespera vsque ad noctem mediam, B vel diluculum; iuxta diuersas de hora Dominicæ Resurrectionis opiniones; Toto autem sabbato in sepulchro quieuit. Vide Baronium tom. 1. vbi tandem in eandem nobiscum sententiam descendit, ex Isidoro Pelusiota. Synecdochen hanc explicat S. Leo sermone 1. de Resurrect. Domini, dicens de Christo: Ne turbatos discipulorum animos longa mœstitudo cruciaret; denuntiatam tridui moram, tam mira celeritate breuiauit; vt, dum ad integrum secundum diem pars primi nouissima, & pars tertij prima, concurrit; & aliquantum temporis spatio decederet, & nihil dierum numero deperiret.

v. 40. *In corde terræ.* Quidam exponunt, apud inferos; nempe secundum animam; iuxta id quod in symbolo profitemur Christum descendisse ad inferos. C Nam de sepulchro idcirco intelligi non posse, quia sepulchrum non est in corde, id est, medio terræ, sed quasi in ipsa superficie. Itaque hinc colligunt Christum apud inferos secundum animam fuisse, non vna, aut duabus, aut paucis horis, sed toto triduo mortis vsque ad Resurrectionem. Quod quamuis probabiliter dicatur, vt dicemus ad Lucæ 23. v. 43. tamen ex istis verbis non rectè colligitur.

Nam nec limbus patrum erat in corde terræ, si cor intelligas quod intimum & quasi medium est. Nam, vt docet S. August. locus iste ab inferis damnatorum, qui in medio terræ collocantur, erat remotissimus. Quare retinenda est explicatio de sepulchro. Et illud; *in corde terræ*, iuxta scripturæ phrasim exponendum, D vt sit idem, quod *in terra*: quemadmodum aliorum locorum collatione satis probatum est, maximè de Tyro, quæ scribitur sita in corde maris, Ezechiel. 27. cum non procul abesset à littore. Correctio paulo superius facta est Censoris.

v. 41. *Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione ista, & condemnabunt eam, quia pœnitentiam egerunt.* Et rursus: *Regina austri surget*, &c. *& condemnabit*, &c. *quia venit à finibus terræ*, &c. Condemnabunt; non auctoritate sententiæ, sed comparatione sui. Ita Sap. 4. *Condemnat iustus mortuus, viuos impios; & iuuentus celerius consummata, longam vitam iniusti.* Vide eius loci annot. Cur dicatur Regina Austri, & quomodo venisse dicatur à finibus terræ; vide E annot. 3. Reg. 3.

v. 43. *Cum autem immundus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca arida, quærens requiem, & non inuenit*, Sensus est, Cum dæmon per pœnitentiam eiectus est è corde hominis, in quo, tanquam domo sua, per peccatum ante habitauit, *ambulat per loca arida*, siue (vt ait Lucas) *inaquosa*, quia inquietus est ob sitim ac vehemens desiderium nocendi hominibus, & pertrahendi eos ad peccata. Vel ambulat per loca arida, quia vagatur per mentes infidelium, de fonte gratiæ Dei nunquam irrigatas. Sed in illis requiem non inuenit; quia non quiescit donec recuperet antiquam possessionem, vnde semel eiectus est. Et, quia multo pluris æstimat si possit vel vnum iustum tentatione expugnare, & in ius suum retrahere,

quàm

quàm si multos infideles, qui nunquam iusti fuerunt, pacificè possideat: Vnde Iob 40. *Absorbebit flumen & non mirabitur*, id est, non magnum hoc æstimat, *& habet fiduciam quod influat Iordanis in os eius*, id est, confidit se sibi subiectutum etiam baptizatos & iustos, è quibus per gratiam Spiritus sancti eiectus fuit. Et propter hoc, tanquam Leo rugiens circuit quærens quem deuoret & absorbeat. Dicit ergo v. 44. *Reuertar in domum meam vnde exiui*. Magis enim desiderat ad domum vnde eiectus est redire, si queat, quàm nouam occupare: quia præ superbia valde dolet ob ignominiam eiectionis, ideoque omni studio conatur in pristinam domum reuerti, & acceptum dedecus resarcire, auctis etiam viribus, si difficilem sibi reditum videat.

v. 44. *Reuertar in domum meam vnde exiui*. Hieron. in Hab. 1 dicit immundo spiritui hæc verba dicenti non esse credendum, siquidem, inquit, nulla rationabilis creatura ad hoc facta est, vt habitaculum dæmonis sit. Quamquam etiam sic intelligi possit, quod domus eius fuerit; quia homo per peccatum se fecit habitaculum dæmonis, qui sensus videtur simplicior.

Et veniens inuenit eam vacantem, scopis mundatam, & ornatam. Id est, mundam quidem inuenit & ornatam dono iustitiæ; sed vacantem à cura & vigilantia conseruandi beneficium acceptum, per studia bonorum operum, & pugnam assiduam contra tentationes peccati.

v. 45. *Tunc vadit & assumit septem alios spiritus secum nequiores se, & intrantes habitant ibi*. Id est, multo maiorum tentationum adhibet machinas, iisque domum expugnat, expugnatam inhabitat; multoque magis eam suo dominatui subiectam tenet, quàm ante subiectam habuerat; inquantum hominem ad plura & maiora peccata committenda impellit. De quo proinde subditur: *Et fiunt nouissima hominis peiora prioribus*. Huc respicit S. Petr. 2. epistolæ 2. v. 20.

v. 45. *Sic erit & generationi huic pessimæ*. Populum intelligit Iudaicum, qui per prædicationem Ioannis Baptistæ, & ipsius Christi, & Apostolorum eius, concepta pœnitentia, liberatus ab immundo spiritu variorum criminum; postea rediit ad vomitum, & prioribus peccatis multo deteriora commisit, filium Dei occidens, & discipulos eius persequens, tanquam à septem immundis spiritibus, primo dæmone nequioribus, occupatus. Vnde & in temporalem incidit grauissimam calamitatem: de qua Lucas cap. 19. & 21. ceteris Euangelistis expressius scripsit; & in cæcitate perfidiæ suæ perseuerans mortem incurrit æternam.

v. 46. *Quærentes loqui ei*. Cur nullus Euangelista refert quicquam de hoc colloquio, cum de eo valdè opportunè potuissent aliquid hic subiicere? An quia eos ad colloquium non admisit? sed quis hoc credat de matre eius? An ideo de eo nihil scribi voluit Spiritus sanctus, vt nobis insinuaretur Christum in his quæ Patris sui erant occupatum, tantum obiter salutare voluisse propinquos carnales? quasi iis diceret, quod alibi dixerat; *Nesciebatis quia in his quæ Patris mei sunt, oportet me esse? Quærentes loqui ei*. Non statim ac sine mora, sed finito Christi sermone, quo populum docebat; licèt aliquis nimia officiosus statim Christo nunciauerit, interpellans eius sermonem.

v. 56. *Ipse meus frater, & soror, & mater est*. Non addit, *& Pater est*; tum quia de Patre non fuerat ei nuntiatum, sed tantum de matre & fratribus; nec illic aderant nisi mater & fratres, sub quibus etiam sorores comprehende: tum quia ob reuerentiam Patris sui cælestis, cuius erat naturâ filius, non debuit vel habere vel nominare sibi aliquem Patrem in terris. Accidit & ea ratio, quod si patrem quoque nominasset, suspicio fuisset eum natum esse ex homine patre, sicut natus erat ex homine matre. Itaque etiam ob matris Virginis honorem tacuit patrem. Item, quia Patrem suum iam

A dixerat in priori parte sententiæ: *Quicumque fecerit voluntatem Patris mei, qui in cælis est*. Vbi nullo modo conueniebat addere, ille meus Pater est. Addidit autem, *& soror*; tametsi de sororibus nihil expressè fuisset nuntiatum; quia nomine fratrum, qui Græcis ἀδελφοὶ dicuntur, etiam soror quæ illis dicitur ἀδελφὴ comprehenditur; licet secus se habeant vocabula Latina. Atque hinc sanè apparet etiam sorores cum matre & fratribus illic adfuisse. Nam Christo fuisse etiam Sorores, proximo cap. discimus, vbi sympatriotæ eius dicunt: *Et sorores eius nónne apud nos sunt?* Cæterum qua ratione fuerint eius fratres & sorores, ibi dicendum est.

CAPVT XIII.

B v. 16. **V***Estri autem beati oculi quia vident*. Quomodo huic sententiæ non est contraria illa eiusdem saluatoris ad Thomam Ioan. *Beati qui non viderunt & crediderunt?* Respondendum, beatos dici, id est, meliores & Deo gratiores ac merito præcellentes, qui tam promptos ad credendum se exhibent, vt etiam non visa, neque ratione naturali monstrata; credant tamen propter authoritatem diuinam, præ illis qui ita duri sunt ad credendum, vt ad fidem non inducantur nisi per sensum, vel rationem naturalem; qualis erat Thomas, qui dixerat, *Nisi videro & tetigero, non credam*. At verò qui Christum in carne viderunt, & mira operantem, & mysterium redemptionis nostræ eumplentem conspexerunt, & sermones eius audire, & eum alloqui meruerunt, vt Apostoli; C dicuntur beati; non quia meliores, sed quia tam insigne bonum iis contigit, quod antiquis patribus ad Christi desideratissimum aduentum vehementer anhelantibus, non fuit concessum. Et huc impertinens est an fuissent credituri non visa, an non.

v. 17 *Multi prophetæ & iusti cupierunt videre quæ videtis*. S. Augustin. Præfat. in psalm. 96. dicit quod licet magnam iucunditatem habuerint prophetæ, quando in spiritu videbant futura de Christo, tamen volebant, si fieri posset, etiam in hoc tempore nobiscum viuere, & videre impleta, quæ spiritu prophetabant. Ad illam iucunditatem spiritus quam habebant præuidentes futura, referri potest illud Ioan. 8. *Abraham exultauit vt videret diem meum; vidit & gauisus est*. Idem S. August. con. 20. in psalm. 118. ad illud, *Defecit in salutare tuum, &c. Quale*, inquit, D *desiderium fuit in isto sene Simeone, tale fuisse credendum est in omnibus superiorum temporum sanctis*. Et probat per hunc locum. Sed quomodo cum hoc loco consistit quod Apostolus dicit 2. Corinth. 5. *Et si cognouimus secundum carnem Christum; sed nunc nouimus*. Vide eius loci comment.

v. 19. *Omnis qui audit verbum regni & non intelligit, venit malus & rapit quod seminatum est in corde eius*. Locus obscurus in nostra versione, quia huic supposito, *omnis qui audit*, &c. nullum respondet verbum. Græca sic habent παντὸς ἀκούοντος, quod duobus modis construi potest: vel absolutè positis genitiuis, hoc sensu; cum quiuis audit sermonem regni & non intelligit, venit malus & aufert quod seminatum est, vel vt illi E genitiui construantur cum eo, quod postea sequitur ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, hoc pacto; De corde cuiuscumque hominis, qui audit & non intelligit, Diabolus veniens rapit quod in eo seminatum est. Esse enim videtur Hebraica quædam phrasis in his verbis, qua nimirum, antecedente posito sine dictione regente, attexitur relatiuum. Vnde videri potest illud *Omnis*, in nostra versione esse genitiui casus; quasi dictum esset, Omnis eius qui audit, &c. *hic est, qui secus viam seminatus est*.

v. 20. *Qui autem super petrosa seminatus est, hic est qui verbum audit*, &c. Et denique, *Qui vero in terram bonam seminatus est, hic est qui audit verbum &*

intelligit, &c. Seminatum esse, refertur haud dubiè ad personam in his quatuor sententijs, non ad verbum; licet & ipsum in Græco sit masc. generis, λόγος. Nam is qui seminatur, verbum audire dicitur. Quidam putant eum qui verbum audit, seminari, non quomodo semen aut verbum per semen significatum, seminatur; sed quomodo terram aut agrum seminari dicimus, quia semen proiectum excipit. Quem sensum expressit Erasmi versio: sed ea magis ingeniosa quam vera est explicatio. Nam pro eo quod dicit Matthæus, *Qui autem seminatus est in spinis*, Lucas habet, *Quod autem in spinas cecidit*, &c. Quare obscuritas sermonis explicanda est hoc modo, vt dicamus hominem, seminatum secus viam, super petrosa, in spinis, in terram bonam: quia per semen in huiusmodi loca proiectum significatur; id est, per id quod in semine accidit. Vide Iansenium.

v. 20. *Qui verò in terram bonam seminatus est, hic est qui audit verbum, & intelligit, & fructum affert.* Solus ergo intelligit verbum, qui fructum affert; quia audire & negligere, non intelligere est. Quasi enim non intelligit, qui bonum quod audit, agere negligit; vnde in scripturis transgressores legis dicuntur avertere aures ne audiant legem; & de quodam dicitur. Noluit intelligere vt bene ageret. Psal. 35.

v. 23. *Et facit aliud quidem centesimum, aliud autem sexagesimum, aliud verò trigesimum.* Huius varias expositiones Vide apud S. August. lib. de sancta virginitate cap. 45. & 46. vbi tandem sic dicit; sed Dominum tres arbitror voluisse fructificationis commemorare differentias; ceteras intelligentibus reliquisse. Vide annot. Mar. 4.

S. Hieron. ad Ageruchiam de monogamia cap. 3. dicit quod centenarius pro virginitatis corona primum gradum teneat, sexagenarius pro labore viduarum, in secundo sit numero; tricenarius fœdera nuptiarum, ipsa digitorum coniunctione testetur.

v. 25. *Superseminauit zizania in medio tritici.* Ex hac parabola tripliciter probatur esse in Ecclesia malos bonis permixtos, per zizania significatos. Primum quia initio parabolæ dicitur, *simile factum est regnum cælorum.* Nam per regnum cælorum Ecclesia præsentis temporis significatur. Secundo, quia dicuntur zizania seminata in medio tritici, id est mali inter bonos; quod solum est in Ecclesia; nam extra Ecclesiam soli sunt mali. Tertio, quia infra in explicatione parabolæ dicitur, quod Angeli colligent de regno Dei omnia scandala & eos qui faciunt iniquitatem; ergo in regno Dei, id est Ecclesia, sunt scandala & facientes iniquitatem. Nec valet in contrarium quod August. alicubi per zizania intelligit hæreticos, tum quia illa expositio restricta est, cum Dominus exponat filios nequam, & scandala, & facientes iniquitatem; qui multo latius patent hæreticis: tum quia August. intelligit hæreticos, qui in Ecclesia latent, donec inde manifestè separentur. Nec rursum obstat quod Dominus agrum interpretatur mundum, non Ecclesiam; nam significatur per hoc Ecclesiam toto mundo esse diffundendam; &, quia ante iactum bonum semen, non potest intelligi Ecclesia, quę constat ex fructu seminis, id est, tritico; propterea dicitur semen iactum in agrum, id est, mundum, non in Ecclesiam ex semine construendam.

v. 28. *Vis imus & colligimus ea?* Dicentibus seruis ad patrem familias de zizanijs quæ seminata erant in medio tritici, *Vis imus & colligimus ea?* Respondit paterfamilias. *Non, ne fortè colligentes zizania, eradicetis simul cum eis & triticum. Sinite vtraque crescere vsque ad messem.* Abutuntur hac parabola sectarij, vt doceant hæreticos per iustitiam ciuilem non esse tollendos è medio, sed tolerandos in medio bonorum, tanquam zizania in medio tritici. Sed ego ex eis quæro, quid per zizania intelligant? certè aliud respondere non

A possunt, quam quod Christus respondit, explicans discipulis parabolam; *Zizania*, inquit, *sunt filij nequam*, v. 41. quos postea vocat scandala, & eos qui faciunt iniquitatem. Non ergo soli hæretici sunt zizania, sed etiam adulteri, homicidæ, raptores, sacrilegi, & alia eiusdem Ecclesiæ scandala. Quare si hinc consequens est non tollendos hæreticos è medio; sequitur ne in alios quidem filios nequam animaduerti posse; quæ res politiam ciuilem penitus euertit. Non ergo significatur manifestè noxios non esse tollendos, sed non debere præfectum siue Ecclesiasticum siue ciuilem laborare ad hoc vt semel ac simul omnes malos separet à bonis, cum enim plurimi occultè mali sint; multi etiam nondum ita peruersi, quin speranda sit eorum salus: neque

B possibile est, neque expediens, omnes malos à bonis corporaliter separari; sed per disciplinam tum Ecclesiasticam tum ciuilem, hoc fit vt excessus peccatorum iusta seueritate plectantur. Eam ergo collectionem zizaniarum vetat Dominus huius sæculi decursu fieri, qualem mandabit fieri per Angelos suos in fine sæculi; id est, perfectam separationem malorum à bonis. Eam enim si quis tentet nunc facere; frustra laborabit, ac nihil aliud efficiet, quàm vt colligere volens zizania, simul cum eis eradicet & triticum; & nec sic quidem quod volet efficiet, vt zizania à tritico separet; sed magis triticum, id est, seipsum & alios, in zizania, peruerso separationis studio, conuertet.

Videtur porro hæc parabola dirigi contra futuros hæreticos, qui tantæ essent superbiæ, vt nullorum ma-

C lorum communionem in Ecclesia admitterent, dicerentque solos bonos esse in Ecclesia; & si qui mali in eam irrepsissent, continuo eijciendos esse: vt Donatistæ, & alij similes.

v. 35. *Aperiam in parabolis os meum.* Vide psal. 77. ex quo sententia desumpta est.

v. 40. *Sicut ergo colliguntur zizania*, subaudi, *& alligantur in fasciculos*, sicut supra dixerat in parabola, *Colligite primum zizania & alligate ea in fasciculos.* Sic quod sequitur de Angelis, *Et colligent de regno eius omnia scandala*: scilicet ea alligaturi in fasciculos. Per quod significatur, secundum quorundam piam & probabilem contemplationem, homines similium peccatorum reos similes ac socios fore in pœnis, vt adulteros cum adulteris, homicidas cum homicidis, Raptores

D cum raptoribus, sacrilegos cum sacrilegis, &c. Quamuis enim in malitia dispares, & pœnis imparibus affligendi, tamen quædam erit pœnarum similitudo, pro similitudine peccatorum. Sicut & in regno cœlorum martyres cum martyribus speciali gaudio communicabunt, & virgines cum virginibus; & sic de alijs.

v. 43. *Tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno patris eorum.* Non omnes æqualiter fulgebunt, cum scriptum sit, 1 Cor. 15. *Alia claritas solis, alia lunæ, alia stellarum; sic erit resurrectio mortuorum*; Sed ad significandam magnam valde excellentiam fulgoris in corporibus beatorum, assumitur comparatio solis tanquam corporis in hoc mundo fulgentissimi.

v. 55. *Nónne hic est Fabri filius?* S. Hilarius putat

E Ioseph fuisse fabrum ferrarium; similiter Ericus in homilia feriæ 2. post Dominicam Oculi; dicens quod sicut faber operatur in igne & spiritu, ita Christus; secundùm illud: *Ipse vos baptizabit in spiritu & igne.* Sed non dictum est, Ipse fabricabit in spiritu & igne. Communis sententia est, quam & picturæ veteres comprobant, fuisse fabrum lignarium. Nam *fabri* nomine, quando nihil additur, solet lignarius faber intelligi. Idque magis conuenit mysterio; quia Christus est filius illius fabri, qui totum mundum fabricatus est; quod per fabrum ferrarium non significatur, sed per lignarium. Adde, quod opificium ferramentarium sordidum est, nigredine fuscans & commaculans faciem & manus: In quo opere versatum fuisse Dominum

Iesum (nam & ipse faber vocatur Marci 6. *Nonne hic est faber?*) non est verisimile. Denique sanctum Ioseph, vt patronum suum venerantur fabri lignarij, non ferrarij: quibus patronus est S. Eligius. Vide Annot. Marc. 6. Vide etiam Iansen. F. Lucam, & Baronium. Ceterum, ex hoc loco satis apparet vulgo ignotum fuisse, quod Iesus erat Virginis filius, vnde & Lucas c. 3. *vt putabatur filius Ioseph.* Quare non est satis firmum quod dicit S. Maximus hom. 1. de Epiphania Domini, scilicet, notum fuisse vulgo Iesum esse filium Virginis, quando ex aqua vinum fecit in nuptijs. Ac fortè nec discipuli id adhuc sciebant; quia mysterium hoc non ita statim prodebatur.

v. 55. *Fratres eius Iacobus, & Ioseph & Simon & Iudas: & sorores eius*, &c. Quod hi non fuerint fratres Iesu ex eadem matre, satis clarum est ex Matth. 27. & Marci 15. vbi alia Maria, haud dubiè diuersa à Matre Domini, dicitur eorum esse mater. Et Iudas initio suæ Epistolæ fratrem quidem Iacobi se appellat, seruum autem Iesu Christi. Item fratres ex matre non fuisse, bene probat S. Hieron. contra Heluidium ex illis verbis; *Ecce filius tuus, Ecce mater tua*, Ioan. 19. Vide eius loci annot.

An autem Iacobus iste Domini frater, fuerit vnus ex 12. Apostolis: vide annot. Galat. 1. & Iacobi 1. Iacobum hunc non fuisse filium Mariæ matris Domini, ex eo etiam ostenditur, quod Iacobus iste ætate maior erat Domino, secundum Epiphanium & alios veteres; Dominus autem secundum Euangelistas fuit primogenitus; & B. Virgo dicebat Angelo, *Quoniam virum non cognosco.* Item dicitur, *Priusquam conuenirent inuenta est in vtero habens.* Vocatur autem Iacobus Minor, non ætate, sed aut statura, aut alia ratione, Græcè, paruus.

v. 56. *Nonne omnes apud nos sunt?* hoc tantum referendum ad proximum, id est, ad sorores Nam fratres, præsertim Iacobus & Iudas, erant inter Apostolos Domini. Ea distinctio clarè patet ex Marci 6.

v. 58. *Et non fecit ibi virtutes multas propter incredulitatem eorum.* Quomodo ergo verum est, signa fieri, vt increduli conuertantur ad fidem? Resp. vt signa seu miracula fiant ad aliquorum preces seu petitionem, debent illi qui petunt habere fidem; vnde ait; *Si potes credere; omnia possibilia sunt credenti*, Marci 9. Atqui in patria Christi valde pauci erant, qui ex fide peterent; quia magis contemptim de eo loquebantur, dicentes: *Nonne hic est filius fabri?* & ita, vel non petebant, vel non ex fide; vnde Christus pauca miracula apud eos fecit. Eadem tamen illa quæ fecit, valebant ad conuersionem infidelium. Vide annot. Marci 6.

CAPVT XIV.

v. 1. A*Vdiuit Herodes tetrarcha.* Hic fuit filius Herodis Regis Iudææ, qui animam Christi pueri quæsierat. Quo mortuo regnum in quatuor tetrarchias fuit diuisum, ita vt tres eius filij tres tetrarchias obtinerent; Archelaus Iudæam, Herodes Galilæam, Philippus Ituræam & Traconitidem regionem, quartam autem tetrarchiam; id est, Abilinam, Lisanias obtinuit; vt est apud Lucam cap. 3. Et Archelao in Iudææ præfectura successit postea Pontius Pilatus, non vt tetrarcha, sed vt præses. Dicit autem S. Augustin. Herodem patrem regem fuisse, filium non regem, sed tetrarcham dictum fuisse, lib 2. de consensu cap. 17. Verum quamuis Lucas Herodem filium (nam patrem initio sui Euangelij regem Iudææ vocat) nusquam regem vocet, sed tetrarcham, idque semel tantum, nempe cap. 3. initio; Matthæus tamen, qui & ipse semel eum tetrarcham vocauerat; postea regem aliquoties nominat. cap. 14. Marcus autem nusquam tetrarcham nominat, sed regem tantum cap 6. Crediderim, magis vulgi assentatione, ne minor patre videretur,

Estij Annot. in Scripr.

A quàm iusto titulo, fuisse sic appellatum. Nec absurdum est, Euangelistas in nomine seu titulo honoris attemperasse se sermoni vulgi. Vide Iansen. cap. 11. Concord. Euangel. & Iosephum lib. 17. Antiquit. cap. 8. & seqq.

v. 2. *Et ideo virtutes operantur in eo.* Græcè, ἐνεργοῦσιν agunt, efficaces sunt, & per signa ac miracula se produnt. Sensus, Miracula fiunt per eum.

v. 4. *Dicebat enim illi Ioannes: Non licet tibi habere eam.* Ioannem hoc ei palam, ac multis præsentibus dixisse; credibile est: Erat enim peccatum publicum, & pessimi exempli; quod proinde publica castigatione opus habebat; iuxta id quod præcipit Apostolus 1. Tim. 5. *Peccantes coram omnibus argue.* Vnde & Christus palam arguit peccata Scribarum, & Pharisæorum. B Rectè autem reprehendit Ioannes Herodem, etsi potestatem super eum non haberet tanquam summus Sacerdos. Fecit enim vt Propheta; quemadmodum legimus in libris Regum non rarò reges à Prophetis fuisse, pro publicis suis delictis, increpatos. Adde; quod Ioannes in populo authoritatem obtinuerat vt magnus Propheta, & legatis Hierosolyma ad se missis, à Principibus Sacerdotum, iam satisfecerat, ostendens se à Deo missum, iuxta hoc oraculum Isaiæ Prophetę: *Ego vox clamantis*, c. 40. Refert Iosephus Herodem propriam vxorem, nempe filiam Aretę Regis propter Herodiadem, abiecisse, vnde postea bellum illi ab Areta suscitatum est.

v. 9. *Et contristatus est Rex.* Vide in hunc locum Hier. & nostras annotat. Marc 6.

C v. 16. *Non habent necesse ire, date illis vos manducare.* Hoc ad instructionem nostram dicit, vt pauperes aliquid à nobis petentes non mittamus ad alios homines, aut ad alia loca, quando ipsi habemus quod tribuamus.

v. 19. *Acceptis quinque panibus & duobus piscibus, aspiciens in cælum, benedixit & fregit, & dedit discipulis panes. Benedixit*, videlicet panibus. Quid autem sit *benedicere* in scriptura sacra, distinctione explicandum est. Nam vel creator dicitur benedicere creaturę, vel creatura creatori, vel creatura vna alteri. Deus benedicit creaturę quando illi benefacit, siue temporalia bona largiendo, quæ est benedictio veteris testamenti; siue spiritualia, quæ est noui testamenti. D Creatura autem Deo benedicit, quando eum laudat, glorificat, gratias agit. Creatura creaturæ duobus modis benedicere potest, vel bene faciendo, vel bene precando. Hinc eleemosyna ab Apostolo vocatur benedictio; & nihilominus bona precatio patris super filium, & sacerdotis super populum, benedictio vocatur. Priori modo benedicit pauperi, qui dat ei eleemosynam; Benedicit & ille pauperi, qui nihil quidem largitur sed bene precatur, dicens, Deus adiuuet te; quamuis hanc benedictionem pauperes non libenter audiant. Præsentis loci benedictio, precationem ad patrem significare videtur, qua petebat beneficium multiplicationis panum. Petebat autem vt homo, quod idem præstabat vt Deus. Hic intellectus etiam ex eo probari potest, quia quando Christus benedicebat, nondum fiebat multiplicatio panum, sed postea facta E est in manibus discipulorum, & vsu manducantium. Non ergo benedicere est multiplicare panes, sed multiplicationem panum benedictio præcessit, tanquam precatio pro obtinendo panum multiplicatione. Quemadmodum & in vltima cæna, benedictio præcessit prolationem horum verborum, *Hoc est corpus meum*; ipsamque proinde conuersionem panis in Christi corpus. Vide annot. Matth. 26. & commentarium nostrũ. 1. Cor. 10. Quomodo vero facta fuerit hæc panum multiplicatio, disputant Theologi circa 2. sent. dist. 18. Vide ibi nostra. Bene perpendatur Ioan. 6. v. 13. Additio Censoris.

v. 20. *Et manducauerunt omnes, & saturati sunt.* Quidam contemplantur, quod manducantes ex his panibus & piscibus, perceperint ex ijs saporem quemcumque vellent; sicut qui comedebant manna. Sed stulta est hæc contemplatio; Christi enim omnia miracula talia fuerunt, quæ subseruirent vtilitati, ac necessitati hominum; non voluptati, aut curiositati. Et in eo distinguuntur eius miracula à falsis miraculis Antichristi, Simonis magi, & aliorum; sicut in 2. sent. diximus. De manna quoque alibi dictum. Et quidem in nuptijs præbuit vinum per miraculum, non tamen ad voluptatem, sed ad necessitatem; quia vini laborabant defectu, quod vt in nuptijs præbeatur conuiuis, honestas omnino postulabat.

v. 26. *Et videntes eum super mare ambulantem, turbati sunt dicentes, Quia phantasma est.* Id est, spectrum; tametsi hoc Græci, magis propriè, φάσμα vocant, nam phantasma generalioris est significationis. Quo tamen vocabulo vtitur etiam Marcus c. 6. hanc eandem scribens historiam.

v. 29. *Ambulabam super aquam.* Quæritur quomodo hoc miraculum factum fuerit, an suspendendo Petri corpus ne mergeretur: an verò aquas subiectas solidando? Patres nunc huius modi, nunc illius meminerunt: vterque sine dubio possibilis Deo.

v. 33. *Qui autem in nauicula erant, venerunt, & adorauerunt, dicentes: Verè filius Dei es.* Quomodo postea c. 16. tam magnificè laudatur fides Petri dicentis; *Tu es Christus filius Dei viui*; cum hîc legamus, Discipulos iam ante idipsum confessos esse; nisi quia in illa confessione, plus vidit Petrus ex reuelatione Patris cælestis, quàm alij; scilicet Iesum esse Christum, eundemque Dei filium omninò propriè, id est; Patri suo consubstantialem, æqualem, Deum de Deo; quod alijs distinctè non erat cognitum; sed cogitabant filium Dei singulari quodam modo, non tamen ipsum modum animo distinguentes. Vide Annot. Ioan. 1. de Nathanaele, & c. 11. de Martha.

CAPVT XV.

v. 2. Qvare Discipuli tui transgrediuntur traditionem Seniorum? Seniores hîc non intelliguntur vt sæpe alibi, præfecti, seu magistratus populi, sed maiores, antiqui, qui ante nos fuerunt. Habebant enim varias traditiones à maioribus acceptas, quas vocabant δευτερώσεις, quæ partim erant præter legem à Deo datam, vt de indifferentibus, & nihil ad pietatem & proximi charitatem conducentibus; partim contra legem.

v. 3. & 4. *Quare & vos transgredimini mandatum Dei propter traditionem vestram? Nam Deus dixit; Honora patrem tuum & matrem; &, Qui maledixerit Patri, vel Matri, morte moriatur.* Cùm addit: Et, *Qui maledixerit patri aut matri, morte moriatur*: significat eos, contra quos ipse loquitur, non tantum peccasse in hoc præceptum: *Honora patrem, & matrem*; verùm etiam in illam comminationem incidisse, *Qui maledixerit*, &c. Vnde apparet quod qui dicebant patri, *Corbã*, vt est apud Marcum, id est, *munus quodcumque est ex me, tibi proderit*; non solum fraudabant parentes honore sustentationis debito; verùm etiam maledicebant, ideò fortè quia hoc ab eis, Pharisaica doctrina imbutis, dicebatur cum contemptu quodam & irrisione. Nisi enim aliquid tale esset; non tam studiosè Dominus, referente vtroque Euangelista, addidisset illud: *& qui maledixerit patri aut matri morte moriatur.* Quæritur autem, An illæ traditiones erant constitutæ à legitima potestate, scilicet Pontificis? Et non apparet: Videntur enim tantum fuisse quædam obseruationes introductæ à Scribis & Pharisæis, & consuetudine receptæ; ita vt viderentur habere vim legis. Vnde vocabantur *traditiones seniorum*; non autem Sacerdotum aut Pontificum. Et ita præter defectum materiæ, erat

A etiam defectus potestatis legitimæ. Vide infra ad v. 9.

v. 5. *Munus quodcumque est ex me, proderit tibi.* Id est, Munus quod Deo offerre decreui etiam tibi proderit, quia pro te offeram. Et ita, contra Dei legem, parentes fraudabantur subuentione sibi debita à filijs. Huiusmodi autem non sunt Ecclesiasticæ leges; sed omnes ad nutriendam pietatem sunt institutæ.

v. 6. *Et non honorificauit patrem suum* Id est; liberum erit ei non honorare patrem, & matrem; impunè poterit non honorare; non tenebitur honorare. Quod quàm sit erroneum, manifestum redditur ex vero intellectu præcepti de honorandis parentibus; de quo consule nostra in 3. sent. dist. 37. & ad Ephes. 6. v. 2.

v. 9. *Sine causa autem colunt me, docentes doctrinas,*
B *& mandata hominum.* Detorquent hæretici hunc locum, contra omnes ecclesiasticas constitutiones, & cæremonias; quas dicunt comprehendi sub doctrinis & mandatis hominum; quia (inquiunt) ab hominibus tradita sunt, & excogitata. Quibus respondemus, Si omnia quæ præscribuntur & præcipiuntur ab hominibus, intelligenda sunt in doctrinis & mandatis hominum; igitur & leges regum ac principum quibus subiectum sibi populum in iustitia continent, pertinebunt ad mandata hominum; & poterunt eodem iure damnari, quo pharisaicæ traditiones à Christo damnatæ sunt. Quod si absurdum est dicere (euerteretur enim hoc pacto omnis disciplina reipublicæ, & omnis humana societas:) pari ratione, ne leges quidem Ecclesiasticæ, hac Christi sententia concluduntur. Vocat
C enim Christus doctrinas & mandata hominum, non quæcumque ab hominibus traduntur aut præcipiuntur, sed quæ ex humano corde conficta, vel ad pietatem nihil conducunt, vel etiam pietati, aut legi Dei aduersantur. Vtriusque exemplum habemus in textu. Ad pietatem nihil conducebat, lauare manus ante cibum: pietati autem & præcepto Dei repugnabat ea traditio, qua filios docebant dicere parentibus: Munus quodcumque est ex me tibi proderit. Sicut quidem aliquæ huiusmodi traditiones in Ecclesia, non tamen Ecclesiasticæ, sed hominum, aut collegiorum particularium v. g. quod nouus Canonicus expectare debeat nescio quot annos priusquam fructus integros percipiat: quod alicubi propter vnius horæ absentiam fraudatur residentia currentis anni, vt vocant, & eiusdem anni
D fructibus. Hæc enim & multa huiusmodi excogitauit auaritia contra legem Dei, & charitatem proximi. Et tamen pro huiusmodi traditionibus, &, vt vocant, statutis maiorum, multò certatur animosius, quàm pro legibus diuinis, & Ecclesiasticis. Vide quæ de doctrinis hominum diximus ad Col. 2. ad illud: *Secundum præcepta & doctrinas hominum.* Itemque ad Titum. 1. *Mandatis hominum auersantium se à veritate.*

v. 11. *Non quod intrat in os, coinquinat hominem; sed quod procedit ex ore, hoc coinquinat hominem.* Vide Marci 7. v. 15.

v. 13. *Omnis plantatio quam non plantauit Pater meus calestis, eradicabitur.* Videtur intelligere ipsos Pharisæos, tanquam plantationem reprobam, & succidendam; de quibus proinde non sit curandum quan-
E do scandalizantur. Habet enim consuetudo scripturæ, vt ipsos homines vocet palmites, genimina, arborem. Simile illud: *Omnem palmitem non ferentem fructum, tollet eum.* Vide annot. Ierem. 12. & similia scripturæ loca, vbi homines ipsi vocantur plantæ, germina, palmites, arbores. Sicut Ierem. 2. Amos 9. Isai. 5. & 60. Ioan. 15. Vnde & probabile est Matth. 7. sic intelligi arborem. Vide eius loci Annot.

v. 14. *Sinite illos.* Scilicet scãdalizari, præcessit enim: *Scis quia Pharisæi audito hoc verbo scandalizati sunt?* Ergo quorundam scandala negligenda. Egimus ea de re latè ad Rom. 14. v. 21. itemque 1. Cor. 8. v. 13.

v. 14. *Cæci sunt & duces cæcorum.* Non est hæc constructio: Pharisæi sunt cæci, ijdemque duces cæcorum: sed ista quàm versio nostra planè ostendit; Cæci sunt duces cæcorum, vel cæci ducunt cæcos; cæci monstrant viam cæcis. Patet id ex Græco; vbi sic est; ὁδηγοί εἰσι τυφλοὶ τυφλῶν, duces sunt cæci cæcorum.

v. 18. & 19. *Quæ autem procedunt de ore, de corde exeunt, & ea coinquinant hominem. De corde enim exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falsa testimonia, blasphemiæ.* *Quæritur* quomodo hæc omnia dicantur de ore exire: nam de falsis testimonijs & blasphemijs, nullum est dubium; sed de cæteris obscurum est. Apud Marcum quidem nulla dubitatio est, nam ibi non dicitur, *de ore*, sed *de homine*, & *ab intus*, & *de corde*. Itaque hoc loco, quando dicitur, *de ore*, vel idem est quod ab intus, & de homine; vt non tam os corporale, quàm spirituale, id est, os cordis, intelligatur; Nam nec quæ de ore per vomitum, vel excreationem egrediuntur, & eijciuntur, coinquinant hominem. Vel ad retinendam in sermone antithesim, dixit v. 11. *sed quod procedit ex ore.* Hæc autem procedunt ex corde, licet non sola, sed & alia hîc enumerata. Quibus postremo loco adiunxit duo ex ore procedentia; nempe falsa testimonia, & blasphemias; quod Scribæ & Pharisæi his duobus peccatis oris maximè peccassent, & peccaturi essent in filium Dei. Itaque synecdoche est os, pro homine.

Homicidia, adulteria, fornicationes, &c. *Homicidia* φόνοι, rectius quàm quædam φθόνοι, *inuidiæ*. Voluit enim nominare Christus ea quæ disertè decalogo prohibentur; vt sunt quæ sequuntur; adulteria; furta; falsa testimonia. Adulterijs autem subiunxit *fornicationes*, vt eam decalogi partem explicaret, simulque falsam quorundam Iudæorum opinionem corrigeret, existimantium simplicem fornicationem non esse peccatum. Quam ob causam etiam primo loco posuit *malas cogitationes*, simulque vt malorum operum fontem, & scaturiginem in capite poneret. Marcus etiam habet φόνοι, cap. 7. Vide ibidem annot.

v. 23. *Rogabant eum dicentes: Dimitte eam; quia clamat post nos.* Abutuntur hoc loco hæretici contra Sanctorum intercessionem, dicentes, intercessionem Apostolorum cum muliere Chananæa reiectam fuisse. Quibus resp. nec planè fuisse reiectam; quia Dominus tantum eis respondit docendi gratia: *Non sum missus,* &c. &, si reiecta fuisset, non inde sequi, damnari & inutilem esse aliorum pro alijs intercessionem, quàm scriptura alibi toties commendat; velut quando Apostolus, eos ad quos scribit, rogat vt pro se orent; & vbi dicitur; Orate pro inuicem vt saluemini, &c. Ratio, quia discipuli non tam studio iuuandi mulierem, quàm vt à molestia post ipsos clamantis liberarentur, videntur intercessisse. Vnde dicunt: *Quia clamat post nos*, & præterea, quia videtur fides huius mulieris maior fuisse quàm ipsorum quorundam discipulorum. Vnde ei dicitur: *Magna est fides tua*; cum discipulis subinde dicatur: *modicæ fidei*. Item, voluit Dominus fidem huius mulieris manifestari, atque elucescere discipulis, per instantiam & perseuerantiam orationis. Non enim ita quærendi sunt interpellatores, vt nos ab orando desistamus: quemadmodum bene ad hunc locum admonet Chrysost. Item Christus non respondit discipulis; Frustra vos oratis pro ea; Oret ipsa pro se, & exaudiam; sed aliam dedit rationem dilatæ, vel negatæ exauditionis.

v. 24. *Non sum missus nisi ad oues quæ perierunt domus Israël.* Erat quidem Dominus missus ad saluandas gentes; non tamen erat missus ad gentes, sed ad populum Israël; nempe vt in eo populo nasceretur, conuersaretur, Euangelium prædicaret, miracula faceret. Quorum nihil fecit apud gentes. Vnde Christus fuit Apostolus Iudæorum, non gentium. Quare & Paulus eum vocat ministrum circumcisionis. Rom. 15. & ad Hebræos, id est, Iudæos, scribens, vocat eorum Apostolum cap. 3. Vide Comment. nostrum in citata loca. Non igitur repugnat huic loco illud Ioan. 10. *Alias oues habeo, quæ non sunt ex hoc ouili; & illas oportet me adducere.* Hoc enim non per se, id est, in propria persona, fecit, sed per Apostolos, quos post resurrectionem iussit ire, & docere omnes gentes. Porro quæritur, vtrum oues intelligat solos electos, an quoscumque ex illo populo? Respondendum videtur quod hoc loco quiuis ex eo populo promiscuè intelligatur, id est, totus populus. Nam ad eos missus fuit, quibus prædicauit; at non solis electis prædicauit, sed multis etiam reprobis, vt Scribis, & Pharisæis; licet propter electos id faceret; quia *omnia propter electos*; 2. Tim. 2. vt ait Apostolus. Sic Apostoli non ad solos electos missi fuerunt, tam in gentibus, quàm in Iudæis. Vnde Dominus ad Hierusalem reprobam; *Lapidas eos qui ad te missi sunt.*

v. 26. *Non est bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus.* At Christus ipse hoc fecit, qui regnum Dei à Iudæis abstulit, & transtulit ad gentes; quique dixit filios regni eijciendos foras; susceptis gentibus, qui hîc canum nomine designantur. Sed dicendum, hæc verba non parabolicè dici, sed propriè. Reuera enim, in familia non est bonum auferre filijs panem, & proijcere canibus. Vnde tamen Christus voluit mulierem aliquid sublimius cogitare, videlicet, Iudæos esse velut filios, gentes velut canes. Quod & ipsa intelligens, humiliter ita respondit vt se canem non negaret, & tamen catellorum more aliquid de pane filiorum percipere posse diceret. Quod si omnino istud allegoricè dictum contendas; respondebo sensum eius accipiendum ex verbis illis præcedentibus; *Non sum missus,* &c. Sensus enim erit, nondum esse tempus tollendi regnum Dei à Iudæis, & tradendi gentibus; id enim demum post Passionem Christi, per Apostolorum prædicationem futurum erat, filijs panem illum repellentibus; iuxta illud quod dixit Apostolus in Actis cap. 13. *Vobis oportebat primum,* (scilicet tanquam filijs) *loqui verbum Dei; sed quia repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ; ecce conuertimur ad gentes.* Et c. 18. contradicentibus Iudæis & blasphemantibus excutiens vestimenta sua dixit ad eos. *Sanguis vester, super caput vestrum: mundus ego ex hoc ad gentes vadam.* Responderi item potest, Christum hoc dicere ex persona Iudæorum, qui gentiles contemnebant vt canes: quasi dicat; Posset tibi obijci à populo meo; Non est bonum, &c. Et tamen hæc mulier iam non erat canis; quia dicitur ei: *Magna est fides tua.*

v. 26. & 27. *Et mittere canibus. At illa dixit, Etiam Domine, & catelli edunt,* &c. Græcè vtrobique diminutiuè catelli; & videtur hic sensus esse: est quidem ita Domine, vt dicis, verumtamen etiam catelli non omnino negliguntur, edunt enim de micis, &c. Ceterum, qua ratione Israelitæ fuerint filij, gentiles vero canes, exposuimus ad illud Rom. 9. *Quorum adoptio est filiorum,* & Philip. 3. *Videte canes.*

v. 28. *O mulier magna est fides tua.* Vnde huic mulieri fides; quæ Syrophœnissa erat genere, à finibus suis egressa, nec Christum, nec Apostolos audiuerat prædicantes; cum Paulus dicat: *Quomodo credent sine prædicante?* Et rursum: *Fides ex auditu; auditus autem per verbum Christi.* Rom. 10. Respondeo quod de Christo Saluatore promisso audire potuit ex Iudæis, apud quos iam multa & certa erat expectatio Messiæ intra breue tempus venturi. Nam & mulier Samaritana huiusmodi suam & publicam expectationem clarè exposuit. Ioan. 4. Deinde, fama miraculorum Christi per omnia vicina loca iam erat peruagata: atque ita ex auditu credidit. Nam *auditus* pro fama, frequens est in sacris litteris.

v. 34. *Quot panes habetis? At illi dixerunt: Septem, & paucos pisciculos.* Inter hoc miraculum panum, & illud capitis præcedentis, multiplex est differentia. Illic quinque panes, & duo pisces: hic septem panes, & pauci pisciculi. Illic, saturantur quinque millia hominum; hic quatuor millia. Illic tolluntur duodecim cophini fragmentorum; hic septem sportæ. Denique illic panes sunt hordeacei, hic triticei, iuxta Innoc. 3. Quod autem illic plures homines paucioribus panibus saturati sunt quàm hoc loco, non defectus est virtutis Christi, sed significatio mysterij. Per illos enim significantur homines veteris testamenti, id est, carnales: per hos, noui testamenti, id est, spirituales. Nam de illis dicitur Ioan. 6. quod sequebantur Dominum quia manducauerant de panibus. Qui rectè significantur per numerum quinarium, quo comprehenditur Pentateuchus Moysi. Hi verò per quaternarium, quia lex noua, id est, Euangelica, quatuor libris Euangeliorum continetur. Et illic, quinque panes, ob dictam rationem; hic septem, propter septiformem gratiam Spiritus sancti. Et illi quidem hordeacei, id est, viliores, respectu illorum qui triticei fuerunt; quia triticeus panis conuenit filijs, hordeaceus seruis. Item illic pisces duo, qui numerus est imperfectus, hic, pauci, id est, duobus plures. Illic sublati duodecim cophini propter duodecim Patriarchas, in quibus carnalis populus consistebat; hic septem sportæ, propter septiformem, vt dictum est, gratiam Spiritus sancti. Quanquam; vt annotauimus, septem sportæ plus capiunt, quàm cophini duodecim.

v. 36. *Gratias agens fregit.* Non sunt omnino diuersa, gratias agere, & benedicere. Cuius rei argumentum est, quod nusquam simul ponantur, sed sæpe quod apud vnum Euangelistam, vel vno loco dicitur, *benedixit*, id apud alium, vel alibi, dicitur; *gratias egit.* Additio Censoris. Confer quod hoc loco est cum his quæ sunt Marci 6. v. 41. & cap. 8. v. 6. & 7.

Significant autem orationem pro re aliqua, cum gratiarum actione; quia orationis initium esse debet gratiarum actio; vt impetret futura beneficia, qui agnoscit præterita. Sed quæritur, De quo beneficio Christus hîc egerit Patri gratias? *Respondeo*, Vel de eo quod antea semper fuerat exauditus, quomodo suscitaturus Lazarum dicit: Ioan. 11. *Gratias ago tibi quoniam audisti me.* Vel de æterno eius decreto præsentis beneficij præstandi, quod tamen quia decretum erat præstandum per ipsius orationem, ideo adiungit precationem qua beneficium impetret.

CAPVT XVI.

v. 4. F*Aciem cæli dijudicare nostis; signa autem temporum non potestis?* Quomodo eos notat quod signa temporum non dijudicent, cum dicat Luc. 17. *Regnum Dei non venit cum obseruatione?* *Respondeo*, Signa temporum aduentus Christi prænuntiata erant per Prophetas: Primò, quia à Daniele tempus præfinitum erat. Secundò, quia locus Natiuitatis, id est, Bethleem; quod non ignorabant Scribæ ab Herode consulti. Tertiò, quia Prophetæ passim prædixerant miracula quæ Messias erat facturus. Denique quia iam constabat, impletam Prophetiam Iacob, *Non auferetur sceptrum*, &c. Gen. 49. v. 10. Hæc signa merito debuissent obseruasse, & potuissent facilè; nisi eos malitia excæcasset. Reliqua vide Lucæ 17.

v. 4. *Signum non dabitur ei, nisi signum Ionæ Prophetæ: Nisi*, Hebræo more, idem est quod (sed tantum.) Petebant enim signum de cœlo; quale non erat signum Ionæ, sed magis de mari, in Iona; vel de terra, in Christo. Sensus itaque est: Hæc generatio signum quærit de cœlo: at non dabitur eis signum de cœlo, sed tantum dabitur eis signum Ionæ prophetæ quale non quærunt, quia erit eis ingratum. Per id enim manifestè confundetur & redarguetur eorum malitia. Signum illud fuit resurrectio filij hominis. Vide Annot. Marci 8.

v. 12. *Tunc intellexerunt quia non dixerit cauendum à fermento panum, sed à Doctrina Pharisæorum, & Sadducæorum.* Vide Luc. 12. vbi fermentum vocatur hypocrisis. Sed quæri potest, Quomodo cauendum moneat à doctrina Pharisæorum, qui cap. 23. dicit: *Super cathedram Moysi sederunt scribæ & Pharisæi. Omnia ergo quæcumque dixerint vobis, seruate & facite.* Sed & Act. 23. dicit Apostolus se esse Pharisæum, filium Pharisæi & 26. dicit secundum certissimam sectam Iudæorum Pharisæum se fuisse, nimirum hoc nomine se commendans. *Respondeo*, videtur Pharisæorum sectam ex sua origine & institutione non fuisse damnabilem, quia tantum continebat professionem maioris sanctitatis præ reliquo vulgo, vnde & Pharisæi, id est, separati, dicti sunt; nec vllam priuatam sequebantur doctrinam, sed à maioribus traditam retinebant. Postea verò vt fit, suas quasdam constitutiones, obseruationes, traditiones instituere cœperunt; & primum quidem indifferentes, & ad pietatem, nihil aut parum facientes; deinde verò etiam noxias & legi Dei contrarias; vt patet ex cap. præcedenti. Atque illa est doctrina Pharisæorum, quam hic Dominus fermentum vocat, à quo cauendum admonet. Apostolus autem de Pharisæis loquitur secundum originem, & professionem, non secundum doctrinam accessoriam. Sadducæi autem, ab initio & ex professo hæretici erant, vt patet ex Iosepho, & actis Apostolorum, docentes ea quibus euertebantur fundamenta veræ religionis. Quomodo autem sit accipiendum illud: Super cathedram, vide infra cap. 23.

v. 14. *Alij Ioannem Baptistam.* Quomodo aliqui dicebant Iesum esse Ioannem Baptistam, cum ambo vixissent eodem tempore, & proinde notum esset alterum esse ab altero diuersum? *Respondeo* Iesus Ioanne viuente nondum celebris erat; sed post eius mortem fama eius longè lateque spargi cœpit, vnde videri quibusdam poterat (vt Herodi, qui Ioannem occiderat, nec adhuc de Iesu sciebat) Ioannem in Iesu resurrexisse; vnde dicebat: *Ioannes quem ego decollaui, surrexit à mortuis; & ideò virtutes operantur in illo.* Nam & ipse Ioannes dixerat: *Me oportet minui, illum autem crescere.* Creuit autem postquam Ioannes capite fuit minutus.

v. 14. *Aut vnum ex Prophetis.* Scilicet, antiquis, siue anterioribus. Quod clarius expressit Lucas his verbis: *Alij verò; quia vnus propheta de prioribus surrexit.*

v. 16. *Tu es Christus filius Dei viui.* Petrus hac responsione prostrauit Nestorij hæresim; quando filium hominis dicit esse filium Dei. Nam de filio hominis erat interrogatus. Non ergo sunt duæ personæ, sed vnus & idem est filius hominis, & filius Dei.

Quæritur: An Petrus responderit pro se tantum, an pro omnibus? Resp. si pro omnibus intelligitur respondisse, quatenus cupiebat omnes idem secum sentire & dicere; sic verum est quod pro omnibus, aut vt Hieron. loquitur, in persona omnium, responderit ac professus fuerit. Si verò pro omnibus respondisse intelligitur, tanquam habens mandatum à cæteris idem profiteri volentibus; sic non respondit pro omnibus, sed pro se tantum: vnde & non est à Domino responsum; Beati estis mei Apostoli; sed: *Beatus es Simon Barona, quia caro & sanguis non reuelauit tibi.* Quare & quod sequitur: *Et ego dico tibi, quia tu es Petrus*, &c. non ad omnes Apostolos, sed ad solam Petri personam pertinere credendum est.

v. 17. *Beatus es Simon Bariona.* Id est, filius Iona vel Ioanna; vide annot. Ioan. 21.

Caro & sanguis non reuelauit tibi. Per carnem & sanguinem significari hominem mortalem, latè ostendimus in comment. Ephes. 6. v. 12.

v. 18. *Et ego dico tibi, quia tu es Petrus, & super hanc Petram ædificabo Ecclesiam meam. Tu es Petrus.* Allusio est ad Petri confessionem, *Tu es filius Dei vivi*: ac si dicat, Ego tibi vicissim dico, ac pro mercede reddo quod tu es Petrus, &c. Quæritur autem de quo dicatur, *super hanc Petram*; de Christo, an de Petro? Certum quidem est Christum esse Petram Ecclesiæ solidissimam; dicente Apostolo, 1. Cor. 10. *Petra autem erat Christus*; Et Ephes. 2. *Ipso summo angulari lapide Christo Iesu*: Sed sicut Christus solus Pastor, cuius tamen participatione etiam alij sunt Pastores; & sicut Christus fundamentum Ecclesiæ, cuius tamen participatione etiam Apostoli duodecim Apoc. 21. dicuntur esse fundamenta ciuitatis Dei; atque ita in multis alijs: sic nihil repugnat, imò sensus communis nobis suggerit, Petrum esse & hic dici Petram, super quam ædificanda esset Ecclesia; tametsi principaliter ædificata sit super Christum. Ædificata super Christum; quia Christus merito passionis suæ, gratiam fidei, eiusque firmitatem, ac soliditatem toti communicat Ecclesiæ. Super Petrum, quia Petrus ministerio potestatis sibi à Christo traditæ, Fratres suos, id est, Ecclesiam vniuersam, in fide confirmat. Neque hoc loco distinguenda sunt Petrus, & Petra, cum apud Hebræos vel Syros (quo sermone Christus vtebatur) sit vocabulum prorsus idem; velut si dicatur; Tu es Petra, & super hanc Petram ædificabo Ecclesiam meam. Et sensus est, Ego te voco Petram; & super hanc Petram, id est, super te, tanquam firmam & immobilem Petram, ædificabo Ecclesiam meam; quia videlicet, tuo, ac successorum tuorum ministerio, in fide stabilis permanebit; ita, vt portæ Inferi, id est, aduersariæ potestates gentilium, & hæreticorum, nunquam aduersus eam præualeant, nunquam eam expugnare possint. Si ad Christum referas; omninò torta ac violenta erit interpretatio, imò sermo sophisticus. Cum enim præcedentia, & sequentia Petro dicantur; qui conuenit, vt hoc medium de alio accipiatur? Quin potius eius quod præcedit est explicatio, dat enim rationem nominis impositi, docens quomodo sit petra, & quid super ea Petra sit exstruendum. Quasi ergo sic loquitur; Tu es rupes, Tu es Petra, super quam ædificabo Ecclesiam meam. Et tibi, quem dixi rupem, dabo claues. Vide de huius loci expositióne ac germano sensu, Bellarminum lib. 1. de Rom. Pont. cap. 10. & 11. vbi & multas Patrum citat sententias, quibus Petrum, Petram esse Ecclesiæ demonstrant. Vide etiam quæ diximus 1. Petri 2. v. 1. & 2. epistolæ cap. item 2. & v. 1.

v. 18. *Et portæ Inferi non præualebunt aduersus eam.* Scilicet Ecclesiam, idque propter petræ firmitatem, super quam Ecclesia sit ædificata, huiusmodi enim est, vt portæ Inferi non sint præualituræ.

v. 19. *Et tibi dabo claues regni cælorum; Et quodcumque ligaueris.* Sciendum quod sicut Christus principaliter est petra, fundamentum, caput, Princeps, pastor Ecclesiæ, Simon autem Petrus hæc eadem est secundariò, ita quoq; Christo principaliter competit habere claues regni cœlorum, id est, potestatem gubernandi Ecclesiam, & ligare, & soluere, claudere, & aperire, iuxta id quod habetur Apoc. 3. *Qui habet clauem David, qui aperit, & nemo claudit, claudit, & nemo aperit.* Et secundariò hæc eadem competunt Petro, vt Christi ministro & vicario. Imò competunt etiam cæteris Apost. Episcopis, & Sacerdotibus Christi, prout quisque de potestate ea communicet. Vide Annot. Apoc. 3. Cæterum non est vis facienda in numero: Nam huiusmodi potestatem scriptura modò nomine clauis, modò clauium, designat. Numero singulari, Isai. 22. & Apoc. 3. de Christo, *qui habet clauem David*, id est, domus David, & aptè dicitur clauis domus, quia vna claue solet domus aperiri: claues autem regni; quia regnum multis constat ciuitatibus, quarum vnaquæque suam habet clauem, qua claudatur & aperiatur. *Quæritur*: Quid per regnum cœlorum intelligatur; an Ecclesia; vt passim in nouo testamento, an cœlum beatorum: Et videtur omninò intelligi Ecclesia, vt sensus sit: Dabo tibi claues, id est, potestatem, & administrationem super totam Ecclesiam. Sic Iansen. Hunc sensum etiam Sectarij quidam reddunt. Potestas autem illa ex parte exprimitur sequentibus verbis; *Et quodcumque ligaueris super terram*, Vbi non dicitur, ligatum erit in regno cœlorum, sed in cœlis, id est, diuino iudicio. Non est autem dicendum quod quilibet Episcopus, aut parochus acceperit claues regni cœlorum; quia licet habeat claues Ecclesiæ vel parochiæ suæ particularis: non tamen Ecclesiæ vniuersalis, quæ sola vocatur Regnum; particulares enim Ecclesiæ sunt velut vnius regni Prouinciæ vel regiunculæ. Porro potestas hîc promissa Petro, datur ei, & exhibetur, Ioan. vlt. quando ei dictum est: *Pasce oues meas*: Hîc promitti tantum, disertè testatur Hieron. in commentario.

Et quodcumque ligaueris, &c. Non dicit; Et quodcumque clauseris, erit clausum; & quodcumque aperueris, erit apertum; cum id magis dicendum videretur, quia clauium metaphora vsus erat: Sed voluit Dominus pluribus metaphoris excellentiam, & amplitudinem potestatis, quam Petro promittebat, declarare; vt per quam & clausa aperiat, & aperta claudat; itemque ligata soluat, & soluta liget. Quibusdam enim actibus huius potestatis magis conuenit similitudo claudendi & aperiendi; quibusdam verò magis similitudo ligandi & soluendi. Aperit enim admittendo credentes ad Ecclesiam; claudit, repellendo non credentes; ligat, imponendo satisfactiones, & vinculo excommunicationis innodando; & leges sanciendo; soluit, satisfactiones per indulgentiam relaxando, ab excommunicatione absoluendo. Item, claudere & aperire, ad res tantum referri potest, ligare & soluere etiam ad personas.

v. 20. *Tunc præcepit Discipulis suis, vt nemini dicerent quia ipse esset Christus.* An ita præcepit, vt illis dicere vel prædicare non liceret, Iesum esse Christum, quomodo proximo capite præcepit tribus Discipulis, ne cuiquam dicerent visionem, donec resurrexisset à mortuis? An verò ita, quomodo quibusdam à se sanatis præcepit ne cuiquam dicerent; qui rem factam diffamantes, non leguntur reprehensi? Sanè hinc apparet, Discipulos Christi quando missi fuerunt ad prædicandum per Iudæam, Matth. 10. & Luc. 10. non prædicasse Iesum esse Messiam. Frustra enim id hoc loco, id est, multò posterius, prohiberetur, si iam antè prædicando ab ipsis publicatum fuerat; sed, sicut ibi præceptum fuit, prædicasse quod appropinquaret regnum cœlorum. Qua tamen in re tacitè continebatur prædicatio aduentus Messiæ. Vide annot. Luc. 9. & Marc. 8.

v. 23. *Vade post me satana.* (Satan) significat aduersarium, id est, qui resistit, aut obstat in re aliqua; sicut quando dicebat David ad filios Saruiæ, *Cur efficimini mihi hodie in Satan?* 2. Reg. 19. Item: *Non est Satan, neque occursus malus* 3. Reg. 5. *Non sapis ea quæ Dei sunt, sed ea quæ hominum.* De hac Dei sapientia, & ei contraria hominum sapientia, latè egimus in comment. 1. Cor. 2. v. 6. & 14.

v. 28. *Sunt quidam de hic stantibus, qui non gustabunt mortem, donec*, &c. *Quidam.* Scilicet, Petrus, Iacobus, & Ioannes; qui consequenter narrantur interfuisse Transfigurationi Domini. Ita sentit Aug. ser. 69. de diuersis. Quid vero phrasi scripturæ sit gustare mortem, exposuimus in comment. Heb. 2. ad illud, *pro omnibus gustaret mortem.*

CAPVT XVII.

v. 1. ET *post dies sex assumit Iesus*, Sic etiam Marcus: At Lucas hoc modo; *Factum est autem post hac verba fere dies octo, assumpsit*, &c. Facilis est conciliatio. De qua vide annot. Luc. 9.

v. 1. *In montem excelsum*. Franc. Lucas opinatur Libanum montem significari, idque probat ex circumstantia historiæ Euangelicæ. Pro Thabor facit, quod videatur hæc transfiguratio facta in Galilæa; quia infra dicitur hoc eodem capite. *Conuersantibus autem eis in Galilaa*: At mons Tabor, in medio Galilææ situs est. Cæterum pro Libano facit, quod ex superiori capite appareat factam hanc transfigurationem non procul à Cæsarea Philippi, in ijs enim partibus erat Iesus quando Petro promisit claues regni cœlorum, nec vsque ad hunc locum significatur ex ijs partibus recessisse. At Cæsarea Philippi sita est, ad radices montis Libani. Quem etiam Authores altissimum prædicant. Vide Hieron. in locis Hebr. Nota etiam Marcum statim post historiam transfigurationis, & continuo subsecutæ curationis lunatici, quæ ad eiusdem montis pedem facta est, subijcere: *Et inde profecti prætergrediebantur Galilæam*, Vnde profectò apparet ea quæ superius narrauerat, non in Galilæa fuisse gesta, sed alibi. Cum his etiam Lucas conferendus, qui transfigurationis historiam recitat statim à confessione Petri facta in partibus Cæsareæ Philippi. Huc etiam adferunt Prophetiam de gloria Libani, apud Isai. cap. 35. *Gloria Libani data est ei, decor Carmeli & Saron*. Moxque sequitur: *Ipsi videbunt gloriam Domini, & decorem Dei nostri*, & cap 60. *Gloria Libani ad te veniet*. Vbi etiam subiungitur: *Et locum pedum meorum glorificabo*. Quamquam has Scripturas in alium sensum ad litteram interpretati sunt doctissimi authores. Baronius communem sequitur opinionem, quod fuerit mons Thabor, S. Hieron super Oseæ 5. hunc montem describit, & dicit à septuaginta vocari Itabyrium; ea ratione qua Hebræa nomina Græco sermone declinant; vt dum pro Edom, dicunt Idumæam. Beda item in libro de locis sanctis c. 17. scribit Thabor esse montem in quo Petrus dixit, *Faciamus hic tria tabernacula*, & altitudinem eiusdem montis describit. In concilij quoque Florentini proœmio, Græci dicunt Christum in monte Thabor resplenduisse; & Ecclesia in festo transfigurationis Domini pro antiphona canit: *Thabor & Hermon in nomine tuo exultabunt*. Vide Iansen. concord. Euang. c. 67. & F. Lucam in hunc locum.

v. 2. *Moyses & Elias*. Difficulter explicari potest, quomodo Moyses apparuerit, & locutus fuerit cum Iesu, si non fuit resuscitatus. Nam animæ separatæ non habent vim neque formandi sibi corpora, neque ea mouendi ad locutionem, cæterasque vitalibus similes operationes: sicut habent Angeli. Si ergo totum factum est Angelico ministerio, sicut solet fieri in huiusmodi apparitionibus: quid ibi egit anima Moysi? An verò dicendum, apparuisse Moysen, quia Angelus in assumpto corpore tali, quale habuerat Moyses, repræsentauit Moysi personam etiam in sermone? At sic, verè ibi Moyses præsens non fuit, neque secundum animam, neque secundum corpus. Vnde, qui sentiunt Moysen ad horam fuisse resuscitatum, vt gloriæ Domini sui seruiret; probabilius sentire videntur. Nec inde quidquam sequitur absurdi; quia potuit corpus illud rursum statim sine dolore deponi. *Sed* vnde discipuli sciebant eos esse? An ex pictis eorum imaginibus, vt quidam putant? Non est verisimile pictas ad viuum imagines eorum, post tantum tempus, & tantas populi mutationes, fuisse seruatas apud Iudæos. Sed id cognouerunt ex colloquio eorum cum Christo; de quo Lucas ait, *quod dicebant excessum eius*, &c. cap. 9.

A v. 11. *Elias quidem venturus est*. Similiter de Antichristo dicit Ioannes 1. Epist. c. 2. *Antichristus venit*, id est, venturus est, Sicut ergo venturus adhuc denuntiatur Antichristus huiusmodi sermone: ita & Elias. Vide annot. Marci 9. & hic S. Hieron. & nostrum comment. dicto loco 1. Ioan. 2.

v. 14. *Quia lunaticus est*. Quo sensu lunatici dicantur, Vide Iansen. diligenter inquirentem cap. 68. Concord. Euangel.

v. 18. & 19. *Tunc accesserunt discipuli ad Iesum secretò, & dixerunt: Quare nos non potuimus eijcere illum? Dixit illis Iesus, Propter incredulitatem vestram*. Notat Chrys. eos Apostolos qui in fide firmiores erant, videlicet Petrum, Iacobum & Ioannem, non adfuisse; B erant enim cum Christo in monte. Sed & hoc notandum non tantùm propter incredulitatem petentium, sed etiam eorum à quibus petitur, miraculorum effectum impediri. Incredulitatem hæretici intelligunt eam, qua non certò quis credit se consecuturum quod petit; sed dubitat vtrum exaudietur. Sed huic expositioni textus manifestè repugnat. Addit enim Dominus; *Hoc genus non eijcitur nisi per orationem & ieiunium*. Vnde sequitur, quod etsi discipuli certam habuissent persuasionem eijciendi Dæmonium, non tamen eiecissent non adhibito ieiunio & oratione: Proinde falsa fuisset illa eorum fides. Incredulitatem ergo non aliam intelligere debemus, quàm eam quæ repugnat fidei de omnipotentia ac diuinitate, vel de promissione Christi Saluatoris, in cuius virtute conaban-C tur dæmonium eijcere. Quam tamen fidem Christus vult coniunctam esse cum oratione & ieiunio, vt ad miraculum efficiendum valeat.

Si habueritis fidem sicut granum sinapis. Non est sensus, si habueritis tantillum fidei; quantulum est granum sinapis, vt respiciatur ad quantitatem illius grani; quod perexiguum est: Sed sensus est, Si habueritis fidem tam fortem, quàm est granum sinapis, vt ad fortitudinem seu virtutem illius grani respiciatur, de quo supra cap. 13. *Simile est regnum cælorum grano sinapis*.

v. 20. *Hoc autem genus non eijcitur, nisi per orationem & ieiunium*. Aliud impedimentum, propter quod non potuerunt hoc dæmonium eijcere, quidam, inter quos Dominicus Sotus 4. dist. 19. q. 2. art. 3. intelli-D gunt hic requiri ieiunium & orationem ex parte obsessi. Sed certè non apparet hoc Christum velle, cum plerumque obsessi ita sint corpore malè affecti propter vexationem dæmoniacam, vt magis fomento ac bono nutrimento egeant iuuari, quàm ieiunijs macerari. Et ex Marco satis apparet, ad discipulos, id est, ipsos eijcientes, hoc referendum esse: vt hic significetur alterum impedimentum eiectionis dæmonum ex parte eorum per quos eijciendi sunt: & id quidem speciale. Nam superius impedimentum generale erat ad omnem curationem, aliamue miraculi operationem, quæ imprimis fidem requirit. Hoc autem, speciale est, quia vt ait Dominus: *hoc genus non eijcitur*, &c. Id est, dæmones ita sæui & immanes, qualis erat qui hunc E puerum occuparat, non facilè eijciuntur, sed tantum præmissis ieiunijs & orationibus, quibus tantum beneficium à Deo impetretur. Hinc quoque discimus alios dæmones alijs peiores & sæuiores esse, *Non eijcitur*: Marcus; *in nullo potest exire*.

v. 23. *Accesserunt qui didrachma accipiebant —— Magister vester non soluit didrachma?* Vtrobique (*didrachma*) pluralis est numeri, vt Græca manifestè docent: Ac sensus prioris est; Accesserunt publicani, qui ea tributa quæ didrachma vocabantur, principis nomine exigebant. Posteriores autem; Magister vester an non solet soluere tributa, quæ vocantur didrachma? An ab ijs soluendis aliqua ratione exemptus est? Dicit ergo plurali numero, *didrachma*, quia sæpius soluen-

dum erat didrachmum. De quo vide Iansen. Idem docet etiam Petrum debuisse, quia viritim soluebatur, non domesticatim. Sed esto quod viritim solui debuerit, si quis tamen paterfamilias liber erat & exemptus, videtur eius causa, familiam quoque totam exemptam esse oportuisse, præsertim si filius Regis esset; quod etiam tandem indicat Ians. & ita rectè plurali numero dicitur: *Vt autem non scandalizemus eos.* Quia nec Petrus, nec cæteri discipuli illo casu debebant. Franciscus Lucas dicit pro templo collectum fuisse: Sed non apparet, quia Christus loquitur de Regibus terræ; & Publicani constituebantur nomine Cæsaris; ideoque erant exosi. Et apparet quod fuerit tributum itinerantium, quia exactum cum intrassent Capharnaum. Res expendatur. Certè illud: *Reges terræ*, valde vrget, vt de prophano tributo intelligatur. B Cardinalis Baron. tom. 1 Annal. ad annum Christi 33. docet didrachma solui solitum ex lege ad vsum tabernaculi, quod postea, templo destructo, versum ad vsum Capitolij ex edicto Cæsaris. Ac sanè probabiliter id docet, authorem citans Iosephum.

v. 25. *Ergo liberi sunt filij.* Felisius in 7. Præcept. cap. 6. ait quod Christus erat liber à tributo, quia secundum humanam naturam erat filius Dauidis. Sed hoc non videtur consequens; quia non omnes qui sunt ex stemmate regio sunt liberi à tributo; sed tantum rex cum sua familia, & quibus præconcessum est id priuilegium. Vnde rectius ad diuinam Christi naturam hoc spectare videtur, vt omnes ferè exponunt; quia nimirum erat naturalis Dei filius. Nemo enim tradit quod C Ioseph & Maria non tenebantur soluere censum nisi ad vitandum scandalum.

v. 26. *Vt autem non scandalizemus eos.* Vide cõm. Gal. 4. *factum sub lege.* Colligunt hinc quidam legem humanam tantum obligare vbi est periculum scandali, non autem in conscientia. Quibus respondendum; aliud esse de Christo, eiusque familia, cui præerat iure œconomico; aliud de cæteris fidelibus. Oportebat enim Christum, filium Dei, & per consequens eius familium liberam esse à tributis; nec iure humano constringi poterat; atque inde dixit: *Ergo liberi sunt filij.* Sed Christo mortuo, illa familia desijt eum temporaliter habere præfectum; Vnde nec Apostoli, nec eorum successores, alijque fideles dici possunt hac ratione soluti & liberi à legibus politici magistratus. Christus tamen cum sua familia etsi ad soluendum tributum D non teneretur, voluit, ad euitandum scandalum infirmorum, tributum præstare. Vnde Aug. epist. 239. Notat Dominus (inquit) aliud ius, quo nihil tale debebat; sed eo iure soluebat, &c. nempe ad vitandum scandalum infirmorum; sicut Paulus à Corinthijs non accipiebat debita stipendia. Sed cur etiam pro Petro dari tributum iussit, cum ad scandalum vitandum sufficeret pro se solo dari tanquam capite familiæ? Vnde tantum dictum fuerat à Publicanis; Magister vester non soluit didrachma? *Resp.* Factum id, tum abundantioris cautelæ caussa, quia plus dando, magis vitauit scandalum, tum propter mysterium, vt significaret Petrum totius familiæ Christianæ caput à se aliquando instituendum. Vide S. Hieron. in Commentario, & nostras annotat. Luc. 2. & 23. & Gal. 4. loco E supra citato.

v. 27. *Inuenies staterem.* Stater valebat duo didrachma, id est, quatuor drachmas, vt testatur S. Hieron. in Ezechiel. 4. Alterum ergo didrachmum pro se dari iussit, alterum pro Petro. Ideo verò tantum quærebant, Magister vester non soluit? &c. non autem, Vos non soluitis? quia satis intelligebant si magister exemptus est, domesticos quoque eius exeptos censeri.

Illum sumens da illis pro me & te. Cur non etiam pro alijs discipulis; quandoquidem viritim dabatur didrachmum? An cæteri discipuli tunc ibi non erant? A sequitur enim initio ca. seq. *In illa hora accesserunt discipuli ad Iesum.* An pro cæteris soluta sunt didrachma ex loculis Iudæ? causa autem mysterij, seorsim Dominus soluere voluit pro se & Petro; & quidem per miraculum. Vide Franc. Lucam, qui dicit cæteros inopiæ causa fuisse excusatos.

CAPVT XVIII.

v. 1. *QVis putas maior est in regno cœlorum?* Regnum cœlorum vocant, quod Christus prædicabat, ignorantes tamen quale illud futurum esset. Imaginabantur enim regnum quoddam huius mundi. Christus autem respondens illis: *Nisi conuersi fueritis, & efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum cœlorum*; Distinctè loquitur de suo regno cælesti & spirituali quale erit post hanc vitam. In hac enim vita potius est militia, quàm regnum.

v. 2. *Et aduocans Iesus paruulum.* Hic (paruulus) non significat infantem qui nec loqui, nec incedere possit, sed grandusculum, qui vocatus possit venire, qui & credere possit. Vndè dicitur infra: *Qui scandalizauerit vnum de pusillis istis, qui in me credunt.*

v. 3. *Nisi conuersi fueritis.* Scilicet, ab ista vestra ambitione, quâ superiorem quæritis locum in regno meo. Non significatur ambitionem hanc in illis fuisse damnabile peccatum, per quod essent à Deo auersi; sed tale tamen quod grauem mereretur increpationem, & à quo tanquam malo ad bonum ei oppositum, id est, humilitatem essent conuertendi; aliter enim fieri non posse, vt intrent in regnum cœlorum. Nam & venialia peccata suo modo ab ingressu regni cælestis hominem impediunt. Nihil enim coinquinatum in illud intrabit.

Et efficiamini sicut paruuli; non intrabitis in regnum cœlorum. Quicumque ergo humiliauerit se sicut paruulus iste, hic est maior in regno cœlorum. Duo hîc quæruntur: primum, quomodo paruuli discipulis Christi proponantur imitandi; cum discipuli fuerint meliores & sanctiores paruulis, quorum sensus multa adhuc vanitate occupatus est; neque habere videntur humilitatis virtutem, sed tantùm eius quandam in moribus similitudinem. Alterum; Quomodo posterior sententia non repugnet priori; cum prior sententia simpliciter excludat à regno cœlorum, eum, qui non fuerit effectus vt paruulus; posterior autem neget maiorem esse in regno cœlorum, & proinde concedere videatur esse eum posse in regno cœlorum, licet non maiorem. Nam & sic interrogauerant discipuli: *Quis putas maior est in regno cœlorum?* Ad primum videtur respondendum; paruulos proponi imitandos, hac ratione vt sicut in ijs est propter ætatem humilitas, & simplicitas, & placabilitas quædam naturalis; ita adulti dent operam vt eadem habeant ex virtute. Quomodo etiam ad formicam piger remittitur à Sapiente; & Christus eos qui superfluâ laborant crastini sollicitudine, remittit ad lilia agri & volucres cœli; quia etiam à rebus sensu vel ratione carentibus exempla virtutum possunt desumi, propter virtutum quasdam in ijs naturales similitudines. Quod enim Christus non velit paruulos esse imitandos, quomodo ipse se imitandum præbet quando ait: *Discite à me quia mitis sum & humilis corde*; & quomodo sancti homines imitandi proponuntur, sicut ait Paulus, *Imitatores mei estote, sicut & ego Christi*: inde liquet, quia sequenti cap. cum dixisset: *finite paruulos venire ad me, & nolite prohibere eos*; non addidit, quia illorum est regnum cœlorum, sed *quia talium est regnum cœlorum*, id est, eorum qui se humiliauerint sicut paruuli, & Apostolus 1. Cor. 14. ait: *Nolite pueri effici sensibus, sed malitia paruuli estote.* Quia videlicet paruuli propter rerum inexperientiam, adhuc malitiæ, id est, doli, sunt expertes.

Ad alterum dicendum apparet, quod priori sententia regnum cœlorum intelligitur fœlicitas beatorum, quam nemo intrat nisi effectus fuerit vt paruulus; quomodo dictum est: *Nisi abundauerit iustitia vestra plusquam scribarum & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum.* Posteriori verò, Ecclesia præsentis sæculi; non enim ibi loquitur de intrando, sed præsupponit intrasse, & de eo pronunciat; vt sensus sit: Qui se humiliauerit sicut paruulus iste, is in Ecclesia præsenti coram Deo, maior, dignior, & melior est, licet fortè hominibus contemptibilis appareat. Vnde etiam colligitur Ecclesiam constare bonis & malis, humillibus, & superbis. Qui enim non se humiliauerit, sed per ambitionem locum quæsiuerit altiorem, hic minor est in regno cœlorum. Similiter Dominus loquitur cap. 5. *Qui soluerit vnum de mandatis istis minimis*, vide annot. eius loci.

v. 7. *Væ mundo à scandalis.* Scilicet, actiuis; quia B sequitur: *væ homini illi per quam scandalum venit.* Videtur esse sensus: væ mundo; quia per scandala replebitur iniquitate: & necesse quidem est scandala veniant, quia per malitiam hominum multa passim sese offerunt mala exempla; sed illis maximè væ per quos mundus scandalizabitur. Vnde prius væ videtur pertinere ad mundum scandalizatum, posterius ad homines scandalizantes.

Necesse est enim vt veniant scandala. Luc. 17. *Impossibile est vt non veniant scandala.* Vide eius loci annotat.

v. 8. & 9. *Bonum est tibi ad vitam ingredi debilem vel claudum, quam duas manus, vel duos pedes habentem mitti in ignem æternum*, & iterum, — *Bonum est tibi vnum oculum habentem in vitam intrare, quàm duos oculos habentem mitti in gehennam ignis.* Quamuis absolutè melius sit debilem vel claudum, vel luscum esse in regno cælesti, quàm integris membris & sensibus esse in gehenna: Non hoc tamen istis sententijs significatum est, sed hoc potius, melius esse homini si in hoc sæculo debilis sit vel claudus, vel luscus, postea ingressurus vitam æternam, vbi omnis defectus & deformitas tolletur: quàm si in hoc sæculo membra omnia habeat integra, postea mittendus in gehennam, vbi nihil ei prosit membrorum integritas, in quibus æternum sit cruciandus. Hinc autem intelligendum, in vniuersum melius esse homini, si in hac vita careat auxilijs hominum, aut rerum sibi multum necessariarum, quæ tamen ei futuræ sint occasiones ruinæ: sicque liber à scandalis, ad vitam perueniat: quàm si copiam talium auxiliorum habens, per ea scandalizetur & pereat.

v. 10. *Videte ne contemnatis, &c. quia Angeli eorum in cælis semper vident faciem patris.* Vis probationis conuersione propositionis probantis, melius perspicietur; hoc modo: *Ne contemnatis, &c.* quia qui semper adstant Patri meo & assiduè faciem eius vident, sunt istorum paruulorum Angeli. Ex quo intelligitur eorum dignitas. Hîc agnoscitur vsus conuersionis dialecticæ. Colligitur præterea ex hoc loco vnumquemque hominem habere angelum custodem. De quo plura in 2. sent. dist. 11.

v. 12. *Relinquit nonaginta nouem in montibus.* Apud Lucam, *in deserto*, sed nulla est dissensio, præsertim cum sermo sit tantùm parabolicus. Oues in montibus, humiles sunt in excelsis. Tales sunt Angeli in cælo, id est, in summa excellentia, naturæ, gratiæ & gloriæ; nihil sibi arrogantes, sed omne bonum suum perfectè transcribentes Deo creatori; & beatificatori suo. *In deserto*, quia cœlum à ruina Angelorum malorum vsque ad Christi passionem tanto numero ciuium suorum vacuatum, quasi desertum magna ex parte remansit, donec in eorum locum homines per Christum redempti, reducerentur.

A v. 14. *Sic non est voluntas ante patrem vestrum, qui in cælis est, vt pereat vnus de pusillis istis.* Hessellius & Iansf. ad solos electos referunt. Vide si placet nostrum comment. ad illud 1. Tim. 2. *Qui vult omnes homines saluos fieri*, itemque 2. Pet. 3. *Nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam reuerti.*

v. 15. *Si peccauerit in te.* Intelligit quidam *in te*, id est, coràm te, vel te sciente, quia si tantum correptio præcipitur dum contra nos peccatur, videbitur fieri studio vindictæ magis quàm charitatis. Sed satis constat, *in te*, idem esse quod contra te; Nam & postea Petrus quærit: *quoties peccabit in me frater meus?* Quod omninò intelligendum, contra me: quià additur: *& dimittam ei?* Nempe contra me peccanti. Neque consequens hinc est, eos qui, vel in alios, vel in seipsos tantum, peccant, non esse à nobis corripiendos: quia hoc intelligendum relinquitur ex paritate rationis. Ideo autem tantum nominat peccantem in te; quia de eo peccato tibi certius constat. Sensus sententiæ. Ne retineas offensam in animo, & vindictam cogites: sed magis stude ex charitate, vt fratrem qui in te peccauit corrigas, adhibita benigna admonitione. Ita reddes ei bonum pro malo. Sic Leuit. 19. *Non oderis fratrem tuum in corde tuo, sed publicè argue eum.* De sensu huius loci vide Dom. Bannes agentem. 2. 2. quæst. 33. art. 2.

Corripe eum inter te & ipsum solum. Quomodo huic non contrarietur illud B. Pauli 1. Tim. 5. *Peccantes coram omnibus argue*, vide nostrum comment. ibid. *Si te audierit; lucratus eris fratrem tuum.* Similia loca sunt Rom. 11. v. 14. 1. Tim. 4. v. 16. & Iacobi 5. v. 20.

C v. 16. *Si te non audierit, adhibe tecum adhuc vnum, aut duos.* Videtur omnino loqui de peccato quod pluribus innotescere potest, saltem per iterationem facti; & sic intellexit Aug. in Regula, quamuis Thomas aliter sentiat. Nam si est omnino occultum, quod tu solus scias, nec iteretur: quomodo adhibebis testes coram quibus eum moneas? &, qua vtilitate; cum ille offensus proditione occulti sui peccati, magis te odio sit habiturus ob iniuriam, & palam negaturus se fecisse? Nec obstat quod dicit Aug. Ne vulnus putrescat in corde: Id enim cauendum quantum in nobis est; Et secundum Aug. cauetur, quando peccatum iteratum innotescit alijs. Res tamen examinetur propter peccata occulta, sed communitati vel Ecclesiæ, vel D reipublicæ, perniciosa. Vide Iansen. Franc. Lucam, & Hessellium.

v. 17. *Quod si non audierit eos: dic Ecclesiæ. Si autem Ecclesiam non audierit: sit tibi sicut Ethnicus & Publicanus.* Controuersia est inter Catholicos & Hæreticos quid nomine Ecclesiæ intelligendum sit. Ioan. Hus, & eum secuti hæretici nostri temporis definiunt Ecclesiam, prædestinatorum vniuersitatem: Catholici definiunt societatem eorum qui per rectam fidem & Sacramenta sibi mutuò cohærent. Hanc controuersiam iam anteà sustulit sententia Christi, dicentis; *Dic Ecclesiæ.* Si enim crimen fratris deferendum est ad Ecclesiam: oportet ergo eam notam esse, manifestam, visibilem, & accessibilem. Talis autem esse non potest E cœtus prædestinatorum; cum soli Deo notum sit qui prædestinati sint, qui reprobi. Non ergo prædestinatorum societas intelligenda est nomine Ecclesiæ, sed societas eorum, qui, quam habent Christianam fidem profitentur. Ea autem societas non est occulta: cum professio fidei per doctrinam publicam & vsum Sacramentorum, eam satis quotidie manifestet. Dicitur autem Ecclesiæ, quando dicitur alicui præfectorum Ecclesiæ: sicut defertur ad ciuitatem, quando ad senatum defertur; & ad Imperium, quando ad Imperij caput, id est, ad ipsum Imperatorem. Sicut enim in homine, caput & loquitur & audit pro toto corpore: ita in republica rex aut princeps, aut magistratus, au-

dit & respondet de publicis negotijs nomine totius communitatis.

v. 17. *Sit tibi sicut ethnicus & Publicanus*, id est, eo loco quantum ad conuersationem externam, quo vos Iudæi habere soletis ethnicos & publicanos: cum quibus ne colloquium quidem habere sustinetis. Vide nostra in 4. sentent. dist. 18. itemque in 1. Cor. 5.

v. 18. *Quæcumque alligaueritis super terram*, Promissio est potestatis ligandi & soluendi; sicut & suprà cap. 16. quando similia verba Petro dicta sunt. Et quidem vbi Petro datum sit quod illic promittitur, non est obscurum: constat enim illis verbis datum esse, Ioan. 21. *Pasce oues meas*. Sed vbi datum ceteris Apostolis quod hîc promittitur? An illis verbis Ioan. 20. *Sicut misit me Pater, & ego mitto vos*? Certè pars potestatis data est verbis eodem loco sequentibus: *Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis*. Sed etsi nusquam legerémus datam esse; non tamen fas esset nobis dubitare, quin Christus quod promisit, impleuerit. Vide annot. dicto loco Ioan. 20. Egimus de hac Apostolorum potestate in 4. d. 24. Cæterum hinc non sequitur cæteros Apostolos in hac potestate æquales fuisse ei cui dictum est c. 16. *Quodcumque ligaueris*; velut si pluribus dictum esset, Vos eritis principes Ecclesiæ; non censeretur vnusquisque eorum totius Ecclesiæ princeps futurus; sicut si vni, & quidem coram cæteris dictum esset, Tu eris princeps Ecclesiæ; tu reges populum meum. Item rex in longinquam regionem profecturus diuque abfuturus, vni dicat: Te constituo gubernatorem regni mei; & postea ipsi simul cum alijs dicat; Vos constituo gubernatores regni mei; debet intelligi, illum cui soli dictum fuerat, cæteris in gubernatione regni esse præpositum, vt quendam vniuersalem, maximè si addat & alia verba id expressius significantia; vt Matth. 16.

v. 21. *Domine, quoties peccabit in me frater meus, & dimittam ei?* Loquitur de fratre post peccatum culpam agnoscente; & veniam rogante. Sic enim præcipit Dominus. Luc. 17. *Si pœnitentiam egerit, dimitte illi. Et si septies in die peccauerit in te, & septies in die conuersus fuerit ad te, dicens, pœnitet me; dimitte illi.* Sic etiam hoc capite, in subiecta parabola, seruus nequam arguitur quod conserui sui, rogantis se, non fuisset misertus. Quare & clausula illa parabolæ: *Sic & Pater meus cælestis faciet vobis, si non remiseritis vnusquisque fratri suo de cordibus suis*: de eo fratre loquitur, qui facti pœnitens veniam rogat. Ex quo tamen non est consequens non præcipi nobis vt dimittamus fratri nondum pœnitenti, sed adhuc in mala voluntate & actu nocendi perseueranti. Si enim iubemur orare pro persequentibus & calumniantibus nos, Matth. 5. iubemur & dimittere, quantum in nobis est: hoc enim significant illæ orationes Christi & Martyris eius, pro interfectoribus suis: *Ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt*. Verùm hoc cum sit maioris perfectionis, non ita præcipitur, vt si non fiat, non exaudiatur oratio precantis, *Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris*, id est, dimitte nobis petentibus, sicut & nos dimittimus ijs qui nos rogant. De quo vide annot. supr. cap. 6. Quod autem dicit Author Sermonis inter homilias Patrum, feria 3. post dominicam 3. Quadrages. nos non posse dimittere ijs qui permanent in inimicitia: non videtur bene dictum. Nam dimittimus eis, ad sensum scripturæ & orationis Dominicæ quando petimus, vt Deus non vindicet. In quo includitur vt inspiret eis Deus pœnitentiam, qua peccatum suum agnoscant, & veniam petant.

v. 31. *Videntes autem conserui eius quæ fiebant, contristati sunt valde, & narrauerunt domino suo*. Laudandi igitur sunt qui pio zelo peccata fratrum suorum, quæ vident aliter corrigi non posse, & in detrimentum publicæ disciplinæ cedere, ad superiorem referunt, corrigenda, aut punienda; tantum abest vt delatorum vocabulo sint infamandi.

v. 34. *Quoadusque redderet vniuersum debitum*. Quæritur: Quo iure potuerit exigere debitum remissum, cum debitum remissum iam non debeatur? Nam ipsa remissione soluitur obligatio. An aliquo iure humano redit obligatio, propter insignem ingratitudinem? At ea ingratitudo intelligitur in benefactorem, non autem in alium. An non omnino in alium, qui fuit in conseruum, id est, eiusdem domini seruum; vt ea ingratitudo redundauerit in dominum? Potest etiam dici quod illa debiti remissi exactio, fuerit punitio ingrati facta per dominum, quatenus Rex erat: cuius est, malos, improbos, ingratos punire. Sic enim habet exordium parabolæ. *Assimilatum est regnum cælorum homini Regi*.

CAPVT XIX.

v. 3. *Si licet homini dimittere vxorem suam?* Putant quidam diuortium sic fuisse permissum antiquis, vt dimittendo non peccarent. Sed aliud indicat Christus; quærentibus enim an liceret; respondet, *Quod Deus coniunxit homo non separet*. q. d. non licet homini separare, quod Deus coniunxit. Licet illa separatio ad duritiam cordis eorum fuerit permissa. Et Aug. tract. 9. in Ioan. ad illud: *Nuptiæ factæ sunt*, dicit, diuortium à diabolo esse, per quod satis significat semper fuisse illicitum. Putant etiam nonnulli quod ducendo aliam post diuortium, non committebant adulterium, licet maneret vinculum cum priore; quia in veteri lege concessum erat plures vxores ducere. Quæ opinio vera videtur. Si enim licebat aliam ducere priore retenta, cur non etiam dimissa? Quomodo ergo dicit Dominus; *Qui aliam duxerit, mœchatur?* An his verbis, sicut & superioribus, reuocat matrimonium ad primam institutionem?

v. 5. *Et erunt duo in carne vna*. Græcè εἰς σάρκα μίαν, id est, in carnem vnam; sic enim & Septuaginta locum Genes. 2. reddiderunt, retento hebraismo; pro quo diceretur; erunt duo vna caro; quomodo dixit Iacob, Gen. 28. *Erit mihi in Deum*, id est, erit mihi Deus; & Dominus de Salomone; 2. Reg. 7. *Ero ei in patrem & ipse mihi erit in filium*. Sensum hunc reddit ipse Dominus, cum subiungit: *Itaque iam non sunt duo sed vna caro*. In heb. quidem tantum legitur; *Et erunt in carnem vnam*; non addendo *duo*; sensus tamen eam adiectionem postulat intelligi, quia dictum erat; *Et adhærebit vxori suæ*, non vxoribus. De quo vide annot. Gen. 2. vnde rectè tam Septuaginta quàm Latinus noster interpres addiderunt; *duo*. Vide nostra in 4. dist. 31.

v. 6. *Quod ergo Deus coniunxit, homo non separet*. Sermo est de materia subiecta. Neque enim quæcumque à Deo coniuncta sunt, talia sunt, vt ab homine separari non possint, aut non debeant. Nam iudex qui iustè hominem occidit, animam eius à corpore separat, quam Deus tamen coniunxit. Et, quàm multa in natura separantur quæ Deus coniunxerat? Sensus igitur est; virum & mulierem, tam arcto vinculo coniunctos esse à Deo, & ex primæua Dei institutione, in matrimonio; vt nullus homo nec debeat nec possit eos separare, sic vt vinculum illud dissoluat vtroque viuente. Hoc autem Ecclesia interpretatur de consummato, & fidelium matrimonio. Nam & de eo quæstio erat proposita; & lex Dei positiua ad solos fideles videtur propriè pertinere; nam infideles, vt tales, solùm habent legem naturæ. Pro huius loci & præcedentium intelligentia, vide quæ diximus in 4. dist. 33. & 35. item Rom. 7. v. 2. 1. Cor. 7. v. 16. 1. Tim. v. 2. Eph. 5. vers. 21.

v. 12. *Sunt Eunuchi qui seipsos castrauerunt propter regnum cælorum*. Caluinus interpretatur propter præ-

dicationem euangelij, cuius sensus refutationem vide apud Lessium l. 2. de Iustitia & iure, cap. 2. dub. 15. Certè cum paulò pòst dicitur: *talium est enim regnum cælorum*, non intelligitur prædicatio euangelij. Et adhuc infrà; *Diues difficilè intrabit in regnum cælorum.* Vbi regnum cœlorum vocat, quod anteà & posteà eodem capite, vitam æternam. Item si ille est sensus; cur igitur ministri Caluiniani propter euangelij sui prædicationem seipsos non castrant? Cur nec ipse M. Lutherus id fecit, qui cum monachus esset, euangelium suum nouum dedicauit nouis nuptijs initia cum monacha? Itaque hæc interpretatio ipsos reformatos, vt se vocant, euangelij ministros, confundit.

v. 14. *Talium est enim regnum cælorum.* Non dicit illorum, sed talium, sicut dixerat cap. præcedenti, *Nisi conuersi fueritis & efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum cælorum.* Et: *Quicumque humiliauerit se sicut paruulus iste, hic est maior in regno cælorum.* Non enim significat veram virtutem humilitatis paruulis inesse, sed sicut dicit supra cap. 10. *Estote prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ*; ita hic proponit puerorum humilitatem imitandam; vt quod in bestijs & pueris est secundum quandam similitudinem, id homines exprimant per veram virtutem. Igitur ex eo quod hîc dicit: *Talium est enim regnum cælorum*; non potest inferri, pueris deberi regnum cœlorum: sed ex verbis præcedentibus, *Sinite paruulos, & nolite eos prohibere ad me venire*; bonum sumitur argumentum, paruulos, etiam in illa ætate saluari posse; præsertim cum Dominus ijs etiam benedixerit; quia sequitur: *Et cum imposuisset eis manus.*

v. 21. *Si vis perfectus esse, vade, & vende quæ habes, & da pauperibus.* Pro *si vis perfectus esse*, apud Marcum, & Lucam est: *vnum tibi deest*; quod etsi potest intelligi ad perfectionem; non malè tamen intelligitur absolutè ad salutem: quia iste adolescens confidebat in diuitijs, & ideo penè opus illi erat diuitias relinquere, vt saluaretur. q. d. Vnum tibi deest sine quo valde difficile est vt salueris. Locus notandus contra huius temporis hæreticos, dicentes nulla esse euangelica consilia, sed omnia esse præcepta; neque quidquam boni esse quod homo faciat, ad quod non ex præcepto teneatur. Ea doctrina fons est alterius peruersi dogmatis, videlicet Hominem in omni opere peccare; quia nullum opus facit tam perfectè, quin possit illud perfectius facere, saltem in hac vita. Si perfectius potest facere, & non facit; peccat: quia ex præcepto, (vt inquiunt) tenetur illud facere quam potest perfectissimè. Ita vnus error alium trahit. Sed contrà Ecclesia docet ex hoc loco & alijs, quædam esse quæ consuluntur, non præcipiuntur; talia tamen quæ ad adimplenda charitatis præcepta reddãt hominem magis idoneum. Item illud, *Vende, & da pauperibus*, longè rectius quàm Crates Philosphus, qui legitur ingens auri pondus in mare proiecisse vt liberius philosopharetur. Quo facto ita se superuacuo pecuniarũ onere liberauit, vt tamen egentibus nihil conferret; nec intellexit ita aurum contemnendum esse, vt tamen in vsus legitimos sit conuertendum. Rectius quoque Cratete Antisthenes Philosophus de quo S. Hieronymus lib. 2. contra Iouin. c. 9. qui vendidit quæ habebat, & publicè distribuit; nihil sibi amplius quàm palliolum reseruans. Nimirum hic ad Christianam philosophiam propius accessit. Idem Hier. ad Demetriadem c. 7. Da pauperibus, non diuitibus. Si quæras an aliter perfectus esse homo non possit, nisi omnia quæ habet relinquat? *Resp.* Posse, nam Abraham, Isaac, Iacob, Moyses, David, perfecti fuerunt; & tamen multas diuitias possederunt. Sed proponit Dominus medium quiddam ad perfectionem consequendam necessarium infirmioribus, qui difficillimè possent opes possidere, & ijs cor non apponere; qualis etiam erat iste adolescens; vti patuit ex eo quòd

A tali audito consilio, abijt tristis, eò quòd habebat multas possessiones. Iis autem qui diuitijs quas possident, quàm minimum afficiuntur, conducit quidem hoc consilium ad perfectionem, non tamen est necessarium, imò, ob certas causas ijs interdum non est suscipiendum; vt regibus, principibus, quibus cura alendæ familiæ incumbit; sicut & olim sanctis Patriarchis, & hodie Episcopis, qui sunt in statu perfectionis, licèt non sint in statu religionis. De quo vide Th. 2. 2. quæst. 184. Vide annot. Luc. 9. & 14. Iterum si petatur quomodo huic Christi consilio satisfecerit S. Franciscus, euangelicæ perfectionis zelator eximius; qui sua omnia non pauperibus, sed patri suo carnali dimisit? *Resp.* Franciscus suorum bonorum non habebat liberam dispositionem. Impediebatur enim B à patre, à quo conueniebatur coram Episcopo; & sic coram eo bonis omnibus renuntiauit, & ea patri carnali volenti retinere, dimisit; Loquitur autem hic Dominus de ijs quæ vendi possunt, & quorum habeas potestatem non impeditam. Porro cum dicitur, *da pauperibus*, certum est non excludi pauperes in commune viuentes, ad quorum vitam communem se transfert ille, qui vult perfectus esse. Hoc docet praxis primorum fidelium. Act. 2. & 4. Item sermo ecclipticus esse videtur: Quod enim vendis non das, & quod das, non vendis. Sensus igitur est: Vende quæ habes, & pecuniam ex rebus venditis contractam da pauperibus. Vel hoc saltem significatur: Vende res tuas & sic eas da pauperibus; non in seipsis sed in pecunia ex ijs conflata.

C v. 22. *Cum audisset autem adolescens, abijt, tristis. Erat enim habens multas possessiones.* Vide quæ de hoc adolescente refert Origenes ex euangelio Hebræorum, super hunc locum Matthæi. *Quæritur*; An peccauerit hic adolescens non obsequendo consilio Christi. Ita enim videri potest, quia sequitur eius reprehensio; *Quàm difficile*, &c. &, quia non videtur saltem sine veniali peccato, posse omitti consilium ab ipso Deo immediatè alicui oblatum. Item, quia nemo sine peccato aliquo dicit; Nolo perfectus esse; quia omnes ad perfectionem vt minimum conari debemus. Negatio ex eo probatur, quia consilium cum non sit præceptum, eius est naturæ, vt non obliget, licet sit boni melioris. Sed ad hoc respondetur quod etsi simpliciter non obliget, obligat tamen, saltem ad veniale, in cerD to casu, & positis certis circumstantijs, maximè esse mihi datum à Deo. Contra: Omnibus datur hoc consilium à Deo; ergo omnes peccant non sequentes illud: Negatur antecedens: quia consilium proponitur in communi, sed multis particularibus non expedit, ob causas vel publicas, vel priuatas, vt Abrahæ, Dauidi, &c.

v. 23. *Amen dico vobis, quia diues difficilè intrabit in regnum cælorum.* Per hanc sententiam interpretandæ sunt sequentes: *Facilius est camelum per foramen acus transire, quam*, &c. &: *Apud homines hoc impossibile est.* Rectius enim *impossibile* per *difficile* exponitur quam *difficile* per *impossibile*. Constat enim *impossibile* per hyperbolen siue exaggerationem quandam rhetoricam sæpissimè poni pro difficili, non è diuerso. Sic E apud Marcum 10. *Quàm difficilè qui pecunias habent in regnum Dei introibunt!* Et iterum: *Quàm difficile est confidentes in pecunijs in regnum Dei introire?* Et apud Luc. 18. *Quàm difficilè qui pecunias habent, in regnum Dei intrabunt.* Dicit autem Dominus id admodum esse difficile, non quatenus homo destitutus sit auxilio Dei, sic enim id est simpliciter impossibile: hoc autem eadem ratione diceretur de quouis alio vitio, vel minimo superando, in ordine ad intrandum regnum cœlorum. Nam sine auxilio Dei, etiam speciali, nihil ad salutem conducens possumus. Sed id dicit, quia cupiditas diuitiarum, præsertim quando habentur & possidentur,

tena-

tenacissimè constringit animum hominis & affixum tenet rebus terrenis; & multorum malorum causa est, teste Apostolo: 1. Tim. 6. *Radix omnium malorum cupiditas*, &c. *Qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & in laqueum diaboli*, &c. Hinc simpliciter est hominibus confidentibus in diuitijs, (vt addit Marcus) quales plerique diuites sunt, res valde difficilis & ardua, intrare in regnum cœlorum, quia valde difficilis illis est propter affectum, quem affixerunt diuitijs rebusque terrenis, diuitias vel earum amorem relinquere. Ne tamen propterea de diuitum salute desperemus, sicut videbantur discipuli Christi, dicentes; *Quis ergo poterit saluus esse?* Addit Dominus, hoc esse possibile, id est, facile, apud Deum (cui omnia possibilia & facilia sunt) nempe facere vt diues intret in regnum cælorum; scilicet auferendo ab eo amorem diuitiarum, inspirando contemptum earum, & legitimum vsum. Ideoque, à Dei bonitate sperandum & expectandum esse, vt etiam illi saluentur, quos saluari penè impossibile est.

v. 22. *Facilius est camelum per foramen acus transire.* Vide lexicon Græcum, in quo κάμηλος significare dicitur funem nauticum; sed non allegat Authores nisi Bulgarium, id est, Theophylactum, & Suidam. Calepinus etiam sic ea ponit; sed nulla authoritate. Rudens quidem nostra lingua vocatur *Kabel*, Gallicè *Chable*, quod à *camelo*, tanquam *Kamel* & Chameau quidam dictum suspicantur: At sciendum Syris & Arabibus, apud quos camelorum copia, fuisse hanc à camelo animante sumptam comparationem, familiarem. Vnde & eam legimus in chronicis Saracenorum; sic enim cuidam loquitur Mahometh: Non erat à camelo transitus per foramen acus difficilior, quam tibi ingressus in paradisũ. Obijcit Caietanus, comparationes sumi à rebus possibilibus, & ijs quæ interdum accidunt. At fallitur: dum ad significãdam cuiuspiam rei impossibilitatem aut magnam difficultatem comparatio adhibetur; vt apud Ierem. c. 13. *Si potest æthiops mutare pellem suam, aut pardus varietates suas?* Vide Catharinum contra Caietanum. Sic dicimus; citius cælum digito tetigeris, quam hoc effeceris. Sic apud Plautum in Euclione, Citius aquam ex pumice.

Quam diuitem intrare in regnum cælorum. Significat impossibile esse, vt apud alium Euangelistam exprimitur. Sed quæres, Quare hæc Domini sententia non sit contraria superiori doctrinæ, qua quærenti quid sibi faciendum sit vt habeat vitam æternam respondet: *Si vis ad vitam ingredi, serua mandata.* Moxque ea enumerat, dicens: *Non homicidium facies*, &c. Hæc enim omnia cum diuitiarum possessione consistunt; scilicet non occidere, non adulterari, non furari, non falsum testimonium dicere, honorare patrem & matrem; proximum sicut seipsum diligere. Vnde & adolescens qui diues erat dicebat, *Omnia hæc custodiui.* Sed dicendum diuites, id est, diuitijs fidentes, in his sæpe peccare; quia vt dicit Apostolus, loco paulo ante citato. *Qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationes & laqueum diaboli; & desideria multa inutilia & nociua; quæ mergunt homines in interitum & perditionem.* Eadem autem ratio est de ijs qui in diuitijs confidunt, & de illis qui cor ijs apponunt. Isti enim per cupiditatem, quæ malorum omnium radix est, quærunt, illi cum cupiditate possident. Nec videtur verum quod respondit adolescens; *Omnia hæc custodiui*; licet ita existimaret, non enim videbat profunda cordis sui, & latẽtem in animo suo cupiditatem, quã statim post fiebat, vt audito Domini cõsilio, tristis abscederet.

v. 25. *Quis ergo poterit saluus esse?* Quare hoc quærũt, cum non omnes sint diuites, sed plurimi pauperes? An ideo quia videbant ferè omnes homines saltem affectu & habendi cupiditate diuites esse, vnde sequi videbatur ex verbis Domini vix vllos saluos fieri posse?

v. 27. *Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te.* Hic fundantur omnia tria religionis vota: paupertatis, & castitatis, in eo quod dicitur omnia, inter quæ etiam vxor numeratur; obedientiæ verò in eo quod dicitur, *Et secuti sumus te.* Erant ergo & ipsi Apostoli religiosi in familia Christi, tanquam cœnobio, seu vita communi. Quod hoc loco in comm. Hieron. vulgo legitur: Hoc enim & Socrates fecit Philosophus; corrige, & pro Socrate Cratem lege. Non enim Socrates, sed Crates Thebanus omnia sua reliquisse legitur. Ita rectè ex bonis codicibus castigat Marianus.

v. 28. *Sedebitis & vos super sedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Israel.* In quo numero iudicantium (ait August. homil. 50. cap. 41.) omnes intelliguntur, qui propter Euangelium omnia sua dimiserunt, & secuti sunt dominum. Imò significat eodem loco solos illos iudicaturos. Dicit enim: His ergo exceptis, cætera omnium hominum multitudo in duas partes diuidetur, id est, oues, ad dextram collocandas, & hœdos, ad sinistram. Sed hoc totum intelligendum de ijs, qui non tàm actu quàm affectu omnia dimittunt: hi enim omnes & soli propriè hoc faciunt propter Euangelium, ijdemque propius Christum sequuntur. Nam alioqui (quod est absurdissimum) Abraham, Dauid, Ieremias, alijque sanctissimi Patriarchæ, Reges, Prophetæ, qui proprias possessiones habuerunt, stabunt iudicandi: multi verò eorum qui actu omnia dimiserunt sanctissimis illis viris haud comparandi, sedebunt iudicaturi, etiam illos quibus sanctitate vitæ longè fuerunt inferiores: vt pote à rerum terrenarum cupiditatibus & curis non vsquequaque remoti: quæ sunt absurda. Nihil verò prohibet quo minus intelligatur iudicium condemnationis. Sic enim & supra cap. 12. & Lucæ 11. dixit in re omnino simili: *Ipsi iudices vestri erunt.* Et ferè alibi semper *iudicium* in malam partem accipitur: vt cum dicitur, *hi accipient prolixius iudicium*, Marci 12. *Reus erit iudicio* supra cap. 5. *Qui credit in eum non iudicatur, qui non credit, iam iudicatus est.* Ioan. 3. Sic igitur dictum videtur iudicãdas esse duodecim tribus Israel, sicut dictum est cap. 8. *Filij regni eijcientur in tenebras exteriores.* Neque hinc sequitur omnes electos iudicaturos. Non enim solum per comparationem exponendum est hoc iudicium, sed maximè intelligitur de assessoriâ quadam dignitate, ad quam assumendi erunt Apostoli, & apostolici viri, vt simul cum Christo iudicent mundum, & maximè duodecim tribus Israel quæ illis credentibus credere noluerunt, vt ait S. Hieronymus. Quomodo autem hæc ad Iudam non pertineant; vide infra cap. 26. & Luc. 22. Certè Iudas aut non erat inter eos qui Christum omnibus relictis, fuerant secuti, sicut hic intelligitur; aut in eo non perseuerauit. Et sciendum Christum alloqui Collegium Apostolorum, quod consistebat in duodecim hominibus, licet non ad singulos eorum, hæc verba pertinerent: sciebat enim quis ipsum traditurus esset, & quem in eius locum suffectutus, ad quem hæc promissio pertineret. Porro quomodo hæc sententia non repugnet huic, quæ est apud Apostolum Rom. 14. *Omnes enim stabimus ante tribunal Christi.* Vide in nostro commentario ad dictum locum.

v. 29. *Aut vxorem.* Cur non pugnat cum eo quod suprà docuit non licere dimittere vxorem nisi causâ adulterij? R. Illic intelligi repudium quo vxor inuita penitus repellatur à thoro; & dimittatur in perpetuum; quod non licet nisi causa fornicationis: hîc vero separationem quæ fit mutuo consensu, ad hoc vt ambo perfectius & sine impedimento seruiant Deo, pari consensu castitatem seruantes: ita nimirum vt vxor talem quoque legem sibi imponat, per quam nunquam liceat ei cogitare de reditu ad virum. Ea lex est votum perpetuæ continentiæ, præsertim si sit solemne.

Aut patrem, aut matrem, aut filios. Quomodò præmium meretur qui filios relinquit, cum filij egeant cura parentum? Nam nec pater, aut mater relinquendi sunt amore perfectioris vitæ, si indigeant ope filiorum. An loquitur dominus de filijs iam sibi sufficientibus; & significat perfectionis esse, quod nec amor parentum, nec amor filiorum, qui solet animum hominis quam maximè trahere, & à perfectione euangelica sectanda, Christoque perfectè seruiendo retrahere ac remorari, impediat hominem quominus illis etiam relictis (quo casu rectè relinqui possunt) atque omni carnali affectu superato, Christum expeditè sequatur?

Centuplum accipiet. Vide annot. Marc. 10.

v. 30. *Multi autem erunt primi nouissimi.* Hoc videtur addere, tum hîc, tum apud Marcum, quod præuideret multos in Ecclesia futuros qui omnia relinquerent actu, non tamen affectu, ad quos supra dicta promissio non pertinet.

CAPVT XX.

v. 1. *Simile est regnum cælorum homini Patrifamilias.* Parabola de operarijs in vinea domini, multa vtilia documenta continet. Primò, ostendit opera bona mereri præmium vitæ æternæ. Id indicatur, cum dicitur; *Quod iustum fuerit dabo vobis.* Item: *voca operarios, & redde illis mercedem.* Item: *tolle quod tuum est*, id est, quod tibi debetur. Quod autem initio dicitur. *Conuentione autem facta cum operarijs ex denario diurno*; significat, æternam beatitudinem, ita esse præmium, seu mercedem bonorum operum, vt tamen non ex natura sua, sed ex voluntaria Dei institutione & quasi conuentione quadam cum homine inita, id habeant opera bona, vt valeant ad promerendam mercedem vitæ æternæ. Hæc omnia notanda contra eos, qui negant meritum bonorum operum. Quod autem æqualem accipiant mercedem & eundem denarium vltimi cum primis; significat, apud Deum temporis diuturnitatem vel breuitatem in labore præstito, molestiæ etiam & laboris magnitudinem, (quia dicitur; *qui portauimus pondus diei & æstus*) per se non valere ad percipiendam maiorem vel minorem mercedem. Verbi gratia; sunt duo quorum alter septuaginta annis Christo seruiuit, alter vno anno; & de hac vita exeunt in pari iustitiæ vel charitatis perfectione: pares erunt in præmio; nec poterit prior ille dicere Patrifamilias; Hic nouissimus vna hora fecit, *& parem illum fecisti.* Dominicus in 4. consentit in hanc interpretationem. Vide etiam nostra in 4. dist. 49. vbi ostendimus, ex hac parabola minimè sequi parem futuram omnium beatitudinem.

Qui exijt primo manè, id est, prima horâ diei. Hîc præterea nominantur hora tertia, sexta, nona & vndecima; Ioannis 1. nominatur hora decima, & cap. 4. hora septima. Marci 11. nominatur vespera hora. Ioan. 11. duodecim horæ diei. Reliquæ horæ non inueniuntur in scriptura nominatæ. Credo propterea horas tertiam, sextam & nonam frequentius nominari, quod essent horæ sacrificiorum & orationum. Certè Actor. 3. & 10. hora nona significatur fuisse hora orationis. Et quidem has ipsas horas primam, tertiam, sextam, & nonam videtur Ecclesia elegisse suis publicis orationibus, imitatione quadam horarum, quæ in populo Iudaico orationibus erant destinatæ.

v. 7. *Dicit illis: Ite & vos in vineam meam.* His verbis ad vndecimam horam dictis, addunt item Græci & Syriaci codices, *Et quod iustum fuerit, accipietis.* Vnde significatur etiam denarium datum illis qui venerunt vndecima hora, habere rationem mercedis, scilicet, ex conuentione & promisso.

v. 15. *Aut non licet mihi, quod volo, facere?* Non hîc excluditur meritum, quia Deus libera sua volun- A te meritum constituit faciens quod vult. Certè, in superioribus, dixit vocatis tertia hora: *& quod iustum fuerit, dabo vobis.* Quod idem videtur intelligendum ad vndecimam horam. Ergo erat merces, scilicet ex promissione seu conuentione.

v. 16. *Sic erunt nouissimi, primi; & primi nouissimi. Multi enim sunt vocati, pauci verò electi.* Ex hoc loco videri posset *electos* dici, non qui ad salutem prædestinati sunt, alijs in perditionis massa derelictis; sed vt Catharinus vult, qui inter prædestinatos sunt futuri altiori gradu fœlicitatis, tanquam prædestinatorum primitiæ quædam. Eos enim videtur Dominus vocare electos, quos dixerat primos; eos autem tantum vocatos, quos dixerat nouissimos. Atqui tam nouissimi, B quàm primi sunt prædestinati, omnes enim accipiunt denarium, dicente Domino: *Redde illis mercedem, incipiens à nouissimis vsque ad primos.* Respondendum nobis videtur ad hunc modum. *Primi* & *nouissimi* duobus modis hîc dicuntur, sicut & in fine capitis præcedentis, vnde parabola sumpsit occasionem: Videlicet respectu hominum, & respectu Dei. Sensus enim sententiæ est. Multi hominum iudicio primi, erunt coram Deo nouissimi; & multi hominum iudicio nouissimi, erunt Dei iudicio primi. *Primi* autem dicuntur priores dignitate, sanctitate, merito; *nouissimi* autem, posteriores, siue comparationem propriè accipias, vt videlicet etiam ipsi sancti sint & futuri beati, licet minus quam illi; siue impropriè, vt sanctitas verè ijs non competat. Nam apud Lucam c. 13. C v. 28. manifestum est nouissimos apud Deum intelligi qui foras expellentur, & Matth. 5. minimus in regno cœlorum is dicitur secundum quosdam, qui non erit in regno; secundum alios, qui in præsenti Ecclesia contemptibilis est, atque nullius pretij. Patet ergo quomodo electi sint primi, & reprobi nouissimi. Quid ergo de parabola in qua primi secundum homines; & nouissimi secundum Deum, etiam denarium accipiunt? *Respondetur*, non omni parte parabolas esse accommodandas; & multiplicem in parabola doctrinam contineri. Primò, contingere, vt qui ob molestiam laboris & temporis diuturnitatem præferendus alteri in mercede videbatur, ei æquetur; quod significatur per eundem denariũ: Secundò, vt etiã postponatur ac minus percipiat mercedis, quod significatur per hoc quod dicitur: *Incipiẽs à nouissimis vsq; ad primos*; quasi D videlicet nouissimi fuerint primis prælati. Tertiò, vt nõ postponatur modò, verùm etiam reijciatur & mercede careat, quod significatur per illud: *An oculus tuus nequã est?* &c. Omnia autem hæc intra se cõplectitur illa sentẽtia: *Sic erunt nouissimi primi, & primi nouissimi.* Quam rursum sentẽtiam probat alia angustior, quam subiungit: *Multi enim sunt vocati, pauci verò electi.* Hesselius quoque in fine capitis præcedentis nouissimos intelligit reprobos. Et hanc parabolam non malè ex mente Saluatoris ad Iudæos reprobos, & gentiles electos accommodat: quia Iudæi receperunt quod suum est, id est, denarium temporalem, gentiles autem denarium æternum. Et ita locum habet vtraque sententia: *Erunt nouissimi, primi*, & : *Multi vocati, pauci verò electi.* Sic & Iansenius; certum esse dicens quod hic E sit germanus parabolæ sensus. Vide quæ de duplici vocatione diximus Rom. 8. v. 30. & in 1. sent. dist. 41.

v. 19. *Et tradent eum gentibus.* Non sine mysterio; quod Christus à suis, id est, Iudæis, non receptus, sed repulsus, ad gentes esset transiturus. Tradiderunt gentibus, quando tradiderunt cum Pilato & militibus eius.

v. 20. *Tunc accessit ad eum mater filiorum Zebedæi.* Multorum hodie persuasiõ est Zebedæi filios fuisse Christo consanguineos: sed eius rei scriptura nusquam vllam dat significationem; nam nec mater eorum Salome; nec Zebedæus leguntur Christum aut matrem eius sanguine attigisse. Venerabilis Beda dicit hâc

quam maximè dilectam fuisse Domino; non tamen meminit cognationis. Fuit autem Christo multum dilecta; quia de facultatibus suis ei ministrabat. At verò eam non fuisse sororem matris Domini, bene probat Franc. Luc. in c. 1. Matth Vide etiam Molanum lib. 3. de picturis, cap. 28. & Iansenium c. 104. Concordiæ. Ratio fiduciæ quare præ cæteris dignitatem ambirent, fuisse videtur, partim, quia vti diximus, mater eorum ex illis erat mulieribus quæ Christum, à Galilæa secutæ, facultatibus suis alebant; partim quia semel & iterum se cæteris omnibus præferri, solo Petro excepto, comperisse se putabant; nempe quando ad mortuam filiam Archisynagogi simul cum Petro soli admissi sunt; & iterum quando ijdem interfuerunt Christi gloriosæ transfigurationi. Lego tamen apud Theoph. præfatione in Ioannem, Ioannem cognatum esse Domini: sed apocrypho & falso nititur fundamento, nempe Ioseph ex priore vxore habuisse septem liberos, ex quibus Salomen matrem Ioannis; & ita facit Christum Ioannis auunculum; quod est contra inueteratam apud multos opinionem, Ioannem ex parte B. Virginis attigisse Christum. Vnde autem illud Theophylactus habeat ignoro. Hesselius in hunc locum putat non fuisse cognatos. Galenus Catech. 17. ex Epiphanio dicit, Ioannem, alioqui sanguine extraneum, sub cruce accepisse virginem in custodiam. Vide quoque annot. Marci 10.

v. 22. *Dicunt ei; Possumus.* Posse se putabant; at reuera non magis poterant, quàm Petrus, cui dictum fuit: *Non potes me modo sequi; sequeris autem postea.* Ioan. 13. Nam & ibidem omnibus dictum est: *Quo ego vado, vos non potestis venire.* Omnes quoque audierunt, *Omnes vos scandalum patiemini in me.* Verè igitur non poterant; non quod liberum arbitrium ad boni electionem non haberent, sed quia vires & robur nondum habebant quantum opus erat ad sequendum Christum, vsque ad mortem, & bibendum calicem passionis eius. Quod robur demum acceperunt in die Pentecostes, iuxta illud Lucæ vlt. *Sedete in ciuitate, quoadusque induamini virtute ex alto*, & Act. 1. *Accipietis virtutem superuenientis Spiritus sancti in vos; & eritis mihi testes seu martyres*; id est, testimonium perhibebitis Euangelio meo cum ea constantia, & fortitudine animi, qua possitis ac parati sitis, etiam mortem sustinere pro veritate testimonij vestri.

v. 22. *Nescitis quid petatis.* Beda in homil. festi S. Iacobi Apostoli, dicit, ideo eos nesciuisse quid peterent, quod in regno cælestis patriæ quemquam ad sinistram Christi sessurum esse putarent, cum omnes electi ad dexteram summi Regis ac iudicis legantur esse statuendi. Verùm ea obseruatio non videtur huic loco quadrare, cum Christus ipse fateatur, quosdam in illo regno ad sinistram suam sessuros esse, dicit enim: *Sedere autem ad dexteram meam & sinistram, non est meum dare vobis, sed, quibus paratum est à Patre meo.*

v. 23. *Calicem quidem meum bibetis.* Quomodo calicem Domini biberint: vide explicantem Bedam supra dicto loco. Act. 5. Ioannes cum cæteris Apostolis cæsus fuit. Vide etiam Franc. Lucam. Videatur & Act. 4. & Apocal. 1. v. 9.

Sedere autem ad dexteram meam & sinistram, non est meum dare vobis. Videtur dicendum quod sedere ad dexteram alicuius, sit proximam ab eo dignitatem in eius gloria obtinere: sedere autem ad sinistram, secundum dignitatis locum obtinere. Hoc enim petebant filii Zebedæi: neque enim solum petebant vt essent aliquo loco in regno Christi, bonorum eius participes, cum se viderent electos ab eo esse in Apostolos, atque inter eos honoratiores: Neque, si hoc solum petiissent concitata fuisset aliorum discipulorum aduersus eos indignatio: Neque seorsim hoc petere debuissent,

A sed communiter cum cæteris Apostolis. Sed cum animaduerterent se aliquoties alijs ferè omnibus honore prælatos, scilicet quando introducti fuerunt in domum Archisynagogi, & assumpti in montem solo Petro adiuncto, cui non obscura primatus signa fuerant declarata; id ambitione per matrem egerunt apud Dominum, vt ipsi primi essent, ac cæteros omnes præirent in regnó ipsius. Videtur autem similem omninò significationem habere sessio Christi ad dextram Patris; quâ nimirùm significetur Christum secundum humanam naturam esse in cælo, vbi sedeat iam & requiescat, exaltatus super omnem creaturam; & proinde, secundum eandem naturam, quasi proximus Deo.
B Nam secundum naturam assumptam id intelligi debere, satis ostendit contextus Symboli, in quo & præcedentia & sequentia de Christo dicuntur, vt homine. *Qui conceptus est de Spiritu sancto, natus ex Maria virgine; passus, crucifixus, mortuus, sepultus, descendit ad inferos, tertia die resurrexit, adscendit ad cælos; sedet ad dexteram Patris, inde venturus iudicare viuos & mortuos.* Vnde nec legimus in scripturis aut apud Patres, Christum ab æterno sedisse ad dexteram Patris: Quod tamen fatendum esset, si illa sessio significat æqualitatem sedentis cum Patre. Et de Christo vt homine loquebatur B. Stephanus quando dicebat Act. 7. *Video cælos apertos, & Iesum stantem à dextris Dei.* Igitur & illud psal. 109. *Sede à dextris meis, Donec*
C *ponam inimicos tuos*, similiter intelligendum. Neque ex his verbis Christus intelligi voluit æqualitatem suam cum Patre, sed ex illis: *Dixit Dominus Domino meo.* Matth. 22. Quod videlicet Dauid eum Dominum vocaret; non sic vocaturus filium, nisi esset altioris naturæ. De quo vide annot. Marci 12. Hinc etiam apparet quod Apostolus Heb. 1. dicens nemini Angelorum dictum esse à Deo: *sede à dextris meis*, tantum ostendere voluit Christum esse omnibus Angelis superiorem etiam secundum humanam naturam, quâ minor est patre; vt qui secundum eam sedeat à dextris Dei, quod nulli angelorum dictum est. Quin potius omnes angeli sunt ipsius Christi, etiam vt hominis, administri in negotio procurandæ salutis nostræ. Vnde Matth. 10. Angeli Christo homini post qua-
D draginta dierum esuriem cibos ministrant. Secundum illud ergo quod ait, *Pater maior me est*, ipse sedet à dextris Dei, exaltatus super omnes cælos & maior omnibus Angelis. Vide & annot. Marci vlt.

Non est meum dare vobis, sed quibus paratum est à Patre meo. Vobis, Non est in Græco, nec Syriaco, neque hîc, neque apud Marcum cap. 10. quo loco etiam latini quidam manuscripti codices id non habent. Apud eundem quoque non additur illud, *à Patre meo.* Vide F. Luc. Liquet ergo non esse emphasim sententiæ, in (*vobis*) sed in (*meum*) quasi dicat: Id præstare quod petitis non est meum, scilicet, quatenus homo sum, & à quo, vt homine illud petitis, humanum quoddam ac terrenum regnum meum imaginantes; sed dabitur & continget illis, quibus paratum est à Patre meo. Dabi-
E tur (inquam) à Patre meo, vt qui præparauit, etiam tribuat. S. August. lib. 1. de Trinitat. cap. 12. citat aliquoties, sine, (*vobis*) & intelligit dictum secundum naturam humanam; vt sensus sit: non est humanæ potestatis hoc dare. Vel breuiter ac dilucidè sensus erit; Non est meum dare nisi quibus paratum est; vt (*sed*) pro (*nisi*) sumatur; sicut contrà frequenter (*Nisi*) ponitur in scripturis pro (*Sed:*) Hic sensus nullam habet dubitationem, quo non negat Christus suum esse dare vt sedeant; sed negat, se alijs dare posse, quàm quibus à Patre iam ab æterno paratum sit. Dicendo autem: *à Patre meo*, non excludit seipsum, sed magis includit; iuxta illud: *omnia quæ habet Pater mea sunt.* Ioan. 16. Respondet vero

hoc pacto, vt reijciat improbam petitionem. Non enim Iacobus & Ioannes, ac multo minus mater ipsorum fœmina pro filijs ambitiosa, scire debebant illud secretum, quibus paratum esset.

v. 25. *Principes gentium dominantur eorum, & qui maiores sunt, potestatem exercent in eos.* Non prohibet Dominus his verbis præfecturam inter fideles; neque tollit Ecclesiasticam potestatem; vt volunt hæretici, qui non aliam agnoscunt in Ecclesia potestatem quàm annuntiandi verbum Dei. Id non prohiberi manifestum est, quia sententiam hanc confirmat proprio exemplo: *Sicut* (inquit) *filius hominis non venit ministrari, sed ministrare.* Nemo tamen dicere audebit Christum non habuisse potestatem condendi leges, dandi præcepta & transgressores puniendi. Prohibet itaque Christus talem dominationem, qualis erat inter gentiles, qui potestate sua abutebantur ad sua commoda & honores: Et monet suos discipulos vt in eo quod præsunt, non aliud spectent, quam salutem & vtilitatem subditorum. Ita autem præesse alijs, est reuera ministrare, atque eorum saluti inseruire. Nec id solum debent Ecclesiastici præfecti, verùm etiam seculares. Vnde Ezech. 34. ad pastores, id est, principes Israel, cum graui reprehensione dicitur: *Cum austeritate imperabatis, & cum potentia.* Quare nec principes Christiani dominari debent, aut potestatem exercere ad eum modum, quo hic prohibetur Apostolis. Vide annot. Marci 10.

v. 26. *Non ita erit inter vos.* Rectius sic intelligitur, vt velit suos discipulos, qui erant futuri præfecti Ecclesiæ, non sic regere subditos, sicut faciunt principes sæculares, etiam boni; scilicet ad terrorem portantes gladium, & externo apparatu ostendentes potentiam suam, cum multo satellitio, & magna pompa prodeuntes. Hoc enim conuenit sæculari potestati, quæ gladium portat; cuius etiam est bella gerere, non autem Ecclesiasticæ, quam Christus incruentam esse voluit, & in qua magis apparere voluit mansuetudinem quam seueritatem, & magis amorem, quam terrorem. An similiter intelligendum quod Petrus dicit, *non dominantes in cleris;* 1. epist. cap. 5. vide in in nostro comment. Vide & annot. Luc. 22.

v. 26. & 27. *Quicumque voluerit inter vos maior fieri, sit vester minister: Et qui voluerit inter vos primus esse, erit vester seruus.* Locus iste exponendus ex Luc. 22. *sicut minister, sicut seruus.* Nam illic dicitur, *sicut iunior, sicut ministrator.* Non ergo tollit superioritatem in Ecclesia, sed vult superiores studere saluti & vtilitati subditorum suorum, & non quæ sua sunt quærere. Qua ratione, & Christus dicit se venisse ad ministrandum; & summus Pontifex se vocat seruum seruorum Dei. Et Paulus 1. Corinth. 9. *Omnium me seruum feci* Hoc autem facere debent etiam sæculares principes; quamuis magis eminere debeat hoc studium in prælatis Ecclesiæ. Sanctus Hieronym. lib. 2. contra Iouin. cap. 18. Si omnes in cœlo æquales futuri sumus; frustra nos hîc humiliamus, vt ibi possimus esse maiores. Sed quæritur, An recta sit operis intentio si quis se humiliet in hoc sæculo, vt alios antecellat in futuro; Videtur non hoc directè spectandum esse; neque hoc velle sententias prædictas; sed tantum significari, quo dignus sit qui se verè & ex animo humiliat. Dignus est enim non tantùm exaltari, sed & alijs præponi. Tametsi Dominus non de futuro loquatur sæculo, sed de præsenti; in quo prior gradus indecenter appetitur etiam per humilitatem: nemo tamen eo dignus fit, nisi per humilitatem Verus sensus est, Qui vult esse maior, superior, præfectus aliorum; sciat se debere esse seruum & ministrum aliorum; id est, debere subseruire aliorum commodis, id est, publicæ vtilitati, non suæ priuatæ.

A

CAPVT XXI.

v. 3. D*Icite quia Dominus his opus habet.* Quomodo non aduersatur huic illud psalmi 15. *Quoniam bonorum meorum non eges?* An hic loquitur Christus de necessitate aliqua assumpta, qualis fuit ea quâ indigebat cibo, potu, somno, quiete post laborem? At non apparet; quia nulla eiusmodi necessitas eum, secundum naturam assumptam, cogebat vt asino veheretur, qui poterat pedibus illud iter breue conficere. Respondetur, Deum simpliciter non egere bonis nostris, qui in se & per se perfectissimus est, sibique sufficientissimus; nec minus beatus, si nullam condidisset creaturam, quàm nunc postquam condidit.

B Dicitur autem Christus, vel etiam Deus opus habere re aliqua, quando ea vti vult ad certum aliquem finem; etiam si finem eum etiam aliter, & absque vlla media & creata causa, possit consequi. Vnde quod Matthæus habet: *Quia Dominus his opus habet;* & Marcus: *Quia Domino necessarius est:* Lucas sic dixit, *Quia Dominus operam tius desiderat,* & mox subijcit discipulos dixisse, *Quia Dominus eum necessarium habet.* Sensus igitur est; Quia Dominus ijs, (secundum Matthæum) vel eo, (secundum alios) vti vult; nempe ad gloriosum ingressum in Hierusalem. Sic Deus rege Assur vsus est, Isaiæ 10. iuxta Prophetam; *tanquam virga furoris sui,* ad castigandum populum suum. Sic quidam sunt Domino serui vtiles alij inutiles, iuxta illud: *Seruum inutilem proijcite,* &c. & illud 2.

C Timoth. 2. *Si quis emundauerit se ab istis, erit vas in honorem, sanctificatum, & vtile Domino, ad omne opus bonum paratum.* Vide ibid. nostra comment.

v. 7. *Et eum desuper sedere fecerunt.* Quæstio est, an Dominus super vtrumque sederit successiuè, super asinam & super pullum, quod videtur hic locus significare; similiter & Zachar. 9. sed vide eius loci annot. & Iansen. cap. 110. Concord.

v. 9. *Hosanna filio Dauid.* Id est saluum fac filium Dauid, salutem præsta (quæso) filio Dauid. Non enim illud *Filio (Dauid)* vt quidam volunt, iungendum verbo (*dicentes:*) vult enim Euangelista turbas Christo acclamasse, & eum appellasse filium Dauid, & ei vt filio Dauid super se regnaturo, comprecatas salutem & regni fœlicitatem. Sic infrà, repetit Euangelista pueros in templo clamasse & dixisse: *Hosanna filio Dauid.* Est autem id sumptum ex psal. 117. vbi talis describitur populi acclamatio: *O Domine saluum fac,* quod Hebr. est, *hosanna, ô Domine prosperare;* subauditur autem, *regem,* vel, *Christum lapidem angularem,* cuius & hoc loco Christus infrà mentionem facit, in explicatione parabolæ hæredis occisi, vt aduersarij, ex occasione vnius scripturæ, etiam alterius meminissent, quæ in eodem est psalmo. Erat autem ea solemnis acclamatio apud Iudæos, qualis hodie cum dicitur: Viuat Rex. Huc etiam pertinent psalmi: *Exaudiat te Dominus,* &c. &: *Domine in virtute tua lætabitur rex.* Quin Christus ipse ad Patrem precatus est, qui poterat eum saluum facere à morte, vt in epistola ad Hebr. cap. 5. dicitur. Impertinens est autem an turbæ sic Christo acclamantes, crediderint eum esse Deum.

E Hoc enim paucissimis erat reuelatum, qui tamen etiam clamare poterant, *hosanna,* &c.

Benedictus qui venit in nomine Domini. Quidam sic interpretatur: Qui venit tanquam Dominus, quomodo dictum est, *Qui recipit prophetam in nomine prophetæ,* id est, tanquam prophetam At certè huic loco ea expositio non conuenit. Sumpta sunt enim verba ex psal. 117. vbi sic legitur: *O Domine saluum fac, ô Domine prosperare, benedictus qui venit in nomine Domini.* Quæ est precatio ad Dominum pro Christo veniente in nomine Domini, vt iam dictũ est. Venit igitur Christus in nomine Domini, quia venit missus à Domino

Deo; rex & Saluator populi: sic enim Luc. 19. eidem turbæ clamasse leguntur: *Benedictus qui venit rex in nomine Domini*, id est, rex à Deo missus. Et quamuis idem Christus verè esset Dominus Deus; non tamen hac ista phrasi significatum est. Nam & Prophetæ locuti sunt in nomine Domini, & Dauid ait ad Philisthæum t. Reg. 17. *Ego autem venio ad te in nomine Domini exercituum, Dei Israël.* Neque tamen hi venerunt vt Domini, sed Prophetæ quidem vt à Domino missi; Dauid autem vt virtute Dei certamen initurus. Vnde liquet; illud: *In nomine alicuius*, non vnam habere significationem, in scripturis, & pro loci circumstantia debere exponi.

v. 13. *Scriptum est; Domus mea domus orationis vocabitur; vos autem fecistis illam speluncam latronum.* Illud, *scriptum est*; ad vtrumque quod sequitur referendum, quorum alterum apud Isaiam scriptum est; alterum apud Ierem. Nam & Marcus & Lucas ita hoc referunt, vt allegatio scripturæ possit ad vtrumque aptè referri. Vide annotat. Marci 11. & Isai. 56.

Vos autem fecistis illam speluncam latronum. Ex Ier. 7. Bis Dominus è templo eiecit vendentes & ementes; Semel Ioan. 2. quando dixit; *Nolite facere domum Patris mei, domum negotiationis.* Quia absurdum est & irreligiosum negotia sæcularia tractari in domo Dei, ad hoc instituta vt Deus ibi colatur, & homines studio auaritiæ intentos esse, vbi eos oportebat pro peccatis suis exorare. Iterum verò, quando dixit: *Vos autem fecistis illam speluncam latronum*, &c. quæ verba grauiorem reprehensionem continent. Significant enim eos non tantùm negotiationi ac lucro studuisse; verùm etiam venditores ab ementibus plus extorsisse, quam res valebant; quomodo solent latrones per vim ac metum viatoribus auferre pecunias. Cum enim qui ad templum accedebant petentes pro se sacrificia offerri, & de longè venientes non possent secum hostias offerendas adducere; cogebantur emere ab ijs qui ad eam rem fortè à pontificibus deputati in templo erant. Hi verò & suum, & fortè ipsorum pontificum ex pacto quæstum facere volentes, iusto pluris vendebant. Ac sanè verisimile est ipsos sacerdotes, qui auari erant, hanc rem primum excogitasse, ita vt lucri certa portio ad ipsos rediret. S. Hieron. in Abacuc 2. dicit quod qui hæretica docent, faciunt domum orationis speluncam latronum. Qui verò non quidem hæreticam tradit doctrinam, sed tamen turpi lucro intendit, & vendit columbas in templo, id est, dona Spiritus sancti in Ecclesia pretio subijcit; non facit quidem domum orationis speluncam latronum, sed facit eam domum negotiationis.

v. 19. *Nisi folia tantum.* Id est, verba sine fructu. Aug. in enarratione 2. in psal. 31. Alij folia cæremonias exponũt.

v. 23. *In quâ potestate hac facis?* Non de miraculis quæstionem mouebant; vera enim miracula per se ostendunt quod non nisi diuina potestate fiant: sed de ijs quæ in templo faciebat, eijciens ex eo vendentes & ementes, & non sinens vt quis vas per templum ferret. Talia enim faciendi potestatem vnde haberet, quærebant; cùm ipse nec pontifex nec sacerdos esset illius templi, nec à pontifice mandatum haberet.

v. 25. *Baptismus Ioannis vnde erat; è cœlo, an ex hominibus?* Quasi dicat: Ioannes in qua potestate baptizauit? Quod vos me interrogatis de ijs quæ ego ago, id ego vos interrogo de ijs quæ egit Ioannes, vt acceptâ responsione ad meam de Ioanne quæstionem, intelligatis responsum fore ad vestram de me quæstionem: Quæres quid respondendum quæstioni? *Resp.* è cœlo fuisse, prout ipse Ioannes dicit Ioan. 1. *Qui misit me baptizare ille mihi dixit.* Item: *Fuit homo missus à Deo.* Hinc arguunt hæretici consequens esse vt idem sit baptismus Ioannis & Christi; quia vterque de cœlo. Sed hoc merum est sophisma; non enim omnia quæ diuinitus instituta sunt, vel eiusdem sunt, vel paris momenti & efficaciæ. Nam & veteris legis sacramenta de cœlo erant, non hominum arbitrio instituta; multò tamen quàm nouæ legis sacramenta minoris dignitatis ac virtutis.

Sed dices: Si de cœlo erat baptismus Ioannis, quid igitur est quod ipse ait Ioan. 3. *Qui est de terra, de terra est, & de terrâ loquitur: Qui de cœlo venit, super omnes est.* Videtur enim his verbis significare, se suamque prædicationem esse de terra; Iesum autem eiusque ministerium esse de cœlo. *Respondeo*, Ioannem illic non aliud velle, quàm suum ministerium vt potè puri ac terreni hominis comparatione ministerij Christi, qui erat homo cælestis, esse admodum humile, vt qui tantùm in aquâ venerat, non in spiritu; & ita se habere respectu illius, vt si terra cœlo comparetur. Vide illius loci Annot. Vide quoque nostra in 4. dist. 2. vbi de distinctione baptismatum Christi & Ioan.

An ex hominibus? Ex hominibus, more scripturæ; esse dicitur, quod ab hominibus excogitatum est absque authoritate legitima, id est, quæ sit instituta à Deo. Sic Actor. 5. Gamaliel loquitur: *Si est ex hominibus consilium hoc; aut opus, dissoluetur*; id est, si humanum est commentum, quod isti prædicant de salute per Iesum Christum. Ita in scripturis reprehenduntur traditiones & præcepta hominum.

v. 27. *Nescimus.* Verum dicebant, & mentiebantur. Excæcati enim malitia sua, nesciebant veritatem quæstionis, magisque existimabant baptismum Ioannis ex hominibus fuisse, id est, inuentionis ac præsumptionis humanæ. Si enim verè credidissent ex Deo fuisse; credidissent eius testimonio de Iesu. *Venit Ioannes* (ait Dominus cap. 11. huius Euangelij) *neque manducans neque bibens; & dicunt: Dæmonium habet.* Et omnis quidem *populus & Publicani*, referente Luca cap. 7. *iustificauerunt Deum, baptizati baptismo Ioannis: Pharisæi autem & legisperiti consilium Dei spreuerunt in semetipsos, non baptizati ab eo.* De ijsdem ait suprà cap. 17. *quod Eliam*, (id est *Ioannem*) *non cognouerunt, sed fecerunt in eo quæcumque voluerunt.* Non ergo sciuerunt dignitatem Ioannis, quod ministerium eius esset de cœlo. Mentiebantur autem; quia locuti sunt contra mentem, existimabant enim veram esse partem quæstionis posteriorem. Quam tamen respondere non sunt ausi, quia timebant turbam, cui certò persuasum erat Ioannem esse Prophetam. Simul nota, hæc esse connexa; Ioannem esse prophetam, & baptismum eius non esse ex hominibus, sed ex Deo. Nam ideò dicere non sunt ausi principes Sacerdotum baptismum Ioannis ex hominibus fuisse, quia reputabatur à populo propheta.

v. 28. *Vade hodie, operare in vinea mea &c.* Parabolicè significat populum Iudaicum legis professorem, non factorem. Vide Comment. nost. Heb. 12. v. 25.

v. 37. *Verebuntur filium meum.* Nec tamen veriti fuerunt. Vide Annot. Luc. 20.

v. 38. *Hic est hæres; venite occidamus eum.* Vtrum ergo Iudæorum principes cognouerint Iesum esse Christum & filium Dei. Vnde nostra Comment. 1. Corinth. 2. v. 8.

v. 41. *Aiunt illi; Malos malè perdet.* Vide Annot. ibid. Lucæ scilicet 20.

v. 43. *Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti.* Per regnum Dei intelligitur vera religio, via salutis, notitia salutaris veritatis. *A vobis*; id est, à populo Iudaico, quia tunc adhuc erat verum de illis, *Vos* (Samaritani) *adoratis quod nescitis; nos adoramus quod scimus, quia salus ex Iudæis est*, Ioan. 4. Item, *Quæ dixerint vobis facite*, cap. 23. Ericus serm. feriæ 6. post Dominicam 2. Quadragesimæ, regnum Dei interpretatur scripturam, Hieron. secutus, qui ita scribit in huius loci

Comment. Aliquoties dixi, regnum Dei scripturas sacras intelligi; quas Dominus abstulit à Iudæis & nobis tradidit, vt faciamus fructus earum. Et mox dicit, Iudæos nomen tantùm habere scripturarum, quia non operantur in vinea. Sed videtur Hieronymus per scripturas sacras intelligere medullam earum, id est, veram intelligentiam; iuxta id quod alibi dicit, scripturas non in legendo, sed in intelligendo, consistere. *Et dabitur genti facienti fructus eius. Facienti*, non ex se, sed ex Dei gratia, quâ Oleaster insertus est in oliuam, non habens vnde glorietur aduersus ramos. Rom. 11. Vnde Leo serm. 2. de Natiuit. Domini. Quantam gratiarum actionem debeamus Domino pro illuminatione gentium, probat obcæcatio Iudæorum. Itaque nihil hic locus facit pro Pelagianis, qui gratiam ac prædestinationem quærunt ex meritis. Neque enim sensus est, Et dabitur genti quæ faciet fructus eius; sed, dabitur genti quæ faciet fructus eius, vtique per gratiam meam. Verba sunt similia verbis Prophetarum Ierem. 31. & Ezechiel. 36. vbi repudiato veteri Testamento, tradunt promissionem noui, non ex vllis meritis, sed ex sola Dei gratia. Dicit enim Dominus. Non propter vos ego faciam. Ezech. 36.

v. 44. *Super quem ceciderit, conteret eum.* Vide nostra comment. Rom. 9. v. 33.

CAPVT XXII.

v. 10. *Congregauerunt omnes quos inuenerunt, malos & bonos.* Quos bonos; cum extra Ecclesiam nemo sit verè bonus? Sed bonos intelligi secundùm modum quemdam humanæ conuersationis, & officia quædam virtutum; quales inter ethnicos fuêre iusti, temperantes, fortes, liberales, diuitiarum contemptores sed nulli simpliciter boni, quia Deum bonitatis & iustitiæ fontem non cognouerunt, aut certè non glorificauerunt, aut gratias egerunt. Per bonos non possunt intelligi Iudæi, velut iam ante prædicationem Apostolicam tenentes veram religionem; per malos autem, gentiles qui colebant idola: Nam Iudæi significantur per illos, qui inuitati venire noluerunt, quibus proinde relictis, & iustæ damnationi destinatis, mittuntur serui, id est, Apostoli, Christi ad dispersionem gentium. Aliter, cùm dicit suprà cap. 10. *Interrogate quis in ea dignus sit.* Hoc enim dicebat discipulis, quos mittebat ad prædicandum Euangelium per Iudæam, scilicet ijs qui veram tenebant religionem, & Messiam Saluatorem expectabant; quorum certè aliqui verè boni & iusti erant. Tametsi (*dignus*) ibi propriè non dicitur iustus, sed vir aliquis honoratus, qui sit boni nominis & famæ. Vide Annot. dicto loco.

v. 12. *Non habens vestem nuptialem.* Eam Augustinus charitatem interpretatur, fragmento 7. & Innocentius 3 serm. In Dominicam Lætare.

v. 14. *Multi enim sunt vocati, pauci verò electi.* Atqui, inter epulantes vnus tantùm fuit, qui veste nuptiali careret, & ob id foras proiectus est; cæteri ergo omnes electi. Sed *Resp.* Dominum respicere ad inuitatos, quorum plurimi designati fuerant venire. Verùm manet quæstio de ijs, qui conuiuium regale, id est, Ecclesiam per fidem sunt ingressi, inter quos tantùm vnus repertus fuit, qui, quod veste charitatis careret, foras proijci meruit. *Resp.* Non omnia vrgenda in parabolis exponendis. Nam & similiter, ex omnibus qui ad piscinam probaticam iacebant, vnus sanabatur; & cum omnes currant, vnus accipit brauium: sed sicut hic significatur, quòd nemo saluatur nisi in vnitate Ecclesiæ constitutus; ita ibi significatum intelligi potest, malos, etsi multi sint in Ecclesia, non minùs tamen oculo cognitionis notari, quàm si singuli essent. Deinde, verba regis aptiùs introducuntur ad vnum loquentis, quàm ad multos; quamquam hic non *vnus* dicitur, sed *homo*. Et hac quoque sententia collige, non omnes esse vocatos, sed multos: essent autem omnes vocati, si omnibus sufficiens ad salutem gratia daretur, quod quidam non rectè sentiunt. *Vocatos* hîc intellige quotquot externa vel interna prædicatione ad Christum inuitantur. Non enim *vocati* intelliguntur soli qui fidem susceperunt; sicut apud. Apostolorum Rom. 1. & alibi, seruis enim dictum erat; *vocate ad nuptias*, quod & fecerunt. Erant igitur & illi vocati, qui noluerunt venire. Vnde, & hîc *inuitati* appellantur, cùm dicitur: *Sed qui inuitati erant, non fuerunt digni.* Et Lucæ 14. expressiùs dicitur, *Quod nemo virorum illorum qui vocati sunt, gustabit cœnam meam.* Vide Annot. c. 20. v. 16.

v. 16. *Cum Herodianis.* Epiphanius Herodianos recenset inter hæreses. Numer. 20. Et dicit eos fuisse, qui Herodem dicerent esse Christum. Miror vnde id habeat. Simile quid habet Tertullianus libr. de Præscriptionibus cap. 45. vide ibi Pamelium; & Iansenium cap. 38. & 116. vbi tamen variat. Vide & F. Lucam.

Magister, scimus quia verax es. August. in Psalm. 57. legit & exponit: *quia iustus es*; nec malè, quia vt sequentia docent, veritas in opere intelligitur; ea autem est iustitia & rectitudo hominis.

v. 17. *Licet censum dare Cæsari, an non?* Apud omnes tres Euangelistas quærunt, an liceat? Ex quo liquet opinionem fuisse in populo, non tantùm quod non tenerentur; verum etiam quod non liceret dare. Vide Annotat. Marci 12. Quidam putant, vt Dominicus Bannes, quod iure non debebant tributum, eò quòd contra ius subiugati essent à Romanis; ideoque Christum ambiguè respondisse, *Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari*, id est, si ius habet, si quid ei debetis, soluite. At contrà, Christus ea responsione minimè satisfecisset. Quærebatur enim in Cæsar ius haberet exigendi, & an ei deberetur tributum à Iudæis. Ad quod non erat dissimulanter & conditionaliter respondendum. Deinde coniunxit hæc duo: *Reddite quæ Cæsaris sunt, Cæsari, & quæ Dei Deo.* Posterius autem debet absolutè intelligi; ergo & prius. Certè si quæreretur an latroni vel oppressori sit dandum aliquid, non certò responderetur; Reddite quæ latronis sunt latroni. Itaque dicendum, Romanos iure dominatos fuisse Iudæis. Nam Iudæi à tempore captiuitatis Babylonicæ semper fuerant sub aliena dominatione; Primum sub Chaldæis, deinde sub Persis, tum sub Græcis, denique sub Romanis; ac toto eo tempore non fuerunt sui iuris, etiam si aliquando reges habuerint: Erant enim illi reges subordinati superiori principi. Et quamuis fortè ab initio contra ius subacti fuerint à rege Nabuchodonosor (quod tamen dubitari potest propter perfidiam regis Sedechiæ:) tamen eius successores paulatim iure eis dominari cœperunt, Iudæis sponte agnoscentibus eorum imperium; quia videbant esse Dei voluntatem. Quod satis liquet ex libris Esdræ & Machabæorum. Agnouerunt enim Nabuchodonosor & filium eius Balthassar regem suum: & postea Cyrũ, Darium, Artaxerxen siue Assuerum reges suos, deinde etiam reges Græcorum, Alexandrum, Seleucum, Antiochos, Demetrios &c denique Romanos. Etenim in libris Machabæorum nusquam negatur Antiochum fuisse verum eorum principem, sed reprehenditur regnũ eius tyrannicum. Sanè, nisi successu temporis & longa possessione saltem, ius acquireretur politici principatus; vix vllus esset rex in mundo habens regnum ex successione, qui esset legitimus: & ita populis semper in promptu esset occasio rebellandi. Nam Romani ne in alios quidem populos ab initio ius habuerunt eos subiugandi, sed dominatum arripuerunt sæpè ex leui occasione, tantùm studio propagandi imperium, vt docet August. in libris de ciuitate Dei; Et tamen Apostoli præcipiunt tam Iudæis quàm gentibus, vt eis, tanquam ipsorum principibus, obediant, & tributa soluant,

docentes eos in conſcientijs ad hoc teneri, vt Rom.13. Tit.3. 1. Pett. 2. nec admiſiſſent conditionalem interpretationem ſuorum præceptorum; Soluite ſi debetis.

v.19. *Oſtendite mihi numiſma cenſus.* Similiter, apud Marcum in Græco legitur, *Cenſus.* Apud Lucam autem eſt φόρος, id eſt, tributum: quod eſt contra eos, qui dicunt Iudæos non recuſaſſe tributum, ſed cenſum dare Cæſari, id eſt, eum dumtaxat nũmum, qui capitatim à ſingulis ſoluebatur in profeſſionẽ ſeu recognitionem ſubiectionis. Idem puto ſatis etiam refelli ex Ioſepho; vnde & Rom.13. *Cui tributum, tributum; cui vectigal, vectigal.* Item: *Propter hoc & tributa præſtatis.* Chriſtus autem probando deberi denarium cenſus, multò magis idem colligendum reliquit de alijs tributis.

v.21. *Reddite ergo quæ ſunt Cæſaris, Cæſari &c.* Quomodo hoc ſequitur ex inſcriptione & imagine Cæſaris nummo impreſſa? *Reſp.* quia eo ipſo quo externi principis nummo vtebantur, profitebantur ſe eius ſubditos, eique debere vectigalia. Nam & nummos cudere & vectigalia imponere, ad ſolos principes pertinet. Vtebantur autem ſic, vt propriam monetam non cuderent aut haberent. Quamuis enim nos vtamur nummis aliorum principum; tamen propriè vtimur nummis cuſis authoritate & cum inſcriptione Alberti principis noſtri, & maiorum eius; & per hoc fatemur nos eius ſubditos, eique vectigalia debere; niſi ſi quos benignitate ſua velit haberi exemptos. Efficax omninò erit collectio, ſi denarius cenſus erat cuſus in eum finem, vt eo vtentes ipſo facto profiterentur ſuam ſubiectionem, & ſe vectigalium debitores. Vide Ianſenium & Franciſcum Lucam. S. Auguſt. in enarratione Pſal. 4. ad illud, *Signatum eſt in nobis lumen vultus tui Domine*, dicit quoſdam prudenter intellexiſſe in his Domini verbis, quaſi diceretur. Quemadmodum Cæſar à vobis exigit impreſſionem imaginis ſuæ, ſic & Deus; vt quemadmodum illi redditur nummus, ſic Deo anima, lumine vultus eius illuſtrata atque ſignata.

v.23. *Sadducæi, qui dicunt non eſſe reſurrectionem.* An Sadducæi fuerint apud Iudæos hæretici, vide Annotat. cap. ſeq. & in 4. diſt. 43.

v.25. *Erant autem apud nos ſeptem fratres &c.* Proponunt Achillem ſuum, partim ex lege, partim ex caſu qui euenerat, vel euenire poſſet. Quod argumentum Phariſæi ſoluere non poterant, vtpotè imbuti carnali & Iudaica ſua opinione, futuram quidem mortuorum reſurrectionem, ſed ad vitam animalem, in qua & cibo & potu opus eſſet, & coniugia rurſum iungerentur, & liberis procreandis operam darent. Quem ſenſum retundit ſua reſponſione Dominus. Fatebantur quidem Phariſæi futurum, vt vir vnus plures haberet vxores; hoc enim lex permittebat, & probari videbatur exemplis SS. Patriarcharum: quod autem vna mulier plures haberet maritos, ſeptem, inquam, nec lex Moſaica, nec vlla alia vnquam conceſſit. Neque illis viris alias dare poterant vxores; quia quiſque ſuam erat recepturus in reſurrectione, ſecundùm eorum opinionem. Vnde hoc Sadducæorum argumento in anguſtias cogebantur. Soluit autem vno verbo Dominus dicens: *In reſurrectione neque nubent neque nubentur, ſed erunt ſimiles Angelis Dei.* Erunt enim immortales, & ita non opus erit generatione, quâ alij alijs morientibus ſuccedunt; ſublata autem generatione tolluntur nuptiæ.

v.32. *Non eſt Deus mortuorum, ſed viuentium.* Quomodo huic non ſit contrarium illud Apoſtoli, Rom.14. *In hoc Chriſtus mortuus eſt & reſurrexit, vt & mortuorum & viuorum dominetur:* vide ibib. Comment. Nec repugnat illud quod Deus ſæpè vocatur Deus Deorum, ſcilicet falſorum: vocatur enim eorum Deus, quia ſi quid in illis excellentiæ eſt, verus Deus tamen illis omnibus maior, melior, potentior, perfectior eſt. At alio ſenſu dicit: *Ego ſum Deus Abraham, Deus Iſaac, & Iacob*; nempe tanquam benefactor & amicus; & dignatus eos hoc honore, vt illorum, tanquam ſuorum cultorum, Deus vocetur. Vide Annotat. Deuter. 10. & Pſal. 49. itemque diſtinct. 43. lib. 4. ſent. vbi latè egimus de mortuorum reſurrectione.

v.39. *Diliges proximum tuum, ſicut teipſum.* Quis proximus, vide Annot. Lucæ 10. *Quæritur*, vtrum ſenſus ſit, *ſicut te ipſum* diligis, an, ſicut teipſum diligere debes? Pro priori ſenſu facit illud: Quod tibi fieri nolis, alteri ne feceris. Et, Quæcumque vultis vt faciant vobis homines & vos facite illis. Et hoc probabilius; quia illud *ſicut teipſum*, ponit vt regulam diligendi proximum, eamque notam: Dices; Multi ſeipſos male diligunt: quomodo ergo ſenſus, ſicut teipſum diligis? *Reſp.* Senſum eſſe, ſicut teipſum diligis, in genere; nolens tibi à quodam inferri iniuriam, ſed volens tibi ab alijs bene fieri. Eſt autem præceptum legis naturæ, quod tamen à Chriſtianis modo ſupernaturali debet obſeruari: quia & ſe & proximos diligere debent ex charitate, nempe ad vitam æternam nobis à Deo in Chriſto promiſſam.

v.37. *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo &c.* Senſum huius præcepti, vide in noſtris add. 17. lib. ſentent. & Annot. Deuter. 6. & 30. ex quo loco conſtat hoc præceptum ſeruari poſſe in hac vita. Latè de his duobus præceptis egimus in 3. ſent. diſt. 27. 28. 29. & 30.

v.40. *In his duobus mandatis vniuerſa lex pendet & prophetæ.* In quo ſenſu verum ſit, vide in 3. ſentent. diſtinct.37. itemque in Comment. ad Rom.13. verſ. 8. & 9.

v.41. *Quid vobis videtur de Chriſto? cuius filius eſt? Dicunt ei, Dauid.* Primum, voluit hac quæſtione Phariſæis occaſionem dare diſquirendi, num ipſe Ieſus qui interrogabat, eſſet Chriſtus. Nam ſi ad Ioannem, quem ſciebant eſſe filium Sacerdotis ex tribu Leui, miſerunt vt quærerent an eſſet Chriſtus, qui tamen nullum fecit miraculum; quantò magis de Ieſu, quem etiam mendici publicè inclamabant filium Dauid, quique tot fulgebat miraculis, & de quo Ioannes ipſe teſtimonium perhibuerat, quærere debebant, num eſſet Chriſtus? q. d. de Ioanne quæſiuiſtis, quem ſciebatis non eſſe filium Dauid; de me filio Dauid, cur non quæritis, cùm certum habeatis Chriſtum eſſe filium Dauid?

v. 44. *Sede à dextris meis.* Sententia deſumpta ex Pſal. 109. Vide eiuſdem expoſitionem ſupra cap. 20. ad illud. *Sedeant hi duo filij mei, vnus ad dexteram tuam, & alius ad ſiniſtram in regno tuo.* Itemque noſt. Comment. Hebr. 1. v.13. & 1. Cor. 15. v.25.

CAPVT XXIII.

v. 2. *Super cathedram Moyſi ſederunt Scribæ & Phariſæi.* Quare dicit *ſederunt* & non *ſedent*? *Reſp.* Græco verbo ſignificatur præteritum cum continuatione præſenti. Sicut etiam Latinè dixit Poëta. Conſedêre duces. q. d. collocati ſunt. *Syſſyn gheſeten. Sont aſſis.* Vnde bene Eraſmus vertit *ſedent.* Ita Chriſtus dicitur conſediſſe ad dexteram Patris, Hebr. 8. ἐκάθισεν & Hebr. 1. vbi interpres vertit: *Sedet ad dexteram &c.* Hoc monendum, ne quis in vocabulo præteriti temporis philoſophetur; *ſederunt*, ſed non ſedent, vt video quoſdam facere. *Scribæ & Phariſæi;* non addit. *Sadducæi*, tametſi etiam ex ijs fuerunt principes ſacerdotum, quia eorum profeſſio erat hæretica. Non deſunt tamen qui arbitrentur Sadducæos non fuiſſe hæreticos, priuſquam falſitas doctrinæ eorum per Ioannem Baptiſtam, & demum per Chriſtum eſſet declarata, quando prædicauerunt regnum cœlorum; quod ante id tempus nunquam fuerat palam prædicatum.

A Itaque existimant in illo populo non fuisse necessarium credere animæ immortalitatem, & regni cælestis præmia iustis esse reposita; quia hæc in illo populo neque per Moysen, neque per alios prophetas ac sacerdotes palam fuerant prædicata. Vnde apud Moysen omnes promissiones sunt de felicitate terrena, sicut & omnes comminationes de miseria hac temporali: Nusquam illic nec regni cœlorum, nec gehennæ ignis post hanc vitam impijs paratæ, mentio; sed primi Ioannes & Christus vtrumque prædicauerunt. Probant hanc sententiam ex Hieronymo & Chrysostomo in Matth. Contrà tamen facit quod Tobias clarè professus est spem alterius vitæ; & vxorem atque amicos redarguit dicens: *Filij Sanctorum sumus, & vitam illam expectamus, &c.* Tob. 2. & lib. 2. Machab. *Eleazarus* & septem fratres Machabæi palam in tormentis eam fidem professi sunt; idque, vt est verisimile, propter Sadducæorum errorem tunc exortum. Item, quomodo excusari potest quod negauerint Angelum & spiritum; cùm tota scriptura tam apertè hæc profiteatur? At dices, Sadducæos propter hæc nunquam fuisse eiectos è Synagoga, tanquam qui traderent dogmata religioni Iudaicæ contraria. *Resp.* id pertinuisse ad corruptelam Synagogæ & populi illius, quod tam praua dogmata tolerarent; fortè propter Sadducæorum potentiam. Nam ex ijs etiam fuere Pontifices. Certè apparet quod à tempore Machabæorum, doctrina, quæ negat corporum resurrectionem fuerit satis manifestè reiecta & improbata à pijs & sanctis hominibus illius temporis; quia resurrectionem clarè & palam, etiam coram ethnicis infidelibus, profitebantur; atque ita doctrina Ecclesiæ illius temporis de resurrectione, Iudæis omnibus erat satis apertè manifestata. Quare qui non acquiescebant, hæretici erant. An autem sine fide immortalitatis animarum aliquando potuerint homines saluari, vide nostra in 4. dist. 43. & Annot. Tobiæ. 2.

v. 3. *Omnia ergo quæcumque dixerint vobis, seruate & facite; secundum opera verò eorum nolite facere. Dicunt enim & non faciunt.* Dominus volens commendare potestatem spiritualem, quam in Synagoga instituit, & posteà in Ecclesia instituturus erat; & excitare volens subditos ad obedientiam illi potestati debitam; *Omnia*, inquit, *quæcumque dixerint vobis &c.* Vtitur gemino signo vniuersali; *Omnia* & *quæcumque*; vt sciremus nihil ab illa vniuersitate excipiendum esse, nisi quod lex aliqua superior, imò lex suprema, excipi iuberet. Lex illa superior est, Deum diligendum super omnia; &, magis obediendum Deo quàm hominibus. Quam exceptionem etiam in alijs similibus præceptis intelligere oportet; vt Coloss. 3. *Filij obedite parentibus per omnia.* Et ibidem; *Serui obedite per omnia dominis carnalibus.* Imò in his (*Omnia*) aliter exponitur. Ad eundem modum hîc generaliter dicitur: *Omnia quæcumque dixerint vobis*, id est præceperint vobis, iuxta phrasim Hebraicam. Ex hoc igitur loco, contra doctrinam hæreticorum nostri temporis, discimus & olim proceres Synagogæ, & nunc præfectos Ecclesiæ: habere potestatem condendi nouas leges, & canones, pro loci & temporis exigentia, ad ædificationem populi fidelis. Vide nostrum Comment, locis suprà citatis, itemque Hebr. 13. v. 17.

v. 4. *Alligant enim onera grauia & importabilia, & imponunt in humeros hominum digito autem suo nolunt ea mouere.* Videtur hoc dictum de lege Mosaica, quam Petrus Act. 15. testatur esse iugum quod nec ipsi tunc Iudæi, nec patres eorum portare potuerint; ad cuius tamen exactam obseruationem, Scribæ & Pharisæi astrictum esse dicerent ac docerent vulgus Iudæorum, licet ipsi de eius obseruatione multum sibi remitterent, atque in quamplurimis sibi per licentiam indulgerent. Tale enim erat ingenium illorum magistrorum, vt in alios duri essent ac rigidi; erga seipsos molles & laxi, potissimùm in occulto. De ijs quoque Paulus dixit Galat. 6. *Neque enim qui circumciduntur, legem custodiunt; sed volunt vos circumcidi, vt in carne vestra glorientur.* Fortè etiam huc pertinet quod Christus ad Iudæos dicit Ioannis 7. *Moyses dedit vobis legem, & nemo ex vobis facit legem.* Non solùm enim moralia legis non obseruabant, sed nec cæremonialia. Quoniam tamen etiam ad hæc populus Iudaicus obligabatur, licet grauia & portatu difficilia; ideò præmisit Dominus, dicens, *Omnia ergo quæcumque dixerint vobis, seruate & facite.* Quod vtique non diceret de traditionibus eorum & mandatis præter legem excogitatis, ijsque partim vanis & inutilibus, partim etiam noxijs; quas
B sæpè reprehendit, vt Matth. 15. & alibi. Quare nec de his videtur accipi posse, quod statim subiungit; *Alligant enim &c.*

At dices, hac sententia Scribas & Pharisæos reprehendi, quod populum iniquo onere præceptorum & obseruationum grauarent. Quidam respondent, ad reprehensionem eorum pertinere, non priorem huius sententiæ partem, sed posteriorem, quâ dicitur; *Digito autem suo nolunt ea mouere.* Valdè enim in illis erat reprehensibile, quod ipsi non facerent, quod tanquam legis interpretes & populi doctores, ab alijs seuerè exigebant. Attamen dici potest, etiam in priori parte contineri reprehensionem; vel quod nimia cum seueritate, etiam minuta quæque legis exigerent; vel quod de peccatorum in legem commissorum grauitate per-
C uersè iudicarent, exiguum statuentes momentum in trãsgressione præcipuorum, grauiter verò ponderantes ea quæ minima erant. Tale quid etiam illis improperatur infra cum eis dicitur; *Duces cæci, excolantes culicem, camelum autem glutientes.* Denique, dici potest Christum hortari plebem, ad omnia quæ imponebantur ab illis seueris magistris, seruanda & facienda, etiamsi valdè grauia essent: non quod omnia simpliciter obligarent, sed saltem ad vitandum scandalum, & speciem rebellionis; &, ne vllam viderentur Scribæ & Pharisæi iustam habere occasionem dicendi, quod Christus populum ab eorum obedientia auocaret. Sicut & Christus ipse legem seruauit, & vectigal soluit pro se & Petro, ad vitandum scandalum; sicut ipse declarat. Vide Ariam Montanum in hunc locum. Et ita
D sensus erit: Omnia quæcumque dixerint vobis, etiamsi grauia & importabilia videantur, quæ nec ipsi faciunt; seruate & facite; præstate plenam obedientiam, etiam in his ad quæ fortasse non tenemini, salua tamen lege diuina & naturali, si quid fortè contra eam præciperet.

v. 5. *Omnia verò opera sua faciunt, vt videantur ab hominibus.* Omnia quæcumque coram hominibus faciunt, ea faciunt vt ab hominibus videantur, & hominum laudem captent; nec tamen ea prorsus omnia, sed pleraque. Vnde patet non esse consequens omnia eorum opera esse peccata.

v. 8. *Vos autem nolite vocari Rabbi.* Sensus: Nolite amare huiusmodi titulos. Hoc enim præcessit: *Amant autem primos recubitus, &c. & vocari ab hominibus Rabbi.* Prohibet ergo ambitionem & cupiditatem
E istiusmodi honorum & titulorum. Nam vt nemo nos talibus titulis compellat, in nostra non est potestate. *Vnus est enim magister vester, omnes autem vos fratres estis;* Sensus: Cogitare debetis vnum esse magistrum omnium vestrum, qui omnes docet & omnia nouit; vos autem inuicem fratres esse ac discipulos, sub illo vno patre ac magistro. Quod si cogitaueritis; non erit vt quis amet vocari magister, videns & ignorantiam suam, & humilem conditionem atque subiectionem sub vno communi magistro.

v. 10. *Nec vocemini magistri.* Intellige vt suprà. Nam certè Paulus seipsum vocat magistrum gentium. 2. Tim. 1. volens commendare & honorificare mini-

ſterium ſuorum. Idem vult Epiſcopum eſſe doctorem, id eſt, magiſtrum: Imò omnes Paſtores vult eſſe Doctores Epheſ. 4. Vide noſtra Comm. Iacob. 3. Itaque Chriſtus non damnat titulos eruditionis, quorum eſt vſus in Academijs, & alibi; vt peruersè hunc locum accipiunt hæretici. Alioqui nec patrem ſalutare liceret patris nomine; cùm & hoc additum ſit: *Et patrem nolite vocare vobis ſuper terram: vnus eſt enim pater veſter qui in cœlis eſt*. Sed prohibet nè talem patrem aut magiſtrum nobis vocemus in terra, qualis eſt pater & magiſter cæleſtis; cui videlicet pareamus, & quem ſequamur ſine reſpectu ad patrem & magiſtrum ſuperiorem. Itaque ille vocat patrem ſuper terram, qui ita alicui mortalium obediendum putat, vt quidquid ille præcipit, iuſtum putet. Ille magiſtrum ſibi vocat ſuper terram, qui ita doctrinam alicuius ſequitur vt verum putet quidquid ille docuerit, tantùm quia ab illo profectum eſt. Huic ergo Chriſti reprehenſioni obnoxij ſunt, qui putunt certum & infallibile eſſe argumentum; N. aut N. ait; igitur ita eſt: dicit; igitur verum eſt. Laborabant huiuſmodi errore apud Apoſtolum qui dicebant: *Ego ſum Cephæ, ego Pauli, ego Apollo*. 1. Cor. 1. Vide ibidem noſtra Comment.

v. 13. Væ autem vobis Scribæ & Phariſæi. Quare hæc verba non ſunt maledicentis & contumelioſi? an quia Chriſtus vt Deus, iure poterat malitioſis & peruerſis hominibus non prædicere tantùm, ſed &, inferre æternum væ, propter ipſorum peccata? Et non eſt dicenda contumelia, ſed iuſtiſſimus zelus, quando ſuperior palam increpat peccatores manifeſtarios & incorrigibiles; vt ſaltem alij ab eorum vitijs ſibi caueant, & timorem habeant. Sic Paulus in Actis, *O plene omni omnis dolo &c.* Act. 13.

v. 15. Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quia circuitis mare & aridam vt faciatis vnum proſelytum. Quid ergo ſibi vult quod Greg. Hom. 40. in Euangelia, exponens allegoricè narrationem de diuite & Lazaro, dicit quòd Lazarus vulneratus cupiebat ſaturari de micis, quæ cadebant de menſa diuitis, & nemo illi dabat, quia gentilium quemque, ad cognitionem legis, admittere ſuperbus ille populus deſpiciebat? Nam hic locus magnam ſignificat diligentiam & ſtudium legis religionis ſuæ propagandæ. An in eo ſita erat illa ſuperbia, quod neminem vellent ad cognitionem veræ religionis admittere, niſi paratum ſe ſubijcere iugo & ſeruituti legis Moſaicæ; quomodo ſubijciebant ſe proſeliti? Certè non legimus Iudæos prædicatione ſua propagaſſe ad alias gentes verum vnius Dei religionem, ſed magis eas ſuperbè contempſiſſe, vt canes; & ab eorum conſortio ſtudioſè abſtinuiſſe. Nam & Iudæi ad Chriſtum conuerſi, vt in Actis Apoſtolorum legimus, ægre ferebant Euangelij gratiam ad gentes propagari. Act.

Et cum fuerit factus, facitis eum filium gehennæ duplo quàm vos. Vide plures ſenſus huius loci apud Heſſelium & Ianſenium. Senſus expeditus eſſe videtur, quia proſelyti ab eis facti, offenſi mala vita & hypocriſi magiſtrorum ſuorum, vel etiam graui onere legis; reſiliebant à propoſito, & redibant ad Paganiſmum & veterem idololatriam: itaque fiebant illis poſteriora peiora prioribus &c. 2. Pet. 2. Vide etiam Caiet. 2. 2. quæſt. 66. art. 8. quomodo Chriſtiani hac in re peccent.

v. 19. *Qui iurat in altari, iurat in eo, & in omnibus quæ ſuper illud ſunt; & qui iurat in templo, iurat in illo; & in eo qui habitat in ipſo &c.* Igitur ſeruanda ſunt iuramenta, etſi per creaturas facta. Vide noſtra in 3. ſent. diſtinct. 39.

v. 23. *Hæc oportuit facere, & illa non omittere.* Vtrum ſenſus. *Hæc* quæ poſterius dixi, id eſt, grauiora legis *oportuit facere*; *& illa*, quæ prius dixi, ſcilicet minora legis, vt eſt decimare omne olus, oportuit *non omittere*? hunc enim ſenſum poſtulare videntur pronomina demonſtratiua, *Hæc* & *illa*. An verò ſenſus eſt, Hæc minora quæ facitis, oportet facere; ſed illa grauiora non oportuit relinquere? Sic Ianſenius, & vt mihi videtur bene, & conformiter cum textu. Neque ſemper illa duo pronomina, ſic ponuntur in oratione, vt (hoc) referatur ad vicinius; (illud) ad id quod longius præceſſit; ſed ſæpè ad id quod in intelligentia vicinius aut longius eſt: atqui grauiora legis erant remotiora à mente & opere Phariſæorum. Vide Ianſ. c. 84. & noſtram Annot. Lucæ 11.

v. 24. *Excolantes culicem.* Greg. curæ paſtoralis part. 3. Admonit. 34. legit; *Liquantes culicem*, neſcio quem interpretem ſecutus.

v. 26. *Phariſæe cæce, munda prius quod intus eſt calicis & paropſidis; vt fiat id quod deforis eſt, mundum.* Quomodo iubet id quod intus eſt calicis & paropſidis mundari; cùm illud non minus ad externum & corporalem nitorem pertinere videatur, quàm mundatio eius quod deforis eſt? Sed pro intellectu huius ſententiæ, reſpiciendum ad id quod proximè præcedit, quod quidem in pleriſque Latinis codicibus ſic habetur: *Væ vobis — quia mundatis quod deforis eſt calicis & paropſidi, intus autem pleni eſtis rapina & immunditia.* Sed vetuſtoria MSS. conſentienter cum Græcis pro *Pleni eſtis*, legunt *Plena ſunt*. Eſt igitur hic ſenſus: Væ vobis, qui mundatis exteriora calicis & paropſidis, id eſt, qui munditiam & nitorem corporalem calicis & paropſidis ſollicitè curatis; cùm heu! ipſa impleatis rapina veſtra & immunditia ſiue intemperantia, id eſt, potibus ac cibis per rapinam acquiſitis, & quibus intemperanter atque ad gulam & luxum vtimini. Itaque, Munda priùs quod intus eſt calicis & paropſidis, id eſt, à rapina & gula abſtine, quibus quodammodo interiùs immunda reddebantur vaſa menſæ tuæ; quod ſi feceris, tum poterit non diſplicere exterior vaſorum munditia, reſpondebit enim munditiæ interiori.

v. 29. *Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ quia ædificatis &c.* Quidam codices habent; *qui ædificatis*; ſed rectiùs *quia*, quomodo habent MSS. & Græca. Et in Græco magnum eſt diſcrimen inter *quia ædificatis*, & *qui ædificatis*, quod dicendum eſſet per participium. Miror in Clementinis haberi, *qui*, Louanienſia, *quia*, ſine ſcrupulo. Similiter Lucæ 11. legendum, *quia ædificatis*, licet codices vulgati habeant, *qui ædificatis*. Sententiæ totius videri poſſet hic ſenſus; Itaque teſtimonio eſtis vobiſmetipſis, quia filij eſtis eorum qui Prophetas occiderunt. Eſtis, inquam, vobis teſtimonio, per hoc quod dicitis, *Si fuiſſemus in diebus patrum noſtrorum, non eſſemus ſocij eorum in ſanguine Prophetarum.* Nam dicendo: *Patrum noſtrorum*, & non recedendo à moribus eorum, agnoſcitis vos eſſe filios homicidarum; idque ad ignominiam veſtram, quia redditis vos eis ſimiles. Verùm ex Luca magis apparet illud quod dicitur: *Teſtimonio eſtis vobis* vel *teſtificamini*, vt illic dicitur, eſſe referendum ad factum, non addictum Nam illic non fit mentio eius quod dixerunt, ſed ſolùm quod fecerunt. Vide eius loci Annot. cap. 11. v. 47.

v. 35. *Vt veniat ſuper vos omnis ſanguis iuſtus qui effuſus eſt &c.* Quare id non eſt iniuſtum, vt ab ijs repetatur vindicta omnis ſanguinis iuſti iam olim effuſi, cùm in omnia illa homicidia, illi non conſenſerint? *Reſp.* Luc. 11. expreſſè dicitur: *Profectò teſtificamini, quod conſentitis operibus patrum veſtrorum.* Itaque ſciendum, quod ſicut eſt communio ſanctorum, & inter omnes ſanctos participatio quædam mutua meritorum; proueniens ex eo, quòd omnibus omnium bona opera placeant, & ita pro conſenſu, eam participationem conſequuntur: ſic & inter malos communio quædam eſt & conſpiratio animorum in malum, ita

vt omnibus omnium mala opera placeant, saltem in aliqua parte malitiæ; vnde nascitur & malorum meritorum participatio; maximè in eodem genere peccati; vt in proposito, in cæde iustorum. Sic enim Pharisæi affecti erant, Christum persequentes & occidere volentes, sicut Cain occidens fratrem. Vnde & consensisse dicuntur patrum suorum operibus. Et reuera, quisquis peccatum aliquod committit; sicut in se, sic & in alio simile quid faciente, approbare censetur: Imò aliquo modo approbari videtur quoduis aliud peccatum, saltem in generali ratione operis, contra legem Dei perpetrari. Et ita statuitur generalis communio impiorum, sicut à nobis creditur communio sanctorum.

v. 35. *Vsque ad sanguinem Zachariæ filij Barachiæ.* Zachariam Ioiadæ summi Sacerdotis filium designari, non videtur dubitandum. Quomodo autem Barachiæ filium eum vocet, variant sententiæ. Sciendum est autem nomina Hebræa incipientia à *Bar*, quod filium significat, sæpè apud Hebræos esse cognomina & quasi patronymica. Sic enim Simeon Petrus, Barjona vocatur apud Matthæum & Ioannem: Sic cæcus Timæi filius, Bartimæus; sic Nathanaël, Bartholomæus, & magus ille Elymas, Bariesu. Fieri itaque potuit, vt qui proprio nomine dictus fuit Ioiada, cognominatiuum habuerit nomen, vt Barachias vocaretur; eò quòd patrem habuerit, nomine Achiam. Quod etsi probare non possimus; hac tamen ratione difficultatem dissolui, nihil prohibet.

Neque est inter alias solutiones illa postrema, quod Matthæus scripserit: *filij Ioiadæ*: quamquam statim post Apostolorum tempora codices fuerint vitiati, dum scriba imperitus, respiciens ad Zachariam Prophetam, qui penultimus est inter minores Prophetas, & Barachiam patrem habuit; pro *filio Ioiadæ*, scripsit, *filium Barachiæ*; ac deinceps errorem hunc inoleuisse. Nam & de loco huius eiusdem Euangelij cap. 27. vbi dicitur: *Per Ieremiam Prophetam*, quidam simile quid suspicati sunt, vt pro Zacharia positus sit Ieremias. At fortè Matthæus neutrum scripsit, sed additio est ab alijs facta. Hunc Zachariam filium Ioiadæ intelligi docet S. Hier. in Commentario: eumque Latini ferè sequuntur, vt Beda & alij Homiliastæ, & qui in Matthæum scripserunt. S. August. quoque libr. contra aduersarium legis & Prophetarum cap. 5. intelligit de Zacharia filio Ioiadæ. Alij tamen intelligi malunt Zachariam, patrem Ioannis Baptistæ; sed refelli possunt his argumentis; 1. Si Zacharias, pater Ioannis Baptistæ significaretur, potius dixisset Dominus, Zachariæ patris Ioannis Baptistæ: nam sermo fuisset vehementior propter maximam Ioannis authoritatem quâ valuerat apud Iudæos, adeò vt etiam Christus esse crederetur. Nec vllo modo verisimile est Ioannem, apud illum populum, atque etiam apud Phariseos (nam & hi monita salutis à Ioanne requirebant, Matth. 3.) tantæ authoritatis futurum fuisse, si pater eius fuisset vt aiunt, à Scribis aut Pharisæis, aut sacerdotibus interfectus. Nec sanè eius rei mentionem Euangelistæ omninò prætermisissent. Deinde quæ causa erat occidendi Zachariā? An quia Saluatoris prædicabat aduentum? at omnes Iudæi Saluatorē expectabant, & ipsius Zachariæ filium Saluatorem esse existimabant. An quia Iesum Mariæ filium dicebat esse Saluatorem? At Iesus latuit vsque ad tempus prædicationis suæ, vt de eo dixerat Ioannes: *Medius vestrum stetit quem vos nescitis*; adeò vt & ipse cum turbis accesserit ad baptisma Ioannis Baptistæ. Adde quod filio eius Ioanni illa prærogatiua seruabatur, vt Christi Iesu iam præsentis aduentum prædicaret, fieretque hac ratione plusquam Propheta.

An quia Matrem Iesu perhibebat esse virginem? Hanc enim causam aliqui referunt; sed & hæc apparet commentitia. Nam etsi credibile est hoc Zachariam sciuisse; non tamen placuit sapientiæ diuinæ, vt tam cito proferretur in publicum. Vnde Iesus passim à Iudæis credebatur esse filius Ioseph: nec ipsa virgo eam opinionem corrigebat, rem dissimulans, & Ioseph eius patrem coram alijs vocans. *Ego*, inquit, *& pater tuus dolentes quærebamus te*, Luc. 2. Quod si eius rei causa Zacharias interfectus fuisset; res illa profectò ad vulgi notitiam emanasset, ac ea de re sermo fuisset ambiguus in populo; quod non apparet factum. Constans enim fuit opinio, Ioseph esse patrem Iesu, imò ob eam causam virgo Ioseph nuptui tradita fuit, vt mysterium celaretur, néve ipsa tanquam adultera à Iudæis lapidaretur; cui quidem virginis periculo magnam occasionem præbere potuisset, illa Zachariæ de eius virginitate præmatura prædicatio. Item. Quare Iudæis tantopere displiceret, si Maria diceretur virgo peperisse, vt propterea eum qui hoc diceret, interficerent; cùm Iudaica gens miraculis diuinis esset assueta, & dicat Apostolus. 1 Corinth. 1. *Iudæi signa quærunt*? Sed & hoc quod aiunt Zachariam patrem Baptistæ ideo interfectum ab Herode, quod suum filium occultasset, nihil habet rationis. Non enim edicto prohibiti fuerunt parentes occultare filiolos suos; & certè nemo paruisset, id enim esset vim inferre naturæ. Nec solus id fecit Zacharias, sed omnes quicumque potuerunt. Imò repentè immissi fuerunt satellites ad necandum pueros, nullo edicto præuio. Denique si pater occisus; quia filium occultauit, quantò magis ipse filium postea diligenter quæsitum & inuentum, occidisset? Non enim Zachariam metuebat regni successorem, sed ex pueris aliquem. His adde, quod constabat Zachariam, & proinde Zachariæ filium, esse de tribu sacerdotali Leuitica, atqui sciebat Herodes regem expectari à Iudæis è tribu Iuda & posteritate Dauid, idque sonabat oraculum à scribis allegatum. Item, Herodes non habebat necessitatem violandi locum sacrum cæde sacerdotis; poterat enim alibi id facere; sicut alter Herodes de Iacobo & Petro. Imò Herodes ille voluit quàm maximè videri honorare locum sacrum. Nec certè sacerdotes zelosissimi pro templo; præsertim illo tempore, id permisissent aut inultum reliquissent. Facilè possent & alia adferri, quibus hæc sententia refellatur; sed nihil est opus.

At dicunt necessariò oportere intelligi Zachariam aliquem sub illud tempus, quo Christus hæc loquebatur, occisum, eò quòd Dominus dicens: *vt veniat super vos omnis sanguis iustus qui effusus est super terram, à sanguine Abel iusti vsque ad sanguinem Zachariæ*, complecti voluerit omnem sanguinem iniustè fusum à primo, qui fuit Abel vsque ad vltimum; quod non in alium magis quàm in Zachariam Ioannis patrem competere possit. Certè in Zachariam Ioiadæ (qui octingentis ferè annis Christum præcesserat) omninò competere nequeat. *Respond.* Christum dicentem, *A sanguine Abel vsque ad sanguinem Zachariæ*; non velle metiri vniuersum tempus ab initio vsque ad seipsum; sed duobus insignibus & notissimis exemplis voluisse complecti duo tempora, quorum alterum olim euolutum erat, alterum adhuc fluebat, licet termino iam proximum. Illud erat tempus ante legem, istud, sub lege: quæ duo tempora quia constituebant totum tempus, quod fluxerat vsque ad Christum, conuenienter ex hac forma locutionis intelligendum reliquit Dominus omnem sanguinem iustum ad illud vsque tempus effusum, super Iudæos Christi perseueratores & interfectores, venturum: Nec oportebat aliquem nominari tunc recenter interfectum (alioqui, quis potiùs nominandus erat quàm magnus ille Ioannes Zachariæ filius, idemque recentissimè & iniustissimè occisus; præsertim cum ex verbis Saluatoris Matth. 17. dicentis *fecerunt in eo quæcumque voluerunt*, appareat non sine consensu & consilio Scribarum Ioannem occisum fuisse) quando Christus ipse mox ab ijs interfi-

ciendus erat, in complementum malitiæ ipsorum; Christo ad eos dicente. *Et vos implete mensuram patrum vestrorum.* Nec premit argumentum ex illis verbis: *Quem occidistis inter templum & altare*; quasi ab illis qui tunc viuebant aut etiam præsentes aderant, Christo hæc loquente; facta significetur illa cædes Zachariæ. Similiter enim statim post dicit, *Hierusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas &c.* sine dubio respiciens ad facta maiorum. Adde rationem cur illi duo fuerint nominati, Abel scilicet & Zacharias filius Iodaiæ; quia scriptura sic refert vtriusque iniustam necem, vt simul significet Deum exacturum de illis iustam & seueram vindictam. De Abel quidem, Deo dicente ad Cain, *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra.* Vnde de eo dicit Apostolus Hebr. 11. *quod defunctus adhuc loquitur.* De Zacharia verò, spiritu Domini per os eius loquente. *Videat Dominus, & requirat.* Ad has igitur scripturæ voces respexit Dominus quando dixit, super Iudæos priscorum homicidarum imitatores, venturum omnem sanguinem iustum iam olim effusum à sanguine Abel vsque ad sanguinem Zachariæ; Deo scilicet vindicante, & requirente ab eis tanquam illorum scelerum consortibus & socijs. Denique nullus est auctor classicus qui id scribat, qui scribunt autem non aliunde habent, quàm ex fonte apocrypho, vt scribit S. Hieron. Pro cuius sententia non parum facit, quod Ecclesia in Officio diuino bis terve per annum, legat illa eiusdem S. Hieronymi verba, quibus traditionem illam de Zacharia patre Ioannis, reijcit vt somnium apocryphum.

v. 37. *Quoties volui congregare.* Volui voluntate signi, mittendo Prophetas, vt Hieronymus intelligit; Nam quod in Homilia Hieronymi super Euangelia; in festo B. Stephani, inter Homilias Patrum legitur: Volui ex mea parte, sed noluistis ex vestra; non est in Hieronymo, sed ab alio quopiam insertum, vt alia ibidem nonnulla. Varias huius loci, & quorumdam similium expositiones, vide l. 1. sent. d. 46.

v. 39. *Non me videbitis amodo, donec dicatis: Benedictus qui venit &c.* Scilicet in secundo meo aduentu, qui gloriosus erit, quando vel inuiti cogemini agnoscere gloriam meam. Vide Annot. Luc. 13. in fin. & Comment. Phil. 2. v. 10.

CAPVT XXIV.

v. 4. **V**Idete ne quis vos seducat. *Multi enim venient &c.* Et infrà. *Et multi Pseudoprophetæ surgent & seducent multos.* Et adhuc infrà: *Surgent enim Pseudochristi & Pseudopropheta.* Item, *Ecce in deserto est, nolite exire.* Pro huius loci intelligentia lege Iosephum l. 2. belli Iudaici cap. 12. S. Hieron. Iansenium, & Maldonatum & Hesselium. Dicuntur hæc ad Iudæos, & peculiariter pertinere videntur ad populum Iudaicum, in quo postquam Christum venientem in propria non receperunt; surrexere seductores qui dicerent se esse Christos, & præstigijs sectatores suos miserè deluserunt.

v. 14. *Et prædicabitur hoc Euangelium regni in vniuerso orbe, in testimonium omnibus gentibus.* Nec solùm prædicabitur; sed etiam credetur, iuxta illud Psal. 85. *Omnes gentes quascumque fecisti, venient & adorabunt coram te.* Quod ergo dicit; *In testimonium omnibus gentibus*, id est, aduersus omnes gentes in die iudicij: Intellige de omnibus gentibus, ex parte eorum qui non credent, de quibus suprà dixit: *Et eritis odio omnibus gentibus propter nomen meum.* Quodam igitur sensu, omnes gentes credent; & omnes gentes odient. Aut: *In testimonium omnibus gentibus*, id est, ad testificandum gentibus veritatem Euangelij; sicut dicitur Lucæ vlt. & Act. 1. *Vos eritis mihi testes vsque ad vltimum terræ.*

v. 15. *Cùm ergo videritis abominationem desolationis, quæ dicta est à Daniele Propheta, stantem in loco sancto: qui legit, intelligat.* Quomodo dicta à Daniele Propheta, cùm vaticinium illud Danielis spectet ad tempora Antiochi, & desolationem templi ab eo factam? An eiusdem vaticinij etiam alius est sensus, sed mysticus? imò alij sensus. Nam pertinet etiam ad tempora Antichristi. Et ideò dictum, *Qui legit, intelligat*: quia intellectus est multiplex. An sensus esse potest: *Quæ*; id est, qualis *dicta est à Daniele Propheta.* q. d. hæc erit similis illi, aut etiam grauior. *Abominationem desolationis*, an sensus, Idolum abominabile & execrandum templi desolati & profanati? Tale enim fuit in templo per Antiochum profanato, positum. Alij sic. *Abominationem desolationis*, id est, desolationem abominabilem phrasi Hebraica. Vide Maldonatum. Fortè intelliguntur copiæ Romanorum gentilium, seruientium idolis. Nam apud Dan. 9. Hebraicè est, *Alam detestationum.* (Ala) autem phrasi Hebraica regiones seu copias significat. Idem probari videtur ex Lucæ 21. qui *abominationem desolationis*, interpretari videtur exercitus, quibus cingenda est Hierosolyma.

v. 20. *Orate autem vt non fiat fuga vestra hyeme vel sabbatho.* Cur addat *vel sabbatho*, dubitari potest, tum quia sabbathi lex tunc cessatura erat; maximè fidelibus, quibus loquebatur, & quibus dicebat: *Orate.* Nam oratio nolentis Christum recipere non erat exaudibilis; tum quia sabbathum, sicut non prohibebat pugnam si hostis vrgeret, vt prudenter statuerunt pij Iudæi 1. Machab. 2. ita nec fugam. An dicendum, Iudæos Christianos vsque ad templi euersionem seruasse legem, multosque infirmos sic fuisse affectos, vt nec in periculo sabbathi quietem putarent sibi interrumpendam; Dominum autem etiam infirmis consulere voluisse? Aliter Iansenius non male in cap. 122. Concordiæ. Sensus enim est: Orate Deum, vt mala illa possitis effugere, nec vllum obstet fugæ impedimentum.

v. 22. *Et nisi breuiati fuissent dies illi, non fieret salua omnis caro. Sed propter electos breuiabuntur dies illi.* Breuiati phras. Hebræa, id est, contracti ad minorem numerum, quàm alioquin peccata illius populi merebantur. Sic apud Iob: *Breues dies hominis sunt.* Sic contrà, longitudo dierum pro multitudine, passim legitur. Sensus. Nisi Deus tempus illius tribulationis misericorditer breuiasset; nemo superfuisset Iudæorum quos illa obsidio presserat; omnes enim fame fuissent absumpti: sed propter electos, tum qui ex illis erant postea credituri, tum qui ex illis, siue credituris siue non credituris, nascituri; breuiauit Deus tempus illud, nec permittere voluit vt omnes perirent. Nota quomodo omnia seruiunt electis. Vnde & Paulus profitetur se propter electos omnia sustinere 2. Tim. 2. Vide etiam Comment 2. Petri 3. v. 9.

v. 23. *Tunc si quis vobis dixerit, Ecce hic est Christus, aut ecce illic &c.* Hoc loco malitiosè abutuntur hæretici, dum ista verba ad Venerab. Sacramentum altaris detorquent, quasi non sit credendum Ecclesiæ Catholicæ dicenti: Ibi, hoc est, in altari inter manus sacerdotis, est Christus. Sed manifestum est Christum loqui de falsis doctoribus, quorum quisque prædicatione sua, & falsis miraculis, conabitur populo persuadere se esse verum Christum; aut saltem, se veram de Christo doctrinam tradere. Hic sensus clarus est ex sequentibus: *Surgent enim Pseudochristi & Pseudoprophetæ, & dabunt signa magna & prodigia &c.* Quod autem sequitur: *Si ergo dixerint vobis: Ecce in deserto est, nolite exire; Ecce in penetralibus, nolite credere*: aptissimè à catholicis ad hæreticorum conuenticula accommodatur. Hæretici enim dum profanas suas nouitates disseminare incipiunt, non in publico conuentu id faciunt, malè sibi conscij; sed vel in deserto, & in agris;

vel in penetralibus & abditis locis conuenticula colligunt. Et vtinam præceptum Christi dicentis: *Nolite exire, nolite credere*, à fidelibus omnibus sedulò fuisset obseruatum; non videremus hanc tam miserabilem Ecclesiæ perturbationem.

Ecce hic est Christus. Totus Christus caput & corpus, inquit Aug. Itaque istud non tantùm de Christi persona, pauci enim se Christos dixerunt; verùm de Ecclesia intelligi potest. Multi enim, imò omnes hæretici, penes se esse volunt verum Christi corpus, Ecclesiam; sed monstrant sua conuenticula, cùm Christus hæreditatem à patre acceperit omnes fines terræ; quæ hæreditas ei permanebit in æternum.

v. 24. *Et dabunt signa magna & prodigia.* Scilicet mendacia. Sic enim exponendum ex Apostolo 2. Thess. 2. Nam vera signa, id est miracula, Deus instituit ad confirmationem veritatis; & ad eam Christus ijs vsus est, & suos Apostolos vti voluit.

Ita vt in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi: Cùm dixisset: *& dabunt signa &c.* (quod de falsis & mendacibus signis intelligendum est) addit: *ita vt in errorem inducantur, si fieri potest, electi.* Quibus verbis satis apertè significat Dominus electos, siue prædestinatos in errorem induci non posse. Sed primò intelligenda est Domini sententia de errore finali, id est, in quo quis vsque ad finem vitæ perseueret. Nam alioqui fieri potest, & sæpè fit, vt ad tempus in errore, etiam pernicioso, versentur electi. Deinde eadem sententia accipienda est, vt Dialectici loquuntur, sensu coniuncto seu composito, vt significetur fieri non posse, vt hæc duo aliquando coniungantur: electum seu prædestinatum esse; & in errore perseuerare. Alioqui, dubium non est eum hominem qui est electus, peccare posse, & in peccato mori; sed id futurum non est, conseruante eum efficaci gratia prædestinationis diuinæ. De qua & alibi: *Nemo potest eas rapere de manu mea.* Ioan. 10.

v. 28. *Vbicumque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.* Hoc de Christo, vel eius corpore non posse intelligi, bene ostendit Ben. Arias. Græcè est πτῶμα, id est, cadauer, sicut vertit Erasmus. At apud Lucam 17. σῶμα, id est, corpus, sed vnum ex altero explicandum.

v. 29. *Statim autem post tribulationem.* Notandum totum hunc sermonem Christi esse propheticum, ideoque non mirandum si multum habeat obscuritatis, & subitò transeat ab vno ad aliud remotius & principalius; quod frequens est in Prophetis. Ita Christus hîc, vel in parte præcedenti, transitum facit à tribulatione Iudaicæ gentis ad tribulationem vniuersalem gentium, per totum mundum futuram in fine sæculi.

v. 29. *Et stellæ cadent de cælo.* Quidam hoc interpretantur de meteoris, in quibus numerantur stellæ cadentes; sed profectò videntur intelligi stellæ æthereæ, quia eas commemorat cum sole & luna. Quare sicut in sole & luna, ita & stellis eiusdem ordinis ac naturæ, prodigia apparebunt. Vnde & quidam propriè dictum volunt, vt verba sonant. Sed quomodo? cùm fixæ stellæ sint tantæ magnitudinis, vt vnaquæque visu notabilis, sit maior tota terra: Itaque vna sola terram cooperiret; quid igitur omnes simul, quæ sunt innumeræ? An ergo ad mysticum sensum recurrendum est, vt intelligantur illi qui velut stellæ fulgent in Ecclesia, lapsuri & defecturi à fide vel sanctitate? Sed tamen ad litteram videtur debere aliquid prodigiosum intelligi, cuius conspectu homines præ timore contabescant; vt satis colligitur ex hoc loco, & Lucæ 21. Quod & Gregor. satis significat in Homilia Euang. *Erunt signa &c.* dicens alia quidem prodigia iam euenisse; ea verò quæ de sole, luna & stellis dicuntur, adhuc expectanda. Quare quæ hîc dicuntur licet aptissimè ad allegoriam accommodari possint; non tamen litteralem sensum putanda sunt respuere. Est autem talis; *Et stellæ cadent de cælo*, id est, subitò non apparebunt quasi lapsæ de cœlo. Id autem fiet quia non dabunt lumen, sed obscurabuntur. Nam omninò videtur Dominus idem velle dicere de stellis, quod dixerat de sole & luna, licet verbis diuersis; sicut & de luna idem quod de sole diuersis verbis dixerat: vt hæc tria sint eadem, obscurari, quod dixit de sole, non dare lumen suum, quod dixit de luna; & cadere de cœlo, quod dixit de stellis. Et hic sensus confirmatur ex alijs locis, vbi hoc ipsum planè de stellis dicitur; vt Ezech. 32. *Nigrescere faciam stellas eius*, Et Isai. 13. *Stellæ cæli non expandent lumen suum.*

Et virtutes cælorum commouebuntur. Quidam referunt ad præcedentia, scilicet solem, lunam & stellas; idque magis videri dicunt ex Lucæ 21. vbi post illud: *Erunt signa in sole*; cum additum esset, *arescentibus hominibus præ timore &c.* quasi repetendo subiungitur; *Nam virtutes cælorum mouebuntur*, id est, sol, luna & stellæ ingentem patientur mutationem. Vide an idem sensus huic loco tam bene congruat, vbi tanquam diuersum à prioribus additur: *Et virtutes cælorum commouebuntur*, & similiter apud Marcum 13. Vide Danielis 4 vbi habes etiam: *virtutes cæli*, in verbis Nabuchodonosor. Alij cum Chrysost. hom. de cruce & latrone, putant de Angelis bonis intelligendum, qui modo quodam loquendi contremiscunt, quomodo homo tremore commoueri & concuti dicitur in re terribili & insolita. Neque obstat quod dicunt quidam, Christum hoc commemorasse pro signo hominibus ad terrorem apparituro; sicut tria præcedentia. *Respond.* enim id non esse necesse, sed potiùs addi tanquam effectum præcedentium; vt sit sensus: Illa signa quæ dixi, tam terribilia erunt, vt ijs visis etiam virtutes cœlorum commoueantur & contremiscant, quantò magis futurum, vt homines exarescant præ timore & expectatione &c. vt est apud Lucam. Verumtamen non intelligi Angelos bonos, sed malos alijs magis placet, vt sensus sit, *Virtutes cælorum*, id est, aëriæ potestates & spirituales nequitiæ in cælestibus, *mouebuntur* propter iudicium suum, & instantem regni eorum euersionem. Et moueri, pro conturbari, frequens in scriptura. Et ferè semper in malam partem accipitur vt: *Mouebuntur omnia fundamenta terræ.* Psal. 81. id est, potentes huius sæculi, qui ibidem dij vocantur. Qui locus est huic valdè similis, quia significatur, quod Deo veniente ad iudicium, mouebuntur, turbabuntur & pacata sua possessione ejicientur principes mundi, ita hîc quod dæmones exturbabuntur possessione, & exuentur imperio quod habuerunt in homines durante hoc sæculo. Esse autem etiam inter malos Angelos *virtutes*, patet Rom. 8. & 1. Petr. 3. Qui dicuntur *cælorum virtutes*, non quod habitatio eorum sit in cœlo beatorum, neque quod sint intelligentiæ motrices cœlorum; quas scriptura ignorat, sed quod versentur in hoc infimo cœlo, id est aëre. Ephes. 6. *In cælestibus.* Dicuntur autem commoueri, multò magis propriè, quàm Angeli boni: quia sentientes ex eiusmodi signis iam proximè instare diem iudicij, quem valdè metuunt; mirum in modum trepidabunt & conturbabuntur. Præterea; non intelligi Angelos bonos, apparet, quia timorem, trepidationem, commotionem, non solet scriptura tribuere bonis. Item quia paulò pòst de Angelis bonis sub alio nomine fit mentio, cùm dicitur, *Et mittet Angelos suos cum tuba &c.* vbi significatur quod ipsi potiùs immittent alijs terrorem. Et cap. seq. *Et omnes Angeli cum eo.* Similiter apud Marcum cap. 13. Denique in Euangelijs, Angeli boni, semper vocantur Angeli. [illegible] paulò infrà, nomen *cælorum* ita generaliter accipitur: *A summis cælorum vsque ad terminos eorum.* [illegible]; & postea dicatur; *Neque Angeli cælorum.* Est enim generalis *cælorum* significatio.

v. 30.

v 30. *Tunc patebit signum filij hominis in cælo.* Signum crucis ferè intelligunt. Sic enim canit Ecclesia: *Hoc signum crucis erit in cælo, cùm Dominus ad iudicandum venerit.* Prudentius in hymno de natali Christi in fine; Iudæa tunc fulmen crucis experta &c. August. Tract. 118. in Ioannem: *Quid est*, inquit, *signum Christi, nisi crux Christi?* Idem docet Chrys. Homilia de cruce & latrone, secunda, & prosequitur de splendore crucis, quo obtenebrabitur sol & luna & stellæ. Item Ephrem in sermone de sancta & viuifica cruce.

v. 31. *Congregabunt electos eius à quatuor ventis, à summis cælorum vsque ad terminos eorum.* Græcè: *Ab extremis cælorum vsque ad extrema eorum.* Significatur electos ex omnibus locis, vbicumque fuerint, congregandos. Qui adhuc erunt in terra, vel sub terra, inde colligentur: qui verò iam in cælis adepti fuerint mansiones, inde reuocabuntur ad tribunal iudicis. Sic autem dictum est, *ab extremis cælorum vsque ad extrema eorum*, sicut de sole dicitur; Psal. 18. *A summo cælo egressio eius, & occursus eius vsque ad summum eius*, id est, cursus solis est ab extremo ad extremum, per medium; nimirùm ab ortu vsque ad occasum per meridiem. Nam & ibi est eadem vox Græca ἄκρον, quæ extremitatem significat. Vide Annot. eius loci, & Deut. 4. vbi est similis locutio, & 4. Reg. 10 itemque nostrum Comment. 1. Thess. 4. v. 15.

v. 34. *Non præteribit generatio hæc, donec hæc omnia fiant.* Non loquitur de omnibus quæ hîc dicuntur, implendis durante generatione hominum tunc viuentium. Nam si Euangelistæ sic intellexissent hæc Domini verba, supersedissent labori scribendi Euangelia, Matthæus videlicet, Marcus & Lucas; apud quos omnes sunt hæc verba. Nam si omnia complenda erant intra tam breue tempus, scilicet Apostolis adhuc viuentibus; quid opus erat scribere, quando supererant & superfuturi erant testes oculati, iique ad prædicandum diligentissimi, donec finis mundi veniret? Certè, nec Ioannes voluisset scribere suum Euangelium, sed & Apocalypsis ab eo scripta satis testatur mundi finem non ita breui futurum. Imò, ibi loquitur de mille annis ante communem resurrectionem. Sancti quoque Petrus & Paulus, ille 2. epistol. 3 iste verò 2. Thess. 2. negant instare diem Domini magisque significant adhuc multa sæcula euoluenda ante illum diem. Sed & mater Domini sic canit; *Beatam me dicent omnes generationes.* Quod non diceret si non multæ generationes adhuc essent secuturæ. Itaque videtur sententia Domini intelligenda de ijs quæ prædixit euentura ciuitati Hierosolymitanæ, & populo Iudaico, id est, de euersione templi & ciuitatis, & afflictione populi. Aliter Chrys. & Theophylactus qui intelligunt *generationem* credentium Christo, id est Christianorum, quomodo dicitur Psalm. 23. *Hæc est generatio quærentium Dominum.* Et secundum eos refertur ad signa hic prædicta, & implenda in fine sæculi. Vide Iansf.

v. 35. *Cælum & terra transibunt, verba autem mea non præteribunt.* Habetur etiam Marci 13. & Lucæ 21. Transiturum dicitur cœlum & terra; non secundùm substantiam, sed schemate, seu figura; iuxta illud 1. Corinth. 7. *Præterit figura huius mundi.* Totus enim mundus speciem longè aliam & præstantiorem accipiet, & generabilia omnia & corruptibilia, in quibus maximè figura mundi inferioris consistit, non ampliùs erunt. De hoc transitu loquitur Petrus 2. Epistol. 3. Prudentius in Romano: *Post cæli transitum, Deus superstes solus, & iusti simul, cum sempiternis permanebunt Angelis.* De hac phrasi, vide Annot. Dan. 6. Quidam sic accipiunt: Citius cœlum & terra transirent, quàm verba mea transirent, ita vt non fieret quod dico; cùm alioqui cœlum & terra maximè videantur permanentia; quia de terra dicitur, *Terra in æternum stat:* de cœlo autem sumitur æternitatis comparatio, *Sicut*

Estij Annotat. in Script.

A *dies cæli.* Sic interpretatur Euthymius; & huic interpretationi probabilitatem adfert quod Lucas dicit cap. 16. *Facilius est cælum & terram præterire, quàm de lege vnum apicem cadere.*

Verumtamen hunc non esse sensum, prorsus apparet ex eo, quòd omnes tres Euangelistæ absolutè ponunt hanc sententiam; cui & alibi similes leguntur, vt 2. Petr. 3. *Cæli magno impetu transient. Elementa calore soluentur, terra & quæ in ipsa sunt opera, exurentur.* Et iterum: *Cæli ardentes soluentur, & elementa ignis ardore tabescent. Nouos verò cælos & nouam terram expectamus.* Apocal. 21. *Vidi cælum nouum & terram nouam. Primum enim cælum & prima terra abijt, & mare iam non est.* Isai. 65. *Ego creo cælos nouos & ter-*
B *ram nouam, & non erunt in memoria, priora.* Isaiæ 66. *Cæli noui, & terra noua, quæ ego facio.* Psal. 101. *Initio terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt cæli; ipsi peribunt, sicut vestimentum veterascent, sicut opertorium mutabis eos & mutabuntur.* Quæ verba, *Peribunt, veterascent, mutabuntur*, simul ad cœlum & terram referri debent, vt rectè refert Iansenius. Sicut autem apud Petrum *cælorum* nomine videtur accipi aëris elementum, partim nos ambiens, partim supra nos expansum; nam orbes cælestes non sunt ardoris & combustionis capaces: ita omninò videtur, & hoc loco, & alijs locis iam citatis, vel aër, vel saltem generaliter, quidquid supra nos est, intelligi. Ita autem exurentur ista ab illo conflagrationis igne, non vt pereat terra, sed vt hæc corpora repurgentur, atque in
C meliorem statum reformentur ac renouentur. Vide nostra Comment. citato loco 2. Petr. 3 & Hebr. 1. v. 11. Ad illud autem quod ex cap. 16. Lucæ adfertur, respondendum, ita hoc dici, vt tamen simul intelligatur cœlum & terram, licet videantur esse perpetuò mansura, tamen reuera tandem transitura esse: vt non sit sumpta comparatio ab impossibili, sed à difficili aut opinabili; quomodo multæ sumuntur comparationes, vt citiùs clauam extorseris è manu Herculis; facilius est feras domari, quàm linguam; chalybem mollire quàm flectere cor tyranni. Et ita intelligendum esse, liquet ex eadem sententia vt à Matthæo prolata ex cap. 5. *Donec transeat cælum & terra; iota vnum aut vnus apex non præteribit à lege.* Vide etiam in 4. dist. 47.

v. 47. *Amen dico vobis, quoniam super omnia bona*
D *sua constituet eum.* Hæc verba non dicuntur de seruo Dei, sed de seruo hominis, vnde comparationem adducit Dominus; ad insinuandum quid Dei seruus, si officio sibi commisso bene functus fuerit, à Domino suo expectare debeat; scilicet, vt ad magnam felicitatem euehatur, multisque alijs in Dei regno præmineat, sicut ille seruus hominis, si fideliter ac prudenter in minori quapiam administratione se gesserit, eo tandem euehitur, vt etiam super omnia Domini sui bona dispensanda constituatur.

v. 51. *Et diuidet eum, partemque eius ponet cum hypocritis.* Sic Luc. 12. *Et diuidet eum, partemque eius cum infidelibus ponet.* Pro *diuidet* vtroque loco Græcè est διχοτομήσει, id est, dissecabit, in duas partes diuidet. Sen-
E sus est: Occidet, obtruncabit eum, & tractabit velut seruum infidum & simulatum, non ex animo seruientem, sed ventri & gulæ deditum, & absentia Domini sui ad improbas suas cupiditates abutentem. Iansenius putat illud (*diuidet*) rectiùs exponi; vt idem sit quod separabit eum à familia & eijciet: Verùm proprietas Græci vocabuli hunc sensum non videtur admittere.

Notandum autem Hebræa phrasi (*diuidere*) pro eo poni interdum quod est interficere ac disperdere; vt Exodi 19. vbi iubentur sacerdotes sanctificari, *ne fortè diuidat in eis Dominus:* quo loco nostra versio habet; *Ne percutiat eos.* Quod & secundo repetitur de sacerdotibus & populo. Sic 1. Paralip. 13. dicitur Dominus diuisisse, id est, percussisse Ozam; & vocatum

nomen loci, Diuisio, id est, Percussio Ozæ. Vide etiam eius loci Annotat. & 1. Reg. 15. *Siccine separat amara mors?*

CAPVT XXV.

v. 3. Non *sumpserunt oleum secum.* Oleum August. charitatem interpretatur: quia sicut oleum cæteris supernatat liquoribus; ita charitas cæteris supereminet charismatibus, 1. Cor. 12. *Adhuc excellentiorem viam vobis demonstro.* Et 13. *Maior horum est charitas.*

v. 15. *Et vni dedit quinque talenta.* Talenta sunt dona gratiarum, quæ dicuntur gratiæ gratis datæ, vt scientia, eloquentia, donum linguarum, interpretationis, exhortationis: Non illæ quæ gratum faciunt; nam qui vnum talentum acceperat, fuit seruus malus & piger. Et illæ quidem gratiæ subsistunt sine vsu; istæ autem non sic. Neque enim charitatem habet qui pro tempore & loco charitatis opera non exercet: sicut ignis non est, qui appositam materiam non vrit, qui frigentem non calefacit. Patet ergo etiam malos habere talentum, quod iste seruus piger defoderat in terram, & repræsentauit Domino suo, dicens *Ecce habes quod tuum est.* Non videtur autem dicendum omnes omnino homines habere talentum; non enim qui vsu rationis carent, talentum habent. At neque illi fortassis qui prorsus hebetes sunt & indocti, nihil habentes quod commodent alijs ad salutem.

Cùm hoc loco conferendus est alius, qui est apud B. Petrum 1. Epistolæ 4. *Vnusquisque sicut accepit gratiam, in alterutrum illam administrantes &c.* vbi liquet Apostolum loqui de gratijs gratis datis. Sic Rom. 12. *Habentes donationes secundum gratiam quæ data est nobis, differentes,* & 1. Cor. 12. *Vnicuique datur manifestatio spiritus ad vtilitatem.* Vide Comment. horum locorum.

S. Gregor. hom. 9. dicit neminem esse qui non habeat aliquod talentum, quod possit in vtilitatem proximorum expendere; sed videtur talentum accipere generalius quàm pro gratia quæ dicitur gratis data; præsertim si etiam ad infideles eius sententia sit extendenda. Idem S. Greg. ibidem ita tractat hanc parabolam, vt plus accepisse intelligatur, qui duo talenta accepit, quam qui quinque. Nam secundùm eum qui quinque accepit, etsi interna & mystica penetrare nesciat, docet tamen alios de exterioribus quæ accepit; Quæ exteriora, quinario numero quinque sensuum exteriorum significantur. Qui verò duo, intellectum & operationem percipiunt, subtilia de internis intelligentes, mira in exterioribus operantes. Verùm, ad litteram, ille quinque accepit cui plura vel maiora dona concessa sunt; qui proinde plus superlucrari debet: ille duo, qui pauciora; à quo proinde minus lucrum expectatur. Vnde & illi tanquam plus habenti, & plus superlucrato, datur talentum serui inutilis; quia sicut omni habenti dabitur, ita plus habenti plus dabitur. Et Ecclesia canit in persona Sanctorum, qui doctrina & sanctitate claruerunt: *Domine quinque talenta &c.* non duo. Deinde eum plus accepisse qui quinque, quàm qui duo talenta accepit, etiam ex eo apparet quod apud Lucam 19 in simili parabola, qui decem mnas fuerat lucratus, constituitur super decem ciuitates: qui quinque, super quinque. Probatur ergo ex maiori remuneratione vtroque loco significata. Cæterum in eo quod dicit: *Vni dedit quinque talenta, alij autem duo, alij verò vnum, vnicuique secundum propriam virtutem:* virtus intelligitur non moralis, sed naturalis. Græcè δύναμιν: vt significetur paterfamilias distribuisse talenta secundum facultatem & vires vniuscuiusque, vt qui industria naturali plus valeret, plus acciperet. Ita Christus plerumque dona sua gratuita distribuit, secundùm propriam cuiusque virtutem,

A id est, pro ratione facultatum naturalium, vt v. g. scientiam maiorem rerum diuinarum ferè accipiunt, qui ingenio sunt capaciori. Et ita de alijs donis. Quod autem qui quinque talenta, & qui duo acceperant, duplicasse leguntur sua talenta, admonet nos vnumquemque debere laborare secundum proportionem donorum suorum, vt qui plura, vel maiora acceperit, sciat se plus lucri Domino suo conquirere debere, iuxta illud, *Cui multum datum est,* Lucæ 12. *multum quæretur ab eo.* Et illud Gregor. *Cùm augentur dona, crescunt etiam rationes donorum.* Seruus autem piger cui vnum talentum creditum est, etiam ipse accepit secundum propriam virtutem, sed quia laborem fugiens defodit illud in terram, præponens nimirum commoda terrena lucro Domini sui, hinc meritò audit illud: *Inutilem seruum eijcite in tenebras exteriores:* Cùm alijs contrà dictum esset; *Euge serue bone & fidelis, intra*
B *in gaudium Domini tui.* Vide G. Peraldum in Summa vitiorum differentem de auaritia scientiæ; & de ijs qui abscondunt talentum, vbi inter alia recitat hæc Gregorij verba. Qui scientia & virtute præditi, secessum speculationis appetunt, tot animarum rei sunt, quot animabus, in publicum prodeundo prodesse potuerunt. Augustin. tract. 10. in Ioannis 2. ad illud; *Zelus domus tuæ comedit me:* Si fueris, inquit, frigidus, marcidus, ad te solum spectans, & quasi tibi sufficiens, & dicens in corde tuo: Quid mihi est curare aliena peccata? Sufficit mihi anima mea, ipsam integram seruem Deo. Eia non tibi venit in mentem seruus ille, qui abscondit talentum & noluit erogare? nunquid enim accusatus est quia perdidit, & non quia sine lucro seruauit? Idem S. August. lib. de vera relig. c. 54.
C talentum interpretatur ingenium, seu mentis aciem, quam dicit eos, qui non bene vtuntur, habere in sudario ligatam, aut in terra obrutam; id est, delicatis & superfluis rebus, aut terrenis cupiditatibus, inuolutam & oppressam. Item dicit talentum quod malè vtenti aufertur, illi dari qui talentis quinque bene vsus est: non quia transferri potest acumen intelligentiæ; sed ita significatum est, inquit, posse hoc amittere negligentes, & impios ingeniosos: & ad eam peruenire diligentes & pios, quamuis ingenio tardiore. Non enim datum est illud talentum ei, qui acceperat duo; habet enim & hoc, qui iam in actione & cognitione bene viuit; sed ei qui acceperat quinque. Nondum enim habet ad externa contemplanda idoneam mentis aciem &c. Vbi videtur August. dicere eum plus accepisse qui
D duo, quàm qui quinque talenta accepit, sicut sentit Gregorius: Sed eam expositionem minus probabilem esse supra ostensum est.

v. 21. *Quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam.* Dona præsentis vitæ quæ nobis eroganda ad Dei honorem committuntur, pauca dicuntur comparatione bonorum vitæ futuræ, quorum illic erimus possessores. Vide Comment. F. Lucæ.

v. 26. *Sciebas quod meto vbi non semino, & congrego vbi non sparsi.* Sciebas, subaudi; vt ais: Sic enim dixerat: *Scio quia homo durus es; metis vbi non seminasti &c.* Neque enim metit quod non seminauit, neque congregat quod non sparsit; aut, vt apud Lucam est, Tollit quod non posuit; cùm scriptum sit: *Quid habes*
E *quod non accepisti?* Sed seruum pigrum ex ipsius opinione condemnat Dominus. Vnde addit apud Lucam: *De ore tuo te iudico serue nequam.* S. Thom. 2. 2. quæst. 62. art. 4. ad 3. Deus, inquit, nihil requirit ab homine nisi bonum, quod ipse in nobis seminauerit. Et ideò verbum illud, vel intelligitur secundum prauam existimationem serui pigri, qui existimauit se ab alio non accepisse (scilicet si quid boni operaretur ex talento: Nam de talento dicit: Ecce habes, quod tuum est) vel intelligitur quantum ad hoc, quòd Deus requirit à nobis fructus donorum, qui sunt

& ab eo & à nobis, quamuis ipsa dona à Deo sint sine A nobis. Sic ille.

v. 27. *Oportuit ergo te committere pecuniam meam nummularijs, & veniens ego recepissem vtiq; quod meum est cum vsura.* Hoc non dicit Deus hominibus talento non vtentibus, sed Dominus ille diues & auarus à quo sumitur parabola, sermo suo pigro qui talento non fuerat vsus ad lucrum. Significat autem parabola Deum à nobis exigere non lucrum vsuratium, sicut ille Dominus, sed verum & sanctum, dum scilicet vtimur donis scientiæ à Deo concessis ad lucrum animarum in quo glorificatur Deus. Certè huic Domino parabolico perinde erat, vnde, aut quomodo serui lucrum facerent, siue ex vsuris, siue ex iusta negotiatione; estque illud impertinens scopo parabolæ, quare ea parte non debet applicari. Sequeretur alioqui, quod est absurdissimum, nos teneri quærere lucrum B ex vsuris.

v. 29. *Omni enim habenti dabitur & abundabit.* Hinc colligunt quidam charitatem augeri per singulos actus, aut saltem singulis actibus hominem mereri augmentum charitatis. Sed id ex hac scriptura non videtur statui posse, quia hic de talento sermo est, id est, de gratia gratis data, non de gratia gratum faciente. Item, non dicitur postquam proruperit in actum feruentiorem; sed absolutè; quod est contra S. Thomam. Neque sensus est, quod omni bene vtenti gratia gratis data, addetur alia similis gratia, vel quod augebitur ea quam habet; certum est enim hoc non semper fieri, maximè si quis eiusmodi gratiâ remissè vtatur: sed sensus est, quod dabitur ei merces ampla pro bono vsu talenti à Deo accepti. Hoc enim præcedit: *Euge serue &c. quia super pauca fuisti fidelis, super multa te consti-* C *tuam, intra in gaudium Domini tui.* Dicitur autem ei dari talentum à seruo pigro ablatum, quia tam bene vsus fuit suis talentis, ac si etiam illud habuisset; & ita, quasi pro illo bene expenso, etiam mercedem accipit. Et nota quod non datur ei talentum serui pigri, vt in eo operetur, facturus Domino lucrum: sed vt ipse illud possideat: datur enim hoc ei pro mercede seu præmio.

v. 30. *Inutilem seruum.* Erant ergo priores vtiles, tametsi nemo tam vtilis seruus, qui non se reputare debeat inter eos, qui iubentur dicere; *Serui inutiles sumus*; scilicet ex nobis. Lucæ 17.

v. 32. *Et congregabuntur ante eum omnes gentes.* *Quæritur*, an omnes omnino homines nemine omnino excepto. Fieri enim potest, vt omnes gentes con- D gregentur, nec tamen omnes homines, si omnes quidem gentes nulla gente excepta, non tamen singulæ totæ omnino, nullis hominibus exceptis conueniunt. Verùm quia vniuersale futurum est hoc iudicium, & vt omnibus vel præmia reddantur vel pœnæ, nemine prorsus excepto; necesse est omnes iudicari. Nam retributio fiet per iudicium. Quare ne infantes quidem & amentes qui nihil propria voluntate egerunt boni & mali, hinc excipientur; sed etiam in hoc iudicio stabunt iudicandi, & vel ob originale peccatum condemnandi, quia *peccatum ex vno in omnes in condemnationem*, vel pro dono iustitiæ per Christum acceptæ, saluandi. August Homil. 50. cap. 4. excipit eos qui dimiserunt omnia, & quibus dicitur: *Sedebitis & vos &c.* quia illi non iudicandi sunt, sed iudicaturi. His inquit, exceptis, cætera omnium hominum multitudo in duas partes diuidetur. At dices: Infantibus dici non potest: *Esuriui & dedistis*, vel *non dedistis, mihi manducare.* *Resp.* illa verba non ad omnes dici, neque totam sententiæ proferendæ causam continere; cùm certum sit multa alia esse bona & mala opera, pro quibus sunt homines iudicandi. Vnde docet August. lib. de fide & operibus c. 15. verba ista: *Esuriui, & non dedistis &c.* ad solos illos pertinere qui crediderunt, sed non secundùm fidem vixerunt, eosdemque solos Do-

Estij Annot. in Script.

mino responsuros *Quando te vidimus esurientem aut sitientem —— & non ministrauimus tibi?* Rursum, inquies, crudele esse, si ob solum originale peccatum paruulis dicatur: *Ite in ignem æternum.* *Resp.* sub nomine ignis, cuius in pœnis summa est acerbitas, omnes pœnas inferni, quarum pro meritis maxima erit varietas, comprehendi; sicut nomine regni in priori sententia comprehenditur omnis gaudiorum varietas in regno cœlesti. Quamquam, sicut ibi communis erit omnibus clara Dei visio: sic damnatis omnibus erit communis diuinæ visionis priuatio.

v. 34. *Possidete paratum vobis regnum.* Græcè κληρονομήσατε, id est hæreditate, & quasi iure hæreditario accipite. Vnde inferunt sectarij nostri. Ergo iure hæreditario debetur regnum filijs; & non propter operum merita. *Resp.* Christum hoc loco voluisse quòd vtroque modo filijs Dei danda sit hæreditas regni cælestis, & iure filiationis, quia eo ipso quo quis est filius Dei, hæres est regni; & propter opera iustitiæ. Ideò enim additur: *Esuriui enim & dedistis &c.* Opera autem necessaria sunt in adulto & superstite, quia charitas quæ filium Dei constituit, non est otiosa, nec vacare potest à bono opere. Aliud est de infantibus, qui per infusam gratiam Spiritus sancti, digni quidem efficiuntur regno, quia tantus inhabitator dignos eos facit, sed non merentur; quia meritum propriè non attenditur nisi in operibus.

A constitutione mundi. Atquè paratum est ab æterno; sed minus dicendo plus aliquid significatum voluit. Vide Annot. Gal. 1. Ierem. 1. Tit. 1.

v. 40. *Vni ex his fratribus meis minimis.* Cùm dicit: *Ex his &c.* Rex seu iudex designat eos qui à dextris suis erunt, qui omnes erunt fratres Christi. *Minimos* autem significat, qui inter eos erunt infimi, aut potiùs qui in hoc sæculo inter Christianos fuerint infimi, id est, abiectissimi humano iudicio, vt solent reputari pauperes, & mendici, & afflicti. Dices. Ergo solis Christianis ijsque bonis, erunt dandæ eleemosynæ; mali enim non sunt fratres Christi: *Respond.* non sequi. Significatur enim talibus præcipuè dandam esse, monente Apostolo: *Operemur bonum ad omnes, maximè autem ad domesticos fidei.* Galat. 6. Christus enim imputat sibi datum, quod talibus impensum fuerit.

Vni ex his fratribus meis minimis. Et infrà: *vni de minoribus his.* Ex his locis accepta nomina, nî fallor, duorum ordinum mendicantium, quorum alter minorum, alter minimorum nuncupatur; tametsi in Græco vtrobique est ἐλαχίστων, minimorum,

v. 41. *Discedite à me, maledicti, in ignem æternum.* Vtraque pœna significatur; & damni, & sensus. Damni, per illud; *Discedite à me.* Sensus, per istud: *In ignem æternum.*

v. 42. *Esuriui enim & non dedistis mihi manducare.* Ergo mortale peccatum est, egentibus non dare eleemosynas, etiam extra casum necessitatis extremæ; qui casus rarissimus est. Hic autem sermo dirigitur ad ingentem multudinem; Imò ad omnes, aut ferè omnes qui erunt à sinistris. Commemorantur autem peculiariter opera misericordiæ omissa; cùm tamen alia sint multo digniora peccata, directè contra Decalogum commissa, vt blasphemiæ, hæreses, periuria, homicidia, adulteria &c. eaque proinde igne æterno multo digniora: sed ideò, vt ostendatur: quibus remedijs potuissent alia peccata redimi; iuxta id quod dicitur regi Chaldæorum Daniel. 4. *Peccata tua eleemosynis redime.* Quoniam ergo his remedijs peccata impij non redemerunt, detruduntur in ignem æternum. Vide Annotat. Ezech. 16. v. 49. Sed quare potiùs recensuit Dominus opera misericordiæ corporalia quàm spiritualia; cùm hæc illis sint multo digniora? Primò, quia corporalia magis nota sunt; magisque in sensus incurrunt. Deinde quia magis communia;

pauci enim sunt, qui ignotantes docere, peccantes A corripere, errantes in viam salutis reuocare possunt; at plurimi qui eleemosynas corporales largiri, aut saltem calicem aquæ frigidæ poscenti ministrare queant. Tertiò, quia nequaquam congruenter Dominus tametsi in persona membrorum minimorum dixisset: Erraui, & in viam salutis me reduxistis, peccaui, & corripuistis me; ignorans fui, & docuistis me. Hæc enim eiusmodi sunt quæ in Christi personam cadere non possunt, sicut illa priora. Nam licet nusquam legatur infirmus fuisse, ac fortasse nec vnquam fuerit, potuit tamen in morbum incidere, sicut & præ senio moriturus erat tandem, si non violenta morte è viuis fuisset ereptus. Sed quare non addit extremum illud, inter corporalia, misericordiæ opus, dicendo: Mortuus fui B & sepelijstis me? Vide Respons. apud Bellarminum in fine de purgatorio, vbi duas adfert rationes & S. Th. 2.2. q. 32. art. 2. ad 1. & ibi Bannes. An ratio, quia sepultura non impenditur homini, sed tantùm corpori eius mortuo; cætera ipsi homini?

CAPVT XXVI.

v. 5. D*Icebant autem, Non in die festo; ne fortè tumultus fieret in populo.* *Quæritur* an hæc postrema; *Ne fortè tumultus &c.* sint verba concilij, an Euangelistæ. Videntur esse Euangelistæ, Nam vt sint concilij, dicendum erat, *Non in die festo, ne fortè tumultus fiat in populo.* Eadem quæstio apud Marcum c. 14. Sed sciendum quod in Græco apud Matthæum legatur γένηται, apud Marcum ἔσται, quod vtrumque Erasmus C vertit: *fiat*, vt proinde videantur potiùs esse concilij verba, quàm Euangelistæ.

v. 15. *Quidnam vultis mihi dare, & ego eum vobis tradam?* Quæri potest an Iudas vendiderit Christum, an verò tantùm operam suam locauerit ad ducendos Iudæos ad locum vbi Christum sine tumultu capere possent? Non enim Christum habebat in sua potestate, vt vendere posset. Neque Iudæi Christum à Iuda accipiebant velut emptum ab eo, sed manibus & armis capiebant in loco vbi erat, & ad quem à Iuda adducti erant. Vnde non mirum si Iudæ tantùm dederunt triginta argenteos; Nam pacti tantùm erant pro opera iam dicta.

Triginta argenteos. Tantùm valebant vnde cœmeterium peregrinorum emi posset. Et tamen adhuc mirari subit, Iudam hominem impiè auarum tam exi- D guo pretio contentum fuisse; cùm sciret principes sacerdotum odio Iesu vehementer incensos. Adde etiam, diuites, & ad nutum administrantes gazophylacia templi, facilè multò ampliùs daturos fuisse, si postulasset. Quod autem hi triginta argentei desumpti fuerint ex templi gazophylacijs, inde apparet; quia posteà dicebant: *Non licet eos mittere in corbonam, quia pretium sanguinis est.* q. d. Deberentur quidem corbonæ, vnde sumpti sunt; sed quia pretium sanguinis facti sunt, ideò non sunt illuc remittendi. Vide F. Lucam in suo Commentario bene de hac re scribentem. Triginta nummi erant pretium agri in sepulturam peregrinorum.

v. 18. *Ite in ciuitatem ad quemdam — apud te facio &c.* Cùm his verbis Euangelistæ non cohæret quod E Nicephorus lib. 1. c. 27. scribit Christum nouissimam cœnam cum discipulis fecisse in domo Ioannis Euangelistæ, quam habuerit Hierosolymis &c.

v. 20. *Discumbebat cum duodecim discipulis suis.* Hinc satis liquet etiam Iudam interfuisse institutioni S. Eucharistiæ, quæ in illa cœna facta est; & proinde, etiam sumpsisse corpus & sanguinem dominicum. Sic & Marc. 14. *Vespere autem facto, venit cum duodecim, & discumbentibus eis &c.* Item Lucas 22. *Discubuit, & duodecim Apostoli cum eo.* Idem satis manifestè indicat Ioannes. Vide Annot. Ioan. 13.

v. 21. *Et edentibus illis dixit: Amen dico vobis, quia vnus vestrûm me traditurus est.* Verisimile est Christum prius Eucharistiam instituisse quàm de proditore loqueretur. Id non repugnat Matthæo & Marco, non enim dicunt quo ordine hæc gesta sint. Consonat autem cum Luca, qui de proditore narrat post institutionem Eucharistiæ, & ita quidem, vt satis significet, ordine rei gestæ posterius factum. Idem colligi potest ex Ioanne. Atque hoc modo faciliùs ostenditur Iudam fuisse peccatorem occultum, quando Dominus ei dedit Eucharistiam, ita vt nec Ioannes adhuc nosset.

v. 24. *Bonum erat ei si natus non fuisset homo ille.* *Bonum* pro melius phrasi Hebræa; sicut ibi: *Bonum est confidere in Domino quàm confidere in principibus*, & suprà cap. 18. *Bonum est tibi ad vitam ingredi debilem &c.* *Melius* autem impropriè pro minus malo; sicut illud: *Mare Ponticum dulcius cæteris* apud Plinium, id est, minus salsum. Neque enim non esse, propriè bonum esse cuiquam potest. *Quæritur* an idem de quocumque homine reprobo verè dicatur. August. lib. 5. cap. 11. art. 8. contra Iulianum non putat dicendum de paruulis sine baptismo mortuis; & subindicare videtur nec de alijs quibuslibet rectè dici, sed tantùm de hominibus insigniter malis. Sed contra, satius videtur non esse, quàm in æternum ardere.

Si quæras, an ex his verbis Iudas certus fuerit suæ damnationis. *Resp.* non videri; tum quia non credidit, tum quia vim verborum non percepit. Et fortè, nec alij discipuli hæc plenè intellexerunt. Nota etiam quod dicitur, *Bonum erat ei*: Nam nobis certè magnum bonum, per accidens, fuit, illum hominem, per quem filius hominis traderetur in mortem, natum fuisse: quemadmodum pluribus locis significat S. August. Est quoque simpliciter bonum illum hominem natum fuisse, quia Deus in illo ostendere voluit iustitiam suam, & eo vti ad magnum bonum. Vide B. Thomam, De potentia quæst. 5. art. 4. ad 8. vbi bene declarat, quo sensu istud sit melius, & quo non melius.

Si natus non fuisset. Intelligitur natus in vtero, sicut ibi: *Quod enim in ea natum est*: vult enim Dominus significare, quod melius illi erat numquam fuisse, quam tale peccatum commissurum esse. Accipit autem homo esse in vtero, per conceptum, seu potiùs per animationem.

v. 25. *Numquid ego sum Rabbi? Ait illi: Tu dixisti,* id est, Id quod interrogando dixisti, id ego affirmo ita esse. Non prodidit eum; sed vel ita tacite dixit, vt solus Ioannes audiret, vel clariùs quidem locutus est, sed eum à multis simul, aut quasi simul, interrogaretur; dicentibus. *Numquid ego sum Domine?* & inter eos etiam Iudas interrogaret; non fuit animaduersum ad quem diceret: *Tu dixisti.* S. Leo serm. 7. De passione Domini sic Iudam alloquitur: Ecce parcit auribus tuis Dominus, & nulli te nisi tibi indicat Christus: nec nomen tuum, nec persona detegitur, sed veritatis & misericordiæ verbo cordis tui tantùm arcana tanguntur. Respicit S. Leo tantùm ad priora Domini verba. Nam paulò pòst dicit, quòd posteà manifestiùs eum designauerit, porrigendo buccellam. Sed de hoc vide Annot. Ioannis 13.

v. 26. *Et benedixit.* Erasmus vertit: *Et cum gratias egisset.* Græcè est εὐλογήσας, id est, cum benedixisset, nempe panem; & ita eandem vocem Græcam idem Erasmus vertit in cap. 14. Marci. Ita enim Apostolus, *Calix cui benedicimus, nonne &c.* 1. Corinth. 10. vbi Græcè eadem vox est ὃ εὐλογοῦμεν, legitur tamen 1. Corinth. 11. εὐχαριστήσας, quod interpres vertit, *Gratias agens.* Similiter & Lucas. Marcus verò cum Matthæo habet εὐλογή... Vide Iansenium. Improbabiliter nostro iudicio sentiunt, qui hanc benedictionem putant fuisse ipsam consecrationem corporis Domini; & dicunt referendam ad verba: *Hoc est corpus meum:*

quia ex Græco patet benedictionem præcessisse, quia dicitur εὐλογήσας, id est, *cum benedixisset, fregit & dedit dicens, &c.* quomodo & Concilium Trident. intellexit. Vnde ista benedictio fuit quædam inuocatio cum gratiarum actione pro institutione tanti sacramenti. Errant autem vehementer, qui putant hac benedictione, & non prolatione verborum, *Hoc est corpus meum*, Dominum consecrasse corpus suum. Sic & alibi, vbi Christus dicitur panibus aut pueris benedixisse; bona imprecatio intelligitur. Quamuis enim Dei benedicere sit benefacere; Christus tamen, vt homo, sicut multa petijt orando; ita & bene precatus est interdum, expectans effectum à Deo & simul effectum tribuens, vt Deus. Videatur autem vtrum & hoc modo accipienda sit illa benedictio, de qua 1. Corinth. 10. *Calix benedictionis cui benedicimus.* Vide ibidem nostrum Comment. & suprà cap. 14. & 15.

Deditque discipulis suis, & ait: Accipite & comedite. Et infrà: *Dedit illis dicens, Bibite ex hoc omnes. Dedit*, id est, porrexit. Nondum enim discipuli habebant in manibus, aut in ore, quando Dominus hæc dicebat. Ait enim: *Accipite*, quod est porrigentis. Vnde hinc non sequitur Christum protulisse ea verba, *Hoc est corpus meum, Hic est sanguis meus*; postquam illi iam acceperant de manu Domini, ea quæ porrigebantur.

Hoc est corpus meum. Oratio enunciatiua est, eaque operatoria, siue efficax eius quod significatur: velut si quis voluntate donandi dicat, Hic est ager tuus; hæc est vestis tua. Et sicut Christus dixit, *Ecce filius tuus: Ecce mater tua*; quod idem est, ac si dixisset, Hic est filius tuus; Hæc est mater tua. Item si, quando aquam conuertebat in vinum, dixisset; Hoc est vinum; fuisset enunciatio operatoria. Cùm enim Christus sit ipsa veritas, qui panem tenens manibus, dixit; *Hoc est corpus meum*: necesse est veram esse propositionem, vera autem esse non potest nisi fiat quod dicitur. Iam si quæritur, quid demonstret, *Hoc*: dicendum, demonstrat, id quod prædicato significatur: Talia enim sunt subiecta, qualia permittuntur à suis prædicatis. Nec tamen sensus est, Corpus meum est corpus meum; sed, hæc res demonstrato corpore Christi, est corpus meum. Sicut si quis dicat, Hic est Ioannes; licet Ioannes demonstretur, non tamen sensus est, Ioannes est Ioannes, sed hic homo est Ioannes. Item licet nondum sit corpus Christi, quando profertur pronomen *hoc*; vera tamen est propositio, quia in ipso propositionis termino consistit forma & veritas propositionis. Tunc enim completa est, &, si sit operatoria vim suam sortitur; sicut propositiones aliæ similes. Sicut & istæ, in contractu Matrimonij; Tu es vxor mea; Tu es vir meus. Denique, nulla est difficultas circa hæc verba consecrationis, quæ non circa omnes alias operatorias propositiones moueri possit: nisi fortè dicat hæreticus non potuisse filium Dei conuertere panem in corpus suum; quod summa est blasphemia. Plura de hoc loco & seq. Vide in nostro Comment. 1. Cor. 11. v. 23. & seq. item in 4. dist. 8.

v. 29. *Non bibam amodo de hoc genimine vitis vsque in diem illum, cùm illud bibam vobiscum nouum in regno patris mei. Nouum* vocat vinum spirituale, nectar cæleste, videlicet in ea mensa de qua dixit in eadem cœna, Lucæ 22. *Vt edatis & bibatis super mensam meam in regno meo.* Vide Annotat. Lucæ 22. duobus locis, & in 4. dist. 11. Malè quidam referunt ad sumptionem potus cum discipulis post resurrectionem; quamuis enim fortè bene probent Christum, post resurrectionem cum discipulis non tantùm comedisse, sed etiam bibisse; quia Petrus Act. 10. dicit: *Qui manducauimus & bibimus cum illo*: Non tamen hic est sermo de corporali illa bibitione; quia dicit, *Nouum in regno patris*. Nam illud non erat nouum huius comparatione, & Apostoli nondum erant in regno patris; & Christus bibit non quatenus in regno patris, sed ad probandam resurrectionis suæ veritatem. Imò in regno patris non edent neque bibent corporalem cibum aut potum. Cæterum, sanguinem suum consecratum vocat vinum, sicut corpus consecratum, alibi panem; sed cum emphasi, *Hoc vinum, & hunc panem*; tum quia ex vino & pane facta, quomodo dicitur in Exodo: *Deuorauit virga Aaron virgas magorum*: tum quia externa vini & panis species & operatio, in ijs perseuerat; tum quia cum epitheto vocat vinum nouum.

Cùm illud bibam vobiscum nouum in regno patris mei. Hinc colligunt quidam Iudam non interfuisse cœnæ, quando Christus dedit Apostolis suis corpus suum & sanguinem. Non enim cum Iuda erat bibiturus in regno patris sui. Sed infirma est collectio: loquitur enim ad Apostolos in genere, siue ad Apostolorum collegium; non ad singulos ex eo genere. Sic suprà cap. 19. dixit illis: *Sedebitis & vos super sedes duodecim &c.* vbi sine dubio Iudas erat præsens. Eadem ratio de loco Lucæ 22. *Dispono vobis vt edatis & bibatis super mensam meam in regno meo, & sedeatis super thronos iudicantes duodecim tribus Israël*: quamuis ibi non dictum est. *Super thronos duodecim*. Vide eius loci Annotat. & suprà cap. 19.

v. 30. *Et hymno dicto.* Id est, cantato, Græcè, ὑμνήσαντες, quod propriè cantum significat. Vnde Augustin. in Psalm. 72. tradit cantum vsque adeo esse de ratione hymni, vt nisi cantetur, hymnus dici non possit. Et proinde Concilium Toletan. 4. cap. 12. de hymnis canendis in sacro Officio, dicit nos exemplum Domini habere. Erasmus vertit, Et quum hymnum cecinissent. De hoc hymno, vide Baronium tom. 1. Annalium.

v. 31. *Omnes vos scandalum patiemini in me in ista nocte.* Scandalum passi sunt, non tantùm fugiendo; sed ideo maximè, quia assumpta Christi infirmitas, quâ se etiam capi & malè tractari & occidi permisit, fuit eis offendiculo. Et hoc modo omnes Apostoli in Christo fuerunt scandalizati, non habentes spem resurrectionis eius; vsque adeo vt eam factam sibique annuntiatam credere noluerint, putantes esse deliramenta, quæ dicebantur à mulieribus, donec eis Christus ipse se rediuiuum exhiberet, & certis documentis probaret. Hinc patet figmentum esse, quod habetur in Euangelio Nazaræorum, & commemoratur ab Hieronymo in Iacobo, eum iurasse, se non gustaturum panem ab ea hora, quâ calicem Domini biberat, donec videret eum resurgentem à mortuis. Sicut & alia quædam de eodem Iacobo satis probare non possum, vt quod veste candida semper vsus, quod solus ingressus in sancta sanctorum. Non enim erat sacerdos: &, si fuisset, non seruijsset ampliùs in templo legali, cuius obseruantiam per Christum sciebat abolitam. Vide quæ diximus in Annotat. de authore 1. Epistolæ Catholicæ. S. Hieronym. lib. 2. contra Iouinianum cap. 14. *In passione Christi omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt, non fuit qui faceret bonum, non fuit vsque ad vnum.* Hinc sequitur etiam Ioannem, quamuis Christum secutus fuerit in domum Pontificis, & posteà ad crucem, scandalizatum tamen fuisse.

Percutiam pastorem &c. Ita etiam citatur Marci 14. At apud Zachariam cap. 13. dicitur, *Percute pastorem*, sed nulla est dissonantia. Nam illud: *Percute*, dicitur ad frameam, de qua præcessit, *Framea suscitare &c.* Intelligitur autem framea Domini, & ad eam loquitur Dominus.

v. 36. *Tunc venit Iesus cum illis in villam quæ dicitur Gethsemani.* Quomodo nocte potuit exire ciuitatem cum discipulis suis in villam? *Resp.* propter solemnitatem paschalem Iudæis vndique confluentibus Hierosolymam ad celebrandum pascha; portæ ciuitatis, tota nocte relinquebantur apertæ: præsertim cum bellum tunc non esset in illis partibus, sed pax & securitas.

v. 38. *Tristis est anima mea vsque ad mortem*, id est, Ingenti tristitia affectus sum, & tam vehementi, vt ex ea perseuerante, mors consequi nata sit. Constat enim vel in scripturis, tristitiam vehementem & perseuerantem esse mortiferam. 2. Corinth. 7. *Tristitia sæculi mortem operatur.* Ecclesiastici 30. *Multos occidit tristitia.* Verùm Christus hanc tristitiam tam intensam & vehementem sicut sponte assumpserat, ita paulò pòst deposuit, vsus ad hoc Angelica confortatione, & consolatione, de qua apud Lucam. Vide quæ de Christi tristitia diximus in 3. sentent. distinct. 15.

v. 39. *Pater mi.* Meritò ac iure suo dicit, *Pater mi*; Non autem *Pater noster*: vt bene annotauit Rupertus, exponens initium orationis Dominicæ. Longè enim alia ratione Christus Dei filius est, alia nos: illeper naturam; nos per adoptionem. Ideò non debuit dicere, nec vsquam dixit, *Pater noster*, sicut nos dicere docemur.

Pater mi, si possibile est, transeat &c. Non dicit: Si potes, aut si tibi possibile est; sicut dicebat pater ille filij lunatici. Marci 9. *Si quid potes, adiuua nos*; videlicet dubitans de Christi potentia: sed, *Si possibile est*, id est, si res ipsa est de genere possibilium. Nam de ijs quæ possibilia non sunt, rectiùs dicas illa fieri non posse, quàm Deum ea facere non posse. Possibile autem hîc intelligitur sensu composito, quod consistit cum æterno Dei decreto. Tale non erat calicem passionis à Christo transire, vt eum non biberet; erat enim patris decretum vt biberet; voluit tamen Christus, qui sciebat conditionem non subsistere, sic orare: nostræ consolationis & instructionis causa; vt de non necessarijs orantes, conditionem addamus aut intelligamus, si vis, si ita placitum est tibi &c. Pro eo quod hîc dicitur: *Si possibile est*, apud Lucam legitur: *Si vis* c. 22. quod est huius explicatio. Nam sensus est. Si est voluntas & decretum tuum; Nam alioqui non erit possibile: Nihil enim fieri potest, nisi tu volueris.

Veruntamen non sicut ego volo, sed sicut tu. Indicatur trina voluntas in Christo, vna quæ illi eadem est cum patre, estque ipsa essentia diuina; cùm dicit: *Sed sicut tu.* Altera humana, desiderij naturalis; de qua dicit: *Non sicut ego volo*; tertia humana, rationalis ac deliberata; secundùm quam dicit totum hoc: *Non sicut ego volo, sed sicut tu.* Vide Annot. Lucæ 22. & Ioannis 12. qui locus Ioannis est huic persimilis. Et hęc voluntas in Christo semper est diuinæ voluntati conformis; non autem prior illa naturalis desiderij. Nec tamen idcircò contrariæ sunt hæ voluntates in Christo; quia sic vtraque fertur suo motu, vt neutra alteram impediat; sed vna alteri perfectissimè dominetur. Quamuis enim Christus secundùm voluntatem naturalis desiderij vellet non pati & non mori, id tamen non erat simpliciter velle, sed tantùm velle secundùm quid; absolutè autem volebat pati & mori, nempè voluntate deliberata; quæ hoc non minùs volebat propter sensum refugientem, sed appetitui sensuali perfectè dominabatur, vt non moueretur nisi quantum ratio permittebat. Vnde in Christo non erat pugna inter appetitum inferiorem & superiorem, sicut in nobis. Adhiberi hîc potest similitudo de sphæra prima & orbibus inferioribus, qui quamuis tendant in oppositum, non tamen motum primi mobilis impediunt, aut retardant: sed potiùs ipsorum motus temperantur motu primo. Quomodo Christus hîc fuerit exauditus, vide Annotat. Lucæ 19. & Hebr. 5. vers. 7. vbi disertè dicitur eum exauditum fuisse, sed id aliò referendum. Vide etiam in 3. dist. 17.

v. 40. *Sic non potuistis vna hora vigilare mecum?* Multi codices (*sic*) legunt seorsum cum interrogatione; deinde, *non potuistis &c.* Videtur tamen rectè legi continua oratione; pro eo quod Latinè diceretur: Adeóne non potuistis vna hora &c.

A v. 41. *Vigilate & orate vt non intretis in tentationem*, id est, Ne succumbatis tentationi, quæ mox superueniet. Certissimè igitur non erant in Christo scandalum passuri, si vigilassent & orassent, sicut iussi erant facere. Non ergo necessitatem peccandi attulit eis prædictio Christi, quâ dixerat: *Omnes vos scandalum patiemini in me, in ista nocte.*

v. 49. *Et osculatus est eum.* An Dominus vicissim fuerit Iudam osculatus, id est, osculum ei impresserit, ex Euangelica historia non liquet. Ac sanè non est verisimile quod proditorem suum tanquam amicum osculatus fuerit, quia non osculo ibi, sed correptioni magis locus erat. Vnde dixit ei: *Amice; ad quid venisti?* & secundum Lucam: *Iuda, osculo filium hominis tradis?*

B Canit quidem Ecclesia in Officio feriæ 5. Cœnæ Domini, quod Dominus vt agnus innocens non negauit Iudæ osculum, & Cyprianus in lib. de bono Patientiæ, dicit quod Christus traditoris osculum non recusauit, & Aug. lib. de Patientia c. 9. quod labijs eius dolosis non negauit osculum pacis; Sed inde tantùm habetur quod Christus, Iudam se osculari volentem, non repulerit, sed osculum eius patienter acceperit atque admiserit; non tamen reosculando. Sic Ambros. in Lucam: Suscipit osculum traditoris. Quod autem apud Hieronymum legitur in Epistola 45. ad Antonium, quod Christus traditorem osculo excepit, in eundem sensum accipiendum est; cùm Hieronymus, hoc, vt exemplum adferat humilitatis Christi.

C v. 51. *Et percutiens seruum principis, amputauit auriculam eius.* *Quæritur*, an & quantum peccauerit Petrus hoc facto. Peccasse eum ostendit increpatio Domini: peccasse autem eum mortaliter apparet, quia mutilare proximum aliquo membro contra ordinem iustitiæ, peccatum mortale est; quod autem contra iustitiæ ordinem Petrus hoc fecerit, apparet ex illa Domini reprehendentis sententia: *Omnes enim qui acceperint gladium, gladio peribunt*: Quod vtique de vsu gladij contra ordinem iustitiæ, intelligendum constat. Quæ eadem sententia significat peccare mortaliter omnes, qui gladium dicto modo acceperint. Nam gladio vtens cum peccato tantùm veniali, non censetur dignus qui gladio pereat. Adde quod Petrus videtur

D gladium vibrasse in caput Malchi, vt ictum daret lethalem; sed illo declinante tantùm auriculam eius abscidisse; ergo, quod ad voluntatem attinet & facti intentionem, homicida erat. In contrarium tamen adferri potest, quod Petrus hoc fecerit per modum defensionis, & non inuasionis, licet non cum moderamine debito, neque expectato responso Domini; vt proinde videatur factum eius licet merito culpabile, posse tamen excusari à peccato mortali, Cui accedit quod Patres hoc peccatum non adeo exaggerant, quasi per hoc Petrus gratiam amiserit; sed tunc demum mortale peccatum admisisse, & reum mortis æternæ factum, gratiamque amisisse, quando Dominum suum negauit. Vnde non legitur Petrus egisse pœnitentiam cum lacrymis de priori hoc facto, sed tantùm de posteriori; de quo dicitur infrà: *Et egressus foras fleuit amarè.* Non potuit autem veram agere pœniten-

E tiam pro vno peccatò mortali sine alio; non videtur ergo in priori conscientiam habuisse mortalis peccati, quando defleuit alterum. Item, fecit pro defensione eius quem sciebat esse Dominum omnium; & fortè præsumebat eius consensum; quia dixerat, *Domine num percutimus in gladio?* & silentium Domini habuit pro consensu, maximè quia videbatur vrgere necessitas. Item Petrus meminerat Dominum eadem nocte dixisse: *Vendat tunicam suam & emat gladium:* Lucæ 22. Ex quo colligebat id præceptum datum, vt gladio se defenderent & Dominum suum; aut saltem id fuisse permissum.

v. 52. *Conuerte gladium tuum in locum suum. Omnes enim qui acceperint gladium, gladio peribunt.* Sunt qui hoc loco abutantur ad ostendendum nullum bellum esse iustum, non intelligentes se eadem ratione legitimo magistratui gladium è manibus excutere; de quo tamen ab Apostolo dictum est; eum non sine causa gladium portare. Christus igitur hac sententia neque bellum prohibet, quod iusta necessitate geritur; neque gladium iustitiæ damnat, quem pro defensione reipublicæ, ad terrorem & punitionem malorum gerit magistratus: sed omnem vsum gladij aut cuiuscumque alterius instrumenti inuasiui, assumptum propria ac priuata authoritate; cùm punitio hominum noxiorum, non ad vnumquemlibet, sed ad publicam potestatem pertineat: vnde hac sententia non aliud prohibetur, quam 5. præcepto Decalogi: *Non occides.* Illud autem: *Gladio peribunt*, Alij sic intelligunt; meritò gladij malè vsurpati, peribunt. Alij sic, & (vt appararet) conuenientius, digni sunt & hoc merentur vt gladio pereant, per legem talionis. Similis sententia est Genes. 9. vbi quasi lex naturæ à Deo promulgatur; *Qui fuderit humanum sanguinem &c.* & Apocal. 13.

v. 53. *Plusquam duodecim legiones Angelorum.* Quot milites vnaquæque legio antiquitus habuerit, vide apud Alexandrum ab Alexandro lib. 1. Genialium dierum cap. 5. Nam quod dicunt de *6666.* ille non habet, ac nescio an quispiam vetustus auctor hoc tradat. Vegetius de re militari lib. 2. c. 6. Decem cohortibus legio plena fundatur; quæ habet pedites sex millia centum; equites septingentos viginti sex. Additio Censoris.

v. 61. *Duo falsi testes, & dixerunt; Hic dixit, Possum destruere templum Dei, & post triduum reædificare illud.* Tale quid reuera dixerat Ioannis 2. *Soluite templum hoc & in tribus diebus excitabo illud.* Sed hoc dixit *de templo corporis sui*, vt declarat ibidem B. Ioannes. Poterat etiam destruere templum illud materiale; & destruxit per seditiosos & Romanos. Dicuntur tamen falsi testes, quia dicta immutabant, & aliò referebant.

Possum destruere templum Dei. Hoc peculiariter & studiosè ei obiectum fuit, vt redderetur exosus plebi; quæ confidebat in templo, & de eius destructione nolebat audire. Hinc dicebant ei pendenti in cruce: *Vah qui destruis templum Dei.* Et verisimile est *principes Sacerdotum & seniores*, de quibus dicitur: *quod persuaserunt populis vt peterent Barrabam. Iesum verò perderent*; hac præcipuè ratione id persuasisse, quod dixisset Iesus *se destructurum templum Dei*, vt addit Marcus, *manufactum*; & post *triduum se excitaturum aliud non manufactum*; tanquam dixisset, Istud manufactum non reædificabitur amplius.

v. 63. *Si tu es Christus filius Dei?* Duo interrogat; vnum, an esset Christus, nam Christum Iudæi expectabant. Alterum, an esset filius Dei quod quidem Iudæis, scripturas non intelligentibus, longè erat odiosius. Nam mysterium Trinitatis nesciebant. Et quia *filium Dei*, propriè intelligebant, scilicet naturalem filium; ideò ex eo quod Christus diceret, aut significaret se filium Dei, colligebant quod æqualem se faceret Deo. Hinc statim exclamauit Pontifex. *Blasphemauit*, id est dixit iniuriam Deo, cui se fecit æqualem, affirmando se filium Dei. Nam illud, *Blasphemauit*; non puto referendum ad illud quod se Christum fateretur, verè enim Christum expectabant Iudæi; sed quod se fateretur esse filium Dei. Nam Christum purum hominem existimant, & filium Dei omnino negant.

v. 64. *Et venientem in nubibus cœli.* Id est, in candore circumfuso, qualis est splendentis & candidæ nubis. Nec enim verisimile est veras nubes tunc in äëre futu-

A ras, quando cessante huius sæculi cursu, mundoque renouato, cessabit omne hoc genus meteororum. Vide nostr. Comment. Philip. 2. v. 10.

v. 65. *Tunc princeps Sacerdotum scidit vestimenta sua, dicens: Blasphemauit.* Non videtur peccasse in legem Leuit. 21. sed peccauit faciendo hoc ex indebita causa. De quo vide Annotat. 1. Machab. 11.

v. 29. *Et tu cum Iesu Galilæo eras.* Et mox: *Et hic erat cum Iesu Nazareno.* Sic alibi quoque Christum, Galilæum; frequentiùs autem Nazarenum vocauerunt Iudæi, etiam illi qui eum venerabantur, vt suprà c. 21. pia turba respondet: *Hic est Iesus propheta à Nazareth Galilææ*, & Marci 10 de cœco: *Cùm audisset*

B *quia Iesus Nazarenus est, &c.* Dæmones quoque supplices & tremebundi dicebant ei Marci 1. *Quid nobis & tibi Iesu Nazarene?* Quam appellationem & in titulo crucis vniuersa Ecclesia veneratur. At Galilæum, quod eo nomine quasi per contemptum gentis diceretur, ferè à solis improbis & maleuolis dictum legimus, vt hoc loco, & Ioan. 7. *Numquid & tu Galilæus es?* Hoc enim Nicodemo loquenti pro Iesu, dicitur ab ijs qui de Iesu, vt Galilæo, cum aspernatione loquebantur. Quorum exemplum secutus Iulianus Apostatâ, sicut illi Nicodemum Christi discipulum, ita Christianos omnes despicabili nomine Galilæos vocitauit. Notandum est autem, Iudæos etiam pios, qui de ortu

C Christi non satis erant instructi, non sine errore aliquo Christum vocasse Galilæum vel Nazarenum. Quamuis enim Christus duplici ratione verè Galilæus & Nazarenus esset; scilicet quia in Nazareth conceptus ac natus in vtero; ibi enim verbum caro factum est; Et quia in Nazareth, atque omninò in Galilæa, fuerat educatus; non tamen Galilæus aut Nazarenus erat; prout illi opinabantur, scilicet quod ibi natus atque in lucem editus esset. Ibi enim natum credebant, vbi educatum sciebant, nihil de Bethlehem natiuitatis eius loco suspicantes, vnde de turba quidam Ioannis 7. dicebant, *Numquid à Galilæa venit Christus? Nonne Scriptura dicit quia ex semine Dauid, & de Bethlehem castello vbi erat Dauid, venit Christus?* & ibidem, Pontifices & Pharisæi ad Nicodemum. *Scrutare, & vide quia à Galilæa Propheta non surgit.* Nec, ad hoc

D Nicodemus quid responderit, narratur ab Euangelista; quia vt verisimile est, ipsum quoque Nicodemum tunc adhuc latuit, vbi Christus natus esset. Hæc enim res certo Dei consilio ad tempus celabatur, donec completum esset redemptionis nostræ mysterium.

Et tu cum Iesu Galilæo eras. Intellige, vt discipulus. Sic enim Ioannis 18. dixisse referuntur: *Numquid & tu ex discipulis eius es?* Petrus igitur respondens, *Nescio quid dicis*; Et *Quia non nouisset hominem*: non quomodocumque negat se Christum nosse, sed negat se eius esse discipulum; & consequenter, illum esse suum magistrum. Vnde patet grauitas peccati huius negationis. Quod autem mortaliter peccauerit, patet tum ex amaris eius lacrymis; tum quia dictum ei erat, *Et aliquando conuersus &c.* Fuit ergo per hoc peccatum auersus à Deo;

E quod non fit nisi per peccatum mortale.

v. 70. *At ille negauit coram omnibus.* De negatione multa commentatur Ambros. super Lucam in fine operis, & ita loquitur quasi Petrus negando Christum, non peccauerit saltem mortaliter. Sed videtur Ambrosius reuera peccare in hoc, quod peccatum Petri pro quo ille fleuit amarè, nimium extenuet. Tale quid etiam apud Prudentium legitur in hymno ad Galli cantum, his versibus; Fleuit negator denique ex ore prolapsum nefas, cùm mens maneret innocens, Animusque seruaret fidem. Et mox: Cantuque galli cognito, Peccare iustus destitit. Sed sensum Prudentij hunc esse puto, quod mens Petri fuerit innocens quoad fidem, & bonum effectum erga Christum, Dominum ac

magiſtrum ſuum; quia ſolo metu adactus voce tenus eum negauit. Vnde & S. Leo in quodam ſermone dicit, Petri non charitatem euerſam fuiſſe, ſed conſtantiam turbatam: charitatis nomine, amorem quo magiſtrum ſuum proſequebatur, intelligens. Non enim dum negaret, amare deſijt; quamuis minus eum amaret, quàm vitam ſuam corporalem. Vnde Auguſt. in Tract. de 4. feria, c. 5. Suſcepta eſt charitas; deleta eſt iniquitas: redijt amor, & fugatus eſt timor.

v. 27. *Quia non noui hominem.* Ambroſ. in Lucam, excuſat Petrum quod non Deum, nec Chriſtum; ſed hominem tantùm negauerit. Quam interpretationem Hieronymus meritò reijcit, vt quæ mendacem faciat Saluatorem &c. Epiſt. 149. ad Marcellam. Imò ipſe Ambroſ. tandem agnoſcit non poſſe excuſari; quia Petrus flendo culpam faſſus eſt.

CAPVT XXVII.

v. 2. ET *tradiderunt Pontio Pilato Præſidi.* Pilatus Romanum nomen eſt, ductum à Pilo, quod erat teli genus Romanis peculiare; quo qui vtebantur, etiam *pilati* interdum vocati leguntur. Martialis lib. 10. Epigr. Et Pilata redit, iamque ſubitque cohors.

v. 3. *Videns Iudas qui eum tradidit, quod damnatus eſſet; pœnitentia ductus.* Illud: *Quod damnatus eſſet*: licet ad Iudam referre quis poſſit; rectiùs tamen ad Chriſtum refertur, qui iam in concilio principum Sacerdotum declaratus erat reus mortis, & ducebatur, ad Pilatum, vt ſacerdotum ſententiam, ſua ſententia & executione ratam faceret. Nam ipſe Iudas ſuam damnationem, quoad animam, tunc non magis videtur cognouiſſe, quàm antea, quando dicebatur: *Melius eſſet homini illi, ſi natus non fuiſſet.* Hinc apparet infidelitas Iudæ. Quamuis enim ſciret Ieſum ſæpè fuiſſe elapſum è manibus eorum, qui volebant eum tenere & occidere: ac fortè putaret etiam elabi poſſe, poſtquam captus & vinctus eſſet; ſcilicet ea virtute & arte, quâ mirabilia faciebat, vnde dixerat; *ducite eum cautè.* Tamen poſtquam damnatus iam erat, exiſtimabat eum non poſſe euadere, ſed omninò tollendum è medio. Hinc animi dolor & deſperatio, quod hominem innocentem & iuſtum & magiſtrum de ſe optimè meritum, in certum illud vitæ periculum adduxiſſet. Quidam opinantur id quod hîc narratur, contigiſſe poſt mortem Domini; quia, inquiunt, principes ſacerdotum & ſeniores, vt verba ſuperiora, & totius hiſtoriæ paſſionis Domini contextus declarat, tam conſilio capiendo, quàm opere occupati erant in procuranda morte Chriſti; idque ab ea hora, quâ in manus eorum traditus fuit, vſque dum in crucem ſublatus eſſet; vt veriſimile non ſit eos interea templum adijſſe, in quo Iudas narratur, audito eorum reſponſo, proieciſſe argenteos, pretium ſacrilegæ traditionis. At iſta non conuincunt. Primum enim non hîc dicitur Iudam adijſſe principes ſacerdotum & ſeniores in templo; potuit enim alibi congregatos adijſſe, & reſponſo eorum in deſperationem actus accurriſſe ad templum, & ibi ante pedes miniſtrorum templi, velut in gazophylacium reponendos, argenteos proieciſſe. Fieri etiam potuit vt ex principibus ſacerdotum & ſenioribus aliqui propter neceſſitatem ſacrificiorum relicto concilio, in quo de Ieſu perdendo tractabatur, ad templum abierint, apud quos acta ſint, quæ de Iuda hoc loco narrantur. Hæc autem contigiſſe ante mortem Chriſti ex eo liquet, quod non dicat Euangeliſta Iudam vidiſſe, quòd mortuus eſſet Ieſus, aut quod crucifixus. ſed quòd damnatus eſſet, ſcilicet in concilio Iudæorum; vnde non dubitabat quin etiam ſententia Præſidis eſſet condemnandus, quod ſciret Iudæos non quieturos, donec condemnationem eius à præſide extorſiſſent. Item non fuiſſet occaſio narrandi hoc loco, niſi contigiſſet circa hoc tempus. Nam quod ſub-

A iungit: *Conſilio autem inito*; id narrat per connexionem quamdam cum præcedentibus, licet poſtea factum fuerit.

Pœnitentia ductus retulit triginta argenteos. —Peccaui, tradens ſanguinem iuſtum. Hæc pœnitentia Iudæ, quamuis eatenus vera fuerit, quod factum ex animo diſpliceret, idque habita conſideratione excellentis innocentiæ Chriſti, contra quem peccatum erat, vt probant illa verba; *Peccaui tradens ſanguinem iuſtum*: non tamen ſalutaris fuit, eò maximè quia deerat ſpes veniæ. Sed nec proceſſit ex amore Dei: nam & homo infidelis ex impulſu & ſtimulo conſcientiæ dolere poteſt, ſi hominem innocentem & de ſe optimè meritum inſigni iniuria affecerit, atque ex animo dicere,
B Peccaui, quod hæc & illa contra eum fecerim. S. Leo dicit Iudam in hac pœnitentia peccaſſe.

v. 5. *Et abiens laqueo ſe ſuſpendit.* Incertum planè quod quidam dicunt, ſi diſtuliſſet conceptum ſcelus ſuſpendij, vſque ad Chriſti mortem & effuſum ſanguinis eius pretium in cruce; futurum fuiſſe vt veniam conſequeretur. Nam Chriſti meritum etiam ante eius mortem multis profuit ad ſalutem; & poſt eius mortem quàm multis non profuit? Pilato, Herodi principibus ſacerdotum, alijſque Iudæis, qui multi permanſerunt in ſua infidelitate: *Cuius enim vult, miſeretur; & quem vult, indurat.* Rom. 9. Et ex duobus latronibus cum Chriſto crucifixis vnus conuerſus, alter derelictus. Itaque res prorſus incerta, pendens ex Dei voluntate nobis incognita.

C v. 7. *Conſilio autem inito emerunt ex illis agrum figuli in ſepulturam peregrinorum.* Omninò veriſimile eſt poſt mortem Chriſti factum eſſe. De quo vide Annotat. Actor. 1.

v. 9. *Tunc impletum eſt quod dictum eſt per Ieremiam prophetam dicentem: Et acceperunt triginta argenteos, pretium appretiati, quem appretiauerunt à filijs Iſraël, & dederunt eos in agrum figuli, ſicut conſtituit mihi Dominus.* Verba iſta apud Ieremiam nuſquam leguntur, ſed inueniuntur apud Zachariam 11. Ex qua re, & ſimilibus teſtimonijs quidam concedendum putant, in minutis quibuſdam, Euangeliſtas alioſque ſcriptores memoria lapſos errare potuiſſe. Sed abſit vt cum illis ſentiamus vel minimum errorem in ſacris litteris reperiri; quas integras non dubitamus, Spiritu ſancto
D inſpirante, conſcriptas eſſe. Proinde reſpondendum; vel Matthæum reſpexiſſe ad factum Ieremiæ cap. 32. vbi legitur agrum numerato pretio emiſſe, quo facto quandam geſſit figuram eius, quod hîc narratur: vel certè, nomen Ieremiæ inſertum fuiſſe ab ijs qui apud alium neminem prophetarum hoc teſtimonium inuenerant. Cùm enim in primitiua Eccleſia ſola tranſlatio ſeptuaginta in vſu eſſet, in qua apud Zachariam huius teſtimonii vix veſtigium inuenitur; pro Zacharia, ſcriptores Ieremiam poſuerunt quod apud eum fiat venditi agri mentio, vt diximus. Vide Annot. cap. 23. ad illud, filij Barachiæ. Neutrum videtur ſcripſiſſe Matth.

v. 11. *Et interrogauit eum Præſes.* Non eſt improbabile Chriſtum cum Præſide locutum lingua Græca,
E quæ tunc erat valdè communis. Nam Pilatum hominem Romanum calluiſſe Hebraicam, ſeu Syriacam linguam non admodum veriſimile eſt: Neque enim Romani ferè præter ſuam Romanam alias linguas diſcebant, quàm Græcam. Quod ſi mitterentur in prouinciam peregrinæ linguæ, vtebantur interpretibus. Quare, niſi dicas Pilatum hîc interprete vſum, fit perquam probabile, Chriſtum Græce cum eo collocutum fuiſſe. Nam quod titulum crucis Dominicæ Pilatus ſcripſiſſe legitur (*erat autem ſcriptus Hebraicè, Græcè, & Latinè,*) vt teſtatur Ioannes cap. 19. intellige factum iuſſu eius, non manu. Rurſum quod referunt Euangeliſtæ Pilatum allocutum fuiſſe principes Sacer-

dotum & seniores seu magistratus, ipsamque plebem: intelligi potest Græcè factum. Siquidem primarij quique viri Iudæorum atque etiam multi è vulgo, Græcè sciebant. Vnde legimus Act. 21. & 22. cùm Paulus in tumultu alloqueretur multitudinem Iudæorum lingua Hebræa, eos magis præstitisse silentium, quia nimirùm gratior audito eis erat sua Gentilis patria lingua; tametsi iam ante, cùm existimarent eum Græcè locuturum, magnum fecissent silentium, velut audituri eum & intellecturi. Quo loco & illud notandum quod tribunus Paulo sibi dicenti, *Num licet mihi loqui aliquid ad te?* Respondit: *Græcè nosti?* q. d. Audiam te libenter si Græcè loqui potes. Quippe significabat sibi molestum fore, si Hebræa lingua, quam minus intelligebat, Paulus ipsum alloqueretur; erat enim tribunus, homo gentilis; imò Romanus, vt apparet ex prænomine; vocabatur enim Claudius Lysias.

Tu es rex Iudæorum? Verè quidem etiam erat rex Gentium; sed Pilatus hoc tantùm interrogat, de quo Dominus accusabatur. Deinde peculiari ratione erat rex Iudæorum, quia Iudæis erat promissus vocibus Prophetarum, tanquam eorum rex & princeps futurus. Meritò igitur hoc fassus est, quod clarissimè de eo Prophetæ prænunciauerant. Ne tamen præsidi daret occasionem suspicandi de regno terreno; se ipsum apertè exposuit, apud Ioannem, dicens: *Regnum meum non est de hoc mundo.*

Dixit illi Iesus: Tu dicis. Non respondet ad mentem interrogantis: quærebat enim ille de regno terreno. Verùm hoc ipsum apud Ioannem interpretatur, dicens, *Regnum meum non est de hoc mundo.* *Quæritur* an Christus fuerit rex Iudæorum, quoad regnum temporale ipsius populi, iure successionis ex Dauid cæterisque regibus? *Respond.* non fuisse; quia regnum iam peruenerat in potestatem Romanorum, & Tiberius verè ipsorum princeps erat, de quo ipse Christus, *Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari.* Licet enim fortè per vim armorum Romani Iudæam prouinciam occupassent; tamen partim populi consensu, partim tractu temporis facti sunt Iudæorum veri Domini; sicut in alijs multis regnis contingit. Deinde, etiamsi deruit regnum debuisse iure deferri alicui ex posteritate Dauid; non tamen constat iure propinquitatis ad Iesum Mariæ filium pertinuisse: poterant enim alij ordine ac lege successionis esse propinquiores. Vide Annot. infrà cap. 28. v. 18. & Ioan. 10.

v. 19. *Misit ad eum vxor eius.* Hugo q. 20. super 1. Corinth. putat hoc somnium vxori Pilati immissum à diabolo; cui tunc erat, vt ait, reuelatum, quod per mortem filij Dei, ius suum perderet. Puto id pugnare cum loco 1. Cor. 2. *Si enim cognouissent &c.* Vide ibi nostr. Comment.

Multa enim passa sum hodie per visum propter eum. *Per visum.* Græcè κατ' ὄναρ, id est, in somnis, per somnium, per visionem oblatam in somno. Fortè per visionem terrores ei immittebantur, cum significatione quod eos pateretur, propter iniuriam homini iusto à marito suo illatam. Quæ visio prognostica fuit exilij & malorum, quæ ipsa cum marito suo passura erat, in vltionem huius tam iniusti iudicij. Dicit; *Hodie,* comprehendens in die præsenti noctem præcedentem, maximè secundum Iudæos, quibus dies naturalis incipiebat à vespera. Dicet aliquis contra id quod diximus, à bono Angelo immissum fuisse somnium, non à malo: Bonus Angelus non erat ignarus consilij Dei, quod per mortem Iesu esset redimendum genus humanum: ergo noluit hic impedire, & proinde non fuit auctor vxori Pilati vt suggereret viro ne Christum adiudicaret morti. *Respondeo* bonorum Angelorum qui sunt hominum custodes, est suggerere bona; etiamsi sciant homines ea non facturos, & Deum mala voluntate hominum vsurum ad aliquod excellentius bonum,

A quàm si id quod suggerebant, factum fuisset. Quâ in re similes sunt Deo, à quo est omnis bona inspiratio, etiamsi decreuerit peccatum hominis inspirationem bonam repellentis, permittere, ad maiorem nominis sui gloriam. Similes etiam Christo Domino; qui Iudæos persecutores suos ad fidem & pœnitentiam hortabatur, quorum tamen mala & impœnitenti voluntate cogitabat vti ad perficiendum opus, cuius gratia missus erat à Patre. *Fuit* autem huius suggestionis etiam ille vsus quod per eam Christi innocentia fuit declarata, dicente muliere: *Nihil tibi & iusto illi.* Oportebat enim, ad manifestationem malitiæ Iudæorum, innocentiam Christi multis modis, & per multos declarari, vt per Iudam, Pilatum, vxorem eius, centurionem, turbas sequentes ipsum &c. Sed cur potiùs vxor monita, quàm ipse Pilatus? an quia dignior huiusmodi admonitione? fortè enim Iudæa erat; sicut
B Drusilla vxor Felicis præsidis Act. 24.

v. 22. *Quid igitur faciam de Iesu, qui dicitur Christus?* Cur addit, *Qui dicitur Christus?* Quidam additum putant distinctionis causa, quòd etiam Barabbas proprio nomine vocabatur Iesus; erat enim illud nomen multis commune, vt patet ex Iosepho, & ijs quæ diximus in Annotat. cap. 1. Nam Barabbam dictum existimant, cognominatiuè, sicut Petrus dictus est Barjona, & sicut Nathanaël. Bartholomæus. Alij rationem hanc adferunt, vt Christi appellatione temperaret furorem expetentium Iesum ad mortem. Vnde & ait apud Ioannem. *Vultis dimittam vobis regem Iudæorum?* Et iterum; *Ecce rex vester.* Et tertio, *Regem vestrum crucifigam?* Ioan. 19.

v. 24. *Lauit manus coram populo, dicens; Innocens*
C *ego sum à sanguine iusti huius.* Hæc protestatio quod esset facto contraria, nihil prodesse potuit Pilato ad facti eius excusationem; tametsi, quia inuitus & metu tumultus aduersum se concitandi adactus, Christum morti adiudicauit; minùs peccauit quàm Iudæi, qui eum ipsi ex odio & inuidia tradiderunt, Christo teste quum ait; *Qui me tibi tradidit, maius peccatum habet.* Ioan. 19.

v. 25. *Et respondens vniuersus populus dixit: Sanguis eius super nos, & super filios nostros.* Id est, mors eius vindicetur in nos & in filios nostros, si hic est innocens. Itaque vindicta consecuta est, tam malorum temporalium, quàm spiritualium in eos & filios eorum; quia post multa mala seditionum, cædium, famis &c. vene-
D runt in potestatem Romanorum, & venditi sunt in captiuitatem, & vsque hodie sunt serui & exules, & toto orbe dispersi, & exosi omnibus hominibus; &, quod grauissimum est malum, derelicti à Deo in sua perfidia & obstinata malitia, ita vt difficilè, vel pauci ex illis conuertantur ad fidem Christi. Neque hæc vindicta Dei iniusta est in filios eorum; tum quia per hanc filiorum miseriam & derelictionem, parentes puniuntur; sicut Cham punitus in Chanaan & posteris eius: tum quia ratione peccati originalis omnes obnoxij sunt calamitatibus huius vitæ; tum quia gratia vocationis ad fidei veritatem nemini debetur.

v. 26. *Iesum autem flagellatum tradidit eis &c.*
E Quidam speculationibus suis plus satis dediti scripserunt, Christo quando flagellatus fuit, inflicta fuisse plusquam quinque millia plagarum. Sed id vanum esse, & ex indiscreta deuotione confictum, vel ipsa ratio conuincit. Primum, ad inferendas tot plagas, non vna hora, nec duæ nec tres sufficiebant; cùm tamen Pilatus non tamdiu fuerit remoratus principes populi, ipsumque populum poscentem eum ad necem. Deinde quia Romano more id fieri iussit Pilatus per suos lictores, id est, Gentiles, qui non habebant causam ita sæuiendi, cùm non essent accensi inuidia & odio illius hominis, sicut Iudæi. Imò Pilatus, qui satagebat eum liberare, & causam in eo mortis non reperiebat;

nullo modo passus fuisset eum sic toto corpore crudelissimè laniari. Adde quòd post tot millia plagarum, non sit naturaliter possibile hominem viuere; & quia plagæ omnes iuxta illos scriptores sanguineæ erant; vniuersus sanguis totius humani corporis non sufficeret tot plagis ad emanandum: itaque fuisset corpus Christi relictum prorsus exangue. Vnde patet huiusmodi speculationes non tantùm veritati, sed & rationi prorsus repugnare.

v 27. *Tunc milites Præsidis suscipientes Iesum in prætorium &c.* Hi Gentiles erant, non Iudæi, qui Christum flagellarunt, spinis coronarunt, illuserunt dicentes; *Aue rex Iudæorum*; qui in faciem expuerunt, & arundine caput eius percusserunt; denique crucifixerunt: iuxta id quod Christus prædixerat, suprà cap. 20. *Et tradent eum Gentibus ad illudendum & flagellandum & crucifigendum.* Marcus addit: *Et conspuent eum.* Lucas, *Et conspuetur.*

v. 29 *Et plectentes coronam de spinis.* Quidam putant Christum bis coronatum; priùs quidem corona spinea, de qua hoc loco; deinde corona ex rubo, cuius in quodam serm. meminit. S.Chrysost. idque tunc quando crucifixus est. Vide Guillelmum Episcopum Tornacensem in lib. de Vellere aureo, fol 88 vbi ostendere conatur, alteram coronam esse Aquisgrani, alteram Parisijs. Vide Molanum de Sacris Imaginibus lib. 4. cap. 7.

v. 32. *Exeuntes autem inuenerunt hominem Cyrenæum, nomine Simonem.* Hunc quidam Gentilem fuisse putant, propterea quòd Cyrenæus, seu Cyrenensis vocatur à tribus Euangelistis. Sed id minimè consequens est; Nam constat Iudæos toto orbe fuisse dispersos, & nominibus ciuitatum seu locorum in quibus nati essent, vocitatos. Hinc & synagoga erat Cyrenensium, Act. 6. vtique Iudæorum, insurgentium in Stephanum, Et Act. 11. inter fideles Iudæos numerantur Cyprij & Cyrenæi. Magis igitur crediderim & hunc Simonem Iudæum genere fuisse, præsertim cum nomen habuerit Iudaicum, idque apud Iudæos frequens. Vide August. tractatu de Pastoribus, sub finem, vbi contra Donatistas agens, disputat de patria huius Simonis.

v. 35. *Postquam autem crucifixerunt eum.* Quod ad modum crucifixionis attinet, pedes iuxta inuicem positi fuere, & singulis clauis affixi trunco seu sustentaculo ligneo subtus ad crucem affixo; non pes alter alteri superpositus,& vno clauo ambo transfixi; quomodo hodie passim pictores pingunt. Eo autem quo diximus modo multæ etiamnum visuntur Christi crucifixi vetustæ imagines. Beatus quoque Franciscus, in singulis pedibus singulos habuit clauos, repræsentantes clauos illos, quibus Christo pedes fuerunt perfossi & cruci affixi. Latrones similiter cruci affixi fuerunt, non alligati. Quod probant vetustissimæ picturæ,& nomen crucifixionis, & cruces eorundem inuentæ ab Helena, quæ non poterant distingui à cruce Christi. Id quod inde quoque potest colligi, quod Pilatus fuerit miratus de Iesu, quomodo tam citò præ alijs mortuus esset; quod mirari certè non debuisset, si Christus solus clauis affixus fuerat cruci, alij verò funibus alligati. B. Athanasius serm. in sanctam parasceuen, sic latronem alloquitur; *Oblitus es clauorum, non sentis dolores.* Hieronymus lib. 2. contra Iouinianum: Dominus, inquit, & latrones æquali iudicio crucifixi sunt. Loquitur autem de iudicio pœnæ. Vnde ibidem dicit, *Non aliter latro, aliter martyr occiditur.* Sic & Petrum crucifixum fuisse testatur S. August. Serm. 2. feria 4. Paschatis, dicens Petrum clauos expertum. Et Chrysost. in sermone qui legitur in Breuiario Rom. die octaua Petri & Pauli, & Ambros. serm. 68. dicens: *Petrus crucis sicut Saluator exitum tulit &c.* Nec aliter sentiendum de S. Andrea. Sanè à me visa est effigies B. An-

A dreæ, non cum cruce decussata, quam Burgundicam vocant, sed rectangulari, qualis est Domini Saluatoris; visa inquam, Coloniæ ad tumbam sacram deauratam B. Gereonis, in Ecclesia nominis eius quæ tumba per circuitum imaginibus duodecim Apostolorum ornata erat. Plautus in Mostellaria Actu 2. *Ego dabo ei talentum; primus qui in crucem excurrerit, sed ea lege, vt affigantur bis pedes, bis brachia.* Hinc collige, olim apud Romanos vel Athenis, vbi fabula illa acta fingitur, fuisse morem affigendi noxios cruci, fixis manibus & pedibus. Videtur autem quod quicumque crucifigebantur à Romanis, clauis affigebantur. Idem denique liquet ex vocabulo crucifigendi; non enim cruci alligare quempiam, est eum crucifigere, id est, B cruci affigere. Vide Baronium & Molanum de Historia SS. Imaginum lib. 3. cap. 17. & lib. 4. cap. 4. §. 6.

Diuiserunt vestimenta eius. Christum omninò nudum in Cruce pependisse, quomodo nudus egressus fuerat ex vtero matris; sentiunt Ioannes Hesselius & P. Montanus in explicatione passionis Domini; & probant ex suis authoribus. Et eò referunt illud *Psal.* 21. *Dinumerauerunt omnia ossa mea. Ipsi considerauerunt & inspexerunt me.* Dicit quidem B. Anselmus, in Dialogo, & Beda, vel quisquis author, in meditationibus passionis Christi horæ sextæ, matrem Domini velum quod habebat in capite posuisse circa lumbos filij, & texisse locum verecundum: sed non probant ex vllo authore. Quidam respondent milites po- C stea velum detraxisse.

v. 38. *Tunc crucifixi sunt cum eo duo latrones.* Vide suprà v. 35.

v. 40. *Si filius Dei es, descende de cruce.* Adhuc per ministros suos explorat diabolus, quod olim trina tentatione frustra quæsierat, num Iesus verè sit filius Dei. Itaque his & huiusmodi vocibus satellitum diaboli, fit quod Lucas indicat cap. 4. Diabolum adhuc postea redijsse ad Dominum tentandum; cùm ait: *Et recessit ab eo ad tempus.* Quæres an ergo diabolus vsque ad hoc tempus ignorauerit eum esse Dei filium. Vide Annot. suprà cap. 4. Vide etiam Annot. Sap. 2. Ex quo loco apparet fuisse Sadducæos qui talia dicerent. Non fecit quod petebant; quia maius aliquid facturus erat. Maius est enim mortuum è sepulcho resurgere, D quàm viuum de cruce descendere. Nec tamen credituri erant, qui hæc dicebant; si de cruce descendisset, sed artibus diabolicis, vt aliàs, miraculum illud attribuissent. Nam nec crediderunt alia miracula de cruce facienti; quod enim tenebræ factæ sunt per vniuersam terram, quod petræ ruptæ, quod velum templi scissum, quod monumenta aperta; eius potentiæ erat, qui in cruce pendebat. Quod idem magna voce clamans exspirauit, tantum miraculum fuit, vt diceret Centurio: *Verè filius Dei erat iste*; multique alij hoc videntes crederent. His adde mirabilem illam conuersionem latronis, tametsi non propriè fuerit miraculum.

v. 46. *Et circa horam nonam clamauit &c.* Hinc sa- E tis liquet circa nonam horam, quæ nobis est tertia pomeridiana, Dominum in cruce mortuum fuisse. Quomodo ergo vulgo persuasum est eum mortuum in ipso meridie? Ideò enim in meridie pulsu campanæ admonentur Christiani commemorationis mortis Dominicæ. Dicendum hæc duo reuera optimè consentire. Nam quo tempore erat Palæstinis hora diei nona, quæ est post meridiem tertia; eodem erat terris Occidentalibus Galliæ, Germaniæ, Italiæ, hora meridiana, vel circa meridiem. Nam Orientalibus propter terræ globositatem prius sol oritur, quàm nobis, & prius est illis meridies, quàm nobis; ita vt tunc quando nobis meridies est, sit Palæstinis tertia pomeridiana. Sicut ergo dicimus eclypsim aliquam in meridie

contigisse, quæ nobis in meridie contigit, etiamsi Orientalibus multò post meridiem: ita verè dicimus & sentimus Christum in meridie mortuum: quia quando, verbi gratiâ, in Gallia meridies erat, mortuus est; etiamsi Iudæis, tempus illud fuerit pomeridianum.

Eli, Eli, lammasabathani. Fortè propterea voluit Dominus hæc verba clarè in omnium auribus insonare, vt scribæ ac legisperiti qui præsentes aderant, audientes initium Psalmi, intelligerent eum Psalmum iam compleri; cùm non sit alius Psalmus, qui tam expressè nobis proponat Domini passionem. Cæterùm hæc verba Hebraica sunt, non Syriaca, sicque à Domino recitata, sicut in Psalmo habentur. Vnde factum, vt à quibusdam Iudæis (vtebantur enim lingua Syriaca, non Hebraica) non fuerint intellecta, creditumque sit ob vocabuli similitudinem quod Eliam vocaret. Vide Bellarminum lib. 2. de verbo Dei cap. 16. vbi bene ostendit hæc verba purè Hebraicè à Christo fuisse prolata, contrà quam existimauit S. Epiphanius.

Deus meus, Deus meus, vt quid dereliquisti me? Non defuerunt hoc tempore hæretici, qui auderent inauditam blasphemiam in Christum euomere, dicentes eum in cruce desperasse, cùm diceret; *vt quid &c.* & ob eam causam ipsum damnatum esse. Sed huiusmodi blasphemiam piæ au res etiam audire perhorrescunt. Non ergo significat Dominus hac sua exclamatione, se penitus exclusum à misericordia Dei, sicut desperantes: sed humanam suam naturam, quæ in tam acerbis pœnis erat constituta, nihil accipere consolationis, aut releuaminis pœnarum, à natura diuina, quæ humanæ erat in vnitate personæ coniuncta. Quantum enim ad pœnarum acerbitatem attinet, ita voluit Dominus eas subire & sentire, sicut eas sensisset purus homo. Sunt qui dicant dispensatiuè factum ad tempus, vt anima Christi ex visione Dei non perciperet gaudium, & miraculosè visionem à gaudio fuisse separatam. Sed nobis parum id probatur; neque enim fieri posse videtur, vt voluntas in tanto mentis bono non delectetur. Nullo autem modo significatur diuinitatem fuisse ab humana natura, vel eius partibus separatam; de qua re vide nostra in 3. dist. 21. Sed cur non dixit, *Pater meus*, sicut ante & post? Ante quidem: *Pater dimitte illis, non enim sciunt quid faciunt.* Post verò: *Pater in manus tuas commendo spiritum meum.* An ideò, quia scriptum erat in Psalmo; *Deus meus* & non Pater? Atqui illud etiam, *In manus tuas commendo*, de psalterio sumptum est; nec ibi tamen additur Pater; sed initio Psalmi dicitur Domine. Sicut ergo hic dixit: Pater, non Domine, quamuis sic esset in Psalmo: sic & ibi pro Deus meus, Pater meus dicere potuit. Itaque cur id non fecerit, hæc adferri potest ratio, quia non conueniebat vt filius diceret se à patre derelictum; cùm illis nominibus summa inter eos charitas & coniunctio significetur, cumque pater iam semel & iterum clara voce protestatus de Christo fuisset, dicens: *Hic est filius meus dilectus.* Sed creaturam, id est, hominem à Deo derelinqui in pœnis, non inconuenienter dicitur; quia Deus est totius creaturæ Dominus. At vbi filius pro peccatoribus apud Deum intercedit & misericordiam petit; ibi suauiter sonat nomen Patris; nemo enim gratior apud Deum aduocatus pro peccatoribus quàm ipsius Dei filius. Et ideò dixit, *Pater dimitte illis.* Item quando spiritum erat emissurus & Deo commendaturus congruentissimè patrem nominauit, dicens: *Pater in manus tuas &c.* quia hoc nomen, & charitatem insinuat, & singularem curam pro filio.

Vt quid dereliquisti me? Hic interrogatiuus orandi modus duo significat; eum qui orat, derelictum esse, & petitionem ne diutius derelinquatur, sed vt quan-A tocyus liberetur. Sicut cum dicit Propheta, *Quare faciem tuam auertis?* Sensus est, Auertisti faciem tuam à nobis; sed rogamus, vt iam digneris faciem tuam ad nos conuertere. Item: *Quare obliuisceris nostri?* id est, oblitus es nostri, sed rogamus vt desinas obliuisci, & digneris recordari nostri. Igitur hæc Christi exclamatio non aliud necessariò includere videtur, quam Christum derelictum à Patre, vt talia pateretur; siue consolationem diuinam in sua passione senserit, siue non; ac deinde Christum petere ac rogare patrem, vt non diutius relinquat: sed ex angustijs passionis iamiam liberet. Quod & factum est, per mortem, & plenius per resurrectionem post tres non integros dies se-B cutam. Vide nostr. Comment. Hebr. 5. vers. 7.

v. 49. *Sine, videamus an veniat Elias. Sine,* Græcè ἄφες, prohibentis q. d. ne detur ei acetum bibendum, quo hausto statim moriatur, Potiùs expectemus an veniat Elias eum liberaturus. Solet enim sontibus in tormento ac supplicio mortis acetum bibendum dari ad mortem accelerandam. Fortè hic quorumdam sermo, Heliam vocat iste, ex ea traditione processit quâ creditur Eliam adhuc viuere, vt potè translatum, non mortuum. Vnde & alij dicebant; *Videamus an veniat Elias liberans eum.*

v. 50. *Clamans voce magna emisit spiritum.* Vt impleret quod dixerat, se habere potestatem ponendi C animam suam. Quod erat potestatis diuinæ, sicut docet Hieron. epist. 150. ad Hedibium q. 8.

v. 51. *Et ecce velum templi scissum est*, Huius rei duplex esse potest significatio: altera, per Christi mortem apertum esse cœlum, quod antea clausum erat: alter, per Christum auferri velamen legis; ita vt deinceps per omnes Gentes prædicato Euangelio, paterent passim & ab omnibus caperentur mysteria resurrectionis Christi. Ad priorem significationem pertinere illud videtur Hebr. 9. *Nondum propalatam Sanctorum viam.* Ad posteriorem, 2. Cor. 3. *Quoniam in Christo euacuatur,* loquens de velamine. Vide nostrum Comment. dictis locis.

Simile huic prodigium, quod Iosephus refert valuas templi media nocte sponte fuisse reclusas, non multo ante excidium Hierosolymitanum. Potest enim D ad eiusdem rei significationem vtrumque referri; tametsi Iosephus aliò referat, non malè, scilicet signum illud fuisse quod profanæ gentes locum illum sacrum ingressuræ & destructuræ essent.

Quæritur quod hic intelligatur *velum templi?* vtrum quod oppansum erat ante sancta Sanctorum, an quod locum sacrum diuidebat à loco profano, in quo plebs conueniebat. Nam locus sacer, in quo incensum ponebatur, Lucæ 1. vocatur *templum*, ibi; *Mirabantur quod tardaret ipse in templo &c.* Vide Iansenium hic & illic. Item Baronium Tom. 1.

v. 52. *Multa corpora sanctorum.* Non antiquorum Patrum, vt Abrahæ, Dauidis, Hieremiæ &c. vt quidam opinati fuerunt; neque enim hoc Euangelista tacuisset, sed discipulorum Christi, id est, eorum qui in Christum iam præsentem crediderant, & non ita du-E dum mortui ac sepulti erant. Fideles enim primis Ecclesiæ temporibus vocabantur *Sancti*, quod patet ex Apostolicis litteris. Ac certè nisi fuissent satis recenter mortui, non fuissent agniti ab ijs, quibus apparuerunt, nec cognitum fuisset eos esse à morte rediuiuos. Quare nec eorum apparitiò, testimonium satis expeditum fuisset resurrectionis Christi ad immortalitatem. Sanè sicut Christus non nisi notis apparuit; sic & illi. Ita Iansenius; qui ibidem sentit ac bene probat, quod hi cum Christo resurrexerint ad vitam immortalem, licet ab Apostolis non visi. Obijcitur. Non habuerunt dotem claritatis. *Resp.* habuisse, licet ea videntibus non appareret, sicut nec claritas corporis Christi: quia mortales oculi, si claritatem solis non

ſuſtinent, quantò minùs claritatem corporis Christi? Vide noſt. in 4. d. 43.

v. 53. *Et exeuntes de monumentis poſt reſurrectionem eius, venerunt in ſanctam ciuitatem, & apparuerunt multis.* Græcè: *Egreſſi è monumentis.* Ambiguum eſt autem, vtrum poſt Christi reſurrectionem egreſſi de monumentis an prius egreſſi, demum poſt eius reſurrectionem ingreſſi fuerint ſanctam ciuitatem multiſque apparuerint. Poſteriorem ſenſum hæc ſuadere videntur. Primum, quia iis ſignis quæ in morte Christi acciderunt, annumerat Euangeliſta monumentorum apertionem, & (videtur prima fronte) corporum ſepultorum reſurrectionem. Deinde, quia ſi omninò ſignificare voluiſſet reſurrectionem eorum factam fuiſſe poſt reſurrectionem Christi; multò conuenientiùs hoc addidiſſet priori ſententiæ, dicendo. Et poſt eius reſurrectionem monumenta aperta ſunt, & multa corpora Sanctorum &c. Aut, ſi contendas monumenta in morte Christi fuiſſe aperta, ſed reſurrectionem mortuorum factam, poſt reſurrectionem Christi; ſaltem ita dicendum erat: Et poſt eius reſurrectionem ſurrexerunt ex iis monumentis multa corpora ſanctorum qui obdormierant. Sciendum tamen, fuiſſe apud Iudæos ſepulchra quædam communia, vt annotat ex Thalmud. Baronius in additionibus primi Tomi Annalium. Itaque fieri potuiſſe, vt illa in morte Christi fuerint aperta & recluſa, in quibus multitudo erat cadauerum repoſita more Iudæorum, cæterum tertio demum die, Christo reſurgente, quoſdam ex illis mortuis; ſcilicet qui ſancti & Christi fideles fuerant, reſurrexiſſe tanquam Christi reſurgentis quoſdam comites; eiuſque reſurrectionis ſua reſurrectione teſtes. Atque in hunc ſenſum non incommodè accipi poſſunt verba Euangeliſtæ, hoc modo: *Et monumenta aperta ſunt*, ſcilicet; eadem hora mortis Christi. Quippe ipſius terræmotus duo videntur ſignificari effectus, ſcilicet petrarum ſciſſio, & monumentorum apertio. Porrò reſurrectio mortuorum nō eò pertinet neceſſariò; ſed quia monumentorum apertionis mentionem fecerat, addit, etiam mortuorum è monumentis exſurrectionem At ne putaretur hæc ſtatim eodem tempore facta; rem pleniùs explicat ſequentibus verbis, dicens demum poſt Christi reſurrectionem egreſſos fuiſſe de momentis mortuos, & veniſſe in ſanctam ciuitatem, & multis apparuiſſe. Itaque hoc loco, per prolepſim, reſurrectionis eorum meminit, tantùm ex occaſione, quia loquebatur de monumentorum apertione, quæ in Christi mort contigit; ſicut ſupra occaſione eorum quæ narrat de pœnitentia Iudæ & relatis argenteis, ſubiungit conſilum de agro empto; licet id non ſtatim factum fuerit. Hic ſenſus non eſt improbabilis, ac videtur verus & genuinus. Confirmatur ex ipſo textu. Si enim poſt Christi reſurrectionem exierunt de monumentis, ergo poſt eum reſurrexerunt & non in morte Christi. Nam abſurdum eſt dicere eos triduo viuos delituiſſe in ſepulchris, quæ non ſunt habitacula viuorum, ſed receptacula mortuorum. Item, ſi demum poſt Chriſti reſurrectionem apparuerunt, ergo videtur quod non ante reſurrexerint. Nam finis reſurrectionis erat, vt apparendo hominibus teſtarentur Christi reſurrectionem. Neque Christus poſtquam reſurrexit apparitiones diſtulit, ſed ſtatim apparuit ſuis, & quidem eodem die toties. Ita & alij qui tunc reſurrexerunt. Vide noſtrum Comment 1. Cor. 15. ad illud, *primitiæ dormientium*, v. 20.

Et apparuerunt multis. Videlicet eo modo quo Christus, qui poſt ſuam reſurrectionem non eſt familiariter conuerſatus cum hominibus. ſed multis per interualla apparuit. Vnde Petrus Act. 10. *Dedit eum manifeſtum fieri non omni populo, ſed teſtibus præordinatis à Deo, nobis &c.*

v. 56. *Maria Iacobi & Ioſeph mater, & mater filio-*

A *rum Zebedæi.* Hæc à Marco, Salome vocatur; illa à Ioanne, Maria Cleophæ. Vide Ianſenium cap. 104. & 143. Comment. in Concordiam, & cap. 19. Vide Annot. Marci 15. & Matth. 13. & Ioannis 19. Aderat autem his & Ioanna vxor Chuſæ procuratoris Herodis, de qua Lucæ 8. & vlt. Fuerunt ergo præter matrem Domini mulieres, quæ eum vſque ad crucem & ſepulturam ſecutæ, Maria Magdalene, Maria Iacobi, Salome, & Ioanna. Veriſimile eſt & alias adfuiſſe, quas Euangeliſtæ ſuis nominibus non deſignarunt, ſed comprehendunt generali clauſula dicentes: Lucæ 24. *Et aliæ mulieres.* Epiphanius Hæreſi 78. præter matrem Domini, enumerat quatuor adhuc alias Marias ſub cruce Domini, quarum vnam vocat Mariam ma-
B trem Ruſi, cuius & meminit Hæreſi 79.

v. 58. *Tunc Pilatus iuſſit reddi corpus.* Marcus; *Donauit corpus Ioſeph.* Ioannes: *Et permiſit Pilatus.* Non fuit hæc vera donatio, quia nullum ius in illud corpus habebat Pilatus, tum quia iniuſtè eum fecerat occidi, tum quia corpus erat filij Dei, in quod nulli ius dominij competere poteſt homini. Donauit ergo, ſua opinione & quantum in ipſo erat: Reuera autem tantùm permiſſio facta eſt ipſi Ioſeph à poteſtate quæ impedire poterat, vt tolleret corpus Ieſu. Vnde Ioannes magis propriè locutus eſt.

v. 60. *In monumento ſuo nouo.* Quare nouo? Reſpondet S. Amb. in Lucam, ne alius ſuſcitatus à perfidis diceretur. Quare in ſepulcho alieno? Vide Reſponſionem in Serm. 135. de tempore, apud S. Au-
C guſtinum.

v. 63. *Recordati ſumus, quod ſeductor ille dixit adhuc viuens: Poſt tres dies reſurgam.* Vnde ſciebant hoc eum dixiſſe, cùm id non dixerit, niſi ſecreto primum quidem tribus Apoſtolis qui præſentes adfuerant eius transfigurationi; tametſi non addidit de triduo; deinde duodecim Apoſtolis cum aſcenderent Hieroſolymam, ſed ita vt ab illis non fuerit intellectus? Sed non prohibiti fuerunt ea quæ audierant, licet, non ſatis intellecta, alijs referre. Ac fortè Iudas, quando conſilium cum Iudæis contulit de Christo tradendo, etiam hoc ad eos detulit, ſe ex eo talia verba audiſſe. An quia dicunt, *Recordati ſumus*, quaſi ipſi ex eo audiuiſſent? hoc eò referendum eſt, quod dixit Iudæis
D Ioannis 2. *Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud*: Nam ſicut ibi ſubiungitur: *Cùm reſurrexiſſet à mortuis, recordati ſunt diſcipuli eius quia hoc dicebat &c.* ita fieri poteſt, vt Iudæi poſtquam Chriſtum occiderant, recordati fuerint horum verborum; non fide inducti, ſed metu impulſi, ne fortè verba illa in eius corpore reſuſcitando implerentur. Neque enim dubium, quin ea verba ſæpè apud ſe perpenderint; quandoquidem ex illis etiam calumnioſam accuſationem ei inſtruxerant apud Concilium & Pontificem ſuprà, c. 26. v. 61.

CAPVT XXVIII.

v. 1. VEſpere autem ſabbathi quæ luceſcit &c. *Quæritur* an Chriſtus ſurrexerit nocte, an diluculo, poſt exortum ſolis. Vide alios Euangeliſtas, & ibi noſtras Annotat. Hieron. q. 6. ad Hedibiam, dicit eum
E reſurrexiſſe hora qua ipſe voluit, & quæ nulli mortaliũ cognita eſt. Ex Ioannis 20. v. 1. liquet ante lucem ſurrexiſſe. Additio Cenſoris.

v. 2. *Et ecce terræ motus factus eſt magnus.* Non ad reſurrectionem Domini, ſed ad Angeli deſcenſum; *Angelus enim*, inquit, *Domini deſcendit de cælo: Et accedens reuoluit lapidem.* *Quæritur* an reuolnerit, vt Chriſto reſurgenti via pateret, an verò ad demonſtrandam veritatem reſurrectionis, per hoc quod ab omnibus iam videri poſſet ſepulchrum vacuum. *Reſp.* eſſe omnium patrum ſententiam, Chriſtum Dominum reſurrexiſſe clauſo ſepulchro; de quo vide noſtra

in 4.

in 4. dist. 10. tametsi vnus S. Leo Epist. 83. cap. 6. diuersum sentire videtur, quo tamen loco expresse affirmat Christum ianuis clausis ad discipulos ingressum. Quod autem tantùm ad demonstrandam veritatem resurrectionis Christi reuoluerit Angelus lapidem ab ostio monumenti, ipsa verba Angeli ostendunt dicta ad mulieres; *Venite & videte locum, vbi positus erat Dominus*, & apud Marcum: *Ecce locus vbi posuerunt eum*, & apud Lucam & Ioannem Petrus & Ioannes inspiciunt monumentum; nec reperiunt corpus Domini. Itaque etsi nondum credentes, saltem dubitare cœperunt, & rem secum expendere, & conferre cum ijs quæ Dominus prædixerat: Quorum nihil fuisset factum, si reperissent clausum monumentum, sed certo persuasum habuissent corpus eo adhuc contineri, apparitiones autem tantùm esse phantasticas. In Martyrol. Vsuardi legitur Christum resurrexisse clauso monumento. Ambr. serm. 74. in Natal. Mart. Annuntietis, inquit, sanctis martyribus Dominicæ resurrectionis gloriam; vt dum sepulturæ illius prædicamus reserata claustra, & horum sepulchra reserentur &c. vbi loqui videtur de reseratione claustrorum facta ad prodeundum è sepulchro, sicut in fine sæculi aperientur sepulchra resurrecturis. Vide Feu-ardentium in Hæresibus de Christo, Hæresi 10. multas Patrum auctoritates citantem: vbi & soluere conatur quod ex Leone obijcitur; citat autem ipsius Caluini verba nobiscum consentientia. Chrys. Homilia de Ioanne Baptista Tom. 3. vel quisquis auctor, docet, lapide non remoto Christum resurrexisse; sicut clausis ostijs intrauit ad discipulos, & ex virgine natus. idque eum fecisse, vt per hoc virtus ipsius appareret. Vide Iansenium c. 145.

v. 4. *Præ timore autem eius exterriti sunt custodes.* Non fuerunt exterriti Christo resurgente, quia resurgentē eum nemo vidit. Et indignū erat ac prorsus incongruum vt Christum gloriosè resurgentem, impia militum turba videret. Nisi dicas eos sic Christum vidisse, sicut in die iudicij visuri sunt eum, qui eum pupugerunt. Neque enim verisimile est milites ad custodiendum sepulchrum missos omnes obdormiuisse.

v. 4. *Non est hic; surrexit enim.* Bene sequitur: Surrexit è sepulchro, ergo iam ibi non est; si argumentum loquatur de Christo, secundum humanam naturam; & de naturali modo existendi in loco. Et quidem eo modo tam Angelus respondens, quàm mulierculæ quærentes, Christi præsentiam intelligebant. Vnde futile est quod obijcit hæreticus, Christus ascendit in cœlum, ergo non est in altari. Vide nost. in 4. d. 10.

v. 7. *Ecce prædixi vobis.* Marcus in tertia persona. *Sicut dixit vobis.* Græcè hoc loco ἰδοὺ εἶπον ὑμῖν, id est, *ecce dixit vobis.* Apud Marcum καθὼς εἶπεν ὑμῖν, *Sicut dixit vobis.* Non enim Angelus hoc ante prædixerat, sed ipse Dominus Matth. 26. *Postquam*, inquit, *resurrexero, præcedam vos in Galilæam.*

Et ecce præcedit vos in Galilæam: vbi eum videbitis. Malè quidam codices, Præcedet: Græcè προάγει. Adstipulantur Latina MSS. Sensus: Breui præcessurus est vos in Galilæam. Cur Angelus, & mox ipse Dominus remittit discipulos in Galilæam, illic Dominum visuros; cùm post hanc apparitionem, ipso die, toties; ac deinde, octauo adhuc die Hierosolymis visus illis fuerit? Quia in Galilæa, non paucis, id est, solis Apostolis, paucisque alijs, vt in Iudæa; sed pleno fratrum seu discipulorum numero, conspiciendum se præbiturus erat. De qua apparitione Paulus ait: *Deinde visus est plusquam quingentis fratribus simul*, 1. Corinth. 15. Nimirum illi erant fratres. de quibus hic v. 10. ipse Dominus: *Ite, nuntiate fratribus meis, vt eant in Galilæam.* Quando autem & quomodo visus fuerit in Galilæa, vide Iansenium & Baronium. Videntur in Galilæa contigisse duæ insignes apparitiones; scilicet vna ad mare Tiberiadis, de qua Ioannis cap. vlt. vbi S. Petrus

A coram condiscipulis, creatus est à Domino totius Ecclesiæ pastor. Altera, in monte, de qua hîc. Matthæus cæteras quæ Hierosolymis statim à resurrectione Domini factæ sunt apparitiones, silentio præterit: Marcus attingit: Lucas & Ioannes pleniùs prosequuntur.

v. 9. *Et ecce Iesus occurrit illis.* Cur potiùs mulieribus, quàm viris apparuit Christus rediuiuus? Quia mulieres magnam sedulitatem exhibebant circa sepulchrum, & singulariter honorabant sepultum, ementes aromata, vt venientes eum vngerent, vt est apud Marcum & Lucam. Item voluit Dominus resurrectionem suam primum per mulieres innotescere viris, scilicet discipulis, vt illi haberent occasionem dubitandi, inquirendi, explorandi, priusquàm crederent; atque ita per eorum dubitationem nos in fide resurrectionis ampliùs confirmaremur: sicut Gregorius dicit, quod plus nobis profuit Thomas dubitans, quàm Maria citò credens.

B

Auete: Cur non dixit; *Pax vobis?* Resp. Hebraicè ita dixisse, sed Euangelista id Græcè reddidit; *Auete*; Quod & verisimile est in Angelica salutatione; *Aue gratia plena*, Angelū dixisse; *Pax tibi gratiosa.* Imò erat Exemplum Tobiæ 5. vers. 11. Et sicut discipulos salutauit; *Pax vobis*, apud Lucam & Ioannem; ita hîc mulieres, id est, Salus vobis. Gaudium vobis. Addit. Cens.

Illæ autem accesserunt & tenuerunt pedes eius. Quomodo ergo dicit Mariæ Magdalenæ: *Noli me tangere?* Ioannis 20. Resp. Tangenti dixit, *Noli me tangere*; sicut aspicienti diceretur, Noli me aspicere; sicut & illa dicebat, *Nolite me vocare Noëmi*, cùm ab illis sic vocaretur: Sicut timentibus dicitur: *Nolite timere*, & in Psalm. *Dixi iniquis, Nolite iniquè agere.* Vide Annot. Ioan. 20. Verisimile est enim hîc præcipuè significari Mariam Magdalenam, de qua Ioannes. Nam & ea hîc primo loco nominata est.

C

v. 11. *Ecce quidam de custodibus venerunt in ciuitatem.* Miro Dei consilio factum est, vt nimia aduersariorum sollicitudine custodes sepulchro dominico adhiberentur, per quos veritas Dominicæ resurrectionis certius nobis ac manifestius innotesceret; quemadmodum pulchrè declarat S. Maximus in Homilia Dominicæ resurrectionis.

D

v. 13. *Et furati sunt eum nobis dormientibus.* Milites dormiuisse, nullo modo credibile est, tum propter seuerum mandatum principum Iudæorum, tum quia res erat maximi momenti, maximæque expectationis. Nec tamen Christum viderunt resurgentem; sic enim statim fugam cœpissent præ terrore, aut certè statim abiuissent nuntiaturi, quod vidissent. Manserunt autem vsque ad aduentum Angeli; cuius aspectu territi fugerunt. Angelus autem veniens lapidem reuoluit, eodemque descendente terræ motus factus est magnus. Simul ergo facta sunt, aduentus Angeli, terræ motus, & reuolutio lapidis: at Christus iam ante resurrexerat: sequitur ergo Christum resurrexisse clauso sepulchro.

v. 17. *Et videntes eum adorauerunt, quidam autem dubitauerunt.* Illud, *Quidam autem dubitauerunt* ad tempus anterius referendum videtur, non enim dubitauerunt quando erant in monte Galilææ, sed vnus dubitauerat, quum adhuc essent Hierosolymis, vbi octauo à resurrectione die dubitatio eius depulsa est. Itaque in eo quod dicit: *Quidam autem dubitauerunt*, etiam obseruanda est enallage numeri scripturis non infrequens; tametsi non negamus etiam ad plures posse referri, scilicet eos, quorum secundum Marcum, incredulitatem & duritiam cordis Dominus exprobrauit, quod ijs qui viderāt eum resurrexisse, non credidissent.

E

v. 18. *Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra.* Vt hic locus bene intelligatur conferendus est cum alijs: vt Matth. 11. *Omnia mihi tradita sunt à patre meo.* Ioan. 3. *Pater diligit filiū, & omnia dedit in manu eius*, & similibus. Significatur enim his sententijs, Christum

constitutum esse principem super vniuerso regno Dei, quod sibi colligere voluit in terra; iuxta illud Psal. 2. *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius.* Item. Psal. 8. *Omnia subiecit sub pedibus eius.* Quod exponens Apostolus Ephes. 1. addit: *Et ipsum dedit caput super omn m Ecclesiam.* Et Coloss. 1. *Et ipse est caput corporis Ecclesiæ, vt sit in omnibus ipse primatum tenens.* Vide etiam Comment. Hebr. 2. Sed quæritur quando data sit Christo illa potestas. *Resp.* datam quando Verbum caro factum est. Tunc enim vnctus est Spiritu sancto præ participibus suis, accipiens omnium gratiarum plenitudinem. Tunc igitur accepit dignitatem regni & sacerdotij; licet executio harum potestatum dilata sit in opportunum tempus. Nam, vt Apostolus docet Hebr. 2. Ne nunc quidem vidWhen omnia ei subiecta; hoc enim demum fiet in die iudicij, quando omnes inimici ei perfectè subijcientur. 1. Corinth. 15.

Quidam hinc statuere volunt Christum secundùm humanam naturam, temporalem Dominum esse & fuisse totius mundi: Sed rectiùs videtur hic intelligi potestas spiritualis, quæ videlicet respicit salutem animarum. Nam de alia dicit apud Ioannem ad Pilatum: *Regnum meum non est de hoc mundo,* & Lucæ 12. *Quis me constituit iudicem & diuisorem inter vos?* Et si fuisset temporalis Dominus, debuisset illa potestate vsus fuisse aliquando; & constituisse & reliquisse in ea sibi vicarium; sicut fecit in potestate spirituali. Et deberent omnes legitimi reges & principes, etiam infideles, vocari Christi; sicut vocatur Petri successor, & quilibet sacerdos vtens absoluendi potestate. Vide Annotat. Ioan. 18. *Regnum meum non est de hoc mundo.*

Hanc suam potestatem Christus ex parte communicauit Apostolis suis, & eorum successoribus tanquam vicarijs. *Sicut misit me pater, & ego mitto vos. Quorum remiseritis peccata &c. Pasce oues meas;* quemadmodum & promiserat; *Tibi dabo claues regni cælorum; & quodcumque solueris super terram, erit solutum & in cælis &c.* Ecce potestas in cœlo & in terra. Item *Quæcumque solueritis super terram &c.* Matth. 28.

v. 19 *Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris &c.* Paucis verbis comprehendit Dominus vniuersam functionem Apostolicam: quæ eadem nunc omnibus Episcopis & Pastoribus communis est. In eo enim quod dicit, *Docete,* Dat eis potestatem docendi, non ea tantùm quæ ad fidem pertinent, sed etiam quæ pertinent ad pietatem & sanctam vitæ conuersationem. Additur enim explicandi gratia; *Docentes eos seruare omnia quæcumque mandaui vobis.* Quod haud dubiè ad præcepta rectè viuendi referendum est. Vide circa hoc Comment. S. Hieronym. Vnde manifestum est falli eos qui solam fidem intelligunt in eo quod dictum est, *Docete omnes gentes.* Quod autem sequitur; *Baptizantes &c.* alteram partem indicat functionis pastoralis, quæ consistit in administratione Sacramentorum. Ex baptismo enim, tanquam ex primo & maximè necessario Sacramento, facilè cætera Sacramenta intelliguntur; quorum omnium administratio ad præfectos Ecclesiæ pertinet. Conuincuntur ex hoc loco hæretici, qui dicunt ministerium Ecclesiasticum consistere in sola prædicatione verbi Dei.

A *Docete omnes gentes.* Id est, omnium gentium homines, quicumque erunt doctrinæ capaces. Tales autem soli sunt adulti. *Baptizantes eos,* omnes quicumque erunt baptismi capaces; tales autem sunt etiam infantes editi in lucem; potest enim illis cæremonia baptismi adhiberi. Si tamen totus hic locus de adultis cuipiam videatur accipiendus: non obstat infantium baptismati; non enim præceptum de adultis excludit infantes. Nam hos etiam baptizandos esse satis ostenditur ex verbis Ioan. 3. *Nisi quis renatus &c.*

In nomine Patris &c. Probabilis expositio est: In nomine, id est, in virtute. Nam sæpè in sacris litteris *nomen* significat virtutem, seu potentiam; vt cum dicitur Marci vlt. *In nomine meo dæmonia eijcient.* Sic
B Ps. 3. *Deus in nomine tuo saluum me fac.* Sequitur enim quasi expositio, *Et in virtute tua iudica me.* Verum, quia in Græco est εἰς τὸ ὄνομα, videri posset hic sensus, Baptizantes eos in nomen Patris, id est, Baptizando, eos incorporantes & ascribentes numero fidelium eorum, qui fidem SS. Trinitatis profitentur. Vide Iansenium & nostra in 4. dist. 3. Item de illa phrasi, *in nomine huius, aut illius,* vide Annot. suprà cap. 10. v. 41.

v. 20. *Docentes eos seruare &c.* Primò docendi Catechumenti, deinde baptizandi, posteà danda illis præcepta. Non enim priùs eis præcepta possunt imponi, quàm fuerint Ecclesiæ incorporati. Quid enim mihi
C de iis qui foris sunt, iudicare? 1. Cor. 5.

Seruare omnia quæcumque mandaui vobis. Ergo mandata Dei possibilia sunt; neque enim voluit vt discipuli gentibus imponerent onus importabile. Christus autem mandauit seruari legem; tum quando dixit: *Non veni soluere legem, sed adimplere;* tum quando ait adolescenti, *Si vis ad vitam ingredi, serua mandata,* suprà cap. 5. & 19.

Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationē sæculi. Manifesta est promissio Christi, quâ Ecclesiæ suæ promittit se cum eâ futurum vsque ad finem sæculi; qualem promissionem synagoga nun-
D quam habuit. Promissio autem absoluta est, & conditionem annexam non habens: vnde, nec improbitate malè viuentium, nec crudelitate persequentium, impediri, aut frustrari potest. Præsentia autem Domini de qua dicit; *Ego vobiscum sum;* duo complectitur necessaria Ecclesiæ; videlicet integritatem doctrinæ, & sanctitatem vitæ. Horum alterum si deesset Ecclesiæ; tum verè dici posset eam à Christo sponso suo derelictam. Est enim vtrumque ad consequendum salutem necessarium: fides integra, & conuersatio sancta. Neque cauillari possunt hæretici, vt ferè circa alia testimonia solent, hanc promissionem ad solos Christi discipulos pertinere, qui tum præsentes aderant; non item ad successores eorum; non enim tantùm dicitur,
E *Ego vobiscum sum omnibus diebus;* quod intelligere quis posset de omnibus diebus, quibus illi essent victuri, sed additur; *vsque ad consummationem sæculi.* Cum autem ipsi Apostoli vsque ad consummationem sæculi non essent in hac vita permansuri; omnino necesse est ea verba referri ad eorum successionem, id est ad Ecclesiam per eos fundandam. Vnde & statuitur perpetua successio ab Apostolis vsque ad finem sæculi in Ecclesia. Vide nost. comment. 1. Ioan. 4. vers. 6.

FINIS EVANG. SECVNDVM MATTHÆVM.

ANNOTATIONES IN EVANGELIVM SECVNDVM MARCVM.

ARCVM ex narrationibus Petri suum conscripsisse euangelium pluribus declarat Eusebius lib. 3. demonstrat. euangel. cap. 9. rationem quare Petrus ipse non scripserit, idem repetit in historia.

CAPVT I.

v. 2. *Sicut scriptum est in Isaia propheta.* Hieronymus in Malach. 3. Marcus, inquit, Euangelista duo testimonia Malachiæ & Isaiæ sub vnius prophetæ sermone contexens, ita exorsus est: *Initium euangelij &c.*

v. 4. *Et prædicans baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum.* Sensus est, Ioannem prædicasse Iudæis, vt ad suum accurrerent baptismum, scilicet ab ipso baptizandi, ipsoque baptismo profiterentur suorum peccatorum pœnitentiam, per quam consequi possent remissionem; non tamen in eius baptismo, sed Christi, quod ipse postea manifestè significat, dicens ad homines à se baptizatos: *Ego baptizaui vos aqua, ille verò baptizabit vos Spiritu sancto.* Nam & Spiritus sanctus in Ecclesiæ precibus vocatur remissio peccatorum, Feria 3. Pentecostes. Alij malunt istud (*in remissionem peccatorum*) construere cùm verbo prædicans, hoc sensu, Baptismum pœnitentiæ prædicans, ad hoc vt peccatorum remissionem consequerentur per Christum, baptismo pœnitentiæ præparati. Et probant ex Cantico Zachariæ; Lucæ 1. *Ad dandam scientiam salutis plebi eius, in remissionem peccatorum eorum*, vbi istud *in remissionem peccatorum*, construitur cum, dare scientiam salutis, id est, prædicare viam salutis. Vide annot Matth. 3.

v. 6. *Locustas & mel syluestre edebat*: Beda lib. de locis sanctis cap. 14. docet quod genus locustarum hoc fuerit & quod mel syluestre. Vide apud Iansenium varias opiniones, & apud P. Canisium in Ioanne Baptista, Plinus meminit locustarum, quæ esui sunt.

v. 7. *Cuius non sum dignus procumbens soluere corrigiam calceamentorum eius.* Hoc tropo non significat se esse peccatorem. Nam & angelus & beata Maria ita loqueretur; & ita fere locuta est, quando vocauit se humilem ancillam Domini; sed sensus est: Cui sum incomparabilis. Vide annot. Matth. 3. v. 11.

v. 12. *Et statim Spiritus expulit eum in desertum.* Nempe idem Spiritus de quo modo dixerat. Spiritum tanquam columbam descendisse, & mansisse in ipso.

v. 13. *Et erat in deserto quadraginta diebus & quadraginta noctibus; & tentabatur à satana.* S. Thomas 3. p. q. 41. art. 3. ad 2. opiniones refert, an toto illo tempore fuerit tentatus, an tantum post 40. dierum ieiunium, Sed verisimilius, hoc quod Marcus dicit, & tentabantur à diabolo; ex Matthæo esse interpretandum, nempe post quadraginta dierum ieiunium, eum esurientem fuisse tentatum, quod & Lucas significat. Vide annot. Matth. 4.

v. 15. *Quoniam impletum est tempus, & appropinquauit regnũ Dei.* Vide annot. Matt. 3. *Pœnitemini, & credite euangelio.* Prius monet vt pœnitentiam agant. Deinde vt credant Euangelio: quia prædicabat ijs qui

B iam fideles erant, & per pœnitentiam præparandi ad euangelium recipiendum; quo indicabatur regnum Dei iam adesse; sic enim & Ioan. prædicatio, qua pœnitentiã baptismo suo prædicabat, præparatoria erat ad Christũ.

v. 24. *Quid nobis & tibi, Iesu Nazarene, venisti perdere nos? Scio qui sis; sanctus Dei.* Et postea v. 34. *Dæmonia multa eijciebat, & non sinebat ea loqui, quoniam sciebant eum.* Ex his sententijs videri posset alicui, dæmones ante Christi passionem & resurrectionem verè cognouisse ipsum esse verum Messiam, & filium Dei. Sed in contrariam sententiam nos cogit Apostolus Paulus 1. Cor. 2. loquens de Sapientia mysterij diuini: *quam*, inquit, *nemo principum huius seculi cognouit; si enim cognouissent, numquam dominum gloriæ crucifixissent.* Proinde non est putandum dæmones verè sciuisse, quod se scire dicebant; & stul-

C tum est argumentum quod sumitur ex verbis diaboli, qui mendax est, & mendacij pater. Tametsi satis constet diabolum vehementer suspicatum fuisse, eum esse filium Dei; vnde tentans & explorans eum, dicebat: *Si filius Dei es, dic vt lapides isti panes fiant*, & rursum: *Si filius Dei es; mitte te deorsum.* Matth. 4. Quod autem dicitur: *Et non sinebat ea loqui, quoniam sciebant eum*, hunc sensum habet. Non sinebat, vt dicerent se nosse eum. Nam (quoniam) pro (quod ponitur, Græca phrasi, vt sit sensus, Non sinebat ea dicere quod scirent eum. Vide annot. Matth. 4. ad illud: *Si filius Dei es.*

v. 25. *Obmutesce.* Rationem quare immundos spiritus tacere iubeat; Vide apud Amb. lib. 6. in Luc. 9. cap. vlt.

D v. 27. *Quænam doctrina hac noua?* Nouam vocat doctrinam, quia affirmabat appropinquare regnum Dei, & prædicabat regnum cœlorum; & dicebat, *Credite Euangelio.* Hæc enim prædicatio numquam vsque ad id tempus audita fuerat. Accedebat modus doctrinæ; de quo suprà dicitur, *Et stupebant super doctrina eius. Erat enim docens eos quasi potestatem habens, & non sicut Scribæ.* Denique, accedebat doctrinæ confirmatio per miracula, dæmonumque eiectionem. Sequitur enim: *quia in potestate etiam spiritibus immundis imperat, & obediunt ei.* Non tamen sic noua doctrina erat, quasi veteri contraria: *Non enim*, inquit, *veni soluere legem, sed adimplere.* Quamquam contraria erat illi veteri doctrinæ, quam homines quidam tradiderant non ex Deo; de qua Christus ait Matt. 15. *Omnis plantatio quam non plantauit pater meus cœlestis, eradicabitur.*

v. 44. *Vide nemini dixeris.*

E v. 45. *At ille egressus, cœpit prædicare & diffamare sermonem &c.* Rectè fecit, Nam illud, *Nemini dixeris.* non est prohibitio, sed humilitatis significatio, ad nostram instructionem. Figuratus enim sermo est, quo significat se ex eo facto non quærere humanam gloriam, sicut alibi dicit, *Non quæro gloriam meam.* Ioan. 8.

CAP. II.

v. 2. *Et auditum est quod in domo esset.* Græcè εἰς οἶκον, *in domũ*, vel *ad domum.* Sic & nostrates loquũtur, potissimum Germani, quamquam potest subintelligi participium, εἰσελθὼν, ingressus, vel quid simile. Plurima sunt loca, vbi εἰς pro ἐν ponitur, in nouo testamento.

v. 7. *Quis potest dimittere peccata nisi solus Deus?* A
Dicũt hæretici, Ecce persuasissimum erat populo Iudaico solum Deum posse remittere peccata; Igitur intolerãda est, inquiunt, papistarum arrogantia, dicentium penes se potestatem esse remittendi vel retinendi peccata. Primum respondeo, Apostolos Christi, homines fuisse; quibus tamen dictum est. *Quorum remiseritis peccata &c.* Ioan. 20. v. 23. Ex quo constat, hominibus illam potestatem esse communicatam. Deinde, quod ad locum præsentem attinet; sicut in præcedenti cap. non debuit nos mouere diaboli testimonium ad credendum, quod sciret hunc esse filium Dei; ita nec hoc loco moueri debemus murmuratione scribarum, vt putemus homini potestatem remittendi peccata non posse communicari, Et tamen, quodam sensu verum est solum Deum remittere peccata; quia solus B
primam habet authoritatem remittendi pœnam peccato debitam; solus etiam mentem hominis interius renouat, & labem peccati tollit; iuxta illud Isaiæ 43. *Ego sum, ego sum ipse, qui deleo iniquitates:* Sacerdos autem pœnam quidem relaxat vicaria potestate quam habet à Deo; mentem autem interius non renouat, nisi nudo ministerio, sicut qui baptizat.

v. 11. *Tolle grabatum tuum.* Non tantum sanauit paralyticum, verum etiam tantas vires contulit, vt ferre posset lecticam vnà cum lecto, vsque in domum suam. Nam apud Matth. cap. 9. dicitur: *Tolle lectum tuum*, hic: *Tolle grabatum tuum:* Grabatum autem fulcrum est lecti, videlicet lecticæ genus quo pauperes & mendici solent vti, de quo consule dictionarium latinum & Græcum. C
Maximus in sermone quodam de aduentu Domini, vocat cratem ligneam. Et hodie lecticæ pauperum ferè sunt eiusmodi. Vide Annotat. Matth. 9.

v. 17. *Non enim veni vocare iustos, sed peccatores.* Vide annot. Luc. 5.

v. 18. *Et erant discipuli Ioannis & Pharisæi ieiunantes; & veniunt, & dicunt ei: Quare discipuli Ioannis &c.* Hoc dictum fuisse à discipulis Ioannis scribit Matt. 8. ex Luca autem apparet dictum fuisse à Pharisęis & Scribis: Marcus verò vtrosque coniungit in hac querela. Nisi fortè illud. *veniunt & dicunt*, infinitè positum hoc loco accipias, vt sit sensus, aliquos venisse ad Dominum qui hanc quæstionem apud eum mouerent, siue illi fuerint Ioannis discipuli, quod dicit Matthæus; siue Pharisæi, & Scribæ, quod significat Lucas, siue præterea alij. Cui intellectui fauet, quod non dicat Marcus eos dixisse; Quare nos ieiunamus? sicut apud D
Matth. legitur; sed, in tertia persona, *Quare discipuli Ioannis & Pharisæorum ieiunant?* Nam verba indefinitè poni per modum impersonalium, non est alienum à scriptura sacra: Sic apud Lucam; *Hac nocte repetent animam tuam à te.* Sermo est de ieiunijs quæ supra ea ieiunia quæ lege Mosaica præscripta erant toti populo, Ioannes & Pharisæi seruabant, suisque discipulis iniungebant; de cuiusmodi ieiunio dicebat ille Pharisæus, Ieiuno bis in sabbatho. Nam stata legis ieiunia sine dubio seruabantur etiam in Christi familia, qui nulla in re contra legem fecit, aut à suis fieri permisit. Vnde dicebat Petrus Actor. 10. *Absit Domine quia numquam manducaui omne commune & immundum.* Et quod sermo sit de ieiunijs extraordinarijs, satis apparet ex Matthæo c. 9. *Quare nos & Pharisæi ieiunamus frequenter?* Similiter apud Lucam 5. vbi additur: E
Et obsecrationes faciunt; scilicet frequenter. Nam alioqui discipulos Christi orasse, etiam ex Christi monito, constat. Vide annot. Luc. 5.

v. 25. *Quomodo introiuit in domum Dei sub Abiathar principe sacerdotum.* Hoc non sub Abiathar, sed patre eius Achimelech principe sacerdotum, contigisse, clarè docet historia 1. Reg. 21. Quomodo autem hic dicatur, *sub Abiathar principe sacerdotum*; duobus modis explicat Iansenius; quorum priorem tradit etiam glossa ordinaria & Liranus. Posterior conformis est scripturæ 2. Reg. 8. & 1. Paral. 18. & 24. quibus locis pater filij nomine vocatur, & contra, quasi hæc duo nomina fuerint vtrique communia. Quam proinde responsionem ego cum Iansenio præceptore meo, vt probabiliorem amplector. Vide annot. Matth. 12.

CAPVT III.

v. 4. **L**icet *sabbathis bene facere, an malè &c.* Dicet aliquis agricola, vel mechanicus opifex, Arare, seminare metere, bona sunt opera; igitur & ea sabbathis facere licebit. *Resp.* benefacere, est conferre alicui beneficium: Græcè est ἀγαθοποιῆσαι. Intelligitur autem de Beneficio necessario; sicut egent famelici, ægroti, debiles, languidi &c. quorum curatio etiamsi in alium diem differri possit; differenda non est: quia quamdiu differtur, ipsis egentibus malè est; ideoque pietas & charitas erga proximum requirit, vt talia beneficia statim, cum possunt, exhibeantur. Quare nullo modo putandum est, talia meræ pietatis ac misericordiæ opera, sabbathi lege vetita esse. Vbi autem de opere seruili agitur, non hoc respondet Dominus. Luc. 6. v. 5. sed se esse dominum sabbathi. Quamuis & hoc hic potuisset respondere; sicut alicubi respondet. Aut potius sensus est: Etiamsi opus seruile, quale lege prohibetur in sabbatho, facerem; mihi facere liceret, tanquam domino Sabbathi. Vbi etiam obiter insinuat se esse Deum, qui sabbathum instituerit. Quem sensum magis confirmat alterum membrum: *Animam saluam facere, an perdere?* quod tam de temporali quàm æterna salute intelligitur. Potest autem quod dicitur, *malefacere*, &, *animam, perdere*, referri ad prioris boni operis omissionem, hoc modo: Licetne ei qui potest ægroto, aut famelico subuenire, ei bene facere subueniendo, aut malefacere non subueniendo? Item licetne animam periclitantis saluare, subueniendo; an perdere non subueniendo? Qui enim proximum, in necessitate, cum possit, non adiuuat; lædit & occidit; iuxta illud: *Si non pauisti, occidisti.* Et; *Ite maledicti in ignem æternum: esuriui enim, & non dedistis mihi manducare &c.* 25, Vide annot. Matth. 12.

v. 5. *Et circumspiciens eos cum ira.* Vera fuit ira in Christo. Et notandum aliter in nobis, aliter in Christo, aliter in Deo iram esse. In nobis, ira est perturbatio obnubilans & præueniens frequenter rationem, mentisque quietem conturbans. In Christo, est affectus appetitus irascibilis plenè subiectus rationi, atque à ratione imperatus, quo insurgit contra peccatum hominis, tanquam punitione & vindicta dignum. In Deo, ira figuratè ponitur; Irasci enim dicitur quando id facit quod homines irati solent; id est, cum punit & vindicat: & sicut pœnitentia duci dicitur, quando opus suum destruit; quod solent homines operis pœnitentia ducti.

v. 13. *Vocauit ad se quos voluit ipse.* Significatur gratuita electio sine respectu meritorum. Vide annot. Actor. 1.

v. 16. *Et imposuit Simoni nomen, Petrus.* Sicut Dei benedicere est benefacere; ita dare nomen est conferre rem nomine significatam. Sicut quando Abram vocauit Abraham, contulit ei benedictionem qua pater multarum Gentium efficeretur. Sic Simonem vocauit Petrum, cui daturus erat vt Petræ instar in fide stabilis esset, aliosque constabiliret iuxta illud: *Super hanc Petram ædificabo Ecclesiam meam.* Matt. 16. & Luc. 22. *Et tu aliquando conuersus, confirma fratres tuos.* Dubitatur autẽ vtrum hoc loco, id est, quando vocauit ad se Christus duodecim Apostolos, Simoni imposuerit nomen, Petrus, an tantum significetur id aliquando factum; scilicet Matth. 16. quando Simoni,

propter insignem Christi confessionem, dictum est; A *Tu es Petrus.* Quod quia Petro dictum fuisse Marcus omisit; ideo fortè dixit hoc loco, non importunè, Petri nomen Simoni fuisse impositum. Vide annot. Matth. 16.

v. 17. *Et imposuit eis nomina Boanerges, quod est filij tonitrui.* Non vt tonitrua, fulgura & ignes euocarent è cœlo, vt ipsi videntur existimasse, quia dixerunt Lucæ 9. v. 52. *Domine vis dicimus vt ignis descendat de cœlo? &c.* Sed quia spiritualiter ambo filij tonitrui futuri erant; Ioannes quidem scribendo euangelium, in quo sic intonat: *In principio erat verbum &c.* & alia sublimia de Christi diuinitate præ cæteris euangelistis, Iacobus autem, quia tanto feruore Christi euangelium intonuit prædicando, vt primus Apostolorum ad mortem raptus fuerit à Iudæis, tonitrua verborum eius ferre non valentibus.

v. 21. *Et cum audissent sui, exierunt tenere eum, dicebant enim, quoniam in furorem versus est. Sui* Græcè οἱ παρ' αὐτοῦ, id est, qui eum attinebant, hoc est propinqui. Pro, *in furorem versus est*, Græcè ἐξέστη, id est, extra se factus est, mente alienatus est; quomodo rectius & mollius verti posse censet Gaignæus. Rationem huius cognatorum opinionis quidam reddit, eò quod Christus eijciendo dæmones non multum laboraret, nec difficultatem magnam ostenderet; sicut contingit Exorcistis; qui non absque graui inquietudine, labore, anxietate, dæmones tandem expellunt. Verùm non ita sentiendum de Domino, qui verbo eijciebat dæmones, sicut Euangelium testatur; Neque C aliter expediebat, vt se sua ac diuina virtute id facere ostenderet. Nam alioqui creditus fuisset miracula operari eo modo quo prophetæ & alij sancti viri fecissent. Vide Iansen. in comment. concord. cap. 49. vbi rationem reddit, quia noua & inaudita doceret, quomodo solent homines mentis impotes peregrina & malè cohærentia loqui. Adde, quod carnales homines de spiritualibus eorumque vita & doctrina malè iudicant; quasi stultitia sit, & insania. Sic & Ioan. 10. vtrumque coniungunt quidam de Christo, dicentes: *Dæmonium habet & insanit; quid eum auditis?* Et hîc etiam de dæmonio mox sequitur. Sic Paulus 1. Corinth. 2. *Animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei; stultitia enim est illi.* Sic crux Christi Gentibus fuit stultitia. Sic Paulo dictum est ab homine Gentili & carnali: *Insanis Paule; multæ te litteræ ad insaniam conuertunt.* Sic de propheta quodam dicũt aulici ad Iehu, *Quid venit insanus iste ad te?* 4. Reg. 9. Sic denique queruntur impij in inferno: *Nos vitam illorum æstimabamus insaniam*, Sap. 5. Nimirum corruptissimum semper est carnis iudicium de rebus spiritualibus, quæ carni nullo modo sapiunt.

v. 28. *Omnia dimittentur filijs hominum peccata & blasphemiæ, quibus blasphemauerint: qui autem blasphemauerit in Spiritum sanctum, non habet remissionem in æternum, sed reus erit æterni delicti.* Id est æternæ pœnæ obnoxius erit propter delictum. Græcè est κρίσεως, id est iudicij, sed & hoc impropriè pro supplicio ponitur, quod iudicio decernitur; sicut delictum pro supplicio delinquenti debito. Similiter Zach. vlt peccatum pro pœna ponitur. Vide locum. Sic & Hebr. 6. *Et iudicij æterni.* Vide nostr. comment. Ceterum ex hoc loco est manifestum, per peccatum in Spiritum sanctum non omnia mortalia peccata intelligi; nam dicit quasdam blasphemias hominibus dimittendas, cum tamen omnis blasphemia sit mortale peccatum. Item, discrimen est inter peccatum in Spiritum sanctum, & blasphemiam in Spiritum sanctum Nam peccatum in Spiritum sanctum est omne peccatum ex certa & destinata malitia factum; blasphemia autem, est einsmodi conuicium in Deum aut Dei opera; quale erat istud Scribarum diuina miracula malitiosè calumniantium. Sensus autem est, quòd eiusmodi peccata nihil in homine relinquant, ex quo sperari possit eius pœnitentia, & per consequens peccati remissio. Nam qui peccat etiam grauiter ex ignorantia, præsumitur conuertendus si veritatem esset edoctus; qui autem ex infirmitate peccat præsumitur acturus pœnitentiam, vbi vehemens carnis passio transierit: At qui sciens & prudens ex destinata voluntate peccat, nihil eiusmodi relinquit ex quo spem resipiscentiæ eius concipere liceat: Et fortasse hoc est peccatum ad mortem, de quo Ioannes 1. epistol. cap. 5. v. 16. Vide ibi nostr. comment. & in 2. sent. distinct. 43.

CAPVT IV.

B v. 8. ET *afferebat vnum triginta, vnum sexaginta & vnum centum.* Quidã per triginta statum coniugalem; per sexaginta statum vidualem; & per centum statum virginalem intelligunt: Alij aliter: Prudentius in Agnete, per sexaginta virginitatem; per centum intellexit martyrium. Similiter in fine libri 2 contra Symmachum, Lausque pudicitiæ vitæ cum fine peracta. Hinc decies seni rediguntur in horrea fructus. S. Hieronymus in apol. pro libris contra Iouinianum c. 1. numerum centesimum refert ad virgines, sexagesimum ad viduas, trigesimum ad nuptas. Ibidem tamen dicit omnes penè latinos & græcos tractatores centesimum numerum ad martyres retulisse, sexagesimum ad virgines, trigesimum ad viduas. Sensus simplicissimus & maximè litteralis videtur, vt hîc numeri diuersitas referatur in genere ad diuersitatem fructuum ac meritorum in Ecclesia. Vide annot. Matth. 13.

v. 11. & 12. *Vobis datum est nosse mysterium regni Dei: illis autem qui foris sunt, in parabolis omnia fiunt: vt videntes videant & non videant: & audientes audiant, & non intelligant; ne quando conuertantur, & dimittantur eis peccata.* Quidam illud (*nequando*) exponunt per si quando, sicut accipitur (*nequando*) Græcè μήποτε, 2. Timoth. 2. *Nequando det ei Deus pœnitentiam.* Vide ibi nostrum comment, & Ians. in hunc locum. Sed ex Matth. 13. vbi eadem hæc alijs verbis dicuntur, satis constat sensum esse negatiuum. Porrò in his verbis videtur latere mysterium, vt per turbas quæ foris erant significetur populus Iudaicus videns & non videns, audiens & non intelligens; & proinde non D conuertendus, nec remissionem peccatorum accepturus, sed abijciendus foras, secundum illud; *filij regni eijcientur foras*: per discipulos autem significetur populus gẽtilis recepturus Messiam, & fidei mysteria atque saluandus. Sciendum enim tam in factis quàm in verbis Christi præter litterã cõtineri mysticas significationes.

v. 24. *In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis, & adijcietur vobis.* Videtur tantum in bonis intelligi, id est, in præmijs, vt sit simile illi apud Lucam c. 16. *Mensuram bonam & confertã & coagitatã & supereffluentem dabũt in sinum vestrum.* Itaque hinc etiam sequitur Deum præmiare vltra condignum. De malis non videtur posse intelligi; quia sequeretur Deum punire vltra condignum, quod esset iniustitiam Deo tribuere. Multi latini codices non habent; *& adijcietur* E *vobis*: Græca tamen habent, & addunt, *qui auditis*.

v. 25. *Qui habet, dabitur illi; & qui non habet etiam quod habet auferetur ab eo.* Sermo hic figuratus est, quo admonentur Apostoli, & in ijs vnusquisque nostrum, talentum sibi à Deo concreditum vtiliter & ad profectum ac salutem proximorum expendere. Licet autem sit figuratus sermo; minimè tamen à communi consuetudine loquendi alienus, qua quispiam id habere dicitur, quo vtitur; id autem non habere quo non vtitur; ita latinè dicimus Auaro tam deesse quod habet, quàm quod non habet; quasi dicas; Auarus id quod habet non habet; quia vti non vult. Ita vulgo hominem pigrum qui non admouet

manus operi, dicimus non habere manus; & cum qui non loquitur vbi opus est, dicimus non habere linguam. Sensus igitur est: Qui habet, id est vtitur talento seu dono sibi concesso, dabitur ei præmium pro apportato lucro; qui autem non habet, id est non vtitur, sed fodit in terram, sicut seruus ille piger, etiam id quod habet, id est talentum ei commissum, auferetur ab eo. Id quod fiet post hanc vitam; quando seruus inutilis mittetur in tenebras exteriores.

v. 26. *Sic est regnum Dei quemadmodum si homo iaciat sementem in terram &c.* Vide Iansen. cap. 52. conc. satis exactè parabolam hanc exponentem.

v. 28. *Vltro terra fructificat, primum herbam, deinde spicam, deinde plenum frumentum in spica. Herba* fidem vel timorem Dei significat; *spica* spem ac fiduciam gratiæ consequendæ; *plenum frumentum* charitas est, quia *plenitudo legis est dilectio*; *& qui diligit, legem impleuit.* Dicitur vltro fructificare terra, non quod fructum ferre possit sine operatione gratiæ Dei: *Qui enim administrat semen seminanti, idem multiplicat semen nostrum, & auget incrementa frugum iustitiæ nostræ*, 2. Corinth. 9. sed quia dormiente homine qui semen verbi proijcit in terram, prædicando; terra cordis nostri fructificat, vt non sit opus hominem plantantem & rigantem continuò adesse. Quem sensum manifestè volunt verba præcedentia; *dormiat, & exurgat nocte & die, dum nescit ille*, scilicet homo qui seminauit.

v. 38. *Et erat ipse in puppi super ceruical dormiens.* Theophylactus ligneum fuisse hoc ceruical putat, quale est in naui. Græca vox non aliud quàm ceruical significat προσκεφάλαιον. Et satis verisimile est Christo defesso & quiescere volenti discipulos absolue pios homines, officij causa, subdidisse capiti eius puluillum quo commodius quiesceret. nec Christum recusasse offi. iosum ministerium, vt & aliàs; velut cum permisit se perfundi vnguento, cibos sibi parari, hospitium autem etiam iussit quæri. Non recusauit autem, tum vt verum hominem se ostenderet, tum vt mysticè aliquid significaret. Nam Christus super ceruical dormiens; & inde orta tempestas; significat, prælatis Christi vicarijs dormientibus & molliter quiescentibus otioque & voluptati vacantibus tempestates errorum & vitiorum in Ecclesia suscitari. Ceruical cuiusmodi fuerit, Beda, Iansen. Liranus, Gaignæus non meminerunt. Commentarius S. Hieronymo adscriptus ceruical mysticè interpretatur corpus Domini, cui diuinitas, sicut caput, inclinata est. Eadem verba scribuntur in glossa ordinaria. Nihil tamen vetat catachresim esse in vocabulo, *ceruical*, vt accipiatur pro ligno ad puppim posito, super quod posset ad dormiendum caput reclinari. In Græco additur articulus τό, vt certum aliquod προσκεφάλαιον videatur significari, id est lignum quod ita vocabatur à nautis.

CAPVT V.

v. 3. *Neque catenis iam quisquam poterat eum ligare: quoniam sæpe compedibus & catenis vinctus, dirupisset catenas, & compedes comminuisset, & nemo poterat eum domare.* Non quod dæmones tantam fortitudinē homini tribuere possent, sed quia ipsi verè & propriè talia operabantur vtentes manibus hominis à se obsessi, velut quibusdam instrumentis.

v. 9. *Quod tibi nomen est? Et respondit: Legio mihi nomen est, quia multi sumus.* Licet diabolus mendax sit, & de suo loquatur quando mendacium loquitur; minimè tamen putandum est eum hac sua responsione mentitum fuisse, compellente videlicet eum virtute Christi ad dicendam veritatem. Voluit enim Christus omnibus præsentibus notum facere à quanta dæmonum potestate hunc hominem esset liberaturus. Per legionem autem non determinatus aliquis numerus, sed numerosa quædam multitudo intelligitur. Erant autem vt minimum tot numero quot porci in quos missi sunt.

Ex hoc autem Christi facto exemplum sumere non licet secreta aliqua interrogandi ex dæmone, quia nobis, qui seduci possumus, eiusmodi consortium cum hoste nostro irreconciliabili, prohibetur: Christus autem seduci non poterat: vnde & iuit cum Diabolo tentatore suo in ciuitatem sanctam, & in montem excelsum. Altera ratio, quia nos diabolum compellere non possumus ad verum dicendum; Et proinde semper erit periculum ne mendacio eius decipiamur. Excipiuntur tamen qui gratiam habent miraculorum, per quam sic cogere possint diabolum ad promendam veritatem, sicut ad relinquendum corpus obsessi. Et talis allocutio & interrogatio non est amicitiæ, sed coactionis. Quod autem verum dixerit dæmon, apertè significauit Lucas, qui pro eo quod Marcus habet, *quia multi sumus*, habet, *quia intrauerant dæmonia multa in eum.* Et postea dicit; *Nuntiauerunt illis & qui viderant quomodo sanus factus esset à legione.* Adde, quod inutilis fuisset interrogatio Christi, si mentitus fuisset dæmon, nec à Christo de mendacio reprehensus. Sciendum est autem Angelos & dæmones non habere propria nomina, quibus tanquam vocabulis inter se distinguantur, cum sint incorporei; qui proinde vocali locutione non vtantur; sed nomen Angeli proprietas quædam eius est, qua ab alijs distinguitur. Quæ proprietas interdum, nostri causa, vocabulo exprimitur, vt Michael &c. Quando ergo Dominus nomen sibi edi voluit, coegit diabolum ad dicendam proprietatem quandam, quæ erat numerositatis; quia non vnus erat sed plurimi. Quam proprietatem maximè expediebat ab hominibus cognosci, vt intelligeretur magnitudo beneficij diuini in vnius hominis obsessi liberatione. Cum autem Dæmones interrogati ab Exorcistis de nomine respondent nomina quædam barbara incognita, nihil significantia: per hoc hominibus illudunt, quæ potestatis suæ limites egrediuntur quærentes quod non oportet. Ac fortasse huiusmodi omnium interrogatio superstitione non caret.

v. 18. *Cœpit illum deprecari qui à dæmonio vexatus fuerat vt esset cum illo, & non admisit eum.* Non admisit, vel quod nondum idoneus esset omnibus relictis sequi Christum; vel potius propter rationem subiunctam ac redditam à Christo; scilicet quia magis expediebat eum apud suos manere, vt eius præsentia, & tanti miraculi perpetua quadam commemoratione, ad Christi & Euangelij amorem excitarentur, qui propter temporale damnum porcorum submersorum, à Christo fuerant alienati. Simul etiam hoc pacto voluit monere nos Christus vitandam omnem speciem manis gloriæ. Si enim hominem tanto miraculo à se curatum secum circumduxisset, videri potuisset id ostentationis causa facere. Præterea, hinc patet alicui volenti ingredi religionem, etiamsi fortè ad eam aptus sit, dissuaderi posse; si videatur in sæculo magis vtilis Ecclesiæ, vt si v. g. cum magno fructu administraret curam animarum. Et talis tali consilio obsequens, ducet vitam monasticam in habitu, quam non permittitur ducere in actu; ideoque non minus meritum habebit in conspectu Dei; sicut de continentia Abrahæ testatur S. Augustinus. Notandum autem quod non dixerit ei Dominus, Annuntia quanta ego tibi fecerim; sed *quanta tibi Dominus fecerit, & misertus sit tui.* Pro quo Lucas: *Narra quanta tibi fecit Deus.* Scilicet ad instructionem nostri ita locutus est, totum tribuens Deo, & Deum in opere suo laudari & magnificari præcipiens; siquidem & Christus homo, totum quod agebat & poterat, à Deo acceperat. Itaque hic habemus admirabile exemplum humilitatis in Christo. Sic & alibi; *Ecce, sanus factus es*; non dicit;

Ego te sanum feci. Qua in re merito confunditur nostra superbia, qui de bono opere laudem captamus, & facilè extollimur, & non totum opus cum laude sua, Deo, cui totum debetur, refundimus.

v. 30. *Et statim Iesus in semetipso cognoscens virtutem quæ exierat de illo.* Pro (*de illo*) Græce, *ex seipso.* Potest autem sententia sic etiam verti, *cognoscens virtutem ex seipso exiisse:* Sic enim Lucas testatur Dominum respondisse discipulis: *Tetigit me aliquis. Nam ego noui virtutem de me exiisse.* Quo loco Græcè est; *ἐξελθοῦσαν* participium, perinde vt hic

v. 34. *Vade in pace; & esto sana à plaga tua.* Hæc verba: *esto sana à plaga tua*, non videntur esse sanantis, sed sanitatem prius datam confirmantis. Nam antè hæc verba mulierem sanatam fuisse à morbo suo, manifestum est: Confestim enim, vt tetigit fimbriam vestimenti dominici siccatus est fons sanguinis eius: & sensit corpore, quia sanata esset à plaga. Christus quoque postea ait ad illam: *Fides tua te saluam fecit.* An dici potest prius quidem eam sanatam fuisse vt staret & siccaretur fons sanguinis eius; qui tamen iterum suboriturus & erupturus esset, nisi accessisset hæc secunda & perfecta curatio, qua dictum est ei, *esto sana à plaga tua*? Non enim semper Christus statim perfectè sanauit, quoscumque sanauit, sed aliquando cœpit ab imperfecto; vt patet de eo, qui videbat homines vt arbores ambulantes, & de puero Lunatico infrà cap. 9. Nec obstare videtur quod hic dicitur statim siccatum fuisse fontem; siccatus enim intelligi potest, non quia omnis causa mali ablata, sed quia stetit, vt alius Euangelista loquitur. Quod si contendas statim perfectè curatam fuisse mulierem, ideoque prior sensus magis placeat; videndum num alibi Dominus sic locutus inueniatur, vt post curationem perfectam diceret verbâ imperium curationis significantia, vt Luc 7. vbi prius dixit, *Remittuntur ei peccata*, & postea, *Remittuntur tibi peccata.*

v. 41. *Thabita cumi; quod est interpretatum, puella (tibi dico) surge.* Illud (*tibi dico*) non est pars interpretationis, sed addidit hoc Euangelista, vt [illegible], & vt sensum vocantis atque impetrantis exprimeret, ait Hieronym. in Epistola ad Pammachium de optimo genere interpretandi cap. 5. & nota, puellam, non hebraicè, sed syriacè dici Thabitam.

CAPVT VI.

v. 3. NOnne hic est faber? Matth. 13. *Nonne hic est fabri filius?* Vtrumque eos dixisse credibile est. Loquebatur autem de re vulgo nota: Cùm enim Ioseph nutricius Iesu faber esset, & artem fabrilem exerceret, noloit Iesus in ætate iuuenili in ædibus maternis otium agere. Neque enim vt litteras disceret ad ludum mittendus erat; sed ipse cum patre putatitio & matre pauperculis, & victum honesto labore comparantibus, manus operi admouere voluit; patrisque in eo opificio, quod exercebat, adiutorem; & cooperarium se præstitit. Vbi nota Christum quod non legitur verbo docuisse; monstrasse exemplo, scilicet victum opere aliquo hónesto quærendum esse; ne fortè quis ex eo, quod alibi curam crastini excludit, existimet eum otiosorum & labores fugitantium hominum, esse patronum. Cæterum per Apostolum Paulum illud ipsum plenissimè docuit, vt probant Acta Apostolorum, & Epistolæ eius. Nota etiam quod Christus adiuuans patrem putatitium in opere mechanico; nobis quodammodo repræsentauit seipsum filium Dei, cooperantem patri in fabricatione & conseruatione machinæ totius vniuersi; sicut ipse ait, Ioannis 5. *Pater meus vsque modo operatur & ego operor.* Vide annot. loco citato Matth. 13.

Frater Iacobi, & Ioseph, & Iuda, & Simonis. Alibi Euangelista Iacobo huic aliam matrem assignat, sci-

A licet eam, quam vocat Mariam Iacobi & Ioseph. Ex quo manifestè liquet hîc non intelligi fratres ex eadem matre: Ac proinde perperam ex hoc loco colligere Heluidium, quod Maria mater Iesu alios adhuc filios habuerit. Hic Ioseph seu Ioses (vt est in Græco) quis fuerit non constat. Iudas, is est, qui in Epistola se vocat fratrem Iacobi; Simon is qui Iacobo in Episcopatu Ierosolymitano successit, diuersus à Simone Apostolo, qui Cananæus siue Cannites fuit. Vide supra Matth. 10.

v. 4. *Quia non est propheta sine honore nisi in patria sua, & in domo sua, & in cognatione sua.* Ratio est propter inuidentiam, quæ facilè inter ciues & cognatos nascitur; & propter familiaritatem, quæ contemptum parit: Et quia sic comparatum est à natura;
B vt exotica & peregrina pluris semper faciamus. Vnde illud apud Terent. *Ex Æthiopia est.* Quidam has rationes assignant, tum quia propinquis & familiaribus nota sunt infirma vel vitia hominis: vt in Christo, infantia, pueritia, paupertas parentum, patris fabrile officium; hæc autem contemptum pariunt: tum quia, vt Philosophus dicit, eos qui nobis in aliquo sunt pares, facilè iudicamus simpliciter pares paralogizando nosipsos. Inter domum & cognationem quidam sic distinguunt, quod cognatio latius pateat; quasi domus sit eorum qui vnà habitant in iisdem ædibus; vt vir & mulier cum liberis. At contrario modo res se habet; nam domus more scripturæ genus significat, vnde domus Iacob, domus Dauid, domus Leui: Cognatio verò est eorum qui sanguine propinqui sunt, vt se inuicem
C cognatos & consanguineos vocent. Sic in Numeris censentur filij Israël primum per tribus; dein per domos; tum per cognationes.

v. 8. *Et præcepit eis ne quid tollerent in via, nisi virgam tantum; non peram, non panem, neque in zona æs, sed calceatos sandalijs.* Hoc loco aduersari videtur quod apud Matth. cap. 10. & Lucam cap. 9. legitur, *neque virgam*; & apud Matthæum *neque calceamenta*; cum hic dicatur, *nisi virgam tantum*, & iterum; *sed calceatos sandalijs.* Quidam vt hunc nodum dissoluant, ad mysticam confugiunt interpretationem; nos secundum litteram ostendemus non esse pugnantia: Nam de alia virga loquitur Matth. & Lucas, de alia Marcus. Illi, de virga, quæ feriendi aut defendendi gratia geritur. De hac Christus noluit eos esse sollicitos;
D velut ipsius præsidio tutos. Marcus de virga quam viator assumit causa sustentandi corporis, quàm velut proficiscentibus necessariam, Christus permittit. Et sciendum apud Hebræos diuersis vocabulis has virgas appellari: de qua re, vide Iansenium.

De calceamentis, respondemus non simpliciter prohibuisse Christum apud Matth. ne gestarent calceamenta; sed ne calceamenta duplicia. Id enim ex præcedentibus repetendum est, hoc modo: neque duas tunicas; neque duplicia calceamenta. Sicut ergo admonet ne mutatorias tunicas secum ferant: ita monet ne ferant mutatoria calceamenta, quod est eorum qui plus satis solliciti sunt de necessarijs.

v. 13. *Et vngebant oleo multos agros, & sana-*
E *bant.* Quidam codices, *sanabantur*. At plures & meliores *sanabant*; quod etiam in Græco est. Sed cur oleo jubebantur vngere; cum ea res miraculum offuscaret? Oleum enim sua natura sanatiuum est. Certè alias Christus vt ostenderet supra naturam esse quod agebat, ad restituendum cœco visum admouit lutum oculis eius; quo etiam sani oculi potuissent excæcari. An ideo voluit oleo vti discipulos suos, vt typicam quandam significationem præferrent olei infirmorum, quod est in sacramentis Ecclesiæ? Nam hoc apud Marcum loco, sacramentum extremæ vnctionis insinuatum fuisse, testatur Synodus Tridentina sess. 14. cap. 2. de extrema vnctione. Vide nost. in 4. dist. 23.

v. 20. *Et custodiebat eum.* Græcè non est ἐφύλαττε, *custodiebat*; sed συνετήρει, quod est *conseruabat*, vel *obseruabat*; conseruabat, ne ab Herodiade interficeretur; obseruabat; habens eum in reuerentia, & libenter audiens. Priorem sensum habet Gaignæus. Posterior magis placet Erasmo. Iansenius habet vtrumque; addens posteriorem ijs quæ sequuntur magis consonare.

Et audito eo multa faciebat, & libenter eum audiebat. Augustinus sermone 10. & 11. additorum à Paris. dicit quod Herodes Ioannem propter dominum timebat, quodque eum diligebat. Quidam, vt Beda & Liranus hic & suprà Matth. 7. intelligunt, quod non verè, sed simulatè, libenter eum audiebat. Vide annot. Act. 8. vbi dicitur Simon credidisse. Hesselius in Matth. 14. ex eo quod illic dicitur, *& volens eum occidere timuit populum*, colligit simulatam fuisse tristitiam de qua infrà. *Et contristatus est propter iusiurandum.* Et B addit dictum id esse ab Euangelistis. non ex ipsorum sententia, sed secundum vulgi opinionem. Similiter Gazæus hunc locum ex Beda interpretatus est. Idem Beda in Luc. 2. ad illud, *Erant pater eius & mater eius mirantes*; & hom. Dominicæ infra octauam Natiuitatis Domini, dicit quod Euangelista opinionem vulgi exprimens, (quæ vera historiæ lex est) Ioseph nuncupat patrem Christi; cum verè pater eius non fuerit. Quæ verba sumpta sunt e a libro S. Hier. contra Heluidium. Verùm si hoc admittimus: sensus tunc erit talium scripturæ locorum, quod hoc sit secundum vulgi opinionem, verbi gratiâ *pater eius*, id est qui vulgo vocabatur pater eius. *Libenter eum audiebat*, specie externa, Simon credebat, professione externa. Nam alioqui, C falsum diceretur; cum in his opinio vulgi falsa sit. Vide & Hieron. suprà Matth. 14. *& contristatus est &c.* vbi in eandem sententiam loquitur. Pro sensu prædicto facit quod Christus vocauit Herodem vulpem, notans vulpinum eius ingenium, & quod dixit discipulis: Luc. 13. v. 32. *Cauete à fermento Herodis, quod est hypocrisis*, ibid. infrà cap. 8. & quod cum ei nuntiaretur quod Herodes vellet eum occidere; non repressit delationem, sed responso suo satis significauit verum esse quod dicebatur. Si ergo quæratur quis horum trium grauius peccauerit in Ioannis interfectione, Herodes, Herodes grauius peccauerit, quia peccato odij aduersus Ioannem, quod gerebat in pectore, addidit hyppocrisim, simulans se eum libenter audire & venerari & obseruare: D Herodias autem apertè odiebat. Minimè vero inter tres puellam peccasse constat, quia quod fecit, tantùm fecit instructa & iussa à matre.

v. 24. *Quæ cum exisset, dixit matri suæ.* Ergo mater non erat in conuiuio; vel quia turpe regi fuisset adulteram suam adhibere solemni conuiuio virorum honoratissimorum; vel quia præter consuetudinem Iudæorum fœminas vnà cum viris accumbere mensis in conuiuio. Vnde Martha etiam in aliena domo, quo inuitata erat, non accumbit conuiuio, sed ministrat. Ioan. 12. Vasthi Regina non interest conuiuio regis Assueri, nec vxor Baltasar Regis. Dan. 5. v. 10.

v. 26. *Et contristatus est rex propter iusiurandum, &c.* E Quare Herodes non fuit perplexus & constrictus, vt quocumque se verteret peccatum euadere non posset? siue enim puellæ petitioni consentiret, committebat homicidium; siue non, periurium incurrebat. Respondeo, Non incurrit periurium qui quod iurauit & sine peccato præstare non potest, non præstat: quia talis & iurando peccat, & præstando peccatum peccato addit; ideoque non tenetur præstare. Periurium autem commisit, iurando quod sine peccato præstari non potest. Perinde enim est, ac si rem impossibilem iurasset; quia censemur non posse facere, quod licitè non possumus. Sicut ergo qui rem impossibilem A iurando promisit, non tenetur; ita & qui rem illicitam iurauit. Vide Aug. serm. 11. Paris. vbi vocat laqueum bicipitem; & dicit Dauidem è duobus peccatis 1. Reg. 25. quod minus est elegisse. Potest etiam dici, iusiurandum illud promissorium secundum se non fuisse illicitum; quia secundum iudicium rectæ rationis intelligi debebat de iis quæ erant in promittentis potestate. Iam vero in potestate Herodis non erat hominem innocentem occidere, & caput eius puellæ tradere. Potestatem intelligo qua ea posse dicimur, quæ licitè possumus. Quod enim non possumus nisi illicitè, id merito censetur nobis impossibile. Adde quod illud, *licet dimidium regni mei*, quandam habet speciem hyperboles, qua significetur; etiamsi magnum quiddam sit quod petis, impetrabis. Nam Herodes regnabat ex beneficio populi Romani: Itaque non erat in eius potestate, vt regnum suum, aut regni dimidium B transferret in alium, quemcumque vellet.

CAPVT VII.

v. 3. **N**isi crebro lauent manus, non manducant. Pro *crebro*, Græce πυγμῇ, quod potius significaret certatim, pugillatim. Sed magis crediderim interpretem legisse πυκνῇ, quod significat crebro, & de lotione dictum reperitur apud Alexandrum. Aphrod. in problem. οἱ πυκνῶ λουόμενοι, qui crebro lauantur. Videri itaque potest hanc esse veram in Græco lectionem.

v. 15. *Nihil est extra hominem introiens in eum, quod possit eum coinquinare.* Hanc sententiam accipiunt Sectarij in patrocinium suæ doctrinæ, qua docent vanum, C imò superstitionem, delectum ciborum esse, qualis seruatur in Ecclesia Catholica. Quibus respondemus hanc Domini sententiam non magis pugnare cum lege & consuetudine Ecclesiæ de delectu ciborum, quàm cum lege Moysi de animalibus immundis; quàm etiam cum lege Apostolica, quæ præcipiebat abstinere à suffocato & sanguine & idolothytis; quam denique cum lege quam dedit Dominus primo homini, ne ederet de arbore scientiæ boni & mali. Agit enim Dominus contra falsam & superstitiosam Pharisæorum opinionem, qua putabant cibos aliquos vel natura sua immundos esse, vt eos qui lege Mosaica prohibiti erant; vel immundos fieri ex eo quod illotis manibus contrectarentur. Ecclesia autem nullos cibos prohibet tanquam immundos, vel natura, vel contrectatione; sed sicut D in vetere lege quosdam cibos prohibuit propter significationem, & Apostoli quosdam in Actis prohibuerunt ad declinandum scandalum: ita Ecclesia quibusdam cibis interdicit certis diebus, propter carnis afflictionem pro peccatis, & mortificationem. vt liberius homo seruiat Deo. Quando autem huiusmodi leges homo transgreditur, non cibus hominem coinquinat, sed superbia eius & inobedientia; sicut gula & intemperantia eum coinquinat, quando intemperanter comedit aut bibit.

v. 24. *Et ingressus domum neminem voluit scire & non potuit latere.* Quomodo ergo omnipotens erat? Respondeo, Ingressus est tanquam latere volens, id est, E hoc faciens quod solent homines latere volentes; nempe subducens se clanculum à turba, & domum ingrediens, ac fortè prohibens hospiti ne cuiquam significaret se intus esse. *Et non potuit latere*, id est, factum illud quod subduxit se clanculum, non satis valuit ad hoc vt lateret: quia statim ob multitudinem, & sollicitudinem quærentium eum, res facta est palam. Pertinet autem illa voluntas ad voluntatem signi, & vocari potest voluntas præparationis, de qua vide nostra in 1. distinct. 46. Vide etiam annot. infrà cap. 11. de Lucæ 24.

v. 36. *Et præcepit illis ne cui dicerent. Quanto autem eis præcipiebat, tanto magis plus prædicabant.* Altisiod.

lib. 3. tract. 7. dicit mandatum Christi mox à Spiritu sancto fuisse reuocatum. Sed rectius dicemus, non fuisse præceptum propriè dictum, sed significationem quandam modestiæ; qua cupiebat non propalari miracula à se facta, nisi quatenus id spectaret ad gloriam Dei: iuxta illud; *Ego non quæro gloriam meam, & si glorifico meipsum, gloria mea nihil est.* Ioan. 8. Simul vt exemplum humilitatis & vitandæ gloriæ nobis omnibus ostenderet. Vide Iansenium & B. Thom. 3. p. q. 44. art. 3. ad 4. & quæst. 13. articul. 4. ad 2.

CAPVT VIII.

v. 12. AMen dico vobis, si dabitur generationi isti signum. Quam vim habeat, *si*, in huiusmodi sermone alibi dictum est; Est enim oratio Eclyptica iuxta phrasim Hebræis vsitatissimam, de qua vide annot. Hebr. 3. & 6. Sed quomodo Dominus hic recusat absolutè, quod apud Matth. cap. 16. facit cum exceptione dicens: *Signum non dabitur ei, nisi signum Ionæ?* *Resp.* etiam apud Matth. absolutè negari quod petebatur: Petabant enim signum de cælo. Respondet autem eis Dominus, non dandum eis signum de cælo; sed tamen dandum aliquod signum de terra, imò ex inferno; idque eiusmodi, per quod non conuertantur. Quod factum est, quando Dominus secundum corpus è terra surrexit, secundum animam ab inferis rediit. Impropriè ergo (*nisi*) pro (sed) positum est phrasi scripturæ, vt non exceptiuam, sed aduersatiuam vim habeat, in illo loco Matth. 16.

v. 24. *Video homines velut arbores ambulantes.* q.d. nondum ita clarè, & perfectè video, vt discernere possim inter homines & arbores. Hoc exemplum ostendit non semper ita Dominum curasse infirmos, aut sensu aliquo priuatos, vt statim perfectam reciperent sanitatem, aut integritatem. Non dissimile est quod legitur Petrus Apostolus filiam suam Petronillam ægrotantem eatenus tantum liberasse à morbo, donec conuiuis ministraret: Quo facto mox in eundem morbum incidisse. Quæ exempla faciunt contra persuasionem quorundam putantium neminem miraculosè sanari, qui non perfectam & stabilem sanitatem accipiat; quia, inquiunt, *Dei perfecta sunt opera*, vt est in cantico Moysi Deut. 32. Sed ea sententia non aliud significat, quàm opera Dei omnia esse recta & iusta, ita vt à nemine merito reprehendi possint. Nam sequitur, *Et omnes viæ eius iudicia.* Item: *Deus fidelis & absque vlla iniquitate, iustus & rectus.* Ratio huius successiuæ curationis reddi potest, vt ostendat Dominus se non tantum esse authorem rerum perfectarum, sed etiam imperfectarum; quia & summa, & media, & infima ab eo sunt, contra Manichæos, qui viles bestiolas, vt vermiculos, lumbricos, culices, muscas, negabant esse à Deo authore. Ob hanc rationem Deus mundum paulatim ex imperfecto ad perfectum perduxit. Alia ratio, vt intelligamus non solam iustificationem hominis, sed & dispositiones ac præparamenta eius esse à gratia Dei. Non est ordo constructionis; Video homines ambulantes sicut arbores ambulant: sed; video homines sicut arbores; arboribus similes, eosdemque homines ambulantes.

v 29. *Tu es Christus* Cur Marcus omittat illa magnifica promissa Petro facta à Christo quæ leguntur apud Matth. rationem vide apud Eusebium lib. 3. demonst. Euang. cap. 7. Petrus ex humilitate noluit hoc referre Marco scripturo Euangelium. Vbi nota reliquos tres Euangelistas ea commemorasse quæ ad Petri excellentiam & prærogatiuam pertinent. Matth. c. 16. *Beatus es Simon Bariona*, & quæ sequuntur Luc. c. 22. *Ego rogaui pro te*, & quæ sequuntur; & apud Ioannem 21. *Pasce oues meas.* Solum Marcum qui Euangelium scripsit sicut Petro referente audierat, de his tacuisse. Quæ res insignem B. Petri Apostolorum Principis modestiam nobis insinuat & commendat. De eadem Petri humilitate; Vide comment. Galat. 2. & nostra 2. Pet. 3.

v. 30. *Et comminatus est ne cui dicerent de illo.* An illa comminatio debeat intelligi sicut aliis facta qui erant sanati, vt hic proximè ante; v. 26. *& si in vicum introieris, nemini dixeris.* Et in fine cap. præcedentis: *& præcepit illis ne cui dicerent*; An verò propriè dicta sit prohibitio, qua vetuit ne ipsum palam prædicarent esse Christum, quia prius oportebat redemptionis mysterium impleri? & hoc probabilius; Vide annot. Matth. 16. & Luc. 9.

v. 33. *Vade retro me satana.* S. Aug. tract. de 4. feria cap. 5. dicit quod Christus Apostolum Diabolum vocauit dicens, *Redi retro satana; non enim sapis quæ Dei sunt.* Rectius est, vt (satanas) non aliud hic significet, quàm (aduersarius) siue is homo sit, siue dæmonum princeps, quem Diabolum scriptura vocat. Satan enim in scripturis plerumque appellatiuum nomen est, quo significatur is qui resistit, aut obsistit alicui; sicut hic Petrus Christo quantum in se erat obsistebat. Vide annot. Matth. 16.

CAPVT IX.

v. 13. SEd dico vobis, quia Elias venit. Hieronym. in fine commentar. in Malachiam ita videtur intelligere Eliam in Ioanne, quasi Iudaicum & Pharisaicum sit, Eliam aliquando venturum in persona. Vide annotat. Matth. 17. & ipsum Hieronym. in Matth. vbi seipsum explicat, affirmans quod Elias qui in secundo Saluatoris aduentu venturus est iuxta corporis fidem; per Ioannem venit in virtute & spiritu.

v. 18. *O generatio incredula, quamdiu apud vos ero? quamdiu vos patiar?* Non hoc dicit discipulis, sed turbis. Vnde apud Matth. & Lucam additur, *& peruersa*; quod nequaquam ad discipulos dictum intelligi potest. Neque palam voluit discipulorum suorum incredulitatem; id est fidei infirmitatem, arguere, sed seorsum, quando eis interrogantibus; *Quare nos non potuimus eiicere eum?* Respondit apud Matth. *Propter incredulitatem vestram.* Nec sanè huiusmodi quicquam interrogassent discipuli, si iam ante tam grauiter de incredulitate & peruersitate fuissent à Domino increpati. Verùm ne sibi placerent, existimantes solam aliorum incredulitatem in causa fuisse, cur dæmonium eiicere non potuissent; etiam in ipsorum incredulitatem Dominus culpam postea transfert.

v. 22. *Si quid potes adiuua nos, misertus nostri.* Significatur his verbis manifesta fidei infirmitas & defectus, in patre: Non enim certo credebat Christum hoc posse, idem dicit: *si quid potes adiuua nos.* sicut solet dici medico, si potes sana hunc ægrotum. Sed Christus sua responsione significat impedimentum non ex sua potentia, sed ex incredulitate alterius *Si potes*, inquit, *credere, omnia possibilia sunt credenti.* In eo autem quod dicitur; *omnia possibilia sunt credenti*, non significat credentem omnia facere posse, sicut omnia dicuntur Deo esse possibilia; quia nihil est quod Deus facere non possit. Sed sensus est, nihil est tam magnum & arduum quod firma & viua fides apud Deum impetrare non possit. Omnia impetratu possibilia sunt credenti. Vide annot. Luc. 17.

Si potes credere, omnia possibilia sunt credenti. Respondet ad illud (*si quid potes*) & significat omnia sibi possibilia factu, & illi possibilia impetratu fore, modo ille queat credere, id est, modo credat: Non quasi Christus facere non posset nisi illo credente; sed quia voluit Christus in miraculis faciendis illam ordinariam legem seruare, vt ea non impenderet nisi credentibus aliquousque iis qui ea fieri petebant. Per quod Ecclesiam suam docere voluit, beneficia salutis, vt sunt gratia Dei, remissio peccatorum, vita æterna, non obtingere nisi per fidem

quæ prima datur, vt per eam cætera impetrentur. Est autem simile quod alibi de Christo dicit Euangelista: *Et non poterat ibi virtutem vllam facere propter incredulitatem eorum*. Marc. 6. Matth. 13. Vide annotat. Matth. 13.

v 24. *Credo Domine: adiuua incredulitatem meam.* Magnus & mirus fidei profectus. Qui paulo ante dubitabat de Christo, an morbum corporis pellere posset; modò non dubitat eum inuocare tanquam medicum animæ, qui infidelitatem eius curare posset; quod est solius Dei. Quod dicit, *adiuua incredulitatem meam*, simile est illi: *Domine, adauge nobis fidem.* Lucæ 17. Et ita dictum est, *adiuua incredulitatem meam*, sicut dicimus Deo, adiuua infirmitatem meam; & sicut Scriptura dicit *purgari peccata*; non quo incredulitas & infirmitas hoc adiutorio fortior fiat, aut peccata munda fiant; sed vt pulsa infidelitate & infirmitate succedat fides, & firmitas; & deletis peccatis succedat iustitia. Adiuuatur itaque incredulitas, dum adiouatur incredulus vt credat; adiuuatur infirmitas, dum adiuuatur infirmus vt roboretur; purgatur peccatum, dum purgatur peccator à peccato, vt iustificetur. Itaque nota Dominum hîc prius voluisse spiritualiter sanare patrem quàm corporaliter à dæmone liberaret filium. Voluit enim merito fidei paternæ filium reddere saluum; sed sic vt intelligeretur illud ipsum patris meritum esse suæ gratiæ donum. *Adiuua incredulitatem meam*; id est, Adiuua me incredulum; vel, Adiuua meam fidem infirmam.

v. 36. *Et quicumque me susceperit, non me suscipit, sed eum qui misit me.* Id est, non tam me suscipit quàm eum qui me misit. Correctio rhetorica, qualis illa, Ioan. 7. *Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me.* Quæritur an loquatur de se vt homine, an vt Dei filio. Vide annotat. Ioan. 7. Videtur de se loqui vt homine.

v. 38. *Nemo est enim qui faciat virtutem in nomine meo, & possit cito loqui malè de me.* Non enim consistunt facere virtutem inuocato nomine Iesu Christi, & malè loqui de eo, verbi gratiâ dicendo, seductor est, insanus, blasphemus, peccator, dæmoniacus, vorax & vini potator, talia enim mala de eo à maleuolis dicebantur; sed qui inuocato eius nomine dæmones eijciebant, eo ipso honorabant eum, & bene de eo loquebantur.

CAPVT X.

v. 5. AD *duritiam cordis vestri scripsit vobis præceptum istud.* Apud Matth. dicunt Pharisæi. *Quid ergo Moyses mandauit dare libellum repudij, & dimittere? —— Ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere.* Ex collatione facilè liquet, *mandare & præcipere*, poni pro permissione legis, id est, ea, quæ lege exprimatur. Idem patet ex quæstione quam proponebant. Non enim quærebant an oporteret dimittere, sed an liceret, id est, lege permissum esset. Erat tamen aliquod in lege propriè præceptum, non absolutè sed posita conditione. Nam volens dimittere tenebatur ex præcepto scribere libellum repudij, vt libellus esset mulieri testimonium dimissionis suæ. Vide annotat. Matth. 19.

v. 13. *Et afferebant illi paruulos.* Non satis constat, neque ex hoc loco, neque ex Matth. 19. neque ex Lucæ 18. an paruuli isti fuerint infantes, qui nec fari, nec incedere possent. Apud Lucam quidem vocantur infantes, sed tamen ibidem dicitur Dominus conuocasse eos. Istud enim (*conuocans illos*) ad infantes, non ad discipulos referendum esse, patet ex Græco: sicut Matth. 18. dicitur aduocasse puerum & statuisse in medio discipulorum. Non aduocantur autem, aut conuocantur, nisi qui per se accedere & intelligere aliquid possunt. Vnde non satis certò ex huiusmodi locis statuitur baptismus infantum prorsus ratione carentium. Nam & Matth. 18. tales significari videntur, qui etiam credere possint; cum dicitur: *qui scandalizauerit vnum de pusillis istis qui in me credunt.*

v. 21. *Iesus autem intuitus eum, dilexit eum.* Id est vulto se eum diligere ostendit. Neque id simulatè: verè enim dilectionis affectum erga eum animo tunc concepit; vera enim dicebat adolescens, & propter eam qualemcunque præceptorum Dei hic enumeratorum obseruationem, dignus erat qui diligeretur humana Christi dilectione; imò diuina: diligebat enim Christus in eo dona sua. Sed non inde consequens est, quod dilectus fuerit ea dilectione, qua diliguntur soli electi; de qua scriptum est, *Iacob dilexi.* Neque ea dilectione qua diliguntur filij: Nam si Deus diligit omnia quæ sunt, vt est apud Sap. 11. certè etiam hunc adolescentem Christus diligebat, non solum vt creaturam suam, verumetiam vt habentem quædam dona sua ad honestatem vitæ pertinentia: licet non præstantia iustitiam Christianam.

Vnum tibi deest. Quæritur an defuerit ad salutem, an ad perfectionem. *Respondeo* ad perfectionem; quia apud Matth. 19. dicitur, *si vis perfectus esse.* Quomodo ergo addidit Christus, *quàm difficile qui pecunias habent in regnum Dei intrabunt? Respond.* quia vix fieri potest, vt qui diuitias habet non eis cor apponat. Item, Christus hortando adolescentem hunc ad id quod erat perfectionis, nempe ad relinquendum diuitias, ostendit illum necdum fecisse quod erat præcepti, id est, necdum affectum diuitiarum reliquisse. Et tamen multi relicto affectu diuitias possederunt, vt Abraham &c. Vide annot. Matth. 19.

v. 29. & 30. *Nemo est qui reliquerit domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut filios, aut agros propter me, & propter Euangelium, qui non accipiet centies tantum nunc in tempore hoc, domos, & fratres, & sorores, & matres, & filios, & agros, cum persecutionibus, & in sæculo futuro vitam æternam.* Quæstio est, quomodo dicat, centies tantum recipiendum esse in hoc sæculo; & videri posset hæc sententia fauere opinioni Chiliastarum qui ponunt terrenum Christi regnum & carnale 1000. annorum in terris; nisi additum esset, *cum persecutionibus.* Dicendum, eos qui omnia relinquunt propter Christum centuplum in hac vita recipere, non tantum propter spiritualia charismata, & internas consolationes, quæ centuplo plus valent quàm bona terrena: sed quia ita disponit Deus, vt qui omnia relinquit, omnium vsum etiam in hoc sæculo inueniat. Apostolis enim omnium Christianorum domus patebant; omnes ijs tanquam fratres & sorores ministrabant & de opibus suis necessaria suppeditabant, vt verè in eos competeret illud Apostoli: *tanquam nihil habentes, & omnia possidentes.* Habebantur autem hæc cum persecutionibus; quia eo tempore quando ab hostibus fidei persecutionem sustinebant. Chrysost. hom. 40. in Genes. 17. dicit hoc etiam completum fuisse in Abraham, qui relicta domo paterna exijt in terram peregrinam, vbi ipse cum posteritate sua mirè, etiam temporaliter, exaltatus est. Vnde fortasse, si quis benè velit intueri, non solum centuplum hic accepit, sed decies millies millecupla. Idem hom. 65. in Matth. docet quomodo in Apostolis fuerit hoc impletum. Et in opere imperfecto homil. 33. sub finem. Aug. epist. 89. ad Hilarium, exponit illud, *centuplum in hoc sæculo*, per illud 2. Corinth 6. *nihil habentes, & omnia possidentes.* Marcus in Græco nominat vxorem sicut Matth. & Lucas nominant. Matth. non addit, *in hoc sæculo*; quamuis ex hoc loco apparet subintelligendum. Lucas dicit: *& non recipiat multo plura in hoc tempore.* Quod enim alij dicunt, *centuplum*; Lucas exponit & interpretatur *multo plura.* Quæritur ergo quomodo qui vnam relinquit vxorem,

centum recipiat vxores in hac vita, cum in ea re, vt Hieronym. dicit, appareat manifesta turpitudo? *Resp.* quod vxor præstat viro in fomentis & auxilijs temporalibus (est enim vxor viro data in adiutorium) hoc Deus cultoribus suis, præsertim Euangelij præconibus, per suam prouidentiam abundè curabit suppleri per alios vel alias. Vnde Apostoli, mulieres sorores circumducebant, & ipse Christus Dominus à mulieribus sibi permisit ministrari, & necessaria suppeditari.

v. 35. *Et accedunt ad eum Iacobus & Ioannes.* Vide annotat. Matth. 20. Radulfus Ardens serm. in festo Iacobi, vocat matrem horum Apostolorum matreteram Christi. Itaque putat eam fuisse sororem matris Domini; quæ est hodie vulgaris opinio, non tamen vera, vt arbitror, neque ex antiquitate, ac multo minus ex sacris litteris probabilitatem habens. Et videtur hoc ad illam fallam, & B. Anna indignam opinionem pertinere, quod B. Anna tres habuerit maritos, ex quibus singulis singulas sustulerit filias, cuius opinionis vanitatem alibi refutauimus; & doctè refellit Iansenius: & Baron. tomo 1. Annal. agens de Salome, quam tenet pro certo fuisse Zebedæi vxorem, ac Iacobi & Ioannis matrem, nullam huius cognationis facit mentionem; & vbi agit de fratribus Domini. Item contra hanc cognationem, facit quod Iacobus minor, ad distinctionem maioris, appellatus fuit frater Domini. Itaque Iacobus maior non fuit frater, id est, consanguineus Domini.

S. Hieronymus scribens in Matth. 20. putat hanc mulierem regni suspicionem concepisse ex verbis Christi, quibus cum passionem suam prædiceret, post omnia dixit se resurrecturum. Sed primum, merito dubitari potest, vtrum illa præsente fuerint hæc dicta à Christo. Nam Matth. testatur Christum ea dixisse duodecim discipulis secretò assumptis. Deinde, si, vt Lucas scribit, discipuli nihil eorum intellexerunt; minus credibile est hanc mulierem, vt maximè audierit, intellexisse. Quare totum hoc ab ea factum est instinctu filiorum, qui, vt cæteri discipuli, Iesum credentes esse Messiam, temporale quoddam eius, in populo Iudaico, regnum & dominationem futuram imaginabantur. Quæ opinio perseuerasse in eis videtur vsque ad illud tempus, quando eum in cœlum ascensurum interrogabant, Num in tempore hoc restitues regnum Israël? Ac fortè vsque ad missionem in eos Spiritus sancti. Vide annot. Matth. 20.

v. 38. *Aut baptismo quo ego baptizor baptizari?* Plus aliqoid hæc verba significant, quàm præcedentia; videlicet non simplicem passionem, sed passionum ac malorum quandam inundationem; vt psalm. 68. *Quoniam intrauerunt aquæ vsque ad animam meam: veni in altitudinem maris, & tempestas demersit me.* Itaque *baptizari*, est passione, velut imbre copioso desuper irruente, perfundi. Vide annot. Matth. 20.

v. 42. *Et principes eorum potestatem habent ipsorum. Non ita est in vobis.* Non significat inter discipulos & fideles Christi fore æqualitatem, sic vt nemo in alterum potestatem habeat, sed tantum prohibet fastum & ostentationem potestatis; eiusque vsum ad gloriam & dominationem, non ad vtilitatem subiectorum: sicut dominabantur Principes gentium. Quod & Petrus prohibet. *Non dominantes in cleris, sed forma facti gregis ex animo*, 1. epistol. cap. 5. Quod enim sit potestas in Ecclesia imprimis ostendit illud: *Quodcumque ligaueritis.* Matth. 18. & illud Hebr. 13. *Obedite præpositis vestris.* Et Lucæ 22. *Qui erit inter vos maior; & qui præcessor &c.* Et arguit comparatio quam adfert à seipso; *Sicut filius hominis non venit ministrari, sed ministrare &c.* qui tamen erat eorum præfectus, & caput & Magister. Sed vult, vt qui in Ecclesia præfecti sunt, ament prodesse, non præesse; *ministrare*, id est, commoda & salutem aliorum quærere, ijsque subseruire, non autem suam quærere sublimitatem. Vnde Rom. Papa, huic satisfaciens Christi præcepto, scribit seipsum seruum seruorum Dei. Quod primus inter Pontifices fecisse legitur vir ille sanctissimus & humillimus Gregorius 1. quod tamen antea fecerat S. Augustinus in epigraphe epistolæ 107. Quod ad Gregorium attinet, videatur libri 9. epistola 38. Hæc additio est Censoris.

Vide annot. Matth. 20. vbi habes & alium sensum. Vterque sensus probabilis est; sed iste melior. Vide etiam annotat. Lucæ 22.

CAPVT XI.

v. 13. *Cumque vidisset à longè ficum habentem folia, venit, si quid fortè inueniret in ea.* Sciebat sine dubio nihil esse in ea: Nam & alij sciebant; quippe cum non esset tempus ficorum, sed dicitur venisse si quid forte inueniret; quia ita accessit & oculis lustrauit sicut facere solent homines quærentes & sperantes se inuenturos aliquid. Non autem in illo Christi facto vlla simulatio, quia nulla falsi significatio. Non enim illo facto significauit se nescire aut dubitare, aut sperare fructum ex illa arbore, id quod nostro simili facto posset significari: sed significare voluit mysterium, scilicet reprobationem synagogæ & populi Iudaici: eo quod fructus fidei & bonorum operum in eo non reperisset. Conferendus est hic locus cum Marci 6. & 7. Lucæ 24. vbi dicitur Christus voluisse latere, & finxisse, nam & hic dicere potuisset Euangelista, venit & voluit decerpere fructus; vel finxit se quærere fructus; scilicet eo intellectu quem illis locis dedimus.

Non enim erat tempus ficorum. Hinc manifestum est latere mysterium in hoc facto Domini. Neque enim tali tempore in ficu fructus quærere (quod alioqui stultum videri posset) nisi mysterium aliquod significare vellet. Contigit hoc factum die 11 mensis primi; scilicet verno tempore, de quo Dominus infrà capit. 24. *Ab arbore fici*, inquit; *discite parabolam. Cum iam ramus eius tener fuerit, & folia nata; scitis quia prope est æstas.* Nondum ergo eo tempore fructus habebat ficulnea.

v. 16. *Et non sinebat vt quisquam transferret vas per templum.* Si Christus hoc permittere noluit in templo illo vmbratico, in quo ea agebantur, quæ non nisi figura & vmbræ erant futurorum: quanto minus tale aliquid permittere debet Præfectus Ecclesiæ in templis Christianorum, in quibus illud sacrificium reipsa exhibetur & proponitur, quod veteribus illis adumbratum fuerat? Neque putandum est Christum loqui de solo illo templo Iudaico. Nam verba satis conuincunt eum loqui etiam de Oratorijs per vniuersum mundum Deo extruendis. Adiecit enim: *Nonne scriptum est, Quia domus mea domus orationis vocabitur omnibus gentibus?* Et quidem ad templum Iudaicum numquam omnes gentes conuenerunt. Quod autem de templo materiali loquatur, manifestum est; de tali templo eijciebat vendentes & ementes. Quibus etiam obijcit quod fecerint illud speluncam latronum. Prædicit ergo his verbis Christus, & ante eum Isaias Propheta, futurum aliquando vt templa materialia Deo extruantur per vniuersum mundum; Id quod nunc completum cernimus. Vnde vehementer falluntur qui ex eo quod dictum est, *Spiritus est Deus*, ita putant Deo in spiritu seruiendum esse, vt neque templo materiali, neque vllis externis & corporalibus cæremonijs homini opus sit ad perfectum cultum Deo in hac vita exhibendum. Vide annot. Matth. 21. & Isai. 56.

v. 20. *Viderunt ficum aridam factam à radicibus.* Id est, viderunt eam radicitus exaruisse. Hoc dicitur ad declarandam vim & efficaciam maledictionis Christi.

v. 22. *Habete fidem Dei.* Id est, qua Deo credatis, aut Deum; scilicet omnipotentem & in promissis veracem. Sicut alibi vocatur charitas Dei, qua Deus diligitur, & timor Dei quo Deus timetur. Nec enim puto per fidem Dei intelligi fidem magnam & excellentem, ea phrasi, qua dicuntur montes Dei, exercitus Dei, pro magnis, excelsis, copiosis.

v. 23. *Quicumque dixerit huic monti, Tollere & mittere in mare, & non hæsitauerit in corde suo, sed crediderit quia quodcunque dixerit fiat; fiet ei. Propterea dico vobis, Omnia quæcunque orantes petitis, credite quia accipietis; & euenient vobis.* Quidam *credere* hîc intelligunt positum pro confidere & *fidem* intelligunt fiduciam in eo quod ait, *habete fidem Dei.* Vide Iansenium. Sed rectius intelligitur fides propriè dicta, tum de omnipotentia Dei, tum de eius veritate & promissis; atque adeo etiam de effectu ipso impetrando, quatenus sub promissione continetur: nimirum secundum conditiones quas ipse Dominus requirit. Nam & hoc loco requirit primum fidem ipsam, deinde vt ignoscatur fratri. Et similiter Matth. 6. Apud Lucam autem cap. 11. requirit perseuerantiam; & alibi aliæ requiruntur conditiones. Vult ergo Dominus ne dubitemus, sed firmiter credamus eius promissioni, qua dixit; *Omnis qui petit accipit*, iuxta sensum quo debet illa promissio intelligi.

Nec obstat quod ait: *Quicunque dixerit huic monti &c.* id quod etiam dicitur Matth. 17. quia sensus figuratus est, quasi dicat; quantumcunque sit magnum & spem humanam superans quod petitur, quale est montes moueri loco, & transplantari in mare; modo petatur secundum conditiones ad orationem requisitas; fiet ei. Vide annotat. Matth. 17.

CAPVT XII.

v. 14. *Licet dari tributum Cæsari: an non dabimus?* Non quærunt vtrum oporteat dare, sed vtrũ liceat. Ratio est, quia quemadmodum testatur Ioseph, lib. 18. antiq. Iudas quidam ex secta Pharisæorum, simul cum multis alijs Pharisæis, affirmabat indignum, esse adeoque illicitum, vt populus Dei alicui alteri præterquam vni Deo subijceretur: tributi autem solutionem nihil aliud esse quàm subiectionis professionem. Christus autem nihil veritus calumniam, liberè & apertè, prudenter tamen, respondet, non solum quid liceat, sed etiam quid oporteat: quando præcipiendo dicit: *Reddite igitur quæ sunt Cæsaris Cæsari.* q. d. non solum licet, sed etiam oportet vt Cæsari tributum reddatis. Addit autem: *Et quæ sunt Dei, Deo*; vt subuertat eorum rationem qua dicebant esse indignum vt populus Dei seruiret hominibus: quasi hæc duo repugnarent, subiectum esse Deo, & subiectum esse homini; cum ea duo maximè consentiant. Præcipit enim Deus vt parentibus, vt principi pareamus. Itaque vno & eodem opere homo subijcitur Deo & homini, reddens Cæsari quæ Cæsaris sunt, & Deo quæ Dei sunt.

v. 33. *Et diligere proximum tanquam seipsum, maius est omnibus holocautomatib. & sacrificijs.* Hoc eo sensu accipiendum quo dicit Aug. in illa sententia, Misericordiam volo, non sacrificium, non improbari sacrificium, sed sacrificium internum externo esse prælatum. Vide annot. Hoseæ 6. Isa. 58 & 1. Pet. 3. Neque tantum de sacrificijs veteris testamenti, verum etiam de ijs quæ in noua lege offeruntur, veritatem habet sapiens hoc responsum; quia si vtrumque seorsim ab altero ponatur, diligere proximum tanquam seipsum, & Missæ sacrificium offerre; illud isto maius est; semperque manet verum, maximum mandatum esse vt diligatur Deus ex toto corde; secundum autem ab illo, vt diligat quis proximum tanquam seipsum. Quare vtroque inferius est offerre sacrificia.

v. 34. *Iesus autem videns quod sapienter respondisset, dixit illi. Non es longè à regno Dei.* Hæc non pugnant cum eo quod Matth. 22. legitur hic scriba, siue Legisdoctor, vt ibi vocatur, tentans interrogasse Dominum. Tentauit enim, non vt duplici corde accedens, ac sperans se eius inscitiam proditurum; sed simpliciter, experiri volens quid de quæstione hac, tunc temporis inter Legisperitos controuersa, responderet. Vnde & cum videret eum cum sua opinione conuenienter respondisse, laudauit Domini responsum, & ipse vicissim pro sapienti sua approbatione merito laudatus fuit, tanquam qui non longè abesset à regno Dei. Vide Iansen. c. 118. comment. in concordant. Regnum Dei significat Ecclesiam Christi, & dicunt non longè abesse à regno Dei, quia prope erat vt in Christum crederet, eiusque doctrinam reciperet & adiungeretur societati fidelium Christi. Habebat enim fidem Christi implicitam, reliquum erat, vt præsentem expressè reciperet; ad quod iam erat per gratiam Dei præparatus.

v. 35. *Quomodo dicunt Scribæ Christum filium esse Dauid*, cum Dauid dicat eum Dominum, dicens: *Dixit Dominus Domino meo?* Nunquam Dominus interrogat nisi vt magnum aliquid doceat. Sic suprà interrogans de Baptismo Ioannis vnde esset; docere voluit suam potestatem esse de cælo. Ita hoc loco proposita quæstione de Christo, quomodo sit filius Dauid, cum Dauid eum Dominum vocet; magni mysterij dedit significationem, quod posterioribus sæculis à tam multis hæreticis impugnatum fuit. Mysterium illud, est duplex natura in Christo, humana & diuina. Secundum naturam humanam Christus est filius Dauid: quia ex semine eius progenitus: secundum diuinam est Dominus Dauidis; quia Deus, & filius Dei ab æterno ex Patre natus. Arguit autem hac quæstione Christus crassam inscitiam Scribarum & Pharisæorum, qui de suo Messia nihil agnoscebant suprà hominem, diuinitatis eius prorsus ignari. Nam si eius diuinitatem cognouissent; promptissimum fuisset eis ad hanc quæstionem respondere.

v. 36. *Dixit Dominus Domino meo.* Quomodo Christus hinc rectè probare intendit Christum esse verum Deum; cum in Hebræo priori tantum loco sit nomen Deo proprium Iehoua, posteriori autem nomen Adonai, quod etiam hominibus tribuitur, & Dominum generaliter significat? *Resp.* primum, in sacris litteris nomen *Adonai* frequentissimè Deo tribui, maximè in psalmis & Prophetis. *Deinde* Christum quærere ex scribis causam, quare Dauid Messiam ex suo semine nasciturum, & proinde suum filium, vocet Dominum. Nam ob magnitudinem regni & dominationis terrenæ, non erat quod pater rex filium regem vocaret suum Dominum; quandoquidem, vtcunque magnus & potens, non tamen in ipsum habiturus esset imperium, vt Scribæ sentiebant, tantum temporale regnum Christo tribuentes. Vult ergo Dominus intelligi ex psalmi versiculo Christum esse Dauidis Dominum, eiusque reddendam esse rationem; quam reddere nullam potuerunt Scribæ Iudæorum. Ratio autem est secundum veritatem, quia Christus est filius Dei & verus Deus; & proinde verissimè & proprijssimè Dominus Dauidis. Item quia regnum eius non temporale, sed spirituale est, extendens se ad omnia tempora etiam præterita, & ad eos maximè, qui beneficiorum Christi, id est, remissionis peccatorum, iustitiæ, salutis fuissent participes: inter quos non infimus erat Dauid. Denique iure redemptionis humani generis à seruitute peccati, mortis, Diaboli. Qua ratione Christus passim in noui testamenti scriptura vocatur peculiariter *Dominus*; & de eo dicitur Ephes. 4. & 1. Corinth. 8. *Vnus Dominus.* Hoc modo etiam Dauidis Dominum fuisse Christum, scimus nos Christiani: At Legisperiti Iudaicæ gentis, tantum humiliter de Christo sentientes, hæc omnia ignorabant. Vide annotat. Ephes. 4. Vide Genebrard. in psalm.

in psal. 106. vbi soluit quæst. & nostr. commentar. 1. Corinth. 15. v. 25. Hebr. 1. v. 13. itemque annot. Matth. 20. & 22.

v. 40. *Qui deuorant domos viduarum sub obtentu prolixæ orationis.* Græcè, *deuorantes domos viduarum, & prætextu multa precantes.* Videtur hic esse sensus; qui fraudibus & calumnijs opprimunt viduas, domusque earum rebus necessarijs exspoliant; quomodo in psalm. 13. contra potentiores dicitur; *Qui deuorant plebem meam sicut escam panis.* Item, qui, vt sancti videantur, simulant se facere longas orationes. Iuxta quam explicationem, Græco textui consentaneam, duo diuersa Dominus imponit scribis: Alterum, quod viduarum domos per calumnias expilarent; alterum quod nihilominus magnam piæ se ferrent, simulatis longis precibus, sanctitatem: hoc est, rapinam & hypocrisim. Eadem sententia eodem modo in Græco legitur, Luc 20. tametsi noster interpres sibi etiam constet, dum vbique vertit in eundem sensum, vt verti potest.

Hi accipient prolixius iudicium. Accipere iudicium, est subire pœnam iudicij, pati damnationem. Sic Iac. 3. *Scientes quia maius iudicium sumitis*, vel potius sumetis, vt in Græco est; id est, accipietis. Vide eius loci comment. *Prolixius iudicium*, Græcè [illegible]. Habetur etiam Luc. 20. Sed vertit interpres apud Lucam, *Damnationem maiorem.* Græca propriè significant, superabundantius, excellentius, grauius iudicium; tametsi intelligi potest allusionem fieri ad prolixas preces scribarum. Sed tamen vocabula Græca, diuersæ sunt significationis, [illegible] & [illegible].

v. 44. *Omnes enim ex eo quod abundabat illis miserunt; hæc vero de penuria sua, omnia quæ habuit misit, totum victum suum.* Omnes, intellige; præter hanc, sequitur enim exceptio: *hæc vero.* Sic quod præcedit, *vidua hæc pauper plus omnibus misit*; videlicet cæteris. Pertinet hoc ad idiotismum Hebraicæ linguæ, sicut & ibi: *Omne peccatum & blasphemia remittetur hominibus.* Matth. 12. & 1. Corinth. 6. *Omne peccatum &c.* Sed quæritur, quomodo rectè fecerit hæc vidua paupercula dans in vsum templi; non superflua, sed necessaria. Vnde & apud Lucam Dominus ait, *Hæc autem ex eo quod deest illi, omnem victum suum quem habuit misit*; & vocem Græcam βίον vtrobique *substantiam* vertit Erasmus. Respondetur quod miserit totam substantiam præsentem; nec tamen tentabat Dominum, quia poterat operando manibus rursum lucrari, quantum sibi ad victum esset necessarium. Non enim tentat Dominum qui dat totum quod habet, quando nihilum suppetit humanum, quo comparet aliud, vnde viuat.

S. Augustin. homil. 8 inter quinquaginta, sic ait: Quia enim præbebat ei Dominus victum; iam ei duo nummi superflui restiterant ad victum eius diei: ideo misit illos in domum Dei, & emit sibi regnum cælorum. Vbi videtur sentire quod illi nummi erant ei superflui ad victum eius diei; necessarij autem in diem proximum.

Notandum etiam quod ista oblatio non tam erat opus misericordiæ, quàm actus religionis. Vnde licet eleemosynam dare ditiori se, sit inordinatum, non tamen inordinatum est Deo in vsum templi eius (etiamsi templum illud sit locuples & amplos prouentus habeat) offerri munus, ab eo qui sit exiguæ fortunæ: quia offertur Deo in agnitionem summæ maiestatis. Sicut non est inordinatum vt quis è vulgo Regi munus offerat, quo suam protestetur subiectionem.

CAPVT XIII.

v. 11. *ET cum duxerint vos tradentes, nolite præcogitare [illegible] loquamini: sed quod datum vobis fuerit in illa hora, hoc loquimini.* Vide annot. Luc. 12. *Estij Annot. in Script.*

A v. 32. *De die autem illo, vel hora, nemo scit, neque angeli in cælo, neque filius, nisi Pater.* Illud, *neque filius*, etiam apud Matth. legunt quidam veteres. Ex his verbis olim Ariani conati sunt ostendere filium non esse patri æqualem; quippe qui non omnia nosset quæ pater. Sed cum nemo Catholicus dubitare debeat filium omnia nosse, dicente Petro: *Domine tu omnia nosti, tu scis quia amo te:* videndum est quo sensu ipse Christus de se dixerit, de die illa & hora ne filium quidem scire. Intelligi id potest duobus modis. Alter est si dicamus filium id simpliciter nescire, secundum naturam humanam. Hic tamen modus difficultatem habet, quia Christus, vt homo ab initio conceptionis fuit plenus

B gratia & veritate. Vnde & videtur habuisse scientiam infusam omnium rerum. Vide D. Thom. in 3. p. q. 10. art. 2. & 3. Alter modus, idemque probabilior, vt dicamus filium hominem ignorare diem iudicij, quia non sic eum didicerat ex patre, vt illum hominibus vlterius manifestare deberet. Et ita sensus est, filius homo est quasi non sciens; quia non ita scit vt alios scire faciat. Hunc sensum declarat illud apud Ioan. cap. 15. *Vos autem dixi amicos, quia omnia quæcunq; audiui a patre, nota feci vobis*, id est, quæcunque sic audiui à patre, vt nota vobis facerem. Et illud de Spiritu sancto, *Quæcunque audiet loquetur*, id est, quæcunque loquenda audiet, loquetur: & Act. 20. *Quo minus annunciarem omne*

C *ne consilium Dei vobis.* Vide ibi. Ita hoc loco filius non scit, id est, non audiuit à Patre, vt videlicet notum vobis faciat. Dicitur autem, filius homo; quia filius, vt Deus, facit scire Spiritum sanctum. Vide nost. in 3. sent. dist. 14 & annot. 15.

CAPVT XIV.

v. 3. *NArdi spicati preciosi. Spicati* puto legendum, non *pisti*, quemadmodum mecum sentit Gagnæus. Nam quod Latini dicunt spicatum (quod quidem est Romanis genus vnguenti præstantissimi ex nardo) id Marcus voce seruata, sed facta [illegible] litterarum vocauit [illegible], quasi [illegible]. Alioqui [illegible] Græcis nusquam, quod sciam, significat rem probatam & minimè adulterinam. Id quod apud illos [illegible]

D dicitur. Sed interdum accipitur pro eo quod aptum est ad persuadendum, & faciendum fidem: quæ significatio huic loco non quadrat.

Nota autem subinde apud Euangelistas similia reperiri vocabula quæ à Romanis accepta sint, vt [illegible], [illegible], [illegible], aliaque eiusmodi. Adde quod exemplaria manuscripta plurima habent, spicati; vt prorsus verisimile sit sic vertisse interpretem, prudenter attendentem ad mentem Euangelistæ; licet eam vocabulo, non Græco, eoque corrupto, sed vt arbitror, tunc vsitato, expresserit. Apud Ioan. tamen c. 12. exemplaria constanter habent *pistici*. Verum non est nouum interpreti eandem vocem, locis diuersis alter atque Latinè aliter reddere.

Notandum etiam legendum *spicata*, vt ad nardum referatur, non vnguentum, cum Græcè sit [illegible]. Vox

E autem quæ preciosum significat, tum hoc loco, tum apud Ioan. cum sit omnis generis, ad vtrumlibet referri potest: quanquam aptius ad nardum referatur, tanquam proximum; quod & Erasmo placet. Vide quod annot. Marianus in indice operum S. Hieron verbo *Nardus.* Huius sententiæ meminit etiam Iansenius, nec eam reprobat; item Franciscus Lucas.

v. 3. *Effudit super caput eius.* Græcè κατέχεεν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, quod duobus modis verti potest; *effudit eius super caput* vt sit ordo mutatus eius, quod recto ordine dixit Matth. c. 26. vel, *perfudit eum super caput*, quod Erasmus vertit, *effudit illi super caput.* Nam verbum Græcum etiam genitiuum regit rei perfusæ: vt Psalm. 88. [illegible]. *Perfudisti eum pudore.*

v. 8. *Præuenit vngere corpus meum in sepulturam*, qua-

si dicat; Mortuorum corpora solent vngi, vt sepulta conseruentur incorrupta: Et ego quidem post paucos dies moriturus, quia officiosam hanc vnctionem corporis mei mortui, celeritate resurrectionis præueniam, idcirco mulier ista, diuino quodam instinctu mota, me moriturum vnctione præuenit, id est, moriturum vngit, quem mortuum vngere non poterit. Quamuis enim corpus Christi cum aromatibus myrrha & aloë sepultum, non tamen vnctum. Nam mulieribus vngere mortuum volentibus, nunciatur viuus.

v. 20. *Qui intingit mecum manum in catino. Manum*, non est in Græco, vt nec in multis manuscriptis Latinis. Non voluit autem Christus his verbis prodere & manifestare suum proditorem; quia alij nec postea cognouerunt quis esset, vt patet ex Ioan. 13. sed sensus est. Vnus eorum quos familiarissimos habeo, & hactenus habui, & qui communi mensa mecum vtuntur, & manum mittunt in eam paropsidem, me tradet. Sic in Psal. 54. *Tu verò dux meus & notus meus, qui mecum dulces capiebas cibos &c.* Item Ps. 40. *Homo pacis meæ, qui edebat panes meos, in quo speraui, magnificauit super me supplantationem.*

v. 29. *Et si omnes scandalizati fuerint, sed non ego.* Et post: *Non te negabo.* Quæri potest vtrum Petrus grauius peccauerit his verbis, quàm postea Christum negando; quod videri potest, quia hæc verba videntur continere manifestam contumeliam Dei: quia Christo, qui est ipsa diuina veritas, impingunt falsitatem & mendacium: quod grauius est, quam metu mortis Christum negare. Videtur dicendum quod Petrus his verbis non voluerit Christo falsitatem impingere; sed, quomodocunque se haberet prædictio Christi, eiusque interpretatio; respondit Petrus de affectu suo, declarans se ita affectum vt esset paratus mori cum Christo; licet non considerauerit, imò ignorauerit infirmitatem suam, quæ prohiberet pium illum affectum perduci ad effectum. Imò, similiter & cæteri Apostoli affecti erant. Sequitur enim: *Similiter autem & omnes dicebant.*

v. 35. *Orabat vt, si fieri posset, transiret ab eo hora.* Videlicet passionis. Addit conditionem, *si fieri posset*, fieri autem potuisse, ipse Dominus testatur oratione sua ad patrem, qua dicit, *Abba pater, omnia tibi possibilia sunt; transfer calicem hunc à me.* Cum igitur subsistat conditio illa; videri poterit Christus absolutè hoc orasse Patrem, vt calix passionis ab eo transiret. Quod cum factum non sit; consequens videtur, eum non esse exauditum à Patre. Quod si verum esset, quomodo verum erit quod Ioan. 11. suscitaturus Lazarum, dicit, *Ego autem sciebam, quia semper me audis?* Soluitur hæc quæstio ex eo quod sequitur, *sed non quod ego volo, sed quod tu.* Vnde patet eum non absolutè mortem deprecatum fuisse, sed hoc potius voluisse, vt voluntas Patris fieret. In eo autem quod dicit; *Transfer calicem hunc à me*; non propriè continetur oratio eius, sed declaratio desiderij naturalis: Quod in eo oriebatur ex natura carnis, quam gerebat; & hoc desiderium vocat impropriè voluntatem. Alioqui voluntas rationalis, vt talis, in Christo non aliud volebat quàm quod erat à Patre præordinatum; vt videlicet pateretur: & ab ea procedebat illa absoluta oratio; *Fiat voluntas tua.* Vide annot, Matth. 26.

v. 37. *Et inuenit eos dormientes.* Dormit Petrus, quando Prælati Ecclesiarum, ad quos pertinet cura pascendi gregis dominici, dormiunt, id est, occupati sæcularibus negotijs, aut dediti carnalibus desiderijs, negligenter officium faciunt. Dormit Ioannes; quando viri vitam contemplatiuam profitentes, quorum proinde est assiduè orare pro populo fideli; curis sæcularibus immerguntur; aut quod deterius est, carnis desideria sectantur. Dormit Iacobus, quando dormit Ecclesiæ disciplina; quæ rectè per Iacobum, qui primus Apostolorum sanguinem pro Christo fudit, significatur.

v. 38. *Spiritus quidem promptus est, caro verò infirma.* Vide nost. comment. Gal. 5. ad illud: *Caro concupiscit aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem.*

v. 51. *Adolescens autem quidam.* Erasmus in paraphrasi, de Ioanne Apostolo interpretatur, & amori eius erga Iesum tribuit, quod eum secutus aliquousque fuerit præ cæteris discipulis. Theophylactus verisimile esse dicit, eum fuisse è domo in qua comederant pascha, addens aliam opinionem eorum, qui dicunt fuisse Iacobum fratrem Domini, qui tota vita, vna veste vsus fuit. Eadem habet Euthymius super Matth. 26. Baronius sindonem cœnatoriam interpretatur, & de Ioanne intelligit, adducens authores Amb. Greg. Bedam. At quod de sindone cœnatoria dicit, facile refellitur. Quamuis enim nox esset, tamen vestem cœnatoriam non tam diu retinuisset, exeundo, discedendo ad hortum, & ibi manendo. Nam haud dubiè fuisset monitus à condiscipulis. Item non erat nox obscura, sed plenilunium. Liranus tres adfert opiniones, de Iacobo, de Ioanne, & de Adolescente ex domo in qua erat cœnatum.

v. 52. *At ille reiecta sindone nudus profugit ab eis.* Mysticè significari potest, quod quando periclitamur ob rem quamcunque pretiosam huius sæculi, vt sunt opes, honores, amicitia potentium; illis relictis & abiectis, fugere debeamus, vt animas nostras saluemus. *Quid enim prodest homini, si vniuersum mundum lucretur, animæ verò suæ detrimentum patiatur?*

CAPVT XV.

v. 21. **E**T *angariauerunt prætereuntem quempiam Simonem Cyrenæum venientem de villa, patrem Alexandri & Rufi, vt tolleret crucem eius.* Quidam putant Simonem hunc Cyrenæum dici, quod natus esset in Cyrene vrbe Cypri, quam Cyrus condidit & à se Cyrenen nominauit. Ceterum S. August. libr. de Pastoribus cap. vlt. scribit eum fuisse ex Cyrene, quæ Africæ contigua est, idque rectius. Nam scriptura Actor. 2. Iudæos agnoscit ex Libya, quæ est circa Cyrenen, id est, ex Libya Ægypto & Africæ vicina, quæ & Pentapolis dicta est, teste ibidem S. August. At Cyrenes Cypriæ nulla est in scripturis mentio. Nam & 1. Machab. 13. quæ nominatur Cyrene, proximè post Cyprum, non est in ipsa Cypro ponenda; Sic enim ineptus sermo videretur: Sed ea est Cyrene, de qua nunc loquimur, regio iuxta Ægyptum sita, haud ita procul ab insulis, quæ ibidem continuo contextu enumerantur. Neque enim ad Cyrenen Cypriam scriberent Romani alias litteras, quàm quas darent ad Cyprum insulam, præsertim cum Cyrene Cypria sit obscura; vixque nota in historijs. Idem censeo de loco Actor. 11. vbi Cyprios & Cyrenæos legimus. Nam nec illi Cyrenæi alij sunt ab illis, quorum idem Lucas meminit Actor. 2. & 6. qui vtique fuerunt ex regione Cyrenaica Libyæ. Plerique putant huius Simonis filios nominari, quod fuerint discipuli Christi. Rufi mentio fit Rom. 16. sed incertum an sit hic idem cum illo. Vide nost. comment. citato loco, itemque annot. Matth. 27.

v. 23. *Et dabant ei bibere myrrhatum vinum, & non accepit.* Pro eo dicit Matth. *Et dederunt ei vinum bibere cum felle mixtum, & cum gustasset noluit bibere.* Lucas autem & Ioannes non meminerunt. Et Infrà v. 36. *Currens autem vnus & implens spongiam aceto, circumponensque calamo, potum dabat ei, dicens; Sinite, videamus &c.* Matth. autem hoc modo: *Et continuo currens vnus ex eis, acceptam spongiam impleuit aceto, & imposuit arundini, & dabat ei bibere.* Luc. autem sic, *Illudebant autem ei & milites, accedentes & acetum offerentes ei.* Et apud Ioan. *Vas ergo erat positum aceto plenum;*

Illi autem spongiam plenam aceto hyssopo circumponentes obtulerunt ori eius. Quæritur an Dominus biberit vinum myrrhatum seu felle mixtum.

Item an biberit acetum. Apud Prudentium sic lego in Apoth. contra hæresim, quæ patrem passum affirmat: Fel potat & haurit acetum. Hic tamen non aliud legitur quàm quod gustauit vinum felle mistum, quod vnus dicit Matthæus, statim adijciens quod noluit bibere. De aceto autem quod in cruce pendenti oblatum est, dicit Ioan. *Cum ergo accepisset Iesus acetum, dixit, Consummatum est.* Vinum ergo myrrhatum seu felle mixtum non accepit; acetum accepit. Putat Baron. myrrhatum vinum fuisse præstans & suaue vinum; idque ex Plinio & aliunde probat; dicitque Christum ideo cum gustasset bibere noluisse, quia non venerat gustare iucunda & suauia, sed amara. Verùm contra hanc opinionem facere videtur textus Matthæi dicentis, quod dederunt ei bibere vinum cum felle mixtum; non ergo erat suaue. Et quod sequitur, *& cum gustasset,* scilicet fellis amaritudinem, quo mistum erat vinum, *noluit bibere:* idque ad declarandum se habere naturam humanam alijs similem, fugientem ea à quibus natura abhorret; cuiusmodi est fel; quod nullo modo est potus. Acetum autem accepit, quia vsum habet in cibis, & potu, & modicè sumptum conducit. S. Aug. serm. 109. de diuersis, semel & iterum dicit, Christum in cruce hausisse acetum. Hieronym. in Matth. & alij quidam authores tradunt, vinum myrrhatum solitum dari damnatis ad consopiendum; ideoque & Christo datum fuit, sed præ odio Iudæi illud felle miscuerunt, vt impleretur Prophetia. Nec Christus recusauit, quia suaue erat; dicit enim in Psal. *Consolantem quæsiui, & non inueni,* sed quia fellitum, recusauit; alioqui bibiturus; vnde dicitur, *cum gustasset, noluit bibere,* & quia dixit: *Non bibam amplius de genimine vitis. donec &c.* Cæterum quod ad Baronium attinet. is in additionibus, quas subtexuit Tomo 10. iubet tolli omnia quæ dixerat To. 1. an Christi 34. à §. 98. vsque ad 103.

v. 25. *Erat autem hora tertia, & crucifixerunt eum.* Hoc alij Euangelistæ hora sexta factum affirmant. Putant quidam hanc apparentem dissonantiam ita conciliari posse, si Marcus tertiam nominet, non quæ in Palæstina erat, sed quæ erat in Italia, vbi eum scripsisse Euangelium S. Hieronym. author est. Nam tribus fere horis serius emergit sol occidentalibus, quàm Palæstinis. Itaque quæ sexta hora, id est, meridiana erat Palæstinis, eadem tertia ante meridiem erat Italis. Qua de re vide annot. Matth. 27. Sed hunc locum ita intelligi non posse apparet ex sequentibus, vbi Iudæorum more sextam & nonam horam nominat, Matthæum fere ad verbum secutus. Alij mendum esse putant in numero, vt S. Hieron. titulo in Psalm. 77. Alij significari putant extremam partem horæ tertiæ, quæ nimirum terminabatur ad sextam. Non enim nominabant Iudæi quartam & quintam horas, sed tertia nominabatur, donec aduenisset sexta. vers. 44. Et nota quod Luc. dicit cap. 23. *Erat autem fere hora sexta.* Id autem dicit quando iam diu pependerat in cruce, ita vt ipsa crucifixio videatur facta vna hora ante. Et hic infrà dicitur: *Et facta hora sexta tenebræ factæ sunt,* postquam scilicet aliquamdiu pependerat affixus cruci; qua in re non dissonant Marcus à Matth. & Luc. qui satis significant, Christum multo ante sextam horam fuisse crucifixum: quia dicunt tenebras factas hora sexta, ante quas vsque tenebras, contigerunt tam multa quæ scribuntur de irrisione Christi à Iudæis, & alia quædam. Sed tota difficultas est de Ioanne, qui scribit Christum hora quasi sexta adhuc stetisse ante Pilatum. Vide Ians. & alios. Id etiam obseruandum, quartam & quintam horas in scriptura nusquam nominari, quæ autem nominentur, Vide annot. Matth. 20.

v. 32. *Et qui cum eo crucifixi erant, conuiciabantur ei.* Similiter Matth. plurali numero dicit, latrones qui crucifixi erant cum eo, improperasse ei. Lucas vero singulariter vnum latronem dicit Christum blasphemasse, alterum vero blasphematorem illum increpasse. Ad tollendam hanc apparentem repugnantiam, quidam dicunt, initio quidem vtrumque latronem blasphemasse, sed paulò pòst altero in malitia sua perseuerante; alterum repentina gratiæ inspiratione resipuisse. Sed hoc minus probabile est. Nam ita debuisset ante omnia tam manifestæ blasphemiæ veniam petere à Christo, priusquam peteret admitti in regnum eius: id autem fecisse non legitur. Est ergo probabilius numerum pluralem pro singulari per enallagen positum, hic & apud Matth. vt latrones fecisse dicantur, quod vnus fecit. Quæ figura in scriptura non est infrequens. Matth. 2. *Mortui sunt enim, qui quærebant animam pueri,* cum de solo Herode loqueretur. Exod. 32. *Hi sunt dij tui Israël,* cum loquerentur de solo vitulo aureo.

v. 39. *Quia sic clamans expirasset.* Per illum enim clamorem statim expirans, significabat se voluntariè, non coactè mori: imò significabat se sua sponte & potestate ponere animam suam; iuxta quod dixit: *Potestatem habeo ponendi animam meam. & potestatem habeo iterum sumendi eam.* Itaque intelligebat Centurio, diuinum aliquid in eo esse, qui edita tali & tam magna voce, qua declarabat se dare animam suam in manus patris, continuo expirasset. Quare & fatendum est, Christum in cruce atque adeo moriendo, miraculum fecisse. Et vocibus dicentium. *Descendat de cruce, & credemus in eum,* non quidem acquieuit, vt quod illi volebant faceret: ostendere tamen voluit se id facere potuisse, quando quod maius est, fecit; nempe dum sola voluntate animã posuit. Vnde hic considerandũ venit, Christum non tantùm miraculo conceptum, nempe sine virili semine in vtero virginali, & miraculo natum, nempe sine dolore & læsione viscerum maternorum: verùm etiam miraculo mortuum, nempe potestate voluntatis suæ, cum alioqui adhuc natura nondum extingueretur: quia & vulnera clauorum procul à corde aberant, & crura non fuerunt ei confracta, sicut duobus latronibus; qui etiam ipsi clauis erant confixi; quod factum est, ad accelerandam eis mortem. Hinc & Pilatus miratus fuisse legitur, eum tam cito mortuum: Accesserunt & alia in morte eius miracula, nempe tenebræ per vniuersam terram, veli mystici scissio, monumentorum apertio. Vide D. Tho. 3. p. q. 47. art. 1. Vbi disputat an Christus fuerit à seipso occisus. Vide etiam Ians. Nec propterea negandum erit. Christum à Iudæis seu gentibus occisum fuisse, sicut ipse prædixerat, Luc 18. dicens: *Et postquam flagellauerint, occident eum,* Et sicut Petrus Act. 3. *Authorem vitæ interfecistis,* Et Marc. 10. *Et interficient eum,* Et Act. 7. *Cuius vos nunc proditores, & homicidæ fuistis.* Nam Iudæi quidem tradiderunt Pilato crucifigendum & occidendum; ministri verò Pilati crucifigendo occiderunt: quia inde mors nata erat sequi & secuta est. Vide nostra in 3. dist. 20.

v. 41. *Et Salome* Quidam hanc etiam vocant Mariam; sed hoc nusquam legitur. Qui id putant, ex eo decepti videntur, quod putarent Salome, esse genitiui casus, & ita dici Mariam Salomæ, sicut Mariam Cleophæ, aut Iacobi aut Alphæi. Vnde nomen *Maria* quod præcedit, ad hoc etiam vocabulum referunt sed malè; cum ex Græco satis appareat non esse genitiuum, sed nominatiuum, nec à priori voce dependere. Non enim ibi dicitur, ἡ τοῦ Σαλώμη: sicut ἡ τοῦ Ἰακώβου, sed nudè, Σαλώμη: sicut nudè quod præcedit Μαρία. Omnino enim illud, ἡ τοῦ, adiungendum erat, si genitiuus esset, maximè cum iam intercessisset illud, μήτηρ,

quod ad *Salomen* non potest referri. Et hoc modo omnes Græci interpretati sunt. Quare quod in Martyrol. Rom. ad 11. Cal. Nouemb. sic legitur, Hierosolymis S. Mariæ Salomæ, quæ in Euang. legitur circa sepulturam Domini sollicita; sic est accipiendum, vt vsu populi Christiani hæc vocetur Maria, quæ vero nomine Latinis dicitur Salome. Omnino autem puto hanc Salomen, fuisse matrem filiorum Zebedæi. Sic enim apparet ex collatione Marci cum Matthæo qui cap. 27. eandem hanc mulierem vocat matrem filiorum Zebedæi. Vide annot. eius loci. Baronius in apparatu ad Annales, non Mariam, sed simpliciter Salomen vocauit: ostendens eandem esse cum matre filiorum Zebedæi.

v. 43. *Et audacter introiuit ad Pilatum.* Qui dudum erat occultus Christi discipulus propter metum Iudæorum, vt est apud Ioannem; idem Christo mortuo, audacter & intrepidè, Christi se discipulum professus, petit sibi donari corpus eius ad sepeliendum: vt intelligamus sicut in latrone, & in centurione, ita & in hoc decurione fusum iam Christi sanguinem, cœpisse vehementius operari, vt non solum crederent, verùm etiam palam in illo recenti ac præsenti crucis opprobrio, confiterentur dignitatem & gloriam crucifixi.

v. 45. *Et cum cognouisset à Centurione, donauit corpus Ioseph.* Non quòd Pilatus corporis Dominici propriè dominus fuerit: quomodo enim homo diuini illius corporis, id est, hypostaticè cum diuinitate vniti, dominus esse posset? Sed quia sine iussu præsidis, nefas habebatur corpora eorum, qui supplicio affecti erant, tollere. Christus autem cum iniquis & facinorosis, quorum corpora iustè obnoxia erant huiusmodi potestati, reputatus est. Pro *donauit*, Ioan. *dixit permisit*.

CAPVT XVI.

v. 7. D*icite discipulis eius & Petro.* Hoc ita dicitur quasi Petrus esset plusquam discipulus, id est, suprà alios discipulos. Sensus enim est, dicite discipulis eius, ac nominatim Petro, tanquam discipulorum præcipuo. Sic Act. 1. *Cum mulieribus & Maria matre Iesu.* Sic etiam Act. 26. *Nihil extra dicens quam ea quæ locuti sunt Prophetæ & Moyses.* Vide istorum locorum annot. Sic 2. Reg. 12. *In die qua liberauit eum Dominus de manu omnium inimicorum suorum, & de manu Samuel*, qui vtique erat Dauidis inimicorum præcipuus.

v. 9. *Surgens autem manè prima sabbathi.* Græcè ἀναστάς, id est, *cum resurrexisset manè.* Quidam volunt eum resurrexisse post solis exortum, vt inueniant Synecdochicè tertium diem, quo fuit in sepulchro; sed tertium diem artificialem non est opus inuenire. Sufficit enim inueniri Synecdochicè tres dies naturales. Nam nec tres noctes inuenire illis, nisi admodum coactè, possibile est, de ea re alibi. Quod dicitur *mane*, intellige sole nondum exorto, vt satis significant alij Euangelistæ, & etiam hîc initio capitis subindicatur. Itemque ex cap. 20. Ioannis satis liquet Christum resurrexisse quando adhuc tenebræ erant. Scribit enim Mariam Magdalenam mane cum adhuc tenebræ essent, venisse ad monumentum, & reperisse lapidem sublatum. Falsum igitur est quod habet glossa ordinaria. Act. 1. ideo Christum quadraginta post resurrectionem diebus se viuere confirmasse, quia quadraginta horis mortuus fuerat. Cum enim expirauerit hora nona, quæ nobis est tertia post meridiem, sequeretur eum resurrexisse hora septima post mediam noctem, qua sine dubio, post æquinoctium, sol dudum exortus est. At rectius quis dixerit Christum tot horis mortuum fuisse, quot annos vixerat hic in terris, id est, triginta tribus aut quatuor potius, vt mortalitati annorum, mors horarum secundum numerum A responderet. Sic enim reperietur resurrexisse media penè nocte, seu hora 2. à nocte media. Vide annot. Ioan. 20.

Apparuit primò Mariæ Magdalenæ. Ideo Mariæ Magdalenæ apparet primò Dominus post resurrectionem, vt ostenderet se totum incarnationis mysterium peregisse, ad hoc vt peccatores saluos faceret. Vnde additur hoc loco; *de qua eiecerat septem dæmonia:* per quæ mysticè significatur vniuersitas vitiorum. Alij ideo primum putant apparuisse Dominum Mariæ Magdalenæ, quia illa præ cæteris Dominum diligebat. Vnde de ea canit Ecclesia: *Prima meretur gaudia, quæ plus ardebat cæteris.*

Non ignoro esse piam multorum persuasionem, Christum post resurrectionem, primò omnium apparuisse dilectissimæ matri suæ. Quæ opinio non prorsus est improbanda. Ita enim sentire videtur Ambr. B lib. 3. de virginibus, his verbis: Vidit Maria resurrectionem Domini, & prima vidit, & credidit; vidit & Maria Magdal. quamuis adhuc ista nutaret. Idem sentit Sedul. lib. 4. carminum, & Anselmus lib. de excellentia B. Virginis, & quidam alij. Ideo autem ab Euangelistis, hoc fuisse prætermissum dicunt, quòd pro filio inefficax habeatur testimonium matris. Hanc opinionem si recipiamus, dicendum erit Dominum primo apparuisse Mariæ Magd. inter eos qui resurrectionis testes erant futuri. Adferuntur pro hac sententia rationes quædam congruentiæ: sed circa huiusmodi rationes notandum est, ante omnia respiciendum ad id quod scriptura, vel Ecclesia docet; & eo cognito, rationes conuenientiæ adhibendas, ad id probabilius red- C dendum; non autem è contrario aliquid statuendum ex huiusmodi rationibus contra id quod vel scriptura vel Ecclesia dicit aut tenet. Quale est, ex quibusdam rationibus congruentiæ velle probare Christum à morte rediuiuum, primo suæ matri apparuisse; cum scriptura tam clarè dicat eum primò apparuisse Mariæ Magdalenæ; nec vsquam alibi diuersum insinuet. Quod si secundum huiusmodi ratiunculas procedendum sit; oportebit vt Christus etiam matrem suam adhibuerit cœnæ nouissimæ; eamque primo loco honoris causa collocauerit, & ei primum corpus & sanguinem suum distribuerit; vt bene argumentatur Hesselius. Adde quod Christus voluerit ijs primum apparere qui consolatione, aut confortatione fidei indigebant, vt Mariæ Magdalenæ, quæ val- D de diligebat; Petro, qui peccauerat; discipulis alijs, qui dubitabant & scandalizati fuerant. At mater Domini, firma in fide, & fortis in patientia, his non egebat.

v. 12. *Duobus ex his ambulantibus ostensus est in alia effigie, euntibus in villam.* ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ, *in alia forma*, scilicet in forma hominis peregrini, vt significat Lucas. Non enim lineamenta faciei eius immutata fuerunt, quasi aliam formam intuentibus ostenderit; sed habitum hominis peregrini assumpserat, quales tunc multi erant, qui die festo paschæ Ierosolymam ascenderant. Nam ex sola facie non poterant iudicare esse hominem peregrinum. Quod autem ad lineamenta vultus eius E attinet; oculi eorum sic tenebantur, vt in ea non intenderent, siue propter impedimentum quoddam in ipso videndi sensu positum, siue in sensu interiori. Vide annot. Luc. vlt.

Euntibus in villam. Græcè εἰς ἀγρόν, *in agrum.* Erasmus *euntibus rus*, tametsi idem eandem vocem Luc. 14. cum nostro interprete vertit, *villam*, vbi dicitur *villam emi.* Vide eius loci annot. Non est autem *villa* hoc loco idem quod Castellum Luc. vlt. Sed Marcus de castello, id est, vico seu pago ad quem ierunt, tacuit; & tantum dixit eos foras in agrum iuisse, vel certè, si villa propriè accipitur, intelligendum est eam sitam fuisse in vico Emaunte.

v. 14. *Nouissime, recumbentibus illis vndecim.* Græcè, ὕστερον, *postea, discumbentibus.* Hoc Aug. putat factum ipso ascensionis die, Ians. die resurrectionis. Illud verò: *Et dixit eis. Euntes in mundum vniuersum, &c.* videtur longè post dictum, scilicet die ascensionis. Item, non est verisimile quod eo die, quo erat ascensurus in cælum, exprobrauerit discipulis incredulitatem & duritiam cordis; quia iam dudum desierant esse increduli & difficiles ad credendum, vt patet ex alijs Euangelistis. Itaque verisimilius est illud vel primò die contigisse, vel saltem paulò pòst resurrectionem. Imò, apparet factum ipso die resurrectionis, vesperi, ianuis clausis: vt sit eadem apparitio cum illa Ioan. 20. quando dixit discipulis suis: *Accipite Spiritum sanctum.* Id significant etiam annotationes marginales.

v. 14. *Quia ijs qui viderant eum resurrexisse, non crediderunt.* Græcè ἐγηγερμένον, id est, *resuscitatum,* vt bene vertit Erasmus; Non enim significatur quemquam illorum fuisse qui Iesum resurgentem vidissent: nec hoc vult interpres noster.

v. 15. *Prædicate Euangelium omni creaturæ.* Subintellige humanæ. Hoc enim alibi additur, vt 1. Petr. 2. *Subiecti estote omni humanæ creaturæ propter Deum.* Alibi verò subintelligitur, æquè vt hoc loco, vt Col. 1. Vbi id factum testatur Apostolus, quod hic præcipitur, inquiens de Euangelio, *quod prædicatum est in vniuersa creatura quæ sub cælo est.* Aut certè vtrobique distributio est accommoda; vt sensus sit, prædicandum, vel prædicatum esse Euangelium omni creaturæ, cui prædicari potest: ea verò sola erat humana. Vtitur autem Dominus vocabulo tam generali; vt insinuet amplitudinem beneficij eius, omnium prædicationis Euangelij; vtpote à quo nullam creaturam, quæ sit eius capax, exclusam velit. Omnibus enim sine discrimine vult prædicari; cum ante passionem, discipulos ad solos mitteret Iudæos. Vide nost. comment. Rom. 8. v. 19. & cap. 10. vers. 18. Col. 1. v. 23.

v. 16. *Qui crediderit & baptizatus fuerit, saluus erit.* Quæritur an fides formata intelligatur, an informis: Videtur intelligi fides cum voluntate obseruandi mandata Dei; quæ tamen sine remissione peccatorum non sufficit; ideo additur, *& baptizatus fuerit,* & apud Matth. additur, *docentes eos seruare omnia quæcunque mandaui vobis.* Istud autem de adultis dicitur, ijs nimirum, quibus iussi erant Apostoli prædicare Euangelium. Vnde non sequitur ex hoc loco; Infantes credere non possunt, ergo non sunt baptizandi. Fides enim in adultis requiritur; paruulis autem, vt per baptismum regenerentur, fidem suam Dei voluntate accommodat mater Ecclesia. Conferenda est hæc sententia cum alijs similibus, vt Ioan. 3. *Qui credit in filium, habet vitam æternam.* Ioan. 4. *Qui biberit ex aqua quam ego dabo ei, non sitiet in æternum: sed aqua quam ego dabo ei &c.* Ioan. 6. *Qui credit in me non sitiet vnquam, &c. omnis qui videt filium & credit in eum, non morietur in æternum.* Quæ omnia de fide viua & perseuerante sunt intelligenda. Sicut ipse Dominus exponit Ioan. 13. *Si hæc scitis, beati eritis, si feceritis ea,* Ioan. 15. *Vos amici mei estis, si feceritis quæ ego præcipio vobis.* Et ibidem; *Si quis in me non manserit, mittetur foras;* Item: *Manete in dilectione mea:* Et alibi: *Qui perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit.*

Qui verò non crediderit, dondemnabitur. Sic Ioan. 3. *Qui autem non credit, iam iudicatus est, quia non credidit in nomine vnigeniti filij Dei.* Loquitur de infidelitate positiua, seu prauæ dispositionis; dum quis audiens Euangelium, recusat credere. Sensus enim est; qui verò vobis Euangelium prædicantibus noluerit credere; condemnabitur, merito illius infidelitatis, & simul propter alia sua peccata. Sententia etiam veritatem habet de infidelitate purè negatiua; quia sine fide impossibile est hominem saluari; (etiamsi talis infidelitas non sit peccatum) & proindè condemnabitur. Sed sensus non videtur eò se extendere.

v. 17. *In nomine meo dæmonia eijcient: In nomine meo,* id est, in virtute mea; vel, cum inuocatione nominis mei. Vide annot. Matth. vltimo.

v. 18. *Et si mortiferum quid biberint, non eis nocebit.* Hinc disce sanctos dum huiusmodi facerent miracula, certos fuisse de cooperatione diuina. Nam alioqui, mortiferum quid bibens, periculo suæ interfectionis se exposuisset; vt Ioannes, & si qui alij hoc fecisse leguntur. De Ioanne refert hoc Isidorus lib. de Patribus noui testamenti c. 74. cui & picturæ nostræ adstipulantur.

v. 19. *Assumptus est in cælum:* Non quodcunque, sed supremum, ita vt dicat Apostolus Ephes. 4. eum ascendisse super omnes cælos, id est, penetrasse omnes cælos vsque ad summum. Curiosius nonnulli scrutantur an Christo ascendente diuisi fuerint cœli, an verò sine diuisione eos penetrauerit; quomodo clausis ianuis ingressus fuerat ad discipulos. Quam quæstionem vt non prorsus intactam relinquamus; arbitror dicendum, Christum pertransiuisse cælos æthereos, eo modo quo nunc est in summo cælo; & quomodò omnes beati cum gloriosis suis corporibus illic versaturi sunt. Sed quo id modo fiet? Nihil certi; Crediderim tamen cœlestia corpora cessura Sanctorum corporibus; eo modo quo nostris hic corporibus aër cedit. Nam perpetuam illic dimensionum penetrationem ponere, minus habet rationis. Sed quæres, Quomodo *assumptus,* qui propria virtute; tam diuina, quàm humana; scilicet per dotem agilitatis, seipsum subleuauit? Nam & remota dote agilitatis, quæ ante resurrectionem ei non inerat, anima Christi in se virtutem habebat corpus illud mouendi quocunque & quomodocunque vellet: secundum doctrinam D. Thom. 3. p. quæst. 57. art. 3. Nam quando Christus ambulauit super aquas, factum id fuit animæ eius virtute; retinentis, ne mergeretur. Itaque triplici ratione subleuauit seipsum in cœlum; assumptus tamen dicitur hic & Act. 1. vel propter ministerium Angelorum eum comitantium, &, vt ita dicam, deducentium in cælum, vel assumptus à nube, de qua dicitur Act. 1. quod nubes suscepit eum ab oculis eorum; vel à diuinitate sibi vnita. Vide comment. nostrum 1. Tim. 3. *Assumptum est in gloria.*

v. 19. *Sedet à dextris Dei.* Dicit D. Thom. 3. p. q. 58. art. 2. Christum sedere à dextris Patris secundum diuinam naturam, sic vt illa phrasi simul importetur ordo originis ab eo, ad cuius dexteram sedere dicitur. Sed hinc sequetur, filium ab æternò sedisse à dextris; item spiritum sanctum sedere à dextris Patris & filij: quæ nusquam legũtur. Imò symbolum significat Christum postquam ascendit in cælum, sedisse ad dexteram patris. Vide Barth. Medinam in dictam quæstionem S. Th. vbi refert ex Antonio Nebriss. antiquitus moris fuisse, vt inferior clauderet dextrum latus superioris. Sed hoc tantum apud Romanos, quæ consuetudo nihil ad scripturam scriptam ab antiquis Hæbræis. Itaque potius dicendum, sicut alibi diximus, personam eius ad cuius dexteram aut sinistram sedetur, considerari vt medio & primo loco, quasi in throno regio sedentem; ad cuius dexteram stet aut sedeat qui dignitate primus; ad sinistram verò qui deinde proximus. Item; Cætera in symbolo ab illo loco, *Dominum nostrum, qui conceptus &c.* de Christo dicuntur secundum humanam naturam, vsq; ad illud: *Et in spiritum sanctum.* Vide annot. Matth. 22.

FINIS LIBRI EVANG. SECVNDVM MARCVM.

ANNOTATIONES
IN EVANGELIVM SECVNDVM LVCAM.

CAPVT PRIMVM.

v. 1. O*Veniam quidem multi conati sunt: Quæritur* an Lucas etiam sit conatus. Negat Ambr. sed salua eius authoritate, nihil obstat, quo minus etiam Lucas. Atque id significat subiungens: *visum est mihi assecuto omnia.* q. d. Conatus sum & ego. Quamuis enim sacri scriptores scriberent, inspirante, siue dictante Spiritu sancto, non tamen sine meditatione, studio, conatu, & diligentia humana. Id enim manifestè confitetur author lib. 2. Mach. cap. 2. *Nobis,* inquit, *non facilem laborem, imò verò negotium plenum vigiliarum, & sudoris assumpsimus.* Et infrà: *Libenter laborem sustinemus.*

v. 2. *Sicut tradiderunt nobis, qui ab initio ipsi viderunt & ministri fuerunt sermonis.* Non ergo (quod putat Theophylactus, in præfatione Commentarij quatuor Euangeliorum) Lucas vnus fuit è septuaginta Christi discipulis, sed post eius ascensionem, ab Apostolis & discipulis Christi fidem suscepit, & ea quæ scribit, ab eis accepit; vt verissimè dixerit Hieronymus, Lucam, Euangelium, sicut audierat, scripsisse, Acta vero Apostolorum, sicut viderat, composuisse.

v. 3. *Visum est mihi assecuto omnia à principio diligenter; Omnia,* quæ viderentur sufficere. Sic Actor. 1. *Primũ sermonem feci de omnibus &c.* Vide eius loci annot.

Optime Theophile. Græcè κράτιστε quod præstantissimum, excellentissimum significat. Ita Act. 23. *Claudius Lysias optimo præsidi, Felici, salutem.* Vbi Erasmus, *potentissimo.* Et 24. *Optime Felix.* Vbi Erasmus *præstantissime.* Et 28. *Optime Feste.* Vbi Erasmus, *optime*, vt hoc loco. Interim subit mirari, quo consilio, hanc varietatem sectatus fuerit Erasmus in vno vno vocabulo vertendo; cum ipse tale quid, alicubi falsè notet in vulgato interprete. Si enim vno loco conueniebat *potentissimum* intelligi: oportebat & alijs, quando de præside prouinciæ erat sermo. At reuera significatum generale est, vt optime verterit interpres noster, *optimum*, id est, præstantissimum. Porro nulla assentatio est, neque cum Lucas Theophilum, neque cum Paulus Festum, neque cum Lysias & Tertullus Felicem, *optimum* vocant: Nam hoc epitheton vulgo solet viris primarijs ac potentibus ascribi, in inscriptionibus, salutationibus, allocutionibus; vt & hodie quidam vocantur *excellentissimi.* Notum quoque est, superlatiuum, Græcis & Latinis, non tam significare summitatem, quam præstantiam in aliqua re. Doctissimos enim vocamus qui sunt non vulgariter docti, & ita in alijs. Et illud, κράτιστε, non tam ad mores, quàm ad dignitatem referendum est. Ita Dioscorus hæreticus, Patriarcha Alexandrinus, in consilio Ephesino reuerendissimus vocatur.

v. 6. *Erant autem iusti ambo ante Deum, incedentes in omnibus mandatis, & iustificationibus Domini sine querela.* His verbis significare vult Euangelista, fuisse in his duobus veram iustitiam. Nam esse iustum ante Deum, est verè iustum esse; quia Deus nulla hypocrisi, nulla simulatione falli potest. Opponitur autem vera iustitia: Primo, iustitiæ falsæ, id est, simulatæ, qualis est iustitia coram hominibus tantum De ea dictum est Pharisæis: *Væ vobis, qui iustificatis vos coram hominibus,* infra cap. 16. Opponitur etiam vera iustitia iustitiæ im- B putatiuæ, qualem commenti sunt noui dogmatistæ. Nam imputatiuè iustus, non magis esse potest verè iustus, quam imputatiuè doctus, verè doctus. Vt autem intelligamus non in sola remissione peccatorum, consistere veram iustitiam, sed etiam in operatione virtutum, additum est ab Euangelista, *Incedentes in omnibus mandatis & iustificationibus Domini sine querela.*

v. 8. *Cum sacerdotio fungeretur in ordine vicis suæ ante Deum.* Græcè ἔναντι τοῦ θεοῦ, id est, *contra Deum,* è regione Dei; hoc tabernaculi fœderis, qui locus est repræsentabat Deum. Nam coram Deo, in cõspectu Dei, Græcè diceretur, ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. ante Deum, ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ. sic ad Rom. 9. ἀντίον τοῦ θεοῦ. quod ibi legitur, ante Deum. Vide eius loci commentarium.

v. 9. *Sorte exijt, vt incensum poneret.* Beda in Ioa. 11. putat Zachariam fuisse summum sacerdotem, quia, inquit, incensum non licebat ponere, nisi summo sacer- C doti. Idem sentit author serm. Feriæ 6. post Iudica, in hom. Doctorum. Vide etiam Bedam, in Luc. 1. sed falluntur, quia Dauid constituerat viginti quatuor vices, non summorum sacerdotum, sed inferiorum. Item in catalogo summorum sacerdotum illius populi, non reperitur hic Zacharias. Et, si summus sacerdos fuisset, non habitasset in montanis extra Ierusalem, sed in ipsa ciuitate. Dion. lib. de cœlesti hierarchia c. 4. vocat eum Pontificem, non tamen addit summum, fortè enim princeps erat sacerdotum suæ vicis. Vide Dion. Græcum, in cœl. ἱεραρχίᾳ. Vide & nostram annot. Exodi 30.

v. 13. *Ne timeas Zacharia; quoniam exaudita est deprecatio tua.* Quæ deprecatio? An de eo quod sequitur, *Et vxor tua Elizabeth pariet tibi filium?* At Zachariam id non petiuisse, docent verba, quibus Angelo respondit, *Vnde hoc sciam? ego enim sum senex, & vxor* D *mea processit in diebus suis.* Quomodo enim petiuit, quod Angelo nuntiante, non credidit sibi concessum, quodque putauit impossibile? An intelligitur deprecatio pro salute populi. Non enim dicit Angelus, *Vxor tua Elizabeth pariet tibi filium*, quasi hoc fuisset petitum; sed subiungendo, *Et vxor tua Elizabeth &c.* incipit explicare, quomodo & per quæ media, precatio eius pro populi salute facta, sit implenda; scilicet per natiuitatem præcursoris Domini ex matre sterili; addens quid præcursor ille facturus sit: *& multos filiorum Israël conuertet, &c. Et ipse præcedet ant. illum in spiritu & virtute Eliæ.* Proximè præcesserat, *Ad Dominum Deum ipsorum.* Ergo manifestè hîc significatur Christum esse Deum.

E v. 15. *Erit enim magnus coram Domino.* Fuerunt multi alij magni coram hominibus, vt Alexander, Pompeius, Antiochus & alij, quibus Magni cognomen ab hominibus fuit inditum. Sed de hoc dicitur, quod *erit magnus coram Domino.* Hoc autem est verè esse magnum. Talis enim quisque verè est, qualis est coram Deo.

Et vinum & siceram non bibet. Quid sicera, bene describit Hieron. ad Nepot. c. 14.

Et spiritu sancto replebitur adhuc ex vtero matris suæ. Id est, ex eo tempore, quo erit in vtero matris. Erasmus, *Iam inde ab vtero matris suæ.* Vt cum dico: Repletum est à summo vsque ad imum, includitur vtrumque: Ita hîc includitur tempus existentiæ in vtero.

v. 17. *Vt conuertat corda patrum in filios, & incredulos ad prudentiam iustorum,* Sensus; In eo declarabit spiritum & virtutem Eliæ, quod sicut Elias ante secundum Christi aduentum, conuertet corda patrum ad filios, &c. Malach. 4. Ita Ioannes, ante primum Christi aduentum, conuertet corda patrum, &c. Vide annot. Malach. 4. Septuaginta habent, *& cor hominis ad proximum suum*, pro eo, quod Hebr. *Et corda filiorum ad patres eorum.* Hic autem dicitur, *& incredulos ad prudentiam iustorum.* Vide Iansenium.

v. 18 *Vnde hoc sciam? ego enim sum senex, &c.* Similia ferè verba sunt B. Virginis. *Quomodo fiet istud?* Et Abrahę Gen. 15. *Vnde scire possum? &c.* Et 17. *Putasne centenario nascetur puer? Et Sara nonagenaria pariet?* Vnde discimus non verba, sed intentionem culpari in Zacharia; quia verba eius procedebant ex infidelitate, vel dubitatione; verba autem Virginis & Abrahæ, ex desiderio sciendi aliquo modo, quod credebant. Quod enim Zacharias dubitauerit, patet ex responsione Angeli, & punitione eius. Quod autem B. Maria crediderit, patet ex verbis Elizabeth, quæ dixit repleta Spiritu sancto, *Beata quæ credidisti.* Item Zacharias non habebat rationem quærendi vel signum, vel modum; cum illius rei, iam ante, multa exempla præcessissent, vt de Sara, Rebecca, Anna, matre Samuelis, & matre Samsonis. B. Virgo, sollicita pro virginitate sua, quam vouerat Deo; merito quærit de modo, ne fortè cogeretur concipere cum detrimento virginitatis; & quia nullum prioribus sæculis exemplum præcesserat, vt virgo pareret. Quod autem Angelus adfert argumenta tamquam ad persuadendum, dicens non esse Deo impossibile omne verbum, & ipsam Elizabeth in senectute sterilem concepisse: non fecit vt ei fidem faceret, sed vt sensus minus fidei reclamaret.

v. 19. *Ego sum Gabriel, qui asto ante Deum* Græcè ὁ παρεστηκὼς, quod Erasmus vertit, *qui astiti*, quod & approbat Iansenius; sed vterque mihi falli videtur; vox enim Græca significationem habet præsentis verbi, vt ex alijs innumeris scripturæ locis facilè probari potest. Videantur hæc loca in Græco. Matth. 6. *In angulis platearum stantes orare.* Matth. 16. *Sunt quidam de hic stantibus.* 20. *Vidit alios stantes, &, Quid hic statis tota die otiosi?* 24. *Stantem in loco sancto.* 27. *Quidam autem illic stantes.* Marci 3. *Non potest regnum illud, domus illa stare.* 10. *Stans Iesus præcepit.* Et hoc eodem cap. *Stans à dextris altaris.* Quomodo & Erasmus vertit. Item Luc. 19. *Stans autem Zachæus.* Et iterum: *Et astantibus dixit.* Vtrumque ita vertit etiam Erasmus. Ioan. 19. *Discipulum stantem.* Act. 4. *In hoc iste astat.* παρέστηκεν. Quomodo & Erasmus vertit.

v. 20. *Et ecce eris tacens.* Græcè σιωπῶν, tacens, vel tacitus; & tamen satis liquet Zachariam etiam surditate percussum fuisse, postea enim dicitur: *& innuebant patri eius.* Vide Theophylactum, qui hoc disertè testatur, quem & B. Thomas citat in catena. Vide & Iansenium idem sentientem, & ex Theophylacto probantem. Idem testatur Ambrosius.

v. 26. *Missus est Angelus Gabriel à Deo.* Vnde didicit Euangelista, hunc fuisse Angelum Gabrielem? neque enim legitur nomen suum prodidisse, sicut ante sex menses apud Zachariam, quando ei dicebat: *Ego sum Gabriel qui asto ante Deum.* Dici quidem posset Lucam hæc habere ex inspiratione diuina, quà mouebatur ad scribendum; sed magis crediderim, eum, sicut ex ipsius virginis relatione, putatur hanc annunciationis & natiuitatis Dominicæ historiam accepisse, ita & Angeli nunciantis nomen, eadem referente didicisse. Acceperat autem illa nomen Angeli, non tunc demum, quando ei nunciatus fuit conceptus & partus filij Dei; sed iam ante; quippe quæ sæpius Angelica visitatione dignata esset. Quæ causa est, cur hoc loco

A non legatur Angelus ad eam dixisse, sicut ad Zachariam dixerat; *Ego sum Gabriel.*

In ciuitatem Galilææ cui nomen Nazareth. Quatuor ciuitates à Christo Domino peculiariter honoratæ sunt; in Nazareth conceptus est, & Verbum caro factum est; In Bethlehem natus, Ierosolymæ passus, Romæ perpetuum constituit vicarium super regnum suum in terris.

v. 27. *Et nomen Virginis Maria. Maria,* Hebraicè, Mariam, vel Mariam, interpretatur amaritudo maris, myrrha maris, stella maris. Item interpretatur Chaldaicè ac Syriacè, magistra Maris, Domina Maris, quod in hanc sacram Virginem aptissimè quadrat, si per mare, sæculum hoc intelligas. S. Hieronymus lib. de

B nom. Hebraicis, in Exodo, inter alia interpretatur stellam maris, & in Matthæum reiectis alijs interpretationibus, dicit, Melius est, vt dicamus eam sonare stellam maris, siue amarum mare, sciendumque quod *Maria* Syro sermone, Domina nuncupatur. Sic ille. Sed cum (*Mariam*) nusquam inueniatur pro stella, suspicio est, pro *stella, stillam* legendam, Alioqui (quod absit) imperitiæ erit culpandus in lingua Hebræa Hier. Quidam vir doctus existimat, *Mariam*, non esse compositum nomen, sed simplex, quod significet, *exaltatam*; quod mihi non displicet. Vide lexicon Munsteri, ibi reperies hanc significationem, & plenius in opusculo Angeli Caninij de nominibus Hebraicis, cap. 13.

v. 28. *Aue gratia plena.* Verisimile est, Angelum

C Hebraicè loquentem, dixisse more Hæbreo, *Pax tibi, gratiosa*: sed Euangelista reddidit Græco more, χαῖρε. Et idem puto de illa Christi salutatione, Matt. 28. *Auete.* Author hom. 1. de diuersis in Lucam, apud Chrysostomum, loco, *Aue*, quod Angelus dixit ad Mariam, ponit *Pax tecum.*

Gratia plena. κεχαριτωμένη. q. d. gratificata, vel gratiata, vel gratia prædita. Vide lexicon, vbi quid simile ex Homero citatur. Nota quòd veteres Latini legant vt nos, *gratia plena.* Memini tamen apud veterem quemdam legisse, gratiosa, & testatur D. Lindanus scholijs ad Liturgiam B. Petri, in vetustissima noui testamenti versione legi *gratiata*, Erasmus vertit gratiosa.

Dominus tecum. Subaudi, *sit*, est enim salutatio be-

D ne precantis. Quomodo Angelus ad Gedeonem ait Iud. 6. *Dominus tecum, virorum fortissime.* Et quomodo Booz ad messores suos, Ruth. 2. *Dominus vobiscum.* Vide annot. Iud. 6. Vide etiam Iansenium. Sic sacerdos ad populum, *Dominus vobiscum*, subaudi, sit. Potest etiam dici, quod sit sermo affirmantis, sicut affirmatiuum est quod sequitur: *Benedicta tu in mulieribus.* Sic enim Samuel ad Saul loquitur 1. Reg. 10. *Fac quæcumque inuenerit manus tua; quia Dominus tecum est.* Item, bona precatio, siue salutatio, iam ante dicta erat in principio, *Aue*: Hebraicè, Pax tibi. Vnde videtur hic sensus: Aue tu, quia Dei gratia tecum, & cum quà est Dominus.

v. 28. *Benedicta tu in mulieribus.* Hoc Angelicum

E repetit infra, Spiritu sancto plena Elizabeth, dicens: *Benedicta tu inter mulieres.* Nam Græca sententia prorsus eadem est. Sensum quidam hunc imaginantur; Tu sola inter omnes mulieres benedicta; nam ceteræ omnes maledictæ sunt, ob maledictum Euæ, cui subiacent; quia vel non pariunt, sed steriles manent; vt virgines; vel non nisi corruptæ, & cum dolore pariunt: tu autem sola, neque infœcunda manebis, neque virginitatis senties detrimentum, & sine dolore paries. At magis consentaneum est consuetudini scripturæ, vt hic intelligatur sensus: Tu benedicta supra omnes mulieres; id est magis quam vlla aliarum mulierum, etiamsi quædam illarum sint magnopere benedictæ. Hoc enim sensu etsi non pari laude, nec simili

genere benedictionis, dictum est Iud. 5. *Benedicta inter mulieres Iahel.* Et ad Iudith c. 13. *Benedicta es tu filia à Domino Deo excelso, præ omnibus mulieribus super terram.* Cæterum vocabulum (Benedicta) in sacris litteris frequenter fœcunditatem significat, vt in Deuteronomio. Vnde suspicantur nonnulli etiam hoc loco, significationem esse fœcunditatis, & fructus ex virgine nasciturі; vt ob eam causam non immerito turbata fuerit virgo, de huiusmodi salutatione: quod sibi conscia esset virginitatis Deo promissæ.

v. 29. *Quæ cum audisset, turbata est.* Græcè, *Quæ cum vidisset, turbata est.* Sic etiam nonnulla manuscripta Latina, sic Ambrosius; consentiunt & Syriaca. Quoniam tamen sequitur, *in sermone eius*; videtur non in eo quod vidit, sed quod audiuit, causam fuisse perturbationis. Non enim dicitur turbata fuisse in aspectu Angeli, sed in sermone eius. Vnde & sequitur: *Et cogitabat qualis esset ista salutatio.*

v. 31. *Ecce, concipies in vtero & paries filium; & vocabis nomen eius Iesum.* Manifestè alludit Angelus ad Isaiæ prophetiam: *Ecce virgo concipiet & pariet filium, & vocabitur nomen eius Emmanuel.* Vnde credibile est, Virginem statim intellexisse, quo referenda esset, & pertineret, illa Angeli annunciatio. Quidam existimant, virginem tunc in lectione sacræ scripturæ occupatam, præ manibus illum ipsum Isaiæ locum habuisse, cum Angelus ad eam ingrederetur. Quamquam dubitari posset, an sacra scriptura tunc ita vulgaris fuerit, vt cuiuis copia esset, eam describendi & legendi.

v. 32. *Et dabit illi Dominus Deus sedem Dauid, patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternũ.* Quomodo Christus sedeat super sedem Dauid patris sui, & regnet in domo Iacob, id est, quomodo obtineat regnum Dauidis, vide 2. Paral. 7. Sedet super sedem Dauid patris sui, ex temporali commutatam in spiritualem.

Et filius altissimi vocabitur, & infrà: *Vocabitur filius Dei.* Non ideo dicit (vocabitur) quasi non propriè futurus esset filius Dei, sicut iudices in scripturis *dij* vocantur, honoris causa; sed sensus est, hoc ei verè & propriè competet, vt sic meritò ab omnibus vocetur. Ita mox: *Hic mensis sextus est illi, quæ vocatur sterilis*, id est, quam vulgo sterilem esse constabat, ita vt passim sterilis vocaretur.

v. 34. *Dixit autem Maria ad Angelum: Quomodo fiet istud? quoniam virum non cognosco.* Ex his verbis B. Virginis, vel necessario, vel certè admodum probabiliter colligunt Patres, eam, iam ante conceptionem Filij Dei, voto, emisso, consecrasse Deo suam virginitatem. Nam si non vouerat, quæstio ista locum non haberet, non in ea magis, quàm in quauis alia virgine; facilè enim responderi ei poterat; Etiamsi nondum virum cognouisti, cognosces tamen, & ita paries filium. Si dicas eam non vouisse, sed proposuisse tantum; eadem obiectio est. Nam dici ei potuit, Muta propositum, vt parias filium Dei. Propositum enim etiam bonum, sine peccato mutari potest; votum autem mutari non potest. Vnde merito interrogat; *Quomodo fiet istud?* Vide nostra in 4. d. 30. Refert Bannes de quodam, quod cum applausu dixerit; B. Virginem hac interrogatione vrgere & examinare Angelum; sicut Christus Philippum, Ioan. 6. *Vnde ememus panes, vt manducent hi?* Dicebat enim ille B. Virginem, quæ prophetas diligentissimè legebat, & diuinitus erat super omnes alios homines illuminata, non potuisse ignorare modum, quo fieret mater filij Dei; nempe operatione Spiritus sancti, salua virginitate, per miraculum. Sed hoc plausibiliter magis dictum, quàm solidè; facileque refellitur; primum quia virgo turbata fuisse legitur in eiusmodi salutatione; deinde, quia Angelus responsione sua instruit virginem, adducens exemplum de Elizabeth, & inferens non esse quid-

A quam Deo impossibile; quæ non sunt verba examinanti; sed docentis. Neque decebat humilitatem Virginis examinare Angelum, tanquam ipsa doctior esset Angelo, per cuius reuelationem docebatur. Neque huiusmodi examinatio vllum fructum haberet, cum constet Angelos hominibus esse doctiores, & ad docendos atque illuminandos homines, Dei internuntios. Ceterum & quatenus B. Virgo dubitauerit dicens: *Quomodo fiet istud?* variæ sunt Patrum sententiæ. S. Damascenus in carmine de annunciatione virginis, introducit Virginem trepidãtem, ne decipiatur verbis & promissis Angeli. Et S. Ber. ser. 33. in Cantica, ait: Hinc est quod Maria Angelica salutatione turbatur, dolum, ni fallor, suspicans. Et in Ps. *Qui habitat*, dicit: Quod

B Maria timuit dæmonium meridianum. At S. Aug. li. 16. de Ciuit. cap. 24. ostendit, quod nec Abraham, nec virgo Maria, huiusmodi verba ex diffidentia protulerit. Quod enim, inquit, futurum esse, certa erat, modum quo fieret, inquirebat. Vnde idem S. Aug. vel quisquis est auctor, ser. 21. de temp. Vrge, inquit, virginem non de Dei munere diffidentem, sed de muneris magnitudine cogitantem; (verba sunt ad Angelum.) S. quoque Ambrosius non vno loco negat eam dubitasse de verbis Angeli. Nec minus pulchrè de hac re scribit Franco Abbas tom. 6. de gratia Dei. Ait enim post alia: Iam se parituram incunctanter credit; modum tamen quo id fieri debeat, inquirit, quia hoc nec in propheta legerat, nec ab Angelo audierat. Non est filiorum Adam ista lex, vt sine viro concipiat mulier, sine

C patre nascatur puer. Hac lege, hoc ordine omnia, ab initio, ad nos vsque, sæcula decurrerunt &c. Ex quibus patet, merito Virginem de modo quærere potuisse, potius quàm Zachariam: quia quod Zachariæ nunciabatur, iam aliquot habebat exempla; hoc autem, nullum, omnibus retro sæculis. Nec contrarium est, quod idem Franco dicit, in præfatione tom. 7. Virgini Mariæ infœcundam anum Elizabeth, fuisse propositam in exemplum, vt inde omnipotentiam Dei disceret. Non enim hoc ita dicitur, quasi omnipotentiam Dei prius ignoraret, sed quia per experientiam exempli didicit, quod prius fide tenuit. Sic Christus, ex ijs quæ passus est, (Heb. 5.) didicit obedientiam; qui vt pateretur, iam ante obediens erat. Porro inter verba Zachariæ & B. Virginis quidam sic distinguunt, quod ille

D dixerit, *vnde hoc sciam?* id est, qua ratione credam? Hæc autem quasi iam credens, & modum inquirens, dixerit. *Quomodo fiet?* Sed hæc ex verbis eorum accepta distinctio, parum videtur solida. Nam & Abraham pater fidei nostræ, Gen. 15. dixit: *Vnde scire possum?* Quare non tam in verbis, quam in mente loquentium, diuersitas consistit. Item Capharnaitæ Ioan. 6. dicebant: *Quomodo potest hic nobis carnem suam dare ad manducandum?* Qui tamen omnino erant increduli. Vide annot. Gen. 15. & com. ad Rom. 4. itemque suprà hoc eodem c. v. 18.

v. 35. *Et virtus altissimi obumbrabit tibi.* Idem est atque, *obumbrabit te*: neque in casu datiuo vis facienda. Sicut enim hic dicitur: *ἐπισκιάσει σοι, obumbrabit tibi*, ita accusatiuo casu dicitur, Infrà cap. 9. *ἐγένετο

E νεφέλη καὶ ἐπεσκίασεν αὐτούς facta est nubes, & obumbrauit eos*, nam vox *ἐπισκιάσειν* indifferenter vtrumque casum regit.

Ideoque & quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius Dei. Dicens, *Quod nascetur sanctum*, videtur alludere ad legem, quæ sequenti cap. citatur, *Omne masculinum adaperiens vuluam, sanctum Domino vocabitur.* q. d. Quod ex te nascetur non modo sanctum erit Domino, ea ratione qua omne masculinum primogenitum Domino sanctum est secundum legem; sed erit eminentissimè sanctum, quia vocabitur & erit filius Dei. Porro ex hac parte probabiliter colligitur per *virtutem altissimi* in superiori sententia intelligi filium

Dei. Nisi enim verbis istis; *Et virtus altissimi obumbrabit tibi*, per virtutem altissimi, intelligas filium Dei, qui est virtus, & brachium, & potentia Patris; non videtur hæc sententia ex superioribus rectè inferri, scilicet, id quod nascetur, fore filium Dei. Non enim sequitur. Spiritus sanctus superueniet in te, ergo quod ex te nascetur, erit Dei filius; quia potest Spiritus sanctus superuenire, ad alios effectus, vt quòd nascatur homo sanctus; qui non sit filius Dei, idest, vt conceptus quidem & partus sit virgineus, non tamen filius Dei sit qui nascatur. Hac ratione conuinci videtur, per virtutem altissimi, intelligi ipsum Dei Filium, qui obumbraturus significetur virginem, illapsu suo in vterum virginis, per occultum suæ incarnationis mysterium. August. tamen tract. 99. in Ioan. intelligit Spiritum sanctum; & probat. Vide nostra in 3. dist. 4.

v. 36. *Et ecce Elisabeth cognata tua.* Hoc exemplo vetulæ fœcundatæ, non id agit Angelus, vt Virginem inducat ad credendum, quod ei nuntiabat, sed vt in ea, sensus fidei iam conceptæ minus repugnaret, vtque fides ipsa quamuis firma, magis adhuc firmaretur. Qua etiam ratione, dictum est à S. Ambrosio, ad illud cap. 2. *Maria autem conseruabat &c.* quod etiam à pastoribus Maria fidem collegerit, id est, fidei maioris argumentum, ex eorum narratione acceperit. Sicut enim in ea charitas ab initio non tanta fuit, quin augeri posset, atque etiam subinde aucta fuerit, ita & spes & fides. Vnde & existimandum, adhuc postea, Christo miracula faciente, quibus se Deum probabat, fidem matris in filium, quem Angelo nunciante filium Dei didicerat, auctam fuisse. Sicut enim durante via, qua tendebat in patriam cœlestem, perseuerabat in ea proficiendi desiderium, ita nunquam proficiendi cessabat effectus. Simul autem Angelus, hoc nuncio cognatæ impraegnatæ, voluit B. Virginem exhilarare (quod bonorum Angelorum est) & occasionem ei dare boni operis, scilicet cognatam visitandi, salutandi, congratulandi, & adiuuandi.

Cognata tua. Quomodo Elizabeth citra legis iniuriam fuerit cognata B. Virginis, cum illa fuerit de filiabus Aaron, vt suprà dictum est, hæc autem de domo Dauid; vide Medinam in 3. p. q. 22. art. 1. vbi tamen sciendum, eam responsionem, quam adfert ex S. Augustino lib. 23. contra Faustum cap. 9. scilicet Ioachim, patrem B. Virginis, fuisse de stirpe Aaron, sed matrem eius, illius vxorem, fuisse de stirpe Dauid; non posse recipi. Sic enim sequeretur, Christum secundum genus paternum suæ matris, verè fuisse ex stirpe Aaron, non autem ex stirpe Dauid; & ita magis esset de tribu Leui, quam de tribu Iuda, contra Apostolum ad Heb. 7. Imò reuera non esset de tribu Iuda; quandoquidem tribum quisque sortiebatur ex genere paterno. Certè S. Augustinus hanc responsionem simpliciter non probat, sed supposita veritate fabulæ, quam adserebat Faustus, docet, quid tunc consequenter esset dicendum. Vide ergo annot. Num. vlt. & comm. nostr. Heb. 7. v. 14. vbi latè de hac quæstione egimus.

v. 38. *Ecce ancilla Domini*, & infrà: *quia respexit humilitatem ancillæ suæ*, Greg. lib. 9. epist. 61. docet quare sancta Maria dicatur mater & ancilla. Item, nota virginis insignem humilitatem, quæ non solum priusquam esset mater Domini, verum etiam mater iam effecta, adhuc se eius ancillam vocat.

v. 39. *Exurgens autem Maria in diebus illis, abyt in montana cum festinatione.* Non est putandum, quod abierit sine venia viri sui Ioseph, aut quod nouella sponsa sine comitatu alicuius matronæ ei adiunctæ à viro, profecta fuerit per montana, & toto trium mensium spatio sic abfuerit domo; ne ex ipsa eius absentia, viro postea suspicio nasceretur, vel augeretur, adulterij, quando eam videret grauidam.

v. 40. *In ciuitatem Iuda.* Beda lib. 1. in Luc. c. 7. in fine, per ciuitatem hanc, Ierosolymam intelligit: Sed non videtur; quia alibi semper Ierosolyma, nomine suo designatur. Magis apparet oppidum quoddam fuisse, in montanis situm, obscurum, in quo cum vxore morabatur Zacharias, quando vacabat ab officio sacerdotali, quando autem ad eum vices officij recurrebant, abijsse in ciuitatem Ierusalem, id est, vigesima quarta quaque hebdomada; sicut ianitores, qui in viculis morabantur, statis vicibus, ad officium redibant Ierosolymam; vt habemus 1. Par. 9. his verbis: *Fratres autem eorum in viculis morabantur, & veniebant in sabbathis suis de tempore vsque in tempus.*

v. 41. *Exultauit infans in vtero eius.* Græcè *exilijt*, vel, *subsilijt*: sic & paulò pòst, *Exultauit in gaudio infans in vtero meo.* Nam aliud est verbum in cantico virginis, *exultauit spiritus meus.* An hic locus conuincat in Ioanne fuisse anticipatum rationis vsum, vide apud Ians.

v. 42. *Benedicta tu inter mulieres, & benedictus &c. Et benedictus*, id est, quia benedictus; Sic Theophylactus; declarans eam acceptionem coniunctionis (*&*) alijs quibusdam scripturæ exemplis.

v. 43. *Et vnde hoc mihi, vt veniat mater Domini mei ad me?* Greg. lib. 9. epist 61 legit: Vnde ego digna, vt mater Domini mei veniat ad me?

Et benedictus fructus ventris tui. Sicut fructus arboris, est aliquid eius & ex substantia eius procedit, ita qui nascitur ex homine, fructus vteri eius vocatur; quia ex substantia eius procedit. Quod notat Theophyl. contra eos, qui Christum per virginem, velut canalem transijsse dicebant.

v. 46. *Et ait Maria: Magnificat &c.* Hic non additur, sicut de Elizabeth, & de Zacharia, quod repleta Spiritu sancto, dixerit hæc verba, & de Ioanne prædixerat Angelus, *Et Spiritu sancto replebitur, adhuc ex vtero matris suæ.* Ideo, inquam, hîc non additur; quia Euangelista ex præcedentibus vt manifestum relinquit, quod B. Virgo plena erat Spiritu sancto. Nam dixerat ei Angelus, *Spiritus sanctus superueniet in te, & virtus altissimi obumbrabit tibi.* Denique, quomodo non repleta Spiritu sancto, quæ Christum Deum ac Dominum in vtero portabat? Item, hæc dicens, prophetauit; non minus quàm Zacharias, suum promens canticum; de quo dicitur infrà, *Et prophetauit dicens.* Quod ergo ibi dicitur, hîc intelligendum relinquitur. Vtroque vero cantico prophetiam contineri, certum est. *Magnificat*, Græcè μεγαλύνει, id est, magnificè prædicat, vel magnificum prædicat.

v 48. *Quia respexit humilitatem ancillæ suæ.* Græca vox non significat virtutem humilitatis, seu modestiæ, sed humilitatem, seu tenuitatem conditionis; quæ & significatur per id, quod additur, *ancillæ suæ.* Nec satis conueniebat modestiæ virginis, vt ipsa in cantico hoc laudis & gratiarum actionis, suam virtutem prædicaret sine necessitate; sed potius vt se indignam reputans, magis digna tanto beneficio efficeretur. Sic & suprà dixerat, *Ecce ancilla Domini.* Sic Abigail ad Dauid 1. Reg. 25. *Ecce famula tua sit in ancillam, vt lauet pedes seruorum Domini mei.* Sic & ille, quo non surrexit maior inter natos mulierum, de Christo: *Cuius non sum dignus soluere corrigiam calceamenti.* Humilitatem autem hoc modo in scripturis accipi, frequens est, Ps. 24. *Vide humilitatem meã & laborem meum.* Genes. 29. & alibi sæpe; vbi videre seu respicere humilitatem, est aliquem ex humili & abiecta conditione subleuare; vel eum, qui contemptus erat, honorabilem reddere. Psal. 9. *Vide humilitatem meam de inimicis meis.* Et Psal. 30. *Respexisti humilitatem meam; saluasti de necessitatibus animam meam.* Sic &

populus orat, Iudith. 6. *Respice ad nostram humilitatem.* *Humilitatem* hoc loco pro abiecta conditione parentum, etiam Iuuencus presbyter intellexit, in carmine, cum ait; Quod me dignatus in altum erigere, ex humili cellsam. Beda quoque in homilia, quæ legitur Feria 6. quatuor temporum ante natalem Domini, intellexit B. Virginem his verbis significare se indignam &c. Itaque humilitatem intellexit abiectam conditionem. S. tamen Ambrosius lib. in Luc. 5. videtur intellexisse virtutem humilitatis. Sed nota, quod rectè intelligitur virtus humilitatis in eo, quod virgo de se ita abiectè loquatur, vocans se ancillam humilem, id est, vilem.

Ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes. Id est, fœlicem me prædicabit omnis posteritas: Id completum esse, & quotidie compleri videmus per vniuersam Ecclesiam. Est autem iste versiculus cantici, Propheticus.

v. 49. *Quia fecit mihi magna.* Græcè μεγαλεῖα, quod interpres Act. 2. vertit *magnalia*; Erasmus vtrobique *magnifica*.

v. 51. *Fecit potentiam in brachio suo. Brachium*, metaphoricè pro virtute siue potentia sumitur, vt alibi sæpissimè. Nec ideo tamen sensus est, Fecit potentiam in potentia; seu, virtute; seu potentia sua fecit actus potentes; id est, gessit res magnas: nam potentia ponitur in hoc versu, pro actu potentiæ.

Dispersit superbos mente cordis sui. Illud (*sui*) non ad Deum, sed ad superbos referendum est: est enim Græcè αὐτῶν, pluralis numeri; & ita ad verbum verti potest; *Dispersit superbos cogitatione cordis ipsorum.* Non est igitur hic sensus: Deus sua ipsius cogitatione dispersit superbos; sed, Deus dispersit superbos de cogitatione, & consilio cordis ipsorum, vt videlicet, cogitationem suam opere explere non possint. Clarius hoc modo; Dissipauit studia & consilia superborum; sicut dissipauit consilium Achitophel, sicut & dissipauit studium eorum qui ædificabant turrim Babel.

v. 56. *Mansit autem Maria cum illa quasi mensibus tribus.* Quæritur an B. Maria interfuerit partui Elizabeth, & an saltem manserit vsque ad natiuitatem Ioannis Baptistæ? Et videtur quod non, quia virginem interesse partui muliebri, non decet; licet interdum necessitas excuset. Sed nec deerant Elizabeth, sacerdotis vxori obstetrices, quæ necessarium officium circa partum implerent. Putant autem aliqui, ne quidem eam mansisse vsque ad natiuitatem Ioannis, quia dicitur, *quasi mensibus tribus*, tanquam diceret, non omnino expletis. Sed ad hoc facile respondetur, ideo dici, *quasi mensibus tribus*, quia mulier non exactè nouem mensibus gestat fœtum in vtero, sed plus minus, & aliæ paulo diutius, aliæ paulo breuius. Itaque hoc sermone, *quasi mensibus tribus*, videtur Euangelista voluisse significare, quod manserit vsque ad natiuitatem Ioannis, & statim post redierit domum; Desiderabat enim B. Virgo videre puerum, de quo tam mira fuerant per Angelum prænuntiata, & qui tam insigni miraculo, exultauerat in vtero matris, ad ipsius aduentum. Et certè nisi manere voluisset, vsque ad Ioannis natiuitatem, non erat ratio, vt maneret quasi mensibus tribus virgo desponsata, & habens in vtero, sed potius statim, post visitationem factam, aut certè post paucos dies debuisset domum ad virum suum reuerti. S. Bernardus sentit eam mansisse vsque ad Ioannis natiuitatem. Vide annot. Matth. 1.

v. 59. *Et factum est in die octauo, venerunt circumcidere puerum, & vocabant eum nomine patris sui, Zachariam.* Moris erat in illo populo vt infantibus nomen imponeretur octauo die, quando circumcidebantur; sic enim & proximo cap. dicitur de Christo: *Et postquam consummati sunt dies octo, vt circumcideretur puer, vocatum est nomen eius Iesus.* Morem autem il-

A lum non lege scripta acceperant, sed traditione maiorum, eaque valde rationabili; vt tunc puero nomen daretur, quando per signum externum ad hoc institutum, allegebatur populo Dei; vt videlicet tunc nomen inciperet habere in populo, quando per signaculum circumcisionis nomen dabat populo. Qua ratione etiam in Ecclesia Christi nomina imponuntur infantibus quando baptizantur, hoc enim signo inseruntur corpori Ecclesiæ, ac velut inscribuntur in catalogum populi Dei. Quando autem apud Iudæos mos ille cœperit, incertum est. Nam in Genesi legimus matres indidisse nomina filijs recèns natis. vt Liam, Rachel non exspectato die. Nam Rachel in ipso partu, filio nomen indidit, & nurus Heli, 1. Reg. 4.

B v. 69. *Sicut locutus est per os sanctorum, qui à sæculo sunt prophetarum eius.* Clarius: per os, seu per ora sanctorum prophetarum suorum, qui fuerunt à sæculo, id est, ab omni antiquitate.

v. 72. *Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris, & memorari testamenti sui sancti.* Græcè; *facere misericordiam cum patribus nostris, & recordari &c.* Quare, aut vtrobique retinendus erat in versione infinitiuus, aut vtrobique vertendum, ad faciendam misericordiam, ad recordandum testamenti. Dicitur autem Deus facere misericordiam cum patribus iam olim defunctis; dum in gratiam eorum, & ex amore, quo eos prosequitur præstat beneficia posteris eorum; siue ea promiserit se præstiturum, vt est hoc loco, vnde subiungitur mentio testamenti, id est, fœderis & promissi) siue etiam non promiserit. Sic laudatur C Booz. Ruth 2. quod eandem gratiam (Hebraicè, misericordiam) quam præbuerat viuis, seruasset & mortuis.

v. 73. *Iusiurandum quod iurauit ad Abraham patrem nostrum, daturum se nobis. Iusiurandum* accusatiui casus est Græcè, ὅρκον. Videtur autem supplendum κατὰ, secundum; vel certè propter relatiuum sequens, ὃν ὤμοσε, retentus est accusatiuus, ὅρκον, Græco more; cum alioqui verbum præcedens genitiuum postularet. Quæritur autem quo iureiurando, Deus hoc promisit Abrahæ. Erasmus vertit, *ad dare nobis, vt sine timore &c.* vt non pendeat à iureiurandi, sed à verbo longius præcedente, *locutus est.* Magis tamen videtur à proximis pendere, quia dicitur, τοῦ δοῦναι, qui D articulus superioribus infinitiuis non præponitur. Vnde respondetur, Deum hoc promisisse & iurasse Abrahæ, quando promisit semini eius benedictiones; quas Lucas, seu Zacharias bene hîc interpretatur spirituales; cuiusmodi maximè est, Deo cum tranquillitate seruire, in sanctitate & iustitia.

v. 74. *Vt sine timore, de manu inimicorum nostrorum liberati, seruiamus illi.* Pendet ab extremo superioris versiculi, *daturum se nobis.* Græcè, τοῦ δοῦναι ἡμῖν, *vt daret nobis*, subauditur enim, ἕνεκα, iuxta Græcæ linguæ consuetudinem. *Sine timore.* Græcè vna dictio ἀφόβως. Syntaxis hæc est: Quo iureiurando iurauit, daturum se nobis, vt liberati de manu inimicorum nostrorum, sine timore ei seruiamus in sanctitate & iustitia omnibus diebus nostris.

E v. 75. *In sanctitate & iustitia coram ipso.* Videtur idem alijs verbis dicere, quod postea Paulus, *Sobriè, iustè & piè.* Nam sanctitas, mundiciam significat ab omni inquinamento, & impuritate; & respondet temperantiæ; iustitia, se suo nomine significat. *Coram ipso*, id est, coram Deo; seruire, ad pietatem pertinet. Vel, *coram ipso* determinat *sanctitatem & iustitiam*; vt intelligatur vera, & quæ coram Deo probatur sanctitas & iustitia; quomodo Paulus è contrario ait quod ex operibus legis, non iustificabitur omnis caro coram illo, Rom. 3.

v. 77. *Ad dandam scientiam salutis plebi eius, in remissionem peccatorum.* Conuenit cum eo quod scri-

bit Marcus cap. 1. eum prædicasse baptismum pœnitentiæ, in remissionem peccatorum. Vide eius loci annot.

v. 78. *Per viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitauit nos, Oriens, ex alto.* Id est, per intimam, & vt ita dicamus, visceralem misericordiam Dei nostri, qua nos oriens visitauit ex alto. *Oriens*, hoc loco nomen est, non participium, Græcè ἀνατολή: Non ergo sic ordinandus est versus, Deus ex alto oriens visitauit nos; sed ita, *Oriens*, id est, ille cuius nomen est Oriens, visitauit nos ex alto: Respicit enim Zacharias sacerdos, ad Zachariam prophetam, inter duodecim penultimum, apud quem cap. 3. & 6. Christus, sub typo Zorobabel, vocatur *Oriens*; vbi similiter in Græco est, ἀνατολή. Vide annot. Zach. 6.

v. 79. *Illuminare his, qui in tenebris &c.* Græca vox, vt Latina, ambigua est ad modum imperatiuum, & infinitiuum. Conuenientius tamen intelligitur de infinitiuo, hoc sensu: ut illucesceret. Ita enim aptissimè cohæret proximè præcedentibus; hoc sensu: *Visitauit nos, Oriens*, id est, Christus, *ex alto*, vt illucesceret *his qui in tenebris, & vmbra mortis sedent.* Hoc enim Christo, non Ioanni tribuitur, quod est apud Isaiam, cap. 9. sedentibus in regione vmbræ mortis, lux orta est eis Et de Ioanne expressè dicitur, Ioan. 1. *Non erat ille lux; sed vt testimonium perhiberet de lumine.* Veruntamen si quis ad Ioannem referre malit, non puto repugnandum; tum quia simile est cum eo, quod præcessit, *Ad dandam scientiam salutis plebi eius*, nam dare scientiam est illuminare; tum quia quod sequitur, *Ad dirigendos pedes nostros in viam pacis*; Ioannis prædicatione continetur, sicut illud superius, *Parare vias eius.* Vtrumque enim prædicabat; *Parate viam Domini; dirigite*, seu *rectas facite semitas eius.* Luc. 3. Accedit quod officium ecclesiasticum, id manifestè tribuit Ioanni; non ex alio loco, vt apparet, quàm isto; dum canit: *Ipse est Ioannes, qui viam Domino præparauit in eremo, sed & agnum Dei demonstrauit; & illuminauit mentes hominum.* Et quamuis Ioannes non fuerit lux illa ventura in mundum; lucerna tamen ardens, & lucens, in eodem Euangelista vocatur, cap. 5. Ecclesia quoque in epistola Missæ festi eius, accommodat ei, quod dicitur Isaiæ 49. *Dedi te in lucem gentium.*

v. 80. *Et erat in desertis, vsque in diem ostensionis suæ ad Israël.* Non apparet Ioannem cum Iesu, in ætate puerili aut iuuenili, ante illud tempus, quo ad illum venit Iesus vt baptizaretur, aliquando collocutum fuisse quamuis cognatum. Quia Ioannes à pueritia versatus fuit in desertis, scilicet Iudææ, vt exprimitur Matth. 3. Iudæa autem à Galilæa diuidebatur. At Iesus adhuc infans, deportatus est in Ægyptum, post reditum autem educatus in Nazareth Galilææ, vbi & mansisse videtur vsque ad prædicationem Ioannis. Nam tunc demum, vt testatur Marcus cap. 1. venit Iesus à Nazareth Galilææ, & baptizatus est à Ioanne. Hoc autem diuinitus procuratum est, ne viderentur Ioannes & Iesus, communicato inter se consilio, & ex composito, nouam doctrinam populo annuntiare, seque inuicem præconijs extollere.

CAPVT II.

v. 7. *Et peperit filium suum.* Quem etiam mox vt in lucem edidit, adorauit Nam eum esse Dei filium Angelo nunciante didicerat, & Elizabetha teste crediderat. Quod si Magi, statim vt inuenerunt puerum procidentes adorarunt; quantò magis id credendum de virgine matre?

Et pannis eum inuoluit, & reclinauit in præsepio. Igitur sine dolore & læsione viscerum peperit filium: nam aliæ matres propter dolores partus, ex viscerum læsione prouenientes, id facere non possunt; maximè

A post primum partum. Auctor serm. de natiuitate apud Cypr. Genitrix est obstetrix &c. Ibidem tamen dicit, quod Maria, vt legi satisfaceret, quasi cum alijs mulieribus esset, ei in hoc opere ratio similis, diebus designatis recubuit, & depositi oneris lassitudinem professa, oblatæ quieti paruit. Tale etiam est, quod in picturis hodie cernitur, Maria puerpera in lecto decumbens, aliarum more puerperarum; quamquam hoc profectò fidem nostram non ædificat. Prudentius in hymno, de natali Iesu, obstetricis meminit, quod tamen de ipsa virgine potest intelligi. Sic habet: Obstetrix, virgoque fœta. Legenda quam vocant auream, narrat fabulam de obstetricibus duabus, à Ioseph accersitis ad partum vxoris; sed nulla est authoritas, &

B illud commentum, tanquam apocryphum, iam dudum est ab Ecclesia explosum. Potest & hac ratione refutari, quia, vt credimus, B. Virgo peperit sine dolore; atqui non solent aduocari obstetrices, priusquam mulier fœta, parturire, dolere angi, nisi incipiat. Quæ ergo occasio impulit Iosephum, vt obstetrices aduocaret, quando horum nihil in coniuge appareret? Mox enim vt sensit fœtus in vtero maturitatem, nullam ex angustia viscerum difficultatem, nec moram passa, peperit, & benedictum vteri sui fructum edidit mundo. *In præsepio.* Bouem & asinum præsepio astitisse, vetus opinio est. Ita sentit Prudentius, in hymno de Christi natali; Vbi Erasmus: A priscis vsque sæculis, manauit ad nos pictura, quæ Iesu præsepi addit bouem & asinum; quod tamen in sacris literis, nusquam

C apertè proditum est. Sed occasio sumpta videtur ex Isai. 1. *Cognouit bos &c.*

v. 11. *Quia natus est vobis hodie saluator.* Non dicunt nobis, sed, *vobis*, quia non propter Angelos, sed propter nos homines, propter nostram salutem, incarnatus est filius Dei. Melius autem dicitur: *Saluator*, quàm *seruator*. Seruator enim est, qui seruat quod periturum erat: Vnde serui olim dicti, id est, in bello seruati, & non occisi, At σωτήρ, saluator est, qui salutem dat ei, qui perierat, vt indicat Cicero; hoc autem Christus fecit. Locus est apud Ciceronem act. 4. in Verrem: vbi testatur Græcam vocem, Σωτήρ, non posse Latino aliquo vocabulo exactè reddi. Quare recipiendum est vocabulum (saluator) quod etsi Latinæ linguæ authoribus non fuerit vsitatum, ab Eccle-

D sia tamen hactenus receptum, & frequentatum est vt tale, per quod Græcæ vocis significatum, quàm optimè redderetur. Vide Baronium ad 9. Nouembris. *Seruator* nusquam legitur in vulgata versione, nisi Prou. 24. Vide ibi annot. Nam ibi aliam habet in Hebræo significationem. Vide etiam lexicon Græcum in Σωτήρ.

v. 14. *Gloria in altissimis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis.* Non malè quidam (&) pro (quia) positum interpretantur, more apud Hebræos non infrequenti. Ideo enim gloriam Deo canunt Angeli in excelsis; quia per Christum pace bonæ voluntatis, ac beneplaciti diuini, hominibus allata, terrena cælestibus æterno fœdere coniuncta sunt & reconciliata. Et in hunc sensum exponit author sermonis de na-

E tiuitate Domini apud Cyprianum. Canticum hoc breuissimum tria membra habet in Græco, quorum primum est, *Gloria in altissimis Deo*: secundum: *Et in terra pax*; tertium, *hominibus bona voluntatis.* Sed sciendum quod secundum & tertium, rem ferè eandem diuersis verbis significant, quod in psalmorum versiculis frequentissimum est, vt Psalm. 50. *Laua me ab iniquitate mea, & à peccato meo munda me.* Item: *Iniquitatem meam ego cognosco, & peccatum meum contra me est semper.* Item: *In iniquitatibus conceptus sum, & in peccatis concepit me mater mea.* Ita hoc loco, *Pax in terra*; *& bona voluntas in hominibus*, idem significant, scilicet Deum hominibus, qui in terra sunt, pacatum esse; & bonam ac propensam

A erga eos voluntatem gerere, idque iam re ipsa declarare, misso Saluatore & pacificatore Christo. Primum membrum, hunc sensum habet: Gloria Deo, qui est in altissimis, siue in excelsis, sicut illud supra Marci 11. *Osanna in excelsis.* Id est, salua, obsecro, ó Deus, qui es in excelsis. Vide Genebrard. in Psalm. 148. Vide & S. Bernardum hoc pulcherrimè tractantem, serm. 13. super Cantic. Vbi docet, quod nobis pax sufficere debeat; gloriam verò omnis boni nostri, integrè relinquendam Deo.

Et in terra pax hominibus bonæ voluntatis. Græcè, bona voluntas εὐδοκία; quæ vox in sacris litteris significare solet, bonam seu propensam voluntatem Dei erga homines, vt Psalm. 5. & 50. Et sensus est, in terra pax est hominibus, scilicet bona voluntas Dei erga homines; quia misit hominibus saluatorem. Vide Bellarminum lib. 1. de bonis operibus cap. 6. sic interpretantem. B Vel hoc modo; *Et in terra pax*, id est, hominibus qui in terra sunt, hoc est, erga homines, seu humanum genus est Deus beneuolus, & reconciliatus. Est enim Græcè, *ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία*. Quidam putant Græca vitiata esse ablatione, σ, vt pro εὐδοκία, quod omnes codices nunc habent, legendum sit, εὐδοκίας, id est, bonæ voluntatis. Ita quidam mihi dixit se legisse in vetusto quodam exemplari. Sed magis suspicor, illud exemplar haud sincerum fuisse, vt in quo quispiam Græco textui litteram σ, asscripserit, vt cum Latino responderet. Quod tamen ea mutatione non est assecuturus; quia Græcè non aptè dicitur, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκίας, addendus enim esset articulus, τῆς εὐδοκίας. Notandum autem, quod veteres latini, ac nominatim etiam S. Hieronymus, passim legunt vt nostra habet vulgata editio: *Pax hominibus bonæ voluntatis*, Potestque sic C exponi; Pax annuntiatur hominibus bonæ voluntatis; id est, in quibus Deo beneplacitum est; seu quibus Deus constituit benefacere. Vide quæ de voce εὐδοκία diximus Eph. 1. vers. 5. Vt Hieronymus sic & Chrys. tametsi Græcus. hom. 2. in Euangel. Lucæ 1. Tom. 2. col. 109.

v. 19. *Maria autem conseruabat omnia verba hæc conferens in corde suo.* Bis hoc scribit Euangelista de B. Virgine; semel post narrationem historiæ de pastoribus Christum in præsepio positum visitantibus; secundò, postquam filium suum inuenit in medio doctorum sedentem, & audiuit ex eo, quod in his quæ patris sui sunt, eum esse oporteret. His verbis commendatur modestia B. Virginis, simul & prudentia; modestia, quia D neque dedignatur discere à pastoribus, & suam felicitatem non iactat muliebri loquacitate, sed humili silentio intra se continet. Prudentia, quia non oscitanter ea, quæ circa puerum geruntur, aspicit, sed omnia in animo conseruans, diligenti meditatione confert ad inuicem. Locus moralis est, pro instructione fœminarum, maximè virginum. Bene quoque monet S. Ambrosius, B. Mariam à pastoribus, & iis, quæ ab illis dicebantur, *fidem collegisse*, id est, argumenta fidei, vt postea explicat. Vnde etiam intelligi potest, quemadmodum inculpatè & laudabiliter responderit Angelo nuncianti sibi partum filij Dei, *Quomodo fiet istud?* &c. Non tanquam incredula; sed ex verbis eius fidem colligens, id est, argumentum E & robur fidei suæ accipiens. Vide infra ad versicul. 51.

v. 21. *Et postquam consummati sunt dies octo, vt circumcideretur puer:* Nicephor. lib. 1. cap. 12. scribit Christum circumcisum die dominico, in domo Ioseph in Bethlehem. Si die dominico, ergo & die dominico natus est. At si Ioseph domum habebat in Bethlehem; quid necesse erat diuersorium ingredi, vbi nec locus erat nisi in præsepio? Item, an decuit puerperam transire in aliam domum, ante diem octauum partus sui; cum ex more & honestate, debeant se domi continere puerperæ, etiamsi satis alioqui fortes sint, ad egrediendum? Quod quidam imaginantur, Christum in templo circumcisum, vanum est; nam templum vnum erat Ierosolymis; nec poterant infantes nuper nati in tota Iudæa perferri Ierosolymam. Supra item cap. 1. de Ioanne dicitur; *Et die octauo venerunt circumcidere puerum.* Quò venerunt? ad domum Zachariæ, vbi erat puer.

Petes an circumcisio fiebat ministerio sacerdotum? non constat, nec vsquam scriptura hoc indicat, sed magis contrarium. Abram seipsum circumcidit, & totam familiam vel per se, vel vnumquemque puerum opere parentum. Sephora Moysi vxor suum filium circumcidit. Achior circumcidit carnem præputij sui. Sichimitæ se & pueros suos circumcidebant. Iosue circumcidisse dicitur filios Israel. Et in Machab. lib. 1. & 2. dicuntur mulieres, natos suos circumcidisse. Paulus circumcidit Timothæum. *Testificor omni homini circumcidenti se.* Gal. 5. Ioan. 7. dicit turbæ: *Et in sabbatho circumciditis hominem.* Nusquam autem significatur, quod soleat fieri per sacerdotes.

v. 22. *Et postquam impleti sunt dies purgationis eius.* Græcè αὐτῶν, eorum, scilicet matris & filij. Sed quomodo filij, petendum ex Leuitico. Quæritur primo, ex quo loco profecti, vtrum ex Bethlehem, an ex Nazareth? Ambros. Ansbertus, in serm. de purificatione B. Mariæ, dicit ex Nazareth. Alij, ex Bethlehem; eò quod Ioseph in somnis admonitus, vt fugeret in Ægyptum, in Bethlehem adhuc erat. Verùm, non constat, an Ioseph statim à discessu Magorum fuerit admonitus, idque in Bethlehem; an aliquanto post, in Nazareth. Vide Iansenium & Franciscum Lucam. Vide & nostra, Matth. 2. Quæritur secundo quomodo post tot dies, potuerint tuto ascendere Ierusalem, Herode iam sentiente se illusum à Magis, & quærente puerum ad necem. Vide Aug. lib. 2. de Consensu Euangel. c. 11. & annot. Matth. 2.

v. 23. *Quia omne masculinum adaperiens vuluam,* &c. Hunc locum quidam hæretici detorserunt, contra B. Mariæ virginitatem in partu, eò quod claustra virginitatis eius, dicant per exitum nascentis fuisse aperta. Respondetur autem duobus modis. Vel enim dici potest, secundum multos catholicos doctores, vterum nullo modo fuisse apertum, sed miraculo quodam supernaturali, sic Christum prodijsse vtero clauso, sicut prodiit clauso sepulchro, & sicut ingressus est ad discipulos ianuis clausis. Vel secundum Hieronymum & alios quosdam dici potest, per naturalem meatum exijsse fœtum, sine vlla materni corporis violatione; qualis fit in alijs matribus, quæ proinde magno cum dolore pariunt, maximè in primo partu. Itaque sicut in primo statu fuisset partus naturalis, per meatus naturales, sine detrimento maternæ integritatis; ita dici potest, & in illa matre accidisse, cui soli contigit sine corruptione concipere. Nam & in primo statu conceptus & partus, sine virginitatis detrimento fuisset; quia corruptio est ex peccato. Quod dicatur *masculinum adaperiens vuluam.* Vide annot. Exod. 13.

v. 24. *Et vt daret hostiam, secundum quod dictum est in lege Domini.* Non exprimitur vtrum hostia pro matre, an pro filio sit oblata: Ecclesia tamen canit, *Obtulerunt pro eo, Domino*, &c. Leuit. 12. vbi hæc lex ponitur, offerri præcipitur pro purgatione matris; & tamen ibidem dicitur, *pro filio vel filia.* Quod hunc sensum videtur habere. Cùm impleti fuerint dies purificationis suæ; ex partu filij vel filiæ; vt illud, *pro filio vel filia*, ad id quod præcedit, referatur, non ad id quod sequitur de oblatione. Vide in hunc locum Iansenium, qui dicit illud, *pro eo*, intelligendum, pro matre ratione partus filij, & hoc conforme est Leuitico.

Par turturum, aut duos pullos columbarum. Quare non obtulit agnum, cum ex auro quod Magi obtulerant, potuerit facilè manus eius tam multum inuenisse? Respondeti potest multipliciter: Primum, iuxta quorumdam sententiam, Magos venisse in Bethlehem post purificationem, quia statim post Magorum discessum, Ioseph in somnis admonitus fugerit in Ægyptum. Qua de re vide annotat. Matth. 2. Secundò, quod aurum illud statim, vt erat misericordiæ mater, in eleemosynas pauperum expenderit, præsertim cum tempus esset brumale. Tertiò, quod etsi temporale aliquod munus, idemque pretiosum accepisset; non tamen offerre debuerit secundum rationem præsentis muneris, sed secundum modum sui status. Erat autem conditione & statu paupercula vxor fabri. Quartò, quod verè obtulit agnum, quia præsentauit in templo Christum qui verus est agnus immaculatus tollens peccata mundi; & ob hanc causam, non oportebat offerri agnum irrationalem, quia lumine præsente, cessat vmbra. Item Christus erat agnus anniculus, quia conceptus in Martio, & præsentatus in Februario; & ita comprehendit duodecim menses, licet duos non integros. Fuit enim perfectus homo, ab hora conceptionis; non ita alij homines, qui multò pòst anima constituuntur rationali, sine qua nondum sunt homines. Plenè ergo & abundè satisfecit B. Virgo, quia cum lex postuler, aut agnum, aut par turturum, aut duos pullos columbarum, illa præstitit vtrumque; & agnum offerens pretiosissimum, hoc enim pignore erat ditissima; &, tanquam conditione paupercula, par turturum adiecit, aut duos pullos columbarum. Non fuit autem visum Spiritui sancto designare vtrum obtulerit B. Virgo, an turtures, an columbarum pullos. Quidam dicunt columbarum pullos, idque haberi ex reuelationibus quibusdam; sed hoc eadem facilitate contemnitur qua dicitur. Quædam enim falsæ feruntur reuelationes; & res non tanti est vt reuelationem inde exspectare sit opus. Nota, euangelistam, non facere narrationem suam alternantem, dicendo; quod obtulerit par turturum, aut duos pullos columbarum; qui modus narrandi videretur inconueniens, maximè in Scriptore sacro inspirato à Spiritu sancto; sed referre præceptum legis, quod est alternatum; vt scilicet pauperiores offerant par turturum, aut duos pullos columbarum. Sic enim dicit: *Vt darent hostiam secundum quod dictum est in lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum.* Putant quidem aliqui B. Virginem volentem abundè legi satisfacere, vtrumque obtulisse, & par turturum & duos pullos columbarum; sed non est verisimile. Offerebat enim vt paupercula; non agnum; sed aut par turturum, aut duos pullos columbarum; & ideò non debuit in hac oblatione liberalitatem suam velle ostendere, offerendo duplum pro simplo. Et fortè id secundum legem non licebat; nam in sacrificijs lege constitutis, sicut nihil ad cæremonias addendum erat, ita nec adijciendum quidquam ad numerum sacrificiorum lege præscriptum. S. Greg. homil. 2. super euangelia vtrumque copulat, dicens: Vnde & cum agnus, qui pro illo offerretur, defuit, columbarum pullos, & par turturum, ad sacrificium mater inuenit. Sed fortè coniunctionem copulatiuam, pro disiunctiua posuit; aut certè audaculus scriba mutauit.

v. 25. *Cui nomen Simeon.* Verisimile est, hunc fuisse doctum in scripturis; & ex ijs cognouisse, hebdomadas Danielis breui complendas esse; quibus completis, Christus prædicebatur venturus. Ideoque Deum orasse, vt se tamdiu seruaret in vita, dum Christum videret natum; & datum ei responsum, non visurum mortem, donec, &c. Iansenius negat fuisse sacerdotem: Galenus in heb. 7. affirmat, ex Epiphanio & Cyrillo.

A Mihi magis probatur sententia Iansenij.

v. 28. *Et ipse accepit eum in vlnas suas, & benedixit Deum.* Et infrà: *Et benedixit illis Simeon.* Græcè vtrobique idem casus est accusatiuus, *Deus, illos*, sensus tamen diuersus: Nam benedixit Deum, quia laudauit, & gratias egit, his verbis: *Nunc dimittis*, &c. Quomodo & Zacharias benedixit Deum, dicens: *Benedictus Dominus Deus Israël*, &c. benedixit illos, scilicet Ioseph & Mariam; quia bene eis fuit precatus. Nec malè etiam ad puerum Iesum, hæc benedictio refertur; Christo enim homini sæpenumero in psalmis bene precamur, vt & illi fecerunt, qui clamabant: *Osanna filio Dauid.* Cur non autem hoc pacto maior à minore benedicatur, quod negat Apostolus ad Hebr. 7. Vide eius loci

B comment. Et hic Iansenium.

v. 30. *Quia viderunt oculi mei salutare tuum.* Id est, Christum saluatorem, quem in carne videndum mihi promisisti. Vide annot. cap. 3. ad illud: *Et videbit omnis caro salutare Dei.*

v. 32. *Lumen ad reuelationem gentium, & gloriam plebis tuæ Israël.* Christus lumen est gentium, quia gentes versabantur in densissimis tenebris ignorantiæ Dei, è quibus sunt liberatæ per Christum. Est autem gloria plebis Israël, id est, claritas (nam δόξα etiam claritatem significat, 1. Corinth. 15. & alibi) quia Israëlitæ iam ante quidam habebant lumen notitiæ veri Dei. Notus enim in Israël Deus; sed auctum est eis illud lumen per Christum vsque ad claritatem. Illic enim transitus est à tenebris ad lumen; hic vero à lumine

C minori ad maius; & hoc videtur velle Simeon. Nam si gloriam, gloriationem interpreteris; tam gentes, quàm Israël in Christo gloriantur, ac fortè etiam magis. Dicitur autem Christus *lumen ad gentium reuelationem*, id est, illustrationem & illuminationem; quia Christus verum lumen gentibus illuxit; vel potius, *ad reuelationem gentium*, quia hoc lumen quod Christus est, gentibus est reuelatum.

Gloriam plebis tuæ. Quia magna erat gloria illius populi, quod Christus in eo & ex eo natus esset. Vnde Rom. 9. *Ex quibus est Christus, secundum carnem.* (*Gloriam*) non regitur à propositione (ad) præcedente; sed à verbo (parasti) à quo regitur & (lumen.)

v. 34. *Et in signum cui contradicetur.* εἰς σημεῖον ἀντι-

D λεγόμενον. Vide annot. Act. 28. ad illud, *Quia vbique ei contradicitur.* Sic Ieremias in persona Christi. Ierem. 15. *Væ mihi mater mea; quare genuisti me, virum rixæ, virum discordiæ in vniuersa terra? Omnes maledicunt mihi.* Et ipse Christus; *Non veni mittere in terram, pacem; sed gladium.* Matth. 10.

v. 33. *Et erant pater eius & mater eius mirantes.* Quomodo Ioseph dicitur pater Christi? an putatitius? vt indicatur sequenti cap. vers. 23. an quia nutritius Christi fuit? vt Bernardus & Origen. homil. 12. in Leuit. Pro fideli ministerio, inquit, *patris* ei vocabulum scriptura concessit. An quia maritus erat matris, & in ipso conjugio Christus absque conjugij injuria, conceptus? vt Aug. Vide nostra in 4. dist. 30. Similiter infrà, dicit Maria ad filium, *Ecce pater tuus & ego, dolentes quærebamus te.*

v. 35. *Et tuam ipsius animam pertransibit gladius.*

E Hoc claudendum parenthesi. Nam quod sequitur, *vt reuelentur ex multis cordibus cogitationes*, referendum ad superiora & sensum habet concomitatiuum. Illud autem, *Et tuam*, &c. malè intelligit Origenes de gladio dubitationis. Nam gladius pro dubitatione nusquam ponitur in scriptura, frequenter autem pro percussione, pressura, dolore, prorsusque simile est illud psalm. 104. *Ferrum pert ansijt animam eius*; per quod significatur sancti viri pressura grauissima. Significatur autem quod Beata Maria maximum patietur dolorem & angustiam animi, quando videbit filium suum, de quo tam præclara Angelo nuntiante credidit,

adeo despectum ab hominibus haberi, vt cum sceleratis reputatus, ignominiosissimo mortis supplicio tollatur è medio; idque ab ijs, qui eum vt Messiam & Dominum recipere debebant. Id enim significant illa verba. *Et in signum cui contradicetur.* Nam populus Iudaicus fuit populus contradicens, iuxta illud Isai. 65. *Expandi manus meas tota die ad populum non credentem, sed contradicentem.* Porro fidem B. Mariæ prædicauit Elisabeth, Spiritu sancto repleta, dicens: *Beata quæ credidisti.*

v. 37. *Et hæc vidua vsque ad annos octoginta quatuor.* Quidam intelligunt hoc de solo tempore viduitatis; sed rectius accipitur de tota eius ætate. Nam alioqui oportuisset eam prætergressam fuisse annum centesimum, atque ita videretur non satis potuisse præstare ea, quæ hîc de ipsa dicuntur; quod videlicet non discederet de templo, ieiunijs & obsecrationibus seruiens nocte & die Est autem hic locus proferendus contra hæreticos nostri temporis, qui negant ieiunium, quale ab Ecclesia præscribitur, esse cultum siue seruitutem, cum hic expressè dicatur, quod *Deo seruierit ieiunijs & orationibus.* Vnde sicut precibus ad Deum fusis, cultum præstamus Deo gratum; ita dubitãdum non est ieiunijs ad placandum Deum, & ad eleuandam mentem in Deum, susceptis, similiter exhiberi cultum Deo acceptum. Pro eo, quod Latinus habet: *vsque ad annos octoginta quatuor,* Græcè est: *& hæc vidua, quasi annorum octoginta quatuor*; quod magis congruit cum sensu supra dato. Vide similem locum cum annot. Iudith 16. & Tob. vlt. Sic 1. Reg 16. *Adduxit itaque Isai septem filios suos*, id est, reliquos vsque ad septem; iam enim tres adduxerat.

Quæ non discedebat de templo, ieiunijs & obsecrationibus seruiens nocte die. Quidam putant hanc viduam habitasse in templo, id est, in mansiuncula aliqua templo contigua, quasi parte templi, quo facilius posset, quoties vellet, statim ingredi ipsum templum, & orationibus vacare, & eo sensu accipiunt quod dicitur, *Non discedebat de templo*: & illud: *seruiens nocte ac die*; scilicet in eodem templo. Verùm ea res incerta est. Ad huius autem narrationis veritatem sufficit, quod quotidie, & quàm frequentissimè, templum accesserit orationis gratia; diuque, ac etiam noctu subinde perseuerauerit ibi in oratione Nam prorsus simili locutionis modo, idem Euangelista cap. vlt. de discipulis Christi dicit, quod erant semper in templo laudantes & benedicentes Deum; quos non est verisimile in huiusmodi mansiunculis, templo adhærentibus, habitasse.

v. 38. *Et hæc, ipsa hora superueniens.* ἐπιστᾶσα. Quidam vertendum putant, *astans*: Erasmus tamen vertit vt noster, *superueniens.*

Confitebatur Domino. Græcè ἀνθωμολογεῖτο, id est, vicissim confitebatur vel alternatim confitebatur. *Et loquebatur de illo omnibus qui expectabant redemptionem Israel.* Græca & omnia ferè manuscripta, *Ierusalem*, nisi quod græcè est *in Ierusalem.*

v. 40. *Puer autem crescebat & confortabatur, plenus sapientia.* Et infra, v. 52. *Et Iesus proficiebat sapientia.* Quomodo non repugnant, *plenus sapientia, & proficiebat sapientia?* *Resp.* Plenus sapientia, quia perfectè sapiens, nec quidquam sapientiæ illi deerat. Proficiebat autem, sapientia, quatenus maiora in dies opera sapientiæ apud homines exercebat. Proficiebat ergo quoad actum, non quoad habitum; actus enim erant paulatim maiores, habitu eodem & immutabili permanente. Vide annot. infra v. 52. & in dist. 13

v. 43. *Et non cognouerunt parentes eius. Existimantes autem illum esse in comitatu*, &c. Quomodo parentes Christi non sunt culpandi grauis negligentiæ, quod filium suum non maiori cura custodiuissent? Respondet Beda, fuisse morem Israëlitarum, vt temporibus festis,

A Ierusalem euntes vel redeuntes, seorsim viri, seorsim fœminæ incederent, infantes autem vel pueri cum his vel illis indifferenter. Potest etiam dici, quod sapientiam pueri noscentes, non metuebant ne amitteretur; donec non inuenientes eum nequidem inter notos & cognatos, requirendum putauerunt; & parentum affectu, de eo amisso doluerunt. Item puer forte sic elapsus est è parentum custodia, vt vterque apud alterum putaret puerum esse; si tamen verum est, quod seorsim ibant viri & fœminæ. Nam scriptura dicit, quod existimabant illum esse in comitatu. Nec facilè metuebant de eo, ne, vt solent pueri malè custodiri, amitteretur, & aberraret quopiam, vtpote scientes eum esse Dei filium & sapientiam patris. Sed vt non
B inuenerunt (maximè mater) doluerunt humano affectu, de filio amisso. Adde, quod potuerit puer, etiam adhibita summa parentum diligentia, subtrahere sese, & elabi.

v. 46. *Sedentem in medio doctorum.* Id est, inter doctores; phrasi Hebraica. *Et factum est post triduum.* Vnde per illud triduum, victus puero Iesu suppeditatus? an ministrantibus Angelis? an verò totum triduum ieiunauit? fortè enim triduum synecdochicè accipitur, sicut ibi, *Et post tres dies resurget.* Suspicatur S. Bernardus, siue quis alius author serm. infra oct. Epiphan. puerum illo tempore, victum mendicato quæsijsse.

v. 47. *Stupebant autem omnes super prudentia & responsis eius.* Ex hoc colligitur, Iesum non tantùm au-
C disse, & interrogasse doctores; verùm etiam ad interrogata respondisse, & responsis suis ipsos doctores docuisse. Quamquam S. Hieron. in epist. ad Paulinum, quæ biblijs præfigitur, tantum interrogationis meminit, sic inquiens: Duodecim annos Saluator impleuerat, & in templo sedens, de quæstionibus legis interrogans, magis docet, dum prudenter interrogat. S. Augustin. serm. 63. de diuersis cap. 10. ait quod disputauerit in templo cum senioribus. S Gregor. homil 2. super Ezechiel. Ipse Dominus, anno duodecimo ætatis suæ in medio doctorum in templo sedens, non docens, sed interrogans voluit inueniri.

v. 48. *Fili quid fecisti nobis sic?* Quare Iesus saltem parentibus non indicauit suam mansionem in Ierusalem, vt matris illum dolorem auerteret? *Resp.*
D Quia hoc ei erat mandatum à patre cælesti; cuius rationem hanc conijcere possumus, quia si eis indicasset; iam non redijssent Ierosolymam quærentes illum, sed expectassent eum reuersurum in Nazareth. Atqui expediebat vt in Ierusalem, & in templo à parentibus quæreretur; tum vt parentes eius, magis de eius dignitate & sapientia instruerentur, vt his satis indicatur; tum vt scribæ & legis doctores, haberent occasionem sciscitandi de eo diligentius ex parentibus; ex quibus discere poterant, quomodo, & quando, & quo loco secundum scripturas conceptus, & natus, & diuinitus per Angelum annuntiatus fuerat, & alia huiusmodi; Vnde intelligere debebant eum esse verum Messiam.

v. 49. *In his, quæ patris mei sunt.* Hoc propterea di-
E xit, quia filius Dei erat in templo Dei; non autem vt significaret Ioseph non esse patrem suum: vt ait Aug. serm. 63. de diuersis cap. 10.

v. 50. *Et ipsi non intellexerunt verbum, quod locutus est ad eos.* Quidam hoc non ad B. Virginem referunt, sed ad Ioseph & astantes; ita Bernardus serm. infra oct. Epiphan. Qui tamen cuidam alteri ascribitur. Deductio tamen textus omnino postulare videtur, vt ad parentes Christi referatur. Neque putandum est, B. Virginem statim omnia mysteria, & filij sui verba & facta intellexisse, sed tamen si quid minus intelligeret, sedulò & prudenter secum perpendebat. Vnde & sequitur.

v. 51. *Et mater eius conseruabat omnia verba hæc in corde suo.* Beda hom. Dom. 1. post Epiphan. Omnia, inquit, quæ de Domino vel à Domino dicta, siue acta cognouerat, mater virgo diligentius in corde retinebat, sollicitè cunctame moriæ commendabat, vt cum demum tempus prædicandæ siue scribendæ incarnationis eius adueniret, sufficienter vniuersa prout essent gesta, posset explicare quærentibus. Vide annot. supra ad v. 19. huius cap.

v. 51. *Et erat subditus illis.* Quæritur an lege subiectionis tenebatur Christus, respectu illorum, saltem respecti matris suæ, tanquam veræ parentis ac genitricis, sic enim ad D Virginem Ludouicus Viues in pijs precationibus: Tu ius habuisti iniungendi ministeria tuorum vsuum, cui mundus vniuersus ministrat. Tu ergo Angelis hoc iure potior; huic enim Angeli obtemperant, hic tibi. At contrà, Christus legi non erat subiectus; quamuis natus sub lege, erat enim filius hominis Dominus etiam sabbati, Lucæ 6. Igitur nec subiectus parentibus necessitate legis, sed tantum quantum ipse se spontè vellet subijcere. Sicut enim non necessitate, sed voluntate mortuus est; ita non necessitate legis, sed voluntate electionis subditus fuit. Vide annot. Luc. 23. & Gal. 4. v. 4. Matth. 17.

v. 52. *Et Iesus proficiebat sapientia, & ætate, & gratia apud Deum & homines.* Illud (*apud Deum & homines*) ad solam gratiam videtur referendum. Nam dicere non solemus, quempiam proficere ætate apud Deum & homines; nec sapientia apud Deum, sed gratia apud Deum & homines. Vide Iansen. & nostra in 3. sent. dist 13.

CAPVT III.

v. 2. S*Vb principibus sacerdotum Anna & Caipha.* Quidam negant eos verè fuisse pontifices seu principes sacerdotum; tum quia pretio pontificatum sibi comparauerant; tum quia secundum legem nemo poterat esse pontifex, nisi in demortui patris locum succederet. Sed facilè responderi potest, illegitimè quidem istos fuisse creatos pontifices, sic tamen vt verè tales essent. Nam si quis creatur Episcopus vel per simoniam, vel aliàs contra canones Ecclesiæ, atque omnino illicito modo; verè tamen fit Episcopus, quod ad ordinationem, & propriam rationem Episcopi attinet: &, vt loquitur Iureconsultus, multa malè fiunt, quæ facta tenent. Ac sanè scriptura vbique hos & similes simpliciter vocat summos sacerdotes seu pontifices, sicut malos reges, vocat reges; nec vllam vel in Euangelijs vel in Actis, vbi sæpissimè pontifices & summi sacerdotes vocantur, dat significationem, quod verè non fuerint tales. Quod si allata ratio valeret; iam nec Iudas Machabæus, nec fratres eius Ionathas & Simon, & quotquot deinceps secuti sunt, summi sacerdotes fuissent; quia Iudas non successit patri in eo munere. Quin nec Heli tempore Samuelis summus sacerdos fuisset, quia non erat ex filijs Eleazar & Phinees, in quorum stirpe à Deo constituta erat illa dignitas: sed ex filijs Ithamar; atque ita ab eo tempore, quo desierat esse pontificatus in posteris Phinees, vsque ad Sadoc, in quo fuit ad eam stirpem reuocatus, nullus fuisset in Israëlitico populo verus pontifex; quod nemo vnquam sensit, & manifestè pugnat cum scriptura: nam & Christus Marci 2. Abiathar vocat principem sacerdotum. Denique si vera est prædicta opinio; iam non per legem nouam, quam Christus attulit, sublatum est vetus sacerdotium, quoad principatum eius, id est, pontificatum; verum multo ante extinctum fuit, scilicet à tempore Machabæorum. Neque sanè id silentio prætermisisset Apostolus in epistola ad Hæbræos, in qua ex professo, de sacerdotij veteris abrogatione agit; nec tamen aliter, nisi per Christum docet sacerdotium vnà cum lege translatum esse. S. August. q. 23. in Leuit. disputat quare tandem apud Iudæos, plures facti sint summi sacerdotes. Vide & S. Greg. homil. in hunc locum. Beda ex Iosepho, lib. 18. antiq. cap. 4 putat ostendi Annam primo anno prædicationis Christi; Capham verò, qui & Iosephus dictus est, vltimo anno pontificatum gessisse. Quod autem Caiphas fuerit pontifex eius anni, quo passus est Christus, manifestum est, ex Ioan. 11. & 18. vbi id apertè asseritur.

v. 3. *Et venit in omnem regionem Iordanis, prædicans baptismum pœnitentiæ, in remissionem peccatorum.* Similis sententia est Marci 1. Ex his autem verbis opinati sunt quidam, & etiamnum hodie quidam affirmare audent, Ioannis baptisma non fuisse diuersum, quantum ad efficaciam, à baptismo Christi. In vtroque enim dicunt conferri remissionem peccatorum, in vtroque dari Spiritum sanctum; quippe cum remissio peccatorum, sine Spiritu sancto non fit. Sed huius opinionis falsitas ex duobus ostenditur. Primò, quia Ioannes ipse dicit: *Ego baptizo vos in aqua in pœnitentiam; qui autem post me venturus est, baptizabit vos in Spiritu sancto.* Ex quo discrimine consequens est, Ioannem non baptizasse in Spiritu sancto. Secundo, quia Act. 19. qui baptizati erant baptismo Ioannis, baptizati sunt, iubente Paulo, in nomine Christi; quod fieri non debuisset, si Ioannis baptisma eandem habuisset vim, cum baptismo Christi. Hinc rectè in Concil. Trid. anathema ei dicitur, qui vtrique huic baptismo eandem vim tribuit. Quod ad hunc verò locum attinet; *Respond.* Illud, *in remissionem peccatorum*, non iungendum cum accusatiuo (*baptismum*) sed cum genitiuo (pœnitentiæ) vel participio (prædicans) vt significetur Ioannes prædicasse baptismum pœnitentiæ, per quam, vel pœnitentiam, vel prædicationem præparati, tandem à Christo consequerentur remissionem peccatorum. Vide nostra in 4. dist. 2.

v. 6. *Et videbit omnis caro salutare Dei.* In Hebræo apud Prophetam sic legitur: *Et videbit omnis caro pariter, quod os Domini locutum est*; huius loco, Septuaginta sic reddiderunt; *Et videbit omnis caro salutare Dei, quia Dominus locutus est*, vel *quod Dominus locutus est*. Sensus autem est, Christum saluatorem, à Deo promissum, venturum & conuersaturum inter homines, & carneis eorum oculis videndum, ita vt ab eius aspectu nullus hominum arceatur. Hoc Ioannes nunciat iamiam futurum; qui idem eum monstrauit præsentem, & oculis conspiciendum, dicens: *Ecce Agnus Dei.* De hoc sibi gratulabatur Simeon senex, in cantico dicens: *Quia viderunt oculi mei salutare tuum.* De hoc Christus ad discipulos infra cap. 10. *Beati oculi, qui vident, quæ vos videtis; quia multi iusti & Prophetæ, voluerunt ea videre, & non viderunt.*

v. 8. *Facite fructus dignos pœnitentiæ.* Vide annotat. Matth. 23.

Quia potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ. Quidam, *lapides*, intelligunt, quos ibi posuerat Iosue numero duodecim. Ios. 4. Sensus mysticus est, posse Deum, ex gentilibus, qui in peccatis suis obdurauerant, facere fideles, qui per fidem filij sint Abrahæ. Quod & fecit in vocatione gentium, & adhuc facit quotidie. Sed ad litteram significatum videtur, posse Deum ex lapidibus illic coram positis, quos fortè monstrabat Ioannes, creare filios Abrahæ, sicut dicebat Diabolus, *dic vt lapides isti panes fiant.* Sed quomodo id potest: cum si ex lapidibus fiant homines, non iam sint ex semine Abrahæ? si ex semine Abrahæ; non iam sint ex lapidibus facti. Vno modo respondetur, etiam ad litteram posse intelligi veros Abrahæ filios, scilicet secundum fidem; sicut Dominus dicit Ioan. 8. *Si filij Abrahæ estis, opera Abrahæ facite.* Et Apostolus Rom. 2. *Non enim qui in manifesto*

Iudaeus, sed qui in abscondito. Et 4. cap. *Vt sit pater omnium credentium per praeputium.* Hunc sensum explicatum vide apud Iansen. cap. 13. Et is videtur germanus sensus horum verborum. Alio modo potest id fieri per transsubstantionem, videlicet transmutando lapides in filios Abrahæ, iam dudum natos ex Abraham; sicut panis conuertitur in corpus Christi natum ex Virgine. Sed hic non videtur verus sensus huius loci, quia voluit Ioannes dicere, quod Deus ex lapidibus possit procreare nouos filios Abrahæ. Sed & tertio modo dici potest, Deum posse, non immediatè ex lapidibus faciendo filios Abrahæ, sed mediatè, conuertendo lapides in nutrimentum vel semen Iudæorum, vnde procreentur filij Abrahæ.

v. 11. *Qui habet duas tunicas, det non habenti: & qui habet escas, similiter faciat.* *Det*, Græcè μεταδότω, id est, *impertiatur, participem faciat.* Quod rectè ita quoque verteretur; *det alteram*; quomodo plerique sententiam hanc citant; licet illud (alteram) non sit in Latinis codicibus emendatis. Duas tunicas habet, non qui pluribus vestibus se induit necessarijs ad honestatem, vel frigoris arcendi causa, neque qui vestem habet aliam æstiuam, aliam hibernam; neque qui aliam domesticam, aliam, qua in publicum prodeat; sed qui vnam habet necessariam, aliam superfluam. Et de escis similiter. Nota autem, quod non dicit, det frigore aut fame morienti, aut extremam necessitatem patienti; sed, *non habenti*, id est, indigenti. Quare falluntur, qui in sola extrema necessitate arbitrantur huiusmodi præcepta ligare. Quod autem hic dicitur, in præcepto esse; perspicuum est; quia interrogabant turbæ, *quid faciemus*, id est, quid faciendum nobis est, vt euadamus iram Dei, quam nobis denuncias? Item cætera omnia, quæ hîc à Ioanne dicuntur, præcepti sunt. Greg. homil. 27. citat vt nos legimus, *det non habenti.* Idem homil. 19. super Euangel. vrget non esse dictum, qui habet tunicam, diuidat eam, quia sic nemo tegeretur. Quid ergo de S. Martino, qui chlamydem diuisit? *Resp.* Martinum non quidem fecisse, quod Ioannes præcepit, sed amplius aliquid fecisse, cum enim non duas, sed vnam tantùm chlamydem haberet; eam diuisit, & dimidium dedit pauperi, quem etsi totum non tegeret, ex parte tamen texit, & factum à Christo approbatum est, per visionem noctis subsequentis.

v. 13. *Nihil amplius, quam constitutum est vobis, faciatis.* Græcè πράσσετε, id est, *exigite.* Erasmus *exigatis*; ne quis hoc torqueat ad prauum dogma hæreticorum, nihil esse faciendum, nisi quod præcepti sit; Qui sensus nullam in hoc loco habet consequentiam. Ceterum hinc bene probatur, statum seu officium publicanorum non fuisse simpliciter illicitum; quia Ioannes non prohibet, sed regulam exercendi præscribit, sicut & militibus.

v. 14. *Neminem concutiatis, neque calumniam faciatis, & contenti estote stipendijs vestris.* *Concussio* significat violentam oppressionem vel tractationem eorum, quibus defensio debetur, aut eorum saltem qui hostes non sunt; & concussioni ferè coniuncta est *calumnia*, E qua falsa crimina confinguntur in ciues aut colonos, vt iure videantur tanquam hostes tractari. Cùm autem dicit: *Contenti estote stipendijs vestris*, subaudi acceptis vel accipiendis. Neque enim prætextu stipendij nondum soluti, concutere Prouinciales licet. Non prohibet autem agere prædas ex hoste, modo prædationi nulla calumnia sit coniuncta. Nam hoc ad partem stipendij pertinet; sed hanc postremam partem opponit duabus prioribus, concussioni, & calumniæ. S. Aug. epistola 5. ad Marcellinum, ex his verbis Ioannis ostendit, militiam non esse Christianis prohibitam. Quibus, inquit, proprium stipendium sufficere debere præcepit, militare vtique non prohibuit. Ferrandus

A Diaconus regula 2. militaris innocentiæ. Concutere, inquit, est apertè facere violentiam, calumniari, occasionem nocendi quærere.

v. 16. *Cuius non sum dignus soluere corrigiam calceamentorum eius.* Negat se dignum, vel quatenus ipse creatura erat, ille creator; vel quatenus ipse peccator, secundum quod dicebat, *Ego à te debeo lauari*, ille sanctus sanctorum: & tamen dignus erat, quia amicus sponsi, ad honorem amicitiæ eius assumptus per gratiam. Ita nos digni simul & indigni dici possumus vt sumamus corpus Domini, diuersa consideratione. Vide annot. Matth. 3.

v. 19. *Et de omnibus malis, quæ fecit Herodes.* Mala grauiora eaque publicè nota intellige; vel simpliciter mala quæ sub correptionē cadunt. Neque enim de B quibuscumque & qualibuscumque proximos corripere debemus, præsertim reges. Simul nota libertatem prophetæ, qui non de vno & altero, sed de omnibus, quæ correptionem poscebant, regem corripere non fuerit veritus.

v. 22. *Descendit Spiritus sanctus in ipsum.* Descendit tantùm ad significationem, non ad operationem, sicut super Apostolos. Christo enim, qui ab initio conceptionis suæ plenus erat gratia, nihil accessit gratiæ aut sanctitatis, per descensum Spiritus sancti super ipsum, sed hoc significatum est, quod ante inerat.

v. 24. *Filius Ioseph, qui fuit Heli, qui fuit Mathat*, &c. Illud (*qui fuit*) in tota hac genealogia, referen- C dum, non ad Iesum, sed ad nomen proximè præcedens, hoc modo: Filius Ioseph, qui Ioseph fuit filius Eli, qui Eli fuit filius Mathat, & ita deinceps. Satis id liquet ex Græco; sic enim habetur: υἱὸς ἰωσὴφ, τοῦ ἠλὶ, τοῦ ματθάτ. Vbi illud primum, τοῦ, ad nomen præcedens genitiui casus referendum; subiungitur enim nomini suo articulus, quo connectatur ei genitiuus sequens, more Græco; maximè in nominibus proprijs parentum. Sic Matth. 27. v. 56. Μαρία ἡ τοῦ ἰακώβου, *Maria Iacobi* Potest ergo sic reddi: filius Ioseph eius qui erat filius Eli, eius qui erat filius Mathat, &c. Non videtur autem illud (τοῦ) iungendum, cum nomine sequenti, quia non fuerat dictum, ὢν τοῦ ἰωσὴφ, sed υἱὸς ἰωσήφ. Quare nec in sequentibus, τοῦ, nomini præpositum in- D telligi debet. Item ex genealogia, quæ est apud Matthæum, in qua semper qui proximè nominatus fuerat, repetitur. Item, primum, τοῦ, non potest ad Iesum referri, quia (Iesus) erat nominatiui casus.

v. 31. *Qui fuit Nathan, qui fuit David.* De concordia genealogiæ apud Matthæum & Lucam, vide prolixè Iansenium. Item videatur, an non potuerit ibi locum habere adoptio communis, qualis apud gentiles frequentata. Lex enim quamuis vnius tantùm generis adoptionem tradat, & præcipiat; non tamen vulgarem adoptionem repudiat, aut vetat. Iuxta eam autem videntur haud ægrè conciliari posse, ambæ genealogiæ. Vide annot. Matth. 1. v. 16.

v. 36. *Qui fuit Cainan.* Septuaginta sibi constantes, etiam 1. Paral. 1. (saltem in quibusdam libris) Cainan interponunt inter Arphaxad & Sale. Illud tamen hoc loco mirandum, qua ratione accidere potuerit, vt Septuaginta vnum nomen quod in Hebræo non legissent, interfererent generationi describendæ non tantùm in Genesi, verùm etiam in 1. Par. 1. saltem in nonnullis libris. Tu vide eorum locorum annot. Vide & B. Pererium lib. 16. in Genes. disp. 11. vbi recenset quinque responsiones, ad difficultatem de Cainan interposito; Iansenij responsionem non probat, imò nec vllam aliam; confitens cum V. Beda quæstionem sibi esse imperscrutabilem. Vide quoque si lubet P. Lucam in notat. ad Genes. 11. qui tamen non explicat, & B. Medinam 3. q. 31. art. 1. recensentem varias opiniones Eugubini, Cani, Caietani,

Sixti, Bedæ, Aloyſij, &c. Credi poteſt Septuaginta in ſuis codicibus habuiſſe illam generationem.

v. 38. *Qui fuit Dei.* Qui Adam fuit Dei filius; non quidem filius naturalis, quia nec in omnibus præcedentibus intelligi oportet eum de quo dicitur, qui fuit illius, fuiſſe filium eius naturalem; Quidam enim legales filij fuerunt; Adam verò Dei filius fuiſſe dicitur, quia factus immediatè à Deo, non quomodocumque, ſed ſecundum imaginem eius & ſimilitudinem. Quamquam & omnes nos quotquot mediatè ſumus à Deo progeniti ſecundum imaginem & ſimilitudinem eius, quadam peculiari ratione filij eius dici poſſimus; ſcilicet propter naturæ noſtræ quandam cum diuina natura ſimilitudinem analogicam. Qua ratione dictum de nobis arbitror à poëta, quem refert Apoſtolus B Act. 17. *Ipſius enim & genus ſumus.* Vide eius loci annotat.

CAPVT IV.

v. 1. **E**T *agebatur à ſpiritu in deſertum, diebus quadraginta, & tentabatur à Diabolo:* Vide annotat. Matth. 4. *à ſpiritu* videlicet ſancto, de quo hic præcedit, *Ieſus autem plenus Spiritu ſancto.*

v. 2. *Diebus quadraginta. Et nihil manducauit in diebus illis.* Notandum ieiunium quadraginta dierum, confirmationem ac teſtimonium habere à lege, prophetia, & Euangelio. A lege, quia Moyſe legem daturus, per dies quadraginta neque comedit neque bibit. A prophetis, quia Elias propheta priuſquam videret Dominum in Horeb, totidem dies ieiunauit. Ab C Euangelio quia Chriſtus Euangelij præco, totidem dies alimento abſtinuit, antequam ad Euangelij prædicationem procederet. Ieiunat autem Eccleſia Catholica, totidem diebus, non quidem ex manifeſto aliquo Chriſti præcepto, ſed ad imitationem Chriſti, tanquam capitis, cuius omnis actio, noſtra eſt inſtructio. Ex præcepto autem & inſtitutione Apoſtolorum; quam per manus acceptam à maioribus, hactenus vniuerſa obſeruat Eccleſia. Nos, inquit, S. Hieronymus ad Marcellam, vnam quadrageſimam, ſecundum traditionem Apoſtolorum, tempore congruo ieiunamus. Imitamur autem factum Chriſti, non omnino, ſed pro modulo infirmitatis humanæ: Chriſtus enim toto illo tempore, nihil penitus alimenti ſumpſit; nos autem quadrageſimalis ieiunij debitum exoluimus, dum ſe- D cundum morem Eccleſiæ, parcius ac rarius per eos dies cibum ſumimus, abſtinentes etiam ab ijs, quæ ad finem ieiunij conſequendum, impedimento eſſe poſſint, vt à carnibus & lacticinijs. Vide annotat. Matth. 4.

v. 3. *Dic lapidi huic, vt panis fiat.* Apud Matth. pluraliter, *Dic vt lapides iſti panes fiant,* ſed enallage numeri frequens eſt in ſacris litteris; vt apud eundem Matth. *Mortui ſunt, qui quærebant animam pueri,* c. 2. Item: *Latrones qui crucifixi erant cum eo, conuiciabantur ei.* cap. 7.

v. 5. *Et duxit illum Diabolus in montem excelſum.* Item v. 9. *Et ſtatuit eum ſuper pinnam templi.* S. Greg. in homil. ſuper hoc Euangelio, quæ eſt 16. & S. Hilar. in pſalm. 68. videntur hanc narrationem ita intelligere; quaſi Chriſtus à Diabolo fuerit ſublatus per aëra E in montem, & ſuper pinnam templi. Alij tamen probabilius putant, quod in humana ſpecie cum Chriſto ambulans & colloquens, duxerit eum in montem aſcendendo, & in faſtigium templi per gradus, quibus in illud aſcendebatur. Nam ſi ſublatus fuiſſet in altum; ſtatim etiam à puro homine fuiſſet intellectum, Diabolicum eſſe hoc opus. Ruſum alij aliter ſentiunt, nempe duas poſteriores tentationes à Diabolo factas, per viſionem imaginum, Chriſti oculis exterius exhibitarum. Ita poſt Theophylactum Ianſenius & probat ex authore ſermonum de operibus Chriſti cardinali- A bus. Vide & rationes eius non improbabiles, cap. 15. Concord.

v. 6. *Quia mihi tradita ſunt, & cui volo, do illa.* Mendacium loquitur mendacij pater. Non enim Diabolo tradita ſunt regna mundi; neque ea dare poteſt cui vult; hoc enim Deo tribuit ſcriptura Daniel. 4. *Dominatur excelſus in regno hominum, & cuicumque voluerit, dabit illud.* Et Aggæi 2. *Meum eſt aurum, & meum eſt argentum, dicit Dominus exercituum.* Vocatur autem Diabolus princeps mundi huius, de quo Ioan. 1. *Et mundus eum non cognouit,* id eſt, hominum, quatenus carnaliter ex Adam fuerunt geniti; ſunt enim in poteſtate Diaboli, donec inde eripiantur per Chriſtum, qui fortem illum armatum fortior ſuperueniens vincit & eius ſpolia diripit. Vide annot. Ioan. 14. & comment. noſtr. 2. Corinth. 4. v. 4. itemque Epheſ. 2. v. 2. Cur autem dicit, *Mihi tradita ſunt;* cum ſit tantæ ſuperbiæ, vt nolit videri quicquam habere ab alio, ſed tanquam Deus, habere omnia à ſe ipſo? An vt apud hominem iuſtum & ſanctum, faceret propoſitionem ſuam probabilem, quaſi Deum ſuæ poteſtatis authorem agnoſceret, ſicque facilius eum ad id, quod volebat, faciendum induceret? Niſi enim aliquid verum aut probabile ſermoni ſuo miſceret; non falleret. Quod & eius miniſtri hæretici in ſuis ſermonibus & libris facere ſolent.

v. 13. *Receſſit ab illo vſque ad tempus.* Quia nimirum tempore paſſionis rediit ad eum tentandum? Quod quidam putant ſignificatum à Chriſto, quando dixit in cruce pendens: *Quare me dereliquiſti?* Eu- C thymius in pſal. 87. ad illud: *Terrores tui conturbauerunt me,* dicit Origenem per iras & terrores Dei dæmones ipſos intelligere; & ſubiungit: Ait igitur Chriſtus, quod paſſionis tempore inuaſerint eum dæmones, & quòd, vt hominem, eum conturbauerint. S. Hieronymus lib. 2. contra Pelagium cap. 6. ſimiliter tempus paſſionis intelligit. Vide Athanaſ. de paſſione & cruce, vbi ſimiliter iſtud refert ad tempus paſſionis, & rem pluribus declarat. Comment. Ambroſ. ſuper 1. Corinth. 2. hunc citans locum, dicit conſilio & voluntate dæmonum, Chriſtum eſſe crucifixum. S. Hieronymus lib. 2. contra Iouinianum cap. 3. ait: quòd diabolus tertio vulneratus, vſque ad tempus recedit, differens magis tentationem quàm auferens; D Quod ſi etiam tunc tentauit Chriſtum; nondum ergo certò perſuaſum habebat eum eſſe filium Dei. Item ſicut Satanæ data fuit poteſtas tentandi & affligendi Iob, ſed ſalua vita corporali; ita ei data fuit poteſtas tentandi & affligendi Chriſtum per Iudæos & Romanos, etiam cum amiſſione vitæ temporalis. Quò pertinet, quod ipſe dicit, iam ab hoſtibus capiendus; *Sed hæc eſt hora veſtra, & poteſtas tenebrarum.* Nam antea aliquoties, volentes eum capere, non poterant, *quia nondum venerat hora eius.* Hoc quoque eſt, quod Zachariæ 3. legitur: Viſum Ieſum ſacerdotem magnum ſtantem coram Angelo Domini, indutum veſtibus ſordidis, *& Satan,* inquit *ſtabat à dextris eius.* Nempe vt eum tentando in lapſum impelleret. Sed reſpondet Dominus per pſalmiſtam pſalm. 15. *Prouidebam Dominum in conſpectu meo ſemper; Quoniam à dex-* E *tris eſt mihi, ne commouear.*

Sed dubitatur quo modo tempore paſſionis, Diabolus Chriſtum tentauerit; neque enim extra, corporali ſpecie acceſſit ad eum, ſicut hic feciſſe eum apparet. An dicendum, quod eius phantaſiæ ſpecies obiecerit earum rerum, per quas putaret eum in deſperationem poſſe impelli? Hoc enim Origenes, & qui eum ſequuntur, velle videntur. Atqui Chriſtus interna tentatione non potuit tentari à Diabolo, vt docet S. Gregorius, ſed tantum externa; quemadmodum docetur in 3. ſent. ad diſt. 21. niſi fortè exiſtimes Gregorium tantùm loqui de tentatione carnis, ſeu prauæ

concupiscentiæ, quæ in nobis surgit à nobis. An probabilius dixerimus, Christum in cruce pendentem fuisse tentatũ à Diabolo, per membra eius, qui erant impij Iudæi, ex eo ostendentes se loqui ex Diaboli instinctu, quia similia ijs quæ hic legitur Diabolus dixisse, verba proferebant, dicendo: *Si filius Dei es, descende.* Sic enim ille dixerat, *Si filius Dei es: mitte te deorsum.* Tunc ergo per membra sua, Christum tentauit Diabolus, qui hîc eum tentauit per seipsum. Item tentauit per latronem à latere pendentem & dicentem: & dicentem: *Si tu es Christus, saluum fac temetipsum & nos.* Tentauit autem ad inanem gloriam, dicendo; *Descende de cruce*, & ad desperationem, dicendo, *Confidit in Deo; liberet nunc eum.* Et sic intelligit Euthymius, scribens in Matth. 4. & similiter fere Theophylactus in hunc locum. Porro S. Greg. hom. 39. in Euang. sentit Diabolum per semetipsum, ad Deum carne morientem, venisse, & suum aliquid quæsiuisse, sicut alios homines in extremis positos, & in die exitus, tentare solet. Vide annotat. Matth. 4. & 27. Vbi quæritur, an per hanc tentationem, Diabolus didicerit Iesum esse filium Dei cum hic locus significet, eum ad id cognoscendum, postea adhuc instaurasse tentationem.

v. 29. *Duxerunt illum vsque ad supercilium montis. — vt præcipitarent eum. Ipse autem transiens per medium illorum, ibat.* Non est passus Dominus se præcipitari è monte, quia neque tempus adhuc aderat morti eius destinatum, neque hic locus præordinatus erat, neque hoc genus mortis constitutum erat quo deijceretur, sed aliud, quo exaltaretur. Oportebat enim exaltari filium hominis, non deorsum præcipitari. *Ipse autem transiens*, &c. Sensus est: Ipse Iesus cum pertransisset per medium illorum, abibat. Transijt autem per medium illorum, vel quod animum eorum à quibus ducebatur, obstupefecerit, incutiens illis terrorem ac perturbationem ex præsentia suæ diuinitatis, vel quod se inuisibilem reddiderit. Nam hoc pacto apud Ioannem, semel atque iterum legitur se liberasse de manibus Iudæorum, quando dicitur, quod absconderit se, & sic exiuerit de templo.

v. 34. *Scio te quis sis, sanctus Dei.* Verumne dixerit Diabolus, vocans Christum filium Dei, & dicens; *Scio te quis sis, Filius Dei*; An sola coniectura id opinatus sit; aut adulari voluerit, ne cogeretur obsessum hominem relinquere: Vide annotat. Matth. 4. ad illud: *Si filius Dei es.*

In v. 16. & 18. huius c. vide infrà ad c. 5.

CAPVT V.

v. 6. R*umpebatur autem rete eorum.* S. Ambros. rumpuntur retia, nec labitur piscis. Rectius S. August. qui talem intelligit rupturam, qua multi exeunt de Ecclesia. Quod tamen & S. Ambrosius significat, quando subiungit: Oportet enim & hæreses esse. Vide August. tract. 122. super Ioan. vbi pulchrè locum hunc, & alterum qui est Ioan. 21. allegoricè exponit.

v. 7. *Ita vt mergerentur.* Id est, vt in submersionem premerentur. Non enim mersæ sunt, sed tantum periclitata. Sic S. August. ibid.

v. 8. *Exi à me, quia homo peccator sum, Domine.* Quare rogat Dominum vt à se recedat, cum peccator hoc potius desiderare debeat, vt Dominus ad se veniat, & apud se permaneat? *Respond.* Duplicem intelligi Christi præsentiam; spiritualem, & corporalem. Spiritualis quidem præsentia, qua per gratiam suam adest homini, omnibus est necessaria; & eam omnes peccatores toto desiderio expetere debent: corporalem autem præsentiam eius, pro varia animorum affectione homo peccator vel expetere potest, vel deprecari ac subterfugere. Aliud enim suadet amor, aliud humilitas & conscientia propriæ infirmitatis. Amor non sustinet ab amato separari. Hinc Maria Magdalena corpus Domini lauit, vnxit, osculata est, & aliàs à viuente, morituro & mortuo non recessit. Et Zachæus (licet peccator) eum suscepit gaudens in domum suam. Humilitas exhorret tantæ maiestatis præsentiam: Vnde Centurio dicebat: *Domine non sum dignus* &c. Sic olim mulier Sareptana ad sanctissimum prophetam Eliam ait: *Quid mihi & tibi vir Dei? ingressus es ad me, vt rememorarentur iniquitates meæ, & interficeres filium meum?* 3. Reg. 17. Tale quiddam etiam Petrum hoc loco metuisse, satis apparet ex verbis Domini, dicentis: *Noli timere.* Quod de familiari conuersatione cum Christo diximus, potest etiam ad sumptionem corporis Domini in sacramento referri. Nam & laudandus est, qui ex amoris affectu, frequenter accedit ad mensam Domini; & vituperari non debet, qui ex agnitione suæ indignitatis, interdum à tremendis illis mysterijs putat sibi abstinendum.

v. 10. *Ex hoc iam homines eris capiens.* Ambr. *viuificans*, tum in textu, tum in explicatione. Græcè, ζωγρῶν, quod vocabulum significatur viuum capere, quomodo pisces capiuntur retibus. Quæritur an hæc vocatio Petri è naue, sit eadem cum illa, quam Matthæus cap. 4. & Marcus 1. describunt. Omnino videtur eandem esse: tum quia non est credendum, quatuor illos discipulos, semel vocatos vt sequerentur ipsum, paulò pòst ad naues & retia relicta, & piscationem, redisse; tum quia narratio præsentis loci à Matthæo & Marco non discordat, sed bene conuenit. Tantum ea differentia est, quod Lucas commemorat quasdam particulares circumstantias, ab alijs prætermissas. Vide sanct. Quod autem narratur Ioan. 1. ab huius loci historia diuersum est. Vide eius loci annot.

v. 17. *Et erant Pharisæi sedentes, & legis doctores, qui venerant ex omni Castello Galilææ, & Iudææ, & Ierusalem: & virtus Domini erat ad sanandum eos.* Hoc quod dicit (eos) non ad Pharisæos aut legisdoctores referendum; sed ad verba paulo superiora, vbi dixerat: *Et conueniebat turba multa, vt audirent, & curarentur ab infirmitatibus suis.* Igitur dicens, (eos) turbas intelligit, quæ Græcis ὄχλοι, dicuntur genere masculino, tametsi nec alioqui sermo ineptus est.

v. 16. c. 4. *Et intrauit secundum consuetudinem suam, die sabbathi in synagogam.* Consuetudinẽ intellige, qua consueuerat intrare synagogas ad docendum, non ad audiendum. Præcedit enim: *Et ipse docebat in synagogis eorum.* Ad audiendum verò nunquam ingressus legitur synagogas, sed cum esset puer duodennis, semel dumtaxat in templo, sedit in medio doctorum, audiens & interrogans. Quod si sæpius & consuetudine quadam fecisset, siue in templo, siue in synagogis, non dixissent de eo Iudæi; *Vnde hic scit litteras, cum non didicerit?* Ioan. 7.

v. 18. c. 4. *Spiritus Domini super me, propter quod vnxit me, euangelizare pauperibus*, &c. Recitat hæc verba Lucas ex versione 70. De intellectu eius, quod est *Euangelizare pauperibus*, Vide annot. Isai. 61 & Matth. 12.

v. 27. c. 5. *Et vidit publicanum nomine Leui, sedentem ad Telonium.* Quod quidam, inter quos Durandus lib. de diuinis officijs, Matthæum Leuitam fuisse opinantur ex eo quod Leui dictus fuerit, nullius est ponderis argumentum. Sepè enim fiebat, vt quis gestaret nomen alicuius patriarchæ, siue ille sui generis ac tribus author esset, siue non. Vt Ioseph, sponsus B. Mariæ, Et Manasses Ezechiæ regis filius, ambo de tribu Iuda, ex progenie Dauid. Iudas Ischariotes, id est, de tribu Issachar. Item in genealogia Christi apud Lucam, habes Leui, Ioseph, Simeon. Nec sanè verisimile est, hominem Leuitam, quæ tribus erat sacerdotalis,

& sacris ministeriis deputata, eò se abijcere voluisse, vt recipiendis vectigalibus, quæstum exerceret, præsertim cum id esset Iudaico populo vehementer exosum, atque infame.

v. 28. *Et relictis omnibus, surgens secutus est eum.* Eo modo, quo Petrus omnium discipulorum nomine postea dixit, *Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te.* Matth. 19 Quæ autem omnia? eodem loco hoc recensetur. Ita Matthæus omnia reliquit, statim quidem animo, voluntate, & actu incompleto, relinquens ea, quæ præ manibus erant; posteà verò rebus suis dispositis & ordinatis, reipsa reliquit omnia completè, Christo inhærens, cum cæteris eius discipulis.

Et fecit ei conuiuium magnum Leui in domo sua. Non est sensus, *magnum*, id est, valde splendidum, lautum & opiparum, sed magnum multitudine hominum, quos ad illud conuiuium inuitauerat. Quod significatur sequentibus verbis: *Et erat turba multa, publicanorum, & aliorum qui cum illis erant discumbentes.* Vnde apud alios euangelistas, non nominatur magnum conuiuium sed tantum dicitur, quod Iesu in domo Leui discumbente, multi publicani & peccatores venientes, discumbebant cum eo, & discipulis eius. Sunt tamen qui exponant, (magnum) id est, splendidum, sumptuosum. Vide Iansenium

v. 31. *Non egent qui sani sunt medico, sed qui malè habent.* Obijcies sanos etiam egere medicina præseruatiua. *Respondeo.* Ijs, qui omnino sani sunt, & non propendent ad morbos (qualis imprimis fuit sanitas hominis recens creati) non opus esse omnino medicina, ne quidem præseruatiua; sed sufficere eis, ad sanitatis conseruationem, conuenientem cibum & potum. Qui verò ad morbos procliues sunt, tali medicina indigent, quia non omnino sani sunt. Tales igitur sunt homines iusti in hoc sæculo, multum adhuc retinentes primæ infirmitatis; & in eam statim relapsuri, nisi præseruante gratia Christi, tamquam medicina quadam, in accepta sanitate custodirentur.

v. 32. *Non veni vocare iustos, sed peccatores ad pœnitentiam.* Quæritur, Nónne Christus venit vt omnes homines saluos faceret? Respondent quidam, *iustos* intelligi, non qui verè iusti sunt, sed qui sibi tales videntur. Quales erant Pharisæi, ad quos hæc dicebat. Verùm & quosdam ex ijs, legitur Christus vocasse ad pœnitentiam & fidem. Sensus igitur est; *Non veni vocare iustos*, quia tales nullos inuenio. Nam si qui reuera tales sunt; mea vocatione, & occulta gratiæ inspiratione præueniti, ex peccatoribus tales facti sunt. *Omnes enim peccauerunt, & egent gloria Dei*, totamque humani generis massam Christus corruptam inuenit. Verè iustos debere intelligi, conuincit comparatio præcedens. *Non opus habent sani medico, sed qui malè valent*, vbi sani reuera intelliguntur. Nam qui sibi videntur sani, cum non sint, vt phrenetici, ij vel maximè opus habent medico.

v. 33. *Tui autem edunt & bibunt?* In eo quod dicunt, *Edunt & bibunt*, etiam Christum Dominum perstringunt, qui de se ipso alibi dicit: *Venit filius hominis manducans & bibens; & dicunt; Ecce homo vorax & potator vini.* Matth. 11.

v. 35. *Tunc ieiunabunt in illis diebus.* Id est, stata jejunia, certis ac præscriptis temporibus obseruabunt. Sic enim ieiunabant discipuli Ioannis, itemque Pharisæorum. Vnde dicebat ille Pharisæus: *Ieiuno bis in sabbatho.* Respondet autem Dominus ad id, quod quærebatur: *Quare discipuli Ioannis jejunant frequenter; & obsecrationes faciunt, similiter & Pharisæorum: tui autem edunt & bibunt?* Neque enim Christus discipulos liberabat à jejunijs lege præscriptis, qui vsque ad mortem, legem seruauit, vtpote factus sub lege, secundum Apostolum Galat. 4. sed præter illa jejunia, non eis imponebat alia, sicut imponebant suis discipulis, Ioannes & Pharisæi. Vide annot. Marci 2.

v. 39. *Et nemo bibens vetus, statim vult nouum; dicit enim, Vetus melius est.* Græcè πιὼν, id est, *qui biberit.* Sensus: Nemo assuetus bibendo veteri vino, statim petit nouum, sed nouo bibendo paulatim assuescit. Dicit etiam vetus sibi melius esse, quia illi assueuit, etiamsi in se fortè non sit melius. Ita docet, discipulos suos assuetos laxiori vitæ, non statim, sed paulatim ducendos esse, & transferendos ad institutum vitæ austerioris.

CAPVT VI.

v. 1. F*Actum est autem in sabbatho secundo primo.* Matt. 2. & Marci 2. habetur numero plurali, *in sabbathis.* Erasmus paraphrasi in Luc. putat dictum secundo primum, eò quòd incidens inter duo sabbatha videatur geminam habere religionem, quod & finis sit sabbathi præcedentis, & initium sequentis. Duæ sunt probabiles opiniones: vna quod fuerit dies octaua alicuius solemnitatis, vt paschatis vel tabernaculorum, quæ cum prima die, pari erat veneratione solemnis. Altera (quæ est Chrysostomi) quod simul in sabbatho aliud festum, vt nouilunij, vel pentecostes, incideret, & ita esset duplex sabbathum Vnde fortassè Matth. & Marcus habent plurali numero, *in sabbathis.* Vide Iansenium, Item Hieron. epistola ad Nepotianum capit. 10. Et ibidem Marianum.

v. 6. *Et manus eius dextera erat arida.* Dextra manus arida significat impotentiam bonorum operum, quam per suam gratiam solus curat Christus.

v. 9. *Interrogo vos si licet sabbathis benefacere, an malè; animam saluam facere, an perdere?* Vide annot Marc. 3. & Matth. 12. In quibusdam codicibus manuscriptis est: *Interrogabo.* Quibus & Græca lectiò adstipulatur. Poterat Christus aduersarios suos refellere exemplo medicorum, qui sine vlla reprehensione; etiam in sabbatho curabant ægrotos, & adhibebant eis medicamenta Nec enim verisimile est, id medicis non fuisse permissum apud Iudæos, aut tam necessario eorum obsequio, scribas aliquando contradixisse; quoniam & ipsi in suis morbis medicorum opera indigebant. Non tamen vsus est hoc argumento Christus, sed alio fortiori, quod habemus apud Matthæum, in narratione eiusdem huius miraculi cap 12. *Quis erit ex vobis,* inquit, *homo, qui habeat ouem vnam, & si ceciderit hæc sabbathis in foueam, nónne tenebit & leuabit eam? Quantò magis melior est homo oue?* Sic & alibi: *Cuius vestrum bos aut asinus, &c.* Validius itaque refutat obtrectatores suos argumento etiam à bestiarum cura sumpto, quarum cum homine nulla est comparatio; quàm si sumpsisset argumentum à curatione hominum, quæ fit per medicos. Vt nec illud taceam, Christum non voluisse in sanandis hominum morbis similem se videri medicis, qui naturalia tantum remedia adhibent, eademque tardum & incertum plerumque effectum habentia; cum ipse virtute diuina solo verbo vel tactu, repentè atque integrè sanaret infirmos; imò & ea faceret in curandis hominibus, quæ medici nullo modo possent Qualia sunt, cæcis visum, surdis auditum, mutis loquelam restituere, &c.

v. 12. *Et erat pernoctans in oratione Dei.* Id est, qua Deus oratur; sicut charitas Dei, qua Deus diligitur. Sic Ioan. 6. *Habete fidem Dei.* Et psalm. 149 *Exaltationes Dei.* Id est, laudes Dei, quibus Deus exaltatur, & magnificatur. An Christus hic orauit & exauditus fuerit, etiam pro Iuda; Vide annot. Ioan. 6.

v. 20. *Et ipse eleuatis oculis in discipulos suos dicebat.* Omnia quæ in hoc sermone dicuntur, etiam habentur in sermone, quem Matthæus cap. 5. 6. 7. describit in monte habitum. Ex quo apparet Lucam de eodem

sermone loqui. Sed difficultatem facit, quod Lucas significat habitum hunc sermonem in loco campestri in quem descenderat cum discipulis, Matthæus autem apertè testatur, sermonem, quem ipse refert, habitum in monte. Vide quomodo Iansenius hunc nodum soluat.

Beati pauperes, quia vestrum est regnum Dei. Cui opponit hanc sententiam: *Væ vobis diuitibus, quia habetis consolationem vestram.* Ex hac sententia, alijsque similibus, olim Pelagius ostendere conatus est non licere homini Christiano habere diuitias; non attendens sanctos Patriarchas Abraham, &c. diuites fuisse, sanctos item reges, Dauidem, Ezechiam, &c. multis opibus affluxisse. Vnde & Apostolus Paulus ad Timotheum scribens, non vult præcipi diuitibus, vt abijciant diuitias, sed dicit: *Diuitibus huius sæculi præcipe, non sublimè sapere, neque sperare in incerto diuitiarum, sed in Deo viuo. &c. bene agere, diuites fieri in operibus bonis,* &c. Et psalmista: *Diuitiæ si affluant, nolite cor apponere,* psalm. 61. Huiusmodi diuites scriptura nusquam damnat; sed eos, qui sperant in incerto diuitiarum, qui cor apponunt thesauris suis; Eos denique, qui spiritu diuites sunt: sicut è contrario beatificat eos, qui pauperes sunt spiritu. *Pauperes spiritu* sunt, qui ne animo quidem diuitias expetunt; sed si eas habent, sunt velut non habentes. Diuites spiritu, qui tota animi intentione ad habendas vel retinendas diuitias feruntur. Vide annotationes Matth. 5.

v. 29. *Qui te percutit in maxillam, præbe & alteram. Et ab eo, qui aufert tibi vestimentum, etiam tunicam noli prohibere.* Legimus Ioan. 18. cum Christus assisteret coram pontifice, & vnus ministrorum ei alapam impegisset, respondisse: *Si malè locutus sum,* &c. Et Paulus Act. 23. iussu pontificis alapa percussus, non sine acerbitate respondit, dicens: *Percutiat te,* &c. Quæ Domini nostri & Apostoli exempla satis conuincunt, sententiam huius loci, non nudè vti sonat, intelligendam; sed id, quod hîc præcipitur faciendum esse in animi præparatione. Id est, Christianum debere esse ea patientia & fortitudine in perferendis iniurijs, vt plura etiam ferre paratus sit potius, quàm de illata iniuria vltionem expetat, modo id saluti eius, à quo iniuriam passus est, videatur expedire.

v. 30. *Omni autem petenti te, tribue.* Hieronymus super Eccles. 7. dicit hoc esse præceptum. Hoc præceptum, arbitror, implere voluit S. Franciscus, quando voluit, se, nulli pauperi petenti, denegaturum eleemosynam. Debet enim hoc intelligi, concurrentibus circumstantijs, quibus positis, recta ratio dictet id faciendum esse potius, quàm omittendum. Quia votum est de bonis melioribus. Et nota, quemadmodum promissio Christi, qua dixit: *Omni petenti dabitur*; intelligitur cum certis clausulis si petat salutaria, quomodo & quantum oportet; ita & hoc præceptum intelligendum cum quibusdam restrictionibus: Omni petenti, quod est secundum dictamen rectæ rationis, & quod ipsi conueniat accipere, & tibi dare.

v. 34. *Nam & peccatores peccatoribus fænerantur, vt recipiant æqualia.* Si æqualia tantum recipiunt; quomodo fænerantur, cum fœnus superet æqualitatem? *Resp.* Æqualitas intelligitur non in redditione mutui; sed in eo, quod ipsi egentes aliàs ab ijs, quibus ad vsuram dederant, similiter accipiant mutuum ad vsuram, tanquam beneficium pro beneficio. Vel potius, intelligi potest, de simplici mutuo. Est enim Græcè idem vocabulum, quod paulò ante. *Et si dederitis mutuum,* &c. Et quod statim sequitur: *Mutuum date, nihil inde sperantes.* Sensus igitur erit: Si mutuum dederitis his à quibus speratis in egestate positi mutuum recipere; quæ gratia? quod tale beneficium fiet, vt aliàs simili beneficio compensetur, quod & peccatores faciunt, non propter Deum, sed spe similis beneficij, mutuum dantes. Vos autem mutuum date, etiamsi simile beneficium vicissim non exspectetis. Vnde ex consequenti stare potest, vsuram prohiberi, quia qui dat ad vsuram, exspectat non tantum beneficium simile, sed & tanquam debitum, nempe lucrum vltra restitutionem sortis. Non potest autem sensus esse: Mutuum date, non exspectantes vt sors vobis restituatur; quia sic sententia secum pugnaret. Si enim datur mutuum, sors restituenda exspectatur. Quæ si non exspectatur, donatio est, non mutuatio. Ideoque miror, hoc pacto Erasmum interpretari. De Carolo Molinæo minus mirum, qui eripere voluit interpretationem, qua vsura prohiberi videretur. Quidam sic exponunt, mutuum date, cum desperatione mercedis; quod eodem redit. Intelligit enim mercedem apud homines, non apud Deum. Et hoc vult mutuandum esse, etiamsi non exspectemus futurum aliquando, vt nobis in simili necessitate positis, is, quem mutuo dando iuuerimus, vicissim mutui præstet beneficium.

v. 37. *Nolite iudicare, & non iudicabimini, nolite condemnare & non condemnabimini.* Posterior sententia, est explicatio prioris. Vide annot. Matth. 7.

v. 38. *Mensuram bonam, & confertam, & coagitatam, & supereffluentem dabunt in sinum vestrum. Eadem quippe mensura, qua mensi fueritis, remetietur vobis.* Quomodo eadem mensura, si dabitur supereffluens, id est, superabundans mensura? Sed nota, dictum esse eadem, non æquali. Quamuis etsi hoc dictum esset, non secundum quantitatem intelligenda esset æqualitas, sed secundum proportionem; quomodo dicit Apostolus: *Qui parcè seminat, parcè & metet. Et qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet.* Videtur autem hæc sententia; *Eadem quippe mensura,* &c. referenda ad quatuor præcepta præcedentia: quorum duo prima erant prohibitiua; Vnde locum ibi non habet redditio mensuræ supereffluentis; quia Deus non punit vltra condignum. Quod autem dicit, *Mensuram bonam,* &c. tantùm ad duo postrema refertur, quæ sunt præceptiua dandi & dimittendi, quod qui præstiterit, etiam supra meritum recipiet in vtroque genere. *Dabunt,* personale ponitur pro impersonali; sicut & *remetietur*, pro dabitur & remensurabitur. Simile est infrà, cap. 12. *Hac nocte repetent animam tuam.*

CAPVT VII.

v. 6. *Non enim sum dignus, vt sub tectum meum intres. Propter quod & meipsum non sum dignum arbitratus vt venirem ad te.* Quamuis in prioribus verbis, quæ sola à Matthæo commemorantur, multum eluceat humilitas huius centurionis, magis tamen adhuc elucere videtur in posterioribus, quia plus se humiliat, qui negat se dignum venire ad Christum, ad quem passim omnes accedebant; quàm qui negat se dignum, cuius sub tectum intret Christus; quod paucis concessum est, quodque maioris erat dignitatis. Quemadmodum magis se humiliabat Ioannes quando dixit, *Cuius non sum dignus soluere corrigiam calceamentorum,* quàm si dixisset: Cuius non sum dignus mensæ assidere.

v. 9. *Quo audito Iesus miratus est.* Admiratio propriè dicta, ex ignorantiæ causa procedit; in Christo autem ignorantia nulla fuit; sed miratus dicitur, quia hoc fecit quod solent homines mirantes, id est, eam rem quam admiratus dicitur, tanquam nouam, insolitam & hominibus admirabilem suis verbis prædicauit, dicens: *Non inueni tantam fidem in Israel.* Sic Marc. 6. dicitur miratus propter quorumdam incredulitatem; quia fortè eam apud suos commemorabat tanquam mirandam post tot miracula. Vide annot. Matth. 8.

v. 13. *Dixit illi, Noli flere.* Cur Iesus mulieri prohibet flere super filio mortuo, cum ipse fleuisse legatur

ſuper Lazaro mortuo? Ioan. 11. *Reſp.* Non tam prohibentis, quàm conſolantis eſſe verba. Meritò autem ſic eam conſolatus eſt, cuius filium ſtatim erat ſuſcitaturus. Ipſe verò conſolatore non egebat, habens poteſtatem aſſumere dolorem ac fletum, & iterum deponere quando vellet. Quare quamuis & Lazarum erat ſtatim ſuſcitaturus; tamen flere voluit, vt & amorem ſuum quo eum proſequebatur oſtenderet, & verum hominem ſe probaret, flendo; qui mox Deum ſe probaturus erat mortuum ſuſcitando.

v. 15. *Et dedit illum matri ſuæ.* Non dixit ei: *Sequere me*; quia videbat eum matri viduæ adhuc neceſſarium. Vnde docemur, eos quorum opera parentibus ad ſuſtentationem adhuc eſt neceſſaria, non eſſe cohortandos ad ingreſſum religionis, ſed potius ad honorandum parentes; ne irritum faciamus præceptum Dei propter conſilium. Quod certè eo caſu non eſt conſilium.

v. 28. *Dico enim vobis, Maior inter natos mulierum Propheta Ioanne non eſt.* Matthæus ſic habet: *Amen dico vobis, non ſurrexit inter natos mulierum maior Ioanne Baptiſta.* Conferendo hunc locum cum Matth. 11. & alterum ex altero ſupplendo; verus ſenſus videtur: Inter homines non ſurrexiſſe, non exortum eſſe & apparuiſſe maiorem prophetam Ioanne Baptiſta, tam ex officio prophetandi, quàm vitæ ſanctitate & exemplo. Et quia inter homines prophetæ erant ſanctiores; hinc vlterius colligitur, Ioannem inter homines maximum fuiſſe ſanctitate. Quod tamen non ita vniuerſaliter accipiendum, quin potuerit eſſe exceptio. Nam ordinarium erat prophetas eſſe alijs ſanctiores, non perpetuum. Vnde conſiſtit exceptio de B. Virgine Deipara. Si dicas eam fuiſſe propheti ſſam, & proinde Ioannem etiam ei præferri: *Reſpond.* Non ſurrexit propheta, id eſt, non apparuit, non data fuit populo prophetis, vt ei futura annunciaret, ſed manſit occulta. Nec enim populus ſciuit eſſe propheti ſſam, imò nec ſciuit eſſe matrem Virginem, nec cætera circa illam geſta myſteria, ſed ea poſtea per Apoſtolos propalata ſunt. Ridicula autem eſt quorumdam reſponſio ad obiectionem de B. Maria, quâ dicunt eam non ſurrexiſſe, quia nunquam cecidit: Ioannem autem comparari tantum cum ijs qui ſurrexerunt. Nam ſurgere in phraſi Scripturæ non aliud eſt, quàm exortum eſſe. Matt. 24. *Multi pſeudopropheta ſurgent,* id eſt, exorientur. Ioannis 7. *à Galilæa propheta non ſurgit.* Imò & de Chriſto hoc ipſo capite: *Quia propheta magnus ſurrexit in nobis.* Et ad Hebr. 7. *Neceſſarium fuit ſecundum ordinem Melchiſedech alium ſurgere ſacerdotem.* Hic quoque non legitur *ſurrexit*, ſed apud Matth. Hic dicitur; *eſt.*

v. 28. *Qui autem minor eſt in regno Dei, maior eſt illo.* Hic Chriſtus ſe excipit à ſuperiori ſententia, qua dictum erat: *Nemo maior,* &c. Senſus eſt: Qui in regno cœlorum, id eſt, in Eccleſia fidelium, quæ tum incipiebat manifeſtari, minor eſt, is reuera maior eſt Ioanne. Chriſtus minor Ioanne in regno cœlorum, id eſt, Eccleſia, tribus modis intelligi poteſt; vel ætate, quia ſex menſibus iunior; vel hominum opinione, quia de Ioanne tunc temporis adhuc maior erat opinio quàm de Chriſto; vel prædicationis tempore, quia Ioannes prius cœpit prædicare pœnitentiam & annunciare regnum cœlorum, poſterius Chriſtus. Secundus modus videtur hoc loco intelligi. S. Auguſt. contra aduerſarium legis & prophet. lib. 2. cap. 5. ſic diſtinguit: Qui autem minor eſt, videlicet ætate, is in regno cælorum maior eſt illo. Habet ibi tamen & aliam expoſitionem, quæ etiam eſt apud Cyrillum. Qui minor eſt in regno cœlorum, id eſt, inter angelos, maior eſt Ioanne & quolibet ſancto homine, portante corpus quod corrumpitur. Habet hoc etiam S. Hieronymus in Commentario ad Matth. 11.

v. 30. *Phariſæi autem & legiſperiti conſilium Dei,* &c. Hic primum nominantur *legiſperiti*; nec alius Euangeliſta eorum meminit niſi Lucas. Nec videntur ijdem eſſe cum ſcribis; quia Lucas aliquoties etiam ſcribarum meminit: Sed tamen nuſquam eos coniungit, vt videri poſſit, quod eoſdem, modo ſcribas, modo legiſperitos vocet.

Conſilium Dei ſpreuerunt in ſemetipſos. Vide Ianſenium cap. 47.

Non baptizati ab eo. Vide annotationes Matthæi 3.

v. 37. *Et ecce mulier quædam.* Meritò dicit *Ecce*, quia narraturus rem valde ſingularem; nuſquam enim in Euangelijs legitur quemquam acceſſiſſe Chriſtum pro remiſſione peccatorum, præter hanc vnicam mulierem. Alij corporales ſanitates ab eo quæſierunt; hæc non aliud quàm curationem ſpiritualem. Cæterum ſitne mulier iſta peccatrix eadem cum Magdalena euangelica, itemque cum Maria ſorore Lazari: celebris eſt quæſtio: de qua latè egimus oratione habita pridiè B. Mariæ Magdalenæ ann. 1609. eſtque inter impreſſas numer 14.

v. 39. *Hic ſi eſſet Propheta, ſciret vtique,* &c. Malè ratiocinatur hic Phariſæus, neque enim Prophetæ omnia nouerunt. Vnde Eliſæus; *Et Dominus à me celauit ſermonem.* 4. Reg. 4. At Chriſtus Simoni reſpondens, oſtendit non ſolum ſe ſciuiſſe quæ & qualis eſſet iſta mulier, quod multi alij ſciebant; verùm etiam vidiſſe ipſius Simonis ſiniſtram de ipſo cogitationem, quam nemo alius nouerat; dicente Apoſtolo 1. Corinth. 2. *Quis hominum ſcit quæ ſunt hominis, niſi ſpiritus hominis qui in ipſo eſt?*

v. 47. *Remittuntur ei peccata multa, quia dilexit multum.* Quid, aut quem dilexit? hoc enim non exprimitur. Sed non dubium quin Chriſtum, à quo multorum peccatorum remiſſionem ſperabat. Nam parabola præmiſſa commemorat creditorem diligi ab ijs quibus debita donauit. Notandum autem ex hoc loco, dilectionem eſſe cauſam remiſſionis; & viciſſim remiſſionem cauſam dilectionis. Quod enim dilectio ſit cauſa remiſſionis, apertè loquitur hæc ſententia: *Remittuntur ei peccata multa, quia dilexit multum.* Quod autem remiſſio ſit cauſa dilectionis; parabola docet, nec non verba hîc proximè ſequentia: *Cui autem minus dimittitur, minus diligit.* Dilectio igitur impetrat peccatorum remiſſionem; remiſſionis verò beneficium granter agnitum, auget dilectionem erga benefactorem. Item multum dilexit vt multum remitteretur; & multum dilexit, quia multa remiſſa ſunt. Hæc enim eiuſdem ſunt rationis, amare propter ſperatum beneficium, & propter impetratum. Vnde Dominus non inconuenienter ab vno delabitur ad alterum, quaſi dicat. Non ſolum quis diligit multum, quia multa remiſſa ſunt; id quod directè vult parabola; verùm etiam vt multa dimittantur, multum diligit; & hac multa dilectione multorum impetrat remiſſionem. Vide noſtra in 3. ſent. diſt. 17.

v. 48. *Dixit autem ad illam: Remittuntur tibi peccata tua.* Quomodo nunc demum audit ſibi remitti peccata, cui iam ante remiſſa erant? Iam enim dictum fuerat: *Remittuntur ei peccata multa.* An hæc verba poſteriora continent confirmationem eius quod iam dictum erat? Quomodo Marci 5. legimus dictum mulieri hæmorrhoiſſæ: *Eſto ſana à plaga tua*, cùm iam ante per fimbriæ dominicæ contactum ſanitatem recepiſſet. De quo vide illius loci annot. An vero quod dictum erat: *Remittuntur ei peccata multa,* &c. referendum eſt ad illud inſtans temporis, quo ſtatim poſt dicebatur mulieri; *Remittuntur tibi peccata tua?* Sic enim hoc ei dictum eſt, quomodo dictum fuerat paralytico ſuperius cap. 5. Et quidem familiare fuit Chriſto ſimul cum verbo præſtare effectũ verbo ſignificatum, vt quando dixit: *Volo, mundare; fiat tibi ſicut vis;*

Secundum fidem vestram fiat vobis; Filius tuus viuit; Tibi dico, surge: Extende manum tuam; Respice: & alia huiusmodi. Sed etsi mulieri fuisset dictum: Remissa sunt tibi peccata tua: non statim consequens foret ei iam ante illud verbum remissa esse peccata. Sic enim infrà cap. 13. dictum est mulieri inclinatæ, *Dimissa es ab infirmitate tua.* Nec tamen curata fuerat ante illud verbum; sed curabatur simul cum verbo & manus impositione, vt ex eius loci contextu patet. Quare verbo præteriti temporis potius videtur significare voluisse operationem instantaneam, qua quid simul fit & factum est; quomodo simul aër illuminatur & illuminatus est.

v. 50. *Fides tua te saluam fecit.* Quod paulò ante dilectioni tribuerat, id nunc fidei tribuit. Ex quo intelligitur fidem non impetrare Dei beneficia sine dilectione.

B *Vade in pace.* Ita mulieri hæmorrhoissæ Marci 5. Lucæ 8. Item adulteræ Ioannis. 8. *Vide, noli amplius peccare.* Et quomodo permitteret peccatricem, infamem mulierem, statim à conuersione, quæ in animo latet, inter tot calumniatores manere in suo comitatu? aut quis probaret, si quis alius tale quid faceret?

CAPVT VIII.

v. 2. & 3. *ET mulieres aliquæ. —— Quæ ministrabant ei de facultatibus suis.* Non sic sequebantur vt familiares & domesticæ, sed vt discipulæ, quæ scirent quid magistro suo deberent, nempe subministrationem rerum ad præsentem vitam necessariarum. Nam & alij multi sequebantur Christum, non domestica consuetudine cum eo fruentes, sicut duodecim Apostoli, de quibus Marci 3. *Fecit vt essent cum ipso:* C sed, vt quocumque pergeret, doctrinæ eius, quam publicè prædicabat, fierent participes. Et puto quod nec septuaginta discipuli, erant domestici eius: fuisset enim familia nimis numerosa & passim in euangelijs satis significatur, solos duodecim ita Christo fuisse familiares, vt eodem hospitio & mensa cum eo ordinariè vterentur. Vnde nec in vltima cœna, quisquam aliorum adfuit; & post eius resurrectionem, primò solis vndecim apostolis vnà congregatis Dominus apparuit.

v. 4. *Et de ciuitatibus properarent.* Græcè κατ' πόλιν, id est, *de singulis ciuitatibus,* quomodo vertit Erasmus, quomodo etiam habet Syriaca lectio.

v. 8. *Aliud cecidit in terram bonam.* Quomodo verbum Dei cadit in terram bonam, cum omnis terra sit D maledicta & sterilis, antequam à Dei gratia præuenta, fœcundetur? An terra bona intelligitur, non natura sua sed Dei gratia? Sed quomodo semen, id est, verbum Dei, cadit in terram bonam; cum per ipsum verbum Dei, cooperante gratia Dei, fiat terra bona? Dici potest similitudinem non per omnia conuenire oportere; satis enim est in eo comparationem esse, quod sicut semen in bonam terram cadens fructificat; ita verbum Dei in quorundam cordibus, qui illud, gratia Dei emolliti atque præuenti, suscipiunt pio affectu, fructum multiplicem proferat; non autem in eo quod sicut ibi ante sementem terra bona est, ita & hic pius affectus ante verbi prædicationem. An intelligi potest terra bona ante verbum annunciatum, sicut regiones albæ ad E messem, & sicut digni aliqui dicuntur ad quos apostoli prædicaturi diuertant Ioan. 4. v. 35. Matth. 10. 11. videlicet propter aliquam animi præparationem diuinitus prouisam atque effectam? Videtur per terram bonam intelligi cor fœcundum fidei ac bonorum operum; idque non per qualitatem aliquam præcedentem, quia etiam pessimi homines susceperunt fidem perseueranter; sed secundum prædestinationem Dei. Potest item dici parabolam referendam ad Iudæos quibus Dominus loquebatur, qui iam erant fideles, & proinde terra bona, si erant electi, quia præuenti gratia Dei Messiam

A expectabant, recepturi euangelium aduentus eius, & fructum salutis per eum accepturi. Sic regiones albæ dicuntur ad messem. Ioan. 4. v. 35.

v. 11. *Semen est verbum Dei.* Significatiuè videlicet, vt sensus enunciationis sit: Id quod per semen significatur est verbum Dei. Vel, Verbum Dei, est id quod per semen significatur. Nam *Verbum Dei* potest construi à parte subiecti, sicut in similibus; *Petra erat Christus. Aquæ multæ populi multi.* Græcè est: ὁ σπόρος ἐστὶν ὁ λόγος τοῦ θεοῦ. Non est autem dicendum, verbum *est* poni pro, significat. Nusquam enim (*est*,) habet eam significationem.

v. 15. *Quod autem in bonam terram, hi sunt qui in corde bono & optimo audientes verbum retinent, & fructum afferunt in patientia.* Hoc membro soli comprehendi videntur electi, id est, qui in iustitia perseue- B rant. Nam qui non perseuerant, aliqua tentatione reuocantur à bono quod cœperant, & proinde aliquo superiorum membrorum continentur. Similiter *fructus* intelligi videtur præmium æternæ vitæ; nam eius meritum habent ad tempus etiam petrosi & spinosi: quos tamen fructum referre negat Dominus.

v. 28. *Quid mihi & tibi est, Iesu fili altissimi? obsecro te, ne me torqueas.* Et pòst, v. 31. *Et rogabant illum ne imperaret illis vt in abyssum irent.* Dæmones quidem omnes, iam inde à primo suo lapsu, torquentur generali illa afflictione, ad quam merito suæ superbiæ damnati sunt; sicut animæ impiorum statim post mortem æternis pœnis addicuntur. Ac proinde illam pœnam hoc loco non deprecantur; sed aliam. Vna est, expelli ex homine quem iam possident. Sicut enim quibusdam hominibus, qui ad extremum malitiæ de- C uenerunt magna voluptas est alijs nocere, & magna pœna non permitti vt noceant: Ita omnino de diabolo omnium impiorum principe, sentiendum est. Altera pœna est, in abyssum relegari, & ibi torqueri ea condemnatione, quam sciunt sibi paratam in nouissimo die iudicij. Et hinc dicunt: *ante tempus:* Quia sciebant diem iudicij nondum aduenisse.

v. 30. *Quod tibi nomen est? At ille dixit: Legio.* Vide annot. Marci 5.

v. 33. *Et impetu abijt grex per praeceps, in stagnum, & suffocatus est.* Quid opus erat petere vt in porcos irent, quando mox inde erant abituri porcis suffocatis? Rispandea non fuerunt permissi, nisi ad momentum obsidere porcos, vt ostenderetur Iudæos illius regio- D nis peccasse in Deum alendo porcos contra legem. Ceterum iussi sunt statim in abyssum ire. Itaque vt nocerent hominibus quantum possent, porcos egerunt in mare præcipites; ipsi continuò descenderunt in abyssum; vel sanè porcos merserunt, sic à Deo iussi, tanquam ministri iustitiæ eius aduersus ἀτόμως illos Iudæos Gerasenos. Sic Prudent. in Enchiridio, Iubet hostem, porcorum raptare greges, ac per freta mergi.

v. 35. *Et inuenerunt hominem sedentem à quo dæmonia exierant, vestitum.* A quo vel, à quibus vestitum, nisi ab apostolis? Nondum enim ad hunc hominem alij accesserant. Id quoque testatur S. Hieronym. in comment. super Eccles. 4. Saluator, inquit, eum, à quo E dæmonia eiecerat, apostolorum indutum vestimentis abire præcepit.

v. 38. *Rogabat eum vir à quo dæmonia exierant, vt cum eo esset. Dimisit autem eum Iesus dicens; Redi in domum tuam, & narra, quanta tibi fecit Deus.* Primum nota hunc hominem, non tantum corpore, sed & animo fuisse sanatum, quia suis relictis Christo adhærere cupit. Quæ quidem sanitas animi, non omnibus ijs contigit, qui corpore sanati sunt. Nam & Malcus cui Petrus abscidit auriculam, & nouem leprosi sanatori suo ingrati, corpore quidem sanati sunt, sed non animo. Sed quare non permisit Dominus vt ipsum sequeretur?

Ratio est, vt apud Gerazenos; qui Christi præsentiam non sustinebant, hic homo relinqueretur præco & testis mirabilium operum Dei. Simul docemur non semper faciendum, vel alijs suadendum opus, quod sua natura perfectius est, sed interdum, illud potius eligendum, quod pro tempore & loco, Ecclesiæ Christi vtilius est. Ita & suprà, filium viduæ reddidit matri suæ, non secum assumpsit; quia sciebat eum matri esse necessarium. Vnde nequaquam est improbandum consilium eius, qui suadet in præsenti Ecclesiæ necessitate, potius curam pastoralem suscipiendam esse, quàm induendum habitum monasticum. Vide annot. Marc. 5.

v. 39. *Et narra quanta tibi fecit Deus.* An his verbis Christus significauit se Deum esse? Non videtur, quia humilitatis causa sic locutus est, quomodo omnes sancti loqui debent, restituta per miraculum sanitate; scilicet Deum hoc fecisse. &, prædicandum esse quid fecerit Deus. Quod autem Deus qui fecerat, ipse esset Christus (quamuis id verissimum fuerit) hic sermo non significat.

v. 43. *Et mulier quædam erat in fluxu sanguinis.* Hanc mulierem Ambr. l. de Salomone c. 5. Martham vocat. Quam si Mariæ sororem intelligit, non videtur eius opinio consistere cum ijs quæ Eusebius de hac muliere scribit lib. 5. Historiæ Ecclesiasticæ cap. 14. Ac sanè Eusebio potius crediderim, vt qui eiusdem vrbis in qua mulierem illam habitasse scribit, & honorariam Christo statuam erexisse, fuerit Episcopus. Martha autem & Maria morabantur in Bethania, quod erat castellum, seu vicus non procul ab Hierosolymis, teste Ioanne cap. 11. sui Euangelij. Adde quod Lucas capit. 10. referens aliquid de Martha nominatim, non tacuisset illam, hanc fuisse, quam ante à fluxu sanguinis liberauerat, si quidem hæc eadem esset cum illa.

v. 46. *Tetigit me aliquis. Aliqui.* Græcè τίς, quod commune est vtrique sexui. Nec de viro sed de muliere loquebatur Dominus. Nec tamen malè vertit interpres, neque sanè vertere debuisset: *aliqua.* Nam Dominus indefinito & communi vocabulo vsus est quod posset tam ad virum quàm ad mulierem referri. Contrarium accidit in eo quod Christus se vocat filium hominis, nam ibi latinum commune est; Græcum, masculinum; propter articulum τοῦ. Vide annot. Matth. 8.

v. 50. *Noli timere, crede tantum, & salua eris.* Sic Marc. 5. *Noli timere, tantummodo crede.* Vbi non est putandum, Christum exclusisse quoduis aliud à fide diuersum. Non enim prohibuit eum sperare, diligere; sed timorem & sollicitudinem, & dubitationem, & tristitiam excludit. Præcessit enim; *Noli timere.* Vt proinde frustra ac ridiculè pro se verbum hoc allegent, qui solam fidem ad iustitiam, & salutem sufficere volunt. Item, alij actus virtutum, alijs temporibus & occasionibus conueniunt. Hic vbi nunciabatur ei, filiam suam defunctam esse, ideóque dubitare incipiebat, an is, quem credebat posse sanare infirmam, posset etiam mortuam suscitare; opus erat actu fidei specialiter. Ideoque ei dicitur: *Crede tantum.* Id est, hoc nunc tibi agendum est; Crede me posse suscitare filiam tuam mortuam; & crede, me, id tibi affirmantem, etiam facturum. Si omne aliud excludas, sequeretur nec fidem nostræ iustificationis per Christum, esse necessariam. Nam de ea hic non est sermo.

CAPVT IX.

v. 4. IN *quamcumque domum intraueritis, ibi manete, & inde ne exeatis.* Græcè est: *Et inde exeatis,* quomodo etiam habent quædam latina manuscripta: Apud Matthæum sic legitur: *In quamcumque ciuitatem aut castellum intraueritis, interrogate*

A *quis in ea dignus sit, & ibi manete donec exeatis.* Marc. 6. *Quocumque introieritis in domum, illic manete donec exeatis inde.* Sensus omnium coincidit, & est huiusmodi: Ingressi in ciuitatem vel pagum aliquem, inquirite de aliquo qui sit probitate vitæ & hospitalitatis studio commendatus; & apud eum diuertite, & manete, donec egrediamini ciuitatem, vel pagum illum. Præcipit inquiri de digno ac probo viro; ne dignitas euangelistæ, hospitis improbitate infametur. Vetat in eodem oppido mutare hospitium; ne tanquam vagabundi & instabiles contemnerentur, & per hoc vilesceret apud populum Euangelij maiestas. Vide annot. Matth. 10.

v. 18. *Et factum est cum solus esset orans, erant cum illo & discipuli eius,* &c. Quomodo solus, si cum eo erant discipuli? An sensus est: Erat solus orans cum discipulis vt significetur præter discipulos alium neminem tunc illic adfuisse? Hoc enim etiam illa increpatio significat, de qua paulò pòst; *At ille increpans illos, præcepit ne cui dicerent hoc.* Quod & alij duo euangelistæ Matthęus & Marcus. An verò quia Marcus dicit Christum in via interrogasse discipulos suos, quem se homines dicerent esse; hic ordo intelligendus est, vt Christus priusquam se cum discipulis in viam daret, solus, atque ab ipsis etiam discipulis semotus, orauerit; deinde cum discipulis ner egerit? Nam Christum omnino solum orare solitum; alia etiam loca ostendunt; vt ibi: *Exijt in montem solus orare.* Et in horto auulsus à discipulis orauit solus.

v. 20. *Respondens Simon Petrus dixit: Christum Dei. At ille increpans illos, præcepit ne cui dicerent hoc.* C Quomodo ergo supra eodem hoc capite iubentur Apostoli prædicare regnum Dei; cuius prædicationis præcipua pars & velut fundamentum est, Iesum esse Christum Dei? *Respond.* Apostoli iubebantur tantum in genere prædicare pœnitentiam & regnum cœlorum; vt patet ex tribus euangelistis: In particulari autem hunc esse Christum per quem ingressus foret ad regnũ cœlorum, non prædicabant, imò nec ipsi satis firmiter adhuc credebant; vt patet ex aliquot locis Scripturæ. Illa ergo generali prædicatione regni Dei voluit Christus præparari corda hominum ad suscipiendum euangelium; posteà specialiter post ipsius passionem & in cœlos ascensionem, prædicandum per easdem ciuitates & loca. Nam & ipse Christus prædicans euangelium regni Matth. 3. non prædicabat publicè se esse Messiam D promissum. Neque tale quid, quod vel ipse per se, vel per discipulos suos, publica prædicatione, dixerit se Messiam, obiectum ei fuit ab accusatoribus eius in iudicio. Vide annotat. Matth. 19. Prohibuit autem Christus ne cui dicerent hoc verbum: tum quia rectius iudicabat hoc ostendere factis, quàm prædicare verbis; facta enim satis declarabant ipsum esse verum Messiam: tum ne prædicatione impediretur eius passio, ad redemptionem humani generis, ex æterno patris decreto, necessaria. Hanc posteriorem rationem indicare videntur verba continuè sequentia: *quia oportet filium hominis multa pati,* &c. Vide annot. Marc. 8. & Matthæi 16.

E v. 23. *Dicebat autem ad omnes, Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam quotidie & sequatur me.* Non consilij verba sunt hæc, sed præcepti. Omnes enim tenentur velle venire post Christum, semetipsos abnegare, crucem suam tollere, & ita Christum sequi. In quantum autem hęc non facimus; peccamus. At dices, hęc sunt perfectorum. *Respondeo,* quod omnes miti tenentur ad perfectionem, licet non omnia media quæ ad eam ducunt, sint in præcepto. Vide annotat. Matth. 19. & infrà 14. Omnes tenentur abnegare semetipsos; quia omnes tenentur abnegare voluntatem carnis, id est, omnia priuati sensus & voluntatis desideria, & per omnia subijcere se

voluntati Dei. Omnes tenentur quotidie tollere crucem suam, quia omnes tenentur quotidianas pressuras & tribulationes vndecumque venientes, patienter ferre. Quod ipsum etiam pertinet ad conformitatem voluntatis nostræ cum voluntate diuina. Bernardus sermone 7. in Cantica: Grande malum propria voluntas; qua fit vt bona tua bona non sint. Hieron. epist. 16 ad Principiam, dicit legi: *Quotidie*, iuxta antiqua exemplaria.

v. 28 *Factum est autem post hæc verba ferè dies octo.* Matthæus & Marcus sex dies intercessisse dicunt; sed nulla est repugnantia; tum quia hic additur, *ferè*; tum quia quod Lucas dicit, intelligi potest comprehenso vtroque die extremo; nempe eo quo Christus dixit verba præcedentia, & eo quo facta est eius transfiguratio. Quod autem alij dicunt euangelistæ, de solis accipi potest medijs diebus. Simile est illud Sixti ad S. Laurentium: *post triduum me sequeris*; cum tamen quinto die distent eorum martyria, sed triduum dixit medium inter dies passionis suæ & passionis S. Laurentij. Ita August. tract. 27. in Ioannem. Vide annot. Matth. 17.

v. 30. *Moyses & Elias visi in maiestate.* Græcè; *In gloria, vel claritate.* Hinc videri posset illos habuisse corpora gloriosa; siue ad tempus, siue permansura. Sed dicendum est, eos visos in maiestate, non sua, sed Christi; à cuius splendore valde illuminabantur; sicut accidit corporibus albis aut candidis soli expositis, etiamsi ex se non habeant splendorem. Quæ responsio confirmatur ex eo quod paulò pòst dicitur: *Et euigilantes viderunt maiestatem eius*, scilicet Christi, *& duos viros qui stabant cum illo.* Vbi quamuis iterum trium meminerit, tamen maiestatem soli Christo attribuit.

v. 31. *Et dicebant excessum eius quem completurus,* &c. Græcè ἔξοδον, *exitum*; id est, mortem, qui est exitus animæ de corpore. Quibus dicebant? An Christo? quia præcedit: *Et ecce duo viri loquebantur cum illo*; an verò discipulis? Sanè videtur; hoc: *Et dicebant excessum eius*, esse declaratio illius, *Et loquebantur cum illo.* Dicebant autem Christo, non quasi ignoranti; sed cum laude & prædicatione virtutis eius; idque propter discipulos ibi præsentes. Adhuc autem Moyses & Elias munere funguntur prophetico, quando prædicunt excessum Christi, id est, quod passurus esset in Hierusalem, interprete Hieronymo in Malachiæ 4. Quare sicut Samuel & Elisæus aliquo modo post mortem prophetarunt; ita multò perfectius id præstiterunt hi duo, Moyses & Elias. Hinc etiam collige, Moysen ibi fuisse in persona, & non solum vt repræsentatum ab Angelo.

v. 46. *Intrauit autem cogitatio in eos, quis eorum maior esset.* Videlicet occasione eius quod suprà factum fuerat, quando tres soli cum Christo ducti fuerunt in montem, in quo viderant eius transfigurationem. Qui, quia quod viderant, alijs discipulis patefacere noluerunt; facilè illi suspicabantur magnum & singulare aliquid ibi gestum fuisse, quod Dominus ipsos latere vellet. Inde nata inuidia, & contentio de primatu. Videtur autem huiusmodi contentio, quater vt minimum, inter discipulos Domini fuisse coorta; videlicet hoc loco, & post petitionem filiorum Zebedæi, & post staterem pro Christo & Petro datum, Matth. 17. & 18. exponente Hieronymo, & in vltima cœna Lucæ 22. Quæritur autem cur ad discipulorum quæstionem nunquam Christus absolutè responderit, se velle in Petrum conferre primatus dignitatem, vt hac responsione placati & pacati, deinceps ab eiusmodi contentione quiescerent. Hoc enim argumentum contra Petri primatum ab hæreticis obijcitur, dum dicunt, si Dominus Petro primatum conferre voluisset, saltem toties interrogatus: *Quis maior*, &c. de Petro respon-

A disset. Sed *Respond.* Dominum alias satis apertè testatum fuisse, quo loco Petrum in Ecclesia & inter Apostolos esse vellet. Matth. 16. 17. Lucæ 22. Ioan. vltim. &c. Ad discipulorum autem vel interrogationem vel cogitationem, noluit respondere quòd Petrum primum esse vellet; ne per hoc, inuidiam eorum & contentionis causam magis excitaret; sed id respondit quod eorum morbo curando erat quam maximè opportunum. Cùm enim eorum contentio ex superbia & inuidia nasceretur; dedit eis antidotum humilitatis, dicens: *Qui minor est inter vos*, &c. & ad imitationem paruulorum (quorum mores à superbia, ambitione & inuidia sunt maximè alieni) eos sapientissimè inuitauit. Quod interpres vertit: *Cogitationem*, Et mox plurali numero, *Cogitationes*; Græcè est διαλογισμοὶ, quod verti
B potest disceptatio, sicut est, 1. Tim. 2. v. 8. Vide ibid. nostr. comment.

v. 50. *Qui non est aduersum vos, pro vobis est.* Vel, vt Græca habent & multa Latina: *Nos, nobis.* Sensus est. Quicumque non est nobis contrarius; etiamsi corporaliter nos non sequatur, is pro nobis est; id est, per fidem nobis coniungitur. Hinc colligitur neminem sine aliqua fide in Christum, posse in nomine eius dæmones eijcere, aut alia miracula facere. Vnde qui in Actis Apostolorum id tentabant, inuocantes Iesum quem Paulus prædicabat, penè discerpti sunt à dæmonibus. Huic sententiæ è diuerso respondet alia Christi sententia, Matth. 12. *Qui non est mecum contra me est*, id est, qui mihi per fidem non conjungitur; is mihi contra-
C rius est. Significant ergo hæ sententiæ nihil esse medium inter hæc duo, esse cum Christo & esse contra Christum. Vnde sequitur etiam infantes non baptizatos, quia cum Christo nondum sunt, habere aliquid in se propter quod Christo sint contrarij. Et post hanc vitam, quia Christo non junguntur, permanere Christo contrarios; ac proinde beatos non esse, sed miseros. Idemque judicium de ijs qui Christi cognitione destituti, opera quantumcumque laudabilia & speciosa faciunt.

v. 54. *Domine, vis dicimus, vt ignis*, &c. Vide annotat. 4 Reg. 1. Iacobus & Ioannes à Domino cognominati Boanerges, id est, filij tonitrui, Marci 3. fortè existimauerunt ideò sibi datum huiusmodi nomen,
D quod officij sui futurum esset tonitrua ac fulgura excitare, & ignem de cœlo deuocare super inimicos regni Christi; sicut fecisse leguntur Moyses, Samuel & Elias prophetæ. Fortè etiam ex prærogatiua tanti cognominis ambiuerunt primas sedes post Christum in regno eius. Similis fuit zelus S. Petri dicentis: *Domine, num percutimus in gladio?* & amputantis Malcho auriculam. Sed, quomodo non similiter peccauit Petrus, quando Ananiæ & Sapphiræ verbo mortem attulit, propter fraudem & mendacium irrogatum Spiritui sancto? An quia Petrus non fecit, sed spiritu prophetico prædixit & denuntiauit? Actor. 5. Vide annotat. eius loci.

v. 55. *Nescitis cuius spiritus estis.* Quasi dicat; Hoc non suggerit spiritus patris mei, sed caro & sanguis.
E Sæpè videmur nobis aliquid facere zelo iustitiæ; quod tamen facimus prædominante spiritu vindictæ. Vide Annotat. 4. Reg. 1.

v. 59. *Domine, permitte me primum ire & sepelire patrem meum.* Quidam sic intelligunt: Permitte vt tantisper maneam apud patrem, eiusque foueam senectutem, donec moriatur & eum sepeliam. Quem sensum probabilem faciunt, quia si pater eius iam fuisset mortuus, & nondum sepultus; filius ei ægrotanti & morienti adfuisset, nec recessisset donec eum sepelijsset. Deinde, Christus officium humanitatis erga patrem; quod tam breui tempore absolui poterat, non prohibuisset. Fieri tamen potest vt ei in comitatu Christi constituto, & iam animum promptum ad eum omnibus

subiectis

relictis sequendum habenti; repente nuntiata fuerit mors patris, cui cupiebat ex pietate quam patri debebat, extremum humanitatis officium impendere: sed Christum prohibuisse, quia videbat hoc ei impedimento futurum ad se sequendum, quod retinendus fortè esset, & à sancto proposito auocandus hortatibus & blandimentis propinquorum; &, cupiditate hæreditatis paternæ. Hunc sensum magis exigere videtur huius rei narratio apud Matthæum cap. 8. vbi vocatur *discipulus*, quasi iam ante se Christo in discipulatum & disciplinam tradidisset. Certè Clemens Alexandrinus lib. 3. Stromatum hunc fuisse Philippum Apost. scribit.

v. 62. *Nemo mittens manum suam ad aratrum, & respiciens retro.* Quis retro respicere dicatur, vide Gregorium Hom. in fer. 4 Paschæ, ad illud: *Vade piscari*, & Antonium apud Athanasium. Respicere retrorsum, inquit, nihil aliud est, quàm in eo pœnitere quod cœperas; & mundanis rursus desiderijs obligari.

CAPVT X.

v. 1. **P**Ost hac designauit Dominus & alios septuaginta duos. Horum nomina non expressit Euangelista; feruntur alicubi apud Dorotheum, ni fallor, Tyri Episcopum; sed ea studiosè collecta videntur tantum ex Pauli Epistolis; cum constet eorum multos nunquam Christum in carne vidisse, imò plerosque fuisse gentiles, quos Christus nondum in suum discipulatum manifestè asciscebat. Martyrologium Rom. Febr. 22. ex Papia Aristonem vnum ex Septuaginta duobus fuisse commemorat. Alij etiam Martialem cuius feruntur epistolæ, inter eos ponunt.

In Græco tantum est Septuaginta. Prudent in Apoth. contra phantasmaticos. Septenos decies conscendit Christus in ortus, Et duo; nam totidem doctores misit in orbem. De his & horum nominibus vide Baron. Tom. 1. ex Hyppolito, Dorotheo, Epiphanio, Eusebio.

v. 2. *Messis quidem multa.* Vide annotat. Matth. 9.

Rogate ergo Dominum messis vt mittat operarios in messem suam. Rogandus Dominus; quia non est vtilitas Domini, si mittat operarios in messem suam, & illi bonam messem colligant; sed vtilitas est nostra, id est, hominum, qui debemus alter alterius salutem sollicitè curare & orationibus ad Deum promouere.

v. 4. *Et neminem per viam salutaueritis.* Ad litteram hyperbole est, qua præcipitur summa in prædicando Euangelio diligentia. Similiter hyperbole 4. Reg. 4. Vide eius loci annotat.

v. 7. *Edentes & bibentes qua apud illos sunt.* Non vt mendici, nec vt indebitum accipientes beneficium, sed vt potestatem & ius accipiendi habentes. Id docet sententia sequens: *Dignus est enim operarius mercede sua.* Pro quo Matthæus, cap. 10. *Cibo suo.* Hic autem vocat mercedem, quia non minus debetur, quàm merces operario. Vel certè, probat à simili; sicut Apostolus: *Non alligabis os boui trituranti.* Vide nostra in 4. de Simonia & comment. 1. Corinth. 9.

v. 8. *Manducate qua apponuntur vobis.* Id est, sitis contenti iis quæ apponuntur vobis, vt plura & lautiora non desideretis. Hoc enim decet verum Euangelistam; & illa abstinentia commendat Euangelium. Non vult Dominus vt comedant etiam vetitos lege cibos, velut porcinam: nondum enim venerat tempus abrogandæ legis, & nondum ad gentes, sed in ciuitates Iudææ mittebantur discipuli. Itaque legis instituta omnino adhuc seruanda erant; sicut & à discipulis Christi adhuc seruabantur. Vnde Petrus etiam post resurrectionem & ascensionem Domini, & acceptum Spiritum sanctum; *Absit à me Domine, quia commune & immundum nunquam intrauit in os meum.* Act. 10.

v. 16. *Qui vos audit, me audit: & qui vos spernit, Ess̄ij Annotat. in Script.* A *me spernit.* Dominus mittens discipulos ad prædicandum, his verbis concludit sermonem. Vtuntur autem hac sententia Catholici & rectè, vt ostendant discipulis Christi & omnibus Ecclesiæ præpositis, datam esse potestatem non tantùm docendi, sed etiam præcipiendi, & leges condendi pro temporum & locorum opportunitate. Nam vox illa *Audire* in scriptura non tantùm significat acquiescere docenti vt volunt hæretici; sed etiam obedire præcipienti. Manifesta sunt exempla: Pater de filio loquens: *Hic est*, inquit, *filius*, &c. *Ipsum audite.* Audite, non tantum vt doctorem, sed etiam vt præceptorem. Vnde Deus populo Israëlitico sic ait, Deut 6. *Audi Israel; Dominus Deus tuus Dominus vnus est*, &c. hortatur ad obedientiam. Eodem modo, *Spernere* non tantùm significat docenti non B acquiescere, sed etiam, præcipienti non obtemperare. Vult ergo Dominus præpositis Ecclesiæ sic esse obediendum, sicut Christo; cum potestas illorum à Christo & Patre sit deriuata.

v. 19. *Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes & scorpiones, & super omnem virtutem inimici*, &c. Hæc potestas etiam hodie perseuerat in Ecclesia; quæ hac potestate vtitur consecrando salem & aquam, vt iis vtatur contra diabolicas infestationes; item consecrando cereos, campanas, ramos palmarum, aliáque eiusmodi. Et de panis consecratione, Apostolum habemus dicentem: *Sanctificatur per verbum Dei & orationem.* Vide annotat. Matth. 10.

v. 20. *Gaudete autem quod nomina vestra scripta sunt in cœlis.* Aug. in psalm. 130. dicit quod omnium C bonorum Christianorum nomina scripta sunt in cœlis. Itaque secundum præsentem iustitiam intelligit hoc dictum, non secundum electionem æternam. Vide nostra in 1. sent. dist. 40. de certitudine prædestinationis. Sensus est: Gaudete in illo bono, vobis probabili, quod nomina vestra scripta sunt in cœlis. Sicut enim meritò quis gaudet de bono quod probabiliter sperat se habiturum, vnde dictum est: *Spe gaudentes*; ita meritò gaudet de bono quod verisimiliter habet; vt de electione & prædestinatione sua. Neque Christus hîc affirmat nomina eorum esse scripta in cœlis; sed hortatur vt de eo bono (videlicet ipsis probabili) gaudeant. Vnde non sequitur eos fuisse certos de sua prædestinatione.

v. 30. *Homo quidam descendebat.* Quæritur vtrum D parabola sit, an historia; Nihil vetat historiam dici, id est, rem verè gestam. Vide annotat. infrà cap. 16. Potest tamen etiam dici tantùm esse parabolam.

v. 32. *Similiter & Leuita*, Non sacerdos; genus enim posuit pro specie imperfectiore.

v. 33. *Samaritanus autem quidam.* Potius Samaritanum adducit, quam ethnicum; quia Samaritani recipiebant Moysen, & prophetas, & circumcisionem, & fidem habebant vnius Dei & Messiæ venturi, vt patet ex muliere Samaritana. Ioan. 4. Itaque potuit Samaritanus ex fide & charitate præstare beneficium proximo; non autem ethnicus, fide non imbutus. Nec obstat quod Samaritani erant schismatici; nam vitium fuisse videtur magis ex Iudæis quam ex Samaritanis; quibus E Iudæi nolebant coüti, quod tantum essent semi-Iudæi & Iudæorum terram occuparent, nec admittebant eos ad communionem sui templi & sacrificiorum. Deinde etsi gens esset aliquo modo schismatica; tamen multi ex illis non erant animo schismatici; vt satis apparet ex isto Samaritano, qui Iudæum vulneratum, neglectum à sacerdote & Leuita, recepit in iumentum, & fouit & sanandum curauit. Ita hodie multi ex Græcis & Moscouitis non sunt schismatici, licet eorum Ecclesiæ sint schismaticæ. Alij enim, in corde suo oderunt schisma; alij simpliciores, indifferenter sese habent, caussam schismatis ignorantes, nec de veritate instructi, parati tamen acquiescere.

v. 35. *Quodcumque supererogaueris, ego cum rediero reddam tibi*, id est, quidquid amplius impenderis, videlicet suprà duos denarios, quos tibi nunc prærogo, id omne tibi reddam: Itaque hic propriè non fundantur opera quæ vocantur supererogationis; sed potius in ijs locis Scripturæ, quibus proponuntur Euangelica consilia.

v. 36. *Quis horum trium videtur tibi proximus fuisse illi qui incidit in latrones? At ille dixit, Qui fecit misericordiam in illum. Et ait illi Iesus: Vade & tu fac similiter.* Videtur Dominus approbare responsionem legisperiti: ex ea autem responsione videri posset non sacerdotem, non leuitam fuisse proximum eius qui incidit in latrones, sed solum Samaritanum; quia solus ille fecit misericordiam cum eo. Quomodo ergo proximus est omnis homo? *Resp.* sensum interrogationis Domini hunc esse; Quis horum trium tibi videtur functus officio proximi erga illum vulneratum? Non ergo significat Dominus reliquos duos non fuisse proximos illius vulnerati; sed non id fecisse quod proximi officium postulabat. Quod autem omnis homo sit proximus, exemplo Samaritani ostenditur, qui etsi genere alienus, misericordiam fecit cum vulnerato. Vnde subiungit Dominus: *Vade, & tu fac similiter*, id est, quemcumque hominem inueneris ope tua indigentem, eum puta tibi proximum esse, ac proinde misericordiæ officijs adiuuandum. Vide annot. Leuit. 19. & annotat. Matthæi 5. & in 3. sent. dist. 38.

v. 38. *Intrauit in quoddam castellum.* Scilicet Bethaniam, vt liquet ex Ioannis Euangelij cap. 11. vbi Bethania vocatur castellum Mariæ & Marthæ.

v. 39. *Quæ etiam sedens secus pedes Domini.* Hæc sessio humilitatem significat; vnde Aug. Serm. 27 de verbis Domini: Quantò humilius sedebat, tantò amplius capiebat; confluit enim aqua ad humilitatem conuallis, denatat de tumoribus collis.

CAPVT XI.

v. 2. CVm oratis, dicite, Pater, &c. S. Augustin. Enchiridij cap. 115. & 116. agens de oratione Dominica apud Matthæum & apud Lucam; dicit Lucam tantum quinque petitiones posuisse; quia ex duabus primis tertia sequitur, & quæ apud Matthæum videtur septima, vna est cum præcedente; & bene probat. Vnde sequitur, apud Matthæum reuera tantum esse sex petitiones ex mente S. Augustini. Sequitur etiam, Augustinum hoc loco non legisse petitionem, *Fiat voluntas tua*, &c. quam nec hodie meliores codices habent. Vide annot. Matthæi 6.

v. 4. *Et ne nos inducas in tentationem.* Lucas non addit; *Sed libera nos à malo*: ideò forte, quia hoc in proximè præcedenti continetur; maximè si per *malum* intelligamus diabolum; vt Matthæi 13. *venit malus*; est enim Græcè τοῦ πονηροῦ, *illo malo*, & eodem nomine alibi significatur diabolus, vt, *Zizania sunt filij nequam* apud Matthæum cap. 13. & Ephes. 6. *Tela nequissimi ignea.* Vide annotat. Matthæi 6. Idem malus & Matth. 4. & ab Apostolo, vocatur is qui tentat, ὁ πειράζων. 1. Thess. 3. 5. Vnde intelligitur alterum in altero contineri.

v. 5. *Quis vestrum habebit amicum, & ibit ad eum media nocte?* &c. Hortatur ad importunam orationem; tametsi Deo nulla oratio importuna esse possit. Simile exemplum proponit posteà cap. 18. de vidua interpellante iudicem. Sic Dauid Psalmo 118. sese fecisse commemorat; *Praueni in immaturitate, & clamaui*, &c. ita legendum. Græcè ἀωρίᾳ.

v. 8. *Et si non dabit illi surgens, eò quòd amicus eius sit, propter improbitatem*, &c. Ergo Deus etiam peccatores exaudit nondum amicos, si tamen tales sint vt amicitiam Dei quam peccando amiserunt, toto corde requirant.

A v. 9. *Petite & dabitur vobis, quærite & inuenietis pulsate & aperietur vobis.* Tria ista, petere, quærere, pulsare, verbis, non sensu differunt, & res eadem significatur. Terna autem repetitione eiusdem rei, hortatur nos Dominus ad instantissimam petitionem, vt testatur Augustinus lib. 1. Retract. cap. 19. locum quemdam retractans, vbi hæc tria sollicitè distinxerat. Subijcit autem generaliter Dominus; *Omnis qui petit accipit*, &c. Quæ sententia accipienda est de eo qui petit ea quæ oportet, & quomodo oportet. Sæpè enim nescimus quid petamus, quia nescimus quid nobis expediat. Vnde Apostolus Paulus qui ter Dominum rogauerat, vt auferretur ab ipso stimulus carnis, non impetrauit quod petebat, sed audiuit à Domino: *Sufficit tibi gratia mea.* Petebat ergo id quod Dominus sciebat illi non
B expedire. Sic filij Zebedæi audierunt: *Nescitis quid petatis.* Vt autem petamus quomodo oportet; præter perseuerantiam orandi, quam Dominus comparat cum improbitate pulsantis, requiritur simplicitas & rectitudo cordis. Vnde Ioannes 1. epist. 3. *Si cor nostrum non reprehenderit nos; fiduciam habemus ad Deum, & quidquid petierimus, accipiemus*, ab eo.

v. 13. *Dabit spiritum bonum petentibus se?* Quicumque bene petit iam habet spiritum bonum, hoc ipsum in eo operantem vt bene petat; & tamen adhuc datur ei spiritus bonus, vt etiam amplius, plenius, & perfectius habeat, *Habenti enim dabitur.* Matth. 7. *Dabit bona petentibus se. Bona* intellige salutaria. Huiusmodi autem omnia dona spiritui sancto, qui bonitas est, adscribuntur.

C v. 20. *Profectò peruenit in vos regnum Dei.* Quidam codices teste Francisco Luca in Varijs lectionibus, habent, *Praeuenit*. Græcè ἔφθασεν. Eadem varietas 1. Thessal. 2. Vide eius loci Commentarium. Sensus est: Præoccupauit vos regnum Dei, superuenit vobis ex improuiso, ac ne cogitantibus quidem nec expectantibus.

v. 23. *Qui non est mecum, contra me est.* Quia omnis homo iustus est, aut iniustus: si iustus, cum Christo; si iniustus, contra Christum; siue vt Deum, quia iniustitia est legi diuinæ contraria; siue vt hominem, qui passione sua destruxit peccatum, quia inter peccatum & destructorem eius contrarietas est. Vnde etiam qui peccat, ex diabolo esse dicitur, quia Christo contrarius
D est. Hinc sequitur, etiam eos qui tantum negatiuè infideles sunt, contra Christum esse, quia sub peccato sunt. Sententia quidem generalis, sed tamen specialiter dicta contra diabolum, vt ex contextu satis liquet. Idque testatur Beda in Hom. Dominicæ 3. Quadragesimæ.

v. 27. *Beatus venter qui*, &c. Ista mulier prima incœpit implere vaticinium beatæ virginis, qua dixerat: *Beatam me dicent*, &c. Imò figuram gessit hæc mulier Ecclesiæ ex omnibus generationibus congregandæ; de qua cecinit B. Virgo. *Beatam me dicent omnes generationes.* Prius quidem Elisabeth dixerat: *Beata quæ credidisti*, sed hoc dixit ante canticum virginis; ita beata virgo & ante & post prædicata fuit beata.

v. 28. *Quin imò, beati qui. Quin imò* non corrigit quod dictum erat, sed certius aliquid affirmat. Vide Iansenium c. 40. Concord. & Lexicon Græcum. Eadem
E vox est Rom. 9. *Atqui ô homo, tu quis es qui ex aduerso respondes Deo?* Græcè μενοῦνγε. Vnde ipsa Dei mater magis beata fuit audiendo & custodiendo verbum Dei, quàm secundum carnem verbum Dei concipiendo, vt S. August. testatur. Ob quam causam Elisabeth accepta virginis salutatione, non dixit: Beata quæ concepisti; sed, *Beata quæ credidisti.* Hoc autem quod ista mulier dicit, ita dictum est, quomodo ipse Christus cap. præced. *Beati oculi qui vident, quæ vos videtis, & aures quæ audiunt quæ vos auditis.* Si enim beati oculi videntes & aures audientes; quantò magis beatus venter qui portauit ac genuit, & vbera quæ ille suxit?

Noluit tamen Christus applaudere verbis mulieris, dicendo, Verè beatus est venter qui me portauit; ne huiusmodi verbo seipsum laudare videretur. Quare illud subiecit in quo certior & consummatior consistit beatitudo, quodque potest omnibus esse commune; quod est, audire & facere verbum Dei, quasi dicat: Potiori ratione *beati, qui audiunt verbum Dei & custodiunt illud.* Et tale erat quod Elisabeth repleta Spiritu sancto dixit ei: *Beata quæ credidisti.*

v. 31. *Et ecce plus quàm Salomon hic.* Græcè ὧδε, hic, aduerbium, & similiter in sententia sequenti. Et similiter Matth. 12. *Templo maior est hic.*

v. 32. *Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione hac, & condemnabunt eam.* Non auctoritate iudicandi, sed comparatione meritorum.

v. 34. *Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit.* Per oculum intelligit intentionem, qua diriguntur actiones mentis, sicut oculis diriguntur actiones corporis. Sensus est. Si intentio tua simplex & recta est: vniuersa opera tua bona erunt & recta. Quæres quomodo id verum sit; cum opus per se malum, vt furtum, non possit bonum fieri ex intentione bona; si videlicet quis furetur, vt pascat pauperem? Respondet S. Bernardus in libro de Præcepto & dispensat. ad hoc vt oculus sit simplex, non tantùm requiri, vt bonum diligamus, sed etiam vt id quod bonum est, eligamus. Id est, Oculus simplex includit cum intentione, etiam operis bonitatem. Potest & hoc modo responderi; Dominum non loqui de singulis operibus, sed de toto veluti corpore operum. Id autem totum, luridum, id est, bonum erit, si intentio per omnia simplex & recta sit; etiamsi in illo corpore, per ignorantiam, in quibusdam venialiter delinquatur. Nam si scienter peccatur, certum est intentionem bonam non esse. Si *oculus* intelligitur dilectio vel amor; tum nullam sententia difficultatem habet; quia vbi dilectio seu amor bonus & rectus est, ibi charitas est; & per consequens totum corpus lucidum. Aut per *oculum* intelligitur intentio ex charitate profecta. Itaque hoc est quod dicit S. Augustinus: *Dilige, & fac quod vis.*

v. 41. *Date eleemosynam.* Pharisæos dedisse eleemosynas, probat illud Matth. 6. *Cum facis eleemosynam, noli tuba canere*, &c. quæ eleemosynæ erant largæ. Item, hic & apud Matthæum dicitur quòd decimabant omne olus. Vnde vnus illorum in oratione dicit: *Decimas do omnium quæ possideo.* Et tamen pleni erant rapina & iniquitate, vt hic dicitur, & Matth. 23. & deuorabant domos viduarum Matth. 23. Marci 12. & Lucæ 20. quia prætensa sanctitate rapiebant patrimonia & pecunias mulierularum. Itaque, vna parte iniustè & fraudulenter captabant & capiebant aliena; alia parte, ad tegendam hypocrisim, & vt honorarentur ab hominibus vt sancti, dabant eleemosynas in publico cum tuba & præcone.

v. 42. *Sed væ vobis Pharisæis, quia decimatis mentam & rutam & omne olus, & præteritis iudicium & charitatem Dei.* Non reprehendit decimationem olerum & herbarum; cum statim dicat: *Hæc autem oportuit facere, & illa non omittere;* sed damnat peruersum studium institutæ. Et sensus est: Væ vobis, qui cum decimas red latis herbarum & olerum, præteritis quod est grauissimum & factu maximè necessarium, iudicium scilicet & charitatem.

S. Hieronym. intelligit decimationem acceptiuam: quem intellectum bene refellit Iansen. cap. 84.

Quæri potest an lege præceptum fuerit, vt istarum rerum quæ hic nominantur, decimæ soluerentur? Respondendum, non fuisse præceptum; sed Pharisæos, quo sanctiores haberentur, eas ex abundanti reddere voluisse. Quod bene probat Iansenius dicto cap. 84. & respondet ad illud: *Hæc oportuit facere, & illa non*

Estij Annotat. in Script.

A *omittere.* Videtur enim aliquid subaudiendum, hoc modo: Hæc oportuit facere, tanquam imprimis necessaria, atque interim illa poteratis, si ita videbatur, non omittere. Ita scriptura alibi in posteriori membro aliquid diuersum subaudit: *Prohibentes nubere, abstinere à cibis*, &c. 1. Tim. 4. Vide annot. Matthæi 23.

v. 47. *Væ vobis qui ædificatis monumenta*, &c. *profecto testificamini* Græcè: *Quia ædificatis*, sicut Matth. 23. Vide illic annotationem. Quomodo testificantur hoc; cum potius tali facto contrarium testificentur; sicut & verbis contrarium testificabantur, vt est apud Matth. cap. 23. Quidam respondent monumenta erigi vel in honorem, vel ad ignominiam & detestationem, sicut Absaloni, Achan, &c. cum ergo Scribæ & Pharisæi vita & conuersatione, & Christi persecutione, satis declararent, se prophetarum sanctitatem non diligere, B sed odisse potius, hinc quod iis erigebant monumenta, sic accipiendum dicit Christus, quasi non in honorem, sed contumeliam prophetarum ea erigerent. Quod & sic explicari potest: Dum erigitis monumenta prophetarum, qui à patribus vestris occisi sunt; nec tamen à peccatis patrum vestrorum receditis; monumenta illa velut contra vos clamant, & testimonia quædam sunt vestræ malitiæ. Sicut homo sceleratus laudans virum sanctum, testimonium dicit contra seipsum, suamque malitiam & improbitatem magis facit apparere per comparationem sanctitatis & integritatis eius quem laudat. Vide Iansenium & Caietanum. Non dissimile quod dicitur in psal. 49. *Peccatori dixit Deus, Quare tu enarras iustitias meas? Tu verò odisti disciplinam*, &c. Item: *Non est speciosa laus in ore* C *peccatoris.* Item: *Populus hic labijs me honorat.* Item Prou. 26. *Indecens est in ore stultorum parabola.* Ecclesi. 20. *Ex ore fatui reprobabitur parabola:* quia scilicet stulti & improbi homines vsurpando parabolas, id est, sententias graues atque insignes, magis ipsi stultitiam & improbitatem suam produnt; dum per hoc apparet mores eorum sententijs non respondere. Iansenius intelligit illam testificationem in eo quod fatebantur se filios illorum, qui prophetas occiderant; dicentes quod est apud Matthæum cap. 23. *Si fuissemus in diebus patrum nostrorum, non essemus socii eorum in sanguine prophetarum.* Sed hoc loco nihil tale dicitur: ac nihilominus tamen dicit Dominus: *Profecto testificamini*, &c. ergo ad aliud respexit, quàm ad illud quod fatebantur D se filios homicidarum.

CAPVT XII.

v. 1. **A**ttendite à fermento Pharisæorum, quod est hypocrisis. Matthæus addit, & *Sadducæorum.* Marcus, *& à fermento Herodis.* Sed quomodo hic dicit fermentum illud esse hypocrisim, cum Matthæus illud exponat de doctrina, dicens: *Tunc intellexerunt, quia non dixerit cauendum à fermento panum, sed à doctrina Pharisæorum & Sadducæorum?* Deinde fermentum Herodis non videtur intelligi posse doctrina: Non enim Herodes docebat, sed tantum vulpina eius vafricies, & simulatio pietatis, à qua tamen erat alienissimus. Vnde Dominus eum vulpem vocat, *Dicite, inquit, vulpi illi.* Respond. Fermentum istud, partim E intelligi in conuersatione vitæ; Omnes enim hi insignem sanctitatem præ se ferebant coram populo; sed plenam hypocrisi. Partim in doctrina, quantùm videlicet ad Pharisæos & Sadducæos attinet. Nam etiam hypocritica erat eorum doctrina. Vnde Pharisæi, prætextu religionis erga Deum, docebant filios. Munus quodcumque est ex me, &c. Iidem prætextu prolixæ orationis deuorabant domos viduarum.

v. 4. *Ne terreamini ab his qui occidunt corpus, & post hæc non habent amplius quid faciant.* Hunc locum obijciunt Catholicis hæretici, vt ostendant Christianam sepulturam, qua corpus in loco sacro conditur apud

reliquias ſanctorum, vel altare Domini, vbi preces pro defunctis funduntur, non poſſe mortuis prodeſſe; quia alioqui qui ſepulturam talem impediunt, haberent quod facerent, etiam poſt mortem. *Reſpond.* Chriſtum loqui de martyribus, qui ſecundum corpus occiduntur à perſecutoribus. Tales autem ſicut ſuffragijs viuentium non indigent (nunquam enim Eccleſia orat pro martyre) ita nec damnum aliquod ſalutis incurrunt, ex ſepultura negata. Deinde, non loquitur Dominus de quocumque nocumento, ſed de eo, quo anima ipſa occiditur. Sic enim habet Matthæus: *Animam autem non poſſunt occidere.* Et hic Lucas ſubiungit: *Timete eum qui poſtquam occiderit, habet poteſtatem mittere in gehennam.* Item, propriè non nocet, id eſt, non infert nocumentum, qui impedit ſepulturam, ſed bonum quod non debetur, impedit. Vid. Bellarm. lib. 2. de Purgat. cap. 19. Vbi & aliam habet ſolutionem, nempe Dominum loqui de dolore, quo affici poſſint corpora dum viuunt. Et eſt probabilis ſolutio. Quia opponit hoc ei, quod Deus poteſt facere poſt mortem; ſcilicet animam mittere in æternos cruciatus: Illi autem nullum amplius cruciatum poſt mortem poſſunt inferre.

v. 11. *Nolite ſolliciti eſſe qualiter aut quid reſpondeatis.* Hoc dictum eſt illis, qui ad tribunalia producendi, ſcire non poterant, de quibus eſſent interrogandi, in quibus ſuperflua eſt cura præmeditandi quid reſpondeant. Non idem iudicium de concionatoribus & doctoribus, qui præmeditari poſſunt & debent ea quæ ſunt dicturi. Vtrique tamen totum à Deo debent exſpectare; illi per orationem & confidentiam: hi ſimul adhibito ſtudio & meditatione; ſic enim Deus ordinauit. Vide annot. Marci 13. Et nota quod hoc eodem cap. dicitur. *Nolite ſolliciti eſſe anima veſtra quid manducetis.* Et iterum: *Quis autem veſtrum cogitando,* &c. Vnde videtur hic locus ſimiliter intelligendus, ſcilicet prohiberi ſollicitudinem inordinatam, quaſi Deo non eſſemus curæ: cum ſemper debeamus ab eius prouidentia dependere.

v. 15. *Videte & cauete ab omni auaritia.* Dicit, *ab omni auaritia,* vt parſimoniæ & frugalitatis prætextum tolleret, quem obtendere ferè ſolent auari. *Quia non in abundantia cuiuſquam vita eius eſt, ex his quæ poſſidet.* Simile cum eo quod etiam vulgo frequentatur; Natura paucis contenta eſt. Senſus eſt, Vita hominis non conſiſtit in abundantia poſſeſſionum, ſed in vſu; ad vſum autem pauca ſufficiunt. Alij ſic intelligunt: Abundantia diuitiarum nihil prodeſt homini ad vitam prorogandam. Quem ſenſum probant ex ſubiecta parabola diuitis qui cum multos adhuc annos ſibi promitteret, repentè ſublatus eſt è vita. Sed prior ſenſus magis congruit verbis. Parabola autē illa non ad probationem huius ſententiæ ſubiungitur, ſed generaliter ad reprehenſionem auaritiæ, contra quam inſtitutus erat ſermo.

v. 20. *Hac nocte repetent animam tuam.* Vide annot. cap. 6.

v. 21. *Sic eſt qui ſibi theſaurizat, & non eſt in Deum diues.* Sibi theſaurizat qui congerit opes & pecunias, vt eas ſuis commodis, voluptatibus, honoribus, gloriæ, curioſitati ſeruire faciat; qualis erat diues ille in præmiſſa parabola, dicens animæ ſuæ, *Requieſce, comede, bibe, epulare.* Quales, qui eas expendunt in numeroſo famulitio, ſuperbis ædificijs, copioſa & precioſa ſupellectile, hortis & agris coëmendis, atque alijs id genus. In Deum autem diues eſt, qui diuitiarum ſuarum vſum refert in Deum. Hoc autem facit, qui ijs vtitur ſecundum Dei legem; videlicet expendens eas in neceſſitates proximorum, & ad Dei cultum, & omnino in cauſas pias & Reipub. vtiles. Obſeruandum autem quod non dicat Dominus, & non Deo theſaurizat, ſicut dixerat, *qui ſibi theſaurizat,* ſed dicit, *& non eſt in Deum diues*: nam diuitijs quidem habitis vtendum eſt

A bene, ſed non ſunt quærendæ diuitiæ (quod ſignificat nomen theſaurizandi) licet cogites illis bene vti. Res enim periculoſa eſt diuitias quærere; quia earum ſtudium, facilè peruertit intentionem acquirentis. Vnde ſimpliciter Apoſtolus reprehendit eos, qui volunt diuites fieri; & quam ſit res periculoſa, declarat 1. Tim. 6. Vide eius loci comment.

v. 22. *Nolite ſolliciti eſſe anima veſtra quid manducetis.* Hic, anima, pro vita ſumitur, vt alibi ſæpe. Nam ad vitam ſuſtentandam cibus eſt neceſſarius.

v. 24. *Conſiderate coruos, quia non ſeminant neque metunt.* &c. Cur non aduerſatur Sapiens Prouer. 6. dicens: *Vade ad formicam, ò piger.* *Reſp.* Rectè Sapiens

B pigrum & inertem & otioſum hominem excitauit ad opus, exemplo formicæ, non tamen ad ſollicitudinem. Rectè etiam Dominus homines, in genere, exemplo coruorum, & in genere volucrum cœli, & liliorum agri, reuocat à ſollicitudine. Dico, *homines, in genere*; quia ſollicitudo quæ hîc intelligitur, nempe inordinata, in hominum genere valde latè patet, dum ita rerum ſuarum, ac neceſſitatum ſolliciti ſunt, quaſi à prouidentia patris cæleſtis non dependeant.

v. 29. *Et nolite in ſublime tolli.* Hoc ſubjungit poſt præceptum quo vetat ſollicitudinem quid manducemus, aut quid bibamus: Quia ſolent homines depulſi vitæ neceſſaria, non ibi ſiſtere, ſed quærere honores &

C dignitates, videlicet concupiſcentia non quieſcente. Non tamen hic dicit: Nolite quærere in ſublime tolli, ſed ſimpliciter, *Nolite in ſublime tolli.* quod de cibo & potu non dixit, nec dicendum fuit. Illa enim ſunt neceſſaria; hoc autem non item, ſed magis occaſionem ſuppeditat peccatorum. Illic ergo ſola damnatur ſollicitudo, hîc verò etiam ſine ſollicitudine voluntas ac deſiderium habendi in culpa eſt, ſicut & deſiderium habendi diuitias, dicente Apoſtolo 1. Tim. 6. *Qui volunt diuites fieri,* &c. Vtrumque ergo ſimpliciter prohibetur & reprehenditur in Scriptura ſacra.

v. 35. *Sint lumbi veſtri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus veſtris* Breuiter exponit hoc præceptum S. Aug. lib. de continentia cap. 7. nec addit, *in manibus veſtris.* Item Leo ſerm. 5. de Epiphania Domini non ad-

D dit. Græca quoque non habent, nec Syriaca, nec pleraque manuſcripta, nec Ambroſius in Lucam. Sed nec Gregorius addit citans hanc ſententiam, lib. 28. Moral. cap. 4. & lib. 22. cap. 4. Vide Ianſenium & notationes F. Lucæ.

v. 36. *Et vos ſimiles hominibus expectantibus* &c. Videtur eſſe noua ſimilitudo diuerſa à præcedenti, quæ ſumebatur ab ijs, qui ſunt parati & expediti ad opus; hæc autem, ab ijs, qui Dominum ſuum ſolliciti & peruigiles expectant.

v. 38. *Et ſi venerit in ſecunda vigilia.* Vnius vigiliæ ſpacium conſtabat tribus horis, teſte Auguſt. in pſalm 89.

v. 46. *Veniet Dominus ſerui illius, in die qua non ſperat,* &c. *Et diuidet eum, partemque eius.* &c Hinc colligitur, impiorum animas ſtatim eodem die & hora qua

E venit Dominus, id eſt, in hora mortis, puniri & torqueri, nec ſupplicia earum differri vſque ad diem extremi iudicij Idem innuitur ſuprà: *Beati ſerui illi, quos, cum venerit Dominus, inuenerit vigilantes. Amen dico vobis quod præcinget ſe.* Tunc videlicet, quando venerit Dominus.

CAPVT XIII.

v. 3. P*Vtatis quod hi Galilæi, præ omnibus Galilæis peccatores fuerint, quia talia paſſi ſunt. Non, dico vobis; ſed niſi pœnitentiam habueritis, omnes ſimiliter peribitis.* Dominus auditis ijs, quæ acciderant Galilæis quibuſdam ſeditioſis, quorum ſanguinem Pilatus miſcuerat cum ſacrificijs eorum, occaſionem doctrinæ arripiens, ait: *Putatis quod hi præ omnibus,* &c His verbis reprimens vulgi errorem, quo ſolent

ferè ex pœnarum magnitudine, æstimare peccati grauitatem; iudicantes eos grauius peccasse, qui grauiora in hoc mundo patiuntur; cum frequenter accidat contrarium, vt grauioribus malis obnoxius sit, qui minus peccauit. In eodem errore versabantur amici Iob, colligentes ex grauitate afflictionis, in qua videbant eum constitutum; fuisse eum grauissimum peccatorem. Cùm autem dicit: *Omnes similiter peribitis*, non de eodem genere mortis loquitur. Neque enim quotquot non egerunt pœnitentiam, talia passi sunt, qualia Galilæi illi; sed significat omnes impœnitentes malè perituros, vel in hoc sæculo, vel saltem & certissimè in futuro.

v. 6. *Arborem fici habebat quidam plantatam in vinea sua*, &c. Pulchrè hanc parabolam exponit Hieronymus super Hab. 3. de populo Iudaico. Hæc est ficus, inquit, id quam tertio venit paterfamilias, &c. Vide locum vsque ad illa verba, Hoc ipsum significat & Ioannis vox, &c.

v. 12. & 13. *Mulier dimissa es ab infirmitate tua: Et imposuit illi manus & confestim erecta est. Dimissa es*, id est, dimitteris, liberaris, libera es ab infirmitate tua. Non enim curatam fuisse mulierem ante illa verba, satis ostendunt ea verba quæ sequuntur. *Et imposuit*, &c. Itaque existimandum est Dominum simul cum his verbis manus imposuisse mulieri, sicque eam curasse. Dicit autem, *dimissa es*, quod Græcè est præteritum perfectum, ἀπολέλυσαι; ad significandum eam curationem non fuisse successiuam, quales sunt quæ fiunt à natura & arte, sed repentè atque in instanti perfectam; de qua proinde simul verum sit dicere, Fit, &c. Facta est; vt in motibus instantaneis. Sic Marci 10. Cœco visus restitutus legitur, hoc verbo, *Fides tua te saluum fecit*. Vbi similiter Græcè est præteritum perfectum, σέσωκε. Rectè autem vertit interpres, *dimissa es*, non autem dimissa fuisti, quasi præcessisset. Itaque, *dimissa es*, idem est; ac si diceretur, libera es ab infirmitate.

v. 15. *Vnusquisque vestrum sabbatho non soluit bouem*, &c. Vide annot. cap. seq.

v. 24. *Contendite intrare per angustam portam: quia multi (dico vobis) quærent intrare, & non poterunt.* Non est sensus, multi quærent intrare per angustam portam. Mali enim non quærunt angustam portam, id est, viam salutis. Sed cum ex Domino quæsitum esset, *Si pauci sunt qui saluantur?* Respondet: *Contendite intrare per angustam portam*, id est, ducentem ad salutem; quia multi quærunt intrare in salutem, & non poterunt: quia scilicet noluerunt intrare per angustam portam, quæ ducit ad salutem. Sic quinque fatuæ virgines quærent intrare ad nuptias, & excludentur; quia non contenderunt intrare per angustam portam. Quod autem non sit sensus, multi quærent intrare per angustam portam; patet ex Matth. 7. vbi de lata porta & spaciosa via, quæ ducit ad perditionem, dicitur: *Et multi sunt qui intrant per eam*. Dices, Ibidem sequitur de angusta porta, *Et pauci sunt qui inueniunt eam*: Ergo significatur quod multi quærunt. *Resp.* Pauci inueniunt quia pauci quærunt. Manifestum est enim quod homines carnales, qui mundum diligunt, non quærunt angustam portam & arctam viam; sed toto agmine confluunt in viam latam. Potest etiam illud: *Qui inueniunt eam*, intelligi de vita. Nam præcedit: *Arcta via est, quæ ducit ad vitam*, vt sensus sit, & ideò pauci inueniunt vitam; quia scilicet arcta via est ad eam.

v. 30. *Et ecce sunt nouissimi qui erunt primi, & sunt primi, qui erunt nouissimi*. Legendum, *erunt*, non *erant*, sic enim habent non tantùm Græca, sed & omnia manuscripta. Sensus eodem recidit, estque talis: Gentiles nunc quidem nouissimi sunt, id est, Iudæis posteriores in participatione gratiæ Dei; sed aliquando erunt primi; videlicet in extremo iudicio, idque propter fidem & sanctam conuersationem, ad quam, per gratiam Christi, multitudo gentium vocanda est. Contra autem Iudæi, qui nunc sunt primi in gratia Christi, fient nouissimi; propter eandem gratiam repudiatam. Nouissimi, inquam, id est, contempti & exclusi à regno cœlorum. Hunc sensum postulant ea quæ præcedunt, vbi dicitur: *Cum videritis vos expelli foras*. Ecce Iudæi qui erant filij regni, fiunt nouissimi, *Et venient ab Oriente & Occidente*, &c. *& accumbent in regno Dei*. Ecce Gentiles fiunt primi. Accommodari potest eadem sententia, in malos quosdam præfectos, aut simulatè sanctos, qui in hoc sæculo propter dignitates & præfecturam in honore habentur, qui tamen in futuro sæculo, vbi non dignitatum, sed meritorum ratio expendetur, alios videbunt à Christo honorari, se autem à regno cœlorum excludi.

v. 32. *Ite & dicite vulpi illi*. Herodes vulpes, quia versutus & veterator erat, multa simulans. Et fortè cupiebat Christum videre sicut prior Herodes eundem puerum volebat adorare; scilicet vt occideret. Et sicut ille occidere voluit puerum, quia à Magis vt rex Iudæorum quærebatur: ita iste; quia à populo quærebatur, vt facerent eum regem. Ioan. 6. Erat enim hic Herodes tetrarcha Galilææ, in qua illud contingebat. Itaque quod hîc dicitur: *Quia Herodes vult te occidere*, Christus non reijcit vt falsum; sed magis admittit vt verum; & quasi verum sit, iubet Herodi nunciari, & dici id quod sequitur. Quæ quidem verba præsupponunt Herodem quæsiuisse Dominum ad necem. *Ecce eycio dæmonia, & sanitates perficio, hodie & cras: & tertia die consummor. Veruntamen oportet me hodie & cras & sequenti die ambulare*. Quomodo hæc inter se non repugnent, vide Iansenium.

v. 35. *Dico autem vobis, quia non videbitis me donec veniat, cum dicetis: Benedictus qui venit in nomine Domini.* Quidam hoc referunt ad illud tempus, quo Christo ingrediente Ierusalem turbæ acclamarunt; *Benedictus qui venit in nomine Domini*. Quod etiam ipse Lucas infrà commemorat. c. 19. Alloquitur enim hoc loco Dominus ciuitatem Ierusalem, quæ eadem posteà legitur ei acclamasse; tametsi non ijdem omnes, qui hîc audiunt: *Ierusalem, quæ occidis prophetas*, ad numerum pertinent acclamantium Christo, & aduentum eius gratulantium. Quod & prophetis est frequens, vt ad alios atque alios respicientes, eandem ciuitatem modo durè increpent, modo blandè consolentur, diuina promissa ei annunciantes. Lege Isaiam, Ieremiam, Ezechielem. Verùm obstat huic sensui, quod (vt bene obseruarunt Augustin. & Beda) Matthæus, qui in Euangelica narratione magis secutus est ordinem temporis quam Lucas, referat hæc dicta post Domini ingressum in Ierusalem, & turbarum acclamationem, scilicet in templo, quo ingressus fuerat statim post ingressum ciuitatis. Sequitur enim statim: *Et egressus Iesus de templo ibat*. Matth. 24. Magis probabile est, hæc verba pertinere ad iudicium, & manifestationem regni Christi, quando etiam aduersarij Christo per potentiam subiecti, factique scabellum pedum eius, cogentur agnoscere maiestatem eius ac diuinitatem, & fateri quod ille sit Dei filius in æternum benedictus, veniensque in nomine Domini, id est, homo potestatem habens in cœlo & in terra sibi datam à Deo; quando implebitur illud Apostoli, *quod in nomine Iesu flectetur omne genu*, non modo cælestium, & terrestrium, sed etiam infernorum. Philip. 2. Quasi igitur ita loquitur Dominus; Magna aduersum me inuidia commoti estis hodie, quando turbæ & pueri mihi acclamarunt: Benedictus, &c. At prædico vobis futurum, vt vos ipsi etiam vel inuiti, mihi eadem verba acclametis, tunc scilicet quando veniens in regnum meum, vos meæ potestati subiecero. Sensum hunc confirmat quod Christus posteà, non dissimilibus verbis, prædicit ijsdem hostibus suis, stans coram Pontifice,

Veruntamen dico vobis, amodo videbitis filium hominis sedentem à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus cœli. Matth. 26. & Marci 14. q. d. Cogemini tunc fateri, quod nunc me dicentem damnatis vt blasphemum. Vide annot. Apoc. 5. & nostr. comment. Philip. 2. v. 10.

v. 35. *Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta.* Non loquitur de templo, quia templum non fuit relictum desertum, sed destructum est à Romanis; sed videtur loqui de loco habitationis eorum; quia Iudæi partim occisi, partim eiecti, & in seruitutem abducti sunt; & sic domus eorum, id est, locus habitationis eorum, relicta est deserta; partim absolutè, quia terra magna parte destituta fuit habitatoribus, partim deserta quoad Iudæos, quia ipsi desierunt inhabitare. Sic psalm. 68. *Fiat habitatio eorum deserta, & in tabernaculis eorum non sit qui inhabitet.* Alij de synagoga deserenda à Deo interpretantur. Sed prior sensus magis est litteralis. Vide Iansenium.

CAPVT XIV.

v. 1. ET *ipsi obseruabant eum. Et* redundat phrasi Hebræa. Græcè est *& ipsi erant obseruantes eum*, id est, studiosè eum obseruabant, siue, ad hoc conuenerant, vt eum obseruarent.

v. 2. *Cum facis prandium aut cœnam, noli vocare amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos, neque vicinos diuites; ne fortè te & ipsi reinuitent, & fiat tibi retributio.* Prima facie prohibere videtur Dominus his verbis, ne quis ad conuiuium inuitet amicos aut cognatos diuites; dicit enim: *Noli vocare.* Quod si ita est; damnabimus tam multos viros honestos, qui humanæ societatis & amicitiæ conseruandæ causa, amicos aut propinquos diuites inuitant. Sensus igitur ex alio simili loco colligendus est, vbi dicitur cap. 6. *Si benefeceritis his qui vobis benefaciunt: quæ vobis est gratia? siquidem & peccatores hoc faciunt,* Docet ergo ea, quæ mercedem habent in hoc sæculo, plerumque amittere mercedem futuri sæculi; quia sæpe contingit talia fieri principaliter propter retributionem præsentem. Vnde admonet vt in illos conferamus beneficia, à quibus temporalem non expectemus retributionem. Illud autem; *Noli vocare*, non est prohibentis, sed sensus est: Non hoc tibi præcipio vt voces diuites (id enim sua sponte, nimis sæpe faciunt homines) sed potius præcipio, vt voces pauperes. Potest etiam intelligi prohibitio; sed cum ea clausula, *Ne forte te & ipsi reinuitent.* Id est, spe retributionis temporalis, scilicet vt ea præcipuè spectetur. Illud, *Diuites*, ad quatuor præcedentia referendum, scilicet amicos, fratres, cognatos, vicinos. Nam si amici, fratres, cognati, vicini, pauperes sint; vel maximè erunt inuitandi. Item, amicos, fratres, cognatos, intelligi diuites, patet ex eo quod sequitur: *Ne fortè te & ipsi reinuitent.* Nam si pauperes sint; reinuitare non poterunt.

v. 5. *Cuius vestrum asinus aut bos in puteum cadet, & non continuò extrahet illum die sabbathi?* Dubitari potest quomodo valeat hæc ratio cum bos aut asinus in puteum cadens, non patiatur auxilij dilationem in alterum diem propter præsens periculum, Hydropicus autem vel alius quispiam infirmus, non incommodè possit in alterum diem curandus differri? *Resp.* Primò, quod Scribæ non docebant curam iumenti licitam esse die sabbathi, propter periculum aut necessitatem ipsius, sed propter periculum aut necessitatem hominis; ideoque multò magis consequens erat, ipsius hominis curam in sabbatho licitam esse. Atqui hanc argumenti vim intelligentes legisperiti non poterant ad hæc respondere illi, vti testatur Euangelista; Deinde, multò grauius malum est, parua miseria in homine, quàm mors pecoris, eò quòd homo sit tam nobilis creatura, tamque pecori præcellens, vt, quemadmodum August. testatur, natura pecoris sit vitium hominis. Quare si sabbatho licebat prohibere mortem, imò & acriorem sitim pecoris ac iumenti, vt superiori cap. dicitur de iumento adaquando; certè magis licebat tollere quamcumque infirmitatem hominis. Nam & productio miseriæ eius in alterum diem, magnum erat hominis malum, idque etiam grauius quauis miseria pecoris.

v. 8. *Cum inuitatus fueris ad nuptias.* Quod Christus non velit docere, quem locum in nuptijs carnalibus eligere debeant homines, quod tantum ad morum quandam ciuilitatem pertinet, patet ex eo, quod dicit Euangelista Christum ad inuitatos dixisse parabolam, & ex conclusione illa: *Omnis qui se exaltat humiliabitur.* Vnde Christus humilitatem hîc docere voluit, & quòd inuitati ad nuptias spirituales, id est, vocati ad Ecclesiam, vltimum locum accipiamus, cæteros fideles nobis meliores arbitrantes; & ita futurum est, vt à Domino nuptiarum præside, merito humilitatis nostræ exaltemur. Vide nostr. comment. Phil. 2. Vnde intelligitur, quomodo accipiendum sit illud; *Recumbe in nouissimo loco*, id est, existima te omnium minimum, nemini te anteponas. Item: *Recumbe in nouissimo loco*, Id est, nihil tribuas tibi ipsi, sed omnia quæcumque bona habes, refer accepta gratiæ Dei. Sic Paulus, quando dixit se esse omnium sanctorum minimum, & se nihil esse; recubuit in nouissimo loco. Huc pertinet illud August. serm. 10. de verbis Domini; Magnus esse vis? à minimo incipe.

v. 9. *Et tunc incipias cum rubore nouissimum locum tenere.* Quomodo nouissimum? non enim qui cedit cuipiam honoratiori locum primum, statim tenet nouissimum. Videtur, *nouissimum*, poni comparatiuè, pro posteriori siue inferiori, & minus honorato; sicut & in eo quod sequitur: *Sed cum vocatus fueris, vade, recumbe in nouissimo loco.* Neque enim honestas aut modestia ciuilis exigit, vt vir honorabilis inuitatus ad conuiuium, sumat sibi locum omnium postremum. Sic nouissimum accipitur Matth. 12. & 27. Act. 2. 1. Cor. 15. Nouissimus Adam, id est, secundus Adam, alter Adam. Vide comment. 1. Timoth. 4. & 2. Timoth. 3. & 1. Corinth. 15. v. 45.

v. 14. *Retribuetur enim tibi in resurrectione iustorum.* Spe retributionis inuitat nos Dominus ad officia liberalitatis & hospitalitatis erga pauperes. Ex quo duo dogmata Catholica confirmantur, quæ hodie à sectarijs impugnantur; Alterum est, bona opera meritoria esse vitæ æternæ; Alterum ei coniunctum, quod rectè & laudabiliter ab homine bona opera fiant spe retributionis æternæ. Vnde & Dauid: *Inclinaui cor meum ad faciendas iustificationes tuas propter retributionem*, psal. 118. Et Heb. 11. Moyses aspiciebat in remunerationem. Nominatur autem resurrectio iustorum, & non simpliciter futurum sæculum; quia in resurrectione demum plena erit retributio; quando totus homo, corpore constans & anima, perfectam felicitatem consequetur. Vnde Apostolus ibidem de sanctis defunctis, dicit, omnes non sine nobis consummari.

v. 18. *Villam emi.* Græcè, *agrum emi*; tametsi Græca vox ἀγρὸς interdum pro villa seu prædio sumitur. Vide annot. Marci vlt. *Villam emi, — Iuga boum emi quinque, — Vxorem duxi.* Significatur triplex concupiscentia; de qua 1. Ioan. 2. *Omne quod est in mundo, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & superbia vitæ.* Nam illud, *Vxorem duxi*, significat concupiscentiam carnis. Illud, *Iuga boum emi*, significat concupiscentiam oculorum, id est, auaritiam. Emit enim iuga boum ad quæstum, vel ex bobus impinguatis, vel ex boum labore. Solent enim boues iugatim

aratra trahere. Illud vero, *Villam emi*, significat superbiam vitæ vel ambitionem sæculi, vt legit Aug. Videmus enim eos, qui villas & prædia coëmunt, & pagos seu vicos (qui interdum villæ seu ἀγροὶ dicuntur, vt Marc. vlt.) sibi comparant, ex ambitione id facere, vt huiusmodi locorum Domini scribantur & appellentur; id quod hodie valde frequens est.

v. 20. *Vxorem duxi & ideo non possum venire* Alij dicunt, *Rogo te habe me excusatum*: Hic solus dicit; *Non possum venire.* Quia inter tres concupiscentias hîc significatas, concupiscentia carnis maximè impetuosa est, ac minimè auscultat rationi, imo rationem obruit.

v. 23. *Et compelle intrare.* Sæpe citat hunc locum Aug. vt doceat hæreticos rectè pœnis compelli ad intrandum Ecclesiam Catholicam. Nec minus valet de infidelibus qui nunquam in Ecclesia fuerunt, suo modo compellendis. Et nota quod de prioribus dicitur: *Introduc huc*; De posterioribus, *Compelle intrare.* Prius enim misit Dominus, secundum Prophetam Ierem. piscatores, id est, Apostolos, qui nulla vi aut coactione adhibita, quasi retibus pisces, caperent homines sermone suæ prædicationis. Postea verò misit venatores, id est, principes Christianos ac religiosos, qui etiam legibus constitutis, ac pœnis decretis, compellerent infideles, velut feras siluestres, venabulis suis, id est, armis potestatis suæ, intrare in Ecclesiam. Vide August. epist. 204. Qui & alibi locum Ierem. dicto modo exponit, vt tom. 9. De vtilitate ieiunij. Nec propter hoc cogitur voluntas, cum fides sit voluntatis; sed pœnis ac minis hoc agitur, vt homo ex nolente fiat volens, dum vexatio dat intellectum.

v. 24. *Dico autem vobis, quod nemo virorum illorum qui vocati sunt, gustabit cœnam meam.* Quæ pœna excusantibus se, & cœnam recusantibus, quod cœnam patrisfamilias non gustabunt? Sed hîc iam Christus Dominus loquitur in sua persona, & parabolam applicat; Dicit enim, *Dico vobis*, quæ non videntur esse verba patrisfamilias loquentis ad seruum. Contestatur itaque Christus, eos, qui per excusatores illos parabolicos significantur, hac pœna mulctandos, quòd excludentur à cœna ipsius, id est, à gaudijs regni cælorum, quæ præparauit diligentibus se. Quæ sanè grauissima pœna est; & ita Iansenius intelligit.

v. 26. *Si quis venit ad me, & non odit patrem suum, & matrem.* Bernardus epistola 104. Fidelis sermo & omni acceptione dignus; quia etsi impium est contemnere matrem; contemnere tamen propter Christum, pijssimum est.

Adhuc autem & animam suam. Ioan. 12. *Qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam æternam custodit eam.* Apocal. 12. *Et non dilexerunt animas suas vsque ad mortem.* Vide annot. eorum locorum, itemque Rom. 9 v. 13.

v. 33. *Sic ergo, omnis ex vobis, qui non renunciat omnibus quæ possidet, non potest esse meus discipulus.* Sensus est: Qui non in animi præparatione, omnibus renunciat, citius paratus omnia sua amittere; quàm me offendere; non potest meus esse discipulus. Quare, hinc non sequitur, nihil in Euangelio esse consilij, sed omnia esse præcepti. Gregor. hunc locum exponens hom. 3. in Euang. ad fin. ait: Nolite possidere per desiderium, quod adhuc per vsum minimè reliquistis. Si enim nil in hoc mundo iam amando possidetis, etiam possidendo cuncta reliquistis. Et Aug. epist. 89. ad Hilarium, vult hoc ad omnes pertinere baptizatos, qui in baptismo renunciant sæculo; & citat Cyprianum. Liquet id etiam ex superioribus: *Si quis venit ad me & non odit patrem*, &c. *non potest meus esse discipulus.* Atqui omnes debemus venire ad Christum, & eius esse discipuli: Nam & in hac sententia dicit, *Non potest meus esse discipulus.* Vide annot. supra c. 9. & Matth. 19. Sicut ergo odit patrem & matrem & animam suam pro Christo, qui propter eos Christum non vult negare, nec Deum offendere; ita renunciat omnibus quæ possidet, qui paratus est hæc potius relinquere quàm Christum negare, aut Deum offendere. In quo autem consistat perfecta renunciatio, docet Basilius in regulis fusius explicatis, num 8. & legitur in eius festo die 14. Iunij

CAPVT XV.

v. 7. Dico vobis quod ita gaudium erit in cœlo super vno peccatore pœnitentiam agente, quàm super nonaginta nouem iustis, qui non indigent pœnitentia.* Ex his verbis oritur quæstio; Quomodo iusti dicantur non egere pœnitentia, cum dicat Ecclesiastes cap. 7. *Non est iustus in terra qui non peccet.* Et, cùm quilibet homo quantumcunque iustus quotidie dicere debeat; *Dimitte nobis debita nostra.* Quidam respondent Dominum non loqui de ijs qui verè iusti sunt, sed qui putabant se iustos, & pœnitentia non indigere; quales erant Pharisæi & Scribæ, ad quos hanc parabolam dicebat. Verùm ista interpretatio non videtur parabolæ congruere; quia reuera multò magis aberrat homo superbus & elatus, qui se iustum putat, & alios præ se contemnit; quàm qui versatur in manifestis peccatis carnis. Et pastor noster Christus etiam simulatè iustos ac sibi placentes quærit, vt reducat ad pœnitentiam; & non tantùm manifestos peccatores. Proinde dicendum videtur, eos qui reuera iusti sunt, secundum eum modum quo in scripturis aliqui iusti dicuntur; non egere pœnitentia; quia cum sint in statu salutis; nec statum illum, nec voluntatem, in diuersum mutare debent; cum per bonam voluntatem & charitatem Deo seruiant; tametsi ijs sit necessaria pœnitentia quædam quotidiana, qua purgantur venialia peccata; quæ pœnitentia non tam ad vitæ mutationem pertinet, quàm ad profectum sanctæ conuersationis. Vel, sermo est de pœnitentia illa maiore qua egent peccatores. Ita legimus in oratione Manassæ: *Non posuisti pœnitentiam iustis, Abraham, Isaac, & Iacob, ijs qui tibi non peccauerunt.* Item, si intelligantur qui sibi iusti videntur; nulla est comparatio gaudij super nonaginta nouem iustis, & vno peccatore pœnitentiam agente; quia super illis iustis est maior luctus, quàm super peccatore nondum agente pœnitentiam. Alia quæstio ex ijsdem verbis nascitur Quomodo maius sit gaudium in cœlo super vno peccatore pœnitentiam agente, quàm super nonaginta nouem iustis; cum maius sit bonum innocentia multorum, quàm vnius pœnitentia. Si iusti intelligantur qui sibi tales videntur nulla est difficultas, quia simulata & superba iustitia Deo & Angelis eius placere nullo modo potest. Item, super talibus nullum est gaudium in cœlo Sed hîc sensus, vti diximus, parabolæ minus congruit. Sensus igitur ex ipsius parabolæ verbis sumendus est, vbi dicitur, hominem magis gaudere super vna oue perdita & inuenta, quàm super nonaginta nouem quæ non aberrauerant: quia licet reuera pluris faciat oues nonaginta nouem quàm vnam istam quam recuperauit; ipsa tamen inuentio ouis errantis excitat in eo actuale & præsens gaudium, quod non percipit ex reliquis conseruatis. Ita in Angelis Dei actualis lætitia excitatur ex inseparata conuersione magni alicuius peccatoris; qualem lætitiam non ita in actu præsenti habent ex iustorum innocentia. Sic Tertullian. lib. de pœnitentia c. 8. Magisque de regressu tuo, quàm de alterius sobrietate lætabitur. Loquitur de filio prodigo. Vide lib. 8. Confess. c. 3. hoc explicantem bene.

v. 11. *Homo quidam habuit duos filios.* Exponit hanc parabolam S. Hieron. in epist. ad Damascum de filio prodigo.

v. 19. *Fac me sicut vnum ex mercenarijs tuis.* Quæ-

ritur, An hoc dicendo peccauerit? Ita apparet secundum sensum quem dat August. nam propter mercedem temporalem velle Deo seruire, peccatum est. Ideoque mutato animo seruili in filialem, quando ad patrem venit, non hoc dixit, quamuis dicturum se, habuisset in animo. Item, quia mercenarius non est filius; dum vult esse mercenarius, non vult esse filius. Vnde & Ecclesia nusquam docet fideles, vt sic orent Deum: fac me sicut vnum de mercenarijs tuis.

v. 20. *Et osculatus est eum.* Et infra: *Citò proferte stolam primam.* Hæc duo licet in narratione diuidantur, tamen rectè possunt intelligi de ijs, quæ simul fiunt in re per parabolam significata. Nam *osculum* significat reconciliationem, id est, peccatorum remissionem: *stola prima* charitatem. Hæc autem tempore coniuncta sunt in hominis iustificatione.

v. 23. *Et adducite vitulum saginatum, & occidite*, & infra: *Et occidit pater tuus vitulum saginatum*; & iterum, *Occidisti illi vitulum saginatum.* Vitulus saginatus, Christus est, vtpote per vitulos pingues, qui in lege offerebantur, significatus. Eum Pater & iubet occidi, quia æterno decreto occidi voluit: & ipse occidit, quia Deus ipse suum decretum implet, etsi non absque interuentu malæ voluntatis hominum: De quibus dicitur Actor. 4. quod conuenerunt facere quæ manus & consilium Dei decreuerunt fieri. Aliter Francisc. Lucas in comment.

v. 31. *Fili tu semper mecum es; & omnia mea, tua sunt.* Tu semper huc vsque mecum es, id est, vsque ad tempus vocationis gentium; quia populus Iudaicus per cultum veri Dei semper propè fuerat; Gentiles autem, procul; vt Apostolus loquitur Ephes. 2. *Et omnia mea tua sunt*; quia illius populi erat adoptio filiorum, & gloria, & testamentum, & legislatio, & obsequium, & promissa, & cætera quæ prosequitur idem Apostolus ad Rom. 9.

CAPVT XVI.

v. 8. ET *laudauit Dominus villicum iniquitatis.* Villicus dispensatorem significat, nam Græcè est οἰκόνομος. Quidam hæc verba putant esse Euangelistæ interrumpentis Christi sermonem; vt sensus sit, Christus Dominus commemorata hac parabola, laudauit villicum iniquitatis, quod prudenter sibi prospexisset. Verùm quia statim sequitur vno continuo contextu; *Et ego dico vobis, Facite vobis amicos*; magis est verisimile etiam superiora verba esse ipsius Christi. quibus significat Dominum illius dispensatoris delectarum fuisse eius ingenio, ac prudentia, eumque laudasse; non quod fraudem commisisset, sed quod ingeniosè ac prudenter sibi prospexisset, sicut interdum in furibus ingenium laudamus, ipsam nihilominus facti iniquitatem damnantes. Itaque intelligitur prudentia huius sæculi.

Quia filij huius sæculi prudentiores filijs lucis in generatione sua sunt. Non absolutè prudentiores, quia illa non est vera prudentia; sed prudentiores in suo genere; quia magis nouerunt apta media ad fines suos quos intendunt, excogitare, quàm filij lucis ad suos. Ratio est, quia ad temporalia & carnalia persequenda per naturam incitamur; ad spiritualia verò & cælestia nihil omninò possumus, nisi quantum per gratiam reformamur; quæ reformatio in hac vita non est perfecta. Vnde fit vt iusti semper adhuc in talibus aliquo modo cæcutiant, & difficultatem sentiant.

v. 9. *Et ego dico vobis, facite vobis amicos de mammona iniquitatis.* Falluntur qui hanc sententiam eò rapiunt quasi per eam significetur bona per iniustitiam parta, in eleemosynas eroganda esse, atque hoc pacto comparandos amicos de mammona iniquitatis, qui nos recipiant in æterna tabernacula. Nam earum diuitiarum, quas quis iniustè possidet, non est dispensator;

A vnde eas vero Domino restituere debet, non largitione vlla alienare: sed earum tantum dispensator est, quas iusto titulo possidet. Quas tamen Dominus hic vocat mammonam iniquitatis, phrasi Hebræa, id est, mammona iniquum; sicut villicum iniquitatis, pro villico iniquo: vocat (inquam) mammona iniquitatis, quia diues omnis aut iniquus est, aut iniqui hæres. Quam sententiam D. Hieronymus dicit sibi videri verissimam. Vix enim fieri potest, vt diuitiæ colligantur sine aliqua, si non iniustitia, saltem iniquitate. Quamquam & alio modo diuitiæ vocantur iniquæ; quia videlicet sunt materia circa quam iniustitia & iniquitas committatur; ad quam committendam animos hominum cupiditate corruptos vehementer sollicitant & irritant: iuxta illud; *Effodiuntur opes irritamenta* B *malorum.* Est autem populo diligenter inculcandum quod additur, *Vt cum defeceritis recipiant vos in æterna tabernacula.* Significatur enim mira quædam vis & efficacia eleemosynæ, quâ nimirum fit vt merita spiritualia accipientium communicentur ijs qui dederint temporalia. Vnde Apostolus 2. ad Corinth. 8. *Vestra abundantia illorum inopiam suppleat; vt & illorum abundantia vestræ inopiæ sit supplementum.* Vbi etiam contra hæreticos notandum, quod vnius meritum alteri prosit. Porro videtur esse catachresis in dictione, *tabernacula.* Nam tabernacula temporalia sunt, & seruiunt pastoribus aut militibus. Addens autem *æterna*, significat ea tunc non tabernacula fore, sed domos stabiles & in æternum duraturas.

C v. 16. *Lex & Prophetæ, vsque ad Ioannem.* Addit Matth. 11. *prophetauerunt.* Intellige, de Christo & regno eius: Ioannes autem monstrauit præsentem: Vnde & lex cessauit & Prophetæ; quia præsente Domino iam non amplius opus prænuntijs & præcursoribus. Fuerunt quidem & postea Prophetæ, vt Agabus & alij nonnulli; sed non ad prophetandum de Messia; quod fuit primarium Prophetarum, qui vsque ad Ioannem, officium.

v. 17. *Facilius est autem cœlum & terram præterire, quàm*, &c. Vide annot. Matth. 24. Quomodo hinc non sit consequens cœlum & terram non præteritura; Vide annot. Matth. 11.

v. 19. *Homo quidam erat diues*, &c. Historiane sit, an parabola, vide nostr. in 4. sent. dist. vlt.

D v. 20. *Quidam mendicus nomine Lazarus.* (Lazarus) per Aphęresim dicitur pro (Eleazarus) quomodo eum vocauit Prudentius in Carmine de defunctorum exequijs; cum ait, Gremio senis abdita Sancti, recubabit, vbi est Eleazar.

v. 22. *In sinum Abrahæ.* Quæritur an ille locus vocari possit in genere sinus Patriarcharum, vel iustorum? Clemens lib. 8 Constitut. Apostolicarum c. 47. facit Diaconum pro defunctis ita precantem; Collocet eum in sinu Abrahæ, Isaac, & Iacob. Et postea Episcopum; Colloca eum in sinu Patriarcharum, Prophetarum, & Apostolorum, & omnium qui tibi à sæculo placuerunt. Verùm Christus videtur ita loqui propter aliquid singulare in Abraham; quia nimirum est pater omnium credentium, & quia ad eum factæ sunt E promissiones de benedictione consequenda in semine, quod est Christus. Quidam sinum Abrahæ regnum cœlorum interpretatur, hoc argumento, quia Matth. 8. dicitur: *Venient multi ab Oriente, & Occidente, & recumbent cum Abraham, Isaac, & Iacob in regno cœlorum.* At non ibi Christus interpretatur sinum Abrahæ; sed significat beatitudinem fidelium futuram cum Sanctis Patriarchis in regno cœlorum. Nec potest per sinum Abrahæ regnum cœlorum intelligi, quia ante Christi mortem nullæ animæ recipiebantur in regnum cœlorum. Quid sit sinus Abrahæ accuratè expendit Ioannes Lensæus in libris de Purgatorio, & de Limbo Patrum.

v. 22. *Et sepultus est in inferno.* Græcè & Syriacè, *Et sepultus est; & in inferno eleuans*, &c. Sic etiam quidam codices MSS. Latini. Item sic legit Aug. ser. 25. de diuersis. Item tract. de Vrbis excidio cap. 4. Arsit, ardet, & ardebit, viuet vsque ad iudicium, recipiet carnem, non ad beneficium, sed ad supplicium. Non ergo secundum carnem corpore sepultus est in inferno. Ex hoc Augustini loco est sermo ille apud Chrysost. de beato Iob. Cæterum sepulturæ meminit de diuite dumtaxat, quia cum celebri pompa sepultus est, & pretioso sepulchro illatus. Quorum neutrum contigit Lazaro. Annotauit hoc Euthymius.

v. 24. *Vt intingat extremum digiti sui in aquam, vt refrigeret linguam meam.* Figuratè significatur damnatos non posse impetrare vel minimum refrigerij suarum pœnarum, quantulum est si intinguas extremum digiti tui in aquam frigidam, & inspergas in linguam hominis constituti in medio fornacis ignis ardentis. Nominat autem linguam potius quàm alia membra, quia hic diues maximè peccauerat linguâ & gulâ; dicitur enim quod *epulabatur quotidie splendidè*. Vbi & alia linguæ peccata, vt detractiones, scurrilitates, atque lasciuiæ verborum, regnare solent.

v. 25. *Fili recordare quia recepisti bona in vita tua, & Lazarus similiter mala. Nunc autem hic consolatur, tu verò cruciaris.* Nititur in secundum illud: *Væ vobis diuites, quia habetis consolationem vestram.* Luc. 6. Sed nónne & Abraham qui hæc dicebat, receperat bona in vita sua; de quo scribitur quod erat diues valde? Respondeo, Non ea acceperat tanquam bona in quibus conquiesceret, & ex quibus perciperet consolationem, iis fruendo ad voluptates & luxum; sicut hic diues. Quidam sic intelligunt quod dicitur, *recepisti*, id est, pro bonis quibusdam quæ fecisti in vita tua, accepisti in eadem vita remunerationem; & Lazarus pro quibusdam malis pœnam & afflictionem. Itaque & tu pro peccatis nunc in altera vita puniendus es; & ille pro iustis operibus præmiandus. Quasi videlicet illa opum abundantia pro quibusdam bonis operibus illi fuisset reddita. Sed id non oportet: quia operibus tantum moraliter bonis nihil ex iustitia debetur, si qua autem fuit meritoria, ea persequens peccatum mortificata, à mercedis debito iam exciderant. Simplicius itaque est & verius, vt recipere non aliud sit quàm accipere, sicut supra eodem cap. *Vt cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.* Et alibi: *Si vultis recipere ipse est Elias*. Matth. 11. Et: *Qui recipit vos, me recipit; qui recipit Prophetam*, &c. Et, sicut retribuere non raro accipitur in sacris litteris pro tribuere. *Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi?* psal. 115.

v. 28. *Habeo enim quinque fratres, vt testetur illis*, &c. Vide Gregor. lib. 15. Moral. cap. 31. vbi docet ex hoc loco, damnatos de cognatis suis quos reliquerunt, cogitare, & curam gerere; & addit; Omnis namque peccator prudens erit in pœna; qui stultus fuit in culpa: quia ibi cum dolore constrictus ad rationem oculos aperit, quos hic voluptati deditus clausit; & pœna torquente exigitur vt sapiat, qui hic excæcante se superbia desipiebat, &c. Sed illa tantum intellige de prudentia, sapientia & ratione ad vitandum mala pœnæ. Cæterum ex his verbis diuitis, & responso Abrahæ, apparet hunc diuitem cum fratribus suis infectum fuisse errore Sadducæorum negantium spiritum hominis post eius mortem superesse, ideoque illos vitam duxisse Epicuræorum in quotidianis epulis & voluptatibus, securos vitæ & retributionis futuræ. Simul indicatur Abrahæ verbis illum errorem ex Moyse & Prophetis (quod Sadducæi negabant) satis apertè redargui, nec quemquam Moysi & Prophetis credentem, errori Sadducæorum consentire posse.

Ne & ipsi veniant in hunc locum. Hoc dixit non ex
A charitate fratrum, sed ex amore sui, quia pœna eius accidentalis erat augenda ex damnatione fratrum, quibus dederat mala exempla, & quos socios vitæ luxuriosæ habuerat. Vide in 4. dist. vlt.

CAPVT XVII.

v. 1. *Impossibile est vt non veniant scandala.* Valde friuolum est, quod hinc quidam colligunt hæreticos non esse tollendos è medio. Quamuis enim necesse sit propter hominum malitiam scandala exoriri; pertinet tamen ad curam præfectorum Ecclesiæ, vt ea quantum fieri sine Ecclesiæ perturbatione potest, auferantur. Quod monuit Apostolus dicens: *Auferte malum ex vobisipsis.* Similiter autem non sequitur; Im-
B possibile est vt non nascantur malæ herbæ inter segetes; Item, vt non peccemus aliquando venialiter, vt non committantur furta, rapinæ, homicidia: ergo noxiæ herbæ non sunt euellendæ, ergo venialia peccata non sunt vitanda, ergo in fures, raptores, homicidas non est animaduertendum. Vide annot. Matth. 18.

v. 3. & 4. *Et si pœnitentiam egerit, dimitte illi. Et si septies in die peccauerit in te, & septies in die conuersus fuerit ad te dicens: Pœnitet me; dimitte illi.* Ergo & illud quod Petrus interrogabat Matt. 18. *Quoties peccabit in me frater meus, & dimittam ei? vsque septies?* Quodque respondet Dominus: *Non dico tibi vsque septies, sed vsque septuagies septies*, de eo fratre dictum videtur, qui conuersus culpam agnouerit. Vide annot. Matth. 18.

C v. 5. *Adauge nobis fidem.* Similis oratio cum illa Marc. 9. *Adiuua incredulitatem meam.* De quâ vide eius loci annot. Vide & Ecclesia orat: Da nobis fidei, spei, & charitatis augmentum. Erat autem hæc oratio non parua fidei in discipulis commendatio. Non enim peterent ab eo sibi fidem adaugeri, quem non crederent augmentum hoc in eorum cordibus posse operari. Est verò illud opus solius Dei. Multum igitur in fide profecerant, qui fidem sibi posse augeri à Christo Domino, credebant.

v. 10. *Cum feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis.* Igitur omnia præcepta seruari possunt, alioqui dicere debuisset. Cùm videritis vos præcepta non posse seruare, dicite, Serui inutiles sumus. Hinc certè manifestum est, non ideo iuberi vt seruos inutiles nos voce-
D mus, quia opera nostra Deo placere non possint. Quod etiam ex sequentibus verbis planè liquet, *Quod debuimus facere, fecimus.* Nam si opera iustorum omnia, peccata sunt; dicere deberent: Non fecimus quod facere debuimus. Hinc ergo manifestè statuitur iustitia operum, id est, ea quæ in obseruatione mandatorum Dei consistit.

Cum feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis; dicite, Serui inutiles sumus. Hunc locum detorquent hæretici contra fructum & merita bonorum operum. Cùm enim præcipiat Dominus iis qui fecerint quæcumque sibi præcepta sunt, vt dicant se esse seruos inutiles; putant pronuntiasse Dominum omnia etiam iustorum opera esse inutilia & infructuosa ad recipiendam mer-
E cedem. Sed hunc non esse sensum verborum Domini, ex alia parabola clarum est, vbi eum qui talenta Domini vtiliter expenderat, sic alloquitur: *Euge serue bone & fidelis*, &c. Imò alibi eos non seruos, sed amicos vocat: *Iam (inquit) non dicam vos seruos, sed amicos.* Item: *Vos amici mei estis, si feceritis quæ ego præcipio vobis.* Quod ergo hic præcipit Dominus vt vocemus nos seruos inutiles, cum omnia quæ nobis præcepit, fecerimus; hunc sensum habet, vt inutiles dicamur, quia Domino nostro cui seruimus, nihil vtilitatis aut lucri per nos accedit. Ipse enim, sua natura perfectissimus, ex nostro opere, commodi aut perfectionis nihil accipit. Vel *inutiles* dicimur, nostra conditione; quia ex nobis nihil aliud quàm serui, & inutiles serui sumus.

Alioqui, dignatione gratiæ Dei, non serui inutiles, sed serui boni & fideles, imò amici Dei efficimur; & vasa vtilia ad omne opus bonum parata, 2. ad Timoth. 2.

Notandum quoque quod Dominus non ait: *Cùm feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis*, tunc adhuc estis serui inutiles; sed, *dicite, Serui inutiles sumus*. Pertinet enim ad humilitatem, vt ipsi nos tales dicamus; Dominus autem vocat nos seruos bonos, fideles, vtiles, amicos. Item, non debemus alios vocare seruos inutiles, sed nosipsos, sicut Paulus seipsum negat dignum vocari Apostolum. Quod tamen nos de illo dicere non debemus. August. lib. 2. quæst. Euang. 39. legit. *Serui superuacui sumus*, & ita exponit. Nihil nobis operis restat; cursum consummauimus, agonem perfecimus, superest nobis corona iustitiæ. Ecce prorsus contrarius sensus ab eo quem volunt hæretici.

v. 14. *Ite, ostendite vos sacerdotibus*. Quomodo hinc non sequatur sacerdotes noui testamenti tantum declarare peccata esse remissa, sicut antiqui sacerdotes tantum declarabant leprosos esse mundatos, vide nostra in 4. dist. 18.

v. 16. *Vnus autem ex illis, vt vidit quia mundatus est, regressus est*. Vtrum regressus est antequam accessisset Sacerdotes? Non: quia munditia eius debebat prius à sacerdotibus probari, alioqui, tanquam immundus fuisset adhuc reiectus. Item, nisi cum cæteris nouem accessisset ad Sacerdotes; quæstio Domini locum non habuisset, qua dicebat. *Et nouem vbi sunt?* Dixisset enim: illi accesserunt ad Sacerdotes, ego autem reuersus sum priusquam illos accederemus. Item, obedientia requirebat, vt statim cum alijs perficeret quod Christus iusserat. Sed contrà: Hic Samaritanus erat, ergo non erat ei eundum ad Sacerdotes Leuitici generis; quia diuersæ erant religionis Samaritani à Iudæis, nec ascendebant ad templum Hierosolimitanum, sed ad montem Garizim, adorandi causa, nec illis Iudæi coutebantur. Vnde videri potest non ostendisse se Sacerdotibus, sed id factum solum à cæteris, qui erant Iudæi. In contrarium tamen facit præceptum Christi omnibus decem commune. An etiam Samaritani leprosi, vt inter Iudæos possent conuersari, debebant mundi declarari à Sacerdotibus Iudæorum? Sanè apparet eum conuersatum fuisse cum nouem leprosis alijs, qui erant Iudæi; & fortè cum eis commune domicilium habuisse. Non enim lex vetabat Samaritanos cum Iudæis consuetudinem habere; sed Iudæi per contemptum Samaritanos auersabantur. Nec arbitror omnes Samaritanos fuisse schismaticos, & prohibitos à templo; quandoquidem circumcisi essent, & legis obseruantes. Nam si proselytos admittebant; cur non potius Samaritanos, qui erant ex parte Iudæi? Item, noluit Christus hunc Samaritanum mittere ad suos sacerdotes templi Garizim, ne vllo pacto communicare cum schismaticis videretur. Vnde mulieri dixit; Ioan. 4. *Salus ex Iudæis est*; nec vnquam ad montem illum & sacerdotes ibi sacra facientes, accessit; volens nos instruere quantopere à communione Schismaticorum debeamus esse alieni. Ideo missus est etiam hic Samaritanus ad illos Sacerdotes, apud quos adhuc erat vere populi Dei Synagoga, licet paulò pòst interitura. Item, Samaritani circumcisionem recipiebant, dicit autem Apostolus Galat. 5. *Quod omnis homo circumcidens se, debitor est vniuersæ legis faciendæ*. Vide ibid. nost. comment.

v. 18. *Non est inuentus qui rediret*, &c. Nouem qui erant Iudæi significant populum Iudaicum, ingratum gratiæ Christi, & in sola lege, & viribus suis gloriantem, & suam iustitiam statuentem; qui proinde ad iustitiam Christi quâ lex Decalogi impletur, non peruenit. Vnde est quod sistunt in nonenario numero, & ad denarium non pertingunt. Samaritanus autem vnus,

A idemque decimus, qui & alienigena hic dicitur, gentilem populum significat, vocatum ad fidem; & donatum iustitiâ Christi; ideoque legem Decalogi implentem; iuxta illud Rom. 2. *Id quod ex natura est præputiū, legem consummans*. Hic gratus est Deo & gratiæ eius, omnia sua bona, illi in se operanti tribuens; & quæ desiderat, ab eo exspectans. Qui proinde in denario numero intelligitur, qui Decalogi impletionem designat; idemque vnus est, propter vnitatem Ecclesiæ ex gentilibus collectæ, vel propter charitatem omnes tales in vnum copulantem, vel certè propter paucitatem verorum Christi fidelium qui gratiam beneficiorum eius agnoscunt.

v. 19 *Surge, vade, quia fides tua te saluum fecit*. Quomodo huic peccatori dicitur quod fides eius ipsum
B sanum fecerit, cum salus, id est, curatio fuerit omnibus decem communis, & omnes vna voce clamauerint, *Iesu præceptor miserere nostri*: Ex quo apparet etiam fidem quâ crederent Christum posse ipsos curare, communem omnibus fuisse: Neque cæteri arguuntur infidelitatis aut modicæ fidei, sed tantum ingratitudinis. An dicendum fidem huius multò fuisse perfectiorem, quando ex fide quam habuit, ipse solus rediit magna voce Deum magnificans, & procidens in faciem ante pedes eius, gratias egit? Quæ argumenta sunt magnæ fidei. Itaque, etsi alios etiam aliquo modo sua fides sanos fecit, hunc tamen fides multò excellentior & viuacior saluum fecit; vt peculiariter ei meritò diceretur, *fides tua te saluum fecit*. Ians. c. 27. Concord. Euange-
C licæ, videtur sentire plus aliquid huic collatum fuisse quàm cæteris, quando dictum est ei: *Surge, vade*, &c. Nempe securitatem de beneficij sibi allati perpetuitate. Nam etsi verisimile sit, beneficium curationis omnium fuisse perpetuum, ne in suspicionem aliquam imperfectionis aut falsitatis vocarentur miracula Saluatoris, tamen securi non erant, vt iste, sed magis causam habebant metuendi ne reciderent in lepram, propter suam ingratitudinem.

v. 20. & 21. *Non venit regnum Dei cum obseruatione, Neque dicent: Ecce hic, aut ecce illic*. Hoc etiam loco abutuntur Hæretici contra sanam Ecclesiæ doctrinam; colligentes ex hac sententia Ecclesiam Dei non esse manifestam & visibilem, & quæ oculis corporeis obseruari possit; sed inuisibilem, ac latentem, minimeque obseruabilem. Quibus breuiter respondemus,
D Dominum loqui non de quacumque obseruatione. Nam certè à fidelibus multis eo tempore regnum Christi obseruatum fuit; qui Christum venientem statim agnouerunt, & in eo regnum Dei venerari sunt. Deinde, manifestè obseruari potuit regnum Dei quando Christus & Apostoli eius prædicauerunt, dicentes: *Pœnitentiam agite; appropinquauit enim regnum Dei*. Sed loquitur de ea obseruatione quam intelligebant Pharisæi, quærentes istud ex Domino, vt videlicet Messias Christus tanquam rex aliquis potens terrenū regnū Iudaicum suscepturus esset, & iugum gentium ablaturus. Cum igitur Christus hoc pacto non venerit, sed in summa humilitate; venit non cum obseruatione, quia ab ijs non ita exspectatus fuerat. Vide annot. Matth 16.
E Item: *Non venit regnum Dei cum obseruatione*, quia *regnum meum* (inquit) *non est de hoc mundo*. Est enim regnum humile. Et tamen sicut Christus fuit visibilis & monstrabilis; *Ecce Agnus Dei*; inquit Baptista; sic & regnum eius, quod est Ecclesia. Vnde Christus: *Venient ab Oriente & Occidente, & recumbent*, &c. *Ecce enim regnum Dei intra vos est*. Hoc est quod etiam Ioannes illis dixit: *Medius vestrûm stetit, quem vos nescitis*, id est, iam conuersari cœpit inter vos, & nescitis eum. Idem autem indicium de capite & de corpore, id est de Christo & Ecclesia.

v. 31. *In illa hora, qui fuerit in tecto* &c. Vide Aug. hoc mysticè interpretantem de tribus hominum gene-

tibus in Ecclesia lib. 2. q. Euang. 44. vide etiam apud Chrysost. serm. de Ascensione Domini, incerto authore, explicantem quid sit mola, quid lectus.

CAPVT XVIII.

v. Dicebat autem & parabolam ad illos, quoniam oportet semper orare, & non deficere, dicens: Iudex quidam, &c. Per parabolam de iudice iniquo, qui neque Deum timebat, neque homines reuerebatur, exoratus tamen fuit importunis viduæ precibus; ostendit semper orandum. Illud Domini præceptum de semper orando, fuere olim qui sic intelligerent, vt dicerent ita perpetuò vacandum esse orationi, vt nullo temporis spatio intermitti deberet, citantes & illud Apostoli 1. Thess. 5. *Sine intermissione orate.* Hi fuere Psalliani, siue Euchitæ, ab oratione hoc nomen sortiti; quos inter hæreticos annumerant Epiphanius & Augustinus, quos dicunt tanta assiduitate orare solitos, vt eis qui hoc de illis audiunt, incredibile videatur. Certum autem est nihil impossibile à Deo præceptum esse: Proinde videamus quid hac sententia Dominus præcipere voluerit. August. eodem loco, videlicet hæresi 57. loquens de vtroque & Domini & Apostoli præcepto; Sic (inquit) sanissimè accipitur, vt nullo die intermittantur certa tempora orandi; id est, vt quædam orandi tempora omnibus diebus obseruentur. Indicat Aug. alio loco pleniorem sensum vtriusque sententiæ, videlicet epist. 121. de orando Deum cap 9. In ipsa fide, spe, & charitate, continuato desiderio, semper oramus. Et rursum: Quod ait Apostolus: *Sine intermissione orate*, quid est aliud, quàm beatam vitam ab eo qui eam solus dare potest, sine intermissione desiderare? semper hanc à Domino desideremus; & oramus semper. Hæc ille; assiduam orationem intelligens perpetuum desiderium rerum cælestium, quod certis temporum interuallis, vocali etiam oratione ad Deum, explicatur. S. Ambros. lib. 1. de Abel & Cain c. 9. de hoc præcepto ita scribit: Impensè & frequenter monuit orandum, non vt fastidiosa continuetur oratio, sed vt assidua frequenter effundatur.

Cæterum videri posset semper orare, & nunquam deficere, idem esse, ac alterum alterius esse explicationem. Id enim est semper orare, orando nunquam deficere, nunquam tædio affici quod nondum exaudiamur. Id enim significat exemplum subiectum de vidua, quæ importunitate sua iudicem, etiam iniquum, compulit ad ius dicendum. Cùm autem oratione nostra petamus præcipuè vitam æternam, & in sancta conuersione perseuerantiam; consequens est nos nunquam desistere debere ab oratione, dum in hac vita sumus; quia de perseuerantia & vita æterna dum hîc viuimus securi non sumus. Ita (inquam) desistere non debemus vt amplius orandum non putemus velut desperata exauditione; non vt oratio nunquam vel somno, vel cibo vel alia necessitate interrumpatur. Ita & vidua illa quæ pro exemplo proponitur, non ita continò iudicem interpellabat vt ne momento quidem ab eo discederet, sed statis diebus ac horis non desinebat eum conuenire, donec quod peteret, impetraret. Omnino tamen hæc duo distinguenda sunt; vt prius pertineat ad assiduitatem orandi, posterius ad perseuerantiam. Semper orare, est sine intermissione orare, sic enim Apostolus exponit, id est, multum ac sæpe orare; siue id statis fiat horis, siue non. Nam posset quis statis horis orare, vt semel aut bis in die certis horis, qui tamen non diceretur semper & sine intermissione orare; quia rarò oraret; sicut non dicimur semper, & sine intermissione comedere quia statis horis semel aut bis in die comedimus; sed is diceretur modo quodam loquendi semper bibere, qui multum & sæpe potat, etiamsi id non faciat statis horis. Nam de huiusmodi dicere

A solemus; Ille potat de manè vsque in vesperam: Cornelius Centurio semper orabat Deum. Act. 10. Vide nostr. comment. 1. Thess. 5.

v. 5. *Ne in nouissimo veniens suggillet me.* De hoc vocabulo (*suggillet*) vide Iansen. Sensus esse videtur: Ne tandem versa in furorem præ impatientia, manibus & vnguibus inuolet in faciem & oculos meos.

v. 7. *Et patientiam habebit in illis?* Græcè καὶ μακροθυμῶν ἐν αὐτοῖς. Quod Erasmus vertit, *etiam cum patiens fuerit in illis*; id est, quantumcumque distulerit vindictam, tamen aliquando vindicabit.

Deus autem non faciet vindictam electorum suorum clamantium ad se die ac nocte? Hæc ita sonare videntur quasi electi petant à Deo vindictam. Idque etiam apparet ab exemplo viduæ, quæ petebat vindicari de B aduersario suo. Sed dicendum, electos cupere vindictam fieri de aduersarijs suis, præsupposita eorum impœnitentia. Sic enim petunt impleri iustitiam diuinam, & diuinæ voluntati se conformant. Psal. 57. *Lætabitur iustus cum viderit vindictam.* Et Apoc. 6. *Vindica sanguinem nostrum qui effusus est.* Et in Officio Martyrum, è Psal. 78. *Intret in conspectu tuo*, &c. *Vindica sanguinem eorum qui effusus est.* Et quia constat multos aduersarios & bonorum persecutores ex hac vita sine pœnitentia, discessuros, hinc absolutè sic orat Ecclesia. Sed quia etiam scit multos acturos pœnitentiam; Deo illis pœnitentiam inspirante: hinc dicit in oratione Dominica; *sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.*

v. 8. *Filius hominis veniens.* Hoc non ineptè referri C potest ad primum Christi aduentum; cui & Ecclesia accommodat Feria 2. ante vigiliam Natiuitatis Domini, ad Laudes Antiphona 2. Omnes enim antiphonæ illæ sonant primum Christi aduentum; & sensus est: Christus quem vos exspectatis venturum, cum venerit, nunquid fidem inter homines inueniet, maximè in Iudaico populo? q. d. non inueniet, non recipietur, iuxta illud: *In propria venit & sui eum non receperunt*, Ioan. 1. Loquitur autem Dominus de se tanquam adhuc venturo, respiciens ad eorum exspectationem quibus loquebatur; sicut & hoc dictum est: *Tu es qui venturus es?* id est, qui venturus exspectaris à Iudæis? Item: *Elias cum venerit.* Si tamen præcedentia attendantur; videtur pertinere ad secundum aduentum. Præcedit enim de vindicta electorum facienda in die iudicij. Et D in superioribus descripsit aduentum Christi secundum, quem identidem vocat aduentum filij hominis. Aug. serm. 36. de verbis Domini, de fide perfectâ & plena intelligit; quam dicit vix reperiri in Ecclesia. Quis enim (inquit) non montes transferret, si plena esset fides? Porrò hinc Sectarij colligunt fidem Ecclesiæ aliquando defecturam, contra manifestas Christi promissiones. *Non deficiet fides tua. Ego vobiscum sum*, &c. *Mittam vobis spiritum veritatis qui maneat vobiscum.* Sed resp. intelligi fidem validam, constantem, & charitate firmatam, vt idem ferè significetur quod Matt. 24. *Quoniam abundauit iniquitas, refrigescet charitas multorum.* Deinde, interrogatio Christi non significat nullam forte, sed raram admodum; vt sensus sit: Filius hominis veniens ad iudiciũ, paucos admodum E inueniet, in quibus sit vera, solida, & perfecta fides.

v. 9. *Dixit autem & ad quosdam qui in se confidebant. Ad quosdam*, id est, de quibusdam. Vide comment. Heb. 1. v. 7.

v. 9. & 10. *Parabolam istam: Duo homines ascenderunt in templum.* Non ita parabolam, vt non esset rei gestæ narratio. Nam rem verè gestam esse, satis apparet ex illa conclusione; *Dico vobis descendit hic iustificatus in domum suam ab illo.* Et Ecclesia Feria 5. post 1. Dominicam Quadragesimæ in responsorio sic canit: Qui Chananæam & Publicanum vocasti ad pœnitentiam. Sed parabolam vocat, quod narratio possit pro exemplo ad alios homines accommodari, quomodo di-

citur Psal. 68. *Factus sum illis in parabolam.* Et Sapientię 5. *in similitudinem improperij*, id est, à me sumitur exemplum improperij; dicendo, sicut ille, &c.

Duo homines ascendebant in templum vt orarent. Quæritur: An Pharisæus orauerit; quod non apparet ex verbis eius, quia tantum gratias egisse legitur. Et tamen dicit scriptura: *Pharisæus stans hæc apud se orabat.* Quod duobus modis soluitur. Vel enim sensus est: Pharisæus hæc verba dixit loco orationis: vel, oratio generaliter accipitur vt comprehendat etiam gratiarum actionem, & in genere omnem mentis in Deum eleuationem. Vnde 1 Reg. 1. habemus: *Orauit Anna; & ait.* Vbi tamen toto cantico nihil à Deo petitur; sed tantum gratiæ aguntur pro perceptis beneficijs. Ita de S. Laurentio canit Ecclesia, *B. Laurentius orabat dicens: Gratias tibi ago Domine, quia ianuas tuas ingredi merui.* Hoc tamen quæri potest, An Pharisæus hæc dicendo mentem in Deum eleuauerit, sicut oportet. Resp. quod non; cum hæc superbè ab eo dicta fuerint: & de eo meritò dici possit, quod oratio eius sit ei facta in peccatum; quia sic orando peccauit. Itaque orauit generali significatione orationis, vt etiam malas & superbas orationes comprehendat.

v. 11. *Pharisæus stans hæc apud se orabat.* Non hoc in eo culpandum quod stans orauerit; Nam & Publicanus stans orauit; & Marci 11. dicitur: *Cum stabitis ad orandum.* Quare nec Matt. 6. reprehenduntur vt hypocritæ, qui stantes orant; sed qui amant in Synagogis & angulis platearum orare, vt videantur ab hominibus, siue stantes id faciant, siue alio corporis situ.

Gratias tibi ago. Si quis hoc pacto oraret: Gratias tibi ago Domine Deus, quia non sum sicut Iudæi, Turcæ, Pagani, hæretici, schismatici, adulteri, ebriosi, vsurarij, concubinarij; puto quod non peccaret; quia neque se iustum diceret, neque cæteros, id est, vulgus hominum aspernaretur illa oratione, neque quemquam in particulari iudicaret, maximè de quo sibi non constaret quod malus esset: sed tantum gratias ageret Deo quod à talibus vitijs & peccatis ingentibus, quibus satis perspicit se non esse obnoxium, & quibus constat multos homines obnoxios; se misericorditer præseruauerit. At iste Pharisæus se præfert cæteris, id est, plerisque, ac ferè omnibus alijs, quod est intolerandæ superbiæ; præsertim cum de seipso nemo certus sit an in iustorum sit numero. Deinde, & cæteros in genere, & speciatim hunc publicanum aspernatur & iudicat; cum scire non potuerit de eo quod iniustus esset, quia officium tale erat quod sine iniustitia exerceri posset. Item tanquam iustitiæ satur, nihil petiuit, ne quidem remissionem peccatorum; cum scriptum sit: *Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam, quoniam ipsi saturabuntur.* Matthęi 5.

Non sum sicut cæteri hominum. Similem quandam orationem Pelagij, vide apud Hieron. lib. 3. Dial. contra Pelagium cap. 5. Vbi tamen dicit Hieronymus Pelagium Pharisæo peiorem esse, quia non agit gratias, sicut Pharisæus; tantum dicit: Tu nosti Domine quam sanctę sint manus quas ad te extendo, quàm iusta, quàm immaculata labia quibus tibi, vt mihi miserearis, preces fundo. Sanctus quoque Augustinus alicubi dicit Pharisæum hunc Pelagianis fuisse meliorem, quia bona quæ habebat vel habere se putabat, adscribebat beneficio Dei, cum ea Pelagiani suis tribuant viribus. Verùm si attendatur occasio huius parabolæ, quam indicat his verbis S. Lucas, *Dicebat ad quosdam qui in se confidebant*: puto rectius diceretur hunc Pharisæum gratias egisse Deo, non corde, sed labijs, quia reuera sibi sua bona tribuebat. Hoc est enim in se confidere, non in Deo gloriari, sed sibi & suis viribus suam iustitiam adscribere. Erat enim hic Pharisæus ex eorum numero, de quibus Apostolus dicit: *Quod ignorantes iustitiam Dei, & suam volentes statuere; iustitiæ Dei non fuerunt*

A *subiecti*, Rom. 10. Vide S. Bern. serm. 11. in Cant. qui Pharisæum magis ex consuetudine, quàm ex animo sic locutum dicit, & bene probat.

v. 14. *Descendit hic iustificatus in domum suam ab illo.* Id est, præ illo, non quod ille etiam iustus esset, sed quomodo dicitur Deus aliquos eligere præ alijs, scilicet reprobis. Nam Pharisæus neque iustificatus, neque iustus descendit in domum suam, sed superbus & iniustus, & maior peccator recessit à templo, quàm illuc venerat. Nam eius oratio facta erat ei in peccatum.

Quia omnis qui se exaltat humiliabitur, & qui se humiliat exaltabitur. Non dicit: omnis qui exaltatur, humiliabitur; sed, qui se exaltat, qui se humiliat. Non enim qui ab alijs exaltatur seruata cordis humilitate, humiliabitur; sed qui seipsum exaltat. Neque qui ab

B alijs humiliatur cum superbiam teneat in animo, exaltabitur; sed qui seipsum humiliat.

v. 16. *Iesus autem conuocans illos.* Non discipulos, sed infantes. Vide annot. Marci 10.

v. 19. *Nemo bonus nisi solus Deus.* Auctor Commentarij Paulini apud Ambr. super 1. Tim. 1. quamuis scriptum sit; Bonus homo de bono thesauro profert bona, nemo tamen (inquit) nisi vnus Deus bonus est, quia Ipse fons bonitatis est, ex quo cæteri mutuantur vt boni sint. Hoc est quod alijs verbis dici solet; solum Deum esse bonum essentialiter, cæteros participatiuè tantum. Posset etiam sic intelligi, Nemo inter omnes homines bonus, ita vt careat omni vitio, atque peccato; nisi ille homo qui simul est Deus, scilicet Agnus qui abstulit peccatum mundi. Hinc cæteri, mali dicuntur iuxta illud Matth. 7. *Si vos cum sitis mali.* Saltem Chri-

C stus hoc loco voluit innuere se esse Deum.

v. 38. *Iesu fili Dauid, miserere mei.* Cur potius *fili Dauid* quàm fili Abrahæ? Per hoc significauit Iesum esse Messiam, ex semine Dauid promissum; & regnaturum in solio Dauid. Quod & pueri & turbæ significauerunt acclamantes, *Hosanna filio Dauid.*

CAPVT XIX.

v. 5. **H**Odie in domo tua oportet me manere. v. 6. *Et festinans descendit, & excepit illum gaudens.* Quare non dixit Zachæus sicut Centurio: *Domine non sum dignus vt intres sub tectum meum?* *Respond.* Dominus aduentum suum non offerebat in domum Centurionis nisi illius causa; nempe vt curaret puerum

D eius. Quod Centurio humiliter excusauit; negans se dignum sub cuius tectum intraret; simul fidem suam declarans, quâ crederet Dominum etiam absentes posse verbo sanare. Hic autem Dominus requirit hospitium, ad quod diuertat ipse cum suis discipulis. Atqui hospitium requirenti recusare prætextu indignitatis suæ, non tam humilitatis esse videretur, quàm auaritiæ & inhospitalitatis. Quare conuenientissimè fecit Zachæus, quamuis peccator quod Dominum petentem apud se diuertere, cum suis gaudens in domum suam receperit. Et cum tam diuersæ sint rationes facti vtriusque, ob quas illum sic, istum autem sic facere oporteret: non sunt hæc facta inter se comparanda, vt quæratur vter meliùs fecerit. Vterque enim fe-

E cit quod in re præsenti faciendum erat. Vide annot. Matth. 8.

v. 8. *Ecce dimidium bonorum meorum, do pauperibus.* Totum pauperibus dare non potuit etsi vellet, quia seruare debebat vnde faceret restitutionem; vt annot Beda.

Et si quid aliquem defraudaui, reddo quadruplum. Id est quibuscumq; defraudaui reddo quadruplum Non enim (*si*) dubitantis est, sed supponentis & vniuersaliter loquentis. Vtitur autem verbis præsentis temporis, *do*, & *reddo*: vt significet firmitatem propositi sui: quasi dicat; iam certò constituo me hoc facturum.

Duo

Duo autem dicit; *do*, & *reddo*; *do dimidium pauperibus*; defraudatis reddo quadruplum: Nam duo hæc necessaria sunt omnibus iis, qui per iniustitiam & fraudes bona sua auxerunt. Et in his duobus consistit perfecta talium hominum satisfactio; nempe vt & ablata reddant, (Non enim dimittitur peccatum, nisi restituatur ablatum) & peccata admissa eleëmosynis redimant, iuxta consilium Danielis. Quod autem dicit, Reddo quadruplũ si quem defraudaui; cum lex Exod. 22. tantum cogat ad duplum, summam ostendit promptitudinem restituendĩ, etiam suprà quàm lege præscriptum erat. Quo facto simul admonentur qui per fraudẽ aliena occupauerunt, non tantum restituere, quæ iniustè ablata sunt, sed etiam damna resarcire, quæ per rerum suarum carentiam fraudati incurrerunt.

v. 9. *Eò quòd & ipse filius sit Abrahæ.* Quasi dicat: Quamuis vos eum tanquam degenerem & alienum reputetis, eò quòd Publicanus sit; quod officium vobis est admodum inuidiosum; verè tamen Abrahæ filius est secundum carnem, non minus quàm vos; & idcirco non fuit eius salus mihi negligenda, qui sum missus ad oues quæ perierant domus Israël.

Neque verò ex eo quod Zachæus publicanus erat, consequens est gentilem fuisse. Nam & Matthæus publicanus fuit. Imò, si gentilis fuit cur Iudæi non potius in Christo reprehendebant quod ad hominem incircumcisum diuertisset; quàm quod ad peccatorem? Sed & ipsum Zachæi nomen Hebraïcum est, non Græcum, quod & legitur 2. Machab. 10. Hebraïcè enim dicitur Zachai, vt habetur 1. Esdræ 2. & Esdræ 3. & 7. Item ex eo apparet Iudæum fuisse, quia dicens, *reddo quadruplum*, ad legem Mosaïcam respexit, tanquam illi subiectus. Vide Ians. concord. cap. 109.

v. 12. *Homo quidam nobilis abiit in regionem longinquam*, &c. Hæc parabola non est eadem cum illa Matth. 25. sed multiplex est differentia. Nam illic talenta dantur ad negotiandum, hic mnæ; illic vni quinque, alij duo, alij vnum; hic singulis singulæ dantur mnæ; illic tres serui sunt, hic decem. Illic seruus piger talentum abscondit in terra, hic asseruat in sudario. Illa parabola dicta Hierosolymis post ingressum Domini in Hierusalem cum ramis palmarum, qui describitur Matth. 21. Ista prope Hierusalem ante dictum ingressum, qui statim post describitur.

v. 14. *Ciues autem eius oderant eum.* Id est; Iudæi, eiusdem generis atque adeò eiusdem tribus homines. Nam Iudæi tempore Christi in Iudæa morantes plurimi erant ex tribu Iuda.

Nolumus hunc regnare super nos. Verba illis similia quæ sunt in Psal. 2. *Dirumpamus vincula eorum, & proijciamus à nobis iugum ipsorum.* Hoc autem dixerunt quando clamauerunt apud Pilatum: *Non habemus Regem nisi Cæsarem.*

v. 17. *Eris potestatem habens super decem ciuitates.* Hoc videtur maximè implendum in futuro sæculo post resurrectionem. Nam Dominum in parabola ad illud tempus respicere, inde apparet, quod dicitur: *Et factum est vt rediret accepto regno.* Ibi autem significatur secundus Christi aduentus ad iudicium vniuersale, de quo additur: *Iussit vocari seruos*, &c. Item, absurdum videtur hîc describi mercedem quandam tantum temporalem, quæ cessatura esset in tempore vniuersalis retributionis.

v. 20. *Quam habui repositam in sudario.* Mnam habet in sudario repositam qui amore quietis, & otij; timore laboris & molestiæ, eam non erogat: vt sunt qui quærunt suauiter & molliter viuere, sine laboribus & molestiis. Apud Matth. 25. in terra defodit talentum, qui impeditus cura & sollicitudine rerum terrenarum, & coarceruandæ pecuniæ; talentum non expendit. Rectè enim per *terram* opes terrenæ significantur, quæ è terra effodiuntur. Vnde Poëta: Effodiuntur opes irrita-A menta malorum. Vide Peraldum lib. de summa vitiorum cap. 14. de Auaritia, p. de prædicatoribus sibi solum viuere eligentibus; vbi pulchrè exponit, quis dicatur in sudario talentum abscondere. Vide etiam annotat. Ecclesiastæ 4. & Matth. 25.

v. 22. *Sciebas quod ego homo austerus sum, tollens, &c. Sciebas*, vt ais, & vt putas. Hoc enim præcedit, *De ore tuo te iudico.* Sic Matth. 2. *Herodes videns quod illusus esset à Magis.* Sic enim putabat, cum Magi nec dolo, nec mendacio vsi fuissent erga eum.

v. 23. *Et ego veniens cum vsuris vtique exegissem illam.* Vsuras vocat omne lucrum supra sortem, siue iustum, vt ex negotiatione; siue iniustum, vt ex mutuo. Et quia quidquid lucrantur serui ex pecunia Domini, B dominorum est; ideò non iniustè eiusmodi lucrum à seruis exigebat, scilicet id quod ex mnabus suis quisque erat lucratus, simul cum ipsis mnabus. Quin etsi iniustitia esset in ea re vnde sumpta est parabola; non tamen consequens est in re significata iniustitiam esse; quia aliquãdo in Scripturis per res malas mysticè bona significãtur, vt per ebrietatem Noë; aliquãdo etiam parabolicè, vt per villicum iniquitatis, supra cap. 16.

v. 37. *Cœperunt omnes turbæ descendentium.* Multa MSS. habent, *Discipulorum*; In quibusdam exemplaribus legitur, *discedentium*; In aliis, *discentium*. Græcè μαθητῶν, id est, *discipulorum*. Ac fortè interpres *discentium* vertit; vnde postea lectionis varietas occasionem acceperit, quod à scribis non satis intelligeretur quæ essent turbæ discentium. Idem paulò pòst repetitur, di-C centibus Pharisæis: *Magister, increpa discipulos tuos.* Videtur interpres aut vtrobique vertisse *discipulos*, (est enim vtrobique in Græco idem vocabulum, significans *Discipulos*:) aut certè priori loco, *discentes*: posteriori loco, *discipulos*. Concordantiarum Collector haud dubiè legit *discentium*; nam posuit sententiam hanc sub verbo, *disco*.

v. 38. *Pax in cœlo.* Videtur hic locus intelligendus quomodo ille apud Paulum, Coloss. 1. *Pacificans per sanguinem Crucis eius, siue quæ in terris, siue quæ in cœlis sunt.* Et Ephes. 1. *Instaurare omnia in Christo, quæ in cœlis, & quæ in terra sunt.* Vide commentarium eorum locorum. Quæ ergo Paulus vtroque loco coniunxit, id Lucas sigillatim diuersis locis posuit; cap. 2. *In terra pax*: & hoc cap. *Pax in cœlo.* Sicut ergo illud, In terra pax, D hunc habet sensum; pax iis qui morantur in terra, id est, hominibus; ita istud intelligit, Pax iis qui sunt in cœlo, id est, Angelis.

Et gloria in excelsis. Græcè *in Altissimis*, quomodo interpres vertit cap. 2. Sensus: Gloria Dei qui habitat in sublimi cœlo. Vide annot. cap. 2.

v. 39. & 40. Pharisæis dicentibus, *Magister increpa discipulos tuos*: Dominus respondet: *Dico vobis, quia si hi tacuerint, lapides clamabunt.* Ad litteram hæc sententia significat Dominus suos discipulos Deo instigante sibi acclamare; itaque fieri non posse vt prohibeantur. Ipsos autem Pharisæos perstringit tanquam lapidibus duriores, qui tot & tantis conspectis miraculis, nondum permouerentur ad celebrandam laudem Dei. Mysticè verò hæc sententia duobus modis est ve-E rificata. Vno, quando crucifixo Domino, discipulis tacentibus, lapides & saxa veluti clamauerunt, id est, Dominum prædicauerunt, dum petræ scissæ sunt, & terra mota est, & monumenta aperta, testantia gloriam Dei, adeò vt his conspectis Centurio exclamarit: *Verè filius Dei erat iste.* Altero modo, quando post Domini passionem, obmutescentibus ad gloriam Dei Iudæis, & Christum non recipientibus, gentiles ad eum conuersi gloriam eius decantare cœperunt, qui sunt lapides illi, de quibus Ioannes Baptista: *Potens est Deus de lapidibus*, &c. Vide Hieron. qui schema huius sententiæ doctè explicat in Comment. super Habacuc 2. adductis etiam similibus ex Cicerone & Sallustio sententiis.

v. 41. *Videns ciuitatem fleuit super illam.* Ter lachrymatum fuisse Dominum legimus: hîc, quando appropinquauit ciuitati tempus visitationis suæ non cognoscenti, & eum in propria venientem non recipienti. Ioan. 11. quando Lazarum erat resuscitaturus, & Heb. 5. vbi dicit Apostolus, Christum preces supplicationésque ad eum qui posset illum saluum facere à morte, cum clamore valido & lachrymis offerentem, exauditum esse pro sua reuerentia. Quod referri potest ad orationem fusam in cruce, vel in horto. Vtrobique enim pro salute orauit; & quod voluntate rationali petiuit, impetrauit, à morte liberatus per resurrectionem tertiò die subsecutam. Vide comment. dicto loco Heb. 5.

v. 42. *Quia si cognouisses & tu, & quidem in hac die tua, quæ ad pacem tibi: Nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis.* Locus obscurus; qui vt illustretur: notandum imprimis, *Quia*, redundare, vt sæpe alibi, proprietate linguæ Hebraïcæ. (*Si*) videtur positum optatiuè; pro (ô si) vel, (vtinam) *Quæ* non ad diem refertur; sed ad cognoscenda, est enim Græcè τὰ pluralis numeri. Hæc igitur est sententia; Vtinam cognouisses tu quoque, sicut ego cognosco (cuius cognitionis meæ testes sunt hæ lachrymæ) ea quæ ad pacem tuam, id est, salutem & prosperitatem tuam pertinent. Id est, vtinam ea seriò, & cum affectu cogitares, agendo pœnitentiam pro peccatis tuis, & Messiam Domini recipiendo. *Et quidem in hac die tua*, id est, in hoc tempore visitationis tuæ. Nunc enim, quando prædicatur tibi Euangelium pacis ab ipso auctore pacis, tempus est acceptabile, & dies salutis, iuxta Isaiæ vaticinium. At verò, quod vehementer dolendum est, ea quæ ad pacem tuam pertinent non cognoscis, nec cogitas, nec statuis ante oculos; sed abscondita sunt ab oculis tuis.

CAPVT XX.

v. 13. **F***orsitan cum hunc viderint, verebūtur.* Quamuis Deo omnia, etiam futura & cordium occulta, sint notissima, dicit tamen, *forsitan*; propter libertatem arbitrij quâ poterant revereri, poterant etiam non revereri. Matthæus quidem & Marcus habent absolutè, *verebuntur filium meum.* Sed illi significauerunt quid merito humana coniectura sit præsumendum, & quid futurum erat, nisi eos nimia malitia excæcasset. Adde, quod hæc verba sint non Patris cælestis, sed hominis patris familias, de quo parabola narratur: Accommodantur autem iuxta exigentiam parabolæ, Patri cælesti, sed certo modo intellecta, quo modo conuenit intelligi humana, dum transferuntur ad diuina; scilicet figuratè: vt sensus sit, quamuis occiderint seruos meos, Prophetas; tamen non eò procedere debet humana malitia, vt nec filio parcant.

v. 14 *Coloni viso filio cogitauerunt intra se dicentes: Hic est heres; occidamus illum, vt nostra fiat hereditas.* Coloni populum Iudaïcum significant, qui post cæsos & interfectos Prophetas, etiam vnicum Dei filium occiderunt.

Sed quomodo de eo dicunt: *Hic est heres, occidamus illum*? quæ verba significare videntur, eos non latuisse quod hic esset Christus, & filius Dei; cum dicat Apostolus Petrus in Actis c. 3. ad Iudæos: *Et nunc fratres scio quia per ignorantiam fecistis, sicut & Principes vestri.* Et Paulus 1. Cor. 2. *Si cognouissent; nunquam Dominū gloriæ crucifixissent.* Resp. Iudæi & Iudæorum Principes qui eum crucifixerunt, aliquid cognouerunt in eo, aliquid autem ignorauerunt. Cognouerunt aliquo modo quod Messias esset, & quod hæres regni populi Dei; putantes illud regnum terrenum & carnale futurum, non spirituale. Et quia tam humiliter de Messia sentiebant, licet hinc satis intelligerent eum ipsum esse; tamen veriti non fuerunt in eum manus injicere, eúmque occidere, ne per eum mutato rerum Iudaïcarum statu, ipsi honoribus & emolumentis temporalibus exciderent. Deitatem autem eius prorsus ignorabant. Vnde & quæstionem de Christo cuius filius esset, non potuerunt explicare; quia non intelligebant eum sic hominem futurum, vt simul Deus esset. Sic Iosephus, quamuis Iesum testetur Christum fuisse, non tamen fuit Christianus; quia de Christo carnaliter & humiliter sentiebat, non putans eum venisse ad redemptionem generis humani, nec fidem eius esse ad salutem necessariam; sed fuisse insignem aliquem Prophetam, qui potuisset ad regnum Iudaïcum peruenire, nisi odio fuisset impeditus, cúmque fuisse institutæ doctorem, sicut alij Prophetæ. Vnde de Christo sentiebat ferè sicut illi qui dicebant: *Quia propheta magnus surrexit in nobis.* Vide nost. comment. 1. Cor. 2. v. 8.

Vt nostra fiat hæreditas. Hinc satis apparet, eâ parte; *hic est hæres*, non hoc necessariò significatum esse, quod esset naturalis filius Dei; sed tantum, quod potiturus esset bonis sibi præparatis ex Dei ordinatione, videlicet regno, quale Christo promittunt Scripturæ; quod tamen hi Iudæorum Principes non nisi terrenum intelligebant. Vnde dicunt: *vt nostra fiat hæreditas*, id est, vt nos ea bona deinceps securi tanquam nostra possideamus. Metuebant enim ne Iesu in regnum erecto, ipsi, quorum mores vehementer odérat, statu dignitatis ac potentiæ suæ dejicerentur.

v. 16. *Quo audito dixerunt: Absit.* Quomodo consentiunt hæc cum Matthæo, qui dicit ipsos Sacerdotes & Pharisæos respondisse, *Malos male perdet*, &c. Ad hoc variè potest responderi. Primum, ipsos Sacerdotes respondisse quod est apud Matthæum. Deinde Dominum hoc ipsum confirmasse, vt est hoc loco: Postea verò sacerdotes, percipientes quod contra eos dicta esset parabola; dixisse, *Absit*: vt videlicet vinea ad alios transferatur. Secundò, alios quidem eósque saniores ex auditoribus, respondisse quod est apud Matthæum, approbante responsionem eorum Domino, vt est apud Lucam: Alios verò, id est, principes sacerdotum & scribas Christi inimicos, id quod hic dicuntur dixisse, *Absit*, quod intelligerent aduersum se parabolam dirigi. Tertiò, & rectius, vt apparet, Auditores concorditer respondisse, *Malos malè perdet*, &c. Neque enim sine impudentia aliter respondere potuissent; Dominumque suo calculo responsum eorum approbasse: Tum verò auditores, vel omnes vel aliquos dixisse: *Absit*: Respicientes nimirum ad factum Agricolarum. q. d. μὴ γένοιτο. Ne fiat, Deus auertat, ne vnquam tale quid accidat. *Absit* (inquam) vt tantum scelus ab agricolis perpetretur, vt videlicet non modo seruos Patris familias Domini vineæ, sed & filium & hæredem interficiant. Quibus aptè deinde respondet Dominus: *aspiciens eos*, scilicet Principes Sacerdotum & Scribas, qui tale quid perpetraturi erant; & dicens; *Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli.* q. d. quamuis graue & enorme sit scelus illud, verè tamen futurum est, iuxta id quod prædixit Dauid, lapidem reprobandum ab ædificantibus; id est, interficiendum ab agricolis, Christum à Sacerdotibus & doctoribus populi, quorum erat ædificare & ad pietatem instruere populum Dei. Quomodo Christus factus sit in caput anguli, id est, lapis angularis, docet nos Apostolus ad Ephes. 2. dicens: *Ipse est enim pax nostra, qui fecit vtraque vnum, & medium parietem maceriæ soluens*, &c. vsque ad finem. Et Petrus 1. epist. cap. 2. Vide nostrum commentarium vtroque loco.

v. 35. & 36. *Illi autem qui digni habebuntur sæculo illo, neque nubent, &c. æquales enim Angelis sunt.* Non dicit: Erunt Angeli, aut conuertentur in Angelos, aut in spiritus, sicut malè veteres quidā hæretici hunc locum intellexerunt, dicentes corpora resurgentium fore merè spiritualia; sed, quod erunt æquales Angelis Dei,

non quidem secundum omnes proprietates, sed secundum eas, quæ hîc à Domino disertis verbis exprimuntur. Sicut enim Angeli neque nubunt, neque vxores ducunt, neque mori possunt; ita filij resurrectionis nuptiarum expertes erunt, & beata ac perpetua fruentur immortalitate.

A

v. 38. *Deus autem non est mortuorum sed viuorum, omnes enim viuunt ei.* Id est, Quamuis illi mortui sint, Deo tamen viuunt, qui potest eos suscitare ad vitam beatam. Quod & certissimè facturus est, quia est Deus eorum; non est autem Deus mortuorum sed viuorum. Sic canit Ecclesia: Deus cui omnia viuunt, & cui non pereunt moriendo corpora nostra. Et ad Inuitatorium habemus; Regem cui omnia viuunt, venite adoremus. Et nota, illud; *Omnes enim viuunt ei*, esse declarationem eius quod præmisit apud Matthæum & Marcum; *Erratis nescientes virtutem Dei*, nempe quâ potest etiam mortuos ad vitam suscitare: *omnes enim ei viuunt.*

B

CAPVT XXI.

v. 3. *VErè dico vobis, quia vidua hæc pauper plusquam omnes misit.* Non dicit Dominus viduam plus meruisse apud Deum; aut, oblationem eius Deo fuisse gratiorem, quod tamen omnino verum est, sed dicit (quod amplius mirandum est) eam plus dedisse, quàm reliqui omnes, cùm tamen dicat Marcus: *multi diuites iactabant multa.* Plus misit hæc vidua non absoluta comparatione quantitatis, sed pro ratione proportionis suarum facultatum. Sicut enim puero plus est ferre decem pondo, quàm viro robusto quinquaginta, ita pauperi sæpe plus est offerre vnum stuferum, quàm diuiti, coronatum. Quod si eadem proportione diuites misissent cum vidua; mittere debuissent totam substantiam suam. Id enim fecisse viduam testatur Dominus: *omnem* (inquit) *victum suum quem habuit, misit.* Et quia opera externa ferè signa sunt interioris affectus; voluit ex contrario Dominus significare, hanc viduam ex maiori affectu charitatis & deuotionis, misisse, & proinde plus apud Deum meruisse. Quod si quis minus donat, plus mereri potest apud Deum; poterit & is qui nihil donat eo quòd nihil habeat, modo promptam habeat voluntatem donandi, tantùdem vel amplius mereri, quàm is qui donat aliquid. Item nota Christum, tametsi à sacerdotibus templi ad mortem quæreretur, non tamen impediisse oblationes, quarum pars in vsum Sacerdotũ cedebat; qui fortasse malè expendebant, sed potius eas commendasse. A quo spiritu longè absunt nostro tempore maleuoli quidam ac semichristiani, qui quidquid in Sacerdotes Dei & Ecclesiam impenditur, rodunt, & reprehendunt, nec ipsi quicquam donantes; nec alios permittentes.

C

D

v. 4. *Hæc autem ex eo quod deest illi, omnem victum suum quem habuit, misit.* Quomodo deerat illi & habebat? Græcè est, ἐκ τοῦ ὑστερήματος. Erasmus, *ex penuria sua*, id est, ex eo quod ipsi necessarium erat ad victum, immò totum victum. Nam id quod sequitur: *omnem victum*, &c. per incrementum accipiendum est, quasi dicat; non tantum ex eo quod necessarium erat, sed totum quod necessarium sibi ad victum erat, misit. Vide annot. Marc. 12. & comm. 2. Cor. 8.

E

v. 8. *Multi enim venient in nomine meo, dicentes quia ego sum* Id est, multi venient adscribentes sibi nomen meum; nempe id quod mihi verè competit, scilicet Christi, dicentes se esse eum, qui ego sum, id est, Christum. Neque enim hi Pseudochristi, de quibus hæc loquitur Dominus, aut quisquam eorum dixit, se esse Iesum Nazarenum crucifixum, sed se esse Christum promissum, & à Prophetis prænuntiatum, quod soli Iesu Nazareno crucifixo verè competebat.

v. 14. *Ponite ergo in cordibus vestris non præmeditari quemadmodũ respondeatis: Ego enim dabo vobis os & sapientiã, cui non poterunt resistere.* Vide annotat. cap. 12.

Estij Annotat. in Script.

A v. 19. *In patientia vestra possidebitis animas vestras.* *Possidebitis*, id est, lucrifacietis, saluabitis, conseruabitis. Nam *possidere* phrasi Hebræa sæpe significat acquirere, comparare, vendicare sibi tamquam possessionem. Sic Eua Gen. 4. *Possedi hominem per Deum.* Sic Petrus de Iuda Act. 1. *Possedit agrum de mercede iniquitatis*, & idem ad Simonem Magum Act. 8. *Existimasti donum Dei pecunia possideri.* Igitur possidere animam suam, est animæ suæ salutem acquirere, quod alio loco dicitur, *inuenire animam suam.* Nam quod Matth. 10. & 16. dicit: *Qui perdiderit animam suam propter me, inueniet eam.* id Lucas cap. 9. & Marcus cap. 8 dixerunt; *qui perdiderit animam suam propter me, saluam faciet eam.* Atque in hoc loco est possidere. Similis huic sententia est illa; *Qui perseuerauerit vsque in finem hic saluus erit.* Matth. 10. & 24.

B v. 25. *Et erunt signa in sole.* Quæstio non parua est, Si hæc signa horrenda & vniuersalia præcessura sunt aduentum iudicis, vt hîc manifestè dicitur; quomodo verum est quod infra dicit Dominus hoc eodem capite: *Et superueniat in vos repentina dies illa: tanquam laqueus enim superueniet in omnes, qui sedent super faciem omnis terræ.* Neque enim tot & tantis signis toti mundo prænuntiata dies, videri poterit improuisa; quod hæc posteriora Christi verba significant. An inter illa signa, & hunc iudicij diem tantum intercedet temporis spatium, vt homines iam illorum obliti reuersuri sint ad solitas voluptates & cupiditates?

v. 27. *Et tunc videbunt filium hominis.* An potius

C dicendum, Quia fides vix erit in terra; homines quidem signa conspecturos, sed quod fide careant, non per ea exspectaturos diem iudicij; licet futuri sint in maximo timore & exspectatione eorum quæ superuenient vniuerso orbi, vt in textu dicitur; videlicet nescientes quid futurum sit? At Dominus significat homines futuros esse securos, &, sicut in diebus Noë, consuetis humanis operibus, vt conuiuiis, nuptiis, plantationi ædificationi vacaturos: quod futurum esse tantis signis apparentibus, non videtur credibile. Vnde etsi quis dicat per sedentes super faciem terræ non intelligi iustos, sed sæculo deditos homines; eò quòd dies illa iustis diem Domini exspectantibus, non sit tanquam laqueus superuentura, sed solis peccatoribus: non tamen soluitur diffi-

D cultas, quæ remanet de ipsis peccatoribus, propter apparentia toto mundo horribilia signa. An igitur dicendum, diem Domini, quem dicit Dominus tanquam laqueum superuenturum, comprehendere vniuersum tempus ex quo signa illa incipient ostendi, vsque ad ipsum iudicium? hoc enim tempus superueniet impiis tanquam laqueus, non ita tamen, quin adhuc poterunt agere pœnitentiam, & ad Domini aduentum se præparare. Quam expositionem probabiliorem facit comparatio de diebus Noë, quam alibi Dominus adhibet, supra 17. & Matth. 24. Non enim qui tunc viuebant, morte comprehensi sunt ex improuiso, sed diluuio, quod cœpit à die quo intrauit

E Noë in arcam, vsque ad quem diem comedentes & bibentes, &c. *Ita erit* (inquit) *& aduentus filij hominis*; sub eo nomine aduentus comprehensis videlicet signis præcurrentibus & proximum eius aduentum nuntiantibus, sicut aquæ diluuij Noë ingrediente in arcam, prænuntiabant interitum mundo. Securitas ergo hominum erit vsque ad ostensionem horribilium signorum; sicut ibi erat vsque ad insolitos aquarum imbres è cœlo ruentes; licet non statim eodem die fuerint homines absumpti. De his signis, vide annot. Matth. 24. & in 4. sent. dist. 48.

v. 29. & 30. *Videte ficulneam & omnes arbores: cum*

producunt iam ex ſe fructum, ſcitis quoniã propè eſt æſtas. Matthæus & Marcus à Luca diſſentire videntur. Nam fructum ſolum non nominant, verùm etiam videntur excludere; ſic enim habẽt: *A ficu diſcite parabolam: cum iam ramus eius tener fuerit, & nata folia, ſcitis quia propè eſt æſtas.* At cum ramus adhuc tener eſt, & nata folia, nondum fructum produxit. Sed obſerua textum noſtrum non dicere, cum produxerint, ſed *cum producunt ex ſe fructum.* Res enim dum adhuc generatur & producitur, nondũ eſt. Incipit autem generatio fructuum in gẽmis primum erumpentibus; at perficitur multò poſt, vti ſenſu notum eſt. Cæterum in Græco nulla eſt ambiguitas; ita namque habet: ὅταν προβάλωσιν ἤδη, id eſt, *quando projiciunt* ſeu *protrudunt iam*, ſubaudi gẽmas: hoc eſt cum gemmas incipiunt emittere. Noſter interpres ſupplendi ſenſus cauſa addidit: *ex ſe fructum*; non malè ſi ſic intelligatur vt diximus. Aut certè pro eo quod in Græco ſequitur βλέποντες ἀφ' ἑαυτῶν, id eſt, *videntes, ex vobiſipſis*; legit καρπὸν ἀφ' ἑαυτῶν, id eſt, *fructum ex ſeipſis.* Quod vel ex eo magis fit probabile, quia pro his verbis non aliud reddidit.

v. 34. *Ne fortè grauentur corda veſtra in crapula. Crapula*, pro gula metonymicè: Nam guloſitas gignit crapulam. *Et ſuperueniat in vos repentina dies illa.* Sciebat Chriſtus diem iudicij non ſuperuenturam iis ad quos loquebatur; quomodo ergo eos hortatur ad ſobrietatem, ne repentè illa die opprimantur; niſi, quia qualis quiſque in morte reperitur, talis quiſque ſiſtetur Deo in die iudicij? Qualem ergo mors deprehenderit, talem deprehendet iudicij dies.

v. 36. *Vigilate itaque omni tẽpore orantes.* Illud (*omni tempore*) poſitũ inter, (*vigilate*,) & (*orantes*,) vtrobique commodè referri poteſt. Nam vtrumque alibi Scriptura monet. Semper orandum eſſe ſupra cap. 18. & alibi: & ſemper vigilandum; in eo quod vult nos quandocumque Dominus venerit, inueniri vigilantes. Nec ſatis apparet ad vtrum hoc loco meliùs referatur. Secundum tamen non eſſe hic in Græco προσευχόμενοι; quæ vox erat Lucæ 18. vbi dicitur πάντοτε προσεύχεσθαι, *ſemper orare.* Eſtque magis abſolutum quam δεόμενοι, quod hic habetur, id eſt, precantes ſeu deprecantes, quod requirit poſt ſe expreſſionem rei quæ petitur. Vnde ſequitur, *Vt digni habeamini fugere iſta omnia. quæ futura ſunt. & ſtare ante filium hominis.* Syntaxis igitur hæc eſt: Vigilate omni tẽpore, & Deum precamini, vt det vobis effugere hæc mala quæ prædixi, & ſtare cum fiducia & expectatione redemptionis veſtræ, ante filium hominis.

v. 36. *Et omnis populus manicabat ad eum.* Græcè ὤρθριζε, Pſal. 126. ὀρθρίζειν, *ante lucem ſurgere.* Vbi Hebraicè eſt, *manicantibus ſurgere.* Et Geneſ. 20. *Et manicauit Abimelech in matutino.* In Cõcilio Turonico 2. Canone 14. *manicationes*, id eſt, matutinæ ſurrectiones.

CAPVT XXII.

v. 3. *INtrauit autem Satanas in Iudam.* Ioannes teſtatur cap. 13. quod poſt buccellam introiuerit in eum Satanas. Sed dicendum eſt; quod & prius intrauerat, & poſtea. Priùs quidem, vt & Ioãnes eodem cap. indicat, circa initium; quando ei inſpirauit & perſuaſit vt Chriſtum Iudæis venderet; poſtea verò, quando cum eis venit ad tradendum. Quoties enim diabolus homini perſuadet graue & deteſtandum aliquod peccatum: intrare in eum dicitur. Vnde nihil vetat, quin ſæpius in eundem intret, etiamſi ab eo non fuerit egreſſus. Quomodo & ſpiritus Domini in Scriptura veteris teſtamenti dicitur in Sanctos inſiliiſſe, quotieſcumq; egregium aliquod facinus, Deo in eis operante, fecerunt; vt in Gedeonem, Sampſonem, Iephte. Manifeſtum eſt ex hoc loco & aliis, diabolo impellente, Chriſtum fuiſſe traditum in mortem; & proinde myſterium diuinæ Sapientiæ diabolum ignoraſſe; vt dicitur 1. Cor. 2.

v. 16. *Dico enim vobis quia ex hoc non manducabo*

A *illud, donec impleatur in regno Dei.* Dubium an dicat de agno paſchali, an de corpore ſuo. Item de eo quod ſequitur paulò pòſt; *Dico enim vobis quod non bibam de generatione vitis, donec regnum Dei veniat*: an de calice cœnæ paſchalis, an de calice ſanguinis ſui. Vide Heſſelium in Matthæum, & in explicatione Paſſionis dominicæ, & noſtra in 4. diſt. 11.

v. 19. *Hoc facite in meam commemorationem.* Verba ſunt dantis poteſtatem; & ſimul præcipientis, vt poteſtate aliquando vtantur. Præceptum eſſe intelligit Concil. Trid. cap. 1. ſeſſ. 22. Quod autem hæc verba ſuo modo pertineant etiam ad omnes fideles, qui iubentur ſumere, idque in memoriam paſſionis dominicæ; patet ex Apoſtolo 1. Cor. 11. vbi recitatis his
B Domini verbis, ſubiungit, ad plebem Corinthiorum loquens; *Quotieſcumque enim manducabitis panem hunc & calicem bibetis, mortem Domini annuntiabitis donec veniat.* Patet item ex Canone Miſſæ in quo ſacerdos poſt illa verba: *Hæc quotieſcumque feceritis in mei memoriam facietis*; ſtatim ſubiungit; Vnde & memores nos ſerui tui, ſed & plebs tua ſancta, eiuſdem Chriſti filij tui, tam beatæ Paſſionis: offerimus præclaræ maieſtati tuæ, &c. Vide commentarium 1. Cor. 11.

v. 20. *Hic eſt calix nouum teſtamentum in ſanguine meo.* Iiſdem verbis Apoſtolus 1. Cor. 11. *Hic calix nouum teſtamentum eſt in meo ſanguine.* Senſum accipe ex Canone Miſſæ; vbi habes: *Hic eſt calix ſanguinis mei noui teſtamenti.* Et ex Matthæo & Marco, qui planius loquuntur dicentes: *Hic eſt ſanguis meus*
C *noui teſtamenti.* Itaque ſic expono: Hic eſt calix ſanguinis mei, id eſt, id quod hoc calice continetur eſt ſanguis meus, quo nouum teſtamentum confirmatur. Vide comment. 1. Cor. 11.

Qui pro vobis fundetur. Ad calicem refertur, non ad ſanguinem, vt eſt manifeſtum ex Græco. Τοῦτο τὸ ποτήριον -- τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον. *Hic eſt calix qui pro vobis effunditur.* Neque in Græco additur verbum *eſt*; ſed ſubintelligitur. Funditur autem, dum bibitur, vnde Theophylactus in 1. Cor. 11. ait quòd bibens è calice, profundit ſanguinem; & indignè bibens, temere profundit; ſicut fecerunt Iudæi Chriſtum occidentes. Vide loco ſupra citato 1. Cor. 11. & annot. Matth. 26.

v. 21. *Veruntamen ecce manus tradentis me, mecum eſt in menſa.* Ex his verbis dictis poſt præcedentia, prorſus
D apparet Dominũ de traditore ſuo locutum fuiſſe poſt miniſtratam Euchariſtiam. Vide annot. Matth. 26. & Ioan 13. Ex quo loco magis etiam id confirmatur.

v. 24. *Facta eſt autem & contentio inter eos.* Fortè nata occaſione ordinis in menſa, aut porrectæ Euchariſtiæ; Nam Ioannes recumbebat ſuper pectus Ieſu: vel ex aliis, quæ in menſa gerebantur. Non fuit autem propriè contentio, quæ fit cum clamore, & pugna verborum; ſed fuit diſceptatio quædam quæ fiebat ſubmiſſis verbis, ac muſſitando. Nam altis vocibus contendere in menſa, Chriſto præſente & audiente, non fuiſſent auſi: vt nec aliàs fecerant. Sed talia faciebant, vel tacitè, vel abſente Domino.

v. 26. *Vos autem non ſic.* Scilicet ſicut reges gentium, qui oſtentant poteſtatem ſuam, & magis vo-
E lunt benefici vocari, quàm eſſe; & non ad bonum commune populi, ſed ad priuata commoda referunt vſum ſuæ poteſtatis. Vobis contra præcipio humilitatem, & affectum ſubſeruiendi bono publico, vt cogitetis vos eſſe quaſi miniſtros aliorum. Id ſignificant verba ſequentia: *ſed qui maior eſt in vobis*, id eſt, ſuperior, *fiat ſicut iunior*, id eſt, minor: *& qui præceſſor eſt*, id eſt, præfectus, *ſicut miniſtrator.* Scilicet; ad bonum commune. Idque mox declarat ſuo ipſius exemplo; qui tamen abſque dubio præfectus erat, & poteſtatem habens in ſuos diſcipulos. Item, id probant vocabula *maior, præceſſor.* Ergo volebat inter ſuos diſcipulos eſſe aliquem maiorem & præceſſorem. Hinc

ergo ſtatuitur primatus in Eccleſia. Poteſt etiam ſenſus eſſe: Poteſtatem Eccleſiaſticam, quam vobis dabo, non debetis exercere quomodo poteſtas ciuilis & regia exercenda eſt, ſcilicet cum armis & terrore & oſtenſione poteſtatis, adhibito ſatellitio. Tamen pro altero ſenſu ſuprà allato faciunt verba illa, *Sed qui maior eſt in vobis, fiat ſicut iunior.* Hæc enim ſignificant præfectum debere ſtudere vtilitati publicæ ſubditorum ſuorum. Quod etiam facere debent principes ſæculi. Vide annot. Matth. 20.

v. 28. *In tentationibus meis.* Id eſt, perſecutionibus, & laboribus; qui vocantur *tentationes*, vel quia Diabolus ſicut ante per ſe, ita poſtea per membra ſua variè Chriſtum tentauit, ſollicitans ad peccandum: vel quia perſecutionibus & aduerſitatibus ſolent homines ad impatientiam, deſperationem, vindictam & odium proximi tentari; licet Chriſtus induci in peccatum nullo modo potuerit. Item Chriſtus à Diabolo, & hominibus tentatus fuit ſcire volentibus ex eius dictis & factis, quid ſentiret, quid noſſet, quis & qualis eſſet; ſiue ſimpliciter, ſiue ad ſtruendam ei calumniam. Sic legimus quod *ſurrexit Legiſperitus tentans eum*, &c. Phariſæi cum Herodianis conſulunt eum de tributo, vt capiant in ſermone, quibus reſpondit: *Quid me tentatis hypocritæ?* Tribulationes autem vocari tentationes oſtendit locus Iacobi 1. *Omne gaudium exiſtimate, fratres, cum in varias tentationes incideritis.* Vide eius loci comment. Afflictiones vocantur item tentationes, id eſt, probationes; quia per eas tentari, id eſt, probari, ſolent homines, & cognoſci quales ſint. Sic Deus tentauit, id eſt, probauit, Abraham. Geneſ. 22.

v. 29. *Et ego diſpono vobis, ſicut diſpoſuit mihi Pater meus, regnum, vt edatis.* Bifariam intelligi poteſt: Vel hoc modo; Sicut Pater diſpoſuit, id eſt, conſtituit mihi dare regnum; ita & ego vobis dare regnum conſtituo, cuius regni dignitas explicetur verbis ſeqq. *Vt edatis, &c. & ſedeatis ſuper thronos*, &c. vel ita: Sicut Pater diſpoſuit mihi regnum, ita ego vobis diſpono & dare conſtituo hanc dignitatem, *vt edatis*, &c. Qui ſenſus aptior videtur. Quaſi enim ita loquitur Dominus: Cùm Pater meus mihi præparauerit regnum; ego vobis pro eo quod permanſiſtis mecum in tentationibus meis, diſpono, præparo, & dare cõſtituo maximum hoc beneficium, vt mihi in regno meo ſitis proximi, ac bonorum meorum participes; ſcilicet edentes, & bibentes, &c. Quæ omnia ſpiritualiter ſunt accipienda. Et huc ſpectat quod ſupra dixit: *Ex hoc non manducabo, nec bibam, donec veniat regnum Dei*; vel, vt apud alios Euangeliſtas: *donec bibam illud nouum in regno Dei.* Item ſic accipi poteſt: Ego diſpono vobis regnum, ſicut diſpoſuit, id eſt, iniunxit, mihi Pater, vt vobis diſponerem regnum. Sed hic ſenſus mihi non probatur. Cæterum quidam hoc impleri putant in præſenti ſæculo, dum videlicet fideles reficiuntur cæleſti cibo Euchariſtiæ, qui miniſtratur de menſa Domini. Sed hoc fidelibus omnibus cõmune eſt; hîc autem aliquid peculiare promittitur Apoſtolis, maximè in eo quod ſequitur: *Et ſedeatis ſuper thronos iudicantes duodecim tribus Iſrael.* Hoc enim ad futurũ ſæculum pertinere, conſtat ex Matt. 19. *Cum ſederit* (inquit) *filius hominis in ſede maieſtatis ſuæ, ſedebitis & vos ſuper ſedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Iſrael.* Quomodo verò hoc ad Iudam non pertineat, qui erat vnus ex duodecim; Vide annot. Matth. 26. & 19.

v. 31. *Ait Dominus, Simon, Simon, ecce Satanas expetiuit vos vt cribraret ſicut triticum.* Senſus eſt: Satanas popoſcit à Deo & impetrauit, ſicut olim contra Iob, vt vos Apoſtolos meos tentationibus agitaret & commoueret, ſicut agitatur in cribro triticum, quando ſeparatur à puluere. Ita concuſſi & agitati ſunt Apoſtoli, quando Chriſto relicto omnes fugerunt. Hinc diſcimus, diabolum non tantum vincere, ſed ne tentare quidem poſſe hominem, niſi poteſtate accepta à Deo.

v. 32. *Ego autem rogaui pro te.* Contentionẽ diſcipulorum de primatu ſuperioribus verbis repreſſit Dominus, exhortatione humilitatis. Nunc autem ſimpliciter dirimit ac tollit, declarans quem inter Apoſtolos vellet eſſe primum, videlicet Simonem Petrum, conſtituens eum fratrum ſuorum confirmatorẽ. Idque facit, paulò pòſt moriturus; eò quòd eſſet res maximi momenti. Quo exemplo nos etiam monemur, vt controuerſiarum cauſas quæ nobis vita defunctis exoriri, vel in graue aliquod malum prorumpere poſſent, ſtudeamus ſopire, & extinguere ante mortem.

Ego autem rogaui pro te Petre. Rogauit Chriſtus pro omnibus. Nam apud Ioannem dicitur, cap. 17. *Pater ſancte, ſerua eos in nomine tuo.* Singulariter tamen pro Petro dicit ſe rogaſſe, propter illud quod ſequitur: *Et tu aliquando conuerſus confirma fratres tuos.* Ideo autem pro Petro peculiariter rogaſſe ſe dicit; quia Petrus aliorum caput conſtituendus erat, imò aliorum firmamentum. Ideo enim à petra nomen accepit. Et hîc dicitur, *Confirma.* Sicut enim confirmat petra ædificium ſibi ſuperpoſitum; ita Petrus tanquam Petra fratres ſuos, id eſt, vniuerſam Eccleſiam, confirmaturus dicitur. Nam quod ad reliquos Apoſtolos attinet, illi poſt acceptum Spiritum ſanctum confirmatione Petri non admodum egebant. Nam & eorum fides non erat defectura in ipſorum perſona; ſed propter totam Eccleſiam iſtud ad Petrum dictum eſt.

Confirma fratres tuos. Per fratres videntur intelligi Apoſtoli & omnes coepiſcopi, quos ipſe Petrus in ſua epiſtola vocat compreſbyteros. Antiquiſſimi enim moris eſt vt Romanus Pontifex cæteros Epiſcopos fratres vocet; & hi viciſſim illum vocent fratrem; vt patet ex epiſtolis Cypriani ad Romanos Epiſcopos. Quæ conſuetudo ex hoc loco comprobatur; & fortè inde etiam originem habet. Porrò confirmatis fratribus, id eſt, Coëpiſcopis, confirmantur per eos eorum ſubditi: Et ita ex conſequenti per Petrum & Petri ſucceſſorem confirmatur tota Eccleſia. Tunc autem maximè fratres ſuos, id eſt, Coëpiſcopos, confirmat Petrus, quando ſententiam Epiſcoporum in generali Concilio Romanus Epiſcopus confirmat.

v. 36. *Sed nunc qui habet ſacculum, tollat; ſimiliter & peram; & qui non habet, vendat tunicam ſuam, & emat gladium.* Græc. & Syriacè, *tollet, vendet, emet.* Ita quoque legit Baſilius in regulis breuioribus, interr. 251. Vtrouis modo legatur, ſignificatur non quid iubeantur facere, ſed quid facturi ſint, id eſt, qua cogitatione futuri, nempe quod abiecta fiducia Magiſtri ſui, accepturi ſint ſollicitudinem victus, & vitæ conſeruandæ. *Et qui non habet*, ſcilicet gladium. Nam Chriſto magiſtro ſuo capto & interfecto incipiebant etiam ſibi, ac ſuæ vitæ timere, ne tanquam ſeductoris ac ſeditioſi hominis ſocij comprehenderentur etiam ipſi, & ad crucem raperentur. Vnde ſedebant domi ianuis clauſis propter metum Iudæorum.

v. 42. *Pater ſi vis transfer calicem iſtum à me.* Vide annotat. Matth. 26. & Marci 14. *Si vis*, id eſt, ſi non obſtat æternum tuum decretum. Vel, ſi tibi placitum eſt.

v. 43. *Apparuit illi Angelus de cælo, confortans eum.* Quidam ſic intelligunt: *confortans eum*, id eſt, fortitudinem eius prædicans; ſicut dicimur magnificare Deum quando magnitudinem eius prædicamus. Verùm circumſtantia hoc loco alium ſenſum poſtulat. Non enim Chriſtus hic oſtendebat diuinitatis ſuæ potentiam; ſed humanæ naturæ infirmitatem, quantum ad inferiorem animæ partem attinet, quæ ſenſitiua dicitur. Proinde, citra iniuriam fortitudinis, quæ erat in mente ſeu parte rationali, rectè intelligitur confortatus ab Angelo; quia conuenientibus verbis eum conſolabatur ſuper triſtitia, de qua dicebat; *Triſtis eſt anima mea vſque ad mortem.* Tametſi abſolutè

hæc consolatio non fuerit ei necessaria, etiam vt homini; quia ratio parti inferiori perfectè dominabatur. Christus itaque sicut in se admisit tristitiam, sic admisit externam consolationem, quam quia inter homines non reperiebat, iuxta illud psal. 68. *Sustinui qui consolaretur, & non inueni*; ideo ab Angelo ei data est. Per quod etiam, nos docemur à Deo exspectare consolationem in aduersis, dum ab hominibus, vel deserimur, vel impugnamur. Cæterùm quamuis hoc non malè intelligatur de Angelo in propria persona loquente, quomodo Gabriel virgini & Zachariæ locutus fuit; rectè tamen, ac fortè conuenientius, intelligi potest de Angelo Dei Patris personam repræsentante, & ipsius Patris ad filium verba formante, hoc aut simili modo: Fili, noli timere mortem, sed fortiter age in hoc certamine quod pro salute generis humani volens & obediens suscepisti. Iam tempus instat clarificationis tuæ: Sustine adhuc modicum &c. Certè constat ex Scripturis, Angelos ex Dei persona sæpissimè fuisse locutos, vt Abrahæ, Moysi, & aliis. Hoc autem loco ita factum esse, suadet oratio præcedens, quæ erat ad Patrem. Quare rectè Pater tanquam filio respondens, eúmque mœstum consolans, in hac Angelica apparitione intelligitur. Nam & aliàs Pater filio voce in aëre formata respondit. Cum enim Ioannis 12. dixisset filius; *Pater clarifica nomen tuum*; audita est vox Patris de cœlo, dicentis: *Et clarificaui, & iterum clarificabo*. Quam vocem Angeli ministerio factam fuisse, non malè existimarunt, qui eâ intellectâ dicebant: *Angelus ei locutus est*. Et sanè notandum, eum locum, si bene expendatur, huic persimilem esse. Dicit enim ibi filius; *Nunc anima mea turbata est*: hîc autem dicit; *Tristis est anima mea vsque ad mortem*. Ibi dicit; *Quid dicam? Pater saluifica me ex hac hora*. Hîc dicit; *Si fieri potest, transfer calicem istum à me*. Ibi dicit; *Sed propterea veni in horam hanc; Pater clarifica nomen tuum*: Hîc dicit; *Verumtamen non mea voluntas, sed tua fiat*. Et iterum: *Si non potest hic calix transire nisi bibam illum: fiat voluntas tua*. Hîc Angelus apparet de cœlo confortans eum: ibi Pater respondet, *Et clarificaui, & iterum clarificabo*. Vide B. Medinam in 3. q. 12. art. 4. & F. Lucam.

v. 43. *Et factus in agonia prolixius orabat*. Nota exemplum prolixæ orationis. Sed quæ in Christo fuit agonia, cum in eo nulla fuerit pugna mentis & sensualitatis? Respondendum, quod in Christo voluntas rationalis mortem volebat, quia hoc Patri placebat; at appetitus inferior, qui & sensitiuus, non poterat non secundum suæ naturæ instinctum, mortem & dolores imminentes refugere; cui tamen appetitui rationalis voluntas plenè dominabatur; non quidem imperans ne motu suo naturali ferretur, sed motum illum regens, ne vel rationem obfuscaret, vel ipsam rationalem voluntatem à proposito deflecteret, ac ne quidem ad id vllo modo tentaret. Vnde manifestum aliter in Christo fuisse hunc motum, aliter in nobis, in quibus per huiusmodi motus & ratio turbatur, & voluntas ad defectionem ab eo quod rectum est, assiduè sollicitatur. Quæ propriè pugna quædam est. In Christo autem hactenus tantum agonia fuisse dicitur, quia quod ratio sequebatur, id fugiebat sensus; sed sine rationis vlla perturbatione; & proinde propriè nulla erat pugna; quia vtrumque sine alterius impedimento perfectè in suum ferebatur obiectum. Alij intelligunt ἀγωνίαν, voluntatis sensualis vel naturalis, aduersus mortem, quam sensus & natura summopere refugit.

v. 51. *Sinite vsque huc*. Rupertus in Matth. 4. sic intelligi debere ait: Gladiis materialibus iam satisfactum est: Iam finite gladiis eiusmodi, & pugnate nouo genere prælij, &c.

v. 51. *Et cum tetigisset auriculam eius, sanauit eum*. Paulò ante refert auriculam dextram fuisse amputatam.

A Significatur ergo mysterium non paruum: Nempe quod Iudaicus populus per hunc seruum Principis sacerdotum significatus deinceps cariturus esset aure dextra, id est, auditum auersurus, aurésque clausurus aduersus Euangelij veritatem; iuxta illud Isaiæ 6. *Excæca cor populi huius, & aures eius aggraua, & oculos eius claude, ne fortè videat oculis suis, & auribus suis audiat*, &c. Ideo autem hoc per auriculæ amputationem, potius quàm per oculi effossionem, significari debuit, quia *fides ex auditu est*. Quod autem Christus sanauit eum auriculâ restitutâ; significat populum Iudaicum in fine sæculi per gratiam Christi conuertendum ad auditum & obedientiam fidei.

CAPVT XXIII.

B v. 7. *Et vt cognouit quod de Herodis potestate esset*. Non erat reuera Christus de potestate Herodis, qui filios esse liberos declarauit; séque etiam sabbathi Dominum esse testatus est: sed Pilatus qui Galilæum esse didicerat, nec aliud quàm hominem esse putabat, sic iudicauit. Quomodo ergo erat subditus illis, Luc. 2. & quomodo factus sub lege, Galat. 4. Vide illorum locorum Annotat. & Matth. 17. Opinantur quidam, non abs re; quod ideo Pilatus Christum miserit ad Herodem iudicandum, tanquam eius potestati subditum, licet de eo tanquam in sua ditione comprehenso, iudicare posset, vt eum placaret ac sibi reconciliaret offensum, ex eo quod quosdam illi subditos Galilæos (fortè de quibus suprà cap. 13.) ipse iudicasset, & morti C dedisset.

v. 12. *Et facti sunt amici Herodes & Pilatus in ipsa die. Nam antea inimici erant ad inuicem*. Scilicet, vt impleretur illud psal. 2. *Astiterunt reges terræ, & Principes conuenerunt in vnum, aduersum Dominum, & aduersus Christum eius*. Hoc enim in Herode & Pilato conspirantibus in necem Christi completum fuisse, testatur Apostolorum chorus, Actor. 4. vbi post hunc psalmi versiculum recitatum, ita loquuntur. *Conuenerunt enim verè in ciuitate ista aduersus sanctum puerum tuum Iesum, quem vnxisti, Herodes & Pontius Pilatus, cum gentibus & populis Israël, facere quæ manus tua*, &c.

v. 26. *Et imposuerunt illi crucem portare post Iesum*. Matthæus & Marcus simpliciter dicunt hunc Simonem D compulsum vt tolleret crucem Iesu; ipsum autem Iesum crucem suam portasse non dicunt: At Ioannes hoc apertè scribit, nulla Simonis facta mentione, dicit enim: *Et baiulans sibi crucem exiuit in eum qui dicitur Caluariæ, locum*.

Ioannem igitur cum Matthæo & Marco quidam ex Luca conciliandum putant, hoc modo, vt eandem crucem simul portarint Iesus & Simon; ille præcedens & humeris gestans superiorem crucis partem in brachia extensam; hic verò, sequens & pedem crucis manibus sustollens. Ita enim putant intelligendum quod Lucas dicit Simonem portasse crucem post Iesum. Hunc modum picturæ nobis passim referunt. Et in officio Ecclesiastico legimus, in die exaltatæ Crucis, Heraclium Imperatorem dominicam crucem suis humeris detulisse in eum montem, quo eam Saluator tulerat.

E At verò probabilius est hoc modo conciliandos esse Euangelistas, vt priùs crux imposita fuerit Iesu, quàm ille tulerit aliquovsque: sed cum eum milites viderent ob nimiam debilitatem ex flagris, & capitis coronatione, aliisque perpessis eo die & nocte molestiis contractam, diutius ferre non posse, crucem à Christo ablatam, imposuerint humeris Simonis gestandam vsque ad Caluariæ locum, Christo quidem præcedente, & Simone sequente. Nec repugnat historia exaltatæ Crucis, Christus enim tulit eam suis humeris ad montem, id est, versus montem aliquovsque. Significatur autem mysticè, nos debere crucem portare post Christum, id est, imitantes eum; iuxta quod ipse dicit: *Qui*

non tollit crucem suam, & sequitur me, non est me dignus.

v. 28. *Conuersus autem ad mulieres Iesus dixit: Filiæ Ierusalem nolite flere super me; sed super vos ipsas flete, & super filios vestros.* Quidam ex his verbis argumentum sumunt reprehendendæ deuotionis quarumdam piarum personarum, quæ contemplatione acerbitatis pœnarum, quas Christus pro humano genere passus est, quasi condolent Domino suo, atque etiam in lacrymas soluuntur. Quæ sane deuotio & compassio, modo talis sit, vt nihil abiectum de Christo Domino nostro cogitetur; non tantum reprehendenda non est, sed etiam commendanda. Nam & de B. Virgine, quæ firma in fide stabat iuxta crucem filij sui, prædictum erat à Simeone, & haud dubiè completum, quod gladius doloris animam ipsius penetraturus esset. Quod ergo dicit Dominus: *Nolite flere super me*, dictum est non ad reprehensionem condolentiæ, sed quod fletus ille proficisceretur ex ignorantia causæ ob quam Christus pateretur. Deinde, eis significare voluit, quod maiorem haberent causam deflendi seipsas & filios suos, propter mala extrema, quæ populo Iudaico imminebant; quam passionem & mortem ipsius, qui tertio die ad summam gloriam erat resurrecturus.

v. 31. *Quia si in viridi ligno hæc faciunt: in arido quid fiet?* Per *lignum viride* iustum intelligi; & per *aridum*, impium; probat locus Ezechiel. 20. *Succendam in te ignem, & comburam in te omne lignum viride & omne lignum aridum.* Quod exponens seq. cap. *Occidam* (inquit) *in te iustum & impium.*

v. 32. *Ducebantur autem & alij duo nequam, cum eo.* Alij duo, qui erant nequam; vel, alij duo, iique nequam; ne significari videatur Christum etiam fuisse nequam; tametsi secundum Prophetam, *cum iniquis reputatus est*: vt hac etiam ratione dictum intelligi possit; alij duo, nequam reuera, sicut Christus reputatione nequam.

v. 34. *Non enim sciunt quid faciunt.* Non sunt verba excusantis; sed declarantis magnam miseriam, propter quam magna misericordia opus sit: Nam etiam illi qui vtcumque sciebant Iesum esse Christum, vt Scribæ seu Legisperiti, & Sacerdotes, qui Prophetas legerant, & supputare poterant hebdomadas Danielis: non sciebant quid facerent, vel quia ignorabant magnitudinem peccati sui, vel quia laborabant eo errore iudicij, qui in omni peccato inuenitur. Sanè, non videtur dicendum quod Christus orauerit tantum pro iis, qui ignorantia peccabant, non pro iis qui ex odio, inuidia, malitia. Nam Christus exemplo suo nos docuit orare pro persequentibus nos: Atqui nos non solùm orare debemus pro iis, qui ex ignorantiâ nos persequuntur; sed etiam pro iis qui ex malitia. Quare omnino existimandum, Christum etiam pro talibus orasse quibusdam; & proinde etiam tales quosdam fuisse conuersos. Nam pro omnibus pro quibus orauit, exauditus est. Quod autem Christus dicendo: *Non enim sciunt quid faciunt*; non intenderit excludere Principes Iudæorum, qui ex odio & inuidia Christum tradiderant, satis liquet ex eo quod Petrus in Actis dicat cap. 3. *Scio quia per ignorantiam fecistis, sicut & Principes vestri.* Quin & ex eo quod dicitur Act. 6. *Multa etiam turba sacerdotum obediebat fidei*; colligi potest aliquos ex illis qui in Scripturis erant versati, & probabiliter scire poterant hunc esse Christum; & tamen ex odio eum persequebantur, fuisse postea conuersos virtute huius orationis Christi. Rursus Act. 13. Paulus dicit quod Principes populi Christum ignorantes, & voces Prophetarum quæ per omne sabbathum leguntur, iudicantes impleuerunt. Vide Hessellum in explicatione Passionis Domini, qui nobiscum sentit.

v. 39. *Vnus autem de his qui pendebant latronibus.* Hi latrones Iudæi erant; quod vel inde ostenditur, quia significant se quoque Christum exspectasse saluatorem. Dicit enim vnus: *Si tu es Christus; saluum fac temetipsum, & nos.*

v. 40. *Respondens autem alter increpabat eum, &c.* Hic iam incipit impleri quod ipse Dominus de se prædixerat: *Cum exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum.* Ioan. 12.

Neque tu times Deum qui in eadem damnatione es? Id est, in eodem supplicio. Vnde satis etiam apparet eodem supplicij genere cum Christo, scilicet crucifixionis non autem alligationis ad crucem, (vt pleræque picturæ ostendunt) latrones affectos fuisse. Notandum quoque quod hæc increpatio parum opportuna videatur, si is qui increpat, hoc idem quod reprehendit paulò ante faciebat. Potiùs enim dicere debuisset: Certè malè facimus, & grauiter peccamus, probris afficientes hunc iustum crucifixum: Est enim Messias noster: Itaque veniam rogemus eum, & precemur vt nostri meminerit cum venerit in regnum suum. Nunc autem dicens: *Neque tu times Deum*, satis ostendit se illius criminis non fuisse participem. Non ergo duo latrones, sed alter tantum maledixit Christo.

v. 41. *Hic verò nihil mali gessit.* Non dicit, multa bona gessit; quod quantumcumque multa bona quis fecerit, si vel vnum crimen morte dignum commiserit, non iniustè morte afficitur. *Quicumque enim totam legem seruauerit, offendat autem in vno; factus est omnium reus*, Iacobi 2.

v. 42. *Memento mei Domine quum veneris in regnum tuum.* Cur non priùs veniam rogauit, quàm regnum peteret? An venia etiam in his verbis includitur? Non enim dicit, admitte me in regnum tuum; sed, *memento mei*: In quo & venia & iustificatio, & salus, & beatitudo includitur. Miranda confessio huius latronis; propter quam à Patribus interdum martyr vocatur, quia tam insigne Christo testimonium perhibuit quando nondum erat in gloria, sed extremâ afficiebatur ignominiâ, & contemnebatur tanquam homo vilissimus; qualem confessionem nullus alius Martyrum fecit; vt in eo maximè verificatum fuerit illud Christi: *Beatus qui non fuerit scandalizatus in me.* Matt. 11. Quæritur secundo, quando Christus venerit in regnum suum; an statim à morte per descensum ad inferos, an per resurrectionem, an potius quando ascendens in cœlum captiuam secum duxit captiuitatem, & cœpit in cœlo gloriosus regnare cum beatis Angelis & animabus, gloriosus (inquam) regnare Christus homo; atque ex eo tempore paulatim cœpit nomen eius Apostolorum prædicatione celebrari per omnem terram? Ita videtur, sed hunc temporum ordinem latro ignorans, credens tamen Christum cum magna gloria regnaturum, petit vt sui meminisse velit, cum illud regnum venerit: sicut dicebat Ioseph Pincernæ; *Memento, vt cum bene tibi erit, suggeras Pharaoni.* At Christus plus ei promittit, non differens beneficium in tempus regni sui gloriosi, sed statim ipso die præbiturus consortium suæ fœlicitatis secundum animam. Hoc enim significant illa verba: *Hodie mecum eris in paradiso.*

v. 43. *Hodie mecum eris in paradiso.* De sensu huius sententiæ vide Bellar. lib. 1. de Sanctorum beatitudine cap. 3. ex professo, & Iansenium. Sensus esse videtur; eris secundum animam beatus. Paradisus enim statum fœlicitatis designat. Cæterum ex his verbis non est consequens, vel animam latronis, vel animam Christi non descendisse ad inferos, quia sicut cœlum est, vbicumque Deus se exhibet videndum, vnde dicitur, *Angeli eorum semper vident faciem Patris*: ita & paradisus vbi felicitatis status: Christus ergo ad in-

feros descendens limbum Patrum vertit in paradisum; quia felicitatem illis attulit. Vnde non repugnant pro eo tempore limbus Patrum & Paradisus. Nam paradisum aliquem terrestrem intelligi, nulla ratio cogit. Nam animæ corporeo paradiso non egebant, cum sint incorporeæ. Hinc etiam nihil obstat, & valdè probabiliter dici potest, Christi animam apud inferos mansisse donec corpus resurgeret; maximè quia multi Patres ita loquuntur, nec est opus alium quærere locum animæ Christi pro illo tempore. Quidam autem hic quæstionem mouent quomodo saluatus fuerit hic latro sine baptismo: Sed nulla est quæstio; circumcisus enim fuerat octauo die, nec adhuc tempus venerat quo baptismus omnes obligaret. Quamquam & fieri potest, vt baptizatus fuerit ab aliquo Apostorum, & postea in crimina relapsus. Quod tamen non est multum verisimile.

v. 44. *Tenebræ factæ sunt in vniuersam terram vsque in horam nonam; & obscuratus est sol.* Hunc solis defectum, siue per retractionem radiorum eius acciderit, siue per corporis alicuius interpositionem, siue per luminis extinctionem (modus enim incertus) certum tamen est, & minimè dubitandum, miraculosum fuisse, & contra consuetum naturæ ordinem. Pascha enim Iudaicum semper in plenilunio celebrabatur: Eo autem tempore nunquam solis defectus accidit, sed aliquando lunæ, per interpositionem terræ. Deinde, quod dicitur, *in vniuersam terram*, non tantum de terra Iudaica intelligendum est, sicut quidam intelligunt; sed de vniuerso orbe terrarum. Nam Dionysius Areopagita in epistola ad Polycarpum contra Apollophanem Philosophum scripta, testatur se hanc eclypsim vnà cum ipso in Ægypto vidisse; hoc etiam addens quod facta sit per interpositionem lunæ inter solem & terram, sed præter naturalem ordinem. Luna enim eo tempore in oppositione erat, non in coniunctione.

v. 54. *Et sabbathum illucescebat. Subsecutæ autem mulieres. Illucescebat* dictum est pro eo quod propriè diceretur, appellebat, instabat, éstque catachresis. Non enim incipit sabbathum Iudæorum à luce, sed à tenebris, id est, à vespera quæ initium est tenebrarum. Sed quia aliis gentibus dies naturalis ferè à matutino incipit, ideóque illucescere dicitur: hanc eandem vocem accommodauit Lucas ad sabbathum Iudæorum. Nec aliter intelligendum videtur quod est Matth. vltimo; *vespere autem sabbathi quæ lucescit in prima sabbathi*; id est, ea vespera, quæ est initium diei primæ post sabbathum. Pro *lucescit*, poni posset *diescit*; id est, dies naturalis incipit; quæ quidem Iudæis incipit à vespera.

v. 56. *Et sabbatho quidem siluerunt secundum mandatum. Siluerunt*, id est, quieuerunt, vt vertit Erasmus Hinc colligat quis quod in parasceue non quieuerunt ab opere seruili: & vlterius, quod tunc non erat Pascha, quia Exodi 12. v. 16. præcipitur nihil operis in paschate fieri, exceptis his quæ ad cibum pertinent. Potest dici quod opera quæ faciebant hæ mulieres, non erant opera prohibita fieri in die paschæ, quia non erant opera seruilia; lex autem intelligitur de opere seruili. Dices: Ergo & in sabbatho poterant ea facere: quia lex sabbathi tantum prohibet opera seruilia; & tamen, dicuntur siluisse secundum mandatum. Potest responderi quod seruauerunt mandatum non tantùm secundum veram legis intelligentiam, verùm etiam vltrà, secundum consuetudinem & traditionem Iudæorum, qui sabbathi obseruationem faciebant arctiorem quàm erat ex intentione Legislatoris; sicut extendebant immunditias, ad ingressum in ædes hominis gentilis. Vnde & dicitur Ioan. 18. quod non introierunt in prætorium Pilati, ne contaminarentur; & Act. 11. Iudæi disceptant aduersus Petrum Apostolum, eo quod in ædes Cornelij Centurionis introisset, & ibi manducasset.

CAPVT XXIV.

v. 1. *VNa autem sabbathi.* Sic etiam Ioannes cap. 20. sic & Paulus 1. Cor. 16. Marcus autem dixit: *vna sabbathorum*, & idem, *prima sabbathi.* Intelligitur autem prima dies post sabbathum, quæ nobis Christianis, propter Christi Domini resurrectionem dominica dies vocatur, & octauo quoque die perpetuis temporibus celebris habetur. Vide commentarium 1. Cor. 16.

v. 5. *Quid quæritis viuentem cum mortuis? Non est hic; sed surrexit.* Quærere viuentem cum mortuis nihil est aliud quàm inter mortuos, id est, in sepulchris mortuorum quærere eum qui viuit. Quod autem sequitur: *Non est hic, sed surrexit*: mirè iactatur à vulgo Sacramentariorum contra præsentiam Corporis Domini in Eucharistia; maximè cum argumenti vim habere videatur hæc sententia, vt est apud Matthæum; vbi sic habetur: *Non est hic, surrexit enim.* Ex quibus verbis non tantum hoc quod dixi de Eucharistia, sed etiam omnipotentiam Dei oppugnant, dicentes fieri non posse, ne à Deo quidem, vt idem corpus in diuersis sit locis: eò quòd ista firma sit consequentia, Surrexit, & hinc recessit; igitur hîc non est. Sic illi omnipotentiæ Dei præscribunt suam ratiocinationem. Quibus breuiter respondemus, Angelum loqui de conspicua & naturali corporis in loco existentia, secundum extensionem & quantitatem. Talis enim à mulieribus quærebatur corporis præsentia. Deinde Angelus præsupponit naturalem corporis conditionem, quâ vnum idémque in diuersis locis naturaliter esse non potest, quam & mulieres præsupponebant. Potest etiam breuius responderi, Angeli argumentationem esse hanc, Iesum Nazarenum crucifixum (& in cruce mortuum) vos quæritis: surrexit, ergo non est hîc ille mortuus quem vos quæritis, Est additio Censoris.

v. 16. *Oculi autem illorum tenebantur.* Caietanus contendit de oculis internis hoc dici; quod postea dicitur eos fuisse apertos. Constat autem (inquit) internos oculos fuisse apertos, non exteriores, non enim ibant oculis clausis. Sed contra Caietanum est quod ibidem statim sequitur: *Et ipse euanuit ex oculis eorum.* Non enim euanuit ex oculis internis, id est, ex mente seu phantasia, sed ex oculis externis. Respondetur autem Caietano externos oculos dici fuisse apertos; quia ablatum fuit ab eis impedimentum; quo priùs tenebantur, ne fieret agnitio. Satis quoque hæc verba significant non fuisse factam in effigie vultus Christi mutationem aliquam, sed impedimentum oculis eorum iniectum diuinitus ne eum agnoscere possent, & quadam eos percussos fuisse ἀορασίᾳ, quâ quod præsens erat non agnoscerent. Est enim ἀορασία qua res quæpiam vel non videtur, vel non discernitur atque agnoscitur, tametsi ante oculos posita; quomodo percussi sunt sunt Sodomitæ quærentes domum Loth, & Syrij quærentes Elisæum, & Nazareni Christum volentes præcipitare; & non semel Iudæi, volentes Christum lapidare vel tenere ad occidendum; & Philistæi quando cæsi fuerunt à Ionatha & armigero eius. Vide annot. Marci vlt.

v. 18. *Tu solus peregrinus es?* Videtur Christus his duobus discipulis apparuisse quasi fuisset peregrinus, qui ad diem festum ascenderat Hierosolymam, quales tunc multi erant. Peregrini enim ex habitu, quo ab incolis & domesticis discernuntur, facilè cognosci solent, non ita ex lineamentis faciei. Vide annotat. Marci vltim. Nulla autem falsitas aut simulatio fuit in eo quod in tali habitu apparere Christus voluerit, ac ne quidem vlla fuisset si faciem suam immutasset.

Nam illa mutatio non fuisset facta ad significandum falsum, id est, ad fallendum, sed ob aliam iustam & vtilem causam, scilicet vt Christi tanquam absentis desiderium magis in illis cresceret, dum de eo quasi per hominem incognitum plenius instruuntur.

v. 26. *Nonne hæc oportuit pati Christum, & ita intrare in gloriam suam?* Oportuit, ad hoc vt intraret in gloriam suam qua obtineret regnum in cœlo & in terra; quod regnum, est Ecclesia. Et oportuit per passionem, quia sic erat ab æterno decretum, vt non nisi per passionem Christus eam gloriam consequeretur. Item quia redimi homo, & regnum Ecclesiæ constitui, sine passione filij Dei non potuit. Nam absolutè potuisset Christus sine passione glorificari in sua persona; sed non in regno populi à captiuitate redempti.

v. 27. *Et incipiens à Moyse, & omnibus Prophetis.* Loca similia sunt eiusdem sacri Scriptoris, Actor. 3. *Deus qua prænunciauit per os omnium prophetarum pati Christum suum, sic impleuit.* Et iterum: *Et omnes Prophetæ à Samuel & deinceps, qui locuti sunt, & annuntiauerunt dies istos.* Et cap. 10. *Huic omnes Prophetæ testimonium perhibent, remissionem peccatorum accipere per nomen eius omnes qui credunt in eum.* Quæritur; Quo sensu verum sit omnes Prophetas de Christo locutos fuisse. Nam de quibusdam id docere, difficile est. An more Scripturæ omnes, id est, plerique, vel ferè omnes? An potius dicendum in omnibus Prophetis latere quædam, saltem mystico sensu de Christo eiusque regno dicta, etsi nondum à nobis intellecta?

Interpretabatur illis in omnibus scripturis quæ de ipso erant. Græcè τὰ περὶ ἑαυτοῦ. *Ea quæ de ipso erant,* vt sit sensus: per omnes Scripturas ea quæ de se conscripta erant, illis interpretabatur & explicabat.

v. 28. *Et appropinquauerunt castello quò ibant: Et ipse finxit se longius ire.* Hoc loco abutuntur qui patrocinium sumunt mendacio. Si enim facto simulare licet; licebit & verbo: Christum autem facto simulasse putant, quia finxit se longius ire. Sed absit mendacium aliquod vel in verbo vel in facto, Christo adscribamus, qui est ipsa veritas; à quo non minus alienum est fallere, quàm falli. Itaque respondeo, hoc Christi factum non fuisse simulationem proprij nominis, quâ videlicet quis facto suo alium fallere conatur. Composuit enim gestum & motum corporis sui, sicut solet is qui longius vult ire; sed hoc non ideò fecit vt discipuli putarent eum longiùs ire velle, quamuis sciret eos hoc existimaturos, sed ideò vt eorum erga se amorem & benignitatem tali corporis compositione excitaret. Sicuti mater componens habitum corporis sui tanquam digressura à filio, ressuscitat in eo affectum amoris erga se, qui fortè ex aliqua causa consopitus fuerit. Vel sensus erit, composuit incessum ad longius eundum; quod & reuera facturus fuerat, nisi inuitatus fuisset à discipulis ad manendum cum illis; sicut faciunt illi qui domum se ituros dicunt, eo tamen animo vt si inuitentur ab amico ad cœnam, constituant illi acquiescere, atque apud eum manere. Vbi sicut mendacium non est in verbo, ita nec hic fuit in facto. Et perinde est ac si dixisset Euangelista, voluit longius ire, sicut apud Marcum dicitur cap. 6. *Volebat præterire eos,* & cap. 7. *Neminem voluit scire, & non potuit latere,* id est, id faciebat quod faceret homo volens latere. Nam ingrediebatur domum. Ita Christus hoc loco id faciebat, quod faceret homo volens longiùs ire. Vide eorum locorum annot. & cap. 11. eiusdem Euangelij, v. 13.

v. 30. *Et benedixit ac fregit.* Hæc benedictio fuit inuocatio Dei super panem: quomodo fideles sumpturi cibum, prius benedicunt eum, id est, super eo beneficentiam Dei inuocant. Hinc liquet, Christum, etiam post resurrectionem, voce Deum orasse & inuocasse.

A Item ex eo quod sub finem huius cap. dicitur benedixisse discipulis suis, id est, bene precatus fuisse. Quid mirum ergo si in cœlo residens adhuc interpellat pro nobis? Benedixit itaque non ad effectum consecrationis vel multiplicationis; sed quomodo, iuxta Paulum dicentem, *Sanctificatur per verbum Dei & orationem,* fideles benedicunt; quomodo verisimile est & ipsum solere benedicere, quoties cum discipulis cibum sumeret. Vnde ex vocabulo (*benedixit*) nullum sumitur argumentum pro consecratione corporis Domini. Imò Christum hîc non consecrasse corpus suum, etiam his argumentis monstrari videtur; tum quia non dedisset talibus nondum satis confirmatis in fide, (potest ad hoc dici; quod iam erant per Christi instru-

B ctionem satis confirmati in fide resurrectionis eius) tum quia non daret corpus suum ijs qui de huius mysterij veritate nondum erant instructi; quia hi non adfuerant in cœna quâ institutum fuit hoc mysterium. Nemini autem dandum est corpus Christi, nisi illud mysterium cognoscenti & credenti. Item si dixit: *Hoc est corpus meum*; iam ante debebant eum nosse; quia in illo verbo, quod ex eo nunquam audierant, nosse eum non potuissent. Vide nostra in 4. dist. 11.

v. 31. *Et aperti sunt oculi eorum.* Verisimile est oculos corporis intelligi; qui aperiebantur, non quia clausi erant sic vt nihil viderent, sed vt videndo non agnoscerent: Itaque aperti sunt ad agnoscendum quod videbant. Siue, vt magis propriè loquamur talis per oculos visio tunc facta est, vt per eam in sensu interio-

C ti, id est, in memoria sensitiua, agnitio nasceretur. Ea enim nasci solet, dum rem aliquando cognitam propius atque exactius oculis contemplamur. Vide Caietanum loco suprà dicto. Sic Genes. 3. *Et aperti sunt oculi amborum, & cognouerunt se esse nudos.* Vide sup. v. 16.

v. 35. *Et quomodo cognouerunt eum in fractione panis.* Posset videri sensus: *In fractione panis*, id est, dum frangerent panem: sed illud; ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου, magis videtur causam significare. Quod & superior narratio significat. Innocentius 3. lib. 6. de sacro altaris mysterio, videtur intelligere de corpore Domini; & dicit Christum ibi fregisse, non manducasse. Authores etiam alios complures ad hanc rem citat Pamelius in

D epistol. 63. Cypriani. Et Lorinus super Act. 2. v. 42. Sed si ita est, sequeretur Christum consecrasse; & proinde, sacrificasse sub vna specie. Nam si consecrauit vtramque speciem; nulla ratio cur non porrexisset discipulis vtramque. Hoc autem, scilicet sub vna specie consecrare, & sacrificium Missæ celebrare; communiter habetur contrarium iuri diuino. Nec Christus voluisset aliquid facere contra jus à se paulò ante institutum.

v. 39. *Videte manus meas, & pedes meos.* Hæc membra nominat quia in illis erant vulnerum vestigia quæ passus fuerat in cruce. Sed cur non etiam nominat latus? An quia latus tenuit veste obtectum, postea Thomæ denudandum, qui plus cæteris incredulus fuit? Nam latus hîc subaudiri nominatis manibus & pedi-

E bus, vt sentire videtur Iansenius, non est verisimile; cum vulnus lateris fuerit multò patentius, idcóque potius nominandum erat latus, si illud ostendisset.

Palpate, & videte. Quæritur; Vtrum hoc fecerint discipuli; nam Thomam palpasse satis concors est Patrum sententia, vt ostendemus ad Ioan. 20. Non video autem cur non idem etiam hoc loco de discipulis sit arbitrandum: Primum, quia per diligentem palpationem & contrectationem corporis Christi, debebat fides eorum confirmari. Laborabant enim & ipsi incredulitate; vti præ cæteris disertè commemorat Marcus. Sed & hoc loco subijcit Lucas, cum ostendisset eis Christus manus & pedes, vtique palpandos, vt ex verbis antecedentis versus intelligitur, adhuc tamen non

credidisse; & propterea additum à Christo alterum veritatis suæ carnis argumentum, scilicet manducationem cibi. Deinde, id factum propter nos; qui per discipulorum prædicationem eramus credituri in Christum. Minus enim creditur ei qui vidit tantum, quàm qui etiam palpauit; maximè vbi de veritate corporis viuentis agitur. Vnde Ioannes Apostolus initio Catholicæ suæ epistolæ etiam ex contrectatione fidem adstruit suæ prædicationi, dicens: *Quod audiuimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, & manus nostræ contrectauerunt de verbo vitæ; annuntiamus vobis.* Et hæc aperta sententia est Augustini scribentis in psal. 56. Ignatius quoque in epist. ad Smyrnenses, citante Theodoreto dial. 2. affirmat discipulos tetigisse. Sed petes, Cur ergo discipuli ad Thomam tantum dixerunt, *Vidimus Dominum*? An sub visu etiam tactus comprehenditur? Cur ergo Thomas non acquieuit, si etiam illi palpauerant? An voluit certius adhuc palpare, scilicet explorando foramina vulnerum in latere, & in manibus, & pedibus; fortè enim discipuli dixerant se etiam hæc in corpore eius vidisse? Imò propterea dixit eis Christus. *videte manus meas & pedes meos*: non nominans alia membra, quia scilicet in his erant reliquiæ vulnerum.

v. 41. *Adhuc autem illis non credentibus & mirantibus præ gaudio.* Si non credebant, quomodo gaudebant? Item, quomodo mirabantur præ gaudio, cum gaudium non sit admirationis causa, sed ignorantia causæ? Græcè est, *adhuc non credentibus illis præ gaudio, & mirantibus.* Vix enim credimus præsentia, quæ erant valde inexpectata, quamuis iam gaudeamus. Ipsum etiam gaudium, si valdè magnum sit, impedit iudicium. Ita Iacob Patriarcha vix credidit nuntiantibus sibi Ioseph filium adhuc viuere. Et Petrus è carcere liberatus putabat se visum videre, & puellæ nuntianti Petrum stare ante fores, non est creditum.

v. 43. *Et cum manducasset coram eis.* Hæc sine dubio A vera manducatio fuit, sed ex ea nulla subsecuta nutritio, quia nec illa indigebat corpus Christi iam gloriosum & immortale; nec eius vsus esse poterat ad probandam resurrectionis veritatem; quia nutritio non percipitur oculis. Sed quæritur quò cibus ingestus euaserit? videtur dicendum quod virtute caloris naturalis fuerit consumptus & conuersus in vapores & aërem.

v. 45. *Tunc aperuit illis sensum vt intelligerent scripturas.* Erant ergò scripturæ obscuræ, quæ ab Apostolis, Christo magistro tamdiu vsis, nondum intelligi poterant.

v. 49. *Et ego mitto promissum Patris mei in vos.* Hoc Montanistæ de suo Montanno dictum volunt, affirmantes eum esse paraclitum à Christo promissum: Sed refelluntur ex eo quod sequitur: *vos autem sedete in ciuitate, quoadusque induamini virtute ex alto.* Neque enim iussi sunt sedere in Hierusalem donec veniret Montanus; Actor. 1. sed vt expectarent promissionem Patris. Hoc est S. Isidori Pelusiotæ lib. 1. epist. 499.

B *Quoadusque induamini virtute ex alto.* Indicatur effectus sacramenti Confirmationis, videlicet robur Spiritus sancti; quem tamen effectum consecuti sint Apostoli non per sacramentum, sicut consequuntur reliqui fideles. Et nota Apostolos qui baptizati erant & baptismo mundati, egere virtute ex alto.

v. 50. *Et eleuatis manibus benedixit eis.* Non arbitror benedictionem hanc factam cum signo crucis; sed, more recepto, manibus expansis supra eos, quibus quis bene precatur. Nam vsus signi Crucis postea per Apostolos à Spiritu sancto edoctos, in Ecclesiam introductus est.

v. 53. *Et erant semper in templo.* Medina, in 3. p. quæst. 58. in fine probabile putat hoc referendum ad tempus post acceptum Spiritum sanctum, & videtur bene probare ex Actor. 1. & quia vsque ad acceptum Spiritum sanctum continebant se domi, propter Iudæos.

FINIS EVANG. SECVNDVM LVCAM.

ANNOTATIONES
IN EVANGELIVM SECVNDVM IOANNEM.

CAPVT PRIMVM.

v. 1. *In principio erat Verbum,* λόγος. Vide Hieronym. in epistola ad Paulinum, quæ præfigitur biblijs; vbi etiam negat Platonem hoc mysterium cognouisse. Vide etiam annot. Gen. 1.

Et Deus erat Verbum. θεὸς ἦν ὁ λόγος. Ordo est: verbum erat Deus. Sicut infra cap. 4. *Spiritus est Deus*, id est Deus spiritus est, & 1. Cor. 10. *Petra erat Christus*, id est, *Christus erat illa petra.* Vide ibid. nostr. comment.

v. 3. *Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil quod factum est.* Hæc posteriora verba, *& sine ipso*, &c. duobus modis distingui possunt. Quidam sic distinguunt; *& sine ipso factum est nihil*; deinde nouam periodum faciunt, *Quod factum est, in ipso vita erat.* Hæc distinctio est ferè Latinorum interpretum. Græci sic: *Sine ipso factum est nihil quod factum est.* Deinde noua sententia, *In ipso vita erat*, &c. Secundum priorem distinctionem, quidam illud, *sine ipso factum est nihil*, affirmanter accipiunt, quomodo etiam olim Manichæi acceperunt, exponentes hoc modo. Si- C ne ipso factum est nihil, id est, res omnes corruptibiles; quas dicunt *nihil* vocari, quod continua corruptione semper in nihilum tendunt. Sed hæc expositio hæretica est, & ab Aug. pluribus locis explosa; Credimus enim omnia visibilia & inuisibilia à Patre per Filium facta esse. Alij per *nihil* intelligunt peccatum, quam interpretationem indicat August. magis, quam sequitur, tract. 1. in Ioannem. Hic sensus verus est; nam peccatum non est à Deo; vocatur autem nihil, quia non est res aliqua positiua, sed rei priuatio; & ab homine vel angelo committitur, quatenus ipse ex nihilo conditus, non quatenus est à Deo. Sed sciendum Græca non habere οὐδὲν sed οὐδὲ ἕν, id est, ne vnum quidem, vt sensus sit, ne vnam quidem rem esse in vni- D uerso, quæ non sit per Filium facta. Deinde, secundum Græcos aptius istud cohæret cum eo quod sequitur, *quod factum est*; vt sensus sit, nihil prorsus eorum quæ facta sunt, factum est sine Verbo Dei; Deinde sequatur noua sententia: *In ipso vita erat.* Huius sententiæ variam distinctionem & pronuntiationem, vide apud Ambros. lib. 3. de fide c. 3.

v. 4. *Quod factum est, in ipso vita erat.* Qui hoc ita coniungunt, hunc sensum reddunt: Quidquid fa-

ctum est, est vita in Verbo, & ab æterno fuit vita in Verbo: quia in Deo sunt ab æterno ideæ rerum creatarum, quæ ideæ reipsa à Deo non sunt distinctæ; & ita vnaquæque res vita est in Deo, licet in sua natura vitam non habeat; vt lapides, ligna. Vnde sequitur, rem vnamquamque in Deo habere præstantius esse, quam in seipsa. Nam & viuentia in Deo vitam habent nobiliorem quam in seipsis. Sed hic sensus videtur præter mentem authoris, secundum quem istud, *quod factum est*, ad præcedentia pertinet.

v. 6. *Fuit homo missus à Deo*. &c. Hoc cap. & alibi, mirè ab hoc Euangelista & alijs, inculcatur testimonium Ioannis; quia illud maximum momentum habebat ad confirmandam Christi doctrinam. Ioannes enim apud Iudęos in summa erat opinione sanctitatis; quia omnes eum prophetam habebant. Itaque Iudęi testimonio tanti prophetę, cuius authoritati repugnare non audebant, conuincebantur Iesum esse Christum. Vnde & Christus hoc testimonium Pharisæis obijcit, cum eos interrogat, Baptismus Ioannis vtrum è cœlo esset, an ex hominibus: vt si de cœlo respondissent; audirent, Quare ergo non credidistis ei de me testimonium perhibenti? &c. 5. huius Euangelij: *Vos misistis ad Ioannem*, videlicet legationem, de qua hoc cap. *Miserunt Iudæi*, &c. *& testimonium perhibuit veritati*, quando dixit: *Medius vestrum stetit*, &c. *Fuit homo missus à Deo*. Erasmus vertit; *erat homo*, &c. sed notandum hoc loco Græcè esse ἐγένετο, diuersum ab eo quod supra, *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum. Hoc erat*, &c. vbi in Græco assiduè est ἦν. Obseruauit hoc author homiliæ de Ioanne Baptista apud Chrysost. tom. 3. quem authorem certis coniecturis latinum fuisse puto. Itaque nihil opus erat vt hic à vulgato interprete recederet Erasmus.

v. 7. *Vt omnes crederent per illum*. Scilicet Ioannem, id est, vt per eius testimonium omnes homines (quantum est ex parte testimonij) ad fidem Christi adducerentur. Græcum δι' αὐτοῦ, posset etiam ad *lumen* referri, id est, Christum, sed conuenientius ad Ioannem referendum videtur.

v. 9. *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*. Cyrillus hanc sententiam intellexit de lumine naturali: cuius facultas, quæ ratio vocatur, omnibus omnino hominibus insita est. Chrysost. de lumine gratiæ; vt sit sensus: Illuminat omnem hominem, quãtum in se est. Sed hæc expositio multam habet difficultatem; tum propter infantes non baptizatos, qui videntur simpliciter exclusi ab hoc lumine, tum etiam propter eos quos Deus è massa perditionis non decreuit separare; Vnde non videtur lumen gratiæ æqualiter se habere ad omnes. Probabilior expositio August. in Enchirid. & lib. 1. de peccatorum meritis, c. 25. qui ita intelligit: Illuminat omnem hominem; id est, Nullus hominum sine eo illuminatur, sed quotquot illuminantur, per eum illuminantur. Sicut in psalm. dicitur Dominus erigere omnes elisos, & alleuare omnes qui corruunt. Hunc sensum sequitur etiam Rupertus. Impiorum quoque vox est, Sap. 5. *Iustitiæ lumen non luxit nobis, & sol intelligentiæ non est ortus nobis*; & *Viam Domini ignorauimus*. Itaque non absolutè intelligendum quod dicitur, *omnem hominem*: sed sicut dictum est ex Aug. Hieron. in Gal. 1. citans hunc locum, dicit neminem sine Christo nasci. Similis est Pauli sententia Tit. 2. *Apparuit gratia Dei omnibus hominibus*, quia per Christi aduentum toti mundo publicabatur, quod antè erat in sola Iudæa. Vide comment. eius loci. Item, Christus sic illuminat omnem hominem, sicut pro omnibus passus est, vel quia neminem à doctrina veritatis suæ prohibet; vnde dixit; *Ego sum lux mundi*: vel quia cuiuscumque sexus, ætatis, conditionis homines, omni sæculo illuminat: vel potius quia per aduentum suum & Apostolorum prædicationem, sparsit lumen fidei per vniuersum orbem terrarum, fundans Ecclesiam Catholicam. Illuminat enim omnem hominem, non ab initio mundi, nec priusquam in carnem venisset; sed veniens in mundum, id est, per suum aduentum in carnem. Quo sensu etiam dictum est illud, quod est in responsorio 7. Dominicæ 2. Aduentus. *Tunc saluus erit omnis homo*, scilicet in aduentu Messiæ.

Venientem in hunc mundum. Græcè non est, *hunc*, sed articulus ὁ. Verti potest ex Græco, *veniens in mundum*, vt referatur ad lucem. Græcè ὄν, neutrius generis. Ita verti posse S. August. testatur lib. 1. de peccatorum meritis cap. 25. Atque hoc omnino videtur voluisse Euangelista, vt qui proximè subijciat de ipsa luce, *In mundo erat*. &c. & rursum: *In propria venit*: & cap. 3. alijs verbis eundem sensum repetit dicens: *Lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quàm lucem*. Sic & Hesselius intelligit: vbi ad marginem citatur hic locus tanquam similis. Et passim Christus testatur se (qui est lux vera, cap. 12. *Ego lux in mundum veni*) venisse in mundum; maximè apud hunc Euangelistam, nusquam autem, quod sciam, id de alijs hominibus dicitur. Christus enim antequam huc veniret, erat in sinu patris ab æterno: Alij autem antea nusquam extiterunt. Et hic sensus tollit occasionem erroris Origenistarum, cuius confirmatio peti solet ex hoc loco quasi animę priusquam in terrea corpora mitterentur, alibi extiterint atque peccauerint. Sensus igitur erit, Christum qui est lux vera, venisse in mundum, vt omnem hominem, id est, humanum genus illuminet aduentu suo; annuntiando videlicet veritatem salutis: iuxta illud quod ipse ad Pilatum dixit; *Ego in hoc natus sum, & ad hoc veni in mundum, vt testimonium perhibeam veritati*. Cessat igitur quæstio quomodo omnis homo veniat in mundum, & quomodo omnis homo veniens in mundum ab illa luce illuminetur. Verti item sic posset, sensu etiam ambiguo: *Erat lumen verum, quod illuminat omne genus humanum, veniens in mundum*.

v. 10. *In mundo erat*. Antequam veniret in mundum per incarnationem; quia fuit in principio. *Et mundus eum non cognouit*; scilicet venientem in carnem.

v. 11. *In propria venit*. Id est, ad Iudęos venit, ad quos à patre missus erat, vt olim promissus. Hi dicuntur eius *propria*; quia ex illis & in illis natus erat; vnde dicebat Pilatus; *Gens tua & Pontifices te tradiderunt mihi*. *Et sui eum non receperunt*; sed fuit lapis ab eis reprobatus.

v. 12. *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem*, &c. Græcè non est δύναμις sed ἐξουσίαν, quod potestatem cum authoritate significat, & dignitatem quandam. Itaque hoc loco non videtur significari potestas quępiam ab actu remota; quasi potestatem quidam acceperint vt fiant filij Dei, nondum tamen facti sint, sed potius quod à Deo acceperint dignitatem illam vt sint filij Dei. Cùm enim dicit eos ex Deo natos esse, vt sequitur; consequens est iam esse filios Dei, & non tantum esse posse.

v. 14. *Et Verbum caro factum est*. Hoc non ita dictum, quomodo proximo cap. aqua vinum facta, scilicet conuersione vnius in alterum: sed assumptione seu accessione; quomodo dicitur Paulus vir factus, & quomodo homo factus Christianus. Vide Bellarm. lib. 3. de Christo cap. 4.

Et vidimus gloriam eius. Hnc ad transfigurationem Domini quidam referunt, gloriam enim transfigurationis vidit Ioannes cum duobus alijs Apostolis.

Plenum gratiæ & veritatis. Græcè: *plenus gratiæ & veritatis*, ita vt ad sequentia referri possit, *Ioannes testimonium perhibet*. Verùm rectius sine dubio ad

præcedentia, vt subintelligatur, (qui est.) Gratiam autem dicere videtur misericordiam, benignitatem, & beneficentiam. Sic enim accipitur in sequentibus: *gratiam pro gratia*; & iterum; *gratia & veritas per Iesum Christum facta est*. Solet enim scriptura lubenter coniungere hæc duo, misericordiam & veritatem, seu iustitiam & iudicium. Vnde etiam intelligitur quid intelligitur hic per veritatem; scilicet ea quæ sita est in promissis adimplendis. Vnde illud psalm. 24. *Vniuersæ viæ Domini misericordia & veritas*. id est, in omnibus Dei operibus relucet eius gratuita bonitas, & promissorum fides. Quidquid ergo gratuitò nobis datur, & quidquid iuste retribuitur; totum habemus per Christum.

v. 15. *Et clamat dicens: Hic erat quem dixi*, &c. Vtitur verbo, *clamat*; tum quia vere Ioannes hoc dixit cum clamore, tum vt alluderet ad illud quod de eo prophetatum erat Isaiæ 40. *Vox clamantis in deserto*, &c.

v. 16. *Et de plenitudine eius nos omnes accepimus*, &c. vsque ad illud v. 19. *Et hoc est testimonium Ioannis*, &c. Quæritur, an sint verba Ioannis Baptistæ; id enim apparet, quia verba proximè præcedentia ipsius sunt. At contrà, Ioannes Baptista tantum videtur Christum annuntiasse venturum, & præsentem monstrasse; non autem nomine suo proprio designasse, dicendo *Iesum Christum*; quod fit in his verbis. Deinde, videntur commodius posse referri ad ipsum Euangelistam. Quod enim dicit; *Et de plenitudine eius nos omnes accepimus*; tale esse videtur; Quod dixi; *plenum gratiæ & veritatis*; adeo verum est, vt de plenitudine gratiarum eius nos Apostoli acceperimus ea quæ scribimus & prædicamus. Vnde mox sequitur; *Deum nemo vidit vnquam: Vnigenitus*, &c. id est. Quamuis nemo mortalium Deum viderit, vt possit secreta Dei ad nos perferre: tamen *vnigenitus filius, qui est in sinu patris*, in carne assumpta nobis enarrauit quæ & scriberemus, & prædicaremus. Tum redit ad Ioannem Baptistam, dicens: *Et hoc est testimonium*, &c. Vide Iansf. cap. 16. Concord. qui sic intelligit, secutus Cyrillum, & Chrys. tametsi Origenes, Theophylactus, Leo serm. 14. de passione, iuxta quædam exemplaria (nam alia habent Ioannem Euangelistam) item Aug. tract. 1. in Ioannem, & lib. de gratia & libero arbitrio c. 69. sentiant esse verba Ioannis Baptistæ.

v. 17. *Et gratiam pro gratia*. Id est, legem Euangelicam pro lege Mosaica. *Quia lex per Moysen data est; gratia*, &c. Sic Iansf. ex Chrysost. & Cyrillo. Aliter August. Certè legem Mosaicam scriptura nusquam vocat *gratiam*. Vide hic Caietanum; qui *gratiam pro gratia* interpretatur gratiam vt gratiam; id est, agnitam vt gratiam: sed repugnat Græcum *ἀντὶ* quod significat oppositionem, & permutationem vnius pro altero; vt si dicamus aurum pro argento. Vnde magis quadrat expositio Chrys. legem Euangelicam pro lege Moysi. Item Aug. gratiam vitæ æternæ, quæ est gloria, pro gratia huius vitæ, quæ est iustitia; iuxta illud psal. 83. *Gratiam & gloriam dabit Dominus*. Et eò potest referri quod sequitur: *Lex per Moysen data est; gratia & veritas per Iesum Christum facta est*; id est, Nam lex quidem data est per Moysen, sed sine gratia; *gratia autem & veritas*, id est, merces vitæ æternæ promissa pro gratia vitæ huius (quæ merces etiam gratia est, iuxta illud: *Gratia Dei vita æterna*, ad Rom. 6.) facta, data, præstita est per Christum, non per legem. Emmanuel Sà *gratiam pro gratia*, exponit omnem seu quamlibet gratiam; & probat ex vulgari sermone, & Iob 2. *Pellem pro pelle*, id est, omnem pellem, scilicet alienam; vel vt ibi Caldæus exponit, *membrum pro membro*, id est, quoduis membrum. Arias sic intelligit, nos grati sumus Deo ex gratia, quà ille gratissimus est, &c. Sed Græcus sermo non videtur

A admittere hanc expositionem: & dicendum erat [illegible] non *ἀντὶ*. Sciendum tamen quod geminationes in scriptura, siue intercedente præpositione, siue sine illa, significare soleant vniuersalitatem, perfectionem, multitudinem, vt, *à sæculo in sæculum, à generatione in generationem Eructantia, ex hoc in illud, De virtute in virtutem; homo homo*, id est, quicumque homo. Item in verbis geminatis significatur frequentia, assiduitas. *vt expectans expectaui, gaudens gaudebo, euntes ibant*. An ergo sensus est, *gratiam pro gratia*; id est, copiosam gratiam, vt respondeat ei quod præcedit, De plenitudine eius nos omnes accepimus? Sic Ecclesiastici 26. *Gratia super gratiam mulier sancta & pudorata*, B id est, res valdè gratiosa. Græcè, *χάρις ἐπὶ χάριτι*. Zach. 4. *Et exæquabit gratiam gratiæ eius*. Heb. *cum clamoribus, gratia gratia ei*; id est, copiosa ac multiplex gratia sit ei à Domino.

v. 18. *Deum nemo vidit vnquam*. *Nemo*, id est, nullus hominum. Quamuis enim Græcè sit *οὐδεὶς*, id est, *nullus*, quod etiam ad angelos videretur posse extendi (vnde nonnulli sumunt argumentum hic sermonem esse de visione Dei comprehensiua, cuius etiam angeli sunt incapaces) tamen ex Paulo 1. Timoth 6. discimus sententiam ad homines restringendam esse. *Quem*, inquit, *nullus hominum vidit*. Non posse autem Moysen excipi, patet ex hoc ipso loco, præcedit C enim; *Lex per Moysen data est, gratia & veritas per Iesum Christum facta est*. Demum sequitur: *Deum nemo vidit vnquam: Vnigenitus*, &c. quasi diceret: nec Moyses quidem, quamuis per eum lex data fuerit, Deum vidit, quia nullus hominum vidit, excepto eo per quem gratia facta est. Is enim est vnigenitus, qui est in sinu patris, & patrem semper vidit per essentiam. Huic simile illud cap. 6. *Non quia patrem vidit quisquam, sed qui est a Deo, hic vidit patrem*. Qui locus similiter cum isto exponendus est. Vide nostr. comment. dicto loco 1. Tim. 6.

v. 19. *Vt interrogarent eum, Tu quis es?* Non hoc solum interrogabant, sed quærebant ex eo, num ipse esset Christus. Id patet ex responso Ioannis: *Et confessus est, & non negauit; & confessus est, quia non sum* D *ego Christus*, Quasi ergo sic interrogabant; Tu quis es; numquid Christus es tu? Et hæc legatio confundit Iudæos. Nam sciebant iam tempus aduentus Christi appropinquasse; & ad Ioannem mittunt, quamuis nullis fulgentem signis, nec ortum ex tribu Iuda & stirpe Dauid. Ad Iesum, qui paulò pòst manifestatus fuit, & innumeris signis inclaruit, & quem etiam vulgus clamabat filium Dauid, quamquam eum tot indicia manifestè proderent; non sunt dignati mittere, videlicet odio & inuidia excæcati. Tantum leguntur misisse ad eum capiendum in sermone, vel comprehendendum, vt perderent.

v. 21. *Propheta es tu? & respondit Non*. Tres huius quæstionis sunt expositiones. Prima vt Propheta intelligatur vnus ille & præcipuus, de quo Moyses ad filios Israël Deut. 18. *Prophetam de gente tua & de fratribus tuis sicut me suscitabit tibi Dominus*, & infra. E At Dominus: *Prophetam suscitabo eis de medio fratrum suorum similem tui*. At hunc Prophetam Iudæi non alium intelligebant, & adhuc intelligunt, quam ipsum Messiam, de quo iam ante responderat Ioannes, dicens: *Quia non sum ego Christus*. Vnde & statim post repetunt legati responsum Ioannis, in eo quod dicunt: *Quid ergo baptizas, si tu non es Christus, neque Elias, neque Propheta?* Itaque expositio illa non est probabilis. Secunda est, vt quæstio sit generalis, sitne omnino Ioannes Propheta; qui sensus probabilis est; nec ei repugnat responsio negatiua, quamuis planè constet Ioannem fuisse prophetam, teste Zacharia patre eius in Cantico. *Et tu puer propheta altissimi vocaberis*. Negat enim se Prophetam, quales

cæteri

cæteri fuerunt, qui Christum longè venturum prænuntiant; cum ipse ita eum annuntiauerit venturum, vt etiam præsentem nouisset, eumque statim esset digito monstraturus. Atque hoc ipse extremo suo responso significat, cum ait: *Ego vox clamantis in deserto. Dirigite viam Domini, sicut dixit Isaias propheta.* Remittit enim nuncios ad se missos ad prophetiam Isaiæ, ex qua discant ipsum eum esse; quo prædicante pœnitentiam in deserto, statim adfuturus sit Saluator; de quo apud eundem Prophetam continuo sequitur: *Et reuelabitur gloria Domini, & videbit omnis caro pariter quod os Domini locutum est.* At neque obstat huic sensui articulus Græcus, quasi per eum certus quispiam ac nominatus propheta significetur. Sæpè enim articulum illum vsurpant Græci, etiam vbi de re indefinita sermo est, quod multis exemplis ex ipsis quoque Euangelijs ostendi potest. Tertia expositio est Prophetam intelligi vnum quemcumque de antiquis. Qui sensus non habet difficultatem; & probatur ex alio loco non dissimili. Nam discipuli Christi interrogati ab eo quem homines se esse dicerent, responderunt: *Alij Ioannem Baptistam, alij Eliam, alij Ieremiam, aut vnum ex prophetis*, antiquis scilicet. Hoc enim Lucas c. 9. clarè expressit; tum in eo quod refert à quibusdam dictum fuisse de Iesu, quia propheta vnus de antiquis surrexit: tum quod narrat Christo quærenti, responsum à discipulis inter alios fuisse, alios dicere, quia vnus propheta de prioribus surrexit. Quales ergo sermones ferebantur de Iesu, tales prius etiam de Ioanne iactati fuerant. Atque inde processit etiam hæc quæstio legatorum: *Propheta es tu?* scilicet vnus de antiquis. Cui proinde absolutè quadrabat responsio negatiua. Vide Franciscum Lucam in hunc locum, qui prophetam intelligit quem Iudæi expectabant venturum cum Messia; de quo etiam Moysen intellexerunt, dicentem: *Prophetam de fratribus, &c.* Cui sensui videri potest etiam fauere locus 1. Reg. 2. *Suscitabo mihi sacerdotem fidelem, & ambulabit coram Christo meo*, &c. Videtur enim dici posse, quod præter Eliam omnia restiturum, expectabant Christum cum propheta. Sicut Saul habuit prophetam Samuel; sicut Dauid Nathan, sicut Ezechias Isaiam; sicut Zorobabel Aggæum & Zachariam. Sicut & bestia habebit suum prophetam in Apoc.

v. 23. *Ego vox clamantis in deserto.* Vel sensus est: Ego voce mea clamo in deserto; vel potius: Ego sum de quo scriptum est: *Vox clamantis in deserto*, scilicet audietur. Sic enim supplendum apud Isaiam c. 40.

v. 26. *Medius vestrum stetit.* Id est, inter vos stetit, & conuersatus est, phrasi hebraica; Græcè ἕστηκεν, quod potest verti *stat*, & ita vertit Erasmus, & legit Ambros. lib. 2. de Cain & Abel c. 2. secundum vetustiora exemplaria.

v. 27. *Ante me factus est.* Id est, ante me fuit, γέγονεν, Vel potius, mihi prælatus est. Vide comment. Hebr. 1. v. 4.

v. 28. *Hæc in Bethania facta sunt.* Latina exemplaria & manuscripta constanter habent Bethania; Græca Bethabara; indicant tamen Græci interpretes etiam alteram lectionem: Et Iosephus lib. 17. antiq. c. 10. & 17. testatur vltra Iordanem fuisse locum, qui vocabatur Bethania, quem verisimile est eundem esse cum isto. Neque propterea vulgata lectio reijcienda est, quia Bethania castellum fuit non procul Hierosolymis; Nam eiusdem nominis reperiuntur plura etiam diuersissima loca, etiam in terra Iudaica. Vide G. Vvicelium in postilla Dom. 4. aduentus, vbi omnino contendit legendum Bethbara, non Bethabara & multo minus Bithania: sed sine fundamento.

v. 29. *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi. Peccatum*, habent Græca omnia, & latina plenaque manuscripta. Videtur autem *peccata* irrepsisse ex eo

A quod in Missa canitur; *Agnus Dei, &c. Qui tollit.* Ambiguum, an qui portat, an verò qui aufert; vtrumque enim significat *tollere*. Vox Græca αἴρων magis significat eum qui portat siue ad portandum accipit, quomodo quis dicitur tollere seu sustollere onus quod accipit portandum. Et sic scriptura sæpe de Christo loquitur, quod portauit peccata nostra in corpore suo, per passionem, vt Isaiæ 53. & alibi. Quamquam & alter sensus bonus est, portando enim peccata nostra, abstulit ea ac deleuit. Vtroque modo accepta reperitur vox Græca apud Euangelistas, vt Ioan. 10. *Quousque animam nostram tollis?* id est, suspensam tenes. Et Marci 2. *Alioquin aufert supplementum nouum à veteri.* Priori modo, Christus tollit peccatum mundi, vt homo;
B posteriori, vt Deus: & etiam vt homo, quatenus merito ac virtute suæ passionis abstulit nostra peccata. Et quia hoc ei tribuitur vt agno, id est, secundum naturam humanam innocentem & immaculatam; ideo, prior sensus magis quadrat. S. Thom. 3. p. q. 1. art. 4. legit *peccatum*; & ex glossa Bedæ interpretatur peccatum originale. Vide glossam ordinariam, & S. Thom. in comment. Idem 1. 2. q. 81. art. 2. inde probat peccatum originale vnum esse in singulis non plura.

v. 30. *Post me venit vir qui ante me factus est, quia prior me erat*, Beda de Epiphania Domini, valde appositè Christum soli. Ioannem lucifero comparat; quia lucifer solem præcedit & præmonstrat; sed sol multò præstantior est, & adueniens luce sua luciferum obscurat. Sic Ioan. ait, *Illum oportet crescere, me minui.* Sic
C de illo Christus: *Ad horam voluistis exultare in luce eius.* Ibidem Beda breuiter & concinnè hanc sententiam ita explicat: Post me venit, humanitate; qui ideo me præcessit dignitate, quia prior me erat diuinitate. Illud igitur *ante me factus est*, tale est, ac si dicas: Mihi prælatus est; primum iudicio diuino, deinde etiam præferendus humano: quia illum qui in se non crescit, oportet crescere in oculis & fide hominum, vt cognoscatur quod sit vnigenitus Dei, Verbum patris & verus Deus.

v. 33. *Et ego nesciebam eum.* Hoc secundo repetitur à Ioanne, v. 31. & 33. quod significat Iesum sibi humana & familiari conuersatione ignotum fuisse, ideoque non humanæ amicitiæ causa tale ei testimonium perhibere, sed diuina reuelatione admonitum. Propterea addit:
D *Sed qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit, super quem videris*, &c. Hinc retunditur eorum opinio qui putant Iesum & Ioannem in pueritia & reliquis ætatum gradibus, familiariter inter se vixisse. Vide Rupertum in Matt. 3. vbi hunc locum clarè explicat. Item illa opinio ex eo refellitur, quia Iesus fuit educatus in Nazareth Galilææ; Ioannes autem in montanis Iudææ circa Hierosolymam, & cito recepit se in desertum.

v. 38. *Magister vbi habitas? Dicit eis: Venite, & videte.* Non hinc sequitur Christum aliquid proprium possedisse. Nam qui nihil habent proprium, possunt alicubi habitare, & habere vsum domicilij, cuius non habent proprietatem. Vnde non pugnat hic locus cum illo Matt. 8. *Filius hominis non habet vbi caput suum reclinet.*

E v. 40. *Erat autem Andreas frater Simonis Petri vnus ex duobus, qui audierant à Ioanne.* Scilicet illud, *Ecce agnus Dei.* Hanc Ioannis vocem nequaquam obliuioni dedit Andreas, sed benè retinuit tota vita sua vsque ad passionem suam, quando coram iudice testatus est populum fidelem manducare agnum, qui tamen integer perseuerat. Fuit autem Andreas frater Petri natu maior, vt habet breuiarium Romanum & est apud Epiph. hæresi 51. Quod si verum est, magis hinc apparet Petri prærogatiua præ cæteris Apostolis, quod in catalogo Apostolorum, quem recensent Euangelistæ, etiam fratri præponatur, licet eo & ætate & accessu ad Christum posterior, & ab eo ad Christum adductus.

v. 42. *Et adduxit eum ad Iesum.* Scilicet Andreas Simonem, non ita tamen vt cum eo deinceps permanerent. Nam eorum vocatio ad discipulatum Iesu & domesticum consortium, postea facta est, & describitur à tribus reliquis Euangelistis; sed vt ad horam aut diem colloquio ipsius suauissimo fruerentur, quemadmodum docet Aug. in hunc locum.

Tu vocaberis Cephas. Id est, Petrus. Quæritur quando cœperit vocari Cephas, aut Petrus? Marci 3. vbi describitur duodecim Apostolorum electio, dicitur: *Et imposuit Simoni nomen Petrus.* Matth. 16. dicitur ei à Domino: *Tu es Petrus.* Christus quoque post vltimam cœnam dicit ei Luc 22. *Dico tibi Petre: Non cantabit hodie gallus.* &c. Et post resurrectionem ait de eo Marci 16. *Dicite discipulis & Petro.* Veruntamen non apparet eum à condiscipulis appellatum fuisse Petrum, nisi post acceptum Spiritum sanctum; quia illud erat nomen dignitatis. Atqui de primatu inter discipulos erat æmulatio vsque ad tempus passionis Domini, vt patet ex Luca. Sed & Christus in Euangelio eum passim vocat Simonem. Euangelistæ quidem nunc Simonem nunc Petrum vocant, nunc vtroque nomine coniuncto Simonem Petrum; quia scribebant multò post passionem Domini, quando Petri cognominatio iam apud fideles inualuerat.

v. 45. *Inuenit Philippus Nathanael.* Nathanael quis fuerit, vide annot. Ioan. 21. & 1. Corinth. 1.

v. 46. *A Nazareth potest aliquid boni esse?* Quasi diceret, Non. Non hoc dicit tanquam legisperitus, sed quia vulgo iam ferebatur apud Iudæos, Christum è Bethleem nasciturum; &, è Galilæa nullum surgere prophetam. Vnde dicebant quidam ex turba, Ioan. 7. *Nunquid à Galilæa venit Christus? nonne scriptura dicit, quia ex semine Dauid & de Bethleem castello, vbi erat Dauid, venit Christus?* Certè si propter hæc verba putatur Nathanael fuisse legisperitus; cur non & Philippus, qui dicebat ei: *Quem scripsit Moyses in lege & prophetæ, inuenimus Iesum?* Non est ergo cur propter hæc verba à Nathanaele dicta, putetur fuisse institutus in lege & prophetis & proinde non fuisse Apostolus vt colligit August. minus rectè, salua tanti viri reuerentia. Qui in psal. 65. dicit pronunciationem hanc interrogatiuam à prudentioribus non esse approbatam; sed illos prudentiores non nominat. S. Bernardus epistola 77. ad Hugonem vtriusque lectionis meminit. Rectius cum interrogatione Hier. super. Isai. 65. Sensus est, inquit, quomodo mihi Messiam adducitis è Galilæa & Nazareth, quem ego de Bethleem Iuda scio esse promissum?

v. 49. *Tu es Filius Dei, tu es rex Israël.* Si Nathanael tam citò in Christo agnouit diuinitatem, quod esset naturalis Dei filius, videbitur magis commendanda eius fides, quàm Petri; qui id multò post confessus fuisse legitur Matth. 16. Forte ergo dicendum, etsi ambo Iesum Christum Dei filium confessi fuerint, Petrum tamen, qui ea confessione meruit singularem prærogatiuam principatus totius Ecclesiæ, multò sublimius de filio Dei sensisse, quàm Nathanael aut Martha. Vide annot. Ioan. 11. & Matth. 14 & 16.

v. 51. *Amen amen dico vobis.* Solus inter Euangelistas Ioannes *amen* geminat in sermone Christi, idque perpetuo obseruat; idcirco vt arbitror, quod Christus verè sic fuerit locutus. Nec tamen malè cæteri Euangelistæ vnicum *amen* scripserunt, quia qui vnum scribit non negat duo; nec necessarium putarunt geminare, quia etiam vnum solum *amen* vehementer affirmat; licet vehementius id faciat duplicatum. Eiusdem duplicati exempla habemus Num. 5. 1. Esdræ 8. & in tribus psalmis 40. 71. 88. qui apud nos clauduntur per *fiat, fiat*, quod hebraicè est *amen, amen*. Nam psal. 105. cuius etiam apud nos clausula est *fiat, fiat*, in heb. clauditur per *amen, Alleluia*.

A v. 51. *Videbitis cœlum apertum.* Vide annot. Act. 7. v. 55.

Et angelos Dei ascendentes & descendentes. Bernardus serm. 11. super *Qui habitat*; Beati illi spiritus ascendunt per contemplationem Dei, descendunt per compassionem tui, vt custodiant te in omnibus vijs tuis. Ascendunt ad vultum eius; descendunt ad nutum eius; quoniam angelis suis mandauit de te: nec tamen vel descendendo visione gloriæ fraudantur, quia semper vident faciem patris.

CAPVT II.

v. 1. ET die tertia nuptiæ factæ sunt in Cana Galilææ.
B Quæri hic potest, an vt vulgo putatur, sponsus harum nuptiarum fuerit Ioannes Apostolus, quem Christus statim à nuptijs inconsummatis ad Apostolatum vocauerit; Id enim habet præfatio Aug. nomine in tract. in Ioannem, & quædam præfatio (ni fallor) Hier. titulo in Euangelium Ioannis. Sed parum id nobis probabile videtur. Primum, quod nullus veterum, quod sciam, id ita esse testetur. Nam duæ dictæ præfationes falsò dictis authoribus ascribuntur. Secundò, quia Christus ideo venit ad nuptias, vt nuptijs benediceret, quemadmodum Patres Ephesini Concilij & alij subinde testantur. Non ergo debuit eas nuptias inconsummatas dissoluere; sed potius consummandas
C sua benedictione augere. Tertiò, propterea voluit nuptijs interesse, vt nuptias esse licitas, & à Deo esse ostenderet, contra futuros hæreticos, qui dicturi essent nuptias esse illicitas & à diabolo inuentas: Atqui non id Christus facto suo probasset, si eas ante corporum carnalem copulam diremisset; cum hæretici propter carnalem copulam illicitas esse nuptias docuerint. Vnde ex facto Christi maiorem stabiliendi sui dogmatis arripere possent occasionem. Quartò, quia per hoc detrahitur aliquid perpetuæ virginitati S. Ioannis, si dicatur aliquando contraxisse matrimonium & vxorem habuisse, cogniturus eam, nisi præter opinionem inde abstractus à Christo fuisset. Postremò videtur Ioannes fuisse inter discipulos, qui vnà cum Christo & matre eius ad nuptias inuitati fuerunt. Fuit enim
D Ioannes inter primos Christi discipulos, vt satis ex Matth. apparet; & huius Euangelij c. 1. creditur haud immeritò fuisse alter duorum, qui Christum Ioanne Baptista monstrante secuti sunt. De quo vide Iansenium. Fabulosum quoque esse videtur, quod in vita Ioannis refert liber falsò Abdię titulo, Ioannem morti vicinum commemorasse, quemadmodum tribus vicibus, cum propter ardorem iuuenilis ætatis vxorem ducere voluisset, fuerit à proposito per Christũ retractus. Primum per vocationem, secundo per morbum, tertio per alium modum mitiorem. Hæc enim perpetuæ virginitati Ioannis non parum derogare videntur, si propter carnis incentiuum, quamuis semel & iterum ab eo proposito retractus, adhuc tertio voluit contrahere matrimonium. Legitur in quadam sequentia de S. Ioanne: *Tu leue coniugis pectus respuisti, Mes-*
E *siam secutus; vt eius pectoris sacra meruisse fluenta potare.* Sed paruæ authoritatis est illa prosa. Pro Ioanne sponso quidam adferunt Hieron. l. 1. contra Iouinianum, vbi de Ioanne dicit, Virgo & Maritus. Resp. Virgo refertur ad Ioannem, maritus, ad Petrum, vt patet ex contextu. Vide Baron. tom. 1. Annal. & nostra in 4. sent. dist. 27.

Et erat mater Iesu ibi. Cur non & Ioseph maritus B. Mariæ? Neque enim decet mulieres vocare ad nuptias sine suis viris. Resp. Ioseph iam mortuus erat. Nec enim Euangelistæ de eo tanquam adhuc viuente vsquam loquuntur postquam Iesus adoleuit in virum. Vnde & fallitur Ambr. ponens diuortium inter Ioseph & Mariam, ex eo quod Christus moriturus matrem suam Ioanni commendauit, non ipsi Ioseph.

v. 2. *Vocatus est autem & Iesus & discipuli eius ad nuptias.* Christus nuptijs interesse voluit, vt ostenderet nuptias esse rem bonam & honorabilem & à Deo institutam, contra hæreses quas videbat exorituras, quæ nuptias erant calumniaturæ; simul vt nuptias noua & spirituali benedictione sanctificaret; atque in sacramentum nouæ legis institueret; quod significant Patres quando dicunt Christum nuptijs benedixisse. Ex quo sequitur, illud matrimonium fuisse primum matrimonium nouæ legis sacramentum. Discat hîc Christi sacerdos, exemplo domini sui, non accedere nuptias carnales, nisi valeat ex aqua facere vinum, id est, præsentia sua nuptijs carnalibus spiritualem ac Deo gratum addere saporem: vt nimirum eius sermone & morum grauitate moderentur atque cohibeantur conuiuarum excessus. Alioqui certè metuendum ne dum nuptiali conuiuio se admiscet & conuiuis se accommodat; vinum eius conuertatur in aquam, id est, omnis eius sapientia vertatur in insipientiam. Quod vtinam Christi sacerdotibus & Parochis animarum non contingat.

Et discipuli eius ad nuptias. Non duodecim eius Apostoli; quia nondum fecerat sibi Apostolos: sed discipuli quos iam habebat; vt Andreas, Simon, Philippus, Nathanael & alter ille qui vnà cum Andrea secutus est Iesum, quem Euangelista non nominat, forte Ioannes, vt dictum est ad v. 1.

v. 3. *Vinum non habent.* Quæritur, an Maria viderat vnquam antea filium suum facientem miraculum: Sic enim videri potest, ex eo, quòd hîc tam confidenter exigat ab eo miraculum, quasi rem sibi non incompertam exigeret. At contra testatur Euangelista Christum hîc fecisse initium signorum. Nam liber de infantia Saluatoris, in quo quædam à puero facta miracula referuntur; vt apocryphus ab Ecclesia reprobatur. Itaque dicendum quod Iesus antea nullum in carne assumpta fecerat miraculum in oculis hominum: Petitio autem Virginis argumentum fuit magnæ fidei, qua credebat filium suum esse filium Dei, sicut ex angelo didicerat; ideoque non dubitabat quin omnia posset, etiamsi nihil tale facientem vidisset. Dico, *in oculis hominum* quia miraculum erat quod in Christo gloria animæ non redundaret in corpus. Item quod quadraginta diebus sine cibo & potu vixisset. Sed hæc erant extra conspectum & notitiam hominum. Notanda quoque modestia Virginis, dicentis tantummodo, *Vinum non habent*; sicut illæ dicebant, *Ecce quem amas infirmatur.* Infra c. 11.

v. 4. *Quid mihi & tibi est mulier?* Igitur, inquiunt Anabaptistæ, nihil agnoscit Christus sibi commune esse cum matre; & per consequens non ex ea, id est, de ea, carnem accepit. Resp. Mater Christi miraculum requirebat; quod diuinitatis erat opus: quam quia ex matre non habebat, negat sibi ea ex parte cum matre commercium esse. Ita Dauid dicens ad Ioab & Abisai 2. Reg. 16. *Quid mihi & vobis est filij Saruiæ?* non suos negat suos consanguineos, sed in præsenti negotio, de quo agebatur, se cum illis sentire. Phrasis autem hebræa est. Quid mihi & tibi? id est, quid mihi tecum est? Sic Iehu. *Quid tibi & paci?* 4. Reg. 9. id est, quid tibi cum pace? sic Lucæ 8. dæmon ad Christum: *Quid mihi & tibi est?* Porro verba hæc non esse reprehendentis, sed docentis; ostendimus in 3. sent. dist. 3.

Nondum venit hora mea. Quomodo id verum est, cum ipso opere mox Christus declarauerit horam suam miraculi patrandi venisse? Quidam non improbabiliter sentiunt significari horam, id est, tempus, passionis. Id enim designare solet Ioannes nominans horam Christi, vt Ioan. 7. & 8. *nondum venerat hora eius*; scilicet qua pateretur, & 12. *Pater saluifica me ex hac hora, sed propterea veni in hanc horam.* Tunc enim appropinquare incipiebat tempus passionis, & 13. *Sciens Iesus quia venit hora eius*, & 18. *Pater venit hora, clarifica*, &c. Sic & alij Euangelistæ loquuntur vt Matth. 26. *Ecce appropinquauit hora.* & Marci 17. *Orauit vt transiret ab eo hora*, & iterum: *Sufficit, venit hora.* Hanc ergo horam si intelligamus; alludet his verbis Christus ad magnum mysterium; nempe de sanguine suo in cœna nouissima tradendo discipulis suis in specie vini. Aug. quoque serm. 70. de diuersis cap. 10. intelligit horam passionis. Non ineptè tamen alij intelligunt horam faciendi miraculi; hoc sensu: Expecta paulisper donec omnibus conuiuis innotuerit vinum defecisse, vt sic omnibus quoque miraculum, & per miraculum præsentia & diuinitas mea, innotescat, qua cognita in me credant & saluentur; Et iuxta hunc sensum, per ista, *Quid mihi & tibi?* &, *nondum venit hora mea*; duo diuersa dicere voluit Dominus: primum, miraculi potestatem non esse ex natura de matre sumpta; alterum opportunitatem miraculi esse exspectandam.

v. 6. *Hydriæ sex — capientes singulæ metretas binas vel ternas.* Vide Iansenium, qui colligit ex Budæo & Roberto Senali, vnam hydriam capientem duas metretas cepisse 24. nostros quartarios, aut circiter. Igitur sex hydriæ capiebant ferme 150. quartarios, quos Brabanti pottos vocant, id est, 75. geltas, quas vocant: quæ efficiunt lota Duacensia 94. aut circiter. Iam si hydriæ ceperint metretas ternas (hoc enim dubiè dicitur ab Euangelista) accedent lota 46. & fiet vniuersa summa, 140. lotorum. Ex quibus colligitur, ad conuiuium hoc nuptiale valde multos conuiuas fuisse inuitatos, vbi pro supplemento defectus vini, tanta copia subministrata fuit. Fortè inuitati eo erant omnes incolæ Cana tametsi potius existimandum quod more veteri nuptiæ durabant per complures dies. Nam ex Tob. 8. 10. apparet conuiuia nuptiarum Tobiæ iunioris & Saræ celebrata fuisse per duas hebdomadas. Et Iudic. 14. nominantur septem dies conuiuij nuptiarum Sampsonis. Non dico Christum cum matre & discipulis tamdiu mansisse in nuptijs; sed vini copiam pro consueto dierum numero conuiuis reliquisse. Potest etiam dici Christum ideo præbere voluisse multam vini copiam, vt manifestum & indubitatum esset omnibus miraculum; quando palam constabat tantam copiam non esse ex vino à parentibus ad nuptias comparato. Nam alioqui credi potuisset, hoc esse adhuc de vino residuum, aut ex vicinia allatum. Quamquam verisimile est de hac copia fuisse aliquid etiam in vicinos, præserim pauperes, distributum, quo celebrius esset miraculum.

v. 9. *Vt autem gustauit architriclinus*, &c. Hinc consequens videretur, aquam mutatam in vinum non mutasse colorem: contra illud; *Aquæ rubescunt hydriæ.* Nam si mutatus fuisset color in rubedinem; ex colore agnouisset architriclinus esse vinum, nec fuisset opus gustare. Adde; quòd in Palæstina dicitur vinum rubrum non nasci, sed flauum, sicut dicitur Prou. 23. *Ne intuearis vinum quando flauescit*: Ad illud autem, *Aquæ rubescunt hydriæ*, responderi potest id poëticè dictum, vt ex specie genus intelligatur. Verumtamen illud de architriclino non videtur conuincere; quia quod dicitur, *vt gustauit aquam vinum factam*, non hunc habet sensum, vt gustu percepit aquam conuersam in vinum; sed, vt gustauit vinum in quod aqua conuersa erat, ipso tamen adhuc nesciente quid factum esset. Cui sensui optimè consonant sequentia; & ita non repugnant illa verba Euangelij quo minus aqua cum natura mutauerit colorem; præsertim quia dicitur, *Ministri autem sciebant*; qui tamen non leguntur gustasse, nec gustare debuerant: quia ministrorum non est bibere vinum. Quod dicitur in Palæstina non esse vinum rubrum, arbitror non omnino esse verum. Certè tempore Isaiæ erat vinum rubrum; alioqui

ſchemate ſermonis non dixiſſet c. 63. *Quare ergo rubrum eſt veſtimentum tuum ſicut calcantium in torculari?* Ad quod reſpondet: *Torcular calcaui ſolus.* Vide ibi Sasboldum. Item, vinum vocatur ſanguis vuæ, Deuter. 32.& 1. Machab. 10.

v. 10. *Omnis homo --- & cum inebriati fuerint, tunc id quod deterius eſt; tu autem ſeruaſti bonum vinum vſque adhuc.* Ne inde colligas, iſtos conuiuas fuiſſe iam inebriatos, quando deficiente primo vino aliud vinum datum eſt: Neque enim potuit non ſanctum & honeſtum & moderatum eſſe conuiuium, cuius conuiuæ erant Chriſtus Dominus, & mater eius, & diſcipuli eius. Neque Chriſtus vini copiam per miraculum adhuc ſubminiſtrare voluiſſet conuiuis iam ebrijs; Neque ſanctiſſima mater eius pro ebrijs,vt adhuc vinum eis daretur, interpellare filium ſuum voluiſſet. Neque profectò verè diceretur conuiuis iam vſque ad ebrietatem vino repletis, *Vinum non habent*, id eſt, vinum deficit. Hoc enim præceſſerat; *Et deficiente vino, dicit mater eius.* Igitur architriclini verba non aliud volunt, quàm in hoc contrà factum, quàm in alijs in quibus inebriantur conuiuæ, fieri ſolet. Et quidem meritò: nam ebrij digni ſunt quibus deterius vinum apponatur, qui autem moderatè ac temperatè bibunt, merentur tandem guſtare de vino dominico.

v. 11. *Hoc fecit initium ſignorum Ieſus.* Mendax igitur eſt liber de infantia Saluatoris, in quo commemoratur iam ante feciſſe miracula. Certè ipſis etiam cognatis ſuis Chriſtus quando miracula facere cœpit, viſus fuit eſſe furore quodam phrenetico correptus; adeo vt exirent tenere eum, Marci 3. Nulla ergo miracula facientem viderant quamuis ſecum conuerſatum. Nec diuerſum nobis innuit quod in Eccleſia canitur Dominica 2. poſt Epiphaniam poſt communionem; *Hoc ſignum fecit Ieſus primum coram diſcipulis ſuis.* Non enim illud, *coram diſcipulis ſuis*, reſtringentis eſt; quaſi aliqua iam ante feciſſet, non coram diſcipulis: ſed magis explicantis, & declarantis cauſam ſigni faciendi; quæ erat vt diſcipuli crederent; prout ipſe Euangeliſta declarat, dum ſubiungit, *Et manifeſtauit gloriam ſuam, & crediderunt in eum diſcipuli eius.* Sed dices: Qua fiducia mater vrget eum ad miraculum faciendum, dicens: *Vinum non habent*; ſi non ante conſpexerat eum miracula facientem? *Reſp.* id pertinere ad commendationem fidei matris Chriſti, quod firmiter crediderit eum poſſe; ſciens eum eſſe filium Dei, ſicut ab angelo didicerat,etiamſi nulla miracula facientem vidiſſet. Vide Ianſenium, & ſupra annot. ad v. 3. huius eiuſdem capitis. Huic porro primo miraculo Chriſti peculiare eſt, quod non verbo nec alio ſigno exteriori perpetratum fuerit à Chriſto, ſicut alia miracula; ſed quod ipſum ſola voluntas Domini tacentis effecit; vt ſcribit S. Maximus. Neque enim legitur Chriſtus hic dixiſſe aut feciſſe aliquid, per quod, vt inſtrumentum,ſaltem morale, faceret hoc miraculum: Sed quia patris Verbum erat: primum miraculum per ſolum verbum internum; cætera, verbis etiam ac ſignis externis operari voluit. Item, quia voluit latere miraculum, donec architriclinus guſtaret.

v. 15. *Et cum feciſſet quaſi flagellum de funiculis,omnes eiecit è templo,oues quoque & boues,*&c.Flagelli tantum hîc fit mentio; non apud tres alios Euangeliſtas, ſimile factum,quod multo poſterius contigit, narrantes.Vide Ianſ.cap.19.Vbi bene probat,non homines, ſed oues & boues flagello expulſos fuiſſe è templo à Chriſto.

v. 16. *Nolite facere domum patris mei domum negotiationis.* Vide annot. Matth. 21.

v. 18. *Zelus domus tuæ comedit.* Vide Auguſt. in hunc locum tract. 10. pulchrè admonentem vnumquemque fidelem, quomodo debeat habere zelum ſalutis proximorum, & non dicere, Sufficit mihi vt ſeruem animam meam.

v. 19. *Soluite templum hoc.* Ergo Chriſtus aliquo modo ſoluitur; ſed non eo modo quo dictum eſt 1. Ioannis 4. *Omnis ſpiritus qui ſoluit Ieſum ex Deo non eſt.* De quo Ieſum ſoluendi modo;vide eius loci comment. *Templum hoc*, id eſt, animatum Chriſti corpus. *Hoc enim dicebat de templo corporis ſui*, quod perfectiſſimo quodam modo erat templum Dei; quia in eo Deus habitabat corporaliter per hypoſtaticam vnionem, ad Coloſſ. 2. Solutum eſt illud templum, non vnitæ Deitatis abſceſſu, ſed animæ ſeparatione, quoniam, vt dixi: templum illud erat corpus Chriſti animatum.

v. 20. *Quadraginta & ſex annis ædificatum eſt templum hoc.* Baron. tomo. 1. Annal. quærit de quo templo id dictum, referens ea quæ Ioſephus ſcribit. Et reſpondet, id dictum de templo ab Herode reſtituto; tempus autem 46. annorum computat vſque ad præſentem annum, quo iſtud à Iudæis dicebatur. Quæ reſponſio probabilis eſt; vt ſenſus ſit; Iam quadraginta & ſex anni ſunt ex quo templum hoc ab Herode eſt cœptum ædificari ſeu reſtitui; nec tamen adhuc ſtructura eſt omnino abſoluta. Nam Ioſephus teſtatur ædificationem duraſſe vſque ad tempora Neronis. Vide Baronium.

v. 21. *Ille autem dicebat de templo corporis ſui.* Id eſt, de templo quod eſt corpus ſuum. Si enim omnium iuſtorum corpora ſunt templa Dei, 1. Cor. 6. quantò magis corpus Chriſti erat templum Dei, vtpote deitati hypoſtaticè coniunctum?

v. 23. *Multi crediderunt in nomine eius, videntes ſigna eius quæ faciebat. Ipſe autem Ieſus non credebat ſemetipſum eis*, &c. Quomodo hîc dicat Euangeliſta, quod Ieſus non credebat ſemetipſum eis, variè exponitur. Hæretici ſimulatam fidem intelligunt, ne cogantur fateri fidem aliquam eſſe ſine charitate.Sed verba Euangelij nimis aperta ſunt, *Multi crediderunt*,&c. Et c. 12. etiam apertius dictum eſt: *Multi ex principibus crediderunt in eum, ſed propter Phariſæos non confitebantur, vt è ſynagoga non eijcerentur. Dilexerunt enim gloriam hominum magis, quàm gloriam Dei.* Qui hæc ſcribit manifeſtè agnoſcit fidem Chriſti in eo qui gloriam hominum præfert gloriæ Dei. Alij intelligunt habentes fidem imperfectam, quibus tanquam rudibus ſe non credit Chriſtus; quia non tradit altiora fidei myſteria, quorum nondum ſunt capaces. Alij, de inconſtantia fidei interpretantur. Alij, quorum ſententiam Caietanus ſequitur, vocabulum, *eis*, non referunt ad credentes, ſed ad eos in genere, qui Hieroſolymis erant in ſolemnitate paſchali, vt ſenſus ſit: Etſi multi in eum crederent; tamen Iudæis, quorum adhuc maxima pars non credebat, non ſe voluit Chriſtus credere, ſed ſe ab illis ſubduxit. Significat ergo quoſdam eum quæſiuiſſe ad necem; ideoque Chriſtum ſubduxiſſe ſe, eo quod nondum veniſſet hora ipſius.

v. 25. *Ipſe enim ſciebat quid eſſet in homine.* Diuinitas Chriſti commendatur; in qua inculcanda aſſiduus eſt Ioannes.

CAPVT III.

v. 1. *Erat autem homo ex Phariſæis. Nicodemus nomine, princeps Iudæorum.* Vide epiſtolam Luciani presbyteri de reuelatione corporis S. Stephani, Nicodemi, &c. vbi narrante Gamaliele legitur Nicodemus baptizatus eſſe à Chriſti diſcipulis; Qua re cognita Iudæos eum remouiſſe à principatu, & anathematizaſſe, & è ciuitate eieciſſe; eumque poſtea vſque ad finem vitæ ſuſtentatum à Gamaliele, & ab eodem ſepultum.

v. 2. *Hic venit ad Ieſum.* Factum eſt hoc Ieroſolymis, vbi Nicodemus habitabat, Eſtque continuatio hiſtoriæ, nam & præcedentia Hieroſolymæ geſta ſunt.

Nemo poteſt hæc ſigna facere,niſi fuerit Deus cum eo. Ergo ſunt quædam ſigna, quæ ab illis fieri non poſſunt

qui falsam doctrinam, per ea confirmare conantur. Ea autem sunt vera miracula. Ideo namque dicit, *hæc signa*, vt ea distinguat ab ijs quæ fiunt interdum ope dæmonum adhibitis caussis naturalibus. Et nota quod signa testimonium perhibeant doctrinæ; ait enim: *Scimus quod à Deo venisti magister; nemo enim potest*, &c.

v. 3. *Nisi quis natus fuerit denuo.* *Denuo.* Græcè [illegible], quod infra hoc eodem capite noster interpres vertit *desursum*, *Qui desursum venit super omnes est.* Erasmus vtrobique *supernis*, & in eum sensum quædam Græcorum scholia exponunt. Alterum tamen sensum arguit ex verbis Christi orta quæstio Nicodemi: *Quomodo potest homo nasci cum sit senex? numquid potest in ventrem matris iterum introire?* [illegible]. Quibus verbis significat Christum mentionem fecisse iteratæ natiuitatis.

Non potest videre regnum Dei. Regnum Dei, Caluinus intelligit illud de quo alibi; *Pœnitentiam agite; appropinquauit regnum cælorum.* Sed ea expositio repugnat expositioni omnium veterum & sensui totius Ecclesiæ, & phrasi scripturæ; secundum quam intrare in regnum Dei, est intrare in vitam æternam; & opponitur ei quod est mitti in gehennam ignis. Marci 9. Imò eo loco habentur illa duo pro eodem; quia semel dicitur: *bonum est tibi clandum introire in vitam æternam*; Et postea: *bonum est tibi luscum introire in regnum Dei.*

v. 5. *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu; non potest introire in regnum Dei.* Hæc Dei constitutio duo præcepta continet; quorum alterum ad legem naturæ pertinet; alterum est legis positiuæ. Ad legem naturæ pertinet, vt nemo ingrediatur regnum Dei, qui non sit renatus ex spiritu. Et proinde renascentia ex spiritu, ita necessaria est, vt sine ea nullo modo pateat ingressus in vitam æternam. Nemo enim saluatur qui non per spiritum renatus fuerit. Legis autem positiuæ est; neminem consequi regnum Dei, qui non ex aqua fuerit renatus. Quæ tamen lex, prout habet natura cuiuslibet legis positiuæ, exceptionem aliquam pati potest; qualis est in casu martyrij vel extremæ necessitatis, ita tamen vt in adultis votum suppleat realem baptismi susceptionem. Vide nostr. in 4. sent.

v. 6. *Quod natum est ex spiritu, spiritus est.* Spiritus priori loco intelligitur Spiritus sanctus, sicut ibi, *nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu.* Quod omnes de Spiritu sancto interpretantur, qui & Deus est. Vnde primo c. *qui non ex voluntate carnis, sed ex Deo nati sunt.* Nam idem est hoc loco natum esse ex carne; & ibi, ex voluntate carnis: Itaque idem est hoc loco natum esse ex spiritu, & ibi, ex Deo. Ex quo etiam apparet quando dicitur, *Spiritus vbi vult spirat*: Spiritum sanctum intelligi; nisi dictum hoc accipias velut comparationem Spiritus sancti cum vento. Posteriori autem loco *spiritus* significat hominem spiritualem, vtpote ex spiritu natum seu renatum. Quomodo etiam illud accipi potest ad Gal. 5. *Spiritus concupiscit aduersus carnem*, quia homo inquantum spiritualis est; sibi ipsi contrarius est quatenus adhuc carnalis est; ad Rom. 7. Vnde Iob: *Quare me posuisti contrarium tibi, & factus sum mihimetipsi grauis?*

Quod natum est ex carne, caro est. Aliter hîc caro accipitur quàm supra vbi dictum est: *Verbum caro factum est.* Nam verbum isto modo neque caro est, neque ex carne natum. *Caro* enim hîc spiritui opponitur, sicut ibi; *neque ex voluntate carnis; sed ex Deo nati sunt*; & apud Apostolum ad Galatas 5. *caro concupiscit aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem.* Vnde & hic sequitur, *quod natum est ex spiritu, spiritus est.* Vide comment. ad Galat. 5.

v. 8. *Spiritus vbi vult spirat.* Sic 1. Cor. 12. *Hæc omnia operatur vnus atque idem spiritus, diuidens singulis prout vult.* Ex quo apparet, hunc locum de Spiritu sancto debere accipi. Et quis dicat ventum spirare, vbi vult, cum ventus sit res prorsus inanimata? Neque huiusmodi improprietatem vsquam alibi sonat scriptura. Item in præcedentibus non alius per spiritum intelligitur, quàm Spiritus sanctus. Sed quia primo c. significata erat natiuitas quædam ex voluntate carnis, & ex voluntate viri; ideo voluit Dominus hîc significare natiuitatem ex voluntate Dei, dicendo quod spiritus (qui vtique Deus est) vbi vult spirat. Et sic de Deo sæpe loquitur scriptura quòd faciat omnia pro sua voluntate; & secundum consilium suæ voluntatis: *Omnia quæcumque voluit fecit.* Psalmo 113.

Et vocem eius audis; id est, doctrina foris sonat & auditur; scilicet per prædicatores: *Sed nescis vnde veniat*, id est, ex quo Dei decreto, scilicet saluandi eum cui proponitur, an non. *Aut quò vadat*, id est, an is cui proponitur, sit prædestinatus, an non, *Sic est omnis qui natus est ex spiritu.* Id est, ita, vt dixi, se habet causa & conditio eius qui natus est ex spiritu, vt lateat mentes humanas, est enim natiuitas arcana. Hæc itaque scriptura de Spiritu sancto aptissimè intelligitur; sed ita vt ad spiritum corporeum, id est, ventum, eiusque naturam quædam significetur allusio. Author quæst. veteris & noui testamenti, q. 59. omnino contendit de vento accipi debere; Vide eius rationes.

v. 10. *Tu es Magister in Israël, & hæc ignoras?* Nicodemus magister in Israël, & peritus in lege, idemque discendi auidus, (nam discendi causâ Christum accesserat) Christi verba coram audit: nec intelligit. Quomodo ergo cuilibet è vulgo omnia scripturæ verba aperta erunt?

v. 12. *Si terrena dixi vobis, & non creditis*, &c. Quæ terrena dixerat? *Terrena* id est, humilia respectu altiorum mysteriorum. Tale erat quod oporteat renasci ex aqua & spiritu; nam & Pharisæi se purgari secundum animam existimabant suis baptismis quotidianis.

v. 13. *Nemo ascendit in cælum nisi qui descendit de cælo.* *Ascendit* præteriti temporis, [illegible], id est, Nemo cælestia scrutatus est, nemo penetrauit in intima & secreta Dei, cuius habitatio est in cælis; *nisi qui descendit de cælo*, id est, qui de cœlo, hoc est, ex Deo, habet originem. Id est, Dei filius vnigenitus, qui est in sinu Patris, ipse enarrauit. Vide annotat. cap. 1. ad illud: *Deum nemo vidit vnquam*, &c.

Nisi qui descendit de cælo; *Descendit*, non secundum naturam humanam, nam secundum eam non erat: sed secundum diuinam, quatenus filius Dei nouo modo cœpit esse in terris, scilicet per assumptam naturam humanam, quo prius ibi non erat.

v. 14. *Et sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto.* Supple, quem inspicerent percussi, ne perirent, sed vt sanarentur à morsibus serpentum & viuerent; *ita exaltari oportet filium hominis; vt omnis qui credit in ipsum, non pereat, sed habeat vitam æternam.* Itaque in illa historia serpentis ænei, non tantùm erat figura Christi Saluatoris, sed etiam fidei in Christum ad salutem necessariæ. Non enim sanabantur nisi qui aspicerent exaltatum serpentem; sic non saluantur nisi qui credunt in Christum exaltatum in cruce.

v. 17. *Non enim misit Deus filium suum in mundum; vt iudicet mundum; sed vt saluetur mundus per ipsum.* *Iudicet*, id est, condemnet; quod intelligitur ex opposito, *saluetur*. Et sermo est de missione filij Dei in mundum per incarnationem, id est, de aduentu primo non secundo; Nam secundo adueniet vt iudicet, partim damnando, partim saluando. Per *mundum* August. tract. 87. in Ioannem intelligit Ecclesiam: quia illa sola saluatur; ne quis hic imaginetur auxilium sufficiens offerri omnibus hominibus.

v. 18. *Qui credit in eum, non iudicatur.* Id est. Qui credit ea fide, quæ præstat omnia, quæ fides exigit, idque perseueranter; non condemnabitur, sed saluabitur;

quia ex fide iustitia & salus. *Qui autem non credit; iam iudicatus est.* Id est, qui Christum non recipit, eius damnatio, iam certa & euidens est; quia nimirum reijcit salutis fundamentum, quod est fides: vt ratio non sit disceptandi de eius causa; quia cum credere noluerit in Saluatorem, damnationem suam quodammodo secum adferr, sicut dicitur de hæretico quod sit proprio iudicio condemnatus, ad Tit. 3. Est autem sermo de infidelitate positiua, sicut Marci vltimo: *Qui non crediderit condemnabitur.* Id patet ex eo quod sequitur: *Qui non credidit in nomine vnigeniti filij Dei.* Hæc enim fides si non prædicetur, non obligat. Sic in fine huius cap. *Qui credit in filium habet vitam æternam: Qui autem incredulus est filio, non videbit vitam, sed ira Dei manet super eum.* Vide annot. Marci vlt.

v. 20. *Omnis enim qui malè agit, odit lucem.* Exemplum in prima hominis transgressione. Statim enim quæsiuit latibulum, abscondere se volens à facie Domini.

v. 22. *Et baptizabat.* Non per se, sed per discipulos, vt dicitur capite sequenti. Nota quod discipuli Christi baptizantes non præmittebant alium catechismum, quàm agendæ pœnitentiæ, & appropinquantis regni cœlorum: sicut alibi satis indicatur. Non enim prædicabant mysterium Trinitatis: nec Iesum esse Christum: Id enim vetabantur tunc adhuc propalare; vt Matth. 16. An igitur verum Christi baptisma tunc conferebatur absque inuocatione Trinitatis, expendat Lector.

v. 25. *Facta est autem quæstio ex discipulis Ioannis cum Iudæis de purificatione.* Id est, quidam ex discipulis Ioannis, cœperunt cum Iudæis ad baptismum Christi confluentibus, disceptare & quæstionem illis facere de baptismo; contendentes ad Ioannem non ad Iesum accedere eos debere, baptismi & purificationis gratia. Baptismum vocabant *purificationem*, quia in baptismo fiebat professio nouæ vitæ, per pœnitentiam & detestationem vitæ prioris, vel, quia discipuli Ioannis nimium magistro suo tribuentes, putabant eo peccata remitti.

v. 27. *Non potest homo accipere quidquam, nisi fuerit ei datum de cœlo. Accipere,* pro habere positum est. Vnde in 2. Arausicano concil. canone vltimo, absque sententiæ detrimento sic citatur; *Nemo habet quidquam boni, nisi datum illi fuerit desuper.* Quidam existimant hoc à Ioanne dictum esse propter Iesum, quasi diceret: Ille quem dicitis baptizare, id non posset nisi potestas ei de cœlo data esset. Sed probabilius est Ioannem hoc dicere propter seipsum; quasi diceret: Quid æmulamini pro me, & meo baptismo? nemo potest quidquam habere potestatis, quod non sit ei diuinitus datum. Quod ego habeo, aliunde habeo; ille, de se; quia de cœlo venit è sinu patris, eiusdem cum eo substantiæ & potentiæ. Hunc sensum volunt sequentia; *Ipsi vos mihi testimonium perhibetis,* &c.

v. 31. *Qui desursum venit, super omnes est.* Et infra: *Qui de cœlo venit, super omnes est:* Vtrobique verti poterat, *super omnia est*, quomodo Cyrillus intellexisse videtur. Et plus est esse super omnia, quam esse super omnes: Nam super omnia solus est Deus: Græcè ἐπάνω πάντων.

Qui de terra est, de terra est, & de terra loquitur. Vide Iansen. hoc bene explicantem cap. 21. in concord. item, quomodo cum hac sententia non pugnet, baptismum Ioannis fuisse de cœlo: Vide annotat. Matth. 21.

v. 32. *Et testimonium eius nemo accipit.* Verba hæc prophetica sunt infidelitatis Iudæorum: & congruunt cum eo quod initio dictum: *In propria venit & sui eum non receperunt.* Sensus est: Perpauci Iudæorum recipient testimonium & doctrinam eius. Vnde non repugnat quod sequitur; *Qui accipit eius testimonium,* etiamsi hoc de Iudæis intelligatur. Nec repugnat quod

A discipuli Ioannis paulo ante dixerunt de Iesu.

v. 27. *Et omnes veniunt ad eum.* Nam sensus est: Iam pro baptismo non amplius ad te venitur, sed ad illum cùrritur; scilicet ab illis qui baptizari volunt & pœnitentiam agere. Non tamen dicitur quam multi illi fuerint. Deinde, primus ille feruor postea se remisit, ob frequentes sacerdotum & Pharisæorum aduersùs Christum calumnias; adeo vt etiam magnis clamoribus eum postularint ad crucem.

v. 35. *Non enim ad mensuram dat Deus spiritum.* Scilicet illi, de quo loquor: Nam vt de plenitudine eius nos omnes acciperemus; quisque secundum suam mensuram: dedit ei pater *spiritum non ad mensuram* (quod membris competit) sed profusissimè & plenissimè, quantum capit eius anima, & quantum congruebat

B dari homini Deo. qui totius Ecclesiæ & ipsorum quoque Angelorum esset caput. Vide comment. Coloss. 2. v. 9. & 10.

CAPVT IV.

v. 1. *Vt ergo cognouit Iesus, quia audierunt Pharisæi. Vt cognouit,* id est, postquam ei relatum est, Pharisæos audiuisse, &c. Sic infra cap. 6. *Cum cognouisset, quia venturi essent vt raperent eum, & facerent eum regem; fugit iterum in montem.* Relatio enim erat paritura in eo cognitionem, si eam antea non habuisset. Potest etiam intelligi cognitio acquisita per auditum, pertinens ad scientiam experimentalem.

v. 2. *Quanquam Iesus non baptizaret, sed discipuli eius.* Ob duas rationes id fecit: primum, vt declararet

C se Ioanne maiorem. Ioannes enim tantum per se baptizabat; Christus autem, tanquam Dominus, ad baptizandum vsus est discipulis ministris. Deinde, vt hoc suo exemplo doceret Episcopos & pastores Ecclesiæ, vt quæ præcipua sunt, & maiora in suis officijs, ea per se faciant; minora alijs committant. Sic Petrus & Paulus in Actis, & rursum Paulus 1. ad Cor. 1. non per se, sed per alios, baptizarunt; & Act. 6. dicunt Apostoli; *Non est æquum nos relinquere verbum Dei, & ministrare mensis.* Baronius tomo 1. citat authores, qui dicunt Christum baptizasse solum Petrum, Petrum verò alios discipulos. Baptizabat autem siue per se, siue per discipulos, baptismo à se instituto, qui est sacramentum nouæ legis; tametsi dubitari potest an

D verborum forma fuerit vsus qua ex eius institutione vtitur Ecclesia; &, an omnino aliqua forma fuerit vsus. Nam Trinitas personarum erat adhuc mysterium absconditum. Vide annotat. cap. præced. v. 22.

v. 5. *Iuxta prædium quod dedit Iacob Ioseph filio suo.* Vide scripturas Genes. 39. & 48. Iosue 24. & 1. Paral. 5.

v. 10. *Si scires donum Dei, & quis est qui dicit tibi,* &c. *Donum,* Græcè est δωρεὰν, id est, donum gratuitum, quidam Christum ipsum intelligunt, quasi exegeticè additum sit, *& quis est qui dicit tibi,* &c. Alij *aquam viuam*, id est, doctrinam salutis: alij gratiam Dei, quæ per doctrinam offertur dum annuntiatur. Verisimile est doctrinam salutarem intelligi, ad quam tradendam Christus erat missus: quam ipse passim in hoc Euangelio *veritatem* appellat. Quasi ergo sic dicat: Si

E scires donum Dei, & eum per quem hoc donum præbetur hominibus; tu vtique petiuisses, &c. Vel intelligitur præsens donum seu beneficiũ, quod erat Christũ cum ipsa colloqui, offerentẽ aquam viuam. Vide Ians.

v. 12. *Nunquid tu maior es patre nostro Iacob?* Quomodo Iacob patrem suum vocat mulier Samaritana, aliena à genere populi Israëlitici; vt liquet 4. Reg. cap. 17. Si quidem & hîc Iudæos, qui erant posteri Iacob, à Samaritanis distinguit, dicens: *Non enim coutuntur Iudæi Samaritanis.* Solutionem vide apud Iansen. in Ecclesiastici 50. & in Concordia Euangelica c. 22. vbi sunt duæ rationes; vna, quia Iudaicam religionem

aliqua ex parte tenerent, ſanctos Patriarchas dicebant patres ſuos (licet falsò) qnando id ſibi putabant vtile & honorificum. Altera, quia reuera multi Iudæi qui duxerant vxores alienigenas, quoniam cum eis inter Iudæos permanere non poterant, tranſierunt ad Samaritanos, & eorum genti incorporabantur. Quod nominatim accidit in Manaſſe fratre ſummi Sacerdotis, cui Sanaballath Samarita, ſocer eius, extruxit templum in Garizim, in quo ſummo ſacerdotio fungeretur; vt ſcribit Ioſephus.

v. 13. *Omnis qui bibit ex aqua hac, ſitiet iterum; qui autem biberit ex aqua quam ego dabo ei, non ſitiet in æternum.* Aquam ſpiritualem & myſticam intelligit, videlicet gratiam Spiritus ſancti, quæ purgat animam hominis à ſordibus peccatorum. Sed quomodo hæc ſententia Domini non pugnat cum ea quam de ſe loquitur æterna Dei ſapientia Eccleſiaſtici 24. *Qui edunt me, adhuc eſurient; & qui bibunt me, adhuc ſitient?* Dicendum, aliam ſitim eo loco intelligi, aliam hoc loco. Hic enim *ſitis* ſignificat defectum rei nobis neceſſariæ; vt ſenſus ſit: Qui ſemel guſtauerit gratiam Spiritus ſancti, non ſentiet defectum amplius, ſed ea gratia ſemel ſucepta prouehet eum vſque in vitam æternam. Intellige, niſi homo volens & ſponte gratiam illam abjiciat. Eccleſiaſticus autem per ſitim intelligit deſiderium, quo, quod imperfectè habetur, perfectius deſideratur; aut quod perfectè habetur, amatur ac retinetur ſine omni faſtidio. Hoc enim modo verum eſt, eos qui ſapientiam conſequuntur, perfectius eam deſiderare; & perfectè habitam ſemper retinere velle. Senſus quoque eſſe poteſt. *Qui biberit ex aqua quam ego dabo ei.* Id eſt, ex doctrina quam ego trado; *non ſitiet iterum*: quia ſemel accepta ſufficit, modo retineatur & non abjiciatur. Vel, poſtquam ſemel eam hauſerit ad ſatietatem, quod erit in futuro ſæculo: *non ſitiet iterum*, id eſt, non amplius in æternum patietur ſitim, ſed ſemper manebit ea repletus & vegetatus. Qui ſenſus ſignificari videtur per id quod ſequitur: *Et fiet in eo fons aquæ ſalientis in vitam æternam*, id eſt, perducet eum ad vitam æternam, vbi non amplius vllum ſentiet defectum. Vel denique, hic ſenſus erit: *Omnis qui bibit ex aqua hac, ſitiet iterum.* Id eſt, quotieſcumque biberit, adhuc poſtea ſitiet: nunquam præſtabit ei vt deinceps non ſitiat. *Qui autem biberit ex aqua quam ego dabo ei; non ſitiet in æternum.* Id eſt, non patietur æternam ſitim; non eſt futurum vt ſemper recurrat ſitis, poſt quantamcumque potionem: *Sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ ſalientis in vitam æternam.* Id eſt, perducet eum ad vitam æternam; quò cum peruenerit, nunquam deinceps ſitim vllam patietur. Hic ſenſus probatur ex aliis locis; quibus oſtenditur non eſſe ſenſum, nunquam ſitiet; ſed, non ſemper ſitiet; aliquando futurum vt non amplius ſitiat. Nam cap. 8. dicit: *Si quis ſermonem meum ſeruauerit, mortem non videbit in æternum*, & iterum, *non guſtabit mortem in æternum.* Item: *non manebit in domo in æternum.* Vbi non eſt ſenſus, nunquam morietur, ſed non ſemper morietur, non erit in morte æterna, non permanebit in morte, ſed habebit vitam æternam; ſicut alibi exponit; vt cap. 11. *Qui credit in me, etiamſi mortuus fuerit viuet*; id eſt, à morte ſuſcitabitur. Vnde ſequitur, Non morietur in æternum, & alibi: *Non manebit in morte, ſed tranſiet à morte ad vitam.* Vide annot. cap. 8. Porro ſi quæras, Quomodo hinc non eſt conſequens eum qui ſemel gratiæ Spiritus ſancti particeps factus fuerit, ab ea vlterius excidere non poſſe? *Reſp.* Diſtingui aquam corporalem à ſpirituali: corporalis ſuâ vi non niſi ad tempus ſitim ſedare poteſt; ſpiritualis in perpetuum ſitim leuat, quantum in ipſa eſt. At ex parte hominis qui gratiam acceptam abjicit per peccatum voluntarium, fit vt cogatur iterum ſitire. Aut dici poteſt, quod qui ex hac aqua biberit, cum per

A eam ſemel perductus fuerit ad vitam futuri ſæculi, non ſitiet amplius; quia tunc fons aquæ perduxit hominem in vitam æternam. *Fiet*, inquit, *in eo fons aquæ ſalientis in vitam æternam.* Et hoc rectius.

v. 21. *Venit hora quando neque in monte hoc, neque in Ieroſolymis adorabitis patrem.* Adoratio hic poſita videtur pro toto genere cultus diuini; cuius pars præcipua eſt ſacrificium, ait enim ſupra mulier: *Vos dicitis quia Ieroſolymis eſt locus vbi adorare oportet.* Non erat autem inter Iudæos & Samaritas quæſtio, quin vbique Deum orare liceret; ſed de cultu externo & publico. Quando ergo dicit Chriſtus *Neque in monte hoc, neque in Ieroſolymis, ſed in ſpiritu & veritate adorandum Deum*; non tollit externum cultum, ſed præcipuè ſtatuit internum; Et ſimul ſignificat externum cultum, deinceps futurum per omnes gentes, & in omni loco: eo modo quo loquitur Malachias de B oblatione munda. Non enim per hoc ſignificatur etiam in profanis locis oblatum iri ſacrificium Chriſtianorum; ſed per omnes nationes, & regiones, in locis ad hoc deputandis & conſecrandis. Vide Baſilium lib. 2. de baptiſmo c. 8. hoc pacto iſtud explicantem. Sic Iſaiæ 36. *Coram altari iſto adorabitis.* Id eſt, cum ſacrificij oblatione Deum coletis. Significare videtur Dominus, quod tempore noui teſtamenti etiam cultus externus futurus ſit in ſpiritu & veritate. Item, ſi Dominus intenderet excludere locum externum, ſequeretur ſimpliciter prohiberi adorationem. Nos enim qui corpore conſtamus, adorare Deum non poſſumus niſi in loco aliquo. Et ipſum vocabulum adorandi in ſcripturis propriè ſignificat actum externum venera- C tionis aut cultus: vt inclinationem, procubitum, genuflexionem. Et Chriſtus ipſe patrem adorauit inclinatione corporis, procubitu, genuflexione. Matth. 26. Lucæ 22.

v. 22. *Nos adoramus quod ſcimus, vos adoratis quod neſcitis.* Quomodo ergo Iudæi ſignis pro rebus vtebantur, ſi ſciebant, id eſt, intelligebant quod colebant? Senſus videtur; Nos colimus eo cultu & iis ceremoniis, quas certi ſumus à Deo promanaſſe; vos autem non poteſtis probare Deum eſſe veſtri cultus authorem & inſtitutorem; ſed per ſchiſma conſtituiſtis vobis alium cultum, aliud templum & ceremonias. Vide Ianſen. qui exponit de vera Dei religione. Auguſt. tantum intelligit dictum de Iudæis ſpiritualibus, non de carnalibus, ſeu reprobis.

D v. 22. *Quia ſalus ex Iudæis eſt.* In quantum apud Iudæos erat inſtituta vera Dei religio, erant prophetæ, & prophetarum libri, qui Chriſtum venturum præmonſtrabant; erant & ceremoniæ diuinitus inſtitutæ; quibus ea quæ ad Chriſtum & Eccleſiam eius pertinebant, præfigurabantur. In quantum denique Chriſtus, qui eſt ſalus mundi, ex Iudæis erat prodituris, & Eccleſiam ſuam primum in Iudæa & Iudæis conſtituturus, & inde propagaturus in vniuerſum orbem. Nota, Chriſtum de populo ſuo apud externos loqui valde honorificè, licet eius vitia coram grauiter inſectaretur.

v. 24. *Spiritus eſt Deus: & eos qui adorant eum,* E *in ſpiritu & veritate oportet adorare.* Abutuntur hoc loco Sectarij, dum ex eo concludunt peregrinationes, proceſſiones, vſum templorum, atque vniuerſum genus ceremoniarum, quæ in Dei cultum adhibentur, Deo placere non poſſe. Reſp. his verbis Dominus requirit cultum ſpiritualem, ita tamen vt corporalem non excludat; ſed cum requirit qui potior eſt, & qui prorſus eſt neceſſarius, & ſine quo corporalis cultus inutilis eſt & inanis. Alioquin, manifeſtū eſt requirere Deum etiam corporalem cultum cum ſpirituali coniunctum. Vult enim vt carnem noſtram crucifigamus cum vitiis & concupiſcentiis; vt corpora noſtra ei exhibeamus hoſtiam viuentem & ſanctam; vt non

corde tantum, sed etiam ore laudemus, oremus, & gratias agamus Deo; quæ sine dubio per corpus fiunt. Quod autem ait: *Neque in monte hoc, neque in Ierosolymis adorabitis*: Non locum corporalem excludit ab oratione, sed potius significat, sublato errore adorantium in monte Garizim, sublata etiam vmbra eius cultus, qui agebatur in templo Ierosolymitano; futurum, vt in omni loco, id est, per omnes gentes nouus populus Deo seruiat in spiritu & veritate; non tamen exclusa corporali actione circa cultum spiritualem. Nam sicut spiritualis cultus necessarius est, quia Deus spiritus est; ita corporalis nobis conuenit, quia non animo tantum, verùm etiam corpore constamus. Tritum est illud Catonis: Si Deus est animus, nobis vt carmina dicunt, hic tibi præcipuè sit pura mente colendus. Non excludit adorationem in templo, etiam Ierosolymitano: quia & Christus ibi adorauit, & post acceptum Spiritum sanctum Petrus & Ioannes ascenderunt in templum ad horam orationis nonam; & Christi discipuli post ascensionem eius in cœlum, erant quotidie in templo, &c. Lucæ vltimo.

v. 25. *Scio quia Messias venit.* Et infra; *Adhuc quatuor menses sunt, & messis venit.* Vtroque loco Græcè est ἔρχεται, quod non tantum significat præsens tempus, sed etiam futurum, cuius iam præcedat quædam præparatio, quódque iam quasi sit in procinctu. Vnde Messias Iudæis Christum breui venturum expectantibus, dicebatur Matth. 11. ἐρχόμενος. Erasmus vertit hic, *venturus est, veniet.* Simul obserua non Iudæis tantum, verùm etiam Samaritanis Messiam expectatum fuisse; & apud eos iam tum increbuisse opinionem aduentus Messiæ iam instantis, perinde vt apud Iudæos: vtique ex prædictionibus prophetarum. Quod est validum argumentum aduersus pertinaciam Iudæorum, qui Iesum Christum negantes, vsque hodie Messiam suum suspensi expectant.

v. 27. *Et mirabantur quia cum muliere loquebatur.* Scilicet solus & absque arbitris. Mirabantur autem, quia res erat insolita, & quam nunquam vidissent. Scandalum tamen nec illis, nec cuiquam alteri ex eo facto generari poterat; quia colloquium hoc erat in publica via, velut si quis solus cum muliere loquatur in platea; nemo scandalizatur. Nec obstat quod mulier erat impudica, & viuebat in stupro, nam occultum hoc erat.

v. 32. *Ego cibum habeo manducare quem vos nescitis.* Cibus ille est facere voluntatem patris; vt Christus sequentibus verbis explicat. Non quia Christus secundum animam nutriatur exercitio pietatis, tanquam defectibilis, quomodo nos secundum animam nutriri oportet cibo spirituali bonorum operum, ne deficiamus; sed quia Christo suauissimum est oblectamentum facere voluntatem patris. Consideratur ergo in hac cibi metaphora non nutritio, sed oblectatio. Quo sensu etiam Latinè dicitur pascere oculos, qui cum voluptate rem aliquam oculis inspectat. Vel respicitur ad Christi desiderium, quo, tanquam fame quadam, appetebat salutem humani generis, vt cibum suum.

v. 43. *Et abiit in Galilæam. Ipse enim Iesus testimonium perhibuit, quia propheta in sua patria honorem non habet.* Quæritur, quo modo hoc hæreat cum præcedenti sententia; & cuius reddat rationem dicendo, *enim*? Quidam sic exponunt. Abiit in Galilææ partem à patria sua Nazareth diuersam. Ideo autem non iuit in Nazareth, quia propheta in sua patria, &c. Alij sic: Ciuitatem Samariæ intrauerat rogatus, non rogatus autem, sed sponte abiit in Galilæam; non rogatus autem, quia propheta, &c. ideo non requirebant, aut rogabant. Alij sic: Abiit in Galilæam, quam reliquerat propterea quia propheta, &c. Rursum coniunctio, *enim*, potest intelligi posita tantum expletiuè, vt sensus sit: Abiit in Galilæam, in qua, tametsi patria sua, non est in honore habitus, sicut ipse Iesus testimonium perhibuit. Et hic sensus videtur simplicissimus. Alij denique patriam Christi hoc loco intelligunt Iudæam, in qua erat Bethleem, quæ propria patria eius erat: & rationem reddi, quare relicta Iudæa iuerit in Galilæam; quia in Iudæa, vtpote patria sua propheta honorem non habebat. Sed hæc opinio, tametsi eam Iansen. probare videtur, propter duo non placet. Primum quia scriptura Euangelica nunquam alibi patriæ Christi appellatione Iudæam aut Bethleem designat, sed locum educationis, vt Galilæam, eiusque ciuitates Capharnaum, & Nazareth. Alterum, quia de Iudæa & Bethleem locum non habet ratio contemptus, aut non delati honoris; quia res illa pendebat ab hominum opinione, secundum quam non Bethleem, sed Nazareth, putabatur patria Christi, & Nazareni eum habebant ciuem suum; quia parentes eius & fratres, & statum eius nouerant; vnde contemptus oriebatur. Nihil autem tale erat in Bethleem.

v. 46. *Et erat quidam regulus.* Græcè βασιλικός, quod magis *regium* quàm *regulum* significat. Regulus enim Græcè βασιλίσκος dicitur, quod & serpentis pestilentissimi nomen est, vtraque lingua. Forte autem βασιλικός, hic homo dicitur, quòd fuerit de regio ministerio, videlicet Herodis regis Galilææ. Nam in Galilæa hoc miraculum accidit. Adde quod ciuitates Galilææ regulos non habebant, sed tota Galilæa vnum regem habebat Herodem, Romanis nihilominus subiectum, qui regij nominis titulum vix impetrarat à Romanis. De quo vide Iosephum. Vnde Lucas cap. 3. eum tantum vocat tetrarcham Galilææ. Videtur etiam hic regulus seu regius homo, fuisse Iudæus natione; tum quia nulla contrarij fit mentio, quod ferè semper solet, vbi gentiles Christum pro beneficio interpellasse leguntur, vt de Cananæa muliere & Samaritana, déque Centurione, & gentilibus, qui Christum videre cupiebant, Ioan. 12. & de Samaritano leproso: Tum quia dicitur eis: *Nisi signa & prodigia videritis, non creditis.* Nam peculiariter Iudæi signorum requirebant demonstrationem; iuxta illud Apostoli, *Iudæi signa petunt.* Et Ioan. 6. *Quod ergo signum facis*, &c. Quidam dicunt regulum maiorem esse Centurione, & in eo philosophantur, dicentes Dominum voluisse venire ad puerum Centurionis, non autem dignatum venire ad filium reguli. Ita Gregorius, & rectè: tametsi non constet regulum esse Centurione maiorem, quia regulus aulicum regium tantum significat, non autem præfecturam aliquam. At Centurio præfectus est centum militum. Sed illud vrgeri potest, quod ad filium hominis Iudæi venire noluit, ad seruum hominis gentilis ire voluit.

v. 48. *Nisi signa & prodigia videritis non creditis.* Si non credebat hic regulus; quomodo ergo exauditus fuit, cum dicat Iacobus cap. 1. de dubitante: *Non æstimet homo ille quod accipiat aliquid à Domino?* Vide solutionem in comment. Iacob. 1. & Gregor. homilia 28. in Euangelia.

CAPVT V.

v. 4. *ANgelus Domini descendebat secundum tempus in piscinam, & mouebatur aqua. Et qui prior descendisset in piscinam post motionem aquæ, sanus fiebat à quacumque detinebatur infirmitate.* Dominus locum illum tam euidenti miraculo honorauit, partim in commendationem sacrificiorum legalium, quæ in hac aqua abluebantur, ad ostendendum institutionem eorum esse à Deo; partim ad adstruendam fidem baptismi à Christo instituendi, vt Iudæi videntes per aquam hanc morbos corporis miraculosè depelli, non iudicarent absurdum, per aquam baptismi deleri & ablui maculas animi. Quod autem quidam re-

ferunt de ligno crucis dominicæ in hac piſcina natante, id authoritatem nullam ex probatis ſcriptoribus habet. Eſt autem hic locus obijciendus iis, qui Deum omni loco æqualiter exaudire & miracula facere dicunt, Ideóque certorum locorum viſitationem inſinuitatt fidei adſcribunt; cum hoc exemplum oſtendat non tantum certo loco, ſed etiam certo tempore, miraculum ſanationis fieri ſolitum, ita vt qui locum & tempus illud non obſeruaret, ſanitatē non conſequeretur.

Et mouebatur aqua. Scilicet ab Angelo in piſcinam deſcendente. Faciebat autem hoc non contactu corporali; ſed virtuali quem vocant. Ineſt enim Angelis virtus ad mouendum corpora ſecundum locum; quo motu mediante cæteros etiam motus in corporibus efficiunt. Quamquam hæc ſanatio quæ fiebat per aquam motam, non angelicæ virtuti, ſed diuinæ, quæ ſola miracula operatur, adſcribenda eſt.

v. 18. *Sabbathum eſt: non licet tibi tollere grabatum tuum.* Hoc dicendo non videntur peccaſſe, quia neſciebant hunc hominem infirmum fuiſſe à Chriſto miraculosè ſanatum eiúſque præcepto grabatum ſuum portare. Sed poſtquam id eis innotuit; ſi qui adhuc perſiſtebant in huius facti reprehenſione, ſine dubio peccabant.

v. 12. *Quis eſt ille homo qui dixit tibi, Tolle grabatum tuum & ambula?* Non dicunt qui te ſanum fecit; nimirum ex odio, id ſolum repetentes quod calumniabantur.

v. 15. *Abiit ille homo, & nuntiauit Iudæis, quia Ieſus eſſet qui fecit eum ſanum.* Non vt accuſans, neque enim dicit, qui dixit mihi, tolle grabatum tuum & ambula; ſed vt prædicans beneficium. Ideo tantùm dicit, Ieſum eſſe qui ipſum ſanum fecit; contrario modo quàm fecerunt Iudæi, beneficium ſanitatis diſſimulantes, calumniam ex præcepto ſtruentes.

v. 17. *Pater meus vſque modo operatur, & ego operor.* Occupatio eſt eius obiectionis quam Iudæi proferre poterant contra Chriſtum, dicentes, ſabbatho ceſſandum ab opere; cuius ratio in lege adduitur; *Quia & ipſe Deus poſt opera ſex dierum requieuit die ſeptimo.* *Reſp.* non ita requieuiſſe dicitur ſeptimo die, quaſi nihil eo die fuerit operatus; ſed quia poſt opera ſex dierum, quibus mundum & ea quæ in mundo ſunt, creauit varias rerum ſpecies producendo; ſeptimo die nihil tale amplius operatus eſt. Quid igitur operatus eſt ſeptimo die & deinceps? Operatus eſt & vſque hodie operatur, opus illud quod dicitur Conſeruatio rerum, & gubernatio: quia ſemper alia ex aliis generantur, motus corporum cœleſtium continuatur; aliaque fiunt quæ ad totius vniuerſi directionem pertinent.

v. 18. *Quia non ſolum ſoluebat ſabbathum.* Non verè, ſed vt illi criminabantur; eſt enim allegatio criminis, *quod non ſolum*, &c. Et notandum, nuſquam legi quod Chriſtus aliquid fecerit contra legem; quia nondum venerat tempus legis abrogandæ. Vnde & circumciſus eſt, & per omnia factus ſub lege, vt ait Apoſtolus Galat. 4 nec veſcebatur cibis ſecundum legem illicitis; tametſi ſæpe cum peccatoribus manducaret. Quod ex eo ſatis intelligitur, quia nuſquam hoc ei Iudæi obiecerunt facturi haud dubie, ſi feciſſet. Et manifeſtius ex eo quod Petrus Chriſti diſcipulus, omnium maximè familiaris, Act. 10. viſione ſibi oblata, qua iubebatur ex omni genere animantium comedere; reſpondit; *Nunquam manducaui omne commune & immundum.* Diligenter etiam, adhuc poſt Domini paſſionem, legem obſeruabant Iacobus frater Domini, & cæteri diſcipuli. Denique, Iudæi hoc ſolum obijciebant quod ſabbathum violaret; ſcilicet malè intelligentes legem ſabbathi. De reliqua lege nihil illi ab eis obiectum legimus. Vide noſtr. comment. citato loco Gal. 4.

A Cæterùm Chriſtus ſtudiosè plurimas curationes ſabbathi die facere voluit, quia his bonis operibus directè ſpectantibus glorificationem nominis diuini, voluit honorare patrem ſuum, cui dies ſabbathi peculiariter erat conſecratus; vt, ſicut canit poëta, Nunc dicenda bono ſunt bona verba die, ſic & de operibus exiſtimare nos oporteat, ac dicere. Nunc facienda bono ſunt bona facta die, qualia potiſſimum ſunt quæ per ſe ſunt ordinata ad Deum honorandum. Chryſoſtom. homil. 82. in Matth. dicit Chriſtum facto ſuo demonſtraſſe (quando agnum paſchalem edere voluit cum diſcipulis) ſe à principio circumciſionis ſuæ vſque ad diem paſchæ extremum, non fuiſſe contrarium diuinæ legi, id eſt, legem Moſaïcam à
B Deo datam exactè obſeruaſſe.

Sed & patrem ſuum dicebat Deum. Suum, Græcè, *proprium* ἴδιον, quod vrget Ambroſ. lib. 2. de fide cap. 4. ſicut & lib. 1. vrget ad Rom. 8. *Qui proprio filio non pepercit*: vtrimque docens & hunc eſſe illius filium vnicum, & verum; & illum huius patrem vnicum & verum. Vide comment. Rom. 8.

v. 19. *Non poteſt filius à ſe facere quidquam, niſi quod viderit patrem facientem.* *Niſi* non ſignificat exceptionem, ſed aduerſatiuæ particulæ vice fungitur, vt alibi ſæpiſſimè in ſcripturis. Nam infra prorſus abſolutè ſic loquitur; *Non poſſum ego à me ipſo facere quidquam.* v. 30. Eſt igitur ſenſus: Filius non poteſt quidquam à ſe facere ſed quidquid facit, patre in ſe operante facit. Alibi exprimitur aduerſatiua dictio, vt
C cap. 8. *A meipſo facio nihil: ſed ſicut docuit me pater, ſic loquor.* Et cap. 14 *A meipſo non loquor ſed pater in me manens, ipſe facit opera.* Sed cur non à ſe, cum ſit Deus? *Reſp.* non ita à ſe quin habeat ab alio perſonaliter diſtincto, ſcilicet à patre; ita tamen vt non habeat ab alio naturaliter diuerſo, eſt enim vna natura patris & filij.

v. 24. *Et in iudicium non venit, ſed tranſiit à morte ad vitam.* Malè quidam codices *tranſiet*, contra fidem manuſcriptorum, & contra quàm eſt in Græco, vbi habes verbum præteritum, μεταβέβηκεν. Senſus tamen futuri eſt, nam ob certitudinem rei, præteritum pro futuro dictum eſt, more prophetico. Nam & *venit*, Græcè ἔρχεται, præſens eſt & futuri habet ſignificationem. Vnde ἐρχόμενος, qui venturus eſt. Con-
D fer cum loco 1. Ioannis 3. *Nos ſcimus quoniam tranſlati ſumus de morte ad vitam.*

v. 25. *Venit hora & nunc eſt, quando mortui audient vocem filij Dei*, &c. Hæc eſt prima reſurrectio, ſcilicet à morte peccati ad iuſtitiam; quæ fit durante hoc ſæculo, maximè à tempore prædicationis Chriſti. Ideo addit, *& nunc eſt.* Vel, mortui intelliguntur gentiles; quos conſtabat ſpiritu mortuos eſſe; vt ſit prædictio vocationis gentium ſtatim futuræ. Alij intelligunt mortuos corporaliter, quia ad confirmandam ſpem generalis reſurrectionis, voluit Chriſtus iam tunc aliquos paucos reſuſcitare.

v. 27. *Et poteſtatem dedit ei etiam iudicium facere, quia filius hominis eſt.* Id eſt, ſecundum quod eſt homo. Nam ſuperiora dixerat de ſe, vt filio Dei.

E v. 28. *Omnes qui in monumentis ſunt audient vocem eius.* Malè quidam codices pro *eius*, habent *filij Dei*, quod in nullis reperitur manuſcriptis, ac potius, *eius*, intelligitur filij hominis: hoc enim præceſſerat, & hæc Chriſtus de ſe dicit vt homine, ſecundum quam naturam conſtitutus eſt à Deo iudex viuorum & mortuorum. Hæc vero eſt ſecunda reſurrectio; Ideo non additur, *& nunc eſt*, quia fiet in fine ſæculi. Porrò in Apoc. 20. alia quædam nominatur *prima reſurrectio*; ſcilicet beatitudo animarum, ante generalem reſurrectionem.

v. 29. *Et procedent qui bona fecerunt, in reſurrectionem vitæ; qui verò mala egerunt, in reſurrectionem*

in 'n ij. *Fecerunt*, *egerunt*, etiam in Græco diuersa sunt vocabula ποιήσαντες, πράξαντες, tametsi videatur Euangelista rem eandem voluisse significare. *Iudicij*, id est, condemnationis; vt paulò ante, *In iudicium non venit*, & alibi sæpe.

v. 30. *Non possum ego à me facere quidquam; sicut audio, iudico.* Videtur etiam hæc Christus de se dicere vt filio hominis; qua ratione iudicandi potestatem acceperat. Nec tamen sensus est: Sicut audio, iudico, id est, iudico secundum audita; sed iudicaturus sum sicut audio à Patre, id est, secundum voluntatem Patris, & operationem eius in me, quia dixerat: *Non possum ego à me facere quidquam.* Vnde & probat id quod sequitur, *Et iudicium meum iustum est; quia*, inquit, *non quæro voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me.* Quod manifestè ad humanam eius pertinet naturam, secundum quam obediens erat B voluntati & præceptis Dei, à quo missus erat.

v. 31. *Si ego testimonium perhibeo de me, testimonium meum non est verum.* Nempe sicut putatis. Ille enim nouerat verum esse; sed propter infirmos, propter incredulos, Sol lucernas quærebat. Aug. serm. 43. de verbis Domini. Vide annot. cap. 8. vbi dicitur aliquid in speciem contrarium. v. 14.

v. 34. *Ego autem non ab homine testimonium accipio.* Accepit quidem à Ioanne, sed non quasi eo indigens; cum Ioannes sit eo minor, & quiuis alius homo; sed propter Iudæos, vt ad Christi fidem eo pacto perducerentur; quippe qui Ioannis testimonium plurimi faciebant. A patre autem, tanquam maiore & priore secundum originem, accepit testimonium: tum per vocem patris; *Hic est filius*, &c. tum per opera, id est, miracula quæ faciebat per inuocationem patris, C tanquam testis suæ doctrinæ & deitatis.

Sed hæc dico vt vos salui sitis. Inter auditores Christi erant quidam, ac fortasse multi, reprobi. Erant enim qui Christum quærebant interficere, & quos Moyses accusabat & accusaturus esset apud Deum. v. 45. Quod ergo dicit, *vt vos salui sitis*; vel significat non omnes, sed aliquos illorum tandem credituros verbis Christi, & ita saluos futuros; vel significat non loquentis intentionem, sed finem operis secundum se spectati. Nam prædicatio verbi Dei pro fine spectat salutem auditorum; sed Christus occultiori ac diuino consilio non dirigebat illam ad salutem omnium, quibus verbum Dei loquebatur. Confer Ioan. 17. v. 9.

v. 35. *Ille erat lucerna ardens & lucens.* Non lux, sed lucerna erat Ioannes, ab alio lumine accensus; ardebat charitate, lucebat exemplo & doctrina. Cuiusmodi lucernæ esse debent omnes Ecclesiæ pastores, imò omnes qui aliquo gradu eminent; vt si non verbo, saltem exemplo bonæ conuersationis luceant proximis; iuxta illud: *Sic luceat lux vestra*, &c. Matt. 5.

v. 39. *Scrutamini scripturas.* Verbum ambiguum est tam in Græco, quàm in Latino, ad modum indicandi & imperandi. Circumstantia magis significat indicatiuè dictum: sequitur enim, *qui vos putatis in ipsis vitam æternam habere.* Non fallebantur autem in eo quod putabant; verè enim scriptura est liber vitæ: sed generalem existimationem malè applicabant ad E actionem; dum neque studerent verum scripturæ sensum assequi, neque ad eius præscriptum vitam instituerent. Nota autem, hæc dici ad eos qui vitam æternam credebant, licet quæ & qualis illa esset non intelligerent; id quod liquet ex argumento Sadducæorum de muliere septemuira; quod argumentum soluere nequibant.

v. 37. *Neque vocem eius vnquam audistis, neque speciem eius vidistis.* Atqui legimus Exodi 20. populum audiuisse voces Domini de monte, quando dabat decem præcepta legis; quodque amplius est; Exodi 24. A dicuntur vidisse Deum 70 senes de populo Israël. Fortè dices Dominum de his solis loqui, ad quos verba faciebat. Non apparet: Si enim illis sequentibus verbis; *Si alius venerit in nomine suo, illum accipietis*; respicit ad posteros Iudæorum, qui pro Christo Antichristum sunt accepturi: quidni istis verbis comprehendat etiam maiores eorum, de quibus sequenti cap. dicit: *Patres vestri manducauerunt manna in deserto; & mortui sunt?* Quocirca respondendum videtur, hunc locum exponendum esse iuxta illud c. 1. *Deum nemo vidit vnquam; Vnigenitus filius qui est in sinu Patris; ipse enarrauit.* Sensus enim est, Deus per se non loquitur hominibus, sed per prophetas & doctores; quos mittit ad homines. Sicut autem quondam misit Moysen aliósque prophetas ad populum; ita me misit Vnigenitum suum indutum carne B humana; in qua & audiri possit ab hominibus & videri. Quem proinde, vt doctorem à Patre missum, recipere debent. Continent ergo hæc verba exprobrationem ad Iudæos, quod cum Deus se per seipsum videndum & audiendum hominibus non præbeat, sed solum per homines, nolunt recipere filium eius in humana specie & natura, inter ipsos natum & ad ipsos missum, iuxta illud cap. 1. *In propria venit, & sui eum non receperunt.* Sic enim & hoc loco significat, eius Patrem ad Iudæos loqui per ipsum, & opera quæ per ipsum faceret, & doctrinam quam traderet, tametsi illis non credentibus. *Ipsa*, inquit, *opera quæ ego facio, testimonium perhibent de me, quia pater misit me*, & postea: *Quem misit ille, huic vos non creditis.* Quomodo autem filij Israël Dei vocem audiuisse speciémque eius vidisse, dicantur in Exodo; C ac nihilominus verum sit illud Deuter. 4 *Vocem verborum eius audistis, & formam penitus non vidistis*, quærendum suis locis.

Et qui misit me pater, ipse testimonium perhibuit de me. Loquitur de testimonio Patris è cœlo dato, Matth. 3. *Hic est filius meus dilectus*, quasi diceret: Non solum opera, id est, miracula, quæ facio, testantur me missum à Patre; sed ipse Pater de cœlo clara voce ac disertis verbis de me testimonium perhibuit, me esse filium suum: Non ita tamen, vt propriam eius vocem, tanquam hominis loquentis, audiretis, aut speciem videretis; nam pater inuisibilis est, *quia Deum nemo vidit vnquam.*

v. 43. *Si alius venerit in nomine suo, illum recipietis.* D De Antichristo à Iudæis recipiendo hoc plerique patres interpretantur. Vide nostra in 4. dist. 47. Gregor. lib. 29. moral. cap. 17.

v. 44. *Quomodo vos potestis credere, qui gloriam ab inuicem accipitis?* &c. Non quia sit impossibile, sed quia difficile. Erat enim appetitus humanæ gloriæ magnum impedimentum credendi in Christum. Non esse autem impossibile, docet idem Euangelista cap. 12. *Verumtamen*, inquit, *& ex principibus multi crediderunt in eum, sed propter Pharisæos non confitebantur*, &c. Vide ibi.

v. 45. *Est qui accusat vos Moyses.* Quidam putant Dominum respicere ad illa illa verba Domini Dei dicta ad Moysen de Christo, Deut. 18. *Prophetam suscitabo de fratribus tuis. Qui autem verba eius quæ* E *loquetur in nomine meo, audire noluerit; ego vltor existam*: probabilis expositio.

v. 46. *Si enim crederetis Moysi, crederetis forsitan & mihi: de me enim ille scripsit.* Hæc probatio conuincit non forsitan, sed omninò eos credituros, si Moysi crederent, id est, testimonium eius de Christo reciperent. Verùm in Græco non est forsitan, sed ἄν, id est, vtique, quod tamen hic interpres plerumque vertit *forsitan* vt Matth. 11. *Fortè mansissent vsque in hanc diem*, Vbi tamen paulò ante pro illo ἄν nihil reddit, in ea sententia, *Olim in cinere & cilicio pœni-*

rentiam egissent. Nam & reuera, in huiusmodi locis, tantùm constituit modum potentialem vel conditionalem; vt non admodum referat, siue pro eo aliquid reddatur, siue non. In psal. 50. interpres vertit *vtique*, vbi ait: *dedissem vtique.* Non enim ibi *vtique* iungendum est sequentibus, vt quidam imperitè distinguunt; sed præcedentibus. Sic infra cap. 8. *Si me sciretis, forsitan & patrem meum sciretis.* Eiusdem cap. 8. v. 42. Interpres vertit, *vtique.* Sensus autem est; Si Moysi bene intellecto crederetis, etiam mihi crederetis, quia ille de me testatus est, mihi testimonium perhibuit. Credebant Moysi, quatenus non dubitabant vera esse quæcumque Moyses scripserat; idque etiam (vt arbitror) ea fide, quæ est donum supernaturale, sicut alij Iudæi: sed multa non intelligebant; maximè de Christo; quæ si intellexissent, aut Christo credidissent, aut Moysen negare debuissent. Vide annot. Act. 26. *Credis rex Agrippa prophetis,* &c.

CAPVT VI.

v. 14. *Quia hic est verè propheta qui venturus est in mundum.* Quæritur quem intelligant prophetam, num Messiam, an alium? Nam Iudæi præter Messiam, quem Regem temporaliter gentibus dominaturum putabant, etiam prophetam exspectabant, qui Messiæ vates & orator futurus esset, quemadmodum satis apparet ex diuersis illis ad Ioannem legatorum interrogationibus sup. cap. 1. an Christus esset, an propheta, vide annot. eius loci. Videri potest ex ipsis verbis, de propheta, non de Christo homines loqui: Si tamen sequentia videamus, apparet eos prophetam intelligere Christum regem; quia continuò additur quod volebant eum facere regem. Quem regem, nisi à prophetis prædictum, id est, Christum? Nisi dicas inter homines, de quibus hic sermo (multi enim erant) alios suspicatos eum esse prophetam illum comitem Messiæ, alios esse Christum ipsum.

v. 15. *Iesus ergo cum cognouisset quia venturi essent vt raperent eum & facerent regem, fugit.* Vide annot. sup. cap. 4.

v. 29. *Hoc est opus Dei vt credatis in eum quem misit ille.* Illi interrogabant de operibus, dicentes: *Quid faciemus, vt operemur opera Dei?* Christus autem de vno opere respondet, dicens: *Hoc est opus,* &c. Non rejicit cætera opera Christus, quæ aliis locis diligentissimè commendat; sed illud opus exigit, quod ante omnia alia est necessarium. Id autem est fides in Christum filium Dei; per quam cætera bona opera ad vitam perducunt, & sine qua cætera ad vitam perducere non possunt. Vnde de eadem fide Dominus paulò ante dixerat: *Operamini non cibum qui perit, sed qui permanet in vitam æternam.* Est quidem fides opus hominis, sicut alia bona opera quæ ab homine fiunt; sed Dei opus dicitur, vel quia Dei donum est, vel, vt Iansen. exponit, quia Deus hoc opus à nobis exigit tanquam præcipuum ac fundamentum cæterorum ac totius nostræ iustificationis. Qui autem docent nullum opus ab homine factum posse Deo placere, fateantur necesse est, quod est absurdissimum, etiam hoc opus, videlicet fidem in Christum, Deo non placere, cum sit opus ab hominis libera voluntate proficiscens.

v. 32. *Non Moyses dedit vobis panem de cœlo, sed pater meus dat vobis panem de cœlo verum.* Non negat Moysen dedisse Israëlitis panem, id est, manna (tametsi propriè non dedit, sed vt daretur, Dei ad populum nuncius & interpres fuit) sed negat panem illum Moysi ministerio patribus eorum datum, fuisse de cœlo, id est, cælestem, scilicet eo modo quo ipse de cœlo erat. Qui sensus patet ex eo quod sequitur: *sed pater meus dat vobis panem de cœlo verum.* Quem panem mox seipsum interpretatur. Erat quidem manna A panis cælestis, quia demissus è sublimi aëre, sicque scriptura loquitur: *Panem cœli dedit eis,* psal. 77. *Panem de cœlo præstitisti eis.* Sap 16. Exod. 16. *Ecce ego pluam vobis panem de cœlo:* Sed Christus ex verbis Iudæorum, dicentium patribus suis datum fuisse panem de cœlo; capit occasionem doctrinæ de pane vero, eoque verè cælesti; cuius nimirum comparatione manna neque verus panis fuerit, neque verè cœlestis. Verum enim panem seipsum interpretatur, quia dat vitam mundo; sic & verè cælestis est, quia diuinus, imò Deus ipse, propter naturam diuinam humanæ coniunctam in vnitate personæ.

v. 37. *Omne quod dat mihi pater ad me veniet.* Et infrà: *Nemo potest venire ad me, nisi pater qui misit me, traxerit eum.* Et iterum; *Propterea dixi vobis, quia nemo potest venire ad me, nisi fuerit ei datum à Patre meo.* In his tribus sententiis, eadem sunt con- B uertibiliter, datum esse Christo à Patre, ad Christum venire, tractum esse à Patre, & homini datum esse à Patre vt veniat: vnde vlterius consequens est, non omnibus dari auxilium simpliciter ex parte Dei sufficiens ad hoc, vt veniat ad Christum; quia non omnes ad Christum veniunt, neque omnes à patre trahuntur, & quicunque non veniunt non trahuntur efficaciter; imò quicumque non trahuntur efficaciter) talis enim hic tractus intelligitur) non possunt venire sensu composito. Non enim simul consistunt, non trahi à Patre, & venire ad Christum. Vide comment. B. Tho. in hunc locum. Author qq. noui testam. parte 2. apud Aug. q. 32. adfert huius loci non sanum intellectum; nam & q. 41. manifeste πλαγιάζει. Vide nost. in 1. C sent. dist. 40. & in 2. dist. 24.

Et eum qui venit ad me, non ejiciam foras. Græcè, *Et venientem ad me non ejicio foras.* Sensus est: venientem ad me, postquam venerit, non ejiciam foras, sed retinebo & conseruabo eum vsque in finem, Loquitur enim de electis, id est, iis, quos Pater dat filio, non ad tempus, aut secundum quid, sed simpliciter.

v. 45. *Est scriptum in prophetis, & erunt omnes docibiles Dei.* Id est, docti à Deo, de qua doctrina sequitur; *Omnis qui audiuit à patre, & didicit, venit ad me.* De qua item Apost. 1. Thessal. 4. *Ipsi vos à Deo didicistis, vt diligatis inuicem; etenim illud facitis.* Vide annot. Isai. 54. ex quo loco Dominus citat hanc sententiam. Vide etiam comment. dicto loco D 1. Thess. 4. *In prophetis,* id est in volumine prophetarum. Ceterum hac sententia distinguit filios noui testamenti à filiis veteris. Nam hi, docti sunt à Moyse & ab hominibus, aut omnino indocti; illi verò omnes, & soli, docti à Deo: Etenim quæ didicerunt, faciunt; iuxta promissionem noui testamenti, *Faciam vt in præceptis meis ambuletis, & operemini.*

v. 46. *Non quia Patrem vidit quisquam; nisi is qui à Deo est, hic vidit Patrem.* Locus similis illi cap. 1. *Deum nemo vidit vnquam; vnigenitus,* &c. etiam similiter exponendus.

v. 51. *Ego sum panis viuus qui de cœlo descendi.* Quo sensu Christus de cœlo descenderit, sitque panis cæ- E lestis, diximus in comment. nostr. 1. Cor. 15. ad illa verba: *Secundus homo de cœlo cælestis.*

v. 54. *Nisi manducaueritis carnem filij hominis,* &c. Vide quæ de multiplici manducatione corporis Christi diximus in 4. sent. dist. 9.

v. 64. *Spiritus est qui viuificat; caro non prodest quicquam.* Decantata sententia hæreticis hodiernis, qua significatum putant inutilem esse carnis Christi sumptionem in Sacramento; ideóque non sacramentaliter ibi à fidelibus, sed spiritualiter tantum manducari. Sed hunc sensum planè destruunt quæ præcedunt. Dixit enim: *Qui manducat meam carnem & bibit meum sanguinem, habet vitam æternam.* Item: *Panis*

quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita. Non ergo simpliciter intelligendum est carnem Christi nihil prodesse. Neque hinc tantum sequeretur, carnem Christi in Sacramento nobis inutilem esse; verùm etiam, inutiliter Verbum esse carnem factum, vt habitaret in nobis. Sensus igitur verus colligi potest ex alia simili sententia. Dicit Apost. 1. Cor. 8. *Scientia inflat; charitas ædificat*; non vituperans scientiam tanquam inutilem; sed significans, charitatem quidem, etiamsi sola sit, ædificare posse; scientiam autem, si sola sit, inflare, & superbum facere; cum charitate autem coniunctam plurimum prodesse. Ita hoc loco, Caro nihil prodest, si sola sit, & spiritu Dei destituta. Nisi enim illa caro Deo esset vnita, viuifica non esset; spiritus autem Dei viuificare potest, & per se, & per carnem. Neque dicit Dominus, Caro mea non prodest; ibi enim significatur caro Deo coniuncta; sed indeterminatè dictum est, Caro non prodest; sicut ab Apost. Scientia inflat. Vide eius loci comment.

v. 65. *Sed sunt quidam ex vobis, qui non credunt.* Non est sensus qui non credunt sermoni meo, quem nunc habui; sed, qui non credunt in me, licet me sequantur & profiteantur se meos discipulos. q. d. Non mirum si meum hunc sermonem quem nunc habui, non recipiant; quia nec ante crediderunt in me, sed ficto animo accesserunt ad me. Qui sensus patet ex eo quod sequitur; *Sciebat enim Iesus ab initio qui essent non credentes.*

v. 67. *Ex hoc multi discipulorum eius abierunt retro.* Errant qui hoc de toto numero septuaginta discipulorum intelligunt, vt comment. Ambr. sup. Rom. 8. ad illud: *Quos autem prædestinauit.* Nam de eo numero erant Mathias, & Barsabas, de quibus Petrus Act. 1. testatur eos omni tempore quo Christus egesat cum duodecim Apostolis. scilicèt à baptismo Ioannis, vsque ad suam in cœlum assumptionem, fuisse cum iisdem Apostolis conuersatos; nec solum hos, sed & alios quosdam; quia dicit: *Oportet ergo ex his viris qui nobiscum*, &c. Nota quoque secundum Iansen. septuaginta discipulos postea fuisse electos. Vnde secundum illum hic locus de septuaginta discipulis non potest intelligi, de quorum electione agit cap. 80. in Concord.

Et iam non cum illo ambulabant. Id est, nec amplius cum illo ambulabant; quomodo bene vertit Erasmus.

v. 71 *Nónne ego vos duodecim elegi?* August. q. 117. super Genes. putat dictum synecdochicè; quia Iudas non erat electus; & probat ex eo quod dicit, Ioan. 13. *Ego scio quos elegi.*

Et ex vobis vnus Diabolus est. Iudam fuisse Christi Diabolum, calumniatorem, obtrectatorem significat psal. 108. in eum præcipuè scriptus. Vbi inter alia dicitur. *Os peccatoris & os dolosi super me apertum est. Pro eo vt me diligerent, detrahebant mihi. Hoc opus eorum qui detrahunt mihi apud Dominum. Induantur qui detrahunt mihi pudore.* Iudam fuisse aliquando bonum censet B. Pererius sup. Epistolam ad Rom. 8. disp. 27. & citat Authores. Verùm Iudam nunquam in Christi discipulatu bonum fuisse, apparet; quia Euangelista annumerat eum illis, qui ab initio non crediderunt. *Sciebat enim*, inquit, *ab initio Iesus qui essent non credentes, & quis traditurus esset eum*; intellige quis illorum non credentium: alioqui quod postea traditurus esset eum, nihil ad rem præsentem faceret. Nota autem quod dicit, *qui essent non credentes*; non, qui essent futuri non credentes: Ergo ab initio erant non credentes, vt qui ficto animo accesserant ad Christi discipulatum, sua quærentes, sicut ille cui dictum est: *Vulpes foueas habent*, &c. Matth. 8. Item de Iuda Scriptura nihil vsquam boni refert; quod argumento esse potest, eum ab initio quo electus fuit, malum fuisse.

CAPVT VII.

v. 1. *NOn enim volebat in Iudæam ambulare, quia quærebant eum Iudæi interficere.* Non dicit, non enim audebat; quia non audere est animi agnoscentis imbecillitatem suam, & ex ea conscientia trepidantis, & nolentis aggredi malum quod obijcitur. Quæ quidem conscientia in Christo, qui erat omnipotens, & hoc optimè sciebat, etiam secundum naturam humanam, locum habere non potuit. Sed cur non dixit, timebat enim? *Resp.* quia Ioanni curæ erat ostendere diuinitatem Christi. Nam alioqui nihil absurdi, si hic timorem aliquem sponte assumptum, in Christo agnoscamus.

v. 3. *Vt & discipuli tui videant opera tua quæ facis.* Discipulos intelligit vel eos qui recesserant ab eo cap. præcedenti, vel qui erant ab eo baptizati cap. 3. & 4. licet non eum corporaliter sequerentur.

v. 5. *Neque enim fratres eius credebant in eum.* Bene probat Rupertus hoc non posse intelligi de Apostolis, Christi fratribus, Iacobo, Simone, & Thaddæo, quia cap. præcedenti dixit Dominus ad duodecim volentes cum Christo manere: Nónne ego vos duodecim elegi, & vous ex vobis Diabolus est? Cæteri ergo credebant. Ceterum, hos quos Ioannes dicit non credidisse in eum, credibile est postea ad fidem eius conuersos; hoc enim significat Luc. Act. 1. quando præter vndecim Apostolos; dicit Ierosolymis in oratione perseuerasse Mariam matrem Iesu & mulieres, & fratres eius; vtique præter Apostolos, quos ante numerauerat. Vnde non bene videtur dicere Ambrosiaster in Galat. 1. Iacobum fratrem Domini aliquando fuisse incredulum, respiciens, vt opinor, ad hunc locum. Non enim, vt dixi, de omnibus eius fratribus, hic loquitur Euangelista.

v. 7. *Non potest mundus odisse vos.* Potest quidem vna pars mundi odisse alteram; vt prodigus auarum, superbus superbum, figulus figulum, Saracenus Iudæum, Caluinista Lutheranum: Sed absolutè mundus nullos odit malos; quia omnes mali de mundo sunt, non potest autem mundus odisse quod suum est; sic enim ait Dominus ad discipulos suos, cap. 15. *Si de mundo fuissetis; mundus quod suum erat diligeret.*

v. 8. *Ego non ascendo ad diem festum hunc.* Vel sensus est, nondum ascendo, nempe vobiscum. Ita enim sequitur: *Vt autem ascenderunt fratres eius, tunc & ipse ascendit.* Vel, non manifestè; sicut vos vultis, vt meipsum ostendam mundo. Nam & hoc sequitur: *Non manifestè, sed quasi in occulto.* Pro priori quoque sensu facit quod postea sequitur, *Iam autem festo die mediante, ascendit Iesus in templum*; vt significetur, eum aliquot diebus post fratres suos profectum. ita vt Ierosolymam peruenerit, & templum ingressus fuerit circa medium solemnitatis Scenopegiorum, quæ durabat dies octo, vt est Leuit. 23.

v. 15. *Mirabantur Iudæi dicentes, Quomodo hic litteras scit, cum non didicerit?* Non litteræ qualescumque intelliguntur, sed sacræ litteræ, eas enim Dominus apud populum explicabat, & ex eis inter docendum proferebat testimonia. [illegible]que nosse litteras hoc loco, est intelligere [illegible]in Sacram, aut saltem in ea exercitatum esse. Ex hoc loco patet, etiam vulgo Iudæorum fuisse persuasum, Christum nullo vnquam præceptore vsum fuisse. Vnde vanum est commentum Rabbinorum, apud quos in lib. Magillatæ Taanith sic legitur; Historiographi Israëlitarum dicunt, quod Iosue filius Perachiæ fuerit præceptor Iesu Nazareni. Et quidem fides Christiana dubitare non permittit, Saluatorem nostrum à primo incarnationis suæ momento, omnium rerum perfecta scientia fuisse repletum.

Didicerat

Didicerat quidem à Patre; quia docuerat eum Pater, iuxta quod alibi dicit: *Sicut docuit me Pater*, cap. 8. vers. 28. quia omnem scientiam suam ab æterno accepit à Patre; sed *non didicerat*, quomodo illi intelligebant discere, qui hoc dicebant. Sic enim Filius ab æterno didicit à Patre quicquid scit, quia omnem scientiam suam ab æternitate à Patre accepit, sicut Pater ab æterno docuit Filium omnia, quia omnium rerum scientiam Pater Filio ab æternitate communicauit. Imò sicut Pater semper gignit, & Filius semper gignitur; ita Pater semper docet, & Filius semper discit. Sicut enim perfectam Patris essentiam semper habet, & semper accipit: ita & perfectam patris scientiam non ideò minus semper habet, quia semper recipit.

v. 16. *Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me.* Quærit August. si mea, quomodo non mea? si non mea, quomodo mea? Breuis responsio: mea, quia eam habeo, trado, & doceo, Non mea, quia non à me originaliter profecta. Sensus igitur est, doctrina quam ego vobis trado, non est à me primò & originaliter profecta, sed à Patre meo, qui me misit in mundum, vt hanc doctrinam mundo traderem. Sicut enim Filius Dei esse suum habet à Patre; ita quicquid eius est, siue vita, siue scientia, siue operatio, similiter est à patre. Quia autem quæri posset; Vnde ergo cognoscemus doctrinam esse à Deo? rationem commonstrat qua id cognosci possit; *Si quis* (inquit) *voluerit voluntatem eius facere, cognoscet de doctrina, vtrum ex Deo sit, an ego à meipso loquar:* Quibus verbis Dominus significat bonam hominis voluntatem, & studium obsequendi Deo, multum conferre ad discernendum an doctrina aliqua sit ex Deo, an non. Vnde Apostolus; *Spiritualis omnia diiudicat, animalis autem homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei.* 1. Corinth. 2. Vide ibid. comment.

v. 22. *Propterea Moyses dedit vobis circumcisionem; non quia ex Moyse est, sed ex patribus.* Moyses circumcisionem præcepit, Leuit. 12 & propterea circumcisio ad legem Mosaïcam pertinet; non tamen ex Moyse est originaliter, sed ex Patribus; quia primum omnium datum fuit Abrahæ circumcisionis præceptum Gen. 17. Sed hoc præceptum cœpit pertinere ad legem Mosaïcam, postquam illud Deus per Moysen populo Israëlitico tradidit. Imò ex tunc, cœpit esse quædam professio totius legis Mosaicæ obseruandæ; iuxta illud Apostoli Galat. 5. *Testificor omni homini circumcidenti se, quoniam debitor est vniuersæ legis faciendæ.*

v. 23. *Si circumcisionem accipit homo in sabbatho vt non soluatur lex Moysi; mihi indignamini quia totum hominem sanum feci in sabbatho?* Quidam intelligunt totum, id est, secundum corpus & animam, maximè quia dixerat ei: *Ecce sanus factus es; iam noli peccare, ne deterius tibi aliquid contingat.* Verùm hic sensus non videtur congruere, quia quòd secundum animam sanatus esset, non erat manifestum, & hoc negassent aduersarij. Sed manifesta erat totius corporis curatio. Vnde simplicius est de totius corporis sanitione intelligere. Rectè autem sequitur, si vulneratio permittitur, multò magis sanationem non prohiberi, eamque insignem, qua totus homo sanatur.

v. 28. *Et me scitis, & vnde sum scitis.* Hoc dixit secundum sensum eorum qui dixerant: *sed hunc scimus vnde sit*; nempe quæ mater eius, qui fratres, ex qua tribu, vbi educatus, & similia ad originem & educationem carnis eius pertinentia. Licet etiam hæc non ita scirent, quin in quibusdam errarent, putantes eum natum ex semine Ioseph, & patriâ Galilæum esse, in Nazareth natum. Nam quod in Bethleem natus esset, ignorasse eos liquet, ex eo quod inferius hoc eodem cap. dicunt: *Nunquid à Galilæa venit Christus? Nonne scriptura dicit, quia ex semine Dauid, & de Bethleem*

A *Castello vbi erat Dauid, venit Christus?* Imò hinc apparet eos etiam ignorasse quod esset ex semine Dauid, vtpote homo Galilæus, Galilæi autem ferè erant Zabulonitæ, & Nephtalitæ. Non est huic sententiæ contrarium id quod sequenti cap. dicit; *Neque me scitis, neque patrem meum:* Ibi enim de se loquitur secundum naturam diuinam.

v. 39. *Nondum enim erat spiritus datus.* Datus, Neque in Græcis additum habetur, neque in omnibus Latinis, neque apud August. Græci addunt, *sanctus*, vide Franc. Lucæ notas. August. non legisse, *datus*, patet ex occupatione quam facit; licet codices sint corrupti, addentes, *datus*, ex vulgatis biblijs. Idem patet ex Hieron. ad Hedibiam, q. 9.

B v. 51. *Nunquid lex nostra iudicat hominem, nisi prius audierit ab ipso, & cognouerit quid faciat?* Sensus: Nunquid lex quam dedit Moyses, docet quemquam condemnandum esse inauditum, & causa prius non cognita, ac discussa? Hinc ergo non sequitur ipsam legem, seu scripturam esse iudicem; sed, secundum eam iudicandum esse. Nam quod dicitur, *audierit*, *cognouerit*, non ipsius legis propriè, sed iudicis, qui secundum legem iudicare debet, officia sunt.

CAPVT VIII.

v. 5. *IN lege autem Moyses mandauit nobis huiusmodi lapidare.* Quæritur an habuerint potestatem lapidandi; quandoquidem postea dixerint Pilato: *Nobis non licet interficere quemquam.* An intelli-
C gunt lapidandam mulierem, authoritate Pilati, sed secundum legem ipsorum? quomodo dixerint Pilato: *Nos legem habemus, & secundum legem nostram debet mori?* Orig. in c. 7. epist. ad Rom. de lege Mosaica pro tempore Romanorum; sic loquitur: Homicidam punire non potest, nec adulteram lapidare; hæc enim sibi vendicat Romanorum potestas: & dubitas adhuc, si mortua sit litteræ lex? Vide annot. infr. c. 18. & Act. 7.

v. 7. *Qui sine peccato est vestrum, primus in illam lapidem mittat.* Peccatum, graue intelligitur; remisit enim accusatores ad suam ipsorum conscientiam, quæ illis testari poterat, quod non leniora commisissent eo peccato, de quo mulierem accusabant. Neque hinc sequitur, eum qui in peccato mortali est, priuatum esse potestate iudicandi alios, vti dixerunt Vviclef & Hus;
D sed talem esse indignum qui illam potestatem exerceat, ac prius debere iudicare seipsum per veram pœnitentiam, quàm sententiam pronunciet in alios.

v. 9. *Et remansit solus.* Non omnino solus cum muliere, sed sine accusatoribus, qui iam abierant. Nam quod non absolutè solus cum illa, patet, quia sequitur, *& mulier in medio stans*, scilicet populi quem Iesus docebat, vt dicitur in principio cap.

v. 11. *Nec ego te condemnabo.* Christus neque condemnat eam, nec absoluit à pœna lapidationis; sed præsentia sua liberat. Quod si absoluisset; sumpsisset quidem sibi partes iudicis; non tamen fecisset contra legem de lapidanda adultera. Nam lex ea, sicut & lex de interficiendo homicida, admittebat interpretationem,
E vt propter graues rationes pœna legis posset remitti, vel compensari; sicut factum in Dauid, & filijs eius Ammon & Absalon. Vide hic quantâ prudentiâ Christus euitauerit ancipitem calumniam, ab aduersarijs sibi paratam.

v. 14. *Et si ego perhibeo testimonium de meipso, verum est testimonium meum.* Videndum quomodo hæc Christi sententia consentiat cum ea quæ est cap. 5. vbi ait: *Si ego testimonium perhibeo de meipso; testimonium meum non est verum.* Quæ sententia videtur huic ex diametro repugnare. Et ad priorem illam sententiam respicientes Pharisæi, obijciunt ei: *Tu de teipso testimonium perhibes; testimonium tuum non est verum. Resp.* Frequenter legitur Dominus sibi ipsi testimonium

Peribibuisse: sicut hoc loco; *Ego sum lux mundi*; & apud Samaritanam, *Ego sum Messias*. Et cum sit ipsa veritas; omnino non potest testimonium eius, etiam de ipso prolatum, non esse verissimum. Proinde verè dicit; *Etsi ego*, &c. Quod autem 5. cap. dicitur: *Si ego testimonium, &c.* intelligitur hoc modo: Si ego à meipso, siue solus, sine Patre, testimonium perhibeo de me, &c. Nam paulò ante dixerat: *Non possum ego à meipso facere quicquam.* Ac proinde nec possum à meipso de me testificari; sed sicut naturam, ita & testimonium habeo à patre. Alij accipiunt dictum per concessionem: q. d. Sit ita, facilè id concedo; neque id contra me est, cum habeam sufficiens testimonium à Patre.

v. 17. *Et in lege vestra scriptum est, quia duorum hominum testimonium verum est. Ego sum qui testimonium perhibeo de meipso; & testimonium perhibet de me qui misit me Pater.* Lex ita habet: *In ore duorum vel trium testium stabit omne verbum.* Quod non ita intelligendum, quasi semper sit verum tale testimonium; Nam qui contra Naboth & Susannam & Christum ipsum testificati sunt, non verum, sed falsum testimonium perhibuerunt. Sed significatur tale testimonium pro vero recipiendum in iudicijs, quando aliunde veritas manifestari non potest. Sed quomodo ex ea lege colligit Dominus suum & patris sui testimonium recipiendum; cum lex intelligatur de testibus, non in propria causa, sed aliena testimonium ferentibus? *Resp.* Dominus coniungens suum testimonium cum testimonio Patris, suum intelligit, non vt prolatum à Christo homine, sed vt prolatum à Filio Dei, quatenus Patri suo est consubstantialis, & ab hominis natura diuersus. Itaque Deus Pater & Deus Filius, velut distinctæ personæ testimonium perhibent de Christo homine tanquam naturâ ab ipsis distincto. Conuincitur hac sententia error Sabellij: cum enim lex duos requirat ad testificandum; consequens est Patrem & Filium non esse reipsa vnum & eundem, vt Sabellius volebat, sed personali proprietate distinctos.

v. 21. *Et in peccato vestro moriemini.* An hic fuerit Iudæis prædicta sua damnatio, quæri potest: Et non videtur, quia comminatoria sententia est, quam infrà mitigat, & exponit, adiuncta conditione, dicens: *Dixi ergo vobis quia moriemini in peccatis vestris. Si enim non credideritis quia ego sum, moriemini in peccato vestro.* Item, An sensus sit: propter peccatum vestrum moriemini, id est, malè peribitis temporaliter, scilicet gladio, fame, peste, per obsidionem Romanorum; quomodo illud rectè intelligitur apud Luc. c. 15. Nisi pœnitentiam habueritis, omnes similiter peribitis. Quid sit in peccato suo mori, vide Num 27. & 1. Par. 10.

v. 25. *Tu quis es?* Quia dixerat: *Si non credideritis quia ego sum*, &c. nec tamen dixerat quis esset; nunc quærunt, *Tu quis es?* q. d. ne sicut minaris, moriamur in peccatis nostris, si non crediderimus, quia tu es: dic nobis quis sis.

Principium qui & loquor vobis. Vide notas F. Lucæ. Veteres concordantiæ legunt: *principium quia & loquor vobis.*

v. 28. *Sed sicut docuit me Pater.* Vide annotat. cap. proximè præcedentis. vers. 15. & 16. Si Pater docuit Filium; didicit ergo Filius à Patre.

v. 34. *Omnis qui facit peccatum seruus est peccati.* Vide comment. Roman. 6. & 2. Petri 2. & nostra in 2. distinct. 24. resp. ad obiectionem 6. contra liberum arbitrium.

v. 41. *Nos ex fornicatione non sumus nati.* Putat Euthymius hoc ab eis dictum quia non ex Agar ancilla per stuprum, vt Ismaëlitæ, sed ex Sara legitimo matrimonio progeniti essent. Sed absit vt sentiamus Abraham ex fornicatione, & quidem adulterio suscepisse liberos. Nec, si de fornicatione corporum hic loquerentur Iudæi; idcirco de congressu Abrahæ cum Agar
A locuti fuisse existimandi sunt; ac non potius generaliter dicere velle, se non esse natos ex fornicatione, vt aliæ quædam gentes. Sed etsi de illo congressu loquantur, eumque vocent fornicationem; non ideò cum illis sentiendum nobis erit Abraham cum Agar fornicatum fuisse, ac non potius verò matrimonio copulatum, sicut & Iacob cum duabus ancillis, quas vxores eius fuisse non est dubium. Verum rectius accipi potest sententia de fornicatione spirituali, id est, idolorum cultu, quem fornicationis nomine, frequentissimè scriptura significat: Hunc enim sensum vult id quod sequitur, *vnum patrem habemus Deum*, q. d. Nos ex idololatris non sumus nati, qui à majoribus cultum vnius Dei accepimus, & retinemus. Non est autem nobis laboran-
B dum, vt doceamus verum esse quod dicunt, cum multi ex majoribus eorum recesserint à vero Deo, & fornicati fuerint post deos alienos.

v. 44. *Ille homicida erat ab initio.* Id est, Diabolus fuit primus homicida, omnes alios præcessit. Sicut 1. Ioan. 3. *Ab initio Diabolus peccat*, id est, primus peccauit. Vnde bene sequitur quod præcessit. *Vos ex patre Diabolo estis*; videlicet imitatione, sicut 1. Ioan. 3. probat similiter eum qui facit peccatum, ex Diabolo esse, nimirum per imitationem eius qui primus peccauit. Et hic videtur omnino germanus sensus huius loci. Vide comment. 1. Ioan. 3. Cassianus coll. 8. cap. 25. duos sensus breuiter assignat dicens: Ab initio factus est homicida; vel Adam in conditionem mortalitatis inducens, vel Abel instigatione per manum fratris in-
C terimens. Rupertus quidem scribens in hunc locum, negat Diabolum propriè fuisse homicidam; alioqui, inquit, & omnem corruptorem hominum, v. g. eum qui hæresim docuit, publicè homicidam declararemus, & tanquam de homicida iudicium publicum postularetur. Sed non videtur Rupertus considerasse duo in Diaboli facto peculiaria: Alterum, quod oderat hominem, omnino eum perdere cupiens; quare imprimis voluntate erat homicida. Alterum quia suasit homini illud facere, quod ei sub interminatione mortis, fuerat à Deo prohibitum: hoc autem qui suadet, merito reputatur homicida, etiam propriè; quia suasione sua morti alterius cooperatur. Velut qui suaderet potionem veneni, dicens: Non tibi nocebit, sed magis proderit ad longiorem vitam. Viguerius cap. 3. Instit. §. 2.
D verit. 15. vult Diabolum ab initio homicidam dici, quia Angelos suasu, & consortio criminis, traxerit in interitum, vt dictus sit homicida per catachresim, quia fuit interfector, occisor, inferendo mortem æternam socijs Angelis. Sed longè petita est hæc interpretatio: Sicut enim Latinè homicida, sic Græcè est apud Ioan. ἀνθρωποκτόνος, cum non deesset aliud magis tritum vocabulum φονεύς, quo vti potuisset, si simpliciter interfectorem dicere voluisset. Respexit autem sine dubio ad hominem, seu humanum genus, suasu serpentis in mortem adductum, q. d. Diabolus primum hominem, & in eo totum humanum genus, in mortem impulit; vos me secundum hominem morte afficere vultis: Itaque Diaboli estis imitatores & filij. Porro illud, *ab initio*, intellige, non creationis suæ, quia tunc homo nondum
E erat, sed ex quo homo esse cœpit; quia licet non statim occiderit eum, statim tamen odio, & inimicitia motus fuit in eum; Scriptum est autem: *qui odit fratrem homicida est.* Quod autem non ab initio suæ creationis homicida fuerit, etiam ex eo colligi potest quod sequitur; *Et in veritate non stetit*, id est, non perseuerauit; fuit ergo aliquando in veritate. Quod autem in veritate non steterit, probat, quia veritas non est in eo; nam si perstitisset in veritate esset adhuc in eo veritas.

Et in veritate non stetit. Id est, non permansit. Sic 4. Reg. 6. *Si steterit caput Elisei super ipsum hodie*, id est, si permanserit hodie caput eius super ipsum. Rupertus aliter, In veritate non stetit, id est, inquit, filium

Dei, qui est veritas, non dilexit; sed ex contextu satis liquet *veritatem* hic generaliter intelligi, vt mendacio opponitur.

Cum loquitur mendacium, ex proprijs loquitur. Etiam homo cum loquitur mendacium ex proprijs loquitur; dicit enim canon Arausicanus: Nemo habet de suo, nisi mendacium, & peccatum. Sed tamen aliquid peculiare dicitur hic de Diabolo: nam loquens mendacium ita ex proprijs loquitur, vt ne quidem id habeat ex alterius suggestione: At homo peccauit Diabolo suggerente. Item, quia primus adinuenit mendacium; vt, sicut celebrari solent variarum rerum inuentores, ita Diabolus dicendus sit inuentor artis mentiendi.

Quia mendax est & pater eius. Scilicet mendacij. Quod multi non intelligentes (ait Hieron. lib. 6. sup. Isai. 14.) patrem Diaboli volunt esse draconem qui regnet in mari, quem Hebræi appellant Leuiathan.

v. 58. *Nonne bene dicimus nos, quia Samaritanus es tu, & dæmonium habes?* Ad priorem contumeliam non respondit, quia puerile est homini genus, aut gentem obijcere, nec responsionem meretur huiusmodi conuicium, etiamsi falsum sit. Simul significare voluit Dominus, quod per suum Apost. postea docuit, in Christo Iesu non esse Iudæum, & Græcum, seruum, & liberum, marem, & fœminam: *Et dæmonium habes?* id est, insana & absurda loqueris. Sic quidam; sed non sat plenè, nam dæmonium habere in sacris litteris, est obsessum esse à dæmonio. Nec refert, an reuera qui hoc conuicij ingerebant Christo, putauerint à dæmone obsessum esse; nam sæpe atrocia conuicia jactantur in innoxios, ab ijs qui sciunt ea falsa esse. Et vtique sciebant eum non esse Samaritanum genere; sed mordebat eos, quod per Samariam iter fecisset, eisque Euangelium annunciasset; suprà cap. 4. Item occasio quædam esse potuit ex laudato Samaritano leproso, præ Iudæis ingratis; & ex parabola de eo qui incidit in latrones; in quem non sacerdos, neque leuita, sed Samaritanus exercuit officium charitatis, & misericordiæ. Quamquam & propter odium gentis, nomen Samaritani abierat in opprobrium apud Iudæos.

v. 51. *Mortem non videbit in æternum.* Et iterum: *Non gustabit mortem in æternum.* An sensus: nunquam morietur? an verò, mors eius non erit æterna? Priori modo Iudæi intellexerunt, quando contra obijciebant, Abraham mortuum esse, & Prophetas. At posteriori modo videtur Christus intellexisse; quia alibi dicit, Ioan 5. *Transijt de morte ad vitam.* Et infrà cap. 11. *Etiamsi mortuus fuerit, viuet.* Et subjungitur: *Non morietur in æternum.* Simili prorsus sensu dicitur suprà, hoc eodem cap. *Seruus non manet in domo, in æternum.* Vide etiam annot. cap. 4. *Non sitiet in æternum.* Item annot. psal. 14. *Qui facit hæc, non commouebitur in æternum.*

v. 56. *Abraham exultauit vt videret diem meum: vidit,* &c. Videtur omnino Christus velle quod Abraham ipsum viderit iam olim, quando vixit: Vult enim Dominus significare se iam olim extitisse, etiam tempore Abrahæ, vt qui ab eo visus fuerit; & sic Iudæi intellexerunt, respondentes: *Quinquaginta annos nondum habes; & Abraham vidisti?* Quem intellectum Christus deinde confirmat, & auget dicens: *Amen, amen dico vobis, antequam Abraham fieret, ego sum.* Itaque sensus esse videtur: Abraham reputauit sibi fore materiam magnæ exultationis & gaudij, si diem meum videret; si me videre, meoque frui colloquio posset. Quod quidem ei contigit; & vehementer gauisus est. Id Patres factum dicunt, quando tres vidit, & vnum adorauit. Genes. 18.

Nec obstat quod tunc non cognouerit, sed homines esse putauerit. Nam posteà, cum duo ex illis discessissent, ad tertium velut ad Deum, locutus est, v. 22. & seqq. Vidit autem diem Domini, quia vidit eum tali specie, quali venturus erat in carne: quiquidem aduentus fuit dies Domini; velut cum quis in speculo videt expressam alicuius imaginem, censetur ipsum hominem videre. Id etiam Moysi contigisse testatur Dominus, idem filius Dei, quando dixit ei Exod 33. *Posteriora mea videbis,* id est speciem humanitatis meæ. Vide illius loci annot. Ita Nabuchodonosor vidit in camino filium Dei, id est, speciem Christi. Sic exponit August. orat. ad Catech contra Iudæos tom 6. & Prudent. in Apotheosi. Vide nostra ad eum locum Daniel. 3. Porrò alij quidam non improbabiliter sentiunt Abraham vidisse diem Christi, quando in lymbo, apud inferos existens, cognouit Christum iam in carnem venisse, quem venturum iam ante cognouerat. Per hoc enim impletum est quodammodo illud: *Beati qui vident quæ vos videtis, & audiunt, quæ vos auditis.* Quodammodo enim vidit, & audiuit, per eos quorum veridico, & certissimo relatu eius aduentum, & facta iam præsentia, seu præterita, cognoscebat, vt Simeonis, Ioannis Baptistæ, & aliorum. Iuxta hanc autem expositionem, dies Christi tempus eius est in assumpta carne. Videtur autem ille dies, quando iam præsens cognoscitur, nam antea tantum sperabatur, spes autem visioni opponitur: *Spes enim quæ videtur, non est spes; quod enim videt quis, quid sperat?* Nec vero dubium, quin sicut ingenti desiderio ad Christi aduentum suspirauerint Sancti Patriarchæ, perceperint etiam inæstimabile gaudium ex præsenti eius aduentu iam cognito. Poteratque Simeon, aut quispiam talis ad eos descendens, dicere illud Angelicum, *Ecce annuncio vobis gaudium magnum, quia natus est vobis hodie saluator mundi.* In quibus & illud Leonis verum est: Gaudeat iustus, quia appropinquat ad palmam.

v. 58. *Antequam Abraham fieret, ego sum.* Non ait, ego eram, nec ait, ego factus sum, quod tamen respondebat verbo, fieret: Itaque non obscuro indicio hoc significauit, se neque factum esse, neque mutabilem, sed illud sibi competere, quod Psalmista ei tribuit, teste Paulo Heb. 1. *Tu autem idem ipse es.*

CAPVT IX.

v. 2. R*Abbi quis peccauit, hic, aut parentes eius, vt cæcus nasceretur? Respondit Iesus: Neque hic peccauit, neque parentes eius, sed vt manifestentur opera Dei in illo.* Quod dicit Dominus, *neque hic peccauit, neque parentes eius* non potest absolutè intelligi. Non enim voluit Dominus significare fuisse eos à peccato prorsus immunes; sed subintelligendum, *vt cæcus nasceretur.* Hoc enim à discipulis propositum erat in quæstione: *Quis peccauit,* &c. Ad quod respondet Dominus: *Neque hic peccauit, neque parentes eius,* scilicet *vt cæcus* nasceretur: sed ideo cæcum natum esse, vt manifestentur opera Dei in illo. Docemur hac sententia non semper immitti hominibus morbos, aliasque afflictiones, & miserias, ad hoc, vt vindicentur eorum peccata; sed nonnunquam ad ostensionem gloriæ Dei, aliquando ad exercitium virtutum. In vindictam peccati afflictus fuit, cui dicebat Dominus: *Vade, & iam amplius noli peccare, ne deterius tibi contingat.* Ad ostensionem gloriæ Dei, cæcus iste. Ad exercitium virtutis, Iob propheta, & Sancti Dei Martyres, & quicumque persecutionem patiuntur propter iustitiam. Cæterùm sicut Dominus his verbis, *Neque hic peccauit, neque parentes eius,* non remouet ab eis omne peccatum, ita nec negat absolutè cæcitatem in eo fuisse pœnam peccati, quod malè negat Theophylactus; Sed sensus est, cæcitatem ei non fuisse immissam à Deo præcipuè in pœnam peccati, id est, vt peccatum eius aut parentum eius puniretur; sed vt Deus in opere illuminationis eius glorificaretur. Sic cap. 11. dicit de Lazaro: *Infirmitas hæc non est ad mortem, sed pro gloria Dei, vt glorificetur filius Dei per eam,* cum tamen

verè fuerit infirmitas illa ad mortem; sed, vt ait S. August. mors ipsa non erat ad mortem; ita hic pœna non erat ad pœnam. Denique potest & hic dari sensus, eos non ita peccasse, vt iste præ alijs qui nascuntur, cæcus nasceretur. Erant enim & alij homines, æquè, vel magis peccatores, quorum filij non nascebantur cæci. Et ipse non magis erat obnoxius peccato, quam alij homines, qui nascuntur videntes. Ita Luc. 13. dicit eos quorum sanguinem miscuerat Pilatus cum sacrificijs, & super quos ceciderat turris in Siloë, non fuisse præ cæteris peccatores. Id quod solent homines facile iudicare, vt si quis præ cæteris flagellatur à Deo, putent eum præ cæteris esse peccatorem. Quo peruerso iudicio laborabant etiam amici Iob. Vnde & Pharisæi dicebant huic cæco, tanquam magno peccatori, *In peccatis natus es totus*. Infrà v.34.

v. 3. *Sed vt manifestentur opera Dei illo.* Fallitur Theophylactus. cum vult vocabulum *ἵνα*, id est, vt, hoc loco, sicut sæpè alibi in scriptura poni, non vt caussam, sed vt euentum designet; quia ex hoc, inquit, quod cæcus sanatus est, euenit glorificari Deum, fallitur, inquam, quia Deus omnia quæcumque facit in creatura, ordinat ad gloriam suam, siue bona sint, siue mala, id est, aduersa, vt morbi, calamitates, mortes; Prou. 16. Vniuersa enim propter semetipsum operatus est Dominus, adeo vt etiam permittat peccata, ob hunc finem.

v. 6. *Expuit in terram & fecit lutum ex sputo.* Dominus curaturus cæcum, *expuit in terram & fecit lutum ex sputo, & liniuit lutum super oculos eius, & dixit ei, vade laua in natatoria Siloë*, &c. Præter mysticam significationem quæ in huius sententiæ verbis latet, voluit Dominus hoc suo facto declarare diuinam suam potentiam, dum videlicet ijs rebus vtitur ad aperiendum oculos cæco, quibus dubium non est nullam eiusmodi virtutem inesse; Imò quæ potius integros oculos læderent, & excæcarent: vt lutum sputo permixtum. Ex quo ostenditur, miraculum totum virtuti operantis tribuendum, & non creaturis adhibitis. Deinde, hoc suo exemplo confirmat, rectè in administratione sacramentorum, alijsque functionibus sacris, adhiberi externas cæremonias. Denique velle eum per res quasdam corporales tribuere effectus spirituales, tametsi eas sine illis dare posset: velut per aquam, regenerationem; sicut hoc loco per lutum, eiusque ablutionem, oculos exteriores illuminauit.

v. 22. *Iam enim conspirauerant Iudæi, vt si quis eum confiteretur esse Christum, extra synagogam fieret.* Vide annot. infra cap. 16. *absque sinagogis*, &c.

v. 24. *Da gloriam Deo.* Dare gloriam Deo est agnoscere, & confiteri eius iustitiam, aut potentiam. Videtur sensus esse: Hic homo peccator est, & indignum est opera diuina ascribere homini peccatori, Itaque pro honore Dei fatere veritatem, & nega tibi lumen restitutum ab isto homine. Vide annotat. Ios. 7. Apocal. 11. & 16.

v. 31. *Scimus quia peccatores Deus non audit.* Atqui exauditus est ille peccator, qui dicebat: *Deus propitius esto mihi peccatori*; & qui dicebat: *Peccaui*. & mox audiuit: *Transtulit Dominus peccatum tuum*. Nec dubium esse potest quin Deus audiat peccatores pœnitentiam agentes, & veniam petentes: sed loquitur iste de peccatoribus perseuerantibus in peccatis; & de exauditione ad facienda miracula. Neque tamen hoc absolutè verum est. Erunt enim peccatores qui dicturi sunt; *Domine, nónne in nomine tuo dæmonia eiecimus*, &c. Itaque vt istud veritatem habeat, quod à cæco illuminatio dicitur, accipiendum de peccatore. seu præuaricatore circa religionem, & ad suæ doctrinæ falsitatem astruendam, inuocata Dei ope, miracula conantem facere. Christus enim miracula sua omnia faciebat, vt ostenderet se à Deo missum, suamque doctrinam esse à Deo; quod nisi ita fuisset, non eum ad miracula exaudisset Deus. Adde, quod miracula pleraque, velut propria authoritate faciebat. vt se Deum esse ostenderet: quod non potuisset, si peccator fuisset. Vnde supe. eodem cap. v. 16. quidam dicebant, *Quomodo potest homo peccator hæc signa facere*: Et Nicodemus, cap. 3. *Nemo potest hæc signa facere, nisi Deus fuerit cum eo.* Quamquam non est necesse, tam anxiè defendere veritatem omnimodam eius quod cæcus dixit. Similis sententia psal. 65. *Iniquitatem si aspexi in corde meo, non exaudiet Dominus.* Et Prouerb. 28. *Qui declinat aures suas ne audiat legem; oratio eius execrabilis.*

v. 32. *A sæculo non est auditum, quia quis aperuit oculos cæci nati.* Legimus quidem à Prophetis mortuos suscitatos; sed cæcis, præsertim ijs qui nunquam vidissent, oculos fuisse ad videndum apertos, nusquam legimus ante Christi aduentum.

v. 34. *In peccatis natus es totus.* Quæritur an verum dixerint? Dauid quidem de se confitetur: *Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum*, &c. Estque id commune toti humano generi; Sed plus isti dicere voluerunt, nempe hunc totum ac præ alijs natum esse in peccatis, arguente id cæcitatis plaga, cum qua natus erat. Hoc autem falsum erat.

v. 39. *In iudicium ego in hunc mundum veni, vt qui non vident, videant. & qui vident, cæci fiant.* Id est, veni ad gentilium conuersionem, & Iudæorum reprobationem. Gentiles enim non videbant, quia legem non acceperant: Iudæi videbant, quia legis habebant cognitionem, & Christus erat eis promissus, & missus.

v. 41. *Si cæci essetis, non haberetis peccatum*; Scilicet infidelitatis. Gentiles enim, quia de eo non audierunt, non habent peccatum infidelitatis. *Nunc verò dicis quia videmus*, id est, arrogatis vobis notitiam legis; Rom. 2. *peccatum vestrum manet*, id est, scientia vestra, qua inflati estis, est vobis occasio peccandi, & permanendi in peccato, & Christum Saluatorem nec requirendi, nec recipiendi.

CAPVT X.

v. 3. ET *oues vocem eius audiunt.* Quæritur qui intelligantur per *oues Christi*; vtrum omnes fideles, an soli iusti, an soli prædestinati? Pro prima expositione facit, quia per *ouile* intelligitur Ecclesia, quæ est omnium fidelium congregatio. Item illud; *Lupus rapit & dispergit oues.* Item illud cap. vlt. *Pasce oues meas.* Sed contra eam est quod hîc dicitur, *Oues vocem eius audiunt.* Ac paulò pòst: *& oues eum sequuntur, quia sciunt vocem eius; alienum autem non sequuntur.* Et infrà: *Cognosco meas, & cognoscunt me meæ.* Et adhuc infrà: *Oues meæ vocem meam audiunt, & ego cognosco eas, & sequuntur me, & ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quisquam de manu mea.* Hæc autem non competunt in omnes fideles. Pro secunda expositione faciunt ferè hæc eadem quæ contra primam: nisi quod contra secundam & pro tertia facit illud imprimis, *Bonus pastor animam suam dat pro ouibus suis.* Et posteà: *Et animam meam pono pro ouibus meis*, id est, pro electis; siue tam iusti sint, siue non. Pro electis enim peculiariter Christus mortuus est; quia & pro his peculiariter Patrem rogauit, Ioan. 17. Item quod sequitur: *Et alias oues habeo, quæ non sunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere.* Hæ namque oues vocantur, quamuis nec adhuc fideles essent nec iustitiam adeptæ: Dicūtur ergo oues propter prædestinationem. Sed magis adhuc pro hac sententia facit quod inferiùs dicitur, v. 26. *Vos non creditis. quia non estis ex ouibus meis.* Et iterum: *& ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum; & non rapiet eas quisquam de manu mea.* Hæc enim neque in omnes competunt fideles, neque etiam in omnes iustos, sed in omnes, & solos prædestinatós. Hi quoque omnes, & soli,

finaliter, & perseueranter audiunt vocem Christi, & Christum sequuntur, & vocem eius sciunt: Alienum verò non sequuntur, sed fugiunt ab eo; quia non nouerunt vocem alienorum. Hos omnes & solos cognoscit Christus, notitia prædilectionis æternæ Vnde & illi omnes & soli cognoscunt Christum, cognitione perseuerantis dilectionis. Denique his omnibus, & solis vitam æternam dat Christus. Hi omnes & soli non peribunt in æternum; hos omnes & solos nemo rapiet de manu eius; iidem omnes, & non alij, stabunt à dextris, in die iudicij, vt oues, ab hœdis separati, & vocem illam audituri; *Venite benedi* . *&c.* Matth 25. Quare manifestum videtur per *oues* intelligi prædestinatos. Quod autem obijcitur de ouili, id est Ecclesia; soluitur in hunc modum: Ecclesia vocatur ouile, non quod in ea sint omnes, ac solæ oues, id est, prædestinati; sed quia prædestinati, præcipua sunt Ecclesiæ membra, eademque vsque ad finem in ea permansura, & nunquam ab ea separanda; & quorum gratia instituta est à Christo pastore Ecclesia. 2. Timoth. 2. v. 10. *Omnia enim propter electos.* Ad alterum respondetur, lupum dispergere quidem oues, imò & rapere, temporaliter affligendo, persequendo, vexando: non tamen seducendo, saltem finaliter. Vide Lans. Expressè enim dicit Saluator, *non rapiet eas quisquam de manu mea.* Quod autem dictum est Petro, *Pasce oues meas*; homini pastori dictum est, qui in suo grege electos à reprobis discernere non potest; & ideò quantum ad eius curam pastoralem, omnes oues sunt; non autem Christo, supremo pastori.

Et proprias oues vocat nominatim Quia electos suos nominatim nouit Deus, tanquam in libro descripta habens eorum nomina. Vide Annot. Apoc. 2. ad illud; *sed habes pauca nomina &c.*

v. 9 *Et ingredietur, & egredietur, & pascua inueniet.* Ingredi & egredi, phrasis Hebræa est, quâ significantur actiones hominis, & tota eius conuersatio. Sic 1. Reg. 18. de Dauide: *Ipse enim ingrediebatur, & egrediebatur ante eos.* Hoc intellige quoad militiam; quomodo dicitur 2. Reg. 5. *Tu eras educens, & reducens Israel.* Item 2. Reg. 3. *Ad hoc venit vt deciperet te, & sciret exitum tuum, & introitum tuum, & nosset omnia quæ agis.* Et 3. Reg. 3. *Ego sum puer paruulus, & ignorans egressum, & introitum meum,* id est, quæ mihi agenda sunt. Et in Psal. 120. *Dominus custodiat introitum tuum, & exitum tuum.* Similis phrasis sessio & surrectio, in Psal. 138. & Thren. 3. Chrys. Theophyl. August. variè exponunt hunc ingressum & egressum: sed præter litteram.

v. 11. *Bonus pastor animam suam dat pro ouibus suis, mercenarius autem, & qui non est pastor, cuius non sunt oues propriæ videt lupum venientem, & dimittit oues, & fugit:* Distinguit Dominus inter Pastorem, & mercenarium. Discrimen illud multiplex est. Pastor in eo quod oues pascit, non suum commodum primò spectat, sed salutem ouium: Mercenarius non ouium salutem, & commoda spectat principaliter; sed priuatum quærit commodum; de quibus Apostol. *sua quærentes non quæ Iesu Christi.* Pastor cognoscit oues suas, id est, ex animo eas diligit, fouet, & curat eas: Mercenarius non ex animo afficitur gregi, sed eum pascit tanquam alienum, & ad se non pertinentem. Denique pastor veniente lupo oues suas non deserit; sed, si opus sit, etiam animam suam pro illis ponit, *Mercenarius videns lupum venientem, fugit, quia mercenarius est, & non pertinet ad eum de ouibus.* Fugit autem mercenarius, aliquando corporaliter, quando ab iis recedens, oues à lupo dilaniandas relinquit, quas præsentia sua posset defendere. Nam si eas defendere omninò non potest, & ne quidem adesse permittitur, sine manifesto ipsius & aliorum periculo: non videtur illicitum corporaliter abesse; modò non subtrahat ab iis de-

A bitam solicitudinem, quantam præstare potest etiam absens. Et sicut pastor corpore absens, animo & officio præsens esse potest; ita interdum mercenarius corpore præsens, animo fugit; quando videlicet timore alicuius commodi amittendi, vel periculi incurrendi, silet, non arguens vitia; censuras omittens, lupum in gregem grassari permittens. Hoc enim facere, fugere est, & gregem deserere.

Sed quæritur, rectène, ac sapienter faciat opilio, si veniente lupo non fugiat, sed se illi opponens, sinat se ab illo deuorari, aut occidi, ne ab eo deuorentur oues; cùm debeat vitam suam præponere vitæ pecudum? *Respond.* Dominum petere exemplum non à bono, & prudente homine, qui profectò potiùs vitæ suæ consuleret fu-
B giendo, quàm animam suam daret, id est, vitam certo periculo exponeret, pro pauculis ouibus; sed à bono pastore. Is autem dicitur bonus pastor, qui quam maximè prouidet saluti ouium, etiamsi id faciat cum dispendio salutis suæ. Impertinens autem est an bonus pastor etiam sit bonus homo; sicut & contingit bonum ducem, & bonum militem, & bonum pictorem, non esse bonum hominem. At homo, siue Christus, siue quis alius, Christianas oues sibi commissas habens, si bonum pastorem, in eo quod pro ouibus animam ponit, imitetur; non solùm bonus pastor est, verùm etiam bonus homo; quia pro ouibus spiritualibus ex charitate animam ponens, suæ æternæ saluti quam optimè consulit, magnumque apud Deum præmium meretur; imò & facere id tenetur, ne non pastoris, sed mercenarij no-
C men gerat. Vide etiam nostra in 3. tit. de charitat. Nam dici quoque potest, opilionem rectè facere exponendo se periculo vitæ pro ouibus; sicut quis pro defensione bonorum temporalium, licitè se exponit periculo; eò quòd illa bona sint familiæ suæ, id est, vxori, & liberis, quos alere tenetur, necessaria. Et videtur Dominus loqui de opilione, id est, pastore ouium brutarum; sicut & de mercenario, & ouibus, & fure, & latrone, & lupo; Ex quibus accipit similitudinem. Dicit enim Euangelista: *hoc prouerbium dixit eis.*

v. 13. *Et non pertinet ad eum de ouibus.* Vide Annot. infrà cap. 12. v. 6.

v. 15. *Et animam meam pono pro ouibus meis.* Quidam probi codices non addunt *meis,* nam nec in Græcis est, nec in Syriacis. Hic locus ostendit Christum non
D pro omnibus mortuum, sed pro solis electis, scilicet vt saluentur.

v. 16. *Et alias oues habeo quæ non sunt ex hoc ouili; & illas oportet me adducere.* Non quasi sint ex alio ouili, & sic de ouili ad ouile traducendæ: Neque enim habet Christus nisi vnum ouile, quod est Ecclesia. Item dicit: *vocem meam audient*; ergo nondum erant de ouili Christi, quia vocem eius nondum audiebant. Sed sensus est, Nondum sunt de ouili meo; nondum eas in ouile m m collegi; sed adhuc sunt dispersæ, & errantes. Colligentur autem in vnum ouile cum Iudæis; & pascentur ab vno pastore. Hoc est, quod consequenter dicit: *Et fiet vnum ouile, & vnus pastor,* id est, erit omnium ouium vnum ouile, quod est Ecclesia, ex
E Iudæis & gentibus collecta; & vnus omnium pastor, Christus. Hos sequenti cap. vocat filios Dei: *vt filios Dei qui erant dispersi congregaret in vnum.*

Et fiet vnum ouile, & vnus pastor. Impleta est hæc Christi prophetia in vocatione gentium, facta per Apostolos, & eorum successores. Tunc enim oues aliæ quæ non erant de priori ouili, id est, de congregatione fidelium Iudaici populi; per Christum adductæ sunt, & vocem eius audierunt. Tunc igitur factum est *vnum ouile,* quia Christus qui est omnium vnus Pastor, medium parietem maceriæ, qui erat inter Iudaicum, & gentilem populos soluens; fecit vtraque vnum. Adducuntur autem gentes ad ouile, quod erat in populo Iudaico; non contrà; quia salus ex Iudæis est, & quia

post abolitam synagogam Ecclesia Christi ab Ierosolymis incipiens, inde diffusa est vsque ad extremum terræ. Sic etiam S. Hieron. docet in cap. 2. Ephes. ad illud: *Qui fecit vtraque vnum, & medium parietem maceriæ soluens, &c.* Idem tamen S. Hier. sup. Osee 3. refert hæc ad finem sæculi: postquam, inquit, plenitudo gentium subintrauerit, & nouissimus crediderit Israël, tunc fiet vnus grex, & vnus pastor.

v. 18. *Ego pono animam meam, vt iterum sumam eam. Nemo tollit eam à me.* Anima videtur accipienda vt in superioribus, pro vita temporali; dicit enim, *Bonus pastor animam suam dat pro ouibus suis*, id est, vitam suam impendit pro salute ouium. Non enim dat, aut impendit animam rationalem sed eam maximè conseruat, eique consulit: Vide Medinam 3. quæst. 50. art. 3. de hoc loco differentem. *Nemo tollit*, scilicet me inuito.

Hoc mandatum accepi à Patre meo. Mandatum hoc referendum ad quod semel, & iterum dicit, *se ponere animam suam*; non ad id, quod dicit se habere potestatem iterum sumendi eam; quia ad resurrectionem non est ponendum mandatum, sed ad passionem, & mortem. Nec laudatur Christi obedientia in eo quod resurrexit, & glorificatus est; sed in eo quod passus, & mortuus est.

v. 22. *Facta sunt autem Encænia in Ierosolymis.* Quæ fuerint hæc encænia, & quando instituta, vide serm. qui habetur fer. 4. post Iudica in homil. Doctorum, vbi trium meminit dedicationum templi Hierosolymitani, diuersis anni temporibus factarum. Similia prorsus habet Beda in Ioannem cap. 10. Idem in eodem homiliarum opere, serm. 1. & 2. de dedicatione, bis iisdem verbis repetitur.

v. 23. *In porticu Salomonis.* Baron. tom. 1. ex Iosepho probat hanc porticum fuisse ipsius Salomonis opus adhuc residuum; sed vide Annot. Act. 3.

v. 33. *Sed de blasphemia, & quia tu homo cum sis, facis teipsum Deum.* Bene ex hac ipsa Iudæorum criminatione colligitur Christum esse Deum; quandoquidem Christus, si non agnouisset verum esse quod obijciebatur, debuisset pro Dei honore crimen obiectum apertissimè refellere, dicendo; non sum Deus; sicut fecit Ioannes dicens: *Non sum ego Christus*, & sicut Paulus & Barnabas Actor. 14. qui conscissis tunicis exilierunt in turbas, volentes eis sacrificare; & cum clamore dixerunt: *Quid facitis? & nos mortales sumus, annuntiantes vobis ab his vanis conuerti &c.*

Quia tu, homo cum sis, facit seipsum Deum. Stulti, & cæci Pharisæi, inquit Athanasius, Apol. 1. pro Conc. Nicæno; quippe quos oportebat potiùs inuertere sermonem, & dicere; Cur tu cum Deus esses, homo factus es? Et quidem Christus verè seipsum faciebat Deum, secundùm eum modum loquendi, quo quis seipsum facere dicitur, quod de se affirmat; quomodo cap. 8. dicebant: *Quem teipsum facis?* Et alibi Euangelista: *Æqualem se faciens Deo*, cap. 5. v. 18.

v. 35. *Si illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est: quem pater sanctificauit, & misit in mundum, vos dicitis, quia blasphemas, quia dixi filius Dei sum?* Non intendit hoc argumento probare se esse filium Dei, sed se non malè, nec inconuenienter fecisse, quod se dixerit filium Dei. Si enim homines, propterea quod ad eos sermo Dei factus est, lex vocat deos; quantò iustius ille quem pater sanctificauit & misit in mundum, absque suspicione blasphemiæ, vocare se poterit filium Dei? Sed quia respondere poterant Iudæi, Falsum est quod dicis, te à Patre sanctificatum, & missum in mundum, atque omninò patrem tuum esse Deum; & ideò hæc dicens blasphemas: propterea subiungit huius rei probationem, ex ipsis suis operibus: *Si, inquit, facio non opera Patris mei; nolite credere mihi: si autem facio &c.*

v. 36. *Quem Pater sanctificauit, & misit in mundum.*
A Id est, quem omninò purum ab omni inquinamento, misit in mundum, vt sit hostia propitiatoria pro peccatis mundi. Infra c. 17. *Et pro eis ego sanctifico meipsum, vt sint & ipsi sanctificati in veritate.*

v. 41. *Quia Ioannes quidem signum fecit nullum*; ne putaretur Christus. Hoc enim Christo seruari debuit, secundùm oracula prophetarum; Ioanni verò talis vita congruebat, quæ authoritatem ei compararet, tanquam testi veritatis irrefragabili; quia oportebat eum de Christo testari. *Venit enim in testimonium, vt testimonium perhiberet de lumine.* Sed quarè non fecit Ioannes signum, quando infans exultauit in vtero matris? *Resp.* quia Ioannes illud miraculum non tam fecit, quam passus est. Non enim ipse vel orauit, vel præcepit, vel quid simile fecit vt miraculum illud fieret; sed in ipso fa-
B ctum est à Deo miraculum. At neque signum dici potuit, quod sola mater percepit: nam ea miracula signa dici solent, quæ multorum in oculis fiunt, ad significationem præsentiæ diuinæ. Quale fuit quod Zacharias pater eius, modò mutus, locutus est; quod tamen signum Ioannes non fecit; quamuis propter Ioannem à Deo factum fuerit. Sicut & illud quod vterque parens prophetauit, prout canitur in hymno Ecclesiæ: *Hinc parens nati meritis vterque abdita pandit.*

CAPVT XI.

v. 1. **E***Rat autem quidam languens Lazarus à Bethania, de castello Mariæ & Marthæ sororis eius.* Quod ait, *de castello Mariæ &c.* descriptio est eius quod præcedit, *à Bethania*; Lazarus enim Bethaniensis
C erat; Ipsa verò Bethania Castellum erat Mariæ & Marthæ, non tanquam illius loci dominarum, sed tanquam eo in vico inhabitantium; quomodo Nazareth dicitur ciuitas Iesu propter educationem; & Capharnaum eiusdem Iesu ciuitas, propter habitationem; quomodo & Bethsaida vocatur ciuitas Andreæ & Petri cap. 1. huius Euangelij. Potiùs autem Mariæ & Marthæ, quam Lazari, castellum hoc dicitur: quia duæ sorores illæ notiores erant; vel, quod ætate seniores, vel propter studium sanctæ hospitalitatis, quod Christo Domino, & discipulis eius exhibebant, vel aliam quamcumque ob causam.

Mariæ & Martæ sororis eius. Malè quædam exemplaria *sororum eius*; Nam *sororis*. numero singulari legendum monstrant cod. Græci & Latini omnes M S S.
D *Eius* autem non ad Lazarum, sed ad Mariam referendum, nam Græcè est αὐτῆς, fœmininum. Sensus enim est Mariam, cùm Martha sorore sua habuisse domicilium in eo castello.

v. 2. *Maria autem erat quæ vnxit Dominum vnguento, & extersit pedes eius capillis suis.* Ex his verbis colligit S. August. lib. 2. de consensu Euangel. cap. 79. hanc Mariam eandem esse cum muliere peccatrice, de qua Lucæ cap. 7. Sed non est consequens, quia quod dicitur, *quæ vnxit eum vnguento*, non est necessariò referendum ad vnctionem aliquam præcedentem; sed per prolepsim intelligi potest vnctio quæ postea facta est, quam videlicet Ioannes, his iisdem penè verbis narrat cap. proximè sequenti factam in Bethania; & sicut
E Matth. & Marc. Sic enim Matth. 10. & 26. & Marc. 3. de Iuda dicitur, *qui tradidit illum*, cùm tamen traditio nondum facta esset eo tempore ad quod narratio Euangelistæ refertur. Obijci quidem potest Ioannem non sic loqui quando de Iuda loquitur, vt cap. 6. & 12. Nam vtroque loco dicit, *qui erat eum traditurus*. At certè non est verisimile Ioannem respexisse ad vnctionem à se non descriptam, sed potiùs ad eam quam descripsit. Sicut cum dixit cap. 7. & 19. de Nicodemo: *ille qui venit ad eum nocte*, respicit ad id quod suprà cap. 3. ipse narrauerat. Et cum dicit cap. vltimo de se: *qui & recubuit supra pectus eius*, eo respicit quod ipse de se scripserat cap. 13. Ita quoque cum Matth. dicit,

Isai genuisse Dauid regem; qui vtique multo post factus est rex. Perinde est autem siue dicat, Dauid regem, siue Dauid qui fuit rex. Sic ipse Ioannes vltimo, *Exiuit ergo iste sermo inter fratres &c.* qui tamen sermo non tunc, sed multò post exiuit. *Hic est discipulus, qui scripsit*, non vtique ante illud tempus, sed multo tempore post. Modus quoque ille loquendi neutiquam insuetus est etiam apud Authores prophanos, vt persona describatur ab eo quod postea gessit. Nicephorus porrò lib. 1. cap. 27. putat Christum ter vnctum à tribus diuersis mulieribus; bis circa passionem, & semel circa medium tempus prædicationis eius, tametsi non omnes Marias vocet. Fefellit eum hic locus; in quo non de diuersa aliqua vnctione agitur, sed de ea quæ proximo cap. describitur, vt iam ostendimus. Vide de tota hac re Iansenium, & Annot. Lucæ 7. & plura in nostra oratione habita de Magdalena Euangelica, quæ est 14. inter impressas.

v. 3. *Ecce quem amas infirmatur.* Et infrà: *Diligebat autem Iesus Martham, & sororem eius Mariam, & Lazarum*, id est, familiaria dilectionis signa eis ostendebat; propter insignem familiæ honestatem, & pietatem, libenter vtebatur eorum hospitio. Vide Annotat. infrà cap. 13.

v. 4. *Infirmitas hæc non est ad mortem, sed pro gloria Dei, vt glorificetur filius Dei per eam.* Illud, *per eam*, non potest, ad *mortem* referri, quia Græcè dicitur δι' αὐτῆς, θάνατος, autem masculinum est. Itaque referendum ad infirmitatem, quæ Græcè est ἀσθένεια: nisi quis putet referri ad gloriam Dei, hoc sensu: Infirmitas hæc Lazari, non est vt morte semel finiat hanc vitam, sed magis pro gloria Dei; vt & filius Dei, qui etiam ipse Deus, per eam Dei gloriam, orituram ex resuscitatione Lazari, glorificetur; quia gloria patris redundat in filium.

v. 9. *Nónne duodecim sunt horæ diei?* Apud Iudæos dies in duodecim horas, nox in 4. vigilias diuidebatur. Cùm enim dies actioni, nox quieti sit deputata; magis particulatim diem distingui oportuit, quàm noctem. Erat autem dies ab ortu solis, ad occasum: nox ab occasu, ad ortum. Erant itaque tam dies, quàm noctes inæquales, id est, aliquando longiores, aliquando breuiores: minori tamen differentia, quam apud nos, qui longius ab æquatore recedimus. Inde consequens, etiam horas diei, fuisse inæquales, id est, æstiuo tempore longiores, hyberno breuiores. Totum enim maius, partes eodem numero maiores reddit, quàm totum minus. Atque id affirmat S. August. libro de vera relig. c. 43. horam brumalem æstiuæ horæ comparatam, minorem esse.

v. 16. *Eamus & nos vt moriamur cum eo.* Quidam intelligunt *cum eo*, id est, cum Lazaro, sed sensu parum commodo, licet hoc proximè præcesserit, *Lazarus mortuus est &c.* Rectius est vt intelligatur *cum eo*, id est, cum Christo; quia supra dixerant ad eum discipuli, *Rabbi, nunc quærebant te Iudæi lapidare; & iterum vadis illuc?* Quem cum dehortari non possent à reditu in Iudæam; Thomas se, & alios animat ad commune periculum cum Domino subeundum. Quomodo etiam dixerunt discipuli post cœnam, & non solus Petrus: Si oportuerit nos mori tecum &c. Matth. 26. & Marc. 14. Theophylactus hic ex Origene de Thoma narrat fabulam quam somnium appellat, & vt ridiculam explodit.

v. 22. *Sed & nunc scio, quia quæcumque poposceris à Deo, dabit tibi Deus.* Non audet apertis verbis rogare vt suscitet fratrem suum, sed id petit indirectè, profitens eum omnia posse à Deo impetrare. Notandum enim resuscitationem mortui, rem esse tam grandem, vt non legamus quemquam id ausum expresse petere à Christo, vt mortuum suscitaret. Nam nec puella Archisynagogi filia, nec adolescens viduæ filius, patre,

A aut matre petentibus, suscitati leguntur. Vide quæ circa hanc sententiam annotamus infrà, ad c. 22.

v. 26. *Omnis qui viuit, & credit in me, non morietur in æternum.* Quomodo intelligendæ sint huiusmodi scripturæ, vide Annotat. Marc. 16.

v. 27. *Ego credidi quia tu es Christus filius Dei viui.* Non videtur hoc adhuc credidisse illa perfectione fidei, quâ crederet ipsum esse verum Deum. Nam paulò ante dixit: *scio quia quæcumque poposceris à Deo, dabit tibi Deus*: quasi scilicet ipse non esset Deus. Nam si credidisset ipsum Deum; potiùs dixisset, Omnia tibi possibilia sunt, Impera; & fiet.

v. 35. *Et lachrymatus est Iesus.* S. Hilar. in Psal. 88. putat Christum non fleuisse propter mortem Lazari,
B maximè quia supra dictum ab eo legitur; *Et gaudeo propter vos, vt credatis*: sed propter incredulitatem hominum. Attamen nihil vetat lætari, & tristari de eadem re, secundùm diuersa: Si enim idem potest habere rationem boni & mali, secundùm aliud & aliud; vt mors, aliæque huius vitæ miseriæ: nihil absurdi fuerit, vt de eodem partim gaudeamus, partim doleamus. Quomodo & Christiani, de morte, & passionibus Christi. Lachrymatus est enim humano affectu amicum defunctum, vt se verum hominem probaret.

v. 40. *Nónne dixi tibi quoniam si credideris, videbis gloriam Dei?* Non legitur superiùs hoc expressè dixisse, sed intelligi potest in eo quod dixit, *Resurget frater tuus*; & in eo quod fidem ab ea requisiuit dicens: *credis hoc?* Itaque etiam significatur Marthæ fide sua
C impetrasse fratris resuscitationem.

v. 42. *Ego autem sciebam quia semper me audis.* Duplici testimonio ex hoc c. confirmatur, omnem Christi orationem semper exauditam fuisse: Alterum est ex verbis Marthæ, dicentis ad Christum: *Sed & nunc scio quia quæcumque poposceris à Deo, dabit tibi Deus*: Alterum ipsius Christi, de seipso loquentis ad Patrem: *Pater gratias ago tibi, quoniam audisti me; ego autem sciebam, quia semper me audis.* Ratio in promptu est, quia neque irrationabile quicquam petere potest, qui est ipsa sapientia Patris, neque repelli potest iusta petens, qui est dilectus & vnigenitus Filius Patris. Sed quare non superfluè orat partem, cùm in propria potestate habeat, vt faciat quod petit? *Resp.* Vna ratio est, vt ostenderet, se hominem nihil tale posse, nisi etiam Deus esset. Altera, vt ostenderet se quatenus est filius Dei, omnia habere à Patre, & in omnibus suis
D operibus velle honorificare Patrem.

v. 43. *Voce magna clamauit, Lazare veni foras.* Clamauit voce magna, non quod ad mortuum excitandum magnitudine clamoris esset opus illi, qui solo voluntatis imperio facere poterat quæcumque vellet; sed propter mysterium. Quatriduanus enim mortuus & sepultus, significat peccatorem inueteratum, qui mole consuetudinis pressus, difficiliùs conuertitur; ideoque maiori clamore, id est, multis ac magnis Ecclesiæ precibus ac lachrymis opus est, ad impetrandum ei vitam animæ à Deo. Porrò non est putandum, vocem Christi à Lazaro fuisse auditam, mortuus enim erat; audire autem vitæ operatio est, sed ea vox operatoria fuit & efficax ex Dei virtute ad mortuum sus-
E citandum; quomodo verba quibus consecratur Eucharistia, & cætera sacramenta perficiuntur, non operantur, quia audiuntur, sed vt ex Christi institutione proferuntur. Alioqui & solem, & lunam quibus Iosue imperauit vt starent; & mare, & ventos, quibus Saluator imperauit, vt quiescerent dicens: *tace, obmutesce*, Marc. 4. audiuisse imperata, fatendum esset. Si quis tamen existimet animam Lazari apud inferos degentem percepisse Dei virtutem, quâ iuberetur ad corpus redire; non repugnamus.

v. 44. *Et facies illius sudario erat ligata.* S. Ambr. lib. de fide resurrectionis *pro sudario* legit *orario*, sc. ab ore.

Dixit eis Iesus, Soluite eum, & sinite abire. Quibus hoc dixerit, non addidit Ioannes, neque satis ex textu colligi potest vtrum discipulis, an turbis adstantibus. Ambros. lib. de resurrectione, dictum existimat Iudæis, qui erant præsentes. S. August. tamen, & Greg. sentiunt, dictum esse discipulis: nempe ijs, quibus soluendi peccata potestatem erat daturus. Vide Bellarm. lib. 3. de pœnitentia c. 3. Prudentius, sororibus dici. Sic enim canit in Apotheosi contra Homuncionitas: Soluite iam lætæ redolentia vincula sorores. Verùm sororibus non diceretur, *sinite abire*; sed ad vos recipite.

v. 48. *Si dimittimus eum sic, omnes credent in eum & venient Romani, & tollent nostrum locum, & gentem.* Timuerunt, inquit, S. August. ne si omnes in Christum crederent, nemo remaneret qui aduersus Romanos ciuitatem Dei, templumque defenderet; quoniam contra ipsum templum, & contra suas paternas leges, doctrinam Christi esse sentiebant. At verior ratio, quæ alijs placet, videtur hæc: quia si omnes credant in eum, & pro Christo habent (putabant enim regnum Christi temporale esse) arguemur à Romanis defectionis, ac rebellionis, atque ita venient vt gentem nostram, tanquam rebellantem, atque alium regem præter Cæsarem sibi constituentem, tollant ac disperdant, locumque vastent. Hunc esse sensum, liquet, quia hoc ipsum Christo obiecerunt coram Pilato, quòd se regem faceret, quodque populum commoueret à Galilæa vsque in Iudæam. Vnde & Pilatus ex eo quæsiuit, num rex esset. Quod verò non illud metuerint, ne si omnes crederent in Christum, nemo remaneret qui ciuitatem Dei, templumque defenderet aduersus Romanos, satis per hoc ostenditur, quod Romani non erant infesti ciuitati Dei, ac templo; quippe qui omnes gentes sibi subiectas, sinebant suis legibus ac cæremonijs vti. Nec erat ciuitas & templum defendendum contra Romanos; quibus ita erant subiecti Iudæi, vt perniciosum illis esset contra Romanos sese commouere.

v. 50. Caiphas in concilio dixit: *Expedit vt vnus moriatur homo pro populo, & non tota gens pereat. Hoc autem*, inquit Euangelista, *à semetipso non dixit, sed cum esset Pontifex anni illius, prophetauit, quod Iesus moriturus erat pro gente.* Quomodo non dixit à semetipso, cùm omninò hoc vellet, & alijs persuadere cuperet, vt Christus interficeretur? *Resp.* secundùm eum sensum quem ipse Caiphas intendebat, dixit à semetipso; Voluit enim Iesum è medio tollere, ne populus Iudaicus Iesum, tanquam alium à Cæsare regem, suscipiens, à Romanis exterminaretur. Sed quatenus verba illa alium verum, & diuinum sensum continebant; non ea dixit à semetipso, sed motus à Spiritu-sancto, vt illa verba proferret. Vnde & prophetasse dicitur; non vt alij Prophetæ qui sua verba intelligebant, & eorum mysteria vtcumque capiebant: sed tanquam nudum instrumentum, verba quidem sonans, sed intellectu non percipiens. Cùm enim ad rationem Prophetiæ imprimis necessaria sit illuminatio intellectus, (est enim Prophetia donum reuelationis) liquet Caipham non Prophetam fuisse. Notandum interim, quantum Deus deferat Sacerdotio, etiamsi ab homine impio administretur; Cùm enim esset Pontifex anni illius, voluit Deus per istum potiùs, quàm per alium, hoc tam diuinum oraculum proferri. Quod si sacerdotium vetus ac iam iam periturum, ita à Deo honoratum est, etiam in homine impio: quantò magis honorabit Pontificatum Ecclesiæ suæ, cùm qua voluit spiritum veritatis permanere in æternum?

v. 51. *Sed cum esset Pontifex anni illius.* An Caiphas fuerit verè Pontifex vide Annot. Luc. 3.

v. 52. *Et non tantum pro gente*, scilicet Iudaica, (nam de ea locutus fuerat Caiphas) *sed vt filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in vnum*, filios Dei secundùm prædestinationem intelligit, id est, electos. Loquitur autem de electis ex gentilitate, quæ vocabatur dispersio vt suprà c. 7. *Nunquid in dispersionem gentium iturus est?* *Congregaret in vnum.* id est, in vnam Ecclesiam, in vnum ouile, simul cum Iudæis, sicut dicitur c. præcedenti: *Habeo alias oues quas oportet me adducere, vt sit vnum ouile, & vnus Pastor.* Et nota quod sicut ibi electi vocantur oues; ita hîc filij Dei.

Qui erant dispersi. Scilicet per totum mundum, iuxta illud 2. Ioan. 2. *Ipse est propitiatio pro peccatis nostris, non pro nostris autem tantum, sed etiam pro totius mundi.* id est, hominum, seu filiorum Dei, toto mundo dispersorum.

CAPVT XII.

v. 2. *Fecerunt autem ei cœnam ibi.* Non dicit qui, sed intelligendum de Simone leproso, id est, eo quem Christus à lepra mundauerat; quem honoris & gratitudinis caussa excepit conuiuio, sicut & Matthæus fecerat. De Simone Leproso intelligi videtur ex Matth. 26. & Marc. 14. & consequenter istam rem non fuisse gestam in domo Mariæ, & Marthæ. Origenes tamen homil. 35. in Matthæum docet esse diuersam vnctionem & personam vngentem, hîc, ab ea quæ in domo Simonis Leprosi. Et B. Ioannes non solet ea repetere quæ alij Euangelistæ dixerunt. Hæc additio est Censoris.

v. 6. *Non quia de egenis pertinebat ad eum.* Græcè sic est: *Non quia de pauperibus cura erat ei*, id est, non quia res pauperum ei cordi erat, quomodo c. 10. dicitur, *Mercenarius fugit, quia mercenarius est, & non pertinet ad eum de ouibus*, vbi similiter in Græco habes: *& non est ei cura de ouibus.* Neque enim sensus est, oues ad eum non pertinent tanquam ad Dominum, quod aliâ sententiâ ibidem significatur, hanc omnium *Cuius non sunt oues propriæ:* sed sensus est; quoniam oues ei non sunt propriæ, ideò eum non curare salutem ouium, sed deserere eas à lupo deuorandas.

Et loculos habens, ea quæ mittebantur, portabat. Scilicet, tanquam dispensator, ac prouisor familiæ Christi; à quo iniunctum ei erat officium recipiendi, seruandi, erogandi pecuniam, quæ a pijs hominibus, atque etiam mulieribus, vt habetur Lucæ 8. ad sustentationem sanctæ familiæ offerebantur, non in puram eleemosynam, sed vt naturali iure debitum ijs, qui prædicant verbum Dei. Ex hoc loco, & eo qui est cap. seq. vbi dicitur Iudas loculos habuisse ad emendum ea quibus opus esset, etiam in alterum diem, disce non sic Dominum prohibuisse sollicitudinem in crastinum, Matth. 6. vt domesticam prouidendi de rebus necessarijs curam excluderet. De qua re vide Annot. Matth. 6.

v. 8. *Pauperes semper habetis vobiscum, me autem non semper habetis.* Quod Dominus respondit Iudæ, pium mulieris officium reprehendenti sub prætextu misericordiæ in pauperes; id etiam hodie respondere possumus maleuolis quibusdam, qui cum ipsi nihil donent Ecclesijs, etiam aliorum pias largitiones rodere non verentur: dicentes satius esse vt pecunia illa erogaretur in pauperes. Quibus primò respondendum; Neminem esse reprehendendum qui facit bonum opus, etiam si aliud melius facere possit. Vnde Dominus dicit: *Quid molesti estis huic mulieri? bonum opus operata est in me.* quasi dicat, Bonum opus non debet pati molestiam reprehendentis. Deinde ijs respondendum quod hic ait. *Pauperes semper habetis vobiscum.* Addit alius Euangelista. *Et cum volueritis potestis illis benefacere: Me autem non semper habetis.* Quasi dicat: Sunt quædam bona opera, quorum non semper est

occasio; talium autem occasio suo tempore non est A prætermittenda. Tale erat Christum in carne pascere, hospitio excipere, vngere. Alia sunt quæ semper exerceri possunt vt eleemosyna in pauperes; pauperes enim semper habemus nobiscum. Quod ergo in eos vno tempore non fit, alio fieri potest; modò nunc arctam necessitatem non patiantur.

Quod sequitur: *me autem non semper habetis*; Sacramentarij nostri temporis torquent contra corporalem præsentiam Christi in sacramento altaris. Respondendum, vt ex circumstantijs manifestum est, non loqui Dominum de quacunque præsentia; Nam & post resurrectionem non ita erat præsens discipulis sicut ante. Vnde ait, Luc. 24. *Hæc sunt verba quæ loquutus sum ad vos, cum adhuc vobiscum essem*, quasi diceret, Iam B non ampliùs vobiscum sum; & tamen corporaliter erat præsens. Loquitur ergo de ea præsentia, quâ, tanquàm homo humanis necessitatibus obnoxius, cum hominibus familiarem habebat conuersationem. Eo (inquit) modo non semper me habebitis, vt mihi corporaliter benefacere, vngere, pascere, hospitio excipere possitis. Cæterùm hoc nihil ad præsentiam Domini in Sacramento, quæ longè est diuersi generis.

v. 24. *Nisi granum frumenti cadens in terram*. Græcè πεσὼν, id est, quod cecidit lapsum. Posset verti, *proiectum in terram*.

v. 25. *Qui amat animam suam, perdet eam, & qui, &c.* Hunc Euangelij locum legentibus, apertum videri; experientibus autem, obscurum esse, affirma- C bat Franciscus Xauerius, vt habetur lib. 4. vitæ Ignatij cap. 7.

v. 25. *Et vbi sum ego, illic & minister meus erit*. Græcè ὁ διάκονος. Hinc est quod in festo S. Laurentij Diaconi, peculiariter legitur ex Euangelio præsens locus, idque à Diacono, pro Euangelica lectione.

v. 27. *Et quid dicam? Pater, saluifica me ex hac hora. Sed propterea veni in horam hanc.*—28. *Pater clarifica nomen tuum.* Simile est cum eo quod Christus orauit in horto: *Si fieri potest transeat à me calix. Veruntamen non mea, sed tua voluntas fiat*. Horam enim intelligit passionis, vt sæpè alibi. Illud: *Pater, saluifica me ex hac hora*; rectiùs cohæret cum præcedente interrogatione, hoc sensu: Num istud dicam, *Pater saluifica me, &c.* Imò non dicam; propterea D enim veni, vt patiar. Itaque potiùs dico: *Pater clarifica nomen tuum*, id est, sanctificetur, & illustretur in me, & per me, nomen tuum. Alij sensum faciunt; Quid dicam? hoc dicam: *Pater saluifica me, &c.* id est: *Transeat à me calix iste*. Deinde quasi corrigens addit, *Sed propter ea veni in hanc horam*. Deinde orat: *Pater clarifica nomen tuum*, vt prior oratio non aliud sit, quàm naturalis desiderij declaratio; posterior autem, sit oratio à rationali voluntate profecta: quomodo in horto fuit, quasi duplex oratio. Sed non est necesse sic intelligere; & sensus prior huc etiam recidit.

v. 31. *Nunc iudicium est mundi.* Quomodo *mundi*, an pro mundo, an contrà? videtur quod pro mundo, quia per Christum liberatus est à malo principe, cui E merito peccati fuerat subiectus; liberatus (inquam) per iustitiam vindicatiuam, quâ princeps ille priuatus est potestate, quam habebat in peccatores, dum ea abutitur in innocentem. Vnde infrà cap. 14. *Venit princeps huius mundi, & in me non habet quidquam.* Hic est mundus quem Deus sic dilexit, vt pro eo redimendo, daret vnigenitum suum. Sic in Psal. 73. *Iudica causam tuam.* Et initio Psal. 25. & 42.

Nunc princeps huius mundi eijcietur foras. Id est, is qui hactenus est princeps huius mundi, eiectus foras principatum hunc amittet. Quod factum est per passionem Christi: Per hanc enim, & ex illo tempore, regnum Diaboli palam cœpit destrui. Vide Annotat. infrà cap. 14.

v. 32. *Et ego si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum. Omnia*, id est, non solùm vnum populum Iudaicum, sed totum mundum; hoc est, omnes gentes per vniuersum orbem terrarum, sicut prædictum est in Psalmis & Prophetis, vt mirum non sit gentiles conspectum meum desiderare, quia latissimè sum regnaturus in gentibus, postquam fuero exaltatus, à terra, & suspensus in ligno. S. Gregor. lib. 6. epistol. 15. sic exponit: *Omnia scilicet electa.* Quamuis hic sensus non sit litteralis, sed is quem supra dedimus: tamen satis per hæc ostenditur hunc locum nihil suffragari ijs, qui dicunt Deum quantum in ipso est, trahere omnes ad salutem. Quod si hoc loco significare vellet Dominus; non diceret, *Cùm exaltatus fuero, traham omnia*, sed ab initio mundi traxi omnia. Vide etiam S. Augustinum in hunc locum; vbi disertè excludit istum sensum, quod omnes omninò homines trahat; quia (inquit) non omnium est fides, sed vel, *omnia*, id est, corpus, animam, spiritum, vel, omnes prædestinatos; vel, omnia hominum genera. Trahit autem omnia non secundum corpus, sed secundum animam, & quidem potissimum secundum voluntatem, quâ venitur ad Christum. Trahitur ergo voluntas ad Christum per efficacem Christi gratiam, vt in eum credat, & speret, amet &c.

v. 34. *Nos audiuimus ex lege quia Christus manet in æternum.* Respici videtur vel ad Psalm. 109. *Tu es sacerdos in æternum:* vel ad Ezech. 37. *Dauid seruus meus princeps eorum in perpetuum:* vel in genere ad hæc & similia loca. Quod autem nomine legis, & Psalmi, & Prophetæ, & historici libri comprehendantur, patet ex alijs locis, vt Ioan. 15. *Vt impleatur sermo qui in lege eorum scriptus est, Quia odio habuerunt me gratis.* Quod habetur Psal. 24. Galat. 4. *legem non legistis? scriptum est enim quoniam Abraham, &c.* Id habetur in Genesi. Item 1. Corinth. 14. *In lege scriptum est: quoniam in alijs linguis &c*, quod habetur Isa. 28. Patet autem ex hoc loco, Iudæis vulgò persuasum fuisse quod Christus, id est, Messias ipsorum, non esset moriturus, sed victurus. Vnde & discipuli Christi, qui crediderunt eum esse Messiam, turbabantur quando ex eo audiebant quod esset moriturus. Sed quæritur, vnde nomen exaltationis Iudæi sic acceperunt, vt intelligerent hoc de morte: cùm vocabulum illud magis rem bonam significet, scilicet honorem & gloriam? Quidam suspicantur fuisse phrasim apud Iudæos, quâ exaltari quis diceretur; qui suspendebatur in cruce; quomodo dicitur cap. 3. *Sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto, ita exaltari oportet filium hominis.* Potest tamen dici Iudæos hunc sensum collegisse ex alijs Christi verbis præcedentibus, quibus mortis fecerat mentionem. Dixerat enim; *Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet; si autem mortuum fuerit, multum fructum adfert.* Cui posteriori sententiæ prorsus respondet illud, quod posteà dicit: *Si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum.* Hoc est enim granum frumenti mori, quod Christum à terra exaltari; & hoc est granum frumenti multum fructum adferre, quod Christum omnia trahere ad seipsum, id est, ex omni genere & gente homines ad se conuertere; quod factum est post eius in cruce exaltationem. De qua re vide sermonem S. Leonis 8. de pass. Dom.

v. 35. *Adhuc modicum lumen in vobis est. Modicum*, id est, modico tempore, Græcè μικρὸν χρόνον. *In vobis.* Græcè μεθ' ὑμῶν, *vobiscum.* Sensus autem perspicuus est, Christum, qui erat lux mundi, adhuc ad breue tempus cum illis futurum. Hoc volunt & sequentia verba: *Ambulate dum lucem habetis, vt non vos tenebræ comprehendant.* Et, *Dum lucem habetis, credite in lucem.*

Illud quoque nota obiter, vnicum vocabulum Græcum, φῶς, interpretem hîc & alibi, modò lumen, modò lucem vertere, nullo discrimine.

v. 39. *Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Isaias.* —— v. 40. *Excæcauit oculos eorum &c.* Sensus videtur; Non poterant credere, propter cæcitatem suam, quam prædixit Isaias. Ita alibi negantur credere posse, propter suam superbiam, & inanem gloriam, vt cap. 5. *Quomodo vos potestis credere, qui gloriam ab inuicem accipitis?* Et Petrus propter infirmitatem carnis non poterat Christum sequi modò. Infrà cap. 13.

v. 41. *Hæc dixit Isaias, quando vidit gloriam eius.* Scilicet Christi, *Et locutus est de eo*, scilicet, Christo. Nam ad Christum pertinere has demonstrationes, apparet ex superioribus. Itaque & illud: *Sanctus, Sanctus, Sanctus, &c.* ad Christum pertinet, & de eo dictum est. Hinc apparet Christum ab Isaia visum fuisse ea visione, de qua ait: *Vidi Dominum sedentem super solium excelsum.* Vide Annot. Isa. 6. Ita supra de Abraham, *& vidit, & gauisus est.* Vide Iansenium cap. 112. Concordiæ.

v. 42. *Verumtamen & ex principibus multi crediderunt in eum, sed propter Pharisæos non confitebantur, vt è synagoga non eijcerentur. Dilexerunt enim gloriam hominum magis, quàm gloriam Dei.* Hic locus planè ostendit fidem à charitate separari posse, Nam isti credebant, & charitatem Dei non habebant; vtpotè gloriam hominum magis diligentes quàm gloriam Dei. Vide Annot. suprà cap. 5. vers. 44. *Gloriam hominum*, id est, quæ ab hominibus est: *gloriam Dei*, quæ est à Deo. Roman. 4. *habet gloriam sed non apud Deum.* Ioan. 5. *Gloriam quæ à solo Deo est non quæritis.* Nota quod ait, Principes propter Pharisæos non fuisse ausos confiteri. Nam certè Principes, erant potentiores Pharisæis: sed Pharisæorum adeò creuerat apud populum authoritas, vt Principes non auderent eos offendere, metuentes excommunicationem. Vide an non hodie similia quædam fiant in Ecclesia Dei.

v. 49. *Sed qui misit me Pater, ipse mihi mandatum dedit, quid dicam, & quid loquar.* Hinc satis apparet, Christum omnia quæ fecerit in humana natura, & secundum eam, fecisse ex præcepto Patris, & proinde, omnia opera eius fuisse obedientiæ opera. Quod & patet per id quod sequitur, *Quæ ergo ego loquor, sicut dixit mihi Pater, sic loquor.* Hoc quomodo non repugnet libero arbitrio in Christo, alibi explicandum. Vide nost. in 2. dist. 7. §. 8. ad dubit. 2.

CAPVT XIII.

v. 1. ANte diem festum Pascha. Quæritur, An Christus cœnam fecerit ipsâ vesperâ, quâ festus Paschæ dies incipiebat, an pridie? Quod si præuenerit vno die, vt multi putant: apparet (quod Græci dicunt) eum consecrasse in fermentato. Si non præuenerit, videtur consecrasse in azymo, quia in diebus paschalibus non licebat fermentatum in domo habere. Nec tamen sequitur: Præuenit vno die, ergo in fermentato celebrauit. Sicut enim præuenit comestionem agni paschalis, ita consequenter putandum est eum præuenisse cæteras ad hoc requisitas ex lege obseruationes; vt videlicet, stantes, accincti, cum lactucis agrestibus, &c. & similiter vt non nisi cum azymo pane agnum ipse cum suis discipulis comederit. Voluit enim legem sic finire, & nouum testamentum instituere, vt tamen finiendo, obseruaret totum quod lex præscribebat. Nec est improbabilis eorum sententia, qui putant Christum non propriè præuenisse, sed eo die seu vespera fecisse phase qua secundum legem fieri debebat; Iudæos autem ex quadam traditione vel consuetudine reiecisse in sabbathum, quando primus paschalis dies incidebat in diem sabbatho proximum, ne cogerentur duobus diebus continuis ab omni opere seruili abstinere: quod eis difficile erat propter rigorem legis de obseruando sabbatho. Ad hanc rem intelligendam conferenda sunt aliquot loca: velut Matth. 26. *Scitis quia post biduum pascha fiet.* Item ibidem: *Non in die festo.* Item ibidem: *Primò Azymorum accesserunt discipuli ad Iesum dicentes; Vbi vis paremus tibi manducare Pascha?* & iterum: *Vespere autem facto, discumbebat &c.* & Matth. 27. *Altera die quæ est post parasceuen conuenerunt &c.* similia loca sunt Marci 14. vbi sic dicitur: *Erat autem Pascha & Azyma post biduum.* Et iterum; *Primo die Azymorum quando Pascha immolabant* (nempe Iudæi) *dicunt ei discipuli, &c.* & quæ sequuntur. Et cap. 15. *Quia erat parasceue, quod est ante sabbathum.* Similia Luc. 22. & 23. dicuntur: *Et dies erat parasceues, & sabbathum illucescebat.* Et rursum: *Et sabbatho quidem siluerunt secundum mandatum.* Vnde apparet quod in die parasceues non quieuerunt ab opere; quod tamen oportebat in die Paschæ. Igitur non illo die, sed sabbatho videntur celebrasse phase, id est, non ea vespera qua Christus, sed vespera quæ erat initium sabbathi. Hic autem dicitur quod ante diem Paschæ cœnam fecerit; cùm alij dicant id factum primo die Azymorum. Quamquam ad hoc responderi posset, eos consentire; cùm alij vesperam intelligant ipso die inchoatam; Ioannes nominet sequentem diem cuius initium erat vespera præcedens.

Sed magis vrget quod dicitur cap. 18. Pontifices non intrasse in prætorium, *vt non contaminarentur, sed vt manducarent pascha.* Igitur eorum pascha erat sabbathum. Hoc pertinet illud cap. 19. *Iudæi ergo quoniam parasceue erat, vt non remanerent in cruce corpora sabbatho (erat enim magnus dies ille sabbathi) rogauerunt Pilatum vt frangerentur eorum crura, & tollerentur.* *Magnum sabbathum* vocare videtur propter concursum diei Paschæ. Item die Parasceuæ Ioseph, Nicodemus, & mulieres piæ emerunt sindonem, parauerunt aromata & vnguenta vt dicitur Luc. 23. in fine. Igitur eo die non celebrabant Pascha; quia die Paschæ nullum opus seruile facere licebat, imò nec sepelire. Vnde Ioannes indicat, quod propter imminens sabbathum properauerint eum sepelire in monumento proximo. cap. 19. in fine: cùm alioqui maluissent eum honorificentius alibi cum maiori apparatu sepelire, nisi sabbatho fuissent præuenti. Igitur dies quo hæc faciebant, non erat illis Pascha; dies, inquam, celeberrimus, & summè obseruandus. Sed vide Baron. tom. 1. Annal. vbi hæc omnia soluere conatur; & docet Christum & Iudæos eodem die celebrasse Pascha. Vide etiam nost. Comment. in 4. distinct. 8.

In finem dilexit eos. Beda homil. in cœna Domini, id est, in tantum dilexit, vt ipsa dilectione vitam ad tempus finiret corporalem.

v. 5. *Et cœpit lauare pedes discipulorum.* Daturus discipulis suis panem filiorum; priùs eis pedes lauat; quâ lotione significatur affectuum mundatio: nimirùm ad significandum, quâ animi puritate ad illam mensam nobis accedendum sit. Factam enim esse hanc lotionem ante institutionem Eucharistiæ, satis apparet ex narratione Ioannis collata cum aliorum Euangelistarum narratione. Post hanc enim lotionem iterum recubuit, scilicet mysticam Cœnam noui testamenti cum discipulis acturus, qui typicam Agni Paschalis cœnam iam ante præmiserat. Posteaquam verò mysteria compleuit, locutus est de traditore sicut & apud Lucam. Vide Annot. Matth. 26. & Lucæ 22. Fuit autem hæc lotio, non modo mysterium, sed etiam exemplum. An etiam sanctificatio discipulorum; quæri potest; & est probabile quod Christus lauando pedes corporis, purgauerit in discipulis suis affectus cordis; per pedes enim affectus significantur. Certè Ambrosius

lib. de Initiandis, affirmat fuisse mysterium & sanctificationem.

v. 6 *Venit ergo ad Simonem Petrum.* Non post alios, sed omnium primo, quemadmodum rectè ab Aug. & alijs annotatum est, vt hac etiam in re, quod Petrum primum Dominus lauare voluit, eius prærogatiua agnosceretur. Cùm enim dicitur; *Cœpit lauare pedes discipulorum:* genus ponitur, ad speciem autem, id est, ad particulares descendit, cùm ait; *Venit ergo ad Simonem Petrum.* Et ideò Petrus vsque adeò exhorruit tam humile erga se officium Domini sui; quia ad se primo veniebatur. Nam si alij ante ipsum loti fuissent, vel vnus, vel duo, vel plures; certè caussam tam obstinatæ recusationis Petrus nullam habuisset, quando iam exemplum vidisset in alijs. Atque hoc ipsum etiam Dominus verbis suis significasset, dicendo hoc aut simili modo; Cur tu recusas, quod alij fratres tui iam priores permiserunt? Nunquid tu minus, quàm illi meo indiges lauacro? Sed nihil tale dictum. Quocirca prorsus existimandum, ad Petrum primò omnium ventum fuisse; eumque vt solebat, non suo tantùm, sed & cæterorum nomine, tam vile obsequium Domini sui detrectasse, cuius repressa contradictione, cæteri posteà faciliùs idem obsequium admiserunt.

Domine tu mihi lauas pedes? Hoc dixit, recusando ex humilitate lauari à Domino, quem confessus fuerat esse filium Dei. Neque per hoc peccauit, sed bene fecit. Sicut Ioannes Baptista, quando Christo accedenti ad ipsum, vt baptizaretur, dixit: *Ego à te debeo baptizari, & tu venis ad me?* Sicut & Centurio, voce Christi laudatus, quando Christo dicente, *Ego veniam & curabo eum*; dixit: *Domine non sum dignus vt intres &c.* Sed quando Christo instante & dicente; *Quod ego facio, tu nescis modo*; pertinacius reluctatus est Petrus, dicens; *Non lauabis mihi pedes in æternum*, peccauit venialiter; peccaturus etiam damnabiliter, si post illa verba Christi subiuncta; *Si non lauero te non habebis partem mecum*, noluisset acquiescere; quia per illa verba iam sciebat, aut scire debebat, Christum præcipere, vt se sineret lauari, sub interminatione amittendæ hæreditatis cælestis. Vnde & illa verba; *Si non lauero te*, videntur ad litteram intelligenda de lotione illa corporali, qua Christus lauare voluit pedes Petri, non quod illa secundum se Petro necessaria esset, ad salutem; sed quia præcepto Christi obsequendum erat sicut olim præcepto Dei vetantis primis parentibus ne de ligno scientiæ ederent. Non tamen Christus verba tam seuera proferre voluisset; nisi mysterium aliquod in eis intendisset, idemque magnum; Quod nemo potest habere partem cum Deo, quem Christus non lauerit à peccatis.

v. 10. *Qui lotus est, non indiget nisi vt pedes lauet, sed est mundus totus.* Hæc sententia quia obscuritatis aliquid habet, breuiter explicanda est. Quidam intelligunt corporalem lotionem pedum; quam putant velut sacramentum quoddam post baptismum adhibendam ad abstergendas reliquias peccatorum. Sed rectiùs intelligitur sententia de interiori ablutione, & emundatione affectuum, quam tamen per illam externam pedum lotionem voluit significare. Sensus igitur; Qui ablutus est à peccatis in sacramento baptismi, non necesse habet eodem lauacro rursum purgari; sed tantùm pedes, id est, animi affectus subinde purgandi sunt; quia ex fæce rerum terrenarum in quibus versatur, non possunt non sæpenumerò commaculari. Rectè per *pedes* affectus significantur; quia sicut corpus pedibus, ita animus mouetur affectibus. Quod addit: *sed est mundus totus*; non significat eum ex omni parte mundum esse; quia pedes adhuc immundos habet: sed sensus est; propter baptismum ita mundus est, vt simpliciter mundus dici possit; etiamsi vna aliqua parte adhuc nonnihil immundus. Hinc collige contra sectarios, regeneratos sacro baptismo, sicut & reconciliatos per pœnitentiam, simpliciter iustos vocari, ac reuera iustos esse, etiamsi in venialia peccata quotidie impingant. Vnde & sequitur: *Et vos mundi estis.* Innocentius tertius serm. in cœna Domini, ita post hanc sententiam subiungit: Multi loti sunt ab operibus malis, qui tamen loti non sunt à cogitationibus prauis. Et ideò multi lauant manus, qui tamen pedes non lauant. Quocirca qui lotas habet manus ab effectu peccati, lauet pedes ab affectu peccandi: & sic mundus fit totus. Porrò Christus hic non instituit sacramentum lotionis pedum, vt quidam videntur existimasse: sed factum eius, sacramentum fuit, id est sacræ rei signum. Rectè tamen Christiani ad exemplum Christi, & in professionem humilitatis, factum Christi imitantur, in feria cœnæ Domini. Vide nostr. in 4. dist. 3.

v. 14. *Et vos debetis alter alterius lauare pedes.* In eo quod dicit, *debetis*, obligationem præcepti significat. Nec ad solos discipulos qui præsentes aderant, hoc pertinet, sed ad omnes Christianos, quibus omnibus huius rei exemplum dedit, iuxta id quod sequitur: *Exemplum enim dedi vobis; vt quemadmodum ego feci vobis, ita & vos faciatis.* Præceptum est autem omnibus id facere, in animi præparatione, ita vt si salus proximi postulet, non refugiamus etiam infima & vilissima ministeria, & obsequia ei impendere, tametsi longè nobis inferiori. Quis enim homo dignitate tantùm præstat homini, quantùm omnibus hominibus filius Dei, qui ad lauandos pedes discipulorum sese dimisit? In specie autem genus intelligendum: id est, in lotione pedum, quodcumque genus seruilis & abiecti ministerij.

v. 16. *Non est seruus maior Domino suo, neque Apostolus maior est eo qui misit illum. Apostolus*, id est, legatus non est maior rege vel principe, vel etiam republica, à qua missus est. Non significat omnem eum qui mittitur esse minorem eo à quo missus est. Aliquando enim æqualis æqualem, vt Pater Filium: aliquando minor mittit maiorem, vt parochiani Parochum, ciues primum è Magistratu. Sic Actor. 8 Apostoli miserunt Petrum & Ioannem. Sed sensus est, Apostolum non esse maiorem eo cuius est Apostolus, id est, principe, seu Domino, qui mittit eum, tanquam authoritatem habens super eum.

v. 23. *Erat ergo recumbens vnus ex discipulis eius in sinu Iesu.* Et paulò pòst: *Cum recubuisset ille super pectus Iesu.* Sic infrà cap. 21. *Qui & recubuit in cœna super pectus eius.* S. August. serm. 2. de diuersis, dicit quod Ioannes in illo conuiuio de dominico pectore cælestia secreta bibebat, quæ postea eructauit; vt illud; *In principio erat verbum.* Quid sit *recumbere in sinu*, explicatur ab ipso Euangelista, per *recumbere super pectus.* Quod enim inter amplexus brachiorum medium est, Græcè κόλπος, Latinè *sinus* vocatur; qui idem est locus pectoris. Talis autem situs vnius hominis super alterum, neque incommodus erat, neque inhonestus, vbi mos erat non assidendi mensæ, vt nos facimus; sed accumbendi, seu discumbendi super thoris: quod & Romanis, & alijs multis gentibus erat in vsu; de quo vide Ians. & Baron. Recubitus verò Ioannis in sinu & super pectus Iesu significat nobis quietem, & dulcedinem vitæ contemplatiuæ: sicut contrà, Petrus super mare ambulans, & mergi incipiens ac periclitans, significat inquietudinem & pericula vitæ actiuæ: cuius vitæ suscipiendæ necessitatem, cum magno merito coniunctam Christus declarat his ad eundem Petrum verbis: *Si diligis me: pasce oues meas.*

Quem diligebat Iesus. Id est, Ioannes, vt liquet ex vltimo capite; & sensus est, Cui familiaria dilectionis signa sæpius ostendebat. Sic cap. 11. de Lazaro: *Ecce quem amas, infirmatur.* Et mox: *Diligebat autem Iesus Martham, & sororem eius Mariam & Lazarum.* Ita de Salomone dicitur quod dilexerit eum Dominus, id est, singularia quædam dilectionis signa ostenderit ei,

scilicet mirabiliter prosperans & pacificans regnum eius. Ita de illo adolescente. *Et intuitus dilexit eum.* Mat. 10.

v. 24. *Innuit ergo huic Simon Petrus, & dixit ei, Quis est de quo dicit?* Dixit nutu, non voce. Hinc etiam patet Petrum in illa cœna non fuisse Christo proximum; alioquin ipsum interrogasset, vt aliàs familiariter facere solitus erat: Sed fuisse remotius à Christo quam Ioannem, ita vt interrogare non posset, nisi ab aliis, qui medij erant, audiretur. Aut fortè erat è regione: Sic enim faciliùs innuere potuit Ioanni.

v. 29. *Respondit Iesus; ille est, cui ego intinctum panem porrexero.* Secretò respondit, sicut secretò fuerat interrogatus: nam hoc ab alijs non fuisse intellectum, satis ex eo colligitur, quod cum statim post dixerit Iesus proditori; *Quod facis, fac citiùs*; nemo discumbentium, vt testatur Euangelista, sciuerit ad quod hoc diceret ei. Quamquam in eo quod dicit: *Hoc autem nemo sciuit discumbentium, ad quid dixerit ei*; puto excipiendum ipsum Ioannem, qui iam audiuerat à Domino quis esset traditor, atque ita facilè percipere potuit, quid sibi vellent illa verba: *Quod facis, fac citiùs*. Vide Annot. Matth. 26. Fortè tamen nec ipse Ioannes intellexit.

Et cum intinxisset panem, dedit Iudæ. Clemens lib. 5. Constit. Apostolicarum cap. 13. dicit Christum discipulis antitypa mysteria tradidisse absente Iuda. Consentit Clementi Dionysius & Hilarius & alij. De quibus, vide *Turrianum & Bonium* in locum Clementis differentem. Interim non contemnendum, quod alij docti de libris illis constitut. Apostolicarum censent. Aliter sentiunt alij plerique, asserentes Iudam vnà cum alijs Apostolis sumpsisse corpus Domini. Ita S. Augustinus lib. de adulterinis coniugijs c. 27. & alibi. Item Nicephorus lib. 1. cap. 50. (vide Annot. Matth. 26.) Item Leo serm. 7. de passione Domini. Vide Hesselium. Pro priori sententia facit quod tradiderit Dominus Iudæ panem intinctum. Nam videtur Dominus discipulis seorsum panem, & seorsum vinum consecratum porrexisse. Hoc enim trium Euangelistarum & Pauli narratio planè postulat. Priùs enim dicit: *Comedite*; posteà: *bibite*. At qui panem intinctum sumit, tantùm comedit. Pro posteriori facit, quod iam cœna facta esset, vt testatur Euangelista, ac post lotionem iterum accubuerit Dominus; non profanum cibum ampliùs sumpturus, aut discipulis daturus; ne postcœnium aut repotiâ instituere velle videretur: sed, præmissa lotione pedum, tanquam affectuum mundatione facta, instituturus nouum sacrificium corporis & sanguinis sui, eademque mysteria daturus Apostolis. Videtur ergo quod nullum profanum cibum aut potum, posteà Apostolis dederit; sed sacrum solummodò, scilicet corpus suum, & sanguinem: quem etiam Iudæ, vt occulto peccatori, denegare noluit; vt exemplo suo ministros Ecclesiæ doceret, quid & ipsi circa malos, si occulti essent, facere deberent; vt docet Augustinus & alij. Vide quoque Iansen cap. 130. & 132. Vbi dicit constare quod Iudas interfuerit institutioni Eucharistiæ, & quod sumpserit corpus & sanguinem Domini, idque Augustinum docere multis locis. Ad argumentum de buccella seu offula, seu intincto pane, ex eodem respondetur; illum non fuisse panem mysticum, id est, corpus Christi; iam enim antè sumpserat corpus Christi & sanguinem cum alijs; sed eo signo porrectæ offulæ Christum designasse proditorem, non omnibus discipulis, sed soli Ioanni; nec ideò instituit postcœnium, sed ex reliquijs panis & vini quæ in mensa erant, particulam panis vino intinxit, & proditori dedit, indicij caussa, non alimenti. Augustinus quoque istam buccellam corpus Domini fuisse negat. Fortè ex hac offula Iudæ tradita, exemplum sumpserunt quidam, quos legimus olim laicis porre-

A xisse Christi Corpus intinctum calici: quasi nimirum hoc ipse Dominus fecerit, quando Iudæ panem intinctum præbuit. Sed vide Hugonem lib. 2. de sacramentis, parte 8. cap. 4. vbi ex Aug. docet, Iudam non accepisse Corpus Domini per intinctam buccellam, quia iam priùs cum alijs discipulis acceperat. Ex eo tamen (inquit) quod traditori suo Dominus, ad notandum eum, buccellam intinctam dedit; consuetudo habet, vt Corpus Christi fideles intinctum non accipiant. (Vide nostra in 4. dist. 9.) Id etiam habet Vitriacus historiæ Occidentalis cap. vltimo, vbi in partem vtramque disputat, an Iudæ dederit Christus Eucharistiam; & magis probat quod sic, non tamen in buccella intincta.

B v. 27. *Et post buccellam.* Quod priùs, *panem & intinctum panem*; hic *buccellam* vertit interpres, cùm in Græco, idem semper sit vocabulum, ψωμίον.

Quod facis, fac citiùs. S. Leo serm. 7. de passione Domini, vox hæc non iubentis est, sed sinentis, non trepidi, sed parati, &c. Ita Cyprianus dicebat Proconsuli, fac, quod vobis præceptum est; referente Aug. serm. 12. & passionis cap. 14. Sic Helizæus ad filios Prophetarum importunè insistentes, vt mitterent ad quærendum Heliam, dixit: *Mittite* 4. Reg. 2. & Dominus ad Iudæos: *Soluite templum hoc.* Ioan. 2.

v. 29. *Aut egenis vt aliquid daret.* Scilicet pro more, Christo iubente. Hoc exemplo, cœnobia fratrum, licet paupertatem professorum, ac verè pauperum, non debent vacare à dandis eleemosynis. Vnde &

C Franciscani, & Capucini mendicantes, dant etiam ipsi alijs egentibus eleemosynas.

v. 35. *In hoc cognoscent omnes quia discipuli mei estis, si dilectionem habueritis ad inuicem.* Præclarum symbolum discipulorum Christi. Discipuli Ioannis agnoscebantur ex ieiunijs & vitæ austeritate; discipuli Pharisæorum ex vestitus genere, & varijs corporalibus obseruantijs; Philosophorum discipuli ex certis quibusdam placitis & opinionibus: At discipuli Christi potissimum agnoscuntur ex symbolo dilectionis mutuæ. Ex hoc symbolo agniti fuerunt fideles illi Ecclesiæ primitiuæ, de quibus Lucas in Actis: *Multitudinis credentium erat cor vnum, & anima vna.* Hinc igitur patet eos discipulos Christi non esse, qui hoc symbolo destituti sunt. Nam tametsi dici possunt dis-

D cipuli professione, non tamen sunt discipuli executione eius doctrinæ, quam sequendam susceperunt. Non ponitur hic nota totius Ecclesiæ; sed tantùm eorum qui opere ostendunt se esse discipulos Christi, id est, bonorum fidelium; vel etiam totius Ecclesiæ, sed secundum partem meliorem & præcipuam; quomodo sanctitas, est Ecclesiæ nota.

CAPVT XIV.

v. 1. *Creditis in Deum; & in me credite.* Iam creditis in Deum, verum id non sufficit. Nam debetis etiam in me credere; vt mediatorem ad Deum. Vtrumque enim ad salutem est necessarium, ad consequendam vitam æternam, iuxta illud infrà cap. 17. *Hæc est vita æterna vt cognoscant te solum ve-*

E *rum Deum, & quem misisti Iesum Christum.* Et quod hic paulò infrà dicitur; *Nemo potest venire ad Patrem, nisi per me*; scilicet vt mediatorem. Ideò non solùm in Deum, sed etiam in me credere debetis.

v. 2. *In domo Patris mei mansiones multæ sunt.* Paulò ante dixerat Dominus: *Quo ego vado vos non potestis venire.* Ne igitur occasione illorum verborum desperarent discipuli se peruenturos ad gloriam regni cœlestis; consolatur eos his verbis, dicens: *In domo Patris, &c.* q. d. non mihi soli parata est mansio apud Patrem, sed multa, eaque non vnius generis in cœlo habitacula parata sunt hominibus à Patre meo. *Per mansionum multitudinem & varietatem* significat, &

futuram

futuram multitudinem ciuium cœlestium, & gloriæ differentiam inter ipsos electos, idque pro meritorum diuersitate. Facit hic locus ad expugnandum dogma Iouiniani; qui secutus opinionem Stoicorum, & peccata omnia inter se, & virtutum opera, paria esse dicebat. Et quia parium meritorum par merces est, necessitate consequentis, dicere compulsus est, & glorias beatorum, & pœnas miserorum pares esse. Omnium enim istorum eadem ratio. Et vno expugnato cætera concidunt.

v. 6. *Ego sum via, veritas, & vita*, *Via*, conuersationis sanctæ; *veritas*, doctrinæ diuinæ; & *vita*, beatitudinis sempiternæ. Sic S. Leo sermone 2. de resurrectione Domini.

v. 9. *Philippe qui videt me, videt & Patrem*. Non quod filius idem sit qui pater, sed quia idem est quod Pater. Dicitur enim hoc propter perfectam similitudinem filij cum Patre secundum naturam. Sic enim & in humanis de filio patri vehementer simili dicere solemus hunc videas, patrem videas.

v. 12. *Et maiora horum faciet; quia ego ad Patrem vado*. Causa seu ratio significata coniunctione *quia*, non perspicitur, nisi adiungas sequentia; *Et quodcumque petieritis in nomine meo, hoc faciam*. q. d. etiam maiora his faciet; quia cum ego iam ad Patrem proficiscar; assumptus in gloriam eius, & sedens ad dexteram eius, tunc tantò magis faciam ac præstabo quæcumque vel ipsum, vel me, in nomine meo rogaueritis; quantò per humanitatis meæ gloriam ero ei coniunctior. Idque totum, *vt glorificetur Pater in filio*, id est, per filium illa facientem. Nam gloria Patris est filius sapiens. Prouerb. 17.

Et maiora horum faciet. Quocumque modo hoc intelligatur, significat Christus non sua ipsorum virtute hæc facturos; sicut & S. Petrus in Actis profitetur, sed virtute Christi: hoc enim volunt sequentia verba.

v. 13. *Et quodcumque petieritis in nomine meo, hoc faciam*. Et iterum v. 14. *Si quid petieritis in nomine meo, hoc faciam*. Non enim legendum vt multi excusi codices habent præter fidem Græcorum & MSS *Et quodcumque petieritis Patrem*; sed absolutè, *Quodcumque petieritis*. Quamquam, si suppleas *Patrem*; nihilominus significat Christus, ac repetit se facturum quodcumque petierint, etiam si maiora postulent opera fieri, quàm quæ ipse fecit. Vnde sensus hic elici potest: Qui in me credunt, facere poterunt opera qualia ego feci, & ijs etiam maiora, si res poscat. Tantùm cum fide & fiducia petant à me quidquid illud fuerit, etiamsi meis operibus maius, ego eis id præstabo. Consimile est illud Marci 11. *Quicumque dixerit huic monti, Tollere, & mittere in mare*; *fiet ei*. Vbi & sequitur de oratione: *Propterea dico vobis: omnia quæcumque orantes petitis, credite &c*. Rectè igitur illi qui exemplum adferunt de montis translatione. Quod miraculum dici potest maius suscitatione mortui, si spectetur admiratio hominum & rei stupendæ nouitas; licet absolute magis superet naturæ vires mortui resuscitatio, & cœci illuminatio, quàm montis in alium locum translatio.

Hic etiam locus vbi dicitur; *Si quid petieritis me*, confundit hæreticos, dicentes, non Christum à nobis, sed solum Patrem orandum esse.

Porrò exquirat studiosus, an hic reddi possit sensus, vt *horum* accipiatur partitiuè: *Qui in me credunt*, facient & ipsi opera, seu miracula cuiusmodi ego feci; nec tantum minora cuiusmodi sunt morborum depulsiones, sed etiam quæ inter hæc sunt maiora & excellentiora; vt sunt illuminatio cœci, resuscitatio mortui. Sic enim 1. Corinth. 13. *Maior*, (id est, maxima) *horum Charitas*. id est, inter hæc tria maior est Charitas, & Lucæ 22. *Facta est contentio inter eos quis eorum videretur esse maior*, id est, maximus.

v. 15. *Si diligitis me, mandata mea seruate*. Infrà dicit: *Qui habet mandata mea & seruat ea ille est qui diligit me*. Et iterum: *Si quis diligit me, sermonem meum seruabit*. Ex quibus duabus sententiis apparet, illa duo conuerti, seruare Dei mandata, & eum diligere. Et quia Catechumeni boni seruant Dei mandata; hinc sequitur eos diligere Deum, etiam sicut diligendus est, & proinde habere charitatem, non quæ filijs propria est, sed generalius acceptam. De qua vide nostra in 3. dist. 27. Quomodo ergo hic dicit, *Si diligitis me, mandata mea seruate*: cùm non possint illa duo separari? *Resp.* sensum esse: Si diligitis me, sicut vere diligitis, eam dilectionem præstate, & declarate per opera & obseruationem meorum mandatorum. Nam si non seruatis mandata mea, verè me non diligitis, sicut diligere debetis: scilicet super omnia: idque efficaci dilectione declaratur per opera.

v. 16. *Et alium paracletum dabit vobis*. Paracleti vocabulum est commune toti Trinitati Nam & filius manifestè significat se Paracletum esse cùm dicit post sui discessum patrem daturum illis *alium* paracletum: Patrem autem paracletum esse, probat illud Apostoli 2. Cor. 1. *Pater misericordiarum & Deus totius consolationis, qui consolatur*. Id autem Christus hic tacet, quia sermo ei est de paracleto à Patre ad discipulos misso, aut mittendo; Pater autem non mittitur.

Interpres noster consulto retinuit Græcum vocabulum; videtur enim ambiguum esse ad consolatorem & aduocatum. Non significari hîc aduocatum, illud inter alia arguit, quia de aduocato non erat dicendum: *Quem ego mittam vobis à Patre*, quod dicitur c. sequenti, sed potiùs quem ego mittam pro vobis ad Patrem. Nam aduocatus mittitur pro reo ad iudicem, vt apud illum pro reo interpellet. Item, in toto diuino officio nusquam legimus Spiritum sanctum vocari aduocatum, sed consolatorem, *Consolator optime*, *in fletu solatium*, Et, *eius semper consolatione gaudere*. Item Theophylactus interpretatur consolatorem, non aduocatum; similiter Euthymius. Adde quod aduocati significatio, huic loco minimè quadrat; quia Christus dicit & profitetur se ire ad Patrem: Quid ergo opus erat mittere alium aduocatum, quando Christus iam ipse deinceps futurus est Patri præsens, quo commodissimè fungi posset aduocati officio? Aut, si Spiritus sanctus, aduocatus; non ergo ad discipulos mittendus erat huius rei gratia, sed potiùs manere debebat apud Patrem, vt ibi pro discipulis interpellaret.

S. Augustinus quidem tractatu 74. in Ioannem & Grogorius homilia 30. super Euangelia interpretantur aduocatum: sed idem S. Aug. lib. 1. de sermone Domini in monte, testatur Spiritum sanctum maximè propterea paracletum nominari, id est, consolatorem, vt temporalia amittentes æterna lætitia perfruantur. S. Gregor. autem exponit hoc sensu; nempe quia *postulat pro nobis*, id est, postulare nos facit, sicut ad Rom. 7. interpretati sumus. Vide ibidem nostrum Comment. Porrò Spiritum sanctum hîc dici Paracletum, id est, aduocatum, non conuenit; loquitur enim Dominus de paracleto propriè, quia sic eum Paracletum vocat, sicut seipsum, dicens: *Et alium paracletum*, scilicet qualis ego sum. Constat autem Christum propriè esse aduocatum nostrum secundum humanam naturam, secundum quam est mediator & intercessor noster, non secundum diuinam, quæ sola est in Spiritu sancto. Quare impossibile est Spiritum sanctum propriè esse aduocatum nostrum; & qui hoc diceret, incideret in hæresim Macedonij. Ergo Paracletum hîc intelligit consolatorem; de quo Lucas Actor. 9. *Ecclesia habebat pacem, & consolatione Sancti Spiritus replebatur*. Ecce, quomodo ista promissio post Christi discessum in Ecclesia impleta.

v. 28. *Quia Pater maior me est*. Tale est & illud; *Caput Christi Deus*, 1. Cor. 11 Vide Comm. eius loci, & illud 1. Cor. 15. *Cùm tradiderit regnum Deo & Patri*.

Et iterum: *Tunc & ipſe filius ſubiectus erit ei, qui ſubiecit ſibi omnia.* Quæ omnia loca de Chriſto loquuntur vt homine, ſicut & præſens locus. Præcedit enim: *quia vado ad Patrem.* Nam Chriſtus ad Patrem ibat, non diuinitatis ratione, ſecundùm quam à Patris gloria numquam receſſit, ſed humanitatis, ſecundùm quam diſcipulos relicturus, & ad Patrem erat adſcenſurus.

v. 30. *Venit enim princeps huius mundi.* Epheſ. 2. Diabolus vocatur princeps poteſtatis aëris huius, & 2. Corinth. 4. vocatur Deus huius ſæculi. Vide noſtrum Comment. dictis locis.

Et in me non habet quicquam. Gregorius homilia trigeſima nona in Euangelia, bene explicat quomodo hoc ſoli Chriſto competat, & nulli aliorum ſanctorum. Item Hieronymus q. 8. ad Algaſiam dicit, & probat etiam per alias ſcripturas, Chriſtum ſolum eſſe in quo princeps huius mundi nihil inuenerit, & ſic interpretatur, nihil ſui operis, ſuique veſtigij.

CAPVT XV.

v. 2. OMnem palmitem in me non ferentem fructum, tollet eum. Ergo ſunt aliqui palmites in Chriſto, fructum tamen non ferentes, & proinde amputandi à vite Chriſto. Sunt ergo ergo mali in Eccleſia.

Vt fructum plus afferat. Augetur igitur in homine iuſtitia; idque per bona opera. Vnde conſequens eſt: non in ſola remiſſione peccatorum conſiſtere iuſtitiam hominis.

v. 3. *Iam vos mundi eſtis propter ſermonem quem locutus ſum vobis.* Cui ſcilicet credidiſtis, id eſt, mundi eſtis per fidem. Sic ad Epheſios 5. Chriſtus Eccleſiam ſuam mundat lauacro aquæ, in verbo. Et S. Petrus in Actis c. 15. teſtatur fide purificari corda. Et Iacobus c. 1. Nos regenerari verbo veritatis. Sed cur non ſimiliter fatendum eſt, nos mundari, & iuſtificari per legem, ſi videlicet eam faciamus? *Reſp.* Verbum creditum opponitur legi cognitæ, id eſt, fides cognitioni legis. Iam verò fides monſtrat nobis redemptorem & Saluatorem, à quo petenda eſt iuſtitia; ipſaque fides initium quoddam eſt huius iuſtitiæ, non enim eſt ſine aliqua bona voluntate. At legis cognitio nihil tale; ſed tantum monſtrat quid agendum, aut non agendum.

v. 4. *Sicut palmes non poteſt ferre fructum à ſemetipſo niſi manſerit in vite: ſic nec vos niſi in me manſeritis.* Senſus eſt, ſicut palmites per ſe & ſeparati à vite fructum ferre non poſſunt, ſed tantùm cohærentes & manentes in vite; ita nec vos à vobiſipſis, id eſt, per voſipſos & ſine me, fructum vllius boni operis ferre poteſtis; ſed tantùm mihi tanquam viti cohærentes & agglutinati per fidem. (*Niſi*) pro (ſed tantùm,) vt ſæpè alibi.

v. 5. *Quia ſine me nihil poteſtis facere.* Hoc non tantùm ad opera meritoria, id eſt, ab eo profecta, qui per inhabitantem Spiritum ſanctum, & per gratiam remiſſionis factus ſit filius Dei, & hæres regni, pertinet: ſed etiam ad ea, quæ aliter ducunt ad ſalutem. Cuiuſmodi ſunt opera pœnitentis, vel Cathecumeni ante perceptum ſacramentum. Ita S. Auguſt. multis locis, & Concilium Arauſicanum ſecundum. Imò S. Auguſt. tract. 31. in Ioannem extendit ad operationem miraculorum. S Thom. 1. ſec. quæſt. 109. art. 6. ad 2. etiam generaliter intelligit, extendens ad primum motum bonum voluntatis. Vide ibidem Cajetanum. *Sine me,* Non ſignificat cauſam ſine qua non: vt cum dico, nihil video ſine lumine; animal non poſſe reſpirare ſine aëre; cùm nec lumen efficiat viſionem nec aër reſpirationem: ſed cauſam ipſam principaliter agentem; vt ſenſus ſit: Nihil poteſtis facere ſine me faciente vt faciatis. Sic alibi: *Sine ipſo factum eſt nihil* Et, *vnus ex illis non cadit in terram ſine Patre veſtro*; ſcilicet procurante & faciente. Vel certè; cùm Chriſtus hìc de ſe loquatur vt homine, quatenus vitis eſt, cui nos vt palmites inſerimur; hic ſenſus erit: *Sine me,* id eſt, ſine meo merito;

A vel, ſine me faciente per meritum meum, nihil poteſtis facere. Vide noſt. in 2. ſent. diſt. 26.

v. 6. *Si quis in me non manſerit, mittetur foras ſicut palmes, & areſcet, & colligent eum, & in ignem mittent, & ardet.* In Græco ſic habetur: *Niſi quis manſerit in me, eiectus eſt foras ſicut palmes, & exaruit, & colligunt eos, & in ignem mittunt & ardent.* Vbi nota illud, *eos*, neceſſariò ad palmites referendum eſſe. Eſt enim in Græco neutrius generis αὐτὰ, ſubaudi κλήματα. Et illud *ardent* eſt quidem in Græco καίεται, ſingularis numeri, ſed more Græco pro plurali poſitum, propter neutrum plurale ſuppoſitum ſubintelligendū κλήματα. Fauent huic lectioni quædam MSS. in quibus legitur *areſcit, colligunt eos, mittunt, ardent.* Vide nouiſſima
B Biblia Plantini. Videtur ergo totum illud, *& areſcet & colligent &c.* de palmite, ſeu palmitibus vitis intelligendum, id eſt, de ea re à qua ſumitur comparatio; vnde tamen intelligendum relinquatur ſimile quid futurum de palmite tropologico infructuoſo. Dicit ergo Dominus quid fieri ſoleat de palmitibus infructuoſis, & ideò loquitur in præſenti. Sic Matth. 7. in Græco, *Omnis arbor non faciens fructum bonum exciditur & in ignem mittitur*, quod ſimiliter de arbore infructuoſa dicitur in præſenti, quia ſic fieri ſolet. Dicuntur igitur hæc non de homine, ſed de palmitibus à quibus ſimilitudo ſumitur. Dicuntur, inquam, hoc ſenſu: Si quis in me non manſerit, mittetur foras; ſicut palmites mittuntur foras & ſicut miſſi foras exareſcunt, & homines colligunt eos & in ignem mittunt & ardent. Ita nimirum fiet
C de homine illo. Hinc ſequitur palmites præcidi poſſe à vite, id eſt, homines ſemel Chriſto inſitos per gratiam, poſſe excidere & perire, & mitti in ignem gehennæ.

v. 9. *Manete in dilectione mea.* An qua me diligatis, an qua ego vos diligam? Poſteriorem ſenſum velle videtur quod ſequitur: *Si præcepta mea ſeruaueritis, manebitis in dilectione mea: ſicut & ego præcepta Patris mei ſeruaui, & maneo in eius dilectione.* Vide Ianſenium.

v. 11. *Vt gaudium meum in vobis ſit, & gaudium veſtrum impleatur.* Id eſt, vt gaudium de me ſit in vobis, & illud gaudium veſtrum quod de me habebitis, impleatur, perficiatur. Ita Euthymius. Sic Rom. 3 *gloria Dei,* id eſt, gloriatio de Deo, vel potiùs, coram Deo. Et 1. Cor. 15. *per gloriam veſtram.* (Vide Ianſenium etiam alias adferentem expoſitiones) & Nehemiæ 8.
D *Gaudium etenim Domini eſt fortitudo noſtra.*

v. 13. *Majorem hac dilectionem nemo habet, vt animam ſuam ponat quis pro amicis ſuis.* Prouocat diſcipulos ſuos ad mutuam dilectionem exemplo ſuæ erga illos dilectionis, quâ nulla major eſſe poteſt. Sed quæſtio eſt de veritate huius ſententiæ, cùm ſit major dilectio ponentis animam pro inimicis, quàm eius qui ponit pro amicis. Vnde Paulus ad Rom. c. 5. *Commendat Deus charitatem, ſuam in nobis; quoniam cum adhuc inimici eſſemus. Chriſtus pro nobis mortuus eſt.* Quidam intelligunt non ſignificaſſe Dominum, quæ ſit ſimpliciter omnium maxima dilectio, ſed quæ ſit inter homines: vt per hoc oſtenderet quanta ſit ſua dilectio, quâ etiam pro inimicis animam poſuit. Sic S. Bern. intellexit, ſerm. Fer. 4. ante Paſcha. Poſt hanc ſententiam
E ſubijciens: Tu majorem habuiſti Domine, ponens eam etiam pro inimicis. Sed ad genuinum huius loci ſenſum ducit nos quod ſequitur: *Vos amici mei eſtis, &c.* quibus verbis ſignificat ſe pro illis, tanquam amicis ſuis, animam poſiturum. Amicos autem vocat, non eos qui diligunt, ſed qui diliguntur, etiamſi ſint inimici. Vnde & Iudam amicum vocat Dominus, dicens; *Amice ad quid veniſti?* Amicum vocat, quia multa amoris ſigna ei exhibuerat. Itaque ſenſus erit: nullus eſt actus quo magis oſtendere quis poſſet ſe diligere quempiam, quàm ſi pro eius vita & ſalute ſuam impendat. Vide Annot. Leuit. 19 & noſtr. 3. ſent. diſt. 30.

v. 14. *Vos amici mei eſtis.* Id eſt, tanquam amici mei

redamabitis, amicos vos præstabitis amore meo, *si feceritis quæ ego præcipio vobis.*

v. 15. *Vos autem dixi amicos.* Quod probatur hoc signo: *Quia omnia quæcumque audiui à Patre meo, nota feci vobis.* Omnia quæcumque sic audiui, vt vobis deberent notificari, siue omnia quæcumque audiui, dicenda. Sic regina Saba dicitur locuta fuisse Salomoni vniuersa quæ habebat in corde suo; scilicet dicenda, id est, omnia dubia de quibus proposuerat eum interrogare & consulere 3. Reg. 10. Ita Filius dicitur nescire diem, neque horam aduentus Domini ad iudicium; quia non audiuit, id est, non percepit à Patre vt alijs vlterius manifestaret. Sic Paulus Actorum 20. dicit se Ephesijs communicasse omne Dei consilium; videlicet sibi reuelatum & concreditum ad patefaciendum alijs. Audierat enim in raptu quædam verba quæ non licet homini loqui. Et nota Christum loqui tanquam legatū Patris. Vnde sensus hic reddi potest: Omnia quæcumque tanquam legatus Patris accepi ab eo ad homines perferenda; vobis tanquam amicis nota feci. Quomodo legatus alicuius principis dicit: Hæc sunt omnia quæ in mandatis habui à Domino meo; seu, quæ accepi à Domino meo. Vide Annot. Marc. 13. & Act. 20.

v. 16. *Non vos me elegistis, sed ego elegi vos.* Videtur loqui de electione ad Apostolatum; quia sequitur, *vt eatis & fructum afferatis &c.* Vnde tamen non sequitur, Apostolos antequam ad Apostolatum assumerentur, nihil habuisse boni meriti, etiam in ordine ad Apostolatum; sed totum hoc meritum fuisse ex gratia eligentis.

v. 19. *Si de mundo fuissetis, mundus quod suum erat diligeret.* Vide Annot. sup. cap. 7. ad illud: *Non potest mundus odisse vos.*

Sed quia non estis vos de mundo. S. Aug. lib. de patientia cap. 20. hinc probat quod Christus non iustos, sed iustificandos elegit Apostolos. Quod non ita intelligendum, quasi tuncquando vocabantur à Christo ad eius Apostolatum vel discipulatum, fuerint iniusti, sed quod aliquando iniusti fuerant, & diuina electione iustificati fuerint. Addit enim August. Ne putarent se numquam fuisse de mundo, quia dixit: *De mundo non estis*, ideò subiungit, *Sed ego elegi vos de mundo.*

v. 25. *Qui in lege eorum scriptus est.* Habetur Psal. 24. non quod Psalmi propriè pertineant ad legē (non enim Ps. Dauidici pro lege aut parte legis dati sunt illi populo) sed quia sunt accessoria quædam legis; eademque diuinitus probata, & accepta in illo populo. Quæritur an libri Sapientiæ & Ecclesiastici, pari ratione ad legem illis pertinuerint. Non videtur: quia licet hi libri diuinam habeant auctoritatem, non tamen vt tales fuere accepti apud Hebræos; nam tempore veteris Testamenti non erant in canone sacro Hebræorum.

v. 26. *Quem ego mittam vobis à Patre.* Sensus: quem ego mittam vobis, hoc ipsum habens à Patre, quod eum vobis mittam. Non potest hic dari sensus, quem ego precibus impetrabo vobis à Patre, iuxta illud c. 14. *Ego rogabo Patrem, & alium paracletum dabit vobis*: quia precibus impetrare Spiritum sanctum alicui dandum, non est eum mittere. Alioqui homines puri, nec solum Episcopi & Presbyteri, sed etiam laici & mulieres, possent mittere Spiritum sanctum: quia possent eum alijs dandum impetrare à Patre. Id autem dicere absurdum est & inauditum in Ecclesia Dei. Vide nostr. in 1. sent. dist. 11.

Ille testimonium perhibebit de me & vos testimonium perhibebitis. Vtrumque factum esse testantur Apostoli Actorum 5. dicentes. &c. *Nos sumus testes horum verborum, & Spiritus sanctus quem dedit Deus,* &c.

Quia ab initio mecum estis. Idcirco Petrus Actorum 1. eligendum dicit Apostolum in locum Iudæ, aliquem ex ijs qui cum Christo conuersati fuissent ab initio, scilicet vt idoneus esset more aliorum Apostolorum testimonium perhibere de Christo.

Estij Annot. in Scrip.

CAPVT XVI.

v. 2. Absque synagogis facient vos. Huius eiectionis extra synagogam mentio fit etiam superius c. 9. & 12. Erat autem illa eiectio siue excommunicatio, non diuinæ, sed humanæ institutionis. Nam diuina lege, rebelles sacerdotis imperio, iubebantur occidi. Sed posteaquam Iudæis adempta fuit potestas occidendi; instituerunt huiusmodi excommunicationem. De qua re vide nostra in 4. dist. 18. vbi ostendimus esse in Ecclesia institutam à Christo potestatem excommunicandi.

Arbitretur obsequium se præstare Deo. Id est, cultum exhibere Deo gratum. *Obsequium*, Græcè λατρεία. Vide nostr. comment. Rom. 9. v. 4. Congruit autem hæc sententia cum illa ad Rom. 10. *Æmulationem Dei habent, sed non secundum scientiam.*

v. 4. *Sed hæc locutus sum vobis, vt cum venerit hora, eorum reminiscamini.* Eorum, construendum cum verbo, *reminiscamini* non cum nomine *hora*: vt planè liquet ex Græcis vbi sequitur verbum μνημονεύητε αὐτῶν. Quem ordinem si latinus interpres seruasset, ambiguè sensus non dedisset occasionem.

v. 7. *Si non abiero, paracletus non veniet ad vos.* Similis est sententia c. 7. *Nondum erat Spiritus datus, quia Iesus nondum erat glorificatus.* Quare Paracletus non potuit venire ad discipulos, nisi post Christi discessum? aut quare oportebat prius Christum glorificari, quàm daretur Spiritus sanctus? Huius rei duplex est causa; vna ex parte Christi, altera ex parte discipulorum, aliorumque credentium. Ex parte Christi quia dare Spiritum sanctum, ita copiosè & passim omnibus, sicut post ascensionem factum est (de tali enim acceptione spiritus sermo est) id non conueniebat Christo mortalitatis adhuc carne circūdato & humiliter inter homines versanti; sed reseruabatur hoc iam post resurrectionem regnanti, & deuicta morte triumphanti. De quo triumpho loquens S. Paulus Ephes. 4. *Ascendens in altum captiuam duxit captiuitatem: dedit dona hominibus.* Ex parte credentium causa est; Quia quamdiu Christum secundum carnem cognoscebant, non habebant dignam de eo existimationem: neque illius plenitudinis spiritualis erant capaces. Post resurrectionem autem, iam non secundum carnem Christum cognoscebant; iuxta illud Apostoli: *Nos ex hoc neminem nouimus secundum carnem.* Vide comm. eius loci 2. Cor. 5. S. Greg. lib. 2. dialogorum in fine: Quoniam, inquit, discipuli in carne Dominum cernentes, corporeis hunc oculis semper videre sitiebant; rectè eis dicitur: Nisi ego abiero, paracletus non veniet: ac si apertè diceretur, Si corpus non subtraho, quis sit amor spiritus, non ostendo, & nisi me desieritis carnaliter cernere, numquam me discetis spiritualiter amare. Vbi etiam hanc sententiam applicat martyribus, dans rationem cur sæpe non tanta beneficia per corpora sua, quanta per reliquias ostendant, atque illic maiora signa faciant, vbi minimè per semetipsos iacent.

Si enim non abiero, paracletus non veniet ad vos. &c. S. Leo sermone 2. de ascensione Domini: Apostoli, (ait) post ascensionem Domini, sublata ex oculis, eius humanitate, totam contemplationem animi in diuinitatem ad Patris dexteram consedentis erexerant, nec iam corporeæ visionis trahebantur obiectu, quo minus in aciem mentis intenderent, quod, &c. —— Et ineffabili modo cœpit esse diuinitate præsentior, qui factus est humanitate longinquior. Et quæ sequuntur. Vbi etiam huc refert illud. *Noli me tangere, Nondum enim ascendi*, &c. In eandem sententiam B. August. tract. 94.

v. 12. *Adhuc multa habeo vobis dicere: sed non potestis portare modo.* Abusi sunt olim hac sententia hæretici quidam, & maximè Gnostici vt refert S. August. in hunc locum: qui cum peregrina quædam

quædam & abominanda docerent, dicebant ea esse de quibus Dominus dixit: *Adhuc multa habeo*, &c. Sed illi ex his ipsis verbis conuincuntur. Non enim dicit Dominus, *Non potestis portare*, sed addit, *modò*, significans eos portaturos postea quod & promittit sequentibus verbis, *Cum autem venerit Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem*. Cum ergo ne postea quidem illa Gnosticorum dogmata ab Apostolis tradita sint; constat ea non esse de quibus dictum est; *Non potestis portare modò*. Hæc igitur de quibus Dominus hic loquitur; *Adhuc multa habeo*, &c. non sunt diuersa ab iis quæ jam ante à Christo audierant; sed eorumdem plenior & elatior explicatio, cuius nondum erant capaces. Hic sensus patet ex c. 14. vbi dicitur de Spiritu sancto: *Ille vos docebit omnia & suggeret vobis omnia, quæcumque dixero vobis*. q. d. Ea quæ me docente nondum capere potuistis; eadem illa Spiritus sanctus suggeret vobis, aperiendo & explicando, vt intelligere possitis.

v. 13 *Cum autem venerit ille spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem*. Id est, instruet vos de omnibus scitu necessariis, ad hoc vt Apostolico munere ritè fungi possitis. Inspirabit vobis omnem veritatem necessariam ad fundandas Ecclesias. Totam doctrinam Euangelicam, & omnia mysteria ad eam pertinentia, vobis suggeret. Ex quo sequitur, Apostolos omnibus Christianæ fidei mysteriis fuisse perfectè instructos; ita vt quamuis in speciali, atque vt ita dicam, in propria sua ma non tenuerint vniuersaliter omnia dogmata, quæ postea per Ecclesiam definita sunt; sic tamen Spiritu sancto doctore tenebant omnia fidei principia, vt statim mota quæstione de aliqua conclusione, potuerint de eius veritate iudicare ex principiis. S. Augustin. lib. 32. contra Faustum c. 18 refert hoc ad sæculum futurum, quando videbimus Deum sicut est: sed rectius ad diem Pentecostes videtur referendum; quando missus est in Apostolos Spiritus veritatis, & completa est ista promissio. Sequitur enim: *Quæcumque audiet loquetur, & quæ ventura sunt annuntiabit vos*.

Quæcumque audiet loquetur. Sensus: Quæcumque audiet loquenda, loquetur: quia à quo habet esse, scilicet à Patre & Filio; ab eodem habet & loqui, & annunciare ventura. Vide annot. Marci 13.

v. 16. *Modicum, & jam non videbitis me: & iterum modicum, & videbitis me: quia vado ad Patrem*. Duobus modis hoc intelligi potest, secundum quod illud: *Quia vado ad Patrem*, ad diuersa referri potest. Si enim ad priorem sententiæ partem referatur: Sensus erit, Post pusillum tempus me non videbitis, quia vado ad Patrem per ascensionem. Vt significetur quod Ecclesia militans non sit Christum visura vsque ad diem iudicij. Hoc autem tempus modicum est, comparatum æternitati. Sic ordinat hunc sermonem & intelligit S. August. Si verò ad proximam partem referatur, potest hic esse sensus, Modico tempore non videbitis me, scil. in triduo mortis, ac rursum modico tempore videbitis me, scil. post resurrectionem vsque ad ascensionem & non diutius; tunc enim vado ad Patrem. Vter sensus melior sit, pendet ex sequentibus; quæ satis fauent posteriori. Nam illud: *Nunc quidem tristitiam habetis*, intellige propter discessum meum. Videndum tamen an posterior sensus possit sic reddi: Post modicum non videbitis me: & iterum, post modicum, (id est, modico tempore interposito) videbitis me: Nam phrasis illa, *modicum &* videtur significare *post modicum*, vt in Ab... *Adhuc modicum & ego moueho*, &c. id est, post modicum tempus moueho, &c. Sed quomodo tunc cohæret illud: *Quia vado ad Patrem*? An sensus est: Quandoquidem vado ad Patrem, id est, quia tempus instat vt reuertar ad Patrem, qui misit me? q. d. Duo sunt breui & breuiter agenda: vnum, vt modico tempore vobis subtrahar per passionem & mortem; alterum, vt vos reuisam post resurrectionem, prius-

A quam abeam ad Patrem.

v. 24. *Petite & accipietis, vt gaudium vestrum sit plenum*. Græce *ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ᾖ πεπληρωμένη*, id est, vt gaudium vestrum sit impletum, perfectum, ... magis redeas, ... 15 *Hæc locutus sum vobis, vt gaudium meum in vobis sit, & gaudium vestrum impleatur*. Et c. 17. *Et hæc loquor in mundo, vt habeant gaudium meum impletum in semetipsis*. S. Aug. sic ordinat: Petite vt gaudium vestrum sit plenum, & accipietis. At Christus generaliter hortatur, ad petendum aliquid in nomine ipsius. *Si quid petieritis*, inquit, *Patrem in nomine meo, dabit vobis. Vsque modo non petistis quicquam in nomine meo*. De inde sequitur, *Petite*, nempe aliquid quodcunque piet... fuerit petendum, *& accipietis*. Sic enim & apud alios Euang. Matth. 7. & 21. Marc. 11. Luc. 11. admonemur ad

B petendum aliquid, in genere. Imò & superius cap. 14. in hoc eodem sermone ita generaliter dicitur, *Quodcumque volueritis petetis, & fiet vobis*. Et iterum, *Quodcumque petieritis Patrem in nomine meo, det vobis*. Et cap. 14. *Quodcumque petieritis in nomine meo, hoc faciam, vt glorificetur Pater in Filio. Si quid petieritis me in nomine meo, hoc faciam*. Vbi notandum, quod ... vt in his Christi verbis, illud; *vt glorificetur Pater in Filio*; Non debet ad petitionem referri, quasi Christus peculiariter hortetur ad hoc petendum, simulque pollicetur se hoc facturum: sed magis significatur fructus proueniens ex petitione illorum, & Christi exauditione: Ita & hoc loco, quo dicitur, *vt gaudium vestrum sit plenum*; significat fructum, qui consecuturus sit ex petit one & acceptione. Postquam enim acceperint

C quæcumque petierint, jam plenum habebunt gaudium. In hoc enim consistit felicitas, si quis habeat quidquid rectè voluerit. Et hunc sensum confirmant alia duo loca ex cap. 15. & 17. allegata. Nam & in iis fructus consequens significatur.

Vsque modò non petistis quidquam in nomine meo. Non dicit hoc tanquam increpans & expostulans, sed tanquam docens Antea namque non docuerat eos orare in nomine suo, saltem expressè; nunc autem id docet; ita paulatim eos erudiens & ad fidei perfectionem adducens. Sed quomodo exauditi fuerant, cum Pater neminem propitius exaudiat, nisi respiciens in faciem Christi sui? *Resp*. Christus nondum Apostolos docuerat orare in nomine suo: Implicitè tamen ratione fidei quam de Christo redemptore habebant, orabant in

D nomine Christi; quia cupiebant exaudiri eo modo & medio; quod Deus ab æterno præparasset ad saluandos homines: tametsi de Christo multum adhuc caecutirent saperent. Vide Iansf. c. 135. Christus enim quando præscripsit illis orationem quotidianam; nihil addiderat de petendo in nomine suo, adiungendo orationi, Per Christum Dominum nostrum, vel quid simile. Sed quare non id eis præscripserat, & ita docuerat? ... fides Messiæ, & officij eius erat palatim manifestanda ex Christi prædicatione, & operibus, quæ erant prædicta à Prophetis. Vnde dixit Iudæis, operibus credite. Et ipse prædicationem Euangelij auspicatus fuit, non a denuntiatione aduentus Messiæ, sed hoc tantum pa... Agite pœnitentiam, Appropinquauit enim regnum cælo-

E rum. Idemque discipulis vt fieret mandauit.

v. 26. *Et non dico vobis, quia ego rogabo Patrem pro vobis*; v. 27. *Ipse enim Pater amat vos*. Non negat se rogaturum Patrem pro ipsis, sed tantum dicit, hoc ... se non dicere; id est, discipulos non consolari docendo quod pro ipsis esset rogaturus; sed consolatur eos, dicendo, *Pater amat vos*. Hoc enim plus est quàm Christum orare pro nobis. Orat enim etiam pro iis, qui adhuc inimici sunt: sed Pater tantum amat amicos q. d. Est in vobis jam, vnde à Patre ameniini. Verum quidem est, omnes electos amari à Patre ab æterno, sed amat vt bonos faciat: Hic autem dicitur amare quia boni sunt, id est, propter bonū quod in eis est, velle eos,

præmiare. Et prior quidem amor, ordine nostræ intelligentiæ, prior est apud Deum, quàm posterior.

v. 28. *Exiui à Patre, & veni in mundum: iterum relinquo mundum, & vado ad Patrem.* Non dicit, Reliqui Patrem, & veni in mundum, sicut dicit, relinquo mundum, & vado ad Patrem: Quia Christus veniens in mundum, exiuit quidem à Patre, vt nobis in carne visibilis appareret; non tamen Patrem reliquit, sed semper cum eo, & in eo mansit; sicut ipse ait: *Ego in Patre & Pater in me est.* c. 14. v. 10.

v. 30. *Quia scis omnia, & non opus est tibi vt quis te interroget.* Atqui maximè interrogari conuenit eos qui omnia sciunt. An sensus est, nulla de re potes interrogari, quam nescias? An potius, quoniam scis omnia; propterea tibi non est opus vt quis te interroget; quia & antequam quis interroget, nosti quid interrogaturus sit. Sic non opus est Deo, vt quis eum oret; scit enim antequam oremus, &c. sed vtrumque opus est nobis, & orare Deum, & interrogare.

v. 33. *In mundo pressuram habebitis.* S. Aug. in Psal. 96. Tranquilliora & meliora tempora nolite sperare, fratres; fallitis vos. Quod vobis Euangelium non promittit, nolite promittere, &c.

CAPVT XVII.

v. 3. HÆc est vita æterna: *Vt cognoscant te solum Deum verum, & quem misisti Iesum Christum.* Qui fidem absque operibus commendant, etiam hunc locum ad confirmationem erroris sui solent proferre, quasi ad vitam æternam consequendam sufficiat credere in Deum, & mediatorem Christum. *Resp.* Dominum loqui de tali cognitione & fide, quæ viua sit & per dilectionem operetur. Ea enim est fides quam scriptura passim commendat. Vnde Ioannes in epistola Catholica: *Qui dicit se nosse Deum, & mandata eius non custodit; mendax est.* Potest & sic intelligi, vt significetur non quidem sufficere ad consequendam vitam æternam, sed necessarium esse requiri, tanquam fundamentum salutis & vitæ æternæ consequendæ, vt cognoscamus seu credamus in vnum verum Deum, & mediatorem. Ariani quoque olim hac sententia abusi sunt ad oppugnandam diuinitatem Christi. Cum enim dicitur, *Vt cognoscant te solum Deum verum* significari putabant filium eius non esse verum Deum, sed tantum esse & dici Deum propter eximiam quandam diuinæ naturæ præ alijs omnibus creaturis participationem. August. vt Arianis hoc telum eripiat, hunc facit ordinem verborum: vt cognoscant te, & quem misisti Iesum Christum, esse solum verum Deú. Possumus etiam respondere & melius, dictionem *solus*, tantum excludere ea quæ extra Patris sunt naturam. Quomodo enim excludetur filius qui in Patre est, & Pater in ipso? supr. c. 14. Vide nostra in 1. dist. 21. & S. Thom. 1. q. 31. Ita in hymno angelico, ad filium loquens Ecclesia, ait: *Tu solus sanctus, tu solus Dominus*, &c. quibus sanè verbis non excludit Patrem neque Spiritum sanctum; sed quidquid natura à filio diuersum est. Secus est, si expressè vel tacitè fiat personarum inter se comparatio. Additur autem, *& quem misisti Iesum Christú*, vt significetur ad salutem necessaria præter fidem vnius Dei, fides mediatoris. Ideo exprimit *nomen suum Iesum.* id est, Saluatorem. Ac ne quis hinc colligat filium non esse verum Deum; prouisum est diuinitus, vt idem Ioannes Apostolus, qui hæc scripsit, expressè præ omnibus alijs scriberet in 1. epistol. cap. vltimo, de filio: *Hic est verus Deus.* Ceterum quod dicitur, *hæc est vita æterna*, sic exponitur; per hoc acquiritur vita æterna, peruenitur ad vitam æternam; vt cognoscant te solum Deum verum, quæ fides etiam in statu innocentiæ necessaria erat, & lege naturæ exigitur. *Et quem misisti Iesum Christum*, quæ est fides mediatoris; eademque nonnisi post lapsum Adæ necessaria ad salutem; quia

A nec mediatore opus erat homini integro. Denique illud: *Vt cognoscant te solum Deum verum*, potest sic ordinari & exponi: vt cognoscant te esse Deum, illum, inquam, Deum, qui solus est verus Deus: vel potius, te esse illum qui solus est verus Deus. Sic intellecta sententia nullam habet difficultatem. Sic Apost. 1. Tim. 1. *Soli Deo*, id est, illi qui solus est Deus.

v. 5. *Clarifica me tu Pater apud temetipsum claritate, quam habui prius quàm mundus esset, apud te.* Quæritur quæ sit illa claritas, quàm habuit Christus ante mundum conditum? Est enim claritas idem quod gloria, Græcè δόξα. Gloria autem à S. Augustino dicitur, frequens de aliquo fama cum laude. Quæ quidem esse non potuit priusquam esset aliquid creatum. Aug. intelligit claritatem, quàm Christus ab æterno habuit apud Patrem in prædestinatione. Iansen. mauult intelligere de claritate quam reipsa habuit, nec tamen hanc B difficultatem dissoluit, ac ne meminit quidem. Certè si claritas intelligitur quam reipsa semper habuit quatenus Deus, per claritatem intelligere oportebit ipsam diuinitatem, quæ clarificationis apud homines & angelos aliquando causa futura esset. Interim vide an alicubi gloria Deo tribuitur ab æterno. Nam angeli canunt gloriam in excelsis Deo, sed non semper cecinerunt, quia nec semper fuerunt. Atque puto dicendum quod Trinitas ab æterno laudauerit & glorificauerit seipsam, aut vna persona aliam; cum laus & glorificatio Dei non sint opera ad intra, quæ sola fuerunt ab æterno; atque insuper gloria famæ celebritatem importet, quæ non est nisi inter creaturas intellectuales. Proinde, si minus placet quod S. Augustinus dicit, poterit hic C reddi sensus: ô Pater clarifica me gloriâ & manifestatione eius rei, quam habeo apud memetipsum, imò quam habui apud te, ante mundum conditum & ab æterno. Secundum hunc sensum, mihi sane valde probabilem, dicitur Christus claritatem habere & habuisse ante mundum conditum apud Patrem, quia habuit diuinitatem apud Patrem, quæ est materia glorificationis eius apud homines. Ponitur enim *gloria* pro objecto gloriæ. Nam alioqui, claritas, id est, gloria qua Christus se petit clarificari in mundo, non potest eadem esse cum gloria quam habuerit ante mundum. Item, secundum hunc sensum illud: *apud temetipsum*, est determinatio eius quod sequitur, *claritate*.

v. 6. *Manifestaui nomen tuũ hominibus, quos dedisti mihi de mundo.* Aut intelligit discipulos suos electos; D Nondum enim omnibus electis manifestauerat nomen Patris: aut sensus est: Manifestare cœpi nomen tuum electis tuis, ac meis; & per eos quibus manifestaui, deinceps manifestabitur alijs. Quod de solis discipulis loquatur, apparet, quia statim sequitur, *Et sermonem tuum seruauerunt. Nunc cognouerunt*, &c. Ergo etiam illud: *Ego pro eis rogo*, de solis Apostolis intelligendum. Vnde & posteà dicit: *Non pro eis autem rogo tantum, sed & pro eis qui credituri sunt per verbum eorum in me.*

v. 7. *Nunc cognouerunt, quia omnia quæ dedisti mihi abs te sunt.* Id est, hoc ipsum cognouerunt, omnia quæ dedisti mihi, abs te mihi data esse, id est, quod non habuerim illa à me, sed omnia à te. Id est, cognouerunt talia esse qualia reuera sunt. Omnia sunt à te; & hoc E ipsum cognouerunt.

v. 9. *Non pro mundo rogo.* Quomodo ergo posteà dicit: *vt credat mundus quia tu me misisti?* *Resp.* Mundus aliquando pro reprobis sumitur, sicut ibi: *vt non cum hoc mundo damnemur.* Item, *Mundus transit, & concupiscentia eius*: & ita non pro mundo rogat. Aliquando generaliter homines qui sunt in mundo, etiamsi sint peccatores. Ita ait: *Sed vt saluetur mundus per ipsum. Sic Deus dilexit mundum*, &c. Et hoc modo rogauit pro mundo; sed tantum secundum eam partem quæ electos complectitur. Nam omnis Christi oratio exaudita est: Et quando in cruce orauit pro crucifixoribus,

bus suis, exauditus est pro omnibus pro quibus orauit. Et quid mirum? quoniam & Stephanus fuit exauditus pro Saulo orans.

v. 11. *Et iam non sum in mundo, & hi in mundo sunt, & ego ad te venio.* Sensus, Iam deinceps non versabor cum hominibus in terra, quia cras moriturus, & paulò pòst resurrecturus quidem, sed ad vitam immortalem, & proinde à mortalium conuersatione alienam, ideoque ad te venturus per ascensionem in cœlum. Hi verò discipuli mei adhuc mansuri sunt in mundo, varias persecutiones & tentationes à mundo passuri; quos proinde tibi commendo. Vnde sequitur: *Pater sancte, serua eos in nomine tuo, quos dedisti mihi.* In eo autem quod sequitur: *Cum essem cum eis, ego seruabam eos in nomine tuo,* non oportet intelligi vices quasdam custodiæ seu conseruationis discipulorum inter filium & Patrem quasi filius eos seruauerit vsque ad discessum suum, & non vltra; deinde vero Pater commissam sibi curam custodiendi eos susceperit. Iam enim ad hanc falsam intelligentiam excludendam, præmisit dicens: *Et mea omnia tua sunt, & tua mea sunt.* Sed sensus est: Quia diu cum eis fui secundum conuersationem carnis, seruans eos præsentia humanitatis meæ, exhibendo eis officia doctrinæ, instructionis, exhortationis, correctionis, & præbendo exempla omnium virtutum; nec non operatione miraculorum monstrando me esse Christum filium tuum à te missum pro salute mundi: Hæc quia deinceps non facturus sum, vtpote corporaliter ab eis iamiam recessurus: te rogo Pater sancte, vt eos serues etiam sine his officiorum humanitatis meæ adminiculis, idque in nomine tuo. Nam & ego quando seruabam eos, non aliter seruabam, quàm in nomine tuo, id est, per virtutem operationis tuæ. In hac enim phrasi per *nomen*, virtutem significari, declarat illud Psalmi: *Deus in nomine tuo saluum me fac, & in virtute tua iudica me.*

v. 12. *Quos dedisti mihi custodiui & nemo ex eis periit, nisi filius perditionis.* Non significat aliquem ex ijs perijsse, quos Pater ei dederat, vt vult Catharinus, & alij nonnulli: Nam Pater dat, prædestinando; vnde supra cap. 6. *Omne quod dat mihi Pater, ad me veniet,* &c. sed sensus est: Nemo ex ijs perijt quos dedisti mihi, sed tantum perijt Iudas, quem non dedisti mihi, sed erat filius perditionis. Impropria igitur locutio est, sed Hebræis perquam familiaris. Ita 4. Regum 5. cap. dicit Naaman Syrus: *Non faciet vltra seruus tuus holocaustum aut victimam dijs alienis; nisi Domino,* id est, sed tantum Domino. Non enim significare vult Dominum esse vnum ex dijs alienis. Vide Annot. Act. 27. Sic Apocalyp. 21. *Non intrabit in eam aliquid coinquinatum; nisi qui scripti sunt in libro vitæ Agni.* Et Matth. 5. *Ad nihil valet vltra, nisi vt mittatur foras,* &c.

v. 15. *Non rogo vt tollas eos de mundo, sed vt serues eos à malo,* Græcè, ἐκ τοῦ πονηροῦ, quod vel neutrum est, à re mala; vel masculinum, à diabolo; sicut in oratione Dominica; sed prius magis apparet, quia hîc dicitur ἐκ, non ἀπὸ.

v. 19. *Et pro eis ego sanctifico meipsum: vt sint & ipsi sanctificati in veritate.* Sanctificat se filius Dei qui ab æterno sanctissimus fuit, quia parat se offerre in oblationem pro electis. Hoc enim in scriptura veteris testamenti sæpe significat *sanctificare*, nimirum ad rem sacram præparare. Sic & Ioan 11. *Vt sanctificarent seipsos.* Et Act. 21. *His assumptis, sanctificate cum illis.* Verbis autem sequentibus: *Vt sint & ipsi sanctificati in veritate;* veram puritatem intelligit; ad quam electis suis conferendam Christus se in hostiam sanctificauit; quomodo *sanctificari* sæpe alibi accipitur: vt 1. Cor. 6. *sed sanctificati estis.* Eph. 5. *Vt illam sanctificaret, mundans eam,* &c. Hinc quoque statuitur vera Christianorum sanctitas & mundicia, contra sectariorum iustitiam imputatiuam. Alij sic: Ego pro eis sanctifico, id est, sacrifico, in sacrificium offero meipsum. Bellar. lib. 1. de Christo cap. 3. ex Chrys. Cyrillo & alijs. Sed nescio an scripturis possit probari. Sanctificauit autem se Christus, id est, ad oblationem se parauit, sancta & prompta voluntate moriendi, idque ab initio suæ conceptionis. Ab illo enim instanti vsque ad mortem habuit huiusmodi voluntatem continuam, eamque continuo Deo obtulit.

v. 20. *Non pro eis autem rogo tantum, sed & pro eis qui credituri sunt per verbum eorum in me.* Intelligit eos omnes & solos quos Pater filio dederat; de quibus supra: *Non pro mundo rogo, sed pro his, quos dedisti mihi, quia tui sunt.* Hi vero sunt omnes & soli electi. Quare hic oportet intelligere eos qui credituri sunt fide viua, & perseuerante vsque in finem. Nam qui non sic credituri, non sunt dati simpliciter, nec pro ijs orat Christus oratione quæ sit ad salutem æternam. Rogat autem pro ijs qui credituri sunt; non quòd orationem Christi fides illorum in præscientia Dei præueniat, siquidem & ipsa fides est ex merito & oratione Christi; Vnde & mox dicit se rogare Patrem, *vt credat mundus, quia,* inquit, *tu me misisti*: sed, quod Christi oratio extra illos qui credituri sunt, non extenditur.

v. 22. *Et ego claritatem quam dedisti mihi, dedi eis.* Claritatem intelligit filiationem: sicut enim ipse est filius naturalis, ita dedit electis esse filios adoptiuos. Vtraque autem, claritas seu gloria appellatur: Illa quidem Ioannis 1. *Vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à patre,* hæc vero Rom. 5. *Gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei.* Et Ephes. 1. *Vt sciatis quæ diuitiæ gloriæ hereditatis eius sint in sanctis.*

Vt sint vnum, sicut & nos vnum sumus. Significat it similitudo rei ad suum exemplar; etiamsi non possit adæquari. Sicut Matth. 5. *Estote perfecti sicut & pater vester perfectus est.* Nam optima quæque imitanda sunt, etiamsi ea assequi sit impossibile. Sic Leuit. 19. *Sancti eritis, quia ego sanctus sum.*

CAPVT XVIII.

v. 1. *VBi erat hortus, in quem introiuit ipse, & discipuli eius.* Et mox: *quia frequenter Iesus conuenerat illuc cum discipulis suis.* Hortum libenter & frequenter cum discipulis intrat, vt ostendat se eum esse, qui nos ad paradisum reducat, ex quo in primo homine omnes eiecti sumus

v. 3. *Iudas ergo cum accepisset cohortem, & à pontificibus & pharisæis ministros.* Cohors erat militum, qui parebant Præsidi; præter quam Pontifices & Pharisæi suos habebant ministros. Vnde distinctè dicitur Iudas accepisse cohortem, & à Pontificibus & Pharisæis ministros. Neque enim cohortem ab eis acceperat, nisi tanquam procurantibus vt Præses cohortem mitteret. Sicut enim hodie potestas vna sæpe vtitur ministris alterius, quando opus est maiori numero, propter rei grauitatem; ita videtur quod Pontifices Iudæorum petiuerint suis ministris adiungi milites Præsidis, quia ille capiendus erat, qui sæpe iam se miraculosè subduxerat ex eorum manibus. Sed ne tamen potestate Christum cepisse viderentur, priusquam capi se sineret, verbo eos prostrauit in terram. Fortè etiam dici posset, quod Pontifices non habebant potestatem capiendi sine authoritate Præsidis, quam authoritatem daret adiungendo suos milites. Sed obstat quod alibi leguntur Pontifices misisse qui Iesum captum ad se adducerent vbi nulla mentio cohortis, nec militum Præsidis. Hinc autem ostenditur quod non demum in flagellatione, vel coronatione, ac postea in crucifixione; verùm etiam in ipsa comprehensione, gentiles, & non tantum Iudæi Christum hominem impijs manibus malè tractauerint. De cohorte quod fuerit militum Præsidis, habes Matth. 27. & Marci 15. cum dicitur: *Congregauerunt ad eum vniuersam cohortem.*

Ac fortè illius cohortis Centurio erat, qui dixit: *Verè filius Dei erat iste.* Imò id omnino apparet, quia dicit Matthæus id dictum à Centurione, & alijs qui cum eo erant, custodientes Iesum Atqui ijdem custodiebant crucifixum, qui crucifigendum adduxerant; & quorum in conspectu fuerat spinis coronatus, & à quibus illusus. An autem Centurio sit idem cum Tribuno, de quo hic sequitur: *Cohors ergo & Tribunus & ministri Iudæorum comprehenderunt Iesum*, quæri potest; sed non videtur, cum non sit idem præfectus centum militibus, quem Matthæus ἑκατοντάρχην, Marcus latino vocabulo κεντυρίωνα; & præfectus mille, quem Ioannes χιλίαρχον. Sed Centuriones multi parebant vni tribuno. Vide Actor. 27. Itaque, ex tota cohorte, vna centuria cum suo Centurione ad custodiendum Christum crucifixum, fortè etiam ad ducendum & crucifigendum deputata erat.

v. 6. *Vt ergo dixit eis. Ego sum: abierunt retrorsum. & ceciderunt in terram.* Apparet debilitatem eis immissam, vt stare non possent, sed caderent in terram. Forte & ἀορασίᾳ percussi vt Iesum præsentem non agnoscerent. Nam alioqui interrogati à Domino; *Quem quæritis?* non respondissent, Iesum Nazarenum, sed Teipsum quærimus, qui loqueris. Sic ergo eum præsentem non cognouerunt, sicut Syri milites Elisæum ad quem comprehendendum venerant.

v. 8. *Sinite hos abire.* Verba sunt non tam præcipientis, quàm operantis; sicut illa, *Surge, Respice, Lazare veni foras.* Christus enim his verbis efficaciter operatus est in cordibus Iudæorum, vt discipulos ipsius non caperent, sed sinerent aufugere, quomodo Deus multa operatur in cordibus malorum, licet mali nullum inde habeant obedientiæ meritum. Fuisse tamen etiam præcepta, hæc verba; inde apparet, quia Iudæi auditis his verbis reuera tenebantur ex obedientia facere quod Christus dicebat, licet non ita fecerint.

v. 9. *Vt impleretur sermo quem dixit; Quia quos dedisti mihi, non perdidi ex eis quemquam.* Quomodo sermo ille loquens de perditione æterna fuerit impletus per istam discipulorum euasionem periculi temporalem; bene explicat hoc loco Caietanus. Quia si capti fuissent & occisi, perijssent in æternum, quia à fide Christi auersi fuissent, aut saltem lingua eum negassent. Si enim Petrus, fortior cæteris, ita miserè lapsus est: quid de alijs fuerit existimandum?

v. 15. *Discipulus autem ille erat notus Pontifici.* Quid est quod Hier. in epitaphio Marcellæ scribit Ioannem ob generis nobilitatem fuisse Pontifici notum, cum constet eum filium fuisse piscatoris? An piscator ille nobilis erat? Nam vxor eius vna erat ex illis mulieribus quæ Domino ministrabant de suis facultatibus. Qua fiducia, ausa fuit petere filijs suis consortium regni; fortè eo etiam spectans, quod ceteris essent genere clariores. An fortè nobilitatis aliquid trahebant ex genere materno? Caietanus dicit incertum esse quis fuerit hic discipulus. Iansf. c. 138. in Concord. bonas adfert rationes ob quas merito putetur non fuisse Ioannes, nec quisquam de numero duodecim Apostolorum, sed Hierosolymitanus quispiam occultus Christi discipulus, Pontifici notus. Neque addit hic Ioannes, quod alibi solet, *discipulus ille quem diligebat Iesus.* Hieronymus dicto loco addit, Ioannem ob eandem causam solum Apostolorum stetisse ante crucem; & virginem Saluatoris matrem in sua recepisse. At Iacobus frater eius, primus Apostolorum raptus est ad martyrium pro Christo. Non ergo erant ob nobilitatem clari in aula Pontificis.

v. 18. *Quia frigus erat.* Vnde frigus in illa regione tempore messis? Nam tempore Paschæ, quod agebatur die decimaquinta primi mensis, nouas fruges colligi solitas, & offerri manipulum granorum viridium, ex Leuit. 23. patet; ex Iosue item 3. 4. & 5. Exod. 13. vbi dicitur: *Hodie egredimini mense nouarum frugum. Resp.* ita hoc fuisse de nouis frugibus satis ex ijsdem locis colligitur; sed panes primitiarum ex nouis granis maturis offerebantur ad Pentecosten demum. Deinde, frigus erat non die, sed nocte. Constat enim in locis æquinoctialibus & tropico vicinis noctes æstiuo tempore esse eò frigidiores, quò longiores quam sint nostris in partibus. Et quidem sub ipso æquinoctiali circulo, locis nonnullis noctes esse intolerabiliter frigidas, accedente fortassis montositate locorum, tradunt recentes historiæ rerum Indicarum.

v. 19. *Pontifex ergo interrogauit Iesum de discipulis suis & de doctrina eius.* Non interrogabat vbinam essent eius discipuli, aut cur ipsum deseruissent; vt quidam interpretantur hunc locum. Hoc enim nihil ad præsens examen contra Christum. Sed interrogabat cur discipulos colligeret, & quid eos doceret. Sunt enim coniunctæ quæstiones de discipulis & de doctrina: neque noua erat hæc murmuratio de discipulis. Nam eius meminit Ioannes etiam cap. 4. vbi dicit: Iesum reliquisse Iudæam postquam cognouit Pharisæos audisse, quod plures discipulos faceret & baptizaret, quàm Ioannes. Vtrique autem quæstioni satisfecit vna responsione; respondens se palam docuisse, nec proinde latere posse quidnam docuerit. Probata autem doctrina; consequens est improbari non posse, si sint discipuli quibus ea tradatur; maximè cum doctrina eius hoc habeat, quod ipse sit doctor veritatis, & ipsa veritas, & lux mundi, & filius Dei. Constituta ergo tali doctrina; superfluè quæritur de discipulis.

v. 20. *Ego palam locutus sum mundo: Ego semper docui in synagoga & in templo, quo omnes Iudæi conueniunt & in occulto locutus sum nihil.* Quæritur quomodo id verum sit, cum sæpe etiam alibi & secretò docuisse legatur: docuit enim aliquando in deserto, in naui, in via, in priuatis ædibus, aliquando etiam de nocte, vt quando ad eum venit Nicodemus; Et Matth. 10. dicit Dominus ad discipulos: *Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine, & quod in aure auditis, prædicate super tecta.* Igitur & in tenebris, & in aure quædam suos discipulos docuerat Christus. *Resp.* Multa quidem in occulto & priuatim suis dixit discipulis; sed nihil diuersum ab his quæ palam docuit nihil etiam quod non propalari & publicum fieri vellet. Sensus igitur est, *In occulto locutus sum nihil,* quod non aliàs palam dixerim & docuerim, aut quod non vellem publicè prædicari. Hinc confidenter dicit discipulis: *Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine*, &c. q. d. nihil istorum volo manere occultum.

v. 28. *Sed vt manducarent Pascha.* Ergo vel Iudæi in vniuersum, vel Pontifices & Pharisæi, qui in Christi necem intendebant, ea vespera erant facturi Pascha suum. Priori modo sentiunt Burgensis, Gaignæus, & alij. De quo vide nostra in 4. dist. 8. Posterius dicit Chrys. & videtur etiam nobis probabilius. Vide Benedictum Ariam in hunc locum; vbi habet singularem opinionem de traditionibus Hebræorum de calice triplicis benedictionis.

v. 29. *Quam accusationem adfertis aduersus hominem hunc?* Rupertus in hunc locum dicit Pilatum fuisse dissimulatione callidum, & quod in omnibus quæ dixit & quæ fecit, insidiabatur Iudæis; vt in eos omne crimen refunderet apud Imperatorem Romanum: & comparat eum Herodi vulpi; quia cum libenter postulationem dominicæ mortis acciperet, defendere se illum finxit. Sed hæc parum consonant cum historia Euangelica, & cum commentarijs S. Augustini & aliorum Patrum, & cum eo quod Dominus ait, *Qui me tibi tradidit, maius peccatum habet.*

v. 31. *Nobis non licet interficere quemquam.* v. 32. *Vt sermo Iesu impleretur, quem dixit, significans qua morte esset moriturus.* Intelligi puto sermonem quo

A prædixerat Matth. 20. *Et tradent eum gentibus ad illudendum, flagellandum, & crucifigendum.* Locum hunc ad marginem annotatum habent biblia Louaniensia. Quidam referunt ad illud v. 22. & 32. *Et ego si exaltatus fuero.* Et dicunt Iudæis non licuisse crucifigere, sed lapidare, & alijs mortibus efficere secundum legem. Sed hic generaliter dicitur: *Nobis non licet*, &c. nulla crucis facta mentione. Et ita exardescebant in Christum, vt quia metuebant ne à Pilato absolueretur, omnino secundum legem suam eum lapidassent, nec sub incerto euentu Pilato eum tradidissent. Quantum autem metuerint ne à Pilato dimitteretur, indicant hæc & similia verba: *Si hunc dimittis; non es amicus Cæsaris.* Vide Ianſ. & annotat. Act. 24. Et quæri potest an S. Stephanum lapidauerint, & Iacobum minorem occiderint, B ordinaria potestate, an per tumultum vacante præfectura regionis, aut Præside absente. Nam Iacobum maiorem Herodes decollauit in gratiam Iudæorum, & Petrum occidere voluit. Adulteram autem ipsi Iudæi, secundum legem suam videntur lapidare voluisse, Ioannis 8. Paulum verò periclitantem Tribunus eripuit è manibus Iudæorum. Nullo autem modo verisimile est eis solam crucifigendi potestatem fuisse ademptam: quia illa exceptio nulla fuisset, cum tot alia suppeterent mortis suppliciorum genera, quibus quemcumque vellent, facilè possent tollere è medio; etiam acerbiori cruciatu, licet non pari ignominia. Vide annot. supra cap. 8. & Act. 7.

v. 33. *Tu es rex Iudæorum?* v. 34. *Respondit Iesus: A temetipse hoc dicis*, &c. C Ex hoc colloquio secreto Pilati cum Iesu, omnino apparet Christum Græco sermone vsum fuisse, vel saltem latino. Neque enim est verisimile Pilatum hominem Romanum habuisse peritiam linguæ Hebraicæ; quam inter barbaricas reputabant Romani, nec discere dignabantur. Nisi fortè dixerit quis Pilatum, vt aliàs in huiusmodi causis, ita hic quoque in audiendo & examinando Iesu fuisse vsum aliquo interprete, quod non est improbabile. Vide annot. Matth. 27.

v. 35. *Gens tua, & pontifices tradiderunt te mihi.* *Pontifices*, non summi, sed inferiores, de quibus sæpe alibi; Tradiderunt tamen cum consensu & authoritate summi Pontificis Caïphæ.

v. 36. *Regnum meum non est de hoc mundo.* Quidam putant quod B. Maria vel Ioseph hæreditario iure debuissent succedere in regnum Iudaïcum temporale: D Et ita Iesus, iure temporali, occupare potuisset sedem Dauid patris sui. De quo vide Ioannem Gerson in sermone de natiuitate B. Virginis. Puto tamen, inquit, probabilius quod regnum Christi supra Iudæam non fuit temporale, sed spirituale, &c. reddens causam quare Christus peculiariter dictus sit rex Iudæorum. Vide Annot. Matth. vlt. *Data est mihi omnis potestas*, &c. Christum iure hæreditario fuisse regem temporalem, non apparet; quia ius illud iam erat extinctum populi consensu, sicut extingui potuit. Nec constat quod B. Ioseph, vel B. Maria & proinde Iesus, primi fuissent ad coronam, etiamsi successione sanguinis debuisset retineri. Quo etiam dato, nec adhuc E illud consequens est, quod alij volunt, Christum, vt hominem, fuisse Dominum temporalem totius mundi vel humani generis. Vide etiam annot. Apoc. 11.

Ministri mei vtique decertarent. Qui ministri? discipuli eius, an Angeli? de quibus dicitur, *quod accedentes ministrabant ei.*

v. 38. *Ego nullam inuenio in eo causam.* Quomodo ergo dicitur Matth. 27. Causam ipsius scriptam fuisse super caput eius, verisue Pilato iubente; qui postea dixit, *quod scripsi, scripsi.* Resp. Pilatus scripsit causam non quam ipse veram æstimabat, sed quam accusatores allegauerant; nempe quod faceret se regem Iudæorum. Quamuis enim Christus apud Pilatum fassus esset se esse regem; tamen Pilatus inde nihil causæ suspicabatur; Præfatus enim ac professus fuerat Iesus, regnum suum non esse de hoc mundo.

CAPVT XIX.

v. 1. *TVnc ergo apprehendit Pilatus Iesum, & flagellauit.* Quidam putant Iesum bis flagellatum fuisse, semel ante sententiam mortis, & semel post. Hic quidem, ante sententiam, ad pacandum animos Iudæorum huiusmodi punitione & ignominia. Apud Matthæum autem & Marcum post sententiam: Propterea quod apud eos sic legitur: *Iesum autem flagellatum tradidit eis vt crucifigeretur.* Verùm hæc verba non significant flagellatum post sententiam; sed potius ante, præsertim in Græco apud vtrumque Euangelistam. Sic enim sonant: *Iesum postquam flagellasset* (φραγελλώσας) *tradidit eis.* Dices, Romanis morem fuisse vt hominem morti adiudicatum flagellarent. Respondeo, Pilatum in Iesu præ animi perturbatione hunc morem inuertisse, vt prius flagellaret, deinde traderet. Vide Iansenium & F. Lucam. Porro non flagellauit manibus suis, sed ministrorum.

v. 5. *Et dicit eis: Ecce homo.* Ea serie contextus videtur hoc ad Christum, non ad Pilatum referri. Sic enim habetur: *Exiuit ergo Iesus portans coronam spineam, & purpureum vestimentum. Et dicit eis: Ecce homo*, quasi dicat: Videte me hominem à vobis tam malè tractatum. Quanquam fortè rectius ad Pilatum referas, sicut & illud quod postea dixisse narratur: *Ecce rex vester*; vt hoc loco totum illud: (*Exiuit ergo Iesus portans coronam spineam, & purpureum vestimentum*) parentheticôs interserat; quibus aptè subiungitur eundem Pilatum dixisse: *Ecce homo.*

v. 7. *Nos legem habemus, & secundum legem nostram debet mori.* Hoc quoque, sicut illud Caïphæ, aliquo modo propheticum est: quia reuera secundum legem, id est, secundum scripturas veteris testamenti, debebat mori, non tanquam legis transgressor, sed tanquam legis consummator; in qua prædictum erat Christum moriturum. Igitur secundum legem debebat mori, sicut ipse ait: *Quoniam sic scriptum est, & sic oportebat Christum pati.* Lucæ 24.

v. 11. *Non haberes potestatem aduersum me vllam, nisi tibi datum esset desuper.* Quod dicitur, *desuper*, quidam referunt ad Cæsarem Romanum, à quo Pilatus suam vicariam acceperat potestatem. Verùm Græca vox magis significat *è supernis*, id est, è cœlo, quomodo & Græcorum commentatij exponunt. Idem vocabulum est Ioannis 3. *Qui de sursum venit super omnes est.* Non voluit autem Dominus hac sententia significare, Pilatum habuisse legitimam potestatem aduersus Christum: Non enim ait, *non haberes potestatem super me*, sed, *aduersum me.* Atqui manifestum est Pilatum non accepisse à Deo legitimam potestatem aduersus Christum. Sed potestatem intelligit permissiuam à Deo, vt Christum condemnaret & crucifigeret. Qualis potestas omnibus malis communis est: quando permittuntur aliquid mali facere. Simili modo ait ijs à quibus comprehensus fuit; *Hæc est hora vestra, & potestas tenebrarum.* q. d. Hæc hora à Patre constituta, qua vobis permittit potestatem me capiendi. S. Thomas 2. 2. quæst. 67. art. 1. ad 2. quod erat: Christus exhibuit se iudicio hominis; ergo potest aliquis iudicare non sibi subiectum: Respondet, Christum propria sponte humano iudicio se subdidisse, sicut & Leo Papa subdidit se iudicio Imperatoris. Vnde apparet S. Thomam hunc locum intellexisse de potestate superioritatis; sed minus rectè. Nec enim Christus submisit se iudicio Pilati, sed à Principibus sacerdotum ad illius tribunal ductus est.

v 14. *Erat autem Parasceue Pasche, hora quasi sexta.* Vide annotat. Marc. 15. vbi hora tertia crucifixum fuisse videtur dicere.

v. 19. *Iesus Nazarenus Rex Iudæorum.* Vide annotat. cap. præced. v. 56. Nota quod ficut supra c. 11. Caiphas prophetauit, nesciens quid diceret; ita hoc loco Pilatus prophetauit, nesciens quid scriberet. Sicut enim non ille à semetipso dixit talia verba, ita iste non à semetipso scripsit hæc verba. Quod vel inde colligas: quia non permisit Spiritus diuinus ea mutari, tametsi Pilatum rogarent ijdem illi, quorum calumniosæ petitioni cesserat, vt hominem suo iudicio iustum morti adiudicaret. Quin & vxor Pilati prophetauit aliquo modo, & quidem perfectiore, quàm illi duo; quia visum acceperat nocturnum, & loquebatur sciens quid diceret.

Sed petes, cur Iesus potius sit dictus Nazarenus, quàm Bethleemita: Quia in Nazareth educatus erat, & ibidem natus putabatur. Vnde vocabant eum Galilæum; & ex eo arguebant eum non esse Messiam, neque omnino Prophetam; dicentes: *Nunquid à Galilæa venit Christus?* & iterum: *Scrutare & vide quia à Galilæa Propheta non surgit.* Ioannis 7. Nam in Bethleem natum prorsus ignorabant. Vnde eodem capite. *Nonne scriptura dicit quia de Bethleem castello, vbi erat Dauid; venit Christus?* Hoc autem dicebant vt ostenderent Iesum non esse Christum; scilicet quia non esset ex Bethleem. Verumtamen in eo quod dicebant eum Nazarenum, putantes eum ibi natum; non omnino errabant. Verè enim ibi natus erat in vtero materno; iuxta illud: *Quod enim in ea natum est.* Itaque quadam ratione Nazareth dignior Bethleem, quia in Nazareth Verbum caro factum est: In Bethleem Verbum caro factum, in lucem editum est, & mundo prodijt. Ideoque non immeritò nos etiam, perfectius quàm Iudæi illi veritatem cognoscentes, Christum potius Nazarenum, quàm Bethleemiticum vocamus. Nam & Dominus seipsum eo nomine appellare dignatus est, quando Saulum persecutorem è cœlo allocutus est, dicens: *Ego sum Iesus Nazarenus, quem tu persequeris.* Actor 22. Quædam notabilia de hoc nomine, vide annot. Matth. 1.

v 23. *Acceperunt vestimenta eius, & fecerunt quatuor partes.* Videtur plurale positum pro singulari, *vestimenta* pro vestimento, videlicet pallio; quod diuiserunt milites in partes quatuor, vt vnusquisque partem acciperet.

Erat autem tunica inconsutilis, desuper contexta per totum. Per hanc tunicam S. Patres Ecclesiam intelligunt, quæ inconsutilis est & indiuisa per vnitatem fidei & nexum charitatis. Et ob hoc *desuper contexta per totum*, quia tota, contextu quodam ordinatissimo & cohærente, ab vno capite regitur & gubernatur; eoque visibili, sicut ipsa visibilis est. Alioqui, scissuris obnoxia esset; nec in vnitate conseruari posset. Vbi etiam notandum, quod non solum nos induimus Christum, cum Christi virtutibus tegimur & exornamur; ad Roman. 13. & Galat. 3. verum etiam nos fideles Christi tunica sumus, id est, Christus nos induit vt vestem suam, quando per opera virtutum, & sanctæ conuersationis, Christi sumus ornamentum & gloriæ vestimentum. Hanc Christi tunicam hæretici diuidunt; & tamen ipsa manet indiuisa; quia dum illi se & alios ab Ecclesia per schismata separant, desinunt esse Ecclesiæ partes; Ipsa verò illis digressis & separatis, vna manet & indiuisa.

v 25. *Stabat autem iuxta crucem Iesu mater eius, & soror matris eius*, &c. Quamuis ex verbo *stabat*, nihil singulare de matre Dei colligere liceat de eius constantia & fidei firmitate, Idem enim de alijs feminis dicitur: rectè tamen sentiunt Catholici scriptores, eam non solum pedibus, sed maximè animo, stetisse stabilem, immotam & infractam. Vide S. Ambros. epist. 82. & lib. de Institut. Virg. cap. 7.

A

Et soror Matris eius Maria Cleophæ. Hanc Mariam non fuisse eandem cum Maria Alphæi, matre Iacobi minoris, ex eo colligit Baronius in Apparatu; quia Maria Cleophæ dicitur cum matre Domini stetisse iuxta crucem, hic apud Ioannem: Maria verò Iacobi mater, & Alphæi vxor, apud Matthæum & Marcum dicitur cum alijs mulieribus à longè spectasse. Sed hoc argumentum non conuincit, quia inter vtrasque recensetur Maria Magdalene; inter illas, apud Ioannem; inter has, apud Matthæum & Marcum. Vnde apparet easdem significari, quæ iuxta crucem steterunt, & quæ à longè spectabant; de cuius rei concordia vide Iansf.

B

Et fortè idem Ioanni est Cleophas, qui alijs tribus Euangelistis Alphæus: sicut idem Ioanni Nathanael, qui alijs Bartholomæus. Vide annotat. Matth. 13. & 27. Dicitur vero *Cleophæ*, videlicet vxor. Cleophas autem hic diuersus est ab eo cuius meminit S. Lucas 24. cap. quia hic κλωπᾶς ille κλεόπας in Græco vocatur. Quamquam hoc argumentum non conuincit: cum possit in altero esse crasis, Græcis frequentissima; sicut & Simon Petrus, aliquando Ioannis, aliquando Ionæ filius dicitur Iansen. putat hunc Cleopham Patrem fuisse S. Simonis Apostoli, fratris Iacobi & Iudæ: & probat ex Egesippo & Eusebio. Sed obstat quod in Romano breuiario diuersi sint Simon Apostolus, in Octobri, & Simeon discipulus filius Cleophæ, in Februario; & historiæ passionis diuersæ. Vide annotat. Matthæi 10. & Baronium in Apparatu ad Annales.

C

v. 26. *Et discipulum stantem quem diligebat.* Vide annot. supra, cap. 13. & 23.

Ecce filius tuus. Christus Dominus in cruce pendens, & morti proximus, cum possessiones terrenas non haberet, quas matri relinqueret: reliquit ei custodem & curatorem; qui tanquam filius, eius curam haberet, & omnia necessaria subministraret. Et hoc fuit testamentum quod ei moriens reliquit; docens filios ita debere parentes honorare, vt nec in morte sua, eorum, si superstites sint, obliuiscantur. Quod dicitur *filius tuus*; intelligendum non naturâ, non adoptione. Neque enim Ioannes à Maria fuit aliquando adoptatus in filium, neque ratio adoptandi; quandoquidem sola adoptandi causa esse solet, hæredem relinquere bonorum; quod in B. Maria, vt pote paupercula, locum non habuit. Sed filius, officio & charitate filiali erga illam, de qua ei dicebatur: *Ecce mater tua.*

D

Nota quod Christus Virginem Virgini, dilectam dilecto commendauit. Ioannem enim permansisse virginem, testantur S. Patres: Hieron. contra Iouinianum, & alij. Et in officio Ecclesiastico in festo S. Ioannis sæpius virgo vocatur.

Cæterùm ex hoc loco in primis colligitur, S. Ioseph iam mortuum fuisse; alioqui enim matrem non tradidisset Christus custodi alteri. Deinde, colligit Ioannes Gerson in sermone de Natiuitate B. Virginis, S. Ioseph virginem fuisse, quando accepit Mariam coniugem. Si enim Dominus matri iam prouectæ dare non voluit custodem nisi virginem; quantò magis id voluisse existimandum in adolescentiori ætate? S. Ambrosius epistola 79. putat Ioseph tunc adhuc vixisse; sed rectius Epiphanius Hæresi 78. putat eum mortuum fuisse, ante nuptias in Cana Galilææ, alioqui enim & eò vocatus fuisset cum matre Iesu; & aliàs cum ea nominaretur in Euangelio, vt Ioan. 2. quod descenderit cum matre in Capharnaum: & alibi, mater eius & fratres quærere eum dicuntur nulla facta mentione Ioseph.

E

v. 27. *Ecce mater tua.* Cur matrem Ioanni commendauit potius, quàm cuiquam alij? quia valde decebat virginem virgini commendari: vt & in hoc facto

ſancta virginitas nobis commendaretur. Cauſa non fuit, quia ſolus omnium diſcipulorum Ioannes ibi tunc præſens erat: Quin potius è conuerſo, ea prouidit Dominus vt Ioannes ibi præſens eſſet, quia volebat ei ſub cruce, moriturus, matrem ſuam commendare.

Bene porrò ex his Chriſti ad matrem & Ioannem verbis probat S. Hieron. ſcribens aduerſus Heluidium, B. Mariam alios filios non habuiſſe. Nam ſi habuiſſet: ratio non erat cur Ioanni aſſumptitio filio commendaretur: Sed quia Chriſto mortuo jam filium naturalem in terris non erat habitura, & Ioſeph conjux eius jam dudum mortuus erat, commendatur vidua & deſolata Ioanni dilectiſſimo filij amico & diſcipulo. Nam ex his verbis, vt iam diximus, illud etiam conſequitur, Ioſeph jam mortuum fuiſſe: Si enim adhuc ſuperfuiſſet, ei potiſſimum commendanda fuiſſet, ſicut ab initio ei fuerat commendata.

Ex illa hora accepit eam diſcipulus in ſua. Legendum *in ſua*, non *in ſuam*: Nam ita habent omnia MSS. Græcis omnibus conſentientibus; quæ habent in propria. Et ita legit Hieron. epiſt. 16. ad Principiam. Quærit S. Auguſtinus in quæ ſua Ioannes accepit matrem Domini? Neque enim non ex eis erat qui dixerant Domino, *Ecce nos dimiſimus omnia, & ſecuti ſumus te.* Suſcepit ergo eam non in ſua prædia, quia nulla propria poſſidebat; ſed officia. Senſus eſt: Suſcepit eam in curam & tutelam ſuam, habuit vt matrem; tractauit vt matrem; quia dictum erat ei: *Ecce mater tua.* Verùm quia Græca videntur aliquam ſignificare rei proprietatem; non improbabile eſt, quòd quidam intelligunt domum & habitationem propriam; non quæ jam propria eſſet; ſed quæ aliquando propria, nunc facta erat communis. *Nemo enim eorum quæ poſſidebat aliquid ſuum eſſe dicebat.* Act. 4. Sic item potuit Ioannes accepiſſe Domini matrem in ſua, ſicut Matthæus jam ſecutus Dominum, & omnibus relictis, fecit Domino conuiuium magnum in domo ſua, vt ſcribit S. Lucas cap. 5. Domum enim prius ſuam jam fecerat pauperibus Chriſti, quorum vnus ipſe erat, communem. Eadem phraſis Actorum 21. vbi qui S. Paulum deduxerant, dicuntur reuertiſſe in ſua. Græcè εἰς τὰ ἴδια; vbi ſimiliter non tam proprietas poſſeſſionis intelligitur, quam locus habitationis. Impertinens enim an habitauerint in proprio, an in conducto. Similiter ergo impertinens an habitaculum de quo hîc dicitur, *accepit eam in ſua*, proprium huic diſcipulo fuerit, an multis fratribus commune. Vide S. Ambroſium in exhortatione ad virgines, vbi explicat in quæ ſua receperit eam Ioannes, qui omnia reliquerat, vt & cæteri Apoſtoli. Vide & Franciſcum Lucam in hunc locum.

Notandum quoque matrem Ioannis, nomine Salome, fuiſſe vnam ex mulieribus, quæ de ſuis facultatibus neceſſaria Chriſto & diſcipulis eius præbebant. Itaque poteſt hic intelligi domus Salomes, matris Ioannis, cuius vſum ipſa & filio ſuo Ioanni, & Matri Domini, & alijs fidelibus faciebat communem. Eam domum veriſimile eſt fuiſſe in Galilæa: Erant enim Iacobus & Ioannes, vt & reliqui diſcipuli, Galilæi: niſi fortè mater eius etiam Ieroſolymis, aut in eius vicinia, domum ſibi comparauerit pro obſequio Chriſti ac diſcipulorum eius. Sed hæ conjecturæ tantum ſunt.

v. 26. *Illi verò ſpongiam plenam aceto, hyſſopo circumponentes, obtulerunt ori eius.* Eſt cuiuſdam valde probabilis conjectura, vitioſe legi ὑσσώπῳ, & legendum ὑσσῷ id eſt, haſtili, vel pilo, quod alij Euangeliſtæ dixerunt καλάμῳ id eſt, calamo, vel arundini. Alioqui apud alios nulla mentio hyſſopi; & omnino doceri vix poteſt, quem in hac re vſum hyſſopus habere potuerit. Neque enim calami vicem eius lignum ſupplere potuit cum ſit herba humillima: Atqui id ſignificari videtur.

A Nam ſicut Matthæus & Marcus habent περιθέντες καλάμῳ, ita Ioannes ὑσσώπῳ περιθέντες. Hilar. in Pſal. 68. vt probabilem de hyſſopo lectionem faciat, legit, *hyſſopo admiſcentes.* Sed nec Græca lectio, nec vlla quæ hodie extet Latina verſio, conſentit. Vide Ianſenium in commentario. Pilum Romanum Græcis modo πίλον, modo ὑσσὸς dicitur. Et erant milites Pilati, (cui etiam cognomen inter Romanos à pilo contigit) vt apud Lucam expreſſius apparet, qui acetum Chriſto in cruce pendenti offerebant. Qui quidem Ethnici ac Romani erant, pilo vtentes. Arundinis autem nomen ſeu calami, (id enim in Græco eſt) tum apud Græcos, tum apud Latinos extenditur ad ſignificandum quamcumque virgam, vel haſtile, vel inſtrumentum oblongum;

B vt patet Apoc. 11. & 21. vbi Hieruſalem cæleſtis menſuratur arundine aurea. Item in Exodo & Ezechiele. & apud Horatium eſt illud; Equitare in arundine longa. Et apud Virgilium Æneid. 7. perque ilia venit arundo, id eſt, ſagitta.

Franc. Turrian. lib. 2. pro epiſtolis Pontificum c. 3. citat Magnetem, quendam vetuſtiſſimum ſcriptorem, dicentem pro eo quod vnus Euangeliſta dixit, *calamo ſpongiam circumponentes*, dixiſſe alium propter ſimilitudinem arbuſti, *hyſſopo circumponentes*; cum dicendum eſſet, *calamo.* Verùm ea reſponſio non ſatisfacit: quæ enim ſimilitudo inter calamum ſeu arundinem, præſertim talem, cuiuſmodi in Palæſtina naſcebatur, id eſt, haſtæ in modum longam & firmam, & hyſſopum humillimam herbam, eiuſue lignum?

C v. 30. *Conſummatum eſt.* Non quidquid de me prædictum eſt. Multa enim adhuc poſt mortem reſtabant: deſcenſus ad inferos, ſepultura, reſurrectio poſt triduum, aſcenſio in cœlum, miſſio Spiritus ſancti in Apoſtolos: ſed quidquid ad debellandum hoſtem humani generis, & redimendum ab eius captiuitate hominem, fieri à me oportere Prophetæ prædixerant. Mors vna ſupererat, ſed ea tanquam in proximo ſubeunda, cum ijs quæ jam facta erant, computabatur.

v. 34. *Vnus militum lanceâ latus eius aperuit.* Quidam ante 200. annos docuit piè credi poſſe, quod Chriſto latus lancea fuerit apertum adhuc viuenti & ſentienti; quod eſt ſatis apertè contra hanc ſcripturam, quamuis ille per recapitulationem iſtud dictum interpretetur. Contrarium definit Clemens 5. in Concilio

D Viennenſi, & illam opinionem inter hæreſes refert Guido Carmelita. Nec vllo modo patitur textus, vt dictum intelligatur per recapitulationem. Vide verba. Deinde obſtat, quod alij Euangeliſtæ dicunt eum clamantem expiraſſe, & de hoc admiratum Centurionem; quod non eſſet ſi accepto vulnere lateris cum clamore expiraſſet. Hinc etiam ſequitur non fuiſſe verum ſeu propriè dictum vulnus, quia non fuit factum in carne viuente, ſed mortua: Nec propriè Chriſto illatum, ſed corpori eius mortuo. Fuit autem vulneris huius apertura tam ampla, vt manus viri immitti in eam poſſet. Sic enim ſeq. cap. *Affer manum tuam & mitte in latus meum.*

Et continuo exiuit ſanguis & aqua. In argumentum veritatis humanæ naturæ, compoſitæ ex quatuor ele-

E mentis, quorum vnum eſt aqua; & ex quatuor humoribus, quorum vnus eſt ſanguis. S. Thomas non inepte. Nam veritas humani corporis in Chriſto à multis antiquis hæreticis oppugnata fuit. Innocentius 3. cap. Cum Marthæ, videtur damnare vt hæreticum, ſi dicatur non fuiſſe veram naturalem aquam, quæ de latere Domini profluxit. Nec immeritò, quia Ioannes refert vt miraculum, hoc loco dicens: *Et qui vidit teſtimonium perhibuit*, &c. & repetit in epiſtola. Nec verò phlegma naturaliter in inſtanti poterat colligi in corpore, vt ſtatim facto vulnere efflueret per modum aquæ. Item myſterium ſignificatum requirit vt fuerit vera aqua. Vide locum Innocentij.

S. Ambros. lib. 1. de Sacramentis cap. 1. Quare aqua? Quare sanguis? aqua vt emundaret, sanguis vt redimeret. S. Thomas quoque sentit quod fuerit aqua elementaris, non phlegmaticus humor, 3. p. q. 66. art. 4. ad 3. Et quæst. 74. art. 7. ad 3. citans decretalem Innocentij 3. Quidam existimant sanguinem illum è latere profluentem, fuisse tunc repente & miraculosè genitum in Christi corpore; vt pote prius per vulnera flagellationis, & coronationis & manuum ac pedum, sanguine penitus exhausto. Sed falsum, quia sine sanguine non potuisset viuere. Et vanum est tot fuisse vulnera corpori Christi inflicta, quot quidam deuotionarij sunt omnem sedem fuisse contemplantur; imò impossibile. S. Aug serm 115. de diuersis, *de latere Domini aqua, sanguisque profluxit. In vno mundatio tua, in altero redemptio tua.* Idem tract. de quarta feria, c. 4. Ex sanguine rubor, ex aqua splendor. Et vocat duo sacramenta. Per sanguinem autem rectè significatur Sacramentum corporis & sanguinis Christi, & per aquam, Sacramentum Baptismi. Sub quibus duobus tanquam præcipuis cætera Sacramenta comprehenduntur: & significatur quod Sacramenta profluunt de latere Christi, id est, virtutem suam omnem recipiunt ex passione Christi. Vnde etiam verisimile est aquam illam fuisse simplicem, siue elementarem. Alij *per sanguinem* intelligunt significari martyrium; quia baptismus & martyrium sunt duæ viæ, singulæ per se absque altera sufficientes ad salutem. Quidam *per aquam*, Ecclesiam intelligunt, mundatam & sanctificatam sanguine redemptoris; quam sic profluxisse dicunt ex latere Christi, sicut Eua ædificata de latere Adæ; & hanc rem illius fuisse typum præfiguratum. Cuius rei Patres non infrequenter meminerunt.

Prudentius in hymno, *Da puer*, ita canit; *ô nouum cæde stupenda vulneris miraculum: Hinc cruoris fluxit vnda, lympha parte ex altera. Lympha nempe dat lauacrum, tum corona ex sanguine est.* Significat coronam martyrij; Sed videri potest Prudentius duo facere vulnera, quia dicit: *hinc, & parte ex altera.* Quod apertius idem ipse videtur significare in carmine ad Baptisterium, dum ita canit:

Ipse loci est Dominus, laterum cui vulnere vtroque
Hinc cruor effusus fluxit, & inde latex.
Itur hinc, vt quisque potest per vulnera [illegible]*, &c.*

Et in Enchirid. *Traiectus per vtrumque latus.* Vbi & mysterium sic expedit: *Sanguis, victoria; lympha, lauacrum est* victoriam dicit martyrij. Attamen vnicum lateris fuisse vulnus, & vnicum latus fuisse apertum, satis ex eo apparet quod S. Thomas dixit: *Nisi mittam manum meam in latus eius.* Et quia Iesus dixit ei: *Affer manum tuam & mitte in latus meum.* Item quia fideles semper venerati sunt quinque vulnera Christi, non sex aut plura.

v. 35. *Et qui vidit, testimonium perhibuit: & verum est testimonium eius. Et ille scit quia vera dicit, vt & vos credatis* Ioannes allegat testimonium suum, non perhibens testimonium de seipso, sed quatenus ipsius testimonium per omnes Ecclesias erat receptum, tanquam Apostoli Christo singulariter dilecti & familiarissimi; quique tunc quando hæc scribebat, ex omnibus duodecim Apostolis solus supererat. Vide annotat. infra cap. 21. & comment. in 3. eius epistolam Catholicam Hinc etiam patet eam rem quam narrat de aqua & sanguine fluente ex latere Christi mortui, continere magnum mysterium, cuius gratia testimonium suum peculiariter alleget. Vide de hoc myst. annot. ad v præced.

v. 36. *Facta sunt hæc vt scriptura impleretur; Os non comminuetis ex eo.* Implebatur quidem illa scriptura secundum sensum litteralem, id est, primum & proximè à Spiritu sancto intentum, quoties filij Israël

A agnum Paschalem sic parabant & edebant, vt ex eo os nullum contingerent: Sed quia illa res futurum alterius rei figura erat, ex institutione diuina; hinc plenius & perfectius impleta est illa scriptura in Christo, secundum sensum mysticum quidem, sed certissimum; quippe quem scriptura ipsa nobis aperit Quem sensum quia Spiritus sanctus intendit principaliter & finaliter; putant quidam etiam litteralem esse dicendum: Si tamen litteralis ille dicitur qui proximè ex intentione Spiritus sancti verbis significatur; non videtur dicendus litteralis, licet sit principalis. Patet ex hac sententia, verum non esse, quod quidam deuotionarij speculantur, coronam spineam capiti Christi impositam perforasse cranium capitis eius. Est enim B illud osseum, nec perforari potest sine fractione.

v. 37. *Et iterum alia scriptura dicit: Videbunt in quem transfixerunt.* Quomodo scriptura hæc in passione Domini fuerit impleta, cum idem Ioannes Apocal. 1 significet eam implendam tempore iudicij extremi: Vide annot. Zach 12.

v. 38. *Ioseph ab Arimathæa, (eò quòd esset discipulus Iesu, occultus autem propter metum Iudæorum.)* Discipulus Iesu non quomodo Apostoli, aut septuaginta discipuli, qui Christo subseruiebant in prædicando Euangelio: sed discipulus, id est, vnus eorum qui in ipsum credebant; quomodo etiam Nicodemus erat discipulus. Quo sensu dicebat cæcus: *Nunquid & vos vultis discipuli eius fieri?* supra cap. 9. *Occultus autem propter metum Iudæorum* Non quia Christum nega- C bat Dominum ac Magistrum suum esse; sed quia palam apud alios non profitebatur ob metum Iudæorum, ne extra Synagogam fieret; aut, quia diues erat, ne damnum pateretur. Nunc autem facto ipso confitetur, corpus Christi petens, atque in suo sepulchro publicè ac honorificè sepeliens. Vbi nota passionem Christi statim virtutem suam exseruisse: non modo in latronem de cruce confitentem; verùm etiam in Centurionem, prædicantem Iesum Dei filium, & in hunc Iosephum diuitem, dum pulso timore facit eum curatorem sepulturæ dominicæ. Et ad hoc significandum dicitur Marci 16. *quod audacter introiuit ad Pilatum*, &c. Item in Nicodemum, qui nocte venerat ad Christum.

D v. 39. *Ferens mixturam myrrhæ & aloes quasi libras centum.* Libras centum quidam interpretantur de nummo seu pretio, sed quia hoc insolitum, rectius alij de pondere. Quod quamuis etiam multum sit tamen apparet consuetudinis fuisse Iudæorum, vt totum corpus huiusmodi aromatibus inuoluerent aduersus corruptionem Hoc enim sequitur: *Acceperunt ergo corpus Iesu & ligauerunt illud linteis cum aromatibus, sicut mos est Iudæis sepelire* Dicet aliquis, Corpora non condiebantur nec inuoluebantur aromatibus, nisi prius exenterata; ergo & Christi corpus priusquam aromatibus conditum mandaretur sepulturæ, exenteratum fuit & proinde sensit corruptionem. Respondendum videtur, primùm, quod exenteratio non est corruptio, qualis significatur ibi; *non dabis sanctum tuum videre corruptionem*; &, quando dicuntur E corpora mortuorum aromatibus condiri contra corruptionem: sed fit exenteratio ne corpus facilè contrahat corruptionem. Deinde nullo modo est verisimile, corpus Christi fuisse exenteratum. Nam breuitas temporis quod restabat ante vesperam, qua sabbathum incipiebatur, non sinebat vt exenteraretur. Vnde dicitur quòd *ligauerunt linteis cum aromatibus*, id est, aromatibus inuolutum linteis circumdederunt & ligauerũt. Idque fecerunt festinanter propter *parasceuen* Iudæorum, vt sequitur, id est, propter imminens sabbathum. Item mulieres adhuc alia parabant aromata, vt post otium Sabbathi vngerent corpus Iesu, quemadmodum referunt Marcus & Lucas. Non ergo

apparatus condiendi corpus mortui cum præuia exenteratione, iam perfectus erat. De corpore inuoluto in sindone habes apud tres Euangelistas. Quod autem res festinanter acta fuerit, etiam Matth. significat dicens: *Cum autem sero factum esset, venit quidam homo diues.——Hic accessit ad Pilatum, & petijt corpus Iesu.* Hinc liquet quam parum temporis superfuerit ad sepeliendum corpus cum aromatibus. Sic & Marcus: *Et cum iam sero factum (quia erat parasceue, quæ est ante sabbathum) venit Ioseph*, &c. Item Lucas: *Et dies erat parasceues, & sabbathum illucescebat.* Verisimile est autem quod post sabbathum exenteratio facta fuisset, nisi eam Domini resurrectio præuenisset.

CAPVT XX.

v. 1. *VNa autem sabbathi Maria Magdalene venit mane cum adhuc tenebræ essent, ad monumentum.* Hic apertè significatur Christum ante solis exortum, quando adhuc tenebræ sunt, surrexisse. Vide annot. Marc. vltimo.

v. 8. *Et vidit, & credidit.* Credidit sublatum Domini corpus, sicut Maria nuntiauerat. Non intelligitur de fide resurrectionis: quia sequitur, *Nondum enim sciebant Scripturam, quia oportebat eum à mortuis resurgere.* Sic S. Greg. hom. 22. in Euangelia. S. Ambrosius tamen in Lucæ 23. in fine & in cap. vltimum, de fide resurrectionis accipere videtur. Si de fide resurrectionis intelligatur; sensus erit sententiæ sequentis. Nondum enim vsque ad illud tempus sciebant scripturam, quia, &c. sed inuenientes sepulchrum vacuum, & tam sermonibus mulierum, quàm huius rei euidentia moti, credere cœperunt, sicut Thomæ, cui dictum est: *Quia vidisti me Thoma credidisti.* Vide Hessel. in explicatione resurrectionis dominicæ.

v. 14. *Conuersa est retrorsum, & vidit Iesum stantem.* Videlicet nondum à quoquam alio visum, vt testatur Marcus. Quæritur an sola viderit primò? Ita putant S. Augustinus, de consensu Euangelistarum. Et S. Greg. hom. 25. super Euangelia, idque etiam apparet ex hoc loco Euangelij. Contrarium apparet ex S. Matthæo, qui dicit eum in via apparuisse mulieribus, & eis dixisse *Auete.* Et ita sentit Hessellius. Vide S. Aug. & Hessellium in Matthæum, & in explicatione resurrectionis dominicæ. Potest responderi quod inter eas quibus in via apparuit Dominus euntibus ad discipulos, non erat Magdalena; & quod antea iam apparuerat illi. Additio est Censoris.

v. 17. *Noli me tangere.* Quare eam Dominus prohibet à contactu suo; cum Thomam inuitet ad contrectationem vulnerum suorum; & reliquis Apostolis dicat: *Palpate & videte:* cùm etiam apud Matthæum legamus de mulieribus, quod post resurrectionem accesserint ad Dominum & tenuerint pedes eius? *Resp.* Noluit Dominus tangi à Maria Magdalene, eò quòd illa solita familiaritate eum contingere & amplecti vellet; nesciens corpus eius iam immortale factum, maiori veneratione quàm antè, pertractandum esse. Vnde Dominus impijs nunquam legitur corpus suum vel videndum exhibuisse post resurrectionem. Nam custodes sepulchri non Dominum resurgentem viderunt, sed Angeli apparentis splendorem; quo exterriti facti sunt velut mortui. Thomas autem vtrum tetigerit, Euangelium non dicit expresse; canit tamen Ecclesia de eo: *O Thoma Didyme qui meruisti Christum tangere.* Et Patres idem confirmant. Non dubitandum autem, quin id fecerit summa veneratione, dicens: *Dominus meus & Deus meus.* Similiter & mulierculæ, de quibus dicitur, quod *adorauerunt eum.* In extremo quidem iudicio etiam impijs apparebit, sed tanquam seuerissimus Iudex. Cæterum est probabile Mariam Magdalenam postea tetigisse Dominum; vel cum ijs mulieribus, de quibus Matth.

A testatur quod tenuerunt pedes Iesu; vel aliàs. Sæpè enim illi cum alijs Dominus apparuit: nec erat permittenda tunc tangere, quando sola cum illo erat. Quo exemplo monemur, neminem quamuis ita sanctus sit, vt videatur iam mortalitatem hanc transcendisse; permittere debere, vt mulier sola cum solo familiarius agat, sed statim debere se ab ea expedire.

v. 19. *Cum fores essent clausæ*, &c. *Venit Iesus & stetit in medio*, &c. Catholici vt ostendant idem corpus per diuinam potentiam esse posse in diuersis locis, quod Sacramentarij audent negare; etiam hoc loco vtuntur, vbi dicitur quod foribus clausis Dominus in domum ingressus est; ex quo sequitur duo corpora per Dei potentiam simul esse posse; & per consequens non esse Deo impossibile, vt idem corpus esse faciat in diuersis locis. Sunt enim hæc duo eiusdem ratio-
B nis. Vtuntur Catholici præter hunc locum etiam alijs duobus exemplis. Nam & clauso virginis vtero, prodijt in mundum; & clauso sepulchro resurrexit. Hunc locum variè eludere conantur. Alij illud: *Cum fores essent clausæ*, ita intelligunt, tempore vespertino, quando passim fores clausæ sunt. Atqui non tantum dicitur: *cum fores essent clausæ*; sed postea repetitur, *Venit Iesus ianuis clausis.* Quæ verba non tempus, sed modum intrantis significant. Idem ostenditur, quia additur, *Propter metum Iudæorum.* Sic enim distinguendum parenthesi interiecta: *Et fores essent clausæ (vbi erant discipuli congregati) propter metum Iudæorum.* Aut certè illud: *propter metum Iudæorum*, vtrique parti præcedenti annectendum est. Nam & fores erant clausæ propter metum Iudæorum; & simul erant congregagati propter metum Iudæorum. Tametsi,
C quis non videt metum Iudæorum potius esse causam claudendi & obseruandi fores, quàm congregationis discipulorum in vnum; quia congregatio & conuentus hominum in vnum locum, magis eos perdere solet & suspectos reddere, quàm à periculo liberare? Patet ergo ex mente Euangelistæ, ipsas illius domus in qua congregati erant discipuli, fores clausas fuisse, ob peculiarem & propriam illi domui & congregationi causam; quæ erat metus Iudæorum. Alij confugiunt ad sophisticas euasiones; Intrauit, inquiunt, ianuis clausis, non penetrando ianuam, sed transeundo per fenestram, vel rimam: quæ expositio indigna est quæ refutetur. Sufficit nobis veterum omnium simplex expositio, qua intelligunt Dominum corpore suo ia-
D nuam clausam penetrasse, sicut clausum sepulchrum & matris vterum penetrauit, S. Chrysostomus vel quisquis author hom. de S. Ioanne Baptista tom. 3. dicit quod Christus per ostia clausa introiuit ad discipulos; hoc exemplo simul & quòd sepulchro clauso resurrexit, declarans possibile vt fuerit ex virgine natus. S. Hilar. lib. contra Constantium, Christi ingressum ostijs clausis, tanquam captum intellectus nostri superantem, valde vrget contra Arianos, scrutari volentes modum generationis diuinæ. Sed dicet fortè aliquis sensum esse posse, quod veniens inuenerit fores clausas, & virtute sua diuina subitò aperuerit, & ingressus iterum repente clauserit. Respondeo, Secundum eum sensum nihil omnino peculiare diceret Ioannes; quia
E nos quotidie sic intramus domum & conclaue, foribus clausis, quia venientes inuenimus clausum, celeriter aperimus, transimus & iterum claudimus. Quod autem quidam dicant eum per rimam ostij transiuisse vi subtilitatis suæ; prorsus absurdè dicitur. Sic enim Christus intrando amisisset corporis sui figuram, & membrorum lineamenta; dum ea coangustat in illam tenuitatem, qua posset per rimam duci. Atque eo pacto videretur potius esse corpus aërium, fluidumque, quàm solidum ex ossibus & carne compactum. Deinde res ridicula est & Christo indigna ad huiusmodi euasiunculas confugere.

v. 21. Sicut misit me Pater, & ego mitto vos. Id est, Ad quod misit me Pater, ad hoc ego mitto vos; scilicet ad procurandum negotium salutis: In quo negotio ego sum Apostolus Patris, ad Heb. 3. In eodem vos Apostoli mei: ego legatus Patris, vos legati mei. Sic cap. 15. *Hoc est preceptum meum, vt diligatis inuicem, sicut dilexi vos.* Sicut autem ibi non significatur dilectionis æqualitas; sed sensus est: Ad quod dilexi vos, scilicet ad vitam æternam, ad hoc diligite inuicē. Ita & hoc loco non significatur par legati potestas siue authoritas; sed idem scopus ad quem cooperari Christo debēt eius legati. Potest igitur generaliter intelligi significatum his verbis totum negotium legationis Apostolicæ, à quo deinde ad vnum particulare, idemque præcipuum ac maximè necessarium, descendat. Vide Iansenium.

v. 23. Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis. S. Aug. serm. 108. de diuersis: Hoc ad claues pertinet; de quibus dictum est. Quæ solueritis in terra, &c. vide annotat. Matth 18. & nostra in 4 dist. 14.

v. 24. Qui dicitur Didymus. Id est, geminus, hoc enim significat Hebræū nomen Thomas: Quod fideles mutarunt in Græcum *δίδυμος*, sicut alia Hebraica, vel mutabant, vel accommodabant ad Græca, vel Latina. Quæri hîc potest, quomodo *Thomas* accepit Spiritū sanctum ad remittendum peccata, cum nō fuerit cum alijs Apostolis, quando eis illa potestas collata est. Respondet Cyrillus in Ioannem, eum absentem sic accepisse eundem Spiritum & potestatem, quam reliqui Apostoli, sicut Eldad & Medad, qui remanserant in castris, prophetauerunt, & Spiritus Dei participes facti sunt, sicut alij septuaginta, qui egressi erant ad tabernaculum Num. 11. Potest & aliter responderi, vel Christum postea eandem potestatem Thomæ contulisse, vel quod eam à suis coapostolis acceperit habentibus potestatem eam alijs communicandi, potissimum à S. Petro. Sed Cyrilli responsio magis placet; nisi obstet quod Thomas fuerat incredulus.

v. 25. Nisi videro in manibus eius fixuram clauorum. Multa vetusta exemplaria pro *fixuram* habent *figuram*, & ita est Græcè *τὸν τύπον*. Quod Erasmus vertit *vestigium*. Vide Franciscum Lucam in notationibus. Verisimile est discipulos hoc quoque retulisse Thomæ; vidisse se in corpore Christi vulnerum vestigia. Præter rationes autem, quæ hic complures adferuntur, cur voluerit Dominus ea vestigia in suo corpore glorioso retinere; hæc quoque non minima est, quam reddit S. Cypr. sermone de Baptismo Christi; vt significaretur semper vsque ad finem sæculi oblationem Christi in cruce factam, esse efficacem ad delendum peccata; perinde atque si vulnera adhuc essent recentia. Semper, inquit, reseruatæ in corpore plagæ, salutis humanæ exigunt pretium, & obedientiæ donatiuum requirunt. S. Leo sermo. 1. de ascensione Domini, dicit Christum eas vulnerum fixuras retinuisse ad confirmādam fidem resurrectionis; vt non dubitaretur idem corpus resuscitatū, quod fuerat crucifixum. Sic & S. Hilarius lib. contra Constantium: Et vtique, inquit, qui compunctus recognoscendus sit, necesse est, vt corpus in quo est compunctus, attulerit. Alias rationes, vide in 4 dist. 44. Verùm petes, an Thomas Christum tetigerit, an verò præ reuerentia abstinuerit? Ecclesia feria 5. post octauam Paschæ canit: Misit digitum meum in fixuram clauorum. & manum meam in latus eius, &c. S. Aug. lib 4. de Trinit. cap. 3. *Vnus*, inquit, *ex discipulis cicatrices eius contrectans, exclamauit dicens, Dominus meus & Deus meus.* Et infra *A discipulis tangitur* vbi significat ab alijs palpatum eius corpus fuisse, sicut Lucę 24 inuitat dicens: *Palpate & videte*, &c. Idem S. Aug. in psalmum 56. dicit, Christi resurgentis membra ab Apostolis palpata esse, & addit; Tetigerunt resurgentem, & crediderunt. Respicere autem videtur S. August. ad illud Luc. 24. *Palpate & videte*, & postea (A) in eundem psalmum; Has cicatrices tenuerunt discipuli, palpauerunt, manifestauerunt sibi, exclamauit qui misit digitos in compunctum latus, & ait: *Dominus*, &c. Et in Psal. 68 Palpasti cicatrices, & inuenisti Deum tuum: palpasti formam serui, & cognouisti Dominum tuum. S. Ambr. in vltimum Lucæ: Quomodo Thomas cum adhuc non crederet, tetigit tamen Christum? Sic Hilarius ex eo quod sequitur, *quia me vidisti Thoma*, nempe per tactum, colligit ex Euangelio Thomam tetigisse, & tactu explorasse veritatem corporis Christi. Idem testatur S. Gregorius hom. 26. in Euangelia, idem sæpius inculcat, & homilia 29. ait: Ille dubitando vulnerum cicatrices tetigit, (B) & de nostro pectore dubitationis vulnus amputauit. Et quæ præcedunt: Nam sola dubitatione nobis nihil contulisset, nisi dubitando explorasset, non solo visu, quod & ceteri; verùm etiam tactu. Sicut ergo Christus discipulum dubitare permisit, vt nostræ dubitationis vulnera curaret: ita ab eo contrectari voluit, vt de veritate resurrectionis nos certiores efficeret. Petes, Quare Thomas ob hanc pertinaciam in errore fidei contrariō, non erat hæreticus, præsertim cum veritas fidei per Apostolos, qui Ecclesiam repræsentabant, esset ei satis manifestata? *Resp.* erat quidem in Thoma quædam pertinacia, quia dicebat, *Nisi videro, nisi palpauero, non credam*; sicut esset hunc in eo (C) qui diceret: nisi videro Christum humana specie in altari, non credam: sed veritas non erat ita sufficienter manifestata, vt pertinacia erroris oppositi hæreticum facere posset; quia nondum erat traditum symbolum, nondum Ecclesia contrarium definierat, nondum Petrus quidquam vt Pastor totius Ecclesiæ pronuntiauerat, imò nondum claues regni cœlorum acceperat; sed discipuli tantum vt priuati homines, de eo quod viderant, testificabantur: & ita Thomas non peccauit pertinaciter contra sententiam Ecclesiæ, vt Ecclesiæ, sibi satis manifestatam. Cur autem non habuit fidem testibus oculatis? an quia suspicabatur eos mentiri? Minimè; sed quia putauit eos phantasmate Christi speciem referente delusos esse. Nam & ipsi discipuli Luc. 24. Christo sibi apparente, existimabant (D) se spiritum videre. Voluit ergo Thomas fidem sibi confirmari non solà visione, sed quod certius erat, contrectatione membrorum. Nam & Christus dixerat, *Palpate & videte, quia spiritus carnem & ossa non habet.* Sed quia fortè discipuli præ reuerentia non palpauerant, sed tantum dicere poterant, *Vidimus eum*; hinc Thomas adhuc dubius remansit, donec ipse manibus suis corpus Domini palparet. Quod totum factum est ad confirmationem fidei nostræ. Plus enim mihi Thomas dubitando & palpando profuit, quàm Maria Magdalena, quæ quia statim credidit, à contactu prohibita fuit.

v. 26. Et post dies octo iterū erant discipuli eius intus. S. Hieronymus in commentario Matth. sentit hanc reuelationem non Ierosolymis factam, sed in Galilæa. Quam Hieronymi sententiā refert, & rationibus non (E) ineptis confirmat Rupertus lib. 7. de diuinis officijs cap. 22. Quibus etiam illud accedit, quod hîc non addidit Euangelista; *propter metum Iudæorum*, sicut dixerat in apparitione præcedenti. Apparet autem Thomam. velut de Christi resurrectione diffidentem prorsus ac desperantem, statim post mortem eius, relictis in Iudæa cæteris discipulis, abiuisse in Galilæā patriam suam; tum vt ab inimicis Christi longius abesset, parum memor eius quod aliquando dixerat: *Eamus & nos, vt moriamur cum eo*; tum vt rebus suis prospiceret: cæteros verò discipulos iussos à Domino, statim post resurrectionis Christi diem, qua iusserat, abiuisse in Galilæā; atque ibi Thoma inuento dixisse. *Vidimus Dominū*, &c. Aliter sentit Frāciscus Lucas, ac certè probabiliter; quia quod dicitur, *ianuis clausis*, videtur ex

supradictis supplendum, propter metum Iudæorum: ac mirum si id accidisset in Galilæa; Ioannem non id expressisse, qui solet etiam minores circumstantias persequi. Certè contextus exigere videtur, vt acciderit in eadem domo, qua primò.

v. 27. *Et affer manum tuam, & mitte in latus meum.* Hinc patet, vulnus lateris, & vulnera manuum, tam magna fuisse, vt tota manus viri in apertum latus immitti potuerit; & digitus in vulnera manuum. *Et vide manus meas. Vide,* id est, explora, videlicet tactu, misso in fixuras manuum mearum digito.

v. 28. *Dominus meus & Deus meus.* Mira & magna confessio discipuli paulo ante increduli; & qualem antè non legimus. Quamuis enim Petrus atque etiam alij Christum fuissent confessi filium Dei: nemo tamen ante Thomam legitur expressis verbis dixisse Christo; *Deus meus es tu.* Igitur sicut in Paulo, sic & in Thoma singulariter ostendere voluit Deus potentiam gratiæ suæ, vt vbi superabundauit delictum, superabundaret & gratia. Est autem confessio veræ humanitatis & diuinitatis Christi. *Dominus meus es tu,* videlicet iure redemptionis humani generis quæ facta est per crucem & mortem. Ipsum autem alloquens & Dominum suum vocans, confitetur esse viuentem, & proinde à morte resurrexisse. *Deus meus es tu,* manifesta confessio est diuinitatis. Cæterum verisimile est Thomas hoc dixisse postquam tetigit. Prius enim tangere debuit, & postea credere, vt per illius dubitationem & contrectationem, qua ad credendum inductus est, nostra fides confirmaretur. Si enim prius crederet & postea tangeret; talis tactus eius, sicut non duceret ipsum ad fidem, sic etiam minus conduceret ad fidem nostram confirmandam.

v 29. *Quia vidisti me Thoma, credidisti.* Dices, ergo Thomas non palpauit, sed vidit tantùm. Non sequitur; quia videndi verbum ad omnes sensus extenditur. Est enim sensus: quia me explorasti per sensum, & experientiam; propterea credidisti. Sic Lucæ vlt. *Palpate & videte,* id est, percipite, & palpando explorate. Et hoc capite: *Infer digitum tuum huc & vide manus meas,* id est, immissis digitis explora.

Illud quod dicit *credidisti* sic expone: Credidisti id quod negaueras, scilicet me resurrexisse à mortuis. Ad hoc enim propriè inducebat illa visio & palpatio corporis, & membrorum perforatorum; tametsi etiam amplius aliquid credidit, scilicet illum quem resurrexisse cognouerat, esse Dominum & Deum suum. Huc enim etiam extendi oportere hanc sententiam, satis apparet ex illa eius confessione, quæ proximè antecessit hanc Domini responsionem. Vnde & quod sequitur generale est: *Beati qui non viderunt & crediderunt,* Nempe non tantum resurrectionem eius, sed omnia quæ de ipso per Apostolos erant prædicanda, quorum præcipuum erat Christum esse Dei filium.

Sed cum hîc dicitur; *Quia vidisti me Thoma, credidisti:* Quomodo ergo fides est non apparentium? Respondet S. Gregorius, quia aliud vidit, aliud credidit, vidit hominem, credidit Deum. Sed an non etiam tunc credidit hominem à mortuis rediuiuum? Id enim antea credere recusabat. Proinde dicendum videtur eum id vidisse quod credebat; sed per fidem habuisse eius rei longè certiorem persuasionem, quam per sensum; licet sensus ad credendum induxerit. Sicut in disciplinis, sensus inducit ad credendum principia, quorum tamen assensus longè certior est cognitione sensus. Vnde & qui viderunt Christum in cruce pendentem & patientem, si fideles erant, vel postea facti sunt, vt B. Virgo, & alij, multo certius per fidem id verum esse credebant, quam ea persuasione quam sensus euidentia gignit, illustratione diuina non accedente. S. August. serm. 146. de tempore in fine, ad Thomam: Ipsa est tota fides tua, qua credis quæ vides; laudo eos

A qui non vident, & credunt. Vide nostra in 3. sent. distinct. 24. *Beati qui non viderunt, & crediderunt.* Vide annot. Matth. 13.

v. 31. *Hæc autem scripta sunt vt credatis quia Iesus est Christus filius Dei.* En causam finalem huius Euangelij à Ioanne conscripti.

CAPVT XXI.

v. 2. **E**T *Nathanael.* Inter discipulos nominat *Nathanaelem*, imò inter Apostolos, quemadmodum & cap. 1. vbi cum Petro & Andrea & Philippo numeratur. Quæritur cur Nathanaelem Christus non elegerit inter Apostolos, præsertim cum perhibuerit idem de Christo testimonium, ob quod Petrus in-
B ter Apostolos primatum est consecutus. Augustinus & alij eum secuti, respondent causam esse, quia Nathanael peritus erat in lege, vt ne prædicatio Apostolorum, & per eos conuersio hominum, ascriberetur humanæ sapientiæ: ideo idiotas electos fuisse in Apostolos. At hac ratione nec inter septuaginta duos discipulos erat assumendus. An autem Nathanael reuera fuerit in lege peritus, vide annot. cap. 1. Rupertus putat & valde probabiliter hunc Nathanaelem fuisse eum, quem alij Euangelistæ Bartholomæum vocant: eo quod apud eos semper coniungatur Bartholomæus cum Philippo, vt Nathanael Ioan. 1. in recensendo Catalogo Apostolorum; sicut Petro Andreas copulatur, & Iacobo Ioannes. Idem colligitur ex præsenti loco vbi Nathanael numeratur inter discipulos Christi, quibus iam
C tertiò se Dominus manifestauit. Antea autem non alijs apparuisse legitur apud Ioannem, quàm Apostolis. Vnde & hic Nathanael vnus Apostolorum fuisse videtur. Accedit quod Bartholomæus non videatur esse proprium nomen Apostoli, sicut nec Bar-Iona. Vnde sicut Simon Petrus à patre dicitur Bar-Iona; ita Nathanael Bartholomæus tanquam filius Thomæi: Ioannes autem proprium eius nomen voluit exprimere licet Bartholomæus dictus fuerit vsitatiori nomine, à nomine patris, more Hebræorum; quod tempore Christi videtur frequens fuisse. Sic Marci 10. filius Timæi Bartimæus scribitur, quem verisimile sic vulgo à patris nomine appellatum, licet aliud proprium nomen haberet. Sic Actor. 1. idem vocatur Ioseph & Barsabas, non propriè binominis, sed quia alterum
D erat nomen proprium, alterum velut patronimicum; forte enim pater vocabatur Sabba. An autem etiam de Barnaba, cuius proprium nomen erat Ioses, Actor. 4. idem dici possit, expendendum. Nec repugnat quod Lucas dicat eum sic cognominatum ab Apostolis, & interpretetur nomen eius filium consolationis: Certè inde constat Barnabam non fuisse nomen eius proprium: ac fortè sic eum cognominarunt Apostoli, non nouum nomen indentes, sed morem sequentes vulgarem, quo quis à patris nomine cognominabatur. Neque obstat interpretatio, quam B. Lucas adfert. Vult enim significare faustam fuisse illam cognominationem, ex interpretatione. Iam an simile quid sit de Barabba latrone, expendi potest. De Simone Petro constat quòd à patris nomine dictus sit Bar-Iona, nec
E vno loco. Nam Ioannis 1. dicit ei Dominus: *Tu es Simon filius Iona.* Hebraicè, *Bar-Iona,* & hoc cap. 21. vbi legimus Dominum dixisse Petro, semel & iterum; *Simon Ioannis diligis me?* verisimile est Dominum Hebraicè loquentem dixisse: *Simon Bar-Iona.* Item Actor. 13. magus Elymas, etiam nomen habebat Bar-Iesus, scilicet quod pater eius Iesus vocaretur. Erant enim eo sæculo complures hæc nomine, vt apud Iosephum, & etiam apud Apostolum. Sic Actorum 15. Iudas cognominatur Barsabas, prorsus simili, vt opinor, ratione; fortè & hinc soluitur quæstio de Zacharia filio Barachiæ.

Cur autem vsitatius Bartholomæus quàm Na-

thanael dictus fuit hic Apostolus? fortè quia Apostoli gentibus prædicaturi Euangelium, ne vel nomine offenderent, vitabant quantum poterant barbariem nominum, & ea pro-vt opportunum erat commutabant in formam & terminationem nominum Græcorum aut Latinorum, aut in alia nomina Græcis ac Latinis gratiora, aut vsitata. Nulla enim Græca aut Latina nomina desinunt in *el*, sed pleraque Græca in *os*, & Latina in *us*. Hoc pacto Silas Siluanus dictus est, & Cephas Petrus, & Saül primum Saulus, deinde Paulus gratioso apud Romanos vocabulo; & Leui, Matthæus; & Iacob Iacobus. Igitur simili ratione Nathanael magis vulgarè Bartholomæus dictus videtur. Pro hac autem opinione quæ Nathanaelem eundem facit cum Bartholomæo; potest & hoc adferri quod de omnibus alijs Apostolis, quos Christus elegit, scriptura aliquid commemorat factum aut dictum, aut saltem aliquid peculiare de illis dicit. Nihil autem prorsus vsquam de Batholomæo, nisi quod eum nudo nomine Bartholomæi expresso ponit in catalogo Apostolorum apud tres Euangelistas, & Actorum primo. Nam de Petro, Andrea, Ioanne, & Iacobo fratre eius multa habemus. Item de Thoma, Philippo, vtroque Iuda & Matthæo. Alter quoque Iacobus celebris est in Actis Apostolorum & 1. Corinth. 15. & Gal. 1. & 2. & reliquit epistolam, sicut & Iudas frater eius. Et in catalogo vocatur Iacobus Alphei, & Iudas, eius frater, tanquam celebrioris. Simon quoque describitur Cananæus & cognominatus Zelotes, velut ab insigni aliqua proprietate. Quare ne de solius Bartholomæi qualitate, vel actis prorsus tacuisse videatur scriptura: suadet ratio vt amplectamur opinionem tot alijs rationibus suffultam, Bartholomæum ipsum esse Nathanaelem, de quo tam præclarè meminit scriptura. Facit & pro eadem quod sequitur: *Qui erat à Cana Galilææ.* Hoc addit, vt significet se de eodem loqui, de quo scripserat cap. 1. sui Euangelij. Hunc autem Nathanaelem non fuisse vnum ex septuaginta duobus discipulis, & proinde fuisse vnum ex duodecim Apostolis, etiam inde ostenditur, quia septuaginta duo discipuli multo post vocati sunt, scilicet Luc. 10. *Post hæc*, inquit, *designauit Dominus & alios septuaginta duos:* Nathanael autem cum Philippo vocatur initio prædicationis Christi. Ioannis 1. eodem tempore quo Petrus & Andreas. Ex quibus plus quàm verisimile est fuisse vnum ex numero Apostolorum. Nam & ex eodem loco apparet, quod erat cum Christo mansurus; quia dicitur: *Videbitis cælum apertum & Angelos, &c.* Denique festum S. Nathanaelis, sub illo nomine non reperitur in Calendario. Hesselius in Matth. 10. meminit huius opinionis, nec reijciens eam nec approbans. Ab hac opinione de Nathanaele dissentit Baronius in Martyrol. & tomo 1. Annalium, sed nullam reddit rationem. Arias Montanus simpliciter affirmat Nathanaelem fuisse cognominatum Bartholomæum: super Ioannem, & Matth. 10 Marc. 3. Luc. 6. & repetit hoc loco. Bellarm. lib. 1. de Romano Pontifice cap. 14. Nathanaelem, inquit, multi Bartholomæum esse putant. Et videtur ipse idem sentire. Vult enim ostendere Petro dictum esse: Pasce oues meas coram alijs Apostolis.

v. 3. *Vado piscari.* Quare non fecerit Petrus contra illud: *Qui mittit manum ad aratrum & respicit, &c.* Vide S. Gregor. homiliam in hunc locum, Feria 4. Paschæ.

v. 11. *Plenum magnis piscibus.* Vide annot. Apoc. 19. ad v. 5.

Et cum tanti essent, non est scissum rete. Erasmus. *& cum tot essent?* Sic suprà cap. 6. *Sed hæc quid sunt inter tantos?* id est, tam multos. Et Matth. 15. *Vnde nobis in deserto panes tantos?* id est, tam mul-

Esty Annotat. in Script.

tos. Sciendum tamen vocem Græcam τοσ. non solum de multitudine, verùm etiam de magnitudine dici; & hoc quidem loco fortasse Euangelistam ad vtrumque respexisse. Erant enim pisces multi & magni, nec puto Græcis aliud vocabulum suppetere, quo magnitudinem significare volentes, dicant, *cum tanti essent*; quàm quo vsus est Euangelista. Quare hoc loco magis placet vocabulum *tanti*, vt potè patens ad vtrumque, saltem vsu scripturarum illius temporis. Posset autem explicatius verti hoc modo: *Et cum tot tantique essent.*

v. 15. *Simon Ioannis.* Eadem sunt; Simon Ioannis hoc loco, & Simon filius Iona cap. 1. huius Euangelij, & Simon Bar Iona Matth. 16. Nam Iona contractum est à Ioanna. Sed cur non dicit Simon Petre, præsertim cum hic eum crearet pastorem totius Ecclesiæ? an humiliare eum voluit, ac memorem esse suæ originis? quasi diceret: Ego te Simonem piscatorem, Ioannis piscatoris filium, proueho ad tantam dignitatem, vt sis totius ouilis mei, id est, Vniuersalis Ecclesiæ, pastor. Propterea & Matth. 16. dixit. *Beatus es Simon Bar-Iona.*

Diligis me plus his? Tam in Græco, quàm Latino Ambiguum esse potest, vtrum *plus his*, id est, plus quàm hi, an plus, quàm hos? Sed non est dubium, quin prior sensus huic loco congruat, non posterior. Neque enim vlla ratio aut suspicio esse poterat, quod Petrus alios magis quàm Christum diligeret. Neque si quis Christum magis quàm alios diligat, statim idoneus erit, qui oues eius pascat. Omnibus enim commune esse debet, Christum magis quàm alios omnes diligere; alioqui Christo dignus non erit: *Qui amat patrem, &c. plus quam me, non est me dignus.*

Quæri hic solet vter magis Christum dilexerit, Petrus an Ioannes? & vter magis à Domino fuerit dilectus. Ioannem magis dilectum fuisse à Domino quàm Petrum, quidam probant hoc argumento, quia Christus Ioanni commendauit matrem suam, Petro Ecclesiam, dignior autem est mater Christi, quàm reliqua Ecclesia, quia sanctitatis excellentioris. Non valet argumentum: quia etiam Iosepho commendata fuit mater Domini, & quidem tunc quando maxima mysteria agebantur, scilicet verbi incarnatio; nec tamen inde quis dixerit Ioseph magis dilectum à Christo, quàm Petrum. Item, Ecclesia comprehendebat etiam B. Mariam, & proinde etiam illa Petro commendata fuit, tanquam Ecclesiæ sanctissimum membrum. Aliud argumentum sumunt ex ætate, videtur enim Christus ex singulari quodam amore, suam ætatem Ioanni triplicatam largitus fuisse; Christus enim vixit annos triginta tres, Ioannes verò nonaginta nouem, vt refert Vsuardus in Martyrologio Decemb. vigesima septima. Respondetur, argumentum inualidum esse; Deinde nec verum, Ioannem vixisse eam ætatem. Nam doctè id refellit Baronius tom. 2 docetque eum natum annos nonaginta tres, ex hac vita migrasse. Quidam etiam Ioannem magis Petro dilectum à Christo, probant hoc argumento, quia Ioannes erat Christi consanguineus: At consanguinei diligendi præ extraneis. Resp. non fuisse consanguineum; & vt fuerit; non sequitur; quia non semper, nec quoad omnia propinqui magis diligendi, quàm extranei. Sed cæteris paribus & quoad necessitates præsentis vitæ, &c.

Pro eadem sententia adduci possunt Patres. S. Hieronymus contra Iouinianum, dicit Ioannem plus ceteris dilectum à Domino, propter virginitatem. S. Augustinus lib. de continentia cap. 11. ait de Ioanne; quem præ ceteris diligebat. Idem epistola 89. ad Hilarium dicit quod Ioannem Christus inter discipulos præcipuè diligebat. S. Gregorius in Euangelia dicit

quod Ioannes pro amore præcipuo; in redemptoris sui pectore in cœna recubuit. Denique in Ecclesiæ officio canitur de eo, quod priuilegio amoris præcipui, ceteris altius meruit à Domino honorari. Item ibidem dicitur, Ioannes inter ceteros à Christo magis dilectus. Item, quia specialis prærogatiua castitatis ampliori dilectione eum fecerat dignum.

Verùm pro S. Petro facit S. Chrysost. hom. 87. in Ioannem, quæ & legitur in octaua S. Ioannis; vbi asserit, quod Christus maiorem erga Petrum dilectionem testatus fuerit. Et fauet hic locus, qui satis significat quod Petrus plus cæteris Christum dilexerit. Ideo enim hoc Dominus interrogat, vt eum tanquam præ ceteris amantem, supra ceteros ouium suarum pastorem constituat. Quod si autem Petrus plus ceteris Christum dilexit: necessario consequens est eum à Christo B præ cæteris dilectum fuisse, vel eo ipso, quia plus dilexit. Illum enim Deus magis diligit cui maius beneficium tribuit: Tale est autem plus diligere Deum, respectu eius quod est minus diligere Deum. Sicut enim Deum diligere omnino non possumus, nisi ille dederit: ita nec plus diligere, nisi & hoc ipsum ab ipso datum fuerit. Et hoc quidem consequens est, si loquamur de diuina dilectione respiciente præsentem hominis statum. Nam secundum prædestinationem, sæpè, non solum plus à Deo diligitur, qui eum minus diligit; verùm & qui ei adhuc per peccata inimicus est, imò & qui nondum est. Quod verò Ioannem dicitur præ ceteris dilexisse, peculiarem habet intellectum. Certa enim quædam & peculiaria a- C moris signa ei præ ceteris exhibebat, fortasse propter integritatem virginalem. Est enim virginalis puritas, præsertim in adolescente, res quædam valde amabilis. Vnde & Christus mentem eius; tantò altius ad diuina contemplanda subuexit, quantò magis à carnali voluptate eum abstraxit. Vide S. Thomam 1. q. 20. art. 4. ad 3. vbi quatuor adfert responsiones, quare Ioannes dicatur discipulus quem diligebat Iesus, cum Petrus plus dilexerit. Item 3. quæst. 45. art. 3. ad 4. vbi significat Petrum magis dilexisse, licet Ioannes magis dilectus fuerit. Vide etiam B. Bonauenturam dist. 32. lib. 3. quæst. vltima, & nostra in fine dist. 31. eiusdem libri.

Tu scis Domine, quia amo te. Piscator ictus sapit. Ante Christi passionem præ ceteris aliquid sibi arrogabat, tanquam plus cæteris diligens Christum; quando dicebat, *Etsi omnes hi scandalizati fuerint, ego non scan-* D *dalizabor.* Nunc autem lapsu suo admonitus, non audet respondere, Amo te plus his; sed tantum dicit; & quidem cum cautela. *Tu scis, Domine, quia amo te,* lapsus eum humilem, & cautiorem reddidit. In Græco ἀγαπᾷς & φιλῶ pro eodem poni liquet; quia dicit Dominum ter interrogasse φιλεῖς με, cum tamen bis dictum legatur ἀγαπᾷς με; ac crediderim Dominum vna & eadem voce Syriaca vsum fuisse. Porrò quod non in persona omnium Apostolorum interrogatus fuerit, aut responderit, vt quidam volunt; patet, quia Dominus dicit, *plus his*; quod non conueniret, si in eo omnes interrogarentur Apostoli. Est ergo interrogatio propriè directa ad Petrum; proinde & eius responsio per- E sonæ eius propria est. Vnde & Christi responsio, *Pasce agnos meos, Pasce oues meas*, propriè Petro redditur.

v. 17. *Pasce oues meas.* Dat his verbis Dominus Petro potestatem ei promissam Matth. 16. quando dixit: *Et ego dabo tibi claues regni cælorum.* Et Petrum constituit Pastorem ouium suarum sine exceptione & restrictione, præsentibus alijs Apostolis; sicut etiam absolutè ei fuerat dictum coram iisdem Matth. 16. *Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam. Et tibi dabo claues, &c.* Alijs pastoribus tantum cum restrictione dicitur, Pasce hunc vel

A illum gregem. Vnde Petrus ad Episcopos seu Presbyteros scribens, *Pascite (inquit) qui in vobis est gregem*, id est, quisque peculiarem gregem sibi concreditum. Vnde addit, *non dominantes in cleris*, id est sortibus; in ea videlicet portione gregis dominici, quæ vnicuique quasi sortitò obtigit. At B. Petro omnium ouium cura adeoque ipsorum Apostolorum, demandatur. Ipsos enim Apostolos comprehendi nomine ouium, probatur ex eo quod Dominus adfert ex Propheta dictum de se & Apostolis suis; *Percutiam pastorem, & dispergentur oues gregis.* Nam & ipse Petrus ouis erat illius gregis; sed exaltanda in pastorem, & toti gregi vice Christi primarij pastoris, præficienda.

Ceterum quod tertio rogat, *Diligis me*, per hoc significat neminem esse idoneum ad pascendum oues Christi, nisi Christum diligat, non quomodocunque, sed excellenti amore. Itaque ter de amore eum interrogare voluit, vt oues suas illi tertio commendaret pascendas. Quæ quidem tertio repetita commendatio atque commissio, primum significat, quantum Christo Domino summo Pastori curæ sit ouium suarum salus. Deinde, quantum ipsi Petro eam curæ esse velit. Quæ enim vehementer nobis cordi sunt, vt fiant: ea non semel, sed sæpius & cum inculcatione commendamus. Dum ergo post sæpius repetitam interrogationem *Amas me?* subiungit, *Pasce oues meas,* idem est quasi diceret, Si vis mihi rem gratam facere, si vis ostendere reipsa quod me diligas, pasce oues meas. Significat hic sermo, esse opus Christo gratissimum, pascere oues eius. Non dicitur, Diligis me? Intra solitudinem aut monasterium; & ibi duc vitam duram & asperam in abstinentijs, ieiunijs, vigilijs, cilicio: sed, *Pasce oues meas.* Ratio; quia est opus quo maximè iuuatur bonum commune Ecclesiæ, vt ad finem suum perducatur. Dices, Orare pro salute totius Ecclesiæ, & conuersione peccatorum; melius est. Respond. hoc opus in illo contineri, vt partem in toto. Est enim vna pars officij pastoralis orare Deum pro suis ouibus. Vide S. Chrysost. homil. 40. in Gen. & S. Greg hom. 12 in Ezechielem. Porro *Pasce oues meas,* ad solum quidem Petrum vocaliter dictum est; sed non ad solum pertinet, verùm etiam ad omnes eius successores. Voluit enim Christus Ecclesiæ suæ prospicere in perpetuum de Pastore totius Ecclesiæ; idque maximè ad conseruandam Ecclesiæ vnitatem. Quod sanè non tam erat necessarium Apostolorum tempore, qui facile sine vno capite concordiam inter se seruare potuissent, quam subsequentibus sæculis, refrigescente charitate, & fidelium numero supra numerum crescente. Vnde rectè hinc statuitur, etiam quemlibet eius successorem, esse pastorem omnium fidelium, id est, totius Ecclesiæ.

v. 18. *Ducet quo tu non vis.* Scilicet voluntate sensitiua, quæ refugit mortem & dolores. Id etiam de Christo verum est aliquo modo, quod ductus sit quo non vellet Inde enim illa eius oratio; *Non sicut ego volo, sed sicut tu vis.* At discrimen est, quod in Christo inferior appetitus perfectè fuerit subiectus superiori, non sic in Petro, nec in alijs.

v. 19. *Hoc autem dixit significans qua morte clarificaturus esset Deum.* Non significatur mors supplicio crucis inferenda, sed in genere mors violenta pro Christo. Itaque quamuis ex scriptura non habeamus Petrum fuisse crucifixum (id enim sola & indubitata traditione accepimus) tamen habemus ex scriptura Petrum esse martyrem, id est, morte affectum pro nomine Domini. Notandum etiam quod huiusmodi duntaxat mortem Dominus à Ioanne remouet in sequentibus.

v. 23. *Sic eum volo manere donec veniam.* Sic irrepsit pro *si*; quod etiam accidit in Psalm. 62. vbi vulgo legitur: *sic memor fui tui super stratum meum,*

eum *si* legendum sit. Contra verò, *si* pro sic irrepsit in Sapient. 9. *Et si correcta sunt semit eorum.* Vide ibi Iansen. *Si*, non *sic* legendum manifestè patet ex Græco, non enim inter Græcas voces ἐὰν & οὕτως ea affinitas est, vt errore aliquo alterum in alterum mutari potuerit, sicut apud Latinos *si* in *sic* mutatum sunt. Idem confirmat ex vetustis Latinis codicibus, & ex authoritate Cardinalis Bessarionis, Petrus de Rivo Theologus Louaniensis, in lib. de anno, die, & Feria Dominicæ passionis, tract. a c. 3. particula 6. testificans Paulum à Middelburgo, contra quem aliqui scribit, id bene obseruasse. S. Augustinum legisse *Si* non *sic*; in explicatione huius loci putat Iansen. At ex lib. 4. de consensu Euang. cap. vlt. apparet eum legisse, *Sic eum volo manere.* Clenardus quoque in epistola ad Rutgerum Rescium, testatur in codice Arabico ante annos sexcentos è Græco translato, legi; *Si eum volo manere.* Syra translatio *si*, non *sic* legit. Miror Biblia Sixtinæ correctionis retinere *sic*. Videtur autem huius lectionis occasio fuisse ex officio ecclesiastico de S. Ioanne, in quo *sic* legebatur, idque iusta ratione, quia non addebatur, nec addendum erat, *Tu me sequere*, quia officio non congruebat. Proinde ne imperfecta ac suspensa esset oratio, *Si eum volo manere, donec veniam*: placuit *si* mutari in *sic*, sensu tamen saluo, quia *sic* includitur in eo quod est *manere*. Ceterum hæc verba à fratribus, id est, fidelibus sic intellecta sunt, quasi Ioannes esset victurus vsque ad secundum Christi aduentum; non quod putarent Ioannem victurum aliquot sæculis, sed quia putabant aduentum & iudicium Domini non diu differendum. Sic enim multi tunc opinabantur. Vnde & Paulus hanc Thessalonicensium opinionem corrigit, quasi instaret dies Domini. Et Petrus eorum qui dicebant: *Vbi est aduentus Domini?* Ac sanè verba Domini prima facie videntur aliquid tale sonare: Nam illud, *donec veniam*, videtur significare secundum aduentum; sicut 1. Cor. 11. *Mortem Domini annuntiabitis donec veniat.* Et *manere* videtur dictum pro eo quod est remanere in vita; quia opponitur morti, quam Petrum passurum prædicit. Et tamen Dominum non hoc dicere voluisse significat ipse Ioannes, dicens: *Et non dixit ei Iesus, Non moritur*, id est, Verba quæ dixit ei; *Si eum volo manere donec veniam*, non significant eum non moriturum.

At dices, Hæc bene consistunt vt Ioannes maneat in vita donec Christus ad iudicium veniat, & tunc moriatur, sicut habet communis sententia, eos qui viui reperientur adueniente iudice, subito morituros, & mox resuscitandos. Vnde ex correctione Ioannis non sequitur, Ioannem non mansurum in vita vsque ad aduentum Domini; tantum enim corrigit opinionem dicentium, *Non moritur.* Præterea, potest adferri pro eodem sensu, quod absolutè dicit Dominus, *donec veniam*; sicut 1. Cor. 15. Non autem, *donec veniam ad eum*: vnde apparet significari aduentum Christi generalem, scilicet ad iudicium. Vide nostra in 4. dist. 43.

v. 23. *Exijt ergo sermo iste inter fratres, quia discipulus ille non moritur.* Fratres intelligit, non Apostolos; vel alios qui tunc aderant, quando ista Iesus dicebat, tametsi sic videatur S. Augustinus intellexisse, tractatu vlt. in Ioannem: sed Christianos, qui per hos in prædicationem postea crediderunt, & *fratres* more scripturæ vocantur. Horum enim nonnulli ex his Domini verbis persuasum fuit, Ioannem non moriturum donec Christus veniret ad iudicium; adeò vt eo tempore, quo Ioannes hæc scribebat, & deinceps vsque ad eius obitum, hæc multorum fratrum, id est, fidelium, opinio perseuerauerit, teste Tertulliano, cuius verba secunda sunt pro commentario huius sententiæ. Quod si Apostolos voluisset intelligi, dixisset, suo & aliorum Euangelistarum more, *inter discipulos, quia discipulus ille non moritur.* Quidam prologus, qui vulgo præfigitur Euangelio Ioannis, habet Ioannem viuum descendisse in sepulchrum, quod sibi fieri iusserat. Falsò autem tribuitur Hieronymo; de cuius sententia aliunde patet. Alij quidam mortuum eum fatentur, sed dicunt paulò post à morte resuscitatum, cum corpore assumptum fuisse in cælum; & huius rei argumentum esse, quod corpus eius nusquam terrarum reperiatur. Quod non dicerent si veterum scripta diligenter perlustrassent, ex quibus liquide monstratur non solum eum mortuum fuisse, verùm etiam corpus eius multis temporibus apud Ephesum fuisse asseruatum; de qua re vide Annales Baronij.

Quæret fortè aliquis, quare solus Ioannes inter omnes Apostolos fuerit à passione martyrij immunis? Inter alias videtur hæc ratio reddi posse, quia ceteri omnes discipuli fugerunt & occultauerunt se, quando Christus ad mortem ductus & crucifixus est; solus Ioannes, licet initio fugisset, rediit tamen, & Christo morienti sub cruce astitit; & ita quodammodo in Christo patiente passus est, & doloris gladius animum eius transfixit. Ob hanc causam nec B. Virgo, nec Maria Magdalena martyrium passæ sunt.

v. 24. *Hic est discipulus ille, qui testimonium perhibet de his, & scripsit hæc; & scimus quia verum est testimonium eius.* Magnum erat Ioannis testimonium, maximique ponderis apud omnes Ecclesias, illo præsertim iam tempore, quo ipse solus ex omnibus Apostolis superaret, quem constabat Christo singulariter dilectum, ac familiarem fuisse, & super pectus eius in cœna recubuisse, & morienti sub cruce astitisse. Quod autem dicit, *scimus quia verum est*; in persona fidelium dicit. q. d. Omnes Ecclesiæ testimonium eius tanquam verum & certum recipiunt. Vide Annot. suprà c. 19. v. 35. & comment. in 3. eius epistolam catholicam.

v. 25. *Nec ipsum arbitror mundum capere posse, &c.* Hyperbole sumpta ex vulgi sermone. Sic & suprà cap. 12. dicunt Pharisæi: *Ecce totus mundus post eum abijt*, qui modus loquendi etiam hodie in vsu vulgi est.

FINIS ANNOT. IN QVATVOR EVANGELIA.

ANNOTATIONES

IN ACTA APOSTOLORVM.

CAPVT PRIMVM.

v. 1. D*E omnibus, ô Theophile, quæ cœpit Iesus facere & docere, vsque in diem, &c.* Sensus esse videtur: De omnibus quæ Iesus fecit & docuit; scilicet à tempore, quo cœpit facere & docere, vsque in diem ascensionis eius in cœlum. Dicit autem *de omnibus* quamuis sine dubio multa Christi facta & dicta sint ab eo prætermissa, quæ alij Euangelistæ tradiderunt, aut omnino à nemine scripta sunt; quia multa & varia de Christi factis & doctrina fuerat illo libro complexus, quæ suo quodam modo dici possunt omnia; vel certè, quia scripserat omnia, quæ sibi proposita habebat ad scribendum; vel omnia quæ merito possent sufficere. Sic Lucæ primo, *Visum est mihi assecuto omnia*. Vide eius loci annotationes. Vide etiam Commentarium Bartholomæi Petri ad hunc v.

v. 2. *Vsque in diem, qua præcipiens Apostolis per Spiritum sanctum quos elegit, assumptus est.* Dubium quo pertineat illud: *per Spiritum sanctum*, num ad *præcipiens*, an ad *elegit*, an verò ad *assumptus est*. Erasmus vertit in hunc modum: Ad eum vsque diem, quo postquàm impertitus in hoc ipsum Spiritum sanctum, mandata dedisset, quos delegerat Apostolis, sursum assumptus est. At difficile est Græca ad hunc sensum inflectere. Sic enim habent ad verbum: *vsque quo die præcipiens* (vel, *præcepto dato*, est enim participium præteriti temporis ἐντειλάμενος) *Apostolis per Spiritum sanctum quos elegit, assumptus est.* Sanè contextus vix permittit, vt alio referatur, quàm ad *præcipiens*. Sensus autem non incommodus est: Christum Apostolis, quos elegit ad opus propagationis fidei, præcepta dedisse per Spiritum sanctum ad hoc ipsum opus pertinētia. Quæ præcepta partim indicat ipse Lucas capit. vltim. sui Euangelij, & plenius hoc 1. capite Actorum repetit; partim autem atque expressius habentur Matth. vlt. & Marci vlt. Quomodo autem præcepit per Spiritum sanctum, nisi quia Christus omnia opera sua, maximè ad sanctificationem nostram spectantia, fecisse dicitur per Spiritum sanctum, vt pote omnis sanctificationis authorē? Sic enim ad Hebræos 9 dicitur per Spiritum sanctum obtulisse semetipsum Deo. In hunc ferè sensum exponit Chrysostomus, quem citat Erasmus in annot. Similiter de Christo dicitur, quod baptizat in Spiritu sancto. Item: *In Spiritu Dei eijcio dæmonia. Et vnctus Spiritu sancto. Spiritus Domini super me, &c.*

v. 3. *Loquens de regno Dei.* Græcè καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ. Id est, *Et dicens ea, quæ de regno Dei*, Id est, pertinentia ad Ecclesiam, quæ est regnum Dei. Quæ scriptura sic secundum Græcum expensa, manifestius facit pro traditionibus non scriptis.

Per dies quadraginta apparens eis. Nō quod singulis diebus apparuerit eis, sed quia intra tempus quadraginta dierum, frequenter se eis videndum exhibuerit.

v. 4. *Et conuescens.* Valla & Erasmus conuersationem vel congregationem in vnum locum hac voce significari putant, sed cum nostro interprete consentit Chrysost. & Oecumenius. Vide Gagnæum, qui vocis ἐτύμον & significatum exponit. Vide etiam lexicon Græcum in ἁλίζω & συναλίζω.

Quam audistis, inquit, *per os meum.* Græcè tantum A est: ἣν ἠκούσατέ μου, id est, *quam*, siue *de qua audistis ex me*. Rectè tamen explendi sensus causa, interpres interposuit, *inquit*.

v. 5. *Vos autem baptizabimini Spiritu sancto non post multos hos dies.* Baptismus Spiritus sancti videtur generaliter comprehendere & baptismum aquæ à Christo institutum, & confirmationis sacramentum, & vtriusque effectum, etiam vbi sacramentum non adest. Nam in baptismo Christi baptizamur Spiritu sancto propriissimè, iuxta illud: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu sancto*; Quia in eo sic aqua abluimur, vt etiam abundè in eo Spiritus sanctus in nos effundatur. De quo & Ioannes Baptista: *Ille baptizabit vos in Spiritu sancto.* Et in confirmatione; vt patet ex hoc loco, quia Apostoli effectum confirmationis, id est, robur Spiritus sancti acceperunt. Idemque intelligendū in omnibus, qui hoc sacramentum cum eius effectu suscipiunt; cuius sacramenti res, sine sacramento præcessit in Apo-
B stolis. Item Actor. 11. Cēturioni, eiusque familiæ, qui ante baptismum acceperant Spiritum sanctum, hoc idem tribuit B. Petrus, dicens, se recordatū illius sententiæ: *Ioannes quidem baptizauit aqua, vos autem, &c.* Nec sola confirmatio, qua vel Apostoli, super eos apparentibus linguis igneis, confirmati sunt; vel cæteri fideles per sacramentum manus impositionis confirmantur, baptismus est in igne; sed etiam ipsum Baptismi sacramentum; quod Apocalyp. 15. significatur per mare vitreum mistum igne. Vide eius loci annot. Itaque baptizare Spiritu sancto, est tingere, perfundere Spiritu sancto, siue id fiat in baptismi sacramento, siue confirmationis, siue extra sacramentum vt factum in Apostolis. Cæterum, locus hic intelligendus est de confirmatione Apostolorum per Spiritum san-
C ctum facta in die pentecostes. Erant enim Apostoli iam ante baptizati, quia ad baptizandos alios deputati: Ioan. 3. 4. & 13. *Qui lotus est, non indiget nisi vt pedes lauet, &c.* Item quod de isto descensu Spiritus sancti loquatur, patet ex Actor. 11. vbi Petrus viso delapsu Spiritus sancti in Cornelium, & socios eius, sicut & in ipsos initio; dicit recordatum se verbi Domini sicut dicebat, *Ioannes quidem baptizauit aqua, vos autem baptizabimini Spiritu sancto.* Quæritur, quomodo non est significatus hîc Christi baptismus; cum Matth. 3. Ioannes simili sententia dixerit de Christi baptismo: *Ego quidem baptizo vos in aqua— Qui autem post me venturus est, ipse vos baptizabit in Spiritu sancto & igni?* Dicendum vtrumque esse baptismum in Spiritu sancto, tam sacramentum baptismi, quàm confirmationem; & ita rectè de vtroque di-
D ctum, quod per ipsum Christus baptizet in Spiritu sancto. Ideo autem confirmatio baptismi nomen accepit, quia est quoddam baptismi complementum, vt patet ex decreto Melchiadis Papæ. Sicut porro hinc non sequitur Apostolos non fuisse baptizatos baptismo Ioannis, (nam quidam eorum fuerunt discipuli Ioannis, & proinde ab eo baptizati:) ita nec sequitur eos non fuisse antea baptizatos baptismo Christi in aqua. Tantum enim opponit baptismū Ioannis, qui tantum erat in aqua, baptismo suo, qui est Spiritus sancti, promittens hunc baptismum suis Apostolis, dicendo: *Vos autem baptizabimini, &c.* Quæritur tamen an Apostoli fuerint ante baptizati Spiritu sancto? Nam ex his verbis videtur quod non. Si enim antea bapti-

zati fuerant Spiritu ſancto, quomodo id eis nunc, quaſi nouum promittitur? Hinc videri poſſet, quod baptiſmus Chriſti, quem dedit ante paſſionem, non erat baptiſmus in Spiritu ſancto, ſed tantum in aqua: ſed Vide noſtra in quartum, diſtinctione tertia, §. 12 & annot. Matthæi 3.

v. 10. *Ecce duo viri.* Angeli aſſumpta ſpecie virorum. Sic Euchariſtia panis vocatur.

v. 11. *Hic Ieſus qui aſſumptus eſt à vobis in cælum.* Quomodo aſſumptus eſt, cum propria virtute aſcenderit? Vide annot. Marci vlt. *Sic veniet quemadmodum vidiſtis*, id eſt, in forma humana deſcendet iudicare viuos & mortuos, ſicut in ea aſcendit.

v. 14. *Cum mulieribus, & Maria matre Ieſu.* Non quod Maria non fuerit mulier, quod Euangelica & Apoſtolica ſcripta toties affirmant; ſed quia non vulgaris mulier; verùm, vt ita dicam, pluſquam mulier. Senſus enim eſt: Cum mulieribus, inter quas prima & præcipua erat mater Ieſu. Simili modo dicitur Marci vlt. *Dicite diſcipulis eius & Petro.*

Et fratribus eius. Igitur credunt in eum fratres eius, de quibus Ioan. 7. dictum erat: *Neque enim fratres eius credebant in eum.* Vide eius loci annot. Item de fratribus Domini, vide Comment. 1. Corinth. 9. Inter Apoſtolos erant duo, Iacobus & Iudas. Ergo adhuc addens: *Et fratribus eius*, ſignificat præterea fuiſſe duos vt minimum. Alij plures enumerant.

v. 15 *Fere centum viginti.* De myſterio huius numeri, vide Hieron. in epiſtola ad Paulinum de libris ſcripturæ. Centum viginti, inquit, ab vno vſque ad quindecim paulatim & per incrementa ſurgentes, quindecim graduum numerum efficiunt, qui in pſalterio myſtice continentur. Eam rem ad oraculum declarat Briro ille expoſitor prologorum Hieron. in Biblia, excuſus cum Lirano.

v. 17. *Et ſortitus eſt ſortem miniſterij huius.* Id eſt, ſortitò accepit hoc miniſterium. Sic autem loquitur ſcriptura, non quia Chriſtus ſortium interuentu Iudam ac ceteros Apoſtolos elegit; ſed, quia ſicut ſors non reſpicit meritum perſonæ; ita Chriſtus Apoſtolos elegit, non quia præ ceteris digni erant & idonei ad hoc munus, ſed ex beneplacito voluntatis ſuæ; qua etiam eoſdem quos elegit, procedente tempore idoneos facere voluit. Vnde in Euangelio Marc tertio, *Vocauit ad ſe, quos voluit ipſe.*

v. 18 *Et hic quidem poſſedit agrum de mercede iniquitatis.* Græcè ἐκτήσατο, quod etiam verti poteſt, comparauit. Dicitur autem Iudas vel comparaſſe, vel poſſediſſe agrum precio ſanguinis, quod hic vocatur merces iniquitatis; quia argenteis illis triginta, quos ille retulit & in templo projecit, ager comparatus eſt, vt Matthæus teſtatur, velut ſi dicatur domus alicuius, quæ pecunia ab illo relicta empta eſt, licet ille viuens id non mandauerit vel cogitauerit. Quamquam intelligi etiam poteſt, quod Iudas homo ſceleratè auarus iam ante cogitauerit, vel etiam pactus fuerit de agro ſibi comparando ex illo precio ſanguinis: quod tamen non perfecerit præ animi dolore, quem ob ſceleris magnitudinem, remordens conſcientia attulerat. Huc reſpicit Auguſtin. quando dicit in Tract. de 4. Feria cap. 3. Iudam ex pretio ſanguinis Chriſti emiſſe & comparaſſe ſibi agrum figuli. Quod intelligendum ſicut hic locus. Vnde & ait Iudam voluiſſe partem aliquam habere in ſæculo. Et addit: Quam nec ipſam poſſedit, quia ſceleris tanti ſibi conſcius, collum ſibi alligauit &c.

Et ſuſpenſus crepuit medius. Ambroſ. lib. 1. de fide cap. 9. legit: Et in faciem proſtratus, crepuit medius. Græcè ad verbum: Et pronus ſeu præceps factus, crepuit medius. De huius loci intellectu, vide Ianſ. cap. 140. in concord. Vide etiam lexicon Græcum in vocabulo πρηνής.

Et diffuſa ſunt omnia viſcera eius. De auaro homine dicitur Eccleſ. 10. *In vita ſua proiecit intima ſua.* Vide ibi Ianſenium.

v. 19. *Et notum factum eſt omnibus habitantibus Ieruſalem, ita vt appellaretur ager ille lingua eorum Haceldama, hoc eſt, Ager ſanguinis.* Totum hoc parentheticum eſſe videtur, videlicet ſcriptum ex perſona authoris libri, qui in media oratione Petri, per occaſionem verborum eius de Iuda & agro, hæc interſerit. Et ita ceſſat difficultas, quomodo Petrus dicat *lingua eorum.* Item quomodo dicat appellatum, *Haceldema*, cum non ſit veriſimile, tam citò poſt factum inualuiſſe cognominationem agri, ſed paulatim & progreſſu temporis, vt fieri ſolet in huiuſmodi. Idque etiam ſignificatur Matth 27. quando dicit agrum ſic vocatum, vſque in hodiernum diem, id eſt, vſque ad id tempus, quo Matthæus Euangelium ſcribebat. Nam & illud, quod ibidem dicuntur principes ſacerdotum, inito conſilio emiſſe ex triginta argenteis agrum figuli in ſepulturam peregrinorum, non exiſtimandum eſt, ſtatim ab illis factum fuiſſe, ſed poſtea opportuno tempore. Vide eius loci annot & ibidem Ianſenium & Heſſelium.

v. 20. *Scriptum eſt enim in libro pſalmorum: Fiat commoratio eorum deſerta, & non ſit qui inhabitet in ea.* Pro *eorum* in quibuſdam codd. MSS. eſt *eius* conſentientibus etiam Græcis & Syris & textu venerabilis Bedæ. Veriſimile eſt pro *eius* irrepſiſſe *eorum* ex conſuetudine legendi verſum hunc in Pſalm. 68. ex quo deſumptus eſt. Ibi enim ſic habetur: *Fiat habitatio eorum deſerta, & in tabernaculis eorum non ſit qui inhabitet.* At Petrus ad Iudam peculiariter accommodauit, quod in pſalmo generaliter dictum eſt in Iudæos Chriſti perſecutores.

Et Epiſcopatum eius accipiat alter. Epiſcopatum, id eſt, prælaturam in Eccleſia Dei. Epiſcopatum autem intellige, vel quem habuit (fuit enim Apoſtolus licet incompletè; quia ante paſſionem tantum inſtituti erant legati ad prædicandum domui Iſraël, non omnibus gentibus) vel quem erat accepturus, niſi tanto ſcelere ſe contaminaſſet. Erat enim, ſicut ceteri vndecim, auditurus à Domino: *Sicut miſit me pater, & ego mitto vos.* Et: *Euntes docete omnes gentes; & prædicate Euangelium omni creaturæ.* Ordinem epiſcopalem Iudas non habuit. Hic enim Apoſtolis collatus eſt poſt reſurrectionem Domini. Sacerdos quidem inſtitutus eſt Iudas in cœna Domini cum cæteris Apoſtolis, ſed poteſtatem remittendi peccata, quæ data eſt poſt reſurrectionem, numquam habuit. Hoc quidem ſingulariter quaſi de vno dicitur in pſalmo, ſed ita vt in vno plures etiam intelligantur. Quod inde perſpicitur, quia tres præcedentes verſiculi, quorum primus: *Locuti ſunt aduerſum me &c.* de pluribus loquuntur; & maledictiones, quæ multæ ibi recitantur quaſi in vnum hoc verſiculo demum concluduntur, *Hoc opus eorum, qui detrahunt mihi apud Dominum, & qui loquuntur mala aduerſus animam meam.*

v. 21. *Oportet ergo ex his viris qui nobiſcum ſunt congregati.* Congregationem intelligit non præſentem, in qua Petrus hæc loquebatur, ſed conuerſationem cum Apoſtolis ab initio, in quo Chriſtus cœperat colligere diſcipulos. Quem ſenſum clarius expreſſit Eraſmus, dum pro *congregati* vertit *verſati. In omni tempore, quo intrauit & exiuit inter nos.* Intrate & exire, pro eo quod eſt continuo conuerſari, phraſis eſt Hebræa.

v. 22. *Teſtem reſurrectionis nobiſcum fieri vnum ex iſtis.* Præcipua cura erat Apoſtolis, vt reſurrectionem Chriſti bene teſtatam facerent apud eos, quibus prædicabant Euangelium Chriſti; tum quia Iudæi infideles hanc præcipuè in dubium vocabant; tum quia reſurrectionis Chriſti certa probatio, maximam fidem prædicationi Apoſtolorum

conciliabat; tum denique quia resurrectio Christi spes nostra est. Si enim Christus resurrexit, & nos resurgemus, vtique beata resurrectione, de qua disserit Apostolus Paulus 1. Cor 15. Nam quo caput præcessit, eo spes vocatur & corporis. Ob hanc causam etiam Paulo, tamquam gentium Apostolo, ne quid minus haberet à duodecim Apostolis testibus oculatis, neque testimonium eius tamquam auriti testis, minoris fieret; visus est Christus rediuiuus in carne. 1. Corinth. 9. & 15. ex hoc loco constat, Matthiam & Barsabam fuisse ex his Christi discipulis, qui cum duodecim conuersati sunt toto eo tempore, quo Christus, cum illis egit; nimirum à baptismo Ioannis, vsque ad ascensionem eius in cœlum; & proinde falsam esse eorum suspicionem, qui censent omnes septuaginta discipulos Christi ab eo recessisse, post sermonem illum Ioan 6. Ceterum qui viderant Christum rediuiuum à morte, non tantum verbo prædicationis perhibebant testimonium resurrectionis Christi; verùm etiam miraculis, in supplementum firmissimæ probationis; ne forte quis infidelis dicere posset eos fallere, aut falsos fuisse, obiecto per illusionem oculis ipsorum phantastico corpore, aut non verè humano. Hinc Marcus dicit cap. vlt. Apostolos prædicasse Domino cooperante, & sermonem confirmante sequentibus signis. Sic Petrus capite sequenti cum dixisset: *Hunc Iesum resuscitauit Deus; cuius omnes nos testes sumus*: subiungit confirmationem ex dono linguarum, accepto per Spiritum sanctum. Et capite tertio: *Cuius nos testes sumus, & in fide nominis eius hunc, &c.* Et capite quarto: *Virtute magna reddebant Apostoli testimonium resurrectionis Iesu Christi*, Quia per miracula.

v. 23. *Et statuerunt duos.* August. libr. 1. contra Felicem Manichæum cap. 4. legit: *Et statuit duos*, videlicet Petrus. Quæ lectio facit ad authoritatem Petri.

Ioseph qui vocabatur Barsabas, qui cognominatus est iustus. Quidam dicunt hunc Ioseph non ob aliud reiectum ab Apostolatu, quàm quia consanguineus erat Christo, ne videretur consanguinitatis habita ratio, in eius electione. Sed hoc non rectè dici videtur, tum quia non electione, sed sorte dirempta est paritas inter duos: Quis autem dicat, quid Deus in directione sortium spectauerit, vt non super Ioseph, sed super Mathiam sors caderet? tum quia inter Apostolos Domini, duo erant eius consanguinei, qui & fratres Domini dicuntur, nempe Iacobus minor frater Domini, & frater eius Iudas Thaddæus. Proinde satius est præsentis rei causam ignorare, quàm curiosè scrutari. Rectius dixeris, ideò sorte Mathiam prælatum, quia à Domino, qui corda nouit omnium, vt infra oratione dicit Petrus, agnoscebatur magis ad Apostolicam functionem idoneus. Item non constat eum fuisse Christo consanguineum. Nam Ioseph, qui Matth. 13. numeratur inter fratres Domini, ab hoc diuersum esse inde colligitur, quod ille Græcè Ἰωσῆς, hic verò Ἰωσὴφ dicitur. Hesselius tamen scribens in Matth. decim. fratrem fuisse putat. Item cum Lucas tam diligenter eum describat, tribuens ei duo nomina & vnum cognomen, certè non omisisset & hoc addere, quod frater Domini fuerit, si id verum esset. Denique diuersus hic est ab Ioseph, qui dictus est Barnabas, de quo in fine capit. quarti. Vide annot. eius loci. Ac rursum alius hic ab illo, qui Act. 15. Iudas cognomento Barsabas dicitur. De hoc etiam vide Eusebium lib 3. cap. 33. & Martyrol. Rom. Iulij 20.

Qui cognominatus est iustus. Græcè non est δίκαιος, sed ἰοῦστος. Ita ad Col. 4. *Iesus qui dicitur Iustus*, Græcè ἰοῦστος. Videtur tamen ex Latino acceptum, sicut [illegible], & similia. Vide commentar. Col 4.

Et Mathiam. De Mathia extra hunc locum nihil legimus in scriptura sacra. Duo autem in eius doctrina memorabilia: alterum ex Dionysio Alexand. alterum ex Clemente. Vide apud Galenum, Catech. 136.

v. 26. *Et dederunt sortes eis.* Non sine electione processit assumptio Mathiæ ad Apostolatum. Nam per electionem factum est, vt duo ex toto numero fratrum statuerentur; qui cum viderentur pares esse, ventum ad sortitionem. Igitur electio duos inuenit pares, quos sortitio discreuit. Non videtur ergo verum quod quidam dicunt, ideo Apostolos hic vsos sortibus, quod nondum accepissent Spiritum sanctum: Postea verò accepto Spiritu sancto electione constituisse septem diaconos. Nam & hîc vsi sunt electione, & illic non Apostoli elegerunt, sed à multitudine electos ipsi approbarunt, & per manus impositionem diaconos instituerunt. Adde præterea, quod Apostoli, qui habebant gratiam operandi miracula, poterant confidentius vti sorte, cum oratione ad Deum; quod scirent se esse exaudiendos. Si enim ad miracula certi erant de assistentia diuina, cur non etiam ad sortem vt per eam Deus ostenderet, vtrum ex duobus vellet esse Apostolum? Sed tamen, sicut miracula non faciebant Apostoli, nisi vrgente manifesta vtilitate; ita nec sortem adhibuerunt, nisi quadam necessitate adducti. Quomodo verò sors ista facta fuerit, non omnino certum est. Dionysius Areop. cap. 5. Hierarch. Ecclesiast. Part. 3. per sortem istam intelligit diuinum quoddam munus, quod illi Pontificum choro, eum, qui diuino iudicio, delectuque esset renunciatus, indicaret; id est, ostensionem aliquam diuinitus factam. Sunt qui putent diuinitus radium lucis super Mathiam apparuisse. Verùm longè simplicior & receptior intelligentia est, vt sortem intelligamus eam, qua in sortiendo homines vti solent, & quæ tunc temporis in vsu erat apud Iudæos. Atque hinc colligitur sortium vsum, præueniendo ius canonicum, licitum esse etiam in designandis Episcopis, aut præfectis; si modo illi, de quibus est quæstio, digni sint, & ita pares vt humanitus non appareat inter eos differentia. Sic Augustinus epistola 180. suadet mittendam sortem inter presbyteros tempore persecutionis, quando vnus populo necessarius est, vt reliqui fugere possint, quando non constat quis inter eos fortior sit ad subeundum martyrium. Atque hæc sors propriè diuisoria fuit, ad hoc ordinata, vt duorum æqualium alter esset Apostolus. Fuit tamen etiam consultoria, sed licita, quatenus Deum orabant vt sortem dirigeret in eum, qui dignior esset. Quod sine dubio licitum est in tali casu.

Quæritur, cur illam paritatem Apostoli non diremerunt suffragijs? Si dicas suffragijs inuentos fuisse pares; cur Petrus tanquam illius collegij decanus & caput, paritatem illam suo suffragio non diremit? Videtur dicendum quod Apostoli, atque etiam ipse Petrus Apostolorum collegio præsidens, iudicauerunt eos pares, ita vt humanitus non inuenirent, quo alterum alteri præferrent: Ideoque arbitrati sunt sibi recurrendum ad sortes. Et ita factum vt etiam Mathias, more ceterorum Apostolorum, diuinitus fuerit electus ad Apostolatum, & non suffragijs humanis.

Et cecidit sors super Mathiam. Aliter supra dictum fuerat de Iuda: *Et sortitus est sortem ministerij huius.* Phrases enim diuersæ sunt. Hoc loco significatur sortitio propriè dicta: Eam enim planè significant hæc verba: *Et dederunt, &c.* Illic sermo est de electione, qua Christus Apostolos elegit, sola vsus voluntate sua ad eligendum; & ob eam causam sic loquitur scriptura; *Sortitus est sortem, &c.* Fortè etiam ideò sic loquitur, quia Leuitarum ministeria distributa erant per sortes, vt habetur 1. Paralipom 23. Vnde etiam Zacharias S. Ioannis Baptistæ pater, sorte exijsse

dicitur, vt incensum poneret. Luc. 1. Vide ibid. annot.

CAPVT II.

v. 1. *ET cum complerentur dies Pentecostes.* Pentecoste Græcè, Latinè quinquagesima? Quo nomine significabatur totum tempus, quod est à die festo Paschæ vsque ad quinquagesimum inde diem, in quo die erat totius Pentecostes complementum. Et hoc est quod dicit: *Cum complerentur dies Pentecostes.* Id est, ipso die quinquagesimo, qui erat vltimus dicti temporis. Lege Leuit. 23. Num. 28 Deuter. 16. Græcè tamen est singulare, τὴν ἡμέραν, quia tantum vna erat dies Pentecoste, non plures; vt paschatis & tabernaculorum, quod patet ex locis scripturæ supra citatis.

Erant omnes pariter. Græcè ὁμοθυμαδὸν, *vnanimiter*, vt superiori cap. vertit interpres. Hinc disce Spiritum sanctum non descendere, nisi in eos, qui viuunt inter se concordes. *In eodem loco.* Græcè ἐπὶ τὸ αὐτό, *in idipsum*, tametsi Erasmus etiam vertit, *in eodem loco.*

v. 3. *Et apparuerunt illis dispertitæ linguæ tanquam ignis. Ignis* genitiuus est, Græcè πυρός. Sensus: Tanquam linguæ ignis, eæ sunt extremitates, in quas flamma sursum mota desinit, similes linguis peracutis aut gladiolis.

v. 4. *Et repleti sunt omnes Spiritu sancto. Omnes* scilicet centum viginti homines. de quibus meminit capite superiori. Atque id disertè testatur Augustinus Tract. 92. in Ioannem. Vide Molanum lib. 4 cap. 15. de picturis & imaginibus, vbi idipsum confirmat, contra quemdam hæreticum Theodorum Bezam, qui hoc ad solos refert Apostolos.

v. 5. *Erant autem in Ierusalem habitantes Iudæi, viri religiosi, ex omni natione, quæ sub cælo est.* Hyperbole in eo quod dicitur: *Ex omni natione, quæ sub cælo est*, quasi dicat, ex nationibus multis diuersissimis & remotissimis. Nisi hoc modo intelligas: Ex omni natione dispersionis Iudæorum. Nam ex Iudæis, qui erant in dispersione, viri religiosiores orationis causa proficiscebantur Ierusalem, vel etiam eo commigrabant, quo conuenienter cultui Dei vacare possent. Neque enim extra Ierusalem fas erat offerre sacrificia.

v. 6. *Audiebat vnusquisque lingua sua illos loquentes.* Quæri hic solet an singuli Apostoli, singulas linguas loquebantur, vnus Græcè, alius Latinè &c. An vero ipsis propria, id est, Hebraïca lingua loquentibus, vnusquisque audientium suam linguam capiebat, & vno loquente diuersarum nationum homines, suas diuersas linguas audirent & intelligerent. Videtur quæstio posse dissolui hoc modo: vt statim accepto Spiritu sancto Apostoli cœperint loqui variis linguis, prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis, id est, alij aliis. Nec enim soli erant ibi Apostoli, sed multi alij discipuli vsque ad centum viginti. Ea re autem conspecta multitudinem obstupuisse. Petrum deinde vna lingua Hebraïca omnes allocutum, rationem reddidisse rei tam mirabilis; hanc autem Petri orationem fuisse ab omnibus intellectam. Duplex proinde miraculum contigisse. Primum in eo, quod omnes discipuli Spiritu sancto repleti, variis locuti sunt linguis: alterum in eo quod Petrus vna lingua loquens, fuerit ab omnibus, qui confluxerant, intellectus, tametsi diuersarum linguarum hominibus. Duplex hoc miraculum omnino videtur agnoscendum. Et primo quod Apostoli diuersis linguis fuerint locuti, ex eo apparet, quia dicitur: *Cœperunt loqui variis linguis prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis.* q. d. Non omnes omnibus nec iisdem linguis locutos, sed alios aliis; itemque alios paucioribus, alios pluribus, prout dabat illis eloqui Spiritus. Item: *Audiebat vnusquisque lingua sua illos loquentes.* Item: *Audiuimus eos loquentes nostris linguis magnalia Dei.* Item quia dispertitæ linguæ ignis Apostolis apparuerunt, seditque super singulos eorum. Item mysterium significatum, nempe quod Ecclesia esset locutura omnium gentium linguis. Item Apostolos verè locutos fuisse peregrinis linguis, etiam illud argumento; quia postea fideles accepto Spiritu sancto variis linguis verè locuti sunt, vt Actor. 10. & 19. & 1. Corinth. 14. Item Actor. 11. dicitur: *Si ergo eandem gratiam dedit illis Deus, sicut & nobis, &c.* Vbi ex gratia visibili, scilicet dono linguarum illis dato, sicut Apostolis, colligit similem gratiam inuisibilem. Sed & idem de Apostolis probatur ex Apostolo Paulo, qui 1. Cor. 14. de se dicit: *Gratias ago Deo meo quod omnium vestrum lingua loquor*, vel vt in Græco, *quod omnibus vobis amplius linguis loquor.* S. Hieron. ad Hedibiam q. 9. scribit Apostolos accepisse diuersitatem linguarum omnium gentium, vt annunciaturi Christum, nullo indigerent interprete. Confirmatur & ex eo, quod nulla historia referat Apostolorum quempiam, ad quamcunque gentem deuenisset, interprete vsum fuisse.

Sed quid est quod idem Hieronymus in catalogo Marcum vocat interpretem Petri? Certè non aliud vult, quàm quod Marcus Euangelium scripsit, vt Petro referente audiuerat. Itaque per Euangelium scriptum erat Petri interpres ad alios, quibus ea scribebat quæ Petrus dixerat. Vel etiam, quia explicabat plenius ea quæ B. Petrus breuius aut obscurius dixerat. Vide Baronium & nostrum comment. 2. Cor. 2. de Tito:

Sed dicet aliquis nihil opus fuisse, vt Apostolis daretur donum loquendi variis linguis, quandoquidem eis abundè sufficere poterat donum seu miraculum, quo fieret, vt ipsi sua ac natiua lingua loquentes ab hominibus omnium gentium ac linguarum intelligerentur; sicut credibile est in Petro factum, quando vna oratione omnes, qui confluxerant, allocutus est. *Resp.* Incertum esse, an hoc donum Apostolis communiter concessum fuerit. Deinde, nec sufficeret; quia non solum loqui aliis debebant, sed etiam alios loquentes intelligere; quod non possent, nisi aliorum linguas nossent. Nisi dicas etiam hoc eis concessum fuisse, vt aliis quibusque sua lingua loquentibus eorum sermonem perciperent, tanquam loquentium Hebraïcè. Sed vtrumque hoc esset nimium multiplicare miracula. Sic enim quotiescumque homines externæ linguæ loquerentur Apostolis, & è diuerso quoties Apostoli illis; toties nouum fieret miraculum. Nunc autem dicimus Apostolos semel per miraculum accepisse notitiam omnium linguarum, vt & loqui quibuscumque hominibus possent, & quoscumque audire & intelligere; nec postea fiebat nouum miraculum, quando vel loquebantur vel loquentes intelligebant; sicut visum per miraculum multis cæcis Christus restituit, qui postea sine nouo miraculo videbant. Fortè etiam ex hac doni istius varietate intellexerunt Apostoli, ad quas quisque gentes proficisci deberet prædicaturus Euangelium; nempe ad eas, quarum linguis loquendi donum accepisset. Cæterum saltem B. Petrum vna lingua loquentem à pluribus diuersarum linguarum hominibus intellectum fuisse; negari non potest; & colligitur ex ipsa historia; quia verba ista; *Viri Iudæi & qui habitatis Ierusalem vniuersi &c.* solus Petrus dixit vniuersæ multitudini vno eodemque sermone; eam autem fuisse hominum diuersissimarum linguarum, constat. ex eodem hoc capite. Neque hoc mirum videri debet, cum constet alios quoque sanctos hoc donum accepisse. S. Antonius Paduanus, vt est in eius vita cap. 19. vna lingua loquens ab hominibus diuersarum gentium, qui plurimi Romam confluxerant, ita auditus est, vt singuli planè intelligerent idioma regionis suæ in quo & nati & educati fuerant.

Simile quid dicitur de S. Vincentio Prædicatore lib. 2. vitæ eius cap. 8.

Cyprianus de oper. Card. serm. de Spiritu sancto manifeste testatur Apostolos vna & propria lingua locutos, ab omnibus tamen intellectos. Opus tamen illud Cypriani non est, sed vt est valde probabile, Saluiani. Gregor. quoque lib. Dial. cap. 26. refert de puero quodam moriturо, qui dicebat se in cœlo fuisse, & ibi accepisse vt omnium linguis loqueretur; quod & confestim probauit Græcè loquens & Bulgaricè. Quin & in die iudicij quando Christus vna lingua proferet sententiam damnationis; audiet vnusquisque reprobus lingua sua illum loquentem. Nam de electis probabile est quod omnes intelligent & loquentur linguam Hebraicam.

Porro hîc quæri posset, an Apostoli singula idiomata loquebantur perfectè. Videtur quòd non, quia Paulus sermone Græco fuit imperitus, id est, parum exactus. *Resp.* Paulum Græcè locutum non per donum linguarum, sed quia iam ante didicerat. Neque donum efficiebat vt Apostoli omninò eleganter & purè ac propriè loquerentur (alioqui visi fuissent elegantia & splêdore sermonis attraxisse homines ad fidem Christi) sed vt loquerentur intelligibiliter, quantum opus erat iuxta communem modum. Quemadmodum bene docet S. Thomas 2.2.q.176.art.1.ad 1.

v. 9. *Et qui habitant Mesopotamiam, Iudæam & Cappadociam, Pontum & Asiam.* Ex eo quod dicitur: *Et qui habitant*, satis intelligitur eos, qui enumerantur non omnes fuisse habitatores Ierusalem, nec proinde comprehendi sub eo, quod superius dictum est: *Erant autem in Ierusalem habitantes Iudæi viri religiosi ex omni natione.* Quare sciendum alios quidem ex diuersis nationibus Iudæos commigrasse Ierosolymam ibique fixisse domicilia; alios verò alibi habitantes, Ierosolymam causa religionis certis temporibus ascendere solitos secundum legem.

v. 11. *Et aduenæ Romani, Iudæi quoque & proseliti.* Vide annot. 1. Pet. 1. Diuersa sunt in Græco vocabula, *aduenæ* & *proselyti.* Et aduenæ quidem isti veri erant Iudæi, non item proselyti. *Iudæi quoque & proselyti:* Græcè ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι, quod ita videtur intelligendum; *tam Iudæi, quàm proselyti*, vel, siue Iudæi, siue proselyti; vel partim Iudæi, partem proselyti; vt nimirum hæc pars ad omnia præcedentia referatur. Nam in omnibus hic enumeratis regionibus habitabant Iudæi, habitabant & proselyti; atque inde Hierosolymam ad diem festum fuerant profecti, aut etiam Ierosolymis fixerant sedes, prout suprà dicitur: *Erant in Ierusalem habitantes Iudæi.* Potest etiam referri peculiariter ad id, quod proximè præcessit: *Et aduenæ Romani*: quia adhuc sequitur, *Cretes & Arabes.* Fortè enim inter aduenas Romanos plures erant proselyti, quàm ex alijs gentibus.

v. 13. *Quia musto pleni sunt isti.* Quidam sic interpretatur: *musto*, id est, vino; quia mustum non inebriat: sed arbitror eum falli. Quæres cur non dicebant vino, sed musto, cum scriptura passim vino ebrietatem asscribat; & certè communius sit vino inebriari, quàm musto. *Resp.* Quia erat tempus vindemiæ, quo mustum bibi solet, quando tes ista contingebat. Nam in Iudæa, sicut tempore Paschæ offerebantur manipuli frugum, ita vindemia esse poterat quinquagesimo post die. Nam in illis calidis regionibus omnia multo citius maturescebant, quàm in nostris frigidioribus.

v. 14. *Stans autem Petrus &c.* Petrus vna lingua loquens ab omnibus intellectus fuit. Sed qua lingua loquebatur? Hebræa, an Græca, an Romana? nam de singulis rationabiliter dici potest. Hebræa, nam ea lingua prima est, & idioma loci, ipsique Petro maternum. Græca, nam ea maximè erat peruulgata. Romana, quia Iudæa Romanis parebat, & quia Pe-
A trus Romanæ Ecclesiæ præfuturus erat, ac Romæ posteros suos successores relicturus. Cæterum per hoc quod Petrus vna lingua loquens ab hominibus omnium nationum, quæ sub cælo erant, intellectus fuit; Spiritum sanctum significare voluisse verisimile est, quod vnius Petri summi pastoris & successorum eius, vocem audituri essent, & audire debeant homines omnium gentium ac linguarum, præsertim quia additur illic fuisse viros *ex omni natione quæ sub cælo est.* Vnde & hîc Petri primatus rectè nobis in quodam mysterio commendatur.

Viri Iudæi, & qui habitatis Ierusalem vniuersi. Addit: *Et qui habitatis &c.* propter proselytos Ierosolymis habitantes, quorum erat magnus numerus.

B v. 15. *Non enim, sicut vos æstimatis, hi ebrij sunt, cum sit hora diei tertia.* Hora tertia ab ortu solis. Qua quidem hora non solent homines ebrij esse, sed ieiuni. Vide Baron. tom. 1. Hæc verò hora respondet nostræ octauæ vel nonæ ante meridiem. Nam prima hora erat Iudæis ab ortu solis. Atqui sol illis propius ad æquinoctialem constitutis, oriebatur circa diem Pentecostes paulò pòst horam quintam nostram matutinam. Igitur tertia hora quæ hîc nominatur, incipiebat sub medium nonæ nostræ. Ex hoc loco probat Nicolaus Papa ad consulta Bulgarorum c. 60. non esse cibum sumendum ante horam tertiam diei.

v. 16. *Per prophetam* Vide annot. Ioel. 2. de illius scripturæ impletione.

v. 17. *Effundam de spiritu meo super omnem carnem.*
C Hic insinuatur vocatio gentium; quemadmodum & infrà, vbi Petrus dicit: *& omnibus qui longè sunt, quoscumque aduocauerit Dominus Deus noster.* Hæc in verbis Petri notanda, propter ea quæ habentur infrà cap. 10. vbi de vocatione gentium videri potest non satis fuisse instructus. Vide ibi. Per eos qui longè sunt significari gentiles, probatur ex Ephes. 2.

Filij vestri & filiæ vestræ. De filiabus exemplum habemus hoc eodem libro, vbi scribitur Philippus diaconus habuisse quatuor filias prophetissas virgines. *Prophetabunt —— visiones videbunt —— somnia somniabunt.* Ex specie genus accipiendum. Significatur enim quod in Ecclesia Christi, præsertim nascente, varia erunt dona sancti Spiritus. Quod autem interior gratia sanctificans sit conferenda etiam in posteros, eodem
D hoc c. significat Petrus, cum ait: *Accipietis donum Spiritus sancti. Vobis enim est repromissio & filijs vestris.*

v. 23. *Hunc definito consilio & præscientia Dei traditum. Præscientia*, id est, prædestinatione, sicut alibi accipitur, vt 1. Petri 1.

v. 24. *Quem Deus suscitauit solutis doloribus inferni.* Græcè λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου. Id est, postquam soluisset dolores mortis. Itaque actus solutionis dolorum, non ad Christum refertur, sed ad Deum. Quare sensus esse non potest: *Quem Deum suscitauit*, postquam Christus soluisset dolores; sed postquam ipse Deus soluisset dolores mortis, id est, quem Deus, pœna ac miseria mortis ablata, vitæ restituit. Cui congruit quod sequitur: *Iuxta quod impossibile erat teneri illum ab eo.* Græcè *ab ea*, scilicet morte id est, iuxta
E decretum suum æternum, reuelatum per prophetas, quo stante fieri non potuit, vt in morte Christus detineretur, sed oportuit eum statim resurgere à mortuis. Id ostendunt sequentia: *Dauid enim dicit &c.* Hic videtur verus ac germanus esse sensus. Quare hinc non sequitur patres illos sanctos apud inferos fuisse in doloribus: Dolores enim ad Christum referuntur; sensu iam dicto; solutio autem Christi à doloribus, ad Patrem. Sed etsi legatur, *Doloribus inferni* sicut nos legimus; potest idem esse sensus: nam infernus statum au locum mortuorum significat; licet verificatio varietur; vt in eo quod subiungitur ex propheta: *Non derelinques animam meam in inferno.*

Solutis doloribus inferni. Græcè θανάτου, *mortis.* Vide Gagnæum. S. August. & S. Thom. intelligunt dolores patrum in lymbo, id est, tristitiam conceptam ex dilatione aduentus Christi & suæ liberationis. Sunt qui ad purgatorias pœnas referant, existimantes Christum suo descensu etiam ad purgatorium penetrasse, ibique effuso indulgentiæ suæ thesauro omnes liberasse; qui iis pœnis detinebantur; atque hoc pacto eius indulgentiæ, quæ mortuis confertur, potestatem, ipsum primum exercuisse. Quod vt satis plausibiliter dicitur, ita non videtur hoc loco significatum. Simplicius enim est & textui conformius, vt ad Christum ipsum, quod hîc dicitur, referatur: quia per resurrectionem, ab inferni seu mortis doloribus solutus est, id est, morti, quæ pœna quædam est, exemptus, & vitæ restitutus; quia secundum prophetarum vaticinia, & patris æterni decretum, non debuit diu in morte detineri. Sic Græci; vt sit sensus: Superata morte, à qua impossibile erat eum retineri: propter scripturas, quas deinde profert: *Dauid enim dicit &c.* Vide de hoc loco Bellarm. lib. de Christi anima cap. 8. contra Caluinum.

v. 27. *Non derelinques animam meam in inferno.* Rectè hinc statuitur descensus Christi ad inferos secundum animam. Quamuis enim anima interdum pro homine accipiatur, etiam secundum partem materialem & mortalem, velut cùm septuaginta animæ dicuntur egressæ de femore Iacob: & cum quis dicitur percutere animam; & ita (hac quidem parte) nihil vetet hîc intelligi sepulturam, vt quidam intellexerunt; obstat tamen illud: *In inferno.* Hoc enim nusquam pro sepulchro ponitur, sed semper pro certo quodam statu, seu loco animæ egressæ à corpore. Vnde nec vsquam de brutorum animabus, quæ simul cum corporibus intereunt, tale quid dictum legitur; nec vsquam legitur anima esse in sepulchro, aut descendere in sepulchrum. Item diuersa sunt in psalmo, quem Petrus citat, animam non derelinqui in inferno, & carnem requiescere in spe, vt non videat corruptionem. Vnde & Petrus infert tamquam distincta, dicens: *Quia neque derelictus est in inferno, neque caro eius vidit corruptionem.* Nempe illud referens ad animam, istud ad corpus.

v. 29. *Et sepulchrum eius est apud nos vsque in hodiernum diem.* Quidam hinc probare contendunt, Dauidem vnum ex iis fuisse, qui Christo resurgente simul resurrexerant; de quibus Matth. 27. quodque resurrexerit non iterum moriturus. Vide serm. de Assumpt. Virginis apud Hieron. Augustinus tamen ex eodem loco probat, Dauidis ossa & cineres vsque ad id tempus apud Iudæos fuisse: in epistola 99. ad Euodium. Vide Domin. in 4. dist. 43. quæst. 2. artic. 1. Et bona est Augustini probatio. Vult enim Petrus ostendere verba illa psalmi: *Non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem:* non esse dicta in persona Dauidis; sed propheticè dicta in persona Christi. Nam quod ad Dauidem attinet, caro eius vidit corruptionem. Probat hoc Petrus: *Quia sepulchrum eius,* inquit, *est apud nos vsque in hodiernum diem.* Quæ probatio bona non esset, nisi intelligatur continens cum contento, id est, sepulchrum, in quo sit corpus eius iam corruptum, in cineres redactum. Nam alioqui, & Christi sepulchrum apud eos erat; & adhuc in terra est, vsque in hodiernum diem; sed à triduo mortis ac sepulturæ corpore vacuum. Adeo igitur hinc statui non potest, Dauidem vnum ex iis fuisse, qui cum Christo resurrexerant, vt planè contrarium sequatur.

v. 33. *Et promissione Spiritus sancti accepta à patre, effudit hunc, quem vos videtis & auditis.* Scilicet per manifesta signa oculis & auribus perceptibilia. Nam oculis apparebant dispertitæ linguæ tamquam ignis

A sedens super singulos eorum; Auribus percipiebatur sonus tanquam aduenientis spiritus vehementis; percipiebantur etiam variæ linguæ, quibus Apostoli loquebantur magnalia Dei. Quidam vt Erasmus, vertendum putant: *Effundit hoc quod nunc videtis & auditis.* Nam in Græco neutrum genus est, & putant subintelligi donum, de quo infrà: *Et accipietis donum Spiritus sancti.* Sed sciendum eo loco Græcè esse τὴν δωρεὰν fœminei generis. Proinde neutrum illud τοῦτο videtur omnino referendum ad πνεῦμα, spiritum, quod præcesserat. Itaque rectè vertit noster interpres, & sensus est, quem diximus.

v. 36. *Quia & Dominum eum, & Christum fecit Deus, hunc Iesum quem &c.* Fecit eum Dominum,
B quando fecit redemptorem. Iesus enim vt homo, Dominus est hominum iure redemptionis. Item fecit eum Dominum, quatenus data est ei omnis potestas in cælo & in terra. Fecit eum Christum, quando vnxit Spiritu sancto. Vtrumque autem tunc factum, quando Verbum caro factum est; tametsi completa est redemptio in cruce. Vide Cyrillum in Thesauro. *Hunc Iesum* Emphaticè hoc dicitur: τοῦτον τὸν Ἰησοῦν, quasi diceret, *hunc,* inquam, *Iesum quem &c.* Nam in Græco completam habet sententiam, quod præcedit: *Quia Dominum & Christum eum Deus fecit.* Sed maioris expressionis causa addit Petrus, non sine articulo τοῦτον τὸν, &c.

v. 38. *Baptizetur vnusquisque vestrum in nomine Iesu Christi, in remissionem peccatorum.* Hinc patet contra
C hæresim huius temporis baptismum non esse nudam protestationem fidei, aut sigillum remissionis per fidem acceptæ; sed per ipsum conferri remissionem peccatorum. Quod additur: *Et accipietis donum Spiritus sancti;* non videtur de baptismi effectu accipiendum, sed confirmationis. Sensus enim est: Video vos anhelare etiam ad participationem Spiritus sancti, quem per externa signa nos videtis accepisse. Itaque vt eius tanti doni vos quoque efficiamini participes, prius oportet vt baptizemini in remissionem peccatorum; ac deinde per impositionem manuum nostrarum accipietis donum Spiritus sancti.

v. 39. *Et omnibus qui longè sunt, quoscumque aduocauerit Dominus noster.* Hic à Petro tacitè insinuatur vocatio gentium. Nam apertè eam tunc prædicari apud
D Iudæos non expediebat. Potest tamen etiam referri ad Iudæos absentes & procul habitantes; quia præcedit: *Vobis enim est repromissio & filiis vestris.* Nam promissio propriè facta est Iudæis, non gentibus. Rom. 15.

v. 42. *Et communicatione fractionis panis.* Pro eo quod Græcis est ἄρτου, Syriaca versio habet vocem, quæ Eucharistiam significat, tum hoc loco, tum Act. 20. vt annotauit vir doctissimus Ioannes Harlemius in indice Bibliorum.

v. 44. *Erant pariter & habebant omnia communia.* Simile quid fuit tempore veteris testamenti, in filiis prophetarum; sub Samuele primum, deinde sub Elia & Elisæo congregatis. 1. Reg. 10. de quibus vide suo
E loco, v. 5. Certè verisimile est eos coluisse castitatem, quia de vxoribus eorum nihil legitur. Et in eiusmodi congregatione non conuenit vt sint mulieres & paruuli. Item Elias & Elisæus vixerunt cœlibes. Samuel quidem vxorem & liberos habuit, sed verisimile est eum vxore mortua, congregasse filios prophetarum, eisque præfuisse. Augustinus in hæresi Apostolicorum, quæ est 40. dicit: Apostolici dicuntur qui se hoc nomine arrogantissimè vocauerunt, eo quod in suam communicationem non acceperint vtentes coniugibus, & res proprias possidentes; quales habet Catholica Ecclesia & clericos plurimos. Sed ideo isti hæretici sunt, quia se ab Ecclesia separantes, nullam spem putant eos habere, qui vtuntur his rebus, quibus

ipsi carent. Ex quibus verbis satis intelligitur, in illa communi vita primorum fidelium, non fuisse qui vterentur vxoribus; sicut non fuerunt, qui propria possiderent. Non omnes fideles illius temporis habuisse omnia communia, liquet, quia Petrus dixit ad Ananiam: *Nonne manens tibi manebat, & venundatum in tua erat potestate?*

Et habebant omnia communia. Non etiam vxores iuxta rempubl. Platonicam, legi naturæ repugnantem; sed omnes possessiones. De ijs enim sequitur: *Possessiones & substantias vendebant, &c.*

v. 45. *Possessiones & substantias vendebant, & diuidebant illa omnibus, prout cuique opus erat.* Intellige, per manus eorum, qui ad hoc erant deputati; vt infrà c. 4. & 6. Quomodo autem impleuerint illud Euangelicum; *Da pauperibus*: Matth. 19. Vide infrà annot. cap. 4. Notandum autem quod cum hæretici nostræ ætatis passim iactent se Ecclesias suas instituere ad formam primitiuæ Ecclesiæ; velut in electione Diaconorum & ministerio mensarum: nullum tamen apud eos est vestigium communis vitæ, quam Apostolicam Augustinus vocat, quæque hoc cap. & 4. tantopere commendatur. Imo, loca ea Catholicorum, in quibus illa vita seruatur, id est, cœnobia, quæ à communi vita nomen habent, oderunt pessimè; & vbi possunt funditus euertunt, aut in vsus profanos conuertunt. In quo illi (egregiè scilicet) ostendunt sese primitiuæ, id est, Apostolicæ Ecclesiæ æmulatores. Sed eorum cupiditas & superbia nullo modo ferre posset illam communem vitam.

v. 46. *Et frangentes circa domos panem.* Græcè κατ' οἶκον, id est, per singulas domos. Sicut Tit. 1. κατὰ πόλιν per singulas ciuitates. Non ergo in vna domo omnes morabantur, nec de vna mẽsa capiebant cibum, vt velle videtur Chrys. in quodam sermone, qui legitur intra octauam dedicationis Ecclesiæ. Neque enim fieri poterat, vt tot millia hominum vna domus & vna mensa caperet: sed ex bonis incommune collatis, in omnes, diuersis in domibus habitantes, fiebat æqua distributio; vt haberent vnde viuerent, nec quisquam rebus necessarijs egeret. Videtur autem significari quod panem ab Apostolis consecratum deferebant domum, & distribuebant domesticis, & cum illis edebant.

CAPVT III.

v. 1. PEtrus *autem & Ioannes ascendebant in templum, ad horam orationis nonam.* Hinc collige etiam ab Apostolis certas precandi horas obseruatas fuisse; quem morem deinceps tota Ecclesia obseruauit, obseruatque etiã hodie. Lutherus peruertere hunc locum conatus est torta explicatione, hoc modo: Ascenderunt in templum ad orandum, idque hora nona; quasi nona hora orationi non fuerit deputata, sed id accidisse, vt hora nona ascenderent ad orandum. At non dicit Lucas, ad orandum eos ascendisse hora nona, sed ad horam nonam, quæ erat orationis hora, id est, precationi deputata. Id quod etiam in Græco magis apparet, vbi illud *nona* articulum additum habet, vt sit sensus, eos ascendisse ad horam orationis: Et cum plures horæ sint orationi destinatæ; ad certam aliquam ex illis, videlicet nonam, adijsse templum.

v. 6. *Argentum & aurum non est mihi.* Quomodo verè hoc Petrus dixit, ad cuius pedes tot agrorum pretia adferebantur quotidie? An quia nihil illorum propriè ad eum pertinebat? Sed obijcitur, ita in commune possidebantur illa, vt egentibus elargiri inde partem aliquam liceret, maximè ab eo, qui congregationis caput esset. Dici potest, Petrum, reliquosque Apostolos non seruasse sibi dispensationem illorum bonorum, vt pote verbo & orationi intentos. Act. 6. sed alijs eam curam demandasse. Quamquam & responderi potest, Petrum opportunè simul & verè respon-

A disse *argentum, &c.* siue significauerit se in promptu & ad manum non habere, siue proprium non habere; opportunè, inquam, ita respondisse, quando tam præstiturus erat beneficium longè amplius, curationis videlicet ab imbecillitate corporis. *Quod autem habeo, hoc tibi do.* Sensus: Quod dare possum, quod habeo in potestate mea, id tibi do. Dabat enim sanitatem cuius dandæ potestatem habebat ex promissione Christi, qua dixerat eis; *Infirmos curate*, Matth. 10. Hinc quoque disce rectè dici sanctos facere miracula. Hieronymus ad Eustochium de custodia virginitatis cap. 14. cum citasset hunc locum, subiunxit: At nunc multi, licet sermone taceant, opere loquuntur: Fidem & misericordiam non habeo, quod autem habeo, argentum & aurum, hoc tibi non do.

In nomine Iesu Christi Nazareni. In nomine variè potest exponi; merito, virtute, authoritate. Quæ omnia probabilitatem habent; sicut in illa phrasi, qua
B dicitur Apostolos baptizasse in nomine Iesu. Vide nostra in 4. dist. 3.——*Surge & ambula.* Sermo est operatorius, quo præstatur, quod dicitur. Quæritur cur successores Petri non dicant, *surge & ambula.* Quidam respondent, quia vita eorum non respondet sanctitati Petri. Quæ responsio non conuenit. Nam & Iudas fecit miracula; & multi dicent in illa die, Domine nonne in nomine tuo dæmonia multa eiecimus, & virtutes multas fecimus? &c. Matth. 7. Item multi successores Petri fuerunt sancti. Vera responsio est, quosdam Petri successores similia fecisse, vt constat ex historijs Ecclesiasticis. Cur autem passim non faciant; respondet Gregorius, quia non est opus. Hæc enim,
C inquit, necessaria in exordio Ecclesiæ fuerunt. Vt enim ad fidem cresceret multitudo credentium, miraculis fuerat nutrienda: Quia & nos quando arbusta plantamus, &c. homil. 29. de Ascensione Domini.

v. 12. *Viri Israelitæ quid miramini in hoc, aut nos quid intuemini? quasi nostra virtute aut pietate fecerimus hunc ambulare?* Quæstio est, quomodo neget Petrus sua virtute se id effecisse, cum dicatur Matth. cap. 10. *Dedit illis potestatem curandi infirmitates*; quod & Marcus repetit cap. 3. Habebant igitur virtutem faciendi miracula. *Resp.* Cum miracula fiant supra consuetum & primò institutum naturæ ordinem; fieri non potest vt vlla creatura sua virtute miraculum aliquando operetur. Est enim solius Dei mutare naturas rerum. Hinc Petrus dicit se non sua, id est, pro-
D pria virtute (ita enim Græcè est) claudum sanasse. Dedit autem Dominus Apostolis potestatem, quæ in solo ministerio consistit, & est diuinæ potestatis instrumentum. Itaque propriè dicimus ad sanctorum inuocationem Deum talia operari; Quamuis etiam verum sit, & scripturis conforme, sanctos hæc operati, inuocando, præcipiendo, aut alio simili ministerio. Et virtus illa non aliud esse videtur quàm gratia, seu beneficium, quod sanctis quibusdam contulit Deus, vt per eorum preces aut præsentiam miraculum operetur. Non est potentia neque habitus, ne quidem supernaturalis, cuiusmodi sunt Fides, Spes, Charitas; quia sanctus non facit miraculum quando vult, quasi ex habitu: sed
E tantum cum peculiariter assistit Deus ad miraculum. Non est igitur donum inhærens per modum habitus, sed assistens per modum transeuntis. Nota quod & fateatur se fecisse; & tamen negat sua virtute factum. Et postea dicit, *fidem, quæ per Christum est, dedisse integram sanitatem.* Ipse igitur fecerat inuocando, impetrando, verba proferendo; sed virtus Dei erat, & meritum Christi per fidem applicatum, ad huius effectum. Negat etiam factum sua pietate; non quin Petri pietas potuisset hoc à Deo impetrare; sed quia illa pietas non erat ei à seipso.

v. 14. *Vos autem sanctum & iustum negastis.* Vel hic sensus est: Vos negastis eum esse sanctum & iustum, quando

quando vocaſtis eum ſeductorem, & tanquam criminoſum interemiſtis: Vel iſte; Vos eum, qui ſanctus & iuſtus eſt, negaſtis, id eſt, pro rege & Meſſia veſtro ſuſcipere eum noluiſtis, quando dixiſtis; *Non habemus Regem, niſi Cæſarem.* Qui ſenſus magis placet, tum quia Græcè cum articulo legitur τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον, tum quia ſequitur, *& petiſtis virum homicidam donari vobis.* Et nota Ieſum κατ' ἐξοχὴν vocari *ſanctum & iuſtum*, quod eius comparatione nemo alius ſanctus neque iuſtus ſit.

v. 15. *Authorem verò vitæ interfeciſtis.* Chriſtus author eſt vitæ, quatenus Deus. Hinc ergo ſequitur Deum à Iudæis occiſum eſſe, & mortuum, ſed id ſecundum naturam aſſumptam, quæ ſeparatione animæ à corpore diſſoluta fuit. Hunc *interfecerunt*, non manibus ſuis, ſed plena ac perfecta voluntate, tradentes Pilato præſidi; accuſantes & tota inſtantia poſtulantes ad necem. Sic 1. Theſſ. 2. de Iudæis, *qui & Dominum occiderunt*, & infrà cap. 7. Stephanus, *Cuius vos homicidæ fuiſtis.*

v. 16. *Et in fide nominis eius —— Et fides quæ per eum eſt, dedit integram ſanitatem.* Fidem intelligit non eius, qui ſanatus erat quomodo ſæpe audimus in Euangelio; *Fides tua te ſaluum fecit:* Non enim legimus hunc claudum antè in Chriſtum credidiſſe; ſed fidem ſuam, ex qua dicebat: *In nomine Ieſu Chriſti Nazareni, ſurge & ambula:* Quibus tamen auditis verbis, veriſimile eſt & ipſum claudum credidiſſe, licet id ſcriptura non dicat.

v. 21. *Quem oportet quidem cælum ſuſcipere vſque in tempora &c.* Ergo, inquit Beza, falluntur Papiſtæ, qui eum ſe in altari præſentem habere putant. At manifeſtum eſt, Petrum non de quacunque præſentia loqui, ſed ea, qua in humana ac viſibili ſpecie præſens eſt, ſecundum quam aſcendit in cælum, ſedet ad dexteram Patris, & inde venturus &c. Imò & Petrus Roma egreſſus, Chriſtum humana ſpecie obuium habuit. Et Paulus hoc libro teſtatur Dominum ſibi apparuiſſe, cap. 26. Vnde nihil vetat, quin extraordinariè aliquando, etiam in terra, quibuſdam ſe viſibiliter præſentem exhibuerit.

Quem oportet quidem cælum ſuſcipere. Ambiguum etiam in Græco, vtrum ſignificetur quod Chriſtus ſuſcipiat cælum, an quod cælum ſuſcipiat Chriſtum. Sed hoc poſterius magis videtur ſignificatum vt probat Bellarm. lib. 3. de Incarnatione cap. 12. *Vſque in tempora reſtitutionis omnium.* Dixerant enim Apoſtoli ad Chriſtum cap. 1. *Domine ſi in tempore hoc reſtitues regnum Iſraël?* Quibus reſpondit Chriſtus: *Non eſt veſtrum noſſe tempora &c.* eò reſpicit Petrus in his verbis.

v. 22. *Moyſes quidem dixit; Quoniam prophetam ſuſcitabit &c.* Vide annot. Deuter. 18. Citat etiam Stephanus in ſua ad Iudæos oratione, infrà, c. 7.

CAPVT IV.

v. 1. **E**T *Sadducæi.* Ideo Sadducæorum meminit nominatim, quod his præ ceteris ægrè eſſet audire, quod Ieſus reſurrexerat, vt qui reſurrectionem mortuorum omnino non reciperent. Vnde ſequitur: *Dolentes quod docerent populum, & annunciarent in Ieſu reſurrectionem ex mortuis.*

v. 2. *Et annunciarent in Ieſum reſurrectionem ex mortuis.* Multi *in Ieſu*; idque conſentienter cum Græcis. Quod Eraſmus vertendum putauit, *in nomine Ieſu.* Senſus eſt: Quod annunciarent & prædicarent expectandam eſſe reſurrectionem mortuorum per Ieſum Chriſtum, id eſt, per eius meritum. Quomodo infra dicunt Apoſtoli non eſſe alind nomen, in quo ſalui fieri poſſint homines. Quanquam videntur etiam ad cauſam exemplarem reſpexiſſe, quando in Ieſu reſurrectionem mortuorum annunciabant. Sic enim &

A Apoſtolus Paulus 1 Cor. 15. reſurrectionem Corinthijs annunciat, ipſius Chriſti, quem primitias reſurgentium vocat, exemplo propoſito.

v. 4. *Et factus eſt numerus virorum quinque millia.* Dubium vtrum numerus eorum, qui tunc crediderunt, ſupra eos qui ante crediderant, peruenerit ad quinque millia; an verò hic ſit ſenſus: Totus numerus fidelium, qui per Apoſtolorum prædicationem crediderant, cum prius eſſet tantum trium millium Act. 2. nunc auctus eſt ad quinque, ſcilicet vt tribus illis millibus, duo millia recenti prædicatione accederent. Probabile enim videri poteſt, quod plures fuerint conuerſi prima illa Petri prædicatione in die Pentecoſtes, eo quod grandi miraculo tota ciuitas ad vnum locum eſſet conuocata;
B quam hac ſecunda, quæ facta fuit ad ſanitatem hominis claudi, rem non confeſtim ita celebrem, vt tam multi accurrerent.

v. 12. *Nec enim eſt aliud nomen ſub cælo. Nomen* aut virtutem ſignificat, (ita enim paulo ante dicitur: *In qua virtute, aut in quo nomine feciſtis hoc vos?*) aut rem vel perſonam nomine ſignificatam. Proximè enim præcedit: *Non eſt in alio aliquo ſalus.* Et ita ſenſus erit: non eſt alius quiſquam, per quem homines ſaluari poſſint. Et fortè vtroque modo accipi poteſt illud Matth. vlt. *Baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus ſancti.* Nota autem quod dicit *ſub cælo*; nam Angeli propriè non ſaluantur per Chriſtum. Vide noſt. in 3. ſent. diſt. 25.

v 13. *Sine literis & idiotæ.* Græcè ἀγράμματοι, id eſt,
C illiterati. Idiotæ verò intelligi poſſunt vel homines priuati, nullam habentes functionem publicam, vel rudes & indocti; vtrumque enim Græca vox ſignificat Atqui Petrus & Ioannes non ita fuerunt illiterati, vt literarum eſſent prorſus ignari. Petrus enim duas ſcripſit epiſtolas: Ioannes autem præter tres epiſtolas, Euangelium & Apocalypſim. Neque prorſus ignari fuiſſe videntur ſacrarum literarum etiam ante acceptum Spiritum ſanctum, tametſi piſcatores; quia Chriſtus ad ſcripturas ſuos diſcipulos interdum remiſit. Vnde Ioannes de ſe & Petro; Ioan. 20. *Nondum enim ſciebant* (id eſt, intelligebant) *ſcripturam, quia oportebat eum à mortuis reſurgere.* Et Luc. 24. *Aperuit illis ſenſum vt intelligerent ſcripturas.*
D Legebant ergo ſcripturas, quas vt intelligerent, ſenſum illis aperiebat Dominus. Sic Philippus ad Nathanael. Ioan. 1. *Quem ſcripſit Moyſes in lege & prophetis, inuenimus.* Non ergo illiterati vocantur, quod literarum prorſus eſſe putarentur ignari, ne ſacrarum quidem. Quomodo enim hoc exiſtimare poterant, quando Petrus in ſua apud eos defenſione ſcripturam ſacram allegabat, dicens: *Hic eſt lapis &c.* Sed quod non eſſent inſtituti ab aliquo legis doctore; quomodo Paulus legem didicerat ad pedes Gamalielis; ſed ſi quid ſcirent, priuatim videbantur didiciſſe. Vide quæ de nomine idiotæ diximus in noſt. comment. 1. Cor. 14. v. 16.

v. 20. *Non enim poſſumus, quæ vidimus & audiuimus, non loqui. Non poſſumus*, ſcilicet licitè & ſalua
E conſcientia; quomodo poſſe dicimur, quæ licitè poſſumus.

v. 27. *Conuenerunt enim verè in ciuitate iſta, aduerſus ſanctum puerum tuum Ieſum, quem vnxiſti, Herodes & Pontius Pilatus.* Hinc patet Herodem quoque in Chriſti mortem conſenſiſſe & cooperatum fuiſſe; quod tamen ex Euangelio non omnino apparet. Hinc etiam apparet, quomodo ſecundum Lucam Herodes & Pilatus facti fuerint amici, cum prius inimici eſſent ad inuicem. Vide annot. Luc. 22.

Aduerſus ſanctum puerum tuum Ieſum. Et paulò pòſt: *Per nomen ſancti filij tui Ieſu.* Quæritur an idem ſit *puer*, quod *filius*, quod quidem collatione harum duarum ſententiarum hoc eodem loco poſitarum, videri

Potest. Sed omnino dicendum, *puerum* more scripturæ positum pro seruo. Sic paulò superius in eadem Apostolorum ad Deum precatione: *Qui Spiritu sancto per os patris nostri Dauid, pueri tui, dixisti.* Et idem Lucas cap. 1. sui Euangelij in cantico Zachariæ. *Erexit cornu salutis nobis, in domo Dauid pueri sui.* Vnde est & illud in psalm. 112. *Laudate pueri Dominum.* Christum autem secundum naturam humanam seruum Dei vocari, non est infrequens in prophetis & psalmis. Vocatur autem hîc ab Apostolis priori loco seruus, quia sermo erat de eius passione, quam vt homo sustinuit: posteriori, filius; quia prædicationem suam petebant confirmari miraculis, quorum operatio referenda est ad virtutem diuinam. Si quis contendat puerum idem esse hoc loco quod filium, is confiteri debebit, Christum ab æterno fuisse puerum, quia filium. Hoc autem à scripturis alienum est, & fidelium aures refugiunt.

v. 28. *Facere quæ manus tua & consilium decreuerunt fieri.* Non hinc sequitur decretum Dei esse causam peccati, quia Deus non decreuerat fieri peccatum illorum; sed passionem & mortem filij sui; quam & fecit. Fecerunt autem & illi, sed mala voluntate & peccato suo, quam fecit Deus sanctissima voluntate & consilio suo; sicut eleemosynam facit Dominus sancta intentione, quam eamdem interdum seruus facit intentione peruersa. *Decreuerunt.* Græcè προώρισε, id est, præfiniuit, prædeterminauit, prædestinauit, vt legit Prosp. resp. ad obi. 13. Gallorum. Estque idem vocabulum, quod interpres alibi vertit, prædestinare. Item sic Aug. legit de prædest. sanct. c. 6.

v. 29. *Et nunc Domine respice in minas eorum.* Quæritur quomodo orant Apostoli Dominum vt respiciat in minas aduersariorum, cum præcipiat Dominus orare pro calumniantibus & persequentibus; quod & exemplo suo docuit. *Resp.* Hæc verba non sunt expetentium vindictam, sed tantum hoc petunt à Domino, ne aduersariorum minæ & persecutiones successum habeant, & per eas impediatur Euangelij promulgatio. Sensus igitur est: Respice in minas eorum eo fine, vt earum effectum impedias, ne perficere possint, quod comminati sunt. Hunc sensum arguunt verba sequentia: *Et da seruis tuis cum omni fiducia loqui verbum tuum, &c. Respice* non ad vindicandum sed ad auertendum. Ita dicitur Exodi 14. *Respiciens Dominus super castra Ægyptiorum, interfecit exercitum eorum.*

v. 31. *Et repleti sunt omnes Spiritu sancto.* Nempe ad effectum, qui sequitur: *Et loquebantur verbum Dei cum fiducia.* Repleti quidem fuerant Spiritu sancto in die Pentecostes ad eumdem effectum, sed hinc discamus nos egere quotidiana gratia Dei etiam ad conseruandum & confirmandum robur, quod semel contulit. Quia homo ex se semper deficit & recedit à Deo.

v. 32. *Multitudinis autem credentium erat cor vnum & anima vna.* Id est, summa concordia, & summus consensus animorum. *Nec quisquam eorum, quæ possidebat, aliquid suum esse dicebat. Eorum* regitur ab (aliquid) vt ex Græco patet, & sensus requirit. Sed quomodo dicitur; *quæ possidebat*, cum repugnent possidere & suum negare? Græcè est ὑπαρχόντων, quod nominaliter sumitur, & à tempore absoluitur, & sensus est: Nemo facultatum suarum, quas habuerat, aliquid suum vel proprium (Græcè ἴδιον) esse dicebat. Vendiderant enim facultates, & pretium fecerant commune, vt consequenter dicitur. *Sed erant illis omnia communia.* Hîc origo est monasticæ vitæ & perfectionis, vel potius progressus & incrementum. Nam origo erat in familia Christi, in qua omnes dicebant: *Ecce nos reliquimus omnia.* Caietanus putat nullum tunc intercessisse votum, Aug. aliter serm. 10. de diuersis, & alibi; vt videre est in indice scripturarum. Vide annot. seq.

v. 32. *Nec quisquam, eorum quæ possidebat, &c.* Et paulò pòst: *Quotquot enim possessores agrorum aut domorum erant.* Videri potest tum ex his verbis, tum ex eo quod dicitur c. 2. Omnes qui credebant habuisse omnia communia; quod illo tempore nemo fidelium fuerit, qui non diuenditis suis, contulerit se in vitam illam communem cum Apostolis. Sed imprimis sciendum multos fuisse fideles, Christi saluatoris prædicatione dudum conuersos per vniuersam Iudæam, qui cum Ierosolymis non habitarent, dici non potest, quod huic communitati fidelium, quæ Ierosolymis erat, se adiunxerint. At nec verisimile est eos omnes simpliciter sua reliquisse; tum quia è vulgo hominum plurimi erant qui crediderant, tum quia satis apparet ex Euangelio fuisse inter eos, qui proprium aliquid possiderent. Nam Maria, Martha & Lazarus Christum in suam domum frequenter hospitio excipiebant. Sed mulieres quædam, de proprijs facultatibus Christo subministrabant necessaria, Luc. 8. Et Dæmoniacus ille apud Gerazenos curatus, cum vellet Christum corporaliter sequi, iussus est apud suos remanere. Nec verisimile est, Centurionem & Regulum & alios multos, qui cum tota domo in Christum crediderant, omnibus suis diuenditis, statim ad communem aliquam vitam se contulisse; præsertim cum illius rei nec in Euangelio, nec alibi vestigia probabilia extent, appareant. Iam autem nec illi fideles, qui Ierosolymis erant, omnes omnino sine exceptione, hanc Euangelici consilij perfectionem amplexi videntur. Erant enim ibi Nicodemus, Ioseph, Gamaliel alijque principes, de quibus Ioannis 12. quos istud fecisse non apparet. Quod ergo ita vniuersaliter dicitur & hoc & secundo cap. potest intelligi de illis duntaxat, aut potissimum, qui vna & altera Petri prædicatione, post acceptum Spiritum sanctum, crediderunt. Quamquam nec affirmare ausim omnes illos sine exceptione ad tantam perfectionem se contulisse; maximè quod credibile sit fuisse inter eos, qui, quod filij familias essent, parentibus nondum credentibus; aut coniugati coniugibus nondum credentibus, aut alia ratione, non potuerint de bonis & statu suo disponere prout cuperent; etiamsi quam-maximè ad illam perfectionem Euangelicam aspirarent. Fortè nec coniuges, qui filios habebant in illam se communitatem dederunt; quia debent parentes filijs thesaurizare, secundum Apostolum; Ananias autem & Saphira non leguntur habuisse filios. Eadem ratione nec illi coniuges, qui continere nollent ab opere coniugali, videntur in eam congregationem admissi fuisse, etiamsi filios non haberent. Poterant enim eis adhuc nasci filij. Totum hoc probabile fit, quia cap. 6. legimus ortum fuisse murmur Græcorum aduersus Hebræos, quod viduæ illorum minus curarentur in quotidiano ministerio, quod fiebat ex marsupio communi. Nihil autem tale legitur de parentibus erga filios, scilicet quod questi fuerint non satis sibi suppeditari, ad nutriendum filios, præsertim infantes & pueros; pro quorum alimonia matres maximè solent esse sollicitæ. Vnde verisimile est non alias mulieres, quàm viduas & virgines, aut alioqui continentes, in eam societatem fuisse admissas. Atque id probatur ex Ephiphanio in hæresi Nicolaitarum, vbi dicit Nicolaum primo se continuisse ab vxore, exemplo aliorum, quos Deo addictos videbat. Manifestum etiam, quod qui Christiani fiebant, non iubebantur omnia sua relinquere, & pretium rerum conferre in commune, quia Petrus dicit Ananiæ: *Nonne manens tibi manebat, & venundatum in tua erat potestate?* id est, liberum tibi erat, vt bona tua & pretium ex ijs comparatum vel conferres in vitam communem, vel tibi retineres? Tunc autem voto se ad communem vitam obligabant, quando sua offerebant ad pedes

Apostolorum. Vnde Ananiæ non totum adferenti, & tamen vouenti vitam communem & rerum suarum dimissionem; dicitur: *Mentitus es Spiritui sancto*, id est, fidem Deo datam fefellisti, & irritam fecisti; id est, vouisti quod præstare non cogitasti; promisisti ore, non corde. Puto igitur istos omnia communia habentes, fuisse verè religiosos, quomodo nunc de religiosis loquimur, quia in manibus Petri tanquam Prælati vouebant vitam communem,& proinde etiam obedientiam, sine qua vita communis non potest subsistere. Item continentiam, sine qua vita illa esset plena turbarum, rixarum, & querelarum, propter filios nutriendos, eisque prouidendum. Et Patres originem vitæ communis, qualis religiosorum est, referunt primùm ad familiam Christi & Apostolorum, qui dixerunt: *Ecce nos reliquimus omnia*; inter quæ etiam vxores nominantur; vnde & vita Apostolica vocatur. Deinde ad vitam communem primorum fidelium, qui Ierosolymis per prædicationem Apostolorum crediderunt. Et tales fuerunt, qui sub Marco vixerunt Alexandriæ, de quibus Hieronymus in catalogo; & quales Philo describit, abstinentes etiam ab vxoribus & re coniugali. Vide etiam Augustin. in duobus sermonibus de vita communi suorum. Posset tamen obijci; Nicolaus aduena Antiochenus, vnus ex istis, legitur ardentius vxorem suam adamasse; ergo videtur ea adhuc vsus fuisse. Sed respondetur id in eo fuisse reprehensum ab Apostolis. De hoc vide Epiphanium in hæresi Nicolaitarum sub initium; vnde colligitur huius obiectionis solutio. Item sciendum quod Apostoli vitam illam communem instituerunt ad exemplum vitæ suæ, quam egerant sub Christo Domino; de qua Petrus, *Ecce nos reliquimus omnia*. Et inde vocatur ab Aug. & alijs, *vita Apostolica*, & ibi inter omnia nominantur etiam *vxores*, vt iam diximus.

v. 34. *Neque erat quisquam egens inter illos.* Quomodo ergo erant pauperes, vtpote paupertatem professi? *Resp. Pauper* dicitur qui facultates non habet; *egens* cui necessaria desunt. Erant ergo pauperes, quia nemo suum aliquid esse dicebat; egentes tamen non erant, quia distribuebatur singulis, prout cuique opus erat. Ita fit vt pauperes non egeant; sicut & hodie in monasterijs, vbi bona sit dispensatio. Quemadmodum contra fieri potest, vt diues egeat; quia ab vsu possessionum suarum prohibetur. Hieronymus in Philone dicens, quod nullus erat pauper in congregationibus fidelium in commune viuentium, pauperem intelligit, qui hic egens vocatur. *Quotquot enim possessores agrorum aut domorum erant.* Intellige de domibus, quæ ipsis non erant necessariæ ad inhabitandum. Has enim non vendebant, sed retinebant, non tamen vt proprias, sed ad vsum vel suum, vel aliorum fratrum, proprietate tamen earum translata in communitatem. Et idem sentiendum de alijs multis necessarijs, vt supellectile, instrumentis mechanicis, vestibus, libris, & similibus. Propter vsum autem retentum aut concessum, dicebatur domus huius aut illius; vt infrà c. 12. Petrus liberatus à carcere venit ad domum Mariæ matris Ioannis. Sic Philippus vnus ex septem diaconis dicitur habuisse domum Cæsareæ c. 21. Sic domus Simonis in Euangelio; & Ioannes matrem Domini accepit in sua, Ioan 19

Vendentes afferebant pretia eorum quæ vendebant, & ponebant ante pedes Apostolorum. Hinc intelligitur eos etiam qui bona sua conferunt in commune ad monasterium seu communitatem, cui se in religione mancipant, satisfacere consilio Domini in Euangelio, quo dicitur: *Vade vende omnia quæ habes, & da pauperibus, & veni sequere me.* Dat enim pauperibus, qui confert in communitatem in qua nemo aliquid suum esse dicit.

Esty Annot. in Script.

v. 36. *Ioseph autem qui cognominatus est Barnabas ab Apostolis.* Non Barsabas, Hic enim diuersus est ab eo, qui cum Mathia erat designatus ad Apostolatum, iuxta Chrysostom. hom. 11. in Acta. Vide Gagnæum & paraphrasim Erasmi in 1. & 4. c. Omnia Græca exemplaria & omnia MSS. hoc loco habent Barnabas; c. 1. Barsabas. Item prior in Græco vocatur ἰωσὴφ hic autem ἰωσῆς. Ac rursum prior ille fuerat ex Christi discipulis omni tempore &c. vt habet oratio Petri; hic autem recenter accedit ad Apostolorum familiam, omnia sua relinquens; Vide annot. ad c. 1. Tametsi Clemens Alexandrinus lib. 2. Strom. dicit hunc vnum fuisse è septuaginta discipulis. Verùm non legimus septuaginta discipulos omnia sua reliquisse, sicut fecerant Apostoli quorum nomine Petrus dicit: Ecce nos reliquimus omnia.

Leuites, Cyprius genere, cum haberet agrum, Cyprius genere, id est, patria, quia in Cypro natus erat, vel quia parentes eius Cyprij erant, id est, in Cypro nati. Nam Hebræi dispersi erant toto orbe. Hinc etiam liquet Leuitas habuisse possessiones agrorum.

CAPVT V.

v. 2. V*Endidit agrum & fraudauit de pretio agri.* August. serm. 10. de diuersis, pro *agro* legit *villam*. Græca, possessionem: sed infrà; *Et fraudare de pretio agri*, est Græcè *agri*.

v. 3. *Cur tentauit Satanas cor tuum? Tentauit*, tentatione efficaci per consensum cordis tui. Non enim increpandus erat Ananias, quod tentasset eum Satanas, cum id non esset in eius potestate; sed quod consensisset. Id quod Græca lectio significat, *impleuit*. Neque enim Satanas cor Ananiæ implere potuisset, nisi ille per consensum cor suum aperuisset prauæ suggestioni Satanæ, qua repleretur.

Mentiri te Spiritui sancto. Nominatur Spiritus sanctus, quia per votum res sanctificatur Deo, & per hoc votum ipse homo sanctificabatur, id est, consecrabatur Deo: sanctificationis autem opera Spiritui sancto appropriantur. Igitur mentiens in fraudem voti, rectè mentiri dicitur Spiritui sancto. Quod postea repetens ait: *Non es mentitus hominibus, sed Deo* Vnde patet secūdum scripturam Spiritum sanctum esse Deum. Sed quomodo negat eum mentitum hominibus? Non hoc absolutè negat, sed ostendit factum non sic æstimandum quasi hominibus mentiti sint, sed quasi Deo; cum omne peccatum, licet in homines, etiam abiectos, commissum videatur, reuera in Deum committatur. Item quia votum propriè fit Deo; ideo hoc mendacium erat propriè contra Deum, quia in fraudem promissionis factæ Deo. Sensus ergo est: *Mentiri te Spiritui sancto*, id est contra Spiritum sanctum. *Non hominibus*, sed Deo; id est, non contra homines, sed contra Deum. Augustinus autem serm. 10. de diuersis hîc votum agnoscit; & Fulgentius epistola 1. cap. 8. Porro pro eo quod nos habemus, *Mentiri te Spiritui sancto*, Græcè est *mentiri te Spiritum sanctum*: Sed accusatiuus pro datiuo positus. Nam infra datiuus in Græco habetur, *Non es mentitus hominibus, sed Deo*. Sicut ergo in scriptura habemus, benedicere Deum & benedicere Deo eadem significatione; sic & in proposito. Vide annot. Erasmi, qui vertit vt noster.

v. 4. *Nónne manens tibi manebat. & venundatum in tua erat potestate?* Græcè quidem est neutrum genus, sed refertur ad possessionem seu agrum, quod vtrumque etiam in Græco neutrum est Nam (pretium) Græcis fœmininum est, vnde ad illud referri non potest. Sensus est: Nónne ager, priusquam eum venderes, tibi manere poterat, nemine cogente vt venderes; & venundatus in tua erat potestate, quoad pretium, nemine cogente vt pretium offerres?

v. 5. *Audiens autem Ananias hæc verba, cecidit & exspiravit.* Hieronymus epistolæ ad Demetriadem c. 7. Petrus Apostolus, inquit, nequaquam imprecatur eis mortem, vt stultus Porphyrius calumniatur; sed Dei iudicium prophetico spiritu annunciat, vt pœna duorum hominum sit doctrina multorum.

Audiens autem &c. Quamuis occidere hominem non semper peccatum sit, vt cum fit iusta auctoritate; non tamen fatendum est, Petrum occidisse Ananiam & Saphiram, eo modo & sensu, quo concedimus Apostolos, per suas orationes sanasse infirmos & suscitasse mortuos. Nam hîc non intercessit oratio, qua mors illorum à Deo peteretur; sed in verbis Petri ad Sapphiram nuda fuit declaratio seu prædictio rei futuræ. Ad Ananiam autem nihil legitur de morte eius futura locutus. Obijcies. Gregor. lib. 9. epist. 39 & habetur 2. quæst. 7. Petrus: Dicit quod Petrus peccantes verbo occidebat, mortuos oratione suscitabat. *Resp.* Impropriè dici, quatenus Deus verbo illius tanquam instrumento vtebatur ad occidendos peccatores. Nec verbum illud erat obsecrantis, aut imperantis, vt in alijs miraculis, sed tantum indicantis sine annunciantis id quod diuinitus erat futurum. Itaque si quis quærat: Quare non potuisset agi reus homicidij apud magistratum? *Resp.* Quamuis Petrus ex Dei reuelatione sciuerit occultum eorum crimen, & instantem vindictam; nihil tamen dixit vel fecit, quo significaret se operari mortem eorum, vel etiam cooperari. Nam in verbis ad Ananiam dictis tantum est increpatio peccati, nulla mortis mentio. Saphiræ autem prædixit quidem mortem, dicens: *Ecce pedes eorum &c.* non tamen significauit se vel verbo mortem inferre. Vnde B. Thomas 2. 2. quæst. 64. art. 4. dicit Petrum non sua auctoritate vel manu eos occidisse, sed magis diuinam sententiam de eorum morte promulgasse. Quod tamen tantum apparet de Saphira. Sicut 4. Reg. Elias non occidit regem dicendo; *De lectulo super quem ascendisti non descendes, sed morte morieris.* Ita nec Petrus proferens similem sententiam ex Dei reuelatione, sed vterque propheticè locutus fuit. Similiter Elisæus, 4. Reg. 7. & Ieremias cap. 28. Hananiæ pseudoprophetæ mortem denuntiat, quia contra Dominum locutus erat; quæ etiam septimo post mense consecuta fuit. Vbi nota nominis conuenientiam in eo, qui Ieremia, & eo, qui Petro denunciante extinctus est.

Cæterum quamuis Apostoli habebant potestatem faciendi miracula; tamen non expediebat vt eam in occidendis hominibus exercerent, sicut in resuscitandis & sanandis: tum quia id non conueniebat gratiæ & mansuetudini Euangelicæ, tum ne malè audiret Christi religio apud reges, principes & magistratus, aliosque infideles. Vnde hoc eodem cap. etsi legatur Petrus cum alijs Apostolis missus in carcerem, & productus ad tribunal Pontificum, non tamen legitur ei impositum crimen homicidij; quia palam erat, Petrum non fuisse morti horum hominum cooperatum. Vide Fulgentium epistola 1. cap. 8. vbi dicit quod Ananiam & Saphiram non solum vox Apostolica tanquam diuini iuris peruasores increpuit, sed etiam seueritas iustitiæ cælestis occidit. Vide etiam infrà annot. cap. 13.

Cæterum S. Augustinus videtur sentire eos esse saluatos. Nam serm. 10. de diuersis ait: Credendum est, quod post hanc vitam eis pepercerit Deus. Magna est enim eius misericordia. Et post; Correpti sunt mortis flagello, ne supplicio punirentur æterno. Sed hoc alijs non probatur: quia non apparet pœnitentia; imò nec videntur spatium habuisse pœnitendi, vt in ijs locum habere potuerit illud psalmi; *Cum occideret eos, quærebant eum.* Similiter loquitur August. lib. 3. contra

A epistolam Parmeniani c. 1. Vide plura loca, præsertim apud Lorinum.

v. 23. *Carcerem quidem inuenimus clausum cum omni diligentia.* Vnde apparet quod clausis ianuis educti fuerant; & tamen supra dicitur Angelus Domini aperuisse ianuas carceris. Vide Chrysost. & Bedam in hunc locum qui miraculum agnoscunt transitus per ianuas clausas. Vide etiam infra cap. 12. & nostra de Eucharistia in 4. sent.

v. 29. *Obedire oportet Deo magis quàm hominibus.* Non negat eos habere potestatem præcipiendi & leges condendi, quod hodie de præfectis Ecclesiæ negant hæretici; sed negat eis obediendum, si aliquid præcipiant, quod Dei legibus sit contrarium. Nam humana potestas subordinata est diuinæ.

B v. 32. *Et nos sumus testes horum verborum, & Spiritus sanctus, quem dedit Deus.* Vtrumque futurum prædixerat Christus Ioan 15. *Ille testimonium perhibet de me.* Et *vos testimonium perhibebitis; quia ab initio mecum estis.* Sed cur Apostoli posteriori loco nominant Spiritum sanctum? *Respond.* Quia hoc de Spiritu sancto addunt pro confirmatione sui testimonij, quasi dicat; non credatur nobis testibus, nisi etiam Spiritus sanctus manifestè testis accedat horum omnium, scilicet per manifesta signa. Hoc velle Lucam liquet ex Græco, vbi sic habetur: ϗ τὸ πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, id est, atque Spiritus sanctus.

v. 34. *Gamaliel legis Doctor.* De Gamaliele quomodo cum filio suo Abiba baptizatus fuerit; Vide
C epist. Luciani presbyteri de inuentione Sancti Stephani.

v. 38. *Si est ex hominibus, dissoluetur.* Omne consilium quod est ex hominibus, & non ex Deo, tandem dissoluitur: sed non ideo debet cessare vigilantia præfectorum; vt patet in rebellione subditorum aduersus principes, & alijs prauis machinationibus aduersus salutem publicam. Item consilium quod est ex Deo, potest dissolui, non quod decretum Dei contingat frustrari, & consilium euerti; sed quia bona consilia, studia, conatus, qui sunt ex Deo, non semper exitum intentum consequuntur; nec semper qui bene cœpit, perficit; licet bene cœpisse sit ex Deo. Neque enim Deus cuicumque dat incipere,
D dat etiam perficere, nec omnibus iustis dat perseuerantiam.

Cæterum hoc dilemma etiam hodie hæretici proferre solent, contra hæreticorum punitionem. Sed respondeodum, dilemma non esse scripturæ sacræ, sed Gamalielis, qui hoc apparenti argumento voluit eos quibus fauebat, præsenti periculo liberare. Nam eodem modo dicere liceret, de quauis improborum conspiratione, *Si est ex hominibus &c.* Deinde ipsa exempla à Gamaliele producta, ostendunt quidem malas hominum machinationes dissolui; non tamen id factum sine potestate publica proconsulum; vt patet ex Iosepho, & hîc satis significatur. Deinde, ad principem sacerdotum non pertinebat hos punire, tanquam rerum nouarum authores; sed ad præsidem Romanum, cui
E Apostolos, si culpandi fuissent, debebant deferre. Sed ipsi principes sacerdotum multa faciebant præsumpta authoritate; vt patet toto hoc libro; velut dum Saulum cum potestate & litteris mittunt Damascum; dum Stephanum lapidant; dum Paulo necem moliuntur.

v. 39. *Si verò ex Deo est; non poteritis dissoluere illud, ne fortè & Deo repugnare inueniamini.* Aliquid intelligitur, quod non exprimitur; Quandoquidem quod ex Deo est, dissolui non potest; dimitte eos (sicut infra dicit) *ne videamini pugnare contra Deum.* Sed intellige, si ita ex Deo est, vt Deus velit permanere & incrementa capere & prosperari; non poteritis impedire; quod si conemini, eritis θεομάχοι, id est,

bellum cum Deo suscipietis, cum Deo pugnabitis. Nam Græcè est θεομάχοι εὑρεθῆτε.

CAPVT VI.

v. 1. *Factum est murmur Græcorum aduersus Hebræos.* Vtrique Iudæi seu Israëlitæ erant; Nondum enim in gentibus prædicatum erat Euangelium; sed Græci dicuntur Iudæi qui in diuersis Græciæ, seu potius gentilitatis (quæ aliquando Græcia dicitur, sicut gentiles, Græci) partibus nati, Hierosolymam causa religionis venerant; de quibus etiam loquitur scriptura Act. 2. Ad hoc genus, Iudæos scilicet in dispersione gentium positos, scribunt epistolas suas Petrus & Iacobus. Hebræi verò dicuntur, qui in Iudæa nati erant. Ac fortè peculiariter his nominibus sic appellantur, à lingua quam loquebantur. Qui enim in Iudæa nati, loquebantur Hebraicè; qui in dispersione, vt plurimum loquebantur Græcè, more gentium, inter quas versabantur: sicut hodie, qui morantur in Italia, loquuntur Italicè, qui in Germania germanicè. Et nota quod Græcè non dicitur Ἕλληνες, sed Ἑλληνισταί. quasi dicat Græcistæ. Vide infra annot. cap. 9. & 11.

Quod despicerentur in ministerio quotidiano viduæ eorum. Despicerentur, id est, negligerentur, & Hebræis viduis posthaberentur in subministrandis vitæ necessarijs. Quod id sit viduas despici, patet ex eo quod est viduas honorari in epistola ad Timoth. & *ministerium quotidianum* intelligi, rerum quotidianarum suppeditationem, intelligi potest ex Apostolo dicente 2. Cor. 9. *Nam de ministerio quod fit in sanctos*, & Rom. 15. *Nunc igitur proficiscar in Ierusalem ministrare sanctis.* Item: *Et obsequij mei oblatio accepta fiat.* Est autem vbique Græcè διακονία vel διακονεῖν. Miror Erasmum in paraphrasi sua id non aduertisse, dum ministerium intelligit, quo viduæ Apostolis ac discipulis inseruiebant. Idem in scholijs in epistolam Hierosolymi ad Euagrium, ex eodem suo errore conatur locum eius epistolæ castigare, cum potius ex verbis epistolæ debuisset admoneri rectæ intelligentiæ huius loci. Nec id animaduertit in scholijs suis Marianus, qui Erasmum taxat quidem more suo grauiter, ipse tamen in hunc eundem lapidem turpiter impingit. Quamquam & Bedam sic sensisse apparet, tam in primo commentario, quàm in retractationibus.

Hinc porro apparet, ea quæ dicuntur cap. 4. *Neque enim quisquam egens erat inter illos.* Et: *Diuidebatur autem singulis prout cuique opus erat.* Et: *Erat omnium credentium cor vnum & anima vna:* Non diu in sua perfectione & exacta obseruatione permansisse, propter hominum vitia & affectus carnales, vt solet in omnibus huiusmodi fieri. Nihil enim tam bonum instituitur quod non paulò pòst inclinet, hominum vitio seu negligentia. Hinc in Ecclesia & monasterijs frequenti opus est reformatione.

v. 2. *Et ministrare mensis.* Quatenus hoc sit, aut olim fuerit officium diaconorum, vide nostra in 4. dist. 24. §. 16. sub finem.

v. 5. *Et elegerunt Stephanum.* Hoc non intelligitur de electione canonica, quæ dat ius electis, sed de ea quæ plebi interdum indulgetur. Quod hîc eò propensius factum est ab Apostolis, quia agebatur de ministerio quadantenus profano, de recta distributione eorum, quæ conferebantur à plebe, & in illam primorum fidelium multitudinem, & vt plenius satis fieret querelis aliorum aduersus alios. Itaque electio ista erat instar cuiusdam postulationis seu desiderij ac voti; quod Apostoli sua auctoritate approbarunt: satis quoque id ostendunt verba præcedentia, quibus Apostoli dicebant: *Considerate ergo, fratres, viros ex vobis boni testimonij septem, —— Quos constituamus super hoc opus.* Id est, perquirite tales & præsentate nobis, vt nos constituamus &c. Eundem Stephanum ipsi Apostoli, sicut in officio missæ de eo legitur, elegerunt, electione canonica; scilicet eo ipso, quo collatis sententijs approbarunt electionem à multitudine factam.

Et Timonem. Multa exemplaria MSS. habent Timotheum; in Græco tamen lego τίμωνα, Timonem. Certum est autem non hunc fuisse Timotheum illum Pauli comitem. Nam ille incircumcisus diu fuit, donec à Paulo propter Iudæos circumcideretur, eratque iam tum adhuc adolescens, vt patet ex epistolis ad eum scriptis, multo post hoc tempus: Hi autem circumcisi omnes erant, & tanquam viri sapientia pleni, ex tota multitudine delecti ad diaconiam; quod in Timotheum illo tempore non potuit competere, imo tunc adhuc fortè puer erat. Huius Timonis meminit martyrol. 19. Aprilis.

Et Nicanorem. De Nicanore vno è septem diaconis, quod tandem in Cypro, gratia fidei & virtute admirandus, gloriosissimè coronatus sit, habes in Rom. martyr. 10. Ian. ex Vsuardo, ni fallor, & 23. Ianuarij de Parmena, qui Philippis in Macedonia sub Traianò coronatus est.

Et Nicolaum aduenam Antiochenum. Græcè προσήλυτον quod Erasmus vertit proselytum; id est, ex gentilitate insitum religioni Iudæorum per circumcisionem. Sic in Euangelio: *vt faciatis vnum proselytum.* Vide annot. Apoc. 2. de Nicolao & Nicolaitis. Sicut autem Euangelistæ Iudam Iscariotem vltimo loco ponunt in catalogo Apostolorum, eo quod illo sancto consortio, per scelus proditionis Domini sui, indignum se reddiderit, ita Lucas hunc Nicolaum ponit vltimum in catalogo septem diaconorum, quod per hæresim se illo collegio reddiderit indignum; vt nonnulli tradiderunt; vel certè eo quod esset proselytus. Additiuncula Censoris.

v. 7. *Multa etiam turba sacerdotum obediebat fidei.* Sacerdotes Aaronici intelliguntur, non Christiani, vt quidam intellexerunt, imperitè. *Obedire fidei* est credere, id est, fidem humili submissione voluntatis suscipere. Rom. 1. *Ad obediendum fidei in omnibus gentibus.* Vide ibi comment.

v. 8. *Stephanus autem plenus gratia & fortitudine. Plenus gratia*, id est, multa habens Spiritus sancti charismata. Vnde sequitur; *Faciebat prodigia & signa magna in populo.* Item valebat eloquentia & doctrina, vt patet ex oratione quam habuit in concilio. Plenus *fortitudine*, id est, robore seu virtute Spiritus sancti, quæ proprius est effectus Spiritus sancti in sacramento confirmationis. Quam fortitudinem Christus Apostolis suis promisit ante Ascensionem in cælum Luc. vltim. & Actor. 1. & contulit abundè, in die Pentecostes: Actor. 2. Eademque fortitudo excellit in Stephano; vt patet ex hoc & sequenti c.

v. 9. *Quæ appellatur Libertinorum.* Libertinos quidam intelligunt eos, qui erant ex Libya. Sed cum eos nusquam libertinos dictos legamus, alij malunt eos intelligere, qui ex patribus libertis, id est, libertate donatis, postquam à Pompeio superati & in seruitutem abducti fuerant, erant progeniti. Tales enim propriè Libertini dicuntur. Vide Calepini lexicon. Vtraque tamen interpretatio probabilitatem accipit ex 2. cap. Actor. vbi dicitur: *Et qui habitant Mesopotamiam —— & partes Libyæ, quæ est circa Cyrenen, & aduenæ Romani.* Sicut enim ibi Libya cum Cyrene nominatur, ita hîc Libertini & Cyrenenses coniunguntur. Sed rursum, illic adiunguntur aduenæ Romani; quos hic Libertinos intelligere possimus, iuxta sensum datum; quia patres eorum apud Romanos seruierant, & deinde manumissi fuerant, quem etiam sensum probat Chrysost. Græcè est λιβερτίνων. A Libya deducitur apud Græcos λιβυστῖνοι authore Stephano. Quod vocabulum potuit quadam

loquentium corruptela mutari in λιθόστρωτος, maximè apud barbaros.

Et eorum qui erant à Cilicia. Ex his erat Saulus natus in Tarso Ciliciæ: vt verisimile sit eum etiam, vt erat ardens legis æmulator, cum Stephano disputasse.

v. 13. *Et statuerunt falsos testes, qui dicerent: Homo iste non cessat loqui verba aduersum locum sanctum & legem. Audiuimus enim eum dicentem, quoniam Iesus Nazarenus hic destruet locum istum, & mutabit traditiones, quas tradidit Moyses.* Verum erat quidem Iesum destructurum esse locum illum, & mutaturum traditiones; & tamen erant falsi testes, quia testabantur Stephanum hæc dixisse quæ non dixerat, & per quæ sciebant commouendos Iudæos, vt in Stephanum insurgerent & morti traderent. Alioqui, nec Stephanus, nec Apostoli hæc prædicabant, quamuis vera; quia non erat opportunum nec expediens talia prædicare, nec verò necessarium. Non opportunum, nec expediens; propter Iudæos, quorum multi crediderint in Christum ad prædicationem Apostolorum, nec credituri si hæc fuissent eis ingesta. Non necessarium adhuc pro illo tempore; quia sine dispendio salutis eorum, poterant hæc taceri ad tempus, modo spem salutis non in ceremonijs Mosaicis, sed in Christo collocarent. Ac multo minus erat necessarium illis annunciare, quod Iesus locum illum esset destructurus. Et constat ex Actis Apostolorum, Apostolos talia non prædicasse. Sed etsi Stephanus talia dixisset: adhuc possunt intelligi fuisse falsi testes; quia testabantur blasphemias, quæ reuera talia non erant. Vide annot. Matth.

v. 15. *Tanquam faciem Angeli.* Id est, valde pulcham & gratiosam. Deus enim gratiam vultus eius auxerat. Sic linguæ Angelorum dicuntur pro eximia facundia.

CAPVT VII.

v. 6. *Et malè tractabunt eos annis quadringentis.* Vide annot. Gen. 15. Exod. 12.

v. 14. *In animabus septuaginta quinque.* Iuxta interpretationem Septuaginta; cum textus Hebraicus tantum habeat septuaginta. Sed à Septuaginta additi sunt filij Ephraim & Manasse. Cum enim in hoc numero censerentur omnes filij filiorum Iacob, cumq; Ephraim & Manasse, qui nepotes erant, in filios fuerint adoptati; meritò eorum filij huic numero ascribuntur. Vide annot. Gen. 46.

v. 16. *Et translati sunt in Sichem, & positi sunt in sepulchro, quod emit Abraham pretio argenti à filijs Hemor filij Sichem.* Multiplex hic difficultas in historia concilianda. Ac primum leue illud est, quod postremo loco dicitur: *Hemor filij Sichem*, Cum Hemor pater fuerit Sichem. Nam in Græco tantum habetur τοῦ Συχὲμ quod iuxta fidem historiæ Gen. & Iosue vlt. vertendum potius erat, *patris Sichem.* Nec culpandus tamen est interpres Latinus, qui subaudit nomen (filij,) vt sane subaudiri potest: & facile fieri potuit vt Hemor habuerit patrem nomine Sichem, & filium eodem nomine, quod in memoriam aui sui ei dederit, vt fit quotidie. Additio hæc est Censoris. Sed cetera multum discrepare videntur; nempe de spelunca duplici in Hebron, quam ab Ephron Hethæo emit Abraham quadragintis siclis argenti, vbi sepulti sunt; Sara, Abraham, Isaac, Rebecca, Lia, Iacob. Gen. 23. 25. 35. 49. & 50. & de agro in Sichem, quem à filijs Hemor Hemæi patris Sichem emit Iacob centum agnis, vbi sepultus est Ioseph. De eo habes Gen. 33. & Iosue vlt. Quidam putant mendum esse in nomine Abraham, quod scribæ posuerint pro Iacob. S. Hieron. in epistola ad Pammachium 101 cap. 4. Differo ait solutionem. Additio Censoris. Sed ex his quæ habet in epitaphio Paulæ, & in libro illo de optimo genere interpretandi, liquet eum docere quod duodecim Patriarchæ filij Iacob, sint sepulti in Sichem, vt hîc ait B. Stephanus.

v. 19. *Vt exponerent infantes suos ne viuificarentur.* Id est, ne viui permanerent. *Viuificare* pro viuum relinquere phrasis est scripturæ. Sic 1. Reg. 27. *Virum & mulierem non viuificabat Dauid.*

v. 25. *Existimabat autem intelligere fratres, quoniam Deus per manum ipsius.* Hinc ostenditur Moysen non sine voluntate diuina, sibi cognita, sumpsisse sibi potestatem vindicandi populum suum de oppressione Ægyptiorum. Nam quamuis id Hæbræi non intelligerent; ipse tamen iam tum intelligebat; ideoque cædes Ægyptij licitè & cum potestate ab eo facta videtur; licet August. hunc locum non consideranti aliud videatur, qui tamen quæstio. 2. in Exod. hoc quoque obseruauit. Vide annot. Exod. 2.

v. 30. *Apparuit illi in deserto montis Sina Angelus in igne flamma rubi.* Et infrà: *Hunc Deus principem & redemptorem misit cum manu Angeli, qui apparuit illi in rubo.* Vide annotat. Exod 3. Tres sunt causæ cur Stephanus immoretur in historia & laudibus Moysi. Prima ne Propterea de legis abrogatione disputasse videretur, quia de legislatore eius Moyse minus honorificè sentiret. Ideo eum prolixè laudat & prædicat. Altera, vt exemplo Moysi tanti benefactoris, toties tamen à populo contempti, exasperati, & mortem expetiti; tacitè taxaret ingratitudinem Iudæorum in Christum, à quo tot affecti beneficijs & sanctissimis præceptis istructi, tandem eum post varias persecutiones & contumelias in crucem egerunt propter quod eos in fine orationis vocat proditores & homicidas, patrum suorum imitatores. Tertia causa; vt in illius magni prophetæ manifestum de Christo testimonium, quod proferre volebat, commendabilius acceptabiliusque redderet. Vnde ita sermonem de Moyse concludit: *Hic est Moyses qui dixit filijs Israël, Prophetam suscitabit vobis Deus &c.*

v. 35. *Principem & redemptorem.* Nota etiam Moysen *redemptorem* dici, sine iniuria vnius redemptoris Christi; quemadmodum idem etiam mediator siue sequester vocatur inter Deum & filios Israel. Multa enim Deo vel Christo propria, ἀναλόγως hominibus

v. 37. *Tanquam me.* Nota similitudinem, non æqualitatem. Vnde & intelligimus illud; *Diliges proximum tuum sicut teipsum*, non necessario de æqualitate dilectionis esse accipiendum. Vide annot. Deut. 18. & in 3. sent. dist. 29.

v. 42. *Sicut scriptum est in libro prophetarum: Numquid victimas & hostias &c.* Vide annot. 5. & Numer. 23. Citatur autem hic locus secundum septuaginta, excepto hoc postremo: *Et transferam vos trans Babylonem.* Pro quo tam septuaginta quàm Hebræa habent, *trans Damascum* Sed conciliari cum illis potest, quod hîc dicitur; quia significatur eos eijciendos esse in remotissimas à sua terra regiones Orientem versus, vt non solum Damascum præterirent, verum etiam Babylonem, multo longius dissitam. Porro sicut verisimile est, Stephanum Hebraicè locutum fuisse in consilio sacerdotum Iudaici populi; ita quoque credibile est, ab eo recitata fuisse ipsa verba prophethæ, vt in Hebræo habentur: Lucam verò, quia Græcè scribebat, in his retexendis vsurpasse verba ex versione septuaginta, quæ tunc versabatur in manibus omnium, eorum maximè, qui Hebraicè nescirent. Vide Gaignæum, & Oecumenium in hunc locum, & quæ sibi Hentenius annotauit.

v. 48. *Sed non excelsus in manufactis habitat.* Scilicet tanquam indigens habitationis loco, sicut Paulus exponit Act. 17. & hoc vult probatio seqens; *Sicut propheta dicit &c.* Alioqui Deum in templo habitare, pluribus locois scriptura testatur, vt Deuter. 12. 3.

Reg. 8. 2. Paral. 6. Vide annot. infrà cap. 17. Habitat autem in templo quatenus illic peculiari modo præsentiam suam exhibet, exaudiendo orationes, & beneficia, gratiamque conferens: & tanquam ibi habitans, vult ibi se conueniri per orationes, laudes, sacrificia.

v. 51. *Dura ceruice & incircumcisis cordibus & auribus.* Phrases Hebrææ sunt. Duræ ceruicis hominem vocant præfractum & qui monitis non credit; metaphora desumpta à vitulis, qui iugum ceruici impositum reijciunt. Incircumcisis cordibus & auribus dicuntur, allusione ad circumcisionem carnis illi populo legitimam. q. d. vt est apud Ezechielem; Carne quidem circumcisi estis; sed cordibus & auribus incircumcisi; cordibus, quia sancta monita à corde reijcitis: auribus, quia nec audire sustinetis.

Vos semper Spiritui sancto resistitis. Ita legendum præsenti tempore, non, restitistis; consentiunt omnia MSS. astipulantur & Græca. Restiterunt autem tam ipsi, quàm patres eorum Spiritui sancto, dum tot modis inuitati ad veram pietatem; scilicet lege diuinitus data, tot prodigijs & ostentis diuinitus exhibitis, tot præstitis beneficijs eductionis ex Ægypto & introductionis in terram manantem lac & mel, tot missis ad eos prophetis; semper tamen rebelles fuerunt Spiritui sancto, cui tanquam summæ bonitati omnia illa beneficentia peculiari ratione adscribitur.

v. 52. *Et homicidæ fuistis.* Græcè φονεῖς, id est, occisores, vt vertit Erasmus. Vnde non est hic vrgendum quod dicit Stephanus: *homicidæ*, & non Deicidæ; quia neutra natura in Græco exprimitur. Et sanè Iudæi non tantùm homicidæ, sed & Deicidæ fuerunt, sicut B. Virgo verè & propriè Deipara, quia Christus, quem illi occiderunt & hæc peperit, Deus & homo est substantialiter. Cæterum non solus Iudas Christi proditor fuit, verùm etiam Iudæi. Nam ille quidem Christum tradidit Iudæis, Iudæi vero Pilato & gentibus, iuxta id quod Christus ipse prædixerat, vbi ait: *Et tradent eum gentibus ad illudendum & flagellandum, & crucifigendum.* Ideo autem addit B. Stephanus: *Et homicidæ*, quia in scelere occisionis Christi, multo grauior fuit culpa Iudæorum, qui ex pertinaci odio & inuidia poposcerunt eum ad mortem, falsis contra eum accusationibus institutis; quam Pilati, qui mortis eum adiudicauit; aut ministrorum eius gentilium, qui manibus suis eum crucifixerunt. Vnde & Dominus ad Pilatum: *Qui me tibi tradidit*, inquit, *maius peccatum habet.* Verius ergo illi scelere Iudæi homicidæ, quàm gentiles.

v. 53. *Qui accepistis legem in dispositione Angelorum.* Græce *in dispositiones*, & fortè ita vertit interpres. Erasmus, *per dispositiones.* Quia nimirum Angeli erant ministri illius legislationis. Sic Gal. 3. dicitur lex ordinata per Angelos in manu mediatoris Moysi; & Hebr. 2. *Qui per Angelos dictus est sermo.* Vide annot. Deut. 33. vbi explicatur quomodo lex data per vnum Angelum, qui Moysen & populum alloquebatur; & quomodo per multos. Vide etiam comment. 1. Cor. 10.

v. 55. *Ecce video cælos apertos.* Non hinc sequitur cælum fuisse diuisum, vt Stephanus videret Christum, sed aperti dicuntur cæli, quatenus Iesus Dei filius in cælo existens, oculis corporeis videbatur. Nec opus erat diuisione cum cælum sit corpus diaphanum. Item cæli propriè non sunt visibiles, nec aër. Sic alibi aperti dicuntur cæli, quando Spiritus sanctus in specie columbæ visus est; Quanquam hoc de cœlo aërio potius accipiendum. Sic intelligi potest, quod aliquando dicunt patres, Christum aperuisse sibi vterum maternum, quia inde prodijt sua virtute.

Quæri potest, an Stephanus tunc etiam, quando lapidabatur, viderit apertos cælos. Id hoc loco non

A dicitur; sed tantùm in eius officio canit Ecclesia: *Cum igitur saxorum crepitantium turbine quateretur, inter æthereos aulæ celestis sinus, damna ei claritas fulsit.* Idem. Prud. in hymno de S. Laur. Talemque & ille prætulit oris corusci gloriam, Stephanus, per imbrem saxeum, cælos apertos intuens, vbi ttis diuersis conjungit Poëta. Item quæritur quomodo Christus in cælo empyreo existens, vel vt S. Thomas vult p. 3. q. 57. artic. 4. supra cælum empyreum constitutus, potuerit à Stephano in terris posito videri, cum neque acies oculorum ad tantum spatium pertingat, neque species visibiles à corpore visibili tam procul effundantur? *Respond.* Si visio fieret emissione radiorum visualium ex oculo, vt Plato voluit; dicere possumus

B virtutem visiuam à Deo fuisse confortatam, vt radios tam procul emittere posset. Sed, cum longè probabilius sit, specierum receptione visionem fieri; respondetur, vel naturaliter potuisse corpus Christi, vtpote lucidissimum, tam procul videri sicut sol & stellæ ob insignem claritatem longissimè videntur. (Nam si corporis paruitatem obijcias, respondebo claritatem compensasse quod quantitati deerat, vt tam procul videri potuerit) vel certe, diuino miraculo species in tam longinquum spatium fuisse diffusas.

Frustra quoque hic quidam imaginantur cæli factam diuisionem, vt Stephanus Christum in cælo stantem videret: non solum quia cælum corpus est diaphanum, verùm etiam quia diuisione posita, aut hiatus ille alio corpore repleretur, aut non. Si sic; quoniam corpo-

C re? certè non alios dicent, quàm aëre. At quid opus diuisione si replendus erat hiatus alio corpore, & quidem eo quod non plus adferret adminiculi ad videndum, quàm cælum ipsum faceret sine hiatu? Deinde permagna aëris copia opus esset, ad implendum hiatum ab imo cælo lunæ se protendentem vsque ad summum cælum; Quod spatium tam magnum est, vt totum aëris elementum ei implendo non sufficeret. Vt interim prætermittam quàm parum aptè probabiliterque, ponatur elementare corpus ad hoc solum vt Stephanus Christum videat, sursum per hiatum, quasi per fistulam vel caminum mitti per omnes cælos, vsque ad summum. Quod si dicas hiatum nullo alio corpore fuisse repletum, iam vacuum ponis, à

D quo tota abhorret natura vsque adeo, vt nec per miraculum id vsquam admissum legamus. Imo hac ratione tollitur hoc ipsum, cuius gratia huiusmodi hiatus ponebatur: scilicet vt Stephanus Christum in excelso cælo positum videret. Nam vt in naturali philosophia didicimus, per vacuum visio fieri prorsus nequit.

Et filium hominis stantem. Aliud (*stantem*) potest intelligi, constitutum; vt non significetur certus situs corporis, sed tantum, quod erat à dextris Dei. Melius dicitur intelligi veram stationem; maximè si Stephanus eius humanam formam vidit corporalibus oculis. Dicunt enim Theologi, disputantes de situ corporis Christi in cælis; eum stare, non sedere; quod status sit situs perfectissimus.

E *Et filium hominis stantem à dextris Dei.* Non, *virtutis Dei.* Nam illud (*virtutis*) adiectitium est, quod nec in Græcis est exemplaribus, nec MSS. Sed quomodo videre eum potuit stantem à dextris Dei, scilicet Patris, cum dextra Dei sit inuisibilis, imò propriè nulla; vt nec sinistra, nec reliquæ positionum differentiæ, quæ solis assignantur corporibus? *Resp.* Sermonem esse, improprium, ita explicandum; Video filium hominis, id est, Christum in humana forma, eundemque in cælis regnantem, supra omnem creaturam eleuatum, & Deo proximum. Stantem autem dicit, quia verè illo situ corporis Christum tunc videbat. Ita verò se Christus tunc videndum exhibuit, vt se significaret paratum ad adiuuandum martyrem pro

suo nomine pugnantem. Aut certè, sicut sessio, quietam felicitatis & regni possessionem significat; ita status, eiusdem felicitatis & regni firmitas inconcussa perpetuaque, potest intelligi. Nam per sessionem significari iudicandi potestatem, in hac quidem locutione, qua dicitur Christus sedere ad dexteram Patris, non apparet. Nam nec filij Zebedæi potestatem iudicandi; sed regni consortium, primasque post Christum in eius gloria partes petebant, quando dicebant: *Da nobis vt vnus ad dextram tuam, & alius ad sinistram tuam, sedeamus in gloria tua.* Quod etiam intelligitur ex Psalmo 109. Patre ad filium dicente; *Sede à dextris meis, Donec ponam inimicos tuos, &c.* Non enim dicit, vt tu ponas inimicos tuos, &c. tanquam iudex; sed: *sede à dextris meis* ex nunc vsque ad illud tempus, quo ego de inimicis tuis sum iudicaturus. Et vtique fides nostra prædicat, Christum ex quo tempore ascendit in cælum, sedisse ad dexteram Patris; Inde verò in fine sæculi venturum vt iudicet viuos & mortuos. Vnde facilè colligitur, sessionis nomine in hac phrasi, de qua nunc agimus, non significari dignitatem iudiciariam, sed id potius quod diximus. Vide annot. locis citatis. Porro primo martyri talis visio ostensa fuit, ad significandum quod omnes martyres in certamine & labore martyrij, debeant Christum suum ἀγωνοθέτην, à quo præmium sunt accepturi, ante oculos mentis habere, & continuo quasi præsentem intueri; vt ea fide & spe roborati perdurent in certamine.

v. 58. *Secus pedes adolescentis.* Vide Baronium tom. 1. de hoc loco & ætate Pauli. Putat enim eum tunc fuisse triginta quinque annorum. Sic Paulus ad Timotheum: *Nemo adolescentiam tuam contemnat.* Nam Timotheus erat vt minimum triginta annorum; sed *adolescentiam* dixit pro iuuentute. Et Cicero scribit Hannibalem iuueniliter exultantem. Sic Romana iuuentus, id est, milites.

v. 57. *Domine Iesu suscipe*: Inuocat Iesum non in terris præsentem, sed in cælis regnantem. Vnde patet, quàm malè, imò impiè quidam olim senserint, solum Patrem esse à nobis inuocandum per Filium, non autem inuocandum ipsum Filium; Cum hic clarè testetur Lucas Stephanum inuocantem dixisse: *Domine Iesu, &c.* Quæritur, cum Christi in cruce pendens, prius orauerit pro inimicis, deinde commendauerit spiritum suum patri; cur Stephanus ordine contrario, prius rogauerit suscipi spiritum suum, deinde orauerit pro inimicis? Potest responderi, Christum, qui excidere à iustitia non poterat, de se securum, orasse pro peccatoribus, simul vt ostenderet eam fuisse sui aduentus & passionis vnicam causam, vt peccatores saluos faceret: Stephanum autem, quod adhuc in via positus posset excidere, de se primo loco fuisse sollicitum, ordine charitatis; ideoque primum sibi felicitatem cum Christo, deinde & inimicis indulgentiam petiuisse.

Memorabile est quod refert S. Augustin lib. 22. de ciuitat. c. 8. de Martiali quodam mirabiliter per intercessionem & merita S. Stephani conuerso ad fidem Christianam in sua infirmitate; in qua deinceps vsque ad mortem, qua paulò pòst extinctus fuit, continuo in ore habebat illa verba: Christe accipe spiritum meum, cum tamen nesciret eadem illa fuisse vltima S. Stephani verba.

CAPVT VIII.

v. 1. PRater *Apostolos.* Insigne exemplum in Apostolis, imitandum omnibus pastoribus, vt commota generali persecutione fidelium, ipsi non fugiant, sed permaneant. & impetum ac furorem persecutionis sustineant. Aliud si soli ipsi quærantur ad mortem. Tunc enim, exemplo Petri & Pauli, fuge-

A re eis licet: dummodo non desint alij, per quos necessaria sacramenta fidelibus subministrentur: Quemadmodum B. Aug. docet in epistola ad Honorium num. 80.

v. 2. *Curauerunt autem Stephanum viri timorati.* Græce εὐλαβεῖς, id est religiosi. *Curauerunt* id est, ea feceruut quæ ad corpus eius honorificè sepeliendum pertinebant, tum propter honorem protomartyrij, tum ad protestationem fidei resurrectionis, in hoc primo occiso pro fide Christi. De hoc curationis officio & sepultura Stephani, vide epistolam Luciani presbyteri de inuentione reliquiarum S. Stephani apud Augustinum tom. 10.

Et fecerunt planctum magnum super eum. Non so-
B lum magnitudo luctus, sed & pompæ funebris significatur, teste Hier. in epistola ad Marc. de obitu Blesillæ, & adducit simile illud Gen. vlt. de eo quod dicebant habitatores terræ Chanaan: *Planctus magnus est iste Ægyptijs.* Nec hinc statui potest, quod fideles orauerint pro martyre defuncto; quia sine huiusmodi oratione, consistit pompa exequiarum. Quæres quomodo planctum magnum, id est, solemnes exequias facere potuerint super Stephano, à Iudæis lapidato, vt ab iisdem Iudæis non prohiberentur? *Resp.* Stephanus per tumultum lapidatus est à Iudæis, & tamen lapidati non prohibebantur sepeliri, imò iubebantur secundum legem. Sepultura autem fiebat ab amicis & propinquis; sicut & sepultura Christi, quamuis crucifixi. Itaque Iudæis difficile erat impedire, quo minus ad
C sepeliendum Stephanum multi conuenirent honoris gratia. Sed de hac re plura vide in epistola Luciani presbyteri, de reuelatione corporis S. Stephani, ex narratione Gamalielis facta eidem Luciano per visionem, & de loco lapidationis, & de loco & tempore sepulturæ, & de planctu septuaginta dierum.

v. 5. *Philippus autem descendens, &c.* Chrys. hom. 35. in Gen. hunc Apostolum vocat; & alij nonnulli Philippum Apostolum fuisse putant, vnum ex duodecim. Sed verisimilius est fuisse diaconum, vnum ex septem de quibus c. 6. Quod & pluribus placet, & probatur ex martyrologio Rom. 6. Iunij; vbi & dicitur habuisse quatuor virgines filias, & Cæsareæ habitasse; quod certum est de Philippo vno ex septem diaconis accipiendum, teste scriptura infrà c. 21.

D *In ciuitatem Samariæ, prædicabat illis Christum.* Nondum gentibus prædicatur Euangelium, hæc enim Petro prærogatiua seruatur, vt primus Euangelizet gentibus: Samaritani vero semi-Iudæi erant, vt pote Iudæis commixti, tam genere, quàm religione. Vnde nulla offensio erat, si illis quoque Euangelium prædicaretur. Nam & Christus, quamuis aliquando dixerat discipulis: *In ciuitates Samaritanorum ne intraueritis;* ipse tamen postea & ciuitates Samaritanorum intrauit, & Euangelium eis annunciauit, Ioan. 4. Ex quo Christi exemplo non dubitarunt Apostoli post acceptum Spiritum sanctum, statim se posse prædicare Samaritanis.

v. 9. *Vir autem quidam nomine Simon.* De Simone Mago dicit S. Aug. in Psalm. quod magicis & scele-
E ratis artibus, cælum se sperauerit adepturum. Cum autem dicatur v. 13. *Tunc Simon & ipse credidit;* quæri potest, liceatne admittere quorundam expositionem, dicentium, fictè tantum & simulatè Simonem credidisse, vt gratiæ patrandorum miraculorum particeps fieret. Sicut quod in Euangelio Marci 6. de Herode dicitur, quod Ioannem Baptistam libenter audiebat, sic quidam intelligunt, eum, cum vulpina sit astutia, simulasse se libenter monita salutis accipere à sancto viro. An sensus est: *Credidit*, id est, fidem suscepto sacramento professus est? Nam fideles appellantur qui baptizati sunt, quod nomen catechumeni non habent, etiamsi vel maximè corde credant. Vide annot.

Marci 6. Simonem verè credidisse, apparet ex verbis Patri, quibus eum postea hortatus est ad pœnitentiam peccati sui, quo voluit emere donum Spiritus sancti. Si enim non verè credidisset, primum exhortandus fuisset ad credendum. Sed responderi fortassis posset, Petrum qui cor non videbat, processisse in sua correptione secundum exteriora, quæ videbat & audiebat. Et quia scriptura non solet narrare secreta cordium, nullo signo prodita, propterea de internis aliquando loquitur, prout exterius hominibus apparent. Et sic potest accipi locus Marci 6. Aug. lib. 1. contra Don. c. 11. & 12. quærit an Simoni fuerint in baptismo remissa peccata, & distinguit.

v. 13. *Adhærebat Philippo.* Græcè ἦν προσκαρτερῶν τῷ φιλίππῳ erat adhærens Philippo, id est, erat cum eo assiduus; ab eius latere non discedebat. Nam cupidus erat discendi facere miracula, quæ videbat ab eo fieri.

v. 14. *Miserunt ad eos Petrum & Ioannem.* Scilicet vt impositione manuum darent eis Spiritum sanctum, quemadmodum ex sequentibus patet. Vnde intelligitur Philippum, qui tantum diaconus erat, hoc sacramentum impositionis manuum conferre non potuisse, quamuis populum baptizasset. Colligitur nec simplicem presbyterum posse. Nam alioqui non misissent Apostolos. Tametsi posterior hæc collectio parum firma: quia dici potest Apostolos fuisse missos honoris causa, vtque per eos magis solidarentur in fide Samaritani neophyti. Ceterum non solum superior mittit inferiorem, vt Dominus seruum: sed etiam æqualis æqualem; vt Pater filium & vterque Spiritum sanctum. Item inferior superiorem, vt quando collegium mittit præfectum ad principem suum, vel alium; alicuius negocij causa, ad quod industria simul & authoritas requiratur; vt capitulum Decanum. Sic Iosue 22. Israëlitæ miserunt Phinees summum sacerdotem ad duas tribus. Item dum quis ad regem vel principem mittit aliquem intercessorem se maiorem ac regis amicum; quod frequens est dum aliquid à Principe petitur.

v. 15. *Orauerunt pro ipsis vt acciperent Spiritum sanctum. Nondum enim in quenquam illorum venerat, sed baptizati tantum erant in nomine Domini Iesu.* Acceperant quidem in baptismo Spiritum sanctum ad sanctificationem, quia renati erant ex Spiritu sancto; in cuius rei typum super Christum in Iordane baptizatum descendit in specie columbæ Spiritus sanctus; sed non acceperant ad robur, quomodo acceperant Apostoli in die pentecostes. Non est autem verisimile omnes, quibus Apostoli manus imponebant, linguis fuisse locutos, vt eo signo cognosceretur, quod Spiritum sanctum accepissent. Dicit enim Paulus: *Numquid omnes linguis loquuntur?* quid ergo est, quod postea dicit Simon ad Apostolos: *Date & mihi hanc potestatem, vt cuicumque imposuero manus, accipiat Spiritum sanctum.* Neque enim de interiori robore conferendo fidelibus per suam manuum impositionem sollicitus erat impius Simon; sed externo miraculo famam & quæstum aucupari cupiebat. Vide nostra in 4. dist. 7.

v. 18. *Cum vidisset autem Simon, quia per impositionem manus Apostolorum, daretur Spiritus sanctus: obtulit eis pecuniam.* Quomodo hoc videbat, nisi quia visibili signo locutionis linguarum, vel alio simili, foris ostendebatur id, quod Spiritus sanctus operabatur interius?

v. 20. *Quoniam donum Dei existimasti pecunia possideri.* Id est comparari. Sic enim (*possideri*) sæpe alibi accipitur in scriptura.

v. 27. *Eunuchus potens Candacis, &c.* Græcè δυνάστης, id est, præfectus, primas, præpotens; quo Græco nomine maximus dignitatis honor significatur, ait Chrys. hom. 35. in Genes. vbi & hunc locum pulchrè tractat, vt excitet auditorem ad lectionem & studium scripturæ sacræ exemplo huius Eunuchi. Ab hoc Eunucho deinde Æthiopes Christi fidem acceperunt & vsque hodie retinent, sed erroribus & Iudaicis cæremonijs inquinatam. Vide vitæ P. Ignatij lib. 4. cap. 11. nonnulli tamen dubitant, de quibus Æthiopibus hic sermo sit. Certum est enim quosdam in scriptura Æthiopes vocari, qui non adeo longè remoti erant à Palæstina. Vnde vxor Moysi, quæ Madianitis erat, Æthiopissa vocatur. Nec verisimile est exercitum illum mille millium Æthyopum, quem Dei auxilio deleuit Asa rex Iuda 2. Par. 14. adductum fuisse ex Æthiopia, quam nos hodie sic vocamus, sed ex regione quapiam viciniore; vt etiam sentit Pererius scribens in Gen. vbi agit de fluminibus paradisi. An de his Æthiopibus, quorum Candace regina memoratur, simile quid dicendum sit, cum non sit verisimile ex tam longinqua regione Eunuchum orationis gratia venisse Hierosolymam; inquirendum. Quamuis autem hic sola regina nominetur; non tamen ideò putandum eam solum sine viro regnasse, & coniugij expertem fuisse. Idcirco enim regina nominatur non rex, quia reginis adhiberi solent Eunuchi, in regionibus ad orientem sitis. Interim de Candace, deque hoc Eunucho vide Baronium. Quod hoderni Æthiopes dicunt se ab illo Eunucho fidem Christi accepisse; quærendum qua ratione id probent, & an vlla vetus illius rei exstet historia. Hunc Eunuchum fuisse proselytum probare nititur Bellarm. lib. 1. de Rom. Pont. cap. 21. vide etiam annot. infrà cap. 11. Idem sentit ac docet Baron. tom. 1. dicitque ita sentire omnes ecclesiasticos scriptores, excepto Eusebio.

v. 30. *Putasne intelligis quæ legis? qui ait: Et quomodo possum si non aliquis ostenderit mihi?* Hæretici huius temporis, contra manifestam experientiam docere non verentur, scripturam difficultatis nihil habere, sed ad intelligendum facilem esse, & quemuis Christianum eo spiritu esse præditum, vt sine externo magisterio verum scripturæ sensum assequi queat. Sed qui hoc docent, tantum absunt à vera scripturarum intelligentia, quantum à sanitate abest phreneticus, qui morbum suum non agnoscit. His inter cetera, rectè obijciunt catholici exemplum huius Eunuchi, qui cum scripturarum studiosus esset, ita vt etiam in itinere in curru sedens eas euolueret; tamen interrogatus à Philippo num ea quæ legeret, intelligeret, negauit se intelligere posse nisi aliquo ostendente. Quanto minus homines profanos & carnales, qui de scripturis inter pocula disputant, earum veram intelligentiam assequi putandum est?

v. 36. *Ecce aqua quid prohibet me baptizari. Dicit Philippus, si credis ex toto corde, licet. Et respondens ait: Credo filium Dei esse Iesum Christum.* Non est putandum solum hoc ei fuisse propositum ad credendum, videlicet Iesum Christum esse filium Dei. Nam illa sola fides ad salutem sufficere non potest; sed hoc solum exprimitur, quia erat inter omnia credenda difficillimum. Vnde propter huius articuli confessionem, maximè laudatur fides Petri, quando dixit: *Tu es Christus filius Dei viui.* Quod autem plura ad credendum ei fuerint proposita, satis apparet ex eo quod præcedit; *Et incipiens à scriptura ista, euangelizauit illi Iesum.* Id est, catechizauit eum, docens quæ de Iesu erant credenda; vt natiuitatem, passionem, mortem, resurrectionem, &c. Nam horum doctrinam manifestè exigebat locus Isaiæ, quem Eunuchus habebat præ manibus. Neque ex hoc loco sequitur de sola fide interrogandos, qui baptizantur, eo quod hic non fiat mentio mutationis vitæ; nam Eunuchus iste vir erat laudabilis conuersationis, qui religionis causa venerat ex Æthiopia, vt adoraret Ierosolymis in téplo.

Itaque non egebat nisi instructione in fide. Item constat quod Philippus eum instruxerat de Sacramento baptismi; quia dicebat: *Ecce aqua, quid prohibet me baptizari?*

CAPVT IX.

v. 1. *Saulus adhuc spirans minarum, &c.* Pro pleniori intelligentia huius loci, vide cap. 22. & 26. vbi quædam dicuntur, quæ hîc non habentur, maximè de persecutione eius, cap. 26. notanda. Conuersio Pauli accidit secundo post ascensionem Domini anno, vt testatur martyrologium Roman. & Baron. tom. 1. Annal.

Accessit ad Principem sacerdotum, & petijt ab eo epistolas in Damascum ad synagogas, vt si quos inuenisset——Vinctos perduceret in Ierusalem. Notanda authoritas summi sacerdotis in his; quæ ad religionem Iudaïcam pertinebant, vt etiam in ciuitate alieni iuris (Nam Areta rex præerat Damasco. 1 Cor. 11.) sineretur perquirere viros ac mulieres Iudæos exosæ religionis, & vinctos adducerere in Ierusalem. Annotauit hoc Baron. dicto tom. 1.

v. 4. *Audiuit vocem dicentem sibi.* Vidit etiam loquentem. Quod quamuis hîc taceatur, alibi tamen apertè dicitur. Nam hoc cap. Ananias sic ad eum loquitur: *Dominus misit me Iesus, qui apparuit tibi in via.* Et Barnabas narrabat de Paulo, quomodo in via vidisset Dominum. Et cap. 22. *Deus præordinauit te vt videres Iustum, & audires vocem ex ore eius.* Et c. 26. ipse Dominus ad Saulum: *Ad hoc enim apparui tibi, vt constituam te ministrum.* Et ipse ibidem ad Agrippam: *Non fui incredulus cælesti visioni.* Quin & hoc loco cum dicitur de comitibus eius, quod *stabant stupefacti audientes quidem vocem, neminem autem videntes*; satis significatur à Saulo visum fuisse aliquem. Hoc ipse Apostolus disertè affirmat 1. Cor. 9. dicens: *Nonne Christum Iesum Dominum nostrum vidi?* & 15. *Nouissimo omnium, tamquam abortiuo, visus est & mihi.* Non enim respexit his verbis ad illam visionem, quam sibi Ierosolymam reuerso, contigisse narrat apud populum Act. 22. Ea enim visio fuit ecstatica, vt ibidem ipse fatetur. Neque ad raptum in paradisum, & in tertium cælum; de quo 2. Cor. 12. Hic enim raptus vtrum in corpore an extra corpus sibi acciderit, nescire se dicit. At 1. Cor. 15. palam se ijs annumerat, qui Christum à resurrectione viderunt oculis corporeis.

Igitur in Paulo exceptionem patitur illa regula, quam statuit Rupertus, lib. 2. de operibus Spiritus sancti cap. 27. dicens, hunc esse penè naturalem manifestationis Christi modum, vt à nullo vmquam bene & vtiliter visus aut videndus sit exterius, à quo non prius per fidem aut dilectionem visus fuerit interius. Est etiam manifesta exceptio in Thoma, qui credidit, quia vidit. Nec dubium quin Iudæorum multi, non prius in eum crediderint, quàm illum vidissent oculis, & sermones eius audissent. Certè Matthæus non prius credidit, quam vidit & audiuit dicentem: *Sequere me.* Latro prius vidit, quàm conuersus est. Et Ioan. 8 sic dicitur: *Hæc illo loquente multi crediderunt in eum.* Nec dubium quin id passim acciderit eo docente, & prædicante Euangelium; adeo vt qui missi fuerant ad eum comprehendendum Ioan. 7. eo viso & audito repente fuerint mutati. Ac sanè illa Ruperti regula non parum detrahit efficaciæ, benignissimo vultui & sermonibus Christi, quasi per eos nemo fuerit conuersus, sed quicumque in eum credidit, & eum dilexit; iam prius quàm illum coram videret & audiret, crediderit ac dilexerit.

Ceterum *audiuit*, non è cælo empyreo, sed ex aëre vicino. Quamuis enim Christo possibile fuerit, se conspiciendum dare Paulo, & audiendum è summo cælo; sicut Stephano conspiciendum dedit (scribit enim de eo Lucas sup. cap. 7. Quod *intendens in cælum vidit gloriam Dei, & Iesum stantem à dextris Dei: & ait, Ecce video cælos apertos & filium hominis stantem à dextris Dei:*) tamen hoc loco, contextus & series historiæ aliud vult intelligi; præsertim cum hîc non dicatur, quod cælos apertos viderit, & Iesum à dextris Dei stantem, aut aliquid tale, ex quo colligi posset, quod eum viderit & audiuerit è summo cælo loquentem. Vide de hac re nostram quamdam orationem, quæ inter impressas est duodecima, & comment. locis suprà citatis.

Saule, Saule quid me persequeris? Græcè *Saul, Saul, quid, &c.* vbi is qui loquitur, Dominus Iesus, non obscurè significat suæ personæ typum præcessisse in Dauide, quem Saul Hebræi populi princeps tanta odij pertinacia persecutus fuisse legitur. Infrà c. 26. dicit se audisse vocem Hebraïcè dicentem sibi, *Saule, Saule.*

v. 5. *Durum est tibi contra stimulum calcitrare.* Ista verba non habentur eodem ordine Actor. 26. vbi eadem historia à Paulo narratur coram Agrippa; sed & ibi alia quædam verba leguntur, quæ hîc non sunt. Vnde discimus neque ex composito hæc scripta esse à Luca, cum in diuersis locis sit verborum discrepantia; neque ad verbum semper res gestas & dictas, narrari, sed secundum sensum; & quæ vno loco tacentur alio loco suppleri. Vide & confer hæc tria loca Actor. 9. 22. & 26. Hinc etiam disce Paulum compulsum fuisse ad fidem, quia scilicet prosternitur in terram, & quasi stimulo pungitur. Notandum hoc esse contra hæreticos, monet B. Thomas in 1. Cor. 15. lect. 1. Et August. epist. 50. hoc argumento vtitur contra Donatistas, vt doceat rectè compelli hæreticos ad Ecclesiam. Item hoc exemplo probatur, quod Deus nostram iustificationem à timore incipiat. V. August. illa epistola 50. ad Bonifacium.

v. 6. *Domine quid me vis facere? Et Dominus ad eum: Surge & ingredere ciuitatem, & dicetur tibi, quid te oporteat facere.* Paulus tametsi externo miraculo, & externa voce ipsius Christi, ad fidem Christi conuerteretur; tamen iubetur ingredi ciuitatem & ibi discere quid ipsum oporteat facere. Potuit quidem Dominus, qui eum tam euidenti & efficaci miraculo conuertit; etiam eodem instanti in fide instruere & docere quæcumque ad pietatem essent necessaria; sed ad hominum ministerium remisit, vt nemo alius dedignaretur humano magisterio instrui, quando ipse doctor gentium iussus est ab homine catechizari. Ciuitas autem Ecclesiam significat; vnde & Apostolis dictum est: *Sedete in ciuitate, donec induamini virtute ex alto.* Itaque significatur neque extra Ecclesiam quærendum esse magistrum fidei, neque extra eam expectandum Spiritum sanctum. Sed quomodo, cum hoc loco consentit, quod Apostolus Gal. 1. de suo Euangelio dicit: *Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici; sed per reuelationem Iesu Christi?* *Resp.* Prima fidei rudimenta, quæ omnibus catechizandis solebant proponi, accepit quando baptizatus est, more aliorum catechumenorum: Ceterum profundiora Christianæ religionis mysteria, immediatè à Christo edoctus est, eo fortasse tempore, quando raptus in tertium cælum, audiuit etiam alia arcana, quæ non licet homini loqui. De qua re vide comment. Gal. 1. & 2. Cor. 12.

v. 7. *Stabant stupefacti, audientes quidem vocem, neminem autem videntes.* Sic Dan. 9. de comitibus Danielis dicitur: *Vidi ego solus Daniel visionem, porro viri qui erant mecum, non viderunt, sed terror nimius irruit super eos, & fugerunt in absconditum.* Vbi significatur, quod audiuerit vocem confusam, de qua præcedit: *Et vox sermonum eius vt vox multitudinis.* Facit hoc ad conciliandum locum hunc, cum eo qui est Actor. 22. Vide ibi.

v. 9. *Et erat tribus diebus non videns.* An hoc triduo viderit Paulus mysteria arcana, de quibus 2. Cor. 12. vide Baron. tom. 1. Annal. & nostra in comment. 2. Cor. 12. & Gal. 1.

v. 10. *Nomine Ananias.* De Ananiæ prædicatione Euangelij & martyrio, vide Martyr. Romanum 25. Ianuarij. Beda in Lucam cap. 69. innuit Ananiam fuisse sacerdotem.

v. 15. *Quoniam vas electionis.* Duplex Hebr. phrasis. Nam & (vas) pro instrumento, sicut sæpissime in veteri testamento, & vasa belli, pro armis bellicis; & vasa transmigrationis; id est, supellex cum qua transmigratur; & vas interfectionis, id est telum ad interficiendum, vt gladius, &c. & genitiuus abstracti pro nominatiuo concreti ponitur. Sensus igitur est; quia iste mihi erit instrumentum seu organum electissimum, aptissimum, qui nomen meum annunciet omni hominum generi; vel, instrumentum à me electum adhoc vt portet nomen meum, &c.

v. 17. *Et imponens ei manus dixit: Saule frater, Dominus misit me, ——vt videas & implearis Spiritu sancto.* Hic non significatur, quod Saulus per impositionem manuum Ananiæ fuerit impletus Spiritu sancto. Nam Ananias si non erat episcopus, potestatem non habebat impositionis manuum ad accipiendum Spiritum sanctum, vt intelligi potest ex cap. proximè præcedenti, de Philippo. Deinde ad illum effectum manus non debuit imponi ante baptismum. Sed impositio manuum facta est tantum ad hoc, vt visum Saulus reciperet. Ita enim supra dicitur: *Et vidit virum Ananiam nomine, introeuntem & imponentem sibi manus, vt visum recipiat.* Fuit enim hæc impositio manuum eiusmodi, de qua dominus Marci vlt. *Super ægros manus imponent, & bene habebunt.* Quod ergo additur: *Et implearis Spiritu sancto*, ad baptismum referendum est. Propter duo enim missus erat ad Saulum Ananias, nempe vt visum reciperet, quod per manuum impositionem factum est, & vt impleretur Spiritu sancto, quod baptismo ei collatum est. Nam & ipse Ananias, vt habetur cap. 22. postquam per impositionem manuum Saulo visum restituisset; dixit ei: *Surge, & baptizare & ablue peccata tua.* Non ergo ita ad hoc Spiritum sanctum acceperat Saulus, vt opinione Ananiæ baptismo ad abluenda peccata non egeret.

v. 25. *Per murum dimiserunt eum submittentes in sporta.* Fugit Apostolus iuxta præceptum Domini; *si vos persecuti fuerint in vna ciuitate, fugite in aliam.* Quod autem dicitur Ioan. 10. de mercenario quod videt lupum venientem & fugit; intelligendum est de lupo inuadente oues, & de fuga non tam corporali; per quam interdum magis consulitur ouibus, quàm mentali, qua nimirum ob metum quis cessat ea facere ac dicere, quæ pertinent ad salutem ouium. Nihil tale Paulus, sed ad tempus subtraxit se corporaliter, propter persecutionem, qua ipse singulariter impetebatur; cum non deessent alij, per quos necessaria ministeria populo exhiberentur; atque interim ipse alibi oues Christi sua prædicatione colligebat, & Ecclesias fundabat. Non enim erat peculiariter pastor seu episcopus Damascenorum, sed Apostolus Christi ad prædicandum quaquaversum infidelibus Euangelium Christi; cui officio Apostolico exequendo persecutio eius & fuga maiorem occasionem dederunt. Ita fuga vtebantur in bonum Ecclesiæ. Quin & satis liquet Paulum non sponte fugisse, quasi metuisset sibi ab insidijs Iudæorum, sed discipulorum, id est, fidelium, consilio acquieuisse, vt fineret se demitti per murum, sicque euaderet insidias & periculum. Similiter, Ierusalem cum venisset, & illic quoque Iudæi eum quærerent occidere; fratres re cognita deduxerunt eum Cæsaream. Agebat hoc pia sollicitudo fidelium pro

A Paulo, alioqui mori parato; ne tam electum vas & instrumentum progagandæ fidei, statim in initio opprimeretur, eaque in re subseruiebant diuino consilio. Nota, Christianos modò discipulos, modò fratres vocari.

v. 26. *Non credentes quod esset discipulus. Barnabas autem apprehensum illum duxit ad Apostolos.* Non prius ergo discipuli ausi sunt se securè committere Paulo fidei magistro, quam probata eius doctrina fuisset ab Apostolis; sicut ipse ad Gal. 2. testatur se, diuina reuelatione admonitum, ascendisse Ierosolymam; & contulisse cum Apostolis Euangelium suum; ne fortè in vacuum curreret. Vnde Aug. lib. 28. contra Faustum cap. 4. Ipse Paulus Apostolus, inquit, post ascensionem Domini de cælo vocatus; si non inueniret

B in carne Apostolos, quibus communicando, & cum quibus conferendo Euangelium, eiusdem societatis esse appareret. Ecclesia illi omnino non crederet. Sed cum cognouisset eum hoc annunciantem, quod etiam illi annunciabant, atque in eorum communione & vnitate viuentem; accedentibus etiam per eum talibus signis, qualia & illi operabantur; ita eum Domino commendante, meruit authoritatem, vt verba illius hodie sic audiantur in Ecclesia, tamquam in illo Christus, sicut ipse verissimè dixit, locutus audiatur. Vide comment. loco citato.

v. 28. *Et erat cum illis intrans & exiens in Ierusalem. Intrans & exiens*; phrasi Hebræa, pro eo quod est conuersans cum eis, frequentans eos.

C v. 29. *Loquebatur quoque gentibus & disputabat cum Græcis. Gentibus* non est in Græco, & à Ven. Beda omittitur. Verisimile est ex alia versione, quæ pro (Græcis) posuerit (gentibus) huc ad priorem locum translatum esse. Nam & noster interpres Græcam vocem aliquando Græcos, aliquando gentiles, interpretatur; tametsi propriè Græcos significet, siue (vt sic dicam) Græcistes; ἑλληνισταί. Intelligit autem non gentiles, sed Iudæos in Græciæ partibus natos, quasi qui aliquid de Græcorum indole ex loco natiuitatis traxerant. Tale enim quid innuere videtur vocabulum ἑλληνισταί: quamquam fortè ob solam linguam Græcam, qua vtebantur, sic à Luca vocantur. Nam Græcè loqui., est ἑλληνιστὶ λαλεῖν. Gentiles non fuisse satis

D liquet; tum quia nondum cœperant Apostoli gentibus prædicare Euangelium, tum quia gentiles disputatores in Paulum non tanto odio statim exarsissent, vt eum ad mortem quærerent; quod de his legimus. Sequitur enim: *Illi autem quærebant occidere eum.* Similiter Græci intelliguntur Actor. 6. vbi dicitur ortum murmur Græcorum aduersus Hebræos. Nam & ibi legitur τῶν ἑλληνιστῶν, & infrà c. 11. Vide Bellarm. lib. 1. cap. 22. de Rom. Pontif. bene explicantem ex Chrys. & Oecumenio, qui hic Græci dicantur.

v. 31. *Et consolatione sancti Spiritus repleatur.* Ita impleta est promissio Christi Ioan. 14. *Et alium paracletum (id est consolatorem) dabit vobis.*

v. 32. *Factum est autem, vt, dum Petrus pertransiret vniuersos.* De hoc loco vide Baron. lib. 1. annal.

E *Deueniret ad sanctos qui habitabant Lyddæ.* Huius ciuitatis etiam fit mentio 1. Machabæorum. 11. Dicunt eamdem esse, quæ olim vocabatur Rama; Postea vocata fuit Diospolis. In ea celebrata fuit synodus contra Pelagium; quæ passim Palæstina à patribus appellatur, interdum Diospolitana. Vide Hieronym. epistola 79. in commentario super Abdiam, & præfatione commentarij super Ionam. Item Theodoretum lib. 1. histor. Eccles. c. 5. vbi testatur Lyddam postea vocatam Diospolim. Idem habetur in epistola Luciani presbyteri de inuentione S. Stephani.

v. 36. *Quædam discipula nomine Tabitha.* S. Thomas super Ephes. 3. hanc vocat beghinam S. Petri: si tamen hoc non est à quopiam adiectum eius commen-

tario. *Quæ interpretata dicitur Dorcas.* Id est Caprea. *Tabitha* Syrum vocabulum est, significans damulam vel capream.

Hæc erat plena operibus bonis; & eleemosynis, quas faciebat. Non diceret Lucas eam plenam fuisse operibus bonis; si nulla essent hominis opera bona, sed omnia immunda & aspersa labe concupiscentiæ. Nam ita; perinde esset atque si diceret, eam plenam fuisse immundis & contaminatis operibus. Deinde cum scriptura sacra vtriusque testamenti tam frequenter opera iustitiæ commendet: mirum est reperiri, qui ex scriptura statuere velint, opera ad iustitiam non pertinere, sed esse prorsus indifferentia; aut quod peius est, esse quædam iustitiæ impedimenta. Præterea exemplum huius sanctæ fœminæ à mortuis resuscitatæ interpellatione pauperum, qui de eius eleemosynis acceperant; ostendit illud Sapientis: *Eleemosyna à morte liberat*, non tantum de morte æterna veritatem habere, verùm etiam de temporali.

v. 43. *Factum est autem vt dies multos moraretur in Ioppe.* Non ociosus, sed sedulo propagans Euangelium, & ministros Ecclesiæ constituens, qui credentes baptizarent, & cetera ministeria ecclesiastica peragerent.

CAPVT X.

v. 1. *Centurio cohortis, quæ dicitur Italica.* Non cohorti Italicæ præfectus, sed vnus ex centurionibus cohortis. Nam cohorti toti præficiebatur tribunus; Græcè χιλίαρχος: erant autem sub tribuno Centuriones, vt etiam patet infrà. Act. 22. vide etiam Annot. cap. 27.

v. v. *Religiosus ac timens Deum.* Hic centurio appellatur *Religiosus, ac timens Deum*; Et Angelus operibus eius testimonium perhibet tanquam Deo gratis, quando dicit: *Corneli, exaudita est oratio tua, & eleemosynæ tuæ commemoratæ sunt in conspectu Dei.* Cum igitur vir iste talis esset qui à Scriptura, & ab Angelo commendationem haberet; quæritur, vtrum ea opera, propter quæ commendatur, ex fide processerint, an facta sint sine fide? Oecumenius ex Chrysost. putat bona quidem fuisse, sed mortua; quòd fidem nondum haberet, ideoque missum ad eum Petrum, qui opera eius dirigeret, eis præmium acquireret. August. lib. 1. de Prædest. cap. 7. dicit eleemosynas Cornelij acceptas fuisse, & exauditam orationem, antequam credidisset in Christum. *Nec tamen*, inquit, *sine aliqua fide donabat, & orabat. Nam quomodo inuocabat, in quem non crediderat? Sed si posset esse sine fide Christi saluus, non ad eum mitteretur Architectus Apostolus Petrus.* Et Conc. Arausicanum 2 can. vlt. fidem in eo agnoscit. Vult ergo Augustinus eum habuisse fidem vnius Dei, quia eum inuocabat orando, & ex ea fide dabat eleemosynas; non tamen, vt apparet, sine aliqua implicita fide mediatoris. Versabatur enim inter Iudæos, & eorum religionem colebat, hoc tamen excepto, quod circumcisus non esset, quod patet ex eo, quod postea Petrus à Iudæis fidelibus culpatur, quod ad incircumcisos introisset. Quia autem aderat tempus reuelati Euangelij, oportebat eum, sicut & Iudæos omnes instrui explicitè in fide Christi, vt videlicet crederent, hunc, nempe Iesum crucifixum, esse filium Dei, & Redemptorem mundi. Vide & Gregor. hom. 19. in Ezechiel. similia scribentem. S. Thomas 2. 2. q. 10. art. 4. sentit cum Augustino, & dicit, eum habuisse fidem implicitam, nondum manifestata Euangelij veritate.

Et deprecans Deum semper. Nouerat ergo Deum, quem timeret & oraret. Quæ notitia non erat tantum naturalis. Nam Cornelius non philosophus, sed miles erat. Quantulam ergo notitiam Dei ex rerum creatarum contemplatione poterat esse consecutus? sed erat

A fides supernaturalis, per Dei gratiam accepta: Morabatur enim inter Iudæos & de vno vero Deo verisimiliter ab illis erat institutus. Nam, vt hic dicitur v. 22. testimonium habebat ab vniuersa plebe Iudæorum. Quid vero sit semper orare Deum, vid. Annot. Luc. 18. Porro quæri potest; quandò Cornelius fuerit iustificatus, vtrum iam ante Petri aduentum & auditam fidem Christi, quia iam implicitè credebat; an tunc quando accepit Spiritum sanctum vt plurimi putant; an denique quando baptizatus est, vt quorundam est opinio. Et hæc singula videntur probabiliter posse defendi. Vide nostra in 4. dist. 4.

v. 6. *Hic dicet tibi, quid te oporteat facere.* Huius
B loco dicitur cap. sequenti. *Qui loquetur tibi verba, in quibus saluus eris tu, & vniuersa domus tua*; vbi quæri potest; Si Cornelius habebat fidem implicitam mediatoris, priusquam ad eum mitteretur Petrus; quomodo non poterat esse saluus, nisi à Petro audiret fidem explicitam, cum fides implicita omni tempore sufficeret ad salutem ijs, qui plenius non essent de hoc mysterio instituti? Et quæro, quod si Cornelius fuisset mortuus, antequam fuisset ei annuntiata fides explicita; nonne saluus fuisset? *Resp.* fuisset. Et tamen quia iam venerat tempus manifestandi mysterij per Apostolorum prædicationem; oportebat illud palam hominibus prædicari, & inter hos, etiam Cornelio. Ad
C quem si Petrus non fuisset missus singulari beneficio prouidentiæ diuinæ, potuisset ea quæ audiebat publico rumore spargi de Iesu crucifixo, eiusque mirandis operibus, & doctrina, contemnere, tamquam homo Romanus & nobilis; sicut multi etiam Iudæi contemnebant, quibus crux Christi scandalum fuit; aut certè potuisset animum non attendere. Et ita fuisset periclitata eius salus.

v. 10. *Cecidit super eum mentis excessus.* Aug. concione 3. in Psal. 103. facta est illi mentis alienatio, id est, auersa est mens eius à consuetudine corporali ad visum quendam contemplandum alienum à præsentibus.

v. 11. *Quatuor initijs submitti de cælo in terram* Quatuor lineis, seu initijs vas dependebat; quia qua-
D tuor partes sunt orbis, vnde futuri populi erant. Et ideo quatuor Euangelia prædicant Christum, vt gratia ipsius ad omnes quatuor partes orbis pertinere intelligatur. August. in Psalm. 96. & concione 3. in Psal. 103.

v. 14. *Absit Domine.* Quod quidam dicunt, Petrum hîc admonitum iam adesse tempus prædicandi gentibus Euangelij dubitari potest: tum quia Petro non fuerat præceptum vt differret gentibus prædicare, donec admoneretur, sed absolutè dictum fuerat; *Docete omnes gentes*; (quamquam debebat exspectare opportunitatem:) tum quia visio non admonuit eum de tempore, sed de reipsa. Igitur videtur dicendum quod hæc visio fuerit ei ostensa, non propter ipsum, sed propter alios Iudæos; quibus erat magnum paradoxum, & mysterium absconditum à sæculis, gentes
E fore cohæredes, & concorporales, & comparticipes promissionis in Christo, ad Ephes. 3. Liquet id etiam ex c. seq Nec repugnat quod v. 34. sequitur: *In veritate comperi*, quia ijs verbis non dicit se id prius ignorasse. Sæpe enim quæ iam scimus, adhuc per experientiam, vel alia ratione plenius discimus.

Numquam manducaui omne commune, & immundum. Commune, & immundum eadem sunt, estque vnum alterius interpretatio. Immunda enim in commune relinquuntur; munda verò separantur, & asseruantur. Et immunditia legalis facilè in publico per conuersationem hominem, vel vsum rerum alioqui indifferentem, contrahebatur. Hic quoque notandum Christum in sua familia cum suis Apostolis seruasse legem, qua parte prohibet immundorum esum; cuius

hus familiæ post Christum coriphæus erat Petrus. Munditias autem pharisaïcas, velut de lotione manuum ante cibum, & similia non obseruabat Christus, neque discipuli eius. Ceterum ex his non rectè collegerit quispiam Petrum hæc dicentem in fide errasse, aut fide infirmum fuisse, quales erant de quibus Paulus agit Rom. 14. Primum, quia hæc facta sunt in ecstasi; inqua nihilo magis videtur eius, qui ecstasim patitur, voluntas aliquid agere liberè; quàm in somno. Deinde, quia non dicit Petrus se peccaturum si id faceret, quod iubebatur; sed prætendit consuetudinem, à qua, quamdiu inter Iudæos versabatur, non erat ei recedendum, ne infirmiores offenderentur, quales erant plerique, testante S. Iacobo, infrà c. 21. *Et omnes æmulatores sunt legis.*

v. 20. *Et vade cum eis nihil dubitans.* Græcè, *διακρινόμενος*, quod Erasmus vertit; *hæsitans*. Caussa hæsitandi fortasse esse poterat quod metueret fratrum reprehensionem, si ad gentes præputium habentes accederet, & cum eis communicaret. Hæc enim reprehensio sequitur cap. sequenti: vbi etiam noster interpres habet hæsitandi vocabulum.

v. 23. *Et quidam ex fratribus ab Ioppe.* Sex numero. vt dicitur cap. seq.

v. 25. *Procidens ad pedes eius adorauit.* vers. 26. *Petrus verò eleuauit eum, dicens: Surge, & ego ipse homo sum.* Non est putandum quod Cornelius, qui vnum Deum inuocabat, & colebat; Petrum, quem sciebat esse hominem, voluerit adorare pro Deo: Sed adorasse dicitur, quia externa corporis inclinatione honorauit eum tamquam fidei doctorem, & Apostolum. Petrus autem dicens: *& ego ipse homo sum*; non significat se repellere honorem diuinum; sed considerationem humanæ conditionis, quam cum illo habebat communem, humiliter, & honestè honorem recusat. Vnde & Angelus in Apocal. honorem recusat, propter communionem ministerij; *quia*, inquit, *conseruus tuus sum.* Hæc exempla nos docent, inferiores hoc debere considerare in superioribus, propter quod honore digni sunt; vt præfecturam, scientiam; superiores autem, propter superbiæ tentationem, debere vicissim considerare, quod commune, aut etiam minus habent, quàm qui honorat; vt inde humilientur.

v. 28. *Vos scitis quomodo abominatum sit viro Iudæo.* Verisimile est Petrum habuisse hanc orationem Græco, aut Latino sermone. Non enim existimo, Cornelium aut familiam eius (cum essent Romani) sciuisse, aut intellexisse Hebraïcè; vtebatur ergo Petrus dono linguarum accepto in die Pentecostes.

v. 35. *In omni gente, qui timet Deum, & operatur iustitiam, acceptus est illi.* Non esse mentem B. Petri, quod homo prius timet Deum, & operatur iustitiam; & per hoc acceptus Deo, postea vocetur ad fidem Christi; patet primò ex visione Petri in qua præcipitur ei esus animalium immundorum, quæ in visione ei ostendebantur. Ergo mittitur vocaturus immundos, id est, peccatores; non autem iustitiam operantes, ac Deum timentes. Nec obstat, quod dicitur ei: *Quæ Deus purificauit, tu commune ne dixeris*, quia sensus est, Deum purificasse prædestinatione. Vnde Petrus ab illis, per Deum ipsius opera purificãdis, abhorrere non debuit; sed potius Deo ad ipsorum purificationem operam suam præstare. Secundo, ex eo, quod Petrus ait; *Verbum misit Deus filijs Israël, annuntians pacem per Iesum Christum*; ergo pax, & iustitia sine Christo haberi non potuit. Item ex eo quod ait: *Huic omnes Prophetæ testimonium perhibent remissionem peccatorum accipere per nomen eius omnes qui credunt in eum.* Nomine autem remissionis peccatorum solet in Scriptura tota iustificatio nostra comprehendi; ergo priusquam crederent, nihil habebant iustificationis. Deni-

A que sequenti capite dicebant fideles: *Ergo & gentibus pœnitentiam dedit Deus ad vitã*, vtique per Christum. Vnde sequitur, quod nec pœnitentiam salutarem malæ vitæ ante actæ habere poterant, nisi Deo dante per Christum, quanto minus ipsam iustitiam? Quod ergo Petrus dicit: *In omni gente, qui timet Deum, &c.* hunc sensum habet; in quibuscumque vera inuenitur iustitia, (quæ esse non potest, nisi per fidem Christi,) accepti sunt Deo. Atqui etiam gentibus constituit Deus impertiri veram iustitiam, vocando eos ad fidem Christi; ergo erunt accepti Deo, & proinde à nobis minimè repellendi. Si tamen referas ad Cornelium iam timentem Deum, & operantem iustitiam, id est, bona opera; sicut in textu dicitur: sensus erit quod eatenus fuerit Deo acceptus, quia iam habebat fidem Christi

B implicitam, & per eam bona operabatur, etsi nondum iustificatus; acceptus tamen ad iustificationem; quia per fidem, & bonorum operum exercitium de congruo quis meretur, vt ad ipsam iustitiam perducatur. Sed inde non sequitur gratiam dari ex merito; quia totum illud ex Deo, & totum est gratia.

v. 36. *Verbum misit Deus filijs Israël; annuncians pacem, &c.* Græcè; *Verbum quod misit*; vel *sermonem* (λόγον) *quem misit Israël.* Videtur intelligi verbum Euangelicum. Non accipitur λόγος, sicut Ioan. 1. & alibi pro filio Dei; quia sequitur: *Per Iesum Christum.* Et statim post: *Vos scitis quod factum est verbum per vniuersam Iudæam.* Græcè ῥῆμα. Vide tamen an sic rectè accipiatur secundũ Græcos, Sermo, λόγος, quem misit Deus filijs Israël, annuntians pacem per Iesum

C Christum; is ipse, inquam, sermo, est omnium dominus. An potiùs sit ellipsis aliqua in sermone, vt subaudiatur; *Annuntio vobis*; vel ex parte sequenti, *nostis.*

v. 42. *Qui constitutus est à Deo iudex viuorum & mortuorum.* Vide comment. 2. ad Timoth 4.

v. 43. *Huic omnes Prophetæ testimonium perhibent, &c.* Quomodo omnes Prophetæ; vide Annot. Lucæ. 24.

v. 47. *Vt non baptizentur hi qui Spiritum sanctum acceperunt, sicut & nos?* Nos: an Apostoli, an Iudæi? videtur enim velle dicere quod gentiles non sint prohibendi à baptismo, quo nomen dent Christo, quandoquidem iam Spiritum sanctum acceperunt signo visibili, sicut & Iudæi acceperant. Ita cap. sequenti. *Si*

D *ergo eandem gratiam dedit illis Deus, sicut & nobis qui credidimus in Dominum Iesum Christum*, id est, Iudæis fidelibus. Et notandum quod Iudæi fideles non absolutè putabant gentiles ab Euangelio repellendos, sed volebant eos prius circumcidi: Petrus autem docet id non esse opus; quia sine circumcisione iam acceperant Spiritum sanctum. Idem repetit Actor. 15. pro argumento suæ sententiæ, quod lex non sit gentibus imponenda.

v. 48. *Et iussit eos baptizari.* Per quos? vtique per fratres illos quos secum adduxerat. Erant ergo illi fratres aut presbyteri, aut saltem diaconi, quos Petrus iam ante, multis diebus moratus in Ioppe, ministros Ecclesiæ ordinauerat. Itaque sicut Christus ipse non baptizabat, nec Paulus, 1 Cor. 1. & Actor. 19. ita nec Petrus per se, sed iussit id fieri per alios. Fuerunt ergo

E ab initio in Ecclesia qui Sacramenta administrarent, sed ad euangelizandum verbum Dei, minus erant idonei.

CAPVT XI.

v. 2. **D***Isceptabant aduersus illum, qui erant ex circumcisione, dicentes: Quare introisti ad viros præputium habentes, & manducasti cum eis?* Hæc disceptatio suscitata est aduersus Petrum, non ab infidelibus Iudæis, sed ab ijs qui Christi fidem susceperant. Proinde quæritur; Quomodo Petrum putauerint reprehendendum, cum scirent Apostolis à Christo præceptum esse, vt docerent & baptizarent omnes

gentes? *Resp.* Primos illos Christianos, qui erant ex circumcisione, tametsi in Christum crederent, non tamen plenè fuisse institutos in mysterijs Christianæ religionis, quippe quorum non essent capaces, eo quod nimis tenaciter adhærebant legi ceremoniali, & circumcisioni. Vnde hæc duo, gentium vocatio, & legis abrogatio, paulatim debuerunt eis persuaderi, non tam Apostolorum testimonio, quàm diuina significatione, qualis hæc erat per visionem Petro ostensam, & datum visibiliter Spiritum sanctum. Quod si statim initin hæc fuissent annuntiata, multi Iudæorum à fide resilijssent; imò nec fidem sic annuntiatam recepissent. Nota insignem Petri mansuetudinem, qui, cum esset princeps Apostolorum, & totius Ecclesiæ pastor; disceptantes aduersus se fideles placidè audiuit, & sustinuit; ijsque cum ratione satisfecit. Res omnibus ecclesiarum prælatis imitanda, iuxta ipsius præceptum 1. Petri 3. *Parati semper ad satisfactionem omni poscenti vos rationem*, idque cum modestia, & secundum id quod Paulus monet episcopum Timotheum 2. Timoth. 2. vt sit mansuetus ad omnes, docibilis, patiens, cum modestia corripiens resistentes. Sed dicet aliquis; si primi illi fideles tam liberè disceptabant aduersus Petrum, idque de facto eius ad Christianam religionem pertinente; non ergo persuasum habebant, aut Petrum esse totius Ecclesiæ Pastorem ac magistrum, aut in negotio religionis errare non posse; nam alioqui factum eius humiliter venerati fuissent, ac sententiam sine contradictione recepissent. Respondeo, primos illos fideles non statim de omnibus Christianæ religionis mysterijs fuisse institutos; velut de ijs, quæ ad hierarchiam ecclesiasticam pertinerent; quia nondum erant schismata quæ egerent huiusmodi mysteria omnibus declarari; sed tantum, aut præcipuè instituebantur de mysterijs ad Christum, qui caput est Ecclesiæ, spectantibus; nec de ijs statim omnibus, sed paulatim prout capaces erant; & expedire videbatur; quemadmodum alicubi docet B. Ambrosius. Adde quod humilitas, & mansuetudo Petri reddebat fratres illos audaciores ad expostulandum cum eo, quamuis Apostolorum principe; quod non ignorabant.

v. 3. *Ad viros præputium habentes.* Non dicunt ad gentiles, nam cum gentilibus si circumcisi essent, & proselyti facti, licitum habebatur conuersari; quia habebantur eodem loco cum Iudæis. Sed tota quæstio erat de non circumcisis, an cum illis conuersari liceret, eisque salutem quæ in Christo est, prædicare. Existimabant enim gentiles priusquam in societatem fidelium reciperentur, debere circumcidi, & fieri proselytos: & ita interpretabantur Christi mandatum de Euangelio prædicando per omnes gentes.

v. 15. *Sicut & in nos in initio.* Id est, in Iudæos. Non enim de solis Apostolis loquitur, sed de Iudæis fidelibus, qui initio Spiritum sanctum accipiebant visibiliter. Vnde sequitur paulò post: *Si ergo eandem gratiam dedit illis Deus, sicut & nobis, qui credidimus in Dominum Iesum.*

v. 16. *Recordatus sum autem verbi Domini. sicut dicebat; Ioannes quidem, &c.* Vide annot. Act. 1.

v. 18. *Ergo & gentibus dedit Deus pœnitentiam ad vitam* Nota consuetudinem fidelium, qui quoties in hominibus bonum aliquando obseruabant, statim illud atque immediatè in Deum authorem referebant. Sic Gal. 1. *Et in me clarificabant Deum.* Vide eius loci comment. Illud; *ergo, &c.* colligi quidem posset per bonam consequentiam ex eo quod Petrus narrauerit sibi dictum à Deo; *Quæ Deus mundauit tu commune ne dixeris.* Et rursum ex illis verbis Petri; *Si ergo eandem gratiam dedit illis Deus, sicut & nobis.* Sed magis apparet fideles id intulisse ex tota re gesta. Nam eo ipso quo intelligebant gentes ad fidem Christi vocatas

A esse; totum bonum illud sciebant Deo esse tribuendum. Sic enim erant instituti, vt quoties de aliquo boni aliquid audirent, statim Dei beneficium agnoscerent, & in eo bono Deum glorificarent. Nam & hic dicitur, *glorificauerunt Deum, dicentes: ergo, &c.*

v. 19. *Et illi quidem qui dispersi fuerant à tribulatione, quæ facta fuerat sub Stephano.* Recapitulatio est & reflexus historiæ ad anteriora, de dispersione post Stephani necem. *Sub Stephano*; Græcè, ἐπὶ Στεφάνῳ. Quod Erasmus malè vertit; *ob Stephanum.* Sensus est: tempore Stephani. Sic Heb. 7. *Populus enim sub ipso legem accepit.* Id est, tempore illius sacerdotij. Vide eius loci comment. Sic infrà hoc eodem cap. *Sub Claudio.* *Nemini loquentes verbum nisi solis Iudæis.* Sub Iudæis
B etiam proselyti comprehenduntur, hi enim pro Iudæis habebantur, propter legis Mosaïcæ professionem. Proinde nec à Iudæis Christianis repellebantur, tamquam indigni quibus annuntiaretur fides Christi. Sed fortè dices hoc loco subiungi exceptionem cum dicitur: *Erant autem quidam ex ijs viri Cyprij & Cyrenæi, qui cum introissent Antiochiam, loquebantur ad Græcos, annuntiantes Dominum Iesum; & erat manus Domini cum eis.* Ex quibus verbis illud etiam euerti videtur, quod à nonnullis dicitur, Petrum fuisse primum qui gentibus annuntiauerit Euangelium Christi, tunc scilicet quando monitus cælesti visione, Cornelio & ijs qui cum illo erant, Christum prædicauit. Vera solutio est Græcos hic intelligi, non gentiles, sed Iudæos in Græcia natos, & Græca lingua
C vtentes. Nam Græcè non est [illegible], sed [illegible], id est, Græcistas. Sic suprà accipitur manifestè cap. 6. & 9. Cyprij ergo, & Cyrenæi, quoniam Græci erant, loquebantur verbum ad Græcos, & quia res fœliciter cessit; visa fuit digna gratulatione, & ideò miserunt Apostoli Barnabam, &c.

v. 29. *Discipuli autem, prout quis habebat, proposuerunt singuli in ministerium mittere habitantibus in Iudæa fratribus. Quod & fecerunt; mittentes ad seniores, per manus Barnabæ, & Sauli. Ad seniores*, id est, Presbyteros; de quibus Actor 15 & 16. Hæc prima fuit legatio Pauli pro eleemosyna perferenda pauperibus sanctis in Iudæa. Quam & perfecisse cum Barnaba legitur in fine cap. sequentis. Secunda eiusdem generis legatio eius, longè post facta est, de qua ipse meminit
D coram Felice. cap 24. Vide ibi, & Comment. Galat. 2. Rom. 15. 1. Cor. 16. & latè 2. Corinth. 8. & 9.

CAPVT XII.

v. 2. **O**ccidit autem Iacobum, fratrem Ioannis gladio.* An Iacobus in Hispaniam profectus fuerit, & Euangelium illi genti prædicauerit, quæritur. De quo vide Martyrologia, & Baron. in Notis ad Martyrolog. Rom. & in Annalibus. certè non videtur: ob multas rationes. Non enim Spiritus instinctu illam regionem erat profecturus, vbi nullum erat facturus fructum, ac sine fructu statim Hierosolymam rediturus. Deinde, quid in Hispania passus est? Quid egit? Num vllam fundauit Ecclesiam, aut vllum reliquit successorem Episcopum, aut presbyterum?
E Deinde, quando occisus est, vixdum cœperat Euangelium gentibus prædicari, vt ex præcedentibus, & sequentibus patet. Necdum Apostoli dispersi erant in remotas gentes: sed eius rei commodum tempus exspectabant. Denique nullus scriptor antiquus certæ fidei refert Iacobum Hispanias vidisse: Et Martyrologium Vsuardi negat.

v. 5 *Oratio autem fiebat sine intermissione ab Ecclesia, ad Deum, pro eo.* Cur non ita pro Iacobo? nisi quia corpus multò magis sollicitum esse debet pro salute capitis, quàm alterius cuiuscumque membri.

v. 6. *In ipsa nocte erat Petrus dormiens inter duos milites.* An ideo dormiens, & securus, quamuis postera

die producendus ad supplicium, quia sciebat se tunc non moriturum? Prædixerat enim ei Dominus Ioan. 21. *Cum senueris alia, cinget te, & ducet quo tu non vis.* Itaque sciebat se non moriturum ante senium. Præterea hanc securitatem ei præstabat conscientiæ tranquillitas.

v. 7. *Et ecce Angelus Domini adstitit.* Quæritur, an hic Angelus fuerit idem cum Angelo Petri custode. Et probabile est eundem fuisse; quia & hoc ipsum ad Petri custodiam pertinebat, vt è carcere liberaretur. Nec obstat, quod infra Petrus dicit: *Nunc scio verè quia misit Dominus Angelum suum*; quasi hic Angelus prius non adfuerit Petro, sed cælitus ad eum liberandum missus fuerit; non obstat, inquam; quia sicut diuina persona, sic & Angelus mitti dicitur propter nouum aliquod opus exhibendum, etiamsi prius in eo loco fuerit, in quo operari iubetur.

v. 9. *Et exiens sequebatur eum.* Videri potest, quod ostijs clausis exiuerit; nam de sola porta ferrea dicitur, quod vltro fuerit eis aperta. Sic Actor. 5. *Carcerem quidem inuenimus clausum cum omni diligentia, &c.* Vide annot. eius loci. Quin & portam ferream hactenus tantum apertam fuisse quidam volunt, quia transitum illorum non impediuit; quomodo dicit Stephanus: *video cælos apertos*, quia Christi super cælos constituti conspectum cæli non impediebant; non enim diuisum fuit cælum, vt Stephanus Christum videret.

v. 12. *Mariæ matris Ioannis, qui cognominatus est Marcus.* Vide infrà cap. 15. Hic Marcus cap. 13. bis tantum vocatur Ioannes. Alibi vocatur consobrinus Barnabæ à Paulo. Petrus in epistola filium suum vocat. An autem hic idem sit cum Marco Euangelista, vide Baron. in Annalibus, vbi bene probat diuersum esse.

v. 15. *Illi autem dicebant, Angelus eius est.* Quidam per *Angelum* intelligunt quem vulgò dicitur, spiritum, hoc est animam hominis mortui, quam diuina permissione contingit redire. Sed per Angelũ animam hominis intelligi, nusquam alibi, quod sciam, legitur: et nec res ipsa patitur animam Petri intelligi; Neque enim adhuc Petrus mortuus erat, neque mortuum eum existimabant fideles, qui hoc dicebant; sed postera die producendum ad supplicium expectabant. Itaque multò rectius Angelus Petri intelligitur, qui Petro ab ortu natiuitatis datus est in custodiam. Est enim Ecclesiæ sententia, vnicuique fidelium ab initio natiuitatis à Deo attributum esse Angelum tamquàm custodem, pædagogum ac directorem vitæ: Ita sentit Hieron. in illud 18. Matth. *Angeli eorum, &c.* & Basil. lib. 1. contra Eunomium, & alij complures. Et hic locus satis ostendit fuisse communem fidelium persuasionem, vnicuique suum Angelum esse deputatum à Deo; eamque à maioribus quadam traditione acceptam. Nam & Iacob Patriarcha meminit Angeli sui, & Christus, eandem persuasionem confirmans, dixit: *Angeli eorum in cælis, &c.*

v. 17. *Et egressus abijt in alium locum.* Petrus etiam post ductum Angeli non omittit ea, quæ humanæ sunt industriæ & curæ, pro sua salute. Factum est enim per Angelum, quod per hominem solum fieri non potuit. Cessare autem homo non debuit in ijs quæ per ipsum, atque humanitus fieri poterant.

v. 19. *Iussit eos duci.* Subaudi, ad quæstiones, vel ad supplicium, vel aliquid tale. Phrasis est etiam Latinis authoribus vsitata. Plinius in epistola ad Traianum de Christianis; *Confitentes iterum ac tertio interrogaui, supplicium minatus; perseuerantes duci iussi. Neque enim dubitabam, qualecumque esset quod faterentur, pertinaciam certè, & inflexibilem obstinationem debere puniri.* Itaque ducebantur ad punitionem, sed innoxij.

v. 20. *Eo quod alerentur regiones eorum ab illo.* Græcè. *Eo quod aleretur ipsorum regio, ab ea quæ Regis*

A *esset.* ἀπὸ τῆς βασιλικῆς. Quod Erasmus vertit, *annonam regiam*, Rectius videtur intelligi regio regia, vt subauditur, quod præcesserat, χώρα. Sensus enim videtur esse; quod Tyrij, & Sidonij frumenti annonam compararent ex regione Herodi subiecta, quomodo Italia frumentatur à Sicilia.

v. 23. *Percussit eum Angelus Domini.* Vtique bonus Angelus tamquam vltor iniuriæ diuinæ. Nec absurdè quis dixerit fuisse Angelum custodem Herodis, qui Deo iubente ex custode factus sit percussor, & exterminator; sicut ille Angelus custos ac præses populi Israëlitici in deserto, de quo dicit Dominus Exod. 23. *Non dimittet, cum peccaueritis.* Vide eius loci annot. Antiq. 19. 7. §. 9. Iosephus huius rei narrans historiam non Angeli meminit, sed bubonis ab Herode conspe-

B cti, scilicet eiusdem qui ei aliquando fœlicioris fortunæ index visus fuerat. Sed vt de bubone res habeat, (in quo certè apparet aliquid superstitiosum) non est dubitandum, (quod Lucas refert) Herodem, dum diuinos sibi pariter honores deferri, percussum fuisse ab Angelo Domini, scilicet pro Domini sui honore zelante. Miror autem Eusebium lib. 2 hist. Eccl. cap. referentem verba Iosephi pro bubone Angelum legere, cum ex historiæ contextu manifestum sit Iosephum, non Angelum scripsisse, sed bubonem. Neque dici potest Eusebij textum corruptum esse: Nam si Eusebius bubonem scripsisset, aliquid de ea Lucæ & Iosephi dissonantia adijci ab illo res postulasset, quod in alijs huiusmodi facere solet.

Eo quod non dedisset honorem Deo. Id est, honores

C diuinos sibi delatos non recusasset, sed libens accepisset. Minus enim dicitur, & plus intelligitur. Nec tamen putandum solam hanc fuisse caussam illius dedecorosæ mortis, sed & ea quæ supra narrata sunt, de iniusta vexatione Christianorum, cæde Iacobi, & incarceratione Petri. Eiusdem enim pœnæ plures sæpe sunt caussæ meritoriæ, vel totales vel partiales. Idque significatum voluit S. Lucas, quando continuè post narrata illa de Iacobo & Petro, subiungit de Herode, quemadmodum extinctus fuerit. Quidam illud, *Eo quod non dedisset honorem Deo*, referunt ad miraculosam Petri liberationem, in qua diuinum opus agnoscere debuit. Sed melius ad diuinos honores sibi delatos refertur.

Et consumptus à vermibus. Græcè vnum vocabulum, σκωληκόβρωτος. q. d. *vermicomestus.* Nascebantur hi

D vermes in corpore, & corpus exedebant.

v. 25. *Barnabas autem & Saulus reuersi sunt, ab Hierosolymis, expleto ministerio.* Vide annot. cap. præcedenti, ad finem.

CAPVT XIII.

v. 1. *ET Lucius Cyrenensis.* An iste idem cum Luca Euangelista? Non; quia Lucas Antiochenus. Neque tunc adhuc Lucas videtur fuisse tantæ authoritatis. An idem cum Lucio de quo Rom. 16. Vide ibi Comment. nostrum.

v. 2. *Ministrantibus autem illis Domino.* Erasmus; *Cumque illi sacrificarent Domino*; λειτουργούντων. Sed mirandum eundem Erasmum in paraphrasi hoc sacrifi-

E cium detorquere ad eam seruitutem, qua omne suum studium, ac dotes concessas conferunt pij, ad Ecclesiæ profectum. Hodie etiam Gallica & Teutonica lingua Missæ actio vocatur ministerium: Gallicè, *le seruice*; Teutonicè, *den dienst.* At dices, loco verbi, *Ministrantes*, mox substitui verbum, *Orantes*, cum dicitur: *tunc ieiunantes, & orantes*; ex quo suspicari quispiam posset, ministerium hic non aliud intelligi, quàm orationis. Cui responsum sit, orationis nomine sæpe in scripturis, maximè vbi orationis publicæ mentio fit, intelligi totum cultum Dei externum, cuius vel præcipua pars est sacrificium. Ita scriptum est; *Domus mea,*

domus orationis vocabitur. Quia cum vbique orare liceret, in ea tamen sola licuit offerre sacrificium. Ita mulier illa Samaritana ad Dominum: *Vos dicitis, quia Hierosolymis est locus, vbi oportet adorare.* Sic Apostolis Actor. 6. *Nos autem orationi, & ministerio verbi instantes erimus.* Sic Paulus 1. Timoth. 2. Vult *orationes fieri pro omnibus hominibus*, quas Patres interpretantur, quæ fiunt in Missæ sacrificio.

Dixit illis Spiritus sanctus. Dixit, reuelando, vel palam in Ecclesia dum sacrificarent Domino, vel vni ex Prophetis, quorum præcipuus videtur fuisse Agabus. Nam & ille Antiochiæ per id tempus morabatur, vt intelligi potest ex fine capitis 11.

Segregate mihi Saulum, & Barnabam. Electio Dei non solum in eo, quod hos duos præ alijs assumat ad hoc opus; verum etiam, quod Saulum Barnabæ præponat, quasi minorem maiori, tyronem veterano. Nec tamen Barnabas inuidit, sed libens suscepit cum eo communem legationem. Erat enim vir bonus.

v. 3. *Imponentesque eis manus, dimiserunt illos.* Non videtur hic significari sacra ordinatio ad presbyterium, vel episcopatum. Nam Barnabam iam antè fuisse Apostolum satis liquet ex cap. 11. de Saulo idem videtur. Certè vterque huius capitis initio numeratur inter Prophetas, & doctores qui erant in Ecclesia Antiochena præcipui; & Barnabas quidem primo loco. Significatur ergo Barnabam, & Saulum cum cæremonia impositionis manuum adhibita oratione, & ieiunio missos fuisse ad opus prædicationis Euangelicæ, ad quod assumpti, & nominatim designati erant à Spiritu sancto. Hanc manuum impositionem Arator tribuit Petro, ita canens:

Quem mox sacrauit euntem,
Imposita Petrus ille manu, cui sermo Magistri
Omnia posse dedit.

v. 6. *Cui nomen erat Bar-Iesu.* Vide hîc prolixam annotationem Francisci Lucæ, in Notationibus ad sacra Biblia.

v. 7. *Sergio Paulo viro prudente.* *Prudente* eo modo quo prudentia potest infidelibus competere, scilicet imperfectè. Vide nostra in 3. sent. dist. 36.

Desiderabat audire verbum Dei. Hoc desiderium erat Dei donum. De quo vide in 2. distinctione 26.

v. 8. *Elymas magus (sic enim interpretatur nomen eius.)* Non illud nomen, *Bar-Iesu* (hoc enim interpretatur filius Saluatoris) sed aliud nomen ei proprium, quod Lucas non expressit. Nam *Bar-Iesu* non videtur fuisse nomen proprium; sed ita dictus, quia filius erat Iudæi cuiusdam nomine Iesu. Nam multi erant hoc nomine; vt patet ex Iosepho. Sic alibi Bartimæus filius Timæi. Sic puto Nathanaël dictum fuisse Bartholomæum, id est, Tholomæi filium. In libro interpretationis Heb. nominum scripturæ, sic legitur, *Elymas*, id est, *magus, corruptor, perniciosus.* Hieron. autem in nominibus Hebraïcis de Actis Apostolorum sic Hebraïcè interpretatur, *ad transgressionem*, siue *transgredi faciens.* Sed quia per y scribitur à Luca; verisimilius est Græcum esse vocabulum, & Græcam habere ethymologiam. Et nescio qua lingua Elymas significet magum. Quare verisimilius est sensum esse, Iudæum illum, cui nomen Bar-Iesus & Elymas, fuisse magum; sicut Simon qui Petro restitit. Ceterum de hac re vide Prateolum de hæresibus in Elyma mago. Item Dionys. Areopagita, c. 8 de diuinis nominibus, vbi refert aliquid huc pertinens. Vide quoque Baronium tom. 1. Annal. *Fili Diaboli*, alludit ad nomen, quadam antiphrasi, quasi dicat; Vocaris Bar-Iesu, id est, filius Iesu: At tu eo nomine indignus es, dignior qui voceris filius Diaboli qui est Iesu aduersarius.

v. 11. *Et eris cæcus, non videns solem vsque ad tempus.* Interpretatio est, *Cæcus*, hoc est, *non videns solem vsque ad tempus.* Qui enim est non videns solem vsque ad tempus, non propriè cæcus est; nisi postea visum per miraculum recipiat, vt ex cæco videns fiat. Quod non est de isto credendum, nisi dicatur fuisse conuersus; quod non apparet; quia Lucas id non tacuisset. Vnde apparet, quod ad tempus fuerit in oculis eius immissum diuinitus impedimentum videndi, salua potentia videndi; sicut qui leguntur percussi *aorasia*, vt Sodomitæ, Syrij, & alij, ad tempus non potuerunt videre id quod quærebant, etsi præsens; & sicut Iudæi, qui Christum capere volebant, ad verbum dicentis; *Ego sum*; ceciderunt in terram, per immissam debilitatem standi, qua submota statim surrexerunt. Sicut autem hoc factum est à Christo, vt suam demonstraret potentiam; nec tamen continuatum, ne passio sua impediretur: Ita & hoc à Paulo factum vt Proconsul crederet; nec tamen continuatum, ne ad nocendum gratia miraculorum Apostolis data videretur. In vita S. Ianuarij episcopi legitur Timotheo iudici restitutum lumen, qui tamen non fuit conuersus. Id fortè eodem modo intelligendum, nempe ad tempus impeditum, ne videret. Vide Breuiarium Romanum in Ianuario, die. 19. Septemb.

v. 16. *Viri Israelitæ, & qui timetis Deum, audite.* Et infrà: *Viri fratres, filij generis Abraham, & qui in vobis timent Deum.* *Timentes Deum* quos ab Israëlitis, & filijs Abrahæ distinguit, intelligit proselytos, quos passim Lucas hoc libro vocat *colentes.* Vnde hoc eodem capite post Pauli orationem, v. 43. *Secuti sunt*, inquit, *multi Iudæorum & colentium aduenarum, Paulum, & Barnabam.* Quo loco aduenas dicit proselytos. Hoc enim nomen est in Græco.

v. 22. *Suscitauit illis Dauid Regem, cui testimonium perhibens dixit; Inueni Dauid filium Iesse, virum secundum cor meum, qui faciet omnes voluntates meas.* Quæritur, vbi Deus hoc dixerit? videtur testimonium ex pluribus locis conflatum. Nam 1. Reg. 13. Samuel ait: *Quæsiuit Dominus sibi virum, secundum cor suum*, & capite 16. ait Dominus: *Prouidi in filijs Isai mihi regem.* Et Psalm. 88. rursum ait: *Inueni Dauid seruum meum.* Quod autem addidit Paulus; *Qui faciet omnes voluntates meas*; explicatio est eius quod dixerat; *Virum secundum cor meum.*

v. 26. *Vobis verbum salutis huius missum est.* Scilicet, iuxta promissiones factas Patribus nostris. Vide Comment. Rom. 15.

v. 27. *Et Principes, eius hunc ignorantes.* Sic Petrus suprà cap. 3. *Per ignorantiam fecistis, sicut & principes vestri.* Hîc additur: *& voces Prophetarum, quæ per omne sabbathum leguntur.* Ergo scripturas de Christo non intelligebant. Vide annotat. suprà capit. 3. & Lucæ 24.

v. 28. *Petierunt à Pilato, vt interficerent eum.* Atqui ipsi noluerunt eum interficere, etiam dicente Pilato: *Accipite eum vos, & secundum legem vestram iudicate eum.* Respondebant enim: *Nobis non licet interficere quemquam.* In Græco ad verbum legitur, *Petierunt Pilatum tollere eum*, quod fortè sic intelligitur; Petierunt à Pilato, vt ipse tolleret eum è medio, & interficeret; hoc enim constat eos petisse.

v. 29. *Cumque consummassent omnia quæ de eo scripta erant.* *De eo* passuro. Nam multa alia de eo scripta erant quæ per manus Iudæorum impiorum non erant consummanda. Inter quæ erat id quod sequitur. *Deponentes eum de ligno, posuerunt in monumento.* Hoc non ad eosdem principes populi refertur, qui petierunt eum à Pilato ad mortem; sed videtur impersonaliter dictum, vt interdum alibi Scriptura loquitur: *Dabunt in sinum vestrum: Repetunt à te animam.* Referendum autem est ad Nicodemum, & Ioseph Arimathæum, qui non consenserant in necem Domini.

v. 33. *Adimpleuit filijs nostris.* Dicit hoc Paulus in

personis populi Iudaici; ne quis ex hoc loco cauilletur Paulum filios habuisse, & proinde vxoratum fuisse. At in Græco est, *filys eorum nobis.*

Sicut & in Psalmo secundo scriptum est. Quædam exemplaria; *sicut & in Psalmo primo scriptum est.* Sed vide Genebrard. in Psal. 2. & Not. Franc. Lucæ in hunc locum.

v. 34. *Quia dabo vobis sancta David fidelia.* Ex Isaiæ 55. secundum Septuag. vbi nos ex Hebræo legimus: *Misericordias David fideles.* Vide illius loci Annot.

v. 38. *Quia per hunc vobis remissio peccatorum annuntiatur, ab omnibus, quibus non potuistis in lege Moysi iustificari.* Græcè, *& ab omnibus:* sic etiam nonnulli codices Latini. *Iustificari*, id est, mundari, B sanctificari; quod fit non sola ac nuda peccatorum remissione, sed insuper interna mentis renouatione per effusa in illam dona Spiritus sancti. Ceterum hîc indicatur verum discrimen inter Sacramenta veteris, & nouæ legis; quia videlicet, ex lege non est iustitia, sed ex fide in Christum. Dicit autem: *Omnis qui credit, iustificatur;* quia sub fide comprehenduntur cætera, quæ fides præscribit, sicut nomine circumcisionis solet significari tota lex Moysi. Sic infrà c. 16. *Crede in Dominum Iesum, & saluus eris tu, & domus tua.* Sensus enim est; Suscipe fidem, & religionem Christi, qua suscepta, & seruata saluus eris. Nam de baptismo statim sequitur; quod *baptizatus est, ipse, & omnis domus eius.*

v. 48. *Et crediderunt, quotquot erant præordinati ad* C *vitam æternam.* Non significatur solos electos credere; sed omnes eos, qui electi sunt & præordinati à Deo ad vitam æternam, credere fidémque suscipere eo tempore, quo Deus prædestinauit, etsi multæ tribulationes & persecutiones obstare videantur, eosque à suscipienda fide alienare. Igitur hic locus facit ad declarandam vim prædestinationis diuinæ. Ideo enim crediderunt, quia præordinati erant ad vitam æternam; in qua præordinatione continetur & præordinatio mediorum, quorum primum est fides. Est igitur prædestinatio ad vitam æternam prior præordinatione meritorum, sicut prior est, destinatio finis, quam mediorum. Vide de hoc loco Lorinum varia adferentem, non omnia sana.

v. 50. *Iudæi autem concitauerunt mulieres religiosas,* D *& honestas. Religiosas*, Græcè *σεβομένας*, id est, colentes. Vnde videntur significari proselytæ mulieres.

v. 51. *At illi excusso puluere pedum in eos.* Nempe iuxta præceptum Domini scriptum à tribus Euangelistis. Vide annot. Matth. 10. Sic infrà cap 18. excutit Paulus vestimenta sua in Iudæos, prædicationi eius contradicentes, & blasphemantes; dicens: *Sanguis vester, &c.* Vide eius loci annot.

CAPUT XIV.

v. 8. *QVi intuitus eum, & videns quia fidem haberet, vt saluus fieret.* Non significatur fides quâ crediderit, id est, certò sibi persuaserit se sanum futurum; nondum enim de sanitate corporali verbum ab Apostolis audierat: sed, vel significatur fides qua posset saluus fieri, iuxta illud; *creditis quia hoc possum?* &, *Omnia possibilia sunt credenti:* vel habebat fidem, qua hoc merebatur ex congruo, vel certè significatur fiducia sanitatis consequendæ concepta ex Pauli prædicatione, qua fortè meminerat miraculorum Christi, simul ex fama miraculorum, quæ ab Apostolis alibi facta fuerant.

v. 12. *Et vocabant Barnabam, Iouem: Paulum verò, Mercurium.* Cur Paulum vocauerint isto nomine, ratio subiungitur, *Quoniam ipse erat dux verbi.* Cur autem Barnabam Iouem dixerint, ratio non apparet, A nisi fortè quia sicut Mercurius Iouis comes, ita Paulus quem Mercurium putabant, Barnabæ comes erat. At fortè Barnabas vultu fuit, & habitu corporis magis augusto quàm Paulus; quem pusillæ staturæ fuisse ferunt.

v. 13. *Conscissis tunicis suis exsilierunt.* Tum ne gloria Dei ad homines transferretur; quia soli Deo sacrificium debetur; tum vt à Lystrensibus tam graue scelus auerterent. Igitur hoc facto ostenderunt Apostoli magnitudinem charitatis suæ erga Deum, & erga homines.

v. 14. *Et nos mortales sumus, similes vobis.* Græcè *ὁμοιοπαθεῖς ὑμῖν.* Vide Comment. Iacobi 5. ad illud: *Elias homo erat similis nobis passibilis.*

v. 15. *Qui in præteritis generationibus dimisit omnes gentes ingredi vias suas.* Quomodo ergo dicunt quidam à Deo omnibus omnino hominibus præsto esse auxilium quoddam sufficiens ad salutem? Nam quod subiungit Apostolus: *Et quidem non sine testimonio semetipsum reliquit*, nequaquam potest ad illud occultum auxilium referri, cum sequentia verba apertissimè declarent, quale hoc testimonium fuerit: *Benefaciens*, inquit, *de cælo, dans pluuias, & tempora fructifera, implens cibo, & lætitia corda nostra.* Quod autem dicit, *implens cibo, & lætitia corda nostra*, hoc est, quod alibi dicit. *Qui præstat nobis omnia abundè ad fruendum*, id est, percipiendum, non sine delectatione. 1. Tim. vlt. Porrò illud: *Corda nostra*; non ad cibum, sed ad lætitiam referendum est. Nam cibo C corpora implentur; sed lætitia & delectatio, cordis est, id est, animi. Nec magni refert siue legas *nostra*, vt habent Græca, & textus Latinus impressus, siue *vestra* vt ferè omnia MSS. Latina. Coniunctè legendum est illud: *de cælo dans pluuias:* vt satis apparet ex Græco; & ex phrasi scripturæ, qua pluuiæ de cælo dari & descendere dicuntur.

v. 16. *Et quidem non sine testimonio semetipsum reliquit.* Testimonium hoc in suo genere sufficiens erat, per quod gentes Deum cognoscerent; non tamen ita sufficiens, vt præter illud non opus esset aliquo interno, & efficaci auxilio gratiæ Dei, sine quo nullum bonum opus potest ab homine fieri.

v. 21. *Quoniam per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei.* Christiani sumus, non propter D hanc vitam, sed futuram. Notat Origenes quod tribulationes sunt Sanctorum; sed flagella peccatorum. At Apostolus dicit Hebr. 12. *Flagellat autem omnem filium quem recipit.* Et Psalmista de peccatoribus: *In labore hominum non sunt, & cum hominibus non flagellabuntur.* De se autem, iusto: *Fui flagellatus tota die.* Non consistit ergo discrimen Origenis. Vide nost. comm. loco citato ad Hebr.

v. 22. *Et cum constituissent illis per singulas Ecclesias presbyteros.* Sermo similis illi ad Titum 1. *Et constituas per ciuitates presbyteros.* Cum ergo ad Titum sermo sit de Episcopis, vt patet ex sequentibus; etiam hic locus de episcopis intelligi potest.

v. 26. *Retulerunt quanta fecisset Deus cum illis.* Sic c. proximo; *Annuntiantes quanta Deus fecisset cum* E *illis.* Et cap. 21. *Narrabat per singula, quæ Deus fecisset in gentibus per ministerium ipsius.* Hoc non tantum referendũ ad miracula, quæ per manus Apostolorum Euangelium annuntiantium fiebant; sed etiam, & maximè, ad ipsam gentium conuersionem. Nam miracula quidem phrasi Scripturæ fiunt à Deo per manus hominum, vt Apostolorum; non per ministeriũ. At conuersio hominum ad Deum, non per manus hominum fieri dicitur, sed per ministerium prædicationis. Hic ergo commendatur gratia Dei; cui accepto ferendum est, quod homines audita prædicatione salutari, consensum præbeant, credant, & conuertantur ad Deum. Vnde & sequitur Act. 22, quod pro hoc beneficio

fideles magnificabant Deum; id est, pro tanto dono gratias agebant. Idem actum capit. 11. & 13.

CAPVT XV.

v. 1. *Docebant fratres, quia nisi circumcidamini, secundum morem Moysi non potestis saluari.* Horum antesignanum fuisse Cerinthum, existimat Epiphanius hæresim eius tractans. Nonnulli addunt Ebionem: verum Epiphanius in eam hæresi scribit illum emersisse post Iacobum fratrem Domini occisum, & euersam Hierosolymam.

v. 5. *Surrexerunt autem quidam de heresi Pharisæorum.* Id est, de secta Pharisæorum; sicut alibi (hæresis) accipitur in Scriptura. Non enim significatur eos fuisse hæreticos, qui dicebant quod gentiles oporteret circumcidi, & seruare legem Moysi: Nondum enim ea res erat tam clarè explicata, & definita, vt contradicentem faceret hæreticum; sicut post definitionem Concilij quod hic describitur. Porrò quod factum Antiochiæ, idem etiam factum Hierosolymis, vt gentes velint onerare iugo seruandæ legis Mosaïcæ. Tantum apud Iudæos valebat authoritas legis à Moyse acceptæ, vt sine ea putarent, neminem hominem posse saluari, quamuis in Christum credentem.

v. 7. *Surgens Petrus dixit ad eos.* Petrus tanquam Apostolorum princeps, primus dicit sententiam: Quam deinde approbat Iacobus, tamquam Hierosolymorum episcopus. An alij plures dixerint sententiam, non est expressum à Luca. Verisimile tamen est, alios etiam dixisse. Denique fit conclusio, quam finaliter etiam à Petro factam fuisse, ratione sui primatus, licet Lucas id etiam non prodat, non dubitamus. Dixit autem sententiam primo loco, quia primus erat: non tamen eam dixit vt absolutè, & finaliter definiens, & aliis præiudicans; sed vt iudex loquens ordine suo. Omnibus autem auditis tandem conclusit, tam de quæstione principali, quæ inter Apostolos nullam habebat disputationem, quàm de decreto præscribendo ad gentiles, quod Iacobus suggesserat.

v. 8. *Et qui nouit corda Deus, testimonium perhibuit, dans illis Spiritum sanctum, sicut & nobis; & nihil discreuit inter nos, & illos, fide purificans corda eorum.* Abutuntur hac sententia hæretici, vt probent solam fidem sufficere, ad consequendam puritatem cordis, id est, ad iustificationem hominis. Quibus breuiter respondemus, intelligi eam fidem quam Apostolus alibi docet vtilem esse, & valere aliquid in Christo Iesu. Ea autem est fides, non qualibet, sed quæ per dilectionem operatur. Ita ad Gal. 5. *In Christo Iesu, neque circumcisio aliquid valet, neque præputium; sed fides quæ per charitatem operatur.* Cum addit: *quæ per charitatem operatur*, significat fidem otiosam, & non exercitam charitate, inutilem esse, & nihil valere in Christo. Quod expressius idem Apostolus dicit, 1. Corinth. 13. *Si habuero omnem fidem, ita vt montes transferam, charitatem autem non habuero: nihil sum.* Si ergo fides charitate vacua, nihil est; purificare cor non potest quamdiu charitate destituitur. Fide autem per charitatem operata purificantur corda dupliciter; fides enim de corde ignorantiam tollit; charitas autem pellit malam voluntatem. Sic exponit Aug. serm. 14. de varijs cap. 11. Vide nost. comment. dictis locis.

v. 9. *Fide purificans corda eorum.* Vide annot. Prou. 15. Videtur autem Petrus respicere ad verba sibi dicta in visione; *Quæ Deus purificauit, tu commune ne dixeris.*

v. 10. *Quid tentatis imponere iugum super ceruices discipulorum?* Hoc iugum quod Iudæis fuerat importabile, magis adhuc importabile fuisset gentilibus, non assuetis huiusmodi iugo ferendo: Deinde, quia

A procul à Iudæa habitantes nonnisi summa molestia potuissent quotannis adscendere Hierosolymam ad Festa & sacrificia ibi celebranda. Deinde, habiti fuissent à Iudæis tantum loco proselytorum. Hæc seruitus sine dubio alienasset totam gentilitatem à Christianismo. Quare prudentissimè visum est Apostolis, tanto periculo statim occurrendum.

Quod neque nos, neque Patres nostri portare potuimus. Quare ergo Deus non præcepit impossibile? Resp. Significari difficultatem magnam, præsertim, quæ accidebat ex parte carnalis illius populi. Item, quia iugum erat seruile; propter obseruantias corporales per se non conducentes ad pietatem. Ita Matth. 23. vbi habemus *importabilia* Græcè est, δυσβάστακτα, id est, difficilia portatu. Opponunt aduersarij, nunc quoque Christianis imponi iugum importabile, cæremoniarum, & præceptorum Ecclesiæ, & maximè illud de

B Confessione peccatorum facienda sacerdoti. Quibus quomodo sit respondendum, Vide Annot. Matth. 11. & de Confessione in 4. sent. dist. 17.

v. 13. *Viri fratres, audite me.* Dicit, *Audite me*, quia suggerere voluit consilium de eo quod scribendum esset ad Ecclesias Gentilium. Quod cæteri secuti sunt.

v. 18. *Notum à sæculo est Domino opus suum.* Loquitur de opere vocationis & conuersionis gentium: Quod est opus Dei, ac Deo notum à sæculo; quia ab ipso prædestinatum. Hinc patet præscientiam Dei ac prædestinationem Dei in bonis ad idem referri, sicut docent S. Aug. & S. Prosper.

v. 19. *Propter quod ego iudico, non inquietari.* Quidam putant, vt Medina 1. 2. q. 95. art. 1. Iacobum hunc

C Hierosolymitanum episcopum, tamquam iudicem ordinarium in propria diœcesi residentem pronuntiasse Apostolorum sententiam, etiam in præsentia Petri vniuersæ Ecclesiæ episcopi. Potiùs dicendum, quod dixerit sententiam vt iudex; quia omnes Apostoli erant iudices, sicut omnes episcopi in concilijs etiam generalibus. Sed solus Petrus, & eius successor est supremus iudex, qui concludit, & definit. Vide suprà, vers. 7.

v. 21. *Moyses enim à temporibus antiquis habet in singulis ciuitatibus qui eum prædicent in synagogis.* Occupatio est. Quæri enim poterat? Si ad gentiles scribendum, quid de Iudæis? Respondet, nihil opus, quod ad præsens negotium attinet, quandoquidem

D Moyses eis legatur in Synagogis quas habent in singulis ciuitatibus, & per singula sabbata, ex quo sciant quæ præcepta moralia sibi seruanda sint, item quæ ceremonialia, si adhuc ea sibi seruanda putent.

v. 22. *Iudam, qui cognominabatur Barsabas.* Hic Barsabas alius ab illo qui primo capi. Ioseph cognomento Barsabas vocatur.

v. 29. *Vt abstineatis vos ab immolatis simulacrorum, & sanguine, & suffocato, & fornicatione.* De immolatis simulachrorum & fornicatione nulla quæstio est. Ab immolatis iubentur abstinere, ad vitandum scandalum; vt docet Apostolus. 1. Cor. 8. A fornicatione peculiariter abstinere iubentur; quia gentiles eam non putabant esse peccatum. Vnde apud eos fornicatio sim-

E plex numquam lege prohibita fuit. Sed de suffocato & sanguine quæstio est. Quidam per sanguinem intelligunt homicidium, & per suffocatum oppressionem miserorum. Alij intelligunt simpliciter prohiberi comestionem sanguinis, & animalis suffocati. Huic expositioni fauet Christianorum consuetudo, quâ multo tempore ab his abstinuerunt. Et de ea re sunt tres expressi canones; videlicet 62. Apostolorum. Concil. Gangrens. 1. & 67. Synodi in Trullo. Consuetudo autem & praxis Ecclesiæ interpres est legis. August. lib. 32. contra Faustum obijcientem Catholicis, quod comederent morticina & immolata, munda, & immunda; cap. 13. agnoscit consuetudinem de non edendo

morticino. Deinde ponens vtramque explicationem iam dictam huius loci, addit: *Elegisse mihi videntur Apostoli pro tempore rem facilem, & nequaquam obseruantibus onerosam, in qua cum Iudæis etiam gentes aliquid communiter obseruarent.* Sic ille. Nec tamen per hoc aliquid legale impositum est; sed tamquam morale hoc præscriptum est, vt per hanc abstinentiam ab omni cæde & crudelitate essent magis alieni. Nam, hac ratione etiam Noë, & posteris eius, prohibita est sanguinis comestio, teste Chrysost. in Gen. 9. Alia quoque ratio est, ne Iudæi refugerent cum gentilibus Christianis in vnam coligi societatem: Nam esus sanguinis, & suffocati speciem quandam habet feritatis. Vnde multi, natura quodammodo, ab istis abhorrent. Atque hinc intelligitur, cur Apostoli, non etiam vetuerint gentilibus Christianis esum adipis, porcinæ, leporinæ, quia ab his communiter homines non abhorrent, nec eorum esus speciem habet feritatis.

Quæritur 1. quo præcepto positiuo Iudæi fuerint prohibiti ab immolatitijs idolorum? *Respond.* Exodi 34. *Ne comedas de immolatis.* Item eo præcepto quo prohibebantur quicquam accipere in vsum suum, quod ad idolum aliquo modo pertineret; sed totum, velut anathema, refugere, demoliri, & abolere, vt Deuteron. 7. *Sculptilia eorum combures; non concupisces argentum, & aurum, de quibus facta sunt; ne quo assumes ex eis tibi quicquam. Nec inferes quippiam ex idolo in domum tuam, ne fias anathema, sicut & illud est. Quasi spurcitias detestaberis, & velut inquinamentum ac sordes abominationi habebis, quia anathema est.*

Petes porro an lex ista solum obligauerit in casu scandali. Et ita videri potest, quia 1. Cor. 10. extra casum scandali videtur Apostolus permittere esum idolothytorum; sed vbi metus est scandali vetat comedi; & addit; *propter conscientiam non tuam, sed alterius. Vt quid enim mea libertas, &c.* Videtur posse responderi duobus modis. Vno modo, Corinthios hac Apostolica lege non fuisse ligatos, quia epistola Apostolorum tantum missa est ad fratres, qui erant Antiochiæ, Syriæ, & Ciliciæ; videlicet in Palæstina, & eius vicinia, vbi plurimi erant Iudæi. Vnde & in fine cap. de Paulo dicitur, quod, *perambulabat Syriam & Ciliciam, confirmans Ecclesias, præcipiens custodire præcepta Apostolorum, & Seniorum*, nempe constituta in Synodo Ierosolymitano; illo decreto, *Apostoli & seniores, &c.*

Si obijcias; Multis annis post fuisse eam legem obseruatam studiosè, etiam in alijs Ecclesijs, vt ex Tertulliano patet, & Canone quodam Apostolorum, & Synodo Gangrensi, & ea quæ in Trullo habita: Responderi scitè poterit, non eam fuisse intentionem Apostolorum, vt perpetuò Ecclesiam vniuersalem hac lege obstringerent. Nam hodie nusquam in Catholica obseruatur, maximè quod de suffocato, & sanguine præceptum fuit; & si qui seruant, non id faciunt, quia ab Apostolis prohibitum, sed quia horrent à talium rerum esu, & disertè dicit Aug. pro tempore fuisse hoc impositum: sed tamen alias Ecclesias id ad tempus retinuisse, propter reuerentiam legis Apostolicæ; sicut lex vetus aliquamdiu post Christum à Iudæis Christianis fuit obseruata, & cum honore, ad sepulchrum deducta, vel quia legis ratio in quibusdam Ecclesijs adhuc locum habebat.

Altero modo responderi potest, si dicamus, sensum legis esse, à talibus abstinendum vbi metus aut periculum est scandali; & ita tantum fuisse explicationem legis diuinæ de vitando scandalo, eiusque determinationem, seu potius exemplorum declarationem, nempe in his casibus. Atque hoc modo optimè consistet hic locus, cum loco 1. Cor. 10. Notandum tamen quod ibi non dicit Apostolus, quod liceat comedere si quis sciat esse idolis immolatum: sed quod si quis nesciens an quod edendum proponitur, sit immolatitium; non teneatur interrogare, an tale sit; idque propter conscientiam. Non etiam hoc habebat lex Apostolica, quod fideles deberent interrogare; idque propter suam conscientiam. Quod ergo subiungit Paulus: *Si quis autem dixerit, Hoc immolatitium est, nolite manducare; propter illum qui indicauit; & propter conscientiam; conscientiam autem dico, non tuam; sed alterius;* videtur conscientiam intelligere non generaliter peccati, sed idoli, sicut dicit c. 8. *Quidam autem cum conscientia vsque nunc idoli, quasi idolothytum manducant;* id est, tamquam idolum sit aliquid, & proinde cibus ille per se immundum reddat hominem; *Et conscientia, inquit, ipsorum, cum sit infirma, polluitur.* Hoc igitur est, quod ait c. 10. *Conscientiam dico, non tuam; sed alterius;* quia tu non habes conscientiam idoli, sed alter, infirmus frater; quem proinde facto, & exemplo non debes prouocare ad idolothytum manducandum; imò propter legem Apostolicam omnino abstinere; simul atque cognoueris id quod proponitur esse idolothytum. Apud Aug. lib. 31. contra Faustum c. 2. Faustus dicit: *Quoniam apud vos morticina, & immolata inquinamentum existimant non paruum.* &c. 5. lib. 32. Sed vide quid respondeat Aug. ibidem c. 13. morem quidem agnoscens huius abstinentiæ adhuc suo tempore; quoad morticina & suffocata; non tamen exactum, nec scrupulosum. Et addit rationem huius decreti Apostolici; ac dicit Christianos nullam tibi naturam, quam societas admittit humana, refugere. Vide nost. comment. 1. Cor. 8. & 10.

v. 32. *Iudas autem & Silas, & ipsi cum essent prophetæ, verbo plurimo consolati sunt fratres, & confirmauerunt.* Hic ostenditur quod fuerit officium prophetæ, nempe ex verbo Dei consolari, & confirmare fideles.

v. 37. *Barnabas autem volebat secum assumere & Ioannem, qui cognominabatur Marcus.* Hic Marcus filius est Mariæ, ad cuius domum venit Petrus post soluta ab Angelo vincula; Act. 12. & consobrinus Barnabæ, vt dicitur Coloss. 4. An autem idem sit cum eo, de quo 2. Tim. 4. *Marcum assume*, vide ibid. nost. com. & loco citato Col. 4.

v. 39. *Facta est autem dissensio.* Cur Paulus vir probatæ mansuetudinis, qui omnibus omnia factus erat, & Timotheo præcipit Episcopum debere esse mansuetum ad omnes; Barnabæ Euangelij socio non acquiescit, vt Marcum admittat ad societatem Euangelici muneris? *Resp.* Rationem à Luca indicari. Nam quia per ignauiam semel eos deseruerat, non absque detrimento rei Euangelicæ; verebatur Paulus Euangelij promouendi cupidissimus, ne secundo simile incommodum per eius discessum paterentur. Erat enim negotium Euangelicæ prædicationis, laboris, ac molestiarum, & periculi plenum; ob quam caussam Apostolorum societatem prius deseruerat: & meritò idem secundò metui potuisset. Barnabas autem amore consobrini ductus, de eo plus sperabat, quam Paulus secundum rectam rationem sperari posse iudicaret. Hieronym. lib. 2. Dial. contra Pelag. c. 6. *Paulus seuerior, ille clementior, vterque in suo sensu abundat: Et tamen dissensio habet aliquid humanæ fragilitatis.*

v. 41. *Præcipiens custodire præcepta Apostolorum, & seniorum.* Hæc clausula huius capitis etsi non reperiatur in Græcis codicibus, hoc quidem loco; prorsus tamen simile est quod paulò pòst habetur cap. seq. v. 4. his verbis: *Cum autem pertransirent ciuitates, tradebant eis custodire dogmata, quæ erant decreta ab Apostolis, & Senioribus, qui erant Hierosolymis.* Nam *dogmata* ibi non dicuntur doctrinæ, aut placita, cuiusmodi sunt placita Philosophorum,

nullam obligandi vim habentia, tametsi alioqui verissima, sed præcepta siue edicta. Hoc enim nomine edicta principum & imperatorum apud Græcos vocantur. Vnde Luc. 2. pro eo quod nos habemus: *Exijt edictum à Cæsare Augusto.* Græcè est; ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου, & huius lib. cap. 17. *Contra decreta Cæsaris faciunt*, ἀπέναντι τῶν δογμάτων, & Esther 4. *ad quam crudele Regis dogma peruenerat.* Vide eius loci annot.

CAPVT XVI.

V. 1. *Timotheus filius mulieris viduæ fidelis, patre gentili.* Græcè, *Mulieris cuiusdam Iudææ* pro *mulieris viduæ.* Sicut & Latini quidam codices MSS. *Fidelis* genitus est fœmininus πιστῆς, ne quis suspicetur ad Timotheum referendum esse. Mulier hæc Eunice vocabatur 2. Tim. 1. *Patre gentili*, πατρὸς δὲ ἕλληνος. *Patre autem Græco.*

v. 3. *Hunc voluit Paulus secum proficisci: & assumens circumcidit eum, propter Iudæos, qui erant in illis locis.* Quomodo Paulus Timotheum circumcidit, qui ad Galatas scribens ait: *Si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit?* & cap. 2. *Sed neque Titus qui mecum erat, compulsus est circumcidi propter subintroductos falsos fratres.* Et cum cap. præcedenti præsente Paulo, constitutum esset in Concilio Apostolorum iugum legis, ac nominatim circumcisionis, non esse imponendum gentibus? *Resp.* Timotheus Iudæus erat saltem ex parte matris, idque notum erat Iudæis. Cùm igitur Apostolus per eas ciuitates erat profecturus, in quibus multi erant Iudæi, partim conuersi, partim conuertendi; ne propter Timotheum non circumcisum, quem Iudæum nouerant, resilirent à prædicatione Pauli; iussit eum circumcidi. Titus autem gentilis erat, ideoque minimè circumcidendus, ne videretur iugum legis gentibus imponi. Illud autem; *Si circumcidamini &c.* gentibus dictum est, qui non habebant caussam suscipiendæ cirumcisionis, nisi vt inde salutem expectarent: Atqui hoc erat Christum euacuare; Iudæi autem bene instituti, vt Paulus, Timotheus, legem seruabant non vt necessariam, sed ne infirmiores offenderentur, & vt synagoga, cuius institutio erat à Deo, cum honestate velut ad sepulchrum duceretur. Hoc ergo facto declarauit Apostolus se implesse illud 1. Corinth. 9. *Factus sum Iudæis tanquam Iudæus, vt Iudæos lucri-facerem.* Vide ibid. nost. comment.

Sciebant enim omnes, quod pater eius erat gentilis. Et ideo positus erat in oculis eorum, num esset circumcisus, & num Paulus Iudæum non circumcisum haberet in comitatu, nec ad circumcisionem vrgeret. Nam si vtroque parente Iudæus fuisset Timotheus; non fuisset dubitatum, quin circumcisus fuisset octauo die secundum legem. Sed pater gentilis id facilè poterat impedire, sicut & in Timotheo factum est.

v. 4. *Cum autem pertransirent ciuitates, tradebant eis custodire dogmata, quæ erant decreta ab Apostolis & Senioribus qui erant Ierosolymis.* Dogma, non propriè doctrinam significat, sed decretum, placitum, edictum. Vnde & ibi: *Exijt edictum à Cæsare Augusto.* Et Act. 17. *Hi contra decreta Cæsaris faciunt.* Græcè est, δόγμα, & pro *Senioribus*, Græcè est, Presbyteris. Conuincit ergo hæc sententia, non modò Apostolos, sed & Presbyteros, atque eorum successores habere potestatem præscribendi leges, canones, & decreta, siue ad fidem siue ad mores spectent. Nam ad vtrumque genus pertinebat decretum Apostolicum, videlicet, gentibus non esse imponendum iugum legis, quod ad fidei doctrinam pertinebat, abstinendum tamen à sanguine, & suffocato; quod ad mores. Quod si autem præfecti Ecclesiæ potestatem habent præcipiendi pro loco, &

A tempore, consequens est, subditos debere eorum præceptis & decretis obedire. Nam hæc duo sibi respondent, præcipere, & obedire; & frustra, imò ridicula esset potestas præcipiendi, cui nemo obedire teneretur.

v. 6. *Vetati sunt à Spiritu sancto loqui verbum in Asia.* Et mox; *Tentabant ire in Bithyniam, & non permisit eos Spiritus Iesu.* Ex hoc loco S. Augustin. & S. Prosper docent, occulto Dei iudicio fieri, vt ad quosdam, qui, vel quorum aliqui credituri fuissent, non perueniat prædicatio Euangelij; sicut & de Tyrijs, & Sidonijs testatur Dominus in Euangelio. Vnde eorum non est recipienda sententia, qui dicunt propterea Apostolos prohibitos fuisse illis in partibus prædicare verbum Dei, quia non erant credituri, quod sentit Origenes homil. 6. in Leuit. *Quia*, inquit, *tales*
B *erant auditores, in quibus & semen periret, & non posset haberi successio.* Cuius falsitas ex eo satis coargui videtur, quia aliquanto tempore interposito prædicauerunt Apostoli in Asia, & Bithynia, & non minus quàm alibi multos ad fidem conuerterunt. Sicut ergo Deus in præteritis generationibus permiserat gentes ingredi vias suas; ad quas si prædicatores veræ fidei & pœnitentiæ misisset; quis dicat nullos fuisse conuertendos, cum ad vnius Ionæ prædicationem tota Niniue, ciuitas vitijs corruptissima, fuerit ad pœnitentiam conuersa? Ita voluit adhuc ad tempus has regiones permittere ingredi vias suas; sicut & vsque ad nostra sæcula, multas remotissimas à Christiano orbe gentes, reliquit in suis erroribus; quas nunc demum per suam misericordiam ad fidem vocauit; credituras prius, (saltem quoad aliquos homines, vt de
C Dei misericordia confidendum est) si priùs vocatæ fuissent. Quidam respondent vetatos fuisse, quia Deus volebat vt alibi prædicarent. At hoc non est vetari à Spiritu sancto loqui verbum in Asia. Hac enim ratione vetati fuissent loqui verbum in toto mundo, præterquam in eo loco ad quem tunc mittebantur; quia prædicantes ibi, non simul poterant alibi prædicare. Nec dicendus est prohiberi ab aliquo opere, qui iubetur aliud facere, sed tantum hoc iubetur, vnde sequitur quod alia simul eodem tempore non possit. Velut Velut si pater iubeat filium ire in agrum, non prohibet ire in templum, sed tantum sequitur eum istud facere tunc non posse, quia facere iubetur aliud, cum quo istud non consistit. Nec talis de accessu templi re-
D ctè diceret, pater prohibuit. Adde quòd Paulus & Silas nondum iussi erant diuinitus ad aliam quampiam regionem accedere prædicandi Euangelij causa, quando vetiti dicuntur à Spiritu sancto loqui verbum in Asia & Bithynia; sed postea per visionem moniti sunt transire in Macedoniam. Porro S. Hieron. lib. 2. dial. contra Pelag. c. 6. *Quo maledicto*, inquit, *in ipsa prouincia, puto vsque hodie hæreticos, qui contra Spiritum sanctum faciunt, plurimos reperiri.*

v. 12. *Et inde Philippos quæ est prima partis Macedoniæ ciuitas, colonia.* Alij Philippos in Thracia collocant. Vide Onomasticon in Philippis. Nota hic etiam in Græco poni Latinum verbum, κολώνια.

v. 13. *Egressi sumus foras portam iuxta flumen, vbi*
E *videbatur oratio esse.* Et infrà; *Factum est euntibus nobis ad orationem.* Non quamcunque orationem intelligir; sed eam quæ coniuncta erat cum celebratione mysteriorum. Vide comment. 1. Corinth. 7. Sic Act. 6. *Nos autem orationi, & ministerio verbi instantes erimus.*

v. 17. *Isti homines serui Dei excelsi sunt, qui annuntiant vobis viam salutis.* Non tantùm verum dixit, sed & verum sensit esse quod dixit. Nam ipsa experientia didicerat Christi religionem veram esse; quippe per quam homines eripiuntur ex ipsius potestate, & ad æternam salutem, à qua nititur eos auertere, perueniunt.

Tale est illud c. 19. *Iesum noui, & Paulum scio.* Vide eius loci annot.

v. 18. *Dolens autem Paulus, conuersus, spiritui dixit: Præcipio tibi &c.* Hic Apostolus dolet, & non sinit Dæmonem prædicare Christum; qui alibi patitur quosdam, ex contentione & inuidia Christum annuntiare, Philip. 1. & de eo se quoque gaudere testatur: *Et in hoc*, inquit, *gaudeo, sed & gaudebo.* Ratio diuersitatis est, quia Diabolus est capitalis, implacabilis, & irreconciliabilis humani generis hostis; ac diuinæ gloriæ æmulus: cum quo proinde omnis societas, etiam in rebus in speciem optimis, nobis est prohibita. Homines autem etsi multa faciunt praua intentione; quia tamen & bona intentione ea facere possunt, & quia conuerti possunt, & quia in Ecclesiastico ministerio sæpe mali tolerantur; non semper fugiendi sunt dum bona dicunt; præsertim cum nobis eorum praua intentio non sit comperta; sicut compertissimum certissimumque est, Diabolum semper vigilare in perniciem nostram. Vide annot. Luc. 4. Item hic obserua, quod Sancti habent potestatem cum imperio Dæmones subijciendi, iuxta Domini promissionem Luc. 9. & 10. Vnde etiam septuaginta reuersi dicebant: *Domine, etiam Dæmonia subijciuntur nobis in nomine tuo.*

v. 22. *Iusserunt eos virgis cædi.* Cur Paulus non est contestatus se esse ciuem Romanum, priusquam cæderetur; sicut postea fecit Ierosolymis? An quia putauit magis ad gloriam Dei pertinere, si pateretur se cædi: & quia ea occasione existimabat se plures posse conuertere ad fidem Christi? Vnde mox carceris custos cum tota domo sua conuersus est.

v. 33. *Et baptizatus est ipse, & omnis domus eius continuo.* Hinc Catholici quidam probabile argumentum faciunt pro baptismo infantium, quod veri simile sit in ea domo fuisse etiam infantes. Quibus obijci potest, quod paulò pòst sequitur; *Et lætatus est cum omni domo sua, credens Deo*: Ex quo tamen non rectè colligas, etiam infantes lætatos fuisse, & credidisse. Sed ad hoc potest responderi, vtrobique vniuersalitatem accommodatè exponendam, vt illic significentur omnes fuisse baptizatos, quicumque baptismi, id est, cæremoniæ sacræ & ablutionis erant capaces; quo in numero sunt etiam infantes: hic verò lætatos fuisse & credidisse, quicumque lætandi, & credendi capaces erant, id est, solos adultos iam vsum mentis habentes. Item, potest obijci illud Ioan. 4. *Credidit ipse, & domus eius tota.* Sed eadem est responsio, crediderunt enim quotquot actualis fidei capaces erant, & potest res à simili declarari; vt si dicam; Omnes huius familiæ ægrotant; etiam paruulos comprehendendo; Omnes huius familiæ sunt hæretici, aut ebriosi; nihil ea propositio ad infantes.

v. 37. *Cæsos nos publicè indemnatos, homines Romanos miserunt &c.* Atrocitatem huius iniuriæ Cicero Act. 7. in Verrem ostendit his verbis: *Facinus est vincire ciuem Romanum: scelus verberari*, Prius solum cum fecisset in Paulum Tribunus, Actor. 22. extimuit: At Philippenses iam vtrumque fecerunt: quo maior eis fuit causa timendi. Sed quomodo Paulo contestante, se ciuem Romanum, tam facilè crediderunt, hic magistratus, illic Tribunus? *Resp.* Illo contestante debebant abstinere donec de re constaret. Vnde si quis post contestationem huiusmodi, postea probare non potuisset se ciuem Romanum; grauiùs fuisset punitus, ob impeditum iniustè progressum iustitiæ. Nec Paulus solum, sed & Silas ciuis Romanus; & ideo fortè etiam nomen Romanum gerebat quemadmodum Paulus. Nam alibi Siluanus vocatur 2. Cor. 1. v. 19. & initio vtriusque ad Thessalonicenses.

CAPVT XVII.

v. 1. Venerunt Thessalonicam. Græci super 1. Thes. 1. scribunt Paulum bis venisse Thessalonicam? Quod non video quomodo doceatur. Porrò tacuit Lucas apud Thessalonicenses laborasse eum manibus; quod ipse testatur, 1. Thessalonic. 3. & 2. Thessal. 3.

v. 7. *Contra decreta Cæsaris faciunt, regem alium dicentes esse, Iesum.* Decreta, Græcè δόγματα. Sic Iudæi hoc dicto Paulum grauare conantur, quomodo Christum eo nomine accusauerant, dicentes: *Omnis qui se facit regem, contradicit Cæsari.* Vtrobique autem malitiosè, & contra suam conscientiam; quandoquidem ipsi Messiam regem exspectabant, & vsque hodie eorum posteri exspectant. At neque Christus talem se regem dicebat, qualis erat Cæsar; neque talem eum Apostoli prædicabant: sed spirituale eius regnum annuntiabant; de quo ipse dixerat: *Regnum meum non est de hoc mundo.* Ioan. 18.

v. 11. *Susceperunt verbum cum omni auiditate, quotidie scrutantes scripturas, si hæc ita se haberent.* Hunc locum obijciunt Catholicis hæretici, volentes ostendere omnia decreta Ecclesiastica sic examinanda esse ad normam scripturæ, vt non prius recipienda sint quàm cognitum fuerit ea scripturis esse conformia. Quibus respondemus, istos de quibus loquitur hic scriptura, non retractandi animo scrutatos esse scripturas, aut quasi de prædicatione Apostoli dubitarent; dicitur enim quod *susceperunt verbum cum omni auiditate*: sed scrutabantur scripturas, vt in veritate recepta magis confirmarentur. Sicut Catholici scripturas euoluunt, non dubitantes de doctrina Ecclesiæ, sed vt eius cum scriptura consensum agnoscant. Si quis autem dubitans hoc idem faciat, non est laudanda dubitatio; sed tamen in homine dubitante non est improbandum studium discendi atque inquisitio veritatis, modò id fiat ea humilitate, qualem lectio Scripturæ sacræ postulat.

v. 18. *Quidam autem Epicurei, & Stoici Philosophi.* Epicurei à religione Christiana longissimè dissidebant, summum bonum in voluptate corporis & sensuum, ponentes: Stoici omnium Philosophorum proximè ad eam accedebant, in virtutum actione statuentes summum bonum. Et Epicurei quidem animam perire cum corpore censebant: Stoici verò eam docebant immortalem esse. Quare etsi vtrique doctrinam de resurrectione corporum auersarentur; ad eam tamen Stoicorum secta propiùs accedebat. Nec verò vlla philosophia sæcularis agnouit corporum resurrectionem; vt meritò dicat S. Aug. quod fides resurrectionis propria Christianorum est.

Nouorum Dæmoniorum videtur annuntiator esse, quia Iesum & resurrectionem annuntiabat eis. Nota, resurrectionem Christi & mortuorum fuisse semper creditu difficillimam; quia valde repugnat sensui humano, vt corpus mortuum, in terram & puluerem conuersum ac dispersum, aut à bestijs laniatum & comestum, aut in auras, vel mare, vel profunditatem disiectum, dissipatumque, aliquando collectum reuiuiscat. Vnde iam tempore Apostolorum 2. Timoth. 2. nata est hæresis dicentium resurrectionem iam esse factam. Et sedulò monet Apostolus Timotheum suum, dicens eodem cap. *Memor esto Iesum Christum resurrexisse ex mortuis, ex semine Dauid secundum Euangelium meum.* Et 1. Cor. 15. *Et quia resurrexit tertia die secundum Scripturas.* Quod & totidem verbis repetitur in Symbolo Constant. Additur enim, *secundum scripturas*, ad confirmandam fidem nostram in articulo ad credendum difficillimo.

Nouorum Dæmoniorum. Per Dæmonia, vel Deos, vel genios videntur intelligere; Erat enim apud Ethni-

eos Dæmonis nomen medium, sicut Genij. Deinde hic magis in bonam partem accipi videtur; quia rationem reddens Lucas, addit: *Quia Iesum, & resurrectionem annuntiabat eis.* Apostolus enim, Iesum tanquam ignotum Deum annuntiare ijs videbatur. Vnde dicebat: *Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuntio vobis.* Suspicabantur autem Paulum noua Dæmonia annuntiare, ex eo quod Iesum, & resurrectionem eis annuntiabat; quia homo ex mortuo rediuiuus, præsertim talis qualem annuntiabat Paulus, scilicet non moriturus amplius, sed immortalis, & beatus, dijs immortalibus, quam hominibus similior esse videbatur; ideoque in numero Dæmonum, quorum naturam ponebant mediam inter Deos & homines; meritò reponendus. Siquidem & Dæmonibus Platonici sua tribuebant corpora.

v. 21. *Athenienses autem &c. ad nihil aliud vacabant, nisi aut dicere &c.* Thucydides historicus, lib. 1. belli Pelopon. cap. 7. Athenienses vocat rerum nouarum studiosos, idque iam sæculis aliquot ante Apostolum.

v. 23. *Ignoto Deo.* Vide V. Marianum in annotat. ad Hieron. in epistolam ad Tit. 1. Quæri hîc posset; Cur igitur non habuerint fidem implicitam, Deum verum sibi ignotum colentes? *Resp.* primum, quod verus Dei cultus non consistit cum cultu idolorum. Deinde, quia vnius veri Dei fides requiritur explicita ab omnibus. Tertiò, quia fidei etiam implicitæ repugnat si quid credatur ei contrarium; quale erat Ignotum hunc Deum comparare cum dijs gentium, id est, cum dijs falsis atque adeò Dæmonijs. Nam nisi solus & vnicus agnoscatur Deus; non verè agnoscitur. Hieron. dicit titulum hunc fuisse: *Peregrinis dijs Asiæ &c.* Sed nulla est repugnantia; quia in plurali continetur singulare; & Paulus singulariter dixit, quia vnum prædicare voluit. Sic non pugnant Euangelistæ cum alius dicit titulum Crucis fuisse; *Iesus Nazarenus Rex Iudæorum.* Alius; *hic est Iesus Rex Iudæorum*; alius; *Rex Iudæorum*, alius; *hic est Rex Iudæorum*, quia res eadem. Lucanus lib. 2. sub finem, & citatur ab August. lib. 1. de Consensu cap. 30.

Et dedita sacris
Incerti Iudæa Dei.

Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuntio vobis. Id est, quod malè colitis, videlicet, sub generalitate plurium Deorum, & proinde ignorantes quis secundum rei veritatem sit ille Deus; hoc ego vobis annuntio, quid & quale sit, vt bene colatis.

v. 24. *Deus qui fecit mundum, & omnia quæ in eo sunt; hic cæli, & terræ cum sit Dominus, non in manufactis templis habitat, nec manibus humanis colitur indigens aliquo* Loco hoc abutuntur aduersarij Ecclesiæ, contra cultum quem Deo in templis exhibent Christiani. Quibus vicissim obijcienda sunt alia loca Scripturæ, quæ testatur Deum in templo habitare, vt 2 Par. 6. dicente Salomone: *Ego ædificaui domum nomini eius, vt habitaret ibi in perpetuum.* Matth. 21. *Qui habitat in templo.* Et alibi. Cum autem scripturæ sibi mutuò non aduersentur; dicendum est, & fatendum, Deum certo modo habitare in templis; alio verò modo, non habitare. Habitat in templis; quia ibi exaudit orationes, ibi propitius est, ibi vota & sacrificia suscipit, magis quàm alibi; quemadmodum satis apertè ostendit oratio Salomonis in Templi dedicatione. Non habitat; quomodo gentiles putabant Deos suos in templis habitare, tanquam ijs indigentes, & ea requirentes, velut honorifica & angusta habitacula, sicut Rex habitat in palatio. Hoc sensu Deus non habitat in templis manu-factis, imò nec in cælo. Vnde Salomon in oratione dicit: *Si cælum, & cæli cælorum non te capiunt; quantò minus domus ista, quam ædificaui?* Vnde ad obstruendum os aduersarijs, omnino vrgeo-

A dum quod sequitur; *indigens aliquo.* Habitat enim in templo Deus, habitat in vnoquoque iusto, sed non vt indigens aliquo. Vide annot. Act. 7. vbi similia sunt verba S. Stephani.

v. 25. *Nec manibus humanis colitur.* Id est, operibus manufactis. Græcè *à manibus hominum colitur*; sed videtur idem esse sensus. Ne quis hoc contra cæremonias diuini cultus detorqueat, dicitur enim contra idola, de quibus psalm. 113. *Opera manuum hominum.*

v. 26. *Fecitque ex vno, omne genus hominum habitare super vniuersam faciem terræ.* Ergo & Antipodes, & alij nuper in remotissimis insulis inuenti homines, ex Adam communi omnium parente prognati

B sunt.

V. 27. *Si forte attrectent eum* Id est, ex beneficijs eius, quæ vbique in sensus nostros incurrunt, & palpantur, cognoscant eum.

v. 28. *Ipsius enim & genus sumus.* Non sola creatione, sed etiam similitudine quadam naturæ; propter quam, genus, & filij Dei possumus appellari; quia nimirum fecit Deus hominem ad imaginem & similitudinem suam, id est, fecit eum mente, & libero arbitrio præditum Hoc enim videtur spectasse Poëta in hoc hemistichio. Neque enim lapides & cætera inanimata dixisset esse genus Dei, licet sint Dei creaturas. Quare & S. Lucas genus Christi secundum naturam humanam describens, cum eum perduxisset vsque ad

C Adam primum hominem, atque eius & omnium intermediorum filium esse dixisset; hoc postremum addidit, *Qui fuit Dei*, scilicet, filius Vide eius loci annotat. Pro priori tamen expositione, nempe quod genus Dei simus creatione, facere videntur verba præcedentia: *In ipso enim viuimus*, scilicet, tanquam in caussa efficiente, mouente, conseruante. Nec in ijs verbis continetur quòd simus facti ad imaginem Dei; Et tamen subdit: *Sicut & quidam vestrorum &c.* quasi non aliud intendens probare, quàm quod dixerat. Si tamen magis placet expositio generis de similitudine quadam naturæ; dici poterit illud, *Sicut &*, sic exponendum; & sicut, imò sicut, ac præterea, sicut; vt addentis aliquid amplius, & maius quàm dixerat; nempe hominem non quomodocumque esse Dei effectum, ab eo per omnia dependentem, sed factum ad Dei similitu-

D dinem. Tum id quod sequitur: *genus ergo cum simus Dei*, hanc vim argumenti habet; Genus Dei sumus, id est, ad eius imaginem facti, vtique secundum mentem, & mens nostra incorporea est, spiritus est, proinde figuræ corporeæ expers; ideoque nullis coloribus, aut lineamentis à pictore, vel sculptore, aut statuario exprimi potest. Quantò minùs igitur Dei natura, cuius illa imago est, exprimi poterit aut effigiari ab vllo artifice? Non infert Apostolus nos non debere æstimare, argentum, lapidem, sculptile, esse Deum; quamuis id rectè potuisset; quia sermo ei erat ad Athenienses, in quibus multi erant Philosophi docti, sapientes, qui non sentiebant cum vulgo ipsas statuas esse Deos, licet eas cum vulgo adorarent; sed tamen credebant Deos per statuas, tanquam imagines suas, repræsentari.

E Contra hos igitur concludere voluit.

Cæterum Apostoli citatio non facit hemistichium illud Poëtæ, esse scripturam sacram; quia non fuit à Poëta scriptum dictante Spiritu sancto: probat tamen esse verum, & indubitabile: quia Apostoli attestatio dat ei authoritatem, sicut Tit. 1. vbi ait, *Testimonium hoc verum est.* Vide nost. comment. ibid.

Sicut & quidam vestrorum Poëtarum dixerunt Enallage numeri, nam de vno loquitur Arato Poëta, in cuius Phænomenis hoc hemistichium legitur, quæ Cicero, Germanicus, & alij docti in Latinum sermonem transtulerunt teste Heron. super Tit. 1.

v. 31. *Fidem prebens omnibus; suscitans eum à mortuis.* Erasmus ex Græco; *fide præstita omnibus, cum excitarit illum ex mortuis.* Significat Deum sufficienter omnibus fidem fecisse, Christum esse virum illum, per quem iudicaturus sit orbem; quandoquidem in eius rei fidem & argumentum, eum à morte resuscitarit. Non ergo hic significatur omnibus hominibus adesse sufficiens auxilium ad credendum.

v. 32. *Quidam quidem irridebant.* Epicurei, vt est verisimile. Nam ij nec animas à morte corporum credebant superstites.

In quibus & Dionysius Areopagita. Falli Bedam docet ratio temporum, dum hunc Dionysium dicit postea fuisse Corinthiorum Episcopum, qui multa ad Ecclesiæ vtilitatem pertinentia scripserit. Nam Dionysius Corinthius, hoc Areopagita facilè toto sæculo fuit posterior. Nec tamen id Beda retractat. Cæterum Dionysium hunc prius secta Platonicum fuisse apparet ex eius scriptis.

CAPVT XVIII.

v. 2. EO *quod præcepisset* (edixisset Græcè) *Claudius discedere omnes Iudæos à Roma.* Suetonius in Claudio cap. 25. *Iudæos impulsore Christo assiduè tumultuantes Roma expulit.* Dicitur autem, *Impulsore Christo*, quia ita Ethnici persuasum habebant, Christi doctrinam ad tumultus spectare, quam Iudæi multi tum etiam Romæ, cœperant amplecti, alijs nihilominus Iudæis tumultuosè obsistentibus. Postea tamen Iudæos rursus in vrbem admissos, satis liquet ex vlt.c. Actorum,& ex epistola Pauli ad Romanos. Vide Gagnæum, qui ex Comestore aliam quoque causam huius edicti Cæsarei adiungit.

v. 3. *Et quia eiusdem erat artis, manebat apud eos, & operabatur; erant autem scenofactoriæ artis.* Ars scenofactoria est ars conficiendorum tentoriorum, vel aulæorum. Nam Græca vox etiam ad aulæa seu tapeta extenditur. Alioquin tentoriorum vsus non est nisi in bello. Commendatur hic nobis admirabile studium Apostoli Pauli in conciliandis sibi animis Iudæorum, atque Gentilium. Cum enim eis subministraret spiritualia bona, videlicet doctrinam salutis & veritatis cognitionem; & proinde iure exigere posset sustentationem vitæ temporalis; Nam Christus ordinauit, vt qui Euangelio ministrant, de Euangelio viuant; Ne tamen vllum offendiculum aut impedimentum per hoc Euangelio fieret, maluit omnino abstinere ab accipiendo vitæ stipendio, & proprijs manibus sese transfigere; sicut ipse latius testatur 2. Corinth. 11. Puto autem expedire etiam hoc tempore subinde, vt imitemur exemplum Pauli, & ad vitanda infirmorum scandala; sine Ecclesiæ præiudicio, de iure nostro aliquid concedamus.

v. 6. *Contradicentibus autem eis, & blasphemantibus; excutiens vestimenta sua.* Similis cæremonia excussionis pulueris pedum, quâ vsi sunt, Paulus & Barnabas Act. 13. eiecti à Iudæis. De qua vide annot. Matth. 10. *Dixit ad eos: Sanguis vester super caput vestrum; mundus ego &c.* id est; Protestor hoc signo culpam perditionis vestræ vobis imputandam, non mihi, quem vobis annuntiantem viam salutis adeò obstinatè repellitis. Non igitur hæc verba sunt imprecantis vindictam; sed declarantis cui imputanda sit eorum perditio.

v. 6. *Mundus ego, ex hoc ad gentes vadam.* Videtur sententia diuidenda hoc modo: *Mundus ego*, sum scilicet à sanguine & interitu vestro. *Ex hoc* autem, (quod Græcè est nunc) *ibo ad gentes*, prædicaturus illis Euangelium à vobis reiectum. Hic quoque obserua Paulum non nisi occasione repudiati à Iudæis Euangelij transire ad gentes, quamuis gentium esset Apostolus.

v. 7. *Intrauit in domum cuiusdam nomine Titi Iusti.*
A *Titi*, non est in Græco. *Iusti* nomen est proprium Græcè est, ὀνόματι Ἰούστου. Fieri potest vt mutila sit Græca lectio, occasione τι bis positi, vt vera lectio sit ὀνόματι Τίτου Ἰούστου. Nam illud Τίτου ablatum videri potest, quia prior eius syllaba eadem esset cum extrema syllaba vocabuli præcedentis; posterior autem ferè eadem cum prima sequentis. Et vnde alioqui in Latino Titi?

Colentis Deum. Sic vocabantur gentiles, qui quoad cultum vnius Dei Iudaicam religionem æmulabantur; etiamsi non admitterent circumcisionem, nec legis onus subirent.

Cuius domus erat coniuncta synagogæ. Græcè συνομοροῦσα, id est, contigua. Ideò fortè domum Synago-
B gæ contiguam elegit, ne videretur genti suæ operam prædicationis Euangelicæ subtrahere, modò illi vellent ipsum audire.

v. 2. *Propter quod ego sum tecum.* Clarius ita; propterea quia ego tecum sum; vel, quandoquidem ego tecum sum. Græcè διότι.

v. 12. *Gallione autem proconsule.* Prænomen vtriusque, Gallionis & Senecæ videlicet, erat Annæus. Fuit his & tertius frater, L. Annæus Mela, Pater M. Annæi Lucani poëtæ, vt obseruatum in Annalibus Eusebij scribit Petrus Crinitus in Lucani vita. Sed vtrius Senecæ hi fratres fuere; Senioris, an Iunioris? Vide Baron. anno Christi 53. verisimile, Iunioris. Nam Hieron. apertè testatur in libro de Scriptoribus Eccles. Senecam, quem Nero sustulit biennio ante Petrum, & Pau-
C lum; fuisse patruum Lucani poëtæ.

Rectè verò & prudenter Gallio iudicium de controuersijs religionis à suo tribunali remouit, dicens: *Iudex ego horum nolo esse.* Qua in re meritò eum imitari debent omnes sæculares iudices Christiani. Sed illud non rectè, quod non fuerit ei curæ, cum Sosthenem percuti videret ante tribunal. Iniuriam enim prohibere debebat.

v. 15. *Si verò quæstiones sunt de verbo & nominibus, & legis vestræ; vos ipsi videritis.* Interpres videtur illud, *legis vestræ*, referre ad *quæstiones*; hoc modo: Si verò sunt quæstiones legis vestræ. At commodius vertisset ablatino, *lege vestra*, idque conuenienter cum duobus vocabulis præcedentibus; hoc modo: *De ver-*
D *bo, & nominibus, & lege vestra.* Et ita est in Biblijs Clementinis.

v. 17. *Apprehendentes autem omnes Sosthenem principem Synagogæ percutiebant eum.* Quæri potest, vtrum Sosthenes hic sit idem cum Crispo paulò ante nominato, qui dicitur credidisse Domino cum omni domo sua. Vterque enim dicitur Archisynagogus; & non apparet Iudæos habuisse in vna ciuitate plures Synagogas, quam vnam; vt indicatur Actor. 15. *Moyses à temporibus antiquis habet in singulis ciuitatibus qui eum prædicent in synagogis.* Sed magis videtur non idem fuisse. Crispum enim postquam credidit (vt nominis diuersitatem in eodem fere contextu sermonis omittam) non permisissent Iudæi increduli tam diu postea præesse synagogæ, nimirum annum & sex menses, quibus Paulus deinde adhuc legitur mansisse
E Corinthi, antequam illud de Sosthene contingeret. Itaque apparet in Crispi locum Sosthenem suffectum; qui tamen prædicatione Pauli conuersus, tamen & ipse credidit, ideoque à Iudæis id indignè ferentibus coram Gallione cæsus est. Non enim vllo modo crediderim id quod dicitur, *Apprehendentes*, intelligi de fidelibus, qui Sosthenem tanquam accusationis Pauli, & motæ contra eum seditionis authorem, conniuente Gallione percusserint; primùm quia Christi fideles ferre iniurias, non inferre solent; neque seipsos vlcisci, maximè coram iudice infideli, de Christiana religione accusati. Deinde, quia Paulus id sine dubio prohibuisset, atque etiam authoritate

sua impedijsset. Postremo, de Sosthene fideli ab incredulis verberato hunc locum accipit Martyrol. Rom. 28. Nouembris; vbi huius Sosthenis ita meminit; quod à Paulo ex principe synagogæ conuersus ad Christum, & ante Gallionem proconsulem acriter verberatus, præclaro initio fidei suæ primordia consecrauerit. Græca vide: quæ Græcis, id est, gentilibus id tribuunt. Deinde diuersos esse Sosthenem & Crispum liquet ex 1. Cor. 1. vbi Sosthenes iungitur Paulo initio epistolæ, tanquam socius scribendæ epistolæ: de Crispo autem; *Neminem vestrum baptizaui nisi Crispum & Caium.* Vide nostrum comment. 1. Cor. 1.

v. 18. *Et cum eo Priscilla, & Aquila.* Sic Apostolus Rom. vlt. *Salutate Priscam, & Aquilam*, præposito mulieris nomine. Cuius caussam vide in eius loci comment. & apud Chrysostom. & in sermone super ijs Apostoli: *Salutate Priscam, & Aquilam.*

Qui sibi totonderat in Cenchris caput. Totonderat numero singulari legendum, non plurali, *Totonderant.* Quomodo legisse videtur Petrus Lombardus lib. 4. sentent. distinct. 24. vbi factum hoc tribuit Priscillæ & Aquilæ; cum Lucas de Paulo hoc dixerit, sitque manifestè apud Græcos singularis numeri participium, tametsi & ibi ambiguum est, vtrum ad Paulum, an ad Aquilam referatur. Beda citans Augustinum & Hieronymum, de Paulo exponit: & rationem facti reddit in eius loci annotatione.

v. 21. *Iterum reuertar ad vos Deo volente.* Vide annot. 1. Cor. 16. & Iacobi 4.

v. 25. *Sciens tantum baptisma Ioannis. Scire* ad factum referunt, vt alibi sæpe in Scripturis. *Eum qui non nouerat peccatum*, id est, non fecerat peccatum. *Quæ ignorabam*, id est, quæ non feceram, interrogabant me. Sic hoc loco. *Sciens tantum baptisma Ioannis*, id est, tantùm baptizatus baptismo Ioannis; sicut & alij de quibus proximo cap. sequitur. Igitur Apollo cathecumenus; prædicauit Euangelium non tamen vt authoritatem habens, seu potestatem; sed vt habens scientiam; quam nemo quantumuis plebeius aut priuatus aut vilis, prohibetur expendere, & communicare. Prædicabat autem non in Ecclesijs Christi, sed in synagogis Iudæorum, tanquam vir eloquens & potens in scripturis, vt hic dicitur. Talibus enim concessum erat in synagogis docere, etiamsi non essent sacerdotes. Vide annot. Matth. 4. Vnde & hic de eo dicitur: *Hic ergo cœpit fiducialiter agere in synagoga.* Non est autem dubitandum quin fuerit paulò pòst baptizatus, vt alijs seq. cap. & hoc, insinuatum videtur in eo quod hic sequitur: *Priscilla & Aquila assumpserunt eum & diligentius exposuerunt ei viam Domini.* Videlicet inter alia ostendentes baptismum quem Christus instituit, esse ei necessarium. Interim hic nota, etiam mulierem, & quidem priori loco ante maritum nominatam, docuisse priuatim ea quæ erant Christianæ religionis; vt etiam hic impletum fuerit illud: *Filiæ vestræ prophetabunt.* Ioël 2. Sed petes; *Si sciebat tantum baptisma Ioannis*: Quid ergo docebat? Id dicitur præcedentibus verbis: *Et docebat diligenter ea quæ sunt Iesu*; id est, vt infrà explicatur; *Ostendens per scripturas esse Christum Iesum.* Poterat enim tanquam vir in scriptura veteris testamenti exercitatus, ex Prophetis & Psalmis ostendere, & conuincere Iesum esse Christum; & tamen nescire baptismi Sacramentum à Christo esse institutum, idque ad salutem necessarium. Et præcipuum dogma, de quo tunc cum Iudæis agebatur, erat, Iesum esse Christum. Apparet autem hunc ab ipso Ioanne Baptista fuisse baptizatum. Nam baptisma Ioannis non legitur à quoquam alio administratum. Quod enim de Christo legitur, eum per discipulos suos baptizasse, nusquam legitur de Ioanne. Cur igitur Apollo à Ioanne non transijt ad Christum, sicut alij eius discipuli, quos ad Christum misit? An quia Apollo non fuit inter Ioannis discipulos, sed cum turbis accurrentibus ad Ioannem vt baptizarentur, etiam ipse accessit? Sed cur Christo prædicante & miracula faciente, non credidit? An quia genere Alexandrinus, non in Iudæa morabatur, sed statim accepto baptismo reuersus est ad propria; & proinde serius ad illum, vt ad multos alios Euangelij prædicatio peruenit? eadem quæstio est de Ephesijs de quibus cap. sequenti; ac similis responsio. Fuerant enim & illi à Ioanne baptizati. Ex qua re intelligitur quanti nominis fuerit Ioannes, ad cuius baptismum certatim vndequaque concurrebatur; adeò; vt etiam peregrini qui orationis causa Hierosolymam adscendebant, statim ad propria redituri; nollent committere quin à Ioanne baptizarentur.

v. 28. *Ostendens per scripturas esse Christum, Iesum.* Ordo est, Iesum esse Christum, vt suprà, v. 5.

CAPVT XIX.

v. 2. *Si Spiritum sanctum accepistis credentes?* Non hoc quærit vtrum acceperint gratiam iustificantem, quam Spiritus sanctus interius in animo operatur; hoc enim certo non cognoscitur ab homine, neque ex homine interrogari solet; sed de Sacramento interrogatio est, vtrum videlicet manus impositio eis adhibita fuerit, vt fit in confirmatione; & sæpe visibili signo præsentia Spiritus sancti testata fiebat. Ponitur itaque pro effectu causa per Metonymiam. Nota vocari discipulos & credentes, qui nec baptizati erant, nec fidem adhuc tenebant de Spiritu sancto, parati tamen perfectius instrui, sicut & Apollo capite præcedenti, qui sciebat tantum baptisma Ioannis, & tamen edoctus erat viam Domini, & docebat diligenter ea quæ sunt Iesu.

Sed neque si Spiritus sanctus est, audiuimus —— In quo ergo baptizati estis? Liquet baptizandos solere catechizari etiam de mysterio Trinitatis; scilicet vt crederent in Patrem & filium & Spiritum sanctum; nam ex eo quod dicebant se non audiuisse an Spiritus sanctus sit, id est, de ea re non esse institutos; colligit Apostolus eos non esse baptisatos baptismo Christi. Vnde è diuerso sequitur, baptizatos Christi baptismo, mysterio Trinitatis per catechismum fuisse imbutos. Nisi fortè quis dicat Paulum respicere ad formam verborum, quibus perficitur baptismi Sacramentum, in qua forma auditur nomen Spiritus sancti; quare, si id non audierant, eo baptismo non erant baptizati. Sed quod prius dixi, probabilius est. Verum, quomodo nondum audiuerant Spiritum sanctum esse, cum Ioannes ad se venientibus testatus fuisset post se venturum, qui baptizaret in Spiritu sancto; &, sibi dictum esse: *Super quem videritis Spiritum descendentem &c.* Et illud: *Non ad mensuram dat Deus Spiritum? Resp.* Ioannes hæc non dixit omnibus ad se venientibus, sed quibusdam, idque opportuno tempore; nam ab vniuersa multitudine venientium ad se, tantum exigebat professionem pœnitentiæ, & prædicabat venturum Christum. Nam quod dicitur Lucæ 3. Ioannem dixisse *omnibus*; intellige, tunc præsentibus, & sensus est: Dixit non occultè, sed palam coram quibuscunque, quasi voce publica.

v. 4. *Ioannes baptizauit baptismo pœnitentiæ populum.* Manifestè ostenditur discrimen fuisse inter baptismum Ioannis & Christi, quia qui baptizati erant baptismo Ioannis, iterum baptizantur baptismo Christi. Quod autem sit discrimen, non exprimitur hoc loco. Et Conc. Trident. anathema dicit ijs, qui negant quidquam esse discriminis inter baptismum Ioannis & Christi, nec tamen etiam discrimen illud explicat

plicat, vnde Canone illo Concilij non damnatur quorundam veterum sententia, vt Basilij, Nazianzeni, Chrysostomi, Cyrilli Hierosolymitani, qui baptismo Ioannis remissionem tribuunt peccatorum; baptismo Christi adoptionem filiorum. Vide nost. in distinct. 2. quarti.

v. 5. *Baptizati sunt in nomine Iesu.* Non à Paulo, sed à discipulis. Paulus enim non tam ad baptizandum missus, quàm ad euangelizandum, paucissimos baptizauit. 1. Cor. 1. Dicunt quidam quod à Barnaba vt Franciscus Maironius in 1. dist. 31. sed falluntur; tum quia Barnabas iam dudum à Paulo discesserat Act. 15. tum quia Barnabas, non minus erat Apostolus, quàm Paulus. Quare dici non potest quòd Barnaba baptizante Paulus postea manus imponeret, velut post presbyterum vel Diaconum Episcopus. Et quidem Barnabas in Apostolatu Paulo prior erat tempore, & à Licaonijs Iupiter putatus, cum Paulum dicerent Mercurium.

v. 12. *Sudaria & semicinctia.* Vtrumque ex Latino Græcum est, sed & alibi vt Ioannis 20. Latina vox Græcè posita est. Vide Gagnæum ex Oecumenio de semicinctijs & orarijs quædam adferentem. Beda Retract. in Acta, refert, quid Gregorius Papa quando adhuc erat Archidiaconus, amico cuidam ex Britannia se consulenti super hac voce: *Semicinctia*, responderit. In Græco est *σιμικίνθια*. Vide Calepinum ex Epigrammate Martialis de Semicinctio Plautus in Aulularia nominat inter opifices, etiam semizonarios, quos Calepious interpretatur qui semicinctia conficiebant.

v. 9. *Segregauit discipulos.* Scilicet seorsim instituendos, & non in publica Synagoga, vbi à Iudæis in sua incredulitate obfirmatis ei resistebatur.

Quotidie disputans in schola Tyranni cuiusdam. Tyranni nomen proprium est. Videtur autem quispiam fuisse, qui scholam vel locabat, vel gratis præbebat, ad opus docendi & disputandi. Sic 2. Machab. v. 40. *Duce quodam Tyranno*, vbi etiam videtur esse nomen proprium. Tyrannum dici pro homine potente, est verisimile, quia tempore Lucæ, vocabulum illud tantum accipiebatur in malum apud Græcos & Latinos.

v. 21. *Oportet me & Romam videre.* Sanè existimandum est hoc quoque Paulum in spiritu dixisse, id est, per reuelationem spiritus, sicut in spiritu Hierosolymam ire proposuerat; & ob hanc causam puto eum postea cum à Iudæis periclitaretur, Romam appellasse.

v. 13. *De circumeuntibus Iudæis exorcistis.* Hinc apparet quod aliàs eiecerant Dæmones, sicut illi de quibus Dominus in Euangelio Matth. 12. *Filij vestri in quo eijciunt?* Verum quia nondum credebant in Christum, & tamen adiurabant Dæmonem per Iesum à Paulo prædicatum, ideo non potuerunt eijcere.

Inuocare super eos qui habebant spiritus malos. Et infra: *Respondens autem spiritus nequam, dixit eis.* Et iterum; *Et insiliens homo in eos in quo erat dæmonium pessimum.* Pro malo, nequam, pessimo, Græcè vna eademque vox est *τὸ πονηρὸν*, vt mirum sit cur hæc Latinarum vocum varietas interpreti placuerit. Sed & dæmonium Græcè est *πνεῦμα* Spiritus, sicut in duabus sententijs prioribus.

v. 14. *Erant autem quidam Iudæi Sceuæ principis sacerdotum septem filij.* Hic Sceua inter pontifices Iudæorum nusquam numeratur nec à Iosepho, nec ab alio quoquam. Hinc ergo probabile fit nomen *ἀρχιερέως*, quod noster interpres modo pontificem, modo principem sacerdotum vertit, non pertinuisse ad solum pontificem, qui semper vnus erat apud Iudæos, sed ad omnes illos qui in viginti quatuor classibus, in quas fuerant sacerdotes à Dauide distributi, primi erant ac principes. De qua re vide annot. Matth. 2. Cæterum filios quidam non ineptè interpretantur discipulos; nam discipulos dici filios, Hebraicæ consuetudinis est. Vide annot. Matth. 12.

v. 15. *Iesum noui, & Paulum scio, Iesum*, tanquam Dominum & Dei filium; *Paulum*, tanquam verum eius Apostolum. Nouerat autem vtrumque, edoctus ipsa rerum experientia; videbat enim quotidie per Christi virtutem plurimos suo dominio eripi, & Christi religione imbutos, cælestis regni & fœlicitatis fieri participes. Vnde certissimo argumento colligebat, religionem illam non posse esse falsam. Vide supra ad caput 16.

Vos autem qui estis? id est: Non noui vos; nullam vestram expertus sum virtutem quam timere debeam. Alios modo nouerat eos, tanquam membra sua, ad suum regnum pertinentia, erant enim infideles. Interrogatio autem contemptum significat. q. d. Nullius estis potestatis propter quam nosse vos debeam.

v. 16 *Et dominatus amborum* Duobus tantum contigit quod hic narratur, licet & alij idem frustra tentassent, vt suprà significatur.

v. 18. *Multique credentium veniebant, confitentes & annuntiantes actus suos.* Quidam, sacramentalem confessionem hinc statuunt, & nonnihil pro ijs facere videtur quod in Græco est, *πεπιστευκότων*, id est, *eorum qui crediderunt*, Sed reuera non alia videtur hic intelligi confessio quam qualis facta legitur Matth. 3. à Iudæis venientibus ad baptismum Ioannis, quam constat non fuisse sacramentalem. Erat autem quædam exterior professio veræ pœnitentiæ, & sinceræ conuersionis ad Deum; ac detestationis peccatorum, si quis ea non vereretur etiam palam annuntiare; quod videtur hic factum ab ijs qui recens crediderant, & baptizari volebant, inter quos erant qui curiosa fuerant scrutati, id est, magica exercuerant; atque hoc peccatum suum etiam allatis secum libris, ijsque publicè combustis, confessi sunt.

v. 19 *Multi ex his qui fuerant curiosa sectati, contulerunt libros & combusserunt coram omnibus.* Quæ curiosa fuerint non dicitur, sed dubium non est, quin fuerant artes non tantum curiosæ & vanæ; verum etiam continentes noxiam & magicam superstitionem, S. August. in fine enarrationis Psalmi 61. sentit in his libris scripta fuisse, quæ pertinerent ad diuinationes astrologicas, vocatque eiusmodi doctrinam nefariam & sacrilegam. Et istorum pœnitentium exemplo Mathematicum quemdam pœnitentem producit in publicum, libros portantem incendendos. Hieron. præfatione in epist. ad Ephesios dicit artium magicarum præstigijs deditam fuisse hanc ciuitatem. Cæterum libros huiusmodi superstitiosa continentes combusserunt ob duas potissimum causas. Primo, in detestationem magicæ superstitionis; Secundo, ne libri illi deinceps à quoquam alio lecti, ad similem superstitionem ducere possent. Eadem est ratio comburendi libros hæreticorum; quem morem ab initio vsque ad hæc tempora semper Ecclesia seruauit; accedentibus etiam vetustis Imperatorum sanctionibus, quæ hoc ipsum fieri præcipiunt. Nam & hæreticam omnem prauitatem maximè detestari debet omnis Christianus: & sicut sermo hæreticorum ore prolatus, ita & sententia libris inscripta, vt cancer serpit, ideoque omni modo conandum, vt eiusmodi libri è medio tollantur.

v. 21. *His autem expletis, proposuit Paulus in spiritu, transita Macedonia & Achaia, ire Hierosolymam &c.* Eo tempore quo hoc proposuit, scripta est prima epistola ad Corinthios. vt satis apparet ex vltimo capite eius epistolæ. Ex quo etiam sequitur, Ephesi scriptam esse. Quod autem hic dicitur: *Paulum ini spiritu*, id est, per reuelationem sancti Spiritus,

propoſuiſſe tranſita Macedonia & Achaia ire Hieroſolymam; non videtur illa reuelatio ſpiritus pertinere ad tranſitum per Macedoniam & Achaiam; ſed tantum ad profectionem Hieroſolymitanam; de qua infrà adhuc teſtatur ipſe, & Agabus per ſpiritum, quod Hieroſolymis multa pati deberet, c. 20. & 21. Quamquam verum eſt quod in Macedoniam poſtea venerit, vt hoc capite narratur: imò & in Achaiam, id eſt, Græciam, vt expreſsè dicitur ſequenti capite; atque adeo Corinthum, quæ primaria ciuitas Achaiæ erat, venit. Inde enim ſcripta eſt epiſtola ad Romanos; vtique ſcripta poſt vtramque ad Corinthios. Verum ad illum tranſitum, vt dixi, non pertinere reuelationem quam à ſpiritu acceperat, ſatis oſtenditur ex 2. Corinth. 1. vbi de promiſſo non ſeruato ſe excuſat, quia erat promiſſum humanum non diuinum, tametſi poſtea venit. Vide ibid. noſt. comment.

v. 25. *Quia de hoc artificio eſt nobis acquiſitio.* Cupiditatem quæſtus inter alia eſſe cauſam ſeu fomentum idololatriæ, docet Sapiens c. 15. *Sed & æſtimauerunt*, inquit, *luſum eſſe vitam noſtram, & conuerſationem vitæ compoſitam ad lucrum, & oportere vndecumque, etiam ex malo, acquirere*, (ecce acquiſitio.) *Hic enim ſcit ſe ſuper omnes delinquere, qui ex terra materia &c.*

v. 28. *Magna Diana Epheſiorum.* Hæc Diana quæ fuerit, vide S. Hieroſolymum in Præfatione comm. in epiſtolam ad Epheſios.

v. 35. *Et cum ſedaſſet ſcriba turbas, dixit: Viri Epheſij &c.* Hæc dicuntur de ſcriba ciuitatis, non de Alexandro Iudæo, quem quia Iudæus erat, Epheſij tumultuantes audire nolebant; neque verba quæ hic dicuntur, Alexandro Iudæo conueniunt. Vide noſtra 1. ad Timoth. 1. & 2. ad Tim. 4. Item hic Lorinum.

Ioniſque prolis. Græcè καὶ τοῦ διοπετοῦς Subauditur ἀγάλματος. Senſus autem eſt: Et à Ioue delapſi ſimulachri. Ad ipſam Dianam referri non poteſt vocabulum Græcum, habet enim articulum τοῦ, non τῆς. Erat apud Epheſios ſimulachum Dianæ, quod quo maiori religione coleretur, vulgo perſuaſum erat è cælo, & ab ipſo Ioue demiſſum eſſe. quomodo Numa Pompilius perſuaſit Romanis ancile lapſum eſſe de cælo.

v. 37. *Neque blaſphemantes deam veſtram.* Id eſt, Nulla maledicta nec probra iactantes in deam veſtram. Id hactenus verum, quia fortè nominatim in Dianam à Chriſtianis nihil dictum fuerat, ſed tantum in genere illud: *Non ſunt dij qui manibus fiunt.* Non liquet autem vtrum hic ſcriba tam ad fidem vnius Dei conuerſus erat. Certè quamuis ad ſedandum animos vulgi videatur honorificè loqui de Diana; oratio tamen eius quandam ſignificationem habet ſtudij erga Chriſtianos.

CAPVT X.

v. 1. V*Ocatis Paulus diſcipulis.* Et Timotheo conſtituto Epheſi Epiſcopo: 1. ad Tim. 1. per impoſitionem manus preſbyterij; 1. ad Timoth. 4. 2. ad Timotheum 1.

Vt iret in Macedoniam. Scilicet per Troadem. Vide comment. 2. Corinth. 2. In Macedonia autem multa paſſus eſt, vt de ſe Paulus ſcribit 2. Corinth. 7. Apparet ex hoc capite quod bis iuerit in Macedoniam; ſed hæc à Luca valde ſuccinctè ſcribuntur.

v. 4. *Et Timotheus.* Atqui 1. Timoth. 1. dicitur: *Rogaui te vt remaneres Epheſi.* Quomodo hæc non pugnant? quia Timotheum quidem Epheſi reliquit, & ex Macedonia ad eum ſcripſit: ſed poſtquam venit in Græciam, rediJt ad eum Timotheus. Vide comment. Timoth. 1. Imò Timotheus erat inter maiores natu Eccleſiæ infrà hic eodem cap. & multum lachrymatus cum ceteris, 1. Tim. 1. Vide ibid. noſt. comment.

v. 7. *Vna autem Sabbathi cum conueniſſemus ad frangendum panem.* Apparet hic ſignificari conuentum fidelium ad communionem corporis Domini, tum quia vna Sabbathi diem Dominicum ſignificabat, vt alibi: tum quia per fractionem panis etiam alibi Lucas hoc myſterium innuit; tum quia cœna fuit. Nam eo tempore fideles adhuc Dominicam ſumebant cœnam, vt patet 1. Corinth. 11. tum denique quia hanc cœnam concio Pauli fuit ſubſecuta, quam protraxit in mediam noctem. Vide Auguſtinum epiſt. 86. ad Caſulanum, vbi intelligit de fractione panis in Sacramento corporis Chriſti, & vnam Sabbathi interpretatur diem Dominicum. Vide etiam annot. Act. 2. de voce Syriaca, v. 42.

v. 8. *Erant autem lampades copioſæ in cœnaculo vbi eramus congregati.* Hoc quidam interpretantur non improbabiliter de lucernis accenſis propter honorem Dominicæ cœnæ, quæ celebrabatur. Nam ad ſolas tenebras pellendas in cœnaculo, non opus erat copioſis lampadibus.

v. 10. *Incubuit ſuper eum, & complexus dixit: Nolite turbari, Anima enim ipſius in ipſo eſt.* Dubium vtrum mortuum hunc Paulus ſuſcitauerit incubitu & complexu, an verbo quo dixit: *Anima ipſius in ipſo eſt.* Magis apparet factum priori modo, ſic enim & Prophetæ Elias & Eliſæus 3. Reg. 17. & 4. Reg. 4. leguntur pueros mortuos reſuſcitaſſe. Sic autem Paulus poſtea dixit: *Nolite turbari, anima enim ipſius in ipſo eſt*: ſicut Elias poſtea dixit matri; *En viuit filius tuus.* Et Eliſæus: *Tolle filium tuum.*

v. 15. *Et ſequenti die venimus Miletum.* Græce: *Et morati Trogylly, ſequenti die venimus Miletum.*

v. 16. *Feſtinabat enim ſi poſſibile eſſet &c.* Huius feſtinationis cauſa præcipua fuiſſe videtur, vt eleemoſynam collectam ex gentilibus, adferret fratribus qui Hieroſolymis erant, vtpote egentibus. Vnde id cupiebat quàm citiſſimè perficere; tum quia bis dat, qui cito dat, egenti præſertim: tum quia genti ſuæ alioqui minus bene erga ſe affectæ, cupiebat hoc beneficio in tempore præſtito, gratificari. Hic commentarius ex eo confirmatur quod cap. 24. dicit de hac profectione: *Poſt annos plures eleemoſynas facturus in gentem meam veni; & oblationes & vota: In quibus inuenerunt me purificatum in templo &c.* Et hæc fuit ſecunda eleemoſyna Pauli in gentem ſuam. Nam prima deſcribitur cap. 11. in fine, quam fecit vnà cum Barnaba.

Vt diem Pentecoſten faceret Hieroſolymis. Pentecoſten non Iudæorum, ſed Chriſtianorum intelligit Epiphanius contra Aëtianorum hæreſim ſeriens, atque ex hoc loco probat Paulum etiam Paſcha Chriſtiano more celebraſſe. Vide F. Torrianum lib. 5. pro epiſtolis Pont. cap. 18. qui ibidem citat Chryſoſtomum de Pentecoſte Iudaica intelligentem, licet ipſe magis probet ſenſum Epiphanij. Similis locus 1. ad Corinth. 19. *Permanebo Epheſi vſque Pentecoſten.* Vterque tamen locus fortè rectius de Pentecoſte Iudæorum accipitur, de qua cap. 2. *Dum complerentur dies Pentecoſtes.* Nam Paulus, vt ex hoc libro conſtat, propter Iudæos ſtudioſè obſeruabat legalia, ne eos offenderet; licet ea minimè pateretur gentilibus imponi. Certè cum Iudæi qui Hieroſolymis erant, celebrarent Pentecoſten Iudæorum, liquet Apoſtolum quando illic erat, eandem cum illis Pentecoſten celebraſſe. Vide noſt. comm. loco citato 1. Cor. 16.

v. 12. *Vocauit maiores natu Eccleſiæ.* Non epheſinæ, id eſt vrbis illius tantum, ſed Aſianæ, præcedit enim paulo ante: *Ne qua mora illi fieret in Aſia. Maiores natu*, Græce *preſbyteros*, Intelligit Lucas eoſdem quos Paulus infra vocat Epiſcopos; nam hæc nomina vtriſque communia adhuc erant; ſicut & ad Titum 1. eoſdem modo preſbyteros vocat, modo Epiſcopos. Et

Concilium Trident. illud: *In quo vos Spiritus sanctus* A *posuit Episcopos regere Ecclesiam &c.* de ijs qui propriè Episcopi sunt, intellexit. Et probatur per illud: *Attendite vobis & vniuerso gregi in quo vos &c.* id est; quisque intendat suo gregi bene pascendo; quod propriè est Episcoporum. Neque enim putandum est; quamuis Apostolus Ephesum miserit ad illos, eos omnes illic habitasse aut resedisse; sed mittens Ephesum quæ erat Metropolis Asiæ, iussit euocari Episcopos singularum vrbium, vt ad se venirent. Nec inter nomina nunc distinguit Lucas; quia fere præter Episcopum, singulis locis non erat alius presbyter, tum ob presbyterorum raritatem, tum ob paucitatem fidelium, quibus in vnaquaque ciuitate vnus Episcopus idemque presbyter satisfacere poterat. Vide Sasboldum super 1. B Timoth. 3. & nostrum comment. ibidem, vers. 8. & ad Philipp. 1. vers. similiter 1.

v. 21. *Testificans Iudæis atque gentilibus in Deum pœnitentiam, & fidem in Dominum nostrum Iesum Christum.* Pœnitentiam nominat ante fidem propter Iudæos, quos priori loco nominauerat, illi enim iam aliquam habebant fidem. Vnde & Ioannes & Christus & Apostoli Iudæis prædicantes, ab exhortatione pœnitentiæ inceperunt; & apud gentiles, de fide prius erat agendum.

v. 22. *Et nunc ecce alligatus ego spiritu, vado in Hierusalem.* Dicit se alligatum spiritu, quia spiritu hoc ei reuelante non poterat non ire, siue spectes obligationem præcepti, siue consequentiæ necessitatem. Sic C ad Galat. 2. dicit se ascendisse Hierosolymam secundum reuelationem, quamuis ibi de alia profectione loquatur, nempe de qua scribitur Actorum 15.

v. 24. *Sed nihil horum vereor: nec facio animam meam pretiosiorem quàm me, dummodo consummem cursum meum &c.* Verba hæc: *Non facio &c.* difficultatem habent, cum alibi scriptura dicat, animam homini esse pretiosissimam. Vnde illud: *Quam dabit homo commutationem pro anima sua?* Item: *Quid prodest homini, si lucretur mundum vniuersum, animæ vero suæ detrimentum patiatur? Resp.* animam non accipi hoc loco pro præstantiori hominis parte, quæ immortalis est, & corpori opponitur, sed pro vita hæc caduca & temporali, vt sensus sit: Vitam corporis non habeo potiori loco, quàm meipsum; quemadmodum faciunt, qui propter vitam conseruandam perdunt se D totos, dum negant fidem, vel periurant vel aliud simile faciunt. Tales animam, id est, vitam suam faciunt pretiosiorem quàm seipsos. Græca aliter habent, hoc modo ad verbum: *Neque habeo animam meam pretiosam mihi ipsi*, id est, vita mea non est mihi cara, neque tanti eam facio, vt non libenter eam pro salute vestra impendam. Sic legit Augustinus super Psalmum 36. Concione 2. *Quid confringitis cor meum? Non facio animam meam pretiosam mihi.* Similis phrasis est 1. Reg. 26. vbi Saül ad Dauidem ait: *Nequaquam tibi vltra malefaciam, eo quod pretiosa fuerit anima mea in oculis tuis hodie.*

v. 27. *Non enim subterfugi quo minus annuntiarem omne consilium Dei vobis.* Quomodo igitur verum est E quod alibi Scriptura dicit: *Quis enim hominum poterit scire consilium Dei?* Sap. 9. Et, *Quis consiliarius eius fuit?* Isaiæ 40. & ad Rom. 11. *Resp.* Secreta Dei consilia nemo nouit, de quibus Sapiens, Propheta & Apostolus loquuntur; sed mysteria fidei ad salutem hominum pertinentia Deus reuelauit Apostolis, qui ea alijs annunciarent. Ac de his tantum hic loquitur Apostolus; sicut & Christus ait Ioannis 15. *Omnia quæcumque audiui à patre meo, nota feci vobis.* Vtrumque enim secundum quandam vniuersalitatem accipiendum, quam scholæ commodam distributionem vocant. Vide annotat. Ioannis 15. & comment. nost. loco cit. Rom. 11.

v. 28. *Attendite vobis & vniuerso gregi, in quo vos.* Ostendit hæc Apostoli sententia pastores & præfectos Ecclesiæ, duplicem sustinere personam, priuatam & publicam. Quantum ad priuatam eorum personam, dicitur; *Attendite vobis*: Quantum ad publicam, additur; *Et vniuerso gregi vestro.* Quatenus priuatam & singularem personam gerunt, seruire debent Deo cum omni humilitate, castitate, temperantia, & pietate. Verum ista pastorem ad salutem perducere non possunt, nisi & ea etiam diligenter exequatur, quæ ad personam eius publicam pertinent, id est, nisi serio & ex animo saluti ouium suarum inuigilet. De hac re, & toto pastoris officio, late tractat B. Augustinus sermone de Pastoribus, & altero sermone de ouibus. Habentur tomo 9.

In quo vos Spiritus sanctus posuit Episcopos regere Ecclesiam Dei, quam acquisiuit sanguine suo. Hoc quod ait: *Quam acquisiuit sanguine suo*, non ad Spiritum sanctum referendum, non enim Spiritus sanctus suo sanguine Ecclesiam acquisiuit, sed ad Deum, id est, Christum filium Dei. Itaque hic manifestum locum habes, vbi Christus Deus vocetur. Et Græce est: *Quam comparauit per proprium sanguinem.*

V. 29. & 30. *Ego scio quoniam intrabunt post discessionem meam lupi rapaces; Et ex vobis ipsis exurgent viri loquentes peruersa: Propter quod vigilate.* Qualia locuturi sint, monet Timotheum Ephesiorum Episcopum 1. Timoth. 4. Vnde colligitur ea quæ hic dicuntur, fuisse statim euentura, & non demum post aliquot sæcula.

v. 35. *Quoniam sic laborantes oportet suscipere infirmos.* Oportere dicit ad cauendum offendiculum infirmorum; cum alioqui potestatem haberet viuendi ex Euangelio, iuxta Christi ordinationem. Vnde ait 1. ad Cor. 9. *Sed non vsi sumus hac potestate, sed omnia sustinemus, ne quod offendiculum demus Euangelio Christi.* Vide ibid. nost. comment.

Beatius est magis dare quàm accipere. Hoc in Euangelio nusquam habetur. Vnde patet quædam de factis & verbis Saluatoris fuisse tradita non scripta. Dicet hic aliquis: Si dare beatius quam accipere; malè faciunt, qui omnibus relictis ex mendicato viuunt; ita enim fit vt tantum accipiant dandi facultate sibi semel præclusa. *Resp.* tales dederunt semel omnia, quod est heroicæ liberalitatis & magnæ perfectionis; postea verò ita accipiunt temporalia dumtaxat & necessaria, vt largiantur spiritualia; quod dationis genus est altero longè beatius, & singulare præmium, quod aureolam vocant, apud Deum meretur. Vide etiam Bedam in hunc locum. Itaque sensus Dominici dicti est: Beatius est dare beneficium quàm accipere. Ratio, quia virtutis est dare, necessitatis accipere. Ex eadem scriptura noui Ariani docere volunt, Deum Patrem esse filio beatiorem; sed quid ijs respondendum, vide nost. 1. distinct. 9 Consentit quoque ethnicus Philosop. Aristoteles dicens, virtutis magis proprium esse ἐυποιεῖν quam ἐυπάσχειν.

CAPVT XXI.

v. 3. *Venimus Tyrum —— Inuentis autem discipulis.* Dixerat Dominus in Euangelio: *Si in Tyro & Sidone factæ &c.* Ecce peruenit Euangelij prædicatio ad Tyrios; & crediderunt; & Paulum abeuntem, magno comitatu, maxima deuotione, ad nauem deduxerunt. Obseruauit hoc etiam Beda.

v. 4. *Inuentis autem discipulis, mansimus ibi* (Tyri) *diebus septem; qui Paulo dicebant per spiritum, ne ascenderet Hierosolymam.* Quomodo per spiritum monebant Paulum ne ascenderet Hierosolymam, cum Paulus ipse superiori capite dixerit: *Ecce alligatus ego spiritu vado in Hierusalem?* Et, hoc capite per

Agabum & alios testetur spiritus eum Hierosolymis multa passurum; quod fieri non poterat nisi eò ascenderet? *Resp.* sensus est: discipuli per spiritum videntes, aut per reuelationem alijs factam intelligentes, quæ mala Hierosolymis passurus esset; rogabant eum ne eò ascenderet. Sed iterum quæritur, Si per spiritum sciebant eum Hierosolymis talia mala passurum; quomodo monebant ne ascenderet: cum prophetia illa impleri non posset nisi eò ascenderet? Responderi potest eos putasse prædictionem illam conditionatam esse: nempe multa eum Hierosolymis passurum, si eò ascenderet: Et proinde hortabantur ne ascenderet: quomodo Dauidi conditionatè dictum erat; *Tradent te viri Ceila.* Aliter dici potest quosdam discipulos vidisse per spiritum, & prædixisse quæ passurus esset; alios autem conatos eum reuocare à profectione. Nam & paulo post Agabus prædicit; alij autem deprecantur profectionem.

v. 6. *Illi autem redierunt in sua.* Sic Ioannes dicitur accepisse matrem Domini in sua, est enim vtrobique Græcè εἰς τὰ ἴδια. Quæ phrasis quid sibi velit, vide annotat. Ioannis 19.

v. 8. *Et intrantes domum Philippi.* Non quam vt propriam possidebat, sed quam fratribus fecerat communem; sicut & Ioannes qui matrem Domini accepit in sua. Erat enim Philippus ex ijs qui omnia sua contulerant in commune, atque adeo vnus ex ijs qui communium bonorum dispensationi fuerant ab Apostolis præpositi, Actor. 6. At cur primi illi fideles non vendebant domos, vt earum pretia conferrent in commune, sicut agros? Responsio perspicua, quia debebant eas retinere ad inhabitandum; nondum enim erant cœnobiticæ domus fidelibus ædificatæ, quod postea cœptum est fieri. Itaque singulæ domus fidelium erant quædam cœnobia seu magis cœnœcia, id est, domos communes.

Philippi Euangelista, qui erat vnus de septem. Scilicet diaconis. *Vnus* non est in Græco, rectè tamen additum ab interprete sensus illustrandi causa. Quod & ab Erasmo factum est; quamquam nonnulli MSS. codices id non habent. Philippum Lucas vocat Euangelistam ab officio prædicationis Euangelicæ apud infideles: quod quam diligenter & quo fructu exercuerit, probat historia capitis 8. huius libri.

v. 9. *Huic autem erant quatuor filiæ virgines prophetantes.* In his impletum illud Ioëlis: *Prophetabunt filiæ vestræ.* Dubium autem vtrum prophetasse dicantur, quia futura prænuntiabant; qualis propheta fuit Agabus, de quo statim post: an quia donum à Deo acceperant exponendi scripturas, præsertim propheticas, quæ ceteris sunt obscuriores. De quo genere prophetiæ loquitur Apostolus 1. Corinth. 14. Sanè quia pater insignis Euangelista erat, idemque prophetarum doctus interpres (nam Eunucho laboranti locum Isaiæ accuratè exposuit:) conuenienter intelligitur & filias in scientia scripturarum à Spiritu sancto, simul & à patre, institutas fuisse. *Virgines* autem, intellige virum non cognoscentes; eo modo quo sanctissima Virgo dicebat: *Quoniam virum non cognosco*; id est, perpetuæ virginitati ex voto consecratas. Nam si viros erant accepturæ, non erat causa cur peculiariter Lucas commemoraret, quod fuerint virgines. Et quidem refert Eusebius lib. 3. ex Polycrate, eas in virginitate consenuisse. De ijsdem vide Baronium tomo 1. Annalium. At Clemens lib. 3. Stromatum, dicit eas viris traditas à patre. Sed magis credendum Polycrati vtpote antiquiori. Fortè Clemens id habet ex aliquo apocrypho. Habet & alia paradoxa Clemens Alexandrinus: & Baronius dicit id omnium attestatione reijci. Polycrates dicit hunc Philippum fuisse vnum ex duodecim Apostolis; quod est contra id quod hic dicitur fuisse vnum ex septem diaco-
A nis. Vide Hieronymum in Polycrate. Cæterum virgines istæ *prophetantes*, non erant puellæ, sed adultiori ætate. Nam ea quæ Lucas hic commemorat, contigerunt anno Domini 58. Nec credibile est Philippum postquam diaconus factus est, procreasse liberos. Superabant ergo omnes hæ filiæ annum ætatis 25. Quæ res etiam facit ad probandum in eis perpetuæ virginitatis propositum. Quin & ex eo quod dicuntur prophetasse, argumentum probabile sumitur quòd virgines fuerint proposito & voto. Nam virgines quæ nuptias cogitant, parum aptæ sunt dono prophetiæ recipiendo.

v. 14. *Cum ei suadere non possemus, quieuimus dicentes: Domini voluntas fiat.* Quæ voluntas intelligitur, B Beneplaciti an Signi? id est, voluntas absoluta, an voluntas præcepti? Vtraque intelligi potest: Nam & absolutè Deus volebat Paulum multa pati Hierosolymis; quod satis significabat per tam frequentes prædictiones. Ex ijsdem prædictionibus satis intelligebat Paulus sibi præcipi à Deo, vt Hierosolym. proficisceretur. Vide annotation. Matth. 6. Sed quomodo dicitur de voluntate beneplaciti: *Domini voluntas fiat*, cùm illa voluntas semper impleatur, etiam nobis repugnantibus? Respondetur non hunc esse sensum: Optamus vel oramus vt de Paulo fiat quod Deus statuit; sed istum. Non repugnemus amplius, sed potius acquiescamus voluntati ac beneplacito Dei, quod nobis per Prophetas suos declarauit. Ita Iudas Machabæus: *Sicut fuerit voluntas in cælo, sic fiat*; loquens C de incerto euentu sui prælij. Ita etiam vulgo dicunt pij Christiani in rebus aduersis: *Fiat voluntas Domini.* Quin & hoc modo intelligi potest petitio orationis Dominicæ, vt sensus sit: Placeat nobis omnis voluntas tua, & nunquam contra eam murmuremus; sicuti placet Angelis in cælo. Fere tamen exponitur de voluntate signi, hoc sensu: Faciamus id quod præcipis.

v. 18. *Sequenti autem die introibat nobiscum Paulus ad Iacobum.* Quare non ad Petrum, nisi quia Petrus Hierosolymis non erat, sed iam Romæ vel in Italiæ partibus agebat? vnde hoc loco, vbi alioqui maximè oportebat, nulla Petri mentio.

v. 19. *Narrabat per singula quæ Deus fecisset in gen-* D *tibus per ministerium ipsius. At illi cum audiuissent, magnificabant Deum.* Vide annot. supra c. 14. v. 16.

v. 20. *Vides frater, quot millia sunt in Iudæis, qui crediderunt, & omnes æmulatores sunt legis. Omnes*, id est, plerique omnes. Ægrè enim poterant adduci Iudæi, vt auellerentur ab obseruatione legis, aut vt sibi eam putarent non esse obseruandam: vel quia consilium Dei de legis abrogatione per legem Christi, non satis capiebant, præsertim cum esset lex diuina; vel propter consuetudinem. De quo vide comment. Rom. 14. Ex quo loco etiam constat non omnino omnes Iudæos qui crediderant, fuisse tales. Erant enim qui scientiam haberent libertatis non obseruandi; quamuis ea libertate quidam eorum per imprudentiam abuterentur, cum offendiculo fratrum infir- E morum. Sed quæritur, an hi verè fuerint Christiani, cum appareat eos fuisse Iudaizantes; existimantes legem debere seruari? At Iacobus eos numerat inter fideles, dicens: *Quot millia sunt in Iudæis qui crediderunt.* An hic locum habet illud ad Rom. 14. *Vnusquisque in suo sensu abundet*? Quod etiam de malè opinantibus circa religionem, intelligitur. Vide comment. illius loci.

v. 21. *Dicens eos non debere circumcidere filios suos, neque secundum consuetudinem ingredi.* Id est, malefacere Iudæos si circumciderent filios suos, aliasque legis ceremonias de more seruarent. Nam etsi Iudæi extra metum scandali ad hæc non tenerentur, atque id Paulus doceret; non tamen docebat illicitum illis

esse legalium obseruationem, vt calumniabantur aduersarij. Igitur *non debere eos*, idem est quod non licere eis; vel, transposita negatione, debere non circumcidere; Græcè tantum est: λέγων μὴ περιτέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα, &c. *Dicens non circumcidere eos filios*; id est, prohibens eis ne circumcidant. At sensum bene reddidit interpres, vt & iisdem verbis Erasmus.

v. 24. *His assumptis sanctifica te cum illis, & impende in illis, vt radant capita.* Et infrà: *Postera die cum illis sanctificatus intrauit in templum annuntians expletionem dierum purificationis.* Cur hîc non est mendacium & simulatio, cum Paulus reuera dies à lege præscriptos non explesset, sed id tantum videatur præse tulisse; adiungens se socium alijs qui expleuerant? dicitur enim postera die quàm ad Iacobum venisset, id fecisse. Responderi potest, Paulum hic non egisse Nazaræum, sed suo facto palam probasse istorum quatuor Nazaræismum.

Et scient omnes quia quæ de te audierunt, falsa sunt; Non dicit: Putabunt, sed *scient*. Non ergo simulatio aliqua hîc suadetur Paulo, sed vera legis obseruatio, vnde intelligatur quod reuera non docuerat illicitam esse Iudæis obseruationem legalium eo tempore. Vnde ipsemet Timotheum Iudæum circumciderat, suprà cap. 16.

v. 26. *Tunc Paulus assumptis viris postera die purificatus, &c.* Quare Paulus in hoc facto non fuerit reprehensibilis, sicut Petrus ad Galat. 2. à Paulo reprehensus, quod abstineret à cibis lege prohibitis. Vide comment. ad Galat. 2. Resp. quia Petrus fecit cum scandalo gentilium, non Paulus.

v. 28. *Insuper & Gentiles induxit in templum.* Vide annot. 3. Reg. 8. & ad Hebræos 9. ad illud: *Sanctum sæculare*, & ibi Riberam.

v. 30. *Et apprehendentes Paulum, trahebant eum extra templum.* Ergo hæc fiebant in templo. *Et statim clausæ sunt ianuæ*, scilicet templi, velut prophanari per ingressum hominis gentilis.

v. 38. *Græcè nosti, &c.* Vide annotat. Matth. 27. Quare Paulus ei Græcè loquebatur, cum tribunus esset homo Romanus? quia Græca lingua passim erat vsitatior, & plerisque etiam Romanis nota: sicut nunc passim gallica etiam apud Belgas, Anglos, Germanos. Vnde Paulus etiam ad Romanos Græcè scripsit.

CAPVT XXII.

v. 3. IVxta veritatem paternæ legis, Græcè: κατὰ ἀκρίβειαν. Vide Annot. 2. Machab. 2.

v. 9. *Qui mecum erant, lumen quidem viderunt, vocem autem non audierunt eius qui loquebatur mecum.* Cap. 9. sic legitur: *Viri autem illi qui comitabantur cum eo, stabant stupefacti, audientes quidem vocem; neminem autem videntes.* Quomodo illa consentiunt: *Vocem non audierunt eius qui loquebatur mecum*; Et, *Audientes quidem vocem*? Nam de alijs duobus nulla est difficultas; *Lumen viderunt*, Et, *Neminem videntes.* Licet enim lumen viderent, neminem tamen videbant cum Paulo loquentem. Responderi potest duobus modis. Quidam dicunt comites Pauli audiuisse quidem sonum confusæ vocis: sed quid ea significaret, distinctè non potuisse intelligere. Sic Ioannis 12. legitur vox facta ad Christum: *Et clarificaui, & iterum clarificabo*: De qua voce dicit Christus, *Non propter me hæc vox venit, sed propter vos*: & tamen eam turbæ audientes, non intellexerunt; sed alij dicebant tonitruum factum esse, alij Angelum ei esse locutum. Aliter intelligi potest, comites Pauli audiuisse quidem vocem ipsius Pauli respondentis, non autem Christi loquentis. Vnde hic expresse additur: *Eius qui loquebatur mecum.*

v. 13. *Saule frater, respice. Respice*, verbum est operatorium, quo restitutus est Paulo visus; sicut in

A Euangelio Lucæ cap. 18. quando Dominus cæco dixit: *Respice.* Et sicut illud, *Surge, & ambula*, & alia huiusmodi.

v. 14. *Et videres Iustum, & audires vocem ex ore eius. Iustum*, id est Christum, quem vocat *Iustum*, quod in eo vera & perfectissima esset iustitia; & quód vera iustitia non aliunde, quàm per ipsius meritum haberi possit. Quod quidem conuenienter Saulo dicitur, qui iustitiam ex lege quærebat, iustitiæ quæ à Deo est per Christum, nolens esse subiectus. Vidit Christum oculis corporeis in humana ipsius & gloriosa specie. Vnde & statim excæcatus est, claritatem non sustinens. Vocem quoque ipsius ad se corporaliter loquentis audiuit, sed cum terrore; scilicet increpantis: *Quid me persequeris? Durum est tibi, &c.* Verisimile est autem

B Christum Paulo apparuisse in sublimi aëre vicino, non autem è summo cælo, sicut Stephano; Stephanus enim certans pro Christo videre illum debuit ibi existentem, vbi sedebat in gloria Patris, & quò ipse statim per agonem mortis erat recipiendus, quasi loco beatitudinis & gloriæ promissæ & exspectatæ, ei monstrato: Saulus autem persecutor inde videre & audire Christum debuit, vbi eum persequebatur, scilicet in terra. Non potest autem dici hic intelligi visionem tantum imaginariam; aut corporalem quidem, sed Christi per Angelum in similitudine corporis eius repræsentata; quia hoc non esset Christum ipsum videre, sicut alij Apostoli & discipuli eum viderunt post eius resurrectionem. Atqui Paulus 1. Corinth. 15. se illis annumerat, tanquam veris & ocula-

C tis testibus resurrectionis. Vidit ergo suis oculis ipsum Christum in propria specie humana. Vide Comm. 1. Corinth. 15.

v. 16. *Baptizare & ablue peccata tua.* Quomodo dicitur ei: *Ablue peccata tua*, cum nemo sibi ipsi remittat peccata? *Resp.* sensus est: Suscipe baptismum, & per baptismi lotionem accipe peccatorum tuorum remissionem. Potest verbum Græcum passiuè verti; quod huic loco magis quadrat; & est in MSS. Martinus Duncanus lib. 1. contra Anabaptistas, dicit ex hoc loco apertissimè liquere, quod Paulus non prius, sed per baptismum acceperit remissionem peccatorum. Et sane Ananias, qui poterat saltem verisimiliter cognoscere magnitudinem contritionis in Paulo, de quo habebat tam insignem reuelationem; non ita

D fuisset locutus, nisi putasset ordinariè per contritionem non haberi remissionem peccatorum ante Sacramentum. At dices, Paulum illo triduo raptum in tertium cælum & in paradisum, & audisse arcana quæ non licet homini loqui; proinde verisimile esse quod iam, iam erat in gratia Dei; neque enim Deus nisi amicum suum in cælum raperet, & ei ineffabilia arcana reuelaret. Respondetur, reuelationes illas, non hoc triduo factas, sed alio tempore, ac fortè longè post: de quo vide Baronium, & nostrum Commentarium in 2. ad Corinth. 12. Quod non hoc triduo, vel ex eo manifestè colligitur, quod Paulo dictum est in ipsa sui conuersione: *Ingredere ciuitatem, & dicetur tibi*, scilicet à discipulis Christianis, *quid te*

E *oporteat facere*, Id est, ibi catechizaberis; quod certè opus non erat, imò planè fuisset superfluum, si antequam ad eum Ananias veniret, iam diuinitus erat institutus, non in rudimentis tantum fidei Christianæ, sed in summis ac secretissimis mysterijs. Bellarminus lib. 1. de Sacramentis in genere cap. 15. dicit scripturam hîc disertis verbis docere, sacramenta in præsenti gratiam adferre, & internam ablutionem tunc perfici, quum exterius baptizamur. Idem significat lib. 2. cap. 3. Sed. lib 2. de Pœnitentia cap. 14. ad hunc locum sibi obiectum pro ea doctrina quæ dicit contritionem posse esse sine remissione peccatorum, conatur respondere, & multa dicit, sed quæ non

videntur satisfacere. Obijci tamen potest illud quod Concilium Trident. dicit contingere contritionem aliquando esse charitate perfectam, ante susceptionem Sacramenti. Quod videtur maximè locum habuisse in Paulo; cuius tam mirabilis fuit conuersio. Vide nostra in 4. distinct. 17.

v. 22. *Audiebat autem eum vsque ad hoc verbum*. q. d. Eo audito verbo non sustinuerunt eum diutius audire, sed leuauerunt vocem suam, &c.

v. 25. *Si hominem Romanum, &c.* Apostolus dicit se ciuem Romanum, quia ius & priuilegia ciuitatis Romanæ possidebat, ij enim ciues Romani vocabantur. Vnde dicit Tribunus: *Ego ingenti summa hanc ciuitatem consecutus sum. Natus* autem erat *ciuis Romanus*; quia natus Tharsi, quæ Romana ciuitate donata erat. Itaque Paulus in eo priuilegio natus erat. Priuilegium illud erat, vt qui eo donatus erat, vel cum eo natus, vbicumque gentium sub Romano imperio esset, à vi liber & immunis esset, tantum commemoratione verbi, Romanus ciuis sum. Legendum autem *Ciuitatem*, non *Ciuilitatem*, vt ciuitas intelligatur ius & priuilegium. Græcè πολιτείαν. Vide Franciscum Lucam in Notationibus.

CAPVT XXIII.

v. 1. *Viri fratres, ego omni conscientia bona conuersatus sum ante Deum.* Videtur loqui de vera iustitia, qui addit, *Ante Deum*; & non addit à quo tempore. Sic Lucæ 1. *Erant ambo iusti ante Deum, &c.* Vide Comment. 2. ad Timoth. 1. Similis locus Act. 24. & 26. Vide quoque comment. ad Philipp. 3. & ad Titum 3.

v. 3. *Percutiet te Deus paries dealbate.* Paulus iussus percuti à principe sacerdotum dicit ad eum, *Percutiet te Deus paries dealbate.* Quomodo hæc verba Pauli non continent maledictum & contumeliam aduersus principem sacerdotum? Deinde, maledictum agnoscere videtur Paulus, quando se excusans ait: *Nesciebam, fratres, quia princeps est sacerdotum? scriptum est enim; Principem populi tui non maledices. Resp.* quantum ad verba Pauli, non dixit: *Percutiat*, sed *Percutiet*; & proinde non est imprecatio, sed futuri prænontiatio. Quamuis etiam respiciat ad hypocrisim personæ; erat enim Sadducæus, teste Iosepho & proinde indignus, qui vel Iudaïco sacerdotio fungeretur. Quantum ad verba: *Nesciebam, &c.* quidam hîc intelligunt ironiam; quidam putant eum verè nescijsse. Confer hîc Comment. B. P. in Actum Apost.

Cæterum maledicere iudici palam iniusto, & manifestam reo iniuriam facienti, sicut hîc factum; non videtur illicitum, saluis circumstantijs. Ita sancti Martyres aliquando iudicibus iniustis responderunt. Ad præceptum legis, *Principi populi tui non maledices*; respondetur, nec iudici detrahendum, nec principi maledicendum, animo nocendi: imo nec simpliciter; nisi rei grauitas, & publica vtilitas, & Dei honor postulent.

Paries dealbate. Similis locutio cum illa Euangelica: *Sepulchrum dealbatum.* Sicut enim sepulchra dealbata exterius speciosa sunt, interius autem plena ossibus mortuorum, vt ait Dominus: ita paries dealbatus exterius candorem ostendit, intus autem luteus est aut argillaceus. Respicitur enim ad parietes ex luto vel argilla factos, non ex lapide natiuo aut cocto. Qualis & apud Ezechielem cap. 13. significatur: *Ipse ædificabat parietem, illi autem liniebant eum luto absque paleis.* Porro de hoc maledicto Pauli vide Pererium in epistolam ad Rom. cap. 12. disput. 2. & Lorinum.

v. 6. *Ego Pharisæus sum, filius Pharisæorum.* Vide annotat. Matth. 16. Paulus verè erat Pharisæus secta, & Pharisæi filius, & Pharisæi Gamalielis discipulus. Nam Pharisæum esse non vitium nec errorem, sed

A institutum seuerioris vitæ tantum significat. Vide etiam annotat. Matthæi 23. Quæritur autem an Paulus significet etiam tunc se fuisse Pharisæum, an tantum fuisse aliquando. Videtur dicere quod etiam tunc quando loquebatur, Pharisæus erat, nimirum quoad fidem doctrinæ, in qua ab eis dissentiebant Sadducæi; non tamen verisimile est Paulum eo tempore adhuc obseruasse Pharisaïcum vitæ institutum quoad viuendi regulas, vt abstinentias, ieiunia, preces.

De spe & resurrectione mortuorum ego iudicor. Paulus bona quadam arte vitæ & causæ suæ consulens, iudices suos inter se committit, iniecta mentione resurrectionis mortuorum; dum crimen de quo accusabatur, ex hypothesi transfert ad thesim. Accusatus enim quod prædicaret Iesum resurrexisse; dicit se iudicari
B de resurrectione mortuorum; idque rectissimè, quia vt ipse ratiocinatur 1. ad Corinth. 15. *Si Christus non resurrexit, inanis est fides nostra*: maximè ea parte qua credimus resurrectionem mortuorum nullum ergo mendacium est in hac defensione Pauli, neque vafrè quidquam egit, sed prudenter & Christianè.

v. 8. *Sadducæi enim dicunt non esse resurrectionem, neque Angelum, neque spiritum.* Quomodo hic dicitur quod Sadducæi dicant non esse Angelum, cum Sadducæi recipiant Pentateuchum Moysi, in quo frequens est Angelorum mentio? Fortè per Angelum ijs locis non aliud quàm Deum intelligunt humana specie apparentem: aut, Origenis more, allegoricas faciunt locutiones, vt Angelus intelligatur instinctus bonus, vel
C admonitio bona à Deo humanæ menti inspirata. Est enim hæreticis commune scripturas etiam apertissimas detorquere ad alienum sensum. Fortassis ea loca Pentateuchi non recipiebant Sadducæi, sicut Manichæi ex Euangelio recipiebant quod eis placebat; reliqua reijciebant. Additio Censoris.

Neque spiritum. Dubium de quo spiritu hoc intelligatur, vtrum de spiritu Dei, id est, de Spiritu sancto, an de spiritu hominis, id est, de anima post mortem corporis superstite. Nam de spiritu Angelico non videtur intelligendum, quod iam Angelum nominasset tanquam diuersum; vnde sequitur: *Pharisæi autem vtraque confitentur.* Qui & statim referuntur dixisse. *Quid si spiritus locutus est ei aut Angelus?* quod sanè
D videtur de spiritu hominis accipiendum, hoc sensu: Quid si spiritus hominis alicuius mortui, aut Angelus ei apparuit, & annuntiauit ea quæ prædicat, maximè de resurrectione mortuorum? Nam contra pestilentem doctrinam Sadducæorum erat eo tempore fidelium persuasio, non solum esse Angelos, & superesse spiritus humanos post mortem; verùm etiam interdum hominibus apparere & loqui. Vnde discipuli Christi existimabant se spiritum videre, quando Dominum suum rediuiuum cernebant. Et in hoc libro, fideles audita Petri voce, quem carcere clausum putabant, dixerunt; Angelus eius est. Neque potest hic sensus dari: Neque Angelum, neque omnino spiritum: quasi dicat Sadducæos negasse Angelum; & in vniuersum substantiam vllam merè spiritualem & incorpoream,
E in natura rerum existere; quasi spiritus sit genus Angelum comprehendens: Nam Lucas ea vult esse distincta, cum dicit Pharisæos vtrumque confiteri. Deinde, nec subiuncta Pharisæorum verba, in quibus spiritus præponitur, hunc sensum admittunt.

v. 15. *Erant autem plus quàm quadraginta viri. Viri* non est in Græco, rectè tamen additum ab interprete, tametsi MSS. non habent.

Qui hanc coniurationem fecerunt. Erat ergo deuotio iurisiurandi religione firmata, quo minus liceret à proposito resilire.

CAPVT XXIV.

v. 5. *AVctorem seditionis sectæ Nazarenorum.* Pro secta Græcè *αἱρέσεως*, quæ tunc generaliter quamuis sectam significasse videtur, saltem vitiosam. Paulus in sua responsione ait: *Secundum sectam quam dicunt hæresin.* Sed ibi pro secta Græcè est *ὁδὸς*; vt vertendum potius fuerit, *secundum viam quam dicunt sectam*; concedit enim & fatetur religionem Christianam esse viam, id est, certam rationem, formam ac institutum viuendi; non tamen sectam; licet aduersarij sic eam vocarent. Vnde & Lucas postea hoc eodem cap. rursum *viam* vocat dicens de præside; *Certissimè sciens de via hac*: id est, probè instructus de hoc genere vitæ ac religionis. Non ergo ex hoc loco doceri potest religionis Christianæ institutum sectam vocari. Cicero initio Paradoxorum: Cum in ea hæresi est, quæ nullum sequitur florem orationis, &c. vbi hæresim videtur vocare opinionem priuatam & peculiarem, qua asseritur aliquid inopinabile, & à communi sensu diuersum. Cur religio Christiana non rectè vocetur hæresis, colligitur ex Hier. super ad Galat. 5. & habetur apud Gratianum 24. q. 3. c. Hæreses; quia scilicet non eligitur humano arbitrio, sed tradita est diuinitus. Vide Hieronymum.

v. 14. *Secundum sectam quam dicunt hæresim.* Quæritur an loquatur de religione Christiana, an de instituto Pharisaïco? Pro priori facit illud: *Quam dicunt hæresim.* Nam Tertullus in sua oratione religionem Christianam vocauerat hæresim. Sed responderi potest sensum esse, *quam dicunt*, id est, quam (scilicet viam) vulgo vocant hæresim, seu sectam; quia etiam institutum Pharisæorum vocabatur secta, Græcè *αἵρεσις*, id est, institutum quoddam peculiare. Et Paulus hoc loco sicut & in concilio sacerdotum se defendit ea ratione quod vixerit iuxta institutum Pharisæorum, quod erat apud Iudæos probatum; vnde & hic repetit quod illic dixerat de fide resurrectionis mortuorum.

v. 15. *Spem habens in Deum, quam & hi ipsi expectant, resurrectionem futuram iustorum & iniquorum.* Non significat iniquorum resurrectionem esse obiectum spei, sed resurrectionem in genere; quæ magnum bonum est, licet iniquis non sit bona.

v. 17. *Eleemosynas facturus in gentem meam: veni.* Eas scilicet eleemosynas de quibus agitur Rom. 15. 1. Cor. 16. & in 2. Epist. cap. 8. & 9. Galat. 2. Erat hæc secunda legatio Pauli pro sanctis pauperibus, qui erant Hierosolymis, nam de prima, quam cum Barnaba communem habuit, agitur suprà cap. 11. in fine. Vide Comment. Galat. 2.

v. 20. *Si quid inuenerunt in me iniquitatis.——Nisi de vna hac solummodo voce, &c.* Non significat eam vnam inuentam in se iniquitatem, quod exclamauerit, sed phrasi Hebraica (*nisi*) pro (*sed tantum*) ponitur; quasi dicat; Sed tantum hoc in me accusare possunt, quod exclamauerim, &c. Vide Ioan. 17. v. 12. Notandum quoque interdum contra, (*sed*) pro (*nisi*) phrasi Hebraica accipi, vt cum dicitur: *Omnis blasphemia remittetur hominibus, sed spiritus blasphemia non remittetur*, id est, excepta blasphemia in Spiritum sanctum. Et 1. ad Corinth. 6. *Omne peccatum extra corpus est, qui autem fornicatur, in corpus suum peccat*, id est, excepto peccato fornicationis.

v. 24. *Cum Drusilla vxore sua quæ erat Iudæa.* Et filia Herodis Agrippæ, de qua vide Iosephum lib. 20. Antiquit. cap. 5.

Et audiuit ab eo fidem, quæ est in Christum Iesum. Quæritur an crediderit, hoc enim videri potest, quod Felix eius concione tremefactus est, nemo autem timet quod non credit. Respondeo, videtur credidisse iudicium futurum, saltem opinatiuè; quia ratione

A naturali vtcumque potest illud homo assequi, quantum ad animas. Iustum est enim bona opera remunerari, & puniri malefacta. Item, quia coniugem habebat Iudæam, quæ secundum suam religionem id credebat. Sed de Christo non apparet quod crediderit aliquid secundum pietatem; sed fortassis simulauerit, vt spem Paulo faceret, muneris aut pecuniarum interuentu, euadendi.

v. 25. *Disputante autem illo de iustitia & castitate, & iudicio futuro, tremefactus Felix.* De iustitia, quia Felix auarus erat, & iustitiam pretio habebat venalem. Nam & à Paulo sperabat pecuniam; & cum non acciperet, gratiam voluit præstare Iudæis relinquendo

B Paulum in vinculis. De castitate coniugali, quia gentiles passim, eo maximè tempore, vt ex Suetonio & alijs auctoribus discere licet, varijs atque infandis immunditijs etiam legitimum thorum commaculabant, peruertentes vsum naturæ, vt est ad Rom. 1. Vnde & fornicatio simplex non reputabatur apud illos peccatum. Act. 15. De iudicio futuro, vt eius commemoratione & fide reuocaretur ab his & huiusmodi peccatis. Et nota quod non fidem specialem his Paulus prædicauerit, dicens: Credite vobis per Christum donari peccata, vosque per ipsum iustos esse; & certissimè salutem consecuturos. Quod si dixisset, nihil fuisset opus terribilis iudicij commemoratione, per quod Felix contremisceret.

C Quæres an timor ille fuerit donum Dei. Sanè non dubium quin donum fuerit, in quantum erat aliquid boni, quo retrahebatur à malo. An autem pertinuerit ad gratiam Christi; maior quæstio, inde pendens an ille timor fuerit bonum aliquod salutare, id est pertinens ad salutem vitæ æternæ; de his enim bonis dictum est à Christo: *Sine me nihil potestis facere.* Videtur autem tale bonum fuisse, si ex fide aliqua Christi mediatoris processerit; non item, si ex sola commemoratione iudicij diuini; quomodo etiam Adam statim vt peccauit; timuit, quia Deum vt iudicem suum apprehendebat.

v. 26. *Quod pecunia ei daretur à Paulo.* Vnde sperabat pecuniam à Paulo paupere? Idcirco opinor quia Paulus dixerat se Hierosolymam venisse facturum

D eleemosynas in gentem suam. Vnde suspicabatur esse hominem pecuniosum, aut certè amicos habere diuites, qui pro eius redemptione libenter essent multum pecuniæ daturi.

CAPVT XXV.

v. 10. *AD tribunal Cæsaris sto, ibi me oportet iudicari.* Hoc dicit Paulus quia ciuis Romanus erat, id est, priuilegium habens ciuitatis Romanæ; huiusmodi autem periclitantes, ad Cæsarem appellare poterant. Hinc discimus non pertinere ad fortitudinem Christianam, sed potius esse insanæ temeritatis, semet zelo quodam imprudenti in mortem præcipitare, aut etiam vbi patet via vel occasio euadendi, eam non arripere; id quod Paulum vbique fecisse legimus. Nam Damasci fuga euasit, Philippis & Hierosolymis

E se ciuem Romanum profitetur, Cæsareæ ad Cæsarem appellat, Romæ etiam apud Neronem primo & secundo causam suam egit, quam vocat defensionem, atque huiusmodi præsidijs non solum potest, sed & debet vti Christianus, tum ad vitæ suæ defensionem, ad quam tenetur, tum ad auertendum in alijs homicidium. At dices: Nemo alius martyrum legitur appellasse à sententia iudicis contra se lata aut ferenda. Respondeo, non omnia esse scripta; & in præsenti facto multa concurrere, propter quæ omnino debuerit Paulus appellare; quia ciuis Romanus, quia Romæ se testificaturum ex reuelatione didicerat, quia debebat adhuc gentibus prædicare, quarum erat doctor. Item sciebat deferendum esse suæ appellationi. Quod si alij martyres appellassent, nec tamen fuisset delatum, vis

fuiſſent non libenter mortem pro Chriſto oppetere. Chriſtus quoque non appellauit; quia nec ciuis Romanus erat, nec facere quidquam debuit in iudicio nec dicere, ex quo videretur haud voluntariè pati. Fortè S. Chryſogonus & alij quidam nobiles, aut Romani ciues appellarunt ad Cæſarem.

Hinc etiam liquet quòd liceat appellare nondum audita inferioris iudicis ſententia, quando videlicet iudex ſuſpectus eſt aliquo modo. Non repugnat autem huic Apoſtoli defenſioni, ad Rom. 12. *Non voſmetipſos defendentes*; Ibi enim vindicta prohibetur, non defenſio legitima; eſt enim Græcè, *vindicantes*. Vnde & ſequitur; *Scriptum eſt enim: mihi vindictam.* Nec illud repugnat 1. Corinth. 6. *Iam omnino delictum eſt quod iudicia habetis inter vos. Quare non magis iniuriam accipitis?* ibi enim ſignificat lites plerumque non ſuſcipi & produci ſine peccato; propter odia & acerbitates animorum, quæ intercedunt, etiamſi iuſtam quis cauſam foueat; ideóque in rebus minutis ſatius eſt eas dimittere, quàm temporis iacturam facere; Hic autem Paulus de vita periclitabatur, quæ toti Eccleſiæ adhuc multum erat neceſſaria; & reuelationem acceperat à Domino, quod & Romæ oporteret eum teſtificari; ideoque appellandi Romam occaſionem hanc arripuit, tamquam oblatam ad perficiendum quod Deus prædixerat. Vide comment. 1. Corinth. 6. Nec fecit Paulus contra illud: *Audet aliquis veſtrum iudicari apud infideles, & non potius apud ſanctos?* hoc enim locum habet cum ambo litigantes Chriſtiani ſunt; qui proinde in iudicem vel arbitrum aliquem Chriſtianum conſentire & compromittere poſſunt & debent. At Paulo negotium erat contra Iudæos incredulos, qui Chriſtianos infensè oderant & Chriſtianam religionem ex profeſſo impugnabant; tantum abeſt, vt Chriſtianum iudicem admiſſuri eſſent. Vnde Paulus neceſſitate compulſus ad Cæſarem appellauit; qui etſi etiam religioni Chriſtianæ tunc fuiſſet parum æquus: poterat tamen ab eo, tanquam neutrali, ſperari rectum iudicium de eo quod Iudæi Paulo intentabant; nempè vtrum in templum & legem peccaſſet. Item huiuſmodi exemplis oſtenditur, etiam rectè feciſſe S. Ignatium, quando ſuam & ſuorum ſociorum innocentiam calumnijs improborum quorumdam impetitam, voluit aduerſus eos, & ad totius ſocietatis honorem & Eccleſiæ vtilitatem, publicis teſtimonijs eſſe comprobatam, neque ceſſauit vſque dum & pro ſe ac ſuis à iudice lata eſſet ſententia; & rei geſtæ publicum in ſcripto obtineret inſtrumentum; quod exſtat in vita eius per Ribadeneiram, lib. 2. cap. 14.

Quæres, quomodo ex eo quod Paulus ait: *Ad tribunal Cæſaris ſto, ibi me oportet iudicari*, & rurſum; *Cæſarem appello*: non ſit conſequens ad iudices laïcos pertinere iudicium de controuerſijs religionis? *Reſp.* Dictum id eſt, ratione perſonæ, non cauſæ; erat enim Paulus ciuis Romanus. Nam quod ad cauſam attinet, ſubterfugere non poterat, quin vel Romæ iudicaretur à Cæſare, vel Hieroſolymis apud ſuos aduerſarios; elegit itaque id in quo minus erat periculi, quamquam & ratione cauſæ potuit aliquo modo iudicari apud Cæſarem: accuſabatur enim Paulus velut ſeditioſus, & plebem commouens contra Cæſarem, quaſi alium regem prædicaret; cuius rei cognitio ad Cæſarem ſpectabat. Vnde & ſuprà hoc eodem cap. crimen hoc depellit à ſe dicens: *Quoniam neque in legem Iudæorum, neque in templum, neque in Cæſarem peccaui.* Item, apud quemcumque iudicem, etiam incompetentem, iniuſtum & infidelem, licet cuique ſe & cauſam ſuam iuſta ratione defendere, quando iudicium declinare non poteſt, ſicut etiam apud priuatos homines rectè quis ſe purgat, negando, vel cauſam reddendo facti ſui; ſi fuerit apud eos inſimulatus

A alicuius criminis. Per hoc enim non agnoſcit in eis poteſtatem publicam, ſed ſolùm iudicandi rationalem facultatem. Item, appellat ad Cæſarem vt ab eo abſoluatur tanquam innocens, dum non probatur nocens.

Iudæis non nocui, ſicut tu melius noſti. Græcè: *Iudæis nihil iniuriatus ſum, ſicut & tu melius noſti.* Quare dicit: *Melius*? non comparatione Pauli, ſed Iudæorum fortaſſe, qui malitia excæcati nolebant videre Pauli innocentiam.

v. 13. *Agrippa rex & Bernice deſcenderunt Cæſaream ad ſalutandum Feſtum.* Hic Agrippa filius fuit Herodis, quem Angelus Domini percuſſit, ſuprà cap. 12. Bernice ſecundum quoſdam ſoror eius fuit, ſecundum alios vxor, quod & tradit Liranus, ex Ioſepho. Qui viri nomen eſſe dicunt, refelluntur ex Græco. Auctor interpretationis nominum propriorum B ſcripturæ, interpretatur grauem victoriam, vel pondus victoriæ, nimirùm ex Græcis vocabulis *βάρις* & *νίκη*. Equidem magis crediderim compoſitum eſſe ex Hebræo ſeu potiùs Syriaco (Ber) & Græco *νίκη*, & ſignificari filiam victoriæ. Nomen idem eſt cum *Veronica*, ſeu potiùs Beeronica, ô littera interpoſita euphoniæ cauſa. Hinc & viri nomen Berocinianus, in Actis Synodi Chalcedonenſis.

v. 19. *Quæſtiones verò quaſdam de ſua ſuperſtitione habebant aduerſus eum.* Græcè, *περὶ τῆς ἰδίας δεισιδαιμονίας*, quidam in bonum interpretantur; *de ſua ipſorum religione.* At non eſt neceſſe, ſed poteſt generatim intelligi, vt ſit vox media. Vide Lexicon Græcum.

C

CAPVT XXVI.

v. 5. SEcundum certiſſimam ſectam noſtræ religionis vixi Phariſæus. Vide Annot. Matth. 16. Græcè eſt: *Secundum exactiſſimam*, ſeu vt Eraſmus vertit, *exquiſitiſſimam ſectam.* Pro *ſectam*, in Græco eſt *αἵρεσις*, quod vocabulum tunc generale erat ad omnem ſectam, poſteà ſpecialius vſurpari cœptum; imò & iam tum cœpit ſpecialem illam habere ſignificationem, vt patet ex his ſcripturæ locis: *Oportet hæreſes eſſe. Hæreticum hominem poſt vnam, &c.* Vocatur autem Phariſæorum ſecta certiſſima ſeu exactiſſima, quia probatiſſima inter ſectas Iudaïcas. Sadducæi enim hæretici erant; Phariſæi, orthodoxi quantum ad ea quæ profitebantur ex illo inſtituto quo erant Phari- D ſæi, tametſi traditiones quædam partim vanæ, partim etiam noxiæ imò & impiæ, poſteà ab illis excogitatæ ſunt, & populo traditæ. At Sadducæi origine & profeſſione fuerunt hæretici, non multum diſſimiles à ſecta Epicureorum. Legitur quidem apud Ioſephum & Epiphanium Phariſæos docuiſſe *μετεμψύχωσιν*, idque probant quidam ex eo quia dicebant Chriſtum eſſe Eliam aut Hieremiam aut vnum ex Prophetis. At non legimus Phariſæos hoc dixiſſe, ſed homines è vulgo. Deinde, ſi verè fuit ea doctrina Phariſæorum, referenda eſt non ad inſtitutum & profeſſionem eorum, ſed ad poſtea inuectas corruptelas doctrinæ, à pleriſque eorum receptas. Certè conſtat ex Act. 23. & aliundè Phariſæos credidiſſe reſurrectio- E nem mortuorum; cùm qua non bene conſiſtit *μετεμψύχωσις*. Sic enim animæ migrant è corpore in corpus; quid igitur opus vt primum corpus quod habuit anima, aliquando reſurgat; cùm naturali eius deſiderio ſatisfiat per coniunctionem alterius corporis?

v. 18. *Aperire oculos eorum.* Spirituales nimirum. Vbi nota non Deo tantum, ſed & hominibus Dei miniſtris tribui, *aperire oculos* mentis hominum à Deo aberrantium; ſed Deo id conuenit principaliter, hominibus miniſterialiter. Et nota quod etiam id quod ſequitur, *vt conuertantur*, in Græco actiuum eſt, *conuertere à tenebris ad lucem*; vt vtrumque tam aperire

quàm conuertere Paulo tribuatur, sed eo modo quo dixi.

Et sortem inter sanctos. Vocatur sors quia non ex meritis. Additur tamen: *Per fidem quæ est in me*, quia fides est initium iustificationis gratuitæ. Sic alibi docet nos iustificari gratis per fidem, Rom. 3.

v. 20. *Et gentibus annuntiabam, vt pœnitentiam agerent, & conuerterentur ad Deum, digna pœnitentiæ opera facientes.* Nota manifestum locum vbi Paulus non sola fide contentus, digna pœnitentiæ opera requirit ad iustificationem. Qui locus obijciendus est ijs, qui ex epistolis Paulinis solam fidem nobis obiectant; neque enim sibi Paulus contrarius est. Item conferatur hic locus cum illo Matth 3. & Lucæ 3. *Facite fructus dignos pœnitentiæ.* Vtrobique facere fructus dignos seu opera digna pœnitentiæ, ab ijs exigitur, qui nondum erant baptizati, sed tamen illi quibus Ioannes loquitur, erant circumcisi. Quare hic Paulus non nominat fidem? quia sub pœnitentia etiam fides comprehenditur hoc loco, quia non potest quis infidelis pœnitentiam agere, nisi primum ex infidelitate conuertatur ad fidem.

v. 22. *Nihil extra dicens quàm ea quæ Prophetæ locuti sunt, &c.* Non significat nihil extra scripturas doceri aut credi debere; sed excusat se tanquam nullo modo culpabilem, & iustissima ratione absoluendum, qui non aliud quàm quod expressum in Prophetis est, docuerit. Quod si quis importunius hanc scripturam vrgere velit ad reijciendas traditiones; sequitur nihil extra Prophetas esse docendum, & cæteros scripturæ libros esse abijciendos.

Quàm ea quæ Prophetæ locuti sunt futura esse, & Moyses. Addit *& Moyses*, non quod Moyses non fuerit Propheta, sed hac expressione significans eius excellentiam supra alios prophetas; quasi diceret, ac nominatim Moyses, quem Iudæi vt legislatorem suum ac prophetarum præcipuum, plurimi faciunt. Sic in Euangelio Marci vlt. dicit Angelus; *Dicite discipulis eius & Petro.*

Sicut Paulus nihil extra prophetas, ita nos nihil extra Apostolos tradere debemus pro dogmate fidei: nam nihil est credendum fide, quod non sit acceptum ab Apostolis, saltem in suis principijs.

v. 23. *Si passibilis Christus.* Non est sensus; Si Christus pati potuit, si corpus habuit passibile, quod lædi & occidi posset, hoc enim à Iudæis, quod sciam, non fuit dubitatum. Neque etiam sensus est, Si Christus esset aliquando moriturus; nam nec hoc videntur Iudæorum Rabbini præcipui negasse; tametsi ex vulgo quidem persuasum habuerint eum non moriturum. Vnde illud apud Ioannem 12. *Nos audiuimus ex lege, quia Christus manet in æternum; & quomodo tu dicis, Oportet exaltari filium hominis?* sed sensus est: Si Christus passurus, id est, ignominiosam crucis passionem & mortem subiturus. Hoc enim Dauid, Isaias, & alij prophetæ prædixerant. Et hoc erat quod Paulus docebat, imò in quo tota eius prædicatio versabatur, vt 1. Cor. 2. dicat, se non aliud scire quàm Iesum Christum, & hunc crucifixum. In eo autem Iudæi omnes fide nondum illuminati scandalum patiebantur: neque enim inducere in animum poterant, vt eum pro suo Messia reciperent, quem tam probrosa morte affectum scirent. Græcè est παθητὸς *passibilis.* quod rectè vertit Erasmus: *Passurus.* Nomen verbale positum pro participio.

v. 24. *Paulo rationem reddente*, suæ religionis; *Festus magna voce dixit: Insanis Paule, multæ te litteræ ad insaniam conuertunt.* Ea semper fuit, semperque erit hominum impiorum & carnalium opinio de sanctis & spiritualibus hominibus; vt eos putent insanos esse, & mente parum sobrios, cuius opinionis ratio est; quia vt ait Apostolus, *Animalis & carnalis homo*

A *non percipit ea quæ sunt spiritus Dei; stultitia enim est illi.* Hinc de quodam ex filijs Prophetarum veniente ad Iehu, dicebant principes Israël: *Quid venit insanus iste ad te?* 4. Reg. 9. Et in persona impiorum dicit Sapiens cap. 5. *Nos vitam illorum æstimabamus insaniam.* Et de Christo Iudæi, Ioannis 10. *Dæmonium habet, & insanit: quid eum auditis?* Et Marci 3 etiam de cognatis eius dicitur, quod exierunt tenere eum, dicentes: *Quoniam in furorem versus est.* Huiusmodi opprobria seruorum Dei, imò ipsius Dei & Christi capitis nostri, consolantur omnes pios & spirituales homines, si quando similibus probris impetuntur ab hominibus carnalibus & profanis. Nam & hodie valdè vulgare est, Theologum vocari phantasticum. Sed tale opprobrium verum & cordatum Theologum mouere non debet. Vide etiam Annotat.
B Osee 9. & Sapientiæ 5.

v. 27. *Credis rex Agrippa Prophetis? Scio quia credis.* Dicet aliquis: Si credebat prophetis, ergo Christum Iesum recipiebat, & ei credebat, ipso Christo dicente ad Iudæos Ioan. 5. *Si crederetis Moysi, vtique crederetis & mihi.* Resp. quod credebat in generali tantùm, sicut Iudæi etiamnum hodie credunt: non autem in particulari; quia non intelligunt. Loquitur autem Christus de fide particulari & distincta eorum quæ in prophetis continentur: vel loquitur de fide vniuersali applicata ad particularia. Vide Annotat. Ioan. 5.

v. 24. Agrippa commotus Pauli verbis ait: *In modico suades me Christianum fieri.* Et Paulus: *Opto apud Deum & in modico & in magno.* Quid est, In modico & in magno? variè exponitur. Quidam sic
C Breui oratione mihi persuadere tentas vt fiam Christianus. Cui Paulus respondet: Siue paucis, siue multis verbis opus sit ad suadendum; opto te fieri Christianum. Alij sic: Parum abest quin persuadeas me fieri Christianum; propemodum persuades. Cui Paulus respondit: Siue parum abest, siue multum; omninò optarim apud Deum, te Christianum fieri. Alij denique non improbabiliter hoc modo: Aliquantulum me commouisti sermone tuo, vt Christianus fiam. Cui Paulus: Vtinam non solùm aliquantulum, sed etiam multum commotus esses ad suscipiendam fidem Christianam. Multum adhuc aberat vt Christianus fieret, sed tamen aliquantulum oratione Pauli commotus erat, vt fieret. Secunda expositio non
D consistit, quia Paulus optat in modico & in magno; nec tamen optabat, vt multum abesset vt Christianus fieret. Ephes. 3. vertit: *In breui.* Vide eius loci Comment.

CAPVT XXVII.

v. 9. EO *quod ieiunium iam præteriisset.* Omninò verisimile est statutum aliquod ieiunium intelligi, idque Iudæorum fortasse illud quod in mense septimo celebrabant ex lege. Versio Syriaca habet: *Tempus ieiunij Iudæorum*, Et Erasmus vertit: *Cum ieiunij tempus præterijsset.* Quod de ieiunio Iudæorum ob mortem Godoliæ dicitur, nescio quid habeat probabilitatis: quæ enim causa vt propter Godoliam ieiunium
E institueretur; ac non potiùs ob multos alios suæ gentis sanctos viros ac desideratissimos, vel occisos vel præmatura morte abreptos? vt Iosiam, Hieremiam, Isaiam, &c. Vide Calendarium Hebræorum apud Genebrardum in Psalterio; vbi multa habes ieiunia, sed quæ non omnia adhuc illo tempore quo facta sunt, quæ hîc scribuntur, erant instituta. Maximè verisimile est intelligi ieiunium illud celeberrimum, quod secundum legem Mosaïcam agebatur die decima septimi mensis. qui nostro ferè respondet Septembri; nam Paulus & Lucas & cæteri comites eius Iudæi legem seruabant, quod manifestè de Paulo te-

statur Iacobus cap. 21. huius libri; & quidem Iudæi à suis festis & ieiunijs tempora nominabant ac distinguebant. Vnde Lucas alibi in hoc libro nominat Pascha & Pentecosten Iudaicam. Sed & ex eo probabile fit ieiunium septimi mensis intelligi, quia post mensem Septembrem propter intemperiem cœli vergentis ad hyemem, periculosa incipit esse nauigatio in mari: Vnde & sequenti capite dicitur quod propter imminentem imbrem & frigus, omnes accensa pyra se reficiebant. Erat quidem etiam apud Iudæos ieiunium decimi mensis, de quo Zach. 8. sed minus celebre, quod proinde absoluto vocabulo ieiunij non significaretur; neque tempore illius ieiunij incipiebat nauigatio esse periculosa, sed multò ante. Quidam locum hunc interpretantur de ieiunio decimi mensis Christianorum, scilicet eo, quod mense Decembri celebratur, & à Leone alijsque Patribus ieiunium decimi mensis vocatur. Sic Bellarminus lib. 2. de bonis operibus cap. 19. Sed nullum habet auctorem. Neque est probabile; quia ieiunium illud, vt satis patet ibidem ex allegata epistola Callisti quartum ieiunium, quod est decimi mensis, alijs tribus postremum fuit additum. Et Chrysostomus & Oecumenius ieiunium Hebræorum intelligunt. Ita & Baronius, affirmans Lucam anni tempus Hebraïco more descripsisse. Idem satis certum putat Lucam loqui de ieiunio decimi mensis. Vide eius probationem. Item, nec menses Hebræi, nec Romani, Græcè scribentibus erant in vsu. Vide Erasmum in Annot. de vocabulis Græcis νηστεία & ἀσιτία, & Liranum, & ab eo bene dissentientem Burgensem.

v. 11. *Centurio autem gubernatori & nauclero magis credebat, quàm his quæ dicebantur à Paulo.* Quæritur an peccauerit Centurio magis credens gubernatori, quàm Paulo. Videtur quod non, quia vnicuique perito in sua arte credendum. Verumtamen peccasse eum apparet ex Pauli reprehensione, quâ postea dixit: *Oportebat, ô viri, audito me non tollere à Creta, &c.* Debuisset ergo Centurio Paulum audire potiùs quam gubernatorem; ac meritò: Paulus enim miraculis & sanctitate vitæ celebris erat, neque id ignorabat Centurio, qui vtique sciebat qualem virum sibi haberet commendatum à Festo Præside. Neque in obscuro erant quæ gesserat Paulus, & quæ passus fuerat, itaque consilium eius, id est, tanti viri, saltem expendere debuisset, tanquam profectum ab homine Spiritum Dei habente. Quâ ratione præferendum fuerat consilio naucleri, tametsi periti: præsertim cum in huiusmodi rebus dubijs & periculosis contingat sæpè etiam peritos artifices falli, propterea quod euentus pendeat ab occultis causis, velut in curationibus infirmorum, in quibus variant sæpè medicorum consilia.

v. 13. & seqq. *Suadeo vobis bono animo esse: Amissio enim nullius animæ erit ex vobis, præterquam nauis. Astitit enim mihi hac nocte Angelus Dei, cuius sum ego & cui deseruio, dicens; Ne timeas Paule, Cæsari te oportet assistere. Et ecce donauit tibi Deus omnes qui nauigant tecum. Propter quod bono animo estote viri; credo enim Deo, quia sic erit, quemadmodum dictum est mihi.* Illud: *Cuius sum ego & cui deseruio*, non est ad Angelum referendum, sed ad Deum, vt sensus sit: Astitit mihi Angelus Dei, cuius Dei sum ego, videlicet cultor, & cui deseruio, id est, quem colo. Nam Græcè est λατρεύω.

Ex verbis commemoratis duo breuiter notari possunt. Vnum, quod sicut interdum propter malos etiam boni puniuntur: vt fit in generalibus calamitatibus pestis, famis, belli; vnde & Abraham & Isaac & Iacob propter famem peregrinari coacti sunt: ita propter vnum bonum parcit Deus aliquando multitudini, in qua plures mali sunt. Nam hic propter Paulum parcit animabus ducentis septuaginta sex, id est omnibus illis donat vitam temporalem. Neque enim de æterna salute hîc agitur, sed corporis; anima enim hîc vitam significat, aut hominem, ex parte totum intelligendo. Alterum; Deum aliquando promittere aliquid, quod cum promissum est, certum est euenturum: & tamen præstatur per media humana & fallibilia, sed quæ in Dei præscientia certa sunt. Nam hoc loco Deus Paulo promittit omnes qui secum in naui erant saluos fore; idque certum erat; vnde Paulus dicebat, *Credo Deo, quia sic erit*: Et tamen præstitum est illud promissum per media apud homines admodum dubia. Nautæ enim fugere volebant, de quibus dicit Paulus, *Nisi hi in naui manserint, vos salui fieri non potestis.* Milites etiam, custodias occidere volebant; quos prohibuit Centurio. Denique omnes naufragium passi, ad vnum tamen euasere; ita ista media, in se dubia & mutabilia, Deus direxit ad implendum suum promissum. Sic etiam per humana media, & per homines, qui falli possunt, siue Episcopos, siue summos Pontifices, implet Deus promissum de Ecclesia in fide mansura. Et similiter implet electionem singulorum: vnde idem Paulus 2. Timoth. 2. *Omnia sustineo propter electos, vt salutem consequantur.* Vide eius loci Comment. & Annotat. Iud. 20. & Genes. 32. & August. ibi allegatum. Hieronymus contra Vigilantium allegat hunc locum pro meritis & intercessione sanctorum cum Christo regnantium.

Amissio nullius animæ erit ex vobis, præterquam nauis. Impropria exceptio, non enim nauis habet animam, sed sensus est: Vobis omnibus saluis, nauis peribit. Vide Annot. ad Ioan. 17. Simile quid 1. Corinth. 7. *Nolite fraudare inuicem, nisi ex consensu ad tempus.* Ita Actor. 24. *Si quid inuenerunt in me iniquitatis, nisi de hac voce, &c.*

v. 24. *Ne timeas Paule, Cæsari te oportet assistere.* At cur timuit, qui iam ante cum adhuc Hierosolymis esset, acceperat reuelationem se testificaturum Romæ, sicut fecerat Hierosolymis? non ergo timere debuit ne naufragio vel alio modo vitá amitteret priusquam Romam venisset. An timor ille tantùm fuit naturalis, & inuoluntarius affectus partis animæ inferioris, ortus ex præsentia periculorum? aduersus quem iubetur animum roborare, renouata ei reuelatione futuri aduentus sui in vrbem Romam. An verò ideò timebat, quod etsi sciret ex reuelatione se peruenturum Romam, nesciret tamen quibus modis & medijs id esset implendum? Vide Annot. Gen. 32. & præcedent. v. 23. Potest etiam responderi, non esse hinc consequens Paulum timuisse, vt si cui dicam ne facias hoc aut illud, non est consequens eum iam hoc facere; verba enim sunt prohibentis ne fiat, quod alioqui quis facere posset. Ita Paulus induci potuit ad timendum; si non iterum confortatus fuisset Angelica reuelatione.

v. 33. *Nihil accipientes.* Id est, permodicum. Non enim cibo se refecerant aut satiati fuerant; sicut ad Pauli exhortationem fecerunt, vt sequentia verba testantur: *Et satiati cibo.* v. 38.

v. 35. *Sumens panem gratias egit Deo in conspectu omnium, & cum fregisset, cœpit manducare.* Nullo modo verisimile est, quod quidam opinantur hic agi de sumptione panis mystici, id est, eucharistiæ. Neque enim illa tremenda mysteria fas erat tractare coram infidelibus, ac multo minus ea infidelibus communicare. At hic dicitur quod gratias egit in conspectu omnium, & insuper additur, quod exemplo Pauli omnes animæquiores facti, sumpserunt cibum. Agitur ergo de pane & cibo vulgari; quia & illum cum gratiarum actione & oratione sumere oportet. *Sanctificatur enim per verbum Dei & orationem; & nihil*

reijciendam, inquit, *quod cum gratiarum actione percipitur, & qui manducat, gratias agit Deo.* ad Rom. 14. Hoc autem faciens Apostolus Dei, coram omnibus etiam infidelibus, docuit eos à Deo omnia bona expectanda esse, & pro omnibus ei gratias agendas, hæc verè Christiana disciplina est. Item in Syriaco non est vox illa quæ Act. 2. & 20. quæ Eucharistiam significat. Vide Annotat. Act. 2. & consule ipsum textum Syriacum. Cæterùm Lucam non loqui de pane mystico, id est, de Eucharistia; etiam ex eo probatur, quia hæc refectio facta est ad pellendam famem corporis, & ad vires corporis instaurandas. Nam Paulus exemplo suos cæteros omnes qui in naui erant, hortatur vt cibum sumant pro salute sua, id est, pro valetudine & robore corporis. Vnde & posteà sequitur: *Animæquiores autem facti omnes & ipsi sumpserunt cibum.* Et paulò pòst: *Et satiati cibo alleuiabant nauem, iactantes triticum in mare,* at Eucharistia non est instituta ad refectionem & satietatem corporalem; Ac nefas quidem est de ea sumere vsque ad corporis satietatem.

CAPVT XXVIII.

v. 1. **B**Arbari verò *præstabant non modicam humanitatem nobis.* Græcè φιλανθρωπίαν. Vide Comment. Tit. 3. Hinc quoque disce non omnia infidelium opera esse peccata; quod imprudenter à quibusdam asseritur. Barbaros vocat, non lingua, erant enim Græci, sed quod nec moribus nec disciplinis exculti essent, vt potè in insula, ab ijs vrbibus quæ cultiores erant remota, habitantes; homines alioqui non mali & ad humanitatem propensi: quod hic Lucas testatur, quasi dicat Barbari, minimè erant nobis barbari, sed valdè humani.

v. 4. *Vt viderunt barbari bestiam pendentem de manu eius, ad inuicem dicebant: vtique homicida est homo hic qui cum euaserit de mari, vltio non sinit eum viuere.* Omnium ferè animis ea impressa est opinio, vt puteot insolitam calamitatem accidere homini, ex insolito & enormi aliquo peccato. Ita in Euangelio discipuli Dominum interrogant de cæco nato. *Quis peccauit, hic an parentes eius, vt cæcus nasceretur?* Hoc etiam argumento contra sanctissimum Iob vsi sunt amici eius; vt quia videbant eum insolita & graui tribulatione affligi, putarent eum esse magnum peccatorem. Quod quia ex eius externa conuersatione non apparebat; dicebant eum esse hypocritã. Sed hanc opinionem Christus apud Lucam, iniquam ostendit, quando docet non fuisse maiores peccatores, quorum sanguinem Pilatus miscuerat cum eorum sacrificijs, aut super quos ceciderat turris in Siloë, præ alijs è vulgo; quibus dicit: *Nisi pœnitentiam egeritis, omnes similiter peribitis.* Ratio cur ea opinio sit iniqua, duplex est: Vna, quia bona & mala huius vitæ communia sunt pijs & impijs, imò interdum pij grauiores patiuntur hîc afflictiones quàm impij, quos Deus reseruat futuris & æternis supplicijs. Altera, quia charitati proximi aduersatur: ad quam pertinet de proximo non malè iudicare: sed quamdiu aliud non constat, bonam de eo habere opinionem. Aliud est de pœnis eorum qui manifestè fuerunt scelerati, vt Antiochi, Herodis & similium.

v. 6. Ijdem barbari *cum viderent nihil in eo mali fieri, dicebant eum esse Deum.* Notanda vulgi inconstantia, quem paulò ante suspicati sunt esse homicidam & sceleratum, nunc miraculo conuersi in aliam sententiam, dicunt esse Deum: in vno temere iudicantes: in altero, supra humanum modum hominem extollentes. Paulus autem neque homicidam se, neque Deum, sed ministrum Dei esse ostendit, dum non virtute sua, sed per inuocationem nominis Christi, infirmos eorum curat. Vide porrò quàm facilè gentiles quempiam deificabant. Non est autem dubitandum quin Apostolus statim repressèrit hanc illorum de se opinionem atque correxerit errorem, dederitque gloriam Deo; secus quàm Herodes qui similia audiens à populo, tacuit, ideoque percussus fuit ab Angelo, suprà cap. 12. Paulum autem contradixisse, quamuis hic expressè non dicatur, ostenditur ex alio loco, suprà cap. 14. quando Lystrij dicebant eum esse Mercurium, & Barnabam Iouem. Porrò grauius erat peccatum dicere Paulum esse Deum quàm dicere homicidam; nam illud continet iniuriam Dei, & ad idololatriæ peccatum pertinet: hoc verò tantùm continet iniuriam hominis. Grauius intellige ex genere suo: nam propter circumstantias fortasse non erat grauius; tum quia procedebat ex beneuolentia quadam; tum quia hominibus Deorum cultoribus non adeo graue est ad numerum Deorum vnum aliquem addere; & excusat eos ex parte consuetudo & ignorantia. In Christiano autem valdè graue esset peccatum. Hinc collige, etiam Danielem prohibuisse sibi offerri sacrificium, licet rex id iuberete Danielis; quamuis id scriptum non sit.

v. 11. *Cui erat insigne Castorum.* Cui scilicet naui, non insulæ, vt patet ex Græco, vbi (Alexandrina) proximè præcedit. Insula autem eadem ipsa quæ suprà, intelligitur nempe Melita. (*Castorum*, Græcè διοσκούροις, id est, Iouis filijs, quo nomine peculiariter vocabantur Castor & Pollux Ledæ ex Ioue filij, secundùm fabulas, qui & à Latinis prioris nomine interdum pluraliter *Castores* appellantur. Ideò autem ambos simul pro insigni nauis suæ libenter accipiebant nautæ, quia si ambo sidera simul appareant, serenitatis indicium est, sin alter seorsum, tempestatis. Per hos iurabant in duali numero: νὴ τὼ θεώ. *Castrorum* planè vitiosa lectio est.

v. 13. *Venimus Puteolos; vbi inuentis fratribus rogati sumus manere apud eos dies septem; & sic venimus Romam. Et inde, cum audissent fratres, occurrerunt nobis vsque ad Appij forum, ac tres Tabernas. Quos cum vidisset Paulus; gratias agens Deo, accepit fiduciam.* Non dubium quin vtroque loco fratres intelligantur Christiani. Neque enim Iudæi non Christiani ea fraternæ charitatis officia, quæ hîc describuntur, Paulo exhibuissent. Vnde etiam liquet ante Pauli aduentum fuisse Romæ & circa Romam Christianos, vtique Petri Apostoli, qui iam dudum illuc ascenderat, prædicatione conuersos. At posteà vbi Iudæorum primarij loquuntur ad Paulum: *Neque adueniens aliquis fratrum nuntiauit, &c. Fratres* intelliguntur Iudæi quicumque, nam mos Iudæis erat omnes gentiles suos *fratres* vocare. Cæterum in eo quod post illa verba, *Et sic venimus Romam*; subiungit de Appij foro & tribus tabernis, &c quæ loca sunt extra Romam; quædam recapitulatio est, nempe narratio de occursu fratrum ipsis Romam euntibus facto.

v. 15. *Et inde, cum audissent fratres, occurrerunt nobis.* Hic nulla mentio Petri; Igitur, inquiunt, sectarij, non est probabile Petrum tanto tempore, id est, viginti quinque annorum, Romæ sedisse. *Resp.* argumentum negatiuum est ab auctoritate, quod nullius est ponderis. Deinde poterat Petrus propter necessitatem Ecclesiarum ad tempus abesse; quæ absentia non censetur interrumpere residentiam Romanam; sicut nec hodie, si Pontifex ob causas absit ab vrbe; imò etiamsi per annum vnum aut plures absit, siue relegatus in exilium, siue aliam ob causam, dicitur tamen sedisse Romæ, ibique cathedram suam habuisse toto tempore sui pontificatus. Vnde cum dicitur: Sedit tot annos, non eximuntur ab eo numero anni quibus fortè ab vrbe abfuerunt. Et idem seruatur etiam in annotandis annis aliorum Episcoporum, cathedras & plebem habentium.

Occurrerunt nobis. Ergo iam tum magnum erat nomen Pauli apud Romanos, ad quos etiam scripserat epistolam. Quod autem primi Iudæorum quos con-

tocauit minus de eo honorificè sentiant; non mirum: erant enim fortè principes Synagogæ, & legi Mosaïcæ ac cæremonijs nimis tenaciter adhærentes, & diligentes honorem hominum magis, quàm Dei; sicut de similibus dicitur Ioannis 12. Qui locus cum isto conferendus, propter citatum Isaiæ testimonium.

v. 17. *Post tertium autem diem conuocauit primos Iudaeorum.* Capite 18 dicuntur Iudæi Roma pulsi à Claudio. Sed intelligendũ postea rursum datam ijs potestatem eo reuertendi, aut certè paulatim edictum illud exoleuisse, vt fieri solet in eiusmodi, causis nimirum cessantibus.

Nihil aduersus plebem faciens aut morem paternum. Legendum non *Legem* sed *Plebem*. Sic omnia MSS. & Græca, λαῷ. *Morem paternum*, id est, instituta maiorum. Sed quomodo id verum, cùm Paulus docuerit legem abrogandam? *Resp.* istud intelligendum, sicut & Iacobus loquitur de Paulo cap. 21. *Et scient omnes quia quæ de te audierunt, falsa sunt, sed ambulas & ipse custodiens legem.* Paulus enim licet sciret legem quoad cæremonias euacuari per Christum; quia tamen nondum mortifera erat, eam inter Iudæos seruabat, purificans se, &c. & ideò enim iniustè tanquam prohiberet legem obseruari, à Iudæis accusabatur. Inter gentiles autem, non seruabat; sicut nec volebat Petrum seruare, licet esset is Apostolus circumcisionis, vt patet Galat. 2. Sed de hac re non accusabatur Paulus. Itaque tantùm respondet ad Iudæorum accusationem; de legis autem abrogatione per Christum, nullam facit mentionem: quia huius mysterij nondum erant capaces. Et quæri potest anne isti Iudæi Romæ agentes, ex epistola ad Romanos scripta agnouerint, qualis esset eius doctrina. Responderi potest, illam epistolam ad gentiles conuersos scriptam, in manus horum non venisse; imò fortasse eo tempore Romam perlata est, quãdo iussu Claudij Româ Iudęi exulabant.

v. 20. *Propter spem enim Israël catena hac circumdatus sum. Spem Israël* vocat resurrectionem mortuorum, quo articulo maximè Israëlitæ à cæteris nationibus differebant; & inter Iudæos, orthodoxi ab

A hæreticis Sadducæis. Vnde hac defensione perpetuò vtitur contra suos aduersarios Paulus apud Iudæos; vt primum Act. 23. quando in concilio exclamauit se de spe & resurrectione mortuorum iudicari. Deinde apud Felicem: *Spem habens*, inquit, *in Deum, resurrectionem futuram iustorum & iniquorum.* Vbi etiam affirmat nulli accusationi se obnoxium, nisi de vna hac voce quâ exclamauerat, de resurrectione mortuorum se iudicari. Item coram Agrippa: *Et nunc in spe quæ ad patres nostros facta est à Deo, sto iudicio subiectus, —de qua spe accusor à Iudæis.* Et posteà de Christo: *Si primus ex resurrectione mortuorum.* Eadem igitur defensione & hîc apud Iudæos Romanos vtitur. Alij spem Israël, Christum intelligunt, vel de Christo,

B quem omnes Iudæi exspectabant: sed prius illud verisimilius.

v. 22. *Nam de secta hac notum est nobis.* Sectam vocant, id est, αἵρεσιν Græcè, illi qui non credunt. Nam à fidelibus sectam vocatam fuisse, in scripturis, ni fallor, non legimus. Sed *via* vocatur interdum. Vide Annot. suprà cap. 24. v. 5.

Quia vbique ei contradicitur. Græcè: *Quia vbique* ἀντιλέγεται *contradictionem patitur.* Sic enim prædictum fuerat: *Et in signum cui contradicetur.* Græcè: εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον, id est, *in signum contradictioni obnoxium.*

v. 30. *Mansit autem biennio toto in suo conducto, &*

C *suscipiebat omnes, &c.* Hier. in epistolam ad Philemonem, reddit rationem cur in conducto manserit. Nec parua, inquit, vt reor, erat mansio, ad quam Iudæorum turbæ quotidie confluebant. Mirum quod Lucas hîc nullam faciat mentionem primæ defensionis Pauli, de qua ipse 2. Timoth. 4. *In prima mea defensione nemo mihi adfuit, &c.* quam factam fuisse primo anno quo Romam venit, non videtur dubitandum. Sed proculdubio multa Actorum Pauli à Luca sunt omissa, vt bene probat Baronius in Martyrologio ad Theclam. Ac fortasse Lucas meditabatur tertium librum, in quo repeteret acta illius biennij; sicut Act. 1. quædam exposuit tacita vltimo capite Euangelij.

FINIS ACTVVM APOSTOLORVM.

LECTORI BENEVOLO.

SCripsit Auctor copiosos Commentarios in omnes B. Pauli epistolas, itemque in eas, quæ Catholicæ vocantur; ideóque illis hic præteritis, sequuntur

ANNOTATIONES IN APOCALYPSIM B. IOANNIS APOSTOLI.

CAPVT PRIMVM.

v. 1. *Pocalypsis Iesu Christi. Apocalypsis* est nomen Sacris scripturis proprium atque à Septuaginta Interpretibus excogitatum; quemadmodum docet Hieronymus super illud Galat. 1. *Sed per reuelationem Iesu Christi.* Ex quo etiam Apostoli loco intelligitur, cùm dicitur: *Apocalypsis Iesu Christi*, sensum esse vt significetur reuelatio facta à Iesu Christo, non quæ sit facta Iesu Christo. Vnde

A & sequitur: *Quam dedit illi Deus palam facere seruis suis.* Non enim Christo reuelatio facta est à Patre, quasi priùs nescienti; sed data est ei à Patre (omnia enim filius à Patre accepit) vt reuelaret seruis suis. Vnde nec Christus agit Patri gratias, quod sibi reuelauerit secreta mysteria: *Sed confiteor*, inquit, *tibi Pater, quia reuelasti ea paruulis.* Matth. 11.

v. 4. *Ab eo qui est, & qui erat, & qui venturus est.* S. August. lib. de fide & symbolo cap. 7. confert hanc scripturam, cum eo quod dicitur ad Moysen Exod. 3. *Ego sum qui sum*; &, *Antequam Abraham fie-*

ret

ras ego sum. Vide Annot. Exod. 3.

Et a septem spiritibus, qui in conspectu throni eius sunt. Quæritur vtrum intelligantur spiritus creati, videlicet Angeli cæteris sublimiores, vel tota Angelorum vniuersitas, tanquam superioris naturæ, quam Iesus Christus secundum humanitatem: An verò spiritus illesepciformis increatus, qui plurali numero vocetur *spiritus septem*, propter donorum multiplicitatem. Nam & Deus apud Hebræos elohim multitudinis numero dicitur. Conferatur hic locus cum eo qui est infrà cap. 3. vbi dicitur, *Hæc dicit qui habet septem Spiritus Dei.* Et cum cap. 5. vbi septem oculi agni interpretantur septem Spiritus Dei missi in omnem terram. Et cap. 4. vbi septem lampades ardentes ante thronum Dei, interpretantur septem Spiritus Dei: & cum Zachar. 3. & 4. de oculis septem. Et nota quod 4. cap. Apocal. cum & viginti quatuor seniorum & septem spirituum fieret mentio; dicuntur quidem viginti quatuor seniores procidisse, & adorasse Deum; non tamen hoc dicitur de septem spiritibus, Quamquam responderi posset, viginti quatuor seniores in visione apparuisse Apostolo in specie humana, cui conuenit procidere, septem verò spiritus tantùm significatos per septem lampades ardentes ante thronum, quas in eadem visione conspexit Apostolus. Nam nec quatuor animalia procidisse leguntur, sed laudasse Deum. Sequenti tamen cap. 5. dicuntur tam quatuor animalia, quàm viginti quatuor seniores, cecidisse coram agno, ante Dominum. Tobiæ 12. Raphaël dicit se esse vnum ex septem, qui astant ante Dominum, *Qui septem* spiritus vtique creati sunt. Vide eius loci Annot.

v. 5. *Et à Iesu Christo.* Si intelligerentur spiritus creati, id est, Angeli, non præponerentur Iesu Christo, qui non tantùm secundum diuinitatem maior est Angelis, sed etiam secundum humanitatis gloriam excedit omnem gloriam & dignitatem Angelicam; & caput est Angelorum, & sedet à dextris Dei super omnem principatum & potestatem, Ephes. 1. Sed potest responderi; seruatum ordinem naturæ, quia natura Angelica præstantior est humana.

Qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris in sanguine suo. In electorũ persona dicere hoc videtur: hi enim soli propriè dilecti sunt; iuxta illud: *Iacob dilexi, &c.* Et quamquam lauacrũ sanguinis Christi sufficiens fuerit ad lauandum totum genus humanum; solũ tamen electi lauãtur ex ipso, sic vt mũdi migrent ex hoc mũdo.

v. 6. *Fecit nos regnum & sacerdotes Deo & Patri.* Græcè, *reges & sacerdotes.* Quomodo reges & sacerdotes? nempè spirituales; reges quidem, à regno spirituali, sacerdotes verò, ab hostijs spiritualibus; de quibus Petrus Apostolus, epist. 2. *Offerre spirituales hostias acceptabiles Deo.* Sicut ergo hinc non est consequens omnes Christianos propriè reges esse, sic vt euertatur regalis potestas & authoritas supra alios, ita consequẽs non est, omnes propriè esse sacerdotes, sic vt sacerdotalis externa dignitas, quæ circa externa versatur sacrificia è medio tollatur. Similis locus est infrà cap. 5.

v. 7. *Et videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt.* Igitur in humana & visibili forma Christus venturus est ad iudicium.

Et qui eum pupugerunt. Respicitur ad locum Zach. 12. sicut & in eo quod sequitur: *Et plangent se super eum omnes tribus terræ.* Vnde apparet prophetiam Zachariæ demum in extremo die iudicij implendam esse. Vide Annot. Zach. 12. & Ioan. 19.

v. 8. *Ego sum α & ω, principium & finis.* Idem est alpha & principium, & rursum idem ω & finis. Sicut idem est quod præcedit; *Etiam, & Amen.* Quidam intelligunt Deum se vocare principium, quia author est omnis creaturæ; & finem, quia in ipsum omnia referuntur. Sed rectiùs videtur se vocare principium, quia nihil ante eum, & finem, quia nihil post eum: vt

Esty Annotat. in Script.

A significetur hîc Dei æternitas. Hunc enim sensum poscere videtur quod sequitur: *Qui est, & qui erat, & qui venturus est.* Itaque hoc dicit quod apud Isaiam; *Ante me non est formatus Deus, & post me non erit.* Obiter nota esse legendum (omega,) sed, ω; nam interpres vertit hoc modo: Ego sum alpha & ω; sine addito (*mega.*) Vide Liranum hoc cap. & rursus cap. vltimo, eiusque textum. Vide etiam Haymonem, eiusque textum vtroque loco. Vide & alios. Consentit editio Louaniensis, & omnes editiones antiquiores. Sic etiam Erasmo vertore visum est. Sic canit in hymno Prudentius; Alpha & ω cognominatus. Neque enim extremæ Græcorum litteræ nomen est (omega) sicut primæ (Alpha) sed ω Additur autem *mega*, quia ma-
B gnum est, & pleno sono profertur, contra quam ο quod paruum vocatur, Græcè *μικρόν*.

v. 9. *Fui in insula, quæ appellatur Patmos, propter verbum Dei, & testimonium Iesu.* Hinc manifestum est Authorem libri esse Ioannem Apostolum & Euangelistam. Neque enim quisquam alius in eam insulam relegatus legitur propter verbum Dei & testimonium Iesu. Cur autem ipse Ioannes Theologus sit dictus, ratio reddi solet, quia de Deo sublimiora locutus est, quàm alij Euangelistæ Potest etiam ratio videri, quia de verbo Dei, quod Græcè τοῦ θεοῦ λόγος dicitur, expressius quàm cæteri scripsit. Cæterùm per Ioannẽ Theologum non alium intelligi quàm Ioannem Euangelistam, bene probat Baronius tom. 1. De hoc libro, vide quædam apud S. Aug. lib. 20. de ciuitate Dei cap 17.
C hîc vtiliter annotanda. Porrò in eo quod sæpè dixit, *Ego Ioãnes*; maximè videtur imitatus Danielẽ Prophetã; qui sæpè dicit in visionibus suis referẽdis; *Ego Daniel.*

v. 10. *Fui in spiritu in dominica die.* Dicta dies Dominica, vel propter resurrectionem Dominicam, à qua dies proxima post sabbathum, quâ resurrexit, ita dicta sit; vel quod fideles prima post sabbathum (quam S. Paulus vocat vnam sabbathi 1. Corinth. 16.) participarent corpus & sanguinem dominicum: tanquam appellatione ab vsu fidelium habente initium. Vide nost. Comment. dicto loco 1. Cor. 16. & nota, primum diem hebdomadæ, multò priùs appellatum fuisse diem Dominicum, more Christianorum; quàm diem Solis, more gentilium. Nam appellatio dierum hebdomadæ ex nominibus planetarum, cœpit ducentis ferè
D annis post Christum natum. vt intelligi potest ex Dione Cassio lib. 37. Romanæ historiæ.

v. 12. *Vt viderem vocem.* Id est, eum qui vocem edebat. Addit enim: *quæ loquebatur mecum.*

v. 13. *Vestitum podere.* Hier. in Ezech. 9. Ποδήρη vna octo vestium est Pontificis; quæ Latinè dicitur talaris; & ex eo quod ad pedes vsque descendat, hoc sortita vocabulum est. Et Erasmus hoc loco vertit vestem ad pedes vsque demissam.

v. 20. Explicans mysterium septem stellarum. *Septem*, inquit, *Angeli sunt septem Ecclesiarum.* Sed hoc adhuc obscurum est: non enim explicat quid per Angelos intelligat. Neque enim Angelos intelligere possumus cælestes spiritus, qui beata immortalitate fruentes à Deo ad hominum ministeria deputantur. Nam in
E illos multa non competunt, quæ postea alicui ex Angelis Ecclesiarum tribuuntur; velut quod charitatem primam reliquerit; quod monetur esse fidelis vsque ad mortem; quod iubetur agere pœnitentiam. &c. quæ omnia ad homines pertinent, non ad Angelos. *Angelos* igitur vocat ipsos Ecclesiarum Episcopos; qui partim propter sua, partim populi peccata culpantur. Et rectè episcopus *Angelus* vocatur, ratione officij quod gerit.: nam regere Ecclesiam Dei, Angelicum planè officium est. Vnde & Malachias de sacerdote, *Labia sacerdotis custodiunt scientiam, & legem requirent ex ore eius; quia Angelus Domini exercituum est.*

CAPVT II.

v. 1. *ANgelo Ephesi Ecclesiæ scribe.* Quomodo ad Ephesi Angelum scribere iubetur, cùm is fuerit ipse Ioannes, nimirum Episcopus Ephesinus? *Resp.* Ioannes hæc scribens agebat in exilio; & ita Episcopus erat, vt etiam esset Apostolus, qui per loca & ciuitates constituere posset Episcopos. Quare sicut Paulus Episcopos constituebat & constitui iubebat per loca, quorum ipse deinde superintendens esset, vt Apostolus: ita & de Ioanne dicere possumus, vt non tam Episcopus Ephesi fuerit, quàm Apostolus; illi loco, sicut & Alijs Asiæ Ecclesijs, superintendens. Sic Thomas, Andreas, Iacobus frater Ioannis, Bartholomæus, non leguntur certo aliquo loco fuisse Episcopi, sed fortè solus Petrus & Iacobus frater Domini: ille primum Antiochiæ, deinde Romæ, hic Ierosolymis.

v. 2. *Non potes sustinere malos.* Vtique per disciplinam ecclesiasticam; quâ puniuntur, corriguntur, eijciuntur, & abscinduntur. Et tamen etiam sustinendi sunt per patientiam, quatenus periculum esset, ne eradicando zizania, simul eradicaretur & triticum: id est, ne schismata fierent, & boni turbarentur, aut simul in schisma raperentur; sicut factum est per Nouatianos, Donatistas. Imò id fit in omni schismate, vt aliqui boni simul abripiantur, decepti specie boni, aut necessitate aliqua temporali. Idem Angelus mox laudatur de sustinentia, his verbis: *Et patientiam habes, & sustinuisti propter nomen meum, & non defecisti.* Sed hic sermo est de perseueranti tolerantia malorum, id est, rerum malarum & aduersarum; quamquam in his etiam sint mali homines, inter quos necesse est viuere bonos durante hac vita.

v. 4. *Quod charitatem tuam primam reliquisti.* Id est, primum charitatis feruorem. Quod sæpè accidit perfectiorem vitæ statum amplexis, vt initio feruentes postea tepescant. Sed oportet eos sæpè primum illum feruorem reuocare. Hinc sequitur charitatem augeri & minui. Vt autem primam charitatem recuperet, hoc dat consilium, vt prima opera faciat Ergo operum qualitas & magnitudo indicat modum charitatis; imò per opera restituitur, sicut habitus instauratur per actiones. Locum intelligendum de diminutione charitatis, & non de amissione; suadent verba præcedentia, quæ laudem continent Episcopi Ephesiorum Ecclesiæ, quod laboret, & patientiam habeat, & non possit sustinere malos, quod non defecerit; denique quod additur; *Sed habeo aduersum te pauca.* Nam si quis charitatem amiserit, multa aduersus eum habet Deus, quia charitatem amittens, omnia amittit. Quamquam non nescio, multa exemplaria Latina & Græca, Haymonem & Primasium illud (*pauca*) non habere. Et videri potest additum ex ijs quæ scribuntur ad Angelum Pergami, & Thyatiræ.

v. 8. *Et Angelo Smyrnæ Ecclesiæ scribe.* Hunc Angelum fuisse Polycarpum, sentit Pamelius annotat. 185. in Tertullian. libr. de præscriptionibus. Et res satis conuenit, quia laudatur nulla addita reprehensione.

v. 11. *Qui vicerit, non lædetur à morte secunda.* Duplex est mors animæ, sicut & duplex vita: Quod & in corpore similiter se habet. Prima animæ vita est per gratiam, & iustificationem: Secunda, per beatificam Dei visionem. Prima mors animæ, peccatum: Secunda mors, proiectio à facie Dei in æternum Prima vita corporis per natiuitatem primam: Secunda, per regenerationem & beatã immortalitatem. Prima mors corporis, separatio animæ: Secunda cruciatus æterni.

v. 13. *In diebus illis Antipas testis meus fidelis.* Siue *martyr meus fidelis.* Id enim vocabulum, vsu Ecclesiæ receptissimum, hoc loco maximè quadrat, estque ipsum in Græco. De hoc Antipa habet Martyrologium Romanum 11. Aprilis; Pergami in Asia, sancti Antipæ A testis fidelis, cuius meminit S. Ioannes in Apocalypsi. Is sub Domitiano Imperatore in bouem æneum candentem immissus, martyrium consummauit. Simile martyrium legitur de Pelagia virgine, dicta Hosio martyre. Vide Baron. in Annotat ad Martyrol. 4. Maij, & de B. Eustachio 20. Septemb.

Qui occisus est apud vos. Qui, redundat vt sæpè apud Hebræos.

v. 14. Reprehenditur Angelus Pergamensis Ecclesiæ quod haberet tenentes doctrinam Balaam. Id explicat.

v. 15. *Ita habes & tu tenentes doctrinam Nicolaitarum.* Rursum increpatur Angelus Thyatiræ Ecclesiæ: *Quia permittis*, inquit, *mulierem Iezabel quæ se dicit Propheten, docere & seducere seruos meos, &c.* E diuerB so laudatur Angelus Ephesi Ecclesiæ; *Quia*, inquit, *non potes sustinere malos; & tentasti eos qui se dicunt Apostolos esse; & non sunt.* Hæc testimonia filij Dei ad Angelos Ecclesiarum, docent nos quàm grauiter peccent præfecti Ecclesiarum, siue sint Episcopi, siue pastores, qui cũ possint impedire, permittunt in populo suo conuersari & habitare eos qui diuersã à Catholica doctrinam tenent. Fieri enim non potest vt tales inter Catholicos conuersantes, gregem Domini pestifera sua doctrina non inficiant; dicente Apostolo quod *sermo eorum vt cancer serpit*; & quod *per dulces sermones seducunt corda innocentium.* Sicut autem grauiter peccat Præfectus eos tolerans in sua Ecclesia; ita non minus peccant subditi, cum ijs familiariter conuersantes, etiãsi fauorem aut defensionem non præstent. Ratio est, C quia lege diuina ac naturali tenentur quibus possunt modis eorum conuersationem, & colloquia fugere, à quibus tam grande & manifestum eis imminet periculum; non morum tantùm, sed etiã fidei, quæ bonæ cõuersationis est fundamentũ. Si qui necessitatem habent inter eos commorandi, vt in ciuitatibus hæreticis; id saltem agere debent, vt vitent familiaritatem, & omnem non necessariam cum eis conuersationem.

v. 17. *Nomen nouum scriptum, quod nemo scit, nisi qui accipit.* Non excluditur is qui dat, sed is qui non accipit; quia soli & omnes electi accipiunt.

v. 19. *Et opera tua nouissima plura prioribus.* Nota quod ex multitudine operum, colligitur auctam charitatem; quia charitas operosa est, eoque magis, quanD tò maior est & auctior. Alioqui, absolutè non sequitur; Hic plura opera fecit, igitur maiorem habet charitatem, aut maiorem mercedem accipiet; Quia potest quis minus vixisse, & proinde pauciora opera bona fecisse, qui tamen sit sanctior, & charitate feruentior homine annoso, & qui multo plura fecerit, nec tamen ad tam excellentem charitatem peruenerit.

v. 23. *Ego sum scrutans renes, & corda.* Hoc Dei proprium: ergo Christus Deus.

v. 26. *Qui vicerit; & custodierit vsque in finem opera mea: dabo illi potestatem super gentes, &c.* Ex eo quod additur: *vsque in finem*, patet hanc promissionem non pertinere ad sanctos pro tempore quo hîc viuunt, vt hæreticorum quidam, quo Catholicorum argumentum, quod hinc pro sanctorum ope, & guberE natione nostri sumitur, effugerent; interpretati sunt. Quamquam & *vincendi* vocabulum satis hoc ipsum includit: Nam *vincere*, hoc & sequenti cap. non tribuitur nisi his qui victoriam finalem sunt consecuti. *Vincenti*, inquit, *dabo edere de ligno vitæ, quod est in paradiso Dei. Qui vicerit, non lædetur à morte secunda. Vincenti dabo manna absconditum, &c.* Accedit, quod regnum & potestas super gentes, in hac vita, communis est bonis & malis: quod proinde hîc non promittitur in præmium sanctorum.

Et reget eas in virga ferrea. Potest virga ferrea duobus modis intelligi; vel rectissima, iuxta illud Psal-

mi: *Virga directionis*, (id est, Iustitiæ, æquitatis) *virga regni tui*. Vel dura; secundùm id quod sequitur: *& tanquam vas figuli confringentur*.

CAPVT III.

v. 2. *Non enim inueni opera tua plena coram Deo meo.* Sunt ergo quidam quorum opera non tantùm coram hominibus, sed & iudicio Dei, non modo bona, sed & plena sunt.

v. 4. *Sed habes pauca nomina in Sardis, qui non inquinauerunt vestimenta sua.* Nomina id est, homines qui suis solent vocari nominibus. Dicit autem nomina, quia de bonis & electis loquitur. Hos enim præ reprobis quasi nominatim nouit Deus; quia eos amat & curat præ illis. Sic Ioannis 10. *Bonus pastor proprias oues vocat nominatim.* Attamen infrà, cap. 11. etiam de malis dicitur: *Et occisa sunt in terræmotu nomina* B *hominum septem millia.*

v. 5. *Non delebo nomen eius de libro vitæ.* Deletur nomen alicuius de libro vitæ, non quando ex prædestinato fit reprobatus; quod fieri non potest: sed quando secundum præsentem iustitiam in eo fuit adscriptus, & iustitiam deserit. Est enim liber vitæ secundùm iustitiam; & alius, secundùm prædestinationem: Prior sæpè mutatur; posterior nunquam.

v. 7. *Qui habet clauem Dauid: qui aperit, & nemo claudit, &c.* Significatur plena potestas gubernationis super Ecclesiam Dei; sicut in familia quis dicitur esse promus & condus; promus enim aperit, condus claudit. Vide Sasbout in Isai. 22. *Aperit & nemo claudit: claudit & nemo aperit.* Id est, ratum & fixum est C quidquid agit; nec potest quisquam impedire, quò minus quod aperit apertum sit; & quod claudit, clausum sit, maneatque quamdiu voluerit. Sic Iob 12. de Deo dicitur: *Si incluserit hominem, nullus est qui aperiat.* Non autem excludit hæc sententia potestatem clauium ecclesiasticarum. Nam hæc potestas competit Christo per excellentiam: at eiusdem rei potestas ministerialis fuit in Petro, permanetque in successoribus. Nec minùs verè ea verba quæ hîc dicuntur in Petrum dixeris, quàm ea quæ Petro dicta sunt à Christo, Matth. 16. Quid enim aliud est habere clauem Dauid, quàm habere claues regni cælorum? & quid aliud sibi vult istud: *Qui aperit, & nemo claudit; claudit, & nemo aperit*: quam illud, *Quodcumque ligaueris super terram, erit ligatum & in cælis; & quodcunque solueris super terram erit solutum & in cælis*? Et consuetudo scripturæ est, vt quæ propriè de Christo dicuntur, ea participatè attribuantur Petro, vel alijs etiam Apostolis: vt esse Petram, fundamentum, pastorem, magistrum, lucem, &c. Vide Annotat. Matth. 16. Eadem hîc potestas significatur quæ Matth. vltimo: *Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra.*

Vocatur autem *clauis Dauid*, non quod eandem illam Dauid habuerit; sed quia est potestas Dauidi, seu familiæ Dauidicæ promissa, & in Christo completa; iuxta Gabrielis ad virginem Euangelium. Lucæ, 1. Nam Isaïæ 22. ad quem locum hic respicitur, promittit Dominus se daturum Eliacim in typo Christi, E clauem domus Dauid, super humerum eius: vt aperiat & non sit qui claudat, & claudat, nec sit qui aperiat. Vnde videtur subaudiendum; *Qui habet clauem domus Dauid.*

v. 9. *Qui dicunt se Iudæos esse, & non sunt, sed mentiuntur. Mentiuntur*, id est, falsum dicunt, non tamen vt apparet contra mentem, quia se putabant esse veros Iudæos. Imò & fortè reuera secundum carnem Iudæi erant, qui hoc dicebant. Mentiri tamen eos dicit Spiritus: quia non competebat eis ille Iudaïsmus in quo meritò gloriari potuissent, de quo Apostolus ad Rom. 2. *Non qui in manifesto, Iudæus est; sed qui in* A *abscondito; cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo.* Vnde Dominus in Euangelio: *Si filij Abrahæ estis: opera Abrahæ facite.* Et iterum: *Pater vester Diabolus est.*

Ecce faciam illos vt veniant, & adorent ante pedes tuos; & scient quia ego dilexi te. Dupliciter hoc intelligi potest: vel vt significetur ex Iudæis quosdam conuertendos ad fidem Christi; qui priùs in carnali & falso Iudaïsmo confidebant: vel, futurum tandem, vt Iudæi vel inuiti agnoscant populum Christianum à Deo dilectum & electum fuisse. Quomodo multa dicuntur in Prophetis: maximè apud Ezech. subinde repetentem illud; *Et scient quia ego Dominus.* Et in Psal. 82. *Imple facies eorum ignominia; & quærent nomen tuum Domine: Erubescant & conturbentur in sæculum sæculi, & confundantur, & pereant: & cognoscant quia nomen tibi Dominus.* Fortè & illud huic simile est in Ps. 71. *Et inimici eius terram lingent.*

v. 11. *Tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.* Id est, tene fortiter, ne quis auferat tibi coronam tuam; non vt ipse habeat, sed ne tu habeas, aut vt eam amittas. Sic Prouerb. 5. monetur adolescens vt fugiat amores meretricios, ne forte det alienis honorem suum; non quem alieni sint habituri, sed quem per eos, & propter eos adolescens sit amissurus. Vide eius loci Annot. & nostra in 1. distinct. 4. Simile est in 2. epistola Ioannis, *Videte ne perdatis quod operati estis, sed vt mercedem plenam accipiatis.* Vide Annot. eius loci. Simili phrasi dictum Ioan. 10. *Nemo rapiet eas de manu mea.* Quomodo rapit oues lupus, non retinens, & perdens.

v. 14. *Hæc dicit Amen.* Græcè ὁ ἀμὴν, *ille Amen*, scilicet Christus, qui est veritas. Ponit enim Amen, epitheton filij Dei.

v. 14. *Qui est principium creaturæ Dei.* Id intellige sicut illud Coloss. 1. *Primogenitus omnis creaturæ*, id est, omni creatura maior & superior, atque in omnem creaturam primatum habens. Quanquam & de homine assumpto accipi potest; qui, vt talis, est creatura, sed omnium præstantissima. Vide Comment. Coloss. 1.

v. 15. *Vtinam frigidus esses aut calidus.* Quidam intelligunt frigidum, qui viam veritatis nunquam cognouit; Calidum, bene fidelem; Tepidum, malum Christianum. Sed loci circumstantia significare videtur per calidum, verè bonum; per frigidum, manifestè malum; Per tepidum, hypocritam, qui sibi & alijs bonus videtur & sanctus: in quo cum plerumque dominetur superbia, talis deterior est, quam si in manifesta peccata esset prolapsus. Additur enim: *Dicis quia diues es, & nullius eges, & nescis quia pauper, & cæcus es, &c.* Simile est quod ad Pharisæos ait Dominus: *Vtinam cæci essetis, nunc autem dicitis quia videtis: peccatum ergo vestrum manet.* Ioan. 9. in fine. Qui ibi cæci, hîc frigidi dicuntur, id est, manifestè peccatores: de quorum conuersione maior est spes, quàm de ijs qui speciem habent sanctitatis. Item, tepidus deterior quàm frigidus, quia simulata sanctitas duplex est iniquitas. Dicit autem; *vtinam aut frigidus, &c.* non quia hoc optabile; sed quia potiùs optandum quàm esse tepidum, id est, minus detestandum. *Incipiam te euomere ex ore meo.* Persistit in figurato sermone. Est enim allusio ad aquam tepidam, quæ hausta vomitum prouocat. Potest etiam accommodari hæc sententia ad eos, qui quasi inter Catholicos & hæreticos medij, ita componere & conciliare eos nituntur, vt velint vtrosque de suis dogmatis aliquid remittere. Quomodo faciunt, qui suas controuersias arbitrorum iudicio submittunt. Vide de hac sententia S. Gregor. parte 3. curæ pastoralis admonitione 25.

v. 18. *Suadeo tibi emere à me aurum ignitum probatum, vt locuples fias.* Aurum ignitum, id est, igne proba-

tum, est Charitas, hac enim carebat iste Angelus Laodicæus, vt ex præcedenti increpatione liquet. *Emere*, id est, acquirere, comparare; seu gratis, seu pretio. Catachresis est sicut Isaiæ 55. *Emite absque argento.* & 52. *Gratis venundati estis: & absque argento redimemini.* Ita hoc loco: Nam charitas nullo pretio ut merito acquiritur, sed gratis obtinetur; maximè si consideretur secundum initium suum; id est, primum motum bonæ voluntatis. Nam charitas S. Augustino est bona voluntas. Sed quia dicit: *Suadeo tibi emere*, Significatur aliquod studium præcedens quo ambiat charitatem: quod tamen etiam ex Deo est. Vnde statui potest meritum congruum, respectu iustificationis.

Et collyrio inunge oculos tuos vt videas. Per *collyrium* intelligunt quidam tribulationes præsertim cum sequatur: *Ego quos amo, arguo & castigo*, vt sensus sit; Tribulationibus quas Dominus te castigans, immittit; vtere vt mundentur oculi mentis tuæ, & videas. Habent enim tribulationes magnam vim ad purgandas mentes hominum à vitijs & erroribus; quibus per affluentiam, & prosperitatem rerum sordidantur. Vnde filius prodigus in inopia, ad reuertitur. Filij Israël post idolatriam flagellati ad Deum verum recurrunt. Et Psalmus ait, *Imple facies eorum ignominia: & quærent nomen tuum.* Item: *Cùm occideret eos, quærebant eum.* Item: *Vexatio dabit intellectum auditui.* Isaiæ 28.

v. 20. *Ego sto ad ostium & pulso: si quis audierit vocem meam, & aperuerit mihi ianuam, intrabo ad illum, & cœnabo cum illo; & ipse mecum.* Re bene considerata videtur his verbis id significari quod in Euangelio Matth. 24. & 25. Marc. 13. & Lucæ 12. Vbi ex similitudine serui vigilantis ad Domini sui aduentum, vt cum venerit, confestim aperiat ei; Christus adhortatur omnes fideles; vt semper vigilent in bonis operibus; vt Domino ad iudicium veniente, cuius incertus est dies, semper inueniantur parati; atque ita, mereantur cum illo discumbere & cœnare, id est, æterna requie & gaudio frui. Similis est exhortatio Pauli 1. Thessal. 5. nec non huius lib. cap. 16. *Beatus qui vigilat, &c.* sic autem & cap. præcedenti dicit Angelo Smyrnensis Ecclesiæ. *Esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ,* & Angelo Thyatirensis Ecclesiæ: *Qui vicerit & custodierit vsque in finem opera mea; dabo illi potestatem, &c.* Et hoc cap. Angelo Ecclesiæ Sardensis: *Si non vigilaueris, veniam ad te tanquam fur, & nescies, qua hora veniam ad te.* Et Angelo Philadelphiæ: *Venio citò; tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.* Sic ergo & Angelo Laodiceæ: *Ego sto ad ostium, &c.* id est, Iam iam veniam ad iudicium, pulsaturus ostium, more Domini redeuntis. *Si quis audierit, &c.* id est, si quis paratus fuerit & vigilauerit ad meum aduentum per bona opera, *intrabo ad illum, & cœnabo cum illo & ille mecum*, id est, particeps erit gaudiorum atque bonorum meorum. Dicit: *intrabo ad illum*; & non, ille intrabit ad me, quia loquitur more Domini expectati à seruo, & pulsantis ad ostium, qui intrat in domum suam in qua seruus vigilabat. Promittit ergo quod eum etiam adhibebit cœnæ suæ, non enim loquitur de Domino redeunte à cœna sed à negotio. Nihil ergo facit hic locus pro gratia Dei pulsantis, & expectantis, & quoad effectum dependentis à nostra acceptatione: quam gratiam sana doctrina non recipit. Cæterum, Deum esse qui aperiat, docet S. Augustinus quæst. 9. super Exod. dicens ipsam etiam apertionem ad Dei voluntatem & gratiam pertinere, ad illud, *Ego aperiam os tuum.* Exodi 4.

Facit etiam ad huius loci declarationem id quod Mater ad filium Melitonem martyrem, dicebat; Fili, paulisper sustine: ecce Christus ad ianuam stat, adiuuans te, vt habetur in Festo 40. martyrum Sensus, Iam iam te recipiet in gloriam coronaturus te; &

A interim te adiuuat in certamine.

Denique huic sententiæ similis est illa Iacobi 5. loquentis de metuendo Dei iudicio, *Ecce Iudex ante ianuam assistit.*

CAPVT IV.

v. 7. *ET animal primum simile Leoni, &c.* Vide Hesselium præfatione in Matth. vbi secundum S. Augustinum & V. Bedam (licet dissentiat S. Hieronymus) docet, & latè probat per Leonem significari Matthæum, & per hominem, Marcum: Latè etiam ostendit per vitulum rectè significari Lucam. Denique summariè visionem hanc exponit. Vide etiam Annotat. Ezech. 1. Nec est verosimile Ioannem per

B hæc animalia aliud intellexisse, quàm Ezechielem. Beda in epistola præfixa commentario in Lucam, respondet cuidam sciscitanti, cur præter vulgatam opinionem in Leone Matthæum, & in homine Marcum intellexisset: respondet autem verbis S. Augustini, ex lib. de consensu Euangelistarum, 1. 6.

v. 8. *Et requiem non habebant die ac nocte, dicentia.* Græcè ἔχουσιν, *habent.* Idem significatur quod in hymno: *Te Deum, Incessabili voce proclamant.* Non enim significatur inquietudo aliqua, aut molestia defatigationis; sed opus perpetuum & incessabile; quale solet mortalibus inquietudinem gignere. *Requies*, pro cessatione non infrequens in sacris litteris. Vnde illud quod dicitur Deus die septimo requieuisse ab omni opere suo, id est, cessasse à fabricando mundo, & à

C speciebus nouis creandis.

v. 10. De viginti quatuor senioribus dicitur: *Et mittebant coronas suas ante thronum, dicentes: Dignus es Domine Deus noster accipere nostram, &c.* Per viginti quatuor seniores vniuersa sanctorum hominum multitudo intelligitur, propter duodecim patriarchas, in quibus vniuersitas intelligitur sanctorum veteris testamenti, & duodecim Apostolos, in quibus repræsentatur vniuersitas sanctorum noui testamenti. Sed aduersus hoc obijci potest quod Apocal. 14. dicitur centum quadraginta quatuor millia canere canticum nouum, non solum ante sedem, & ante quatuor animalia, verùm etiam ante seniores: non ergo possunt ijdem intelligi seniores & centum quadraginta qua-

D tuor millia, id est, omnes electi. An dicendum, *seniores* intelligi sanctos patriarchas, & Prophetas & Apostolos; centum autem quadraginta quatuor millia, omnes electos, qui illorum doctrina & prædicatione ad Christum adducti participes facti sunt redemptionis? Vnde vocantur *empti de terra*. Et quia superædificati sunt super fundamentum Apostolorum & Prophetarum; ideò rectè dicuntur & ante illos stare, & canticum nouum canere, videlicet agnoscentes quorum doctrina, & ministerio gratiam redemptionis à Deo consecuti sunt. Mittunt autem viginti quatuor seniores coronas suas ante thronum Dei; quia vniuersa sanctorum multitudo agnoscit & humiliter confitetur suas coronas, id est, gloriam, quâ in cœlis merito iustitiæ suæ coronati sunt; ex gratuito Dei dono prouenire:

E Quia licet vita æterna reddatur meritis iustitiæ; ipsa tamen iustitia non nisi per eius gratiam acquiritur, qui dixit; *Sine me nihil potestis facere.* Cuius tanta est bonitas, ait Cælestinus Papa, vt nostra velit esse merita, quæ sunt ipsius dona. Epist. ad episcopos Galliæ. cap. 12. Nec coronat nos nisi de suo. Nec aliter sentiendum de sanctis Angelis. Vide S. Gregor. lib. 22. Moral. cap. 5. Sub viginti quatuor senioribus non comprehendi Angelos, ex cap. 5. & 7. facilè monstratur.

v. 11. *Et propter voluntatem tuam erant, & creata sunt.* Græca pro, *erant*, *sunt.* εἰσί: sed magis placet quod Latini codices habent; citiùs enim quis sciolus mutauerit (*erant*) in (*sunt*) quàm (*sunt*) in (*erant*.) Sed quæritur, cur dixerit *erant*; præsertim cum addat,

creata sunt? hoc enim ita sonat quasi prius fuissent, ac deinde creata essent. Quidam recurrunt ad ideas rerum æternas in mente diuina; quia Deus per voluntatem suam non tantùm res ipsas fecit, & creauit; verùm etiam ab æterno præordinauit vt faceret, habens apud se atque in mente sua rerum omnium quas facturus erat ideas æternas, & immutabiles. Quamquam ad hunc intellectum non est necesse refugere. Nam Græci *erant* pro *sunt* interdum ponunt. Sic Aristoteles lib. 1. Topicor. Terminus est oratio quid erat esse significans. τὸ τί ἦν εἶναι. Videtur ergo hic sensus esse; Per voluntatem tuam factum est vt essent, non quidem ab æterno, sed ab aliquo temporis initio, quia creata sunt. Potest etiam dici, additum, *& creata sunt*, postquam dixerat *erant*, ne ita de illis intelligeretur dictum, *erant*, quomodo paulò ante de Deo *qui erat*, scilicet ab æterno, non per voluntatem alicuius, sed per naturam suam.

CAPVT V.

v. 1. ET *vidi in dextera sedentis super thronũ, librum scriptum intus & foris; signatum sigillis septem.* Liber iste est Scriptura sacra, maximè qua parte continet mysteria de Christo, & humana per eum redemptione. *Scriptus* autem dicitur *intus & foris*, propter duplicem eius intelligentiam, historicam, & spiritualem. Illa intelligentia etiam Iudæi, sine Christo, foris eum librum legere possunt, quia ad grammaticum & historicum sensum multis in locis habent accessum. Spiritualis autem intelligentia paucis reuelatur. *Sigilla septem* significant multiplicitatem mysteriorum quæ sacris libris continentur. Septenarius enim numerus sæpè pro vniuerso numero ponitur. Hunc librum aperire, & sigilla soluere nemo potest præter agnum qui occisus est; quia solus Christus perducit nos ad spiritualem intelligentiam Sacræ scripturæ, & mysteria in illa contenta explicat; cui dicitur: *Reuela oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua.* Et rursus; *Beatus quem tu erudieris Domine, & de lege tua docueris eum.* Vel ideo solus Christus soluit, quia solus implet prophetias in eo descriptas: Nam prophetiæ tamdiu velut sub signaculo clausæ manent, donec res prænunciatæ adueniant: quarum manifestatione signaculum quasi aufertur, & liber aperitur. Christus ergo implendo prophetias, aperit librum.

v. 5. *Ecce vicit Leo de tribu Iuda.* Addendo *de tribu Iuda.* significat Christum esse leonem secundum naturam humanam; quia contra diabolum, mortem, peccatum pugnauit, & vicit, vt homo, per suam passionem; quatenus per eam meruit vt potentia Diaboli, mors, & peccatum destrueretur. Christus Leo, propter fortitudinem; agnus, propter mansuetudinem & innocentiam.

v. 6. *Agnum stantem tanquam occisum.* Vel hoc dicitur, sicut ad Philip. 2. *In similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo*: quia repræsentatio non excludit rei veritatem. Vnde dicit idem Ioannes c. 1. sui Euangelij, *Vidimus eum quasi vnigenitum à Patre*, cum significare vellet verè esse vnigenitum; quomodo & hoc cap. posteà dicitur; *Dignus est agnus qui occisus est, accipere, &c.* vel quia inferior tantùm natura mortem passa est, quam & mox superauit resurgendo; vel denique, quia Ioannes de agno loquitur, cuius ipsi in visione imago ostensa fuit, tanquam occisi; vt illud *tanquam* referatur ad imaginem in visione ostensam, non ad rem ea significatam.

v. 8. *Quatuor animalia, & viginti quatuor seniores ceciderunt coram agno, &c.* Et infrà v. 9. *Quoniam occisus es, & redemisti nos Deo in sanguine tuo, &c.* Angeli neque cadunt coram agno, neque confitentur se redemptos Deo in sanguine agni; nimirùm vt intelligamus Angelos redemptione non indiguisse; neque filium Dei propter Angelos factum hominem. Legun-

A tur autem cum cæteris agnum laudasse dicendo: *Dignus est agnus qui occisus est, accipere virtutem, &c.* vers. 11. & 12. quia etiam nostræ redemptionis mysteria Angeli venerantur, & in ea desiderant aspicere, 1. Petr. 1. & proptereà Deum & agnum collaudant.

Plenas odoramentorum, quæ sunt orationes sanctorum. Significantur orationes sanctorum etiam in hac vita agentium (de ijs enim loquitur hîc scriptura) esse Deo gratas in odorem suauitatis. Quomodo ergo omnia etiam sanctorum opera sunt peccata? vt impiè dogmatizant hæretici hodierni.

v. 10. *Fecisti nos Deo nostro regnum, & sacerdotes.* Græcè *reges & sacerdotes*, quomodo & habetur supra B c. 1. Vide eius loci Annot.

Et regnabimus super terram. Quia, vt ait B. Petrus 1. epist. 3. non solùm in cœlis nouis, sed etiam in terra noua, iustitia habitabit; id est, homines perfectè iusti. Nam totus mundus erit iustorum habitaculum, palatium, regnum, & possessio. Alij intelligunt *super terram*, id est, super corpus suum terrenum, sed iam in spiritual commutatum: 1. Corint. 15. Qui sensus potiùs mysticus est quàm litteralis. Non repugnat illud; *Regnum meum non est de hoc mundo*: quia aliud est regnum esse de mundo, vel de terra, id est, terrenum, sæculare; aliud, esse in mundo vel in terra. Ecclesia Christi quæ est regnum Dei, militat in terris; licet conuersatio eius sit in cœlis. Multa MSS. pro *re-*
C *gnabimus*, legunt *regnabunt*. Vide Annot. F. Lucæ.

v. 12. *Dignus est Agnus qui occisus est, accipere virtutem, & diuinitatem. Et diuinitatem*, Græcè καὶ πλοῦτον, *& diuitias*, quæ diuitiæ intelligi possunt dona Spiritus sancti; quorum distribuendorum Christus homo potestatem accepit ex merito suæ passionis. Ideò dicitur: *Dignus est Agnus qui occisus est, accipere, &c.* Nam ad opes huius mundi referendum minimè videtur: cùm ipse de se protestatus fuerit dicens: *Regnum meum non est de hoc mundo.* Potest etiam intelligi gloria corporis, quæ est homini beato instar omnium diuitiarum.

Contra Caluinum notari potest, Christum per passionem & mortem, de qua dicitur *occisus est*, meruisse immortalitatis gloriam, ac totius Ecclesiæ, ac mun-
D di præfecturam. Obijcies, cap. præcedenti dicitur, *Dignus es Domine Deus noster accipere gloriam & honorem & virtutem*; ideoque apparet, ex eo quod hic dicitur agnus dignus esse qui accipiat virtutem, &c. non doceri, quod Christus sibi aliquid meruit. Sic enim idem consequens videretur de Deo, vt Deus est. Sed dicendum, hîc addi, *qui occisus est*; id est, quia occisus est. Sic enim paulò antè hoc capite dictum est ei: *Dignus es Domine accipere librum, quoniam occisus es, & redemisti nos, &c.* q. d. per passionem tuam qua nos redemisti, meruisti celebritatem hanc tui nominis, &c. quando enim aliquis dicitur dignus aliquo bono propter aliquod opus; si est capax meriti & in statu merendi, significatur per hoc opus illud bonum meruisse: cùm alioqui *meriti* vocabulo propriè nullum vocabulum respondeat apud Græcos, vt nec apud He-
E bræos. Sed quomodo meruit diuinitatem? Non enim vt Nestorius putauit, eam meruit eximia vitæ sanctitate, & virtutum operatione: sed meruit vt quam habebat ab æterno, veniret in notitiam & manifestationem hominum. Quomodo sapientiam meruit: vt agnosceretur esse ipsa Dei sapientia. Sic, secundum Apostolum Philip. 2. propter meritum obedientiæ vsque ad mortem crucis, Deus exaltauit eum, & dedit illi nomen quod est super omne nomen, vt in nomine eius flectatur omne genu. Additio B. P. Censoris.

v. 12. *Diuinitatem.* Vnde hoc verbi? Græcè est πλοῦτον; Quid credemus scripsisse interpretem? an diuitias? Cur mutassent scribæ? præsertim si meminissent quod ad Romanos cap. 11. in fine Apostolus Deo tribuat diuitias (id est, copiam) sapientiæ & scientiæ; &

Estij Annot. in Script.

cap. 2. diuitias bonitatis, patientiæ, & longanimitatis: & alibi frequenter. An voluit Interpres vitare ne quis ex nomine diuitiarum ſubſtantiam cogitaret; & ſcriſit diuitatem? Nomen ſcilicet abſtractum, nouum quidem Latinis, ſed formatum ad communem modum abſtractorum; ſicut à (ſoſpes) formatur (ſoſpitas.) Fortè fuit olim in vſu, (diuitas;) at analogia ſufficit defendendo Interpreti. Non mirabitur hoc vocabulum, qui apud Gellium lib. 14. cap. 1. in fine, ex Actio legerit (diuitare;) qui (diuitior) apud Tullum paradoxo vlt. Semel iterumque Terentius. Quis me Athenis diuitior? & alibi, Quam iniquè comparatum eſt, hi qui minus habent vt ſemper aliquid addant diuitioribus. Naſo item, Oppida ſunt regni diuitiora mei. Martialis, Romanum propius diuitiuſque forum eſt.

Quin & (diuitiſſimus) apud Tullium eſt paradoxo illo vltimo, & in 2. Officiorum, vt videre eſt in Annot. 27. Caroli Langij ad eum librum. Quare doctos omnes rogatos volumus, vt vetuſtiſſimos quoſque codices, manuſcriptos excutiant noſtræ vulgatæ editionis, num nuſquam inueniant hoc loco iſtud (diuitatem.) Sanè & Tyconius ſerm. 4. & Primaſius, Latini expoſitores, non (diuinitatem) ſed (diuitias) hoc in loco legerunt.

v. 13. *Et omnem creaturam, quæ in cælo eſt & ſuper terram, & ſub terra.* Simile eſt quod dicitur ad Philipp. 2. *Cæleſtium, terreſtrium & infernorum.* Vnde hic locus illius collatione venit explicandus. Nam & verba præcedentia: *Dignus eſt agnus, &c.* congruunt cum eo quod ibi habetur, *Propter quod Deus exaltauit, &c.* Vide noſtrum Commentarium.

CAPVT VI.

v. 1. *Et audiui vnum de quatuor animalibus dicens &c.* Quodnam ex quatuor? Primum; quia ſimile Leoni; nam ſequitur de ſecundo, & de tertio & de quarto. Quæ omnia hoc ordine nominata fuerunt cap. 4. ſed horum omnium myſteria requirenda ſunt, quare à ſingulis animalibus, hæc ſingula Ioanni fuerint ſignificata.

v. 2. *Et ecce equus albus, & qui ſedebat ſuper illum, &c.* Hieron. ſuper Habacuc 3. Vidit Ioannes, inquit, equos candidos, & ſeſſores eorum, è quibus, corpora in gloria reſurgentium, puto eſſe equos candidos: ſeſſores autem, ſanctorum animas. Idem poſtea dicit, peccatores & eos qui corpora diligunt, in nigris equis ſedere.

Et exiuit vincens vt vinceret. Græcè *& exiuit vincens, & vt vinceret*, id eſt, exiens iam tum vincebat, ac in poſterum victurus ac debellaturus erat hoſtes ſuos.

v. 9. *Vidi ſubtus altare animas interfectorum propter verbum Dei.*

v. 10. *Vſquequo Domine (ſanctus, & verus) non iudicas, & non vindicas ſanguinem noſtrum de ijs qui habitant in terra?* Altare Chriſtus eſt; ſuper quem quidquid offerimus bonorum operum, non poteſt non Deo Patri eſſe gratiſſimum: quamquam idem non tantum altare eſt, ſed & ſacrificium & ſacerdos. *Sub altari* eſſe dicuntur animæ martyrum, quia adhuc ſunt infra conditionem glorioſi corporis Chriſti; quia videlicet nondum per reſurrectionem corpora reſumpſerunt, ſicut Chriſtus. Poſt reſurrectionem verò extollentur ſuper altare; quia tunc corpori ſuo, inſtar corporis Chriſti, glorificato, ad nutum imperabunt, quaſi ſuperiores factæ. Qui exponunt animas ſub altari poſitas, quia ſubiectæ ſunt Chriſto homini; fateri debent eas ſemper ſub altari futuras, neque vnquam collocandas ſuper altare; cuius contrarium docet S. Bernardus ſermone de omnibus ſanctis. At neque conuenienter dicitur animas ſub altari poſitas, quia

A contemplantur humanitatem Chriſti, quam altare ſignificet: Hoc enim modo, non ſub altari, ſed ante altare poſitas dici conueniebat: quod enim videmus ante nos eſt, non ſupra vel infrà. Vide S. Anſelmum qui eo modo vt nos, interpretatur. Quidam illud *ſubtus altare* ſic exponunt, id eſt, pro Chriſto; quia per altare Chriſtus ſignificatur, hi ſententiam ſic videntur conſtruere: *Vidi animas interfectorum ſubtus altare*, id eſt, interfectorum pro Chriſto; Sed planè violenta eſt hæc expoſitio. Simile eſſe dicunt quod lib. 2. Machab. 7. dicit Machabæorum martyrum nouiſſimus, fratres ſuos modico dolore ſuſtentato ſub teſtamento Dei interfectos eſſe, ſeu cecidiſſe, vt eſt in Græco, id eſt, pro teſtamento Dei. Sed non eſt ſimi-
B le: tum propter diſtinctionem verborum in hoc loco, tum quia Græca diſſimiliter habent: hic enim dicitur ὑποκάτω τοῦ θυσιαστηρίου, quod localem ſitum ſignificat. In Machab. autem ὑπὸ τὴν διαθήκην τοῦ θεοῦ, quod tamen propriè *ſub teſtamento* ſignificat, non *pro teſtamento*; tametſi locus obſcurus eſt. Interim nota quod hîc additur cauſa; *propter verbum Dei*: Non ergo cauſa ſignificatur, cùm dicitur: *ſubtus altare.*

Hac autem oratione qua vindictam petunt, nihil aliud ſignificatur quàm continuum earum deſiderium, quo & reſurrectionem corporum ſuorum deſiderant, id eſt, conſummationem ſuæ beatitudinis, de qua Hebr. 11. *vt non ſine nobis conſummarentur*, & cupiunt impleri iuſtitiam Dei ſuper impios. Id autem non aliud eſt quàm deſiderium regni Dei; tunc enim
C perfectè Deus regnat, quando pijs conſummatam reddit beatitudinem, quæ non eſt ſine corporum reſurrectione; & omnes impios ſubiectos habet ſub pedibus. Quorum vtrumque demum futurum eſt poſt iudicij diem.

Et clamabant voce magna dicentes, &c. Non ergo animæ defunctorum dormiunt, & velut alto ſopore preſſæ iacent, vſque ad diem iudicij; ſed continuum habentes deſiderium conſummandæ beatitudinis ſuæ, & implendæ iuſtitiæ diuinæ; ſtolas accipiunt albas, id eſt, bonam partem beatæ remunerationis, in qua iubentur requieſcere vſque ad diem generalis iudicij. Stolæ candidæ gloriam ſignificant; Vnde & Angeli poſt reſurrectionem Chriſti ad eius ſepulchrum apparuerunt in ſtolis albis.

D *Vſquequo—non iudicas & non vindicas ſanguinem noſtrum de ijs, &c.* Quid eſt quod ſancti in terra poſiti, orant pro ſuis perſecutoribus, vt S. Stephanum & alios multos Chriſtum imitatos feciſſe legimus; in cœlum verò tranſlati de eiſdem vindictam expetunt? *Reſp.* Dum ſunt in terris præceptum habent orandi pro perſecutoribus, ſine diſcrimine, neſcientes pro quibus ſint exaudiendi. Deinde, vt per hoc in charitate firmentur, nec moneantur ad inordinatum affectum vindictæ expetendæ pro priuata iniuria; ad quod vitium prona eſt humana fragilitas, etiam in perfectis. Beati verò in cœlis non orant niſi pro ijs pro quibus vident ſe exaudiendos; quia nunquam fruſtra orant; nec opus eſt illis huiuſmodi præcepto orandi in vniuerſum pro perſecutoribus; cùm iam ſint in iuſti-
E tia & charitate confirmati, nec poſſit inordinata eſſe eorum voluntas, ſed pleniſſimè iam conformis ſit voluntati diuinæ; ex qua conformitate procedit eiuſmodi vindictæ poſtulatio, non aduerſus quoſcumque perſecutores; ſed eos ſolos quos reprobos eſſe cognoſcunt. Nam pro electis orant, etiam perſecutoribus ſuis, vt conuertantur & ſaluentur.

v. 11. *Et datæ ſunt illis ſingulis ſtolæ albæ.* Innocentius tertius ſermone in Dominicam Lætare. Duæ ſunt, inquit, ſpecies glorificationis; ſtola mentis, & ſtola carnis. Et illam dicit dari ante reſurrectionem, hanc poſt reſurrectionem; & ſtolam mentis intelligit beatitudinem animæ per Dei viſionem, vt ex eo loco patet.

Et dictum est iis, vt requiescerent adhuc tempus modicum. Hæc humano more dicuntur; quando qui conqueruntur & dolent, desiderio dilato, solent pacari vt quiescant, dato illis aliquo munere: cùm hic alioqui non significetur aliquis ordo temporis, inter clamorem & stolas datas & quietem; sed omnia simul contingant. Nam animabus sanctorum toto tempore quo cum Christo sunt ante corporum resurrectionem, hæc tria simul contingunt. Nam & continuo clamant quod hic dicitur, per desiderium; & continuo ab initio, stolas singulas possident; & continuo quiescunt, beatitudine ea, quæ per stolam significatur, accepta. Item dicitur, *vt requiescerent adhuc*: ergo & ante quiescunt. Et videtur idem esse *requiescerent* quod expectarent: quasi diceretur illis: expectate adhuc modicum donec, &c.

Donec compleantur conserui eorum. Ergo certus est electorum numerus, quem impleri oportet ante tempus perfectæ retributionis.

v. 14. *Et cælum recessit sicut liber inuolutus. Librum inuolutum* dicit quem rotulum vocant, Galli & Teutones Roolle; qui cum explicatus est, legitur, conuolutus legi non potest: ita cœli facies, in qua sunt sol, luna, stellæ, velut litteræ, annunciantes nobis gloriam Dei; subtrahetur vt nulla littera in ea appareat. Similis est locus Isaiæ 34. *Complicabuntur sicut liber cæli.* Vide eius loci Annotat. & ibi Sasboldum. Vide Iansen in Psal. 39. explicantem illud, *In capite libri. &c.* vbi plura his quæ dixi consentanea tradit. Huiusmodi libris vtebantur Indi Occidentales, quos inuenit Cortesius ante 100. annos. In Alcorano Azoara 31. sic legitur, Deus cœlum inuoluet atque plicabit sicut chartam. Quod non profero tanquam alicuius authoritatis, sed vt ostendam phraseos congruentiam. Nam Arabes Hebræis & Chaldæis vicini potuerunt similibus vti figuris sermonum. Quis dicatur *liber inuolutus*, didici ex volumine Iudæorum, quod vidi in eorum Synagoga Tuitij, è regione ciuitatis Coloniensis. Est enim volumen (quod quidem apud illos Iudæos continebat quinque duntaxat libros Moysi) membrana longa admodum & conuolubilis; quæ quidem non ad longum, sicut apud nos solet, sed ad latum per modum foliorum in nostris libris; & non continenter, ab vna parte longitudinis vsque ad aliam descripta erat per totum: Vtrimque autem duobus baculis affixa erat, quibus & vtrimque aduoluebatur, vt ibi tantùm quando legendum inde aliquid esset, pateret, vbi lectio foret, cæteris membranæ partibus hinc inde ad bacillos suos conuolutis. Et dum velut ex pagina ad paginam legendo pergendum esset, alter bacillorum à quo longius procedebatur, inuoluebatur magis, alter verò ad quem accedebatur, paulùlum explicabatur. Cœlum ergo membranæ huiusmodi in totum explicatæ simile, quia in eo stellæ velut litteræ, & scripturæ conspiciuntur: stellis verò inde elapsis, id est, velut elapsæ essent, non apparentibus; sole quoque & luna obscuratis, vt hic dicitur: cœlum eidem membranæ omnino conuolutæ simile fit, in qua nullæ litteræ aut scripturæ conspici possunt.

CAPVT VII.

v. 2. **E***T vidi alterum Angelum ascendentem ab ortu solis, habentem signum Dei viui.* Hunc Angelum quidam putant esse Christum. Sed contra est quod dicit, *quoad vsque signemus seruos Dei nostri.* Nam si Christus loqueretur, diceret, quoad vsque signentur serui mei, vel serui patris mei.

Quatuor Angelis quibus datum est nocere terræ, & mari. Hos Angelos postea solutos ad nocendum, testatur Ioannes infrà cap. 9. Apparet autem tam ex hoc, quàm illo loco malos fuisse Angelos. Vide Annot. cap. 9.

v. 4. *Et audiui numerum signatorum, centum quadraginta quatuor millia signati ex omni tribu filiorum Israël.* In enumeratione duodecim tribuum filiorum Israël ponitur tribus Manasse filij Ioseph; omittitur autem tribus Dan, qui fuit vnus ex duodecim patriarchis, cuius etiam tribus alibi semper annumeratur cum reliquis. Quæ autem sit causa cur hoc loco non annumeretur, sed in eius locum alia tribus substituatur, duæ sunt opiniones. Quidam putant ideo eam tribum ex hoc catalogo excludi, quia ex ea nasciturus sit Antichristus: vt per hoc significetur, excludendos à societate electorum omnes Antichristi sectatores. Quod autem ex ea tribu Antichristus nasciturus sit, ex prophetia Iacob probabile faciunt, qui dixit: *Fiat Dan coluber in via, cerastes in semita, mordens vngulas equi, cadat ascensor eius retro.* Quæ verba de Antichristo ex illa tribu nascituro dicta intelligunt. Sic Rupertus & Haymo interpretantur. Item Areta Episcopus Cæsariensis. Vide Annot. Gen. 49. Quamquam prophetia, secundum aliorum interpretationem, alium sensum accipit. Alij propterea tribum Dan omissam putant, quia tribus ista, vt habetur in libro Iudicum cap. 18. prima omnium tribuum declinauit ad cultum idolorum, ideoque indigna habita, cuius nomen in Catalogo electorum poneretur. Vide Annot. Iudic. 18.

Notandum quod Num. 1. & alibi, Leuitæ non numerantur inter duodecim tribus, sed extra duodecim; quia ibi numerantur tribus destinatæ ad circumdandum, & protegendum, castris per circuitum dispositis, tabernaculum Domini; & ad præliandum contra hostes. Vnde ibi perpetuò additur, *Omnes qui poterant ad bella procedere.* Leuitæ autem erant deputati ministerio tabernaculi: ideoque vt ibi dicitur, *in tribu familiarum suarum non sunt numerati cum cæteris.* Hoc autem loco submota tribu Dan, reponitur Leui; quia in regno cælesti nullus iam vsus erit sacerdotij externi, sed omnes illius regni ciues erunt reges & sacerdotes Deo suo. Vnde Leui ab alijs ibi non distinguitur; sed cum ijs promiscuè numeratur. Vide Annot Num. 1. Sed quomodo dicit, *ex omni tribu*, cum tribus Dan hîc non numeretur? An sensus est *ex omni tribu*, id est, ex duodecim tribubus; quâ phrasi solet vniuersus populus Israëliticus significari, licet in ijs duodecim, Leui tribus censeri non soleat, quomodo hic non comprehenditur tribus Dan? Vel, *ex omni tribu*, id est, ex omni populo in multas tribus diuiso. Vel, *ex omni tribu*; quia electi ex Dan, cùm sint pauci aliorum comparatione, alijs tribubus accensentur, sicut secundarium principali: vt solent paruulæ ditiones comprehendi in censu maiorum.

v. 5. *Duodecim millia signati.* Non significatur certus & definitus numerus electorum ex vnaquaque tribu, videlicet duodecim millia. Hoc enim non est verisimile, æqualem electorum ex omnibus tribubus numerum fore, eumque præcisè duodecim millium; ex Dan autem tribu nullos fore electos, cùm ipse Dan, & ex eius posteritate Sampson, cui epistola ad Hebr. perhibet testimonium, & eius parentes, rectè credantur esse electi. Sed hac tribu certa ratione prætermissa, significatur nihilominus ex singulis tribubus, non ita multos fore; quos designat Apost. numero 12. millium, ponens certum numerum pro incerto; simulque perfectionis cuiusdam in hoc numero signans mysterium. Neque id certum, quòd ex posteritate Ioseph in duas tribus diuisa plures sint electi quàm ex alia quacumque tribu: præsertim cum tribus Iuda semper valdè numerosa fuerit, & cæteris diutius multò, permanserit in cultu veri Dei. Nam in Ephraim initium fuit defectionis à vera religione, sub Ieroboam rege, *qui peccare fecit Israël.* Vitandus est autem hic error, quem mundo propinauit Ambros. Catharinus, scilicet

per numerum hunc definitum centum quadraginta quatuor millium significari electos; per cæteros autem innumerabiles, designari eos qui saluandi quidem sunt, non autem electi. Vide nostra in 1. dist. 40. Conferri etiam debet hic locus, cum eo qui est cap. 14. ad vtriusque loci veram & genuinam intelligentiam. Quidam parum considerate existimant hic omitti tribum Ephraim, eiusque rei rationes quærunt; vt Rupertus super Genes. 49. sed falluntur. Nam nominis tantùm est omissio, non rei: significatur enim per tribum Ioseph, quæ iure adoptionis bipartita fuit, ac diuisa in eam quæ vocatur Ephraim, & patris nomine exprimitur, & eam quæ Manasse, quæ proprio nomine significatur. Quin & alibi Ioseph tribus pro Ephraim ponitur vt Psal. 77. *Repulit tabernaculum Ioseph*; quod exponens subiungit: *& tribum Ephraim non elegit.* Quærat studiosus rationem ordinis quo enumerantur hæ tribus: an conueniat cum ordine, quo alicubi in veteri testamento enumerantur; Numer. 1. & cur Manasses longè ante Ephraim ponatur, & cur Leui octauo loco.

v. 9. *Post hæc vidi turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat.* Non vult significare ignotum esse numerum electorum: sic enim nec præcedentes numerari debuissent, sed significatur immensa & numerabilis multitudo credentium ex gentibus. Obserua, etiam electos aliquando dici innumerabiles.

Amicti stolis albis, & palmæ in manibus eorum. Hoc non de solis dicitur martyribus, sed ad vniuersitatem electorum ex gentibus pertinet, vt docent antecedentia verba. Omnes igitur amicti sunt stolis albis, propter nitorem & candorem iustitiæ; quæ & stola prima est apud Lucam, cap. 15. & vestis nuptialis, quam qui non habet, eijcitur foras. De hac etiam dicitur infrà cap. 19. *Vt cooperiat se byssino splendente & candido. Byssinum iustificationes sanctorum sunt*, id est; opera iustitiæ, de quibus item cap. 14. *Opera eorum sequuntur eos.* Valent hæc omnia contra nostri temporis hæreticos, qui contendunt omne opus etiam iusti hominis, immundum & peccati sorde coinquinatum esse.

v. 10. *Dicentes: Salus Deo nostro qui sedet super thronum, & Agno.* Quomodo salus optatur Deo qui non potest non esse saluus, cùm sit ipsa salus? Sensus huius loci petendus videtur ex cap. 12. vbi post draconem cum Angelis suis deuictum & proiectum in terram, Ioannes audit vocem dicentem: *Nunc facta est salus & virtus, & regnum Dei nostri & potestas Christi eius; quia proiectus est accusator fratrum nostrorum &c.* Id est, nunc Deus noster per hanc victoriam quam dedit electis suis, & Ecclesiæ suæ, contra draconem; fecit salutem, & exercuit virtutem, hoc est potentiam suam; & sibi fecit regnum in sanctis suis, eiecto Diabolo & Angelis eius, qui regnum intestino quodam bello turbabant. Sed & Christi potestas, cuius in sanguine sancti Diabolum vicerunt, declarata est. Vnde statim sequitur: *Et ipsi vicerunt eum propter sanguinem Agni, &c.* Quod ergo hîc dicitur, similiter intellige; hoc modo: Salus omnis nostra, ad Deum nostrum Authorem, & ad Agni merita referenda est. Vel hoc modo, salus actiua, siue saluatio, quâ Deus nos saluauit, ei tribuatur & agnoscatur per confessionem laudis. Ita in Psalmo 3. *Domini est salus.* Hymnus Ecclesiasticus, *Sit salus illi, decus atque virtus &c.*

v. 12. *Benedictio, & claritas, & sapientia, & gratiarum actio, honor, & virtus, & fortitudo Deo nostro.* Subaudi, detur, tribuatur, vel quid simile, prout singula membra postulant. *Benedictio* Deo nostro, id est, Deus noster benedicatur à nobis: dignus est quem omnes laudibus celebrent. *Claritas*, id est, gloria, Deo nostro, id est, glorificetur à nobis, Deus noster. *Sapientia* Deo nostro, id est, sapientiam eius

A omnes prædicemus. *Gratiarum actio* Deo nostro, id est, gratias ei agamus. *Honor* Deo nostro, id est, honorificemus eum, quia dignus est. *Virtus & fortitudo Deo nostro*, id est, virtutem & fortitudinem eius omnes prædicemus.

v. 14. *Hi sunt qui venerunt de tribulatione magna, & lauerunt stolas suas, & dealbauerunt eas in sanguine Agni.* Hoc rursus ad omnes electos è gentibus pertinet; nam ijdem hîc monstrantur, qui paulò ante, scilicet turba magna quam dinumerare nemo poterat. *Veniunt* autem omnes *de tribulatione magna*, quia tentatio & militia est vita hominis super terram. Et omnes qui piè viuere volunt in Christo Iesu, persecutionem patientur. *Lauant autem & dealbant stolas suas in sanguine Agni*; quia iustitiæ nitorem & candorem omnem quem habent, non aliundè habent, B quem ex merito passionis Christi.

v. 15. *Et seruiunt ei die ac nocte in templo eius. Die ac nocte*, pro perpetuo, cathachresis quædam est, cùm de futura illa beatitudine dicatur infrà cap. 21. quia *nox illic non erit.* Sic è diuerso cap. 20. dicitur, quod *bestia & Pseudopropheta cruciabitur die ac nocte in sæcula sæculorum*; cùm vtique dies illic nulla sit futura: sed est phrasis accepta à tempore huius vitæ, in qua dies & nox sibi succedunt. Ita dicitur Luc. 1. quod Anna non discedebat de templo seruiens die nocte.

v. 16 *Nec cadet super illos sol, neque vllus æstus.* Subaudi, affliget illos. Nam (*cadet*) ibi non quadrat. Huiusmodi eclipses sunt & alibi. Iacob. 1. *Glorietur autem frater humilis, &c.* Vide ibid. nost. Comment.

v. 17. *Quoniam Agnus, qui in medio throni est, reget illos.* Græcè ποιμανεῖ, propriè *pascet*, scilicet eo C modo quo pastor oues. Vnde & sequitur: *Et deducet eos ad vitæ fontes aquarum.*

CAPVT VIII.

v. 3. ET *alius Angelus venit, & stetit ante altare, habens thuribulum aureum, & data sunt illi incensa multa, vt daret de orationibus sanctorum omnium super altare aureum, quod est ante thronum Dei. Hunc Angelum* quidam Michaëlem Archāgelum intelligunt, quidam Christum. Quid per *incensa* intelligatur, ipse B. Ioannes exponit, nempe orationes sanctorum. Christus itaque, siue Michaël Archangelus, suscipit *incensa*, id est, orationes sanctorum, & ea ponit in *thuribulo* D *aureo*, per quod corpus Christi mortale intelligitur, quod oblatum est instar incensi; Per quod significatur, orationes sanctorum, siue quas pro se fundunt hic in terris, siue pro alijs iam in cœlo existentes; nisi in illo thuribulo reponantur, id est; Christi passione & morte adiuuentur, acceptabiles esse non posse. Vnde & Ecclesia in suis orationibus hunc vsum constantissimè seruat, vt eas concludat hoc modo, Per Christum Dominum nostrum.

Cæterùm ex eo quod Angeli orationes nostras offerant Deo, bene sequitur quod pro nobis orent: Non enim aliter intelligi possunt orationes nostras Deo offerre, quàm eas commendando, vt Deus illas suscipere, acceptare, & exaudire dignetur. Hoc autem est E suas orationes nostris adiungere, suisque orationibus nostras adiuuare.

v. 12. *Et diei non luceret pars tertia, & noctis similiter.* Alia exemplaria, *nox*; alia, *noctis*; Græcè est *nox*, vt & dies nominandi casu. Sic enim Græca sonant, *Et dies non luceret tertia parte sui, & nox similiter.* Liranus *diem* interpretatur nouum testamentum; *noctem*, vetus: non malè. Lex enim vetus figurarum obscuritatibus inuoluta, vmbram continet futurorum; cuius illustratio est in nouo testamento. Quod autem adducit illud ex Apostolo Rom. 13. *Nox præcessit, dies autem appropinquauit*; accommodari quidem id potest ad

vetus & nouum testamentum; non autem proprius est ille eius loci sensus. *Nox* enim infidelitatis ibi intelligitur; *dies* autem fidei reuelatæ. Vide ibidem nost. Comment.

CAPVT IX.

v. 1. *ET quintus Angelus tuba cecinit; & vidi stellam de cœlo cecidisse in terram; & data est ei clauis putei abyssi. Data ei ei;* non stellæ, vt quidam exposuerunt, sed Angelo quinto, postquam tuba cecinisset. Sic enim cap. 29. in principio legimus Angelum descendentem de cœlo habuisse clauem abyssi, & apprehensum draconem ligasse per annos mille. Sic etiam hoc ipso capite, sextus Angelus iubetur soluere quatuor Angelos ad Euphratem alligatos. Potestas enim ligandi & soluendi Dæmones, id est, cohibendi & relaxandi eos quoad effectum nocendi, quæ per clauem abyssi significatur, non est cuiquam malorum Angelorum data, sed bonis solum-modo. Nam Diabolus qui cunctis præest dæmonibus, & qui hoc loco per stellam cœlo delapsam significatus est; nunquam suorum Angelorum malitiam cohibet ne noceant, sed magis quantum in se est, eorum ministeria sic ordinat, vt quàm maximè noceant.

Et vidi stellam de cœlo cecidisse in terram. Hanc visionem de Luthero & Lutheranis non ineptè interpretatur Bellarminus in oratione quadam impressa cum controuersijs.

v. 5. *Et datum est illis.* Pro *datum* in quibusdam libris est *dictum*. Sed Græcè est ἐδόθη. id est, *datum est.* Qui *dictum* legunt fortè eo mouentur, quia paulò antè simili tropo dicitur: *Et præceptum est illis.* Cæterum res eodem recidit.

v. 6. *Et in diebus illis quærent homines mortem, & non inuenient eam &c.* Hanc sententiam author commentarij apud Ambros. interpretatur de bonis, qui propter grauissima mala quæ patientur ab hostibus veræ religionis, optabunt mortem vt à tantis malis liberentur. Verùm contextus omninò postulat, vt de malis dictum intelligatur, id est, de ijs *qui non habent signum Dei in frontibus*, in quos proinde sæuire permittentur locustæ vsque ad cruciatum intolerabilem, non tamen vsque ad mortem. Hoc enim perspicuè significant illa verba: *& præceptum est illis ne læderent, nisi tantùm homines qui non habent signum Dei in frontibus suis, & datum est illis ne occiderent eos, sed vt cruciarent mensibus quinque &c.* tum sequitur: *Et in diebus illis quærent homines mortem &c.* vtique propter illos cruciatus quos eis inferent locustæ.

v. 11. De locustis dicitur: *Et habebant super se regem Angelum abyssi; cui nomen Hebraicè Abaddon; Græcè autem Apollyon, & Latinè habens nomen Exterminans.* Hoc postremum, *& Latinè habens nomen Exterminans*, interpres addidit de suo; nam Ioannes Græcè scripsit Apocalypsin: Interpres autem significationem vocis etiam Latinè reddere voluit ex Græco, sicut Ioannes reddidit ex Hebræo. Per hunc locustarum regem Angelum abyssi, intelligitur princeps hæreticorum Diabolus; qui rectè Exterminator, seu perditor, dicitur, quia omne eius studium, intentio & scopus est perdere. Neque enim putandum est Angelos vel bonos vel malos habere nomina more hominum, vt ex illis se mutuò agnoscant, & ijs se mutuò compellant; sed nomina illis ex suis proprietatibus attribuuntur, nostri caussa; vt ex nomine intelligamus eorum studia, voluntates, & opiniones. Locustæ habent facies hominum, capillos mulierum, sed caudas scorpionum; quia hæretici humani sunt in speciem, tanquam homines, imò blandi instar mulierum, sed cauda feriunt venenata, quia sub blanditijs sermonis tegunt pestilentem & perniciosam doctrinam, ad Rom. vltimo. *Per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentium.* In benedictionibus, habent facies hominum, in dulci sermone, capillos mulierum; sed seducentes corda innocentium, ostendunt se habere caudas scorpionum.

v. 14. *Solue quatuor Angelos, qui alligati sunt in flumine magno Euphrate.* Non dubium quin de malis hæc dicantur. Non enim boni Angeli alligantur ne noceant, ac rursum soluuntur vt noceant, quasi à nocumento inuiti abstineant: sed hæc malis Angelis propria sunt, quibus semper adest voluntas nocendi, sed non semper datur potestas. Quid autem sibi velit huiusmodi alligatio. Vide Annot. Tob. 8. De his quatuor Angelis habes etiam suprà cap. 7.

v. 20. *Neque pœnitentiam egerunt de operibus manuum suarum, vt non adorarent dæmonia, & simulacra aurea & argentea, &c.* Videtur hic esse sensus: Non egerunt pœnitentiam de peccato, quo coluerunt opera manuum suarum, id est, simulacra manibus facta, quæ mox enumerantur. Vnde Psalmista Psal. 113. *Simulacra gentium argentum & aurum, opera manuum hominum.* Interponit autem mentionem dæmoniorum, non quia illa sunt opera manuum, sed quia in operibus manuum; id est, simulacris, dæmonia colebantur. Similiter intelligendum videtur quod infrà dicitur cap. 16. *Et non egerunt pœnitentiam ex operibus suis.*

CAPVT X.

v. 2. *ET habebat in manu sua libellum apertum.* Græcè βιβλαρίδιον, quod valdè diminuit; id est, librum valdè exiguum. Qui tamen infra vocatur liber, quem Ioannes iussus est deuorare. Sed nota in Græco semper haberi idem vocabulum, βιβλαρίδιον. Vnde & Erasmus assiduè vertit, *libellum.* Videtur significari Scriptura sacra aut notitia rerum diuinarum; quæ ideo vocatur *libellus*, quia omnis notitia quam de Deo ac rebus diuinis assequimur in hac vita, etiamsi multum proficiamus; tamen si ad eam, quæ nobis dabitur in futura vita, conferatur, perexigua est.

v. 6. *Quia tempus non erit amplius.* Duobus modis intelligi potest: Vno, omnis mutabilitas transibit, & veniet status rerum stabilis, videlicet futuri sæculi post iudicium. Tempus enim est numerus motus; desinente ergo motu desinit tempus; & desinente mutabilitate mundi inferioris, censetur & tempus respectu eiusdem desinere. Aliter, Tempus operandi & merendi non erit amplius, iuxta illud: *Operemur bonum, dum tempus habemus.* Galat. 6. Item: *Venit nox, quando nemo potest operari.* Ioan. 9. Et ita tempus significabit opportunitatem vel commoditatem temporis, quomodo frequentissimè sumitur. Est tamen Græcè χρόνος non καιρὸς, vt est ad Galat. 6. Vnde probabilior sit prior expositio, quæ tamen posteriorem includit. Posteriorem probabiliorem reddit locus similis ex Euangelio; Item circumstantia loci. Agitur enim de extremo iudicio, in quo omnium facta iudicabuntur, & post quod non erit amplius tempus operandi.

v. 9. *Accipe librum & deuora illum; & faciet amaricari ventrem tuum; sed in ore tuo erit dulce tanquam mel.* Quod hic Ioanni dicitur, hoc in eius persona dicitur omnibus qui mittuntur ad prædicandum verbum Dei. *Liber* est cognitio rerum diuinarum; hic liber *in ore dulcis est tanquam mel*, quia cognitio veritatis dum percipitur, multum delectabilis est & suauis: Vnde quidam hac suauitate contemplationis detenti; nolunt se dare actioni qua pascant & doceant populum Dei, quemadmodum refert Gregorius in pastorali part. 1. cap. 5. metuentes nimirum amaritudinem illam, de qua dicitur: *Et faciet amaricari ventrem tuum.* Quia cum quis incœpit distribuere populo verbum Dei, sicut venter cibum concoctum distribuit in alia membra

patitur molestias, dum alij non assequuntur; vt infirmi; alij etiam repugnant & persequuntur, vt impij. Cæterum, non obstante hac amaritudine iubetur Ioannes *deuorare librum.* Et ei dicitur; *Oportet te iterum prophetare gentibus & populis &c.* ad significandum quod nemo sit excusatus coram Deo, qui prætextu molestiarum quas metuit, legitimè vocatus recusat prædicare verbum, & pascere populum Dei. Hoc enim Ioanni dicitur in persona omnium qui librum deuorant, quoscumque Ecclesia ad opus prædicationis vocat.

CAPVT XI.

v. 2. **E***T ciuitatem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus. Calcabunt*, id est, sæuissima persecutione affligent, quasi omninò eam perdituri atque oppressuri; quæ tamen adeo non peribit, vt illa ipsa persecutione, velut aurum per ignem, illustrior sit euasura.

v. 3. *Et dabo duobus testibus meis & prophetabunt diebus mille ducentis sexaginta &c.* De his duobus testibus variæ sunt opiniones interpretum. Communis ferè opinio habet eos esse Heliam & Enoch. Nam hi duo diuinitus rapti leguntur ex communi hominum consortio, sine morte. Itaque putantur aliquando redituri tempore Antichristi, & ab eo occidendi, prout hoc loco scribitur. Victorinus putat eos fore Heliam & Ieremiam. Sunt qui intelligant Heliam & Moysen, idque probabile faciunt, quia hîc dicitur: *Hi habent potestatem claudendi cœlum ne pluat diebus prophetiæ ipsorum*; Id quod in Heliam competit. Et rursum; *Et potestatem habent super aquas conuertendi eas in sanguinem, & percutere terram omni plaga quotiescumque voluerint.* Qualia manifestum est Moysen fecisse in terra Ægypti. Beda cum in libro de ratione temporum cap. 67. per duos testes intellexisset Enoch & Heliam; idem tamen in Commentario huius loci, secutus Primasium, intelligit vniuersitatem testium, id est, prædicatorum verbi Dei, qui in duobus intelliguntur, propter duo testamenta, in quibus prædicatio veritatis nunquam cessauit. Nec dissimiliter Rupertus interpretatur, qui per duos testes duos ordines testium intelligit; alios tempore pacis Ecclesiæ, qualis fuit Enoch, alios tempore persecutionis, qualis fuit Helias. Pro Enoch facit quod raptus sit sine morte, sicut Helias: Item communior à patribus accepta opinio, per modum cuiusdam traditionis. Quis horum commentarius sit optimus, expendant studiosi.

v. 5. *Et si quis voluerit nocere eos, ignis exiet de ore eorum, & deuorabit inimicos eorum.* Videtur respicere ad historiam sacram, quæ refert ad Heliæ imprecationem (hoc est enim quod ait, de ore eorum) ignem descendisse de cœlo, & deuorasse eos qui venerant à rege impio missi. Simile quid in Moysen competere videtur, de quo refert scriptura 16. quod cum aduersus eum commota fuisset seditio, ignis egressus à Domino interfecit ducentos quinquaginta viros offerentes incensum. Et rursum incendio vastati fuere ex populo ad quatuordecim millia septingentos. An autem hi duo prophetæ qui hoc loco venturi prædicuntur, similia facturi sint; & an hoc significetur his verbis, quæri potest.

v. 7. *Et cum finierint testimonium suum, bestia quæ ascendit de abysso, faciet aduersum eos bellum, & vincet illos, & occidet eos.* Vincet illos quia præualebit aduersus eos corporaliter; comprehendendo eos & interficiendo; quod tamen Deus non est permissurus nisi postquam illi finierint & compleuerint suum testimonium, cuius gratiâ missi fuerint. Infrà quoque cap. 13. eodem sensu dicitur, datum esse bestiæ bellum facere cum sanctis, & vincere eos.

V. 8. *Et corpora eorum iacebunt in plateis ciuitatis magnæ, quæ vocatur spiritualiter Sodoma & Ægyptus,*

A *vbi & Dominus eorum crucifixus est.* Hinc quidam efficaciter probari putant Antichristum regnaturum Hierosolymis, quia dicitur; *Vbi & Dominus eorum crucifixus est*; quod vtique Hierosolymis factum est. Sed sciendum, non aliam hîc intelligi *ciuitatem magnam,* quàm Babylonem, quæ infra describitur, & aliquoties vocatur *magna.* Nam spiritualiter eadem est Babylon, Sodoma, & Ægyptus, propter mysticam significationem ciuitatis Diaboli, id est, societatis impiorum. Sic autem dicitur hoc loco quod in ea Dominus crucifixus est, sicut infrà dicitur, c. 18. quod in ea sanguis prophetarum inuentus est, & omnium qui interfecti sunt in terra. Vide ibi Annot. Ergo in *ciuitate magna*, id est, Babylone mystica Dominus crucifixus

B est, quia factum est id per hanc Babylonem, quæ est ciuitas Diaboli, constans ex omnibus malis, præsertim piorum persecutoribus; quæ maximè eminebit tempore Antichristi.

v. 12. *Ascendite huc. Et ascenderunt in cœlum in nube.* Non iam vt olim rapti aut sublati in cœlum dumtaxat aëreum, vt inde in locum terrenum sibi à Deo præparatum demitterentur, sed ascenderunt in cœlum in nube, sicut & Christus legitur ascendisse in cœlum susceptus à nube. Ascenderunt ergo, & non tantùm rapti sunt; quia iam resuscitati ad vitam immortalem gloriosis induti corporibus, seipsos per dotem agilitatis ferre poterant in sublime. Ascenderunt autem in cœlum, quod sedes est beatorum, longè supra nubes situm: cùm illud aëreum cœlum ferè

C sub nubibus intelligatur in sacris litteris. Meritò autem cum corporibus ascenderunt ante generalem resurrectionem; eò quòd vsque ad illud tempus dilata fuerat eorum beatitudo, etiam quoad animam; cùm tam multi alij sancti post illos nati iam illos præcesserant in cœlum, quoad animas Dei visione beatas.

v. 13. *Et occisa sunt in terra motu nomina hominum septem millia. Nomina hominum*, id est, homines, qui sigillatim per nomina sua cognosci solent. Ita quoque suprà cap. 3. *Nomina in Sardis.*

Et reliqui in timorem missi sunt, & dederunt gloriam Deo cœli. Id est, agnouerunt Deum iustum, etsi peccatores. Vide Annotat. Iosue 7. & Ioannis. 9. &

D Apocal. 16. Quod dictum fuit in fine capitis decimi, *Oportet te iterum prophetare &c.* Quidam referunt ad caput sequens, & dicunt Ioannem vel vnum esse ex duobus illis testibus, vel tertium illis accessurum, vt iterum prophetet gentibus, sicut dicitur; præsertim quia de illis ibi dicitur: *Et prophetabunt diebus mille &c.* Sed rectius est vt ista verba referantur ad prophetias adhuc subsequentes in hoc libro. Sensus enim est: Nondum sufficiunt ea quæ reuelata sunt tibi hactenus; sed adhuc alia restant ijs addenda. Vide nost. in 4. distinct. 47. & Annotat. Ioan. vlt.

v. 15. *Factum est regnum huius mundi Domini nostri & Christi eius, & regnabit in sæcula sæculorum.* Quomodo ergo Christus dicit Ioan. 18. *Regnum meum non est de hoc mundo?* An ibi intelligit regnum temporarium, quale est regum & principum huius sæculi; hic

E autem regnum totius vniuersitatis rerum, idque plenum, perfectum & perpetuum? vnde addit, *& regnabit in sæcula sæculorum.* Quale regnum huius mundi nondum est Christi, quia nondum impletum est illud, *Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Implebitur autem in aduentu Christi ad iudicium; de quo scribit Apostol. 1. Corinth. 15. *Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo & Patri, cum euacuauerit omnem principatum*; & quæ ibidem sequuntur. Et ad Hebr. 2. *Nunc autem necdum videmus omnia subiecta ei.* Ratio, quia adhuc mali oppugnant & infestant, & supplantant bonos, idque facient vsque ad consummationem sæculi, donec plenè totum illud regnum Diaboli

subijciatur sub pedibus Christi; ita vt mali bonis amplius nocere nequeant, sed nequitiæ suæ pœnas luant perpetuas. Quamuis enim etiam nunc regnet Christus nondum tamen regnum pacatum & tranquillum haber, ideoque nec omni ex parte perfectum & beatum; quale tunc demum erit, quando plenè subiectis hostibus, ablata ab ijs erit omnis nocendi & rebellandi potestas. Sed nec plenè nunc regnat in electis & iustis, quia & illi nondum perfectè Christo sunt subiecti, propter rebellionem carnis aduersus spiritum, & peccata quotidiana, quibus Deum offendunt. Regnabit autem & in illis perfectè, postquam mortale hoc induerit immortalitatem, & lex peccati quæ est in membris & in corpore mortis huius, fuerit penitus extincta.

Græca suggerunt sensum commodiorem; sic enim, habent: *Facta sunt regna mundi Domini nostri & Christi eius*, id est, omnia huius mundi regna, omnis potestas humana, tandem penitus subiecta est Deo nostro & Christo eius. Vel hoc modo; Omnia huius mundi regna temporalia finita sunt, & commutata in vnum perfectum & æternum & spirituale regnum Dei & Christi eius. Quod vt fiat quotidie precamur, cùm dicimus: *Adueniat regnum tuum.* Quamuis enim Deus semper & ab æterno perfectam habeat potestatem regnandi: non semper tamen habuit regnum; neque adhuc habet regnum omninò perfectum, id demum habiturus in consummatione sæculi. Vide nostr. Comment. locis ex Apostolo citatis.

CAPVT XII.

v. 1. ET *signum magnum apparuit in cœlo; Mulier amicta sole; & luna sub pedibus eius, & in capite eius corona stellarum duodecim &c.* Hanc visionem de muliere amicta sole, Latini interpretes de Ecclesia intelligunt: Græci, & inter Latinos Bernardus, de Deipara Virgine, & August. de Symbolo lib. 4. c. 1. Et in vtramque vtcumque competunt ea quæ hîc dicuntur. Vtraque enim *sole amicta* est, quia vtraque à vero sole qui Christus est illuminatur: vtraque etiam *lunam*, id est, omnem huius sæculi vanitatem & instabilitatem *sub pedibus calcat.* Et cætera vtrique accommodari possunt. Tantùm videndum quomodo de vtraque dictũ accipi possit; *Clamat parturiens; & cruciatur vt pariat*; cùm B. Virgo pepererit sine dolore; & Ecclesia quoq; Virgo dicatur in scripturis. Ecclesia parturit & parit cum dolore & cruciatu, quia per multos labores doctrinæ, exhortationis, increpationis, obsecrationis, filios suos Christo regenerat, & quasi Christum in illis parit. Vnde Paulus: *Filioli, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis.* Galat. 4. B. Virgo *cruciatur vt pariat*, secundum Græcorum scholia, quia verebatur ne à suo sponso adulterij suspecta haberetur, propter partum. Fortè rectiùs propter sollicitudinem, quam pro filio nascituro gerebat; maximè quia dum grauida esset, & tempus partus instaret, cogebatur proficisci in Bethlehem &c. Sed expositio de Ecclesia conuenientior videtur; Et S. Aug. interpretatur de Maria Virgine quatenus typo Ecclesiæ.

v. 5. *Et raptus est filius eius ad Deum, & ad thronum eius.* Raptus dicitur non propter violentiam motus, sed ob celeritatem, sicut 1. Thessal. 4. vide ibi nost. Comment.

v. 7. *Et factum est prælium magnum in cœlo.* Non videtur intelligendum de primo lapsu Diaboli, quo per superbiam deiectus est & decidit è cœlo. Primum, quia *proiectus* dicitur *draco & serpens.* At quando primum cecidit, nondum ei competebat nomen draconis & serpentis, quia nondum in specie draconis seu serpentis hominem deceperat. Deinde, quia dicitur *serpens antiquus:* At initio non erat serpens antiquus,

A sed Angelus nouus. Quare dum dicit *proiectum esse serpentem antiquum*, id est, qui olim primos parentes nostros in paradiso decepit; significat se loqui de lapsu & deiectione multò posteriori. Tertiò, quia additur, *qui seducit*, id est, seducebat, *vniuersum orbem.* Nam Græcè est participium πλανῶν, quod licet sit præsentis temporis, refertur tamen etiam ad præteritum imperfectum. Quartò, quia dicitur in voce exultationis audita in cœlo; *Nunc facta est salus & virtus & regnum Dei nostri & potestas Christi eius.* At deiectio prima Diaboli & Angelorum eius, & victoria bonorum Angelorum contra malos, non pertinet ad beneficia Christi redemptoris; qui non propter Angelos, sed propter nos homines, & propter nostram salutem
B descendit de cœlis. Quintò quia in eadem voce sequitur: *Quia proiectus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat illos ante conspectum Dei die ac nocte.* Neque enim ante primum lapsum fuerat accusator fratrum, nec hominum (nam homines electi hîc propriè fratres dicuntur) nec etiam Angelorum. Non enim ante illud tempus accusabat aliquos die ac nocte, sed postquam creatus est homo & peccato deprauatus; cœpit esse hominum accusator, Iob. 2 & alibi. Sextò, quia eadem illa victoria tribuitur hominibus, quos fratres vocauerat. *Et ipsi*, inquit, *vicerunt eum propter sanguinem Agni, & propter verbum testimonij sui, & non dilexerunt animas suas vsque ad mortem.* Manifestum est enim hoc dici de hominibus; tum quia dicit eos vicisse propter sanguinem
C Agni, id est, propter meritum passionis Christi, tum quia asscribit eis animas & mortem; quod vtrumque ab Angelis est alienum. Septimò propter illa verba: *Descendit Diabolus ad vos habens iram magnam, sciens quod modicum tempus habet.* Hoc enim non competit in illud tempus quo primum cecidit per superbiam; sed in tempus aliquod longè posterius.

Sed quæres, quod sit hoc tempus quo proiectus hoc loco dicitur Diabolus è cœlo; & quæ sit hæc pugna? Respondeo, pugnam esse & victoriam Christi contra Diabolum, quã potitus est in cruce, quando regnũ Diaboli morte sua destruxit. De qua victoria dixit: *Nunc iudicium est mundi; nunc princeps huius mundi eijcietur foras.* Ioan. 12. Tribuitur autem bonis Angelis hæc victoria, quia omnes Angeli boni sunt administri Chri-
D sti in negotio procurandæ salutis electorum. Hebr. 1. Per cœlos videntur significari electi, quos per totum mundum Diabolus possidebat, sed ex ijs eiectus est per virtutem Christi, compugnantibus bonis Angelis. Vnde & dicitur vers. 12. *Propterea lætamini cœli, &c.* Terra & mare ad quæ Diabolus cũ Angelis suis missus dicitur, sunt homines reprobi, terrenis desiderijs affixi, & turbulentis affectuum suorum motibus incessabiliter agitati. In his enim Diabolus regnat, amisso principatu quem prius in totum mundum tenebat. At interim persequitur adhuc mulierem quæ peperit masculum; id est, Ecclesiam: sed nunquam ei præualebit, quia sicut ipse Dominus promisit, *Portæ inferi non præualebunt aduersus eam.* Matth. 16. Gregorius ho-
E mil. 34. refert hanc pugnam ad finem mundi, sed minus id probabile.

v. 10. *Quia proiectus est accusator fratrum nostrorum qui accusabat illos ante conspectum Dei nostri.* Exemplum habemus in Iob, quem Satan accusabat de mala intentione, quando opera reprehendere non poterat. Accusat continuò hominem Diabolus apud Deum non exponendò Deo quid homo faciat, quasi Deus egeat delatoribus, qui est cordium inspector, & omnia nouit antequam fiant; sed quia continuum studium Diaboli est & desiderium, vt homo per peccata Deo fiat odiosus, & in æternum damnetur; vnde exultat homine peccante; magis autem si ob peccata deseratur à Deo, sic vt tandem in æternam mortem incurrat.

Et, si posset, etiam per calumniam & falsas criminationes hominem in iudicio opprimeret. Hanc enim voluntatem eius esse, liquet ex Dæmone accusatore S. Iob. Et quia tale solet esse studium delatorum, dum delator in malo accipitur; hinc Diabolus delator seu *accusator fratrum* vocatur. Quod ergo dicit; *proiectus est accusator fratrum, &c.* tale est ac si diceret: proiectus est pessimus noster inimicus, cuius omne studium est vt nos perdat & in odium Dei inducat. Porrò boni delatores, qui ideò deferunt peccatum vt corrigatur, & ne communitas infametur, aut malum longius serpat; similes sunt Angelis sanctis, qui significantur per conseruos illos Matth. 18. qui contristati valdè de inclementia conserui sui, narrauerunt Domino factum eius. Talis erat & Ioseph, deferens ad patrem crimen pessimum fratrum suorum. August. conc. 2. in Psal. 58. dicit quod Diabolus conatur hominibus verá peccata persuadere; quia scit Deum iustum esse, & falli non posse, scilicet per calumniosas accusationes: Quomodo ergo vocatur Diabolus? & quidem hoc cap. vbi dicitur: *qui vocatur Diabolus.* De eo nomine vide Iansen. cap. 25. in concord. Euang. August. serm. 8. de verbis Domini cap. 2. Cùm tu, inquit, ipse fueris accusator; & Dominus, liberator: quid erit ille, nisi calumniator? Vide etiam eundem in Psal. 96.

v. 11. *Et non dilexerunt animas suas vsque ad mortem.* Non est sensus quod dilexerint, non tamen vsque ad mortem; sed quod animas suas, id est, vitam suam temporalem, propter confessionem Christi oderint, etiam vsque ad mortem perferendam pro Christo, id est, vilem habuerint, postposuerint veritati Euangelij & confessioni eius: iuxta illud Euangelicum Lucæ 14. *Qui non oderit patrem, &c. insuper & animam suam, &c.* & apud Ioan. 12. *Qui odit animam suam in hoc mundo, &c.*

v. 12. *Propterea lætamini cæli, & qui habitatis in eis.* *Et*, videtur esse exegeticum, quasi diceret, cœli, id est, cælites. Sic in præfatione canonis missæ; *Cæli, cælorumque virtutes.* Simili phrasi Hierusalem & Sion pro filijs, id est, habitatoribus ciuitatis Hierusalem; & tamen aliquando coniunguntur, vt Psal. 147. *Lauda Hierusalem Dominum, lauda Deum tuum Sion, quoniam — benedixit filijs tuis in te.* Sic Baruch. 4. introducit Hierusalem flebiliter alloquentem filios & filias suas, assumpta matris persona; à quibus tamen ipsa non est diuersa.

v. 14. *Vbi alitur per tempus & tempora & dimidium temporis. Tempora*, duale est in Hebr. Daniel. 7. Vide ibi Hieron. in Græco plurale est, non duale. Vide August. lib. 20. de ciuitat. cap. 23. & ibi Annotat. Ludou. Viues.

CAPVT XIII.

v. 3. *Et vidi vnum de capitibus suis quasi occisum in mortem. & plaga mortis eius curata est.* Non dicit *quasi occisum*, quasi non vera mors significetur, sed ficta & simulata. Subdit enim plagam mortis eius curatam esse; sed & infrà rursum dicitur, v. 12. *Cuius curata est plaga mortis.* Dicitur autem hoc eo modo, quo cap. 5. dicit Ioannes se vidisse Agnum stantem quasi occisum; quia nimirùm videbat visione prophetica imaginem Agni occisi. Ita & hoc loco offertur ei in visione imago capitis lethaliter sauciati. Sed quod sit istud caput, vide Commentatores. Non videtur significari Antichristus; nam quæ de ipsa bestia dicuntur, magis in Antichristum videntur competere.

v. 5. *Et datum est ei os loquens magna, & blasphemias, & data est ei potestas facere menses quadraginta duos.* Et infrà v. 7. *Et est datum illi bellum facere cum sanctis & vincere eos. Et data est illi potestas in omnem tribum, &c.* Et adhuc infrà, v. 14. *Propter signa quæ data sunt illi facere in conspectu bestiæ.* Et mox, v. 15. *Et datum est illi vt daret spiritum imagini bestiæ.* A quo data hæc pleraque, nisi à Deo? qui ea dare dicitur, quia secundum ordinem prouidentiæ suæ hæc omnia permittit & vult permittere, disponens & dirigens ea in bonum electorum, & gloriam suam. Imò ab ipso propriè est omnis potestas Diaboli, & omnium malorum; licet malus vsus potestatis non à Deo sit, sed ab ipsorum voluntate.

v. 7. *Et est datum illi bellum facere cum sanctis & vincere eos. Vincere*, occidendo corpora, non seducendo animas. Loquitur enim de sanctorum cœtu, id est, Ecclesia. Et quamuis aliqui sancti seducentur, cùm dicatur in Euangelio persecutionem fore tantam, vt in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi; & vt cap. præcedenti dicitur, tertia pars stellarum cœli trahenda sit à cauda draconis: non tamen scriptura simpliciter diceret sanctos hoc modo vincendos esse, cùm sermo indefinitus quandam vniuersalitatem significet. Et similem sententiam habemus suprà c. 11. de duobus testibus, quod *bestia faciet aduersus eos bellum, & vincet eos, & occidet eos.*

v. 8. *Quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ Agni, qui occisus est ab origine mundi.* Constat Agnum, id est, Christum reipsa non fuisse occisum ab origine mundi, cùm ab initio mundi non fuerit homo. Quæritur ergo quo sensu dicatur occisus ab origine mundi. Alij intelligunt occisum ab origine mundi, in mente præscientiæ ac prouidentiæ diuinæ. Sed hoc modo omnes martyres occisi sunt ab origine mundi, imò, sic omnia sunt ab origine mundi. Alij occisum dicunt statim post mundi initium in figura, quando videlicet Abel à Cain fratre occisus, præfigurabat Christum occidendum à Iudæis fratribus suis secundum carnem. Alij interpretantur occisum ab origine mundi, id est, statim post mundi genesim, propter effectum passionis & mortis eius; quia vt primum cœpit humani generis reparatio, per iustificationem hominum in Christo; cœpit Agni illius sanguis operari. Nam effectus eius est omnis nostra iustificatio. Hæ expositiones piam habent sententiam. Porrò alij, in vero scripturæ sensu indagando curiosiores, verba scripturæ ordinant hoc modo: *Quorum nomina non sunt scripta ab origine mundi in libro vitæ Agni qui occisus est.* Quæ lectio habet sensum indubitatum. Pro hac lectione seu constructione facit similis locus cap. 17. vbi dicitur: *Et mirabuntur inhabitantes terram quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ à constitutione mundi*, seu ab origine mundi. Græcè enim vox eadem quæ hoc loco, ἀπὸ καταβολῆς. Hic manifestè illud, *ab origine mundi* refertur ad scriptionem in libro vitæ, non ad Agni occisionem, cùm hîc Agni occisi non fiat mentio. Similis locus est: *Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi.* Matth. 17. vbi etiam Græcè est ἀπὸ καταβολῆς τοῦ κόσμου. Et alibi, electio seu prædestinatio dicitur facta à temporibus sæcularibus. Estque αἰωνίων, quo minus dicitur, plus intelligitur videlicet æternitas. Sicut à natiuitate, de ventre matris; *Priusquam te formarem noui te, & antequam, &c.* cùm hæc omnia sint ab æterno Locum hunc Apocal. sicuti diximus, interpretatur Rupertus.

v. 10. *Qui in gladio occiderit, oportet eum gladio occidi.* An oportet, quia omninò sic futurum est, an quia dignus est occidi gladio, qui gladio occiderit? Prius dici non posse videtur. Multi enim gladio occidunt, qui non pereunt gladio. Posterior sensus non videtur huic loco conuenire: Nam pœnam ipsam denunciat hic Ioannes, sicut in eo quod præcedit; *Qui in captiuitatem duxerit, in captiuitatem vadet.* Videtur igitur hic esse sensus, nullam iniuriam sanctis illatam ab impijs & reprobis hominibus, fore impunitam, sed vnumquemque eorum iuxta genus & modum

iniuriæ

iniuriæ quam alijs intulit, pœnas recepturum. Atque hac spe tuſtæ vindictæ ab impijs aliquando exigendæ, consolatur pios ijs verbis quæ proximè sequuntur. *Hic est patientia & fides sanctorum.* Sic enim suprà cap. 6. animæ interfectorum clamantes ad Deum pro vindicta sanguinis sui, iubentur adhuc modicum tempus habere patientiam. Similem adfert consolationem Apostol. Paulus 2. Thessalon. 1. Maximè verò illud facit ad præsentis rei declarationem, quod Dominus Lucæ 18. proposito exemplo de iudice iniquitatis tandem exorato à vidua vt eam vindicaret de suo aduersario; subiungit: *Deus autem non faciet vindictam electorum suorum, clamantium ad se die ac nocte, & patientiam habebit in illis? Dico vobis quia citò faciet vindictam illorum.* Nec hic solùm patientia, sed & fides sanctorum est. Certissimè enim credunt futurum hoc Dei iudicium, quò præmia iustis, supplicia reddet impijs. Pro *patientia* Græcè est ὑπομονὴ quæ dictio non simpliciter sonat patientiam qua toleramus aduersa, sed patientiam cum expectatione, seu expectationem cum patientia, dum videlicet spe præmij duramus in malis, & nos ad meliora seruamus, dicitur enim ἀπὸ τοῦ ὑπομένειν, quod est expectare, sustinere.

v. 13. *Et facit signa magna.* Intelligit *magna* in oculis hominum, id est, quæ hominibus sunt mirabilia. Nam & Iudæi pro magno reputabant, signum ostendere de cœlo, vt ignem de cœlo deducere, tonitrua excitare, &c. Quasi illa maiora essent, quàm infirmos sanare.

Vt etiam ignem faceret de cœlo descendere, &c. Si hæc ad litteram accipiēda sunt; facilè intelligitur miracula Antichristi & ministrorum eius magis ad ostentationem & vanitatem pertinere; quàm ad hominum vtilitatem vel instructionem; qualia fuerunt Christi & sanctorum miracula. Et quia pro *magno* ducitur, *vt etiam ignem, &c.* quod tamen apud Iob Diabolum fecisse legimus; colligitur non fore vera miracula, sed talia quorum etiam dæmones habent potestatem; vel saltem illusoria, quale est illud de animata imagine bestiæ & loquente, de qua sequitur.

v. 15. *Et datum est illi vt daret spiritum imagini bestiæ, & vt loquatur imago bestiæ.* Hoc, etiamsi ad litteram intelligatur sic, vti verba sonant; non tamen erit verum miraculum. Sic enim dat spiritum imagini, sicut dæmones olim dederunt spiritum idolis, scilicet per assistentiam suam ea sic mouendo, vt animata viderentur. Sic quoque faciet loqui imaginem bestiæ, sicut dæmones fecerunt loqui idola; & sicut locuti sunt per ventrem Pythonissarum, & Diabolus per serpentem. Vide Annotat. Genes. 3. & nostra in 2. dist. 7.

v. 16. *Characterem in dextera manu sua, aut in frontibus suis.* *Character in manu,* est per operationem expressa & declarata doctrina Antichristi: *in fronte autem,* per professionem. Verbi gratiâ, characterem Antichristi in manu habet hodie, qui operatur die festo, aut feria sexta carnes comedit; in fronte, qui docet vel profitetur libera voce operari licere diebus festis, & quolibet die carnibus vesci.

v. 18. *Numerus enim hominis est: & numerus eius sexcenti sexaginta sex.* Numerus iste in Græco signatur his litteris χξϛ. Nam apud Græcos littera χ sexcenta denotat, ξ sexaginta, ϛ sex; velut si Latinè scribamus DCLXVI. Quas litteras Latinas transpositas, vt pronuntiari possint, in quibusdam biblijs scriptas haberi hoc pacto, *Dic lux*, auctor est Antoninus p. 1. historiæ tit. 6. cap. 1. §. 10. Cæterùm loquitur *de numero nominis bestiæ*, id est, litteris nominis eius, indicato. Nam paulò antè vocat *numerum nominis eius.*

De hoc nomine Antichristi variæ sunt authorum coniecturæ, quas vide apud Sixtum Senensem lib. 2. §. 11. & lib. 3. cap. 4. de elementariæ explanationis Estij Annotat. in Script.

A modo; & apud Bellarm. lib. 3. de Rom. Pontif. cap. 10. Similis extat prophetia de nomine Christi, in libr. 1. carminum Sibyllinorum, scilicet numerum nominis eius esse octo monadas, octo decadas, & octo hecatontadecadas, id est, 888. qui numerus reperitur in Græco hoc nomine Saluatoris nostri, ἰησοῦς, nunc quidem nobis notissimo, at ante ipsius aduentum incognito, nec quisquam facilè ex illo numero nominis pronuntiato, nomen ipsum coniecturis assequi potuisset. Ita & nunc multi se torquent, vt ex numero quem Ioannes prædixit, nomen Antichristi colligant: & tamen frustra ab eis laboratum est hactenus; quia vel non inueniunt, vel etiamsi fortè inuenerint, se inuenisse habere pro certo non possunt. At postquam venerit Antichristus, erit nobis eius nomen notissimum, & B in illo numerus prædictus conspicietur, sicut nunc conspicitur in nomine Saluatoris nostri numerus ille quem Sibylla prædixit.

Hic sapientia est. Refertur hoc ad id quod proximè præcessit; *Aut numerum nominis eius.* Vnde adhuc de eodem sequitur: *Qui habet intellectum, computet numerum bestiæ, &c.* Sensus igitur est, *Hic*, id est, ad hoc, quod de numero dicimus, assequendum, opus est sapientia & intellectu; tanquam in re obscura & ænigmatica; quasi dicat, hic Iosepho, aut Daniele quopiam mysteriorum interprete, opus est.

CAPVT XIV.

v. 1. *ET cum eo centum quadraginta quatuor millia, &c.* Hic locus intelligendus est de omnibus C electis præcipuè de martyribus. In hos enim maximè competit *habere nomen Agni & Patris eius scriptum in frontibus*, id est, Deum & Christum liberè confiteri coram hominibus. Item Ecclesia canit hunc locum Apocal. in diuino officio de martyribus; non de virginibus; scilicet in festo sanctorum martyrum Innocentium. Dicuntur autem electi cum mulieribus non coinquinati, figurato sermone, quo per coinquinationem corporalem, intelligitur omnis coinquinatio mentis, quæ fit per peccatum mortale, & ea maximè quæ per idololatriam; hæc enim in scripturis frequentissimè vocatur fornicatio. In hoc item libro dicuntur cum meretrice magna, id est, Babylone, fornicati reges terræ; & vocatur mater fornicationum & abominationum terræ: & dicitur corrupisse D terram in prostitutione sua. Huiusmodi ergo fornicationi & abominationi & corruptioni, id est, omni generi peccatorum, opponitur hæc virginitas. Item, non soli virgines sunt ex hominibus primitiæ Deo & Agno; sed martyres potissimum: deinde & cæteri electi, inter quos virgines.

Habentes nomen eius, & nomen Patris eius scriptum in frontibus suis. Quare non additur nomen Spiritus sancti? *Resp.* tota diuinitas intelligitur in nomine Patris, eò quòd Pater sit fons diuinitatis, id est, aliarum personarum principium. *Agni* verò nomen additur hoc loco, non ratione diuinitatis, sed quatenus est mediator & redemptor noster. Id enim indicatur nomine *Agni*, qui oblatus est in cruce pro peccatis no- E stris. Ideò ergo & Dei nomen & Agni in frontibus geritur; quia vtrumque credere & confiteri debemus, & Deum & mediatorem, ita vt sine alterutro non sit salus. Simili ratione hîc in Apoc. aliquando dicitur, *Deo & Agno.* Sic Christus ad Patrem Ioan. 17. *Hæc est vita æterna vt cognoscant te solum verum Deum, & quem misisti Iesum Christum.* Vide eius loci Annot. & infrà cap. 22.

v. 4. *Virgines enim sunt.* Hoc est Ecclesiæ membra; quæ tota virgo est; & tota pulchra & immaculata in Canticis vocatur: vnde etiam hic dicitur; *Sine macula enim sunt.* Item *virgines*: quia sponsum habent Agnum purissimum: de quo infrà c. 19. *Venerunt nuptiæ Agni, & vxor eius præparauit se.* Et cap. 21. *De sponsa, Veni*

& ostendam tibi sponsam vxorem agni. Hæc est Ecclesia sanctorum & electorum Dei. Hieronymus quoque in epitaphio Paulæ, illud; *sequuntur agnum quocumque ierit*, attribuit Paulæ viduæ, non virgini.

Hi sequuntur agnum quocumque ierit. Agnum, id est, Christum secundum humanam naturam; nam secundum diuinam non dicitur ire quocumque, cùm omnia impleat. Sensus autem est, Sanctos regnare cum Christo, semperque & vbique illi adesse tanquam familiares eius & intimos amicos. Hoc volunt scripturæ: *Cupio dissolui, & esse cum Christo. Et sic semper cum Domino erimus. Vbicumque fuerit corpus, illic congregabuntur & aquilæ. Vbi ego sum, illic & minister meus.* Quod autem Hieronym. contra Vigilantium ratiocinatur ex hoc loco; Igitur si agnus vbique est, martyres vbique sunt; ad hoc tantum valet, vt probetur martyres, qui sunt Christo præsentes vt amici, noscentes voluntatem Domini, non posse ignorare preces ad se fusas; quod agnus cui semper præsentes sunt, non sinat eos quidquam ignorare eorum, quæ ad ipsos pertinent. De qua re. vide nostr. in 4. sent. dist. 46.

v. 5. *Et in ore eorum non est inuentum mendacium;* Propter veritatem confessionis fidei. Mendaces enim infrà cap. 21. numerantur & proximè iunguntur cum Idololatris. Et rursum dicitur, *Quia non intrabit in eam (ciuitatem nouam) aliquid coinquinatum* (ecce maculam; de qua hîc dicitur, *Sine macula enim sunt*) *aut abominationem faciens aut mendacium.*

v. 10. *Et cruciabitur igne & sulphure in conspectu Angelorum sanctorum, & ante conspectum Agni.* Pertinet hoc ad cumulum pœnæ impiorum, simul & gloriæ sanctorum, quod in horum conspectu illi puniantur. Sed cur non addidit, sanctorum hominum vel animarum? quia omnes hi intelliguntur in Agno, tanquam membra in capite.

v. 11. *Nec habent requiem die ac nocte.* Malè ergo quidam ferias quasdam & interpolationes pœnarum in inferno, somniauerunt. Dicitur *die ac nocte*, non quod sit vicissitudo dierum & noctium apud inferos, vbi perpetua nox est, sed quia nos, apud quos illa vicissitudo est, ita loqui solemus, quoties significare volumus aliquid fieri continuò & sine intermissione. Vide nostra in 4. sent. dist. 46.

v. 12. *Hic patientia sanctorum est, qui custodiunt mandata Dei, & fidem Iesu.* Refertur hoc ad periodum totam præcedentem ab eo loco: *Si quis adorauerit bestiam & imaginem eius, &c.* Sensus autem est, Deum grauissimè vindicaturum in impios sanctorum persecutores. Hanc vindictam, simul & suam remunerationem, patienter exspectant sancti, permanentes & perseuerantes in custodia mandatorum Dei, & in fide Iesu Christi, propter quam patiuntur.

v. 13. *Scribe. Beati mortui qui in Domino moriuntur.* Per hoc quod dicitur, *Scribe*. significatur aliquid nouum & peculiare dici his verbis. S. Bernardus serm. 4. de omnibus sanctis, dicit hac sententia distingui sanctos noui testamenti à sanctis veteris testamenti. Qui enim tempore veteris testamenti moriebantur, nondum erant beati ea beatitudine de qua hic sermo est. Licet enim requiescerent à laboribus suis, nondum tamen opera eorum sequebantur illos, id est, nondum accipiebant fructum, mercedem aut præmium operum suorum; sicut percipiunt sancti, qui moriuntur tempore noui testamenti. De his enim dicitur quod sint ante thronum Dei, & seruiant ei die ac nocte, cap. 7. quod Agnus regat eos & deducat ad vitæ fontes aquarum. Et hoc cap. Quod sequantur agnum quocumque ierit. Item quod regnent cum Christo; Regnauerunt, inquit, cum eo mille annis cap. 20. Friuolum est quod hæretici hunc locum obijciunt contrà pœnas purgatorias post hanc vitam. Si inquiunt,

A beati sunt qui in Domino moriuntur: non ergo amplius pœnis obnoxij. Respondeo, eos intelligi perfectè in Domino mortuos, qui ita in fide & charitate decedunt vt ab omni macula & reatu peccati liberi sint. Alioqui enim, mundari adhuc eos necesse est, vt beatitudinem consequantur; cùm nihil coinquinatum intrare possit in regnum Dei, vt dicitur cap. 21.

Amodo iam dicit Spiritus vt requiescant, &c. In plerisque Græcis, *amodo*, iungitur præcedentibus, & construi potest cum, *moriuntur*, vel cum *beati*: vt sensus sit, amodo beatos esse mortuos, qui in Domino moriuntur. Nam olim non erant beati, sed ibant in tenebras. Deinde sequitur: *Etiam dicit spiritus vt re-* B *quiescant.* Vide tamen an non possit hæc esse constructio: *Etiam*. vel certè, *dicit spiritus, vt amodo requiescant à laboribus suis. Amodo*, id est postquam mortui sunt. Vide Henricum Vicum libro de descensu Christi ad inferos, sect. 36. bene explicantem hunc locum.

Opera enim illorum, &c. Manifestus locus pro meritis operum. Non enim eos sequuntur opera, nisi quia eos merces operibus debita sequitur; sicut patientia pauperum non perit, quia abundè remuneratur. Multò magis facit hic locus contra eos sectarios qui omnia fidelium opera dicunt esse peccata.

CAPVT XV.

C v. 1. Q*Voniam in illis consummata est ira Dei.* Hinc colligi potest, impios non puniri in gehenna citra condignum. Idem significare videtur quod infrà dicitur; *Septem phialas aureas plenas iracundia Dei.* Vide nostra in 4. dist. 47.

v. 2. *Et vidi tanquam mare vitreum mistum igne, & eos qui vicerant bestiam, &c. stantes super mare.* Qui cap. 13. dicuntur victi à bestia, dicuntur hic eam vicisse, quia per patientiam & mortem euaserunt insidias & superauerunt horribiles tentationes bestiæ, conantis eos pertrahere in æternum interitum. *Mare vitreum mistum igne*, Baptismus est mare, propter aquam; vitreum, propter puritatem; igneum propter Spiritum sanctum; De quo Ioannes Baptista: *Ipse vos* D *baptizabit in Spiritu sancto & igne.* Et Dominus Ioannis 3. *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu.* Victores bestiæ *stant super hoc mare*; quia gratia baptismalis fundamentum est totius sanctæ conuersationis, & victoriæ sequentis contra Diabolum & mundum. Vnde & *cantant canticum Moysi serui Dei*, non quod in Deuteron. sed quod in Exodo cap. 15. describitur; cuius initium: *Cantemus Domino, gloriosè. &c.* Quia sicut illud canticum cantauerunt filij Israël per mare rubrum egressi salui, superatis ac demersis hostibus: ita isti Deo gratias agunt de victoria contra spirituales hostes, cuius caussam eis præstitit gratia Dei per lauacrũ baptismi. Canticum hoc vulgo vocatur canticum Mariæ sororis Moysi, non quod ab ea compositum, sed quod ab ea fuerit decantatum. Nam author eius fuit Moyses, perinde vt posterioris. Idque satis ipso loco indica- E tur, cùm dicitur: *Tunc cecinit Moyses & filij Israël carmen hoc Domino.* Huc autem transfertur ad sensum anagogicum. Vide eius loci Annotat.

v. 4. *Omnes gentes venient & adorabunt in conspectu tuo.* Potest intelligi de omnibus sine expositione hominibus; quia omnes adorabunt, etiam reprobi. Nam & dæmones contremiscunt, & omne genu, etiam infernorum, in nomine Christi flectetur, ad Philipp. 2. *Mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo.* Rom. 14. Est enim hic sermo de extremo iudicio, quando omnes gentes congregabuntur ante iudicem Christum, Matth. 25. Tunc implebitur illud, *Ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Fauet quod præcedit: *Quis non timebit te Domine, & magnificabit nomen tuum?* Videtur autem hic locus alludere ad illud

Psal. 85. *Omnes gentes quascumque fecisti venient, & adorabunt coram te.*

Quoniam iudicia tua manifesta sunt. Hic locus in speciem pugnat cum alijs locis scripturæ, quæ testantur recondita & occulta esse iudicia Dei, adeò vt ab homine comprehendi non possint. Vnde Apostolus ad Rom. 11. exclamat: *O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei; quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius.* Et Psalm. 35. *Iudicia tua abyssus multa.* Soluitur hæc dubitatio, distinctione temporis. Iudicia Dei occulta sunt in hoc sæculo: tantùm nunc scimus ea iusta esse; sed cur talia sint aut talia, nondum nobis apparet; in futuro sæculo vtrumque intelligemus; & iusta esse, & propter quid hoc aut illo modo iudicauerit Deus. Sic August. lib. 20. de ciuit. Dei cap. 2. Cùm, inquit, ad illud iudicium Dei venerimus, non solùm quæcumque tunc iudicabuntur, verùm etiam quæcumque ab initio iudicata, & quæcumque vsque ad illud tempus adhuc iudicanda sunt, apparebunt esse iustissima. An autem omnibus patebit ratio prædestinationis & reprobationis diuinæ; dubium est; ibi enim non est iudicium retribuens debitum, cur videlicet hic præ illo prædestinetur aut reprobetur. Et de eo videtur propriè intelligendum illud Apostoli; *Quam incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles, &c.* Et fortasse ista iudicia nunquam reuelabuntur.

CAPVT XVI.

v. 6. *ET sanguinem eis dedisti bibere.* Ad litteram, non existimo aquas in sanguinem conuertendas, neque sanguinem potaturos Sanctorum persecutores; quamuis ista hoc modo in visione Ioanni fuerint repræsentata; sed significari quod sicut illi martyres sunt persecuti, eorum sanguinem fundendo, vel alio modo ijs nocendo, & mortem inferendo; ita ipsi varijs tormentis cruciabuntur. Simile quid est Sapient. 11. vers. 7. *Immundum sanguinem dedisti iniustis*, quia videlicet occiderant infantes Hebræorum. Quod ergo ibi corporaliter est factum, id simili exemplo aliquando futurum impijs. Videtur enim significari quod retribuetur eis supplicium congruens meritis ipsorum; sicut dicitur cap. 13. v. 10. *Qui gladio occiderit, gladio peribit.* Quamuis enim ignis gehennæ sit omnibus damnatis communis; alia tamen speciali pœna punietur auarus, alia libidinosus, alia periurus, alia gulosus, alia superbus. Vnde diues ille describitur cruciari in lingua: quia lingua peccauerat *Per quæ enim quis peccat, per hæc & torquetur*; vt in lib. Sapient. dicitur, & declaratur.

v. 9 *Et blasphemauerunt nomen Dei.* Vide Annotat. Apocal. 5.

Neque egerunt pœnitentiam, vt darent illi gloriam. Quicumque agit veram pœnitentiam, dat gloriam Deo; quia pœnitentiæ actus est honorem peccando ablatum Deo restituere. Vnde Iosue ad Achan qui peccauerat in anathemate: *Da*, inquit, *gloriam Deo, & confitere quid feceris.* Iof. 8. Vide eius loci Annotat. Item Ioan. 6. Apocal. 11. vbi exponitur quid sit dare gloriam Deo.

v. 10. & 11. *Et commanducauerunt linguas suas præ dolore, & blasphemauerunt Deum cæli, præ doloribus, & vulneribus suis.* Quomodo blasphemauerunt linguis suis iam commanducatis & perditis? An priùs blasphemauere lingua: postea animo, & voluntate; quomodo & dæmones blasphemant sine linguis?

v. 11. *Et non egerunt pœnitentiam ex operibus suis.* Hoc potest intelligi de idolis, quæ sunt opera manuum hominum; iuxta ea quæ dicta sunt sup. ad cap. 9.

v. 14. *Sunt enim spiritus dæmoniorum facientes signa.* Sed fallacia, & mendacia; qualia facturum Antichristum testatur Apost. 2. Thessalon. 2. *spiritus dæmoniorum*, sunt ipsi dæmones, qui passim in sacris litteris, vocantur *spiritus mali*, & *spiritus immundi.* Sic dicunt virtus temperantiæ, pro ipsa temperantia, videlicet transitiua locutione, pro intransitiua; quæ Hebræis est admodum familiaris. Alter spiritus hominum, & spiritus bestiarum, Ecclesiastæ 3. *Quis scit si spiritus filiorum Adam ascendit sursum, & si spiritus iumentorum, descendat deorsum?* Vnde homines, & bestiæ nusquam vocantur spiritus; sed dæmones passim vocantur *spiritus nequam*, & *spiritus immundi.*

v. 15. *Beatus qui vigilat, & custodit vestimenta sua ne nudus ambulet, & videant turpitudinem eius.* Stola prima, & vestis nuptialis, in parabolis Euangelicis significant charitatem; quam etiam habent infantes baptizati, qui proinde non sunt nudi. Vestimenta autem hoc loco significare videntur bona opera; quæ adultis sunt necessaria, & sine quibus nudi ambulant, & videtur eorum turpitudo; quia nisi adultus exerceat se in bonis operibus, iuxta legem Dei, perdet etiam ipsam stolam primam, & vestem nuptialem, id est, charitatem, iuxta illud, *Qui viderit fratrem suum necesse habere, &c. quomodo manet charitas Dei in illo?* Sic infrà, cap. 19. *Byssinum splendens & candidum*, quæ est materia pretiosorum vestimentorum, *iustificationes sanctorum sunt.* Et in Psal. 44. *Astitit regina à dextris tuis in vestitu deaurato*, id est, pretioso; propter Spiritum sanctum & meritum vitæ æternæ. Et Ecclesiastes cap. 9. præcipit, *vt omni tempore, candida sint vestimenta nostra.* Custodit autem vestimenta sua, qui tenet perseuerantiam bonorum operum; seu qui manet in charitate, quæ est bonorum operum genitrix: de qua S. Gregor. Operatur magna, si est; si autem non operatur, charitas esse desinit.

v. 19. *Et facta est ciuitas magna in tres partes.* Ciuitatem magnam, intelligit eam quæ sequenti cap. describitur, nempe Babylonem, id est, confusam collectionem & societatem omnium malorum. Ea diuiditur in tres partes: Nam in ea alij sunt planè infideles, alij hæretici, alij mali Christiani. Hæc diuisio ab alijs sic intelligitur; vt in ea alij apertè persequantur bonos; alij occultè & insidiosè; alij exemplo, id est, mala vita, & conuersatione. quâ merentur participes esse illius confusæ & Babylonicæ societatis. Vtraque explicatio ferè in idem recidit; Nam infideles, vt Ethnici, Ecclesiam Dei manifestè persecuti sunt; hæretici, insidiosè eam persequuntur sub prætextu Euangelij, libertatis, ac syncerэ & puræ doctrinæ; quamuis hodie nec à manifesta, id est, corporali persecutione abstineant: mali Christiani persequuntur, neque vim inferendo, neque errorem persuadendo, sed malæ vitæ exemplo; qui tametsi ad tempus in Ecclesia sint, aliquando tamen futurum est, vt in illis impleatur illud: *filij regni eijcientur foras.*

Et Babylon magna venit in memoriam ante Deum. Sicut dicitur Deus dormire, quando vel iustos non vindicat, vel malos non punit; ita dicitur euigilare & reminisci, quando bona remunerat, & mala vindicat. Dicitur ergo *Babylon venire in memoriam ante Deum*, quando tempus instat punitionis eius.

v. 20. *Et omnis insula fugit, & montes non sunt inuenti. Fugit*, id est, euanuit, esse desijt, quomodo fugisse dicitur è terris pietas, & iustitia; quomodo sol oriens fugat tenebras noctis. Desinent autem esse insulæ, & montes, quia terra sicut & cætera elementa, redigetur ad figuram naturalem, id est, penitus rotundam; non enim ampliùs seruiet vsui hominum, sicut nunc; cuius rei gratia, Deus ab initio creationis terræ, aut certè, die secundo quando dictū est, *Congregentur aquæ, &c.* terram fecit insulis, & montibus exuberantem. Habet enim ea res multiplicem vsum, & commoditatem

vitæ humanæ. Mysticè *fugiet omnis Insula, & montes non inuenientur*; quia fastus, & excelsitas, & vt ita dicam, montositas omnis superborum deprimetur, vt pijs ampliùs nocere nequeant. Vnde in Psal. 9. *Quæretur peccatum eius, & non inuenietur*, peccatum, inquam, quo superbus & impiùs oppressit ac dominatus est pauperum.

CAPVT XVII.

v. 1. *Veni ostendam tibi damnationem meretricis magnæ.* Quomodo vocetur hoc loco *meretrix*, quam Isaias Virginem vocat, dicens, *Sede in puluere, Virgo filia Babylon*; cap. 47. Vide Annot. eius loci.

v. 5. *Mysterium*, id est, sacramentum. Sic enim vertit infrà: *Ego dicam tibi sacramentum mulieris.* Non significat scriptum fuisse in fronte mulieris hoc vocabulum (Mysterium) sed, verba quæ ibi scripta erant, scilicet *Babylon magna*, continere mysterium; quod mysterium postea quasi sub ænigmate explicatur, dum significatur hanc mulierem fuisse Romam. Nam Romam hoc loco nominare expresè, periculosum erat, & non necessarium. Sic Ieremias, cap. 25. sub alio nomine, contra regem] Babylonis prophetasse legitur, dum vocat eam Sesach. S. Hier. in epist. ad Algasiam q. 11. nomen blasphemiæ scriptum in fronte meretricis, interpretatur Romam æternam.

Mysterium; Babylon magna, mater fornicationum, & abominationum. Quidam de Roma dictum intelligunt, vt Tertull. Hieron. & fauet quod infra dicitur: *septem capita, septem montes sunt*; Roma enim habet septem colles. Hieron. præfatione in Didymum, De Spiritu sancto: Dum in Babylone versarer, & purpuratæ meretricis essem colonus, &c. loquens de Roma. Quod Ruffinus lib. 2. inuectiuæ, reprehendit, dicens: Ex qua præfatione videatis, quomodo de Vrbe Roma, Deo fauente capite Christianorum, ea dicit, quæ dicebantur tunc cum gentiles in ea populi & persecutores principes morabantur. Quæ verba Ruffini sunt pro responsione ad eos, qui Romam hîc non significatam, scripserunt. Constat enim & Tertull. ad illud tempus respicere, de quo Ruffinus loquitur. Idem satis ostenditur, ex eo quod dicit Ioannes v. 6. se vidisse hanc mulierem ebriam de sanguine Sanctorum, & sanguine Martyrum Iesu; hoc enim sine dubio est referendum ad decem persecutiones à Romano Imperio commotas toto orbe, aduersus cultores religionis Christianæ. Quod autem Roma hîc intelligatur, ex eo etiam probabile fit, quod Ioanni pro interpretatione dicitur in fine cap. *Et mulier quam vidisti, est ciuitas magna, quæ habet regnum super reges terræ.* Petrus quoque, iuxta multorum intellectum, Romam Babylonem vocauit in 2. sua epist. Verumtamen quia non omnia quæ hic de muliere ista dicuntur, in Romam vrbem competere possunt, velut illud in fine cap. subsequentis: *Et in ea sanguis prophetarum, & Sanctorum inuentus est, & omnium qui interfecti sunt in terra*; ideò credendum est, sub Roma, tanquam principali quodam membro, prophetam nobis voluisse describere totam Diaboli ciuitatem, id est, impiorum societatem, eiusque interitum. Imò, hoc ipsum etiam ad Romam pertinet; quia Romanum imperium patebat latissimè. Itaque sanguis omnium ferè Martyrum effusus est, ex præscripto legum, quas tulerunt Romani Imperatores, per varios Præfectos, & Præsides, & Iudices Prouinciarum. Fortè tamen, addendo (*Prophetarum*) extendit nomen Babylonis ad totam diaboli ciuitatem, & regnum. Vide Riberam, hoc & seq. cap. Quomodo Roma fuerit mater abominationum, & fornicationum terræ, bene explicat S. Leo serm. 1. in natali Apost. Petri & Pauli, quia cum penè omnibus dominaretur gentibus, omnium

A gentium seruiebat erroribus. Itaque facta erat magistra errorum, & fons, ac lacuna omnium vitiorum. Porrò Roma nomine Babylonis significatur, non quod Babylon gesserit figuram Romanæ ciuitatis, aut Romani Imperij; sed propter similitudinem; quia sicut Babylon olim afflixit, & oppressit populum Dei; ita Romanum Imperium initio Ecclesiæ Christianos vehementer afflixit, & graues in eos persecutiones commouit; & sicut in Babylone regnabat idololatria; sic & Romæ, iuxta B. Leonis Papæ testimonium. Itaque ambæ ciuitates illæ, in hoc conueniunt, quod figuram quandam gesserint ciuitatis & regni diaboli; altera tempore veteris testamenti; altera tempore noui: altera in Oriente, altera in Occidente. Vnde August.

B lib. 18. de ciuit. Dei cap. 22. & 27. Romam filiam Babylonis vocat, & Babylonem occidentalem.

v. 8. *Bestia quam vidisti, fuit, & non est; & ascensura est de Abysso, & in interitum ibit.* Per bestiam alij Diabolum, alij Antichristum intelligunt. Si Diabolus intelligitur, sensus est: cum olim, nempè ante Christi aduentum fuisse in magno honore, & authoritate per idololatriam, aliaque peccata: Iam verò, id est, tempore Christi, & Ecclesiæ eius adhuc florentis, *non est*, quia potestas eius multum debilitata est, dicente Domino: *Nunc princeps huius mundi eijcietur foras.* Sed rursum tempore Antichristi de Abysso ascensurus est, id est, ad tempus potestatem exercebit, sed paulò pòst Domino ad Iudicium veniente, in interitum ibit, id

C est, in supplicium æternum. Qui de Antichristo exponunt, dicunt hanc bestiam fuisse, in suis satellitibus, & antesignanis; de quibus Ioannes: *Iam Antichristi multi facti sunt*: Et Apost. Paulus 2. Thess. 2. *Nunc iam mysterium operatur iniquitatis*: In persona autem, nondum est; sed ascendet de Abysso Iudaïcæ impietatis; & paulò pòst, id est, post tempus & tempora, & dimidium temporis, hoc est, tres annos & dimidium, in interitum ibit, quando eum Dominus Iesus interficiet.

v. 12. *Sed potestatem tanquam reges vna hora accipient post bestiam.* Græca, *accipiunt*; quomodo etiam multa habent manusc. & legit Primasius, *post bestiam*, Græcè μετὰ τῶ θηρίυ, id est, cum bestia, quomodo etiam Primasij textus habet. Fortè noster interpres legit μετὰ τὸ θηρίον.

D v. 14. *Quoniam Dominus dominorum est, & Rex regum.* Vtique secundum naturam assumptam, loquitur enim de vniuersali potestate, ac dominio Christi; quod, vt homo, accepit à Patre, iuxta illud, *Data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra.* Est autem illa potestas, non terrena, sed spiritualis; quia regnum Christi non est de hoc mundo. Est Dominus, & rex omnium dominorum & regum; quia omnes iudicaturus est, & potestatem iudicandi eos iam nunc habet.

CAPVT XVIII.

v. 2. *Et exclamauit in fortitudine dicens.* Manusc. plurima habent, *in forti voce.* Græca in *fortitudine voce magna.* Sensus tamen omnium idem est.

E Vide notas Franc. Lucæ.

v. 4. *Exite de illa populus meus; vt ne participes sitis delictorum eius, & de plagis eius non accipiatis.* Quomodo iubemur exire è Babylone, id est, societate malorum? corpore an animo? Non dubium quin animo; quia nemini licet animo, & voluntate coniungi impijs, aut quibuscumque malis hominibus in eo quod mali sunt. Verùm hic locus, etiam corporalem coniunctionem prohibere videtur, quia pro ratione subiungit periculum coniunctionis animorum, quando dicit; *vt ne sitis participes delictorum eius.* Sensus igitur est: Etiam corpore separamini ab impijs, ne contingat animum vestrum moribus eorum inquinari, & ita fiatis participes suppliciorum. Cæterum quia non est

per se malum, corpore versati inter malos: hinc præceptum diuinum de corporali egressu & recessu, tantùm obligat, quantum periculi est ne quis particeps fiat impietatis; & quantum non excusat necessitas. Et quia paucorum est ea perfectio, vt sine periculo inter malos versari possint; perfecti autem, sine scandalo imperfectiorum, inter eos versari vix possint: manifestum est, vel nullos, vel certè paucos excusari, quo minus à manifesta & perniciosa malorum societate, qualis est hæreticorum, secedant. Necessitas egestatis, quam ferè prætendere solent, potiùs excusat vt minus peccent, quàm vt omninò à culpa sint liberi.

v. 5. *Quoniam peruenerunt peccata eius vsque ad cœlum.* Figuratus sermo, quo significatur eo vsque peccata increuisse, vt iam tempus sit ea puniendi. q. d. peruenerunt vsque ad habitaculum & conspectum Dei, vt iam diutius dissimulari non debeant. Non dissimili figura dictum quod sequitur: *Et recordatus est Deus iniquitatum eius*, dicitur enim Deus recordari peccatorum quando ea punit, aut puniturum se ea denunciat.

v. 6. *Duplicate duplicia secundum opera eius. In poculo quo miscuit, miscete illi duplum.* Deinde sequitur; *Quantum glorificauit se, & in delicijs fuit, tantum date illi tormentum, &c.* Non repugnant hæc duo, *dare tantundē, & reddere duplum*: *Tantundem datur*, si meritum spectetur & valor operum; quia Deus non punit vltra meritum: *Duplum* autem, id est, multiplum, *redditur*, si quantitas, seu magnitudo & diuturnitas pœnæ comparetur cum magnitudine & diuturnitate voluptatum huius sæculi, quæ cum sit momentanea, punitur tamen redditione æterni supplicij. Sed id pro merito. Vel potiùs, duplicitas illa refertur, ad pœnas, & tribulationes Sanctis illatas; quia mali in inferno recipient longè grauiora tormenta, quàm ipsi bonis in hac vita intulerunt. Neque hoc iniustum est; quia mala eorum voluntas, tantam punitionem meruit. Sicut non iniustè, pro furto, rapina, vel adulterio, quis occiditur; quia peccatum eius, licet non tantùm pœnæ intulit, tamen tantam pœnam meruit.

Reddite illi sicut & ipsa reddidit vobis. Sic de eadem Babylone Ierem. 50. *Vltionem accipite de ea; sicut fecit, facite ei.* Et iterum. *Reddite ei secundum opus suum: iuxta omnia quæ fecit, facite illi.* Dicuntur autem hæc ad electos, quos afflixit Babylon. Quamuis enim Sancti in hoc sæculo præceptum habeant orandi pro inimicis suis persequentibus, & calumniantibus se; & prohibeantur reddere malum pro malo: in futuro tamen sæculo, quod iustitiæ erit, non misericordiæ; quando nemo à sinistra poterit ad dexteram transire, reddetur Babyloni à Sanctis, sicut ipsa reddidit eis; quia *lætabitur iustus, cum viderit vindictam*: Psal. 57. & applaudet iustitiæ Dei punientis impios, suamque iniuriam vindicantis. Quin & ipsi iudices sedebunt cum Christo, suoque calculo Babylonem condemnabunt.

Sicut & ipsa reddidit vobis. Reddidit, id est, dedit, phrasi Hebraica, sicut in Psal. 115. *Quid retribuam Domino, pro omnibus quæ retribuit mihi?* id est, tribuit. Et: *Benedic anima mea Domino, & noli obliuisci omnes retributiones eius*, id est, beneficia quæ in te contulit. Et Psal. 7. *Si reddidi retribuentibus mihi mala*, id est, mala inferentibus.

v. 7. *Quantum glorificauit se & in delicijs fuit, tantum date illi tormentum.* Significatur æqualitas proportionis, non absoluta. Qui enim multum peccauit, multum puniri debet: *Potentes autem potentes tormenta patientur.* Sap. 6. Qui autem minùs peccarunt, minùs puniuntur. Ita seruatur proportio.

v. 10. *Quoniam vna hora venit iudicium tuum.* Dices; Ergò non est singulorum particulare iudicium. *Resp.* Nihil vetat vniuersale iudicium, in quo palam

A tota illa ciuitas, non animarum, sed hominum impiorum, iudicanda sit; vna hora fieri: præcessisse autem occultum iudicium singulorum, non hominum, sed animarum, quod fiat in morte cuiusque, sicut dicit Ecclesiasticus, Deum in die obitus reddere cuique secundum vias suas. Eccles. 11.

v. 21. *Et sustulit vnus Angelus fortis lapidem quasi molarem magnum, & misit in mare dicens: hoc impetu mittetur Babylon ciuitas illa magna, & vltra iam non inuenietur.* Alludit hic locus ad illud quod habetur apud Ierem. in fine cap. 51. vbi Ierem. mandat Saraiæ, vt librum in quo scripta erant mala superuentura Babyloni, alligato lapide proijciat in medium Euphra-
B tem, dicatque: *Sic submergetur Babylon, & non consurget à facie afflictionis.*

v. 24. *Et in ea sanguis prophetarum, & Sanctorum inuentus est, & omnium qui interfecti sunt in terra. Interfectos*, intellige iniustè, & maximè propter martyrium Christi. Vide de hac sententia Annot. cap. proximè præcedentis, Item cap. 11.

CAPVT XIX.

v. 5. ET *qui timetis eum pusilli & maximi.* At in regno cœlorum omnes magni sunt, per illos magnos pisces significati, quos post Domini resurre-
C ctionem, ceperunt discipuli Ioan. 21. An omnes magni, propter indefectibilem perfectionem, & plenitudinem felicitatis; & tamen alij pusilli, alij magni, quia differentes ibi sunt gradus perfectionis? Vbi tamen quisque pro sua capacitate, impletur donis ad vitam illam pertinentibus. Vide Annot. infrà cap. seq.

v. 6. *Dicentium Alleluia*, id est, Laudate Dominum. Durandus in Rationali varia commemorat de expositione huius vocis, sed commentitia ferè, & ex ignorantia linguæ Hebraïcæ. Quare hanc vocem non reddidit Ioannes Græcè, vt cætera? an quia Hebraicè proferebatur in visione? an verò quia Sancti in cœlo hoc canticum perpetuo canent lingua Hebræa? Sic Tob. 13. *Per vicos eius Alleluia cantabitur.* Aliam rationem reddit Titel. in expositione missæ cap. 22. quo-
D niam, inquit, plenitudinem illius gaudij, & plenæ laudis hic non datur experiri in valle constitutis miseriæ; idcircò non interpretatum Hebraïcè nomen remansit, vt peregrinum ab hac vita gaudium, peregrinum vocabulum designaret, potiùs quàm exprimeret. Ideò tacetur hoc Alleluia, à Septuagesima, vsque ad Pascha; quia tunc agimus commemorationem lapsus nostri, & exilij; & celebramus pœnitentiam; & ideò non conuenit canticum exultationis & laudis, quod canemus in patria; & æterno gaudio patriæ aptissimum est. Et eius loco substituimus Latinum; *Laus tibi Domine, rex æternæ gloriæ*, quod non est exultationis, sed tantùm laudis; quia non est cohortatio ad laudem, vt solet esse, quando aliquid lætum & prosperum accedit. Item substituimus Latinum Hebræo, id est, peregrinum patrio; quia tunc agitur tempus
E commemorationum nostræ peregrinationis à patria. De huiusmodi vocabulis Hebraïcis in Euangelio, vel vsu nostro, retentis, vide Baron. tom. 1. Annal.

Quoniam regnauit Dominus Deus omnipotens. Regnauit, id est, regnum accepit, phrasi Hebraïca, iuxta id quod in Euang. dicitur: *Homo quidam nobilis, profectus, vt acciperet sibi regnum.* Et suprà cap. 11. *Factum est regnum huius mundi Domini regnum.* Sic in Psal. *Dominus regnauit*, cùm alioqui dicendum videretur *Dominus regnat*, tempore præsenti. Similem phrasim obseruare est in verbo *possidendi*; vt cum dicit Iezabel ad Achab; *Surge, & posside vineam Naboth*; & Elias ad eundem: *Occidisti, & possedisti.* 3. Regum. 21. Vide eius loci Annotat.

v. 8. De sponsa agni dicitur: *Et datum est illi vt*

cooperiat se byssino splendenti, & candido. Byssinum enim iustificationes sunt Sanctorum. Non ergo iustitiæ Sanctorum sunt velut pannus menstruatæ Sanctos intelligit eosdem, de quibus sup. cap. 7. & 8. scilicet Sanctos Ecclesiæ militantis. Notandum quod dicit *& datum est ei* : per quod significatur omnes iustificationes, id est, iustitias, seu iusta opera Sanctorum, esse Dei dona, nec posse hominem placere Deo, nisi de eo quod ipse dederit. Congruit illud Psal. 131. *Sacerdotes tui induantur iustitiam.*

v. 9. *Beati qui ad cœnam nuptiarum agni vocati sunt.* Quomodo ergo de quibusdam vocatis dicitur Matth. 22. *Quia non fuerunt digni.* Quomodo etiam vocatus & ingressus ad nuptias, quod non haberet vestem nuptialem, expellitur, & in tenebras exteriores proijcitur? Vnde & non semel à Domino dicitur: *Multi vocati, pauci verò electi.* Sed hoc loco intelliguntur vocati secundum propositum, de quibus Apost. Roman. 8. Nuptiæ quoque intelliguntur, non militantis Ecclesiæ, sed triumphantis. In hac enim omnes digni sunt; & ideò omnes manent; ex illa multi eijciuntur, indigni. Ob hanc causam altera cœna vocatur, alterum prandium, vt Gregor. obseruauit.

v. 10. *Et cecidi ante pedes eius, vt adorarem eum, Et dixit mihi, Vide ne feceris; conseruus tuus sum, & fratrum tuorum habentium testimonium Iesu. Deum adora.* Hunc locum Sectarij interdum Catholicis obijciunt, ad impugnandum eum honorem, & venerationem, quæ totius Ecclesiæ consuetudine, sanctis in cœlo cum Christo regnantibus exhibetur; velut dum genu flectunt, aut humi procumbunt. Neque enim Ioannes Angelum diuino cultu honorare voluit, cùm probè sciret solum Deum, hoc pacto adorandum esse. Igitur, inquiunt, prohibitus fuit Angelum procubitu corporis venerari. Quare nec Sanctos vita defunctos honorare licet. *Resp.* verba Angeli dicentis, *Vide ne feceris*, non esse prohibentis, nec reprehendentis; sed verba modestiæ, quâ hoc in se considerat, quod cum Ioanne habet commune, nempè seruum esse Dei. Propterea enim addit: *Conseruus tuus sum, & fratrum tuorum.* Factum est autem istud, non propter Angelum, cui nullum erat elationis periculum: sed ad nostram instructionem, ne quis homo, quantumuis magnus, facilè se patiatur eximio aliquo honore affici, ne in superbiam erigatur; sed statim sibi proponat quod cum alio habet commune, nempè hominem esse, Christianum esse, ministrum Dei esse, Sic Petrus humiliter recusauit honorem, à Cornelio Centurione delatum, contestatione communis naturæ, quando dicebat: *Et ego ipse homo sum.* Actor. 10. Neque enim Centurio eum pro Deo adorabat. Vide Annot. ad eum locum. Cur autem Angeli, ante Christi aduentum passi fuerint se adorari, (Nam Abraham & Loth Angelos adorasse leguntur, nec prohibiti) postea verò, cur noluerint id admittere; rationem reddit Gregor. homil. 8. in Euang. Quod si Ioannem Angelus reprehendisset vt malè agentem, non fecisset Ioannes idem secundò, nec bis in eundem lapidem impegisset; nam cap. 22. rursum adorare voluit Angelum, & rursum prohibitus est, iisdem modestiæ verbis quæ hic leguntur. Itaquè hic locus scripturæ in hæreticos retorquendus est; nam planè contra eos, ac pro nobis facit. Si enim Ioannes, tantus Apostolus, spiritu diuino plenus, Angelum procubitu corporis in terram adorauit, id est, veneratus est semel, & iterum; igitur hoc factum merito nobis omnibus est imitandum in cultu & veneratione Sanctorum Angelorum, & animarum cum Christo regnantium Additio B. P. Censoris.

Oportet meminisse quod hæc reipsa non euenerint, sed dumtaxat per visionem imaginariam S. Ioanni ostensa sint: quam visionem ipse hîc commemorat, & simul Angeli prohibitionem sibi in visione factam: vt cultum Angelorum ex Platonis Philosophia in Græcia vigentem, isto modo conuelleret; contra quem & Paulus Apostolus serio agit in epistola ad Ephesios & ad Colossenses.

v. 11. *Et ecce equus albus.* Quem alium non puto esse, inquit Hier. super Hab. 3. nisi Apostolum Paulum, super quem equitans orbem circuierat. Verisimiliùs hac sessione Christi super equum album, significari triumphum eius, ex victoria perfecta de inimicis, quomodo solebant apud Romanos, qui ex magna victoria redibant, triumphantes vehi equis albis. Vnde & hic sequitur: v. 13. *Et vestitus erat veste aspersa sanguine*, scilicet hostium quos expugnauit. Et iterum: v. 14. *Et exercitus qui sunt in cœlo, sequebantur eum in equis albis*, scilicet comites, & socij triumphi, sicut fuerunt participes pugnæ, & victoriæ; quia in sanctis suis Christus & pugnauit, & vicit; quos proinde & triumphi participes facit.

v. 12. *Habens nomen scriptum, quod nemo nouit, nisi ipse.* Mox autem sequitur: *Et vocatur nomen eius Verbum Dei.* Hoc igitur nomen, nemo nouit, nisi ipse, id est, rem illo nomine significatam, nemo intellectu comprehendit, nisi ipse Quo sermone, non excluditur Pater, & Spiritus sanctus, vt qui vnum sunt cum Filio; sed intellectuales omnes creaturæ. Vide nostra in 1. distinct. 21. §. 2. Obserua peculiare esse Ioanni, filium Dei appellare Verbum. Sic in Euang. & in epist.

v. 16. *Et habet in vestimento, & in femore suo scriptum, Rex regum, & Dominus dominantium.* Hoc videtur accipiendum secundum humanam naturam: vestimentum enim rectè significat humanam naturam, quâ Dei filius, velut indutus est. Nam carne indutus Christus, apud Patres passim legitur, & canit Ecclesia, *Seruile corpus induit.* Femur autem designat humanam generationem: vnde est illud quod in Genesi dicitur septuaginta animas egressas de femore Iacob, & quod Abraham sibi iuraturum iubet manum ponere sub femore, quia inde exiturus erat ille, in quo benedicendæ erant omnes gentes, vt ait Aug. Christus igitur secundum hominem Rex regum est, & Dominus dominorum: sed regnum illud & dominium non est de hoc mundo. nec sæculare, sed spirituale.

v. 20. *Viui missi sunt hi duo in stagnum ignis ardentis sulphure. Duo*, scilicet bestia, & Pseudopropheta, id est, Antichristus cum seductoribus suis prophetis. Non quod corpore morituri non sint; cùm dicat de Antichristo Apost. 2. Thessal. 2. *Quod eum Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui*; sed quia tam repentino peribunt exitio, vt viui in infernum missi videantur. Vel sensus est, Eos multo grauiori supplicio cruciandos, quàm eos, qui ab eis seducti fuerint; sicut multo grauius est supplicium. viuum igne cremari, quàm gladio occidi. Verùm prior sensus magis placet. Nam seq. cap. generaliter dicitur: *Et qui non inuentus est in libro vitæ scriptus, missus est in stagnum ignis.* Et cap. 21. *Timidis autem, & incredulis, & exsecratis, & homicidis, & fornicatoribus—pars illorum erit in stagno ardenti igne & sulphure.* Vide Comment. citato cap. 2. Thessal. 2.

CAPVT XX.

v. 1. *ET vidi Angelum descendentem de cœlo habentem clauem abyssi, & catenam magnam in manu sua. Hic Angelus* Christus est, qui descendit de cœlo, quando propter nos homines, & propter nostram salutem, homo fieri, & inter homines conuersari dignatus est. *Clauem habet abyssi* quia potestatem habet, non tantum cœli, sed etiam inferni. *Catena magna in manu eius*, est potestas, quâ constringere & captiuare potest inimicos, quantumuis repugnantes.

v. 2. *Et apprehendit draconem, serpentem antiquum, qui est diabolus; & satanas.* Sunt hæc quatuor nomina principis dæmonum, eique in scripturis ita propria, vt non temerè vllum eorum reperias attributum alicui inferiorum dæmonum; quos scriptura passim dæmonia vocat. Vnde à consuetudine scripturæ recedunt, qui omnes dæmones diabolos vocant. Vtrum autem *Satanæ* nomen aliquando inferioribus tribuatur, quæri potest; de quo vide Annotat. Matth. 12. Veteres, Hilarius, & alij, diabolum interdum zabolum vocant. Vnde & Ecclesia canit, *Michaëlem in virtute conterentem zabolum.* Sic enim legendum est: à verbo ζαβάλλειν, id est, διαβάλλειν, decipere, calumniari. Vide Hilar. in 24. Matth. August. Tract. 27. in Ioann. sub fin. Vide etiam Dialogum Desiderij de Pronunciatione, post medium libri.

Et ligauit eum per annos mille; & misit eum in abyssum; & clausit, & signauit super illum, vt non seducat ampliùs gentes, donec consummentur mille anni. Hæc verba significant diaboli potestatem cohibendam, & restringendam per aduentum Christi, vsque in finem sæculi. Quod totum tempus significatur per mille annos. Cæterùm fine sæculi appropinquante, quasi exspirante mille annorum spatio; futurum vt iterum soluatur, id est, potestas eius laxetur, quando per Antichristum, & ministros eius Ecclesiam Christi omnibus tentandi artibus, & machinis impugnabit. Non significat autem hic locus diabolum nunc ita ligatum teneri in abysso, vt per se homines ad tentandum accedere non possit. Quod etsi ita esset, non tamen contrarium esset, quod dicit Beatus Petrus 1. epistola 5. *Aduersarius vester diabolus, tanquam leo rugiens, circuit quærens quem deuoret*; faceret enim hoc per suos Angelos, si per seipsum non posset. Vide Comment. eius loci. Porrò monet Augustin. libro 20. de ciuitat. capit. 7. illud, *donec consummentur, &c.* vel construi posse cum eo quod proximè præcedit, *vt non seducat ampliùs*; vel cum illo, *Et clausit, & signauit super eum donec, &c.* vt sensus sit, eum mansurum in carcere, ligatum vsque ad finem mille annorum. Vnde sequitur: *Et post hæc oportet eum solui modico tempore.*

v. 4. *Et vixerunt*, id est, resurrexerunt resurrectione prima, quæ est beatitudo animarum, de qua sequitur: *Et regnauerunt cum Christo mille annis.* De animabus interfectorum propter nomen Christi, & reliquorum omnium, qui non acceperunt characterem bestiæ, dicitur: *Et vixerunt & regnauerunt cum Christo mille annis.* De regno mille annorum variæ fuerunt olim opiniones. Quidam docuerunt Christum post resurrectionem mortuorũ regnaturum mille annis in terra, quibus in omne genus voluptatis & libidinis effunderentur, qui nunc ab ijs se abstinuissent. Sic senserunt hæretici qui à numero appellati sunt Chiliastæ, id est, Millenarij, quorum princeps fuit Cerinthus. Alij mille quidem annorum regnum constituebant in terra post resurrectionem; sed in quibus pij in summa securitate & pace Deo seruiant in terris. Hæc sententia fuit multorum ecclesiasticorum virorum, vt Irenæi, Lactantij & aliorum. Vnde & S. Hieronymus dicit in cap. 19. Ierem. se eam sententiam nec sequi, nec damnare; proptereà quod multi martyres ista dixerint. Verùm & hæc opinio paulatim explosa est. Quod ad hunc locum attinet, manifestum est non loqui scripturam de tali regno, sed de eo, quo nunc regnant animæ sanctorum in cœlis, vsque ad diem iudicij. Quod vocatur regnum mille annorum, vel propter perfectionem, vel per metonymiam, quâ numerus certus pro incerto ponitur. Sic intelligi manifestum est; tum quia hoc regnum animabus tribuit, non corporibus, aut hominibus. Deinde quia solutionem satanæ, & ciuitatis sanctæ persecutionem,

A & generale iudicium, futurum dicit circa finem huius regni mille annorum.

v. 5. *Cæteri mortuorum non vixerunt.* Id est; non resurrexerunt resurrectione prima; *Donec consummentur mille anni*, id est, vsque ad finem sæculi. Non quod tunc victuri sint, id est, resurrecturi resurrectione prima; quia tunc finitur tempus regni, quod intelligitur in resurrectione prima, sed more Scripturæ sacræ *donec* denotat certum tempus, ad quod vsque aliquid finiturum vel non futurum sit; non significans quid futurum postea. Nam vtique si antè non vixerunt resurrectione prima, multò minus postea victuri sunt; eodem sensu. Est enim sermo de reprobis, cùm dicit, *cæteri mortuorum. Hæc est resurrectio* B *prima*, de qua dixi: *Et vixerunt*; & quam remoui à cæteris dicendo: *Cæteri mortuorum non vixerunt.*

v. 6. *Hæc est resurrectio prima. Beatus, & sanctus, qui habet partem in resurrectione prima: In his secunda mors non habet potestatem.* Resurrectio prima tantùm bonorum est; resurrectio secunda, etiam malorum. Mors prima, bonorum, & malorum est; mors secunda tantùm malorum. Est enim prima resurrectio, beatitudo animarum ante resumpta corpora, resurrectio secunda, quâ corpora à morte resurgent. Mors prima, separatio animæ à corpore; mors secunda, proiectio animæ, vel totius hominis in gehennam ignis. Sic enim describitur in fine cap. *Et infernus, & mors missi sunt in stagnum ignis; hæc est mors secunda.* q. d. mors prima missa est in mortem secundam, sensu in- C ferius explicando. Item sequenti cap. *Pars illorum erit in stagno ardenti igne, & sulphure, quod est mors secunda.* Agitur hîc tantum de morte, & resurrectione, quæ vitam hanc mortalem consequitur. Alioqui, est in hac vita quædam mors animæ per peccatum; & quædam eius resurrectio per iustitiam: de qua resurrectione dicitur Ioan. 5. *Venit hora, & nunc est, quando mortui audient vocem filij Dei, & qui audierint, viuent*, scilicet vita iustitiæ.

An potiùs dicendum est, hîc Ioannem loqui de resurrectione tanquam præmio, & morte, tanquam supplicio? Vnde prima resurrectio est, quando solæ animæ donabuntur vita æterna; secunda resurrectio, quando totus homo vitam accipiet æternam. Mors D prima quando anima separatur à corpore; mors secunda, quando totus homo mittetur in æternum interitum.

Sed erunt sacerdotes Dei, & Christi. Christo ut homini non sunt offerenda sacrificia, ne spiritualia quidem, quæ hoc loco intelliguntur. Igitur futuri dicuntur sacerdotes Christi tanquam Dei, non tanquam hominis; vt in eo quod dicitur, *erunt sacerdotes Dei*, subaudiatur, *Patris*; cumque additur *& Christi*, par honos tribuatur filio. Aut certè, *sacerdotes Christi* erunt, quia totum Christianæ legis sacerdotium, tam spirituale, quod omnibus iustis commune est, quàm externum, quod quibusdam proprium est; profluit tum ex merito, tum ab institutione, & authoritate Christi qui idem in vtroque sacerdotio exequendo, principales obtinet partes.

E Sed quod est hoc sacerdotium, quod promittitur futurum in regno mille annorum, id est, inter mortem & resurrectionem? *Resp.* tunc futurum sacerdotium spirituale perfectum, & omnibus modis absolutum. Nunc enim nemo ita iustus est, vt non multa faciat Deo ingrata. Tunc autem omnia sanctarum animarum, opera erunt sacrificia Deo vndequaque placentia. Vide S. August. libro 20. de ciuit. Dei cap. 10.

v. 7. *Et seducet gentes, quæ sunt super quatuor angulos terræ, Gog. & Magog.* Non significari vnam & alteram aliquam gentem, vt Getas, & Massagetas (sicut quidam opinati sunt) liquet, quia significantur gentes quæ sunt super quatuor angulos terræ, id est toto orbe

terrarum diffusæ, quemadmodum benè probat Aug. lib. 20. de ciuit. Dei cap. 11.

v. 9. *Et diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis, & sulphuris; Vbi & bestia, & pseudopropheta cruciabuntur.* Igitur diabolus altius est à bestia, & à pseudopropheta. *Die ac nocte in sæcula sæculorum,* id est, sine intermissione vsque in æternum. Constat alioqui, nec in regno cœlorum, noctem, nec in gehenna diem futurum; sed vt illic dies, ita hic nox erit vna, & perpetua.

v. 12. *Et vidi mortuos, magnos & pusillos stantes in conspectu throni. Magnos, & pusillos*; non statura, sed dignitate ea, quam habuerunt in sæculo, quomodo dictum est ab Ecclesiastico cap. 5. in fine: *Iustifica pusillum, & magnum similiter.* Sensus igitur est, omnes tam eos qui in sæculo potentes, & honorati fuerunt, vt reges, principes, diuites, nobiles, pontifices, sacerdotes, doctores; quàm qui viles, & inhonorati; sistendos iudicio, & nulla dignitatis habita ratione secundum opera iudicandos. Quo etiam pertinet quod dicit: *Stantes in conspectu throni.* Non enim aliquibus ob dignitatem qua in sæculo excelluerunt, sedendi dabitur locus, sed omnes stare oportebit; quod est iudicandorum, & sententiam iudicis expectantium. Item subiungitur quod *iudicabuntur secundum opera ipsorum.* Hoc non competit in pusillos, id est infantes. Vide Annotat. cap. præced. & Sapient. 6.

Et libri aperti sunt, & alius liber apertus est qui est vitæ. Per libros qui in extremo iudicio aperiendi sunt, intelliguntur conscientiæ singulorum, in quibus descriptum est quid boni, quidve mali quisque fecerit. Ex his libris vnusquisque iudicatur. Per librum vitæ intelligitur liber prædestinationis ad vitam æternam. Hic liber modò clausus est, quia nunc nescitur qui sint prædestinati: tunc autem liber ille aperietur, quia tunc cognoscetur palam qui ad vitam æternam pertineant. De hoc libro generaliter additur v. 15. *Et qui non est inuentus in libro vitæ scriptus, missus est in stagnum ignis.* Vt intelligamus non fore medium aliquem locum aut statum post diem iudicij; sed omnes vel ad numerum electorum, vel ad numerum damnatorum pertinere.

Sed nunquid infantes sine baptismo mortui mittuntur in stagnum ignis? ita videtur ex hac scriptura. Potest autem dici, per stagnum ignis generaliter intelligi locum pœnarum; in quo loco præcipua pœna, non sola tamen, sit cruciatus ignis; cùm sint & aliæ pœnæ minores.

v. 13. *Et mors & infernus dederunt mortuos suos, qui in ipsis erant.* Mors dedit mortuos suos, quando eos non ampliùs detinuit, vtpotè morti ereptos per resuscitationem ad vitam.

Et iudicatum est de singulis secundum opera ipsorum. Si de singulis; erit ergo iudicium illud ita vniuersale, vt tamen etiam sigillatim de vnoquoque sit exercendum. Per hoc autem significatur exacta iudicij ratio.

v. 14. *Et infernus, & mors, missi sunt in stagnum ignis.* Nam ante iudicium est quidam infernus præter stagnum ignis, id est, præter locum damnatorum, videlicet infernus purgatorij: Et ante Christi passionem, infernus iustorum. Item, ante iudicium est quædam mors præter stagnum ignis, nempe mors corporis, & mors peccati in hac vita: sed post iudicium nulla erit mors, nullus infernus præter infernum damnatorum, qui hic stagnum ignis dicitur, id est, gehenna. Vide Lansæum lib. 3. de lymbo, capite 1. qui etiam in hunc modum scripturam istam exponit.

CAPVT XXI.

v. 1. ET *vidi cœlum nouum, & terram nouam.* Cœli nomine etiam aëreum cœlum comprehen-
A ditur, vt patet 2. Petr. 3. Vide ibi, & Isaiæ 65.

Primum enim cœlum, & prima terra abijt, id est, transijt; iuxta illud quod prædixerat Dominus in Euang. *Cœli, & terra transibunt.*

Et mare iam non est, Vel intelligitur id quod per mare in scriptura mysticè solet significari, nempe tumultus, & commotio huius sæculi; vel, mare secundum situm & qualitates, quas nunc habet, vt significetur mare rediturum ad locum vniuersi, quem habuit initio creationis, antequam aquæ congregarentur in vnum locum; quæ ita congregatæ, appellantur maria; & ita significari potest, naturalem partium ordinem toti vniuerso reddendum. Quod tamen, vtrum dici possit, videat lector, cùm dicat B. Petr. 2. epist. 3. *Nos expectare nouos cœlos, & nouam terram in quibus iustitia habitat.* Nam quomodo habitabit iustitia
B in terra, vndique aquis cooperta? Certè flumina tunc nulla erunt, neque fontes; quia rerum cessabunt generationes; atqui fontes & flumina, non aliundè existunt iuxta Physicos, nisi ex continua quidam subterranea aquarum generatione. Non dixit mare nouum futurum; quia mare non nudè significat aquæ elementum, sed simul importare videtur, quod sit crassum, salsum, turbidum, inquietum: quæ qualitates post hoc sæculum non erunt, quia Ioannes expressè distinxit, dicens se vidisse cœlum nouum, & terram nouam: mare autem non futurum amplius: necesse est hîc de mari aliquid peculiare intelligi.

v. 2. *Descendentem de cœlo à Deo, paratam.* Constructio hæc est: *Descendentem de cœlo à Deo*; Deinde sequitur: *Paratam sicut sponsam ornatam viro suo,* id est, præparatam, & compositam, sicut spon-
C sam quæ ornata est vt recipiatur à sponso. Sic Apoc. 3. *Et nomen ciuitatis Dei mei nouæ Hierusalem; quæ descendit de cœlo à Deo meo.* Quamquam & verum est non ab alio paratam quam à Deo, qui hoc ipsum dat hominibus vt se parent, & ornent, operibus virtutum, quibus Deo placeant, vt sponsa viro. Quid enim habemus, quod non accepimus ab eo, à quo est omne datum optimum? Sic infrà: *Et ostendit mihi ciuitatem sanctam Ierusalem descendentem de cœlo à Deo, habentem claritatem Dei,* Nimirùm quia descendit à Deo, ideò habet claritatem Dei. *De cœlo à Deo. A Deo,* additur exegeticè. *De cœlo,* id est, à *Deo.* Quæritur vtrum triumphans, an militans Ecclesia hic à Ioanne describatur. Pro triumphante multa fa-
D ciunt, cœlum nouum, terra noua; primi cœli, & primæ terræ transitus, & maris interitus. Et illud: *Absterget Deus omnem lachrymam,* & quæ sequuntur; Denique *noua omnia.* Item *quia templum non vidit in ea; quod non eget sole, neque luna; quod non intrabit in eam aliquid coinquinatum.* Pro militante, *quod visa est descendere de cœlo,* cùm triumphans regnet in cœlis. Hoc autem secundo repetitur. Item quod dicitur: *Ambulabunt gentes in lumine eius; & reges terræ afferent gloriam suam, & honorem in illam; & portæ eius non claudentur per diem;* cùm de triumphante post iudicium dicatur, *clausa est ianua;* & pulsantibus dicatur; *Nescio vos.* Plerique omnes Patres triumphantem hîc describi intelligunt, & meritò; Hoc
E enim postulat tota loci circumstantia. Descendit autem de cœlo, non quia cœlum deserit, sed quia ex Deo originem habet, vnde additur, *à Deo,* Absit enim vt ita à Deo descendere dicatur; quasi in Deo non maneat. Quid ergo prohibet, vt & in cœlo manere intelligatur, licet de cœlo descendere dicatur? Gentes autem in eius lumine ambulabunt, non ampliùs proficiendo, sed à laude Dei nunquam cessando; gentes, inquam, quia etiam triumphans Ecclesia maiori parte constat ex gentibus, & in eam reges terræ afferent gloriam suam, & honorem; non qui sint, sed qui fuerint reges terræ; quia Ecclesiæ perpetuum de-

cus erit, quod homines secundum potentes & gloriosi, A colla submiserint iugo Christi, & legibus Ecclesiæ. Cæterùm portæ eius clausæ erunt, & non clausæ; clausæ, ne completo semel numero ciuium, id est, post iudicium, cuiquam ampliùs fas sit in eam ciuitatem intrare. Non clausæ: quia in illa ciuitate summa erit securitas, & procul aberit omnis hostilis metus, propter quem solent vrbes muniri portis, & seris.

At dices, Isai. 60. de militante Ecclesia dici hæc eadem; scilicet quod ambulabunt gentes in lumine eius: quod aperientur portæ eius iugiter, quod die ac nocte non claudentur, vt afferatur ad eam fortitudo gentium, & reges earum adducantur. *Resp.* quæ à propheta dicta sunt, de Ecclesia militante, à Ioanne per anagogen transferri ad triumphantem; sensu paulum diuerso: quod non est in scripturis insolitum. Et B ad hoc significandum, vbi vers. 24. noster textus habet: *Et ambulabunt gentes in lumine eius*, in Græco legitur addito participio τῶν σωζομένων, *& gentes quæ saluæ fuerint, in lumine eius ambulabunt.* Item suprà de beatis cap. 3. *Ambulabunt mecum in albis, quia digni sunt.* Et cap. 14. *Hi sequuntur agnum quocumque ierit.* Potest quoque dici quod illud: *Descendentem de cœlo à Deo*, referatur ad Ecclesiam quatenus Ioanni in visione ostensa fuit. Nam quoniam Ioannes erat in terra: Ierusalem quasi de cœlo à Deo deducta est ad eius conspectum, vt eam per singula contemplaretur, & describeret.

v. 3. *Et ipse Deus cum eis, erit eorum Deus.* Sic erit eorum Deus, quomodo est Deus Abraham, Isaac, & Iacob; scilicet non mortuorum, sed semper viuentium. C Hoc enim nomen mihi in æternum, ait Exodi 3. Viuent ergo illi in æternum, quorum Deus est in æternum. Non autem sic erit eorum Deus, quomodò alibi dicitur Deus vniuersæ carnis. Ierem. 32. super quem locum vide Hier.

v. 8. *Timidis autem & incredulis, —— & omnibus mendacibus, pars illorum erit in stagno ardenti igne & sulphure.* Inter eos quorum pars esse dicitur in stagno ardenti igne, & sulphure, commemorantur etiam *timidi, & mendaces*; cùm tamen neque omnis timor malus, neque omne mendacium mereatur æternam damnationem. Itaque considerandum, qui *timidi*, & qui *mendaces* hic dicantur. Licet non omnis timor malus sit, est enim quidam *timor sanctus, permanens in sæculum sæculi*; ad quem hortatur nos Psalmista, D dicens: *Timete Dominum omnes sancti eius*; timiditas tamen vitium sonat, & semper mala est. *Timidi* enim dicuntur qui timent quod timendum non est, vt qui timent eos qui occidunt corpus, & animam non possunt occidere; & eo timore compulsi fidem negant. Item qui timore amittendi temporalia bona, iugum ducunt cum hæreticis, conuenticula accedunt, de mysterijs participant, Catholicam fidem dissimulant. *Mendaces* autem dicuntur, qui amant & faciunt mendacium. Nam infrà dicitur: *Abominationem faciens, & mendacium.* Et capite sequenti: *Et omnis qui amat, & facit mendacium.* Mendacium in scriptura interdum accipitur pro falsa doctrina; vnde Pseudoprophetæ mendaces, & magistri mendaces, E grauissimè reprehenduntur. Facit mendacium, qui falsam doctrinam excogitat, vt hæresiarchæ, amat mendacium, qui eandem sectatur, vt omnis hæreticus. Horum omnium pars est, in stagno ardente igne & sulphure. Vide quæ de mendacio diximus, in 3. sent. dist. 38.

v. 12. *Et nomina inscripta, quæ sunt nomina duodecim tribuum filiorum Israël.* Eadem videlicet nomina, quæ expressa fuerunt suprà cap. 7. nam tribus Dan propter mysterium excluditur; sicut illic declaratum est: quemadmodum & Iudas proditor à numero Apostolorum.

v. 14. *Et murus ciuitatis habens fundamenta duodecim, & in ipsis duodecim nomina duodecim Apostolorum agni.* Quæritur, an Apostoli dicantur illius ciuitatis fundamenta ratione doctrinæ, an ratione gubernationis. Dicendum quod potius ratione doctrinæ, quam gubernationis. Nam gubernatio ad tempus durauit, doctrina eorum mansit, & ad nos transiuit. Item Ephes. 2. etiam prophetæ dicuntur fundamenta Ecclesiæ, qui tamen non possunt dici eius fundamenta ratione gubernationis; quia eam nunquam gubernarunt; ergo ratione doctrinæ quam tradiderunt. Quæritur an in hoc numero 12. Apostolorum comprehendatur Mathias, Paulo extra duodenarium illum numerum constituto; an contrà. Pro Mathia facit quod ipse, non Paulus, in locum Iudæ fuerit subrogatus. Pro Paulo, quod à Christo immediatè vocatus, sicut alij. Vnde ait Galat. 1. *Paulus Apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Iesum Christum.*

v. 17. *Mensura hominis quæ est Angeli.* Iuxta illud: *Erunt æquales Angelis Dei.*

v. 18. *Ipsa verò ciuitas aurum mundum simile vitro mundo.* Significatur summa puritas ciuitatis illius cælestis, adeò vt ne minimum quidem immunditiæ, maculæ, aut imperfectionis in eam admittatur.

v. 22. *Et templum non vidi in ea, Dominus enim Deus omnipotens templum illius est, & Agnus.* v. 1. Quomodo ergo dictum est suprà c. 16. *Audiui vocem magnam de templo.* Et rursum: *Et exiuit vox magna de templo à throno?* v. 17. Sed ibi *templum* vocatur ipsum cœlum, quia est Dei habitatio: iuxta illud, *Qui habitas in cœlo.* Et: *Cœlum mihi sedes est*, Et, *Pater noster qui es in cœlis. Cœlum cœli Domino.* At in illa ciuitate cælesti templum non vidit Ioannes, cuiusmodi esse solet in his terrenis ciuitatibus, scilicet materiale, ad quod orationis causa confluant fideles; quia Dominus Deus, & Agnus ita perfectè templum erit illius ciuitatis, vt materialium templorum adminiculo opus non habeant beati. Sed & ipsi electi omnes & singuli erunt templa Dei. Si enim iusti in hac vita templum Dei sunt, dicente Apost. 1. Corinth. 3. *Templum Dei sanctum est, quod estis vos*; quantò magis ijdem perfectam illam sanctitatem adepti, quam expectamus in cœlis, templa Dei erunt, & Spiritus sancti sacraria? Vicissim autem Deus supernæ ciuitatis, id est, Ecclesiæ triumphantis, templum erit; quia electorum omnium perpetua, & perfecta commoratio & requies erit in Deo. Quamquam & hoc in sæculo Deus ipsius Ecclesiæ & singulorum iustorum templum est, in quantum Ecclesia & quisque iustus, non in in alio, quàm in Deo, tanquam vltimo fine conquiescit. Agnus autem templum est illius ciuitatis, id est, Christus homo; tanquam caput Ecclesiæ, à quo fluit omnis membrorum sanctificatio. Sed & vicissim Christus in nobis habitat per gratiam; dicente Apostolo: *Christum habitare in cordibus vestris*, Ephes. 3.

v. 72. *Non intrabit in eam aliquid coinquinatum.* *Coinquinatum* ad personam refertur; quia sequitur: *Aut abominationem faciens.* Et iterum: *Nisi qui scripti sunt.* Coinquinatus autem dicitur, non propter leuia, & quotidiana peccata; sed propter ea de quibus dictum est: *Qui talia faciunt, non intrabunt in regnum Dei.* Igitur coinquinati sunt de quibus suprà hoc eodem cap. *Timidis autem, & incredulis, & execratis, & homicidis, & fornicatoribus, & veneficis, & idololatris, & omnibus mendacibus, pars illorum erit in stagno ardenti igne, & sulphure.* Et seq. cap. *Foris canes, & venefici, & impudici.* vers. 15. Sic Paulus ad Titum 1. *Coinquinatis, & infidelibus, nihil est mundum.* Mundi autem dicuntur, iusti, licet non viuant sine frequentibus peccatis leuioribus. *Beati immaculati in via. Beati mundo corde. Omnia munda*

mundis. Iam vos mundi estis. Qui mundus est, non indiget nisi vt pedes lauet, sed est mundus totus. Nihil coinquinatum intrabit; quia coinquinati indigni sunt regno, nec ius habent ad illud, quia sunt inimici Dei, & obnoxij gehennæ. Non ita de ijs qui tantùm habent venialia peccata; tales enim, cum sint iusti, ius habent ad regnum, licet retardentur à possessione per venialia, donec sint remissa.

Nisi qui scripti sunt, &c. id est, sed tantùm qui scripti sunt in libro vitæ Agni. Phrasis est Hebr. frequens in scripturis; non enim propriè exceptio vlla significatur. Vide Annot. Ioan. 17.

CAPVT XXII.

v. 1. E*T ostendit mihi fluuium aquæ vitæ—procedentem de sede Dei, & Agni.* Quidam hoc de Spiritu sancto dictum accipiunt, & inde probant eum procedere à Patre, & Filio; sed præter mentem scripturæ. Non enim hîc agitur de processione Spiritus sancti, sed de affluentia donorum eius, procedentium à sede Dei, id est, à Deo, tanquam efficiente causa, quæ est tota Trinitas; & à sede Agni, id est, ex meritis Agni Christi hominis, qui quatenus pro salute humani generis immolatus est in ara crucis, Agnus in scripturis vocatur.

v. 4. *Et videbunt faciem eius.* Scilicet Dei, & Agni; hoc enim præcessit, ac Dei quidem secundum diuinitatem; Agni verò secundum humanitatem. Videbunt enim mentis oculis iam perfectè mundatis, essentiam Dei iuxta illud: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* Videbunt & oculis corporis gloriosis faciem Christi Domini, Regis, ac Saluatoris sui. Hanc expositionem confirmat quod sequitur: *Et nomen eius in frontibus eorum.* Nam ibi intelligi nomen vtriusque, scilicet Dei & Agni, præsertim cum vtrumque præcesserit, planè fit probabile ex initio cap. 14. vbi illa centum quadraginta quatuor millia dicuntur habere nomen eius, scilicet Agni, & nomen Patris eius, scriptum in frontibus suis. Vide eius loci Annotat. Christus quoque vtrumque promisit in Euang. visionem Dei, cùm ait: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt*: visionem sui; Ioan. 14. cùm ait: *Qui diligit me, manifestabo ei meipsum.* Non sequitur autem ex hoc loco sanctorum animas ante diem iudicij non visuras faciem Dei; Nam hic non de animabus à corpore separatis, sed de ipsis hominibus iam à morte resuscitatis, sermo est.

v. 5. *Et nox vltra non erit, & non egebunt lumine lucernæ.* Posterius est declaratio prioris: q. d. non erit nox vt egeant lumine lucernarum; Nox enim lucernis accensis illuminari solet.

Neque lumine solis: q. d. Nec erit dies qualis apud nos; nam diem nostrum facit lumen solis, sine quo non dies, sed nox esset. Illic verò: *Dominus Deus illuminabit illos,* sicut dictum est cap. præced.

Et regnabunt in sæcula sæculorum, id est, in æternum. Hoc iam de hominibus electis dicitur; Nam de solis animabus dictum est suprà cap. 20. quod regnauerunt mille annis v. 4.

v. 8. *Et postquam audissem, & vidissem, cecidi vt adorarem ante pedes Angeli, qui mihi hæc ostendebat.* Vide Annot. suprà cap. 19.

Pro eorum sententia qui putant, Angelum hunc gessisse personam Filij Dei, ideoque Ioannem voluisse iam secundo eum adorare, videri potest illud facere, quod Angelus narratur dixisse: *Et ecce, venio velociter.* Et in sequentibus: *Ecce venio citò; & merces mea mecum est, reddere vnicuique secundum opera sua. Ego sum α & ω primus, & nouissimus, principium & finis.* Et iterum: *Ego Iesus misi Angelum meum testificari vobis hæc in Ecclesijs. Ego sum radix, & genus Dauid,*

A *stella splendida & matutina.* Hæc enim omnia manifestè competunt in personam Iesu Filij Dei; & tamen ab eodem Angelo quem adorare voluit Ioannes dicta leguntur.

Verùm pro diuersa sententia, facit. Primum quod cap. 19. vbi similiter refert Ioannes se procidisse ante pedes Angeli vt eum adoraret; nihil scribitur ex quo appareat Angelum repræsentasse personam Filij Dei; sed potiùs ea scribuntur, ex quibus appareat contrarium. Nam & de Deo, & Agno, & de Iesu loquens inducitur in tertia persona. Dicit enim, *Hæc verba Dei vera sunt*: Et antè: *Beati qui ad cœnam nuptiarum agni vocati sunt.* Et post: *Testimonium enim Iesu, est spiritus prophetiæ.* Adde quod si personam Iesu repræsentabat Angelus; debebat in ea repræsentanda persistere tam hoc, quàm illo loco: & proinde nec B repellere honorem qui Filio Dei exhibebatur, id est, illi personæ quam gerebat: sicut fecerunt Angeli Deum hominibus repræsentantes, tempore veteris testamenti. At vtroque hoc loco manifestum est Angelum in sua loqui persona, cùm dicit: *Vide ne feceris; conseruus enim tuus sum, & fratrum tuorum prophetarum.—Deum adora.* Item si Ioannes adorabat Filium Dei, cuius personam gerebat Angelus; cur prohibetur? & cur dicitur ei, *Deum adora*? hoc enim faciebat. Illud etiam obserua, quod scribit se adorasse *ante pedes Angeli, qui*, inquit, *hæc mihi ostendebat.* Non ergo hoc in eo spectabat quod repræsentaret Filium Dei; sed quod reuelaret mysteria, quod facere solent Angeli, vt Dei ministri ad homines, non vt Deum ipsum repræsentantes. Cæterùm ea verba quæ videtur idem Angelus dixisse quasi gerens personam C Filij Dei; non aliter existimandum est eum dixisse, quàm quomodo prophetæ quidam verbum Dei dixerunt, aut scripserunt, tanquam præcones, & nuncij Dei, plerumque præmittentes illud. *Hæc dicit Dominus*: interdum etiam non præmissis, sed tamen subintellectis huiusmodi verbis. Id quod maximè videre est in Psalmis Dauidicis, in quibus frequens conspicitur personæ mutatio. Nec tamen ea scribens Dauid, existimandus est Dei personam gessisse; sed tantùm Dei loquentis verba in prima persona pronunciasse. Itaque & in istis, quæ hoc cap. scribuntur tanquam pronunciata ab ipso Filio Dei, subaudienda est, illa præmonitio: Filius Dei dicit; vel, Annuncio hæc verba Filij Dei, vel aliquid tale.

D v. 11. *Qui nocet, noceat adhuc; & qui in sordibus est, sordescat adhuc; & qui iustus est, iustificetur adhuc; & sanctus sanctificetur adhuc.* Tertium membrum opponitur primo & quartum secundo. Nocere enim ad iniustitiam pertinet; sordes autem immunditiam significant, quæ sanctitati opponitur. Nec obstat quod iustitia generalis hîc intelligatur: est enim analogia inter generalem, & particularem iustitiam. Quâ etiam ratione omne peccatum vocari potest nocumentum, sicut & omne peccatum immunditia quædam est. Verba imperatiui modi *noceat, sordescat, iustificetur, sanctificetur*; neque præceptiuè, neque permissiuè interpretanda sunt, sed prædictiuè: prædicitur enim quid adhuc futurum sit vsque ad finem sæculi. E Ne præceptiuè exponantur, repugnant duo priora; ne permissiuè tantum obstant, duo posteriora.

Qui iustus est, iustificetur adhuc. Hinc statuitur augmentum iustitiæ, seu gratiæ. Aug. hæc verba citans Epist. 137. dicit; Quomodo difficile sum expertus meliores, quàm qui in monasterijs profecerunt: ita non sum expertus peiores, quàm qui in monasterijs ceciderunt. Ratio, quia rerum meliorum corruptiones, sunt deteriores. Exempla in Pelagio, Eutychete, Luthero, Oecolampadio, Bucero.

v. 12. *Merces mea mecum est, reddere vnicuique secundum opera sua.* Hoc Christus facit secundum diui-

nitatem, loquitur enim de ſe, vt Deo, oſtendunt ſeqq. Aliter Paulus de Chriſto 2. Tim. 4. *Quam reddet mihi Dominus in illa die.* Vide ibi noſt. Comment.

v. 13. *Ego ſum α & ω, primus, & nouiſſimus, principium, & finis.* Manifeſta periphraſis Dei veri. Hæc autem dici in perſona Chriſti, arguunt quæ ſequuntur: *Ego Ieſus miſi Angelum meum.* Hæc verba clarè ſignificant diuinitatem Chriſti, vt quo nihil ſit prius, nihilque poſterius, quique cum Patre, perfectam poſſideat æternitatem.

v. 18. *Si quis appoſuerit ad hæc, apponet Deus ſuper illum plagas ſcriptas in libro iſto. Et ſi quis diminuerit de verbis libri prophetiæ huius, auferet Deus partem eius de libro vitæ.* Apponere aliquid ad verba Dei, vel ad ſcripturam ſacram, non eſt adhibito commentario ea explicare; Id enim interpretis, & Doctoris officium eſt, quod ab Apoſtolo commemoratur (1. Cor. 12. Epheſ. 4.) inter dona Spiritus ſancti, membris Eccleſiæ collata. Neque eſt præter verbum Dei ſcriptum, recipere aliquod Dei verbum, quod ſcriptum non ſit; vt hæretici calumniantur: ſed eſt aliquid addere ſcripturæ tanquam partem eius; quod ad eam non pertinet. Id autem eſt Scripturam ſacram falſare; ſiue addendo id fiat, ſiue detrahendo, ſiue mutando aliquid. Nec ab hoc crimine multum abſunt, qui Scripturam ſacram falſa interpretatione vitiant; id quod hæreticis omnibus eſt commune. Non dicit, ſi quis mutauerit, hoc enim in alijs duobus continetur, quia qui immutat, aliud pro alio ſubſtituit, & ita, ſimul tollit & addit. Quæritur cur huius lib. Interpres, non ſe fecerit obnoxium huic maledictioni, quando c. 9. de ſuo addidit hæc verba, *Latinè habens nomen Exterminans? Reſp.* id eum non feciſſe quaſi vellet textui ſcripturæ aliquid addere, tanquam ſcripturam; ſed explicandi cauſa; ductum ea neceſſitate, quæ ſuo loco explicata eſt.

FINIS.

INDEX GENERALIS
RERVM NOTABILIVM
TOTO HOC OPERE CONTENTARVM.

In quo numerus paginam ; littera lineam , Nota vero 1. vel 2. columnam designat.

A

Esty Annot. in Script.

B.

E.

F

G.

Estij Annot. in Script.

T.

FINIS.

